

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 12 (3) | KASIM 2022

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 12 (3) | KASIM 2022

ISSN: 1309-9302

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 12 (3) | KASIM 2022

**ODÜSOBİAD yılda 3 kez (Mart-Temmuz-Kasım)
yayımlanan uluslararası hakemli dergidir.**

ODUSOBİAD is a international peer-reviewed
journal published three times a year.
(March-July-November).

**ODÜSOBİAD; UKALBİM TR Dizin, Index
Copernicus, OAJI, Sindex, Türk Eğitim
İndeksi, SOBİAD, Journal Factor, Acarindex,
CiteFactor, ResearchBib, GoogleScholar,
ISAM, ROAD, TÜBİTAK Aperta, OJOP,
tarafından taranıp indexlenmektedir.**

ODU Journal of Social Sciencens Research
currently indexed by ULAKBİM TR Dizin, Index
Copernicus, OAJI, Sindex, Türk Eğitim İndeksi,
SOBİAD, Journal Factor, Acarindex, CiteFactor,
ResearchBib, CiteFactor and GoogleScholar, ISAM,
ROAD, TÜBİTAK Aperta, OJOP.

**Dergimize gelen makaleler iThenticatie intihal
incelemesinden geçirilerek araştırma ve yayın etiğine
uygun hazırlanmıştır.*

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Mehmet Kenan ŞAHİN
(SBE Müdür V.)

EDİTÖR

Doç. Dr. Fevziye EKER

EDİTÖR YARDIMCISI

Arş. Gör. Gülferi AKIN ERTEK / Arş. Gör. Özgül YILDIRIM GÜNEŞ

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Turgay HAN

MİZANPAJ EDİTÖRÜ

Sezer AYDIN

SEKRETER

Muhammed Emin AYDIN

ISSN: 1309-9302

ODÜSOBİAD 12 (3) ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Erol TAŞ	Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme
Prof. Sebiha KABLAY	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Dezavantajlı Gruplar, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sosyal Adalet, Toplumsal Cinsiyet
Prof. Dr. Volkan ÖNGEL	Makro İktisat, Gelişme Ekonomisi - Makro, Hastane İşletmeciliği, Yönetim ve Strateji
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Pazarlama, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Tarım İşletmeciliği, Tarımsal Pazarlama, Tedarik Zinciri Yönetimi, Teknoloji Yönetimi ve İş Modelleri, Tüketici Davranışları, Yeni Ürün Geliştirme, İnovasyon Yönetimi
Prof. Dr. Dilek ÖZDEMİR DARBY	Şehir ve Bölge Planlama
Doç. Dr. Erkan HİRİK	Dilbilimi, Türk Dili, Yeni Türk Dili (Eski Anadolu, Osmanlı, Türkiye Türkçesi), Biçimbilimi, Bilişsel Dilbilimi
Doç. Dr. Faruk MANAV	Eğitim Felsefesi
Doç. Dr. Fevziye EKER	Arkeoloji, Hellenistik Dönem, Klasik Dönem, Yunan ve Roma Dönemi
Doç. DR. Mazhar BAL	Türkçe Eğitimi
Doç. Dr. Pınar GÖKTAŞ	İnsan Kaynakları Yönetimi
Doç. Dr. Süleyman UYGUN	Avrupa Tarihi, Siyasal Coğrafya
Doç. Dr. Turgay HAN	Dilbilimi, İngilizce
Doç. Dr. Ufuk UĞUR	Sinema, Belgesel Film, Film Eleştirisi, Sinema Kuramları, Sinema Tarihi, Sinema ve Estetik
Doç. Dr. Üzeyir KEMENT	Müşteri İlişkileri Yönetimi, Turizm, Sürdürülebilir Turizm, Rekreasyon
Doç. Dr. Yahya TURAN	Felsefe ve Din Bilimi, Din Psikolojisi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FIDAN	Sosyoloji, İletişim Çalışmaları, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Genel Kamu Hukuku, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları
Dr. Öğr. Üyesi Emel Bayrak ÖZMUTLU	Eğitim Araştırmaları
Dr. Öğr. Üyesi Erol BULUT	Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SOBACI	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, İnsan Kaynakları Yönetimi, Örgütsel Davranış
Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Siyaset Bilimi, Osmanlı Tarihi
Dr. Öğr. Üyesi Jale Asya KAHRAMAN ÖZYILMAZ	Güzel Sanatlar, Resim
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KABAN	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Denetim, Finansal Muhasebe, İç Kontrol, İçdenetim
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCA	Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM	Sanat Tarihi, Arkeoloji
Dr. Öğr. Üyesi Şenel ÇITAK	Eğitim Psikolojisi, Çok Engellilerin Eğitimi, Madde Bağımlılığı Danışmanlığı, Okul Psikolojik Danışmanlığı, Okul Öncesi Eğitimi, Gelişim Psikolojisi, Psikolojide Ölçme Teknikleri
Dr. Öğr. Üyesi Zehra BULUT	Turizm
Dr. Hatice BOZKURT	Makro İktisat, Enflasyon, Para Politikası, Para-Banka
Dr. Zafer ÖZKAN	Sosyal Psikoloji
Dr. Arş. Gör. Gülhanım Bihter YETKİN	Filoloji, Dünya Dilleri ve Edebiyatları, Rus Dili ve Edebiyatı, Karşılaştırmalı Edebiyat

ODÜSOBİAD 12 (3) SAYISI HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Ali Fuat Ersoy	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat Örenç	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı Akay	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Aydın	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Günsel	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Başaran Gençdoğan	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur Gürlü	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Özkan	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Cavit Yavuz	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Ender Ethem Atay	Özyeğin Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup Ecevit	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret Dülger	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Gamze Öksüz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Gülmira Kuruoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güven Murat	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Buyruk	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Altay	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin S. Kurtuldu	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil Güngör	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Işıklı	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mihriban Şengül	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nilsun Sarıyer	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Serin	European University Of Lefke
Prof. Dr. Saffet Kartopu	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Mollavelioğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Türkan Olcay	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Kamacı	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Kaya	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Baltacı	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Ateş	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı Güler	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Aybegüm Güngördü B.	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Aynur Atmaca Can	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar Aşçı	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Doç. Dr. Badegül Can Emir	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Berna Kıran Bulğurcu	Çukurova Üniversite
Doç. Dr. Bilsen Bilgili	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Bora Göktaş	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Canan Sancar	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Cenker Atıla	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Çağatay Edgücan Şahin	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Derya Öztürk	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Dinçer Apaydın	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu Özakin	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Özlem Özçatal	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem Bağcı	Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Arslan	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Öztürk	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Erkut Altındağ	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ İğüs	Mimar Sinan Üniversitesi
Doç. Dr. Ferda Barut Kemirtlek	Anadolu Üniversitesi

ODÜSOBİAD 12 (3) SAYISI HAKEM LİSTESİ

Doç. Dr. Filiz Zayımoğlu Öztürk	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş Öztaşkın	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Gönül Yüce Akıncı	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Özyiğit	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hamide Deniz Gülleroğlu	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Handan Karakaya	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Hulusi Geçgel	Canakkale Onsekiz Mart University
Doç. Dr. Hürriyet Çimen	Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. İsa Sarı	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Bakır	Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Lale Doğer	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Düzcü	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Demiral	Akapedia
Doç. Dr. Mehmet Duruel	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali Yılmaz	Usak Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Metin Dam	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sami Çalka	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Yılmaz	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Bayraktutar	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Muradiye Öztaşkın	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Canbaz	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Hatipler	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Müslüm Polat	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım Ankaralığıl	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Çanakkale
Doç. Dr. Oğuz Diker	Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale
Doç. Dr. Oğuz Koçyiğit	Onsekiz Mart Üniversitesi Kırşehir Ahi
Doç. Dr. Oktay Kızılkaya	Evrans Üniversitesi
Doç. Dr. Olena Kozan	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Önder Yağmur	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Öztürk Çetenak	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Yayla	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Rasim Tösten	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Seçil Hirik	Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Duramaz	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar Saygılı	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Taşkın Dirsehan	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba Acar Erdol	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Tuğlu Karalı	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Yener Özen	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Açıkkel	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep Yazıcıoğlu Halu	İstanbul Üniversitesi
Doçent Burcu Günay	Düzce Üniversitesi
Doçent Korhan Gökmenoğlu	Hacı Bayram Veli Üniversitesi Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Adem Özbek	Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Fidan	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Almıla Burgaç Çil	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayla Akbaş	Kocaeli Sağlık Ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun Yılmaztürk	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Kayacı	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış Demirci	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül Tekerek	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akkoyun Dr.	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Öğr. Üyesi Cemal İnce	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ODÜSOBIAD 12 (3) SAYISI HAKEM LİSTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun Akyol	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Duygu Solak Berigel	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan Öpengin	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Şahin	Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Baynal	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fuat Hacısalihoğlu	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Geyik	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacer Ulu Bilim	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hanek	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İhsan Koluaçık	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrem Öztürk Anabal	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Julide Gül Erdem	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kasım Oyarçin	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Başkan	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Kalğı	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melek Yaman	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike Üzüm	Baskent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet E. Soydaş	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Orhan Özer	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi N. Nazlı Ateşgöz	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Demirel İli	İğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Serdar Dinçer	Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Salih Arslan	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Konya	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar Murat Gürses	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tevfik Fikret Karahan	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Bayraktar	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim Kurt	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Sever	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Züleyha Yılmaz	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğretim Gör. Esra Serdar Tekeli	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Hande Özolgun Akkurt	Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. İbrahim Çidem	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Osman Karacan	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Zafer Özkan	Ordu Üniversitesi
Dr. Aydan Ener Su	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Murat Gür	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesired
Dr. Özlem Elvan	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Şeyda Koçak Kurt	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Ceren Selvi	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Öğretim Görevlisi Ayşenur Nazik	Bartın Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular,

2022 yılının son sayısını siz değerli okuyucularımıza sunmanın mutluluğu ile merhaba,

TÜBİTAK/ULAKBİM-TR Dizin ailesine katılması ile birlikte dergimize olan ilginin artması bizleri oldukça gururlandırmış durumda. Dergimize gelen yoğun yazı talepleri arasından editöryal ekibimizin yaptığı titiz çalışmalar sonucunda Cilt 12, Sayı 3'ü yayımlamanın huzuru içerisindeyiz. Bu sayımızın ortaya çıkmasında oldukça fazla emek harcandı. Büyük mesailer verildi, ama şuan dergimizin olduğu konumu ve dergimize gelen yazı sayısını görünce harcanan mesailere ve verilen emeğe değdiğini görmek bizleri son derecede mutlu etmektedir.

Yeni bir sayımızı yayımlayabilmenin verdiği mutluluk ve dergimizin gururu ile bu aşamada yanımızda olan ve desteklerini esirgemeyen dergimiz editöryal ekibine, yazıları ile bizi destekleyen kıymetli yazarlarımıza ve tabii değerli vakitleri, paha biçilemez bilgilerini yazarlarımız ile paylaşarak yayınlarımızın daha bilimsel ve kıymetli olmasına vesile olan siz değerli hakemlerimize sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

*“ODÜSOBİAD; çalışmak, azmetmek, kararlı olmak,
başarmak ve hep daha ileriye gitmek...”*

ODÜSOBİAD 12 (3) sayımızda çok değerli yazarlarımıza ait 50 adet araştırma makalesi, 5 adet derleme, 2 adet inceleme makalesi ve 1 adet konferans bildirisi olarak toplamda 58 adet makale yayımlanmıştır.

Özverili çalışmanın sonucunda ortaya çıkan bu çalışmanın tüm okurlarımıza faydalı olmasını ümit ediyorum.

Bilginin ışığında aydınlanmak dileği ile....

Doç. Dr. Fevziye EKER
ODÜSOBİAD

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ

- 1589 | **Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Faktörleri**
1620 | *Bank Preference Factors of Retail Customers*
Abdullah İNCİRKUŞ - Nur ÜNDEY KALPAKLIOĞLU
- 1621 | **Türkiye'de E-Belediyeçilik Uygulamaları Çerçevesinde İl Belediyelerinin Analizi**
1650 | *Analysis of Provincial Municipalities in the Framework of E-Municipalism Practices in Turkey*
Ahmet GÜVEN
- 1651 | **BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi**
1668 | *Impact of Renewable Energy Consumption on Economic Growth in BRICS-T Countries*
Ali ALTINER - Emine ŞİMŞEK
- 1669 | **Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz**
1696 | *Transformation of Social and Religious Life in the Covid-19 Pandemic Process: A Psychosocial Analysis*
Ali BALTACI
- 1697 | **Bir Akademik Kütüphanenin Mekânsal Tasarım Ölçütleri ve Niteliklerinin Mimarlık Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi**
1720 | *Evaluation of Spatial Design Criteria and Qualities of an Academic Library by Architecture Students*
Alper BODUR - Kader KESKİN
- 1721 | **Блоги в Преподавании Русского Языка Как Иностранного**
1736 | *Yabancı Dil Olarak Rusça Öğretiminde Bloglar - Blogs in Teaching Russian as a Foreign Language*
Anna VLADİMİROVNA LANSKİH - Sonnur AKTAY
- 1737 | **Atakum Arkeoloji Araştırmaları: Kamaz Vadisi ve Çevresinin Tarih Öncesi**
1754 | *Archaeological Researches in Atakum: Prehistory of Kamaz Valley and Its Surroundings*
Atila TÜRKER
- 1755 | **Covid-19 Pandemisinde Derinleşen Öğrenci Yoksulluğu: Sakarya Üniversitesi Örneği**
1776 | *Deepening Student Poverty in the Covid-19 Pandemic: The Case of Sakarya University*
Bahar YOLVERMEZ - Meryem KAYTAN
- 1777 | **Örgütsel Meşruiyet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Koza Maden İşletmesi Örneği**
1814 | *Corporate Social Responsibility Practices as a Tool of Organizational Legitimacy: The Case of Koza Mining*
Bayram İLTER
- 1815 | **Kazakistan Örneğinde Türkçe Öğreticilerinin Genel Durumu: Sorunlar, Beklentiler ve Öneriler**
1844 | *General Situation of Turkish Teachers in the Case of Kazakhstan: Problems, Expectations and Suggestions*
Burak SÖZER - Kenan SEMİZ
- 1845 | **Uzaktan Eğitim Sürecinde İşitme Engelli Öğrencilere Matematik Öğretimi İle İlgili Öğretmen Görüşleri: Türkiye-Romanya Örneği**
1866 | *Teachers' Views on Teaching Mathematics to Hearing Impaired Students in the Distance Education: A qualitative study in Turkey & Romania*
Davut ATIŞ - Emine Şenay DOĞANER
- 1867 | **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Grafik Okuma ve Hazırlama Becerileri: Uygulamalı Bir Çalışma**
1890 | *Graphic Reading and Preparation Skills of Social Studies Teacher Candidates: An Applied Study*
Davut GÜREL - Fatih KÖSE - Murat Can ERKAHRAMAN
- 1891 | **Uluslararası Vergi Kurallarının Yenilenmesi ve Bazı Çok Uluslu Şirketlerin Kazançlarına Küresel Asgari Kurumlar Vergisi Uygulanması**
1918 | *Renewal Of İnternational Tax Rules And İmplementation Of Global Minimum Corporate Tax On Earnings Of Some Multinational Corporations*
Deniz ŞAHİN DURAN
- 1919 | **Gastronomik Deneysel Değerlerin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Eskişehir Örneği**
1950 | *The Effect Of Gastronomic Experiential Values On Revisit Intention: The Case Of Eskişehir*
Duran CANKÜL - Halil CODA - Mustafa Çağatay KIZILTAŞ
- 1951 | **Erken Dönem Hristiyanlığın İlk Doktor Azizeleri: Zenais, Philonella, Hermoine**
1966 | *The First Doctor Saints of Early Christianity: Zenais, Philonella, Hermoine*
Esra GÜNDOĞDU

- 1967 | **Türkiye'de Kahveye Yüklenen Anlam ve Kahve Tüketim Alışkanlıkları**
1996 | *The Meaning Attributed to Coffee and Coffee Consumption Habits in Turkey*
Faruk YÜKSEL - Murat GORAL - Üzeyir KEMENT - Çağkan GÜNER
- 1997 | **Katılım Bankalarında Denetim Kalitesi ve Kârlılık İlişkisi Üzerine Bir Uygulama**
2012 | *An Implementation of The Relationship of Audit Quality and Profitability in Participation Banks*
Fatih AKBAŞ
- 2013 | **Fizik Öğretimine Yönelik Farklı Hizmet İçi Eğitim Ortamlarına Dair Gözlemler: Nitel Betimsel Bir Çalışma**
2034 | *Observations of Different In-Service Training Environments on Teaching Physics: A Qualitative Descriptive Study*
Fatma Nur BÜYÜKBAYRAKTAR
- 2035 | **"Dunning Kruger Effect" Teorisinin Piyasa Bilinirliği**
2050 | *Market Awareness Of The "Dunning Kruger Effect" Theory*
Fatih KONAK - Esra ÖZKAHVECİ
- 2051 | **Havacılık İşletmeciliğinde Covid 19 Etkisi: Finansal Kiralamalar ve İşletme Karlılığı Bakımından Türk Hava Yolları A.O. İle Lufthansa Şirketlerinin Analizi**
2080 | *The Effect of Covid 19 in Aviation Management: Turkish Airlines A.O. in Terms of Financial Leases and Operating Profitability. Analysis of Lufthansa Companies*
Feden KOÇ
- 2081 | **Toplum 5.0 Bağlamında Mutluluk ile İlişkilendirilen Faktörlerin Panel Veri Kanıtları**
2104 | *Panel Data Evidence on Factors Associated with Happiness in the Context of Society 5.0*
Gökçen AYDINBAŞ - Zeynep ERDİNÇ
- 2105 | **Sosyal Medyada Siber Zorbalık, Trollük ve Linç Kültürünün Sinemaya Yansıması: The Hater Filmi İncelemesi**
2134 | *The Reflection of Cyber Bullying, Trolling and Lynching Culture on Social Media to Cinema: The Hater Movie Review*
Gülşah GÖNÜLŞEN
- 2135 | **Çin Halk Cumhuriyeti'nde Devamlılık Gösteren Bir Unsur Olarak Emek Sömürüsü**
2148 | *Exploitation of Labor as a Persistent Element in the People's Republic of China*
Gülten ÇAKMAK
- 2149 | **Stoklara İlişkin İşlemlerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Açısından Değerlendirilmesi**
2170 | *Evaluation of Transactions Related to The Inventories in Terms Of LMSE FRS and SME FRS*
Hakan YAZARKAN
- 2171 | **Ulusal Literatür Kapsamında Engelsiz Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi**
2200 | *Bibliometric Analysis of Articles on Barrier-Free Tourism within the Scope of the National Literature*
Hatice ARMAN - Gülay BULGAN
- 2201 | **Türkiye'de Kamu Harcamalarının Covid-19 Salgını Sürecinde Seyri: Sıçrama Hipotezinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi**
2226 | *The Course of Public Expenditures in Turkey During the Covid-19 Pandemic: Evaluation of the Validity of the Displacement Hypothesis*
Hüseyin DİRİCAN - Bediha Sultan ZIVALI
- 2227 | **Turistik Destinasyonlardaki Yerli Halkın Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi**
2244 | *The Effect Of Personality Types Of Local People In Touristic Destinations On Sustainable Consumption Behavior*
İlknur ÖZSEZGİN - Aydan BEKAR
- 2245 | **Kabül ve Red Yönünden 'Fidâ Hadisi'nin Tahlili**
2268 | *Analysis of the 'Fida Hadith Narrations' in Terms of Its Acceptance and Rejection*
İsa EREN - Salih KESGİN
- 2269 | **Ali Sami Boyar'ın Ayasofya Konulu Eserlerinin İncelenmesi**
2290 | *Analysis of Ali Sami Boyar's Works about Hagia Sophia*
Mahmut GİRİŞEN
- 2291 | **Amorium İç Sur Kazıları (2020-2021) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Sırlı Seramik Buluntuları**
2306 | *Amorium Inner Wall Excavations (2020-2021) Beyliks and Early Ottoman Period Glazed Ceramic Finds*
Mehmet KURT
- 2307 | **Türkiye'de Son Dönem Yörük Derneklerinin Liderlik Ekseninde Değerlendirilmesi**
2326 | *Evaluation of Last Period Yoruk Associations in Turkey on the Axis of Leadership*
Mehmet ÖZKAN - Osman Kürşat ACAR

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

- 2327 | **Türkiye Ekonomik Büyümesinde Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, İstihdam ve Yatırım Fırsatları**
2350 | *Renewable Energy in Turkish Economic Growth: Current Situation, Future Prospects, Employment and Investment Opportunities*
Melahat BATU AĞIRKAYA
- 2351 | **Özgün Baskı Resim Tekniğinden 3D Baskı Teknolojisine Geçiş**
2364 | *Transition From Original Printing Pictures To 3D Printing Technology*
Merve TINGİR - Elif TARLAKAZAN
- 2365 | **Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kahve İşletmeleri Örneği**
2392 | *Examining The Relations Among Brand Authenticity, Brand Loyalty, Brand Trust and Word of Mouth Communication: An Example of Coffee House*
Murat BURUCUOĞLU - Seda AKYÜZ
- 2393 | **Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaret Tesciline Sahip Gastronomik Ürünlerin Tescil Belgesi Kullanım Düzeyinin Belirlenmesi**
2408 | *Determining the Level of Use of the Registration Certificate of Gastronomic Products with Geographical Indication Registration in the Aegean Region*
Mustafa SANDIKCI - İmran KAZAN - Erdem BAYDENİZ
- 2409 | **Strategic Responses to Quality Management in Turkish Higher Education**
2440 | *Türk Yükseköğretiminde Kalite Yönetimine Gösterilen Stratejik Tepkiler*
Nalan SABİR TAŞTAN - Kürşat TAŞTAN - Sinan YILMAZ
- 2441 | **Türkçede İletişim Fiilleri: Fiillerin Sınıflandırılmasında Hibrit Yaklaşım**
2466 | *Communication Verbs in Turkish: Hybrid Approach in Classification of Verbs*
Nuh DOĞAN
- 2467 | **Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Bağlamında Gorkiy'in Ana Adlı Romanının Yeniden Yorumlanması**
2486 | *Reinterpretation of Gorky's Novel "Mother" within the Context of the Principle of Ataturk's Populism*
Onur AYDIN
- 2487 | **Döviz Kuru Dalgalanmalarının Enflasyona Etkisi: Türkiye Örneği**
2514 | *A Group of Glass Vessels From Aydın Museum*
Orhan ŞANLI
- 2515 | **Aydın Müzesi'nden Bir Grup Cam Eser**
2550 | *Corporate Social Responsibility Practices as a Tool of Organizational Legitimacy: The Case of Koza Mining*
Özkan ÖZBİLGİN - Akın TEMÜR
- 2551 | **Bireylerin İnternet-Dijital Cihaz Kullanım Becerilerini Değerlendirmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi**
2578 | *Determining the Factors Effective in Evaluating Individuals' Internet-Digital Device Usage Skills*
Özlem KURU SÖNMEZ - Emre YAKUT
- 2579 | **İlkokul Öğrencilerinin Yazma Becerilerine İlişkin Makalelerin İncelenmesi: Tematik İçerik Analizi**
2602 | *Analysis of Articles on Primary School Students' Writing Skills: Thematic Content Analysis*
Rabia KARAOĞLU - Seher ÇETİNKAYA
- 2603 | **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısında Ruslar**
2626 | *Russians in the Demographic Structure of Central Asian Turkic Republics*
Reyhan Rafet CAN
- 2627 | **Gümüşhacıköy'ün Gümüş Beldesi'ndeki Hagios Georgios Kilisesi: Yeni (Maden) Camii**
2658 | *Hagios Georgios Church : Yeni (Maden) Mosque in Gümüş Town of Gümüşhacıköy*
Seçkin EVCİM - Gonca TOSUN
- 2659 | **Petraşevski Topluluğu ve Şairleri**
2680 | *The Circle and the Poets of Petrashevsky*
Sevgi ILICA
- 2681 | **Fransız Kaptan Magnan'ın Tuna Nehri'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri**
2704 | *Naval Officer Captain Magnan's Attempt at Steamship Navigation Management on The Danube River*
Süleyman UYGUN
- 2705 | **Entelektüel Sermayenin Yiyecek-İçecek Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İş Performansına Etkisi: Konya İlinde Bir Uygulama**
2722 | *The Effect of Intellectual Capital on the Work Performance of Employees in the Food and Beverage Sector: An Application in Konya Province*
Yeliz PEKERŞEN - Eray TURPCU - Emre SARITAŞ

- 2723 | **İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Dedikodu ve Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki**
2748 | *The Relationship Between Organizational Gossip and Organizational Trust Perceptions of the Teachers Working in the Primary Education Institutions*
Yasin KARASU - Melike CÖMERT
- 2749 | **İslam Eğitim Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği**
2762 | *The Effect of Hadiths on the Formation of the Islamic Education Tradition: The Case of Rihla*
Yusuf Bahri GÜNDOĞDU
- 2763 | **Amerikan On Yıllık Tahvil Faizleri ile Ham Petrol Fiyatları Arasında Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi**
2776 | *Cointegration and Causality Relationship Between American Ten-Year Bond Rates and Crude Oil Prices*
Yusuf Ziya ŞİPAL - Elif Meryem YURDAKUL

DERLEME

- 2777 | **Zihinsel Hız: Kavramsal Gelişimi ve Önemine Dair Bir Derleme Çalışması**
2796 | *Mental Speed: A Review of Its Conceptual Development and Importance*
Gülşah AVCI DOĞAN
- 2797 | **Göç Sürecinde Ergen Olmak**
2822 | *Being Adolescent in the Migration Process*
Hüseyin DOĞAN - Sema BUZ
- 2823 | **Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişliklerine Alternatif Bir Çözüm Yolu Olarak Pozitif Psikolojinin Kullanılması**
2864 | *Using Positive Psychology as an Alternative Solution to Teachers' Occupational Burnout*
Kıvanç UZUN - Pelin YAPRAKDAL UZUN
- 2865 | **Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis (Tek Başına Ürettiği) Çocukları**
2882 | *Parthenogenesis (Virginal generation) Children of the Night Goddess Nyx*
Korkmaz MERAL - Cevat BAŞARAN
- 2883 | **Meliorism and Social Hope in Pragmatism: Richard Rorty's Reinterpretations**
2894 | *Pragmatizmde Meliorizm ve Sosyal Umut Kavramı: Richard Rorty' nin Yeniden Yorumlaması*
Naime ELCAN KAYNAK

İNCELEME

- 2895 | **A Contrastive Analysis of Turkish and Spanish Psych Verbs**
2910 | *Türkçe ve İspanyolca 'da Duygu Durumu Bildiren Eylemlerin Karşılaştırmalı Analizi*
Buse ŞEN ERDOĞAN
- 2911 | **Sharenting: Why Parents Share Their Children' Photos on Social Media?**
2928 | *Sharenting: Ebeveynler Çocuklarının Fotoğraflarını Sosyal Medyada Neden Paylaşır?*
Şule BAŞTEMUR - Mustafa Alperen KURŞUNCU

BİLDİRİ

- 2929 | **Yat Kiralama Çeşitleri ve Yatçılık Sektöründe Dünden Pandemi Krizine Yaşanan Gelişmeler**
2946 | *Types of Yacht Chartering and Yachting Sector Developments from the Past to the Pandemic Crisis*
Aziz MUSLU

Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Faktörleri¹

Bank Preference Factors of Retail Customers

Abdullah İNCİRKUŞ²

Nur ÜNDEY KALPAKLIOĞLU³

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 05.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 24.08.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1098852

Atf / Citation: İncirkuş, A. & Ündey Kalpaklıoğlu, N., (2022). “Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Faktörleri” ODÜSOBİAD 12 (3), 1589-1620 Doi: 10.48146/odusobiad.1098852

Öz

21. yüzyılın bu ilk çeyreğinde, dijital teknoloji uygulamalarının insanların hayatında daha fazla yer almaya başlaması, bankacılık ekosisteminde daha önce hiç olmadığı kadar değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişiklik banka kuruluşlarını hizmetlerini müşterilerine ulaştırmak ve sunmak için dijital teknoloji kanallarının imkânlarını olabildiğince kullanmaya yöneltmiştir. Başlangıçta bir banka müşterisinin bankadan hizmet alabilmesi için o bankanın şubesine gitmesi zorunluluk iken artık günümüzde müşteriler, fiziki banka şubesine gitmek zorunda kalmadan, bankanın kendisine sunduğu çeşitli hizmet kanallarını kullanarak ihtiyacı olan bankacılık işlemlerini yapabilmekteler. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, günümüzde bankaların sahip olduğu teknolojik ve dijital hizmet kanallarının, müşterilerin çalışacağı/hizmet alacağı banka kuruluşunu belirleme noktasında önemli bir etken haline geldiği düşünülmektedir.

Çalışmamızda oluşan bu yeni bankacılık ekosisteminde, bireysel müşterilerin banka tercih faktörlerini ölçümlemeye yönelik günümüz bankacılık alanındaki gelişmelere uygun bir ölçek geliştirmek amacıyla çevrimiçi anket uygulanmış, elde edilen verilerle Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Türkiye genelinde yapılan ankete bireysel banka müşterisi olan 1.163 katılımcı iştirak etmiştir. Katılımcılara banka tercihlerini öğrenmeye yönelik 32 soru ifadesi yöneltilmiştir. Elde edilen veriler ile SPSS 26 programında AFA, AMOS 24 programından ise DFA analizi yapılmıştır.

Her iki analiz sonucunda geliştirilen ölçeğin uygun olduğu ve bireysel müşterilerin banka tercihi üzerinde etkili olan faktörlerin; “Müşteri Memnuniyetine Önem Verme, Dijital Hizmetler Sunma, Ekstra Avantajlar Sunma, Güçlü ve Yerli Sermayeli Olma, Kaliteli Hizmeti Düşük Maliyetli Verme, Yüksek Getiri Sağlama, Erişilebilir Bir Hizmet Ağına Sahip Olma” olduğu sonucuna varılmıştır.

¹ Bu çalışma Haliç Üniversitesi Etik Kurulunun 23.02.2022 tarih ve 51 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

² Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Haliç Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü, E-mail: abduallah.incirkus1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4440-9022

³ Doç. Dr., Haliç Üniversitesi, E-mail: nurkalpak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3637-7240

Anahtar Kelimeler: Bireysel Müşteri, Müşteri Tercihi, Banka Tercihi, Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi

Abstract

In the first quarter of the 21st century, the fact that digital technology applications are becoming more involved in people's lives caused more changes in the banking ecosystem than ever before. This change has directed banking institutions to use the possibilities of digital technology channels as much as possible to deliver and offer their services to their customers. Formerly, a bank customer had to go to a branch of that bank in order to receive services from the bank, but now, customers can make the banking transactions they need using the various service channels offered by the bank without having to go to a physical bank branch. As a result of all these developments, it is believed that the technological and digital service channels that currently used by banks have become an important factor in determining the bank where their customers will work / receive services.

In this new banking ecosystem formed in our study, we applied an online questionnaire to measure the bank preference factors of individual customers, in accordance with the developments in today's banking field, we performed Explanatory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) with the obtained data. 1,163 participants, who are individual bank customers, participated in the survey conducted throughout Turkey. We asked the participants 32 questions about their bank preferences. With the data obtained, we made AFA analysis in SPSS 26 program and DFA analysis was made from AMOS 24 program.

The scale was developed as a result of both analyzes is appropriate and the factors that affect the bank preference of individual customers; It has been concluded that "Caring for Customer Satisfaction, Offering Digital Services, Offering Extra Advantages, Being Strong and Having Domestic Capital, Providing Quality Service at Low Cost, Providing High Profit, Having an Accessible Service Network".

Keywords: Retail Customer, Customer Preference, Bank Preference, Explanatory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis

Giriş

Günümüz dünyasının en önemli özelliklerinden birinin dijital teknolojilerin meydana getirdiği uygulama ve hizmetlerin toplumun ve bireylerin hayatındaki yerinin artması olduğu söylenebilir. Bu teknolojik gelişmeler hayatı kolaylaştırdığı gibi biryandan da bireyleri, işletmeleri ve toplumları kendisine ayak uydurmaya zorlamaktadır.

Öte yandan iş hayatının hangi sektöründe olursa olsun firmalar her zaman müşterilerinin eğilim, tercih ve davranışlarını ve bunları etkileyen faktörlerin neler olduğunu öğrenmek istemişlerdir. Bu öğrenme isteği ülkemizde ve dünyada geçmişten günümüze birçok araştırmacı ve akademisyeni, tüketicilerin eğilim, tercih ve davranışları ile ilgili birçok teoriler geliştirmeye ve araştırmalar yapmaya yöneltmiştir (Şen, 2017). Yapılan bu araştırmaların sonuçları firmalar için çok değerli olmakla birlikte, teknolojik, sosyal, ekonomik ve daha birçok açıdan hızla değişen dünyada, bu araştırmaların güncelliğini çok çabuk kaybetmesi yadsınamaz bir gerçektir.

Ayrıca söz konusu bu teknolojik gelişmelere bağlı olarak, banka müşterilerinin teknoloji içerikli ürün ve hizmet beklentilerindeki artışa bağlı olarak banka kuruluşları tarafından bu beklentilerin karşılanması

için yapılan çalışmalar bankacılık sektöründe bir rekabet unsuru olmuştur. Özellikle 2000’li yıllardan sonra gelişen internet, mobil ve dijital teknolojilerinin bankacılık sektörüne sunmuş olduğu yeni imkânların sonucu olarak, bankacılık ekosisteminin çok ciddi teknolojik dönüşümler ve değişimler geçirdiği ve halen geçirmekte olduğu görülmektedir (Bayoğlu, 2010). Tüm bu nedenle müşterilerin banka tercihinde etkili olan faktörlerin değişime uğradığı düşünülmüştür (Cebeci ve Çabuk, 2016).

Bu yeni sürecin en büyük etkisi ile banka müşterilerinin artık banka şubelerine gitmeden bankanın kendilerine sunduğu çeşitli dijital kanallar vasıtasıyla ihtiyacı olan finansal hizmetleri alabilmeleri mümkün hale gelmiştir. Bankanın müşterisi olmak isteyen bir kişi artık banka şubesine uğramak zorunda olmadan, bankanın çeşitli dijital hizmet kanalları üzerinden müşteri olabilmektedir.

Özetle bu araştırma ile son yıllarda gelişen dijital teknolojiler sonrasında değişen ve genişleyen bankacılık ekosistemi içindeki bireysel müşterilerin, banka tercihlerinde etkili olan faktörlerinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Türkiye’de Bankacılık ve Bankacılığın Gelişimi

Türkiye’de bankacılığın başlangıcı ve gelişimi Osmanlı dönemine uzanmaktadır ve diğer batı kaynaklı birçok kurumda olduğu gibi oldukça yavaş seyretmiştir. 1840 yılında “Kaime” adı verilen ilk kâğıt para ile devlet hazinesinin açığının kapatılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla o devirde banka kurma ihtiyacının daha çok kamunun borç stokunu yönetmek amacı ile ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı devletinde (1847-1923) kurulan ilk banka, devletin Galata bankerleri ile işbirliği içinde 1847 yılında kurulmuş olan Bank-ı Dersaadet - Banque de Constantinople (İstanbul Bankası) bankasıdır. Ardından 1856 yılında ticari alanda faaliyet göstermesi amacı ile Osmanlı Bankası kurulmuştur. 1888 yılında devlet tarafından zirai kredileri devlet denetimi altına almak amacı ile Ziraat Bankası kurulmuştur (Kaya ed. 2017).

1916 yılına gelindiğinde ise devlet tarafından kurulan ve ileride merkez bankasına dönüştürülmesi planlanan İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulmasının ardından bu banka 1924 yılında ilk özel sektör bankası olarak kurulacak olan İş Bankası ile birleştirilmiştir. Yine 1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiye’sinin kurulan ilk yatırım bankası olmuştur. Genç Cumhuriyet’in merkez bankası ihtiyacını gidermek amacıyla 11 Haziran 1930 tarihinde TCMB kurulmuştur (Keskin, ve ark. 2019).

Cumhuriyetin ilk yılları Türk bankacılığı açısından daha çok özel amaçlı devlet bankalarının kurulduğu bir dönem olmuştur. Bunlara örnek olarak Sümerbank (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Halk Bankası (1938)’ni gösterebiliriz. 1945-1959 arası dönemi ise özel bankacılığın geliştiği dönem olarak adlandırabiliriz. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkemizde özel kesimin güçlenmesi ve sanayileşme politikalarında meydana gelen değişiklik etkisini bankacılık sektörü üzerinde menfi yönde göstermiş ve bu dönem ülkemizde özel bankacılığın geliştiği dönem olmuştur. Yine bu dönemde halen ülkemizin en büyük özel bankaları olma özelliklerini koruyan Yapı ve Kredi Bankası (1944), Garanti Bankası (1946) ve Akbank (1948) ile birlikte Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (1950) kurulmuştur (Keskin, ve ark. 2019).

1960-1980 arası dönemde Türk bankacılık sistemi önemli ölçüde kamu etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde yeni yabancı ve bazı özel durumlar dışında yeni ticaret bankası kurulmasına izin verilmemiştir. 5'i kalkınma 2'si ticaret olmak üzere toplam 7 banka kurulmasına izin verilmiştir.

1980 yılına gelindiğinde 24 Ocak 1980 ekonomik kararları Türk bankacılık sektörünün önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Bu kararlar neticesinde Türk ekonomisi kapalı bir ekonomi olmaktan çıkıp, dışa açık bir ekonomik sistem haline dönüşmüştür. Bu önemli dönüşüm elbette en başta, faizlerin serbest bırakılarak piyasada belirlenmesine imkân verilmesi ve yerli ve yabancı yeni bankaların kurulmasına olanak verilerek rekabetin artmasına sebep olmasıyla, bankacılık sistemi üzerinde etkili olmuştur. 1985 yılında 3182 sayılı bankalar kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte Türk bankacılık sistemi, uluslararası denetim ve gözetim sistemi sayesinde, uluslararası bankacılık standartları ile tanışılmıştır (Kaya ed. 2017).

1990'lı yıllarda bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler sonucunda toplumun tüm kesimleri gelişmiş bankacılık iş ve işlemlerinden faydalanmaya başlamıştır. İlk defa 1992 yılında Türk bankacılığında elektronik fon transferi işlevsellik kazanmıştır. Gelişen bireysel bankacılık hizmetleri, otomatik vezne makineleri, tüketici kredileri, kredi kartları, internetin yayılmasıyla ev ve ofis bankacılığı gibi yeni ürün ve hizmetler tüketici piyasasına sunulmaya başlanmıştır. Bu dönemde az şubeli bankalar yurt çapındaki şube sayısını artırma yönünde stratejiler benimsemişlerdir (Sümer, 2016). Ancak 90'lı yılların ikinci yarısı finansal sektör ve bankalar açısından risklerin zarara dönüşmeye başladığı dönem olmuştur. 1994 yılında bankacılık sisteminin toplam aktifleri 68,6 milyar dolardan 51,6 milyar dolara, öz kaynakları ise 6,6 milyar dolardan 4,3 milyar dolara küçülmüştür (Keskin ve ark. 2019).

2000'li yıllara gelindiğinde Türk bankacılık sektörü için önemli dönüm noktalarından belki de en önemlisi yaşanmıştır. Dünyada yaşanmakta olan küresel ekonomik kriz Kasım 2000 tarihinde Türk ekonomisini derinden etkilemiş ve Türk bankacılık sektöründe önemli bir sarsıntıya, hatta çöküntüye sebep olmuştur. Bunun sonucunda yüksek faiz oranları altında ezilerek likitite çıkmazına giren 22 özel bankanın faaliyet izni daha krizin ilk birkaç ayı içinde durdurulmuştur. 2001 yılında bankacılık sektörünün toplam zararı özkaynakların %77'sine ulaşmıştır (Keskin ve ark. 2019).

İlerleyen aylarda alınan ekonomik tedbirler ve bankacılık sektörü için uygulamaya konulan yeni yapısal tedbirler sonucunda krizin etkisi giderek azalmış ve hükümetin yapmış olduğu önemli yapısal değişiklikler bankacılık sektörünün güçlü bir finansal yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Ancak geriye dönüp bakıldığında 2000'lerde 69 olan banka sayısının 2002 yılına gelindiğinde 54'e düştüğü görülmektedir (Sümer, 2016:485). Banka sayısı 2010 yılında ise 46'ya düşmüştür. (Tablo 1)

Tablo 1: Yıllara Göre Türk Banka Sayıları (Faaliyet izni durdurulan ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilen bankalar hariç. * 2021 yılı verileri erişim tarihi itibarı ile alınmıştır.)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği İnternet Sayfası, Banka ve Sektör Bilgileri bölümünden derlenen verilerle oluşturulmuştur. <https://www.tbb.org.tr/> (Erişim Tarihi: 01.11.2021)

Banka Türleri	1960	1970	1980	1990	2000	2002	2010	2019	2020	2021*
Mevduat Bankaları	40	27	28	56	51	39	32	32	32	32
Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları	11	6	6	8	4	3	3	3	3	3
Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	23	18	18	25	28	20	11	8	8	8
Türkiye´de Kurulmuş Yabancı Sermayeli Bankalar	6	1	2	8	6	5	12	16	16	16
Türkiye´de Şube Açan Yabancı Sermayeli Bankalar	0	2	2	15	13	11	6	5	5	5
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	4	4	5	10	18	14	13	13	14	15
Kamusal Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankaları	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3
Özel Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankaları	2	2	2	4	12	8	6	6	7	8
Yabancı Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0	0	0	3	3	3	4	4	4	4

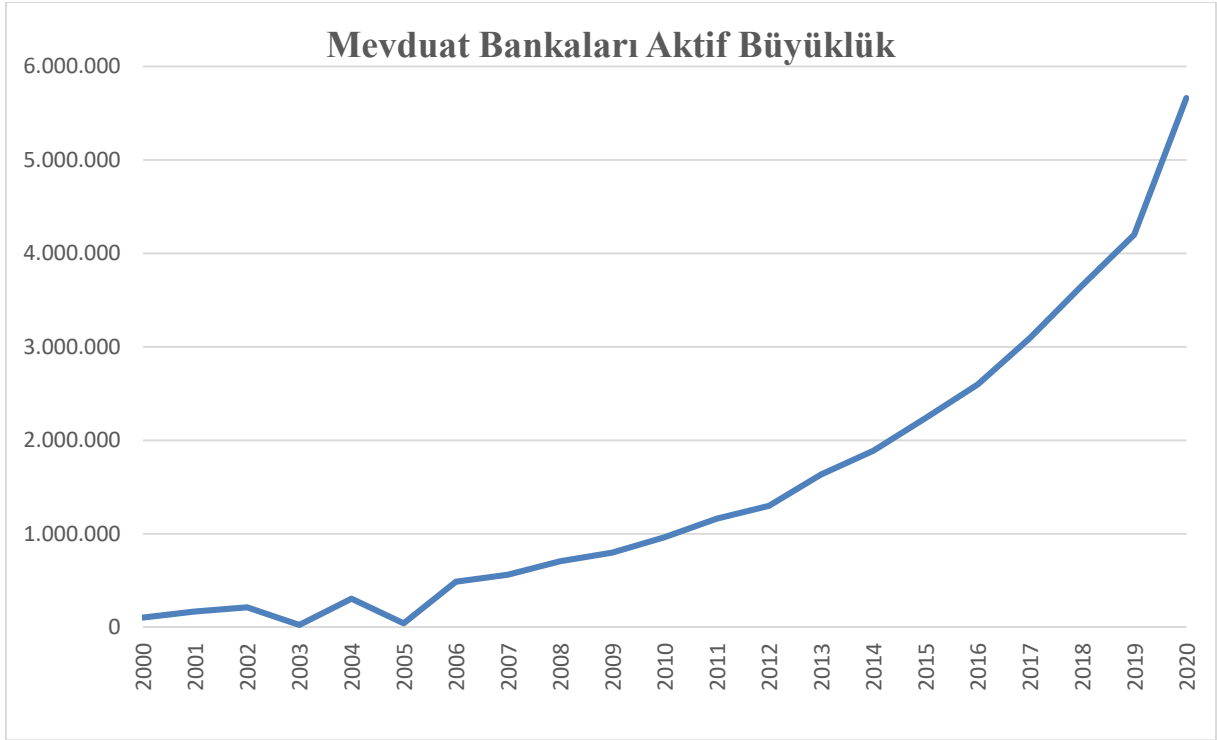
Yatırım										
Bankaları										
Toplam Banka										
Sayısı	44	31	33	66	69	53	46	45	46	47

2000'li yılların ilk yarısından itibaren Türk bankacılık sektörünü güçlendirdiği düşünülen yapısal değişikliklerin oluşturduğu güven, bankacılık sektörünün birçok alanında ve özellikle dijital teknolojilerde sağladığı değişim ve gelişimlerle birlikte, 90'lı yılların başında başlayan bireysel bankacılığın da gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır.

1.1. Mevduat (Ticari) Bankalar

Mevduat (ticari) bankalar, öz sermayesinin dışında faaliyetleri için kullanacakları en önemli fon kaynaklarını toplarken fon sahiplerine de vade başında sabit bir (faiz geliri) kazanç sağlamaktadır (Hazar vd. 2019). Mevduat bankaları toplan aktif büyüklük bakımından ülkemiz bankacılık sektörünün yaklaşık %92'sini oluşturmaktadırlar. (TBB Raporları, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> Erişim Tarihi: 12.02.2020).

Ülkemizde faaliyet göstermekte olan kamu sermayeli 3, özel sermayeli 8, yabancı sermayeli 16, yabancı bankaların ülkemizde açtığı şube 5 olmak üzere toplam 32 adet mevduat bankası bulunmaktadır (Tablo 1). Ülkemizde özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra bankacılık sektörü bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Birçok bankanın tasfiye süreci yaşadığı bu sürecin sonunda ayakta kalan bankalar mali yapılarını güçlendirme yoluna gitmişlerdir. Görsel 1'de görüleceği üzere özellikle 2010 yılından sonra tüm bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü mevduat bankaları açısından da önemli bir gelişim göstermiştir. Bu yükselişteki önemli bir ekten olarak, 2001 mali krizinin hemen sonrasında aynı yılın Mayıs ayı itibarı ile uygulamaya konulan bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması ile ilgili sıkı politika, izleyen yıllarda enflasyon oranındaki düşüş ve ülkenin genel mali yapısındaki iyileşmeler görülebilir (Kesebir, 2018).

Görsel 1: Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Yıllara Göre Aktif Büyüklüğü ve Gelişimi. (Milyon TL)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği İnternet Sayfası İstatistik Raporlar bölümünden derlenen verilerle oluşturulmuştur. <https://www.tbb.org.tr/> (Erişim Tarihi: 01.11.2021)

Mevduat bankalarının bankacılık sektöründeki temel işlevleri birikimlerini saklamak isteyen gerçek kişi veya ticari mevduat sahiplerinden topladıkları vadeli ve vadesiz fonları, finansman ihtiyacı olan gerçek kişilere veya firmalara belirli vade ve faiz oranıyla kullanırmak sureti ile ülke üretimine ve ekonomisine katkı sağlamaktır.

Mevduat bankalarının başlıca fon kaynakları olarak;

- 1- Özkaynaklar
- 2- Vadeli ve vadesiz toplanan fonlar
- 3- Yurt dışından kullanılan (sendikasyon) kredileri

Bu fonların değerlendirildiği başlıca alanlar;

- 1- Bireysel ve ticari krediler
- 2- Menkul kıymetler
- 3- Devlet borçlanma senetleri
- 4- Yurt dışı (sendikasyon) kredi ihracı

Ülkemizdeki mevduat bankalarının müşterilerine sunmuş oldukları başlıca ürün ve hizmetleri ise şöyle verebiliriz.

- 1- Cari ve vadeli hesaplar (TL, USD, EURO vb.)

- 2- Yatırım hesapları (hisse senedi ve fon gibi.)
- 3- Kredili mevduat hesapları
- 4- Kredi kartları
- 5- Bireysel krediler (ihtiyaç, araç, konut gibi)
- 6- Ticari krediler (mal veya hizmet kredileri, leasing, akreditif vb. gibi)
- 7- Para transferleri (EFT, Havale gibi)
- 8- Fatura ve kurum ödemeleri
- 9- Çek ve senet
- 10- Sigorta ve bireysel emeklilik acenteliği

Katılım Bankaları

Katılım bankacılığı; mevduat bankacılığından farklı olarak, fon sahiplerinden topladığı fonlarla faizsiz finansman prensiplerini dikkate alarak yürüttüğü ticari faaliyetler sonucunda ortaya çıkan karı veya zararı vade sonunda önceden belirlenmiş paylaşım oranına uygun bir şekilde fon sahibi ile paylaşmaktadır (Hazar vd. 2019). Burada mevduat bankacılığından en temel farkı vade başında sabit bir getiri (faiz kazancı) sözü verilmeyip, vade sonunda ortaya çıkan kârın (veya zararın) fon sahibi ile paylaşılmasıdır.

Çağdaş faizsiz finans kurumlarının ortaya çıkışı 1942'lere dayanmaktadır. Ortaklığa dayalı ilk faizsiz banka 1963 yılında Mısır'ın Mit-Gamr kasabasında kırsal kesimdeki üreticileri aracı ve tefecilerden kurtarmak amacı ile Ahmed en-Naccar tarafından kurulmuştur. Daha sonra bu girişim devam etmemiştir. Faizsiz bankacılığın sesini Dünya'ya duyuran en önemli kuruluş, 1975 yılı Ekim'in de Cidde'de kurulan "İslam Kalkınma Bankası" dır. Türkiye'de ise 1980 sonrası finansal serbestlik politikaları sonucunda, ilk İslami Bankacılık faaliyetleri yabancı sermaye ortaklığıyla "Özel Finans Kurumları" adıyla faaliyete başlamış ve böylece ülkemizde katılım bankacılığının temeli atılmıştır (Ece, 2011).

Katılım bankacılığı, ülkemiz bankacılık sektörü içinde son otuz beş yıldır yer almakta ve kamuoyu tarafından da ilgiyle takip edilmektedir. Katılım bankacılığı kavramsal olarak ilhamını İslam'ın iktisadi ve ticari hükümlerinden aldığı için, toplumumuz bu yeni alternatif bankacılık türüne ciddi destek vermiş, hayatında önemli bir yer açmıştır. Katılım bankacılığının toplumdaki bilinirliği ve bankacılık sektörü içerisindeki payı her geçen gün artmaktadır (Tablo 2). Kamuoyunda bu potansiyelden yeterince yararlanılmadığına yönelik tartışma ve eleştiriler vardır. Bununla beraber katılım bankacılığı ekosistemindeki bütün paydaşlar, gün geçtikçe etkilerini arttırmak ve büyümüyor gözükten sektörün içinde ciddi bir potansiyel enerji birikmektedir (Albayrak, 2019).

Tablo 2: Katılım Bankacılığı Sektörü Toplam Aktif, Öz varlık ve Net Kâr Gelişimi (Milyon TL)

Kaynak: : Türkiye Katılım Bankaları Birliği İnternet Sayfası İstatistik Raporlar bölümünden derlenen verilerle oluşturulmuştur. <https://www.tbb.org.tr/> (Erişim Tarihi: 06.11.2021)

Yıl	Toplam Aktifler	Toplanan Fonlar	Kullandırılan Fonlar	Toplam Özvarlıklar	Şube Sayısı (Adet)	Çalışan Sayısı (Adet)
2020	437,1	322,0	240,1	27,6	1.255	16.849
2019	284,5	215,5	149,5	21,8	1.179	16.040
2018	206,8	137,2	124,5	16,8	1.122	15.654
2017	160,1	105,3	106,7	13,6	1.032	15.029
2016	132,8	81,5	84,9	11,5	959	14.465
2015	120,3	74,4	79,2	10,6	1.080	16.554
2014	104,1	66,8	70,0	9,3	990	16.270
2013	96,0	63,2	67,4	8,8	965	16.800
2012	70,2	49,1	50,0	7,4	829	15.356
2011	56,1	40,0	41,0	6,2	685	13.857
2010	43,3	33,9	32,1	5,5	607	12.677
2009	33,7	26,8	24,9	4,4	560	11.802
2008	25,8	19,2	19,7	3,7	530	11.022
2007	19,4	14,9	15,3	2,4	422	9.215

Katılım bankaları, (Tablo 2) mevduat bankalarına benzer bir şekilde tasarruf sahiplerinden özel cari hesaplar ve katılma hesapları aracılığı ile topladıkları fonları, faizsiz finansman prensipleri doğrultusunda ticari ve sanayi sektörlerinde ihtiyacı olan birey ve kurumlara fon kullandırmak suretiyle değerlendirerek, oluşan kârı (veya zararı) tasarruf sahipleriyle paylaşmaktadırlar. Katılım bankaları, bir taraftan atıl fonların ekonomiye kazandırılması suretiyle klasik faizli bankaları tamamlayıcı fonksiyonu uygularken, diğer taraftan ekonomiye kazandırılan fonların klasik faizli bankaların sunmadığı yeni finansal enstrümanlarla tekrar ekonomide yatırım amaçlı kredilere dönüştürülmesi suretiyle de klasik faizli bankacılığa alternatif bir piyasa geliştirmiştir (Ece, 2011).

Dünyada ve ülkemizde faizsiz bankacılık sistemi gelişimini sürdürmekte ve finansal sistemdeki payını artırarak banka müşterilerinin ilgisini çekmeye devam etmektedir. Bu durum ticari müşterilerde olduğu gibi bireysel banka müşteriler içinde katılım bankaları açısından bir tercih noktası oluşturmaktadır. Dolayısıyla katılım bankaları müşteri iletişimi noktasında kendilerini müşterilerine iyi anlatmanın yanında müşterilerinin tutum ve tercihlerine daha etkin bir şekilde dikkat etmelidirler.

Bankacılık Hizmet Türleri

Pazarlama anlayışına uygun ve tabii olarak bankacılıkta ürün ve hizmetlerin pazarlama faaliyetleri müşterilerin işlem hacmi ve büyüklüğüne göre bölümlere ayrılarak yürütülmekte ve isimlendirilmektedir. Bu bölümler; Kurumsal ve Ticari Bankacılık, KOBİ Bankacılığı, Bireysel Bankacılık ve Özel Bankacılıktır (Kaya ed. 2017).

Kurumsal ve Ticari Bankacılık

Bankaların kendi politikaları doğrultusunda, tüzel müşterilerini belli bir cironun üzerindeki için Ticari, ondan daha yüksek cironun üzerindeki müşterilerini ise Kurumsal olarak sınıflandırdığı bankacılık hizmet türüdür (Kaya ed. 2017). Bu şekilde bir bölümlendirme gerek sunulacak hizmetler açısından gerekse ürün ve hizmetlerin fiyatlandırılması açısından hem bankalara hem de müşterilerine çeşitli avantajlar ve kolaylıklar sağlamaktadır. Bankalar bu kapsama giren müşterileriyle olan ilişkilerini şube içerisinde yine aynı şekilde isimlendirdikleri portföy temsilcileri ile yürütmektedirler.

KOBİ Bankacılığı

Bankalar tarafından KOBİ diye adlandırılan (sınıflandırılan) şirketler, ciroları açısından kurumsal ve ticari müşterilerden daha küçük ama şahıs şirketlerinden büyük ticari faaliyet gelirleri ve ciroları olan müşterilerini ifade etmektedir. Yine böyle bir sınıflandırma bankaların kurumsal ve ticari müşterilerinde olduğu gibi sunacakları ürün ve hizmetler açısından her iki tarafa da çeşitli avantajlar ve kolaylıklar sağlamaktadır. Şubede KOBİ müşterileri ile ilişkileri yöneten ayrı portföy temsilcileri görev yapmaktadırlar.

Bireysel (Perakende) Bankacılık

20. yüzyılın başlarından itibaren dünyada ve ülkemizde yaşanan sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişmeler, daha çok kamu yatırımları ve ticari alanlarda faaliyet gösteren bankaların bireysel müşterileri için de faaliyetlerini artırmalarını tetiklemiştir. Bunun sonucunda bankacılık sektöründe "perakende bankacılık" kavramı ortaya çıkmıştır. Bankacılığın bu kolu çeşitli bankacılık enstrümanlarını kullanarak, bireylerin tasarruf mevduatlarını yatırıma dönüştürmelerine olanak sağlamanın yanında ödeme ve kredi ihtiyaçlarını da karşılamak suretiyle önemli bir gelişim göstermiştir.

Ülkemizdeki bankaların bireysel bankacılık alanındaki faaliyetleri 1980'li yıllardan sonra başlamıştır. Banka müşterilerinin ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda ülkemizdeki bireysel bankacılık dünya ile paralellik göstermeye başlamıştır. Özellikle 90'lı yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar Türk bankacılık sektörü ATM, Banka Kartı, Kredi Kartı, EFT, konut ve tüketici kredileri gibi daha çok bireysel bankacılığın alanına giren ürün ve hizmetlerle tanışmıştır.

Bireysel bankacılık alanındaki söz konusu bu gelişmelerin boyutunu tam anlamıyla anlayabilmek için TBB ve BKM tarafından sağlanan banka ve sektör verilerinden birkaç örnek vermek yerinde olur (<https://bkm.com.tr/> Erişim Tarihi: 06.11.2021).

- Bankaların tüketici ve konut kredisi kullandırdığı kişi sayısı 1990 yılında 1,132,954 iken, bu sayının 2010 yılında 2 milyon 191 bin, 2019 yılı 9. ayında ise 3 milyon 588 bin seviyesine ulaştığı görülmektedir.
- ATM sayılarına bakıldığında; 2010 yılında 27,649 adet olan sayının 2019 yılı 9. ayında 52,681 adet,
- Kredi kartı sayılarının; 2010 yılında 46.956.124 adet iken, 2019 yılının 9. ayında 68.592.980 adet,
- Banka kartı sayılarının ise 2010 yılında 69.916.462 adet iken, 2019 yılı 9. ayında 160.433.960 adet olduğu görülmektedir.

Verilen bu rakamlar Türk bankacılık sektörünün göstermiş olduğu gelişimin yanından, ülkemizde bireylerin bankacılık sistemine dâhil olma süreci ve bankacılık hizmetlerinden yararlanmaları açısından da çarpıcı birer örnek oluşturmaktadır.

Bugün gelinen noktada ise bankalar bireysel müşterilerine daha hızlı ve kolay ulaşabilmek için teknoloji alanındaki gelişmelerin sağladığı imkânları kullanarak yeni kanallar kullanmaktadırlar. Başlangıçta ADK (Alternatif Dağıtım Kanalları) olarak adlandırılan bu kanalların, artık fiziki şube ağı kanalına alternatif bir kanal değil, bankaların ana dağıtım kanalları haline gelmiş oldukları görülmektedir. Günümüzde sektördeki her bir bankanın, hizmetlerini müşterilerine ulaştırabilmek için tüm hizmet kanallarına sahip olması, son derece önemli bir konu haline gelmiş olmanın yanında, müşterilerin banka hizmetleri için dağıtım kanallarından hangilerini kullanmayı tercih ettikleri ve müşterilerin tercihlerini etkileyen çeşitli faktörlerin neler olduğunun bilinmesi de önem kazanmıştır.

Özel Bankacılık

Bankaların standart bireysel bankacılık konseptinden farklı bir hizmet modeli sunarak özel olarak sınıflandırdığı bireysel müşterilerine (tıpkı tüzel müşterin cirolarına göre ayrıştırılmasında olduğu gibi), farklılaştırılmış hizmet ve fiyatlandırma modelleri sunulması gerekliliğinden doğmuştur. Özel bankacılık ülkemizde son 5 yıl içinde önem kazanmış bir bankacılık türüdür. Kısacası özel bankacılığın konusu yüksek mevduat ve yatırım hacmine sahip olan bireysel kişilerdir (Kaya ed. 2017). Bu kişilerle ilişkiler genelde bankanın genel merkezinde bulunan ve konusunda daha uzman ve yetkin olan portföy temsilcileri tarafından yürütülmektedir.

Literatür Taraması

Gündoğdu (2016), yapmış olduğu çalışmasında Türkiye’de 2008-2015 yılları arasında bankacılık alanında yapılmış akademik çalışmalar ile ulusal ve yurtiçinde kurulmuş uluslararası dergilerde yayınlanan makaleleri incelemiştir. Akat, Erol ve Taşkın (2010) banka müşterilerinin tercihlerini etkileyen faktörler üzerine Bursa ilinde yapmış oldukları çalışmada, tüketicilerin hizmet alacağı bankayı tercih noktasında en önemli olan faktörleri belirlemek ve bankalara hizmet pazarlama stratejilerini oluşturmada referans olacak bilgiler sunmayı hedeflemişlerdir. Çalışmalarına veri elde etmek için Bursa ilinde anket uygulamışlardır. Elde ettikleri verileri “açıklayıcı faktör analizi” ile analiz etmişlerdir. Araştırma sonunda banka müşterilerinin banka tercihi noktasında etkili olan 4 önemli faktör olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu faktörler; bankanın oluşturduğu güven, banka personelinin nazik ve bilgili olması, bankanın farklı erişim kanallarına sahip olması ve bankanın ve çalışanların fiziksel görüntüsüdür. Dikkatli (2016), bizim çalışmamıza en yakın olduğunu düşündüğümüz çalışmasında banka müşterilerinin çalışacağı banka seçimi ve marka unsurları ile şube ve internet bankacılığında verilen hizmetlerin algılanan kalitesi ve müşteri memnuniyet düzeyi gibi özelliklerin bir birini nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun için İstanbul’da ikamet eden ve banka dağıtım kanallarını kullanan kişiler arasından rastgele yöntemle seçilen 334 kişiyi çalışmasına dahil etmiştir. Araştırmasında internet bankacılığında ve şube bankacılığında müşteriler tarafından algılanan hizmet kalitesi ile müşterilerin banka seçiminde etkili olan faktörler arasında anlamlı ilişkilere sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada şube ve internet bankacılığında sunulan hizmetlerin algılanan kalitesi ile marka unsurları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cebeci ve Çabuk (2016) müşterilerin banka tercihlerinde etkili olan faktörleri öğrenmek için Giresun ilinde

yaptıkları çalışmada, bir kamu bankasının şubesine gelen müşterilerine araştırma verisi elde etmek için anket uygulamışlardır. Elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda varyansı açıklama oranını %69,4 olan bu 7 faktörü “Şube ve Alternatif Kanal Ağı”, “Personel Özellikleri”, “İşlem Kolaylığı ve Maliyet”, “Bankanın Fiziksel ve Teknik Yapısı”, “Ürün ve Hizmet Çeşitliliği”, “Bankanın Güvenilirliği”, “Hız” olarak isimlendirmişlerdir. Fernandes ve Pinto (2019) yapmış oldukları çalışmada bireysel bankacılıkta yüksek düzey müşteri ilişkileri kalitesinin belirleyicisi olarak müşteri deneyiminin oynadığı rol üzerine incelemede bulunmuşlardır. Çalışmada hizmet sektöründe ve bireysel bankacılık alanında müşteri deneyimi kavramı açıklandıktan sonra hizmet kalitesine ve müşteri sadakatine etkisine değinilmiştir. Araştırmada müşteri deneyim kalitesine etki eden hizmet ve ilişki faktörleri çevre, şube personeli, kritik karar anı, ürün ve hizmet teklifleri olarak dört ana boyutta ele alınmıştır. Araştırma verisi temin etmek için 227 kullanıcıya anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonucunda değişkenlerin en düşük Cronbach's Alpha değeri .620, en yükseği ise .928 olarak gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda genel olarak müşteri deneyiminin dört boyutu doğrulanmıştır. Sağlanan müşteri deneyiminin müşteri ilişkileri kalitesine nasıl bir katkıda bulunabileceğine dair ampirik kanıtların yetersiz olduğu görülmüştür. En önemli bileşen olarak ise “kritik karar anı” ortaya çıkmıştır.

Yapılan literatür çalışmaları değerlendirildiğinde daha önce yapılan çalışmaların küçük bir coğrafi alanda yapılmış olduğu, değişen bankacılık ekosisteminde müşterilerin banka tercihinde etkili olan faktörleri yeniden tanımlamak amacıyla Türkiye genelinde yapılacak bir araştırmanın literatüre önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Amaç, Yöntem ve Bulgular

Bu araştırma ile bireysel müşterilerin banka tercihlerinde etkili olan faktörlerin açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmaya veri temin etmek için bir anket ölçeği geliştirilmiştir. Bu amaçla literatürde yer alan makale ve tezler incelenerek, uygulanacak anketin tutum ve davranış anketleri türünde olmasının uygun olacağı görülmüştür (Arıkan, 2012).

Yapılan pilot uygulamadan sonra son şekli verilen ve Haliç Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 23.02.2022 tarih ve 51 sayılı kararı ile uygun görülen anket ölçeği, 25 Şubat – 25 Mart 2022 tarihleri arasında çevrimiçi olarak dağıtılmış ve Türkiye genelinde 1.477 bireysel banka müşterisinin katılımı sağlanmıştır. Bunlardan **1.163** katılımcının doldurmuş olduğu formlar AFA ve DFA analizleri için eksiksiz ve yeterli düzeyde olduğu değerlendirilmiş olup, analize engel olacak şekilde eksik doldurulan formlar yapılan analizlerin dışında tutulmuştur.

Elde edilen veriler SPSS 26 ve AMOS 24 programından analiz edilerek ulaşılan bulgular “sonuç ve öneriler” bölümünde değerlendirilmiştir.

Araştırma Evreni ve Örneklem

Bu çalışmanın araştırma evreni, ülkemizdeki bireysel banka müşterileridir. Ancak araştırmamızda ülkemizde bu kapsama giren bütün banka müşterilerine ulaşmamız zaman, maliyet ve pratiklik açısından mümkün olmayacağı için bir örneklem grubu oluşturmak gerekmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Uygulanacak çevrimiçi ankete katılacak katılımcıların araştırmamızın örneklem grubunu oluşturacağı düşünülmüş bir örneklem sayısı belirlenmiştir. TBB 2020 verilerine göre ülkemizde 50 milyon düzeyinde bireysel banka müşterisi bulunmaktadır (<https://www.tbb.org.tr/tr/>, Erişim Tarihi: 05 Ocak 2022). Ulaşılan bu sayı bir araştırma için oldukça büyük bir evrendir. Bu büyüklükteki bir evrende en doğru sonucu elde edebilmek için örneklem sayısını belirlerken standart sapmamızı küçük bir değerde tutmak uygun olacağı düşünülmüştür. Bunun için standart sapmayı %1 alarak, Görsel 2’de yer alan hesaplama formülünü kullanılarak 50 milyonluk araştırma evreni için örneklem sayısını hesapladığımızda, 763 sayısına ulaşılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018).

$n = \frac{n_0}{1 + n_0/N}$	N: Evren büyüklüğü n: Örneklem büyüklüğü t= Güven düzeyine karşılık gelen tablo z değeri (0.05 için 1.96, 0.01 için 2.58 ve 0.001 için 3.28)
$n_0 = \frac{t^2 \times s^2}{d^2}$	s= Evren için tahmin edilen standart sapma d= Kabul edilebilir sapma toleransı

Görsel 2: Nicel Değişkenli Araştırmalar İçin Örneklem Hesaplama Formülü

Kaynak: Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Seçkin. (5.Baskı) s128-130

Buna göre;

50.000.000 Bireysel banka müşterisi sayısı

N	50.000.000	Hedef kitle
t ²	6,6564	Güven Aralığı 0.99 için z değeri olan 2.58'in karesi
P	0,87	Görülme sıklığı (p)
Q	0,13	Görülmemeye sıklığı (1-p)
d ²	0,001	Standart sapma toleransının karesi

Pay 38.160.385

Payda 50.001

Gereken Örneklem Sayısı: 763

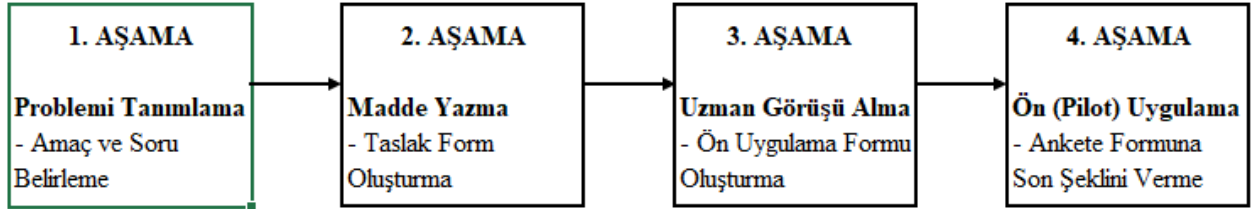
Ankete katılan katılımcıların tüm anket sorularını sağlıklı ve eksiksiz bir şekilde cevaplandırmayabileceği göz önüne alarak, hesaplamış olduğumuz 763 örneklem sayısını %20 oranında artırdığımızda, bu araştırma için en doğru sonucu elde edebileceğimiz örneklem sayısı olan 915 sayısına ulaşılması hedeflenmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Anket Ölçeğinin Hazırlanması

Bireysel müşterilerin banka tercihini etkileyen faktörleri belirlemek için geliştirilen anket ölçeği türünün tutum ve davranış anketleri türünde olması uygun olacağı düşünülmüştür (Arıkan, 2012). Bu amaçla hazırlanan ve 32 ifadeden oluşan ölçek ile müşterilerin banka hizmetlerine karşı olan tutum ve tercihlerini öğrenmek hedeflenmiştir. Ayrıca daha önce yapılmış benzer doktora tezleri, araştırma ve

akademik yayınlar incelenerek, tutum ve davranış belirleme amacıyla hazırlanan anket ölçeklerinde en yaygın yöntem olarak kullanılan 5'li Likert ölçeği tercih edilmiştir. Ölçek oluşturma ve anket formu dizayn etme aşamaları ve izlenen süreç Görsel 3' de gösterilmiştir (Büyüköztürk, 2005).

Ölçek Oluşturma (Anket Formu) ve Veri Toplama Aşamaları

Görsel 3: Ölçek Oluşturma Süreci

(Kaynak: Çeşitli kaynaklardan yararlanılarak özgün olarak oluşturulmuştur.)

- **1-9. Soru:** Demografik sorulardan oluşmaktadır. Ayrıca hizmet alınan banka sayısını ve en çok hizmet alınan banka adı ayrı sorular olarak katılımcılara yöneltilmiştir.
- **10. Soru:** Bireysel müşterilerin banka tercihini etkileyen faktörleri belirlemek için geliştirilmiş 33 ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerden bir tanesi kontrol ifadesi olarak iki kez sorulmuştur. Her iki ifadeye verilen cevaplardan elde edilen verilerin normallik varsayımına uyduğu, ifadelerin ortalamaları ve standart sapmaları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu sonuçtan hareketle anket ölçeğinin katılımcılar tarafından doğru anlaşıldığı, dürüst ve tutarlı bir şekilde cevaplandığı kanaatine varılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Kontrol İfadelerinin Tanımlayıcı İstatistik Verileri

Kontrol İfadeleri	Geçerli Örneklem	Kayıp Veri	Ortalama	Medyan	Mod	Standart Sapma	Varyans	Skewness	Kurtosis	Aralık	Minimum	Maksimum
I	1163	0	4,6225	5,0000	5,00	0,62458	0,390	-2,085	6,556	4,00	1,00	5,00
U	1161	2	4,5685	5,0000	5,00	0,61924	0,383	-1,854	6,184	4,00	1,00	5,00

Bulguların Frekans Analizi

Anket formunu eksiksiz bir şekilde tamamlayan katılımcıların demografik özelliklerinin frekans analiz sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Katılımcıların %63'ü erkek olurken %37'i kadınlardan oluşmuştur. %37 ile en yüksek katılım 23-30 yaş aralığında olurken, ona en yakın %33 ile 31-40 yaş aralığı olmuştur. Katılımcıların %60'ı evli iken %40'ı bekârdır. Eğitim düzeyinde en yüksek katılım ise %57 ile Lisans düzeyinde olmuştur. Katılımcıların

meslekleri açısından ise ilk üç sıra, %23 bankacı, %13 özel sektör ve %10 eğitimci şeklinde olmuştur. Katılımcılar %36 oranında gelirlerini 3.001-5.000 TL aralığında olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 4: Anket Katılımcılarının Demografik Özelliklerinin Frekans Analizi

Katılımcıların Frekans Analizi			
Cinsiyet	Sıklık	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Erkek	731	62,9	62,9
Kadın	432	37,1	100,0
Toplam	1163	100,0	
Yaş			
18 – 22	102	8,8	8,8
23- -30	424	36,5	45,2
31 – 40	389	33,4	78,7
41 – 50	174	15,0	93,6
51 ve Ü	74	6,4	100,0
Toplam	1163	100,0	
Medeni Durum			
Bekâr	471	40,5	40,5
Evli	692	59,5	100,0
Toplam	1163	100,0	
Eğitim			
Doktora	16	1,4	1,4
İlk Okul	21	1,8	3,2
Lisans	665	57,2	60,4
Lise	136	11,7	72,1
Orta Okul	25	2,1	74,2
Yüksek Lisans	162	13,9	88,1
Yüksek Okul	138	11,9	100,0
Toplam	1163	100,0	
Meslek			
Asker / Polis	21	1,8	1,8
Bankacı / Sigortacı	265	22,8	24,6
Çiftçi	8	0,7	25,3
Eğitimci	121	10,4	35,7
Emekli	30	2,6	38,3
Esnaf	71	6,1	44,4
Ev Hanımı	49	4,2	48,6
Hukukçu	16	1,4	50,0
İşçi	86	7,4	57,4

Mali Müşavir /			
Muhasebe	13	1,1	58,5
Memur	82	7,1	65,5
Mimar	4	0,3	65,9
Mühendis	58	5,0	70,9
Öğrenci	88	7,6	78,4
Özel Sektör Çalışan	154	13,2	91,7
Sağlık Çalışanı	26	2,2	93,9
Sanatçı	2	0,2	94,1
Serbest Meslek	51	4,4	98,5
Teknisyen	18	1,5	100,0
Toplam	1163	100,0	
Gelir			
10.001 ve Üzeri	99	8,5	8,5
2.000 - 3.000	278	23,9	32,4
3.001 - 5.000	418	35,9	68,4
5.001 - 7.500	263	22,6	91,0
7.501 - 10.000	105	9,0	100,0
Toplam	1163	100,0	

Normallik Analizleri

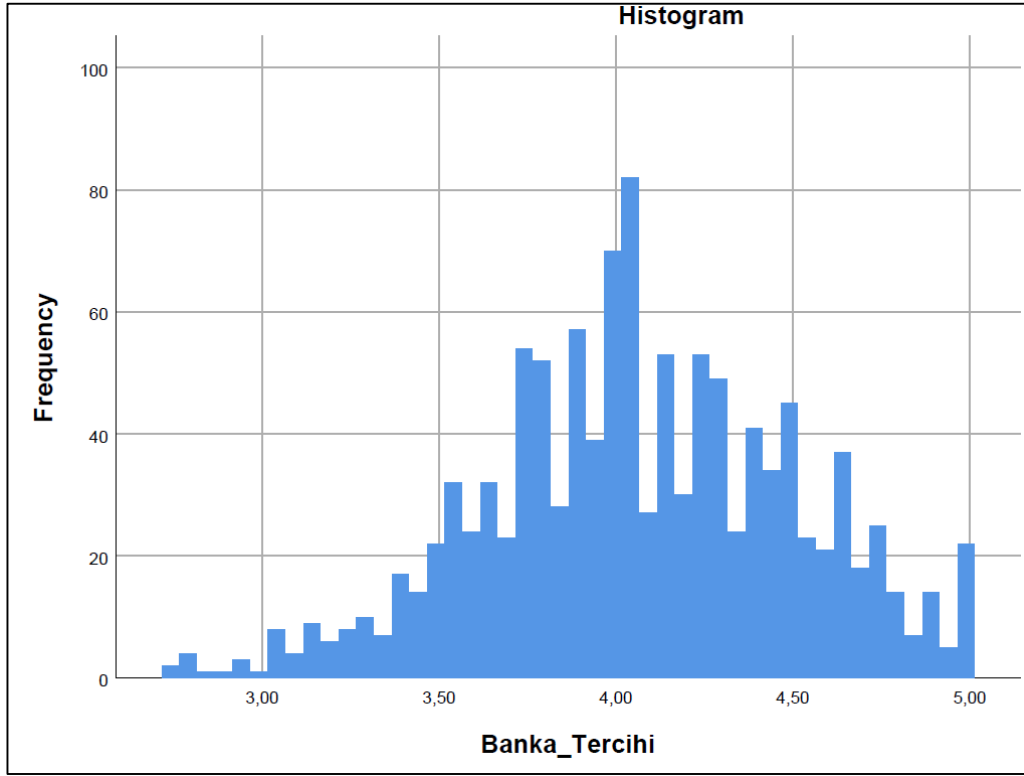
Anketle elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine karar verebilmek için SPSS 26 programında normallik analizi yapılarak ulaşılan sonuçlarla, verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı 5 tür çıktı açısından analiz edilmiştir (George ve Mallery, 2019).

Analiz edilen veriler;

- Histogram
- Varyans Katsayısı
- Skewness ve Kurtosis
- Detrended
- Normallik Testi (Kolmogorov-Smirnov)

Histogram

Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını anlamak için Görsel 4'de verilen histogram incelendiğinde normal dağılıma uygun olduğuna karar verilmiştir.

Görsel 4: Normallik Analizi Histogram Grafiği

Varyans Katsayısı

Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını anlamak için standart sapmanın ortalamaya bölünmesi ile elde edilen varyans katsayısının %30'dan küçük olması beklenmektedir. Tablo 5'de verilen banka tercihi ifadelerinin varyans katsayısına bakıldığında normal dağılıma uygun olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5: Verilerin Varyans Katsayısı

Varyans Katsayısı			
Soru İfadeleri		İstatistik	Varyans Katsayısı
Banka Tercihi	Ortalama	4,066	0,109
	Std. Sapma	0,441	

Skewness ve Kurtosis Katsayısı

Normallik analizi için Skewness ve Kurtosis (çarpıklık ve basıklık) katsayılarına bakılarak yapılan değerlendirmede, %95 güven aralığında verilerinin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir.

Skewness ve Kurtosis katsayılarının, Tabachnick ve Fidell'e göre $\pm 1,5$, George ve Mallery göre ise ± 2 olması elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamını gelmektedir (Tabachnick ve Fidell 2013, George ve Mallery, 2019). Ayrıca literatürde normallik ölçüsü olarak daha çok Skewness katsayısı kabul görmektedir. Skewness ve Kurtosis sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Ayrıca burada normallik

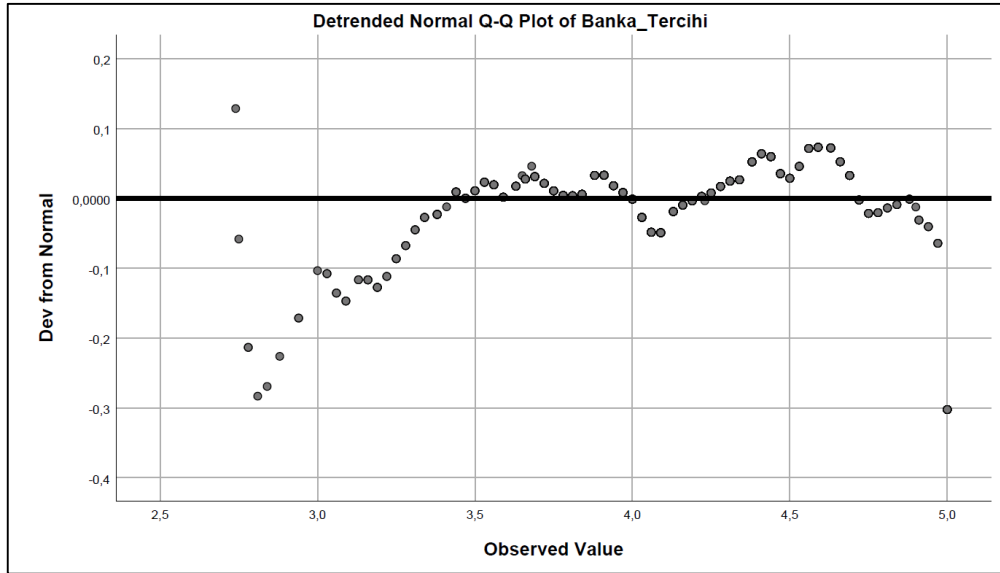
göstergesi olarak değerlendirilebilecek bir başka ölçüt ise tüm ifade gruplarının ortalama ve medyan değerlerinin birbirine çok yakın değerler olmasıdır.

Tablo 6: Verilerin Normallik Analiz Skewness ve Kurtosis Değerleri

Skewness ve Kurtosis Katsayıları			
Soru İfadeleri		Statistic	Std. Error
Banka Tercihi	Mean	4,0661	0,01301
	Median	4,0600	
	Skewness	-0,152	0,072
	Kurtosis	-0,187	0,144

Detrended

Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını anlamak için detrended (eğimli) grafiği incelenmiştir. Detrended grafiği verilerin dağınık mı yoksa bir pattern (model) şeklinde mi dağılım gösterdiği hakkında bilgi vermektedir. Grafikte yer alan veriler dağınık ise veriler normal dağılıyor, veriler bir pattern oluşturuyor ise veriler normal dağılımdan uzak anlamında gelmektedir. Görsel 5’de verilen detrended grafiğine bakıldığında verilerin tam bir pattern oluşturmadığı yer yer dağıldığı görülmektedir. Buna göre detrended grafiği açısından verilerin normal dağılıma uygun olduğuna karar verilmiştir.

Görsel 5: Normallik Analizi Detrended Grafiği

1.2. Normallik Testi

Normallik testi bir veri setinin normal dağılıp dağılmadığı konusunda fikir veren bir normallik analiz çıktısıdır. Buna göre örneklem sayısı 50’den büyük verilerin normal dağılım gösterdiğini söyleyebilmek için Kolmogorov-Smirnov katsayısının anlamlılık değerinin 0,05’den büyük olması beklenir. Tablo 7’de verilen Sig. değeri 0,05’den küçük olduğundan verilerin normal dağılım göstermediğine karar verilmiştir.

Tablo 7: Verilerin Normallik Analizi “Test of Normality” Sonucu

Soru İfadeleri	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		
	Statistic	Sig.	Statistic	df	Sig.
Banka Tercihi	0,035	0,002	0,993	1152	0,000

Normallik Analizinde Varılan Karar-Sonuç

Normallik analizi ile elde edilen 5 farklı veri türü açısından yapılan değerlendirme sonucunda, anket ile elde edilen verilerin, Histogram, Varyans Katsayısı ve Skewness-Kurtosis verileri ve Detrended grafiği açısından normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Kolmogorov-Smirnov normallik testi açısından ise normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Ulaşılan bu sonuçlar ışığında yapılan nihai değerlendirmede, anket ile elde edilen veri setinin normal dağılım gösterdiği varsayılarak AFA ve DFA analizleri için uygun olduğuna karar verilmiştir (George ve Mallery, 2019).

Güvenirlilik Analizi

Anket ölçeği için güvenirlik ölçütü olarak, anket formunda kullandığımız Likert ölçeğine en uygun model olduğunu düşündüğümüz “Cronbach’s Alfa” katsayısı temel alınmıştır.

“Maddelerin iç tutarlılığının bir ölçüsü olan Cronbach’s Alfa katsayısı, ölçekte bulunan maddelerin homojen yapısını açıklamak veya sorgulamak üzere kullanılır. Cronbach’s Alfa katsayısı yüksek olan ölçekteki maddelerin birbirleriyle tutarlı bir o kadar da aynı özelliği ölçen maddelerden meydana geldiği yorumu yapılır. Cronbach’s Alfa likert tipli ölçeklerde sıklıkla kullanılmaktadır (Yıldız, 2018).

Cronbach’s Alfa katsayısının güvenirlik göstergesi birçok çalışmada aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir

$0,41 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir

$0,61 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir

$0,81 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir

AFA için uygun olan 1.163 geçerli veri ile yapılan analiz sonucunda elde edilen Cronbach’s Alfa katsayılarına göre, anket ölçeğinin tüm ifade grupları için 0,905 ile güvenilir olduğu görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 8: Anket Ölçeği Güvenirlik Analizi Cronbach’s Alfa Katsayıları

Soru İfadeleri	Cronbach's Alpha
Banka Tercihi	0,905

Geçerlilik Analizi

Anket ölçeği için Likert ölçeğine en uygun geçerlilik/uygunluk analiz yöntemi olduğunu düşündüğümüz "Kaiser-Mayer-Olkin ve Bartlett's (KMO ve Bartlett's)" modeli ile analiz edilmiştir.

"Anket uygulamalarında elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını ölçmek için geçerlilik/uygunluk ölçütü olarak "Kaiser-Mayer-Olkin ve Bartlett's" testi ile açıklanabilir. KMO ve Bartlett's testi bir anket ölçeğinde örneklem sayısının ne düzeyde geçerli/yeterli/uygun olduğunu gösteren ölçüttür. KMO ve Bartlett's değerinin yüksek olması, ölçekteki her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelir. Değerlerin sıfır ya da sıfıra yakın çıkması durumunda, korelasyon dağılımında, bir dağınıklık olduğu için bu değerlere dayalı olarak yorum yapılamaz. KMO ve Bartlett's testi sonucunda, değer 0.50'den düşük olması halinde faktör analizine devam edilemeyeceği yorumu yapılır" (Kaya, 2013).

KMO and Bartlett's ölçütünün geçerlilik/uygunluk göstergesi birçok çalışmada aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$1,00 \leq KMO \leq 0,90$	ise çok/mükemmel düzeyde uygun
$0,90 < KMO \leq 0,80$	ise iyi düzeyde uygun
$0,80 < KMO \leq 0,70$	ise orta düzeyde uygun
$0,70 < KMO \leq 0,60$	ise zayıf uygunluk
$0,60 < KMO$	ise hiç uygun değil

AFA için uygun olan 1.163 geçerli veri ile yapılan analiz sonucunda elde edilen KMO - Bartlett's Alfa katsayılarına göre, anket ölçeğinin tüm ifade grupları için geçerli düzeyde oldu görülmektedir (Tablo 9).

Tablo 9: Anket Ölçeği Geçerlilik Analizi KMO ve Bartlett's Katsayıları

Soru İfadeleri	KMO ve Bartlett's Testi
Banka Tercih	0,918

Açıklayıcı Faktör Analizi

Anket veya diğer yollarla elde edilen bilimsel veriler çoğunlukla çok değişkenli bir yapıdadırlar. Bu çok değişkenli yapı içerisinde mantıklı ve anlaşılır bir modelleme yaparak anlamlı sonuçlar ortaya koyabilmek oldukça önemlidir. Çok değişkenli veri analizindeki önemli yaklaşımlarından biri de Faktör Analizidir. En basit tanımıyla Faktör Analizi değişkenler arasındaki anlamlı ilişkinin bir modele dönüştürülerek ortaya çıkartılmasıdır. Dolayısıyla sahip olduğu özellikler ve sağladığı faydalar açısından bakıldığında sosyal bilim araştırmalarında en çok tercih edilen yöntem Faktör Analizidir denilebilir (Büyüköztürk, 2002).

Bireysel müşterilerinin banka tercihlerini etkileyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymayı amaçladığımız bu araştırmamızda elde edilen veriler SPSS 26 programında Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmış olup, sonuçları aşağıda verilmiştir.

Öncelikle katılımcılara yöneltilen 32 ifadenin istatistiksel verileri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Banka Tercih İfadelerinin Tanımlayıcı İstatistik Verileri

İfadeler	Örneklem Sayısı	Min.	Max.	Ortalama	Standart Hata	Standart Sapma	Varyans
A- Kaliteli bir hizmet sunması	1147	1,00	5,00	4,5815	0,01929	0,65331	0,427
B- Kredi faiz/kâr oranlarının ve işlem maliyetlerinin düşük olması	1147	1,00	5,00	4,3731	0,02686	0,90966	0,827
C- Geniş ürün ve hizmet çeşitliliği sunması	1147	1,00	5,00	4,2607	0,02371	0,80306	0,645
Ç- Kredi kartı taksit imkânları sunması	1147	1,00	5,00	4,1813	0,02932	0,99312	0,986
D- Çevremim veya arkadaşlarımla tavsiye ettiğim banka olması	1147	1,00	5,00	3,2049	0,03582	1,21324	1,472
E- İnternet şubesi kanalının kullanışlı olması	1147	1,00	5,00	4,5946	0,02028	0,68675	0,472
F- Bankanın yerli ve milli sermayeli bir banka olması	1147	1,00	5,00	3,7759	0,03318	1,12384	1,263
G- Faizsiz bankacılık prensiplerine tam uyan bir banka olması	1147	1,00	5,00	3,8814	0,03581	1,21289	1,471
Ğ- Maaşımı veya bursumu aldığım banka olması	1146	1,00	5,00	3,4634	0,03626	1,22740	1,507
H- Ekstra bonus ve puanlar vermesi	1147	1,00	5,00	3,6704	0,03499	1,18507	1,404
İ- Mobil Şube kanalının kullanışlı olması	1147	1,00	5,00	4,6399	0,01723	0,58358	0,341
J- Şube ağının yurt çapında yaygın ve fazla olması	1147	1,00	5,00	4,1752	0,02788	0,94425	0,892
K- Güvenilir ve güçlü imaja sahip bir banka olması	1147	1,00	5,00	4,4760	0,02075	0,70283	0,494
L- Ailemin çalıştığı banka olması	1146	1,00	5,00	2,8927	0,03372	1,14144	1,303
M- Dijitalleşmeye önem vermesi	1147	1,00	5,00	4,3862	0,02210	0,74841	0,560
N- Kişiyeye özel hizmetler sunması	1146	1,00	5,00	4,2443	0,02342	0,79276	0,628

O- Şubelerinde yoğunluk ve sıra-kuyruk olmaması	1147	1,00	5,00	4,1735	0,02764	0,93622	0,877
Ö- Bankanın kamuya ait bir banka olması	1147	1,00	5,00	3,2738	0,03554	1,20356	1,449
P- Hesap işletim ücreti almaması	1147	1,00	5,00	4,6164	0,01921	0,65069	0,423
R- ATM ağının çok yaygın olması	1146	1,00	5,00	4,4747	0,02173	0,73572	0,541
S- Çalışanlarının müşterilere karşı nazik ve dürüst davranması	1147	1,00	5,00	4,6260	0,01818	0,61578	0,379
Ş- Banka şubesinin evime ve iş yerime yakın olması	1146	1,00	5,00	3,6946	0,03235	1,09509	1,199
T- Kaliteli bir çağrı merkezi ve telefon bankacılığı hizmeti sunması	1147	1,00	5,00	4,5414	0,02036	0,68948	0,475
U- Kendime en yakın hissettiğim banka olması	1147	1,00	5,00	3,8579	0,03049	1,03256	1,066
Ü- Müşteri memnuniyetine önem veren bir banka olması	1145	1,00	5,00	4,5834	0,01757	0,59447	0,353
V- Şube içi konforunun rahat ve temiz olması	1146	1,00	5,00	4,0061	0,02844	0,96260	0,927
Y- En yüksek faiz/kâr oranlarını veren banka olması	1146	1,00	5,00	3,2417	0,03867	1,30904	1,714
Z- Bankanın özel sermayeli bir banka olması	1144	1,00	5,00	2,9178	0,03097	1,04755	1,097
AA- En hızlı hizmet sunan banka olması	1145	1,00	5,00	4,4052	0,02027	0,68575	0,470
AB- Şubenin kolay erişilebilir bir yerde olması	1146	1,00	5,00	4,1291	0,02591	0,87712	0,769
AC- Görüş ve önerilerimi dikkate alan bir banka olması	1146	1,00	5,00	4,4311	0,01985	0,67199	0,452
AD- Sürekli yenilikçi ürün ve hizmetler geliştiren bir banka olması	1145	1,00	5,00	4,3424	0,02161	0,73129	0,535

Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda ise 28 ifadenin 7 faktörde toplandığı ve bu faktörlerin varyansın %59,44'ünü açıkladığı görülmüştür. Analizde faktörler arasında ilişki olduğu varsayılarak örneklem sayısına en uygun olan Direct Oblimin döndürme yöntemi kullanılmıştır (Albayrak, 2006).

Yapılan ilk analizde 32 ifade 7 faktörde toplanmış ancak 4 ifadenin birden fazla faktöre 1'in altındaki değer aralığında bir yakınlıkta yüklendiği görülmüş ve bu 4 ifade çıkartıldıktan sonra yapılan ikinci analizde 28 ifadenin yine 7 faktörde toplandığı görülmüştür.

28 ifade için yeniden yapılan güvenilirlik ve geçerlilik analizlerinde Cronbach's Alpha katsayısı 0,891 ve KMO and Bartlett's katsayısı ise 0,903 olarak gerçekleşmiştir.

28 ifadenin oluşturduğu 7 banka tercih faktörü, varyans açıklama oranları ile birlikte Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Nedenleri Açıklayıcı Faktör Analizi Varyans Açıklama Oranları

Varyans Açıklama Oranı Sonuçları

Ifadeler	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	7,885	28,161	28,161	7,885	28,161	28,161
2	2,281	8,147	36,308	2,281	8,147	36,308
3	1,685	6,017	42,325	1,685	6,017	42,325
4	1,451	5,184	47,508	1,451	5,184	47,508
5	1,221	4,362	51,870	1,221	4,362	51,870
6	1,113	3,976	55,847	1,113	3,976	55,847
7	1,007	3,596	59,442	1,007	3,596	59,442
8	0,889	3,174	62,617			
9	0,864	3,087	65,703			
10	0,816	2,915	68,619			
11	0,750	2,680	71,299			
12	0,699	2,496	73,795			
13	0,658	2,352	76,146			
14	0,593	2,117	78,264			
15	0,575	2,053	80,316			
16	0,540	1,928	82,244			
17	0,532	1,899	84,143			
18	0,529	1,889	86,032			
19	0,466	1,666	87,698			
20	0,458	1,635	89,333			
21	0,445	1,591	90,924			
22	0,428	1,527	92,451			
23	0,398	1,422	93,874			
24	0,384	1,371	95,244			
25	0,376	1,342	96,586			
26	0,347	1,238	97,824			
27	0,315	1,125	98,950			
28	0,294	1,050	100,000			

Ekstraksiyon Yöntemi: Temel bileşen analizi (Direct Oblimin).

Elde edilen 7 banka tercih faktörü isimlendirilerek, faktör yükleri ve faktörleri oluşturan ifadelerle birlikte Tablo 12' de verilmiştir.

Tablo 2: Bireysel Müşterilerin Banka Tercihinde Etkili Olan Faktörler

Dönüştürülmüş Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	İfade Yükleri	Faktörler
Ü- Müşteri memnuniyetine önem veren bir banka olması	0,768	Müşteri Memnuniyetine Önem Vermeli
T- Kaliteli bir çağrı merkezi ve telefon bankacılığı hizmeti sunması	0,697	
AC- Görüş ve önerilerimi dikkate alan bir banka olması	0,686	
S- Çalışanlarının müşterilere karşı nazik ve dürüst davranması	0,669	
AA- En hızlı hizmet sunan banka olması	0,621	
M- Dijitalleşmeye önem vermesi	-0,823	Dijital Hizmetler Sunmalı
İ- Mobil Şube kanalının kullanışlı olması	-0,702	
N- Kişiye özel hizmetler sunması	-0,523	
E- İnternet şubesi kanalının kullanışlı olması	-0,473	
K- Güvenilir ve güçlü imaja sahip bir banka olması	-0,422	
H- Ekstra bonus ve puanlar vermesi	0,776	Ekstra Avantajlar Sunmalı
Ğ- Maaşımı veya bursumu aldığım banka olması	0,634	
Ç- Kredi kartı taksit imkânları sunması	0,589	
F- Bankanın yerli ve milli sermayeli bir banka olması	0,798	Güçlü ve Yerli Sermayeli Olmalı
G- Faizsiz bankacılık prensiplerine tam uyan bir banka olması	0,752	
Ö- Bankanın kamuya ait bir banka olması	0,631	
D- Çevremin veya arkadaşlarımin tavsiye ettiği banka olması	0,347	
B- Kredi faiz/kâr oranlarının ve işlem maliyetlerinin düşük olması	0,788	Kaliteli Hizmeti Düşük Maliyetli Vermeli
A- Kaliteli bir hizmet sunması	0,689	
C- Geniş ürün ve hizmet çeşitliliği sunması	0,612	

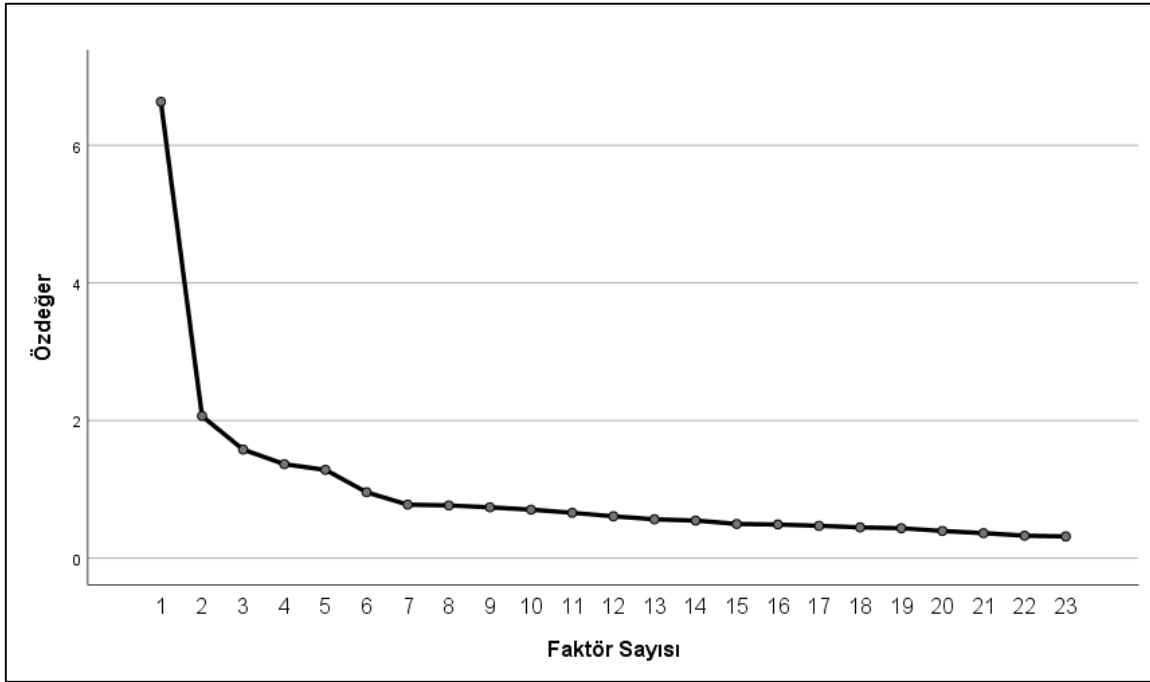
Y- En yüksek faiz/kâr oranlarını veren banka olması	0,727	Yüksek Getiri
Z- Bankanın özel sermayeli bir banka olması	0,664	Sağlamalı
<hr/>		
Ş- Banka şubesinin evime ve iş yerime yakın olması	0,722	
AB- Şubenin kolay erişilebilir bir yerde olması	0,625	
O- Şubelerinde yoğunluk ve sıra-kuyruk olmaması	0,611	Erişilebilir Bir Hizmet Ağına Sahip Olmalı
J- Şube ağının yurt çapında yaygın ve fazla olması	0,597	
R- ATM ağının çok yaygın olması	0,562	
V- Şube içi konforunun rahat ve temiz olması	0,461	
<hr/>		
Metot: Principal Component Analysis.		
Döndürme Metodu: Oblimin ile Kaiser Normalization.		
Döndürme Sayısı: 16		

Sonuç olarak ülkemizdeki bireysel müşterilerin banka tercihi üzerinde etkili olan faktörlerin;

1. Müşteri Memnuniyetine Önem Verme
2. Dijital Hizmetler Sunma
3. Ekstra Avantajlar Sunma
4. Güçlü ve Yerli Sermayeli Olma
5. Kaliteli Hizmeti Düşük Maliyetli Verme
6. Yüksek Getiri Sağlam
7. Erişilebilir Bir Hizmet Ağına Sahip Olma

olduğu sonucuna varılmıştır.

Görsel 6'da verilen yamaç eğim grafiğinde bireysel banka müşterilerinin banka tercihi noktasında 7 anlamlı faktörün etkili olabileceğini görülmektedir. Tam olarak kaç anlamlı faktörün etkili olduğunu teyit etmek için 28 ifadeden oluşan ölçek kullanılarak yapılacak başka bir çalışmada elde edilecek verilerin Yapısal Eşitlik Analizi ile teyit edilmesi doğru bir yöntem olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada ise ölçek uyumluluğunu test etmek amacıyla aynı veri seti kullanılarak DFA yapılmasıyla yetinilmiştir.

Görsel 6: Banka Tercihini Açıklayıcı Faktör Analizi Yamaç Eğitim Grafiği

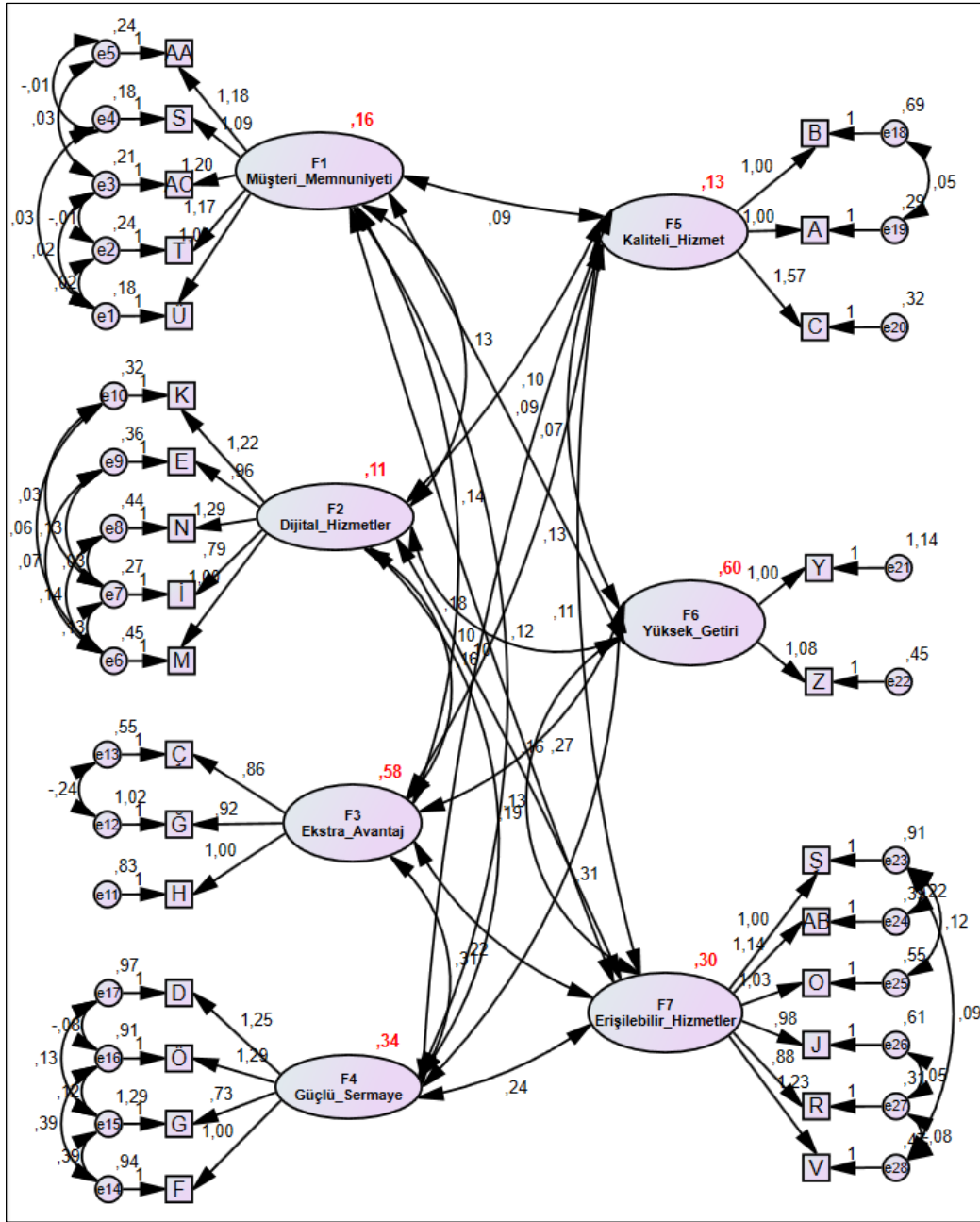
Doğrulamalı Faktör Analizi

Bireysel müşterilerin banka tercih faktörleri noktasında Açıklayıcı Faktör Analizi ile elde edilen sonuçlar, AMOS 24 programında Doğrulamalı Faktör Analizi yapılarak ölçek uyumluluğu test edilmiştir.

Yapılan DFA sonucunda banka tercih ölçeği 4 ölçüt açısından iyi veya kabul edilebilir düzeyde uyumlu, 1 ölçüt açısından ise (küçük farkla) uyumsuz olduğu görülmektedir (Tablo 13). Dolayısıyla AFA ile elde edilen sonuçların DFA ile doğrulanarak anket ölçeğinin uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Analiz çıktılarına ilişkin yol modeli Görsel 7’de verilmiştir.

Tablo 13: Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum Çıktıları

DFA Analizi Uyum Çıktısı				
Uyum Ölçüsü	İyi Uyumlu	Kabul Edilebilir Uyum	Model Sonucu	Uyum Durumu
CMIN/DF	≤ 3	≤ 4-5	4,90	Uyumlu
GFI	≥ 0,90	0,89-0,85	0,91	Uyumlu
CFI	≥ 0,97	≥ 0,95-≥ 0,90	0,90	Uyumlu
NFI	≥ 0,95	0,94-0,90	0,87	Uyumsuz
RMSEA	≤ 0,05	0,06-0,08	0,06	Uyumlu

Görsel 7: Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Faktörleri Yol Modeli

Görsel 7’de verilen düzeltilmiş ölçüm modelinde, DFA uygulanarak ölçüm modelinin geçerliliği ve güvenilirliğini açıklanmaya çalışılmış ve belirlenen faktörlerin açıklanan varyansları, standardize ve standardize olmayan değerleri verilmiştir. 7 faktörün tamamı modele dahil edildiğinde, model uyum değerlerinin 4’ü açısından kabul edilebilir sınırlar içerisinde kalırken, 1’i açısından (NFI) küçük bir farkla kabul edilebilir sınırın dışında kalmıştır.

Ayrıca yol modeli katsayılarına bakıldığında modeli oluşturan 7 faktörün sahip oldukları etki büyüklüğü açısından en yüksek etkiye sahip faktörün “F6 Yüksek Getiri” olduğu görülmektedir. İkinci en yüksek etkiye sahip faktör ise “F3 Ekstra Avantaj” faktörü olmuştur.

Sonuç ve Öneriler

21.yüzyılın ilk çeyreğinde teknolojilerdeki gelişmelere bağlı olarak bankacılık sektörü birçok yönden ve tüm paydaşları derinden etkileyen bir biçimde değişime uğramıştır. Bu değişimle birlikte bankacılık ekosisteminin en önemli paydaşı olan müşterilerin banka tercih faktörlerinin de değiştiği düşünülmüştür. Bu çalışmayla söz konusu bu yeni faktörlerin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Öncelikle başka araştırmacıların bu çalışmada kullanılan anket ölçeğini kullanılarak elde edeceği veriler ile yapacağı DFA analizi sonucunda ulaşacağı faktörler ile bu çalışma ile ulaşılan faktörler arasında yapılacak bir karşılaştırma, bu çalışmada ulaşılan sonuçlar hakkında daha ayrıntılı ve kesin bilgiler elde edilmesini sağlamış olacaktır.

Yapılan AFA sonucunda bireysel müşterilerinin banka tercihinde etkili olan 7 faktör olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve dijitalleşme gibi kavramların müşterilerin banka tercihinde çok önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Varyans açıklama değeri en yüksek faktörler olarak öne çıkan "Müşteri Memnuniyetine Önem Vermeli (28,16), Dijital Hizmetler Sunmalı (8,15)" faktörleri bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

Ayrıca müşterilerin banka tercihinde etkili olan bu 7 faktör kendi içinde gruplandırıldığında, 4 faktörün (F1, F2, F5, F7) ürün ve hizmetin kalitesi, 2 faktörün (F3, F6) ürün ve hizmetin özellikleri, 1 faktörün (F4) de kurumsal imaj ile ilgili olduğu söylenebilir.

Öte yandan 32 ifade arasında "mobil şube kanalının kullanışlı olması (4.64), hesap işletim ücreti almaması (4.62), internet şubesi kanalının kullanışlı olması (4,60), kaliteli bir hizmet sunması (4.58), müşteri memnuniyetine önem veren bir banka olması (4.58), kaliteli bir çağrı merkezi ve telefon bankacılığı hizmeti sunması (4.54)" ifadeleri en yüksek ortalamaya sahip ifadeler olarak öne çıkmıştır. Ayrıca öne çıkan bu ifadeler gösteriyor ki, müşteriler banka kuruluşlarından alacakları hizmetin, kaliteli noktasındaki beklentilerini karşılıyor olmasını, hizmetin diğer fayda ve özelliklerinden daha fazla önemsediklerini göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

Yapılan DFA analiziyle modelin uyumlu olduğu görülmüştür. Faktörlerin varyansı açıklama etki büyüklüklerine bakıldığında en yüksek etkiye sahip faktörler olarak, "F6 Yüksek Getiri (,60) ve F3 Ekstra Avantaj (,58)" faktörlerinin öne çıktığı görülmüştür.

Elde edilen bu sonuçlar ışığında, rekabet içindeki banka kuruluşlarının bir yandan teknolojik ve dijital gelişmelere ayak uydurmaya çalışırken diğer yandan hizmet kalitesini artırma ve müşterileri memnuniyeti sağlama noktasındaki odaklanmalarını yoğunlaştırmaları önerilmektedir. Başka bir ifade ile sağlayacakları teknolojik ve dijital gelişmeleri bu iki önceliğe ulaşmak için bir araç olarak kullanmalıdırlar. Aksi halde salt ürün ve hizmetlerin fayda ve özelliklerine önem vermek veya sadece teknolojik gelişmelere odaklanmak, rakipleri ile olan rekabette onları öne çıkarmaya yetmeyeceği gibi sundukları hizmetin kalitesini ve müşterilerinin memnuniyetini sağlamayı da garanti etmeyecektir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Faktörleri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, A.S. (2006) Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, Sayfa:158-170
- Arıkan R. (2012) Anketler ve Anket Soruları. Nobel Yayıncılık. Ankara, s:1-128
- Bayoğlu S. (2010) Türkiye’de İnternet Bankacılığı Adaptasyonunu Etkileyen Faktörlerin Teknoloji-Organizasyon-Çevre Modeli İle Araştırılması. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, (Danışman: Doç. Dr. Sedat AYBAR).
- Bolat İ. (2019) Türk Bankacılık Sektöründe Katılım Bankalarının Yeri ve Bankaların Finansal Etkinliği Üzerine Bir Araştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, (Danışman: Prof. Dr. Yücel Ayrıçay).
- Büyükoztürk, Ş. (2005). Anket Geliştirme. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2. Sayfa: 133-148.
- Cebeci İ., Çabuk Z. (2016) Tüketicilerin Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Giresun’da Bir Araştırma. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 14, Sayfa. 57-66.
- Coşkun Ö. (2012) Bankacılık Sektöründe Alternatif Dağıtım Kanallarının Müşteriler Üzerindeki Etkisi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Yüksek Lisans Tezi.
- Ece N. (2011) Dünya’da ve Türk Bankacılık Sektöründe İslam Bankalarının Gelişimi. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 25, s:1-17
- George D., & Mallery M. (2019) IBM SPSS Statistic 25 Step by Step: A Simple Guide and Reference, (15a ed.) New York. pp. 114.
- Gündebahar M. (2016) Banka Şubelerinin Etkinliği İle İnsansız Banka Şubelerinin Etkinliğinin Karşılaştırılması: Bir Katılım Bankası Örneği. İstanbul, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. s12-22, İstanbul.
- Gürbüz S., Şahin, F. (2018) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Seçkin. (5.Baskı) Ankara. s128-130
- Hazar A., Babuşçu Ş. (2019) Bankacılığa Giriş: Temel Bankacılık Bilgileri, Nobel, Ankara, s:51-60
- Kaya F. (2017) (ed) Bankacılık: Giriş ve İlkeleri, Beta, İstanbul, s:45-56
- Kaya R. (2013) Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankalarının Tercih Nedenleri ve Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Tiğınçe Oktar).
- Kesebir M., (2018) Türkiye’de 2001 Krizi Sonrası Bankacılık Sektörünün Durumu, Yapısal Reformlar ile Son Yıllardaki Gelişmeler. Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi. Cilt: 3, Sayı:2, ss. 1-19
- Keskin E., İnan, E.A., Ünsal, Ü. (2019) 60.Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1958-2018. İstanbul. Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 334. Sayfa 1-300
- Sümer G. (2016) Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18/2, Sayfa 485-508

- Şen Ö. (2017) Online Alışverişte Satın Alma Davranışının Planlı Davranış Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Yenilik Yayılım Kuramı, Tüketici Alışkanlıkları ve Güven Faktörleriyle İncelenmesi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, (Danışman: Prof. Dr. Aypar USLU).
- Tabachnick B.G., Fidell L.S. (2013). Using Multivariate Statistics: Pearson New International Edition, Boston. pp.78-91.
- Taşkın Ç., Akat Ö., Erol Z. (2010). Tüketicilerin Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bursa'da Bir Araştırma. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt/Vol.:10-Sayı/No:3, 11–22.
- Türkmen A. (2019) Sanal Bankacılık Uygulamalarına Yönelik Adaptasyonun Algılanan
- Yıldız D., Uzunsakal E. (2018) Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. Yıldız Teknik Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, Sayı: 1.

İnternet Siteleri

- <https://www.ey.com/tr/tr/newsroom/news-releases/2018-ey-turk-bankalari-teknoloji-yatirimlarini-yuzde28-artiracak/> (18.11.2019)
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (05.01.2022)
- <https://bkm.com.tr/> Erişim Tarihi: 06.11.2021

Extended Abstract

1. Introduction

In this first quarter of the 21st century, the fact that digital technology applications are becoming more involved in people's lives has caused more changes in the banking ecosystem than ever before. This change has directed banking institutions to use the possibilities of digital technology channels as much as possible to deliver and offer their services to their customers. Formerly, a bank customer had to go to a branch of that bank in order to receive services from the bank, but now, customers can make the banking transactions they need using the various service channels offered by the bank without having to go to a physical bank branch. As a result of all these developments, it is believed that the technological and digital service channels that currently used by banks have become an important factor in determining the bank where their customers will work / receive services.

In addition, depending on these technological developments and the increase in the expectations of bank customers for products and services containing technology, the efforts made by bank institutions to meet these expectations have become a competitive element in the banking sector. In summary, with this research, it is aimed to reveal the factors that affect the bank preferences of individual customers in the banking ecosystem that has changed and expanded after digital technologies developed in recent years.

In this new banking ecosystem formed in our study, an online questionnaire was applied to measure the bank preference factors of individual customers, in accordance with the developments in today's banking field, and Explanatory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) were performed with the obtained data. 1,163 participants, who are individual bank customers, participated in the survey conducted throughout Turkey. Participants were asked 32 questions about their bank preferences. With the data obtained, AFA analysis was made in SPSS 26 program and DFA analysis was made from AMOS 24 program.

2. Theoretical Framework

In the traditional banking approach, branch personnel perform banking transactions on behalf of the customer. However, in today's banking, customers carry out their banking transactions through a wide variety of technological distribution channels.

As a result, in the face of this technological change, it is thought that the factors that are affected by the bank customers while choosing the bank they will work with have also changed. In this study, a research model was designed to reveal these factors and a questionnaire scale was developed to learn customer preferences.

3. Methodology

In the research, Explanatory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (DFA) were used in order to develop a scale suitable for today's digital developments in the field of banking in order to reveal the factors that affect the bank preference of individual customers. 1,163 individuals, who are individual bank customers, participated in the survey conducted throughout Turkey. Participants were asked 32 question statements to learn about their digital service channel preferences. With the data obtained, EFA analysis was performed in SPSS 26 program and DFA analysis was performed in AMOS 24 program.

Previously, similar articles and theses in the literature were examined and it was seen that it would be appropriate for the survey to be in the type of attitude and behaviour surveys (Arikan, 2012). The survey scale, which was finalized after the pilot implementation, was distributed across the country through various online applications and platforms between February 25 and March 25, 2022.

For the answers given to the statements, the most commonly used 5-point Likert scale was preferred in the questionnaire scales prepared to determine attitude and behaviour surveys.

4. Conclusion

First of all, a comparison between the data obtained by other researchers using the survey scale used in this study and the factors to be reached as a result of the CFA analysis to be made and the factors reached by this study will provide more detailed and precise information about the results obtained in this study.

As a result of the EFA, it was concluded that there are 7 factors that affect the bank preference of individual customers. In particular, concepts such as service quality, customer satisfaction and digitalization seem to have a very important effect on customers' bank preference. The factors that stand out as the factors with the highest variance explanation value, "Must Care About Customer Satisfaction (28,16), Provide Digital Services (8,15)" clearly show this situation.

The model was found to be compatible with the DFA analysis. When the variance explanation effect sizes of the factors are examined, it is seen that "F6 High Return (.60) and F3 Extra Advantage (.58)" factors stand out as the factors with the highest effect.

In the light of these results, it is recommended that competing bank institutions focus on increasing their service quality and ensuring customer satisfaction while trying to keep up with technological and digital developments. In other words, they should use the technological and digital developments they will provide as a tool to achieve these two priorities. Otherwise, giving importance to the benefits and features of products and services or focusing only on technological developments will not be enough to make them stand out in the competition with their competitors, and it will not guarantee the quality of the service they offer and the satisfaction of their customers.

Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamaları Çerçevesinde İl Belediyelerinin Analizi

Analysis of Provincial Municipalities in the Framework of E-Municipalism Practices in Turkey

Ahmet GÜVEN ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 24.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 01.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1108161

Atıf / Citation: Güven, A., (2022). “Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamaları Çerçevesinde İl Belediyelerinin Analizi” ODÜSOBİAD 12 (3), 1621-1650 Doi: 10.48146/odusobiad.1108161

Öz

E-belediye ve e-devlet gibi dijital uygulamalar günümüz toplumunun hizmet anlayışlarını şekillendiren önemli araçlar olarak kabul görmektedir. Bu araçlar hem kamusal hizmet sunumunun asli unsuru olan kamu yönetimine, hem de hizmetin muhatabı olan vatandaşlara önemli kazanımlar sağlamaktadır. Belediyeler e-belediye uygulamalarıyla halkla olan yakın ilişkileri yanı sıra halkın beklenti ve taleplerine daha hızlı ve yerinde cevap verme fırsatı bulmaktadırlar. İletişim ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler bu fırsatın doğmasına yardımcı olmuştur. Belediyelerin web adresleri üzerinden online olarak sundukları kamusal hizmetlerin içerikleri her geçen gün bu doğrultuda zenginleşmektedir. Bu zenginleşmede hiç şüphesiz vatandaşın bu yöndeki beklentilerinin de önemli rolü olmaktadır. Hazırlanan bu çalışmayla Türkiye’de il düzeyinde e-belediyecilik uygulamalarıyla, yerel yönetimlerde demokratikleşme, hizmet sunumunda kalite ve verimlilik, bürokrasiyle mücadele, kaynakların ekonomik kullanılması, açıklık ve şeffaflık gibi pek çok konuda faydalı olduğu düşünülen e-belediyecilik anlayışının web siteleri üzerinden ne derece gerçekleştirilebildiğinin, Türkiye’de bulunan 81 il belediyesinin web siteleri üzerinden gerçekleştirilecek bir durum analiziyle ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmada öncelikle e-belediye ve e-devlet gibi dijital uygulamaların gerekliliği ve ortaya çıkış serüveni kavramsal açıdan ele alınmış, ardından Türkiye’de e-belediye uygulamaları örneklerine değinilmiş ve uygulama sürecinde karşılaşılan sorunlar üzerinde durulmuştur. Uygulama bölümünde ise nicel metodolojide gerçekleştirilmiş kesitsel, genel tarama modeline yer verilmiştir. Çalışmanın evreni Türkiye’deki tüm il belediyelerinin resmi internet sayfaları olarak belirlenirken, örneklem seçimine gidilmemiş ve 81 ilin tamamı üzerinden araştırma yürütülmüştür. Çalışmada veriler literatür taramasına bağlı olarak yazarlar tarafından hazırlanan form yardımıyla toplanmış ve SPSS programında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular belediyelerin web sayfalarına ilişkin genel bilgiler, e-belediyecilikle ilgili sunulan bilgiler ve belediyelerin e-belediyecilik uygulamalarının işlerliğine ilişkin bilgiler başlıkları altında derlenmiştir. Sonuç olarak il belediyelerinin e-belediyecilik konusunda gerekli özeni gösterdikleri yönde bir eğilime sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Tokat, E-mail: ahmetguven@gmail.com., ORCID ID: 0000-0002-5073-6345

sonucun büyük ve gelişmiş illerde daha yoğun, küçük ve gelişmekte olan illerde ise daha düşük oranda uygulamaya yansdığı site analizlerinde gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler E-hizmet, E-belediye, E-devlet, Yerel Yönetimler, İl Belediyeleri,

Abstract

Digital applications such as e-municipality and e-government are the important tools that shape the public service understandings of today's society. These tools provide important gains both to the public administration, which is the essential element of public service provision, and to the citizens who are the addressees of the service. Municipalities find the opportunity to respond to the expectations and demands of the people more quickly, as well as the opportunity to build up their close relations with the public with the e-municipality applications. The developments in the field of information and communication have created this opportunity. The contents of public services offered by municipalities online through their web addresses are getting richer day by day. Undoubtedly, the expectations of the citizens in this direction play an important role in this enrichment. This study examines the e-municipality applications to explore the democratization process in local governments, quality and efficiency in service delivery, fight against bureaucracy, economical use of resources, openness and transparency in the municipalities at the provincial level. Within this direction, it is aimed to analyze the web addresses of 81 provincial municipalities in Turkey.

In this framework, this paper analyzed firstly from the theoretical perspectives: the necessity and emergence of digital applications such as e-municipality and e-government. Then, the example of e-municipality applications in Turkey and the problems that are faced in the implementation process are emphasized. In the application part, it applied the cross-sectional general survey model within the framework of quantitative methodology. The study analyzed the official web pages of all provincial 81 municipalities in Turkey. In the study, the data were collected with the help of the form prepared by the author based on the literature review and analyzed in the SPSS program. The findings were compiled under the headings of general information on the web pages of municipalities, information on e-municipality, and information on the functionality of municipalities' e-municipality applications. As a result, it has been concluded that provincial municipalities tend to show due diligence in e-municipality. It has been observed in the site analysis that this result is more concentrated in large and developed provinces and less reflected in the application in small and developing provinces.

Keywords: E-service, E-municipality, E-government, Local Administrations, Provincial Municipalities,

Giriş

Günümüz dünyasında küreselleşmenin etkisiyle yaşanan değişim ve dönüşümler insanların özel ve sosyal hayatlarını etkilediği gibi yönetim birimlerini de etkilemiştir. Küreselleşme çağında dünyada bilgi ve iletişim teknolojilerinde hızlı bir değişim ve ilerleme yaşanmaktadır. Devlet ve yönetim birimleri bu hızlı değişimlere ayak uydurabilmek için teknolojiyi etkili ve verimli olarak kullanmak zorundadır. Küreselleşmeyle birlikte vatandaşların da devletten beklentileri değişmiştir. Vatandaşların değişen ve gelişen beklentilerinin sürekli olarak artması yönetimlerin maliyetlerini artırmış ve hizmet sunumunda gecikmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Yönetimler artan maliyetlerini azaltabilmek ve halka daha iyi hizmet sunabilmek amacıyla teknolojinin imkânlarından faydalanmaya çalışmaktadırlar.

Küresel rekabetin arttığı dünyada sağlıklı ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için doğru bilgiye en hızlı şekilde ulaşabilmek, hızlı ve doğru kararlar verebilmek, daha tutarlı, daha etkili ve daha güvenli bir yönetim oluşturabilmek oldukça önemlidir. Devletin tüm bunları gerçekleştirebilmesi için saydamlığını ve verimliliğini artırması gerekmektedir. Devlet kamuda saydamlığın ve verimliliğin artırılabilmesi için e-devlet ve e-belediye gibi şeffaflık sağlayan ve halkın devletin yönetimine daha fazla katılabilmesine imkân tanıyan çeşitli uygulamalar geliştirmektedir.

Türkiye’de e-belediyecilik uygulamaları üzerinden il belediyelerinde e-belediyecilik uygulamalarına odaklanan bu çalışmanın ilk bölümünde e-belediyenin tanımı, amaçları, yapısı, e-belediye uygulamalarının altyapı hazırlığı, e-belediye uygulamalarına geçiş aşamaları, e-belediye hizmetlerinin kullanım alanları, e-belediyenin etkinliğini belirleyen faktörlerin yer aldığı kavramsal çerçeve üzerinde durularak e-belediyeciliğin ne olduğu açıklanmakta ve e-belediyecilik ile ilgili genel bir çerçeve çizilmektedir. İkinci bölümde, Türkiye’de e-belediye uygulaması örneklerine değinilmekte ve uygulama sürecinde karşılaşılan sorunlar üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye’de 81 il belediyesinin internet sitesi üzerinden gerçekleştirilecek bir durum değerlendirmesi ile bu belediyelerin e-belediyecilik konusundaki konumu analiz edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda nicel metodolojide gerçekleştirilmiş kesitsel, genel tarama modelinden faydalanılmıştır. Çalışmanın evreni Türkiye’deki tüm il belediyelerinin resmi internet sayfaları olarak belirlenirken, örneklem seçimine gidilmemiş 81 ilin tamamı üzerinden araştırma yürütülmüştür. Çalışmada veriler literatür taramasına bağlı olarak yazarlar tarafından hazırlanan form yardımıyla toplanmış ve SPSS programında analiz edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Teknolojide ve haberleşme kanallarında yaşanan gelişmelere paralel olarak kamusal hizmet sunumu da e-hizmet anlayışı ekseninde yeniden uyarlanma ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede yürütülen en önemli çalışmalardan birisi klasik devlete ilave olarak e-devlet uygulamalarının hayata geçirilmesi olmuştur. E-devlet, kamusal hizmetlerin oluşturulmasında ve ifasında halkın beklentilerini desteler nitelikte etkin, ulaşılabilir, şeffaf, demokratik ve hızlı olunması gerektiği ile ilgili bir motivasyondan yola çıkılarak oluşturulmuştur (Akgümüş vd, 2021: 104). Teknolojik gelişmelerle birlikte kamu hizmetlerinin birçoğu internet ortamında online (çevrimiçi) olarak sunulmaya başlamıştır. Devleti ilgilendiren işlemlerin internet ortamına aktarılmasına e-devlet, e-devletin yerel bazdaki uygulamasına ise e-belediye adı verilmiştir. E-hizmet çeşidi olan e-devlet ile ilgili çalışmalar ilk olarak 1950’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere gibi ülkelerde görülmüş olsa da modern olarak birbirine entegre modüllerin ve online (dijital) uygulamaların 2000’li yıllarda yaygınlaştığı bilinmektedir (Mecek, 2017: 1816). Özellikle 1980’li yıllardan sonra yerleşmenin ve katılımın yerel düzeyde öneminin artmasıyla yerel yönetimlere ilişkin çalışmalar artış göstermiştir (Üçel vd., 2014: 28).

Elektronik belediye kavramının kısaltılmışı şekli olan e-belediye, belediyelerin, kente ilişkin verileri bilgi ve iletişim teknolojileri temelli uygulamalarla yöneterek, hızlı, kolay, şeffaf ve kaliteli hizmet sunabilmeleri olarak ifade edilmektedir. E-belediye, yerel yönetimlerin sunduğu ve sunacağı hizmetlerde enformasyon teknolojilerinin kullanılması ve vatandaşlara internet üzerinden çevrimiçi

olarak hizmet sunumunun sağlanması amacı güden bir olgudur. Devletin elektronik ortamda sunduğu hizmetlerin genel adına e-hizmet denmektedir. Elektronik hizmet (e-hizmet); kamu kurumlarının sahip olduğu bilgi, belge ve programlar ile sundukları hizmetlere elektronik ortamda ulaşabilmeyi ifade etmektedir (Mecek, 2017: 1816). E-belediye ise bu e-hizmetlerin yerel ölçekte sunulması olarak tanımlanabilir.

E-belediyeciliğin özünü e-hizmetler oluşturmaktadır. E-hizmet kavramı, çeşitli hizmetler üreten ve sunan personelin doğrudan müdahalesi olmaksızın hizmet kullanıcılarının teknolojik altyapı aracılığıyla oluşturulan web adresleri veya mobil uygulamalar vasıtasıyla karşılıklı etkileşime girdiği hizmet sunum sürecini içermektedir (Aktürk, 2013). Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte sadece insanların günlük hayatları değil, devlet ile vatandaş arasındaki etkileşim de değişmeye başlamıştır. Toplum tarafından internet kullanımının artmasıyla birlikte vatandaşların kamusal alanda bilgi ve hizmetlerin internet üzerinden sunulmasıyla ilgili beklentileri artmıştır. Bu gelişmeler sonucunda devlet sanal hizmet sunumu projeleri uygulamaya koymuştur. Devlet öncelikle sanal hizmet sunumu kapsamında e-devlet uygulamasını geliştirmiştir (Acılar, 2012: 127). E-devlet, daha çok vatandaşın ön planda olduğu ve vatandaşın merkezi bir konumda yer aldığı, kamu çalışanı olan personelin verdiği hizmetin kalitesinden ve aktardığı bilgiden sorumlu tutulduğu, kamu görevlisinin çalışma performansının değerlendirildiği, başarılı performansın ödüllendirilip olumsuz performansın düzeltilmeye çalışıldığı, kamu hizmeti sürecini sadece kamu kurum ve kuruluşlarının olanakları ile sınırlamayıp bu sürece özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da katma çabasında olunan bir yaklaşımdır (Güven ve Erarslan, 2019: 18). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte yaşanan e-dönüşümlerden en çok etkilenen kurumların başında kamu hizmeti sunumunda vatandaşa en yakın yönetim birimi olan yerel yönetimler gelmektedir. Devletin vatandaşa en yakın hizmet veren kolu olan yerel yönetimler e-devlet uygulamasını kendi yöntemleriyle bütünleştirerek e-belediye uygulamasını geliştirmişlerdir (Erdoğan, 2019: 552).

E-belediye, temelde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla daha şeffaf, etkin ve verimli, vatandaşa daha yakın ve vatandaşın katılımını arttıran bir yapılanmayı ifade etmekle birlikte, hizmetlerin bir web sitesi aracılığıyla elektronik ortama taşınmasını ifade etmektedir (Acılar, 2012: 131). Kamu kurumları ve belediyeler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu hizmeti sunumunda kalite, etkinlik ve verimliliği arttırmaya yönelik sağlamış olduğu imkânlardan yararlanmak ve yerel yönetimlere hız ve dinamizm kazandırmak adına kendi web sitelerini kurarak dijital uygulamalardan faydalanmaya çalışmaktadırlar (Erdoğan, 2019: 552). E-belediyecilik sadece bir belediyenin web sitesi oluşturması değildir. Yönetimsel, toplumsal ve bilgilendirme amaçlı olan bütün süreçlerin, zaman ve mekân sınırlaması olmadan, hızlı ve etkin bir şekilde elektronik ortamda gerçekleşebilmesidir. Vatandaş e-belediye uygulaması sayesinde 7 gün 24 saat boyunca bilgiye ulaşabilme ve hızlı bir şekilde işlemlerini gerçekleştirebilmektedir.

E-belediye çalışmaları birçok konuda belediyelere yol gösterici işlevinin yanı sıra belediye ile yerel halk arasında iletişim ve bilgi alışverişi yoluyla kaliteli hizmet sunulmasını, daha geniş halk kitlesine

ulaşmayı, hizmet sunumunda hızın artırılmasını ve hizmet sunumunda yönetimlere kolaylık sağlanmasını amaçlamaktadır (Negiz ve Saraçbaşı, 2012: 43). E-belediye temel olarak bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak yerel hizmetlerin sunulmasında şeffaflığın, verimliliğin, etkinliğin ve vatandaşların katılımının artırılmasını sağlamaktadır (Çakır, 2017: 3). E-belediye çağımızın bir gereği ve vazgeçilmezi olan teknolojinin imkânlarından yararlanarak klasik belediye anlayışının değişmesini sağlamış ve bilgiye ulaşımı kolaylaştırmıştır.

Yerel yönetimler de vatandaşların kent içerisinde sunulan hizmetlere erişimini kolaylaştırmak, kentte sunulan hizmetler hakkında vatandaşların bilgilendirilmesini sağlamak, yerel idarelerle halk arasındaki etkileşimi güçlendirmek, idari süreçlere vatandaşların katılımını sağlamak, yerel idarelerin iş gücü kayıplarını azaltmak, zamandan ve bürokratik işlemlerden tasarruf sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda bu hizmetleri yapılandırmaya çalışmaktadırlar (Şat, 2008). Bu kapsamda e-belediyecilik uygulamalarıyla hem halk hem de yerel idare için çok sayıda fayda sağlanmış olmaktadır. Bu faydaları kısaca aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür. E-belediye uygulaması belediye hizmetlerinin sunulmasında etkinlik ve verimlilik sağlar.

- ✓ E-belediye uygulaması sayesinde performans ölçümü daha kolay yapılabilmektedir.
- ✓ E-belediye uygulaması vergi adaletini sağlar.
- ✓ E-belediye uygulaması modernleşme ve reform aracıdır.
- ✓ E-belediye uygulamasında vatandaş odaklı hizmet sunumu temel alındığından daha kaliteli hizmet sunumu sağlanmaktadır. 7 gün 24 saat hizmet sunumu avantajı vardır.
- ✓ E-belediye uygulamasıyla birlikte halkın hizmet sunumu sürecine katılımı artmaktadır. Bu sayede daha saydam ve hesap verebilir bir yönetim oluşur.
- ✓ E-belediye uygulaması vatandaşlara bilgi ve belgelere kolay ulaşma, çevrimiçi hizmet alabilme, vergi borçlarını çevrimiçi olarak kuruma gitmeden ödeyebilme ve yöneticiler, yetkililer ve diğer vatandaşlarla etkileşime girme imkânı sunmaktadır (Acılar, 2012: 132).

Eski geleneksel yönetimde yazılı belgeler, faks veya posta yöntemlerinden biri kullanılarak gerekli yerlere ulaştırılmaktaydı. E-belediyeye birlikte artık yazışmalar da elektronik ortama taşınmıştır. Yazışmaların elektronik ortama taşınmasıyla verimlilik, şeffaflık artmış yazışmaların elektronik ortamda entegre olarak gerekli yerlere gönderilmesiyle önemli ölçüde de parasal tasarruf sağlanmaya başlanmıştır. E-belediye uygulaması sayesinde vatandaşlar ulaşmak istedikleri bilgi ve belgelere daha kolay ve daha hızlı ulaşabilmenin yanında zamana, mekâna ve bir belediye çalışanına bağlı kalmadan belediyeye yönelik her türlü işlemlerini gerçekleştirebilme imkânına kavuşmuşlardır (Subaşı, 2017: 43). E-belediye uygulamasının bu ve bunlar gibi daha pek çok konuda kolaylık sağlama yönü bulunmaktadır.

Belediyelerde Dijital Dönüşümün E-Belediye Uygulamalarına Etkisi

90'lı yıllar ve sonrası dönemde küreselleşmenin de etkisiyle yaşanan değişim ve dönüşümlerin başında kamu yönetiminde dijital dönüşüm sürecinin hız kazanması yer almaktadır (Erdoğan, 2019: 552). Dijital dönüşüm, toplumdaki gereksinimlere dijital teknolojilerin entegrasyonu ile çözüm üretmenin ve

buna bağılı olarak iş akışlarının ve kültürün gelişmesi ve değışmesi sürecini tanımlayan bir anlam ifade etmektedir. Dijital dönüşüm birçok sektörde özellikle sağıık, eğitim, rekreasyon, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler gibi pek çok insanı doğrudan ilgilendiren hizmetlerin teknolojik destekle yeniden üretilmesine olanak sağlamıştır (Akgümüş vd., 2021: 103). Bilişim teknolojilerindeki hızlı değışim ve gelişmeler sonucunda devlet yönetiminde de hizmet sunum araçlarından hizmetlerin niteliğine kadar pek çok şeyin değışime uğradığı görülmektedir. Bu kapsamda birçok ülke kamu hizmetlerini elektronik ortamda yürütmek için projeler geliştirmektedir. Bilgi teknolojileri aracılığıyla; vatandaşların yaşamını kolaylaştırmak, ticareti ve hizmetleri daha ucuz hale getirmek, vatandaşa 7 gün 24 saat hizmet sunmak, daha iyi bir eğitim ve sağıık hizmeti sunmak, vatandaş her konuda bilgilendirmek, gereksiz düzenlemeleri ortadan kaldırmak, vatandaşların ihtiyaçlarını doğru tespit etmek ve hizmet kalitesini artırmak bu değışimle amaçlanan ana ilkeler arasında sayılmaktadır (Alodalı vd., 2012: 85). Son yıllarda dünya genelinde internet kullanımının yaygınlık kazanması, akıllı telefon ve mobil uygulamaların artması ve bilgi-iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kamu yönetimlerinin dijitalleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Bilgi iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi devletin varlık nedenleri olan eğitim, sağıık, ulaşım ve güvenlik gibi faaliyetlerden vatandaşın beklentilerini de değıştirmiştir. Vatandaşların, devletin sunmuş olduğu hizmetlerini dijital ortamda sunmasına yönelik taleplerinde artışlar görülmüştür. Devletler artan talepleri karşılayabilmek adına çeşitli dijital proje ve uygulamalar geliştirmeye ve bunları seri bir şekilde uygulamaya başlamıştır. Bu sürecin hızlanmasında kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimliliğin artırılmasında bilgi teknolojilerinin büyük katkısı olmuştur. Bu hedeflere ulaşmada kamu kurumları ve yerel yönetim birimleri bu imkânlardan yararlanabilmek ve çalışmalarına hız ve dinamizm kazandırabilmek için kendi web siteleri üzerinden gerekli alt yapıyı oluşturmakta ve böylece dijital uygulamalardan yararlanmaya çalışmaktadırlar (Erdoğan, 2019: 552).

Günümüzde hemen hemen tüm belediyeler, devletin dijitalleşme kapsamında uygulamaya koyduğu e-devlet benzeri bir uygulama geliştirerek faaliyetlerini dijital ortama taşımaya çalışmaktadır. İçişleri Bakanlığı tarafından belediyeler için geliştirilen portallar aracılığıyla e-belediyecilik uygulamalarının yaygınlaştığı ve güçlendiğı görülmektedir. E-belediye, belediyelerin hizmetlerini internet ortamında online olarak vatandaşlara sunması anlamına gelirken, sadece belediye hizmetlerinin elektronik ortama taşınması olarak değıerlendirilmemelidir. Aynı zamanda e-devlet uygulamasıyla entegre olarak çalışan ve böylece belediyelerin hizmet kapasitesini ve hızını artıran, şeffaf, denetlenebilir ve hesap verebilir bir yönetim oluşturarak verimlilik ve etkinlik sağlayan bir uygulamalar ağı olarak çok boyutlu bir niteliğe sahip olduğu düşünölmelidir (Acılar, 2012: 130).

E-belediye, belediyelerin ortak bir platformda buluşturulmasına imkân tanıyan, vatandaş odaklı hizmet sunumunu temel alan yerel yönetim anlayışına uygun bir sistemdir (EBS, 2022). Dünyada e-belediye uygulamasının gelişim sürecinin önce basit uygulamalarla başladığı, gittikçe karmaşıklaşan uygulamalara doğru hızla ilerlemekte olduğu görülmektedir. Dünyada e-belediye ilk olarak Almanya'nın Duisburg, Hollanda'nın Tilburg, Danimarka'nın Forum, İngiltere'nin Braintree ve ABD'nin Phoenix şehirlerinde uygulanmıştır (Erdoğan, 2019: 557). Türkiye'de ise e-belediye

uygulamasını pilot belediye denemeleri sonrası ilk olarak 19.02.2018 tarihinde Bitlis İl Belediyesi ve Malatya Battalgazi Belediyesi kullanmaya başlamıştır (Belediyelerimiz, 2022).

E-belediye uygulaması ile belediyelerin görev ve hizmetlerini hızlı ve etkin şekilde yürütebilmesi, vatandaşlar tarafından yapılan başvuruların hızlıca sonuçlandırılması için her türlü idari iş ve işlemin elektronik ortama aktarılması sağlanmıştır. E-belediye ile kentsel yönetim teknoloji ile birleşmiş ve sunulan hizmetlerin kalitesi ve hızı artmıştır. Ayrıca geliştirilmiş olan E-belediye bilgi sistemi ile bürokrasi azalmakta ve işlemler bu platform üzerinden kolayca gerçekleştirilebilmektedir.

E-devlet uygulamasının bir uzantısı olan e-belediyecilik uygulamaları, yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin elektronik ortamda yerel halkın ulaşımına sunulmasında büyük bir işleve sahiptir (Güven, 2019: 154). E-belediye uygulamasının vatandaşın hizmetine sunulabilmesi için bu nedenle bazı altyapı unsurlarına sahip olması gerekmektedir. Bu unsurları kısaca şu şekilde ele almak mümkündür (Odabaş, 2009: 390);

Teknolojik Altyapı: E-belediye uygulamasının olmazsa olmaz unsurudur. Teknolojik eleman olarak bilgisayar ve internetin varlığı vatandaşların e-belediye uygulamasına erişimi için gereklidir. Günümüzde e-uygulamaların vatandaşlara verimli bir şekilde ulaştırılmamasının en önemli nedeni iletişim altyapısının yetersizliğidir. Gelişmiş ülkelerde geniş bant teknolojisi sayesinde hızlı ve kesintisiz internet hizmeti sunularak vatandaşların e-uygulamalardan kesintisiz ve eşit olarak yararlanmaları sağlanmaktadır.

Liderlik: E-belediye uygulamasının hayata geçirilebilmesi ve başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için öncelikle liderlerin elektronik uygulamalar fikrini benimsemeleri gerekir. Gelişmiş olan pek çok ülkede elektronik uygulamalar liderlerin izni ile başlatılmış ve uygulanmıştır.

Standartlara Uygun Olma: E-belediye uygulamasını kullanacak olan sistemlerin kendi içlerinde ve birbirleri ile veri paylaşımında bulunabilmeleri için bu uygulamayı kullanacak olan bütün sistemlerin birbiriyle uyumlu şekilde inşa edilmesi yani e-belediye uygulamasının standartlara uygun olarak hazırlanması gerekir.

Hukuksal Düzenlemeler: E-belediye uygulamasının geçerliliğinin sağlanabilmesi adına bu alanda hukuksal düzenlemelerin olması önemlidir. Örneğin, e-belediye uygulamasının vazgeçilmez unsuru olan e-imza uygulaması hakkında, Elektronik İmza Kanunu çıkarılmış ve e-imzanın geçerliliği hukuksal bir zemine oturtulmuştur.

Vatandaşların ve Çalışanların Niteliği: E-belediye uygulamasının başarılı olabilmesi için vatandaşların ve çalışanların niteliği oldukça büyük bir öneme sahiptir. Vatandaşların bilgi teknolojilerine hâkim olma oranı e-belediye uygulamasından yararlanma ve e-belediyeyi kullanma oranları üzerinde etkilidir. Ayrıca çalışanların eğitim düzeyleri, bilişim uygulamaları hakkındaki bilgi ve beceri düzeyleri de e-belediye uygulamasının başarılı olabilmesi için önemlidir. Toplumun her kesimine internet ve bilgisayar kullanım bilgi ve becerisinin kazandırılması e-belediye uygulamasının

toplumdaki her bireye eşit olarak ulaşmasını sağlayacaktır. Buna yönelik gelişmiş olan ülkelerde halkın rahatlıkla ulaşabileceği internet evleri ve bilişim merkezleri oluşturulmuştur.

Tüm bu gelişmeler E-belediyecilik uygulamalarının hızla yaygınlaşmasını sağlarken birçok yeni uygulama modülünün belediyeler tarafından kullanıma açılmasına katkı sağlamıştır. E-belediye projesi kapsamında uygulamaya açılan modüller arasında, *E-Belediye Bilgi Sistemi*, vatandaşa hizmet odaklı yerel yönetim anlayışına uygun olarak hizmetlerin hızlı, güvenli ve kesintisiz sunulmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. 03.05.2017 tarihinde İçişleri Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bir araya gelerek E-Belediye Bilgi Sistemi ile ilgili protokol imzalamışlardır. Protokol kapsamında e-belediye bilgi sistemine 63 tane modül dâhil edilmiştir. Bu modüllerden 45 tanesi İçişleri Bakanlığı tarafından, 18 tanesi ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanacağı kararlaştırılmıştır. 2017 yılının Kasım ayında e-belediye uygulaması pilot belediyelerde kullanılmaya başlamış, 2020 yılı itibariyle de 670 belediye e-belediye uygulamasına dâhil edilmiştir (EBS, 2022). Uygulamaya açılmış olan modüllerden bazıları şunlardır:

Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS): Bu modül sayesinde resmi yazı ve belgeler anlık olarak tüm kamu kurum ve kuruluşları ile paylaşılabilir. Bu sayede hem postalama masrafları hem de kırtasiye masrafları azalmakta ve belediyeler tasarruf sağlamaktadırlar. Ayrıca bu uygulama ile birlikte kullanılmaya başlanan e-imza sayesinde evraklar kuruma gitmeye gerek kalmadan uzaktan mobil erişimle imzalanmakta böylece resmi işlemlerin imza sürecinde yaşanan zaman kaybı ortadan kalkmakta ve işlemler hızlıca yerine getirilebilmektedir.

Ruhsat Bilgi Sistemi (RUBİS): Bu modül ile belediye sınırları içerisinde yer alan işyerlerinin işyeri açma ve çalıştırma ruhsatı başvuruları elektronik ortamda alınabilmektedir. Vatandaş belediyeye gitmeden e-devlet üzerinden ruhsat başvurusu yapabilmektedir.

Sosyal Yardım Takip Sistemi (SYTS): Belediyeler tarafından ihtiyaç sahibi olan vatandaşlara verilen sosyal yardımların daha hızlı ulaştırılması ve daha adil bir şekilde dağıtımının sağlanması için diğer kamu kurumlarından entegre olarak alınan servisler sayesinde ihtiyaç sahibi olan vatandaşın yoksulluğunu kanıtlaması için gerekli olan bilgi ve belgeler ortadan kaldırılmakta ve vatandaşın işleri kolaylaşmaktadır.

Analitik Muhasebe Modülü: Bu modül belediyelerin bütçeden kesin hesaba kadar tüm mali işlemlerini elektronik ortamda hazırlayabilmesine imkân tanımaktadır.

Bütçe Modülü: Belediyeler bu modül ile bütçelerinin kaydını ve takibini yapabilmektedirler.

Taşınır Mal Modülü: Bu modül belediyelerin dayanıklı ve dayanıksız taşınır varlıklarının kayıt ve takibinin yapılabilmesini sağlamaktadır.

Taşınmaz Mal Modülü: Belediyelerin taşınmaz varlıklarının değerinin saptanması, takibinin yapılması ve kayıt altına alınması bu modül ile sağlanabilmektedir.

Araç Hak Mahrumiyeti Modülü: Bu modül sayesinde vatandaşlar borçları nedeniyle araçlarının üzerine konmuş olan hacizlerin kaldırılması için gerekli olan işlemlere ücret ödemelerine gerek kalmadan hacizlerinin kaldırılması işlemini gerçekleştirebilmektedirler.

Muhtar Bilgi Sistemi: Belediye sınırları içerisinde bulunan köy ve mahalle muhtarları yaşadıkları beldelerle ilgili sorunları ve vatandaşların talep ve şikâyetlerini kuruma gitmelerine gerek olmadan yetkililere bu modülü kullanarak ulaştırabilmektedirler.

E-dilekçe Modülü: Vatandaşlar istek ve şikâyetlerini bu modül sayesinde kuruma gitmelerine gerek olmadan dilekçe yolu ile ulaştırabilmektedirler.

Bunlar dışında; Harcama Modülü, Karar Organları Modülü, Personel Hizmet Alımı Modülü, Tapu Kadastro Paylaşım Sistemi (TAKPAS), Kimlik Paylaşım Sistemi Modülü, Altyapı Modülü, Üstyapı Modülü, Evlendirme Modülü gibi modüller de bulunmaktadır. Toplamda 63 olan bu modüllerden 18 tanesinin altyapı hazırlıkları tamamlanarak uygulamaya konulmuştur. Ancak 45 tanesi henüz tasarım aşamasındadır. Bütün modüller tamamlandığında yerel yönetimlerin şeffaflığı, hesap verebilirliği, vatandaşın katılımı gibi pek çok unsurda artış olacağı düşünülmektedir.

Belediyelerin e-belediyeleşme sürecinde bu olumlu gelişmelerin yanında e-belediye uygulamalarında karşılaşılan sorunlar da söz konusu olabilmektedir. Bu sorunlar arasında yöneticilerin değişikliklere ve yeniliklere olumsuz yaklaşımı e-belediye uygulamasının karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi olarak gösterilmektedir. Eğer bir kurumun yöneticisi yeni uygulamaları desteklemez ve kurumunda uygulanmasına izin vermez ise proje daha başlamadan başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu nedenle e-belediye gibi yenilikçi ve değişim esaslı uygulamaların yöneticiler tarafından benimsenmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Kurumda çalışan personel eksikliği ve nitelikli personel azlığı da e-belediye gibi elektronik uygulamaların uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bir kurumda bilgi ve teknoloji eksikliği olan elemanların varlığı genellikle bilgisayar kullanımını gerekli kılan e-uygulamaların uygulanmasını güçleştirmektedir. Ayrıca ekonomik yetersizlik de bu tarz yenilikçi uygulamaların karşılaştıkları önemli sorunlardan biridir. Bu kapsamda uygulamaların başarılı olabilmesi için ekonomik altyapılarının da var olması gerekmektedir. Belediyelerde e-belediye uygulaması kapsamında web siteleri üzerinden sunulmaya başlayan hizmetlerde bağlantı hızının düşük olması, donanım ve yazılım maliyetlerinin yüksekliği, nitelikli yetişmiş personel sayısının azlığı gibi nedenlerden dolayı sorunlar yaşanmaktadır (Karataş, 2014: 55). Ayrıca yerel yönetimlerde e-dönüşüm uygulamaları için yeterli gelir kaynağının olması gerekmektedir. Yerel yönetimlerin işlevlerini sürdürebilmeleri ve teknolojiyi kullanabilmeleri için yeterli gelir kaynaklarının olmasının yanı sıra yöneticilerin bilgi teknolojileri konusunda daha bilinçli olmaları ve yerel halka bu teknolojileri kullanabilmeleri için gerekli olan imkânları sağlamaları gerekmektedir (Karataş, 2014: 85).

E-Belediyecilik Alanında Yürütülen Çalışma Örnekleri

E-belediyecilik alanında dünyanın pek çok ülkesinde ve Türkiye’de pek çok teorik ve uygulamalı çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazılarını kısa kısa şu şekilde yer vermek mümkündür.

Sadigova (2021), Bakü Belediyesinde e-belediyecilik uygulamalarının e-yönetişim çerçevesinde yerel katılım nasıl etkilediğini ve nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymak amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Akgümüş ve arkadaşları (2021), büyükşehir belediyeleri üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmada teknolojinin gelişmesiyle beraber belediyelerin sosyal hizmet alanındaki pek çok hizmeti e-belediyecilik uygulamalarını kullanarak yürüttüklerini vurgulayarak bu durumu inceledikleri 535 internet sitesi üzerinden açıklamaya çalışmaktadırlar.

Bojang ve Bwando (2018), yerel yönetimlerde e-belediye uygulamalarından beklentiler ve karşılaşılan zorlukları teorik olarak ele alan çalışma, e-belediyeciliğin gelişmekte olan ülkeler açısından uygulanmasında yaşanan sorunlar üzerinden gerekliliği konusuna değinmektedir.

Holzer ve Manoharan tarafından (2016) yayınlanan bir diğer çalışmada dünyanın farklı ülkelerinde bulunan şehirlerde e-belediyecilik uygulamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, 120 dünya ülkesinin başkentleri web adresleri üzerinden incelenmiş ve bu şehirler gizlilik ve güvenlik, kullanılabilirlik, içerik, hizmetler ve sosyal katılım gibi kategorileri çerçevesinde sundukları hizmetlere göre puanlanarak şehirler değerlendirilmiştir.

Eroğlu vd. (2022), Çanakkale-Ayvacak Belediyesi özelinde gerçekleştirdikleri çalışmada, belediyelerde katılım konusu ve katılım düzeyinin artırılmasına yönelik politikaların belirlenmesine yönelik belde sakinleri üzerinden yürütülen bir alan araştırması gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmaya göre katılımcıların demografik özellikleri ile katılım alışkanlıkları arasında anlamlı bir farkın olduğu sonucuna ulaşıldığı ve çalışmada katılımı artırılmaya yönelik önerilerde bulunduğu görülmektedir.

Demirci (2021), İzmir-Buca Belediyesi üzerinden gerçekleştirdiği çalışmada, e-belediye hizmetini kullanan kişilerin görüşlerinin değerlendirilmesi ve yaşanan problemleri tespit edilip bu sorunlara çözüm sunmayı amaçlayan bir araştırma gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Polat (2006) tarafından yürütülen bir diğer çalışmada ise belediyelerin e-belediyecilik kapsamında yürüttüğü faaliyetleri e-demokrasi olgusu üzerinden ele aldığı çalışma oluşturmaktadır. Bu çalışmada yerel yönetimler için şeffaflık, hesap verilebilirlik ve denetlenebilirlik gibi kriterlerle e-demokrasi arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmada vatandaşların e-belediyecilik ile katılım olanakları arasındaki ilişkinin ele alındığı görülmektedir.

Sheikhabakloo ve Rajai (2018) tarafından, e-belediyecilik uygulamalarında bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının önemine yer verdikleri çalışmada, kentlerin ekonomik gelişmişlik durumu ile kullanım oranları arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmada, e-uygulamaların şeffaflık, kararlara katılım, hesap verebilirlik gibi pek çok konuda faydası olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu durum belediye çalışanları ve yöneticileri üzerine gerçekleştirilen araştırma ile saptanmıştır.

Erdem ve Emimi (2021) kaleme aldıkları çalışmada Ankara Büyükşehir Belediyesinin e-belediyeçilik uygulamaları ile kamu bürokrasisinden kaynaklanan sorunlara ne gibi çözümler ürettiğini ortaya koymaya yönelik hazırladıkları çalışma oluşturmaktadır.

Ünlün'ün (2016) yayınladığı çalışmada ise e-belediyeçilik hizmetlerinin başlıca katkılarına yer verilmektedir. Bu çerçevede e-belediyeçilik hizmetleri ile kentte yaşayan insanlara “ulaşım bilgi sistemi, mezarlık bilgi sistemi, adres bilgi sistemi, elektronik borç sorgulama ve fatura ödeme sistemi, işyeri ruhsat işlemleri- emlak vergi bildirim, nöbetçi eczaneler, evrak takibi, elektronik bilet, şikâyet başvurusu ve takibi, nikâh başvuru sistemi, hava ve yol durumu ve yoğunluk haritası, sebze/meyve/balık hal fiyatları ve kurumdan hizmet satın alma” gibi pek çok alanda 7-24 kesintisiz olarak erişim imkânı alabilmelerine katkı sağladığı ortaya konmaktadır.

Güler ve İkiel (2022) de kaleme aldıkları çalışmada akıllı şehirler kavramı üzerinden dijitalleşen dünyada kentlerin sorunları başta olmak üzere daha yaşanabilir, konforlu kentler ve kentsel hizmetlerin gerçekleşmesi için bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı hizmetlerin önemli katkıları sağlayan araçlar olarak sürdürülebilir şekilde yaygın bir biçimde kullanılması gerekliliği üzerinde durmaktadırlar.

Utlu ve Er (2021) de gerçekleştirdikleri çalışmada, belediyelerin dijital yönetim uygulamalarına ve dijital yönetişimin belediyeçiliğe sunduğu imkânlarla değinmektedirler. Bu kapsamda belediyelerin e-belediye uygulamaları ile dijital dönüşüme uyum sağlamalarını ve dijital dönüşümden dijital yönetişime doğru evrilen belediyelerin yerel katılım üzerindeki etkileri ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir.

Karaduman ve Karaduman tarafından (2004) yürütülen bir diğer çalışmada İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilen e-belediyeçilik hizmetleri kapsamında “e-ödeme, evrak takibi, mezarlık bilgi sistemi, kent haritası, ulaşım bilgileri, şehir iletişim merkezi ve bilgi edinme” hizmetlerinin kullanımlarının incelendiği görülmektedir.

Karataş ve Tahran (2021) gerçekleştirdikleri çalışmada büyükşehir belediyeleri üzerinden e-belediyeçilik uygulamalarının analizini yapmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede belediyelerin bilgilendirme, etkileşim ve işlem aşamalarına yönelik hizmetleri web adresleri üzerinden büyük oranda sunduğu saptanırken; e-devlet platformu üzerinde etkileşim ve işleme yönelik hizmet sunan belediyelerin az sayıda olmasına dikkat çektikleri görülmektedir.

Hazman (2005) tarafından Afyon Belediyesinin e-belediyeçilik uygulamalarını incelenmiş, bu çerçevede belediyenin e-belediyeçilik faaliyetleri olarak, “imar, tapu ve kadastro, yeşil alan yapımı, şehir ve harita, trafik, ulaşım, vergiler, belgeler, turizm, eğitim vb. faaliyetler” konularında e-belediyeçilikten faydalandığı saptanmıştır.

Yolcu ve Özdemir (2020) de gerçekleştirdikleri çalışmada Erzurum Palandöken ilçesindeki vatandaşların bazı demografik özellikleri ile birlikte e-belediyeçilik hakkındaki bilgisi, e-belediyeçiliği kullanım düzeyi, tutum ve beklentileri gibi verilerin Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde ortaya konması amaçlamışlardır.

Bakardjieva (2019) gerçekleştirdiği çalışmasında 2010 ve 2018 yılları arasında Stara Zagora'ya kentinde yürütülen bir çalışmayı konu almaktadır. Çalışma bu gölgede yaşayan yurttaşların belediyeye olan etkileşimini saptamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Üç farklı elektronik platformun esas alındığı çalışmada orta büyüklükteki bir Bulgar şehri olan bu belediyenin analizine yer verilmiştir.

Şahin tarafından (2007) yayınlanan çalışmada Konya'da e-belediyecilik ile ilgili yapılan faaliyetler belediyelerin web adresleri üzerinden incelemiştir. Yapılan incelemelere göre belediyelerin internet siteleri arasında farklılıklar olduğu saptanmıştır. Özellikle teknolojik uyum konusunda farklılıkların olduğu saptanmıştır.

Saymer vd. (2019) yürüttükleri çalışmada Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyelerinin Karşılaştırmalı E-Belediyecilik Uygulamalarına yer vermişlerdir. Bu çerçevede incelenen belediyelerin web siteleri; Güvenlik/Gizlilik Değişkenleri, Yurttaş ve Sosyal Etkileşim ile Operasyonel-Formal-Enformasyonel-Stratejik Beceri Ölçümü başlıklarında toplanan e-belediyecilik hizmetleri kapsamındaki içerik yönünden değerlendirilmiştir.

Arıkboğa (2017) gerçekleştirdiği çalışmasında, e-belediyecilik konusunu, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin e-belediye uygulamaları üzerinden ele almaktadır. Çalışma kapsamında, öncelikle e-devlet ve e-belediye kavramları tartışılmış, Türkiye'de e-devlet ve e-belediye anlayışlarının gelişim süreci, bu konuda geliştirilen projeler ve uygulamalar hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Ardından İstanbul Büyükşehir Belediyesinin e-belediye uygulamaları ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

Negiz ve Saraçbaşı tarafından (2012) yayınlanan diğer bir çalışmada Akdeniz Bölgesi'nde yer alan kentlerin e-belediyecilik hizmetlerini değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre 68 belediyenin web adresleri incelenerek belediyelerin e-belediyecilik uygulamaları konusundaki yeri saptanmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de E-Belediyecilik Uygulamaları: 81 İl Belediyesi Örneği

Türkiye'de batı tipi belediyecilik anlayışının ilk kez 1854 İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla adından söz edilmeye başlamıştır. İlk belediyecilik hareketi olan bu yapı ilerleyen dönemlerde farklı isimler altında hızla gelişmiş ve Anadolu kentlerine kadar ulaşmıştır. İlk dönemlerde modern belediyecilik ilkelerinden uzak bir görüntü sergilemesine rağmen bu oluşumlar belediyecilik anlayışının alt yapısını oluşturması adına önemli bir adım olmuştur.

Daha sonraki dönemlerde ilk Türk Anayasası olan 1876 Kanuni Esasi'yle kendine anayasal dayanak bulan belediyeler; belediye başkanı, belediye meclisi ve Cemiyet-i Belediye olmak üzere üç organdan oluşacağı anayasal olarak kabul görmüştür (Aytaç, 1998: 24). Günümüz Türkiye'sinde işlevsel olarak modern manada yerinden yönetim hizmetlerini sunan bu örgütlerin başında gelen belediyeler 1982 Anayasa'sının 127. maddesinde de belirtildiği gibi "Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir" şeklinde

tanımlanarak görev ve sorumluluk alanları anayasal olarak ele alınmaktadır (Güven, 2014: 50). 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda ise belediyeler, “belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri” olarak tanımlanmıştır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 229).

Belediyelerin, belediye başkanı, belediye meclisi ve belediye encümeninden oluşan yapısı yanında, kendilerine aktarılan kaynaklar ve imkânlar oranında yerel halkın eğitimden sağlığa, çevre düzenlemesinden alt yapıya kadar birçok gereksinimine cevap vermeye çalışan yerel yönetim birimleri olarak önemli sorumlulukları olduğu görülmektedir (Güven, 2014: 52). Cumhuriyet döneminde çıkarılan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Yasası, 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Yeni Belediye Kanunu ile idari olarak son halini alan irili ufaklı çok sayıda belediyenin yanı sıra, büyüklüğü göz önüne alınarak büyük yerleşim yerleri için büyükşehir belediyesi teşkilatı kurulması yoluna gidildiği görülmektedir. Bu kapsamda 1984 yılından günümüze büyük yerleşim yerleri için 3030 sayılı yasa ardından 5216 sayılı yasa ve günümüzde 6360 sayılı yasal düzenlemeyle büyük yerleşim yerlerindeki belediyelerin hukuki yapısı diğer belediyelerden ayrıştırılmaya çalışılmıştır (Güven ve Dülger, 2017: 51).

Belediyelerin büyüklüklerine göre farklı sınıflandırmalara tabi olmasına rağmen Belediye Kanunu kapsamında yönetiliyor olması her birinin ana ilkeleri aynı olmakla birlikte sosyo-ekonomik büyüklüğüne göre hizmet sunmasına neden olmaktadır. Hatta aynı grup içinde yer alan belediyelerde dahi sosyo-ekonomik farklılıkların hizmet sunumunda farklı uygulamaların oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Klasik hizmet anlayışını temel alan bu yapıların iletişim ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelere bağlı olarak zaman içinde daha hızlı, kaliteli ve verimli hizmet sunmak adına e-hizmet anlayışına yönelik bir evrim geçirdikleri görülmektedir.

Türkiye’de e-hizmet anlayışının gelişmesi ve yaygınlaşmasının ağırlıklı olarak 2000’li yıllarından itibaren ortaya çıktığı ve kullanılmaya başlandığı bilinmektedir (Atmaca, 2009). Bu doğrultuda Türkiye’de yerel yönetimler tarafından kullanılan e-belediyecilik hizmetlerinin nasıl, ne kadar, ne şekilde sunulacağına dair bir standart hâlihazırda saptanmış olmasa da bu yönde yürütülen çalışmalar umut vaat etmektedir (Akgümüş vd, 2021: 103).

Sosyo-ekonomik açıdan iyi durumdaki belediyeler diğer belediyelere nazaran hızlı bir şekilde e-belediye uygulamalarına ağırlık vererek hizmetlerini bu platformlar üzerinden yürütmeyi hedeflemişler ve hızlı bir şekilde web siteleri kurarak e-belediyecilik faaliyetlerine başlamışlardır. Bu uygulamalarla birlikte belediyelerin sunmuş oldukları hizmetlerde etkinliğin, hızın ve verimliliğin arttırılması amaçlanmıştır (Şubaşı, 2017:49). E-belediye kapsamında oluşturulmuş olan web sayfalarında ilk yıllarda yalnızca belediye başkanı, belediye teşkilatı ve belediyenin faaliyetleri gibi tek taraflı sınırlı konularda kurumsal tanıtım hizmeti verilirken, son yıllarda belediyelerin web sayfalarında birçok hizmetin elektronik ortamda sunulmaya başlandığı görülmektedir (Alodalı vd, 2012: 93).

Türkiye’de özellikle son yıllarda belediyelerin, kamu hizmetlerinin büyük bir çoğunluğunu web sayfalarındaki e-belediye uygulamaları üzerinden yürüttüğü görülmektedir (Ulusoy ve Çobanoğulları, 2013: 276). Sosyo-ekonomik olarak gelişmiş belediyelerin bu anlamda önemli işlevleri olduğu

bilinmektedir. Bu çerçevede belli büyüklüğe sahip olan il düzeyinde faaliyet veren 81 il belediyesinin web siteleri üzerinden yürütülecek olan bu çalışma ile e-belediyecilik uygulamalarıyla alakalı olarak il belediyelerinin e-belediyecilik konusunda hangi aşamada olduklarının durum değerlendirmesi metoduyla saptanması hedeflenmektedir.

Araştırma

Araştırmanın Yöntem ve Modeli

Bu çalışma nicel metodoloji çerçevesinde yürütülmüş ve durum değerlendirilmesinden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi durum değerlendirmeleri özellikle sosyal bilimler alanında yürütülen çalışmalarda yazılı, açık, nesnel ve nicel içeriğin tanımlarını yapan bir araştırma tekniği olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Berelson, 1952). Çalışma kesitsel tipte ve genel tarama modelinde gerçekleştirilen bir saha çalışması niteliği taşımaktadır. Genel tarama modelindeki çalışmalar "çok sayıda elemandan oluşan bir evrende genel bir yargıya varmak amacı doğrultusunda evrenin tümü ya da örneklem üzerinden yapılan taramaları" ifade etmektedir (Büyüköztürk vd., 2013).

Bu çerçevede hazırlanan çalışmada, araştırma modelinin seçilmesinde incelenen platformların incelenen olguya herhangi bir etkide bulunmaksızın olduğu gibi araştırılmasına ve mevcut durumun saptanmasına olanak vermesi açısından katkı vereceği düşünülmektedir.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Türkiye'deki 81 il belediyesinin resmi internet sayfaları oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında herhangi bir örneklem seçimine gidilmeyerek tüm evrene ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışmada toplam 81 il belediyesine ait resmi internet sayfası üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu internet sayfalarından 30'u il olan büyükşehir belediyesi, 51'i ise büyükşehir olmayan il belediyelerine aittir. Belediyelere ait bu internet sayfalarının 81'ine (%100) erişim sağlanarak araştırma tamamlanmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından literatür derinlemesine taranmış (Akgümüş vd., 2021, Arıkboğa, 2017; Mecek, 2017; Çakır, 2017) ve e-belediyecilik uygulamalarını saptamaya yönelik göstergeler yazarlar tarafından literatürü destekler şekilde bir form yardımıyla hazırlanmıştır. Hazırlanan form belediyelerin web sayfalarını inceleyebilmek için belediye web ana sayfasına ait genel bilgiler, belediyelerin e-belediyecilik uygulamalarına ait bilgiler ve belediyelerin e-belediyecilik uygulamalarının işlevselliğine ait bilgileri saptayacak şekilde alt kategorilere ayrılarak yapılandırılmıştır. Veri toplama sürecinde öncelikle Microsoft Excel formatında bir form hazırlanmıştır. Bu form üzerinden 81 il belediyesi üzerinden ilgili soruların cevaplarının girişi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacılar il belediyelerinin internet sayfalarını tek tek ziyaret ederek soruları cevaplamış, durum değerlendirmesi gerçekleştirmiştir. Daha sonra Microsoft Excel formatında bir araya getirilen veriler

SPSS 16 paket programına aktarılarak tanımlayıcı istatistikler kullanılmış; frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Yürütülen araştırmada il belediyelerinin web sayfalarının incelenmesine dayanan bir doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu nedenle bu teknikte doğrudan insanlar veya hayvanlar üzerinde bir etki söz konusu olmadığından dolayı araştırma kapsamında etik kurul iznine gereksinim duyulmamıştır.

Bulgular

İl belediyelerinin web siteleri üzerinden gerçekleştirilen araştırmanın analizi sonucunda elde edilen bulgular belediyelerin web sayfalarına ilişkin genel bilgiler, internet sayfalarında e-belediyeçilik kapsamında sunulan hizmetlerle ilgili bilgiler ve bu hizmetlerin etkinliği ile ilgili bilgiler başlıkları altında aktarılacaktır.

Belediyelerin Web Sayfalarına İlişkin Genel Bilgiler

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'deki il belediyelerinin web ana sayfaları üzerinden gerçekleştirilen durum değerlendirmesinden elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Bu çerçevede 81 il belediyesi üzerinden yürütülen çalışmada web ana sayfalarının e-belediyeçilik hizmetlerini destekleyecek nitelikte alt yapısını oluşturan genel profiline ait bulgular aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Belediyelerin İnternet Sayfalarına İlişkin Genel Bilgiler I

	Sıklık (n)	Yüzde (%)
<i>Web Sayfasında Arama Motorunun Bulunması</i>		
Evet, arama motoru var	54	67
Hayır, arama motoru yok	27	33
<i>Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na Yönelik Bilgi</i>		
Evet, bilgilendirme yapılıyor	42	52
Hayır, bilgilendirme yapılmıyor	39	48
<i>Arşiv Bilgilerine Yer Vermesi</i>		
Evet, arşive sahip	53	66
Hayır, arşive sahip değil	28	34
<i>Yabancı Dilde Yayın Desteği</i>		
Evet, yabancı dilde yayın desteği var	12	14

Hayır, yabancı dilde yayın desteği yok	69	86
Engelli Dostu Site		
Evet, engelli dostu içerik var.	11	13
Hayır, engelli dostu içerik yok	70	87

Tablo 1’de görüleceği üzere belediyelerin web sayfalarına ilişkin olarak belediyelerin web sayfalarının %67’sinin (n=54) site içinde arama motoru bulundurduğu; %33’ünün (n=27) ise web sayfalarında arama motoru bulundurmadıkları görülmektedir. Belediyelerin çoğunun web sayfalarında arama motoruna yer vermesine rağmen bu alanın oldukça sınırlı kullanılabildiği görülmektedir. Belediyelerin bu alanı genellikle site içinde sundukları hizmetler ve paylaştıkları belge, yayın ve mevzuata kolay erişim sağlamak amacıyla kullanıma açtıkları görülmektedir.

Belediyelerin %52’sinin (n=42) web sayfalarında Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) kapsamında bilgilendirme yapıldığı; %48’inde (n=39) ise KVKK kapsamında herhangi bir bilgilendirme bulunmadığı saptanmıştır. İlgili kanun bilindiği gibi özellikle online işlemlerde ve e-belediyecilik gibi uzaktan erişim ile yürütülen kamusal hizmetlerde bireylerin kişisel bilgilerinin korunmasına yönelik bireylere güvence sağlayan önemli bir işleve sahiptir. Bu güvencenin varlığı belediyelerin sunduğu hizmetlerin online olarak vatandaşlar tarafından alınmasında teşvik edici etkiye sahiptir.

Belediyelerin %66’sının web sayfalarında (n=53) geçmişe dönük duyuru, faaliyet, mevzuat vb. konularda arşiv bilgilerinin yer aldığı bir alan bulunurken, belediyelerin %34’ünün (n=28) “arşiv” ibaresine hiç yer vermediği görülmektedir. Benzer şekilde arşiv alanına sahip olan belediyelerin büyük bir kısmının arşiv verilerinin birkaç yıldan fazla geçmişe gitmediği görülmektedir. Arşiv alanına sahip olan belediye web sayfalarında çoğunlukla belediyenin yürüttüğü çalışmalarla ilgili fotoğraf ve videolara yer verildiği; bunların yanı sıra belediyelere ait projeler ve yayınlar gibi konularda paylaşımların kısıtlı olduğu gözlenmiştir.

Çalışma kapsamında web sayfaları incelenen belediyelerin %86’sında (n=69) yabancı dilde bilgi sunmadığı; %14’ünün (n=12) ise birden fazla yabancı dilde paylaşım alanı verdiği görülmektedir. Her ne kadar yerel ölçekte hizmet veren ve ana muhatabı yerel halk olan belediyelerin özellikle turizm başta olmak üzere kentsel hizmetler, alt yapı vb. konularda yabancı kişilere yönelik olarak da hizmet sunması önemli bir konudur. Yabancı dil desteğinin büyük ölçekli illerde dahi ihmal edildiği görülmektedir.

Belediyelerin web siteleri incelendiğinde elde edilen bir diğer bulgu da özellikle engelli bireylere yönelik kayda değer herhangi bir kullanım kolaylığının belediyelerin tamamına yakınında yer almaması oluşturmaktadır. Başta görme ve işitme engeli bulunan bireylerin kendi başlarına yardım almadan bu siteler üzerinden hizmete ulaşmaları pek mümkün görünmemektedir. Belediyelerin internet sitelerinin sadece %13’ünde (n=11) engelli dostu site özelliğine sahip olduğu görülürken, %87’sinin (n=70) ise engelli dostu bir web sayfa tasarımına sahip olmadıkları görülmektedir. Engelli vatandaşlara yönelik

hizmet sunma görevi olan belediyelerin web sitelerinde genellikle fiziki olarak yapılan çalışmalara ait bilgi, resim ve videoların paylaşıldığı görülmektedir.

Belediyelerinin web ana sayfaların genel tasarımı ve yapısı incelendiğinde yine aşağıda yer alan Tablo 2'deki bulgularla karşılaşıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Belediyelerin İnternet Sayfalarına İlişkin Genel Bilgiler II

	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Belediye Ait Sosyal Medya Hesaplarının Paylaşılması*		
Facebook	73	90
Twitter	72	88
Instagram	60	74
Youtube	57	70
Belediye Ait İletişim Kanallarının Varlığı		
E-Posta	81	100
Adres	81	100
Telefon	81	100
Belediye Çalışanlarının İletişim Bilgilerin Varlığı		
Evet, bilgi paylaşılıyor	42	51
Hayır, bilgi paylaşılmıyor	39	48
Kente Ait Tanıtıcı Bilgilerin Varlığı		
Evet, bilgi paylaşılıyor	67	82
Hayır, bilgi paylaşılmıyor	14	17
Kentin Haritasının Paylaşılması		
Evet, harita var	52	64
Hayır, harita yok	29	35
Belediyenin Mevcut ve Yeni Proje ve Hizmetlerinin Tanıtımı		
Evet, bilgi paylaşılıyor	73	90
Hayır, bilgi paylaşılmıyor	8	9
Belediye Ait Canlı Yayın Desteği		
Evet, var	32	39
Hayır, yok	49	60

Tablo 2 incelendiğinde belediyelerin web sayfalarında sosyal medya hesaplarına ne derece yer verdikleri görülmektedir. Buna göre belediyelerin web sayfalarının %90'ında (n=73) Facebook, %88'inde (n=72) Twitter, %77'sinde (n=60) Instagram ve %70'inde (n=57) Youtube sayfasına ilişkin bağlantılar paylaşıldığı görülmektedir. Bunların yanında belediye başkanlarının da kendi özel sosyal medya hesaplarına belediye web sayfası üzerinden ulaşım imkânı verildiği de görülmektedir.

Belediye web sayfalarında belediyeye ait iletişim bilgilerinin bulunma durumu incelendiğinde tüm belediyelerin %100'ünde e-posta adresi, telefon bilgileri ve belediyenin e-mail adresinin açık bir şekilde paylaşıldığı görülmektedir. Öte yandan belediye çalışanlarının iletişim bilgilerinin paylaşılması konusunda benzer bir durum olmadığı görülmektedir. Belediyelerin internet sayfalarında çalışanlarına ait iletişim bilgilerinin bulunma durumu incelendiğinde 42 belediyenin (%51) internet sayfasında çalışanların iletişim bilgileri yer alırken, 39 belediyenin (%48) çalışanlara ait iletişim bilgisini paylaşmadığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen belediyelerin web sayfalarının %82'sinin (n=67) kentle alakalı kapsamlı tanıtıcı bilgi paylaşımında bulunduğu görülürken, belediyelerin %17'sinin (n=14) kentleriyle alakalı ya hiç bilgi paylaşmadığı ya da çok yüzeysel bilgiler sunduğu görülmektedir. Benzer şekilde belediyelerin web sayfalarının %64'ünün (n=52) buldukları kentin haritasına sitelerinde yer verdikleri görülürken, %35'inin (n=29) buldukları kentin haritasını gösteren bir bilgiye yer vermedikleri görülmektedir.

Yine belediyelerin web sayfalarının %90'unda (n=73) belediyelerin mevcut ve yeni projelerini tanıttıkları görülürken, belediyelerin web sayfalarının %9'unda (n=8) belediyenin mevcut ve yeni projelere yer vermedikleri görülmektedir.

Son olarak belediyelerin web sayfalarının %60'unda (n=49) hizmet sunumunda canlı yayın desteğinden faydalanılmadığı, %39'unda (n=32) ise canlı yayın desteklerinden faydalandıkları görülmüştür. Bu canlı yayın destekleri içinde, web tv, meclis canlı oturumları, kentin farklı noktalarından canlı görüntüler vb. paylaşımlar yapılmaktadır.

Belediyelerin E-Belediyecilikle İlgili Uygulamalarına İlişkin Bulgular

Belediyelerinin web sayfalarında yer alan e-belediyecilikle ilgili faaliyetlerini destekleyen uygulamalar analiz edildiğinde elde edilen genel bulgular aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Belediyelerin E-Belediyecilikle İlgili Uygulamalarına Yönelik Bulguları I

	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Paylaşılan Haberlerin Güncel Olması		
Güncel	65	81
Güncel değil	16	19
Paylaşılan Duyuruların Güncel Olması		
Güncel	61	76
Güncel değil	20	24
Dilek ve Şikâyetlerin İletilmesi		

Evet, dilek ve şikâyetlerin iletilebileceği bir alan var	63	78
Hayır, dilek ve şikâyetlerin iletilebileceği bir alan yok	18	22
E-Belediyeciliği Destekleyen Mobil Uygulamalar		
Evet, sahip	62	77
Hayır, sahip değil	19	23
Hızlı Bilgi Edinme, Beyaz Masa vb. Uygulamalar		
Evet, sahip	54	67
Hayır, sahip değil	27	33
Sitenin E-Hizmet Sunan Bir Platforma/Sekmeye Sahip Olması		
Evet, sahip	67	83
Hayır, sahip değil	14	17
Sitenin E-Hizmet Sunan Platformun Aktif Olması		
Evet, aktif	67	83
Hayır, aktif değil	14	17

Belediyelerin internet sayfaları üzerinden sundukları e-belediyecilik hizmetleriyle ilgili bulgular Tablo 3'de analiz edilmiştir. Buna göre belediyelerin web sayfalarının %81'inin (n=65) e-belediyeciliğin önemli bir ayağını oluşturan bilgi ve haber paylaşımı konusunda güncel bilgilere yer verdikleri görülürken, %19'unda (n=16) bilgi ve haberlerin ya eksik olduğu ya da güncel olmadığı saptanmıştır. Benzer şekilde belediyelerin internet sayfaları üzerinden paylaştıkları duyurular konusunda da benzer bir durumla karşılaşmıştır. Buna göre belediyelerin web sayfalarının %76'sının (n=61) paylaşımlarının güncel olduğu; %24'ünde (n=20) ise duyuruların güncel olmadığı saptanmıştır.

Belediyelerin internet siteleri üzerinden halkın dilek ve şikâyetlerine online olarak ne düzeyde yanıt verebildikleri incelendiğinde %78'inin (n=63) dilek ve şikâyetlerini iletebilecekleri ve yanıt alabilecekleri görülürken, %22'sinde (n=18) ise doğrudan bu amaca yönelik bir alanın olmadığı görülmektedir.

E-belediyecilik konusunda bilgisayar kullanımı oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Bunun yanında son yıllarda akıllı telefonlar üzerinden yüklenen uygulamalarla da bu faaliyetlerin desteklendiği görülmektedir. Bu kapsamda e-belediyecilik konusunda mobil uygulamalarla e-belediyecilik faaliyetlerine destek veren belediyeler incelendiğinde, belediye web sayfalarının %77'sinin (n=62) mobil uygulamalar aracılığıyla bu hizmetlerden faydalandığı görülürken, belediye web sayfalarının %23'ünün (n=19) mobil uygulamalara sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Belediyelerin internet sayfaları incelendiğinde hızlı bilgi paylaşımı ve beyaz masa gibi karşılıklı iletişime ve sorunların çözümünde daha hızlı ve yerinde çözümler üreten uygulamalara yönelik uygulamaların belediyelerin %67'sinde (n=54) mevcut iken %33'ünde (n=27) mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

Belediyelerin internet sayfalarında e-belediyecilik faaliyetlerini gerçekleştirmeye yönelik olarak sahip oldukları bir platforma/sekmeye yer vermeleriyle alakalı olarak belediyelerin %83'ünde (n=67) mevcut bir platformun olduğu saptanırken belediyelerin %17'sinde (n=14) e-belediyecilik uygulamalarına yer veren bir platforma rastlanmamıştır. Ayrıca platforma sahip olan belediyelerin benzer oranlarda bu platformları aktif ve işler şekilde kullanabildikleri saptanmıştır.

Belediyelerin E-Belediyecilikle İlgili Hizmet Alanlarına İlişkin Bulgular

Belediyelerinin web sayfalarında yer alan e-belediyecilik uygulamalarının kaynağını oluşturan hizmet alanlarıyla alakalı belediyenin sunduğu hizmetler analiz edildiğinde elde edilen bulgular aşağıdaki Tablo 4.'de gösterilmektedir.

Tablo 4. E-Belediyecilik Kapsamında Sunulan Hizmet Alanlarına İlişkin Bulgular

	Sıklık (n)	Yüzde (%)
E-Belediyecilik Hizmeti Sunulan Hizmet Alanları		
Adli hizmetler	23	28
Afet ve diğer krizlere yönelik hizmetler	15	18
Aileye yönelik hizmetler	26	32
Aş evi vb. hizmetleri	11	13
Bağımlılıkla mücadeleyle yönelik hizmetler	4	4
Çocuklara yönelik hizmetler	32	39
Eğitime yönelik hizmetler	43	53
Engellilere yönelik hizmetler	19	23
Evde bakım hizmetleri	4	4
Gençlere yönelik hizmetler	32	39
Hayvanlara yönelik hizmetler	16	19
Kadınlara yönelik hizmetler	14	17
Kent ile ilgili hizmetler	52	64
Kentle ilişkin alt yapı hizmetleri	63	77

Konut hizmetleri	62	76
Kültür ve sanata yönelik hizmetler	42	51
Mezarlık ve defin hizmetleri	39	48
Psikolojik danışma hizmetleri	4	4
Sağlık hizmetleri	34	41
Sokakta yaşayan kişilere yönelik hizmetler	7	8
Sportif faaliyetlere yönelik hizmetler	32	39
Turistik ve kültürel hizmetler	41	50
Ulaşım hizmetleri	42	51
Yaşlılara yönelik hizmetler	10	12
Yoksulluk alanında hizmetler	10	12
Zabıta hizmetleri	34	41

Tablo 4’de belediyelerin halkın yerel ihtiyaçlarını karşılamak adına sunduğu pek çok hizmetin e-belediyecilik faaliyetleriyle sunulup sunulmadığına yönelik bulgular verilmektedir. Buna göre, bu hizmet alanlarının hangilerinin e-belediyecilik kapsamında sunulduğunun tespitine yönelik belediyelerin internet sayfaları incelenmiş ve başlıca aşağıda yer alan bulgulara ulaşılmıştır.

Belediyelerin e-belediyecilik uygulamalarından faydalanarak en fazla kent, alt yapı ve konutlarla ilgili hizmetleri bu platformlar üzerinden temin ettikleri ve ağırlıklı olarak bu işlemlerin bilgi paylaşma ve ödeme işlemleriyle sınırlı olduğu saptanmıştır. Bu işlemlerin yanında başlıca e-belediyecilik uygulamaları üzerinden temin edilebilen işlemleri kısaca aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür.

Belediyelerin internet üzerinden e-belediye uygulamaları vasıtasıyla sunduğu hizmetlerin %77’sini (n=63) kentle ilişkili alt yapı hizmetleri, %76’sını (n=62) konut hizmetleri, %64’ünü (n=52) kentle ilgili hizmetler, %53’ünü (n=43) eğitime yönelik hizmetler, %51’ni (n=42) ulaşım hizmetleri, %50’sini (n=41) turistik ve kültürel hizmetler, %48’ini (n=39) mezarlık ve defin hizmetleri, %39’unu (n=32) sportif faaliyetler, gençlere yönelik hizmetler ve çocuklara yönelik hizmetler oluşturmaktadır. Bu hizmetleri azalan oranda sosyal yardım içerikli hizmetler izlemektedir.

Belediyelerin E-Belediyecilikle İlgili Uygulamalarının Etkinliğine İlişkin Bulgular

Belediyelerinin web sayfalarında yer alan e-belediyecilikle ilgili uygulamalarının etkinliğine yönelik gerçekleştirilen analizlerden elde edilen bulgular aşağıdaki Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. E-Belediye Hizmetlerinin Etkinliğine Yönelik Bulgular

	Sıklık (n)	Yüzde (%)
E-Belediyecilik Linkleri Etkin ve Aktif		
Evet, etkin ve aktif	67	83
Hayır, etkin ve aktif değil	14	17
E-Belediyecilik Uygulamalarının Yeterliliği		
Evet, yeterli	52	65
Hayır, yeterli değil	29	35
E-Belediyecilik Uygulamalarının Katılıma İmkân Tanınması		
Evet, imkân veriyor	47	59
Hayır, imkân vermiyor	34	41
E-Belediyecilik Uygulamalarının Kullanım Pratikliği		
Evet, kullanımı pratik	59	73
Hayır, pratik değil	22	27
E-Belediyecilik Hizmetlerinin Başlıca Kullanım Alanları		
Ödeme işlemleri (vergi, su vb.)	67	83
Katılım işlemleri (e-dilekçe, istek, şikâyet, meclis canlı yayın vb.)	54	66
Bilgi edinme işlemleri (hal fiyatları, yolcu taşıma, mezarlık, tapu parsel vb.)	60	74

Tablo 5 incelendiğinde il belediyelerinin internet siteleri üzerinden e-belediyecilik uygulamalarına ilişkin etkinlik ve işlevsellik durumlarına yönelik bulgulara yer verildiği görülmektedir. Bu bulgulara göre belediyelerin internet sitelerinde yer alan e-belediyecilik uygulamalarının aktif ve etkin olarak belediyelerin %83'ünde (n=67) kullanıldığı, belediyelerin geri kalan %17'sinde (n=14) ise bu uygulamanın ya olmadığı ya da aktif olmadığı görülmektedir.

Yine belediyelerin internet sayfaları incelendiğinde e-belediyecilik uygulamalarının yerel hizmet sunumunda yeterliliği konusunda belediyelerin %65'inde (n=52) mevcut e-belediyecilik uygulamalarının yerel hizmet sunumu için yeterli olduğu görülürken, belediyelerin %35'inde (n=29) ise istenilen ölçüde etkin kullanılmadığı saptanmıştır.

Benzer şekilde belediyelerin internet sayfaları incelendiğinde, belediyelerin %59'unda (n=47) e-belediyecilik uygulamalarının bireylerin hizmet sunumuyla alakalı kararlara katılımına imkân verdiği

saptanırken belediyelerin %41'inde (n=34) ise e-belediyeçilik uygulamalarının hizmet alan bireylerin katılımına istenilen ölçüde imkân vermediği saptanmıştır.

Belediyelerin internet sayfalarında yer alan e-belediyeçilik uygulamalarının pratikliği ile ilgili belediyelerin %73'ünde (n=59) e-belediyeçilik uygulamalarının kullanımının pratik ve basit bir şekilde bireyler tarafından kullanılabilirdiği saptanırken, belediyelerin %27'sinde (n=22) ise e-belediyeçilik uygulamalarının kullanımının pratik olmadığı tespit edilmiştir.

Belediyelerin internet sayfalarında yer alan e-belediyeçilik uygulamalarının kullanım alanlarına yönelik bulgulara göre belediyelerin %83'ünde (n=67) e-belediyeçilik uygulamalarının ağırlıklı olarak ödeme işlemleri (vergi, su, bağış vb.) için kullanıldığı saptanırken, belediyelerin %74'ünde (n=60) ağırlıklı olarak bilgi edinme işlemleri (hal fiyatları, yolcu taşıma, mezarlık, tapu parsel vb.) için kullanıldığı, %66'sında (n=54) ise ağırlıklı olarak katılım işlemleri (e-dilekçe, istek, şikâyet, meclis canlı yayın, anket vb.) için kullanıldığı saptanmıştır.

Sonuç

İletişim ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler ülkelerin yönetim yapılarını da yakından etkilemektedir. Çağa ayak uydurmak zorunda kalan devletler iletişim ve teknoloji alanında ortaya çıkan yenilikleri yönetim sistemlerine uyarlayarak hem yönetim sürecinin işlevselliğini artırmaya çalışmakta hem de vatandaşların beklentilerine uygun kamusal hizmet sunabilmektedirler. E-devlet ve e-belediyeçilik gibi uygulamalar bu amaç dâhilinde her geçen gün daha da gelişerek kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu uygulamalarla şeffaf, hesap verebilir ve etkin bir kamusal hizmet sunumu gerçekleştirilmek istenmektedir. Bu amaç doğrultusunda birçok kurum bu hedeflere ulaşmak için başta hizmet alt yapısı olmak üzere bu platformları daha da geliştirmek için çaba sarf ettiği görülmektedir.

Yerel yönetim birimlerinin başında gelen belediyeler de benzer şekilde e-belediyeçilik faaliyetleriyle halkın beklentilerine yerinde ve hızlı cevap verebilmek adına bu araçları sıklıkla kullanmaya çalışmaktadırlar. Halka yakınlıklarıyla diğer yönetim biçimlerinden ayrılan bu yapıların, halkla 7-24 ilişki kurması, halkın taleplerine daha etkili cevap vermesi adına e-belediyeçilik faaliyetlerinin içerik olarak ve işlevsellik açısından daha da geliştirilmesi gerektiği gibi daha da yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de il düzeyinde hizmet sunan belediyelerin e-belediyeçilik faaliyetleri incelendiğinde bu hedefler doğrultusunda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle büyük il belediyeleri tarafından öncülük edilen e-belediyeçilik faaliyetleri güzel örnekler göstermektedir. İllerin ekonomik ve sosyal büyüklüğüne göre olması gereken bu durumun küçük ölçekli il belediyelerinde de hızla yaygınlaşmaya başlaması olumlu bir gelişmedir.

Bu durumun tespiti amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada 81 il belediyesinin internet siteleri üzerinden e-belediyeçilik uygulamalarına yönelik bir durum değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre belediyelerin internet sitelerinin e-belediyeçiliği destekler nitelikte bilgi paylaşımına sitelerinde yer verdiği görülürken bu bilgi paylaşımına imkân veren araçların bazı belediyelerde çok sınırlı tutulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle engelli vatandaşların bu bilgiye ulaşma sürecine yönelik birçok belediyenin bu vatandaşları göz ardı ettiği görülmektedir. Bilgi

paylaşımı konusunda çoğu belediye sosyal medya başta olmak üzere bu vb. platformları aktif olarak kullanırken, kurum çalışanları ile iletişim konusunda aynı hassasiyeti gösteremediği görülmektedir.

Yine belediyelerin e-belediyecilik uygulamalarına yönelik faaliyetleri incelendiğinde, e-belediyecilik uygulamasına erişim için sitelerinde ayrı butonların olduğu bu sekmeler içinde pek çok e-belediyecilik hizmeti sunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu sekmelerin aktif ve kullanımda oldukları da görülmektedir. Benzer şekilde e-belediyecilik uygulamalarına kolay erişim sağlanması adına birçok belediyem akıllı telefon uygulaması geliştirerek e-belediyecilik hizmetlerine daha kolay ve hızlı erişim imkânı verdiği de görülmektedir. Belediyelerin internet sitelerinin birçoğunda beyaz masa vb. dilek, şikâyet ve hızlı erişim amaçlı uygulamalara yer verdikleri görülürken, internet sitelerinden yapılan duyuru, haber vb. paylaşımların çoğunun güncel olduğu da görülmektedir.

Belediyelerin internet siteleri üzerinden sundukları e-belediyecilik hizmetlerinin öncelikli olarak kent, alt yapı ve konutlarla ilgili hizmetleri kapsadığı ve bu hizmetlerde de ağırlıklı olarak bu işlemlerin bilgi paylaşma ve ödeme işlemleriyle sınırlı gerçekleştirildiği görülmektedir. İl belediyelerinin e-belediyecilik konusunda gerekli e-belediyecilik uygulamalarına sahip olduğu, bu uygulamaların aktif olduğu ancak katılım, işlevsellik ve pratik kullanım açısından aynı başarıya sahip olmadıkları görülmektedir. Belediyelerin e-belediyecilik uygulamalarını, sırasıyla sundukları hizmetlerin ödeme işlemleri (vergi, su, bağış vb.) için kullanmaya çalıştıklarını, ardından bilgi edinme işlemlerinin (hal fiyatları, yolcu taşıma, mezarlık, tapu parsel vb.) bilgilere ulaşma ve paylaşmak için kullanıldığını ve son olarak katılım işlemleri (e-dilekçe, istek, şikâyet, meclis canlı yayın, anket vb.) için e-belediyecilikten yaralandıklarını görmek mümkündür.

Belediyeler tarafından verilmeye çalışılan e-hizmetlerin her geçen gün artması ve bu alanda faaliyetlerin ciddiyetle takip edilmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte bu hizmetlerin daha da yaygınlaştırılması ve etkinliğinin artırılması adına gerekli olan başta alt yapı olmak üzere hizmet çeşitliliği, kolay erişim ve pratik kullanım gibi unsurların da göz önüne alınarak vatandaşlar tarafından daha fazla tercih edilecek şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Bunun için de gerekli olan alt yapının bir an önce güçlendirilmesi, mevzuatın bu yönde gözden geçirilmesi ve e-belediyecilik kullanımının yaygınlaşması adına halkın da bilinçlenmesi gerekmektedir.

Ele alınan bu çalışma, öncesinde yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında yıllar itibariyle Türkiye'de e-belediyecilik faaliyetlerinin olumlu yönde bir gelişim gösterdiğini bize yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra e-belediyecilik uygulamalarının geçmişten günümüze, özellikle tek taraflı olarak belediyelerin bilgi paylaşma ve ilerleyen dönemlerde daha çok ödeme işlemlerinin daha kolay yapılması amacı güttüğü ve bunun ekonomik alt yapı ve yöneticilerin bu yönde verdikleri desteğe göre farklılık ortaya koyduğu da bu alanda ortaya koyulan çalışmalarda görülmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda kamu yönetiminde gözlenen dijital dönüşümün özelde yerel yönetimlerde karşılıklı iletişimi önemseyen, halkın hizmetlere erişiminde şeffaflığı, kolaylığı ve ekonomikliğini ön plana çıkaran sayıca artan faaliyetlere yer verdikleri görülmektedir. Yürütülen bu çalışmada da bu durum elde edilen

veriler ışığında paralel bir seyir izlendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle sosyo-ekonomik açıdan büyük il belediyelerinin küçük ölçekli illere göre bu konuya ayrıca önem verdikleri ve e-belediyecilik uygulamaları konusunda daha hassas faaliyetler yürüttükleri ve bu konuya ayrıca kaynak ve zaman ayırdıkları görülmektedir.

Sonuç olarak, yürütülen bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında aşağıda yer alan başlıklar altında literatüre ve bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalara katkı sağlamak amacıyla şu tartışma ve önerilerde bulunulabilir.

Belediyelerin dijital dönüşümlerini tamamlaması, yeterli alt yapı ve ekonomik kaynağa sahip olmaları için merkezi idarenin bu yönde desteğini artırması gerekmektedir.

E-belediyecilik alt yapısının güçlendirilmesine yönelik merkezi idare tarafından ortak bir platform altından belediyelerin online faaliyet verebileceği bir alan oluşturulabilir.

Belediyeler e-belediyecilik uygulamalarını işlevselliğinin artırılmasına yönelik site tasarımlarını gözden geçirerek yeniden yapılandırması gerekmektedir.

E-belediyecilik uygulamalarının karşılıklı katılıma olanak verecek şekilde geliştirilmesi gerekmektedir.

E-belediyecilik faaliyetlerin engelli vatandaşların destek almadan tek başlarına kullanımına uygun araçlarla donatılması gerekmektedir.

E-belediyecilik uygulamalarının mobil uygulamalarla entegre edilmesi gerekmektedir.

İl belediyeleri üzerinden ele alınan bu çalışma daha düşük kentler ilçe ve belde belediyeleri üzerinde de yürütülerek küçük ölçekli belediyelerin e-belediyecilik durumu saptanabilir. Türkiye'deki tüm belediyelerin genel bir e-belediyecilik uygulama haritası çıkarılabilir.

Tüm bu ve benzeri öneriler ışığında e-belediyecilik uygulamaların kalite ve verimliliği artırılarak vatandaşın belediye hizmetlerinden düşük maliyette ve daha verimli bir şekilde faydalanmasına yönelik engeller kaldırılmalı ve daha kaliteli hizmet sunumu için teknolojik gelişmelerden daha fazla faydalanılmalıdır. Bunun olabilirliği hiç kuşkusuz alt yapı ve ekonomik koşullar kadar, yönetimin bu alandaki desteği gibi unsurlarla mümkün olacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamaları Çerçevesinde İl Belediyelerinin Analizi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Acılar, A. (2012). Küçük Şehir Belediyelerinde Web Sitesi ve E-Belediye Kullanımı: Bilecik Belediyesi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 125-142.
- Akgümüş, E., Ballanlı, D., Birben, Ş., Dadaylı, A., Sakınç, A. İ., Öztürk, Ö. & Pak Güre, M. D. (2021). Dijital Dönüşüm Bakış Açısıyla Yerel Yönetimlerde Sosyal Hizmetlerin Sunumu: E-Belediye Hizmetlerinin İçerik Analizi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5(2), 102-116.
- Aktürk, K. Ö. (2013). *E-Hizmet Kalitesi ve E-Mağaza İmajının E-Tatmin Düzeyi ve E-Sadakat Düzeyine Etkilerinin Ampirik Olarak Analizi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi SBE.
- Alodali, M. F. B., Tuncer, A., Usta, S. & Halis, M. (2012). Yerel Yönetimlerde E-Belediyecilik Uygulamaları: Akdeniz Bölgesi Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 83-95.
- Arıkboğa, Ü. (2017). Belediye Hizmetlerinin Elektronik Ortamda Sunumu: İstanbul Büyükşehir Belediyesi E-Belediye Uygulamalarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Kayfor 15 Özel Sayısı, 1619-1644.
- Atmaca, K. (2009). E-Devlet'ten 'Olgun Devlet'e Ya Da E-Devlet'in Olgunlaştırılması. *Denetim*, (2), 31-43.
- Aytaç F. (1998). *Açıklamalı Belediye Kanunu*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Bakardjieva, M. (2019). Platform Politics in Europe| A Tale of Three Platforms: Collaboration, Contestation, and Degrees of Audibility in a Bulgarian e-Municipality. *International Journal of Communication*, 13(19).
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis In Communication Research*, New York: The Free Press
- Bojang, M. B. and Bwando, W. (2018). E-municipality Applications in Local Government: Prospects and Challenges. *The Proceedings & Abstracts of ICONASH*, Antalya.
- Çakır, C. (2017). İzmir Büyükşehir Belediyesinde E-Belediye Uygulamaları ve Vatandaşın Farkındalığı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 1-12.
- Demirci, K. (2021). E-Belediye Uygulamasını Kullanan Kent Yerleşiklerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Buca Belediyesi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (70), 25-44.
- Erdem, A. D. & Emni, F. T. (2021). Ankara Büyükşehir Belediyesinin E-Belediye Uygulamalarının Kamu Bürokrasisinin Sorunları Bağlamında İncelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı, 1909-1942.
- Erdoğan, O. (2019). Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: İçişleri Bakanlığı E-Belediye Bilgi Sistemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(3), 551-566.

- Eroğlu, E., Öksüz, M., & İpek, S. (2022). Belediyelerde Vatandaş Katılımı: Ayvacık Belediyesi Örneği. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(43), 191-247.
- Güler, H., & İkiel, C. (2022). Akıllı Şehirler Kavramı ve Ankara Örneğinde Yapılan Çalışmalar. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 44-58.
- Gürler, H. G. (2005). Afyonkarahisar Belediyesinde E-Belediye Uygulamaları ve Yerel Farkındalık. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 65-84.
- Güven, A. (2014). *Yerel Yönetimlerde Performans Denetimi*, İstanbul: Türkiye Alim Kitapları.
- Güven, A. (2019). *E-Devlet In Geleneksel Devlet Out (Klasik Devlet Anlayışından e-devlet Anlayışına)*. Ankara: Fakülte Yayınevi.
- Güven, A. & Erarslan, F. (2019). Türkiye’de E-Devlet Olgusu ve Bilgi Güvenliği Açısından Bir Değerlendirme, *Enderun Dergisi*, 3(1), 16-29.
- Hazman, Y. D. (2005). Afyonkarahisar Belediyesinde E-Belediye Uygulamaları Ve Yerel Farkındalık. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(2), 8-20.
- Holzer, M. & Manoharan, A. P. (2016). *Digital Governance in Municipalities Worldwide (2015-16) Seventh Global E-Governance Survey: A Longitudinal Assessment of Municipal Websites Throughout the World*. Washington: National Center for Public Performance.
- Karaduman, M. & Karaduman, S. (2004). Yerel Yönetimlerde E-Belediyecilik Uygulamaları: İzmir ve Antalya Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi Analizi. *Yerel Yönetimler Kongresi Dünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı*, Çanakkale.
- Karataş, E. & Tarhan, A. (2021). Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir İçerik Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 317-335.
- Karataş, S. (2014). *E-devlet ve Yerel Yönetimler: E-Belediye Uygulamaları*, İstanbul Aydın Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Mecek, M. (2017). E-Devlet ve E-Belediye: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye’de Belediye Web Sitelerine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(15), 1815-1851.
- Negiz, N. & Saraçbaşı, Y. (2012). Demokratik Yönetişim Sağlanmasında E-Belediye ve Uygulamaları: Akdeniz Bölgesi Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(1), 42-52.
- Odabaş, H. (2009). *E-Devlet Sürecinde Elektronik Belge Yönetimi*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Polat, K. R. (2006). *E-Belediyecilik Kılavuzu: Yerel Yönetim Vatandaş Etkileşimi*, TASAM.
- Sadigova, Z. (2021). *The Improvement Of E-Municipality Systems In Azerbaijan Local Governments*. Economic and Social Development: Book of Proceedings, 483-492.

- Saymer, İ., Dondurucu, Z. & Küçükşaraç, B. (2019). Dijitalleşen Kentlerde Yönetişim: Marmara Bölgesi Büyükşehir Belediyeleri'nin Karşılaştırmalı E-Belediyeçilik Uygulamaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 420-443.
- Sheikhabkloo, S. & Rajai, Z. (2018). Obstacles and Challenges in Implementation of the E-Municipality (Case study: Abyek Municipality, Qazvin). *Public Policy In Administration*, 9(2), 103-112.
- Subaşı, M. (2017). *Türkiye'de E-belediye Uygulamaları: Ankara Keçiören Belediyesi Örneği*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Muş.
- Şahin, A. (2007). Türkiye'de E-Belediye Örneği ve Konya Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1).174-176.
- Şahin, A. (2008). *Türk Kamu Yönetiminde Yapısal Dönüşüm ve E-Devlet*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Şat, N. (2008). *Demokrasi İçin Bir Araç*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ulusoy, A. & Akdemir, T. (2013). *Mahalli İdareler: Teori-Uygulama-Maliye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ulusoy, A. & Çobanoğulları, G. (2013). Trabzon Belediyesi Örneğinde E-Belediyeçilik Uygulamaları: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, *Türk İdare Dergisi*, (477), 269-284.
- Utlu, E. & Er, A. (2021). Yerel Katılım Bağlamında Dijital Dönüşümden Dijital Yönetişime Belediyeler: Uygulamalar, İmkânlar ve Öneriler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(41), 97-110.
- URL1. EBS (2022, Mart 10). "İçişleri Bakanlığı e-Belediye Bilgi Sistemi", <https://www.belediye.gov.tr/>, 1
- URL2. Belediyelerimiz (2022, Mart 10). "Pilot Belediyeler", <https://www.belediye.gov.tr/pilot-belediye-secimleri>
- Ünlü, U. (2016). Sosyal Belediyeçilik Anlayışının E-Belediyeçilik Uygulamalarına Entegre Edilmesi. *Sayıştay Dergisi*. 102, 63-89.
- Yolcu, H. & Özdemir, A. (2020). E-Belediyeçilik Hizmetlerinin Teknoloji Kabul Modeli ile Değerlendirilmesi: Palandöken Belediyesi Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 215-238.

Extended Abstract

The rapid change in information and communication technologies impacts all humanity, especially the state and administrative units. Globalization has increased the demand for change in citizens' expectations, which has increased administrative costs. Administrations are trying to benefit from the opportunities of technology in order to reduce their increasing costs and to provide better service to the public. In order to ensure healthy economic development in a world where global competition is increasing, it is very important to reach the right

information in the fastest way, to make fast and correct decisions, to create a more consistent, more effective and safer management. In order to increase transparency and efficiency in the public sector, the state develops various applications such as e-government and e-municipality that provide transparency and allow the public to participate more in the administration of the state. In this context, Turkey had to take similar steps in both the central and local administrations. Especially in local governments, e-municipality practices have been an important step in e-transformation. Within the scope of e-municipality, it is seen that local governments are trying to benefit from e-municipalism applications in order to provide fast, on-site, effective, transparent, accountable and low-cost services in accordance with the requirements of the age. It is known that provincial municipalities, which are organized at the provincial level, are at the forefront of this race compared to other municipalities.

This study aims to analyze whether variations in e-municipality practices exist among provincially functioning municipalities as a result of their different socioeconomic structures. This study explores the conceptual framework of the factors determining the effectiveness of e-municipality, as well as the definition of e-municipality, its goals, structure, infrastructure preparation of e-municipality applications, transition stages to e-municipality applications, areas of use of e-municipality services, and so on. Furthermore, the examples of e-municipal applications in Turkey are mentioned and the problems encountered in the implementation process are included. In the application part, a situation assessment to be carried out on the website of 81 provincial municipalities in Turkey and the position of these municipalities in e-municipality are analyzed. For this purpose, the cross-sectional, general survey model within the framework of quantitative methodology is used. The study analyzed the official web pages of all provincial 81 municipalities in Turkey. In the study, the data were collected with the help of the form prepared by the authors based on the literature review and analyzed in the SPSS program.

According to the results of the analysis, it is seen that the websites of the municipalities include e-municipality for easily accessing information. In contrast, the tools that allow this information sharing are very limited in some municipalities. It is seen that many municipalities ignore the process of accessing information by disabled citizens. In terms of information sharing, most municipalities actively use social media platforms. However, it is seen that the institution cannot show the same sensitivity in communication with its employees. When the activities of municipalities regarding e-municipality applications are examined, it is seen that many e-municipal services are tried to be offered within these tabs where there are separate buttons on their sites to access the e-municipality application. It is also seen that these tabs are active and in use. Similarly, it is seen that many municipalities develop smartphone applications to provide easy access to e-municipality applications, allowing easier and faster access to e-municipal services.

BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi

Impact of Renewable Energy Consumption on Economic Growth in BRICS-T Countries

Ali ALTINER¹

Emine ŞİMŞEK²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 17.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 19.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1089399

Atıf / Citation: Altiner, A. & Şimşek, E., (2022). “BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi” ODÜSOBİAD 12 (3),1651-1668 Doi: 10.48146/odusobiad.108-9399

Öz

Bu çalışmada, BRICS ülkeleri ve Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeye olan etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 1990-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak katsayı tahmini ve nedensellik analizi şeklinde panel veri analizi uygulanmıştır. Ekonomik büyümenin belirleyicileri kapsamında, çalışmanın esasını oluşturan yenilenebilir enerji tüketimi değişkeninin yanında sermaye birikimi, nüfus, ticari dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve yenilenemez enerji tüketimine ait değişkenler de kullanılmıştır. Sabit etkiler modeliyle yapılan katsayı tahmin sonuçlarına göre, yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, yenilenemez enerji tüketimindeki artışın pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme üzerinde sermaye birikimindeki artışın pozitif, ticari dışa açıklıktaki artışın negatif etki yarattığı elde edilen bulgular arasındadır. Son olarak uygulanan Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçları ise yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre büyüme hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Yenilenemez Enerji Tüketimi, Panel Veri Analizi, BRICS-T Ülkeleri.

Abstract

In this study, it is aimed to investigate the effect of renewable energy consumption on economic growth in BRICS countries and Turkey. In this context, panel data analysis in the form of coefficient estimates and causality analysis was applied using annual data for the period of 1990-2018. Within the scope of the determinants of economic growth, besides the renewable energy consumption variable which forms the basis of the study, the variables of capital accumulation, population, trade openness, foreign direct investments and non-renewable energy consumption are also used. According to the coefficient estimation results calculated with the fixed effects

¹ Sorumlu Yazar, Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Rize/TÜRKİYE, e-mail: alialtiner07@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7362-8198.

² Lisansüstü Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Rize/TÜRKİYE, e-mail: emine_simsek20@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8902-0651.

model, it has been determined that the increase in renewable energy consumption has negative and significant effects on economic growth. On the other hand, it has been determined that the increase in non-renewable energy consumption has a positive effect. In addition, it is among the findings that the increase in capital accumulation has a positive effect on economic growth and the increase in trade openness has a negative effect. Finally, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test results revealed that there is a unidirectional causality relationship from renewable energy consumption to economic growth. Accordingly, the growth hypothesis was found to be valid.

Keywords: *Economic Growth, Renewable Energy Consumption, Non-Renewable Energy Consumption, Panel Data Analysis, BRICS-T Countries.*

Giriş

Ülkeler gelişmişlik düzeylerini yükseltmek ve ekonomik büyümede sürdürülebilirliği sağlamak adına üretimde kullandıkları kaynakları arttırmışlar. Üretim kaynaklarını ve refah seviyelerini arttırırken enerjiye ihtiyaç duyarlar. Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte ortaya çıkan buharlı makinelerinin icadı, enerjiye olan talebin de hızla artmasına neden olmuştur. Kömür yakıtı ile başlayan enerji kullanımı sonrasında petrol, doğal gaz kaynaklarının bulunması üretimi daha çok arttırmış ve ekonomik büyüme çerçevesinde hızlı adımlar atılmıştır. Fosil veya geleneksel olarak adlandırılan (kömür, petrol, doğal gaz) enerji kaynakları, günümüzde halen kullanılmaya devam etmektedir. Fakat bu enerji kaynaklarının kullanımından doğan çevresel etkiler nedeniyle ülkeler yeni enerji kaynakları arayışına girmişlerdir.

İklimde yaşanan değişiklik sorunu, küresel bir sorun olarak görülmekte ve ekonomik büyüme üzerindeki önemli etkisi hala tartışılmaktadır. Yerel enerji arzı ve kaynakların tükenmesi sorunları ile dünyanın ekonomik, mali ve siyasi açıdan hassas bölgelerinin petrol enerjisine olan ithal bağımlılığından kaynaklanan enerji güvenliği gibi sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tartışılması yerini yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye bırakmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimi, sadece kalkınma ve sosyal refah için değil, aynı zamanda gelecekteki ekonomik sürdürülebilirlik için de anahtar haline gelmiştir (Saad ve Taleb, 2017: 127). Enerjiye olan talebin hızla artması, enerji tüketiminden doğan çevre kirliliği ve kıt kaynaklarla enerji ihtiyacının karşılanması sorunları günümüzde yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının artmasını sağlamıştır. Maliyeti düşük, her ülkenin kendi üretim ve enerji talebini/tüketimini karşılayabilecek, yeni iş imkanları sunabilecek olan yenilenebilir enerji kaynaklarının artmasının ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkiler yarattığı kabul edilmektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminin gelecekteki enerji ihtiyaçlarını karşılamadaki önemi göz önüne alındığında, yenilenebilir enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişki özellikle gelişmekte olan ekonomiler için oldukça önemli görülmektedir. Çünkü enerji talebinde ve karbondioksit emisyonlarında en fazla sorun yaşayacak olanlar gelişmekte olan ülkeler şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Sadorsky, 2009: 4021).

Ekonomik büyüme üzerindeki artan öneminden dolayı yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde ne şekilde etkilerde bulunacağına araştırılması bu çalışmanın motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu ilişkinin ortaya konulması için 1990-2018 döneminde hızlı ekonomik büyüme performanslarıyla dikkat çeken ve üretimde enerji ihtiyacı yüksek olan BRICS-T ülkeleri için ampirik bir araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın budan sonraki kısmında ampirik literatür özeti sunulmuş olup, daha sonra değişkenler arasındaki ilişki ampirik analize tabii tutulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında ise ampirik analizden elde edilen sonuçlar ışığında genel bir değerlendirme yapılmış ve politika önerileri sunulmuştur. Çalışmada geniş kapsamlı literatür araştırması yapılmış olup, ampirik analiz için nispeten yeni ekonometrik yöntemlerden faydalanılmıştır. Ayrıca elde edilen bulgular ışığında çeşitli politika önerilerinde bulunulmuştur. Bu özellikleriyle çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Özeti

Yenilenebilir enerji kaynakları geleneksel (yenilenemez/klasik/tükenir) enerji kaynaklarına alternatif olarak ortaya konulan kaynaklardır. Güneş, rüzgâr, dalga, gel-git, hidrolik, jeotermal, biyokütle ve hidrojen yenilenebilir enerji kaynaklarına örnek olarak verilebilir. Bu kaynakların en önemli özelliği yenilenebilir ve çevre dostu olmalarıdır. Doğada sürekli bulunur haldedirler ve kurulduktan sonra ekstra bir bakım gerektirmez. Yenilenebilir enerji kaynakları tükenmez ve temizdir. Sera gazı emisyonu yaratarak hava kirliliğine sebep olmamaktadırlar. Bu kaynakların özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerjide dışa bağımlı olma sorununa çözüm üretmesi beklenmektedir. Ülkeler arasında oluşabilecek enerji anlaşmazlıklarını önlemesi ve ülke için enerji arz güvenliği sağlama açısından da önemli görülmektedir.

Değişen ve gelişen dünya ekonomisi şartlarında enerji tüketiminin ekonomik alandaki yansımaları tüm ülkeler için ilgi odağı olmuştur. Ekonomilerin hızlı bir şekilde faaliyetlerini arttırmaları, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasına öncülük etmiş ve bu alanda farklı ülke veya bölgeler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan bazılarında nedensellik testleri, bazılarında eşbütünlük testleri ve bazılarında ise katsayı tahminleri ile değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmaların birçoğunda, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyümenin pozitif ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak nispeten az sayıdaki çalışmada ise yenilenebilir enerji kaynaklarının artan marjinal maliyetlerden ve genel yatırım maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği belirlenmiştir. Çünkü özellikle tasarruf açığı olan ülkelerde bu alana yatırım yapmak artan fırsat maliyetlerinden dolayı üretken alanlardan kaynakların çekilmesine ve çıktı kaybı ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Güzel ve Oluç, 2021: 363). Bunun yanında literatürde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar özellikle dört farklı hipotez çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

- Büyüme hipotezi, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Yani enerji talebinin emek ve sermaye üzerinde tamamlayıcı olması bakımından ekonomik büyümeyi etkilemesidir.

- Koruma hipotezine göre, ekonomik büyümeden enerji tüketimine tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yani ekonomik büyüme enerji tüketimini destekler niteliktedir.
- Geri besleme hipotezi, iki değişken arasında çift yönlü bir ilişkinin olması durumudur. Enerji arz şoklarının ve enerji tasarrufu önlemlerinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi ve bu olumsuz etkinin enerji talebine yansımaya durumudur.
- Yansızlık hipotezi ise, değişkenler arasında bir ilişkinin olmaması durumudur. Yani enerji talebinde bir azalma yaşanması durumunda ekonomik büyüme hiçbir şekilde etkilenmemektedir.

Enerji tüketimi ve GSYH arasındaki ilişkiyi ilk kez inceleyen Kraft ve Kraft (1978), ABD ekonomisinde 1947-1974 dönemi verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmada, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kar ve Kınık (2008), 1975-2005 dönemi verilerini ele alarak Türkiye için yapmış oldukları çalışmalarında elektrik tüketimi çeşitleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Eş-bütünleşme ve VECM yöntemlerinden elde edilen bulgulara göre, nedenselliğin yönünün elektrik kullanımından ekonomik büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir.

Ekonomik büyüme, CO₂ emisyonu ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1960-2000 döneminde inceleyen Soytas ve Sarı (2009), yaptıkları Granger nedensellik testi sonucunda CO₂ emisyonunun enerji tüketimine neden olduğu, fakat tersi olan enerji tüketiminin CO₂ emisyonuna neden olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Apergis ve Payne (2009) yapmış oldukları çalışmada 1980-2004 döneminde altı Amerika ülkesi için enerji tüketimi ve GSMH arasındaki ilişkiyi Panel eş-bütünleşme ve VECM testi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre değişkenler eşbütünleşiktir ve nedensellik uzun ve kısa dönemde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğrudur. Silva vd. (2012), 1960-2004 döneminde farklı seviyede gelişmişliğe sahip olan 4 ülke için SVAR yaklaşımı ile yenilenebilir enerji kullanımı-ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Etki tepki fonksiyonları aracılığıyla, SVAR tahmini, ABD hariç örneklerdeki tüm ülkeler için yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın kişi başına GSYİH açısından ekonomik maliyet olduğunu ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Tuğcu vd. (2012), G-7 ülkeleri için 1980-2009 döneminde yenilenemez ve yenilenebilir enerji kullanımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmasında, ARDL ve eş-bütünleşme testi, Hatemi-J Tip nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, genişletilmiş üretim fonksiyonu ile uzun dönemde iki enerji türünün de ekonomik büyüme için önemli olduğunu ve bu fonksiyonun ilişkiyi daha iyi açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Klasik üretim fonksiyonu sonucunda her ülke için çift yönlü ilişki bulunmuştur.

BRICS-T ülkelerinde 2000-2013 dönemi verileriyle yenilenebilir enerji kullanımı-ekonomik büyüme ilişkisini araştıran Özşahin vd. (2016) çalışmasında panel ARDL eş-bütünleşme testinden elde edilen bulgulara göre, ekonomik gelişmişlik ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkinin uzun dönemde pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1992-2013 dönemi yenilenebilir enerji üretiminde ilk beşte yer alan ülkeler için yenilenebilir enerji üretimi, çevre kirliliği ve gelir arasındaki ilişkiyi inceleyen

Acaravcı ve Erdoğan (2017), dinamik panel veri yöntemi kullandıkları çalışmasında tüm değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki gözlenmişlerdir. Yenilenebilir enerji, çevre kirliliği ve kişi başı reel değişkenleri arasında bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Marinaş vd. (2018), ekonomik büyüme kalitesine etki eden faktörlerden birinin yenilenebilir enerji kullanımındaki artış olup olmadığını araştırmak amacıyla 10 AB üyesi Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi için ampirik bir analiz yapmışlardır. Bu kapsamda 1990-2014 yıllarına ait yıllık verileri kullanarak ARDL prosedürü uygulamışlardır. Elde edilen sonuçlar, uzun dönemde Romanya ve Bulgaristan'da iki değişken arasında bir ilişki olmadığını ancak Macaristan, Litvanya ve Slovenya'da artan yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Ntanos vd. (2018), çalışmalarında yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerji tüketimi ile ülkelerin kişi başına düşen GSYİH olarak ifade edilen ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi 25 Avrupa ülkesini ele alarak incelemeyi amaçlamıştır. Ampirik analiz kısmında kullanılan veri seti, 2007'den 2016'ya kadar olan dönem için yıllık verileri içermiştir. ARDL yaklaşımının uygulandığı analizin sonucu, yenilenebilir enerji kullanımı ile daha düşük gelirli ülkelere oranla daha yüksek gelire sahip ülkelerin ekonomik büyümeleri arasında daha güçlü bir korelasyon ilişkisi olduğunu göz önüne sermiştir.

Lee (2019), makalesinde Avrupa Birliğinde ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu üzerinde yenilenebilir enerjinin kısa ve uzun dönemli dinamiklerini incelemiştir. Bu kapsamda, 1961'den 2012'ye uzanan bir zaman aralığını eşbütünleşme, Granger nedensellik ve VECM yöntemleriyle analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları hem uzun hem de kısa dönemde yenilenebilir enerji, sanayileşme, ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın, bölgede karbon emisyonunu azaltıcı bir rol oynama eğiliminde olduğunu da ifade etmiştir. Maji vd. (2019), çalışmalarında Batı Afrika'da 1995-2014 döneminde ekonomik büyüme üzerinde yenilenebilir enerji tüketiminin etkisini araştırmışlardır. Dinamik EKK ile yaptıkları katsayı tahminlerinde, ele alınan ülke setinde yenilenebilir enerji tüketiminin büyüme üstünde negatif etkiler yarattığını tespit etmişlerdir. Bu durumu, Batı Afrika'da güneş, rüzgâr ve hidroelektrik gibi insan sağlığına ve çevreye etkisi olmayan kaynakların az olmasına bağlamışlardır. Bu nedenle yenilenebilir enerji kullanımının, kirli ve verimsiz kaynaklar kullanıldığı duruma göre verimliliği düşürerek ekonomik büyümeyi yavaşlatabileceğini savunmuşlardır. Le ve Bao (2020), 1990-2014 dönemi için IMF'nin sınıflandırmasına göre Yükselen Piyasa ekonomileri ve Gelişmekte olan ülkeler kapsamında değerlendirilen 16 Latin Amerika ve Karayip ülkesinde yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmışlardır. Ayrıca bağımsız değişken olarak sermaye, kurum kalitesi, kamu harcamaları, ticari açıklık ve finansal gelişmeyi temsil eden değişkenler de kullanmışlardır. AMG ve CCE yöntemleri kullanarak yaptıkları katsayı tahminlerine göre, uzun dönemde yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımı, sermaye birikimi, ticari açıklık ve finansal gelişme değişkenlerinin büyümeyi olumlu etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Rahman ve Velayutham (2020)'nin çalışması, 1990-2014 döneminde beş Güney Asya ülkesinden oluşan bir ülke seti için yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımı ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Etkinin gücünün ölçülmesi amacıyla FMOLS ve DOLS tekniklerini kullanmışlar,

nedensellik ilişkisinin tespiti için ise Dumitrescu-Hurlin testini uygulamışlardır. Sonuçlar, ekonomik büyüme üzerinde sermaye birikiminin yanında yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımının pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Nedensellik testi sonuçları ise koruma hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Venkatraja (2020) çalışmasında BRICS ülkelerinde 1990-2015 döneminde toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerjinin payındaki artışın büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Panel regresyon analizi sonucunda büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varmıştır. Buna göre, yenilenebilir enerji tüketiminin payındaki azalmanın büyümeyi hızlandırdığı bulgusunu elde etmiştir.

Ağırkaya ve Akyol (2021) tarafından yapılan çalışmada OECD ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyümeyi ne ölçüde etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 1991-2019 dönemine ait yıllık verileri kullanarak panel sabit etkiler yöntemi ile analiz gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak, pozitif etkinin ortaya çıktığını ve bundan dolayı yenilenebilir enerji tüketimini teşvik edecek politikalar uygulanmasının önemli olduğunu vurgulamışlardır. G7 ülkelerinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran Baştürk (2021), bu amaçla panel veri analizi uygulamıştır. Bu kapsamda uzun dönem ilişkinin varlığını araştırmak için Durbin-Hausman testini kullanmıştır. Sonuç olarak, değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını bulmuştur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevreyi daha çok kirletici yapıya sahip sanayilere yönlendirilmesinin çevre kirliliğini azaltacağını ve çevreye zarar vereceğini ifade eden Grabara vd. (2021), çalışmalarında Kazakistan ve Özbekistan'da doğrudan yabancı yatırımlar, yenilenebilir enerji kullanımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1992-2018 dönemini ele aldıkları çalışmalarının sonucunda, yenilenebilir enerji kaynaklarının her iki ülkede de büyümenin motoru vazifesi gördüğünü ifade etmişlerdir. Güzel ve Oluç (2021), Türkiye'de 1970-2018 döneminde yenilenebilir enerji tüketiminin büyüme üzerindeki etkisi araştırmışlardır. Bu kapsamda uygulanan ARDL yaklaşımı sonucunda, negatif etki söz konusu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yazarlara göre, yenilenebilir enerji yatırımları yüksek maliyet içerdiğinden dolayı sermaye yetersizliğine sahip gelişen bir ülke olan Türkiye'de bu sonucun çıkması beklentiler dahilindedir.

Ivanovski vd. (2021), ekonomik büyüme üzerinde yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımının zamanla değişen etkisini araştırmak üzere parametrik olmayan bir teknik uygulamışlardır. Bu amaçla 1990-2015 dönemine ait yıllık verilerle OECD ve OECD üyesi olmayan ülkeleri ele almışlardır. Analiz sonucunda, hem yenilenebilir hem de yenilenemeyen enerji tüketiminin OECD üyesi olmayan ülkelerde ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini bulmuşlardır. Bundan dolayı, teknik ilerlemedeki kısıtlamalara rağmen gelişmekte olan ülkelerde yenilenebilir enerjinin önemli bir rol oynayabileceğini öne sürmüşlerdir. Kızılrnak (2021), Yenilenebilir Enerji Ülke Çekiciliği Endeksine (RECAI) göre yenilenebilir enerji konusunda önde olan 33 ülkede 1991-2015 dönemini baz alarak ve panel GMM metodunu kullanarak yenilenebilir enerji ve büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar, toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerji tüketimi oranı düşük olsa da kullanım düzeyinin

artmasının büyümeye olumlu yansıdığını göstermiştir. Bundan dolayı, politika yapıcıların yenilenebilir enerji ve sermaye yatırımlarını arttırmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Li ve Leung (2021), makalelerinde 1985'ten 2018'e kadarki 34 yıllık bir periyod için 7 Avrupa ülkesinde yenilenebilir enerji-ekonomik büyüme ilişkisini gözden geçirmişlerdir. Bu amaçla açıklayıcı gücünü daha yüksek bulduklarından panel veri yöntemini tercih etmişlerdir. Yenilenebilir enerji kullanımını açıklamada, elektrik üretimi payı ağırlıklı olan kömür ve doğalgaz fiyat endeksleri Reel GSYH ile birlikte talep modeline dahil edilmiştir. Elde ettikleri sonuçlar, yenilenebilir enerjiye geçişte ekonomik büyüme ve yenilenemez enerji fiyatlarının önemli bir role sahip olduğunu desteklemiştir. Ayrıca bulgular, yenilenebilir enerji kullanımından ekonomik çıktıya doğru bir nedensellik olduğuna dair kanıt sunmamaktadır. Naseem ve Ji (2021), SAARC (Güney Asya Bölgesel İş Birliği Teşkilatı) ülkelerinde 2000-2017 yıllarına ait verileri kullanarak yenilenebilir enerji tüketimi, tarım, karbondioksit emisyonu ve büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Panel Sabit Etkiler Modeli ve GMM yöntemi uyguladıkları çalışmalarının sonucunda yenilenebilir enerji tüketiminin büyüme üzerinde negatif ve anlamlı etkilere sahip olduğunu bulmuşlardır. Hidroelektrik enerji kullanımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi Seçilmiş E7 ülkeleri için inceleyen Yurtkuran (2021), bu amaçla panel bootstrap nedensellik testi uygulamıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre, Brezilya, Meksika ve Endonezya'da bazı yıllarda değişkenler arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur. Diğer ülkelerde ise belirli tarihlerde değişkenler arasında tek yönlü ilişkinin olduğunu görmüştür.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin büyüme üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla ulaşılabilirliğine bağlı olarak 1990-2018 dönemine ait yıllık veriler ele alınmıştır. Ampirik analizde kullanılan değişkenlere dair açıklamalar aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişken Açıklamaları

Değişken	Açıklama	Kaynak
Bağımlı Değişken		
LGDP	Reel GDP (2015 Yılı Sabit Fiyatlarına Göre, \$).	Dünya
	Logaritmik Değerler Kullanılmıştır	Bankası
Bağımsız Değişkenler		
RENEW	Yenilenebilir Enerji Tüketimi (Toplam Nihai Enerji Tüketimi İçindeki Oranı)	Dünya
		Bankası
NONRENEW	CO ₂ Emisyon Değerleri (Kişi Başı Metrik Ton)	Dünya
		Bankası
CAPITAL	Brüt Sabit Sermaye Oluşumu (GSYH İçindeki Payı)	Dünya
		Bankası
POP	Yıllık Nüfus Artış Hızı	Dünya
		Bankası

TRADE	Ticari Dışa Açıklık (İhracat ve İthalat Toplamının GSYH'ye Oranı)	
FDI	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Net Girişler (\$).Logaritmik Değerler Kullanılmıştır	Dünya Bankası

Bu bilgilere bağlı olarak oluşturulan ekonometrik model şu şekildedir;

$$LGDP_{it} = \beta_{it} + \beta_1 RENEW_{it} + \beta_2 NONREW_{it} + \beta_3 CAPITAL_{it} + \beta_4 POP_{it} + \beta_5 TRADE_{it} + \beta_6 FDI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Ampirik analiz 3 aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, seriler arasında ve modelde yatay kesit bağımlılığı (YKB), zaman boyutu (T) kesit boyutundan (N) büyük olduğunda etkin sonuçlar veren Breusch ve Pagan (1980)'a ait CDLM₁, T ve N sonsuza giderken etkin sonuçlar veren Pesaran (2004)'a ait CDLM₂ ile T ve N'nin her durumunda yani T>N ve N<T hallerinde etkin sonuçlar veren Pesaran vd. (2008)'e ait CDLM_{adj} testleriyle araştırılmıştır. Panel veri analizlerinde, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin (ülkelerin) birbirlerinden etkilenmedikleri varsayılmaktadır. Ancak günümüzde bir ülkenin yaşadığı şoklardan diğer ülkeler de etkilenabilmektedir. Bu nedenle yatay kesit birimleri arasındaki ilişki incelenmeden yapılan testlerin sonuçları sapmalı ve tutarsız olabilmektedir.

İkinci aşamada, seriler arasında YKB ilişkisinin varlığını göz önünde bulunduran Pesaran (2007)'ye ait panel birim kök testi CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) uygulanmıştır. Bu test, her bir seri için gecikme düzeylerinin ve 1. fark değerlerinin standart ADF regresyonunda yatay kesit ortalamalarıyla genişletilmiş halidir. CADF testi ile her bir yatay kesitin istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak panelin tamamı için geçerli olan CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) istatistiği elde edilebilmektedir. Bu sayede hem her bir yatay kesit için hem de panelin tamamı için durağanlık analizi sonuçlarına ulaşılabilmektedir. Elde edilen CADF ve CIPS istatistikleri mutlak değer olarak kritik tablo değerlerinden büyük olur ise seride birim kök olmadığı yani serinin durağan bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu istatistikler kritik değerlerden küçük olursa seride birim kök olduğu kabul edilmektedir.

Üçüncü aşamada, tahmin sonuçları elde etmek amacıyla panel regresyon analizine geçilmiştir. Bu kapsamda yapılan önsel testlerin sonucuna bağlı olarak sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Dördüncü aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması için eğim katsayılarının heterojenliğini ve yatay kesit bağımlılığını hesaba katan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Ekonometrik Analiz Sonuçları

Analiz kısmında ilk olarak değişkenler ve modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı incelenmiştir. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CDLM ₁	CDLM ₂	CDLM _{adj}
LGDP	370.192*** (0.000)	64.849*** (0.000)	64.742*** (0.000)
RENEW	233.827*** (0.000)	39.952*** (0.000)	39.845*** (0.000)
NONRENEW	224.062*** (0.000)	38.169*** (0.000)	38.062*** (0.000)
CAPITAL	58.469*** (0.000)	7.936*** (0.000)	7.829*** (0.000)
POP	164.605*** (0.000)	27.314*** (0.000)	27.207*** (0.000)
TRADE	138.812*** (0.000)	22.605*** (0.000)	22.498*** (0.000)
FDI	69.864*** (0.000)	10.017*** (0.000)	9.909*** (0.000)
Model	52.200*** (0.000)	6.792*** (0.000)	7.600*** (0.000)

Not: ***,** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Testlere ait sonuçlar, tüm serilerde ve modelde yüzde %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı olduğunu göstermiştir. Serilerin birim köke sahip olup olmadığını tespit etmek için CADF test sonuçlarına göre elde edilen CIPS istatistik değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Panel CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	CIPS İstatistiği
	Düzy
LGDP	-2.952***
RENEW	-2.726***
NONRENEW	-2.662***
CAPITAL	-2.249*
POP	-2.533**
TRADE	-2.342**
FDI	-2.992***

Not: %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesi için tablo kritik değerleri, sırasıyla, -2.58, -2.33 ve -2.21'dir.

***, ** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Birim kök testi sonuçları, tüm serilerin düzey değerlerinde durağan olduğunu göstermiştir. CAPITAL değişkeni %10, POP ve TRADE değişkenleri %5 anlamlılık düzeyinde seviyesinde durağan olup diğer değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde seviyesinde durağandır. Yani tüm değişkenler I(0) özelliği taşımaktadır. Serilerin durağan olduğu belirlendiğinden sahte regresyon sorunu yaşanmayacağına karar verilmiştir. Buna bağlı olarak statik panel veri kapsamında katsayı tahminleri yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak F ve LR testleri kullanılarak klasik modele karşı sırasıyla sabit ve tesadüfi etkiler modelleri sınanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. F ve LR Testi Sonuçları

	Model 1			
	F testi		LR testi	
	F	Olasılı	X²	Olasılık
Birim Etki	126.19***	0.000	220.51**	0.000
Zaman Etkisi	6.81***	0.000	2.43*	0.059

Not: ***, ** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

F testi sonuçlarına göre, modelde hem birim hem de zaman etkilerinin olduğu belirlenmiştir. LR testi sonuçları da benzer şekilde birim ve zaman etkilerinin olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla katsayı tahmininde klasik modelin değil iki yönlü tesadüfi etkiler ya da iki yönlü sabit etkiler modellerinden birinin kullanılmasının uygun olacağı kanısına varılmıştır. Aşağıdaki Tablo 5'te sonuçları verilen Hausman (1978) spesifikasyon testi ile hangi modelin kullanılacağı belirlenmiştir.

Tablo 5. Hausman Testi Sonuçları

Model (Değişken)	Katsayılar			
	Sabit Etkiler (b)	Tesadüfi Etkiler (B)	Fark (b-B)	Standart Hata
RENEW	-0.037	0.140	-0.051	0.008
NONRENEW	0.135	0.041	0.094	0.036
CAPITAL	0.019	0.066	-0.047	0.010
POP	-0.110	-0.559	0.449	0.108
TRADE	-0.005	-0.015	0.010	0.002
FDI	0.135	0.041	0.094	0.036

Not: Hausman $\chi^2 = 130.99$, p-value (χ^2) = 0.000

Test sonuçlarına göre, H_0 hipotezi reddedilmiş olup katsayılar arasında sistematik bir fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, oluşturulan ekonometrik modelin tahmininde Sabit Etkiler Modelinin kullanılmasına karar verilmiştir. Tahmin sonuçlarından önce, etkin tahminlerin yapılmasına engel teşkil edebilecek durumların varlığı araştırılmıştır. Bu kapsamda otokorelasyon ve değişen varyans analizleri yapılmış olup, sonuçlar aşağıdaki Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Diagnoistik Test Sonuçları

	Değişen Varyans		Otokorelasyon	
	LR Testi	Olasılık Değeri	DW Testi	Baltagi- Wu (LBI) Testi
Model	85.95***	0.000	0.393	0.624

Not: ***, ** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Durbin-Watson ile Baltagi-Wu LBI testlerine göre eşik değer “2” olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda gösterilen Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre, modelde değişen varyans sorunu olduğu gözlenmiştir. Ayrıca otokorelasyon sorununun olup olmadığını araştırmak için uygulanan Durbin-Watson (DW) ile Yerel En İyi Değişmez (LBI) testleri sonuçlarının değerleri, eşik değer 2'den küçük olduğundan otokorelasyon sorununun da var olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlara ışığında, modelde yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olduğunda etkin ve tutarlı tahminler yapılmasına imkan tanıyan Sabit Etkiler Modeli dirençli tahmincisi Driscoll-Kraay ile katsayı tahminleri yapılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LGDP				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Dirençli		
		Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık değeri
RENEW	- 0.026***	0.005	-4.80	0.005
NONRENEW	0.095***	0.014	6.89	0.001
CAPITAL	0.028***	0.005	5.44	0.003
POP	-0.052	0.067	-0.78	0.470
TRADE	-0.004**	0.013	-2.89	0.034
FDI	-0.008	0.011	-0.73	0.500
Within R²	0.965	F İstatistiği	503.59	Olasılık Değeri 0.000

Not: ***, ** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Panel regresyon sonuçlarına göre, çalışmanın esasını oluşturan ve RENEW ile temsil edilen yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, literatürdeki çalışmalarının pek çoğundan ayrılmaktadır. Buna göre, yenilenebilir enerji tüketimindeki yüzde %1'lik artış Reel GSYH'yi %0.026 oranında negatif etkilemektedir. Etkinin düzeyinin ise oldukça düşük olduğu ifade edilebilir. NONREW ile gösterilen yenilenemez enerji tüketiminin ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler oluşturduğu belirlenmiştir. Bu sonuç ise literatürdeki çalışmaların pek çoğuyla örtüşmektedir. Yenilenemez enerji tüketimindeki 1 birimlik artış GSYH'yi %0.095 oranında arttırmaktadır. Ekonomik büyüme üzerinde, kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen sermaye (CAPITAL)'nin pozitif ancak ticari dışa açıklığın negatif ve anlamlı etkilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Nüfus artış hızı (POP) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (FDI) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde herhangi anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Son olarak ilgili literatür incelendiğinde yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı ilişki söz konusu olabildiği görülmüştür. Bu nedenle değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkinin araştırılma amacıyla uygulanan nedensellik testine ait sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Wald İstatistiği	Zbar İstatistiği	Olasılık Değeri
LGDP → RENEW	3.043	0.849	0.396
RENEW → LGDP	5.475***	3.298	0.001

Not: ***,** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Panel nedensellik testi sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ancak yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru yüzde %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde enerji kullanılmadan hiçbir şekilde üretim yapılmamakta ve haliyle ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla her ülkede sürekli ve yüksek hızda ekonomik büyümenin sağlanması açısından enerji kullanımı büyük önem taşımaktadır. Dünya'da 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi sürecinde ve sonrasında yapılan çalışmalarda, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme yarışında yüksek miktarda enerji kullanımının gelecekte enerji kaynaklarının tükenmesine yol açacağı vurgulanmıştır. Hiçbir ülke büyüme yarışında geride kalmak istemediğinden, yenilenemez enerji kaynaklarına ek ya da alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gündeme gelmeye

başlamıştır. Bu minvalde yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratacağı pek çok görüş tarafından desteklenmektedir.

Çalışmada, son yıllarda artan öneminden dolayı, ekonomik büyüme üzerinde yenilenebilir enerji tüketiminin etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla gösterdiği ekonomik performanstan dolayı yükselen piyasa ekonomileri arasında yer alan ve enerji ihtiyacı yüksek düzeyde olan BRICS-T ülkelerinin 1990-2018 dönemindeki durumu analiz edilmiştir. Statik panel veri analizi kapsamında sabit etkiler modeliyle yapılan uzun dönem katsayı tahmin sonuçları, yenilenebilir enerji kullanımının büyüme üzerinde negatif etkiler yarattığını göstermiştir. Nedensellik ilişkisine bakıldığında ise yenilenebilir enerji tüketiminden büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuş, ancak büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru herhangi bir nedensel ilişki gözlenememiştir. Buna göre, literatürde büyüme hipotezi olarak adlandırılan hipotezin geçerli olduğu ifade edilebilmektedir. Çalışmanın bulguları literatürün geneliyle uyumlu olmasa da Öcal ve Aslan (2013), Chen vd. (2020), Venkatraja (2020) ve Güzel ve Oluç (2021) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla uyumluluk göstermektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının ilk kurulum maliyetlerinin oldukça yüksek olması ve belirli bir teknolojik altyapı gerektirmesi nedeniyle ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ancak hükümetler uzun vadeli bir perspektiften bakarak, olumsuz etkilere rağmen, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmaya devam etmelidir. Çünkü bu sayede uzun dönemde enerjide dışa bağımlılık azaltılarak ve çevre kirliliği sorunu çözülerek sürdürülebilir ekonomik büyüme hızlarına erişmek mümkün olabilecektir. Ayrıca hükümetler, maliyetleri düşürücü politikalar uygulamalıdır. Devletler, bu alanda özel sektör tarafından yapılacak AR-GE faaliyetlerine yönelik vergi indirimleri ve sübvansiyonlar yoluyla maliyet düşürücü teşvikler vererek ve kendisi de AR-GE faaliyetlerine yatırımlar yaparak teknolojik altyapıdaki yetersizlikleri gidermeye çalışmalıdır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar %50: 2. Yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acaravcı, A., & Erdoğan, S. (2017). Yenilenebilir Enerji, Çevre ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 53-64.
- Ağırkaya, M. B., & Akyol, H. Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Artması Ekonomik Büyümeyi Ne Ölçüde Teşvik Etmektedir: OECD Ülkeleri Örneği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 13(2), 161-183.

- Apergis, N., & Payne, J. E. (2009). Energy Consumption and Economic Growth in Central America: Evidence From a Panel Cointegration and Error Correction Model. *Energy Economics* (31), 211-216.
- Baştürk, M. F. (2021). G-7 Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji İle Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1086-1101.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253.
- Chen, C., Pinar, M., & Stengos, T. (2020). Renewable energy consumption and economic growth nexus: Evidence from a threshold model. *Energy Policy*, 139, 111295.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Grabara, J., Tleppayev, A., Dabylova, M., Mihardjo, L. W., & Dacko-Pikiewicz, Z. (2021). Empirical research on the relationship amongst renewable energy consumption, economic growth and foreign direct investment in Kazakhstan and Uzbekistan. *Energies*, 14(2), 332.
- Güzel, I., & Oluç, İ. (2021). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 343-369.
- Ivanovski, K., Hailemariam, A., & Smyth, R. (2021). The effect of renewable and non-renewable energy consumption on economic growth: Non-parametric evidence. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124956.
- Kar, M., & Kınık, E. (2008). Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 333-353.
- Kızılırmak, E.E. (2021). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dinamik panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the Relationship Between Energy and GNP. *Journal of Energy Development*, 3, 401-403.
- Le, H. P., & Bao, H. H. G. (2020). Renewable and nonrenewable energy consumption, government expenditure, institution quality, financial development, trade openness, and sustainable development in Latin America and Caribbean emerging Market and developing economies. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(1), 242.
- Lee, J. W. (2019). Long-run dynamics of renewable energy consumption on carbon emissions and economic growth in the European Union. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 26(1), 69-78.
- Li, R., & Leung, G. C. (2021). The relationship between energy prices, economic growth and renewable energy consumption: Evidence from Europe. *Energy Reports*, 7, 1712-1719.

- Maji, I. K., Sulaiman, C., & Abdul-Rahim, A. S. (2019). Renewable energy consumption and economic growth nexus: A fresh evidence from West Africa. *Energy Reports*, 5, 384-392.
- Marinaş, M. C., Dinu, M., Socol, A. G., & Socol, C. (2018). Renewable energy consumption and economic growth. Causality relationship in Central and Eastern European countries. *PloS one*, 13(10), 1-29.
- Metel, E. (2021). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G7 Ülkeleri Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1481-1495.
- Naseem, S., & Guang Ji, T. (2021). A system-GMM approach to examine the renewable energy consumption, agriculture and economic growth's impact on CO2 emission in the SAARC region. *GeoJournal*, 86(5), 2021-2033.
- Ntanos, S., Skordoulis, M., Kyriakopoulos, G., Arabatzis, G., Chalikias, M., Galatsidas, S., Battzios, A. & Katsarou, A. (2018). Renewable energy and economic growth: Evidence from European countries. *Sustainability*, 10(8), 2626.
- Öcal, O., & Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 28, 494-499.
- Özşahin, Ş., Mucuk, M., & Gerçeker, M. (2016). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Panel ARDL Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-130.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, (0435), 1–39.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105–127.
- Rahman, M. M., & Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Saad, W., & Taleb, A. (2017). The Causal Relationship Between Renewable Energy Consumption and Economic Growth: Evidence From Europe. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 127-136.
- Sadorsky, P. (2009). Renewable Energy Consumption and Income in Emerging Economies. *Energy Policy*, 37(10), 4021-4028.
- Silva, S., Soares, I., & Pinho, C. (2012). The impact of renewable energy sources on economic growth and CO2 emissions: a SVAR approach. *European Research Studies*, 15, 133–144.
- Soytaş, U., & Sarı, R. (2009). Energy Consumption, Economic Growth and Carbon Emissions: Challenges Faced by an EU Candidate Member. *Ecological Economics*(68), 1667-1675.

- Tuğcu, C. T., Öztürk, İ., & Aslan, A. (2012). Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Economic Growth Relationship Revisited: Evidence From G7 Countries. *Energy Economics*, 34, 1942-1950.
- Venkatraja, B. (2020). Does renewable energy affect economic growth? Evidence from panel data estimation of BRIC countries. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 27(2), 107-113.
- Yurtkuran, S. (2021). Seçilmiş E7 ülkelerinde hidroelektrik enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 79-99.

Extended Abstract

Countries increase the resources they use in production to increase their development level and ensure sustainability in economic growth. They need energy while increasing their production resources and welfare levels. The invention of steam engines, which emerged with the Industrial Revolution, caused a rapid increase in the demand for energy. After the use of energy, which started with coal fuel, production increased more as a result of the discovery of oil and natural gas resources, and rapid steps were taken within the framework of economic growth. Fossil or traditional energy sources (coal, oil, natural gas) are still being used intensively today. However, due to the environmental effects arising from the use of these energy sources, countries have sought new energy sources in recent years.

The problem of climate change is seen as a global problem and its important effects on economic growth are discussed. There are problems such as local energy supply and resource depletion problems, and energy security arising from the import dependence of the world's economically, financially, and politically sensitive regions on oil. For these reasons, the discussion of the relationship between energy consumption and economic growth has left its place in the relationship between renewable energy consumption and economic growth. Renewable energy consumption has become critical not only for development and social welfare but also for future economic sustainability (Saad and Taleb, 2017: 127). The rapid increase in the demand for energy, the environmental pollution arising from energy consumption, and the problems of meeting the energy need with scarce resources have led to an increase in the use of renewable energy sources today. It is accepted that the increase in the use of renewable energy sources, which have low costs, can meet the production and energy demand/consumption of each country, and can offer new job opportunities, has positive effects on the economic growth of countries. Considering the importance of renewable energy use in meeting future energy needs, the relationship between renewable energy consumption and growth seems very important, especially for developing economies. Because it is evaluated that developing countries will have the most problems in energy demand and carbon dioxide emissions (Sadorsky, 2009: 4021).

Due to its increasing importance on economic growth, in this study, it is aimed to investigate how the use of renewable energy will affect economic growth. In order to reveal this effect, empirical research was conducted for the BRICS-T countries in the 1990-2018 period, which attract attention to their

rapid economic growth performances and a high energy need in production. The long-term coefficient estimation results made with the fixed effects model within the scope of static panel data analysis showed that the use of renewable energy has negative effects on growth. When the causality relationship is examined, a causal relationship from renewable energy consumption to growth was found, but no causal relationship from growth to renewable energy consumption was observed. The use of renewable energy sources can negatively affect economic growth due to the high initial installation costs and the need for the certain technological infrastructure. But from a long-term perspective, governments should continue to invest in clean and renewable energy sources, despite the negative impacts. Because in this way, it will be possible to reach sustainable economic growth rates by reducing foreign dependency on energy and solving the environmental pollution problem in the long term. In addition, governments should implement cost-reducing policies. States should try to eliminate the deficiencies in the technological infrastructure by providing cost-reducing incentives through tax reductions and subsidies for R&D activities to be carried out by the private sector in this field and by investing in R&D activities themselves.

Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz

Transformation of Social and Religious Life in the Covid-19 Pandemic Process: A
Psychosocial Analysis

Ali BALTACI¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 11.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 04.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1115184

Atf / Citation: Baltacı, A., (2022). "Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz" ODÜSOBİAD 12 (3), 1669-1696 Doi: 10.48146/odusobiad.1115184

Öz

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 salgın sürecinde toplumsal yaşamda gözlemlenen dönüşümlere bağlı olarak din kurumunun salgından nasıl etkilendiğini belirlemeye çalışmaktır. Psikososyal analizle desenlenen çalışma, sosyal psikolojide var olan çeşitli kuramlar eşliğinde toplumsal ve dinî yaşamın dönüşümünü incelemektedir. Kriz döneminin kendine has akışkan değişimine uyum sağladığı var sayılan din, geleneksel formundan farklı olarak, kaygılı insanı teskin edecek yeni inanç ve dindarlık formları üretme potansiyelindedir. Bu kapsamda salgın sürecinde din ve dindarlığın farklılaşması, yaşanmaya başlanan sentetik dönüşüme karşı dinin gösterdiği karşı duruştan öte, bir tür evrimsel uyum veya varoluşsal tepki olarak nitelenmiştir. Seküler, mistik ve paranormal unsurlar ile bunlara tezat oluşturan dinî ve manevi yönelimlerin salgın ile birlikte öne çıktığı gözlenmiştir. Çalışmada bu karmaşık davranış sürecinin altında yatan psikososyal motivasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda dinin, salgın sonrasında değişeceği ve daha da dijitalleşecek dünya ile birlikte bir tür post-corona dindarlığı oluşturup varlığını yeni bir formda sürdüreceği öngörülmektedir. Bu çalışmanın var olan düşünsel zeminde yeni tartışma alanları açması ve sosyal bilimler alanına katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Psikoloji, Din, Salgın, Kamusal Alan, Sekülerleşme, Dindarlık, Psikososyal Analiz.

Abstract

The purpose of this study is to attempt to ascertain how the religious institution was impacted by the epidemic in light of the changes in social life that were noticed throughout the Covid-19 pandemic period. The study, designed with psychosocial analysis, examines the transformation of social and religious life in the company of various theories in social psychology. Contrary to its traditional form, religion has the capacity to develop new forms of belief and religiosity that would calm nervous individuals. It is expected that religion will adapt to the particular fluid change of the crisis time. Instead of being in opposition to the synthetic shift that has already started to be experienced, the differentiation of religion and religiosity during the epidemic process has been characterized in this context as a kind of evolutionary harmony or existential reaction. With the epidemic, it has

¹Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Hopa/Artvin, E-mail: alibaltaci@artvin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2550-8698

been noticed that secular, mystical, and paranormal components as well as opposing theological and spiritual beliefs have come to prominence. The study attempted to identify the psychosocial factors driving this complex behavioral process. As a result of the study, it is predicted that religion will change after the epidemic and will create a kind of post-corona religiosity and continue its existence in a new form with the world that will become even more digital. It is hoped that this study will open new areas of discussion on the existing intellectual ground and contribute to the field of social sciences.

Keywords: Social Psychology, Religion, Epidemic, Public Space, Secularization, Religiosity, Psychosocial Analysis.

Giriş

İnsan, toplumsal alanda grup halinde ve belli sosyal gerçeklik içinde yaşar; gerçekliğin anlamlandırma biçimi her birey için farklılaşsa da genel düzene hâkim olan bir sosyal bütünlük söz konusudur. Yakın zamanda bu gerçekliğe Covid-19 salgını da eklenmiş, bu yeni gerçekliği anlama ve onunla başa çıkma noktasında sağlık bilimleri kadar sosyal bilimlerin de etkili olduğu görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Sosyal bilimler, insanların yaşadığı sosyal acıları azaltmak, sosyal sorunlara çareler üretmek, sosyal gerçekliğin oluşturduğu meşruiyet krizlerine açıklama geliştirmek, toplumsal düzeni kurgulamak ve sosyal alanda gerçekleşen olay ve olguların, neden ve sonuçlarını anlamak üzere kendine has yöntemler kullanan temel bilimlerdir (Polama, 1993). Salgın dönemini anlamak için genelde sosyal bilimler, özelde ise sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan tartışmalar, iki temel eksen üzerinde yürütülmektedir: Bir grup, tartışma sınav metaforu üzerinden gidip yaşanan süreci, bireysel ve toplumsal bir imtihan olarak görürken; başka bir grup, virüse karşı verilen savaş metaforuna vurgu yapmaktadır. Her iki durumda da salgının devam eden yayılma dinamikleri, sosyal, ekonomik ve kültürel alana etkilerinin yoğunluğu, derinliği ve şiddeti henüz kavranamamıştır. Covid-19 salgınında ön plana çıkan bireyin psikolojik ve fizyolojik varlığı, içinde yaşadığı sosyal alandan etkilenir; sosyal alanın genişliği ve kendi içindeki etkileşim düzeyi insanın salgınla başa çıkmasına, sosyal acıyı azaltmasına ve toplum içinde kendini güvende hissetmesine katkı sağlar. Bu açıdan bireyin salgın sürecinde geliştirdiği yaklaşım ve salgına verdiği tepkiler, bütünsel olarak toplumun verdiği tepkilere yansımakta; toplumda oluşan bu yeni gerçeklik, bireyin psikolojisini değiştirmektedir. Bu noktada yaşanan çift yönlü etkileşim sürecinin psikososyal bir bağlamı olduğu aşikârdır.

Küreselleşmenin artmasıyla insanların mal ve hizmet tüketimleri artmış, yaşamı kolaylaştıran yeni teknolojilerin işlerlik kazanmasıyla toplumsal yaşam endüstrileşmeden dijitalleşmeye evrilmiştir. Ancak 2020 yılında dünya çapında yayılan korona virüsü nedeniyle kapitalist küreselleşmenin temel tezlerinden biri olan 'küreselleşme insanı refaha götürür' düşüncesi sorgulanır olmuş, kâra dayalı kitle üretimi ve bireylerin tekil refahı yaklaşımı, yerini sosyal adalet ve paylaşımın önemini vurgulayan tartışmalara bırakmıştır (Kemp vd., 2020). Bu dönemde insanların güvenlik kaygıları artmış, adına 'sosyal mesafe' denilen yeni bir korumalı kamusal alan oluşturulmuş ve insanların gereksiz hareketliliği sınırlandırılarak salgının önüne geçmeye çalışılmıştır. Ayrıca salgın, asırlardır sömürgeci yayılma sergileyip dünyanın sermaye birikimini Avrupa'ya yığan kapitalist zihniyetin ne derece

kırılgan olduğunu açığa çıkarmış, Batı'nın ve özellikle Avrupa'nın bir üretim üssü olmaktan çıkıp tüketim merkezine dönüştüğünü gözler önüne sermiş ve yeni sosyal, ideolojik, ekonomik ve psikolojik paradigmalara gerekliliğini belirlemiştir (Fichtner, 2020).

Salgın sürecinde küresel düzeyde etkisini hissettirmeye başlayan toplumsal eşitsizlikler, adaletin dağıtımını, sosyal destek mekanizmalarının ve kamusal hizmetlere ulaşımın yetersizliği gibi durumlar, aslında doğayı ve zamanı kontrol ettiğini düşünen insanların ne denli kolay yaralanabilir olduğunu belirginleştirmiştir. Salgın, sosyal alanda oluşan belirsizliklere bireysel olarak verilen tepkilerden daha fazlasını sunar; bu açıdan sosyal acı oluşturma potansiyeli yüksek olan salgın döneminin sonucunda nasıl bir dünya ortaya çıkabileceği merak konusudur (Macoloo, 2020). Ayrıca yoğun belirsizlik içeren krizlerin, genellikle eski düzeni dönüşü imkânsız hale getirdiği bilindiğinden, korona virüs salgını gibi sınırları belirlenememiş ve yeterince veri toplanamamış bir kriz halinin etkilerinin belirlenmesi sanıldığı kadar kolay bir iş değildir.

Geçmişin tecrübesinden hareketle insanlığı yaşadığı büyük krizlerin, toplumsal yapıda derin etkiler bırakan dönüşümleri tetiklediği bilinmektedir. Geleceğe ilişkin kestirimler yapmak için geçmiş deneyimler önemli olsa da toplumsal alana etki eden çok sayıda değişkene ait aktüel verilerin toplanması önem arz eder (Booth, 2015). Bu açıdan salgın döneminde önemle vurgulanan iktisadî veya sağlık verilerinden hareketle bir toplumsal düzen tahayyül etmek oldukça güçtür. Yalnızca ekonomi ve üretimde yaşanan daralma, dış ticaretin zayıflaması, turizm ve ulaştırma sektörleri üzerinden yapılan okumalar ile salgın dönemindeki hasta ve kayıp sayılarına vurgu yapan nicel analizlerden ziyade, bu sayıların sosyal sistemin unsurlarından olan din kurumuna etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal yapının unsurlarından aile, gençlik, dinî gruplar ve dinî yapıların, toplum için üreteceği katma değere odaklanması gereğinden hareketle kaleme alınan bu çalışma, krizi anlama ve onunla baş etme stratejilerinin, olası toplumsal sonuçlarını değerlendirme ve dinin olası dönüşüm dinamiklerini belirleme amacındadır.

Küresel Salgın ve Gündelik Yaşamın Değişimi

Gündelik yaşam, insanların alışkanlıklarının kamusal alana yansısıyla birlikte yeniden üretilen kolektif yaşam biçimlerinin bireyin yaşantısına etki eder duruma gelmesidir. Çift yönlü etkileşime vurgu yapan bu süreçte birey alışkanlıklarını topluma mal eder ve üretilen yaşam biçimine uyar; böylelikle hem toplumu etkiler hem de ondan etkilenir (Hannigan, 2014). İnsanlar, toplumsal alana katılarak aile kurmak, arkadaş edinmek, sosyal ortamlarla karşılıklı etkileşimler kurmak gibi sosyal alışkanlıkları devam ettirme eğilimindedir. Alışkanlıklar, kişiyi topluma ve yaşama bağlar ve onun sosyal kimlik kazanmasına yardım eder (Wood vd., 2002). Sosyal alanın yaşadığı krizlerden bireyin sahip olduğu sosyal kimlik ve alışkanlıkları da etkilenir. Salgın döneminde deneyimlenen olağan dışı kriz durumu, birey ve toplumun alışkanlıklarında radikal değişimlerin yaşanmasına neden olmuş; kamusal alan daralarak özel alan ilgi odağı haline gelmiştir.

Salgın gibi öngörülemez ve belirsizliklerle dolu kriz dönemlerinde toplum, önemli bir zihniyet sarsıntısı yaşamakta; birey ve grup davranışları önemli ölçüde değişmektedir. Küreselleşmeyle birlikte

özel alan olgusu parçalanmış ve birey kamusal özne haline gelmişken, salgının etkisiyle kamusal alan tehditlerle dolu bir yere dönüşerek insanların özel alanlarında güvende olacağı düşüncesi oluşmuştur (Mair, 2020). Böylelikle bireyin hareketliliği sınırlanmış, toplum içinde bireyin hareketine bağlı akışkan dinamikler zedelenmiştir. Bu durum toplumsal eşitsizlikleri ve sınıf ayrımını da belirginleştirmiş, evde kalabilen varsıllara karşın evde kalamayan yoksunlar ikiliği keskinleşmiştir (Fisher & Bubola, 2020). Ayrıca salgınla birlikte artan belirsizlik durumu, bireysel ve toplumsal kaygıyı da arttırmıştır. Bunun yanında postmodernitenin bireyselleştirdiği kaygılı, duyarsız, tüketim odaklı, doğayı kontrol ettiğini düşünen hazcı ve çıkarıcı yeni insan modeli, salgın döneminde yaşamsal tehditlerle ilk kez bu denli yakın temasa geçmiştir (Di Mattia, 2020).

Salgın sürecinin sloganı haline gelen 'hiçbir şey eskisi gibi olmayacak' söylemi hem karamsar hem de iyimser bir yaklaşıma sahiptir. Salgının aile kurumunu destekleyerek toplumsal düzeni koruma ve krizi fırsata çevirme gibi olumlu yönleri olsa da toplum ve birey üzerinde çoğunlukla olumsuz etkisinin olacağı öngörüsü daha rasyoneldir (Tingle, 2020). Buna karşın özellikle Batı'da birey-devlet ilişkilerindeki dengenin, devletin elinde bulundurduğu güç lehine bozulduğu, otoriter yönetim anlayışının artacağına ilişkin tartışmalar söz konusudur. Ayrıca sağlıklı bireyleri takip etmek için deri altına takip cihazı takılması, insanların tasnif edilmesi veya virüsten etkilenmeyen bölgelere termal kameraların yerleştirilmesi gibi mahremiyetin imkânlarını zorlayan gözetim toplumu uygulamalarının artacağına ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Simanowitz, 2020). Dahası virüsün mutasyona uğrayarak birkaç ayda evrim geçirdiğinin açıklanması, evrim ve aşı karşıtlığına ciddi zarar vermiştir. Salgın döneminde yavaşlayan hayat insanları evlere kapattığından fiziksel aktivite azalmış, beslenme ve uyku düzeni değişmiştir. Ek olarak sanal ortamdaki uzak tutulmaya çalışılan çocuklar, bu dönemde neredeyse bağımlılık düzeyinde internet ve video oyunu oynamaya başlamışlar, insanlar aşırı kilo alma tehdidiyle yüz yüze kalmıştır (Eliyahu, 2020). Buna karşın az sayıda da olsa demokrasinin artacağı, şeffaf yönetim anlayışının gelişeceği, kolektif güvenlik mekanizmalarının yaygınlaşacağı ve insanların birbirlerini daha iyi anlamaya çalışacağı veya e-devlet uygulamalarıyla dijitalleşmenin gelişeceği, insanlarda doğa bilincinin artacağı gibi salgının olumlu yönlerine vurgu yapan tartışmalar da sürmektedir (Kemp vd., 2020). Olumlu ve olumsuz yönleri uzun süre tartışılacak olan salgının, toplumsal yapıda güç kavramının yeniden kurgulanmasına neden olacağı aşikârdır.

Hannah Arendt, güç kullanarak otoritenin sağlanmasından ziyade otoritenin güce gerek duymaksızın geliştiği yetkinliğe dayalı bir güç kavramından bahseder (Arendt, 2007). Salgın sürecinde gözlemlenen siyasi, bilimsel ve dinî otorite çatışmasının kaynağında yetkinliğe dayalı gücün oluşum ve korunumu yer alır. İnsanlık salgın sürecinde bilimin ne denli önemli olduğunu anladıkça bilimin otoritesi artacaktır; siyaset ve din kendini bilime göre şekillendirecektir. Örneğin salgınla mücadelede hemen tüm ülkelerde kurulan bilim kurulları ülke yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Post truth çağında gerçeğin ne olduğu değil kimin işine yaradığından hareketle üretilen bilginin gücü elde etmek için kullanılacak bir araca veya popülist söylemin bir parçası haline dönüştüğü söylenebilir (Keyes, 2004).

Salgın sürecinin oluşturduğu kriz, risk kavramını gündeme taşımıştır. Ulrich Beck, riskin ölçülebilir olduğunu, ayrıca şeffaflık ve sorumluluk içerdiğini belirterek küresel risklerin, ülkelerin kapasitesini aşan tehditleri barındırdığını ifade eder (Beck, 2018). Korona virüs salgını gibi küresel düzeyde etkili olan bir krizin oluşturduğu risklerin, bir ülkenin öz kaynaklarıyla kontrol edilmesi oldukça zordur. Ancak bölgesel düzeyde ortak çalışma ve iş birliği ile küresel riskler azaltılabilir. Bu açıdan salgının oluşturduğu riskler, bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde sorumlulukların yerine getirilmesi ile azaltılabilir (Acemoglu, 2020).

Salgın süreci, bireysel ve toplumsal düzeyde belirsizlikler oluşturmuştur. Zygmunt Bauman'ın 'belirsizlik çağı' olarak adlandırdığı bu süreçte insanlar, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmakta, kendi gelecek ve güvenliklerinden kaygı duymaktadır (Bauman, 2013b). Bireysel belirsizlik, toplumsal çalkantıya neden olur. Zbigniew Brzezinski'nin 'küresel çalkantı' (global turmoil) olarak adlandırdığı süreçte belirsizlik bireysel ve toplumsal olduğu kadar, ülkeler arasında da güvensizlik oluşturur; krizin ilk anlarında ülkeler içe kapanır ve kendi imkanlarıyla krizi aşmaya çalışırlar; ancak kriz derinleştikçe ülkenin baş edemeyeceği bir niteliğe bürünerek küresel nitelik kazanır (Brzezinski, 2010). Bu durum ise Ulrich Beck'in 'küresel risk toplumu' (global risk society) olarak adlandırdığı yeni küresel riski besler. Artan riskler ise Kline ve Peet'in 'şok doktrini' adını verdiği ve kriz olasılığına veya krize karşı gösterilen yıkıcı tepkilere dikkat çektiği süreci tetikler (Klein & Peet, 2008). Şok halinde hem birey ve toplum hem de ülkeler, öncelikle radikal tedbirler ve acemi kararlar alabilirler. Nitekim korona virüs salgınında ülkeler, salgın durumunu yaşayan ülke deneyimlerine yönelmek istese de salgının hemen her ülkede yeni gelişmesi nedeniyle örnek alacakları herhangi bir uygulamaya rastlayamamakta, hemen her karar el yordamıyla alınmaktadır. Kriz halinde insanın ve devletin yaşadığı bu acemilik, onun yeni durumlara ne denli hazırlıksız olduğunu da gösterir. Anılan belirsizlik, çalkantı, risk ve şok sürecinden sonra faşizan, kontrolcü, korumacı ve merkantilist bir yönetim anlayışının gelişmesi yüksek ihtimaldir. Ayrıca popülizm de yükselecek, ülkeler kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını ön palana alacaklarından küresel iş birliği azalacaktır (Kendall-Taylor & Nietzsche, 2020). Örneğin İtalya ve İspanya'nın salgın sürecinde yardım çağrısına Avrupa Birliği ülkelerinin kulak tıkaması, bu ülkelere yardımın Türkiye, Rusya ve Çin'den gelmesi dikkat çekicidir.

Korona virüs salgın sürecinde ülkelerin verdiği tepkiler, Oreskes ve Conway'nın 'şüphe tacirleri' (merchants of doubt) adlı eseri kapsamında değerlendirilebilir (Oreskes & Conway, 2011). Oreskes, ülkelerin karşılaştığı sorunları önce inkâr ettiklerini bildirir. Sorun küçümsenir ve önemsenmez, zira bu süreçte Çin, salgını daha erken önlemek yerine virüsün varlığını inkâr etmiştir. Daha sonra sorunun varlığı kabul edilse de ciddiyeti inkâr edilir. Gerçekten de Çin, virüsü kamuoyuna bildirdikten birkaç hafta sonra karantina tedbirlerini uygulamaya başlamış, virüsün potansiyel salgın oluşturma ihtimalini ciddiye almamıştır. Oreskes, sorunun ekonominin, sağlık sisteminin veya diğer kamusal kaynakların altından kalkamayacağı denli büyüdüğü durumlarda, ülkelerin bu durumla baş edemeyeceklerini anlayıp daha radikal önlemleri aldığı veya yardım talebinde bulunduğunu savunur. Çin'de salgın sürecinde yaşanan süreç, Oreskes'in 'şüphe tacirleri' önermelerini destekler

niteliktedir. Salgın başlangıcından itibaren önemsenmemiş, kontrol edilebileceği düşünülmüş ve sonrasında kontrol edilemez bir hale dönüşmüştür. Bu durum Ulrich Beck'in riskin küreselleşmesi kavramsallaştırmasıyla anlaşılabilir (Beck vd., 1992). Beck, küreselleşmenin tek bir kavram olmadığını; küresellik, küreselleşme ve küreselcilik olarak genişleyen farklı kavramların birleşimiyle oluştuğunu savunur. Küresellik, insanların diğerleriyle ortak bir dünyayı paylaştıklarına dair bilinçtir. Salgın durumu bu bilinci arttırmış, diğerlerinin yaşadığı sorunların insanı etkileme ihtimalini açığa çıkarmış ve insanlara postmodernitenin dayattığı bencil bireyselliği kırmıştır. Küreselleşme kavramı, ulus ötesi aktörlerin ulus devlet gücü ile girdiği çatışma durumudur. Küreselcilik ise, bireyselleşmeyi tamamen ekonomi üzerinden anlayarak mal ve hizmetlerin takası, kaynakların ve piyasanın hiçbir sınıra tabi olmadan sürekli akması halidir. Bu açıdan yıkıcı bir ideoloji olarak belirlenebilecek küreselcilik, salgın sürecinde çokça tartışılan 'kapitalist küreselleşme' kavramına karşılık gelir (Beck, 1996, 2018).

Salgın süreci toplumsal alanda özellikle Batı ülkelerinde yaşlı bakım evlerinde kalan bakıma muhtaç yaşlıların ölüme terk edilmesi, solunum cihazlarının genç hastalara takılması veya maske dağıtımında gençlere öncelik verilmesi gibi uygulamalar, vicdan kavramı üzerinden ahlaki sorgulamalar yapılmasına neden olmuştur (Ervin, 2020). Bu noktada Levinas'ın kaynağını dinden alan veya geleneksel olarak gelişen 'normatif ahlak' ile Bauman'ın kriz ve belirsizlik durumlarında bireyler arasında oluştuğunu savunduğu 'ilişkisel ahlak' kavramlaştırması önemlidir. Salgın sürecinde ilişkisel ahlak, normatif ahlakın önüne geçmiş, bireyin vicdani sorgulamalarla yüzleşerek toplumun dayattığı ahlaki ikilemlerden ziyade kendi ahlaki değerlerini oluşturmasını sağlamıştır. Örneğin maskeyi yalnızca kendi sağlığı için değil, aynı zamanda diğerlerini de korumak için takma bilinci, ilişkisel ahlaka vurgu yapar. Salgın süreci insanın öteki ile ilişkisini yeniden tasarlamasına, bu uğurda dünya ve tanrı ile ilişkilerini de gözden geçirmesine katkı sunmuştur. Ayrıca salgın, toplumsal desteği arttırmış ve bireysel ve ulusal çapta düzenlenen yardım kampanyaları ile Levinas'ın 'ahlaki benlik' olarak adlandırdığı insanın vicdani yönünün gelişmesini de sağlamıştır (Bauman, 2009; Levinas, 1996; Peperzak, 1993).

Salgın süreci bireysel ve toplumsal alanda güvenlik kaygılarının arttığı bir süreci tetiklemiştir. Kamusal alanın oluşturduğu tehlike ve tehdit durumu, insanları evlere ve özel alanlara itmiş; dışarısı bir tehdit alanı iken içerisi güven veren bir ortama dönüşmüştür. Mekânın bu denli radikal değişiminde dijital yaşam öne çıkmış; insanların alışveriş ve tüketim alışkanlıkları değişerek interaktif tüketim hız kazanmıştır (Schwartz & Parekh, 2020). Dijitalleşme şeffaf yönetim anlayışını geliştirip popülist söylem ve kutuplaşmayı arttırırken insanların kriz durumuyla daha kolay başa çıkmasına yardım edebilir. Dijitalleşme yoğun enerji ihtiyacını arttırma potansiyeline sahip olsa da gereksiz hareketliliğin azalması, trafik ve hava kirliliğini azaltmıştır (Lambert, 2020). Ancak ekonominin temel sektörlerinden olan turizm, eğlence, sanat ve ulaştırma gibi yakın temasın mümkün olduğu sektörlerde önemli daralmanın olması, işsizliğin artması ve işgücünün niteliğinin değişmesi vb. durumlar kaçınılmazdır. Ayrıca salgının önemli bir sonucu olarak suç oranlarında azalma olması,

bireyin kamusal alandan özel alana geçişinin bir sonucudur. Oysa salgın döneminde azalan üretimin kelebek etkisine neden olacağı ve bunun ciddi ekonomik daralmayı tetikleyeceği ve bu dolayımında yeni suç ve intihar dalgalarının yaşanacağı öngörülebilir (McKelvey, 2020). Bununla birlikte salgın ve diğer küresel krizlerden sonra nüfusun arttığı, toplumun gençleştiği bilinmektedir. Salgının olumlu bir tarafı gibi algılanan bu durum, sosyal sistemin yeni nüfus artışını kaldırabileceği denli güçlü ülkeler için bir fırsat olsa da zaten işsizlik, ekonomik kaygılar ve kalabalık şehirlerin olduğu ülkeler için nüfus artışı önemli bir tehdittir (North, 2020).

Postmodern dönemin önerdiği “yeni insan” tasavvurunda bireyselleşme ve kendilik algısı ön plandadır. Yeni insan, yaşadığı çevreyi ve kendi bedenini kontrol etmeye çalışan, anı yaşamaktansa gelecekteki yaşantısını planlayan, ihtiyacından fazlasını tüketen ve belirsizlikten kaygı duyan niteliklere sahiptir. Salgın sürecinde zengin ve fakir ayrımı ortadan kalkmasa da hastalığın herkese bulaşma potansiyelinde olması, bireyselliği erozyona uğratarak kolektif bilinci artırmış; insanın kendi dışındakileri fark etmesini sağlayarak toplumsal sorumlulukların önemini vurgulamıştır. Bu açıdan postmodern insan tasavvurunun zamanla değişeceği ve salgın sonrasında daha insancıl ve sosyal sorumluluğa önem veren bir insan modelinin görüleceği öngörülebilir (Cole, 2020).

Postmodernite uzun dönem kariyer hedeflerini ortadan kaldırarak bireyin tek düze yeteneklere sahip olmasından ziyade çeşitli becerileri içselleştirmiş olmasını, esnek çalışmaya yakınlığını ve belirsizliklerle dolu işgücü piyasasında tutunmak için birey olarak ön plana çıkmasını gerektirmiştir (Ashley, 2018). Zaman ve mekânın hızlı dönüşümüyle birlikte postmodern dönemde kalıcı kişisel bağlar (aile, evlilik, yakın arkadaşlıklar vb.) yıkıma uğrar ve insanların diğerlerine bağlanma ihtiyacı akışkan modernite sürecine teslim olarak ortadan kalkar. Bireyler, kendi başlarına dünyada var olmaya, bireysel başarıya ve mücadele etmeye zorlanırlar. Toplumsal kurumlara güven azalır ve bireyler, nitelikleri ölçüsünde piyasada saygı görececeklerini bilerek diğerlerine güvenmez ve onlarla çıkar ilişkilerinden öte bir ilişki biçimi geliştirmezler (Bauman & Haugaard, 2008). Kendini merkeze alan, doğayı ve çevresini kontrol eden postmodern birey, kaygı ve belirsizlik ortamının yarattığı strese karşı koyabilmek için dayanıklı olmalıdır. Bu dayanıklılık ise diğerlerinden uzaklaşmayı ve toplumun içinde topluma rağmen, birey olarak yaşamayı öğrenmeyi gerektirmiştir (Smart, 1993). Anılan yeni insan tasavvuru, salgın sürecinde yaşamın gerçekleriyle yüzleşmiş ve ölüm korkusunu bu denli yakın hissederek yaşamın anlamını ilk kez hayatta kalma, ölüm ve yıkım üzerinden sorgulamaya başlamıştır.

Salgın süreci toplum içinde popülist siyasi söylemin etkisiyle gelişen duygusal kutuplaşmayı arttırmıştır. Duygusal Kutuplaşma, diğer gruplara karşı duyulan olumsuz hisler ve atfedilen olumsuz nitelikler veya siyasi tercihlerin kimliğe dönüşmesidir (Bulbulia vd., 2013). Bilim kurulunun karşı çıkmasına rağmen Batı’da sırf siyasetçiler istiyor diye veya karşıt siyasi görüşü desteklememek için sosyal mesafe kuralının veya maske takmanın gereksizliğine yönelik popülist söylem ve eylemler ile Türkiye’de ulusal çapta düzenlenen yardım kampanyalarına yönelik karşıtlıklar buna örnek teşkil eder. Bu durum insanlar arası güvensizlik olduğu kadar, bireyin devlet otoritesine de güvenmediğinin göstergesidir. Oysa Bauman’a göre salgın gibi radikal krizlerde birey kendi güvenliğini sağlama sorumluluğunu dış otoriteye yüklemekte; özgürlükten feragat ederek bireysel güvenliğini ne pahasına

olursa olsun koruma eğilimindedir (Bauman, 2013a). Bu noktada devlete olan güvensizlik, toplumsal belirsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bauman'a göre güven, başkasının iyi niyetine kendini teslim etmek olarak algılanabilir ve var olan riskler, sahip olduğu potansiyel tehditte daha fazla görülebilir. Salgın sürecinde yaşanan abartılı güvenlik kaygısının temelinde bireyin belirsizliğe karşı nasıl bir tutum ve davranış sergileyeceğini kestirememesi durumunun yattığı söylenebilir.

Salgın sürecinde artan belirsizlik ve risk algısının değişimi, toplumsal alanda ötekine ilişkin güveni de etkiler. Toplumdaki bu güvensizlik hali 'Dehşet Yönetimi Kuramı'² (Terror Management Theory) kapsamında değerlendirilebilir. Salgın dönemi, her şeyi kontrol ettiğine inanan insana ölümlülüğü veya yok olmanın kaçınılmazlığını hatırlatmıştır. Ölüm anonimleşmiş, insanlar salgında açıklanan sayısal verilere odaklanarak bu niceliklerin bir insana denk geldiğini unutmuşlardır. Böylece salgın, ölümlülüğü meşrulaştırmış, hayatın kontrolünün elimizden çıktığına yönelik derin bir anlam alanı oluşturmuştur (Greenberg vd., 1986). Ayrıca Dehşet yönetimi kuramında ele alınan bireyi öne çıkaran postmodern süreç, yani bireyin kendine aşırı güvenmesi ve ne kadar değerli olduğuna yönelik geliştirdiği narsistik benlik yıkıma uğramıştır. Bu durum Alman sosyolog Karl Mannheim'ın 'nesiller sorunsalı'³ (problems of generations) kavramsallaştırmasında görünürlük kazanır. Ona göre değişen toplum, değerleri de farklılaştırır ve sizin gençliğinizde (15-25) yaş oluşturduğunuz benlik tasarımı ve değerler, neredeyse tüm yaşamınızı etkiler (Mannheim, 1970). Böylelikle kriz durumunun oluşturduğu ölüm korkusu, genç nesilde yaygın bir korku oluşturarak bunun zaman içinde korkuyu değer edinen bir toplum tahayyülüne dönüşmesini sağlar.

Salgın süreci toplumsal alanda önemli bir endişe ve korku durumunu tetiklemiştir. Korku hali insanlarda donma, duyarsızlaşma ve umursamama gibi tepkiler oluşturur. Birey kendi güvenliğini sağlama adına kendini dış dünyaya karşı yalıtır ve devletin koyduğu kurallara veya toplumda benimsenmiş normlara, kendi güvenliğini sağlama adına, uyma eğilimi içinde olur (Robson, 2020). Korku, aynı zamanda bireysel ve kitlesel hüznü de oluşturur. Salgın sürecinde ölümün yalnız başına yaşanması, ölüm sonrası toplumsal birliğin oluşmaması veya ölümlerin yalnız bir şekilde kimse görmeden gömülmesi veya yakılması, birey ve toplumda önemli bir hüznü durumuna neden olmaktadır. Çünkü cenaze törenleri, sosyal alanın oluşumunda etkilidir ve bireyin sağlıklı sosyalleşmesinin de temelini oluşturur (Conway, 2020). Bireysel korku, insanın güven duyma adına kendi özgürlüğünden, yaşam alanından veya sahip olduklarından feragat etmesini de beraberinde getirir. Kendi güvenliğini sağlamak için bireysel özgürlüğümüzü otoriteye teslim ederiz; böylelikle gözetlenmeyi, fişlenmeyi, tasnif edilmeyi güvenlik gerekçesiyle önemsemeyiz. Bu durum panoptik gözetim toplumunun oluşumundaki ilk aşama olması açısından önemlidir (Bauman, 2013a; Foucault, 2019). Yani salgın süreci sonrasında artan güvensizlikle baş etmek için insanlar, devletten daha sert önlemler almasını (sokağa çıkma yasakları vb.) isteyerek aslında kontrolün üst bir güce devrini

² Dehşet yönetimi kuramı, insanların bir işi neden yaptığı, farklı değerlere neden bağlandıkları, birey olarak var olmaya neden bu denli önem verdiklerine ölüm korkusu temelinde yaklaşan bir güdü kuramıdır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Canay Doğulu ve Nuray Sakallı Uğurlu. "Dehşet yönetimi kuramı üzerine bir derleme." *Türk Psikoloji Yazıları* 18.35 (2015): 33-47.

³ Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Karl Mannheim. "The problem of generations." *Psychoanalytic review* 57.3 (1970): 378-404.

mümkün kılar. Böylece kişi özgürlüğünden feragat ederek bireysel güvenliği tercih eder (Fromm, 2017).

Levinas, özgürlüğü bireyin kendisi dışındakine karşı hissettiği sorumluluk olarak kavramsallaştırır. Böylelikle bireysel bir özgürlük, kendini değil, diğerini düşünmeye başladığımız; diğerine karşı sorumluluğumuzu hissettiğimiz anda başlamaktadır (Levinas, 1996). Haidt, özgürlüğün ancak ahlaki değerleri içselleştirmiş bireylerin işbirliği ile mümkün olabileceğini (Haidt, 2013); Bauman ise insanların diğerlerine karşı geliştirdikleri sorumlulukların onları özgür kıldığını bildirir (Bauman, 2009). Kamusal alanın tehlikeli ortamında kendi güvenliğini sağlama adına maske takan birisi hem kendisinin hem de diğerinin güvenliğini sağlayacaktır; böylelikle kendi özgürlüğünü diğerinin güvenliği üzerinden meşru kılacaktır. Buna karşın özellikle Tali Sharot'un 'iyimserlik yanlılığı'⁴ (optimism bias) ve Hofstede'nin Akdeniz bölgesi ile doğu toplumlarına atfettiği 'doğu umursamazlığı' (eastern negligence) kavramı önemlidir (Hofstede & Bond, 1984). 'Bana bir şey olmaz', 'atın ölümü arpadan olsun' veya 'acı patlıcanı kırağı çalmaz' gibi popülist söylemlerle riski önemsemeden hareket etmek toplumda bazı kesimlerin temel alışkanlığıdır. Salgın sürecindeki önlemleri hiçe sayan, park ve bahçeler ile deniz kenarlarında yürüyüş, koşu ve balık tutma gibi alışkanlıklarından vazgeçmeyen bireylerin, toplum için oluşturduğu güvenlik açığı, belirsizliğe tolerans düzeyi düşük ve kısa dönem yönelimli Türkiye gibi ülkeler için önemli tehditlerdendir.

Salgın döneminde nüfusun azaltılması amacıyla virüsün kasıtlı olarak laboratuvarında üretildiği gibi komplo teorilerinin ve çeşitli hurafelerin ortaya çıkması, toplumda yaygın bir kaygı ve korkunun olduğunu göstermektedir. Bu durum Jost ve Banaji (1994) tarafından geliştirilen 'Sistemi Meşrulaştırma Kuramı' (system justification theory) yardımıyla çözümlenebilir. Buna göre toplumda korkunun artması, var olan sistem kendine meşruiyet sağlar. Korku yalnızca iç ve dış mihraklarca değil, salgın, kıtlık ve iklim değişimi gibi küresel tehlikeler tarafından da yaratılabilir (Jost vd., 2004). Bu durum karşıt siyasi görüşte olsa da bireysel olarak kendi güvenliğini sağlayacağını veya ülke yararına olacağını düşünen bir muhalifin, iktidarı desteklemesini de açıklamaktadır. Covid-19 salgınında alınan radikal ve antidemokratik (sokağa çıkma yasağı, kamusal alanların ve seyahatin kısıtlanması vb.) önlemlerin, liberal demokratik ülke vatandaşlarınca kolayca benimsenmesi, korkunun azaltılmasına yönelik kamusal uygulamaları meşru kılmaktadır.

Salgın durumu toplumda ekonomik kaygıları da arttırmıştır. İş güvencesizliği ve işsizlik artmış; gelecek beklentisi azalmıştır. Kamu veya özel sektörde çalışıldığına bakılmaksızın bir işe sahip olan çalışanlar, salgın devam ederse işsiz kalabileceklerine ve temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanacaklarına yönelik kaygı ve umutsuzluğa düşmüşlerdir (Tingle, 2020). Bu noktada tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar neticesinde üretimin durması, kıtlık olgusunun belirmesine neden oluştur. Salgın dönemi sermaye, istihdam, eğitim, sağlık ve gıda gibi alanlarda yaşanan eksiklikleri daha da billurlaştırarak modern insanın ajandasında uzun süredir yer almayan kıtlık olgusunu gündeme taşımıştır. Temel iktisat teorisine göre üretimin düşmesi, işsizliği arttıracak; artan işsizlik,

⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Tali Sharot. "The optimism bias." *Current biology* 21.23 (2011): R941-R945.

ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskının oluşmasına neden olacaktır. Bu durum işveren için olumlu olsa da toplumsal alanda önemli bir düzensizliği ve gerilimi de besler. Gerilimi azaltmak ve artan işsizlerin oluşturduğu sosyal baskıyı önlemek için ülkeler, kamu kaynaklarının üretim sektörü yerine, sosyal desteklere harcanmasına yönelirler. Böylece enflasyon artar ve artan enflasyon ekonomik durgunluğu tetikler (Mahbubani, 2020). Bu döngüden çıkılmasının yegâne yolu sosyal korkuyu azaltarak insanların iktisadi hareketliliğini sağlamak ve güven ağını ya yeniden piyasaya devretmek ya da sosyal politikalarla devletin iktisadi alanı kontrol etmesini sağlamaktır. Ancak liberal ekonomik sistemlerde devlet kontrolü, bireysel özgürlükten ziyade küreselleşmeye tehdit oluşturacağından genellikle istenmez ve bu kontrol demokrasi dışı kabul edilip engellenir. Oysa salgın sürecinde Batı'da devletin kontrol mekanizmaları ve otoriteyi sağlama adına inisiyatif alma girişimleri (vatandaşlara sağlanan maddi destekler vb.) dikkat çekmektedir. Buna karşın bu girişimler, toplumsal yapının da devlet kontrolüne gireceği ve demokrasinin dönüşeceği anlamına gelmez (Tankersley, 2020).

Giorgio Agamben'e göre salgın süreci insanların mekân algısını köklü şekilde değişime uğratmıştır. Sosyal mesafe, mekânın ana kurucu unsuru olarak önem kazanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi kamusal alan tehdit alanına, özel alan ise destek alanına dönüşmüştür. Böylelikle ev kavramının mekân olarak anlamı değişmiş; dışarıya atfedilen kamusal benlik ile eve atfedilen özel benlik kavramları yeniden tanımlanmaya başlamıştır (Agamben, 2020). Agamben, postmodern insanın hiç beklemediği bir zamanda temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz duruma gelmesinin, kimlik siyaseti veya kamusal alanı kimlik üzerinden kurgulayan yapılanmaları ortadan kaldıracaklarını savunmakta; krizin devam etmesinde ise önemli isyanlar ve siyasi bedellerin ödeneceğini ön görmektedir. Bu süreçte kamunun, bireyin ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde başarılı olacağını savunan Agamben, temel ihtiyaçlar, kapsayıcı kurumlar ve devlet kapasitesi arasında dengeli bir kriz yönetimiyle salgına çözüm bulunana kadar devletin çözülmeden ayakta kalabileceğini ifade etmektedir (Christaens, 2020).

Salgın süreci, yaşlı bakım ve huzur evi gibi refah devletinin temel görünür alanının varlığını tehdit etmektedir. Özellikle Batı'da azalan aile ilişkileri ve bireyselleşme nedeniyle ihtiyaç duyulan huzur evlerinde Covid-19'a bağlı yaşanan trajik ölümler veya terk edilmişlikler; postmodern birey ve aile kavramının, etik değerler düzleminde yeniden tartışılmasını sağlamıştır (Borges, 2020). Bu noktada Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın 'Duygusal Karşılıklı Aile Modeli' öne çıkar. Buna göre ev içi ilişkilerin güçlü olduğu durumlarda bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıkları da olumlu etkilenir; birey aileyi, aile de toplumu etkilediğinden artan güven ortamı, toplumsal huzura katkı sunar (Kağıtçıbaşı, 1990, 1999). Salgın sürecinde aile ilişkileri etkilenmiş; aile önemli bir sermaye olarak özel alan ve kamusal alanı destekleyen bir yapıya dönüşmüştür. Buna karşın yaşamın yavaşlaması, kadının çalışma yaşamından koparak eve girmesi, evin yönetiminde erkeğin de sorumluluk üstlenmesi önemli olsa da yeni çatışma alanları oluşturma potansiyelindedir (Karaca, 2020). Örneğin, dışarı ile ilişkilerde yaşanan mesafeler, aile ilişkilerine de yansiyabilir ya da evden çalışma durumu aile içi ilişkileri olumsuz etkileyebilir. Bunun yanında kadına atfedilen toplumsal rol gereği hem ev işlerini yapan hem de evden çalışan bir

kadının iş performansının istenen düzeyde olamayacağı aşikârdır. Bu açıdan aile, salgın döneminde güçlense de uzun dönemde önemli gerilim hatlarını barındıran bir çatışma alanına dönüşebilir.

Salgın döneminde vurgulanan toplumsal dönüşümlerden birisi de dijitalleşmedir. Bilgi yoğun toplumsal yapının egemenlik kazandığı günümüzde sosyal medya ve iletişim araçlarındaki baş döndürücü gelişim endüstri 4.0 ve toplum 5.0 gibi yeni toplum modellerinin tartışılmasına neden olmuştur. Salgın döneminde hız kazanan bu tartışmalar, özellikle kamu hizmetlerinin ve ticaretin dijitalleşmesi, evden üretim ve tüketimin artması gibi veriler üzerinden yürütülmektedir (Lambert, 2020). Oysa toplumsal eşitsizlikler, kaynakların adil dağıtılmaması ve çeşitli dışlanma durumları sonucu oluşan sınıf farklılıkları, yoksulluk ve eşitsizlikler salgın sürecinde belirginleşmiştir. Evde kalanların dijital alana yöneldiği, elektronik cihazların önem kazandığı ve internet kullanımının arttığı bu dönemde, evde kalamayan, çalışmak zorunda olan veya maliyetinden dolayı dijital imkânlarla ulaşamayan kesimlerin olduğu gerçeği görünürleşmiştir. Ayrıca toplumun artan internet kullanımı, devletin iletişim altyapısının ve bilişim hizmetlerine yapılan yatırımların sorgulanmasına neden olmaktadır (Özdoğan, 2020). Salgın sonrasında evde yaşama ve evden çalışmanın yaygınlaşacağı, sosyal mesafenin farklı biçimlerde gözlemleneceği, kamusal denetimin artacağı ve insanların güvenlik pahasına özgürlüklerinden vazgeçeceği eşitsiz bir toplumsal yapının yaygınlaşacağı belirlenebilir. Ancak sosyal sistemin ana unsurlarının salgın sürecinden nasıl etkilendiğinin tartışılması gereklidir; bu amaçla ilerleyen bölümde toplumda sıklıkla tartışılan din kavramı üzerinden salgın süreci değerlendirilecektir.

Salgın ve Dinî Yaşantının Yeni Formları

Salgın her sosyal unsuru olduğu gibi din kurumunu da etkilemiştir. Salgın gibi zor zamanlarda insanlar dinin teskin edici gücüne sığınarak güçlüklerle baş etmeye çalışırlar; bu açıdan din önemli bir başa çıkma mekanizmasıdır. Ancak salgın sürecinde ibadethaneler kapatılmış, cemaat halinde yapılan ibadetler yasaklanmıştır. Bu durum bireylerin evlere kapanarak bireysel olarak dindarlıklarını sürdürmelerine neden olmuş; aile kurumunun öne çıktığı yeni nesil dinselilikler ve bireysel dindarlıklar veya ait olmadan inanma gibi kavramlar üzerinden kurgulanan bir salgın dindarlığı tartışılmaya başlanmıştır (Thampu, 2020).

Kamusal alandan farklı olarak özel alanın öneminin arttığı bu dönemde aile ve ev yaşamı, insanların zor zamanlarda sığınacakları bir mekân olarak önemini arttırmıştır. Özellikle aile içi ilişkilerin arttığı bu dönemde sosyalleşme aile bazında sağlandığından Göle'nin tabiriyle meydandan mahreme geçiş hızlanmış; kamusal görünürlüğü olan dinî yaşantı, özel alana zerk edilmeye başlanmıştır (Göle, 2020). Bunun ilk sonucu, ibadethanelerde yapılan toplu ibadetlerin, evlerde aile bireyleriyle yapılmaya başlanmasıdır (Gültekin, 2020; Güngörer, 2020). Böylelikle cemaat kültü korunmakta, toplu yapılması gereken ibadetler yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum salgının uzun sürmesi durumunda çok da sürdürülebilir görünmemektedir.

Salgın sürecinde kurumsal olan tüm din ve inanışların birbirinden farklı, bazı durumlarda modern bilimle çelişen veya tutarsız kararlar aldıkları görülür. Salgının nedenini; tanrının gazabı,

insanların ahlaksızlığı veya modern yaşamın kuralsızlığına bağlayan kurumsal dinler olduğu gibi, üst akıl ve dış mihraklar gibi grupların tanrıyı kıyamete zorlama ve insanlar arasında fitne yayma gibi akıl dışı güdülerle virüsün geliştirildiği ve bunun bir kıyamet alameti olduğu gibi hurafeler de salgın sürecinde dinin imajını olumsuz yönde etkilemiştir (Bulut & Koç, 2022; Gültekin, 2020; Sevinç, 2021; Taslaman, 2020; Yapıcı, 2020). Tıbbın virüs karşısında çaresiz kalmasının nedeninin, din adamları tarafından artan boşanma sayıları, alkol ve uyuşturucu kullanımı ve aile dışı cinsel yaşantı gibi garip söylemlere, kehanetlere ve mesianik inançlara bağlanması, insanlar arasında dine karşı mesafeli bir tutumun gelişmesine neden olmuştur (Alper vd., 2021; Dein vd., 2020; Zauzmer, 2020). Salgın sürecinde yaşanan tutarsızlıklar üzerinde yükselen mesafeli tutum, sekülerleşmeyi hızlandırıcı bir etkileşime vurgu yapmaktadır.

Dijital iletişim araçlarının, video oyunlarının ve sosyal medya kullanımının hemen her yaş grubunda özellikle gençlerde kullanımının arttığı düşünüldüğünde, salgın sürecinde bireyselleşmenin ve sanal kimliğin öne çıktığı (Gruman & Saks, 2018), diğerlerine karşı duyarsız, içe kapanık ve narsistik eğilimlerin bu dönemde arttığı (Erşahin, 2020), insanların dine karşı mesafeli olduğuna yönelik belirlemeler önemlidir (Narulita vd., 2019). Bilim ve teknolojinin öneminin arttığı bu süreçte, insanların belirsizlikleri giderme amacıyla dine, ait olmaya veya samimi bir var oluş arayışına girmeleri de söz konusudur. İnsanın anlam arayışının bir sonucu olarak doğal din olarak adlandırılan ait olmadan inanma olgusunun salgın sürecinde yaygınlığının artması öngörülebilir (Okumuş, 2020). Ait olmadan inanmak, bir dine ait inanç ve pratiklerin herhangi bir dinî grup ya da kurumsallık içine girmeden yaşama olgusudur (Davie, 1990). Bu noktada sanal dünyada ve sosyal medya aracılığıyla üretilen çeşitli dinî grupların da yaygınlık kazanacağı öngörülebilir. Ancak bilinmezliğin çekiciliğini kullanan, tılsım, muska ve cin çıkarma gibi din temelli irrasyonel uygulamaları sosyal medya üzerinden pazarlayan kişi ve grupların da olduğu gerçeğinden hareketle bireyin kutsal olan ilişkisinin her zaman istismar edilmeye açık bir mecra olduğu söylenebilir. Dinî duygunun istismarı ise bireyin masumiyetini zedelemekte, onu dinden uzaklaştırmaktadır (Gültekin, 2020; Güngörer, 2020; Kalgı, 2021; Yapıcı, 2020). Bu noktada salgın sürecinin, dinî bir uyanıştan ziyade seküler alanın genişlemesi olarak değerlendirilmesi daha akla yatkındır.

Sosyoloji literatüründe sosyal mesafe, kamusal alanın bir parçası kabul edilerek, birey ve gruplar arasındaki mahremiyet alanlarının sınırlarını belirleme ve diğerlerinin bu alana girme ilkelerini oluşturma olarak tasvir edilir (Akerlof, 1997). Ancak salgın sürecinde fiziksel uzaklığı temsil etmek amacıyla kullanılan sosyal mesafe kavramı, insanlar arası etkileşimi azaltarak bireysel güvenliği garanti altına alma, diğerleriyle temas etmekten kaçınma gibi yeni bir anlam düzeyine erişmiştir (Dove, 2020). Salgın sürecine öne çıkan sosyal mesafe, dinî yaşamı etkilemiş; insanların diğerleriyle bir araya gelerek yaptığı ibadetler, dualar ve selamlaşmalar yerini uzaktan sergilenen çeşitli selam pratiklerine veya sanal sembollere terk etmiştir. Batıda gelişen bu etkileşim biçimi, gençler arasında yaygınlaşmakta ve zamanla popüler kültürde yer etmeye başlamaktadır; ayrıca sosyal mesafenin korunması ilkesi, salgın sonrasında sürme eğilimindedir. Ancak İslam'ın bazı ibadetleri cemaatle

zorunlu kılması sebebiyle din içinde farklı çözümlere gidilmesi; dijital imkanların zorlanarak ‘dumansız hava sahası’ uygulamalarına benzer şekilde yeni nesil steril ibadet alanların oluşturulması söz konusu olabilir.

Salgın süreci, dinî değerleri içselleştirdiği düşünülen Türk toplumunun sanıldığı gibi aksine birbirleriyle bütünleşmediği, ayrılmış olduğu; ideolojik kamplaşma üzerinden kurgulanan toplumsal sınıfların varlığı, yoksulluğu ve yoksunluğun farklı formlarının olduğu da belirginleşmiştir. Din yalnızca inananları kurtuluşa erdirmeyi vadetmez; aynı zamanda üyeleri arasında sosyal ve ekonomik desteğin olduğu bir toplum tahayyül eder (Okumuş, 2005). Bu açıdan salgın döneminde ortaya çıkan eksiklikleri giderme adına hayata geçirilen gıda, nakit ve fatura ödeme gibi yardım kampanyaları önemlidir. Ancak bu durum bir yandan din kurumunun sosyal birliği sağlayıcı yönüne vurgu yaparken diğer yandan toplum içinde fakirlerin, yoksul ve yoksunların dışlanmasına, etiketlenmesine veya reddedilmesine neden olabilir. Ayrıca salgın sürecinde siyasi grupların dine referansla kullandıkları din dili de salgın sonrasında dinin politik işlevinin ne olacağı konusunda fikir vermektedir. Gücünü dinden alan politikaların yaygınlaşma eğilimi tarihsel olarak fazla olsa da salgın döneminde insanların temel güdüsü, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu açıdan insanları açlığa, kıtlığa ve yoksunluğa sürükleyen tüketime dayalı ekonomi politikaları ile ırk, din ve inanca dayalı ayrıştırıcı söylemlerin salgın sürecinde önemsenmeyen popülist yaklaşımlar olarak kaldığı gözlenmektedir.

Salgın döneminde din ve bilim arasındaki ayrışma, kitle iletişim araçları ve sosyal medya ile belirginleştirilmeye çalışılmaktadır. Dinin sorgulandığı ve bilimin kutsandığı bu dönemde, salgına çare bulunamazsa artan aşırı bilimcilik furyası son bulacaktır. Ancak bu noktada bilim, klasik muhafazakâr dindarlığı silikleştirerek toplumsal yapı içinde “çifte hakikatçilik” durumunu gözler önüne serer. Çiftçe hakikatçilik, dinin hakikatleriyle bilimin gerçeklerinin farklı olduğu ve her ikisinin birbirine paralel yapılar olması sebebiyle kesişmelerinin mümkün olmadığı düşüncesine dayanır. Çünkü din ve bilimin çalışma alanı farklıdır ve ne din ne de bilim birbirinin yerine geçip bir diğerinin karşısında yer alabilir (Gillen, 2003). Ancak bilimsel gerçeklerin, dinî öğretiler içinde zaten yer aldığı savı veya her bilimsel gelişmeye dinî kılıf uydurma çabaları, kendine taraftar bulsa da dinî doktrinlerin değerini azaltan ve sekülerleşmeyi hızlandıran bir etki yaratmaktadır.

Kurumsal din, insanı ahlaki yönden onaran, zorluklarla başa çıkmada ona destek sağlayan ve toplumu bir arada tutan işlevini zamanla terk ederek sürekli devletle, bilimle veya diğer egemen güçlerle bir iktidar mücadelesi içinde olmayı yeğlemiştir; siyasi bir işlevi de olan dinin, kimi zaman kitleleri mobilize eden kimi zaman kontrol etmek için kullanılan bir aygıt olarak önemi artarak belirginleşmiştir (Okumuş, 2018). Salgın döneminde devlet politikalarına göre biçimlenen din politikaları, insanları kurumsal dinden uzaklaştırmış, bu durum yeni dinselliklerin ve dindarlıkların oluşumunu tetiklemiştir. Virüsten koruyucu eşarplar, okunmuş maske satışları, VIP Cuma namazları, iktidar yanlısı yardım kampanyasını destekleyici fetvalar, salgın duaları veya sembolik ibadetler gibi gösterişe dayalı uygulamalar, halkta istenen etkiyi uyandırmaktan öte dinin ayrışmaları engelleyici ve teskin edici rolünün sorgulanmasına neden olmuştur (Öztürk, 2020). Böylelikle salgın sürecinde, insanlar

kamusal alanda kendilerini güvende hissetmediklerinden evlere çekilmişler, ayrıca ibadethaneler kapalı olduğundan sivil veya bireysel dindarlıklar ile yeni nesil seküler dindarlık formları artmıştır.

Salgın sürecinde insanlardaki tanrı tasavvurunun ve dine yaklaşımının da değiştiği gözlenmektedir. Toplumun bir kesimi yaşanan süreci imtihan olarak görürken, diğer kesim doğayla insanın mücadelesi olarak algılamaktadır. Bu durum bilim ve din tartışmasından ziyade inanç temelli bir ayrışmanın göstergesidir. İnsanların işlediği günah ve kabahatleri veya ahlaksızlıkları cezalandıran, sert tanrı tasavvuru ve böylesi bir imajı destekleyen kurumsal dinî söylemler salgın sürecinde artmıştır. İnsanların yaptıkları kötülüklerden dolayı günah çıkarması, muska yazdırması veya sadaka dağıtması gibi uygulamalarla salgının etkisinin azaltılacağı veya virüsün temizleneceğine olan inanç, kilise önlerinde sosyal mesafeyi hiçe sayan günah çıkarma kuyruklarına veya hava araçlarından dökülen kutsal sudan medet umma gibi irrasyonel uygulamalara neden olmuştur. Buna karşın koruyucu, esirgeyici ve affedici tanrı imajını yaratmada din adamları pasif kalmış, sıradan söylemler veya özellikle gündem değiştirme adına girilen cinsel tercih tartışmaları gibi çabalar da popülist söylemden öte gidememiştir (Ferraresi, 2020; Schnell, 2020).

Modern insan, manevi alandan kopmuş veya bu alanı arama uğraşısıyla sosyal medya veya dijital iletişim araçlarına yönelmiştir. Sosyal medya, insanın bireyselleşmesinde etkili olduğundan; insanların manevi açıdan arayışta olması, onları sosyal medyada yer alan çeşitli din dışı veya normal ötesi olgulara itmektedir. Salgın döneminde dijital iletişim araçlarının aşırı kullanılması sonucu, yeni dinî hareketler veya paranormal veya olağanüstü olgulara karşı toplumda ilginin arttığına yönelik gözlemler söz konusudur. Bu durum bir yandan modernitenin kutsal, manevi ve doğaüstü olguları hiçe sayan yaklaşımına karşıt postmodern bir tepki oluşturması açısından önemlidir. Bireyselleşmiş insanın manevi arayışı çoğunlukla mistik tecrübe yaşama isteğine indirgenir. Dijital alanda aranan mistik tecrübe, tanrı veya aşkın varlıkla doğrudan ilişki veya kutsalı tecrübe edenlerce çekilmiş video ve filmleri izleyerek onların tecrübesinden nemalanma istencidir. Bu durum sosyal medyanın sunduğu "sanal tecrübe hissi" kavramının salgın döneminde ne derece yaygın olduğunu gözler önüne sermektedir. Modernleşmenin yarattığı bireyselleşme, hızlı değişim, rasyonelleşme ve güvenlik sorunları birey ve toplumun içinde olduğu manevi boşlukla beraber bir tür anomi veya anlam krizi yaratır. Yaşamın anlamını bulmak veya maneviyat eksikliğini gidermek için birey, bazı mistik ve doğaüstü olgulara yönelir. İletişim kanallarının artmasıyla birlikte insanın anlam arayışı sanal dünyaya taşınmış, mistik öğeler ve metafizik olgular sosyal medya uygulamaları aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Böylece mitolojik, mistik ve gizemli büyüselsel uygulama ve gelenekler, modern insanın tüketimine sunulmuştur. Buradan hareketle korona virüs salgınıyla belirginleşen rasyonel ve dünyevi insan figürü, salgın sonrasında yerini maneviyatçı veya mistik öğretilere daha fazla yönelen, bir gruba ait olmadan dini yaşamaya çalışan bir insana bırakabilir (Chopra, 2020; Goldstein, 2020; Kirby vd., 2020). Ayrıca salgın sonrasında dinin radikal bir değişime uğrayacağı ve geleneksel dinî yapının sekülerliğe ya da ezoterik spiritüalizme, dindar olmaktan inançsızlığa yönelişlerin

olabileceğini savunan görüşler de mevcuttur (Bulut & Koç, 2022; Rončáková, 2021; Sevinç, 2021; Spitzenstätter & Schnell, 2022).

Salgın sürecinde dini yeniden anlama ve yaşamına sokma gayretindeki insanlar, çoğunlukla popüler dindarlık motiflerine sığınır. Çünkü resmi dinî söylem, sınırlayıcı ilke ve kurallar içerdiğinden, gündelik yaşam içinde uygulanması veya takip edilmesi zor bir din olgusu yaratmaktadır. Oysa bireyin kendi değer ve normlarını kendisinin seçtiği yeni nesil dindarlık formları, kurumsal dinî yapının dayattığı örüntüden arınıktır; ayrıca bireyselleştirilmiş dindarlık büyük ölçüde kurumsal dinin belirlenmiş zaman algısından da ayrı olacaktır. Bireyin kendi dinî çıkarımını yaptığı, vicdanını ve ahlaki değerleri öne çıkardığı rasyonel inançlar, daha esnek kurallar veya kuralları dine uydurma gibi pratik çözümlerle modern insana yeni anlam alanları veya dinselilikler oluşturur. Böylelikle yeni dindarlıklar birey bazında kendi meşruiyetlerini kazanırlar. Bu yeni form, bazı modern mistik öğelerden (astroloji, nebevi tıp, parapsikoloji vb.) destek alarak toplum içinde kendini liberal veya seküler olarak tanımlayan insanlara da ulaşabilir. Bu sayede liberal dindarlık denilen ve bireyin koşutsuz özerkliğine dayanan yeni bir dindarlık formunun, salgın sonrasında görülme ihtimali de artar (Beck, 2012; Cladis, 2017; Iversen, 2006). Liberal dindarlık bir yandan mistik, irrasyonel ve paranormal olguları içerse de diğer yandan bu irrasyonel öğeleri rafine edilmiş bir postmodern söylemle mantığa bürüyerek takipçilerine yeni anlam alanları sunmakta, onların zamanlarını kendilerine göre planlayıp tanrının zamanından uzaklaşmalarına da neden olmaktadır. Bu anlamda ilahi bir zaman algısından, bireysel bir zaman algısına da geçilmesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla liberal dindarların, kutsal ve profan olguların silikleştiği 'postmodern bir dinî form' olduğu söylenebilir. Bu form içerisinde geleneksel halk inançları, gizlemler, büyüsel ve astrolojik olgular ile büyü ve fal gibi uygulamalar da yer alabilir (Ertit, 2019; Lee, 2015; Okumuş, 2007).

Salgın sürecinde dikkate değer bir durum da din adamlarının sürece müdahil olmada geç kalmaları veya süreci oldukça çekingen bir şekilde takip etmeleridir. Hemen tüm ülkelerde din adamları, bilim adamlarının gerisinde kalmış, tıp ve genetik biliminin salgına bir çare bulmasını beklemektedir. Özellikle İncil, Tevrat ve Kur'an üzerine çalışma yapan ve bilimsel olguların aslında kutsal kitaplarda yer aldığını savunan din adamlarının henüz korona virüsüne ilişkin bir ilahi kanıt bulamamış olması dikkat çekicidir. Oysa hemen her kriz durumunun ilahi metinlerde olduğunu söyleyen komploteorisyeni bir kitlenin olduğu bilindiğinden, böylesi arayışların korona virüsü için henüz yapılmaması sosyal medyanın ilgisini çekmiştir. Din adamların sürece müdahil olmaması, hayati derecede önem atfeden kriz durumlarında, sorunu çözücü temel aktörün bilim olduğu fikrini perçinlemiştir. Dinin gerilemesiyle birlikte inanan kesim de resmi din veya kurumsal dinî yapılanmalardan uzaklaşarak herhangi bir kuruma ait olmadan kendi inançlarını yaşamaya başlamıştır (Şentürk, 2020).

Salgın sürecinde yalnızlaşan, gelecekte endişe duyan ve içe kapanan birey, dinin kendine sunduğu inanç alanları ve varoluşsal açıklamalar yerine, yapay zekâ tarafından üretilen sanal din kurgularını, Metaverse veya sosyal medyada etkilendiği din dışı söylemleri benimseyebilir. Bu durum hayalî bir tasavvur olmaktan öte, insanlığın anlam sorunlarına cevap bulmak için başvurduğu temel alanın sanal dünya ve sosyal medya olduğunu gerçeğini değiştirmez. Salgın sürecinde varlığından şüphe duyan,

tanrıyı algılayış biçimi değişen, kurumsal dinden uzaklaşanların sayısının fazla olacağı umulmaktadır. Bu açıdan değişen iletişim kanallarını kullanan ve dinsel şüphe yaşayan bireylerin yeni dinî akımlara yönelecekleri bilinmektedir (Arkan, 2020).

Yeni dinî akımlar, dindarlıklar veya dinsellikler, savundukları inanç ve yaşam biçimlerini topluma yayma ve kendi inanç alanlarına meşruiyet kazandırma amacıyla modern dönemin iletişim araçlarını sıkça kullanırlar. Bu amaçla önceleri radyo ve işitsel araçlarla başlayan süreç sonrasında televizyon ve internet gibi görsel-ışitsel medyalara ve yapay zekâ uygulamalarına taşınmıştır. Günümüzde hemen her dinî söylemin bir medyasının olduğu, en azından görüşlerini paylaştığı bir sosyal medya hesabını kontrol ettiği görülmektedir. Bu medyalarda takipçileri ve muhtemel sempatanlarıyla karşılaşan inanç odakları, kendi düşüncelerini açıklama ve toplumdan gelen eleştirileri yanıtlama fırsatı bulmaktadır. Bu sayede kendilerine yeni mürit veya üye kazandırma yoluna giderler. Oysa korona virüs salgını, kurumsal dinî formları erozyona maruz bırakır; insanlar gruplar halinde bir araya gelemediklerinden ya telekonferans ya da görüntülü günah çıkarma veya zikir ayinleriyle maneviyatlarını yaşamaya çaba göstermektedirler. Bu durum, geleneksel dinsellikleri olduğu kadar postmodern dindarlık formlarını da dönüşüme sevk eder. Genellikle bu dönüşüm, bireyselleşmenin artması veya inanç alanının dijital platforma taşınması olarak tezahür ederken sanal bir inancın gelişmesine de yol açar (Yee, 2020).

Toplumsal dönüşüm sürecinde olgular yok olmaz, sadece biçim değiştirirler. Korona virüs salgını ve karantina döneminde bir grup birey kaygılarını azaltmak için manevi alana yönelmiş, dinî içerikli film ve dizilerin izlemeye başlamışlardır. Ayrıca tele-vaizler ve mesianik⁵ içerikli videolar sosyal medyada ilgi görmeye başlamıştır. Din ve dindarlıklar da salgın sürecinde biçim değiştirerek yer altına inme veya varlıklarını silikleştirme potansiyeline sahiptir. Böylelikle dinin bir bölümü sanal alana girerek görünürlüğünü devam ettirirken diğer bölümü yer altına inerek alt kültür içinde hüküm sürmeye devam eder. Bunun en ideal örneği evanjelizm ve tele-evanjelizm arasındaki dönüşümde görülür. Evanjelizm, içine mistik öğeleri ve mitleri de alarak yer altına inerken, tele-vaizler aracılığıyla gündemde olan tele-evanjelizm ise doktrinlerini sanal dünyada ve özellikle televizyon kanallarında savunmaya devam etmektedir. Ancak korona döneminde kıyametin yaklaştığı, kurtarıcı Mesih figürünün dünya üzerinde arandığı ve kıyamet sonrası kurulacak altın çağda sadece seçilmiş kişilere yer olduğu gibi kaynağı belirsiz irrasyonel öğretiler, salgın döneminde hayatta kalmaya çalışan ve belirsizliklerle boğuşan toplumda karşılığını bulmamaktadır (Diseko, 2020).

Salgın sürecinde dinin konumunu belirlemeye yönelik çalışmaların nispeten sınırlı gruplarda ve çoğunlukla nicel yöntemlerle yapılması, salgının dini etkileşimlerini belirlemek için yetersiz olsa da kriz dönemlerinde dinin teskin edici doğasını belirlemeye yeterlidir. Bu noktada yapılan çalışmalarda salgının tanrıyı anımsattığı ve dindarlık seviyesini yükselttiği (Turan vd., 2022), ruh sağlığı ve

⁵ Mesianizm veya Mesihçilik, kurtarıcı olarak nitelenen ve bazı dinî metinlerde gelişinin önceden bildirildiğine inanılan efsanevi karakter Mesih inancıdır. Bu inanışta Mesih'in gelişiyile birlikte altın bir çağın başlayacağı ve bunun akabinde dünyanın yok olacağı öne sürülür.

dindarlık arasında olumlu ilişkileri desteklediği (Thomas & Barbato, 2020) veya salgın sürecinde bireylerin olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma durumlarını birlikte sergilediği (Kızılgeçit & Çinici, 2020) söylenebilir. Bunun yanında covid döneminde dindarlığın dar bir çerçeveye sıkıştığı (Karlı, 2021) ya da yeni dini etkileşimlerin oluşabileceğine (Gashi, 2020; Okumuş, 2020) yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak literatürde yapılan nicel çalışmaların sınırlı örneklem ve ölçme hatalarından arınık olmaması, genellemeleri esas alarak olgunun içeriğine inen nitel analizlerden yoksun olması ve çoğunlukla belirli bir dönemde yapılan kesit çalışmaları olması gibi nedenlerle salgın süreci ve sonrasında dinin psikososyal değişimine ilişkin daha fazla analizin yapılması gereklidir.

Özetle salgın sonrası dönemde teskin edici gücü ile toplumun sıkça başvuracağı temel toplumsal yapı olan din, yeni dönemin gereklerine asgari biçimde uyum sağladığı ölçüde varlığını güçlendirecektir. Ancak her sosyal olgunun zamanla farklılaşacağı düşüncesinden hareketle, kurumsal dinin oluşturduğu kutsal alanın kısıtlamalarından sıyrılarak bireysel özgürlükler ve bağımsız seçimler tarafından oluşturulan seküler alanı da kontrol edeceği ve liberal dindarlık formlarının ve özellikle doğal din ya da ait olmadan inanma gibi yeni dinseliliklerin yaygınlık kazanacağı öngörülebilir.

Sonuç Yerine

Toplum, kendini oluşturan parçalardan fazlası veya yaşayan bir organizma olarak nitelenebilir. Bu açıdan toplumlar doğar, büyür ve değişirler. Bireyi etkileyen her olgu, toplumu da etkiler ve farklılaştırır. 2019 yılı Aralık ayında tespit edilen 2020 yılında küresel nitelik kazanan korona virüs salgını, bireyin güvenlik algısını ihlal etmiş, gelecek beklentisini zedelemiş, sosyal bir varlık olarak toplum içinde yer almasına engel olmuş ve onun yaşamına kast etmiştir. Postmodernite döneminin bireyi öne çıkaran toplumsal yapısında, yaşamı kontrol ettiğini düşünen ve kendi kaderini belirleyen birey imajı korona virüs salgını sürecinde değişikliğe uğramış; yaralanabilir, örselenebilir ve yok olabilirlik gibi durumlar, modern insanın yaşantısında billurlaşmıştır. Toplumu hızla farklılaştıran, kamusal alanı değiştiren ve bireylerin gündelik yaşamını yavaşlatan virüs salgını, kapitalist küreselleşmenin etkisiyle oluşan modern toplum yapısını değiştirme potansiyeline sahiptir. Bilim ve tekniğin geliştiği, yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaştığı, insan hareketliliğinin arttığı bir dünyada insanlığın, varlığını dahi göremediği bir canlıdan korkması, ona bu denli kolay teslim olması ironiktir.

Salgın, toplumsal yapının önemli bir parçası olan kamusal mekânı adeta ortadan kaldırmıştır. Sosyal mesafe uygulamaları, insanlar arasındaki mesafeyi açmış, güvenlik kaygıları toplumun tamamını özel alanlara, evlere hapsedmiştir. Modern refah toplumu tezi çökmüş, kâr dayalı üretim ve gereksiz hareketlilik gibi küreselleşmenin ekonomik aygıtları sekteye uğramıştır. İnsanlar zorunlu ihtiyaçlar dışında kamusal alana çıkmamakta; yaşamlarını özel alanlardan sürdürmektedir. Bu durum, farklı risk alanları oluşturmuş ve güvenlik kaygıları ile temel ihtiyaçları giderememe endişelerini arttırmıştır. Salgın durumunun yarattığı belirsizlik, bilinmezlik ve öngörülmezlik hali, bir yandan ölüm korkusu, işsiz kalma ve yaşamını devam ettirememe kaygısı gibi modern insanın daha önce farkına varmadığı durumlarla yüzleşmesini sağlamış; diğer yandan kamusal alandan sıyrılarak özel alana sığınmasına, ailesine yaklaşmasına neden olmuştur.

Toplumsal yapıdaki dönüşüm, temelde güvenlik odaklıdır. Güvenliği sağlama çabasındaki insan eğitim, sağlık ve din gibi sosyal yaşantının önemli unsurlarını terk ederek uzaktan eğitime yönelmiş; zorunlu olmadıkça sağlık kurumlarına ve ibadethanelere gitmemeye başlamıştır. Mekânda yaşanan bu dönüşüm toplumsal alanda bireyselliğe vurgu yapan postmodernitenin gerilemesine, aile ilişkilerinin güçlenmesine ve insanın manevi arayışlara yönelmesine neden olmuştur.

Doğanın kontrol edilebilirliği, ölümsüz bir yaşam ihtimalinin tartışıldığı, insanın kendi kaderini ürettiği fikrinin yaygınlaştığı modern dünyada yaşamın her yönünü sekteye uğratan bir virüs salgını, dünyevi haz ve hızın egemen olduğu modern insan için yıkıcı varoluşsal kaygılar oluşturmuştur. Eşitsizliklerin belirginleştiği, işsizliğin arttığı, insanın manevi boşluğa düştüğü ve bilimin din karşısında yükselişe geçtiği salgın döneminde, kurumsal dinî yapılara karşı tepkilerin gelişmesi ve insanların dinden uzaklaşarak kendilerine özgü bireysel inanç alanları oluşturması muhtemel olsa da kriz durumlarında tanrı ve dine sığınılması da olasıdır. Salgının ortaya çıkardığı kaygı ve korkularla baş edebilme ve ölümün oluşturduğu hüznü azaltabilmenin önemli bir yolu dindir. Din bir yandan insanı teskin edip ahiret inancıyla ölümlü dünya fikrini aklileştirirken diğer yandan toplumsal desteği oluşturabilir. Bu yönü ile salgını sosyal açıdan kontrol etmede ve kitleleri huzura erdirmede din önemli bir araç olarak kullanılabilir. Ancak bunun olabilmesi için bireylerin, belirsizlikler karşısında kendilerini güvende hissedecekleri maddi ve manevi imkânlarla erişmesi gereklidir. Güven tesis etme ve kaynakları adil dağıtma ise insanüstü bir otoritenin, devletin sorumluluğundadır.

Kamusal alanın dönüşümüyle birlikte kurumsal din olgusu geriler, insanlar dinlerini kendilerine göre kendi zaman dilimlerinde yaşamaya başlarlar. Çünkü virüs salgını, bireyin gündelik yaşamını yavaşlatmış, zaman algısını değiştirmiş; iş yaşamının rutinlerinden ve sosyal sorumluluklarından uzaklaşan insanlar, kendi zaman alanlarını oluşturmaya başlamışlardır. Hayatı iş ve sosyal yaşam dışında kurgulamak, bireysel hazzı öne çıkarma riskini taşır, oysa ilahi zamana uygun yaşayarak gününü planlayan kişilerde yalnızca haz değil aynı zamanda belirli bir yaşamsal denge oluşması söz konusudur. Buradan hareketle, dinin referans alındığı zaman tasarımının, toplumun salgınla başa çıkma refleksine katkı sunması muhtemeldir. Ancak modern insanın dinden uzaklaştığı düşünüldüğünde, salgınla bireysel olarak başa çıkmanın, ölüm ve gelecek korkusunu din olmaksızın anlamlandırmaya çalışmanın, birey için sanıldığı kadar kolay bir iş olmayacağı aşikârdır.

Salgın sürecinde ve sonrasında 'artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağına' yönelik söylemlerin sıkça dillendirildiği radikal bir değişim ve sosyal erozyon sürecinde din, akışkan değişime karşı uyum sağlamaya gayret etmekte ve geleneksel formundan farklı olarak kaygılı insanı teskin edecek yeni inanç ve dindarlık formu üretmeye çalışmaktadır. Salgın sürecinde dinin ve dindarlığın yeni görünümlere gebe olması, aslında yaşanmaya başlanan sentetik dönüşüme karşı dinin gösterdiği çaba, bir tür uyum tepkisi veya yaşamsal reaksiyon olarak nitelenebilir. Din değişmez ilkelerini koruyarak bireyin değişen ihtiyaçlarını gözetken bir forma erişmek ve onun yaşamına yön vermek istemektedir. Bu uğurda kendisine seküler öğeleri, mistik, astrolojik ve paranormal unsurları bile eklemeyi göze

almıştır. Son olarak din olgusu, klasik sekülerleşme teorisyenlerinin dinin kaybolacağına ilişkin öngörülerinin aksine, salgın sonrasında değişecek ve daha da dijitalleşecek dünya ile birlikte bir tür post-corona dindarlığı oluşturup varlığını sürdürecektir.

Her psikososyal incelemede olduğu gibi bu çalışmanın da kendine has sınırlılıkları vardır. Öncelikle Covid-19 salgın sürecine odaklanan çalışma, ani gelişen olağanüstü bir kriz döneminin toplumsal ve dinî yaşama etkilerini anlama çabasıdır; bu noktada eldeki sınırlı çalışma verisi, psikososyal kuramlara uyarlı olsa da yeni veriler çalışmanın anlam alanını daraltabilir. Sosyolojik olguların dönüşüm izlerini belirlemek zaman alır, bu açıdan salgın sürecinin yakın zamanda belirlenemeyecek denli dönüşümler yapma potansiyeli çalışmanın temel sınırlılığıdır. Bu noktada ileride yapılacak çalışmaların gerek alandan veri sunumu gerekse daha uzun vadeli veri analizlerine yönelmesi önerilebilir. Ayrıca sosyal olguların değişkenlik gösterdiği ve bir olgunun birden fazla açıklamayı beraberinde getirdiği gerçeğinden hareketle salgın sürecini farklı sosyal psikoloji kuramlarına göre açıklamaya çalışan araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, D. (2020). *Küresel ekonomik sistemin değişmemesi artık mümkün değil*. [birgun.net](http://www.birgun.net).
<https://www.birgun.net/haber/daron-acemoglu-kuresel-ekonomik-sistemin-degismemesi-artik-mumkun-degil-294571>
- Agamben, G. (2020). Securitizing ‘Bare Life’? Human Security and Coronavirus. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2020/04/03/securitizing-bare-life-human-security-and-coronavirus/>
- Akerlof, G. A. (1997). Social distance and social decisions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1005-1027.
- Alper, S., Bayrak, F., & Yılmaz, O. (2021). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current psychology*, 40(11), 5708-5717.
- Arendt, H. (2007). The great tradition: I. Law and power. *Social Research: An International Quarterly*, 74(3), 713-726.
- Arkan, A. (2020). Pandemi Süreci ve Din. *Kriter Dergi*, 5(46), 33-35.
- Ashley, D. (2018). *History without a subject: The postmodern condition*. Routledge.
- Bauman, Z. (2009). *Does ethics have a chance in a world of consumers?* Harvard University Press.

- Bauman, Z. (2013a). *Community: Seeking safety in an insecure world*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z. (2013b). *Liquid modernity*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z., & Haugaard, M. (2008). Liquid modernity and power: A dialogue with Zygmunt Bauman. *Journal of Power*, 1(2), 111-130.
- Beck, U. (1996). World risk society as cosmopolitan society? Ecological questions in a framework of manufactured uncertainties. *Theory, culture & society*, 13(4), 1-32.
- Beck, U. (2012). Individualism. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*.
- Beck, U. (2018). *The reinvention of politics: Rethinking modernity in the global social order*. John Wiley & Sons.
- Beck, U., Lash, S., & Wynne, B. (1992). *Risk society: Towards a new modernity* (C. 17). Sage.
- Booth, S. A. (2015). *Crisis management strategy: Competition and change in modern enterprises*. Routledge.
- Borges, A. (2020). *Life inside French retirement homes amid COVID-19 pandemic*. Euronews. <https://www.euronews.com/2020/04/20/coronavirus-and-the-elderly-what-s-life-inside-a-french-retirement-home-amid-covid-19-pand>
- Brzezinski, Z. (2010). *Out of control: Global turmoil on the eve of the 21st century*. Simon and Schuster.
- Bulbulia, J., Xygalatas, D., Schjødt, U., Fondevila, S., Sibley, C., & Konvalinka, I. (2013). Images from a jointly-arousing collective ritual reveal emotional polarization. *Frontiers in Psychology*, 4.
- Bulut, İ., & Koç, A. (2022). Covid-19 salgını inanç ilişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(1), 281-312.
- Chopra, D. (2020). *The coronavirus and the need for spiritual well-being*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2020/04/03/deepak-chopra-the-coronavirus-and-need-for-spiritual-wellness.html>
- Christaens, T. (2020). Must Society be Defended from Agamben? *Critical Legal Thinking*. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/26/must-society-be-defended-from-agamben/>
- Cladis, M. S. (2017). Durkheim's Individual in Society: A Sacred Marriage? İçinde *Emile Durkheim* (ss. 381-400). Routledge.
- Cole, J. (2020). *Coronavirus: Why changing human behaviour is the best defence in tackling the virus*. The Conversation. <http://theconversation.com/coronavirus-why-changing-human-behaviour-is-the-best-defence-in-tackling-the-virus-134500>

- Conway, H. (2020). *Coronavirus is changing funerals and how we deal with the dead*. The Conversation. <http://theconversation.com/coronavirus-is-changing-funerals-and-how-we-deal-with-the-dead-134842>
- Davie, G. (1990). Believing without belonging: Is this the future of religion in Britain? *Social compass*, 37(4), 455-469.
- Dein, S., Loewenthal, K., Lewis, C. A., & Pargament, K. I. (2020). COVID-19, mental health and religion: An agenda for future research. İçinde *Mental Health, Religion & Culture* (C. 23, Sayı 1, ss. 1-9). Taylor & Francis.
- Di Mattia, A. (2020). You Called Me Covid-19 and I Am the Reflection of Your Hatred and Greed. *Lavocedineyork.Com*.
<http://www.lavocedineyork.com/en/lifestyles/2020/04/07/coronavirus-you-called-me-covid-19-and-i-am-the-reflection-of-your-hatred-and-greed/>
- Diseko, L. (2020). Is coronavirus coming between people and their faith? *BBC News*.
<https://www.bbc.com/news/world-51819117>
- Dove, H. (2020). How have exercise guidelines changed? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/uk-51506729>
- Eliyahu, I. (2020). *Everyone Included: Social Impact of COVID-19*. DISD.
<https://www.un.org/development/desa/dspd/everyone-included-covid-19.html>
- Erşahin, Z. (2020). Kriz ve afet dönemlerine psikolojik bakış. İçinde *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler* (ss. 407-450). Eskiyei Yayınları.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Liberte.
- Ervin, J. (2020). *Ethics in the time of Corona* | *European Respiratory Society*.
<https://www.ersnet.org/covid-19-blog/ethics-in-the-time-of-corona>
- Ferraresi, M. (2020). God vs. Coronavirus. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/10/opinion/coronavirus-church-religion.html>
- Fichtner, U. (2020). Dawn of a New Era: A Paradigm Shift Accelerated by Coronavirus. *Der Spiegel*.
<https://www.spiegel.de/international/world/dawn-of-a-new-era-a-paradigm-shift-accelerated-by-coronavirus-a-5b12ce13-625c-42fe-bd22-07b77c0c4321>
- Fisher, M., & Bubola, E. (2020). As Coronavirus Deepens Inequality, Inequality Worsens Its Spread. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/15/world/europe/coronavirus-inequality.html>
- Foucault, M. (2019). *Power: The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*. Penguin UK.

- Fromm, E. (2017). *Özgürlükten Kaçış*. Say Yayınları.
- Gashi, F. (2020). Koronavirüse yakalanmış kişilerde tedavi döneminde dini başa çıkmanın etkisi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 511-535.
- Gillen, J. (2003). Socialised subjectivity: Exploring the 'double reality' of a doctorate of education (EdD) bulletin board. *International Journal of Educational Research*, 39(8), 873-884.
- Goldstein, W. (2020). *Coronavirus has a spiritual effect*. The Jerusalem Post | JPost.com. <https://www.jpost.com/opinion/south-african-chief-rabbi-to-post-coronavirus-has-a-spiritual-effect-621939>
- Göle, N. (2020). *Korona sonrası dünya nasıl olacak?* www.haberturk.tv. <https://www.haberturk.com/tv/programlar/video/acik-ve-net-26-nisan-2020-korona-sonrasi-dunya-nasil-olacak-prof-dr-nilufer-gole-anlatiyor/682762>
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. İçinde *Public self and private self* (ss. 189-212). Springer.
- Gruman, J. A., & Saks, A. M. (2018). E-socialization: The problems and the promise of socializing newcomers in the digital age. İçinde *The brave new world of eHRM 2.0*. (ss. 111-139). IAP Information Age Publishing.
- Gültekin, M. B. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği). *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(2), 131-164.
- Güngörer, F. (2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 393-328.
- Haidt, J. (2013). Moral psychology for the twenty-first century. *Journal of Moral Education*, 42(3), 281-297.
- Hannigan, J. (2014). *Environmental sociology*. Routledge.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1984). Hofstede's culture dimensions: An independent validation using Rokeach's value survey. *Journal of cross-cultural psychology*, 15(4), 417-433.
- Iversen, H. R. (2006). Secular religion and religious secularism. *Nordic Journal of Religion and Society*, 18(2), 75-93.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political psychology*, 25(6), 881-919.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). Psikoloji, Kültür ve Sosyal Değişme. *Toplum ve Bilim*, 48, 49.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). Yeni insan ve insanlar (10. Baskı). *İstanbul: Evrim Yayınevi*.
- Kalgı, M. E. (2021). Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma. *Marife*, 21(1), 131-150.
- Karaca, S. (2020). Korona günlerinde kadın emeği. *Evrensel*.
<https://www.evrensel.net/yazi/86201/korona-gunlerinde-kadin-emeği>
- Karşlı, N. (2021). Covid 19 Algısı, Sağlık Bilişleri ve Dindarlık. Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı. İçinde *Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı* (ss. 37-62). Çamlıca Yayınları.
- Kemp, A. H., Gibbs, K., & Fisher, Z. (2020). *Coronavirus: What are the chances we'll change our behaviour in the aftermath?* The Conversation. <http://theconversation.com/coronavirus-what-are-the-chances-well-change-our-behaviour-in-the-aftermath-134991>
- Kendall-Taylor, A., & Nietzsche, C. (2020). *Populists Lose but Extremists May Gain From Coronavirus Crisis*. <https://foreignpolicy.com/2020/04/16/coronavirus-populism-extremism-europe-league-italy/>
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. Macmillan.
- Kızılgeçit, M., & Çinici, M. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54, 45-65.
- Kirby, B., Taru, J., & Chimbizikai, T. (2020). *Pentecostals and the spiritual war against coronavirus in Africa*. The Conversation. <http://theconversation.com/pentecostals-and-the-spiritual-war-against-coronavirus-in-africa-137424>
- Klein, N., & Peet, R. (2008). The shock doctrine: The rise of disaster capitalism. *Human Geography*, 1(2), 130-133.
- Lambert, J. (2020). *Coronavirus: Digitalisation and Contact Tracing to Lift the Confinement Measures*. Assembly of European Regions. <https://aer.eu/coronavirus-digitalisation-and-contact-tracing-to-lift-the-confinement-measures/>
- Lee, L. (2015). *Recognizing the non-religious: Reimagining the secular*. OUP Oxford.
- Levinas, E. (1996). *Emmanuel Levinas: Basic philosophical writings*. Indiana University Press.
- Macoolo, C. (2020). *Rethinking Social Change in the Face of Coronavirus* [Academic Journal]. Stanford Social Innovation Review. https://ssir.org/rethinking_social_change_in_the_face_of_coronavirus

- Mahbubani, J. (2020). How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*.
<https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>
- Mair, S. (2020). *How will coronavirus change the world?*
<https://www.bbc.com/future/article/20200331-covid-19-how-will-the-coronavirus-change-the-world>
- Mannheim, K. (1970). The problem of generations. *Psychoanalytic review*, 57(3), 378-404.
- McKelvey, T. (2020). How has the lockdown affected US crime? *BBC News*.
<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52416330>
- Narulita, S., Aulia, R. N., Nugrahaeni, E., Wajdi, F., Mardhiah, I., & Hadiyanto, A. (2019). Religion Learning Strategies for the Z Generation. *1st International Conference on Education Social Sciences and Humanities (ICESSHum 2019)*.
- North, A. (2020). *The coronavirus pandemic has people rethinking their plans for having kids*. Vox.
<https://www.vox.com/2020/4/21/21224065/coronavirus-pregnancy-kids-children-fertility-abortion-covid>
- Okumuş, E. (2005). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. Ark Kitapları.
- Okumuş, E. (2007). Modernleşme, Sekülerleşme ve Din. *Kamu Hukuku Arşivi*, 10(1), 1-22.
- Okumuş, E. (2018). *Din Sosyolojisi*. Maarif Mektepleri.
- Okumuş, E. (2020). Olağanüstü zamanlarda din: Küresel kovid-19 örneği. İçinde E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler* (ss. 173-206). Eskiyei Yayınları.
- Oreskes, N., & Conway, E. M. (2011). *Merchants of doubt: How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. Bloomsbury Publishing USA.
- Özdoğan, M. (2020). *COVID-19 salgını zengin-fakir ayırt ediyor mu?* COVID-19 salgını zengin-fakir ayırt ediyor mu? <https://www.drozdogan.com/covid-19-salgini-zengin-fakir-ayirt-ediyor-mu/>
- Öztürk, S. (2020). Korunma yolu bu dualarmış! *Sözcü Gazetes*.
<https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/saygi-ozturk/korunma-yolu-bu-dualarmis-5680247/>
- Peperzak, A. (1993). *To the other: An introduction to the philosophy of Emmanuel Levinas*. Purdue University Press.
- Polama, M. M. (1993). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. Gündoğan Yayınları.

- Robson, D. (2020). *The fear of coronavirus is changing our psychology*. <https://www.bbc.com/future/article/20200401-covid-19-how-fear-of-coronavirus-is-changing-our-psychology>
- Rončáková, T. (2021). Closed Churches during the Pandemic: Liberal versus Conservative and Christian versus Atheist Argumentation in Media. *Journalism and Media*, 2(2), 225-243.
- Schnell, L. (2020). Coronavirus and God: What faith leaders say about pandemic. *USA Today*. <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2020/04/02/coronavirus-god-christain-jewish-muslim-leaders-saying-deadly-plague/5101639002/>
- Schwartz, A., & Parekh, A. (2020). *We're all in this pandemic together: The private sector and the public sphere—MarketWatch*. <https://www.marketwatch.com/story/were-all-in-this-pandemic-together-the-private-sector-and-the-public-sphere-2020-04-21>
- Sevinç, B. (2021). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Dinî Gruplarda Otantikliği Yitirme Korkusuna Dayanan Yüz Yüze Etkileşim ve Ritüel Israrı: Delhi ve Kum Vakaları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), 641-660.
- Simanowitz, S. (2020). *This is Europe in 2020, not Orwell's 1984. The language we use to talk about refugees matters | View*. Euronews. <https://www.euronews.com/2020/03/10/europe-in-2020-not-orwell-s-1984-the-language-we-use-to-talk-about-refugees-matter-view>
- Smart, B. (1993). *Postmodernity*. Psychology Press.
- Spitzenstätter, D., & Schnell, T. (2022). The existential dimension of the pandemic: Death attitudes, personal worldview, and coronavirus anxiety. *Death studies*, 46(5), 1031-1041.
- Şentürk, R. (2020). *İnsanlık salgından sonra post-korona dönemine girecek*. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/04/20/ibn-haldun-universitesi-rektoru-prof-dr-recep-senturk-insanlik-salgindan-sonra-post-korona-donemine-girecek>
- Tankersley, J. (2020). *Economic Pain Will Persist Long After Coronavirus Lockdowns End*. <https://www.nytimes.com/2020/04/13/business/coronavirus-economy.html>
- Taslaman, C. (2020). *Salgın Sonrası Beklentiler Neler? Hurafe Dinlerin İflası*. <https://www.youtube.com/watch?v=hlgsN11-944>
- Thampu, V. (2020). *Religion and the corona pandemic*. <https://www.newindianexpress.com/opinions/2020/apr/20/religion-and-the-corona-pandemic-2132541.html>
- Thomas, J., & Barbato, M. (2020). Positive religious coping and mental health among Christians and Muslims in response to the COVID-19 pandemic. *Religions*, 11(10), 498.

- Tingle, L. (2020). *After coronavirus passes, nothing will be the same—And that might not be a bad thing*. <https://www.abc.net.au/news/2020-04-04/coronavirus-morrison-government-social-and-political-change/12119776>
- Turan, Y., Bostan, S., & Baynal, F. (2022). The Effect Of Covid-19 Pandemic On Religion. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 319-338.
- Wood, W., Quinn, J. M., & Kashy, D. A. (2002). Habits in everyday life: Thought, emotion, and action. *Journal of personality and social psychology*, 83(6), 1281.
- Yapıcı, A. (2020). Kovid-19 küresel salgınına dinî ve din dışı yüklemeler: Tanrı'nın gazabı mı, insanın suçu mu? İçinde E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler* (ss. 117-172). Eskiyei Yayınları.
- Yee, V. (2020). In a Pandemic, Religion Can Be a Balm and a Risk. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/22/world/middleeast/coronavirus-religion.html>
- Zauzmer, J. (2020). *This is not the end of the world, say those who study Christian prophecy*. <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/03/17/not-end-of-the-world-coronavirus-bible-prophecy/>

Extended Abstract

Covid-19 pandemic provides more than individual answers to social uncertainty; in this regard, it is intriguing to speculate on what sort of society can develop as a result of the epidemic phase, which has a great potential to inflict societal misery. Furthermore, because it is well known that crises with intense uncertainty frequently make it impossible to return to the old order, determining the effects of a crisis situation such as the coronavirus epidemic, whose borders have not been determined and for which sufficient data has not been collected, is not an easy task.

It is challenging to envision a social order based on the economic or health data that was highlighted during the pandemic period. The effects of these numbers on the religious institution, which is a component of the social system, should be assessed rather than quantitative analyses that only emphasize the contraction of the economy and production, the weakening of foreign trade, the readings made on the tourism and transportation sectors, and the number of patients and casualties during the epidemic period. This study, which is based on the need to focus on the added value that the family, youth, religious groups, and religious structures, which are elements of social structure, will produce for society, aims to understand the crisis and evaluate the possible social consequences of coping strategies with it, as well as to determine the possible transformation dynamics of religion. In this context, the study also aims to examine mutual interactions in the main issues it covers through the dichotomy of opportunities and threats, as well as to present opinions on what kind of social fiction can be in the future by focusing on some of the tension areas that existed prior to the pandemic.

While globalization has split the phenomena of private space and the person has become a public topic, public space has become a place full of hazards as a result of the pandemic, and the belief that individuals would be

protected in their private spaces has emerged. As a result, the individual's mobility is constrained, and the fluid dynamics associated with the individual's movement in society are harmed. This circumstance has also highlighted social disparities and class discrimination, as well as the dichotomy between the poor who can and cannot stay at home. Furthermore, the growing ambiguity surrounding the pandemic has raised both individual and communal anxiety. Furthermore, during the epidemic period, the worried, insensitive, consumption-oriented, hedonistic, and self-interested new human model, personalized by postmodernity, came into intimate touch with vital risks for the first time.

The pandemic process has created a significant level of worry and terror in the social arena. People's reactions to fear include freeze, depersonalization, and apathy. In order to guarantee his own safety, the person isolates himself from the outside world and tends to conform to the laws imposed by the state or the norms embraced in society. Fear also causes both individual and communal misery. Experiencing death alone during an epidemic, a loss of societal unity after death, or burying or cremating the deceased alone without seeing anybody causes a significant amount of grief in the person and community. Because funeral rites are useful in the establishment of the social sphere and create the foundation of an individual's good socialization.

The disease has touched every social aspect as well as a religious institution. People try to cope with terrible times, such as the pandemic, by seeking solace in the calming force of religion; religion is a significant coping strategy in this regard. During the outbreak, however, houses of worship were shuttered and congregational worship was outlawed. This situation caused people to stay at home and maintain their individual religious beliefs; a new generation of religiosity, in which the family institution stands out, and an epidemic religiosity, which is based on concepts like individual religiosity or believing without belonging, have begun to be discussed.

During the pandemic, the separation of religion and science is attempted to be explained via the use of mass media and social media. If a treatment for the disease is not discovered during this moment when religion is being questioned and science is being praised, the rising scientism will come to an end. However, at this moment, science discloses the social structure's "double truthism" by masking traditional conservative religion. The concept of double truthism is founded on the assumption that religious and scientific truths are distinct and cannot overlap since they are parallel systems. Because religion and science are distinct fields of study, neither religion nor science may be employed interchangeably or in opposition to one another. However, even if it finds adherents, the assertion that scientific truths are already contained in religious teachings, or efforts to cover every scientific discovery with a religious cover, have an effect that decreases the value of religious beliefs and promotes secularization.

The institutional religion phenomena regress with the changing of the public realm, and people begin to live their religion in their own time zone. People who have moved away from the routines and social duties of corporate life have begun to build their own time-spaces as a result of the viral pandemic slowing down the individual's everyday life and changing their sense of time. Building a life outside of work and social life risks emphasizing individual enjoyment, whereas those who arrange their days by living in accordance with divine time not only enjoy but also achieve a certain critical balance. From this perspective, it is probable that the design of religion, when it is mentioned, will contribute to society's response to deal with the pandemic. However, given that contemporary man has moved away from religion, it is clear that it will be difficult for the individual to cope with the pandemic and make sense of the fear of death and the future in the absence of religion.

Bir Akademik Kütüphanenin Mekânsal Tasarım Ölçütleri ve Niteliklerinin Mimarlık Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi¹

Evaluation of Spatial Design Criteria and Qualities of an Academic Library by Architecture Students

Alper BODUR²
Kader KESKİN³

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.06.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 13.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1170429

Atf / Citation: Bodur, A. & Keskin, K., (2022). “Bir Akademik Kütüphanenin Mekânsal Tasarım Ölçütleri ve Niteliklerinin Mimarlık Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi” ODÜSOBİAD 12 (3), 1697-1720Doi: 10.48146/odusobiad.1170429

Öz

Günün değişen koşulları kullanıcı ihtiyaçları ile mekânların, yapıların biçim ve işlevlerinde değişimlere yol açmaktadır. Bu değişim, bireysel kullanılan mekânlarda olmakla birlikte kütüphaneler gibi toplu kullanıma, birlikte paylaşım ve farklı işlevlere sahip yapılarda kendini göstermektedir. Kütüphane yapıları, bir yandan eğitime destek olurken bir yandan da toplumların sosyokültürel ve ekonomik anlamda gelişmesinin de öncülü olmakta, destek sağlamaktadır. Kütüphaneler, kullanıcı çeşitliliğine yönelik olarak çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu noktada akademik kütüphaneler, öğrencilerin yanı sıra bilim insanlarına da sunduğu destek ve hizmet ile ayrıca önem kazanmaktadır. Ancak çeşitli kaynakların ve koleksiyonların bir araya getirildiği, kullanıcı hizmetine sunulduğu, depolandığı geleneksel kütüphane hizmet ve yapılarının günün değişen teknolojik ve sosyal gereksinmelerini karşılamadığı da bir gerçektir. Diğer yandan, doğru yöntemlerle oluşturulacak kurgu ve tasarımla kullanıcı istek ve ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılanabileceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda araştırmanın konusu, akademik kütüphanelerin mevcut fiziki koşullarının kullanıcı ihtiyacını karşılayıp karşılamadığını anlamak, inşa edilecek yeni nesil akademik kütüphanelerin mekânsal tasarım ölçütleri ve niteliklerinin mimarlık bölümü öğrencileri tarafından nasıl algılandığını değerlendirmek, kütüphane kullanıcılarının sunulan hizmetlerden ve mekânsal yönden beklentilerini, tatmin düzeyini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Merkez Kütüphanesi analiz edilerek öğrenci görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmalardan elde edilen veriler ve bulgular analiz edildikten sonra ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda konuya ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler kütüphane, akademik kütüphane, kütüphane mekanları, kütüphane tasarımı, kütüphane mimarisi

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 30.04.2021 tarihli yapılan toplantısında 2021/140 nolu karar sayısı ile anket çalışmasının kabulüne oy birliği ile kabul edilmiştir.

² Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, E-Mail: alper.bodur@omu.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-4048-1158

³ Arş.Gör.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, E-Mail: kader.keskin@omu.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-1022-7607

Abstract

The changing conditions of the day lead to changes in the forms and functions of the spaces and structures with the needs of the users. This change manifests itself not only in individual spaces, but also in structures with collective use, sharing and different functions such as libraries. Library structures not only support education, but also lead and support the socio-cultural and economic development of societies. Libraries come in many different forms for user diversity. At this point, academic libraries gain importance with the support and service they offer to scientists as well as students. However, it is also a fact that the traditional library services and structures, where various resources and collections are brought together, offered to the service of users and stored, do not meet the changing technological and social needs of the day. On the other hand, it should not be forgotten that user requests and needs can be easily met with the fiction and design that will be created with the right methods. In this context, the subject of the research is to understand whether the current physical conditions of the academic libraries meet the needs of the users, to evaluate how the spatial design criteria and qualities of the new generation academic libraries to be built are perceived by the students of the architecture department, to reveal the expectations and satisfaction level of the library users from the services provided and spatially. Within the scope of the study, Ondokuz Mayıs University Central Library was analyzed and student interviews were conducted. After the data and findings obtained from the studies were analyzed, suggestions were made on the subject in line with the results.

Keywords library, academic library, library spaces, library design, library architecture

Giriş

Bu araştırmanın amacı, örnek bir akademik kütüphanenin mevcut fiziki koşullarının kullanıcı ihtiyacını karşılayıp karşılamadığını anlamak, kütüphanenin mekânsal tasarım ölçütleri ve niteliklerinin mimarlık bölümü öğrencileri tarafından nasıl algılandığını analiz etmek, sunulan hizmetlerden ve mekânsal yönden beklenti ve tatmin düzeyini ortaya koymaktır.

Ülkenin gelişimine katkısı bakımından akademik kütüphanelere olan ihtiyaç göz önüne alındığında, akademik kütüphanelerin fiziki koşullarına yönelik kullanıcı önerileri doğrultusunda yeni fikirler ortaya koyulması zorunludur ve konuya yönelik etraflıca araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bilinen en eski kamusal yapı örneklerinden olan kütüphaneler, bilgiye ulaşılmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan, ülke gelişiminde önemli rol oynayan mekânlardır (Bilandzic ve Foth, 2013). Bununla beraber, bilgiye erişimin kavramsal olarak değiştiği görülmektedir (McDonald, 2006). Uzun yıllar boyunca, geleneksel yöntemlerle bilgiye erişime kaynak oluşturan kütüphanecilik ve kütüphane mekânları, bilgiye bir an evvel erişme ihtiyacı ile birlikte bir değişim sürecindedir. Akademik kütüphaneler ise kullanıcı kitlesi bakımından ülkenin gelişmesine katkı sağlayan, akademik araştırmaların gelişmesinde, bilgi üretiminde, okuyucunun bilgiye erişiminde hayati bir boşluğu doldurmakta olan en önemli bilgi merkezlerindedir. Çağın değişimine paralel, kütüphanelerin işlevsel özellikleri de değişen kullanıcı gereksinimine bağlı olarak değişmeye yönelmiş, kütüphaneler hem işlevsel hem de mekânsal açıdan değişimlerden etkilenmeye başlamıştır (Schopfel vd. 2015; Bezirci, 2018). Akademik kütüphanelerin

eğitimde önemli bir rol oynamaları sebebiyle kavramsal, mekânsal olarak bilgi ve iletişim teknolojileri devrimindeki değişim ve gelişmelere ayak uydurmaları ve hatta değişime ön ayak olmaları gerekmektedir (Jochumsen vd.,2012). Ayrıca, yapılan araştırmalarda kütüphanelerin fiziksel konfor koşulları ile kullanıcı ziyaret süreleri arasında doğrudan bağlantı olduğu ortaya çıkmış, bu bağlamda kütüphanelerin mekânsal kurgusu büyük önem kazanmıştır (Rizzo, 2002; Emsen & Örmecioğlu, 2020). Bu sebeple, akademik kütüphanelerde kullanıcı ihtiyaçlarını ve fiziksel konfor koşullarını en uygun ve en üst seviyede karşılayan bir çalışma ortamı ortaya koyulması bir zorunluluktur (Aabo vd., 2010).

Bazillion (2002), çok az kişinin kütüphanelerin fiziksel mekân olarak yok olacağını düşündüğünü, elektronik yayınların artmasıyla birlikte kütüphanelerin form, fonksiyon ve mekân organizasyonunun değişeceğini, basılı kaynaklara yönelik mekân taleplerinin ciddi şekilde azalacağı, durağanlaşacağı ve bilgiye erişimin yeni araç ve yöntemlerle değişeceğini, bu arada, eğitim, öğretim ve öğrenme araçlarına olan kullanıcı ihtiyacına bağlı mekânlara ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir. Dijital çağda kütüphanelere birer fiziki mekân olarak ihtiyacın tamamen ortadan kalkmayacağını, grup çalışmaları, raf sistemleri vb. farklı kullanımların gelecekte var olacağını anlatmaktadır.

Zaugg ve Warr (2017), günümüze geldiğinde akademik kütüphanelerin, kitap, dergi gibi basılı materyallerin basit depoları olmaktan ziyade iş birliği ve bilgi edinme merkezleri haline geldiğini belirtmektedir. Yine Bazillion (2002) ve Choy ve arkadaşları (2016), günümüzde akademik kütüphanelerde bulunan alanların yeni nesil akademik kütüphanelerde oldukça farklı şekillerde oluşturulması gerekeceğini, bu alanların, geleneksel kütüphanelerde bulunmayan bilgi galerileri, oyun salonları, soyunma ve uyku odaları, spor alanları, kafeler, anaokulu, elektronik sınıflar, grup çalışma alanları gibi mekânları ihtiva edebileceğini dillendirmektedir. Bununla birlikte, Sadeh (2007), günümüzün kütüphane kullanıcılarının çoğunluğunun, internet çağında doğmuş olan ve bilimsel araştırma alışkanlıkları genel internet deneyimleriyle sıkı sıkıya bağlı olan kişiler olduğunu açıklamaktadır. Güvenilir bilgi kaynakları olarak hizmet vermeye devam etmek için, kütüphanelerin değişen dünyaya uyum sağlaması ve bu kullanıcıların mevcut ve gelecekteki bilgi ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini belirtmektedir.

Mevcut akademik kütüphaneler, yukarıda belirtilen bilgi ve iletişim teknolojileri devrimi sürecinde dijital erişim açısından değişimlere adapte olmaya çalışan bir görünüme bürünmüş ve fakat işlevsel/mekânsal açılardan oluşan kaybı ve boşluğu yeterince karşılayamamıştır. Tüm bu sebeplerden, akademi ve ülke gelişimi açısından ulusal akademik kütüphaneler araştırmaya değer görülmektedir. Akademik kütüphanelerin fiziki yapılarındaki iyileşmeler, sadece üniversitelerin gelişmesine yönelik değil, aynı zamanda bir vizyon oluşturma çabasıdır. Kütüphanelerin asıl varlığının akademinin ihtiyacına yönelik kurgulanmasıyla birlikte, toplumun geleceğine yön verebilecek bazı birtakım kaynaklara da sahip olması gerekmektedir. Bu kaynakların toplumun bugün ve gelecekteki ihtiyaçlarına yönelmesi, kütüphanelerin varlığının esas hedeflerinden olması beklenmektedir.

Ulusal çalışmalar açısından değerlendirildiğinde, kütüphane ile ilgili birçok çalışmaya rastlanılmaktadır. Bu çalışmaların çoğunluğu bilgi ve belge yönetimi alanında yapılmıştır. Mimarlık

alanında kütüphane çalışmalarında kütüphane mimarisine yönelik yeterince araştırma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Kütüphane üzerine yönelik mimarlık alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, kütüphane binaları örnekleri üzerinden incelemeler yapıldığı görülmektedir.

Yaman (1962), "Yarının Kütüphanesi Kitap Dünyasında Elektronik Makineler" başlıklı çevirisinde, daha o yıllarda kütüphanelerin alacağı şekille ilgili düşüncelerin olduğunu, elektronik ve dijital teknolojiye yönelik birtakım değişmelerin olacağını ve bu değişmelerin insana yardımcı olacağını ifade etmektedir. Yine de makinelerin insanların yerini tutmayacağını, insanın çalışmasının mükemmelleşmesine çok büyük katkı sunacaklarını belirtmektedir. Kitabın ve kütüphane binasının var olmaya devam edeceğini açıklamaktadır.

Göksel (1969), "Kütüphane Mimarisinde Modern Eğilimler" başlıklı çevirisinde, 1875 ile 1930 yıllarında kütüphanelerin standart bir biçime ve donanıma sahip olduğunu, 1930 yılından sonra kütüphane kavramının değiştiğini aktarmaktadır. Bu dönemde, akademik kütüphanelerde dikkate değer değişikliklerin olduğunu belirten yazar, öğrencilere dönük bir anlayışın bu zaman zarfında ortaya çıktığını belirtmektedir. Akademik kütüphanenin tam manasıyla ayrı bir bina olarak 1940 yılı sonlarında Harvard Üniversitesi (A.B.D.) ile ortaya çıktığını anlatan yazar, bu fikrin diğer üniversitelerce hızlıca benimsenerek yeni kütüphane binalarının inşa edildiğini söylemektedir. Yazarın aktardığına göre, bu gelişmelerden sonra, kütüphanelerdeki kullanım değişik amaçlar doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Yeni malzemelerle birlikte kütüphane mimarisinin iç ve dış mekânıyla birlikte değişmekte olduğunu anlatmaktadır.

Moran (1980), akademik kütüphanelerin organizasyonunun geliştirilmesine yönelik yaptığı çalışmada, kütüphane çalışanlarının kütüphanenin gelişmesine yönelik rolleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Çelik ve Uçak (1993) yaptıkları çalışmalarında kullanıcıların çağdaş gelişmeleri takip edebilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmektedir. Üniversite kütüphanelerinde enformasyon teknolojisinin sağladığı olanaklar üzerinde önemle durulmalıdır. Güncel araştırmaları takip edebilmek için hem ulusal hem de uluslararası üniversite kütüphaneleri arasında bilgi ağı kurulmalıdır.

Keseroğlu (2010) "Kütüphanenin Değişen Mimarisi" adlı çalışmasında, bilgisayar teknolojisi ile kütüphanecilik alanında köklü değişiklikler yaşandığını belirtmektedir. Geçmişin korumacı yaklaşımına karşı açık alan ve özgürce belgeye ulaşım sunan ortamlar oluşturulmuştur. Geniş alanlarda sunulan depolar, süreli yayın ve kitap dışı belge alanları bilgisayar boyutuna indirgenmeye başlamıştır. Bu anlamda Keseroğlu, yeni kütüphane tasarımlarında bilgisayar ile geleneksel kitap arasındaki uyumun sağlanması gerektiğini ve kütüphanelerin temel işlevinin 'bilgi' ye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Geniş ve rahat çalışma ortamları, açık erişim ortamları, toplu çalışma mekânları, bilgisayar teknolojisini yaşayan ve gelenekseli zorlayan mekânların ortaya koyulması gerektiğini düşünmektedir.

Odabaş ve Polat (2011), Türkiye'de üniversite kütüphanelerinde standartlar üzerinde yaptıkları çalışmalarında, Türkiye'de kamu ve özel üniversite kütüphaneleri arasındaki farklılığın boyutuna dikkat çekmektedir. Kamu üniversitesi kütüphanelerinin vakıf üniversitesi kütüphanelerine göre oldukça geri

kaldığını, gelişmişlik düzeyi bakımından her iki kütüphane türünde kendi içinde oldukça farklı değerlere sahip olduklarını söylemektedirler. Türkiye’de akademik kütüphanelerle ilgili birçok çalışma yapıldığını, ancak çoğunda kütüphanenin bir bölümünün ele alındığını belirtmektedir. Sonuç olarak, üniversite kütüphanelerine yönelik standartların oluşturulmasının koordinasyonun etkinliği açısından önemli olduğunu önermektedir.

Aydın (2012), 2009 yılında Marco Muscogiuri tarafından yazılan makaleyi “İtalya’da Kütüphane Mimarisi: Senaryolar, Stratejiler ve Fırsatlar” ismi ile çevirmiştir. Makalede, geleneksel kütüphanenin gelişimine yönelik tartışmalar yapılmış, İtalya’nın bu konuda geri kaldığı, hizmetin kitap ve okuma teşviki ile sınırlı olduğu, 2000-2008 arasında onlarca kütüphane açılmasına rağmen aktif kullanımın %20-25 seviyelerinde olduğu belirtilerek kütüphanelerin değişmesi gerektiği konusuna değinilmiştir. Bu değişimin olabilmesi için içerdiği mekânlarla beraber görsel etkiye sahip bir mimarisi olması gerektiği açıklanmıştır. İyi örnekler olarak, Viipuri, Utrecht üniversitesi, Berlin Staatsbibliothek, Seattle ve Avrupa Bilgi ve Kültür kütüphaneleri gösterilmiştir. Kütüphane mekânında esneklikten ziyade çok işlevli ve gelişime açık olarak yeni kullanım ve gereksinimlere uyum sağlamanın önemli olduğu anlatılarak iç mekâna yönelik öneriler getirilmiştir.

Küçükcan, (2012) “Engelli Kullanıcılar Açısından Kütüphane Binaları ve Karşılaşılan Sorunlar” başlıklı çalışmada, bedensel ve görme engellilerin hem kütüphanelere ulaşımında hem kütüphane içi ulaşımında karşılaştıkları sorunları dile getirerek kullanımda olan kütüphane binalarındaki eksikliklerden söz etmektedir.

Hashempour ve Taghizadeh Sapchi (2015), “Kütüphanelerin İç Mekân Tasarımına Yönelik Renk Etkileri” başlıklı çalışmalarında, kütüphane iç mekânında doğru renk kullanımının öneminden bahsetmektedir. Kütüphanelerde kullanıcının bilgi ve araştırma gereksiniminin uygun bir şekilde karşılanabilmesi için alanın özelliği ve işlevine uygun renk seçiminin kaliteyi ve verimi artıracığını açıklamaktadırlar.

Aydoğan Moza ve Tokman (2015), mevcut kütüphaneleri inceledikleri “Bilişim Teknolojileri ve Sürdürülebilir Mimarlık Yaklaşımlarının Yeni Kütüphane Mimarisi’ne Mekânsal Etkileri” başlıklı çalışmalarında, bilim teknolojileri ile öğrenme biçimlerinin değiştiğini, güncel kütüphane binalarının geleneksel binalara nazaran farklılaştığını, özel robot ve 3D gözlükler gibi yeni gelişmelerle kütüphane mimarisinin daha da farklılaşacağını öngörmektedir.

Delice Güller ve Bilbay (2016), “Kütüphane Yapılarında Okul Öncesi Çocuklara Yönelik İnteraktif Mekânların İrdelenmesi” başlıklı çalışmalarında, kütüphane mekânlarında çocuklara yönelik mekân düzenlemelerinin, çocukların ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, ailelerinde öğrenme ortamlarını çocuklarıyla beraber daha fazla kullanmasına olanak sağlayacağını ifade etmektedir. Ayrıca, çocuk kütüphanelerinin ayrı mekânlar olarak dünyada ilk defa 1835’te “West Cambridge” de, Türkiye’de ise 1925 yılında Akhisar’da (Manisa), ilk modern çocuk kütüphanesinin ise 1979-80 yıllarında Bakırköy’de (İstanbul) kurulduğunu belirtmektedir. Bununla beraber, sınırlandırılmış bir grup yerine, herkes tarafından

erişilebilir kütüphanelere olan ihtiyacı belirterek çocuk ve ailelerin bu mekânlardan yararlanmalarının mümkün olabileceğini değinmektedir.

Bezirci (2018), üniversite kütüphaneleri için kütüphane zenginliği ve niteliğinin kalite standardında belirleyici olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bina, bütçe, koleksiyon, teknoloji, personel ve kullanıcı hizmetleri bakımından desteklenmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Er Koçoğlu (2018), 21. yüzyılda yayımlanan geleceğin kütüphaneleri konulu çalışmalarını incelemiş ve sonrasında dikkat çeken unsurları değerlendirmiştir. Bu başlıklar, etkin ve dönüşen kütüphane kullanım alanı, lider ve personel yetkinliği, iş birliği (hizmetler ve derme), değişen kullanıcı profili ve kişiselleştirilmiş hizmetler ve bütçe kesintileri (tehdi di fırsata dönüştürme)'dir. Bu unsurlardan etkin ve dönüşen kütüphane kullanım alanına göre dijitalleşme, elektronikleşme ile birlikte kütüphanelerin fiziksel varlığı sorgulanmış ancak günümüzde ve yakın gelecekte kütüphanelerin yok olamayacağı ve aksine yenilikçi hizmetlerle alanın yeniden tasarlanması gerekliliğine odaklanılmıştır. Lider ve personel yetkinliği unsuruna göre kütüphanecilerin yeni nesil kullanıcılara hizmet vereceği için çağa uygun beceriler kazanmaları gerekmektedir. İş birliği (hizmetler ve derme) unsuruna göre kütüphaneler arası iş birliği olmakta, dijital dermelerin paylaşımı gibi iş birliği girişimleri tartışılan konular arasında yer almaktadır. Değişen kullanıcı profili ve kişiselleştirilmiş hizmetler unsuruna göre kullanıcılar hem nesil olarak hem de tipoloji olarak oldukça farklılaşmaktadır. Bu anlamda iyi bir kullanıcı analizi yapılmalı ve kullanıcı merkezli hizmet vermek gerekmektedir. Bütçe kesintileri unsuruna göre bütçe kesintileriyle karşı karşıya kalan kütüphaneler bağlı olduğu kuruluşa ve topluma olan olumlu etkisini gösterdikçe çeşitli bütçe kaynakları bulunacaktır.

Altuğ (2019), tez çalışmasında üniversite kütüphanelerinin fiziksel kriterlerin yanında kullanıcı ve toplum beklentisini, ihtiyaçlarını ve sosyal kriterlerini de sağlaması gerektiğini belirtmektedir.

Al Şensoy ve Midilli Sarı (2020), yaptıkları çalışmada yeni nesil akademik kütüphane kavramını tartışmaktadır. Dijital bilgiye her yerden erişilebileceğini belirterek bu bilgilere çok yönlü erişimin öneminden bahsetmektedir. Kimi çalışmada kütüphane binasına ihtiyaç olmadığının belirtildiğini, yine birçok çalışmada elektronik bilginin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesinin kütüphanelerin görev ve öneminin artmasını sağladığını aktarmaktadır. Akademik kütüphanelere yapılan yatırımların geleceğe büyük katkı sağlayacağını ifade etmektedir.

Aydoğan Moza (2020) tez çalışmasında dijital teknolojilerin etkisiyle üniversite kütüphanelerinde mekânsal değişimin nasıl olduğunu araştırmıştır. Araştırmacı, gelecek tasarımların kullanıcı+ekoloji+teknoloji üçgeninde ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Dijitalleşme ile tarama ağ sisteminin gelişeceğini buna bağlı olarak da arşiv-depo alanların küçülerek raf alanları yerine çalışma salonlarının büyüyeceğini ifade etmektedir. Engelliler için özel yardıma ihtiyaç duymadan gerekli mekânsal ve teknolojik donanımın tasarlanması gerektiğini ifade etmektedir. Güncel kütüphane tasarımlarında her alan çalışma fonksiyonunu sağlayacak şekilde düşünüldüğü için gelecek tasarımlarda sirkülasyon için ayrılan alanlar en az yer kaplayacak şekilde çalışma alanına dahil

olmalıdır. Dijitalleşme ile basılı kaynakların taranarak sanal ortama geçirilmesi ve elektronik kaynak sayısındaki artış ile arşiv-depo alanının küçülmesini öngörmektedir. Barkod sistemi kalkarak, IOT (Internet of things) ve Google Glass benzeri teknolojiler ile katalog taramasının raflar arasında yapılması gerektiğini belirtmektedir. Böylelikle yerinde olmayan kaynağın tespiti yapılarak güvenliği sağlanmış olacak ve kullanıcı arattığı anahtar kelimeye göre kütüphane içinde dolaşırken kaynağa yönlendirilebilecektir. Kütüphanelerin sürekliliğini sağlamak adına yeni nesil teknoloji ile yetişen kullanıcılar için kütüphane tasarım düşüncesi yeni tanım, mekân ve işlevlere açık olmalıdır. Üniversite kütüphanelerinde kullanıcılar öğrenci, akademisyen ve halk iken, yeni yapılacak olan kütüphanelerde üniversiteye ek gelir sağlamak için seminer ve toplantı odaları, teknoloji laboratuvarları özel işletmelere kiralanabileceği belirtilmektedir.

Emsen ve Örmecioğlu (2020), üniversite kütüphanelerinin tasarımının kullanıcı üzerine etkisine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Buna göre, kullanıcının kütüphanede kalma süresinin kütüphane tasarımıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Birkaç farklı kütüphanenin incelendiği araştırmada, kullanıcı taleplerinin önemli bir girdi olduğu, yapılacak mekân düzenlemelerinin kullanıcı ihtiyacına göre belirlenmesinin doğru olacağı belirtilmektedir.

Literatür çalışmaları bütünüyle değerlendirildiğinde, bilgiye erişen kullanıcının beklenti ve davranışlarının geçmişe nazaran değişmekte olduğu ve dijital teknoloji etkisiyle gittikçe farklılaşacağı söylenmektedir. Her ne kadar bilgiye erişim teknolojik araçlarla sağlanıyor olsa da güvenilir ve odaklanılabilir bir iç mekânın önemini koruyacağı belirtilebilir. Çağın değişimine paralel olarak kütüphane kavramıyla beraber bilgiye erişimin, dolayısıyla kütüphaneciliğin ve kütüphane mimarisinin değişmesi gerektiği görülmektedir. Yukarıdaki araştırmalarda da değinildiği gibi, kütüphaneler birçok çalışmaya konu olmuştur ve bu çalışmalar kütüphanelerin organizasyon ve işleyişine odaklanmıştır. Kütüphane mekânına yönelik çalışmalar ise hava kalitesi, renk, ses gibi fiziksel çevre faktörlerini içermektedir. Bununla birlikte, bu makalesinde odaklandığı üzere, ülkenin gelişimine katkı koymasından bakımından akademik kütüphanelere olan ihtiyaç göz önüne alındığında, akademik kütüphanelerin fiziki koşullarına yönelik yeni fikirler ortaya koyulması zorunludur ve konuya yönelik detaylı araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu açılarından, akademik kütüphaneler bağlamında Türkiye’de üretilen tezler vb. kaynaklarda konuya yeterince değinilmemesi ancak akademik kütüphanelerin neslin geleceğini inşa etmesindeki rolünün önemli olması, ülkenin gelişmişlik düzeyinde etkili olması sebebiyle, çalışma konusunun akademik kütüphanelere yöneltilmesi uygun bulunmuştur. Böylelikle, bu çalışmada ortaya konulan amaç ve hedeflerle, Türkiye’de mevcut ve yapılması planlanan kütüphane koşullarının sahip olması gereken özelliklere yönelik öneriler getirilmektedir.

Yöntem

Araştırma, seçili bir akademik kütüphane üzerinden kütüphanelerin mekânsal tasarım ölçütleri ve niteliklerine yönelik irdelemeleri içermektedir. Literatürde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak kütüphane hizmetleri ve koleksiyonu ile kullanıcı memnuniyeti arasındaki ilişkiye odaklandığı görülmektedir. Akademik kütüphanelerin mimari tasarımı ve niteliğine yönelik az sayıda çalışma

yapılmış, yapılan çalışmalarda ise akustik, hava kalitesi, renk gibi fiziki koşullarına odaklanılmıştır. Bu çalışmalarda, çoğunlukla öğrencilerin görüşlerine başvurulduğu görülmektedir. Bu görüşler değerlendirilirken anket, gözlem, bulguların analizi ve değerlendirmesi şeklinde bir yöntem benimsenmiştir. Yapılacak olan anket çalışması, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 30.04.2021 tarihli yapılan toplantısında 2021/140 nolu alınan karar ile etik olarak uygun bulunmuştur. Bu çalışmada, diğer araştırmalara benzer şekilde ve çerçevede ele alınan akademik kütüphane mekânının tasarım kısıtları ve niteliklerine yönelik gözlem, inceleme, anket, karşılaştırma, analiz ve değerlendirme çerçevesinde bir yöntem kullanılmış; ayrıca yapılan çalışmaların anket soruları da çalışmaya örnek teşkil etmiştir (Şeşen, 2019; Acartürk ve Akkaya, 2022; Kurulgan ve Çekerol, 2008; Çevik, 2015; Keser, 2007). Çalışma kapsamında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Merkez Kütüphanesi analiz edilerek üniversiteye bağlı Mimarlık Bölümü öğrencilerinin konuyla ilgili görüşleri istenmiş ve sonrasında bu görüşlere yönelik değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, akademik kütüphanelere yönelik ortaya konulan bu çalışmada cevap aranan araştırma soruları:

- Mevcut kütüphane koşulları Mimarlık bölümü öğrencileri için yeterince kullanışlı mıdır?
- Mimarlık bölümü öğrencileri için akademik kütüphanelerde olması istenen özellikler nelerdir?

şeklindedir. Araştırma soruları ve projenin amacı ve hedefleri çerçevesinde ortaya konulan temel varsayımlar:

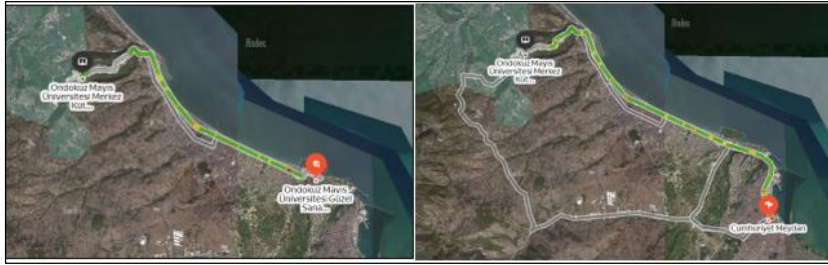
- Mevcut akademik kütüphanelerin fiziki mekânları Mimarlık bölümü öğrencilerinin ihtiyacını karşılamada yetersizdir.
- Mevcut akademik kütüphanelerin fiziki mekânlarındaki iyileştirmeler Mimarlık bölümü öğrencilerinin çalışma azmi üzerinde doğrudan etkilidir.
- Yeni nesil akademik kütüphanelerin fiziki mekânları mevcut kütüphanelerden oldukça farklı bir mimariye sahip olacaktır.
- Kullanıcıların tasarım süreçlerine katılımı, mekanın tasarımında ve buna bağlı olarak kullanımında önemli bir etkidir.

Çalışmanın ilk aşamasında, örneklem olarak şu an kullanımda olan Ondokuz Mayıs Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde incelemelerde bulunulmuştur. Bu kütüphanenin seçilme nedeni, kütüphanenin araştırmacıların görev yaptığı üniversiteye bağlı olması ve yapılacak araştırmalara ulaşım anlamında kolaylık sağlaması sebebi ile daha kısa sürede çalışma sonucuna erişileceğinin düşünülmüş olmasıdır. Seçilen kütüphanenin inceleme başlıkları temel olarak; yapım tarihi, vaziyet planı ve kent içerisindeki konumu, fiziksel ve sosyal imkânları, erişilebilirliği, dijital imkânları gibi ölçütler olmuştur. Araştırma, diğer fakültelerde bulunan katılımcılara ulaşmadaki zorluk ve salgın sürecindeki belirsizlikler nedeni ile araştırmacıların görev yaptığı Mimarlık Fakültesi'nde gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Görsel 1’de kütüphane binası gösterilmektedir. 2018 yılında yapımı tamamlanan, 10.500 metrekare kullanım alanlı 1 bodrum kat, zemin kat ve 3 normal kattan oluşan bu yapı, 700 kişilik oturma kapasitesine sahiptir. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi’nin Mimarlık Fakültesi’nin bulunduğu Güzel Sanatlar Kampüsü’ne olan uzaklığı 14 km’dir (Görsel 2).

Görsel 1. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Görsel 2. Kütüphane ve Güzel Sanatlar Kampüsü

Kütüphane, ana fonksiyon alanı olarak kitap koleksiyonları, süreli yayın odası, serbest oturma alanları, grup ve bireysel çalışma odaları, seminer salonu; sosyal kullanım alanı olarak kafeterya, idari kullanım alanı olarak ise yönetim ve teknik birimlere ait mekanlardan oluşmaktadır. Kütüphanede 1. katta 1 adet 180 m²’lik, 2. katta 2 adet toplamda 540 m²’lik, 3. katta 2 adet toplamda 540 m²’lik olmak üzere 5 adet kitap koleksiyon salonu, zemin katta 1 adet 270 m²’lik güncel yayın ve 1. katta 1 adet 180 m²’lik süreli yayın salonu bulunmaktadır. Her bir salonda öğrencilerin bireysel ya da grup halinde sessiz çalışmalarına imkan tanıyan masa grupları da yer almaktadır (Görsel 3).

Görsel 3. Kitap koleksiyon salonları

Kütüphanenin her bir katında öğrencilerin serbestçe oturup dinlenebilecekleri, ders çalışabilecekleri serbest oturma alanları düzenlenmiştir (Görsel 4).

Görsel 4. Serbest oturma alanları

Kütüphanenin 1. katında 8 adet toplamda 23 m²'lik öğrencilerin kullanımına, 3. katında da 9 adet toplamda 28 m²'lik akademik personelin bireysel olarak ders çalışmasına imkân tanıyan bireysel çalışma odaları tasarlanmıştır (Görsel 5).

Görsel 5. Bireysel çalışma odaları

Kütüphanenin 2. katında 108 m²'lik 1 adet grup çalışma odası bulunmaktadır. Öğrencilerin serbestçe, gruplar halinde çalıştıkları bu mekân, sessiz çalışma salonu olarak planlanmıştır (Görsel 6).

Görsel 6. Grup çalışma odası

Kütüphanenin 1. katında 1 adet, 100 m²'lik 75 kişilik seminer salonu bulunmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7. Seminer salonu

Kütüphanenin zemin katında 1 adet 200 m² kafeterya düzenlenmiştir. Çalışma aralarında öğrencilere dinlenme imkânı tanıyan bu mekân, öğrencilere bir yandan sosyalleşme imkânı da sunmaktadır (Görsel 8).

Görsel 8. Kafeterya

Yönetime ve teknik birimlere ait mekânlardan oluşan 450 m²'lik idari kullanım alanı, kütüphane içerisinde tüm katlarda ayrı ayrı organize edilmiştir. Bu mekânlar, toplamda 39 idari personele hizmet vermektedir. Ayrıca, bina genelinde 2 adet 10 kişilik, 1 adet de 3 kişilik toplam 3 asansör bulunmaktadır. Kütüphanede zemin katta 1 adet 300 m² internet bağlantılı bilgisayar parkı bulunmaktadır. Bilgisayar kullanımına ek olarak park içerisinde öğrencilerin bireysel ya da grup halinde sessiz çalışmalarına imkan tanıyan masa grupları da yer almaktadır (Görsel 10).

Görsel 10. Bilgisayar parkı

Kütüphane binasında yapılan incelemenin ardından anket aşamasına geçilmiştir. Etik kurul izni alınmasından sonra öğrencilere uygulanan anket, literatürden yararlanılarak taslak bir metin halinde oluşturulmuştur. Pilot çalışma sürecinde 10 öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, anket taslağında bulunan anlaşılmayan kısımlar anketten çıkarılmış ve anket nihai halini almıştır. Salgın koşulları sebebiyle ve Merkez Kütüphanenin mesafesi dolayısıyla birinci ve ikinci sınıf öğrencileri kütüphane hizmetlerinden çok az fayda sağladığından anket yapılacak katılımcılara eklenememiştir. Ayrıca, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin tamamı kütüphane ortamında bulunmadıklarından çalışma kapsamı daraltılmıştır. Sonuç itibarıyla, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Mimarlık Bölümünde eğitim görmekte olan tüm sınıflar dâhil toplam 478 öğrenci arasından 47 öğrenci ile yüz yüze anket görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Çalışma kapsamında elde edilen veriler sırasıyla; (1) Katılımcılara yönelik bilgiler, (2) Kütüphane kullanımına yönelik görüşler, (3) Kütüphanenin fiziki durumuna yönelik görüşler, (4) Kütüphane binasına yönelik öneriler olmak üzere dört temel başlıkta derlenmiştir. Saha çalışmasından edinilen bilgiler ve öğrenci görüşleri aşağıda detaylarıyla açıklanmaktadır.

Araştırmada 3. ve 4. Sınıf lisans öğrencileri katılımcı olarak yer aldığından öğrencilerin %95,8'i 18-25 yaş aralığında olup geri kalanı 26-35 yaş aralığındadır. Katılımcı öğrencilerin memleketine bakıldığında, %16,7'si Samsun, %12,5'i Trabzon, geri kalan ise 22 farklı şehir olmak üzere Ankara, Malatya, Kocaeli, Hatay, İzmir ve Adana gibi illerden oluşmaktadır. Öğrencilerin %68,1'i kız öğrenci, %31,9'u ise erkek öğrencidir. Öğrencilerin tamamı bekâr olup %38,3'ü 3. Sınıf, %61,7'si ise 4. Sınıf öğrencisidir.

Bu araştırmanın ikinci kısmını oluşturan kütüphane kullanımına ilişkin değerlendirmeler sekiz başlıktan oluşmaktadır. Bazı sorularda, katılımcı öğrencilerden tek seçenek işaretlemeleri istenmiş, bazılarında ise en fazla üç veya birden fazla seçenek işaretlemesi istenmiştir. 6 adet soruya "diğer" seçeneği eklenerek olup katılımcının istediği cevabı verebilmesi sağlanmıştır.

Kullanıma yönelik olarak öğrencilere kütüphaneyi hangi sıklıkta ziyaret ettikleri sorulmuştur. Katılımcıların %63,8'i ayda 1-3 defa, %6,4'ü iki haftada 1 defa kullandıklarını belirtmişlerdir. %29,8'i ise hiç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Kullanma zamanına bakıldığında, katılımcıların %23,4'ü sabah saatlerinde, %17,0'ı öğle saatlerinde, %12,8'i akşam saatlerinde, %23,4'ü hafta sonları kütüphaneyi kullanmaktadırlar.

Merkez kütüphanenin aylık kullanım süresine bakıldığında, katılımcı öğrencilerin %31,9'u 0-2 saat, %17,0'ı 4-6 saat ile 6-8 saat, %8,5'i 8-10 saat ile 10-12 saat, %6,4'ü 2-4 saat ile 12-14 saat arasında kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilere kütüphaneyi hangi amaçla kullandıkları sorulmuş ve 3 seçenek belirtebilecekleri açıklanmıştır. Buna göre, 1. seçenekte %80,9'u ders çalışmak, %2,1'i araştırma yapmak, %2,1'i interneti kullanmak, 2. seçenekte %21,3'ü kitap ödünç almak, %14,9'u araştırma

yapmak, %10,6'sı interneti kullanmak, 3. seçenekte %10,6'sı araştırma yapmak, %6,4'ü interneti kullanmak, %6,4'ü dinlenmek olarak cevap vermişlerdir.

Mekân kullanımına bakıldığında, öğrencilerin %42,6'sı sessiz çalışma alanlarını, %38,3'ü sesli çalışma alanlarını, diğer öğrenciler ise diğer alanları (sürelî yayın okuma alanı, çalışma kabinleri gibi) kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Kütüphane kaynaklarından hangilerinin kullanıldığı sorusuna 3 seçenekle cevap verebilecekleri istenmiştir. Katılımcı öğrenciler 1. seçenekte %51,1 oranında basılı kitaplar, %10,6 oranında veri tabanları, %6,3 oranında elektronik kitaplar, elektronik dergiler ve basılı dergiler, %23,4 oranında diğer seçeneklerini işaretlemişlerdir. 2. seçenekte %74,5'i cevap vermemiş, %17,0'ı basılı dergiler, %6,4'ü veri tabanları, %2,1'i basılı dergiler olarak cevap vermiştir. 3. seçenekte %95,7'si cevap vermemiş, %2,1'i basılı dergiler, %2,1'i elektronik kitaplar olarak cevap vermiştir.

Öğrencilerin %80,9'u kütüphaneyi yeterince kullanmadıklarını, %17,0'ı ise kullandıklarını ifade etmiş, %2,1'i cevap vermemiştir. Kütüphaneyi yeterince kullanmadığını belirten öğrencilerin %83,2'i ise kütüphanenin uzak olduğunu, %10,5'i fırsat bulamadığını, %4,2'si gerek duymadığını, %2,1'i ev ortamında çalıştığını ifade etmiştir. Kütüphaneye gitmeye engel olan en önemli etken olarak öğrencilerin %12,8'i bir engelin olmadığını, %36,2'si zamanının olmadığını, %10,6'sı gerek duymadığını belirtmiş, %38,3'ü ise diğer seçeneğini işaretlemiştir. Diğer seçeneğini belirten öğrencilerin tamamı, kütüphanenin Mimarlık Fakültesine uzak olduğu cevabını vermiştir.

Anketin önemli bir kısmını kütüphanenin fiziki özelliklerine yönelik görüşler oluşturmaktadır. Bu bölüm, toplamda 24 sorudan oluşmakta olup öğrencilerin sorulara 5'li likert tipi (1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) şeklinde cevap vermesi istenmiştir. “Merkez kütüphane binası ulaşım açısından avantajlı bir yerdedir.” sorusuna öğrencilerin %21,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %36,2'si katılmıyorum, %10,6'sı fikrim yok, %29,8'i katılıyorum, %2,1'i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Merkez kütüphanenin görsel mimarisinden memnunum.” sorusuna öğrencilerin %17,0'ı kesinlikle katılmıyorum, %34,0'ı katılmıyorum, %25,5'i fikrim yok, %17,0'ı katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Merkez kütüphane binası çalışma, öğrenme ve araştırma için kullanıcı ihtiyaçlarına cevap verebilecek konforlu bir binadır.” sorusuna öğrencilerin %14,9'u katılmıyorum, %14,9'u fikrim yok, %59,6'sı katılıyorum, %10,6'sı ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Merkez kütüphane binasının fiziksel ortamı güvenlik açısından yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %8,5'i kesinlikle katılmıyorum, %10,6'sı katılmıyorum, %25,5'i fikrim yok, %48,9'u katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

Tablo 1. Kütüphanenin Mekânsal Niteliklerinin Mimarlık Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi

“Merkez kütüphane binasında bireysel çalışma bakımından yeterli ve uygun alanlar vardır.” sorusuna öğrencilerin %8,5’i kesinlikle katılmıyorum, %27,7’si katılmıyorum, %14,9’u fikrim yok, %44,7’si

katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Merkez kütüphane binasında grup çalışması bakımından yeterli ve uygun alanlar vardır.” sorusuna öğrencilerin %10,6'sı kesinlikle katılmıyorum, %19,1'i katılmıyorum, %29,8'i fikrim yok, %34,0'ı katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

“Merkez kütüphane binasında sosyalleşme alanları bakımından yeterli ve uygun alanlar vardır.” sorusuna öğrencilerin %10,6'sı kesinlikle katılmıyorum, %27,7'si katılmıyorum, %36,2'si fikrim yok, %23,4'ü katılıyorum, %2,1'i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphanedeki bilgisayar sayısı yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %17,0'ı katılmıyorum, %61,7'si fikrim yok, %17,0'ı katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

“Kütüphanedeki oturma yeri sayısı yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %19,1'i kesinlikle katılmıyorum, %23,4'ü katılmıyorum, %23,4'ü fikrim yok, %27,7'si katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphanedeki masa ve sandalyeler ergonomik bakımdan yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %4,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %10,6'sı katılmıyorum, %19,1'i fikrim yok, %59,6'sı katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphanedeki çalışma koltuklarının, masaların elektronik donanım için prizleri yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %27,7'si kesinlikle katılmıyorum, %6,4'ü katılmıyorum, %23,4'ü fikrim yok, %38,3'ü katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

“Kütüphane doğal aydınlatma (gün ışığı alımı) bakımından yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %14,9'u katılmıyorum, %31,9'u fikrim yok, %44,7'si katılıyorum, %8,5'i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphane yapay aydınlatma (ışıklandırma) bakımından yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %6,4'ü katılmıyorum, %25,5'i fikrim yok, %55,3'ü katılıyorum, %12,8'i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

“Kütüphane havalandırma bakımından yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %10,6'sı kesinlikle katılmıyorum, %12,8'i katılmıyorum, %29,8'i fikrim yok, %34,0'ı katılıyorum, %12,8'i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphane ısıtma bakımından yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %8,5'i kesinlikle katılmıyorum, %10,6'sı katılmıyorum, %21,3'ü fikrim yok, %53,2'si katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphane işitsel konfor bakımından yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %12,8'i katılmıyorum, %31,9'u fikrim yok, %51,1'i katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

“Kütüphanedeki oturma düzeninden memnunum.” sorusuna öğrencilerin %6,4'ü kesinlikle katılmıyorum, %12,8'i katılmıyorum, %19,1'i fikrim yok, %57,4'ü katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. “Kütüphane temizliğinden memnunum.” sorusuna öğrencilerin %4,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %19,1'i katılmıyorum, %25,5'i fikrim yok, %44,7'si katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

“Kütüphanede kullanımı kolaylaştıran yönlendirici işaret ve tabelalar yeterlidir.” sorusuna öğrencilerin %4,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %23,4'ü katılmıyorum, %40,4'ü fikrim yok, %27,7'si katılıyorum,

%4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. "Kütüphanedeki rafların düzeninden memnunum." sorusuna öğrencilerin %6,4'ü kesinlikle katılmıyorum, %14,9'u katılmıyorum, %29,8'i fikrim yok, %42,6'sı katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

"Kütüphanedeki zemin kaplamasından memnunum." sorusuna öğrencilerin %4,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %14,9'u katılmıyorum, %36,2'si fikrim yok, %38,3'ü katılıyorum, %6,4'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. "Kütüphanedeki tuvalet ve lavabo sayısı yeterlidir." sorusuna öğrencilerin %2,1'i kesinlikle katılmıyorum, %14,9'u katılmıyorum, %27,7'si fikrim yok, %51,1'i katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. "Kütüphanedeki tuvalet ve lavaboların temizliğinden memnunum." sorusuna öğrencilerin %17,0'ı kesinlikle katılmıyorum, %17,0'ı katılmıyorum, %27,7'si fikrim yok, %36,2'si katılıyorum, %2,1'i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

"Genel olarak OMÜ Merkez Kütüphanesinden fiziksel koşullar itibarıyla memnunum." sorusuna öğrencilerin %4,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %19,1'i katılmıyorum, %27,7'si fikrim yok, %44,7'si katılıyorum, %4,3'ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

Kütüphane binasına yönelik önerilen görüşleri anlamak amacıyla "Bir Mimarlık Bölümü öğrencisi olarak nasıl bir kütüphane mimarisi olmasını istersiniz?" olarak açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin %27,6'sı daha modern, %14,9'u aydınlık, %10,6'sı kolay erişilebilir, %6,4'ü bireysel odaların fazla, %4,3'ü her bölüme hizmet edebilecek alanlara sahip, %4,3'ü ferah, %2,1'i grup çalışmalarına uygun, %2,1'i loş ve tarihi hissettiren bir kütüphane olarak cevaplamıştır. %27,6'sı ise cevap vermemiş, %4,3'ü ise mimari açıdan mevcut kütüphaneyi yeterli bulduklarını ifade etmiştir.

"Bir kütüphanede hangisi sizin için en önemli özelliktir?" sorusuna 3 seçenekle cevap verebilecekleri açıklanan öğrenciler ilk üç seçenek olarak; %46,8 oranında kütüphanenin fiziksel koşulları, %23,4 oranında ulaşım kolaylığı ve rahatlığı, %14,9 oranında koleksiyonun sayı ve içerik olarak zenginliği seçeneklerini işaretlemişlerdir. "Merkez kütüphane nelere sahip olsa daha sık ziyaret ederiniz?" sorusuna, öğrencilerin %14,9'u cevap vermemiş, %46,8'i daha fazla erişilebilir olması, %17,0'ı çalışma alanlarının daha fazla olması, %6,4'ü açık kalma süresinin daha fazla olması, %6,4'ü daha fazla sosyal alanların olması, %4,3'ü koleksiyonun daha fazla olması, %2,1'i fikrim yok, %2,1'i grup çalışma alanlarının fazla olması şeklinde yanıtlamıştır.

Tartışma

1990'ların ortalarından bu yana, kütüphane kullanıcılarının beklentileri ve davranışları büyük bir değişim geçirmektedir. Dijital teknoloji kullanımının çoğalması, kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için kütüphane desteğine bağımlılıklarını azaltmıştır (Sadeh, 2007). Yine de öğrenciler, daha sessiz, grup ve teknoloji açısından zengin öğrenme alanları aramakta ve taleplerini dile getirmektedir (Beard & Dale, 2010). Bu çerçevede, dijital teknoloji ile birlikte mimari bilgiye kolay ulaşma imkânı bulunmaktadır ancak zengin öğrenme ortamı arayan öğrenciler için kütüphane mekânı

oldukça önem kazanmaktadır. Bu araştırmada, mimarlık bölümü öğrencilerinin kütüphaneleri haftada birden fazla kullanmaları beklenirken bu çalışma kapsamında çok daha az kullandıkları görülmektedir. Kütüphaneyi yeterince kullanmama sebeplerini ise kütüphanenin kampüse olan uzaklığına bağlamışlardır. Öğrencilerin cevaplarına bakıldığında, bunun farkında oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin yaklaşık yarısına göre kütüphane binasının daha fazla erişilebilir olması halinde daha fazla ziyaret edebileceklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerden kütüphaneye gitme ile ilgili daha detaylı bilgi istendiğinde, üçte birinin yine kütüphanenin uzaklığından bahsetmiş, üçte biri ise zamanlarının olmadığını belirtmiştir. Bu duruma göre, kütüphane mesafesinin kampüse olan uzaklığı kütüphane kullanımını azaltmaktadır ve bunun haricinde de öğrencilerin kütüphaneye gitme konusunda zaman ayırmadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Akademik kütüphaneler, kullanıcı için sessiz bir ortam ihtiyacını karşılamaktadır. Ancak bu mutlak bir sessizlik anlamına gelmemektedir. Bunun yerine, akademik kütüphanelerin, öğrencilerin ve diğer kullanıcıların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilecek olanaklara sahip alanlar olması gerekmektedir (Sen, 2019). Bu çeşitli ve farklı ihtiyaçları karşılamak için kütüphane alanının esnek olması gerekir (Beard & Dale, 2010:490). Bu araştırmaya göre, mimarlık bölümü öğrencilerinin kütüphaneyi kullanma amaçlarından en önemlisi ders çalışmaktır. Ders çalışırken, öğrencilerin yarıya yakını daha çok sessiz çalışma alanlarını tercih etmektedirler. Mimarlık eğitiminde görsel bilgi edinimi oldukça önemlidir. Öğrencilerin yaklaşık yarısı basılı kitapları tercih etmekte olduğunu belirtmiştir. Araştırma sonucu, Sen (2019) ve Beard ve Dale'in (2010) belirttiğine benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bu sonuca göre, kütüphane mekânının içerdiği basılı kaynaklar ve farklı kullanıcılar için gereken mekânlar açısından önemini koruduğu belirtilebilir.

Akademik kütüphanelerin kullanımı öğrenci performansını ve azmini artırmaktadır (Barnett, et al., 2016:120). Bununla beraber, üniversiteler, öğrencilerin ilgilerini çekebilecek yaratıcı, yenilikçi ve ihtiyaçlarının karşılandığı kütüphanelere ihtiyaç duymaktadır (Zaugg & Warr, 2017:180). Bu açıdan kütüphanelerin fiziksel özellikleri önem kazanmaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin yarıya yakını kütüphane fiziksel koşullarından genel itibariyle memnundur, ancak üçte biri fikir bildirmemiştir. Öğrencilerin çoğunluğu kütüphane binasının öğrenme ve araştırma ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmiştir. Ancak, yarısından fazlası kütüphanenin fiziki özelliklerine göre ulaşım açısından avantajlı yerde olmadığını belirtmiştir. Buna göre, kütüphane mekânı öğrenci ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olsa bile, kütüphaneye erişim öğrenciler açısından oldukça önemlidir ve kullanımı etkilemektedir. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencilerinin mevcut kütüphane üzerinden değerlendirmeleri, literatürde belirtilen sonuçlara benzer çıkmıştır. Bununla birlikte, çalışma kapsamında geliştirilen “mevcut akademik kütüphanelerin fiziki mekânları Mimarlık bölümü öğrencilerinin ihtiyacını karşılamada yetersizdir.” varsayımı çalışmanın sonuçları açısından tam olarak desteklenmemektedir ve mevcut fiziki mekanların ihtiyacı karşıladığı, ancak bazı konularda eksikliklerin bulunduğu görülmektedir.

Kütüphane binasının öğrenci ihtiyaçlarını karşılaması bakımında verilen cevaplara daha detaylı değerlendirildiğinde, bireysel ve grup çalışma alanları, sosyalleşme alanları, binadaki ortam güvenliği, oturma yeri sayısı, bilgisayar sayısı, elektronik donanım açılarından öğrencilerin yaklaşık üçte birinin memnun olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, eksiklere rağmen öğrenciler kütüphane içerisinde öğrenme ve araştırma ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir ortam bulabilmiştir. Düzen (raf, masa ve sandalye, oturma) ve tuvalet ihtiyacı alanları konusunda öğrencilerin çoğu kütüphaneden memnun olmakla birlikte temizlik ve yönlendirici işaretler konusunda bu kadar memnun görünmemektedir. Tuvalet alanlarının çoğunlukla öğrenciler ve diğer kütüphane kullanıcıları tarafından kullanıldığı düşünüldüğünde, temizlik konusundaki eksiklikten öğrencilerinde sorumlu olacağı düşünülebilir. Yine de kütüphane yönetiminin bu konuya daha fazla hassasiyet göstermesi uygun olacaktır.

Akademik kütüphanelerde, dijital teknoloji ve değişen kullanıcı ihtiyacına yönelik proaktif bir hizmet anlayışının olması zorunludur. Bu sebeple, odak grupları için özel alanlar, doğal ışığın mümkün olduğunca iç mekânda kullanılması, doğal malzemelerin kullanılması, bazı sanat eserlerinin sergilenmesi gibi seçenekler kütüphane binasına aidiyeti artıracak yaratıcı alanlar oluşturulmalıdır (Sen, 2019). Öğrencilerin kütüphane mimarisine yönelik düşüncelerine genel olarak bakıldığında yaklaşık üçte birinin cevap vermemesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, literatüre benzer şekilde, öğrencilerin yaklaşık üçte birisi daha modern, az bir oran ise doğal ışığı içeri alan, kolay erişilebilir bir kütüphane olması gibi cevaplar vermiştir. Öğrencilerin yaklaşık yarısına göre kütüphanenin fiziksel koşulları diğer özelliklerine nazaran daha önemli görünmektedir. Tam da bu noktada, mevcut kütüphane kullanıcılarının kaybedilmemesi ve dijital araştırma alanlarına yönelmesinin önlenmesi için ihtiyaçların daha fazla farkına varılması bir zorunluluktur. Akademik kütüphaneler, kullanıcı dostu, algısal ve görsel açılardan çekici olmalı, beklentileri ve alışkanlıkları karşılamalıdır. Gelenekseli yeni ve modern olanla birleştirmeli, birbiriyle ilişkilendirmeli ve daha iyi hizmetler sunmalıdır (Mercun & Zumer, 2008:258). Bu bakımdan, çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar "mevcut akademik kütüphanelerin fiziki mekânlarındaki iyileştirmeler OMÜ Mimarlık Bölümü öğrencilerinin çalışma azmi üzerinde doğrudan etkilidir." varsayımını desteklemektedir.

Bu araştırma sonuçlarına göre, seçili kütüphane mimarisi üzerine (görsel, doğal ve yapay aydınlatma, havalandırma, ısıtma, işitsel konfor) yöneltilen sorulara verilen cevaplarda, öğrencilerin çoğunluğu olumlu düşüncelere sahiptir. Bununla birlikte, beklenmedik bir şekilde katılımcı öğrencilerin yaklaşık üçte biri fikri olmadığını belirtmiştir. Çalışmanın bulgularından anlaşılacağı üzere, öğrencileri bu düşüncelere sevkeden sebebin kütüphaneyi kullanımındaki esas amacın çoğunlukla ders çalışmak olması olarak belirtilebilir. Hâlbuki mimarlık eğitimi alan ve üst sınıfta bulunan bir öğrencinin, amacı ders çalışmak olsa bile, mesleki anlamda farkındalığının olması ve içinde bulunduğu herhangi bir binayı ve mekânı mimari anlamda eleştirel bir gözle değerlendirmesi gerekmektedir. Bu açıdan, fikir beyan etmeyenlerin varlığı, öğrencilerin mesleki anlamda yeterince olgunlaşmadıklarını ve mesleki olarak kendilerini daha fazla geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir.

“Yeni nesil akademik kütüphanelerin fiziki mekânları mevcut kütüphanelerden oldukça farklı bir mimariye sahip olacaktır.” varsayımı açısından çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, öğrenci beklentilerinin farklı bir mimariden ziyade, ihtiyaçlarının karşılanacağı bir mekân anlayışına yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, çalışmanın sonuçları varsayımı tam olarak desteklememektedir.

Öğrencilerin üçte birinin mekanın fiziksel özelliklerine yönelik herhangi bir yorumda bulunmaması, kullanıcı beklentilerinin dahi şekillenmediğini göstermiş olsa da öğrencilerin bir çoğu mekan tasarımı üzerine yorumda bulunabilmiştir. Araştırma bulgularından ortaya çıkan sonuçlar bakımından yeni nesil akademik kütüphane tasarımında ve bilgi ve diğer ihtiyaçların karşılanmasında, fakülte çalışanları, akademik personel, öğrenciler ve dış paydaşlar gibi tüm kullanıcılarla istişare edilmesi ve mekân kurgusunun bu çalışmalara göre belirlenmesi gerekmektedir. Böylece tasarım geliştirme sürecine her kullanıcı katkı sağlayacaktır. Üniversitelerin bilimsel ve bağımsız kurumlar olması dolayısıyla, öğrenci ve öğretim elemanlarının akademik kütüphanelerden talepleri ve beklentilerinin bilimsel bilgiye yönelik olacağı da açıktır. Sonuç olarak, fikir birliğine vararak herkesin ihtiyaç duyacağı alanları uygun bir seviyede içinde barındıran bir kütüphane binası çok daha fazla kullanıcıya hitap edecek ve içinde çok daha fazla zaman geçirilecektir. Bu noktada önemli olan, bir binanın bir an önce inşa edilmesi değil, ihtiyaca en uygun şekilde cevap verebilmesidir.

Sonuç ve Öneriler

Dijital teknolojiler geliştikçe, akademik kütüphanelerin kullanıcının ihtiyaç ve beklentileriyle birlikte bu değişime adapte olmaları gerekmektedir. Günümüzde, basılı materyaller yerini elektronik kaynaklara ve elektronik kütüphanelere bırakmaktadır. Bu durum, kütüphane kullanıcılarının kütüphaneye yönelik fiziki bir mekâna ihtiyaç olmadığına dair bir fikir oluşturmaktadır. Ayrıca, farklı elektronik kaynaklara ulaşabilecekleri karmaşık ağlar üzerinden araştırmaya yönelmelerine sebep olmaktadır. Kullanıcılar için artık kütüphaneye giriş, fiziki bir mekâna girmekten ziyade, kütüphanenin elektronik adresine girmekle eşdeğer tutulmaktadır. Bilgi edinme ihtiyacı duyan kütüphane kullanıcıları, önceki nesillere göre farklı bilgi ve becerilere ihtiyaç duymaktadır ve bu ihtiyaçlarını çoğunlukla etraflarında buldukları teknolojiden sağlamaya çalışmaktadır. Bu değişim, kütüphane hizmetlerinin ve bu hizmetin verileceği mekânların yeniden düşünülmesi ve bu ihtiyaçlara cevap verebilecek mekânlar halinde tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu açıdan, akademik kütüphanelerin alternatif bir bilgi edinimi mekânından ziyade, rahat, kullanıcı eğilimleri ve kaliteyi birlikte içeren bir öğrenme ortamı sağlaması gerekmektedir. Akademik kütüphaneler, yenilikçi çözümleri içeren, kullanıcı alışkanlıklarına uyan ve buna göre tasarlanması gereken mekânlar olmalıdır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatın içerisinde olduğu dönem olarak günümüzde, kütüphanecilik kavramsal olarak gelenekselden ve kitap odaklı bir mekândan öte bir boyuta geçmiş ve kullanıcıyı merkeze alan dijital bir mekân anlayışına doğru bir yönelime girmiştir. Bu değişim çerçevesinde, akademik kütüphaneler, değişen dünyaya uyum sağlamanın ve hizmetlerini günümüzün bilgi arayanları için uygun tutmanın yollarını aramaktadır. Dahası, kütüphanelerin araştırma sürecini ilgi

çekici hale getirmesi ve bunu kullanıcıların normal iş akışına entegre etmesi gerekir. Akademik kütüphaneler bu nedenle lisans öğrencileri ve araştırmacılar tarafından teknolojik olarak yönlendirilebilen mekânlar sağlamalı, kampüs içi yaşam, öğrenim ve araştırmanın merkezi olmalıdır.

Akademik ihtiyacı duyduğu bilgi kaynağı dolayısıyla kütüphane mekanlarına olan istek ve talep devam etmektedir. Bu yüzden, kütüphane mekan kalitesinin artırılmasına yönelik planlanan çalışmaların bir yol haritası planlaması yapılarak kapsamlı bir şekilde tasarlanması ve uygulanması önemli görülmektedir. Bunun ortaya konulabilmesi için kütüphane mekanının kullanıcı memnuniyetine bağlı ve kullanıcı ile birlikte şekillendirilmesi gerekmektedir. Farklı özelliklere sahip kullanıcıların bir araya gelerek karar mekanizmasına katılması, mekan ihtiyacının karşılanmasında çok daha faydalı olacaktır. Karar vericilerin, diğer kamu kurum, kuruluş, yerel yönetimler, meslek odaları gibi paydaşlar ile birlikte ortaya koyacağı çözümler mekan çözümlerinde oldukça etkili olacaktır. Kütüphane gibi kamusal mekanlarına değer veren ülkelerin gelecekte daha güçlü olacağından hareketle, geleceğe yapılacak yatırımda kütüphane mekanlarında hak ettikleri yeri alması gerekliliği yadsınamaz bir gerçektir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %60, 2. Yazar: %40, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Bir Akademik Kütüphanenin Mekansal Tasarım Ölçütleri ve Niteliklerinin Mimarlık Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aabo, S., Audunson, R., Varheim, A. (2010). How do public libraries function as meeting places?, *Library & Information Science Research*, 32, 16-26.
- Acartürk, R. ve Akkaya, M.A.,2022. Lisansüstü Öğrencilerde Kütüphane Kaygısının Kütüphane Kullanımına Etkisi: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 141-178.
- Al Şensoy, S. & Midilli Sarı, R. (2020). Yeni nesil akademik kütüphane kavramı ve mimariye yansıması, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, July 2020 Volume 10 Issue 3, p. 285-310.
- Altuğ, B.G. (2019). *Üniversite kütüphanelerinin mekânsal analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydoğan Moza, E. (2020). *Gelenekselden bilişime: Sürdürülebilir kütüphane tasarımının güncel ilkeleri*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

- Aydoğan Moza, E. & Tokman, L. (2015). "Bilişim teknolojileri" ve "Sürdürülebilir mimarlık" yaklaşımlarının "Yeni kütüphane mimarisi"ne mekansal etkileri, *Milli Eğitim Dergisi*, 208, 33-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/36142/406085>
- Barnett, J. Bull, S. & Cooper, H. (2016). Pop-up library at the university of birmingham: Extending the reach of an academic library by taking "the library" to the students, *New Review of Academic Librarianship*, 22(2-3), 112-131.
- Bazillion, R. J. (2002). Academic library construction: managing the design-to-build process, *Journal of library administration*, 36(4), 49-65.
- Beard, J. & Dale, P. (2010). "Library design, learning spaces and academic literacy", *New Library World*, 111(11/12), 480-492, available at: <http://dx.doi.org/10.1108/03074801011094859>
- Bezirci, P. (2018). Dünya üniversite kütüphanelerinde mükemmellik örnekleri ve gelecek, *Yükseköğretim Dergisi*, 8(2), 234-246.
- Bilandzic, M., Foth, M. (2013). Libraries as coworking spaces: Understanding user motivations and perceived barriers to social learning. *Library Hi Tech*, 31(2), 254-273.
- Choy, F. C., Goh, S. N. (2016). A framework for planning academic library spaces. *Library Management*, 37(1/2), 13-28.
- Çelik, A. & Uçak, N. (1993). Üniversite kütüphaneleri üzerine, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 115-121.
- Çevik, E., 2015. *Kütüphanelerde Fiziksel Ortam ve Kullanıcı Memnuniyeti: Örnek Bir Uygulama Galatasaray Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Delice Güller, E. & Bilbay, P. (2016). Kütüphane yapılarında okul öncesi çocuklara yönelik interaktif mekanların irdelenmesi, *Türk Kütüphaneciliği*, 30(3), 398-414. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48653/618590>
- Emsen, H. H. & Örmecioğlu, H.T. (2020). Üniversite kütüphanelerinin mekânsal tasarımının kullanıcı üzerindeki etkisine ilişkin istatistiksel bir çalışma: Akdeniz Üniversitesi Merkez Kütüphanesi örneği, *Türk Kütüphaneciliği*, 34 (2), 187-207.
- Er Koçoğlu, N. (2018). *Yakın geleceğin kütüphaneleri*, III. Uluslararası Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrenci Kongresi, 71-78, 10-12 Mayıs 2018, Ankara
- Göksel, S. (1969). Kütüphane mimarisinde modern eğilim, *Türk Kütüphaneciliği*, 151-163.
- Hashempour, L. & Taghizadeh Sapchi, A. (2015). *Kütüphanelerin iç mekân tasarımına yönelik renk etkileri*, Elektronik çağda içerikten mimariye kütüphaneler, 1-3 Ekim 2015, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Jochumsen, H., Rasmussen, C. H., Skot-Hansen, D. (2012). The four spaces – a new model for the public library, *New Library World*, 113(11/12), 586-597.
- Keser, E., 2007. *Üniversite Kütüphanelerinde Kullanıcı memnuniyeti Ölçümü*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Keseroğlu, H. S. (2010). Kütüphanenin değişen mimarisi. A. Tercan (Der.). *Dosya: Kütüphane Yapıları içinde*, 46-54.
- Kurulgan, M. ve Çekerol, G.S.,2008. Öğrencilerin Okuma ve Kütüphane Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol.:8- Sayı/No: 2
- Küçükcan, B. (2012). *Engelli kullanıcılar açısından kütüphane binaları ve karşılaşılan sorunlar*, 3. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, Kurbanoğlu, S., Al, U., Erdoğan, P. L., Tonta, Y., Uçak, N. Ö. (Editör), Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara, 161-168.
- McConnaughy, R. P. & Wilson, S. P. (2018). Content and design features of academic health sciences libraries' home pages, *Medical Reference Services Quarterly*, 37(2), 153–167.
- McDonald, A. (2006). The ten commandments revisited: the qualities of good library space. *LIBER quarterly*, 16(2). 104-119.
- Merçun, T. & Žumer, M. (2008). The new generation of catalogues for the new generation of users: A comparison of six library catalogues, *program: Electronic Library and Information Systems*, 42(3), 243– 261.
- Moran, Jr. R. F. (1980). Improving the organizational design of academic libraries, *Journal of Academic Librarianship*, 6, 140-45.
- Muscogiuri, M. & Aydın, A. (2012). İtalya'da kütüphane mimarisi: Senaryolar, stratejiler ve fırsatlar. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (1), 181-195. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48849/622349>
- Odabaş, H. & Polat, C. (2011). Türkiye'de üniversite kütüphanesi standartları, *Atatürk Üniversitesi TürkiyatAraştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 45, 321-346.
- Rizzo, J. C. (2002). Finding your place in the information age library. *New Library World*, 103(11/12), 457-466.
- Sadeh, T. (2007). Time for a change: New approaches for a new generation of library users, *New Library World*, 108(7/8), 307-316, available at: www.emeraldinsight.com/10.1108/03074800710763608
- Schopf, J., Roche, J., Hubert, G. (2015). Co-working and innovation: new concepts for academic libraries and learning centres. *New Library World*, 116(1/2), 67-78.
- Sen, T. (2019). *Ensuring relevancy in today's academic library*, available at: <https://www.bhdp.com/blog/ensuring-relevancy-in-todays-academic-library/>
- Şeşen, Y., 2019., Akademik Kütüphane Hizmetlerinde Sürekli Gelişim Felsefesine Uygun Hizmet Anlayışı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran 2019 23(2): 887-918
- Yaman, M. (1962). Yarının kütüphanesi kitap dünyasında elektronik makineler, *Türk Kütüphaneciliği*, 128-137.

Zaugg, H. & Warr, M. C. (2018). Integrating a creativity, innovation, and design studio within an academic library, *Library Management*, 39(3/4), 172-187.

Extended Abstract

The changing conditions of the day lead to changes in the forms and functions of the spaces and structures with the users' needs. This change manifests in individual spaces and structures with collective use, sharing, and different functions, such as libraries. Libraries, one of the oldest known examples of public buildings, are places that provide access and dissemination of information and play an essential role in the development of the country. Library structures not only support education but also lead and support societies' socio-cultural and economic development. Libraries come in many different forms for user diversity. At this point, academic libraries gain importance with their support and service to scientists and students. Since academic libraries play an essential role in education, they must keep up with the changes and developments in the information and communication technologies revolution, conceptually and spatially, and even lead the change. Considering the need for academic libraries in terms of their contribution to the country's development, it is imperative to put forward new ideas in line with valuable suggestions for the physical conditions of academic libraries, and in-depth research on the subject is required. However, it is also a fact that the traditional library services and structures, where various resources and collections are brought together, offered to the user's service, and stored, do not meet the changing technological and social needs of the day. On the other hand, it should not be forgotten that user requests and needs can be easily met with the fiction and design that will be created with the proper methods. In this context, the subject of the research is to understand whether the current physical conditions of the academic libraries meet the needs of the users and to evaluate how the spatial design criteria and qualities of the new generation of academic libraries to be built are perceived by the students of the architecture department, to reveal the expectations and satisfaction level of the library users from the services provided and spatially.

The research includes investigations on the spatial design criteria and qualities of libraries over a selected academic library. Within the scope of the study, Ondokuz Mayıs University Central Library was analyzed, and face-to-face interviews were conducted with 47 students. Within the scope of the study, the survey questions were handled under four main headings: information about the participants, views on the use of the library, view on the physical condition of the library, and the library building. After the data and findings from the studies were analyzed, suggestions were made on the subject in line with the results.

Considering the results obtained from the research, it was seen that while the students of the architecture department were expected to use the libraries more than once a week, they used them much less within the scope of this study. It has been understood that the library space maintains its importance regarding its printed resources and the spaces required for different users. Most students stated that the library building met their learning and research needs.

When the answers given in terms of meeting the needs of the students in the library building are evaluated in more detail, it has been revealed that approximately one-third of the students are not satisfied in terms of individual and group study areas, socializing areas, environment safety in the building, number of seats, number of computers and electronic equipment. According to this result, despite the deficiencies, the students could find an environment in the library that could meet their learning and research needs. According to the results of this research, the majority of the students have positive thoughts in the answers to the questions asked about the selected library architecture (visual, natural, and artificial lighting, ventilation, heating, and acoustic comfort).

It is understood that student expectations are focused on a space understanding where their needs will be met rather than a different architecture. In this respect, according to the study's results, it is revealed that the improvements in the physical spaces of the existing academic libraries will directly impact the students' work determination.

In terms of the results of the research findings, it is necessary to consult with all users such as faculty staff, academic staff, students, and external stakeholders in the design of the new generation academic library and to meet information and other needs and the layout of the space should be determined according to these studies. As a result, the demand and demand for library spaces continue due to the information resource needed by the academy. Therefore, it is considered necessary that the studies planned to increase the quality of the library space should be designed and implemented comprehensively by planning a road map.

Блоги в Преподавании Русского Языка Как Иностранного

Yabancı Dil Olarak Rusça Öğretiminde Bloglar

Blogs in Teaching Russian as a Foreign Language

Anna VLADİMİROVNA LANSKİH ¹

Sonnur AKTAY ²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 10.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 15.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1115082

Atıf / Citation: Vladimirova Lanskih, A. & Aktay, S., (2022). “Блоги в Преподавании Русского Языка Как Иностранного” ODÜSOBİAD 12 (3), 1721-1736 Doi:10.48146/odusobiad.1115082

Аннотация

Сегодня интернет-технологии активно используются в процессе изучения русского языка как иностранного. В современном мире, где образование на протяжении всей жизни стало необходимостью, важное место в обучении иностранному языку занимают такие навыки, как межкультурная коммуникация на изучаемом языке, мгновенный обмен информацией и эффективное использование технологий. Эти технологические возможности подталкивают не только учащихся, но и педагогов к совершенствованию новых методических подходов и использованию цифровых ресурсов. Одним из цифровых материалов, эффективно используемых в обучении русскому языку, являются блоги. Являясь инструментом веб-технологий, блоги служат многим целям, таким как расширение словарного запаса учащихся при обучении русскому языку, приобретение навыков чтения, изложения идей в письменной форме на иностранном языке и получение мотивации за счет более быстрого вовлечения в процесс обучения. В данном исследовании обсуждаются использование блогов в образовательной среде, виды блогов, которые педагоги создают для учащихся в рамках своих уроков, и их эффективность в обучении русскому языку. В статье описываются русскоязычные видеоблоги на площадке Youtube, авторы которых – энтузиасты-книголюбители – делятся впечатлениями о прочитанном. Представлены статистические данные о наиболее популярных блогах, которые могут использоваться в обучении русскому языку, блогерах, создающих видеоконтент, показателях просмотров и комментариев. Кроме того, в рамках коммуникативной лингвистики были охарактеризованы речевые акты блогеров и коммуникативные стратегии говорящего в контексте адресанта (кодирование сообщения), сообщения (кодированная информация, посылаемая адресату), адресанта и адресата, которые являются базовыми компонентами модели коммуникации Романа Якобсона. В этом смысле определено влияние трехстороннего взаимодействия, а именно общения «учитель-ученик», общения между учащимися и общения между учащимися и внешней аудиторией, на успешность изучения русского языка.

¹ Doç. Dr., Ural Federal Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın ve Yayın Bölümü – Rusya, E-mail: anna_lanskih@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-2898-9944

² Dr. Öğr. Üyesi., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: sonnurertonga@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2225-1698

Ключевые слова Преподавание русского языка как иностранного, блог, веб-технологии, модель коммуникации Романа Якобсона, коммуникативная лингвистика.

Öz

Günümüzde Rusçayı yabancı dil olarak öğrenme sürecinde internet teknolojisi aktif olarak kullanılmaktadır. Yaşam boyu öğrenmenin bir zorunluluk haline geldiği modern dünyada, öğrenilen dilde kültürlerarası iletişim kurma, anında bilgi alışverişinde bulunma ve teknolojinin etkin kullanımı gibi beceriler yabancı dil öğretiminde önemli yer tutmaktadır. Bu teknolojik imkânlar sadece öğrencileri değil eğitimcileri de yeni metodolojik yaklaşımlar geliştirmeye ve dijital kaynakları kullanmaya itmektedir. Rusça öğretiminde etkin bir biçimde kullanılan dijital materyallerden birisi de bloglardır. Web teknolojisi olarak bloglar, Rusça öğreniminde bireylerin kelime dağarcığını geliştirme, okuma becerisi ile yabancı dilde fikirlerini yazılı olarak ifade etme becerisi kazandırma ve öğrenme sürecine daha hızlı dahil olarak motivasyon kazanma gibi birçok amaca hizmet etmektedir. Bu çalışmada eğitim ortamında blogların kullanımı, eğitimcilerin derslerinin bir parçası olarak öğrenciler için oluşturdukları blog türleri ve bunların Rusça öğretimindeki etkinliği ele alınmıştır. Bu süreçte Youtube topluluğunun bir alt kümesi olan ve içinde kitap okuma meraklısı bireylerin kitaplarla ilgili video paylaşımlarının yapıldığı bir kanal olan Booktube kanalındaki Rus dili içerikli bloglardan yararlanılmıştır. Rusça öğretiminde en sık başvurulan blog sayfaları, blog yazarları (blogger), kitap konulu içerik oluşturan blog yazarlarının (booktuber) booktube kanalındaki video içerikleri, izlenme ve yorum oranları sayısal verilerle sunulmuştur. Buna ek olarak, blog yazarlarının konuşma eylemlerinin özellikleri ve konuşmacının iletişim stratejileri, iletişimsel dilbilim çerçevesinde, Rus dilbilimci Roman Jakobson'un geliştirdiği iletişim modelinin temel bileşenleri olan kaynak (iletişimi kodlayan), ileti (alıcıya gönderilen kodlanmış bilgi) ve alıcı (iletiyi alıp çözümleyen) bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bilgiler ışığında öğretmen-öğrenci iletişimi, öğrenciler arasındaki iletişim ve öğrenciler ile dış izleyici arasındaki iletişim olmak üzere üç yönlü etkileşimin Rusça öğrenme başarısına olan etkisi saptanmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Yabancı dil olarak Rusça öğretimi, blog, web teknolojisi, Roman Jakobson'un iletişim modeli, iletişimsel dilbilim.

Abstract

Today, internet technology is actively used in the process of learning Russian as a foreign language. In the modern world, where lifelong learning has become a necessity, skills such as intercultural communication in the learned language, instant exchange of information and effective use of technology play crucial role in foreign language teaching. These technological opportunities push not only students but also educators to develop new methodological approaches and use digital resources. One of the digital materials used effectively in Russian teaching is blogs. As a web technology, blogs serve many purposes such as improving Russian learners' vocabulary reading skills and language practicality, writing skills as well as motivating them by getting them involved in the learning process faster. This study, discusses the use of blogs in the educational environment, the types of blogs that educators create for students as a part of their lessons, and their effectiveness in teaching Russian. It has drawn upon the Russian language blogs on the Booktube channel on Youtube where bibliophiles share videos about books. The most frequently consulted blog pages in Russian teaching, blog writers (bloggers), the video content of those bloggers who create content on books (booktuber) and their rates of viewing and comment are presented with numerical data. In addition to that, the characteristics of the speech acts of the bloggers and the communication strategies of the speaker have been evaluated with regard to the basic components of the communication model developed by the Russian linguist Roman Jakobson – namely, the addresser (coding the communication), the message (encoded information sent to the receiver) and the addressee

(receiving and decoding the message) – as part of a communicative-linguistic analysis. In this sense, the effect of three-way interaction, namely teacher-student, student-student and student-external audience communication on the success of learning Russian has been determined.

Keywords *Teaching Russian as a foreign language, blog, web technology, communication models of Roman Jakobson, communicative linguistics.*

Введение

На сегодняшний день разработки в сфере информационных технологий демонстрируют эффективность практически во всех сферах образования. Технологические возможности учащихся нового поколения подтолкнули преподавателей к обновлению методических подходов и использованию новых цифровых материалов. С каждым днем преподаватели и учащиеся получают все новые сервисы, доступные на различных устройствах с выходом в Интернет, в том числе на смартфонах. В современном мире, где обучение на протяжении всей жизни является необходимостью, такие навыки, как общение на изучаемом языке, мгновенный обмен информацией, а также эффективное использование технологий занимают важное место в обучении иностранным языкам.

Все педагоги в настоящее время считают, что создание среды обучения не только в классе, но и за его пределами приносит множество преимуществ. Организации, обучающие иностранным языкам, предлагают возможность сравнить успехи студентов, использующих цифровые учебные материалы, с успехами тех, у кого эта поддержка отсутствует. Нужно отметить, что по отдельности ни внеаудиторная цифровая учебная среда, ни традиционная образовательная среда не могут удовлетворить всех потребностей в изучении языка. Обеспечение учебной среды, разработанной в соответствии с потребностями сегодняшних учащихся и поощряющей их к обучению вне школы, с использованием технологических инструментов, без которых немислима их жизнь, – это общая задача, к которой стремятся преподаватели и разработчики программ. Важнейшая роль в этом процессе «преодоления границ» принадлежит учебным материалам, которые разработаны с использованием информационных и коммуникационных технологий (Türker, 2019: 202-203). Материалы, обогащенные технологиями, делают обучение более увлекательным для людей с разными интересами и стилями обучения, позволяют учащимся развивать позитивное отношение к обучению, повышают итоговую результативность.

Новые технологии, появившиеся во второй половине двадцатого века, смогли изменить социальные и экономические условия во всем мире. Во многих ситуациях в нашей повседневной жизни мы живем в контексте технологий, осознавая или не осознавая этого. В первую очередь, безусловно, это информационные технологии, которые сегодня являются важной составляющей коммерческой, промышленной и образовательной деятельности. Они не только занимают важное место в жизни человека, но и приносят в нее инновации.

Если обратиться к сфере образования, мы увидим, что использование информационных технологий при обучении имеет множество преимуществ. Так, в распоряжении педагогов оказывается разнообразный контент, соответствующий индивидуальным запросам учащихся.

Если при традиционном подходе к обучению преподавателю нужно проводить занятия на «усредненном уровне», так как скорость обучения у студентов может отличаться, то в компьютеризированном обучении учащиеся могут двигаться вперед в соответствии со своим собственным темпом и находить возможность вернуться к изучению предмета, когда им это необходимо. Более слабые ученики могут осваивать материал медленно, возвращаясь к его изучению необходимое количество раз, а более сильные могут переходить к следующей теме, не дожидаясь других. При этом нужно отметить, что компьютеризированные образовательные сервисы не только позволяют выполнять индивидуальную работу, но и могут эффективно использоваться в групповом применении (Aslan, 2017: 170).

Отдельно в разговоре о компьютерных технологиях следует сказать об интернет-технологиях. Сегодня миллионы стационарных и портативных устройств подключены к Интернету, и это число растет с каждым днем. Интернет-технологии также стали широко применяться в образовательной среде, оказав влияние на образовательную деятельность как со стороны педагогов, так и со стороны учащихся.

Использование блогов в процессе обучения русскому языку как иностранному

В последние годы появилась новые интернет-технологии, которые делает обмен и взаимодействие более эффективными. Эти приложения позволяют пользователям разрабатывать собственное содержимое и делиться этим содержимым с другими. Данные инструменты играют важную роль в разработке новых образовательных моделей: с их помощью можно создавать свои собственные цифровые учебные материалы, разрабатывать индивидуальную учебную среду и создавать социальные сети (Bates, 2011: 25).

Главное отличие образовательных технологий, задействующих интернет-возможности, от традиционных – в том, что они открывают двери академического обучения для общего пользования. Все учащиеся, имеющие доступ к Интернету, получают равные возможности обучения независимо от местонахождения и временных ограничений (при условии асинхронного обучения). Также, в отличие от традиционной учебной среды, учащиеся имеют возможность выразить себя, участвовать в обсуждении и комментариях, играя активную роль в собственном обучении. Это интерактивное взаимодействие облегчает обучение, положительно влияя на отношение учащихся к предмету и степень его понимания.

В рамках нашей статьи хотелось бы подробнее остановиться на использовании в образовательной среде такого интернет-инструмента, как блог.

В переводе с английского blog (weblog) означает «интернет-журнал», «онлайн-дневник». В блоге его автор (блогер) делится своими мыслями, рассказывает о своей жизни, публикует новости или любой другой материал. Тип и характер контента определяет сам блогер (Özüdoğru, 2014: 38).

Педагоги проводят различные исследования использования блогов в образовательной сфере. Блоги обладают потенциалом создавать разнообразную среду для работы учителя с учениками, в том числе для совместной работы, которую они обогащают и упрощают (Кауа, 2002: 227–228).

Один из вариантов учебной работы – ведение блога, что помогает студентам учиться более автономно. Сегодня важное значение отводится самостоятельному обучению студентов: они должны не пассивно воспринимать знания, а уметь находить информацию и решать задачи самостоятельно. Таким образом учащиеся получают не только предметные, но и универсальные знания и навыки, которые могут пригодиться им на протяжении всей жизни. В этом процессе учитель выполняет функцию консультанта и организатора.

Блоги как веб-технология можно использовать при обучении русскому языку как иностранному, при этом использовать их можно для различных целей. И ведение блогов, и ознакомление с ними способствуют развитию самостоятельного мышления, могут быть интегрированы в уроки письма и служить целям изучения словарного запаса и языковой практики. При обучении русскому языку как иностранному можно использовать блоги различных типов. Говоря о типологии блогов, можно сослаться на Кампелла, который упоминает три типа блогов, которые можно использовать в классе: блог учителя, ученика и классный блог. Блог учителя – это тип блога, который учителя создают для учащихся в рамках своего урока. Через блоги учителя русского языка как иностранного могут публиковать содержание курсов, домашние задания, материалы для чтения или прослушивания, различные объявления и т. д. По словам Кэмпелла, (2003) блоги учителей позволяют студентам обмениваться веб-сайтами, информацией о курсе и учебной программе, а также ресурсами для самостоятельной работы на уроках иностранного языка. Этот блог управляется учителем, работает под контролем и руководством преподавателя. Студенческий блог – это тип блога, который студенты создают самостоятельно или в небольших группах. Контент-провайдером этих блогов являются студенты. Эти типы блогов подходят для обучения студентов как аффективным, так и когнитивным навыкам на уроках русского языка. Так как управление блогом принадлежит учащимся, это способствует развитию эмоциональной ответственности. Также это развивает и многие когнитивные навыки учащихся, в том числе и связанные с развитием навыков письма. Так, используя платформу, студенты могут делиться своими письменными работами, а другие студенты и преподаватели могут видеть и комментировать эти работы, а также оставлять отзывы. В то же время студенческие блоги – это своего рода портфолио студентов. Все произведения учащихся можно просматривать в хронологическом порядке, а также отслеживать прогресс каждого студента. Как утверждает Кэмпбелл, студенческие блоги также можно использовать в рамках навыков чтения. Классный блог – это тип блога, созданный учителями и учениками в сотрудничестве. В этом блоге коммуникативная деятельность, связанная с различными темами, осуществляется на уроках русского как иностранного языка. К этим трем упомянутым типам блогов Льюис добавляет блоги по проектам или отдельным темам. Такой тип блога может быть использован в различных проектах,

проводимых на уроках русского как иностранного языка. Через блог студенты могут представлять свои проекты, обсуждать их и улучшать (Campbell, 2003).

Блоги можно использовать на всех уровнях изучения русского языка как иностранного: на курсах подготовки русского языка уровней А1–С1 и академических уроках русского языка, для развития разнообразных базовых языковых навыков. Исследования в литературе показывают, что блоги в основном используются на уроках иностранного языка с упором на навык письменности: они мотивируют учащихся, создавая эффективную ситуацию коммуникативного взаимодействия, позволяют учащимся самостоятельно и творчески создавать тексты, которые затем могут быть оценены преподавателем.

Блоги как инструмент обучения могут быть использованы для развития других языковых навыков, в частности, навыков устной речи (если используется аудио, видеоматериал) и чтения. У студентов, которые изучают русский язык как иностранный, большим интересом пользуются литературные блоги, в которых авторы, увлекающиеся творчеством, публикуют свои стихи, рассказы, эссе. Важно, что можно увидеть комментарии читателей к материалам и принять участие в обмене мнениями. Студентов привлекает возможность выбирать тексты небольших форматов, более удобные для ознакомления – длинные тексты чаще оказываются сложными для понимания. Оставляя отзывы, студенты учатся писать кратко, лаконично, по сути темы, получая быструю реакцию на опубликованные отзывы. Для работы с блогами используются текстовый, аудио-, видеоформаты – этот выбор повышает интерес и упрощает понимание материала. Также и создание блогов, и ознакомление с ними развивают навыки критического мышления и дают чувство принадлежности к сообществу (Гольцова и Проценко, 2019: 62-64).

Турецкие студенты, изучающие русский язык и литературу, часто обращаются к блогам, посвященным русской литературе: например, это блоги «Рекомендации по книгам для начинающих по русской литературе», «10 лучших русских классиков – 10 лучших романов», «Русская литература в современной России», «С чего начать русскую литературу», «У какого издателя и какого переводчика мне следует читать русскую литературу?», «Советы для начинающих по русской литературе и русской классике, которые нужно прочитать в первую очередь». Эти блоги очень эффективны при выборе книг, издателей и переводчиков студентами. Обсуждение книг, которое происходит на этих платформах, также позволяет студентам сопоставить свою точку зрения с суждениями блогеров.

Богатым методическим потенциалом для обучения студентов русскому языку и литературе являются видеоблоги (видеоролики, записанные на камеру самим автором) о книгах, размещенные на платформе YouTube – одной из самой популярных социальных сетей в мире. YouTube демонстрирует большое количество просмотров и разнообразие контента, а популярные блогеры воспринимаются сегодня как персоны, обладающие серьезным социальным влиянием.

Одно из тематических направлений видеохостинга YouTube – это блоги о книгах. Такие блоги нередко объединяют наименованием «буктьюб»; авторов книжных блогов называют, соответственно, «буктьюберами».

В русскоязычном Интернете первые буктьюберы заявили о себе в 2010 г. С середины 2015 г. книжный блогинг сформировался как отдельный и устойчивый канал информирования аудитории. Точное количество буктьюберов посчитать невозможно, но, вероятно, счет активных книжных блогеров, имеющих тысячи подписчиков, идет на сотни. Необходимо сделать ремарку о том, что книжная тематика не является самой популярной у пользователей видеохостинга (к примеру, детский блог «Лайк Настя» имеет более 12 миллионов подписчиков, а популярный блогер Улилай, которая, кстати, постепенно отходит от книжной темы, все чаще выкладывая ролики о покупках для интерьера, имеет чуть больше 113 000 подписчиков).

Т. Д. Рубанова в статье «Поддержка чтения в пространстве книжных социальных сетей» (Рубанова, 2018: 48) приводит следующий список наиболее успешных блогеров (с точки зрения количества подписчиков, просмотров, загруженных видео, активности комментариев):

Таблица 1

Название канала/данные об авторе (дата регистрации)	Кол-во подписчиков	Кол-во видео	Кол-во просмотров
Ulielie/Ульяна Петрухина (17.09.2009)	105 255	511	9 214 888
Uncle shurik/Александр Чернов (26.10.2011)	78 511	380	9 229 669
RedAutumnBooks/Ольга (28.06.2015)	77 914	120	3 034 447
Всем книг/Александра Фланк (24.08.2013)	67 658	306	6 509 619
Читалочка/Полина Парс (4.03.2015)	55 993	279	3 327 240
Books life/Ольга Миклашевская (2.10.2011)	52 698	615	7 038 823

Мы уточнили приведенные в указанной статье данные, обновив информацию о числе подписчиков книжных каналов, а также дополнили список двумя блогами. Во-первых, мы добавили канал Екатерины Лисовой и Светланы Каменецкой «2 talk girls» (блог интересен своей диалоговостью: в кадре находятся сразу две девушки-ведущих), во-вторых, – канал «Приют мыслей», который ведет представитель старшего поколения – библиотекарь из Республики

Марий Эл Тамара Дмитриевна Хакимова. В ее блоге есть оригинальные рубрики, например, «Обзор книг, которые сегодня сдали читатели».

Обратим внимание на данные об Ольге Михневич: насколько отличается количество подписчиков книжного канала и ее же канала о красоте.

Таблица 2

Название канала	Данные об авторах блогов (имя, дата регистрации блога)	Количество подписчиков³
Ulielie	Ульяна Петрухина (17.09.2009)	105 000
Uncle shurik	Александр Чернов (26.10.2011)	179 000
RedAutumnBooks	Ольга Михневич (28.06.2015)	114 000 (для сравнения: канал о косметике RedAutumn – 983 000)
Читалочка	Полина Парс (4.03.2015)	205 000
Всем книг/ Аля	Александра Фланк (24.08.2013)	86 000
Bookspace	Анна Шакирова (14.06.2016)	198 000
2 talk girls	<u>Екатерина Лисова,</u> <u>Светлана Каменецкая</u> (3.03.2015 г.)	57 000
Приют мысли/Mara book	Тамара Дмитриевна Хакимова (27.03.2013 г.)	15 000

Какие жанры представлены в буктьюбе? Большую часть составляют различные обзоры (например, «Последние книжные покупки», «Распаковка», «Книжные планы», «Моя книжная полка», «Прочитано за месяц» и пр.). Отметим, что не все книги, о которых рассказывают

³ Данные приведены по состоянию на март 2022 года.

блогеры, ими прочтены. Так, популярны так называемые «распаковки»: автор видео в момент съемки вскрывает коробки и пакеты, которые прислало издательство или книжный магазин, достает книги, перелистывает страницы, фокусируя камеру на иллюстрациях и обложке, в некоторых случаях зачитывает аннотации.

Если же говорить о рецензиях буктьюберов на прочитанные книги, то стилистика таких рассуждений, конечно, отличается от стилистики серьезных литературных критиков. Такие отзывы эмоционально окрашены и часто носят очень личный характер; могут быть и отрицательными. Например, о книге Бронте «Грозовой перевал» буктьюбер Анна Шакирова (канал Bookspace) говорит следующее: «История захватывающая, с подтекстом, с двойным дном. Но герои такие бесячие. Как бы мне спокойно ее читать? Реально, каждому герою хочется надавать по роже в этой книге!».

Также встречаются дайджесты (так, на канале «Дядя Шурик» представлены подборки «Книги о тюрьме», «Писатели-наркоманы»), марафоны (Полина Парс провела «Марафон - 24 часа чтения») и даже закупки («Бич-закупка книг в «Фикс-прайс», представленная на канале «Дядя Шурик»).

Стандартная литературная карта русскоязычного буктьюбера чаще всего остается в сегменте массовой литературы (Там же, с. 48). Хотя известный российский книжный блогер Ольга Миклашевская и отмечает, что «российский буктьюб более интеллектуален: у нас очень любят классику» (<https://libpstu.wordpress.com>) однако знакомство с видеоматериалами показывает, что большая часть выпусков книжных блогов посвящена популярным жанрам: фэнтези, романы для девочек, мистика и пр. Реже публикуются обзоры-рецензии на нон-фикшн, альтернативную и интеллектуальную литературу, классические произведения.

Практически у всех буктьюберов мы отметили наличие рекламных фрагментов в видеороликах. Некоторые блогеры маркируют переход к рекламной информации, например, Ольга Михневич после вступления-анонса выпуска: «Но сначала, ребят, минутка информации от языковой школы...(далее рекламная информация)». Приведем в пример и высказывание Анны Шакировой: «Когда плохое настроение, еще один способ, который работает безотказно – это шоппинг. Книжный шоппинг, естественно. И к счастью, к нам опять пришла «Библиночь». Ура, товарищи! Пришли шикарнейшие книжные скидки, и можно расслабиться. Да, спокойно сесть. Взять себе чаек, кренделек, печенючку, список книг на будущие покупки...» (далее об условиях скидки по именному промокоду). В основном, конечно, буктьюберы сотрудничают с крупными интернет-магазинами и издательствами. Чаще всего нам встречалась реклама интернет-магазина «Лабиринт».

Помимо содержательно-тематических особенностей буктьюба интерес вызывает речевое поведение блогеров. Каким образом буктьюберы выстраивают коммуникацию? Что характерно для их речевого поведения? Какие коммуникативные стратегии – то есть генеральные макроинтенции, определяющие организацию речевого поведения коммуниканта в соответствии

с коммуникативными / некоммуникативными целями говорящего и специфическими условиями общения (Ланских, 2014:36) – можно выделить в этом дискурсе? Для ответа на эти вопросы мы решили использовать методики коммуникативной лингвистики, а за логическую основу анализа, который на данном этапе исследования носит скорее обзорный характер, мы взяли базовые составляющие классической модели коммуникативного акта, предложенной Романом Якобсоном (Якобсон, 1975): адресат, код, адресант.

Адресат

Буктьюб максимально персонализирован. В этом жанре чрезвычайно важна личностная, индивидуальная составляющая. Не реклама, а рассуждения и мысли блогера оказываются на первом плане. Опираясь на типологию В. И. Карасика (Карасик, 2002), можно сказать, что видеоблог относится к разновидности бытийного персонального дискурса. В большинстве случаев автор даже не затрагивает тему своей профессиональной принадлежности. И так как в центре внимания – личность говорящего, то, конечно, одной из ведущих стратегий является стратегия самопрезентации. В роликах буктьюберов эта стратегия реализуется в тактиках самоиронии и шуток (например, в блоге «Дядя Шурик»: «Здорово, друзья. Если вы, как и я, инвестировали все свои деньги в билеты, купленные у цыганки в подземном переходе, то наверняка задумывались, где дешевле купить книги»), тактиках признания и озвучивания своих идей (Анна Шакирова: «Я понимаю, что очень давно ничего не читала. И я подумала: было бы неплохо делать такой легкий интерактивный отчет о прочитанном»), самокритики (она же: «Я понимаю, что очень многие из вас сейчас смотрят на эту картинку и задаются только одним вопросом: «Аня, какого хрена? Почему ты не прочитала «Ведьмака»? И я понимаю ваше недовольство....»).

Код

Стратегия самопрезентации проявляется и в поисках блогерами своей «изюминки», специфики речи и подачи материала. Поэтому, например, буктьюбер Аля включает в свои ролики разговоры с маленькой дочерью, которая находится за кадром. Так, после распаковки книги о пиратах, демонстрации иллюстраций, размера книг блогер передает издание ребенку со словами: «Марго! Люби, пожалуйста, в будущем книги про пиратов. Потому что нет ничего лучше книжек про пиратов. Держи!».

Ведущий блога «Дядя Шурик» устраивает книжные закупки в магазинах «Фикс-прайс» и «Ашан», при этом позиционирует соответствующую рубрику как «Бич-закупка». Обратим внимание на жаргонизм «Бич» (Большой толковый словарь русского языка, 1998): БИЧ, -а; м. Жарг. Опустившийся человек, бродяга.

При этом в целом речь блогера находится в рамках литературного языка. Среди просмотренных нами видео буктьюберов только ролики Анны Шакировой выделяются наличием просторечных

слов, жаргонизмов, не всегда грамотным отбором лексических и грамматических средств (например: «мне нужны ваши успокоения по поводу «Грозового перевала»), а также характерным южнорусским произношением звука «г» («я размещу фото кни в ИнстаХраме»). Речь остальных блогеров достаточно грамотная; эмоционально окрашенные лексемы, а также соответствующие морфемные и синтаксические средства используются точно, уместно; фактов использования нецензурной, грубой, бранной лексики не зафиксировано. Более того, мы обратили внимание на использование в речи книжных конструкций – причастных, деепричастных оборотов. Например, Полина Парс: «Книга об Иосифе Бродском, написанная нашим русским автором Владимиром Гуреевым, представляет собой интересный опыт прочтения биографии поэта». Возможно, это наблюдение объясняется тем, что блогерам приходится обзирать большое количество изданий, поэтому они используют аннотации для подготовки контента роликов.

Показательно, что сдержанность в выборе языковых средств прослеживается даже в потенциально конфликтных ситуациях. Например, в ролике, созданном по запросам зрителей, «Книги, которые вы ненавидите» девушки (2 talk girls) говорят: «Ненависть – это слишком громкое слово. Скорее, книги, которые оставили нас равнодушными». Или Ольга Михневич в ответ на обвинения в некорректных обзорах: «Иногда, когда я даю не очень положительный отзыв на книгу, находятся люди в комментариях, которые говорят, что это же книга, она была опубликована, у нее есть свой читатель. Я, конечно, согласна, потому что все люди разные, но я не приемлю точки зрения о том, что книги нельзя критиковать». Мы видим, что блогер не использует в речи конфликтные тактики обвинения, оскорбления, отрицания. Наоборот, буктьюбер применяет тактику смягчения утверждения («не очень положительный» вместо «отрицательный»). Мы наблюдаем гармонизирующую коммуникативную стратегию.

Несмотря на то, что буктьюб, как правило, монологичен по форме (речь блогера на камеру), он диалогичен содержательно. Автор видео постоянно как бы общается с невидимой аудиторией, ориентируется на зрителей.

Адресант

Взаимодействие блогера с аудиторией является потенциально важным. Особенности коммуникации в данной ситуации определяются следующими факторами:

- 1) это общение опосредованное. Непосредственный контакт с аудиторией отсутствует (за исключением видео в формате «стрим», когда блогер выходит в прямой эфир), возможность регулировать процесс взаимодействия также отсутствует.
- 2) Аудитория рассредоточенная: сообщение доступно любому пользователю в любой точке мира, оно может быть просмотрено в любое время любое количество раз. Коммуникация является асинхронной, так как не совпадает по времени с моментом создания видеоролика. Поэтому иногда в видеороликах можно встретить такой вариант приветствия: «Здравствуйте. Добрый

день. Кому-то добрый вечер. Утро доброе. Или доброй ночи. С вами снова я – Тамара....» («Приют мысли»).

3) Невозможно точно определить количественный и качественный состав аудитории (сколько зрителей? Кто они?). Обратная связь реализуется через комментарии, которые, к слову, в книжных блогах часто довольно развернутые и грамотные. Думается, что в таком случае можно говорить об определенной схожести социокультурного фона, ведь зрители чаще выбирают тех блогеров, с которыми они имеют общие интересы и убеждения. Однако это только предположения, а точные данные об аудитории получить невозможно: доступны только сведения о количестве просмотров и оставленные комментарии.

Так как одна из целей деятельности блогера – это популярность (которая монетизируется, а увеличение числа подписчиков и просмотров ведет к увеличению финансового вознаграждения), то блогерам приходится прибегать к различным средствам привлечения внимания аудитории и средствам, компенсирующим отсутствие прямого контакта со зрителями. Автор обращается к воображаемой аудитории, при этом создается впечатление, что с аудиторией блогера связывают дружеские отношения. В речи это проявляется путем реализации стратегии искренности (тактики признания: 2 talk girls «Признаюсь вам: у меня предубеждение к авторам из Германии»), стратегии диалогизации (Ольга Михневич: «Сейчас мы с вами поговорим...О чем же? О чем же? О книгах, конечно!»). В данном речевом фрагменте мы фиксируем употребление инклюзивного местоимения «мы» и такой прием диалогизации, как вопросно-ответное единство. Блогеры стараются снять противопоставление своего коммуникативного пространства и коммуникативного пространства слушателей путем откровенности, искренности, эмоциональности. Имитируется личное фатическое общение. Например, «Эта книга сделана так классно, так замечательно, так удивительно! Вы знаете, я считаю, что это маленький издательский шедевр!» (Видеоблог «Приют мысли»). Содержательный анализ издания подменяется эмоциональной оценкой, что характерно для непринужденного разговора.

Часто блогеры обращаются за советом: «И еще, друзья, мне нужны Ваши успокоения по поводу «Грозового перевала». Как, друзья, мне снизить градус полыхания к этой книге? Жду Ваших лайфхаков по этому поводу» (Анна Шакирова – обратим внимание на обращение «друзья»), приглашают писать комментарии: «Пишите внизу, в комментариях, какие у вас были любимые книги в детстве?» (Аля).

Стратегия повышения статуса коммуникативного партнера проявляется не только в тактиках запроса совета или мнения, но и в указании важности точки зрения подписчиков для формирования контента канала. К примеру, блогеры нередко снимают видео на темы, предложенные пользователями, или отвечают на вопросы, которые прислали зрители. Такие

приемы положительно влияют на эффективность коммуникации и статистику блога: просмотры, лайки, комментарии.

Следует обратить внимание и на возможность использования различных эффектов при монтаже видео. Блогер может наложить музыку на видео, может сделать в начале видео нарезку из ярких фрагментов выпуска, может менять изображение с цветного на черно-белое и наоборот, можно добавлять изображение и анимацию. Эти приемы становятся дополнительными средствами выразительности коммуникации и встают в один ряд с невербальными речевыми приемами – жестикүляцией, мимикой, выраженным интонированием.

Заклүчение

Проанализировав речевой материал с привлечением методов коммуникативной прагматики, мы предприняли попытку охарактеризовать адресата, адресанта, сообщение, код и контекст сообщения и пришли к выводу о том, что книжный видеоблог - это тематическая разновидность видеоблога, отражающая такие его ключевые признаки, как персонализированная подача материала, диалогичность, установка на увлекательность. Буктьюб имеет признаки неформальной разговорной речи, при этом вкрапления коннотативно окрашенной, жаргонной, сниженной лексики фиксируются точно, а не повсеместно, как в видеоблогах некоторых других жанров. Буктьюберы действительно умеют говорить о книгах и чтении эмоционально, искренне, увлекательно. Исследователи отмечают, что при просмотре таких видео срабатывает социально-психологический механизм заражения интересом к чтению и книгам.

Итак, работа с блогами в образовательной деятельности обладает значительным методическим потенциалом. Данный инструмент делает возможным реализацию трехстороннего взаимодействия: общение преподавателя и студента, общение между студентами, общение между студентами и внешней аудиторией; позволяет проявлять креативность при создании блога и учит работать с естественным речевым материалом при ознакомлении с блогом. Все это значительно обогащает практику коммуникаций студентов и мотивирует их быть более вовлеченными в процесс обучения.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Блоги в Преподавании Русского Языка Как Иностранного” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aslan, E. (2017). Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Bilgisayar Programlarının Tasarım Süreçlerinin Eğitsel Yönden Değerlendirilmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, 149-178.
- Bates, T. (2011). Understanding Web 2.0 and Its Implications for E-Learning. İçinde *Web 2.0- Based E-learning: Applying Social Informatics for Tertiary Teaching* (M. J. W. Lee & C. McLoughlin, Ed.), 21-43. New York: Information Science Reference.
- Campbell, A. P. (2003). Weblogs for Use with ESL Classes. *The Internet TESL Journal*, 9(2). <http://iteslj.org/Techniques/Campbell-Weblogs.html>, Erişim Tarihi: 18 Aralık 2021.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem A.
- Özüdoğru, Ş. (2014). Bir Web 2.0 Uygulaması Olarak Bloglar: Blogların Dinamikleri ve Blog Alemi. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4 (1), 36-50.
- Türker, M. S. (2019). Blog Kullanımının Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Okumaya Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi. *Trakya Eğitim Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 199-210.
- Большой толковый словарь русского языка*. (1998). Гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб.: Норинт.
- Гольцова, Т. А., Проценко, Е. А., (2019). Использование блогов и социальных сетей в процессе обучения иностранному языку. *Ярославский педагогический вестник*, № 3 (108), 62-68.
- Карасик В. И. (2002). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
- Ланских А. В. (2014). Разговор по душам в коммуникативно-прагматическом аспекте. *Русский язык: человек, культура, коммуникация — IV : сборник материалов Международной научной конференции*, Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та., 35-41.
- Миклашевская, О. Видео о книгах: буктьюберы [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://libpstu.wordpress.com/2015/09/17/видео-о-книгах-буктьюберы/>. Дата обращения : 4.07.2019.
- Рубанова, Т. Д. (2018). Поддержка чтения в пространстве книжных социальных сетей. *Вестник культуры и искусств*, № 3 (55). 45-53.
- Якобсон Р. О. (1975). Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»*, – М., 193-230.

Genişletilmiş Özet

Günümüzde yabancı dil öğretiminde internet teknolojisi etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak eğitimciler de teknolojiyle zenginleştirilmiş malzemeler geliştirmekte ve bunu eğitim sürecinde uygulamaya yönelmektedir. Bu teknolojik araçlardan biri de şüphesiz bloglardır. Bu çalışmada öncelikle sınıf içi ve sınıf dışında öğrencileri öğrenmeye, öğrendiklerini pekiştirmeye yardımcı olan bir kaynak olarak blogların Rusça öğretimindeki rolü ve eğitim sürecine olan katkısı ele alınmıştır. Bu bağlamda dil öğrenen bireylerin özellikle sınıf dışı platformlarda dil becerilerini ne şekilde geliştirdiğine ve blogların bu aşamadaki etkisine değinilmiştir. Blogların Rusça öğrenme sürecine olan katkısı ele alınırken Youtube topluluğunun bir alt kümesi olan ve içinde kitap okuma meraklısı bireylerin kitaplarla ilgili video paylaşımlarının yapıldığı bir kanal olan Booktube kanalındaki Rus dili içerikli bloglardan yararlanılmıştır. Booktube kanalındaki içeriklere

bakıldığında farklı başlıklarla içeriklerin oluşturulduğu görülmektedir: ‘Kitaplığım’, ‘Paket Açma’, Kitaplarımla İlgili Planlarım’, ‘Bir Ayda Okundu’ vb. bunlardan birkaçıdır. Booktube kanalındaki kitap içeriklerinin izlenme oranlarına bakıldığında en çok izlenen başlığın ‘Paket Açma’ olduğu görülmüştür. Bu türde oluşturulan bir blog çekiminde blogger, yayıncı ya da kitapçı tarafından gönderilen paketleri açar, kitapları çıkarır, sayfalarını gösterir, kamerayı kapak resmine odaklar ve açıklamaları okur. Okurların kitap seçiminde bu ve benzer içerikler etkili olmaktadır. Yapılan yorumların ise edebiyat eleştirmenlerinden farklı olarak daha duygu yüklü, genellikle kişisel ve net ifadelerle yapıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada genel olarak Booktube kanalında yer alan Rusça blogların içerikleri, izlenme oranları, dil öğrenen bireylerin Rusça öğrenme sürecinde sıklıkla izledikleri videolar ve videolara yapılan yorumların sayısal oranları verilmiştir. Bu çerçevede sesli ve video içerikli blogların konuşma ve okuma becerilerini geliştirmeye yönelik katkısının daha çok olduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye başta olmak üzere Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen bireyler, dünya çapında ünlü Rus yazarların edebî eserleri, şiirleri ya da hikâyelerine yönelik hazırlanan bloglara büyük ilgi göstermektedir. Türkiye’de Rus Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyan öğrencilerin tercih ettikleri blog başlıklarına bakıldığında ağırlıklı olarak Rus edebiyatı içerikli bloglar olduğu görülmektedir. ‘En İyi 10 Rus Klasiği’, ‘Rus Edebiyatına Nereden Başlanmalı?’, ‘Çağdaş Rus Edebiyatı’, ‘Rus Edebiyatını Hangi Yayıncı ve Çevirmenden Okumalıyım?’, ‘Rus Klasiklerini Okumaya Başlayanlar İçin Tavsiyeler’ vb. bu içeriklerden bazılarıdır. Bu bloglara okurların yaptıkları yorumlar ve görüş alışverişinde bulunma ortamı dil öğrenen bireyler için büyük önem arz etmektedir. Öğrencilerin başvurdukları metinsel, sesli ya da video formatındaki bloglara bakıldığında uzun metinler yerine daha kısa formatta hazırlanmış yazıları tercih ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda yapılan yorumların kısa, öz ve konunun ana malzemesine dair olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin bloglar oluşturması onların eleştirel düşünme becerilerine katkı sağlamaya ve kalınarak aynı zamanda bir topluluğa ait olma duygularını da pekiştirmektedir.

*Booktube’un içerik özelliklerinin yanı sıra bloggerların konuşma biçimi de dikkat çekmektedir. ‘Booktuberlar nasıl iletişim kurar?’, ‘Konuşma biçimlerinin özellikleri nelerdir?’, ‘Söylemi hangi iletişim stratejileri belirler?’ ya da iletişimin özel koşuluna göre ‘İletişimi sağlayan kişinin konuşma biçimini belirleyen genel amaçlar nelerdir?’ gibi sorular karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada bu soruların yanıtı iletişimsel dilbilim yöntemleri temelinde Rus dilbilimci Roman Yakobson’un geliştirdiği iletişim modelinin temel bileşenleri olan **kaynak** ‘адресант’ (iletişimi kodlayan), **ileti** ‘код’ (alıcıya gönderilen kodlanmış bilgi), **alıcı** ‘адресат’ (iletiyi alıp çözümlleyen) başta olmak üzere **mesaj** ‘сообщение’ (alıcıya gönderilen bilgi) ve **bağlam** ‘контекст’ (bahsedilen konu)’a göre cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Booktube kişiselleştirilmiş bir platformdur. Burada reklamlardan çok bloggerların konuşmaları ve fikirleri dikkat çekmektedir. Mesleki bilgi okurun dikkatini çekmemekte ve daha çok konuşmacının kişiliği dikkatin merkezindedir. Dolayısıyla booktube bloglarında iletişimin temel öğelerinden kaynak ve kaynağın kendini sunma stratejisinin ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kendini sunma stratejisinin blog yazarlarının bireysel zevklerinde, ifade biçimlerinde ve kaynağın sunum aşamalarında da kendini gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda kaynağın alıcıya gönderdiği mesaja yüklenen işlevlerin yerine getirilmesi için, iletinin (alıcıya gönderilen kodlanmış bilgi) gerek kaynak gerekse de alıcı tarafından anlaşılabilir olması gerektiği görülmüştür. Buna ek olarak, bloglar aracılığıyla verilen iletide konuşma dilinin hâkim olduğu, sınırlı kelime dağarcığının kullanıldığı, okurun dikkatini çekecek samimi, duygusal ve heyecan uyandıran ifadelerle yer verildiği tespit edilmiştir.*

Yabancı dil olarak Rusça öğretiminde blogları eğitim sürecine dahil etmek önemli bir metodolojik potansiyeli de beraberinde getirmektedir. Bu araç, öğretmen-öğrenci arasındaki iletişim, öğrenciler arasındaki iletişim ve

öğrenci-dış izleyici arasındaki iletişim gibi üç yönlü etkileşimin hayata geçirilmesini mümkün kılmakla kalmayarak yaratıcılığı artırır, öğrencinin iletişim konusundaki pratikliğinin zenginleşmesine olanak tanır ve motivasyonunu güçlendirir.

Atakum Arkeoloji Araştırmaları: Kamaz Vadisi ve Çevresinin Tarih Öncesi

Archaeological Researches in Atakum: Prehistory of Kamaz Valley and Its Surroundings

Atila TÜRKER¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 28.09.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 12.11. 2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1181145

Atıf / Citation: Türker, A., (2022). “Aydın Müzesi’nden Bir Grup Cam Eser” ODÜSOBİAD 12 (3), 1737-1754 Doi:10.48146/odusobiad.1181145

Öz

Kamaz Vadisi ve çevresinde (Atakum/Samsun) daraltılmış alan yöntemiyle gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırmaları sonucu pek çok arkeolojik lokalite saptadık. Bunlardan Dombalaktepe, Gucuktepe ve Kümbettepe höyüklerinde tarih öncesi dönemlere ilişkin sonuçlara ulaştık. Samsun Bölgesi Kıyı Kesimi’nde özgün bir kültürün varlığı, araştırmamızdaki soru işaretlerinden birisi; yerleşimin hangi tarihlerde başladığı ve nasıl bir süreç izlediği, diğeriydi. Az sayıdaki höyük ve kısıtlı sayıdaki yüzey buluntusundan aldığımız yanıt, yeni sorular sormamıza ve geçici önerilerle eldeki verileri tartışmamıza sebep oldu. Buna göre; hammadde bakımından zengin olmayan bölge, mevcut görünümüyle hayvancılık ve avcılık yapan, tarımcı/toplayıcı yaşam biçimini tercih etmiş bir yaylacı topluluk gibi gözükmektedir. Az sayıdaki yontmataş buluntusu bunu teyit eder. Keramikler ise biraz daha karmaşıktır; aralarında red-black grupların da olduğu koyu yüzü açkılı/açksız mallar baskın çoğunluğu oluşturur. Geleneksel kökenini ve gelişimini Ege ve Batı Anadolu’da gördüğümüz, “White-Painted Pottery” denilen, siyah zemin üzerine beyaz boya bezemelerin yapıldığı mallar, nispeten daha spesifik karşılaştırma olanağı sunar. Bunların dışında saman yüzü keramikler ve sepet baskılı dibe sahip örnekler, erken dönemlere atıfta bulunan gelenekleri bize yansıtır. Mal gruplarına nazaran kap formlarını karakterize etmek daha zordur. Yine de tüm bunları kronolojik olarak Geç Kalkolitik ile Erken Tunç Çağı’nın başlarında aramak için dolaylı delillere sahibiz.

Anahtar Kelimeler Arkeoloji, Karadeniz, Atakum, Kamaz, Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı

Abstract

We identified many archaeological localities as a result of the intensive archaeological surveys in and around Kamaz Valley (Atakum/Samsun). We reached conclusions regarding prehistoric periods in Dombalaktepe, Gucuktepe, and Kümbettepe settlement mounds. The existence of original culture in the coastal part of the Samsun Region is one of the question marks in our research, and the dates when the settlement started and what kind of process it underwent was our other question. The response from a small number of settlement mounds and a limited number of surface finds has led us to ask new questions and discuss the available data with temporary suggestions. Accordingly, based on its current appearance, the area, which is not rich in raw materials, appears to be the land of a transhumance community, which prefers a farmer/gatherer lifestyle and makes livestock and

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı 55139 Atakum-Samsun / TÜRKİYE, E-mail: atilatürker@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3893-4135>

hunting. A small number of chipped stone finds confirm this. Its potteries, on the other hand, are a little more complex; Dark Faced Burnished/Unburnished Ware, which includes red-black groups, makes up the dominant majority. White paint ornaments on black face ware, called "White-Painted Pottery", whose traditional origins and development we have seen in the Aegean and Western Anatolia, offer relatively more custom comparisons. Other than these, examples with chaff-face pottery and impressed pot base reflect traditions that refer to early times. Compared to Ware groups, vessel forms are harder to characterize. Yet we have indirect evidence to look for all this chronologically in the LC and beginning of EBA period.

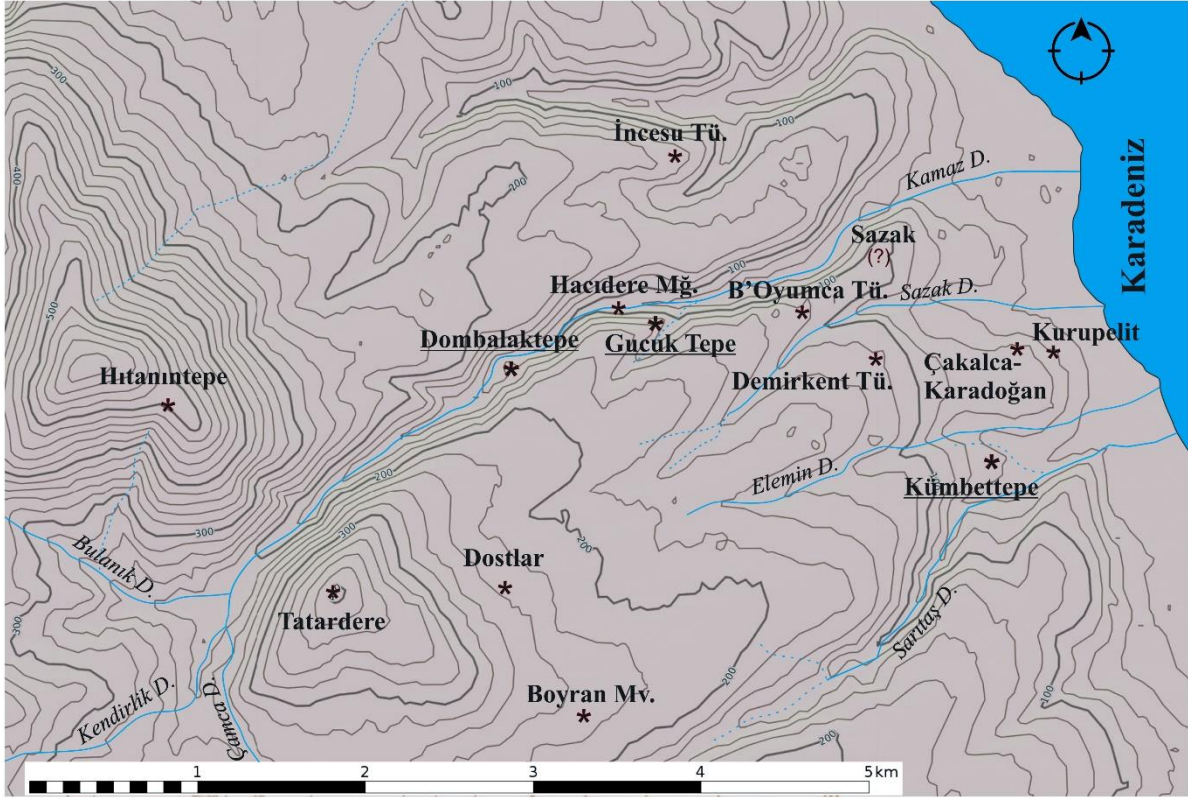
Keywords Archaeology, Black Sea, Atakum, Kamaz, Late Chalcolithic Age, Early Bronze Age

Giriş

Samsun Bölgesi Kıyı Kesimi'nde 2015-2019 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırmalarında 140'a yakın arkeolojik lokalite incelenmiştir. Canik Dağları'nın kuzeyi ile Karadeniz arasında kalan kuşağın arkeolojik kültür varlıklarını keşfetmeyi, belgelemeyi ve literatüre tanıtmayı amaçlayan bu araştırmalarda hedef tarih öncesi ve ön tarih dönemleri olmuştur. Bu araştırma etaplarından birisi, Samsun il merkezinin batısındaki Atakum İlçesiydi. İlçenin fiziki bir bütünlük oluşturan kuzey yarısı bu yazı kapsamında ele alınmıştır. Kocadağ (1350 m) itibarıyla kademeli alçalan ve Karadeniz'e derin vadilerle dikey sokulan sırtların oluşturduğu engebeli topografya araştırma sahasını karakterize etmektedir. Bu özellikle dikkate alınarak araştırma hedefi Kamaz Vadisi ve çevresi ile güneyindeki Kaypak Sırtı'yla sınırlandırılmıştır. Daraltılmış bu alanda saptanan arkeolojik lokalitelere değinilmiş, tarih öncesi buluntu yerleri bu yazıda ayrıntılı tanıtılmıştır.

Atakum'un Jeomorfolojik yapısı, Mezozoik Kocadağ Kütlesi'nin dalgalı-tepelik/aşınım-birikim karakteri gösteren ve Alt ve Üst Pleistosen arasındaki tektonik hareketlerle meydana geldiği hesaplanan Kurupelit Aşınım Yüzeyi'ne (300-100 m) dahildir (Öner, 1996: 194, 199-203, 214.). Kamaz Vadisi de bu oluşum sürecinde günümüzdeki fiziki görünümüne kavuşmuş olmalıdır. Vadi içindeki Kamaz Deresi, Kendirlik, Çamca ve Bulanık derelerinin Hıtanın (506 m) ile Tatardere (404 m) tepelerinin daralttığı boğazda birleşerek menderes yapan 6 km'lik akışının ardından Karadeniz'e ulaşır. Boğazı geçen derenin oluşturduğu vadiye, kuzeyde Kaplan ve güneyde Gökçelik sırtı izler. Bunlardan Kaplan Sırtı'nın vadiye bakan yamaçları dik iken, Gökçelik Sırtı'nın eğimi daha azdır. Topografya, vadinin doğu bitiminde genişler ve Kuaterner içinde belirmeye başlayan, Holosen'de de bugünkü görünümünü alarak (Öner, 1996: 215) Karadeniz kıyısına ulaşır. Bölgenin toprak yapısı hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Atakum'da yapılan toprak örneklerinin laboratuvar analizleri, özellikle orman örtüsüyle kaplı kıyı kuşağında ve iç kesimlerdeki yüksek alanlardaki ormanlar altında gelişmiş topraklar organik madde yönünden zengin olduğunu; pH değerlerinin kıyı kuşağında genellikle asit reaksiyonu özelliği taşıdığını, iç kesimlerde ise kahverengi ve kestane rengi toprakların alkalin karakter gösterdiğini ortaya koymuştur (Yılmaz & Zeybek, 2016: 112). Kamaz Vadisinin kuzeyi, Kaplan ve Balakık sırtlarının uzantısıyla sahil şeridini daraltır ve koruluklar ile longoz ormanlarının başladığı sulak bir alan başlar. Sınırını güneyde Kaypak Sırtı'na dek çizdiğimiz vadinin güneyindeki engebeli ve dalgalı alan sığ

yarıklarla Karadeniz'e sokulur. Sırtların kademeli yapısı geniş ve kimi yerlerde sarp teraslar oluşturur (Görsel 1).

Görsel 1. Kamaz Vadisi ve Çevresindeki Arkeolojik Lokaliteler (Çizim: A. Türker)

Samsun hakkında en kapsamlı bilgilerden birini sunan W.J. Hamilton (1842: 293), 1838 yılındaki seyahatinde şehir merkezinden Bafra'nın doğusundaki doğal bir liman olan Kumcağız'a geçmiş, kendisinden önce bölgeyi gezen diğer araştırmacılar gibi, Atakum hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Bunun bir sebebi olarak, burada henüz iskanın çok seyrek olması ve tarım sahaları ile özellikle orman yayılımının yoğunluğundan kaynaklandığını kabul edebiliriz. Nitekim, 1940-1941 yıllarında bölgede Türk Tarih Kurumu adına kazı ve araştırmalar yapan İ.K. Kökten, T. Özgüç ve N. Özgüç'ün (1945: 394) aktardığı bilgiler bu durumu teyit etmektedir: “Samsun-Bafra arası ormanlarla kaplı olduğundan yol boyunca hiçbir höyük görülemedi”. Atakum 1994 yılında ilçe statüsüne geçince imar planlarıyla bölgenin fiziki yapısı ve orman zenginliği büyük ölçüde değişmiş (Güner, 2019: 76-78), ironik olarak, arkeolojik kültür varlıkları görünür hale gelmiştir! Öyle ki, kaydedilen arkeolojik lokalitelerin çok azı bilimsel araştırmalar sonucu saptanmış, çoğu kaçak kazılarla tespit edilip tescil kaydı tutulabilmiştir.

Atakum ve bu yazıda sınırları çizilen kesimde yapılan arkeolojik araştırmalar oldukça azdır. Bölgeye ilişkin ilk somut bilgileri H.H. von der Osten vermiştir. Osten (1929: 32), Samsun'un kuzeybatısında, büyük dağ sıralarından oluşan *Hodja Dagh*'da (Kocadağ) Akalan Kalesi benzeri kriklopik örgüye sahip bir kale kalıntısının bilgisini paylaşmıştır; alan, bugün taş ocağı sahasında kaldığından tarafımızdan incelenememiştir. İkiztepe kazılarını başlatan U. B. Alkım (1981: 9) Samsun Bölgesi'nde gerçekleştirdiği

yüzey araştırmalarına konumuz kapsamındaki kesimde 1977 yılında araştırmalar yapmış, sadece Kümbettepe'nin Erken Tunç Çağı, Geçiş Çağı / "Er Hitit", Demir Çağ, Hellenistik-Roma ve İslami dönemin saptandığı kısa bilgisini paylaşmıştır. Alkım'ın çalışmalarını derleyen Z. Kızıltan (1992), Kümbettepe dışında, bölgedeki dört lokaliteyi daha haritasına işlemiş; S. Ünan (2013: IV), bölgenin mezar, nekropol ve tümülüsleri hakkındaki bilgileri kapsamlı bir şekilde güncellemiştir. Araştırma sahamızdaki en önemli çalışmalardan birisi Samsun Müze Müdürlüğü tarafından 2009 yılında gerçekleştirilen Çakalca-Karadoğan ve Kurupelit kurtarma kazıları olmuştur (Akyüz et al., 2011: 117-120). Çakalca-Karadoğan'da bulunan yeraltı oyma mezar ve çok sayıdaki mezar steli bulunmuştur (Akyüz, 2013: 33-35). Kurupelit'te ise bazıları megaron özelliği gösteren yapılarda açığa çıkan siyah ve kırmızı figürlü Attika, Erken (?) ve Geç Demir Çağ keramiklerin ile Geç Arkaik ve Erken Klasik Çağ'a tarihlenen ve *Kore* ile kimi *Kybele* kültüyle ilişkilendirilen pişmiş toprak heykelcikler (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016) dikkat çeken buluntular arasındadır. Bölgeden, ayrıca, Karakoç Mahallesi Boyran Mevkii'nde *Aphrodite Anadyomene* (MÖ 1. yy sonu – MS 1. yy ilk yarısı) pişmiş toprak heykelciği parçası da bilinmektedir (Türker, 2016: 33).

Arkeolojik Lokaliteler

Samsun çalışmalarımız kapsamında Atakum'da yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmalarında Dombalaktepe ve Kümbettepe ayrıntılı inceleme yapma ve Gucuktepe yamaç yerleşimini keşfederek literatüre tanıtma fırsatı bu yazı kapsamında ele almak mümkün oldu. Bu yazı tarih öncesi dönemleri içerdiğinden, araştırılan diğer arkeolojik lokaliteler yazı kapsamına alınmamıştır. İleride yapılacak çalışmaların daha erken dönemlere ilişkin bilgi verebileceğini, Tatardere Tepe örneği göstermiştir. Tatardere, Geç Antik ve Türk-İslam gibi geç dönem keramiklerinin yoğunlaştığı bir alan olmakla birlikte, az sayıda koyu yüzlü açık keramik amorfları ile iki adet çakmaktaşı dilgi de bulunmuştur (Türker, 2016: 29).

Dombalaktepe Höyüğü

Dombalaktepe, ormanlık Kamaz Vadisi içinde, menderes yapan derenin sert bir kavsinde, doğal bir kayalık üzerinde konulanan (131,121 m) bir höyüktür. Ormanlık ve sık çalılıklarla kaplı höyüğün ölçülebilen büyüklüğü 115 x 100 m, batı ve kuzey eteğine göre yüksekliği 22 m'dir. Höyüğün etrafını bir duvar çevrelemektedir. Duvar, batı ve kuzey kesimlerde, yüksekliği 2,50-2,80 m'ye dek yükselen kiklopi boyutlara ulaşırken, doğu ve güney kesimde yüksekliği 1 m ve altına düşmektedir. Boyutları itibarıyla bir sur yapısını çağrıştırırsa da, Kamaz Deresi'nin akış yönünde devasa taşların seçilmiş olması, bunların daha çok su taşkınlarını önlemek amacıyla yapıldığını düşündürmektedir (**Görsel 2**).

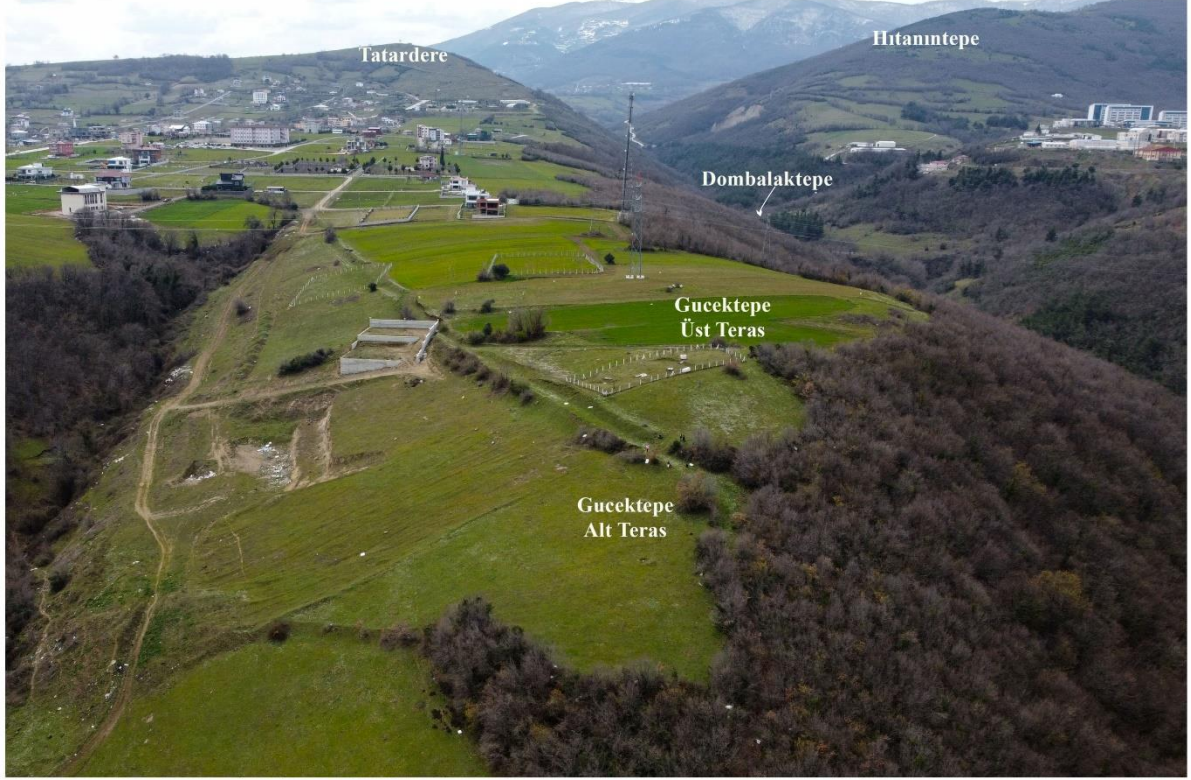
Görsel 2. Dombalaktepe, Havadan (A. Türker Arşivi)

Çok sayıda kaçak kazıya maruz kalan höyüğün tescil kaydı 1998 yılında yapılmış olmakla birlikte (STKV, 2012: 36) kapsamlı ilk yüzey araştırması 2015-2019 yılları arasında tarafımızdan gerçekleştirilmiştir (Türker, 2016: 30; Türker & Tırl-Özbiçin, 2022). Araştırmada, anakayalığın çevrelediği doğal yükseltinin dışında yerleşim izine rastlanmamıştır. Höyük sık ağaçlar ve yoğun çalılıklarla kaplı olduğundan bütünüyle incelenememiş olsa da yüzeyden elde edilen bulgular yerleşim karakteri hakkında bilgi sunabilmiştir. Buna göre; keramikler Kalkolitik ve Demir Çağ ile Erken Hellenistik dönem özellikleri göstermektedir. Gözlenen çok sayıda yontmataş endüstrisinin çoğunluğunu çakmaktaşı, azını obsidyen oluşturmaktadır. Bunlar Kalkolitik Çağ keramikleriyle tarihlenebilirken, bazı tipler Epipaleolitik unsurlar içermektedir. Yüzeyde bulunan insan kemikleri ve bir bireyin (çocuk/ergen?) alt çene kemiği, burada bir intramural gömü geleneğinin olabirliğini düşündürmektedir. Ocak ve yapı tabanı yanı sıra çamurla sıvanmış ahşap dikme izinin bulunduğu parçalar, yerleşimin mimari dokusu hakkında fikir vermektedir.

Gucuk Tepe Höyük

Dombalak Tepe'nin 1,5 km kuzeydoğusunda, çoğu orman içinde kalmış, Gökcelik Sırtı'nın Kamaz Deresi'ne çatal yaparak inen alçak kuzey teraslarından birinde konumlanmaktadır. Kamaz Dere ile Gökcelik Sırtı'nın batısından doğan Sazak Deresi'nin bir yüksek terasıdır ve Karadeniz'e hâkim mevkiiden bakmaktadır. Terasın her iki yanı ve ucu sarp, doğal korunaklı bir alandır. Toplam yayılımı yaklaşık 1000 m² ölçülen yerleşim, bir "Üst" ve iki "Alt" terastan oluşur. Topografik olarak güney/yukarı kesimde kalan Üst Teras, keramik buluntuları itibariyle sadece Doğu Roma dönemi özellikleri gösterir.

Çok sayıda ki kiremit parçası, burada aynı zamanda geç dönem nekropolünün de olabileceğini göstermektedir. Açık alanda bulunan ilk Alt Teras, kuzeydoğu uca doğru daralmaktadır (**Görsel 3**).

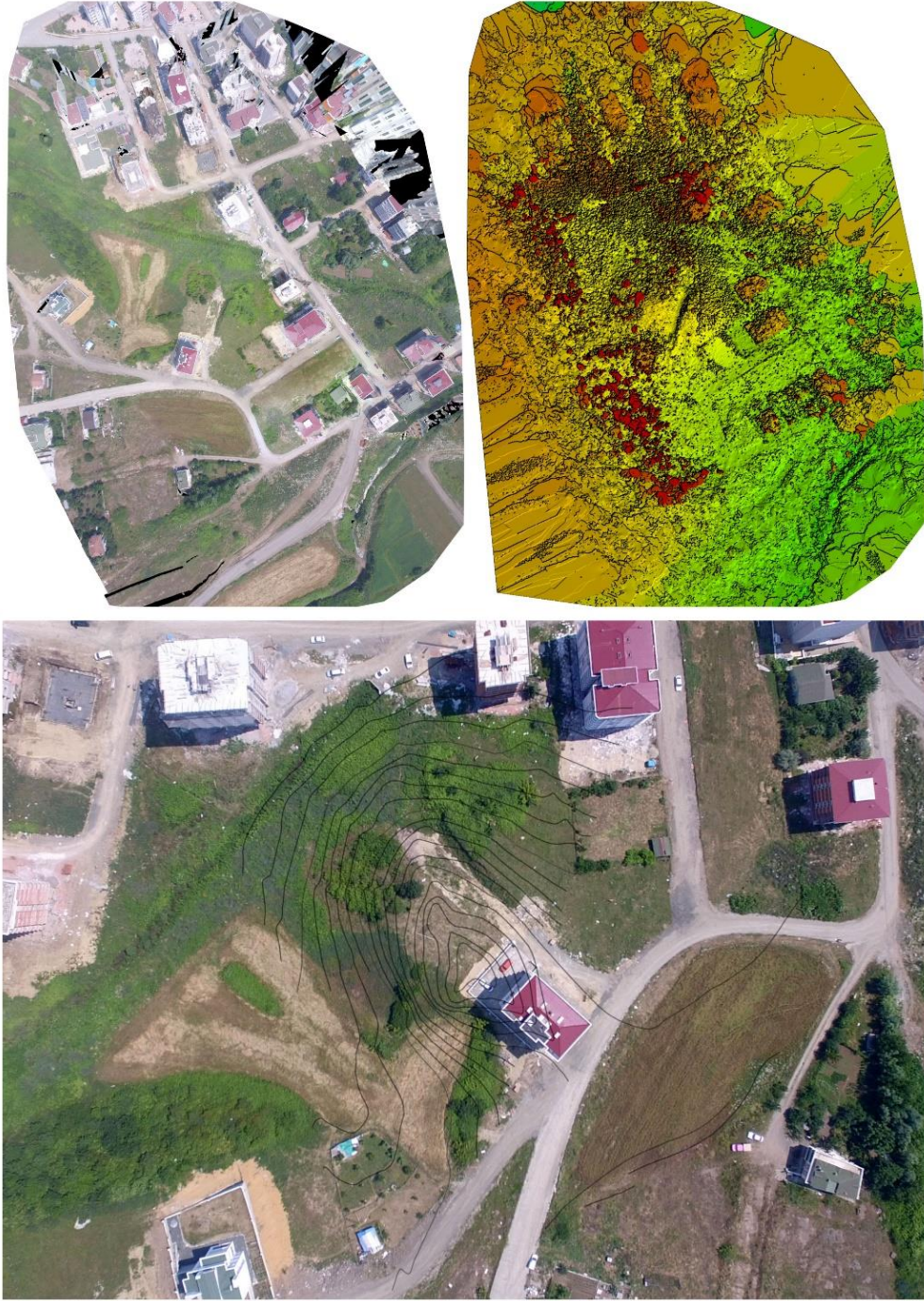

Görsel 3. Gucuktepe ve Çevresi, Havadan (A. Türker Arşivi)

Yüzeyde Geç Kalkolitik Çağ ve Demir Çağ keramik parçaları ile bir dövgü/ezgi taşı bulunmuştur. Buradaki bir kaçak kazı çukurunun kesitinde yanmış taban izleri ve buradan sökülerek insan kemikleri gözlenmiştir. İkinci Alt Teras, dereye inen sık ormanlık ve çalılıklarla kaplıdır. İçine girilemeyen ormanın dar patikalarına dökülen kesimlerde ve açık yamaç akıntılarında çok sayıda Geç Kalkolitik Çağ keramik parçaları bulunmuştur.

Kümbettepe Höyük

Kümbettepe Höyüğü, bugün Alanlı Köyü'nün 3 km kuzeyinde, Atakum ilçesine inen Ali Gaffar Okkan Caddesi'nin 500 m doğusunda, Alanlı (eski Afanlı) Deresi'nin yaklaşık 250 m batısında, Alanlı Sırtı'nın Karadeniz'e bakan bir terasında, Karadeniz'e kuşuçu 2 km mesafe konumlanmaktadır. Höyüğün kapladığı alan 480 m² ve yüksekliği 8 m'dir. Bugün yüksek konutları höyüğün etrafını sarmıştır (**Görsel 4**). Yüzeyinde çok sayıda çakmaktaşı dilgi ile Geç Kalkolitik / Erken Tunç Çağı, Orta/Geç Tunç Çağı, Demir Çağ ve Türk-İslam dönemi özellikleri gösteren keramikler gözlemlenmiştir. Höyüğün batı yarısı üzerindeki derin kaçak kazı çukurunun kesitinde görülen çok sayıda insan kemiği, burada intramural mezarların varlığını göstermektedir.

Görsel 4. Kümbettepe, Havadan (Foto ve Modelleme: T. Şaşmaz)

Kümbettepe Höyüğü 1977 yılında keşfedilmiştir (Alkım, 1978: 27; 1981: 9). Höyük, keşfinden yaklaşık otuz yıl sonra, 2007-2008 yılları arasında, yolu açma çalışmaları sırasında iş makinesiyle ortadan yarılarak tahrip edilmiş, tahribattan sonra tescillenmiştir! Tahribat, yaklaşık 50 m uzunluğunda ve 10 m'yi geçen genişlikte bir kültür toprağını yok etmiştir. İlk kez 2015 yılı araştırmamızda höyük üzerinde hiçbir yapılaşma yokken, 2016-2017 ziyaretlerimizde höyüğün güneydoğusu, üzeri ve kuzeybatısı ile kuzeyinde apartmanların inşaa edildiği üzülmüştür. Bunların yanı sıra höyük üzerinde ve

yatay kesitlerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru da vardır. Yatay kazılmış büyük kaçak kazı çukurunun içinde askıda kalmış orta boy taşlardan örülmüş duvar, tahribat kesitlerinde ise yangın izleri, çok katmanlı tabanlar, taş sıraları ve keramik parçaları ile yumuşakça kabukları görülmektedir (**Görsel 5**).

Görsel 5. Kümbettepe, Tahribat (A. Türker Arşivi)

Değerlendirme

Atakum'da yapılan arkeolojik araştırmalar bölge arkeolojisinin zenginliğini tespit düzeyinde sunarken, dönemsel ve kültürel özelliklerin ayrıntılı çalışması oldukça azdır. Buna tarih öncesi dönem de dahildir. Atakum'un Kamaz Vadisi ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz araştırmalar, bölge arkeolojik zenginliğine Dombalaktepe, Gucuktepe ve Kümbettepe höyüklerinin katkı sağladığını gösterdi. Bu lokalitelerin maddi buluntu unsurları yontmataş ve çoğunlukla da keramik buluntularından ibarettir. Yüzejde gözle görülür mimari unsurlar olmamakla birlikte bulunan ahşap izli yanmış pise parçaları ile yanmış taban parçaları (**Görsel 5-6**) yerleşim dokuları hakkında fikir vermektedir.

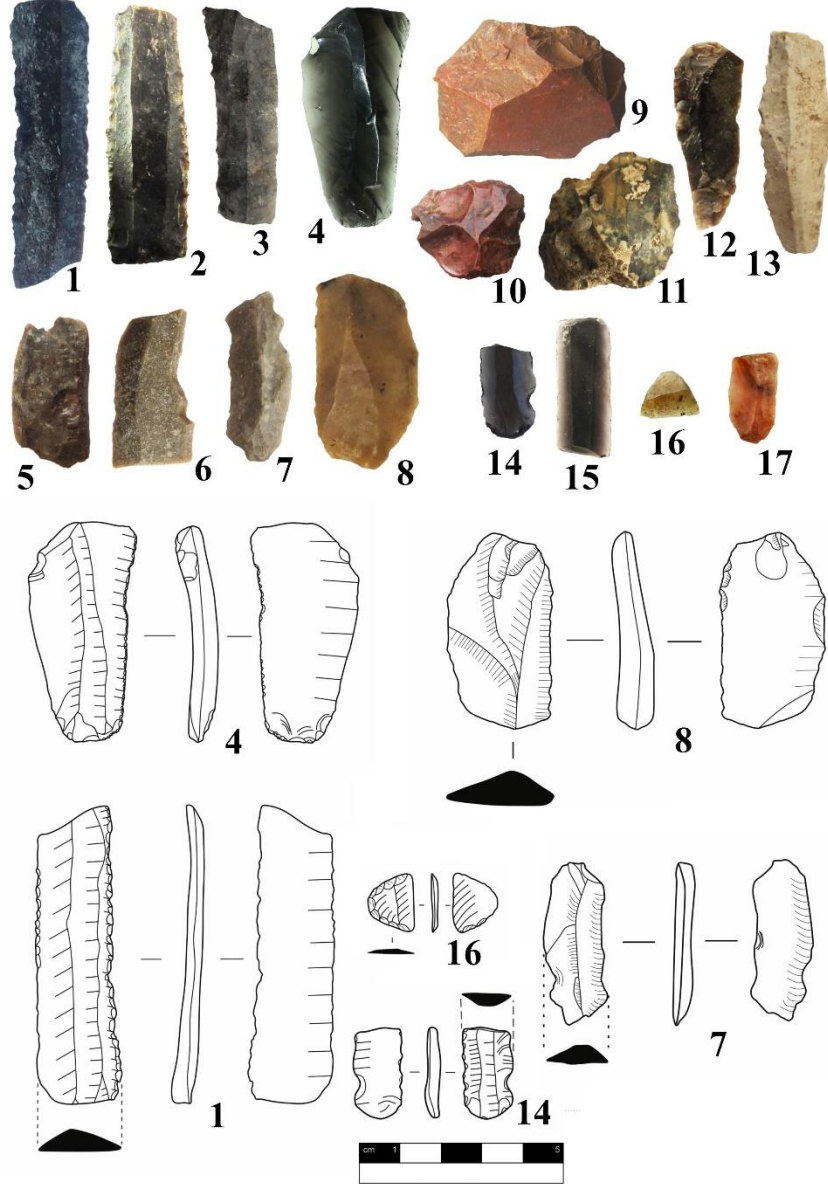

Görsel 6. Mimari Parçalardan Örnekler; Dombalaktepe (a-b), Gucuktepe (c-d) (A. Türker Arşivi)

Buluntular

Yontmataş topluluğunun ağırlığını çakmaktaşı, azını obsidyen oluşturmaktadır (**Görsel 7**). Yüzejde çok sayıda çakmaktaşı çekirdek ve yonga gözlenmiştir. Ok/mızrak ucu var olmakla birlikte, orak-dilgi elemanlarının çokluğu dikkati çekmektedir. Bölgede çakmaktaşı ham maddesinin bolca bulunması

ürün sayısına koşuttur diyebiliriz. Az sayıdaki obsidyen yonga ve aletin bölge dışından geldiğini, Anadolu'daki obsidyen kaynaklarının dağılımından (Chataigner, 1998) biliyoruz.

Görsel 7. Yontmataşlar; Dombalaktepe (No. 1-8, 14-16), Tatardere (No. 9-13), Gucuktepe (No. 17)

Kamaz Vadisi ve çevresinin tarih öncesini keramik buluntularından tanıyoruz. Keramiklerin ağırlığını koyu yüzlü açkılı/açksız mallar oluşturur; buna, kiremidi ve kırmızı renki mallar ile kahve tonlarında mallar dahildir. Az sayıda sarımsı devetüyu ve bej örnekler de bulunmuştur. Çömlekler dar ağızlı, düz ve s-profilli, geniş ve küremsi gövdelidir. Çanaklar ve derin kaselerin profilleri ise açıktır. Eklentiler arasında yuvarlak ve yassı memecikler hakimdir. Kulp tipleri şerit ve yuvarlak kesitlilerden oluşur. Yüksek kaideli bir örnek dışında diğer dipler düz ve içbükeydir. Dipler arasında sepet baskılı örnekler

de vardır. Keramiklerin hamur özellikleri çoğunlukla taşcık ve kum katkılıdır; az sayıda saman katkılı da vardır. İyi arıtılmış örnekler azdır ve küçük/orta boyutlu kaplarda görülür. Dışları çoğu parçada yalnız veya açıktır; kimi kaplar açık izi bezemelidir. Yüzey araştırmasında kazıma veya kabartma bezemeye rastlanmamışsa da siyah zemin üzerine beyaz boyalıların fazlalığı dikkat çekicidir (**Görsel: 8-10**).

Görsel 8. Dombalaktepe, Keramik Örnekleri (Çizim: C.G. Özbilgin)

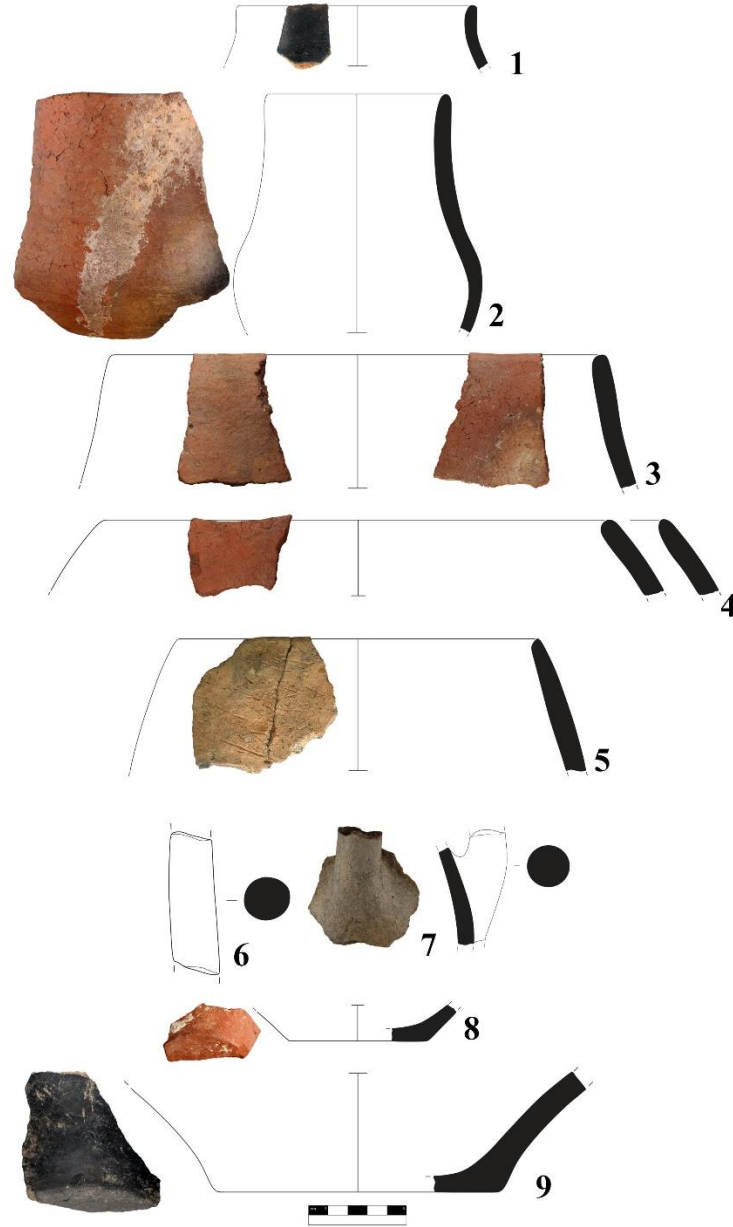
Tartışma

Mimariye ilişkin bulgular yok denilecek kadar azsa da bulunan örnekler yapı malzemesi arasında dal-örgü tekniğinin ve ahşap ağırlıklı yapıların kullanıldığı, Dombalaktepe ve Gucuktepe buluntularından, anlaşılmaktadır. Dönem yerleşimlerinin sıklıkla yangına maruz kaldığı aynı yerleşimlerde bulunan yanmış kerpiç parçalarından ve Kümbettepe Höyüğü'nün tahrip edilmiş çok tabakalı kesitlerinden bilinmektedir. Kümbettepe kesiti, ayrıca, tandır ve ocak yerlerinin de olduğunu, bazı birikimlerin çöp çukurlarına işaret ettiğini ve tüketimlerinin arasında çokça yumuşakçanın olduğunu göstermektedir.

Yontmataş topluluğu belirgin bir özgün tipolojiyle karşılaştıracak özelliğe sahip değildir ve çeşitlilik göstermez. Yerelden temin edilen çakmaktaşı hammaddesinin yerleşimlerde biçimlendirildiği çekirdek

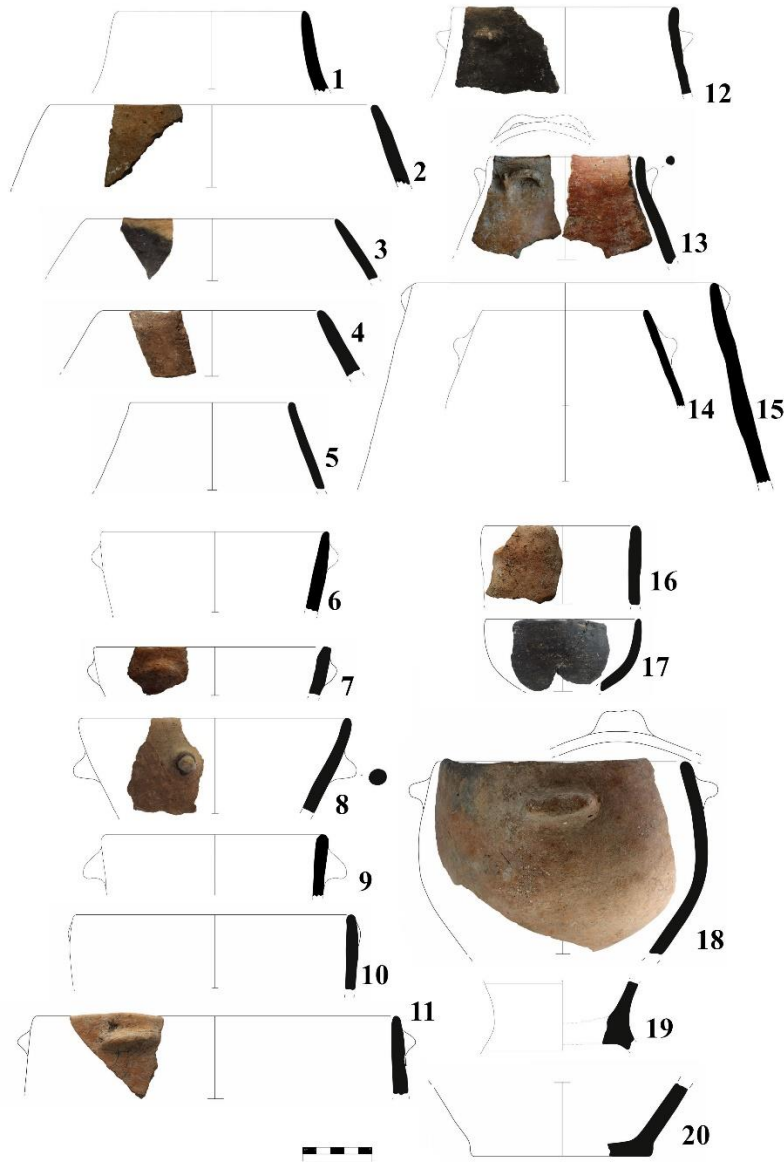
ve yongalardan anlaşılmaktadır. Obsidyen bölgeye yabancıdır ve bunun sebebi için "Kuzey Orta Anadolu'daki değişim ağlarının aktif katılımcısı" olduğu çıkarımıyla (Milić 2014: 159) destekleyebilir, fakat, bölgenin Anadolu obsidyen kaynaklarına görece uzak olması ve bölgede bol bulunan çakmaktaşının talep edilen ihtiyacı makul ölçüde karşıladığı bilgisini de göz ardı edemeyiz.

Kamaz Vadisi ve çevresinin dönem ve kültürel ilişkilerini sorgulama için eldeki en somut veriler keramik buluntularıdır. Bunların mal grupları ve form özellikleri spesifik karşılaştırmaları olanak vermese de genel özelliklerine göre karşılaştırmalar yapılabilmektedir.

Görsel 9. Gucuktepe, Keramik Örnekleri (Çizim: C.G. Özbilgin)

Koyu yüzlü açkılı/açksız mallar, içi ve dışı siyah ve dışı siyah içi kırmızı mallarla temsil edilmektedir. Özellikle Doğu Anadolu ve geniş çevresinde MÖ 4. binyılın ikinci yarısı itibariyle yoğun karşılaşılan keramik grubunu oluşturan dışı siyah ve içi kırmızı çift renkli mallar (*red-black pottery*) (Palumbi, 2003; Işıklı & Öztürk, 2019), ekonomik ve göç gibi dinamiklerle kültürel bir etkileşimi İç Batı Anadolu'ya dek ulaşmıştır (Yalçın, 2020: 179). Saman katkılı mallar (*chaff-faced pottery*) özellikle Anadolu'nun yine doğu yarısında, Güney Kafkaslar ile Kuzey Suriye arasında kalan topluluklarca keramikte yüksek ısı elde etmek için bilinçli kullanılmış bir katkıdır (Ivanova, 2013: 120). Bunlar Samsun Bölgesi kıyı kesimi araştırmalarında çokça bulduğumuz hamur grupları arasındadır (Türker, 2017: 129).

Görsel 10. Kümbettepe, Keramik Örnekleri (Çizim: C.G. Özbilgin)

Diğer mal gruplarına siyah zemin üzerine beyaz boyalı keramikler (*White-Painted Pottery*) bezeme özelliğine göre daha belirgin karşılaştırmalara olanak vermektedir. Bunlar Anadolu ve Ege kültürlerinde yayılımı ve kronolojisi en karakteristik buluntu grupları arasındadır. Orta Karadeniz Bölgesi'nde de yaygın görülen bu grubun Kamaz Vadisi ve çevresinde bulunan örnekleri Anadolu'da çoğunlukla Geç Kalkolitik Çağ ile Erken Tunç Çağı'nın ilk evresinde (Erken ve Geç ETÇ I) stratigrafilerinde açığa çıkmıştır (Tırıl, 2019: LXXVI/4). Köken ve gelişimi Batı Anadolu'dan başlamış, Orta Anadolu'nun kuzey ve güney kıyılarına yayılmış, burada sınırlı kalmış ve kıtanın doğu kesimine devam etmemişir (Tırıl, 2019: 60-62).

Sonuç

Belirli bir topografik bütünlük içinde daraltılmış alanı belirli bir bağlamda değerlendirmek için kaleme aldığımız bu yazıda belirgin sonuçlara ulaşmak oldukça zordur. Söz konusu alan, Anadolu arkeolojisinde en az atıflardan birisini alan Samsun Bölgesi olunca, bazı spesifik unsurlar dışında, karşılaştırma yapma olanağı da kısıtlı kalmaktadır.

Makalede incelenen üç arkeolojik lokaliteden Dombalaktepe vadi içinde, diğer ikisi yamaçta konumlanmış höyüklerdir. Kamaz Vadisi ve çevresinin topografik engebeleri yerleşim seçeneklerini azaltmış gibi gözükse de ormanlık ve sulak, dolayısıyla avcılık ve tarıma elverişli oluşu bölgenin yer seçiminde tercih edilmiş gibidir. Hammade kaynaklarının çok kısıtlı olması, erken toplulukların bölgeye geliş motivasyonunu bizlere çeşitlendirerek sunmaması, yaylacı bir yaşam biçimini benimsedikleri fikrini akla getirmekte; basit mimari anlayışı, kısıtlı yontmataş tipleri ve keramiklerin estetik unsur göstermeyen pratik işlevselliği, bu fikri desteklemektedir.

Samsun Bölgesi'nde yerleşimin Erken Kalkolitik Çağ'a dek geriye gittiği tartışıla gelen bir sorundur (Türker, 2019: 85-87). Özellikle İkiztepe kazılarına yapılan güncel atıflar (Düring, 2016; Welton, 2017), tarihlendirmelerdeki çelişkilere işaret etse de Kamaz Vadisi ve çevresinde ele geçen kısıtlı sayıdaki keramikler bunları etraflıca tartışmaya olanak vermemektedir. Gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında az sayıda ele geçen buluntu gruplarını tarihlendirmek bu sebeple kolay olmamakla birlikte, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz kısıtlı keramik grupları Anadolu'nun Orta/Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı'nın ilk evresiyle karşılaştırma (Dönmez, 2006) olanağı vermektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Atakum Arkeoloji Araştırmaları: Kamaz Vadisi ve Çevresinin Tarih Öncesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akyüz, U. (2013). Samsun-Kurupelit'de Ele Geçen Bir Grup Mezar Steli ve Çakalca-Karadoğan Höyük Üzerine Bir İnceleme. *Kubaba* 22, s. 33-50.

- Akyüz, U., Kolağasıoğlu, M. & Şirin, O. A. (2011). Samsun İli, Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009., 19. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 117-134.
- Alkım, U. B. (1978). Recent Archaeological Research in Turkey: İkiztepe and the Samsun Region, 1974. *Anatolian Studies* 28, 23-27.
- Alkım, U. B. (1981). İkiztepe Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları. *Türk Arkeoloji Dergisi* 25(2), 3-17.
- Chataigner, C. (1998). Turkish Occurrences of Obsidian and Use by Prehistoric Near East from 14,000 to 6000 BP. *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 85, 517-537.
- Dönmez, Ş. (2006). Recent Observations on the Cultural Development of the Central Black Sea Region before the Early Bronze Age II. B. Erciyas & E. Koparal (Eds.), *Yerleşim Arkeolojisi Serisi / Settlement Archaeology Series 1: Black Sea Studies Symposium Proceedings / Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 89-98.
- Düring, B. S. (2016). *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Güner, Ö. (2019). Atakum'daki (Samsun) Antropojeomorfolojik Yapılar ve Çevresel Etkileri., *Doğu Coğrafya Dergisi* 24(42), 67-78. <https://doi.org/10.17295/ataunided.620592>
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology, Volume II*, London.
- Işıklı, M. & Öztürk, G. (2019). Doğu Anadolu Kura-Aras Seramiği Üzerine. *Seramik Araştırmaları Dergisi* 1, 13-19.
- Ivanova, M. (2013). *The Black Sea and the Early Civilizations of Europe, the Near East and Asia*, Cambridge.
- Kökten İ. K., T. Özgüç, T. & Özgüç, T. (1945). Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor. *Bellekten IX*(35), 361-400.
- Kızıltan, Z. (1992). Samsun Bölgesi Yüzey Araştırmaları 1971-1977. *Bellekten LVI*(215), 213-241.
- Milić, B. (2014). A Preliminary Evaluation of the Chipped Stone Industry at Late Chalcolithic Çamlıbel Tarlası. *Archäologischer Anzeiger* 2014(1), 153-159.
- Öner, E. (1996). Samsun ve Çevresinin Jeomorfolojisi. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 4(4), 191-224.
- Palumbi, G., Red-Black Pottery: Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships Around Mid-Fourth Millenium B. C. *Ancient Near Eastern Studies* 40, 86, 101.
- STKVE (2012). *T.C. Samsun İl Özel İdaresi İmar ve İnşaat Başkanlığı İmar ve Kentsel İyileştirme Müdürlüğü Samsun Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Yaşam Ajans, Samsun.

Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2016). *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, Samsun.

Tırlı, C. G. (2019). *Samsun Bölgesi Kıyı Kesimi Beyaz Boya Bezemeli Keramik Kültürü (M.Ö. 2. Binyıl Öncesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Türker, A. (2016). Samsun Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2015 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu: Atakum Lokalitesi ve Kültürel Mirasını Koruma Önerileri. B. Şişman (Ed.), *Atakum'a Akademik Bir Bakış: Yeni Atakum*, Uğur Ofset, Samsun, 27-44.

Türker, A. & Tırlı-Özbiçin, C. G. (2022). Samsun Kıyı Kesimi 2019 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması Raporu. C. Keskin (Ed.), *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları, Cilt 1*, Ankara, 193-210.

Türker, A. (2017). Samsun Bölgesi 2016 Yılı Prehistorik ve Protohistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması Sonuç Raporu. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 35(1)*, Ankara, 117-146.

Türker, A. (2019). A Holemouth Jar with Unique Appliqués from Uzgur Höyük (Samsun, Turkey). *Arkeoloji Dergisi XXIV*, 81-93.

Türker, A. (2021). Karadora: Bafra Ovası'nda Yeni Bir Prehistorik Lokalite. *Cedrus IX*, 1-19. DOI: <http://dx.doi.org/10.13113/CEDRUS.202101>

Ünan, S. (2013). Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne, Amisos ve Çevresinde Yer Alan Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Ş. Dönmez (Ed.), *Güneş Karadeniz'den Doğar Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar / Lux ex Ponto Euxino Studies Presented in Honour of Sümer Atasoy*, Uğur Ofset, İstanbul, 385-412.

von Der Osten, H. H. (1929). *Researches in Anatolia-I: Explorations in Central Anatolia Seasons of 1926*, OIP V, Chicago.

Welton, L. (2017). Reforging Connections: The Black Sea Coast of Anatolia in the 4th-3rd Millennia BC. *Anatolica XLIII*, 117-156.

Yalçın, H. G. (2020). Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak-Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler. *Colloquium Anatolicum 19*, 169-182.

Yılmaz, C. & Zeybek, H.İ. (2016). *Samsun Coğrafyası*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.

Extended Abstract

Samsun is one of the most relatively underexplored regions in Anatolia. When we started our survey targeting coastal parts of the region in 2015, we aimed to record prehistoric and protohistoric periods. After five years of work in this scope, we had the opportunity to explore more than a hundred archaeological localities and re-examine some of them. In much of the region, we have adopted an extended survey method, but we have been able to do intensive surveys in some areas of our choice. One of the areas where we do intensive surveys is Kamaz Valley and its surroundings, which is also the subject of this article. Kamaz Valley is located in the northern half of the district in the Atakum District of Samsun Province. The intensive workspace is confined to the Kaypak

Ridge at its south, which has topographic integrity with its rugged structure. We found a large number of archaeological localities in the low ridges of Kocadağ, which separate the region's inland from the shore - Necropolis, Tumuli, and caves are among them. Of these, Dombalaktepe, Gucuktepe, and Kümbettepe settlement mounds are three archaeological localities that yield prehistoric period finds. Other than that, the number of a few silexes and amorphous sherd found at Tatardere Tepe, the settlement of Late Antiquity, is few, so we did not discuss them in detail in this article.

Dombalaktepe is located on a scenic hill in Kamaz Valley and on the stream coast. The valley is deep and in the forest, and this particular location makes the settlement difficult to spot. Located 1.5 km northeast of the settlement mound, Gucuktepe lies on a hillside that faces the Black Sea. We collected a lot of chipped stones from both settlements along with pottery shards from the Chalcolithic and Iron Ages. Gucuktepe, which consists of three terraces, also has Byzantine-era tombs and pottery shards. Kümbettepe, about 5 km south of the valley, has unfortunately been largely destroyed by work machinery, and modern buildings have been built on the settlement mound. Vertical sections unveiled by the work machines revealed layers and strata of the settlement. In accordance with the multi-phase stratigraphy of the settlement mound, we observed pottery shards from the Chalcolithic Age, Early-, Middle-, and Late-Bronze, Iron ages, as well as the Turkish-Islamic era. There is no architectural residue on the soil surface of all three settlements, but we know from adobe marks that at least wattle and daub were used as building materials in Dombalaktepe and Gucuktepe. Both the burnt base fragments we observed in these two and the thick traces of fire seen in the Kümbettepe section indicate that fire disasters - invasion? - had often occurred in the region.

As we mentioned above, the material presence in the area where we do intensive surveys includes chipped stone and pottery. The chipped stone industry consists of numerous core fragments, end-products and sickle blades, and a few spear-/arrowheads. Flintstone is an easy-to-find raw material in the area. What is remarkable is the presence of obsidian. Obsidian is a volcanic stone that had not been in the region and had been brought in from far away, and the reason it is found here can be explained by commercial activity.

Pottery is outnumbered, but the ware-and-type group is very limited. The most crowded group involves Dark Faced Burnished Ware (DFBW). The dominant element of the group is the black and grey ones, also there are browns and reds. Among them, red-black pottery provides introductory information due to being specific. This pottery group, which was encountered intensively especially in Eastern Anatolia and its wider surroundings as of the second half of the 4th millennium BC, spread to Central Western Anatolia thanks to cultural interaction with dynamics such as economic reasons and migration. Another specific group is called White-Painted Pottery, where white paint ornaments are made on black face ware. These are among the most characteristic finds due to their spread and chronology in Anatolian and Aegean cultures. Examples of this group, which is also widespread in the Samsun Region, found in and around the Kamaz Valley, were mostly discovered in Anatolia in the LC and Late EBA I stratigraphy. The tradition, the origin, and development of which started in Western Anatolia and spread to the northern and southern coasts of Central Anatolia, has not been seen in the eastern half of the continent. Other groups are a little more controversial; a small number of chaff-faced potteries are among the wares whose origin is also sought in the east.

It is quite difficult to reach obvious conclusions in this article, in which we are handling a narrowed area in certain topographic integrity in the context of a certain period. Since the scope of the subject is the Samsun Region, which receives one of the least citations in Anatolian archaeology, the opportunity to make comparisons is limited except for some specific elements. The material specimens we found through the survey allow us to

make some inferences, at least in terms of pottery. The Kamaz Valley and its surroundings, which are limited in terms of raw materials but suitable for animal husbandry and agriculture, seem to have attracted transhumance communities to the region. Its architecture and known small finds are parallelistic to this approach.

It is quite difficult to establish the chronology of the Samsun Region and to do this by taking into account the stratigraphy of İkiztepe, as it is controversial and contradictory. The small number of potteries unearthed in and around the Kamaz Valley does not allow for a thorough discussion of this problem. Although it is not easy to date the groups of finds unearthed in our survey, it gives the opportunity to compare with the beginning of the Middle-/Late-Chalcolithic and Early Bronze Age of Anatolia.

Covid-19 Pandemisinde Derinleşen Öğrenci Yoksulluğu: Sakarya Üniversitesi Örneği

Deepening Student Poverty in the Covid-19 Pandemic: The Case of Sakarya University¹

Bahar YOLVERMEZ²

Meryem KAYTAN³

Araştırma Makalesi / Reserach Article

Geliş Tarihi / Received: 12.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 19.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1115801

Atıf / Citation: Yolvermez, B. & Kaytan, M., (2022). "Covid-19 Pandemisinde Derinleşen Öğrenci Yoksulluğu: Sakarya Üniversitesi Örneği", OÜSOBİAD 12 (3), 1755-1776 Doi: 10.48146/odusobiad.1115801

Öz

Covid-19 pandemisi var olan yoksulluğu daha da içselleştirmiş ve derinleştirmiştir. Covid-19'un yarattığı ekonomik kriz temel ihtiyaçların (yeme, içme, barınma vb.) karşılanmasını zorlaştırmış, etkilerin en fazla hissedildiği alanlardan biri de eğitim hayatı olmuştur. Uzaktan eğitim gibi çeşitli çözüm yöntemleriyle bu süreç atlattılmaya çalışılmış ancak öğrenciler destek ve alt yapı eksikliğinden ya da maddi yetersizliklerden kaynaklanan erişim sorunlarıyla karşılaşmıştır. Yeni normalleşmeyle birlikte, yüz yüze eğitime geçişle kendi kendine yetmeye çalışan üniversite öğrencileri Covid-19'un bir getirisi olan hayat pahalılığından dolayı barınma konusunda da ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Çalışmanın amacı, bu süreçte öğrenci yoksulluğunun derinleşip derinleşmediğini ortaya koymaktır. Öğrenci yoksulluğu, Sakarya Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde okuyan 356 lisans öğrencisi üzerinden anket yoluyla ölçülmüştür. Toplanan anketler SPSS V24 programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, öğrenci yoksulluğunun en fazla temel ihtiyaçlar (gıda/yeme) ve eğitim alanında derinleştiği, açlık ve temel ihtiyaçlara erişememe gibi risklerle karşılaşıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin lüks besin grubunda yer alan, gelişim açısından önem taşıyan et-tavuk-balık besin grubuna erişemediği, haftada birkaç gün ya da neredeyse her gün öğün atladıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra psikososyal desteklere rahatlıkla erişilemediği, uzaktan eğitimin eğitime katılım açısından isteksizlik yarattığı, öğrencilerin isteksizliklerini uzaktan eğitimin yarattığı bir engel olarak gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, pandemi, yoksulluk, derinleşen yoksulluk, öğrenci yoksulluğu

Abstract

The Covid-19 pandemic has further internalized and deepened the existing poverty. The economic crisis created by Covid-19 made it difficult to meet the basic needs (food, drink, shelter, etc.), and one of the areas where the effects were felt the most was education. This process was tried to be overcome with various solution methods such as distance education, but students faced access problems due to lack of support and infrastructure or financial inadequacies. With the new normalization, university students who are trying to be self-sufficient with the transition to face-to-face education have also experienced serious difficulties in housing due to the cost of

¹ Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu, 03.06.2022, E-61923333-050.99-137046

² Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, E-mail: bhrylvrmz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7688-8582

³ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sakarya, E-mail: meryemkaytan@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3215-0375

living, which is a result of Covid-19. The aim of the study is to reveal whether student poverty deepens in this process. Student poverty was measured through a questionnaire on 356 undergraduate students studying at various faculties of Sakarya University. The collected questionnaires were analyzed using the SPSS V24 program. As a result, it has been determined that student poverty deepens in the field of basic needs (food/eating) and education, and faces risks such as hunger and inability to access basic needs. In addition, it was observed that the students could not reach the meat-chicken-fish food group, which is in the luxury food group and important for development, and they skipped meals a few days a week or almost every day. In addition, it has been determined that psychosocial support is not easily accessible, distance education creates reluctance to participate in education, and students see their reluctance as an obstacle created by distance education.

Keywords: Covid-19, pandemic, poverty, deepening poverty, student poverty

Giriş

Aralık 2019'da başlayan Covid-19 pandemisi yüksek bulaş ve ölüm riskiyle küresel bir halk sağlığı tehdidi olmasının yanı sıra toplumda ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz etkiler yaratmıştır. Covid-19'un yarattığı ekonomik kriz etkisini derinden hissettirmiş ve toplumda çeşitli çatlaklara neden olmuştur. Küresel alanda önemli bir sorun olan ve mücadele edilen yoksulluk sorununu daha da derinleştirmiştir. Pandeminin etkisiyle aşırı yoksullukla mücadeledeki iyimser tablo bozulmuştur. Dünya Bankası'na göre, 21. yüzyılda aşırı yoksulluğun azaltılmasında kaydedilen ilerleme açısından 2020 en kötü yıl olmuştur. Pandemi, dünya genelinde artan enflasyon ve Ukrayna'daki savaş, yoksulluğun azaltılmasında eşi görülmemiş gerilemelere yol açmıştır. Bu birleşik krizler nedeniyle Covid-19 öncesindeki tahminlere kıyasla 2022'de fazladan 75 milyon ila 95 milyon arasında kişinin aşırı yoksulluk içinde yaşayacağı tahmin edilmektedir (Dünya Bankası, 2021). Covid-19, yalnızca çalışma hayatını değil eğitim hayatını da çeşitli şekillerde etkilemiştir. Uzaktan eğitime geçilerek bu süreç atlatılmaya çalışılmıştır. Destek ve alt yapı eksikliğinden ya da maddi yetersizliklerden kaynaklanan erişim sorunu öğrencilerin karşılaştığı başlıca sorundur. Yeni normalleşmeyle birlikte, yüz yüze eğitime geçişle kendi kendine yetmeye çalışan üniversite öğrencileri barınma konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Üniversite öğrencileri, ev ve yurt fiyatlarındaki fahiş artışlara karşı İstanbul, İzmir, Ankara, Eskişehir, Kocaeli ve Sakarya başta olmak üzere farklı şehirlerde "Barınmıyoruz Hareketi" başlatmıştır. Bu harekete katılan öğrenciler, pandemi öncesi aile desteğiyle ya da çalışarak arkadaşlarıyla yaşayabileceği bir apart veya oda kiralayabildiğini ancak pandeminin bunu imkânsız hale getirdiğini belirtmiştir. Kendi kendine yetmeye çalışan üniversite öğrencileri insani yaşam standartlarının altında kalan koşullarda yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durum, Covid-19'un üniversite öğrencilerini yoksullaştırdığının bir göstergesidir. Yalnızca barınma değil yeme, içme gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılayamamışlardır. Covid-19'un öğrenci yoksulluğunu ne düzeyde derinleştirdiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın iki temel araştırma problemi bulunmaktadır:

- 1) Pandemi dönemi öğrenci yoksulluğunu derinleştirmiş midir?
- 2) Öğrenci yoksulluğu en çok hangi alanlarda derinleşmiştir?

Araştırma problemlerinin cevaplanabilmesi için Sakarya Üniversitesi'nde çeşitli fakültelerde okuyan 356 lisans öğrencisine yüz yüze anket uygulanmıştır. Araştırmanın yöntemi olarak nicel araştırma yöntemi seçilmiştir. Covid-19'un yüksek bulaş riski taşımasından dolayı sağlık açısından uygun olacağı

düşünölmüş, genellenebilirlik açısından da fakölte veya yaş ayırımına gidilmeden daha fazla kişiyile görüşölmesi gerektiğinden bu yöntemle örnekleme daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşılmıştır. Öğrenci yoksulluğı, daha önceden bilindik bir sorun alanı olan, pandemiyle birlikte daha da derinleşen ancak kavramsal ya da kuramsal olarak derinlemesine tartışılmayan ve yeterli alan araştırması yapılmamış bir olgudur. Literatürde öğrenci yoksulluğına yönelik yapılan çalışmalar çok kısıtlıdır. Çalışma, hem kavramsal hem alan araştırması olarak literatüre katkı sağlayacaktır. Covid-19 sürecinde derinleşen yoksulluk konusunda henüz çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Çalışma, derinleşen yoksulluğı üniversite öğrencileri üzerinden inceleyen ilk araştırma olduğundan önemlidir.

Çalışmanın ilk kısmında, yoksulluk kavramı ve çalışmada benimsenen/esas alınan yaklaşıma yer verilmiştir. İkinci kısımda derinleşen yoksulluk kavramı ele alınmıştır. Üçüncü kısımda Covid-19 pandemisinde yoksulluk ve derinleşen yoksulluğun görünümü incelenmiştir. Dördüncü kısımda öğrenci yoksulluğunun literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Beşinci kısımda çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Son kısımda elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır.

Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk, 1970'lerden beri küreselleşme ve bu dönemde artan işsizliğin etkisiyle birçok ülkenin gündeminde üst sıralarda yer almıştır (Şenses, 2013). Bugün halen çok sayıda ülkede varlığını sürdüren küresel bir sorundur. Yoksulluğa dair tartışmaların birçoğunda krizler, ekonomik gerilemeler ve yoksullaşmanın üzerinde durulsa da yoksulluk bunların ötesinde her zaman var olan kapitalizme içkin yapısal bir durumdur (Erdoğan, 2007: 13). Bu nedenle, yoksullukla mücadele gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde kurumların ve ülkelerin her zaman gündeminde yer almıştır (Önder ve Şenses, 2006: 1; Bourguignon ve Chakravarty, 2019: 83-84). Pandemi sürecinde artan yoksullaşma, yoksullukla mücadeleye olan ilgiyi de artırmıştır. Kapitalist toplumlarda yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarının temelinde iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım insanı, bir işgücü ve yoksulluğı, insani ve sosyal bir sorun olarak görmektedir. Bu nedenle yoksullukla mücadele hayırseverlik vurgusu öne çıkmaktadır (Buğra, 2021: 12-13). Bunun aksine ikinci yaklaşım, toplumu ekonomik olanın önüne koyarak yoksulluğı politize etmektedir. Başka bir ifadeyle yoksulluğı insani ve sosyal bir sorun olmanın ötesinde politik bir sorun olarak görmektedir (Buğra, 2021). Buna göre yoksullukla hak temelli bir sosyal politika anlayışı ile mücadele edilmelidir.

Yoksulluk sorununun oluşturduğu tehdidi anlamak için, kavramın ne ifade ettiğini, boyutunu ve içinden geçerek derinleştiğı süreci iyi kavramak gerekir. Literatürde yoksulluğı anlamaya yönelik birçok farklı tanım, sınıflandırma ve yaklaşım mevcuttur. Yoksulluk olgusunu anlama ve kavramsallaştırmadaki tüm bu çaba, yoksullukla mücadelede izlenen politikaları etkinliğı ve geçerliliğini değerlendirmede oldukça önemlidir (Erdoğan, 2001). Yoksulluğı tanımlamaya ve ölçmeye yönelik ilk bilimsel çalışmalar 20. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Yoksulluk kavramı ilk kez 1901'de Seebohm Rowntree tarafından tanımlanmıştır. Rowntree'ye göre yoksulluk, bireyin yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için asgari düzeyde gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayamama halidir (Aytaç ve Hatipler, 2013).

Yoksulluk, yoksunluklar bütünü şeklinde ifade edilebilir. Bu nedenle yoksunlukların ne olduğu önemlidir. Yoksunluklar ise yoksulluğa nasıl yaklaşıldığına göre değişmektedir. Gelir ve yapabilirlik yoksulluk kavramsallaştırmalarındaki temel iki unsurdur (Koray, 2010: 4). Yoksulluk, sadece parasal

olarak kavrandığında yoksunluklar gelir azlığını ifade ederken, yoksulluğa yönelik çok boyutlu bir kavrayış ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik birçok yoksunluğu kapsar (Dünya Bankası, 2021; UNDP, 2021). Bu bağlamda yoksulluk algılanış biçimine göre nesnel veya öznel parametrelerle ölçülebilir (Fransman ve Yu, 2019). Yoksulluğun nesnel parametrelere göre ölçüldüğü yoksulluk, konusunda uzman kişiler tarafından belirlenen kalori miktarı, gelir ve tüketim harcamaları gibi somut ölçütlerin altında kalma halini ifade etmektedir. Öznel yoksullukta ise bireyler kendi değerlendirmeleri sonucu kendilerini yoksul olarak tanımlamaktadır (Topgül, 2013). Öznel yoksullukta yoksulluk çizgisi ve toplumdaki yoksul bireylerin belirlenmesi daha zordur (Şenses, 2013). Çünkü yoksulluk, geniş kapsamlı anketler ile tespit edilmekte ve anket sonuçları değerlendirilerek yoksulluk çizgisi belirlenmektedir (Aytaç ve Hatipler, 2013: 13).

Yoksulluk aynı zamanda refah eksikliğidir. Refah, "toplumda yaşamak için gerekli fonksiyonları yerine getirebilecek kapasiteye sahip olmaktır (Robeyns, 2005) Bu kapasiteden yoksunluk, yoksulluk olarak ifade edilebilir. Yoksulluk hem parasal hem de parasal olmayan boyutlara sahip bir olgudur. Gelir yetersizliği, eğitimsizlik, sağlığın bozulması, güvenlikten yoksunluk, özgüven eksikliği, güçsüzlük duygusu, ifade özgürlüğünde kısıtlamalar gibi yoksunluklar, yoksulluğun parasal olmayan boyutunu oluşturmaktadır (Fransman ve Yu, 2019: 51). Yoksulluğa yönelik bu kavrayış literatürde çok boyutlu yoksulluk olarak ifade edilmektedir (Kabaş, 2007). Yoksulluğa yönelik ilk çok boyutlu yaklaşım Amartya Sen tarafından geliştirilen "kapasite yaklaşımı" dır (Robeyns, 2005). Kapasite yaklaşımı ile birlikte çok boyutlu yoksulluğun kavramsal çerçevesi belirlenmiş ve literatürdeki ilgi artmıştır (Alkira ve Foster, 2011: 476). Birçok araştırmacı, yoksulluğun gelir ve tüketim harcamalarından ziyade çok boyutlu bir olgu olarak kavramsallaştırılması gerektiğini düşünmektedir (Bourguignon ve Chakravarty, 2019). Önder ve Şenses (2006)'ya göre yoksulluk, sadece gelir düzeyine indirgenemeyecek, çeşitli yapısal sorunları içeren toplumsal mekanizmaların bir belirtisi olarak bütüncül şekilde ele alınmalıdır. UNDP tarafından geliştirilen, insani gelişme endeksi, çok boyutlu yoksulluk endeksi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi ve toplumsal cinsiyet bazında gelişmişlik endeksi çok boyutlu yoksulluğu ele almaktadır (UNDP, 2021). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 yılına kadar "tüm boyutlarıyla yoksulluk içinde yaşayan her yaşta erkek, kadın ve çocukların oranını en az yarı yarıya azaltmayı" taahhüt etmektedir (Jindra ve Vaz, 2019: 657). Görüldüğü üzere önemli uluslararası kuruluşlar da çok boyutlu yoksulluğu benimsemektedirler. Bu çalışma kapsamında da pandemi döneminde öğrenci yoksulluğu çok boyutlu bir kavrayışla ele alınacaktır. Öğrencilerin yoksunlukları, gelir seviyesi, gıdaya erişim, barınma koşulları, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, sosyal yaşam aktiviteleri, güvenlik gibi çeşitli parametreler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Derinleşen Yoksulluk Kavramı

Aşırı yoksulluk olarak da adlandırılan derin yoksulluk, BM tarafından "içme suyu, sanitasyon hizmetleri, sağlık, barınma, eğitim ve bilgilendirme, gıda ve güvenlik de dahil olmak üzere temel insan ihtiyaçlarından şiddetli yoksulluk ile karakterize edilen bir durum" olarak tanımlanmıştır. Sadece gelire değil hizmetlere erişime de bağlı olan bir yoksulluk türü olduğu belirtilmiştir (United Nations (UN), 1995).

1987’de ATD (All Together In Dignity) Fourth World’ün kurucusu M. Joseph Wresinski tarafından aşırı yoksulluk, bireylerin ve ailelerin temel sorumlulukları üstlenmelerini ve temel haklardan yararlanmalarını sağlayan bir veya daha fazla faktörün yokluğu şeklinde tanımlanmıştır (Wresinski, 1987). Temel güvenlik eksikliği, insanların hayatlarının çeşitli yönlerini aynı anda etkilediğinde, uzadığında ve insanların haklarını geri kazanma ve öngörülebilir gelecekte sorumluluklarını yeniden üstlenme şanslarını ciddi şekilde tehlikeye attığında, kronik yoksulluğa yol açmaktadır. Bu tanım, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu tarafından Despouy İnsan Hakları ve Aşırı Yoksulluk Raporunda kabul edilmiştir (The Despouy Report on Human Rights ve Extreme Poverty/Annex III, 1996). Aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, 2000’de ilk Binyıl Kalkınma Hedefi arasında yer almaktadır (UN, 2000).

BM’nin bir parçası olan Dünya Bankası, bugün aşırı yoksulluk hakkında küresel bilgi için ana kaynak olmakla birlikte, 'Uluslararası Yoksulluk Çizgisi'ni belirlemektedir. Dünya Bankası, yeni uluslararası yoksulluk sınırını 2005’te günde 1,25 dolar olarak tanımlamıştır. Yoksulluk sınırı, 2015’te revize edilmiştir. 2015’ten itibaren Dünya Bankası aşırı yoksulları “günde 1.90 doların altında yaşayanlar” olarak tanımlamaktadır (World Bank (WB), 2016).

Derin yoksullar, literatürde “hiçbir geliri olmayanlar, herhangi bir işte tutunamayanlar, çöpten ekmek toplayanlar ve çevrenin yardımıyla geçinenler” olarak tanımlanmaktadır (Suğur, Suğur, Beklan Çetin, Gönç-Şavran ve Akarçay, 2008:12).

Derin yoksullar;

“Çok yoksul olan ve çöplükten ekmek toplayanlar”,

“Bir dilim ekmeğe muhtaç olan, bir çatısı olmayan”,

“Eli ayağı tutmayan ve işi gücü olmayan”,

“Aşevinden yemek alanlar, evi barkı olmayanlar, bir dilim ekmeğe muhtaç olanlar”,

“Parası, evi, işi olmayan, açlık çeken”,

“Gününlü atlatamayan, evine bir ekmek alamayan”,

“Yardıma muhtaç, hiçbir yerden güvencesi olmayan, bir dilim ekmeğe muhtaç olan insan”,

“Evi olmayan, işi olmayan, eşyası olmayan. Muhtarlıktan yardım isteyen, yeşil kart isteyen onu bunu yapıp geçimini sağlamaya çalışan. Belediyeden kömür yardımı alan, belediyeden yemek alan, yemekhaneden yemek yiyen.”,

“Fakir asgari ücreti bile olmayan” şeklinde tanımlanmıştır (Suğur vd., 2008:13).

Yoksulluk algısı, kişinin kendisini diğer grupların sosyal ve ekonomik durumları karşısında nasıl konumlandığı ile ilişkilidir. Bu bağlamda, yoksulluk algısının oluşumunda derin yoksulların önemli bir işlevi vardır. Birey, derin yoksulların özelliklerini taşıyıp taşımadığına göre kendini belirli bir yerde konumlandırır. Örneğin, ekonomik sorunları oldukça fazla olan ancak buna rağmen çöpten ekmek toplamasına gerek kalmayacak derecede açlık sınırının üstünde olan bireyler kendilerini derin yoksullardan ayırmaktadır (Suğur vd., 2008:13). Derin yoksulların en önemli işlevlerinden biri, derin

yoksulluğa düşmemek için toplumda en kötü olarak nitelendirilen işleri en düşük ücret karşılığında yapmaya istekli olan ya da yapmak zorunda kalan işgücünün sürekli hazır durumda olmasını sağlamaktadır (Gans, 1971). Bir diğer önemli işlevi de açlık sınırının altında kalmasa da yoksulluk sınırının altında kalan kişilerde haline şükretme duygu ve düşüncesini oluşturmaktır. Haline şükretme duygu ve düşüncesinin temelini dini duygu ve düşünceler oluşturmakla birlikte, bu duygu ve düşünce hali yoksullar arasındaki yoksulluk hiyerarşisinden kaynaklanmaktadır. Özellikle çalışan yoksullar içerisinde yer alan gündelikçilerde ve bakıcılarda bu duygu ve düşünce hali yaygın bir şekilde görülmektedir (Suğur vd., 2008:12).

Covid-19 Pandemisinde Yoksulluk ve Derinleşen Yoksulluğun Görünümü

Covid-19 salgınının yoksulluk olgusu üzerinde iki yönlü bir etkiye yol açtığı görülmektedir: bir taraftan toplumdaki yoksulluk oranını artırırken, diğer taraftan mevcut yoksunlukları derinleştirmektedir. 2000 yılından beri dünya genelinde düzenli bir azalma eğiliminde olan yoksulluğa yönelik iyimser tablo, salgın ile birlikte bozulmaya başlamıştır (Dünya Bankası, 2021). 2015'den 2019'a kadar 739 milyondan, 641 milyona inen aşırı yoksul sayısı, salgınla birlikte yaklaşık 80 milyon kişi artmıştır (Dünya Bankası, 2022). Bu nedenle yoksullukla mücadelede elde edilen kazanımların birçoğu aşınmaya başlamıştır (Valensisi, 2020: 1552). İstihdam ve gelir kayıpları, eğitimde fırsat eşsizlikleri, gıda ve sağlığa erişimdeki yetersizlik pandemi ile birlikte artan sorun alanlarıdır ve bunlar küresel anlamda çok boyutlu yoksulluğu artırmaktadır (Dünya Bankası, 2021; Whitehead, Taylor-Robinson ve Barr, 2021; Yılmaz, 2021).

Covid-19 sadece çok boyutlu yoksulluğu değil ayrıca aşırı yoksulluğu da artırmıştır. Son yirmi yıl sonra ilk defa aşırı yoksulluk oranı 2020'de artmış yaklaşık 100 milyon yeni kişi aşırı yoksullar arasına eklenmiştir. Bu bağlamda Dünya Bankası'nın aşırı yoksulluğu %3'ün altına çekme hedefi ulaşamaz hale gelmiştir (Dünya Bankası, 2021). Sonuç olarak salgın, az gelişmiş ülkeler ve dar gelirli hane halkları başta olmak üzere hem parasal yoksulluğu hem de yoksunlukların birleşimi şeklinde ifade edebileceğimiz çok boyutlu yoksulluğu küresel çapta derinleştirmiştir (Sumner, Ortiz-Juarez ve Hoy, 2020: 18)

Covid-19, küresel bir sağlık krizi olmakla birlikte ekonomik ve sosyal yaşamı önemli ölçüde etkilemiştir. Fakat salgının etkileri toplum içinde eşit değil orantısız bir şekilde dağılmıştır (Manavgat, Daştan ve Abbasi, 2021; Whitehead, Taylor-Robinson ve Barr, 2021). Az gelişmiş ülkeler, dünya çapında aşırı yoksulluğun odağı haline gelmiş ve yoksulluğun coğrafi yoğunlaşması daha da şiddetlenmiştir (Valensisi, 2020). Yaşanan sağlık krizi ile mücadele kapsamında yapılan müdahale ve alınan tedbirler dünya ekonomisini derinden etkilemiş ve küresel çapta eşitsizlik ve yoksulluğu artırmıştır. Ampirik bulgular, salgının ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması üzerinde uzun vadeli önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek vaka sayıları ve alınan önlemler yoksulluğu azaltmaya yönelik politikaları olumsuz etkilemekte ve yoksulluk döngüsünün kırılmasını güçleştirmektedir (Vitenu-Sackey ve Barfi, 2021). Çünkü bu süreçte gelirdeki azalmaya karşın harcamalarda artış yaşanmakta ve bu durum yoksullaşma riskini arttırmaktadır (Manavgat, Daştan ve Abbasi, 2021: 29).

Pandemi, az gelişmiş ülkelerde var olan eşitsizlikleri derinleştirmiş ve bu durum düşük ve orta gelirli birçok aileyi sosyoekonomik yoksunluklara içkin hale getirmiştir (Tavares ve Betti, 2021: 1). Salgının yarattığı olumsuz koşullara karşı korumasız kalan insanların daha fazla yoksullaşmasına karşın kamusal

destek yavaş ve yetersiz kalmıştır (Hummel vd., 2021). Sosyoekonomik yoksunlukların artması, çok boyutlu yoksulluk içinde yaşayan aile sayısı ve bunların yoksulluk derecesinin artması ile eş zamanlı olarak sağlık açısından yoksunlukları da beraberinde getirmiştir. Toplumun bazı kesimleri pandemi sürecinde daha kırılgan ve savunmasız hale gelmiştir (Tavares ve Betti, 2021). Örneğin yaşlılarda, yoksul gruplarda ve etnik azınlıklarda bulaş riski ve ölüm oranı daha yüksektir (Whitehead, Taylor-Robinson ve Barr, 2021). Örneğin ABD’ de yapılan bir araştırmanın (Parolin ve Lee, 2022) bulguları siyah ve yoksul nüfus için salgının sonuçlarının daha ağır olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka araştırma ise Covid-19’un ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin yoksullar arasında daha yoğun olduğunu göstermektedir (Bassey vd., 2022). Bu nedenle pandeminin sağlık açısından sonuçlarını herkesin için eşit paylaşmadığı söylenilebilir. Temiz suya ve temizlik malzemelerine erişimin yetersizliği, maske ve dezenfektan gibi koruyucu malzemelerin yetersizliği, kalabalık konutlar nedeniyle gerekli sosyal mesafenin sağlanamaması, sağlık hizmetlerine erişimin yetersiz olması gibi birtakım sorunlar pandemi döneminde sağlık alanındaki yoksunlukları derinleştirmiştir.

Salgınla mücadele kapsamında dünya genelinde uygulanan tedbirlerin başında yüz yüze eğitime ara verilmesi olmuştur (Sahu, 2020). Bu nedenle pandeminin, sağlık ve ekonominin yanı sıra eğitim üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Salgının başlangıcından bu yana geçen iki yıl içinde dünya çapında birçok öğrenci okul ve üniversitelerden uzak kalmıştır (Özer, 2020). Eğitime uzun süre ara verilmesinin çocuklar ve gençlere yönelik yıkıcı ve geri dönüşü olmayan etkileri olabileceğini erken fark eden Avrupa ve bazı Doğu Asya ülkeleri kısa sürede okulları ve üniversiteleri açmıştır. Fakat birçok Güney Asya, Latin Amerika, Orta Doğu ve Doğu Asya ülkesi ortalama bir buçuk yıl yüz yüze eğitime ara vermiş ve okulları kapalı tutmuştur (Dünya Bankası, 2022). Eğitimdeki bu uzun süreli kesinti, dar ve orta gelirli yoksul ülkelerdeki eğitimdeki fırsat eşitsizliğini daha görünür hale getirmiştir. Özellikle en yoksul ailelerdeki çocuklar uzaktan eğitime devam edebilecekleri bilgisayar, tablet ve internet bağlantısı gibi teknolojik altyapıdan yoksundur ve diğer çocuklara kıyasla daha büyük bir eğitim kaybı yaşamaktadırlar. Bu nedenle eğitime verilen ara yoksul hane halklarındaki çocuk ve gençlerde daha uzun süreli ve ciddi sonuçların doğmasına neden olabilmektedir. Dünya Bankası (2022)’ye göre, “etkinin çoğu 2020 ve 2021’de 4 ila 25 yaşları arasındaki çocuklar ve gençler üzerinde olacak ve nesiller arası büyük bir eşitsizlik yaratacaktır”. Eğitim alanında yaşanan uzun süreli ve ciddi bu yoksunluk hali, çok boyutlu yoksulluğun şiddetini de artırmaktadır.

Pandemi, gelir, eğitim ve sağlık alanındaki yoksunluklara ek olarak gıda yoksulluğunu da artırmıştır. “Gıda yoksulluğu, bir hanenin günlük besinsel yeterli gıdayı karşılayacak kaynaklardan yoksun olma hali olarak tanımlanabilir” (Bidisha, Mohmood ve Hossain, 2021: 188). Ekonomik, sosyal ve siyasi alandaki çeşitli krizler, şoklar ve belirsizlik insanları gıda yoksulluğuna karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Hem bir sağlık krizi hem de ekonomik kriz olan Covid-19 gıda yoksulluğuna karşı toplumun kırılgan gruplarından biri olan yoksulları daha savunmasız hale getirmiştir (Bidisha, Mohmood ve Hossain, 2021).

Sonuç olarak Covid-19 salgını küresel düzeyde hem parasal hem de çok boyutlu yoksulluğu artırmış ve hem de sağlığa yönelik sonuçları başta olmak üzere ekonomik ve sosyal açıdan da en fazla yoksulları etkilemiştir. Pandeminin başından beri geçen iki yıl içinde dünya genelinde yoksulların sayısı artmış, yoksunluklar şiddetlenmiş ve bu yaşananlar sonucunda yoksullukla mücadele çabaları geriye gitmiştir.

Covid-19'un insani maliyeti çok büyük olmuştur. 2020'de 88-115 milyon civarında insanın pandeminin bir sonucu olarak yeniden aşırı yoksulluğa düşebileceği ve 2021'de de devam eden sürecin bir yansıması olarak 23-35 milyon civarında ek bir artışla potansiyel olarak aşırı yoksulluk içerisinde yaşayanların 110-150 milyon civarı olacağı tahmin edilmektedir. Örneğin; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da 2015-2018 arasında %3,8 olan aşırı yoksulluk oranı pandemi dönemiyle birlikte %7,2'ye yükselmiştir. (WB, 2020). 2012-2017'de bölgeler arasında ortalama paylaşılan refah, Doğu Asya ve Pasifik'te %4,9, Avrupa ve Orta Asya'da %3,5, Sahra Altı Afrika'da %0,7 ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da %0,5 civarında değişim göstermiştir. Sahra altı Afrika'nın %70'i pandemi öncesi 2018'de günde 1,90 ABD dolarının altında geçimini sağlamıştır. Pandemi dönemiyle birlikte, 49 milyon (aşağı yönlü senaryoda neredeyse 57 milyon) ek insanın aşırı yoksulluğa düşmesiyle Güney Asya'nın bu süreçten en çok etkilenen bölge olacağı, 26-40 milyon ek insanın aşırı yoksulluğa düşmesiyle de Sahra altı Afrika'nın en çok etkilenen ikinci bölge olacağı belirtilmiştir (WB, 2020).

2018'de küresel alanda aşırı yoksullukların görünümü (WB, 2021):

-Her beş kişiden dördü kırsal alanlarda yaşamaktadır.

-Yoksulların yarısı çocuk ve kadınlardan oluşmakla birlikte, 15 yaş ve üzerindeki küresel yoksulların yaklaşık %70'i hiç okula gitmemekte ve temel eğitime sahip değildir.

-Sahra Altı Afrika'daki yoksulların neredeyse yarısı sadece beş ülkede; Nijerya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya, Etiyopya ve Madagaskar'da yaşamaktadır.

-Küresel yoksulların %40'ından fazlası kırılabilirlik, çatışma ve şiddetten etkilenen ekonomilerde yaşamakta ve bu sayının önümüzdeki on yılda %67'ye çıkması beklenmektedir. Bu ekonomiler dünya nüfusunun sadece %10'una sahiptir.

-Küresel yoksulların yaklaşık 132 milyonu yüksek sel riski olan bölgelerde yaşamaktadır.

Aşırı yoksulluktan güçlükle kurtulan birçok insan, Covid-19 pandemi sürecinin yanı sıra çatışmalar ve iklim değişikliğinin de etkisiyle tekrar aşırı yoksulluğa geri dönmek zorunda kalabilir.

Bu "yeni yoksullar" muhtemelen (WB, 2021):

-Kronik yoksullardan daha kentli olacak.

-Kayıt dışı hizmetler ve imalatta daha fazla, tarımsal alanda daha az yer alacak.

-Sıkışık kentsel ortamlarda yaşayacak ve sokağa çıkma kısıtlamalarından ve hareketlilik kısıtlamalarından en çok etkilenen sektörlerde çalışacak.

Covid-19 pandemisi küresel alanda olduğu gibi Türkiye'de de yoksulluğu daha da derinleştirmiştir. Pandemi döneminde İstanbul'da 103 haneyle yapılan derin yoksulluk araştırmasında, pandemi döneminde en fazla sabit giderin (%99) gıda olduğu, ebeveynlerin %53'ünün, çocukların %82'sinin kendine ait bir yaşam alanı (odası) olmadığı tespit edilmiştir. Pandemi döneminde, katılımcıların %84'ü yeterli miktarda besine ulaşmadığını, %53'ü daha fazla öğün atladığını, %49'u bazı besin gruplarına hiç ulaşmadığını belirtmiştir. Hangi gıda gruplarının her hafta beslenmelerine dahil olduğu sorulduğunda en çok makarna-pilav, baklagil ve ekmek, en az tüketilen gıda grubunun et-tavuk-balık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %38,7'si neredeyse her gün öğün atlamaya başlamıştır. Çocuklara ya da

ebeveynlerine okullar uzaktan eğitime geçtikten sonra dersleri takip edip edemediği sorulduğunda %57'si takip edemediğini belirtmiştir. Takip edememe nedenleri, %60'ının tablet, bilgisayar ya da televizyonun olmaması, %54'ünün internet bağlantısı olmaması, %39'unun yeterli bilgiye sahip olmaması, %18'i isteksizlik ve %7'si çalışmak zorunda olmasıdır. Çocukların %59'u bu engellerden en az iki tanesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bireylere hayatlarında yaşadıkları güçlüklerin üstesinden gelmek için çevrelerinden kimlerden destek aldığı sorulduğunda %35'i genelde kimseyle paylaşmadığını, geriye kalan %65'i de en çok aile üyeleri ve eşlerinden, ardından komşu ve arkadaşlarından ve ev halkından destek aldığını belirtmiştir. Bireylere sosyalleşmek için evin dışında vakit geçirip geçirmediği sorulduğunda yalnızca %51'inin dışarıda vakit geçirdiği ve bu kişilerin %75'inin açık hava, park, piknik alanı, sahil kenarı gibi alanlarda vakit geçirdiği ve %20'sinin komşu, akraba ya da arkadaş ziyareti ile sosyalleştiği görülmektedir. Dışarıda yemeğe gitmek, AVM'de vakit geçirmek ya da tiyatro, sinema, konser gibi aktivitelere katılmak katılımcıların %97'si için erişilebilir değildir. Katılımcılara pandemi döneminde hangi temel haklarını karşılayabilmek için desteğe ihtiyaç duydukları sorulduğunda %78'i gıda alabilmek, %72'si faturaların ödenmesi, %50'si kira ödemek için olduğunu belirtmiştir. Bireylere pandemi döneminde hangileri öncelikli yapılması gerektiği sorulduğunda katılımcıların birinci önceliğinin 'Temel beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi', ikinci önceliğinin 'İşini kaybeden kişiler için sosyal desteklerin oluşturulması', üçüncü önceliğinin 'Fatura ödemelerinde indirimle gidilmesi' olduğu tespit edilmiştir (Derin Yoksulluk Ağı, 2020).

Öğrenci Yoksulluğu: Literatür Değerlendirmesi

Öğrenci yoksulluğu, daha önceden bilindik bir sorun alanı olan, pandemiyle birlikte daha da derinleşen ancak kavramsal ya da kuramsal olarak derinlemesine tartışılmayan ve yeterli alan araştırması yapılmamış bir olgudur. Literatürde öğrenci yoksulluğuna yönelik yapılan çalışmalar çok kısıtlı olmakla birlikte, 2000'de Ballarat Üniversitesi'nde 54 öğrenciyle yapılan fenomenolojik bir araştırmada, öğrenci yoksulluğu, yoksulluk sınırı, devlet ödeneğine bağımlılık, kültürel kriterler ve benlik algısı esas alınarak ölçülmüştür. Yapılan araştırmada, öğrencilerin borç yükünün çok fazla olduğu ve part time çalışmanın öğrencileri yoksulluktan korumada başarısız olduğu tespit edilmiştir. Yoksulluk sınırı altında kalanların daha genç yaş grubunda ve erkek olduğu, aile yanında yaşamadıkları belirtilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda yoksul öğrenciler, borç döngüsünden kaçmak için mücadele ederken ve daha uzun saatler çalışarak akademik standartlarını riske atarken refahlarının ve öz değerlerinin yoksulluktan etkilendiğini gözlemlemişlerdir (Newton ve Turale, 2000).

Türkiye'de Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde 13085 öğrenciyle gerçekleştirilen bir araştırmada, öğrencilerin %59,70'inin görece yoksulluk sınırının altında kaldığı tespit edilmiştir (Gürler, Doğan, Ayyıldız, Özkan ve Gürel, 2012). Öğrenci yoksulluğuna ilişkin bir diğer araştırma Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, öğrencilerin çoğunun yoksulluğa bakışının bireyci görüşleri yansıttığı, diğer bir deyişle, öğrencilerin çoğunun yoksulluğu bireyin kendi suçu olarak gören ve çözümünün de bireyin kendi sorumluluğunda olduğunu savunan neoliberalizmin yoksulluk anlayışını içselleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, öğrencilerin yoksulluğu toplumsal bir olgu olarak görmediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin günlük yaşamının büyük bir kısmını okul-ev-yurt döngüsünde geçirdiği, sosyalleşme ve kültürel faaliyetler bakımından kısıtlı imkânlarla, alışkanlıklara ve deneyimlere sahip oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca öğrenciler maddi yoksunlukların yanı sıra

kendilerini ifade etme, değer verildiğini hissetme yoksunlukları yaşadıklarını da belirtmiştir (Kete Tepe ve Özer, 2020).

Başka bir çalışmada, Özdemir ve arkadaşları (Özdemir vd., 2021), öğrenci yoksulluğunu çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Buradan yola çıkarak "Üniversite Öğrencileri için Çok Boyutlu Yoksulluk Tespit Ölçeği" geliştirmişlerdir. Ölçek 9 faktör ve 51 maddeden oluşmaktadır. Öğrenci yoksulluğu ile ilgili çalışmalara ve öğrenci yoksulluğu ile mücadelede etkin bir mücadele stratejisi izlemeden üniversite yönetimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

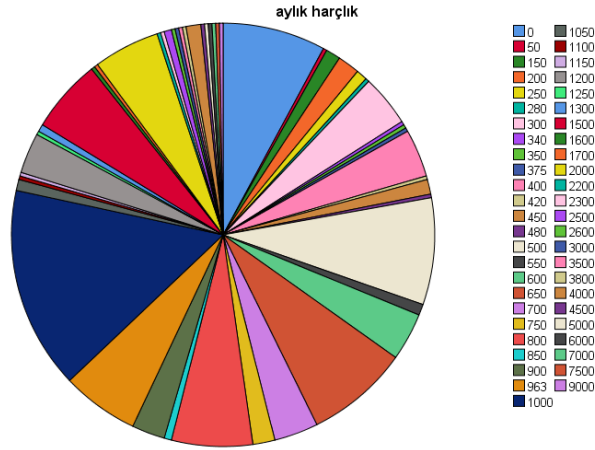
Yöntem

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve tarama deseni kullanılmıştır. Araştırma verileri anket tekniği ile toplanmıştır. Bu kapsamda, Derin Yoksulluk Ağı ile Açık Alan Derneği'nin birlikte yürüttüğü "Pandemi Döneminde Derin Yoksulluk ve Haklara Erişim Araştırması: Yerel Yönetimlere Kriz Dönemi Sosyal Destek Programları İçin Öneriler" (2020) başlıklı çalışmada kullanılan "Derinleşen Yoksulluk Anketi" kullanılmıştır. Veri toplama aracı, demografik sorular ve anket sorularının yer aldığı iki bölümden oluşmaktadır. Ankette, yaşam ve güvenlik, beslenme ve bakım, sosyal hayat, temel barınma gereksinimleri, kişisel bakım-temizlik hizmetlerine erişim, eğitim ve sosyal destek olmak üzere 7 alt boyut ve toplamda 27 soru bulunmaktadır. Veri toplama aracının bu yapısı, derinleşen öğrenci yoksulluğunun çok boyutlu şekilde ölçülmesine imkân sağlamıştır. Anket kullanılmadan önce, Derin Yoksulluk Ağı ve Açık Alan Derneği'nden e-posta aracılığıyla izin alınmıştır.

Öğrenci yoksulluğu, Sakarya Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde okuyan lisans öğrencileri üzerinden ölçülmüştür. Saha araştırmasının yürütülebilmesi için Sakarya Üniversitesi Etik Kurulu'ndan etik kurul izni alınmıştır. Araştırma Aralık 2021'de gerçekleştirilmiştir. Çalışma ana kütesini üniversite kampüsünde bulunan 36128 öğrenci oluşturmuştur. Bu popülasyondan olasılıklı örnekleme yöntemiyle 356 öğrenci örneğe çekilmiştir. Enstitüler örnekleme dâhil edilmemiştir. Elde edilen örnek hacmi, fakültelerin kampüsteki öğrenci sayısı içindeki oranları dikkate alınarak oransal olarak dağıtılmıştır. Anketler 2 araştırmacı tarafından yemekhane, kantin, kafe, sınıf gibi öğrencilerin toplu olarak bulunduğu alanlarda yüz yüze uygulanmıştır. Bu örneklemeden yola çıkarak yürütülen anket çalışması sonucu elde edilen verilere SPSS V24 programından yararlanılarak frekans analizi yapılmıştır.

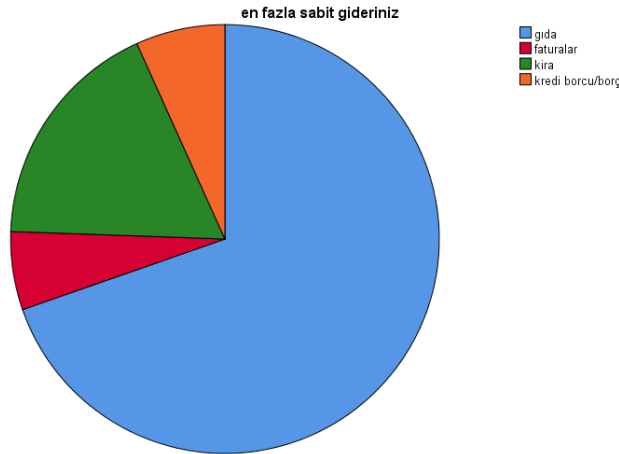
Bulgular

Araştırmaya Sakarya Üniversitesi kapsamında farklı fakülte ve bölümlerde eğitim gören 356 lisans öğrenci katılmıştır. Katılımcıların %56'sı kadın, %44'i erkeklerden oluşmaktadır ve yaş ortalaması 20'dir. Öğrencilerin, %31'i aile yanında, %49'u yurtda ve %20'si öğrenci evinde yaşamaktadır ve yarısından fazlası (%52,2), 2 ya da 3 kişiyle beraber yaşamaktadır. Katılımcıların aile aylık gelirlerinin ortalaması 5595 TL olarak tespit edilmiştir.

Görsel 1. Öğrencilerin Aylık Harçlık Dağılımı

Katılımcıların aylık harçlıklarının ortalaması 963 TL olmakla birlikte, %15,4'ünün aylık harçlık ortalamasınının 1000 TL olduğu gözlemlenmiştir (Görsel 1). Öğrenci ailelerinin aylık gelir ortalamalarının 2,255 TL olması ve bu gelir düzeyinin açlık sınırının üzerinde, yoksulluk sınırının altında kalması⁴ para ile ilgili kısıtlılık hakkında fikir vermektedir. Gelir konusunda gözlemlenen kısıtlılığın, öğrencilerde ölçüt olarak parayı kullanma eğilimini güçlendirdiği düşünülmektedir.

Görsel 2. Öğrencilerin Sabit Gider Dağılımı

⁴ Araştırmanın saha sürecinin başladığı Aralık 2021 tarihinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun (TÜRK İŞ) belirlediği açlık sınırı 4.013 TL, yoksulluk sınırı ise 13.073 TL'dir (<https://www.turkis.org.tr/aralik-2021-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>). Memur Sendikaları Konfederasyonu'nun 2021 Aralık rakamları çerçevesinde açlık sınırı 3.526, yoksulluk sınırı 10.119 TL'dir (<https://www.bloomberght.com/memur-sen-aclik-siniri-3-bin-526-til-2295950>). Dört kişilik bir ailenin asgari geçim haddi Türkiye Kamu-Sen hesaplamalarına göre ise Aralık 2021'de 10.372,56 Lira olarak belirlenmiştir (<https://www.kamusen.org.tr/genel-haberler/2021-yili-aralik-ayi-asgari-gecim-sonuclarimiz-aciklandi/4781/>).

Öğrencilerin en fazla sabit giderini gıda (%69,7) oluşturmaktadır. Bu sırayı kira (%17,7), kredi borcu/borç (%6,7) ve faturalar (%5,9) izlemektedir (Görsel 2). Öğrencilerin, öğrenci olarak deneyimledikleri yoksulluk halleri üzerine nitelermelerine yönelik öğrenci yoksulluğu tanımı, ulaşım ve gıda ihtiyaçlarını giderememe ve kamusal alanlar olarak da nitelenebilecek özellikle kafe başta olmak üzere çeşitle mekânlara gidememe, gidildiğinde ise parasızlık nedeniyle utanç duyma halleri şeklinde tanımlanmıştır (Kete Tepe ve Özer, 2020). Öğrencilerin gelirlerinin çoğunu gıdaya harcaması pandemi dönemindeki genel gıda artışı fiyatlarından kaynaklanmaktadır. Saha araştırmasının yürütüldüğü dönemde de en fazla ana harcama grubunu gıda oluşturmuştur.⁵ Bu durum, öğrencilerin yoksul hissetmesine yol açarak, kendilerini "öğrenci yoksulluğu" kapsamında tanımladıklarını göstermektedir.

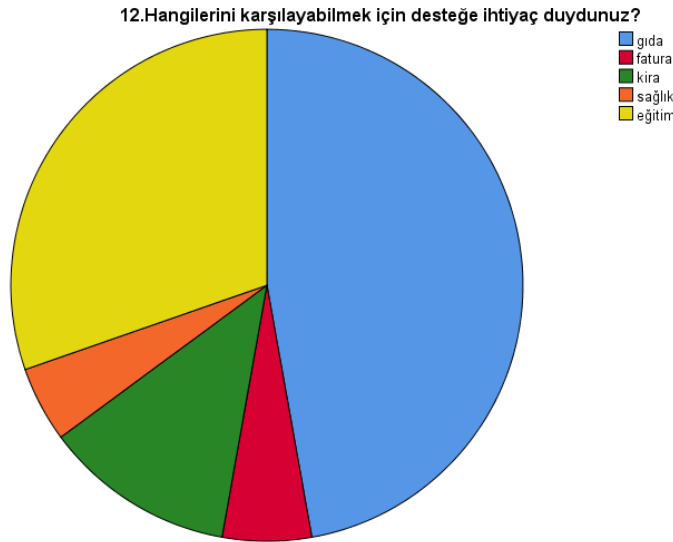

Görsel 3. Pandemi Döneminde Ulaşım Zorluğu Yaşanan Besin Grubunun Dağılımı

Yoksulluk, beslenme, barınma, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi farklı boyuttaki yoksunluklardan oluşan çok boyutlu bir olgudur. Bu çalışmada öğrencilerin yoksulluğunu ortaya koyabilmek için her bir boyut araştırılmıştır. Beslenme açısından bakıldığında, öğrencilerin pandemi döneminde en çok ulaşma zorluğu çektiği besin grubunun et-tavuk-balık (%86,5) olduğu ve bu dönemde öğün atlama sıklığının arttığı tespit edilmiştir Sebze-meyve (%5,1) ve süt ürünleri (%3,1) ulaşım zorluğu çekilen ikinci ve üçüncü besin grubunu oluşturmaktadır (Görsel 3). Sağlıklı beslenmek için her aile ferdinin alması gereken kalori miktarı farklılık göstermektedir. Yetişkin bir erkeğin sağlıklı bir biçimde beslenmesi için tüketmesi gereken gıdaların aylık karşılığı 828 TL'dir. Bu değer yetişkin bir kadın için 797, 15-18 yaş bir genç için 879, 4-6 yaş arası bir çocuk için 580 TL'dir. Sağlıklı bir biçimde beslenmenin toplam aile bütçesine maliyeti ise 3. 084 TL olarak tespit edilmiştir. Bu tutar söz konusu ailenin sadece gıda için yapması gereken zorunlu harcama tutarıdır. Eğitim, sağlık, barınma, eğlence, ısınma, ulaşım gibi giderler ile birlikte bir ailenin yapması gereken harcama tutarı 10. 669 TL'ye ulaşmaktadır. 2003'te Kasım ayında 4 kişilik bir aile, günlük minimum 15,83 TL'ye sağlıklı beslenebilirken, bugün ancak 102,81 TL'ye sağlıklı beslenebilmektedir. Buna göre, yetişkin bir kadının sağlıklı beslenmesi için yapması gereken günlük harcama tutarı 26,58 TL, yetişkin bir erkeğin 27,60 TL, 15-18 yaş arası bir

⁵ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789>

gencin 29,29 TL, 4-6 yaş arası bir çocuğun ise 19,35 TL'dir. Günlük harcamalarda Kasım 2021'de en yüksek maliyet grubunu süt ve süt ürünleri grubu 35,41 TL harcama gereksinimi ile oluşturmaktadır. Et, tavuk ve balık grubu için yapılması gereken minimum harcama tutarı ise 19.092 TL'dir. Sebze ve meyve için yapılması gereken harcama miktarı 14,28 TL, ekmek için yapılması gereken harcama tutarı günlük 6.80 liradır. Katı yağ ve sıvı yağ ise 7,13 TL masraf yapılması gereken ürün gruplarıdır. Daha dar bir gruplandırmaya göre harcamalarda süt ve süt ürünlerinin payı %34,6 ile en yüksek paya sahiptir. Et, yumurta ve kurubaklagil grubunun payı %28,81 ile ikinci sıradadır. Sebze ve meyvenin harcamalar içindeki payı %14,51'dir. Ekmek, makarna vb. için ise pay %9,96'dır. Diğer gıda harcamalarının toplam içindeki payı ise %12,1'dir (BİSAM, 2021). Ailelerinin alım gücündeki düşüş sağlıklı bir yetişkinin tüketmesi gereken besin miktarına da yansımıştır. Dolayısıyla öğrencilerin de sağlıklı besin gruplarına erişimi zorlaşmıştır. Gençlerde açlık ve dengesiz beslenmeler, büyüme ve gelişmeyi olumsuz yönde etkilemekle birlikte, okul başarısında da gerilemeye yol açmaktadır (Akçay Kepezlioğlu, 2009).

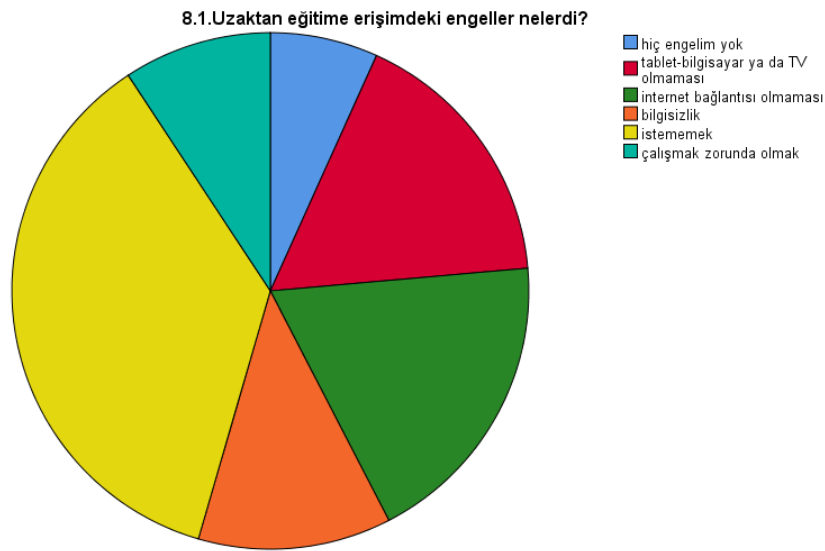
Görsel 4. Pandemi Döneminde Desteğe İhtiyaç Duyulan Alanların Dağılımı

Bu süreçte, öğrenciler en fazla sabit gideri olan gıda giderini (%47,2) karşılamak için destek ihtiyacı duymuştur. Destek ve alt yapı eksiliğinden ve maddi yetersizliklerden kaynaklanan eğitime erişim sorunlarından dolayı katılımcıların en çok destek duyduğu bir diğer alanın eğitim (%30,3) olduğu gözlemlenmiştir (Görsel 4). Son bir yıl içinde, para ve diğer kaynakların yetersizliği nedeni ile yeterli gıda bulamayacağı kaygısı taşıyan bireylerin sıklığı %23,4, sağlıklı ve besleyici gıda tüketemeyenlerin sıklığı %22,7, tüketilen gıda çeşidinde azalma yaşayan bireylerin sıklığı %22,8, öğün atlamak zorunda kalan bireylerin sıklığı %13,1, gerekenden daha az besin tüketenlerin sıklığı %16,5 ve karnı aç olmasına rağmen yemek yiyemeyenlerin sıklığı ise %8,4'dür. ⁶ Pandemi döneminde sosyal hizmet faaliyetlerinde gıda ihtiyacına öncelik verildiği, yoğunluk nedeniyle talebi karşılayamadıkları tespit edilmiştir. SYDV'ler tarafından gıda yardımlarının aynı ve nakdi olarak dağıtıldığı görülmektedir. Aynı olarak dağıtılan gıda yardımları genellikle Kızılay'ın SYDV'lere bağışladığı gıda paketleri olmuştur (Ülev ve Yenice, 2022). Bu yardımlar, koli veya gıda kartı şeklinde verilmiştir (Kuruhalil vd., 2020). Bu süreçte,

⁶ <https://derinyoksullukagi.org/wp-content/uploads/2022/05/Bilgi-notu-C%CC%A7ocuklarda-Yetersiz-Beslenme.pdf>

Türkiye genelinde en fazla desteğe ihtiyaç duyulan alan ile üniversite öğrencilerinin paralellik göstermektedir.

Araştırmanın güvenlik boyutunda, katılımcıların yaşam alanlarını güvenli bulup bulmadıkları sorulmuştur. Öğrencilerin yaşam alanlarını çoğu zaman güvenli buldukları (%41,2) sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, üniversite kampüsünde, dersliklerde ve çalışma alanlarında (kütüphane vb.) Covid-19 tedbirlerinin özenle uygulandığını ve uyulduğunu göstermektedir.

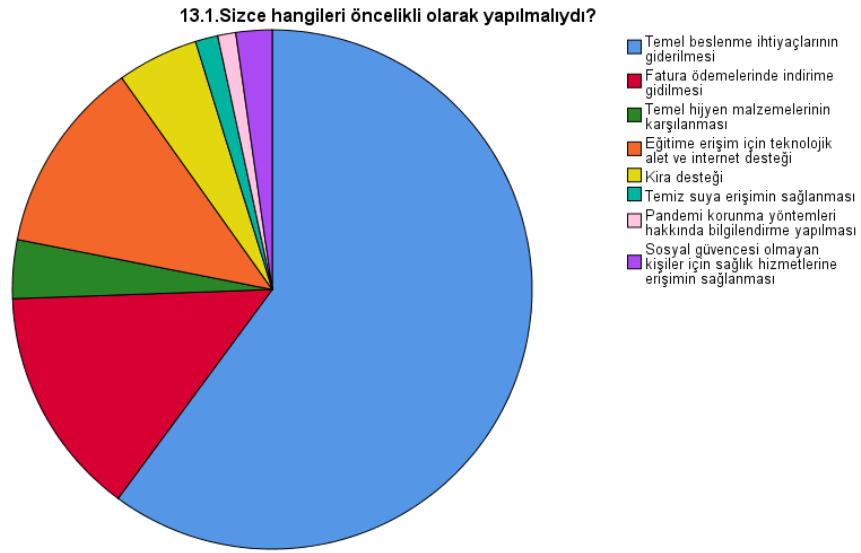

Görsel 5. Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitime Erişimdeki Engellerin Dağılımı

Yapılan bir araştırmada teknik sıkıntılar ile birlikte uzaktan eğitimin görüldüğü ev ortamındaki etkileşim sorunları nedeniyle öğrenci motivasyonunun bozulduğu tespit edilmiştir (Şimşek, 2022). Araştırmanın eğitim boyutunda, pandemi döneminde öğrencilerin eğitime erişimdeki engellerinin arttığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin %66'sı uzaktan eğitime erişimde sorun yaşadığını belirtmiştir. Bu dönemdeki bilgisizlik (%12,1) ve teknolojik yetersizlikler (%35,7) eğitime erişimi zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra uzaktan eğitimin eğitime katılım açısından isteksizlik yarattığı, öğrencilerin isteksizliklerini uzaktan eğitimin yarattığı bir engel olarak gördüğü tespit edilmiştir (%36,2) (Görsel 5). Yapılan bir araştırmada da uzaktan eğitimin zayıf yönlerine ilişkin olarak öğrencilerin katılımının az olması, teknolojik imkansızlıkların olması, ölçme ve değerlendirmenin zayıf olması, öğrencilerde bilgi eksikliği ve seviye farkı oluşturması, fiziksel ve psikolojik sağlığı etkilemesi, yaparak yaşayarak öğrenme imkânı sunmaması, motivasyon düşüklüğü, birebir etkileşimin az olması, öğrenme ortamının uygun olmaması, çok fazla duyuya hitap etmemesi, eğitim yönünün zayıf olması, sosyalleşmeyi sınırlandırması gibi görüşler gözlemlenmiştir (Yıldız Duban, Dal Çalışıcı, Sevilmiş ve Akbabaoglu, 2022).

Sağlık boyutunda, öğrencilerin çoğu (%44,9) pandemi döneminde sağlık hizmetlerine erişimde herhangi bir sorun yaşamadığını, %31,2'si sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. COVID-19 pandemisi üniversite öğrencileri arasında ruh sağlığı sorunları ve stres belirtilerinin görülmesi riskini oluşturmaktadır. Yapılan bir araştırmada, üniversite öğrencilerinin algıladığı sosyal destek ölçeği toplam puanı 58.24 ± 16.65 'dir. Bu durum, orta düzeyde sosyal destek aldıklarını göstermektedir (Polat

ve Dur, 2022). Araştırmada, psikososyal desteğe olan ihtiyacın arttığı fakat katılımcıların %69,1'inin bu desteğe erişemediği tespit edilmiştir. Bu durum, sağlıkta erişim yoksunluğunun bir göstergesi olabilir ancak bu süreçte öğrencilerin algılanan sosyal destek alt boyutlarından aile desteğinin özel insan ve arkadaş desteğinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Literatürde, öğrencilerin aileden aldıkları sosyal desteğin diğer desteklerden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Baran vd., 2014: 9-15; Topkaya, 2015: 40-47; Yılmaz vd., 2008: 71-79; Yılmazel, 2013: 151-157). Bu bulgu üniversite öğrencilerinin, okulda olmadıkları, diğer öğrenciler ve sosyal ortamlarından uzak oldukları ve fiziksel bağlantı kuramadıkları için arkadaş, özel birinin desteğinden uzak kalma ile açıklanabilir. Bu dönemde, öğrenciler ailelerinin yanında oldukları için en fazla aileden destek almış olabilir.

Görsel 6. Öğrencilere Göre Öncelikli Alanların Dağılımı

Katılımcıların %60'ı pandemi döneminde öncelikli olarak temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini düşünmektedir. Öğrencilere göre öncelikli alanlarının dağılımına bakıldığında, öğrenci yoksulluğunun en fazla derinleştiği gıda ve eğitim alanlarına ilişkin desteklerin yapılması yönünde beklentilerin olduğu gözlemlenmiştir. Öğrencilerin gıda sorunlarına ilişkin temel beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi (%60,1), eğitim sorunlarına ilişkin de eğitime erişim için teknolojik alet ve internet desteğinin sağlanması (%12,1) yönünde beklentileri olduğu tespit edilmiştir (Görsel 6). Üniversite öğrencileri, aylık 650 TL olan KYK kredi/burs miktarının yüksek ev kiralari ve özel yurt ile apartlardaki fahiş zam karşısında eridiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra öğrenciler, mevcut KYK yurtlarının da kapasitesinin yetmediğini ve KYK yurtlarının sayılarının artırılmasını talep etmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Gümüşhane gibi çeşitli kentlerde bu barınma sıkıntısının bir an önce çözümlenmesi için parklarda gece nöbeti şeklinde eylemlerde bulunmuşlardır (<https://tr.euronews.com/2021/09/21/bar-nam-yoruz-ogrenciler-yuksek-kiralara-kars-geceyi-parklarda-gecirmeye-devam-ediyor>). Fahiş kira fiyatları ve artışlarından dolayı barınma konusunda da ciddi sorunlarla karşılaşan öğrencilerin bir diğer beklentisi elektrik, su ve doğalgaza yapılan zamlarla birlikte, fatura ödemelerinde indirimde gidilmesi yönünde olmuştur (%14,3).

Sonuç ve Tartışma

Covid-19 pandemisi, küresel bağlamda var olan yoksulluğu daha da derinleştirmiştir. Bu süreçte gerçekleşen enflasyon artışları temel ihtiyaçlarımız olan yeme, içme ve barınma alanlarına tamamıyla yansımıştır. Temel gıda fiyatları, konut, fatura ve ulaşım da artan fiyat artışları gelir düzeyi görece düşük (asgari ücretli veya asgari ücret komşuluğunda çalışan) ailelerin alım gücünü oldukça düşürmüştür. Araştırmada, üniversite öğrencilerinin gelir düzeyi görece düşük, çalışan yoksul ailelerden geldikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ailelerin yaşadığı derinleşen yoksulluk halleri öğrencilere de yansımıştır. Açlık ve yoksulluk sınırına göre değerlendirdiğimizde, öğrenci harçlıklarının açlık sınırının altında kaldığı görülmektedir. Öğrencilerin yoksulluk tanımlarına bakıldığında, ağırlıklı olarak ekonomik referanslı, mutlak yoksulluk çerçevesinde, derinleşen yoksulluk kavramına yakın tanımlamalar yaptıkları görülmektedir (Kete Tepe ve Özer, 2020; Yazgan ve Suğur, 2018). Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin kendilerini "öğrenci yoksulluğu" çerçevesinde tanımlamaktadır. Temel gıdaya erişememe ve karşılayamama yoksulluk tanımlamalarında yer aldığından öğrencilerin bu süreçte özellikle temel gıda gereksinimlerini karşılayamaması öğrenci yoksulluğunun daha da derinleştiğinin bir göstergesidir. Bir gencin gelişimi için gerekli besin grubuna erişememesi, zihinsel ve bedensel gerilemelere yol açabilmektedir. Yoksulluğu tek bir boyutta değerlendirmek yanlış bir yaklaşımdır. Araştırmanın teorik perspektifinde de yoksulluk, Amartya Sen'in geliştirdiği kapasite yaklaşımı açısından ele alınmıştır. Kapasite yaklaşımı, yoksulluğu kalkınma, özgürlük, insani gelişme, insani yoksulluk ve insan hakları kavramlarıyla ilişkilendiren maddi yoksunlukların yanı sıra kapasitelerden yoksunluk şeklinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, yoksulluğun çok boyutlu olarak ele alınmasını sağladığı gibi yoksullukla mücadelede kapsamında da sosyal, kültürel kaynakların etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Bu noktada öğrenci yoksulluğunun yalnızca ekonomik bakış açısıyla ele alınan mutlak yoksulluk şeklinde görülmemesi gerektiği, maddi yardımların yeterli olmadığı dile getirilmiştir. Öğrencilerin yaşam koşullarını, sosyal ve kültürel sermayelerini de geliştirebilecekleri etkinlikler, düzenlemeler de gerekmektedir. Pandemi döneminde derinleşen öğrenci yoksulluğuna bu perspektiften bakılarak çözüm önerileri geliştirilmelidir. Öğrencilerin toplu şekilde yaşadığı yurt şartları iyileştirilerek ucuz ve sağlıklı besinlerle yemeklerin servisi sağlanmalıdır. Üniversite ve yurt yemekhanelerinde çıkarılan yemeklerin besin değerinin yüksek, yemek miktarlarının doyurucu, öğrencilerin ne kadar besin ögesi aldığını görebilmeleri için gerekli koşullar sağlanmalıdır. Verilen burs ve kredi miktarları günün koşulları göz önünde bulundurularak beslenme, barınma ve diğer ihtiyaçları da karşılayacak şekilde arttırılmalı şartlara göre sürekli gözden geçirilmelidir. Bu süreçte öğrencilerin en fazla desteğe ihtiyaç duyduğu temel beslenme alanındaki sorunlarının bu şekilde üstesinden gelinebilir. Öte yandan, uzaktan eğitime geçişle birlikte, gerekli teknolojik alt yapıya sahip olamamak bir diğer derinleşen yoksulluk göstergesidir. Derinleşen öğrenci yoksulluğu, öğrencilerde motivasyon düşüklüğü ve isteksizliğe yol açmıştır. Tüm bu göstergelerin yanı sıra fahiş kira ve fatura zamları da öğrencilerin barınma alanlarındaki sorunları daha da arttırmıştır. KYK yurt sayılarının arttırılması ya da faturalarda indirimle gidilmesi bu alandaki sorunları azaltabilir. Covid-19 sürecinde, öğrenci yoksulluğunun her bir

boyutunda bir derinleşme söz konusudur. Ancak yoksulluğun en fazla derinleştiği boyut temel beslenme “gıda” olmuştur.

Çalışma, derinleşen yoksulluğa üniversite öğrencilerinin perspektifinden bakabilme olanağı sunduğundan bireylerin bakış açısında bir değişim olacağı umulabilir. Bu değişimin bir farkındalık yaratacağı, bu farkındalıkla öğrencilerin yaşamı, düşünce dünyası, ekonomik, toplumsal, kültürel, psikolojik vb. sorunlarına bireysel ya da kurumsal düzeyde bir duyarlılık geliştirilebilmesinde küçük de olsa bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gençlik, hayatın en üretken olunabilecek bir evresidir. Dolayısıyla, gençlerin yetersiz ekonomik, sosyal ve kültürel hayat koşulları içinde olması, onun; fikir, düşünce, davranış ve hayata katılımını belli kalıplar ve sınırlara hapsedmektedir. Bu durum, “yapabilirlik” sorununa yol açmaktadır. Gençler önüne küçük hedefler koyarak daha ötesini yapabileceğini hayal dahi edemediğinden enerjisini, yaratıcılığını ve yapabilirliğini kullanamamaktadır. Öğrenci yoksulluğu bilinen ama üzerinde kuramsal, kavramsal bir derinlikle tartışılmayan, yeterli alan araştırması yapılmamış bir olgudur. Bu çalışmanın metropollerdeki özel ve devlet üniversitelerinde de tekrarlanması önerilmekte, bu çalışmada ulaşılan bulgularla benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: % 60, 2. Yazar: % 40, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Covid-19 Pandemisinde Derinleşen Öğrenci Yoksulluğu: Sakarya Üniversitesi Örneği” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

Kaynakça

- Alkire, S. ve Foster, J. (2010). Counting and multidimensional poverty measurement. *Journal of Public Economics*. 2011(95), 476-487.
- Akçay Kepezlioğlu, A. (2020, Temmuz 4). Üniversite öğrencilerinin beslenme sorunları ve alınabilecek önlemler. https://www.tavsiyeyorum.com/makale_3397.htm.
- Baran, M., Küçükakça, G. ve Ayran, G. (2014). Effect of perceived social support level among school of healthy students on smoking. *Meandros Medical and Dental Journal*, 15(1), 9-15.
- Bassey, E.E., Gupta, A., Kapoor, A. ve Bansal, A. (2022). COVID-19 and poverty in south America: The mental health implications. *Int J Ment Health Addiction*, 1-7.
- Beauchamp, Z. (2014, Aralık 25). <https://www.vox.com/2014/12/14/7384515/extreme-poverty-decline>.
- Bourguignon F., Chakravarty S.R. (2019). The measurement of multidimensional poverty. In: Chakravarty S. (eds) *Poverty, Social Exclusion and Stochastic Dominance. Themes in Economics (Theory, Empirics, and Policy)*. Springer, Singapore.
- Buğra, A. (2021). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İletişim Yayınları.

- Derin Yoksulluk Ağı. (2021, Aralık 25). Pandemi döneminde derin yoksulluk ve haklara erişim araştırması. <https://tr.boell.org/tr/2020/11/25/pandemi-doneminde-derin-yoksulluk-ve-haklara-erisim-arastirmasi>.
- Erdoğan, N. (2001). Türkiye'de yoksulların kültürel temsilleri üzerine. *Toplum ve Bilim*, 89.
- Erdoğan, N. (2007). *Yoksulluk halleri: Türkiye'de kent yoksulluğunun toplumsal görünümüleri*. İletişim Yayınları.
- Fransman, T. ve Yu, D. (2019). Multidimensional poverty in south africa in 2001–16. *Development Southern Africa*, 36(1), 50-79.
- Gans, H. J. (1971). The uses of poverty: the poor pay all. *Social Policy*, JulyAugust, 20-24.
- Gürler, A.Z., Doğan, H.G., Ayyıldız, B., Özkan, M. ve Gürel, E. (2012). *Üniversite öğrencilerinde yoksulluk ve geleceğe yönelik beklentiler (Gaziosmanpaşa üniversitesi örneği)*. 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya.
- Hatıpler, M. ve Aytaç, A. (2013). *Dünya'da ve Türkiye'de yoksulluğun özgün yapısı ve yoksullukla mücadele*. Paradigma Akademi Yayınevi.
- Hummel, C., Knaul, F.M., Touchton, M., Guachalla, X. V. , Nelson-Nuñez, J. ve Boulding, C. (2021). Poverty, precarious work, and the COVID-19 pandemic: lessons from Bolivia. *The Lancet Global Health*, 9(5), 579-581.
- Jindra, C. ve Vaz, A. (2019). Good governance and multidimensional poverty: A comparative analysis of 71 countries. *Governance*, 32(4), 657-675.
- Kabaş, T. (2007). Yoksulluğun çok boyutlu olarak ölçülmesi ve ülkeler arasında yoksulluk sıralamalarının yapılması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 375-394.
- Kete Tepe, N. ve Özer, Y. (2020). Üniversite öğrencilerinin yoksulluk algısı üzerine nitel bir araştırma. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 166-188.
- Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. ve Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye'de Covid-19 pandemisi döneminde sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Manavgat, G., Daştan, İ. ve Abbasi, A. (2021). Covid-19 pandemisinin Türkiye'de hanehalkı yoksulluğu, sağlık harcamaları ve sağlıkta finansal koruma üzerindeki olası etkileri. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment (EHTA)*, 5(1), 27-44.
- Newton, J. and Turale S. (2000). Student poverty at the university of ballarat. *Australian Journal of Social Issues*, 35(3), 251-265.
- Önder, H. ve Şenses, F. (2006). Türkiye'de yoksulluk ve yoksulluk düşüncesi. *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar*, Prof. Dr. Kemal Saybaşı'ya Armağan, (Haz: B. Ülman/İ., Akça), Bağlam Yayınları. s.199-221., İstanbul.
- Özdemir, M.Ç. , Özkan, Y. , Erdoğan, E. , Kişioğlu, H. ve Akın, F. (2021). Üniversite öğrencileri için çok boyutlu yoksulluk tespit ölçeği önerisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19 (4) , 292-311

- Özer, M. (2020). Türkiye’de Covid-19 salgını sürecinde milli eğitim bakanlığı tarafından atılan politika adımları. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1124-1129.
- Özkan, G. (2021). Covid-19 pandemisi ile yoksulluğun derinleşen yüzü: çalışan yoksullar. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 93-108.
- Parolin, Z. ve Lee, E.K. (2022). The role of poverty and racial discrimination in exacerbating the health consequences of Covid-19. *The Lancet Regional Health-Americas*, 2022(7), 1-8.
- Polat, S. ve Dur, Ş. (2022). Covid-19 pandemi döneminde üniversite öğrencilerinde sosyal desteğin stres düzeyine etkisi. *Izmir Democracy University Health Sciences Journal (Iduhes)*, 5(1), 237-250.
- Robeyns, I. (2005). The capability approach: A theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93-117.
- Sahu, P. (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (Covid-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*. 12(4).
- Suğur, N., Suğur, S., Beklan Çetin, O., Gönç-Şavran, T. ve Akarçay, E. (2008). Hizmet sektöründe çalışan yoksulların yoksulluk algıları üzerine bir araştırma. “İş,Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(4), 1-29.
- Sumner, A. Ortiz-Juarez, E. ve Hoy, C. (2020). Precarity and the pandemic: Covid-19 and poverty incidence, intensity and severity in developing countries. *WIDER Working Paper*, 2020(77), 1-26.
- Şenses, F. (2013). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk*. İletişim Yayınları.
- Şimşek, A. (2022). Uzaktan eğitimin öğrenci motivasyonu açısından incelenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1) , 51-76.
- Tavares, F.F. ve Betti, G. (2021). The pandemic of poverty, vulnerability and Covid-19: Evidence from a fuzzy multidimensional analysis of deprivations in Brazil. *World Development*, 139(2021), 1-12.
- The Despouy Report on Human Rights and Extreme Poverty/Annex III. (2021, Aralık 25). https://en.wikisource.org/wiki/The_Despouy_Report_on_Human_Rights_and_Extreme_Poverty/Annex_III.
- Topgül, S. (2013). Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluğun kadınsılaşması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 277-296.
- Topkaya N, K. A. (2015). *Perceived social support, life satisfaction, Attitudes towards psychological help and Intention to seek help: a model study*.
- UN. (2021, Aralık 25). <https://research.un.org/en/docs/dev/2000-2015>.
- United Nations (UN) (2021, Aralık 21). Report of The World Summit for Social Development. <https://digitallibrary.un.org/record/198966>.

- Ülev, S ve Yenice, A. C. (2022). Pandemi döneminde uygulanan sosyal destek programı üzerine bir durum çalışması: Sakarya ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 33(2), 359- 385.
- Valensisi, G. (2020). Covid-19 and global poverty: are Idcs being left behind? *The European Journal of Development Research*, 2020(32), 1535–1557.
- Vitenu-Sackey, P.A. ve Barfi, R. (2021).The impact of Covid-19 pandemic on the global economy: Emphasis on poverty alleviation and economic growth. *Prince The Economics and Finance Letters*, 8(1), 32-43.
- Yazgan, Ç.Ü. ve Suğur, N. (2018). Aşağıya düşüş korkusu ve yukarıya çıkma umudu: Meslek lisesi öğrencilerinin zenginlik ve yoksulluk algısı üzerine sosyolojik bir araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 269-310.
- Yıldız Duban, N., Dal Çalışıcı, İ., Sevilmiş, S. B. ve Akbabaoğlu, Z. (2022). Sınıf öğretmenlerinin Covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Demokrasi Platformu*, 11(36), 160–195.
- Yılmaz, E., Yılmaz, E. ve Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 18(2).
- Yılmaz, M. (2021). Kovid-19 pandemisinin türkiye'deki kentsel yoksulluğa etkileri. *ANASAY*, 5(17), 181-196.
- Yılmazel, G. (2013). Perceived social support and health related behaviors at the school of health students. *Yeni Sempozyum Dergisi*, 51, 151–157.
- Zanden, J., Baten, J., Foldvari P. ve Leeuwen, B. (2011). The changing shape of global inequality - exploring a new dataset. *Working Papers 0001*, Utrecht University, Centre for Global Economic History.
- Whitehead, M., Taylor-Robinson, D. ve Barr, B. (2021). Poverty, health, and covid-19.
- World Bank (WB) (2016). Principles and practice in measuring global poverty.
- WB. (2019). <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/povDuplicateWB.aspx>. (Erişim: 25.12.2021).
- WB. (2020). <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/2116020v.pdf>. (Erişim: 25.12.2021).
- W WB (2021, Aralık 25). <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/01/13/principles-and-practice-in-measuring-global-poverty>.
- WB (2021, Aralık 30). <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#1>.
- WB (2022, Ocak 15). <https://blogs.worldbank.org/voices/we-are-losing-generation-devastating-impacts-covid-19>. B. (2021). <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#1>. (Erişim: 26.12.2021).
- Wresinski, M. J. (2021, Aralık 26). Avis et rapports du conseil économique et social. grande pauvreté et précarité économique et sociale rapport.

<https://www.lecese.fr/sites/default/files/pdf/Rapports/1987/Rapport-WRESINSKI.pdf#page=8>.

Extended Abstract

The Covid-19 pandemic, which started in December 2019, is a global public health threat with a high risk of transmission and death and creating negative economic, social and psychological effects on society. The economic crisis created by Covid-19 made its impact felt deeply and caused various cracks in society. It has further deepened the problem of poverty, which is an essential problem in the global arena and is being struggled with. Covid-19 has affected not only working life but also education life in various ways. This process has been tried to be overcome by switching to distance education. Access problem due to lack of support and infrastructure or financial inadequacies is the main problem faced by students. With the new normalization, university students who are trying to be self-sufficient with the transition to face-to-face education have faced serious problems in terms of accommodation. University students started the “We Can't Housing Movement” in different cities, especially in Istanbul, Izmir, Ankara, Eskişehir, Kocaeli and Sakarya, against the exorbitant increases in house and dormitory prices. The students who participated in this movement stated that they were able to rent an apartment or room where they could live with their friends with family support or work before the pandemic, but the pandemic made this impossible. University students trying to be self-sufficient have had to live in conditions below human living standards. This is an indication that Covid-19 has impoverished university students. They could not meet their basic human needs such as not only shelter but also food and drink. It is necessary to determine to what extent Covid-19 deepens student poverty. In this context, two main research problems were created in the study:

- 1) *Has the pandemic period deepened student poverty?*
- 2) *In which areas have student poverty deepened the most?*

In order to answer the research problems, a face-to-face questionnaire was applied to 356 undergraduate students studying in various faculties of Sakarya University. The quantitative research method was chosen as the research method. It was thought that it would be appropriate in terms of health due to the high risk of transmission of Covid-19, and since more people had to be interviewed without making any distinction between faculty or age in terms of generalizability, sampling was reached more easily and quickly with this method. Student poverty is a previously known problem area, which has deepened with the pandemic, but has not been discussed in depth conceptually or theoretically and adequate field research has not been done. Studies on student poverty in the literature are very limited. The study will contribute to the literature as both conceptual and field research. There are very few studies yet on the deepening poverty in the Covid-19 process. The study is essential as it is the first to examine the deepening poverty among university students.

The sample volume obtained was distributed proportionally, taking into account the ratios of faculties to the number of students on campus. Frequency analysis was carried out using the SPSS V24 program on the data obtained as a result of the survey study applied on the basis of these examples. As a result, it has been determined that student poverty deepens in the field of basic needs (food/eating) and education, and risks such as hunger and inability to access basic needs. In addition, it was observed that the students could not reach the meat-chicken-fish food group, which is in the luxury food group and important for development, and they skipped meals a few days a week or almost every day. Due to the need for support for food, it was necessary to carry out activities to meet the basic nutritional needs. In addition, it has been determined that psychosocial support is not easily accessible, distance education creates a reluctance to participate in education, and students see their reluctance as an obstacle created by distance education.

Örgütsel Meşruiyet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Koza Maden İşletmesi Örneği¹

Corporate Social Responsibility Practices as a Tool of Organizational Legitimacy: The Case of Koza Mining

Bayram İLTER²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 11.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 27.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1101743

Atıf / Citation: İlter, B., (2022). “Örgütsel Meşruiyet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Koza Maden İşletmesi Örneği” ODÜSOBİAD 12 (3), 1777-1814 Doi: 10.48146/odusobiad.1101743

Öz

Günümüzde sosyal sorumluluk kavramının gerekliliği ve önemi konusunda gerek kavramın bilimsel alanda tartışıldığı akademik çevrede, gerekse işletme ve toplumun farklı katmanları arasında varılan fikir birliğine rağmen kavramın ele alınış ve uygulanış yöntemleri arasında belirsizlikler ya da çelişkiler söz konusudur. Bu belirsizlik ve çelişkiler kavramın çok boyutlu doğasını ve toplumun her kesimine ait olma niteliğini teoride ve uygulamada göz ardı etmektedir. Özellikle, mevcut çalışmaların bağımsız bir değişken olarak sorumluluk uygulamalarının finansal performans üzerinde yarattığı etki ve etkinin düzeyinin ölçülmesi üzerine yoğunlaşması buna neden olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Koza Maden İşletmesinin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını kurumsal mekanizmalar perspektifinden değerlendirmek ve özellikle KSS kavramını açıklayıcı önceki çalışmalarda yetersiz düzeyde incelemeye konu olan kurumsal temellerini ortaya çıkarmaktır. Çalışma, Koza Maden İşletmesine yönelik en çok idari dava açılan üç maden sahasında (Bergama, Balıkesir ve Gümüşhane) firma yetkilileri ile derinlemesine yapılan mülakatlar ve arşiv taramaları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay yöntemi seçilmiştir. Veriler görüşmelerden elde edilen söylemsel ifadelerin betimsel ve içerik analizine tabi tutulması ile çözümlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular incelendiğinde firmanın kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını bölgede yaşadığı problemleri bertaraf etmek için halkla ilişkiler politikası şeklinde bir araç olarak kullandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeni Kurumsal Kuram, Kurumsal Çevre, Örgütsel Meşruiyet, Madencilik Sektörü

Abstract

Today, there are uncertainties or contradictions between the methods of handling and applying the concept of social responsibility, despite the consensus reached both in the academic environment where the concept is discussed in the scientific field, and between the different layers of the business and society. These ambiguities and contradictions ignore the multidimensional nature of the concept and its characteristic of belonging to all segments of society in theory and practice. In particular, the fact that current studies focus on measuring the

¹ Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2015 yılında tamamlanan Yüksek Lisans Tezinden üretilmiş olup Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Fonu tarafından 13.F2911.02.3 proje kodu ile desteklenmiştir.

² Öğr. Gör., Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu, Amasya, E-mail: bayram.ilter@amasya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-0066-0008

impact and level of impact created by responsibility practices on financial performance as an independent variable causes this. There fore, the aim of this study is to evaluate the corporate social responsibility (CSR) institutional foundations that have been insufficiently examined in previous studies explaining the concept of CSR. The study was carried out with in-depth interviews and archive scans with company officials in three mining areas (Bergama, Balıkesir and Gümüşhane) where the most administrative lawsuits were filed against Koza Mining. In the research, the case study method was chosen from the qualitative research methods. The data were analyzed by subjecting the discursive expressions obtained from the interviews to descriptive and content analysis. When the findings obtained from the study are examined, it has been determined that the company uses corporate social responsibility practices as a tool in the form of public relations policy to eliminate the problematic issues in the region.

Keywords: *Corporate Social Responsibility, New Corporate Theory, Corporate Environment, Organizational Legitimacy, Mining Industry*

Giriş

Günümüzde teknolojinin ve bilginin hızlı bir değişim geçirmesi ile birlikte örgütsel alanda bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden biri, örgütün dışında gelişen ancak örgütsel eylemlerden bağımsız düşünülmemeyen kurumsal sosyal sorumluluk olgusudur. Başlangıçta "itibar kazanma" (Esen, 2013; Aksak vd., 2016) ve "pazarlama stratejisi" (Grigore, 2011; Sanclemente-Téllez, 2017) olarak doğan kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, bugün gerek işletmeler gerekse toplumsal kesimler açısından gördüğü kabul, olguya ilişkin geniş ve hızla büyüyen bir literatürün (Campbell, 2007: 946, Garriga ve Mele, 2004: 51) oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak kurumsal sosyal sorumluluk olgusunun dinamik yapı ve çevrede yer alması, zaman ve mekân boyutlarında yaşadığı dönüşümler ve bu dönüşümlere paralel farklı örüntülere konu olması (Yamak, 2007: 9) halen gelişim sürecinin devam ettiğinin de bir göstergesidir (Yamak, 2009: 95).

Martinet ve Reynaud (2004), çalışmasında kavramın süreç içerisinde gelişimini, I) Ekonomik rekabetçiliğe dayalı anlayış, II) Çevreden alınan kaynakları maksimize etmeye dayalı anlayış, III) Ekonomi temelli maliyet hesaplamaları dikkate alınarak sürdürülebilirlik yaratmaya dönük projeler yaratma, IV) Çevreye uyumlu davranışlar geliştirerek değişik paydaş gruplarının taleplerini aynı anda ve/veya aynı oranda dikkate alarak herkesin kazanması sağlayacak faaliyet ortamı geliştirmeye dönük çalışmaların hâkim olduğu dört evre olarak açıklamaktadır (akt. Gürol vd., 2010: 141).

Bugün, toplum ve işletmelerin iç içe geçmiş olmasına vurgu yapan kurumsal sosyal sorumluluk olgusu, toplumsal paydaşların işletmelerin nasıl davranması ve ne tür çıktılar üretmesi gerektiğine yönelik beklentilerinin neler olduğu temeline dayanmaktadır (Yamak, 2007: 9). Bu beklentilerin ortaya çıkmasında, işletmelerin sosyal yaşamın bir gereği olarak kurulmaları ve varlıklarını sosyal çevrede sürdürmeleri önemli bir etkidir (Şimşek vd., 2015: 378). Bu beklentilerin yanında ayrıca 1950'li yıllardan itibaren terminolojiye giren açık sistem yaklaşımının (Bertalanffy, 1950) sosyal bilimlerde kullanılması ve işletmelerin bir takım alt sistemlerden oluşan açık, sosyo-teknik bir sistem (Bostrom ve Heinen, 1977; Appelbaum, 1997) olarak görülmesi olgunun gelişimi açısından önemlidir.

Açık sistem yaklaşımı ile beraber işletmelerin yaşamsal girdilerinin birçoğunu daha geniş olan sosyo-kültürel çevreden aldığına anlaşılması (Mutlu, 1999: 52) işletme ve toplum arasında karşılıklı ve çift yönlü bir bağımlılık ilişkisini meydana getirmiştir. İşletmeler açısından bu bağımlılık ilişkisi aynı

bireylerde olduğu gibi ihtiyaç duyduğu yaşamsal kaynakları ona sağlayan ya da ona aracılık eden kişi, grup ya da kurumlarla ilişki kurmasını, uzlaşmasını ve hatta yeri geldiğinde mücadele etmesini zorunda kılmıştır (Sayılar, 2013: 49). Bu bağımlılıktan kaynaklanan uzlaşma ilişkisi, çoğu zaman işletmelerin kendi amaçlarını gerçekleştirirken topluma olan sorumluluklarını da unutmamasını sağlamaktadır. Bu bağlamda işletmeler, içinde buldukları çevreden bağımsız veya yalıtılmış birer varlık olarak düşünülmemeyecekleri için çevresel mekanizmalarla etkileşim içinde ve bu çevresel mekanizmalara her zaman açık olmak zorundadırlar (Sayılar, 2013: 51).

İşletmelerin, sosyal yaşamın bir gereği olarak kurulmaları ve varlıklarını bu sosyal çevrede sürdürmeleri; içinde yaşadıkları toplumun kendilerine birtakım sorumluluklar yüklemesine neden olmaktadır. Toplum ve işletme arasında yer alan sistem ve alt sistem ilişkisi bu beklentilerin oluşmasına neden olmakla beraber aynı zamanda kendi doğası gereği karşılıklı ve çift yönlü bir bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Söz konusu bu bağımlılık, işletmelerin kurulma nedenlerine ilişkin kendi amaçlarını gerçekleştirirken topluma karşı olan sorumluluklarını da yerine getirmesini zorunlu kılmıştır.

KSS'ye ilişkin ilgili yazın incelendiğinde, kurumsal sosyal sorumluluk kavramının, sürdürülebilir büyümeye katkısı (Moon, 2007), stratejik kullanımı (Siegel ve Vitaliano, 2007), iş pratiğine yansımaları (Eilbirt, ve Parket, 1973), kurumsal iletişime etkisi (Ruliana ve Irwanti, 2016), geleceği (Robins, 2005; White, 2004) en çokta finansal performansla ilişkisi (Cochran ve Wood, 1984) ve ölçümü (Hopkins, 2005) gibi çeşitli araştırmalara konu olduğu gözlenmektedir. Ancak tüm bu çalışmaların temellendirildiği ve yoğunlaştığı ortak konu çoğunlukla işletmenin finansal performansla olan ilişkisi üzerinedir. Yazında olguya ilişkin önemli çalışmalardan biri olan Garriga ve Mele (2004: 53)'nin çalışması, işletmelerin ekonomik hedeflerine ve refaha ulaşmaları için kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını bir araç olarak görmeleri gerektiğinden bahsetmektedir.

Bu duruma yönelik Griffin ve Mahon (1997), Roman, Hayibor ve Agle (1999), Margolish ve Walsh (2003) eleştirileri olmakla birlikte en bilindik eleştiri Campbell (2007), tarafından yapılmıştır. Campbell (2007), yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmının, sosyal sorumluluk olgusunun, “olanı ortaya koyan” pozitivist teoriden ziyade, “olması gerekeni” ortaya koyan tanımlayıcı veya normatif teorinin çeşitli tonlarında ele alındığını belirtmektedir. Bu nedenle kurumsal temellerin yeterince incelemeye konu olmadığını ve yapılan araştırmaların da çok finansal performansla ilişkili (*imaj, pazarlama, halkla ilişkiler vb.*) çalışmalara konu olması yönünden eleştirmektedir.

Günümüzde sosyal sorumluluk kavramının gerekliliği ve önemi konusunda gerek kavramın bilimsel alanda tartışıldığı akademik çevrede, gerekse işletme ve toplumun farklı katmanları arasında varılan fikir birliğine rağmen kavramın ele alınış ve uygulanış yöntemleri arasında belirsizlikler ya da çelişkiler söz konusudur. Bu belirsizlik ve çelişkiler kavramın çok boyutlu doğasını ve toplumun her kesimine ait olma niteliğini teoride ve uygulamada göz ardı etmektedir. Özellikle KSS konusunda yapılan mevcut çalışmaların odak noktasında, toplumdan ziyade işletmeyi ele alan (Friedman, 1962, 2007) bir bakış açısının yerleşmesi, bağımsız bir değişken olarak sorumluluk uygulamalarının her ne kadar çalışan memnuniyeti (Bauman, ve Skitka, 2012), strateji (Yuan vd., 2020) ve yönetim kurulunun oluşumu (Rao ve Tilt, 2016) gibi çeşitli uygulamaya dönük araştırmalara konu olsa da ağırlıklı olarak finansal

performans üzerinde yarattığı etki ve etkinin düzeyinin ölçülmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Margolis ve Walsh (2003)'in çalışmasıyla da doğrulanan bulgular, sosyal sorumluluk uygulamalarının temel nedenlerinin anlaşılmasında ve açıklamasında, ekonomik faktörlerin yetersiz kaldığını açıkça göstermektedir. Sosyal sorumluluk uygulamalarını etkileyen kurumsal mekanizmaların dikkate alınması; söz konusu uygulamaları, işletmelerin finansal performanslarını artırmada kullanılan bir araç olma boyutundan çok daha öteye taşımakta ve sosyal sorumluluk uygulamalarının derinlemesine anlaşılmasını, analiz edilmesini ve tüm değişkenlerin hesaba katılarak toplumsal temele dayanacak şekilde yorumlanmasını sağlayacaktır.

Bu araştırma, Koza Altın İşletmeleri A.Ş.'nin sosyal sorumluluk davranışına uygun davranma nedenlerini yazında sıklıkla vurgulanan finansal kaygıların ötesindeki açıklamaların ötesinde kurumsal değişkenlerin uygulamaların biçimlenmesini ve örgütsel eylemler üzerinde nasıl bir etkisi olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Kurumsal Kuram, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Madencilik Sektörü

Kurumsal Sosyal Sorumluluk olgusu, son dönemlerde gördüğü ilgi nedeniyle yazında baş döndürücü bir şekilde hız kesmeden gelişimine devam etmektedir (White, 2004: 19). Pek çok yazar olgunun ilk olarak 19. yy başlarında Amerika'da ortaya çıktığını konusunda hemfikirdir (Yamak, 2007: 10-11). Gelişim süreci devam eden kurumsal sosyal sorumluluk olgusu toplumun ihtiyaçlarına göre sürekli değişim halinde olan dinamik, sorgulanan ve sosyo-kültürel çevreye göre şekil alan bir olgudur (Ertuna ve Tükel, 2009: 146). İşletme yazınında kavramının gerekliliği ve önemi konusunda varılan fikir birliğine rağmen, kavramın nasıl tanımlanacağı ve nasıl uygulanacağı konusunda farklı anlayışlar bulunmaktadır. Özellikle kavramın kültür, sektör ve diğer değişkenlere bağlı olarak farklı örüntüler sergilemesi (Kartalpe, 2010: 10), farklı paradigmalardan bakılması kavram üzerinde yapılan uzun tartışmaların cereyan etmesine (Garriga ve Mele, 2004: 51) ve genel bir tanımının yapılmasını oldukça zorlaştırmıştır (Ayhan, 2009: 176). Bu durum olgunun gerek teorik gelişimini gerekse uygulamadaki ölçümü konusunda yaşanabilecek olası güçlükleri de beraberinde getirmiştir (Tüzüner ve Özaslan, 2009: 212).

Matten ve Moon (2008), kurumsal sosyal sorumluluğun tartışmalı, uygulamada nispeten ucu açık kuralları olan içten karmaşık bir yapıya sahip, değer verilen ve aynı zamanda eleştirilen bir kavram olması yanında iş ve toplum ilişkilerinin diğer kavramları ile örtüşen (*Kurumsal Vatandaşlık, Sosyal Pazarlama, İş Ahlakı, Sponsorluk, Bağış vb.*) çeşitli eşanlamlı kavramları da kapsar nitelikte olması ile bu duruma açıklık getirmeye çalışmaktadır. Campbell (2007) ise, kurumsal sosyal sorumluluk kavramının farklı kişiler için farklı yerlerde ve farklı şeyler ifade ettiği bunun için kavramı tanımlarken dikkatli olunması gerektiğine ve özellikle işletmenin sahip olduğu her paydaşın kurumsal sosyal sorumluluk olgusunu kendi açılarından tanımlaması gibi işletme açısından olumsuz bir durumun ortaya çıkması ile açıklamaktadır. Votaw (1973) ise, "KSS'nin bir anlamı vardır; ancak, herkes için aynı anlama gelmez" şeklindeki nitelendirmesi, diğer araştırmacıları destekleyici nitelikte olup sosyal sorumluluğu tanımlamanın herkes için zorluğuna işaret etmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramını tanımlama ve ölçülmesindeki zorluk aynı zamanda olguya ilişkin çok sayıda farklı tanımın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Örneğin: Davis, 1973; Sethi, 1975; Davis ve Blomstorm, 1975; Drucker, 1984; Robbins 1994; McWilliams ve Siegel, 2001; Campell, 2007). Bu yönde önemli bir çalışma Dahlsrud (2008), tarafından gerçekleştirilmiş olup, 1980 ve 2003 yılları arasında başta Amerika ve Avrupa kökenli araştırmacıların ortaya koyduğu tanımlamaların yanında Hindistan ve Kanada kökenli toplam 27 araştırmada olguya ilişkin 37 farklı tanım bulmuştur. Bu tanımların analiz edilmesi sonucu ilgili yazarların tanımlarının “*Sosyal, Paydaş, Ekonomik, Gönüllülük ve Çevresel*” boyutlar etrafında şekillendiği kanaatine varmıştır. Yazında kavramın taşıdığı farklı bakış açılarına rağmen, bugünkü kurumsal sosyal sorumluluk kavramına en yakın tanımsal açıklama, ilk kez 1953’te “*İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları (Social Responsibilites of the Businessman)*” adlı kitabıyla H. Bowen tarafından yapılmıştır (Aktan ve Börü, 2007: 12). Bowen’a (1953), göre iş adamının sosyal sorumlulukları, bazı yükümlülüklerin toplamından oluşmakla beraber halk için arzu edilebilir kararları almak ve bunlara uygun politika ve eylemleri takip etmektir (Bowen, 1953: 28).

Bu tanımlar ışığında kurumsal sosyal sorumluluk, “*temel itibariyle işletmenin faaliyetleri yapmasında etkili olan kişiler ile şirketlerin faaliyetlerinden etkilenen paydaşları arasındaki karşılıklı yarara dayalı ilişkileri kapsayan bir kurum felsefesi yaklaşımı*” (Becan, 2011: 8) olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirme nedenlerini Het Hof (2009), iki nedene indirger. Bunlardan birincisinin tamamen etik kaygılara bağlarken, ikincisini ise; örgütün daha çok çevresiyle yürüttüğü ilişkilerin düzenlenmesine ve uzun vadedeki çıkarlarını güvence altına alma ve/veya koruma kaygılarından kaynaklanmakta olduğunu belirtmektedir.

“*Her ne biçim alırsa alsın KSS şirket çıkarlarına ve amaçlarına hizmet eder ve ortaya çıktığı 20. yy başından beri de böyle olması amaçlanmıştır*” (akt. Het Hof, 2007: 7) deyimiyile Frederick’te (2006), kurumsal sosyal sorumluluğun şirketin uzun vadede çevresiyle yürüttüğü ilişkilerde çıkarlarını güvence altına alan kavram olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

Ancak olgunun hızlı bir şekilde gelişmesine karşın, ilgili yazına yöneltilen olumlu yaklaşımların aksine çok sayıda eleştiri de söz konusudur (Örneğin, Campell, 2007). Campell (2007), sosyal sorumluluk yazınına yönelik eleştirisinin odak noktasını yapılan çalışmaların çoğunlukla pozitivist teoriden ziyade normatif teoriye kaymasıyla açıklamaktadır. Zira pozitivist teori olanı ortaya koyarken sosyal olaylar arasındaki ilişkiyi bilimsel olarak ele alıp objektif olarak sorgulamakta ancak normatif teori olması gerekeni ortaya koymaktadır. Yani ilgili olgunun incelenmesinde ve yorumlanmasında gözlemcinin sübjektif yargılarına olguyu teslim etmektedir. Bu durum yani sosyal sorumluluk kavramının pozitivist teori yerine normatif teori etrafında açıklanmaya çalışılması sosyal sorumluluk yazını içerisinde yer alan çalışmaların önemli bir kısmında işletmelerin aslında neden sosyal sorumluluk anlayışına uygun davrandıklarını ya da sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulduklarını anlama noktasında yetersiz kalır (Griffin ve Mahon, 1997; Roman vd., 1999; Margolis ve Walsh, 2003; Lee ve Shin, 2010; Wang vd., 2018; Tang vd., 2012; Klimkiewicz ve Oltra, 2017). Bu sebeple de kurumsal sosyal sorumluluk kavramının gerçek doğasını açıklamaya yönelik çalışmaların yazında yetersiz düzeyde incelemeye konu olduğu ifade edilebilir.

Sosyal sorumluluk olgusuna araçsal (*stratejik*) açıdan yaklaşan normatif temelli tanımlamalar neticesinde, sosyal sorumluluk uygulamalarının finansal performans ve ilişkili diğer kavramlar (imaj, tüketici tercihi vb.) üzerinde yaratacağı etkiyi ortaya koymaya yönelik çalışmaların giderek genişlemesine sebep olmuştur. Buna paralel olarak da yazında sosyal sorumluluk ve finansal performans ilişkisinin doğruluğunu ya da geçerliliğini sorgulamaya yönelik çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır (*Örneğin*; Griffin ve Mahon, 1997), Margolis ve Walsh (2003), Roman, Hayibor ve Agle 1999). Bu çalışmalar sosyal sorumluluk ve finansal performans arasındaki ilişkinin oldukça karmaşık ve çelişkili bir görünüm sergilediğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar içerisinde en kapsamlı çalışma ise Margolis ve Walsh (2003)'ün çalışmasıdır. Bu araştırmacılar, 1972-2002 yılları arasında inceledikleri 127 çalışmadan 109'unda sosyal performans olgusunun bağımsız değişken olarak ele alındığını söylemektedirler. Bu çalışmalardan 54 tanesinde pozitif yönlü ilişki tespit edildiğini 7 tanesinde negatif yönlü ilişki tespit edildiğini, 28 çalışmada ise, önemli bir ilişki tespit edilmediğini ve 20 çalışmada da sonuçların karışık bir görünüm sergilediğini ifade etmişlerdir (Margolis ve Walsh, 2003: 273-274).

Margolis ve Walsh (2003), sosyal sorumluluk yazınındaki çalışmaların, finansal performans dışındaki diğer faktörleri büyük ölçüde göz ardı ettiğini ileri sürerek ilgili yazını eleştirmiş ve bu kurumsal boşluğun giderilebilmesi için, konu ile ilgili olarak daha ciddi kurumsal araştırmaların gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. İlgili yazında yer alan ve Margolis ve Walsh (2003)'ün çalışmasıyla da doğrulanan bu tartışmalı ve birbiri ile çelişen bulgular, sosyal sorumluluk uygulamalarının temel nedenlerinin anlaşılmasında ve açıklamasında, ekonomik faktörlerin yetersiz kaldığını açıkça göstermektedir. Sosyal sorumluluk uygulamalarının, finansal performansı etkileyen bağımsız bir değişken olarak ele alan araçsal bakış açısı, işletmenin içerisinde yer aldığı sosyal bağlamın büyük ölçüde göz ardı edilmesine sebep olmaktadır.

Sosyal sorumluluk yazınına yönelik olarak Margolis ve Walsh (2003) tarafından da ortaya konulan bu eksik veya yetersiz incelemeden oluşan kurumsal boşluğun kurumsal kuram perspektifinden değerlendirilmesi ile giderilebileceği öne sürülebilir. Sosyal sorumluluk uygulamalarını etkileyen kurumsal mekanizmaların dikkate alınmasının söz konusu uygulamaları, işletmelerin finansal performanslarını artırmada kullanılan bir araç olma boyutundan çok daha öteye taşıyarak sosyal sorumluluk uygulamalarının derinlemesine anlaşılmasını, analiz edilmesini ve tüm değişkenlerin hesaba katılarak kurumsal temele dayanacak şekilde yorumlanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Kurumsal kuram sosyal sorumluluk uygulamalarının yapıma nedenleri içinde kendine baskın bir açıklama bulan finansal bakış açısının ötesinde, kurumsal çevreyi dâhil edici varsayımlar ile işletmenin davranışlarını şekillendiren kurumsal mekanizmaların neler olduğunu bize anlatmaktadır.

Kurumsal kuramın temel tezi; örgütlerin yapı ve süreçleri, modernleşme süreci ile birlikte örgütlerin dışında ve üzerinde oluşmuş, rasyonalize edilmiş yapıları, kuralları, normları, inançları ve mitleri içeren kurumsal çevreye uyumları sonucunda biçimlendiğidir. Örgütlerin bu anlamda kurumsal çevre içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri için, bu çevredeki kurumlara uyarak kendilerini meşru kılmaları gerekmektedir (Özen, 2010: 240-241). Bu çerçevede, örgütsel bir süreci ifade eden kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının gerçekleştirilmesinde ve şekillendirilmesinde kurumsal çevrenin önemli etkileri söz konusudur. İşletmeler bu anlamda, kurumsal çevreden kaynaklanan bir takım baskı

ve taleplere (*Normatif, Düzenleyici ve Kültürel-Bilişsel Baskılar*) cevap olarak sosyal sorumluluk uygulamalarını gerçekleştirmekte, uygulamaları şekillendirmekte ve böylelikle de içinde buldukları kurumsal çevrede varlıklarını meşru kılmayı amaçlamaktadırlar.

Bu kapsamda yazında kurumsal sosyal sorumluluk olgusunu kurumsal kuram perspektifinden ele alan az sayıdaki çalışmalardan birisi Campbell'ın 2007'de gerçekleştirdiği araştırmasıdır. Campbell (2007), çalışmasında “*Hangi koşullar altında işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranma eğilimi artmaktadır?*” sorusunu kurumsal kuram, kurumsal sosyal sorumluluk ve karşılaştırmalı politik ekonomi yazını çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır (Campbell, 2007: 950). Çalışmasında, ekonomik koşulların işletmelerin sorumlu davranmalarında temel etkenlerden biri olduğunu kabul etmekle birlikte kurumsal çevrenin de bu ilişkide önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir. Kurumsal çevrenin işletme uygulamaları üzerindeki etkisini ise; “*Devletin girişimleri, sektörün kendi düzenlemeleri, şirketlerin uygulamalarını denetleyen sivil toplum kuruluşları ve çeşitli baskı gruplarının varlığı ve meslek kuruluşlarına üyelik gibi unsurların kurumsal sosyal sorumluluk konusunda eşbiçimcilik yaratabilir*” şeklinde açıklamaktadır (Campbell, 2007: 958).

Sosyal sorumluluk olgusunu, işletmenin paydaşları ile olan ilişkilerinde dikkate almaları gereken “*minimum davranış standartları*” olarak ele alan Campbell (2007) ise, bu standartların altında yer alan davranışları ise sosyal açıdan sorumsuz davranış olarak tanımlamıştır. Campbell (2007), sosyal açıdan sorumsuz davranış şekillerinin genellikle, işletmelerin finansal performanslarının zayıf olduğu, faaliyette bulunulan ekonomik çevre koşullarının sağlıklı bir görünüm sergilediği ve rekabetin çok düşük ya da çok yüksek düzeyde seyrettiği durumlarda ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Campbell, 2007: 951). Ayrıca, işletme çevresinde belirli kurumsal çevre koşullarının varlığı halinde işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranma eğilimlerinin artacağını vurgulamaktadır. Campbell, aksi durumun varlığı halinde ise, işletmelerin minimum davranış standartlarının da altına düşerek sosyal açıdan da sorumsuz davranacağını savunmaktadır. Campbell (2007), ifade ettiği işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranma eğiliminin artmasına neden olan kurumsal koşulları kurumsal çevreden gelen “*baskılar*” olarak açıklamaktadır.

Campbell (2007), tarafından yukarıda ana hatlarıyla açıklanan işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranmasına neden olan kurumsal koşullar ya da baskı düzeyi işletmenin kurumsal çevresinde yer alan çeşitli paydaşlar tarafından işletme davranışları üzerinde belirleyicidir. Bu sebeple literatürde Campbell (2007)'nin bahsettiği kurumsal koşulları sistematize eden ve her ne kadar birbirine paralel özellikler gösterse de baskının düzeyi açısından aralarında bazı temel farklar bulunan DiMaggio ve Powell'ın (1983) “*Zorlayıcı, Taklitçi ve Normatif Baskılar*” sınıflandırması ile Scott'un (2001), “*Kültürel-Bilişsel, Normatif, Düzenleyici Baskılar*” sınıflandırması sosyal sorumluluk uygulamalarının şirketler nezdinde uygulanması gereken törensel bir mite nasıl dönüştüğünün anlaşılmasında yardımcı olmaktadır (Yamak, 2009: 95).

Kurumsal sosyal sorumluluk olgusuna, kurumsal kuram açısından yaklaşan önemli çalışmalardan bir diğeri, Marquis, Glynn ve Davis (2007) araştırmasıdır. Bu çalışmada Marquis, Glynn ve Davis (2007: 925), daha çok işletmelerin gerçekleştirdikleri “*sosyal eylemler*” üzerinde durmaktadır. Araştırmacılar bu eylemleri, “*kısa dönemli kar maksimizasyonu hedefinin ötesinde yer alan ve sosyal faydayı*

artırmaya ya da sosyal problemleri minimize etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen davranış ve uygulamalar" olarak tanımlamaktadır. Campbell (2007) gibi, işletme davranışlarının gerçek nedenlerinin ötesinde yatan nedenleri kurumsal baskılara bağlayan yazarlar, çalışmada kurumsal baskıların kaynağı olarak, işletmenin veya ana merkezinin yer aldığı yerel coğrafi bölgeye ya da toplumun yapısına bağlanmaktadır. Bu çerçevede Marquis, Glynn ve Davis (2007: 925), işletmelerin gerçekleştirdikleri sosyal eylemlerin doğasının ve düzeyinin belirleyicisinin, işletmenin veya işletme ana merkezinin içerisinde bulunduğu yerel coğrafi toplumdaki kaynaklanan kültürel-bilişsel, sosyal-normatif ve düzenleyici baskılara uyum sonucu ortaya çıkan toplumsal eşbiçimlilik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Marquis, Glynn ve Davis (2007: 926)'e göre diğer işletmeler için de durum aynıdır. Zira aynı coğrafi bölgede faaliyette bulunan diğer işletmelerin de aynı kurumsal baskılara maruz kalmaları sonucu yapılan sosyal sorumluluk faaliyetlerinde izomorfik benzerliklerin (*eşbiçimcilik*) görülebileceği belirtilmektedir. Bu duruma neden olan en önemli etkilerinden biri örgütün çevresiyle olan ilişkilerinde meşruiyet kazanma veya sürdürme arzusudur (Yamak, 2007: 90-91).

DiMaggio ve Powell (1983: 147-148), yazında belirtilen kurumsal baskıların kaynağı olarak örgütsel alana işaret ederek alanı, "*kurumsal yaşamda fark edilebilir bir alanı meydana getiren tüm örgütler*"den oluşan bir yapı olarak tanımlamaktadır. Örgütsel alanda yer alan örgütleri ise, tedarikçiler, tüketiciler, düzenleyici birimler, meslek odaları ve benzer ürün ya da hizmet üreten diğer örgütler olarak açıklamaktadır. DiMaggio ve Powell (1983), sınıflandırmasında örgütsel alandan kaynaklanan zorlayıcı, taklitçi ve normatif baskıların aynı zamanda işletmenin meşruiyeti sağlamada da önemli olduğunu ifade etmektedir. DiMaggio ve Powell'ın (1983) "*Zorlayıcı, Taklitçi ve Normatif Baskılar*" olarak ifade ettiği sınıflandırması içinde işletmenin davranışlarını en çok devlet, düzenleyici kuruluşlar ile endüstrinin düzenleyici eylemlerinin biçimleyici olduğunu açıklamaktadır. Diğer bir sınıflandırmada Scott (2001), daha çok kültürel-bilişsel, normatif ve düzenleyici baskıların yerel düzeyde yer alan değer ve normlardan kaynaklandığını, bu duruma ilişkin özellikle yerel düzeyde ve toplumsal düzeyde yapılan çalışmalarla ispatlandığını ifade etmektedir. Bu çalışma özellikle Koza Altın A.Ş. İşletmesinin sosyal sorumluluk uygulamalarının yerel düzeyde yer alan değer ve normlara göre farklı örüntüler sergilemesi sebebiyle DiMaggio ve Powell (1983) sınıflandırması yerine Scott (2001), tarafından ortaya konulan kültürel-bilişsel, normatif ve düzenleyici baskı biçimlerini referans almaktayız.

Meşruiyet kavramı literatürde uzun yıllardır politika bilimi, yönetim rejimleri ve bu rejimlerin sosyal kabulü ve organizasyonların otoritelerini etkin kullanabilmeleri gibi pek çok alanda yapılan araştırmanın odak noktası yer almaktadır. Meşruiyet kavramının batı dillerindeki karşılığı terminolojide yer aldığı şekliyle Latince'de "legitimus", "de lex" ve "legis loi", İngilizcede "legitimacy", Almanca karşılığı *gesetzlichkeit*, *legitimitat*, *legalitat*, Fransızca karşılığı ise; "légitimité" olarak kullanılmaktadır ve genel olarak "meşru olan veya mevcut haliyle meşru olarak nitelendirilen bir durum ve nitelik" anlamına gelmektedir (Robert vd., 1993: 1269). David Easton (1975: 451)'a göre meşruiyet, siyasi sistem içerisinde yer alan herhangi bir unsura yöneltilen bir tür destekleyici duyguyu ifade etmektedir. Demir ve Acar (1997: 155) ise, meşruluğu iki farklı şekilde tanımlama yoluna gitmiştir. Bunlardan ilki yasalara uygun olmayı ifade ederken diğeri egemen sistemin hukuksal yapısına, kanun ve kurallarına uygunluk ve yürürlükteki yasalarla çelişmemek anlamına gelmektedir. Söz konusu

yapılan bu tanımlamaların ışığında meşruluğun siyasi otorite ve hukuksal normlara uygunluk ile örtüştüğü söylemek gerekir. Ancak kurumsal bağlamda değerlendirildiğinde meşruluğun siyasi ve hukuki normların daha ötesinde yer aldığını da söylemek mümkündür.

Lindblom (1994), meşruiyeti “...bir kurumun değer sisteminin, parçası olduğu büyük sosyal sistemin değerleri ile uyum gösterdiği zaman ortaya çıkan durum, statü” ya da örgütün varlığını sürdürebilmesi ve ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşarak gelişebilmesi için toplum tarafından uygunluğa ve arzu edilebilirliğe ilişkin çerçeveyi çizen sosyal yargı (Zimmerman ve Zeitz, 2002: 414) ya da daha genel ve daha kapsamlı bir tanım vermek gerekirse “toplumsal olarak inşa edilmiş normlar, değerler, inançlar ve tanımlar sisteminde işletmenin eylemlerinin uygun, doğru ve toplum tarafından arzu edilebilir olduğuna dair varsayımlar” olarak tanımlanmaktadır (Suchman, 1995: 574). Bu nedenle yasalara uygun olarak kurulan bir işletmenin davranışları toplumun değerleriyle örtüşmediği sürece toplumun kesimleri tarafından sürekli sorgulanacak ve eylemleri meşru görülmecektir (Özen, 2010: 126). Meşruiyet kavramını açıklayan Davis (1973: 179)’e göre şirketlerin faaliyetlerine meşruiyet ve güç bahşeden toplumdur. Blomstrom ve Davis (1975)’in, “*sorumluluğun demir kanunu*” olarak tanımladıkları bu ilkeye göre; sahip oldukları bugünkü sosyal rolü ve gücü korumak isteyen işletmelerin toplumun ihtiyaç, istek ve beklentilerine karşı cevap vermek zorunda kalacakları aksi halde gücünü toplumun sorumlu gördüğü yönde (*ihtiyaçları doğrultusunda*) kullanmayan işletmelerin ise; ellerindeki bu gücü uzun vadede *-hatta bu gücü uzun yıllar ellerinde bulundursalar bile-* yitirme riski ile karşı karşıya kalacakları konusunda işletmelere uyarıda bulunmaktadır (Davis, 1973: 314; Davis ve Blomstorm, 1975: 50).

Meşruiyet bu nedenle organizasyonların faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için gerekli olan beklide en önemli bir kaynaktır. Pek çok teorisyen organizasyonun başarısı ve mevcudiyeti açısından meşruiyetin önemli bir unsur olduğu üzerinde hemfikirdirler. Her ne kadar meşruiyet tanımları arasında bir takım farklılıklar olsa da teorisyenlerin fikir birliğine vardıkları nokta meşruiyetin organizasyonel sürdürülebilirlik için en önemli kaynaklardan biri olduğudur (Dowling ve J. Pfeffer, 1975: 123). Literatürde yer alan yaklaşımlardan yola çıkıldığında, örgütsel meşruiyetin iki boyutundan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, zorlayıcı, normatif ve bilişsel norm ve beklentilerden kaynaklanan kurumsal meşruiyet (*sosyal kabullenirlik*) (DiMaggio ve Powell; 1983: 153) ve bir diğeri de, örgütün mali açıdan sürekliliğini sağlamasına katkıda bulunabilecek finansal kaygıları önde tutan, yoğun olarak paydaş beklentilerini karşılayabilecek stratejik ya da pragmatik meşruiyettir (Kalemci ve Tüzün, 2008: 407).

Meşruiyete kavramına stratejik boyuttan yaklaşanlar, örgüt yöneticilerin gözüyle ‘dışarı’ ya odaklanırken, meşruiyete kurumsal açıdan yaklaşanlar ise, toplumsal pencereden ‘içeri’ ye odaklanmışlardır (Kalemci ve Tüzün, 2008: 406). Stratejik meşruiyetin ağırlıklı olarak sahip olduğu araçsal bakış açısı, meşruiyeti tıpkı finansal kaynak temini sürecinde olduğu gibi, organizasyonların faaliyetlerini sürdürmeleri açısından da büyük önem taşır duruma getirmektedir. Bu araçsal bakış açısı yöneticiye biçtiği rol, finansal kaynak sürecinde olduğu gibi meşruiyet sürecinde de yüksek derecede yönetsel kontrole dayanan bir yönetimi zorunlu kılmasıdır (Suchman, 1995: 576). Meşruiyetin ikinci şekli olan kurumsal meşruiyet yaklaşımı ise; örgütlerin çevrelerinde gösterdikleri davranışları anlamak

için önemli ölçüde bize yardımcı olmaktadır. Kurumsal meşruiyet, örgütün kurumsal çevreden gelen, kurumsal talep ve beklentilere karşı kendi yapı ve süreçlerini düzenlemesi ve örgütlerin kurumsal anlamda kabul edilebilir olmasını ifade etmektedir. Kurumsalcı bakış açısına göre, organizasyonlar toplum tarafından meşru kabul edilmek gayesiyle, yapı ve uygulamalarında değişime gitmekte ve gerekli normlara bu süreçte uyum sağlamaktadır (DiMaggio ve Powell; 1983: 153). Çünkü organizasyonlar açısından güç kazanmanın ve sosyal onay almanın kaynağı meşruiyettir (Dowling ve J. Pfeffer, 1975: 122).

DiMaggio ve Powell (1983: 153), örgütsel meşruiyetin bir formu ve kurumsal meşruiyetin mekanizmaları olan zorlayıcı, normatif ve bilişsel normlara uyum sağlayan ve eşbiçimci olan örgütlerin sosyal kabullenirlik kazanacağını ve sonucunda örgütsel alanda meşruiyet ile ödüllendirilebileceklerini ifade etmektedir. Meyer ve Scott (1983) ise; meşruluğu örgütün kültürel çevre ile uyumunu sağlayan bir olgu olarak tanımlamıştır. Kurumsal meşruluk kavramını örgütlerin varlığına yerleşmiş kültürel özellikler ile açıklama getirmektedir. Sonuç olarak, kurumsal kuramın temel tezi; "*örgütlerin yapı ve süreçleriyle kişilerin davranışlarının ve faaliyetlerinin içinde buldukları kurumsal çevreye uyumları sonucunda şekillendiği*" yönündedir. Kurumsal kuramın bu tezi, örgütlerin sürekliliklerini sağlayabilmeleri ve örgütsel alan tarafından kabul edilmesi kurumsal çevrede yer alan bileşenler tarafından desteklenmesine bağlıdır. Örgüt sadece teknik olarak verimli olsa dahi kurumsal çevrenin beklentilerini karşılayamadığından örgütsel devam noktasında sıkıntı yaşayacaktır. Bunun için kişilerin ve örgütlerin örgütsel alanın karakterini şekillendiren kurumlara uyarak kendilerini meşru kılmaları gerekmektedir (Özen, 2010: 214-244). Literatür incelendiğinde meşruiyetle ilgili çok sayıda (Suchman, 1995; Scott, 2001; Deephouse vd., 2008; Suddbay vd., 2017) farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlar her ne kadar, meşruiyet olgusuna farklı noktalardan baksalar da aralarında ortak bir kabulleniş mevcuttur. Bu da organizasyonların faaliyetlerinin toplumsal değerlere, inanışlara, kurallara uygun, beklentilere cevap verebilen bir yapıya sahip olması gerektiğidir (Suchman, 1995: 579). Suchman (1995: 574), meşruiyet kavramını; "*sosyal olarak oluşturulmuş normlar, değerler, inançlar ve tanımlamalar sistemi içinde, örgütün eylemlerinin uygun, arzu edilen ve kabul edilebilir olarak değerlendirilmesine ilişkin genel algı ya da varsayım*" olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla, bir örgütün eylemlerinin meşruluğu, bulunduğu toplumsal alandaki normlara, inançlara, değerlere ve kurallara (*yasalara*) uygun olma derecesiyle ilgilidir. Suchman (1995: 571-579), meşruiyete stratejik ve kurumsal olarak yaklaşmış ve literatürde sıkça atıf yapılan oldukça etkili bir sınıflandırma yapmıştır. Yaptığı sınıflandırmada Suchman (1995), meşruiyeti "*Normatif Meşruiyet (Ahlaki), Pragmatik Meşruiyet (Faydacı) ve Bilişsel (Cognitive) Meşruiyet*" olarak üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmuş olup bunların da kendi aralarında farklı davranışsal dinamiklere dayandığını ifade etmiştir.

Kurumsal alan içerisinde yer alan yerel toplum, örgütsel davranışlar üzerinde etkilidir. Bu nedenle bölgede yer alan yerel anlayışlar, normlar ve kurallar sosyal sorumluluk uygulamalarının meşruiyeti tesis etmesi bakımından kilit rol oynamaktadır (Scott, 1991; 2001). Zira toplumsal kültür tarafından şekillendirilen ortak anlayış çerçevelerini ve soyut kuralları ifade eden kültürel-bilişsel mekanizmaların, toplumu oluşturan diğer aktörlerin değerlendirme ve uygunluk standartlarını belirleyen değer ve normları ifade eden normatif mekanizmaların ve davranışa yönelik biçimsel ve biçimsel olmayan

sınırlandırmaları ifade eden düzenleyici mekanizmaların örgütsel davranış ve sosyal sorumluluk uygulamaları üzerindeki etkisi yadsınamaz düzeydedir.

Son dönemlerde dünyanın değişik coğrafyalarında yaşanan yoksulluk, açlık ve beraberinde gelen adaletsiz uygulamalara neden olan yanlış uygulamaları düzeltmek için 90 ülkede uzun vadeli çözümler geliştiren ve uluslararası küresel kuruluşlardan da biri olan Oxfam Amerika örgütü Peru'daki madencilik sektöründe yapılan sosyal sorumluluk çalışmalarını analiz etmiştir. Örgüt çalışma raporunda belirtildiği gibi, sosyal sorumluluk uygulamalarının dünya üzerinde yayılıyor olmasını, küreselleşme olgusunun dünya üzerinde yarattığı etkiye ve bu süreçte şirketlerin giderek daha fazla rekabetçi piyasalarla karşı karşıya kalmalarına bağlamıştır (URL-1). Oxfam Amerika, şirketlerin çevresinde yaşanan zorunlu değişimler karşısında kendisini savunmak için sosyal sorumluluk olgusunu araçsal olarak benimsediğini belirtmektedir. Madencilik sektörü gibi değişik sektörlerde faaliyet gösteren Noront Resources Ltd.' in Ceo'su ve başkanı Wes Hanson da kurumsal sosyal sorumluluk kavramının gelecekte maden şirketlerini temsil edecek bir kavram olduğunu vurgulaması (URL-2) bu kanıyı güçlendirmektedir. Bu sebeple madencilik şirketlerinin yaşanan gelişmeler sonrasında toplumda önemli sosyal amaçları üstlenmeleri gerektiğini anlamaları, davranış pratiklerinde bir takım değişimlerin yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Değişen bu davranış pratikleri arasından kurumsal sosyal olgusu da işletme gündeminde önemli bir yeri işgal etmektedir.

Madencilik şirketlerinin kurumsal sosyal sorumluluk programlarını yapması veya buna meyilli davranışlar sergilemesinin neden veya nedenlerini bu süreçte anlamının birkaç yolu vardır. Bunları kısaca aşağıdaki gibi sayabiliriz. Öncelikle, Campbell (2007)'nin de eleştirdiği gibi kavrama ekonomik gerekçelerle bakmanın yanında yer alan bazı sosyal nedenler sebep olmaktadır. Bunlardan biri öncelikle toplumun işletmeye karşı bakış açısıdır. Madencilik şirketleri yerel düzeyde oluşan sosyal ve çevresel maliyetleri gidermek için kurumsal sosyal sorumluluk programlarını sosyal tazminat mekanizması gibi işletmelerinden kaynaklanmaktadır (Gargia ve Mele, 2004: 55).

Yerel topluluklar veya işletme paydaşları madencilik endüstrisinin konuya bu süreçte araçsal yaklaşıtlarını görseler bile uygulamalar sonrasında bölgede doğrudan sağlayacağı yararları süreç esnasında göremeyebilirler. KSS programlarını uygulayan madencilik şirketi yerel halka ve bölgeye az da olsa aktif olarak katkı sağladığı gözden kaçmamalıdır. KSS programları sayesinde genellikle öncelikli yerel halkın ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımları (*içme suyu, elektrik, okullar, yollar, hastaneler, hastane ekipmanları, drenaj kanallarının onarımı vb.*), sosyal sermaye yatırımları (*yüksekökol ve üniversite yönetimine bina ve sermaye desteği, HIV virüsünün önlemesi hakkında bilgi ve eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin iyileştirilmesi konularında çalıştaylar, aile planlaması ve hijyen konularında gerekli eğitimler vb.*) ve insan sermaye yatırımları (*maden işletmesi tarafından işgücü istihdamı, yerel halkın su ürünleri yetiştiriciliği, bitki yetiştirme, hayvan yetiştirme, tekstil becerilerini sağlamak için eğitimi bilgi desteği vb.*) konularda destek sağladıkları gözden kaçmamıştır (URL-3).

Madencilik şirketlerinin bu süreçte yukarıda bahsedildiği şekilde KSS programlarını kullanması öncelikle bölgede faaliyette bulunan yerel halk ile daha iyi ilişkilerin kurulmasına katkı sağlaması bakımından önemlidir (URL-2). İyi toplum ilişkilerine dayanan güven ortamının bu süreçte

kurulamaması, şirket açısından proje gecikmelerinden tutunda madenin kapatılmasına veya değerinin azalmasına kadar devam edebilecek bir takım ekonomik riskleri beraberinde getirmektedir (Humphreys, 2009: 129). Bu risklerle karşı karşıya kalmak istemeyen maden işletmeleri sosyal sorumluluk olgusuna daha gönüllü yaklaşmak durumuna kalmaktadırlar.

Bu gönüllülüğün arkasında dünyada gelişen teknolojik altyapının en büyük nimetlerinden olan internet sayesinde hitap ettiği tüketici kesimin, satın aldıkları ürünlerin nasıl üretildiği hakkında maden şirketlerinin faaliyetlerini inceleme olanağı bulmaları, tüketici endişelerinin giderek artmasına ve yukarıda belirttiğimiz şekilde madenin işleminde sorun çıkarabilecek tepkilerin oluşmasına yol açabilme potansiyeli bulunmaktadır (Humphreys, 2009: 128-129). Bu sebeple örneğin, 2009 yılı Mart ayında, Kanada hükümeti tarafından Kanada Uluslararası Madencilik Sektöründe Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Stratejilerine ilişkin yayınladığı raporda Kanadalı şirketlerin yurt dışındaki operasyonlarında OECD Yönergelerini uygulamalarını teşvik etmiştir (URL-4).

Ayrıca Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Kanada'dan çeşitli maden şirketleri gelişmekte olan ülkelerde eş-finansman desteği ile çeşitli bölgelerde KSS projelerine destek olmuşlardır. Bu projelerden bazıları aşağıdaki gibidir (URL-5).

- Ülkede kaliteli eğitim ve temiz içme suyu sağlanmasına yönelik Gana yerel hükümetiyle geliştirdikleri proje. Proje kapsamında aynı zamanda Gana devletinin yerel ekonomisini çeşitlendirmek için 400 gence eğitim desteği de verilmiştir. Proje, kar amacı gütmeyen bir organizasyon olan "Kanada Dünya Üniversite Servisi (WUSC)" ve dünyanın önde gelen maden ve metal şirketi olan "Rio Tinto" tarafından ortaklaşa finanse edilerek gerçekleştirilmiştir (CIDA: \$ 500,000; WUSC / Rio Tinto: \$ 428,000).
- Batı Afrika'da bir ülke olan Burkina Faso devletinde madencilik sektörü ve ülkedeki alt sektörlerde işgücü piyasası taleplerini karşılamak için 13 komiteye eğitim desteği vermiştir. Bu proje gönüllü kuruluş olan "Plan Kanada" ve "IAMGOLD" madencilik şirketi tarafından ortaklaşa finanse (IAMGOLD 0.900.000 \$: CIDA 1.000.000 \$) edilerek gerçekleştirilmiştir.
- İnsanlara küçük işletmeler kurmaları ve ülkedeki sosyo ekonomik yapıya katkı sağlamaları için küçük çapta kredi sağlayarak Peru'daki sosyal kapasiteyi geliştirmek için destek olmuşlardır. Bu proje "Dünya Kanada Vizyon" u ve "Barrick Gold" madencilik şirketi ile ortak finanse edilerek gerçekleştirilmiştir (CIDA: \$ 500,000; Barrick Gold: \$ 500,000).

Yukarıda belirtilen teorik alt yapı ile yapılan projelerin büyüklüğüne bakılacak olursa, konunun öneminin bugün şirketler nezdinde vardığı noktayı ancak anlayabiliriz. Yıllar süren uzun araştırmalar ve yapılan analizler sonrasında işlemlere değer görülen madenlerin, buldukları yerde çıkartılıp işlenmesi gerekliliği, tesisin kurulduğu bölgede veya civar bölgelerde akıllara ilk olarak sosyal ve çevresel etki kaynaklı yaşanabilecek olumsuzluklara ilişkin düşünceler gelmektedir. Bu düşüncelerin yerleşmesinde etkin olan faktörlerden biri madencilik sektörünün iş kazaları ve meslek hastalıklarının en fazla görüldüğü sektörlerden biri olması da yatmaktadır. Sadece kömür madeni sektöründe, 1991-2008 döneminde iş kazaları ve meslek hastalığı nedeniyle toplam 2554 kişi hayatını kaybederken, sürekli iş göremez hale gelenlerin sayısı ise 13087'e ulaşmıştır (Arslanhan ve Cünedioğlu, 2010: 3).

Bu sayıya kısa zaman önce 13 Mayıs 2014 ve 28 Ekim 2014 tarihlerinde Manisa'nın Soma ilçesinde ve Konya ilinin Ermenek ilçesinde maden kazaları nedeniyle hayatını kaybeden 309 madenciyi de eklediğimizde ortaya çıkan vahim sonuçlar, sektörde bu ünün yayılmasında büyük öneme sahiptir (URL-6). Ayrıca geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin yerel hükümetlerinin gelişme ve kalkınma uğruna neo-liberal ekonomi politikaları izleyerek bu süreçte çevresel etmenleri göz ardı etmesi de bu ünün pekişmesine ayrıca katkı sağladığı düşünülmektedir. Dolayısıyla işletmelerin operasyonlarını faaliyet sahasında rahatça sürdürebilmesi ve bu süreçte ekonomik risklerden kendini arındırması için yasal zorunluluklarının ötesinde faaliyetlere ilişkin “sosyal lisans” elde etmesinin gerekliliği kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu lisansı verecek kesimin işletmenin paydaşları (*yerel toplum, sivil toplum kuruluşları, çalışanlar ve aileleri vb.*) olması maden şirketlerinin yukarıda bahsettiğimiz şekilde kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde önceliği yerel paydaşlara vermek suretiyle konuya araçsal yaklaşma nedenlerini anlamamızda bize yardımcı olmuştur (Mahon, 2010: 8).

Bu sebeple kurumsal sosyal sorumluluk kavramının anlamı ve içerdiği boyut şimdiye kadar literatürde yazan genel olumlu tanımlamaların veya katkıların aksine, şirketlerin değişik paydaş grupları tarafından aleyhlerinde yapılan katı eleştirilere karşı kendilerini ifade edebilmeleri ve karşı savunma mekanizması oluşturmaları bakımından gözlenmesi daha doğru olacaktır (URL-7). Özellikle de kurumsal sosyal sorumluluk projelerinde bulunan sektörler arasında, madencilik sektörünün yeri yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Zira bu önem çevresel etmenlere işletmenin bağlılık düzeyinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak Campbell (2007)'nin de bahsettiği gibi kurumsal sosyal sorumluluk kavramına, normatif teori çerçevesinde işletmelerin tekil ekonomik performanslarını açıklama adına konuya yaklaşımları literatürde bu konuda teorik bir boşluk yaratmıştır. Campbell (2007)'nin çalışmasında da bahsettiği gibi bu teorik boşluğu işletmelerin sosyal sorumluluk davranışına uygun davranmasına neden olan kurumsal etmenleri dâhil edilmesiyle aşılabileceğini açıklamıştır. Bu kapsamda literatürde kurumsal teoriyi kendine referans alan sınırlı sayıda çalışma olması ve bunlar içerisinde özellikle altın madenciliği üzerinde çalışan ve uygulamaya dönük çalışmaların neredeyse yokluğu çalışmamızı daha da önemli kılmaktadır.

Madencilik sektörünün yapısı ve faaliyet süresi, maden sahası içerisinde yer alan cevher miktarı ile doğru orantılı olduğundan uzun vadeli programlar geliştirmenin olanaksızlığı açıktır. Bu sebeple sektörde yapılan projelerin yapısı daha çok kısa veya orta vadeli hedeflere yöneliktir. Sektörün yapısı gereği kısa veya orta vadeli hedeflerin sektörde amaçlanması yapılan projelerde de kendini göstermektedir. Şirket tarafından orta ve kısa vadeli hedeflere odaklanması yapılan programlarda da gerçek amaç dışında bazı gizli amaçların varlığı söz konusudur. Zira şirketlerin konuya araçsal yaklaşımları bu amacı anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. İşletmenin yerel halkla iyi ilişkiler kurması sosyal sorumluluk kavramının görünür yansıması olsa da ana amaç işletme faaliyetlerini yasal zorunluluklarını ötesinde bölgede güvence altına alması ve bölgede paydaşlar tarafından faaliyetlere ilişkin sosyal lisans (meşruiyet) elde etmeye yönelik amaçlar olarak sıralayabiliriz.

Sonuç olarak, sosyal sorumluluk uygulamalarının işletmeler tarafından gerçekleştirilmesini sağlayan çeşitli görüşler bulunmakla beraber yapılan çalışmalar içerisinde sosyal sorumluluk yazınına yönelik

olarak Campbell (2007) ve Margolis ve Walsh (2003)'in, finansal performans dışındaki diğer faktörlerin büyük ölçüde göz ardı edildiğini ileri sürmeleri ve eleştiriler ortaya koymaları literatürde bir kurumsal boşluğun varlığına işaret etmektedir. Bu sebeple bu araştırma kurumsal boşluğun doldurulması noktasında yazına önemli faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Sosyal sorumluluk uygulamalarının kurumsal kuram perspektifinden değerlendirilmesine yönelik olarak yürütülen bu araştırma, Koza Altın İşletmeleri A.Ş.' nin işletme sahalarını (*İzmir-Bergama, Gümüşhane-Mastra ve Balıkesir-Havran (Büyükdere-Küçükdere)*) kapsamakta, gerek araştırma tasarımı, gerek veri toplama ve analizi açısından nitel araştırma tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada örneklem olarak ilgili şirketin çalışmada seçilmesindeki amaç, öncelikle Türkiye'de faaliyet gösteren yüzde yüz Türk sermayeli ilk altın şirketi olmasının yanında Türk madencilik hayatında siyasi olaylarla sürekli gündeme gelen ve toplumsal hareketlere konu olan "İzmir-Bergama Altın Madeni"nin de yine bu şirkete ait olmasıdır. Ayrıca şirketin arama ruhsatlarının önemli bir kısmı da (*Balıkesir-Kaz Dağları gibi*) çevresel değerler açısından değerli yörelerde bulunmakta ve bu yörelerden son dönemlerde şirkete karşı ciddi ölçüde davalar da gelmektedir (İşletmeye ait faaliyet raporları (URL-8) incelendiğinde açılan davalara ilişkin bilgilere ulaşılabilir. Örneğin: 18 Şubat 2009 tarihli ÇED olumlu kararının yürürlüğünün durdurulması ve iptali istemi (Ovacık), 2 Eylül 2009 Tarihli "Çukuralan Altın Madeni Açık Ocak İşletmeciliği Projesi" ile ilgili verilen ÇED işleminin yürürlüğünün durdurulması ve iptali istemi ve 18 Kasım 2009 Tarihli "Yerlitahtacı Altın Madeni Açık Ocak İşletmeciliği Projesi" ile ilgili verilen ÇED olumlu işleminin yürürlüğünün durdurulması ve iptali istemi davası). Çalışmada seçilen Koza Altın A.Ş işletmesinin kurumsal sosyal sorumluluk anlayışına bakışı ve bu bakış açısına paralel oluşan kurumsal sosyal sorumluluk söylemleri ve uygulamaların hangi kurumsal mekanizmalara atıf yaptığı (*Bilişsel Meşruiyet, Normatif Meşruiyet ve Pragmatik Meşruiyet*) kurumsal kuram ve sosyal sorumluluk yazını etrafında incelenmektedir

Araştırma deseni olarak ise, nitel araştırma desenleri içerisinde sıkça kullanılan durum (*örnek olay*) çalışması seçilmiştir (Yin, 2004; 2012). Örnek olay çalışması alan araştırmalarının bir türü olup, başlıca özelliği bir tek olayı, bir işletmeyi, bir örgütü, hatta bir insanı ve ülkeyi ele alarak incelemektir. Ayrıca örnek olay yöntemi, diğer tekniklere göre araştırmacıya bir problemin bir yönünü sınırlı bir zamanda derinlemesine inceleme fırsatı vermesi ve aynı zamanda bir olaya odaklanılmış araştırmalar için kullanılan "şemsiye terim" olması nedeniyle seçilmiştir (Flyvbjerg, 2011; Heale ve Twycross, 2018; Thomas, 2021).

Veri Toplama Araç ve Yöntemi

Araştırmada, veri toplama yöntemi olarak temel veri toplama yöntemleri arasında sayılan görüşme tekniği (*yarı yapılandırılmış*) ve belge incelemesi (*şirkete ait yıllık bültenler ve raporlar*) kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından, yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile gerekli verilerin toplanması amacıyla araştırmacılar tarafından yazın incelemeleri sonrasında genel bir soru havuzuna (72) ulaşılmış bu görüşme soruları içerisinde şirketin sosyal sorumluluk kavramına bakış açısını ve uygulama süreçlerini ölçmeye yönelik spesifik sorular (22) tespit edilerek diğerleri havuzdan çıkarılmıştır. Soru formunun oluşturulmasının ilk aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk ve

kurumsal kuram ile ilgili yerli ve yabancı yazın taraması yanında şirketin paydaşlarıyla (*çevre dernekleri, yerel halk, yerel gazete temsilcileri, yerel yetkililer ve çalışanlar*) yapılan mülakatlardan araştırma soruları türetilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan görüşmelere ilişkin bilgiler ise; Tablo 1’de gösterilmektedir. Araştırma sürecinde bir başka veri toplama yöntemi olarak kullandığımız belge incelemesi sürecinde ise; şirketin ve şirkete ait ilgili yardım vakfının belli dönemlere ait ara faaliyet raporları (*son 2 yılı kapsamakta*) ve Türkiye Maden Mühendisleri Odasına ait raporlardan oluşmaktadır. Belge incelemesine ilişkin bilgiler ise, Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamında Gerçekleştirilen Görüşmelere İlişkin Bilgiler

İl / Maden Sahası	Görüşülen Yönetici/Paydaş	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi
Mastra Altın Madeni- Gümüşhane	Halkla İlişkiler Müdürü ⁱ	-	-
Bergama-Ovacık Altın Madeni-İzmir	İnsan Kaynakları Departmanı	15.10.2014	75 dk.
Balıkesir	Güney Marmara Çevre Koruma Derneği Başkanı (GÜMÇED)	21.08.2013	120 dk.
Balıkesir	Büyükdere Belediye Başkanı	22.08.2013	70 dk.
Balıkesir	Büyükdere Zabıta Amiri ⁱⁱ	22.08.2013	115 dk.
Balıkesir	Küçükdere Muhtarı	23.08.2014	60 dk.
Balıkesir	Küçükdere Köy Sakinleri ⁱⁱⁱ	19.08.2013	135 dk.
Balıkesir	Büyükdere Köy Sakinleri ⁱⁱⁱ	20.08.2013	150 dk.
Balıkesir	Olay Gazetesi İhlâs Haber Ajansı Havran Temsilcisi	20.08.2013	75 dk.

Tablo 2. Araştırma Kapsamında Gerçekleştirilen Belge İncelemesine İlişkin Bilgiler

Türü	Adı	Yılı/Dönemi
Rapor	Sermaye Piyasası Kurulu’nun Tebliğine İstinaden Hazırlanmış Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu	01.01.2014-31.03.2014
		31.01.2014-30.09.2014
Rapor	Ara Dönem Özet Finansal Bilgilere İlişkin Sınırlı Denetim Raporu	31.01.2014-30.06.2014
Rapor	Sermaye Piyasası Kurulu’nun Tebliğine İstinaden Hazırlanmış Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu	01.01.2013- 31.03.2013
		01.01.2013-30.06.2013
Rapor	Koza-İpek Eğitim Sağlık Hizmet Yardım Vakfı (faaliyet raporu)	2011
Rapor	Madencilikte Yaşanan İş Kazaları (TMMOB)	2010 ve 2013

Verilerin analizi sürecinde, Alexander Dahlsrud (2008) ve Archie B. Carroll (1979)’un çalışmalarında bahsetmiş oldukları anahtar temalar referans alınmış ve Tablo 3’de gösterilmiştir. Ayrıca bu temalar Suchman (1995), tarafından organizasyonel meşruiyet türleri olarak ifade edilen (*Normatif Meşruiyet, Pragmatik Meşruiyet ve Bilişsel Meşruiyet*) türlerini ile eşleştirilmiştir. Bu birleşime ait şematik ifade Tablo 4’de gösterilmektedir. Bu birleştirmenin amacı; sosyal sorumluluk söylemlerinin hangi temalar etrafında yoğunlaştığını ve bunun hangi meşruiyet türünü tesis ettiğini anlamaya çalışmak içindir.

Meşruiyet kavramı ise, Suchman (1995: 574) tarafından, “*sosyal olarak oluşturulmuş normlar, değerler, inançlar ve tanımlamalar sistemi içinde, örgütün eylemlerinin uygun, arzu edilen ve kabul*

edilebilir olarak değerlendirilmesine ilişkin genel algı ya da varsayım" olarak tanımlamıştır. Bu sebeple diğer meşruiyet türlerine kıyasla, bilişsel meşruiyet aksi düşünülemez kadar kanıksanmış olmaktan kaynaklanan meşruiyet türü olmasından dolayı diğer meşruiyet türlerine göre en az fark edilen ancak diğer meşruiyet türleri içerisinde de en güçlü olanıdır (Özen, 2013: 126).

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Anahtar Temalar

Referans	Tema	Tanım	Temaya Ait Örnek İfadeler
Alexander Dahlsrud (2008)	Çevre	Doğal Çevre	"Temiz bir çevre"
			"Çevre yönetimi"
			"İş faaliyetlerinde çevresel kaygılar"
	Sosyal	İşletme ve Toplum arasındaki ilişkiler	"Daha iyi bir topluma katkı"
			"Kendi iş faaliyetlerinde toplumsal kaygıları entegre etme"
			"Topluluklar üzerindeki etkisinin tam kapsamını düşünme"
			"Kurumsal vatandaşlık"
	Ekonomik	Sosyo-ekonomik veya finansal yönler	"Ekonomik kalkınmaya katkı"
			"Karlılığı korumak"
			"İş operasyonları"
	Gönüllülük	Yasalar Tarafından Emredilmediği halde gerçekleştirilen eylemler	"Ahlaki değerlere dayalı"
			"Yasal zorunlulukların ötesinde"
			"Gönüllü"
	Paydaş	Paydaşlar ve paydaş grupları	"Paydaşlar ile etkileşim"
			"Firmanın paydaşlarını iyileştirmesi"
"Organizasyonun çalışanları, tedarikçileri, müşterileri ve topluluklar ile etkileşim"			
Yasal	Yasa ve yönetmeliklerde belirlenen mevzuat hükümlerine ve standartlara uyma	"Yasa ve yönetmelik hükümlerine uygun davranma"	
		"Faaliyetlere ilişkin dava konusu olmama"	

Tablo 4. Organizasyonel Meşruiyet Türleri (Suchman, 1995) ve Kodlama Cetveli

Meşruiyet Türleri	Tanım	Paydaşlarla İlişkiler	Kodlama Cetveli ^{iv}
Normatif Meşruiyet	Organizasyonlar normlar, Standartlar ve beklentilere uyumlu faaliyetleri benimserler.	Örgütler çıktılar/sonuçlar, Prosedürler/teknolojiler, yapılar, liderler ve bireylerle ilgili normatif beklentileri karşılar.	Yasa ve Yönetmelik, Standartlar ve Prosedürler, Rapor (...çevre, ...denetim, ...atık madde vb.), Güvenlik
Faydacı-Pragmatik Meşruiyet	Örgütler çalışanlarının talep ve beklentilerini karşılarlar.	Örgütler paydaşlarının taleplerini karşılayarak destek ve meşruiyet kazanırlar.	Sermaye, Kalkınma, Çalışanları iyileştirme, Türk (... sermayesi, ... ekonomisi, ... madenciliği), Ticari başarı,

			<i>Diyalog ve iletişim, İstihdam (...bölge ve ülke ekonomisi), Kurumsal Vatandaşlık, Talep ve Beklentiler (onanma.), Maden Ziyaretleri</i>
Bilişsel Meşruiyet	Örgütler sosyal çevreler tarafından doğru/arzu edilir olarak nitelendirilen amaç ve faaliyetleri yerine getirirler	Organizasyonlar hassas Davranışlarla sosyal yapıya uyumlu oldukları izlenimi oluşturmaya çalışırlar	<i>Çevre ve Çevresel değerlere uyum, Gelecek nesiller, Kültürel norm ve yapıyla uyum.</i>

Veri Analizi

Çalışmada 33 söylemsel ifade bulunmuş olup bu söylemlerden en az biri daha önceden belirlediğimiz, Sosyal, Paydaş, Ekonomik, Yasal, Gönüllü ve Çevre temalarından en az birini kapsamaktadır. Tematik ifadeler genel olarak % 45 “sosyal tema” ve %39 ise “paydaş tema”sı etrafında yoğunlaşmaktadır. Şirketin faaliyet alanının madencilik olması, sektörün yapısı gereği tamamen doğaya bağımlı olması ve madencilik alanında yaşanan toplumsal karşı çıkışlar düşünüldüğünde ifadelerin sosyal ve paydaş temaları etrafında ağırlıklı olarak yoğunlaşması, şirketin işletme ve toplum arasında kurulacak güvene dayalı ilişkilere, diğer boyutlardan (*temalardan*) daha çok önem vermesinden kaynaklandığı tarafımızca düşünülmektedir. Ayrıca şirketin sektör gereği daha çok çevre temasına vurgu yapması gerekirken ifadelerin sosyal ve paydaş temaları üzerinde yoğunlaşması ve akabinde bunu ekonomi ve yörede sağlayacağı istihdam politikalarıyla destekleme çabasına girmesi materyal anlamda güç bağımlı ilişkileri yönetmesinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Koza Altın İşletmeleri Mastra Altın İşletme Müdürü Hasan Giray’ın Ocak 2014’te söylediği, (23. söylem);

“Gümüşhane’de maden işimiz devam ettikçe sosyal sorumluluk projelerimiz de devam edecektir” şeklinde konuşması, bu anlamda şirketin güç bağımlı ilişkilerini yönetmek için kurumsal sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranışlar sergileme ve bu süreçte sosyal yapıya ilişkin faaliyetlere girişme nedenlerini daha iyi anlatmaktadır.

Bunun yanında şirketin bir başka ifadesinden de anlaşıldığı üzere;

“Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında öncelik hedefimiz bulduğumuz yöredir. Bu anlamda işletmenizin paydaşları başta şirketimizin çalışanları ve aileleri olmak üzere yöre halkı, STK’lar, yöre esnafı, kamu kurum ve kuruluşları, yerel ve ulusal medya, hisse ve pay sahiplerinden oluşmaktadır. Yöre insanının güvenini kazanma sürecinde çalışanlarımızın her biri bizler için birer halkla ilişkiler gönüllüsüdür. Yöreden istihdam ettiğimiz çalışma arkadaşlarımız yanlış basın söylemleri ve siyasi reddedişler karşısında devreye girerek, iletişimde oldukları kişilere ne iş yaptıklarını, nasıl yaptıklarını, hangi koşullarda çalıştıklarını anlatıyorlar. İşte bu noktada yöreden istihdam, bize inanmayı reddeden kişilere karşı kendimizi anlatma ve ikna sürecinin büyük bir gücü olarak karşımıza çıkıyor.”

İşletmenin bu gibi ifadeleri söylemesi yöre insanının güvenini kazanmak suretiyle örgütsel başarı için kurumsal çevre başta olmak üzere kendi paydaşlarına karşı kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini yürüttüğü düşündürmektedir. Bunu da yürütürken yöreden istihdam politikasını şirkete inanmayı reddeden kişilere karşı ikna sürecinde etkili bir koz olarak kullandığı da ayrıca ifade edilebilir. Bunun

yanında (Suchman, 1995) üç meşruiyet türünü belirlemeye yönelik 9. 10. ve 11. söylemsel ifadelerle bakıldığında;

*"Faaliyetler sırasında etkin karar ve önlemler alabilmek amacıyla çevresel konular ve sosyal etkiler hakkında yöre halkı ve ilgili taraflar ile **açık bir iletişim** kurmayı hedefliyoruz."*

*"Sosyal sorumluluk projeleri **paydaşlar ile diyalog kurmamızda önemli bir araç**. Hedef kitlemizi yakından tanımamıza ve analiz etmemize yardımcı oluyor. Aramızda güven bağı gelişiyor."*

*"Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları **"Sermaye sahiplerinden ziyade, hizmet gördüğü kitlenin takdir ve kabulünü kazanmak** zorunda olduğunu hisseden yöneticilerce idare edilirse başarıya ulaşılabilmektedir."* şeklinde örgüt tarafından yapılan açıklamalar örgütün çıkar hesaplamalarına bağlı olarak paydaş gruplarından destek alması ve onlar tarafından onanmasının önemine vurgu yapmaktadır. Paydaşlar tarafından onanma veya kabul aşaması örgüte Pragmatik Meşruiyeti ifade etmekte, 15., 16. ve 17. söylemsel ifadelerle bakıldığında ise;

"...Ovacık'ta cevher çıkarma işleminin başladığı tarihten bu yana, çevresel uyumsuzluğa ilişkin olarak hiçbir devlet dairesinden aleyhimize dava açılmamıştır. İlgili çevre kanun ve yönetmeliklerinin tamamı ile tam bir uyum içinde olduğumuza inanıyoruz."

*"...Koza Altın İşletmeleri tüm faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti kanun ve yönetmeliklerine tam uyumlu olarak yerine getirmektedir. **Yasalar ile tanımlanmış uygulamalara harfiyen riayet edilmektedir**. Bu anlamda Yasalar ile tam uyumlu çalışıyoruz, ileri teknoloji kullanıyor, yenilikleri sistemimize entegre ediyoruz ve çalışanlarımıza gerek mesleki alanlarında gerekse çevre ve iş güvenliği konularında eğitimler veriyor ve bilgi eksikliklerini gideriyoruz."*

*"...Denetim noktasında da tabii ki devlet kurumlarının etkisi büyük. Burası faaliyete başlamadan önce buradaki havadan, lağım sularından, topraktan örnekler alındı. **Öncelikle buradaki faaliyetler başlamadan önce onların tetkiki yapılp buradaki standartlar belirlendi**. Şu anda da bizim gözetleme kulelerimiz, toz ölçüm cihazlarımız, hava kalitesi kontrolü için yaptığımız ölçümler süreklilik arz ediyor... **Biz burada işletmeye başlamadan önce atık barajındaki su içinde taahhütte bulunduk. Limitlerin altında kalacağız diye**. Limitlere şu anda yaklaşmadık bile. Önceliğimiz o yöndeki sözlerimizi tutmak, taahhütlerimizi yerine getirmek. Taahhütlerimizin ötesinde diye bir alan orada da şeffaf olarak izlenir. **Yapmış olduğumuz denetim sonuçlarını da bir çevre raporu olarak kurumlara gönderiyoruz**. Aynı zamanda dışarıdan da denetim alıyoruz. Belirli ya da belirsiz zamanlarda çevre mühendisliğinden arkadaşlarımız var, İl Sağlık'tan var, İlçe Sağlık'tan var, Halk Sağlığı'ndan falan gelen kurumlar tarafından denetleniyoruz."*

Yukarıda belirtildiği şekilde örgüt tarafından yapılan açıklamalar, faaliyette bulunulan toplumda geçerli olan yasa, yönetmelik, çevresel değerlere veya beklentilere yönelik örgütün uyum sağladığını veya normatif meşruiyeti tesis etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Bilindiği Normatif Meşruiyet "*doğru olanın yapılmasına ilişkin*" yargılara dayanmaktadır. Bilindiği gibi gelişme trendi yakalayan ülkelerde ülkenin kalkınması ve gelişmesi uğruna ekonomik süreçlerde neo-liberal esintilerin hâkim olması bir gelenek haline almıştır. Bu kervana son 30 yılda dâhil olan ülkemiz de zaman zaman ülkenin kalkınması ve gelişmesi uğruna çevresel değerleri bu uğruda göz ardı

etmiştir. Ayrıca bu süreçte çıkarılan her türlü yasal mevzuatın da bu süreci destekleyici tarzda hazırlanması ise, toplumsal yaşantıda yasal organlara karşı bir güven krizi oluşmasına neden olmaktadır.

Bunun farkında olan ve bu kültürle yetişen halk kümeleri ise, bu süreçte devlet organları tarafından çıkarılan yasal onamalara itibar göstermemektedir. Örneğin, şirket örneğinde, yasal açıdan hiçbir sorun olmamasına karşın, yöre halkının ve çevrecilerin değer yargılarına göre maden şirketinin orada faaliyet göstermesinin sağlıklı yaşam haklarına tehdit oluşturduğu gerekçesiyle karşı çıkmaları durumunda şirketin eylemlerinin yöre halkının gözünde normatif meşruiyeti olmadığı anlamına gelmektedir (Özen, 2013: 126).

Bu durum bize açıkça gösteriyor ki Normatif Meşruiyeti tesis etmek sadece yasal süreçlere uyum sergilemekle kazanılmamaktadır. Yasal süreçlerin ötesinde doğru olanın yapılmasına yönelik davranışların sergilenmesi ve toplumsal kesimler tarafından bu davranışların kabulü öncelikli şarttır. Bu sebeple şirketin söylemleri arasında yer alan 12. ifadeye göre kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında yer alan yöreden istihdam politikasının ana amaçlarından biri yörede sosyal kabullenışı tesis etmeye yönelik çalışmalardan bir tanesi olduğu düşünülmektedir.

*“...Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında **öncelik hedefimiz bulunduğumuz yöredir.** Bu anlamda işletmenizin paydaşları başta şirketimizin çalışanları ve aileleri olmak üzere yöre halkı, STK’lar, yöre esnafı, kamu kurum ve kuruluşları, yerel ve ulusal medya, hisse ve pay sahiplerinden oluşmaktadır. **Yöre insanının güvenini kazanma sürecinde çalışanlarımızın her biri bizler için birer halkla ilişkiler gönüllüsüdür.** Yöreden istihdam ettiğimiz çalışma arkadaşlarımız yanlış basın söylemleri ve **siyasi reddedişler karşısında devreye girerek,** iletişimde oldukları kişilere ne iş yaptıklarını, nasıl yaptıklarını, hangi koşullarda çalıştıklarını anlatıyorlar. İşte bu noktada **yöreden istihdam, bize inanmayı reddeden kişilere karşı kendimizi anlatma ve ikna sürecinin büyük bir gücü** olarak karşımıza çıkıyor.”*

Meşruiyet türleri içerisinde en son aşamada yer alan ve saç ayağının en son üyesini temsil eden Bilişsel Meşruiyet, diğer meşruiyet türlerine göre en az fark edilen meşruiyet türü olması yanında diğerlerine göre de en güçlü olanıdır (Özen, 2013: 126). Bu güç elde edilmesindeki zorluktan ve eylemlerin toplum tarafından bilişsel algıda yaratacağı kabullenmenin uzun sürmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bir kere tesis edilen meşruiyet, örgüte uzun bir süre hizmet eder ve toplumsal zeminde eleştirilmeksizin eylemlerin doğruluğuna yönelik kabullenmeler sağlar.

Bilişsel Meşruiyet’ in yapı itibarıyla meşruiyet türleri içerisinde en zor fark edilen tür olmasından dolayı, bu sürece giden adımların veya toplumsal dokunuşların neler olduğunun veya olabileceğinin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi de bir o kadar zordur. Bu nedenle hangi eylemlerin ve yönelimlerin Bilişsel Meşruiyet’ e uzanacağını kestirmekten kaynaklanan zorluk, çoğu örgütün yanlış eylem ve davranışlar sergilemelerine neden olmuştur.

Araştırmamız kapsamında bulunan 33 söylemsel ifadelerin çoğu Tablo: 13’den de anlaşılacağı üzere Normatif ve Pragmatik Meşruiyet türlerinden Bilişsel Meşruiyet’ e doğru uzanan bir seyir

izlememektedir. Ancak bu söylemlerden sadece 3'ü Bilişsel Meşruiyet' i elde etmeye yönelik söylemsel ifadeleri kapsamaktadır. Bunlar ise; 1., 4. ve 21. söylemsel ifadelerdir.

"Koza Altın, madencilik çalışmalarını çevreye uyumlu olarak yürütür."

"Gelecek onların... İşte bu yüzden sosyal sorumluluğumuzun fazlasıyla farkındayız."

"Gelecek vadeden Türkiye..."

Bu söylemsel ifadelerden de anlaşıldığı üzere, şirket hassas davranışlarla sosyal yapıya uyumlu olduğu izlenimi yaratmaya çalışmaktadır. İfadelerde yer alan geleceğe dair vurgular ve çevresel değerlere uyum gibi ifadeler net bir şekilde bu amaca hizmet etmektedir. Bilindiği gibi çevresel felaketlerin, ekonomik krizlerin yaşandığı bu yüzyılda geleceğe dair korkular, neslin sürdürülebilirliğine dair kaygılarla birleşince, bu yüzyılın toplumuna hâkim sosyal kaygılar bu yapı çerçevesinde sürekli işlenmektedir. Bunun yanında şirketin faaliyet alanının gerek işçi sağlığı gerekse çevre açısından ülkede en çok tartışılan ve kaygı duyulan sektör olması bu meşruiyeti tesis etmesini daha da zorlaştırmaktadır.

Onun için belirtilen söylemsel ifadelerde ana vurgusal ifadelerin geleceğe dair olması, işletmenin toplumsal kaygıları anladığı ve buna uygun davranış kalıpları sergilediğini topluma göstermeye yönelik çaba içerisine girdiğini göstermektedir. Bu yolla da şirket bir anlamda söylemleriyle Bilişsel Meşruiyet'e ulaşma çabası içerisine girdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu söylemlerin sosyal, paydaş temaları etrafında yoğunlaşması ve bunu yöreye sağlayacağı istihdamla bütünleştirme çabası içerisine girmesi ise paydaşlarını iyileştirmeye çalışması bakımından işletmenin bu amacını kuvvetlendirici etmenler olarak sıralayabiliriz.

Ancak söylemsel ifadelerden işletmenin ulaşmaya çalıştığı meşruiyeti tesis edemediği araştırmacı tarafından gözlenmiştir.. Bilişsel Meşruiyet noktasında olduğu kadar gerek Normatif Meşruiyet gerekse Pragmatik Meşruiyet noktalarında işletmenin bir takım olumsuz durumlar yaşadığı mülakatlardan elde edilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Örneğin, mülakatlar sonucu elde edilen,

"...fakat birileri zaman zaman çıkıp faaliyetlerimiz ile yakından uzaktan alakası olmayan, gerçeği yansıtmayan bir sürü senaryo üretebiliyor. Bunlar da kimi zaman kulaktan kulağa, kimi zaman sosyal medya, kimi zaman yerel medya, kimi zaman da ulusal medya aracılığı ile geniş kitlelere ulaşabiliyor." gibi söylemsel ifadeler şirketin meşruiyet noktasında sorun yaşadığı anlamına gelmektedir. Sonuç itibarıyla bünyesinde üç meşruiyet türünü sınırlı seviyede tesis etmesi bir meşruiyet krizine işaret etmektedir. Bunu gerek söylemlerden gerekse medyaya ve mahkemeye yansıyan davalardan net şekilde anlamaktayız. Şirket bu anlamda girdiği bir meşruiyet krizine karşı toplumsal kesimlerin desteğini almak ve bu sayede çevresel bağlamda meşruiyetini yeniden tesis etmek için sosyal sorumluluk anlayışına uygun faaliyetlere ve özellikle yöreden istihdam politikasına yoğunlaşarak sosyal paydaşlarıyla güç bağımlı ilişkilerini bu sayede yönetmek istemektedir.

Ancak Gümüşhane Koza Altın İşletmeleri Müdürünün,

"Gümüşhane'de maden işimiz devam ettikçe sosyal sorumluluk projelerimiz de devam edecektir" şeklinde basına demeç vermesi (23. söylem) bazı bölgelerde ciddi derecede meşruiyet sorunu yaşayan şirketin varmak ulaşmak istediği amaçlara ters bir söylemsel açıklamadır. Zira meşruiyet süreci uzun bir zaman dilimini ve şirket eylemlerinin yayılım hızıyla ilgili olduğundan tutarsız

ve fırsatçılığa dayalı bu tür açıklamalar sosyal paydaşlar nezdinde şirkete karşı itibarsızlaştırma politikalarının yürütülmesine sebep olacağı düşünülmektedir.

Söylemsel İfadelerin Kurumsal Baskılara Göre Değerlendirilmesi

İşletmenin sosyal sorumluluk kavramının tanımına ilişkin ifadeleri değerlendirildiğinde, söylemlerde yasal vurgu başta olmak üzere ağırlıklı olarak çevresel uyum ve topluma katkı sağladıkları üzerinde durulduğu görülmektedir. Şirket sosyal sorumluluk faaliyetlerinin tamamına yakınına faaliyette bulunduğu il'e yönelik gerçekleştirmekte olup ulusal düzeyde gerçekleştirdiği bir faaliyet bulunmamaktadır. Sosyal sorumluluk uygulamaları için biçimsel olarak görevlendirilmiş birey yada departman açısından değerlendirildiğinde ise, şirket çalışmalarının büyük çoğunluğunu işletmelerde bulunan halkla ilişkiler departmanı aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Ancak holding bünyesinde kurulan “*Koza İpek Eğitim Sağlık Hizmet Yardım Vakfı*” aracılığıyla da yürütülen ortak bazı projeler de vardır.

Sosyal sorumluluk uygulamalarının işletme için sağlayacağı düşünülen fayda ya da avantaja ilişkin ifadeler incelendiğinde ise; işletmenin finansal performansla ilgili kavramlara (*ticari başarı*) atıfta bulunmanın yanında, daha çok toplum tarafından kabul görme ya da toplum tarafından olumlu yönde algılanmaya yönelik vurguların olduğu görülmektedir (Ferrel ve Fraedrich, 2021).

Toplum tarafından kabul görmeyi vurgulayan işletme, çevreye ve toplum sağlığına zarar verdiğinin düşünülmesi itibarıyla meşruiyet kazanması güç olan altın madeni sektöründe yer alması nedeniyle daha çok toplum tarafından kabullenmeye odaklanmakta ve faaliyetlerini (*yöreden istihdam*)de bunu uygun yürütmektedir. Bu sebeple söylemlerden anlaşıldığı üzere şirketin projelerdeki öncelikli amacı paydaşlarıyla arasında bir güven bağı oluşturmak ve bu paydaşlardan en yüksek faydayı sağlamaktır.

Kültürel-bilişsel baskılara ilişkin bulgu ve yorumlar

Kültürel-bilişsel baskıların sosyal sorumluluk uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; işletmenin faaliyette bulunduğu Gümüşhane-Mastra ve Balıkesir-Havran (Küçükdere ve Büyükdere) bölgesinde toplumun sosyo-ekonomik yapısı ve bilinç düzeyinin düşük seviyede olması, bu bölgelerde halkın sosyal sorumluluk anlayışından beklentileri daha çok istihdam ve ihtiyaç sahiplerine yardım olarak görülmesine neden olmaktadır. Ancak Gümüşhane’de son zamanlarda gerçekleştirilen Ali İpek Yükseköğrenim Öğrenci Yurdu ve Ahmet Ziyauddin Yükseköğrenim Öğrenci Yurdu halkın bu konuda bilinç seviyesinin giderek artmaya başladığını göstermesi noktasında önemlidir. Koza Altın işletmeleri A.Ş.’nin Bursa 3. İdare Mahkemesi’nin kararı nedeniyle mühürlenmiş Balıkesir-Haran’daki altın madeni ocağının yeniden açılması üzerine maden ocağının yeniden faaliyete geçmesinin Büyükdere beldesi ve Küçükdere köyünde sevinçle karşılanması bölgenin istihdama duyduğu açık karşısında çevresel duyarlılığını göstermesi bakımından önemlidir (URL-9).

İzmir iline bakıldığında ise;

İzmir halkının diğer illere kıyasla sosyal sorumluluklara duyduğu ilgi daha fazladır. Eğitim seviyesinin yüksekliğine paralel olarak sosyal sorumluluk kavramına bakış açıları da çeşitlenmişlerdir. Halkın

çoğunluğu çevreye çok duyarlı insanlardan oluşmakla beraber, eğitime, kültüre, sanata çok değer veren insanlardan oluşmaktadır. Zaten katılımcının aşağıda yer alan ifadeleri de bu kanıyı desteklenmektedir.

*"Şehir merkezine baktığımızda tabii ki durum çok daha farklı, **ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş bir kesim** söz konusu çünkü daha modern, daha eğitilmiş, kültürel sanatsal faaliyetleri yakından takip eden daha entelektüel bir kesim. Doğal olarak **sosyal sorumluluk konusundaki bilinç ve algı daha yüksek**" (Koza Altın İşletmeleri-İzmir)"*

Bu anlamda araştırmaya konu olan Balıkesir ili ve Gümüşhane için işletmenin algıladığı kültürel bilişsel baskılarla, sosyal sorumluluk söylemleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Normatif baskılara ilişkin bulgu ve yorumlar

Normatif baskıların sosyal sorumluluk uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; şirketin ulusal ve yerel boyutta sosyal sorumluluk uygulamalarını denetleyen sivil toplum kuruluşlarına bir üyeliğin bulunmayışı davranışlarında normatif mekanizmaların sınırlı seviyede kalmasına sebep olmaktadır. Ancak Koza Maden İşletmeleri A.Ş.'nin kendi aralarında birlik ve dayanışmayı sağlamak üzere kurulan Türkiye Madenciler Derneği'ne (URL-10), bu noktada üyeliğinin bulunması ise, dernek tarafından alınan kararlara uyum noktasında sınırlı da olsa yönlendirici bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırmaya konu olan iller bazında bakıldığında, çevre ve doğa temelli kurulan sivil toplum kuruluşlarının daha çok İzmir ve Balıkesir çevresinde yoğunlaştıkları tespit edilmiş olup Gümüşhane'de ise bu anlamda kurulan bir örgüte rastlanılmamıştır. İzmir ve Balıkesir illerinin Büyükşehir statüsüne sahip olması ve sosyo-kültürel yapılarının Gümüşhane iline göre hareketli olması, bu yörelerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşların sayısının artmasına sebep olmakla birlikte buralardan şirket eylemlerine karşı ciddi derecede yönlendirici davranışlar gelmektedir. Örneğin, Balıkesir ve İzmir bölgelerinde faaliyet gösteren Güney Marmara Çevre Koruma Derneği ve Ege Çevre Kültür Platformu'nu bu anlamda şirket eylemlerine karşı yönlendirici davranış ve örgütlenmeleri organize eden dernekler arasında sayabiliriz. Ayrıca bu dernekler şirket eylemlerine karşı her ne kadar normatif yönlü baskı oluştursalar da gerektiğinde resmi kurumlara şikâyette bulunmak veya kamuoyu oluşturmak suretiyle düzenleyici kurumları harekete geçirici davranışlarda bulunarak şirket eylemlerini baskı altında tutmaktadırlar. Bunun yanında şirket, bölgede bulunan diğer sivil toplum örgütlenmelerinden gelen talep ve beklentileri karşılama düzeyinde ise istekli olduğu aşağıdaki söylemlerden anlaşılmaktadır.

*"Sivil toplum örgütü olarak **Engelliler Derneği** ile çalışmalarımız oluyor. O tarzda taleplerden bahsedebiliriz. AIESEC'in gönüllü destekçisiyiz... **Bergama Özel Kültür Sanat Vakfı** var onlara destek çalışmalarımız var. Onların faaliyetlerini destekliyoruz. Ortak çalışmalarımız da var" (Koza Altın İşletmeleri-İzmir).*

*"Koza Altın İşletmeleri A.Ş. 17 Mayıs 2006 tarihinde yayınladığı basın açıklaması ile insan sağlığına ve çevreye duyarlılığı, üretimde olduğu süredeki **tüm denetimlerle tescillenen, dünyanın en iyi çevre teknolojisine sahip** altın madeni sahalarının kapılarını dileyen **tüm üniversitelere,***

eğitim kuruluşlarına, sivil toplum örgütlerine ve yerli ve yabancı tüm turistlere “Maden Ziyaretleri” kapsamında kapılarını açmaktadır.” (Koza Altın İşletmeleri-Gümüşhane)

Bu anlamda araştırmaya konu olan İzmir ilinde sosyal sorumluluk davranışlarının yönlendirilmesi açısından normatif mekanizmalara ait işletmenin algıladığı normatif baskılarla, sosyal sorumluluk söylemleri arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi destekleyici ifadelere rastlanmıştır. Balıkesir-Havran bölgesinde ise, bölgede işletmeye ait sadece cevher çıkarma işlemi yapıldığından (*Cevher İzmir-Ovacık tesislerinde işlenmekte*) ve idari bir birim yapılanması bulunmadığından (*Halkla İlişkiler Departmanı*) burada normatif baskılarla, sosyal sorumluluk söylemleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu yönünde destekleyici ifadelere rastlanmamıştır. Gümüşhane ilinde ise sivil toplum örgütlenmelerinin neredeyse olmayışı olanların ise genellikle yardımlaşma ve dayanışma dernekleri olarak kurulmasından dolayı şirket eylemlerini daha çok geleneksel anlamda yürütmektedir. Yani bu yardımlar daha çok cami yaptırma, köye içme suyu sağlama gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle normatif mekanizmalara normatif baskılarla, sosyal sorumluluk söylemleri arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi destekleyici ifadelere rastlanmıştır.

Düzenleyici baskılara ilişkin bulgu ve yorumlar

Düzenleyici baskıların sosyal sorumluluk uygulamaları üzerindeki etkisine yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; madencilik sektörünün bağlı olduğu yasa ve yönetmeliklere (çevre kanunu) tabi olan şirket bu anlamda bağlayıcılığı olan yasal mevzuat hükümlerine (hatta bu mevzuat hükümlerinin üzerine zaman zaman çıktıklarını da beyan etmektedirler) ve bu mevzuatlarda yapılan değişikliklere tam uyum sergilediğini 13., 14., 15., 16., ve 17. söylemsel ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu anlamda araştırmaya konu olan şirketin sosyal sorumluluk uygulamaları üzerinde işletmenin algıladığı düzenleyici baskılarla, sosyal sorumluluk söylemleri arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi destekleyici söylemlere rastlanmıştır. Ancak İzmir iline göre Balıkesir ve Gümüşhane illerindeki mevcut belediyelerin, yerel yönetimlerin ve diğer kamu kurumlarının sosyal sorumluluk davranışlarının yönlendirilmesi noktasındaki bilinç algısı ve beklentileri / talepleri sınırlı seviyede kalması şirket eylemlerinin de İzmir bölgesine göre düşük performanslarda seyretmesine sebep olmuştur.

“Çevreyle ilgili yasa ve yönetmelik hükümlerine bağlı kalarak mevzuatlarda yapılan değişikliklere uyum sağlıyoruz.”

“İş emniyetinin en yüksek standartlarına bağlıyız ve çalışanlarımızın emniyetini korumak için sürekli yeni iş emniyeti program ve prosedürlerini geliştirme, iyileştirme ve uygulama arayışı içerisindeyiz. Şu anda sağlık ve iş emniyeti yönetmelikleriyle tamamen uyum içinde olduğumuza inanıyoruz.”

“Ovacık’ta cevher çıkarma işleminin başladığı tarihten bu yana, çevresel uyumsuzluğa ilişkin olarak hiçbir devlet dairesinden aleyhimize dava açılmamıştır. İlgili çevre kanun ve yönetmeliklerinin tamamı ile tam bir uyum içinde olduğumuza inanıyoruz.”

“Milli Eğitim mesela bir devlet kurumu. Oradan gelen talep ve beklentiler bizim için önceliği olan ve önemli bulduğumuz şeyler ve karşılıyoruz da. Elimizden gelen her şeyi yapmaya çalışıyoruz onlar adına. Onun dışında kurum olarak çocuk esirgeme kurumu ile çalışmalarımız var.

Onların taleplerini değerlendiriyoruz. Beklentileri karşıladığımızı hatta yer yer ötesine geçtiğimizi düşünüyoruz" (Koza Altın İşletmeleri-İzmir)"

"Denetim noktasında da tabii ki devlet kurumlarının etkisi büyük. Burası faaliyete başlamadan önce buradaki havadan, lağım sularından, topraktan örnekler alındı. **Öncelikle buradaki faaliyetler başlamadan önce onların tetkiki yapılp buradaki standartlar belirlendi.** Şu anda da bizim gözetleme kulelerimiz, toz ölçüm cihazlarımız, hava kalitesi kontrolü için yaptığımız ölçümler süreklilik arz ediyor... **Biz burada işletmeye başlamadan önce atık barajındaki su içinde taahhütte bulduk. Limitlerin altında kalacağız diye.** Limitlere şu anda yaklaşmadık bile. Önceliğimiz o yöndeki sözlerimizi tutmak, taahhütlerimizi yerine getirmek. Taahhütlerimizin ötesinde diye bir alan orada da şeffaf olarak izlenir. **Yapmış olduğumuz denetim sonuçlarını da bir çevre raporu olarak kurumlara gönderiyoruz.** Aynı zamanda dışarıdan da denetim alıyoruz. Belirli ya da belirsiz zamanlarda çevre mühendisliğinden arkadaşlarımız var, İl Sağlık'tan var, İlçe Sağlık'tan var, Halk Sağlığı'ndan falan gelen kurumlar tarafından denetleniyoruz" (Koza Altın İşletmeleri-İzmir).

"Koza Altın İşletmeleri tüm faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti kanun ve yönetmeliklerine tam uyumlu olarak yerine getirmektedir. **Yasalar ile tanımlanmış uygulamalara harfiyen riayet edilmektedir.** Bu anlamda Yasalar ile tam uyumlu çalışıyoruz, ileri teknoloji kullanıyor, yenilikleri sistemimize entegre ediyoruz ve çalışanlarımıza gerek mesleki alanlarında gerekse çevre ve iş güvenliği konularında eğitimler veriyor ve bilgi eksikliklerini gideriyoruz."

"**Gümüşhane Devlet Hastanesi Yeni doğan Ünitesi, Dibekli Köyü içme suyu hattının hayata geçirilmesi, Torul Kirazlık İlköğretim Okulu yemekhanesi tadilatı gibi onlarca projeyi hayata geçirdik veya destek olduk.**"

Bulgular, Sonuç ve Değerlendirme

Kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımı bugün geldiği noktada işletmeler tarafından bulunulan yöredeki toplumsal değerlere dayalı olarak yerine getirilmeye özen gösterilmektedir. Bu durum bu uygulamaların başarılı olmasında göz önünde bulundurulması gereken önemli bir etkenlerden biri olduğu kadar bu uygulamaların kurumsal çevreye duyurulması noktasında, işletmeler tarafından bu süreci törensel mite dönüştürülmeleri de kurumsal çevrede sağlayacağı kabullenme açısından bir o kadar önemlidir (Yamak, 2009: 95). Bu önem biraz da kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının işletmeye sağlayacağı uzun dönemli stratejik kazanımlarından kaynaklanmaktadır.

İşletmeler bu anlamda neden sosyal sorumlu davranırlar sorusuna da verilen yanıtlar daha çok kavramın işletmeye sağladığı stratejik öneme vurgu yaparak açıklanmaktadır. Finansal performans ve ilişkili kavramlar çerçevesinde şekillenen bu bakış açısı nedeniyle işletmeyi sorumlu davranışlara iten ana gücün ekonomik kaygılardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ancak bu durum kavramın ortaya çıktığı 1950'lerde benimsenen 1990'lara kadar süren bir anlayışı sergilediği düşünülmektedir. Bugün kavram üzerinde yapılan değişik araştırmalar, işletmeleri sorumlu davranmaya iten gücün/mekanizmaların arkasında farklı sosyal olguların (*sosyal süreçler ve dinamikler*) geçerli olduğunu göstermektedir.

Bu anlamda, araştırmaya konu olan Koza Altın İşletmeleri A.Ş.'nin bulunduğu sektörün yapısı itibariyle tüketiciye yönelik ve pazarlama amacı taşımayan nihai ürün üretmiyor olmasına rağmen şirketin sosyal sorumluluk noktasında gösterdiği yoğun çaba ve uygulamalardan sağlayacağı faydalara ilişkin söylemleri dikkate alındığında ancak sosyal açıdan sorumlu davranma nedenlerini anlayabiliriz. Bu anlamda şirketin sorumluluk uygulamalarını sadece finansal performans beklentisiyle yapmadığını sürecin arkasında değişik kurumsal mekanizmalarında bulunduğunu göstermesi bakımından araştırmamızın yazında önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Zira aşağıda yer alan şirket söylemlerinde bu durumu doğrulayan ifadeler rastlanmıştır.

*“Sosyal sorumluluk projeleri paydaşlar ile **diyalog kurmamızda önemli bir araç**. Hedef kitlemizi yakından tanımamıza ve analiz etmemize yardımcı oluyor. Aramızda güven bağı geliyor. Şirket olarak projelerde bizim beklentimiz projenin bize sağlayacağı **maddi bir kazanç değil**. Üretimini yaptığımız ürün **pazarlama kaygısı olan, satışında zorlanacağımız ya da bir ürün değil**. Dolayısı ile beklentimiz ürünüme güvenilirlik, ya da tercih edilen olmak ve beraberinde **satışlarımızın yükselmesi değil**. Durum böyle olunca bizim projelerimizde öncelik projenin ulaşacağı kişi ya da grupların en yüksek faydayı sağlamaktır.” (Gümüşhane Mastra Altın Madeni-Halkla İlişkiler Müdürü Nuri Doğru)*

Sosyal sorumluluk uygulamalarını kurumsal kuram perspektifinden anlamaya ve açıklamaya çalışan bu çalışma, sosyal sorumluluk uygulamalarının yapılma nedenine ilişkin kurumsal mekanizmaların etkisine ve önemine dair önemli bulgulara ulaşmıştır. Gerek kültürel-bilişsel, gerek normatif ve gerekse düzenleyici mekanizmalara ait kurumsal çevreden gelen baskıların işletmelerin sosyal sorumluluk uygulamalarının ortaya çıkışında ve şekillenme sürecinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca işletmenin farklı bölgelerde uzantılarının olması nedeniyle kurumsal alan içerisinde değerlendirilen bu bölgelerden gelen baskı ve taleplerin düzeylerindeki farklılığa bağlı olarak bölgelerde yapılan uygulamalara ilişkin performanslarda da farklılık gözlenmiştir. Örneğin İzmir ilinin bilinç algısının, eğitim düzeyinin ve ekonomik yapısının diğer illere nazaran daha yüksek seviyede olması nedeniyle işletmeden sorumlu davranış beklentileri daha çok sağlık ve çevre duyarlılığına yönelik alanlarda yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla buradan gelen baskı ve beklentilerin düzeyi bazen işletmenin yaşamsal hayatını etkileyecek düzeye ulaşmaktadır.

Balıkesir ve Gümüşhane illerinde gerek ekonomik yapı gerekse eğitim seviyesinin düşüklüğüne bağlı olarak halkın sorumluluk beklentileri daha çok istihdama veya mahallenin veya bölgenin cami, okul, içme suyu gibi birimlerinin iyileştirilmesine yönelik beklentileri olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İzmir iline göre daha geleneksel anlamda kalan beklentilere işletme çevre ve sağlık konusundaki beklentilere oranla hemen cevap vermekte ve bu sayede kurumsal alanda beğeni ve takdir toplamayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında bulunan söylemsel ifadelerden de anlaşıldığı üzere sosyal sorumluluk uygulamaya yönelik davranışları gerçekleştirme nedeni işletmenin sosyal çevresiyle kuracağı ilişkilerde diyalog ve güven kurmada uygulamaları bir araç kullandığı anlaşılmaktadır. Zira bu güven ve iyi diyalog ilişkisinin kurulamaması işletmenin finansal anlamdan daha çok sosyal anlamda yaşayacağı sıkıntıları önemsediyini göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırma kapsamında bulunan ifadelerden de anlaşıldığı üzere söylemlerin çoğunlukla sosyal ve paydaş temaları etrafında yoğunlaşması bize ekonomik performanstan daha çok işletmenin sosyal anlamda yaşayacağı sıkıntıları önemsedğini göstermektedir. İşletme bu anlamda ifadelerinden de anlaşıldığı üzere yörelerde ciddi ve farklı meşruiyet sorunları yaşamaktadır. Bu farklılığın nedenleri ise yörelerdeki insanların ve sivil örgütlenmelerin çevre ve doğa olgusuna bakış açılarıyla ilgilidir. Örneğin, İzmir halkı ve yörede faaliyet gösteren sivil örgütlenmelerin veya düzenleyici mekanizmaların çevre ve doğa konusunda aynı hassasiyette sahip olmaları işletmeye karşı gerek normatif ve bilişsel gerekse yerel yönetimlerden kaynaklı düzenleyici mekanizmaların baskısıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Balıkesir de ise, sivil örgütlenmelerin bu konuda hassas olmalarına karşın halkın ve yerel yönetimlerin bu konularda istihdam politikaları nedeniyle daha pasif kalmaları yörede sadece işletmeye karşı normatif mekanizmaların daha çok etkili olmasına sebep olmuştur. Gümüşhane örneğinde ise, Balıkesir de olduğu gibi yöre halkının ve yerel yönetimlerin çevre ve doğa konularından daha çok işletmenin bölgede oluşturduğu istihdam ve ekonomik yardımların daha önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yörede sivil örgütlenmelerinde yetersiz oluşu bu bilinç algısının gelişmesini engelleyici bir etmendir. Özellikle bölgenin coğrafi, sosyo-ekonomik yapısı bu bilincin oluşumunu ve güçlenmesini engelleyici ayrı bir etmen olarak göz önüne alınmalıdır.

Sonuç itibariyle, seviye farklılıklarına bağlı olarak bölgeler arasında ciddi ve farklı kurumsal mekanizmalardan kaynaklı meşruiyet sorunları yaşanmaktadır. Meşru olmak isteyen bir işletme meşruiyeti (*Düzenleyici, Normatif ve Kültürel-Bilişsel*) değişik şekillerde tesis etmek durumundadır. Bu anlamda normatif meşruiyet ve pragmatik meşruiyet üzerine şekillenen bilişsel meşruiyet, kazanılması ve ulaşılması en zor olan meşruiyet türüdür. Zira toplumsal kabule dayanır. İzmir iline baktığımızda gerek normatif gerekse pragmatik meşruiyet noktasında işletmenin meşruiyeti tesis edememesinden dolayı medyaya da yansıyan yönüyle Bergama'da güçlü bir meşruiyet sorunsalı (*Bergama Altın Madeni Direnişi*) yaşadığı gözlenmektedir. Balıkesir iline baktığımızda ise, bölgede oluşturduğu istihdam politikası ile pragmatik meşruiyeti tesis etmiş olmasına rağmen normatif meşruiyeti sağlayamaması işletmenin bilişsel meşruiyete ulaşmasını engellemiştir. Gümüşhane ise durum biraz daha farklıdır. Sivil örgütlenmelerin azlığına bağlı olarak normatif mekanizmalar bu anlamda şimdilik işletmeye bir baskı unsuru oluşturmamaktadır. Pragmatik meşruiyet noktasında ise, halkın bilinç algısının düşüklüğüne bağlı olarak istihdam ve yöreye sağladığı ekonomik yardımları iyi kullanan işletmenin pragmatik meşruiyeti tesis etmede şimdilik ciddi derecede sorun yaşamadığı gözlenmiştir. Bu anlamda bilişsel meşruiyet noktasında sıkıntı yaşamayan işletme yörede güttüğü politikalarla gizli bir sosyal kabullenme sağlamıştır. Ancak bilinç algısının zamanla iyileşmesine ve sivil mekanizmaların zamanla oluşmasına bağlı olarak ileriye dönük bölgede işletmenin ciddi zorunlar yaşayabileceği de gözden kaçmamalıdır. Bu anlamda işletmenin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranma nedeni, ileride bu bölgelerde işletmenin meşruiyet sorunsalı yaşamaması veya meşruiyet sorunu yaşadığı yerlerde bunu elimine etmek için bir araç olarak kullandığını "*Sosyal sorumluluk projeleri paydaşlar ile diyalog kurmamızda önemli bir araç. Hedef kitemizi yakından tanımamıza ve analiz etmemize yardımcı oluyor. Aramızda güven bağı geliyor.*" ifadesinden anlamaktayız.

Öte yandan, araştırmının sosyal sorumluluk uygulamalarını, finansal kaygulardan ziyade kurumsal mekanizmaları bu süreçte dikkate alması noktasında işletme yöneticilerine de farklı bir bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tez çalışması, işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranma ve bu sürecinin oluşumunda ve şekillendirilmesinde sosyal aktörleri ve grupları dikkate alması gerektiği ve söz konusu aktörlerin baskı ve taleplerini ne şekilde karşılaması gerektiği noktasında teorik olmanın ötesinde uygulamaya dönük katkı sağlaması beklenmektedir. Bu katkı araştırmının sorunsalından kaynaklanmaktadır. Zira araştırmamız, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) anlayışına uygun davranma ve sosyal faaliyetlerde bulunma eğilimi üzerinde düzenleyici, normatif ve bilişsel kurumsal baskıların ne derece etkili olduğuna yönelik cevap aramaktadır. Bu anlamda, işletme uygulamalarında ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde işletmenin hem sosyal çevresinden hem de kendi birincil paydaşlarından (çalışanlar ve hak sahipleri) önemli ölçüde kurumsal baskıların geldiği anlaşılmaktadır. Bu baskıların ise, daha çok normatif ve bilişsel yönde olması, işletmenin sürekli söylemlerinde vurguladığı düzenleyici mekanizmalara uyum durumunun bu süreçte yetersizliğine işaret etmektedir. Bu anlamda araştırmamız bazı yönlerden işletme ve yöneticilerine karşı uymaları gereken tavsiye niteliğinde bir takım çıktılar da sunmaktadır. Bu çıktıların/tavsiyelerin başında, işletme tarafından gerçekleştirilen sosyal sorumluluk uygulamalarında sadece ekonomik başarıların ötesinde ahlaki ve etik ilkeleri gözetmeye özen göstermeleri yönünde olacaktır.

Bu çalışmanın bulgu ve sonuçları doğrultusunda gelecekte araştırma yapmak isteyen diğer araştırmacılara katkı sağlaması yönünde ise; gerçekleştirilen bu araştırmadan farklı olarak, araştırmaya konu olan altın madeni dışında diğer maden işletmelerinin ve sektörlerin de bu sürece eklenmesi çalışmayı karşılaştırmalı bir çalışma yapacaktır. Bu tür bir çalışma ise, sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranma sürecinin oluşumunda ve şekillendirilmesinde kurumsal mekanizmaların sektörler arasında ne derece etkili olduğunun bulunmasına katkı sağlayacağı gibi örgütlerin bağımlı oldukları kurumsal çevrenin dinamiklerinin analiz edilmesine de katkı sağlayacak olması bakımından bu alanı geliştirici katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak diğer araştırmacıların ayrıca konuya, kurumsal baskıların, işletme algıları doğrultusunda ele alınması yerine, üçlü bir yapıda işletme, paydaşları ve devlet örneğinde konuya yaklaşımları kurumsal kuram, toplumsal hareketler, sosyal sorumluluk üçgeninde konuyu farklı bir boyuta taşıyacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Örgütsel Meşruiyet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Koza Maden İşletmesi Örneği” başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aksak, E. O., Ferguson, M. A., ve Duman, S. A. (2016). Corporate social responsibility and CSR fit as predictors of corporate reputation: A global perspective. *Public Relations Review*, 42(1), 79-81.
- Aktan, Coşkun Can ve Börü, Deniz (2007). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk* (Ed. Coşkun Can Aktan ve Deniz Börü), İstanbul: İGİAD Yayınları: 4.

- Arslanhan, S. ve Cünedioğlu, H. E. (2010). Madenlerde Yaşanan İş Kazaları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu. (TEPAV). https://www.tepav.org.tr/upload/files/1279030826-2.Madenlerde_Yasanan_Is_Kazalari_ve_Sonuclari_Uzerine_Bir_Degerlendirme.pdf
Erişim Tarihi: 20/11/2014
- Appelbaum, S. H. (1997). Socio-technical systems theory: an intervention strategy for organizational development. *Management Decision*, 35(6), 452-463.
- Arslan, S., ve Coşkun, R. (2017). Kurumsal Kuram Açısından Örgütsel Dil İle Örgütsel Meşruiyet İlişkisi: Örgütler Dil Aracılığıyla Meşruiyeti Nasıl Elde Eder? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 137-164.
- Ayhan, Berkay (2009). Siyasal İktisat ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 173-187.
- Bauman, C. W., ve Skitka, L. J. (2012). Corporate social responsibility as a source of employee satisfaction. *Research in organizational Behavior*, 32, 63-86.
- Becan, Cihan (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Paydaş Teorisi ve İletişim Yaklaşımı Açısından Değerlendirilmesi: Bankaların Basın Bültenlerine Yönelik Bir İçerik Analizi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(1): 16-35.
- Blomstrom, R. L., ve Davis, K. (1975). *Business and society: Environment and responsibility*. New York: McGraw-Hill.
- Bostrom, R. P., ve Heinen, J. S. (1977). MIS problems and failures: a socio-technical perspective, part II: the application of socio-technical theory. *MIS Quarterly*. 11-28.
- Bowen, Howart (1953). *Social Responsibility of the Businessman*. New York: Harper and Row.
- Campbell, John L. (2007), Why Would Corporations Behave in Socially Responsible Ways? An Institutional Theory of Corporate Social Responsibility, *Academy of Management Review*, 32(3): 946-967.
- Carroll, Archie B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *Academy of Management Review*, 4(4): 497-505.
- Cochran, P. L., ve Wood, R. A. (1984). Corporate social responsibility and financial performance. *Academy of Management Journal*, 27(1), 42-56.
- Dahlsrud, Alexander (2008). How Corporate Social Responsibility is Defined: An Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, (15): 1-13.
- Davis, K. (1973). The case for and against business assumption of social responsibilities. *Academy of Management Journal*, 16(2), 312-322.
- Deephouse, D. L., ve Suchman, M. (2008). *Legitimacy in organizational institutionalism*. The Sage handbook of organizational institutionalism, 49, 77.
- Demir, Ö. Mustafa Acar. 1997. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- DiMaggio, Paul J. ve Powell, Walter W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2): 147-160.

- Dowling, J., & Pfeffer, J. (1975). Organizational legitimacy: Social values and organizational behavior. *Pacific Sociological Review*, 18(1), 122-136.
- Drucker, P. F. (1984). Converting social problems into business opportunities: The new meaning of corporate social responsibility. *California Management Review* (pre-1986), 26(000002), 53.
- Easton, David (1975). A Re- Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, (5): 435-457.
- Eilbirt, H., ve Parket, I. R. (1973). The practice of business: The current status of corporate social responsibility. *Business Horizons*, 16(4), 5-14.
- Ertuna, Bengi ve Tükel, Ali (2009). Türkiye’de KSS Uygulamaları: Geleneksel ve Küresel Arasında. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 145-172.
- Esen, E. (2013). *The influence of corporate social responsibility (CSR) activities on building corporate reputation*. In International business, sustainability and corporate social responsibility. Emerald Group Publishing Limited.
- Ferrell, O. C., ve Fraedrich, J. (2021). *Business ethics: Ethical Decision Making and Cases*. Cengage learning.
- Flyvbjerg, B. (2011). *Case Study*. The Sage Handbook of Qualitative Research, 4, 301-316.
- Frederick, W. C. (2006). *Corporation, be good!: the story of corporate social responsibility*. Dog Ear Publishing.
- Friedman, M. (2007). The social responsibility of business is to increase its profits. In *Corporate ethics and corporate governance* (pp. 173-178). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Garriga, Elisabet ve Mele, Domenec (2004). Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. *Journal of Business Ethics*, (53):51-71.
- Gürol, Y., Büyükbacı, P., Yasemin, B. A. L., & Berkın, E. (2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Konuya Bakış. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (43), 135-162.
- Griffin, J. and Mahon, J. (1997). The Corporate Social Performance and Corporate Financial Performance Debate. *Business and Society*, 36, 5-31.
- Grigore, G. F. (2011). Corporate social responsibility and marketing. In *Governance in the Business Environment*. Emerald Group Publishing Limited.
- Heale, R., ve Twycross, A. (2018). *What is a case study?. Evidence-based nursing*, 21(1), 7-8.
- Het Hof, S. D. (2009). *Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üçgeni: Şirketler, Toplum ve Toplum Kuruluşları*. TÜBİTAK Proje No: 107K18. <http://www.yasamadair.org/Adminjkl/4.pdf> Erişim Tarihi: 18/03/2014
- Humphreys, D. (2000). A business perspective on community relations in mining. *Resources Policy*, 26(3), 127-131.
- Hopkins, M. (2005). Measurement of corporate social responsibility. *International Journal of Management and Decision Making*, 6(3-4), 213-231.

- Kalemci, R. A., ve Tüzün, İ. K. (2008). Örgütsel Alanda Meşruiyet Kavramının Açılımı: Kurumsal Ve Stratejik Meşruiyet. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 403-413.
- Kartaltepe, Nihal (2010). *Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Kurumsal Kuram Perspektifinden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Klimkiewicz, K., ve Oltra, V. (2017). Does CSR enhance employer attractiveness? The role of millennial job seekers' attitudes. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(5), 449-463.
- Lee, K. H., ve Shin, D. (2010). Consumers' responses to CSR activities: The linkage between increased awareness and purchase intention. *Public Relations Review*, 36(2), 193-195.
- Lindblom, C. K. (1994). *The implications of organizational legitimacy for corporate social performance and disclosure*. In Critical Perspectives on Accounting Conference, New York.
- Mahon, M. G. (2010). The World Bank's Evolutionary Approach to Mining Sector Reform. Extractive Industries for Development Series #19, World Bank - Oil, Gas, and Mining Unit Working Paper. http://siteresources.worldbank.org/INTOGMC/Resources/336099-1288881181404/7530465-1288881207444/eifd19_mining_sector_reform.pdf Erişim Tarihi: 22/05/2014
- Margolis, Joshua D. ve Walsh, James P. (2003). Misery Loves Companies: Rethinking Social Initiatives by Business. *Administrative Science Quarterly*, 48 (2): 268-305.
- Marquis, Christopher, Glynn, Mary Ann ve Davis, Gerald F. (2007). Community Isomorphism and Corporate Social Action. *Academy of Management Review*, 32(3): 925-945.
- Martinet, A. C., ve Reynaud, E. (2004). Entreprise durable, finance et stratégie. *Revue française de gestion*, 152(5), 121-136.
- Matten, Dirk ve Moon, Jeremy (2008). Implicit' and 'Explicit' CSR: A Conceptual Framework for a Comparative Understanding of Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Review*, 33(2): 404 – 424.
- McWilliams, A., ve Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*, 26(1), 117-127.
- Meyer, John W. ve W.Richard Scott (1983). *Centralization and the Legitimacy Problems of Local Government*. Organizational Environments: Ritual and Rationality (Ed: John W. Meyer, W.Richard Scott). Beverly Hills, CA: Sage Publication.
- Moon, J. (2007). The contribution of corporate social responsibility to sustainable development. *Sustainable Development*, 15(5), 296-306.
- Mutlu, E. C. (1999). *Uluslararası İşletmecilik*. Beta Yayıncılık.
- Özen, Şükrü (2010). *Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar*. Örgüt Kuramları içinde, Derleyen: A. Selami Sargut, Şükrü Özen, 2.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

- Özen, Şükrü (2013). *Yeni Kurumsal Kuram*. Örgüt Kuramları içinde (Ed: Deniz Taşcı ve Erkan Erdemir). 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2949.
- Rao, K., ve Tilt, C. (2016). Board composition and corporate social responsibility: The role of diversity, gender, strategy and decision making. *Journal of Business Ethics*, 138(2), 327-347.
- Robbins, Stephen P. (1994). *Management*. 4th Edition. New Jersey: Prentice-Hall.
- Robert, P., Rey, A., ve Rey-Debove, J. (1993). *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française: nouvelle édition remaniée et amplifiée*. Le Robert.
- Robins, F. (2005). The future of corporate social responsibility. *Asian Business & Management*, 4(2), 95-115.
- Roman, R. M., Hayibor, S., ve Agle, B. R. (1999). The relationship between social and financial performance: Repainting a portrait. *Business & Society*, 38(1), 109-125.
- Roman, Ronald M.; Hayibor, Sefa ve Agle, Bradley R. (1999). The Relationship Between Social and Financial Performance: Repainting a Portrait. *Business and Society*, 38(1): 109-125, 1999.
- Ruliana, P., ve Irwanti, M. (2016, December). *Corporate Social Responsibility and Corporate Communication*. In *International Conference on Ethics in Governance (ICONEG 2016)*. Atlantis Press, 33-35.
- Sanclemente-Téllez, J. C. (2017). Marketing and Corporate Social Responsibility (CSR). Moving between broadening the concept of marketing and social factors as a marketing strategy. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 21, 4-25.
- Sayılar, Yücel (2013). *Kaynak Bağımlılığı Kuramı*. Örgüt Kuramı içinde, Derleyenler: Deniz Taşcı, Erkan Erdemir, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2949.
- Scott, W. Richard (2001). *Institutions and Organizations*. 2th Edition, Sage Publications Inc, California.
- Sethi, S. P. (1975). Dimensions of corporate social performance: An analytical framework. *California Management Review*, 17(3), 58-64.
- Siegel, D. S., ve Vitaliano, D. F. (2007). An empirical analysis of the strategic use of corporate social responsibility. *Journal of Economics & Management Strategy*, 16(3), 773-792.
- Suchman, Mark C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *Academy of Management Review*. 20(3): 571-610.
- Suddaby, R., Bitektine, A. ve Haack, P. (2017). Legitimacy. *Academy of Management Annals*, 11(1), 451-478.
- Şimşek, M. Şerif; Akgemici, Tahir ve Çelik, Adnan (2003). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. 3. Baskı, Ankara: Gazi Yayınevi.
- Tang, Z., Hull, C. E. ve Rothenberg, S. (2012). How corporate social responsibility engagement strategy moderates the CSR–financial performance relationship. *Journal of management Studies*, 49(7), 1274-1303.
- Thomas, G. (2021). *How to do your case study*. How to Do Your Case Study, 1-320.

- Tüzüner, Lale ve Özaslan, Burcu Özge (2009). *Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Yön Veren Yönetim Teorileri Açısından Türk İşletmelerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışı*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 212-216.
- Von Bertalanffy, L. (1950). The theory of open systems in physics and biology. *Science*, 111(2872), 23-29.
- Votaw, D. (1973). *Genius becomes rare*. The corporate dilemma (Ed: D. Votaw, S. P. Sethi). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Wang, Z., Hsieh, T. S., ve Sarkis, J. (2018). CSR performance and the readability of CSR reports: too good to be true?. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(1), 66-79.
- White, A. L. (2004). Lost in transition? The future of corporate social responsibility. *Journal of Corporate Citizenship*, (16), 19-24.
- Yamak, Sibel (2007). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi*. 1.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yamak, Sibel (2009). Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Yerel Farklılıklar, Küresel Aynılıklar. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 95-101.
- Yin, R. K. (2004). *The case study anthology*. Sage.
- Yin, R. K. (2012). *Case study methods*. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology*, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological (pp. 141–155). American Psychological Association.
- Yuan, Y., Lu, L. Y., Tian, G., ve Yu, Y. (2020). Business strategy and corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 162(2), 359-377.
- Zimmerman, M. A., ve Zeitz, G. J. (2002). Beyond survival: Achieving new venture growth by building legitimacy. *Academy of Management Review*, 27(3), 414-431.

İnternet Kaynakları

- URL 1- <http://www.oxfamamerica.org/static/media/files/csr-mining-peru.pdf> Erişim Tarihi: 26/05/2014
- URL 2- <http://www.forbes.com/sites/csr/2012/02/23/why-the-future-of-mining-depends-on-social-change/> Erişim Tarihi: 26/05/2014
- URL 3- <http://www.miningfacts.org/communities/what-is-corporate-social-responsibility/> Erişim Tarihi: 26/05/2014
- URL 4- Canadian Foreign Affairs and International Trade Canada (2009). Building the Canadian Advantage: A Corporate Social Responsibility (CSR) Strategy for the Canadian International Extractive Sector. <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/ds/csr-strategy-rse-strategie.aspx?view=d> Erişim Tarihi: 30/05/2014

URL 5- Canadian International Development Agency-CIDA (2011), "Canada Government News Release: Minister Oda Announces Initiatives to Increase the Benefits of Natural Resource Management for People in Africa and South America.

<http://www.republicofmining.com/2011/09/30/canada-government-news-release-minister-oda-announces-initiatives-to-increase-the-benefits-of-natural-resource-management-for-people-in-africa-and-south-america/> Erişim Tarihi: 30/05/2014

URL 6- http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'deki_madencilik_kazalar%C4%B1
Erişim Tarihi: 20/11/2014

URL 7- <http://www.tuprag.com.tr/tr/sorumluluklarimiz/sosyal-sorumluluk-anlayisimiz/14>
Erişim Tarihi: 22/05/2014

URL 8- <https://kozaaltin.com.tr/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/> Erişim Tarihi:24/06/2022

URL 9- <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/220012-havranda-altin-madeni-yeniden-acildi>
Erişim Tarihi: 27/11/2014

URL-10- <http://tmder.org.tr/hakkimizda/uyelerimiz/tuzel-kisi-uye-listesi> Erişim Tarihi: 27/11/2014

Extended Abstract

Today, with the rapid change in technology and information, there have been some developments in the organizational field. One of these developments is the concept of corporate social responsibility, which develops outside the organization but cannot be considered independent of organizational actions. The concept of corporate social responsibility, which was initially born as "gaining reputation" and "marketing strategy", has evolved to a different point in terms of businesses and society after the transformations it has undergone in literary life today. However, despite this evolution, it has been observed that in a significant part of the studies that make up the corporate social responsibility literature, the studies explaining the reason for "this importance" of the concept are insufficient.

Today, there are uncertainties and contradictions between the methods of handling and applying the concept of social responsibility, despite the consensus reached both in the academic environment where the concept is discussed in the scientific field, and between different layers of the business and society. These ambiguities and contradictions ignore the multidimensional nature of the concept and its characteristic of belonging to every segment of society in theory and practice in this sense. The focus of current studies on CSR, in particular, has focused on the impact of responsibility practices on financial performance as an independent variable, and the measurement of the level of impact, as a perspective that deals with the business rather than the society. The findings, which are also confirmed by the study of Margolis and Walsh (2003), clearly show that economic factors are insufficient in understanding and explaining the main reasons for social responsibility practices.

In order to explain social responsibility practices on a social basis in this sense, it is necessary to focus on the institutional mechanisms that are effective in the formation and shaping of social responsibility practices, rather than focusing on the results for the benefit of the business. Considering the institutional mechanisms that affect social responsibility practices; It carries these practices far beyond being a tool used to increase the financial

performance of businesses, and will ensure that social responsibility practices are understood and analyzed in depth, and that all variables are taken into account and interpreted on a social basis.

The aim of this study is to evaluate the corporate social responsibility practices of Koza Mining Enterprise from the perspective of institutional mechanisms and to reveal the institutional foundations, which have been insufficiently examined in previous studies explaining the concept of CSR. The study was carried out with in-depth interviews and archive scans with company officials in three mining areas (Bergama, Balıkesir and Gümüşhane) where the most administrative lawsuits were filed against Koza Mining. In the research, the case study method was chosen from the qualitative research methods. The data were analyzed by subjecting the discursive expressions obtained from the interviews to descriptive and content analysis. When the findings obtained from the study were examined, it was determined that the company used its corporate social responsibility practices as a tool in the form of public relations policy to eliminate the problematic issues of local and national origin in the region (legitimacy crisis). This research differs from similar studies in that it approaches CSR practices on the axis of institutional theory and is applied in the field of gold mining, which is most opposed by social segments, and it is thought that it will make a significant contribution to the CSR literature in practice.

Ek: Sosyal Sorumluluk Söylemleri

No	Söylem Metinleri	Temalar
1	Koza Altın, madencilik çalışmalarını çevreye uyumlu olarak yürütür.	Çevre
2	Koza Altın İşletmeleri, kss kapsamında madencilik faaliyetleri sırasında ve sonrasında faaliyette bulunduğu arazilerin doğayayeneden kazandırılması çalışmalarını yürütür.	Çevre (Rehabilitate)
3	Koza Altın, Altın madenciliği için bilinen en iyi teknolojiyi kullanır.	Çevre
4	Gelecek onların... İşte bu yüzden sosyal sorumluluğumuzun fazlasıyla farkındayız.	Sosyal
5	Koza Altın İşletmeleri A.Ş. ülkemizdeki altın madenlerini aramak ve işletmek üzere %100 Türk sermayesinden oluşan bir Türk şirkettir.	Ekonomik (Ekonomik Milliyetçilik)
6	Koza Altın, Türk ekonomisine katkıda bulunmayı hedefler .	Ekonomik (Eko. kalkınmaya katkı)
7	Gayemiz, altın madenciliği sektöründe uluslararası ilk Türk şirketi olmak.	Ekonomik (Ekonomik Milliyetçilik)
8	Güven ve karşılıklı kazanımlara dayanan ilişkilerin kurulmasının Koza'nın ticari başarısı için önemli olduğu inançını taşımaktayız	Ekonomik
9	Faaliyetler sırasında etkin karar ve önlemler alabilmek amacıyla çevresel konular ve sosyal etkiler hakkında yöre halkı ve ilgili taraflar ile açık bir iletişim kurmayı hedefliyoruz.	Paydaş
10	Kss projeleri paydaşlar ile diyalog kurmamızda önemli bir araç . Hedef kitlemizi yakından tanımamıza ve analiz etmemize yardımcı oluyor. Aramızda güven bağı gelişiyor.	Paydaş
11	Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları " Sermaye sahiplerinden ziyade, hizmet gördüğü kitlenin takdir ve kabullünü kazanmak zorunda olduğumu hissedene yöneticilerce idare edilirse başarıya ulaşılabilir.".	Paydaş (Sosyal paydaş önceliği)

12	<p>Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında öncelik hedefimiz bulunduğumuz yöredir. Bu anlamda işletmenizin paydaşları başta şirketimizin çalışanları ve aileleri üzere yöre halkı, STK'lar, yöre esnafları, kamu kurum ve kuruluşları, yerel ve ulusal medya, hisse ve pay sahiplerinden oluşmaktadır. Yöre insanının güvenini kazanma sürecinde çalışanlarımızın her biri bizler için birer halkla ilişkiler gönüllüsüdür. Yöreden istihdam ettiğimiz çalışma arkadaşlarımız yanlısı basın söylemleri ve siyasi reddedilmiş karşısında devreye girerek, iletişimde oldukları kişilere ne iş yaptıklarını, nasıl yaptıklarını, hangi koşullarda çalıştıklarını anlatıyorlar. İşte bu noktada yöreden istihdam, bize inananmayı reddeden kişilere karşı kendimizi anlatma ve ikna sürecinin büyük bir gücü olarak karşımıza çıkıyor.</p>	Paydaş
13	<p>Çevreyle ilgili yasa ve yönetmelik hükümlerine bağlı kalarak mevzuatlarda yapılan değişikliklere uyum sağlıyoruz.</p>	Yasal
14	<p>İş emniyetinin en yüksek standartlarına bağlıyız ve çalışanlarımızın emniyetini korumak için sürekli yeni iş emniyeti program ve prosedürlerini geliştirme, iyileştirme ve uygulama arayışı içerisindeyiz. Şu anda sağlık ve iş emniyeti yönetmelikleriyle tamamen uyum içinde olduğumuza inanıyoruz.</p>	Yasal + Paydaş
15	<p>Obacık'ta çevre çıkarma işleminin başladığı tarihten bu yana, çevresel uyumsuzluğa ilişkin olarak hiçbir devlet dairesinden aleyhimize dava açılmamıştır (Davalara yörede yaşayan paydaşlar, sivil toplum örgütleri veya çeşitli çevre dernekleri tarafından açılmaktadır). İlgili çevre kanun ve yönetmeliklerinin tamamı ile tam bir uyum içinde olduğumuza inanıyoruz.</p>	Yasal
16	<p>"Denetim noktasında da tabii ki devlet kurumlarının etkisi büyük. Burası faaliyete başlamadan önce buradaki havadan, lağım sularından, topraktan örnekler alındı. Öncelikle buradaki faaliyetler başlamadan önce onların tetkiki yapıp buradaki standartlar belirlendi. Şu anda da bizim gözetleme kulelerimiz, toz ölçüm cihazlarımız, hava kalitesi kontrolü için yaptığımız ölçümler sürekli arz ediyor... Biz burada işletmeye başlamadan önce atık barajındaki su içinde taahhütte bulduk. Limitlerin altında kalacağız diye. Limitlere şu anda yaklaşmadık bile. Önceliğimiz o yöndeki sözlerimizi tutmak, taahhütlerimizi yerine getirmek. Taahhütlerimizin ötesinde diye bir alan orada da şeffaf olarak izlenir. Yapmış olduğumuz denetim sonuçlarını da bir çevre raporu olarak kurumlara gönderiyoruz. Aynı zamanda dışarıdan da denetim alıyoruz. Belirli ya da belirsiz zamanlarda çevre mühendisliğinden arkadaşlarımız var, İl Sağlık'tan var, İlçe Sağlık'tan var, Halk Sağlığı'ndan falan gelen kurumlar tarafından denetleniyoruz" (Koza Altın İşletmeleri-İzmir).</p>	Yasal +Gönüllü
17	<p>Koza Altın İşletmeleri tim faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti kanun ve yönetmeliklerine tam uyumlu olarak yerine getirmektedir. Yasalar ile tanımlanmış uygulamalara harfiyen riayet edilmektedir. Bu anlamda Yasalar ile tam uyumlu çalışıyoruz, ileri teknoloji kullanıyor, yenilikleri sistemimize entegre ediyoruz ve çalışanlarımıza gerek mesleki alanlarında gerekse çevre ve iş güvenliği konularında eğitimler veriyor ve bilgi eksikliklerini gideriyoruz.</p>	Yasal
18	<p>A sınıfı iş güvenliği uzman ekimizle, en sevindikleriniz rahatça uyusun.</p>	Yasal + Sosyal

19	Türkiye'nin "Altmn" şirketi koza altın standartlarımızı "Koza" sından çıkartıyoruz. Sorumluluğumuzun farkındayız.	Yasal + Sosyal
20	Koza Altmn İşletmeleri'nin yıllardır bölgede yürütmekte olduğu değişik faaliyetlerden biri olan ve yöre hakkının ortaklaşa kurdukları KOZAKLILAR ile KOZDERE taşınma kooperatifleri ile Koza Altmn yıllardır bölgge insan için kalkınmanın ve ilerlemenin bir sembolü haline gelmiştir.	Ekonomik + Sosyal (Sosyal Refah)
21	"Gelecek vadeden Türkiye: Türkiye'de önemli geliştirme ve arama varlıklarına sahibiz."	Ekonomik + Sosyal
22	Çevresel performans, oluşturduğu istihdam, ödediği vergiler ve sosyal sorumluluk projeleri ile Ülkemizin gurur kaynağı olarak faaliyetlerine devam etmekte olan Koza Altmn; uyguladığı madencilik teknikleri ile Avrupa Komisyonu tarafından AB üyesi ülkelere örnek gösterilmekte, Türk Madenciliğinin Avrupa ve Dünyadaki örneği olmanın hakkı gururunu taşımaktadır.	Ekonomik + Sosyal (Ekonomik Milliyetçilik)
23	Koza Altmn İşletmeleri Mastra Altmn İşletme Müdürü Hasan Giray ise şirket olarak sosyal sorumluluk projeleri zaman zaman kamu kurum ve kuruluşlarına destek sağladıklarını belirterek, "Okulumuzda yaptığımız destek de bu proje kapsamında yapılmıştır. Elimizden geldiğince tüm sosyal sorumluluk projelerimizi hayata geçirmeye çalışıyoruz. Okulumuzda yenilenen yemekhane de bunlardan bir tanesiydi. Gümüşhane 'de maden işimiz devam ettikçe sosyal sorumluluk projelerimiz de devam edecektir " şeklinde konuştu. (Koza Altmn İşletmeleri-Gümüshane).	Ekonomik + Sosyal + Paydaş + Gömüllü
24	Koza Altmn, ülkenin kalkınması ve halkın mutluluğu için Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve Milleti'ne olan inanç ve bağlılığı ile çalışıp, artı değerler yaratmaya devam etmektedir.	Ekonomik + Sosyal
25	Koza Altmn İşletmeleri AŞ. Genel Müdür Yardımcısı ve Ovacak Maden İşletme Müdürü Cemalettin Çetin, ülkenin altın potansiyeli bakımından 6500 ton rezervden bahsediliyor. Bu kapsamda amacımız ülkemizin potansiyeli olan rezervlerimizi açığa çıkararak ülkemizin zenginliğine zenginlik katmak ve bu sayede daha fazla istihdam yaratarak Cumhuriyetimizin 100. Yılında devletimiz tarafından belirlenen hedeflere bir tuğla da biz koymak istiyoruz. Bu sebeple şirketimizin arama ekiplerini altın madenciliğinin milli takımı olarak add ediyoruz. (Koza Altmn İşletmeleri-İzmir).	Ekonomik + Sosyal (Ekonomik Milliyetçilik)
26	Mili Eğitim mesela bir devlet kurumu. Oradan gelen talep ve beklentiler bizim için önceligi olan ve önemli bulduğumuz şeyler ve karşıyoruz da. Elimizden gelen her şeyi yapmaya çalışıyoruz onlar adına. Onun dışında kurum olarak çocuk esirgeme kurumu ile çalışmaktayız var. Onların taleplerini değerlendiriyoruz. Beklentileri karşıladığımızı hatta yer yer ötesine geçtiğimizi düşünüyoruz " (Koza Altmn İşletmeleri-İzmir).	Sosyal + Paydaş + Gömüllü
27	Kazandığımız yere kazandırıyoruz. Bizler kazanırken en çok onların kazanması gerektiğini düşünüyoruz.	Sosyal + Paydaş
28	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarımızı yürütürken, içinde çalıştığımız toplamların sorumlulu birer üyesi gibi davranmaktayız. Bu nedenle uygulamalarda bireylerin değerlerine, görüşlerine ve haklarına saygı göstermek,	Sosyal + Paydaş

	İhtiyaçlarına ve isteklerine ise yörede yaşayanların ortak fayda ve çıkarına fayda sağlayacak şekilde cevap verilmesi noktasında dikkat etmekteyiz.	
29	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları kapsamında yürütülen maden ziyaretleri (2006 yılında tüm sahalarında kendinizi anlatmakta oldukça etkili bir çalışma. Altın madenciliğine karşı olumsuz düşünceler ile gelen ziyaretçilerimizin olumsuz olarak yazılan senaryoların doğru olmadığını göstermede bize fırsat yaratmaktadır. Bizler için ziyaretçilerimizin (paydaşlarımızın) zihninde önayarı ve soru işaretini yok etmek çok kaymetlidir.	Sosyal + Paydaş
30	Faaliyet gösterdiğimiz yörelerde, sosyal anlamdaki kalkınma ile çevre korumayı bütünleştiriyoruz.	Sosyal + Çevre (Sosyal Refah)
31	İşletmemizin istihdam politikası yöreyi kalkındırma önceliğiyle belirlenmektedir. Yeni personel almalarında maden sahası yakınındaki köylerden başlayan bir süreç yürütülmektedir. Buna göre ihtiyaç duyulan personelin özellikleri belirlendikten sonra öncelikle madene sınır komşuluğu olan köylerden daha sonra ise diğer yakın köylerden adaylar değerlendirilmekte, daha sonra sırasıyla en yakın iller değerlendirilmeye alınmaktadır.	Paydaş +Ekonomik (Sosyal paydaş önceliğine dayalı ekonomik kalkındırma)
32	Koza Altın İşletmeleri A.Ş. 17 Mayıs 2006 tarihinde yayımladığı basın açıklaması ile insan sağlığına ve çevreye duyarlılığı, üretimde olduğu süredeki tüm denetimlerle tescillen, dünyanın en iyi çevre teknolojisine sahip altın madeni sahalarının kapılarını dileyen tüm üniversitelere, eğitim kuruluşlarına, sivil toplum örgütlerine ve yerli ve yabancı tüm turistlere "Maden Ziyaretleri" kapsamında kapılarını açmaktadır.	Çevre +Paydaş
33	Madenler genellikle kırsal alanlarda bulunduğundan, yöre halkıyla iyi diyalog kurulmalı, onların değerlerine ve öncelik hakkına saygı gösterilmelidir. Yöre halkı çalışmalar hakkında bilgilendirilmeli, şeffaflık politikaları izlenmeli ve yöreye ekonomik ve sosyal katkılarda bulunulmalıdır. Maden faaliyeti sona erdikten sonra yörenin ve insanların durumu ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır.	Paydaş +Sosyal + Ekonomik

ⁱ Halkla İlişkiler Müdürü'nün isteği üzerine sorular ön inceleme tabii tutulmuş daha sonrasında ise kendi isteği üzerine sorular yazılı cevaplandırılmıştır.

ⁱⁱ Zabıta Amirinin talebi üzerine görüşme kayda alınmamış olup araştırmacı tarafından not tutulmuştur.

ⁱⁱⁱ 19-20.08.2013 tarihlerinde Köyü'ne ve Büyükdere Kasabasına gidilmiş ve köy ortasında bulunan kahvehanede Küçükdere de 35, Büyükdere de ise yaklaşık 40 köy sakiniyle görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede örnekleme, zaman sıkıntısından dolayı tesadüfi şekilde seçilmiş olmakla birlikte görüşmede öncelikli olarak bir ilişkisi olan veya eylemlerinden etkilenen köy sakinlerine verilmiştir.

^{iv} Kodlama Cetveli yazar tarafından yazın inceleme sonrasında geliştirilmiştir.

Kazakistan Örneğinde Türkçe Öğreticilerinin Genel Durumu: Sorunlar, Beklentiler ve Öneriler¹

General Situation of Turkish Teachers in the Case of Kazakhstan: Problems, Expectations and Suggestions

Burak SÖZER²

Kenan SEMİZ³

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.06.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 04.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1135739

Atıf / Citation: Sözer, B. & Semiz, K., (2022). “Kazakistan Örneğinde Türkçe Öğreticilerinin Genel Durumu: Sorunlar, Beklentiler ve Öneriler” ODÜSOBİAD 12(3),1815-1844Doi: 10.48146/odusobiad.1135739

Öz

Bu çalışma; 2021–2022 eğitim-öğretim döneminde Kazakistan’da görev yapan Türkiye Türkçesi öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda, Kazakistan’da Türkiye Türkçesi öğretimi ile Türk kültürü aktarımının hangi şartlarda, nerede ve nasıl gerçekleştiği, öğretmenlerin ders ortamları ve olanakları, beklentileri, sorunları ve ihtiyaçlarıyla beraber Türkiye Türkçesi öğrencilerinin Türkçe ve Türk kültürüne bakış açılarının incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırma soruları dil öğretiminde kültür aktarımı ve öğretici bilişi kavramsal çerçevesinde geliştirilmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji ile desenlenmiş, çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmesi ve doküman incelemesi kullanılarak elde edilen veriler nitel veri analiz türlerinden içerik analizi ile yorumlanmıştır. Çalışma grubu Kazakistan’ın çeşitli kurum ve kuruluşlarında Türk dili ve kültürü öğreticisi olarak görev yapan, bölgedeki eğitim ortamlarını deneyimlemiş ve Kazakistan’da en az üç sene görev yapmış, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı veya Türkçe Öğretmenliği mezunu altısı kadın altısı erkek olmak üzere 12 kişiden oluşmaktadır. Veri toplama süreci sonrasında kodlanan ve temalandırılan verilerin geçerlik ve güvenilirliği için yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında deneyimli üç akademisyenin uzman görüşü alınmış, görüş birliğini sağlamak amacıyla raporlar karşılaştırılmıştır. Araştırma sürecinin sonunda Kazakistan’da Türkçe öğretiminde eğitim ortam ve araçlarının güncel durumu, fiziki ve idari sorunlar, yönetici ve öğrenci yaklaşımı ile ölçme değerlendirme süreçleri başta olmak üzere Türk dili ve kültürü öğretiminin gidişatı hakkında veriler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, yabancı dil olarak Türkçe, Kazakistan, kültür, dil

Abstract

This study; In line with the opinions of Turkish teachers working in Kazakhstan in the 2021-2022 academic year, in which conditions, where and how the Turkish cultural transmission with the teaching of Turkish in Kazakhstan takes place, the lesson environments and opportunities of the instructors, expectations, problems and needs of

¹ Bu çalışma kapsamında Ahmet Yesevi Üniversitesi Yerel Araştırma Etiği Komisyonundan, (03.05.2022, No:4) onay alınmıştır.

² Sorumlu Yazar; Öğr. Gör. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü, Türkistan/Kazakistan, E-mail: buraksozer90@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1313-4900

³ Öğr. Gör. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü, Türkistan/Kazakistan, E-mail: kenan.semiz@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-3524-3339

Turkish It aims to examine the students' perspectives on Turkish and Turkish culture. The study was designed with phenomenology, one of the qualitative research methods. In the study, the data obtained by using focus group discussion and document review, which are qualitative data collection methods, were interpreted with content analysis, one of the qualitative data analysis types. The study group consists of twelve people. Six of the participants are male and six are female. These people work as Turkish Language and Culture instructors in various institutions and organisations in Kazakhstan, have experienced the educational environments in the region and worked in Kazakhstan for at least 3 years, and are graduates of the Turkish Language and Literature or Turkish Teaching Department. For the validity and reliability of the data coded and themed after the data collection process, the expert opinion of three academicians experienced in teaching Turkish as a foreign language was taken, and the reports were compared in order to achieve consensus. At the end of the research process, data were obtained about the current state of the educational environment and tools in Turkish teaching in Kazakhstan, physical and administrative problems, the approach of the manager and learner, the assessment and evaluation processes, and the course of Turkish language and culture teaching.

Keywords: Turkish education, Turkish as a foreign Language, Kazakhstan, culture, language

Giriş

Tarihsel geçmişine ve deneyimine rağmen yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi, özellikle 2000'li yılların başından itibaren kurumsallaşmaya başlamış, üniversitelerin öncülüğünde devlet kurumlarıyla birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygın hâle gelmiştir. Türkçenin yabancılara öğretiminin tarihine kısaca bakmak gerekirse, ilk çalışmaların XI. yüzyılda verildiği görülmektedir. 1072-1074 yıllarında Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan ve ansiklopedik bir eser olmasına rağmen yabancılara Türkçe öğretiminin ilk örneği olarak kabul edilen Divân-ı Lugâti't-Türk, günlük yaşamı merkeze alan, tümevarım yöntemini kullanarak dilin kolay öğrenilmesini amaçlayan bir eser niteliğindedir. Eserde, kural verme yerine bol örnek tercihi, günlük hayattan kullanımlarıyla birlikte verilen atasözleri ve deyim örnekleri, Türkçeyi öğretirken aynı zamanda Türk kültürünü de tanıtmaya gibi özellikleriyle Türkçenin öğretiminde bugün de tercih edilen yöntemler kullanılmıştır. Bu eser, yabancı dil olarak Türkçe öğretim geleneğinin başlangıcı olarak kendisinden sonra yazılan Codex Cumanicus (14. yüzyıl), Kitâbü'l İdrak Li Lisanü'l Etrak (14. yüzyıl) Muhâkemet'ül Lugâteyn (15. yüzyıl) gibi eserlerle müellifleri etkilemiş ve Türkçenin bir kültür ve bilim dili olmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk hâline gelmesiyle Türkçenin yurt dışında merak edilmesi üzerine 1533'te İtalyan F. Argenti "Regola Delnparlare Turcho"; 1611'de İtalyan P.Ferraguta "Grammatica Turca" ve 1612'de H. Megiser, "Institutionum Linguage Turcicae Libri Quatuor" adlı eserleriyle Avrupa'da basılan ilk Türkçe gramerleri yayımlamıştır. 18. ve 19. yüzyılda Fransa ve Macaristan'da kurulan Türkoloji enstitüleri sayesinde Türkçe, ilk defa yurt dışında yabancı öğrencilere örgün öğretim üzerinde sunulmuştur. Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi TÖMER- yabancılara Türkçe öğretimi için hazırlanan ders materyalleri üretiminde artış gözlemlenmektedir (Barın, 2004; Biçer, 2012). Teorik ve kuramsal olarak gelişimini sürdüren yabancı dil olarak Türkçe öğretimi; Yunus Emre Enstitüsü, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Maarif Vakfı ile çeşitli üniversitelerin Türkoloji bölümleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber, Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) yurt dışına gönderdiği

yabancı dil olarak Türkçe öğretimi görevlileri ile Türk İş Birliği Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) da Türkçenin dünyanın dört bir yanına yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yurt içinde, Türkçenin yabancılara öğretimi görevini ise üniversitelere bağlı Türkçe öğretim merkezleri (TÖMER) ve özel Türkçe öğretimi kursları üstlenmektedir.

Kazakistan'da Yabancı / İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin son zamanlarda yaygın ve kurumsal bir hâl aldığı coğrafyaların başında Türk cumhuriyetleri gelmektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan siyasi ve kültürel birlikteliğin yanı sıra eğitimde de iş birliğine giderek Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Türk kültürünün ve Türk dilinin yaygınlaşması, öğrenilmesi ve geliştirilmesi amacıyla Türk dünyasında çeşitli organizasyonlar tertip eden bir diğer önemli kuruluş ise “Türk Devletleri Teşkilatı (Türk Keneşi)”dir. 2009 Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuş olup Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın kurucu üyeler olduğu uluslararası örgüt; ticaret, eğitim, kültür gibi alanlarda organizasyonlar düzenlemektedir. Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde kurulan Türk Üniversiteler Birliği, 2013 yılından itibaren faaliyetlerine devam etmekte ve Türk Keneşi üye ülkeleri arasında yükseköğretim alanında iş birliği geliştirmeyi amaçlamaktadır. Türk Üniversiteler Birliği eğitim-öğretim programları kapsamında uygulanan “Orhun Değişim Programı” öğrenci ve akademisyen değişimi ile Türk dünyası ülkeleri arasında özellikle Türkçenin ve Türk kültürünün gelişimine katkılar sunmaktadır.

Türk dünyasının yeniden yapılanması adına Türk dilinin ve kültürünün uygulamalı gelişimine ve tarihsel mirasına yatırımlar yapan Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Kazakistan başta olmak üzere Türk cumhuriyetlerinde özellikle üniversitelere çeşitli imkânlar sağlamaktadır. TİKA, son yıllarda özellikle Kazakistan'daki eğitim-öğretim yatırımlarını artırmış, Almatı El Farabi Kazak Milli Üniversitesi gibi kurumlara kütüphane ve çeşitli ders malzemeleri desteğinde bulunmuştur. 2007 yılından itibaren Türk dilinin ve kültürünün dünya çapında gelişmesi için hizmet veren önemli kuruluşlardan Yunus Emre Enstitüsü, Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan şehrinde yer alan merkezinden Kazakistan'ın bütün şehirlerine, Türkçe öğretimi için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Türk kültür aktarımının uygulamalı olarak gerçekleştirilmesine de önem veren Yunus Emre Enstitüsü Asya Ülkeleri Türkçe Konuşma Kulübü, Türkçe Yeterlik Sınavı gibi uygulamaların yanı sıra halka açık ve üniversiteler ile iş birliği yaparak sunduğu Türkçe kurslarıyla Kazakistan'da Türkçenin gelişimi için önemli bir role sahiptir. Yunus Emre Enstitüsü ayrıca, Yunus Emre'nin vefatının 700. yılı vesilesiyle Cumhurbaşkanlığı tarafından ilan edilen "Yunus Emre ve Türkçe Yılı" etkinlikleri bünyesinde Kazakistan Yazarlar Birliği ile birlikte “Yunus Emre Seçkisi” kitabının Kazakça çevirisini tamamlamıştır. (Yunus Emre Enstitüsü, 2022).

Bu kurumlar dışında Kazakistan'da Türkçe öğretiminin ve Türk kültürünün gelişmesine katkı yapan birimlerin başında üniversiteler bulunmaktadır. Bu üniversitelerin bazıları Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin iş birliğinde açılan Kazakistan üniversiteleri olarak eğitim vermektedir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi başta olmak üzere Almatı El

Farabi Üniversitesi, Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Almatı Abılay Han Yabancı Diller Üniversitesi ve Çimkent Güney Kazakistan Pedagoji Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumlarında Türkoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Doğu Dilleri, Filoloji, bölümleriyle birlikte üniversiteler bünyesinde kurulan dil öğretim merkezleri aracılığıyla Türkçe eğitimi verilmektedir. Kazakistan'da Türkiye Türkçesi eğitimi veren üniversiteler, Yunus Emre Enstitüsü'nün sınav akreditasyonu ile Türkçe seviye belirleme yeterlilik sınavlarında başarılı olan katılımcılara sertifika vererek katılımcılara Türkiye'de lisans ve lisansüstü eğitim yapma olanağı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra; akademisyen ve öğrenci değişim programları, staj ve yaz okulu anlaşmalarıyla Kazakistan'da Türkçe öğrenen Kazak öğrenciler, Türkiye'de bulunarak Türk dili ve kültürünü yakından tanıyabilmektedir.

Kazakistan'da ve diğer Türk dünyası ülkelerinde eğitim ve kültür alanında iş birlikleri geliştirmek amacıyla 1992-1993 eğitim-öğretim yılından itibaren "Büyük Öğrenci Projesi" ile 1992 – 2012 yılları arasında Kazakistan'dan 3.721 öğrenci kabul edilmiş ve toplamda Türk dünyası ülkelerinden 10 binden fazla öğrenci proje kapsamına dâhil edilmiştir. Proje, 2012 tarihinden itibaren Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) yönetiminde Türkiye Bursları kapsamında uygulanmaktadır (Hekimoğlu, 2018: 264). YTB, Türk Konseyi'ne üye ülke öğrencilerine burslu eğitim sağlamaktadır. Türkiye Bursları kapsamında 2022 yılına kadar Kazakistan'dan 5.600 öğrenciye burs verilmiştir. YTB, Türkçe öğretimi ve Türk kültürü ekseninde, "Uygur Toplumu Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışması: Almatı Örneği", "Ahmet Yesevi'den Günümüze Türkiye-Kazakistan Medeniyet Köprüleri Projesi" ile Türkiye-Kazakistan ilişkileri seminerleri ve "Ahıskalı Türkçe Öğretmenlerinin Eğitimi" projeleri gerçekleştirmiştir (Yurt Dışı Türkler Birliği, 2022).

Türkçenin ana dil / ikinci dil ve yabancı dil olarak öğretiminde görev ve sorumluluk sahibi kurumlar arasında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) bulunmaktadır. MEB, yurt dışında Türkçe ve Türk kültürü öğretimini gerçekleştirmek için Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklar Arası Ortak Kültür Komisyonu çerçevesince "Türk kültürünün yurt dışında tanıtılması, yayılması ve korunması ile yurt dışında Türk ve Türk soydaşlar ile kültürel bağların korunması, güçlendirilmesi ve Türk dilinin öğretilmesi" maddesini uygulamaktadır. MEB ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü (YYEGM) yurt dışında Türkçe ve Türk kültürü öğretimi için 2020-2021 yılında 37 ülkede 1610 Türkçe ve Türk Kültürü öğreticisi atanmıştır (Baskın ve Toyran, 2021). Bu bağlamda, Türk cumhuriyetlerinde Türkçe öğreticileri resmî görevle atanmaktadır. Kazakistan'da Türkçe öğretimi veren dil öğretim merkezleri, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmekte olup bu bağlamda Kazakistan'ın Almatı ve Çimkent şehirlerinde Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi ile Abılay Han Alem Dilleri Üniversitesi aracılığıyla "Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretimi Merkezi" ve "Yaygın Mesleki Eğitim Merkezi" kurulmuştur. Bu kurslarda 2000'den fazla kursiyer, Türkçe Yeterlik Sertifikası almaya hak kazanmıştır (Güngör, 2018).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde Kazakistan'da görev yapan Türkiye Türkçesi öğreticilerinin görüşleri doğrultusunda, Kazakistan'da Türkiye Türkçesi ve Türk kültürü

öğretiminin hangi şartlarda, nerede ve nasıl gerçekleştiği, öğreticilerin ders ortamları ve olanakları, beklentileri, sorunları ve ihtiyaçlarıyla birlikte Türkiye Türkçesi öğrencilerinin Türkçe ve Türk kültürüne bakış açıları hakkındaki genel durumunu ortaya koymaktır.

Çalışma; dil öğretimi ve kültür aktarımının genel kavramları çerçevesinde, yabancı / ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde önemli bir role sahip olan yurt dışındaki Türkçe öğreticilerinin Kazakistan'daki güncel sorunları ve görüşleri dikkate alınarak uzun yıllardır süregelen problemler için çözüm önerilerinde bulunmayı hedeflemektedir.

Araştırma Soruları

Araştırma soruları öncelikle dil öğretiminde kültür aktarımı ve öğretici bilişi kavramsal çerçevesinde geliştirilmiştir. Kazakistan'da görev yapan Türkiye Türkçesi öğreticilerinin sorun, görüş, öneri ve beklentileri bağlamında öncelikle eğitim ortam ve araçları ile öğrencilerin ve kurumların Türkçe ve Türk kültürüne bakışı genel çerçevesinde birincil ve ikincil araştırma soruları belirlenmiştir. Araştırmanın soruları şu şekildedir:

1. Eğitim ortam ve araçlarına ilişkin sorular:

- a) Kazakistan'da Türkçe eğitimi için kullanılan ana ve yardımcı ders malzemeleri nelerdir? Ders malzemelerinin yeterliliği, eğitim ortamı ve olanakları nasıldır?
- b) Eğitim ortamındaki yöneticilerin ve öğreticilerin Türkçe öğretime bakış açıları ve etkileri nelerdir?

2. Öğrencilerin Türkçe ve Türk kültürüne bakış açısına ilişkin sorular:

- a) Kazakistan'da Türkçe öğrenen kişilerin Türkçe dersine ve Türk kültürüne bakış açısı, öğrenme motivasyonu, ilgisi ve tutumu nasıldır?
- b) Öğrencilerin Türkçe öğreticilerinden ve Türkçe dersinden beklentileri nelerdir?

3. Kazakistan'da Türkçe ve Türk kültürü aktarımına ilişkin sorular:

- a) Kazakistan'da Türkçe öğretiminin temel, genel ve en önemli problemleri nelerdir?
- b) Kazakistan'daki Türkçe öğreticileri arasındaki iletişim ve iş birliği nasıldır?
- c) Kazakistan'daki eğitim kurumlarının Türkçe ve Türk kültürü öğretime bakış açısı nasıldır?
- d) Kazakistan'daki Türkçe ve Türk kültürü öğretiminin geliştirilmesi için neler yapılmalıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji ile desenlenmiş, çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmesi ve doküman incelemesi kullanılarak elde edilen veriler nitel veri analiz türlerinden içerik analizi ile yorumlanmıştır. Fenomenoloji araştırmalarında deneyimlerden kaynaklanan anlamları ortaya çıkarma yaklaşımı bulunduğu için veri analiz türlerinden içerik analizi kullanılmış, verinin kavramsallaştırılması için olguyu tanımlayabilecek kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Olgubilim (Fenomenoloji) farkında olunan fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde anlayış ve kavrama sahip olunamayan olguları ele almaktadır. Deneyimler, yönelimler, algılar,

durumlar, kavramlar ve olaylar fenomenolojinin bileşenleridir. Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı duyguyu tecrübe eden ve deneyimlerini aktarabilecek gruplar veya bireylerdir. Fenomenoloji araştırmacıları yaşantıları ve yaşantılar içinde bireylerin kendilerinin edindikleri tecrübeleri süreç içinde anlamaya ve açıklamaya çalışır. Araştırmanın amacı ve problemdeki fenomene vurgu yapılarak deneyim sahiplerinin algıları, bakış açıları ve kavramı anlamlandırılmaları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır (Gedik, 2016; Tekindal ve Arsu, 2020; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Dolayısıyla bu desene uygun olarak çalışmada veri toplama araçlarından odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş, örneklem grubu araştırma deseninde tecrübenin önemli bir etken olması nedeniyle araştırma sahasında en az üç sene çalışmış öğretmenlerden seçilmiştir.

Çalışmada, Türkiye Türkçesi öğretimi ve Türk kültürü aktarımı fenomenleri bağlamında Kazakistan'daki Türkçe eğitiminin öğretici deneyimi aracılığıyla güncel durumunun açıklanması hedeflenmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışma grubuna ait demografik veriler yarı yapılandırılmış anket, odak grup görüşme verileri yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile elde edilmiştir. Çalışma amacına göre, eğitim ortam ve araçları, Türkçe ve Türk kültürüne öğrenci, yönetici yaklaşımı ve Kazakistan'daki Türkçe öğretimi ile ilgili sorun, görüş ve öneriler çerçevesinde hazırlanan odak grup görüşme soruları, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında deneyimli 3 akademisyenin görüşüne sunulmuştur. Ele alınan fenomenin daha detaylı bir şekilde konuşulup tartışılması için araştırmacılar tarafından her bir katılımcıya söz verilmiş, moderatörler tarafından nesnelliğin korunmasına özen gösterilmiştir.

Bu çalışmada ana veri toplama yöntemi olarak odak grup görüşmesi tercih edilmiştir. Odak grup görüşmesi, önceden belirlenen bir araştırma konusu ve problemi hakkında belirlenen örneklem düşünceleri, önerileri, şikâyetleri, görüşleri ve algıları hakkında bilgi edinmek amacıyla planlanan tartışma görüşmeleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Patton'a göre doğal araştırma ve tümevarımsal analiz yöntemlerinde örneklem grubunun sembolik dünyası düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilen kişilerle etkileşim kurarak anlaşılabilir. Bu ortam, araştırmacıyı ilgilendiği fenomen hakkında bilgi toplamasına katkı sağlar (Patton, 2002:112). Daha geniş bir örneklem ile kısa sürede daha fazla veri toplanabilmesi, katılımcıların birbirleriyle etkileşimde olması nedeniyle bireysel görüşmede katılımcının hatırlamayacağı hususları hatırlatabilmesi, sınırlı bir durum hakkında çok boyutlu ve derinlemesine veri sunabilmesi nedeniyle odak grup görüşmesi bu çalışmada tercih edilmiştir. Odak grup görüşmeleri, küçük bir grupla araştırmacı arasında yapılandırılmamış görüşme ve tartışma sürecinde grup dinamiğinin etkisini kullanarak bireylerin serbest bir şekilde düşüncelerini söyleyebilecekleri bir tartışma ortamı oluşturmaktadır. Yüzey bilgilerin ortaya çıkarılmasıyla katılımcıların deneyimleri, bilgi, duygu, düşünce ve tutumları katılımcıların bakış açılarıyla betimlenmesi amaçlanır (Bowling, 2002; Çokluk vd., 2011; Gülcan, 2021; Krueger, 1994;).

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmaya; Kazakistan'ın çeşitli kurum ve kuruluşlarında Türk dili ve kültürü öğreticisi olarak görev yapan, bölgedeki eğitim ortamlarını deneyimlemiş ve Kazakistan'da en az üç sene görev yapmış, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı veya Türkçe Öğretmenliği mezunu altısı kadın, altısı erkek olmak üzere 12 kişi katılmıştır. Odak grup görüşmelerinde oluşturulan gruplar tesadüfi bir amaç dâhilinde kurgulanmadığı için, çalışma grubunun genel mesleki deneyimle birlikte Kazakistan'da Türkçe öğreticisi olarak görev yapma ölçütüne dikkat edilmiştir. Katılımcıların konu hakkında birbirine benzer bilgi, birikim ve deneyime sahip olmasına dikkat edilmiş, daha çok veriye ve veri çeşitliliğine ulaşmak için katılımcılar Kazakistan'ın farklı şehirlerinden ve kurumlarından seçilmiştir. Çalışma grubu, geçerlilik ve etik sebeplerden ötürü araştırmanın konusu, gerçekleştirilme sebebi ve verilerin nerede kullanılacağı gibi konularda bilgilendirilmiş, katılımın tamamen gönüllülük esasına dayalı olduğu belirtilmiştir. Katılımcılara aydınlatılmış onam/rıza formu sunulmuş ve bu aşamadan sonra görüşme süreci başlamıştır.

Çalışma grubu ile odak grup görüşmesi, katılımcıların Kazakistan'ın farklı şehirlerinde bulunması ve pandemi koşulları nedeniyle çevrim içi uzaktan toplantı aracı (Zoom) üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşme grubundaki katılımcılara dair yaş, cinsiyet, meslek, tecrübe bilgisi, çalışma alanı gibi bilgiler alınmıştır. Görüşme esnasında çalışma grubunun fikirlerini özgürce ifade etmesini sağlamak amacıyla görüşme ortamı fiziksel ve zihinsel engellerden arındırılmış, görüşme sırasında araştırmacılar tarafından katılımcıların jest, mimik, duygu ve diğer tepkileri not alınmıştır. Çalışma grubu ile odak grup görüşmesi yaklaşık iki saat sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin tamamının bütüncül bir şekilde anlaşılması için veri içerisinde belirli boyutlara yoğunlaşmıştır. Yapılan analize göre temalar ve kategoriler hiyerarşik şekilde bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmada nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde esas amaç, araştırma sürecinde elde edilen ve toplanan verileri destekleyebilecek ve açıklayabilecek kavramlara ulaşmaktır. Bu süreç herhangi bir görüşme veya metindeki kavramların, terimlerin sayılması ve bunların karşılaştırılması şeklinde yürütülmektedir (Baş ve Akturan 2017; Baltacı, 2019; Şimşek ve Yıldırım, 2018;). İçerik analizinin ilk aşaması veri kodlamadır. Bu kısımda toplanan bilgiler incelenir, kavramlar anlamlı bütünler hâline getirilir. Kodlama, veri toplama süresince toplanan veri veya resimlerin metne aktarımını, kategorilerin imgelere veya cümlelere ayrıştırılmasını sağlayarak verilerin anlaşılmasına katkı sağlar (Creswell, 2017). Verilerin kodlanması, daha önceden belirlenen kavramlara, verilerden elde edilen kavramlara ve bu iki tür kodlama biçiminin genel bir çerçevede ele alınmasıyla oluşturulabilir (Strauss ve Corbin, 1990). Bu kodların bir araya getirilmesi ve incelenmesi sonrasında, veri setlerini detaylandırmak ve okuyucuya anlaşılır bilgi sunmak için temalandırma yapılır (Baltacı, 2019; Şimşek ve Yıldırım, 2018).

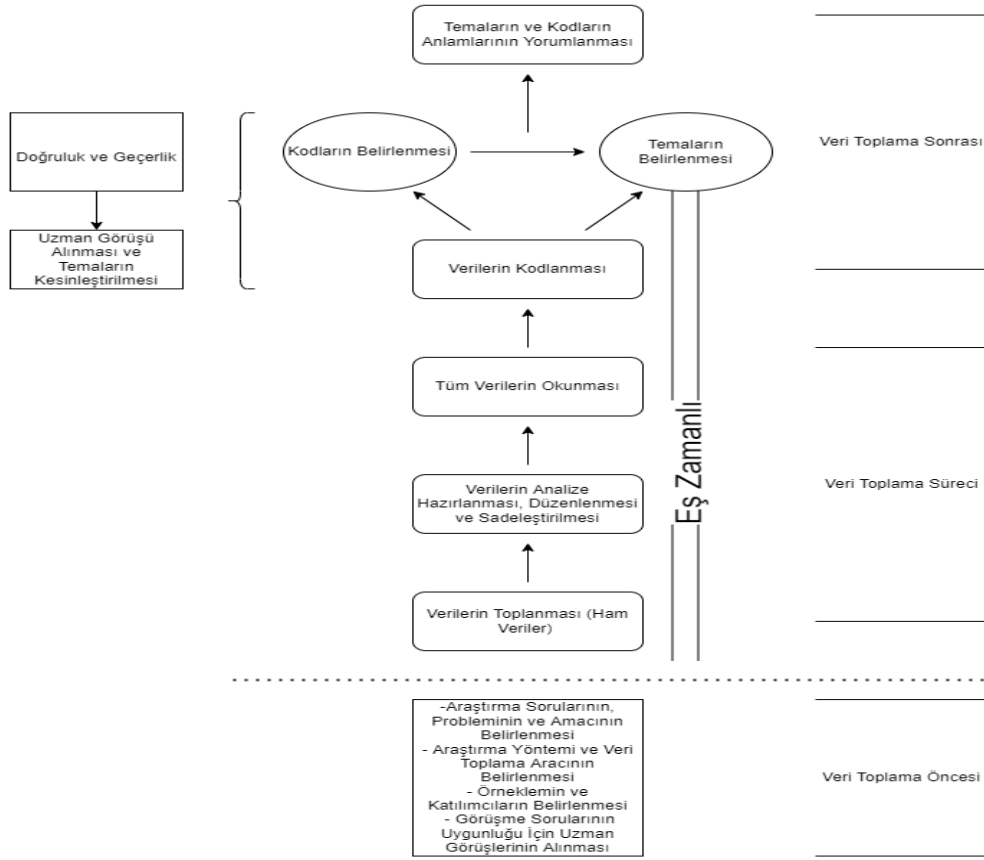
İçerik analizinde kodlama süreci tümevarımsal yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Strauss ve Corbin (1990) tarafından geliştirilen bu tekniğe göre ön veriler veri toplama aracından elde edilir ve vazıva

aktarılmış dokümanlar paragraflar hâlinde incelenir. Tümevarımsal içerik analizinde, özel örneklerden yola çıkılır ve bu örnekler bir araya getirilerek genel ifadeler elde edilir. Soyut kavramlara erişebilmek için somut metinler kullanılır (Çetin, 2016). Tema ve kodlama şemasını oluşturmak için anlamlı bölümlerin her birine araştırma problemi ile ilişki kavram adları verilir (Yıldırım ve Şimşek 2018). Tümevarımcı yaklaşımda araştırmacı saha dokümanlarına yansıyan katılımcı deneyimleri içinde tekrarlayan olayları keşfederek aralarındaki ilişkiyi bulur ve kodlar. Kodlar, etkin veri etiketleme ve veriyi hatırlatma sağlar. Böylece analizi güçlendirerek hızlandırır ve temaları oluşturur. (Miles ve Huberman, 2019). Bundan hareketle, temalar ve kategoriler tamamen veriden üretilmiştir. Metin analizi sürecinde belirli kavramlar tekrarlanmış, veri içerisindeki benzer ve farklı noktalar tespit edilmiştir. Bu sürecin ardından benzer kavramlar bir kategori altında sınıflandırılmıştır. Temel, birincil ve ikincil temalar kodlardan hareketle oluşturulmuştur. Kodlar, metne dökülen ve sentezlenmiş araştırma notlarından elde edilen verilerin bütünlüğü bozmadan parçalar arasında anlamlı ilişkiler oluşturmaktadır. Kodlar, çalışmada toplanan tanımlayıcı ve yoruma dayalı bilgilere anlam birimleri (temalar) atamak için kullanılan etiket ve künyelerdir. Kod belirlemede önemli olan kelimelerin kendileri değil anlamlarıdır (Miles ve Huberman, 2019).

Bu çalışmada, nitel veri analizine yönelik yaklaşımlardan biri olan "sosyal etkileşimli yorumlamacılık" kavramsal bakış açısı ile hareket edilmiştir. Buna göre anlam, grup eylemlerinin ve etkileşimlerinin anlaşılmasıyla ortaya çıkar ve sosyal aktörler ve araştırmacılar tarafından araştırma fenomenleri açıklanır. Araştırmada veri analizi sürecinde etkileşimli model tercih edilmiştir. Bu süreçte veri toplama

–veri azaltımı veri gösterimi– sonuç çıkarma ve doğrulama süreci uygulanmaktadır (Miles ve Huberman, 2019). Araştırmanın nitel veri analizi süreci (Görsel 1)’de gösterilmiştir.

Görsel 1. Nitel Veri Analizi Süreci (Creswell, 2017:197’den modellenmiştir).

Geçerlik ve Güvenirlik

Yarı yapılandırılmış anket ve yarı yapılandırılmış odak grup görüşme sorularının hazırlanma sürecinde olduğu gibi, veri toplama süreci sonrasında kodlanan ve temalandırılan verilerin geçerlik ve güvenirliliği için de yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında deneyimli üç akademisyenin (iki Prof. Dr. ve bir Dr. unvanlı) uzman görüşü alınmış olup görüş birliğini sağlamak amacıyla raporlar karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler ve kodlardan oluşan temalar, alışmanın geçerlik–güvenirliliği ve görüş birliği için üç farklı alan uzmanına sunulmuş ve güvenirlilik katsayısı Miles-Huberman modeline göre hesaplanmıştır. Verilerin güvenirliliğinin test edildiği doğrulama işleminde “Güvenirlilik katsayısı = görüş birliği sayısı ÷ (Toplam Görüş Birliği + Toplam Görüş Ayrılığı)” formülü uygulanmaktadır. Bu formüle göre içsel tutarlılık sayısının %80 ve üzeri çıkması gerekmektedir (Miles ve Huberman, 2014). Yapılan hesaplama sonucunda araştırmanın güvenirlilik katsayısı %80’in üzerinde belirlenmiştir. Buna göre uzman görüşleri ile araştırmacı görüşleri arasında görüş birliği elde edilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği

Bu araştırma için Ahmet Yesevi Üniversitesi Yerel Araştırma Etiği Komisyonundan 3 Mayıs 2022 tarihli 4 numaralı karar ile gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, odak grup görüşmesi katılımcılarının demografik verilerinin yanı sıra araştırmanın veri toplama aracı olan odak grup görüşmesi ile elde edilen dokümanların analizi sonucu oluşturulan kodlar ve kodlardan hareketle belirlenen temalar, araştırma soruları kapsamında ele alınmıştır. Görüşme verilerine ilişkin temalar ve kodlar, katılımcıların ifadelerinden örneklerle gösterilmiştir.

Araştırma Katılımcılarına İlişkin Betimsel Veriler

Katılımcıların görev yerlerine göre dağılımı (Tablo 1) ve demografik verileri (Tablo 2) şu şekildedir:

Tablo 1. Katılımcıların görev yerleri

Şehir	Sayı
Almatı	3
Astana	1
Öskemen	2
Türkistan	2
Kentav	3
Kızılorda	1
12	

Tablo 2. Katılımcıların demografik verileri

Yaş Aralığı			Öğrenim Düzeyi			Türkçe Öğretimi Tecrübesi			Kazakistan'da Türkçe Öğretimi Tecrübesi		
Yanıt	%	n	Yanıt	%	n	Yanıt	%	N	Yanıt	%	n
25-34	41,67	5	Lisans	16,67	2	1-3 yıl	8,33	1	1-3 yıl	41,67	5
35-44	16,67	2	Yüksek Lisans	50	6	4-6 yıl	33,33	4	4-6 yıl	33,33	4
45-64	41,47	5	Doktora	25	3	7-9 yıl	16,67	2	7-9 yıl	25,00	3
			Doktora Sonrası	8	1	10 + yıl	41,67	5			

Görüşme Verilerinden Elde Edilen Temalar ve Kodlar

Kazakistan'da Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların başında eğitim ortam ve araçlarının yetersizliği gelmektedir. Öğreticiler, fiziksel sınıf ortamındaki alt yapı sorunlarını ve materyal yetersizliğini giderebilmek için bireysel olarak birtakım çözüm yollarına başvurmaktadır. Eğitim Ortam ve Araçları temel konusunun alt temaları ve temaları oluşturan kodlar (Tablo 3) araştırma verilerine göre şu şekildedir:

Tablo 3. Eğitim ortam ve araçlarına ilişkin görüşme verileri

Temel Tema	Birincil Tema	İkincil Tema	Kod
Eğitim Ortam ve Araçları	Mevcut Ders Malzemeleri	Özgün Ders Malzemeleri	Öğretici tarafından hedef kitleye göre hazırlanan özgün malzemeler
		Genel Ders Malzemeleri	Kurumlar tarafından hazırlanan (Yunus Emre, Ankara TÖMER vb.) malzemeler
	Eğitim Ortam ve Araçlarının Yetersizliği	Hedef Kitleye Uygunluk	Türk soylu öğrencilere uygun olmayan ders içerikleri
		Maliyet Engeli	Kurumların öğrencilere ders malzemesi temininde bütçe yetersizliği
	Teknik Durumlar	Fiziki Sınıf Ortamı	Sınıf ortamında internet ve bilgisayar gibi araçların olmaması veya yetersizliği
	İdari Problemler	Kurumsal – Bürokratik Engeller	Üst ve alt kurumlar arasındaki iletişimsizlik
			Kurum ve idarecilerin eğitim ortam ve araçlarına yeterli katkıda bulunmaması
		Kurum yöneticilerinin Türkçe öğretimine yeterli önemi vermemesi	
	Sınıf Yönetimi	Homojen Olmayan Sınıf Ortamı (Farklı etkin gruplardan öğrencilerin aynı sınıfta olması)	

Araştırma sorularından ve görüşme verilerinden hareketle ulaşılmaya hedeflenen temel tema Eğitim Ortam ve Araçları şeklinde oluşturulmuş, bu temayı oluşturan ikincil temalar mevcut ders malzemeleri; eğitim ortam ve araçlarının yetersizliği, teknik ve idari problemler olarak belirlenmiştir. Temalar, detaylandırılarak görüşme verilerinden elde edilen kodlardan oluşturulmuştur. Kodlar, katılımcıların eğitim ortam ve araçlarının niteliğine yönelik ifadelerine göre hazırlanmış ve özelden genele doğru temalandırılmıştır.

Mevcut Ders Malzemeleri.

Özgün ve Genel Ders Malzemeleri.

Kazakistan'da Türkçe öğreticilerinin çevrim içi ve çevrim dışı eğitim ortamında kullandıkları ders malzemeleri; öğreticilerin kendilerinin oluşturduğu özgün ders malzemeleri ile kurumlarca hazırlanan (Yunus Emre Enstitüsü, Gazi Üniversitesi TÖMER, Ankara Üniversitesi TÖMER vb.) ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde genelde kullanılan ders malzemelerinden oluşmaktadır. Öğreticiler, kurumlar tarafından hazırlanan yabancı dil olarak Türkçe öğretimi malzemelerinin Türk soylu öğrenciler için uygun olmadığına vurgu yapmış, dolayısıyla bu sorunu gidermek için otantik malzemeler hazırladıklarını belirtmişlerdir.

Kendi materyallerimi hazırlayarak öğrencilerimi yetiştirdim. Kurumlarca hazırlanan kitaplar Avrupa eksenli kitaplar. Türkçe öğretimi için farklı kurumlar tarafından hazırlanan kitapların hedef kitleleri farklı. Ben kendi öğrencilerimin istek ve seviyelerine göre yani hedef kitleme göre ayrı materyal hazırlıyorum. Bunları kendim hazırlıyorum. Ancak bunu mevcut Türkçe öğretimi için hazırlanan Yedi İklim – Hitit gibi kitaplarla yapmak mümkün değil. Çünkü bu kitaplar her hedef grubuna uygun değil (K1).

Kazak dili Türk dilinin tarihi bir kolu olduğu için Kazak öğrenciler Türkiye Türkçesine daha kolay adapte oluyor. Bazı konuları çok daha kısa süre içerisinde tamamlayabiliyoruz. Kazaklar için Türkçeye giriş kitabı yazdım. Türkiye Türkçesinin Kazaklar için yabancı dil değil ikinci dil olduğunu düşünüyorum. Bundan hareketle kendim Türkçe öğretimi materyalleri hazırladım. Tamamen kendi kaynaklarımı oluşturdum. Ayrıca kitabı Kazakça – Türkçe olmak üzere iki dilli hazırladım. (K3)

"Bütün Kazakistanlılara açık, online olarak Türkçe kursları düzenliyorum. Her yaşta, seviyede ve hedef kitleye uygun kurslar düzenliyorum. Dijital materyaller hazırlıyorum. Bu konuda kendi programımı uyguluyorum." (K7)

Kültür aktarımında halk biliminden yararlanıyor ve kendi materyallerimi kendim hazırlıyorum. Nasreddin Hoca konusunda onun hayatını anlatan bir okuma-anlama metni hazırladım ve fıkrasını verdim. Sonra açık uçlu sorular, çoktan seçmeli sorular gibi içerikler sundum. Hacivat – Karagöz, Türk destanları ile ilgili çeşitli materyaller hazırlıyoruz. (K4)

"Kurum kitaplarının yanı sıra kendi hazırladığım okuma-anlama ve yazma materyallerini kullanıyorum. Öğrenciler A2 seviyesine geçtikten sonra da derslerimde otantik materyallere yer vermeye başlıyorum." (K.5)

"Şu anda kullandığımız ve kurumlarca hazırlanan setlerin Türk soylulara Türkçe öğretimi konusunda gramer açısından eksik kaldığını düşünüyorum. Bu eksikliğini de başka kitaplardan faydalanarak ve öğrencilerimin seviyesine göre ek materyaller oluşturarak gidermeye çalışıyorum." (K6)

"Sınıf içinde genellikle ders kitabını bir kenara bırakıp kendi materyallerimi kullanıyor ve kendi metodolojimi oluşturuyorum. Hedef kitleye uygun olarak strateji belirliyorum." (K8)

"Geliştirmek istediğimiz beceriye göre farklı materyaller kullanıyoruz. Elimizdeki kitapların eksi ve artılarını ele alarak kullanıyoruz. Sadece kitaba bağlı kalmak yeterli değildir. Burada hedef kitlenin amacı ve düzeyi iyi bilinmelidir." (K10)

Eğitim Ortam ve Araçlarının Yetersizliği.

Hedef Kitleye Uygunluk ve Maliyet Engeli.

Öğreticiler, özellikle Türk soylu Türkçe öğrencileri için ortak ve özel olarak hazırlanmış eğitim içeriği ve ders malzemesi olmadığına dikkat çekerek mevcut yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan öğrenme nesnelerinin yetersizliğine vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra Kazakistan'daki eğitim kurumlarının öğrencilere ders malzemesi desteği sunmak için mali desteğe ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Katılımcı görüşlerinde yalnızca yetişkinler için değil ilk ve ortaöğretim için Türk soylu öğrenci hedef grubuna özel ders malzemeleri ve eğitim programı hazırlanması gerekliliği ön plana çıkarılmıştır.

“İstenen ile beklenen eğitim müfredatı arasında sorun olduğu için, program ve içerik eksikliği nedeniyle sorun yaşıyor. Program ve hedef kitle arasında problem meydana geliyor.” (K9)

“Özellikle Ortaokul ve lise grubu için hazırlanmış bir yabancılara Türkçe öğretimi seti yok. Bu nedenle sınıf içi materyal eksikliği oluyor ve bu da çok ciddi sorunlara yol açıyor.” (K10)

Çocuğun eline kitabı alması bence çok önemli. Ancak bu durum son zamanlarda mali durumlardan dolayı değişti. Öğrencilere kitap temin edilemedi. Öğrenci sayısının artması da bunda önemli bir etken oldu. Yunus Emre Enstitüsünün hazırladığı materyallerin öğrenci sayısına uygun bir şekilde dağıtılması çok daha iyi olur. Materyalin öğrencide bulunmaması çok büyük bir eksiklik. Kitapların cisim olarak sınıfa sokulması gerekiyor. Sadece online kaynak yeterli değil. (K6)

“Bu kitap yetersiz değil ancak tüm yabancılara Türkçe öğretimi için hazırlandığı için Türk soylulara uygun bir formatta değil. Bu nedenle Türk soylulara özel olarak bir Türkçe öğretimi kitabı gereklidir. Profesyonel bir materyal hazırlanmalıdır. Yeterlilik değil uygunluk sorunu bulunmaktadır.” (K12)

Türk dünyasına yönelik program, sistem ve müfredat eksikliği bulunuyor. Mevcut materyaller yeterli ancak Türk dünyasına uygun değil. Sadece bu coğrafyaya yönelik özel bir program ve materyal geliştirilmelidir. Marka değerimizi artırmamız lazım. Bunun için de birkaç kriter gerekli. Öğretici grubuna ve hedef kitleye özel olarak hazırlanmış materyal, müfredat ve program gerekiyor. (K10)

Çalıştığım kurumumuz maliyetle ilgili olarak dışarıdan kaynak temin etmedi. CEFR'e ve öğrenci seviyesine uygun olmasına dikkat ettiğimde bize verilen kitabın buna uygun olmadığını gördüm. Çocuklara kitap veremiyoruz. Önlerinde açık bir kitap yok. Whatsapp üzerinden materyallerin ekran görüntüsünü öğrencilere gönderiyorum. O an interneti olmayan öğrenciler bulunabiliyor. WP üzerindeki fotoğraflardan ders takibi yapıyoruz. (K3)

“Kitapların içerikleri, tarzları, seviyeleri kesinlikle Türk soylular için uygun değil. Türk soylu öğrencilere bu kitaplar hitap etmiyor. Materyal eksikliği çok büyük bir sorun oluşturuyor. Öğrencilere kitap temin edemiyoruz.” (K4)

Türkçe Öğretiminde ilk olarak Yeni Hitit kitabını kullandık. Sonrasında Yesevi Türkçe kitabını kullandık. Şimdi Yedi İklim'i kullanıyoruz. YEE ile yapılan anlaşma burada iyi oldu. Eskiden öğrenciler kitapları kütüphaneden alıp yılın sonunda teslim ediyordu. Kitap üzerinde bir işaretleme filan yapamıyordu. Bu da bir sorun oluştuyordu. (K5)

“Yabancılara Türkçe öğretimi için kurulan önemli kuruluşlardan bir kitap desteği almıyoruz. Kaynakları kendimiz ve kurumumuz tedarik ediyoruz.” (K9)

“Türkçe eğitimi için kullandığımız ortamın maddi olanaklardan dolayı yetersiz olduğunu düşünüyorum.” (K11)

"Bence Türk soylular için ortak bir kitap çalışması olmalı. Avrupalı veya diğer kıtalardan gelen öğrenciler ile Türk soylu öğrencilerin aynı kitabı kullanmaması gerekir. Hedef kitleye uygun materyal seçilmeli." (K1)

Teknik Durumlar.

Fiziki Sınıf Ortamı.

Kazakistan'da Türk soylu öğrencilere Türkçe öğretiminde görevli öğretmenlerin, sınıf içi teknik ve fiziki olanakların yeterli olmadığı yönünde görüş bildirdiği görülmektedir. Özellikle ders malzemelerine erişim konusunda problemlerin olduğu ifade edilmiştir.

"Fiziki sınıf ortamı yetersiz. Bu nedenle mesela çevrimiçi eğitim daha yararlı oldu. Materyal olmadığı için yüz yüze eğitim verimsiz oluyor ve zor geçiyor." (K.1)

"Fiziksel olarak sınıf ortamının yeterli olmaması Türkçe öğretimini ciddi olarak etkilemektedir. Maddi ve yönetsel eksiklik sorun yaratıyor. İnternet ve altyapı sorunu bulunuyor. Dil öğretimine uygun bir ortam bulunmamaktadır. Sınıf içinde fiziksel imkanlar çok yetersiz. Tahta, internet, bilgisayar vs. yok." (K3)

Fiziki şartlar Türkçe ve dil öğretimine uygun değil. Türkçe derslerine yönetim tarafından yeterli destek verilmiyor. Kitabı olmayan öğrenci bir sorumluluk hissetmiyor. Öğrencinin kitaba temas etmesi gerekiyor. Kesinlikle öğrencinin yazma için kitaba dokunması gerekiyor. Çevrim dışı öğretim bu noktada çok yetersiz kalıyor. Online süreç çok verimsiz geçti. Öğrenciler başka işlerde çalıştığı için derse de katılmadı. Kitapsız kesinlikle olmuyor. (K4)

"Sınıf içinde projeksiyon, tahta gibi imkanlarımız var. Ancak Türkiye'deki gibi akıllı tahta vs. imkânımız yok. Akıllı tahtaya ihtiyacımız oluyor. Sınıf içi fiziksel ortam geliştirilmeli." (K5)

İdari Problemler.

Kurumsal – Bürokratik Engeller.

Katılımcıların, idari süreçlerin yeterli hızda ilerlemediğini ifade ettiği ve bu durumun dil öğretim sürecini olumsuz etkilediği yönünde görüşleri bulunmaktadır. Özellikle kurum içi karar alma süresinin hızlandırılması yönünde görüşler öne çıkmaktadır.

İdari yapıda çift başlılık olabiliyor. Bölüm – atış – müşavir ayrımı olabiliyor. Türk dili kursu açabilmek için okul içi idareyi düzenlemek gerekiyor. Pek çok idari prosedür bulunuyor. Dolayısıyla hızlı kararlar verilemiyor. Uygulamaya da geç geçiliyor. Bazı konularda yönetim ve idare sizi yalnız bırakıyor. Merkezi yönetimden belirlenen projelerin hedef kitleye uygun şekilde uygulanması gerekiyor. Yönetimin ve idarecilerin Türkçe öğretimi sürecini bilmesi gerekiyor. Hedef kitleye ve seviyeye uygun görevlerin verilmesi gerekiyor. Nicelik yerine nitelik ön plana çıkarılmalıdır. (K1)

İş birliği yapmak çok önemli. Ancak çok başlılık da söz konusu. Bu da çok ciddi bir sorun oluşturuyor. Müfredat hazırlamak için belirli bir program uygulanmıyor. Son dakikada istenen belgeler ve programlar oluyor. Öğrencilere yeni yazılan kitapları önerdim ancak kabul edilmedi. Yönetim tarafından kütüphane dışında bir kitabın kullanılmaması gerektiği istendi. Harici bir kaynak kullanılmasına izin verilmedi. Öğrencilere verilen kitaplar ders sonunda yeniden isteniyordu. Bu yüzden oldukça eski ve seviyeye uygun olmayan kaynaklar kullanıldı. (K2)

“Birtakım bürokratik sorunlar ve iş yükü var. Bu durum Türkçe öğretiminde gereksiz yük oluşturuyor. Belirli bir plan çerçevesinde eğitim programı hazırlanıyor. Zorunlu yükümlülüklerden kaçınmak gerekiyor. (Zorunlu eğitim vs.)” (K11)

“Okulların kendi yönetimlerinden kaynaklanan sorunlar oldukça ciddi bir sorun. Okul yönetimi Türkçe öğretimine destek vermiyor. Fiziksel olarak sınıf imkanlarının yeterli olmaması Türkçe öğretimini ciddi olarak etkiliyor.” (K3)

Fiziki şartlar Türkçe ve dil öğretimine uygun değil. Türkçe derslerine yönetim tarafından yeterli destek verilmiyor. Kurumların Türkçeye bakış açısı ve tutumları yetersiz. Türkçe öğretimine destek verilmiyor. Aktif bir şekilde Türkçe öğretmek ve Türkiye’den gelen bir öğreticinin Türkçeye çok önem vermesi bazı çalışanlar ve idareciler tarafından hoş karşılanamayabiliyor. Yöneticilerin desteği olmadan Türkçe öğretimi çok zor. (K4)

Sınıf Yönetimi.

Kazakistan’da kurumsal yönetimlerde görülen sorunlara paralel olarak dil öğretim sınıflarının belirli ölçütlerinin olmaması nedeniyle sınıf yönetiminde sorunlar yaşandığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

“Ben, ikinci ve üçüncü dil olarak Türkçe öğretiyorum. Farklı hedef kitle, algı düzeyi ve seviyelere göre sınıflar var.” (K1)

“Türkçe öğretiminde çok büyük sorunlar yaşadım. Sınıfların homojen olmaması çok büyük bir sorun. Bir sınıfta farklı milletlerden öğrenciler var. Bunlar bir sorun oluşturuyor. Rus, Kırgız, Özbek ve Kazak öğrenciler bir arada derse giriyor.” (K2)

“Grubumda çok çeşitli etnik gruplar bir arada bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin ana dilleri farklı olduğu için sınıf içinde organizasyon çok zor sağlanıyordu. Türkmen, Kazak, Kırgız, Rus gibi farklı grupların bir arada olması Türkçe öğretimini engelliyor. Bu da grubun ilerlemesini engelliyor. Online kurslarımızda Rus, Kırgız ve Özbek öğrenciler bir arada bulunuyor. Bu da bir sorun oluşturuyor.” (K3)

Öğrencilerin Türkçe ve Türk Kültürüne Bakış Açıları.

Kazakistan’da Türkçe ve Türk kültürü öğreticisi olarak görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre, Türkçe ve Türk kültürüne öğretici bakış açısı (yer yer olumsuz durumlar olsa da) genellikle olumludur. Öğrencilerin Türkçe öğretimi ve Türk kültürüne bakış açıları olumlu ve olumsuz, öğretmenlere bakış açıları ise beklentiler temaları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Öğrencilerin Türkçe öğretimi ve Türk kültürüne ilişkin görüşme verileri

Temel Tema	Birincil Tema	İkincil Tema	Kod
Öğrencilerin Türkçe Öğretimi ve Türk Kültürüne Bakış Açıları	Türkçe Öğretimi ve Türk Kültürüne Bakış Açıları	Olumlu	Türkiye’de iş bulma ve eğitim olanaklarından dolayı olumlu yaklaşım Türk dizileri, filmleri, şarkıları, yemekleri bölgede çok yoğun olduğu için olumlu yaklaşım
		Olumsuz	Materyal eksikliği ve ders saati yetersizliği nedeniyle öğrencilerin ilgi kaybı
	Öğreticilere Bakış Açıları	Öğreticiden Beklentiler	Öğreticiden Kazakça ve Rusça bilme beklentisi
			Sertifika ve geçme notu gibi sadece sonuç odaklı beklentiler İdari yapı ile köprü kurma beklentisi

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen kodlara göre hazırlanan birincil ve ikincil temalara göre, Öğrencilerin Türkçe Öğretimi ve Türk Kültürüne Bakış Açıları hakkında bilgi elde edilmiş ve Türkçe ve Türk kültürü aktarımına yönelik olumlu-olumsuz algılar ve bunun yanı sıra öğrencilerin öğretmenlere bakış açısı ve öğretmenlerden beklentilerine yönelik katılımcı görüşleri sınıflandırılmıştır.

Türkçe Öğretimi ve Türk Kültürüne Bakış Açıları.

Olumsuz.

Kazakistan’da Türkçe öğrencilerinin Türkçe öğretimine ve Türk kültürüne yönelik bakış açılarının ders malzemesi ve eğitim programı bağlamında eksikliklerin bulunması nedeniyle olumsuz olabildiği yönünde görüşler bulunmaktadır.

Ciddi bir materyal sorunu olması, aynı zamanda Türkçeye bakış açısını da olumsuz yönde etkiliyor. Bazı programlarda özellikle ortaokul ve lise grubunda öğrencilere zorunlu Türkçe dersi konulmuş. Bu zorunluluk, Türkçe öğrenmek istemeyen kişiler için sorun yaratıyor. İsteksiz öğrencilere zorunlu olarak Türkçe dersi verilmesi çok büyük bir probleme yol açıyor ve Türkçeye olan algıyı etkiliyor. Türkçe öğretiminde öğrencilerin isteksiz olması ve fiziksel

olanakların yetersizliği kişisel motivasyonumu da olumsuz yönde etkiliyor. Yaş grubu, hedef kitle, dil öğrenme amacı burada çok önemli. (K3)
“Türkçeye yeterli yaşam alanı sağlanamıyor. Hazırlık eğitimi sonrasında Kazak öğrencinin Türkçe ile ilgisi kalmıyor. Dolayısıyla Türkçeyi unutupuyor. Öğrenciler bölümlerine göre Türkçe eğitimine devam etmelidir. Öğrenciler üniversite hayatının sonuna kadar Türkçe eğitimi almalıdır.” (K10)

Olumlu.

Kazakistan’da Türkçe öğretimine yönelik olumsuz algılar bulunmasına rağmen, öğretici görüşlerine bakıldığında Türkçe öğretimi ve Türk kültürüne yönelik yaklaşımın genellikle olumlu yönde olduğu ifade edilmektedir.

“Kültür aktarımında haftalık kültür etkinliği düzenliyoruz. Planlı bir şekilde kültür aktarımı aktiviteleri yapıyoruz. Bu etkinliklere katılım yeterli düzeyde de sağlanıyor.” (K1)

Kültür aktarımında Türkçe şarkıları kullanıyorum. Her hafta bir şarkı öğretimi yaparak şarkılarla Türkçe öğretimi yapıyoruz. Kültür aktarımında Nevruz’la ilgili olarak Türkçe Hıdırellez, mani ya da dilek yazmak gibi etkinlikleri yapmaktayız. Bundan da çok olumlu dönütler alıyorum. Şarkı öğretimi de burada çok önemli. (K2)

Birbirinden farklı Türk kültürü aktarımı ile ilgili etkinlikler yapıyoruz. Türk kültürü bakımından ders kitaplarının yeterli olduğunu düşünüyoruz. A2 kitabında Türk yemekleri var. Bunları hemen görsellerle destekliyoruz. Metinlerle eş zamanlı olarak Türk kültürüne ait yemekleri ve diğer unsurları anlatıyoruz. Dersin işleyişini görseller, videolar vb. desteklerle birlikte yürütüyoruz. Uygulamalı olarak da öğrencilerle birebir ilgileniyoruz ve Türk yemekleri başta olmak üzere canlandırma yoluyla Türk kültürünü aktarıyoruz. (K3)

Öğrencilerin derse ilgisi dersteki konuşma etkinliklerine katıldığında artıyor. Öğrencilerin ilgisini çekebilecek bir konu bulunur ve öğrenciler bir sohbete dahil edilirse konuşulan şey akılda kalıyor. Öğrencileri derse çekmek gerekiyor. Bunun için öğrencileri konuşturmak ve onlarla diyalog kurmak gerekiyor. Öğrenci kaç yaşında olursa olsun bolca konuşturulmalıdır. Yedi İklim kitabında kültür aktarımı ile ilgili metinleri drama yöntemi ile canlandırıyorum. Bayram, gelenek ve göreneklerle ilgili el öpme, şeker tutma, büyüklere karşı davranış gibi drama faaliyetleri yapıyoruz. Bu konuda olumlu karşılıklar alıyoruz. (K4)

Öğrencilerimiz kullanacağımız Türkçe kitaplarına karşılık itirazda bulunmuyor. İstenilen kitapları kullanmaya ve Türkçe öğrenmeye isteklidir. Türk reklamları, Türk şarkıları ve dizileri, Türkçe öğretimine çok katkı sağlıyor. Türkiye özlemi ortaya çıkarıyor. Öğrencileri motive ediyor. Türkiye’nin Kazakistan’a olan bakış açısı ve buraya sağladığı katkılar yadsınmaz. Türkiye, öğrenciler ve pek çok insan için bir iş kapısı ve gelecek olarak görülüyor. (K7)

Kendimi Orta Asya’da çalıştığımız için şanslı hissediyorum. Öğrenciler ve halk Türkiye’ye karşı çok olumlu yaklaşıyor. Türkçe öğrendiklerinde her şeyin çok güzel olacağını düşünüyorlar. Aracı dil kullanmadan Türkçe öğretmek öğrencilerin ilgisini çekiyor. Şarkılar özellikle çok yardımcı oluyor. İstekli bir gruba ders verdiğimiz için de çok şanslıyım. Fiziki koşullar kısıtlı ancak öğrenciler çok istekli. Türk oyunlarını da kültür aktarımında aktarıyoruz. Türk yazarlarını, şehirlerini, yemeklerini ve kültürlerini aktaran çalışmalar yapıyoruz. Yaratıcı drama yöntemini kullanıyoruz. (K8)

Türk yemeklerini de Türk restoranlarından temin ederek öğrencilere gösterebiliyoruz. Türk kültürünü somut bir şekilde tanıtmaya çalışıyorum. Bu da ilgi görüyor. Kültür aktarımında kitaplarımızın yeterli olduğunu düşünüyorum. Bunun yanı sıra Türk dizileri çok etkili. Türk dizileri burada çok izleniyor. Burada da çok fazla Türk restoranı ve marketi var. Bu yüzden Türk kültürü aktarımında avantajlıyız. Türklerde olup Kazaklarda olmayan farklı özellikleri ön plana çıkarıyoruz. Bayramların farklı ve ortak yönlerini vurguluyoruz. Tek kelime Türkçe bilmemesine rağmen sadece Türk dizilerinden Türkçe öğrenen ve öğrenmeye çalışan kişiler var.

Üstelik aksansız konuşabiliyorlar. Türk dizileri bu nedenle ders materyallerinden daha etkili olabiliyor. (K9)

Bazı üniversitelerde yabancı ikinci dil olarak Türkçe öğretiliyor. Öğrenciler Türkçe öğrenmekten dolayı çok memnun. Türkçe tercih edilen ve sevilen bir dil. Türklere de çok olumlu yaklaşıyorlar. Türk dizilerine aşırı bir ilgi var. Türk halkına, Türkçeye ve Türklere karşı tutum ve algı da son derece olumlu. Kültür aktarımında Türk haftaları düzenliyoruz. Türk sanatları, Türk edebiyatı, yemekleri, sözlü ve yazılı kültürü gibi etkinlikler düzenliyoruz. (K11)

"Öğrencilerim Türkçeye ve Türk kültürüne karşı oldukça ilgili ve hevesli. Türkçeyi öğrenme seviyeleri arttıkça bu ilgileri de doğru orantılı olarak yükseliyor. Derse katılım konusunda daima isteklidir. Türk kültürüne ve Türkiye'ye karşı meraklılar. Kazakistan'da Türkçe öğretimi konusunda yüksek bir talep olduğunu düşünüyorum." (K12)

Öğreticilere Bakış Açıları.

Öğreticilerden Beklentiler.

Kazakistan'daki Türkçe öğrencilerinin öğretmenlerden ana dilde iletişim kurma noktasında beklentilerinin olduğu görülmektedir. Öğrenciler, öğretmenlerle yakından iletişim kurmak istemektedir.

Kazakistan'da Türkçe öğretecek bir Türk dili öğreticisinin Rusça veya Kazakça bilmesi çok büyük bir avantaj. Öğrenciler, Kazakça veya Rusça ile de öğretmenlerle iletişim kurmak istiyor. Türkçe ikinci yabancı dil olarak öğretiliyor. Bizim avantajımız öğrenciler Türkçe öğretmeni olarak mezun olabiliyor. Türkçe seçmeli değil zorunlu ders. Bu yüzden öğrencilerin beklentisi artıyor ve dersi daha ciddiye alıyor. (K3)

"Öğrenciler, okul yönetiminden beklentilerini ve okul yönetimine şikayetlerini dile getirmiyorlar. Öğrencilerin öğretmenlerden beklentileri olarak derslerin aktif şekilde işlenmesini, saygı ve sevgi çerçevesinde muamele görmeyi beklediklerini düşünüyorum." (K12)

"Buradaki bölüm seçme ve ders geçme sisteminden dolayı sadece yüksek puan almak dışında bir beklentileri yok. Ölçme ve değerlendirme süreciyle ilgili sadece sonuç odaklı beklentileri var." (K11)

Kazakistan'da Türkçe ve Türk Kültürü Öğretimi.

Kazakistan'da Türkçe ve Türk kültürü öğretimi özelinde katılımcıların görüşme verilerinden elde edilen bulgulara bakıldığında (Tablo 5) eğitim ve öğretim yönetiminde kurumsal ve bürokratik ilişkilerin yanı sıra öğretici ve idareci ilişkiler, öğretmenler arası iletişim ve öğretici yeterlikleri başlıca değinilen konular arasındadır. Bunun yanı sıra ölçme değerlendirme sürecindeki uygulamalar ve yöntemler ile öğretici motivasyonunu artırmaya yönelik öneriler katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

Tablo 5. Kazakistan'da Türkçe ve Türk kültürü öğretimine ilişkin görüşme verileri

Temel Tema	Birincil Tema	İkincil Tema	Kod
			Türkçe eğitimi alan idarecilerin olumlu katkısı
		Öğretici – İdareci İlişkileri	Ders saati problemlerinde uzlaşmacı yaklaşım

Kazakistan'da Türkçe ve Türk Kültürü Öğretimi	Eğitim – Öğretim	Türkçe derslerine genelde olumlu yaklaşım
	Yönetimi	Çift başlı yönetim
	Kurumsal ve Bürokratik İlişkiler	kaynaklı sorunlar Kazakistan'ın yönetim sisteminden kaynaklı bürokratik engeller
	Öğreticiler Arası İletişim	Türk ve Kazak öğreticiler arasında genellikle olumlu iş birliği
	Öğretici Yeterlikleri	Hedef kitleye uyumlu öğretici seçimi
	Ölçme Değerlendirme Süreci	Sınav Uygulamaları ve Yöntemleri
Öneriler	Müfredat ve eğitim programları	Kazakistan'ın eğitim politikaları nedeniyle yaşanan sorunlar Kurumların Türkçe öğretimi için belirli bir müfredata sahip olmaması
	Öğretici Motivasyonu	Öğretici merkezli olmayan yönetim Öğreticiye geribildirim ve motivasyon sağlamayan süreçler

Kazakistan'da Türkçe ve Türk Kültürü Öğretimi temel teması; ikincil temalardan hareketle eğitim-öğretim yönetimi, ölçme değerlendirme süreci ve öneriler şeklinde sınıflandırılmıştır. Eğitim-öğretim yönetimi; öğretici ve idarecilerin ilişkileri, kurumsal ve bürokratik ilişkiler, öğretmenler arası iletişim ve öğretici yeterlilikleri kapsamında değerlendirilmiştir. Tema dereceleri, kodlardan hareketle özelden genele doğru oluşturulmuştur. Kodların oluşmasını sağlayan görüşme verileri, katılımcıların ifadelerinden alınan örneklerle aşağıda gösterilmiştir.

Eğitim – Öğretim Yönetimi.

Öğretici – İdareci İlişkileri.

Kazakistan'da Türkçe öğretimi sürecinde kurum yöneticilerinin Türkçe öğretmenlerine yönelik genellikle olumlu yaklaşımda bulunduğu, görüşlerden hareketle söylenebilir.

“Kültür aktarımı aktivitelerinde Müşavirlik ile birlikte hareket etmekteyiz.” (K1)

İdarecilerin Türkçeye bakış açısı çok önemli. Türkiye’de okuyan yöneticiye sahip olmak çok avantajlı oluyor. Sadece gösteriş amacıyla yapılan Türkçe dersleri bulunmaktaydı. Bu sorunları en üst idareciyle yani Rektör ile çözebiliyoruz. Rektör desteği olmasaydı Türkçe eğitiminde çok büyük sorun yaşayabilirdik. Okul yöneticileri ile iletişime geçerek sorunlarımızı, istek ve önerilerimizi iletebiliyoruz. (K3)

“Yöneticilerimiz bize özgür bir çalışma ortamı sundu. Bize seçme olanağı da sundular. Oldukça düzenli bir program hazırlandı. Kendimizi geliştirmemizi sağlayacak zaman da tanındı. Yeni bir materyal hazırlamada yöneticilerimiz bize katkı sağladı.” (K4)

Konuşma kulübü gibi etkinlikler yapıyoruz. Bu noktada yönetimimiz de bizi olumlu yönde destekliyor. Türkçeye çok önem veriyor. Tüm kapılar Türkçe öğretiminde sonuna kadar açık. Kurumumuzun ve yöneticilerimizin Türkçeye bakış açısı ve tutumu çok önemli. Yöneticilerimiz Türkiye’de eğitim gördüğü için Türkçeye önem veriyor. Yunus Emre Enstitüsü ile anlaşma yaparak yetersiz olan kitaplardaki eksiklikler giderildi. Bu dikkate alındı ve daha iyi materyal imkânı sunuldu. (K5)

“Geçmiş yıllara göre bu yıl kurumumuzun verdiği destekle daha rahat bir Türkçe öğretimi ortamına sahibiz.” (K6)

Zaman zaman idare ile sorun yaşıyoruz. İstenilen işler ile yapılan işler ve hedef kitle çok farklı olabiliyor. Ancak bir şekilde çözüm bulmaya çalışıyoruz. İdareciler bize her konuda yardımcı oluyor. Ev, barınma ve diğer meselelerde dahi bizlere destek oluyorlar. Bunun yanı sıra ders saati merkezli (Ştat – ders saati ücretli sistem) yaklaşımın Türkçe öğretimine etkisi ciddi bir sorun oluyor. Bölüm başkanı ve dekanlar tarafından çözüm için öğretmenler arasında ders ve saat paylaşımı yapılıyor. Ders saatlerimizi artırarak bu sorunu çözmeye çalışıyoruz. Yeterli destek idareciler tarafından veriliyor. (K7)

Yöneticilerimizden olumlu şekilde destek görüyoruz. Türkçe öğretimine yaklaşım çok olumlu. Ders saati bulmakta bazen zorlanabiliyoruz. Bölümde Türkçe bilmeyen hocamız yok. Biz daha çok konuşma kulübü ve alan derslerine giriyoruz. Kulüplerde bölümü destekliyoruz. Dekanlar ve Bölüm başkanları bizi bu noktada motive ediyor ve destekliyor. (K10)

Burada çalışan Kazak yöneticiler Türkiye’de okudukları için Türkiye hakkında çok şey biliyorlar. Bu nedenle yönetici algısı bulunmaktadır. Popüler kültür ürünleri son zamanlarda Türkçeye olan ilgiyi artırdı. Bu da Türkçe öğretimini kolaylaştırıyor. Kurumumuzun bir avantajı var. Rektörümüz geçmişte Türkiye’de görev yapmış. Bu da bize olumlu katkı sunuyor. Kurumumuz ve yöneticilerimizin Türkçeye olan tutumu çok olumlu. Hatta beklediğimizin de üzerinde. Bu da işlerimizi kolaylaştırıyor. Kazakistan’da Türkçe öğretmenlerinin çok avantajlı olduğunu düşünüyorum. Bulduğumuz kurum da Türkçe öğretimini çok destekliyor. (K11)

Kurumsal ve Bürokratik İlişkiler.

Üniversiteler arasında iş birliğinin olması ve resmî kurumların Kazakistan’da Türkçe öğretimine yönelik yatırımlarının, katılımcılar tarafından önemli bulunduğu görülmektedir.

“TİKA’nın desteği ile kurumunuzun Türkçe öğretimindeki eksiklikleri tamamlandı. TİKA bu konuda kütüphane, derslik, bilgisayar gibi ihtiyaçlarda destekçi oldu.” (K7)

Üniversitemizde ikili anlaşmalar var. Bu nedenle öğrenciler mezun olmadan mutlaka Türkiye'ye gidiyor. Bu da bir gelenek olarak alt ve üst sınıflar arasında motivasyonu artırıyor. Üst sınıflar Türkiye'yi gördükçe yüksek lisans ve doktora için Türkiye'ye gitmeyi hedefliyorlar. TİKA bu noktada destek oluyor. Bu nedenle öğrenci değişim programları çok önemli. (K8)

“Burada en önemli sorun ikili yönetimlerden kaynaklanıyor. Çift başlı yönetim anlayışı soruna neden olabiliyor.” (K10)

“Türkçe öğreten resmî kurumların ulaşabildiği kişi sayısının yetersiz olduğunu görmekteyim.” (K12)

Öğreticiler Arası İletişim.

Katılımcılar tarafından Kazakistan'daki Türkçe öğretmenlerinin arasındaki iletişimin geliştirilmesi ve ders programlarının düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

“Öğretici ne ile karşılaşacağını bilmeden buraya geldiği için uyum ve çalışma süreci çok sorun oluyor.” (K2)

“Bazı kurumlarda Türkçe öğretmenlerinin ana dilinin Türkçe olmaması çok büyük bir sorun oluşturuyor. Ana dili Türkçe olmayan kişiler derse girebiliyor. Ana dili Türkçe olmayan Türkçe öğretmenleri derste aracı dil kullandıkları için yeterli ilerleme kaydedilemiyor.” (K3)

“Derse girilmesine rağmen ders saat ücreti sistemden ötürü verilmiyor. Bu sorunu gidermek için öğretmenler arasında ders paylaşımı yapıyoruz. Maksimum verim için maksimum derse girilmesi isteniyor.” (K7)

“Kazakistan'daki Türkçe öğretmenleri arasındaki iletişim ve iş birliğinin zayıf olduğunu düşünüyorum.” (K11)

“Eğitim ortamındaki Kazak öğretmenlerin Türkçe öğretiminde hevesli ve Türk öğretmenlere karşı da olumlu bir bakış açılarının olduğunu düşünüyorum.” (K12)

Öğretici Yeterlikleri.

Katılımcılar, özellikle öğretici sorumluluğundaki ders yükünün azaltılması ve öğretici atamalarının öğrenen seviyesine göre yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

“Öğreticinin ders saati yükünün çok olması, daha az materyal üretmesine ve dolayısıyla derste verimsiz olmasına neden oluyor.” (K1)

“Bu coğrafyaya gelmeden önce öğretmenlerin hangi hedef kitleye uygun olduğu ile ilgili bir eleme yapılmalı. Yetişkinlere Türkçe öğretimi ile çocuklara Türkçe öğretimi farklı alanlar olduğu için öğretmenlerin de buna göre belirlenmesi gerekiyor. Üniversite ve lise grubu öğretmenlerinin ilkökul seviyesindeki öğrencilere öğretici olarak görevlendirilmesi sorun yaşıyor.” (K2)

Ölçme ve Değerlendirme Süreci.

Sınav Uygulamaları ve Yöntemleri.

Kazakistan'da Türkçe öğretiminin değerlendirilmesi aşamasında belirli ölçütlerin hazırlanması ve sınav sisteminin kurumsallaştırılması gerektiğine yönelik görüşler ön plana çıkmaktadır.

“Ölçme değerlendirme noktasında ciddi bir sorun var. Sınav süreci oldukça sıkıntılı. Ölçme değerlendirme aşamasında çok ciddi sorunlar yaşanıyor. Ölçme değerlendirme konusunda soruların önceden verilmesi gibi yönetsel sıkıntılar var.” (K2)

"Öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için hazırladığımız öğrenci kulüpleri verimli olmuyor. Çünkü belge ve sertifika karşılığı olmadan katılımcı bulunamıyor. Öğrencilere sadece sertifika verilirse katılım oluyor." (K7)

"Hedef dilin konuşulmadığı bir bölgede Türkçe öğretildiği için yeterli Türkçe saati bulunmuyor. Ölçme değerlendirme aşamalarında çok ciddi sorunlar var. Bu süreçleri çok iyi yerine getirirseniz bir marka oluşturabiliyorsunuz." (K10)

Öneriler.

Müfredat ve Eğitim Programları.

Kazakistan'da Türkçe öğretiminin kurumsal ve nitelikli olabilmesi için eğitim programlarının hedef gruba yönelik özelleştirilmesi ve Türk soylu öğrenciler için hususi ders malzemeleri ve müfredatın hazırlanması yönünde öneriler bildirilmiştir.

"Bir hafta içerisinde üç defa müfredat hazırladım. Dersle ilgili bir bilgi verilmeden ders içeriği hakkında bilgi verilmeden derse girilmesi isteniyor. Bu büyük bir sorun. Öğreticiler üzerindeki yüklü ders saatleri de öğreticinin program hazırlamasında büyük soruna neden oluyor." (K2)

"Eğitim programları ve ölçme değerlendirme süreçlerindeki sorunların ana nedeni ise ülkeler arasında kaynaklanıyor. Kazakistan'da köklü bir sistemsel eğitim reformu gerekiyor. Sistemde sağlıklı bir şekilde işleyiş için birtakım değişiklikler yapılmalıdır." (K10)

"Kazaklar Türk soylu olduğu için onlar için ayrı bir Türkçe öğretimi programı, materyalleri, içerikleri hazırlanmalıdır. Ayrıca öğrencilerin üniversiteye gelme bilinci düşük. Bu da bir sorun oluşturuyor. Öğrencinin okula alınma sürecinde sorunlar, Türkçe öğretiminde de soruna neden oluyor. Bu sorun düzeltilmeli." (K11)

"Kazakistan'daki Türkçe ve Türk kültürü öğretimi yeterliliği hakkında Kazakistan'daki Türkçe ve Türk kültürü öğretim program ve müfredatlarının yeterli olmadığını daha yaygın ve geliştirilmiş olması gerektiğini düşünüyorum." (K12)

Öğretici Motivasyonu.

Kazakistan'daki Türkçe öğretim programlarının düzenlenmesi ve hedef gruba göre özelleştirilmesiyle birlikte öğretici motivasyonunun artması için öğrenci merkezli bir programın hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Nicelik yerine nitelik ön plana çıkarılmalıdır. Ödül mekanizması bulunmuyor. Öğretmeni takdir etme noktasında herhangi bir motive edici araç bulunmuyor. Merkezi yönetimlerin eğitimcileri dikkate alan, onları motive eden, ödüllendirici bir yapıda bulunması gerekiyor. Öğreticilerin idareciler ve merkezi yönetimler tarafından hizmetlerinden ötürü onurlandırılması, öğretici motivasyonu açısından oldukça önemlidir. Öğretici merkeze alınmalıdır. Bu şekilde bir sistem idealize edilmelidir. (K1)

"Organizasyon eksikliğinden kaynaklanan problemler nedeniyle Türkçe öğretiminde yaşadığım sorun motivasyonumun düşmesine neden oldu. Mesleki yeterliliğimi sorgulamaya başladım." (K2)

Sonuç

Kazakistan'da Türkçe öğreticisi olarak görev yapan katılımcıların, odak grup görüşmesi sonucunda değerlendirilen görüş, öneri ve sorunlarına göre ortaya çıkan başlıca noktalar şunlardır:

Kazakistan'daki Türkçe öğreticilerinin genel olarak ders malzemesi sorunu bulunmaktadır. Öğreticiler bu sorunu çözmek için bireysel olarak özgün malzeme hazırlamakta, bazı durumlarda kendi ders programlarını ve yöntemlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan genelinde Türkçe öğretiminde, Türkçe öğreticileri arasında ortak bir eğitim-öğretim programı, ders malzemesi ve yöntemi bulunmamaktadır. Bu sorunun aslında Türk soylu halkların tamamı için geçerli olan yapısal bir sorun olduğu da ifade edilebilir.

Türkçe öğretimi için mevcut eğitim ortam ve araçlarının Kazakistan'ın büyük ve gelişmiş şehirleri (Almatı, Astana) dışında yetersiz olduğu; ders malzemesi, internet alt yapısı, sınıf içi araç ve gereçleri gibi gereksinimlerde sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bu sorun, yine kurum içinde veya öğreticinin kendisi tarafından çözülmeye çalışılmaktadır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için Kazakistan'da görevli Türkçe öğreticilerine, Kazakistan'daki eğitim kurumu yöneticilerinin bakış açısı genelde olumludur. Bu durumun başlıca nedenleri arasında Kazakistanlı idarecilerin genelini eğitimi Türkiye'de alması gelmektedir. Bu durumun, idarecilerin Türk dili ve kültürünün öğretimi ve aktarımına bakış açısında ayırt edici bir özellik olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin genellikle Türkçe öğretimine bakış açısı olumludur. Türkçe dersine ve Türk kültürüne özellikle popüler kültür araçlarının sosyal medya etkisiyle olumlu etkisi bulunmaktadır. Türk dizileri, şarkıları, filmleri Türkçe öğreticilerinin Kazakistan'daki önemli yardımcılarından.

Türkçe öğretiminin Kazakistan'da ölçme ve değerlendirme sürecinde önemli sorunlarının olduğu görülmektedir. Yalnızca "geçme/kalma" ve "sertifika" gibi sonuç odaklı değerlendirme yaklaşımı bölgedeki Türkçe öğretiminin problemleri arasındadır.

Genel olarak birtakım bürokratik engellemelerin söz konusu olduğu ve bürokratik işlemlerin yavaş ilerlediği görülmektedir. Bu durum, Türkçe öğretiminde kurum ve öğreticilerin ihtiyaç ve isteklerinin hızlı bir şekilde yerine getirilememesine neden olmaktadır.

Türkçe öğretiminin Kazakistan'da başarılı bir şekilde sürdürülmesi ve geliştirilmesi için Türkiye'deki devlet kurumlarının yatırımlarını hızlandırdığı ve öğretici ataması başta olmak üzere kültür, eğitim ve ticari yatırımlara önem verdiği görülmektedir.

Tartışma

Aynı dil ailesine mensup olmasına ve ses, kelime, şekil, cümle ve anlam yapısındaki çeşitli ortaklık ve benzerliklere rağmen Kazakça konuşurları, Türkiye Türkçesi öğretiminde birtakım zorluklar yaşamaktadır (Kumsar ve Kaplankıran, 2016). Çalışma verilerinden de görüleceği üzere Kazakistan'da Türkçe öğretiminin yaşadığı sorunların en başında ders kitapları ile yardımcı materyal yetersizliği gelmektedir. Öte yandan Kazakistanlı Türkçe öğrencilerinin %90'ı dinleme-anlama, %92'si sözlü anlatım, %86'sı okuma-anlama ve %92'si yazılı anlatım becerilerinde sorunlar yaşamaktadır (Güngör,

2018: 1881). Bu sorunları en aza indirmek için eğitim müfredatı, öğretici yeterlilikleri, ders malzemeleri, öğrenci beklentileri gibi başlıca konuların ele alınması gerekmektedir.

Kazakistan'da yabancı dil eğitimi; örgün eğitim kurumlarında zorunlu olarak ilköğretim okullarında 4. sınıftan, bir kısım okulların seçilmiş sınıflarında deney grubu ile 1. sınıftan itibaren zorunlu olarak verilmektedir. Türkiye Türkçesi, Kazakistan'ın eğitim-öğretim müfredatında yabancı dil olarak kabul edilmektedir. Kazakistan'daki üniversitelerin aldığı ders müfredat kararlarına göre ders saatleri 2001-2010 yılları arasında haftalık 10 saat iken 2011-2012 yılından itibaren haftalık 5 saate düşürülmüştür (Turumbetova, 2013). Kazakistan'daki üniversitelerde Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar genellikle müfredat ve araç-gereç kaynaklıdır. Bunun yanı sıra Kazakistan'da Türkçe öğretimi veren kurumların öğretici kadrosunun %70'i Türkiye'de öğrenim görmüş öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Ancak yoğun ders programı dil öğretiminde sorun oluşturmaktadır. Kazakistan'da Türkçe öğretimini verimli ve etkin bir hâle getirmek için; öğrencilere ve hedef kitleye uygun olarak ihtiyaçlara yanıt verebilecek bir eğitim-öğretim programı, seviyelere uygun kurumsal ve ihtiyaca yönelik ders malzemeleri, kültürel öğelerin aktarıldığı ders içerikleri ve öğrenci-öğretici iletişiminin sağlanması gerekmektedir (Turumbetova, 2013).

Kazakistan'da yürütülen Türkçe öğretimindeki sorunlardan birisi de öğretici yeterlilikleri ile dil hâkimiyeti olduğu görülmektedir. Kazakistan'da Türkçe öğretici kadrolarının yoğun ders programı ile karşılaşması, öğrenci ile ilişkisini sınırlı seviyede tutmaktadır. Hâlbuki dil öğretiminde öğretici-öğrenci arasındaki bütünleşme son derece önemlidir. Dewey'in öğrenme yaklaşımına göre sınıf kültüründe öğretmenler ve öğrenciler soyut varlıklar değildir. Bunun yanı sıra dil öğrenmede inançlar ve deneyim bağlam temelli olduğu için önemli bir yere sahiptir. Öğreticilerin ve öğrencilerin dil öğrenme ve öğretme deneyimleri öğrenme inançlarını etkiler. Öğrencilerin ve öğreticilerin dil öğrenme ve dil öğretme inanışları arasındaki uyum benzer olursa etkili bir dil öğretimi süreci gerçekleşir. "Öğretme ve öğrenme, deneyimin yeniden yapılandırılmasının sürekli süreçleridir" (Barcelos, 2000: 17). Deneyim ise zihinsel bir durum değil, etkileşim ve uyumdur. Bireylerin bulunduğu çevreye adaptasyonunu sağlar. Bunun yanı sıra yabancı dil öğretiminde olduğu gibi Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde öğrenci bilişi ve inanışı; hata geri bildirim, motivasyon, özgün ve etkili ders materyali kullanımı konusunda ortak inançlara sahiptir (Kuşçu, 2014:119).

Yabancı dil öğretimi aynı zamanda bir kültür aktarımı olması nedeniyle, Türk kültürünün sözlüksel ve davranışsal öğelerinin yabancılara Türkçe öğretiminde ölçünlü bir program dâhilinde sunulması önemlidir. Dil ve kültür öğrenmek, birbirine bağımlı ve özdeş süreçler olduğu için, kültür aktarımının olmadığı bir dil öğretim sürecinin başarılı olması mümkün değildir (Şimşek ve Dünder, 2015: 896). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde amaç, sadece birtakım kelimeleri öğretmek değil aynı zamanda öğrenciye Türk kültürünü öğretim programında belirlenen ölçütlere göre aktarmak, kültürler arası yaklaşım kavramına göre hangi kültürel unsurun aktarımını yapılacağına dikkat etmektir (İşcan, 2017). Her dil, kendi kuralları çerçevesinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık olarak konuşurun iç ve dış dünyası arasında köprü görevi görür. Bu vesileyle kuşaklar arası aktarılabilen ve toplumun farklı özelliklerini yansıtan sosyal faaliyetler bütünüdür. Dil, kültürü de koruyan ve taşıyan bir varlıktır

(Haldan ve Pekbak, 2019). Yabancı dil öğretiminde kültür bağlamının amaçları arasında dilin konuşulduğu ülke ve toplum medeniyetini anlamakla birlikte; gelenek, etnik yapı ve diğer kültür yapılarına karşı farkındalığa ve anlayışa sahip olmak, öğrencinin hedef kültür ve kendi kültürü arasında bağlantı kurarak dünya görüşünü geliştirmek, yani kültürel farkındalık oluşturmak gibi hususlar yer almaktadır (Özışık, 2014). Ortak kültür mirasına rağmen Kazakistan'da Türkçe öğretimi, Türk kültür aktarımını da kapsamaktadır ve Kazakistan'daki eğitim müfredatı ile öğretmenler bu durum dikkate alınarak şekillendirilmelidir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken kavramların başında kültürlerarası iletişimsel edinç gelmektedir. İletişim boyutunda kültürlerarası öğeler içeren bir dil öğretimi, hedef dilde etkili ve uygun bir biçimde iletişim kurma becerisini kapsar. Kültürlerarası edinç, kültürlerarası duyarlılık boyutunu da beraberinde getirmekte ve dil öğretim sürecinde öğrencinin hedef kültür farkındalığına sahip olması ve bunu deneyimlemesi gerekmektedir (Gökmen, 2005). Türkçenin öğretiminde görevli öğretmenlerin, benzer kültür öğeleri buldursa da Kazakistan'da Türkçe öğretiminde kültürlerarası iletişim bilincine sahip olması gerekmektedir. Çok kültürlü ülkelerin meydana gelebilecek toplumsal olaylardaki çözüm biçimleri, kendi rejimi, toplumsal yapısı ve tarihi olayların özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Dil ve kültürün otonom yapısını üniter devlet içerisinde uygulayan Fransa, İtalya, ABD gibi ülkelerin yanı sıra toprağa bağlı özerklik ve eyalet sistemi uygulayan İspanya ve İngiltere örneği de bulunmaktadır. Bunlarla beraber İsviçre, Belçika gibi federasyon sistemi ve kültürel özümleme formülü ile yönetilen Türkiye ve Fas gibi ülkeler bulunmaktadır (Çoban, 2004). Kazakistan ise geniş toprak yapısı ve bünyesindeki pek çok farklı etnik grubu bir arada bulundurmasıyla dil ve kültür politikalarında özümleme formülünü benimsemektedir. Bu yaklaşım, Türkiye Türkçesinin Kazakistan'da mevcut durumuna göre çok daha geniş alanlarda yaygınlaşmasını olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Yabancılar Türkçe öğretiminde, Türk soylu öğrencilere olduğu gibi dil-kültür yaklaşımları olan doğal yöntem, dil bilgisi çeviri yöntemi, doğrudan yöntem, işitsel dilsel yöntem ve görsel işitsel yöntem türleri kullanılabilir. Kültürlerarası iletişim becerisinin edinimi sürecinde, çok kültürlülük noktasına da dikkat çekerek, hedef dilin kültürel bağlama dayalı kullanımından örnekler sunan etkinliklere ve materyallere yer verilmelidir (Günday ve Aycan, 2018). Kazakistan'da Türkçe öğretiminin karşılaştığı sorunlardan biri de ders malzemeleri sorunu bu unsurlar dikkate alınmadığı için uzun yıllardır çözülememektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarımı olarak kullanılabilen ders materyalleri; okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerine yönelik olarak öğretici tarafından otantik malzemeler şeklinde tasarlanabilir. Özellikle Türk soylu öğrencilere kültür aktarımında metin çalışmaları tercih edilebilir. Metin çalışmalarının yararlı olabilmesi için tercih edilen metinlerin öğrenciyi üretmeye yönlendirmesi, öğrendiği dil ile ilgili düşündürmesi ve araştırmaya yönlendirmesi önemlidir (Kalfa, 2013). Türk dünyasından olan öğrenciler için sözlü ve yazılı kültür unsurları ortak tarih ve kültür mirasından da yararlanarak kullanılabilir. Bunun yanı sıra dil öğrenmek, yalnızca dış uyarıcılara tepki vermek değil zihinsel bir süreç olarak görülebilir. Buna göre dil öğrenme süreci bilişsel işlemlerin yaratıcılığını geliştiren ve gerektiren bir süreçtir (Türker, 2014).

Öneriler

Kazakistan'da Türkçe öğretimi için kullanılan ve Türkçe öğretimi kurumları tarafından hazırlanan ders malzemelerinin, Türk soylu öğrenciler için uygun olmadığı bu nedenle Kazakistan'ı da kapsayan ve Türk cumhuriyetlerinde Türkçe öğretimi için özel olarak hazırlanan eğitim-öğretim programının, ders içerik ve malzemelerinin hazırlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkçe öğretmenleri arasında iş birliği ve iletişimin zayıf olduğu görülmektedir. Bu hususta, yurt dışına Türkçe öğreticisi ataması ve görevlendirmesi yapan devlet kurumları ve üniversitelerin öğretmenler arasında iş birliği ve iletişimi kuvvetlendirmesi için ortak veri tabanları ve organizasyonlar gibi faaliyetlerde bulunması önemli olabilir. Ayrıca Kazakistan'da görev yapan Türkçe öğretmenlerinin ders malzemesi sorunu başta olmak üzere Türk soylu öğrenciler için özellikle hedef kitleye yönelik hazırlanan ders programı ihtiyacı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ders saati yükü, müfredat sorunu, teknik sorunlar ve sınav uygulamaları bölgedeki Türkçe öğretiminin kurumsal ve bilimsel hâle getirilmesindeki en önemli engellerdir. Bu sorunların çözülmesi için Türk ve Kazak kurumlarının ortaklaşa, modern dil öğretim ve yöntemlerine uygun, liyakat temelli ve öğretici ihtiyaçlarını dikkate alan eğitim politikaları belirlemesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %60, 2. Yazar: %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Kazakistan Örneğinde Türkçe Öğreticilerinin Genel Durumu: Sorunlar, Beklentiler ve Öneriler" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368 – 388.
- Barcelos, A. M. F. (2000). *Understanding teachers' and students' language learning beliefs in experience: A deweyan approach (John Dewey)*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of Alabama, Tuscaloosa.
- Barın, E. (2004). Yabancılara Türkçe öğretiminde ilkeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, HÜTAD, (1), 19-20.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/turkiyat/issue/16660/329608>
- Baskın, S. & Toyran, M. (2021). Yurt dışında yaşayan Türkler ve Türkçe eğitimi: İngiltere örneği (genel durum, sorunlar ve öneriler). *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(4). 1128-1150.

- Baş, T. & Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri (3.baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan günümüze yabancılara Türkçe öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. Sayı: 1/4.*, 107-133.
- Bowling, A. (2002). *Research methods in health: Investigating health and health services*. Philadelphia, PA: McGraw-Hill House.
- Creswell, J.W. (2017). *Araştırma deseni – nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları (3.Baskı)*. Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Çetin, İ. (2016). *Nitel içerik analizi: Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri*. (M. Yaşar Özden, Levent Durdu, Ed.) Anı Yayıncılık.
- Çoban, S. (2004). *Kültürlerarası iletişim, dil ve yabancı dil olarak Türkçe*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Çokluk, Ö., Yılmaz, K. & Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim, 4(1)*, 95-107.
- Gedik, N. (2016). *Olgubilim (fenomenoloji). eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri*. (M. Yaşar Özden, Levent Durdu, Ed.) Anı Yayıncılık.
- Gökmen, M. E. (2005). Yabancı dil öğretiminde kültürlerarası iletişimsel edinç. *Dil Dergisi (128)*, 69-78
- Gülcan, C. (2021). Nitel bir veri toplama aracı: odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi Cilt:4 Sayı:2.*, 94-109.
- Günday, R. & Aycan, A. (2018). Yabancı dil öğreniminde kültürlerarası iletişim becerisi edinimi. *International Journal of Languages Education and Teaching. Vol:6, Issue 3*, 533-545.
- Güngör, A. (2018). Kazakistan'da Türkçe öğretiminin dünü, bugünü ve yarını. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/3*, 1873-1883.
- Haldan, A. & Pekbak S. (2019). Kültürlerarası iletişimsel yetinin yabancı dil öğrenimindeki yeri. *Turkish Academic Research Review, Cilt 4, Sayı 2*, 259-266.
- Hekimoğlu, V. S. F. (2018). Türkiye ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında eğitim alanında ilişkiler. *Uluslararası Sosyo-Ekonomik Araştırmaları ve Kalkınma Kongresi Bildiri Kitabı, 27-28 Eylül 2018 Bitlis-Türkiye*. 260-271.
- İşcan, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarım aracı olarak filmlerden yararlanma. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* , (58) , 437-452.
- Kalfa, M. (2013). Yabancılara Türkçe öğretiminde sözlü kültür unsurlarının kullanımı. *Milli Folklor Dergisi, 12(97)*, 167 - 177.
- Krueger, R.A. (1994). *Focus groups: a practical guide for applied research*. London:SAGE.
- Kumsar, E. & Kaplankıran, İ. (2016). Kazakların Türkiye Türkçesi öğreniminde yaptıkları yanlışlıklar ve bu yanlışlıkların düzeltilmesine yönelik öneriler. *Diyalektolog, S.12*, 81-103.
- Kuşçu, S. (2014). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde öğretmen bilişi ve öğrenci inanışları. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi. Yaz (1)* 111-120.

- Miles, M. B. & Huberman, M. A. (2019). *Nitel veri analizi*. (Sadegül Akbaba Altun – Ali Ersoy, Ed.) 3. Baskı. Pegem Akademi.
- Miles, Matthew B., Huberman, M. A., & Saldana, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. Arizona State University - Third edition. California: SAGE Publications.
- Özışık, C. (2004). *Yabancı dil öğretiminde kültürel farkındalık: New Headway ders kitaplarının kültür aktarımı açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Bilim Dalı.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. 3rd. Sage Publications.
- Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA:Sage.
- Şimşek, R. M. & Dündar, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarının kültürel içeriğinin üç çevre modeline göre çözümlenmesi. *Turkish Studies*. 10/3. 891-906. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7882>.
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-182.
- Turumbetova, J. (2013). Kazakistan'da üniversitelerde türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe". 14-16 Kasım 2013. Tiran/Arnavutluk. Bildiri Kitabı 1. Cilt. s.190-195.*
- Türker, F. M. (2014). Yabancı dil eğitiminde web tabanlı uzaktan Türkçe öğretim yöntemleri. *Route Educational and Social Science Journal*. 1(2), 89-89
- Yıldırım, A., & Şimşek H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, D. O. (2015). Türkiye Türkçesi öğrenen Kazakistanlıların karşılaştıkları sorunlar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 257-277. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16978/177462>
- Yiğit, M. (2017). *Kültürel etkileşim bağlamında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi "Arnavutlukta kültürel etkileşim desenleriyle"* Hiperyayın, İstanbul.
- Yunus Emre Enstitüsü (2022, Mart). *Kazakistan'da "Yunus Emre Seçkisi" kitabının Kazakça çevirisi törenle tanıtıldı*. Yunus Emre Enstitüsü. <https://www.yee.org.tr/tr/haber/kazakistanda-yunus-emre-seckisi-kitabinin-kazakca-cevirisi-torenle-tanitildi>
- Yurt Dışı Türkler Birliği (2021, Kasım). *YTB'den Türk konseyi üye ülkelerine yönelik önemli projeler*. <https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytbden-turk-konseyi-uye-ulkelerine-yonelik-onemli-projeler>

Extended Abstract

The aim of this study is to have information about the problems, expectations, suggestions and needs of Turkish teachers working in Kazakhstan in the 2021-2022 academic year. In the context of the problems, opinions, suggestions and expectations of Turkish teachers working in Kazakhstan, primary and secondary research questions were determined primarily within the framework of the educational environment and tools and the

general view of learners and institutions toward Turkish and Turkish culture. The research questions are as follows:

1. Questions about the educational environment and tools:

- a) What are the main and auxiliary course materials used for Turkish education in Kazakhstan? What is the adequacy of course materials, educational environment and opportunities?
- b) What are the administrators' and instructors' perspectives and effects in the educational environment on teaching Turkish?

2. Questions about learners' perspectives on Turkish and Turkish culture:

- a) What is the perspective, motivation, interest and attitude of people learning Turkish in Kazakhstan towards Turkish lessons and culture?
- b) What are the expectations of learners from Turkish teachers and Turkish lessons?

3. Questions regarding the transfer of Turkish and Turkish culture in Kazakhstan:

- a) What are the main, general and most important problems of teaching Turkish in Kazakhstan?
- b) How is the communication and cooperation between Turkish teachers in Kazakhstan?
- c) What is the perspective of educational institutions in Kazakhstan on teaching Turkish and Turkish culture?
- d) What should be done to improve Turkish and Turkish culture teaching in Kazakhstan?

This study was designed with phenomenology, one of the qualitative research methods, and the data obtained by using focus group interviews and document review, one of the qualitative data collection methods, were interpreted with content analysis, one of the qualitative data analysis types. In this study, focus group interview was preferred as the main data collection method. Focus group interviews are discussion interviews planned to obtain information about the thoughts, suggestions, complaints, opinions and perceptions of the determined sample about a predetermined research topic and problem. In order to understand all of the research data in a holistic way, certain dimensions were concentrated in the data. According to the analysis, themes and categories were brought together in a hierarchical manner.

The main points that emerged according to the opinions, suggestions and problems of the participants who worked as Turkish teachers in Kazakhstan as a result of the focus group meeting are as follows:

Turkish teachers in Kazakhstan generally have a problem with course materials. In order to solve this problem, the instructors individually prepare original materials, and in some cases, create their own curriculum and methods.

The existing educational environment and tools for teaching Turkish are insufficient except for the big and developed cities of Kazakhstan (Almaty, Astana); It is seen that there are problems in requirements such as course materials, internet infrastructure, classroom tools and equipment.

The course materials used for teaching Turkish in Kazakhstan and prepared by Turkish teaching institutions are not suitable for students of Turkish descent.

The point of view of the administrators of educational institutions in Kazakhstan is generally positive toward Turkish teachers working in Kazakhstan for teaching Turkish as a foreign language.

Students generally have a positive attitude towards teaching Turkish. Especially popular cultural tools have a positive effect on Turkish lessons and Turkish culture with the effect of social media. Turkish TV series, songs and movies are important assistants of Turkish teachers in Kazakhstan.

Uzaktan Eğitim Sürecinde İşitme Engelli Öğrencilere Matematik Öğretimi İle İlgili Öğretmen Görüşleri: Türkiye- Romanya Örneği¹

Teachers' Views on Teaching Mathematics to Hearing Impaired Students in the Distance Education: A qualitative study in Turkey & Romania

Davut ATIŞ²

Emine Şenay DOĞANER³

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 08.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 13.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100772

Atf / Citation: : Atış, D. & Doğaner, E. Ş., (2022). “Uzaktan Eğitim Sürecinde İşitme Engelli Öğrencilere Matematik Öğretimi İle İlgili Öğretmen Görüşleri: Türkiye- Romanya Örneği” ODÜSOBİAD 12 (3), 1845-1866 Doi: 10.48146/odusobiad.1100772

Öz

Covid 19 salgını sebebiyle uzun süre yaşanan kısıtlamalar sonucu yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçilmiştir. Uzaktan eğitimde ders içeriklerinde, öğretim materyallerinde ve ölçme değerlendirme işlemlerinde birtakım farklılıklara gidilmiş ve sürecin sağlıklı yönetilmesine çalışılmıştır. Ancak bu çalışmaların pek çoğunun işitme engelli gibi özel eğitim gereksinimli öğrencileri kapsamadığı görülmüştür. Bu araştırmanın amacı, uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi ile ilgili öğretmen görüşlerinin incelenmesidir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre desenlenmiştir. Çalışma grubunu Türkiye ve Romanya’da görev yapan 17 öğretmen oluşturmuştur. Ölçüt örneklem yöntemi ile seçilen öğretmenlerden yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığı ile veriler toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucu elde edilen verilerde ise; uzaktan öğretim araçlarının zorunluluktan ziyade çağın gerekliliği olarak görüldüğü ancak birtakım alt yapı eksikliklerin bulunduğu, dijital materyallerin motivasyonu arttırdığı, uzaktan ölçme değerlendirme uygulamalarının öğrencilerde strese neden olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, Matematik derslerinin öğrencilerin engel gruplarına uygun şekilde planlanması, hazırlanacak ders materyallerinin işitme engellilere uygun olacak şekilde işaret dili ve alt yazı destekli olarak hazırlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel eğitim, uzaktan eğitim, işitme engelli öğrenciler, matematik öğretimi, durum çalışması

¹Bu araştırma, 2020-1-TR01-KA226-SCH-098211 proje numaralı Erasmus+ projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Eskişehir Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nün 05.04.2022 tarih ve 47189275 sayılı izin yazısı.

² İngilizce Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, Konya, E-mail: kutlu_senay@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8475-5405

³ Sorumlu yazar: Dr., Eskişehir İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Eskişehir, E-mail: davutatis@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8503-4426

Abstract

As a result of the long-term restrictions due to the Covid 19 epidemic, face-to-face education has been switched to distance education. In distance education, some differences have been made in the course contents, teaching materials, and measurement and evaluation processes, and the process has been tried to be appropriately managed. However, it was found that most of these studies did not include students with special education needs, such as the deaf and hard of hearing. Therefore, this research examines teachers' opinions about teaching mathematics to deaf and hard-of-hearing students in the distance education period. The study was designed according to the case study, one of the qualitative research methods. The study group consisted of 17 teachers working in Turkey and Romania. Data were collected through semi-structured interview forms from teachers selected by criterion sampling and subjected to content analysis. In the data obtained from the analysis, distance education tools are seen as a necessity of age rather than a necessity. Nonetheless, some infrastructure deficiencies, digital materials increase motivation, and distance measurement and evaluation applications cause stress in students. In light of the findings, it is recommended to plan the Mathematics lessons according to the disability groups of the students and prepare the course materials with sign language and subtitles in a way suitable for the hearing impaired.

Keywords: *Special education, distance education, deaf and hard of hearing students, mathematics teaching, case study*

Giriş

2019 yılının Aralık ayında Çin'de g¼r¼len Covid-19 salgını, hızla t¼m ¼lkelere yayılarak d¼nyayı etkisi altına almıştır. G¼n¼m¼zde de etkisi çeşitli varyantlarla devam eden vir¼s, sosyal hayat başta olmak üzere ekonomi, sağlık, siyasi ve eğitim gibi pek çok sekt¼r¼ etkileyerek bir takım kısıtlamalara neden olmuştur. Vir¼s¼n dolaŐımını durdurmak amacıyla ¼lkeler uçuş yasakları, karantina, sıkıy¼netim gibi farklı kararlar almışlardır. T¼rkiye d¼hil olmak üzere 195 ¼lkedeki kamu sekt¼r¼leri kapatılmış okullarda eğitim ¼đretime ara verilmiştir. D¼nya genelinde 188 ¼lkede 1,5 milyardan fazla ¼đrenci ve 63 milyon eğitimci bu durumdan etkilenmiştir (UNESCO, 2020). Koronavir¼s salgını eğitimi ¼nemli ¼l¼de etkilerken bu kriz durumu, t¼m d¼nya eğitim sistemlerinde radikal bir değişim fırsatını ortaya çıkarmıştır. G¼nl¼k yaŐantımızın her alanında dijital d¼n¼Ő¼m s¼recinin yaşandığı salgın d¼neminde eğitimde de g¼ncel eğitim teknolojilerinin kullanımı ivme kazanmıştır. Bu bağlamda T¼rkiye'nin teknolojik değişim ve d¼n¼Ő¼m konusunda FATİH projesi deneyimi mevcuttur. Bu değişikliklerin amacına ulaşabilmesi için bazı koşulların sağlanması gereklidir. Bu koşullar; nicelik ve nitelik olarak iyi yetişmiş ¼đretmen varlığı, internet, bilgisayar/tablet, yazılım, ¼đretim ve ¼đrenme materyalleri gibi konularda alt yapı kapasitesinin artırılması, yeniliklerin uygulanabilmesi için gerçekçi hedefler belirlenmesi, uygulamanın izlenmesi, araştırma kapasitesinin olması ve farklı ¼lkelerin eğitim deneyimlerinden yararlanmak için uluslararası iŐbirliđinin olmasıdır (Aypay ve ¼zdemir, 2021).

COVID 19 salgının eğitimde açacağı tahribatları en aza indirmek adına eğitim uygulamalarında bazı acil zorunlu değişikliklere gidilmiş ve geleneksel olarak yapılan y¼z y¼ze eğitimin yerine uzaktan

eğitime geçilmiştir (Al Lily, Ismail, Abunasser ve Alqahtani, 2020). UNICEF (2020) ve OECD (2020) ülkelerin eğitim kurumlarının, çocukların bu salgından fazla etkilenmemeleri için; ilkokul, ortaokul ve lise kademelerine yönelik sanal ortamda zenginleştirilmiş materyaller ile öğretimi desteklemelerini, öğretmenlerin ise öğrencileri günlük veya haftalık uzaktan eğitim ile eğitime devam etmelerini önermiştir. Bu sayede öğrencilerin öğrenme kayıplarını en aza indirmenin yanında virüsün bulaşıcı etkisini de kontrol altına alma amaçlanmıştır (Gören, Gök, Yalçın, Göregen ve Çalışkan, 2020).

Salgın nedeniyle okulların kapatılmasının ardından eğitim öğretimin devamı için tüm kademelerde uzaktan eğitim uygulamasına geçilmiştir. Uzaktan eğitim çeşitli kanallar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye uzaktan eğitimi zoom gibi canlı derslerin yanı sıra EBA (Eğitim Bilişim Ağı) ve TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda EBA TV her kademedeki farklı ders seçenekleri ile 18 milyon öğrenciye ulaşmayı hedeflemiştir. Çalışmalar sonucu ise 1600'den fazla ders ve 20 binin üzerinde etkileşimli içerik geliştirilmiş ve öğrencilere sunulmuştur (MEB, 2020). Sunulan farklı seçeneklerle internet ve bilgisayar erişim olmayan öğrencilere erişim sağlanmıştır. Ancak normal gelişim gösteren öğrencilere sunulan seçenekler böylesine çeşitlendirilmişken özel gereksinimi olan öğrenciler için eğitim uygulamalarının ise aynı oranda alternatiflerin olmadığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar EBA TV içeriklerinin 200'e yakını sesli betimleme ile diğer tüm dersler ise işaret diline Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çevrilmesi ve özel gereksinimli öğrencilere ve onların ailelerine yönelik "özelim evimdeyim" uygulaması bulunmaktadır (Özer, 2020). Normal gelişim gösteren öğrencilere sunulan bu alternatiflerin, işitme engelli öğrencilere ve farklı özel gereksinimli öğrencilere yönelik olarak da sunulması gerekmektedir.

Çeşitli derecelerde işitme duyusunda veya işitme sinirinde meydana gelen bir kayıp türüne sahip bireyler işitme engelli olarak tanılanmaktadır. İşitme kaybı, türü ve derecesine göre bireyin sesleri işitmesini kısmen veya tamamen engelleyebilir. Sesleri duymakta ortaya çıkan bu durum başta dil gelişimi olmak üzere farklı gelişim alanında gecikmelere neden olabilir. TÜİK 2015 verilerine göre Türkiye'de 836 bin işitme engelli birey bulunmaktadır. Avrupa genelinde ise 51 milyon kişinin işitme engelli olduğu bilinmektedir. Nüfusun böylesine büyük olması sunulacak hizmetlerin de çeşitlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Bekar, Uzuner ve Çolaklıoğlu, 2021; Ekim & Ocakçı, 2012; Tüfekçioğlu, 2003; Yıldız, Yıldız ve Bozyer, 2018).

İşitme engelli öğrenciler dil ve iletişim becerilerindeki sınırlılıklar nedeniyle günlük, akademik ve sosyal yaşamlarında sorunlar yaşamaktadırlar. İşitme engelli veya işitme güçlüğü çeken öğrenciler, matematiksel kavramları işiten yaşlılarıyla aynı sıra ve tarzda öğrenebilmelerine rağmen, bu öğrencilerin çoğunun, matematikte işiten yaşlılarının yaklaşık üç yıllık gerisinde oldukları gözlemlenmektedir (Brun, 2018; Meadow, 1980). COVID-19 salgın sürecinde eğitsel ortam farklılığı nedeniyle var olan sorunlarının üzerine yenileri eklenmiştir. Salgın süresinde gerçekleştirilen uzaktan eğitim öğrencilerde virüs kaynaklı kaygının yanında akademik zorluklara da neden olduğu bilinmektedir (Rapanta, Botturi, Goodyear, Guardia ve Koole, 2020). Matematik dersi işitme engelli öğrencilerin yaşadıkları akademik zorluklardan biridir (Tanrıdiler, 2013). Halihazırda yaşanan bu

sorunlar uzaktan eğitimde de devam etmiştir. Matematik dersi özelinde yaşanan sorunlar uzaktan eğitim sürecinde daha sancılı bir hal almıştır.

Yapılan çalışmalar öğretmenlerin işitme engellilere matematik öğretiminde kullandıkları yöntem ve tekniklerin sınırlı olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin işitme engellilere matematik öğretirken kullandıkları öğretim yöntemlerinden en çok tercih ettiklerinin drama, eşleştirme, modelleme ve gösteri (göster ve yap) olduğu görülmektedir. Öğretmenler, görsel ve işitsel materyallerin etkili öğretim yöntem ve tekniklerini güzel bir şekilde tamamladığını düşünürken, bu görsel materyallere erişimde zorluklar yaşamaktadırlar. Bu nedenle, işitme engellilerin öğretimi için materyallerin kullanılmasına ihtiyaç vardır ve bu materyaller bu öğrenciler için öğrenme çıktıları ve öğretim etkinliğini iyileştirme potansiyeline sahiptir (Sarı ve Pürşün, 2018). İşitme engellilere matematik öğretimi üzerine kullanılabilecek bir diğer yöntem grafik sembollerle oluşturulmuş öğrenme ortamlarının kullanılmasıdır. Grafik sembollerin işitme engelli bireylerin sınıf ortamlarına öğrenme materyali olarak dâhil edilebileceği, grafiklerin işitme engelli bireyler tarafından öğrenilebildiği ve ilgi çekici oldukları ortaya konulmuştur (Karal, Şılbır, Bahçekapılı ve Atasoy, 2015). Araştırmaların ortaya koyduğu bir diğer konu da sağır ve işitme güçlüğü çeken öğrencilerin, bir şey izlerken ya da bir dersi takip ederken söylenen her şeyi okuyabilmek ve tam erişim sağlayabilmek ve ayrıca dil öğrenme çabaları uğruna kelimesi kelimesine altyazıları benimsemeyi tercih etmektedir (Abacı, 2018). İşitme engellilere materyal hazırlanırken ya da uzaktan eğitimde ders videoları hazırlanırken bu durumun göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde matematik öğretimine ilişkin teknoloji ve dış faktör kaynaklı zorluklar yaşadıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin bu zorlukların üstesinden gelebilmek için öğretici tedbirleri kapsamında teknolojiyi takip etme ve kullanma, doküman/materyal eksikliğini giderme, öğrencinin aktif katılımını sağlama, ders süresini etkin kullanma ve iletişim yollarını artırma şeklinde önlemler aldıkları görülmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük ve kırsal bölgelerde görev yapan öğretmenler ile kent merkezinde görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlara bağlı olarak aldıkları tedbirlerin farklılaştığını söylemek olanaklıdır. Bu durum, eğitimde fırsat eşitsizliğinin uzaktan eğitim sürecine yansımaları olarak değerlendirilebilir (Baki ve Çelik, 2021).

Günlük yaşam problemlerini çözmede ve meslek seçiminde önemli bir yeri olan matematik dersi, çağdaş eğitim anlayışı gereği ayırım gözetmeksizin her öğrencinin akademik yaşantısında önemli bir yere sahiptir. İşitme engelli bireylere uygun nitelikte olacak şekilde eğitim ortamları düzenlenir ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirilirse işiten akranları gibi matematiği kullanarak toplumda bağımsız bireyler olarak var olabilirler (Tanrıdiler, 2013). Sorunların çözümü için ise uzaktan eğitim öğretim sürecinde yaşanan sorunların betimlenmesi geliştirilecek çözüm stratejileri için oldukça önemlidir. Alanyazın taramasında işitme engelli öğrencilerin matematik dersi özelinde uzaktan eğitimi nasıl gerçekleştirdiklerine dair sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Bunun yanında Türkiye ve Romanya olmak üzere iki farklı ülkede görev yapan öğretmen görüşlerinin araştırmaya dâhil edilmesi araştırma konusunu uluslararası bir boyuta taşımaktadır.

Konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde özellikle COVID 19 salgınında işitme engelli öğrencilere uygulanan uzaktan eğitim çalışmalarında alt yapı ve görsel materyallere ilişkin sorunlara dikkat çekildiği görülmüştür. Kotwal, Chauhan, & Ghosh (2022), ulaşılabilirlik, zorluklar ve fırsatlar bağlamında yaptıkları çalışmada bu dönemle ilgili öğrencilerin genelde iyimser olduklarını ancak öğrencilerin internet bağlantı sorunlarına ve akıllı telefonlarla bağlantıdaki yaşanan güçlükler dikkat çektikleri görülmüştür. Ayrıca öğretmenler bu dönemde aile desteğinin yetersiz olmasının yaşanan en önemli güçlüklerden olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan bir diğer çalışmada ise işitme engelli öğrencilere yönelik hazırlanan online materyallerin görsellerinin ve alt yazı desteklerinin geliştirilmesi konusuna değinilmiştir (Kim ve Kang, 2021). Başka bir çalışmada ise işitme engelli öğrencilerin uzaktan eğitim süresinde yaşadıkları olumsuzlukları en aza indirmek için teknolojilerin üst düzeyde kullanılması ve sınırlı sayıda da olsa yüz yüze eğitimin devam etmesi gerektiği önerilmiştir (Godoi, Deogenes, Silva Junior ve Costa Valentim, 2020).

Bu araştırma uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi ile ilgili öğretmen görüşlerinin incelenmesini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda salgın sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi deneyimlemiş Türkiye ve Romanya’da görev yapan öğretmenlerden veriler toplanacak ve aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- COVID 19 salgını sürecinde yapılan uzaktan eğitimde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?
- COVID 19 salgını sürecinde yapılan uzaktan eğitimde işitme engelli öğrencilere yönelik matematik dersinde materyal kullanımı ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?
- COVID 19 salgını sürecinde yapılan uzaktan eğitimde işitme engelli öğrencilerle matematik dersinin ölçme ve değerlendirme işlemleri ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Uzaktan eğitimde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi ile ilgili öğretmen görüşlerini inceleyen bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Hareketli ve değişken toplumsal yaşamı sayılara dönüştürmek yerine bireylerin fikirlerini ve bakış açılarını ortaya koyan nitel araştırmalarda motifler, temalar, ayrımlar ve bakış açıları irdelenir. Bu sayede araştırmaya dahil edilen bireyler dinamik bir bağlamın içinde konumlandırılırlar (Merriam, 2013; Neuman, 2019, s.307). Bu görüş çerçevesinde çalışma kapsamında ele alınan işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi yapan öğretmenlerin bu sürece ilişkin bakış açıları ve deneyimleri derinlemesine incelenerek açık bir şekilde ortaya konulması gerekliliği sebebiyle nitel yaklaşım araştırmanın yöntemi olarak seçilmiştir. Mevcut çalışma için, Eskişehir Valiliği’nden 05.04.2022 tarih ve 47189275 sayılı etik kurul araştırma izni alınmıştır.

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre desenlenmiştir. Bir ya da çoklu durumlara dair derinlemesine betimleme ve analiz sürecini içeren durum çalışması belirlenen durumları en iyi şekilde anlama olanağı sunar (Creswell, 2016, s.98). Bu sayede araştırmacı gerçekçi bir bakış açısıyla durumu raporlama imkanı elde eder. Bu araştırmada belirlenen özel durum COVID 19 salgını sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimidir. Öğretmenlerin sürece dair görüş ve deneyimleri analiz edilerek sunulmuştur.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2021 yılları arasında Türkiye ve Romanya’da çeşitli kademelerde görev yapan işitme engelli öğrencilerin öğretmenleri oluşturmuştur. Çalışmaya Türkiye’den 10 Romanya’dan 7 olmak üzere toplamda 17 öğretmen katılmıştır. Çalışma grubu ölçüt örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2013) ölçüt örnekleme bir dizi ölçütü karşılayan durumların çalışılmasında kullanılan bir yöntem olarak tanımlamışlardır. Bu çalışmadaki katılımcıların COVID 19 salgını sürecinde görev yapmaları, işitme engelli öğrenciler ile çalışmalarını, matematik öğretimi yapmaları ve çalışmaya katılmada gönüllü olmaları gibi bir takım ölçütleri karşılamaları dikkate alınmıştır. Öğretmenlere ait bilgiler aşağıdaki Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Hizmet yılı	Eğitim düzeyi	İşitme engelli öğrenci sayısı	Eğitim verdiği öğrenci yaş grubu
TR1	Kadın	6-10	Yüksek Lisans	4	6-8
TR2	Erkek	21-25	Yüksek Lisans	3	6-8
TR3	Kadın	25+	Lisans	3	8-10
TR4	Erkek	21-25	Lisans	5	6-8
TR5	Kadın	21-25	Lisans	6	8-10
TR6	Erkek	21-25	Lisans	7	6-8
TR7	Erkek	21-25	Lisans	7	6-8
TR8	Kadın	21-25	Lisans	6	8-10
TR9	Erkek	21-25	Lisans	5	6-8
TR10	Kadın	25+	Lisans	3	8-10
RM1	Kadın	1-5	Lisans	4	6-8
RM2	Kadın	25+	Lisans	6	6-8
RM3	Kadın	6-10	Yüksek Lisans	8	6-8
RM4	Kadın	25+	Yüksek Lisans	10	10-15

RM5	Erkek	11-15	Yüksek Lisans	12	10-15
RM6	Kadın	11-15	Yüksek Lisans	15	8-10
RM7	Erkek	1-5	Lisans	12	8-10

Bu çalışmaya toplamda 10 kadın öğretmen ve 7 erkek öğretmen katılmıştır. Ayrıca katılımcılara ait demografik bilgiler incelendiğinde 11 öğretmenin hizmet yılının 21 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir. Bu durum katılımcıların oldukça önemli bir bölümünün deneyimli öğretmenlerden oluştuğunu göstermektedir. Bu ise öğretmenlerin yüz yüze eğitim aracılığı ile ağırlıklı olarak eğitim verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Sınıfında en az 3 adet işitme engelli öğrencisi bulunan öğretmen sayısı 3 olarak belirlenmiştir. Son olarak ise sınıfında 10-15 yaş aralığına sahip öğretmen sayısı ise 2'dir ve bu iki öğretmende Romanya'dan çalışmaya dâhil olmuşlardır. Yaş aralığı küçük öğrencilerle çalışan öğretmen sayısı ise 15'tir.

Verilerin Toplanması

Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerden veri toplanabilmesi için İngilizce, Türkçe ve Rumence olmak üzere üç ayrı yarı yapılandırılmış görüş formu geliştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formlarının oluşturulmasında öncelikle ilgili alanyazın taranmıştır. Hazırlanan formlar uzman görüşüne sunulmuş ve geribildirimler ışığında son hali verilen formlar katılımcılara Google formlar aracılığı ile gönderilmiştir. Formlar gönderilemeden önce katılımcılara konu ile ilgili bilgilendirmeler yapılmış, içtenlik ve samimiyetle cevap vermeleri istenmiştir. Romanya'da görev yapan katılımcılar için de aynı süreç işlenmiş, Google formlar aracılığı ile gönderilen görüşme sorularına cevaplar yine Google formlar aracılığı ile toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkiye ve Romanya'da görev yapan öğretmenlerden elde edilen veriler araştırmanın amacı bağlamında kodlanmıştır. Kodlamalar doğrultusunda ise temalar oluşturulmuştur. Verilerin analizi aşamasında Türkiye'ye ait veriler 2 Türk araştırmacı tarafından, Romanya'ya ait veriler ise 2 Rumen araştırmacı tarafından analiz edilmiş ve daha sonra birleştirilmiştir. Analizler esnasında fikir birliğine varılncaya kadar tartışılmış ve tartışmalar sonucunda araştırmacılar arasında tutarlılık sağlanmıştır. Bu sayede araştırmanın güvenilirliğine katkı sağlanmıştır. Araştırmanın geçerliliğini sağlamak için tüm süreç ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca tüm işlem basamakları Görsel 1.'de adım adım sunulmuştur.

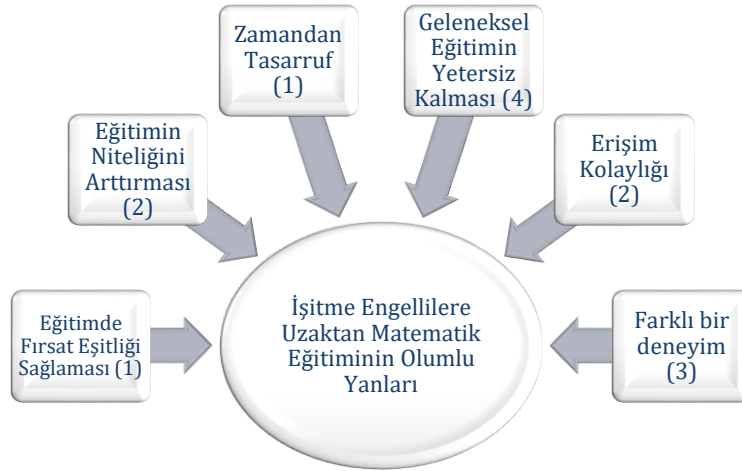
Görsel 1. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Görsel 1’de verilerin toplanması ve analiz süreci görselleştirilmiştir. Kapsamlı alanyazın taramasının ardından çalışma grubu için hazırlanan görüşme soruları uzman görüşüne sunulmuş ve ardından İngilizce’ye ve sonrasında ise Rumence’ye çevrilmiştir. Pilot görüşmeler hem Türk hem de Rumen katılımcılar ile yapılmıştır. Son hali verilen sorular araştırma ekibi tarafından çalışma grubuna uygulanmıştır. Sonrasında ise verilerin toplanmasını analiz süreci izlemiştir. Türk ve Rumen araştırmacılar online toplantıların yanında yüz yüze toplantı fırsatı da elde etmişlerdir. Bu sayede kodlama sürecinde fikir birliğine varılma daha sağlıklı ve verimli bir ortamda gerçekleşmiştir. Elde edilen veriler araştırmacılar tarafından kod ve temalara ayrılmış ve yorumlanarak sunulmuştur.

Bulgular

İşitme Engelli Öğrencilere Uzaktan Matematik Öğretiminin Genel Değerlendirmesi

Çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretiminde çeşitli sorunlarla karşılaşıldığı belirlenmiştir. Sürecin genel değerlendirilmesi yapıldığında öğretmenlerin dijital ortamda sundukları materyallerin aynı zamanda çağın gerekliliği olarak düşündükleri ve kriz durumlarında ise dijital materyal alternatiflerin olması gerektiği görüşünde oldukları ancak dijital materyallerin işitme engelli öğrencilere yönelik bir farklılaşma içermediğini belirtmişlerdir. Bununla ilgili kodlar Görsel 2’de sunulmuştur.

Görsel 2. İşitme Engellilere Uzaktan Matematik Eğitiminin Olumlu Yanları

Görsel 2’de öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda uzaktan eğitimde matematik öğretiminin olumlu yanları sunulmuştur. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlandığı ve zamandan tasarruf edildiği 1’er katılımcı, niteliğin arttırıldığını ve erişimin daha kolay olduğu 2’şer katılımcı, bu sürecin farklı bir deneyim yarattığı ise 3 katılımcı tarafından belirtmiştir. Çalışmada çağımızın şartlarında geleneksel eğitimin yetersiz kaldığı kodu ise 4 katılımcının görüşleri çerçevesinde elde edilmiştir ve en çok tekrarlanan kod bu olmuştur. Uzaktan matematik eğitiminin olumlu yanlarından biri, bu süreç geleneksel eğitimin dışına çıkılarak öğretmenlerin çağa ayak uydurma girişimleri olarak algılanmıştır. Öğretmenler geleneksel eğitim anlayışının artık yetersiz kaldığını dijital materyallerin özellikle bu engel grubundaki öğrenciler için öğretimi daha kalıcı hale getirdiğini düşünmektedirler. TR2 bu konu ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

İşitme Engelli öğrenciler açısından özellikle pandemi şartlarında yetersizliklerine uygun bir öğretim modelinin oluşturulması önemli bir zorunluluktur. Çünkü bu alanda (yani işitme engelliler için uzaktan öğretiminde) sınırlı bir öğrenci düzeyinde yine sınırlı bir deneyim ve materyal üretimi söz konusudur. Uluslararası literatür bu ihtiyacın sadece üniversite düzeyinde (ki çoğunlukla Amerika’da) karşılandığını göstermektedir. Daha küçük yaş grupları için uzaktan eğitimin en azından Matematik dersi boyutunda daha verimli ve etkili olabilmesi için böylesi bir girişim değerli bir ilk adım olarak görülmelidir.

Geleneksel eğitimin yetersiz kalması ve istenilen düzeyde başarının sağlanamaması sebebiyle TR4, TR5, TR6 da uzaktan eğitimi olumlu olarak değerlendirmişlerdir.

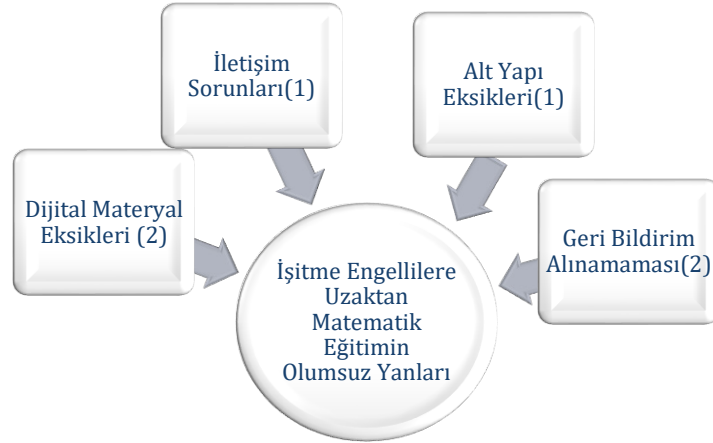
Çalışmaya katılan öğretmenlerden uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimini değerlendirmeleri istendiklerinde en sık tekrar edilen ifadelerden biri farklı bir deneyim yaşamak olduğu ortaya çıkmıştır (RM3, RM6, TR10). Meslek hayatları boyunca yüz yüze eğitim veren öğretmenler hem kendileri hem de öğrencileri için bunu rutinin dışına çıkmak olarak görmüşler ve

olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Bununla ilgili RM3 şunları söylemiştir: *“Olumlu bir süreci çünkü hem ben hem de öğrencilerim bunu yeni ve ilginç bir deneyim olarak gördük. Daha önce deneyimlemediğimiz uzaktan eğitimi deneyimledik hep beraber.”*

RM7 ve TR9 uzaktan eğitimin farklı materyaller sunmak açısından ve müfredat dışına çıkma açısından olumlu olarak ele almışlardır. RM7; *“Olumlu bir süreci bizim için, çünkü karşılaştığımız olumsuz bağlamlardan bağımsız olarak konuyu ele almayı başardık. Müfredat dışına çıktık bu sayede eğitimin niteliğini arttırdık , klasikten uzaklaşmak bizi olumlu etkiledi.”* demiştir.

TR9 ise tüm öğrencilere ulaşabildiklerinden fırsat eşitliğinin olduğundan, RM5 ve RM6 ise her yerde ve her zaman erişim olduğundan ve öğrencilere istedikleri zaman ulaşabildiklerinden erişim kolaylığının yaşanmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir.

Bu dönemde yaşanan olumsuzluklardan bahseden katılımcılara ait kodlara ve ifadelere Görsel 3’te yer verilmiştir.

Görsel 3. İşitme Engellilere Uzaktan Matematik Eğitimin Olumsuz Yanları

Görsel 3’ten anlaşılacağı üzere işitme engelli öğrenciler için uzaktan matematik eğitimi teması altında 4 kod elde edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrarlananı dijital materyal eksikliği ve öğrencilerinden geri bildirim alınamamasıdır. İletişim sorunlarından 1 katılımcı, alt yapı eksikliklerinden ise yine 1 katılımcı bahsetmiştir. Uzaktan eğitim döneminde işitme engelli öğrencilere matematik öğretiminde öğretmenler dijital materyallerin içeriklerinin güncel olmaması ve öğrenci ihtiyacını karşılamamasından bahsetmişlerdir. TR1 konu ile ilgili şunları söylemiştir; *“Dijital çağda, ve zorunlu uzaktan dönemleri düşünüldüğünde, işitme engelli öğrenciler için uzaktan eğitim içeriklerinin güncellenmesi ve onlara uygun şekilde düzenlenmesi ve yeni içerikler oluşturulması gerektiğini düşünüyorum.”*

Diğer yandan TR7 bilgisayar karşısında bir takım iletişim sorunlarının olduğu çocuğa ulaşmanın bu anlamda oldukça zor olduğundan bahsetmiştir. TR8 kodlu katılımcı da aynı sorundan bahsederken bu

soruna alt yapı eksiklerini de ilave etmiştir. Bazı çocukların evlerinde internet olmadığını olanların ise internet çekim gücünün yeterli olmadığını bundan dolayı derslerde verim alamadığını dile getirmiştir. Son olarak RM4 ve RM1 dersler esnasında geri bildirim alamadıklarını dile getirmişlerdir. RM4; “Öğretme sürecinde geri bildirim almak zordu. Neyi öğrettiğimizi anlayamadık” diyerek bu sürecin olumsuzluklarından bahsetmiştir.

Öğretmenlerin ifadeleri incelendiğinde bu dönemin özellikle hazırlıksız yakalanılması sebebiyle özel eğitim gereksinimli öğrenciler için eğitim öğretim sürecini gerçekleştirmek nispeten daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin engel durumlarına uygun ders içeriği hazırlayamamak ve anında geri bildirim alamamak daha önce bu durumu tecrübe etmeyen öğretmenler açısından bir takım güçlükler doğurmuştur.

Uzaktan Eğitimde İşitme Engelli Öğrencilere Materyal Hazırlama

Uzaktan eğitimde işitme engelli öğrencilere matematik dersi veren öğretmenleri zorlayan konulardan birisi de ders materyali hazırlama konusudur. Yüz yüze eğitimde de araştırma konularından olan bu durum uzaktan eğitimde öğrencilerin engel durumları göz önünde bulundurulduğunda incelemeye değer bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Materyal hazırlama ile ilgili kodlar ve öğretmen görüşleri Şekil 4’te sunulmuştur.

Görsel 4. İşitme Engellilere Uzaktan Matematik Eğitiminde Materyal Kullanımının Güçlü Yanları

Görsel 4’te belirtildiği üzere işitme engelli öğrenciler için uzaktan eğitimde materyal kullanımının olumlu yanları temasından 4 kod elde edilmiştir. Bunlardan en sık tekrarlananı 4 katılımcı ile eğitimin niteliğinin artırılması olmuştur. Öğretimin bireyselleştirilmesi ve öğrenci motivasyonunun artması kodu 3’er katılımcıdan elde edilmiştir. Tekrar imkânının olması 2 ve farklı seviye gruplarına hitap edebilmesi ise yine 2 katılımcıdan elde edilen kodlardır. İşitme engelli öğrencilere uzaktan matematik öğretiminde kullanılan materyallerin güçlü yanlarından bahseden TR1, TR4, TR8 kodlu öğretmenler

özellikle bu materyallerin tekrar kullanımı, kalıcı öğrenim sağlamadaki faydaları ve öğrencilerin motivasyonlarını sağlamadaki yararlarından bahsetmişlerdir. Bu anlamda TR1 şunları dile getirmiştir:

Dinleme ve dudak okuma becerileri destekleyen, görsel olarak ipucu içeren materyaller, hazırlamak daha verimli oldu. Dijital oyun araçları, görsel destekli kavram ve konu içeriklerini PowerPoint de sunu ve etkileşimli materyal haline getirerek dersi daha anlaşılır hale getirmeye çalıştım. Learningapps, Wordwall Jigsawplanet, Storyjumper, gibi araçlarda ders içerikleri etkileşimli hale getirerek olgunlaştırdım. Linklerini de öğrenciler ve aileleri e paylaşarak ihtiyaç duydukları sayıda tekrar etmelerini destekledim. Ayrıca bu araçlar eğitim öğretimi bireyselleştirmemi de kolaylaştırdı. PowerPoint sunular, dijital oyunlar ve ders içerikleri etkiliydi ve istenen sayıda tekrar imkanı sundu.

Özellikle matematik dersinde soyut kavramların somutlaştırılarak öğrenciye sunulması öğretimin niteliğinin artmasına katkı sağladığı TR2, TR6, RM1,TR10 kodlu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. TR2 görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

Materyalleri elektronik ortamda çok çeşitlendirip seviyeye göre sundum. Hazırlayıp derste sunduğum materyaller ile ilgili etkinlikleri Whatsapp grubumuz ve EBA paylaşım platformlarından öğrencilerime ilettim. Web2.0 teknolojileri, wordwall dijital eğitim kaynaklarını sınıf seviyemde kullandım. Wordwall da özellikle labirent kovalamaca, kutuyu aç, rastgele tekerlek, köstebek vurmaca, balon patlatma, gameshow testi, anagram, adam asmaca, flash kartlar öğretimde çok etkili oldu.

Aynı görüş doğrultusunda ise TR3 şunları eklemiştir:

Hazırlanan her ders materyalinin dijital ortamda kullanılabilir olması gerekliliği ortaya çıktı. İşitme Engelli öğrencilerin problem çözme becerilerini kazandırılması amaçlı Powerpoint sunumu Animasyonlu olanlar öğrenme sürecinde etkiliydi. Örnek market alışverişi, yaş ile ilgili problemler vb. konuların animasyonlu olması problemin anlaşılması boyutunda etkili oluyor. Nedeni ise işitme engellilerin okuduğunu anlamaması.

Farklı seviye gruplarına hitap eden dijital materyaller öğrencinin aynı zamanda motivasyonun artmasına da fayda sağlamıştır. RM7, "Etkileşimli çalışma sayfaları, farklı konular için videolar farklı öğrencilere hitap etmemize yardımcı oldu." Diyerek dijital materyal çeşitliliğinin sağladığı faydaya vurgu yapmıştır.

Son olarak TR7 ve TR9'a göre dijital materyaller sayesinde öğrenciler istedikleri zaman ve mekanda tekrar şansına sahip olduklarından bu durum onlar için bir avantaj haline gelmektedir. Bu sayede konunun öğrenimi ve pekiştirilmesi daha kolay olmaktadır.

Materyal kullanımı ile ilgili güçlü yönlerin yanında zayıf yönlerin bulunduğu da katılımcı öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Ancak veriler ışığında güçlü yönlerin zayıf yönlerle kıyasla daha fazla olduğu öğretmenlerin bu süreçte kullanılan dijital materyallerin öğrencinin faydasına olduğu görüşleri çoğunlukta olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin belirttikleri zayıf yönlerle ait görüşleri ve bu görüşler ışığında oluşturulan kodlar aşağıdaki Görsel 5'te sunulmuştur.

Görsel 5. İşitme Engellilere Uzaktan Matematik Eğitiminde Materyal Kullanımının Zayıf Yanları

Uzaktan eğitimde materyal kullanımının zayıf yönleri ile ilgili kodlar Şekil 5'te görselleştirilmiştir. Zayıf yanlar teması altında elde edilen tüm kodlar 1'er katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu kodlar derslerin engel grubuna göre farklılaştırılmaması, alt yazı desteği olmaması, işaret dili desteğinin olmaması ve materyal hazırlamadaki bilgi eksiklikleri olarak tespit edilmiştir. TR5'e göre materyallerde işaret dili desteğinin olmaması oldukça büyük bir dezavantajdır. TR5 bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "İşaret dilini ve materyali aynı anda kullanmak biraz zordu her şeyi yazıya dökmek aynı anda işaret yapıp materyali kullanmak gibi sıkıntılar yaşandı. Wordwall, Canva gibi uygulamaları kullanarak ritmik sayma, renk, şekil öğretimi çalışmalarını yaptım."

RM4 te aynı soruna işaret ederken aynı zamanda alt yazı desteğinin de olması gerektiğini belirtmiştir.

Materyal olarak ağırlıklı olarak normal işiten çocuklara yönelik hazırlanmış eğitim platformlarını kullandık. Ancak öğrencilerimiz açısından iletişimin en önemli bölümünü oluşturan işaret dili desteğini kullanmadık. Bu durum öğretim sürecinde yetersizlikleri beraberinde getirdi. Yine Okuma-Yazma bilen öğrencilerimiz ders videolarında alt yazı desteği sunulmadığı için kendileri açısından konuların daha anlaşılır bir şekilde sunulması olanağından yararlanamadılar. Normal işiten çocuklara yönelik hazırlanmış eğitim platformlarını kullandık.

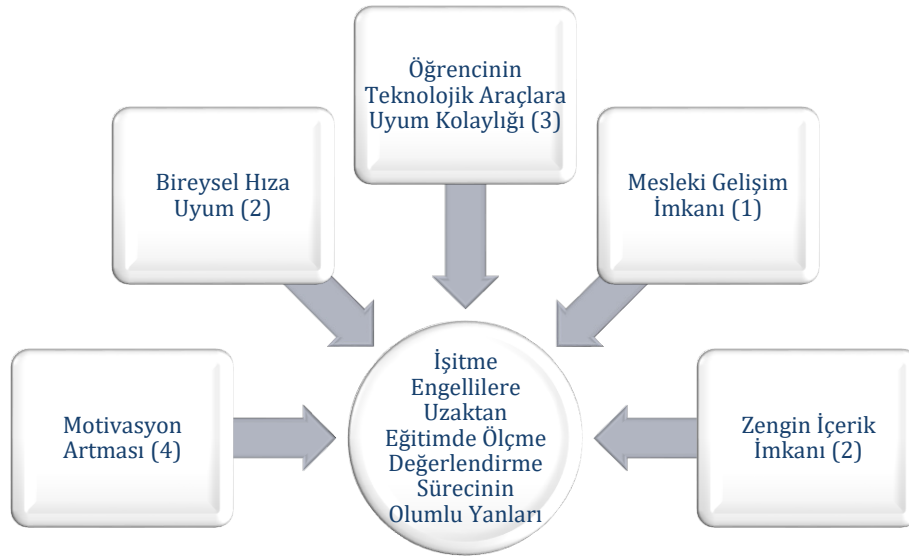
RM3 ise bu materyalleri hazırlamadaki mesleki bilginin yetersiz olduğuna ve bu durumun onda stres yarattığını belirtmiş ve bu durumun olumsuzluğundan şöyle bahsetmiştir: "Kavramlar içeren sayfalar, videolar hazırlamaya çalıştım ama bu konuda zorlandım çünkü sürekli meslektaşlarıma sormak zorunda kaldım, bu beni kötü hissettirdi, yetersiz hissettirdi."

Son olarak TR5 ve RM5 ise bu uzaktan eğitim sürecinde kullanılan materyallerin engel grubuna göre farklılaşmadığını hafif zihinsel engelli öğrenci ile bu engele sahip olmayan işitme engelli öğrenci için aynı materyalin kullanımının öğretimdeki sakıncalarını belirtmişler ve her engel grubu için farklı dijital materyal hazırlanması gerektiğini savunmuşlardır.

Uzaktan Eğitimde İşitme Engelli Öğrencilere Yönelik Ölçme Değerlendirme Süreci

İşitme engelli öğrencilere uzaktan eğitim sürecinde ölçme ve değerlendirme sürecini değerlendiren öğretmenlerin görüşleri sürecin olumlu yanları ve olumsuz yanları olmak üzere iki farklı başlık altında incelenmiştir.

Öncelikle sürecin olumlu yanları olarak elde edilen kodlardan en sık tekrarlananı dijital ölçme değerlendirme araçlarının öğrencilerdeki motivasyonu arttırdığı şeklinde olmuştur. Diğer kodlar ve görüşler ise Görsel 6'da verilmiştir.

Görsel 6. İşitme Engellilere Uzaktan Eğitimde Ölçme Değerlendirme Sürecinin Olumlu Yanları

Uzaktan eğitimde ölçme değerlendirme sürecinin olumlu yanları ile ilgili kodlar Şekil 6'da belirtilmiştir. En çok tekrarlanan kod motivasyonun artmasıdır. Öğrencilerin teknolojik araçlara kolay uyum sağlaması kodunu 3 katılımcı belirtmiştir. Bireysel hıza uyumlu olma ve zengin içerik sunma kodu 2 katılımcı tarafından belirtilirken mesleki gelişim için fırsat sunma ise 1 katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Ölçme araçları ile öğrencilerin motivasyonları arasında pozitif bir yönde ilişki olduğunu düşünen TR1 görüşlerini, "Öğrenciler birebir ve grup çalışmalarında daha istekli katıldı. Yeni araçlar kullanmaya hevesli bir tutum içindeydiler." şeklinde ifade ederken TR2 de benzer şekilde "Yeni ölçme araçları motivasyonu artırdı." Yönünde görüş bildirmiştir. Rumen öğretmenlerin görüşlerinin de Türk öğretmenlerle benzer yönde olduğu görülmektedir. RM7, öğrencilerin, değerlendirmenin eğitim sürecinin bir parçası olduğunu anlayabildiğini ve daha hevesli hale geldiklerini ifade ederken; RM6, ölçme ve değerlendirmenin öğrencinin öğrenme hızına uygun hale geldiğinin ve bu sayede öğrencilerle işbirliği yapabildiklerinin ve bu işi teknoloji sayesinde daha kolay bir şekilde yapabildiklerinin altını çizmiştir.

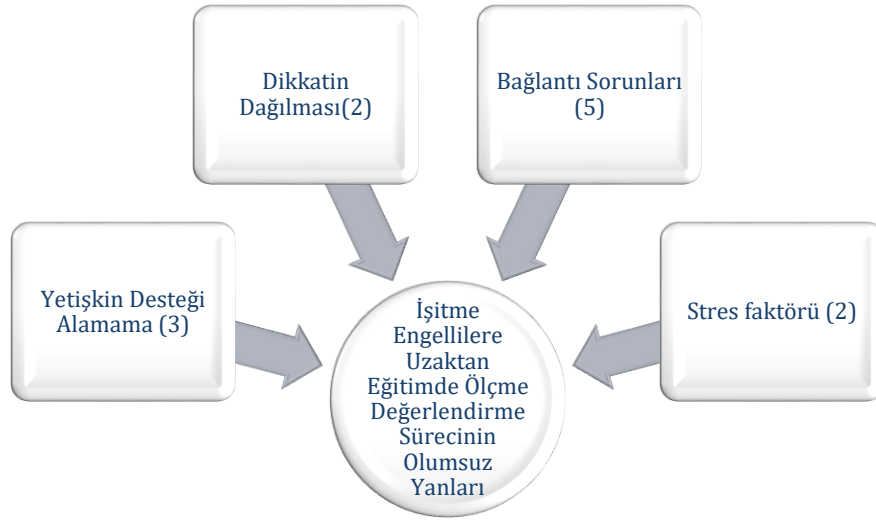
TR6 ve TR7 ise farklı sitelerde çok fazla ölçme aracı paylaşımları olduğu bunun da zengin içerik imkanı sunduğunu belirtmişlerdir.

Öte yandan TR5, RM3, ve TR10 dijital çağda yaşayan çocukların engel grupları ne olursa olsun dijital ölçme araçlarına çok çabuk uyum sağladıklarını bunun da diğer süreçlerde olduğu gibi ölçme sürecinde de öğretmene fayda sağladığını düşünmektedirler. Ayrıca sınav ortamından uzakta ve bireysel hızlarına göre yapılan değerlendirmeler öğrenciler için daha etkili olduğu TR9 tarafından belirtilmiştir.

Son olarak ölçme araçlarının hazırlanmasında bir takım bilgi birikimine ihtiyaç duyduklarını bunun da mesleki gelişime katkı sağladığı TR3 tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Uzaktan eğitim platformları zengin bir görsel içerik sunuyor. Bu içerikler etkili bir sunum şansı veriyor aslında. Ayrıca dijital alanda bizleri de destekliyor, daha iyisini geliştirme konusunda bir hedef oluşturmamız için ışık veriyor. Öğrenciye ulaşmak için neleri yapabileceğiniz konusunda daha fazla çaba göstermemiz gerektiğini görebiliyoruz. Mesleki gelişimi zorunlu kılıyor dolayısıyla.

Uzaktan ölçme değerlendirmenin bir takım olumsuz yanlarına ilişkin de veriler elde edilmiştir. Özellikle bağlantı sorunları ve teknolojik araçlardan yoksunluk sadece öğretmenleri değil öğrencileri ve ailelerini de zorlayan konular arasında sıralanmıştır. Görüşmelerden elde edilen diğer kodlar ise Görsel 7’de görselleştirilmiştir.

Görsel 7. İşitme Engellilere Uzaktan Eğitimde Ölçme Değerlendirme Sürecinin Olumsuz Yanları

Görsel 7’de işitme engelli öğrencilere uzaktan eğitimde ölçme değerlendirme sürecinin olumsuz yanları ile ilgili elde edilen kodlar belirtilmiştir. Bu süreçte 5 katılımcı bağlantı sorunlarının yaşandığını belirtmiştir. Elde edilen diğer kodlar ise yetişkin desteği alamama 3 katılımcı tarafından, dikkatin dağılması 2 katılımcı tarafından ve stres faktörünün olması ise yine 2 katılımcı tarafından dile getirilen kodlardır. Uzaktan eğitim sürecindeki en sancılı konulardan olan ölçme değerlendirme ile ilgili TR3, TR4, TR6, TR5 ve TR9 kodlu öğretmenler en çok bağlantı ve alt yapı sorunlarından

bahsetmişlerdir. Örneğin TR3'ün düşünceleri şöyledir: *"Öğrencilerimin bilgisayar ya da cep telefonu gibi teknolojik aletlere ulaşmada güçlükler yaşamaları, internet bağlantı problemleri yaşamaları, onlara destek olacak aile bireylerinin konu ile ilgili yetersizlikleri yaşadığım olumsuzluklardır."* Konu ile ilgili TR4 ise; *"Önceden de bahsettim. Ölçme değerlendirme süreçlerini etkili yapamadım, İnternet alt yapısı ve tableti olmayan öğrenciler katılmadı."* demiştir.

Yüz yüze eğitimde öğrenciye verilen anında dönütler ölçme ve değerlendirmenin daha sağlıklı gerçekleştirilmesini sağlarken uzaktan eğitimde anında dönüt sağlamak bir takım nedenlerle güçleşmiştir. TR1 görüşlerini; *"Yetişkin desteği olmadan zorlandılar, anında müdahale edilemedi."* şeklinde ifade etmiştir.

Karşılaşılan bir diğer sorun işitme engelli öğrencilerin ekran başında geçirdikleri süre ile ilgilidir. Bu sürenin dikkatli ayarlanması önemli konular arasındadır. TR2 konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *"Bu aşamada ilgisini kaybederek ekran başında dikkatinin dağılması bazen çok yorucu oluyordu. Zaten ekran karşısında zaman geçirmenin zorlukları söz konusu iken iletişim problemi yaratacak materyal düzeni sürecin öğrenciler açısından daha sıkıntılı bir noktaya evrilmesine neden oluyordu."*

Covid-19 salgınının ölçme değerlendirme üzerindeki olumsuz etkileriyle ilgili sosyal mesafeden dolayı duygusal anlamda uzaklık ve öğrencilerin dikkatlerini toparlamadaki zorluklara dikkat çeken TR10 konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Olumsuz olarak paylaşabileceğim deneyimler, Öğrencilerime yiyecek pekiştireçleri sunamadım. Onlara dokunup ikili ilişkilerimizi tam anlamıyla gerçekleştiremedik. İnternet bağlanamama sorunlarını yaşadık. Çoğunluğu ailesinin cep telefonunu kullandı. Sık sık telefonlarına gelen bildirimlerle olumsuzluklar yaşadık. Ölçme değerlendirme sürecinde karşılaştığım en büyük güçlük matematik gibi soyut bir alanda dikkatlerini derse çekmek oldu. Onu da oyun içinde çocuklara öğreterek aştım. Bu bağlamda dijital eğitim araçlarını kullandım.

Uzaktan ölçme ve değerlendirme süreci, öğretmenlere olduğu kadar öğrencilere de farklı deneyimler yaşattığı görülmektedir. Ekran başında kendilerini yalnız hisseden öğrencilerde bu durum stres yaratarak kaygıya neden olmuştur. Özellikle Romanya'dan katılan öğretmenlerin vurgu yaptığı bu konuyla ilgili RM5, *"Ölçme esnasında çocuklara yanıt verebilmeleri için sınırlı süre verdik bu bir dezavantajdı. Stres düzeyleri arttı."* şeklinde görüş bildirmiştir. Benzer şekilde RM4, *"Açık geri bildirim ve nesnel bir değerlendirme sunamadım. Bu da hem ben de hem de öğrencilerimde kaygıya neden oldu."* diyerek ölçme değerlendirmenin nesnelliğinin zedelendiğini ifade etmiştir.

Özetlenecek olursa; bağlantı ve teknolojik araçların olmaması sorunlarının dışında öğrencileri çok fazla ekranda tutamama, öğretmen ve yetişkin desteğinin olmaması, dikkatin dağılması ve son olarak ise bu sürecin öğretmen ve öğrencide strese neden olması bu süreci etkileyen konular olarak görülmüştür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretiminde öğretmenlerin yaşadıkları deneyimlere ilişkin görüşleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında öğretmenlerin uzaktan gerçekleştirdikleri dersler ile ilgili olumlu ve olumsuz deneyimleri, öğretim materyalleri ile ilgili görüşleri ve son olarak ölçme ve değerlendirme faaliyetleri ile ilgili deneyimleri yorumlanmaya çalışılarak bu dönemin tüm yönleri ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Elde edilen bulgular sonucunda Romanya ve Türkiye’de görev yapan öğretmenler Covid-19 salgınında kullanılan uzaktan öğretim araçlarının zorunluluktan ziyade çağın gerekliliği olarak görmektedirler. Özellikle klasik eğitim olarak tanımladıkları yüz yüze eğitimlerin yerini dijital öğretim araçlarının alması gerektiği elde edilen bulgular arasındadır. Alanyazında da belirtildiği üzere matematik dersi özelinde görselleştirilmiş dijital eğitim öğretim faaliyetlerinin öğrenci başarısına katkısı oldukça önemlidir (Sidekli, Gökbulut ve Sayar, 2013). Beal-Alvarez ve Cannon (2014) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise işaret dili destekli ve alt yazı destekli teknolojik materyallerin işitme engelli öğrencilerin okuduklarını anlama ve dil becerilerinin geliştirmesinin yanı sıra matematik başarılarını da arttırdığını belirtmişlerdir. Bu anlamda çalışmaya katılan öğretmen görüşlerinin bu çalışmayla örtüştüğü görülmektedir.

Uzaktan öğretiminin olumsuz yanları ile ilgili ise alt yapı eksiklikleri ve bağlantı sorunları, materyal eksikleri ve geri bildirim alınmaması sorunlar dile getirilmiştir. Özellikle Türkiye’de görev yapan öğretmenlerin derslerde bağlantı sorunları yaşadıkları belirlenmiştir. Hâlbuki uzaktan eğitimin sağlıklı sürdürülebilmesi için alt yapı eksikliklerinin tamamlanarak bu hizmetlerin iyi yapılandırılması gerekmektedir (Özer, 1990).

İşitme engelli öğrencilere yönelik matematik öğretimindeki mevcut dijital materyallerle ilgili Türkiye ve Romanya’da görev yapan öğretmenler bu materyallerin eğitimin niteliğini arttırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin motivasyonlarının artmasına katkı sağladığı, istedikleri zaman tekrar imkânlarının olduğu, farklı kademelere hitap edebildiği ve bireysel hıza göre ayarlanabildiği için olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Yapılan araştırmalar uzaktan eğitimin normal gelişim gösteren ve özel gereksinimli öğrencilerin zaman ve mekân kısıtlamaları olmadan eğitim fırsatı sağladığında öğrenciler ve öğretmenler tarafından olumlu olarak değerlendirilmektedir. (Kırık, 2014; Sarı ve Pürsün, 2018). Mevcut çalışmadan elde edilen bulguların bu yönüyle alanyazınla örtüştüğü söylenebilir. Bu çalışmada elde edilen önemli bulgulardan biri de işitme engelli öğrencilerin dijital materyallerde, özellikle ders videolarında, alt yazı desteğine ihtiyaç duymalarıdır. Abacı’nın (2018) çalışmasından elde ettiği işitme güçlüğü çeken öğrencilerin, bir şey izlerken ya da bir dersi takip ederken söylenen her şeyi okuyabilmek, tam erişim sağlayabilmek ve ayrıca dil öğrenme çabaları uğruna kelimesi kelimesine altyazıları benimsemeyi tercih etmeleri yönündeki bulguları mevcut çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Ancak mevcut çalışma, işitme engelli öğrenciler için hazırlanan materyallerin çoğunun normal gelişim gösteren öğrenciler için hazırlanıyor olması ve bu sebepten dolayı işaret dili ve alt yazı desteğinin olmaması öğretmenler ve öğrenciler için bir dezavantaj

oluşturması yönüyle Abacı'nın (2018) çalışmasından ayrılmaktadır. Ayrıca işitme engelliler özelinde eğitim veren öğretmenlere yönelik dijital materyal eğitimlerinin de olmamasının bir eksiklik olması bu çalışmanın önemli bulguları arasındadır.

Uzaktan eğitimde işitme engelli öğrencilere yönelik yapılan ölçme- değerlendirme faaliyetleri ise zamandan tasarruf, bireysel hıza uyum, motivasyon, mesleki gelişim imkanı ve teknolojiye adapte olma gibi faktörler sebebiyle olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Türk ve Rumen öğretmenler bunu ilk defa deneyimlemelerine rağmen öğrencilerin uzaktan ölçme araçları ile motive olduklarını belirtmişlerdir. Geleneksel sınıf ortamı ile karşılaştırıldığında farklı öğrenme çevrelerinde yapılan ölçme değerlendirmelerin öğrenci motivasyonuna etki ettiği bilinmektedir (Altan ve Seferoğlu, 2009). Kullanılan dijital materyallerin öğrencilerin merak duygularını arttırarak motivasyonlarına üst düzey katkı sağladığı yapılan diğer araştırmalarda da ortaya konmuştur (Adamo-Villani ve Wright, 2007).

Diğer taraftan uzaktan ölçme-değerlendirmenin olumsuz yanları ise ekran başında dikkatin dağılması bağlantı sorunları, öğretmen desteğinin olmaması ve strese neden olması gibi etmenler belirtilmiştir. Zan ve Zan (2020) yaptıkları araştırmalara göre teknolojik yetersizliklerin, plansızlıkların süreci olumsuz etkilemektedir. Bütüncül olarak düşünüldüğünde eğitimin niteliğinin arttırılması açısından ölçme değerlendirme de bu hususlara göre şekillendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye ve Romanya'dan elde edilen sonuçlar ışığında uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere yönelik sunulan matematik derslerinde olumlu yönler kadar olumsuz yönlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle öğrencilerin engel gruplarına uygun şekilde planlanacak derslerin öğretimin niteliğini arttırmaya katkı sağlayacağı düşünülebilir. Bunun yanında araştırmanın sonunda araştırmaya katılan öğretmenlerin farklı ülkelerde olmasına rağmen benzer sorunları dile getirdikleri görülmüştür. Konu ile ilgili yapılacak işbirliği çalışmaları sayesinde global çözümlerin sunulması ve yeni yaklaşımların önerilmesi konunun uluslararası bir boyutta ele alınması bakımından oldukça önemlidir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Uzaktan Eğitim Sürecinde İşitme Engelli Öğrencilere Matematik Öğretimi İle İlgili Öğretmen Görüşleri: Türkiye- Romanya Örneği" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abacı, A. (2018). A Descriptive Study On Subtitling for the Deaf and Hard of Hearing.
- Adamo-Villani, N. & Wright, K. (2007). Smile: An immersive learning game for deaf and hearing children. In J.Swanson (Ed.), *Acm siggraph 2007 educators program* (pp. 13-21). San Diego: ACM Publications.
- Al Lily, A. E., Ismail, A. F., Abunasser, F. M., & Alqahtani, R. H. A. (2020). Distance education as a response to pandemics: Coronavirus and Arab culture. *Technology in society*, 63, 101317.
- Altan, T. ve Seferoğlu, S.S. (2009). Uzaktan eğitimde değerlendirme süreci: Öğrenci görüşlerinin sistemin gelişimine katkıları. *3rd International Computer & Instructional Technologies Symposium (ICITS 2009)*. 7-9 Ekim 2009, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
- Aypay, A., & Özdemir, M. (2021). Güncel Eğilimlerden Hareketle Gelecek Eğitim Politikalarına Yönelik Çıkarımlar. *İnsan ve İnsan*, 8(27), 27-49.
- Baki, G. Ö., & Çelik, E. (2021). Ortaokul matematik öğretmenlerinin uzaktan eğitimde matematik öğretim deneyimleri. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 293-320.
- Beal-Alvarez, J. & Cannon, J. E. (2014). Technology intervention research with deaf and hard of hearing learners: Levels of evidence. *American Annals of the Deaf*, 158(5), 486-505.
- Bekar, R., Uzuner, Y., & Çolaklıoğlu, O. (2021). İşitme kayıplı çocuğu olan annelerin çocuklarına ilişkin gereksinimler ve destekler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 22(1), 31-59. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.587730.
- Brun, D. (2018, June 19). 7 Tips for Teaching Maths to Deaf Learners. Retrieved February 1, 2022, from <https://mathsnoproblem.com/blog/learner-focus/tips-for-teaching-maths-to-deaf-learners/>
- Creswell, J.W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ekim, A., & Ocakçı, A. F. (2012). 8-12 yaş arası işitme engelli çocuklarda yaşam kalitesi [Quality of life in hearing impaired children between the ages of 8-12]. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(1), 17-23.
- Gören, S. Ç. , Gök, F. , Yalçın, M. , Göregen, F. & Çalışkan, M. (2020). Küresel Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitimin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği. *Milli Eğitim Dergisi, Salgın Sürecinde Türkiye'de Ve Dünyada Eğitim*, 69-94. DOI: 10.37669/milliegitim.787145.
- De Godoi, T. X., Deogenes, P., da Silva Junior, D. P., & Costa Valentim, N. M. (2020). A case study about usability, user experience and accessibility problems of deaf users with Assistive Technologies. In M. Antona., C. Stephanidis (Eds), *Universal access in human-computer*

- interaction. applications and practice (pp. 73-91). Lecture Notes in Computer Science Book Series. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-49108-6_6.
- Karal, Y., Şilbır, L., Bahçekapılı, E., & Atasoy, M. (2014). İşitme engelli bireyler için grafik sembollerle oluşturulmuş öğrenme materyalleri. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 3 (3) 9-19.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 21, 73-94. DOI: 10.17829/midr.20142110299
- Kim, K., & Kang, C. (2021, Nisan 20). Here's how we can improve online learning for deaf students. World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2021/04/here-s-how-we-can-improve-online-learning-for-deaf-students/> adresinden alındı
- Kotwal, R., Chauhan, G. S., & Ghosh, S. (2022). Challenges and Opportunities in Online Learning Amid COVID-19: A Study on Hearing-Speech Impaired Students of Jammu and Kashmir. *Media Watch*, 13(1), 118-134. doi:10.1177/09760911221086356
- Meadow, K. P. (1980). *Deafness and child development*. University of California Press.
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber (Çev. Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2020). Türkiye, Koronavirüs salgınında ulusal çapta uzaktan eğitim veren 2 ülkeden biri. <https://www.meb.gov.tr/turkiye-koronavirus-salgininda-ulusal-capta-uzaktan-egitim-veren-2-ulkeden-biri/haber/20618/tr>
- Neuman L. (2019). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (Sekizinci Edisyon). Ankara: Siyasal Yayıncılık.
- UNESCO. (2020). UNESCO Futures of Education Commission urges planning ahead against increased inequalities in the aftermath of the Covid-19. Erişim tarihi 2 ocak 2022, <https://en.unesco.org/news/unesco-futures-education-commission-urges-planning-ahead-against-increased-inequalities>
- Özer, B. (1990). Uzaktan eğitim sisteminin evrensel yapısı. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, (8) 569-594.
- Özer, M. (2020). Türkiye'de COVID-19 Salgını Sürecinde Millî Eğitim Bakanlığı Tarafından Atılan Politika Adımları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(3), 1124-1129. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.722280>.
- Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guàrdia, L., & Koole, M. (2020). Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education*, 2(3), 923-945. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>

- Sarı, H., & Pürsün, T. (2018). Examining How Effective Teaching Methods and Techniques, and Materials are Used in Math Teaching for Hearing Impaired Students: From Turkish Teachers' Perspectives. *European Journal of Special Education Research*. 3 (4).
- Sidekli, S., Gökbulut, Y. ve Sayar, N. (2013). Dört işlem becerisi nasıl geliştirilir. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 31-41.
- Tanrıdiler, A. (2013). *İşitme Engelli Öğrencilerle Yapılan Matematik Öğretimi Araştırmaları*. *Education Sciences*, 8 (1), 146-163. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaedu/issue/19813/211922>
- OECD (2020). *The impact of Covid-19 on education insights from education at glance 2020*, Paris: OECD Publishing.
- Tüfekçioğlu, U. (2003). Çocuklarda işitme kaybının etkileri. U. Tüfekçioğlu (Ed.), *İşitme, konuşma, görme sorunları olan çocukların eğitimi* [Education of children with hearing, speech, vision problems] içinde (ss. 1-45). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9.bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Z., Yıldız, S., & Bozyer, S. (2018). İşitme Engelli Turizmi (Sessiz Turizm): Dünya ve Türkiye Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi*, 9(20), 103-117.
- Zan, N., & Zan, B. U. (2020). Koronavirüs ile acil durumda eğitim: Türkiye'nin farklı bölgelerinden uzaktan eğitim sistemine dahil olan edebiyat fakültesi öğrencilerine genel bakış. *Turkish Studies*, 15(4), 1367-1394.

Extended Abstract

This research aimed to examine teachers' opinions about teaching mathematics to deaf and hard-of-hearing students in the distance education process. For this purpose, data will be collected from teachers working in Turkey and Romania, who have experienced teaching mathematics to deaf and hard-of-hearing students during the epidemic, and answers to the following questions will be sought:

- *What are the teachers' views on teaching mathematics to deaf and hard of hearing students in distance education during the COVID-19 epidemic?*
- *What are the teachers' views on using materials in the mathematics course for deaf and hard of hearing students in distance education during the COVID-19 epidemic?*
- *What are the teachers' views on measuring and evaluating mathematics lessons with deaf and hard-of-hearing students in distance education during the COVID-19 epidemic?*

This research, which examines teachers' opinions about teaching mathematics to deaf and hard-of-hearing students in distance education, was designed according to a case study, one of the qualitative research methods. The study group of the research consisted of teachers of deaf and hard of hearing students working at various

levels in Turkey and Romania between the years 2019-2021. A total of 17 teachers, ten from Turkey and seven from Romania, participated in the study. The study group was selected by the criterion sampling method. In the selection of the participants, it was taken into account that they met some criteria, such as working during the COVID-19 epidemic, working with deaf and hard of hearing students, teaching mathematics, and volunteering to participate in the study. The study data were collected through a semi-structured interview form, finalized after being submitted to expert opinion. The content analysis method was used in the analysis of the data. The data obtained from the teachers working in Turkey and Romania were coded in the context of the purpose of the research. Themes were created in line with the coding.

Regarding the negative aspects of distance education, infrastructural deficiencies and connection problems, material deficiencies, and inability to receive feedback were mentioned. It has been determined that especially teachers working in Turkey experience connection problems in lessons.

Teachers working in Turkey and Romania regarding the existing digital materials in teaching mathematics for deaf and hard of hearing students stated that these materials increase the quality of education. They also evaluated it positively as it contributes to the increase of students' motivation; they have the opportunity to repeat whenever they want, they can address different levels, and they can be adjusted according to individual pace. However, one crucial finding in this study is that deaf and hard-of-hearing students need subtitle support in digital materials, especially lecture videos.

Measurement-evaluation activities for deaf and hard of hearing students in distance education were evaluated positively due to saving time, adapting to individual pace, motivation, professional development opportunities, and adapting to technology. Turkish and Romanian teachers stated that although they experienced this for the first time, students were motivated by distance measurement tools. On the other hand, the negative aspects of distance measurement-evaluation were stated as distraction from the screen, connection problems, lack of teacher support, and causing stress.

In light of the results obtained from Turkey and Romania, it was revealed that there are negative and positive aspects of the mathematics courses offered for deaf and hard-of-hearing students during the distance education process. It can be thought that the lessons planned following the disability groups of the students will increase the quality of teaching. In addition, at the end of the research, it was seen that the teachers who participated expressed similar problems even though they were in different countries. Therefore, it is essential to present global solutions and propose new approaches thanks to the cooperation studies on the subject in terms of addressing the subject in an international dimension.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Grafik Okuma ve Hazırlama Becerileri: Uygulamalı Bir Çalışma¹

Graphic Reading and Preparation Skills of Social Studies Teacher Candidates: An Applied Study

Davut GÜREL²

Fatih KÖSE³

Murat Can ERKAHRAMAN⁴

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 06.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100992

Atıf / Citation: Gürel D., Köse, F. & Erkahraman, M. C., (2022). “Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Grafik Okuma ve Hazırlama Becerileri: Uygulamalı Bir Çalışma” ODÜSOBİAD 12 (3), 1867-1890 Doi: 10.48146/odusobiad.1100992

Öz

Günlük hayatın hemen her alanında ihtiyaç duyulan verinin çeşitli görsel araçlar kullanılarak sunulduğu görülmektedir. Bu araçlardan biri de grafiklerdir. Grafikler, bizlere sunulan verinin yorumlanmasında ve arasında ilişki bulunan birden fazla veri grubunun görselleştirilmesinde etkili olarak kullanılan araçlardır. Farklı sosyal bilim alanlarından elde edilen içeriğe dayalı olarak oluşturulan sosyal bilgiler dersinin en önemli amaçlarından birini tablo, grafik, diyagram okuma ve hazırlama becerilerini öğrencilere kazandırmak oluşturmaktadır. Sosyal bilgiler dersinin bu amacını gerçekleştirmesi şüphesiz bu becerilere sahip öğretmenlerle mümkün olacaktır. Bu çalışmada da geleceğin öğretmenleri olacak olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okuma ve hazırlama becerilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseninde yürütülen bu çalışmanın araştırma grubunu bir devlet üniversitesinde 2021-2022 eğitim-öğretim yılında sosyal bilgiler öğretmenliği programında öğrenim gören 50 son sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmada veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen ve üç adet grafik okuma ve iki adet grafik hazırlama sorusunun yer aldığı başarı testiyle toplanmıştır. Ek olarak çalışmada öğrencilerin grafik okurken ve hazırlarken yaşadıkları zorlukların neler olduğunun belirlenmesi amacıyla iki sorudan oluşan bir görüşme formu da kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara dayalı olarak çalışma grubunda yer alan hem kadın hem de erkek sosyal bilgiler öğretmen adaylarının az sayıda veri içeren grafikleri okuyabilirken çok sayıda veri grubunu içeren ve görece karmaşık görünümlü grafikleri okuyamadıkları; iki veya daha fazla veri grubunu herhangi bir grafik türünü kullanarak göstermekte güçlük yaşadıkları; erkek öğrencilerin grafik okuma becerilerinin kadın öğrencilere göre,

¹ Çalışma için Bartın Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 14. 04. 2021 tarihli 2021-SBB-0144 protokol numarasıyla etik kurul izni alınmıştır. Ayrıca bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiş olup 9-11 Haziran 2022 tarihinde düzenlenen 10. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bartın, E-mail: gureldavut@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2309-9202

³ Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bartın, E-mail: dahan67fb@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9606-6025

⁴ Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bartın, E-Mail: muratcanerkahraman81@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8003-905X

kadın öğrencilerin grafik çizme becerilerinin ise erkek öğrencilere göre biraz daha iyi olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada, öğrencilerin daha önceki araştırmalarda da ortaya konulduğu üzere, öğrencilerin grafik okuma düzeylerinin genel olarak orta düzeyde olduğu; öğrencilerin verileri birbirleriyle veya teorik bir bakış açısıyla karşılaştıramadıkları; daha çok temel düzeyde hazırlanmış grafikleri okuyabildikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, öğretmen adayı, grafik okuma, grafik yorumlama, grafik hazırlama

Abstract

It is seen that the data needed in almost every area of daily life is presented by using various visual tools. One of these tools is graphics. Graphs are tools that are used effectively in interpreting the data presented to us and in visualising more than one data group with a relationship. One of the most important objectives of the social studies course, created by the content obtained from different social science fields, is to help students learn to read and prepare tables, graphics, and diagrams. The case study design, one of the qualitative research designs, was used in this study. The research group of the study consists of 50 senior teacher candidates studying in the social studies teaching program in a state university in the 2021-22 academic year. In the study, the data were collected through an achievement test that included three graphic reading and two graphic preparation questions developed by the researchers. In addition, an interview form consisting of two questions was used in the study to determine the difficulties faced by the students while reading and preparing graphics. It was determined that female and male social studies teacher candidates in the study group can read graphics containing few data but cannot read relatively complex graphics containing many data groups and have difficulty showing two or more data groups using any graphics. It was revealed that the graphic reading skills of male students were slightly better than female students, and the graphic drawing skills of female students were slightly better than male students. In addition, it was concluded in the study that, as revealed in previous studies, the graphic reading levels of the students are generally medium, that they cannot compare the data with each other or from a theoretical point of view and can read mostly the graphics prepared at the primary level.

Keywords: Social studies, teacher candidates, graphic reading, graphic interpretation, graphic preparation

Giriş

Günümüzde özellikle teknolojinin getirdiği olanaklarla birlikte bilginin ve karmaşık verinin daha anlaşılır ve etkili sunumunu gerçekleştirmede kullanılan görsel araçlara hemen her alanda sıklıkla rastlanmaktadır. Bu durum, bilginin görselleştirilip düzenli olarak sunulmasını sağlayan tanımlama ve sınıflama araçlarını okuma ve hazırlama becerilerini daha da önemli hale getirmektedir. İçinde bulunduğumuz zamanın en önemli becerilerinden biri de hiç şüphesiz karşılaştığımız sayısız istatistiksel verinin daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacak olan grafik okuma ve hazırlayabilme becerisidir. Nitekim OECD'nin (Organisation for Economic Co-operation and Development/Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü) yetişkin bireylerden beklediği becerilerden biri, sözel veya sayısal olarak ifade edilen matematiksel ilişkileri, örnekleri ve oranları tanyabilmeleri ve istatistiksel veriler içeren tablo, grafik ve metinleri yorumlayabilmeleridir (OECD, 2016). Televizyon izlerken, bir gazeteyi okurken veya internet ortamında gezinirken, kısacası günlük hayatın hemen her alanında, bize sunulan pek çok

bilginin grafikler kullanılarak sunulduğunu ve bu nedenle bu grafikleri okuyup anlayabilecek ve hatta hazırlayabilecek becerilere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. (Bahtaji, 2020). Ayrıca, bu becerilerin kendiliğinden ortaya çıkmayan, sonradan öğrenilen beceriler olduğu (Dreyfus & Eisenberg, 1990), bu nedenle de gündelik hayatın içinde bu becerilere bireylerin sahip olabilmesi için eğitim kurumlarına önemli görevler düştüğü söylenebilir.

Grafikler, bizlere sunulan verinin yorumlanmasında ve arasında ilişki bulunan birden fazla veri grubunun görselleştirilerek sunulmasında etkili olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bir çocuğun kişisel gelişimini gösteren grafiği, siyasi seçimlere katılacak olan partilerin oy dağılımlarını gösteren grafiği veya bir şirketin yıllık büyümesine ilişkin grafiği hemen her bireyin anlaması beklenir. Bu durum aynı zamanda geleceği şekillendirecek olan eğitim çağındaki günümüz çocuklarının da kazanması gereken bir beceri olarak değerlendirilebilir (Glazer, 2011). Buna rağmen öğrencilerin grafik oluşturma ve yorumlamada zorluklar yaşadığını ortaya koyan pek çok çalışma bulunmaktadır (Aydın ve Tarakçı, 2018; Batur ve Güven, 2019; Bell ve Janvier, 1981; Bolch ve Jacobbe, 2018; Brasell ve Rowe, 1993; Bollen, van Kampen, Baily, Kelly & De Cock, 2017; Coştu, Ercan ve Coştu, 2017; Çelik, Sağlam Arslan, 2012; Dreyfus & Eisenberg, 1990; Friel, Curcio & Bright, 2001; Glazer, 2011; Kaynar ve Halat, 2012; Kılıç, Sezen ve Sarı, 2012; Kranda ve Akpınar, 2020; Oruç, Tokcan ve Akgün, 2016; Özmen, Güven ve Kurak, 2020; Sezgin Memnun, 2013). Halbuki grafik okuma ve hazırlayabilme becerisi çok yönden öğrenci gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu becerilerin öğrencilere sağladığı faydalardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

- Öğrencilerin akademik başarısını etkilemektedir (Colliot & Jamet, 2018; Gürgil, 2020; Kohler, 2009).
- Öğrencilerin bilginin önemli parçalarına odaklanmasına yardımcı olur; bilgiyi görselleştirerek içeriği organize edilmiş bir şekilde sunar, öğrencilerin görsel okuryazarlıklarını geliştirir ve onların yaratma, yorumlama, analiz ve sentez gibi becerilerine katkı sağlar (McKnight, 2013; Öztürk ve Dilek, 2003).
- Sayısal verilerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırır (Göksel, 2007; Oruç, Tokcan ve Akgün, 2016).
- Öğrencilerin medyada veya çevrim içi kaynaklarda karşılaştığı bilgileri okuyup anlayabilmelerine yardımcı olur (Bolch & Jacobbe, 2018).

Günlük hayatın pek çok alanında veya ders kitaplarında farklı türde grafikler karşımıza çıkmaktadır. Bu grafiklere pasta grafikler, çizgi grafikler, sütun grafikler, çubuk grafikler, yüzey grafikleri, halka grafikler gibi grafikler örnek olarak verilebilir. Bu grafik çeşitlerinden pasta, sütun ve çizgi grafiklerinin sosyal bilgiler dersinde en fazla kullanılan grafikler olduğu ifade edilebilir (Oruç, Tokcan ve Akgün, 2016). Öğrencilerin bu grafikleri okuyabilme becerileri ise farklı aşamalar gözetilerek değerlendirilmektedir. Curcio (1987), grafik okumayı üç seviyeden oluşan bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu seviyeler; veri okuma, veriler arası okuma ve veri ötesi okumadır. Birinci seviye, kişinin grafiğin başlığı ve grafikte

açıkça ortaya konulan verilerle ilgili kendine sorulan sorulara yanıt verebildiği aşamadır. İkinci seviye, sunulan veriler arasında karşılaştırmalar yapılmasını gerektiren ve grafikteki veriler arası ilişkileri görebilmeyi gerektiren aşamadır. Son seviye olan üçüncü seviyede ise grafikten hareketle mevcut bilginin genişletildiği, tahmin ve çıkarımların yapıldığı aşamadır. Bu aşamalar aynı zamanda grafik okumanın zorluk aşamaları olarak da ifade edilebilir. Ayrıca, öğrencilerin grafik becerileri incelenirken en fazla dikkate alınan teorik yaklaşımlardan birinin de bu yaklaşım olduğu görülmektedir (Batur, Baki ve Güven, 2019).

Sosyal bilgiler dersi, doğası gereği pek çok sosyal bilim alandan elde edilmiş bilgilerden oluşmaktadır. İçeriğinin bu özelliğe sahip olması eğitim öğretim sürecinde farklı görsel materyaller kullanılmasını daha da önemli kılmaktadır. Bununla birlikte, sosyal bilgiler dersinin en önemli amaçlarından biri geleceğin yetişkinleri olacak öğrencilere tablo, grafik, diyagram okuma ve hazırlama becerilerini kazandırmaktır (MEB, 2018). Bu becerinin etkili bir şekilde öğrencilere aktarılması şüphesiz bu beceriye sahip öğretmenlerle mümkün olacaktır (Şahin, Gençtürk ve Budanur, 2007). Gürgil (2018) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin tablo, grafik ve diyagramların ders kitaplarında yer almasından ötürü daha çok kitaplara bağlı kaldıkları, materyalleri kendilerinin oluşturmayıp genel olarak hazır aldıkları ve bu materyalleri hazırlama konusunda da yetkin olmadıklarına yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan bir başka çalışmada ise öğretmen adaylarının grafik oluştururken bu becerilere yeterli düzeyde sahip olmadığı ve derslerde sadece basit grafiklerin kullanılmasının geleceğin öğretmenleri olacak olan adayların bu beceriye yeterli düzeyde sahip olmaları üzerinde olumsuz bir etkisinin olacağı vurgulanmıştır (Çelik ve Sağlam Arslan, 2012). Öğretmenlerin bu becerilerden yoksun olmasının öğrencilere tablo, grafik ve diyagram hazırlama becerilerinin gelişmesinde bir engel oluşturacağı söylenebilir. Bu durum aynı zamanda öğretmenlerin bu becerilere lisans eğitimleri sürecinde kazanmış olarak mezun olmalarının önemini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okuma ve hazırlama becerilerinin ne düzeyde olduğu ve hangi zorlukları yaşadıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okuma ve hazırlama becerileri nasıldır?
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okurken ve hazırlarken yaşadıkları zorluklar nelerdir?
- Sosyal bilgiler öğretmen adayları grafik hazırlarken hangi grafik türünü daha çok tercih etmektedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okuma ve çizme becerilerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemine bağlı olarak durum çalışması modeli

kullanılmıştır. Durum çalışmaları “nasıl” ve “niçin” sorularına yanıt vermek amacıyla bir olgu veya olayı incelemeye olanak veren bir modeldir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışmada da sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okuma ve çizme becerilerinin nasıl olduğuna ilişkin veriler toplanmış, elde edilen sonuçların muhtemel nedenlerinin neler olduğu çalışma grubunda yer alan bireylerin görüşlerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Türkiye’deki bir devlet üniversitesinde 2021-2022 eğitim-öğretim yılında sosyal bilgiler öğretmenliği programında 4. sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olan toplam 50 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan öğretmen adaylarının 34’ü kadın, 16’sı erkektir. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Örneklem seçiminde programın etkililiğine yönelik çıkarımlarda bulunulabilmek için öğrencilerin sosyal bilgiler öğretim programında yer alan tüm dersleri almış olması ölçüt olarak kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Ön Uygulama. Araştırmanın verileri iki aşamadan oluşan bir süreçte iki farklı veri toplama aracıyla toplanmıştır. İlk aşamada, öğrencilerin grafik okuma ve çizme becerisine yönelik araştırmacı tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan bir başarı testi (Ek-1) kullanılmıştır. Başarı testinin birinci bölümünde grafik okumaya yönelik üç açık uçlu soru, ikinci bölümünde ise öğrencilerin grafik çizme becerilerini belirlemek için oluşturulan yine üç açık uçlu soru kullanılmıştır. Sorular oluşturulurken biri ölçme değerlendirme alanında, biri sosyal bilgiler eğitimi alanında uzman olmak üzere iki alan uzmanından sorulara yönelik görüşleri alınmış ve başarı testine son şekli verilmiştir. Çalışmada açık uçlu soruların kullanılmasının nedeni ise Taşar, Kandil İnceç ve Ünlü Güneş (2002) tarafından daha önce yapılan bir çalışmada grafik okuma ve çizme becerilerinin belirlenmesinde çoktan seçmeli soruların kullanılmasının çeşitli zorluklara neden olduğunun ve bu soru tipinin tek başına yeterli olmayacağı belirtilmiş olmasıdır. Bir başka neden ise açık uçlu sorularla öğrencilerin grafik okurken veya çizerken yaptıkları hataları daha net görebilmeleridir. İkinci aşamada ise grafik çizme ve yorumlamada öğrencilerin ne gibi zorluklar yaşadıklarına ilişkin görüşlerini almak üzere iki sorudan oluşan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Böylece öğrencilerin grafik okuma ve çizme becerilerine yönelik daha kapsamlı bir yorum getirilebilmesi amaçlanmıştır.

Geliştirilen başarı testinde yer alan soruların işleyip işlemediğinin görülmesi amacıyla asıl uygulama öncesi çalışmanın yürütüldüğü üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği programı 4. sınıfında okuyan toplam 49 öğrenciyle bir ön uygulama yapılmıştır. Bu ön uygulamada yer alan öğrencilerden 31’i (%63) kadın, 18’i (%37) erkektir. Bu esnada öğrencilere test hakkında ve yürütülen çalışma hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Daha sonra geliştirilen başarı testi öğrencilere iki aşamada uygulanmıştır. Öncelikle öğrencilere üç grafik sorusundan oluşan başarı testinin ilk bölümü uygulanmıştır. Bu bölümde yer alan grafikleri öğrencilerin kendilerine verilen 30 dakikalık süre içinde detaylı bir şekilde

okuma ve verilerin ötesini okuma boyutlarında hazırlanan belirtke tablosuna göre değerlendirilmiştir. Başarı testinin ikinci aşaması grafik oluşturma becerilerine yönelik hazırlanmış üç soruluk testin uygulanmasından oluşmaktadır. Bu aşamada, öğrencilere araştırmacı tarafından hazırlanan veri seti sunulmuş ve bu verilerden hareketle herhangi bir grafik türünü kullanarak verileri grafikte vermeleri istenmiştir. Hem ilk aşamada hem de bu aşamada öğrencilerin sorulara verdikleri yanıtlar doğru cevap için "2", eksik cevap için "1" ve yanlış cevaplar için ise "0" verilerek puanlanmıştır. Ön uygulama sonunda grafik oluşturma becerisine yönelik sorulan 3. sorunun herhangi bir öğrenci tarafından yanıtlanmadığı görülmüş ve o soru başarı testinden çıkarılmıştır. Ön uygulamada öğrencilerin sorulara verdikleri yanıtlar ve elde ettikleri puanlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ön uygulamadan elde edilen sonuçlar

Katılımcı	Grafik Okuma Soruları												Grafik Oluşturma Soruları												Toplam			
	Soru 1				Soru 2				Soru 3				Soru 4				Soru 5				D		E		Y		P	
	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P
E1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	4	1	0	9										
K1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	4	1	0	9													
K2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	4	1	0	9													
E2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	4	1	0	9														
E3	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	4	1	0	9														
K3	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	3	2	0	8														
K4	2	2	1	1	2	2	2	2	1	1	3	2	0	8														
K5	2	2	1	1	2	2	1	1	2	2	3	2	0	8														
K6	2	2	1	1	2	2	2	2	1	1	3	2	0	8														
E4	2	2	1	1	1	1	2	2	2	2	3	2	0	8														
K7	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	3	2	0	8														
E5	2	2	0	0	2	2	2	2	2	2	4	0	1	8														
K8	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	3	2	0	8														
K9	2	2	0	0	2	2	2	2	2	2	4	0	1	8														
E6	2	2	0	0	2	0	1	1	2	2	3	1	1	7														
K10	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	0	7														
K11	2	2	1	1	2	2	1	1	1	1	2	3	0	7														
K12	2	2	1	1	1	1	2	2	1	1	2	3	0	7														
K13	1	1	2	2	2	2	1	1	1	1	2	3	0	7														
K14	2	2	0	0	2	2	2	2	1	1	3	1	0	7														
E7	2	2	0	0	2	2	1	1	2	2	3	1	1	7														
K15	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	0	6														
K16	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	0	6														
E8	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	4	0	6														
E9	2	2	1	1	2	2	1	1	0	0	2	2	1	6														

K17	2	2	0	0	2	2	1	1	1	1	2	2	1	6										
K18	2	2	0	0	2	2	1	1	1	1	2	2	1	6										
K19	2	2	0	0	2	2	0	0	2	2	3	0	2	6										
K20	1	1	0	0	2	2	2	2	1	1	2	2	1	6										
E10	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	4	0	6										
K21	1	1	0	0	2	2	1	1	2	2	2	2	1	6										
E11	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	4	0	6										
K22	2	2	0	0	2	2	0	0	2	2	3	0	2	6										
E12	1	1	0	0	2	2	1	1	1	1	1	3	1	5										
K23	1	1	0	0	2	2	1	1	1	1	1	3	1	5										
K24	2	2	1	1	1	1	1	1	0	0	1	3	1	5										
K25	2	2	0	0	2	2	1	1	0	0	2	1	2	5										
K26	2	2	0	0	1	1	1	1	1	1	1	3	1	5										
K27	0	0	1	1	2	2	1	1	1	1	1	3	1	5										
E13	2	2	0	0	1	1	1	1	1	1	1	3	1	5										
E14	2	2	0	0	2	2	1	1	0	0	2	1	2	5										
E15	2	2	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2	0	4										
K28	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	4	1	4										
K29	2	2	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2	2	4										
E16	2	2	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2	2	4										
E17	2	2	0	0	0	0	1	1	0	0	1	1	2	3										
Toplam D/E/Y																								
Yapan Kadın	23	5	1	1,76	6	11	12	0,79	20	8	1	1,65	7	20	2	1,17	8	18	3	1,17	101	95	30	297
Sayısı/Ort.Puan																								
Toplam D/E/Y																								
Yapan Erkek	13	4	0	1,76	3	5	9	0,6	11	3	2	1,35	5	12	0	1,29	5	9	3	1,12				
Sayısı/Ort.Puan																								
Genel																								
Toplam/Ort.Pua	36	9	1	3,52	9	16	21	1,44	31	11	3	3,01	12	32	2	2,47	13	27	6	2,29				
n																								

Kısaltmalar: D: doğru cevap; E: Eksik cevap; Y: Yanlış cevap; P: Puan

Yapılan ön uygulama çalışmasına katılan 2 kadın ve 1 erkek öğrencinin uygulama formlarının hatalı olmasından ötürü değerlendirmeye alınmamış ve böylece 29'u (%63) kadın, 17'si (%37) erkek toplam 46 öğretmen adayının formu değerlendirmeye alınmıştır. Tablo 1'de de görüldüğü üzere 1.soruya doğru cevap veren öğretmen adaylarının sayısı toplam 36 (%78), eksik cevap veren öğretmen adaylarının sayısı 9 (%20), yanlış cevap veren öğretmen adayı ise 1 (%20) kişidir. 2. soruya doğru cevap veren öğretmen adaylarının sayısı 9 (%20), eksik cevap veren öğretmen adaylarının sayısı 16 (%35), yanlış cevap veren öğretmen aday sayısı ise 26'dır (%46). 3. soruda doğru cevap veren öğretmen adayı sayısı 31 (%67), eksik cevap veren öğretmen adaylarının sayısı 11 (%24), yanlış cevap veren öğretmen adaylarının sayısı ise 3'tür (%7). Grafik oluşturma sorusu olan 4. soruya 12 (%26) aday doğru, 32 (%70)

(%28) doğru, 27 (%59) aday eksik cevap verirken yalnızca 6 (%13) aday soruyu yanıtlanamamıştır. Öğretmen adaylarından en yüksek puanı alanların 9 puan, en düşük puan alanların ise 3 puan aldıkları görülmektedir. Ortalama puanları ise 6,46'dır. Bununla birlikte tabloda yer alan sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde en başarılı ve en başarısız %27'lik dilime göre (Hasançebi, Terzi ve Küçük, 2020) tüm soruların madde güçlüklerinin öğrencilerin yanıtlaması için uygun olduğu söylenebilir.

Asıl uygulama. Çalışmanın pilot uygulamasından yaklaşık bir buçuk ay (6 hafta) sonra asıl uygulamaya geçilmiştir. Bu uygulama öncesinde de öğrencilere çalışma hakkında bilgilendirici açıklamalar yapılarak soruların yanıtlanması için ihtiyaç duydukları uygun süre verilmiştir. Bu amaçla birinci bölümde yer alan grafik okuma soruları ile ikinci bölümde yer alan grafik çizim soruları için 30 dakika verilmiştir. Öğrencilerden bu bölümde kendilerine sorulan iki sorudan 1. soruda iki, 2. soruda üç değişkene ilişkin veri seti sunulmuş ve bunları herhangi bir grafik türü kullanarak göstermeleri istenmiştir. Başarı testine ilişkin tüm bu süreç tamamlandıktan sonra da araştırmaya katılan öğrencilere alan yazından da yararlanılarak oluşturulmuş (Krande ve Akpınar, 2020; Pala ve Başıbüyük, 2019) iki soruluk bir görüşme formu uygulanmıştır. Bunun için de 15 dakikalık bir süre verilmiştir. Tüm uygulama yaklaşık iki saat kadar sürmüş ve öğrenci yanıtlarından verilen sürelerin yeterli olduğu görülmüştür.

Geçerlik-Güvenirlilik Çalışmaları

Asıl uygulama sonunda başarı testinden elde edilen sonuçlar ön uygulamada elde edilen sonuçlar ile karşılaştırılmış ve iki uygulama arasındaki ilişkinin görülmesi amacıyla Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayısına bakılmıştır. Bu işleme yönelik hesaplamalar yapılırken yalnızca hem ön uygulamaya hem de asıl uygulamaya katılan öğrencilerin verileri üzerinden hesaplamalar yapılmıştır. Microsoft Office Excel kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucu iki uygulama arasındaki korelasyon $r=0,50$ bulunmuştur. Bu sonuç, testin güvenilirliği ve kararlılığı için orta düzeyde ve pozitif yönde bir güvenilirlik aralığında olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk vd., 2013, s. 113). Ayrıca, durum çalışması deseninde yürütülen bu araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin artırılması amacıyla öncelikle veri çeşitlenmesine gidilmiş ve alandaki diğer araştırmacıların ulaştığı sonuçlardan yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Araştırmada verilerin toplandığı başarı testinden elde edilen veriler katılımcıların görüşlerinin de alınması ile desteklenmiştir. Daha sonra konuyla ilgili yapılan diğer çalışmaların sonuçları ile olan farklılık ve benzer yönler ortaya konulmuştur. Ayrıca güvenilirliğin artırılması amacıyla katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesi ve ortaya çıkan kodlar arasında uyumun sağlanması amacıyla alanda uzman bir kişiden yardım alınmıştır (Creswell, 2013, s. 202). Nitel yöntemle dayalı çalışmalarda güvenilirlik ve geçerlik için rapor yazım sürecinde akla yatkınlık, inandırıcılık, uzman incelemesi, teyit edilebilirlik, okunurluk gibi hususlara dikkat edilmesi önemli görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışmada da elde edilen veriler, frekans ve yüzdelerle ifade edilmiş, bulgular sunulurken katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılmış, elde edilen bulguların alan yazın için önemi tartışılmış ve

öğrencilerin başarı testine verdikleri cevaplar “doğru”, “yanlış”, “eksik cevap”, “cevap yok” şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Çalışmanın hemen her aşamasında uzman görüşü alınarak sürecin yürütülmesine önem verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri öncelikle iki aşamada analiz edilmiştir. İlk aşamada öğrencilerin başarı testine verdikleri cevaplar, “doğru”, “eksik cevap”, “yanlış” ve “cevap yok” kategorilerine göre betimsel analizleri yapılarak frekans ve yüzdeler olarak tabloda gösterilmiştir. İkinci aşamada ise öğrencilerin grafik okuma veya hazırlama konusunda zorlandıkları hususların neler olduğunu belirlemek üzere hazırlanan görüşme formundan elde edilen veriler tematik olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Yorumlar yapılırken öğrenci görüşleri, doğrudan alıntılanarak verilmiştir.

Araştırmacı Rolü ve Etik

Alanyazında nitel araştırmalar yapılırken verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması süreçlerinin araştırmacının kişisel özelliklerinden ve deneyimlerinden etkilenebileceği ifade edilmektedir (Creswell, 2013, s. 187-188). Bu nedenle araştırmacı, raporun yazım sürecinde kişisel görüşlerini yansıtmaktan olabildiğince kaçınmış ve bilimsel bir dil kullanmıştır. Araştırmada etik ilkelere uygun davranılmış, katılımcılardan katılım öncesi onayları alınmış, katılımcılara ait kişisel bilgiler gizli tutularak elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca, araştırma için Bartın Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 14. 04. 2021 tarihli 2021-SBB-0144 protokol numarasıyla etik kurul izni alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında çalışmada elde edilen verilerin analizi sonucu ulaşılan bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlar yer almaktadır.

Birinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Çalışmanın birinci araştırma sorusu olan “Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okuma ve hazırlama becerileri nasıldır?” soruna yönelik elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının grafik okuma ve hazırlama becerilerine ilişkin veriler

Katılımcı	Grafik Okuma Soruları				Grafik Oluşturma Soruları				Toplam								
	Soru 1		Soru 2		Soru 3		Soru 4						Soru 5				
	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P	D	E	Y	P	
K1	2	2	2		2	2			2	2			2	5	0	0	10
E7	2	2	2		2	2			2	2			2	5	0	0	10
K30	2	2	2		2	2			2	2			2	5	0	0	10
K31	2	2	2		2	2			2	2			2	5	0	0	10
E3	2	2	2		2	2			2	1		1	4	1	0	0	9
K4	2	2	2		2	2			2	1		1	4	1	0	0	9
E4	2	2	2		2	2			2	1		1	4	1	0	0	9

E10	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	4	1	0	9
E18	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	4	1	0	9
K6	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	3	2	0	8
K9	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	3	2	0	8
K13	2	2	1	1	1	1	2	2	2	2	3	2	0	8
K17	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	3	2	0	8
K22	2	2	2	2	2	2	2	2	0	0	4	0	1	8
E12	2	2	2	2	2	2	2	2	0	0	4	0	1	8
K32	1	1	2	2	2	2	2	2	1	1	3	2	0	8
K33	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	3	2	0	8
K14	2	2	2	2	1	1	2	2	1	1	3	2	0	8
E19	2	2	2	2	2	2	2	2	0	0	4	0	1	8
K5	2	2	2	2	2	2	1	1	0	0	3	1	1	7
K7	2	2	1	1	1	1	2	2	1	1	2	3	0	7
K11	2	2	1	1	1	1	2	2	1	1	2	3	0	7
K12	2	2	2	2	2	2	1	1	0	0	3	1	1	7
K20	2	2	2	2	2	2	1	1	0	0	3	1	1	7
K28	2	2	0	0	2	2	2	2	1	1	3	1	1	7
E16	2	2	2	2	0	0	2	2	1	1	3	1	1	7
E20	2	2	2	2	1	1	2	2	0	0	3	1	1	7
K34	2	2	0	0	2	2	2	2	1	1	3	1	1	7
K35	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	0	7
K2	2	2	1	1	0	0	2	2	1	1	2	2	1	6
E2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	0	6
K8	2	2	0	0	0	0	2	2	2	2	3	0	2	6
K10	2	2	2	2	2	2	0	0	0	0	3	0	2	6
K15	2	2	1	1	1	1	2	2	0	0	2	2	1	6
E8	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	0	6
K18	2	2	0	0	0	0	2	2	2	2	3	0	2	6
K27	2	2	1	1	0	0	2	2	1	1	2	2	1	6
E15	2	2	1	1	1	1	2	2	0	0	2	2	1	6
K36	2	2	0	0	0	0	2	2	2	2	3	0	2	6
K37	2	2	1	1	1	1	2	2	0	0	2	2	1	6
K21	2	2	0	0	0	0	2	2	1	1	2	1	2	5
K26	2	2	0	0	0	0	2	2	1	1	2	1	2	5
E13	2	2	1	1	1	1	0	0	1	1	1	3	1	5
K38	2	2	1	1	1	1	0	0	1	1	1	3	1	5
E21	2	2	2	2	1	1	0	0	0	0	2	1	2	5
E17	2	2	1	1	2	2	0	0	0	0	2	1	2	5
K39	2	2	1	1	1	1	0	0	0	0	1	2	2	4

K16	0	0	0	0	0	0	2	2	1	1	1	1	3	3										
E14	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	1	0	4	2										
K29	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	1	0	4	2										
Toplam D/E/Y																								
Yapan Kadın	31	1	2	1,85	15	10	8	1,18	16	9	9	1,21	23	8	3	1,59	8	17	9	0,97	138	66	46	34
Sayısı/Ort.Puan																								2
Toplam D/E/Y																								
Yapan Erkek	15	0	1	1,88	10	5	2	1,56	8	6	2	1,38	11	2	3	1,5	1	8	7	0,63				
Sayısı/Ort.Puan																								Toplam Puan
Genel																								
Toplam/Ort.Pua	46	1	3	3,73	25	15	10	2,74	24	15	11	2,59	34	10	6	3,09	9	25	16	1,60				
n																								

Tablo 2’de asıl uygulama çalışmasına katılan toplam 50 öğretmen adayının (Kadın=34, Erkek=16) grafik okuma ve grafik oluşturma sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler yer almaktadır. Grafiğe göre, grafik okuma sorularından 1. soruya doğru cevap veren kadın öğrenci sayısı 31 (%91,2), eksik cevap veren 1 (%2,9), yanlış yapan sayısı ise 2’dir (%5,9). Aynı soruya eksik yanıt veren erkek öğrenci olamamakla birlikte doğru yanıt veren erkek öğrenci sayısı 15 (%94) iken yanlış cevap veren öğrenci sayısı 1’dir (%6). Bu soruyu öğrencilerin 46’sı doğru (%92), 1’i eksik (%2), cevap vermişken 3 öğrenci ise yanlış (%6) yapmıştır. 2. soruyu ise kadın öğrencilerin 15’i doğru (%44,1) 10’u eksik (%29,4), 8’i ise (%23,5) yanlış cevaplamıştır. Aynı soruyu erkek öğrencilerin 10’u doğru (%62,5), 5’i eksik (%31,3), 2’sinin (%12,5) ise yanlış yanıtladığı görülmektedir. Genel olarak öğrencilerin 25’i (%50) soruyu doğru yanıtlarken 15’i eksik (%30), 10’u ise (%20), yanlış yanıtlamıştır. 3. grafik okuma sorusunu kadın öğrencilerden 16’sı doğru (%47), 9’u eksik (%26,5) yanıtlarken 9’u ise (%26,5) yanlış yanıtlamıştır. Erkek öğrencilerin ise soruyu doğru yanıtlayanlarının sayısı 8 (%50), eksik cevaplayanların sayısı 6 (%37,5), yanlış cevaplayanların sayısı ise 2’dir (%12,5). Bu grafik okuma sorusunu genel olarak öğrencilerin 24’ü (%48) doğru, 15’i eksik (%30) cevaplamışken 11’inin ise (%22) yanlış cevapladığı görülmektedir.

Başarı testinde yer alan grafik oluşturma sorularına ilişkin öğrenci yanıtlarının da yer aldığı Tablo 2’de ilk grafik oluşturma sorusu olan 4. soruya kadın öğrencilerin 23’ü doğru (%67,6), 8’i eksik (%23,5) yanıt vermişken 3 öğrencinin (%8,8) ise yanlış yanıt verdiği görülmektedir. Aynı soruyu erkek öğrencilerin 11’i (%68,8) doğru, 2’si (%12,5) eksik, 3’ü ise (%18,8) yanlış yanıtladığı görülmektedir. Bu soruya genel olarak öğrencilerin 34’ü doğru (%68), 10’u eksik (20), 6’sı (%12) ise yanlış yanıt vermiştir. Araştırmanın 2. grafik okuma sorusu olan 5. soruya ise kadın öğrencilerden 8’i doğru (23,5), 17’si eksik (%50), 3’ü (%26,5) ise yanlış yanıt vermiştir. Bu soruya erkek öğrencilerden 1’doğru (%6), 8’i eksik (%50), 7’si ise (%44) yanlış yanıt vermişlerdir. 5. soruyu genel olarak öğrencilerin 9’unun (%18) doğru, 25’inin (%50) eksik ve 16’sının (%32) yanlış yanıtladığı görülmektedir.

Tablo 2’den hareketle öğrencilerin başarı testinden aldıkları puanlara bakıldığında ilk soruda kadın öğrencilerin aldıkları puanların ortalamasının 1,85 ile erkek öğrencilerden 1,88 biraz daha düşük

öğrencilerin 2. sorudan aldıkları puanların ortalamaları 1,18 iken erkek öğrencilerin bu sorudan aldıkları puanların ortalaması 1,56'dır. Erkek öğrencilerin puan ortalamalarının kadın öğrencilere göre biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu soruya verilen yanıtların tümüne ilişkin puan ortalamasının ise 2,74 olduğu görülmektedir. Grafik okuma sorularından 3. soruya kadın öğrencilerin aldığı puanların ortalaması 1,21, erkek öğrencilerin aldığı puanların ortalaması ise 1,38'dir. Bu soruda erkek öğrencilerin puan ortalamalarının kadın öğrencilerden biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sorudan alınan tüm puanların ortalamasının ise 2,59 olduğu görülmektedir. Grafik oluşturma sorusu olan 4. soruda kadın öğrencilerin aldığı puan ortalamaları 1,59, erkek öğrencilerin puan ortalaması ise 1,5'tir. Bu soruda kadın öğrencilerin ortalamalarının erkeklerden çok az bir miktar fazla olduğu söylenebilir. Bu soruda tüm öğrencilerin puan ortalamalarının ise 3,09 olduğu görülmüştür. Tabloda 2'de diğer grafik oluşturma sorusu olan 5. Soruda kadın öğrencilerin puan ortalamalarının 0,97 olduğu, erkek öğrencilerin ise 0,63 olduğu görülmektedir. Bu soruda da kadın öğrencilerin ortalamalarının erkeklerden biraz daha yüksek olduğu söylenebilir. Öğrencilerin tüm puanlarının ortalamaları ise 1,60'tır. Öğrencilerin aldıkları puanlar genel olarak değerlendirildiğinde kadın öğrencilerin grafik okuma sorularından erkek öğrencilere göre daha düşük puan aldıkları görülürken, grafik hazırlama sorularından kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek bir puan ortalamasına sahip oldukları ifade edilebilir. Hem kadın hem de erkek öğrencilerin genel olarak grafik okuma becerilerine yönelik hazırlanan sorulardan grafik oluşturma sorularına göre daha yüksek puan aldıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca verilen yanıtlardan hareketle öğrencilerin hem grafik okuma hem de grafik hazırlama sorularından değişken sayısına bağlı olarak zorlandıkları söylenebilir. Bununla birlikte öğrencilerin grafikleri okurken özellikle de veriler arası ve veri ötesi okuma konusunda zorlandıkları görülmüştür.

İkinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu olan "Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının grafik okurken ve hazırlarken yaşadıkları zorluklar nelerdir?" soruna yönelik bulgulara göre öğrencilerin çok önemli bir kısmı grafikleri okurken herhangi bir zorluk yaşamadığını ifade etmişlerdir. Zorluk yaşadığını ifade edenler ise bu zorluğu, ilgili grafiğin türüne, grafiğin karmaşık bir yapısının olmamasına ve kendi grafik okuma becerilerinin yeterince iyi olmadığına bağlamışlar. Öğrencilerin grafik hazırlarken yaşadıkları sorunlar arasında ise verilerin grafikte uygun yerlere yerleştirememeye, çok değişkenli verileri grafiğe aktaramama, kullanılan grafiğin türü ve bir grafiğin nasıl çizilebileceğini bilememekten kaynaklanan sorunlar yaşadığı görülmüştür. Katılımcılara ait birkaç örnek görüş şöyledir:

"Herhangi bir konuda hazırlanan grafikleri okumakta zorluk çekmiyorum. Fakat karmaşık grafikler, çıkmazlar, zaman harcamaya neden oluyor." (E11).

"Evet zorlanıyorum, kavramları okurken ve grafikte hangi kavramın nerede olduğunu düşünürken zorlanıyorum." (K23).

“Yaşıyorum. Grafiğin karmaşık ve zor olmasından dolayı zorluk yaşadığım oluyor.” (K16)

“Evet, çünkü grafik yorumlayabiliyorum fakat istenilen şeyleri grafik şeklinde yapamıyorum.” (E8).

Üçüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusu olan “Sosyal bilgiler öğretmen adayları grafik hazırlarken hangi grafik türünü daha çok tercih etmektedir?” soruna yönelik elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının grafik hazırlarken tercih ettiği grafik türü

Grafik Sorusu	Tercih Edilen Grafik	f	%
	Türü		
4	Sütun	14	28
	Pasta	31	62
	Çizgi	5	10
	<i>Toplam</i>	50	100
5	Sütun	20	42
	Çizgi	19	40
	Birleşik	9	19
	<i>Toplam</i>	48	100

Tablo 3’te yer aldığı üzere grafik hazırlama sorularından biri olan 4. soruda öğrencilerin 14’ü (%28) sütun grafik, 31’i (%62) pasta grafik ve 5’i (%10) çizgi grafik türünü kullanarak soruyu yanıtlamışlardır. 5. soruda ise öğrencilerin 20’si (%42) sütun grafik, 19’u (%40) çizgi grafik ve 9’u (%19) birleşik grafik türünü kullanmışlardır. Bu soruya 2 öğrenci ise herhangi bir yanıt vermemiştir. 4. soruda öğrencilerin büyük bir kısmının pasta grafik türünü kullanırken 5. soruda öğrencilerin daha çok sütun grafiği tercih ettikleri görülmektedir. Öğrencilerin değişken sayılarına göre grafik tercihi değişkenlik göstermiş olabilir. Fakat tablodan hareketle değişken sayısı diğer soruya göre fazla olan 5. soruda öğrencilerin çok az bir kısmının birleşik grafiği tercih etmiş olmaları karmaşık verileri tek bir tabloda öğrencilerin genel olarak gösteremedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlardan biri çalışma grubunda yer alan hem kadın hem de erkek sosyal bilgiler öğretmen adaylarının az sayıda veri içeren grafikleri okuyabilirken çok sayıda veri grubunu içeren, karmaşık bir görünüme sahip olan grafikleri okuyamamaktadırlar. Benzer şekilde cinsiyetten bağımsız olarak iki veya daha fazla veri grubunu bir grafiğe aktarmakta güçlük yaşamaktadırlar. Bununla birlikte elde edilen bulgulardan hareketle erkek öğrencilerin grafik okuma becerilerinin kadın öğrencilere göre, kadın öğrencilerin grafik çizme becerilerinin ise erkek öğrencilere göre biraz daha iyi olduğu sonucuna varılabilir. Bununla birlikte öğrencilerin daha önceki çalışmalarda da ortaya konulduğu üzere öğrencilerin grafik okuma

Postigo, & Marín, 2018), öğrencilerin verileri birbirleriyle veya teorik bir bakış açısıyla karşılaştırmadıkları (Pérez-Echeverría, Postigo, & Marín, 2018) ve daha çok temel düzeyde hazırlanmış grafikleri okuyabildikleri (Çil ve Kar, 2015) sonuçlarına ulaşılabilir.

Öğrenciler grafikleri okurken onları en çok zorlayan hususların grafiklerin karmaşık bir görünüme sahip olması ve grafik okuma becerilerinin yeterince gelişmemiş olmaları olduğunu vurgulamışlardır. Daha önce öğretmen adayları ile yapılan çalışmalarda da adayların grafik okuma veya yorumlama becerilerinde eksiklikler olduğu (Coştu, Ercan ve Coştu, 2017) ve özellikle grafik oluşturmada bilimsel metotların kullanılmadığı (Çelik ve Sağlam Arslan, 2012) ifade edilmiştir. Nitekim ortaokul, lise veya üniversite öğrencileriyle yapılan bazı çalışmalarda da benzer sonuçların olduğu görülmüştür (Bragdon, Pandiscio & Speer, 2019). Çalışmada öğretmen adaylarının görüşlerine göre grafikleri okuma veya çizme becerileri konusunda kendilerini çok iyimser bir şekilde değerlendirseler de elde edilen sonuçlar durumun o kadar da iyi olmadığını göstermektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda da öğrencilerin ortaya koydukları başarı ile kendilerine olan inançları arasındaki fark ortaya konulmuş ve bu durum öğrencilerin eksikliklerinin farkında olamayabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır (Kranda ve Akpınar, 2020; Polat, 2016).

Yapılan bu çalışmada ulaşılan bir diğer bulguya göre, kullanılan grafik türünün de grafikleri okurken onları olumsuz veya olumlu yönde etkileyen bir husus olduğu görülmüştür. Daha önce yapılan çalışmalarda da kullanılan grafiğin türünün öğrencilerin grafikleri yorumları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmektedir (Baker, Corrbet, & Koedinger, 2001; Kılıç, Sezen ve Sarı, 2012). Ayrıca daha önce yapılan çalışmalarda grafiğin zorluğu ile grafikte yer alan değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğuna dair de sonuçlara ulaşılmıştır (Martí et al. 2010; Pérez-Echeverría, Postigo, & Marín, 2018). Tüm bunlardan hareketle bir grafikteki verilerin türü, sayısı veya karmaşıklığı (Kranda ve Akpınar, 2020) gibi özelliklerin öğrencilerin grafik okumadaki başarılarını olumlu veya olumsuz olarak etkilediği sonucuna varılabilir.

Daha önce yapılan çalışmalarda (Kranda ve Akpınar, 2020; Oruç, Tokcan ve Akgün, 2016) elde edilen sonuçlara benzer olarak bu çalışmada da öğrencilerin grafik oluştururken daha çok pasta ve sütun grafikleri tercih ettiği söylenebilir. Öğrencilerin grafikleri oluştururken kullandıkları grafik türünün kullanılan veri grubu sayısına bağlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin az değişkenli grafikleri pasta veya sütun grafiklerle gösterirken, iki veya daha fazla veri grubunu göstermek için sütun ve çizgi grafiklerini kullanmaktadırlar. İki veya daha fazla veri grubunu göstermek için öğrencilerin birleşik grafikleri tercih ettikleri görülse de bunu tercih eden öğrenci sayısının katılımcılara kıyasla oldukça az olduğu söylenebilir. Bu durum öğrencilerin hangi grafik türünü seçeceklerini bilemelerine rağmen o grafiği etkili bir şekilde çizemediklerini de göstermektedir. Aydın ve Tarakçı (2018), Çelik ve Sağlam Arslan (2012) ve Oruç, Tokcan ve Akgün (2016) tarafından yapılan çalışmalarda da öğrencilerin veriler için hangi grafiğin uygun olduğu konusunda doğru tercihte bulunmuş olsalar da o grafiği çizemedikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca mevcut çalışmada eksenlerde yer alan değişkenleri uygun bir

şekilde gösteremedikleri ve bu verilerin değişimini bir eğri ile gösteremedikleri söylenebilir. Ulaşılan bu sonucun da daha önce yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçları desteklediği söylenebilir (Aydın ve Tarakçı, 2018; Baker, Corrbet, & Koedinger, 2002).

Elde edilen sonuçlardan hareketle öğrencilerin tüm eğitim süresince aldıkları eğitimlerin onlara temel düzeyde grafik okuma ve hazırlama becerilerini kazandırdığını düşündürse de çok değişkenli grafikleri okuma veya hazırlama adına yeterli olmadığı düşünülmektedir. Özellikle de öğrencilerin grafikleri okurken veri ötesi okuma becerilerinin geliştirilmesi önem görülmektedir (Martí et al. 2010; Pérez-Echeverría, Postigo, & Marín, 2018). Eğitim ortamında farklı grafik türlerinin kullanılması, öğrencilerin grafikler veya diğer grafik organize edicilerle daha fazla karşı karşıya getirilmesi onların grafik okuma veya hazırlama becerilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eğitimcilerin öğretim süreçlerinde grafikleri kullanırken özellikle grafikleri diğer konularla veya gerçek hayatla ilişki kurarak kullanmaları oldukça önemlidir (Tortop, 2011). Ayrıca, eğitim sürecinde tablo ve grafiklerin birlikte kullanılması ilgili becerileri kazandırılması adına daha etkili olduğundan (Bell & Janvier, 1981) eğitimcilerin bu ikisini birlikte kullanmaları önerilmektedir. Öğretmen adayları olan öğrencilerin üniversite eğitim süresince grafik okuma veya hazırlama becerileri yönünden kendilerini geliştirmeden mezun olmaları, gelecekte nitelikli öğrenciler yetiştirmeleri adına da bir sorun olarak görülebilir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar: %70, 2. Yazar: %20 ve 3. Yazar: %10 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Grafik Okuma ve Hazırlama Becerileri: Uygulamalı Bir Çalışma” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aydın, A., ve Tarakçı, F. (2018). Fen bilimleri öğretmen adaylarının grafik okuma, yorumlama ve çizme becerilerinin incelenmesi. *Elementary Education Online*, 17(1). 469-488. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2018.413806>
- Bahtaji, M. A. A. (2020). Improving students graphing skills and conceptual understanding using explicit Graphical Physics Instructions. *Cypriot Journal of Educational Science*. 15(4), 843-853. <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i4.5063>
- Baker, R.S., Corbett, A.T., & Koedinger, K.R. (2002). *The Resilience of Overgeneralization of Knowledge about Data Representations*. Presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, LA, USA. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED465530.pdf>

- Batur, A., Baki, A., ve Güven, B. (2019). Farklı lisans programlarında okuyan öğrencilerin grafik okuryazarlıklarının incelenmesi. A. Baki, B. Güven & M. Güler (Ed.), 4. Uluslararası Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Sempozyumu Tam Metinler Kitabı içinde (ss.60-67), TÜRKBİLMAT Eğitim Hizmetleri. <http://bilmat.org/turkbilmat2019/dosyalar/files/fulltext-turcomat4-2019.pdf>
- Bell, A., & Janvier, C. (1981). The interpretation of graphs representing situations. *For the learning of mathematics*, 2(1), 34-42. <https://www.jstor.org/stable/40240746>
- Bolch, C. A., & Jacobbe, T. (2018). Investigating levels of graphical comprehension using the locus assessments. *Numeracy*, 12(1), 1-15.
- Bollen, L., van Kampen, P., Baily, C., Kelly, M., & De Cock, M. (2017). Student difficulties regarding symbolic and graphical representations of vector fields. *Physical Review Physics Educational Research*, 13(2), 1-17. <https://doi.org/10.1103/PhysRevPhysEducRes.13.02010>
- Bragdon, D., Pandiscio, E., & Speer, N. (2019). University students' graph interpretation and comprehension abilities. *Investigations in Mathematics Learning*, 11(4), 275-290. <https://doi.org/10.1080/19477503.2018.1480862>
- Brasell, H.M., & Rowe, M.B. (1993). Graphing skills among high school physics students. *School Science and Mathematics*, 93, 62-70.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, E. A., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Colliot, T., & Jamet, É. (2018). Does self-generating a graphic organizer while reading improve students' learning?. *Computers & Education*, 126, 13-22. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.06.028>
- Coştu, F., Ercan, O., & Coştu, B. (2017). Öğretmen adaylarının grafik okuma ve yorumlama düzeyleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44), 194-213.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap.
- Curcio, F. R. (1987). Comprehension of mathematical relationships expressed in graphs. *Journal for Research in Mathematics Education* 18(5), 382-393. <https://doi.org/10.2307/749086>
- Çelik, D., & Sağlam Arslan, A. (2012). The analysis of teacher candidates' translating skills in multiple representations. *Elementary Education Online*, 11(1), 239-250.
- Çil, E., & Kar, H. (2015). Pre-service science teachers' interpretations of graphs: A cross-sectional study. *Science Educator*, 24(1), 36-44.

- Dreyfus, T., & Eisenberg, T. (1990, July, 15-20). *On difficulties with diagrams: Theoretical issues*. In G. Booker, P. Cobb, & T.N. deMendicuti (Eds.), *Proceedings of the Annual Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education with the North American Chapter 12th PMENA Conference*, (pp. 27-34). Mexico City, Mexico. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED411137.pdf>
- Friel, S., Curcio, F., & Bright, G. (2001). Making sense of graphs: Critical factors influencing comprehension and instructional implications. *Journal for Research in Mathematics*, 32(2), 124-158. <http://www.jstor.org/stable/10.2307/749671>
- Glazer, N. (2011). Challenges with graph interpretation: a review of the literature. *Studies in Science Education*, 47(2), 183-210. <https://doi.org/10.1080/03057267.2011.605307>
- Göksel, O. (2007). *Sosyal bilgiler öğretiminde harita ve grafik kullanımının eğitimi destekleme düzeyi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Gürgil, F. (2018). Table, graphic, and diagram interpretation and preparation skills: social studies and geography teachers' practice and beliefs. *Review of International Geographical Education Online (RIGEO)*, 8(3), 517- 541.
- Gürgil, F. (2020). Effect of graphic organizer use in social studies on students' academic achievement. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 5(8), 216-253.
- Hasançebi, B., Terzi, Y., & Küçük, Z. (2020). Madde güçlük indeksi ve madde ayırt edicilik indeksine dayalı çeldirici analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 224-240.
- Kaynar, Y., & Halat, E. (2012, Haziran, 27-30). *Sekizinci sınıf öğrencilerinin sıklık tablosu okuma ve yorumlama becerilerinin incelenmesi*. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Haziran, Niğde, Türkiye.
- Kılıç, D., Sezen, N., & Sarı, M. (2012). A study of preservice science teacher's graphing skills. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 46, 2937-2941. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.593>
- Koedinger, K. R., Baker, R. S., & Corbett, A. T. (2001). Toward a model of learning data representations. (J.d. Moore & K. Stanning, Eds.). In *Proceedings of the Twenty-Third Annual Conference of the Cognitive Science Society*, (pp. 45-50), Mahwah, NJ: Erlbaum
- Kohler, P. (2009). Don't just tell me; show me: using graphic organizers effectively. *Teaching Professor*, 23(6), 1-7.
- Kranda, S., & Akpınar, M. (2020). Grafik okuma ve çizmede yaşanan zorluklara ilişkin öğrenci görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 415-427.

- Martí, E., Gabucio, F., Enfedaque, J., & Gilabert, S. (2010). Cuando los alumnos interpretan un gráfico de frecuencias. Niveles de comprensión y obstáculos cognitivos. *Revista IRICE*, (21), 65-80.
- McKnight, K. S. (2013). *The elementary teacher's big book of graphic organizers*. San Francisco: Jossey Bass Teacher.
- MEB. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: MEB Devlet Kitapları. <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden erişildi.
- OECD (2016). *Skills matter: Further results from the survey of adult skills*. OECD Skills Studies. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/23078731>
- Oruç, Ş., Tokcan, H., & Akgün, İ. H. (2016). Yedinci sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde yer alan grafik hazırlama becerisini kazanma düzeyleri. *Journal Of International Social Research*, 9(42), 1265-1269.
- Özmen, Z. M., Güven, B., & Kurak, Y. (2020). Determining the graphical literacy levels of the 8th grade students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 20(86), 269-292. Doi:10.14689/ejer.2020.86.13
- Öztürk, C. & Dilek, D. (2003). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. (3. Baskı). Pegem AkademiA Yayıncılık.
- Pala, Ş. M., & Başbüyük, A. (2019). Matematik becerisinin sosyal bilgiler derslerindeki harita grafik ve tablo okuma becerilerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 3(1), 41-56.
- Pérez-Echeverría, M. D. P., Postigo, Y., & Marín, C. (2018). Understanding of graphs in social science undergraduate students: selection and interpretation of graphs. *Irish Educational Studies*, 37(1), 89-111. <https://doi.org/10.1080/03323315.2018.1440248>
- Sezgin Memnun, D. (2013). Ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin çizgi grafik okuma ve çizme becerilerinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 8(12), 1153-1167.
- Şahin, S., Gençtürk, E., & Budanur, T. (2007). Coğrafya öğretiminde uygun grafik seçimi ve kullanımının öğrenme üzerindeki etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 293-302.
- Taşar, F. M., Kandil İngeç, Ş., & Ünlü Güneş, P. (2002). Grafik çizme ve anlama becerisinin saptanması, *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, Ankara.
- Tortop, T. (2011). *7th-Grade students' typical errors and possible misconceptions in graphs concept before and after the regular mathematics instruction* [Master's thesis, Middle East Technical University]. <https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/20396/index.pdf?sequence=1>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (11. Basım). Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Today, with the possibilities brought by technology, it is seen that the data needed in almost every area of life is presented by using various visual tools. One of these tools is graphics. Graphs are used effectively in interpreting the data presented to us and in the visualization of more than one data group with a relationship between them. Today, individuals are expected to understand the graph showing a child's personal development, the distribution of the votes of the parties that will participate in the political elections, or the graph of the annual growth of a company. This situation can also be considered a skill that today's children of education who will shape the future should also acquire (Glazer, 2011) In this context, the education sector has undertaken a critical mission.

Social studies course, by its nature, consists of information from many social science fields. The content has this feature, making it even more important to use different visual materials in the education process. However, one of the most important aims of the social studies course is to provide the students who will be adults of the future with the ability to read and prepare tables, graphics, and diagrams (MEB, 2018).

The effective transfer of this skill to students will undoubtedly be possible with teachers who have this skill (Şahin, Gençtürk, & Budanur, 2007). It can be said that the teachers' lack of these skills will create an obstacle for the students to develop their skills in preparing tables, graphics, and diagrams. This situation also reveals the importance of graduating teachers acquiring these skills during their undergraduate education. Therefore, this study aims to determine the level of graphic reading and preparation skills of social studies teacher candidates and what difficulties they experience.

The case study design, one of the qualitative research designs, was used in this study. The research group of the study consists of 50 senior teacher candidates studying in the social studies teaching program in a state university in the 2021-22 academic year. In the study, the data were collected through an achievement test that included three graphic reading and two graphic preparation questions developed by the researchers. In addition, an interview form consisting of two questions was used in the study to determine the difficulties faced by the students while reading and preparing graphics.

It was determined that female and male social studies teacher candidates in the study group can read graphics containing few data but cannot read relatively complex graphics containing many data groups and have difficulty showing two or more data groups using any graphics. It was seen that the graphic reading skills of male students were slightly better than female students, and the graphic drawing skills of female students were slightly better than male students. In addition, it was concluded in the study that, as revealed in previous studies, the graphic reading levels of the students were

generally medium and that they could not compare the data with each other or from a theoretical point of view and could read mostly the graphics prepared at the primary level. Based on the results obtained, it was thought that the education the students received during the whole education gave them the skills of reading and preparing graphics at a basic level. However, it is thought that it is not enough for reading or preparing multivariate graphics.

EK-1: Başarı Testi

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Grafik Okuma Ve Hazırlama Becerileri: Uygulamalı Bir Çalışma

Açıklama: Sevgili öğrenciler, bu formda sizlerin grafik okuma ve grafik çizme becerilerine yönelik hazırlanmış 3'er soru yer almaktadır. Çalışmaya katılım gönüllüdür ve istediğiniz zaman ayrılabilirsiniz. Çalışmada elde edilen veriler kesinlikle bilimsel amaçlı kullanılacaktır. Grafikleri size verilen boyaları kullanarak renkli çizebilirsiniz. Teşekkür ederim.

Not: İsteddiğiniz grafik türünü (çubuk, sütun, histogram, pasta vb.) kullanabilirsiniz.

Bölüm 1: Grafik Çizme Soruları

S1. Bir sınıfta yer alan öğrencilere uygulanan ankette cinsiyet bilgileri istenmiştir. Ankette elde edilen verilere göre katılımcıların cevapları şöyledir:

Kadın	Erkek	Belirtilmemiş
15	12	3

Anketten elde edilen bu verileri bir grafikte gösteriniz. (Grafiğinizde yüzde veya sayı kullanabilirsiniz.)

Grafiğiniz:

S2. Aşağıda yer alan tabloda Antalya'nın yıllık sıcaklık ve yağış değerleri verilmiştir. Bu verileri kullanarak Antalya'nın sıcaklık ve yağış grafiğini çizin.

Aylar	Oca	Şuba	Mar	Nisa	Mayı	Hazira	Temmu	Ağusto	Eylü	Eki	Kası	Aralı
Ort. Sıcaklık (° C)	10.3	10.9	12.7	15.9	20.3	24.5	28.2	27.7	24.8	20.5	15.8	11.9
Ort. Yağış (mm)	212	159	103	48	29	8	3	3	11	66	126	241

Veriler www.climate-data.org adresinden alınmıştır.

Grafiğiniz:

S3. Aşağıda yer alan tabloda 2015-2019 yılları arasında yerleşim yerlerinde ve yer yerleşim yerleri dışında gerçekleşen ölümlü ve yaralanmalı trafik kazalarına ilişkin veriler yer almaktadır. Bu verileri kullanarak kazaları ve yıllara göre verilerin değişimini bir grafik ile gösteriniz. **(Bu soru işlemediği için asıl uygulamada çıkarılmıştır.)**

Yıllar	Yerleşim Yeri İçinde Toplam Ölüm	Yerleşim Yeri Dışında Toplam Ölüm	Yerleşim Yeri İçinde Toplam Yaralı	Yerleşim Yeri Dışında Toplam Yaralı
2015	3 671	3 859	204 775	99 646
2016	3 527	3 773	204 459	99 353
2017	3 613	3 814	200 670	99 713
2018	3 129	3 546	206 130	100 941
2019	2 598	2 875	192 768	90 466

Veriler www.data.tuik.gov.tr adresinden alınmıştır.

Grafiğiniz:**Bölüm 2: Grafik Okuma Becerileri**

S4. Aşağıdaki grafikte 2016-2020 yılları arasında Türkiye'ye giriş yapan kişi sayısı verilmiştir. Grafiği yıllara göre yorumlayınız.

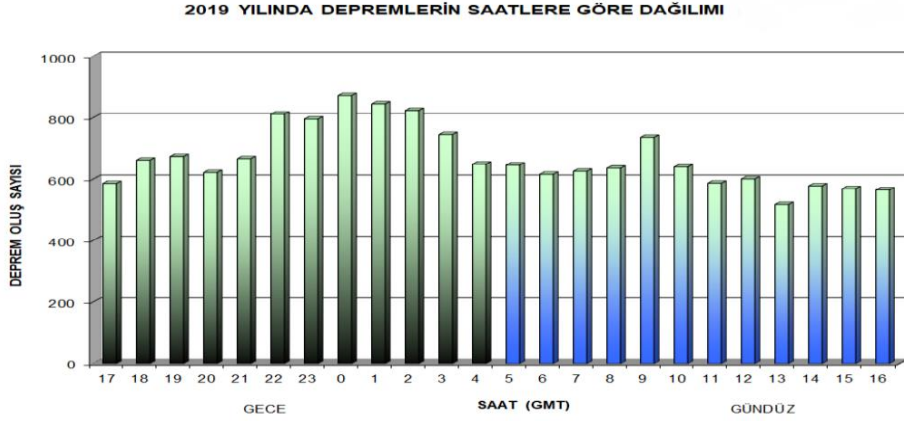
Veriler,

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü <https://www.goc.gov.tr> adresinden alınmıştır.

Yorumunuz:

.....
.....

S5.Aşağıdaki grafikte 2019 yılında 0,6-5,9 şiddeti arasında gerçekleşen depremlerin saatlere göre dağılımları gösterilmiştir. Grafiği üzerindeki verilerden hareketle detaylı olarak yorumlayınız.

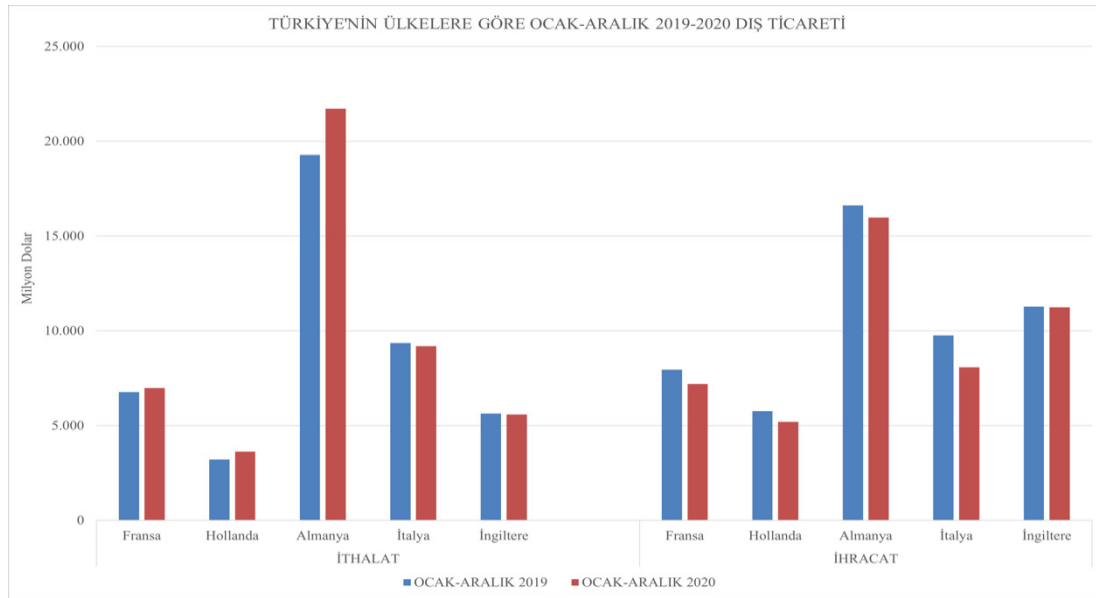

Grafik, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi <http://www.koeri.boun.edu.tr/> adresinden alınmıştır.

Yorumunuz:

.....
.....

S6.Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin 2019-2020 Ocak-Aralık dönemlerinde en fazla ithalat ve ihracat yaptığı 5 ülkeye ait dış ticaret verileri gösterilmiştir. Bu verilerden hareketle grafiği tüm detayları ile açıklayınız.

Grafiği oluşturan verilere Ticaret Bakanlığı <https://ticaret.gov.tr> adresinden alınmıştır.

Yorumunuz:

.....

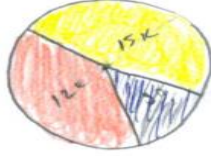
EK-2: Öğrenci Yanıtlarından Bazı Örnekler

S1.

Bir sınıfta yer alan öğrencilere uygulanan ankette cinsiyet bilgileri istenmiştir. Ankette elde edilen verilere göre katılımcıların cevapları şöyledir:

Kadın	Erkek	Belirtilmemiş
15	12	3

Anketten elde edilen bu verileri bir grafikte gösteriniz. (Grafiginizde yüzde veya sayı kullanabilirsiniz.)

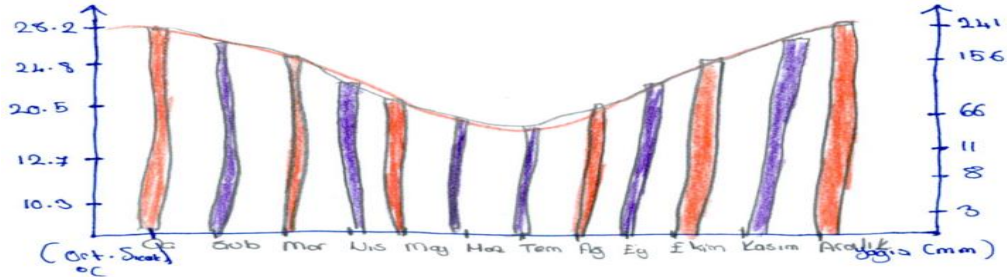

S2.

Aşağıda yer alan tabloda Antalya'nın yıllık sıcaklık ve yağış değerleri verilmiştir. Bu verileri kullanarak Antalya'nın sıcaklık ve yağış grafiğini çiziniz.

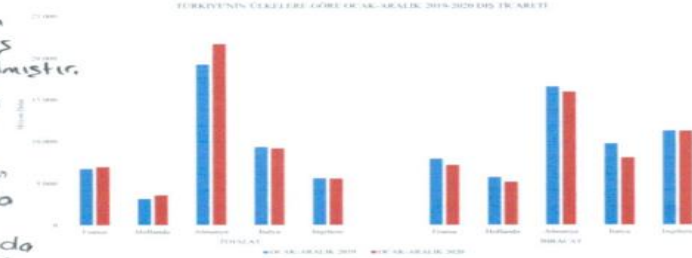
Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (°C)	10.3	10.9	12.7	15.9	20.3	24.5	28.2	27.7	24.8	20.5	15.8	11.9
Ort. Yağış (mm)	212	159	103	48	29	8	3	3	11	66	126	241

Veriler www.climate-data.org adresinden alınmıştır.

Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin 2019-2020 Ocak-Aralık dönemlerinde en fazla ithalat ve ihracat yaptığı 5 ülkeye ait dış ticaret verileri gösterilmiştir. Bu verilerden hareketle grafiği tüm detayları ile yorumlayınız.

Fransa ile yapılan ithalat aynı kalmış fakat ihracat artmıştır.
Hollanda ile yapılan ihracatta artış olmuştur.
Almanya ile yapılan ihracat ve ithalatta düşüş yaşanmıştır.
İtalya ile yapılan da ocak fazla düşüş yaşanmıştır.
İngiltere ile yapılan artış yaşanmıştır.

SG. Millîî göre ÷lke nüfusünde yaşanan çöküşler ÷lkeye yapılan (göç-çestili sebepler-mü badel) e bağıli olarak artış veya azalma yasadığı yorulanabilir. -÷lke ekonomisine bağıli olarak terchen beyin göçü (tek yantı) geyerekmiştir. -Türkiye'nin İeferi abayine bağıli olarak dış göç alma sayısında 2020'de düşüş saptenmiştir. Bunun baslica sebebi pandemi sresinde ÷kelerin yasadığı karantina, durguluklar edabileceği gözlenmiştir. Aynı zamanda ÷kelerin sınırlarını kapatması gibi şyasi sureçler de bu azalışın sebepleri arasında olabilir.

Uluslararası Vergi Kurallarının Yenilenmesi ve Bazı Çok Uluslu Şirketlerin Kazançlarına Küresel Asgari Kurumlar Vergisi Uygulanması

Renewal Of International Tax Rules And Implementation Of Global Minimum Corporate Tax On Earnings Of Some Multinational Corporations

Deniz ŞAHİN DURAN¹

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 01.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 29.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1097049

Atıf / Citation: Şahin Duran, D., (2022). "Uluslararası Vergi Kurallarının Yenilenmesi ve Bazı Çok Uluslu Şirketlerin Kazançlarına Küresel Asgari Kurumlar Vergisi Uygulanması" ODÜSOBİAD 12 (3), 1891-1918 Doi: 10.48146/odusobiad.1097049

Öz

Bu çalışma tarama modelinde yapılmış betimsel bir araştırmadır. Çalışmanın amacı; çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ'ların) vergilendirilmesinde yeni gündeme gelen yeni vergilendirme kurallarının ve "küresel asgari kurumlar vergisi" uygulamasının genel esaslarının, uygulanma gerekçelerinin ve ortaya çıkarabileceği etkilerinin analiz edilerek, bir taraftan bu yeni vergi uygulamasının anlaşılmasına katkı sağlamak diğer taraftan da uluslararası vergilendirme problemlerine ne oranda çözüm sağlayacağına ilişkin değerlendirmelerin yapılmasına zemin hazırlamaktır. Son dönemlerdeki teorik uluslararası vergilendirme literatürüne dayanarak, çalışmada kapsamlı ve sistematik bir şekilde önce; ÇUŞ ve var oluş gerekçeleri, uluslararası vergi sorunları ve vergi kuralları bağlamında ÇUŞ'ların vergilendirilmesinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Daha sonra yeni gündeme gelen OECD'nin "Ekonominin Dijitalleşmesinden Kaynaklanan Vergi Zorluklarına Yönelik İkili Çözüm Bildirisi" etrafında küresel asgari kurumlar vergisi ele alınarak incelenmiştir. Sonuç olarak; OECD'nin "Ekonominin Dijitalleşmesinden Kaynaklanan Vergi Zorluklarına Yönelik İkili (İki Ayaklı/Sütunlu) Çözüm Bildirisi" ile ÇUŞ'ların belirli (kesin/net), istikrarlı ve öngörülebilir kurallar çerçevesinde vergilendirilmesine yönelik bir yaklaşımı kararlılıkla ortaya koyduğu söylenebilir. Ancak bu yeni uluslararası vergilendirme kuralları ve ÇUŞ'ların vergilendirilmesine yönelik yeni yaklaşım, uluslararası vergileme alanında radikal bir değişimdir ve yeni vergileme normaline uyum süreci, bir takım önemli çalışmaların yapılmasını ve tüm ülkelerin desteğini (uzlaşmasını) gerekli kıldığından, kolay olmayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirket, Dijital Ekonomi, Asgari Kurumlar Vergisi, Uluslararası Vergilendirme, Uluslararası Vergi Sorunları

Abstract

This study is descriptive research conducted in scanning model. The aim of this study is to analyze the general principles of the "global minimum corporate tax", the reasons for its implementation and its possible effects. Thus, on the one hand, it contributes to the understanding of this new tax application, and on the other hand, it lays the

¹ Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat, E-mail: deniz.sahin@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8656-0820

groundwork for the evaluation of how much it will provide a solution to international taxation problems. Based on the recent theoretical international taxation literature, firstly, in a comprehensive and systematic way; The developments in the taxation of MNCs in the context of MNCs and their reasons for existence, international tax problems and tax rules are discussed. Then, the global minimum corporate tax was examined around the OECD's "Brochure: Two-Pillar (the two-legged) Solution to Adress The Tax Challenges Arising From The Digitalisation of The Economy", which came to the fore. As a result; It can be said that OECD's "Bilateral (Bi-Legged/Pillar) Solution Statement for Tax Challenges Resulting from the Digitization of the Economy" has determinedly put forward an approach to taxation of MNCs within the framework of certain (precise/clear), stable and predictable rules. However, these new international taxation rules and the new approach to the taxation of MNCs are a radical change in the field of international taxation and it can be said that it will not be easy as the adaptation process to the new taxation normal requires some important work and the support (reconciliation) of all countries.

Keywords: *Multinational Corporation, Digital Economy, Global Minimum Corporate Tax, International Taxation, International Tax Problems*

Giriş

Yatırım faaliyetlerini birden çok ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkez noktadan alan ve değişik şekillerde yavru şirketlerin kararlarını etkileyen şirketlere uluslararası şirket, çok uluslu şirket veya uluslararası şirket denilmektedir (Ferhatoğlu, 2014b: 139). Çok uluslu şirketler (ÇUŞ)'in ortaya çıkışı oldukça yenidir. II. Dünya savaşından sonra, özellikle 1960'larda ABD kökenli firmaların ilk defa yabancı ülkelere gitmeye başlamasıyla ortaya çıkan ve hızla yayılmaya başlayan ÇUŞ'ların, küreselleşmeyle beraber dünya ekonomisinde önemi artmaya başlamıştır (Öz, 2005: 201-205; Karluk, 1977: 84). Zira dünyada küreselleşme sürecinden önce pek dikkate alınmayan yabancı sermaye, kalkınmada önemli bir rolünün olduğunun anlaşılmasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelere önemsenmeye başlamıştır. Küreselleşme sürecinde sermaye mobilitesinin artmasıyla da ülkeler yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekme yarışına girmeye başlamıştır (Kaçar, 2013; Kargı ve Karayılmazlar, 2009: 21). Bu kapsamda sermayenin adeta ana motoru olan ÇUŞ'lar doğrudan yabancı yatırım açısından oldukça önemli görevler üstlenmişlerdir. Diğer bir ifadeyle küreselleşen dünyada ÇUŞ'lar; örgütsel yapılarıyla, geniş faaliyet alanları ve yönetim anlayışlarıyla, sahip oldukları sermaye ve rekabet şekilleriyle küresel ekonominin önemli birer aktörü haline gelmişlerdir (Kıvılcım, 2013: 1). ÇUŞ'lar günümüzde giderek daha da etkin rol oynamaya devam etmektedirler. Dünya ülkeleri bugün küresel yabancı sermayeden daha fazla pay alabilmek için yabancı sermayeyi teşvik edici koşullar hazırlamaya devam etmektedir. Söz konusu teşvikler yabancı doğrudan yatırımların maliyetlerini ve risklerini azaltırken, getiri oranlarını yükseltmeye yöneliktir. Bu amaçla uygulanan en yaygın teşvik ise yatırımcıların vergi yüklerinin düşürülmesine yönelik uygulamalardır (Kaçar, 2013). Zira ülkeler açısından, özellikle de gelişmekte olan ülkelere ÇUŞ'lar kalkınmanın dış finansman kaynağı olarak görülmektedir.

Diğer yandan günümüzde ÇUŞ'ların yabancı ülkelerdeki yavru şirketleri aracılığıyla elde ettikleri kazanç ve ciroları, istihdam sayıları çok önemli boyutlardadır. Hatta kimi ÇUŞ'ların sahip olduğu cirolar bazı ülkelerin milli gelirlerinden çok daha fazladır (Ferhatoğlu, 2014b: 139). Bu nedenle ülkeler ÇUŞ'ları bir yandan cazip koşullarla teşvik etmeye çalışırken, diğer yandan ülkelerinden sağladıkları gelirlerini vergilendirme gayretindedirler (Kaçar, 2013). Ancak ÇUŞ'ların karmaşık yapıları ve birden çok ülkedeki faaliyetlerini bu ülkelerin sahip olduğu farklı hukuk sistemlerinden yararlanarak sürdürmeleri nedeniyle, ülkeler (özellikle gelişmekte olan ülkeler) açısından ÇUŞ'ların gelirlerinin gerektiği gibi vergilendirmesinde güçlükler yaşanmaktadır. Bu güçlükler günümüzde yeni gelişen dijital ekonominin vergilendirme problemleri de eklenince uluslararası vergi kurallarının yenilenmesi ve bu kapsamda da bazı ÇUŞ'ların kazançlarına %15 oranında küresel asgari kurumlar vergisi uygulaması gündeme gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı; ÇUŞ'ların vergilendirilmesinde yeni gündeme gelen yeni vergilendirme kurallarının ve "küresel asgari kurumlar vergisi" uygulamasının genel esaslarının, uygulanma gerekçelerinin ve ortaya çıkarabileceği etkilerinin analiz edilerek, bir taraftan bu yeni vergi uygulamasının anlaşılmasına katkı sağlamak diğer taraftan da uluslararası vergilendirme problemlerine ne oranda çözüm sağlayacağına ilişkin değerlendirmelerin yapılmasına zemin hazırlamaktır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak ÇUŞ'lara ilişkin kavramsal bir çerçeve (çok uluslu şirketler ve var oluş nedenleri) sunulmuştur. Daha sonra uluslararası vergi sorunları ve vergi kuralları bağlamında çok uluslu şirketlerin vergilendirilmesinde yaşanan gelişmelere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Son olarak ise yeni gündeme gelen ve bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan küresel asgari kurumlar vergisi ele alınmış ve tüm yönleriyle incelenerek bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çok Uluslu Şirketler ve Var Oluş Nedenleri

'Çok uluslu' demek, birden fazla ülkede faaliyette bulunma anlamına gelen bir kavramdır. Bu çerçevede ÇUŞ, birden çok ülkede faaliyette bulunan firma olarak tanımlanabilir (Kabaalioğlu, 1986: 452). Teoride ÇUŞ'ların çeşitli yönleri dikkate alınarak yapılmış birçok tanım bulunmaktadır. Örneğin J.H. Dunning (1974) 'e göre "ÇUŞ, direkt yabancı sermaye yatırımları yaparak birden fazla ülkede gelir getiren aktif değerlere sahip olan veya bunları kontrol eden, dolayısıyla kaynak ülke dışında mal ve hizmet üreten özetle uluslararası üretim yapan firmadır". Yine örneğin R. Vernon (1971) ÇUŞ'ları, organizasyon yapıları ve işletme stratejilerine göre tanımlamaktadır. Buna göre ÇUŞ, "çeşitli milliyetlere sahip geniş bir firmalar grubunu kontrol eden ana şirkettir". C. Alpar (1977) tarafından ise ÇUŞ'lar şu şekilde tanımlanmaktadır: "birden fazla ülkede yatırımı bulunan ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya kararlarıyla kendisine bağlı şirketlerin yönetimlerini etkileyebilen şirkettir" (Akt. Karluk, 1977: 187-188). Küresel dünyanın en önemli ekonomik aktörlerinden biri olan ÇUŞ'lar, kısaca birden çok ülkede iktisadi faaliyetlerde bulunan firmalardır. Oligopol bir yapıda olma eğilimi gösteren ÇUŞ'ların mülkiyeti ve yönetimi birbirinden farklı ülke vatandaşlarına ait olabilir (Gilpin, 1987: 232).

ÇUŞ'larla ilgili tanımları ve açıklamaları arttırmak mümkündür. Literatürde ÇUŞ'larla ilgili olarak; çokuluslu işletme, çokuluslu firma, çokuluslu teşebbüs, dünya işletmesi, global işletme, ulussuz işletme,

uluslararası işletme, uluslar ötesi şirket, evrensel şirket vb. şeklinde kullanılan birçok kavram yer almakta ve hepsi de çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla ÇUŞ'larla ilgili genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır (Başak, 2015: 62). Aslında ÇUŞ'ların giderek artan önemine rağmen bugüne kadar genel kabul gören bir tanımının yapılamamasının nedeninin ÇUŞ'ların homojen olmayan yapılarda bulunması olduğu söylenebilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan batılı kapitalist ülkelerin gerisinde kalan eski sömürge ülkelerinin kalkınmasının nasıl sağlanacağı sorunu gündeme gelmiştir. Bu kapsamda da kalkınma iktisadı bir disiplin olarak doğmuştur. Söz konusu yıllarda kalkınma; ekonomik kapasite yetersizliğinden kaynaklı "gelir, yetersiz tasarruf ve büyüme" şeklindeki kısır döngünün neden olduğu bir iktisadi gelişmişlik sorunu olarak görülmüştür. Bu doğrultuda geliştirilen birçok modelde, söz konusu kısır döngüyü kırmak için ülkelere dışarıdan bir katkı sağlanmasının (dışsal bir katkı /büyük itiş) zorunluluğu ön plana çıkmıştır. Daha sonra 1980'li yıllardan günümüze kadar kalkınma sorunsalı ve buna bağlı kalkınma araçları sürekli nitelik değiştirmiştir (Kirmanoğlu, 2014: 99-100). Bununla birlikte 1960'lardan başlayıp, günümüze değin ÇUŞ'lar sahip oldukları sermaye, teknoloji, bilgi, pazarlama ve istihdam potansiyelleriyle tasarruf ve teknoloji açığı olan ülkelerin kalkınmasında ve küresel ekonomiye entegrasyonunda önemi giderek artan bir unsur/aktör olmuştur (Akt. Kamacı ve Turan, 2018: 85). Bu kapsamda ev sahibi ülkeler ÇUŞ'ların yatırımlarının ülkelere yeni teknoloji ve yönetim bilgisi transfer etmelerini, üretim (özellikle ihracata yönelik üretim) kapasitelerini ve istihdam oranlarını arttırmalarını beklemektedirler. Yani gelişmekte olan ülkeler ÇUŞ'ları kalkınmanın bir dış finansman kaynağı olarak görmüşlerdir ve halen de görmektedirler. Yine ÇUŞ'ların ev sahibi (yatırım yapılan) ülkelere; yerel şirketleri daha verimli ve rekabetçi yapmaları, yan sanayinin gelişimine katkı sağlaması, vergi hasılatını ve döviz rezervlerini, milli gelirlerini arttırması gibi daha birçok olumlu katkısı söz konusudur. İşte bu olumlu etkiler ÇUŞ'ların var oluş nedenleridir. Diğer bir ifadeyle ülkelerin, dışa açılması ve daha fazla sermaye çekebilmek için ÇUŞ'ları teşvik etmesinin ve söz konusu şirketlerin de karlarını arttırmak için bu fırsatları değerlendirerek gelişmesinin nedenidir (Blomström ve Kokko, 1997: 10; Fieldhouse, 1999: 167-170; Fertahoğlu, 2014b: 140-141). Günümüzde ÇUŞ'ların küresel ekonomideki payları giderek artmış, ulaştıkları boyutlar oldukça şaşırtıcı düzeylere ulaşmıştır. Öyle ki, ÇUŞ gelirlerinin birçok ülke gelirlerini geride bıraktığı, hatta dünya genelindeki yatırımları büyük ölçüde ÇUŞ'ların yönettiği söylenebilir (Kamacı ve Turan, 2018: 85). Artık "1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başında kendi devletlerini arkalarına alarak dünyayı yeniden paylaşma yarışına giren büyük firmaların yerini günümüzde devletleri önlerine katıp kovalayacak güce ulaşmış çok uluslu dev firmalar almıştır. Bu bağlamda ÇUŞ'lar *dünyanın yeni efendileri* olarak görülmektedir" (Başkaya, 2000: 104).

Diğer yandan bugün ÇUŞ'ların ev sahibi ülkeye olumlu katkıları ve bunun teşvik edilmesi yanında birçok olumsuz katkıları da olduğu bilinmektedir. Örneğin ÇUŞ'ların sahip olduğu büyük üretim potansiyeli ve mali güçleri çoğunlukla onlara ev sahibi ülkelerdeki şirketlere karşı haksız rekabet üstünlüğü sağlamakta ve yerel üreticilerin piyasadan silinmesine neden olabilmektedirler. Sahip

oldukları gelişmiş pazarlama teknikleri, mal çeşitlendirmesi ve fiyatlandırma politikaları sayesinde pazarlama alanlarını ev sahibi ülkelerin üreticilerinden daha fazla genişletmektedirler. ÇUŞ'ların bu "tekelci avantajları" ise oligopol yapılarıyla daha da artmaktadır. ÇUŞ'lar sahip olduğu teknoloji ve üretim tekniği yanında üretim sürecinde ithal girdi kullanımları, ana şirketlerine kar aktarımları ve yapay transfer fiyatlandırmaları vb. nedenlerle ev sahibi ülkeleri dışa bağımlı hale getirebilmekte, döviz rezervlerinde baskı oluşturabilmekte, yönetim kararlarını etkileyebilmekte, vergi kayıplarına neden olabilmektedirler (Ferhatoğlu, 2014b: 140-141). Bu nedenle ülkeler kalkınmalarındaki olumlu katkıları nedeniyle bir taraftan ÇUŞ'lara kapılarını açmaya ve teşvik etmeye devam etmekte, ancak diğer taraftan da ÇUŞ'ların yol açtığı olumsuzlukları azaltmaya yönelik çalışmalar sürdürmektedir. Bu kapsamda yürüttükleri çalışma alanlarından biri de çok uluslu şirketlerin ortaya çıkardığı vergilendirme sorunlarıdır.

Uluslararası Vergi Sorunları ve Vergi Kuralları Bağlamında Çok Uluslu Şirketlerin Vergilendirilme Esasları

ÇUŞ'ların karmaşık yapıları ve faaliyetlerini buldukları ülkenin dışına çıkarmaları birçok vergisel sorunu da beraberinde getirmiştir. Zira ÇUŞ'ların çok sayıda ülkede sürdürdüğü faaliyetlerini bu ülkelerin mevcut hukuk sistemlerine tabi olarak sürdürmeleri ve ülkelerin hukuk sistemlerinin birbirinden farklı olması gerek ÇUŞ'lar açısından gerekse gelir idareleri açısından birçok probleme yol açmıştır. Uluslararası vergilendirme problemleri olarak ifade edilen bu olumsuz sonuçlar, ÇUŞ'ların vergilendirilme esaslarının ortaya çıkan problemleri giderecek şekilde düzenlenmesi gereğini doğurmuştur. Bu kapsamda uluslararası alanda ÇUŞ'ların vergilendirme esasları ve ortak vergilendirme kurallarını düzenlemeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara rağmen halen daha küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı uluslararası vergilendirme problemleri tam çözülememişken, üstüne yeni gelişen dijital ekonominin yol açtığı vergilendirme problemleri eklenmiştir. Mevcut vergilendirme esaslarının ve düzenlemelerinin dijital ekonominin ortaya çıkardığı yeni vergilendirme problemlerini çözmede yetersiz kalışı uluslararası vergi kurallarının yenilenmesine neden olmuştur. Çalışmanın izleyen kısmında ÇUŞ'ların vergilendirilmesine ilişkin problemler ve vergilendirme esaslarına ilişkin gelişmelere yer verilmiştir.

Küreselleşme Sürecinin Vergi Sorunları ve Çok Uluslu Şirketlerin Vergilendirilme Esasları

Küreselleşme süreciyle uluslararası alanda mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, finansal sermaye ve teknolojinin mobilitesinin artmasıyla ÇUŞ'ların etkinliği de artmıştır. Bu durum devletleri maliye politikalarını belirleme konusunda birbirlerine daha bağımlı hale getirmiştir. Özellikle doğrudan yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekmek isteyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler vergi teşvikleri uygularken, gelişmiş ülkeler ise kendi aralarında matrah erozyonlarını engellemek için ortak politikalar belirleme yoluna gitmişlerdir. Diğer yandan vergi sistemleri ve gelir idarelerinin mükellefleri izleme/denetleme yöntemlerinin küreselleşme öncesi dönemde oluşturulmuş olması ve ÇUŞ'ların birden çok ülkeyi kapsayan faaliyetlerini bu ülkelerin mevcut hukuk sistemlerindeki farklılıklardan

faýdalanarak sürdürmeye çalışmaları sonucunda; bir taraftan söz konusu şirketlerin karlarının hangi ülke tarafından vergilendirileceği sorunu ortaya çıkmıştır, diğer taraftan da vergi idarelerinin bu şirketlerin yurt dışından elde etmiş oldukları gelirlerini izlemesi ve vergilendirmesi güçleşmiştir (Ferhatoğlu, 2014a: 118-131). Ayrıca bilindiği üzere uluslararası vergi kuralları ve diğer ülkelerin vergi yasaları, kurumların ve bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Bu etki doğrudan uluslararası ekonomik faaliyetlerin kapsamını ve yerini belirlerken dolaylı olarak bunlarla bağlantılı ülke içi faaliyetlerini (Hines, 1999: 308) ve vergi davranışlarını (vergiden kaçınma, kaçırma vb.) ilgilendirmektedir. Küreselleşme sürecinde ülkelerin daha fazla sermaye çekebilmek amacıyla ÇUŞ'lara yönelik uyguladıkları vergi teşviklerinin, özellikle bazı ülkeler tarafından aşırı ölçüde uygulanması diğer ülkeler açısından zarar verici sonuçlar doğurmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda uluslararası çifte vergilendirme, transfer fiyatlandırması ve uluslararası (zararlı) vergi rekabeti gibi uluslararası vergi sorunları gündeme gelmiştir.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bu sorunlar nedeniyle ekonomik karar alma sürecini etkileyen etmenlerden biri olan verginin bu süreçteki rolü daha dikkatli değerlendirilmeye başlanmıştır (Öz, 2005: 17). ÇUŞ'ların yapılanma şekilleri ve yatırım güçleri karşısında ülkelerin tek taraflı yöntemlerle mücadele etmelerinin zorlaşması, hatta imkânsız hale gelmesi nedeniyle uluslararası çalışmalar başlatılmıştır (Üstün ve Büyüksekban, 2016). Bu doğrultuda ülkeler arasında söz konusu sorunların engellenmesine ve ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar kapsamında uluslararası vergilendirme kuralları belirlenmiş ve çeşitli model anlaşmalar geliştirilmiştir. Yani ÇUŞ'ların vergilendirilme esaslarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan uluslararası vergi sorunları ve ÇUŞ'ların vergilendirilme esaslarına ilişkin bazı önemli çalışma ve düzenlemeler aşağıdaki alt başlıklarda özetlenmiştir.

Uluslararası Çifte Vergilendirme Sorunu ve Ortadan Kaldırma Yöntemleri: ÇUŞ'ların gelirlerinin hangi devlet tarafından vergilendirileceği çok önemli bir problem olmuştur. Zira ÇUŞ'ların ana şirketin bulunduğu ülkenin yanında başka ülkelerde de ekonomik faaliyetler yapması, çifte vergilendirme sorununa yol açmıştır. Söz konusu sorunun temel kaynağı, ÇUŞ'ların vergilendirilmesinin birden fazla devlette yapılması ve devletlerin vergilendirme yetkilerini belirlemede kullandıkları ilkelerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre şirketin ana merkezinin bulunduğu devlet, şirketin kendi ülkesinde "yerleşik" olmasını gerekçe göstererek (ikametgâh ilkesine göre) yurt içi ve yurt dışı gelirlerinin tamamı üzerinden vergi alırken, yabancı ülkelerden çeşitli şekillerde elde edilen gelirler üzerinden ise kaynak devleti "gelirin kendi ülkesinde yaratıldığı" gerekçesiyle (kaynak ilkesine göre) vergi almaktadır. Sonuç olarak bu durum ÇUŞ'ların çifte vergilendirilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Uluslararası çifte vergilendirme sorunu vergi yükünü, fiyatları ve rekabet gücünü olumsuz etkileyerek uluslararası sermaye hareketlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca vergi gelirleri ve vergi adaleti açısından olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Bu durum çifte vergilendirme sorununu ortadan kaldırılmaya yönelik çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır (Yaltı, 2008a: 163-176; Yaltı, 2008b: 185-196)

Uluslararası çifte vergilendirme sorununu önlemek veya ortadan kaldırmak için devletler tek taraflı olarak vergi sistemlerine matrahtan indirim, istisna, vergi oranında indirim gibi yöntemleri yerleştirmeye yönelik hukuki düzenlemeler yaparken; karşılıklı olarak da kendi aralarında iki veya çok taraflı vergi anlaşmaları yapma yoluna gitmiştir. Bunun için OECD ve BM tarafından vergi anlaşma modelleri hazırlanmıştır. Bu vergi anlaşma modelleri ekonomik ve hukuki gelişme ve gereksinimlere göre zaman zaman yeniden gözden geçirilerek güncellenmektedir. Vergi sistemindeki farklılıklar, tarafların çatışan çıkarları, karmaşık vergilendirme sorunları, ortak metin üzerinde kısa zamanda anlaşmayı zorlaştırır. Bu açıdan geliştirilen OECD ve BM vergi anlaşması modelleri ülkeler arasındaki vergi anlaşmalarının müzakeresini ve uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Model anlaşmaların taraflar arasında bağlayıcı olmayıp sadece yol gösterici nitelikte olması nedeniyle pratikte ülkeler çoğunlukla *OECD ya da BM Vergi Anlaşma Modellerini* temel alarak kendilerine göre anlaşmalar yapmaktadır. ÇUŞ'ların ana merkezlerinin bulunduğu ülke dışında başka ülkeler bulunan şirketlerinin faaliyetleriyle elde ettiği gelirler; “yabancı ülkelerdeki daimî işyerleri vasıtasıyla elde edilen ticari kazançlar”, “yabancı ülkelerdeki iştirakler ya da yavru şirketlerden elde edilen kar payları” ve “faizlerle gayri maddi hak bedelleri”nden oluşmaktadır. ÇUŞ'ların ana merkezlerinin bulunduğu ülke dışındaki diğer ülkelerden elde ettiği bu gelirlerin, vergi anlaşmalarıyla hangi ülkelere ve nasıl vergilendirileceği (yani vergilendirme esasları) ayrıntılı şekilde belirlenerek çifte vergilendirme sorunu ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır (Öz, 2005: 20-47; Yaltı, 2008a: 168-176; Yaltı, 2008b: 85-196).

Uluslararası Transfer Fiyatlandırması Sorunu ve Ortadan Kaldırma Yöntemleri:

Ülkeler, bir taraftan uluslararası sermaye akımlarından pay alarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının faydalarından nasiplenmek adına ülkelerinde cazip yatırım ortamı oluşturmaya çalışırken; diğer taraftan faaliyetleri uluslararası boyutta olan ÇUŞ'ların vergi yüklerini azaltmaya yönelik stratejileriyle de mücadele ederek ülkelerinde yaratılan gelirlerin vergilendirilmeden farklı şekillerde ülkelerinden çıkarılmasına engellemeye çalışmaktadırlar (Ferhatoğlu, 2014b: 148). ÇUŞ'ların vergi yüklerini azaltmaya yönelik en önemli araçlarından biri uluslararası transfer fiyatlandırması stratejileridir. Zira küreselleşmeyle birlikte dünya üzerindeki faaliyetleri hız kazanan ÇUŞ'lar arasındaki mal ve hizmet akışının boyutu ve önemi artmıştır. Bu kapsamda ÇUŞ'lar kazançlarını arttırabilmek için, birbiriyle ilişkili olan şirketleri arasındaki işlemlerde transfer fiyatlandırması yapmaktadırlar (Masun, 2019: 248). “Transfer fiyatı, bir şirketin yavru şirketine veya bağlı şirketlerine mal veya gayri maddi varlıklarını transfer ederken veya hizmet sunarken uyguladığı fiyattır”. Söz konusu fiyatlar bağımsız bir şekilde piyasa mekanizması içinde belirlenmediğinden birbiriyle bağlantısı olmayan işletmeler arasındaki aynı koşullar altındaki benzer işlemler için kararlaştırılan fiyatlardan daha düşük veya daha yüksek olabilmektedir. Yani yapay bir transfer fiyatlandırması söz konusu olabilmektedir (Yaltı, 2008b: 192-193). Yapay transfer fiyatlandırmasıyla kaynak ülkede elde edilen kazancın vergilendirilmeden daha düşük oranda verginin uygulandığı bir diğer ilişkili şirketin ya da ana şirketin bulunduğu ülkeye aktarılması söz konusu olabilmektedir. Yani ÇUŞ'lar yüksek oranda vergi uygulayan ülkelerdeki kazancını düşürmek (minimize etmek) ve düşük oranda vergi uygulayan ülkedeki kazancını ise yükseltmek (maksimize edebilmek) için yapay transfer fiyatlandırması yaparak, karlarını istediği

şirketlerinden birinde toplayabilmektedir. Böylece ÇUŞ'lar dünya genelinde elde ettiği karlar üzerinden ödeyeceği vergiden kaçınmaktadır.

ÇUŞ'ların vergi yükünü azaltmak için yapay transfer fiyatları kullanmaları uygulamada çokça görülen bir durumdur. ÇUŞ'ların suiistimal nitelikli transfer fiyatlandırmasıyla kaynaklarını ülkeler arasında ve bazı ülkeler aleyhine yeniden dağıtması; başta vergi kayıpları olmak üzere ilgili ülkelerde milli gelir, işsizlik, tüketici fiyatları, üretim girdi fiyatları ve ödemeler dengesi gibi ekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Kargı ve Karayılmazlar, 2009: 27). Dolayısıyla transfer fiyatlandırmasında birbiriyle bağlantılı şirketler arasındaki işlemlerin belirlenen fiyatın serbest piyasa koşullarında oluşabilecek fiyatı yansıtacak şekilde "emsallerine uygunluk ilkesi" çerçevesinde doğru belirlenmesi, vergi gelirlerinin güvenliği ve olumsuz ekonomik etkilerin önlenmesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle ÇUŞ'ların transfer fiyatlandırma sürecinin gelir idareleri tarafından dikkatlice izlenmesi gerekmektedir. Bu noktada uluslararası iş birliği ve yasal düzenlemeler zorunlu hale getirilmiştir. Zira ÇUŞ'ların faaliyetleri ülke sınırlarını aşarken, vergi idarelerinin sadece kendi ülkelerinde yetki kullanması, ÇUŞ'ların işlemlerinin izlenmesini ve manipülasyonların engellenmesini zorlaştırmıştır.

Transfer fiyatlandırmasına ilişkin en temel düzenlemelerin OECD tarafından yapıldığı bilinmektedir. Çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik vergi anlaşma modelinde bu konuyla ilgili düzenlemelere de yer vermektedir. Bu kapsamda çifte vergilendirme riskini azaltmak için, ÇUŞ'ların bünyesindeki her bir işletme bağımsız ayrı birer tüzel kişilik olarak değerlendirilmekte ve sadece elde ettiği gelir üzerinden vergilendirilmesi benimsenmektedir. Kaynak ve ikametgâh esasına göre ayrı tüzel kişilik yaklaşımının uygulanabilmesi için ise ÇUŞ'ların grup içi işletmelerinin piyasa fiyatı prensibine uygun olması gerekmektedir. OECD rehberi, esas itibarıyla ilişkili kuruluşlar arasındaki transfer fiyatlandırmasının 'emsal bedel' prensibine uygun olmasını önermektedir. Burada emsal bedelden kastedilen, iki grup şirketi arasındaki transfer fiyatının, sanki iki bağımsız şirket arasında gerçekleşiyormuş gibi onların fiyatlarıyla aynı olmasıdır ve kastedilen işlemin, piyasa fiyatından ya da emsal fiyat üzerinden gerçekleşmiş olmasıdır (Akt. Masun, 2019: 252). Bu bakımdan ülkelerin aralarında yaptıkları çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik vergi anlaşmaları bağlı şirketlerin arasındaki yapay transfer fiyatlandırmasını önleme hükmü de içerir. Ana ve yavru şirketler arasındaki ilişkilerin emsallere uygunluğunun sağlanması için vergi anlaşmalarında "emsallere uygunluk ilkesine" dayalı düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda ülkeler, transfer fiyatlandırmasına yönelik OECD tarafından belirlenen standartlar doğrultusunda ulusal vergi sistemlerinde düzenlemeler yapmıştır. Söz konusu düzenlemelerle emsallere uygunluk ilkesini sağlamak için kullanılacak çeşitli yöntemler belirtilmiştir. ÇUŞ'lar transfer fiyatlandırmasına konu olan işlemin niteliğine göre en uygun yöntemi seçmektedir. Transfer fiyatlandırması yönteminin belirlenmesinde ise ÇUŞ'lar ilişkili oldukları vergi idaresiyle iki taraflı veya çok taraflı peşin fiyatlandırma anlaşmaları yapılabilmektedir. Bu anlaşmalar mükellef ile vergi idaresinin iş birliğine dayanan bir yaklaşımı ifade etmektedir (Ferhatoğlu, 2014b: 148-151; Yaltı, 2008b: 192-196). Ancak her ne kadar transfer fiyatlandırılmasına ilişkin ilkeler ortaya

konulup düzenlemeler yapılırsa da makul transfer fiyatlarının belirlenmesinin çok kolay olmadığını (hatta bazen imkânsız olduğunu) da belirtmek gerekir. Yine de ÇUŞ'ların faaliyetlerinin denetlenerek suiistimallerin neden olduğu vergisel sorunların ortadan kaldırılması ve çok taraflı kabul edilen bir ilkeler bütününe oluşturulması açılarından kayda değer önemli bir çabadır (Kargı ve Karayılmazlar, 2009: 27). Ancak hala transfer fiyatlandırması son zamanlarda önemi gittikçe artan bir uluslararası vergi sorunudur.

Uluslararası Vergi Rekabeti Sorunu ve Ortandan Kaldırma Yöntemi: Uluslararası vergi rekabeti, “ülkelerin vergi politikalarının diğer ülkeler üzerinde yarattığı etkiler” olarak tanımlanabilir (Edwards ve Rugsy, 2002: 1). Bir başka tanıma göre vergi rekabeti, “bir ülkenin önemli ölçüde vergi oranlarını düşürmesi ve avantajlar sağlayarak yatırım faaliyetlerini ve işletmeleri ülkelere çekme davranışdır” (Ring, 2002: 163). Yani uluslararası vergi rekabeti; yabancı sermaye ve yatırımları kendi ülkelere çekmek isteyen ülkeler arasında gerçekleşen vergi oranlarının indirilmesi, vergi muafiyeti, tercihli vergi rejimlerinin kullanılması vb. şeklindeki rekabettir (Kargı ve Karayılmazlar, 2009: 24).

Vergi rekabeti belirli bir limite kadar kabul edilebilir uygulamaları içerirken, belli bir noktadan sonra vergi yükümlülerinin ikamet ettikleri ve kamu hizmetlerinden faydalandıkları ancak vergiyi düşük oranda ödedikleri ya da hiç ödemedikleri ülke vergi idareleri için zarar verici olmaya başlamaktadır. Bu durum; vergi yükümlülerinin, vergi rekabetinin diğer tarafı olan vergi cenneti (vergi oranlarını indiren veya sıfırlayan) ülkeleri kullanarak vergiden kaçınmaları/vergi kaçırımlarıyla veya yükümlülerin ikamet ettikleri ülke devletinin, vergi oranlarını indirmek zorunda kalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Vergi rekabetinin zarar verici sınırının nerede başladığını söylemek oldukça zordur. Genel olarak vergi rekabetinin zarar verici sınırının başlangıç noktasını, bir ülkenin indirimli vergi oranını kendi vatandaşına uygulamayıp yalnızca diğer ülke vatandaşlarına uygulaması olduğu belirtilmektedir (Öz, 2014: 159-171). OECD zararlı vergi rekabetini, “saldırgan bir yaklaşımla sermaye ve finansal yatırımların yön değiştirmesinin sağlanarak diğer ülkelerin vergi matrahlarının erozyona uğratılması” şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca zarar verici vergi rekabetinden bahsetmek için vergi oranı düşük olması dışında başka bazı unsurların da olması gerekir. Bu özellikler; etkin bilgi değişiminin olmaması, özel rejimler uygulanması, rejimin saydam olmaması, ekonomik faaliyet olmaması vb. şeklinde sıralanabilir (OECD, 1998: 16-23).

Uluslararası vergi rekabeti, gelişmiş ülkelerin karşılaştığı çok önemli bir sorundur. Zira gelişmiş ülkelerde uygulanan yüksek vergi oranları ve buna paralel artan vergi yükleri, 1960'lı yıllardan itibaren ÇUŞ'ların (yüksek gelir grubuna giren) daha az vergi ödeme arayışlarına girmesine neden olmuştur. Özellikle muhatap oldukları birbirinden farklı vergi anlaşmaları ve çifte vergilendirme sorunları nedeniyle vergi cennetlerini kullanmaya başlamışlardır. Vergi cennetlerine olan ilginin artması ise vergi cenneti ülkelerin önemlerini ve sayılarını giderek arttırmıştır (Piciotto, 1999: 10; Öz, 2014: 159-172). Mobil sermayenin kendi ülkelere kaymasını sağlayarak devletler arasında haksız rekabete yol açan vergi cenneti ülkeler; diğer ülkelerle bilgi değişimine girmeyen, şeffaf olmayan uygulamaları mümkün kılan, yükümlünün gerçek faaliyeti olmaksızın üstlendiği, kayıt merkezi ülkelerdir (Yaltı, 2008c: 214). Vergi cennetleri, hiç vergi almayarak veya çok düşük (marjinal) vergi uygulamalarıyla diğer ülkelerdeki

bireylerin ve kurumların kendi ülkelerine yatırım yapmalarını teşvik etmektedir. Uluslararası vergi rekabeti sonucunda, matrah erozyonuna uğrayan ve dolayısıyla vergi gelirleri azalan ülkeler, buna neden olan vergi cennetleriyle mücadele etmeye başlamıştır.

Devletler vergi rekabetiyle mücadele kapsamında hem tek taraflı hem de çok taraflı çalışmalar yürütmektedir. Devletlerin kendi ulusal sınırları içerisinde vergi yasalarında tek taraflı olarak yaptıkları düzenlemeler; *vergi oranında indirim* (1980'lerden itibaren ABD başta olmak üzere Kanada ve OECD üyesi ülkelerin çoğunluğu da gelir ve kurumlar vergisi oranları büyük ölçüde indirilmiştir), *kontrol edilen yabancı kurum* (devletlerin ülkelerinde ikamet eden ana işletmelerin yurt dışındaki yavru şirketlerinin elde ettikleri karlarını kendi ülkelerine getirilmeye zorlanması) ile *transfer fiyatlandırma düzenlemeleri* ve *ikili vergi sistemi* (sermaye ve emek gelirlerine farklı vergi tarifelerinin uygulanması) uygulamalarından oluşmaktadır. Ancak bu uygulamalar zarar verici vergi rekabetiyle mücadele konusunda tek başına yeterli olmamıştır (Öz, 2014: 167-172; Bossons, 1988: 349-351; OECD, 1998: 41). Tek taraflı uygulamaların vergi cennetleriyle mücadele etmede yetersiz olması devletlerin benzer sorunlarla mücadele eden ülkelerle iş birliği içinde hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle zarar verici vergi rekabetinin mağduru olan ülkelerin kendi aralarında yaptığı çok taraflı uygulamalar söz konusu olmuştur. Uluslararası iş birliğiyle sorunun çok taraflı olarak çözülmesini amaçlayan en kapsamlı çalışmalar OECD ve onu takip eden AB tarafından yapılmıştır. Bu konuda özellikle 1990'larda başlatılan iki önemli çalışma söz konusudur. Söz konusu çalışmalardan biri 1996 yılında OECD tarafından yürütülen "*Zarar Verici Vergi Rekabeti*" çalışmasıdır. Bu çalışma sonraları IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarca da desteklenmiştir. Diğer çalışmada yine aynı yıllarda AB tarafından "*Avrupa Birliğinde Zarar Verici Vergi Rekabetiyle Mücadele Paketi*" adıyla başlatılan ve 1997'de daha somut bir içerik kazandırılan çalışmadır. AB'nin bu projesi "code of conduct" olarak tanımlanmakta ve üye ülkelerdeki ticari faaliyet kapsamındaki vergi rejimleri üzerine yoğunlaşmaktadır (Kargı ve Karayılmazlar, 2009: 24-26; Öz, 2005: 92-93; Öz, 2014: 167-172). Daha sonra OECD tarafından 1998 yılında yayınlanan *Yeni Küresel Konular: Zarar Verici Vergi Rekabeti Raporu*'nda zarar verici vergi rekabetinin sınırları ve ülkelerin "vergi cenneti" olarak tanımlanma ölçütleri belirlenmiştir. Bu ölçütlere göre vergi cenneti ülkeler listelenerek diğer devletlerin bunlara karşı alacağı önlemler belirlenmiştir. Farklı tarihlerde yapılan çalışmalarda sürekli vergi cenneti ülkelerin tespitiyle ilgili liste güncellenmiştir. OECD çalışmalarında vergi cennetleri dışında, OECD üyesi ülkelerdeki zarar verici vergi uygulamalarının tespit edilerek sonlandırılmasına da odaklanmıştır. Ancak bu rejimler, *tercihli vergi rejimleri* olarak tanımlanmıştır. Bu rejimin özellikleri; düşük oranda vergilendirme, özel rejimler, rejimin saydam olmaması ve etkin bilgi değişiminin olmamasıdır. Bu kapsamda yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucu OECD üyesi ülkelerde potansiyel olarak zarar verici tercihli rejim kapsamında olanlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu rejimlerin bir kısmı sona erdirilmiştir (Öz, 2014: 167-172; Yaltı, 2008c: 209-214). Esasında OECD yaptığı çalışmalarında, zararlı vergi rekabeti konusunda ülkeler ikiye ayrılmıştır. Diğer ülkelerin vergi gelirlerinin azalmasına ve vergi rekabetiyle mücadeleye kayıtsız kalan ülkeler vergi cenneti ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık

yayılan vergi rekabeti karşısında risk altında olduğu için kendi gibi vergi rekabetinden zarar gören ülkelerle birlikte hareket etmek isteyen ülkeler ise tercihli rejim uygulayan ülkeler olarak değerlendirilmektedir (OECD, 1998; OECD, 2000). Böyle bir ayrıştırmanın amacının, zararlı vergi rekabeti uygulayan ülkelerin vergi cenneti ülke olarak damgalanarak çok taraflı anlaşmalara taraf olmaları için üzerlerinde baskı oluşturmak olduğu söylenebilir. Nitekim OECD'nin daha sonraki yıllarda yayınladığı raporlarda ve bazı çalışmalarda daha önce zararlı vergi rejimleri listesinde yer alan birçok ülkenin daha sonraları listede yer almaması ve vergi rekabetinin daha az zararlı olmaya başladığını ifade eden çalışmalara dayanarak bu baskının olumlu sonuçları olduğu söylenebilir (OECD, 2001; OECD, 2004; Hebous, 2021). Yine özellikle OECD çalışmalarında “vergi cennetlerinden bilgi alınması” konusu öncelikli hale gelmiştir. Vergi cennetlerinin “saydamlık ve etkin bilgi değişimi” hususlarında OECD ülkeleriyle iş birliğine girmesinin ön plana çıkmasıyla 2002 yılında “*Vergi Konularında Bilgi Değişim Antlaşması Modeli*” oluşturulmuştur. Bu kapsamda OECD ülkeleri ile vergi cenneti ülkeleri arasında bilgi değişimine ilişkin temel standartlar belirlenmiştir. Bu doğrultuda günümüze kadar önemli sayıda bilgi değişim antlaşması imzalanmıştır (Öz, 2014: 167-172). Ancak tüm bu gelişmelere rağmen halen zarar verici vergi rekabeti nedeniyle ÇUŞ'ların vergiden kaçınma ve kaçırma davranışlarının sürdüğünü belirtmek gerekir.

Dijital Ekonominin Vergi Sorunları ve Çok Uluslu Şirketlerin Vergilendirilme Esaslarında Değişim ve Dönüşüm

Küreselleşmenin itici gücünü oluşturan teknolojik gelişmeler ve teknolojik gelişmelerin kolaylaştırdığı bilgi üretimi, “dijital ekonomi” olarak adlandırılan günümüz ekonomisinin oluşumunu sağlamıştır. Bugün dijital araçlar, artık iş hayatının her alanında tüm unsurlarıyla kullanılmaktadır. Her geçen gün kullanıcılarına büyük bir hareket sahası kazandıran dijital teknolojideki gelişmelerle ticaret ve ticaret şekilleri de hızla değişmekte, gelişmekte ve büyümektedir.

Dijital ekonominin gelişmesiyle birlikte, fiziki varlık ve işlemlere dayanan mevcut vergi sistemlerinin vergilendiremediği yeni bir taban oluşmuştur. Bu durum, beraberinde vergileme sorunlarını getirmiştir. Yeni oluşun ekonomide fiziksel varlığa sahip olmayan (sanal) iktisadi değerlerin varlığı, vergi yapısının ekonomik yapıya uyumunda sorunlar yaratmıştır. Bu da bu konuda gerekli çalışma ve çabaları beraberinde getirmiştir (Coşkun, 2005: 153; Kara ve Öz, 2016: 30). Zira mevcut vergilendirme ilkeleri, dijital araçlarla gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin bütün aşama ve taraflarını kavramakta yetersiz kalmış (OECD,1997), izlenemeyen parasal işlem ve hizmetlerin uluslararası teslimi aracılığıyla vergi kaçırma ve vergiden kaçınmak için elverişli bir ortam yaratmıştır (Fox, Murray ve Matthew, 1997: 590). Dijital araçlar sayesinde sanal (elektronik) ortamda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin bazı özellikleri; elektronik uluslararası boyutu olan bir işlemler olması, web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi, kimliklerin ve işlemlerin gizliliği, dijital hizmet ve ürünler, fiziksel varlığı bulunmayan şirketler şeklinde sıralanabilir. Söz konusu bu özellikler elektronik ticaretin vergilendirilmesi bakımından (dolaylı ve dolaysız vergilemeyle ilgili olarak) birçok önemli sorunu gündeme getirmiştir. Bunlar; ekonomik faaliyetin (gelirin) hangi ülkede (nerede) doğduğunun tespiti, elde edilen gelirin

yada yapılan harcamanın hangi ülkede vergilendirileceği (işlemin hangi devletin vergilendirme yetkisine bağlanacağı), tamamen bir internet sayfası aracılığıyla gerçekleşen ticaret biçiminde iş yeri kavramının nasıl belirleneceği, gelirin ya da işlemin niteliğinin ve mükellefin kimliğinin tespitinin nasıl yapılacağı, vergi konusu ve mükellefle ilgili belge ve kayıt sisteminin ve buna dayalı denetim kurallarının nasıl işleyeceği, e-ticaretle ilgili belgelerin nasıl muhafaza edileceği vb. şeklindedir. Diğer yandan bugün birçok vergi cenneti ülkenin dijital işletmelere uygun ortam ve olanaklar hazırladığı bilinmektedir. Dijital ticarete, satıcının vergi cenneti olarak tanımlanan ülkelerde yerleşik olması ya da yerleşik gibi gösterilmesi durumunda ise vergi rekabeti ve elektronik ticaretin vergilendirilmesi konularıyla ilgili vergilendirme sorunları birleşerek daha karmaşık ve sorunlu hale gelmiştir (Öz, 2005: 180-181). Tüm bu sorunlar ülkeleri, vergi matrahlarını azaltması nedeniyle kaygılandırmıştır. Bu doğrultuda ülkeler, "bu yeni ekonomik çerçevede ortaya çıkan gelir ve karların mevcut vergi kanunları çerçevesinde nasıl bir sistemle ele alınacağı veya ortaya konacak yeni sistemin nasıl olacağı veya en azından bu geçiş sürecinde vergi matrahının erimesiyle ortaya çıkacak gelir kayıplarının etkisinin nasıl telafi edileceği konuları" üzerine yoğunlaşmıştır (Kargı ve Karayılmazlar, 2009:28). Şüphesiz dijital ortamda gerçekleştirilen faaliyetlerin doğası, bu konuda yapılan çalışmalarda uluslararası iş birliğini zorunlu kılmıştır. Dijital ekonominin ortaya çıkardığı vergisel problemlere çözüm için başta WTO, OECD ve AB olmak üzere birçok uluslararası kuruluş ve birlik çalışmalar başlatmıştır (Coşkun, 2005: 153-154). Dijital ekonominin vergilendirilmesine yönelik söz konusu çalışmaları; *e-ticaret ve vergilendirilmesine yönelik ilk yaklaşımlar* (dijital ekonominin ilk ortaya çıktığı ve yeni gelişmeye başladığı dönem) ve *dijital çağın vergilendirme kurallarının yeniden yazılması ve dijital şirketlerin vergilendirilmesi* (dijital ekonominin yaygınlaştığı dönem) şeklinde ifade edilebilen iki ayrı döneme ayrı ayrı incelemek mümkündür.

E-Ticaret ve Vergilendirilmesine Yönelik Yaklaşımlar: Dijital ekonominin gelişme sürecinde karşılaşılan ilk olgu e-ticaret olmuştur. "Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ürünü olan internetin ticari amaçlarla kullanılmaya başlanması, yeni bir ticaret platformunun oluşmasını sağlamıştır. E-ticaret, bireylerin ya da kurumların telekomünikasyon bağlantılarıyla açık ve kapalı ağlar üzerinden metin, ses ve görüntü şeklindeki sayısallaştırılmış verilerin elektronik ortamda işlenmesi, saklanması, iletilmesi esasına dayanan işlemler sürecidir. Bu süreç içinde birey ya da kurumların bilgilenmesi ve araştırma yapması, taahhüde girmesi, mal ve hizmetlerin siparişi, müşteriye teslimi, satış sonrası destek hizmetleri, ödemelerin yapılması gibi faaliyetler yer alabilmektedir. E-ticaret, sadece alıcı ile satıcı arasındaki ilişkileri düzenlememektedir, bundan çok daha geniş ve çok yönlü ilişkileri içeren tüm ticari işlemlerin ya da ticari işlemleri etkileyen ve destekleyen tüm faaliyetleri içermektedir. Bu açıdan bakıldığında çok geniş bir kitle e-ticarete taraf olabilmektedir" (Coşkun, 2004: 243-245).

E-ticaretin özellikle doğrudan vergiler ve uluslararası vergi anlaşmaları için getirdiği sorunlara yeni yorumların geliştirilmesi konusunda en çok OECD'nin çalışmaları söz konusu olmuştur. OECD'nin *Gelir ve Sermaye Model Anlaşması* çerçevesinde, e-ticaretle ilgili olarak yeniden değerlendirilmesi

gereken vergilendirme ilkeleri konusunda bir dizi uluslararası toplantı yapılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak 1997'de Finlandiya'da Turka'da “*Küresel Elektronik Ticaretin Önündeki Engelleri Kaldırmak*” konulu bir konferans düzenlenmiş, ardından 1998'de Ottawa'da yapılan “*Sınırsız Bir Dünya-Küresel Elektronik Ticaretin Potansiyelini Anlamak*” konulu toplantı yapılmıştır. OECD Model Anlaşması'nın 12. Maddesinde, e-ticaretin dijital ürünlerle ilgili işlemlerinin anlaşma kapsamına alınması ve bu işlemler sonucunda elde edilen gelirin telif hakkı ya da ticari kazanç olarak nasıl tanımlanacağına ilişkin ölçütler konulması üzerinde çalışılmış ve toplantıda e-ticaretle ilgili vergilendirme ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilir (OECD, 2001):

- Geleneksel ticarete uygulanan kural ve tanımların e-ticarette de uygulanması, ancak herhangi bir ayrımcı vergileme işleminden kaçınılması,
- Devletlerin vergilendirme egemenlik yapılarının sürdürülmesi ve vergi matrahlarının ülkeler arasında adil dağılımının sağlanarak çifte vergilendirilmenin önlenmesi,
- Uygulama sürecinde iş çevreleri ve OECD üyesi olmayan ülkelerle yoğun katılım

Ottawa Konferansında sunulan ve kabul edilen “*Elektronik Ticaret: Vergilendirme Çerçeve Koşulları*” adlı raporda, e-ticaretin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından büyüme potansiyeli vurgulanmış ve vergi idarelerinin bu potansiyelin değerlendirilmesi konusunda oynayacakları rolleri üzerinde durulmuştur. Raporda, vergi anlaşmaları ve transfer fiyatlandırma konularında belirlenen ve uluslararası normların temelini oluşturan ilkelerin elektronik ticarete uygulanabilecek nitelikte olsalar da *Model Vergi Anlaşması*'nın e-ticaretin bazı yönlerine nasıl uyarlanacağını daha net bir şekilde açıklayan çalışmaların yapılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Ottawa Konferansı sonrası vergilendirme çerçeve koşullarının hayata geçirilmesi için 1999'da OECD bünyesinde teknik danışma grupları oluşturulmuştur (Öz, 2005: 182-183). Esasında bugüne kadar yürütülen tüm çalışmalara rağmen e-ticaretin nasıl vergilendirileceği konusu henüz tam olarak netlik kazanmamıştır. Konuya ilişkin farklı görüşler ortaya konmuş olsa da genel eğilim; en uygun yöntemin geleneksel ticareti vergilendiren mevcut vergi mevzuatıyla e-ticaretin vergilendirilmesi ve gerektiği durumlarda vergi hukukunda düzenlemeler yapılması şeklinde olmuştur. Ancak e-ticaretin vergilendirilmesinde geleneksel vergi sistemi yetersiz kalmıştır.

Dijital Çağın Vergilendirme Kurallarının Yeniden Yazılması: Dijital teknolojiyle birlikte yaygınlaşan dijital ekonomi faaliyetlerinden elde edilen gelirler her geçen gün çok önemli boyutlara ulaşırken, dijital faaliyetlerin vergi karşısındaki durumları da karmaşıklaşmış ve dolayısıyla ülkelerin vergi kayıplarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ayrıca dijital ekonomi faaliyetlerinin ülkeler nezdinde farklı vergilendirilmesi veya hiç vergilendirilmemesi uluslararası ticaretin harmonisini bozucu etkilere ve çifte vergilendir (me)me sorunlarına yol açmıştır. Dolayısıyla e-ticaretin vergilendirilmesinde kapsayıcı bir yöntemin henüz geliştirilemeyişi, yine ülke sınırlarını aşan dijital vergi sorunlarıyla mücadelede uluslararası iş birliğini zorunlu kılmış, bu zorunluluk da bir küresel uzlaşımın yolunu açmıştır. Bu konuda özellikle OECD 2003 yılında e-ticaret faaliyetlerini analiz etmiş ve daimî işyeri konusunda fiziksel mevcudiyet şartını korumaya çalışarak, Model Anlaşma 'da bazı küçük değişiklikler

yapmıştır. Ancak şüphesiz dijital teknolojideki gelişme hızı karşında, böyle bir çaba yetersiz kalmıştır. Diğer yandan son yıllarda, dijital ekonomi işlemlerinin, ÇUŞ'larca düşük vergilendirilmeyi veya hiç vergilendirilmemeyi sağlamak amacıyla vergi planlama tekniği olarak kullanılmaya başlaması küresel kaygıları oldukça arttırmıştır (Kara ve Öz, 2016: 31). Dijital faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin çok önemli boyutlara ulaşmasına karşın, bu faaliyetlerin gerektiği gibi vergilenememesi önemli bir vergilendirme sorunu olmuştur. Bu sorunun giderek büyümesi ve ciddi gelir kayıplarıyla karşılaşılması sonucu; çözüm için bir taraftan OECD ve AB gibi uluslararası kuruluşlar, diğer taraftan ise tek tek ülkeler yeni iş ve ticaret modellerine uygun ulusal ve uluslararası vergilendirme ilkelerinin belirlenmesi ve yeni vergi uygulamalarının düzenlenmesi yönünde çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda özellikle dünyada ön plana çıkan uygulamalardan biri "*Dijital Hizmet Vergisi (DHV)*" olmuştur. Söz konusu yeni vergi uygulamasının nedeni; günümüzde dijital şirketlerin giderek daha fazla yaygınlaşması ve verdiği hizmetlerin pazar değerlerinin milyar dolarlarla ifade edilmesidir. Yani çok ciddi bir vergilendirilmesi gereken taban (vergi potansiyeli) oluşturmaktadır. Bu nedenle dünyada dijital hizmetlerden elde edilen gelirleri nasıl vergilendirilmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar ve konuya ilişkin çalışmalar gündeme gelmiştir.

Dijital ekonominin nasıl vergilendirileceği ve vergilendirme yetkisindeki karmaşayı netleştirmek üzere OECD tarafında yürütülen çalışmalar doğrultusunda 2013 yılında *Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımına (BEPS'e)* ilişkin "*Kapsamlı Çerçeve*" oluşturulmuştur. Devamında ise günümüze kadar sayısı 15'e ulaşan "*BEPS Aksiyon Planları*" hazırlanmıştır. Söz konusu planlardan ilki "*1 No.lu BEPS Eylem Planı*" adıyla 2015 yılında yayınlanmıştır. Bu plan dijital ekonomiden kaynaklanan vergisel problemlere odaklanmış, bu çerçevede çözüm önerileri sunan bir rapor hazırlanmıştır (OECD, 2018:18; OECD, 2015:5). Bu raporun arkasından 2018 yılında OECD "*Geçici Rapor: Dijitalleşmeden Kaynaklanan Vergilendirme Sorunları*" raporunu yayınlamıştır. Bu raporda ise her ne kadar net bir sonuca ulaşılamasa da dijital ekonomi kaynaklı vergisel problemler konusunda daha ayrıntılı (örneğin dijitalleşmiş iş modellerinin özellikleri, değer yaratma yolları ve potansiyelleri vb.) analizler ve vergilendirme seçenekleri sunulmuştur. Yine raporda; ülkeler arasında vergilendirme hakkının paylaşımının vergi bağlantısı (tax nexus) ve kar dağıtım ilkelerine göre yapılacağı belirtilmiştir. Bazı ülkelerce e-hizmetlerden alınan vergilere yönelik geçici önlemler, bu önlemlerin riskleri ve ortaya çıkardığı olumsuz etkiler nedeniyle bu önlemlere karşı olan ülkelerin yaklaşımı da değerlendirilmiştir. Raporda ayrıca "*BEPS Eylem Planları*"nın olumlu etkileri olduğu, yani ülkelerin ÇUŞ'ların vergi düzenlemelerinde değişikliklere gittiği ve vergi gelirlerinde artış olduğu da vurgulanmıştır. Söz konusu rapora ilişkin OECD ülkeleri arasında görüş farklılıkları bulunması nedeniyle de raporun 2020 yılına kadar nihai hale getirilmesi (yani tüm ülkelerin uzlaştığı çözümlere yönelik çalışılması) hedeflenmiştir (Dutilh, 2018; OECD, 2018; Ber, 2018). Özetle 2018 yılında yayınlanan OECD raporunun temel amacı; bir taraftan çeşitli ülke uygulamaları ortaya konulurken, diğer taraftan "uzun vadeli çok taraflı bir çözüm" için zemin hazırlamak olmuştur. Henüz dijital ekonominin vergilendirme problemlerine ilişkin

ortak uzlaşımın sağlandığı bir çözüme ulaşılamasa da ülkeler açısından yol gösterici bir çalışma olmuş ve harekete geçmeleri yönünde baskı oluşturmuştur.

OECD çalışmaları, Avrupa Birliğine üye ülkeler arasında da “dijital ekonominin vergilendirilmesi açısından önlemler alınması” gerektiğine yönelik bir farkındalık oluşturmuş (Uricchio, 2016: 88) ve konuya ilişkin OECD çalışmalarıyla paralel adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 2018 yılında Avrupa Komisyonu “dijital ekonominin adil bir şekilde vergilendirilmesi” için 1 Ocak 2020’de yürürlüğe sokulmak üzere iki önerinin yer aldığı kapsamlı bir taslak direktif hazırlamıştır. Direktif ’deki *birinci öneri*, “kurumlar vergisiyle ilgili olarak önemli dijital mevcudiyeti tanımlamaya ilişkin kurallara” ait yasal öneridir. Yani dijital faaliyetler için kurumlar vergisi kurallarında reform yapılmasına ilişkindir. Direktif ’deki *ikinci öneri* ise “bazı dijital hizmetlerden elde edilen gelirlerden alınacak dijital hizmet vergisine ilişkin kurallara” ait yasal öneridir. Yani bazı dijital gelirler üzerine geçici bir verginin konulmasına ilişkindir (Marinobu, 2018). AB’ye üye ülkelerin, AB direktiflerine bakışında görüş ayrılıkları olması (Ber, 2018) nedeniyle söz konusu *Direktif* yürürlüğe girememiştir. Dolayısıyla *Direktif* de önerilen dijital hizmetler vergisinin AB genelinde uygulanması söz konusu olamamıştır. Bununla birlikte tek taraflı olarak başta Fransa olmak üzere birçok AB üyesi ülkede ya “*dijital vergi yasası*” çıkarılmış ya da bütçe çalışmalarına dahil edilmiş ve yasal önerilerde bulunulmuştur.

Özetle 21’inci yüzyılda ve özellikle Covid-19 sürecinde dijital şirketlerin küresel ekonomiden aldıkları paylar öyle boyutlara ulaşmıştır ki; bazı dijital şirketlerin kazançları kimi ülkelerin milli gelirlerini aşmıştır. Ancak “küresel ve dijital şirketler” mevcut uluslararası vergi mimarisi sayesinde yasal vergi oranlarından oldukça düşük vergi oranlarına sahiptir (Kahraman, 2021a). Ayrıca düşük vergi oranı dışında dijitalleşmenin getirdiği birçok vergilendirme problemleri söz konusudur. Bu nedenle dijital ekonominin yaygınlaşmasıyla birlikte gelişen Facebook, Amazon, Google, Apple gibi dev teknoloji şirketlerinin vergilendirilmesine yönelik uzun zamandır OECD tarafından çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Ancak yürütülen çalışmalarda bir türlü nihai uzlaşmış ortak sonuçlara ulaşılamaması nedeniyle; bazı ülkelerde (örneğin Fransa, İspanya, İtalya, İngiltere gibi) tek taraflı olarak dijital hizmetler vergisi gibi vergiler uygulamaya konularak teknoloji devi ÇUŞ’lar vergilendirilmeye çalışılmıştır.

Bugün hala OECD, AB başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar ve birçok dünya ülkesi genel olarak dijital ekonominin vergilendirilmesiyle, özel olarak ise DHV konusuyla yoğun bir şekilde ilgilenmektedir. Geline son aşamada G7, G20, Avrupa Konseyi ve OECD ülkeleriyle iş birliği içerisinde küresel bir dijital vergi çerçevesi oluşturmaya çalışılmıştır (Ulusoy, 2019). Ancak bilindiği üzere dijital işlemler; fiziki varlığa sahip olmadan gerçekleştirilen, soyut mal ve hizmetleri konu alan faaliyetler olması nedeniyle çok karışık ve zordur. Dolayısıyla ülkeler dijital işlemlerin vergilendirilmesi hususunda henüz ortak noktaya ulaşamamıştır. Bu kapsamda şimdilik tek taraflı uygulamalar sürdürülmektedir ve hala çok taraflı uygulamalara, yani uluslararası düzeyde ortak çözümler geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Zira dijital işlemler ulusal sınırları aşarak birden çok ülkenin vergilendirme yetkisi alanına girmekte ve sorunlara neden olmaktadır. Diğer yandan DHV’nin

hedefindeki şirketlerin çoğunun ABD menşeli olması nedeniyle ABD'nin söz konusu vergiyi uygulayan ülkelere karşı soruşturmalar açması, misillemeler yapacağını duyurması söz konusu olmuştur. Şüphesiz dünyada tüm bu gelişmeler yaşanırken, söz konusu sorunlara çözüm bulmaya yönelik aralıksız sürdürülen OECD çalışmaları da özellikle COVID 19 salgınıyla beraber önemli bir ivme kazanmıştır. 8 Ekim 2021 tarihinde OECD/G20 140 üye ülkeden 136 üye ülkenin kabulüyle uluslararası vergilendirme mimarisinde köklü değişiklikler içeren, "*Ekonominin Dijitalleşmesinden Kaynaklanan Vergi Zorluklarına Yönelik İkili (İki Ayaklı/Sütunlu) Çözüm Bildirisi*" ni yayımlamıştır. Bu belge, küreselleşme ve dijitalleşmenin nimetlerinden faydalanan büyük şirketlerin daha etkin bir şekilde vergilendirilmesi için çözümler sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu bildiri dijital şirketler de en büyük ÇUŞ'larla ilgili olarak yeni bir küresel kurumsal vergilendirme çerçevesi oluşturulmaktadır. Bu kapsamda *Bildiri* ile uluslararası vergi kuralları yeniden belirlenmiş, birçok ÇUŞ'u kısa vadede olmasa bile orta ve uzun vadede etkileyecek yeni vergilendirme kurallarının temelleri atılmıştır. Ayrıca ilgili belgede konuya ilişkin ayrıntılı kuralların geliştirilmesine ve yasama süreçlerine ilişkin için oluşturulan bir zaman çizelgesiyle uygulama süreci ayrıntılı bir şekilde planlanmıştır. Uygulanma sürecine ilişkin zaman çizelgesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: İki Ayaklı Çözümün Uygulanma Plan **Kaynak:** (Kahraman, 2021b)

Hedeflenen Takvim	
I. Ayak	II. Ayak
" 2022'nin ilk çeyreği: Çok Taraflı Anlaşma Metni ve I. Ayaktaki A Tutarının (Pazar Ülke Payı) Uygulanmasına İlişkin Açıklayıcı Bildiri"	" Kasım 2021: <i>Küresel matrah aşındırma karşıtı</i> (Globe) kuralları için kapsam ve mekanizmaların belirlenmesi"
" 2022'nin ilk çeyreği: I. Ayağın uygulanması için iç mevzuatta gerekli kuralların modellenmesi"	" Kasım 2021: Model anlaşmasında <i>vergiye tabi olma</i> kuralına ilişkin hüküm"
" 2022'nin ortaları: Üst düzey ülke temsilcilerinin <i>Çok Taraflı Anlaşmayı</i> imza töreni"	" 2022'nin ortaları: <i>Vergiye tabi olma</i> kuralının ilgili ikili vergi anlaşmalarına uygulanması için <i>Çok Taraflı Enstrüman</i> "
" 2022'nin sonu: I. Ayaktaki B Tutarına ilişkin çalışmaların tamamlanması"	" 2022'nin sonu: <i>Küresel matrah aşındırma karşıtı</i> (Globe) kurallarının icrasının koordinasyonunu kolaylaştırmak için uygulama çerçevesi"
2023: İki Ayaklı Çözümün Uygulanması	

Söz konusu çözümün 2023 yılında uygulanması planlanmakta ve bunun için tüm ülkelerin 2022 yılında "*Çok Taraflı Anlaşma*"yı sonlandırıp imzalaması gerekmektedir. Şu an itibariyle çok taraflı anlaşmanın geliştirilmesine devam edilmektedir.

Dijitalleşen Ekonominin Vergi Sorunlarına Yönelik İki Ayaklı Çözümün Temel Unsurları

Uluslararası vergilendirme kurallarının 21. yüzyıl şartlarına uyumlu hale getirilmesi amacıyla yıllardır süren yoğun çalışmalar ve müzakereler sonucunda OECD'nin sunduğu dijitalleşen ekonominin sorunlarına yönelik iki ayaklı çözümün temel unsurları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 2: İki Ayaklı Çözümün Temel Unsurları, **Kaynak:** (Kahraman, 2021b)

İKİ AYAKLI ÇÖZÜMÜN TEMEL UNSURLARI	
I.AYAK	II.AYAK
“Çok büyük ve en kârlı ÇUŞ’ların pazar ülkelerinden sağladıkları kârın %25'nin vergileme hakkının, ÇUŞ’ların müşterileri ve kullanıcılarının mukim olduğu pazar ülkeleriyle paylaşımı”	“Küresel matrah aşındırma karşıtı (Globe) kurallarının, yıllık hasılatı 750 milyon Euro üzerindeki bütün ÇUŞ’ların %15 oranındaki küresel asgari kurumlar vergisi kapsamına alınması”
“Belirlenen düşük kapasiteli ülkeleri uyumlaştırmak için ihtiyari bir rejim sayesinde, zorunlu ve bağlayıcı uyumsuzluk çözümleri aracılığıyla vergide belirlilik sağlanması”	“Faiz, gayri maddi hak bedelleri ve belirlenmiş diğer ödemelere %9'un altında nominal kurumlar vergisi oranı uygulayan ülkelerin, vergi anlaşmalarının kötüye kullanılmaması için talep üzerine gelişen Kapsayıcı Çerçeve üyeleriyle olan ikili vergi anlaşmalarına Vergiye Tabi Olma Kuralı koyma zorunluluğu”
“Dijital Hizmet Vergileri ve benzeri diğer tek taraflı önlemlerin yürürlükten kaldırılması ve durdurulması”	“Önemli ticari faaliyetlere sağlanan vergi teşviklerinin uyumlaştırılması için işletme dışına çıkarılmasına izin verilmesi (ülkelerde bir otel inşası veya bir fabrika yatırımı gibi özünde gerçek bir ticari faaliyetin teşviki için sağlanan vergi teşviklerine imkân verilmesi)”
“Düşük kapasiteye sahip ülkelerin (transfer fiyatlandırması uygulamasında) ihtiyaçlarına özel olarak odaklanmak üzere, belirli hallerde emsallere uygunluk ilkesinin uygulanmasında basitleştirilmiş ve kolaylaştırılmış bir bakış açısı oluşturulması”	

Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere, OECD tarafından yürütülen çalışmanın *birinci ayağı*, ÇUŞ’ların (dijital şirketler dahil) elde etmiş olduğu karların yeniden tahsisiyle ilgilidir. Çalışmanın *ikinci ayağı* ise; küresel asgari kurumlar vergisiyle ilgilidir. Dolayısıyla OECD'nin İki Ayaklı

Çözümü'nün temel unsurlarını; *kaynakların tahsisi ve küresel asgari kurumlar vergisi* başlıkları altında incelemek mümkündür.

Ayak I: Kaynakların Tahsisi

OECD'nin iki ayaklı çalışmasının birinci ayağı, ÇUŞ'ların (dijital şirketler dahil) kazançlarının ve ilişkili olduğu ülkelerdeki ödemekle yükümlü olduğu vergilerin gelirin elde edildiği ülkeler arasında adaletli dağılımının sağlanmasına, yani kaynakların yeniden tahsisine yönelik bir düzenlemedir. Bu düzenlemenin amacı; ÇUŞ'ların "mukim oldukları ülke haricinde faaliyette buldukları veya kazanç elde ettikleri diğer ülkelerde de vergi ödemelerinin" sağlanmasıdır. Dolayısıyla bu düzenlemenin hayata geçmesiyle ÇUŞ'lar, diğer ülkelerin vatandaşlarına yaptığı satışlardan elde ettiği kazançlar için de vergi ödeyeceklerdir (Mazars, 2021). Konuyu biraz daha açmak gerekirse I. Ayak kapsamında (Kahraman, 2021b; Büyükdemirci ve Diclehan, 2021; Engin 2021);

- "En büyük ve kârlı ÇUŞ'ların kazançlarını, ülkeler arasındaki vergileme haklarının paylaşımı için yeni kurallar belirleyerek; kazancın elde edildiği ülkede **fiziki varlık** olmasa bile kazanç üzerindeki vergileme hakkının mukim olunan ülkelere, kazanç elde edilen pazar ülkelere aktarımı, yani dijital ekonomide ülkeler arasında vergileme hakkının paylaşımı sağlanmaktadır.
- Buna göre; küresel hasılatı 20 milyar Euro vergi öncesi karlılığı %10 üzeri olan finans ve madencilik dışında tüm sektörlerde faaliyet gösteren ÇUŞ'lar I. Ayak kapsamına girecektir. Bu düzenlemeye göre yaklaşık en büyük ve en karlı yaklaşık 100 ÇUŞ'un birinci ayak kapsamına gireceği tahmin edilmektedir.
- Birinci ayak kapsamına giren şirketlerin %10 üzerindeki karının %25'i mal ve hizmet sunulan pazar ülkelere elde edilen hasılat esas alınarak bu ülkelere paylaştırılacaktır. Bunun karşılığında pazar ülkeleri DHV'yi kaldıracaktır. Böylece I. Ayak kapsamına giren şirketler daha önceden vergilendirilmedikleri pazar ülkelerde (mal ve hizmetlerin tüketildiği) vergilenecektir.
- Pazar ülkelerin belirlenmesinde **nexus** (o ülke pazarından 1 milyon Euro ve üzeri kâr elde edilmesi durumunda kazançla ülke arasında bağ oluşumu) yaklaşımı kullanılacak. Eğer kapsama giren ÇUŞ, bir ülkeden 1 milyon EUR ve üzeri gelir elde ediyorsa (gelişmekte olan ülkelere 250 bin EUR ve üstü) bu durumda o ülke **A Tutarı** denilen yeni geliri vergileme hakkına sahip olacak.
- **Özetle**, I. Ayağı uygulanması sonucu mevcutta belirli ülkelere uygulanan gelir başka ülkelere kaymış olacak. Yani ülkeler arasında vergi gelirlerinin dağılımında değişiklik olacak, kimi ülke ÇUŞ'lardan daha az vergi geliri elde edilirken, kimi daha çok vergi geliri elde etmiş olacaktır.

Bu kapsamda küresel olarak yaklaşık 125 milyar USD karın yeniden tahsisiyle sonuçlanacağı tahmin edilmektedir”.

ÇUŞ’lar, dijital iş modelleri aracılığıyla gelir idaresinin yetki alanı içinde herhangi bir fiziki varlığa sahip olmadan ve hiçbir risk üstlenmeden uzaktan faaliyetlerini yürütebilmektedirler. Uluslararası çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik anlaşmaların “daimî iş yerini” düzenleyen hükümleri de bu türden faaliyetlerin vergilendirilmesinde yetersiz kalması nedeniyle gelir idareleri bu türde yapılanmalardan zararlı çıkmaktaydı, yani gelir kayıplarına uğramaktaydı. Bu da gelir idareleri ile ÇUŞ’lar arasında yaşanan ihtilafların en önemli nedenlerinden biriydi. Bu sorunun çözümüne yönelik OECD tarafından hazırlanan bütüncül yaklaşımda karın vergi rejimlerine tahsisi konusunda üç kademeli bir yöntem benimsenmiştir. Diğer bir ifadeyle I. Ayak kapsamında detaylandırılan vergilendirme mekanizmasında (gelirlerin kazanıldığı ülkelere yani piyasa yetki alanlarına, karların tahsisine ilişkin mekanizmada) üç tutardan oluşan üç ayrı kar tanımı yapılmıştır. Ayrıca mekanizmada karın bölüşümünden kaynaklanacak zararın bölüşümünde de aynı yaklaşım benimsenmektedir. Söz konusu üç kademeli yöntem şu şekildedir (Akbulak, 2021; Sevim, 2019):

- “Tutar A –: Eğer çok uluslu şirket tarafından satış eşiği geçiliyor, yani yeni iş yeri şartı sağlanıyorsa, bu aşamadan sonra bütün grubun beklenen bakiye karından, belli formüller yardımıyla ilgili vergi idarelerine kar tahsisi yapılacaktır. Vergi idaresine bırakılan bu kar tutarına **yeni vergileme hakkı** adı verilmiştir. Tutar (A)’ya ulaşmak için, öncelikle çok uluslu grubun toplam beklenen karı bulunacaktır. Bu karın global olarak hesaplanması veya bölgeye yahut iş koluna göre ayrıştırılması da OECD için olası seçenekler arasındadır. Tutar (A), **tüketickiye dönük işletmeler** ve **otomatik dijital hizmetler** ile ilgili büyük çok uluslu şirketlerin kârlarının, kuruluşlar tarafından satılan mal ve hizmetlerin tüketicilerinin bulunduğu ülkelere kısmen yeniden dağıtılması mekanizmasıdır.
- Tutar B –: Bu tutar, yeni vergileme hakkında tamamen bağımsızdır. Tutar (B)’nin hesabında geleneksel sürekli iş yeri ve emsal bedele uygunluk ilkeleri geçerlidir. Tutar (B)’nin gündeme gelmesi için çok uluslu şirketin, ilgili ülkede fiziki bir varlığının bulunması ve bu varlıklarla pazarlama ve dağıtım gibi işlevler yüklenmesi gerekir. Tutar (B)’ye, temel düzeydeki pazarlama ve dağıtım aktivitelerinden doğan karların emsal bedel prensibince tespit edilmesiyle ulaşılır. Tutar (B)’ye, yine uluslararası düzeyde belirlenen sabit getiri oranlarının uygulanması ile ilgili vergi idaresinin talep edeceği vergi bulunmuş olur. Böylelikle, basitleştirilmiş bir sabit getiri hesabıyla pazarlama ve dağıtım gibi faaliyetlere yönelik transfer fiyatlandırması uygulamalarından kaynaklanan anlaşmazlıkların önüne geçilmesi planlanmaktadır. Tutar (B), emsallere uygunluk standardının temel pazarlama ve dağıtım faaliyetlerine uygulanmasını kolaylaştırmayı amaçlayan bir mekanizma;

- Tutar C -: Bu tutarın da yine yeni vergileme hakkı ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bilindik transfer fiyatlandırması ve iş yeri kurallarının olaya tatbik edilmesi sonucunda, yerleşik çok uluslu grup şirketinin Tutar (B)'yi aşan bir kar elde ettiği kanaatine varılırsa ilgili vergi idaresine ekstra bir kar tahsis edilecektir. OECD, böyle durumlarda, devletlerce karşılıklı anlaşma ve tahkim gibi ihtilaf önleyici ve çözücü müesseselerin devreye sokulmasını dikte edeceğini belirtmektedir. Tutar (C), vergi kesinliği – A Tutarı için çifte vergilendirmeyi önlemeye izin verecek bir ihtilaf önleme ve çözüm mekanizmalarıdır (diğer vergi ihtilaflarına genişletilme olasılığı ile)".

Ayrıca yeni kararlaştırılan vergileme hakkına ilave olarak, I. Ayak uygulamasıyla bazı ülkelerce tek taraflı uygulanan tüm "dijital hizmet vergileri" ve benzerlerinin uygulanmasına son verilmesi öngörülmektedir. Böylece uluslararası ticaret ve vergilemedeki belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve gerilimleri hafifletilebilmesi hedeflenmektedir (Kahraman, 2021b). Sonuç olarak I. Ayak için şu temel özellik ortaya çıkmaktadır (Sevim, 2019):

- Bütün öneriler, vergileme hakkını kullanıcı veya piyasanın bulunduğu vergileme rejiminin lehine yeniden tahsis etmektedir.
- Tekliflerin tamamı, kullanıcının mukim olduğu rejimde belirgin bir fiziki varlığın bulunmasını şart koşan geleneksel **sabit iş yeri** kavramından farklılık gösteren yeni bir iş yeri (new nexus) kuralını benimsemektedir
- Alternatifler, **emsal bedel** ilkesinin ötesine geçmekte ve **ilişkisiz kişi** prensibinden yola çıkmaktadır.
- Basitlik, istikrarlı vergi sistemi ve vergilemede öngörülebilirliğin güçlendirilmesi temel ortak amaçlardır.

Ayak 2: Küresel Asgari Kurumlar Vergisi

OECD tarafından koordine edilen iki ayaklı çalışmanın ikinci ayağı ise; bazı dijital şirketler ile diğer ÇUŞ'lara "küresel asgari kurumlar vergisi" uygulanmasına yönelik bir düzenlemedir. Buna göre OECD/G20 yaklaşımının diğer yapıtaşı olan II. Ayak'ta, ülkelerin vergi tabanlarını korumak için ÇUŞ'ların vergi matrahı kapsamına alınmayan büyük miktarlardaki ticari kazançlarına %15 oranında küresel bir asgari kurumlar vergisi uygulanması öngörülmektedir. Böyle bir verginin amaçları; önemli yatırımlar için finansman sağlamak, emek koruyan/ödüllendiren bir vergilendirme sistemi oluşturmak, matrah erozyonlarını önlemek ve offshore yatırımları teşvik eden uygulamaları kaldırmak, vergi rekabeti kapsamında kurumlar vergisi oranlarının indirilmesi yönündeki yarışı sonlandırmak, tüm şirketlerin adil bir şekilde vergilendirilmesini sağlamak ve rekabet koşullarının gerektirdiği güçlü bir ekonomi oluşturmak şeklinde özetlenebilir (Kahraman, 2021a). Esasınca bu düzenlemenin en çok iki şeyi hedeflediği söylenebilir. Birisi uluslararası vergi rekabetinin sonucunda oluşan sıfır veya çok düşük

oranlı kurumlar vergisi uygulamalarına son verilmesi, diğeri ÇUŞ'ların fiziken bulunmadan gelir elde ettiği ülkelerde de vergi ödemelerinin sağlanması hedeflenmiştir (Mazars, 2021: 1-2).

Bu nedenle ÇUŞ (dijital hizmet verenler dahil) kazançlarının elde edildiği ülkede vergilendirilmesini sağlayacak “küresel asgari kurumlar vergisi uygulanması”na ilişkin bir çalışma başlatılmıştır.

“Küresel asgari kurumlar vergisi” düzenlemesi esasında; küreselleşme ile güçlenen ÇUŞ'lara karşı “bir devletin egemenlik gücüne dayanan vergi alma hakkını” diğer ülkelerle iş birliği içinde (çifte vergileme anlaşmalarındaki gibi) küresel ölçekte kullanmasının sağlanmasına yöneliktir. Bu yeni verginin en temel amacı, vergilendirilmemiş gelirin elde edildiği ülkelerden zararlı vergi rekabet uygulamaları izleyen bölgelere (vergi cennetlerine) kaydırılmasını engellemektir. Bunun için öngörülen yeni vergi uygulaması, vergilenmeyen ama vergilenmesi gereken tutarları hedeflemektedir. II. Ayak kapsamında “göreceli olarak daha küçük ölçekte, konsolide cirosu 750 milyar EUR olan ÇUŞ'ların %15 oranında” vergilendirilmesi öngörülmektedir. II. Ayak uygulamasıyla yaklaşık 150 milyar USD ek kurumlar vergisinin toplanması ve ülkelerin kurumlar vergisi indirim yarışının sona ermesi beklenmektedir (Kahraman, 2021b; Akbulak, 2021; Büyükdemirci ve Diclehan, 2021).

Küresel Asgari Vergi yaklaşımı, ÇUŞ'ların kazançlarının faaliyette buldukları tüm ülkelerde asgari bir oranda vergilenmesini sağlayacak kurallar zincirine dayanıyor. Diğer bir ifadeyle ikinci ayağın uygulanmasında ikisi temel olmak üzere üç vergileme kuralı söz konusudur (Kahraman, 2021b). “Globe kuralları” olarak da ifade edilen, yerel mevzuatta düzenlenecek ve birbiriyle bağlantılı uygulanacak olan iki temel kural; “Gelire Dahil Etme Kuralı” ile “Düşük Vergilenmiş Ödemeler Kuralı”dır. Globe kuralları, ÇUŞ'ların vergi oranının düşük olduğu ülkelerde faaliyette bulunan iştirak gelirlerinin ana şirketin gelirlerine ekleyerek vergilendirilmesinin ve düşük vergi oranına tabi iştirakin giderinin kabul edilmemesi ya da gerekli düzeltmelerle vergilenmesinin sağlanmasıdır. Diğer kural ise “Vergiye Tabi Olma Kuralı”dır. Bu kural vergi anlaşmasına bağlı olarak uygulanacak bir kural olup, kaynak ülkenin belirli ilişkili kişi ödemeleri üzerinden vergi alma hakkını düzenlemektedir (Büyükdemirci ve Diclehan, 2021; Akçura, 2021). Söz konusu verginin uygulanmasına ilişkin bir takım muafiyet ve istisnalar da getirilmiştir. Ve yeni kuralların devreye girmesiyle bu istisna ve muafiyetler 10 yıl içerisinde kademeli olarak azaltılacaktır (Akçura, 2022). Bu yaklaşımla ÇUŞ'ların düşük vergili ülkelerde kurdukları yapılar nedeniyle elde ettikleri vergi avantajının (yani gelir idarelerinin vergi kayıplarının) sona erdirilmesi amaçlanıyor. II. Ayak kapsamında uluslararası vergi sisteminde istikrarın ve belirliliğin sağlanması gibi konularda da düzenlemeler söz konusudur.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşmeyle birlikte yaygınlaşmaya başlayan ÇUŞ'lardan bazıları (uluslararası vergi anlaşmaları, vergi cennetleri, küresel vergi rekabeti gibi nedenlerle ve en son dijital ekonominin gelişmesiyle dijital hizmetler için) gerek ikamet ettikleri ülkelerde gerekse faaliyette buldukları diğer ülkelerde yarattıkları gelirleri için ödemeleri gereken vergileri ya hiç ödememekte ya da ödenmesi gereken vergi miktardan daha az ödemektedirler. Ülkeler, önceleri küreselleşme süreci ve sonraları buna ek olarak

bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucu dijital ekonominin ortaya çıkmasıyla uğradıkları vergi kayıplarının önlenmesi konusunda uluslararası kuruluşların çalışmaları nezdinde bugüne kadar tek taraflı ve çok taraflı birçok çalışma yürütmüş, yöntemler ve anlaşmalar geliştirmiş, uluslararası anlaşmalara taraf olmuştur. Bununla beraber henüz ÇUŞ'ların artan ve değişen koşullarla farklılaşan vergilendirme problemlerine tam anlamıyla çözüm üretilmemiştir. Mevcut sorunların çözümü için bugün itibariyle OECD'nin "*Ekonominin Dijitalleşmesinden Kaynaklanan Vergi Zorluklarına Yönelik İkili (İki Ayaklı/Sütunlu) Çözüm Bildirisi*"yle bir takım radikal önlemlerin alınmasına odaklanılmıştır.

OECD'nin "*Ekonominin Dijitalleşmesinden Kaynaklanan Vergi Zorluklarına Yönelik İkili (İki Ayaklı/Sütunlu) Çözüm Bildirisi*" ile ÇUŞ'ların belirli (kesin/net), istikrarlı ve öngörülebilir kurallar çerçevesinde vergilendirilmesine yönelik bir yaklaşımı kararlılıkla ortaya koyduğu söylenebilir. Ancak bu yeni uluslararası vergilendirme kuralları ve ÇUŞ'ların vergilendirilmesine yönelik yeni yaklaşım, uluslararası vergileme alanında radikal bir değişimdir ve yeni vergileme normaline uyum süreci, bir takım önemli çalışmaların yapılmasını ve tüm ülkelerin desteğini (uzlaşmasını) gerekli kıldığından, kolay olmayacaktır. Bu nedenle bu uyum sürecinin ne ölçüde gerçekleştirileceğini de zaman gösterecektir. Zira konunun başta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, ÇUŞ'lar, tüketiciler gibi çok sayıda tarafı bulunmaktadır. İstikrarlı ve etkin bir çözüm için atılacak her yeni adımın, söz konusu tüm tarafların her biri için olumlu ve olumsuz etkilerinin muhtemel olması ve bu nedenle tarafların farklı yaklaşım ve davranışlar sergilemesi söz konusu olabilir. Örneğin birçok vergi cenneti ülkelerin uyguladığı vergi oranının, önerilen küresel asgari kurumlar vergisi oranından daha düşük olması, söz konusu uygulamaya tepki göstermeleri ve uzlaşmaya varmak istememeleri ile sonuçlanabilir. Yine örneğin vergi cenneti olmasa da bazı gelişmekte olan ülkeler açısından küresel asgari kurumlar vergi uygulaması, onların ülkelerine yabancı sermaye çekmek için daha düşük oran uygulamalarını ortadan kaldıracığı için sermaye çekebilme potansiyellerini olumsuz etkilemesi de mümkündür. Bu nedenle önerilen küresel asgari kurumlar vergisi için belirlenen oranın, hali hazırda vergi yarışı kapsamında ülkelerin uyguladığı mevcut oranlar karşındaki etkinliği de tartışmalıdır. Yine örneğin bir taraftan en büyük ve karlı dijital şirketlerin gelirleri vergilendirilirken, diğer taraftan bu uygulama karşılığında ülkelerin tek taraflı uyguladığı dijital hizmet vergilerine son verilecektir. Bu durumda ülkeler açısından kayıp ve kazançlar söz konusudur. Bu uygulamalardan kazançlı çıkan ile kaybeden ülkelerin durumuna göre farklı tepki ve yaklaşımlar olabilecektir.

Ayrıca OECD'nin çalışmasında eşik değerlerin tespiti, yeni vergileme hakkının tahsil prosedürü, çifte vergilendirilmenin önlenmesi, çeşitli ülkelerin dijital hizmetler vergisine yönelik uygulamalarının kaldırılmasına yönelik süreçler vb. pek çok açıdan da daha birçok belirsizlik söz konusudur. Bu da meseleyi çok daha karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle şüphesiz iki ayaklı çözüm mekanizmasının uygulanması birçok güçlük ve sorunu bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla OECD'nin çalışmanın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için vergisel egemenlik haklarını güçlendiren samimi bir çabaya dönüşmesinin muhtemel olduğu kadar, gelişmiş ülkelerin dünya genelinde kazançlardan en büyük

vergisel payları alırken tahsis edilen vergileme hakkının gelişmekte olan ülkeler için bir sus payına dönüşmesi de söz konusu olabilir. Uygulama sürecine ilişkin belirlenen zaman çizelgesindeki uygulama ayrıntıları, tarafların konuya yaklaşımları ve “çok taraflı anlaşmanın” her bir ülkede yasalaşma süreçleri “iki ayaklı çözüm” için kritik noktalar (virajlardır) ve uygulamaya geçme sürecini, başarı veya başarısızlıkları belirleyecektir. Ancak her ne kadar anlaşmanın eksiklikleri ve güçlükleri olsa da günümüz dünyasının sorunlarına küresel çözümler aramak adına önemli bir adımdır. Ve yine her ne kadar karmaşık gözükse de ülkelerin bu yaklaşımlardan vazgeçmek gibi bir lüksü olmamalıdır. Bu konuda iş birliği içinde titiz çalışmalar istikrarla sürdürülmelidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Uluslararası Vergi Kurallarının Yenilenmesi ve Bazı Çok Uluslu Şirketlerin Kazançlarına Küresel Asgari Kurumlar Vergisi Uygulanması” başlıklı makalem ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali veya başka herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Akbulak, Y. (2021). Küresel Asgari Vergi: Dijitalleşmeden Kaynaklanan Vergi Zorluklarına Yönelik İkili Çözüm. Erişim adresi: <https://legal.com.tr/blog/genel/kuresel-asgari-vergi-dijitallesmeden-kaynaklanan-vergi-zorluklarina-yonelik-ikili-cozum/>
- Akçura, A. (2022). %15 Küresel Asgari Vergi Uygulaması ile İlgili OECD Raporunu Takiben AB Komisyonu Tarafından Yayımlanan Taslak Direktif Hangi Düzenlemeleri İçeriyor? 2022 Yılı Takvimi Yine İddialı! Erişim adresi: <https://www.verginet.net/dtt/1/kuresel-asgari-vergi-uygulamasi.aspx>
- Başak, L. (2015). Çok uluslu Şirketler ve Bu Şirketlerin Vergilendirilme Esasları. *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 323, 61-71.
- Başkaya, F. (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ber, H. (2018). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi Sorunsalına Genel Bir Bakış. Vergi Algı, Erişim adresi: <https://vergialgi.net/dijital-ekonominin-vergilendirilmesi-sorunsalina-genel-bir-bakis>
- Blomström, M. ve Koko, A. (1997). How Foreign Investment Affects Host Countries. *Policy Research Working Paper No:1745*, Washington D.C.: The World Bank.
- Bossons, J. (1988). International Tax Competition: The Foreign Government Responses in Canada and Other Countries. *National Tax Journal*, 41(3):347-355.
- Büyükdemirci, F. ve Diclehan, B. (2021). Küresel Asgari Kurumlar Vergisi ve Dijital Ekonominin Vergilendirmesinde Son Gelişmeler. Erişim adresi: <https://kpmgvergi.com/blog/kuresel-asgari-kurumlar-vergisi-ve-dijital-ekonominin-vergilendirmesinde-son-gelismeler/1197>
- Coşkun, N. (2004). Elektronik Ticaretin Gelişiminde Temel Dinamikler ve Gelişimi Önündeki Engeller. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2): 243-257.

- Coşkun, N. (2005). Elektronik Ticarete Vergilendirme Sorunları ve Uluslararası Düzeyde Çözüm Arayışlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(19): 153-169.
- Dutilh, N. (2018). Taxation and the Digital Economy: European and International Initiatives to Create a Fair Tax System. Erişim adresi: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=5b609b46-77bb-4061-b091-11333b1f5f9e>
- Ergin, N. E. (2021). ABD ile Türkiye anlaştı! Erişim adresi: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/abd-ile-turkiye-anlasti/641143>
- Ferhatoğlu, E. (2014a). Uluslararası Vergi Sorunları. F. Tekin ve O. Arslan (Ed.), *Uluslararası Kamu Maliyesi İçinde (ss.116-137)*. T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1876, Eskişehir.
- Ferhatoğlu, E. (2014b). Uluslararası Şirketlerin Vergilendirilmesi. F. Tekin ve O. Arslan (Ed.), *Uluslararası Kamu Maliyesi İçinde (ss.138-157)*. T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1876, Eskişehir.
- Fieldhouse, David (1999). A New Imperial System? The Role of Multinational Corporations Reconsidered. Jeffrey A. Frieden and David A. Lake (Eds.), *In International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth (p.167-180)*. London and New York: Routledge.
- Fox, W., Murray, F. ve Matthew N. (1997). The Sales Tax and Electronic Commerce: So What's New? *National Tax Journal*, 50(3):573-592.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hebous: (2021). Has Tax Competition Become Less Harmful? R. A. de Mooji, A.D. Kiemm and V. J. Perry (Ed.), *In Corporate Income Taxes Under Pressure: Why Reform Is Needed and How It Could Be Designed?* (p.87-105). International Monetary Fund.
- Hines, J.R. (1999). Lessons From Behavioral Responses to International Taxation. *National Tax Journal*, 52(2): 305-322.
- Kabaalioğlu, H. (1986). Çok Uluslu İşletmeler ve Bazı Tanım Denemeleri. Özalp, İ. (Haz.), *Uluslararası İşletmecilik-Seçme Yazılar İçinde*. Eskişehir.
- Kaçar, Y. (2013). Çok Uluslu Şirketlerin Gelir ve Kazançlarının Kavranmasında Uygulanan Düzenlemelere Toplu Bir Bakış. *Tekirdağ S.M.M.M.Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2.
- Kahraman, A. (2021a). Dijital Çağın Vergilendirme Kuralları Yeniden Yazıldı, Ama kimin Lehine? Erişim adresi: <https://www.ozdogrular.com.tr/v1/component/k2/item/7153-dijital->

%C3%A7a%C4%9F%C4%B1n-vergilendirme-kurallar%C4%B1-yeniden-
vaz%C4%B1d%C4%B1,-ama-kimin-lehine

Kahraman, A. (2021b). Neden ve Kimin İçin ‘Küresel Asgari Vergi’? Erişim adresi: <https://www.vergidegundem.com/blog?blogid=4963307>

Kamacı, A. ve Turan, M. (2018). Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*,3(2): 81-92.

Kara, M.C. ve Öz, E. (2016). Dijital Vergilendirmeye Küresel Bir Bakış. *Vergi Dünyası*, Sayı 424, 30-37.

Kargı, N. ve Karayılmazlar, E. (2009). Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerindeki Etkinsizlik Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3):21-37.

Karlık, R. (1977). Çok Uluslu Şirketler Üzerinde Bir İnceleme. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 13(2):184-259

Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Olgusu ve Çokuluslu Şirketlerin Küreselleşme Süreci Üzerindeki Rolü. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 5(2):1-16.

Kirmanoglu, H. (2014). Kalkınma Yardımları. F. Tekin ve O. Arslan (Ed.), *Uluslararası Kamu Maliyesi İçinde (ss.98-115)*. T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1876, Eskişehir.

Masun, M.A. (2019). Çokuluslu şirketlerin Finansal Yönetiminde Transfer Fiyatlandırması ve Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 41(1):247-255).

Mazars (2021). Uluslararası Vergi Kurallarının Yenilenmesi ve Bazı Çok Uluslu Şirketlerin Kazançlarına %15 Oranında Küresel Asgari Kurumlar Vergisi Uygulanması. *SİRKÜLER SAYI: 2021/171*.

Morinobu: (2018). Strategies for Taxing the Digital Economy. *The Tokyo Foundation for Policy Research*. Erişim adresi: <https://www.tkfd.or.jp/en/research/detail.php?id=24>

OECD (1997). The Emergency of Electronic Commerce-Overview of OECD Works/Taxation. *OECD Policy Brief No:1*, November.

OECD (1998). Harmful Tax Competition An Emerging Global Issues, Paris.

OECD (2000). Towards Global Tax Co-operation: Progress in Identifying and Eliminating Harmful Tax Practices, Paris.

OECD (2001). Taxation and Electronic Commerce: Implementing The Ottawa Taxation Framework Conditions, Paris.

OECD (2004). The OECD’s Project on Harmful Tax Practices: The 2004 Progress Report, Paris.

OECD (2015). Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy. *Action 1-2015 Final Report, in Series: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*. French: OECD Publishing.

OECD (2018). Tax Challenges Arising From Digitalization- Interim Report 2018: Inclusive Framework on BEPS. *OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*, OECD Publishing

Öz: (2005). *Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri*. Ankara: Özkan Matbaacılık.

Öz: (2018). Uluslararası Vergi Rekabeti. F. Tekin ve O. Arslan (Ed.), *Uluslararası Kamu Maliyesi İçinde* (ss.158-177). T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1876, Eskişehir.

Piciotto: (1999). The End Off Shore? Regaining Public Control of Finance and Taxation in The Era of Globalization. *Paper for Conferance on Governing The Public Domain Beyond The Era of Washington Consensus? Redrawing the Line Between The State and The Market, Toronto, 4th-5th November*.

Sevim, T. (2019). Dijital Şirketlerin Vergilendirilmesinde Oyunun Kuralları Değişiyor mu? Erişim adresi: <http://www.vergisorunlari.com.tr/yazi/tufan-sevim/dijital-sirketlerin-vergilendirilmesinde-oyunun-kurallari-degisiyor-mu/196>

Ulusoy, Ahmet (2019). Dijital Hizmet Vergisi Geliyor. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetulusoy/dijital-hizmet-vergisi-geliyor-2053220>

Uricchio, A. (2016). A Few Ideas for Reforming Internet Taxation. F. Boccia ve R. Leonardi (Eds.), *In The Challenge of the Digital Economy, Market, Taxation and Appropriate Economic Models* (pp. 83-96), Swedish.

Üstün, A. ve Büyüksekban, E. (2016). Uluslararası Vergilendirmede Yeni Normal Arayışı: Vergi Danışmanlarının Değişen Rolü. Erişim adresi: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2016/06/tr-sorumlu-vergicilik-ayhan-ustun-eray-buyuksekban.pdf>

Yaltı, B. (2008a). Uluslararası Çifte Vergilendirme. A. Herekman (Ed.), *Uluslararası Mali İlişkiler İçinde* (ss.161-182). T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:898, Eskişehir.

Yaltı, B. (2008b). Uluslararası Şirketlerin Vergilendirilmesi. A. Herekman (Ed.), *Uluslararası Mali İlişkiler İçinde* (ss.183-202). T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:898, Eskişehir.

Yaltı, B. (2008c). Uluslararası Vergi Suçları. A. Herekman (Ed.), *Uluslararası Mali İlişkiler İçinde* (ss.203-220). T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:898, Eskişehir.

Extended Abstract

Literature Review

Multinational companies (MNCs) have become one of the basic elements of the economy today, where globalization has accelerated. Countries are trying to prepare more attractive conditions day by day in order to increase the share they receive from foreign capital. On the other hand, the total economic value of the economic assets acquired by MNCs through their subsidiaries in foreign countries has exceeded the national income of some countries today. For this reason, while countries encourage MNCs on the one hand, they try to tax the incomes of

the countries on the other hand. However, there are difficulties in taxation of MNCs due to their complex structure and the fact that they continue their activities spread over more than one country by making use of the different legal systems of these countries.

Countries have implemented many unilateral and multilateral projects, methods, and became a party to international agreements, in the light of the work of international organizations, on the prevention of tax losses due to the emergence of the digital economy as a result of the globalization process and the developments in information and communication technologies. However, there has not been a full solution to the taxation problems of MNCs, which have different characteristics with increasing and changing conditions. As of today, the solution of existing problems focuses on taking some radical measures based on the OECD's "Brochure: Two-Pillar Solution (the two-legged solution) to Adress The Tax Challenges Arising From The Digitalisation of The Economy". With this work of the OECD, the renewal of international tax rules and, in this context, the application of global minimum corporate tax on the earnings of some MNCs came to the fore.

The aim of this study is to analyze the general principles of the "global minimum corporate tax", the reasons for its implementation and its possible effects. Thus, on the one hand, it contributes to the understanding of this new tax application, and on the other hand, it lays the groundwork for the evaluation of how much it will provide a solution to international taxation problems.

Methodology

This study is a descriptive research conducted in scanning model. Descriptive modeling is a qualitative research method used to identify, examine and interpret any situation, event and problem in detail. While using this method, data is often collected by scanning and documentation techniques. Since the research subject of this study has historical bases, the documentation analysis technique was preferred. Documentation analysis technique is a qualitative analysis technique used to rigorously and systematically analyze the content of written documents related to a topic, event or problem.

Findings and Discussion

Based on the recent theoretical international taxation literature, firstly, in a comprehensive and systematic way; The developments in the taxation of MNCs in the context of MNCs and their reasons for existence, international tax problems and tax rules are discussed. Then, the global minimum corporate tax was examined around the OECD's "Brochure: Two-Pillar (the two-legged) Solution to Adress The Tax Challenges Arising From The Digitalisation of The Economy", which came to the fore. As a result of this descriptive research, it can be said that MNCs have demonstrated their will to be taxed within certain and predictable rules with increasing determination. However, these new international taxation rules and the new approach to the taxation of MNCs are a radical change in the field of international taxation and the adaptation process to the new taxation normal will not be easy as it requires some important work and the support (reconciliation) of all countries. And to what extent this harmonization process will be achieved, only time will tell. It is possible that every new step to be taken for a consistent and effective solution will have positive and negative effects for each of the parties. For this reason, it may be possible for the parties to exhibit different approaches and behaviors. In addition, there is uncertainty on many issue such as the determination of threshold values in the work of the OECD, the collection method of the new taxation right, the prevention of double taxation, etc. This makes the issue even more complex.

Results and Recommendations

For reasons listed, the two-legged solution mechanism is difficult to implement. Therefore, as much as the OECD's work is likely to turn into a sincere effort to strengthen tax sovereign rights for underdeveloped and developing countries, the allocated right to taxation may also turn into a hush for them. The implementation details in the targeted calendar and the enactment processes of the "multilateral agreement" in the legislatures of the countries

are critical corners for the " the two-legged solution" and may prevent it from being implemented. However, despite the shortcomings of the agreement, it is an important step in seeking global solutions to the problems of today's world. And although it may seem complicated, countries should not have the luxury of abandoning these approaches, and meticulous work should be carried out in cooperation on this issue.

Gastronomik Deneyimsel Değerlerin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Eskişehir Örneği

The Effect Of Gastronomic Experiential Values On Revisit Intention: The Case Of
Eskişehir

Duran CANKÜL ¹

Halil CODA ²

Mustafa Çağatay KIZILTAŞ ³

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 04.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1114975

Atf / Citation: Cankül, D., Coda, H. & Kızıldaş, M. Ç., (2022). “Gastronomik Deneyimsel Değerlerin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Eskişehir Örneği” ODÜSOBİAD 12 (3), 1919-1950 Doi: 10.48146/odusobiad.1114975

Öz

Turistler farklı lezzetler tatmak ve farklı destinasyonlar görmek, deneyimlemek için seyahat etmektedirler. Turistlerin gastronomik deneyimleri yerel kültürü daha iyi anlamaları açısından önemli kanallardan biri haline gelmiştir ve turist deneyimlerinin bütünlüyci bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı, Eskişehir’i ziyaret eden turistlerin gastronomik deneyimsel değerlerinin tekrar ziyaret niyetine etkisini belirlemeye çalışmaktır. Bu kapsamda araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Veriler Eskişehir’i ziyaret eden 399 yerli turistten anket tekniğiyle toplanmıştır. Toplanan veriler demografik analizler, geçerlilik güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizlerine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları, yerli turistlerin Eskişehir ile ilgili bilgiye sosyal medya aracılığıyla ulaştığı, en çok ziyaret ettikleri yerlerin sokak yemekleri, yerel lokantalar ve fast food restoranlar olduğu ve bireysel seyahat tercih ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Hipotezlere ilişkin bulgulara bakıldığında, epistemik değer, sağlık değeri ve fiyat değerinin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi desteklenmiş olup duygusal değer, etkileşim değeri, tat-kalite ve prestij değerinin desteklenmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Gastronomik Deneyim, Deneyimsel Değer, Tekrar Ziyaret Niyeti, Eskişehir

Abstract

Tourists travel to taste different tastes and to see and experience different destinations. The gastronomic experiences of the tourists have become one of the important channels in terms of better understanding the local culture and it is accepted as an integral part of the tourist experience. In this direction, the aim of this research is to try to determine the effect of gastronomic experiential values of tourists visiting Eskişehir on their intention to

¹Sorumlu Yazar; Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm Fakültesi, Eskişehir, E-mail: dcankul@ogu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5067-6904

²Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, E-mail: halilcodao@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5197-2446

³Öğr. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Divriği Nuri Demirağ Meslek Yüksekokulu, Sivas, E-Mail: cagataykzlts@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2194-6041

revisit. In this context, the survey technique, which is one of the quantitative research methods, was used in the research. The data were collected from 399 domestic tourists visiting Eskişehir by survey technique. The collected data were subjected to demographic analysis, validity and reliability, explanatory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA) and structural equation modeling (SEM). The results of the analysis revealed that local tourists reach information about Eskişehir through social media, the places they visit the most are street food, local restaurants and fast food restaurants, and they prefer individual travel. Considering the findings related to the hypotheses, the effect of epistemic value, health value and price value on revisit intention was supported, but it was determined that emotional value, interaction value, taste-quality and prestige values were not supported.

Keywords: *Gastronomy, Gastronomic experience, Experiential Value, Intention to Visit Again, Eskişehir*

Giriş

Bir toplumun kültürü, sanatında, dilinde ve edebiyatında, müziğinde ve çeşitli geleneksel tören şekillerde kendini gösterir (Hegarty & O'Mahony, 2001:3). Yiyecek ve içecekler de kültürün tanıtılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yiyecek içecek tüketimi turizm davranışının bir özelliği, ülke ve bölgeler için bir çekim unsuru aynı zamanda da turist deneyimlerinin bütünlüyci bir parçası olarak kabul edilmektedir (Dimitrovski & Crespi-Vallbona, 2016:475). Turistler farklı lezzetler tatmak ve farklı destinasyonlar görmek, deneyimlemek için seyahat etmektedirler. Yiyecek içecek deneyimleri turistlerin yerel kültürü daha iyi anlamaları için ana kanallardan biri haline gelmiştir (Kivela & Crotts, 2006). Bu nedenle destinasyonları ziyaret etmek için temel bir motivasyon unsurlarından biri olduğu söylenebilmektedir. Bu doğrultuda seyahat esnasında gezip gördükleri destinasyonlar ve yerel lezzetler turistler için çekici olabilmekte ve tekrar ziyaret niyetlerini de etkileyebilmektedir. İnsanların yerel yemek deneyimleri duygularını etkileyebilir (Choe & Kim, 2018b:2; Stone vd., 2017:8) ve daha fazla mutluluk veya esenlik gibi faydalara yol açabilir (Choe & Kim, 2018b:2). Deneyimsel değer ise müşterilerin ürün ya da hizmet deneyimiyle ilgili doğrudan veya dolaylı algıları olarak belirtilmektedir.

Literatürde ziyaretçilerin gastronomi deneyimlerini belirlemeye yönelik birçok çalışma mevcuttur (Kaşlı vd., 2014; Birdir & Akgöl, 2015; Chang vd., 2018; Akyürek & Kutukuz, 2020; Işkın, 2021; Oğan vd., 2021). Bunun yanı sıra deneyimsel değer adı altında da yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Holbrook & Hirschman, 1982; Pine & Gilmore 1999; Schmitt, 1999; Aho, 2001; Mathwick vd., 2001; Tsai & Wang, 2017; Varshneya vd., 2017; Choe & Kim, 2018'a; Chang vd., 2020; Çakır, 2020; Kılıç & Çakır, 2022). Ancak gastronomik deneyimsel değer üzerine yeterli düzeyde araştırma yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle gastronomik deneyimsel değer boyutları incelenerek tekrar ziyaret niyetine etkileri araştırılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Deneyimsel Değer Kavramı

Müşteriler için değer kavramı zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Daha önceleri müşteriler ürün veya hizmetlerde değer arıyor iken, şu anda ise değer sadece üründe değil, aynı zamanda ondan elde edilen deneyimde de bulunduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Bu da deneyimsel değer olarak adlandırılmaktadır (Varshneya vd., 2017:344).

İşletmelere sağladığı avantajlar nedeni ile deneyim kavramı günümüz pazarlamasında önemli bir yer edinmiştir. Bu durum “deneyim”, “deneyim ekonomisi” (Pine & Gilmore, 1999), “deneyimsel pazarlama” (Schmitt, 1999), “deneyimsel değer” (Mathwick vd., 2001) kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Deneyimsel değer kavramı, teorik olarak Holbrook (1999) tarafından öne sürülen “değer” kavramını temel almaktadır (Varshneya vd., 2017:341). Tüketicilerin etkileşime yönelik motivasyonları deneyimden almayı bekledikleri değere bağlıdır (Vivek vd., 2012:134). Bu sebeple, müşterilerin bir deneyimden elde ettikleri değer “deneyimsel değer” olarak adlandırılmaktadır.

Deneyimsel değer, müşterinin kullandığı ürünün özellikleri ile hizmet performansına yönelik tüketim öncesi belirlediği amaç ve hedeflerini kolaylaştırıcı ya da engelleyici olarak göreceli değerlendirmeleridir (Mathwick vd., 2002:53). Müşterinin ürün kullanımı ile beraber deneyim oluşmakta ve tüketici veya müşteri deneyimsel değer elde etmektedir.

Deneyimsel değer algıları, mal ve hizmetlerin ya doğrudan kullanımını ya da uzaktan takdir edilmesini içeren etkileşimlere dayanır. Bu etkileşimler, ilgili bireylerin sahip olduğu göreceli tercihlerin temelini sağlar (Mathwick vd., 2001:41). Deneyimsel değer hem dışsal hem de içsel fayda sağladığı söylenmiştir (Babin & Darden, 1995:50). Dışsal fayda tipik olarak doğası gereği faydacı olan ve genellikle "bir ayak işi" veya "iş" olarak başlatılan alışveriş gezilerinden elde edilir. Dış odaklı bir müşteri, genellikle bu tür bir değişim karşılığının üstesinden gelmekten mutlu olur. Buna karşın içsel fayda, “doğabilecek diğer sonuçlardan ayrı olarak, bir deneyimin kendi iyiliği için takdir edilmesinden” kaynaklanır (Mathwick vd., 2001:41).

Değer kavramını daha net anlatan üç önemli özellik bulunmaktadır. Bunlar; değer kavramının karşılaştırmalı olması, değer kavramının bireysel olması ve ürünün kullanımı sonucunda meydana gelecek değer durumsal olmasıdır (Holbrook, 1999:6-7). Değer kavramının üç özelliği şu şekilde açıklanabilmektedir;

Karşılaştırmalı; değer kavramı karşılaştırmalıdır. Çünkü bir nesnenin değeri yalnızca aynı kişi tarafından değerlendirildiği şekliyle başka bir nesnenin değerine göre belirtilebilmektedir. Başka bir deyişle, meşru değer yargıları, insanlar arasındaki fayda karşılaştırmalarından ziyade belirli bir kişi için nesnelere arasındaki göreceli tercihleri içerir (Holbrook, 1999:6). Konaklama hizmeti alınan bir otel işletmesi, ziyaret edilen bir lokasyon veya gezilen bir müze, daha önce tecrübe edilmiş otel konaklaması, lokasyon ve müze deneyimleri ile karşılaştırılır (Çakır, 2020:21).

Kişisellik; değer, bireysel olarak değerlendirmeye alınır ve kişiden kişiye farklılıklar gösterebilmektedir. Bir otel işletmesinde aldıkları animasyon hizmetine yönelik her bir turistte birbirinden farklı deneyimler oluşur (Çakır, 2020:21). Stamboulis & Skayannis (2003:35) yaptıkları çalışmalarda sundukları üzere, deneyim bireyin geçmiş tecrübeleri, değerleri, davranışları ve inançları tarafından şekillenmektedir. Bu sebeple aynı ürünün farklı kişiler tarafından tüketilmesi her bir kişide farklı tecrübeler oluşturmaktadır.

Durumsallık; tüketici değeri durumsaldır, çünkü değerlendirmeye dayalı yargının yapıldığı bağlama bağlıdır (Holbrook, 1999:7). Tatil tercihini farklı dönemlerde yapan bir turist yaz mevsiminde deniz,

kum ve güneş üçlemesi deneyimini tercih ederken, kış mevsiminde ise bir kayak merkezi tercih edebilir. Bu yüzden turistler mevsim durumsallığı gibi mevcut durumları göz önünde bulundurarak tatil destinasyonu tercihi yapabilirler (Çakır, 2020:21).

Kısacası, deneyimsel değer, müşterinin ürün/hizmet deneyiminden doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklanan algısı olarak tanımlanabilir. Deneyimsel değer, aynı zamanda, hizmet sağlanırken müşteri tarafından doğrudan deneyimlenen değer bilişsel bir değerlendirme ve tercihidir (Wu vd., 2018:202). Başka bir deyişle, deneyimsel değer, müşterinin deneyimlerinden elde ettiği değere odaklanır. Özellikle hizmet sektöründe kişinin tüketim deneyimi kavramı, müşterilerin değerini anlamada çok önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla deneyimsel değer, müşteri deneyiminin bir sonucu olduğu için ürün/hizmet değerinden farklıdır. Deneyim türüne göre değişiklik gösterdiği için müşterilerin öznel duygu ve tepkilerine odaklanır (Yuan & Wu, 2008:392).

Deneyimsel değer farklı araştırmacılar tarafından incelenmiş ve boyutları çeşitli başlıklar altında literatüre kazandırılmıştır.

Tablo 1’de deneyimsel değeri oluşturan boyutlar ve açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 1: Deneyimsel Değer Boyutları

Deneyimsel Değer Boyutları	Açıklama	Kaynakça
Eğitsel Değer	Bireyin aktif katılımını içerir. İnsanları bilgilendirmek ve bilgi becerilerini deneyim yoluyla zenginleştirmesidir.	Pine & Gilmore, 2011
Kaçış Değeri	Bireylerin kendilerini farklı hissetmeleri ve herkesten uzaklaşarak sadece ürüne konsantre olmalarıdır.	Pine & Gilmore, 2011
Estetik Değer	Bireyler bir olaya ya da çevreye odaklanırlar. Ürünün tasarımı, dekorasyonu, rengi gibi.	Mathwick, Malhotra, Rigdon, 2001; Pine & Gilmore, 2011
Eğlence Değeri	Deneyimin pasif bir yönüdür. Yapmak istedikleri şeyleri dilediğince yaparlar ve bu durumdan keyif alırlar.	Mathwick, Malhotra, Rigdon, 2001; Pine & Gilmore, 2011
Ekonomik Değer	Ekonomik değer in ilerlemede dört aşama bulunmaktadır. Bunlar; metalar, mallar, hizmetler ve deneyimlerdir. Elde edilen mal ya da hizmetin maddiyatla uyumluluğu da denilebilir.	Schmitt, 1999; Mathwick, Malhotra, Rigdon, 2001

Verimlilik Değeri	Bir işin gereken sürede ve gerektiği gibi yapılarak somutlaştırılmasıdır. Amaca ulaşmak için bir araçtır.	Holbrook, 1999; Mathwick, Malhotra, Rigdon, 2001
Üstünlük Değeri	Kalite iyi bir performans sonucunda oluşmaktadır. Tüketicinin üründen memnun kalmasıdır. Finansal değer ve güvenlik ön plandadır.	Holbrook, 1999
Statü Değeri	Bireylerin yaşadıkları çevrede bir etki yaratmalarıdır. Kişilerarası bağları geliştirmek.	Holbrook, 1999
Etik Değer	Tüketim gerçekleştirilirken bireylerin hakkının gözetilmesinden oluşan bir değerdir. Yardım etmek veya başkalarını memnun etmek ön plandadır.	Holbrook, 1999
İtibar Değeri	Benlik saygısını geliştirmek, durumu geliştirmek, kendini ifade etmek ve tanımlamak.	Holbrook, 1999
Ruhanilik, Maneviyat Değeri	Bireylerin tüketim gerçekleştirirken kendilerini farklı bir dünyada hissetmeleridir.	Holbrook, 1999
Hizmet Mükemmelliği	Müşterilerin beklentilerini tutarlı bir şekilde karşılama becerisini ifade etmektedir. Yani müşterilerin hizmetten beklentileri ve ürün performansının karşılaştırılmasından doğan değerdir.	Mathwick, Malhotra, Rigdon, 2001
Tüketici Yatırım Getirisi	Potansiyel olarak getiri sağlayan finansal, zamansal, davranışsal ve psikolojik kaynakların aktif yatırımını içerir. Tüketici bu getiriyi ekonomik fayda, yani karşılanabilir kalite algısı açısından deneyimleyebilir.	Mathwick, Malhotra, Rigdon, 2001
Faydacı Değer	Müşterinin görevle ilgili ve rasyonel tüketim davranışına dayalı olarak aldığı, işlevsel, bilişsel ve bir amaca yönelik bir araç olan bir değerdir.	Babin, Darden & Griffin, 1994; Gentile, Spiller & Noci, 2007
Hedonik Değer	Bir müşterinin eğlence ve oyun oynama deneyimine dayalı olarak aldığı değer olarak tanımlanır.	Babin, Darden & Griffin, 1994; Gentile, Spiller & Noci, 2007

Fonksiyonel Değer	Fonksiyonel değerın tüketici seçiminin birincil itici gücü olduğu varsayılır. Bir alternatifin fonksiyonel faydacı veya fiziksel performans kapasitesinden elde edilen değerdir.	Sheth, Newman & Gross, 1991; Sweeney & Soutar, 2001; Williams & Soutar, 2009
Koşullu Değer	Bir alternatif, fonksiyonel veya sosyal değerini artıran önceki fiziksel veya sosyal olasılıkların mevcudiyetinde koşullu değer kazanır.	Sheth, Newman & Gross, 1991; Sweeney & Soutar, 2001
Sosyal Değer	Bir alternatifin bir veya daha fazla belirli sosyal grupla ilişkisinden elde edilen algılanan faydadır. Bir alternatif, olumlu veya olumsuz kalıplaşmış demografik, sosyoekonomik ve kültürel-etnik gruplarla ilişkilendirme yoluyla sosyal değer kazanır.	Sheth, Newman & Gross, 1991; Sweeney & Soutar, 2001; Williams & Soutar, 2009
Duygusal Değer	Bir alternatifin duyguları veya duygusal durumları uyandırma kapasitesinden elde edilen algılanan faydadır.	Sheth, Newman & Gross, 1991; Sweeney & Soutar, 2001; Williams & Soutar, 2009; Choe & Kim, 2018a
Epistemik Değer/Yenilik Değeri	Bir alternatifin merak uyandırma, yenilik sağlama ve/veya bilgi arzusunu tatmin etme kapasitesinden elde edilen algılanan faydadır.	Sheth, Newman & Gross, 1991; Sweeney & Soutar, 2001; Williams & Soutar, 2009; Choe & Kim, 2018a
Entelektüel Değer	Bilişsel ve problem çözme deneyimleri aracılığıyla müşterilerin zekâsına hitap eden entelektüel deneyim değerleri ile ilgilidir.	Schmitt, 1999; Nagasawa; 2008
Duyusal Değer	Duyulara hitap eder. Amaç görme, ses, dokunma, tat ve koku yoluyla duyusal deneyimler yaratmaktır. Şirketleri ve ürünleri farklılaştırmak, müşterileri motive etmek ve ürünlere değer katmak için kullanılmaktadır.	Schmitt, 1999; Nagasawa, 2008
Sağlık Değeri	Bireylerin sağlığın tüm yönlerine yönelik değerlendirmelerinin standartları ve görünümüdür.	Choe & Kim, 2018a

Tat/kalite Değeri	Bir maddenin niteliklerinin ve aromasının tat alma tomurcukları tarafından ayırt edilme duygusu, değeridir.	Choe & Kim, 2018a
Prestij Değeri	Birçok mal ve hizmetin prestij değeri vardır, yani onlara sahip olan veya onları kullanan tüketicilerin statüsünü yükseltir.	Choe & Kim, 2018a
Fiyat Değeri	Ürünlerin daha makul fiyatlı olduğunu ve alınan ürün ya da hizmeti karşıladığını ifade etmektedir.	Williams & Soutar, 2009; Choe & Kim, 2018a
Etkileşim Değeri	İnsanların birbirleriyle etkileşim içerisinde olmalarıdır.	Choe & Kim, 2018a

Tekrar Ziyaret Niyeti

Niyet, kişilerin bir davranışı gerçekleştirmek için ne kadar çok denemeye istekli oldukları ve ne kadar kararlı olmayı planladıkları olarak tanımlanır (Mamman vd., 2016:51). Bir işletme; bir ürün veya hizmet sunduğunda, piyasada rakipler tarafından sağlanan birçok benzer mal veya hizmet olması mümkündür. Müşterilerin genellikle birçok alternatifi vardır. Bu nedenle işletmelerin mevcut tüketicilerin değerini iyileştirmeleri ve yeni müşterileri çekmenin yanı sıra yeniden satın alma davranışlarını cezbetmek için etkin adımlar atmaları önemlidir. Bir üründen memnun olanlar aynı ürünü defalarca tüketirken, memnun olmayanlar bir daha asla tüketmeyeceklerdir (Hanai vd., 2008:269).

Tekrar ziyaret niyeti genellikle memnuniyetle aynı anda ölçülse de, bu sadece genel memnuniyetin bir göstergesi değil, aynı zamanda tekrar ziyaret karar verme sürecini etkileyen revize edilmiş tutumun bir sonucudur. Bu nedenle niyetin, tekrar ziyaret araştırmasında anahtar bir değişken olarak değil, yalnızca tatminlerin bir uzantısı olarak görülmesi uygun değildir (Um vd., 2006:1144). Bu anlamda tekrar ziyaret niyeti, tekrar ziyaret karar verme sürecinin bir başlatıcısı olmaktan ziyade memnuniyetin bir uzantısı olarak ifade edilmektedir (Um vd., 2006:1141).

Tekrar ziyaret etme niyeti genelde iki boyutta değerlendirilmektedir. İlk olarak, pazarlama düzeyinde tekrar ziyaret etme niyeti, gelecekte hizmet ve ürünleri yeniden satın alma veya kullanma olasılığı olarak belirtilmektedir. İkinci olarak turizm alanında ise, turistik destinasyonun alt özelliklerine ilişkin deneyimlere dayalı olarak ziyaret edilen turistik destinasyonları tekrar ziyaret etme isteği anlamına gelmektedir (Park vd., 2021:106). Bir destinasyona gelen turistler hem ilk kez gidenlerden hem de ziyaretini tekrarlayanlardan oluşmaktadır (Oppermann, 1998:132). Bu nedenle tekrar ziyaret etme niyeti, bir turistin aynı destinasyonu ziyaret etme isteğini veya planını ifade ettiğini söylemek mümkündür (Cole & Scott, 2004:81).

Tekrar ziyaret etme niyeti, bireyin aynı ortamı veya yeri tekrar ziyaret etme ve bu yeri başkalarına tavsiye etme isteğini ifade etmektedir (Su vd., 2018:1969). Birey belirli bir davranışı sergilemek için

olumlu bir istekliliğe sahip olduğunda, genellikle o davranışta bulunur (Abdullah & Lui, 2018:3). Destinasyondan memnun olan turistler, ürünü tekrar satın almaya veya başkalarına tavsiye etmeye isteklidir (Williams & Soutar, 2009:419; Abdullah & Lui, 2018:3; Su, Hsu vd., 2018:1969). Bu nedenle turistler destinasyon deneyiminden memnun kaldıklarında destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetinde olabilir veya destinasyonu akraba ve arkadaşlarına aktif olarak tavsiye ederek ağızdan ağıza yayılmasına yardımcı olabilirler (Chen & Chen, 2010:31; Abdullah & Lui, 2018:3). Kısacası turizm araştırmacıları, yeniden ziyareti, turizmin rekabetçiliğini ve sürdürülebilirliğini korumanın önemli bir yolu olarak tanıtmışlardır (Hamid & Mohamad, 2020:595).

Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Kaşlı, Demirci & Kement (2014) gastronomik deneyimlerin tekrar ziyaret niyetine etkisi üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Araştırmada gastronomik deneyimlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi olduğu; tekrar ziyaret niyetinin %7,4'ü gastronomik deneyimler ile açıklanabileceği tespit edilmiştir.

Birdir & Akgöl (2015) çalışmalarında yabancı turistlerin Türk mutfağı ile ilgili gastronomi deneyimlerini değerlendirmeyi ve bu deneyimlerden hareketle Türkiye'de gastronomi turizminin gelişimine yönelik fikirler üretmeyi amaçlamaktadırlar. Türkiye'de bir destinasyonu ziyaret eden 293 yabancı turist ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre Türk mutfağını tatmanın Türkiye'yi ziyaret etme nedenleri arasında üçüncü sırada yer aldığını, Türk mutfağından ve Türk yemeklerinden memnuniyetin cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum veya ebeveyn olma durumuna göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca ankete katılanların çoğu (%93,2) ülkelerine döndüklerinde arkadaşlarına ve ailelerine Türk gastronomi hakkında bilgi vereceklerini belirtmişlerdir.

Tsai & Wang (2017) çalışmalarında gıda turizmini markalaştırmanın öncülü olarak deneyimsel değeri değerlendirmek için yeni, değer odaklı bir yaklaşım uygulamayı hedeflemişlerdir. Geleneksel yiyecekler satan birçok sokak satıcısının bulunduğu Tayvan'ın tarihi bir şehri olan Tainan'da veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre deneyimsel değerin, yani tüketicinin yatırım getirisinin bir yerin yemek imajını önemli ölçüde iyileştirebileceği tespit edilmiştir. Yemek imajı, bir turistin yemek turizmine yönelik davranışsal niyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Chang, Kim & Kim (2018) çalışmalarında yemek turizmi davranışının yemek festivali ziyaretçilerinin tekrar ziyaret niyetine etkisini incelemişlerdir. Anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yenilik arama ve yemek katılımı olmak üzere iki değişkenin yemek turizmi davranışı üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yemek katılımının yemek turizmi davranışı üzerindeki etkisinin yenilik aramaya göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yemek turizmi davranışının Jeonju Bibimbab festivalini tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

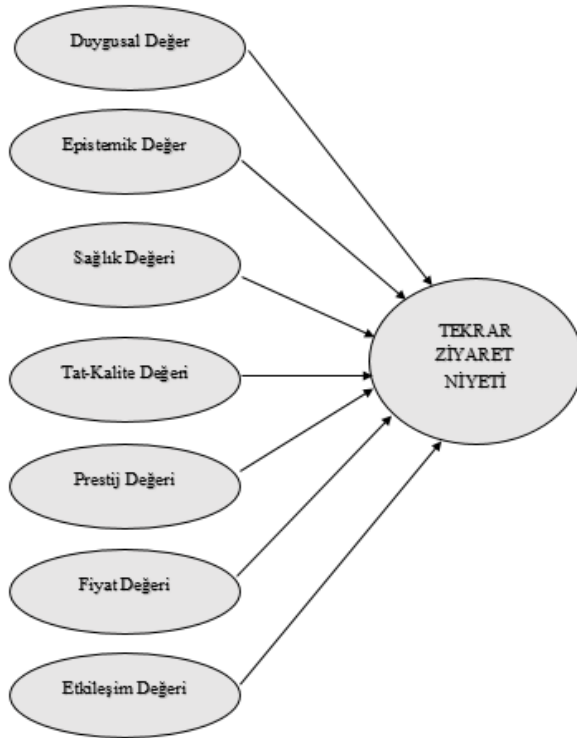
Chang, Morrison, Lin & Ho (2020) çalışmalarında yiyecek tüketim motivasyonları, deneyimsel değerler ve yemek yiyenlerin esenliği arasındaki ilişkileri belirlemeyi amaçlamışlardır. Tayvan'ı ziyaret eden gurmelere bir anket uygulanmıştır. 480 geçerli anket analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, üç anahtar değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak, yiyecek deneyimsel değerlerinin duygular ve iyilik hali üzerinde aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çakır (2020) çalışmasında turistlerin gastronomik ürün deneyim algıları ile destinasyon imajı algıları ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 809 yerli turiste anket uygulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre turistlerin destinasyonla ilgili bilgilere sosyal medya aracılığıyla ulaştığı ve en çok ziyaret edilen yerlerin yerel restoranlar olduğu tespit edilmiştir. Epistemik değer, sağlık değerinin davranışsal niyet üzerindeki etkisi desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gastronomik deneyimsel değer, kalite değerinin davranışsal niyet üzerindeki etkisinde destinasyon imajının aracılık rolü oynadığı bu araştırma kapsamında yapılan analizlerle kanıtlanmıştır.

Kılıç & Çakır (2022) çalışmalarında gastronomi turizmine katılan veya destinasyonu çeşitli nedenlerle ziyaret eden turistlerin gastronomik ürün deneyimleri sonrasında oluşan değer algılarının tekrar ziyaret niyetleri üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. UNESCO'nun yaratıcı/gastronomi kentleri ağına dâhil olan Gaziantep ve Hatay illerini ziyaret eden yerli turistlere anket uygulanmıştır. Analizler sonucunda deneyimsel değer bileşenlerinden sağlık değeri ve kalite değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilediği; ancak duygusal değer, epistemik değer ve etkileşim değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada gastronomik deneyimsel değerlerin (boyutları; duygusal değer, epistemik değer, sağlık değeri, kalite değeri, etkileşim değeri, prestij değeri, fiyat değeri) tekrar ziyaret niyetine etkisini öğrenmek hedeflenmiştir. Buna göre araştırmanın modeli aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

Görsel 1: Araştırmanın Şekilsel Modeli

Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan hipotezler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

H₁: Duygusal değer turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₂: Epistemik değer turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₃: Sağlık değerinin turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₄: Tat-Kalite değerinin turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₅: Etkileşim değerinin turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₆: Prestij değerinin turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₇: Fiyat değerinin turistlerin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi vardır.

3.2. Araştırma Evreni

Araştırmanın örneklemini 2020-2021 yılları arasında Eskişehir'i ziyaretleri esnasında yöresel lezzetlerden en az birini deneyimlemiş olan yerli turistler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket formu kullanılmıştır. Katılımcılara sunulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik ifadeler, İkinci bölümde ise gastronomik deneyimsel değerleri (duygusal değer, epistemik değer, sağlık değeri, kalite değeri, etkileşim değeri, prestij değeri ve fiyat değeri) ve tekrar ziyaret niyetini ölçmeye yönelik ifadeler kullanılmıştır. Araştırmada gastronomik deneyimsel değer boyutları Choe & Kim, 2018 çalışmalarından, tekrar ziyaret niyeti ise Huang & Hsu, 2009 çalışmalarından derlenmiştir.

Bulgular

Araştırma için veri toplama aracı olarak hazırlanan ankete katılan 399 katılımcının yanıtları çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir. Tüm bu veriler SPSS 23 ve Lisrel paket programları ile analiz edilmiştir. Araştırmada demografik analizler, geçerlilik güvenilirlik ve açıklayıcı faktör (AFA) analizinin ardından ölçüm değişkenlerinin (duygusal değer, epistemik değer, sağlık değeri, tat-kalite değeri, prestij değeri, fiyat değeri, etkileşim değeri ve tekrar ziyaret niyeti) tutarlılığı ve güvenilirliğinin tespit edilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Sonrasında yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile araştırma modelinin yeterliliği ve hipotezlerin geçerliliği tespit edilmiştir.

Tablo 2: Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Demografik Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	187	46,9
Erkek	212	53,1
Toplam	399	100
Medeni Durum		
Evli	236	59,1
Bekar	163	40,9

Toplam	399	100
Yaş		
18-30	274	68,7
31-40	113	28,3
41-50	8	2
51-60	3	0,8
61 ve üzeri	1	0,3
Toplam	399	100
Eğitim durumu		
İlköğretim	7	1,8
Lise	38	9,5
Ön lisans	23	5,8
Lisans	235	58,9
Lisansüstü	96	24,1
Toplam	399	100
Gelir durumu		
1600tl ve altı	23	5,8
1601-2600tl	11	2,8
2601-3600tl	15	3,8
3601-4600tl	45	11,3
4601tl ve üzeri	305	76,4
Toplam	399	100
Meslek		
İşsiz	10	2,5
Serbest Meslek	54	13,5
Özel Sektör	180	45,1

Kamu Çalışanı	116	29,1
Emekli	5	1,3
Diğer	34	8,5
Toplam	399	100

Eskişehir'i Ziyaret Etme Sıklığı

1kez	17	4,3
2 kez	27	6,8
3 kez	17	4,3
4 kez	108	27,1
5 kez ya da daha fazla	230	57,6
Toplam	399	100

Eskişehir'de Gezilen Yerler

Yerel lokantalar	95	23,8
Fast-food restoranları	94	23,6
Otel restoranları	48	12
Etnik restoranlar	55	13,8
Sokak yemekleri	98	24,6
Yerel pazarlar	9	2,3
Toplam	399	100

Bilgi Toplama Kaynakları

Sosyal Medya	172	43,1
Gezi Rehberi	56	14,0
Yemek Blogları	21	5,3
Eskişehir Web Sitesi	20	5
Seyahat Dergisi	91	22,8
Arkadaş Çevresi	26	6,5

Kendi Deneyimlerim	13	3,3
Toplam	399	100
Seyahat tercihi		
Seyahat acentesi	128	32,1
Bireysel seyahat	271	67,9
Toplam	399	100

Araştırmaya katılım gösteren katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 3' de yer almaktadır. Bu veriler incelendiğinde katılımcıların %53,1'inin erkek (n=212), %46,9'unun kadın (n=187) olduğu görülmektedir. Katılımcıların %59,1'i evli (n=236), %40,9'u ise bekar (n= 163), yaş durumlarına bakıldığında %68,7'sinin 18-30 yaş aralığında olduğu (n=274), %28,3'ünün 31-40 yaş (n=113), %2'sinin 41-50 yaş (n=8), %0,8'inin 51-60 yaş (n=3), %0,3'ünün de 61 yaş ve üzerinde (n=1) olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde büyük çoğunluğunun %58,9 ile lisans (n=235) ve %24,1 ile lisansüstü (n= 96) katılımcıların oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların gelir durumları incelendiğinde katılanların %76,4 ile (n=305) büyük çoğunluğunun aylık 4601 TL ve daha üzeri gelir elde ettiği görülmektedir. Katılımcıların mesleklerine ait bulgular incelendiğinde büyük çoğunluğu %45,1 (n=180) ile özel sektör çalışanları ile %29,1 (n=116) ile kamu sektörü çalışanlarının oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların %95,7'sinin (n=382) Eskişehir'i birden fazla kez ziyaret ettiği, Eskişehir'i ziyaret eden bu katılımcıların %23,8'inin (n=95) Eskişehir'de yerel lokantaları ziyaret ettiği, %23,6'sının (n=94) fast food restoranlarını ziyaret ettiği, %12'sinin (n=48) otel lokantalarını, %13,8'inin (n=55) etnik restoranları, %24,6'sının (n=98) sokak yemekleri yapan işletmeleri ve %2,3'ünün (n=9) yerel pazarları ziyaret ettikleri görülmektedir. Katılımcıların gezileri ile ilgili bilgi toplama kaynaklarına ait bulgular incelendiğinde, katılımcıların %43'ünün (n=172) sosyal medya platformlarından, %22,8'inin (n=91) seyahat dergilerinden, %14'ünün (n=56) gezi rehberlerinden, %5,3'ünün (n=21) yemek bloglarından, %5'inin (n=20) Eskişehir'e ait web sitelerinden, %6,5'inin (n=26) arkadaş çevresinden, %3,3'ünün ise (n=13) kendi deneyimlerinden yola çıkarak bilgi topladığı görülmektedir. Son olarak katılımcıların seyahat şekline ilişkin tercihleri incelendiğinde %67,9'unun (n=271) bireysel seyahat ettiği, %32,1'inin ise (n=128) bir seyahat acentesi vasıtası ile seyahate katıldığı görülmektedir.

Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi Bulguları

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan hareketle yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizine ilişkin bulgular Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi Bulguları

İfadeler	Ortalama	Standart Hata	İfade Çıkartıldığında Cronbach's Alpha Değeri
İfade 1	4,2531	0,85864	0,923
İfade 2	4,2306	0,85182	0,923
İfade 3	4,2055	0,88418	0,923
İfade 4	4,1253	0,85615	0,923
İfade 5	4,0777	0,91689	0,923
İfade 6	4,1328	0,91876	0,923
İfade 7	4,0877	0,87387	0,925
İfade 8	4,0401	0,86146	0,925
İfade 9	4,0677	0,85826	0,924
İfade 10	4,1855	0,83316	0,925
İfade 11	4,1479	0,82407	0,925
İfade 12	4,0351	0,77575	0,925
İfade 13	4,3659	0,73767	0,926
İfade 14	4,2682	0,74061	0,925
İfade 15	4,3759	0,69385	0,925
İfade 16	4,2757	0,74293	0,925
İfade 17	4,1579	0,87834	0,925
İfade 18	4,1253	0,84433	0,925
İfade 19	4,1253	0,89630	0,924
İfade 20	4,2556	0,82353	0,923
İfade 21	3,8797	0,78974	0,924
İfade 22	3,9123	0,80502	0,924

İfade 23	3,9248	0,81713	0,924
İfade 24	3,7218	0,96173	0,925
İfade 25	3,9850	0,84756	0,924
İfade 26	3,7318	0,93280	0,924
İfade 27	4,2607	0,79397	0,925
İfade 28	4,3208	0,75178	0,924
İfade 29	4,2857	0,85276	0,923
İfade 30	4,5589	0,61466	0,927
İfade 31	4,5589	0,61873	0,927
İfade 32	4,5188	0,62125	0,927
İfade 33	4,5288	0,63289	0,927
İfade 34	3,8120	0,87239	0,926
İfade 35	3,9048	0,82117	0,926
Cronbach's Alpha		0,927	

Yapılan analizler sonucunda araştırmanın güvenilirliğini gösteren Cronbach's Alpha değerinin 0,927 çıktığı ve araştırmanın güvenilir olduğu görülmektedir.

Faktör Analizi Bulguları

Araştırmada faktör yapılarının belirlenmesi amacıyla toplanan verilere sırasıyla açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizler uygulanmıştır. Verilerin açıklayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla KMO katsayısı ve Bartlett's testi bulguları incelenmiştir (KMO: 0,899 / Bartlett's: 0,00 ve $p < 0,01$). Her iki değerinde açıklayıcı faktör analizine uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

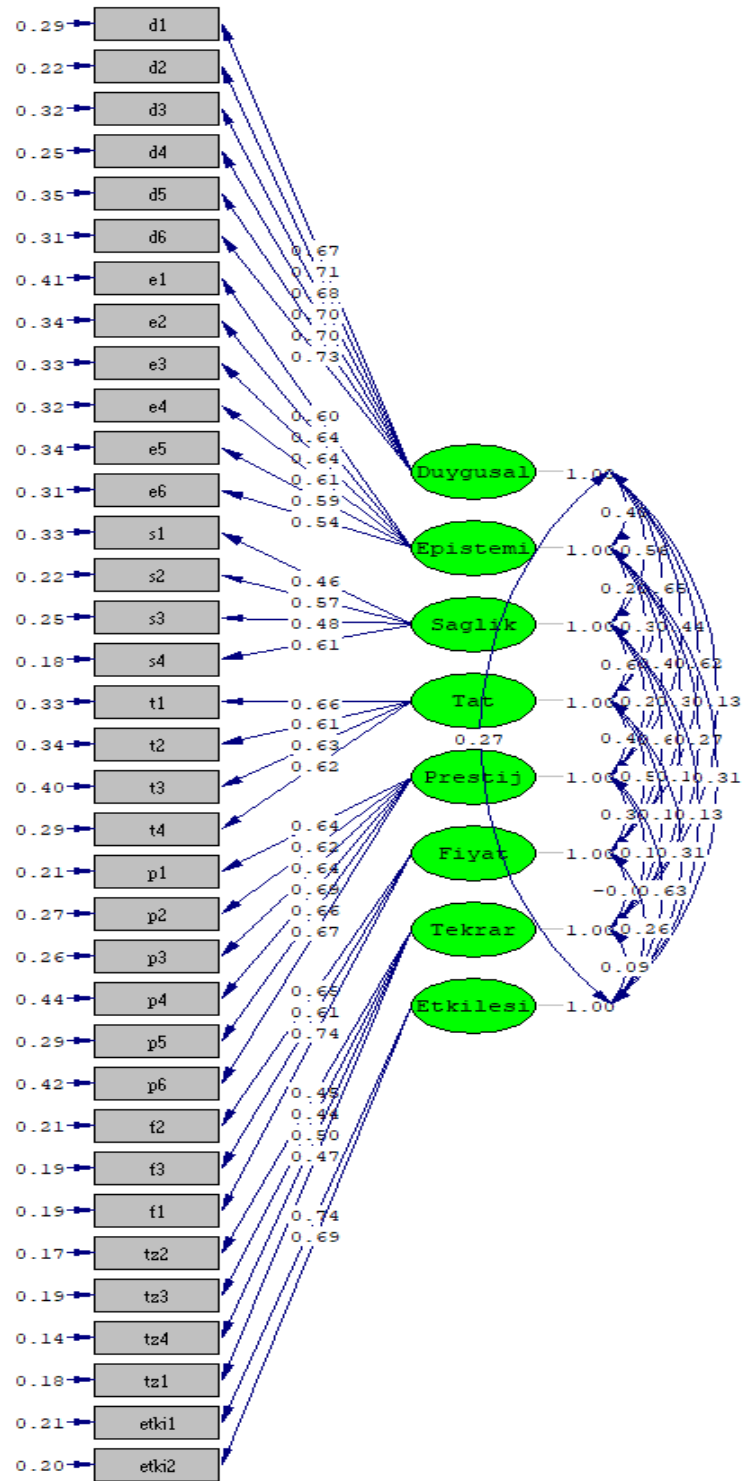
İfadeler	Açıklanan		Özdeğer	Güvenilirli k
	Faktör Yüğü	Varyans		
Duygusal Değer				
D1	0,771	29,50%	10,328	0,910
D2	0,804			
D3	0,718			

D4	0,780			
D5	0,719			
D6	0,734			
Prestij Değeri				
P1	0,749	10,30	3,607	0,891
P2	0,714			
P3	0,754			
P4	0,780			
P5	0,763			
P6	0,776			
Epistemik Değer				
E1	0,704	8,30	2,908	0,864
E2	0,753			
E3	0,732			
E4	0,759			
E5	0,737			
E6	0,700			
Sağlık Değeri				
S1	0,747	6,38	2,235	0,820
S2	0,771			
S3	0,717			
S4	0,690			
Tat Kalite Değeri				
TK1	0,696	3,88	1,596	0,824
TK2	0,744			

TK3	0,683			
TK4	0,694			
Fiyat Değeri				
F1	0,728	3,15	1,359	0,871
F2	0,808			
F3	0,781			
Etkileşim Değeri				
E1	0,833	2,94	1,103	0,833
E2	0,825			
Tekrar Ziyaret Değeri				
TZ1	0,822	4,56	1,030	0,837
TZ2	0,788			
TZ3	0,785			
TZ4	0,838			
Toplam Açıklanan Varyans			69,046	

Tablo 4'te yer alan açıklayıcı faktör analizinde bulguları incelendiğinde toplam varyansın %69.046'sını açıklayan sekiz faktörlü bir yapı tespit edilmiştir. Sekiz faktörlü yapı araştırmanın amacına ve alanyazına göre; duygusal değer, epistemik değer, sağlık değeri, tat-kalite değeri, prestij değeri, fiyat değeri, etkileşimsel değer ve tekrar ziyaret niyeti şeklinde isimlendirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizinin devamında belirlenen sekiz faktörlü yapının kontrolünün yapılması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Sonrasında da doğrulayıcı faktör analizi alanyazında en çok kullanılan standart uyum ölçütlerine göre değerlendirmeye alınmıştır.

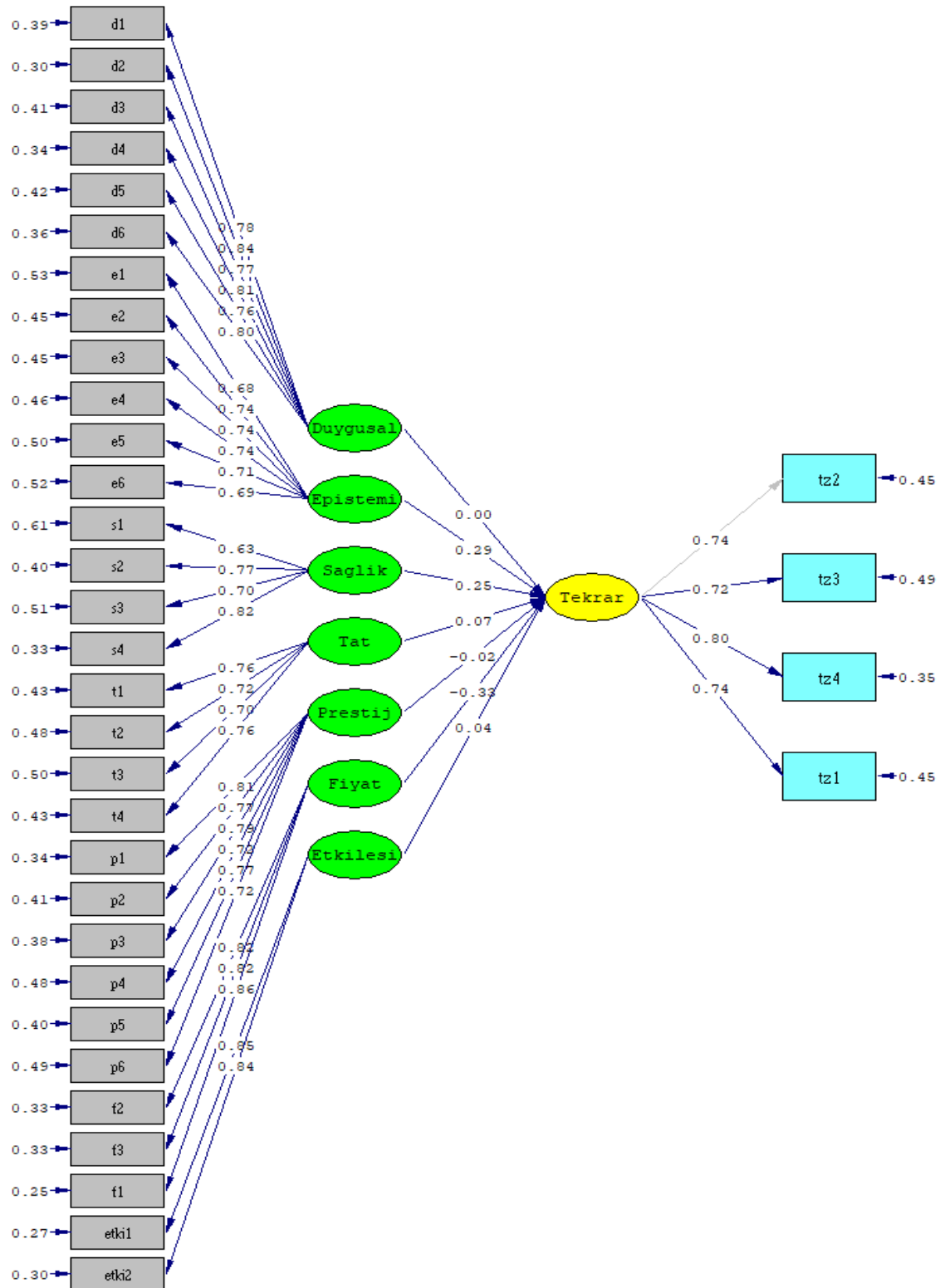
Görsel 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Görsel 2’ de Lisrel istatistik programı aracılığıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi bulguları yer almaktadır. Analizin devamında önerilen model standart uyum ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Değeri	Uyum
χ^2 / sd	$0 \leq \chi^2 / sd < 2$	$2 \leq \chi^2 / sd \leq 5$	2,30	Kabul Edilebilir
RMSEA	$0 \leq RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	0,057	Kabul Edilebilir
SRMR	$0 \leq SRMR < 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,046	İyi Uyum
NFI	$0,95 < NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,94	Kabul Edilebilir
NNFI	$0,97 < NNFI \leq 1,00$	$0,95 \leq NFI \leq 0,97$	0,96	Kabul Edilebilir
IFI	$0,95 < IFI \leq 1,00$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,97	İyi Uyum
RFI	$0,95 < RFI \leq 1,00$	$0,90 \leq RFI \leq 0,95$	0,94	Kabul Edilebilir
CFI	$0,97 < CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,97	Kabul Edilebilir

Tablo 5' de yer alan bulgular incelendiğinde araştırma kapsamında önerilen modelin geçerli bir model olduğu belirlenmiştir ve açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen sekiz faktörlü yapı doğrulanmıştır.

Görsel 3: Yapısal Eşitlik Modellemesi Bulguları

Görsel 3' de araştırma kapsamında önerilen modelin ve kurulan hipotezlerin test edilmesi amacı ile yapılan yapısal eşitlik modellemesi bulguları yer almaktadır. Analizde yer alan değerler incelendiğinde araştırma modeli kabul edilmiştir. Analizin son aşamasında Lisrel programı ile modelin yapı güvenirliliği, açıklanan varyans incelenmiş ve hipotezler değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Araştırma Hipotezlerinin Değerlendirilmesi

Faktörler/Maddele r	Standart Yükler	t-değeri	R ²	Yapı güvenilirliği i	Açıklanan Varyans (AVE)
Duygusal Değer					
	0,78	18,19***	0,6084	0,91	0,63
	0,84	20,09***	0,7056		
	0,77	17,81***	0,5929		
	0,81	19,28***	0,6561		
	0,76	17,52***	0,5776		
	0,8	18,73***	0,64		
Epistemik Değer					
	0,68	14,70***	0,4624		
	0,74	16,36***	0,5476	0,86	0,51
	0,74	16,40***	0,5476		
	0,74	16,26***	0,5476		
	0,71	15,46***	0,5041		
	0,69	14,89***	0,4761		
Sağlık Değeri					
	0,63	13,02***	0,3969	0,82	0,54
	0,77	17,20***	0,5929		
	0,7	14,91***	0,49		
	0,82	18,53***	0,6724		
Tat Kalite Değeri					
	0,76	16,59***	0,5776		
	0,72	15,67***	0,5184	0,82	0,54
	0,7	15,09***	0,49		

	0,76	16,63***	0,5776		
Prestij Değeri					
	0,81	19,10***	0,6561		
	0,77	17,55***	0,5929	0,89	0,58
	0,79	18,16***	0,6241		
	0,72	16,06***	0,5184		
	0,77	17,74***	0,5929		
	0,72	15,91***	0,5184		
Fiyat Değeri					
	0,86	20,56***	0,7396	0,87	0,70
	0,82	18,93***	0,6724		
	0,82	18,94***	0,6724		
Etkileşim Değeri					
	0,85	17,73***	0,7225	0,83	0,71
	0,84	17,36***	0,7056		
Tekrar Ziyaret Niyeti					
	0,74	15,98***	0,5476	0,84	0,56
	0,74	15,93***	0,5476		
	0,72	15,24***	0,5184		
	0,8	17,78***	0,64		

Hipotezler

H₁: DD→TZN

0,00

0,03

Sonuç

Red

H₂: ED→TZN

0,29

3,96***

Desteklendi

H₃: SD→TZN

0,25

2,55**

Desteklendi

H₄: KD→TZN

0,07

0,64

Red

H ₅ : ETKİ→TZN	0,04	0,53	Red
H ₆ : PD→TZN	0,02	0,21	Red
H ₇ : FD→TZN	0,33	3,68***	Desteklendi

***p <0,010 (t>2,58); **p<0,050 (t>1,96), *p<0,100 (t>1,65)

Tablo 6 incelendiğinde araştırma kapsamında kurulan H₂, H₃ ve H₇ hipotezlerinin desteklendiği, H₁, H₄, H₅ ve H₆ hipotezlerinin reddedildiği görülmektedir. Buna göre epistemik değer ve fiyat değerinin tüketici ziyaret niyetini 0,01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkilediği, sağlık değerinin ise 0,05 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü etkilediği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Turizm sektörü sürekli olarak gelişen yerli ya da yabancı turistlere çeşitli deneyimler sunan dinamik bir sektördür. İnsanlar boş zamanlarını değerlendirmek, arkadaşları veya aileleriyle vakit geçirmek, sosyalleşmek ve yeni yerler keşfetmek amacıyla seyahat etmektedirler. Burada turizmin aslında deneyimsel değer ile ilişkisini görmek mümkün olabilmektedir. Turistler bir turizm işletmesine ya da destinasyona o bölgenin yerel yiyeceklerini tatmak, kültürünü tanımak gibi amaçlarla seyahat gerçekleştirmektedir. Bu anlamda farklı lezzetler tatmak, farklı destinasyonlar görmek, deneyimlemek kısacası yeme-içme amaçlı yapılan tüm seyahatler gastronomi turizmi çerçevesinde değerlendirilmekte ve büyük önem arz etmektedir. Yemek deneyimleri turistlerin yerel kültürü daha iyi anlamaları için temel amaçtır. Dolayısıyla seyahat esnasında gezip gördükleri destinasyonlar ve yerel lezzetler turistler için çekici olabilmekte ve tekrar ziyaret niyetlerini de etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda bu araştırma Eskişehir'i ziyaret eden turistlerin gastronomik deneyimsel değerlerinin tekrar ziyaret niyetine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın örneklemini Eskişehir'i ziyaretleri esnasında yöresel lezzetlerden en az birini deneyimlemiş olan yerli turistler oluşturmaktadır. Araştırma modeli kapsamında gastronomik deneyimsel değer boyutları belirlenmiş ve bu boyutların tekrar ziyaret niyetine yönelik etkilerini belirlemek için hipotezler oluşturulmuştur. 399 katılımcıdan elde edilen anketler analiz edilmiştir. İlk olarak ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik açısından uygunluğu test edilmiş ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Açıklayıcı faktör (AFA) analizi sonucunda sekiz faktörlü bir yapı tespit edilmiştir. Bu sekiz faktörlü yapı araştırmanın amacına ve alanyazına göre isimlendirilmiştir. Ardından ölçüm değişkenlerinin (duygusal değer, epistemik değer, sağlık değeri, tat-kalite değeri, prestij değeri, fiyat değeri, etkileşim değeri ve tekrar ziyaret niyeti) tutarlılığı ve güvenilirliğinin tespit edilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmış ve sekiz faktörlü yapı doğrulanmıştır. Sonrasında yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile araştırma modelinin yeterliliği ve hipotezlerin geçerliliği test edilmiştir.

Araştırmaya katılan turistlerin çoğunluğunun erkek ve evli olduğu; 18-30 yaş aralığında yer aldığı ve lisans eğitim düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. 3601-4600 TL arasında gelire sahip oldukları; çoğunluğunun özel sektörde çalıştığı görülmüştür. Eskişehir'i ziyaret etme sıklıklarının 5 kez ya da daha fazla oldukları; sokak yemeklerinin, yerel lokantaların ve fast food restoranların tercih edildiği; sosyal medyadan bilgi aldıkları ve bireysel seyahat tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma hipotezlerinin analizi için yapısal eşitlik modeli kurulmuş ve geçerliliği test edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Epistemik değer, sağlık değeri ve fiyat değerinin tekrar ziyaret niyeti üzerinde etkisi desteklenmiş olup duygusal değer, etkileşim değeri, tat-kalite ve prestij değerinin desteklenmediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda;

- Duygusal değer tekrar ziyaret niyetini etkilemediği, duygusal değer ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla H_1 hipotezi desteklenmemiştir. Çakır (2020) duygusal değer davranışsal niyeti etkilemediğini tespit etmesi bu araştırmanın sonucu ile örtüşmektedir. Ancak Aşık (2018) turistlerin yerel mutfak tüketim değeri boyutlarının destinasyona yönelik olumlu tutum, tavsiye etme ve tekrar ziyaret niyetine etkisini araştırdığı çalışmada destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetini en çok etkileyen değişkenlerden birinin duygusal değer olduğu sonucu bu araştırmanın sonucu ile örtüşmemektedir.
- Epistemik değer tekrar ziyaret niyetini etkilediği, epistemik değer ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_2 hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuç Sheth, Newman & Gross (1991), Aşık (2018), Choe & Kim (2018a) ve Çakır (2020) araştırmalarının sonucu ile örtüşmektedir.
- Sağlık değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilediği, sağlık değeri ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_3 hipotezi desteklenmiştir. Kim, Eves & Scarles, (2009); Kim & Eves (2012) çalışmalarında sağlık değerinin davranışsal niyetleri etkilediği sonucu bu araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Ancak Choe & Kim (2018), Çakır (2020) çalışmalarında sağlık değerinin davranışsal niyetler üzerinde etkisi olmadığı sonucu bu araştırmanın sonucu ile örtüşmemektedir.
- Tat-kalite değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilemediği, tat-kalite değeri ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla H_4 hipotezi desteklenmemiştir. Çakır (2020) çalışmada tat-kalite değerinin davranışsal niyetler üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak Liu & Jang (2009) çalışmada yiyeceklerin kalite değerinin davranışsal niyet üzerinde etkili olduğu sonucu bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir.
- Prestij değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilemediği, prestij değeri ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla H_5 hipotezi desteklenmemiştir. Choe & Kim (2018) çalışmada prestij değerinin davranışsal niyet üzerinde etkisi olmadığı sonucu bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Ancak Chang, Kivela & Mak (2010), Kim Eves & Scarles, (2009) araştırmalarının sonucu bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmemektedir.
- Fiyat değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilediği, fiyat değeri ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_6 hipotezi desteklenmiştir. Ancak Choe & Kim (2018) çalışmalarında fiyat değerinin davranışsal niyetler üzerinde etkisinin olmadığı sonucu bu araştırmanın sonuçları ile örtüşmemektedir.

- Etkileşim değerinin tekrar ziyaret niyetini etkilemediği, etkileşim değeri ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla H₇ hipotezi desteklenmemiştir. Choe & Kim (2018) çalışmalarında etkileşim değerinin davranışsal niyetler üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sonucu ile de örtüşmektedir. Ancak Çakır (2020) çalışmasında etkileşim değerinin davranışsal niyeti etkilediğini tespit etmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular ve sonuçlar doğrultusunda gelecekte yapılacak olan çalışmalara yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir;

- İşletmeler, menülerine daha fazla özen göstermeli ve Eskişehir' e özgü, geleneksel yemeklere menülerinde daha fazla yer vermelidir. Bu durum gelen turistin beklentisini tam olarak karşılayabilir ve işletme hakkında akıllarda iyi izlenimler bırakabilir.
- Yerel yönetimler işletmelere olan denetimlerini sıklaştırmalı, ruhsat yönetmeliklerinde sağlık ve hijyen sanitasyona önem vermelidir. İşletmeler ise personel seçimlerinde gerekli bütün sağlık taramalarını zorunlu kılmalıdır. Ön ve arkada kullanılan mekanların temizliğine dikkat edilmelidir.
- İşletmeler sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanabilir ve dijital ortamda da tanınırlıklarını artırabilirler. Yerel yönetim ise Eskişehir restoranlarını ve yemeklerini tanıtan siteler kurup paylaşımlar yapabilir.
- Yiyecek içecek işletmeleri fiyatlarının ön planda olduğu reklam ve tanıtımları çoğaltarak, uygun fiyat politikası ile daha fazla turiste ulaşabilirler.
- Etkileşim boyutunun tekrar ziyaret niyetine etkisinde pozitif bir ilişkinin bulunmamasının sebebi, araştırmamızda aldığımız sonuç ile doğru orantılı olarak Eskişehir' e gelen turistlerin büyük oranda bireysel olarak seyahatini gerçekleştirmesi ile bağdaşmaktadır. Turistler bireysel seyahati tercih ettikleri için grup ile seyahatteki gibi yoğun bir sosyal etkileşimde bulunmadıklarından dolayı, etkileşim boyutunun tekrar ziyaret niyeti üzerinde bir etkisi gözükmemektedir. Bu bağlamda işletmeler sosyalleşmeye yönelik daha sıcak ortamlar sunduğu takdirde gelen turistler birbirleri ile etkileşimde bulunarak işletmeyi daha kalabalık çevrelere anlatma ve duyurma olasılıkları artabilir. Bu da işletmenin duyurulduğu açıdan pozitif yönde bir etki yaratabilir.

Gastronomik deneyimsel değer boyutlarının kapsamlı bir şekilde araştırılıp turist deneyimleri ile bağdaştırılarak çalışmalar yapılabilir. Gastronomik deneyimlerin farklı bölgelerde değerlendirilmesi yapılarak güçlü ve zayıf yönleri belirlenebilir. Yerli ve yabancı tüm turistlere anket uygulanabilir ve karşılaştırmalar yapılabilir. Sadece nicel yöntem değil hem nicel hem nitel yöntemlere başvurularak daha geniş kapsamlı bir araştırma yapılabilir

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar % 33,3, 2. Yazar % 33,3 ve 3. Yazar % 33,3 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Gastronomik Deneyimsel Değerlerin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Eskişehir Örneği" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdullah, S. I. N. W. & Lui, E. (2018). Satisfaction Drivers And Revisit Intention Of International Tourists In Malaysia, *Journal Of Tourism, Hospitality And Environment Management*, 3(9), 1-13.
- Aho, S. K. (2001). Towards A General Theory Of Touristic Experiences: Modeling Experience Process In Tourism, *Tourism Review*. 56(3-4), 33-37.
- Akgöl, Y. (2012). Gastronomi Turizmi ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Akyürek, S. & Kutukız, D. (2020). Gastro Turistlerin Deneyimleri: Gastronomi Turları Kapsamında Nitel Bir Araştırma, *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 8(4), 3319-3346.
- Aşık, N. A. (2018). Turistlerin Yerel Mutfak Tüketim Değeri Boyutlarının Destinasyona Yönelik Olumlu Tutum, Tavsiye Etme Ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi, *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 6(2), 548-562.
- Babin, B. & Darden, W. R. (1995). Consumer Self-Regulation In A Retail Environment, *Journal Of Retailing*, 71(1), 47-70.
- Babin, B. J., Darden, W. R. & Griffin, M. (1994). Work And/Or Fun: Measuring Hedonic And Utilitarian Shopping Value. *Journal Of Consumer Research*, 20(4), 644-656.
- Birdir, K. & Akgöl, Y. (2015). Gastronomi Turizmi Ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi, *İşletme Ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 57-68.
- Chang, M., Kim, J.-H. & Kim, D. (2018). The Effect Of Food Tourism Behavior On Food Festival Visitor's Revisit Intention. *Sustainability*, 10(10), 1-15.
- Chang, R. C. Y., Kivela, J. & Mak, A. H. N. (2010). Food Preferences Of Chinese Tourists, *Annals Of Tourism Research*, 37(4), 989-1011.
- Chang, J., Morrison, A. M., Lin, S. H.-H. & Ho, C.-Y. (2020). How Do Food Consumption Motivations And Emotions Affect The Experiential Values And Well-Being Of Foodies? *British Food Journal*, 123(2), 627-648.

- Choe, J. Y. (Jacey), & Kim, S. (Sam). (2018). Effects Of Tourists' Local Food Consumption Value On Attitude, Food Destination Image, And Behavioral Intention. *International Journal Of Hospitality Management*, 71, 1–10.
- Choe, J. Y. (Jacey), & Kim, S. (Sam). (2018b). Development And Validation Of A Multidimensional Tourist's Local Food Consumption Value (TLFCV) Scale. *International Journal Of Hospitality Management*, 1-15.
- Cole, S. T. & Scott, D. (2004). Examining The Mediating Role Of Experience Quality İn A Model Of Tourist Experiences. *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 16(1), 79-90.
- Çakır, H. A. (2020). Gastronomik Deneyimsel Değer, Destinasyon İmajı Ve Davranışsal Niyet İlişkisi: Unesco Gastronomi Şehirlerinde Bir Araştırma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Muğla.
- Dimitrovski, D. & Crespi-Vallbona, M. (2016). Role Of Food Neophilia İn Food Market Tourists' Motivational Construct: The Case Of La Boqueria İn Barcelona, Spain, *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 34(4), 475-487.
- Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2021) <https://Eskisehir.Ktb.Gov.Tr/> (Erişim Tarihi: 24.01.2021).
- Eskişehir Türk Dünyası Kültür Başkenti Hakkında, (2013). <https://Web.Archive.Org/Web/20150409180529/Http://Www.Eskisehir2013.Org.Tr/Index.Php/Tr/Eskisehir2013/Eskisehir-2013-Turk-Dunyasi-Kultur-Baskenti-Hakkinda> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Geleneksel Mutfak, <https://Www.Kulturportali.Gov.Tr/Turkiye/Eskisehir/Neyenir/Kuzu-Sorpa> (Erişim Tarihi; 10.12.2021).
- Kültür Portalı, (2021). Geleneksel Mutfak, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/neyenir/harsil> (Erişim Tarihi; 10.12.2021).
- Gentile, C., Spiller, N. & Noci, G. (2007). How To Sustain The Customer Experience, *European Management Journal*, 25(5), 395-410.
- Hamid, A. H. A. & Mohamad, M. R. (2020). Validating Theory Of Planned Behavior With Formative Affective Attitude To Understand Tourist Revisit Intention, *International Journal Of Trend İn Scientific Research And Development (IJTSRD)*, 4(2), 594-598.
- Hanai, T., Oguchi, T., Ando, K. & Yamaguchi, K. (2008). Important Attributes Of Lodgings To Gain Repeat Business: A Comparison Between Individual Travels And Group Travels. *International Journal Of Hospitality Management*, 27(2), 268–275.
- Sivrihisar Haşhaşlı, 2021. <https://Www.Sivrihisar.Com.Tr/Hashhasli-Gozleme-Ve-Tarifi/> (Erişim Tarihi; 11.12.2021).

- Hegarty, J. A. & Barry O'Mahony, G. (2001). Gastronomy: A Phenomenon Of Cultural Expressionism And An Aesthetic For Living. *International Journal Of Hospitality Management*, 20(1), 3-13.
- Holbrook, M. B. (1999). Consumer Value: A Framework For Analysis And Research. Psychology Press.
- Holbrook, M. B. & Hirschman, E. C. (1982). The Experiential Aspects Of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, And Fun. *Journal Of Consumer Research*, 9(2), 132-140.
- Huang, S & Hsu, C. H. C. (2009). Effects Of Travel Motivation, Past Experience, Perceived Constraint, And Attitude On Revisit Intention. *Journal Of Travel Research*, 48(1), 29-44.
- Işkın, M. (2021). Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Demografik Özelliklerine Göre Belirlenmesi, *Journal Of Tourism Intelligence And Smartness*, 4(2), 256-269.
- Kaşlı, M., Demirci, B. & Kement, Ü. (2014). Gastronomik Deneyimlerin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Eskişehir Örneği, 15. Ulusal Turizm Kongresi, 479-491.
- Kılıç, B. & Çakır, H. A. (2022). UNESCO Gastronomi Şehirlerinde Gastronomik Deneyimsel Değer Bileşenlerinin Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Üzerine Etkisi, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 21(1) 445-458.
- Kivela, J. & Crotts, C. J. (2006). Tourism And Gastronomy: Gastronomy's Influence On How Tourists Experience A Destination. *Journal Of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354-377.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). Eskişehir'de Yemek Kültürü, <https://Eskisehir.Ktb.Gov.Tr/TR-156622/Eskisehir39de-Yemek-Kulturu.Html>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022).
- Mamman, M., Ogunbado, A. F. & Abu-Bakr, A. S. (2016). Factors Influencing Customer's Behavioral Intention To Adopt Islamic Banking In Northern Nigeria: A Proposed Framework, *IOSR Journal Of Economics And Finance (IOSR-JEF)*, 7(1), 51-55.
- Mathwick, C., Malhotra, N., & Rigdon, E. (2001). Experiential Value: Conceptualization, Measurement And Application In The Catalog And Internet Shopping Environment. *Journal Of Retailing*, 77(1), 39-56.
- Mathwick, C., Malhotra, N. K., & Rigdon, E. (2002). The Effect Of Dynamic Retail Experiences On Experiential Perceptions Of Value: An Internet And Catalog Comparison. *Journal Of Retailing*, 78(1), 51-60.
- Eskişehir Haber, (2021). <https://www.eskisehirhaber.com/yasam/muhtesem-bir-eskisehir-yemegi-pasa-h453110.html> (Erişim Tarihi; 10.12.2021).
- Eskişehir Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, (2021). <https://eskisehir.ktb.gov.tr/tr-156624/aci-gici.html> (Erişim Tarihi; 10.12.2021)
- Kültür Portalı, 2021. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/neyenir/kuzu-sorpa> (Erişim Tarihi; 10.12.2021)
- Sivrihisar Haşhaşlı, 2021. <https://www.sivrihisar.com.tr/hashasli-gozleme-ve-tarifi/> (Erişim Tarihi; 11.12.2021)

- (2013). Sivrihisar'ın Ünlü Yemekleri, Eskişehir: Kültür Yayınları.
- Nagasawa, S. (2008). Customer Experience Management. *The TQM Journal*, 20(4), 312-323.
- Oğan, Y. & Durlu Özkaya, F. (2021). Artvin'i Ziyaret Eden Turistlerin Gastronomi Deneyimleri Üzerine Bir İnceleme, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 211-227.
- Oppermann, M. (1998). Destination Threshold Potential And The Law Of Repeat Visitation. *Journal Of Travel Research*, 37(2), 131-137.
- Park, M. Y. & Muk Kim, Y. (2021). The Effects Of Local Culture Experience On Revisit Intention. 2021 21st ACIS International Winter Conference On Software Engineering, Artificial Intelligence, Networking And Parallel/Distributed Computing (SNPD-Winter), 105-109.
- Pine, B. J. II & Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy: Work Is Theatre & Every Business A Stage*. Harvard Business Press.
- Pine, B. J. & Gilmore, J. (2011). *The Experience Economy (Updated Edition)*, Harvard Business Review Press.
- Schmitt, B. (1999). Experiential Marketing: A New Framework For Design And Communications. *Design Management Journal (Former Series)*, 10(2), 10-16.
- Sheth, J. N., Newman, B. I. & Gross, B. L. (1991). Why We Buy What We Buy: A Theory Of Consumption Values. *Journal Of Business Research*, 22(2), 159-170.
- Sivrihisar'ın Ünlü Yemekleri (2013). Eskişehir: Kültür Yayınları.
- Stamboulis, Y., & Skayannis, P. (2003). Innovation Strategies And Technology For Experience-Based Tourism. *Tourism Management*, 24(1), 35-43.
- Stone, M. J., Soulard, J., Migacz, S. & Wolf, E. (2017). Elements Of Memorable Food, Drink, And Culinary Tourism Experiences. *Journal Of Travel Research*, 1-12.
- Su, W. S., Hsu, C. C., Huang, C. H. & Chang, L. F. (2018). Setting Attributes And Revisit Intention As Mediated By Place Attachment. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 46(12), 1967-1981.
- Sweeney, J. C. & Soutar, G. N. (2001). Consumer Perceived Value: The Development Of A Multiple Item Scale. *Journal Of Retailing*, 77(2), 203-220.
- Tsai, C.-T. (Simon), & Wang, Y.-C. (2017). Experiential Value İn Branding Food Tourism. *Journal Of Destination Marketing & Management*, 6(1), 56-65.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.01.2022).
- Um, S., Chon, K. & Ro, Y. (2006). Antecedents Of Revisit Intention. *Annals Of Tourism Research*, 33(4), 1141-1158.
- Varshneya, G., Das, G. & Khare, A. (2017). Experiential Value: A Review And Future Research Directions. *Marketing Intelligence & Planning*, 35(3), 339-357.

- Vivek, S. D., Beatty, S. E. & Morgan, R. M. (2012). Customer Engagement: Exploring Customer Relationships Beyond Purchase. *Journal Of Marketing Theory And Practice*, 20(2), 122-146.
- Williams, P. & Soutar, G. N. (2009). Value, Satisfaction And Behavioral Intentions İn An Adventure Tourism Context. *Annals Of Tourism Research*, 36(3), 413-438.
- Wu, H.-C., Cheng, C.-C. & Ai, C.-H. (2018). A Study Of Experiential Quality, Experiential Value, Trust, Corporate Reputation, Experiential Satisfaction And Behavioral Intentions For Cruise Tourists: The Case Of Hong Kong. *Tourism Management*, 66, 200-220.
- Yemek Kültürü, <https://www.yemekkulturu.net/uzumlu-sutlac-tarifi.html> (Erişim Tarihi; 11.12.2021).
- Yuan, Y.-H. "Erin", & Wu, C. "Kenny." (2008). Relationships Among Experiential Marketing, Experiential Value, And Customer Satisfaction. *Journal Of Hospitality & Tourism Research*, 32(3), 387-410.

Extended Abstract

A society's culture manifests itself in its art, language and literature, music and various traditional ceremonial forms (Hegarty & O'Mahony, 2001:3). Food and beverages also play an important role in promoting culture. Food and beverage consumption is considered a feature of tourism behavior, an attraction for countries and regions, and an integral part of tourist experiences (Dimitrovski & Crespi-Vallbona, 2016:475). Tourists travel to taste different flavors and to see and experience different destinations. Food and beverage experiences have become one of the main channels for tourists to better understand the local culture (Kivela & Crofts, 2006). For this reason, it can be said that it is one of the main motivational elements to visit destinations. In this direction, the destinations and local tastes they visit during their travels can be attractive to tourists and can also affect their intention to visit again. Local food experiences of people can affect their emotions (Choe & Kim, 2018b:2; Stone et al., 2017:8) and lead to benefits such as greater happiness or well-being (Choe & Kim, 2018b:2). Experiential value is defined as the direct or indirect perceptions of customers about the product or service experience.

Analyzes were carried out within the framework of the answers of 399 participants who participated in the survey, which was prepared as a data collection tool for the research. All these data were analyzed with SPSS 23 and Lisrel package programs. In the research, after demographic analysis, validity, reliability and explanatory factor (EFA) analysis, it was aimed to determine the consistency and reliability of the measurement variables (emotional value, epistemic value, health value, taste-quality value, prestige value, price value, interaction value and revisit intention). confirmatory factor analysis (CFA) was used. Afterwards, the adequacy of the research model and the validity of the hypotheses were determined by structural equation modeling (SEM). As a result of the analysis, it was concluded that emotional value, taste-quality value, interaction value and prestige value did not statistically affect the consumer's revisit intention. It is seen that the epistemic value, health value and price value affect the consumer's intention to revisit statistically.

When the results are compared with other studies in the literature, there are many similarities and differences. In line with the findings and results obtained within the scope of the research, some suggestions have been developed for future studies. These recommendations can be listed as follows;

- *Businesses should pay more attention to their menus and include more traditional dishes specific to Eskişehir in their menus. This situation can fully meet the expectations of the incoming tourists and leave good impression on the business.*

- *Local administrations should tighten their inspections on businesses and give importance to health and hygiene sanitation in license regulations.*

Businesses, on the other hand, should make all necessary health screenings mandatory in their personnel selection. Attention should be paid to the cleanliness of the spaces used in the front and back.

- *Businesses can use social media effectively and increase their recognition in the digital environment.*

The local government, on the other hand, can set up websites promoting Eskişehir restaurants and dishes and share.

- *Food and beverage businesses can reach more tourists with an affordable price policy by increasing advertisements and promotions where their prices are at the forefront.*

- *The reason why there is no positive relationship in the effect of the interaction dimension on the intention to revisit is compatible with the fact that the tourists who come to Eskişehir mostly travel individually, in direct proportion to the result we obtained in our research. The interaction dimension does not seem to have an effect on the intention to revisit, since tourists prefer individual travel and do not engage in intense social interaction as in group travel. In this context, if businesses offer warmer environments for socializing, tourists can interact with each other and be more likely to explain and announce the business to more crowded circles. This can have a positive effect on the awareness of the business.*

Erken Dönem Hristiyanlığın İlk Doktor Azizeleri: Zenais, Philonella, Hermoine¹

The First Doctor Saints of Early Christianity: Zenais, Philonella, Hermoine

Esra GÜNDOĞDU²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 22.06.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 18.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1134408

Atıf / Citation: Gündoğdu, E., (2022). “Erken Dönem Hristiyanlığın İlk Doktor Azizeleri: Zenais, Philonella, Hermoine” ODÜSOBİAD 12 (3), 1951-1966 Doi: 10.48146/odusobiad.1134408

Öz

Bizans Sanatı ve Hristiyanlık için önemli bir yere sahip olan kutsal kişiler (aziz,azize) erken dönemlerden itibaren Anadolu ve Avrupa coğrafyasında tasvirlerde, dinî yapılarda, tapınak ve kiliselerde yaşatılmaya devam etmektedir. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri, hizmetkârları olarak nitelendirilen bu aziz/azizelerin yaşamları ile ilgili bilgilerin Türkçe literatürde eksik ve az sayıda kaynakta bulunması, son zamanlarda bu alanda çalışmalar yapılmasında etkili olmuştur. Doktor azizler üzerine yapılmış çalışmalar mevcut olmakla birlikte, bu çalışmada bahsedilen üç kadın azize hakkında çok az veriye ulaşılmaması, Bizans tıbbı ve aziz hayatları çalışanlar için önemli bir eksikliklerdir. Bu çalışma ile, doktor azizelerin yaşamlarına dair veriler derlenerek hayatları, yaşayışları ve mezarlarının yeri ile ilgili tespitler değerlendirilerek literatüre yeni bilgiler kazandırılmıştır. Yeni kayıtlar ve buluntularla çalışma desteklenmiş, azizelerin eğitim aldıkları okul hakkında da bir öneri sunulmuştur. Bazı iddiaların doğruluğu üzerine tartışılarak azizelerin Hristiyan dünyasındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. “Tıbbın Anneleri” olarak kabul edilen üç azize ile ilgili veriler az olsa da önde gelen kişiler olmaları, örnek yaşantı ve yönleriyle araştırılmaya ve tanıtılmaya değer görülmektedir. Azizelerin, Anadolu coğrafyasında yaşadığı yerlerin ve onlara ait izlerin Hristiyan topluluklar tarafından bilinmesi, hem azizelerin kültlerinin devam ettirilmesine hem de inanç turizmine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Şifa, Tıp Tarihi, Doktor aziz,azize.

Abstract

The Holy persons (saints), who have an important place for Byzantine Art and Christianity, have been kept alive in depictions, religious buildings, temples and churches in Anatolia and Europe since early times. The fact that the information about the lives of these saints/saints, who are described as God's representatives on earth and their servants, is incomplete and few in the Turkish literature has been influential in recent studies in this field. Although there are studies on doctor saints, reaching very little data about the three female saints mentioned in

¹ Çalışma “Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve konu ile ilgili eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır.

²Uzman Sanat Tarihiçi ve Restoratör, Çorum/TÜRKİYE, E-mail: esratrgundogdu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7038-962X>

this study is an important shortcoming for those who work in Byzantine medicine and saint lives. With this study, data on the lives of doctor saints were compiled and new information was brought to the literature by evaluating their lives, lifestyles and the location of their graves. The study was supported with new records and finds, and a suggestion was made about the school where the saints were educated. It has been tried to determine the place of the saints in the Christian world by discussing the accuracy of some claims. Although the data on the three saints, who are considered to be the "Mothers of Medicine", are scarce, it is considered worthy to be researched and introduced with their leading figures, exemplary experiences and aspects. Knowing the places where the saints lived in the Anatolian geography and their traces by the Christian communities will contribute both to the continuation of the cults of the saints and to faith tourism.

Keywords: Christianity, Healing, History of Medicine, Doctor Saints.

Giriş

İnsanlar doğum ile ölüm arasındaki süreçte çeşitli problemlere karşı çözümler aramıştır; kimi zaman psikolojik, kimi zaman fiziki, kimi zaman ise sosyolojik sorunlarla karşılaşmıştır. Hayatını devam ettirebilmek için pek çok uygulama ve sistem kurarak farklı alternatifler üretmiş ve yaşam boyu bu sistemleri geliştirmeye çalışmıştır. Geçmişten günümüze değin çözülmeye, anlaşılmaya ve geliştirilmeye konu olan hastalık ve şifa kavramları, insanlığın doğuşundan itibaren var olmuş ve her toplum inanç sisteminde sağlığın önemini vurgulayan iyileşme, korunma, gibi önemli nüanslara yer vermiştir.

İlkçağlardan günümüze kadar sağlık ve hastalıklar önemli görülmüştür. Farklı dönemlerde yaşayan toplumlar, kendi inançları çerçevesinde hastalıkları yorumlayarak, farklı teşhis ve tedavilerle bir sağlık sistemi oluşturmuşlardır. Hastalıklara karşı toplumların şifa anlayışı çerçevesinde geliştirdikleri çözüm yolları, kimi zaman tam manasıyla etkili olmuş kimi zaman da hiçbir etki göstermemiştir. Geliştirilen tedavi yöntemlerinin bir kısmı tıbbi müdahalelerdir. Bununla birlikte Hristiyanlıkta, İslamiyette ve diğer dinlerde, kutsal metinlerin bir şifa kaynağı olduğu anlayışı hâkimdir (Erten, 2004:2).

Bedensel ya da ruhsal hastalıkların son bulması, hastalıktan kurtulma, iyileşme ve ilaç anlamlarına gelen şifa kavramı, bedensel hastalıkların yanı sıra dinî, ahlaki hastalıkların tedavisi, ilacı anlamında da kullanılır (Türk Dil Kurumu, 1998: 2093; Yerinde, 2010). İncil’de ve Kur’an-ı Kerim’de sağlık ve şifa anlayışının vurgulanması, ayetlerde çok sayıda şifa mucizesinin anlatılması inananlar için oldukça önemli görülmektedir. Mucize kavramı, peygamberlerin veya din adamlarının kendi doğruluklarını ispat veya tasdik ettirmek için gerektiğinde kullandıkları ve tarihin her döneminde rastlanılan bir olgu olarak karşımıza çıkar. Her peygamber, yaşadığı dönemin şartlarına uygun olarak mucizeler göstermiştir. Örneğin; sihribazlık ve büyüünün yaygın olduğu dönemde yaşayan Hz. Musa’nın gösterdiği mucizeler sihribazlıkla ilişkilidir. Hz. İsa’nın yaşadığı dönemde ise bilim gelişmiş, ölülerin mumyalanması, tıbbi bilimlerin ileri seviyede olması ve kimya ilminin yaygınlaşması mucizelerin de bu alanda gerçekleşmesine vesile olmuştur (Erten, 2004: 5,6).

İsa Peygamber, yaşamı boyunca karşılaştığı birçok hastayı mucizevi şekilde iyileştirmiştir. Onun yaşadığı dönemde cüzzam gibi salgın hastalıkların yaygın olduğu bilinmektedir. Çaresi bulunamayan hastalıklara karşı Hz. İsa'nın şifa mucizeleri dinin tebliğ edilmesinde etkili olmuştur. Gerçekleştirdiği mucizeler, insanlara yaratıcının gücünü gösterirken iyileştirdiği hastanın aynı zamanda manevi hastalıklarından kurtulmasına ve Tanrı'ya yönelmesinde etken olmuştur. Bu sebeple havarilerini de bu yönde eğitmiş ve onlara da hastaları iyileştirebilme, ruhları kötülüklerden arındırma gibi yetkiler vererek şifacılık kimliği kazandırmıştır (National Church Ministries, 2006: 54; Paçacı, 2001: 179). Hristiyanların tanık oldukları bu mucizeler onların Mesih'e iman etmelerindeki ilk adımdı. Bedensel iyileşmenin ardında gerçekleşen ilahi şifanın ruhlarda zuhur etmesi ise insanlarda ruhsal temizlikle birlikte oluşturulacak inançla mümkün görülmektedir (National Church Ministries, 2006: 55).

Hristiyanlık, inananlar için nefesine hâkim olmayı, yardıma muhtaç olan hastalara yardımcı olmayı şart koşturmuştur. Bu sebeple kimileri dünya hayatından uzaklaşarak kendini ibadete adarken kimileri kendilerini muhtaç ve hasta kişilere adayarak onlara yardımcı olmaya çalışmış, manastır ve kilise çevrelerinde hasta, yaşlı, muhtaç kimselere gereken yardım yapılmaya çalışılmıştır. Tıbbi yardımın yeterli olmadığı durumlarda şifacı güçlerine inanılan aziz ve azizelerin kutsal kalıntıları (saç, sakal, tırnak, diş, vb.) kullanılmıştır.

Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemlerde insanların hastalıklarından kurtulmak için gittikleri Asklepios tapınaklarının kapatılması, onları kiliselere yönlendirmiştir. Artık tıp ve sağlık tanrısı Asklepios'un³ yerine Hz. İsa ve aziz/azizelerden şifa umulmaya başlamıştır. Asklepiyonların⁴ yerini de böylece kiliseler almış ve her biri birer şifa merkezi durumuna gelmiştir. Adolf Hamack Hristiyanlığı "kurtuluş / iyileştirme dini" ve "ruh, beden ilacı" olarak nitelendirmiş ve bu dinin bir şifa dini olduğunu öne sürmüştür (Harnack, 1904: 132; Ferngren, 2005: 155). Asklepios kültüründe ortaya çıkan; kişinin şifa merkezlerinde uykuya dalarak, rüyasında şifacı azizler tarafından iyileştirilmesi durumu olarak karşılaştığımız inkubasyon yönteminin sonraki dönemlerde kiliselerde de uygulandığı görülmektedir. Toplumun kutsallıklarına ve gizli güçleri olduğuna inandıkları aziz/azizeler, şifacı kimliklerinin yanı sıra davetçi, koruyucu, hakem, misyoner, gibi vasıflarla da anılmaktadırlar. İnançları sayesinde güç kazandıklarına ve bu sayede Tanrı'nın onlara yardım etmesiyle büyük mucizeler gerçekleştirdiklerine inanılmaktadır. Geçmiş dönemlerde yaygın bir inanış olan koruyucu tanrı düşüncesi Hristiyanlıkta yerini koruyucu aziz ve azizelere bırakmıştır (Berk, 2016: 99,100; Polat, 2008: 167).

İsa Peygamberin yolundan giderek, inançları uğruna mücadele eden aziz ve azizelerin hayat hikâyelerinde birçok mucize gerçekleştirdikleri ve yaşadıkları zorlu dönemlerde birçok işkenceye maruz kaldıkları belirtilmektedir. Araştırma kapsamında incelediğimiz doktor azizelerin hayatlarıyla ilgili bilgilere geçmeden önce ilk Hristiyan kadın şehit olan Azize Thekla'dan kısa da olsa bahsetmek konuya

³ Asklepios, Yunan uygarlığındaki en önemli hekim tanrı olarak kabul edilmektedir. Homeros döneminde iki oğlu ile birlikte insanların tedavileri için çalışmışlar ve gerçekleştirdikleri mucizevi iyileştirmelerle mitolojik bir kimlik kazanmışlardır. Mitolojide Tanrı Apollon'un oğlu ve hekimlerin tanrısı olarak yer almaktadır.

⁴ Tanrı Asklepios'un halk arasında saygı duyulan biri olması sonucu kültü yaygınlaşmıştır. İnsanlar da ona dua etmek ve hastalıklarına şifa bulmak için sunak ve tapınak işlevine uygun asklepiyon olarak adlandırdıkları yapılar inşa etmişlerdir. Tapınak ve hastane işlevine sahip yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

giriş için uygun görülmektedir. Azize Thekla, M.S. 1. yüzyılda Iconium'da (Konya) yaşamış, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra kendini dini yaymaya adanmış ve bu süreçte birçok işkenceye maruz kalmıştır. Putperest bir ailede yaşayan ve Konya'da dünyaya gelen Thekla dini yayma çabalarının yanı sıra yaptığı mucizelerle de Hristiyanlar için önemli bir yere sahiptir (Ulutürk, 2011).

Azize, çevresinde karşılaştığı insanlara vaaz vererek Hristiyanlığı yayma görevini üstlenmiştir. Görevini tamamladıktan sonra Iconium'a dönmüş ve burada bir dağa çekilerek kendini insanların hizmetine adanmıştır. Yaşadığı mağarada hastaları iyileştirdiği söylenmektedir (Eyice, 1962:10; Johnson, 2006:160). Ancak bu uygulamalarda tıbbi bir tedavi söz konusu değildir. Azize Thekla'nın şifacı kimliği, Hz. İsa'nın gerçekleştirdiği gibi inancıyla ve Tanrı'nın yardımı ile ortaya çıkmış bir güç olarak görülmelidir. Bu sebeple azizenin yeteneği diğer doktorlar tarafından kabul görmez ve kıskanılmaya başlar. Bunun sonucunda azizeye yönelik bir saldırı gerçekleştirilir. Öldürülmek üzereyken kayalıkta oluşan bir geçitten kayıplara karışır. Roma'ya gelerek Aziz Paulus'un mezarının yakınında defnedildiği rivayet edilmektedir (Mimiroğlu, 2010:376; Herbermann, 1912:1452-1454).

Thekla, ilahi şifanın diğer bir tabir ile mucizevi tıbbın uygulayıcısı olmuş ilk kişilerdendir. Bu kutsal kişilerin gerçekleştirdikleri uygulamalara bakıldığında bilimsel tıp dışında gerçekleştirilen tedaviler olduğu görülmektedir. Bedensel iyileşmeyle birlikte ruhani rahatsızlıkların tedavisinde de aziz ve azizelerin etkisi oldukça fazladır (Polat, 2008:207). Ancak aziz ve azizelerin hayat hikayelerine bakıldığında tıp eğitimi almış, doktorluk mesleğini icra eden ve Hristiyanlığa hizmet ederken mesleklerini bir araç olarak kullanan kişiler olduğu görülmektedir. Kardeş olan Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Aziz Panthleimon, Aziz Hermolaos, Aziz Kyros, Aziz John (Torun, 2018: 39-95) Aziz Sampson, Aziz Mokios, Aziz Diomedes, Aziz Photios ve Aniketos, Aziz Thalelaios (Starodubcev, 2018: 289-297), gibi doktor azizler Hristiyanlar için önemli bir yere sahiptir. Adları belirlenen doktor azizlerle ilgili detaylı çalışma ilk olarak 2018 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (Torun, 2018). Tezin yayınlanmasından sonra konu ile ilgili Belgrad'da Sırpça-İngilizce bir kitap yayınlanmıştır (Starodubcev, 2018). Daha sonra Bizans Dönemi Kapadokya kiliselerindeki tasvirleri üzerine hazırlanmış bir yüksek lisans tezinde Anargyroi azizlerle ilgili bir çalışma yapılmıştır (Göymen, 2019). Yaptığımız bu çalışmayla araştırmalarda adı geçmekle birlikte haklarında detaylı bilgi verilmeyen üç doktor azize hakkında literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Doktor azizler haricinde, tıp eğitimi alarak kendilerini insan hayatına adayan ve inançları için mücadele eden, literatürde "modern tıbbın anneleri" (Zebrun ve Stefanar, 2018: 85) olarak anılan üç kadın doktor bilinmektedir: azize Zenais (Zenaida), azize Philonella ve azize Hermoine (**Görsel 1**). Bu kişiler tıp eğitimi alarak insanları iyileştirmişler ve bunu gerçekleştirirken hem Tanrı'nın yardımıyla gerçekleştirdikleri mucizeler hem de mesleki bilgi ve becerileri onlara yol göstermiştir. Bu doktor azizeler bedenlerin fiziksel sağlığını tedavi ederken ruhun tedavisini de ihmal etmeden, kişinin tam manasıyla şifa bulmasını önemseyen ve bunu karşılık beklemeden yapan özel kişilerdir.

Modern tıbbın anneleri olarak nitelendirilen doktor azizeler aynı zamanda ilk Hristiyan doktorlar olarak da kabul edilebilir. Hristiyanlığın erken dönemlerinde yaşamış olan azizelerden Zenais ve Philonella kardeştir. Onlarla başlayan tıp uygulamaları daha sonra azize Hermoine ve diğer doktor azizelerle uzun bir dönem devam etmiştir.

Azize Zenais ve Azize Philonella (Hristiyanlığın İlk Kadın Doktorları)

Küçük Asya'nın güneyinde, havari Paulus'un doğduğu şehir olan Kilikya'nın Tarsus kentinde 1. yüzyılın başlarında dünyaya gelen iki kız kardeş aynı zamanda Paulus'un akrabalarıdır. Bazı kaynaklarda kuzen oldukları bilgisi verilmektedir (Goa, Distad ve Wangler, 2000: 113; Zebrun ve Stefanar, 2018: 85). Erkek kardeşleri Jason ise Tarsus'un ilk Hristiyan piskoposudur (Eftychiadis, 1996; Martindale, 1922: 23; Baring Gould, 1914: 257). Yahudi bir ailede dünyaya gelmişlerdi. Tarsus'un ünlü okullarında eğitim aldılar ve tıp alanında uzmanlaştılar. Kardeşleri Jason'ın onlara Hristiyanlığı ve şifacı İsa Mesih'i öğretmesi onların şifa verme/iyileştirme, başkalarına yardım etme arzularını harekete geçirmiştir. Hristiyanlığı benimseyen kardeşler vaftiz olduktan sonra ruhsal, fiziksel ve duygusal iyileşmenin öğretisini daha derinden anlamaya başlamışlardır. Hristiyan ilke ve fikirlerini tıp felsefesiyle uygulamaya başladılar. Ortodoks Hristiyanlık onlara kurtuluşun bir iyileşme süreci olduğunu öğretmiştir. İki kız kardeş, Mesih'in ruhsal ve fiziksel iyileşmeyi, Tanrı'nın varlığına bağladığı gerçeğinden derinden etkilenmişlerdir. Onların en büyük arzusu, bilimsel tıbbi dua ve inançla birleştirmek, böylece kurtuluşun doğasını ortaya çıkarmak ve işiten herkese İsa Mesih'i ilan etmektir (Puhalo, 1974: 51-53).

Felsefe ve tıp eğitimini birlikte alan Zenais ve Philonella (Eftychiadis, 1996) Hristiyanlığı öğrendikten sonra kendi hayatlarında özümsemiş, mesleklerini ve yeteneklerini inançları doğrultusunda kullanmaya karar vermişlerdir. Fiziksel tedavilerin yanı sıra ruhları iyileştirmek için çaba harcamışlardır. Bakire olan azizelerin eğitimlerini tamamladıktan sonra Yunanistan'daki Taselya kentine taşındıkları ve burada Pelion Dağları'nda bir mağarada inzivaya çekildiği söylenmektedir (**Görsel 2**) (Zebrun ve Stefanar, 2018: 85). Ancak bazı kaynaklarda azizelerin kaldıkları mağaranın Tarsus yakınlarında olduğu belirtilmiştir (Englebert, 1994:386). Bu bilgiye netlik kazandırılmamıştır ancak doğdukları yerde yaşamış olma ihtimalleri yüksek görülmektedir. Bir diğer bilgi ise azizelerin eğitimlerini tamamladıktan sonra günümüzde Volos şehri olan Antik Dimitriada'ya geldikleri ve burada bir mağarada yaşadıklarıdır. Daha sonra buradan ayrılarak Kıbrıs'ın Baf kentine gittikleri, Kissonerga'da bir mağarada yaşamaya devam ettikleri belirtilmiştir (URL 1, 2018).

İki kız kardeş yerleştikleri mağarayı bir sağlık merkezine dönüştürmüş ve burada ibadetlerini yerine getirirken aynı zamanda yardıma muhtaç olan hastaların tedavileriyle de ilgilenmişleridir. Ancak azizelerin neden merkezde değil de bir mağarada bu işi yapmayı tercih ettikleri düşündürücüdür. İki ihtimal değerlendirilebilir ki bunlardan ilki Hristiyanlığın yeni yayıldığı bir dönemde, Yahudi kökenli bir aileden çıkan iki kardeşin Hz. İsa'nın peygamberliğine inanarak Hristiyan olması çevreleri tarafından kabul görmemiş olabilir. Yaşayacakları baskı ve zulümden kaçış ve inançlarını özgürce yaşayabilecekleri bir yer arayışı sonucu mağarada yaşamaya karar vermiş olmalarıdır. Diğer bir ihtimal

ise azizelerin rahibe olarak manastır yaşamına uygun bir mekân arayışında olmaları ve aynı zamanda zenginlerden ziyade fakir halka yardım etme düşünceleri nedeniyle kentten uzaklaşmaları ve dağlık alanlara yönelmeleri olabilir.

Azizelerden eğitim almak için yanlarına gelen üç gençten bahsedilmektedir. Bu kişilerin adları: Pappas, Pateras ve Philokyrıs'tır⁵. Belli bir süre azizelerin yanında kalan üç genç daha sonra azizeler tarafından Tarsus'a gönderilmiş ve onlar burada bir erkek manastırı inşa etmişlerdir (Eftychiadis, 1996; Baring Gould, 1914: 257; Englebert, 1994: 387).

1. yüzyılda Hristiyanlığın ilk kadın doktorları olan Zenais ve Philonella, kurmuş oldukları mağara hastanesinde tıbbi tedavi yöntemleriyle birlikte ilaçlı ve mucizevi tedavilerle de bölgede adlarını duyurmuşlardır. Yaptıkları işlerde Tanrı'nın rızasını gözeterek, insanlardan herhangi bir karşılık almamışlardır. Bu anlayış kendilerinden sonra gelecek olan doktor azizler için mesleki ve dini etik olarak kabul görmüş ve devamlılığını sürdürmüştür. Anargyroi (Strati, 2015; Kazhdan ve Sevchenko, 1991) yani kelime anlamı "gümüşsüzler" olarak sıfatlandırılan aziz/azizelerle ilgili yapılan son araştırmalarda bu iki azizenin anargyroiden sayılmayacağı ileri sürülmüş ancak buna geçerli bir sebep sunulamamıştır. Göymen tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde (2019: 98-101) azizelerin hayatlarına ve yaşamlarına dair bilgilerin az olmasını ve Anargyroi doktor aziz/azize listelerinde adlarına rastlanmamış olması sebep gösterilmiştir. Ancak azize Thekla'nın, aziz Hermolaus'un doktor olmamalarına rağmen karşılıksız yaptıkları yardımlardan dolayı Anargyroi aziz olarak görülmeleleri kabul edilirken bu azizelerin Anargyroi doktor aziz olarak kabul görmemesi düşündürücü bir durumdur. Tam tersine bu anlayışın öncüleri olarak kabul edilmeli ve ilk Anargyroiler olarak görülmelelidirler.

Mağaraya gelen hastalara tedavi uygularken onlara Hristiyanlığı da tanıtır birçok inanmayana Hz. İsa'yı ve İncil'i anlatarak onlara gerçek inanç ve iyileşmenin kaynağını öğretmişlerdir. Çalışma alanlarına bakıldığında; azize Zenais, çocuk hastalıkları (pediatri) ve depresyon (psikiyatri) üzerine tedaviler geliştirmiş ve bu alanda çalışmıştır. Bilgin bir doktor olmasının yanı sıra edebiyatçı ve dindar yönleriyle de dikkat çekmiştir. Yaşlanmaya başladığında kendini tamamen Rabbine adanmıştır. Hangi tarihte öldüğü bilgisi bulunmamaktadır ancak bazı rivayetlerden ve tasvirlerden anlaşıldığı üzere Tanrı'ya ölmek için dua eden azize Zenais, ayağına batan dikenini çıkardıktan sonra ölmüş ve yaşadıkları mağaraya gömülmüştür (**Görsel 3**) (Baring Gould, 1914: 258; Englebert, 1994: 387; Dunbar, 1905: 321). Yapılan bir araştırmada (Eftychiadis, 1996) azizenin öldükten sonra bir çobanın rüyasına girerek onu mucizevi bir şekilde iyileştirdiği ve bu rüyadan sonra azizenin mezar yerinin tespit edildiği belirtilmiştir. Ancak mezarın yeri hakkında bilgi vermemiş ve bilginin doğruluğu teyit edilmemiştir. Yunan kaynaklarında azizenin öldüğü ve gömüldüğü yerin Kıbrıs Baf kentinde Kissonerga'da olduğu ileri sürülmüştür (URL 2, 2022).

⁵ Zenais'in öğrencileri olarak kabul edilen bu üç kişinin, isimleri dışında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Azize Philonella'nın ise sabırlı, zeki ve dikkatli bir doktor olmasının yanı sıra iyi bir gözlemci olduğu belirtilmektedir. Bilimsel tıp üzerinde çalışmış ve o dönemde pagan inanışlarla ortaya çıkan sihir, büyü, astroloji ve batıl inanışlara karşı çıkararak deneysel tıbbın gelişimini önemsemiştir. Kadın hastalıkları (jinekoloji) üzerine yoğunlaşmış ve tedaviler uygulamıştır. Kardeşinin ölümünden sonra bir süre tedavilerine devam etmiştir ancak o da daha sonra yetiştirdiği öğrencilere ve rahibelere görevini devrederek inzivaya çekilmiş ve kalan ömrünü ibadetle geçirmiştir. Azize Philonella'nın da ölüm tarihi bilinmemektedir. Bazı rivayetlere göre (Zebrun ve Stefanar, 2018: 86) azizelerin ikisinin de putperestlerin taşlı saldırısı sonucu öldüğü belirtilse de kesin bir şey söylemek eldeki verilerle mümkün değildir. Ancak II. Basileios Menologyasında (MS.Vat.gr.1613). Zenais'in ölüm sahnesinin tasvir edilmesi ve bu sahnede Philonella'nın olmayışı bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Hayatlarını tıba, bilime ve inançlarına adanarak ölene kadar mücadele eden bu iki doktor azize, kendilerinden sonra gelecek olan nesil için yol gösterici, ilham verici bir rol üstlenmiştir. Zenginliklerinden vazgeçerek, bir mağarada sade ve yoksul bir hayat tercih etmişler ve inançları gereği ibadetlerini yerine getirmek, dinin bir hizmetkârı olabilmek için çabalamışlardır. Kültleri 4. yüzyıla kadar yaygınlık göstermiş olsa da onlar tıbbın koruyucu azizeleri olarak kabul görmüşler ve iyilik yolunda inançla çalıştıkları için "barış severler/barış dostları" unvanlarıyla onurlandırılmışlardır (Eftychiadis, 1996).

Hristiyan tıbbını başlatan bu iki doktor azizenin hayatları hakkında bilgilerin sınırlı olması ve kültürlerinin belli bir zamandan sonra önemini yitirmesi azizelerin Hristiyan dünyasında unutulmasında etkili olmuştur. Dillerden dillere dolaşan mucizevi tedavilerin anlatılmamış olması, kendi hallerinde bir hayat sürmeleri onları yaşadıkları dönemin dışında var olmaktan alıkoymuş olmalıdır. Yapılan çalışmalar sonucunda azizelere ithaf edilen bir kilise olduğu ortaya çıkmıştır (**Görsel 4**). Gömüldükleri yer olduğu düşünülen Kissonerga'da zulümlerin ardından kutsal kardeşlerin anısına bir martyrium inşa edilmiştir. Martyrium kalıntıları günümüze gelebilmiş daha sonra yanına küçük bir şapel yapılarak 11 Ekim'de azizeler anılmaya devam etmiştir (**Görsel 5**) (URL 3, 2022).

Yakın zamanda Tarsus'ta bulunan bir lisenin bahçesinde tespit edilen antik yapının, ilk araştırmalara göre bir asklepion olduğu ve burada ünlü doktor ve eczacıların yetiştirildiği belirtilmiştir (URL 6, 2022). Bu düşünce bazı çevreler tarafından kabul görmemiş olsa da güçlü bir ihtimaldir. Çünkü aziz Paulus'un bu kentteki varlığı ve bu azizelerin Tarsus'ta iyi bir okulda felsefe ve tıp eğitimi aldıkları bilinmektedir. İlk tespitlerde burasının asklepion olma ihtimalini düşündürülen sebepler mantıklı görülmektedir. Belki de bu asklepion Hristiyan tıbbını başlatan ilk doktor azizelerin yetiştiği ve mezun olduğu yerdi. Günümüzde böyle bir yerin tespiti ve ortaya çıkarılması, erken dönem mimarisini ve bir tıp okulunun varlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Azize Hermoine

Tıbbın anneleri olarak adlandırılan bir diğer doktor azize Zenais ve Philonella'dan sonraki dönemde adını duymaya başladığımız Hermoine'dir. Aziz Philippus'un kızı olan Hermoine 1. yüzyılın sonunda Filistin'de Caesarea (Kayseri) şehrinde doğmuş ve burada tıp eğitimi almıştır. Dört kız kardeşi olan

Hermoine Eftchida ya da Eutyches (Baring Gould, 1914: 43) olarak kaynaklarda adı geçen kız kardeşiyle birlikte havari Ioannes'i görmek ve ondan eğitim almak için Küçük Asya'ya gitmeye karar verirler ancak yolculukları esnasında havari Ioannes'in ölüm haberi ulaşır. Çıktıkları yolculuğu tamamlayarak Efes'e giden iki kız kardeş, aziz Paulus'un öğrencisi olan Petronius ile karşılaştılar ve onun dini öğretilerinden etkilenerek öğrencisi oldular.

Hristiyanlığın emirlerini ve nasıl bir yaşam sürmesi gerektiğini öğrenen Hermoine, tıpta da kendini yetenekli bir duruma getirmişti. Artık yapacağı tedaviler hem bedensel hem ruhsal iyileşmeyi hedef almaya başlamıştır (Zebrun ve Stefanar, 2018: 50).

Efes'te tıbbi tedaviler uygulamaya başlayan doktor azize Hermoine, burada Bizans tıbbının ilk hastanesini kurmayı başarmıştır. "Publicum Hospitium" olarak adlandırılan bu halk hastanesi, konaklamayı barındıran, yeterli sayıda revir içeren, hasta, yoksul ve çaresiz insanlara yardım ve hizmeti amaç edinmiş bir kamusal alan, bir sığınma ve barınma mekânı olarak kurulmuştur (Daki Kalamara, 2015: 27). Tıp ilminin ona kazandırdığı bilgilerle insanların bedenlerini tedavi ederken aynı zamanda onları Hristiyanlığa davet ederek inancını yayma uğruna çabalamıştır (Eftychiadis, 1996).

Efes'te önemli bir statü kazanan ve adını duyurmayı başaran azize Hermoine, dönemin imparatorları Traianus ve Hadrianus tarafından çok kez yargılanmış ve dininden vazgeçerek putlara inanması emredilmiştir. Kabul ettirmek için yapılan işkenceler de azizeyi inancından döndürmeye yetmemiştir. Azizenin bu işkenceler esnasında yaşadığı mucizeler de onu Hristiyan dünyasında önemli bir yere taşımıştır. Her türlü acıya ve işkenceye dayanması ve şükretmesi sonucu Rabbi ona merhamet gösterir. Atılacağı kaynar kazan biranda patlar, yakılacağı sacın ateşli kömürleri etrafa saçılır ve azize hiçbir zarar görmez (Khoury, 2008: 17; Puhalo, 1974: 53).

Azize yaşadığı işkencelerden sonra Tanrı'ya yönelerek dua etmeye başlar ve gerçekleşen bir gök gürültüsünden sonra putperestlerin tapınaklarındaki bütün putlar parçalanır. Yaşanan bu durumu kabullenemeyen İmparator, Hermoine'nin inanmaması halinde şehirden ayrı bir yerde başının kesilmesini emreder. Görevlendirilen iki hizmetkârın azize Hermoine'nin başını kesecekleri esnada azizenin uykuya dalar vaziyette öldüğü söylenmektedir (Baring Gould, 1914: 44; Eftychiadis, 1996; URL 4, 2022). II. Basileos Menologyasında (MS.Vat.gr.1613). azize Hermoine başı kesilmiş olarak betimlenmiştir. Ancak azizenin zeminde değil de havada tasvir edilmiş olması belki de ölümü üzerine anlatılan mucizeyi teyit etmektedir (**Görsel 6**). Verilerin sınırlı olması sebebiyle azizenin ölümü hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Vitasından ve kilise takviminden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda şehit olarak kabul edilen azize Hermoine'nin ölüm tarihi ise M.S. 117'dir (Abbey, 1921: 134). Tıbbın koruyucu azizelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle hastane ve pansiyon geleneklerini başlatarak, ihtiyacı olan herkese şifa ve barınak vererek sunduğu misafirperverlikle, tıbbi alanda kazandığı yetenekleriyle anılmıştır. Ölümünden sonra da birçok insanın Efes'teki mezarına hac ziyareti yaparak hem şifa hem de ilham bulduğu söylenmektedir (Zebrun ve Stefanar, 2018: 51).

Günümüzde mezar yeri bilinmemektedir ancak Panayır Dağı (Pion Tepesi) veya yakın çevresinde olduğu düşünülmektedir (Miszcak, 2020: 243; URL 5, 2022).

Tasvirlerde arka planda kent ve bir mimari yapı ile resmedildiği görülmektedir (**Görsel 7**). Burasının Efes kenti ve kurduğu hastane olduğu düşünülmektedir. Kendinden önce yaşamış olan doktor azizeler Zenais ve Philonella ile tasvir edilmeleri önemlidir. Çünkü Bizans tıbbı bu üç kadın doktorla başlamış ve ekolleri uzun yıllar diğer doktor azizeler tarafından sürdürülmüştür. Bu insanlar, hayatlarını yoksulların hizmetine ve çile dolu Hristiyan yaşamına adanmış eğitilmiş ve inançlı doktorlardı (Goa, Distad ve Wangler, 2000: 119).

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanların dünyaya geldiği andan itibaren başlayan yaşam mücadelesinde, ölene dek karşılaşacakları zorlukların içerisinde belki de ilk sırada hastalıkla mücadele kavramı gelmektedir. İnsanın hastalıklar karşısında yaşadığı aciziyet, Tanrı'ya yakarış, dua, sihir ve büyü gibi oluşumları ortaya çıkarmıştır. Bilimin gelişmesi her ne kadar tedavi imkânı sunmuş olsa da insanların zihninde, şifa kavramının kökeninde bir affediliş, günahlardan arınma, hastalığın tanrı tarafından verilmiş bir ceza olduğu inancı her zaman var olmuştur. Her toplum kendi inançları doğrultusunda oluşturduğu bir sağlık sistemi geliştirmiştir. Hristiyanlıkta erken dönemlerden itibaren, yaygın bir anlayış olan Asklepios inancı yerini Hz. İsa'nın şifa verici gücüne bırakmış; O ve havarileri, onlara inanan aziz ve azizeler, Tanrı'nın gücünü şifacı olarak gösterdiğine inanmışlardır. Birçok şifa mucizesinin insanları Hristiyanlığa yaklaştıran olaylar olarak anlatılması da dikkat çekicidir.

Aziz ve azizeler, Hristiyan toplum için önemli karakterler olarak hala yaşatılan, kutsanan, dua edilen kişilerdir. Konu kapsamında incelenen üç azize ise diğer azizlerden meslekleri ve cinsiyetleri bakımından ayrı olarak ele alınmıştır. Literatürde yaklaşık 15 doktor azizin varlığı bilinmektedir. Bu kişilerin diğer azizlerden ayırt edilmesinin sebebi meslekleridir. Tıp bilimi üzerine eğitim alan, doktorluğu meslek olarak icra eden kutsal aziz ve azizelerdir. Hristiyanlığı benimseyerek Tanrı'ya hizmet etmek için, Matta İncilinde geçen hastaları karşılıksız iyileştiren emrinden yola çıkarak kendilerini ve mesleklerini bu emre adanmışlardır (Matta 10:8). Her ne kadar bu emri yerine getirerek çalışan ilk doktor azizeler olarak Kosmas ve Damianos kardeşler kabul ediliyor olsa da daha erken tarihlerde yaşamış olan üç kadın doktor azizenin varlığı bilinmektedir. Bu azizelerin gerçekleştirdikleri tedaviler, kurdukları mekân ve hastaneler göz ardı edilmemelidir. Bizans tıbbını başlatan ilk kişiler kadın doktor azizeler olan Zenais (Zenaida), Philonella ve Hermione'dir. Bu kutsal kadınlar, tıp eğitimi alarak, hayatlarını Hristiyanlığa, insanlara, yoksul ve muhtaç kimselere adanarak inançları uğruna mücadele etmişlerdir. Azizelerin kültürlerinin 4. yüzyıla kadar devam ettiği daha sonra unutuldukları iddia edilmiş olsa da Kıbrıs'ta var olan kilise kalıntısı üzerine azizelere adanmış bir şapelin inşa edilmesi ve her ay belirli günlerde Hristiyanlar tarafından bu kardeşlerin anılıyor olması bu iddianın asılsız olduğunu gösteren önemli bir veridir. Mezar yerleri bilinmeyen azizelerin bu çalışmayla birlikte Kıbrıs'ın Baf kentinde Kissonerga'da gömülü oldukları ihtimali ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yakın zamanda Tarsus'ta tespit edilen ve ilk incelemelere göre bir asklepion olduğu düşünülen yapı,

çalışmamız kapsamında değerlendirilmiştir. Bu asklepionun erken dönemlerde tıp eğitimi veren bir kuruluş olması da azizelerin eğitim aldıkları yer olma ihtimalini güçlendiren bir diğer bulgudur.

İlk Hristiyan kadın doktorlar olan üç azizenin Anadolu coğrafyasında bir yaşam sürmüş olmaları, hem yaşadıkları bölgelerin (Tarsus, Efes, Kıbrıs, gibi) önemini artırmaktadır hem de bu bölgelerde ortaya çıkarılan yapıların kimlik kazanmasına yardımcı veriler sunmaktadır. Eğitimli doktor azizelerin, örnek tedavi anlayışları, inançları, yaşamları, ölümleri ve öldükten sonra gerçekleştirdikleri düşünülen mucizeler onları Hristiyan toplumlar içerisinde saygı duyulan kutsal kişilikler olarak yaşatmaya devam edecektir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Erken Dönem Hristiyanlığın İlk Doktor Azizeleri:Zenais, Philonella, Hermoine" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Abbey, A. (1921). *The Book of Saints: A Dictionary of Servants of God Canonized by The Catholic Church*. London.
- Baring Gould, S. (1914). *The Lives of The Saints*. Edinburgh: Ballantyne Broadcasts.
- Berk, F. M. (2016). *Iconiumlu Azizler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Daki Kalamara, E. (2015). *Η Αγία Ερμιόνη*. Ερμιόνη Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού.
- Davis, S. (2008). *The Cult of St Thecla*. New York: Oxford University Press.
- Dunbar, A. (1905). *A Dictionary of Sainly Women*. London: George Bell and Sons.
- Eftychiadis, A. (1996). The sisters Zenais and Philonilla (1st cent.) The First Women Doctors Friends of Peace.
- 35th' International Symposium on the History of Medicine, Cos, 2-8 September, (s. 284-291).
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Englebert, O. (1994). *Lives of the Saints*. New York: Barnes and Noble Books.
- Erten, R. (2004). *Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Şifa*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Eyice, S. (1962). Aya Thekla Efsanesi ve Sanat Tarihinde Aya Thekla. *Anıt Dergisi*(30), 1-24.

- Ferngren, G. (2005). *Medicine and Miracle in Early Christianity*. 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi (1-6 Eylül 2002) Bildiri Kitabı. 1*, s. 155-158. Ankara: TTK Yayınları.
- Goa, D., Distad, L., & Wangler, M. (2000). *Anno Domini: Jesus Through the Centuries*. Canada: The Provincial Museum of Alberta, Edmonton, Alberta.
- Göymen, N. E. (2019). *Kappadokia Bölgesi Bizans Dönemi Duvar Resimlerinde Anargyroi Hekim Aziz Tasvirleri*.
- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Harnack, A. (1904). *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries*. New York: G.P. Puntam's Sons.
- Herbermann, C. (1912). *The Catholic Encyclopedia* (Cilt 14). New York.
- Johnson, S. F. (2006). *The Life and Miracles of Thekla a Literary Study*. England: Distributed by Harvard University Press.
- Kazhdan, A., & Sevcenko, N. P. (1991). Anargyroi. *Oxford Dictionary of Byzantium* (Cilt 1, s. 85). içinde New York. Khoury, D. (2008). *Bir Tanık Bulutu: Kutsal Topraklardan Azizler ve Şehitler*. Indiana: Bloomington.
- Martindale, L. (1922). *The Women Doctor and Her Future*. London: Mills & Boon, Limited.
- Mimiroğlu, İ. M. (2010). Azize Thekla. *Konya Ansiklopedisi* (s. 376-377). içinde Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Miszczak, I. (2020). *The Secrets of Ephesus*. İngiltere: Aslan Publishing House.
- National Church Ministries. (2006). *A Movement for God: An Introduction to the History and Thought of the Christian and Missionary Alliance*. Colorado: Colorado Springs.
- Paçacı, M. (2001). *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Polat, K. (2008). *Katolik Hristiyanlık'ta Azizlik ve Azizler*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Puhalo, L. (1974). *The Impact of Orthodox Christian Thought on Medicine*. Canada: Synaxis Press.
- Starodubcev, T. (2018). *Holy Physicians*. Belgrade: Cult and Representation in the Eastern Orthodox Medieval World.
- Strati, A. (2015). Kastoria'daki Anargyroi'yi Onurlandırmak. *Hayat Kısa Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı* (s. 218- 227). içinde İstanbul: Pera Müzesi.
- Torun, E. (2018). *Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük* (Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ulutürk, M. (2011). Lystra'da İlk Hristiyanlar ve Lystra'nın Hristiyanlıktaki Yeri. *Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (2-4 Ekim 2011)*, (s. 1-12). Konya.

Yerinde, A. (2010). Şifa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 129). içinde Ankara. Zebrun, C. K., & Stefanar, J. (2018). *Saints Who Were Physicians & Healers*. Amerika.

URL 1. (2018, Ekim 11). *Pemptousia*. Haziran 15, 2022 tarihinde <https://www.pemptousia.gr/2018/10/i-tris-agies-anargires-iatri-zina%CE%99oda-filonilla-keermioni/> adresinden alındı

URL 2. (2022, Haziran 15). https://www.impaphou.org/zanaida_filonila.aspx adresinden alındı

URL 3. (2022, Haziran 15). https://www.impaphou.org/zanaida_filonila.aspx adresinden alındı

URL 4. (2022, Haziran 16). Kuzey Amerika Antakya Ortodoks Hristiyan Başpiskoposluğu <http://ww1.antiochian.org/node/16701> (Erişim: 16.06.2022, 22:30 adresinden alındı

URL 5. (2022, Haziran 16). *İzmir Kültür ve Turizm Dergisi*. <https://www.izmirdergisi.com/tr/turizm/inanc-turizmi/65-cifte-kiliseler> (Erişim: 16.06.2022, 23:00) adresinden alındı

URL 6. (2022, Haziran 10).

https://yeniadana.net/haber/tarsustaki_antik_tip_merkezi_olan_asklepion_saglik_tapinagi_kurtarilm_ay_i_bekliyor-54047.html?deskmode=1?m=1 adresinden alındı

Extended Abstract

It is seen that holy persons who have existed in the history of medicine and Christianity with their souls devoted to both their profession and God, have a widespread cult in Byzantine painting and iconography. After the depictions of Jesus, Mary and the apostles, saints and saints are the most common person depictions in painting. Holy persons (saints), who have an important place for Byzantine Art and Christianity, have been kept alive in depictions, religious buildings, temples and churches in Anatolia and Europe since the early period. The lack of information about the lives of these saints/saints, who are described as God's representatives on earth and their servants, in Turkish literature, has been effective in recent studies in this field.

The three saints examined within the scope of the subject were discussed separately from the other saints in terms of their professions and genders. There are about 15 doctor saints whose names are known in the literature. The reason why these people are distinguished from other saints is their profession. The reason why these people are distinguished from other saints is their profession. They are holy saints who are educated on medical science and practice medicine as a profession. These people are special people who care about the full healing of the person without neglecting the treatment of the soul while treating the physical health of the bodies, and do this without expecting anything in return. Although there are studies on doctor saints, reaching very little data about the three

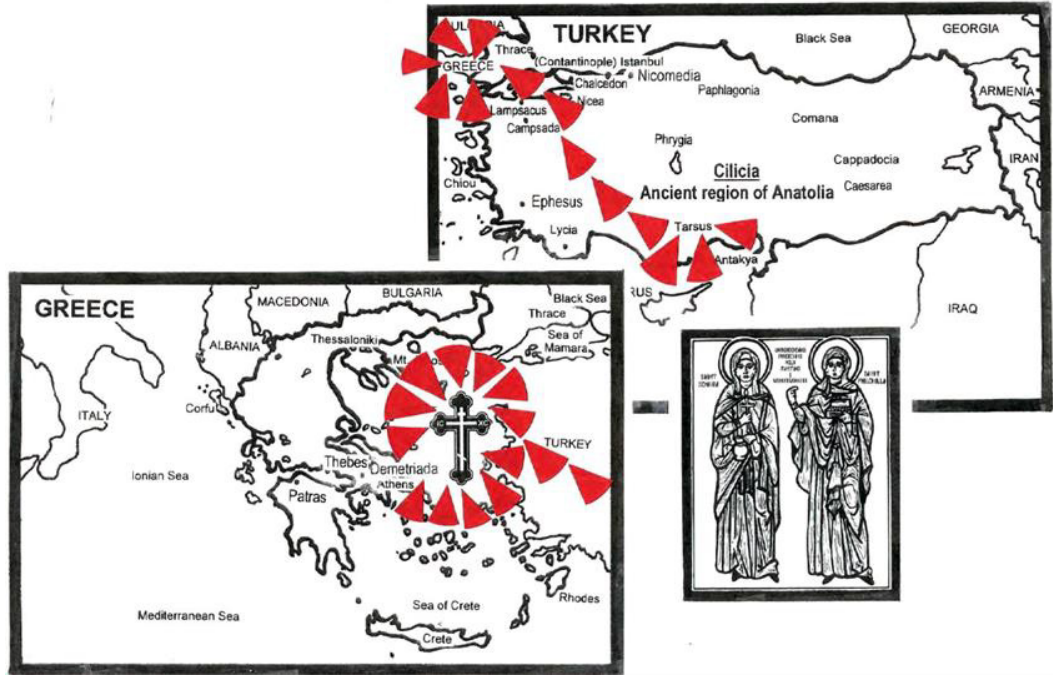
female saints mentioned in this study is an important shortcoming for those who work in Byzantine medicine and saint lives. With this study, data on the lives of doctor saints were compiled and new information was brought to the literature by evaluating their lives, lifestyles and the location of their graves. The work was supported by new records and finds, and a suggestion was made about the school where the saints were educated. The building, which was found in Tarsus and thought to be an asclepion according to the first investigations, was evaluated within the scope of our study. The fact that this asclepion was an institution that provided medical education in the early periods strengthens the possibility that it was the place where the saints received education. It has been tried to determine the place of the saints in the Christian world by discussing the accuracy of some claims. With this study, it has been revealed that the saints whose burial places are unknown are buried in Kissonerga in Paphos city of Cyprus.

The fact that the three saints, who were the first Christian female doctors, lived in the Anatolian geography both increases the importance of the regions they live in (Tarsus, Ephesus, Cyprus, etc.) and provides data that helps the structures unearthed in these regions to gain identity. The exemplary understanding of treatment, beliefs, life, death and the miracles thought to be performed by the trained physician saints will continue to keep them alive as sacred personalities that are respected in Christian societies. Although the data on the three saints, who are considered to be the "Mothers of Medicine", are scarce, it is considered worthy to be researched and introduced with their leading figures, exemplary experiences and aspects. Knowing the places where the saints lived in the Anatolian geography and their traces by the Christian communities will contribute both to the continuation of the cults of the saints and to faith tourism.

Görseller

Görsel 1: Azize Hermoine, Azize Philonella ve Azize Zenais (Zenaida) (Domini 2000: 113)

Görsel 2: Azize Zenais ve Philonella'nın Yol Haritası (Zebrun, Stefanar 2018: 88)

Görsel 3: Azize Zenais, Duası ve Ölüm sahnesi, Azize Philonella
<https://www.johnsanidopoulos.com/2017/10/holy-martyrs-zenaida-and-philonella.html>
(15.06.2022, 13:10)

Görsel 4: Azize Zenais ve Azize Philonella'ya Adanmış Kilise Kalıntısı ve Doktor Azizeleri Anma Töreni (<https://pafospress.com/> Haber: Αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα: Οι θαυματουργές Αγίες της Κισσόνεργας! Τα θαύματα και ο ερειπωμένος ναός που πανηγυρίζει (pics) 15.06.2022, 15:20)

Görsel 5: Azize Zenais ve Philonella için Eski Kilise Kalıntısı Yanına inşa Edilmiş Küçük Şapel (<https://pafospress.com/> Haber: Αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα: Οι θαυματουργές Αγίες της Κισσόνεργας! Τα θαύματα και ο ερειπωμένος ναός που πανηγυρίζει (pics) 15.06.2022, 15:20)

Görsel 6: Azize Hermoine'nin Ölümü <http://ucamyb.blogspot.com/2011/01/basil-ii-bulgar-slayer.html> 10.06.2022, 19:20)

Görsel 7: Azize Hermoine (Zebrun, Stefanar 2018: 49)

Türkiye’de Kahveye Yüklenen Anlam ve Kahve Tüketim Alışkanlıkları¹

The Meaning Attributed to Coffee and Coffee Consumption Habits in Turkey

Faruk YÜKSEL²

Murat GORAL³

Üzeyir KEMENT⁴

Çağkan GÜNER⁵

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1123290

Atıf / Citation: Yüksel, F., Goral, M., Kement, Ü. & Güner, Ç., (2022). “Türkiye’de Kahveye Yüklenen Anlam ve Kahve Tüketim Alışkanlıkları” ODÜSOBİAD 12 (3), 1967-1996 Doi: 10.48146/odusobiad.1123290

Öz

Küresel etkileşimin artmasıyla birlikte insanlarda yiyeceklerde olduğu gibi içeceklerde de farklı deneyim alışkanları oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de geçmişten bugüne köklü bir kültüre sahip Türk kahvesinin yanı sıra zincir işletmelerde farklı kahve çeşitleri de tercih edilmeye başlanmıştır. Bu tercih durumu her geçen gün artarak ilerlemeye devam etmekte ve son yıllarda birçok kahve tüketimi üzerine hazırlanmış bilimsel araştırmalara konu olmaktadır. Kahve tüketen bireylerin profilleri hakkında detaylı bilgi edinilmesinin amaçlandığı bu çalışmada fenomenolojik bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmış olup, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme soruları katılımcılara yöneltilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya 30 kadın ve 30 erkek kahve tüketicisi dahil olmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda katılımcıların; kahveye yükledikleri anlam, kahve tüketim tercihleri ve kahve tüketim rutinlerini belirlemeye ilişkin sorulara yer verilmiştir. Araştırmada veri analizi sürecinde içerik analizi kullanılmış olup, kodlama ve haritalama Maxqda istatistik programında yapılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların kahve tüketimini en çok sohbet ortamlarında gerçekleştirdikleri, kahve tüketim nedeni olarak da dinlenme ve sosyalleşmeyi öne sürdükleri tespit edilmiştir. Katılımcıların en çok Türk kahvesi ve filtre kahve tükettikleri ve kahvelerini en çok zincir işletmelerde tükettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Kahve sunan işletmelerde katılımcıların aradığı en belirgin özellikler; sakinlik, ambiyans ve konfor olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların kahvelerini kimle/kimlerle tükettiklerine ilişkin soruya en sık olarak arkadaşlarıyla veya sevdikleri insanlarla yanıtlarını verdikleri görülmektedir. Katılımcıların yüksek çoğunluğu; içtikleri kahvelerde kullanılan çekirdeğin özelliğini bilmediğini, kahve tüketimi için özel bir seyahat

¹ Bu çalışmada veri toplanabilmesi için Bingöl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 33117789/044/58323 sayılı kararınca etik kurul izni alınmıştır.

² Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Ordu, E-mail: farukyuksel88@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4724-0007

³ Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Bingöl SBMYO, Bingöl, E-mail: mgoral@bingol.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2374-4443

⁴ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Ordu, E-mail: uzeuyirkement@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3190-9079

⁵ Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, E-mail: cagkanguner@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-1937-0047

gerçekleştirmeyeceklerini, kahve için yüksek maliyetlere katlanmayacaklarını ve kahvede yeni tatlara açık olmadıklarını ifade etmişlerdir. Son olarak kahvelerini en çok boş zamanlarda tükettiklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Kahve tüketimi, Gastronomi, Üçüncü Mekanlar, Tüketici Davranışı

Abstract

With the increase in global interaction, different experience habits have started to form in drinks as well as in food. In addition to Turkish coffee, which has a deep-rooted culture from past to present, different types of coffee have started to be preferred in chain businesses. This preference situation continues to increase day by day and has been the subject of scientific researches on coffee consumption in recent years. A phenomenological approach was adopted in this study, which aimed to obtain detailed information about the profiles of individuals who consume coffee. Qualitative research design was used in the research, and semi-structured interview questions were asked to the participants as a data collection tool. Maximum variation sampling method, one of the non-probabilistic sampling methods, was used as the data collection method in the study. 30 female and 30 male coffee consumers were included in the study. In the semi-structured interview form, the participants; Questions about the meaning they attribute to coffee, coffee consumption preferences and coffee consumption routines are included. Content analysis was used in the data analysis process in the research, and coding and mapping were done in Maxqda statistics program. As a result of the research, it was determined that the participants mostly consumed coffee in chat environments, and they suggested rest and socialization as the reason for coffee consumption. It was concluded that the participants mostly consumed Turkish coffee and filter coffee, and they consumed their coffee mostly in chain enterprises. The most distinctive features that the participants look for in businesses that offer coffee are calmness, ambiance, and comfort. It is seen that the participants most frequently answered the question about who/with whom they consumed their coffee, with their friends or loved ones. Most of the participants; They stated that they do not know the characteristics of the bean used in the coffee they drink, that they will not make a special trip for coffee consumption, that they will not bear high costs for coffee, and that they are not open to new flavors in coffee. Finally, they stated that they consumed their coffee mostly in their leisure time.

Keywords: Coffee, Coffee consumption, Gastronomy, Third Places, Consumer Behavior

Giriş

Kahve bitkisinin tohumlarından elde edilen kahve, dünya genelinde en yaygın tüketilen popüler içecekler arasındadır (Bianco, 2020; de Carvalho Couto, Freitas-Silva, Morais Oliveira, Sousa & Casal, 2021; Han, Lee, Song, Lee & Chua, 2019; International Trade Center, 2021; Moroney, Lee, O'Brien, Suijver & Marra, 2015; Pinsuwan, Suwonsichon, Chompreeda & Prinyawiwatkul, 2022; Samoggia & Riedel, 2018; Souza, Rodrigues & Sousa, 2022; Tran, Dang & Tournois, 2020; van der Merwe & Maree, 2016). Tüketim için üretilen iki temel kahve türünden söz etmek mümkündür (International Trade Center, 2021: 8): Arabica (*Coffea Arabica*) ve Robusta (*Coffea Canephora*). Bir içecek olarak kahvenin nerede ve ne zaman keşfedildiği konusunda kesin bir yargıya varmak zor olmakla birlikte, Arabica kahvenin muhtemelen 6. yüzyılın başlarında Etiyopya'nın dağlık bölgelerinde kavrulmamış olarak keşfedildiği konusunda geniş bir fikir birliğinden söz etmek mümkündür (Folmer, 2017; Hilmina, Sudono & Iskandar, 2020; International Trade Center, 2021; Kement, 2019; Roseboom, 2014; Seyitoğlu & Alphan, 2021). Cohen (2004), coğrafi nedenlerden dolayı Yemen'in kahvenin doğduğu yer olarak daha kabul edilebilir olduğunu öne sürmesine rağmen, kahvenin tarihi incelendiğinde insanlarla birlikte seyahat ettiği; Doğu Afrika'dan Asya ve Latin Amerika'ya insan eliyle yayıldığı görülmektedir

(Folmer vd., 2017). Etiyopya'nın yüksek kesimlerinde ekilen yerli kahve tohumları Etiyopyalılar tarafından Arap ülkelerine yayılmıştır (Hilmina vd., 2020). İlk olarak, on ikinci yüzyıl dolaylarında Yemen'de tanıtılan kahve, on dördüncü yüzyılın başlarında Yemenli mutasavvıflar tarafından kavru olarak içilmekteydi (International Trade Center, 2021). Mutasavvıflar, gece boyu süren ibadetleri boyunca uyanık kalabilmek için kahveden yardım almaktaydılar (Jonathan, 2017). Öte yandan, Müslüman din alimleri 1511'de sarhoş edici bir içecek olduğu gerekçesiyle kahveyi otuz yıl boyunca yasaklamışlar (Roseboom, 2014), ancak sonrasında ana akım dini otoritelerin kahvenin sarhoş edici olmadığı ve Müslümanlar'ın tüketimine uygun olduğu kanaatine varmaları neticesinde yasağı kaldırmışlardır (Jonathan, 2017). Etiyopya'da ise, kahve Müslüman içeceği olarak kabul edildiği için ülkedeki Ortodoks Hristiyanlar tarafından 1889 yılına kadar yasaklanmıştır (Roseboom, 2014). Robusta kahvenin geçmişi ise, Arabica kahve kadar eskiye dayanmamaktadır. İlk olarak 1800'lü yıllarda Kongo'da keşfedilmiştir. Robusta kahve ayrıca, Uganda'da yer alan Victoria Gölü çevresindeki ormanlarda da endemik olarak yetişmektedir. Dolayısıyla, Robusta kahve, Arabica kahvenin Afrika dışında yetiştirilmesinden bile üç yüz yıl sonra keşfedilmiştir (International Trade Center, 2021). Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden Java'ya taşınan Robusta Kahve, üretimde başarının yakalanmasıyla birlikte, yeni tohumlarla Hindistan, Uganda ve Fildişi Sahili gibi diğer ülkelerde de çiftçiler tarafından yetiştirilmiş ve 1912 yılında Amerika kıtasına ulaşmıştır (Herrera & Lambot, 2017).

On beşinci yüzyılda Ortadoğu'da evde misafirleri ağırlamak üzere ikram edilmekte (International Trade Center, 2021) olan kahve, 1550'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'a kadar ulaşmıştır (Jonathan, 2017). Ancak, on beşinci yüzyılda İstanbul'da kahve içildiğini doğrulayan kanıtlar olmasına rağmen, 1475 yılında İstanbul'da ilk kahvehanenin açıldığı söylentilerinin anekdottan öteye geçemediği iddia edilmektedir (International Trade Center, 2021). Öte yandan, bu dönemde kahve, ticari açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisini canlandırmış; Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde olan Kuzey Afrikalı Müslümanların ticari faaliyetleri sayesinde kahvehane kültürü önce İtalya'ya, buradan da Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştır (Folmer vd., 2017). Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki İzmir'de büyümüş bir Ermeni olan Pasque Rosee, Londra'nın yerlisi Cristopher Bowman ile Londra'da kurmuş oldukları ortaklık çerçevesinde, bir ahırda başlattıkları ticari faaliyetlerine kahve evinde devam etmişlerdir (Ellis, 2004). Böylelikle, 1650'lerde Londra'da, Avrupa'nın bilinen ilk kahvehanesi ortaya çıkmıştır (Jonathan, 2017). 1676'da ise, Avrupa'nın başka bir toprağı olan Prusya'da siyasi aktivistlerle olan ilişkilerinden dolayı kahvehaneler yasaklanmıştır. Ancak, karara gösterilen tepkilerden dolayı bu karar yürürlüğe girmeden iki gün önce geri çekilmiştir. Ardından kahve, büyük maliyetlerle Prusya'dan ithal edilmek zorunda kalmıştır (Roseboom, 2014). Kahvehanelerin ortaya çıkışı sosyal bir devrim meydana getirmiş ve kahve, entelektüel yaşam ve seçkin toplum arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştır (International Trade Center, 2021).

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası kahve pazarında kahve çekirdeğinin üretilmesinde ve işlenmesinde meydana gelen değişimler ile kahve çekirdeğinin farklılaşma özelliklerine ve kalitesine yönelik değerlendirme kriterlerinin ortaya çıkışı, kahve tüketiminin amacının ve felsefesinin de değişim göstermesine yol açmıştır. Bu değişimler "kahve dalgaları" olarak tanımlanmaktadır (Santos, Cirillo & Guimarães, 2020). "Kahve Dalgası" terimi, kahve endüstrisinde birbirini takip eden hareketleri ifade etmektedir. Bu dalgalar, küresel kahve kültüründe ve zamanın

sosyal söyleminde meydana gelen önemli değişiklikleri yansıtmaktadır (International Trade Center, 2021). Kahve tarihinin önemli bir parçasını oluşturan kahve dalgaları üç dönemi kapsamaktadır: birinci dalga, ikinci dalga ve üçüncü dalga (Nadelberg, Polit, Orjuela & Ranitzsch, 2017).

Birinci dalga kahve; kahvenin ticarileştirilmesi ve hane halkı ürünü olarak sunulması ile başlamıştır (International Trade Center, 2021; Rosenblum, 2015). 1800'lerde girişimciler bütçeye uygun ve yapıma hazır kahvenin geniş bir tüketici potansiyeli olduğunu fark ederek, vakumlanmış paketli ve çözünebilir kahveyi piyasaya sürmüşlerdir. Bu dönemde, tüketicinin kahve kalitesine ilişkin herhangi bir ayırım algısı olmadığından dolayı, kahve tamamen metalaştırılarak, tutarlı kalitedeki kahvenin üretim hacminin artırılmasına odaklanılmıştır (Nadelberg vd., 2017). Folgers ve Maxwell House gibi markalar birinci dalga kahvenin ilk örneklerini oluşturmakla birlikte, büyük oranda evde tüketime yönelik talebi karşılamışlardır (Rosenblum, 2015). Birinci dalga kahveyi popüler yapan ise; erişim kolaylığı ve kolay hazırlanabilir olmasıdır (International Trade Center, 2021).

1960'larda ve 1970'lerin başlarında Peet's Coffee&Tea, Starbucks gibi şirketlerin öncülüğünde (International Trade Center, 2021; Rosenblum, 2015) kahve süreçlerinin yüksek kaliteyle birlikte bir zanaatkar işi olduğu algısının oluşmasıyla, kahvede ikinci dalga olarak adlandırılan dönem başlamıştır (Teles & Behrens, 2019). Tüketicilerin farklı lezzetlerdeki kahveleri deneme ve içtikleri kahvenin menşeyini bilme arzusunun yanı sıra, daha fazla sosyal deneyime katılma isteği ikinci dalga kahveye yön vermiştir (International Trade Center, 2021). Bundan dolayı ikinci dalga, öğrencilerin ödevlerini yapabildiği, arkadaşlarıyla sohbet edebildiği hoş bir atmosfer olarak bilinen kafeteryaların kendine özgü kültürüyle birlikte yükselişini ifade etmektedir (Doty, 2021). Zincir kahve markalarında hızlı büyümelerin yaşandığı ikinci dalga döneminde, çekirdek kahveye eklenen kremşanti, çikolata, şurup vb. ek içeriklerle çekirdek kahve gölgede bırakılmış ve daha çok tüketicilerin sosyal tüketim deneyimlerine odaklanılmıştır (Santos vd., 2020).

1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında tüketicilerin, kahvenin çeşidi, çekirdeğin kökeni, işlenmesi, kavurma profili ve demleme yöntemlerinin tümünün içimdeki tadı etkilediğini fark etmeye başlamaları, internetin yükselişinin beraberinde getirdiği bilgiye erişim kolaylığıyla birleşerek kahve meraklısı bir neslin yolu açılmıştır (International Trade Center, 2021). Kahveye ilişkin sekiz yüz farklı lezzet ve aroma bileşeninden söz etmek mümkünken, şarap için yalnızca iki yüz elli farklı lezzet ve aroma bileşeninin varlığından söz edilebilmektedir (Shelton, 2016). Üçüncü dalga kavramı ilk olarak, 2003 yılında Amerikalı Trish Rotgeb Skeie tarafından, Norveç'te herhangi bir kahve zinciri açılmadan çok önce, İskandinav eyaletlerinde kurulan küçük kahve dükkanlarındaki iyi kalitedeki kahveyi tanımlamak için kullanılmıştır (Jonathan, 2017; Skeie, 2003). Aslında üçüncü dalga, kahvenin tadını takdir etmenin de ötesinde, arkasındaki işi takdir etmeye çalışmaktadır (Doty, 2021). Skeie (2003) bunu; "*kahve kavurucu ile tüketici arasında barista vardır*" sözleri ile ifade etmektedir. Baristanın yanı sıra, kavurucular ve çiftçilerin de gün ışığına çıkarılmaları istenmektedir. Çiftçiler için daha iyi koşullar oluşturulması için özel bir niyet olduğu hissedilmektedir. Belki de bu yüzden, üçüncü dalga kahve dükkanlarında, çekirdeklerin geldiği ülke ve bölgeye ilişkin bilgilerin yanı sıra, kökenleri hakkında da birçok bilginin sunulduğuna rastlanırken, bazen de çekirdekleri yetiştiren çiftçilere dair kısa bir biyografi bulmak dahi mümkün olabilmektedir (Doty, 2021). Dolayısıyla, tüketicilerin daha bilgili ve

sofistike hale gelmesiyle birlikte, üçüncü dalganın odağı bir kupa kahvenin ardındaki hikayeye doğru kaymış ve kahve bir zanaat deneyimi haline gelmiştir (International Trade Center, 2021).

Skeie'ye (2003) göre, her bir kahve dalgasının kendi öncelikleri ve felsefesi olmakla birlikte, her biri bir sonraki dalgayı etkileyerek tüketicilerin deneyimlerine katkıda bulunmuştur. İkinci dalga döneminden itibaren, Starbucks'ın öncülüğünde, kaliteli kahve çekirdekleri ve kahvenin menşe bilgisinin yanı sıra, kahve dükkanlarındaki mimari tasarım, müşterilere ofis ve ev arasındaki boşluğu dolduracak bir "oturma odası" konforunu sunmaya odaklı hale gelmiş; kahve, bireylerin evde hızlı ve kolayca hazırlayacağı bir içecek olmaktan öteye geçerek sosyal bir deneyim sunumuna dönüşmüştür (International Trade Center, 2021). Oldenburg'un "Üçüncü Yerler" teorisine göre; bireylerin yaşamında, evler "birinci yer", işyeri "ikinci yer" ve sosyal etkileşimin yaşandığı halka açık alanlar ise, "üçüncü yerler" olarak tanımlanmaktadır (1989). Dolayısıyla, kahve dükkanları tüketicilerin sosyal yaşamlarıyla iç içe geçerek, bireylerin ev ve iş dışında düzenli ve gönüllü bir şekilde gittikleri, resmi olmayan toplantılarını gerçekleştirdikleri, mutlu oldukları "üçüncü yerler" olarak görülmektedir (Oldenburg, 1989). Bu bağlamda, Oldenburg'un (1989) "rahatlatıcı, resmi olmayan sohbetlerin ve ilginç diyalogların gerçekleştiği ışıltılı, renkli ve ilgi çekici yerler" olarak tanımladığı üçüncü yerler içerisindeki kahve dükkanlarının tüketiciler tarafından tercih edilmesindeki motivasyonların belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Literatür Taraması

Küresel etkileşimin artmasıyla birlikte insanlarda yiyeceklerde olduğu gibi içeceklerde de farklı deneyim alışkanlıkları oluşmaya başlamıştır. Türkiye'de geçmişten bugüne köklü bir kültüre sahip Türk kahvesinin yanı sıra zincir işletmelerde farklı kahve çeşitleri de tercih edilmeye başlanmıştır. Bu tercih durumu her geçen gün artarak ilerlemeye devam etmekte ve son yıllarda birçok kahve tüketimi üzerine hazırlanmış bilimsel araştırmalara konu olmaktadır. Kahve nesillerinin değişiminin yanı sıra hizmette konsept farklılıkları, küresel talebin değişimi, popüler kültürün etkisi gibi birçok değişken kahve sunumlarını geliştirmiştir. Alanyazın incelendiğinde Türkiye özelinde Türk kahvesi, ikinci nesil kahve akımı ve üçüncü nesil kahve akımları üzerine çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Akarçay (2012) çalışmasında Eskişehir özelinde kahve kültüründe değişimler meydana geldiğini belirtmekte ve Türk kahvesinin yerini yerel ve küresel sektörde boy gösteren ikinci ve üçüncü nesil hazırlama ve servis yöntemlerinin kullanıldığı kahvelerin aldığını belirtmektedir. Arslan (2019) çalışmasında Antalya ili özelinde kahve tüketicilerinin içtiği kahve türü, tüketim saatleri, tercih ettikleri kahve türünü seçme nedenleri, kahve dükkanlarının seçiminde etkili olan faktörler gibi hususları incelemiştir. Kahve tüketicilerinin yoğunlukla Türk kahvesini tercih ettikleri, genellikle akşam saatlerinde kahvelerini tükettiklerini, Türk kahvesini tadını sevdikleri için tükettikleri ifade ettiklerini belirtmektedir. Bayraktaroğlu (2004) hazır kahve tercihlerinde marka bağlılığını araştırmış ve marka bağlılığı yüksek olan katılımcılar için paket kullanışlılığı ve ürünün tat-koku durumunun önemli olduğunu bulgulamıştır. Acar, Çakırbaş ve Çizmeçi (2019) Nevşehir ili özelinde Türk kahvesi tüketilen mekanların seçimini etkileyen faktörleri incelemişler, hizmet düzeyi ve fiziki ortam değişkenlerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini belirlemişlerdir. Ayrıca medeni duruma göre yine fiziki ortamın anlamlı bir farklılık ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Baruönü Latif ve Örs (2018) tarafından ikinci nesil kahve hizmeti sunan işletme müşterilerin kahve tüketiminin altında hazırlık ve sosyal değer

durumunun yatıp yatmadığı irdelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre kahve tüketim niyeti üzerinde sosyal değerler etkili olduğu ancak hazcılığın etkili olmadığı tespit edilmiştir. Son olarak kahve tüketicilerinin yaklaşık yarısının içtiği kahveyi teşhis edemedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Kefeli, Şahin ve Yarmacı (2020) İstanbul ili özelinde ikinci ve üçüncü nesil kahve yöntemlerini kullanarak hizmet sunan işletmelerde Türk kahvesinin az tercih edildiğini bulmuşlardır. Telli Danışmaz (2021) üçüncü nesil kahve tüketiminin artışına dikkat çektiği araştırmada covid-19 pandemi süreciyle birlikte üçüncü nesil kahvelerin artık evlere de girdiğini ifade etmiştir. Şeker ve Özata (2022) çalışmalarında tüketicilerin üçüncü nesil kahve tüketimine atfettiği değeri incelemişler ve kahvede yüksek kalite, artisan üretim, kahvenin tadı, ortam atmosferi ve farklı olma ve benliği genişletme gibi değer atıflarını tespit etmişlerdir. Kement, Başar, Güner ve Bükey (2021) kahve çekirdekleri temelinde yaptıkları araştırmada Kolombiya ve Etiyopya kökenli çekirdekleri Pour over yöntemiyle hazırladıktan sonra kahve tüketicilerine tadım yaptırarak duyuşsal bir değerlendirme yapmışlardır. SCA tarafından hazırlanan kahve tadım çarkifeleğine göre yapılan değerlendirme de kahve tüketicilerinin tadımlarının %60 civarlarında uyum sağladığını tespit etmişlerdir. Tüm bu bilgilerden hareketle bu araştırmada nesil fark etmeksizin insanların kahve tüketim alışkanlıklarındaki detaylar üzerinde durulmuştur. Görüşme yapılan bireylerde kahveye yükledikleri anlam, kahve rutinleri ve kahve tüketim tercihleri incelenmiştir. Ayrıca katılımcıların yaş gruplarına ve cinsiyetlerine göre ayrıştıkları noktalar tespit edilmiştir.

Yöntem

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de kahve tüketim rutinlerini belirlemek, bireylerin kahveye yükledikleri anlamı ortaya koymak ve kahve tüketim tercihlerini tespit etmektir. Özet olarak kahve tüketen bireylerin tüketim profillerinin çıkarılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda araştırma soruları oluşturulmuştur. Araştırma sorularına alınan yanıtlar doğrultusunda içerik analizi kullanılarak araştırmada bulgulara yer verilmiştir. Kahve tüketen bireylerin profilleri hakkında detaylı bilgi edinilmesinin amaçlandığı bu araştırmada fenomenolojik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, bir grubun veya kişinin fenomene ilişkin deneyimlerinin yapısı, anlamı ve özünün incelenmesini temel almaktadır (Patton, 2018). Verilerin toplanması ve analizinde ise nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada veri toplanabilmesi için Bingöl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 33117789/044/58323 sayılı kararınca etik kurul izni alınmıştır. Araştırma kapsamında incelemeye tabi tutulan veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Görüşme tekniği nitel yöntemlerde veri elde etmek için kullanılan en temel tekniklerden biridir (Aull Davies, 1999:93). Holstein ve Gubrium (2004) görüşmeyi araştırmacı ve katılımcının aktif olarak yer aldığı bir anlam bulma süreci olarak tanımlamaktadır. Karşılıklı etkileşime dayanan bu anlam bulma süreçteki verimliliği maksimize edebilmek amacıyla görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde her bir katılımcıya "gönüllü katılımcı bilgilendirme formu" imzalatılarak araştırmaya devam edilmiştir. Görüşmede katılımcılarla ilgili genel hatlarıyla şu bilgilerin derlenmesi amaçlanmıştır.

- Bireylerin kahveye yüklediği anlam
- Kahve tüketim tercihleri
- Kahve tüketim rutinleri

Bu bilgilerin derlenebilmesi için araştırma soruları oluşturulurken, kahve tüketimi konusunda bireylerin temel özelliklerini ve tercihlerini açıklayabilecek şekilde ifadeler kullanılmıştır. Araştırma soruları şu şekildedir;

- Kahve sizin için sadece bir içecek midir? Neden? – kahvenin sizin için anlamı nedir? -kahve içmeye atfedeceğimiz amaç ne olurdu?
- Kahveyi nerede (butik, zincir işletmeler, evde vb.) tüketirsiniz? - Hangi kahveyi içersiniz veya hangi teknikle hazırlanmış kahveleri tüketirsiniz? - Kahve içmek için gittiğiniz mekânda aradığımız özellikler nelerdir?
- Kahvede yeniliğe açık mısınız? – kahve içmek için seyahat eder misiniz? – hangi zaman diliminde daha çok kahve içersiniz? – kahve içmek için yüksek harcamalar yapar mısınız? – kahveyi kiminle/kimlerle tüketmeyi seversiniz?

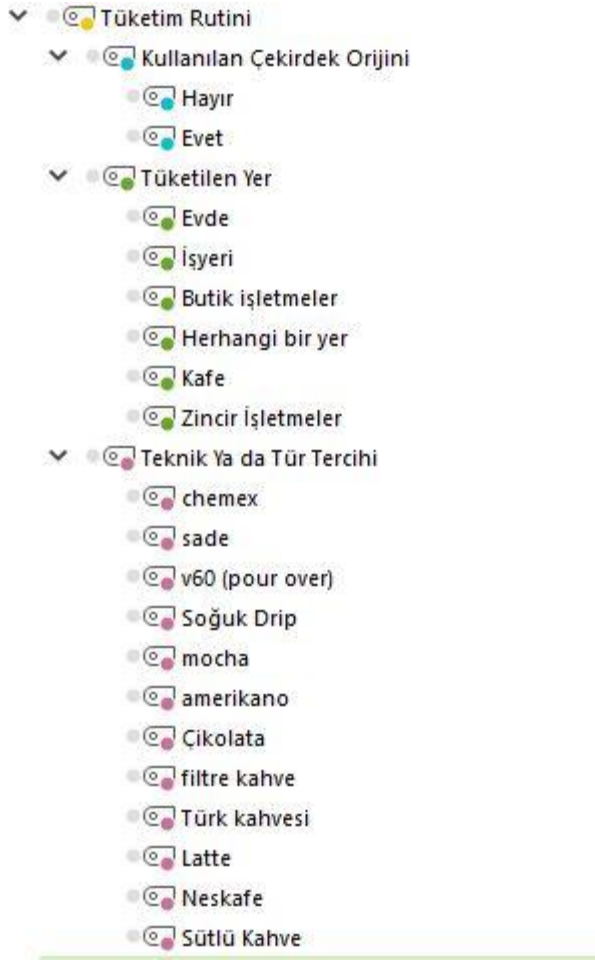
Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Maksimumda çeşitlilik örnekleme yönteminde incelen olguyu tüm yönleriyle ele alınabilmesi için yaş, cinsiyet, meslek, etkin köken vb. değişkenlerde olabildiğince çeşitli gruplardan veriler toplanır (Creswell & Clark, 2016). Bu yöntemle çeşitli gruplardan veriler toplanmasına rağmen amaç genelleme yapmak değildir, aksine çeşitlilik gösteren durumlar arasında ayrışan ya da benzeşen olguların olup olmadığını irdelemektir (Marczyk vd., 2005). Bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanıldığı için araştırma öncesinde net bir sayı belirtilmemiş olup veri doygunluğuna ulaşıldığına dair kanaat oluşana kadar devam edilmesi hedeflenmiştir. Veri doygunluğuna toplam 60 katılımcı ile görüşme sonucunda ulaşılmıştır. Araştırma verileri katılımcılardan 10-25 Mayıs 2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Toplanan verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi için gereken kodlama ve haritalama sürecinde Maxqda 20 programı kullanılmıştır. Maxqda nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir (Gizzi & Rädiker 2021). Maxqda'da veriler Hiyerarşik- Altı kod modeli ile veriler kodlanmıştır. Ayrıca kelime bulutu analizinden faydalanılmıştır. Daha sonra bu veriler çapraz tablolar kullanılarak yaş ve cinsiyet grubuna göre tablo haline getirilmiştir. Yaş ve cinsiyete göre kodların karşılaştırmasında katılımcıların her bir kod için birden fazla yanıt vermesi (çoktan seçmeli) sonucunda katılımcı sayısı ve verilen yanıtlar birbirinden farklı olarak çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında kod sistemi oluşturulmuştur. Kod sistemi ana tema ve alt tema şeklinde gerçekleştirilmiştir. Temaların belirlenmesinde katılımcılardan sorulara alınan yanıtlar dikkate alınmış ve verilen cevapların içerik analizine tabi tutulması sonrasında kodlama yapılmıştır. Ana temalar araştırma amacına yönelik belirlenen araştırma sorularını kapsarken, alt temalar araştırma sorularına gelen yanıtların içerik analizine tabi tutulması sonucu belirlenmiştir. Kahveye yüklenen anlam ve kahve tercihlerine ilişkin oluşturulan ana tema ve alt temalar Görsel 1'de gösterilmektedir.

Görsel 1. Kahveye Yüklenen Anlam ve Tüketim Tercihi Kod Sistemi

Kahveye yüklenen anlam ana teması altında dokuz tane alt tema belirlenmiştir. Bu temalar; özeldir, ihtiyaç, zindelik, rahatlama, sadece bir içecek, olumsuz düşüncelerden arınma, arkadaş, huzur kaynağı ve sohbetlerin tamamlayıcı unsuru şeklinde sıralanmaktadır. İkinci ana tema kahve tüketim tercihidir. Tüketim tercihi alt teması toplamda sekiz tanedir. Bunlar; enerji, keyif alma, eğlenme, dinlenme, entelektüel faaliyetlerin tamamlayıcısı, yalnızlık hissini giderilmesi, çalışma motivasyonu ve sosyalleşme faaliyeti şeklinde sıralanmaktadır. Araştırmada kahve rutinine ilişkin oluşturulan ana tema ve alt temalar Görsel 2’de gösterilmektedir.

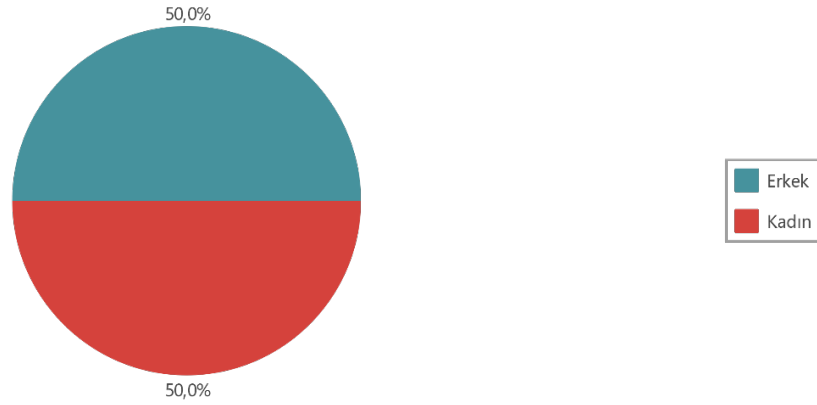
Görsel 2. Kahveye Rutini Kod Sistemi

Kahve rutini ana teması üç alt temaya ayrılmaktadır. Birinci alt tema kullanılan çekirdek orijini, ikinci alt tema tüketilen yer ve üçüncü alt tema teknik ya da tür tercihi olarak adlandırılmıştır. Kullanılan çekirdek orijini alt teması; hayır ve evet olarak kodlanmıştır. Tüketilen yer alt teması; evde, iş yerinde, butik işletmeler, herhangi bir yer, kafe ve zincir işletmeler şeklinde kodlanmıştır. Son olarak teknik ya da tür tercihi alt teması; Chemex, sade, V60, Cold drip, Mocha, Americano, çikolata, filtre kahve, Türk kahvesi, latte, Nescafe ve sütlü kahve şeklinde kodlanmıştır. Tüm bu değerlendirmeler bağlamında araştırmaya devam edilmiştir.

Bulgular

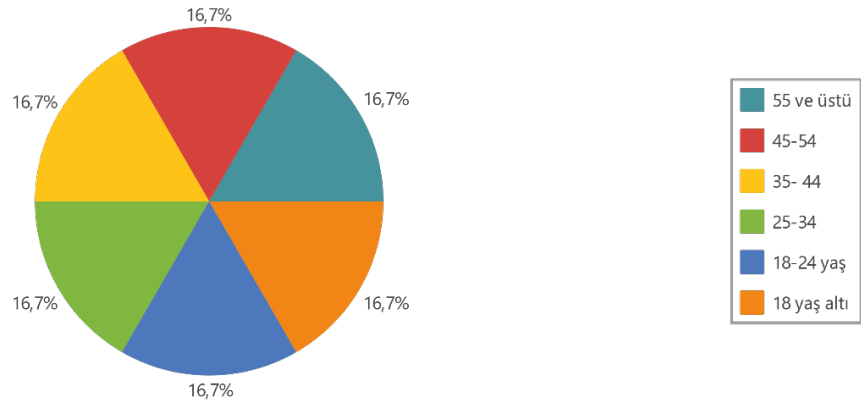
Demografik Bulgular

Araştırma kapsamında görüşmeler İstanbul, Ankara ve İzmir destinasyonlarında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşme süreleri ortalama 60 dakika sürmüştür olup, en kısa görüşme 38 dakika, en uzun görüşme ise 64 dakika olarak kayda geçmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet ve yaşları araştırma soruları öncesinde sorulmuştur. Katılımcıların %50'si kadın ve %50'si erkektir (Bknz. Görsel 3). Diğer bir ifadeyle 60 katılımcıdan 30'u kadın ve 30'u erkektir.

Görsel 3. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Katılımcıların ikinci olarak yaş dağılımları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Görsel 4'te gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların yaş aralıkları 18 yaş altı, 18-24, 25-34, 35-44, 45-54 ve 55 yaş ve üzeri olmak üzere altı farklı kategoriye ayrıştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde her yaş grubundan eşit sayıda katılımcıya ulaşılmıştır. Dolayısıyla her bir yaş grubu için katılımcı oranı %16,7 iken sayısı ise 10'ar şeklindedir.

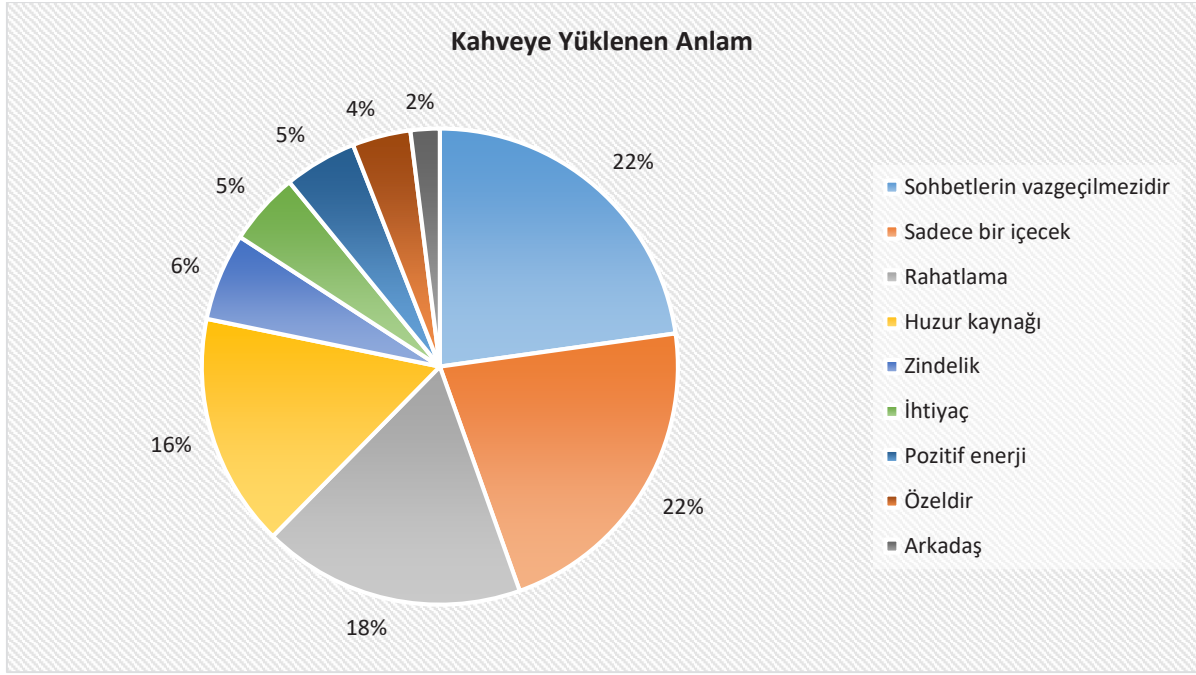

Görsel 4. Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş dağılımı noktasında elde edilen sonuçlar incelendiğinde her yaş grubundan eşit sayıda katılımcıya ulaşılmıştır. Dolayısıyla her bir yaş grubu için katılımcı oranı %16,7 iken sayısı ise 10'ar şeklindedir.

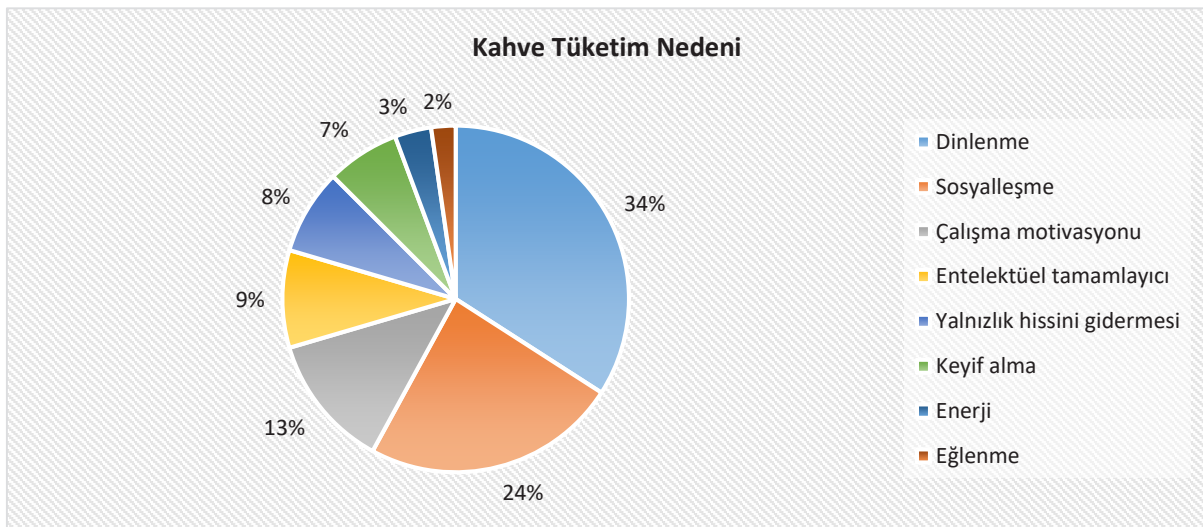
Kahveye Yüklenen Anlama İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara "Kahve sizin için sadece bir içecek midir? Neden? – kahvenin sizin için anlamı nedir?" şeklinde yöneltilen sorulara karşılık alınan cevaplar bu bölümde verilmektedir. Verilen yanıtlar doğrultusunda araştırmada kodlamalar kullanılmıştır. Kodlamalar sonucunda elde edilen bulgular tablo, grafik ve şekiller yardımıyla sunulmaktadır.

Görsel 5. Katılımcıların Kahveye Yüklendiği Anlam

Görsel 5'te katılımcıların kahveye yükledikleri anlamlar bulunmaktadır. İnsanların önemli bir çoğunluğu kahveyi sohbet ortamlarının vazgeçilmez bir içeceği olarak görmekteyken yine yaklaşık aynı oranda kişi ise kahveyi *sadece bir içecek* olarak tanımlamaktadır. Bu iki bakış birbirine en zıt iki tutumu yansıtmaktadır ama kahveye insanlar tarafından rahatlama, huzur kaynağı, zindelik vb. birçok olumlu anlam yüklediği dikkate alındığında katılımcıların kahveye yönelik tutumlarının çok olumlu olduğu söylenebilir. Katılımcıların kahveye yönelik olumlu tutumlarının ardında yatan nedenleri daha belirgin hale getirebilmek için kahve tüketme nedenlerine de bakmak faydalı olacaktır. Görsel 6' da katılımcıların kahve içme nedenleri yer almaktadır.

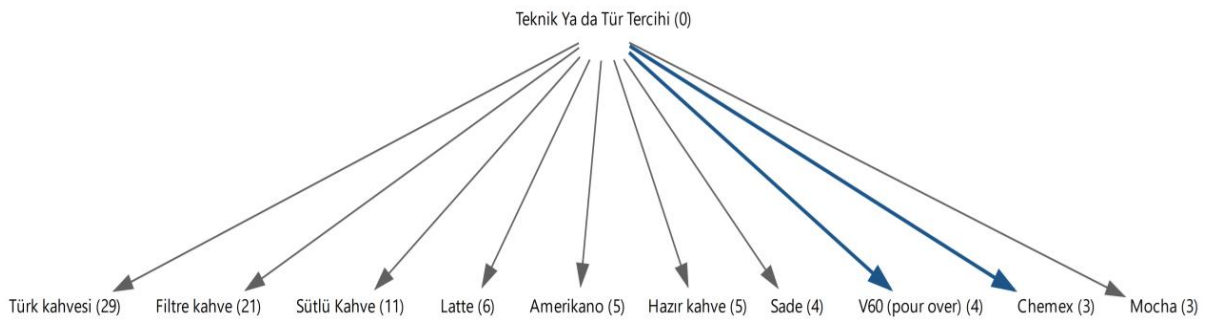
Görsel 6. Kahve Tüketim Nedeni

Katılımcıların çoğu kahveyi dinlenmek amaçlı içtiklerini ifade etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle katılımcıların %34'ü dinlenme amaçlı kahve tükettiklerini belirtmişlerdir. Dinlenmenin ardından

sosyalleşme en çok dile getirilen nedenler arasında yer almaktadır. Bunun dışında çalışmalarına motive olmak, film izleme gibi entelektüel faaliyetlerin tamamlayıcı bir unsuru olarak veya yalnızlık hissini gidermek için tükettiklerini de ifade eden katılımcılar yer almaktadır.

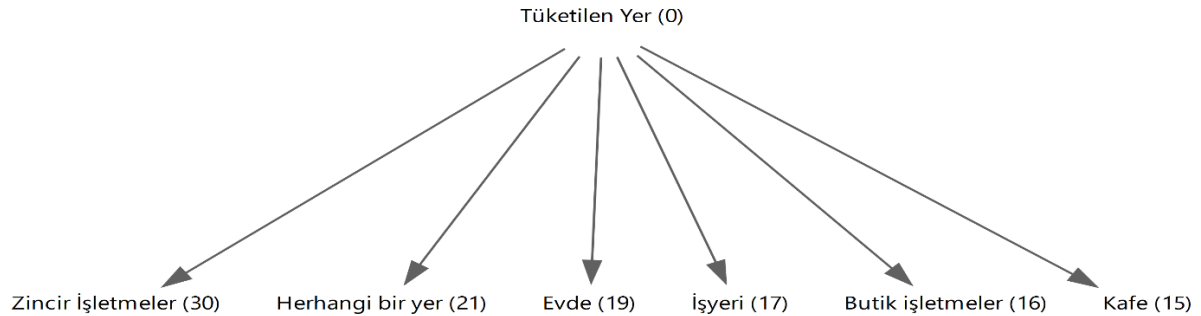
Kahve Tüketim Tercihlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara "Kahveyi nerede (butik, zincir işletmeler, evde vb.) tüketirsiniz? - Hangi kahveyi içersiniz veya hangi teknikle hazırlanmış kahveleri tüketirsiniz?" şeklinde yöneltilen sorulara karşılık alınan cevaplar bu bölümde verilmektedir. Verilen yanıtlar doğrultusunda araştırmada kodlamalar kullanılmıştır. Kodlamalar sonucunda elde edilen bulgular tablo, grafik ve şekiller yardımıyla sunulmaktadır.

Görsel 7. Tüketilmesi Sevilen Teknik ve Tür

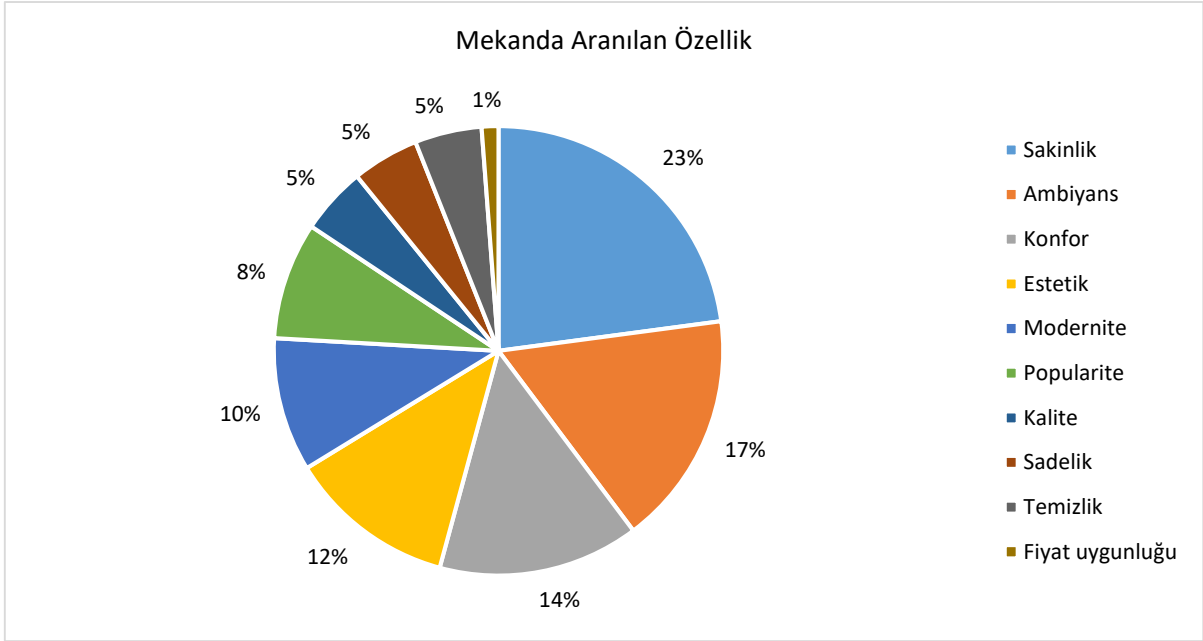
Görsel 7'de Türk kahvesinin en sık tüketilen kahve türü olduğu görülmektedir. Çalışmanın kapsamı dikkate alındığında bu sonucun beklenen bir durum olduğu düşünülebilir. Türk kahvesinin ardından en sık tercih edilen kahve türü ise filtre kahveler olmuştur. Tür tercihinde katılımcıların çok azı yanıt vermiştir. Bu yanıtlar arasında da V60 ve Chemex yer almaktadır. Bu sonuç katılımcıların kahvenin hazırlanma tekniği ile çok ilgilenmediği şeklinde yorumlanabileceği gibi henüz kahve ile ilgili göreceli olarak daha spesifik hassasiyetleri ve yüksek bilgi düzeyine sahip bir kahve tüketicisi kitlesinin oluşmadığı sonucuna da varılabilir.

Görsel 8. Kahve Tüketim Yeri

Görsel 8'de katılımcıların kahve tüketmek için en fazla (30 katılımcı) zincir işletmeleri tercihi ettiği görülmektedir. İkinci olarak (21 katılımcı) "herhangi bir yerde" kahve tüketebileceklerini ifade ettikleri saptanmıştır. Daha sonrasında ise birbirine yakın oranlarla ev, işyeri butik işletmeler ve kafe cevapları

yer almaktadır. Katılımcıların gittikleri bu mekânlarda hangi özellikleri aradığı sorulmuş ve Görsel 9'daki cevaplar alınmıştır.

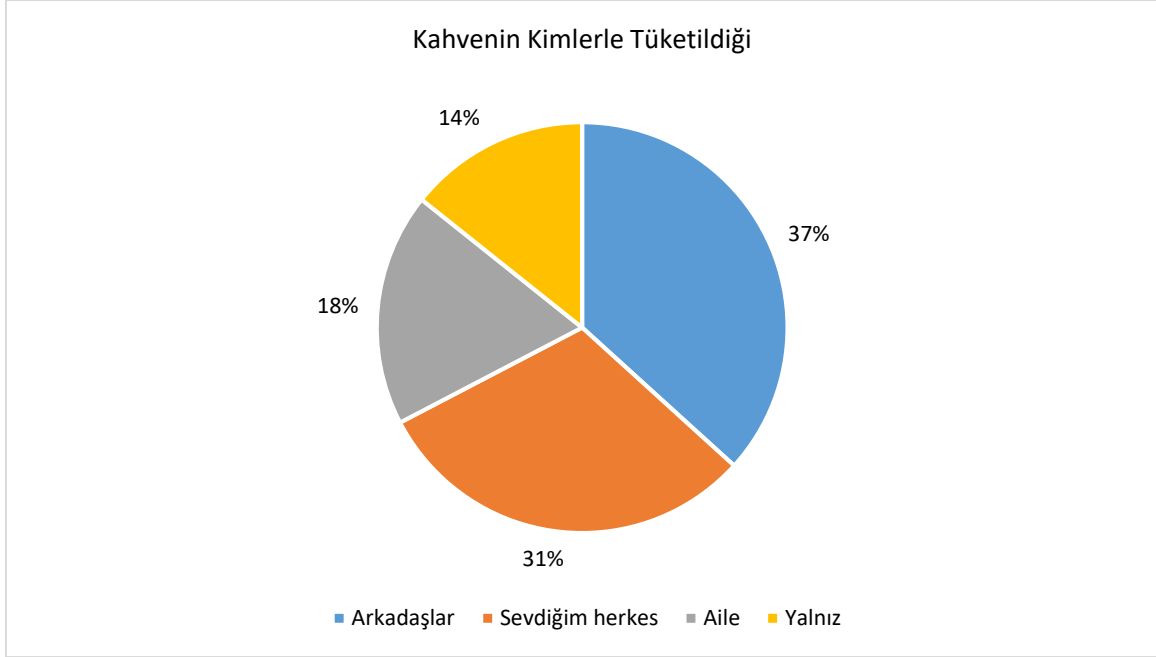

Görsel 9. Kahve Tüketilen Mekanlarda Aranılan Özellikler

Katılımcıların gittikleri yerlerde en çok sakinlik, ambiyans ve konfor ve estetik gibi özelliklere dikkat ettiği gözükmemektedir. Ancak buradaki cevaplar birbirinin alternatifi değil birbirinin tamamlayıcı olarak düşünüldüğünde daha anlamlı yorumlar yapılabilir. Örneğin; Ambiyans, estetik, sakinlik konfor gibi özellikler, biri istendiğinde diğerlerinden vazgeçilen nitelikteki özellikler olmayıp, çoğunlukla birlikte istenen özelliklerdir.

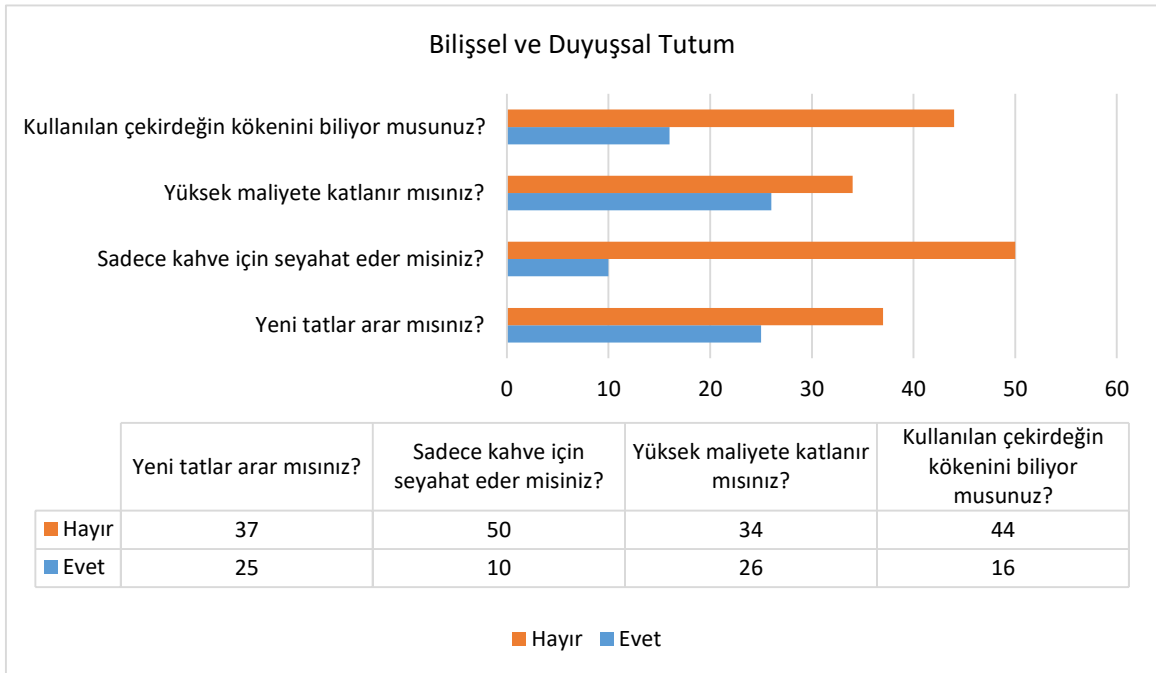
Kahve Rutinlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “Kahvede yeniliğe açık mısınız? – kahve içmek için seyahat eder misiniz? – hangi zaman diliminde daha çok kahve içersiniz? – kahve içmek için yüksek harcamalar yapar mısınız? – kahveyi kiminle/kimlerle tüketmeyi seversiniz” şeklinde yöneltilen sorulara karşılık alınan cevaplar bu bölümde verilmektedir. Verilen yanıtlar doğrultusunda araştırmada kodlamalar kullanılmıştır. Kodlamalar sonucunda elde edilen bulgular tablo, grafik ve şekiller yardımıyla sunulmaktadır.

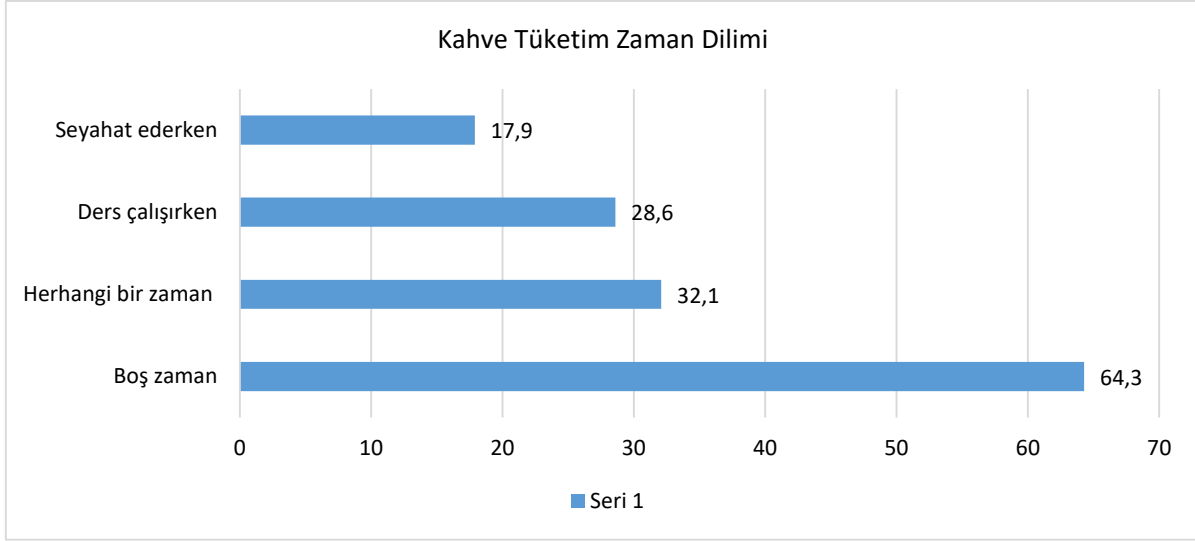
Görsel 10. Kahve Tüketiminin Kimle/lerle Yapıldığı

Görsel 10'a göre katılımcılar en çok arkadaşlarıyla birlikte kahve tükettiklerini daha sonra sevdikleri herhangi biri ile kahve tüketebileceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların önemli bir kısmının sosyalleşme aracı olarak kahveyi gördükleri dikkate alındığında bu sonucun çıkması öngörülebilir hale gelmektedir. Ancak katılımcıların azımsanmayacak bir kısmı ise kahveyi tek başlarına tükettiklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda kahvenin ister arkadaş ve sosyal çevre ister ise aile ve tek başına hemen hemen bütün ortamlarda tüketilen bir içecek olduğu ifade edilebilir.

Görsel 11. Katılımcıların Kahve Tüketimine Yönelik Bilişsel ve Duyuşsal Görüşleri

Görsel 11 incelendiğinde katılımcıların yeni tatlardan ziyade klasik tatları tercih ettiği söylenebilir. Ancak, sadece kahve için seyahat edebileceğini söyleyebilen katılımcı sayısı çok az olduğu görülmektedir. Bu durum kahvenin tek başına seyahat motivasyonu oluşturabilecek kadar gastronomik değeri yüksek olmadığı şeklinde yorumlanabileceği gibi Türk kültüründe kahvenin düşünülmesi kadar önem atfedilmediği şeklinde de yorumlanabilir. Öyle ki buna benzer sonuç, kahve için yüksek maliyete katlanma noktasında da rastlanmaktadır. İnsanların çoğu kahve için yüksek maliyete katlanmayı reddederken bir kısmı da kahve fiyatlarını bu haliyle bile maliyetli bulmaktadır.

Görsel 12. Katılımcıların En Çok Kahve Tükettikleri Zaman Dilimi

Görsel 12'ye göre katılımcılar, en çok boş zamanlarında kahve tüketmektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü ise kahveyi gün içinde herhangi bir zaman diliminde tüketebileceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların çok azı ise seyahat ederken kahve tükettiklerini belirtmişlerdir.

Kelime Frekans Analizi Sonuçları

Katılımcıların araştırma sorunlarına verdikleri yanıtlardan yola çıkarak kelime frekans analizi uygulanmıştır. Kelime frekans analizi için Maxqda 20 programında MAXDicto sekmesi kullanılmıştır. Minimum karakter sayısı üç olarak belirlenmiş ve sözcükler en sık kullanımları bağlamında irdelenmiştir. Benzer sözcükler birleştirilerek verilmiş ve kavramsal açıdan anlam ifade etmeyen sözcükler ise analizden çıkartılmıştır. Toplamda 11677 sözcük sayısına ve 1735 sözcük frekansına ulaşılmıştır.

Arkadaş	1	-	1	0	-	-	2
Huzur kaynağı	1	3	7	3	2	-	16
Sohbetlerin	4	2	5	2	4	6	23
Vazgeçilmezi							

Tablo 1’de kahveye atfedilen anlamın yaş grupları açısından farklılıkları çapraz tablo olarak gösterilmektedir. Tabloda ilk göze çarpan kahveye en çok sohbetlerin vazgeçilmezi olarak görülmektedir. Ancak yine nerdeyse aynı sayıda katılımcı ise kahveye anlam yüklememiş ve sadece bir içecek olarak gördüğünü ifade etmiştir. Özellikle 55 ve üstü ve 24 yaşın altındaki kişiler daha çok kahveyi sadece bir içecek olarak görmektedir. Bu yönüyle orta yaş grubunda yer alan insanların kahveye anlam yüklemeye daha fazla meyilli olduğu söylenebilir. Ancak 55 üstü kişilerin önemli bir kısmı da kahveyi sohbetlerin vazgeçilmezi olarak kabul etmektedir. İnsanların göreceli olarak daha durağan bir döneme geçtiği bu dönemde sohbetlere verilen önemin artması kahvenin de bu anlamda değerlendirilmesini sağlamış olabilir.

Tablo 2. Kahve Tüketim Sebeplerinin Yaş Grupları Açısından Değerlendirilmesi

Tüketme Sebebi	18 yaş altı	18-24 yaş	25-34	35-44	45-54	55 ve üstü	Toplam
Enerji	-	-	-	1	2	-	3
Keyif alma	-	-	-	-	5	1	6
Eğlenme	1	-	1	-	-	-	2
Dinlenme	3	4	4	5	7	7	30
Entelektüel faaliyetlerin tamamlayıcısı	4	2	-	2	-	-	8
Yalnızlık hissini giderilmesi	1	1	1	2	1	1	7
Çalışma motivasyonu	2	1	2	3	2	1	11
Sosyalleşme faaliyeti	4	5	2	3	4	3	21

Tablo 2’de insanların neden kahve tükettiği sorulmuştur. Katılımcıların yarısı dinlenme amacıyla kahve tükettiklerini ifade etmiştir. Bunun ardından ise katılımcılar en fazla sosyalleşmek ve çalışmaya motive olmak için kahve tükettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Tercih Edilen Teknik ve Türlerin Yaş Grupları Açısından Değerlendirilmesi

Teknik veya Tür Tercihi	18 yaş altı	18-24 yaş	25-34	35-44	45-54	55 ve üstü	Toplam
Chemex	-	1	-	1	1	-	3
Sade	-	-	2	2	-	-	4
V60 (pour over)	1	2	1	-	-	-	4
Soğuk Drip	-	1	-	-	-	-	1
Mocha	-	3	-	-	-	-	3
Amerikano	1	1	-	-	3	-	5
Çikolata	1	-	-	-	-	-	1

Filtre kahve	2	3	6	7	2	1	21
Türk kahvesi	4	4	1	4	7	9	29
Latte	2	1	2	-	-	1	6
Neskafe	2	-	-	-	-	3	5
Sütlü Kahve	2	3	1	-	4	1	11

Tablo 3'te katılımcılara kahve tüketiminde tercih ettikleri teknik ve tür sorusuna verilen cevaplar yer almaktadır. İlk göze çarpan bulgu katılımcılardan sadece 8 tanesi kullanılan teknik hakkında bilgi vermektedir. Katılımcılardan 3'ü chemex, 4'ü pour over ve 1'i ise soğuk drip tekniklerini ifade etmiştir. Tercih edilen kahve türleri arasında da en çok Türk kahvesi ve filtre kahve ifade edilmiştir.

Tablo 4. Kahvenin Tüketildiği Zaman Dilimlerinin Yaş Grupları Açısından Değerlendirilmesi

Hangi zaman diliminde kahve içersiniz?	18 yaş altı	18-24 yaş	25-34	35-44	45-54	55 ve üstü	Toplam
Herhangi bir zaman	0	0	3	4	5	6	18
Seyahat ederken	5	5	0	0	0	0	10
Çalışırken	5	5	3	0	1	2	16
Boş zaman	9	8	4	7	7	2	37

Tablo 4'te katılımcıların en çok hangi zaman diliminde kahveyi tükettikleri görülmektedir. Katılımcılar kahveyi en çok boş zamanlarında tükettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu soruya birçok katılımcının birden fazla cevap vermesi, kahvenin neredeyse tüm zaman dilimlerinde tüketilebilecek bir içecek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Kahveyle İlgili Bilişsel ve Duyuşsal Tutumların Yaş Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

	18 yaş altı	18-24 yaş	25-34	35-44	45-54	55 ve üstü	Toplam
Yeni tatlar dener misiniz?							
Klasik Tatlar Severim	5	3	4	7	9	9	37
Yeni Tatlar Severim	5	8	6	3	2	1	25
Sadece kahve için seyahat eder misiniz?							
Hayır	9	9	5	7	9	11	50
Evet	0	1	5	3	1	0	10
Yüksek maliyete katlanma							
Evet	4	6	4	2	2	0	18
Hayır	5	3	5	6	8	7	34
Kahve içmek normal şartlarda maliyetli	1	1	1	2	0	3	8

Kullanılan Orijinali	Çekirdek						
Hayır	15	2	5	5	9	10	46
Evet	1	4	3	5	1	0	14

Tablo 5'e göre yaşlı insanlar gençlere göre daha fazla klasik tatlar sevmektedir. Ancak yüksek maliyete katlanma noktasında ise gençlerde yaşlılara göre daha fazla bir eğilim görülmektedir. Öte yandan orta yaş grubu hem gençlerden hem de yaşlılardan daha fazla kullanılan çekirdek hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Mekânda Aranılan Özelliklerin Yaş Grupları Açısından Değerlendirilmesi

Mekân özellikleri	18 yaş altı	18-24 yaş	25-34	35-44	45-54	55 ve üstü	Toplam
Kalite	1	2	0	0	1	0	4
Popülerlik	4	2	0	0	1	0	7
Sıradanlık	0	0	0	0	2	2	4
Konfor	0	1	5	3	2	1	12
Temizlik	0	2	0	0	2	0	4
Fiyat açısından uygunluğu	1	0	0	0	0	0	1
Ambiyans	4	5	3	1	0	1	14
Sakinlik	2	2	4	4	3	4	19
Modern oluşu	2	2	1	1	1	1	8
Estetik	2	2	1	2	2	1	10

Tablo 6'ya göre katılımcıların kahve içmek için gittiği mekanlarda en fazla sakinlik, ambiyans, konfor ve estetik gibi özellikler aradığı görülmektedir. Gençler daha çok popülerlik ve ambiyans gibi özellikler ararken yaşlılar ise daha çok sakinlik aramaktadır.

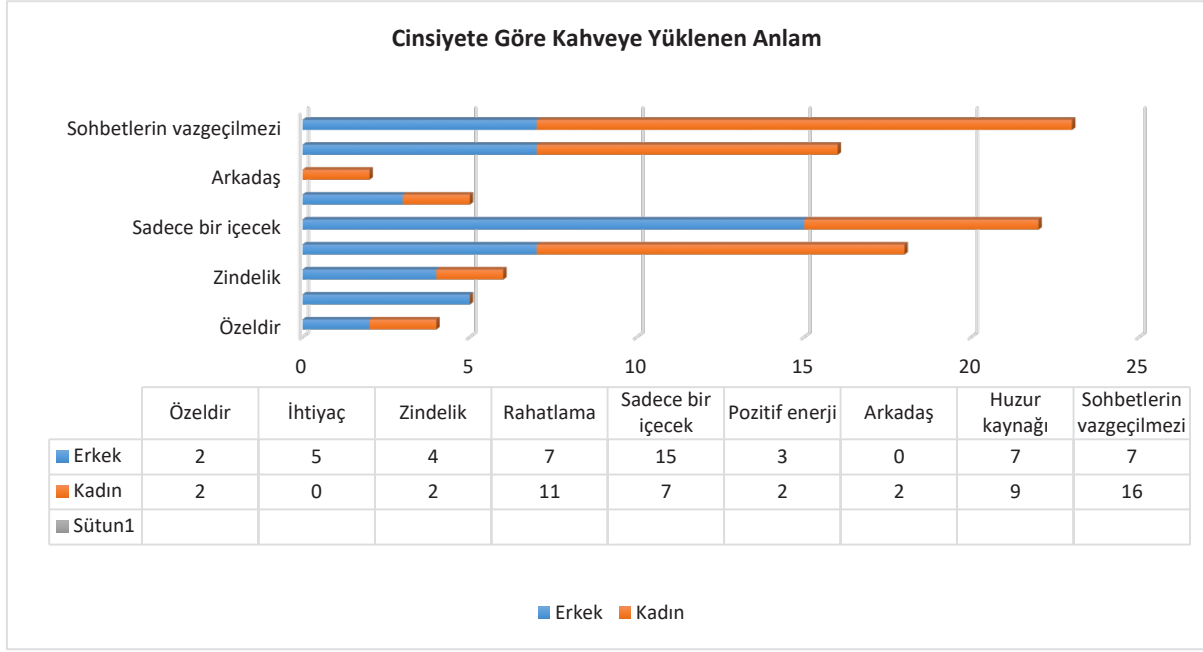
Cinsiyete Göre Kahve Tüketimine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde kahveye yüklenen anlam, kahve tüketim tercihleri ve kahve rutinlerine ilişkin bulgular cinsiyete göre incelenmektedir. Kodlanarak bulunan özellikler araştırmaya dahil olan kadın ve erkek sayısına göre tablo, grafik ve şekiller yardımıyla incelenmektedir.

Tablo 7. Kahve Tüketim Sebeplerinin Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi

Tüketme Sebebi	Erkek	Kadın	Toplam
Enerji	1	2	3
Keyif alma	1	5	6
Eğlenme	1	1	2
Dinlenme	15	15	30
Entelektüel faaliyetlerin tamamlayıcısı	3	5	8
Yalnızlık hissinin giderilmesi	4	3	7
Çalışma motivasyonu	5	6	11

Tablo 7'de katılımcıların kahve tüketim sebepleri cinsiyetleri açısından karşılaştırılmıştır. En belirgin fark ise keyif boyutunda çıkmıştır. Beş kadın katılımcı kahveyi keyif aldıkları için içtiklerini ifade ederken erkek katılımcılardan sadece birisi kahveyi bu nedenle içtiğini ifade etmiştir.

Görsel 14. Cinsiyete Göre Kahveye Yüklenen Anlam

Görsel 14'e göre kahveye yüklenen anlamlar açısından kadın ve erkekler arasında önemli farklılıklar vardır. Erkek katılımcılardan 5'i ihtiyaç olarak görmekteyken kadın katılımcılardan hiçbirisi kahveyi ihtiyaç olarak görmemiştir. Diğer önemli farklar ise kahvenin sadece bir içecek olarak değerlendirilmesinde göze çarpmaktadır. Erkekler kahveyi daha fazla sadece bir içecek olarak değerlendirmektedir.

Tablo 8. Tercih Edilen Teknik ve Türlerin Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi

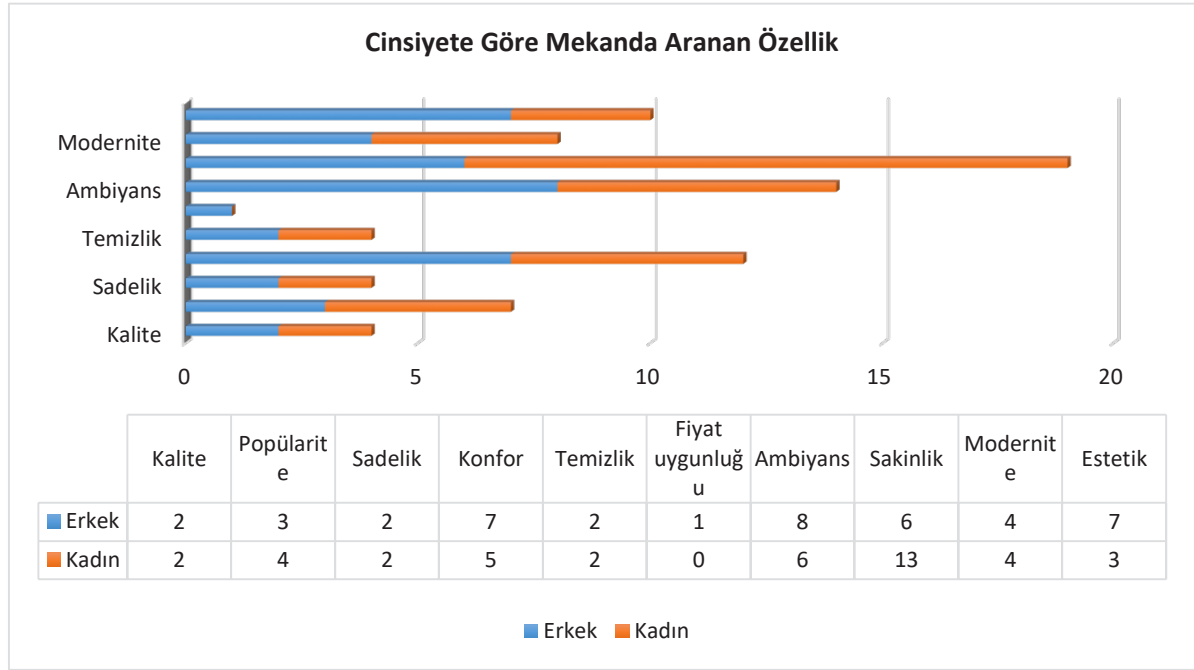
Teknik ve Tür Tercihi	Erkek	Kadın	Toplam
Chemex	2	1	3
Sade	1	3	4
V60 (pour over)	3	1	4
Cold Drip	1	0	1
Mocha	1	2	3
Americano	4	1	5
Çikolata	0	1	1
Filtre kahve	9	12	21
Türk kahvesi	11	18	29
Latte	3	3	6
Nescafe	2	3	5
Sütlü Kahve	7	4	11

Tablo 8’de kullandıkları türler açısından kadınlar ile erkekler arasında çok önemli farklılıklar gözükmemek ile beraber kadınların erkeklere göre Türk kahvesini daha fazla tercih ettiklerini erkeklerin ise kadınlara göre sütlü kahveleri daha fazla tercih ettiği söylenebilir.

Tablo 9. Kahvenin Tüketildiği Yerlerin Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi

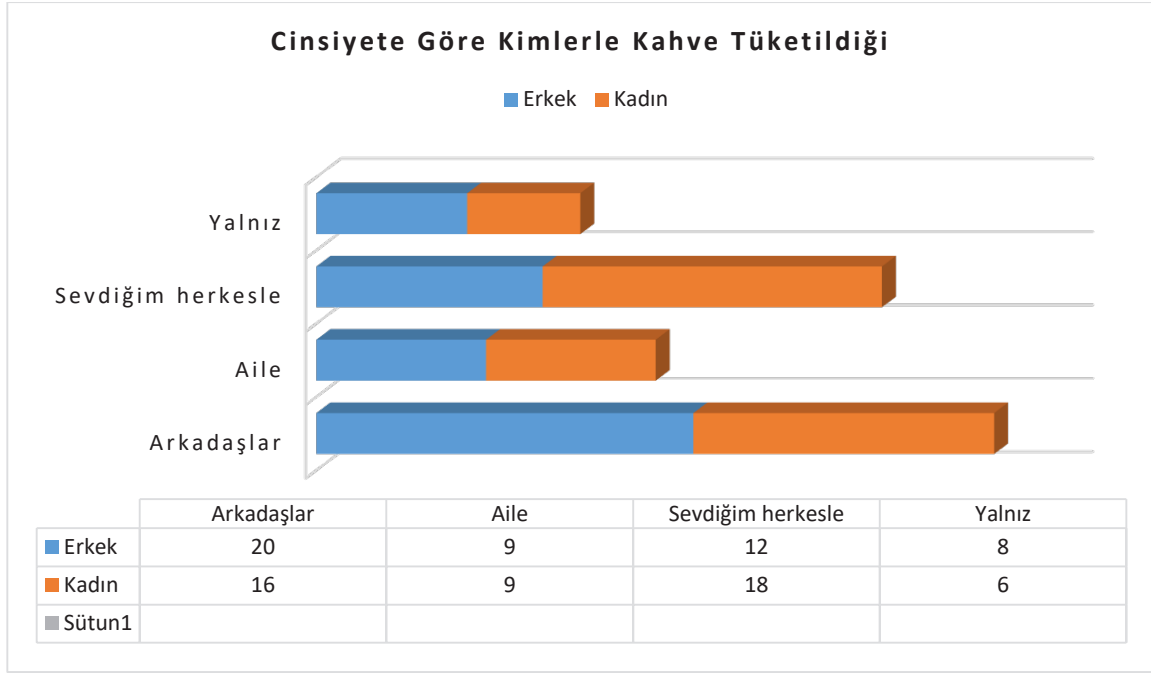
Tüketilen Yer	Erkek	Kadın	Toplam
Evde	6	13	19
İşyeri	6	11	17
Butik işletmeler	7	9	16
Herhangi bir yer	15	6	21
Kafe	9	6	15
Zincir İşletmeler	14	16	30

Tablo 9’a göre kahvenin tüketildiği yer açısından; kadınlar erkeklere göre evde ve işyerlerinde daha fazla kahve tüketmektedirler. Ayrıca kadın ve erkeklerin cevapları “herhangi bir yer” seçeneğini üzerinden karşılaştırıldığında, yer açısından kadınların erkeklerden daha seçici olduğu söylenebilir.

Görsel 15. Cinsiyete Göre Kahve Tüketilen Mekanda Aranılan Özellik

Kahve tüketilen mekânda aranılan mekân özellikleri arasında kadın ve erkeklerin en fazla farklılık gösterdiği sakinlik özelliğidir. Kadınlar gittikleri mekânlarda erkeklere göre çok daha fazla sakinlik aramaktadır. Erkekler ise mekânın estetik özelliklerine daha fazla önem vermektedir (Bknz. Görsel 15).

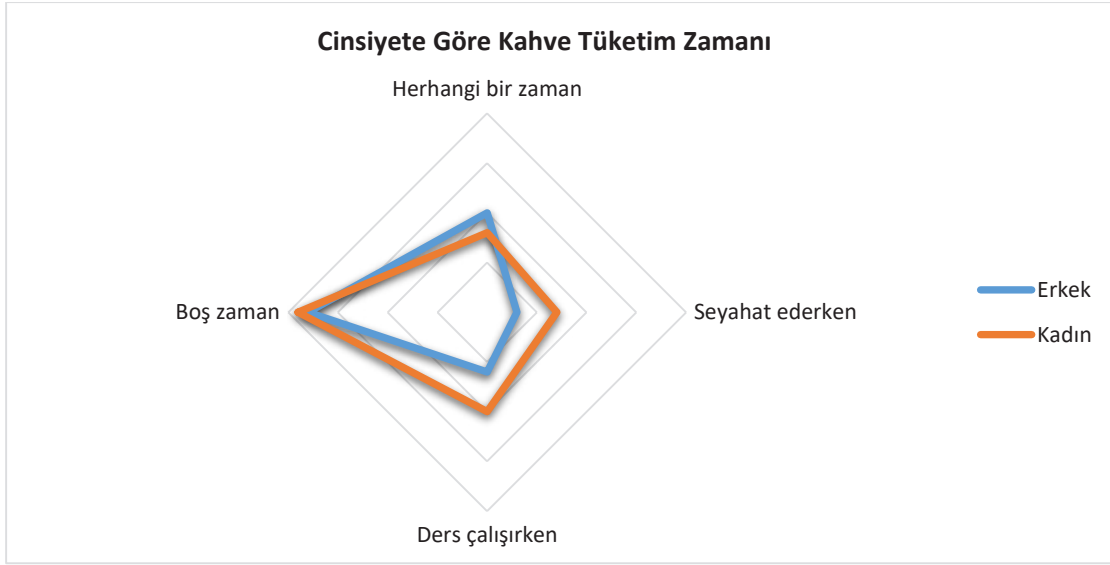
Görsel 16. Cinsiyete Göre Kahvenin Kimlerle Tüketildiği

Görsel 16'da kahveyi kimlerle ile tüketirsiniz sorusuna erkek katılımcılar daha fazla aileleriyle tükettiklerini ifade ederken, kadınlar sevdikleri herkes ile kahve tüketebileceklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 10. Kahveyle İlgili Bilişsel ve Duyuşsal Tutumların Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi

	Erkek	Kadın	Toplam
Yeni tatlar dener misiniz?			
Klasik Tatlar Severim	20	17	37
Yeni Tatlar Severim	10	15	25
Sadece kahve için seyahat eder misiniz?			
Hayır	25	25	50
Evet	4	6	10
Yüksek maliyete katlanır mısınız?			
Evet	10	8	18
Hayır	15	19	34
Kahve içmek normal şartlarda maliyetli	5	3	8
Kullanılan Çekirdek Orijini Hakkında Bilginiz Var mı?			
Hayır	18	28	46
Evet	7	7	14

Tablo 10'a bakıldığında daha fazla kadın katılımcı kahvede yeni tatlar denemeyi sevdiğini ifade etmiştir. Kadın katılımcıların da erkek katılımcıların da önemli bir çoğunluğu kahve için seyahat etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Kadınlar ve erkekler arasında kahvede kullanılan çekirdeğinin orijinalini bilme ve kahve içim yüksek maliyete katılma açısından önemli bir farklılık gözükmemektedir.

Görsel 17. Cinsiyete Göre Kahve Tüketim Zamanı

Görsel 17’de kadınlar ve erkekler kahve tüketilen zaman dilimi açısından karşılaştırılmıştır. Buna göre kadınların kahveyi daha çok seyahat ederken ve ders çalışırken tükettikleri söylenebilir. Diğer zamanlarda önemli bir farklılık gözükmemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada kahve tüketicilerinin kahveye yükledikleri anlam, kahve rutinleri ve kahve tercihleri yarı yapılandırılmış görüşme formlarında hazırlanmış sorulara katılımcılardan alınan yanıtlar üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma otuz kadın otuz erkek olmak üzere toplam altmış katılımcı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kahveye yüklenen anlamda katılımcılara; kahvenin anlamı ve kahve içmelerinin amacı üzerine sorular yöneltilmiştir. Kahve tüketim tercihlerini tespit edebilmek için kahveyi nerede içtikleri, mekanda aradıkları özellikler ve içtikleri kahve türü/kullanılan tekniği açıklamak için sorular yöneltilmiştir. Son olarak kahve tüketim rutinlerini ortaya koymak için kahvede yeniliğe açıklık durumları, kahve tüketimi için seyahat edip etmedikleri, hangi zaman diliminde kahve tükettikleri ve kimle/kimlerle kahve tükettikleri sorulmuştur.

Kahve tüketicilerinin kahveye yükledikleri anlam incelendiğinde en çok sohbet ederken kullanılan bir içecek olarak tanımladıkları gözlemlenmiştir. Diğer yandan da sadece bir içecek diyerek herhangi bir anlamının olmadığını belirten katılımcı sayısı sohbetlerin vazgeçilmezidir diyenlerle eşit orandadır. En az kullanılan ifadeler ise arkadaş ve özel şeklinde tanımlamalar olmuştur. Kahve tüketim nedenlerine bakıldığında en çok dinlenme (%34), sosyalleşme (%24) ve çalışma motivasyonu (%13) seçenekleri ortaya çıkmıştır. En az ise eğlenme ve enerji seçenekleri çıkmıştır.

Kahve tüketicilerinin tüketim tercihlerinde öncelikle hangi tür kahveyi tükettikleri sorulmuştur. Elde edilen yanıtlara bakıldığında en fazla Türk kahvesi (29), filtre kahve (21) ve sütü kahve (11) seçenekleri ortaya çıkmıştır. Üçüncü nesil kahve demleme tekniklerinden ise Pour over ve Chemex demleme yöntemlerinin örneklem grubu tarafından tercih edildiği saptanmıştır. Tüketilen yer seçeneğinde ise en fazla zincir işletmeler (30), herhangi bir yer (21) ve evde (19) seçenekleri tespit edilmiştir. Evde seçeneğinin çıkması Telli Danışmaz (2021)’in da çalışmasında ifade ettiği gibi covid-19 dönemi sonrası

evde kahve tüketiminin yaygınlaşmasıyla bağlantılı olarak gösterilebilir. Kahve tüketilen mekanda aranılan en belirgin üç özellik sırasıyla, sakinlik (%23), ambiyans (%17) ve konfor (%14) olarak çıkmıştır. En az aranılan özellik ise fiyat uygunluğudur. Bayraktaroğlu (2004) çalışmasında fiyat uygunluğunun marka bağımlılığı düşük gruplarda önemli olduğunu ifade etmişti. Ayrıca Şeker ve Özata (2022) çalışmalarında atmosferin tüketiciler tarafından mekanlarda aranılan özellikler olarak belirtmişti. Bu araştırmada çıkan sonuçlarla alanyazında elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Kahve tüketim rutinlerinde öncelikle kimle/kimlerle tüketildiği katılımcılara sorulmuştur. En çok arkadaşlarla (%37) ve sevdiğim herkes (%31) seçenekleri kahve tüketicileri tarafından ifade edilmiştir. Kullanılan çekirdek hakkında bilgi sahibi olanların az olduğu, çok az kişinin kahve tüketmek için seyahat ettiği, katılımcıların dörtte birinin kahvede yüksek maliyete katlanabileceği ve yine dörtte birinin yeni tatlara açık olduğu saptanmıştır. Son olarak hangi zaman diliminde daha çok kahve tükettikleri sorulmuş ve en çok boş zamanlarda (%64,3) ve herhangi bir zamanda (%32,1) tüketildiği tespit edilmiştir. Herhangi bir zaman diliminden kasıt durum ve ortama göre tüketim zamanının farklılık gösterebileceği şeklindedir. Kement, Başar, Güner ve Bükey (2021) çalışmalarında kahve çekirdeklerinin temel tat profilleriyle katılımcıların duyu analizi sonucunda ifade ettikleri tat profillerinin yaklaşık %60 oranında uyumlu olduğunu ifade etmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere kahve çekirdeklerinin tat profilleri veya kahvede kullanılan çekirdek türü hususunda katılımcıların bilgi düzeyinin düşük olduğu görülmektedir.

Araştırmada kahve tüketicileri cinsiyetlerine ve yaş dağılımlarına göre ayrıştırılarak kahveye yükledikleri anlam, kahve tüketim tercihleri ve kahve tüketim rutinleri belirlenmiştir. Her yaş grubunun kahveyi diğerlerine nazaran sohbetlerin vazgeçilmezi olarak gördüğü ve bir sosyalleşme aracı olarak anlamlandırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca kahve tercihlerinde üçüncü yaş grubunun Türk kahvesini daha çok tercih ettiği saptanmıştır. Diğer yandan genç kuşağın ise kahveyi orta ve üçüncü yaş gruplarına göre daha fazla boş zamanlarında tükettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yeni tatlara genç kuşağın daha açık olduğu, tüm yaş gruplarının kahve tüketimi için seyahate eşit oranda yaklaşmadığı, genç kuşağın yüksek maliyete katlanmaya diğer yaş gruplarına nazaran daha istekli olduğu ve tüm yaş gruplarının kahve çekirdekleri hakkında bilgi sahibi olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Genç kuşak kahve tüketilen mekanda daha çok popülerliğe dikkat ederken, üçüncü yaş grubu daha çok sakinlik aramaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre kadınların kahveye yüklediği anlam daha çok sohbetlerin vazgeçilmezi şeklindeyken, erkeklerin ise sadece bir içecek olarak ifade ettikleri tespit edilmiştir. Kahveyi kadınların daha çok evde, erkeklerin ise herhangi bir yerde tüketmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Kadınlar ve erkekler eşit oranda kahve tüketimini dinlenme gerekçesi olarak göstermektedirler. Ayrıca kadınlar kahve tüketilen mekanlarda erkeklere nazaran daha çok sakinliği tercih etmektedir. Kadınlar ve erkekler arasında kahve türlerinin tercihinde bir farklılık yoktur. Ancak kadınların erkeklere oranla kahveyi daha çok sevdiğini herkesle tükettikleri, erkeklerin ise kadınlara oranla daha çok arkadaşlarıyla tükettikleri tespit edilmiştir. Son olarak yeni tatlara açık olma, kahve tüketmek için seyahat, kahve için yüksek maliyete katlanma ve kullanılan çekirdek hakkında bilgi sorularında kadınların ve erkeklerin katılım sayıları birbirine yakındır.

Araştırma sonuçları kahve tüketicilerinin kahve sunan mekanlarda dinlenme, sosyalleşme gibi hususlara dikkat ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda işletmelerin müşterilere kahve sunarken bu tip özellikleri dikkate alarak konsept hazırlaması önem arz etmektedir. Ayrıca yine katılımcıların kahveye sohbetlerin vazgeçilmezidir anlamını yükledikleri görülmektedir. İşletmelerin müşterilerin oturabilecekleri alanda konfora dikkat etmesi ve insanların sağlıklı bir şekilde iletişime geçebileceği (sohbet edebileceği) bir ortam atmosferi oluşturmaları gerekmektedir. Kahve tüketimleri göstermektedir ki, üçüncü nesil teknikler de kullanılsa insanların evlerinde yaşam rutinlerinin içinde kahve tüketimleri giderek artmaktadır. Bu da kahve ekipmanlarının ve paket kahve çekirdek satışlarının giderek artacağını göstermektedir.

Bu araştırma kahve tüketimi konusunda daha önceden belirlenen görüşme sorularıyla ve toplamda 60 katılımcıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırmada kahve tüketicilerinin profillerini belirleyici sorular sadece sorulmuştur. Bundan sonraki araştırmalarda insanları kahve tüketmeye yönelten motivasyonel faktörler araştırılabilir. Ayrıca kahve tüketimi konusunda kültürler arası farkları ortaya koyucu farklı örneklem grupları üzerinde çalışılabilir. Son olarak Türkiye’de kahve tüketiminden daha fazla çay tüketilmektedir. Kahve tüketicileri ve çay tüketicileri arasındaki farklılaşmalar bundan sonraki araştırmalarda incelenebilir.

Yazar Katkı Oranı

Çalışmaya 1. Yazar: %25, 2. Yazar: %25, 3. Yazar %25 ve 4. Yazar %25 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Türkiye’de Tüketicilerinin Kahveye Yüklediği Anlam ve Kahve Tüketim Alışkanlıkları” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akarçay, E. (2012). Kah Kahvehane Kah Cafe: Küreselleşen Eskişehir’de Kahve Tüketimi Üzerine Kurumsal Bir Giriş, İçinde, A. Ergur, (Ed.). “Aynalı Labirent Küreselleşen Kentte Tüketim”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, Özel Sayı 2*, 181-202.
- Arslan, F. (2019). Tüketicilerin kahve tüketim alışkanlıkları ve kahve dükkânı tercihleri: antalya ilinde bir araştırma. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(2), 224-234.
- Aull Davies, C. (1999). *Reflexive Ethnography A Guide to Researching Selves and Others*. London, New York: Routledge.
- Baruönü Latif B. & Örs, M. (2018). İkinci Dalga Kahve Tercihini Etkileyen Faktörler: İçtiğimiz Kahveleri Tanıyor muyuz? *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 150-173.
- Bayraktaroğlu, G. (2004). Kolayda Mallarda Marka Bağlılığını Etkileyen Faktörler: Hazır Kahve Üzerine Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 69-84.
- Bianco, G. B. (2020). Climate change adaptation, coffee, and ...es and opportunities _ Enhanced Reader. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 5(3), 1-13. doi:<https://doi.org/10.1186/s40991-020-00048-0>

- Cohen, A. (2004). Osmanlı Kudüs'üne Kahvehanelerin Girişi: Edebe Aykırı Bir Yeniliğin Muteber Hale Gelişi. *Toplumsal Tarih*, 126, 58–64.
- Creswell, J. W. & Clark, V. L. P. (2016). *Designing And Conducting Mixed Methods Research*. New York: Sage.
- Danışmaz, A. T. (2021). Üçüncü Dalga Kahve Akımının Tüketicilerin Kahve Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkisi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 441-452.
- de Carvalho Couto, C., Freitas-Silva, O., Morais Oliveira, E. M., Sousa, C. ve Casal, S. (2021). Near-Infrared Spectroscopy Applied to the Detection of Multiple Adulterants in Roasted and Ground Arabica Coffee. *Foods*, 11(1), 61. doi:10.3390/foods11010061
- Doty, W. (2021). *Cardinal Compositions Blissful Mornings: Introducing the Beauty of Coffee (Podcast Essay)*. *Cardinal Compositions* (C. 5). <https://www.kuakini.org/wps/portal/public/Health-Wellness/Health-Info-Tips/Miscellaneous/Caffeine--America-s-Most-Popular-Drug> adresinden erişildi.
- Ellis, M. (2004). *The Coffe House. A Cultural History* (1. bs.). London: Weidenfeld & Nicolson.
- Folmer, B. (2017). *The Craft and Science of Coffee*.
- Folmer, B., Blank, I., Farah, A., Giuliano, P., Sanders, D. ve Wille, C. (2017). *The Craft and Science of Coffee*. (B. Folmer, Ed.). London: Elsevier.
- Gizzi, M. C., & Rädiker, S. (Ed.) (2021). *The Practice of Qualitative Data Analysis Research Examples Using MAXQDA*. Berlin: MAXQDA Press
- Han, H., Lee, K. S., Song, H. J., Lee, S. ve Chua, B. L. (2019). Role of coffeehouse brand experiences (sensory/affective/intellectual/behavioral) in forming patrons' repurchase intention: Impact of switching costs. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 3(1), 17–35. doi:10.1108/JHTI-03-2019-0044
- Herrera, J. C. ve Lambot, C. (2017). The Coffee Tree-Genetic Diversity and Origin. B. Folmer, I. Blank, A. Farah, P. Giuliano, D. Sanders ve C. Wille (Ed.), *The Craft and Science of Coffee* içinde (ss. 1–16). Nikki Levy.
- Hilmina, D., Sudono, A. ve Iskandar, R. (2020). Analysis of Basic Coffee Knowledge Levels of Mileenials in Bandung. *THE JOURNAL GASTRONOMY TOURISM*, 7(1), 25–30.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2004). Context: Working it up, down and across. *Qualitative research practice*, 297-311.
- International Trade Center. (2021). *The coffee guide* (4th bs.). Geneva: International Trade Centre. https://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Publications/ITC_Coffee_4th_Report_20210930_web_pages.pdf adresinden erişildi.
- Jonathan, M. (2017). We Consumers-Tastes, Rituals, and Waves. B. Folmer (Ed.), *The Craft and Science of Coffee* içinde (ss. 457–491). London: Elsevier.
- Kefeli, E., Şahin, Ö., & Yarmacı, N. (2020). Üçüncü Nesil Kahve İşletmelerinde Türk Kahvesinin Yeri: İstanbul Örneği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 130-147.
- Kement, Ü. (2019). Üçüncü Nesil Kahve Sunan İşletmelerde Hizmet Kalitesi, Müşteri Tatmini ve Davranışsal Niyet İncelemesi; Algılanan Fiyatın Düzenleyicilik Rolü (Service Quality, Customer Satisfaction and Behavioral Intention in Third Wave Coffees: Moderation Effect on the

- Perceived Price). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1252–1270. doi:10.21325/jotags.2019.419
- Kement, Ü., Başar, B., Güner, Ç., & Bükey, A. (2021). Kahve Tüketicilerinin Pour Over Yönteminde Etiyopya ve Kolombiya Çekirdeklerine Göre Tat Profillerinin İncelenmesi, V. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi, (ss.655-668), Sakarya.
- Marczyk, G., DeMatteo, D., & Festinger, D. (2005). *Essentials Of Research Design And Methodology*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Moroney, K. M., Lee, W. T., O'Brien, S. B. G., Suijver, F. ve Marra, J. (2015). Modelling of coffee extraction during brewing using multiscale methods: An experimentally validated model. *Chemical Engineering Science*, 137, 216–234. doi:10.1016/j.ces.2015.06.003
- Nadelberg, E., Polit, J. R., Orjuela, J. P. ve Ranitzsch, K. (2017). Trading and Transaction-Market and Finance Dynamics. B. Folmer (Ed.), *The Craft and Science of Coffee* içinde (ss. 205–223). London: Elsevier.
- Neşe, A., Çakırbaş, A., & Çizmeci, B. (2019). Türk kahvesi tüketilen mekânların seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Nevşehir örneği. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 135-143.
- Oldenburg, R. (1989). *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts and How They Get You Through the Day* (1. bs.). New York: Paragon House.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, (Çeviri Ed: Bütün, M. & Demir, S.B.). 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Pinsuwan, A., Suwonsichon, S., Chompreeda, P. ve Prinyawiwatkul, W. (2022). Sensory Drivers of Consumer Acceptance, Purchase Intent and Emotions toward Brewed Black Coffee. *Foods*, 11(2), 180. doi:10.3390/foods11020180
- Roseboom, H. (2014, 22 Ağustos). The History of Coffee in Indonesia. 29 Ocak 2022 tarihinde <https://indonesiaexpat.id/travel/history-culture/the-history-of-coffee-in-indonesia/> adresinden erişildi.
- Rosenblum, A. (2015). *Specialty Coffee Expansion in Traditional Retail: Lessons From Non-Traditional Retailers*. <https://krex.k-state.edu/dspace/bitstream/handle/2097/20114/AlisonRosenblum2015.pdf?sequence=1> adresinden erişildi.
- Samoggia, A. ve Riedel, B. (2018, 1 Ekim). Coffee consumption and purchasing behavior review: Insights for further research. *Appetite*. Academic Press. doi:10.1016/j.appet.2018.07.002
- Santos, P. M. dos, Cirillo, M. Â. ve Guimarães, E. R. (2020). Specialty coffee in Brazil: transition among consumers' constructs using structural equation modeling. *British Food Journal*, 123(5), 1913–1930. doi:10.1108/BFJ-06-2020-0537
- Seyitoğlu, F. ve Alphan, E. (2021). Gastronomy tourism through tea and coffee: travellers' museum experience. *International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research*, 15(3), 413–427. doi:10.1108/IJCTHR-10-2020-0243

- Shelton, C. (2016, 12 Mayıs). Coffee Science: What Affects the Flavour of Coffee? *Perfect Daily Grind*. 8 Şubat 2022 tarihinde <https://perfectdailygrind.com/2016/05/coffee-science-what-affects-the-flavour-of-coffee/> adresinden erişildi.
- Skeie, T. R. (2003, 11 Ekim). Norway and Coffee. The Flamekeeper. Newsletter of the Roasters Guild. 7 Şubat 2022 tarihinde https://web.archive.org/web/20031011091223/http://roastersguild.org/052003_norway.shtml adresinden erişildi.
- Souza, C. M. de, Rodrigues, D. da C. ve Sousa, P. H. M. de. (2022). Development of the coffee Taster's emotion wheel for the coffee drinking experience. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 27, 100451. doi:10.1016/j.ijgfs.2021.100451
- Şeker, G., & Özata, F. Z. (2022). Kahvenin ve Kahve Dükkânlarının Değişen Tüketim Algısı: Üçüncü Dalga Kahve Tüketicileri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 193-224.
- Teles, C. R. A. ve Behrens, J. H. (2019). The waves of coffee and the emergence of the new Brazilian consumer. *Coffee Consumption and Industry Strategies in Brazil: A Volume in the Consumer Science and Strategic Marketing Series* içinde (ss. 257–274). Elsevier. doi:10.1016/B978-0-12-814721-4.00009-3
- Tran, Q. X., Dang, M. van ve Tournois, N. (2020). The role of servicescape and social interaction toward customer service experience in coffee stores. The case of Vietnam. *International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research*, 14(4), 619–637. doi:10.1108/IJCTHR-11-2019-0194
- Van der Merwe, K. ve Maree, T. (2016). The behavioural intentions of specialty coffee consumers in South Africa. *International Journal of Consumer Studies*, 40(4), 501–508. doi:10.1111/ijcs.12275.

Extended Abstract

Since the middle of the nineteenth century, the changes in the production and processing of coffee beans in the international coffee market and the emergence of evaluation criteria for the differentiation characteristics and quality of the coffee bean have led to a change in the purpose and philosophy of coffee consumption. These changes are defined as "coffee waves" (Santos, Cirillo & Guimarães, 2020). The term "Coffee Wave" refers to successive movements in the coffee industry. These waves reflect significant changes in the global coffee culture and social discourse of the time (International Trade Center, 2021). Coffee waves, which form an important part of coffee history, cover three periods: first wave, second wave and third wave (Nadelberg, Polit, Orjuela, & Ranitzsch, 2017).

First wave coffee; It started with the commercialization of coffee and its presentation as a household product (International Trade Center, 2021; Rosenblum, 2015). In the 1800s, entrepreneurs realized the wide consumer potential of affordable, instant coffee and introduced vacuum packed and instant coffee. In the 1960s and early 1970s, under the leadership of companies such as Peet's Coffee & Tea and Starbucks (International Trade Center, 2021; Rosenblum, 2015), the second wave period in coffee began with the perception that coffee processes are an artisan work with high quality (Teles & Behrens, 2015). 2019). In the late 1990s and early 2000s, consumers began to realize that the type of coffee, origin of the bean, processing, roasting profile and brewing methods all

the way for a generation of coffee enthusiasts (International Trade Center, 2021). While it is possible to talk about eight hundred different flavor and aroma components for coffee, there are only two hundred and fifty different flavor and aroma components for wine (Shelton, 2016). The term third wave was first used by the American Trish Rotgeb Skeie in 2003 to describe good quality coffee in small coffee shops established in the Scandinavian states long before any coffee chain was opened in Norway (Jonathan, 2017; Skeie, 2003).

A phenomenological approach was adopted in this study, which aimed to obtain detailed information about the profiles of individuals who consume coffee. This approach is based on examining the structure, meaning and essence of a group or individual's experience of the phenomenon (Patton, 2018). Qualitative research methods were used in the collection and analysis of data. In order to collect data in this study, ethics committee permission was obtained from Bingöl University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee with the decision numbered 33117789/044/58323. The data, which were examined within the scope of the research, were collected using semi-structured interview technique. The interview technique is one of the most basic techniques used to obtain data in qualitative methods (Aull Davies, 1999:93). Holstein and Gubrium (2004) define the interview as a meaning-finding process in which the researcher and the participant are actively involved. To maximize the efficiency in this meaning-finding process based on mutual interaction, the interviews were conducted face-to-face. In the interview, it was aimed to compile the following information about the participants in general terms.

- The meaning that individuals attribute to coffee
- Coffee consumption preferences
- Coffee consumption routines

In order to compile this information, while the research questions were being formed, expressions were used to explain the basic characteristics and preferences of individuals about coffee consumption. The research questions are as follows;

- Is coffee just a beverage for you? Why? – What does coffee mean to you? What would be the purpose you would attribute to drinking coffee?
- Where do you consume coffee (boutique, chain businesses, at home, etc.)? - Which coffee do you drink, or which technique do you consume? - What are the features you look for in the place you go to drink coffee?
- Are you open to innovation in coffee? – Do you travel for coffee? – in which time do you drink more coffee? – Do you spend high on coffee? – With whom/with whom do you like to drink coffee?

Maximum variation sampling method, one of the non-probabilistic sampling methods, was used in the study. In order to be able to deal with all aspects of the phenomenon examined in the maximum diversity sampling method, age, gender, occupation, active origin, etc. data is collected from various groups as much as possible (Creswell & Clark, 2016). Although data are collected from various groups with this method, the aim is not to generalize, but to examine whether there are divergent or similar cases among diverse situations (Marczyk et al., 2005). With this sampling selection approach, a total of 60 participants, 30 women, 30 men, and 10 from each age group, were included in the study. Content analysis was applied to the collected data. Maxqda 20 program was used in the coding and mapping process required for content analysis. Maxqda is a frequently preferred method in qualitative research (Gizzi & Rädiker 2021). In Maxqda, the data is coded with the Hierarchical-Six code model. Then, these data were tabulated according to age and gender groups using cross tables.

When the meaning that coffee consumers attribute to coffee is examined, it is observed that they define it as a beverage that is mostly used while chatting. On the other hand, the number of participants who stated that there

is no meaning by just saying a drink is equal to those who say that conversations are indispensable. The least used expressions were friend and private. When looking at the reasons for coffee consumption, rest (34%), socialization (24%) and work motivation (13%) options emerged. Entertainment and energy options were the least.

Coffee consumers were asked which type of coffee they primarily consume in their consumption preferences. Considering the answers obtained, Turkish coffee (29), filter coffee (21) and coffee with milk (11) options emerged the most. Pour over and Chemex brewing methods, which are among the third-generation coffee brewing techniques, were found to be preferred by the sample group. On the other hand, in the consumed place option, the most frequently chain businesses (30), any place (21) and at home (19) options were determined. The emergence of the home option can be shown in connection with the widespread consumption of coffee at home after the covid-19 period, as told by Telli Danışmanz (2021) in his study. The three most distinctive features sought in a coffee place were calmness (23%), ambiance (17%) and comfort (14%), respectively. The least sought-after feature is affordability. Bayraktaroğlu (2004) stated in his study that price compliance is important in groups with low brand loyalty. In addition, Şeker and Özata (2022) stated in their study that atmosphere is the features sought by consumers in spaces. The results obtained in this study are similar to the results obtained in the literature.

In the coffee consumption routines, the participants were asked with whom/with whom they were primarily consumed. Coffee consumers mostly expressed the choices with friends (37%) and everyone I love (31%). It has been determined that there is little knowledge about the beans used, very few people travel to consume coffee, a quarter of the participants can bear the high cost of coffee, and a quarter of them are open to new flavors. Finally, they were asked in which time period they consumed more coffee, and it was determined that it was consumed mostly in leisure times (64.3%) and at any time (32.1%). What is meant by any time period is that the consumption time may differ according to the situation and environment. In their study, Kement, Başar, Güner and Bükey (2021) stated that the basic taste profiles of coffee beans and the taste profiles expressed by the participants because of the sensory analysis were approximately 60% compatible. As it can be understood from here, it is seen that the level of knowledge of the participants about the taste profiles of coffee beans or the type of bean used in coffee is low.

Katılım Bankalarında Denetim Kalitesi ve Kârlılık İlişkisi Üzerine Bir Uygulama

An Implementation of The Relationship of Audit Quality and Profitability in Participation Banks

Fatih AKBAŞ¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.06.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 22.10.2022

Doi:10.48146/odusobiad.1133889

Atıf / Citation: Akbaş F., (2022). “Katılım Bankalarında Denetim Kalitesi ve Kârlılık İlişkisi Üzerine Bir Uygulama” ODÜSOBİAD 12 (3), 1997-2012 Doi: 10.48146/odusobiad.1133889

Öz

Tüm ticari işletmelerde olduğu gibi bankalarda da denetim faaliyetleri oldukça önemlidir. Organizasyonun faaliyetlerinin ne kadar sağlıklı işlediğini denetim faaliyetlerinin sonucu ortaya koymaktadır. Denetim süreçleri ise yönetim kurulları tarafından görevlendirilen komiteler tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmada denetim komitesinin etkinliğinin banka kârlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. İnceleme de kullanılan veriler 2015-2021 yıllarında Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarına aittir. Seçilen değişkenler bankacılık sektöründe uygulanan denetim standartlarına göre oluşturulan raporlardan edinilmiştir. Çalışmada dengeli panel veri yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda denetim komitesinin etkinliği ile net kâr payı gelirlerinin aktiflere oranı (NKEK) arasında %10 istatistikî önem düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Denetim komite etkinliğinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim modelin bağımlı değişkeni olan NKEK’yi aynı yönde 0,9627 birim etkilemektedir. Diğer bağımsız değişken aktif toplamı ile bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Etkin bir denetim komitesine sahip bankalar yüksek bir denetim kalitesine sahip olabilir. Kalitesi yüksek bir denetim sürecine gireceğini bilmek ve iç denetim süreçlerini buna göre ayarlamak bankaların kârlılığını arttırabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Denetim Komitesi, Panel Veri, Katılım Bankaları, Kârlılık, Bağımsız Denetim.

Abstract

As in all commercial enterprises, audit activities are very important in banks. The results of the audit activities reveal how well the activities of the organization are functioning. Audit processes are carried out by committees appointed by the boards of directors. In this study, the effect of audit

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İkizce MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Ordu, E-mail: fatihakbas@odu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2474-8913>

committee effectiveness on bank profitability is analyzed. The data used in the analysis belong to participation banks operating in Turkey from 2015 to 2021. The selected variables were obtained from reports prepared according to the auditing standards applied in the banking sector. A balanced panel data method is used in the study. As a result of the analysis, a significant and positive relationship was found between the effectiveness of the audit committee and the ratio of net dividend income to assets (NKEK) at a 10% statistical significance level. A one-unit change in audit committee effectiveness affects the dependent variable of the model, NKEK, by 0.9627 units in the same direction. There is no significant relationship between the other independent variable, total assets, and the dependent variable. Banks with an effective audit committee may have a high audit quality. Knowing that they will undergo a high-quality audit process and adjusting internal audit processes accordingly may increase the profitability of banks.

Keywords: Audit Committee, Panel Data, Participation Banks, Profitability, Independent Audit.

Giriş

Finans sektörünün ekonomiye katkısı sektörün ekonomi üzerindeki arz ve talep yönlü hareketiyle gerçekleşmektedir. Sektör arz yönlü hareketinde aracılık rolü üstlenmektedir. Diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu mali hizmet girdilerini sağlayarak üretimin üzerindeki mali kısıtların kalkmasına böylelikle ekonomideki üretim artışının sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Talep yönlü hareketinde ise sektörün kendi üretimi için girdi talebiyle birlikte bu girdiyi sağlayan kesimlerin üretim artışına katkı sağlamaktadır (Günçavdı ve Küçükçifci, 2002:92).

Finansal sektörü oluşturan birimler finansal piyasalar aracılığıyla fon fazlalığı ve açığı arasındaki dengeyi sağlarlar. Yatırımcıların ihtiyaç duydukları bilgileri sağlamak finansal piyasaların temel görevleri arasındadır. Yatırımcıların doğru bilgiye ulaşabilmeleri firmaların faaliyet sonuçlarını yansıttıkları finansal tablolarında yer alan bilgilerin gerçeğe uygunluğuyla sağlanabilir. Bilgilerin doğruluğuyla ilgili kuşku fonların etkin dağılımını engelleyecektir. Bu fonların atıl kalmasına ve ihtiyaç duyulan kaynaklara ulaşamamasına sebep olacaktır.

Bankaların denetim faaliyetleri Türkiye Muhasebe Standartlarına uygunluğu, Türkiye Denetim Standartları kapsamında yapılan denetim prosedürleri ile gerçekleştirilip makul bir güvence sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2015). Bankaların bağımsız denetimi Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından 5411 sayılı Bankacılık kanununun 15,33,36,39 ve 93 maddelerinin ilgili fıkralarına dayanılarak hazırlanan yönetmelikler ve çıkartılan denetim standartları ile yapılmaktadır. Yapılan bağımsız denetimde bankaların yıllık faaliyet raporlarında yer alan finansal bilgiler ile denetimi yapılan finansal tabloların gerçeği yansıtmadığı ve tutarlı olup olmadığı bir rapora bağlanarak denetimi yapan bağımsız denetçiler tarafından dört farklı görüşten birisi belirtilerek kamuoyuna sunulmaktadır (Karakoç, 2013:19).

Bankacılık Kanununda dört tip banka sayılmıştır. Katılım bankaları da bu banka türlerinden biridir. Katılım bankaları 2019 yılında faizsiz finans kuruluşlarının denetim standartları yayınlanana kadar diğer bankalar ile aynı prosedürlere sahipti. 2019 yılında çıkarılan standartlar 1 Ocak 2021 tarihinden sonraki faaliyetler için geçerli kılınmıştır. Fakat faizsiz finans kuruluşları bu standartları istemeleri halinde 2020 yılındaki faaliyetleri içinde kullanabileceklerdir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), 2018 yılında mesleki ilke ve standartların belirlenmesi ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği tarafından kurulacak bir komite ile bunun sağlanması amacıyla 2018/7736 sayılı bir karar almıştır (TKBB Danışma Kurulu, 2018). TKBB bu karar uyarınca bünyesinde danışma kurulu oluşturmuştur. BDDK tarafından ilgili bankalar tarafından en az üç kişiden oluşan danışma komiteleri oluşturması ve komitelerin TKBB Danışma Kurulu tarafından oluşturulan standartlara aykırı karar alamayacakları hükmünü getirerek ortak usul ve esaslarda standartların getirilerek uygulamada yeknesaklığa gidilmesi sağlanmıştır (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2019). 2019 yılının son aylarında KGK tarafından faizsiz finans kuruluşlarının bağımsız denetim standartları resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylelikle İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) tarafından oluşturulan standartlar Bankacılık mevzuatına kazandırılarak uluslararası denetim alanında önemli bir adım atılmış oldu (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 2019).

Tüm bu faaliyetlerin sonucunda uluslararası faizsiz finansal piyasalarda faaliyet gösteren kurumlar ile ortak denetim standartlarına ulaşılmak istenmektedir. 2019 yılı faaliyet sonuçları itibariyle henüz faizsiz finansal kurumlara yönelik bağımsız denetim standartları uygulanmaya başlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı katılım bankalarının denetim komitelerinin, bankanın kârlılığı üzerinde etkisini ölçmektir. Literatür incelendiğinde bankaların Denetim komitelerinin banka kârlılığı üzerinde etkisine yönelik çalışmanın yer almadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın ikincil amacı alandaki bu boşluğu doldurarak literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada 2015-2021 yılları arasında bankacılık sektöründe uygulanan denetim standartlarına göre oluşturulan raporlardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Denetim Kalitesinin Ölçülmesi

Denetim kalitesi denetim firmaları tarafından verilen hizmetin kalitesini ifade eder. Bu hizmet iki farklı olgu olarak karşımıza çıkar. Algılanan ve gerçekleşen denetim kalitesi. Gerçekleşen denetim kalitesinin ölçülmesi, gözlemlenmesinin zorluğu ve denetim hizmeti sonrası değerlendirilebilmesi sebebiyle güçtür (Dang, 2004:17–18). Bu zorluk dolayısıyla literatürde genelde algılanan denetim kalitesini temsil eden göstergeler kullanılmaktadır (Tuan, Besen ve Saygı, 2019:215). Literatür incelendiğinde denetim kalitesini etkileyen birçok faktörün olduğu görülmektedir. Bunlar arasında denetim firmalarının büyüklüğü (Abughazaleh, O'Connell, Vincent ve Princen, 2015; Boone, Khurana ve Raman, 2010; DeAngelo, 1981; Donelson, Ege, Imdieke ve Maksymov, 2020; Francis ve Michael, 2009), denetim süresi (Bell, Causholli ve Knechel, 2015; Shockley, 1981), şeffaflık ve denetim raporu (Mansouri, Pirayesh ve Salehi, 2009), denetim ücreti (Climent-Serrano, Bustos-Contell, Labatut-Serer ve Rey-Martí, 2018; O'Sullivan, 2000), denetçinin sahip olduğu bilgi ve tecrübe (Cahan ve Sun, 2015; Gul, Wu

ve Yang, 2013), denetçilerin rotasyonu (Carey ve Simnett, 2006), sektörel uzmanlıkları (Minutti-Meza, 2013) sayılabilir.

Denetim kalitesini etkileyen bir başka faktörde denetim komitesinin etkinliğidir. Literatürde denetim komitesinin etkinliğiyle ilgili çalışmalar (Kandemir ve Akbulut, 2013; Şaban, 2003; Stewart ve Munro, 2007; Yakar, 2015) bulunmaktadır. Etkin bir denetim komitesinin varlığı için komitenin belirli bir büyüklüğe ve bağımsızlığa sahip olmasının yanı sıra sık sayıda toplantı yapması ve mali uzmanlığa sahip üyelerin komitede yer alması gereklidir (Li, Mangena ve Pike, 2012:99). Denetim komiteleri hem yöneticilerin hem de dış denetçilerin faaliyetlerini üstlenmiştir. Bu faaliyetleri yönetim ve firma sahipleri arasındaki vekalet sorununun azalmasına yardımcı olurken, diğer taraftan kaliteli ve bağımsız bir raporlamanın olmasını sağlamaktadır (Asiriwa, Aronmwan, Uwuigbe ve Uwuigbe, 2018:40). Raporlamanın kaliteli ve bağımsız olması denetim komitesinin yönetim, bağımsız denetçiler ve iç denetçiler arasındaki sürekli iletişimin sonucudur. Komitenin raporların kamuoyuyla paylaşılmadan önce güvenilirliğini değerlendirmesi denetim kalitesi üzerinde pozitif bir etki sağlarken paydaşların firmanın etkin bir denetim mekanizmasının olduğuna dair makul bir güvence de sağlar (Yakar, 2015:254–255). Denetim komiteleri yönetim kurulu adına iç denetim, finansal raporlama ve bağımsız denetim süreçlerinin etkinliği ve verimliliğini gözetmektedir. Komite bağımsız denetim sürecinde işletmenin iç kontrol sistemlerinin bağımsız denetçiler tarafından değerlendirilmesinde önemli bir rol üstlenir. İç denetçiler ile bağımsız denetçiler arasında iş birliğini sağlayarak denetim kalitesinin artmasına katkı sağlamaktadır (Tanyeri ve Memiş, 2017:72).

Türk Ticaret Kanununun 366.maddesinde anonim şirketlerin yönetim kurulu üyelerinin de içinde yer alabileceği iç denetimden sorumlu komite veya komisyonlar oluşturulabileceği belirtilerek denetim komitelerinin ihtiyari olarak kurulabileceğine yönelik bir yaklaşım ortaya konmuştur (Çatıkkaş, Okur ve Balkan, 2012:88). Bankaların denetim komitelerinin yapısı sermaye piyasası ve bankacılık mevzuatında yer almaktadır. Sermaye piyasaları ilişkin mevzuat incelendiğinde seri X 22 numaralı tebliğ de hisseleri borsada işlem gören ortaklıklara denetim komitesi kurma zorunluluğu getirilmiştir. Komite üyelerinin sayısı en az iki olarak belirlenirken üyelerin icrai görevi olmayan yönetim kurulu üyeleri arasından seçilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Komitenin yılda en az üç ayda bir olmak üzere dört kez toplanması zorunlu tutulmuştur. Tebliğ bankaları bu zorunluluk dışında bırakmıştır (SPK, 2006). Sermaye Piyasası Kurulu 2013 yılında yayımladığı Seri IV 63 sayılı tebliğ ile Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Belirlenmesi ve Uygulanmasına Yönelik Tebliğde yaptığı değişiklik ile bankaların bağımsız yönetim kurulu üye sayısını üç olarak belirlemiştir. Denetim komitesinde yer alan yönetim kurulu üyelerinin bağımsız yönetim kurulu üyeleri olarak kabul edileceğine hüküm altına alınmıştır (SPK, 2013).

Bankalar Kanununun 24.maddesinde yönetim kurulu üyeleri arasından icrai görevi bulunmayan en az iki üye tarafından denetim komitesi kurulması zorunlu kılınmıştır. Aynı madde denetim komitesinin yönetim kuruluna denetim ve gözetim faaliyetlerinde yardımcı olunması amacıyla kurulacağı belirtilmiştir (Türkiye Bankalar Birliği, 2022). BDDK Bankacılık Kanununun ilgili maddelerine

dayanarak bankaların iç denetim, iç kontrol ve risk yönetim sistemlerinin işleyişi ve bunlar ile ilgili usul ve esasları düzenlemek amacıyla bankaların iç sistemleri hakkındaki yönetmelik çıkartılmıştır. Yönetmelik denetim komitelerinin nitelikleri, yetki ve sorumlulukları yapısı ve işleyişine ilişkin usul ve esasları belirlemiştir (Çatıkkaş ve Yurtsever, 2007:92–93). Bu çalışmada denetimin kalite ölçüsü olarak denetim komitesinin etkinliği kullanılacaktır. Denetim komitesinin etkinliğini ölçmek üzere literatürdeki çalışmalar ile benzer bir uygulamaya gidilecektir.

Literatür

Bağımsız denetim kalitesi ile finansal performans ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar yoğun olarak hisseleri sermaye piyasalarında işlem gören firmalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Alt kısımda bu çalışma ile ilgi seviyesi yüksek çalışmalardan literatürde öne çıkan çalışmalar yer almaktadır.

Bouaziz (2012), yaptığı çalışmada Tunus Menkul Kıymetler borsasında listelenen yirmi altı şirketin denetim komitelerinin belirli özelliklerinin (etkinliği) finansal performansları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bağımlı değişken olarak ROA ve ROE, denetim komitesinin büyüklüğü, toplantı sayısı, bağımsızlığı ve üyelerin uzmanlıkları denetim komitesinin belirli özellikleri olarak belirlenmiştir. Analiz sonucunda, denetim komitelerinin bağımsızlığı, büyüklüğü ve uzman üyelere sahip olmasının ROA üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, ROE üzerinde ise büyüklük ve uzmanlığın önemli ve olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Al-Khaddash, Al Nawas ve Ramadan (2013), yaptıkları çalışmalarında Ürdün Ticaret Bankalarının denetim kalitesini etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda denetim ücretleri, denetçi yeterliliği ve denetim firmasının büyüklüğü arasında olumlu ve önemli bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Houssein Eddine (2015), yaptığı çalışmada Malezya borsasında listelenen konvansiyonel ve İslami Bankaların denetim kalite göstergelerini incelemiştir. Analiz sonucunda konvansiyonel bankaların denetim kalite göstergelerinin İslami Bankaların göstergelerinden dahi iyi olduğunu tespit etmiştir.

Al Ani ve Mohammed (2015), 2009-2013 yıllarını kapsayan çalışmalarında Umman Sultanlığı Menkul Kıymetler Piyasasında sanayi, finans ve hizmet sektöründe yer alan 112 şirketin denetçi kalitesinin finansal performansları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda dört büyük olan ve olmayan denetim firmaları ile ROE ve firmaların piyasa rayiç bedelleri arasında pozitif korelasyon olduğunu, sanayi sektöründe denetim firmalarının ROE üzerinde, finans ve hizmet sektörlerinde denetim firmalarının yalnızca firmaların piyasa rayiç değerleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer bağımlı değişkenler üzerinde denetim firma büyüklüğünün etkisi tespit edilememiştir.

Cengiz, Dinç ve Güngör (2017), 2010-2014 yıllarını kapsayan çalışmalarında denetim kalitesi ile firma performansı ilişkisini Borsa İstanbul İmalat sektöründe faaliyet gösteren firma verileri kullanarak

analiz etmişleridir. Çalışma sonucunda istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin denetim kalitesinin finansal performans üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Tuan (2019), 2010-2017 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören finansal olmayan kuruluşlara ait verileri kullanarak yaptığı analizde hizmet kalitesinin firmaların finansal performanslarını olumlu etkilediği sonucuna varmıştır.

Kesen ve Salur (2020), 2013-2018 yıllarında BIST İmalat sektöründe yer alan firmaların denetim kalitesi ile kârlılığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ROA, ROE ve Tobin Q değişkenlerinin denetim kalitesi tarafından etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Acar (2020) 2003-2018 yılları arasını kapsayan çalışmasında Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat ve katılım bankalara ait veriler ile bu bankaların denetim kalitesi ve finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda denetim kalitesinin finansal performansı arttırdığı ve bu kalite artışının sektörde uzman denetim firmalarından kaynaklandığı sonucuna varmıştır.

Denetim kalitesi ve firma kârlılığına ilişkin literatür incelendiğinde yukarıda sıralanan çalışmalardan da görüleceği üzere BİST'de işlem gören imalat sanayi işletmelerine yönelik çalışmaların daha yaygın olduğu görülmektedir. Sınırlı da olsa bankalar üzerinde çalışmalar yer almaktadır. Fakat literatürde denetim kalitesiyle firma kârlılığı üzerine katılım bankalarını örnekleme alan herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Bu çalışma ile literatürde yer alan söz konusu boşluk doldurulmak istenmektedir. Katılım bankalarının denetim kalitesiyle kârlılığı arasındaki ilişkinin inceleneceği bu çalışma, literatürdeki ilk çalışma olacaktır.

Model Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyette bulunan altı Katılım Bankasının 2015-2021 yılları arasındaki yedi dönemlik yıllık verilerini kullanılmıştır. Bağımsız denetim kalitesinin banka kârlılığı üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada kullanılan veriler bankaların faaliyet raporlarından toplanmıştır. Çalışmada kullanılan model Eşitlik 1'de tanımlanmıştır.

DNKE bankanın t zamanındaki denetim komitesi etkinliğini göstermektedir. Denetim komitesinin etkinliğinin ölçülmesinde denetim komitesinin toplantı sayısı, büyüklüğü, komitede yer alan bağımsız üye sayısı ve üyelerin muhasebe finans konusundaki uzmanlıkları baz alınmıştır. Puanlama yapılırken yasal zorunluluklarda belirlenen sınırlamalar içinde ve altında kalan uygulamalara o üzerinde yer alan uygulamalara 1 puan verilmiştir. Üyelerin en az birinin muhasebe ve/veya finans bilgisine sahip olması durumunda 1 aksi durumda 0 puan verilmiştir. Hesaplamalarda her bir banka için toplam puanların ortalaması alınarak denetim komitesinin etkinliği ölçülmüştür.

$$NKAK_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln AKT_{i,t} + \beta_2 DNKE_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan modelde $NKAK_i$ bankanın t zamanındaki net kâr payı gelirlerinin toplam aktiflere oranını göstermektedir. Bu değişken modelin bağımlı değişkeni konumundadır. Bankacılık sektöründe

kullanılan temel kârlılık oranı ROE'dir (net kâr/öz kaynak). Bu oran aktif kârlılık (Net kâr/aktifler) ve sermaye çarpanı (aktifler /öz kaynaklar) olarak ikiye ayrılabilir. Aktif kârlılık oranı bankaların bir birim aktif ile sağladıkları net kârı göstermektedir. Bankaların sermaye yeterlilikleri ve risk düzeylerini ise sermaye çarpanı ile görebiliriz. Aktif kârlılık oranı da iki alt orana ayrılabilir. Bunlardan varlık kullanım oranı varlıkların verimliliğini göstermektedir ve toplam gelirler/aktifler şeklinde ifade edilmektedir. İkincisi toplam gelirlerdir ve net faiz ve faiz dışı gelirler şeklinde ayrıştırılabilir ve bunların aktiflere oranı ile toplam faiz dışı gelirler /aktifler ve net faiz gelirleri /aktifler oranları elde edilir (Bumin, 2009, ss. 44-45). Çalışmada net faiz marjı olarak da isimlendirilen net faiz gelirlerinin / aktifler bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Katılım bankaları faiz değil kâr payı geliri elde ettikleri için oran net kâr payı geliri / aktifler şeklinde yazılacaktır. Eşitlik 1'de yer alan son değişken LnAKT değişkenidir. Bu değişken i bankanın t zamanındaki toplam aktiflerinin doğal logaritmasını göstermektedir. Söz konusu değişken modelin kontrol değişkeni niteliğindedir.

Analiz ve Bulgular

Eşitlik 1'de yer alan modelin örneklem grubuna ilişkin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de yer almaktadır. Bu tabloda gözlem sayısı, ortalama, standart hata, en yüksek ve en düşük değerler raporlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde bankaların denetim komitesinin etkinliği olarak belirlenen denetim kalitesinin (DNKE) ortalamasının %95,3 olduğu görülmektedir. Tanımlayıcı istatistik tablolarına göre analiz kapsamında incelenen bankaların ortalama net kâr payı oranı (NKAK) %297,7 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Hata	En Düşük	En Yüksek
NKAK	35	2,977	0,846	1,168	4,240
LnAKT	35	1,739	1,128	13,667	18,841
DNKE	35	0,953	0,233	0,000	0,750

Tanımlayıcı istatistiklerin belirlenmesinden sonra sıra modelin tahmin edilmesine gelmiştir. Panel veri analizlerinde varsayımların geçerliliği için sabit etkiler, havuzlanmış model ve rassal etkiler olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Öncelikle bu yöntemlerden hangisinin geçerli olduğunun araştırılması gerekmektedir.

Tablo 2: Tahminciler Arasında Karar Vermek İçin Yapılan Testler

	TYBEEÇO	TYZEEÇO	IYEÇO	Score Testi	B-P LM Testi
Ki-Kare	4,37	0	3,735	2,91	6,12
Olasılık Değeri	0,018	0,351	0,047	0	0,067

Araştırmada önce hem birim hem de zaman etkilerinin yer aldığı iki yönlü modelin geçerliliğini test etmek amacıyla en çok olabilirlik üzerinden yapılan LR testine (İYEÇÖ) bakılmalıdır. Test sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilmektedir. Birim ve/veya zaman etkileri vardır. Bu test her ne kadar iki yönlü modelin geçerli olduğunu göstermiş olsa da birim ve zaman etkilerini ayrı ayrı sınamak gerekmektedir. Ancak hem birim hem de zaman etkilerinin ayrı ayrı varlığı anlaşılırsa iki yönlü modelin geçerliliğinden emin olunacaktır. Tabloda birim etkilerin varlığını sınamak amacıyla üç alternatif test yer almaktadır. Bunlar en çok olabilirlik üzerinden yapılan LR testi (TYBBEÇÖ), en çok olabilirlik üzerinden yapılan skor testi ve tesadüfi etkiler için genelleştirilmiş en küçük kareler üzerinden yapılan Breusch-Pagan LM testidir. Bu testlerde H_0 hipotezi, birim etkinin standart hatası sifıra eşittir ve Breusch-Pagan LM testinde birim etkinin varyansı sifıra eşittir şeklinde kurulmaktadır Tablo 2’de söz konusu testlerin olasılık değerleri incelendiğinde tüm testlerde H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla birim etki vardır. Tabloda Zaman etkilerin varlığını sınamak için de en çok olabilirlik üzerinden yapılan ve H_0 hipotezi zaman etkisinin standart hatası sifıra eşittir şeklinde kurulan LR testide (TYZEEÇÖ) yer almaktadır. Testin sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilememektedir. Zaman etkileri yoktur. Dolayısıyla sadece birim etkilerinin olduğu tek yönlü model geçerlidir iki yönlü model geçerli değildir. Birim etkinin varlığını anlaşıldıktan sonra ortaya çıkan bu etkinin sabit mi tesadüfi mi olduğuna karar vermek amacıyla Hausman Testi yapılacaktır.

Tablo 3: Hausman Testi

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$H_0: \sigma_u^2 = 0$	Hausman Testi	0,92	0,6316
$H_1: \sigma_u^2 \neq 0$			

Hausman testi sonucunun gösterildiği Tablo 3’teki elde edilen bulgular parametreler arasındaki fark sistematik değildir şeklindeki H_0 hipotezinin test edildiğini göstermektedir. Hausman testinin olasılık değeri incelendiğinde H_0 hipotezinin reddedilmekte ve iki tahmincinin de tutarlı olduğuna fakat tesadüfi etkiler tahmincisinin etkin olduğuna dolayısıyla kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 4: Panel Veri Analizinin Temel Varsayımlarının Testi

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
H ₀ : Hem birim etkinin varyansı, hem de otokorelasyon katsayısı sıfıra eşittir	LM ve Genişletilmiş LM Testi	ALM: 3,38	0,0658
H ₁ : Hem birim etkinin varyansı, hem de otokorelasyon katsayısı sıfıra eşit değildir.		LM:9,5	0,0086
H ₀ : Sabit Varyans	Levene, Brown ve Forsythe'nin Testi	df(4,30)	
H ₁ : Değişen Varyans		W ₀ :3,39	0,0208
		W ₅₀ :2,38	0,0735
	W ₁₀ :3,39	0,0208	
H ₀ : Otokorelasyon yok	Baltagi – Wu LBI Testi	1,683	Test İstatistiği <2 ise otokorelasyon önemlidir.
H ₁ : Otokorelasyon Var	Bhargava, Franzi ve Narendranathan'ın DW Testi	1,560	

Eşitlik 1'deki modelin panel veri analizi ile test edilmesine geçmeden önce veri setinin panel veri analizinin varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı analiz edilecektir. Tablo 3'te elde edilen sonuçlar, tesadüfi etkiler modeli ile varsayım testlerinin yapılacağını göstermektedir. Tablo 4'te bu varsayım testlerine ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. Tablo 4 'de ilk olarak otokorelasyon için sonuçlara (ALM) bakıldığında otokorelasyon yoktur şeklindeki temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Otokorelasyon vardır. Ayrıca birleşik testte (LM) de H₀ hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birim etkinin varyansının ve otokorelasyon katsayısının sıfıra eşitliği reddedilmektedir. Birim etki ve/veya otokorelasyon vardır. Otokorelasyon için ayrıca Baltagi-Wu LBI Testi, Bhargava, Franzi ve Narendranathan DW Testi de yapılmıştır. Elde edilen test istatistiklerinin 2'den küçük olması da otokorelasyonun varlığını ayrıca kanıtlamaktadır. Tabloda ayrıca değişen varyans sorununun sınanması için yapılmış olan Levene, Brown ve Forsythe Testinin sonuçları da yer almaktadır. Bu testin 0, 50 ve 10 birim için test istatistikleri df(4,30) serbestlik derecesi için W₀, W₁₀, W₅₀ ile tabloda gösterilmektedir. Gösterilen test istatistikleri df(4,30) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırılarak birimlerin varyansları eşittir şeklinde kurulan H₀ hipotezi sınanmaktadır. Elde edilen olasılık değerlerinin istatistiki açıdan anlamlı bulunması H₀ hipotezinin reddedileceğini göstermektedir. Dolayısıyla birimler arası değişen varyans sorunu (heteroscedasticity) vardır. Üç sorunun varlığı sebebiyle Driscoll-Kraay Tesadüfi etkiler modeli birlikte kullanılmıştır.

Tablo 5: Modelin Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
LnAKT	0,0023	0,1763	0.990
DNKE	0,9627	0,4123	0.058
C	2,4281	2,748	0.411
Kesit G.: 5 Göz. Say: 35 R ² : 0,2055 Wald K ² : 6,20 Olasılık: 0,0451			

Katılım bankalarında denetim kalitesinin banka kârlılığı üzerindeki etkinin araştırıldığı ve Eşitlik 1’de gösterilen modelin tesadüfi etkiler ve Driscoll-Kraay tahmincisi ile analiz edilmesi ile elde edilen sonuçlar Tablo 5’te gösterilmektedir. Analiz sonuçlarının yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde modelin genel olarak anlamlılık düzeyini gösteren Wald K² değeri 6,20 olarak bulunmuştur. Söz konusu istatistiğin olasılık değeri 0,0451’dir. Bu sonuç modelin genel olarak %5 istatistiki önem düzeyinde anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Modelin açıklama gücünü gösteren R² değeri ise 0,2055’tir. Söz konusu değer her ne kadar %21 düzeyini işaret etse de sosyal bilimler ve iki değişkenli bir modele göre önemli bir ilişki düzeyini ortaya koymaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin olasılık değerleri incelendiğinde LnAKT değişkeninin olasılık değeri 0,990 iken DNKE değişkeninin olasılık değeri 0,058’dir. Söz konusu sonuçlar LnAKT değişkeninin %10 istatistiki önem düzeyinde dahi anlamlı bir ilişki ortaya koymadığını, DNKE değişkeninin ise %10 istatistiki önem düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Çalışmanın öznesi konumunda olan Çalışmanın öznesi konumunda olan DNKE değişkeninde meydana gelecek bir değişim modelin bağımlı değişkeni olan NKEK’yı aynı yönde etkilemektedir. Bu durum DNKE değişkeninin pozitif olması ile açıklanmaktadır. DNKE değişkeninde meydana gelebilecek bir birimlik değişim modelin bağımlı değişkeni olan NKEK’yı aynı yönde 0,9627 birim etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bilginin güvenilirliğinde önemli bir unsur denetimdir. Denetimin yokluğu ya da etkili olmaması sermaye maliyetlerinin artmasına sebep olabileceği gibi reel ekonomi ve işletmeleri de olumsuz etkileyebilecektir. Denetim komitelerinin hem iç hem de dış denetimlerde gözetim görevleri bulunmaktadır. Etkin bir denetim komitesinin varlığı etkin bir iç denetim yapılmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda işletmenin raporlama standartlarına uyumu artacak bu da kamunun doğru bilgilere ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Komite dış denetim konusunda ise bağımsız denetçilerin seçiminin yanı sıra bağımsız denetimin tüm süreçlerinin işleyiş ve etkinliğinden sorumludur. Denetim komitesinin görev ve sorumlulukları sonuçta denetim kalitesi üzerinde pozitif bir katkı yaratılmasını sağlayacaktır (TÜSİAD, 2012:14).

Yapılan çalışma sonucunda banka kârlılığı olarak seçilen bağımlı değişken net kâr payı gelirlerinin aktiflere oranı ile bankaların denetim kalitesinin etkinliği arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Denetim komite etkinliğinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim modelin bağımlı değişkeni olan NKEK'yı aynı yönde 0,9627 birim etkilemektedir. Literatürde farklı alanlarda faaliyet gösteren firmalar üzerinde de benzer sonuçlar bulunmuştur. Analiz sonuçları Cengiz, Dinç ve Güngör (2017), Kesen ve Salur (2020) ve Bouaziz (2012) tarafından bulunan sonuçları destekler niteliktedir. Kaliteli bir denetim süreci geçireceğini bilen bankalar işlemlerini karlılarını maksimize ve/veya optimize etmeye ayırırken, aynı zamanda yürürlükteki yasal düzenlemelere de uygun olarak gerçekleştirmektedir. İç denetim mekanizmasının da sağlıklı işlemesi bankanın kârlılığının artmasına neden olabilir. Çünkü kaliteli bir dış denetime girecek olan banka kendi içerisindeki süreçleri de bağlı olduğu denetim firmasının süreçlerine uyumlaştırmaya çalışmaktadır.

Yapılan analiz ile katılım bankalarının kârlılıklarının artırılmasında denetim kalitesinin rolü istatistikî olarak ortaya konmuştur. Dolayısı ile kârlılığını arttırmak isteyen bir katılım bankasının denetim kalitesine dikkat etmesi gerektiği ifade edilebilir. Katılım bankalarının denetim kalitelerini arttırabilmeleri için yapabilecekleri başlıca faaliyetler literatür ve sektör incelemeleriyle aşağıdaki şekilde ortaya konabilir. Bu kapsamda katılım bankalarının denetim kalitelerini arttırabilmeleri için etkin bir kurumsal yönetim anlayışı oluşturması, denetim komitelerinde yer alan bağımsız üye sayılarını arttırması, kadın üyelerin komitelerde yer almasını desteklemeli, denetim komitesi alt uzmanlık konularına göre organize edilmeli, toplantı sıklığı arttırılmalı, komitelerde alanlarında deneyimli ve uzman üyelerin yer almasının sağlanması iç denetimin kalitesini, dolayısı ile kârı arttırmada yardımcı olabilir. Denetim kalitesinin dış denetim boyutunda da kalitesini arttırmak için faaliyetler gerçekleştirilebilir. Bağımsız denetim firmalarından tecrübesi ve büyüklüğü belirli bir seviyeyi aşmış bağımsız denetim firmalarının tercih edilmesi ve bu bağımsız denetim firmalarının işlerini yaparken müdahaleden kaçınılması ile bağımsız denetim kalitesi arttırılabilir.

Çalışmanın yalnızca katılım bankaları üzerinde gerçekleştirilmesi sonuçların sektöre yönelik genelleştirilmesine imkân vermemesi ve dengeli panel yönteminin kullanılması sebebiyle faaliyette bulunan beş katılım bankasına ait verilerin kullanılması çalışmanın kısıtları olarak sayılabilir. Çalışma sonucu olan denetim komitelerinin banka kârlılığı üzerindeki olumlu etkisi, komitenin etkinliği konusundaki yaklaşımlara yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçların Türkiye'de yapılacak benzer çalışmalara yararlı olacağı düşünülmektedir. Gelecekteki çalışmalarda bağımsız değişken sayısının arttırılması, çalışma döneminin daha uzun yılları içermesi önerilmektedir. Çalışma döneminin genişletilmesi, farklı analiz tekniklerinin kullanılması ile yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Katılım Bankalarında Denetim Kalitesi ve Kârlılık İlişkisi Üzerine Bir Uygulama” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Abughazaleh, N., O'Connell. Vincent ve Princen, J. (2015). Audit Quality, Auditor Size and Legal Environments. *Quarterly Journal of Finance and Accounting*, 53(3/4), 39–78.
- Acar, M. (2020). Finansal Raporlama Kalitesi İle Denetim Kalitesi Arasındaki İlişkinin Türk Bankacılık Sektörü Çerçevesinde İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (88), 125–154.
- Al-Khaddash, H., Al Nawas, R. ve Ramadan, A. (2013). Factors affecting the quality of Auditing: The Case of Jordanian Commercial Banks. *International Journal of Business and Social Science*, 4(11), 206–222.
- Al Ani, M. K. ve Mohammed, Z. O. (2015). Auditor Quality and Firm Performance: Omani Experience. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 74, 13–23.
- Asiriwuwa, O., Aronmwan, E. J., Uwuigbe, U. ve Uwuigbe, O. R. (2018). Audit Committee Attributes and Audit Quality: A Benchmark Analysis. *Business: Theory and Practice*, 19, 37–48.
- Bankaların Bağımsız Denetimi Hakkında Yönetmelik. (2015, 02 Nisan). Resmî Gazete (Sayı: 29314). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-5.htm>.
- Bell, T. B., Causholli, M. ve Knechel, W. R. (2015). Audit Firm Tenure, Non-Audit Services, and Internal Assessments of Audit Quality. *Journal of Accounting Research*, 53(3), 461–509.
- Boone, J. P., Khurana, I. K. ve Raman, K. K. (2010). Do the Big 4 and the Second-tier firms provide audits of similar quality? *Journal of Accounting and Public Policy*, 29(4), 330–352.
- Bouaziz, Z. (2012). The Impact of the Presence of Audit Committees on the Financial Performance of Tunisian Companies. *International Journal of Management & Business Studies*, 2(4), 57–64.
- Bumin, M. (2009). Türk Bankacılık Sektörünün Karlılık Analizi: 2002-2008. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(84), 39–60.
- Cahan, S. F. ve Sun, J. (2015). The Effect of Audit Experience on Audit Fees and Audit Quality. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 30(1), 78–100.
- Carey, P. ve Simnett, R. (2006). Audit Partner Tenure and Audit Quality. *The Accounting Review*, 81(3), 653–676.
- Çatıkkaş, Ö., Okur, M. ve Balkan, İ. (2012). Bankalarda Denetim Komitesi Uygulaması. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Çatıkkaş, Ö. ve Yurtsever, G. (2007). Türkiye Uygulamaları Açısından Denetim Komiteleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Mali Çözüm*, (81), 79–102.

- Cengiz, S., Dinç, Y. ve Güngör, S. (2017). Bağımsız Denetim Kalitesinin Finansal Performans Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19), 171–197.
- Climent-Serrano, S., Bustos-Contell, E., Labatut-Serer, G. ve Rey-Martí, A. (2018). Low-Cost Trends in Audit Fees and Their Impact on Service Quality. *Journal of Business Research*, 89, 345–350.
- Dang, L. (2004). *Assessing Actual Audit Quality*. Doktora Tezi. Drexel University, Philadelphia.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor Size and Audit Quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183–199.
- Donelson, D. C., Ege, M., Imdieke, A. J. ve Maksymov, E. (2020). The Revival of Large Consulting Practices at The Big 4 And Audit Quality. *Accounting, Organizations and Society*, 87, 101157.
- Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ. (2019, 14 Eylül). Resmî Gazete (Sayı: 30888). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/09/20190914-4.htm>.
- Francis, J. R. ve Michael, D. Y. (2009). Big 4 Office Size and Audit Quality. *The Accounting Review*, 84(5), 1521–1552.
- Gul, F. A., Wu, D. ve Yang, Z. (2013). Do Individual Auditors Affect Audit Quality? Evidence From Archival Data. *Accounting Review*, 88(6), 1993–2023.
- Günçavdı, Ö. ve Küçükçifci, S. (2002). Türkiye'de Finansal Liberalleşme Sürecinin Başarımı Ve Malî Kesim Üzerine Bir Değerlendirme. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(1–2), 87–107.
- Houssein Eddine, C. O. (2015). Audit Quality Influencing Factors: Comparative Study between Islamic and Conventional Banks in Malaysia. *Middle East Journal of Business*, 10(1), 17–26.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2019). Faizsiz Finans Denetim Standartlarına İlişkin Kurul Kararları. <https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/4626/Faizsiz-Finans-Denetim-Standartlarına-İlişkin-Kurul-Kararları-14-Aralık-2019-tarihli-ve-30978-Sayılı-Resmî-Gazetede-Yayımlanmıştır->, (Erişim Tarihi: 17.03.2022).
- Kandemir, T. ve Akbulut, H. (2013). Bağımsız Denetimin Etkinliğinde Denetimden Sorumlu Komitenin Rolü: Türkiye'deki Bağımsız Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 37–55.
- Karakoç, M. (2013). Türk Ticaret Kanunu İle Birlikte Bağımsız Denetimde Meydana Gelen Gelişmeler. *Muhasebe ve Finans*, (59), 17–38.
- Kesen, B. ve Salur, M. N. (2020). Bağımsız Denetim Kalitesinin Şirketlerin Finansal Performansı Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 559–576.

- Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ (Seri IV, No:56)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Seri IV, No:63). (2013, 22 Şubat). Resmî Gazete (Sayı: 28567). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130222-9.htm>.
- Li, J., Mangena, M. ve Pike, R. (2012). The Effect of Audit Committee Characteristics on Intellectual Capital Disclosure. *The British Accounting Review*, 44(2), 98–110.
- Mansouri, A., Pirayesh, R. ve Salehi, M. (2009). Audit Competence and Audit Quality: Case in Emerging Economy. *International Journal of Business and Management*, 4(2), 17–25.
- Minutti-Meza, M. (2013). Does Auditor Industry Specialization Improve Audit Quality? *Journal of Accounting Research*, 51(4), 779–817.
- O'Sullivan, N. (2000). The Impact of Board Composition and Ownership on Audit Quality: Evidence from Large UK Companies. *British Accounting Review*, 32(4), 397–414.
- Şaban, U. (2003). İşletmelerde Denetimin Etkinliğini Sağlamada Denetim Komitesinin Rolü ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 3(8), 71–82.
- Shockley, R. A. (1981). Perceptions of Auditors' Independence: An Empirical Analysis. *The Accounting Review*, 56(4), 785–800.
- Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri X, No:22). (2006, 06 Haziran). Resmî Gazete (Sayı: 26196). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060612M1-1.htm>.
- Stewart, J. ve Munro, L. (2007). The Impact of Audit Committee Existence and Audit Committee Meeting Frequency on the External Audit: Perceptions of Australian Auditors. *International Journal of Auditing*, 11(1), 51–69.
- Tanyeri, A. ve Memiş, M. Ü. (2017). Bağımsız Denetimin Etkinliği Açısından İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi ve Komitelerin Önemi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 9(1), 61–77.
- TKBB Danışma Kurulu. (2018). BDDK Kurul Kararı. [tkbbdanismakurulu.org.tr.https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/BDDK-Kurul-Karari.pdf](https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/BDDK-Kurul-Karari.pdf), (Erişim Tarihi: 18.01.2022).
- Tuan, K. (2019). Bağımsız Denetim Hizmetinin Kalitesi ve Finansal Performans: Borsa İstanbul Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 649, 69–81.
- Tuan, K., Besen, R. ve Saygı, A. (2019). Bağımsız Denetimde Kalite Göstergeleri: Literatür İncelemesi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(2), 211–227.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2022). İstatistiki Raporlar. TBB. <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

- TÜSİAD. (2012). Uygulama Örnekleri ile Birlikte A'dan Z' ye Denetim Komiteleri. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/5614-uygulama-ornekleri-ile-birlikte-adan-zye-denetim-komiteleri>, (Erişim Tarihi: 21.03.2022).
- Yakar, S. (2015). Denetim Kalitesinde Denetim Komitesinin Etkinliği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(54), 251–263.

Extended Abstract

Audit activities are highly important in banks as in all commercial businesses. Results of audit activities reveal how healthy an organization's processes are. Audit processes are conducted by committees assigned by boards of directors. In this study, the effectiveness of audit committee on bank profitability is investigated. Audit activities of banks are conducted with audit procedures in line with Turkish Accounting Standards and in the scope of Turkish Audit Standards and aim at establishing reasonable security. When the literature is examined, there is no study on the effect of audit committees of banks on bank profitability. The secondary aim of the study is to contribute to the literature by filling the gap in the field.

In this study, datas from reports prepared based on audit standards applied in the banking sector in the 2015-2021 period were used. That datas used in this study examines the effect of independent audit quality on bank profitability by using annual data of seven periods between the relevant years, which were collected from annual reports of banks. The model used in the study is defined in Equation 1.

$$NKAK_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln AKT_{i,t} + \beta_2 DNKE_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

The DNKE shows the effectiveness of audit committee of the bank at time t. In measuring the effectiveness of the audit committee, the number of meetings of the audit committee, its size, the number of independent members in the committee and expertise of the members in accounting and finance are based on. During scoring applications that fall within or below the limits set in legal obligations are given 0 point, and applications that fall above 1 point are given. In case at least one of the members have accounting and/or finance knowledge, they were given 1 points and 0 in case of otherwise. During calculations average total scores for each bank were taken, measuring the effectiveness of the audit committee. In the model in Equation 1, NKAK shows the ratio of the i bank's net dividend income to total assets at time t. The last variable at equation 1 is LnAKT. This variable shows the natural logarithm of total assets of bank i at time t. The said variable is the control variable of the model. Panel data analysis was used in the prediction of the model in equation 1.

As a result of the study, a significant relationship was found between the rate of net profit-sharing yields to assets chosen as bank profitability and the effectiveness of bank audit quality. One unit of change in audit committee effectiveness affects the dependent variable of the model, NKEK for 0.9627 units in the same direction. In the literature, similar results were found on companies active in different areas. Analysis results support the findings of Cengiz, Dinç, and Güngör (2017), Kesen and Salur (2020), and Bouaziz (2012). Banks that know they would have a quality audit process spare their procedures to maximize and/or optimize their profitability while conducting the same according to legal regulations in effect. Healthy processing of internal audit mechanism might lead to increased profitability of banks. The bank that will go through a quality external audit would try

to bring its internal processes in line with the processes of the audit company it is associated with. The fact that the study conducted only on participation banks does not allow for sectoral generalization and using the balanced panel method does not allow for using data of all active participation banks could be mentioned among study limitations. The study result showing positive effect of audit committees on bank profitability is expected to be instructive in approaches regarding committee effectiveness. It is considered that the results of the study will be useful for similar studies in Turkey. It is recommended that the number of independent variables is increased in future studies and the study period includes longer periods. Novel studies could be realized with expansion of the study period and using different analysis methods.

"Dunning Kruger Effect" Teorisinin Piyasa Bilinirliği

Market Awareness Of The "Dunning Kruger Effect" Theory

Fatih KONAK¹

Esra ÖZKAHVECİ²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 24.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1106103

Atıf / Citation: Konak, F. & Özkahveci, E., (2022). "Dunning Kruger Effect" Teorisinin Piyasa Bilinirliği" ODÜSOBİAD 12 (3), 2013-2034 Doi: 10.48146/odusobiad.1106103

Öz

Herhangi bir konu hakkında bilgisi az veya uzman olmayan bireylerin uzman olanlara göre daha fazla özgüvene sahip olduğunu ifade eden Dunning Kruger Effect, ilk olarak 1999 yılında yapılan bir sosyal deney sonucunda ortaya atılmıştır. Kavram zamanla literatürde kabul gören ve bazı bilim dallarında çalışmalara konu olan bir teori haline gelmiş ve Türkçe'ye Cahil Cesareti olarak çevrilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı "Dunning Kruger Effect" ve "Cahil Cesareti" kelimesinin Google aranma sıklıklarını inceleyerek, kavramların bilinirlik düzeylerini ABD ve Türkiye ülkelerinde karşılaştırmalı olarak tespit etmektir. İncelenen Google Trends verileri ve yapılan literatür incelemesi neticesinde Dunning Kruger Effect teorisinin ABD'de hem genel kategoride hem de finans kategorisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de ise ilgili kavramın genel kategoride bulunduğu ve bazı çalışmalara konu edildiği görülmüştür. Ayrıca ilgili kavramın finans bilinirliğinin olmadığı hem Google Trends verileri hem de literatür araması sonucunda tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışma Türkçe karşılığı Cahil Cesareti olan Dunning Kruger Effect teorisinin, finans literatüründeki bilinirlik düzeyini belirleme aşamasında ulusal literatüre özgünlük katmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dunning Kruger Etkisi, Cahil Cesareti, Google Trends, Davranışsal Finans, Bilişsel Önyargı.

Abstract

The Dunning Kruger Effect, which states that individuals with little or no knowledge about a subject have more self-confidence than experts, was first put forward as a result of a social experiment in 1999. Over time, the concept has become a theory that has been accepted in the literature and has been the subject of studies in some branches of science and has been translated into Turkish as Cahil Cesareti. In this direction, the aim of the study is to analyze the Google search frequencies of the words "Dunning Kruger Effect" and "Ignorant Courage" and to determine the level of awareness of the concepts in the USA and Turkey comparatively. As a result of the Google Trends data and literature review, it has been determined that the Dunning Kruger Effect theory is known in the USA both in the general category and in the finance category. In Turkey, it has been seen that the related concept is known in the general category and has been the subject of some studies. In addition, it was stated that the related concept does not have financial awareness, as a result of both Google Trends data and literature search.

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, Çorum, E-mail: fatihkonak@hitit.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6917-5082

² Sorumlu yazar: Dr., Çorum, E-mail: buyuker.esra@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1472-4053

In this direction, the study adds originality to the national literature at the stage of determining the level of awareness of the Dunning Kruger Effect theory, whose Turkish equivalent is Ignorant Courage, in the finance literature.

Keywords: *Dunning Kruger Effect, Ignorant Courage, Google Trends, Behavioral Finance, Cognitive Bias.*

Giriş

1999 yılında Justin Kruger ve David Dunning tarafından 'Dunning Kruger Effect' teorisi ortaya atılmıştır. 2000 yılında Nobel Ödülü alan bu teori, özgüven ve başarıların insan davranışları ile ilişkisini incelemektedir. Farklı bir anlatımla, bireylerin tutum, davranış, bilgi birikimi, kişisel özelliklerini değerlendirirken olduğundan fazla abartma eğilimine sahip olmasıdır (Kruger ve Dunning, 1999, s. 1122). Diğer taraftan 'Dunning Kruger Effect', Türkçe'ye 'Cahil Cesareti' olarak çevrilmiş ve özellikle son yıllarda dikkat çekmeye başlamıştır. Cahil cesareti ile herhangi bir konuda az bilgiye sahip bireylerin, bilgisi fazla olanlara göre daha çok özgüvene sahip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, bireylerin, kendi cehaletlerini görmezden gelerek, bilgi, beceri ve yeteneklerini abartma eğilimine girmesine ve bilgili/tecrübeli kişilere göre daha cesur davranışlar sergilemesine neden olan bu davranışsal bozukluk, bilişsel önyargılardan biri tanesi olarak finans literatüründe bahsedilmeye başlamıştır (Aktan, 2018: 351-352).

Bu doğrultuda çalışmanın amacı Dunning Kruger Effect ve Cahil Cesareti kelimesinin Google aranma sıklıklarının inceleyerek, kavramların bilinirlik düzeylerini ABD ve Türkiye ülkelerinde karşılaştırmalı olarak tespit etmektir. Bu perspektifte, Google Trends verileri ilk olarak ABD'de "Dunning Kruger Effect", Türkiye de ise "Cahil Cesareti" kelimeleri 'tüm kategoriler' alt başlığında, sonrasında ise "Dunning Kruger Effect" kavramı ABD için 'finans' alt segmentinde incelenmiştir. "Dunning Kruger Effect" teorisi ABD'de 2007 yılında 'tüm kategoriler' alt başlığında aranmaya başlarken, kuramın Türkçe karşılığı olan "Cahil Cesareti" kavramı ise Türkiye'de ilk olarak 2008 yılında 'tüm kategoriler' alt başlığında aranmaya başlamıştır. İlgili kavramın ABD'de 'finans' alt başlığında ilk kez aranması ise 2014 yılında gerçekleşmiştir. Bu nedenle araştırma, üç aranmanın ilk kesişimi olan 2014 yılı ve 2018-2020 yakın dönem için sınırlandırılmıştır. Çalışma, Türkçe karşılığı Cahil Cesareti olan Dunning Kruger Effect teorisinin, finans literatüründeki bilinirlik düzeyini belirleme aşamasında ulusal literatüre özgünlük katmaktadır. Bu perspektifte, ilk olarak araştırma amacı kapsamında belirlenen kavramlar teorik açıdan açıklanmış olup sonrasında, literatürde daha önce yapılmış çalışmalar sunulmuştur. Son olarak ise araştırma kapsamında tercih edilen kavramların trend analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Kavramsal Arka Plan

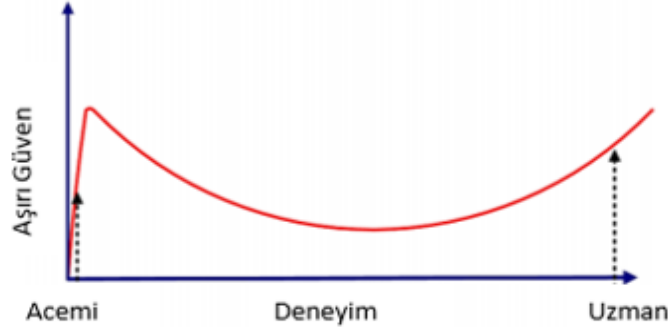
Araştırmanın kavramsal çerçevesi kapsamında, Dunning Kruger Etkisi (Effect) hakkında teorik bilgiler verilmiş ve arkasından ilgili literatür sunulmuştur.

Dunning Kruger Etkisi (Dunning Kruger Effect)

Charles Darwin (1871) yüzyılı aşkın süre "Cehalet, bilgiden daha sık güven doğurur" ifadesini kullanmış ve insanların uzman olmadığı bir konuda sadece hatalı sonuçlara varmak ve talihsiz seçimler yapmakla kalmadığı, aynı zamanda yetersizliklerinin olması gerekeni gerçekleştirme yeteneğinden de yoksun bıraktığı, yorumunu yapmıştır. 1955 yılında McArthur Wheeler isimli bir iş insanı akılları zorlayacak bir olayın başkahramanı olarak tarihe geçmiştir. Bu iş insanı, limon suyunun yazılan yazıda görünmez bir mürekkep işlevi görmesine dayanarak, tüm vücuduna limon suyu sürerek bir banka soygunu yapmıştır. Soygun sırasında kameraların kendisini çekemediğini düşündüğü için (çünkü limon suyunun kendisini görünmez yapacağına inanıyor) banka içerisinde rahat hareketler sergilemiştir. 44 yaşında olgun bir insan olan Wheeler'in bu denli akıl almaz bir durum sergilemesi, derin bir cehaletin bilginin önüne geçtiğini resmederek, adından söz ettirmeyi başarmıştır. Yaşanan bu olay sonrasında Justin Kruger ve David Dunning 1999 yılında hareket geçmiş ve benzeri sosyal deneyler yapmışlardır. Yapılan deneyler sonrasında, araştırmacılar, yetersiz bireylerin, kendini izleme becerilerinden yoksun olduğunu ifade etmişlerdir (Kruger ve Dunning, 1999: 1121). Diğer bir anlatımla, uzmanlığın doğası üzerine yapılan pek çok çalışmada, acemilerin uzmanlardan daha zayıf üst bilişsel becerilere sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmaların bazı sonuçlarını ise şu şekilde özetlemek mümkündür (Chi, 1978; McPherson ve Thomas, 1989):

- ✦ Acemi fizikçilerin, fizik problemlerinin zorluğunu değerlendirmede uzmanlardan daha az doğrulama yaptığı,
- ✦ Satrançta acemilerin, belirli bir satranç tahtası pozisyonunu doğru bir şekilde yeniden oluşturabilmeleri için kaç kez görmeleri gerektiği konusunda uzmanlardan daha az başarılı olduğu,
- ✦ Teniste uzman olmayanların, belirli oyun girişimlerinin iyi olup olmadığını başarılı bir şekilde ölçme olasılığının uzmanlara göre daha düşük olduğu, şeklindedir.

Yukarıda verilen örnekler neticesinde, Dunning Kruger Etkisi (sendromu), ilk olarak 1999 yılında Justin Kruger ve David Dunning tarafından öne sürülmüştür. 2000 yılında Nobel Ödülü alan bu teori, özgüven ve başarıların insan davranışları ile ilişkisini incelemektedir. Farklı bir ifadeyle, bireylerin tutum, davranış, bilgi birikimi, kişisel özelliklerini değerlendirirken abartma eğilimine sahip olması veya bireylerin bir konuda yeterli bilgiye sahip olmasına rağmen o konuda bunu açıklamadığı olarak ifade edilmektedir (Kruger ve Dunning, 1999: 1122). Dunning Kruger Etkisi'nin temel gösterimi Görsel 1'de ifade edilmektedir:

Görsel 1. Dunning Kruger Güven Eğrisi, Kaynak: (Çatalbaş, 2020, s. 122)

Görsel 1’de görüldüğü üzere bir işte uzman olmayan bireyin kendine aşırı güvenme düzeyi oldukça yüksektir. Deneyimler çerçevesinde acemilikten uzmanlığa geçişte ise aşırı güven bir noktaya kadar sürekli azalmakta fakat belirli bir noktadan sonra da uzmanlık ile aşırı güven doğru orantılı olarak ilerlemektedir.

İnsanlar günlük ilişkilerinde düzenli olarak eksikliklerini kabullenmiş gibi görünen fakat eksikliği gidermek için hiçbir çaba göstermeyen birçok insan tanır. Alfred North Whitehead’ın söylediği gibi, "cehalet değil, cehalet cehaleti bilginin ölümü"dür (Dunning, Johnson, Ehrlinger ve Kruger, 2003: 86). Dunning ve Kruger (1999), insanların neden kendileri hakkında aşırı iyimser ve yanlış kalibre edilmiş görüşlere sahip olma eğiliminde olduklarına dair bir keşif olarak çalışmalarını sunduklarını belirtmişlerdir. Bir alanda sınırlı bilgiye sahip olan bireylerin omuzlarında iki yük taşıdığını ifade ederek, yalnızca yanlış sonuçlara varmak ve üzücü hatalar yapmakla kalınmadığı, aynı zamanda yetersizlikleri insanları bunu gerçekleştirme yeteneğinden de yoksun bıraktığını vurgulamışlardır (Kruger ve Dunning, 1999: 1132).

Dunning Kruger Etkisi’nin görüldüğü sosyal deneyler sonucunda aşağıdaki dört madde net olarak belirlenmiştir (Kruger ve Dunning 1999’dan aktaran; Yazıcılar, 2019):

- ✚ Niteliksiz insanlar niteliksizlik ölçütünün farkında olamazlar,
- ✚ Nitelik sahibi olmayan insanlar, her zaman niteliklerini abartma eğilimi gösterirler,
- ✚ Niteliksiz bireyler nitelik sahibi kişilerin niteliklerini anlama hususunda da başarısızdırlar,
- ✚ Niteliksiz insanların nitelikleri eğer eğitim ile artırılırsa kendi niteliklerinin farkına varmaya başlarlar.

Yukarıdaki ifadelere göre, sınırlı bilgiye sahip olan bireyler adeta konunun tamamına haiz olduklarını düşünecek seviyede bir özgüven duygusu yaşarlar. Üstelik bilgi düzeyinin ne kadar az olduğunu anlamaktan da çok uzaktırlar. Sosyal becerileri zayıf olan bir bireyin arkadaşlık kurmada usta olduğunu söylemesi, hayatında herhangi bir projeye imza atmamış bir çalışanın proje üretme konusunda

kendisini bir numara olarak görmesi ve işletme yöneticilerinin kendilerini tipik bir yöneticiden daha yetenekli olarak ifade etmesi gibi durumlar günlük hayatta sıkça karşılaşılan durumlardır. Günlük hayatta gözlemlenen bu olaylara ithafen, Dunning ve Kruger tarafından 1999 yılında "Vasıfsız ve Farkında Olmamak: Kendi Yetersizliğinizi Fark Etmedeki Zorluklar Nasıl Şişirilmiş Öz Değerlendirmelere Yol Açar?" başlıklı çalışma kaleme alınmıştır. Literatürde 'Dunning Kruger Etkisi' ismiyle bilinen bu bilişsel önyargı, Türkçe'de 'Cahil cesareti' sözüne karşılık gelmektedir (Aktan, 2004: 352-353).

Bazı zamanlarda insanlar kendi cehaletlerini görmezden gelerek, bilgi, beceri veya yeteneklerini mübalağa edebilir ve bilgi sahibi olan kişilere kıyasla daha cesur davranabilirler. Dunning Kruger Etkisi olarak bilinen bu durum, bir çeşit davranışsal tutarsızlık türüdür. Bahsi geçen bu davranış bozukluğu pek çok alanda ve bireyde kendini göstermektedir. Para ve sermaye piyasaları konularında uzman olmayan ve bankacılık ve finans sektöründe herhangi bir çalışma tecrübesi bulunmayan, sadece iktisat fakültesinde profesör ünvanına sahip bir iktisatçının, sık sık televizyon programlarına katılarak beyanatlarda bulunması bir 'Cahil Cesareti' örneği olarak gösterilebilir. Bu birey, bir süre sonra insanlar tarafından ilgili alanda 'uzman' olarak algılanabilir ve bu cahil profesör hak etmediği bir makama taşınabilir. Son bir çıkarımla, kendisini pazarlamayı maksimum düzeyde bilen fakat bilgi sahibi olamayan kişilerin sahip olduğu cesaret, genellikle bilgili lakin mütevazî kişilerden pekala daha fazladır (Aktan, 2004: 352-353).

Literatür Taraması

Dunning Kruger Etkisi özellikle son yıllarda sosyal bilimler literatüründe bahsi geçmeye ve bir bilişsel önyargı olarak adından söz ettirmeye başlamıştır. Bu kavram, bireyin ilgili konu hakkında çok az bilgi sahibi olmasına rağmen yüksek özgüven ile hareket etme durumunu açıklamaktadır. Dunning Kruger Etkisi'ne dair az sayıdaki ulusal ve uluslararası çalışmaların özetleri aşağıda sunulmuştur.

Kruger ve Dunning (1999) insanların birçok sosyal ve entelektüel alanda yetenekleri hakkında aşırı olumlu görüşlere sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu insanların yalnızca hatalı sonuçlara varmak ve talihsiz seçimler yapmakla kalmadığının altını çizerek, sahip olunan yetersizliklerin üst bilişsel yeteneklerinden de yoksun bırakmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumu ise Dunning-Kruger sendromu olarak ifade etmişlerdir. Aynı şekilde, Dunning (2011) Dunning-Kruger sendromunu anlatarak, eksik ve yanlış yönlendirilmiş bilgilerin insanları hata yapmaya yönelttiğini aynı zamanda hata yaptıklarının farkına varmalarını ve diğer insanların da akılcı seçim yapmalarını engellediğini ifade etmiştir. Schlösser vd., (2013) Kruger ve Dunning (1999) çalışmasının bazı eksik yönlerini tamamlamışlar ve kötü performans gösteren bireylerin öz-değerlendirici yanlış algılamaları öngörmede başarısız olduğunu ancak en iyi performans gösterenler arasındaki yanlış algılamaları açıklamakta çok daha iyi olduğunu açıklamışlardır.

Pavel vd., (2012) SIUC Üniversitesi'nin havacılık öğrencilerinde Dunning Kruger Etkisi üzerine iki bölümden oluşan bir çalışmayı anlatmıştır. Bulgular, SIUC havacılık öğrencilerinde Dunning Kruger Etkisi'nin mevcut olduğunu belirtmiştir. Hem dilbilgisi testinde hem de pilot bilgi testinde düşük puan

alan öğrencilerin yeteneklerini fazlasıyla abarttığı ve daha yüksek puan alan öğrencilerin yeteneklerini küçümsediğini göstermiştir.

Savaş (2016) kurumsal dışavurum ile Dunning Kruger sendromu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Basın bülteni örnekleri ışığında iki farklı markanın dışavurum stratejileri irdelenmiş ve yaşayan bir organizma olarak nitelendirilen kurumların da kendi kendilerine sendrom geliştirebildiklerini belirtmiştir. Aynı yılda, Mahmood (2016) bilgi okuryazarlığı alanında Dunning Kruger Etkisi'nin varlığına dair ampirik kanıtlar toplamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, insanların kendi bildirdikleri ve bilgi okuryazarlığı (IL) becerilerini değerlendiren ve karşılaştıran 53 İngilizce çalışmayı analiz etmiş ve bulgular bu teorinin bu alanda çalıştığını açıkça göstermiştir. Araştırmacı, insanların algılanan ve gerçek IL becerilerinden kalibrasyon olduğu sonucuna varmış; çoğu durumda düşük performans gösterenler, öz-değerlendirme konusundaki becerilerini abarttığını belirtmiştir.

Dunning Kruger Etkisi'nin insanların siyasi bilgi algılarını nasıl etkilediğini inceleyen Anson (2018) orta düzeyde düşük siyasi uzmanlığa sahip bireylerin, partizan kimlikleri belirgin hale getirildiğinde, kendilerini giderek daha fazla siyasi olarak bilgili olarak değerlendirdiklerini gösterdiğini tespit etmiştir. Sonuç olarak, politik bilgi alanında Dunning Kruger Etkisi'nin varlığını doğrulamıştır. Diğer taraftan, Somyürek ve Çelik (2018) bireylerin akademik başarılarında aşırı güven yaşayıp yaşamadıklarını ve akademik başarı ile öznel değerlendirmeler arasındaki ilişkinin cinsiyet ve bölümlere göre farklılığını araştırmayı amaçlamıştır. 128 yetişkine akademik başarı testi uygulamış katılımcıların çoğunluğunda akademik başarılarına yönelik öznel değerlendirmelerinde yanılısama olduğunu tespit etmiş ve katılımcıların öznel değerlendirme doğruluğunun bölüm ve cinsiyete göre farklılaşmadığını açıklamıştır.

Çatalbaş (2020) tarafından yapılan çalışmada güven kavramı, psikoloji bilimi ve makine öğrenmesinin iki fenomeni olan Dunning-Kruger ve boyutun laneti etkisine göre incelenmiştir. Birey güveninin ilgili konudaki özel bilgiye erişme süresi ile ilişkili olduğu ve bu ilişkinin de ters orantı gösterdiği çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan bir tanesidir. Ayrıca cinsiyet imgelerinin sınıflandırılması sürecinde de bu ilişki analiz edilmiş ve elde edilen eğriler boyutun laneti kavramı ve Dunning Kruger Etkisi ile karşılaştırması yapılmıştır.

Küçün vd., (2020) girişimcilik eğitimlerinin kişiler ve süreç üzerindeki etkilerini Dunning Kruger Sendromu kapsamında incelemişlerdir. Araştırmacılar tarafından, 3 yıl içinde ön test ve son test modeli ile 118 girişimci adayından toplanan anket verileri analiz edilmiştir. Elden edilen bulgular çerçevesinde, girişimci adaylarının algılanan istenirlik ve algılanan uygulanabilirlik düzeyleri, girişimsel öz yeterlilik algıları, eğitim öncesi ve sonrası iki ayrı dönem için analiz edilmiş ve aradaki değişim Dunning Kruger sendromu ile ilişkilendirilmiştir.

Metodolojik Yöntem

Google Trends, 2004'ten itibaren Google sorguları hakkında hem gerçek zamanlı hem de arşivlenmiş bilgi sağlayan açık bir çevrimiçi araçtır. Bu veri setinin ana avantajı, kullanıcıya toplanması zor veya imkansız olan bilgileri elde etme imkanı sunmasıdır. Ayrıca, veriler gerçek zamanlı olarak mevcut olduğundan, geleneksel zaman alıcı anket yöntemiyle ortaya çıkan sorunları da çözmektedir (Mavragani ve Ochoa, 2019).

Google Trends'in temel çalışma prensibine göre, belirli bir alandaki coğrafik bölgede yaşayan kullanıcıların Google arama motoruna girmiş oldukları sorgulamaların zaman dizilimi dizisini ve hacmini belirlemeye yardımcı olan bir data analizi yöntemidir. Toplam sorgu hacminin, incelenmiş olan zaman aralığı sürecinde belirlenen bölgedeki toplam sorgulama sayısına bölünmesi, belirli bir coğrafi kesim içerisinde söz konusu olan arama terimi sorgu hacmini vermektedir. İlgili dönem dilimindeki sorgu payı maksimum 100 olacak biçimde, belirtilen ilk tarihteki sorgu paylaşımı ise sıfır olacak biçimde normalleştirilir. Diğer bir ifade ile Verilerin normalleştirilmesi, değerlerin 0 ile 100 arasında değiştiğini gösterir. 0 değeri, mutlaka arama yapılmadığını göstermez, bunun yerine sonuçlara dahil edilmeyen çok düşük arama hacimlerini belirtir (Choi ve Varian, 2012).

Google Trends verilerinde aynı internet protokolü adresinden kısa bir zaman diliminde yapılan ve özel karakter içeren sorgular ayarlama işlemine dahil edilmemektedir. Google'ın tartışmalı konular için bir filtresi yoktur, ancak cinsel içerikli ilgili arama terimlerini hariç tutarak filtreleme işlemi gerçekleştirmektedir. Fakat, filtrelerden bağımsız olarak girilen herhangi bir anahtar kelime için sorguların normalleştirilmiş isabetlerinin alınmasına izin vermektedir. Bu veri seti, seçilen anahtar kelimenin büyük/küçük harfine karşı duyarlı değildir. Ancak çoğul veya tekil biçimleri ve yazım hatalarını dikkate almaktadır. Bu nedenle, anahtar kelime seçimi veya anahtar kelime kombinasyonu ne olursa olsun, ilgili sorguların bölümleri daha fazla analiz için dikkate alınmamaktadır (Mavragani ve Ochoa, 2019).

Google Trends data analizi işleme sürecinin üç genel bileşeni şu şekilde ifade edilmektedir (Fesenmaier, Xiang, Pan, ve Law, 2011: 588-589):

- ✓ Bir bilgi biçimini oluşturan ön arama koşulları,
- ✓ Görev çerçevelerini ve bu çerçevelerden etkileyecek davranışsal yönleri içeren arama süreci,
- ✓ Arama motorlarına yönelik tutum oluşumuyla sonuçlanan genel arama sürecinin değerlendirilmesi.

Yukarıda ifade edildiği üzere ön aramada kullanıcı arama motoruna bir sorgu girer ve sorguyla eşleşen bir dizi arama sonucu ile karşılaşır. Devamında, eşleşen arama sonucunun önceden tanımlanmış bir biçimde görüntülediği arama sonuçlarını görür. Son olarak ise, kullanıcı ilgili arama sonuçlarını değerlendirir.

Son zamanlarda Google sorgularının analizi, araştırmacıların insan davranışını keşfetmesi ve tahmin etmesi için değerli bir araç haline gelmiştir. Diğer araştırma yöntemlerinde kullanılan veri setleri gibi

Google Trends verilerinin kullanımında da karşılaşılan bazı sınırlılıklar mevcuttur ve bu sınırlılıklar aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Mavragani ve Ochoa, 2019):

- ✓ Google Trends ile araştırma yaparken örneğin bilinmemesine ve temsili olarak gösterilememesi.
- ✓ Alınan veriler seçilen süre boyunca normalleştirilir. Bu nedenle, sorguların kesin hacimleri bilinmemekte ve bu durum verilerin işleme ve analizin gerçekleştirilme şeklini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle veriler uygun şekilde analiz edilmeli ve sonuçlar dikkatli bir şekilde yorumlanmalıdır.
- ✓ Anahtar kelime(ler)in seçimi, sonuçların geçerliliğini sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bazı durumlarda, her zaman önemsiz olmayan gürültülü veriler (yani, incelenen terime atfedilmeyen sorgular) hariç tutulmalıdır. Bu olay ise, analiz için gerekli sonuçları hariç tutma riskini her zaman ortadan kaldıran belirli bir kategori seçilerek kısmen aşılabilir.
- ✓ Web verilerinin incelenmesi geçerliliğe yönelik tehditler taşıyabileceğinden habercilik ve ani olayların sonuçların geçerliliğini tehlikeye atmadığından emin olmak için dikkatli bir analiz yapılmalıdır. Ayrıca örneklem bilinmediği için yaş ve cinsiyet gibi diğer bazı demografik faktörler de analize dahil edilememektedir.

Yukarıda bahsedilen metodolojik açıklama ve sınırlılıklar çerçevesinde, çalışmada Google Trends veri seti kullanılmasının gelişen ilgili yazın dahilinde uygun olduğu görülmektedir.

Analiz/Bulguların Tartışılması

Dunning Kruger Etkisi, bireylerin bilgi seviyeleri ile özgüvenleri arasında belirli bir noktaya kadar ters orantı olduğunu ifade etmektedir. Bir başka anlatımla, bu kavram, herhangi bir konuda acemi olan ve bilgisi az olan bireylerin, uzman olanlara kıyasla daha fazla özgüvenli olduğu ve konu hakkında daha fazla yorum yapmaya meyilli olduğunu açıklamaktadır. 'Dunning Kruger Effect' kavramı, ABD'de ilk olarak 2007 yılında bireylerin dikkatini çekmeye başlamış ve 'genel kategori' sınırlandırması ile Google arama motorunda aranmıştır. Diğer taraftan, ABD'de 'finans' kategorisinde ilgili kuram 2014 yılında aranmaya başlarken, Türkiye'de ise 'Cahil Cesareti' kavramı 'tüm kategoriler'de ilk olarak 2008 yılında dikkat çekmeye başlamıştır. Bu nedenle araştırma üç aranmanın ilk kesişimi olan 2014 yılı ve 2018-2020 yakın dönem için sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak ABD'de 2014 'Dunning Kruger Effect' anahtar kelimesi aranma sıklığı Görsel 2'de gösterilmiştir.

Görsel 2. ABD’de 2014 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm Kategori).

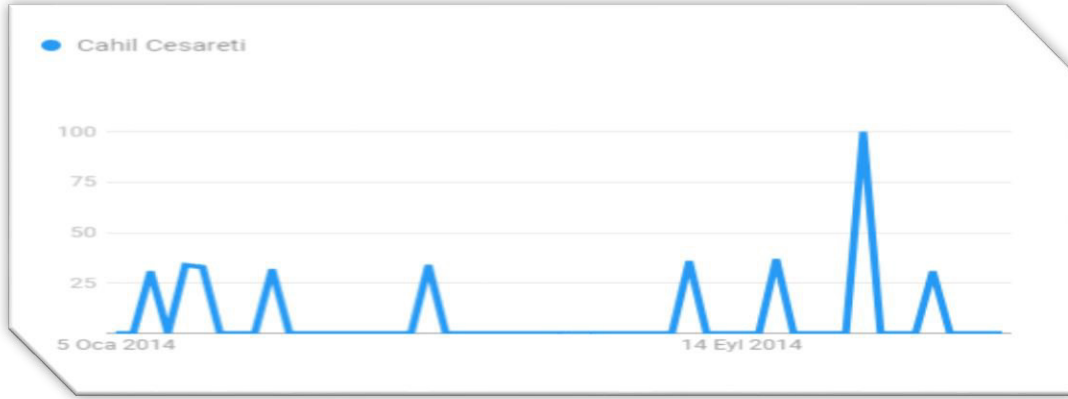
Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 2’den yansıdığı üzere, ABD çapında ‘Dunning Kruger Effect’ sorgulaması, tüm kategoriler ve yıl bazında 1 yıllık bölümlendirmelerle ölçümlene yapılmıştır. Yılın tüm aylarında bir hareketlilik yaşandığı görülmekte iken, pik hareketinin Kasım ayında olduğu görselden yansımaktadır. Kelimenin ilk aranma yılı 2007 olmasından kaynaklı 2014 yılına gelindiğinde tüm yıl boyunca oldukça hareketli bir arama sorgulaması yaşanmıştır, yorumu yapılabilir. Ayrıca, ‘Dunning Kruger Effect’ ilgili konu kısmı incelendiğinde ‘sendrom’ kelimesi ile de arandığı ifade edilmektedir.

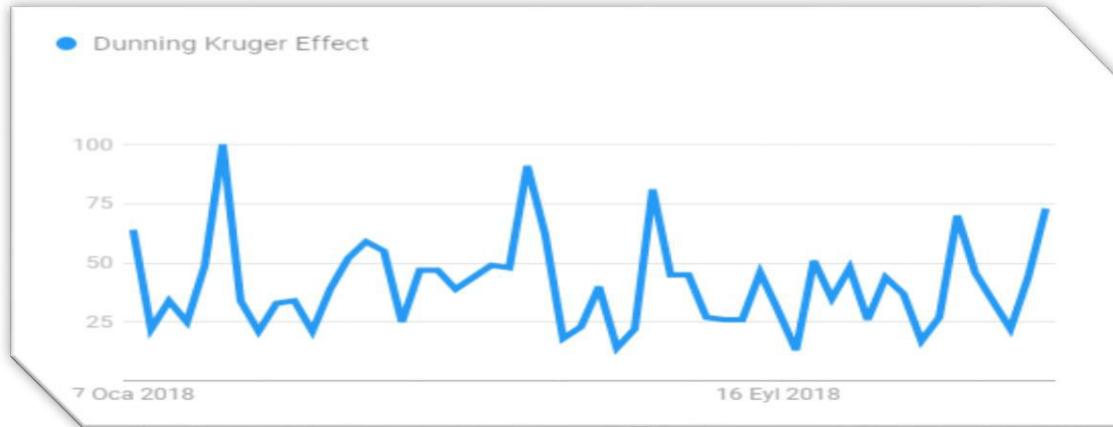
Görsel 3. ABD’de 2014 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Finans kategorisi), **Kaynak:** <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 3’de ifade edildiği gibi ABD çapında ‘Dunning Kruger Effect’ sorgulaması, finans kategorisinde ve yıl bazında ise 1 yıllık bölümlendirmelerle ilgili ölçümlene yapılmıştır. Tüm yıl boyunca arama neredeyse sabit kalıp Nisan ve Kasım aylarında hareketlilik yaşandığı görselden yansırken, Görsel 2’nin pik noktasının da Kasım ayı olduğu akıllara gelmektedir. Bu durumun sebebi olarak ise, ‘Dunning Kruger Effect’ kelimesinin finans kategorisinde de ilk kez aranması, tüm kategorilerde ki aranmayı artırmış ve pik noktalarını aynı kılmıştır, yorumu yapılabilir.

Görsel 4. Türkiye’de 2014 ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm Kategori), Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Türkiye’de ‘Dunning Kruger Effect’ kuramının Türkçe karşılığı olan ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesinin tüm kategorilerde aranma sıklığı Görsel 4’de gösterilmektedir. Görselde yılın neredeyse tüm aylarında bir hareketlenme olduğu fakat Mayıs-Ağustos döneminde sıfır aramanın yapıldığı dikkat çekmektedir. Görsel 2 ve Görsel 3’de olduğu gibi bu grafikte de aramanın doruk noktası yine Kasım ayı olmuştur.

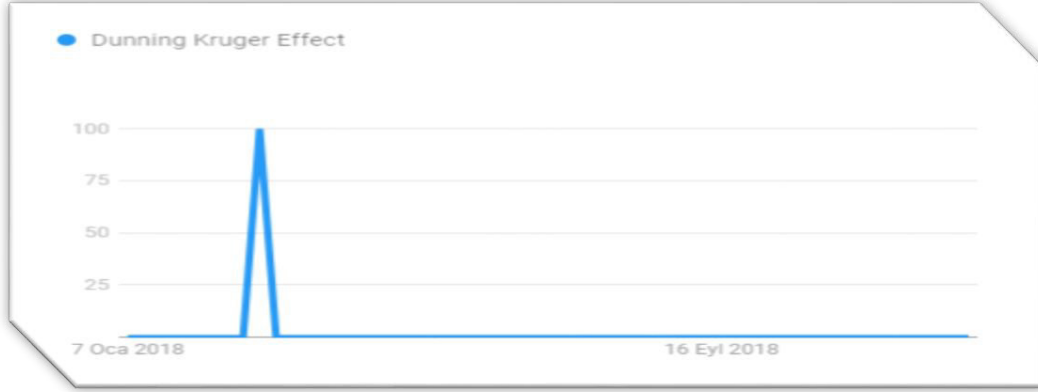

Görsel 5. ABD’de 2018 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm kategori),

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 5’de ABD’de 2018 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin tüm kategorilerde ki aranma sıklığı ifade edilmektedir. 2018 yılının hareketli geçtiği ve yılın tüm aylarında yapılan aranma sıklığı görselden yansımaktadır. Geçen yıllardan farklı olarak Kasım ayından ziyade aranmanın tepe noktası Şubat ayında gerçekleşmiş, dip noktası ise Eylül ayının ilk haftasında oluşmuştur. Genel olarak dalgalı bir seyir izleyen aranma her yıl daha fazlalaşmakta ve bu durum da insanlar tarafından ilgili kelimeye olan ilgi artmaktadır, şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca ‘Dunning Kruger Effect’ aramasının konu kısmı incelendiğinde diğer yıllardan farklılaşarak davranışsal finans konularından biri olan ‘bilişsel çelişki’

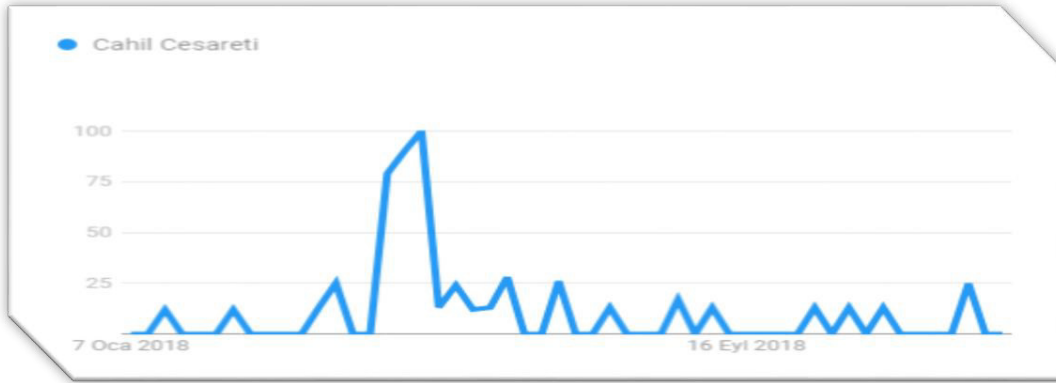
kelimesi ile aranması dikkat çekmiştir. Bu durum ise ‘Dunning Kruger Effect’ kuramının yavaş yavaş finans literatüründe bilinmeye başladığı, şeklinde yorumlanmıştır.

Görsel 6. ABD’de 2018 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Finans)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 6’da ABD’de 2018 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin finans kategorisi ile sınırlandırılmış aranma sıklığı ifade edilmektedir. Görselde yılın sadece Mart ayının ilk haftasında aranma yapıldığı ve bu aranmanın da pik seviyesine ulaştığı göze çarpmaktadır. Ayrıca bir önceki yıla kıyasla daha az aranma yapılması dikkat çeken başka bir husus olarak ifade edilebilir. 2014 yılında olduğu gibi 2018 yılında da, kelimenin ilgili konu düzeyi incelendiğinde ise herhangi başka bir kelime ile aranmadığı Google Trends verilerinde ifade edilmektedir.

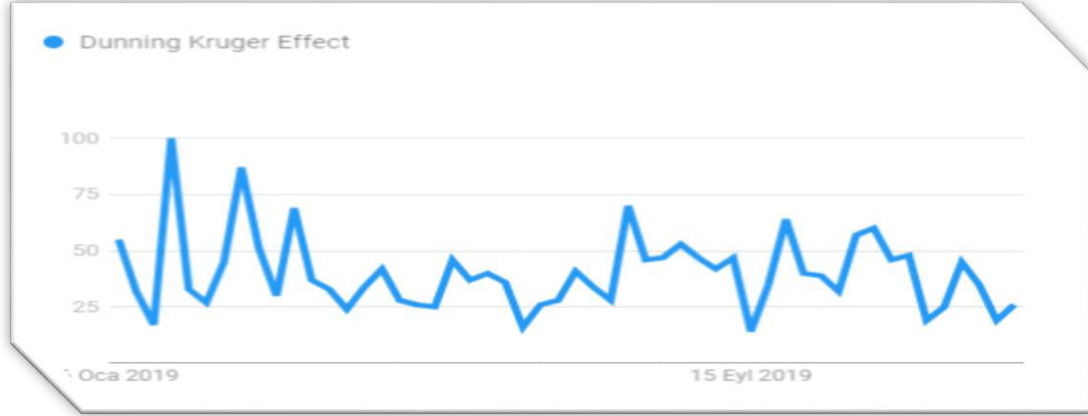

Görsel 7. Türkiye’de 2018 ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm Kategori)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 7’den Türkiye’de 2018 ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesinin tüm kategoriler sınırlandırmasındaki aranma sıklıkları yansımaktadır. Önceki yıllara kıyasla 2018 yılındaki yoğun aranma sıklığı görselin en dikkat çeken hususu olarak göze çarpmaktadır. Bu durum, ilgili kelimenin artık Türkiye’de bilinirlik düzeyinin arttığı ve insanların kelimeye olan ilgilerinin yoğunlaşmaya başladığı, şeklinde ifade

edilebilir. Ayrıca Mayıs ayının tümünde diğer aylara göre daha fazla aranma yapıldığı görselden görülürken, aranmanın tepe noktasının da yine Mayıs ayında oluştuğu dikkat çekmektedir.

Görsel 8. ABD’de 2019 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm kategori)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 8’de ABD’de 2019 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin tüm kategorilerde ki aranma sıklığı ifade edilmektedir. 2019 yılının tüm yıl boyunca hareketli geçtiği fakat yılın ilk aylarının diğerlerine nazaran daha yüksek oranlarda arandığı grafikten görülmektedir. İlgili kelime aranmasının pik yaptığı dönem Ocak ayının son haftasında gerçekleşmiştir. Genel olarak dalgalı bir seyir izleyen aranma her yıl daha fazlalaşmakta ve bu durum da ABD’de yaşayan insanlar tarafından ‘Dunning Kruger Effect’ kuramına olan ilgi artmaktadır, şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan, ‘Dunning Kruger Effect’ aramasının konu kısmı incelendiğinde diğer yıllardan farklılaşarak davranışsal finans konularından biri olan ‘bilişsellik’ kelimesi ile aranması göze çarpmaktadır.

Görsel 9. ABD’de 2019 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Finans)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

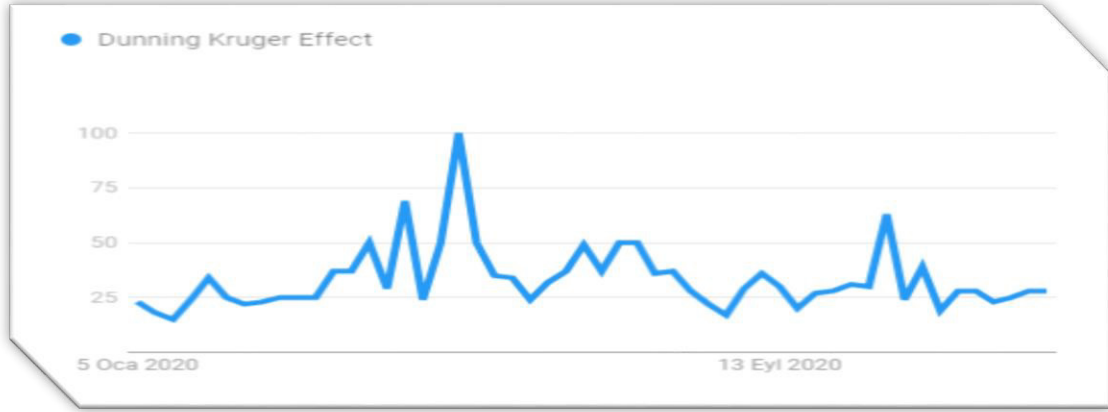
Görsel 9'dan ABD'de 2019 'Dunning Kruger Effect' anahtar kelimesinin finans kategorisi ile sınırlandırılmış aranma sıklığı yansımaktadır. Bir önceki yıla kıyasla aranma sıklığının artış gösterdiği dikkat çekerken, Mart ayından Ağustos ayına kadar geçen sürede aranma yapılmaması bir başka husustur. Aranma sıklığının pik noktası Mart ayında meydana gelmiş, Şubat ve Ağustos aylarında da pik noktasına yakın bir aranma gerçekleşmiştir. Ayrıca önceki yıla göre daha fazla aranma yapılması dikkat çeken başka bir husus olarak görselden yansımaktadır. Ayrıca 2018 yılında kelimenin ilgili konu düzeyi incelendiğinde birinci sırada 'David Dunning', ikinci sırada 'Justin Kruger' ile arandığı görülmektedir.

Görsel 10. Türkiye'de 2019 'Cahil Cesareti' anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm Kategori)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 10'da Türkiye'de 2019 'Cahil Cesareti' anahtar kelimesinin tüm kategoriler sınırlandırmasındaki aranma sıklıkları belirtilmektedir. Görselde diğer yıllarda meydana gelen yüksek aranma düzeyinden sonra yaşanan keskin düşüşlerin azalmaya başlayarak, Mart ayında kademeli düşüşün görüldüğü görselden görülmektedir. Aranmanın pik noktası Temmuz ayının ilk haftasında oluşmuş ve kısa bir süreliğine sabit kalmıştır. Eylül ayından sonra aranma sıklığı sıfır olarak meydana gelmiş ve bireylerin kelimeye olan ilgi düzeylerinde düşüş yaşanmıştır. Ayrıca ilgili kelimenin aranma sıklığının her geçen yıl giderek arttığı dikkat çeken başka bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

Görsel 11. ABD’de 2020 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm kategori)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 11’den ABD’de 2020 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin tüm kategorilerde ki aranma sıklığı ifade edilmektedir. Aranmanın tepe noktası Mayıs ayında oluşurken, dip noktası ise Ağustos ayında meydana gelmiştir. Yılın genelinde dalgalı bir aranma sıklığı yaşandığı görselden yansımaktadır. Diğer taraftan, ‘Dunning Kruger Effect’ aramasının konu kısmı incelendiğinde ‘IQ’ kelimesi ile arandığı dikkat çeken bir nokta olarak göze çarpmaktadır.

Görsel 12. ABD’de 2020 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Finans)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 12 ABD’de 2020 ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin finans kategorisi ile sınırlandırılmış aranma sıklığını göstermektedir. Önceki yıllara göre ilgili kelimenin aranma sıklığının artış gösterdiği dikkat çekerken, Temmuz ayının son haftasına meydana gelen pik nokta bir başka göze çarpan durum olarak ifade edilebilmektedir. Neredeyse yılın tüm döneminde yapılan aramalar ve görülen hareketlilik görselden yansıyan bir başka unsur olarak belirtilebilmektedir. Ayrıca kelimenin ilgili konu düzeyi incelendiğinde 2019 yılı ile benzer konular görülürken, sırlamada bir değişikliği

olduğu dikkat çekmektedir. 2020 yılında birinci sırada ‘Justin Kruger’ ikinci sırada ise ‘David Dunning’ ile arandığı görülmektedir.

Görsel 13. Türkiye’de 2020 ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesi aranma sıklıkları (Tüm Kategori)

Kaynak: <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

Görsel 13’de Türkiye’de 2020 ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesinin tüm kategoriler sınırlandırmasındaki aranma sıklıkları ifade edilmektedir. Grafikte yoğun aranma sıklığı yaşandığı ve bu aranma sıklığının tepe noktasının da Ekim ayında meydana geldiği belirtilmektedir. Ayrıca aranma sıklığının dip noktasının birden fazla olduğu ve Şubat ayında sıfır aranma yapıldığı görselin göze çarpan hususlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, ‘Cahil cesareti’ anahtar kelimesinin ilgili konu düzeyine bakıldığında, ilk defa ‘cesaret’ kelimesi ile arandığı Google Trends verilerinden yansımaktadır.

Ayrıca Türkiye’de ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin tüm kategorilerde ilk kez 2010 yılında arandığı Google Trends verileri sonucunda tespit edilmiştir. İlgili kelimenin aranma sıklığının her geçen yıl daha da arttığı görülmüş fakat finans kategorisinde henüz aranmadığı dikkat çekmiştir. Diğer taraftan ‘Dunning Kruger Etkisi’ anahtar kelimesinin ise Türkiye’de tüm kategorilerde ilk olarak 2017 yılında aranırken, finans kategorisinde herhangi bir aranma sıklığına rastlanmamıştır. Bu durum ise yukarıda ifade edilen her iki anahtar kelimenin de genel kategoride bireylerin ilgisini çekerek, çeşitli yıllar itibarı ile arandığı fakat finans kategorisinde henüz dikkat çekmediği ve bireylerin finans literatüründe bu kelimenin farkında olmadığı, şeklinde yorumlanmıştır.

Tablo 1’de ABD’de 2014, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında tüm kategorilerde ‘Dunning Kruger Effect’ için en çok aramanın yapıldığı ilk beş eyalet gösterilmektedir. Bu kapsamda, 2014 yılında Güney Dakota birinci sıradayken, onu New Hampshire ve Nevada takip etmektedir. 2018 döneminde aranmanın en çok yapıldığı 1., 2. ve 3. eyalet sırasıyla Iowa, Montana ve Rhode Island olarak göze çarpmaktadır. 2019 yılında aranmanın en çok yapıldığı 1., 2. ve 3. eyalet sırasıyla Montana, Batı Virginia ve Tennessee şeklinde gerçekleşmiştir. Tabloda bir önceki yıl ikinci sırada yer alan Montana 2019 yılında birinci sıraya yükselmiştir. 2020 döneminde gelindiğinde ise birinci sırada Nebraska, ikinci sırada Minnesota

ve üçüncü sırada Indiana yer almaktadır. Ayrıca 2019 yılında ikinci sırada yer alan Batı Virginia eyaletinin 2020 döneminde beşinci sıraya gerilediği tablodan yansımaktadır.

Tablo 1. ABD’de tüm kategorilerde ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin en çok arandığı eyaletler (2014-2018-2019-2020), **Kaynak:** <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

	2014	2018	2019	2020
1. Sıra	Güney Dakota	Iowa	Montana	Nebraska
2. Sıra	New Hampshire	Montana	Batı Virginia	Minnesota
3. Sıra	Nevada	Rhode Island	Tennessee	Indiana
4. Sıra	Kuzey Carolina	Güney Dakota	Rhode Island	Idaho
5. Sıra	Nebraska	Minnesota	Michigan	Batı Virginia

Tablo 2’de ABD’de 2014, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında finans kategorisinde ‘Dunning Kruger Effect’ için en çok aramanın yapıldığı eyaletler gösterilmektedir. 2014 yılında, birinci sırada Ohio, ikinci sırada ise New York olmuştur. Finans kategorisinde ilgili kelimenin ilk olarak 2014 yılında başlaması, eyalet sayısı azlığının bir sebebi olarak gösterilebilir. 2018 yılında da 2014 yılında olduğu gibi aranmanın sadece iki eyalette gerçekleştiği ve birinci sırada Tennessee, ikinci sırada da Kaliforniya eyaletinin olduğu tablodan yansımaktadır. 2019 döneminde 1., 2. ve 3. sırada sırasıyla Illinois, Virginia ve Kuzay Carolina yer almaktadır. 2020 yılına gelindiğinde ise 1., 2., 3., 4. ve 5. sırada sırasıyla Oregon, Alabama, Güney Carolina, Colorado ve New York yer almaktadır. Önceki yıllara göre eyalet sayısındaki artışın yanı sıra ABD’nin kalabalık ve en bilinen eyaletlerinden birisi olan New York’un beşinci sıradan sıralamaya dahil olduğu tablonun en dikkat çeken durumlarından bir tanesi olarak hızla göze çarpmaktadır.

Tablo 2. ABD’de finans kategorisinde ‘Dunning Kruger Effect’ anahtar kelimesinin en çok arandığı eyaletler (2014-2018-2019-2020), **Kaynak:** <https://trends.google.com/trends/?geo=TR> (Erişim tarihi: 08.12.2021)

	2014	2018	2019	2020
1. Sıra	Ohio	Tennessee	Illinois	Oregon
2. Sıra	New York	Kaliforniya	Virginia	Alabama
3. Sıra			Kuzey Carolina	Güney Carolina
4. Sıra				Colorado
5. Sıra				New York

Türkiye’de ‘Cahil Cesareti’ anahtar kelimesinin tüm kategorilerde 2014, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında sadece İstanbul ilinde aranması Google Trends verileri neticesinde ifade edilmektedir. Bu durumun sebebi olarak ise Türkiye’nin en kalabalık ve metropol ilinin İstanbul olması gösterilebilir. Ayrıca ilgili

kelimenin sadece İstanbul ilinde aranması bireyler tarafından çok fazla bilinmediği, şeklinde de yorumlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Geçmiş yakın zamana dayanan ‘Dunning Kruger Effect’ kuramı Justin Kruger ve David Dunning tarafından 1999 yılında ileri sürülmüştür. İlgili kuramın Türkçe karşılığı ‘Cahil Cesareti’ olarak bilinen bu kavram ile bir işte uzman olmayan bireylerin bilirkişilere kıyasla daha fazla özgüvene sahip olduğu ifade edilmektedir.

Çalışmanın amacı Dunning Kruger Effect ve Cahil Cesareti kelimelerinin Google aranma sıklıklarının inceleyerek, kavramların bilinirlik düzeylerini ABD ve Türkiye ülkelerinde karşılaştırmalı olarak tespit etmektir. Bu perspektifte, ABD’de "Dunning Kruger Effect", Türkiye de ise "Cahil Cesareti" kuramları öncelikle ‘tüm kategoriler’ alt başlığında, sonrasında ise "Dunning Kruger Effect" kavramı ABD için ‘finans’ alt segmentinde Google Trends verileri incelenmiştir. "Dunning Kruger Effect" kavramı ABD’de 2007 yılında ‘tüm kategoriler’ alt başlığında aranmaya başlarken, kavramın Türkçe karşılığı olan "Cahil Cesareti" ise Türkiye’de ilk olarak 2008 yılında ‘tüm kategoriler’ alt başlığında aranmaya başlamıştır. İlgili kavramın ABD’de ‘finans’ alt başlığında aranması ise ilk kez 2014 yılında gerçekleşmiştir. Bu nedenle araştırmada, üç aranmanın ilk kesişimi olan 2014 yılı ve 2018-2020 yakın dönem için sınırlandırılmıştır.

Genel bir değerlendirme ile ‘Dunning Kruger Effect’ ilk olarak 2007 yılında ABD’de ‘tüm kategoriler’ segmentinde aranmıştır. 2018 yılına gelindiğinde ise ilgili kelimenin konu kısmı incelendiğinde davranışsal finans konularından biri olan ‘bilişsel çelişki’ kelimesi ile de aranmaya başlamıştır. ‘Dunning Kruger Effect’ ABD’de ‘finans’ kategorisinde ise ilk olarak 2014 yılında aranmıştır. Bu durumu, kavramın yavaş yavaş finans alanında bilinirlik düzeyinin artmaya başladığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Ayrıca 2018 yılında kelimenin ilgili konu düzeyi incelendiğinde ilk kez başka bir konu veya kelime ile arandığı görülmüş ve teorinin yaratıcıları olan ‘David Dunning’ birinci sırada, ‘Justin Kruger’ ikinci sırada yer almıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak tüm kategorilerde aranan ‘Dunning Kruger Effect’ kuramının artık finans kategorisinde de fark edilmiş ve bireyler/yatırımcılar tarafından merak konusu olmaya başlamıştır. Diğer taraftan, ilgili kuramın Türkçe karşılığı olan ‘Cahil Cesareti’ kelimesi ise Türkiye’de ilk olarak ‘tüm kategoriler’de 2008 yılında aranmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda aranma sıklığı yavaş yavaş artış göstermiştir. Fakat sadece 2020 yılında aranmanın konu kısmında ‘cesaret’ kelimesi ile arandığı tespit edilmiştir. Ayrıca ilgili kelimenin Türkiye’de henüz ‘finans’ kategorisinde aranmadığı da dikkat çekmiştir. Bu durumun sonucunda ise ‘Cahil Cesareti’ kelimesinin Türkiye’de yeni yeni merak edilmeye başlandığı ve finans alanında ise henüz bilinmediği şeklinde yorumlanmıştır. Bu perspektifte, ilgili literatür taraması neticesinde, Dunning Kruger Effect ulusal ve uluslararası alanda bazı bilim dallarında bilinmekte ve çeşitli çalışmalar ile desteklenmektedir (Pavel vd, 2012; Savaş 2016; Mahmood 2016; Anson 2018; Somyürek ve Çelik 2018; Çatalbaş; Küçün 2020). Fakat finans alanında henüz yatırımcılar/bireyler tarafından tanınmadığı ve araştırmalara konu olmadığı hem Google Trends verileri hem de ilgili literatür taraması sonucunda görülmüştür.

Yaygın bir şekilde bilindiği üzere Etkin Piyasalar Hipotezi'ne göre her türlü bilginin fiyatlara eşanlı olarak yansması, piyasa katılımcılarına ortalama üzerinde getiri imkanını ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan, rasyonel olmayan insan modelini temel alan davranışsal finans yaklaşımı, bireylerin yatırım tercihini etkileyen bilişsel önyargı ve duygusal faktörlerin varlığının altı çizmektedir. Bu iki zıt yaklaşımı birlikte ele aldığımızda, bu araştırma, bilişsel önyargılardan bir tanesi olan cahil cesareti/ Dunning Kruger etkisi kavramlarının, finans literatüründeki bilinirlik düzeyinin belirlenmesi açısından özgünlük içermekte ve literatüre katkı sağlayarak piyasa katılımcısına ek bilgi sunmaktadır. Ayrıca, finansal okuryazarlığı ve yatırım boyutunda yeterli uzman bilgi düzeyine görel olarak sahip olmayan çevrelerin cahil cesaretine kapıldığı ve nihayetinde çoğunlukla büyük kayıplar yaşadığı görülmektedir. Yatırımcının gerçek hayatta yaşanan bu olayların farkına varması ve durumun bilimsel açıklamasından haberdar olması açısından teorinin bilinirlik düzeyini artırmanın önemi karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, finans literatüründe yeni yeni varlığını gösteren Dunning Kruger etkisi veya cahil cesareti kavramının finans yazınında farklı açılardan ele alınarak değerlendirilmesi ve piyasa katılımcılarının bu bilişsel önyargıya sahip olup olmadıklarını belirlemenin gelecekteki çalışmalara yön vereceği düşünülmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

""Dunning Kruger Effect" Teorisinin Piyasa Bilinirliği" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2018). *Yeni iktisadi okulları ve iktisadi düşünce*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Anson, I. G. (2018). Partisanship, political knowledge, and the dunning-kruger effect. *Political Psychology*, 39(5), 1173-1192. <https://doi.org/10.1111/pops.12490>
- Chi, M. T. (1978). Knowledge structures and memory development. *Children's Thinking: What Develops*, 1, 75-96.
- Choi, H. & Varian, H. (2012). Predicting the present with google trends. *Economic Record*, 88(1), 2-9. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.2012.00809.x>
- Çatalbaş, M. C. (2020). An investigation into the relationship between curse of dimensionality and dunning-kruger effect. *Sakarya University Journal of Computer and Information Sciences*, 3(2), 121-130. <https://doi.org/10.35377/saucis.03.02.727032>

- Dunning, D. (2011). The dunning–kruger effect: on being ignorant of one's own ignorance. *In Advances in Experimental Social Psychology* 44, 247-296. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-385522-0.00005-6>
- Dunning, D., Johnson, K., Ehrlinger, J. & Kruger, J. (2003). Why people fail to recognize their own incompetence. *Current Directions in Psychological Science*, 12(3), 83-87. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01235>
- Fesenmaier, D. R., Xiang, Z., Pan, B. & Law, R. (2011). A framework of search engine use for travel planning. *Journal of Travel Research*, 50(6), 587-601. <https://doi.org/10.1177/0047287510385466>
- Kruger, J. & Dunning, D. (1999). Unskilled and unaware of it: how difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1121. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1121>
- Küçün, N. T. , Güngör, S. & Eroğlu, S. (2020). Dunning-kruger sendromu çerçevesinden girişimcilik eğitimlerinin girişimci adayları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 9 (1), 1-29.
- Mahmood, K. (2016). Do people overestimate their information literacy skills? a systematic review of empirical evidence on the dunning-kruger effect. *Communications in In-Formation Literacy*, 10(2), 3. <https://doi.org/10.15760/comminfolit.2016.10.2.24>
- Mavragani, A. & Ochoa, G. (2019). Google trends in infodemiology and ,infoveillance: methodology framework. *JMIR public health and surveillance*, 5(2), e13439.
- McPherson, S. L. & Thomas, J. R. (1989). Relation of knowledge and performance in boys' tennis: age and expertise. *Journal of Experimental Child Psychology*, 48(2), 190-211. [https://doi.org/10.1016/0022-0965\(89\)90002-7](https://doi.org/10.1016/0022-0965(89)90002-7)
- Savaş, S. (2016). Dunning-kruger sendromu ve kurumsal dışavurum. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(3). <https://doi.org/10.17680/akademia.92350>
- Schlösser, T., Dunning, D., Johnson, K. L. & Kruger, J. (2013). How unaware are the unskilled? empirical tests of the “signal extraction” counterexplanation for the dunning–kruger effect in self-evaluation of performance. *Journal of Economic Psychology*, 39, 85-100. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2013.07.004>
- Somyürek, S. & Çelik, İ. (2018). Dunning-kruger sendromu ve öznel değerlendirmeler. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 141-157. <https://doi.org/10.17943/etku.327830>
- Tubinis, J. (2015). Dunning-kruger and you: evaluating your technological competence with the legal tech audit. *Continuing Legal Education Presentations*. 5.
- Yazıcılar, A. (2019). Dunning-kruger ya da cahil cesareti sendromu. (2021, Ekim 10). <https://gencdergisi.com/13333-dunning-kruger-ya-da-cahil-cesareti-sendromu.html>.

Extended Abstract

Dunning Kruger Effect, which states that individuals with little or no knowledge about any subject have more self-confidence than experts, was first put forward as a result of a social experiment in 1999. Over time, the concept has become a theory that has been accepted in the literature and has been the subject of studies in some branches of science and has been translated into Turkish as Cahil Cesareti. In this direction, the aim of the study is to examine the Google search frequencies of the words "Dunning Kruger Effect" and "Ignorant Courage" and to determine the level of awareness of the concepts in the USA and Turkey comparatively. In this perspective, Google Trends data was first examined under the sub-title of "Dunning Kruger Effect" in the USA, "Ignorant Courage" in Turkey, in the sub-title of "all categories", and then the concept of "Dunning Kruger Effect" in the sub-segment of "finance" for the USA. While the "Dunning Kruger Effect" theory started to be searched under the sub-title of "all categories" in the USA in 2007, the concept of "Ignorant Cesareti", which is the Turkish equivalent of the theory, started to be searched under the sub-title of "all categories" in Turkey in 2008. It was in 2014 that the related concept was searched for the first time under the sub-title of 'finance' in the USA. For this reason, the research is limited to the year 2014, which is the first intersection of the three searches, and the near term 2018-2020.

The Dunning Kruger Effect (syndrome) was proposed by Justin Kruger and David Dunning. This theory, which received Nobel Prize in 2000, examines the relationship of self-confidence and achievements with human behavior. Other words, it is expressed as individuals' tendency to exaggerate when evaluating their attitudes, behaviors, knowledge and personal characteristics, or individuals who have sufficient knowledge about a subject but do not explain it (Kruger & Dunning, 1999, p. 1122).

At times, people may overestimate their knowledge, skills, or abilities, ignoring their own ignorance, and act more courageously than those with knowledge. Known as the Dunning Kruger Effect, this is a type of behavioral inconsistency. The aforementioned behavioral disorder manifests itself in many areas and individuals. The fact that an economist, who is not an expert in money and capital markets and has no experience in banking and finance, and only holds the title of professor in the faculty of economics, frequently participates in television programs and makes statements, can be shown as an example of 'Ignorant Courage'. This individual may be perceived by people as an 'expert' in the relevant field after a while, and this ignorant professor may be moved to an undeserved position (Aktan, 2004, p. 352-353).

A general evaluation of the data obtained in line with the purpose of the study was made and the 'Dunning Kruger Effect' was first searched in the 'all categories' segment in the USA in 2007. When it comes to 2018, when the subject part of the related word is examined, it has started to be searched with the word 'cognitive conflict', which is one of the behavioral finance topics. 'Dunning Kruger Effect' was first searched in the US in the 'finance' category in 2014. It is possible to interpret this situation as the level of awareness of the concept in the field of finance is gradually increasing. In addition, when the relevant subject level was examined in 2018, it was seen that the word was searched for the first time with another subject or word, and the creators of the theory, 'David Dunning', took the first place and 'Justin Kruger' took the second place. In this direction, the 'Dunning Kruger Effect' theory, which was first sought in all categories, has now been noticed in the finance category and has become a subject of curiosity by individuals/investors. On the other hand, the word 'Ignorant Cesareti', which is the Turkish equivalent of the related theory, started to be searched for in 'all categories' in Turkey for the first

time in 2008. In the following years, the frequency of searches gradually increased. However, it was determined that only in 2020, the search was searched with the word 'courage' in the subject part. It has also been noted that the related word is not yet searched in the 'finance' category in Turkey. As a result of this situation, it has been interpreted that the word 'Ignorant Courage' has just begun to be wondered in Turkey and that it is not yet known in the field of finance.

As it is widely known, according to the Efficient Markets Hypothesis, the simultaneous reflection of all kinds of information on prices eliminates the possibility of above-average returns for market participants. On the other hand, the behavioral finance approach, which is based on the irrational human model, underlines the existence of cognitive bias and emotional factors that affect the investment preference of individuals. When we consider these two opposite approaches together, this research is original in terms of determining the level of awareness of the concepts of ignorant courage/Dunning Kruger effect, which is one of the cognitive biases, in the finance literature and provides additional information to the market participant by contributing to the literature. In addition, it is seen that the circles that do not have financial literacy and sufficient expert knowledge in the investment dimension are caught in the ignorant courage and ultimately suffer great losses. The importance of increasing the level of awareness of the theory emerges in order for the investor to be aware of these events in real life and to be aware of the scientific explanation of the situation. At this point, it is thought that the Dunning Kruger effect or the concept of ignorant courage, which has just appeared in the finance literature, should be evaluated from different perspectives in the finance literature and determining whether market participants have this cognitive bias will guide future studies.

Fizik Öğretimine Yönelik Farklı Hizmet İçi Eğitim Ortamlarına Dair Gözlemler: Nitel Betimsel Bir Çalışma¹

Observations of Different In-Service Training Environments on Teaching Physics: A Qualitative Descriptive Study

Fatma Nur BÜYÜKBAYRAKTAR²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 12.09.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 21.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1174244

Atf / Citation: Büyükbayraktar, F. N., (2022). “Fizik Öğretimine Yönelik Farklı Hizmet İçi Eğitim Ortamlarına Dair Gözlemler: Nitel Betimsel Bir Çalışma” ODÜSOBİAD 12 (3), 2035-2050 Doi: 10.48146/odusobiad.1174244

Öz

Bu araştırma fizik öğretmenlerinin hizmet içi eğitim ortamlarını incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında Millî Eğitim Bakanlığı'nın fizik öğretmenleri için düzenlediği bir hizmet içi eğitim kursunda ve bir hizmet içi eğitim seminerinde gözlemler yapılmıştır. Gözlemler araştırmacı tarafından katılımcı gözlemci olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada hizmet içi eğitim ortamlarındaki etkileşimler bazı sınırlı durumlar için betimlenmiştir. Bu durumlar hizmet içi eğitimin yapıldığı mekân, programın yapıldığı zaman dilimi, etkinlikleri yönetenler, katılımın gönüllü veya zorunlu olması konularındaki farklılık bağlamında ele alınmıştır. Araştırma sonucunda hizmet içi eğitimin yapıldığı mekân seçiminin katılımcılar üzerinde etkileri belirtilmiştir. Hizmet içi eğitim etkinliklerini yöneten kişilerin yetkinlikleri ve eğitim ortamını şekillendirmeleri bağlamında ortaya çıkan farklılıklar ele alınmıştır. Her iki hizmet içi eğitim programında öğretmenlerin aktif katılımına imkân sağlayan etkinliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Hizmet içi eğitimi yöneten kişinin öğretmen veya akademisyen olmasından, katılımın gönüllü veya zorunlu olmasından bağımsız olarak öğretmenlerin görev ve sorumluluk aldığı etkinliklerde aktif katılımın sağlandığı gözlenmiştir. Öğretmenlerin bu tür uygulamalardan memnun kaldıkları ve böyle hizmet içi eğitimlerin daha etkili olacağını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Gönüllü katılımın sağlandığı programda öğretmenlerin sıkıcı buldukları etkinlikleri dahi dikkatle takip ettiği görülmüştür. Araştırma sonuçları bağlamında eğitim planlaması yapanlara, yöneticilere ve araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hizmet içi eğitim, Fizik öğretmenleri, Gözlem

Abstract

The purpose of this study was to examine the in-service training environments of physics teachers. In the study, observations were made in an in-service training course and an in-service training seminar organized by the

¹ Bu çalışmada TÜBİTAK-2218 kodlu “Fizik Öğretmenlerinin Yenilenen Öğretim Programına Yönelik Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi” konulu proje verilerinin bir kısmı kullanılmıştır. TÜBİTAK'a ve proje danışmanları Prof. Dr. Orhan KARAMUSTAFAOĞLU ve Prof. Dr. Telhat ÖZDOĞAN'a destekleri için teşekkür ederiz. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır. (Amasya Üniversitesi, 29.03.2016, 76009418/934.01-463).

² Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ordu, E-mail: fnbuyukbayraktar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1533-8322

Ministry of National Education for physics teachers. Observations were made by the researcher as a participant observer. In the study, interactions in in-service training environments were described for some limited situations. These situations were discussed in the context of the difference in the location of in-service training, the period of the program, the managers of the activities, and whether the participation is voluntary or compulsory. As a result of the study, the effects of the selection of the place were stated on the participants. The differences that emerge in the context of the competencies of the manager were discussed. It has been determined that there are activities that allow the active participation of teachers in both in-service training programs. It was observed that active participation was ensured in the activities where the participant teachers took duties and responsibilities. It was revealed that teachers were satisfied with such practices and thought that such in-service training would be more effective. In the program in which voluntary participation was ensured, it was observed that the teachers carefully followed even the activities they found boring. In the context of the study results, suggestions were offered to those who plan education, administrators, and researchers.

Keywords: *In-service training, Physics teachers, Observation*

Giriş

Eğitim sistemleri değişimin hangi ekseninde ve ne şekilde olacağını öngörebildikleri ve değişime uyum sağlayabildikleri ölçüde başarılı olabilirler. Bu sistemlerinin başarıya ulaşma sürecindeki temel faktör öğretmen kapasitesi gelişmelerinin değişime ayak uydurmasıdır. Değişim ve gelişim sürecinin hız kazanmasıyla artan görev ve sorumlulukların üstesinden gelebilmek için öğretmenlerin bazı mesleki özelliklere sahip olması gerekmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) bu özellikleri Öğretmen Strateji Belgesi 2017-2023'de tanımlamıştır (MEB, 2017). Öğretmen Strateji Belgesi MEB tarafından gerçekleştirilen Ulusal Öğretmen Stratejisi Çalıştayı sonuçları ile MEB yetkilileri, bürokratlar, akademisyenler, milletvekilleri ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantılar sonucunda ortaya konmuştur. Bu belgede öğretmenlerin sahip olması gereken özellikler; değişimi okuyabilmek, sürekli gelişmek, empati yapabilmek, etkili iletişim kurabilmek, problem çözmek, örnek kişilik ve uzmanlık yoluyla sosyal kabul görmek gibi liderlik becerileri olarak tanımlanmıştır (MEB, 2017).

Öğretmenlerin bilgi, beceri ve tutumlarının zenginleştirilmesi, meslekteki verim ve etkinliklerinin artırılması için hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlenmektedir (Taymaz, 1997). Faaliyet konuları TALIS (Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi) 2018 raporunda alan bilgisi, pedagojik yeterlikler, müfredat bilgisi, öğretimde BİT (bilgi işlem teknolojileri) becerileri, öğrenci değerlendirmesinin analizi ve kullanımı, öğretmen-veli iş birliği olarak belirtilmektedir (Ceylan vd., 2020). Mesleki gelişim için çalıştaylar, seminerler, konferanslar, yaz enstitüleri, eylem araştırması gibi çeşitli ve çok sayıda girişim literatürde tanımlanmıştır. Bu farklı girişimler için Desimone (2009)'un tanımladığı mesleki gelişim adımlarının ortak olduğu söylenebilir. Desimone (2009)'a göre; (1) öğretmenler etkili bir mesleki gelişim yaşarlar, (2) mesleki gelişim öğretmenlerin bilgi ve becerilerini artırır ve/veya tutum ve inançlarını değiştirirler, (3) öğretmenler yeni bilgilerini, öğretimlerinin içeriğini veya pedagojiye

yaklaşımlarını geliştirmek için becerilerini, tutumlarını ve inançlarını kullanırlar, (4) öğretim değişiklikleri öğrencilerin öğrenmesini artırır. Tüm bu adımlar, öğretmen ve öğrenci özelliklerini, müfredatı, okul liderliğini ve politika ortamını içeren bir bağlam içine yerleştirilmiştir. Gelişimi tetiklemek için kullanılan tüm araçların öğrencilerin ve öğretmenlerin hedef ve ihtiyaçlarına bağlı olduğu gerçektir. Bu nedenle, kurslar ve çalıştaylar gibi resmi yapılar bazı amaçlara hizmet edebilirken, müfredat üretimine katılım, değerlendirme verilerinin tartışılması veya stratejilerin paylaşılması başka amaçlara hizmet edebilir.

Öğretmenlerin mesleki gelişim süreçleri bireysel ve toplu olarak bilişsel ve duygusal katılımı, inançları, istekliliği, iyileştirme ve değişim için uygun alternatiflerin değerlendirilmesini ve hayata geçirilmesini gerektiren karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda öğretmenlerin hizmet içi eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilen çeşitli mesleki gelişim girişimlerinin değerlendirilmesi sonucunda elde edilen etkilerin birbirlerinden büyük ölçüde farklı olduğu bulunmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Araştırma Konseyi mesleki gelişmelerin etkililik haritasının çıkarılmasını eğitim araştırmaları alanındaki ana zorluklardan biri olarak belirtmektedir. Olumlu etkisi kanıtlanmış sistemler dahil olmak üzere her mesleki gelişim formatı kendi başına tüm öğretmenler için geçerli olmamaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin öğrencilerin eğitim ihtiyaçları ve eğitim sistemlerinin beklentileri üzerinde etkileri konusunda sürekli olarak araştırma yapma, tartışma ve yansıtma ihtiyacı vardır (Avalos, 2011; Merchie et al., 2018).

Eğitim öğretime özel standartlar getirmek ve standardizasyon son yıllarda üzerinde çalışılan konulardan biridir. Bu çalışmalar öğretmen yetiştirme kursları veya öğretim materyalleri gibi konularda öğretmenlere yeterli desteğin zamanında sağlanamadığını ortaya koymaktadır (Haagen-Schützenhöfer vd., 2017). Öğretmenler teorik bilgi vermekten ibaret geleneksel yöntemlerle verilen hizmet içi eğitimleri yetersiz bulmaktadırlar (Tuncel & Çobanoğlu, 2018). MEB her yıl kişisel, mesleki, yönetim alanlarında hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlediği ve eğitim bölgelerine göre dağılımı çeşitlendirdiği halde katılımcı sayısının düşük olması dikkat çekicidir (Kaya, 2020). Fen öğretmenlerine yönelik yapılan bir çalışmada öğretmenler hizmet içi eğitimleri verimsiz bulduklarını ve eğitime katılmak istemediklerini ifade etmişlerdir (Kubat, 2017). Halbuki öğretmenlere yönelik hazırlanan ihtiyaç analizi odaklı mesleki gelişim eğitimleri akademik başarıyı arttırmakta, mesleki motivasyon sağlamak ve eğitim kalitesini yükseltmektedir (Buldu, 2014). Öğretmenler için bir alandaki bilgiyi öğrencilerin anlayacağı şekilde dönüştürmek temel bir zorluktur. Öğretmenlerin müfredat, psikoloji ve diğer alanlardaki bilgi ve becerilerini güncellemeye ihtiyaçları vardır. (Shulman, 1987; Tuncel & Çobanoğlu, 2018).

Bütün dersler için olduğu gibi fizik eğitiminde de anlamlı ve etkili öğrenmenin gerçekleştirilmesi temel amaçtır. Öğretim ortamlarında öğrenciyi aktif kılan çağdaş yöntemlerin kullanılması esastır. Ancak yapılan araştırmalar fizik öğretmenlerinin geleneksel yöntemleri kullanmaya eğilimli olduklarını göstermektedir (Karakış, 2006; Altundaş, 2013; Ergin & Sarı, 2013; Ayvaci & Devocioğlu, 2013). Fizik dersi öğretim programının etkili ve verimli uygulanabilmesi için öğretmenlere yönelik, öğrencilerin anlamlı öğrenebilmelerine olanak sağlayan çeşitli çağdaş öğretim yöntem ve tekniklerini içeren mesleki

gelişim kurslarının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Sadi & Yıldız, 2012). Öğretmenler öğrencilerin pedagojisi ve yeni öğretim yöntemleri üzerine hizmet içi eğitime ihtiyaç duyarlar. Hizmet içi eğitim programlarına katılan öğretmenler uygulamaya yönelik somut faaliyetler beklerler. Ancak öğretmenlerin katıldıkları mesleki gelişim programları çoğunlukla teorik bilgiden ibarettir (Tuncel & Çobanoğlu, 2018).

Etkili bir mesleki gelişim programı öğretimi geliştirmek için etkin bir mekanizma olarak kullanılabilir. Hizmet içi eğitim süreçlerinin derinlemesine incelenmesi ve sonuçlar doğrultusunda düzenlemeler yapılması faydalı olacaktır. Literatürde üstün yeteneklilerin fen öğretmenlerine yönelik hazırlanan hizmet içi eğitim çalışmasının analizi gibi daha özel gruplarla (Gökdere & Çepni, 2005) veya yaratıcı drama temelli (Sarısoy & Alcı, 2021), alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine yönelik (Çepni & Çoruhlu, 2010) gibi özel yöntemlerle yapılan hizmet içi eğitim çalışmalarının etkililiği konusunda yapılan araştırmalara rastlanmaktadır. Ancak öğretmenlerin mesleki gelişim ortamlarının eleştirel olarak incelendiği pek az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri Keleş ve Çelik (2013)'in 2000-2010 yılları arasında bilgisayar teknolojileri ve eğitimde kullanımlarına yönelik yürütülen hizmet içi eğitim kursları incelemesidir. Bu çalışmanın sonucunda hizmet içi kurs içeriklerinin en çok yazılım alanında olduğu, buna karşın bilgisayarların öğrenme ortamlarına entegre edilmesine yönelik kursların yetersiz olduğu belirtilmiştir. Çalışmada hizmet içi eğitim içeriklerinin ele alındığı görülmektedir ancak eğitim ortamına dair bileşenlere değinilmemiştir.

Mesleki gelişimi desteklemek için özel araştırmaların yanında mesleki gelişimi etkileyen bileşenlerin ve aralarındaki ilişkilerin tanımlaması önemlidir. Hizmet içi kursları planlayan ve yürüten öğretmenlerin saha gözlemleri ve etki çalışmaları (Khan, 2008) başarı öyküleri ortaya çıkarmıştır (Nawab, 2017). Hizmet içi eğitim ortamlarının incelendiği araştırma sonuçlarına bağlı olarak yapılacak yenilikler öğretmenlerin bu ortamlardan istifadesini arttırmaya ve gönüllü katılımı desteklemeye neden olabilir. Bu bağlamda mevcut çalışma fizik öğretmenlerinin hizmet içi eğitim ortamlarını araştırmak ve ortamdaki etkileşimleri betimlemek amacıyla yapılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma bir durumun bileşenlerini ve bu bileşenler arasındaki etkileşimi inceleyen, temel durumlar üzerinden verilerin bir kısmını yorumlamakla sınırlı nitel betimsel bir çalışmadır. Gözlem araştırmaları bütüncül bir bakış açısı oluşturmak için insanların etkileşim kurduğu bağlamların anlaşılmasını sağlar. Hizmet içi eğitim ortamlarının betimlenmesi için ortamı oluşturan bileşenler arasındaki etkileşimlerin tanımlanması gereklidir. Gözlemlerde öncelikli amaç gözlemlenen olayı ve olay içerisindeki etkinlikleri bu etkinliklere katılan insanların bakış açısından betimleyebilmektir. Bir ortamla ve o ortamdaki insanlarla gerçekleşen birincil elden deneyimler araştırmacının açık, keşif odaklı ve tümevarımsal olmasına olanak sağlar (Patton, 2014). Bu nedenle araştırmacı veri toplamak için hizmet içi eğitim ortamlarında katılımcı gözlemler gerçekleştirmiştir.

Araştırmacı sistematik gözlemler gerçekleştirebilmek ve hizmet içi eğitim ortamında dikkat edeceği hususları anlamak için gözlem süreci başlamadan önce bazı fizik öğretmenleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde öğretmenlerin katıldıkları hizmet içi eğitimler hakkında sohbet edilmiştir. Bu sohbetler ve literatür tarama sonuçlarına bağlı olarak araştırmanın sınırları çizilmiştir. Hizmet içi eğitimin yapıldığı yer, programın süresi, etkinlikleri yönetenler, katılımın gönüllü veya zorunlu olması, eğitim sürecinde yapılan etkinliklerin uygulanma biçimleri bağlamında gözlemlerin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu araştırma fizik öğretmenlerine yönelik gerçekleştirilen iki hizmet içi eğitim programıyla sınırlıdır.

Gözlemler için MEB'in fizik öğretmenlerine yönelik hizmet içi eğitim kapsamında düzenlediği bir seminer ve bir kurs olmak üzere iki ayrı program seçilmiştir. Programlar seçilirken eğitimin yapıldığı yer, programın yapıldığı zaman dilimi, etkinlikleri yönetenler ve katılım şekillerinin farklı olduğu durumlar dikkate alınmıştır.

Programlardan biri MEB'e bağlı okulda ve okulların açılmasından önceki hafta üç gün süreyle yapılmıştır. Diğer program ise üniversitede, yaz tatilinde beş gün süreyle yapılmıştır. Programlardan birini öğretmenler yönetirken diğerini alanında uzman akademisyenler yönetmiştir. Programlardan biri zorunlu iken diğeri gönüllü katılımı gerçekleştirilmiştir. Gözlemlerin gerçekleştirildiği hizmet içi eğitim seminerine ve hizmet içi eğitim kursuna ait temel veriler Tablo 1'de toplu olarak sunulmaktadır.

Tablo 1. Gözlem yapılan programların karşılaştırılması

PROGRAMLAR		Hizmet İçi Eğitim Semineri	Hizmet İçi Eğitim Kursu
Katılımcı Sayısı		52	30
Yönetici Sayısı		2	7
Programın Yapıldığı Yer	Okul	X	
	Üniversite		X
Programın Süresi	3 Gün	X	
	5 Gün		X
Katılımcılar	Zorunlu	X	
	Gönüllü		X
Etkinlik Yöneticileri	Öğretmen	X	
	Akademisyen		X
Etkinliklerin Biçimleri	Uygulama		
	Sunum	X	X
	Aktif katılım	X	X

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın ilk gözlem programı MEB'e bağlı Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı seminerdir. Seminer 2017-2018 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanacak olan öğretim programının öğretmenlere tanıtılması amacıyla yapılmıştır. Program eğitim öğretim yılı başlamadan önce öğretmenlerin seminer döneminde yapılmış ve üç gün sürmüştür. MEB tarafından seminere katılım zorunlu tutulmuştur. Seminer MEB'e bağlı bir lisenin toplantı salonunda gerçekleştirilmiştir. Seminere MEB'e bağlı okullarda görev yapan ve aynı ilde çalışan elli iki fizik öğretmeni katılmıştır. Seminer yöneticileri, ilgili konuda beş gün boyunca MEB tarafından hizmet içi eğitime tabi tutulmuş iki öğretmendir. Araştırmacı program boyunca tüm etkinliklere katılmış, dinlenme aralarında öğretmenlerle hizmet içi eğitimle ilgili sohbet etmiştir. Sohbet esnasında ve sonrasında araştırmacı öğretmenlerin söylemlerinde dair notlar almıştır.

Araştırmanın ikinci gözlem programı MEB'in hizmet içi eğitim kapsamında fizik öğretmenlerine yönelik hazırladığı kursta gerçekleştirilmiştir. MEB kendi sistemi üzerinden öğretmenlere kursun duyurusunu yapmıştır. Programa katılmaya gönüllü olan öğretmenler başvuru yapmıştır. Kursu MEB tarafından farklı illerden seçilen otuz fizik öğretmeni katılmış ve kurs beş gün sürmüştür. Program yaz tatilinde gerçekleştirilmiştir. Bu programın eğitimlerini alanında uzman yedi akademisyen vermiştir. Araştırmacı programın etkinliklerine katılmıştır. Etkinliklerde verilen aralarda araştırmacı etkinlik yöneticileri ve katılımcı öğretmenlerle program hakkında sohbet etmiştir. Araştırmacı etkinlikler esnasında ve sonrasında gözlemlerini not olarak kayıtlar oluşturmuştur. Araştırmanın sistematığı analiz sürecini destekleyici şekilde planlanmıştır. Gözlem süreçlerinde toplanan veriler önce düzenlenmiş sonra da betimsel yolla analiz edilmiştir.

TÜBİTAK-2218 kodlu "Fizik Öğretmenlerinin Yenilenen Öğretim Programına Yönelik Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi" konulu proje verilerinin bir kısmının kullanıldığı bu araştırma için Amasya Üniversitesi'nden 29.03.2016 tarih ve 76009418/934.01-463 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Bulgular

Araştırma sürecinde iki farklı hizmet içi eğitim programında gerçekleştirilen gözlemlerden elde edilen veriler analiz edilerek hizmet içi eğitim seminerine ait bulgular ve hizmet içi eğitim kursuna ait bulgular şeklinde iki ayrı bölümde verilmektedir.

Hizmet İçi Eğitim Semineri Gözlem Bulguları

Bu kısımda MEB'e bağlı Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı üç gün süren seminere ait gözlem bulguları sunulmaktadır. Seminerin her günü ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Hizmet içi eğitim seminerinin yapıldığı yer MEB'e bağlı bir okulun konferans salonudur. Salon aydınlatma ve sıcaklık olarak toplantı yapmaya uygundur. Salon kapasitesi seminere katılan öğretmen sayısını karşılamaktadır. Salon atölye çalışması yapmaya uygun olacak şekilde dizayn edilmiştir. Programın ilk günü semineri yönetmekle görevli iki öğretmen yeni öğretim programına dair bilgilerin yer aldığı sunumlar gerçekleştirmiştir. Sabah saat 09:00'da başlayan sunumlar saat 16:30'a kadar

devam etmiştir. Sunumlarda yeni öğretim programına uygun olarak hazırlanmış olan dokuzuncu sınıf ders kitapları tanıtılmış ve öğretmenlere incelemeleri için verilmiştir. Sunum sırasında katılımcılar seminer yöneticilerine bazı sorular yöneltmişlerdir. Bu sorular üzerine açılan konularda diğer katılımcıların da söz almasıyla fikir alış-verişleri olmuştur. Sunumlara iki defa öğle arasından önce ve iki defa öğle arasından sonra olmak üzere on beşer dakikalık aralar verilmiştir.

Programın birinci gününde yapılan gözlemlerde, katılımcı öğretmenlerin çoğunun sunumları dikkatli bir şekilde dinlediği gözlenmiştir. Ancak verilen aralarda yapılan sohbetlerde öğretmenlerin birçoğu sunumların sıkıcı geçtiğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerden bazıları sunumlarda anlatılan bilgilerin kendilerine yazılı olarak gönderilmesinin yeterli olduğunu, bu şekilde sunum yapılmasının pek bir faydasının olmadığını belirtmiştir. Bazı öğretmenler de zorunlu olmasa böyle bir etkinliğe kimsenin katılmak istemeyeceğini ifade etmişlerdir.

Programın ikinci günü atölye çalışması yapılmıştır. Program sabah saat 09:00'da seminer yöneticilerinin katılımcılara atölye çalışması ve içeriği hakkında bilgi vermeleriyle başlamıştır. Saat 10:00'da öğretmenler altı-yedi-sekiz kişilik gruplara ayrılarak atölye çalışmasına başlamışlardır. Atölye çalışmasında gruplar kendi seçtikleri bir fizik konusunda yeni öğretim programına uygun olarak ders planı hazırlamışlardır. Öğretmenler ders planlarını salona getirdikleri kişisel bilgisayarları üzerinden hazırlamışlardır. Çalışmalar esnasında fizik konuları üzerine hazırlanmış kaynak eserler katılımcılarla elektronik ortamda paylaşılmıştır. Çalışma saat 15:30'a kadar devam etmiştir. Atölye çalışmasının ardından tüm gruplar arasından gönüllü olarak seçilen iki grubun üyeleri yaptıkları çalışmayı diğer katılımcılara sunmuşlardır. Bu sunumlar saat 15:30'dan 17:00'ye kadar sürmüştür. Çalışma boyunca, bir defa öğle arasından önce ve bir defa öğle arasından sonra olmak üzere iki kez on beşer dakikalık ara verilmiştir. Bunun yanında isteyen katılımcılar için beşer dakikalık molalar verilmiştir.

Programın ikinci gününde yapılan gözlemlerde, katılımcı öğretmenlerin hemen hepsinin atölye çalışmalarına istekli bir şekilde başladığı gözlenmiştir. Ancak çalışmanın ilerleyen saatlerinde bazı gruplarda kimi öğretmenler çalışırken kimilerinin sohbetine daldıkları gözlenmiştir. Bununla birlikte verilen aralarda ve molalarda bazı gruplardaki öğretmenlerden bir kısmı salon dışına çıkarken diğer grup arkadaşlarının çalışmaya devam ettikleri görülmüştür. Çalışmaya devam eden öğretmenlerin istekli bir şekilde etkinliği tamamladıkları gözlenmiştir. Özellikle ilk verilen arada bazı gruplardaki öğretmenlerin hiçbirinin dışarı çıkmamaları dikkat çekmiştir.

Aralarda yapılan sohbetlerde öğretmenler birinci günün aksine programın ikinci gününün sıkıcı geçmediğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin çoğu bu şekilde yapılan çalışmaların faydalı ve verimli olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı öğretmenler bütün seminer dönemlerinde böyle çalışmalar yapılması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte çoğu öğretmen böyle bir çalışma için bu toplantı salonunun uygun olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenler salonda aydınlanma ve sıcaklık konusunda bir sıkıntı yaşamadıklarını ancak mekânın küçük olduğunu ve yeterli teknik donanıma sahip olmadığını ifade etmişlerdir.

Programın üçüncü günü öğlene kadar atölye çalışması, öğleden sonra seminer programına dair değerlendirme yapılmıştır. Sabah saat 09:00'da başlayan atölye çalışmasında, öğretmenler gruplarıyla birlikte yeni öğretim programının kazanımlarını ölçmeye uygun sorular hazırlamışlardır. Öğleden sonra öğretmenlere değerlendirme formu dağıtılmıştır. Form, bireysel değerlendirme ve grup değerlendirme bölümlerinden oluşan öz değerlendirme kısmı ve öğretmenlerin seminere dair düşüncelerinin ve önerilerinin tespitine yönelik açık uçlu sorular içeren kısımdan oluşmaktadır. Öğretmenler yaklaşık otuz dakikada formu doldurup teslim etmişlerdir. Seminer yöneticileri, katılımcıların da yorumlarını alarak programın geneline dair bir değerlendirme yapmıştır. Grup tartışması şeklinde yapılan bu değerlendirme yaklaşık yarım saat sürmüştür ve ardından program sonlandırılmıştır. Öğretmenlerin formları teslim etmesi ile yöneticilerin yaptığı değerlendirme toplantısı arasında boş bir zaman oluşmuştur. Katılımcılar boş geçen bu zamanı hoşnutsuzlukla karşılamışlardır. Bu zaman zarfında yapılan sohbetlerde bu duruma dair tepkilerini dile getirmişlerdir. Öğretmenler son gün yapılan değerlendirmenin ikinci günün sonunda yapılabileceğini belirtmişlerdir.

Seminer yöneticileri yapılan görüşmelerde atölye çalışmalarının çok verimli geçtiğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan yöneticiler, seminer sunumlarında öğretmenlerin yeni müfredata yönelik eleştirilerine direk muhatap konumda kalmaktan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Yöneticiler yeni öğretim programının tanıtıldığı bir hizmet içi eğitimin yeni müfredata hâkim, yetkili kişiler tarafından verilmesinin daha uygun olacağını belirtmişlerdir. Bu noktada kendilerine verilen beş günlük eğitim içeriğinin böyle bir hizmet içi eğitime yöneticilik yapma konusunda yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Hizmet İçi Eğitim Kursu Gözlem Bulguları

Bu kısımda MEB'in hizmet içi eğitim kapsamında gönüllülük esasına göre farklı illerden gelen fizik öğretmenleriyle gerçekleştirdiği kursa ait gözlem bulguları sunulmaktadır. Program genel olarak üniversitenin fizik laboratuvarında yürütülmüştür, bazı etkinlikler konferans salonu ve gözleminde yapılmıştır. Kursun birinci günü yenilenen ortaöğretim fizik öğretim programının getirdiği yenilikler ile fizik öğretim programı ve bilim eğitimi ilişkisi konulu seminerler verilmiştir. Katılımcıların seminerleri ilgiyle takip ettikleri gözlemlenmiştir. Seminerin bazı kısımlarında seminer yöneticisinin soruları üzerine grup tartışması yapılmıştır. Programın ikinci günü 'Sorgulayıcı Araştırma Uygulamaları' semineri verilmiştir. Seminerde küçük uygulamalar yapılmıştır. Uygulamalar katılımcılar tarafından yapılmıştır. İkinci gün öğleden sonra sosyal programda il gezisi yapılmıştır. Katılımcılar sosyal programın ikinci gün olmasını eleştirmiş ve "Son gün yapılırsa daha iyi olurdu." şeklinde görüş bildirmişlerdir. Programın üçüncü günü eğitim sistemimizdeki temel astronomi konularının yeri ve önemi, Newton ve Einstein'nin kütle çekim yasalarına farklı bir bakış ve güneşin yapısı ve güneş gözlemi konulu seminerler verilmiştir. Seminerler üniversitenin gözleminde yürütülmüştür. Bu seminerlere katılımcıların çok ilgi gösterdiği ve seminerden çok memnun kaldıkları gözlemlenmiştir. Programın dördüncü günü 'Deprem konularının öğretilmesinde sismograf kullanımı ve uygulamaları', 'Mühendislik odaklı sorgulamaya dayalı fen eğitimi: Kendi elektrik süpürgemi yapıyorum' ve

‘Uygulamaya dayalı etkinlikler ile ilgili genel değerlendirme’ seminerleri verilmiştir. Katılımcılar yapılan uygulamalardan memnun kaldıklarını ve uygulamaların etkili olduğunu belirtmişlerdir. Programın son günü ‘Kristalografi yapı analizi’ semineri verilmiştir. Katılımcılar bu seminerin daha çok lisans dersi gibi geçtiğini ve içerik olarak kendileri için pek faydalı bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Program boyunca her etkinliğin ardından katılımcılara dağıtılan formlar sayesinde öğretmenlerin etkinliğe dair görüş ve önerileri alınmıştır.

Kursa katılan öğretmenlerin tüm seminer ve etkinliklere eksiksiz olarak katıldıkları gözlenmiştir. Aynı zamanda tüm öğretmenlerin süreci dikkatli bir şekilde takip ettikleri görülmüştür. Özellikle grup tartışmalarında öğretmenler mesleki konular üzerine yoğunlaşma fırsatı bulmuş, düşüncelerini, sorun ve önerilerini paylaşmışlardır. Katılımcılar hizmet içi eğitimin üniversitede yapılmasından ve alanında uzman akademisyenler tarafından verilmesinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler etkinliklerin yapıldığı tüm mekanların aydınlatma, sıcaklık ve kapasite olarak toplantı yapmaya uygun olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda programın süresinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Seminer yöneticileriyle yapılan görüşmelerde, fizik öğretmenlerine yönelik hizmet içi eğitimlerin sayısının azlığı vurgulanmış, bu şekilde yapılan programlarla daha çok öğretmene ulaşılması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte bazı yöneticiler, alan uzmanlarının akademik görevlerinin yoğunluğundan bu tür etkinliklere vakit ayırmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Yöneticiler, hizmet içi eğitimlerin daha etkin uygulanması için eğitimin yapıldığı mekânın önemine dikkat çekmişlerdir. Seminer yöneticilerinden biri bu konuda bilim merkezlerinin aktif olarak faaliyete geçirilmesinin faydalı olacağını ifade etmiştir. Seminer yöneticileri, hizmet içi eğitimlerin sunum şeklindeki program yapısından kurtularak öğretmenlerin aktif katılımının sağlandığı uygulamalı programlar haline dönüşmesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Eğitim yapılan ortamların fiziki şartlarının uygunluğu etkili bir eğitim ve motivasyon için ön koşuldur. Ekinci ve Yıldırım (2009) hizmet içi faaliyetlerde yer ve mekân seçimine özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mevcut araştırmada gözlem yapılan her iki program için seçilen mekanların aydınlatma ve sıcaklık bakımından hizmet içi eğitime uygun olduğu söylenebilir. Hizmet içi eğitim kursunun üniversitede yapılması, laboratuvar ve gözlemevi gibi ortamların kullanılması öğretmenler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hizmet içi eğitim kursundaki mekân seçiminin öğretmenlerin aktif katılımına imkân verdiği ve eğitime olumlu katkı sağladığı söylenebilir. Diğer taraftan hizmet içi eğitim seminerinin yapıldığı salonda teknik donanım bakımından internet bağlantısının olmaması, bilgisayar bulunmaması, mekânın küçük olması gibi eksiklikler tespit edilmiştir. Bu durumun yapılan etkinlikler bağlamında öğretmenlerin aktif katılımını kısıtladığı söylenebilir. Literatürde hizmet içi eğitimin zorunlu olmasının mekân konusunda sıkıntı oluşturacağı belirtilmektedir (Ayvacı vd., 2014). Katılımın isteğe bağlı olduğu, otuz kişinin katıldığı hizmet içi eğitim kursunda mekân konusunda hiçbir şikâyet olmadığı halde katılımın zorunlu olduğu, elli iki kişinin katıldığı hizmet içi eğitim seminerinde katılımcılar mekânı küçük bulmuşlardır. Hizmet içi eğitimlerde yapılacak faaliyetlerin içeriğine göre

mekânın büyüklüğü ve donanımı konusunda daha fazla özen gösterilmesinin faydalı olacağına inanılmaktadır.

Araştırmada ele alınan bağlamlardan biri hizmet içi eğitim için ayrılan süredir. Hizmet içi eğitim seminerinde yenilenen öğretim programı tanıtımı ve programın uygulanmasında kullanılacak etkinlikler için verilen üç günün yeterli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte programın son günü tüm öğleden sonra hizmet içi eğitimin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Değerlendirme faaliyetleri kısa sürmüş arada plansız bir boşluk oluşmuştur. Bu durum katılımcıların olumsuz tepkilerine yol açmıştır. Hizmet içi eğitim değerlendirmesi için anket tarzı bir form kullanılacaksa bu faaliyet için ayrılan sürenin programda kısa tutulması daha iyi olacaktır. Eğitim programlarında faaliyet için ayrılan süre ile faaliyet süresi örtüşmediğinde kalan boş zamanın katılımcılarda olumsuz duygu, düşünce ve tepkilerine neden olduğu söylenebilir.

Hizmet içi eğitim kurs süresi olarak tespit edilen beş günün program için uygun olduğu söylenebilir. Bu sürede öğretmenler farklı birçok etkinliğe katılım fırsatı bulmuşlardır. Program süresinin öğretmenlerin mesleki gelişimleri için yoğunlaşmalarına imkân verecek uzunlukta olduğu söylenebilir. Diğer taraftan il gezisi yapılan günün programın ikinci günü olmasının program akışını bozduğu düşünülmektedir. Öğretmenlerin gezinin son gün yapılmasının daha iyi olacağı yönündeki ifadelerinden, gezi gibi faaliyetlerden ziyade öncelikli beklentilerinin mesleki gelişim faaliyetleri olduğu sonucu çıkarılabilir.

Katılımın gönüllü olduğu hizmet içi eğitim kursunda öğretmenlerin sıkıcı buldukları etkinlikler dahil tüm programı dikkatle takip ettikleri ve tam katılım sağladıkları görülmüştür. Diğer taraftan katılımın zorunlu olduğu hizmet içi eğitim seminerinde aktif katılımın sağlandığı etkinliklerde dahi bazı öğretmenlerin zaman ilerledikçe çalışmayı bırakıp sohbet ettikleri ya da program salonu dışına çıktıkları görülmüştür. Aynı zamanda birlikte çalıştıkları arkadaşları bıraktığı halde etkinliğe devam eden katılımcıların istekli bir şekilde devam ederek çalışmayı tamamlaması veya bazı grupların ara vermeden çalışmayı tamamlamaları dikkat çekicidir. Bu bağlamda iki program arasındaki bu farklılığın katılımcıların gönüllü veya zorunlu olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hizmet içi eğitimin etkilerinin sahaya yansması konusunda gönüllü katılımın etkili olacağı öngörülmektedir. Çetin (2019), fen bilimleri öğretmenleriyle yaptığı çalışma sonucunda ücret, terfi, atama gibi unsurlar kullanılarak hizmet içi eğitim programlarına katılımın teşvik edilmesini önermiştir. Hizmet içi eğitim programlarına gönüllü katılımın artırılması için yapılacak çalışmaların faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hizmet içi eğitim kursu katılımcıları genel olarak programdan memnun kalmış ve faydalı bulmuşlardır. Bu olumlu etkiyi oluşturan nedenlerden birinin faaliyetleri alanında uzman akademisyenlerin yönetmesi olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan hizmet içi eğitim seminerini yöneten öğretmenlerin programdan önce aldıkları eğitimi yetersiz gördükleri ve eğitimi yeni müfredata hâkim, yetkili kişiler tarafından verilmesini önerdikleri tespit edilmiştir. Bu programda yapılan sunumları katılımcıların çoğunun sıkıcı bulduğu, bazılarının ise faydasız olarak nitelediği görülmüştür. Bu bulgular birlikte

yorumlandığında öğretmenlerin programdan önce aldıkları beş günlük eğitimin yenilenen öğretim programını tanıtmak için yeterli olmadığı sonucu çıkarılabilir. Bu bağlamda hizmet içi eğitim faaliyetlerinin alan uzmanları tarafından verilmesinin daha doğru olduğu söylenebilir. Bunlarla birlikte ihtiyaç duyulması halinde hizmet içi eğitimde yönetici olarak görevlendirilecek öğretmenlere içerikle ilgili kapsamlı ve uzun süreli eğitimler verilmesi gerektiği düşünülmektedir. MEB'in 2017'de öğretmen yetiştirme, geliştirme ve istihdam süreçlerine yönelik hazırladığı raporda bu konuya değinildiği görülmektedir. Bu raporda bazı amaçlar ve bu amaçlara ilişkin hedefler, eylemler ortaya konmuştur. Öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimini sürekli kılmak şeklinde tanımlanan amaç doğrultusunda verilen hedeflerden biri, adaylık sürecinden itibaren öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişim faaliyetlerinin niteliğini arttırmak olarak ifade edilmiştir. Bu hedef için planlanan eylemlerden bazıları, mesleki gelişim faaliyetlerinde görev alacak eğitimcilerin standartlarının belirlenmesi ve mesleki gelişim faaliyetlerinde görev alacak eğitimcilerin eğitime yönelik programların açılması şeklindedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2017). Raporda belirtilen eğitimcilerin eğitimi ve standartların belirlenmesi konusunda yapılan çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılacak alan çalışmalarına ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Öğretmenler çağdaş eğitim yaklaşımında aktif öğrenmeyi kolaylaştıran bireyler olarak tanımlanır. Öğretmenlerin inanışları ve sınıftaki uygulamaları öğrenci motivasyonunun ve başarısını etkilemektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2017). Öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerinde yapılan faaliyetlerin etkili olması için öğretmen ve okul ihtiyaçlarıyla eşleşme, faaliyetlerinin planlamasında öğretmen katılımı, aktif katılım, uzun vadeli katılım ve üstün kaliteli eğitimler gibi bileşenlerden oluşması gerektiği belirtilmektedir (Bayar, 2014). Çalışmalar mesleki gelişimde uygulamalı, aktif öğrenme için fırsatlar sunan eğitimlerin etkili sonuçları olduğunu bildirmektedir (Garet et al., 2001; Sarısoy & Alcı, 2021). Literatürde hizmet içi eğitim programlarında geleneksel yöntemin dışına çıkılmadığından yakınılmaktadır (Tuncel & Çobanoğlu, 2018). Buna karşın hizmet içi eğitim kursu ve hizmet içi eğitim semineri gözlem bulgularına bakıldığında her iki programda da öğretmenlerin aktif olarak katıldıkları etkinliklerin bulunduğu görülmektedir. Her iki programda da öğretmenlerin aktif olarak katıldığı etkinliklerde öğretmenlerin süreçte daha istekli ve memnun olduğu gözlenmiştir. Bu durumun hem yöneticilerin öğretmen veya akademisyen olmasından hem de katılımın gönüllü veya zorunlu olmasından bağımsız olması dikkat çekicidir. Araştırma her ne kadar iki programla sınırlı olsa da hizmet içi eğitim programlarında gözlemlenen bu olumlu durum umut vericidir. Teknolojik gelişimlerin eğitime entegre olmasıyla birçok hizmet içi eğitimin uzaktan online ortamda verildiği bilinmektedir. Özellikle pandemi Covid-19 etkisiyle eğitim öğretim faaliyetleri uzaktan yapıldığı gibi öğretmenlerin hizmet içi eğitim faaliyetleri de uzaktan yapılmıştır. MEB'in yayınladığı 2022 Yılı Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim Planında yer alan 428 hizmet içi eğitim faaliyetinden 180'i yüz yüze, 348'i uzaktan eğitim şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda öğretmenlere uzaktan sağlanan hizmet içi eğitim faaliyetlerinin aktif katılıma imkân verecek şekilde tasarlanmasının daha iyi sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

Çalışma sonuçlarına bağlı olarak hizmet içi eğitim planlaması yapanlara ve yöneticilere bazı öneriler sunulmaktadır. Hizmet içi eğitim ortamında yapılacak etkinliğe uygun materyal ve donanım bulundurulmasına dikkat edilmesi gereklidir. Üniversitelerin uygun donanıma sahip mekanları özellikle öğrencilerin olmadığı zaman dilimlerinde kullanılabilir. Yüz yüze veya uzaktan (online) hizmet içi eğitim faaliyetlerinin daha etkili olması için daha fazla aktif katılım sağlayan etkinliklere yer verilebilir. Hizmet içi eğitimlerde öğretmenlerin aktif katılımını sağlayacak uygulamalara daha çok yer vermek için teorik bilgi sunumlarına daha az yer verilebilir. Hizmet içi eğitim süresi ve faaliyetler için ayrılan süreler karşılaştırılırken planlanmamış boş zaman kalmaması için alternatif etkinlikler hazırlanabilir. Hizmet içi eğitimlerde gezi gibi eğlenceli vakit geçirmek için ayrılan zaman eğitim faaliyetlerinin akışını bozmayacak şekilde planlanabilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

Çalışma sonuçlarına bağlı olarak eğitim araştırmacılarına bazı öneriler sunulmaktadır. Hizmet içi eğitim faaliyetlerinde görev alacak eğitimcilerin standartlarının belirlenmesi ve eğitimcilerin eğitimi konusunda çalışmalar yapılabilir. Hizmet içi eğitimlerde katılımcıları aktif hale getirecek etkinlikler üzerine yapılan çalışmaların sayısı artırılabilir. Hizmet içi eğitimlere gönüllü katılımı teşvik eden etkenler konusunda çalışmalar yapılabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Fizik Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitim Ortamlarına Dair Gözlemler" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Altundaş, M. (2013). *Fizik öğretiminde sınıf yönetimi ile öğretim yönteminin ilişkisinin belirlenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Avalos, B. (2011). Teacher professional development in teaching and teacher education over ten years. *Teaching and teacher education*, 27(1), 10-20.
- Ayvacı, H., Bakırcı, H., & Yıldız, M. (2014). Fen bilimleri öğretmenlerinin hizmet içi eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri ve beklentileri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 357-383.
- Ayvacı, H. Ş., & Devecioğlu, Y. (2013). 10. Sınıf fizik ders kitabı ve kitaptaki etkinliklerin uygulanabilirliği hakkında öğretmen değerlendirmeleri. *Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 418-450.
- Tuncel, Z. A., & Çobanoğlu, F. (2018). In-service teacher training: Problems of the teachers as learners. *International Journal of Instruction*, 11(4), 159-174.
- Bayar, A. (2014). The components of effective professional development activities in terms of teachers' perspective. *Online Submission*, 6(2), 319-327.

- Buldu, M. (2014). Öğretmen yeterlik düzeyi değerlendirmesi ve mesleki gelişim eğitimleri planlanması üzerine bir öneri. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(204), 114-134.
- Ceylan, E., Özdoğan Özbal, E., Sever, M. ve Boyacı, A. (2020). Türkiye'deki öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşleri, öğretim koşulları: TALIS 2018 öğretmen ve okul yöneticileri yanıtları analizi. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çepni, S., & Çoruhlu, T. Ş. (2010). Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine yönelik hazırlanan hizmet içi eğitim kursundan öğretime yansımalar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 117-128.
- Çetin, O. (2019). Fen bilimleri öğretmenlerinin ve yöneticilerin hizmet içi eğitim faaliyetlerinin etkililiğine yönelik görüşleri. *International Journal of Active Learning*, 4 (1), 1-20.
- Desimone, L. M. (2009). Improving impact studies of teachers' professional development: Toward better conceptualizations and measures. *Educational researcher*, 38(3), 181-199.
- Ekinci, Ö., & Yıldırım, A. (2009). İl eğitim denetmenleri ve ilköğretim okulu yöneticilerinin hizmet içi eğitim faaliyetlerine yönelik beklentileri. *Ege Eğitim Dergisi*, 10(1), 1-21.
- Ergin, S., & Sarı, M. (2013). Fizik öğretmenlerinin öğrencilerin öğrenme stillerine uygun öğretim yapma düzeylerini belirleme üzerine bir çalışma. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 1(2), 81-96.
- Garet, M. S., Porter, A. C., Desimone, L., Birman, B. F., & Yoon, K. S. (2001). What makes professional development effective? Results from a national sample of teachers. *American Educational Research Journal*, 38(4), 915-945.
- Gökdere, M., & Çepni, S. (2005). Üstün yeteneklilerin fen bilimleri öğretmenlerine yönelik bir hizmet içi eğitim uygulama ve değerlendirme çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 271-296.
- Haagen-Schützenhöfer, C., Rath, G., & Rechberger, V. (2017). *Teachers' beliefs about subject specific competences and inquiry based learning. In key competences in physics teaching and learning*. Springer, Cham.
- Karakış, Ö. (2006). *Bazı yükseköğrenim kurumlarında farklı öğrenme stillerine sahip olan öğrencilerin genel öğrenme stratejilerini kullanma düzeyleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kaya, M., (2020). MEB Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü'nün hizmet içi eğitim faaliyetleri: Katılımcılar, eğitim durumları, eğitim konuları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 183-193.
- Keleş, E. & Çelik, D. (2013). 2000-2010 yılları arasında bilgisayar teknolojileri ve eğitimde kullanımlarına yönelik yürütülen hizmet içi eğitim kurslarının incelenmesi. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 2 (1), 164-194.
- Kubat, U. (2017). Fen bilimleri öğretim programına yönelik öğretmenlere verilen hizmet içi eğitimin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 1-8.
- Millî Eğitim Bakanlığı, (2017). *Öğretmen Strateji Belgesi 2017-2023*. https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/26174415_Strateji_Belgesi_RG-Ylan-26.07.2017.pdf

- Millî Eğitim Bakanlığı, (2022). 2022 Yılı Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim Planı https://oygm.meb.gov.tr/dosyalar/planlar/2022_Plan.pdf
- Merchie, E., Tuytens, M., Devos, G., & Vanderlinde, R. (2018). Evaluating teachers' professional development initiatives: towards an extended evaluative framework. *Research Papers in Education*, 33(2), 143-168.
- Nawab, A. (2017). What difference could in-service training make? Insights from a public school of Pakistan. *Teacher Development*, 21(1), 142-159.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage Publications.
- Sadi, Ö., & Yıldız, M. (2012). Fizik öğretmenlerinin 2010-2011 öğretim döneminde ilk defa uygulanan 11. sınıf fizik dersi müfredatına bakışı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 869-882.
- Sarısoy, B., & Alcı, B. (2021). Hizmet içi eğitimde yaratıcı drama temelli aktif öğrenme uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (53), 205-233.
- Shulman, L. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard Educational Review*, 57(1), 1-23.
- Taymaz, H. (1997). *Hizmet içi eğitim; Kavramlar, ilkeler, yöntemler*. TAKAV Tapu ve Kadastro Vakfı.

Extended Abstract

The present study was conducted to investigate the in-service training environments of physics teachers and to describe the interactions in the environment. This research is a descriptive study that examines the components of a situation and the interaction between these components, and is limited to interpreting some of the data on the main situations. In order to describe in-service training environments, it is necessary to define the interactions between the components that constitute the environment. The researcher conducted participant observations in in-service training environments to collect data. This research is limited to two in-service training programs for physics teachers. Two separate programs, a seminar and a course organized by the Ministry of National Education as part of in-service training for physics teachers, were selected for the observations. While choosing the programs, the location of in-service training, the time period of the program, the managers of the activities and the situations where the participation forms are different were taken into consideration. The seminar was held in the school affiliated to the Ministry of National Education and for three days in the week before the opening of the schools. The course was held at the university for five days during the summer break. While the seminar was compulsory, the course was carried out with voluntary participation. The researcher participated in the activities of the programs. The researcher recorded his observations during and after the activities. During the breaks in the activities, the researcher talked to the event managers and participant teachers about the program. The systematic of the research was planned to support the analysis process. The data collected during the observation processes were first organized and then analyzed descriptively.

The suitability of the physical conditions of the training environments is a prerequisite for an effective training and motivation. Ekinçi and Yıldırım (2009) emphasize that care should be taken in choosing the location for in-service activities. In the current study, it can be said that the selected places for both programs are suitable for in-service training in terms of lighting and temperature. The in-service training course at the university and the

use of environments such as laboratories and observatories were welcomed by the teachers. On the other hand, in the hall where the in-service training seminar was held, deficiencies such as lack of internet connection, lack of computer and technical equipment, and small space were identified.

The in-service training course lasted for five days. During this period, teachers had the opportunity to participate in many different activities. It can be said that the duration of the program is long enough to allow teachers to concentrate on their professional development. It can be said that three days given for the introduction of the renewed curriculum in the in-service training seminar is sufficient. In addition, the last day of the program is reserved for the evaluation of in-service training all afternoon. Evaluation activities were short time, and an unplanned gap emerged. When the time allocated for the activity and the duration of the activity do not overlap in the training programs, it can be said that the remaining free time causes negative emotions, thoughts and reactions in the participants. Participants of the in-service training course were generally satisfied with the program and found it useful. It is thought that one of the reasons for this positive effect is the management of the activities by expert academics.

On the other hand, it was determined that the teachers who directed the in-service training seminar considered the training they received before the program insufficient and suggested that the training be given by authorized persons who are familiar with the new curriculum. It was observed that most of the participants found the presentations made in the seminar boring, and some of them described them as useless. When these findings are interpreted together, it can be concluded that the five-day training received by the teachers before the program is not sufficient to introduce the renewed curriculum. In this context, it can be said that it is more correct to give in-service training activities by field experts.

Studies report that trainings that provide opportunities for applied and active learning in professional development have effective results (Garet et al., 2001; Sarısoy & Alci, 2021). In the literature, it is complained that in-service training programs do not go beyond the traditional method (Tuncel & Çobanoğlu, 2018). On the other hand, when we look at the observation findings of the in-service training course and in-service training seminar, it is seen that there are activities in which teachers actively participate in both programs. In both programs, it was observed that the teachers were more willing and satisfied in the process in the activities in which the teachers actively participated. It is noteworthy that this situation is independent of whether the managers are teachers or academicians and whether participation is voluntary or compulsory.

Depending on the results of the study, some suggestions are offered to those who plan in-service training, managers and researchers. In order for face-to-face or online in-service training activities to be more effective, activities that provide more active participation can be included. In order to include more practices that will ensure the active participation of teachers in in-service training, less place can be given to theoretical knowledge presentations. While the in-service training period and the time allocated for the activities are decided, alternative activities can be prepared so that there is no unplanned free time. In in-service trainings, the time allocated for having fun, such as travel, can be planned in a way that does not disrupt the flow of training activities. Studies can be carried out to determine the standards of the trainers who will take part in in-service training activities and to train the trainers. The number of studies on activities that will activate the participants in in-service training can be increased. Studies can be conducted on the factors that encourage voluntary participation in in-service training.

Havacılık İşletmeciliğinde Covid 19 Etkisi: Finansal Kiralamalar ve İşletme Karlılığı Bakımından Türk Hava Yolları A.O. İle Lufthansa Şirketlerinin Analizi

The Effect of Covid 19 in Aviation Management: Turkish Airlines A.O. in Terms of Financial Leases and Operating Profitability. Analysis of Lufthansa Companies

Feden KOÇ¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26.04.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1087930

Atıf / Citation: Koç, F., (2022). “Havacılık İşletmeciliğinde Covid 19 Etkisi: Finansal Kiralamalar ve İşletme Karlılığı Bakımından Türk Hava Yolları A.O. İle Lufthansa Şirketlerinin Analizi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2051-2080 Doi: 10.48146/odusobiad.1087930

Öz

Havacılık işletmeciliği, bireylerin ve bireylere ait eşyaların, yüklerin bir yerden başka bir yere havayolu ile ulaşımına imkân sağlayan ve 1933 yılında Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığının kurulumu ile ilk sivil havacılık girişiminden günümüze kadar sürekli büyüme eğilimi gösteren bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizin konumu gereği stratejik bir bağlantı noktasında bulunması da ülkemizde sektöre olan talebi hızla artırarak, ülkemizi uluslararası havayolu taşımacılığında önemli bir pozisyona taşımıştır. Bireylere hızlı, emniyetli ve konforlu ulaşım imkânı sağlayan havayolu taşımacılığına olan talep artışı, rekabeti de hızlandırmıştır. Bu rekabet sürecinde havayolu taşımacılığında, işletmelerin kuruluş aşamasında veya ilerleyen süreçte filo yenileme/genişletme aşamasında uçak alımları, uçakların yüksek fiyatları dolayısıyla önemli bir maliyet kalemi oluşturmaktadır. Bu noktada havayolu taşımacılığında işletmelerin finansal kiralama yoluyla, belirli bir vade boyunca kira ödemeleri karşılığında uçak satın almaları, işletmelerin sıklıkla kullandıkları bir finansal araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Türkiye’de BİST’te işlem gören ve havayolu taşımacılığı hizmeti sağlayan, aynı zamanda hava taşımacılığı derecelendirme kuruluşu olan Skytrax’ın 2021 yılı yolcu değerlendirme sonuçlarına göre, Avrupa’nın en iyi hava yolları sıralamasında birlikte yer alan Türk Hava Yolları A.O. (THY) ile Lufthansa işletmeleri açısından, Covid 19’un TFRS 16 kapsamında finansal kiralama işlemlerine ve işletmelerin karlılığına olan etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Havacılık İşletmeciliği, Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) 16 Kiralamalar, Finansal Performans, Finansal Muhasebe, Uluslararası Muhasebe

¹ Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, Karahallı Meslek Yüksekokulu, Uşak, E-mail: feden.koc@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4413-5188

Abstract

Aviation management emerges as a sector that allows individuals and their belongings, cargoes to be transported from one place to another by the airline, and has shown a continuous growth trend since the first civil aviation initiative with the establishment of the Turkish Airlines Joint Stock Company in 1933. The fact that our country is at a strategic connection point due to its location has rapidly increased the demand for the sector in our country and has carried our country to an important position in international air transport. The increase in demand for air transportation, which provides fast, safe and comfortable transportation to individuals, has also accelerated competition. In this competitive process, aircraft purchases constitute an important cost item in airline transportation, in the establishment phase of the enterprises or in the fleet renewal/expansion phase in the future, due to the high prices of the aircraft. At this point, it is a financial tool that businesses frequently use in airline transportation, through financial leasing, to purchase aircraft in return for rental payments for a certain period of time. In this context, according to the 2021 passenger evaluation results of Skytrax, which is traded on the BIST and provides air transport services in Turkey, and which is also an air transport rating institution, Turkish Airlines A.O. (THY) and Lufthansa businesses, it is aimed to analyze the impact of Covid 19 on IFRS 16 financial leasing transactions and the profitability of businesses.

Keywords: *Aviation Management, Turkey Financial Reporting Standards (TFRS) 16 Leases, Financial Performance, Financial Accounting, International Accounting*

Giriş

Havayolu taşımacılığı ülkemizde temelleri 1933 yılında Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığının kuruluşu ile atılmış olan ve bireylerin, bireylere ait eşyaların, yüklerin bir yerden başka bir noktaya havayolu ile ulaşımını ele alan bir sektördür. Geçmişten günümüze kadar ülkemizin toplumsal ve ekonomik gelişmesine paralel olarak gelişme gösteren bu sektör ülkemizin konumu gereği stratejik bir bağlantı noktasında bulunması dolayısıyla da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda ülkemizin havayolu taşımacılığında Avrupa'da önemli bir pozisyonda bulunduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizde uluslararası havacılık standartlarına uygun olarak yürütülmekte olan havayolu taşımacılığı, dünyada birçok ülke ile rekabet edebilir pozisyonda yer almaktadır. Nitekim Avrupa'da havayolu taşımacılığında hava trafiğinin kontrolörü pozisyonundaki kuruluş olan Eurocontrol'ün 2020 yılı verilerine göre İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı dünyada en iyi hava limanları sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bununla birlikte Eurocontrol'ün verilerine göre ülkemiz 2020-2027 döneminde havayolu trafiğinde yüzde 1,6 artış ile Avrupa'da havayolu trafiğinin artacağı tahmin edilen ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak Dünya'da güçlü bir rekabet ortamının yaşandığı havacılık sektörü Covid 19 salgın süreci ve bu salgın sürecinin beraberinde getirdiği sosyal ve ekonomik bazı kısıtlamalardan en çok etkilenen sektörler arasında yer almaktadır. Covid 19 salgınının getirmiş olduğu karantina süreci ve ulaşım kısıtlamaları sektörde bazı işletmelerin iç ve dış hatlarda seferlerini iptal etmelerine, bazı işletmelerin ise faaliyetlerinin durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Nitekim ICAO (International Civil Aviation Organization) Covid 19'un etkisiyle 2021 yılında, havayolu işletmelerinin mali kaybının yaklaşık olarak 365 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiğini açıklamıştır. Havayolu taşımacılığında Covid 19 salgın süreci ile birlikte gelişen bu olumsuzluklara rağmen, işletmelerin

kaliteden ve güvenlikten ödün vermeden hizmet sunumuna devam etmeleri büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte sektörde personel, yakıt ve uçak bakım-onarım giderleri, yedek parça ve bilgi işlem giderleri de işletmelerin kontrol altında tutmaları gereken önemli maliyet kalemleri arasında yer almaktadır. Havayolu taşımacılığında yeni bir uçak alımı da yüksek fiyatları dolayısıyla, işletmeler açısından önemli bir maliyet yaratmaktadır. Bu noktada işletmeler genellikle uçak alımında yüksek maliyetlere katlanmak yerine belirli bir vade boyunca kira ödemeleri karşılığında finansal kiralama yoluyla, uçak alımını tercih etmektedirler. Bu bağlamda salgın sürecinin en çok etkilemiş olduğu sektörlerden birisini oluşturan havayolu taşımacılığında, Covid 19'un TFRS 16 Kiralamalar kapsamında finansal kiralama İşlemlerine ve işletmelerin karlılığına olan etkisinin incelenmesi bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada BİST Tüm endeksinde işlem gören, ulaştırma ve depolama sektöründe havayolu taşımacılığı hizmeti sağlayan ve İngiltere merkezli bir hava taşımacılığı derecelendirme kuruluşu olan Skytrax'ın 2021 yılı yolcu değerlendirme sonuçlarına göre, Avrupa'nın en iyi hava yolları sıralamasında yer alan şirketlerden Türk Hava Yolları A.O. ile Lufthansa bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışmada Skytrax'ın 2021 yılı yolcu değerlendirme sonuçlarına göre, Avrupa'nın en iyi hava yolları sıralamasında altıncı sırada yer alan Türk Hava Yolları A.O. ile Avrupa'nın en iyi hava yolları sıralamasında üçüncü sırada yer alan Lufthansa'nın 2016-2020 yılları arasındaki yıllık mali raporlarından ve muhasebe kanıtlarından yararlanılarak, Covid 19'un ilgili işletmelerin finansal kiralama işlemlerine ve yıllık karlılığına olan etkilerinin ölçülünerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada ulusal havayolu taşımacılığına ilişkin bazı istatistiksel veriler, uluslararası havayolu taşımacılığına ilişkin veriler ile karşılaştırılarak, elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışma, ulaştırma ve depolama sektöründe havayolu taşımacılığı hizmeti sağlayan işletmeler ile sınırlı tutulmuş ve ilgili sektörde, hava servisi, lojistik hizmeti ile yer hizmetleri sağlayan işletmeler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışma kapsamında Covid 19 salgın sürecinin havayolu taşımacılığında faaliyet gösteren işletmelerin, TFRS 16 kapsamında finansal kiralama işlemlerine ve işletmelerin karlılığına etkilerinin ölçülünerek değerlendirildiği bu çalışma ile sağlanacak katkılar aşağıda sunulmuştur;

- Türkiye'de havayolu taşımacılığının sektördeki durumu, istatistiksel veriler eşliğinde ele alınarak değerlendirilmiştir.
- Türkiye'nin havayolu taşımacılığında Dünya'daki yeri ele alınarak incelenmiş ve Covid 19'un Türkiye'de hava yolu taşımacılığına olan etkileri yolcu trafiği sıralaması, trafik kaybı, en iyi havalimanları gibi veriler bakımından Dünya'daki veriler ile karşılaştırılmıştır.
- BİST Tüm endeksinde işlem gören ve havayolu taşımacılığı hizmeti sağlayan Türk Hava Yolları A.O. ve Lufthansa'nın 2016-2020 yılları arasındaki yıllık mali raporlarından ve muhasebe kanıtlarından yararlanılarak, Covid 19'un ilgili işletmelerin finansal kiralama yükümlülüklerine ve yıllık karlılığına olan etkileri ölçülünerek değerlendirilmiş ve Covid 19'dan önceki veriler ile karşılaştırma yapılmıştır.

Literatür Taraması

Çalışma kapsamında Covid 19'un havacılık sektörü ile havayolu taşımacılığında faaliyet gösteren işletmelerin finansal kiralama işlemlerine ve karlılığına olan etkilerinin ele alındığı literatürdeki bazı çalışmalara ilişkin özet bir gösterim Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Havacılık Sektörü ile Havayolu Taşımacılığında Faaliyet Gösteren İşletmelere ve İşletmelerin Finansal Kiralama İşlemlerine Olan Etkilerinin Ele Alındığı Literatürdeki Çalışmalara İlişkin Bilgiler

Yazarlar	Çalışmanın Amacı	Çalışmadan Elde Edilen Sonuçlar	Çalışmanın Türü	Çalışmanın Künyesi
Dube, K. & Nhamo, G & Chikodzi, D.C.	Çalışma kapsamında küresel havacılık sektörünün Covid 19'un olumsuz etkilerine karşın toparlanabilmesi için, olası iyileştirme yollarının ve beklentilerin analiz edilmesi amaçlanmıştır.	Çalışma kapsamında Flightradar24, ICAO, IATA ve EUROCONTROL'den sağlanan veriler, küresel havacılık sektörünün Covid 19'dan oldukça etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmadan elde edilen sonuçlar faaliyetlerin açılması halinde dahi sektörün toparlanma süreci beklenenden çok daha yavaş olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca sektördeki faaliyetlerin açılmasında, yolcuları koruyan, maliyetlerden tasarruf sağlayan, verimliliği artıran ve kaliteli bir müşteri memnuniyeti sağlayan hizmetlerin ve stratejilerin de önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.	Uluslararası Bilimsel Makale	(Dube, Nhamo ve Chikodzi, 2021)
Aman, Q. & Altass, S.	Çalışmanın amacı, havayolu endüstrisinin Covid 19 öncesi ve sonrası dönemini, çapraz tablolama ve frekans analizleri kullanarak analiz etmektir. Çalışmada ayrıca geleceğe yönelik olarak sektörün toparlanma sürecinin	Çalışmadan elde edilen sonuçlar, havayolu endüstrisinin performansının ortalama sonuçlara göre, Covid 19'dan önce faaliyet kar marjının, net karın, yatırılan sermayenin getirisinin ve gelirlerin iyi bir seviyede bulunduğunu ancak Covid 19 sonrasında bu performansın hızla düştüğünü ortaya koymaktadır.	Uluslararası Bilimsel Makale	(Aman ve Altass, 2021)

	tahmin edilmesi amaçlanmıştır.	Ayrıca çalışmadan elde edilen sonuçlar havayolu endüstrisinin geleceğinin belirsiz ve tahmin edilemez olduğunu ancak Covid 19'un 2020 yılında son bulması durumunda, sektörün dört-beş yıl içinde toparlanabileceğini ortaya koymaktadır.		
Özata Canlı, S. & Özdemir, Murat	Çalışmanın amacı Covid 19'un Türkiye'de havayolu sektörüne olan finansal etkilerinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında BİST 100 endeksinde işlem gören işletmelerin 2019-2020 yıllarına ilişkin ara dönem finansal raporları esas alınarak finansal performans kıyaslanmıştır. Çalışmada ayrıca işletmelerin finansal raporlarının dipnotlarında, Covid 19'a yönelik açıklama sunup sunmadıkları, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.	Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Covid 19'un Türkiye'de havayolu taşımacılığında, ikinci ve üçüncü çeyrek dönemlerde hissedilmiş olan olumsuz etkilere neden olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada işletmelerin finansal raporlarında Covid 19'a yönelik açıklamalar sundukları ancak bu açıklamaların işletmelere göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.	Uluslararası Bilimsel Makale	(Özata Canlı ve Özdemir, 2021)
Serrano, F. & Kazda, A.	Çalışmada Covid 19 salgın sürecinden sonra havaalanlarının geleceğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulması amaçlanmıştır.	Çalışmadan elde edilen sonuçlar Covid 19 salgını sonrasında, havayolu kapasitesinin 2020 yılında bir önceki yıla kıyasla yaklaşık olarak yüzde 70-80 oranında azaldığını ve bazı işletmelerin operasyonlarını geçici olarak durdurduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmadan elde sonuçlara göre Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), işletmelerin azalan gelirleri ve kapasitelerini desteklemek amacıyla Avrupa	Uluslararası Bilimsel Makale	(Serrano ve Kazda, 2020)

		hükümetlerini yardım sağlamaya teşvik etmektedir.		
Lau, H. & Khosrawipour, V. & Kocbach, P. & Mikolajczyk, A. & Ichii, H. & Zacharski, M. & Bania, J. & Khosrawipour, T.	Çalışmada Covid 19 vakaları ile havayolu trafik hacmi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmada havayolu trafik hacmi ile uçuş rotalarındaki veriler yerel ve uluslararası Covid 19 vakalarının dağılımı ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda elde edilen bulgular, yerel Covid 19 hastaları ile yolcu sayısı ($r^2=0.92$, $p=0.19$) arasında güçlü bir doğrusal korelasyonun ve uluslararası Covid 19 hastaları ile yolcu sayısı ($r^2=0.98$, $p=0.19$) arasında yine güçlü bir korelasyonun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen sonuçlar, uçuş rotalarının sayısı ile yolcu sayısının Covid 19 salgının yayılmasında önemli bir risk faktörü olduğunu göstermektedir.	Uluslararası Bilimsel Makale	(Lau, Khosrawipour, Kocbach, Mikolajczyk, Ichii, Zacharski, Bania ve Khosrawipour, 2020)
Büyükkonuklu, B.	Çalışma kapsamında havayolu taşıma sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, finansal performanslarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmada finansal performansı etkileyen faktörlerden kilometre başına yolcu geliri ve aktif karlılık oranı ele alınmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında havacılığa özgü değişkenler ile finans ile ilgili değişkenler bir arada kullanılarak benzer çalışmalar ile fark yaratılmıştır.	Doktora Tezi	(Büyükkonuklu, 2020)
Faruk, D. & Esmer, Y.	Çalışmada Avrupa'da faaliyette bulunan 6 havayolu taşımacılığı şirketinin 2008-2012 yıllarına ilişkin mali tablo ve operasyonel bilgilerinden yararlanarak rasyo analizi gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.	Çalışma kapsamında işletmelerin mali tablolarından sağlanan veriler, aktif ve özsermaye kârlılığı üzerinde işletmelerin faaliyet kaldırıcının önemli bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur.	Uluslararası Bilimsel Makale	(Dayı ve Esmer, 2017)

Mwangi, F.	Çalışmada makroekonomik değişkenlerin, Kenya'da havacılık sektöründeki işletmelerin finansal performansına olan etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çalışmadan elde edilen sonuçlar makroekonomik değişkenlerin, havacılık sektöründeki işletmelerin finansal performansını yüzde 20.8 önem düzeyinde etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca varlıkların getirisinin para arzındaki değişim ve gayri safi yurtiçi hasıladaki büyüme oranının pozitif yönde ancak zayıf bir korelasyona sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte varlıkların getirisi ile ortalama enflasyon ve ortalama borç verme oranı arasında negatif yönde zayıf bir korelasyon bulunduğu çalışmadan elde edilen sonuçlar arasındadır.	Uluslararası Bilimsel Makale	(Mwangi, 2013)
------------	---	---	------------------------------	----------------

Türkiye’de Havacılık İstatistikleri

Ekonomik büyüme, toplumsal gelişme ve dijitalleşme süreci ile birlikte bireylerin ve bireylere ait eşyaların bir yerden başka bir yere havayolu ile erişebilirliğine imkân sağlayan hava yolu taşımacılığı sektörü, ülkemizde uluslararası havacılık standartlarına uygun olarak yürütülmekte olan bir sektördür.

Bireylerin havayolu ile ulaştırma ihtiyacının karşılandığı bu sektördeki ilk sivil havacılık faaliyeti 1900’lü yıllarda başlamıştır. Akabinde ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile birlikte dünyanın birçok noktasında hava alanlarının inşa edilmesi, bireylerin seyahat etmelerine imkân sağlamıştır. Ülkemizde havayolu taşımacılığına ilişkin ilk girişim ise 1933 yılında gerçekleştirilmiş ve akabinde Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı (THY) devlet teşekkülü kurulmuştur. Özel sektörün 2000’li yıllarda havacılık sektöründe girişimlerde bulunması ile birlikte sektörel gelişmeler hız kazanmıştır (Dayı ve Esmer 2017). Bu süreçte bireylere hızlı ve güvenli seyahat imkânının sağlanması, insanların zamandan tasarruf sağlama ihtiyacı ve konforlu bir seyahate duydukları ihtiyaç, havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığını son yıllarda hızla artan bir sektör haline getirmiş ve sektörde rekabet artışının da önünü açmıştır (Durmuş ve Öztürk, 2014). Nitekim Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği’ne kayıtlı olan 120 ülke, toplam hava trafiğinin yüzde 83’ünü oluşturmakta olan 290 havayolunu temsil etmektedir. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği’nin 2021 yılı verilerine göre sektör dünya geneli havayollarında, 46,1 milyon uçuşta toplamda 4,3 milyar yolcu ve yaklaşık olarak 62 milyon ton değerinde yük taşımıştır. Bunun yanı sıra sektör 10,2 milyon istihdam ve küresel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)’ya ise 704 milyar dolar katkı sağlamıştır (International Air Transport Association, (IATA) Members, 2021).

Ülkemizin ise konumu gereği stratejik bir bağlantı noktasında yer alması iç ve dış hatlarda sektöre olan talebi hızla artırmış ve ülkemizi uluslararası havayolu taşımacılığında önemli bir pozisyona taşımıştır. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM)'nden sağlanan verilerine göre ülkemizde havayolu taşımacılığı sektöründe 2020 yılında, havayollarında iç ve dış hatlarda toplam 1.057.247 uçuşta 2.403.959 yolcu ve yaklaşık olarak 2 milyon ton değerinde yük taşınmıştır. Ayrıca Kasım 2021'de 1.070.375 ücretli çalışanın istihdam edildiği sektörün, 2020 yılında GSYİH'ya katkısı ise 398.539.560 bin TL olmuştur. Sektörün 2019 yılında toplam cirosu ise 27,06 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2021; TÜİK, 2021). Avrupa'da havayolu taşımacılığında hava trafiğinin kontrolörü pozisyonundaki kuruluş olan Eurocontrol'un verilerine göre ise ülkemiz 2020-2027 döneminde havayolu trafiğinde yüzde 1,6 artış ile Avrupa'da havayolu trafiğinin artacağı tahmin edilen ülkeler arasında yer almaktadır. Havayolu taşımacılığında Türkiye ve dünyadaki bu verilere ek olarak, ülkemizin havayolu taşımacılığında sektördeki durumuna ilişkin bazı istatistikler aşağıda Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Türkiye'de 2016-2020 Yılları Arasında Havayolu Taşımacılığına İlişkin İstatistikler

Kaynak:(TÜİK- Havaalanlarında toplam yolcu ve yük trafiği, 2020)

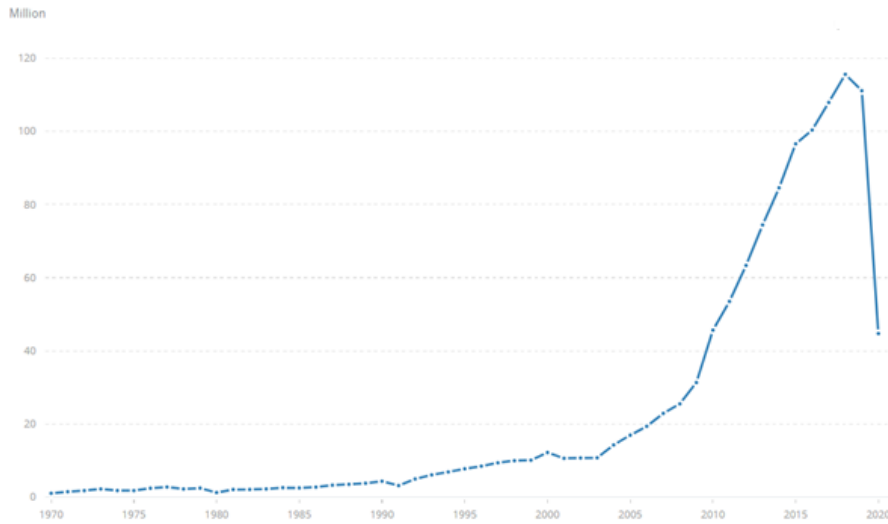
Veriler	Yıllar				
	2016	2017	2018	2019	2020
Uçak sayısı	540	517	515	564	554
İç hat uçak trafiği (adet)	886.228	909.332	892.405	839.894	572.994
Dış hat uçak trafiği (adet)	566.767	591.125	651.764	716.523	280.756
Koltuk kapasitesi	100.365	97.500	97.351	103.763	105.336
İç hat taşınan yük (ton)*	857.335	884.810	886.025	833.769	500.551,22
Dış hat taşınan yük (ton)*	2.219.579	2.596.401	2.969.206	3.256.399	1.989.970

* Yük verileri kargo, bagaj ve posta verilerini kapsamaktadır.

Tablo 2'de sunulmuş Türkiye'de havayolu taşımacılığına ilişkin veriler incelendiğinde, toplam uçak sayısının düzenli bir seyir izlemediği görülmektedir. İç hat uçak trafiği 2017 yılında bir önceki yıla oranla artış göstermiş ancak, 2017 yılından sonra 2020 yılına kadar özellikle son yıllarda, Covid 19'un getirmiş olduğu ulaşım kısıtlarının etkisiyle birlikte sürekli bir azalış göstermiştir. Dış hat uçak trafiği ise 2019 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. 2020 yılında ise geçmiş beş yılın en düşük dış hat trafiği değeri elde edilmiştir. Dış hat yolcu trafiğinde bu ani düşüşte, Covid 19'a ilişkin farklı varyantların etkisinin bu yılda ortaya çıkmış olduğu, sebeplerden birisi olarak gösterilebilir. Koltuk kapasitesinin 2017-2018 yılları dışında genel olarak artış gösterdiği söylenebilir. Havayolu taşımacılığına ilişkin istatistiklerden, iç hat taşınan yük (ton) sayısı 2018 yılına kadar düzenli bir artış göstermiş ve Covid 19'un ekonomik etkilerinin görülmeye başlandığı 2019 yılı itibarıyla, iç hat taşınan yük (ton) sayısı azalışa geçerek, 2020 yılında geçmiş beş yılın en düşük seviyesine ulaşılmıştır. Dış hat taşınan yük (ton) sayısı da 2019 yılına

kadar sürekli bir artış eğilimi göstermiş ve 2020 yılında ise geçmiş beş yılın en düşük seviyesine ulaşılmıştır.

Küresel ekonominin büyümesine, nüfus artışına ve teknolojik gelişmeye paralel olarak büyüyen ulaştırma ve depolama endüstrisi ülkemizde, TÜİK verilerine göre 2021 yılında bir önceki yıla göre yüzde 11,3 düzeyinde artarak toplamda 1.070.375 (Kasım 2021) ücretli çalışanın istihdamına olanak sağlamış olan bir sektördür. Ancak 2021 yılında istihdamda yaşanan bu artışın tersine sektörün GSYH içerisindeki sektörel payı 2019 yılında 8,6 düzeyinde iken, 2020 yılında 7,9 düzeyine gerilemiştir. Ayrıca sektörel büyüme oranı da bir önceki yıla göre yüzde 9,4 azalmıştır. Sektörün bu göstergelerdeki gerilemesinin ekonomik ve sosyal birçok nedeni bulunabilmekle birlikte, Covid 19 salgın sürecinin neden olduğu pandemi süreci ve ulaşım kısıtlamaları da bu nedenlerden birisi olarak gösterilebilmektedir. ICAO'nun açıkladığı verilere göre, 2021 yılında Covid 19'un etkisiyle birlikte havayolu işletmelerinin mali kaybı yaklaşık olarak 365 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiş ve 2022 yılı için mali kaybın 286.229 ila 257.965 düzeyinde gerçekleşmesi tahmin edilmektedir (International Civil Aviation Organization-ICAO, 2022). Bu bağlamda aşağıda sunulmuş tablolarda havayolu taşımacılığına ilişkin ülkemizde ulaştırma ve depolama endüstrisinde yer alan ve hisse senetleri BİST'te işlem göre Türk Hava Yolları A.O.'nın 2016-2020 yılları arasında taşınan yolcu sayısı, iç ve dış hat uçak trafiği, uçak filosunun Covid 19 öncesi ve Covid 19 sonrası verileri paylaşılmıştır. Ayrıca bu başlık altında Covid 19'un havayolu taşımacılığında küresel boyutta yarattığı etkilere ilişkin veriler ve Türkiye'nin pozisyonuna ilişkin istatistikler yer almaktadır. Bu bağlamda aşağıda Görsel 1'de 1970-2020 yılları arasında Türkiye'de havayolu taşımacılığı ile taşınan yolcu sayılarına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Görsel 1. Türkiye’de 1970-2020 Yılları Arasında Havayolu Taşımacılığı ile Taşınan Yolcu Sayıları

Kaynak: (The World Bank-Air Transport, Passengers Carried - Turkey, 2020).

Yukarıda sunulmuş Görsel 1 incelendiğinde, Türkiye’de 2003 yılına kadar havayolu taşımacılığı ile taşınan yolcu sayılarının düzenli bir seyir izlediği ve 2003 yılına kadar ortalama olarak taşınan yolcu sayısının, yaklaşık on milyon düzeyinde olduğu görülmektedir. 2003 yılından 2018 yılına kadar ise

Türkiye’de havayolu taşımacılığı ile taşınan yolcu sayılarında sürekli bir artış görülmektedir. 2018 yılında havayolu taşımacılığı ile taşınan yolcu sayısı 115.595.495,8 düzeyine ulaşmıştır. 2019 yılında ise bir önceki yıla göre %4,02’lik bir düşüş ile taşınan yolcu sayısı 111.131.475 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise özellikle Covid 19’un getirmiş olduğu pandemi süreci, ulaşım kısıtlamaları ile hava yolu işletmelerinin iç ve dış hatlarda yolcu seferlerini durdurmalarının da etkisiyle birlikte, havayolu taşımacılığı ile taşınan yolcu sayısında bir önceki yıla oranla %59,76’lik bir azalış gerçekleşmiş ve taşınan yolcu sayısı 44.722.690,1 düzeyinde kalmıştır.

Dünya’da yaşanan petrol krizi, körfez krizi, Asya krizi, terörist saldırılar, SARS ve finansal krizler, hava yolu taşımacılığında iç ve dış hatlarda taşınan yolcu sayısını olumsuz yönde etkileyen gelişmeler olmakla birlikte, bu unsurların hiç birisi Covid 19 salgın süreci kadar olumsuz bir etki göstermemiştir. Covid 19 salgın sürecinin etkisiyle birlikte 2020 yılında bir önceki yıla oranla dünya genelinde iç ve dış hatlarda taşınan yolcu sayısında yüzde 60’lık bir azalış gerçekleşmiştir (Hava Yolu Sektör Raporu, 2020).

Aşağıda Tablo 3’te 2016-2020 yılları arasında Türkiye’de hava yolu taşımacılığında, iç ve dış hat yolcu doluluk oranına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 3. Türk Hava Yolları A.O.’nın ve Lufthansa’nın Havayolu Trafikinde Yolcu Doluluk Oranına İlişkin İstatistikler

Kaynak: (Türk Hava Yolları-Yıllık Raporları, 2020)

Veriler	Yıllar					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları						
İç hat yolcu doluluk oranı (%)	82,1	84,1	85,3	86,2	76,1	78,4
Dış hat yolcu doluluk oranı (%)	73,5	78,4	81,4	81,0	70,0	66,2
Lufthansa						
İç ve dış hat hava trafiğinde yolcu doluluk oranı (%)	79,1	80,9	81,5	82,6	63,2	61,6

Tablo 3’te sunulmuş veriler incelendiğinde, Türk Hava Yolları A.O.’nın iç ve dış hat uçak trafiğinde yolcu doluluk oranının 2016-2019 yılları arasında sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. Buna karşın 2020 yılında iç ve dış hat uçak trafiğinde yolcu doluluk oranının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. 2020 yılı sektör ortalamalarına göre iç hat yolcu doluluk oranı yüzde 66,6 ve dış hat yolcu doluluk oranı 62,8’dir (Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2020 Havayolu ve Sektör Raporu, 2020). Covid 19 salgın sürecinin yaşandığı bu dönemde, iç ve dış hat uçak trafiğinde yolcu doluluk oranının azalmasında ulaşım kısıtlamaları ile hava yolu işletmelerinin iç ve dış hatlarda yolcu seferlerini durdurmalarının önemli bir etken olabildiğini söylemek mümkündür. Ancak Türk Hava Yollarında iç ve dış hat uçak trafiğinde yolcu doluluk oranının sektör ortalamasının üzerinde olduğu dikkat çekmektedir. 2021

yılında ise iç hat uçak trafiğinde yolcu doluluk oranının artmaya başladığı ancak dış hat uçak trafiğinde yolcu doluluk oranının azalmaya devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu veriler ile işletmenin, dış hat uçak trafiğinde hala bir toparlanma evresinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Lufthansa'nın verileri incelendiğinde, şirketin yolcu doluluk oranının 2016-2019 yılları arasında sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. Ancak 2020 yılı itibarıyla özellikle de Covid 19'un etkisiyle birlikte iç ve dış hat hava trafiğinde yolcu doluluk oranının azalmaya başladığı görülmektedir.

Aşağıda Tablo 4'te 2016-2020 yılları arasında Türk Hava Yolları A.O. ve Lufthansa'nın hava yolu uçak filosuna ilişkin istatistikler sunulmuştur.

Tablo 4. Türk Hava Yolları A.O. ve Lufthansa'nın 2016-2020 Yılları Arasında Hava Yolu Uçak Filosuna İlişkin İstatistikler

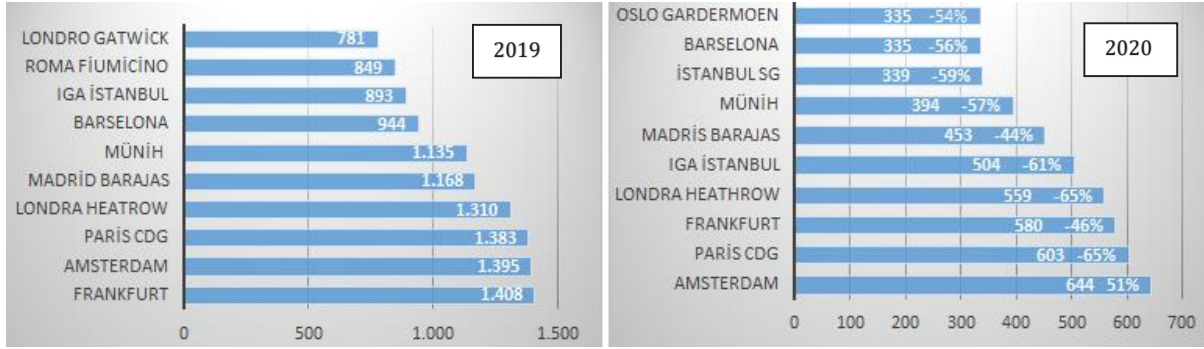
Kaynak: (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü-İstatistikler, 2020; Türk Hava Yolları-Yıllık Raporları, 2020, Lufthansa Annual Report, 2021).

Veriler	Yıllar					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları						
Yolcu uçağı	334	329	310	327	338	350
Kargo uçağı	13	16	22	23	25	20
Lufthansa						
Yolcu uçağı	598	711	744	744	739	698
Kargo uçağı	19	17	19	19	18	15

Tablo 4'te sunulmuş işletmelerin uçak filosuna ilişkin istatistikler incelendiğinde, 2016-2021 yılları arasında kargo uçağı sayısında çok büyük bir fark olmamasına karşın, Lufthansa'nın Türk Hava Yolları A.O.'na kıyasla yolcu uçağı sayısının, oldukça fazla olduğu görülmektedir. Türk Hava Yolları A.O.'nın yolcu uçağı sayısı 2016-2018 yılları arasında sürekli olarak azalış göstermesine rağmen, Lufthansa'nın yolcu uçağı sayısının sürekli olarak arttığı görülmektedir. Türk Hava Yolları A.O. açısından yolcu uçağı filosunun, Covid 19 salgın sürecinden olumsuz etkilenmediğini söylemek mümkündür. Ancak Lufthansa'nın yolcu uçağı ve kargo uçağı filosunun, 2019 yılından sürekli olarak azalma eğiliminde olması, işletmenin Covid 19 salgın sürecinden olumsuz etkilendiğini Tablo 2'de sunulmuş verilerde, Türk Hava Yolları A.O.'nın, 2021 yılı haricinde, kargo uçağı sayısının da yıllar itibarıyla sürekli olarak artmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türk Hava Yolları A.O.'nın, kargo taşımacılığında her yıl uçak sayısını artırarak sektörel olarak büyüme eğilimi göstermiş olduğu söylenebilir. Ayrıca Türk Hava Yolları A.O. pandemi sürecinde en büyük atılımı kargo taşımacılığı alanında gerçekleştirmiştir. Bu amaçla Türk Hava Yolları A.O. kargo pazarında ortaya çıkan talebin karşılanabilmesi amacıyla, âtil pozisyonda bulunan yolcu uçaklarının bir kısmını kargo taşımasında kullanmış ve bunu gerçekleştiren ilk hava yolu işletmelerinden birisi olarak öne çıkmıştır. 2020 yılında 50 bin tonun üzerinde ilaç ve medikal malzeme taşıyarak pandeminin etkilerinin azaltılmasında da rol oynayan işletme, bu dönemde

yüzde 61 kargo gelir büyümesi sağlayarak yolcu gelirlerinde yaşanan yüzde 66'lık kaybı kısmen telafi etmiştir.

Aşağıda Görsel 2'de Avrupa bölgesindeki en iyi on havalimanına ilişkin istatistikler sunulmuştur.

*Görselin oluşturulmasında Euro Control, havacılık istihbarat biriminin yayımlanmış olduğu verilerden yararlanılmıştır.

Görsel 2. Avrupa Bölgesindeki En İyi 10 Havalimanına İlişkin İstatistikler (2019-2020)*

Görsel 2'de sunulmuş Avrupa'nın en iyi on havalimanına ilişkin istatistikler incelendiğinde, 2019 yılında İstanbul Havalimanı'nın 3. sırada yer aldığı görülmektedir. 2020 yılında ise İstanbul havalimanının günlük ortalama yolcu trafiğinde yaşanan yüzde 61'lik azalış ile 6. sıraya gerilediği, buna karşın İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı'nın ise 3. sıraya yerleştiği görülmektedir. Dolayısıyla Görsel 2'de 2020 yılında yaşanan Covid 19 salgın sürecine ve ulaşımda yaşanan kısıtlamalara rağmen, Avrupa havalimanları arasında ülkemizin iyi bir konumda bulunduğu görülmektedir.

Küresel Boyutta Havacılık İşletmeciliğinin Covid 19 Öncesi ile Covid 19 Sonrası Genel Durumu

Bireylere hızlı ve güvenli seyahat imkânı sağlaması, insanlara zamandan tasarruf ve konforlu bir seyahat imkanı sağlaması, havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığını hızla artıran ve yaygınlaşan bir sektör haline getirmiştir (Durmuş ve Öztürk, 2014). Ancak küresel ölçekte insanların ve eşyaların kıtalar arası bir noktadan başka bir noktaya hızla erişimine imkan sağlayan havayolu ulaşımı, Covid 19 öncesinde yaygın şekilde tercih edilen bir ulaşım yolu olmakla birlikte, salgınının yayılmasındaki etkisiyle birlikte insanlar tarafından talep edilmeyen bir ulaştırma türüne dönüşebilmektedir (Craig, Heywood, ve Hall, 2020). Nitekim salgın sürecinin başında bazı ülkeler, hasta vaka sayısı yüksek olan diğer ülkelerden gelen yolcuların ülkelere girişini yasaklamışlardır. Bazı ülkeler ise sınır kapılarını kendi vatandaşları haricindeki diğer insanlara kapatmış ve bu durum havayolu ile yolcu taşımacılığının yüzde 90'ın üzerinde azalmasına neden olmuştur (Akca, 2020; IATA, 2021). Ancak salgın sürecinde aşılama hız kazanılması, karantina sürecinin kısaltılması ve koruyucu bazı önlemler ile havayolu ulaşımına olan talep de artmaya başlamıştır. Bu bağlamda Covid 19 salgın sürecinin başından itibaren havayolu taşımacılığı kapsamında yolcuların ve uçuş ekibinin sağlığını ve güvenliğini korumaya yönelik önlemler

alınarak, uygulamaya yönelik bazı prosedürler belirlenmiştir. Bunlar arasında hava aracının temizlenmesinde uygulanan yöntemlerin değişmesi, şüpheli yolcuya müdahale edilebilmesi, gerekli ise yolcunun izole edilebilmesi, ulaşım esnasında rahatsızlanan yolcuya müdahale edilebilmesi ve uçuş ekibinin güvenliğinin sağlanmasına yönelik koruyucu giysi ve malzemelerin tedarik edilmesine yönelik düzenlemeler yer almaktadır (Universal Precaution Kit, Akca 2020). Ayrıca havalimanlarında termal kameralar ile yolcuların vücut ısılarının ölçülmesi, personellerin koruyucu maske ve eldiven kullanmaları, hasta taşıyan veya şüpheli hasta bulunan hava araçlarının özel park alanlara park ettirilmesi, şüpheli durumdaki yolcuların ülkelere girişlerine yasak veya kısıtlama getirilmesi de Covid 19 ile birlikte alınan önlemler arasındadır (EASA, 2020). Bazı ülkeler ise salgının yayılmasını önlemek amacıyla sağlık durumlarının iyi olduğuna veya aşıları olduklarına dair yolculardan sağlık sertifikalarını veya aşı sertifikalarını yanlarında bulundurmalarını istemişlerdir.

Türkiye’de Covid 19 ile birlikte salgın sürecinin havayolu taşımacılığı sektörüne olan olumsuz mali etkilerinin azaltılabilmesi için TFRS 16 Kiralamalar kapsamında kiralama imtiyazlarına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. 1 Nisan 2021’den itibaren geçerli olmak üzere, Haziran 2022’ye devam edecek olan bu düzenleme ile işletmelere kira ödemelerine ara verilmesi veya ertelenmesi şeklinde bazı imtiyazlar tanınmıştır. Bu imtiyazların yanı sıra ülkemizde havacılık sektöründe faaliyet gösteren bazı işletmelerin Covid 19’un olumsuz mali etkilerinin minimize edilebilmesi amacıyla aldıkları önlemler arasında, maliyetlerin düşürülmesi, finansal likiditenin korunmasına yönelik önlemler, zaruri olmayan yatırım harcamalarının ertelenmesi sayılabilir. Covid 19 salgın süreci küresel boyutta hava trafiğini de önemli ölçüde etkilemiştir. Salgının yayılmasının önlenmesi amacıyla getirilen seyahat kısıtlamaları ve karantina süreci havacılık sektörüne olan talebin azalmasına neden olmuştur. Küresel boyutta aşılama sürecinin hızlanması ve yaygınlaşması ile birlikte bazı ülkeler havacılık sektöründe Covid 19 kaynaklı bazı kısıtlamaları tamamen ortadan kaldırırken, bazı ülkeler ise kısıtlamaları esnetme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca işletmeler Covid 19 ile ilgili ülkelerde getirilen bazı düzenlemeleri yakından takip ederek ve yerel kuruluşlar ile iş birliği içerisinde çalışarak, talebin olduğu noktalara yönelik düzenlenen seferleri artırmış ve talebin azaldığı noktalara yönelik seferlerini azaltmışlardır. İşletmeler bu sayede hem maliyet tasarrufu sağlamış hem de etkin kapasite ile çalışmışlardır.

Aşağıda sunulmuş tablolarda Covid 19 sonrasında hava taşımacılığı sektöründe küresel boyutta meydana gelen etkilere ilişkin veriler ve Türkiye’nin pozisyonuna ilişkin istatistikler sunulmuştur. Bu bağlamda aşağıda Tablo 5’te Covid 19’un etkisi ile birlikte 2020 yılında, bir önceki yıla oranla dünya endeksine göre ilk dokuz ülkenin toplam yolcu trafiğine ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 5. Dünya Endeksine Göre Yolcu Trafiği Sıralaması **Kaynak:** (Euro Control Aviation Intelligence Unit, 2021)

Sıra Numarası	Ülke	Toplam Yolcu Sayısı	2020/2019 (% değişim)
1	Amerika Birleşik Devletleri	680.731.488	58,8
2	Çin Halk Cumhuriyeti	415.584.698	-34,2

3	Hindistan	118.987.811	-60,3
4	Rusya	94.062.404	-45,8
5	Japonya	87.958.206	-65,1
6	Brezilya	83.919.464	-52
7	Meksika	75.254.844	-49,8
8	Birleşik Krallık	73.596.256	-75,5
9	Türkiye	68.058.915	-63

Tablo 5'te sunulmuş veriler incelendiğinde, ülkemizde toplam yolcu trafiğinin 2020 yılında bir önceki yıla kıyasla yüzde 63 azaldığı ve ülkemizin dünya endeksine göre toplam yolcu trafiği sıralamasında dokuzuncu sırada yer aldığı görülmektedir.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin verilerine göre 2020 yılında bir önceki yıla kıyasla hava trafiği ortalama olarak yüzde 65,9 azalarak havacılık tarihindeki en keskin düşüş gerçekleşmiştir (IATA, 2021). Bununla birlikte aşağıda Tablo 6'da Covid 19'un etkisi ile birlikte 2020 yılında, bir önceki yıla oranla Avrupa ülkelerinde en az trafik kaybı yaşayan ilk yirmi ülkeye ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 6. Avrupa Ülkelerinde En az Trafik Kaybı Yaşayan İlk 20 Ülkeye İlişkin İstatistikler

Kaynak: (Euro Control, Aviation Intelligence Unit, 2021)

Sıra Numarası	Ülke	2020/2019 (% Değişim)	Sıra Numarası	Ülke	2020/2019 (% Değişim)
1	Norveç	-40	11	Romanya	-55
2	Arnavutluk	-46	12	Estonya	-55
3	Luxemburg	-47	13	Yunanistan	-55
4	Belçika	-51	14	Bosna Hersek	-55
5	Bulgaristan	-52	15	İsviçre	-56
6	Hollanda	-52	16	Ukrayna	-56
7	Litvanya	-52	17	Almanya	-56
8	Türkiye	-54	18	Portekiz	-56
9	France	-54	19	Polonya	-57
10	Sırbistan & Karadağ	-54	20	Kıbrıs	-58

Tablo 6'da sunulmuş veriler incelendiğinde 2020 yılında, bir önceki yıla kıyasla, Avrupa ülkelerinde en az trafik kaybı yaşayan ülkenin yüzde 40 trafik kaybı ile Norveç olduğu görülmektedir. Özellikle Covid 19 salgın sürecinde ulaşım kısıtlamalarının da etkisiyle dünya genelinde, iç ve dış hatlarda yaşanan trafik kaybı ise ortalama yüzde 60 düzeyinde gerçekleşmiştir (Hava Yolu Sektör Raporu, 2020). Ülkemizde ise 2020 yılında bir önceki yıla kıyasla yüzde 54'lük bir trafik kaybı yaşanmış olduğu ve bu

doğrultuda Avrupa ülkelerinde en az trafik kaybı yaşayan sekizinci ülke olduğu görülmektedir. Almanya ise yüzde 56'lık trafik kaybı ile listede on yedinci sırada yer almaktadır.

TFRS 16 Kiralamalar

TFRS 16 Kiralamalar standardı, kiracı ile kiraya veren arasındaki işlemlerin gerçeğe uygun bir biçimde gerçekleştirilerek, ihtiyaca uygun bilgilerin sunulmasını amaçlamakta ve kiralamaya konu olan işlemlerin finansal tablolarda sunulması, ölçümü ve açıklanmasına ilişkin ilkelerin belirlenmesini kapsamaktadır (TFRS 16 Kiralamalar, Paragraf 1). TFRS Kiralamalar standardına göre finansal kiralama, dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanmış olan tüm riziko ve getirilerin büyük ölçüde devredildiği kiralama türüdür. Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu'na göre finansal kiralama, "Bir finansal kiralama sözleşmesine dayalı olmak koşuluyla, bu Kanun veya ilgili mevzuatı uyarınca yetkilendirilen kiralayana tarafından finansman sağlamaya yönelik olarak bir malın mülkiyetinin kira süresi sonunda kiracıya devredilmesi; kiracıya kira süresi sonunda malın rayiç bedelinden düşük bir bedelle satın alma hakkı tanınması; kiralama süresinin malın ekonomik ömrünün yüzde sekseninden daha büyük bir bölümünü kapsamaması veya finansal kiralama sözleşmesine göre yapılacak kira ödemelerinin bugünkü değerlerinin toplamının malın rayiç bedelinin yüzde doksandan daha büyük bir değeri oluşturması hâllerinden herhangi birini sağlayan kiralama işlemi" ifade etmektedir (Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, md. 3). Bu bağlamda bir kiralamanın finansal kiralama olarak sınıflandırılmasına imkân sağlayan durumlar aşağıda sunulmuştur (TFRS 16 Kiralamalar, Paragraf 63);

- Dayanak varlığın mülkiyetinin kiralama süresinin sonuna kadar kiracıya devredilmesinin öngörülmesi,
- Dayanak varlığın mülkiyetinin devredilmemesi durumunda dahi, kiralama süresinin dayanak varlığın faydalı ömrünün büyük bir kısmını kapsamaması,
- Dayanak varlığın, kullanılabilir tarihteki opsiyonun gerçeğe uygun değerinden oldukça düşük bir fiyattan satın alma opsiyonuna sahip olan kiracının, kiralama sözleşmesinin başlangıç tarihinde ilgili opsiyonu kullanacağından büyük ölçüde emin olması,
- Kiralama sözleşmesinin başlangıç tarihinde kira ödemelerinin bugünkü değerinin, dayanak varlığın gerçeğe uygun değerinin tamamına yakın bir değeri kapsamaması,
- Dayanak varlığın büyük değişiklikler ile şekillendirilmediği müddetçe, sadece kiracı tarafından kullanılabilir olması.

Bir kiralama sözleşmesi, kiralama işlemi içeren, belirli bir bedel karşılığında söz konusu varlığın kontrolünü sağlama hakkının, belirli bir süre için devredilmesine ilişkin sözleşmedir (TFRS 16 Kiralamalar, Paragraf 9). Bu sözleşmenin taraflarından birisini oluşturan kiracı, dayanak varlığa ilişkin kiralama sözleşmesinde yer alan bedel karşılığında dayanak varlığın kullanım hakkını elde eden taraftır. Sözleşmenin taraflarından kiraya veren taraf ise, bir kiralama bileşeninde kiralama sözleşmesinde yer alan bedeli karşılığında, belirli bir süre için dayanak varlığın kullanım hakkını veren taraftır. TFRS 16

Kiralamalar standardına göre bir kira sözleşmesinde kiralamanın fiilen başladığı tarih ise kiraya verenin bir dayanak varlığı, kiracının kullanımına sunduğu tarihi temsil etmektedir. Bir finansal kiralama işleminde söz konusu kullanım hakkı varlığı, kiralamanın fiilen başladığı tarihte maliyet değeri üzerinden ölçülmektedir. Kullanım hakkı varlığının maliyet değerini oluşturan unsurlar arasında kira yükümlülüğünün ilk ölçüm bedeli, kira ödemelerinden, sağlanan tüm kiralama teşviklerinin düşülmesiyle elde edilen bedel, kiracının finansal kiralamanın başlangıcında katlanmış olduğu doğrudan maliyetler ile dayanak varlığın sökülmesi, taşınması veya yerleştirileceği alanın restore edilmesine ilişkin tüm maliyetler yer almaktadır (TFRS 16 Kiralamalar, Paragraf 23-24). Kullanım hakkı varlığının sonraki ölçümünde, işletmenin gerçeğe uygun değer veya yeniden değerlendirme modelinden birisini uygulamaması halinde kiracı, kullanım hakkı varlığını maliyet yöntemi ile ölçerek finansal tablolarına yansıtmaktadır. Kiracı maliyet yönteminde dayanak varlığı, birikmiş amortisman değeri, birikmiş değer düşüklüğü zararlarını düşerek ve kira yükümlülüğünü yeniden ölçümüne göre düzelterek maliyeti üzerinden ölçmektedir. Ayrıca dayanak varlığın mülkiyetinin kiralama süresi sonunda kiracıya devredilmesi veya kullanım hakkı varlığı maliyetinin, kiracının bir satın alma opsiyonu kullanacağını göstermesi halinde kiracı, kiralamanın fiilen başladığı tarihten başlayarak, dayanak varlığı yararlı ömrünün sonuna kadar amortismanına tabi tutmakta ve TMS 16 Maddi Duran Varlıklar'da yer alan amortisman hükümlerini uygulamaktadır (TFRS 16 Kiralamalar, Paragraf 30-32).

Finansal kiralama yüksek tutarlı duran varlık yatırımlarında sıklıkla kullanılan, kiralayan pozisyonunda bulunan işletmeleri, her türlü riske karşı güvence altına alan ve bunun yanı sıra kiracıya birçok avantaj sağlayan bir finansman yöntemidir. Finansal kiralamanın kiracıya sağlamış olduğu bu avantajlar arasında, kiraya konu dayanak varlıkta meydana gelen herhangi bir arızanın kiralayan şirket tarafından karşılanması ve kiracının faaliyetlerinin aksamaması için zaman zaman dayanak varlığın yenisinin kiralayan şirket tarafından temin edilebilmesi örnek olarak gösterilebilir (Ceylan ve Korkmaz, 2017; Okka, 2011). Finansal kiralamanın sağlamış olduğu diğer avantajlar ise kiracının finansal kiralama borçlarını, finansal durum tablosunda kısa ve uzun vadeli yabancı kaynaklar içerisinde finansal kiralama borcu olarak muhasebeleştirilebilmesi ve kira ödemelerini vergi matrahından düşerek daha az vergi ödeyebilmesidir (Balık, 2013; Işıldak, 1994). Nitekim Gelir Vergisi Kanunu md. 41'de öngörüldüğü üzere, hava taşıtlarından işletmenin esas faaliyet konusu ile ilgili olan harcamalar, gider sayılmakta ve vergi matrahından düşülebilmektedir (Gelir Vergisi Kanunu, md. 41). Ayrıca 28496 Sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu'nun 3. Maddesi uyarınca kiralama sözleşmeleri, damga vergisinden ve harçtan muaf tutulmuştur. Dolayısıyla tüm bu veriler ışığında hava araçlarının satın alınmasının yüksek bir bedeli gerektirmesi sebebiyle finansal kiralamanın, havayolu taşımacılığında sıklıkla kullanılan bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Covid 19'un işletmelere olan mali yüklerinin azaltılabilmesi amacıyla, TFRS 16 kiralamalar kapsamında bazı düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin 2020 yılının ikinci yarısından itibaren yıllık raporlama dönemlerinde geçerli olmak üzere yapılan bu düzenlemeyle, Covid 19 salgın süreci nedeniyle

işletmelere finansal kiralama işlemlerinde kiracıların kira ödemelerine ara verilmesi veya ertelenmesi vb. şekillerde sağlanmış bazı imtiyazlar da bulunmaktadır.

Türkiye’de Covid 19’un Havayolu Taşımacılığında, İşletmelerin TFRS 16 Kapsamında Finansal Kiralama İşlemlerine ve İşletme Karlılığına olan Etkilerinin Analizi

Bu başlık altında İngiltere merkezli bir hava taşımacılığı derecelendirme kuruluşu olan Skytrax’ın 2021 yılı yolcu değerlendirme sonuçlarına göre, Güney Avrupa’nın en iyi kabin ekibi olan ve Avrupa’nın en iyi hava yolları sıralamasında 6. sırada yer alan, hisse senetleri ülkemizde BİST’te işlem gören Türk Hava Yolları A.O. ile Avrupa’nın en iyi hava yolları sıralamasında 3. sırada yer alan Lufthansa (Skytrax, The World’s Best Airlines of 2021) açısından Covid 19’un TFRS kiralama standardı kapsamında finansal kiralama işlemlerine ve işletme karlılığına olan etkilerinin analizi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında Türk Hava Yolları A.Ş. ve Lufthansa işletmelerinin muhasebe verilerinin incelenmesinin temel nedeni, Avrupa’nın en iyi hava yolları sıralamasında ilk sıralarda yer almalarıdır. Bu kapsamda Covid 19 salgın süreci ve karantina sürecinin, hava yolu ulaşımında finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayısını etkileyip etkilemediği, işletmelerin finansal performanslarını etkileyip etkilemediği sorularına cevap aranmış ve bu etkiler ölçümlenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda aşağıda sunulmuş tablolarda, analize dâhil edilen işletmelere ilişkin bazı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 7. İşletmelerin Finansal Kiralama ile Elde Edilmiş Uçak Sayıları ve İşletmelerin Uçak Filosu İçerisindeki Payı

Havayolu İşletmeleri	2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	Finansal Kiralama uçak sayısı	%	Finansal Kiralama uçak sayısı	%	Finansal Kiralama uçak sayısı	%	Finansal Kiralama uçak sayısı	%	Finansal Kiralama uçak sayısı	%	Finansal Kiralama uçak sayısı	%
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	219	71,1	202	66,5	204	66	219	67,6	217	63,6	*	*
Lufthansa (milyon €)	36	5,8	64	8,8	48	6,2	106	13,9	100	13,2	82	11,5

* Türk Hava Yolları A.O.’nun 2021 yılına ilişkin finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayısı verisine ulaşamamıştır.

Yukarıda Tablo 7’de sunulmuş veriler incelendiğinde, Türk Hava Yolları A.O.’nun finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayılarının, işletmelerin uçak filosu içerisinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Lufthansa şirketine ilişkin verilerde ise şirketin finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayılarının, uçak filosu içerisinde önemli bir paya sahip olmadığı dikkat çekmektedir. Ayrıca her iki işletme açısından değerlendirildiğinde, işletmenin finansal kiralama ile edilmiş uçak sayısının 2019 yılında en üst seviyeye ulaştığı ve Covid 19’un getirdiği seyahat kısıtlamalarının etkisi ile birlikte

havayolu ulaşımına olan talebin azalmasına bağlı olarak 2019 yılından sonra, işletmelerin finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayılarının sürekli olarak azaldığı görülmektedir.

Tablo 8. TFRS 16 Kapsamında İşletmelerin Toplam Finansal Kiralama Yükümlülükleri

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	2.624	3.735	2.740	3.841	5.411	8.918
Lufthansa (milyon €)	3.000	3.000	2.863	2.872	2.637	2.304

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 8'den elde edilen verilere göre, Türk Hava Yolları A.O.'nın uçak ve yedek motorlar bağlamında finansal kiralama yükümlülükleri ile operasyonel faaliyetlere ilişkin finansal kiralama yükümlülüklerinin 2018 yılı haricinde her yıl düzenli olarak arttığı ve genel olarak Lufthansa şirketinin finansal kiralama yükümlülüklerine kıyasla daha yüksek bir düzeyde eğilim gösterdiği görülmektedir. Buna kıyasla Lufthansa şirketinin ise finansal kiralamaya ilişkin yükümlülüklerinin 2018 yılı haricinde genel olarak azalan bir eğilim izlediği görülmektedir.

Tablo 9. TFRS 16 Kapsamında İşletmelerin Uçak ve Yedek Motorlar Bağlamında Finansal Kiralama Yükümlülüklerinin Toplam Finansal Kiralama Yükümlülükleri İçerisindeki Payı

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	Uçak ve yedek motorlar-finansal kiralama yükümlülüğü ü %	Uçak ve yedek motorlar-finansal kiralama yükümlülüğü %	Uçak ve yedek motorlar-finansal kiralama yükümlülüğü %	Uçak ve yedek motorlar-finansal kiralama yükümlülüğü %	Uçak ve yedek motorlar-finansal kiralama yükümlülüğü %	Uçak ve yedek motorlar-finansal kiralama yükümlülüğü %
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	76,63	71,29	73,72	99,38	99,55	99,62
Lufthansa (milyon €)	65,6	78,46	84,05	32,19	32,47	31,25

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 9'dan elde edilen verilere göre, Türk Hava Yolları A.O.'nda uçak ve yedek motorlar bağlamında finansal kiralama yükümlülüklerinin, toplam finansal kiralama yükümlülükleri içerisinde payının 2017 yılı itibariyle düzenli olarak arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Lufthansa işletmesinde uçak ve yedek motorlar bağlamında finansal kiralama yükümlülüklerinin, toplam finansal kiralama yükümlülükleri içerisindeki payının 2016-2018 yılları arasında yüksek bir paya sahip olmasına rağmen, 2018 yılı itibariyle toplam finansal kiralama yükümlülükleri içerisinde arazi ve binalara ilişkin finansal

kiralama yükümlülüklerinin ağırlıklı olarak daha yüksek bir paya sahip olması dolayısıyla 2019-2020 yılları arasında uçak ve yedek motora ilişkin finansal kiralama yükümlülüklerinin payı azalmıştır.

Tablo 10. İşletmelerin Finansal Kiralama Sözleşmelerinden Kaynaklanan Borç Ödemelerine İlişkin Nakit Çıktıları ve Toplam Finansal Kiralama Yükümlülükleri İçerisindeki Payı

Havayolu İşletmeleri	2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	Nakit çıkışları	%	Nakit çıkışları	%	Nakit çıkışları	%	Nakit çıkışları	%	Nakit çıkışları	%	Nakit çıkışları	%
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	175	8,70	428	21,19	286	10,44	488	12,71	709	13,10	474	5,32
Lufthansa (milyon €)	56	1,87	60	2,00	119	4,16	486	16,92	461	17,48	222	9,64

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 10'dan sunulmuş verilere göre, finansal kiralama sözleşmelerinden kaynaklanan nakit çıkışlarının Türk Hava Yolları A.O.'da Lufthansa işlemesine kıyasla her yıl daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 8'de sunulmuş veriler de incelendiğinde, Türk Hava Yolları A.O.'da finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayısının her yıl Lufthansa işletmesine kıyasla daha yüksek olması ve Tablo 8'de sunulmuş işletmelerin toplam finansal kiralama yükümlülüklerinin Türk Hava Yolları A.O.'nda daha yüksek olması bu durumu desteklemektedir. Ayrıca Tablo 9'da sunulmuş, işletmelerin toplam satış gelirlerine ilişkin veriler de incelendiğinde, özellikle Covid 19'un etkisiyle birlikte 2020 yılında bir önceki yıla göre, Türk Hava Yolları A.O. ve Lufthansa işletmelerinin toplam satış gelirlerinin önemli bir düzeyde azalmış olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen, Tablo 19'a göre finansal kiralama işlemlerinden kaynaklanan borç ödemelerine ilişkin nakit çıkışlarında, Türk Hava Yolları A.O. açısından bir azalış olmadığı ve Lufthansa işletmesi açısından küçük bir azalış olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca TFRS 16 kapsamında, 2020 yılının ikinci yarısından itibaren Haziran 2022'ye kadar geçerli olmak üzere, yıllık raporlama dönemlerinde geçerli olmak üzere yapılan düzenleme ile birlikte, Covid 19 salgını nedeniyle kiracılara kira ödemelerine ara verilmesi veya ertelenmesi vb. şekillerde sağlanmış bazı imtiyazların, işletmelerin 2021 yılında finansal kiralama sözleşmelerinden kaynaklanan borç ödemelerine ilişkin nakit çıkışlarında önemli bir azalışa neden olabileceği söylenebilir. Ancak Türk Hava yolları A.O. 2021 yılına ilişkin yıllık mali raporlarında, bu değişikliğin, Grup'un finansal durumu ve performansı üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 11. İşletmelerin Toplam Satış Gelirleri

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	1.921	2.593	4.097	4.897	3.028	6.347
Lufthansa (milyon €)	31.666	35.579	35.844	38.939	15.594	16.811

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 11'den sunulmuş veriler incelendiğinde özellikle Covid 19'da etkisiyle birlikte, toplam satış gelirlerinin 2020 yılında bir önceki yıla oranla, Türk Hava Yolları A.O. açısından yüzde 38,17 ve Lufthansa şirketi açısından yüzde 59,56 düzeyinde azaldığı dikkat çekmektedir. Türk Hava Yolları A.O.

açısından kaybın daha düşük düzeyde kalmasının temel nedenleri arasında, şirketin pandemi sürecinde kargo pazarında ortaya çıkan talebin karşılanabilmesi amacıyla âtil pozisyondaki yolcu uçaklarının bir kısmını kargo taşımasında kullanılmış olması ve bu sayede yüzde 61 kargo gelir büyümesi sağlayarak yolcu gelirlerinde yaşanan yüzde 66'lık kaybı kısmen telafi etmesi sayılabilir. 2021 yılı açısından değerlendirildiğinde ise Türk Hava Yolları A.O.'nun Lufthansa şirketine kıyasla toplam satış gelirlerini önemli bir ölçüde arttırabildiği söylenebilir. Bu artışın temel sebebi işletmenin âtil pozisyondaki yolcu uçaklarının bir kısmını kargo taşımasında kullanarak bir önceki yıla kıyasla 2021 yılında, yüzde 233'lük bir kargo gelir büyümesi sağlamasıdır. Ayrıca işletmenin bir önceki yıla kıyasla, kargo uçaklarında taşınan kargolar sayesinde elde ettiği yüzde 59,51'lik kargo büyümesi ve Covid 19'un etkilerinin azalması ile birlikte karantina sürecinin esnetilerek, kısaltılmasına bağlı olarak yolcu gelirlerinde bir önceki yıla kıyasla elde ettiği yüzde 128,23'lük bir büyüme, işletmenin toplam satış gelirlerinin 2021 yılında Lufthansa işletmesinden çok daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Çalışma kapsamında Covid 19'un ilgili işletmelerin TFRS Kiralamalar kapsamında finansal kiralama işlemlerine ve işletme karlığına olan etkilerinin analiz edilmesinde, esas alınacak hesaplama metodlarına ve bu metodlar ile hesaplanacak değerlerin katkısına ilişkin özet bir gösterim aşağıda Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Çalışmada Verilerin Analizinde Kullanılan Hesaplama Metodlarına İlişkin Bilgiler

Kısaltma	Hesaplama Metodu	Tanım	Atıf
Likidite (Asit-Test) Oranı	(Dönen varlıklar - Stoklar) / Kısa vadeli yabancı kaynaklar	Likidite oranı dönen varlıklardan, daha az likit olan stokların düşülmesi ile elde edilen tutarın kısa vadeli kaynaklarını karşılayabilme gücünü göstermektedir. Bu oranın 1 olması işletmenin kısa vadeli borçlarını nakit olarak ödeyebileceğini göstermektedir. KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'ndan sağlanan verilere göre Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektöründe 2021 yılında likidite oranının, sektör ortalaması yüzde 1,83'tür.	(Aydın, Başar, ve Coşkun, 2010)
Net Çalışma Sermayesi	Devamlı sermaye-Duran varlıklar	Net çalışma sermayesi devamlı sermayeden duran varlıkların düşülmesi ile hesaplanmaktadır. Bu oran işletmenin alacaklarının ve gelecekteki faaliyetlerinin güvenilirliğini ifade etmektedir.	(Özdemir, 1997)
Net Kar Marjı	Net kar / Net satışlar	Net kâr marjı, işletmenin faaliyetlerinden faiz ve vergi yükü düşürüldükten sonra kalan net karın net satışlara oranlanmasıyla hesaplanmaktadır.	(Çetiner, 2005)

Finansal kaldıraç oranı	Toplam yabancı kaynak/ Toplam aktif	Finansal kaldıraç oranı yabancı kaynakların aktif toplamına oranlanması ile hesaplanmaktadır. İşletmenin finansal yapısının hangi oranda yabancı kaynaklar ile finanse edildiğini gösteren bu oranın 0,50 dolayında olması istenmektedir. Bu oranın istenen düzeyin üzerinde olması ise finansal riskin yüksek olduğu, işletmenin çoğunlukla borç ile finanse edildiği, işletmenin anapara-faiz ödemelerinde zor durumda olabileceği ve faiz yükü sebebiyle işletmenin kreditorler açısından riskli görüldüğü anlamına gelmektedir. Finansal kaldıraç oranı artarken, özkaynak karlılığının azalması ise finansal kaldıraç olumsuz çalıştığı anlamına gelmektedir. KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'ndan sağlanan verilere göre Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektöründe 2021 yılında finansal kaldıraç oranının sektör ortalaması ortalama yüzde 54,89'dur.	(Konuralp, 2001; Şamiloğlu ve Akgün 2015)
Faaliyet kaldıraç Derecesi	%ΔKar/ %ΔSatışlar	Faaliyet kaldıraç, işletmenin satışlarında meydana gelen bir dalgalanmanın karlılığa olan etkisini açıklamaktadır.	(Karapınar ve Zaif, 2016)
Aktif karlılık oranı	Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK)/ Net Varlıklar	Aktif karlılık oranı, işletmelerin faiz ve vergi öncesi karının, net varlıklarına oranlanması ile hesaplanmaktadır. Bu oran işletmenin varlıklarını ne ölçüde verimli kullandığının bir göstergesidir.	(Büyükkonuklu, 2020)
Özsermaye karlılık oranı	Net kar/ Özsermaye	Özsermaye karlılık veya diğer bir ifade ile mali rantabilite oranı, net karın özsermayeye bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Bu oran, işletme ortaklarınca işletmeye yatırılan her birim özkaynak için ne oranda kar elde ettiklerini göstermekte ve işletme yönetiminin başarısına ilişkin bilgi vermektedir. İşletmenin varlığını devam ettirmesi ve yeni yatırımlara yönelebilmesi, bu oranın olumlu yönde gelişme göstermesine bağlı olmaktadır.	(Şamiloğlu ve Akgün, 2015)

Hisse (pay) başına kar	Net kar/ Pay senedi sayısı	Pay başına kar, bir işletmenin vergi sonrası net karının hisse senedi sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Bu oran işletmenin karlılığını analiz etmede ve başka işletmeler ile karşılaştırma yapabilmeye bir performans göstergesi olarak kullanılmaktadır.	(Büyükkonuklu, 2020)
------------------------	----------------------------	--	----------------------

Tablo 13. İşletmelerin Likidite Oranları

Hava Yolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O.	0,75	0,80	0,83	0,75	0,60	0,69
Lufthansa	0,70	0,82	0,65	0,64	0,61	0,65

Tablo 13'te işletmelerin parasal durumları ve vadesi gelen borçlarını ödeyebilme kabiliyetine ilişkin likidite oranları sunulmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda işletmelerin likidite oranlarının özellikler Covid 19'un etkilerinin yoğun olarak görüldüğü 2019-2020 yılları arasında düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak 2021 yılı itibariyle her iki işletmenin de likidite oranlarının artışa geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye için likidite oranının 2021 yılındaki sektör ortalaması 1,83'tür. Buna göre Türk Hava Yolları A.O.'nda ilgili yılda likidite oranının sektör ortalamasının altında kaldığı söylenebilir.

Tablo 14. İşletmelerin Net Çalışma Sermayesine İlişkin Bilgiler

Hava Yolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	-2.249	-2.267	-3.526	-5.068	-7.642	-12.859
Lufthansa (milyon €)	4.972	6.682	-7.811	5.622	-8.533	-6.377

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 14'te işletmelerin, net çalışma sermayesine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda Türk Hava Yolları A.O. açısından net çalışma sermayesinin Lufthansa işletmesine kıyasla 2016-2021 yılları arasında devamlı olarak negatif bir taşıdığı görülmektedir. Lufthansa işletmesinde net çalışma sermayesinin 2018 yılında ve 2020-2021 yılları arasında negatif değer taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla işletmelerin kredi maliyetlerine ve kredi sağlama olanaklarına direkt etki eden net çalışma sermayesinin ilgili yıllarda riskli durumda olduğu ve genel itibariyle Türk Hava Yolları A.O.'nın net çalışma sermayesi bakımından Lufthansa işletmesine kıyasla daha riskli olduğu söylenebilir.

Tablo 15. İşletmelerin Net Kar Marjına İlişkin Bilgiler

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	-0,00010	0,0011	0,0042	0,0039	-0,0078	0,0055
Lufthansa (milyon €)	0,0369	0,0690	0,0095	0,0153	-0,0500	-0,13

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 15’te sunulmuş veriler incelendiğinde işletmelerin 2016-2019 yılları arasında net kar marjlarının sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak Covid 19’un etkisiyle birlikte işletmelerin operasyonel kapasitelerindeki düşüş ve Tablo 11’de sunulmuş verilere göre işletmelerin satış gelirlerindeki düşüşe paralel olarak, 2020 yılında bir önceki yıla göre Türk Hava Yolları A.O.’nun net kâr marjının yüzde 300 ve Lufthansa’nın net marjının ise yüzde 427 azaldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte bir önceki yıla göre 2021 yılında, Türk Hava Yolları A.O. açısından işletmenin net kar marjında olumlu bir gelişme görülmektedir.

Tablo 16. İşletmelerin Finansal Kaldıraç Oranları

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O.(%)	72,49	70,62	71,32	72,22	78,92	74,37
Lufthansa (%)	77,96	72,64	71,45	72,20	76,35	82,42

Tablo 16’da sunulmuş verilere göre, Türk Hava Yolları A.O. ile Lufthansa işletmelerinin finansal kaldıraç oranlarının oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla işletmelerin finansal yapılarının yüksek bir oranda yabancı kaynaklar ile finanse edildiği görülmektedir. Özellikle Covid 19’un etkilerinin görülmeye başlandığı 2020 yılında her iki işletmenin de finansal kaldıraç oranlarının, bir önceki yıla oranla artış gösterdiği ve finansal riskinin yükseldiği dikkat çekmektedir. Türk Hava Yolları A.O. 2020 yılında sektör ortalaması olan yüzde 63,93’ün oldukça üzerinde bir eğilim izlemiştir. Ayrıca tabloda sunulmuş verilere göre, 2021 yılında Türk Hava Yolları A.O.’nun finansal riskinin azaldığı, buna karşın hala sektör ortalaması olan yüzde 54,89’un üzerinde bir eğilim izlediği ve Lufthansa şirketinin de finansal riskinin artarak devam ettiği söylenebilir.

Tablo 17. İşletmelerin Faaliyet Kaldıraç Dereceleri

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (%)	-47,66	3,07	9,19	0,62	0,61	0,27
Lufthansa (%)	0,31	8,90	-116,47	8,75	3,85	-8,64

Yukarıda Tablo 17’de işletmenin satışlarında meydana gelen bir dalgalanmanın karlılığa olan etkisine ilişkin işletmelerin faaliyet kaldıraç dereceleri sunulmuştur. Toplam giderler içerisinde uçak kiralama bedeli ve amortisman giderleri gibi sabit giderlerin önemli bir paya sahip olduğu yolcu ve yük taşımacılığında faaliyet kaldıraç derecesinin yüksek olması beklenmektedir. Ancak tabloda sunulmuş verilere göre, Türk Hava Yolları A.O.’nun faaliyet kaldıraç derecesinin 2016-2018 yılları arasında artış eğiliminde olmasına rağmen, izleyen yıllarda hızla azaldığı görülmektedir. Lufthansa işletmesinin ise 2018 yılında ve özellikle Covid 19’un etkisi ile birlikte 2020-2021 yılları arasında faaliyet kaldıraç derecesinin önemli düzeyde azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla 2018 yılı haricinde, Türk Hava Yolları A.O.’nun Lufthansa işletmesine kıyasla, satışlarındaki değişiminden elde ettiği karın daha az etkilendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca satışların bir önceki yıla oranla artmış olmasına rağmen, Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK)’daki düşüşler dolayısıyla 2016 yılında Türk Hava Yolları A.O.’nun ve 2018 ile 2021 yıllarında Lufthansa’nın faaliyet kaldıraç derecelerinin negatif hesaplanmış olduğu da dikkat çekmektedir.

Tablo 18. İşletmelerin Aktif Karlılık Oranları

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	-0,2004	0,00077	0,0032	0,0022	-0,0021	0,0017
Lufthansa (milyon €)	0,0908	0,1158	0,1083	0,0152	-0,2674	0,0064

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 18'de sunulmuş işletmelerin aktif kârlılık oranı sonuçları incelendiğinde, Türk Hava Yolları A.O.'nun 2016 yılında zarar etmesi sebebiyle, ilgili dönemde aktif karlılığının söz konusu olmadığı görülmektedir. Ayrıca her iki işletmenin de Covid 19'un etkisiyle birlikte 2020 yılında aktif karlılığının bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca 2021 yılında bir önceki yıla kıyasla, işletmelerin karlılıklarının artmış olduğu dikkat çekmektedir. Tabloda sunulmuş verilere istinaden genel bir değerlendirme ile Lufthansa işletmesinin Türk Hava Yolları A.O.'na kıyasla varlıklarını daha verimli kullandığı söylenebilir.

Tablo 19. İşletmelerin Özsermaye Karlılık Oranları

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	-0,26	3,17	12,92	11,12	-14,14	9,06
Lufthansa (milyon €)	0,25	0,26	0,23	0,12	-0,10	-0,31

Tablo 19'da sunulmuş veriler incelendiğinde işletmelerin aktif kârlılık oranlarının negatif olduğu yıllarda, özsermaye kârlılık oranlarının da negatif bir değer sergilediği görülmektedir. Bununla birlikte 2017-2019 yılları arasında Türk Hava Yolları A.O.'nun özsermaye kârlılığının Lufthansa şirketine kıyasla oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca Covid 19'un etkileriyle birlikte 2020 yılında her iki işletmenin de özsermaye zararı söz konusu olmakla birlikte, Türk Hava Yolları A.O.'nun özsermaye zararı daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise Türk Hava Yolları A.O.'nun özsermaye karlılığı artarken, Lufthansa şirketinin ise özsermaye zararı artmıştır. Dolayısıyla 2020 yılında pandemi sürecinde Türk Hava Yolları A.O.'nun mali rantabilitesinin daha düşük bir düzeyde gerçekleşmiş olmasına rağmen, izleyen yılda kendisini oldukça hızlı toparladığı görülmektedir.

Tablo 20. İşletmelerin Pay Başına Kar/Zararı

Havayolu İşletmeleri	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Türk Hava Yolları A.O. (milyon €)*	-0,0020	0,0300	0,1910	0,2145	-0,2640	0,3879
Lufthansa (milyon €)	0,50	0,80	0,80	2,55	-12,51	-2,99

*Türk Lirası'nın Euro'ya çevriminde 11.02.2022 tarihindeki, 1 € = 15,34 TL'lik kur esas alınmıştır.

Tablo 20'de sunulmuş veriler incelendiğinde, 2016-2019 yılları arasında Lufthansa şirketinin pay başına karının Türk Hava Yolları A.O.'ndan oldukça yüksek olduğu, dolayısıyla karlılığının da yüksek olduğu görülmektedir. Ancak 2020 yılında her iki şirketin de Covid 19'un etkisiyle birlikte pay başına zarar ettiği ve Lufthansa şirketinin pay başına zararının, Türk Hava Yolları A.O.'nun zararından daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda tablodan elde edilen veriler ile Türk Hava Yolları

A.O.'nun pandemi sürecinde almış olduğu önlemlerin, Lufthansa işletmesine kıyasla işletmenin pay başına karı üzerinde daha etkili olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Sonuç

Dünya'da birçok sektörü etkisi altına alan Covid 19 salgınının, en çok etkilediği sektörlerden birisi olan havacılık sektöründe, salgın sürecinin TFRS 16 Kiralamalar kapsamında finansal kiralama işlemlerine ve işletmelerin karlılığına etkisi bakımından incelenmesi amaçlanan bu çalışmada, hava taşımacılığı derecelendirme kuruluşu olan Skytrax'ın 2021 yılı yolcu değerlendirme sonuçlarına göre Avrupa'nın en iyi hava yolları sıralamasında birlikte yer alan Türk Hava Yolları A.O. (THY) ile Lufthansa işletmelerinin 2016-2020 yıllarına ilişkin finansal raporları, muhasebe verileri ve yıllık raporları incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmadan elde edilen sonuçlara göre işletmelerin uçakların yüksek fiyatları dolayısıyla, filo yenileme veya genişletme amacıyla finansal kiralama yoluyla belirli bir vade boyunca kira ödemeleri karşılığında uçak satın almaları, işletmelerin sıklıkla kullandıkları ve Covid 19 salgın sürecinden etkilenen bir finansal araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid 19 Salgın süreci ve beraberinde gelen seyahat kısıtlamaları havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin karlılıklarının azalması, uçuş bilet ücretlerinin iade edilmesi, sabit ve operasyonel maliyetlerin kısılması, yatırımların ötelenmesi, işletmelerin ağırlıklı olarak kargo taşımacılığına yönelmeleri, finansal kiralama yükümlülüklerinde değişimler ile uçak ve yedek motorlar bağlamında finansal kiralama yükümlülüklerine ilişkin nakit çıkışlarının azalması vb. etkileri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda çalışma, Covid 19'un THY ve Lufthansa işletmelerinin karlılığına etkileri açısından değerlendirildiğinde, salgın sürecinin ortaya çıktığı ve etkilerinin ağırlıklı olarak hissedildiği 2019-2020 yılları arasındaki süreçte ilgili işletmelerin toplam satış gelirlerinde önemli boyutta düşüşlerin yaşandığı, likidite düzeylerinin, net çalışma sermayesinin azaldığı, işletmelerin net kar marjlarının düştüğü, finansal risklerinin arttığı, faaliyet kaldıraç derecelerinin önemli boyutta düştüğü, aktif karlılık oranının ve pay başına karının azaldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca genel itibariyle işletmelerin izleyen 2021 yılında bir toparlanma süreci içerisinde buldukları da söylenebilir. Ayrıca THY işletmesinde bir önceki yıla oranla 2021 yılında toplam satış gelirlerinde, net kar marjında, finansal kaldıraç oranında, özsermaye karlılık oranında ve pay başına kardaki artışın Lufthansa işletmesine kıyasla daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu veriler ile THY işletmesinin finansal likiditeye yönelik planlamalar, âtil pozisyonda bulunan yolcu uçaklarının bir kısmını kargo taşımasında kullanarak, önemli bir kargo gelir büyümesi sağlamaya yönelik uygulamalar gibi Covid 19'a yönelik başarılı önlemler neticesinde, salgın sürecinin mali etkilerini, daha hızlı atlatabildiğini söylemek mümkündür.

Çalışma Covid 19'un THY ve Lufthansa işletmelerinin, uçaklara ilişkin finansal kiralama işlemlerine olan etkileri açısından değerlendirildiğinde ise Lufthansa işletmesinin toplam uçak filosu içerisinde finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayısının THY işletmesine göre oldukça düşük olmasına rağmen, her iki işletmenin de 2019 yılı itibariyle finansal kiralama ile elde edilmiş uçak sayılarında önemli düşüşlerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu düşüşte işletmelerin satış gelirlerinde, karında ve seyahat kısıtlamaları sebebiyle işletmelere olan hizmet talebinde meydana gelen düşüşlerin etkisi olabilmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ilgili işletmelerin uçak, gayrimenkul ve diğer faaliyetler

başlığı altında toplanabilen işlemlere ilişkin toplam finansal kiralama yükümlülüklerinin THY şirketinde Covid 19 etkisine rağmen azalış göstermeden arttığı görülmektedir. Bu eğilimde uçakların yanı sıra gayrimenkul ve diğer faaliyetlerin, finansal kiralama ile edinimindeki artışın da etkisi bulunmaktadır. Lufthansa şirketinde toplam finansal kiralama yükümlülükleri ise 2019 yılı itibariyle sürekli olarak azalış göstermiştir. Özellikle Covid 19 etkisiyle birlikte getirilen seyahat kısıtlamaları, ilgili işletmelerin faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiş ve bu durum yolcu ve kargo uçağına olan talebi azaltmıştır. Dolayısıyla 2020 yılı itibariyle Lufthansa işletmesinin uçak ve yedek motorlar bağlamında finansal kiralama yükümlülüklerinde meydana gelen düşüşte Covid 19 önemli bir etkisinin bulunduğu söylenebilir. THY işletmesinde toplam finansal kiralama yükümlülüklerindeki eğilime paralel olarak, uçak ve yedek motorlar bağlamında finansal kiralama yükümlülüklerinde de Covid 19 dolayısıyla herhangi bir azalış bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilgili işletmelerin finansal kiralama sözleşmelerinden kaynaklanan borç ödemelerine ilişkin nakit çıkışları, Türk Hava Yolları A.O.'da finansal kiralama yükümlülüklerindeki artışa paralel olarak, Lufthansa işletmesine kıyasla her yıl daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte finansal kiralama işlemlerinden kaynaklanan borç ödemelerine ilişkin nakit çıkışlarının 2020 yılında en yüksek seviyeye ulaşmasıyla birlikte 2021 yılında nakit çıkışlarının yaklaşık olarak yarı yarıya düştüğü görülmektedir. Bu düşüşte TFRS 16 kapsamında, 2020 yılının ikinci yarısından itibaren yıllık raporlama dönemlerinde geçerli olmak üzere yapılan düzenlemenin etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bu düzenleme ile Covid 19 salgını nedeniyle kiracılara kira ödemelerine ara verilmesi veya ertelenmesi vb. şekillerde sağlanmış bazı imtiyazlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu düzenlemenin, 2021 yılında finansal kiralama işlemlerinden kaynaklanan borç ödemelerine ilişkin nakit çıkışlarında önemli bir azalışa neden olarak ve işletmeleri, likiditelerinin sürdürülmesi bakımından finansal açıdan rahatlattığı söylenebilir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen veriler ile Covid 19 salgını sürecinin, havacılık sektöründe işletmelerin hava trafiğini, satış gelirlerini ve karlılığını etkileyerek işletmelerin finansal riskini arttırdığını ve bunun yanı sıra işletmelere olan talepteki azalışın finansal kiralama işlemlerini de kısmen etkilediğini, ancak bu etkilerin de çeşitli düzenlemeler ile işletmelerin lehine evrilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Çıkar Çatışması Beyanı "Havacılık İşletmeciliğinde Covid 19 Etkisi: Finansal Kiralamalar ve İşletme Karlılığı Bakımından Türk Hava Yolları A.O. İle Lufthansa Şirketlerinin Analizi" başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Havayolu Sektör Raporu. (2020). Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı. Erişim adresi:
https://www.dhmi.gov.tr/Lists/HavaYoluSektorRaporlari/Attachments/14/2020_Havayolu_Sektor_raporu.pdf
- Akca, M. (2020). Covid-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7(5), 45-64.

- Aman, Q. ve Altass, S. (2021, Mart). Pre-and Post-COVID-19 Condition, Performance and Future of the Airline Industry: Evidence from Accounting Data. *Amazonia Investiga* 10(37), 9-23. doi: 10.34069/AI/2021.37.01.1.
- Aydın, N., M. Başar, ve M. Coşkun. (2010). *Finansal Yönetim*. (1. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Balık, Y. (2013). Havayolu İşletmelerinde Finansal Kiralama (Leasing). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Büyükkonuklu, B. (2020). Havayolu Yolcu Taşıma İşletmelerinde Finansal Performansı Belirleyen Faktörlerin Dinamik Panel Veri Analizi ile İncelenmesi. Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2017). *İşletmelerde Finansal Yönetim*. (14.Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Craig, A. T., A. E. Heywood, ve J. Hall. (2020). Risk of Covid-19 Importation to the Pacific Islands through Global Air Travel. *Epidemiology & Infection* 148, 1-16. doi: 10.1017/S0950268820000710.
- Çetiner, E. (2005). *İşletmelerde Mali Analiz*. (4. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Dayı, F. ve Esmer, Y. (2017). Sivil Havacılık Yönetiminde Finansal Kiralama İşlemlerinin Kârlılık Üzerine Etkisi: Avrupa Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Bakış Dergisi* (64), 69-78.
- Dube, K., Nhamo, G. ve Chikodzi, D. (2021, Mayıs). COVID-19 Pandemic and Prospects for Recovery of the Global Aviation Industry. *Journal of Air Transport Management* 92:1-12. doi: 10.1016/j.jairtraman.
- Durmuş, S. ve Öztürk, S. (2014). Havayolu Taşımacılığında Lojistik Maliyetler. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi* (8), 205-20.
- European Aviation Safety Agency (EASA). (2020). Safety Information Bulletin
- Euro Control Aviation Intelligence Unit (2021). What Covid-19 Did to European Aviation in 2020 and Outlook 2021. Erişim adresi: <https://www.eurocontrol.int/sites/default/files/2021-02/eurocontrol-think-paper-8-impact-of-covid-19-on-european-aviation-in-2020-and-outlook-2021.pdf>
- Fardnia, P., Kaspereit, T., Walker, T., Xu., S. (2020, Ocak). Financial Performance and Safety in the Aviation Industry. *International Journal of Managerial Finance* 17(1), 138-65. doi: 10.1108/IJMF-03-2019-0095.
- Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu, Sayı: 28496, Kanun numarası: 6361, md. 3. Kabul Tarihi: 21/11/2012.
- Gelir Vergisi Kanunu. Sayı: 10700, Kanun numarası: 193, Kabul Tarihi: 31/12/1960, md. 41.

- International Air Transport Association, (IATA) Members. (2021). Erişim adresi:
<https://www.iata.org/en/about/members/>
- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2022). Effects of Novel Coronavirus (Covid-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis. Economic Development-Air Transport Bureau, Montréal- Canada, Erişim adresi:
https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID19/ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf
- Işıldak, M. Sait. (1994). Finansal Kiralama-Türkiye Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). TFRS 16 Kiralamalar. (2021). Erişim adresi:
[https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS_2020/TFRS_16\(1\).pdf](https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS_2020/TFRS_16(1).pdf)
- Karapınar, A. ve Ayıkoğlu, Z. F. (2016). *Finansal Analiz Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ile Uyumlu*, (4. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Konuralp, G. (2001). *Sermaye Piyasaları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Lau, H., Khosrawipour, V., Kocbach, P., Mikolajczyk., A Ichii, H., Zacharski, M., Bania, J., Khosrawipour, T. (2020, Haziran). The Association between International and Domestic Air Traffic and the Coronavirus (Covid-19) Outbreak. *Journal of Microbiology, Immunology and Infection* 53(3), 467-72. doi: 10.1016/j.jmii.2020.03.026.
- Mwangi, F. K. (2013, Ekim). The Effect Of Macroeconomic Variables On Financial Performance Of Aviation Industry In Kenya. Thesis, University of Nairobi.
- Okka, O. (2011). *Analitik Finansal Yönetim Teori ve Problemler*. (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özata C., Nur, S. ve Özdemir, S. (2021). Covid-19 Pandemisinin Finansal Etkilerinin Belirlenmesi: Türkiye Havayolu Sektörü Üzerine Bir Uygulama - ProQuest. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 5(6), 657-81.
- Özdemir, M. (1997). *Finansal Yönetim*. Gazi Büro Kitabevi.
- Serrano, F. ve Kazda, A. (2020, 1 Ekim). The Future of Airports Post Covid-19. *Journal of Air Transport Management*, 89, 1-10. doi: 10.1016/j.jairtraman.2020.101900.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, İstatistikler. (2021). Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, İstatistikler'. Erişim adresi: <http://172.16.10.52:81/tr/kurumsal/4547-istatistikler>
- SKYTRAX, (2021). The World's Best Airlines of 2021 by Region. Erişim adresi:
<https://www.worldairlineawards.com/best-airlines-2021-by-region/>

Şamiloğlu, F. ve Akgün, A. İ. (2015). *Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Finansal Tablolar Analizi*. (2. Baskı). Ekin Yayınevi.

The World Bank-Air transport, passengers carried - Turkey. (2021). Air Transport, Passengers Carried-Turkey Data. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/IS.AIR.PSGR?locations=TR>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). İstatistik Veri Portalı- Havacılık. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulastirma-ve-haberlesme-112&dil=1>

Türk Hava Yolları. (2020). Yıllık Raporlar. <https://investor.turkishairlines.com/tr/mali-ve-operasyonel-veriler/yillik-raporlar>

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği. (2021). IATA. Erişim adresi: <https://www.iata.org/en/>

Extended Abstract

Air transport is a sector in our country, the foundations of which were laid in 1933 with the establishment of the Turkish Airlines Joint Venture, and it deals with the transportation of individuals, their belongings and cargo from one place to another by air. This sector, which has developed in parallel with the social and economic development of our country from the past to the present, is of great importance due to the location of our country at a strategic connection point. In this context, it is possible to say that our country has an important position in air transportation in Europe. Air transport, which is carried out in accordance with international aviation standards in our country, is in a position to compete with many countries in the world. As a matter of fact, according to the 2020 data of Eurocontrol, the organization that is in the position of air traffic controller in air transportation in Europe, Istanbul Sabiha Gökçen Airport ranks third in the ranking of the best airports in the world. However, according to the data of Eurocontrol, our country is among the countries where the air traffic in Europe is expected to increase with an increase of 1.6 percent in the 2020-2027 period. However, the aviation sector, where there is a strong competitive environment in the world, is among the sectors that are most affected by the Covid 19 epidemic process and some social and economic restrictions brought about by this epidemic process. The quarantine process and transportation restrictions brought by the Covid 19 epidemic caused some enterprises in the sector to cancel their domestic and international flights, and some enterprises brought their activities to a standstill. As a matter of fact, ICAO (International Civil Aviation Organization) announced that the financial loss of airline businesses in 2021, due to the impact of Covid 19, was approximately 365 billion dollars. Despite these negativities that have developed with the Covid 19 epidemic process in air transport, it is of great importance that businesses continue to provide service without compromising on quality and safety. In addition, personnel, fuel and aircraft maintenance-repair expenses, spare parts and data processing expenses are among the important cost items that businesses should keep under control in the sector. Purchasing a new aircraft in air transport also creates a significant cost for businesses due to its high prices. At this point, businesses generally prefer to purchase aircraft through financial leasing in return for rental payments for a certain period of time, instead of incurring high costs in aircraft purchases. In this context, the scope of this study is to examine the effect of Covid 19 on financial leasing operations and profitability of businesses within the scope of TFRS 16 Leases in air transportation, which is one of the sectors most affected by the epidemic process. In this context, according to the 2021 passenger evaluation results of Skytrax, a UK-based air transport rating agency, traded

in the BIST All index, providing air transport services in the transportation and storage sector, Turkish Airlines is one of the companies in the list of the best airlines in Europe. A.O. and Lufthansa were examined within the scope of this study. According to Skytrax's 2021 passenger evaluation results, Turkish Airlines A.O. In this study, it is aimed to measure and evaluate the effects of Covid 19 on the financial leasing operations and annual profitability of the relevant enterprises by making use of the annual financial reports and accounting evidence of Lufthansa, which is in the third place in the list of the best airlines in Europe, between 2016-2020. In addition, in the study, some statistical data on national air transport were compared with the data on international air transport, and the results were evaluated. The study was limited to the companies that provide air transportation services in the transportation and storage sector, and the companies that provide air services, logistics services and ground services in the related sector were excluded from the scope of the study.

Toplum 5.0 Bağlamında Mutluluk ile İlişkilendirilen Faktörlerin Panel Veri Kanıtları

Panel Data Evidence on Factors Associated with Happiness in the Context of Society 5.0

Gökçen AYDINBAŞ¹

Zeynep ERDİNÇ²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 20.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 16.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1106244

Atf / Citation: Aydınbaş, G. & Erdinç, Z., (2022). “Toplum 5.0 Bağlamında Mutluluk ile İlişkilendirilen Faktörlerin Panel Veri Kanıtları” ODÜSOBİAD 12 (3), 2081-2104 Doi: 10.48146/odusobiad.1106244

Öz

Rasyonel iktisadi insan (homo economicus), kendi faydası doğrultusunda hareket ederek mutluluğa erişmeyi arzulamaktadır. Dolayısıyla insan mutluluğunun anahtarı haz ve tatmin duygusundadır. Zamanla daha çok üzerinde durulan mutluluk kavramı, iktisadi açıdan da sıkça tartışılmaya başlamıştır. Bu tartışmaların odak noktasındaki mutluluk iktisadi; toplum ve doğa endekli bir ekonomi modeli üzerine kurgulanmıştır. Nitekim hayata değer katan, mutluluk yaratan sosyoekonomik anlamda pek çok unsurdan bahsetmek mümkündür. Temiz bir çevre, iyi bir gelir (refah) düzeyi, güvene dayalı ilişkiler (sosyal sermaye), sağlıklı ve kaliteli bir hayat (beşeri sermaye) gibi faktörler insanlar için mutluluğun nedeni olarak nitelendirilebilmektedir. Günümüzde yeni bir toplumsal süreçten (Toplum 5.0) bahsedilmekte, bu toplumda teknolojik gelişmelerin yanı sıra insanların mutluluğu da ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı da, Toplum 5.0 bağlamında mutluluk ile ilişkilendirilen faktörlerin 2007-2019 yıl aralığında 8 OECD ülkesi için panel veri analiz yöntemiyle araştırılmasıdır. Analiz kapsamında elde edilen bulgulara göre, kişi başına GSYH ile mutluluk arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Beşeri sermaye ile mutluluk arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimi ile mutluluk arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olan mutluluk endeksi, diğer tüm bağımsız değişkenler tarafından %89 oranında açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Gelişmeler, Refah, Sağlık, Mutluluk, Panel Veri Analizi

Abstract

A rational economic person desires to achieve happiness by acting for his or her own benefit. Therefore, the key of human happiness is in the sense of pleasure and satisfaction. The concept of happiness, which has been emphasized more over time, has also started to be discussed frequently in economic terms. The economics of

¹ Sorumlu yazar: Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, E-mail: gkcnaydnbs@gmail.com. ORCID: 0000-0001-9435-5387

² Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-mail: zerdinc@anadolu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9599-0630.

happiness at the focus of these discussions was built on an economy model based on society and nature. It is possible to mention many socioeconomic factors that add value to life and create happiness. Factors such as a clean environment, a good income level, relationships based on trust, healthy and quality life can be described as the causes of happiness. Today, a new social process is mentioned and happiness takes attention as well as technological developments in this society. This study has aimed to investigate the factors associated with happiness in the context of Society 5.0, using the panel data analysis method for 8 OECD countries between the years 2007-2019. In the study, it has been found that there is a statistically significant and positive relationship between GDP per capita and happiness. In addition, it was found that there is a statistically significant and positive relationship between human capital and happiness. It has been determined that there is a significant and positive relationship between renewable energy consumption and happiness. The happiness index, which is the dependent variable in the study, is explained by all other independent variables at the rate of 89 %.

Keywords: *Technological Developments, Welfare, Health, Happiness, Panel Data Analysis*

Giriş

İnsanların moral ve motivasyonu yüksek (mutlu) olması, çalışma hayatındaki performanslarını artırmakta, aile ilişkilerinde kurmuş oldukları bağı güçlendirmekte, hayatlarından zevk almalarını sağlamakta ve yaşam kalitelerini artırmaktadır. Bu olumlu katkılar neticesinde de mutlu insanların yaşamlarını sürdürdükleri ülke/ülkelerde daha yüksek bir refah düzeyine ulaşmaktadır. Dolayısıyla mutluluk, tüm insanlığın ortak gayesidir. Disiplinlerarası bir kavram olan mutluluk, son dönemlerde pek çok alanda yoğun bir şekilde araştırılan bir konu haline gelmiştir.

Günümüzde, yeni nesil teknolojiler ile "Toplum 5.0 (Society 5.0)", "Akıllı toplum (Smart Society)" olarak da adlandırılan hayal gücü yüksek ve yaratıcı bireylerden oluşan yeni bir toplumdan (bilgi toplumu) bahsedilmektedir. Toplum 5.0; teknoloji ilerlerken aynı zamanda mutlu bir toplum yaratmak, yeni teknolojileri insanlık yararına kullanmak amacı doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bakımdan toplum 5.0, dijital çağda insanların mutluluğunu artırmaya odaklı bir anlayış çerçevesinde kurgulanmıştır. Toplum 5.0 ile insanın merkeze alındığı dijitalleşme sürecinde; mutluluğun ne olduğu, ona nasıl ulaşılacağı, belirleyicilerinin neler olacağını araştırmak gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı da toplum 5.0 bağlamında mutluluk ile ilişkilendirilen faktörlerin tespit edilmesidir. Çalışmanın orijinal yönü de, toplum 5.0 ile mutluluğun bileşenleri arasındaki etkileşimin değerlendirilmesiyle yazarların, bu motivasyon doğrultusunda hareket etmesidir. Literatürdeki çalışmalardan ayırıcı yönü sayesinde bu çalışmanın yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

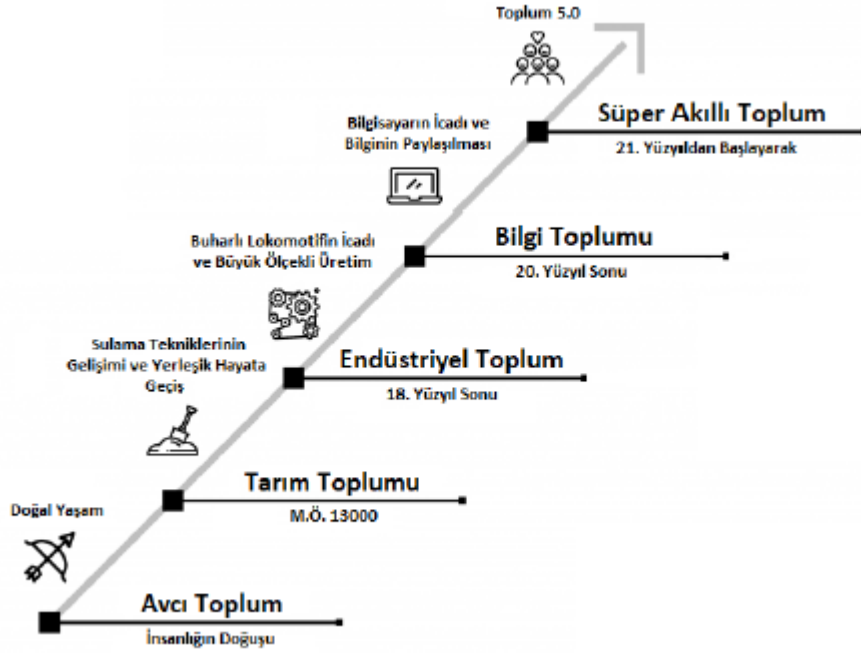
Bu çalışmada, 2007-2019 yıl aralığında 8 OECD ülkesi için (Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Japonya, İsveç, Norveç ve Türkiye) mutluluk düzeyi ve kişi başına GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi, beşeri sermaye endeksi kullanılarak, panel veri analizi kapsamında söz konusu değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak teorik açıdan toplum 5.0 bağlamında mutluluk ile ilişkilendirilen faktörler değerlendirilmektedir. Akabinde bu konuya ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taramasına yer verilmiştir. Ardından, yöntem ve bulgulara değinilerek yorumlamalar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmaya ilişkin bilgilendirmeler yapılmış, bulgular değerlendirilmiş ve tartışılmıştır.

Teorik Düzlemde Toplum 5.0 ve Mutluluk Ekonomisi

Toplum 5.0 Felsefesi: Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Mutluluk ile İlişkilendirilmesi

Bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ile paralel olarak toplumlarda ciddi bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. 2000'li yılların başlarında bilgisayar, internet, mobil telefon ve benzeri cihazlar lüks olarak görülürken, günümüz dijital dünyası için bunlar, hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve pek çok yeni teknolojik gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Şimdilerde bulut teknolojileri, büyük veri, nesnelerin interneti, robotlar ve yapay zekâ gibi ileri düzey bilişim aracı; iktisatta, eğitimde, sağlıkta, ulaşımda ve benzeri pek çok sektörde yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim insanlığın gelişimini üçe ayırarak değerlendirdiği “dalga teorisi” ile Toffler; çeşitli ve yenilenebilir (alternatif) enerji kaynaklarından, eski fabrika düzenlerini etkisizleştiren yeni üretim süreçlerinden, aile yapısı dâhil pek çok kurumun değişeceğinden bahsederek yepyeni bir yaşam biçiminin sinyallerini vermiştir (Toffler, 2008: 16).

İnsanlık tarihi incelendiğinde, toplum 1.0 (Avcı Toplum “Hunting Society”), toplum 2.0 (Tarım Toplumu “Agrarian Society”), toplum 3.0 (Endüstri Toplumu “Industrial Society”), toplum 4.0 (bilgi toplumu “information society”) ve toplum 5.0 (Süper Akıllı Toplum “Super-Smart Society”) şeklide toplumsal evrimleşme süreci ile karşılaşılmaktadır (Fukuyama, 2018). Toplum 5.0, insanı teknolojinin merkezine yerleştirerek yani teknolojiyi toplum yararına kullanarak yeni değerler yaratma amacıyla meydana getirilmiştir. Bu bağlamda toplum 5.0 paradigması, teknolojik ilerlemenin toplumla bütünleşmesine odaklanarak insan merkezli bir toplum anlayışı yaratmaktadır (Okan Gökten, 2018). Dolayısıyla toplum 5.0, yapay zekânın hayata girmesiyle insan kapasitesinin artması ve insanı evrenin merkezine tekrar yerleştirmek için insanlar ile yapay zekânın işbirliği yapmaları olarak tanımlanmaktadır (Skobelev ve Borovik, 2017). **(Görsel 1)**'de, toplum 5.0'a nasıl ulaşıldığı üzerine değerlendirme yapılmıştır:

Görsel 1. Tarihi Evrimsel Süreciyle Toplum 5.0: “Toplum 5.0’a Nasıl Ulaştık?”
(Kaynak: <https://www.btk.gov.tr>, Erişim tarihi: 12.04.2022)

2015 yılında Japonya’da stratejik bir siyasi inisiyatif ile Endüstri 5.0 olarak da adlandırılan Toplum 5.0 (Society 5.0) kavramı belirmiştir (Wang vd., 2018). 2016 yılında Japon hükümeti “Beşinci Bilim ve Teknoloji Planı”nda kullanılmasıyla bu kavram, “2017 yılı Gelecek Stratejisine Yatırım: Toplum 5.0 Reformu”nun kilit bir unsuru haline gelmiştir (Fukuyama, 2018). 2017 yılında dünyanın en büyük bilişim-teknoloji fuarlarından olan CEBIT’de (Hannover, Almanya), Toplum 5.0 “Süper akıllı toplum” felsefesinin tanıtımı, Japonya başbakanı Shinzo Abe tarafından yapılmıştır. Toplum 5.0’ı tanıtırken Shinzo Abe, teknolojinin toplumlar açısından bir tehdit niteliğinde değil de bir destek olarak algılanması gerektiği, bu bakımdan da toplum 5.0’ın, bilim ve teknoloji öncülüğünde, Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin sağladığı imkânlarla dönüşen bir toplum anlayışı olduğunu dile getirmiştir. Nitekim toplum 5.0’ın temel amaçları; insanların kendilerini rahat hissettiği ve aktif olarak katılım gösterdiği bir toplum, bireysel farklılıklardan bağımsız herkesin gereksinimlerinin uygun ürün ve hizmetler ile temin edildiği bir sistem, herkese eşitlik sağlanması ancak her bireyin kendi potansiyellerini fark etmelerinin desteklenmesi şeklinde sıralanabilmektedir (Fukuyama, 2018). Akıllı gıda, akıllı şehirler, akıllı tarım, e-öğrenme sistemleri, erken uyarı sistemleri, kadınların güçlendirilmesi, yenilikçi ekosistem ve benzeri alanlar da Toplum 5.0’ın gelişim hedefleri olarak belirtilmektedir (Shiroishi vd., 2018; Fukuyama, 2018). Toplum 5.0 için gereken yönetsel becerilere ilişkin değerlendirme, (Tablo 1)’de yapılmıştır.

Tablo 1. Toplum 5.0 için Gereken Yönetimsel Beceriler (**Kaynak:** Salgues, 2018: 102)

Toplum 5.0 için Gereken Yönetimsel Beceriler	
Beceriler	Tanımı
Yenilikçi ekonomi	Yeni inovasyon şekillerinin anlaşılması (sosyal ve davranışsal inovasyon dâhil)
Dijital yazma	Dijital medyada yazma pratiklerine ve bunların sunduğu seçeneklere yönelik eğitilmiş olmak.
Hayal gücü	Örgütün taşıdığı görüntünün önemini anlaşılması, dağıtımında gerekli araçların ve insanların (görüntünün elçileri) kullanımı ve uygulanması
Yapay zekâ	Yapay zekâ araçlarının ve kısıtlamalarının anlaşılması, özellikle de hacimli verilere erişim noktasında kullanımının nasıl olacağını bilmesi (Büyük Veri)
Kolektif zekâ	Kolektif zekânın kullanımının nasıl olacağını bilmek ve onu yakalamak adına olayları veya araçları hazırlamak, kültürel farklılıkları kavramak için eylemleri hayata geçirmek
Lobicilik ve etki	Eylemlerin uygulanabilmesi
Yaratıcılığa dikkat	Ötekilerin ilgisini çekebilmek
Birlikte planlama	İşbirliği, ortak inşaat, ortak tasarım gibi şekilleri geliştirmek amacıyla planların uygulanması fikir, “ortak” toplumun desteklenmesi
Küreselleşme terminolojisi	Küreselleşme terminolojisinin, özellikle de lojistik terminolojisinin anlaşılması (INCOTERM)
Otomatikleştirilmiş iş ve robotik	Faaliyetin makinelerle yüklenebileceği kısmın hangisi olduğunu kavrama, avantajlarını, güçlü yanlarını, zayıf yanlarını, fırsatlarını ve sınırlarını algılama, veri toplama otomasyon için rolünü algılama
Rekabetçi zekâ, ekonomik zekâ ve karmaşıklık anlama	Veri toplama ve analiz için gerekli araçlarının kullanılabilmesi

Toplum 5.0 felsefesi, dijital çevre ile fiziksel çevreyi bütünleştirerek sosyal sorunlara yönelik çözüm yolları bulmak ve bununla birlikte de insanların yaşam kalitesini yükseltmek için geliştirilmiştir. Esasında Japonya’da yükselen toplum 5.0, bir büyüme ve kalkınma stratejisi olarak uygulanmaya başlamıştır. Bu strateji doğrultusunda toplum 5.0’in faaliyet noktası, iktisadi ve toplumsal anlamda insanlara yüksek yaşam kalitesi sunmaktır (Karabacak ve Sezgin, 2018). Bu bağlamda toplum 5.0, gerek iktisadi kalkınmayı gerekse toplumsal sorunların çözülmesini ve insan merkezli bir toplum yapısının inşa edilmesini hedeflemektedir. Nitekim toplum 5.0, teknolojinin beraberinde getirdiği problemleri çözüme ve Endüstri 4.0’in ihmal ettiği “insan”ı odağına alarak değer yaratma noktasındaki eksiklikleri giderme potansiyeline sahiptir. Tüm bu anlatımlardan da fark edildiği üzere toplum 5.0 stratejisinin gerçek hayata başarılı bir şekilde uygulanması, “insanlar ile nesnelere” ve “gerçek ile sanal” arasındaki bağın, etkin bir şekilde kurulması, sürdürülebilir sağlıklı iktisadi gelişmenin sağlanması açısından son derece gereklidir (Shiroishi vd., 2018). Dolayısıyla insanların hayatlarını daha eğlenceli ve anlamlı hale getiren şeyleri aramalarını sağlamayı, insan-teknoloji etkileşimi ile “daha sürdürülebilir bir yaşam, insan odaklı bir dünya” yaratmayı amaçlayan toplum 5.0 felsefesi, bünyesinde barındırdığı yeni

teknolojiler ile yoksulluğun önlenmesinde, evrenin ve ekosistemin korunmasında destekleyici bir unsur olacak şekilde tasarlanmıştır (Gladden, 2019; Shiroishi vd., 2018). Toplum 5.0'ın amaçları, küresel sorunların çözülmesi ve sürdürülebilir toplumların yaratılması için Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen 17 "Sürdürülebilir Gelişim Hedefi" ile uyumlu olmaktadır. BM'nin sürdürülebilir gelişim hedefleri (17), **(Tablo 2)**'de gösterilmiştir:

Tablo 2. BM'nin Sürdürülebilir Gelişim Hedefleri, 17 (**Kaynak:** Moment Expo, 2022, <https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/157/kapak/insan-ve-makinenin-en-uyumlu-hali-toplum-50>, Erişim tarihi: 12.04.2022)

BM'nin Sürdürülebilir Gelişim Hedefleri (17)
(1) Yoksulluğun Engellenmesi
(2) Açlığın Sona Ermesi
(3) Sağlık ve Bakım,
(4) Nitelikli Eğitim,
(5) Cinsiyet Eşitliği,
(6) Temiz Su ve Hijyen,
(7) Yenilenebilir Temiz Enerji,
(8) Adil ve Sömürücü Olmayan Çalışma ve İktisadi Büyüme
(9) Yenilik Ekonomisi
(10) Atıkların Azaltımı
(11) Sürdürülebilir Toplumlar ve Şehirler
(12) Sorumlu ve Kaynakların Verimli Kullanımıyla Üretim
(13) İklimin Korunması
(14) Deniz Altındaki Yaşamın Korunması
(15) Doğal Yaşamın Korunması
(16) Adalet, Barış ve Güçlü Kurumsallaşma
(17) Amaç Birliği ve İşbirliği

BM'nin 17 "Sürdürülebilir Gelişim Hedefi" ile uyumlu olarak toplum 5.0; geniş kapsamlılık, sürdürülebilirlik, verimlilik ve bu nedenle de akıl ve bilgi edinme gücü sayesinde uygulayıcılarına endüstriyel açıdan rekabet edebilirlik sağlamayı hedeflemektir. Bu bakımdan toplum 5.0'ı, bütün insanlığın kendi mutluluklarını ve hayat şekillerini devam ettirmelerini sağlayan, sosyal problemleri çözüme kavuşturarak doğa ile uyumlu sürdürülebilir bir kalkınmayı temin eden bir anlayış biçiminde tarif etmek mümkündür (Moment Expo, 2022). **(Tablo 3)**'te toplum 5.0 felsefesinin hedefleri ve geliştirilebilmesi için aşılması gereken engeller incelenmiştir:

Tablo 3. Toplum 5.0 Felsefesinin Hedefleri ve Geliştirilebilmesi için Aşılması Gereken Engeller
(Kaynak: Keidanren, 2018)

Toplum 5.0 Felsefesinin Hedefleri ve Geliştirilebilmesi için Aşılması Gereken Engeller	
Hedefler	Aşılması Gereken Engeller
Yaşlanan dünya nüfusuna yönelik çözümlerin geliştirilmesi	Hukuk sistemindeki duvarlar
Siber dünya ile gerçek dünyanın birlikte işlevselleştirilmesi	Nesnelerin dijitalleşmesindeki bilimsel eksiklikler
Toplumun çıkarları göz önüne alınarak nesnelerin internetinden faydalanmak	Nitelikli personel eksikliği
Çevre kirliliği ve doğal afetlere yönelik çözüm önerileri geliştirilmesi	Sosyopolitik önyargular
	Toplumsal direnç

Japon İş Adamları Federasyonu Keidanren (2016, 2017), ilk olarak toplum 5.0 “süper akıllı toplum” kavramından söz etmiştir. Kişiden kişiye farklılaşan yaşam stilleri ve mutluluk anlayışlarına bağlı olarak, dijital teknolojiler ve veriler kullanılmaktadır. Nihayetinde insanların, kendi elleriyle yaratabilecekleri yeni bir dünya tasarlamasıyla bu yeni toplum fikri geliştirilmiştir. Nitekim bir taraftan iktisadi anlamda kalkınırken öte taraftan da gelişmişlik ve kazanımları gerek dünyayı korumak gerekse insanlığın iyiliği ve yararına kullanmak adına değer yaratan “süper akıllı bir toplum”u oluşturmak son derece önemlidir. Bu bağlamda “toplum 5.0” a göre süper akıllı toplumu gerçekleştirme ideali, Endüstri 4.0’ın getirdiği yeni teknolojilerin (nesnelerin interneti, yapay zekâ ve benzeri teknolojiler), sanal ve gerçek dünyayı birleştirici uygulamaların, insanların problemlerini çözerek mutluluklarını artırmak adına insanlık yararına kullanılması üzerine kurgulanmıştır (Keidanren, 2018). Özetle toplum 5.0 bağlamında, ekonomik fayda ile insanlığın yararının dengelenmesi mümkün olmaktadır. Bu şekilde teorik anlamda toplum 5.0’ın mutluluk ile ilişkisini ortaya koymak mümkündür. Peki, geçmişten günümüze gelen ve toplum 5.0 hedefleri ile de açıkça gündeme getirilen “mutluluk” nedir ve mutluluğun ekonomi ile ilişkilendirilmesi nasıl olmuştur?

Kavramsal Çerçeve Mutluluk ve Mutluluğun İktisadi Açından Ele Alınışı

İnsanlar; yaşadıkları müddetçe mutluluğu anlama, açıklama ve yakalama çabasındadır. Bu bağlamda mutluluk, özellikle hem bireysel hem de sosyal boyuta sahiptir ancak mutluluk algısı, anlayışı ve yaşayışı, kişiye göre değişmektedir. Köken olarak felsefi antropolojiye kadar dayanan çok boyutlu bir kavram niteliğindeki mutluluk, üzerinde uzlaşılmış net bir tanıma sahip değildir. Açıklanmasında kullanılan olgular ve terimlerdeki farklılaşmadan ötürü mutluluk olgusu, daima karmaşık ve tartışmalı bir durum olmuştur. Genel anlamda mutluluk, bireylerin yaşamları süresince hissettikleri olumlu duyguların toplamıdır. Bir başka deyişle, tüm yaşantısı değerlendirildiğinde bireyin, bir bütün olarak hayatından zevk alma düzeyine “mutluluk” denmektedir. Mutluluk, insan yaşamının bilişsel ve duyuşsal olarak ele alınması anlamına da gelmektedir. Bu bakımdan bireyin; gurur, onur, güven, heyecan, sevinç ve benzeri pozitif duyguları sıklıkla tatması; kaygı, korku, nefret, öfke ve benzeri negatif duyguları ise az hissetmesi, yaşamın farklı alanlarında (aile, iş, kariyer gibi) yüksek haz alması, lezzet alması mutlu

olduğunun belirtisi biçiminde kabul edilebilmektedir (Doğan, Sapmaz ve Çötök, 2013: 392). Özetele mutluluk, olumsuz duyguların ve durumların tam tersi olarak da tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, mutluluğun refahın ve gelişmenin bileşenleri olarak önerilen; "algılama şekli, duygusal istikrar, esneklik, canlılık, iyimserlik, katılım, pozitif duygu, pozitif ilişkiler, özgüven ve yetkinlik" durumları, depresyon ve anksiyetenin karşıtı olarak kabul edilmektedir (Bacacheva, 2020: 90; Huppert ve So, 2013). Türk Dil Kurumu (TDK) ise mutluluğu, eksiksiz ve sürekli olarak tüm hasretlere ulaşmak ve bundan duyulan bahtiyarlık, kıvanç durumu, kut, mut, ongunluk, saadet, saadetsizlik olarak tanımlamaktadır. Nitekim literatürde de mutluluk olgusuna ilişkin, iki farklı geleneksel yaklaşım (hazcılık "hedonizm" ve mutçuluk/mutlulukçuluk "eudaimonizm") bulunmaktadır. Hazcılık yaklaşımı, mutluluk olgusuna; hayatın bütün kesitlerindeki pozitif veya negatif olayları kapsayan öznel iyi oluş hali şeklinde bakmaktadır. Mutluluğun kişisel özelliklerinden ve yaşam biçiminden kaynaklandığını savunan mutçuluk yaklaşımı ise mutluluğu bir süreç olarak görmektedir (Servet, 2017: 17).

Filozoflara göre mutluluk kavramı, insan hal ve hareketlerinin en yüksek ve nihai güdümlenici olarak kabul edilmektedir (Kangal, 2013: 215). Bu bağlamda tarihsel süreçte farklı yaklaşımlar olsa da Aristoteles, Farabi, Sokrates, Gazali gibi birçok düşünür mutluluk üzerine çalışmalar yapmıştır. Dolayısıyla Antik çağlardan günümüze dek mutluluk hakkında tartışmalar süregelmiştir. Bir başka ifadeyle, Antik Çağ Yunan ahlak felsefesinin cevaplandırılması beklenen en temel soru "mutluluk (eudaimonia)"tur (Gül, 2017: 19). Sokrates mutluluğa, "mutluluk insan doğasının ereğidir" şeklinde yaklaşmıştır. Ona göre mutluluk en üstün iyi olma halidir ve ahlakidir, bilgi yoluyla edilmektedir. Dolayısıyla "erdem, bilgi"dir ve doğru bilgi, doğru eylem için gereklidir, aksi halde salt bilmek için bilmenin de bir anlamı bulunmamaktadır (Arslan, 2008: 128-129; Deviren ve Yıldız, 2017: 235). Aristoteles'e göre mutluluk, insan hayatının temel amacıdır ve tüm insanlar mutluluğu aramaktadır. "Nikomakhos'a Etik" adlı eserinde Aristoteles mutluluğu; bilge veya cahil, zengin veya fakir her insanın temel gayesi olarak nitelendirmektedir. Aristoteles, "mutluluk" ile "iyi" kelimesini özdeşleştirerek bireye mutluluk veren iyi bir yaşamın, objektif akıl ile elde edilebileceğini öne sürmüştür. Ona göre, mutluluk veya iyi ruhun, mükemmel olana veya birtakım mükemmellikler içerisinde en iyisine uygun şekilde etkinliği olarak ifade edilmekte, bu etkinlik hali ise yaşam boyu devam etmektedir (Büyükdüvenci, 1993: 41). İnsanı bir akıl varlığı olarak tanımlayan Fârâbî'ye göre ise mutluluk, her şeyden önce insanın rasyonel yapısı ile ilişkili bir olgudur (Karakaya ve Uysal, 2019: 194). Bu bağlamda Farabi mutluluk kavramını, insanın yüce bir amaçla ulaşabileceği en yüksek iyilik olarak ifade etmiştir. Tüm bu anlatımlardan fark edildiği üzere, tarih boyunca insanlar, mutluluk arayışı içerisinde yaşamıştır. Bu nedenle de mutluluk pek çok düşünürün ilgisini çekmiş, farklı şekillerde tanımlanmış ve tüm zamanlarda, ülkelerde bireysel ve toplumsal düzeyde mutluluğa ulaşmanın yolları tartışılmıştır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015: 225).

Akademik literatürde, mutluluk ile anlamdaş şekilde ele alınan "öznel iyi olma" olgusu, bir nevi bireyin yaşamına yönelik bakış açısıdır (Bozcuk ve Öz, 2018: 4733). Bireyin "iyi olma halini (well-being)" ise mutluluğun psikoloji yazınındaki karşılığıdır. İyi olma hali (well-being) ise, "haz (pleasure), mutluluk

(happiness), öznel iyi oluş (subjective well being), yaşam kalitesi (life quality) ve yaşam tatmini (life satisfaction) ni içermektedir (Gül, 2017: 24). Dolayısıyla genel olarak psikologlar için mutluluk, herhangi bir anda hissedilen duygular ve hoş ruh hali (olumlu tesir), yaşama hazzını ifade ederken kullanılmaktadır (Yinanç, 2020: 4). Tıp yazınında; dopamin, endorfin, melatonin ve serotonin hormonlarının salgılanmasının yanı sıra adrenal bez (kortizol ve adrenalın) ile hipofiz bezinin (oksitosinin), mutluluk kontrolünde önemli rol oynadığı belirtilmektedir (Farhud vd., 2014: 1468). İktisat literatüründe ise mutluluk kavramı, hükümet etkileri ve benzeri kurumsal faktörlerin bireysel refahı etkileme düzeyini ifade etmektedir (Gül, 2017: 17).

Bir zamanlar iktisadi anlamda mutluluk, yalnızca refah iktisadi ve gelişme (kalkınma) iktisadi ve davranışsal iktisat alanları ile ilişkilendirilirken; günümüzde ise bu alanların yanında mutluluk ekonomisi (happiness economics) adı altında, bir toplumun mutluluğunu etkileyen faktörler ve mutluluk artışı için gerekli iktisat politikaları ve benzeri konular üzerinde çalışılmaktadır. Refah iktisadi ve davranışsal iktisattaki tartışmaların odak noktası “fayda” ile “mutluluk” kavramının birbirleri yerine kullanılmasına yönelik iken, kalkınma iktisadındaki tartışmalarda ise mutluluğun, gelişmişlik düzeyinin belirleyicileri arasında yer almasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca davranışsal iktisat, insanların yaşamlarından ne denli memnun olduklarının incelenmesine odaklanmaktadır. Bu şekilde ekonomide psikolojik unsurlara dayalı çalışmalar kapsamında mutluluk ile iktisat ilişkisine değinilmektedir (Kamilçelebi, 2012: 63-64). Nitekim zihinlerde, bireylerin yaşam standartlarından memnuniyetini ve birinin ötekinden daha mutlu olmasını sağlayan faktörlerin neler olduğuna yönelik sorular belirmektedir. Bireylerin yaşam kalitesini; insanların genetik ve kalıtsal özellikleri, hayata bakış açıları, doğuştan sahip olduğu avantajlar, aile ve arkadaş çevresi, çevresel faktörler, gelir, sağlık, kurumsal ve sosyal açıdan edinilen faydalar etkilemektedir. Tüm bu nedenlerden ötürü, aynı ortama ve koşullara sahip olsa dahi insanların mutluluk seviyeleri birbirinden farklılaşabilmektedir (Güzel, 2018: 390).

Mutluluk ve fayda arası özdeşleştirme öncelikle, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl felsefesinde ortaya çıkmıştır. Adam Smith “Milletlerin Zenginliği” adlı çalışmasında, piyasa mekanizması ya da görünmez el aracılığıyla toplumsal refahın artacağını savunmakta; bu durumun ise mutluluğa katkı sağlayacağını, mutluluğun temel koşulunun maddi zenginlikle oluşan fayda olduğunu öne sürmektedir (Servet, 2017: 18). Faydacılığın (utilitarianism) öncü isimlerinden John Stuart Mill’in “en yüksek mutluluk ilkesi” ise eylemleri, haz verdikleri kadar hakikat ve iyi, acıya yol açtıkları kadar da yanlış ve kötü olarak gören ilke biçiminde açıklanmaktadır (Özdemir, 2019: 6600).

1974 yılına gelindiğinde Easterlin’in “Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence” ve 1976 yılında da Scitovsky’nin “The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction” adlı çalışmaları neticesinde, konunun psikolojiden ekonomiye taşınmasıyla “mutluluk paradoksu” iktisat literatüründe bir tartışma olarak belirmiştir (Dumludağ Gökdemir, 2011: 37). Özetle, yakın tarihe kadar psikoloji alanı kapsamında değerlendirilen bir konu iken mutluluk, iktisadi ve sosyal politikalar alanında da her geçen gün üzerinde daha derin çalışılan bir

konu haline gelmiştir. Hatta son dönemlerde refah kriteri olarak çevresel faktörler, özgürlükler, insani faktörler, eğitim ve benzeri faktörlerin yanı sıra mutluluk da endekslerde yer almaya başlamıştır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015).

Dünyada ve Türkiye’de Mutluluk Ölçütleri

19. yüzyılda Jeremy Bentham, ilk kez fayda ile özdeşleştirdiği mutluluğun ölçülebilirliğinden bahsetmiştir. 19. yüzyılın sonunda Francis Edgeworth ise, “hazölçer (hedonimetre)” yapılabirise başarılı bir şekilde mutluluğun ölçülebileceğini öne sürmüştür (Terzibaş, 2020: 15). Nitekim zamanlar, ülkeler, toplumlar ve bireyler arasında bu değerlerin ölçüsü değişmekle birlikte mutluluğun kaynağı olarak ahlaki değerler, aile, başarı, eğitim, gelir düzeyi, güç, güvenlik, tutum ve inançlar (dini ve siyasi görüş), ilişkiler (arkadaşlık, dostluk, evlilik ve çocuk sahibi olma gibi), iş hayatı, özgürlük, para, sağlık, sevgi, yaşanılan çevre (ekonomik, sosyal ve siyasal çevre) ve benzeri pek çok faktör gösterilebilmektedir (Ahn vd., 2004: 1). Dolayısıyla her insan için yaşamın temel amacı olan mutluluk yalnızca maddiyatla ölçülememektedir. Bu bağlamda zenginlik, insanların yaşam standartlarını önemli ölçüde güvenli kılsa bile iktisadi büyüme mutlak olarak daha fazla mutluluk demek değildir (Öztürk ve Suluk, 2020: 229).

Mutluluğun ölçülmeye başlanmasıyla zaman içerisindeki seyri izlenebilmekte, ancak ölçme yöntemi tartışmalı olmaktadır. Nitekim mutluluğun ölçülmesine yönelik farklı ölçekler bulunmakta, bu doğrultuda belli aralıklarla dünya mutluluk raporları yayımlanmaktadır. Bu raporlar; “Dünya Mutluluk Raporu, Mutlu Gezegen Endeksi, OECD Daha İyi Yaşam Endeksi” olarak sıralanmaktadır. Buna yönelik olarak Türkiye’de ise “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” yapılmaktadır. Ayrıca mutluluğun ölçülebilirliği ve bu anlamda kullanılan ölçekler incelendiğinde, Türkiye’nin de dahil olduğu 41 ülkede İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) tarafından yapılan “Yaşam Memnuniyeti Endeksi”, Avrupa Birliği (AB)’ne üye 28 ülke için yapılan “Eurobarometre Araştırması” ve 1972 yılından günümüze dek ABD’de yapılan “Genel Sosyal Araştırma (Anket)”in yanı sıra “Oxford Mutluluk Envanteri”, “Cantril Merdiveni”, “Genel Sağlık Anketi”, “Dünya Değerler Araştırması” ile karşılaşılmaktadır (Yılmaz, 2018; Korkmaz vd., 2015: 79).

Dünya Mutluluk Raporu (World Happiness Report): 2012 yılı itibarıyla her yıl yayınlanan ve BM tarafından hayata geçirilen Dünya Mutluluk Raporları kapsamında dünyanın en mutlu ülkeleri tespit edilmektedir. Bu mutluluk ölçümleri; cömertlik, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, kişi başına GSYMH, seçim yapma özgürlüğü, sosyal destek, yolsuzluk algısı ve benzeri kriterleri esas alınarak yapılmaktadır. Bireysel ve toplumsal mutluluğa, memnuniyete tesir eden unsurlardan bir diğerinin de; devletin birey ve toplum için yaptığı kamusal harcamalar olduğu “Dünya Mutluluk Raporu” ile bildirilmiştir (Terzibaş, 2020: 84).

Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index): Mutlu Gezegen Endeksi, mutluluğu ve herkes için sürdürülebilir refah düzeyini belirleyen alternatif hesaplama metotlarından biridir. İlk defa 2006 yılında olmak üzere akabinde 2009, 2012 ve 2016 yıllarında anketler yapılmıştır. Mutlu Gezegen

Endeksi, mutluluğun ve gelişiminin ölçümüne sadece finans odaklı yaklaşılmasının bir hata olduğu düşüncesinden yola çıkarak mutluluğu, GSYH ve öteki gelişme endekslerinden farklı şekilde sürdürülebilirliğe verdiği önem ile ölçmektedir. Dolayısıyla yapılan bu araştırmalar; genel iyilik, sosyal adalet ve sürdürülebilirliğin yüksek olduğu ülkelerde, mutluluğun da yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Endeks, farklı ülkelerdeki insanlara uzun ve mutlu bir yaşam sürmeleri adına çevresel kaynakları nasıl etkin bir biçimde kullanacaklarını göstermek için dört temel değişken bir araya getirilmiştir. İlgili değişkenler; mutluluk (iyi olma hali), çıktıların eşitsizliği, ekolojik ayak izi ve yaşam beklentisidir (Özdemir, 2019: 6605; NEF, 2016).

HPI = (İyi Oluş x Yaşam Süresi x Çıktıların Eşitsizliği / (Ekolojik İz) biçiminde hesap edilmektedir.

Burada mutluluk, “HPI” ile gösterilmiştir. “Çıktıların Eşitsizliği”, bir ülkedeki insanların yaşam beklentisi (life expectancy) ve gerçekleşmiş iyi oluş puanlarının ne denli adil dağıldığı esasına dayanarak elde edilen bir ölçümdür. “Ekolojik İz (Ecological Footprint)” ise, ülkenin gezegen kaynaklarından ne kadarının kullanıldığını ortaya koymaktadır. Kaynak kullanımı mevcut kaynakları azalttığından dolayı gezegene bırakılan ekolojik iz oranı artışı, olumsuz bir durum olarak nitelendirilmektedir. Mutlu Gezegen Endeksi, sürdürülebilir mutluluk ölçümünde yol gösterici konumdadır. Ancak hiçbir ülke, sürdürülebilir ekolojik sınırlar çerçevesinde, yüksek düzeyde mutluluğun ve uzun yaşamının nihai hedeflerine henüz erişememiştir (Deviren ve Yıldız, 237).

OECD Daha İyi Yaşam Endeksi (OECD Better Life Index): İlk kez 2011 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından yapılan ve belirli alanların bir araya gelmesiyle oluşturulan “Daha İyi Yaşam Endeksi”, ülkelerin mutluluk seviyelerini saptayarak ülkeler arası karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Endeksin hesaplanmasında OECD tarafından temel alınan alanlar; çevre, eğitim, gelir, güvenlik, iş, iş ve sosyal yaşam dengesi, konut, sağlık, topluluk, yaşam memnuniyeti ve yönetişimdir. Her bir alan için yaşam tatmini 0-10 arası ölçek ile derecelendirmeye tabi tutularak ortalama bir değer hesaplanmakta, bu doğrultuda da genel yaşam memnuniyeti belirlenmektedir (Özdemir, 2019: 6603).

Yaşam Memnuniyeti Araştırması (The Life Satisfaction Research): Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından “Yaşam Memnuniyeti Araştırması”, 2013 yılı itibarıyla Türkiye için il düzeyinde uygulanmıştır (Korkmaz vd., 2015: 79). Bu araştırma doğrultusunda mutluluk düzeyini ölçmek adına bireylere bazı sorular iletilmektedir (Beşel, Yardımcıoğlu ve Gürdal, 2015: 306). TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması; mutluluğun demografik, ekonomik, fiziksel çevre, sosyal çevre, içerisinde bulunulan ülkenin hali ve benzeri hayat koşullarını etkileyen bileşenleri kapsamaktadır (Güzel, 2018: 390). TÜİK tarafından yapılan bu araştırmanın içerisindeki verilerden bir kısmı; adli, asayiş, belediye ve il özel idare hizmetlerinden memnuniyet, çevresel güvenlik, eğitim, mutluluk, sağlık, temel yaşam alanlarındaki memnuniyet, toplumsal baskı algısı, ulaştırma, umut düzeyi, yaşam memnuniyet düzeyidir (Aydın, 2020: 136).

Tablo 4. Mutlu Gezegen Endeksi, 2011-2019 (**Kaynak:** <https://happyplanetindex.org/countries/>, Erişim tarihi: 12.04.2022)

Ülkeler	Mutlu Gezegen Endeksi (HPI)		Kişi Başına GSYH		Yaşam Beklentisi		Ekolojik Ayak İzi	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019	2011	2019
Japonya	48.6	47.1	37729	41667	83.1	84.6	4.77	4.71
Almanya	46.8	52.7	49843	53811	80.3	81.3	5.24	4.44
Finlandiya	46.7	51.3	46864	48803	80.4	81.9	6.28	5.76
İsveç	46.7	50.5	49104	52642	81.7	82.8	6.52	5.61
Norveç	49.0	50.9	61352	64962	81.3	82.4	6.22	5.51
Danimarka	45.9	45.3	51457	57862	79.7	80.9	6.96	7.05
Belçika	43.7	42.5	48308	51831	80.3	81.6	6.78	6.69
Türkiye	43.6	41.3	22002	28289	74.9	77.7	3.35	3.61

(Tablo 4)'te "Mutlu Gezegen Endeksi"nin 2011 yılı için değerleri incelendiğinde, çalışmada ele alınanlar arasında en yüksek düzeyde olan ülkeler sırasıyla Norveç, Japonya, Almanya, Finlandiya ve İsveç'tir. 2019 yılında ise, bu açıdan en yüksek düzeydeki ülkeler sırasıyla Almanya, Norveç, İsveç ve Japonya olmuştur. Yaşam beklentisi düzeyleri incelendiğinde ise 2011 ve 2019 yıllarında en yüksek değerdeki ülke Japonya iken, ekolojik ayak izi açısından en yüksek değer Danimarka'da gerçekleşmiştir. Kişi başına GSYH değerlerine bakıldığında ise, 2011 ve 2019 yıllarında en yüksek değer Norveç'te olmuştur.

Mutluluk ile İlişkili Faktörler Üzerine Uygulama

Ulusal ve Uluslararası Literatür

İnsanoğlunun uzun yıllar öncesinde ilkel şartlarda başlayan ve günümüzün son derece karmaşık (kompleks) hayat şartlarına dayanan hayat yolunda, zaman ilerledikçe daha mutlu olmak, mutlu yaşamak üzerine daha çok düşünüldüğü, bu konuya yönelik araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Modern yaşam düzeninde sosyal bir varlık olan insan yalnızlaştıkça, yaşam şartları zorlaştıkça mutlu hayatın sırrını çözmek, mutluluk hikâyelerinde insanlara rehberlik etmek ve nasıl mutlu olunacağına yönelik yapılan araştırmalar yapmak son derece önemlidir. Ayrıca ilgili alanda; kitaplar yazılmakta, eğitimler, seminerler ve konferanslar düzenlenmektedir. Mutluluk önceleri her ne kadar nörobilim, felsefe, psikoloji ve sosyoloji ile ilgili bir kavram olarak nitelendirilse de şimdilerde, ekonomi ve benzeri sosyal bilimlerin alanlarında da mutluluk temalı çalışmalar artmıştır. Bu doğrultuda yapılan bilimsel çalışmalarda, mutluluğun kaynağının neler olduğu sorgulanmaktadır. Bu sorgulamalar neticesinde ise, mutluluk ile ilişkili olabilecek sosyoekonomik ve demografik göstergeler üzerinde uygulamalı çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim mutluluk kavramının ekonomi literatürüne girişi; ülkelerin, toplumların refah düzeylerini ölçmede ve buna ilişkin de ülkeleri sıralamada, kıyaslamada, sınıflamada

dikkate alınan parametrelerin zaman ilerledikçe değişmesiyle söz konusu olmuştur (Akman, 2021: 27). Mutluluk ekonomisi, mutluluğun ekonomik belirleyicileri ve mutluluğu artırmaya yönelik iktisat politikalarının belirlenmesi noktasında uygulamalı çalışmalarla gelişen bir alan haline gelmiştir. Mutluluk ve ekonomik büyüme ilişkisi, mutluluk ekonomisi literatüründeki en tartışmalı alanlardan biridir. (Tablo 5)'te mutluluk ile ilişkili faktörlere yönelik uygulamalı literatür özeti sunulmuştur.

Tablo 5. Mutluluk ile İlişkili Faktörlere Yönelik Uygulamalı Literatür Tablosu

Çalışma	Metodoloji	Zaman Aralığı	Örneklem Grubu	Sonuç
Frijters ve Beaton (2012)	Sabit Etkili Logit Modeli	1984-2002	Almanya	Çalışmada, 60 yaş civarı bireylerde mutluluğun belirgin şekilde arttığı, 75 yaş ve üzeri için ise azaldığı, 20-50 yaş arasında ise mutluluk algısının olmadığı belirlenmiştir.
Abounoori ve Asgarizadeh (2013)	Panel Veri Analizi	2003-2011	58 ülke	Çalışmada elde edilen bulgulara dayanarak, işsizlik ve enflasyon ne kadar az olursa mutluluğun o kadar fazla olacağı belirtilmektedir.
Köksal ve Şahin (2015)	Hiyerarşik regresyon analizi	2012 yılı	Türkiye	Çalışmada, bireylerin kendi refah düzeyi algılamasının yükselmesiyle, gelirin mutluluk üzerindeki etkisi gücünü kaybetmektedir.
Korkmaz vd. (2015)	Regresyon ve Korelasyon Analizleri	2007-2013	Türkiye	Mutluluk ile umut ve başarı arasında pozitif yönlü ve yüksek düzeyde, iş ve eğlence seyahatler arasında ise orta seviyede bir ilişki bulunmuştur.
Dao (2017)	Havuzlanmış OLS, Sabit Etkiler ve Rastgele Etkiler	1990-2016	183 ülke	Çalışmada elde edilen bulgulara göre, hükümet harcamaları yalnızca kısa vade için mutluluğu etkilemektedir.
Firmansyah vd. (2017)	Logaritmik Doğrusal Regresyon Modeli	2015	134 ülke	Çalışmada elde edilen bulgulara göre, çevresel kalitenin de toplumun mutluluğunu etkileyen bir unsur olduğu kanıtlanmıştır.
Güneş vd. (2018)	Sıralı Lojistik Regresyon Modeli	2013 yılı	Türkiye	Çalışmada, gelir ve mutluluk arasındaki aynı yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Acar (2019)	Yatay kesit analizi	2015 yılı	Türkiye	Çalışmada; sosyal yaşamın, konut ve güvenliğin, yaşam memnuniyetini olumlu etkilediği tespit edilmiştir.
Öztürk ve Suluk (2020)	Panel VAR Analizi	2012-2018	G8	Çalışmada, ekonomik büyüme ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Mutluluk ile İlişkili Faktörlere Yönelik Uygulamalı Literatür Tablosu (Devamı)

Çalışma	Metodoloji	Zaman Aralığı	Örneklem Grubu	Sonuç
Akman (2021)	İkili Lojistik Regresyon Yöntemi	2019 yılı	Türkiye	Çalışmada kurulan modele göre, refah algısı arttıkça mutluluğun da arttığı sonucuna varılmıştır.
Çipe ve Usanmaz (2021)	Panel VAR ve Dinamik Panel Model Tahminleri	2006-2019	G7	Çalışmada, panel VAR analizi tahminine göre; göç mutluluk endeksini olumsuz, mutluluk endeksi göçü olumlu etkilemekte ve her iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Dinamik panel model tahminlerine göre ise, bir ülkenin mutluluk endeksindeki azalma, ülkeye yapılan göçü de azaltmaktadır.
Ertürk ve Koç (2021)	Faktör ve Logit Analizleri	2013-2018	Türkiye	Çalışmada elde edilen bulgulara göre, ülkenin siyasi seçim zamanlarında insanların tutumlarına bağlı olarak kişinin mutluluğunun değiştiği sonucuna varılmıştır.

Toplumların refah düzeylerini belirlemek, zamanla ortaya çıkan değişimi takip etmek ve ülkeleri karşılaştırmak amacıyla referans alınan göstergeler incelendiğinde; öncelikle iktisadi büyüme ve kişi başına gelir, akabinde insani gelişme endeksi, günümüzde de mutluluk kavramı ile karşılaşılmaktadır. Özetle mutluluğun belirleyicilerinin; demografik faktörler, ekonomik faktörler, sosyal, kültürel ve fiziksel çevre koşulları olduğu yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu çalışmanın orijinal yönü, mutluluğun toplum 5.0 bağlamında değerlendirilmesi ve değişkenlerin de bu doğrultuda belirlenmiş olmasıdır. Çalışmanın analiz kısmında, toplum 5.0 kapsamında bağımsız değişken olarak; yenilenebilir enerji tüketimi ve beşeri sermaye endeksi ile kişi başına GSYH düzeyi; bağımlı değişken olarak da mutlu gezegen endeksi değerleri kullanılmıştır.

Ekonometrik Analiz

Veri Seti ve Model

Çalışmada 2007-2019 yıl aralığında 8 OECD ülkesi için (Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Japonya, İsveç, Norveç ve Türkiye) mutluluk düzeyi (HPI) ve kişi başına GSYH (GDPC), yenilenebilir enerji tüketimi (REC), beşeri sermaye endeksi (HCI) kullanılarak, panel veri analizi kapsamında söz konusu değişkenler arası ilişkiler panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışmanın ekonometrik analizi için Stata 16 paket programı

kullanılmıştır. Çalışmada değişkenlerin tümünün logaritması alınmış haliyle kurulan model aşağıdaki gibidir:

$$\log HPI_{it} = \alpha_{0i} + \beta_1 \log(GDPC)_{it} + \beta_2 \log(HCI)_{it} + \beta_3 \log(REC)_{it} + \varepsilon_i \quad (1)$$

Tablo 6. Analiz Kapsamında Ele Alınan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Tablosu

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
HPI	Mutlu Gezegen Endeksi	Refah Ekonomisi İttifakı-Wellbeing Economy Alliance (WEAll)
GDPC	Kişi başına GSYH	Dünya Bankası-World Bank (WB)
HCI	Beşeri Sermaye Endeksi	Penn Dünya Tablosu-Penn World Table (PWT)
REC	Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Dünya Bankası-World Bank (WB)

(Tablo 6)'da, analizde ele alınan bağımlı-bağımsız değişkenler ve değişkenler kapsamındaki açıklamalar/veri kaynağı görülmektedir.

Tablo 7. Tanımlayıcı (Özet) İstatistiksel Değerler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LNHPI	104	3.842087	0.0602365	3.719123	3.965209
LNGDPC	104	10.56025	0.561317	8.979924	11.23856
LNHCI	104	2.948665	0.8522812	1.205971	4.133084
LNREC	104	1.187394	0.1419991	0.7641408	1.301656

(Tablo 7)'de her birinin logaritmaları alınan mutlu gezegen endeksi, kişi başına GSYH, beşeri sermaye endeksi ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerine yönelik gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum düzeylerine yer verilmiştir.

Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Bilginin kullanımında kolaylık sağlayarak iktisadi yorum becerisini yükselten panel veri analiz metodunun birleşimleri, hem zaman serisi verileri hem de yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu analizin en temel niteliği, zaman serileri ile yatay kesit serilerinin bir araya getirilmesiyle, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip bir veri setinin oluşturulmasına imkân tanınmasıdır. Birimler arası yatay kesit bağımsızlığı varsayımına dayanan panel veri regresyon modelleri, yatay kesit ve zaman serisi analizine kıyasla bazı avantajlara sahip olmaktadır. İlk olarak panel veri modellerinde, yatay kesit ve zaman serisi verilerinin bir arada kullanımından ötürü gözlem sayısı önemli miktarda yükselmektedir. Gözlem sayısının yüksek olması; serbestlik derecesini yükselterek açıklayıcı değişkenler arasında yüksek derecede doğrusal ilişkinin bulunma olasılığını düşürmektedir. Bu bağlamda panel veri yöntemi, ekonometrik tahminlerden daha güvenilir sonuçlar alınabilmesine imkân tanımaktadır (Hsiao, 2003: 3). Bu çalışmada toplum 5.0 bağlamında mutluluk ile ilişkilendirilen faktörlerin tahmininde panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Tablo 8. Modele İlişkin Oto-Korelasyon, Değişen Varyans ve Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

	Hipotezler	Model
Düzeltilmiş Wald Testi	H ₀ : Sabit varyans vardır H ₁ : Değişen varyans sorunu vardır	93.37 (0.0000)*
Wooldridge Testi	H ₀ : Oto-korelasyon yoktur H ₁ : Oto-korelasyon vardır	20.362 (0.0028)*
Pesaran CD Testi	H ₀ : Birimler arasında korelasyon yoktur. H ₁ : Birimler arasında korelasyon vardır.	5.038 (0.0000)*

Not: Olasılık (p) değeri parantez içerisinde sunulmuştur.

Öncelikle **(Tablo 8)**'de, oto-korelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon test sonuçları değerlendirilmiştir. Düzeltilmiş Wald Testi sonucuna göre, değişen varyans sorununun olmadığı (sabit varyansın olduğu) üzerine kurgulanan H₀ hipotezi (temel hipotez) reddedilmiş ve bu modelde değişen varyans sorununun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Wooldridge Testi sonuçlarına göre otokorelasyon yoktur biçiminde kurgulanan H₀ hipotezi reddedilmiş olup modelde otokorelasyon sorununun olduğu tespit edilmiştir. Pesaran CD Testi sonuçlarına göre, birimler arası korelasyonun olmadığı üzerine kurgulanan H₀ hipotezi reddedilmiştir. Bu şekilde birimler arası korelasyonun olduğu belirlenmiştir. **(Tablo 9)**'da ise sabit etkiler veya tesadüfi etkiler arasında seçim yapılabilmesi için uygulanan Hausman testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 9. Hausman Test Sonuçları

Değişkenler	Katsayı Değerleri	
	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
LNGDPC	0.0645798	0.046547
LNHCI	0.197801	0.6563219
LNREC	0.057368	0.026798
Ki-Kare:	145.76	
Prob Değeri > Ki-Kare:	0.0000	
Seçilen Model: Sabit Etkiler Modeli		

Hausman test sonuçları değerlendirildiği **(Tablo 9)**'da olasılık değeri Prob>Ki kare=0,0000 olduğu görülmektedir. Bu tablo, test istatistiği olasılık değerinin %5'in altında olmasından dolayı tesadüfi etkiler tahmincisinin tutarsız ve boş hipotezin reddedildiği sonucunu vermiştir. Dolayısıyla bu analiz kapsamında, sabit etkiler modeli tercih edilmelidir.

Çalışmada baz alınan ülke grubu için en uygun model olarak sabit etkiler modeli belirlenmiştir. Kurulan modelde ise değişen varyans, oto-korelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu saptanmıştır. Bu durumda, değişkenler arası ilişkileri araştıran model tahminlerinde değişen varyans, oto-korelasyon ve

birimler arası korelasyon sorunları altında bile etkin ve tutarlı tahminler yapabilen Driscoll-Kraay (1998) sabit etkiler model tahmin sonuçlarına (**Tablo 10**)’da yer verilmiştir.

Tablo 10. Toplum 5.0 Bağlamında Mutluluk ile İlişkilendirilen Faktörlerin Panel Veri Kanıtları: Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Model Tahmini

Bağımlı Değişken: LNHPI				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata	t-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
LNGDPC	0.0690663	0.1055818	0.3640246	0.0000*
LNHCI	0.4900466	0.0115993	0.0437936	0.0039*
LNREC	0.047658	0.3694761	0.3149726	0.0000*
Sabit	4.471433	0.7777533	2.776854	0.0000*
Gözlem Sayısı: 104			Olasılık (F-istatistik): 0.0000	
R²: 0.8938679			Gecikme Sayısı: 2	
<i>Not: * %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.</i>				

(**Tablo 10**)’da, kişi başına GSYH artışı ile mutluluk endeksindeki artış arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bulgu, Güneş vd. (2018), Öztürk ve Suluk (2020) tarafından yapılan çalışmaları destekler niteliktedir. Beşeri sermaye endeksinde artış ile mutluluk endeksindeki artış arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimindeki artış ile mutluluk endeksindeki artış arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yenilenebilir enerjinin çevresel kalitenin bir göstergesi olmasına dayanarak da söz konusu bulgunun, Firmansyah vd. (2017) tarafından yapılan çalışma ile destekleyici şekilde bir tespit olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada mutluluk endeksi olan bağımlı değişken, diğer tüm bağımsız değişkenler tarafından %89 oranında açıklanmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Günümüz dünyasında paranın, zengin olmanın tek başına mutluluk getirmeyeceğinin fark edilmesiyle birlikte çok farklı unsurlarında da mutluluğun kaynağı olabileceği üzerine tartışmalar son derece hız kazanmıştır. Dolayısıyla eski toplumlardan günümüzde bahsedilen yeni toplumsal sürece (Toplum 5.0) kadar binlerce yıldır, “İnsan için mutluluğun sırrı nedir?”, “Hayatı yaşamaya değer kılan faktörler nelerdir?” gibi sorular üzerinde düşündürmektedir.

Önceleri insanın iyi olma hali (mutluluk, iyimserlik); felsefe, psikoloji gibi alanlara özgü bir konu olarak dikkat çekmekteydi, ancak son dönemlerde mutluluk iktisadı adı altında iktisat biliminde de oldukça önemli bir tartışma alanı doğurmuştur. Mutluluk özellikle, iktisatta fayda temelli bir olgu olarak belirmektedir. Toplum 5.0 felsefesi ile yaratılan toplum ise, insanı merkezine yerleştiren akıllı bir toplumu ortaya koymakta, bu yeni toplum teknoloji ile uyumlu, çevre dostu mutlu insanlardan oluşmaktadır.

Bu çalışmadaki amaç, 2007-2019 yıl aralığı bazında 8 OECD ülkesi için (Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Japonya, İsveç, Norveç ve Türkiye) toplum 5.0 kapsamında mutluluk düzeyi ve kişi başına GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi, beşeri sermaye endeksi kullanılarak panel veri analiz yöntemiyle

söz konusu değişkenler arası ilişkilerin incelenmesidir. Toplum 5.0'ın merkezine yerleştirilen insanın eğitilmiş ve sağlıklı olması arzu edilmektedir ki bu anlamda "beşeri sermaye endeksi", temiz bir çevrede yaşaması için "yenilenebilir enerji tüketimi", refah içinde yaşaması için "kişi başına GSYH" ve mutluluğu için "mutlu gezegen endeksi" çalışmada kullanılan değişkenlerdir. Çalışmanın orijinal yönü de, toplum 5.0 ile mutluluğun bileşenleri arasındaki etkileşimi değerlendirmektir ki yazarlar bu motivasyon doğrultusunda ilerlemiştir. Dolayısıyla literatürdeki çalışmalardan ayırıcı yönü sayesinde bu çalışmanın yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Çalışmada öncelikle otokorelasyon ve değişen varyans sonuçları ardından da Hausman Testi sonuçları değerlendirilmiştir. Düzeltilmiş Wald Testi sonucuna dayanarak, değişen varyans sorununun olmadığı (sabit varyansın olduğu) üzerine kurgulanan H_0 hipotezi (temel hipotez) olasılık değeri %5'ten küçük olması nedeniyle reddedilmiş ve bu modelde değişen varyans sorununun olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca Wooldridge Test sonuçlarına göre otokorelasyon yoktur biçiminde kurgulanan H_0 hipotezi reddedilmiş olup modelde otokorelasyon sorununun olduğu tespit edilmiştir. Pesaran CD Testi sonuçlarına göre, olasılık değeri %5'ten küçük olması nedeniyle de birimler arası korelasyonun olmadığı üzerine kurgulanan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu şekilde birimler arası korelasyonun olduğu saptanmıştır. Hausman Test sonuçlarına bakıldığında ise sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği belirlenmiştir. Daha sonra da değişkenler arası ilişkileri araştıran model tahminlerinde değişen varyans, oto-korelasyon ve birimler arası korelasyon sorunları altında bile etkin ve tutarlı tahminler yapabilen Driscoll-Kraay (1998) sabit etkiler model tahmincisi ile analiz sonuçları elde edilmiştir. Analiz bulgularına göre, kişi başına GSYH ile mutluluk arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bulgu, Güneş vd. (2018), Öztürk ve Suluk (2020) tarafından yapılan çalışmayı destekler niteliktedir. Beşeri sermaye ile mutluluk arasında da istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimi ile mutluluk arasında da anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yenilenebilir enerjinin çevresel kalitenin bir göstergesi olmasına dayanarak da söz konusu bulgunun, Firmansyah vd. (2017) tarafından yapılan çalışma ile destekleyici şekilde bir tespit olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olan mutluluk endeksi, diğer tüm bağımsız değişkenler tarafından %89 oranında açıklanmaktadır.

Sonuç olarak, günümüz modern "bilgi" toplumunda, mutluluk anlayışları da farklılaşmaktadır. Eski zamanlarda insanlar birbirlerine mektup yazmaktan hoşlanırken, günümüzde mail göndermeyi tercih etmektedir. Ayrıca günümüz dijital çağında insanlar, sanal bir gözlük takarak gitmek istedikleri yerlerde bulunuyormuş gibi hissederek mutlu olabilmekte ancak geçmişte böyle bir durumdan söz edilememektedir. Bunun yanı sıra 3D baskının çıkmasıyla insanların, hayal ettikleri ürünleri ev ortamında tasarlayabilecekleri yakın bir gelecekte bahsedilmektedir. Bu şekilde kendi tasarladıkları ürünleri üretmenin, insanları mutlu edeceği aşikârdır. Günümüzde ve gelecekte, akıllı ev teknolojileri ile de insanların daha mutlu bir şekilde yaşamaları planlanmaktadır. Bu evlerin, belirli noktalarına yerleştirilerek insanların güvenliğini artıran kamera sistemleri; yangın, su baskını veya gaz kaçağı durumlarında sesli olarak uyarı veren alarm sistemleri ve hatta ev sakinlerine ilaçlarını ya da

gözlüklerini getiren sistemleri bulunmaktadır. Akıllı kentlerde, çevre dostu sistemler, geri dönüşüm, döngüsel ekonomi, yenilenebilir (alternatif) enerji uygulamaları da sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamını sağlayarak insanları mutlu edecektir. Ayrıca akıllı kent kapsamında uygulanacak olan güvenlik politikaları da insanların, daha güvenli ve daha mutlu bir şekilde yaşamalarına imkân tanıyacaktır. Dolayısıyla tüm bu yeni dijital teknolojiler iyi değerlendirildiği takdirde; insanların daha mutlu, refah içerisinde, kolay bir şekilde ve konforlu yaşamaları mümkün olacaktır.

Yazar Katkıları:

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı:

“Toplum 5.0 Bağlamında Mutluluk ile İlişkilendirilen Faktörlerin Panel Veri Kanıtları” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abounoori, E. ve Asgarizadeh, D. (2013). Macroeconomic Factors Affecting Happiness. *International Journal of Business and Development Studies*, 5(1), 5-22. Erişim adresi: https://ijbds.usb.ac.ir/article_1496_d920c253352773d7cf7c689b4044d024.pdf.
- Acar, Y. (2019). Türkiye’de Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: İller Üzerine Bir Yatay Kesit Analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 145-157. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/finance/issue/61470/917929>.
- Ahn, N., Garcia, J. R. ve Jimeno, J. F. (2004). The Impact of Unemployment on Individual Well-Being in the EU. *ENEPRI Working Paper*, (Paper No: 29). Erişim adresi: <https://www.files.ethz.ch/isn/110596/WP%20029.pdf>.
- Arslan, A. (2007). *İlkçağ Felsefe Tarihi 3*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, H. (2020). Mutluluk ve Ekonomi: Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerinden Bazı Dikkatler. *Current Research in Social Sciences*, 6(2), 135-148. doi:10.30613/curesosc.745642.
- Bakracheva, M. (2020). The Meanings Ascribed to Happiness, Life Satisfaction and Flourishing. *Psychology*, 11, 87-104. Erişim adresi: <https://www.scirp.org/journal/psych>.
- Beşel, F., Yardımcıoğlu, F. ve Gürdal, T. (2015). Yaşam Memnuniyeti Araştırması Kapsamında Çalışma Hayatının Analizi: 2003-2014 Dönemi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, 305-316. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1023954>.
- Büyükdüvenci, S. (1993). Aristoteles’te Mutluluk Kavramı, *Felsefe Dünyası*, 9, 41-45. Erişim adresi: https://www.academia.edu/5958590/Aristoteleste_Mutluluk_Kavram%C4%B1.

- Çipe, B. ve Usanmaz, D. (2021). Göç Akışı ve Mutluluk Endeksi: G7 Ülkeleri Üzerine Göç Analizi (2006-2019). *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 13(2), doi: 10.53881/hiad.996350.
- Dao, T. K. (2017). Government Expenditure and Happiness: Direct and Indirect Effects. Institute of Social Studies, Netherlands. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Government-Expenditure-and-Happiness%3A-Direct-and-Dao/24f55d39f635b862e140de93a3cf81a51f721177>.
- Deviren, V. N ve Yıldız, O. (2017). Gayrisafi Milli Mutluluğun Ekonomik Kalkınmadaki Rolü: Bhutan Krallığı Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4). doi: 10.30803/adusobed.356003.
- Doğan, T., Sapmaz, F. ve Çötök, N. A. (2013). Öz-Eleştiri ve Mutluluk. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(1), 391-400. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/dokumanapplication/pdf>.
- Dumludağ Gökdemir, Ö. (2011). *Mutluluk ve İktisadi Parametreler Üzerine Bir İnceleme*. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/47636.pdf>.
- Ertürk, S. ve Koç, S. (2021). Türkiye’de Mutluluğun Belirleyicileri Zaman İçinde Değişti Mi? 2013-18 Dönemi Faktör ve Çoklu Logit Model Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 265-292. doi: 10.18092/ulikidince.881464.
- Farhud D. D., Malmir M. ve Khanahmadi, M. (2014). Happiness & Health: The Biological Factors-Systematic Review Article. *Iranian J Publ Health*, 43(11), 1468-1477. Erişim adresi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4449495/pdf/IJPH-43-1468.pdf>.
- Firmansyah, F., Purwanti, E. Y. Susanto, H., Oktavilia, S. ve Makhluף H. M. (2017). Economic of happiness in Wonosobo Regency, Indonesia. *Man In India*, 97(5), 289-298. Erişim adresi: https://serialsjournals.com/abstract/90965_19-mii.pdf.
- Frijters, P. ve Beatton, T. (2012). The Mystery of the U-Shaped Relationship Between Happiness and Age. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 82, 525-542. doi: 10.1016/j.jebo.2012.03.008.
- Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for A New Human-Centered Society. *Japan Spotlight*, 27, 47-52. Erişim adresi: https://www.jef.or.jp/journal/pdf/220th_Special_Article_02.pdf.
- Gladden, M. E. (2019). Who Will Be The Members of Society 5.0? Towards An Anthropology of Technologically Posthumanized Future Societies. *Social Sciences*, 8(5), 148, 1-39. doi:10.3390/socsci8050148.
- Gül, S. (2017). *Mutluluk Ekonomisi ve Göç Üzerine Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi:

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/309569/yokAcikBilim_101344_67.pdf?sequence=-1&isAllowed=y.

- Güneş, B., Taş, İ. ve Acar, S. (2020). Türkiye’de İllerin Mutluluğu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 747-774. doi: 10.33630/ausbf.662294.
- Güzel, S. (2018). Gelir Eşitsizliği, Refah ve Mutluluk. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 389-394. doi: 10.18506/anemon.322631.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data* (Second Edition). USA: Cambridge University Press.
- Huppert, F. A. (2009). Psychological Well-Being: Evidence Regarding Its Causes and Consequences. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 1, 137-164. doi: 10.1111/j.1758-0854.2009.01008.x.
- Kamilçelebi, H. (2012). Davranışsal İktisadın Neoklasik İktisat Fayda Teorilerine Eleştirisi ve Davranışsal İktisatta Fayda-Mutluluk İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 55-65. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/4860/66855>.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme ve Türk Hanehalkı için Bazı Sonuçlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6158/82771>.
- Karabacak, Z. İ. ve Sezgin, A. A. (2019). Türkiye’de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık. *Türk İdare Dergisi*, 91(488), 319-343. Erişim adresi: <http://www.tid.gov.tr/Makaleler/10Türkiye'de%20Dijital%20Dönüşüm%20ve%20Dijital%20Okuryazarlık.pdf>.
- Karakaya, F. T. ve Uysal, E. (2019). Fârâbî’de “İyi, Yetkinlik ve Mutluluk” Kavramları Işığında PDR Hizmetlerine Farklı Bir Yaklaşım. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 191-208. doi: 10.30561/sinopusd.
- Keidanren (2018). Society 5.0-Co Creating the Future. Keidanren Policy & Action. Erişim adresi: https://www.keidanren.or.jp/en/policy/2018/095_proposal.pdf. (Erişim tarihi: 11.04.2022).
- Korkmaz, M., Germir, H. N., Yücel, A. S. ve Gürkan, A. (2015). Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Sosyodemografik Bileşenler Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 78-111. doi: 10.17360/UHPPD.2015310996.
- Köksal, O. ve Şahin, F. (2015). Gelir ve Mutluluk: Gelir Karşılaştırmasının Etkisi. *Sosyoekonomi*, 23(26), 45-59. doi: 10.17233/se.91108.
- Moment Expo (2022). *İnsan ve Makinenin En Uyumlu Hali: Toplum 5.0*. Erişim adresi: <https://www.moment-expo.com/tr/insan-ve-makinenin-en-uyumlu-hali-toplum-50>. Erişim tarihi: 11.04.2022.

- New Economics Foundation "NEF" (2016). The Happy Planet Index, 2016: A Global Index of Sustainable Wellbeing. Erişim adresi: <https://static1.squarespace.com/static/Briefing+paper+HPI2016.pdf>.
- Okan Gökten, P. (2018). Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyetin Kapsamı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 880-897. doi: 10.31460/mbdd.460897.
- Özdemir Arpacıoğlu, Ö. (2019). Mutluluk Kavramı ve İktisatta Mutluluk Üzerine Bir İnceleme. *Social Sciences Studies Journal*, 5(50), 6598-6608. doi: 10.26449/sss.1896.
- Öztürk, S. ve Suluk, S. (2020). Mutluluk Ekonomisi: G8 Ülkeleri Açısından Ekonomik Büyüme ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 226-249. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/56041/699746>.
- Servet, O. (2017). Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 35, 16-42. doi: 10.25294/aiiibfd.322607.
- Shiroishi, Y., Uchiyama, K. ve Suzuki, N. (2018). Society 5.0: For Human Security and Well-Being. *Computer*, 51, 91-95. doi: 10.1109/MC.2018.3011041.
- Skobelev, P. O. ve Borovik, S. Y. (2017). On the Way From Industry 4.0 to Industry 5.0: From Digital Manufacturing to Digital Society. *Industry 4.0*, 2(6), 307-311. Erişim adresi: <https://stumejournals.com/journals/i4/2017/6/307.full.pdf>.
- Terzibaş, P. (2020). *Mutluluk Ekonomisi ve Easterlin Paradoksunun Testi*. (Yüksek lisans tezi, İstanbul gelişim Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/handle/11363/2236>.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga*. İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Uluturk-Akman, S. (2021). Mutluluk ve Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler. *Journal of Social Policy Conferences*, 81. doi: 10.26650/jspc.2021.81.986105.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ, D. (2015). *İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu Muyuz?* Levent Neyse, Ester Ruben (Ed.), İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar (s. 201-229) içinde Ankara: İmge Kitabevi.
- Yılmaz, E. (2018). *Davranışsal Ekonomide Gelir ve Mutluluk İlişkisi ve Bir Uygulama: Samsun İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: <https://acikerisim.karatay.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12498/845/526321.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Yinanç, A. (2020). Türkiye’de Eğitim ve Sosyal Göstergelerin Mutlulukla İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi). Erişim adresi: <http://acikerisim.nku.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11776/3625>.

Wang, F., Yuan, Y., Wang, X. ve Qin, R. (2018). Societies 5.0: A New Paradigm for Computational Social Systems Research. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 5(1), 2-8. Erişim adresi: <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=8302631>.

Extended Abstract

In the digitalization process where people are centered on Society 5.0; it is necessary to investigate what happiness is, how to reach it and what its determinants will be. So, this study has aimed to determine the factors associated with happiness in the context of society 5.0 from 2007 to 2019 based on 8 OECD countries (Germany, Belgium, Denmark, Finland, Japan, Sweden, Norway and Turkey). While the dependent variable used in this study is the happiness index, the independent variables are per capita GDP, renewable energy consumption, the human capital index. The original aspect and importance of the study is that the authors act in line with this motivation by evaluating the interaction between society 5.0 and the components of happiness. It is thought that this study will shed light on new studies to be conducted, thanks to its distinctive features from the studies in the literature.

This study is an applied econometric research article. The econometric method used in the study is the panel data analysis method. Combinations of the panel data analysis method, which facilitates the use of information and increases the ability of economic interpretation, consist of both time series data and cross-section data. Therefore, the most basic feature of this analysis is that it allows the creation of a data set with both time and cross-section dimensions by combining time-series and cross-section series. Panel data regression models based on the assumption of cross-section independence between units have some advantages compared to cross-section and time series analysis. First of all, in panel data models, the number of observations increases significantly due to the use of cross-section and time-series data together. The high number of observations, by increasing the degrees of freedom, reduces the probability of a high degree of the linear relationship between the explanatory variables. In this context, the panel data method allows to obtain more reliable results from econometric estimations. In the study, first of all, auto-correlation and varying variance results, then Hausman Test results were evaluated. Based on the Modified Wald Test result, the H_0 hypothesis (basic hypothesis), which is based on the absence of the problem of varying variance (constant variance), was rejected because the probability value was less than 5%, and it was proved that there was a problem of varying variance in this model. In addition, it was determined that the H_0 hypothesis, which was constructed as there is no autocorrelation according to the Wooldridge Test results, was rejected and it was determined that there was an autocorrelation problem in the model. According to the results of the Pesaran CD Test, the H_0 hypothesis, which was based on the lack of correlation between units, was rejected because the probability value was less than 5%. In this way, it was determined that there was a correlation between units. Considering the Hausman Test results, it was determined that the fixed effects model should be preferred. Then, the model was analyzed with the fixed effects model estimator of Driscoll-Kraay (1998), which can make effective and consistent estimations even under the problems of varying variance, auto-correlation and inter-unit correlation in model estimations investigating the relationships between variables. The results of the research show that there is a statistically significant and positive relationship between GDP per capita and happiness. This finding has supported with the results obtained by Güneş et al. (2018), Öztürk and

Suluk (2020). In addition, it was found that there is a statistically significant and positive relationship between human capital and happiness. It has been determined that there is a significant and positive relationship between renewable energy consumption and happiness. Based on the fact that renewable energy is an indicator of environmental quality, the aforementioned finding is based on Firmansyah et al. (2017), it was concluded that there was a supportive finding. In the study, the dependent variable, which is the happiness index, is explained by all other independent variables at a rate of 89%.

In today's modern "information" society, the understanding of happiness also differs. Once upon a time, people liked to write letters to each other, but nowadays they prefer to send e-mail. In addition, in today's digital age, people can be happy by wearing virtual glasses and feeling as if they were in the places they want to go, but such a situation could not be mentioned in the past. In addition, with the emergence of 3D printing, people are talking about a near-future where they can design the products they dream of at home. Producing the products they design in this way will make people happy. Today and in the future, it is planned that people will live more happily with smart home technologies. Camera systems increase the safety of people by being placed at certain points of these houses. There are alarm systems that give an audible warning in case of fire, flood or gas leakage, and even there are systems that bring medicine or glasses to the residents of the house. In smart cities, environmentally friendly systems, recycling, circular economy, renewable (alternative) energy applications will also make people happy by ensuring that they live in a healthy and clean environment. In addition, the security policies to be implemented within the scope of the smart city will allow people to live more safely and happily. Therefore, if all these new digital technologies are well evaluated, it will be possible for people to live more happily, prosperously, easily and comfortably.

Sosyal Medyada Siber Zorbalık, Trollük ve Linç Kültürünün Sinemaya Yansıması: The Hater Filmi İncelemesi

The Reflection of Cyber Bullying, Trolling and Lynching Culture on Social Media to Cinema: The Hater Movie Review

Gülşah GÖNÜLŞEN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 09.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 21.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1085392

Atıf / Citation: Gönülşen, G., (2022). “Sosyal Medyada Siber Zorbalık, Trollük ve Linç Kültürünün Sinemaya Yansıması: The Hater Filmi İncelemesi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2105-2134 Doi:10.48146/odusobiad.1085392

Öz

Sosyal medya, bireyleri kimliksizleştirerek gerçek dünyada, esas kimlikleriyle yapmaya cesaret edemeyecekleri eylemleri sanal ortamda gerçekleştirebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu eylemlerden bazıları, sosyal medyanın büyük problemleri olarak kabul edilebilecek siber zorbalık, trollük ve yoğun linç girişimlerinin oluşturduğu linç kültürüdür. Sosyal medyanın karanlık yüzünü açığa çıkaran bu eylemler hem sanal hem de gerçek dünyada ciddi sorunlara yol açabilmektedir.

Bunlar ve benzeri eylemlerin sosyal medyada popüler hale gelmesi ve olumsuz sonuçlarının açık bir şekilde görülmesi ile birlikte sosyal medyanın bu karanlık yüzü, sinema filmlerine de konu olmaya başlamıştır. Filmler, bir yönüyle toplumu yansıttıklarından ve bireylerin, toplumsal sorunları algılamasında bir aracı görevi gördüğünden, çeşitli olayların filmlerde nasıl ele alındığının incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmada; siber zorbalık, trollük ve linç kültürünün sinemaya nasıl yansıdığına The Hater filmi üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla film, doküman incelemesi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak çözümlenmiştir. İncelemenin sonucunda karakterin siber zorbalığı gerçekleştirme nedenleri, gösterdiği siber zorbalık ve trollük karakterleri ve linç kültürüne neden olan bileşenler tespit edilmiştir. Filmde, genel zorbalığa neden olan olayların siber zorbalığı da tetikler şeklinde ele alındığının ve toplumsal sorunların trollüğü ve linç kültürünün oluşmasını kolaylaştırır şekilde yansıtıldığının belirlenmesi de çalışmanın önemli sonuçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler sosyal medya, siber zorbalık, trollük, linç kültürü, linç etme, trolleme, sinema, film.

¹ Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, E-mail: gulsah3526@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9927-4113

Abstract

Social media disidentifies individuals and has made it easier for them to perform actions in the virtual environment that they would not dare to do in the real world. Some of these actions are the lynching culture created by cyberbullying, trolling and intense lynching attempts, which can be considered as the big problems of social media. These actions, which reveal the dark side of social media, can be brought about serious problems in both the virtual and real world.

As these and similar actions have become popular on social media and their negative consequences have clearly been seen, this dark side of social media is also have started to be the subject of movies. It is important to examine how various events are handled in films, since films reflect society in one way and act as a mediator in individuals' perception of social problems.

In this study; it is aimed to examine how the culture of cyberbullying, trolling and lynching is reflected in the cinema through the movie The Hater. For this purpose, the movie was analyzed using document analysis and descriptive analysis methods. As a result of the examination, the reasons of the character's realizing cyberbullying, the cyberbullying and trolling characters which he showed, and the components that cause the lynching culture have been determined. Determining that the film had handed that the events that cause general bullying in a way that triggers cyberbullying, and social problems are reflected in a way that facilitates the formation of trolling and lynching culture, is among the important results of the study.

Keywords social media, cyberbullying, trolling, lynch culture, lynching, trolling, cinema, movie.

Giriş

Gelişen internet teknolojileri ve sosyal medyanın, birçok yeniliği ve avantajı da beraberinde getirerek hayatı kolaylaştırdığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak sosyal medyanın, zamanla masum bir eğlence veya enformasyon paylaşım ortamı olmaktan çıkması ve hayatın her alanında etkili bir hale gelmesi, onun tehlikeli ve zararlı yönlerinin de ayyuka çıkmasına sebep olmuş, sosyal medyanın barındırdığı birtakım özellikler, bazı bireyler tarafından kötüye kullanılmaya başlanmıştır.

Bu özelliklerden bir tanesi; sosyal medya üzerinde yaratılan sanal kimliklerin gerçek kimliği yansıtmaz zorunluluğunun bulunmaması ve anonim kalabilme imkanınıdır. Kim olduklarının bilinmemesinden veya tespit edilmesinin zor olacağı düşüncesinden faydalanan bireyler, gerçek dünyada yapmaya çekinecekleri davranışları sosyal medyanın sanal dünyası üzerinde rahatlıkla sergileyebilmektedir. Başkalarına yönelik nefret söylemlerinde bulunmak ve saldırganca tavırlar göstermek "siber zorbalık" olarak adlandırılan bu davranışlardan bazılarıdır. Kimi kullanıcılar, sahip oldukları sahte kimliklerle, çeşitli yöntemler kullanarak diğer bireyleri ve toplumu, düşmanca tutumlar içerisinde oldukları kişi veya gruplara karşı kışkırtmaya çalışmakta, sosyal medya dilinde yaygın olan bir ifadeyle "trollük" yapmaktadırlar. Trollere bu amaçlarının başarıya ulaşması halinde diğer bireyler de hedefteki kişi veya

gruplara karşı saldırganlaşabilmekte ve bu da hedefe yönelik bir linç girişiminin başlamasına sebep olmaktadır.

Sosyal medyanın, git gide daha fazla yüzünü göstermeye başlayan bu karanlık tarafı, sinema filmlerine de konu olmaya başlamış ve birçok filmde sosyal medyanın birey veya toplum üzerindeki büyük ve olumsuz etkileri yansıtılmaya başlamıştır. Bu çalışmada; sosyal medyada gerçekleştirilen siber zorbalık, trollük ve linç kültürünün sinemaya nasıl yansıtıldığı “The Hater” filmi üzerinden incelenecektir.

Hem bireyleri kasıtlı olarak kışkırtma amacıyla yapılan trollüğün hem de linç kültürünün temelinde saldırgan ve zorbaca tavırlar bulunduğundan çalışma, siber zorbalık kavramı temelinde ve siber zorbalığın nedenlerini açıklamak için geliştirilen kuramlardan biri olan Genel Gerginlik Kuramı bağlamında gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın problemi; filmde siber zorbalık, trollük ve linç kültürünün nasıl işlendiğidir. Bu bağlamda amaç; filmde, siber zorbalığın ve trollüğün nasıl yansıtıldığını, linç kültürünü başlatan bileşenlerin neler olduğunu ve hedefte kimlerin bulunduğunu tespit etmektir.

Çalıştığı bir sosyal medya ajansında, hedef alınan kişi veya gruplara karşı diğer kullanıcıları kışkırtarak linç girişimi yaratmak için trollük yapan bir bireyi konu alan The Hater filmi, çalışmanın amacına tam olarak uyduğu için seçilmiştir. Amaca bağlı olarak araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- Genel Gerginlik Kuramı bağlamında; filmde, bireyi siber zorbalığa iten nedenler olarak neler gösterilmektedir?
- Kahraman, hangi siber zorbalık türlerini göstermektedir?
- Paylaşılan gönderilerin içeriği ve ifade biçimlerine göre kahraman, hangi trollük özelliklerini göstermektedir?
- Linç girişimi kimlere veya hangi gruplara yapılmaktadır?
- Linç kültürünü oluşturan bileşenler nelerdir?

Bu soruların temelinde çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın dayandırıldığı kavramsal çerçeve üzerinde durularak sosyal medyanın sinemaya yansımalarına değinilecektir. İkinci bölümde ise The Hater filmi, betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenecektir. Çalışma; siber zorbalık, trollük ve linç kültürü kavramlarını birlikte ele alarak bir film üzerinden inceleyen, literatürdeki tek çalışma olması bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca literatürde, bu film üzerinden gerçekleştirilen herhangi bir çalışmaya da rastlanmamıştır.

Siber Zorbalık, Trollük ve Linç Kültürü Kavramları

Siber Zorbalık Kavramı

Siber zorbalığı tanımlamadan önce zorbalık kavramına değinmek gerekmektedir. En genel tanımıyla zorbalık; güç dengesizliği ile oluşan ve tekrarlayan saldırgan davranışlar olarak ifade edilebilmektedir (Smith, 2016, s. 519). Siber zorbalık ise bir kişi veya grup tarafından kendisini kolaylıkla savunamayacak bir durumda olan başka bir birey ya da topluluğa karşı elektronik iletişim yolları vasıtasıyla zaman

içerisinde ve tekrar tekrar, kasıtlı olarak gerçekleştirilen olumsuz eylem veya tavırlardır (Smith, vd., 2008: 376).

Tanımlarından da anlaşılabilirdiği gibi; siber zorbalık, birçok yönden, çoğunlukla geleneksel zorbalık olarak adlandırılan fiziksel, sözel ve ilişkisel zorbalıktan farklılık göstermektedir. Sanal platformlarda kimliğin saklanabilmesi, zorbanın mağdur ile istediği zaman ve mekânda iletişime geçebilmesi, kısa sürede pek çok kişiye erişilebilmesi, mağdur hakkındaki olumsuz içeriklerin uzun süreler boyunca başkalarının erişimine açık tutulabilmesi ve yüz yüze iletişim biçiminin gerektirdiği unsurlardan sıyrılabilme fırsatlarının bulunması, siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayırmakta, daha tehlikeli bir hale sokmakta ve kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır (Campbell, 2005: 5).

Başka bir deyişle siber zorbalıkta; bir başkasına yönelik tehdit, taciz ve aşağılama içeren paylaşımlarda bulunma ve hakaret gibi tavırlar görülmektedir (Dinç Kırılı, 2020, s. 25). Bunun yanı sıra siber zorbalık; diğer kişilerin e-postalarını izni olmadan okumak, şifrelerini ele geçirmek, utanç verici mesajlar yollamak ve fotoğraflarını çekip yayınlamak gibi davranışları da kapsamaktadır (Erdur Baker & Kavşut, 2007: 33).

Willard (2007, s. 281), siber zorbalık türlerini şu şekilde belirlemiştir:

Karalama: Bir bireyin itibarını zedelemek amacıyla onun hakkında acımasız dedikodular göndermek veya paylaşmak.

Kimliğe bürünme: Birinin başını belaya sokmak amacıyla başka biriymiş gibi davranarak o kişiyi kötü gösteren materyalleri online olarak yayınlamak ve başkalarıyla paylaşmak.

İfşa ve hile: Herhangi birinin bir sırrını veya onun utanmasına sebep olacak bilgilerini çevrimiçi olarak yayınlamak.

Dışlama: Bir başkasını, bilerek herhangi bir gruptan (arkadaş listesi gibi) hariç tutmak.

Kışkırtma: Çevrimiçi platformlarda öfkeli ve kaba bir dil içeren mesajlar kullanarak kavga yaratmak.

Taciz: Sürekli olarak, rahatsızlık veren veya cinsel içerikli ya da aşağılayıcı mesajlar yollamak.

Siber taciz: Kişiyi zarar vermeye yönelik tehditler içeren göz korkutucu mesajları tekrar tekrar göndermek.

Yiğit & Seferoğlu (2017: 20) ise bir literatür taraması yaparak siber zorbalık ile ilişkilendirilebilecek faktörleri araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda siber zorbalığın; cinsiyet, gizlilik hissi, ahlaki çözüleme, geleneksel zorbalık, interneti kullanım sıklığı, ailevi ilişkiler, siber mağduriyet, empati ve algılanan sosyal destek değişkenleri ile bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Siber zorba, hedefindeki kişinin bir yakını veya online ortamdaki bir yabancı olabilmektedir. Bu kişiler, kendi isimlerini kullanarak siber zorbalık yapabilecekleri gibi isimsiz/anonim olarak da bu eylemleri gerçekleştirebilmektedirler. Siber zorbalık, kötü ilişkilerin misillemesi, önyargılar veya nefret gibi duygularla gerçekleştirilebildiği gibi, bunu oyun olarak gören ve eğlenceli bulan kişiler de bulunmaktadır. Kişilerin sosyal medya üzerinde görünmez olduklarını ve cezalandırılmayacaklarını düşünmeleri, sebep oldukları zararlar hakkında net bir geri dönüş alamadıkları için sonuçlarının farkında olmamaları ve internetin sunduğu demokratik ortamda istenilen her şeyin söylenebileceğinin düşünülmesi, bireyleri siber zorbalığa teşvik eden etmenlerdir (Willard, 2007: 282).

Siber zorbalığın, mağdur üzerinde yarattığı sonuçlar, geleneksel zorbalıkta olduğu kadar anında ve net bir şekilde görülmesi de zorbanın tahmin edebileceğinin çok ötesinde ve ciddi olabilmektedir. Hiçbir şekilde masum olarak kabul edilemeyecek siber zorbalık davranışı sonrasında zorbalığa uğrayan mağdur kişi veya kişiler birçok yönden olumsuz olarak etkilenmekte; hatta kimi zaman mağdurun kendini öldürmesi veya öldürülmesiyle de sonuçlanabilmektedir.

Genel Gerginlik Kuramı ve Siber Zorbalık İlişkisi

Siber zorbalığın nedenlerini açıklamayabilmek amacıyla kullanılan kuramlardan biri olan genel gerginlik kuramı; Agnew tarafından 1992 yılında ortaya konmuştur. Bu kurama göre bireyin, zorbalık içeren eylemlerde bulunmasının nedenleri; belirlenen hedeflere ulaşma yolunda engellenmek veya başarısız olmak, değer verilen herhangi bir şeyi kaybetmek, ondan uzaklaştırılmak ve olumsuz bir durumla tehdit edilmektir (Aktaran, Sanchez, 2016, s. 8). Bu üç neden de kişinin çeşitli olumsuz duygular hissetmesine sebep olabilmektedir. Öfke, bu duygular arasında, bireyi intikam alma hissine yöneltmesi ve harekete geçmesini tetikleme bakımından öne çıkmaktadır (Akgül, 2018: 16). Bu durumlardan biri veya birkaçıyla karşılaşan bireyler, eğer sorunla başa çıkabilme kaynakları da sınırlıysa, gerginliği yenebilmek için bir başkaldırma ve intikam amacıyla suça karışabilmektedirler (Moon, vd. 2008: 585).

Agnew (2001: 344)'e göre; suça karışma veya yol açma olasılığını yükselten etmenler arasında hedeflere ulaşılamaması, ebeveynlerin reddedilmesi, çocukluk dönemine dayanan istismar geçmişi, ebeveynlerin etkisiz olması, işsizlik, evsizlik suç mağduru olma, zorbalığa ve ayrımcılığa uğrama bulunmaktadır. Siber zorbalık da bir siber suç olarak değerlendirildiğinden bu davranışı, genel gerginlik kuramı bağlamında irdeleyebilmek mümkündür.

Jang ve arkadaşları (2014), gerçek dünyada zorbalığa maruz kalmanın, siber zorbalık davranışını etkileyip etkilemediğini genel gerginlik teorisini temel alarak incelemişlerdir. Gençler üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada çevrimdışı zorbalık mağduriyetinin siber zorbalık davranışını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya göre; gençleri siber zorbalık davranışına iten gerginlik nedenleri arasında; okul ve ders stresi, ebeveyn stresi, maddi yetersizlik gibi stres kaynakları bulunmaktadır.

Patchin & Hinduja (2011), hem geleneksel hem de siber zorbalığın nedenlerini, genel gerginlik kuramı bağlamında irdelemişlerdir. Genç ergen bireyler örnekleminde gerçekleştirilen ve akademik, finansal stres faktörleri ile zorbalığa katılım arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmanın sonucunda; kızgınlık ve hayal kırıklığı hissi yaşayan katılımcıların her iki zorbalık türüne de katılımının yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmanın önemli vurgu noktalarından biri, daha önce siber zorbalığa uğramış olmanın da siber zorbalığın bir yordayıcısı olması ve genel gerginlik kuramının, her iki zorbalık türünü de açıklamaya uygun olmasıdır.

Lianos & Mcgrath (2017) ise interneti aktif olarak kullanan genç-yetişkinlerle yaptıkları anket çalışmasında genel suç teorisi ve genel gerginlik teorisini temel almış ve çalışmanın sonucunda ankete katılanların yüzde sekseninin bu davranışa en az bir kere katıldığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra düşük özdenetime sahip ve öfke kontrolü sağlamakta zorluk çeken bireylerin siber zorbalığa daha yatkın olduklarını saptamışlardır. Çalışmanın dikkate değer diğer sonuçları ise yaş ve cinsiyet değişkeninin de siber zorbalık davranışı üzerinde belirleyici olduğudur. Buna göre genç erkek bireyler, diğerlerine göre siber zorbalığa katılmaya daha fazla eğilimlidir. Bu durumun bilgisayar başında daha fazla zaman geçirmeyle ilişkili olduğu da söylenmektedir. Ayrıca genel gerginlik kuramının, siber zorbalık nedenlerini açıklamada yeterli olduğu bir kez daha test edilmiştir.

Birey, yalnızca kendisi başkalarına karşı saldırgan tutumlarda bulunmakta kalmayıp diğer kullanıcıları da hedefindeki kişiye karşı kışkırtmaya çalışarak onları da siber zorbalığa yönlendirdiğinde hedefe yönelik bir linç girişimi başlamasına sebep olmaktadır. Kişinin, genellikle anonim bir kimlikle gerçekleştirdiği, yoğun nefret söylemi, kışkırtıcı ve ortalık kızırtıcı ifadeler içeren bu davranışlar "trolleme" olarak adlandırılmaktadır.

Sosyal Medyada Trol ve Trolleme

Trol kelimesinin kökeni temel olarak İskandinav mitolojisine dayanmaktadır. Mitolojiye göre; köprü altlarında saklanan ve insanları kandırmak veya saldırmak üzere bekleyen cüce veya dev formundaki yaratıkları tanımlamak üzere kullanılan bir terim olan trol kavramı, günümüz sanal dünyasında da sosyal platformlara katılarak başkalarına saldırmak için fırsat yaratmaya çalışan kişiler için kullanılmaktadır (Doğan vd., 2017, s. 890). Rachamilla (2021) "Trolling and Its Impact On Social Media" isimli yazısında trolü, "çatışma ve münakaşa yaratma niyetinde olan kişi" olarak tanımlamaktadır. Yazara göre trol davranışları arasında; kışkırtıcı tartışmalar yaratma, hakaret kullanımı, saldırgan mesajlar gönderme ve karakter suikastı bulunmaktadır.

Birçok farklı tanıma sahip olan trolleme kavramı ise genellikle olumsuz olarak değerlendirilen çeşitli çevrim içi davranış türlerine karşılık gelmektedir (Hopkinson, 2013, s. 8). Hardaker, trol kavramını açıklamaya yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında, akademisyenler ve sosyal medya kullanıcılarının farklı tanımlarından yola çıkarak trollemeyi, "başkalarını çatışmaya sokmak amacıyla kışkırtıcı yorumların yayınlanması" olarak ifade etmektedir (Hardaker, 2010, s. 224).

Hardaker, çalışma kapsamında incelenen tanımların sezgisel olduğunu belirterek gerçek verilerin analizine dayanan bir tanımlama yapabilmek için gerçekleştirdiği bu çalışmasında iki bin kullanıcı yorumunun analizi bağlamında trollemenin birbiriyle ilişkili dört temel özellik barındırdığı sonucuna ulaşmıştır. Forum kullanıcılarının algıladığı şekle göre bu özellikler; aldatma, saldırganlık, bozma ve başarısızdır. Aldatma; kimliğin gizlenmesini ifade ederken, saldırganlık; başkalarını, diğerlerine saldırmaya teşvik etmek veya sinirlendirmek amacıyla gerçekleştirilen kötü niyetli davranışları ifade etmektedir. Üçüncü özellik olan bozma; dikkat çekmek veya tepki toplamak amacıyla konunun bağlamından uzak veya tekrarlayan gönderilerdir ve son olarak başarı; trollün kışkırtmasının istenen öfkeli tepkiyi ortaya çıkarıp çıkarmayacağına bağlıdır (Hardaker, 2010: 225-233).

Trol ve trolleme kavramlarını açıklarken bireyleri trolleme yapmaya yani trollüğe iten sebeplere de değinmek yerinde olacaktır. Rachamilla (2021) yukarıda değinilen yazısında, dijital sağlığı teşvik eden bir kuruluş olan End Now Foundation tarafından yapılan bir çalışmaya da değinmektedir. Trolleme davranışlarının üç yıl boyunca incelendiği çalışmada bireyleri, trolleme davranışına yönelten en büyük nedenin psikolojiye bağlı sorunlar olduğu saptanmıştır. Çalışmaya göre; trollük yapan birçok kişinin bu davranışlarının altında istismarcı bir çocukluk geçmişi, ruh sağlığı sorunları, cinsel sorunlar, siyasi veya kişisel düşmanlık yatmaktadır.

Trolleme davranışları genel olarak online platformlar üzerinde olumsuz etkileri bulunan sapkın davranışları ifade etmektedir. Bunlar; hedefteki grupları aşağılama, damgalama, küçük düşürme gibi trolleme olaylarıyla zarar veren davranışlardır. Bununla birlikte bazı troller ideolojik olarak da yönlendirilmektedirler. Bu troller, var olan sosyal sorunları körüklemeye veya sosyal ve politik olarak marjinalleştirilmiş grupları desteklemeye çalışmaktadır. Çeşitli yapılarıdaki bu trol davranışlarını yönetmek için bağlama duyarlı stratejilere gerek duyulmaktadır (Sanfilippo, vd., 2017).

Bishop, tüm trollerin kötü niyetli olmadığına, iyi bir amaçla trollük yapan kişilerin de bulunduğu dikkat çekerek iyi olan trolleri “şeref trolleri”, kötü olan trolleri ise “alev trolleri” olarak adlandırmaktadır. Şeref trolleri, başkalarına yardım edebilmek için yapıcı bir şekilde paylaşımda bulunan troller iken alev trolleri, başkalarına zarar vermek amacıyla online platformlardaki bireylere yönelik kötü veya aşağılayıcı mesajlar paylaşan trolleri ifade etmektedir (Bishop, 2012, s. 208). Bishop, trolleri karakter tiplerine göre 4 ana kategoride incelemektedir. Bunlar; kinciler (haters), kışkırtıcılar (Lolcows), konuşmayı sevenler (Bzzzters) ve gözetleyicilerdir (eyeballs).

Tablo 1: Trol kimlikleri ve özellikleri (Bishop, 2012: 209; 2014: 12).

Trol Grupları	Trol Kimlikleri	Trol Özellikleri
Kinciler	E-vinger (İntikamcı)	Çevrimiçi bir toplulukta biri veya birileri tarafından haksızlığa uğrayan ve intikam almayı amaçlayan bir türdür. Bu troller, haksızlığa uğradıklarını hissettiklerinde o

		topluluğa veya kullanıcılara herhangi bir şekilde zarar vermenin yollarını aramaktadır.
	Iconoclast (Dini veya kültürel sembol ve anıtlara, politik veya dini hislere planlı saldırganlık)	Kendilerinin diğerlerinden uyumsuz duruma düşmelerine sebep olan "zihin kancası" olarak gördükleri dünya görüşlerini altüst etmek ve "gerçekleri" herkesin görmesini sağlamak amacıyla paylaşımlarda bulunan trollerdir.
	Snert (Saygısız)	Kendi hastalıklı eğlenceleri için başkalarını rahatsız etmek amacıyla paylaşımlar yapan trollerdir. Daha çok asosyal bireyler bu grupta yer almaktadır.
Kışkırtıcılar	Big Man (Büyük Adam)	Çevrimiçi ortamda düzen oluşturmaya çalışan güçler tarafından yönlendirilirler. Büyük adam trolü, başkalarına kendi dünya görüşünü benimsetmek ve desteklemek için hoşlarına gidebilecek içerikler göndermektedir.
	Ripper (Yırtıcı)	Başkalarında kendisine karşı yanlış bir empati duygusu oluşturmak amacıyla kendi kendini küçümseyen trollemelere katılan trollerdir.
	Chatroom Bob (Sömürücü)	Diğerlerinin güvenlerini kazanıp sömürü yaparak onları çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmek amacıyla trollük yaparlar.
Konuşmayı Sevenler	MHBFY Jenny (Arabulucu)	Hayatın daha kolay ve komik yönlerini başkalarına gösterebilmek ve başkalarının uzlaşmasına yardımcı olmak endişeleriyle trollük yaparlar.
	Wizard (Dâhiler)	Yaratıcı yönleri güçlü olan kişilerdir. Mizah etkisi olan içerikler üreterek paylaşırlar.
	Flirt (Flörtözler)	Bu troller, sosyal gücü yüksek kişilerdir ve başkalarının sosyalleşmesine yardımcı olmak için hafif alay içerikli paylaşımlar yaparlar.
Gözetleyiciler	Lurker (Gizli Meraklı)	Gözetleme dürtüsüyle hareket eden bu troller, reklamları ve beğen butonlarını tıklar,

		kamuoyu yoklamalarını veya kullanıcı övgü puanlarını değiştirir veya kazara sessiz aramalar yapar.
	Troll (Trol)	Başkalarını eğlendirmek, çevrimiçi topluluğa biraz eğlence ve yaramazlık katmak amacıyla paylaşım yapan kişilerdir.
	Elder (Deneyimli)	Bu kişiler, çevrimiçi ortamdan kaçış eğilimi göstermektedirler ve yeni gelen üyeleri de topluluktan kaçırmaya yönelik davranışlarda bulunurlar.

Bugün troller, şirketler, hükümetler ve diğer pek çok farklı grup tarafından dedikodu yayma, yanlış bilgiler yaratma ve paylaşma gibi aldatıcı uygulamalarla başkalarının düşüncelerini manipüle etmek maksadıyla kullanılabilirler (Mihaylov, vd., 2015, s. 310). Troller, online ortamlarda aktif durumdayken yıkıcı bir şekilde davranan kişilerdir ve mağdurlarının rahatsızlığından ve hayal kırıklığından zevk almanın yanı sıra internetteki diğer kullanıcılarla da oyun oynamaktadırlar (Buckels, vd., 2014: 3).

Forumlar ve sosyal medya gibi online ortamlarda eylemlerini gerçekleştiren troller, paylaşımların doğruluğu ve güvenilirliği hususunda diğer kullanıcıların hassaslığının farkındadırlar ve bu hassasiyetten yararlanarak onların verdikleri tepkilerden beslenmektedirler. Sosyal medyanın sağladığı anonimlik özelliği sayesinde troller, çekinmeden bir kişiyi veya grubu hedef gösterebilmektedir (Mercimek, vd., 2015 : 71).

Bu noktada siber zorbalık ve trollük arasındaki gözle görülür ilişkiyi de ele almak gerekmektedir. Aralarında, trollüğün her zaman kötücül amaçlar taşımaması ancak siber zorbalığın tamamıyla art niyet içermesi gibi farklılıklar olsa da hem siber zorbalık hem de trollük, başkalarının algılarını şekillendirme ve onları kendi amaçları doğrultusunda hareket ettirebilme gibi önemli özellikler bakımından benzeşmektedir. Özellikle bilgi akışı ve etkileşimin yüksek olduğu sosyal medyada içeriğin doğruluğundan emin olmak daha zor olduğundan hedef göstericilik kolaylaşmaktadır. Bu durum da çoğu zaman, hedef gösterilen kişi veya gruba karşı diğer kullanıcıların, saldırgan bir tutum oluşturmaya ve bir linç girişiminin başlamasına sebep olmaktadır.

Sosyal Medyada Linç Kültürü

Sosyal medyanın yarattığı simülasyon dünyasında bireylerin sanal kimliklerinin gerçeği yansıtmaya zorunluluğunun bulunmaması ve bunu istedikleri gibi oluşturabilme imkanı, trolleme eylemini olduğu gibi siber zorbalığı da kolaylaştırmaktadır. Anonimlik fırsatının getirdiği kimlik gizleme özelliği,

trollerin ve siber zorbalının işlerini kolaylaştırırken siber zorbalığa maruz kalan bireylerin mağduriyetini artırmaktadır (Keskin, 2018).

Yoğun nefret söylemi içeren gönderilerin kolayca üretilerek paylaşılabilmesini sağlayan sosyal medya, söylemlerin yöneltildiği bireylerin kolayca linç edilebilmesine imkan tanımaktadır (Karakış, 2020, s. 13). Trol hesapların (kimi zaman gerçek, bireysel hesapların) rahatlıkla, belirli bir kişi veya kuruma karşı başlattıkları, siber zorbalık içeren saldırganca paylaşımlar, sosyal medya üzerinde bir anda yayılarak o kişi veya kuruma yönelik, troller ve diğer bireyler tarafından bir linç girişiminin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Herhangi bir bireye veya gruba yasal bir yargılamaya dayandırılmaksızın ortaya atılan bir suç nedeniyle zarar verme veya girişimde bulunma linç kavramı ile ifade edilmektedir. Yargısız bir ceza olarak da adlandırılabilir linç, bir ihlalcıyı cezalandırmak ya da korkutmak için gerçekleştirilen ve resmi olmayan grup kontrolünün aşırı bir biçimidir (Arjun & Rai, 2018: 35).

Linç kültürünü yaratan bileşenler; hedefe yönelik gerçekleştirilen şiddetin yaygınlığı ve yoğunluğudur. Bunu besleyen etmenler ise bir kültürün temelinde var olan hedef gösterme, "günah keçisi" bulma arzusu, kutuplaşma, sorunlara şiddet yoluyla çözüm bulma gibi davranışlardır (Aloğlu, 2018: 93).

Sanal ortamda kullanıcılar, tek başlarına iken gerçekleştirmeyecekleri, onaylamayacakları nefret söylemleri ile linç kültürünün bir parçası olabilmektedir. Çoğunluk psikolojisinin verdiği sorumsuzluk hissi ile herhangi bu durumdan herhangi vicdanen bir rahatsızlık duymamaktadır. Toplumsal bağlamda o kişi veya grup bir tehdit olduğundan yok edilmesi meşruiyet kazanmaktadır (Türk, 2017, s. 464).

Binark ve arkadaşları (2015, s. 125), "Türkiye'de Twitter'da Trol Kültürü" isimli çalışmalarında sosyal medyada var olan trol hesapların, bir kişi veya topluluğa yönelik linç girişimi başlatılmasındaki etkisini; Sanatçı Aylin Aslım'ın, kendisini bir sosyal medya trolü olarak tanımlayan ancak Twitter'da kendi adı ve soyadı ile var olan Cihat Akbel isimli kullanıcı ile girdiği tartışma sonrasında Cihat Akbel ve arkadaşlarının oluşturduğu #özürdileaylinaslim hashtagi ile hem troller hem de Cihat Akbel'i savunan diğer kişiler tarafından linç girişimine maruz kalması örneğiyle açıklamaktadır.

Saka (2016), siyasi troller olarak nitelendirilen "Aktroller" üzerine yaptığı araştırmasında, bu kavramın, Gezi Parkı olayları ve Yolsuzluk Operasyonu sonrasında kullanılmaya başladığını belirtmektedir. Çalışmaya göre Aktroller, rakiplerine saldırmak için örgütlenmekte ve hedefe yönelik bir linç kampanyası başlatmak amacıyla kullanılmaktadırlar.

Arjun & Rai (2018) tarafından yapılan ve siber zorbalık, sosyal kırbaçlama, sosyal medya trollüğü ve sosyal medyada linç kültürünün yer aldığı siber suçlara yönelik araştırmasında bu suçların, karşıdaki kişiye verilen zarara göre kategorize edilebileceğine değinerek her kökenden insan veya topluluğun sosyal medya linçine maruz kalabileceğine dikkat çekmektedir. Kişilere yönelik yapılan bu saldırıların

sonuçları üzerinde de duran yazarlar; saldırıların, bireylerin sosyal medya hesaplarını kapatmasına, depresifleşmesine, pasifleşme ve hatta intihar etmesine neden olabildiğini belirtmektedirler.

Yazarlar, sosyal medyada başlayan saldırıların siber dünyadan çıkarak fiziki dünyaya da sirayet ettiğini, orada başlayan saldırıların daha sonra tehdiye dönüştüğünü ve öldürülmeye sonuçlanabildiğini, Gazeteci Gauri Lankesh örneği ile açıklamaktadır. Sosyal medyada önce linç uğrayan, daha sonra tehdit edilen ve en son da karşıt görüşleri nedeniyle öldürülen Lankesh, ölümünden sonra bile sosyal medyada linç edilmeye devam etmiştir (Arjun & Rai, 2018: 361). Bu durum; linç kültürünün ulaşabileceği boyutu göstermektedir.

Günümüzde, git gide artan bir biçimde bunlara benzer birçok örnek olay yaşanmaktadır. Sadece sanatçılar veya siyasiler ya da tanınmış kişiler değil, herhangi bir birey de bir anda linç kültürünün hedefi haline gelebilmektedir. Sosyal medyanın yarattığı bu ve buna benzer sorunlar, haberlere ve akademik çalışmalara olduğu kadar sinema filmlerine de konu olmaktadır.

Sosyal Medyanın Karanlık Yüzünün Sinemaya Yansımaları

Sosyal medya yaygın olarak kullanılmaya başlandığından beri, temasında sosyal medya bulunan birçok film yapılmıştır. Bu platformların yalnızca bir eğlence aracı olmaktan çıkarak karanlık yüzünü göstermesiyle birlikte filmlerde de sosyal medyanın insan hayatındaki olumsuz etkilerine odaklanmaya başlamıştır. “The Circle”, “The Social Dilemma”, “Die Influencers Die”, “Friend Request”, “Unfriended” ve “The Hater” bu filmlerden sadece birkaçıdır (Montti, 2020).

Çakır (2020), gençlerin sosyal medya aracılığıyla maruz kaldığı siber zorbalığı, “Unfriended: Dark Web” filmi üzerinden incelediği çalışmasında; filmde, siber zorbalık eylemlerinin bütününe görülebildiği, öne çıkan davranışların ise “karalama”, “kışkırtma” ve “sanal takip” olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Unfriended: Dark Web filminin incelemesine yönelik bir başka çalışma ise Lee ve arkadaşları tarafından 2021 yılında gerçekleştirilmiştir. İnternet sitelerindeki siber suç eylemlerini film üzerinden inceleyen bu çalışmada göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak filmdeki gerçeklik, temsil ve ideoloji tespit edilmeye çalışılmıştır. İnceleme sonucunda filmdeki ana ideolojik unsurların feminizm, liberalizm, kapitalizm, ırk, sınıf ve materyalizm olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada ise sosyal medyada son derece yaygın olan siber zorbalık, trollük ve linç kültürü “The Hater” filmi üzerinden incelenecektir. Literatürde bu filme yönelik olarak yapılan bir incelemeye rastlanmamış olması, çalışmaya özgünlük katmaktadır.

The Hater Filmi İncelemesi

Filmin Künyesi

- Orijinal İsmi: Hejter
- Yayın İsmi: The Hater

- Senaryo: Mateusz Pacewicz
- Yapımcı: Jerzy Kapuscinski
- Ortak yapımcılar: Malgorzata Jurczak, Anna Limbach-Uryn, Jakub Szurmiej
- Oyuncular: Maciej Musialowski (Tomasz Giemza), Vanessa Aleksander (Gabi Krasucka), Danuta Stenka (Zofia Krasucka), Jacek Koman (Robert Krasucka), Agata Kulesza (Beata Santorska), Maciej Stuhr (Pawel Rudnicki), Piotr Cyrwus (Maciej Szozda), Wiktoria Filus (Volunteer).
- Yapımı: 2020, Polonya
- Süre: 2 saat 16 dakika (beyazperde.com).

Film Özeti

Hukuk fakültesi öğrencisi olan Tomasz Giemza, intihal yaptığı gerekçesiyle okuldan atılır ve diğer insanlar tarafından da garip biri olduğu gerekçesiyle dışlanır. Bu durum, zaten saplantılı ve kindar halinin daha da körüklenmesine sebep olur. Giemza, kendisine burs veren ailenin kızı Gabi Krasucka'ya da tutkulu bir şekilde aşiktir. Hem saygınlık kazanabilmek hem de Gabi'nin gözüne girebilmek için kişiler hakkında karalama kampanyaları düzenleyen bir sosyal medya ajansında çalışmaya başlar.

Teknolojiyi ve sosyal medyayı kullanmakta ve algı oluşturmakta çok başarılı olduğu anlaşılan Giemza, kısa sürede işinde yükselir ve bir belediye başkanı adayı olan Pawel Rudnicki'nin seçim kampanyalarını çökertmesi istenir. Giemza, görevi başarabilmek için bir şekilde Rudnicki'nin yanında çalışmaya başlar, bir yandan da sosyal medya üzerinden kendisi hakkında linç kampanyası oluşturabilmek için ona destek olan solcu gruplar ve karşıt olan sağcı gruplar arasında gerilimler başlatacak paylaşımlarda bulunur. Giemza'nın başlattığı linç kampanyası, kısa sürede büyüyerek şiddetin, sosyal medyadan gerçek dünyaya taşınmasına neden olur.

The Hater Filmi Betimsel Analizi

Çalışmada doküman incelemesi ve betimsel analiz yöntemi bir arada kullanılmıştır. Veriler, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak toplanmış ve literatürde değinilen siber zorbalık nedenleri, siber zorbalık türleri, trollük özellikleri ve linç kültürü bileşenleri bağlamında değerlendirilmiştir. Doküman analizi hem basılı hem de elektronik materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için sistematik bir prosedürdür. Bir çalışmanın parçası olarak sistematik değerlendirme için kullanılacak belgeler; kitaplar, filmler, videolar gibi çok çeşitli olabilmektedir (Bowen, 2009, s. 27).

Betimsel analiz ise toplanan verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuyla buluşturulmasıdır. Çoğu betimsel analizde veriler önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, sınıflandırılan verilere ilişkin bulgular özetlenir ve özetler ise araştırmacının öznel birikimi ile yorumlanır (Baltacı, 2019 s. 379).

Çalışmada, doküman analiziyle elde edilen veriler ile genel gerginlik kuramına göre bireyi zorbalığa iten nedenlerin neler olduğu; kahramanın, Willard (2007)'ın belirlediği siber zorbalık türlerinden ve Bishop (2012)'un belirlediği trol özelliklerinden hangilerini taşıdığı ve filmde linç kültürünü oluşturan bileşenlerin neler olduğu tespit edilerek betimsel analiz için çerçeve oluşturulmuştur. Ayrıca ilgili araştırma sorusuna bağlı olarak (soru 4) linç kültürüne kimlerin maruz kaldığına da değinilmiştir.

Siber Zorbalık Nedenleri Bağlamında Analiz

Değer Verilen Bir Uyarının Kaybedilmesi

Film, Thomasz'ın dekan tarafından çağırılarak okuldan atılması ile başlamaktadır. Dolayısıyla daha ilk anda Thomasz, değer verilen bir uyarını kaybetmiştir.

Thomasz “Son derece katı ve haksız muamele gördüğümü düşünüyorum.”

Profesör “Diğer öğrencilere göre daha mı kötü muamele gördün?”

Thomasz “Ben demiyorum, siz diyorsunuz profesör.”

Profesör “Şöyle ifade edeyim; makaleyi kendin yazmış olsan da konuyu öğrenmeyip başkasına yazdırmış olsan da intihal intihaldir.”

Thomasz “Soruları şimdi bile cevaplayabilirim. Bu yılki tüm konuları öğrendim.”

Profesör “Yazın sözlü sınavla dersi geçebilirdin, bunu yapmamayı seçtin.”

Thomasz: “Maalesef bunu yapamazdım. Okul masraflarım için çift mesai yapmak zorundaydım.”

Dekan “Thomasz bir latin atasözü vardır. Söz uçar, yazı kalır.”

Thomasz “Yalvarırım bana bunu yapmayın.”

Dekan “Hukuk fakültesinde hukuka aykırı davrandın. Sana gerçekten yardım edemem, okuldan atılman kesinleşti.”

Bu diyalogda, Thomasz'ın mağduriyetinin vurgusu ve dekan ve profesörün katı tutumları göze çarpmaktadır. Bu sayede Thomasz'ın “haklı sebeplerinin” ilk andan seyirciye kabul ettirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Thomasz, bir diğer kaybı ise aşık olduğu ve o, kendisini fark edebilsin diye işe girdiği Gabi'den uzaklaştırılarak yaşamıştır. Thomasz'ın zaten tuhaf bir çocuk olduğunu düşünen Krasucka ailesi, okuldan da atıldığını öğrendikten sonra kızlarının, Thomasz ile görüşmesine izin vermez. Gabi'nin kendisini sosyal medyadan da engellediğini gören Thomasz, Krasucka ailesinin evine onlar yokken girerek bir özür mektubu bırakır ve bir de dinleyici yerleştirir ve onları sürekli olarak dinlemeye başlar.

Zofia Krasucka “Zavallı çocuk, ruh hastası...”

Gabi "Görüşüp her şeyi açıklığa kavuşturmak istiyor."

Robert Krasucka "Gitmeyeceksin değil mi? Gabi lütfen, çocuk hastalık derecesinde yalancı. Musallat olur yakarı bırakmaz. Çocuk sorunlu, ailesinden geliyor. Seni kötü etkiliyor. Nata'nın doğum gününde uyuşturucu kullandığınızı gördüm"

Zofia Krasucka "Baban haklı, seni böyle kullanmasına izin veremezsin."

Gabi "Tabi"

Thomasz "İnanamıyorum (ağlar)."

Krasucka ailesinin mektubu bulup okuduktan sonra geçen bu diyalogu dinleyen Thomasz, intikam amacıyla, Krasucka ailesinin iş birliği içerisinde olduğu Rudnicki'nin karalama kampanyaları için daha çok çalışmaya başlar. Thomasz, en büyük trollük çalışmalarından birini ise Gabi'nin bir başkasıyla beraber olduğunu ve onu tamamen kaybettiğini düşündükten sonra yapmıştır. Tüm bunlar, değer verilen bir uyarının kaybedilmesinin, siber zorbalığa yönelmedeki etkisini göstermektedir.

Değer Verilen Hedeflere Ulaşamama

Thomasz, okuldan atılmasının hemen ardından Krasuckaların evine yemeğe gider. Bu sayede Gabi ile yıllar sonra yeniden konuşabilme imkânı yakalayabileceğini düşünmektedir ancak Gabi ona karşı son derece ilgisiz ve umursamaz davranır. Thomasz'ın, amacına ulaşamaması, onun hırslarını daha da körükler.

Sosyal medyayı kullanma ve algı yaratma gücünün farkında olan Thomasz, birçok sosyal medya ajansına başvuruda bulunur ancak hiçbirinden olumlu yanıt alamaz. Bu durum, bireyler ve kurumlar hakkında, müşterilerinin istekleri doğrultusunda karalama kampanyaları düzenleyen bir şirkete alınabilmek için ilk linç kampanyasını düzenlemesine sebep olur. Dolayısıyla değer verilen hedeflere ilk etapta ulaşamaması, siber zorbalık içeren tüm faaliyetlerin başlatılmasında etkili olmuştur. Thomasz'ın linç kampanyaları yürütmek konusundaki başarısı hem hayalini kurduğu saygınlığı hem de Gabi'nin ilgisini kazanmasını sağlar.

Olumsuz Bir Durumla Tehdit Edilme

Filmde olumsuz bir durumla tehdit edilmenin siber zorbalığa yönelmedeki etkisi, değer verilen bir uyarının kaybedilmesi ya da değer verilen hedeflere ulaşamaması kadar belirgin değildir. Ancak Thomasz, hırslı ve saplantılı bir kişiliğe sahip olduğundan onu aşağılayan veya kabul etmeyen herkesi bir tehdit olarak görmektedir. Yine de siber zorbalığa yönelmesindeki sebepler arasında kendisine yönelik bir tehdit bulunmamaktadır.

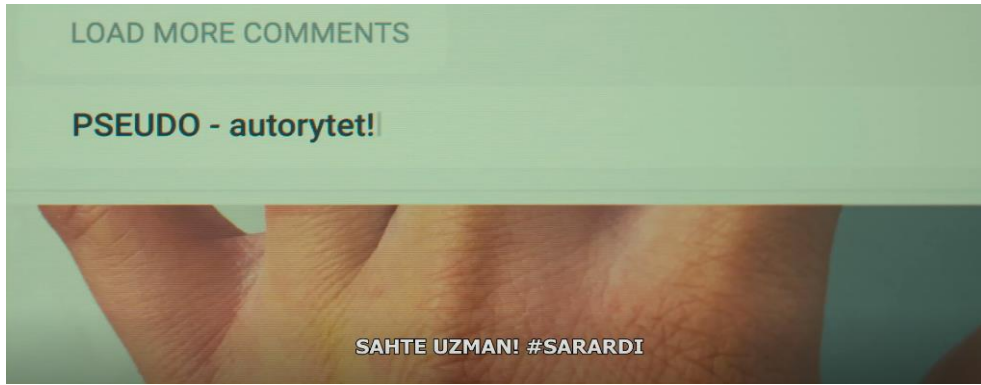
Dolayısıyla genel gerginlik kuramında sözü edilen zorbalık nedenlerinin siber zorbalık için de geçerli olduğu bu filmde de gösterilmiştir. Kahramanın özellikle aşağılanma, öfke ve intikam duygusuyla siber zorbalık yaptığı tespit edilmiştir.

Siber Zorbalık Türleri Bağlamında Analiz

Kahramanın, siber zorbalık türlerinden hangilerini taşıdığını tespit etmek amacıyla Willard'ın tespit ettiği siber zorbalık türleri göz önünde bulundurularak analiz yapılmıştır. Film incelendiğinde Thomasz'ın bunlar arasından, aşağılama, kimliğe bürünme, ifşa ve hile, kışkırtma eylemlerini gerçekleştiren siber zorba özelliği göstermektedir.

Karalama

Thomasz'ın işe alınabilmek için gerçekleştirdiği ilk siber zorbalık eylemi; sosyal medyada, zayıflamaya yarayan içecekler üreterek satan bir influencer'a yönelik olmuştur. İçeceklerin içerisinde bulunan yoğun zerdeçalın vücudu sararttığına dair sahte paylaşımlarla hem içecekleri hem de bu içecekleri üreten kişiyi kötüleyerek bu kişinin toplum tarafından linç edilmesine sebep olmuştur.

Görsel 1: Karalama amaçlı paylaşım örneği 1

Görsel 2: Karalama amaçlı paylaşım örneği 2

Görsel 1 ve Görsel 2'de görüldüğü üzere “sarardı” etiketini kullanarak kötüleyici ve aşağılayıcı ifadeler ile kişiye ve onun ürünlerine karşı bir tepki oluşması sağlanmıştır. Kendisine gelen bu tepkilere, aşağılamalara ve hakaretlere dayanamayan influencer, ürünün satışlarını durdurarak sosyal medya hesaplarını kapatmak zorunda kalmıştır.

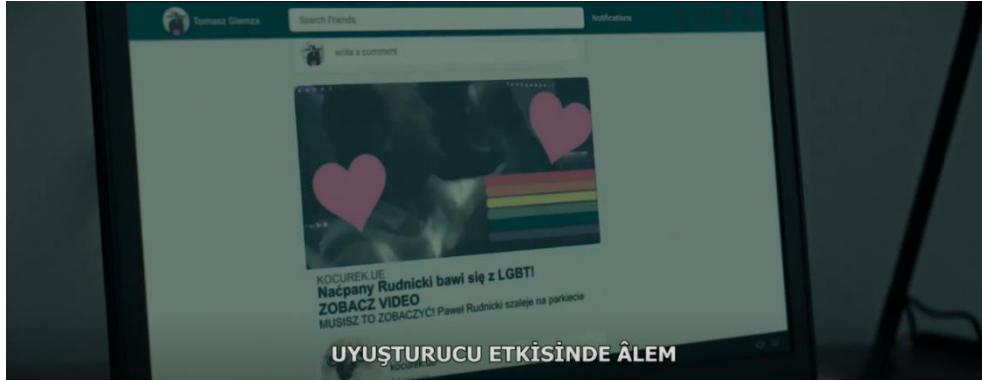
Kimliğe Bürünme

Thomasz, karalama kampanyaları düzenlemeye yönelik yaptığı paylaşımların hiçbirinde kendi kimliğini kullanmamaktadır. Bütün bu işlemleri sahte profiller satın alarak gerçekleştirmektedir. Bu profiller, Hintli bir adamdan, amaca ve hedef kitleye uygun olarak çok miktarda alınabilmektedir. Thomasz'ın "Hintli'den 80 sahte profil istedim. Çoğu 20-25 yaş arasındaki gençler. Facebook, Twitter... Rudnicki için birkaç caps yaptım. Boşanma, Pakistanlılar... hızla yayıldı." Repliğinden de anlaşılabilir gibi her türlü platformdan her türlü kimliğe uygun sanal kimlikler oluşturularak düşünceler yayılabilmektedir.

Siber zorbalığın bu türünü kullanması, Thomasz'a birçok açıdan yarar sağlamaktadır. Bu sayede hem birden fazla profili aynı anda yönetme imkânı ile olayların daha hızlı yayılmasını sağlayabilmekte hem de kimliğini gizli tutarak olayların olumsuz sonuçlarından etkilenmemeyi başarabilmektedir.

İfşa ve Hile

Gabi ile görüşmesinin engellenmesi ve Gabi'nin hayatında başka biri olduğunu öğrenmesi ile birlikte intikam hırsı körüklenen Thomasz, Rudnicki'nin seçim kampanyasını daha hızlı çökertebilmek için bir şekilde onun şirketinde çalışmaya başlar. Kısa sürede Rudnicki'nin güvenini kazanan Thomasz, daha önceden hakkında LGBTİ+ olduğuna yönelik haberlerin çıktığı Rudnicki'yi, beraber yemeğe çıktıkları bir akşam, sarhoş eder ve Thomasz'ın onu kışkırtması sonucu öpüşürler. Bu görüntüleri, bir başkasının çekmesini sağlayan Thomasz, Görsel 3'te görüldüğü şekilde yayımlayarak kısa süre içerisinde yayılmasını sağlar.

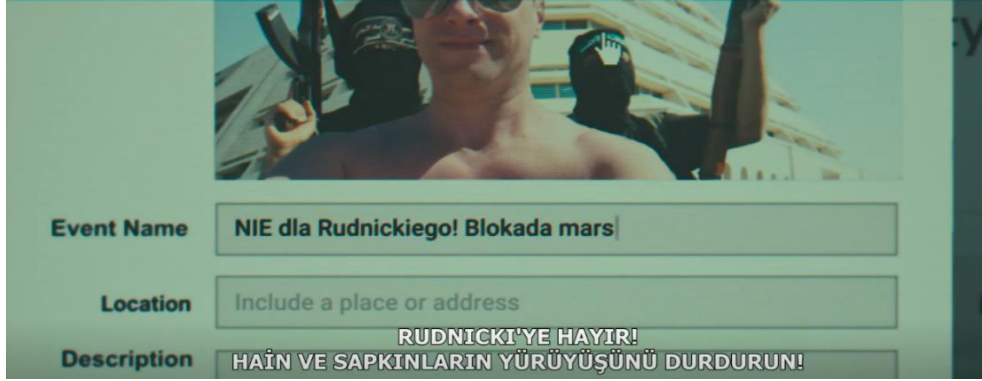

Görsel 3: Thomasz'ın, Rudnicki'nin özel görüntülerini ifşa eden paylaşımı

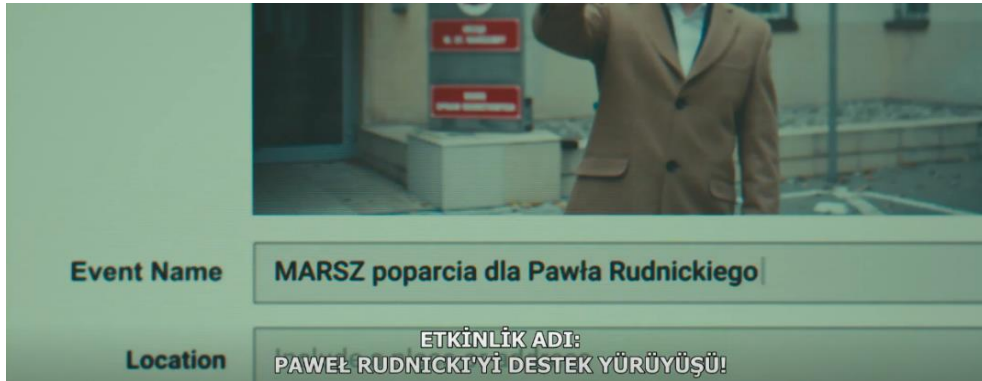
Rudnicki'ye ait bu çok özel görüntülerin hem çekilmesine hem de yayılmasına sebebiyet vererek Thomasz, siber zorbalığın ifşa ve hile biçimini etkin bir şekilde göstermiştir. Bu durum Rudnicki'nin itibarını büyük ölçüde zedelerken küçük bir azınlık tarafından ise destek görmesini sağlamıştır.

Kışkırtma

Thomasz'ın en belirgin olarak gösterdiği siber zorbalık türlerinden bir tanesinin kışkırtma olduğu görülmüştür. Polonya'da var olan ve filmin ilk sahnelerinde gösterilen sağ-sol çatışmalarının yarattığı toplumsal kargaşadan sıklıkla faydalanan Thomasz, bu kargaşanın Rudnicki üzerinden sosyal medyada başlatılarak sokaklara taşan şiddet olaylarının daha da artmasını sağlamak amacıyla sahip olduğu sahte profillerden iki farklı grup oluşturur.

Görsel 4: Thomasz'ın, Rudnicki'nin protesto edilmesi için oluşturduğu etkinlik daveti

Görsel 5: Thomasz'ın, Rudnicki'nin desteklenmesi için oluşturduğu etkinlik daveti

Rudnicki'ye destek ve karşıt olanlar için iki farklı yürüyüş etkinliği düzenleyen Thomasz, her iki grup için de karşı tarafa yönelik kışkırtıcı söylemler içeren paylaşımlarla etkinlikleri duyurur ve gerçek insanların da etkinliğe katılmalarını sağlar. Bu sayede Thomasz'ın sanal dünyada başlattığı kargaşa ilk defa gerçek dünyaya da taşınmış olur.

Trollük Özellikleri Bağlamında Analiz

Thomasz, büyük kitleleri galeyana getirecek paylaşımlar yapması ve bunu yaparken kendi gerçek kimliğini kullanmadığı için aslında tüm siber zorbalıklarının aynı zamanda trollük örneği de olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ancak sosyal medyada trollüğün sinemaya nasıl yansığının daha iyi anlaşılabilmesi için Bishop tarafından yapılan trol tipleri kategorilendirmesi dikkate alınarak ayrıca bir

analiz yapılmıştır. Bu analiz sonucunda Thomasz'ın, Kinciler kategorisinden “intikamcı” ve “iconoclast”; kışkırtıcılar kategorisinden ise sömürücü troller grubuna girdiği tespit edilmiştir.

İntikamcı trollük

Thomasz, çevrimiçi bir ortamda haksızlığa uğramamış olsa da Krasucka ailesine duyduğu haksızlığa uğramışlık, öfke ve intikam hissi, Rudnicki'ye yönelik siber saldırıları ve linçleme kampanyalarında son derece etkili olmuştur. Bu nedenle Thomasz'ı intikamcı troller kapsamında değerlendirebilmek mümkündür.

Thomasz, Müslümanların Polonya sokaklarında kargaşa yarattığına ilişkin sahte videolar paylaşarak Rudnicki'nin onlara destek verdiğini ve Polonya'da bir İslam Başkenti kurmak istediğine ilişkin asılsız paylaşımlarıyla milliyetçileri Rudnicki'ye karşı örgütler. Bir yandan da radikal grupları faşizm düşmanlığı için kışkırtmakta ve toplumda kargaşa yaratmak istemektedir. Bu durumun asıl sebebi, Krasucka ailesinden kaynaklanan, “elitler” diye tabir ettiği zengin kesime duyduğu nefrettir.

Thomasz “Bizim gibilere hep tepeden bakacaklar.”

Guezek “Nasıl yani?”

Thomasz “Bizi tek kalemde silerler. Aşağılıyorlar görmüyor musun? Onlar için hep bir hiç olacaksın ve ben bir hiç değilim! Ben bir hiç değilim, anladın mı!”

Guezek “Anladım, sakın ol. Kimden bahsediyorsun?”

Thomasz “Elitlerden. Avrupalı elitlerden.”

Thomasz, dijital bir oyun aracılığıyla iletişime geçtiği, kendisi gibi dışlanan ve intikam duygusuyla, saygınlık kazanma isteği ile dolu Guezek ile yaptığı bu konuşmada son derece öfkeli ve üzgün görünmekte, elitlere duyduğu nefret ve intikam hissi net bir şekilde aktarılmaktadır. Yalnızca sosyal medyada değil gerçek hayatta da yaşanan haksızlık, kin ve intikam duygusunun, intikamcı trollük üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İconoclast Trollük

Filmde Müslümanlara yönelik kötüleme ve İslam düşmanlığı açıkça görülmektedir. Thomasz'ın, İslamlaşmayı Durdurun sayfasında bir yandan Müslümanları kötileyen, aşağılayan ve bir düşman gibi gösteren paylaşımlarda bulunması, bir yandan da ülkesini ve dinini Müslümanlardan “korumak” isteyen milliyetçileri faşistlikle suçlayan paylaşımlar yapması, dini ve politik hislere planlı saldırganlık gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Görsel 6: Müslümanların ülkede kargaşa çıkardığına dair sahte videodan bir kesit

Görsel 7: Irk ayrımcılığına yönelik paylaşım Irk ayrımcılığına yönelik paylaşım

Filmde yalnızca dini değerlere değil belirli bir ırka yönelik saldırganca veya sadırganlığa teşvik edecek paylaşımlar yapıldığı da tespit edilmiştir. İslamcı olarak nitelendirilen siyahilere yönelik ayrımcılık ve diğerlerini kışkırtacak paylaşımlar yapıldığı dikkat çekmektedir. Tüm bunlar, Thomasz'ın, iconoclast trollük özelliği taşıdığını göstermektedir.

Sömürücü Trollük

Kışkırtıcılar kategorisinde bulunan sömürücü troller, başkalarının güvenini kazanıp onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için sömürü amacıyla paylaşım yapan trollerdir. Thomas da internet üzerinden değişik videolar çekerek takipçi kazanmaya çalışan, çok iyi silah kullanan ve Hristiyan kültürünün çökertilmeye çalışıldığına inanan, bu çöküşe karşı koyabilmek için insanların örgütlenmesini isteyen ve bunun için silah konusunda eğitici videolar hazırlayan Guezek'in kanalına, kurduğu "Müslümanlaşmayı Durdurun" sayfasından abone olur. Onun, milliyetçi duygularını sömürüp Polonya için savaşmaya davet eder ancak asıl amacı, planladığı saldırıyı Guezek'e yaptırmaktır. Kendi çıkarları için Guezek'in milli duygularını sömürmesi ile Thomasz sömürücü trollük örneği göstermektedir.

Guezek "Benden ne istiyorsunuz?"

Thomasz "Hizmet."

Guezek "Nasıl bir hizmet?"

Thomasz "Olanları görmüyor musun? Karanlık güçler Avrupa'yı tehdit ediyor. Bu nedir biliyorsun Guezek."

Guezek "İşgal."

Thomasz "Planlı ve organize bir işgal. Bütün dünyamızın dayandığı temel değerleri tehdit eden, Müslüman gruplar Avrupa'ya akın ediyor. Bizi kim savunacak, elitler mi? Bak başımıza ne işler açtılar. Senden istediğimiz Avrupa'nın düşüşüne karşı koymamıza yardım etmen."

Thomasz, yaptığı bu konuşma ile Guezek'i bir "savaşçı" olmaya ikna eder ve Guezek, aslında Thomasz'ın planlarının en önemli parçası haline geldiğinin farkına varamaz. Trollüğün artık yalnızca sosyal medyada yapılan paylaşımlarla değil bir insanı kandırmaya yönelik her türlü eylemde kullanıldığı düşünüldüğünde Thomasz'ın açıkça sömürücü trollük yaptığı anlaşılmaktadır.

Linç Kültürü Bağlamında Analiz

Daha önce de belirtildiği üzere linç kültürü, herhangi bir kişi, grup, kurum veya markaya yönelik olarak başlatılabilmektedir. Film, linç eylemlerinin uygulandığı kişi ve gruplar bağlamında analiz edildiğinde; Thomasz'ın hedefinde, ilk olarak ünlü bir kişi (sosyal medya fenomeni ve onun yarattığı marka), daha sonrasında bir politik kişilik ve filmin sonlarına doğru ise kargaşa yaratmak amacıyla radikaller ve milliyetçiler bulunduğu görülmektedir. Linç kültürünü başlatan bileşenler bakımından analiz edildiğinde ise günah keçisi bulma ve kutuplaşma bileşenlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Günah keçisi Bulma

Türk Dil Kurumu (2019)'na göre günah keçisi; suç, kabahat vb. olumsuzlukların sebebi olarak gösterilen kişi, kurum, nesne olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medyada artık herkes, herkesi günah keçisi ilan edebilmekte ve bu düşüncesini paylaşarak kendisine destek de sağlayabilmektedir. Bir kişinin veya bir şeyin, geniş kitlelerce günah keçisi olarak ilan edilmesi, onunla ilgili linç girişimlerinin başlamasına ve kısa sürede yayılmasına sebep olmaktadır.

Görsel 8: Thomasz'ın, Rudnicki'ye yönelik hedef gösterici paylaşımı

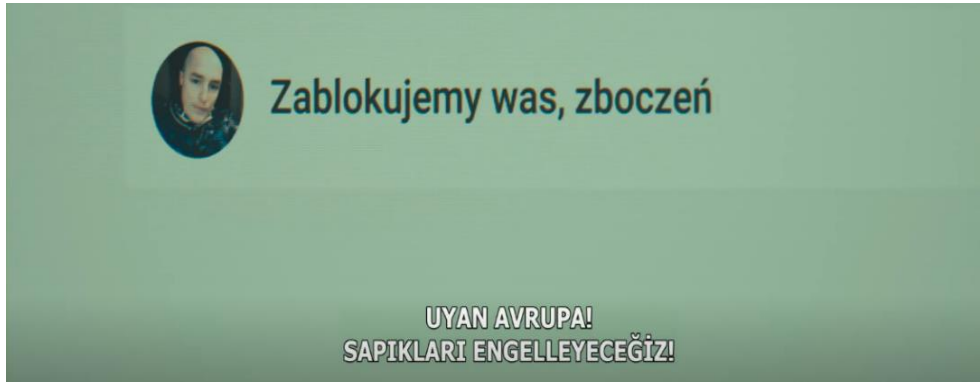
Thomasz'ın, Facebook'ta kurduğu İslamlaşmayı Durdurun sayfasında Rudnicki'yi hedef gösteren paylaşımlarda bulunması ve sonrasında tepki içerikli paylaşımlar yaparak diğer bireyleri kışkırtması, linç bileşenlerinden, günah keçisi bulmanın kullanıldığını yansıtmaktadır. Thomasz'ın, kurduğu sayfa üzerinden, Müslümanların ülkede kargaşa çıkardığına yönelik sahte videolar yayınlaması ve “Rudnicki onları burada istiyor. Ya siz?” gibi söylemlerle paylaşması, Onu direkt olarak milliyetçilerin hedefi haline getirmeye çalıştığının başka bir göstergesidir. Thomasz'ın, Rudnicki'yi Müslümanların ülkeye girmesine izin vererek bir İslam Başkenti kurma idealiyle tüm bu kargaşaların sorumlusu olarak göstermesi, onun toplum tarafından linçlenmesine neden olmuştur.

Kutuplaşma

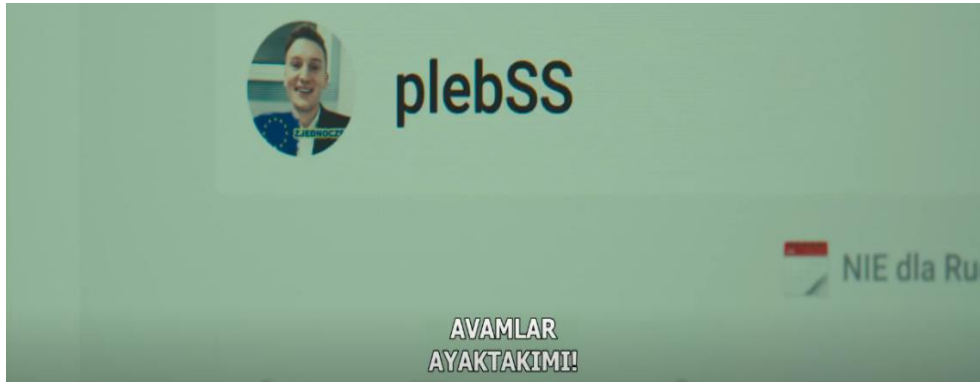
Filmin daha ilk sahnelerinde Polonya'da yaşanan sağ-sol çatışmalarının sokaklarda yarattığı kargaşa ortamı gösterilmektedir. Böylelikle seyirciye bu olayların, filmin odak noktası olacağı hissettirilmektedir. Bu çatışmalar, Thomasz'a hayalini kurduğu kaosu yaratabilmek için büyük bir fırsat vermiştir. Thomasz'ın bu amacı doğrultusunda sahte hesaplardan yaptığı milliyetçi ve radikal söylemler içeren paylaşımlarla bireylerin iki gruba ayrılmasını sağlamıştır.

Thomasz'ın, radikal gruplar için açtığı sahte profillerde milliyetçilere; milliyetçiler için açtığı sahte profillerde de radikal gruplara karşı hakaret ve tahrik içeren paylaşımlarda bulunmuş ve diğer insanların da bunlara katılmasını sağlamıştır. Thomasz'ın bu uygulamasının başarılı olması ve gerçek şiddete dönüşmesi, kutuplaşmanın, filmde de linç kültürünün önemli bir bileşeni olarak kullanıldığını göstermektedir.

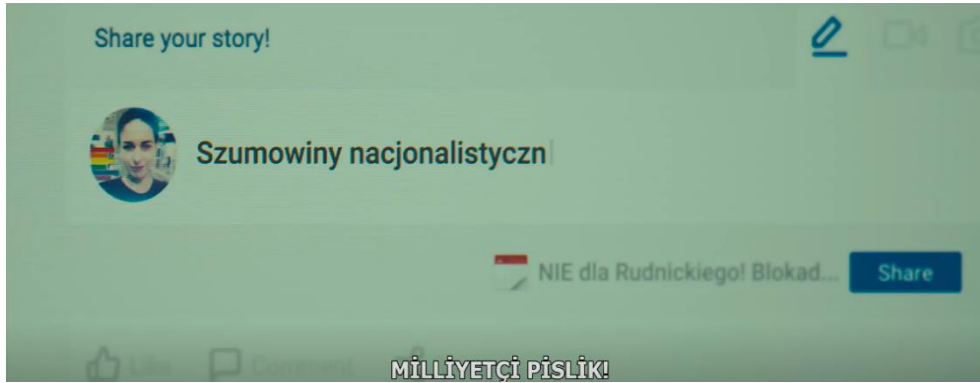
Thomasz'ın, linç girişimini başlatırken kullandığı ifadelerde milliyetçiler için çoğunlukla “faşistlik” vurgusu yaptığı, “ilkeller”, “aptallar” gibi söylemleri kullandığı görülmektedir. Radikallere yönelik olarak ise “sapıklar”, “sapkınlar”, “avamlar”, “ayaktakımı” gibi söylemlere başvurmuştur.

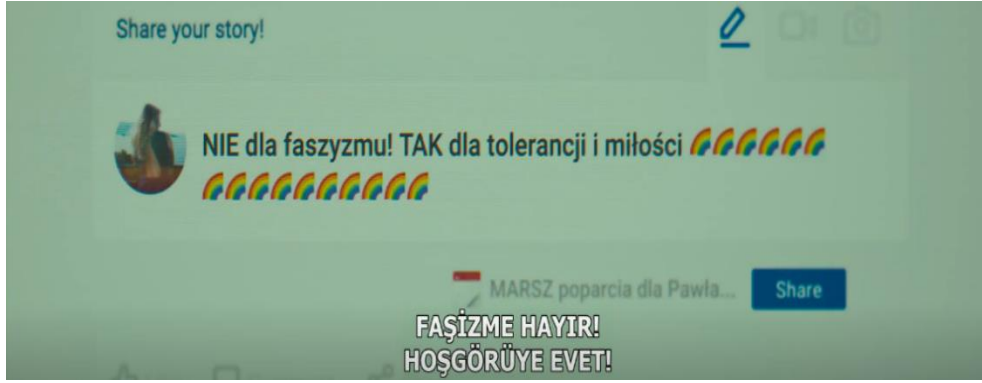
Görsel 9: Thomasz'ın radikalleri hedef alan paylaşımı 1

Görsel 10: Thomasz'ın radikalleri hedef alan paylaşımı 2

Görsel 11: Thomasz'ın milliyetçileri hedef alan paylaşımı 1

Görsel 12: Thomasz'ın milliyetçileri hedef alan paylaşımı 2

Thomasz'ın çalıştığı şirketin, müşterilerin isteği doğrultusunda her türlü kişi, grup veya kuruma karşı linç kültürü oluşturabilmesi ve bunda başarılı olması, sosyal medyanın linç kültürü yaratma ve hedefi yok edebilme gücünün ne denli yüksek olduğunu gözler önüne sermektedir. Thomasz'ın gerçekleştirdiği tüm trollük ve siber zorbalık eylemleri ile gerek bir fenomene veya Rudnicki'ye gerekse de hedeflediği gruplara yönelik başlattığı linç eylemlerinin her biri, sonucuna ulaşarak gerekli kargaşa ortamının oluşmasını sağlamıştır.

Thomasz'ın kışkırtmaları ile birlikte oluşan kaos yalnızca sosyal medya ortamında sınırlı kalmamış, oluşturduğu iki farklı yürüyüş etkinliğine milliyetçi ve radikal grupların yoğun katılımıyla sokağa da taşınmıştır. İki grubun karşı karşıya gelerek sanal şiddeti gerçek dünyaya taşıdıkları bu eylemi, Thomasz ise Rudnicki'ye destek veren gruptaymış gibi görünerek yalnızca sessizce izlemiştir.

Görsel 13: Thomasz'ın yarattığı linç kültürünün gerçek şiddete dönüşmesi

Filmin sonunda ise Thomasz'ın, sömürücü trollük yaparak milli duygularını sömürüp Rudnicki'ye ve Avrupalı elitlere karşı kışkırttığı Guezek, aralarında Rudnicki'nin ve onun rakibi olan diğer siyasetçinin de bulunduğu son derece kalabalık bir daveti basarak önüne çıkan herkesi öldürür. Thomasz, kahraman olabilme düşüncesiyle kendisini engellemek için onu durdurmaya çalışırken bıçağı Guezek'in elinden çekerek kendine saplar ve sanki saldırıyı durdurmaya çalışırken yaralanmış izlenimi verir. Bu sayede Guezek yakalanır ve Thomasz, hayalini kurduğu kahramanlığı aynı zamanda Gabi'yi

elde eder. Thomasz, Guezek ile bir oyun üzerinden, oyun karakterleri aracılığıyla iletişim kurduğu için Guezek, birilerinden emir aldığını ispatlayamaz ve Thomasz, istediklerinin tümünü kazanmış bir kahraman olarak işine geri döner.

Yaşanan tüm bu olaylar sosyal medyada başlatılan linç kültürünün gerçek dünyada da nasıl şiddete dönüşebildiğinin ve çok ciddi sonuçlar doğurabildiğinin bir göstergesi olarak sunulmuştur. Thomasz'ın, sebep oldukları karşısında hiçbir ceza almaması, aksine mükafatlandırılması ile trollerin algıyı yönetmede ne kadar başarılı olduklarının ve bireyleri, kendi harladıkları ateşin ortasına attıktan sonra nasıl geri çekilebildiklerinin gösterilmeye çalışıldığı söylenebilmektedir.

Sonuç

Filmler, her zaman içinde yaşanan çağ ve toplumsal olayları, durumları yansıtan bir ayna görevi görmüştür. Buna bağlı olarak toplumu şekillendiren bir unsur olan teknoloji ve teknoloji temelinde yaşanan olaylara da filmlerde sıklıkla değinilmektedir. Günümüzde en önemli teknolojik gelişmelerden biri olan ve hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen internet teknolojileri ve sosyal medyanın, giderek artan bir biçimde, filmlerin ana konusu haline geldiği görülmektedir.

Bu çalışmada; sosyal medyanın karanlık yüzünü konu alan filmlerden The Hater filmi incelenmiştir. Sosyal medyanın yarattığı en büyük sorunlardan biri olan siber zorbalık, trollük ve linç kültürünün, filmde nasıl yansıtıldığının incelendiği çalışmada her bir kavram ayrı ayrı değerlendirilerek irdelenmiştir.

Çalışmanın temelini oluşturan genel gerginlik kuramında sözü edilen zorbalık nedenlerinin birçoğunun filmin ana karakteri tarafından yaşanmış olması, genel zorbalığa sebep olan durumların aynı zamanda siber zorbalığı da tetiklediğini bir kez daha göstermiştir. Bu anlamda çalışma, genel zorbalık ile siber zorbalık arasında pozitif bağlantı kuran, literatürdeki diğer çalışmalarla uyumludur.

Filmde değinilen siber zorbalık türleri ile hem ünlü birine ve markaya (karalama) hem bir politikacıya yönelik olarak (ifşa ve hile), hem de belirli gruplara (kışkırtma) yönelik olarak siber zorbalığın nasıl gerçekleştirildiği çok boyutlu şekilde aktarılmıştır. Karakterin, tüm bunları sahte kimliklerle gerçekleştirmesi, siber zorbalık türlerinden kimliğe bürünme ile trollük arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Trollük ve siber zorbalık arasındaki altı çizilen bir başka bağlantı ise bireyin intikamcı ve sömürücü trollük özellikleri göstermesi ve hem siber zorbalığın hem de bu trol özelliklerinin temelinde öfke ve intikam duygusunun bulunmasıdır. Dolayısıyla bireyi siber zorbalığa iten genel gerginlik nedenlerinin trollüğe de etki ettiğinin vurgulandığını söyleyebilmek mümkündür. Birçok trol grubu arasından kinciler grubundan intikamcı ve iconoclast; kışkırtıcılar grubundan sömürücü trollüğün ön plana çıkarılmış olması; halkın milli ve dini değerlerinin risk altında olduğunu düşündüğü durumlarda troller

tarafından yaratılan manipülasyona daha açık olduklarını ifade edebilmek için doğru tercihler olduğu söylenebilmektedir.

Kısacası film; başından sonuna değin bir kişinin neden siber zorbalığa yönelebileceğini, siber zorbanın ve trollerin hangi eylemlerde bulunabilecekleri ve bunun toplum üzerindeki etkisini gerçeklerle uyumlu bir biçimde yansıtmıştır. Diğer çalışmalarda da sıklıkla vurgulandığı gibi, filmde de ne, kim veya kimler olduğu fark etmeksizin herkesin ve her şeyin siber zorbalığa ya da linç kültürüne maruz kalabileceği açıkça ifade edilmektedir. Tek bir trol tarafından yaratılan toplumsal kutuplaşma ve bir günah keçisinin ortaya atılmasıyla sosyal medyada başlayan linç kültürünün önce sokağa taşması daha sonra da kanlı biten bir saldırıya dönüşmesi ile sanal ve gerçek dünya arasındaki ince çizginin, trollük eylemleriyle nasıl aşılabildiği, çarpıcı bir şekilde gösterilerek bu eylemlere inanmanın sonuçları vurgulanmıştır. Thomasz'ın, yaptıklarının cezasını çekmemesi ile sosyal medyada gerçek kimliği gizleyebilme imkânın trollük eylemleri gerçekleştirebilmeyi kolaylaştırdığının da altı çizilmektedir.

Toplumsal ayaklanmaların yaşandığı dönemlerde sosyal medya trolleri tarafından yayılan sahte bilgilerin, olayların kızışması üzerindeki etkisi düşünüldüğünde toplumsal ayrışmalar ve trollük arasındaki ilişkinin filmde, gerçek dünya ile uyumlu şekilde işlendiğini söyleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla film; siber zorbalık, trollük ve linç kültürünü farklı boyutlarıyla ve birebir gerçek hayatta yaşandığı gibi aktarmıştır.

Bu çalışmada sosyal medyanın karanlık yüzünün sinemaya yansması; siber zorbalık, trollük ve linç kültürü bağlamında incelenmiştir. İncelemenin yalnızca The Hater filmi üzerinden yapılmış olması, çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda sosyal medyayı temel alan farklı filmlerin karşılıklı olarak analiz edilmesi önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Sosyal Medyada Siber Zorbalık, Trollük ve Linç Kültürünün Sinemaya Yansması: The Hater Filmi İncelemesi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aloğlu, E. (2018). Sosyolojik perspektiften linç ve toplumsal şiddet sarmalı, *Sosyoloji Dergisi*, (38), 219-230.
- Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(4), 319-361. <https://doi.org/10.1177/0022427801038004001>
- Akgül, G. (2020). Siber zorbalığın nedenleri üzerine kuramsal açıklamalar. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 149-167.
- Arjun, S., & Rai, S. (2018). Crime by the commons, emerging trend in social media. *Journal of Content, Community and Communication*, 4, 35-41. <https://doi.org/10.31620/JCCC.12.18/07>

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Beyazperde (2020). *The Hater*. <https://www.beyazperde.com/filmler/film-284831/> (Erişim 30.10.2021).
- Binark, F. M., Karataş, Ş., Çomu, T., & Koca, E. (2015). Türkiye’de Twitter’da Trol Kültürü. *Toplum Ve Bilim*, 124-157.
- Bishop, J. (2014a). Representations of “trolls” in mass media communication: A review of media-texts and moral panics relating to “internet trolling”. *Int. J. Web Based Communities*, 10(1), 7-24. <https://doi.org/10.1504/IJWBC.2014.058384>
- Bishop, J. (2014b). The psychology of trolling and lurking: The role of defriending and gamification for increasing participation in online communities using seductive narratives. *Centre for Research into Online Communities and E-Learning Systems*, UK,160-176 <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-5071-8.CH010>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Buckels, E. E., Trapnell, P. D., & Paulhus, D. L. (2014). Trolls Just Want to Have Fun. *Personality and Individual Differences*, 67, 97-102. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.016>.
- Campbell, M. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1), 68-76. doi:10.1375/ajgc.15.1.68.
- Çakır, M. (2020). Dijital çağın sanal zorbalık ile imtihanı: Unfriended, Dark Web filmi örneği. *Gençlik ve Dijital Çağ*, 69.
- Dinç Kırılı, E. S. (2020). Sosyal medya ortamlarında siber zorbalık: Lise öğrencilerinin siber zorbalık deneyimlerinin incelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4 (1), 24-39.
- Doğan, D., Çınar, M. & Seferoğlu, S.S. (2017). Sosyal medyanın karanlık yüzleri trollerle ilgili bir inceleme, H.F. Odabaşı, B. Akkoyunlu & A. İşman (Eds), içinde, *Eğitim Teknolojileri Okumaları*, (ss. 887-915), Tojet ve Sakarya Üniversitesi, Adapazarı.
- End Now Foundation (2021). *Detect Cyber Bullying*. https://www.endnowfoundation.org/detect_cyberbullying-php/ (Erişim 27. 10.2021)
- Erdur-Baker, O., & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.

- Hardaker, C. (2010). Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*, 6(2). <https://doi.org/10.1515/jplr.2010.011>
- Hopkinson, C. (2013). Trolling in online discussions: From provocation to community-building. *Brno studies in English*, 39(1), 5-25. <https://doi.org/10.5817/BSE2013-1-1>.
- Jang, H., Song, J. & Kim, R. (2014). Does the offline bully-victimization influence cyberbullying behavior among youths? Application of general strain theory. *Computers in Human Behavior*, 31, 85-93. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.007>
- Karakış, C. Ç. (2020). *Nefret Söylemi Linç İlişkisi: Türkiye’de Nefret Temelli Linç*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, K. (2018). *Sosyal Linç ve Siber Zorbalık Nedir?* <https://www.brandingturkiye.com/sosyal-linc-ve-siber-zorbalik-nedir/> (Erişim 29.10.2021).
- Lee, K., Herawati, D. M., & Aliagan, I. Z. (2021). Cybercrime representation in the film “Unfriended: Dark Web”. *Aspiration Journal*, 2(1), 71-99.
- Lianos, H., & McGrath, A. (2018). Can the general theory of crime and general strain theory explain cyberbullying perpetration?. *Crime & Delinquency*, 64(5), 674-700. <https://doi.org/10.1177/0011128717714204>
- Mercimek, B., Yaman, N. D., Kelek, A., & Odabaşı, H. F. (2015). Dijital dünyanın yeni gerçeği: Troller. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 67-77.
- Mihaylov, T., Georgiev, G., & Nakov, P. (2015). Finding opinion manipulation trolls in news community forums. *Proceedings of the Nineteenth Conference on Computational Natural Language Learning*, 310-314, <https://doi.org/10.18653/v1/K15-1032>
- Moon, B., Blurton, D., & McCluskey, J. D. (2008). General strain theory and delinquency: Focusing on the influences of key strain characteristics on delinquency. *Crime & Delinquency*, 54(4), 582-613. <https://doi.org/10.1177/0011128707301627>
- Montti, R. (2020). *The Top 25 Movies About Social Media to Add to Your Watch List*, <https://www.searchenginejournal.com/social-media-movies/313503/#close> (Erişim 29.10.2021).
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: A test of general strain theory. *Youth & Society*, 43(2), 727-751. <https://doi.org/10.1177/0044118X10366951>
- Rachamilla, A. (2021). *Trolling and its Impact on Social Media*, <https://www.endnowfoundation.org/trolling-and-its-impact-on-social->

media/#:~:text=At%20an%20average%20at%20least,almost%20every%20corner%20of%20Internet. (Erişim 27.10.2021).

Saka, E. (2016). Siyasi trollük örneği olarak aktroller. *Birikim*, 322, 17-21.

Sanchez, M. T (2016). Cyberbullying, general strain theory, and the moderating effect of anonymity in college students. *Master of Science in Criminal Justice Theses & (Pre-2016) Policy Research Projects*. 3.

Smith, P. K. (2016). Bullying: Definition, types, causes, consequences and intervention. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519-532. <https://doi.org/10.1111/spc3.12266>

Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>

Türk, G. D. (2017). *Sanal Dünyada Linç Kültürü. Medya Çağında İletişim*, İstanbul: Çizgi.

Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to The Challenge Of Online SocialAggression, Threats, and Distress*. Champaign, IL, US: Research Press.

Yiğit, M. F. & Seferoğlu, S. S. (2017). Siber zorbalıkla ilişkili faktörler ve olası çözüm önerileri üzerine bir inceleme. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 4(2), 13-49.

Extended Abstract

Social media has brought some negatives besides it has created positives changes and transformations in almost every aspect of life. Social media users as well as can use their real identities and photos, they can exist with different names and photos in the virtual environment. The abuse of this anonymity advantage provided by social media by some individuals may not only affect users in the virtual world but also cause negative consequences for the individual or social level in real life.

Individuals, thanks to the freedom of using different identities, can carry out various forms of bullying against a certain person or group on social media and can cause chaos by creating manipulation by "trolling"; as a result of this, lynching can attempt against that person or group start and these lynching attempts can grow and multiply and create a lynching culture in the social media environment. These events, which can be considered a dark face to social media, and the problems that caused of these events be in position to a great many increased nowadays and subject to cinema movies.

As the impact of social media on human life increases, the number of movies that deal with the dark sides of these ducts and their effects is also increasing. In this study, it is aimed to determine how the culture of cyberbullying, trolling, and lynching culture in social media is transferred to the movie screen. The Hater movie which chooses as a sample is in line with the purpose of the study because it is focusing story of Thomsz, who works in an agency that is active so as to defame the targeted person or persons by trolling on social media and by initiating lynching actions.

The study had first been examined by document analysis method; according to the general strain theory which mentions in the literature part of the study, based on the reasons that push the individual to bullying, what are the reasons that initiate cyberbullying; it had been determined which of the types of cyberbullying and troll characteristics the hero carries and what the components that make up the lynching culture in this movie, and these components were subjected to descriptive analysis. In addition to this, it had also been mentioned who was exposed to the culture of lynching.

*According to the result of the study, the reasons that push the main character of the movie to cyberbullying; are that the loss of a valued stimulus, the inability to reach the valued goals, and he is threaten with of a negative situation. It had been determined that the hero showed from cyberbullying types one of; defamation, disclosure and deception, impersonation and incitement; as to from troll types, it had been determined that it showed vengeful trolling, iconoclast trolling and exploitative trolling features. When the film had been examined in terms of the components that make up the lynching culture, it had been seen that these components are finding scapegoat and polarization. In addition, it had also been touched on how the lynching culture, which started in the virtual environment, spread to the real world and how the virtual violence against the targeted people turned into physical violence, and so had been displayed the real results of virtual actions. The fact that the analysis was made only on the movie *The Hater* constitutes the limitation of the study. In future studies, it is suggested that different films based on social media should be analyzed mutually.*

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Devamlılık Gösteren Bir Unsur Olarak Emek Sömürüsü

Exploitation of Labor as a Persistent Element in the People's Republic of China

Gülten ÇAKMAK¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 16.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 06.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1088678

Atıf / Citation: Çakmak, G., (2022). “Çin Halk Cumhuriyeti'nde Devamlılık Gösteren Bir Unsur Olarak Emek Sömürüsü” ODÜSOBİAD 12 (3), 2135-2148 Doi: 10.48146/odusobiad.1088678

Öz

Çalışma, Çin Halk Cumhuriyeti'nde emeğin tarihsel olarak nasıl bir seyir izlediğini ele almaktadır. Bu anlamda 1949'dan başlayarak günümüze değin gelen süreçte Çin Halk Cumhuriyeti'nde emekçi sınıfların yaşadığı sorunların, değişimlerin ele alınması amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel argümanı, 1949-1978 dönemleri arasında planlı ekonomi dönemi olarak ifade edilen dönemde ve 1978 sonrası açık ekonomi döneminde de emeğin sömürüye maruz kalma halinin devamlılık gösterdiğidir. Sömürü şekillerinde ve düzeylerinde farklılıklar olduğu kabul edilmekle birlikte, sömürünün devamlılık gösterdiğinin ifade edilmesi hedeflenmektedir. Kendini hala sosyalist bir ülke olarak tanımlayan, işçi sınıfını temsil ettiğini ifade eden Çin'in, pratikte ucuz işgücüne bağlı, emek sömürüsüne dayalı bir sisteme sahip olması, ciddi bir çelişki yaratmaktadır. Çalışmada, temel argümanını desteklemek için *danwei* adı verilen çalışma birimlerine, demir pirinç kasesi kavramına, ileriye doğru büyük sıçrayış politikasına, *hukou* sistemine (hanehalkı kayıt sistemi) ve bu hususların işgücüne olan etkisine yer verilecektir. Aynı zamanda Tüm Çin Sendikalar Federasyonu'na (ACFTU) ve işçi eylemlerine değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: Çin Halk Cumhuriyeti, emek, *danwei*, *hukou* sistemi, demir pirinç kasesi

Abstract

*The study deals with the historical course of labor in the People's Republic of China. In this sense, it is aimed to address the problems and changes experienced by the working classes in the People's Republic of China, starting from 1949 until today. The main argument of the study is that between the 1949-1978 periods, which is expressed as the planned economy period, and the open economy period after 1978, the exposure of labor to exploitation continued. Although it is accepted that there are differences in the forms and levels of exploitation, it is aimed to express that the exploitation is continuous. The fact that China, which still defines itself as a socialist country and represents the working class, in practice has a system based on cheap labor and labor exploitation creates a serious contradiction. In order to support its main argument, in the study will include working units called *danwei*, the concept of the iron rice bowl, the policy of the great leap forward, the *hukou* system (household registration system) and the impact of these issues on the workforce. The All China Federation of Trade Unions (ACFTU) and workers' movement will also be addressed.*

Keywords: People's Republic of China, labor, *danwei*, *hukou* system, iron rice bowl

¹ Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF, Ordu, E-mail: gltn-cakmak@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9691-4154.

Giriş

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik anlamdaki büyümesinde ve kalkınmasında en önemli itici gücün emekçi sınıflar olduğu vurgulanmaktadır. Toplumsal refahın artırılabilmesi ve zenginliğin paylaşılabilmesi için ekonomik büyümeye ihtiyaç olduğu kabulünün, Çin Halk Cumhuriyeti'nde de benimsendiği ve hayata geçirildiği görülmektedir. Elde edilen zenginliğin adil bir şekilde paylaşılabilmesi için öncelikle bazı fedakarlıkların gösterilmesi ve zorluklara katlanması gerektiği ön kabulü benimsenmiştir. İfade edilen ön kabullere dayalı ekonomik sistemin tek ve biricik olduğunun vurgulanması, yaşanan ve yaşanacak sömürüyü meşru kılmaktadır (Gökten, 2012: 100-101). Bu anlamda ifade edilen fedakarlıkları yapacak olan, zorluklarla baş etmek zorunda kalan kesimler, emekçi sınıflar olmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, sözü edilen anlayışın hem planlı ekonomiye dayalı dönemde (1949-1978) hem de 1978 sonrasında benimsenen açık ekonomi döneminde uygulanması açısından önemli bir örnektir.

Çalışmanın temel argümanı, Çin'de hem planlı ekonomi hem de piyasa ekonomisine dayalı halihazırda devam etmekte olan açık ekonomi döneminde, ekonomik büyümenin kaynağı, kalkınma için fedakarlık yapmak ve zorluklarla baş etmek zorunda bırakılan kesim emekçi sınıflar olmuştur. Sözü edilen her iki dönemde de vadedilenlerin gerçekleştiği söylenemez. Bir diğer deyişle, fedakarlık yapılması halinde elde edilecek zenginlik sonrasında adil bir bölüşümün gerçekleşeceği söylemde kalmıştır. Dolayısıyla Çin'de emekçi sınıfların sömürüsü üzerine kurulu bir sistemin var olduğunu ifade etmek mümkündür. Ekonomik anlamda önemli değişimler, uygulanan politikalarda ciddi farklılaşmalar yaşanmakla birlikte emekçi sınıfların sömürüsü devamlılık göstermiştir. Bu anlamda kendini hala sosyalist bir ülke olarak tanımlayan, işçi sınıfını temsil ettiğini ifade eden Çin'in, pratikte ucuz işgücüne bağlı, emek sömürüsüne dayalı bir sisteme sahip olması, ciddi bir çelişki yaratmaktadır.

Çalışmada, 1949 tarihinden itibaren Çin'de emek sömürüsünün devamlılık gösterdiği iddia edildiği için, 1949'dan günümüzde dek olan süreçte emeğin yaşadığı süreçler, değişimler ele alınmıştır. Bu anlamda çalışmada ilk olarak, 1949-1978 tarihleri arasındaki planlı ekonomi döneminde emeğin durumu ve hangi etmenlerin emek sömürüsüne yol açtığı ifade edilecektir. Sözü edilen dönemde önemli olduğu düşünülen *danwei* adı verilen çalışma birimlerinden, demir pirinç kasesi kavramından ve son olarak ileriye doğru büyük sıçrayış politikasından söz edilecektir. İkinci olarak ise 1978 ve sonrası dönemde, benimsenen reformlarla birlikte piyasa ekonomisi döneminde, emeğin yaşadığı değişimlere ve sömürü biçimlerine yer verilecektir. Bu dönemde emek için önemli olduğu düşünülen demir kaseinin kırılması durumuna ve *hukou* sistemine (hanehalkı kayıt sistemi) ve bu hususların işgücüne olan etkisine yer verilecektir. Üçüncü kısımda ise emeğin yaşadığı tüm olumsuzluklara karşı sendikaların nasıl bir tavır sergilediğine bakılacak ve Çin Komünist Partisinin emeği baskılamak için bir araç olarak kullandığı, Tüm Çin Sendikalar Federasyonu (ACFTU) ele alınacaktır. Son olarak dördüncü kısımda, işçilerin tepkilerinin nasıl olduğu, işçi hareketlerine bakılarak ifade edilmeye çalışılacaktır. Böylece oryantalist bakış açısının bir sonucu olarak, Doğu toplumlarında insanların ve özelinde işçilerin itaate meyilli olduğu ve bu nedenle söz konusu düzenin devam edebildiği yönündeki görüşlerin doğru olmadığı da belirtilecektir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan vaka analizi benimsenmiştir. “Vaka analizi araştırması bir vakayı ya da küçük bir vaka kümesini, her bir vakadaki pek çok ayrıntıya ve bağlama odaklanarak derinlemesine sorgular” (Neuman, 2020: 96). Çalışma, Çin Halk Cumhuriyeti’nde emeğin nasıl bir seyir izlediğini, oluşturulan problematik ışığında ele almıştır. Yukarıda ifade edilen temel argümanı destekleyecek çalışmaların taranmasına dayanmaktadır. Yapılan literatür taraması sonrasında emeğin yaşadığı deneyimlerle ilgili verilere yer verilmektedir. Elde edilen veriler ışığında Çin Halk Cumhuriyeti’nde emeğin sömürsünün devamlılık gösteren bir olgu olduğu ifade edilebilecektir.

1949-1978 Planlı Ekonomi Döneminde Emek

Çin’de işgücünün tarihsel olarak ele alınması ve nasıl değişimler yaşandığı, dönemin özelliklerinin nasıl etkili olduğunun belirtilmesi, çalışmanın temel argümanı için gerekli görülmektedir. Bu anlamda yapılan ikili sınıflandırmanın ilki, 1949-1978 yıllarını kapsayan planlı ekonomi dönemidir. Söz konusu dönemde emek için belirleyici olarak kabul edilen çalışma hayatını ve sosyal yapılanmayı belirleyen *danwei* sistemi, sistemin en önemli özelliklerinden olan yaşam boyu iş güvencesi sağlamasını ifade eden demir pirinç kase kavramı ve planlı ekonomi döneminde yaşanan sorunlar üzerinde durulacaktır.

Danwei Çalışma Birimleri

Çin Halk Cumhuriyeti’nin ilk kurulduğu yıllarda hem toplumsal yapının hem de emeğin örgütlenme şeklinin anlaşılmasında *danwei* adı verilen çalışma birimlerinin oldukça önemli bir yeri vardır. Planlı ekonomi döneminde işgücü piyasası, *danwei* adı verilen çalışma birimleri temelinde organize edilmiştir. Sözü edilen birimlerle yapılacak işler, ücretler vb. çalışma yaşamı ile ilgili hususlar düzenlenirken aynı zamanda çalışanlara ve ailelere sosyal haklar da sağlanmaktadır. *Danwei* sistemi aynı zamanda işçiler açısından önemli faydalar da sağlamaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi ömür boyu istihdam güvencesinin sağlanmasıdır. İşçilerin işlerinden kovulması gibi durumların oldukça zor koşullara bağlanması, iş güvencesinin tam anlamıyla hayata geçebilmesini olanaklı kılmıştır. Çalışma birimleri aynı anda hem üretimin gerçekleştiği hem de bir birey olarak çocukluktan yaşlılığa dek tüm yaşamın devam ettirebildiği alanlardır. Söz konusu alanlarda lojman mantığıyla çocuklar doğdukları andan itibaren bir güvenceye sahip olmaktadır. Aynı şekilde yaşlılık ve emeklilik durumları da düzenlenmiş ve emekli olan yaşlılar, lojmanlarda hayatlarının sonuna kadar yaşamlarını devam ettirebilmektedirler. Dolayısıyla çalışma birimleri sadece üretimin nasıl gerçekleştiği ile değil aynı zamanda emeğin yeniden üretimi alanıyla da ilgilenmişlerdir. Emeğin yeniden üretimi noktasında çocuk bakım merkezleri, sağlık alanları gibi oldukça önemli ve elzem alanlar da düzenlenmiştir (Andreas, 2021: 17; Benli ve Topkaya, 2013: 217).

Özellikle 1980 sonrasında çalışma yaşamındaki esnekliğin olumsuz yönlerinin yoğun olarak yaşanması, ömür boyu iş güvencesinin ne denli önemli olduğunun daha net olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Ömür boyu iş güvencesinin yanı sıra ücretler de merkezi olarak belirlenmektedir. Ömür boyu düzenli gelir sağlayan garanti iş anlamına gelen “Demir Pirinç Kasesi” deyimiyile de bilinen sistemde, iş güvencesinin yanı sıra sosyal refah sistemi hizmetleri de sağlanmaktadır. Bir diğer deyişle sosyal haklar olarak ifade ettiğimiz işçilerin barınma, sağlık, eğitim, evlilik ve cenaze masrafları için ekonomik yardım gibi temel ihtiyaçların da temin edildiği bilinmektedir. Temel ihtiyaçların sağlanması kırsal ve kentsel

alanlardaki örgütlenmeler tarafından sağlanmaktadır. Bu anlamda çalışma mekanları da olan kırsal alanlardaki komünler ve kentsel alanlardaki devlet kontrolündeki birimlerce temel ihtiyaçlar karşılanmaktadır. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi *danwei* sistemiyle çalışma ve özel hayat sert bir şekilde birbirlerinden ayrılmamış aksine çalışma ve özel hayatın ihtiyaçları aynı sistem içerisinde karşılanmıştır (Slee, 2020: 7-8; Zenglein, 2008: 3-4).

Sosyalist Ekonomi Döneminde Yaşanan Sorunlar

Yukarıda devrim sonrasında Çin'de işgücünün ve toplumun nasıl örgütlendiği genel anlamda kısaca ele alınmıştır. Çalışmanın bu kısmında ise söz konusu ekonomik sistemin olumsuz yönlerinin neler olduğu özellikle ileriye doğru büyük sıçrayış olarak adlandırılan politikanın benimsenmesine vurgu yapılarak belirtilecektir. Sözü edilen politikanın benimsenmesinin oldukça belirleyici olduğu düşünülmekle birlikte tek etmen olmadığı vurgulanacak ve gerek yolsuzluklar, baskı gibi iç etmenler gerekse dış yardımların kesilmesi vb. gibi dış etmenlerin, sosyalist ekonomi politikalarının başarısız olmasındaki rolüne yer verilecektir.

Kıtlık, Gıda Yetersizliği Sorunu

İleriye Doğru Büyük Sıçrayış, olarak ifade edilen 1958 yılı ile birlikte hayata geçirilen, hızlı bir şekilde sanayileşmeye geçmeyi planlayan proje, ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmıştır. Ülkenin nesnel koşullarına bakılmaksızın ekonomik büyüme için yapılan planlamaların hayata geçirilmesi, planların uygulanması noktasında önemli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Sorunlardan en önemlisi, uygulanan yanlış politikalar nedeniyle yaşanan kıtlık, gıda yetersizliğidir. Özellikle tarımda ve çelik üretiminde gerçekçi olmayan hedeflerin belirlenmesi ve partiye karşı oluşturulan raporlarda gerçek tahılın katbekat daha fazla gösterilmesi gibi hususlar, ileride yaşanacak kıtlığa sebebiyet vermiştir. Raporlarda tahıl oranları şişirildiği için toprakların bir kısmının nadasa bırakılması, dış borçları ödeyebilmek için tahıl ihracatına devam edilmesi gibi uygulamalar, yaşanacak kıtlığın boyutunu büyütüştür. Aynı zamanda işgücü dağılımının yanlış planlanması sonucu tahılların toprakta kalması gibi planlama problemleri de yaşanmıştır. Bir diğer yanlış uygulama örneği ise tahılları yedikleri gerekçesiyle serçelerin katledilmesidir. Söz konusu durum serçelerin sayıca azalmasına neden olarak serçelerin yediği çekirge ve zararlı böceklerin sayıca artmasına neden olarak tahılların ciddi ölçüde zarar görmesine sebebiyet vermiştir (Clements, 2021: 29-33).

Yaşanan sorunlar, tarımda önemli düşüşlerin ve kıtlığın yaşanmasına yol açmış, tarımsal girdiyle var olabilen sanayide de hedeflere ulaşamama durumu yaşanmıştır. Aynı dönemde Sarı Nehrin taşması gibi doğal afetlerin yaşanması, Sovyetler Birliğinden sağlanan desteğin kesilmesi de yaşanan sorunların boyutlarının artmasına neden olmuştur. Sözü edilen tüm bu aksaklıklar önemli bir kıtlığın yaşanmasına ve 30 milyon kadar insanın ölmesine neden olmuştur (Clements, 2021: 33; Li, 2008: 38-50; Meisner ve Meisner, 1999: 191-243; Slee, 2020: 10-12).

Yolsuzluklar ve Despotik Tutumlar

1949'da Çin'in kurulmasıyla hem kırsal alanda hem de kentsel alanlarda önemli değişimler yaşanmıştır. Öncelikli olarak toprak reformlarının hayata geçirilmesi, sağlık ve eğitimin tüm ülke geneline ücretsiz olarak yaygınlaştırılması, işçilerin iş güvencesine sahip olması ve işletmeler tarafından konut

sağlanması gibi olumlu gelişmeler hayata geçirilmiştir. Tüm bu olumlu gelişmelerle birlikte, Çin'de yaşanan bürokratik yapının sertliği ve uygulanan baskılar, beraberinde bazı sorunların yaşanmasını getirmiştir. Komünist Parti ve Halkın Kurtuluşu Ordusunun üyelerinin de içinde bulunduğu bir grubun ayrıcalıklı bir konuma sahip olması, toplumda eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Maitan, 1976: 23-52). Tarım kooperatifleri yaygınlaştırılmış, kolektif çiftlikler olarak adlandırılan üst düzey kooperatifler, komünler oluşturulmaya başlanmıştır. Başlangıçta kooperatifleşmenin gönüllülük üzerine kurulması hedeflenirken baskı yoluyla hayata geçirilmesi durumuyla karşılaşmıştır. Aynı zamanda köylü ve işçiler, çok yoğun olarak çalışmaya zorlanmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, 1949-1978 döneminde hayata geçirilen planlı ekonominin emek açısından iş güvencesi sağlaması, sadece üretime değil yeniden üretim alanlarına yönelik de düzenlemelere gidilmesi (çocuk bakım ve sağlık hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması, çocukluktan başlayarak yaşlılığı da kapsayan tüm hayatın ihtiyaçlarına yönelik düzenlemelerin yapılması gibi) pek çok olumlu gelişmeler sağladığı kabul edilmelidir. Sağlanan faydalar kabul edilmekle birlikte emeğin yoğun çalışmasına dayalı bir ekonomik sistem olduğu ve zamanla yolsuzlukların, zorla çalıştırılmaların yaşandığı da bir gerçektir. Yaşanan sorunların artmasıyla birlikte ülkede büyük bir kesiminin yoksulluk ve açlıkla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla tüm süreç bir bütün olarak ele alındığında emekçi sınıflara çok çalışmaları sonucunda elde edilen zenginliğin adil bir şekilde paylaşılacağı yönündeki vaatlerin hayata geçirilemediğini söylemek mümkün hale gelmektedir.

1978 Ekonomik Reformlar Sonrasında Emek

Çin, 1978 sonrası ekonomik reformların hayata geçirilmesiyle birlikte büyüme ve yaşam standartlarında önemli gelişmeler yaşamıştır. Çin İstatistik Yıllığı 2021'e göre, 1978'de kırsal yoksulluk oranı %97,5 iken 2019 yılında %0,6'a gerilemiştir. Gayrisafi milli gelir 1978'de 3678,7 iken 2020'ye gelindiğinde 1008782,5 yuan olmuştur (China Statistical Yearbook, 2021). Bununla birlikte elde edilen büyümeden vatandaşlar farklı oranlarda faydalanabilmiştir. Eşitsizliklerin çok boyutlu ve yoğun olarak yaşandığının bir göstergesi olarak, 1979'da 0.16 olan Gini katsayısı 2019 yılına gelindiğinde 0.38.2'ye yükselmiştir (The World Bank, 2019). Açık kapı politikalarının hayata geçirilmesiyle birlikte ekonomik büyüme sağlanmış, yoksulluk oranları önemli derecede azalmış fakat eşitsizlikler çok boyutlu olarak artmıştır. Bu anlamda gelir eşitsizliğinin, kırsal-kentsel gelir farkı ve yüksek eğitimli kentli profesyoneller ile kentli işçi sınıfı arasındaki artan eşitsizlikler ve eğitim-sağlık hizmetlerine erişim noktasındaki eşitsizliklerin arttığı görülmektedir. İhracat fazlalığının kırsal kesimdeki temel hizmetlere ihtiyaç duyan kesimlere değil kentsel alanlardaki görece iyi konumdaki imalat sektörünü canlandırmak için kullanılması gibi politika seçimlerinin eşitsizliklerin artarak devam etmesine neden olduğu ifade edilmiştir (Dollar, 2007: 6-9). Özellikle kırsal-kentsel alanlardaki eşitsizlik önemli bir sorun alanıdır. Devletin kentsel alanlara ve kıyı bölgelerine yönelik gerek altyapı çalışmaları gerekse vergi muafiyetleri uygulama gibi ekonomiyi güçlendirici uygulamaları hayata geçirmesi ülke genelinde eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu anlamda kırsal ve iç bölgelerde ulaşım, eğitim gibi temel alanlarda eşitsizliklerin devamlılığı söz konusudur (Yao, 1999: 129-130).

Çin ekonomisinde 1978 ekonomik açılma dönemi sonrasında özellikle Pasifik kıyılarında yabancı sermayenin de akın etmesiyle birlikte işgücü ücretlerinde artışlar sağlanmıştır. Bununla birlikte tarımsal üretimin yoğun olduğu alanlarda sözü edilen ücret yükselişlerine rastlanmamaktadır. İkili bir işgücünün oluşmasına neden olan bu durum, düşük ücretlerle çalışmak zorunda olan geniş bir işgücünün oluşmasına, sermayenin de düşük ücret maliyetleriyle karlılık düzeyini arttırmasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan ekonomik büyümenin arkasında düşük ücretlerle, uzun saatler, olumsuz çalışma koşullarında çalışmak zorunda olan geniş bir işgücünün olması vardır. Bununla birlikte yaşanan ikili yapı beraberinde eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmaktadır (Bahçe, 2007; Orhan ve Bakkalcı, 2009).

Ekonomi politikasının değiştirilmesiyle pek çok alanda yenilikler ortaya çıkmakla birlikte, en çok etkilenen kesimin emek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmanın bu kısmında emeğin ekonomik politika değişimlerinden nasıl etkilendiği ele alınacaktır. Bu amaçla, demir kasesinin kırılması olarak ifade edilebilecek olan iş güvencesinin büyük oranda ortadan kalkması, esnekleşme ve güvencesizliğin yaygın çalışma biçimi haline gelmesine yer verilecektir. Aynı zamanda *hukou* sistemi olarak ifade edilen hanehalkı kayıt sisteminin, işgücünü kentsel ve kırsal işgücü olarak ikiye bölmesi ve bu durumun ortaya çıkardığı olumsuzluklara değinilecektir. Son olarak genel anlamda piyasa ekonomisine geçişle birlikte ucuz emeğe dayalı büyüme anlayışının benimsenmesinin, emeğin sömürüsüne nasıl neden olduğu ifade edilecektir.

Demir Pirinç Kasesinin Kırılması

Planlı ekonomi döneminde devlet tarafından iş sağlanması, gelir ve iş güvencesinin temin edilmesi, bir diğer deyişle demir pirinç kasesinin varlığı, 1978 sonrasında hayata geçirilen reformlarla önemli bir darbe almıştır. Merkezi planlı ekonomi dönemindeki ücretler arasındaki denge, ortadan kalkmış ve gelir dağılımında ciddi eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ucuz işgücüne dayalı bir ekonomi politikasının benimsenmesi beraberinde yüksek ekonomik büyümeyi getirmiş fakat aynı zamanda eşitsizliklere ve sosyal hoşnutsuzluklara da neden olmuştur. 1978 ve sonrasındaki piyasa ekonomisine geçişten önce işgücü piyasası, *danwei* adı verilen çalışma birimleri temelinde organize edilmişti. İşgücünün piyasalaşması ile birlikte, *danwei* yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Ekonomik reformlarla birlikte sadece ekonomik yapı değil aynı zamanda refah rejimi de tasfiye edilmiş, temel hizmetler piyasaya bırakılmıştır. Özelleştirmelerin artması, devlet kontrolündeki işletmelerin azaltılması ve işçilerin işten çıkarılmasıyla ömür boyu iş güvencesinin yanı sıra sosyal hakların da sağlandığı sistem ortadan kalkmaya başlamış ve demir pirinç kasesi kırılmıştır (Appleton vd., 2002; Lau, 1997: 46-52; Li, 2008: 50-54; Taylor, 2002: 250-252).

Yaşanan değişimler sonucunda, işgücünün piyasalaşması beraberinde iş güvencesinin ortadan kalktığı, kötü çalışma koşullarında, düşük ücretlerle çalıştırılan geniş bir işgücü oluşmuştur. Ücretlerin ödenmemesi, zorla çalıştırılma gibi hususlar yaşanmıştır. Ayrıca sağlık sorunlarını işçilerin kendi imkanlarıyla çözmelerine bırakan bir sistem haline dönüşmüştür. Özelleştirmelerin yaşanmasıyla birlikte yüksek oranda işçinin işten çıkarılması durumu yaşanmıştır. Günümüzde Çinli işçiler yerli-yabancı sermaye tarafından sömürülmekte, uzun çalışma saatlerinde, fiziksel cezalarla, para cezaları ve ücret kesintileri ile yaşamlarına devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Çok uluslu şirketler Çin'i dünya

pazarlarında satılmak üzere üretimin yapıldığı bir alan olarak kullanmışlardır. İşgücü piyasasındaki esnekleşme ve piyasalaşma durumu başlangıçta ekonomik büyümenin de sağlanmasıyla olumlu olarak görülmüş fakat işçi haklarında yaşanan sömürü boyutunun fazlalığı, eşitsizliklerin derinleşmesi, destekleyici sosyal kurumların eksikliği gibi sorunlar uzun vadeli düşünüldüğünde sürdürülemezdir (Giles vd., 2006; Slee, 2020; Zenglein, 2008: 6-8).

Çalışma koşulları ile ilgili en önemli sorunlardan biri de çalışma saatlerinin uzunluğudur. Çin'de işletmeler genellikle haftanın altı günü, günlük 10-16 saatlerle işçi çalıştırmaktadır. Bu uzun süreli çalışma sermaye için başlı başına karlılık kaynağıdır. Fazla çalışmanın karşılığı verilmemekte ve ücret düzeyleri de oldukça düşüktür. Ağır çalışma koşullarının varlığı, iş güvenliğinin sağlanmaması gibi nedenlerle ortaya çıkan iş kazaları ve meslek hastalıkları durumunda da tedavi için gerekli olan ödemelerden kaçınılmaktadır. Negatif etkinlik ücreti uygulamasıyla, işçilerin eylemlerine para cezaları uygulanmakta ve bu durum elde edilen ücretin daha da azalmasına neden olmaktadır. Bir diğer uygulama ise depozito uygulamasıdır. İşçilerden işe başladıklarında alınan depozitolar, işçilerin iş sözleşmeleri bitmeden işten ayrılmalarının önlenmesini sağlamaktadır. Sermayenin karını maksimize edebilmek için her türlü uygulamaya gidildiği görülmektedir (Gabriel, 2006: 65-69; Gökten, 2012: 111-112).

Hukou Sistemi, Kırsal Göçmen İşgücü ve Kentsel İşgücü Ayrımı (İkili İşgücü Piyasası)

1950'li yıllardan itibaren yürürlükte olan *hokou* sistemi, Çin'de şehirler arasındaki hareketliliği sınırlandıran böylece gerekli olan tahılın üretimini garanti altına almayı hedefleyen bir sistemdir. 1978 ekonomik reformları ile birlikte sözü edilen sistem serbestleştirilmiş ve köylü işgücünün kentlere göçü önündeki engeller hafifletilmiştir. İlk başlarda köy ile bağlantı koparılmaksızın yakın kasabalara göç edilmesi şeklinde hayata geçen serbestleşme ilerleyen dönemde büyük şehirlere yoğun bir işgücü yığılmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla sözü edilen süreç ve yasal düzenlemelerin devamlılığı yoğun bir yedek işgücü ordusunun oluşturulmasına yol açmıştır (Gökten, 2012: 103; Meng, 2012; Sargeson, 2016).

Hayata geçirilen reformun kırsal alanlardaki etkileri de oldukça önemlidir. Kırsal komünlerin kaldırılmasıyla birlikte kırsal arazilerin özel mülkiyete devredilmesi, işsiz ve evsiz kalan insan yığınının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kırsal göçmenler, tehlikeli işlerde, kötü çalışma koşullarında düşük ücretlerle çalışmak zorunda oldukları için kentli işgücünün de çalışma koşullarının aşağı çekilmesi durumu meydana gelmektedir. Bu durum işçi sınıfının homojen bir yapı kazanamamasına neden olmaktadır. Özellikle kentli işçiler ile *mingonglar* (kırsal göçmen işçiler) arasında çatışmalar çıkmakta, sorunun asıl kaynağı unutulmuş kırsal göçmenlerin varlığı temel problem olarak algılanmaktadır. Tüm bu gelişmeler güçlü bir işçi bilincinin, kolektif işçi hareketlerinin ortaya çıkmasını engellemektedir (Gökten, 2012: 110-111).

Çin işgücü yapısının kentli işçiler ve köyden kente göç eden işçiler olarak iki gruba ayrıldığı ifade edilebilir. Bu anlamda çalışma koşulları, ücretleri vb. konularda en avantajlı konumda olanlar kentli erkek işçilerdir. Kentli kadın işçilerin çalışma koşulları, köyden kente göç eden erkek işçilerden daha olumlu iken kentli erkek işçilerin gerisindedir. En alt grupta ise köyden kente göç eden kadın işçiler yer

almaktadır. İşgücü piyasasının katmanlı bir hal aldığı görülmektedir. En olumsuz çalışma koşullarında çalışmak zorunda olan kırsal göçmenler, tamamen esnek işgücü konumundadırlar. Herhangi bir güvenceye sahip değildirler ve emek arzının fazlalığından ve işsizliğin yoğun olmasından dolayı çalışma koşullarının iyileşmesi yönünde bir güç de söz konusu değildir (Bahçe, 2007: 161-163; Dollar, 2007: 8-9; Song, 2013: 4; Zenglein, 2008: 9-12).

İşçilerin Yönetime Katılması Noktasında Yaşanan Değişimler

I. Dünya Savaşı ve sonrasında işçi hareketleri ve sosyalist hareketlerin etkisiyle ortaya çıkan ve II. Dünya Savaşı sonrasında güçlenerek devam eden endüstriyel yurttaşlık, işçilerin yönetimle olan ilişkisini, yönetime etkisini derinden etkilemiştir. Genel olarak tüm dünyada özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında güçlü bir örgütlü işgücünün varlığı, işyeri konseyleri gibi yönetime katılımı sağlayacak kurumların oluşturulması, endüstriyel yurttaşlığın güçlü bir şekilde yaşanmasına olanak sağlamıştır. Endüstriyel yurttaşlık ile işçiler, sadece emeklerini sunan araçlar olarak değil söz konusu işin önemli bir parçası, bileşeni olarak görülmektedir. İşyerinde ya da ulusal anlamda yurttaş olma haliyle ekonomik, siyasal vb. alanlarda hak talep etme durumu doğrudan hayata geçmektedir. Endüstriyel yurttaşlık her ülkede farklı şekillerde hayata geçebilmektedir. Bu anlamda Çin özelinde ele alındığında Andreas (2021), 1990'lı yıllarda tamamen tasfiye edilene dek *danwei* çalışma birimlerinde endüstriyel yurttaşlığın güçlü bir şekilde yaşandığını belirtmektedir. İşçiler, paydaşlar olarak görülmekte ve fabrikaların ev sahipleri, efendileri olarak da adlandırılmaktaydılar. Bununla birlikte piyasa reformlarının yoğun olarak benimsenmesiyle birlikte endüstriyel yurttaşlık ciddi şekilde sarsılmıştır. Emek maliyetinin minimize edilmesinin temel strateji olarak benimsenmesi, iş güvencesini ortadan kaldırmakta ve işçilerin yönetime katılımlarını engellemektedir. Dolayısıyla 1978 sonrasında çalışanların yönetime katılımı noktasında olumsuz anlamda önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle 1990 sonrasında işçiler, hak talep edebilen yurttaşlar değil kol emeğini satan birer araç olarak görülmektedirler (Andreas, 2021: 18-25).

Çalışma koşullarındaki sömürünün yanı sıra emekçi grupların yönetime olan katılımı ciddi zarar görmüş, yönetici gruplar ile emeğin etkileşimi olumsuz etkilenmiştir. Çin Komünist Partisi (ÇKP), işçi ve köylüleri temsil ettiği iddiasını sürdürmektedir. Bununla birlikte hayata geçirilen ekonomik reformlarla, sözü edilen iddiaların gerçek hayatta uygulama bulduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Açılma dönemi ile birlikte meşruiyet, işçi ve köylülerin temsilinden ekonomik büyümeye dönüşmüş, ÇKP'nin de salt işçi ve köylüleri temsil ettiği iddiası büyük bir değişime uğramıştır (Sezen, 2021: 11-16). 1978 sonrasında ekonomik açılımla birlikte yönetime sermaye grubunu temsil eden siyasi parti üyelerinin daha fazla dahil olduğu görülmektedir. Bu durum, ÇKP'nin ve beraberinde Çin'in işçi ve köylü sınıfını temsiline dayalı olmasının söylemde devam etmekle birlikte uygulamada önemli değişimlere uğradığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çin'de Sendikal Yapı: Tüm Çin Sendikalar Federasyonu (ACFTU)

Tüm Çin Sendikalar Federasyonu (ACFTU), ÇKP tarafından tanınan işçileri temsil eden tek kolektif kurumdur. ACFTU, üyelerinin çıkarları için savaştıktan çok hükümet ile işbirliği içinde hareket etmektedir. Sendika yöneticileri ile üyeleri arasındaki iletişim çok kısıtlıdır. Sendikaların üyelerinin çıkarları yerine yönetim ve hükümet adına daha fazla faaliyette bulunduğu görülmektedir. Tarihsel

olarak bakıldığında böylesi bir konumda olunmasının nedenleri vardır. İlk olarak; 1949 sonrasında devletin işgücünü doğrudan planlaması, ücret, iş güvencesi vb. konulardaki belirleyiciliği sendikaların görev alanının oldukça daralmasına neden olmuştur. Bir diğer önemli husus, devrim sonrası tüm toplumun aynı hedef için hareket ettiği söylemi sendikal mücadelelerin önünü kapatmıştır. 1989 Tiananmen Meydanı² olayları gibi hususlar, işçi mücadelelerinin şiddet kullanılarak bastırılacağı yönünde korkulara neden olmuştur. Sendikaların görevi çatışmacı emek sorunlarını önlemek ve hoşnutsuz işçileri yatıştırmak olarak görülmektedir. Sendikalar tarafından yapılan sözleşmeler mevcut olmakla beraber, çatışmacı bir pazarlık sürecinden söz edilemez, uyum ve istikrar temel amacıyla hareket edilir. Sendikalar, sınırlı pazarlık güçleri nedeniyle ücret mücadelesi yerine var olan yasal hakların korunmasını temel amaç olarak benimsemişlerdir (Chan, 2010: 59-62; Clarke vd., 2004; Traub-Merz, 2011: 3-9; Zenglein, 2008: 15-20).

İşçi Hareketleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi ACFTU, yasal olarak zorunlu tek federasyondur ve işçi hakları için mücadele yerine işçi hareketlerini kontrol altında tutmak için var olan bir oluşum olarak eleştirilmektedir. Bu durum işçilerin kendi meselelerini kendileri çözmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir (Slee, 2020). Doğu Asya ülkelerine yönelik oryantalist bakış açısının bir sonucu olarak ifade edilen, işçilerin itaatkar olduğu ve tüm olumsuz koşullara katlandığı yönündeki görüşlerin doğru olmadığını görmekteyiz. Grevlerin, işçi ayaklanmalarının baskıyla ve şiddetle bastırılmaya çalışılmasına, ACFTU bünyesinde işçi hareketlerini kontrol altında tutmak için sendikaların araç olarak kullanılmasına rağmen Çin'de gerek toplu eylemler gerekse intihar vb. gibi bireysel protestolar hayata geçirilmektedir (Lum, 2006).

Sendikaların desteği beklenmeksizin ortaya çıkan en önemli protesto örneklerinden biri 1989'da meydana gelen Tiananmen Meydanı Olayları'dır. 1978 reformları sonrasında piyasa ekonomisinin egemen olmasıyla yabancı sermaye için vergi indirimleri, ucuz işgücü gibi karlılığı artıran fırsatların sunulduğu özel ekonomik bölgeler oluşturulmuştur. Mülkiyetin devlet elinde toplanmasından özel mülkiyete geçişte yolsuzluklar yaşanmış, işçiler sömürüye maruz kalmışlardır. Yaşanan bu gelişmeler beraberinde isyanları getirmiştir. 1989'da öğrenciler Pekin'in Tiananmen meydanında protestolar gerçekleştirmiş, ilerleyen zamanlarda öğrenciler dışında çok sayıda vatandaş da dahil olmuştur. İşçiler de iş güvenliği, ücretler, çalışma saatleri, denetim gibi konuları protesto etmişlerdir. Protestolar askerlerle aşırı şiddet kullanılarak bastırılmıştır (Chan, 2019: 462; Lüsted, 2011).

Tiananmen Meydanı olayları önemli bir örnek olmakla birlikte tek örnek değildir. Özellikle 1978 sonrası Çin emek tarihine bakıldığında önemli protestoların, ayaklanmaların ve grevlerin yaşandığı görülmektedir (Chan, 2001). Çalışmanın bu kısmında belirli örneklerle yer verilerek işçi sınıfının, yaşanan sömürüye nasıl tepkiler verdiğine değinilecektir. Çin'de Kamu Güvenliği Bakanlığınca açıklanan kitlesel olayların sayısı, resmi verilerin kamuya açık olduğu ilk yıl olan 1993'te 8.700'dü. 1999'da 32.000'e yükselmiş, 2003'te 58.000'i aşmış ve yayınlandığı son yıl olan 2005'te ise 87.000 olarak belirtilmiştir (Taner, 2005: 2; Xinhua, 2005 aktaran: Chan, 2019: 463-464). Sözü edilen tarihten sonra resmi olarak kitlesel işçi hareketleri açıklanmamıştır. Bununla birlikte işçi protestolarının

² 1989 Tiananmen Meydanı Olaylarına, işçi hareketleri başlıklı kısımda değinilecektir.

devamlılık gösterdiği bilinmektedir. "Çin İşçi Bültenleri 2021'e göre resmi olarak açıklanmamakla birlikte 2006-2020 tarihleri arasında 15.000 kadar işçi protestosunun gerçekleştiği belirtilmiştir (rakamların önemli bir sansürden geçtiğinin belirtilmesi gerekmektedir). Bir diğer önemli husus, çalışma ilişkileri ile ilgili yaşanan sorunların çözümünde grev, protesto gibi yollara başvurma yerine yasal tahkim yoluyla çözüm üretilmesi teşvik edilmektedir. Bu anlamda, Çin Çalışma İstatistikleri Yıllığı 2017-2018'e göre 2016 yılında dava sayısı 828, 410'a ulaşmıştır" (Krishnan, 2022: 64). Çin'de işçi hareketleri açısından önemli bir diğer tarih olarak 2002 gösterilebilir. Örnek olarak ele almak gerekirse, 2002 yılında Liaoyang şehrinde 20 fabrikada 30.000 işçi birlik olarak protestolar gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu protestoların nedeni ücretlerin ödenmemesi, emeklilik ödemelerinin yapılmaması, işçi eylemlerine katılanların tutuklanması vb. olaylardır. 2002'de gerçekleşen bir diğer büyük işçi hareketi, Daqing şehrinde petrol işçilerinin işçi çıkarmalarına karşı yaptığı protestodur. Protestoların altında yatan ana nedenin eşitsizlikler ve yolsuzluklar olduğu ifade edilebilir (Lum, 2006: 6).

Çin'de işçi hareketlerinin 2008 krizi sonrasında nasıl bir seyir izlediğini ele alan Çelen (2020), hareketlerin daha çok ücret seviyesinin düşüklüğü ile ilgili şikayetler nedeniyle gerçekleştiğini ve 2010 yılında Nanhai Honda otomobil fabrikasında gerçekleşen ve 19 gün süren grevin bu süreçte önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Sözü edilen grevin göçmen işçilerce gerçekleştirilmesi de bir diğer önemli özelliğidir. Bir diğer etkili işçi hareketi, yine 2010 yılında gerçekleşen ve Foxconn İntiharları olarak bilinen, 18 genç göçmen işçinin olumsuz çalışma koşulları nedeniyle intihar etmesidir. Sözü edilen grevlerde kırsal göçmen işçilerin aktif olması önemli bir husustur. *Hukou* sisteminden dolayı kırsal işgücünün karşılaştığı ayrımcılığa (daha olumsuz koşullarda daha az ücretlerle çalışmak zorunda kalma, ailelerinden ayrı kalma vb.) karşı geldiklerinin bir göstergesidir (Çelen, 2020: 484; Traub-Merz, 2011: 26-29).

Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti'nde emeği konu edinen çalışmada, devrimin gerçekleştiği 1949 tarihinden günümüze dek olan süreçte yaşanan değişim ve dönüşümlerden emeğin nasıl etkilendiğine bütüncül olarak yer verilmiştir. Çalışmanın temel argümanı olarak da belirtildiği gibi ekonomik sistem ve uygulanan politikalar değişmekle birlikte ekonomik büyümenin emek üzerinden planlanması değişmemiştir. Bir başka ifade ile planlı ekonomi döneminde de açık ekonomi döneminde de emeğin belirli bir dönem çok çalışması, ekonomik zenginliği sağlaması, sonrasında mükafatının elde edileceği yönündeki söylemin ortak olduğu görülmektedir. Bu anlamda her iki dönemde de boyutları ve biçimleri oldukça farklı olmakla birlikte emeğin sömürüldüğü ifade edilebilir.

Kendini sosyalist bir ülke olarak tanımlayan Çin Halk Cumhuriyeti'nin işçi sınıfı ile ilgili sorunları devamlılık göstermektedir. Meşruiyetini işçi sınıfının temsili üzerine kuran bir ülkede emek sömürüsünün artarak devam etmesi ciddi bir çelişkidir. Söz konusu durum toplumsal adalet algısına da zarar vermektedir. İtaatkar olduğu genel yargısına rağmen işçilerin adaletsizliklere bireysel ve toplu olarak baş kaldırdığı da bilinmektedir. Dolayısıyla hem ekonomik sistemin hem de siyasi yapının devamlılığı açısından işçi sınıfının yaşamış olduğu sorunlara yönelik politikaların hayata geçirilmesi oldukça önemlidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Çin Halk Cumhuriyeti’nde Devamlılık Gösteren Bir Unsur Olarak Emek Sömürüsü” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Andreas, J. (2021). *Haklarını Yitirenler Çin’de Endüstriyel Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Onurcan Ülker, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Appleton, S., Knight, J., Song, L. ve Xia, Q. (2002). Labor Retrenchment in China: Determinants and Consequences. *China Economic Review*, 13(2-3), 252-275.
- Bahçe, S. (2007). Çin: İkel Birikimin ve Üçüncü Serfliğin “Mucizesi”. *Mülkiye Dergisi*, 31(255), 155-177.
- Chan, A. (2001). China’s Workers Under Assault. *The Exploitation of Labor in a Globalizing Economy*, New York, ME Sharpe.
- Chan, A. (2010). American Chicken Feet, Chinese Tires, and The Struggle for Labor Rights. In *New Labor Forum* (Vol. 19, No. 3, pp. 57-63). Sage CA: Los Angeles, CA: SAGE Publications.
- Chan, J. (2019). State and Labor in China, 1978–2018. *Journal of Labor and Society*, 22(2), 461-475.
- China Statistical Yearbook. (2021). *1-2 Aggregate Indicators on National Economic and Social Development and Growth Rates ve 1-4 Proportion and Efficiency Indicators on National Economic and Social Development*, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2021/indexeh.htm>, Erişim Tarihi: 01.03.2022.
- Clarke, S., Lee, C. H. ve Li, Q. (2004). Collective Consultation and Industrial Relations in China. *British Journal of Industrial Relations*, 42(2), 235-254.
- Clements, J. (2021). *Çin Nasıl Çin Oldu?*, çev. Cansen Mavituna, İstanbul: Metropolis Yayıncılık.
- Çelen, A. İ. (2020). Temel Dinamikleriyle Çin İşçi Hareketleri: 2008 Krizi Sonrası Dönemin Çok Yönlü Kuramsal Analizi. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 79, pp. 469-507).
- Dollar, D. (2007). *Poverty, Inequality and Social Disparities during China’s Economic Reform*, World Bank Policy Research Working Paper 4253, June.
- Gabriel, S. J. (2006). *Chinese Capitalism and the Modernist Vision*, London& New York: Routledge.
- Giles, J., Park, A., ve Cai, F. (2006). How Has Economic Restructuring Affected China's Urban Workers?. *The China Quarterly*, 185, 61-95.
- Gökten, K. (2012). Kapitalizm İçin Çalışmak: Çin’de İşgücü Piyasasının İnşası. *Çalışma ve Toplum*, 35(4), 99-120.
- Krishnan, A. P. (2022). Vanguard to Periphery: The CPC’s Changing Narrative on the Labour Question. *China Report*, 58(1), 60-74.

- Lau, R. W. (1997). China: Labour Reform and The Challenge Facing The Working Class. *Capital & Class*, 21(1), 45-80.
- Li, M. (2008). *The Rise of China and The Demise of The Capitalist World Economy*. NYU Press.
- Lum, T. (2006). *Social Unrest in China*. Library of Congress Washington DC Congressional Research Service.
- Lüsted, M. A. (2011). *Tiananmen Square Protests*. ABDO.
- Maitan, L. (1976). *Party, Army, and Masses in China: A Marxist Interpretation of the Cultural Revolution and Its Aftermath*. New Left Books.
- Meisner, M. ve Meisner, M. (1999). *Mao's China and After: A History of the People's Republic*. Simon and Schuster.
- Meng, X. (2012). Labor Market Outcomes and Reforms in China. *Journal of Economic Perspectives*, 26(4), 75-102.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar Cilt-1*. çev. Özlem Akkaya. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Orhan, S. ve Bakkalcı, A. (2009). Çin'de İkili İstihdam Yapısı ve Küresel Etkileri. *Sosyoekonomi*, 10(10).
- Sargeson, S. (2016). The Demise of China's Peasantry as a Class. *The Asia-Pacific Journal*.
- Sezen, S. (2021), Çin Halk Cumhuriyeti'nin Siyasal Sistemi: Sürekliliği Koruyarak Değişmek, (Ed.) Dündar, Merthan ve Kirilen, Gürhan, *APAM Çin Çalışmaları-I Tarih, Edebiyat, Ekonomi, Uluslararası İlişkiler*, s.1-30, Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi APAM Yayınları: 8, Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara
- Slee, Chris (2020), Capitalism and Workers Struggle in China, *Links International Journal of Socialist Renewal*, <http://links.org.au/capitalism-workers-struggle-china> Erişim Tarihi: 26.11.2021.
- Song, Y. (2013). *Essays on the Chinese Labor Market*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.
- Taylor, B. (2002). Privatization, Markets and Industrial Relations in China. *British Journal of Industrial Relations*, 40(2), 249-272.
- The World Bank, (2019), *Gini Index-China*, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2019&locations=CN&start=2019&view=map>, Erişim Tarihi: 29.04.2022.
- Traub-Merz, R. (2011). *All China federation of Trade Unions: Structure, Functions and The Challenge of Collective Bargaining* (No.13). Global Labour University Working Paper.
- Yao, S. (1999). Economic Growth, Income Inequality and Poverty in China Under Economic Reforms. *The Journal of Development Studies*, 35(6), 104-130.

Zenglein, M. J. (2008). *Marketization of the Chinese Labor Market and the Role of Unions*, Global Labour University Working Paper, No. 4, International Labour Organization (ILO), Geneva

Extended Abstract

The study critically tackles the labor history of the People's Republic of China from 1949 to the present. The main purpose is to indicate the continuity of the forms of exploitation, contrary to what is expected in China, which is a socialist country. In other words, China, which expresses that it represents the working class, has been built on labor exploitation from 1949 to the present day, although its dimensions are different. In the literature, the forms of exploitation experienced by the working classes with the transition to the open economy after 1978 have been discussed in detail. However, studies dealing with the problems experienced by the working classes in the period between 1949 and 1978 are limited. In the period between 1949 and 1978, the regulation of working life as a whole, such as life-long employment in the work units called danwei, central determination of wage levels, child and elderly care, and the provision of health services by the state, are very positive developments for the working classes. In particular, ensuring life-long employment security and regulating not only production but also reproduction is called iron rice bowl. At the same time, the active role of the workers in the decisions about working life and their participation in the management is very strong in the mentioned period. Although all these positive developments are accepted, it will cause shortcomings to convey the history of labor as if it consists of only these positive developments in the period under consideration. For this reason, the study critically examines the period between 1949 and 1978, which is thought to be lacking in the literature, and it is desired to underline that the promise that the working class will receive an equal share of the wealth that will be obtained in return for their hard work has not been realized. When the People's Republic of China was proclaimed in 1949, it was a poor and war-torn country, and hard work was imperative. In this sense, the working groups have done their best and worked hard, but the promise of a fair distribution of wealth has not been realized due to the problems of administration such as corruption and despotism, and the adoption of economic policies such as the Great Leap Forward. An egalitarian and wealthy society expected as a result of hard work and sacrifice has left its place to a system in which the rights at hand are lost and the exploitation continues increasingly.

The failure of the planned economy period led to the economic opening period in 1978. The change also caused the loss of the rights obtained in terms of the working classes and the size of the exploitation continued to increase. All the developments that were expressed as positive developments for the working classes in the 1949-1978 period were gradually eliminated. In other words, the danwei system has been largely liquidated, and thus rights such as lifetime employment, wage guarantee, regulation of reproduction, and participation in management have disappeared. The changes experienced were expressed as the breaking of the iron bowl, and the capitalist system was applied rapidly in China, a socialist country. Thus, flexible and insecure working styles have turned into common working styles and mass layoffs have been experienced. Therefore, the exploitation of labor, which was exacerbated by the spread of neoliberal policies all over the world, quickly took place in China as well. The exploitation of a very large population, who were deprived of all their rights, as cheap labor, also led to the formation of great wealth. In this way, while problems such as poverty and famine have largely disappeared, the rate of inequality has increased exponentially.

China continues on the basis of the exploitation of the working classes, whose legitimacy it has taken as its basis since 1949. Despite the serious changes in the economic system, the increasing continuity of the problems experienced by the working classes is a situation that makes the history of Chinese labor important. Due to the extent of the exploitation experienced, both individual and collective revolts are at a serious rate. Prejudices that the system can continue because Asians are obedient seem unrealistic. Therefore, the continuity and size of the

exploitation experienced, and the fact that it is being lived in a country that represents the working class, albeit at a discursive level, cause very serious contradictions. This contradiction, which causes the sense of social justice to be damaged, may cause important problems in terms of sustainability.

Stoklara İlişkin İşlemlerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Transactions Related to The Inventories in Terms Of LMSE FRS and SME FRS

Hakan YAZARKAN ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received:* 01.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted:* 26.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1097170

Atıf / Citation: Yazarkan, H., (2022). “Stoklara İlişkin İşlemlerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Açısından Değerlendirilmesi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2149-2170 Doi: 10.48146/odusobiad.1097170

Öz

Bağımsız denetime tabi olan fakat Türkiye Muhasebe Standartlarını (TMS) uygulamayan işletmeler 01.01.2018 tarihinden itibaren Büyük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartlarını (BOBİ FRS) uygulamaktadırlar. Bununla birlikte 2019 yılında Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) taslağı hazırlanmıştır. Henüz kanunlaşmamış olan bu taslağın yakın gelecekte yürürlüğe girmesi muhtemeldir. Bu çalışmanın amacı işletmelerin stok hareketlerinin muhasebeleştirilmesi noktasında BOBİ FRS ve KÜMİ FRS hükümlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu doğrultuda araştırmada öncelikle KÜMİ FRS ve BOBİ FRS’de stoklara ilişkin düzenlemelerin neler olduğu ortaya koyulmuştur. Daha sonra ise her iki standarda göre teorik olarak açıklanan işlemlerin uygulamada nasıl muhasebeleştirileceği örnekler yardımıyla açıklanmıştır. Araştırma sonucunda stoklara ilişkin işlemler açısından KÜMİ FRS ile BOBİ FRS hükümlerinin bazı noktalarda örtüştüğü, bazı noktalarda ise farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Standartları, BOBİ FRS, KÜMİ FRS, Stoklar

Abstract

Companies subject to independent audit but do not apply Turkish Accounting Standards (TAS) have been applying Financial Reporting Standards for Large and Medium-Sized Enterprises (LMSE FRS) as of 01.01.2018. In addition, the Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises (SME FRS) was drafted by the Public Oversight, Accounting, and Auditing Standards Authority in 2019. This draft, which has not been enacted yet, is likely to enter into force soon. This study aims to comparatively evaluate the provisions of LMSE FRS and SME FRS at the point of accounting for the inventory movements of the enterprises. In this direction, in the research, firstly, the regulations regarding the inventories in SME FRS and LMSE FRS are revealed. Then, how the transactions explained theoretically according to both standards will be accounted for in practice is explained with the help of examples. As a result of the research, it has been determined that the provisions of SME

¹Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-mail: hayazarkan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6167-0559>

FRS and LMSE FRS in terms of transactions related to inventories overlap in some points and differ in some points.

Keywords: Accounting, Accounting Standards, LMSE FRS, SME FRS, Inventories

Giriş

Teknolojinin hızla ilerlemesi ve küreselleşmenin ekonomiye etkileriyle birlikte uluslararası iş ilişkilerinin gelişmesi, firmaların yerel mevzuatlar ile düzenledikleri finansal tabloların, kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu finansal bilgiyi karşılamamasına yol açmaktadır. Finansal tablolar vasıtasıyla kullanıcılara sunulan finansal bilginin kullanıcıların beklentilerini karşılayabilmesi için finansal tabloların ihtiyaca ve gerçeğe uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca finansal tablolarda sunulacak bilgilerin diğer ülkelerdeki kullanıcılar tarafından değerlendirilebilir olması da oldukça önemlidir (Gökçen ve Cebeci, 2016: 116). Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, finansal tablo kullanıcılarının isteklerine uygun ortak bir raporlama dili oluşturmak üzere Uluslararası Finansal Raporlama ve Muhasebe standartlarını geliştirmiştir. Daha sonra bu standartlar Türkçeye çevrilerek Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) oluşturulmuştur. Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) 2005 yılından buyana finansal raporlama ve muhasebe süreçlerinde TMS/TFRS uygulamaktadırlar. Bununla birlikte Türkiye’de muhasebe uygulamalarının standartlaştırılması amacıyla KAYİK dışındaki işletmelere uygun yeni standart çalışmaları yürütülmektedir. Bu doğrultuda bağımsız denetime tâbi olduğu halde TFRS ve TMS’yi uygulamayan işletmeler için Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) hazırlanmış ve 01.01.2018 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Son olarak küçük ve mikro işletmelerin sade ve mümkün olan en düşük maliyetle muhasebe ve finansal raporlama süreçlerinin gerçekleştirebilmesi için Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) taslağı hazırlanmıştır (Arzova ve Şahin, 2021: 22). 2019 yılında kamuoyu görüşüne sunulan bu taslağın yakın gelecekte yasal olarak uygulanmaya başlaması kuvvetle muhtemeldir. Böylelikle Türkiye’de muhasebe standartları mevzuatı TMS/TFRS, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS şeklinde sınıflandırılacaktır.

Kavramsal çerçeve açısından bakıldığında standartlar arasında büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Ancak standartların ilgili bölümleri (alt başlıkları) incelendiğinde bunlar arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir (Gönen, 2019: 13). Örneğin hasılatın muhasebeleştirilmesinde KÜMİ FRS’ye göre vade farkı ayrıştırması yapılmazken, BOBİ FRS bir yıldan uzun olan vade farkının ayrıştırılmasını, TMS ise tüm vade farklarının ayrıştırılmasını öngörmektedir. Bu nedenle standartların bölümler itibarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesinin uygulayıcılara fayda sağlayacağı açıktır.

KÜMİ FRS taslağı BOBİ FRS tam metninin küçük ve mikro işletmelerin uygulayabileceği düzeyde sadeleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu iki standardın bazı hükümleri benzerlik gösterirken, bazıları ise farklılık göstermektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, işletmelerin stok hareketlerinin muhasebeleştirilmesi konusunun BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından benzerlik ve farklılıklarını ortaya

koymaktır. Bilindiği gibi işletmelerin en temel varoluş sebebi kar elde etmek ve karlılığını sürdürebilmektir. Kar elde etmek için kullanılan en önemli araç ise stoklardır. Bu bağlamda stoklar işletmelerin devamiyeti noktasında hayati bir öneme sahiptir. Stoklar konusu BOBİ FRS’de “Bölüm 6 Stoklar” ve KÜMİ FRS’de “Bölüm 8 Stoklar” başlıklarında düzenlenmiştir. Çalışmada öncelikle muhasebe standartlarının herhangi birine göre stoklara ilişkin işlemleri konu edinen çalışmalar özetlenmiştir. Daha sonra ise BOBİ FRS 6 ve KÜMİ FRS 8 başlıkları hem teorik temelde hem de örnek uygulamalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada herkese açık ikincil veriler kullanıldığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Literatür Özeti

İşletmelerde stoklara ilişkin işlemlerin farklı muhasebe standartları açısından nasıl muhasebeleştirileceği konusunu ele alan çalışmaların tespitine yönelik yapılan literatür taramasında konuyla ilgili oldukça fazla akademik çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmaların kapsamı incelendiğinde ise çalışmaların büyük kısmının sadece TMS 2 Stoklar standardını ele aldığı ya da TMS 2 ve Vergi Usul Kanunu (VUK) karşılaştırması yaptığı görülmüştür. Bu çalışmalardan kısaca bahsedilecek olursa; Badem ve Özbek (2013), maliyet yöntemleri açısından TMS 2 ve VUK uygulamalarını karşılatırmışlar ve birbirini izleyen iki dönem için ertelenmiş vergi etkisini örneklendirmişlerdir. Gökçen ve Cebeci (2016), gıda sektöründe faaliyet gösteren halka açık şirketlerin TMS 2 kapsamında finansal tablolarında stok maliyeti hesaplama yöntemlerinden hangisini ne oranda kullandıklarını ve kullanılan yöntemlerin işletmelerin faaliyet sonuçlarını nasıl etkilediğini ortaya koymuşlardır. Gökçaya (2013), işletmelerin stok hareketlerini TMS 2 ve VUK açısından değerlendirmiştir. Kabataş ve Pamukçu (2010), TMS 2 Stoklar standardını hizmet üretim maliyetleri özelinde incelemişlerdir. Akın ve Kurşunel (2010), TMS 2 stoklar standardına göre değerlemeye yönelik özellikli durumları incelemişlerdir. Kılınç ve Badem (2020), TMS 2 stoklar standardında ifade edilen normal maliyetleme yöntemini üretimin çeşitli kapasite düzeylerinde incelemişlerdir. Güngörmüş ve Boyar (2010), TMS 2 Stoklar standardına göre işletmelerin maliyet sistemlerinin geliştirilmesinde standart ve normal maliyet yöntemlerinin bir arada uygulanmasını açıklamışlardır. Kurtlu ve Gobi (2020), konaklama işletmelerinde hizmet üretim maliyetlerinin TMS 2 açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği ile ilgili öneriler geliştirmişlerdir. Taştan, Türedi ve Bayar (2020), stokların vadeli olarak alımlarına ilişkin TMS 2 ve VUK hükümlerini karşılaştırmalı olarak incelenmişlerdir. Tuğay (2013), stok değer düşüklüğü konusunu TMS 2 ve vergi mevzuatı açısından irdelemiştir. Marşap ve Barışçı (2014), TMS 2 Stoklar standardında öngörülen normal maliyet ve VUK’ndaki tam maliyet yöntemleri arasındaki farkları açıklamışlardır.

Literatürdeki çalışmaların bazıları ise konuyu TMS, BOBİ FRS ve VUK açısından değerlendirmişlerdir. Bu çalışmalardan birinde Gökçen ve Öztürk (2017), normal ve tam maliyet yöntemlerini BOBİ FRS ve TFRS hükümleri çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Yalçın (2019), stokların iktisap edilmesi, değerlemesi, finansal tablolarda sunumu ve açıklamaları konularını TFRS, BOBİ FRS ve VUK kanunu açısından değerlendirmiştir. Öztürk (2017), stok maliyetlerinin ölçme ve kaydetme esaslarının TMS/TFRS, VUK ve Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi taslağında nasıl ele alındığını tespit etmiştir.

Selvi ve Ercan (2018), stoklara ilişkin işlemleri BOBİ FRS, TMS 2 ve VUK hükümleri açısından kıyaslamışlardır. Arısoy (2018), TMS 2, BOBİ FRS 6 ve VUK düzenlemelerini stok maliyet yöntemleri açısından karşılaştırmıştır. Demir (2019), etkin faiz yöntemi uygulamasını TMS 2 ve BOBİ FRS 6 açısından değerlendirmiştir. Gönen (2019), stoklar ve satışların maliyeti açısından TFRS ve BOBİ FRS arasındaki farklılıkları tespit etmiş ve maliyet yönteminin değiştirilmesinin finansal tablolar üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Arısoy ve Tuğay (2019), stok maliyet yöntemleri açısından VUK, TMS 2 ve BOBİ FRS hükümlerini karşılaştırmışlardır.

Konuya ilişkin literatürdeki çalışmaların sadece birinde stokların KÜMİ FRS açısından ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmada Kaya ve Utku (2021), KÜMİ FRS hükümleri çerçevesinde stokların muhasebeleştirme işlemlerinin nasıl yapılacağını ortaya koymuşlardır.

KÜMİ FRS taslağının yürürlüğe girmesi durumunda bu standarda tabi olan bir işletmenin faaliyet hacmini geliştirmesi ile BOBİ FRS'ye tabi olacağı ya da BOBİ FRS uygulayan bir işletmenin bağımsız denetime tabi olma şartını yitirmesiyle KÜMİ FRS uygulayacağı açıktır. Bu nedenle bu standartlar her iki gruptaki işletmeler için potansiyel prosedürlerdir. Literatür özetinden görüleceği üzere daha önceki çalışmaların hiçbirinde BOBİ FRS ve KÜMİ FRS stoklar açısından birlikte ele alınmamıştır. Bu çalışmada ise stoklar konusu bu iki standart hükümlerine göre karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Amaç ve Yöntem

KÜMİ FRS taslağı BOBİ FRS tam metninin küçük ve mikro işletmelerin uygulayabileceği düzeyde sadeleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu iki standardın bazı hükümleri benzerlik gösterirken, bazıları ise farklılık göstermektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, işletmelerin stok hareketlerinin muhasebeleştirilmesi konusunun BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar bir olay ya da durumun ayrıntılı bir şekilde açıklanması amacıyla ne ve nasıl gibi sorulara sistematik olarak cevap verecek şekilde gerçekleştirilir (Başol, 2008: 122). Bu doğrultuda araştırmada öncelikle KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'de stoklara ilişkin düzenlemelerin neler olduğu ortaya koyulmuştur. Daha sonra ise her iki standarda göre teorik olarak açıklanan işlemlerin uygulamada nasıl muhasebeleştirileceği örnekler yardımıyla açıklanmıştır.

Bulgular

İşletmelerin stoklara ilişkin muhasebe ilkeleri KÜMİ FRS Bölüm 8 ve BOBİ FRS Bölüm 6'da düzenlenmiştir. Bu bölümler altındaki alt başlıklar her iki standartta da aynı olmakla birlikte, içerik açısından çeşitli farklılıklar söz konusudur. Çalışmanın bu bölümünde KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'nin stoklara ilişkin düzenlemeleri standartların alt başlıklarındaki sırayla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Muhasebe işlem ya da kayıtlarına uygun olan hükümler geliştirilen örnekler yardımıyla açıklanmıştır.

Kapsam

KÜMİ FRS'nin stoklara ilişkin muhasebe ilkelerinin düzenlendiği 8. bölümünde yer alan ilkeler; inşa sözleşmeleri kapsamında henüz tamamlanmamış olan işler, tarımsal faaliyetler ile ilgili canlı varlıklar ve hasat zamanındaki tarımsal ürünler hariç olmak üzere tüm stoklara uygulanır. KÜMİ FRS kapsamında varlıkların stok olarak nitelendirilebilmesi için aşağıdaki özelliklerden birine sahip olması gerekmektedir (KÜMİ FRS, 8.1-3).

- İşletmenin olağan faaliyetleri dahilinde satmak amacıyla elde bulundurduğu varlıklar
- İşletmenin olağan faaliyetleri dahilinde satmak amacıyla ürettiği varlıklar
- Mal ya da hizmet üretimin çeşitli aşamalarında kullanılacak ham madde ve malzemeler

BOBİ FRS'de stoklar standardının kapsamına bakıldığında ise KÜMİ FRS ile herhangi bir farklılık olmadığı görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere *ticari mallar, mamuller, yarı mamuller ve ilk madde ve malzemeler* KÜMİ FRS ve BOBİ FRS “Stoklar” standartlarının konusunu teşkil etmektedir.

Ölçüm

KÜMİ FRS stokların ölçümünde *maliyet bedeli* ölçeğini benimsemiştir (KÜMİ FRS, 8.4). BOBİ FRS'de ise stokların *maliyet bedeli* ile *net gerçekleştirilir değer*den düşük olanı ile ölçüleceği (BOBİ FRS, 6.4) belirtilmiştir. Görüldüğü üzere stokların ölçümü noktasında iki standart arasında belirgin bir farklılık söz konusudur. Maliyet bedeli ölçeği stokların satışa hazır hale getirilinceye kadarki tüm maliyetini ifade eder. Net gerçekleştirilir değer ise bir stokun tahmini satış fiyatından, tahmini tamamlanma ve satış maliyetlerin düşülmesiyle ortaya çıkan değerdir (BOBİ FRS, 6.4). İki standart arasındaki bu ölçüm farklılığı Örnek 1'de açıklanmıştır.

Örnek 1: Mobilya üretimi ve satışı yapan bir işletmede maliyeti 33.000 TL, satış fiyatı 40.000 TL olan bir oturma grubu işletmenin satış mağazasında sergilenmektedir. 31.12.2021 tarihinde bu ürünün 2022 yılı kataloğundan çıkarılmasına ve bu yüzden bakım yapılarak satılmasına karar verilmiştir. Tahmini bakım maliyetinin 3.000 TL, satış fiyatının ise 35.000 TL olacağı öngörülmektedir. Bakımı yapıldıktan sonra 15.01.2022 tarihinde %18 KDV hariç olmak üzere 35.000 TL'ye nakit olarak satılmıştır.

KÜMİ FRS'ye göre ölçüm ve muhasebeleştirme şöyledir;

KÜMİ FRS maliyet bedeli ölçeğini benimsediği için ürünün maliyet bedeli; üretim maliyeti (33.000 TL) ile tamamlanma maliyetinin (3.000 TL) toplanması suretiyle bulunur. Yani 36.000 TL'dir. 31.12.2021 tarihinde ürün aşağıdaki kayıtlarla mamuller hesabından diğer stoklar hesabına devredilir.

_____	31/12/21	_____
157 DİĞER STOKLAR		33.000
	152 MAMULLER	33.000
_____	/	_____

Ürün satılmadan önce katlanılan 3.000 TL tamamlama maliyeti ürünün maliyetine dahil edilir. Bu kayıt şöyledir;

_____ / _____	
157 DİĞER STOKLAR	3.000
İLGİLİ GİDER HS.	3.000
_____ / _____	

Ürün satıldığında yapılacak satış ve maliyet kayıtları şöyledir;

_____ 15.01.2022 _____	
100 KASA	41.300
600 YURT İÇİ SATIŞLAR	35.000
391 HES. KDV.	6.300
_____ 15.01.2022 _____	
620 SAT. MAM. MAL.	36.000
157 DİĞER STOKLAR	36.000
_____ / _____	

BOBİ FRS'ye göre ölçüm ve muhasebeleştirme şöyledir;

$$\begin{aligned} \text{Net Gerçekleşebilir Değer (NGD)} &= \text{Tahmini Satış Fiyatı} - \text{Tahmini Tamamlanma Maliyeti} \\ &= 35.000 \text{ TL} - 3.000 \text{ TL} = 32.000 \text{ TL} \end{aligned}$$

BOBİ FRS'ye göre stokların maliyet bedeli ile net gerçekleşebilir değerden düşük olanı üzerinden ölçüleceği yukarıda ifade edilmiştir. Bu örnekte NGD 32.000 TL iken maliyet bedeli 33.000 TL olduğu için ürünün değeri 32.000 TL olarak kabul edilmeli ve değer düşüklüğü hesaplanmalıdır. 31.12.2021 tarihinde yapılması gereken ilgili hesaplama ve kayıtlar şöyledir;

$$\begin{aligned} \text{Stok Değer Düşüklüğü} &= \text{Maliyet Değeri} - \text{NGD} \\ &= 33.000 \text{ TL} - 32.000 \text{ TL} = 1.000 \text{ TL} \end{aligned}$$

_____ 31/12/21 _____	
157 DİĞER STOKLAR	33.000
152 MAMULLER	33.000
_____ 31/12/21 _____	

62X STOK DEĞ. DÜŞ. KARŞ. GİD.	1.000
158 STOK DEĞ. DÜŞ. KARŞ.	1.000
_____ / _____	

Ürün satılmadan önce katlanılan 3.000 TL tamamlama maliyeti KÜMİ FRS'de olduğu gibi ürünün maliyetine dahil edilir. Bu kayıt şöyledir;

_____ / _____	
157 DİĞER STOKLAR	3.000
İLGİLİ GİDER HS.	3.000
_____ / _____	

Ürün satıldığında yapılacak satış ve maliyet kayıtları şöyledir;

_____ 15.01.2022 _____

100 KASA	41.300
600 YURT İÇİ SATIŞLAR	35.000
391 HES. KDV.	6.300
_____ 15.01.2022 _____	

620 SAT. MAM. MAL.	36.000
158 STOK DEĞ. DÜŞ. KARŞ.	1.000
157 DİĞER STOKLAR	36.000
62Y STOK DEĞ.DÜŞ.KARŞ. İPT.	1.000
_____ / _____	

Örnek 1'in yukarıda KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'ye göre ayrı ayrı yapılan çözümleri incelendiğinde stokların ölçümü noktasında bu iki standardın farklılık gösterdiği görülecektir. BOBİ FRS maliyet bedeli ile NGD'den küçük olanı ile ölçüm yapılması gerektiğini ifade ederken, KÜMİ FRS ise yalnızca maliyet bedelini dikkate almaktadır. Bunun sonucu olarak BOBİ FRS daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim NGD maliyet bedelinin altında ise ilgili stok için karşılık ayırmak gerekecektir. Bu da ilgili stokun satışında ortaya çıkabilecek zarar konusunda işletmenin farkındalığını artıracaktır. Her iki standartta da değer düşüklüğü karşılıklarının "62 Satışların Maliyeti" grubunda yer alan bir hesapta gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Halihazırda TDHP'nında bu grupta ilgili hesaplar bulunmadığı için 62X ve 62Y kodlarıyla kayıt yapılmıştır.

Stokların Maliyetinin Belirlenmesi

KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'nin en kapsamlı başlığı stok maliyetlerinin belirlenmesidir. Standartlarda bu başlık altında açıklanan konular; stok maliyetlerinin nelerden oluştuğu, içeriği, dönüştürme maliyetlerinin belirlenmesinde kullanılan yöntemler, vade farkı ve borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ile stok maliyetine dahil edilemeyen giderlerdir. KÜMİ FRS ve BOBİ FRS bu konular nezdinde aşağıda açıklanmıştır.

Stok Maliyetlerinin Kapsamı

İşletmelerin stok hareketlerinin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması noktasında stokların maliyetinin doğru bir şekilde belirlenmesi oldukça önemli bir konudur. KÜMİ FRS ve BOBİ FRS stok maliyetlerini temelde;

- *Satın alma maliyetleri,*
- *Dönüştürme maliyetleri ve*
- *Diğer maliyetler* olmak üzere üçe ayırmıştır (KÜMİ FRS, 8.6; BOBİ FRS, 6.6).

Satın alma, dönüştürme ve diğer tamamlanma maliyetlerinin içeriği konusunda KÜMİ FRS ve BOBİ FRS arasında herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Her iki standartta da stokların satın alma maliyetleri; satın alma fiyatını, ithalat vergilerini ve iade alınamayan diğer vergileri, nakliye, yükleme ve boşaltma işlemlerine ilişkin maliyetleri ve mamul, malzeme ve hizmetlerin elde edilmesiyle doğrudan doğruya ilişkilendirilebilen diğer maliyetleri içermektedir. Ticari iskonto, indirim ve diğer benzeri kalemler, satın alma maliyetinin belirlenmesinde indirim konusu yapılmaktadır. Dönüştürme maliyetleri ise; ham madde ve malzemelerin, yarı mamul ve mamul haline getirilmesi için direkt işçilik giderleri ile katlanılan sabit ve değişken genel üretim giderlerinden sistematik bir şekilde dağıtılan tutarları içermektedir. Bunlar dışında katlanılan maliyetler ise diğer tamamlama maliyetleri olarak ifade edilebilir (KÜMİ FRS, 8.7-10; BOBİ FRS, 6.7-11).

Dönüştürme Maliyetlerinin Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler

İşletmelerin stok maliyetlerinin belirlenmesi sırasında ilgili stokun maliyetine hangi unsurların dahil edilip edilmeyeceği konusunda literatürde ve uygulamada çeşitli yaklaşımlar yer almaktadır. KÜMİ FRS ve BOBİ FRS arasında bu konuda da herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Her iki standart da dönüştürme maliyetlerinin stoklarla ilişkilendirilmesinde *tam maliyet* ya da *normal maliyet* yöntemlerinden (KÜMİ FRS, 8.11-12; BOBİ FRS, 6.12-13) birinin kullanılmasını öngörmektedir. Tam maliyet yönteminde stok maliyetine direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve sabit ve değişken genel üretim giderlerinin tamamı dahil edilirken, normal maliyet yönteminde değişken giderler tamamen, sabit genel üretim giderleri ise kullanılan kapasiteye düşen bölümü kadar bir oranla stok maliyetine aktarılır (Yükçü, 2015: 352-353). Stok maliyetine dağıtılamayan genel üretim gideri (sabit genel üretim giderlerinin kullanılmayan kapasiteye denk gelen kısmı) ilgili dönemde "satışların maliyeti" kaleminde muhasebeleştirilir (KÜMİ FRS, 8.12; BOBİ FRS, 6.13). Bu noktada her iki yöntemin bir örnek yardımıyla açıklanmasında fayda vardır.

Örnek 2: X işletmesi otomobil lastiği üretmektedir. Normal kapasitesi 12.000 birim olan işletme, 2020 yılında 9.500 birim fiili üretim gerçekleştirmiştir. Üretilen lastiklerin 8.000 birimi satılmıştır. Bu üretim için fiili maliyetleri şöyledir;

D.İ.M.M Giderleri	= 1.000.000 TL
D. İş. Giderleri	= 500.000 TL
G.Ü.G.	= 400.000 TL (%60'ı değişken, %40'ı sabit)

Tam maliyet yöntemine göre hesaplama ve kayıt:

Toplam Üretim Maliyeti= DİMM+DİG+GÜG (Sabit+Değişken)= 1.900.000 TL

Birim Üretim Maliyeti = 1.900.000 TL / 9.500br = 200 TL/br

Satılan Mamul Maliyeti = 8.000br x 200 TL/br = 1.600.000 TL

Sonu Stok Maliyeti = 1.500br x 200 TL= 300.000 TL

_____ / _____	
151 YARI MAMULLER	1.900.000
711 DİMM GİD.	1.000.000
721 DİR. İŞÇ. GİD.	500.000
731 G.Ü.G.	400.000

_____ / _____	
152 MAMULLER	1.900.000
151 YARI MAMULLER	1.900.000

_____ / _____	
620 SATILAN MAMUL MAL.	1.600.000
152 MAMULLER	1.600.000

_____ / _____	
---------------	--

Tam maliyet yöntemine göre hesaplama ve kayıt:

Kapasite Kullanım Oranı (KKO)= 9.500 br / 12.000 br = %79

Toplam Üretim Maliyeti = DİMM + DİG + Değişken GÜG + (Sabit GÜG x KKO)
= 1.000.000 + 500.000 + 240.000 + (160.000 x 0,79) = 1.866.400 TL

Sabit GÜG Dağıtılmayan Kısmı = 160.000 x 0,21 = 33.600 TL

Birim Üretim Maliyeti = 1.866.400 TL / 9.500 br = 196,463 TL/br

Satılan Mamul Maliyeti = 8.000 br x 196,463 TL/br = 1.571.704 TL

_____ / _____

151 YARI MAMULLER 1.866.400

62X DAĞITILMAYAN GÜG 33.600

711 DİMM GİD. 1.000.000

721 DİR. İŞÇ. GİD. 500.000

731 G.Ü.G. 400.000

_____ / _____

152 MAMULLER 1.866.400

151 YARI MAMULLER 1.866.400

_____ / _____

620 SATILAN MAMUL MAL. 1.571.704

152 MAMULLER 1.571.704

_____ / _____

KÜMİ FRS ve BOBİ FRS tam ve normal maliyet yöntemlerinden hangisinin kullanılacağı konusunda işletmeleri serbest bırakmıştır. İşletmeler stok maliyetlerini hesaplariken bu yöntemlerden istedikleri birini kullanabilirler. Bu yöntemlerin hesaplama ve kayıtları arasındaki fark, yukarıdaki çözümlerde açıkça görüldüğü üzere, sabit GÜG'nin KKO oranı dışında kalan kısmından (dağıtılmayan GÜG) kaynaklanmaktadır. Her iki standartta da dağıtılmayan GÜG'nin satışların maliyeti kalemine yansıtılması öngörülmüştür. Hâlihazırda yürürlükte olan hesap palanımızda bu grupta böyle bir hesap olmadığı için 33.600 TL tutarındaki dağıtılmayan GÜG 62X koduyla kaydedilmiştir.

Vade Farkının Muhasebeleştirilmesi

İşletmeler ihtiyaç duydukları stokları bazen borçlanma yoluyla yani vadeli olarak satın alırlar. Vadeli satın almalarda genellikle stok bedelinin peşin fiyatına belirli bir vade farkı eklenir. Bu vade farkının nasıl muhasebeleştirileceği konusunda KÜMİ FRS ve BOBİ FRS arasında önemli bir farklılık söz konusudur. KÜMİ FRS'ye göre stoklar, *vade farkı ayrıştırılmadan* ödenen ya da ödenmesi beklenen nakit tutar üzerinden ölçülür (KÜMİ FRS, 8.8). BOBİ FRS'de ise satın alma işleminin vadesine bakılır. Bir yıldan kısa vadeli bir satın alma işleminde ortaya çıkan *vade farkı ayrıştırılmadan* stok maliyetine eklenir. Fakat satın alma işleminin vadesi bir yıldan uzun ise *vade farkı ayrıştırılır*. Bu durumda ilgili stok peşin değeri üzerinden ölçülürken, ayrıştırılan vade farkı faiz gideri olarak muhasebeleştirilir. Vade farkının hesaplanmasında BOBİ FRS'nin "*Finansal Araçlar ve Özkaynaklar*" bölümünde belirtilen *etkin faiz yöntemi* kullanılır (BOBİ FRS, 6.8). Etkin faiz yöntemine göre ilgili varlık ya da borcun itfa

edilmiş tutarı, gelecekteki nakit giriş ya da çıkışlarının etkin faiz oranı vasıtasıyla şimdiki değerine indirgenmelidir. Bir dönemin faiz gideri veya geliri ise ilgili borcun ya da varlığın dönem başındaki kayıtlı değeri ile döneme ilişkin etkin faiz oranının çarpılmasıyla hesaplanır (BOBİ FRS, 9.15). Bu konu Örnek 3 yardımıyla aşağıda açıklanmıştır.

Örnek 3: X işletmesi 01.09.2020 tarihinde peşin fiyatı 50.000 TL olan bir miktar ticari malı, 15 ay vadeli 60.000 TL değerinde bir senet karşılığında satın almıştır. %18 KDV nakden ödenmiştir.

KÜMİ FRS'ye göre yapılması gereken kayıt şöyledir;

01.09.2020	
153 TİCARİ MALLAR	60.000
191 İND. KDV.	10.800
100 KASA	10.800
421 BORÇ SENETLERİ	60.000

KÜMİ FRS'de vade farkı ayrıştırması söz konusu olmadığı için malın vadeli fiyatı olan 60.000 TL'nin tamamı 153 nolu hesaba yazılmıştır.

BOBİ FRS'ye göre yapılması gereken kayıt şöyledir;

Gelecekteki Değer = Bugünkü Değer x $(1+i)^{15/12}$

$60.000 = 50.000 \times (1+i)^{15/12}$

i (Etkin Faiz Oranı) = $(60.000 / 50.000)^{12/15} - 1 = 0,157$

4 Ay Sonraki değeri = $50.000 \times (1+0,157)^{4/12} = 52.490$

2020 Dönemine Ait Vade Farkı = $52.490 - 50.000 = 2.490$

2021 Dönemine Ait Vade Farkı = $10.000 - 2.490 = 7.510$

01.09.2020	
153 TİCARİ MALLAR	50.000
191 İND. KDV.	10.800
32X ERTELENMİŞ VADE FARKI GİD.	2.490
42X ERTELENMİŞ VADE FARKI GİD.	7.510
100 KASA	10.800
421 BORÇ SENETLERİ	60.000

31.12.2020

780 FİNANSMAN GİD. 2.490
32X ERTELENMİŞ VADE FARKI GİD. 2.490

KÜMİ FRS'den farklı olarak BOBİ FRS bir yıldan uzun vadeli stok alımlarında vade farkının ayrıştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin verilerine göre 15 aylık toplam vade farkı 10.000 TL olmakla beraber bunun 2020 ve 2021 yıllarına dağıtılması gerekmektedir. Bu yüzden ilk olarak etkin faiz oranı hesaplanmış ve sonrasında bu oran yardımıyla vade farkı ait olduğu dönemde faiz gideri olarak muhasebeleştirilmiştir. Henüz Tek Düzen Hesap Planında (TDHP) ertelenmiş vade farkı giderleri hesabı olmadığı için 32X ve 42X kodlarıyla kaydedilmiştir.

Borçlanma Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi

İşletmeler stok temininde ihtiyaç duydukları fonları bazen borçlanma yoluyla elde edebilirler. Bu borçların maliyetinin nasıl muhasebeleştirileceği noktasında KÜMİ FRS ile BOBİ FRS büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Her iki standartta da stok kalemlerine ilişkin borçlanma maliyetleri oluşturduğu dönemde finansal tablolara kâr veya zarar olarak yansıtılır (KÜMİ FRS, 8.9; BOBİ FRS, 6.14A). Bunun yanı sıra BOBİ FRS'ye göre bir stokun kullanıma veya satışa hazır hale gelmesi bir yıldan sürecekse, bu stokun üretilmesi ya da elde edilmesi için katlanılan borçlanma maliyetleri ilgili stokun maliyetine dahil edilir (BOBİ FRS, 6.14A). Örnek 4 bu durumu açıklamaktadır.

Örnek 4: X işletmesi yap-sat yöntemiyle konut üretmektedir. Yeni başlanan bir sitenin finansmanında kullanmak üzere 01.06.2021 tarihinde 6 ay vadeli olarak 500.000 TL banka kredisi kullanılmıştır. Bu kredi için vade sonuna kadar herhangi bir taksit ya da faiz ödemesi yapılmayacak olup, vade sonunda anapara ve kredi faizi 550.000 TL olarak ödenecektir. Ödeme banka hesabından yapılmıştır. Sitenin yapımının 2 yıl süreceği tahmin edilmektedir.

KÜMİ FRS'ye göre vade sonunda yapılması gereken kayıt şöyledir;

01.12.2021

300 BANKA KREDİLERİ	500.000
780 FİNANSMAN GİD.	50.000
102 BANKALAR	550.000

BOBİ FRS'ye göre vade sonunda yapılması gereken kayıt şöyledir;

01.12.2021

300 BANKA KREDİLERİ	500.000
---------------------	---------

740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ	50.000
102 BANKALAR	550.000
_____ / _____	

Örnek 4'te işlemlerde kolaylık sağlamak amacıyla kredinin anapara ve faizinin vade sonunda tek seferde ödeneceği varsayılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili olmadığı için kredi çekildiği zaman yapılacak kayıt gösterilmemiştir. Kayıtlarda görüldüğü üzere KÜMİ FRS uygulayacak bir işletme stok temini için katlandığı faizi ait olduğu dönemde giderleştirmelidir. Fakat BOBİ FRS uygulayan bir işletme ilgili stokun satılabilir duruma getirilmesi bir yıldan fazla süreceği için üretim sürecinde katlanılan borçlanma maliyetini aktifleştirmektedir.

Stok Maliyetine Dahil Edilemeyen Giderler

KÜMİ FRS ile BOBİ FRS arasında farklılık arz etmeyen konulardan biri de stok maliyetine dahil edilemeyen giderlerdir. Her iki standartta da aşağıda sıralanan gider unsurlarının stokların maliyetine dahil edilmeyip, oluştukları dönemde gider olarak kar veya zarara yansıtılması gerektiği ifade edilmektedir (KÜMİ FRS, 8.13; BOBİ FRS, 6.15).

- Normalin üzerinde gerçekleşen fire ve kayıplar ile işçilik ve diğer dönüştürme maliyetleri
- Bir sonraki üretim süreci için mecburi olanlar haricindeki depolama giderleri
- Stokların mevcut durum ve konuma getirilmesine katkı sağlamayan genel yönetim giderleri
- Satış için katlanılan giderler

Maliyet Ölçüm Teknikleri

Üretim işletmelerinde üretilen mamulün maliyetini doğru bir şekilde hesaplamak fiyatlama, planlama, kontrol, karar alma gibi fonksiyonların yerine getirilmesi noktasında oldukça önem arz eden bir konudur. Bu bağlamda maliyet ölçüm teknikleri açısından bakıldığında KÜMİ FRS ve BOBİ FRS arasında herhangi bir farklılık olmadığı görülmektedir. Her iki standartta da maliyet ölçüm teknikleri olarak;

- *Fiili maliyet,*
- *Standart maliyet ve*
- *Perakende yöntemi* olmak üzere üç teknik benimsemiştir.

Esasında standartlar mamul maliyetlerinin fiili maliyet yöntemine göre belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat tutarların gerçekleşen maliyete yakın olması durumunda standart ya da perakende maliyet yöntemlerinin de uygulanabileceği belirtilmiştir. Fiili maliyet yönteminde mamul maliyetleri üretim sürecinde gerçekleşmiş olan giderler dikkate alınarak hesaplanır. Standart maliyet yönteminde ilk madde ve malzemelerin, verimliliğin, işçiliğin ve kapasite kullanımının normal düzeyleri

dikkate alınır. Perakende yönteminde ise maliyet, stokların satış değerinden uygun brüt kâr marjının düşülmesi yoluyla bulunur (KÜMİ FRS, 8.16; BOBİ FRS, 6.19).

Maliyet Hesaplama Yöntemleri

Maliyet ölçüm teknikleri konusunda olduğu gibi maliyet hesaplama yöntemleri konusunda da KÜMİ FRS ve BOBİ FRS hükümleri farklılık göstermemektedir. Her iki standartta da stok maliyetlerinin hesaplanmasında;

- *İlk Giren İlk Çıkar (FIFO)* veya
- *Ağırlıklı Ortalama Maliyet* yöntemlerinin benimsendiği görülmektedir.

Burada önemli olan, tutarlılık kavramı gereğince işletmenin benzer kullanıma ve niteliklere sahip tüm stoklar için aynı maliyet hesaplama yöntemini kullanması gereğidir. Nitelikleri ya da kullanım alanları itibarıyla farklı olan stoklar için farklı maliyet hesaplama yöntemleri kullanılabilir (KÜMİ FRS, 8.17; BOBİ FRS, 6.20). FIFO ve Ağırlıklı Ortalama Maliyet yöntemlerinin uygulaması Örnek 5'te açıklanmıştır.

Örnek 5: X üretim işletmesinde üretilen mamullerin hammaddesi niteliğinde olan A ilk maddesinin Ocak 2020 dönemine ilişkin hareketleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Stok Hareketleri

Tarih	Miktar (adet)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)
Devreden	3.000	10,00	30.000
02.01.20 Alış	1.000	9,20	9.200
05.01.20 Üretime Gönderme	3.000		
10.01.20 Alış	2.000	10,15	20.300
11.01.20 Üretime Gönderme	1.500		
20.01.20 Alış	3.000	10,30	30.900
26.01.20 Üretime Gönderme	2.500		

Üretimde kullanılan ilk madde maliyeti ve dönem sonu ilk madde stok maliyeti FIFO ve Ağırlıklı Ortalama Maliyet yöntemlerine göre aşağıda gösterilmiştir.

FIFO Yöntemi: Bu yöntemde ilk maddeler stoklara girdikleri tarihler dikkate alınarak üretime sevk edilir. Stoklara en önce giren ilk maddelerden başlamak üzere ihtiyaç nispetinde kullanım gerçekleştirilir. Buna göre stok hareketlerine ilişkin hesaplama şöyledir;

Tablo 2. FIFO Yöntemine Göre Stok Kartı

	Miktar (adet)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)
Üretime Gönderilen Stok Maliyeti	3.000	10,00	30.000
	1.000	9,20	9.200
	500	10,15	5.075
	1.500	10,15	15.225
	1.000	10,30	10.300
Dönem Sonu Stok Maliyeti	2.000	10,30	20.600

Ağırlıklı Ortalama Maliyet Yöntemi: Bu yöntemde farklı birim maliyetlerle stoklara giren ilk maddelerin karışık olarak (rastgele) üretime gönderildiği varsayılır. Bu yüzden stoklara alınan ilk maddelerin toplam maliyeti toplam miktarına bölünerek ortalama birim maliyet hesaplanır. Buna göre yapılması gereken hesaplamalar şöyledir;

Tablo 3. Ağırlıklı Ortalama Maliyet Yöntemine Göre Stok Kartı

	Miktar (adet)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)
Üretime Gönderilen Stok Maliyeti	3.000	9,80*	29.400
	1.500	10,033**	15.050
	2.500	10,211***	25.528
Dönem Sonu Stok Maliyeti	2.000	10,211	20.422

$$* (30.000 + 9.200) / (3.000 + 1.000)$$

$$** (9.800 + 20.300) / (1.000 + 2.000)$$

$$*** (15.050 + 30.900) / (1.500 + 3.000)$$

Stoklarda Değer Düşüklüğü

Stokların geri kazanılabilir değerinin çeşitli nedenlerle maliyet değerinin altına düşmesi değer düşüklüğü olarak ifade edilebilir. İşletmelerin her dönemin sonunda stoklarında değer düşüklüğü olup olmadığını değerlendirmek durumundadır. KÜMİ FRS ve BOBİ FRS stoklardaki değer düşüklüğünün tespiti noktasında farklılık göstermektedir. KÜMİ FRS'ye göre *stokların tahmini satış fiyatının maliyet bedelinden %10 ya da daha fazla düşük olması durumunda* stoklarda değer düşüklüğü olduğu kabul

edilir. Bu durumda ilgili değer düşüklüğü tutarı Kâr veya Zarar Tablosunda "Satışların Maliyeti" kaleminde gösterilir (KÜMİ FRS, 8.19). BOBİ FRS'de ise KÜMİ FRS'de olduğu gibi değer düşüklüğünden bahsedebilmek için herhangi bir yüzdesel sınır aranmaz. Hangi oranda olursa olsun stoklar değer düşüklüğüne uğradığında, stokların defter değeri net gerçekleşebilir değerine indirilir. Bu indirim tutarı, KÜMİ FRS'deki gibi "Satışların Maliyeti" kalemi altında finansal tablolara yansıtılır (BOBİ FRS, 6.22). Her iki standartta da daha önce ortaya çıkan bir değer düşüklüğü çeşitli nedenlerle kısmen veya tamamen ortadan kalmışsa, ayrılan değer düşüklüğü zararı da kısmen veya tamamen iptal edilir. Değer düşüklüğünün iptal edilmesi sonucunda stokun yeni değeri maliyet bedelini aşamaz (KÜMİ FRS, 8.20; BOBİ FRS, 6.25). KÜMİ FRS'de ifade edilen "tahmini satış fiyatı", tamamlanma ve satış maliyeti olmaması durumunda BOBİ FRS'de belirtilen "net gerçekleşebilir değer" ifadesiyle aynı anlama gelmektedir. Bu bağlamda stok değer düşüklüğünün muhasebeleştirilme şekli açısından standartlar arasında herhangi bir fark olmadığını söylemek mümkündür. Farklılık sadece değer düşüklüğüne uğrayan stokun geri kazanılabilir değerinin maliyetinin yüzde kaç altında olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Konu, Örnek 6'da açıklanmıştır.

Örnek 6: X işletmesinin 2020 yılı dönem sonu itibariyle ticari mal stoklarının kayıtlı değeri (maliyet bedeli) 75.000 TL'dir. Dönem sonunda yapılan değerlemede bu malların tahmini satış fiyatının 70.000 TL olduğu görülmüştür. 2021 yılında ise piyasa koşullarında meydana gelen değişiklikler sonucunda malların tahmini satış fiyatı 80.000 TL olarak revize edilmiştir. Aşağıda KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'ye göre yapılması gereken işlemler ayrı ayrı açıklanmıştır.

KÜMİ FRS: KÜMİ FRS'ye göre stoklara değer düşüklüğü karşılığı ayrılabilmesi için ilgili stokun beklenen satış fiyatının maliyet bedelinden %10 ya da daha fazla düşük olması gerekir. Buna göre;

$$\text{Değer düşüklüğü tutarı} = 75.000 - 70.000 = 5.000 \text{ TL}$$

$$\text{Değer düşüklüğü oranı} = 5.000 / 75.000 = 0,0666 = \% 6,66$$

Malların beklenen satış fiyatı maliyetinden % 6,66 oranında düşük olduğu için, başka bir ifadeyle %10'dan daha az düşük olduğu için KÜMİ FRS'ye göre herhangi bir işlem yapılmasına gerek yoktur.

BOBİ FRS: BOBİ FRS'ye göre değer düşüklüğünün oranına değil miktarına bakılır. Bunun için NGD hesaplanmalıdır. Daha önce ifade edildiği gibi NGD stokun tahmini satış fiyatından tahmini tamamlanma ve satış maliyetlerinin düşülmesiyle bulunur. Bu örnekte tamamlanma ve satış maliyeti olmadığı için NGD tahmini satış fiyatına eşittir. Bu yüzden 5.000 TL'lik değer düşüklüğü için 2020 yılında yapılması gereken kayıt şöyledir;

$$\frac{\text{62X STOK DEĞ. DÜŞ. KARŞ. GİD.}}{\text{158 STOK DEĞER DÜŞ. KARŞ.}} = \frac{5.000}{5.000}$$

62X STOK DEĞ. DÜŞ. KARŞ. GİD. 5.000

158 STOK DEĞER DÜŞ. KARŞ. 5.000

$$\frac{\text{62X STOK DEĞ. DÜŞ. KARŞ. GİD.}}{\text{158 STOK DEĞER DÜŞ. KARŞ.}} = \frac{5.000}{5.000}$$

2021 yılında ilgili stokun değeri 80.000 TL olarak revize edildiği için 2020 yılında ayrılan değer düşüklüğü karşılığının iptal edilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere stokun yeni değeri ilk durumdaki maliyetini aşmamalıdır. 2021 yılında yapılması gereken kayıt şöyledir;

_____ / _____	
158 STOK DEĞER DÜŞ. KARŞ.	5.000
62Y STOK DEĞER DÜŞ. KARŞ. İPT.	5.000
_____ / _____	

Her iki standartta da değer düşüklüğü karşılıklarının “62 Satışların Maliyeti” grubunda yer alan bir hesapta gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Halihazırda TDHP’ında bu grupta ilgili hesaplar bulunmadığı için 62X ve 62Y kodlarıyla kayıt yapılmıştır. Son olarak değer düşüklüğü oranının % 10 ve fazlası olması durumunda yukarıdaki kayıtların KÜMİ FRS için de aynen geçerli olduğunu söylemekte yarar vardır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de bilanço esasına göre defter tutmak zorunda olan işletmeler muhasebe uygulamalarında tabi oldukları mevzuat bakımından üçe ayrılmaktadırlar. KAYİK kapsamındaki işletmeler TMS, KAYİK kapsamına girmeyen fakat bağımsız denetime tabi olan işletmeler BOBİ FRS ve bunlar dışında kalanlar ise Muhasebe Sistemi Uygulamaları Genel Tebliğine (MSUGT) göre kayıt tutmaktadırlar. Bununla birlikte KGK 2019 yılında MSUGT’ne tabi olan, başka bir ifadeyle küçük ve mikro işletmeler için KÜMİ FRS taslağını yayınlamıştır. KÜMİ FRS taslağı BOBİ FRS tam metninin küçük ve mikro işletmelerin uygulayabileceği düzeyde sadeleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu iki standardın bazı hükümleri benzerlik gösterirken, bazıları ise farklılık göstermektedir. Buradan hareketle çalışmada işletmelerin stok hareketlerinin muhasebeleştirilmesi konusunun BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından benzerlik ve farklılıkların neler olduğu araştırılmıştır.

KÜMİ FRS ve BOBİ FRS stoklar standartlarının benzerlik gösterdiği ilk konu stokların kapsamıdır. Her iki standarda göre de ticari mallar, mamuller, yarı mamuller ve ilk madde ve malzemeler stoklar standartlarının konusunu teşkil etmektedir.

KÜMİ FRS ve BOBİ FRS arasında stok maliyetleri konusunda da bir farklılık söz konusu değildir. Stok maliyetleri satın alma, dönüştürme ve diğer maliyetler olmak üzere üçe ayırmıştır. Ayrıca her iki standart da dönüştürme maliyetlerinin stoklarla ilişkilendirilmesinde tam maliyet ya da normal maliyet yöntemlerinden birinin kullanılmasını öngörmektedir.

Standartlar arasında benzerlik arz eden bir diğer konu da stok maliyetine dahil edilemeyen giderlerdir. Benzer şekilde maliyet ölçüm teknikleri açısından da KÜMİ FRS ve BOBİ FRS hükümleri herhangi bir farklılık arz etmemektedir. İşletmeler fiili maliyet, standart maliyet veya perakende yöntemden birini kullanabilirler. Ayrıca maliyet hesaplama yöntemi olarak ilk giren ilk çıkar veya ağırlıklı ortalama maliyet yöntemlerinden biri tercih edilebilir.

Çalışma kapsamında stoklara ilişkin KÜMİ FRS ve BOBİ FRS hükümlerinin dört konuda farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki stokların ölçümü konusudur. KÜMİ FRS stokların ölçümünde maliyet bedeli ölçüğünü benimsemiştir. BOBİ FRS'de ise stokların maliyet bedeli ile net gerçekleşebilir değerden düşük olanı üzerinden ölçüleceği ifade edilmiştir. Bu noktada BOBİ FRS'nin daha ihtiyatlı bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. Çünkü NGD maliyet bedelinin altında ise ilgili stok için karşılık ayırmak gerekecektir. Bu da ilgili stokun satışında ortaya çıkabilecek zarar konusunda işletmenin farkındalığını artıracaktır.

İki standart arasında farklılık arz eden ikinci konu stokların vadeli olarak satın alınması durumunda vade farkının nasıl muhasebeleştirileceğidir. KÜMİ FRS'de vade farkı ilgili stokun maliyetinden ayrıştırılmaz. BOBİ FRS'de ise kısa vadeli bir satın alma işleminde vade farkı stok maliyetine dahil edilirken, satın alma işleminin vadesi bir yıldan uzun ise vade farkı ayrıştırılır. Bu durumda ilgili stok peşin değeri üzerinden ölçülür ve ayrıştırılan vade farkı faiz gideri olarak muhasebeleştirilir.

İşletmeler stok temininde ihtiyaç duydukları fonları bazen borçlanma yoluyla elde edebilirler. Standartlar arasındaki üçüncü farklılık bu borçların maliyetinin nasıl muhasebeleştirileceği noktasında ortaya çıkmaktadır. KÜMİ FRS'ye göre her koşulda borçlanma maliyetleri sonuç hesapları vasıtasıyla finansal tablolara yansıtılır. BOBİ FRS'ye göre bir stokun kullanıma veya satışa hazır hale gelmesi bir yıldan sürecekse, bu stokun üretilmesi ya da elde edilmesi için katlanılan borçlanma maliyetleri ilgili stokun maliyetine eklenir.

Son olarak stok değer düşüklüğü konusunda da standartlar farklılık göstermektedir. KÜMİ FRS'ye göre stokların tahmini satış fiyatının maliyet bedelinden %10 ya da daha fazla düşük olması durumunda stoklarda değer düşüklüğü olduğu kabul edilir. BOBİ FRS'de ise hangi oranda olursa olsun stoklar değer düşüklüğüne uğradığında, stokların defter değeri net gerçekleşebilir değerine indirilir. Bu indirim tutarı, KÜMİ FRS'deki gibi "Satışların Maliyeti" kalemi altında finansal tablolara yansıtılır.

Çalışmanın sonuçlarını özet olarak ifade etmek gerekirse, stoklara ilişkin işlemler açısından KÜMİ FRS ile BOBİ FRS hükümlerinin bazı noktalarda örtüştüğü, bazı noktalarda ise farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu iki standartta benzer olan konular; stok kalemlerinin ve maliyetlerinin kapsamı, dönüştürme maliyetlerinin belirlenmesinde kullanılan yöntemler, stok maliyetine dahil edilemeyen giderler, maliyet ölçüm teknikleri ve hesaplama yöntemleridir. Farklılık arz eden konular ise; stokların ölçümü, vade farkının ve borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ve stok değer düşüklüğünün tespit edilmesidir.

Çalışma sonuçlarıyla literatürdeki diğer çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde stoklara ilişkin işlemler açısından KÜMİ FRS'nin TMS ve BOBİ FRS'ye nazaran çok daha dar kapsamlı olduğu ifade edilebilir. KÜMİ FRS'nin hitap edeceği işletmelerin faaliyetlerinin ve muhasebe sistemlerinin diğer standartlarda yer alan bazı ayrıntılı durumları kapsayacak kadar gelişmiş olmaması, bu durumun temel sebebi olarak yorumlanabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Stoklara İlişkin İşlemlerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Akın, H., & Kurşunel, F. (2010). TMS-2'ye Göre Stokların Değerlemede Özellik Arz Eden Durumlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 13(1), 311-329.
- Arısoy, K. (2018). *Üretim İşletmelerinde Stok Maliyet Yöntemlerinin TMS 2 Stoklar Standardı, Vergi Usul Kanunu ve BOBİ FRS Açısından İncelenmesi: Bir Uygulama*. Burdur: MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Arısoy, K., & Tuğay, O. (2019). Stok Maliyetlerinin Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde İncelenmesi ve Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33(1), 155-178.
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2021). TFRS/TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartları Kapsamında Gerçeğe Uygun Değer Kavramı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 43(1), 21-41.
- Badem, C., & Özbek, Y. (2013). Tam Maliyet İle Normal Maliyet Yöntemlerinin TMS 2 Stoklar Standardı İle VUK Açısından Karşılaştırması Ve Muhtemel Ertelenmiş Vergi Etkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 65-92.
- Başol, G. (2008). Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem. O. Kılıç, & M. Cinoğlu içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 113-143). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Demir, Ş. (2019). TMS 2 ve BOBİ FRS Düzenlemeleri Kapsamında Stokların Değerlemesi. *Proceedings of the International Congress on Business and Marketing*, (s. 402-417). İstanbul.
- Gökçen, G., & Cebeci, Y. (2016). TMS 2 Stoklar Standardında Yer Alan Stok Maliyeti Hesaplama Yöntemlerinin Gıda Maddeleri Sanayi Sektöründeki İşletmelerde Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Maliye Finans Yazıları*, 115-132.
- Gökçen, G., & Öztürk, E. (2017). Tam Maliyet Ve Normal Maliyet Yöntemlerinin UFRS (TFRS) ve BOBİ FRS'deki Düzenlemeler Çerçevesinde İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 105-114.
- Gökkaya, M. (2013). TMS-2 Stoklar Standardı ve Vergi Usul Kanunu'na Göre Stokların Değerlemesi. *Vergi Raporu*, 90-98.
- Gönen, S. (2019). Satışların Maliyetinin BOBİ FRS Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Örnek Olay Çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12-22.

- Güngörmüş, A. H., & Boyar, E. (2010). TMS – 2 Stoklar Standardına Göre, Standart Maliyet Yönteminin Uygulanması. *Mali Çözüm*, 109-127.
- Kabataş, Y., & Pamukçu, A. (2010). TMS – 2 Stoklar Standardı Kapsamında Hizmet Üretim Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(48), 191-199.
- Kaya, Y., & Utku, M. (2021). Stoklara İlişkin Hükümlerin KÜMİ FRS Kapsamında İncelenmesi ve Türkiye'deki Mevcut Uygulama ve Standartların Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(91), 1-19.
- KGK. (2019). *Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı*. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.
- KGK. (2021). *Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (2021 Sürümü)*. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.
- Kılınç, Y., & Badem, A. C. (2020). Atıl Kapasite, Tam Kapasite ve Kapasite Fazlası Üretim Düzeylerinde TMS-2 Stoklar Standardına Göre Maliyetleme: Bir Örnek Uygulama (Örnek Olay (Vaka Analizi)). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 53-64.
- Kurtlu, A., & Gobi, K. (2020). Konaklama İşletmelerinde Tamamlanmamış Hizmet Üretim Maliyetlerinin TMS 2 Açısından İncelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), 313-325.
- Marşap, B., & Barışçı, A. (2014). TMS-2 Stoklar Standardına Göre Dönüştürme Maliyetlerinin Ürün Maliyetlerine Etkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 1-16.
- Öztürk, E. (2017). Stok Maliyetlerinin Ölçüm Ve Muhasebeleştirme Esaslarının VUK, TMS/TFRS ve YFRÇ Taslağı Açısından Karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 141-157.
- Selvi, Y., & Ercan, M. (2018). BOBİ FRS Kapsamında "Stoklar". *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 47-57.
- Taştan, H., Türedi, E., & Bayar, E. (2020). Emtia Alımlarında Oluşan Vade Farklarının VUK ve TMS-2 Stoklar Standardı Kapsamında Karşılaştırmalı İncelenmesi Ve Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama. *Mali Çözüm*, 55-67.
- Tuğay, O. (2013). Stok Değer Düşüklüklerinin TMS 2 Stoklar Standardına Göre İncelenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 207-230.
- Yalçın, S. (2019). Türkiye Finansal Raporlama Standartları, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğlerinde Stoklar: Muhasebeleştirme, Değerleme, Sunum ve Açıklamalar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 202-222.

Yükçü, S. (2015). *UFRS Örneklili, ERP Açıklamalı Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi*. İzmir: Altın Nokta Yayınevi.

Extended Abstract

The International Accounting Standards Board has developed International Financial Reporting and Accounting standards to create a common reporting language in line with the wishes of financial statement users. Later, these standards were translated into Turkish, and Turkish Accounting Standards (TAS) and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) were created. Institutions of Public Interest (PII) have been applying TAS/TFRS in their financial reporting and accounting processes since 2005. In addition, new standard studies are carried out to standardize accounting practices in Turkey, suitable for businesses other than PII. In this direction, Financial Reporting Standard for Large and Medium-Sized Enterprises (LMSE FRS) has been prepared for businesses that do not apply TFRS and TAS, although they are subject to independent auditing, and it has entered into force as of 01.01.2018. Finally, the Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises (SME FRS) has been drafted so those small and micro enterprises can carry out simple and cost-effective accounting and financial reporting processes (Arzova and Şahin, 2021: 22). It is highly likely that this draft, which was presented to the public in 2019, will be enacted and implemented shortly. Thus, the accounting standards legislation in Turkey will be classified as TAS/TFRS, LMSE FRS and SME FRS. From a conceptual framework point of view, there are no major differences between the standards. However, when the relevant sections (sub-titles) of the standards are examined, it is seen that there are serious differences between them (Gönen, 2019: 13). For example, while the revenue is not differentiated according to SME FRS, LSME FRS requires that the maturity difference that is longer than one year is separated, and TAS requires that all maturity differences be separated. For this reason, it is obvious that the comparative evaluation of the standards in terms of sections will benefit the practitioners.

The draft SME FRS was created by simplifying the full text of LSME FRS to a level that small and micro enterprises can implement. While some provisions of these two standards are similar, others differ. From this point of view, the aim of the study is to reveal the similarities and differences in the accounting of inventory movements of enterprises in terms of LSME FRS and SME FRS. As it is known, the main reason for the existence of enterprises is to make a profit and maintain their profitability. One of the most important tools used to make a profit is inventories. In this context, inventories have vital importance for the continuity of the enterprises. Inventories are regulated under the headings of "Chapter 6 Inventories" in LSME FRS and "Chapter 8 Inventories" in SME FRS. In the study, first, studies on transactions related to stocks according to any of the accounting standards are summarized. Then, LSME FRS 6 and SME FRS 8 titles were evaluated both on a theoretical basis and comparatively with sample applications.

In the study, the descriptive research model, one of the qualitative research methods, was used. In the research, first, the regulations regarding the stocks in LSME FRS and SME FRS were revealed. Then, how the transactions explained theoretically according to both standards will be accounted for in practice is explained with the help of examples.

To summarize the results of the study, it can be said that the provisions of SME FRS and LSME FRS overlap in some points and differ in some points in terms of transactions related to inventories. The topics that are similar in these two standards are the scope of inventory items and costs, methods used in determining conversion costs,

expenses that cannot be included in the inventory cost, cost measurement techniques, and calculation methods. Subjects that differ are the measurement of inventories, accounting for maturity differences and borrowing costs, and determination of inventory depreciation.

When the results of the study are evaluated together with other studies in the literature, it can be stated that SME FRS is much narrower than TAS and LSME FRS in terms of transactions related to inventories. The fact that the activities and accounting systems of the enterprises which SME FRS will address are not developed enough to cover some detailed situations in other standards can be interpreted as the main reason for this situation.

Ulusal Literatür Kapsamında Engelsiz Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Articles on Barrier-Free Tourism within the Scope of the National Literature

Hatice ARMAN¹

Gülay BULGAN²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 05.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1092688

Atf / Citation: Arman, H. & Bulgan, G., (2022). “Ulusal Literatür Kapsamında Engelsiz Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2171-2200 Doi: 10.48146/odusobiad.1092688

Öz

Engelsiz turizm gelişmekte olan ve turizm literatüründe gün geçtikçe daha fazla çalışılmaya başlanılan bir turizm türüdür. Engellilerin yaşamın her alanında olduğu gibi turizm faaliyetlerine de aktif olarak katılımlarının sağlanması, diğer sağlıklı bireyler ile eşit haklara sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışma ile 2012-2021 yılları arasında yayınlanan engelsiz turizm üzerine yapılmış makalelerin yazar/yazarlar, yazar sayısı, unvanlara göre dağılımları, makalelerin sayfa sayısı, anahtar kelimeleri ve sonuçları kullanılarak bibliyometrik analizle incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ulusal literatür kapsamında YÖK Akademik ve Google Scholar veri tabanlarından “engelli turizm”, “engelsiz turizm”, “erişilebilir turizm”, “ulaşılabilir turizm”, “herkes için turizm” anahtar kelimeleri taranmış toplamda 58 makaleye ulaşılmıştır. Araştırmada değerlendirilen makalelerin çoğunlukla “engelli turizm pazarı”, “engelli turizm potansiyeli”, “hizmet kalitesi”, “engelli bireylerin memnuniyeti”, “mevcut sorunların analizi” üzerinde yoğunlaşmış olduğu tespit edilmiştir. Engelsiz turizm çalışmaları incelendiğinde; yazılan makalelerin çoğunluğunun Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip akademisyenler (25 kişi) tarafından gerçekleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Yıllara göre dağılımları incelendiğinde; 2012 yılında 1 adet, 2013 yılında 1 adet, 2014 yılında 6 adet, 2015 yılında 8 adet, 2016 yıllarında 8 adet, 2017 yılında 7 adet, 2018 yılında 12 adet, 2019 yılında 4 adet, 2020 yılında 9 adet ve 2021 yılında 2 adet makale çalışması yapılmış olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelsiz Turizm, Erişilebilirlik, Engelli Bireyler, Bibliyometri, Makale.

¹ Sorumlu Yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Bölümü, Isparta, E-mail: haticearman20@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1273-8411

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, Isparta, E-mail: gulaybulgan@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9648-311X

Abstract

Barrier-free tourism is a type of tourism that is developing every day and is being studied more and more in the tourism literature. It is necessary to ensure that people with disabilities actively participate in tourism activities, as well as in all areas of life, and have equal rights with other healthy people. In this context, it is aimed to examine the articles on unhindered tourism published between 2012 and 2021 with bibliometric analysis using authors, number of authors, distributions by titles, number of pages of articles, keywords and results. In this context, it is aimed to examine the articles on barrier-free tourism published between 2012-2020 by bibliometric analysis using various parameters. Within the scope of the research, a total of 58 articles were reached by scanning the keywords "disabled tourism", "barrier-free tourism", "accessible tourism", "accessible tourism", "tourism for everyone" from national literatur by YÖK Academic and Google Scholar databases. It has been determined that the articles evaluated in the research are mostly focused on "disabled tourism sunday", "disabled tourism potential", "service quality", "satisfaction of disabled people", "analysis of current problems". When the barrier-free tourism studies are examined; Most of the articles written by Dr. Instructor It has been determined that it has been carried out by academicians (25 people) who have the title of member. When their distribution by year is examined; 1 article in 2012, 1 article in 2013, 6 articles in 2014, 8 articles in 2015, 8 articles in 2016, 7 articles in 2017, 12 articles in 2018, 4 articles in 2019, 9 articles in 2020 and 2 articles in 2021. the study was determined.

Keywords: Barrier-Free Tourism, Accessibility, People with Disabilities, Bibliometrics, Article.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü 2011 yılında yayınlamış olduğu raporda dünyada 1 milyardan fazla bireyin engelli olduğunu ve bu oranın dünya nüfusunun %15'lik kısmını oluşturduğunu belirtmiştir (World Health Organization, WHO, 2011). Hiçbir engeli olmayan sağlıklı bireylerin seyahat etmek, eğlenmek gibi istek ve ihtiyaçları olabileceği gibi engelli bireylerin de benzer faaliyetlerde bulunmak istemesi en doğal haklarıdır (Şenol, Oktay ve Özmen, 2016: 77). Engelli turizmi, görme, işitme, zihinsel ve bedensel kısıtlamalara sahip bireylerin, turizm hizmet ve ürünlerinden diğer sağlıklı bireyler gibi eşit faaliyetlerden yararlanılmasını amaçlamaktadır (Dary ve Dickson,2009:34). Engelli bireyler turizm sektöründe önemli bir niş pazarı oluşturmaktadır (Bizjak, Knez'evic ve Cvetrez'nil, 2011: 854). Yaşlılığında getirmiş olduğu engellilikler ile birlikte engelli turizm pazarının hızla büyüyeceği öngörülmektedir (Blichfeldt ve Nicolaisen, 2011: s. 80). Türkiye, uluslararası alanda Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, ulusal açıdan ise 5378 sayılı Engelliler Kanunu ve Türk Standartları Enstitüsü tarafından belirlenen standartlar, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan Erişilebilirlik Kılavuzu, vb. pek çok kanun ve yasal düzenlemeler ile engellilerin erişim engellerinin aşılabilmesi için adımlar atmıştır (Kızar, 2018: 54; Demiröz, 2009: 69; Ceyhun, 2008: s. 326; Aksoy, 2006:28; Magda, 2003: 232). Bu yasal düzenlemeler engelli bireylerin, yaşlıların ve hamilelerin toplumda erişilebilir olmasının devamlılığını amaçlamaktadır.

Engelli turizmi/engelsiz turizm, engelli bireylerin konaklama faaliyetlerini ve farklı yerler görmek amacıyla gerçekleştirdikleri seyahatleri içermektedir. Engelli bireyler, seyahatleri esnasında, konaklama işletmelerinde, müze ve ören yerleri, vb. çekim merkezleri ziyaretlerinde erişim engelleri ile karşılaşmaktadır. Bu alanların engelli bireylere uygunluk düzeyi yüksek hizmetler sunması sağlanmalıdır (Bulgan, 2014: 172). Türkiye'de engelli bireylerin turizme katılımlarının düşük olması, konaklama ve diğer destinasyonlar açısından yeterli altyapıya sahip olunmaması bu durumun temel

sebepleri arasında yer almaktadır (Özgür Göde ve Önçel, 2016: 191). Turizm altyapısının engelli bireyler açısından kullanımının zayıf olduğu alanlarda özellikle de ulaşım ve konaklama hizmetleri açısından geliştirilmesi gerekmektedir (Şen, Çelik Yetim ve Bilici, 2014: 2). Engelli bireylerin turizm açısından önemi analiz edilirken psikolojik ve sosyo-kültürel desteklerin gerekliliği de göz ardı edilmemelidir (Zawadka ve Gabryjonczyk, 2020: 155).

Engelli turizmi/engelsiz turizm alanında yapılan akademik çalışmalar gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışmada “engelli turizm”, “engelsiz turizm”, “erişilebilir turizm”, “ulaşılabilir turizm”, “herkes için turizm” kavramları doğrultusunda yapılan literatür taraması kapsamında 2012-2020 yılları arasında yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. YÖK Akademik ve Google Scholar veri tabanları üzerinden incelenen ulusal makalelerin, yazar/yazarlar, yazar sayısı, unvanlara göre dağılımları, makalelerin sayfa sayısı, anahtar kelimeleri ve sonuçları, çalışmanın bulgular kısmında yer almaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, engelsiz turizm konulu çalışmaların ulusal turizm iitaratüründeki eğilimlerini ortaya koymaktır. Çalışmanın birinci bölümünde engelsiz turizm ile ilgili literatüre yer verilmiştir. İkinci bölümde yöntem ve bibliyometrik analiz hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler tablolaştırılarak bulgular kısmında sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise, araştırma sonuçları genel olarak ortaya koyularak, öneriler geliştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Engelli kavramı 07.07.2005 tarihli 25868 sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanan Engelliler Hakkında Kanun'da “*Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini farklı amaçlarla kaybetmesinden dolayı günlük ihtiyaçlarını ve toplumsal yaşama uyum sağlamak amacıyla korunma, bakım, rehabilitasyon danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan bireyler*” olarak ifade edilmiştir (5378 Engelliler Hakkında Kanun, 2005). Engellilik doğuştan veya sonradan oluşan fiziksel ve zihinsel yetersizliklerin bireylerin faaliyetlerindeki oluşan kısıtlamalardır. Oluşan bu kısıtlamalar bireylerin faaliyetlerini gerçekleştirmesinde engel oluşturmaktadır (Yılmaz Düşünür, 2019: 7).

Engelli bireylerin engeli bulunmayan bireyler gibi seyahat etmeye, alışveriş yapmaya ve boş zamanlarını değerlendirmeye ihtiyaçları bulunmaktadır (Tozlu, Mercan ve Atay, 2012: 13). Bu tarz faaliyetlere katılım sağlanması bireylerin yaşam kalitesini olumlu etkilemektedir (Boyacıoğlu ve Çağlar, 2014: s. 100). Engelsiz turizm; bireylerin, devamlı ikametgâh ettikleri yer haricinde, ücret edinme düşüncesi gütmeksizin dinlenme, spor, sağlık, kültür vb. sebepler doğrultusunda gerçekleşen geçici konaklamalar olarak ifade edilmiştir (Baş ve Kılıç, 2014: 71; Şayan Öngen, 2018: 30). Literatür taraması doğrultusunda engelli turizm yerine “engelsiz turizm”, “erişilebilir turizm”, “ulaşılabilir turizm”, “herkes için turizm” kavramlarına da yer verildiği gözlemlenmiştir.

Avrupa'da engelli bireylerin erişilebilirliğini artırmaya yönelik düzenlemeler mevcuttur (Düşünür, 2019: 42). Avrupa'da caddelerde engelli bireyler ile karşılaşmak normal bir durumken, Türkiye'de bu olasılık çok düşüktür. Türkiye'de bu olasılığın düşük olmasının nedeni, engelli bireylerin az olmasından kaynaklı olmayıp aksine Avrupa'daki pek çok ülkeye oranla engelli bireylerin Türkiye'de daha fazla olduğu bilinmektedir. Avrupa ülkeleri engelli turizm pazarı açısından incelendiğinde, Türkiye'ye göre daha

erişilebilir oldukları ve Türkiye'nin engelli turizm pazarı açısından daha az gelişmiş olduğu gözlemlenmektedir (Tellioglu ve Şimşek, 2016: 554). Türkiye'nin engelsiz turizm konusunda az gelişme göstermiş olmasının sebepleri Akıncı'ya göre (2013), erişilebilir altyapı düzenlemelerinin yetersizliği, yerel yönetim ve kamu kuruluşlarının engelli bireylere karşı duyarlılığa sahip olmaması, engelli kavramı konusunda toplumun bilinçsizliği, engelli bireylere sağlanan mali kaynakların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Öndül, 2015: 21).

Engelli Hakları Sözleşmesi, Türkiye ve toplamda 80 ülkenin yer aldığı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 13.12.2006 tarihinde kabul edilmiştir. Ulusal mevzuatta ise 03.12.2008 tarihli 5825 no'lu kanunla onaylanan "*Birleşmiş Milletler Engellerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin*" 18. maddesinde "*Taraf devletler engellerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seyahat ve yerleşim yerini seçme özgürlüğüne ve uyrukluk hakkına sahip olduğu kabul eder*" şeklinde ifade edilmiştir (Zengin ve Eryılmaz, 2013:57; Kaygısız ve Bulgan, 2015:101). Bu sözleşme engelli bireylere karşı yapılan ayrımcılığı göstermekte olup engellilerin yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla getirilmiştir. Ulusal Engelliler Veri Bankası bireylerin engel türlerine göre dağılımı; süregen hastalık, işitsel, dil ve konuşma, ortopedik, zihinsel, görme, duygusal ve ruhsal diğer ve bilinmeyen olarak belirtilmektedir (Bulgan, 2014: 41).

Türkiye'de 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da engellilerin erişim sorunlarının giderilebilmesi amacıyla yol, kaldırım, yaya geçidi, toplu taşıma araçları, kamu ve özel alanların engelli bireylere yönelik düzenlenmelerinin sağlanması gerekmekte olduğu vurgulanmaktadır (5378 Engelliler Hakkında Kanun, 2005). 10 Temmuz 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu yürürlüğe girerek, engelli bireylere yönelik hizmetlerin gerçekleştirilmesi için büyükşehir belediyelerine görev, yetki ve sorumluluklar verilmiştir. Bu sorumluluklar yürürlüğe giren kanun doğrultusunda; engelli bireylere yönelik "*bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri için birimler oluşturulması*", "*engelli bireylerin her türlü sosyal ve hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak*", "*bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanarak engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturmak*" ve "*engelli bireylere sosyal hizmet ve yardımlar sağlamak*" olarak ifade edilmiştir (5216 Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004).

31 Aralık 2021 yılında 31706 sayılı Resmî Gazete'de "Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmeliğin Uygulanmasına Dair Tebliğ (Tebliğ no: 2019/1)' de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ'de "*erişilebilirlik düzenlemesi yapılması zorunlu konaklama tesislerinde açık ve kapalı yüzme havuzlarının en az birer adedinde bedensel engelli misafirlerin havuzu kullanılmasının sağlanması amacıyla havuz asansörünün yapılmasına, deniz kıyısında bulunan tesislerde ise bedensel engelli misafirlerin denize girmesini sağlayacak engelli plajı bulundurulması*" gerektiği vurgulanmıştır (31706 Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmeliğin Uygulanmasına Dair Tebliğ no:2019/1) Değişikliğinin Yapılmasına Dair Tebliğ, 2011).

Avrupa'da engelsiz turizm ile ilgili yasal düzenlemeler incelendiğinde; İspanya'nın erişilebilirlik açısından yaptığı anayasal düzenlemelerin engelli bireylere yönelik olduğu görülmektedir. İspanya'da 2000 yılında 84 plaj engelli bireyler için gerekli düzenlemeler ve planlamalar yapılarak engelli bireylerin hizmetine açılmıştır. İspanya'da bulunan "Centro de Arte Reina Sofia" Ulusal Müzesi'nde işaret dili bilen

rehberin anlatımı ile engelli bireylere yönelik hizmetler sağlanmakta olduğu bilinmektedir (Baş, 2012: 59). Fransa’da ise engelli bireyler sanat, müze, otel, restoran işletmelerine etkin ve sorunsuz şekilde kullanım sağlayabilmektedir. Fransa’nın Bordeaux şehrinde bulunan turizm danışma ofisi engelli bireylere rehberlik hizmeti sağlamaktadır (Tellioglu ve Şimsek, 2016: 558).

İtalya’da “Herkes için Turizm” kapsamındaki yasal düzenlemeler diğer ülkelere oranla daha ileri bir seviyede bulunmaktadır (Aratoğlu Uslu, 2019: 32). Ülkedeki konaklama işletmeleri engelli bireylerin talep edeceği tüm gereksinimleri karşılayabilecek şekilde düzenlenmiştir. İtalya’da bulunan tur operatörleri tanıtımlarında “Accessible Italy” internet ağı aracılığıyla engelli bireylerin katılım sağlayabileceği özel tur programlarına yer vermektedir (Tellioglu ve Şimsek, 2016: 556).

European Network for Accessible Tourism (ENAT), engelli turizmi/engelsiz turizm adı altında yapılmış rapor, kongre ve akademik çalışmaları desteklemektedir. Her sene engelli bireyler için erişilebilir şehirler seçerek seyahat edebilecekleri destinasyonlar belirlenmektedir (Öndül, 2015: 18). Bu şehirler İspanya’nın Sevilla kenti, İtalya’nın Torino ve Lucca kenti, Danimarka’nın Viborg kenti, Fransa’nın Mulhouse kenti, Avusturya’nın Salzburg kenti, Almanya’nın Berlin kenti olarak belirlenmiştir. Engelli bireylere yönelik dış alanların düzenlenmesi, iç ulaşım yollarının düzenlenmesi, yiyecek işletmelerinin düzenlenmesi, konaklama işletmelerinde bulunan oda, tuvalet, banyo kısımlarının düzenlenmesine yer verilerek engelli turizmin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (Yıldız, Yıldız ve Karaçayır, 2017: 71).

Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ise 2030 yılında 100 milyon civarında engelli birey olacağı öngörülmektedir (Burnett ve Baker, 2001: 4). Bu rakam dünya açısından ciddi bir pazarı oluşturmaktadır. 1990 yılında ABD’de Engelli Amerikalılar Yasası (ADA) düzenlenmiştir. Bu yasa doğrultusunda 25 odaya sahip konaklama işletmelerinin en az 1 odasının engelli bireylere yönelik olacağı, 76-100 arasında odaya sahip konaklama işletmelerinde ise en az 4 odanın engelli bireylere yönelik düzenlemelerinin yapılması zorunludur. Yapılacak düzenlemelerin otopark ve ortak alanları da kapsadığı ve bu düzenlemelerin sıkı olarak denetleneceği belirtilmiştir (Zengin ve Eryılmaz, 2013: 57).

İsrail’de 600 bin engelli bireyin olduğu ve İsrail’deki engellilerin turizm bölgelerini ziyaret edemedikleri için şikâyetlerde buldukları bilinmektedir. Engellilerin şikâyetleri incelendiğinde; bedensel engelli bireylerin seyahatlerinde dengeleyici unsurların eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu eksikliklerin başında bedensel engelli bireylerin tekerlekli sandalye ile tatile çıkabilmelerinin olanaksızlığı dikkati çekmektedir. Engelli bireylerin turistik alanları değerlendirilmesinde erişilebilirlik önemli rol oynamaktadır. Özellikle turistik alanların bedensel engelli bireyler için erişilebilir olabilmesi için sahip olması gereken toplamda yedi temel erişilebilir özelliği bulunmaktadır. Bunlar; asansörler, merdivenler, otopark, yollar, kaldırımlar, rampalar ve tuvaletleri içermektedir (Israeli, 2002: 101-102).

Dünyada en önemli ekonomik getiriye sahip olan Japonya’da 5 milyon (18 yaş ve üzerinde bulunan engelli birey sayısı 3 milyon) ve Çin’de 60 milyon (çalışabilir durumda engelli birey sayısı 25 milyon) engelli birey olduğu bilinmektedir (Dünya Engelliler Vakfı Engelsiz Turizm Raporu, 2003). Çin’de bulunan 60 milyon engelli birey dünya nüfusunun engelli sayısı bakımından en yoğun olan ülkesinin Çin olduğunu kanıtlar niteliktedir (Bi, Card ve Cole, 2007: 205). Engelli bireylerin turizm faaliyetlerine çoğunlukla refakatçileri ile birlikte katılım göstermeleri turizmin ekonomik boyutunu olumlu

etkilemektedir. Engelli bireyler için uygulamaya konulan yasal düzenlemeler, engelli bireylerin bir taraftan seyahat etmelerine imkân tanırken diğer taraftan sosyalleşmeye başlamalarını sağlamaktadır (Bulgan,2014: 13). Japonya’da yer alan müzelerin engelli bireyler için uygunluk düzeyi incelendiğinde; müzelerin bedensel engelli ve duysal güçlüğü olan bireyler için uygun olduğu gözlemlenmiştir (Şen, Yetim ve Bilici, 2014: 6). Hayatın her alanında erişim engelleri ile mücadele etmek zorunda kalan engellilere yönelik yapılacak olan tüm düzenlemelerin tek bir engel türüne bağlı kalmaksızın tüm engel türleri dikkate alınarak tüm engelli bireyleri kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Yöntem

Çalışmada nitel bir yöntem olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, matematik ve istatistiksel yöntemler ile akademik yayınların konusu, yazar sayısı, kurumu, atıflar ve anahtar kelimeler gibi bibliyometrik açıdan incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Ardıç Yetiş ve Çokal, 2018:41). Bilimsel yayın yapan araştırmacıların, son yıllarda hangi konulara ağırlıklı olarak yer verdiğini ve bu konuların filtrelenmesini sağlamak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bu doğrultuda ilgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde konu eğilimleri araştırmacılara fayda sağlamaktadır (Akgöl ve Ayazlar, 2021: 1374). Bibliyometri, nicel yöntem kullanılan bilimsel araştırmaların değerlendirilmesi amacıyla nitel araştırmaların nicel ölçümleri oluşmaktadır (Yılmaz, 2021: 1475).

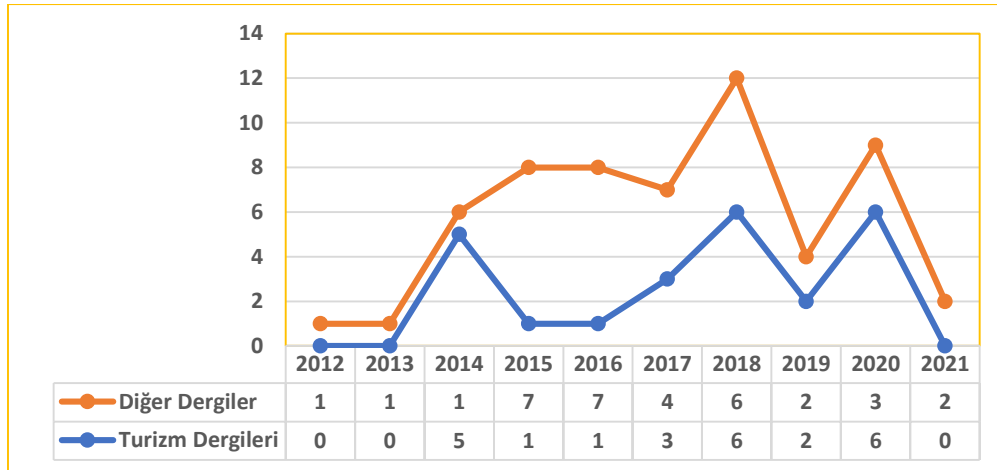
Çalışmada incelenen makaleler, “akademik.gov.tr” resmi internet adresi ve “Google Scholar” veri tabanları 1 Haziran 2021- 31 Ocak 2022 yılları arasında taranarak elde edilmiştir. “Akademik.gov.tr” resmi internet sitesinin tercih edilme nedeni araştırmacıların, akademik teşvik ve doçentlik başvuru süreçlerindeki çalışmalarını belirtilen portala yüklenme zorunluluğunun olmasıdır (Boğan vd., 2018: 50). Diğer veri tabanı olan “Google Scholar”un tercih edilme nedeni ise veri tabanında indekslenen yayınların geniş kapsamda sunulması ve bu veri tabanının akademik içeriğe sahip sistemsel bir hizmet sağlamakta oluşudur (Işık, 2021: 245). Araştırmada engelsiz turizm alanında 2012-2021 yılları arasında yayımlanan ulusal makaleler “engelli turizm”, “engelsiz turizm”, “erişilebilir turizm”, “ulaşılabilir turizm”, “herkes için turizm” anahtar kelimeleri kapsamında taranmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışma ile engelsiz turizm üzerine yapılmış makalelerin yazar/yazarlar, yazar sayısı, unvanlara göre dağılımları, makalelerin sayfa sayısı, anahtar kelimeleri ve sonuçları kullanılarak bibliyometrik analizle incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada erişim kısıtı bulunmayan makaleler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. YÖK akademik resmi internet sitesinden “erişilebilir turizm” olarak tarama yapıldığında hiçbir makale sonucuna ulaşılamamıştır. Tarama sonucunda 2012-2021 yılları arasında sınırlandırılma yapıldığında 2 makale çalışmasına erişim sağlanamadığı için bu makaleler kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırmaya dahil edilen makalelerin yıllara göre dağılımları incelendiğinde; 2012 yılında 1 adet, 2013 yılında 1 adet, 2014 yılında 6 adet, 2015 yılında 8 adet, 2016 yıllarında 8 adet, 2017 yılında 7 adet, 2018 yılında 12 adet, 2019 yılında 4 adet, 2020 yılında 9 adet ve 2021 yılında 2 adet makale çalışması yapılmış olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında toplam 58 makale incelemeye alınmıştır. İncelemeye dahil edilen makalelerden elde edilen veriler excel microsoft office programı kullanılarak veri tabanında yer alan makaleler bibliyometrik özellikleri doğrultusunda listelenmiştir. Makalelerin turizm ve diğer dergi türlerine göre dağılımına ait yüzde ve frekans dağılımı yazarlar tarafından hesaplanarak oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında yer alan tüm görseller makalelerden elde edilen veriler ışığında

excel microsoft office programı ile oluşturulmuştur. Araştırmada görsel 4 olarak ifade edilen ağ analizi VOSviewer programı doğrultusunda makalede bulunan anahtar kelimeler ile oluşturulmuştur. VOSviewer bibliyometrik ağların görselleştirilmesinde araştırmacılara sunulan görselleştirmeye dayalı haritalama tekniklerinden biridir (Artsın, 2020: 351). Çalışmada etik kurul raporu gerektirecek, görüşme, mülakat ve gözleme dayalı veriler elde edilmediği için etik kurula rapor sunulmamıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde incelenen toplam 58 makalenin bibliyometrik analiz yöntemi ile tablolar, görsel ve grafikler aracılığı ile yorumlamaları yer almaktadır.

Görsel 1’de engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yayımlanmış olduğu dergiler iki grupta ele alınmaktadır. İlk grupta yer alan dergiler araştırma kapsamında sadece turizmi konu alan turizm dergileri, ikinci grupta yer alan dergiler ise sosyal bilimler alanında makaleler yayımlayan ve turizmi de konu alan diğer dergileri temsil etmektedir. Bu bağlamda görsel 1’de engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin turizm dergilerinde ve diğer dergilerde yayımlanma sayıları ve yıllara göre dağılımları yer almaktadır.

Görsel 1. Makalelerin Yıllara ve Dergi Türüne Göre Dağılımı

Görsel 1 yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Görsel 1’de makalelerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde; 2012 yılında turizm dergilerinde engelsiz turizm kavramını içeren bir makalenin yayınlanmadığı, diğer dergilerde ise bir adet makalenin yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2013 yılında turizm dergilerinde engelsiz turizm kavramını içeren bir makalenin yayınlanmadığı görülmektedir. Diğer dergilerde ise aynı yıl aralığında bir adet makale yayınlanmıştır. 2014 yılında 5 adet turizm dergisinde ve bir adet de diğer dergiler kategorisinde olmak üzere toplam 6 makale yayımlanmış olduğu anlaşılmaktadır. 2015 yılında ise turizm dergisinde bir adet, diğer dergilerde 7 adet makale yayınlanmış olduğu belirlenmiştir. 2016 yılında turizm dergilerinde engelsiz turizm kapsamında bir adet makalenin yayımlandığı, diğer dergilerde 7 adet makalenin yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılında engelsiz turizm kavramını içeren toplam 3 adet makalenin turizm dergisinde yayınlanmış olduğu, diğer dergilerde 4 adet makalenin yayınlanmış olduğu ortaya çıkarılmıştır.

2018 yılında turizm dergilerinde 6 adet, diğer dergilerde 6 adet makale yayınlanmış olduğu belirlenmiştir. 2019 yılında ise engelsiz turizm kavramını içeren turizm dergisinde 2 adet, diğer dergilerde de 2 adet makale olmak üzere toplamda 4 adet makalenin yayınlanmış olduğu anlaşılmaktadır. 2020 yılında turizm dergilerinde 6 adet, diğer dergilerde ise 3 adet makale yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2021 yılında turizm dergilerinde engelsiz turizm kavramını içeren bir makalenin yayınlanmadığı, diğer dergilerde ise 2 adet makalenin yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular incelendiğinde engelsiz turizm kapsamında 2012-2021 yılları arasında en fazla makalenin 2018 yılında yayınlanmış olduğu saptanmıştır.

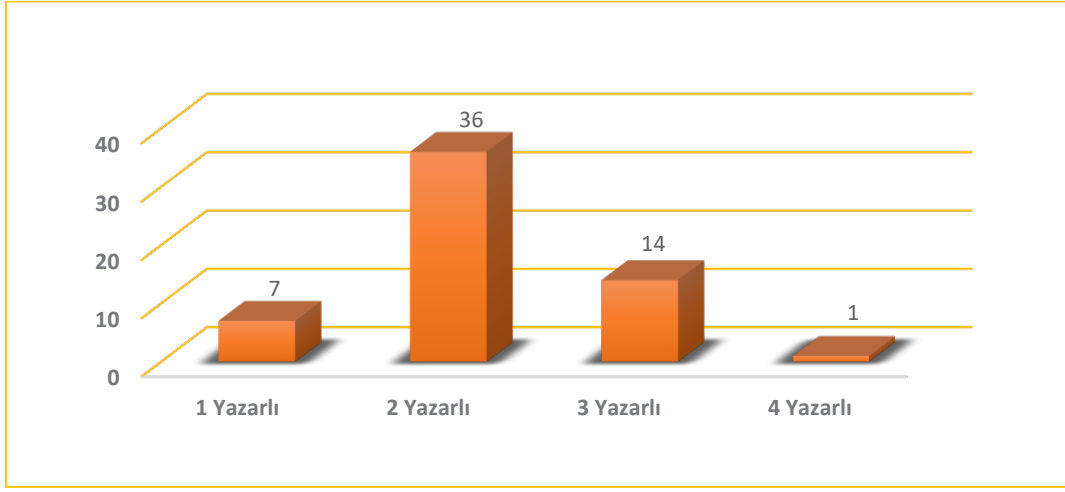
Tablo 1. Makalelerin Yıllara ve Dergi Türüne Göre Dağılımı

Yıl	Turizm Dergileri		Diğer Dergiler	
	f	%	f	%
2012	-	-	1	3
2013	-	-	1	3
2014	5	20,8	1	3
2015	1	4,2	7	20,5
2016	1	4,2	7	20,5
2017	3	12,5	4	11,7
2018	6	25	6	17,5
2019	2	8,3	2	6
2020	6	25	3	9
2021	0	-	2	5,8
Toplam	24	100	34	100

Tablo 1’de makalelerin yıllara ve dergi türüne göre frekans ve yüzdeler dağılımlarına yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, 2012 yılında turizm dergilerinde engelsiz turizm konulu makale yayınlanmadığı, diğer dergilerde aynı yılda %3 oranında makale yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2013 yılında turizm dergilerinde engelsiz turizm konulu makale yayınlanmadığı, diğer dergilerde aynı yılda %3 oranında makale yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2014 yılında ise turizm dergilerinde %20,8 oranında, diğer dergilerde %3 oranında engelsiz turizm kavramını içeren makaleler yayınlanmış olduğu saptanmıştır. 2015 yılında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin turizm dergilerinde %4,2 oranında diğer dergilerde ise %20,5 oranında yayınlanmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. 2016 yılında ise turizm dergilerinde %4,2, diğer dergilerde %20,5 oranında makale yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir.

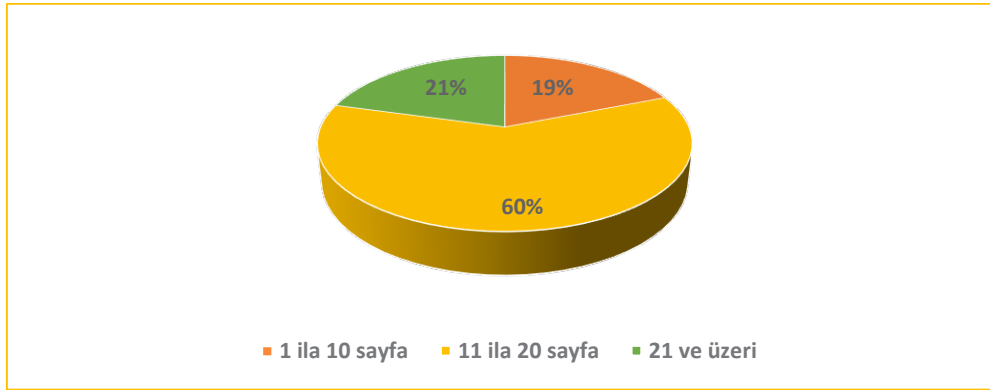
2017 yılında turizm dergilerinde %12,5 oranında, diğer dergilerde %11,7 oranında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yayınlanmış olduğu belirlenmiştir. 2018 yılında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin turizm dergilerinde %25 oranında diğer dergilerde %17,5 oranında yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2019 yılında ise turizm dergilerinde %8,3 oranında diğer dergilerde %6 oranında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yayınlanmış olduğu anlaşılmaktadır. 2020 yılında turizm dergilerinde %25 oranında diğer dergilerde %9 oranında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yayınlandığı tespit edilmiştir. 2021 yılında ise turizm dergilerinde

engelsiz turizm konulu bir makale yayınlanmadığı, diğer dergilerde %5,8 oranında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir.

Görsel 2. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Görsel 2’de turizm alanında yayımlanan engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yazar ve çok yazarlılık durumlarına yer verilmiştir. Görsel 2 incelendiğinde, araştırma kapsamında tek yazarlı 7 adet makale, iki yazarlı 36 adet makale, üç yazarlı 14 adet makale ve dört yazarlı bir adet makale olduğu anlaşılmaktadır. Bulgular 2012-2021 yılları arasında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin çoğunlukla iki yazarlı olarak yayımlandığını kanıtlar niteliktedir.

Görsel 3. Makalelerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Görsel 3 yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Görsel 4’te engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin sayfa sayılarına göre dağılımlarına yer verilmiştir. Makaleler 1-10, 11-20, 21 ve üzeri sayfa sayısına göre sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgulara göre en çok engelsiz turizm konulu makalelerin 11 ila 20 sayfa sayısına sahip olduğu tespit edilmiştir.

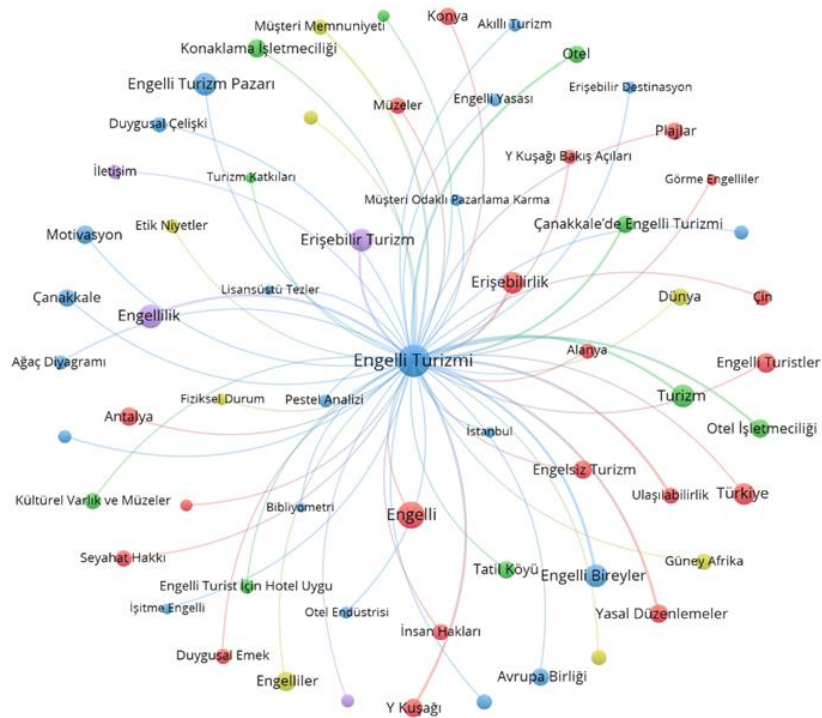

Tablo 2. Makalelerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Anahtar Kelime	f	Anahtar Kelime	f	Anahtar Kelime	f
Engelli Turizmi	33	Çanakkale	1	X Kuşağı	1
Engelli	14	Çanakkale'de Engelli Turizmi	1	Y Kuşağı	1
Erişilebilir Turizm	12	Otel	1	Z Kuşağı bakış açıları	1
Turizm	11	Tatil Köyü	1	Yiyecek İçecek İşletmeleri	1
Engellilik	8	Plajlar	1	Turizm Sektörü	1
Engelli Bireyler	6	Kültürel Varlık ve Müzeler	1	Turizm Davranışı	1
Engelli Turizm Pazarı	6	Amerika	1	Sosyal Turizm	1
Türkiye	5	Çin	1	Pestel Analizi	1
Erişilebilirlik	5	Güney Afrika	1	Kısıt	1
Engelli Turistler	5	Seyahat Hakkı	1	Tükenmişlik	1
Otel İşletmeciliği	4	İnsan Hakları	1	Yapısal Eşitlik Modeli	1
Engelliler	3	Ulaşılabilirlik	1	Dört ve Beş Yıldızlı Oteller	1
Yasal Düzenlemeler	3	Müzeler	1	Beklenti	1
Engelsiz Turizm	3	Müşteri Memnuniyeti	1	Engelli Yasası	1
Konaklama İşletmeciliği	3	Alanya	1	Akıllı Turizm	1
Y Kuşağı	2	Turizm Deneyimi	1	Restoran Erişilebilirlik	1
Antalya	2	Yönetici	1	Fiziksel Durum	1
Motivasyon	2	Engelli Tüketiciler	1	Restoran	1
Konya	2	Etik Niyetler	1	Erişilebilir Destinasyon	1
Dünya	2	Algılanan Etik Problem	1	Bilgi Sistemi	1
Avrupa Birliği	2	Engelli Dostu Turizm	1	Bilgi Yönetimi	1
Duygusal Emek	2	Engelli Dostu Destinasyon	1	Bilgi Arama İhtiyacı	1
Duygusal Çaba	2	İletişim	1	Herkes İçin Turizm	1
Duygusal Çelişki	2	Ağaç Diyagramı	1	E-Dönüşüm	1
Eskişehir	2	Engelli Turist için Hotel Uygulamaları	1	Otel Endüstrisi	1
Sessiz Turizm	1	Engelli Dostu Mobil Hizmetleri	1	Nitel Araştırma	1
İşitme Engelli	1	Endsütri 4.0 TurKey4ALL	1	Kocaeli	1
Disability Service	1	Turizm Pazarlaması	1	Seyahat	1
Website Content	1	Müşteri Odaklı Pazarlama Karması	1	Tourist With Disabilities	1
Teknoloji	1	Landscape Architecture	1	Göreme Open Museum	1

Görme Engelliler	1	Uygunluk	1	Sorunlar	1
Turizm Paydaşları	1	Van	1	Turist Rehberliği	1
Turizm Katkıları	1	Engel	1	İstanbul	1
Sağlık Turizmi	1	Tekerlekli Sandalye Basketbolu	1	İleri Yaş Turizmi	1
Sağlık Serbest Bölgesi	1	İçerik Analizi	1	Zihinsel Engelli Bireyler	1
Bibliyometri	1	Lisansüstü Tezler	1	İnternet	1
Seyahat Acenteleri	1	Doğa Temelli Turizm	1	Rize	1
ENAT	1	Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşları	1	Safranbolu	1
Göreme Açık Hava Müzesi	1	Erişilebilir Otel İşletmeleri	1	Gaziantep	1

Çalışma doğrultusunda engelsiz turizm kavramını içeren makalelerde kullanılan anahtar kelimeler incelenmiştir. Tablo 2’de makalelerin anahtar kelimelere göre dağılımı yer almaktadır. Makalelerde toplam 235 anahtar kelime yer almaktadır. Makalelerde en çok kullanılan anahtar kelimeler “engelli turizmi” (33 kez), “engelli” (14 kez), “erişilebilir turizm” (12 kez), “turizm” (11 kez), “engellilik” (8 kez), “engelli bireyler” ve “engelli turizm pazarı” (6 kez) kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeler haricinde “Türkiye”, “erişilebilirlik”, “engelli turistler” anahtar kelimeleri 5’er kez, “otel işletmeciliği” 4’er kez, “engelliler”, “yasal düzenlemeler”, “engelsiz turizm”, “konaklama işletmeciliği” anahtar kelimeleri ise 3’er kez kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.

Görsel 4. Makalelerin Anahtar Kelimelerinden Oluşan Ağ Analizi

Görsel 4 yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Görsel 4’de engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin anahtar kelimelerinden oluşan ağ analizine yer verilmiştir. Görsel 4 incelendiğinde makalelerde en çok kullanılan anahtar kelimelerin sıklığının sırasıyla “engelli turizmi”, “engelli”, “erişilebilir turizm”, “turizm”, “engellilik” olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Çalışma Kapsamında Dâhil Edilen Engelsiz Turizm Konulu Makaleler

Dergi	Makale Adı	Yazar Yıl	Yöntem
Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi	Çanakkale'nin Engelli Turizmine İlişkin Durumunun Belirlenmesine ve Planlanmasına Yönelik Bir Çalışma	Tozlu, Mercan ve Atay 2012	Yüz yüze Görüşme Gözlem Tekniği
International Journal of Economic and Administrative Studies	Bodrum Destinasyonunda Engelli Turizm Pazarının Değerlendirilmesi	Zengin ve Eryılmaz 2013	Cronbach Alfa Güvenilirlik 5'li Likert Tipi Anket ANOVA Frekans Analiz Yüzde Analiz Ki-Kare
Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi	Antalya ve Mersin Plajlarında Yapılan Düzenlemelerin Erişilebilirlik Kapsamında İncelenmesi	Birdir, Dalgıç ve Kale 2014	Frekans Analiz Çoklu Uyum Analizi Grafiği Doğal Gözlem Araştırma Tekniği
Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi	Duygusal Emek Boyutları, Süreci ve Sonuçlarının Engelli Turizm Pazarında Değerlendirilmesi	Baş ve Kılıç 2014	Açıklayıcı Faktör Analizi Pearson Korelasyon analizi Anova Testi T-Testi Bonferroni Testi
Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi	Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizm Beklentilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma	Akıncı ve Sönmez 2014	Görüşme Tekniği
Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi	Otel İnternet Sitelerinde Engelli Bireylerin İhtiyaçlarına Yönelik Bilgilerin Varlığı Üzerine Bir Araştırma	Yılmazdoğan ve Temizkan 2014	İçerik Analiz
Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi	ENAT ile Türkiye'nin Erişilebilir Turizme Yönelik Otel İşletmelerini Kapsayan Düzenlemeleri ve Bu Düzenlemelerin Karşılaştırılması	Olçay, Giritöğlü ve Parlak 2014	Literatür Taraması
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Kültür Varlıkları ve Müzelerin Engelli Turist Ziyaretine Uygunluğunu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	Şen, Çelik Yetim ve Bilici 2014	Yüz yüze Görüşme Gözlem Tekniği Telefon ile Görüşme

			Anket
Akademik Bakış Dergisi	Dünyada ve Türkiye’de Engelli Turizmi ile İlgili Yapılan Çalışmalar	Bulgan 2015	Literatür Taraması
Akademik Bakış Dergisi	İnsan Hakları Çerçevesinde Engellilerin Seyahat Hakkı ve Avrupa Birliği’ndeki Yasal Düzenlemeler	Kaygısız ve Bulgan 2015	Doküman Analizi
Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	Engelli Turizmi Kapsamında Müzelerde Ulaşılabilir Uygulamaların Tespitine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Analiz	Baş, Yenişehirlioğlu ve Zengin 2015	Karşılaştırmalı Analiz
International Journal of Human Sciences	Sosyal Avrupa Modeli Çerçevesinde Avrupa Birliği’ndeki Engelli Turizmine İlişkin Yasal Düzenlemelerin Türkiye’deki Yasal Düzenlemelerle Karşılaştırılması	Bulgan ve Kaygısız 2015	Doküman Analizi

Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi	Engelli Tüketicilerin Konaklama İşletmelerine İlişkin Etik Tutum ve Beklentilerinin Belirlenmesi	İlban, Akkılıç, Varol ve Güleç 2015	Kartopu Örnekleme Yöntemi Anket 5’li Likert Ölçeği T Testi Basit Doğrusal Regresyon Analizi Faktör Analizi Cronbach’s Alpha Yöntemi Korelasyon Analizi
Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Engelli Bireylerin Turizm Deneyimlerine Yönelik Bir Araştırma: Alanya Örneği	Toker ve Kaçmaz 2015	Anket Yöntemi Regresyon Analizi Cronbach’s Alpha Testi Korelasyon Analizi Tek Yönlü ANOVA Testi Frekans Analizi Güvenilirlik ve Faktör Analizi KMO Analizi Barlett Analizi
Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi	Engelli Turistlerin Duygusal Emek Algısının Müşteri Memnuniyetine Etkisi	Kılıç ve Baş 2015	Açıklayıcı Faktör Analizi Cronbach’s Alpha Testi Korelasyon Analizi Tek Yönlü ANOVA Testi T-Testi Pearson Regresyon Analizi

			Post-hoc Bonferroni Testi KMO Analizi Barlett Analizi Güvenilir ve Geçerlik Analizi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Engelli Turizmi: Antalya İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma	Bulgan ve Çarıkçı 2015	Anket T-Testi Varyans Analizi Tukey Testi Cronbach's Alpha Testi Mann Whitney U Testi
The Journal of Academic Social Science	Dünyada ve Türkiye'de Engelli Dostu Turizm	Tellioglu ve Şimşek 2016	Doküman Analizi
Journal of Tourism and Gastronomy Studies	Doğa Temelli Erişilebilir Turizm: Rize Örneği	Acuner ve Tayfun 2016	Karma Yöntem Mann-Whitney U testi Görüşme Tekniği
Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Erişilebilir Turizm Açısından Safranbolu Turizm Destinasyonunun Uygunluğunun Değerlendirilmesi	Diker ve Çetinkaya 2016	Literatür Taraması
Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi	Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Engellilere Yönelik Düzenlemelerin İncelenmesi: Eskişehir Örneği	Özgür Göde ve Öncel 2016	Görüşme Tekniği Betimleme Analizi
Erciyes İletişim Dergisi "Akademia"	Turizm Sektöründe Engelliler ile İletişimin Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma	Bulgan ve Göktaş 2016	Neden Nasıl Nasıl Ağaç Diyagramı Yöntemi
Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi	X, Y ve Z Kuşağı Engellilerinin Turizmde Erişilebilirliğinin Karşılaştırılması	Bulgan ve Göktaş 2016	Karşılaştırmalı Araştırma Yöntemi

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi	Y Kuşağının Engelli Turistlere Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Örneği	Bulgan ve Göktaş 2016	5'li Likert Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Kaiser-Meyer-Olkin Testi Bartlett's Testi ANOVA T-Testi
Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve		Şenol, Oktay ve Özmen	Anket 5'li Likert Ölçeği

İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	Engelli Turistlere Yönelik Otel Uygulamaları: Antalya Yöresi Örneği	2016	
Journal of Recreation and Tourism Research	Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Turizm Davranışları	Nalçacı İkiz ve Solunoğlu 2017	Anket Yüzde ve Frekans Analizi
Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırma Dergisi	Engelli Turizminin PESTEL Analizi Kapsamında İncelenmesi	Tellioglu ve Tekin 2017	PESTEL Analizi
Journal of Awareness	Engelli Turistler: Tükenmişlik, Motivasyon ve Kısıtlarının Katılım Niyetine Etkisi	Hamarat, Bağcı ve Sevinç 2017	Anket Açıklayıcı Faktör Analizi Yapısal Eşitlik Modeli Cronbach's Alpha Yöntemi Korelasyon Analizi
Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi	Otel İşletmelerinde Engelli Olanaklarına İlişkin Yöneticilerin Görüşleri: Konya Örneği	Büyüksalvarcı, Şapcılar ve Tuncel 2017	5'li Likert Ölçeği
Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi	Engelli Bireylerin Turizm Faaliyetlerine Yönelik Motivasyon ve Beklentilerinin Analizi: Muğla Örneği	Özhan 2017	Görüşme Tekniği
Journal of Resction and Tourism Research	Seyahat Acentelerinin Engelli Turizm Pazarında Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri	Şahin ve Şen 2017	Literatür Taraması
Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi	Bedensel Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizmi Değerlendirmesi Üzerine Bir Araştırma	Evcı ve Kuş Şahin 2017	Röportaj
Journal of Tourism and Gastronomy Studies	Dünyada ve Türkiye'de Engelli Turizmi Pazarının Değerlendirilmesi	Yıldız, Yıldız ve Karaçayır 2018	Literatür Taraması İstatistik Veri Derlenmesi Saha Araştırması
Journal of Tourism and Gastronomy Studies	Ankara'daki Restoranların Engelli Bireylerin Erişilebilirliğine Uygunluğu	Akar Şahingöz ve Keskin 2018	Gözlem Yöntemi Yüzde ve Frekans Analizi Ki-Kare Testi
Detay Anatolia Akademik Yayıncılık Ltd. Şti.	Engelliler ve Seyahat	Öztürk ve Sert 2018	Literatür Taraması

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi	Engelli Turizmi Yasal Düzenlemeler ve Uygulamalar	Akdu ve Akdu 2018	Betimsel Analiz
Journal of Tourism Intelligence And Smartness	Akıllı Turizm Kapsamında Engelli Dostu Mobil Hizmetler: Türkiye Turizm İçin Öneriler	Topsakal 2018	Literatür Taraması Karşılaştırmalı Araştırma Yöntemi

Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi	Kocaeli İlindeki Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Engelli Turizmini Değerlendirmelerine Yönelik Nitel Bir Araştırma	Güçlü Nergiz ve Ünsal Akbıyık 2018	Yarı Yapılandırılmış Görüşme Yöntemi
International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences	Herkes İçin Turizm Bilgi Sistemi Tasarımının Önemi	Özbalcı 2018	Literatür Taraması
Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	Müşteri Odaklı Pazarlama Kapsamında Engelli Turizmüne Yönelik Teorik Bir İnceleme	Cengiz ve Aksöz 2018	Literatür Taraması
Vizyoner Dergisi	İşletme Engelli Turizmi (Sessiz Turizm): Dünya ve Türkiye Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme	Yıldız, Yıldız ve Bozyer 2018	Doküman Analizi
Business Management Studies: An International Journal	Exploring the Performance of Hotels' Websites for Guests With Disabilities: A Content Analysis Approach	Murat ve Kesici 2018	İçerik Analizi
ISAS WINTER-2019	Görme Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizm Deneyimlerini Kolaylaştırıcı Teknolojilerin İncelenmesi	Ercan 2018	İkincil Veri Kaynaklar
Journal of Recreation and Tourism Research	Otel İşletmelerinde Erişilebilir Turizm Yönelik Düzenlemelerin Yeterliliği Üzerine Bir Uygulama: Gaziantep'teki Bir Yerel ve Bir Uluslararası Zincir Otel İşletmesi Örneği	Olçay, Parlak ve Ertürk 2018	Puanlama yöntem

Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi	Turizm Paydaşlarının Bakış Açılıyla Engelli Turizmi: Konya Örneği	Özeren ve Büyüksalvarcı 2019	Yüz Yüze Görüşme Tekniği
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi	Van İlindeki Otellerin Engelli Bireylere Uygunluğunu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	Meriç ve Işık 2019	Mülakat Tekniği Gözlem Teknik İnceleme
Türk Turizm Araştırmaları Dergisi	Engelli Bireylerin Otel İşletmelerinde Karşılaştıkları Sorunlar	Bulgan, Şen Demir ve Arslan 2019	Yarı Yapılandırılmış Görüşme Tekniği Betimsel Sistematik Analiz Frekans Analiz
Journal of Recreation and Tourism Research	Eskişehir Erişilebilir Turizme Uygun Mu?	Timur ve Oğuz 2019	Doğal Gözlem Tekniği
Journal of Yasar University	Engelli Turizmde Turist Rehberliği Uygulamaları Üzerine Niteliksel Bir Araştırma	Oduncuoğlu ve Efendi 2020	Yarı yapılandırılmış Görüşme Tekniği Kartopu Örneklem Tekniği
Türk Turizm Araştırmaları Dergisi	Zihinsel Engelli Çocuklara Sahip Ailelerin Yaşadıkları Tatil Güçlükleri Üzerine Tanımlayıcı Bir Araştırma	Oduncuoğlu 2020	Yarı Yapılandırılmış Görüşme

Türk Turizm Araştırmaları Dergisi	Turizm Öğrencilerinin Engelli Bireylere ve Engelli Turizmüne Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	Solmaz ve Yenişehirlioğlu 2020	5'li Likert Ölçeği Cronbach's Alpha Yöntemi KMO Testi Barlett Testi Faktör Analizi T-Testi
Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi	Engelli Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi; Dünya ve Türkiye Örnekleri	Ünal Ankaya ve Gülgün Aslan 2020	Doküman Analizi
Türk Turizm Araştırmaları Dergisi	Engelli Basketbolcuların Sosyal Hayatını Engelleyen Sağlık Sorunlarının Turizm Faaliyetleri Açısından Değerlendirilmesi	Meriç 2020	Anket Yöntemi 5'li Likert Ölçeği T-Testi Post Hoc Testi ANOVA Testi

Türk Turizm Araştırmaları Dergisi	Engelli Bireylerin Turizme Katılımına Yönelik Konaklama İşletmelerinden Beklentileri ve Mevcut Durum Tespitine İlişkin Bir Araştırma	Yılmaz, Kalpaklıoğlu ve Yılmaz 2020	Literatür Taraması
AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi	İleri Yaş ve Engelli Turizmi Hedef Kitlelerine Yönelik Bolu İli Sağlık Serbest Bölgesi Tasarımı	Baynal Doğan, Doğan ve Baynal 2020	Doküman Analizi
International Marmara Social Sciences Congress (Autumn)	Turizm ve Engelli Bireyler Alanında Yapılan Çalışmaların Yönelimleri: Bir İçerik Analizi	Yıldız ve Yavaş 2020	Betimsel İçerik Analizi Anket Karşılaştırmalı Analiz Pestel Analizi Gözlem ve Ağaç Diyagramı Bibliyometrik Analiz
Türk Turizm Araştırmaları Dergisi	Engelli Turizmi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi	Aksöz ve Yücel 2020	Bibliyometrik Analiz Doküman Analiz
SBedergi	Engelli Turistlerin Ziyaret Yerlerinde Karşılaştıkları Zorluklar: Çanakkale Örneği	Boz, Eryücel ve Turgut 2021	Gözlem Tekniği
Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi	A Study on Accessible Tourism Potentials of Göreme Open Air Museum	Evcı ve Şahin 2021	Anket

Tablo 3’de araştırmaya dâhil edilen engelsiz turizm kavramını içeren toplam 58 adet makale; yayımlandığı dergi, tarih, yazar, çalışmanın amacı, kullanılan yöntem ve sonuçları dahilinde yer almaktadır. Tablo 3 incelendiğinde, 2012-2021 yılları arasında yayımlanan ve araştırma kapsamında değerlendirilen toplam 58 makalenin ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemlerinden faydalanmış olduğu görülmektedir. 2012-2021 yılları arasında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin çoğunlukla diğer dergiler kategorisinde (34 adet yayımlanmış makale) olduğu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların konu seçimleri açısından “engelli turizm pazarı”, “engelli turizm potansiyeli”, “hizmetin kalitesi”, “engelli bireylerin memnuniyeti” ve “mevcut sorunların analizi”, üzerine yoğunlaşmış olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3’e bakıldığında engelsiz turizm alanında yayımlanan makalelerin çoğunlukla çalışanlar, yöneticiler ve otel işletmelerine yönelik olduğu görülmektedir. 2012-2021 yılları arasında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin çoğunlukla engelli bireylerin otel işletmelerinde yaşadıkları problemlere yer verdiği ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi noktasında çözüm önerileri sunmakta

olduğu anlaşılmaktadır. 2012-2021 yılları arasında engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin çoğunlukla Bolu, Çanakkale, Alanya, Rize, Safranbolu ve Konya'da engellilerin erişilebilirlik engellerini analiz etmek amacıyla yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de engelsiz turizm açısından şehirlere ait çalışmalar irdelendiğinde Alanya'da diğer şehirlere oranla engelli bireylere yönelik daha fazla çalışmanın yapılmış olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Tablo 3'e bakıldığında engelsiz turizm alanında Dünyada ve Türkiye'de oluşturulan kanun, yönetmelik ve genelgelerin karşılaştırmalarına ilişkin çalışmaların yayımlanmış olduğu görülmektedir. Dünyada engelli bireyler tarafından en çok tercih edilen ülkelerin engelli bireylere yönelik tatmin edici düzeyde yasal düzenlemelere sahip ülkeler olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye için ise engelsiz turizm alanında eksikliklerin olduğu tespit edilerek ve çözüm önerilerinin sunulmakta olduğu ortaya çıkarılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde Eskişehir ve Ankara'da bulunan yiyecek içecek işletmelerinin erişilebilirlik engellerini analiz etmek amacıyla makale çalışmalarının yayımlanmış olduğu görülmektedir. Eskişehir ve Ankara'da hizmet vermekte olan yiyecek içecek işletmelerinde yürütülen çalışmalarda engelli bireylerin yaşamakta oldukları erişim engellerinin neler olduğuna değinilmiş ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi noktasında çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Teknolojinin günümüzde artık aktif olarak yer aldığı ve engelsiz turizm alanında da dijitalleşme konusunda yeni adımlar atıldığı gözlemlenmiştir. Bu konu üzerine çalışmalara yer verilerek, engelli dostu mobil uygulamaların eksikliklerinin giderilmesine yönelik öneriler geliştirilmiş olduğu belirlenmiştir. Tablo 3 incelendiğinde otel işletmeleri içerisinde dokunsal ve sesli uyarılar gibi özel tasarlanmış mobil uygulamaların yer alabileceği konusunda çözüm önerilerinin sunulmakta olduğu anlaşılmaktadır. Engel türleri açısından Tablo 3 incelendiğinde işitme ve görme engelli bireylere yönelik çok az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Otel işletmelerine yönelik makale çalışmalarında ağırlıklı olarak bedensel engelli bireyleri kapsayan çalışmalara yer verilmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sadece iki makale çalışmasında işitme ve görme engeline sahip bireylere yönelik derinlemesine inceleme sağlandığı gözlemlenmiştir. İşitme ve görme engeline sahip bireylerin çoğunlukla otel işletmelerinde yaşadıkları problemlere yer verilmekte ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi noktasında çözüm önerileri sunmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Engelsiz turizm alanında engelli bireye sahip ebeveynlerin görüşlerine başvuru yapılan iki çalışmanın olduğu belirlenmiştir. Engellilerin turizme aktif katılımlarının sağlanmasına yönelik yapılan bu iki çalışmada, bireylerin içsel ve dışsal faktörlerden dolayı turizm faaliyetlerine katılım sağlamadığı tespit edilmiştir. Tablo 3'e bakıldığında bu çalışmalarda Türkiye'de engelli bireylerin ailelerinin otel işletmelerinde yaşadıkları sorunların giderilmesi noktasında çözüm önerileri sunmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Önemli bir pazar dilimini temsil eden engelsiz turizm alanında yapılan çalışmalar gün geçtikçe artış göstermektedir. Engelsiz turizm alanındaki makalelerin incelenmesinde bibliyometrik çalışmaya rastlanılmamış olması bu araştırmanın çıkış noktası olmuştur. Çalışma ile 2012-2021 yılları arasında engelsiz turizm kavramını içeren turizm dergilerinde ve diğer dergilerde yayımlanmış toplamda 58 adet makale bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 58 makale

çalışmasının, yayınlandığı dergi, tarih, yazar/yazarlar, çalışmanın amacı, kullanılan yöntem ve sonuçları detaylı bir şekilde paylaşılmıştır.

Çalışmada engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin sayısı olarak en fazla 2018 yılında %25 oranında turizm dergilerinde ve %17,5 oranında diğer dergilerde yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamına dâhil edilen toplam 58 adet makale çalışmasında çoğunlukla nitel araştırma yöntemlerinin kullanılmış olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Engelsiz turizm kavramını içeren makalelerin yazar ve çok yazarlılık durumları incelendiğinde makalelerin çoğunlukla (%62'sinin) iki yazarlı olarak yayımlanmış olduğu belirlenmiştir. Makalelerin çoğunlukla Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip akademisyenler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca engelli bireylere yönelik çalışma yapan akademisyenlerin gün geçtikçe sayıca artış göstermekte oldukları belirlenmiştir.

2012-2021 yılları arasında engelsiz turizm kavramını içeren çalışmaların çoğunluğunda engelli bireylerin diğer sağlıklı bireyler gibi turizm hizmetlerine erişim engelleri olmaksızın ulaşabilmeleri gerekliliğinin vurgulanmakta olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda Dünya'nın ve Türkiye'nin engelsiz turizm pazar boyutunun belirlenebilmesi, bu alanda oluşturulan yasal düzenlemelere ağırlık verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuş olduğu belirlenmiştir. Yayımlanan makaleler aracılığı ile oluşturulan yasal düzenlemelerin Türkiye açısından denetim eksikliklerinden kaynaklı olarak etkin biçimde uygulanmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca ulaşılan makalelerde Türkiye'nin engelsiz turizm açısından eksikliklerinin olduğu ve özellikle bu eksikliklerin çoğunlukla otel işletmelerini kapsadığı gözlenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen makalelerde engelli bireylerin turizm faaliyetlerinde yaşamakta oldukları erişim engellerinin yanı sıra iletişim engelleri ile de mücadele etmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. 2012-2021 yılları arasında yayımlanmış olan makalelerin genellikle bedensel engelli bireyler üzerinde yapıldığı işitme ve görme engelli bireylere yönelik sadece iki adet makale çalışmasının yapıldığı belirlenmiştir. Engelsiz turizm alanında 2012-2021 yılları arasında yayınlanmış makalelerin sayıca giderek artış gösterdiği ve bu makalelerin çoğunluğunda engellilik hakkında toplumsal bilinç düzeyinin arttırılmasının hedeflenmekte olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan bu bibliyometrik analiz araştırması doğrultusunda elde edilen sonuçların paylaşılması, bir yandan engelsiz turizm alanında literatür taraması yapacak araştırmacılara fayda sağlarken diğer yandan engelsiz turizm alanında çalışmalar yapmayı planlamakta olan araştırmacılara konu, amaç ve yöntem belirlenme noktasında katkıda bulunacaktır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda geliştirilen öneriler aşağıda yer almaktadır:

- Otel yöneticileri ve çalışanlarının engelsiz turizm alanında düzenlenecek eğitimlere tabi tutulması sağlanarak engelliler ile ilgili daha bilinçli, iletişim kabiliyeti yüksek çalışanlara dönüştürülmesi gerekmektedir.
- Engelsiz turizm kapsamında oluşturulan yasal düzenlemelerin belirli aralıklar ile kontrolü sağlanmalıdır.

- Engelsiz turizm alanında engelli bireylere yönelik reklam ve tanıtımlarda doğru ve eksiksiz bilgiler sunulması gerekmektedir. Türkiye’de otel işletmelerinde tanıtım faaliyetleri sadece sağlıklı bireylere yönelik oluşturulmaktadır. Bu konu üzerine gerekli çalışmalar yürütülerek engelli bireylerin turizm faaliyetlerine katılımlarının olumlu güdülenmesi sağlanmalıdır.
- Engelsiz turizm konusunda sadece bedensel engellilere yönelik değil tüm engel türleri dikkate alınarak işitme, görme ve zihinsel engellileri de kapsayacak çalışmalar yapılmalıdır.
- Tüm turizm işletmelerinde işaret dili bilen çalışanlar istihdam ettirilmelidir.
- Turizm işletmelerinde engelliler ile ilgili yapılacak olan düzenlemelerde tüm engel türleri dikkate alınmalı, sadece bedensel engellilere yönelik düzenlemeler yapılarak diğer engel türleri göz ardı edilmemelidir.
- Önlisans, lisans ve lisansüstü turizm eğitimi alan öğrencilerin ders müfredatlarına engelsiz turizm konusunda zorunlu ya da seçmeli bir ders eklenmelidir. Böylelikle geleceğin turizm çalışanlarının engelsiz turizm konusunda eğitilmeleri sağlanmalıdır.
- Engelsiz turizm konusunda yapılacak olan akademik çalışmaların sayısı artırılarak bu alanda geliştirilecek olan farkındalık düzeyi ile Türk turizm sezonunu uzatıcı ve turizmden sağlanan ekonomik kazancı arttırıcı fayda sağlanmalıdır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Ulusal Literatür Kapsamında Engelsiz Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acuner, E. ve Tayfun, A. (2016). Doğa Temelli Erişilebilir Turizm: Rize Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 63-93. doi: 10.21325/jotags.2016.14
- Akar Şahingöz, S. ve Keskin, T. (2018), Ankara’daki Restoranların Engelli Bireylerin Erişilebilirliğine Uygunluğu. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 404-422. doi: 10.21325/jotags.2018.290
- Akdu, U. ve Akdu, S. (2018), Engelli Turizmi: Yasal Düzenlemeler ve Uygulamalar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 9(23), 99-123. doi: 10.17823/gusb.2670
- Akgöl, Y. ve Ayazlar, G. (2021). Turizm ve Festival İlişisine Yönelik Araştırmaların Bibliyometrik Haritalandırılması (1975-2020), *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 1369-1387. © 2021 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi. Doi: 10.26677/TR1010.2021.771

- Akıncı, Z. ve Sönmez, N. (2014). Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizm Beklentilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Anatolia Turizm Araştırma Dergisi*, 26(1), 97-103. doi: 10.17123/atad.vol26iss195912
- Aksoy, M., T., (2006). *Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Bünyesinde Bulunan Spor Salonlarının Kullanıcı İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyinin Belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Aksöz, E. O. ve Yücel, E. (2020). Engelli Turizmi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 388-404. doi: <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.319>
- Ardıç Yetiş, Ş. ve Çokal Z. (2017). Kış Turizmi Alanda Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Profili. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5(1), 38-52. Url: (Pdf) Kış Turizmi Alanında Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Profili (researchgate.net)
- Artsın, M. (2020). Bir Metin Madenciliği Uygulaması: VOSviewer. *Eskişehir Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi B-Teorik Bilimler*, 8(2): 344-354. Doi: (PDF) Bir Metin Madenciliği Uygulaması: Vosviewer (researchgate.net)
- Baş, M. (2012). *Duygusal Emek Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: Engelli Turizm Pazarında Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Baş, M. ve Kılıç, B. (2014). Duygusal Emek Boyutları, Süreci ve Sonuçlarının Engelli Turizm Pazarında Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 67-83. Url: 811706 (dergipark.org.tr)
- Baş, M. ve Yenişehirlioğlu, E. ve Zengin, B. (2015). Engelli Turizmi Kapsamında Müzelerde Ulaşılabilir Uygulamaların Tespitine İlişkin Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3(1), 189-230. Url: 909346 (dergipark.org.tr)
- Baynal Doğan, T. G., Doğan, S. ve Baynal, B. (2020). İleri Yaş ve Engelli Turizmi Hedef Kitlesine Yönelik Bolu İli Sağlık Serbest Bölgesi Tasarımı. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 295-311. doi: 10.34189/tfd.23.02.004
- Bi, Y., Card, J. A. ve Cole, S. T. (2007). Accessibility and attitudinal barriers encountered by Chinese travellers with physical disabilities. *International Journal of Tourism Research*, 9, 205-216. Doi: 10.3727/154427205774791591
- Birdir, K., Dalgıç, A.ve Kale, A. (2014). Antalya ve Mersin Plajlarında Yapılan Düzenlemelerin Erişilebilirlik Kapsamında İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi*, 2, 145-158. Url: (PDF) Antalya ve Mersin Plajlarında Yapılan Düzenlemelerin Erişilebilirlik Kapsamında İncelenmesi (researchgate.net)
- Blichfeldt B. S. ve Nicolaisen J. (2011). Disabled Travel: Not Easy, But Doable. *Current Issues in Tourism*. 14(1), 79-102. Doi: 10.1080/13683500903370159

- Boğan, E., Çalışkan, C. ve Dedeoğlu, B. B. (2018). Turizm Yazınında Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Türkiye’de Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (2), 47-62. Url: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/599132>
- Boyacıoğlu, E. Z. ve Çağlar, S. (2014). Engellilerin Turizm Hizmetlerine Erişilebilirlikleri. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi 15. Ulusal Turizm Kongresi Engelsiz Turizm*, 92-108. Url: (PDF) 15. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı | Nur ÇELİK, Fulden Nuray KÜÇÜKERGİN, Yusuf Acar, Nihan Kinalı, VEDAT GÖLLER, Çağdaş Ertaş, ve Emrah Keskin - Academia.edu
- Boz, M, Eryücel, Ö. ve Turgut, İ. (2021). Engelli Turistlerin Ziyaret Yerlerinde Karşılaştığı Zorluklar: Çanakkale Örneği. *SBedergi*, 5(9), 153-180. Doi: 10.29228/sbe.52366
- Bulgan, G. (2014), *Engelli Turizmi: Antalya İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*, (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Bulgan, G. (2015), Dünyada ve Türkiye’de Engelli Turizm ile İlgili Yapılan Çalışmalar. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 102-125. Url: (PDF) Dünyada ve Türkiye’de Engelli Turizmi ile İlgili Yapılan Çalışmalar (researchgate.net)
- Bulgan, G. ve Çarıkçı, İ. H. (2015). Engelli Turizmi: Antalya İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 15-42. Url: (PDF) Engelli Turizmi: Antalya İlindeki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma (researchgate.net)
- Bulgan, G. ve Göktaş, P. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Engellilerinin Turizme Erişilebilirliğinin Karşılaştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 24-49. Url: (PDF) X, Y ve Z Kuşağı Engellilerinin Turizme Erişilebilirliğinin Karşılaştırılması | Pınar Göktaş and Gülay BULGAN- Academia.edu
- Bulgan, G. ve Göktaş, P. (2016). Y Kuşağının Engelli Turistlere Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 83-95. Doi: 10.21076/vizyoner.252108
- Bulgan, G. ve Kaygısız, Ü. (2015), Sosyal Avrupa Modeli Çerçevesinde Avrupa Birliği’ndeki Engelli Turizmine İlişkin Yasal Düzenlemelerin Türkiye’deki Yasal Düzenlemelerle Karşılaştırılması’ *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 360-384. Doi: 10.21076/vizyoner.252108
- Bulgan, G., Arslan, R. ve Demir, Ş. Ş. (2019). Engelli Bireylerin Otel İşletmelerinde Karşılaştıkları Sorunlar. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 121-134. Doi: 10.26677/TR1010.2019.88
- Burnett, J. ve Bender, B. H. (2001). Assessing the Travel-Related Behaviors of the Mobility-Disabled Consumer. *Journal of Travel Research*, 40, 4–11. Doi: 10.1177/004728750104000102
- Büyüksalvarcıoğlu, A., Şapcılar, M. C. ve Tuncel, M. (2017). Otel İşletmelerinde Engelli Olanaklarına İlişkin Yöneticilerin Görüşleri: Konya Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 13, 249-263. Doi: 10.33206/mjss.558146

- Canik, S. ve Güneren Özdemir, E. (2019), Sağlık Turizmini Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Değerlendirmesi 1988-2017. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 125-134. Doi: 10.17123/atad.636870
- Cengiz, F. ve Aksöz, E. O. (2018). Müşteri Odaklı Pazarlama Kapsamında Engelli Turizmine Yönelik Teorik Bir İnceleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 126-138. Doi: 10.25287/ohuiibf.338987
- Ceyhun, S., (2008), Spor Tesislerinin Rekreatif Açısından Kullanımı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16, (1), 325-332. Url: Kastamonu Eğitim Dergisi» Makale» Spor Tesislerinin Rekreatif Açısından Kullanımı (dergipark.org.tr)
- Demiröz, M. V. (2009), *Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'ne Ait Spor Tesislerinin, Fiziksel Özelliklerinin ve İşletmecilik Anlayışının, Sporcu ve Antrenörlerin İhtiyaç ve Beklentileri Açısından Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Diker, O. ve Çetinkaya, A. (2016). Erişilebilir Turizm Açısından Safranbolu Turizm Destinasyonunun Uygunluğunun Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı:2, 111-125. Url: 317883 (dergipark.org.tr)
- Dünya Engelliler Vakfı Engelsiz Turizm Raporu (2003), <http://www.devturkiye.org/Projeler/Engelsiz-Tatil-Koyu/Engelsiz-Turizm-Raporu/> (18.12.2021).
- Ercan, F. (2018). Görme Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizm Deneyimlerini Kolaylaştırıcı Teknolojilerin İncelenmesi. *SETSCI Conference Proceedings*, 4 (8), 130-134. doi: 10.36287/setsci.4.8.022
- Evcı, A. ve Şahin, C. K. (2017). Bedensel Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizmi Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 681-689. Doi: 10.17100/nevbiltek.334625
- Göktaş, P. ve Bulgan, G. (2016). Turizm Sektöründe Engelliler ile İletişimin Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma. *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 4(3), 36-56. Url: Erciyes İletişim Dergisi » Makale » Turizm Sektöründe Engelliler İle İletişimin Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma (dergipark.org.tr)
- Güçlü Nergiz, H. ve Ünsal Akbıyık, B. S. (2018). Kocaeli İlindeki Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Engelli Turizmini Değerlendirmelerine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası Turizm İşletme Ekonomi Dergisi*, 2(2), 176-183. Url: 618369 (dergipark.org.tr)
- Hamarat, B., Bağcı, E. ve Sevinç, F. (2017). Engelli Turistler: Tükenmişlik, Motivasyon ve Kısıtlarının Katılım Niyetine Etkisi. *Journal of Awareness*. 102-116. Url: (PDF) Engelli Turistler: Tükenmişlik, Motivasyon Ve Kısıtlarının Katılım Niyetine Etkisi (researchgate.net)
- Israeli, A. A. (2002). A Preliminary Investigation of the Importance of Site Accessibility Factors for Disabled Tourists. *Journal of Travel Research*, 41(1), 101-104. Doi: 10.1177/0047287502041001012

- Işık, D. (2021). Akademisyenlerin ResearchGate ve Google Scholar Citations Kullanımları: Türkiye’deki Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 4(2), 240-263. Doi: 10.33721/by.928614
- İlban, M. O., Akkılıç, M. E., Varol, İ. ve Güleç, E. (2015). Engelli Tüketicilerin Konaklama İşletmelerine İlişkin Etik Tutum ve Beklentilerinin Belirlenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13(1), 93-108. Url: (PDF) Engelli Müşterilerin Konaklama İşletmelerine İlişkin Etik Tutum ve Beklentilerinin Belirlenmesi (researchgate.net)
- Karaman, A. ve Burak, Y. (2020). Engelli Bireylerin Turizm Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Alternatif Çözümler. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9(34), 99-105. Doi: 10.26677/TR1010.2020.511
- Kaygısız, Ü. ve Bulgan, G. (2015). İnsan Hakları Çerçevesinde Engellilerin Seyahat Hakkı ve Avrupa Birliği’ndeki Yasal Düzenlemeler. *Akademik Bakış Dergisi*, 49, 98-106. Url: (PDF) İnsan Hakları Çerçevesinde Engellilerin Seyahat Hakkı ve Avrupa Birliği ‘ndeki Yasal Düzenlemeler (researchgate.net)
- Kılıç, B. ve Baş, M. (2015). Engelli Turistlerin Duygusal Emek Algısının Müşteri Memnuniyetine Etkisi’ *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(1), 15-24. Url: (PDF) Engelli Turistlerin Duygusal Emek Algısının Müşteri Memnuniyetine Etkisi (The Effect of Disabled Tourists' Perception of Emotional Labour on Customer Satisfaction.) | Burhan Kılıç and Merve (BAŞ) BULUT- Academia.edu
- Kırlar, B. (2013), *İzmir İli Örneğinde Otel İşletmelerinin Ulaşılabilirlik Standartlarına Uygunluğu Üzerine Bir Durum Analizi ve Otel Yöneticilerinin Engelli Turizmine Bakış Açuları*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kızar, O. (2018), *Türkiye’deki Spor Tesislerinin Engelliler İçin Yeterlilik Düzeylerinin Kullanıcılar Açısından Araştırılması*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Koca, C. (2010), Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu, Dünya Engelliler Vakfı, İstanbul Erişim Linki: Engelli Tanımı (Ankara.edu.tr) (25.10.2021).
- Magda, D. (2003), Support and Access in Sports an Leisure Provision, *Disability and Society*, 18(2), 231-245. Doi: 10.1080/0968759032000044238
- Meriç, S. (2019). Van İlindeki Otellerin Engelli Bireylere Uygunluğu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 520-529. Doi: 10.21733/ibad.603413
- Meriç, S. (2020). Engelli Basketbolcuların Sosyal Hayatını Engelleyen Sağlık Sorunlarının Turizm Faaliyetleri Açısından Değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2391-2408. Doi: 10.26677/TR1010.2020.487
- Nalçacı İkiz, A. ve Solunoğlu, A. (2017). Engelli Çocuga Sahip Ebeveynlerin Turizm Davranışları. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(2), 92-104. Doi: (PDF) Journal of Recreation and Tourism Research Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Turizm Davranışları (researchgate.net)

- Nazlı, M. ve Kesici, E. E. (2018). Exploring The Performance Of Hotels' Websites For Guests With Disabilities: A Content Analysis Approach. *BMIJ*, 6(1), 315-331. Doi: 10.15295/v6i1.220
- Oduncuoğlu, F. (2020). Zihinsel Engelli Çocuklara Sahip Ailelerin Yaşadıkları Tatil Güçlükleri Üzerine Tanımlayıcı Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 279-293. Doi: 10.26677/TR1010.2020.312
- Oduncuoğlu, F. ve Efendi, M. (2020). Engelli Turizmde Turist Rehberliği Uygulamaları Üzeri Niteliksel Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 15(60), 708-727. Url: 1069100 (dergipark.org.tr)
- Olçay, A., Giritlioğlu, İ. ve Parlak, Ö. (2014). ENAT (European Network For Accessible Tourism-Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı) ile Türkiye'nin Erişilebilir Turizme Yönelik Otel İşletmelerini Kapsayan Düzenlemeleri ve Bu Düzenlemelerin Karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 127-144. Url: ENAT European Network for Accessible Tourism-Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı İLE TÜRKİYE'NİN ERİŞİLEBİLİR TURİZME YÖNELİK OTEL İŞLETMELERİNİ KAPSAYAN DÜZENLEMELERİ VE BU DÜZENLEMELERİN KARŞILAŞTIRILMASI (acarindex.com)
- Olçay, A., Parlak, Ö. ve Ertürk, M. (2018). Otel İşletmelerinde Erişilebilir Turizme Yönelik Düzenlemelerin Yeterliliği Üzerine Bir Uygulama: Gaziantep'teki Bir Yerel ve Bir Uluslararası Zincir Otel İşletmesi Örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5(1), 98-120. Url: Journal of Recreation and Tourism Research - PDF Ücretsiz indirin (docplayer.biz.tr)
- Öndül, G. (2015). *Engelli Bireylerin Konaklama İşletmesi Odaklı Turizm Alguları ve Engelli Turizm Pazarına İlişkin Öneriler: Antalya İli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özbalcı, S. (2018). Herkes İçin Turizm Bilgi Sistemi Tasarımının Önemi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(3), 152-162. Url: 554502 (dergipark.org.tr)
- Özeren, M. (2019), *Turizm Paydaşlarının Bakış Açlarıyla Engelli Turizmi: Konya Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özgür Göde, M. ve Önçel, S. (2016). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Engellilere Yönelik Düzenlemelerin İncelenmesi: Eskişehir Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(2), 189-201. Url: (PDF) Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Engellilere Yönelik Düzenlemelerin İncelenmesi: An Examination of Arrangements for Disabled People in Food and Beverage Operations: The Case Study of Eskişehir (researchgate.net)
- Öztürk, Y. ve Sert, A. N. (2018). *Engelliler ve Seyahat*. Detay Anatolia Akademik Yayıncılık Ltd. Şti, 248-266.
- Resmi Gazete (2021). 5216 Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 10/07/2004. Erişim Adresi: *1.5.5216.pdf (mevzuat.gov.tr). (01.12.2021).

- Resmi Gazete. (2019). 27976 Turizm Tesislerin Niteliklerine İlişkin Yönetmeliğin Uygulanmasına Dair Tebliğ (Tebliğ no: 2019/1)'de Değişikliğinin Yapılmasına Dair Tebliğ (2021), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211231-9.htm> (16.03.2022).
- Seyhan, F. ve Özzeybektaş, M. (2021). Sağlık Turizmi Konusunda Yapılan Çalışmaların “R Tabanlı” Bibliyometrik Analizi. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(81), 1569-1586. Doi: 10.26449/sss.3117
- Solmaz, S.A. ve Yenişehirlioğlu, E. (2020). Turizm Öğrencilerinin Engelli Bireylere ve Engelli Turizmine Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 476-487. Doi: 10.26677/TR1010.2020.324
- Şahin, T. A. Ve Şen, L. M. (2017). Seyahat Acentelerinde Engelli Turizm Pazarında Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(1), 424-429. Url: [Journal of Recreation and Tourism Research - PDF Ücretsiz indirin \(docplayer.biz.tr\)](http://Journal of Recreation and Tourism Research - PDF Ücretsiz indirin (docplayer.biz.tr))
- Şayan Öngen, Ö. (2018). *Engelli Turizmi Kapsamında Yasal Düzenlemeler ve Türkiye'deki Engelli Bireylerin Farkındalıklarının Belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Şen, N., Çelik Yetim, A. ve Bilici, N. (2014). Kültür Varlıkları ve Müzelerin Engelli Turist Ziyaretine Uygunluğunu Belirlenmeye Yönelik Bir Araştırma. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, VII- I, 1-16. Url: 283892406_N_Sen_Ac_Yetim_N_Bilici_2014_Kultur_Varliklari_Ve_Muzelerin_Engelli_Turist_Ziyaretine_Uygunlugunu_Belirlemeye_Yonelik_Bir_Arastirma_Erzincan_Universitesi_Sosyal_Bilimler_Enstitusu_Dergisi
- Şenol, F., Oktay, K. ve Özmen, M. (2016). Engelli Turistlere Yönelik Otel Uygulamaları: Antalya Yöresi Örneği' *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz (13), 74-94. Url: [Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi » Makale » ENGELLİ TURİSTLERE YÖNELİK OTEL UYGULAMALARI: ANTALYA YÖRESİ ÖRNEĞİ \(dergipark.org.tr\)](http://Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi » Makale » ENGELLİ TURİSTLERE YÖNELİK OTEL UYGULAMALARI: ANTALYA YÖRESİ ÖRNEĞİ (dergipark.org.tr))
- Tellioğlu, S. ve Şimşek, N. (2016). Dünyada ve Türkiye'de Engelli Dostu Turizmi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(33), 552-567.doi: 10.16992/ASOS.3464
- Tellioğlu, S. ve Tekin, M. (2017). Engelli Turizminin Pestel Analizi Kapsamında İncelenmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, 77-98. Url: [Microsoft Word - CH08.doc \(mahmuttekin.com.tr\)](http://Microsoft Word - CH08.doc (mahmuttekin.com.tr))
- Timur, B. ve Oğuz, Y. E. (2019). Eskişehir Erişilebilir Turizme Uygun mu? *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(4), 360-371. Doi: 10.31771/jrtr.2019.38
- Toker, B. ve Kaçmaz, Y. Y. (2015). Engelli Bireylerin Turizm Deneyimlerine Yönelik Bir Araştırma: Alanya Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 235-257. Doi: 10.16953/deusbed.82688

- Topsakal, Y. (2018). Akıllı Turizm Kapsamında Engelli Dostu Mobil Hizmetler: Türkiye Turizm İçin Öneriler. *Journal Of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(1), 1-13. Url: (Pdf) Akıllı Turizm Kapsamında Engelli Dostu Mobil Hizmetler: Türkiye Turizm İçin Öneriler (researchgate.net)
- Tozlu, E., Mercan, Ş. O. ve Atay, L. (2012). Çanakkale'nin Engelli Turizmine İlişkin Durumunun Belirlenmesine ve Planlanmasına Yönelik Bir Çalışma. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 2-16. Url: Çanakkale Nin Engelli Turizmine İlişkin Durumunun Belirlenmesine Ve Planlanmasına Yönelik Bir Çalışma - PDF Free Download (docplayer.biz.tr)
- Tozlu, Özhan, E. (2017). Engelli Bireylerin Turizm Faaliyetlerine Yönelik Motivasyon ve Beklentilerinin Analizi: Muğla Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), ss.708-725. Doi: 10.26466/opus.365256
- Uslu Aratoğlu, G. (2019), *Alanya Bölgesindeki Dört ve Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Bedensel Engelli Turizmine Bakışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Ünal Ankaya, F. ve Gülgün Aslan, B. (2020). Engelli Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi Dünya ve Türkiye Örnekleri. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(2), 52-57. Url: Engelli Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi; Dünya ve Türkiye Örnekleri - PDF Ücretsiz indirin (docplayer.biz.tr)
- Yıldız, S. N. ve Yavaş, A. (2020). Turizm ve Engelli Bireyler Alanında Yapılan Çalışmaların Yönelimleri Bir İçerik Analizi. *International Marmara Social Sciencez Congress (Autumn) Abstracts and Proceedings E-Book*, 483-496. Doi: (PDF) International Marmara Social Sciences Congress (Autumn 2020)- Özet Bildiri (researchgate.net)
- Yıldız, Z., Yıldız, S. ve Bozyer, S. (2018). İştirme Engelli Turizmi (Sessiz Turizm): Dünya ve Türkiye Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), ss.103-117. Doi: 10.21076/vizyoner.339776
- Yıldız, Z., Yıldız, S. ve Karaçayır, E. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Engelli Turizmi Pazarının Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5(2), 61-80. Doi: 10.21325/jotags.2017.70
- Yılmaz Düşünür, S. (2019). *Zihinsel Engelli Bireylerin Topluma Kazandırılmasında Turizm Faaliyetlerinin Rolü Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490. Url: 1277926 (dergipark.org.tr)
- Yılmazdoğan, O. C. ve Temizkan, S. P. (2014). Otel İnternet Sitelerinde Engelli Bireylerin İhtiyaçlarına Yönelik Bilgilerin Varlığı Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 159-172. Url: (PDF) Otel İnternet Sitelerinde Engelli Bireylerin İhtiyaçlarına Yönelik Bilgilerin

Varlığı Üzerine Bir Araştırma A Research on Existence of Information for Disabled People's Needs on Hotel's Websites (researchgate.net)

Zawadka, J. ve Gabryjonczyk, P. (2020). The Importance And Popularity Of Tourism Among Disable People In Poland. *Turystyka Rozwoj Regionalny*, 151-162. Doi: 10.22630/TIRR.2020.13.13

Zengin, B. ve Eryilmaz, B. (2013). Bodrum Destinasyonunda Engelli Turizm Pazarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6(11), 52-73. Doi: (PDF) The Evaluation of Tourism Market For Disabled People in Bodrum Destination- Bodrum Destinasyonunda Engelli Turizm Pazarının Değerlendirilmesi (researchgate.net). 5378, Engelliler Hakkında Kanunu, 01/07/2005, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20130425.pdf> (14.12.2021).

Excended Abstract

Barrier-free Tourism is a type of tourism that is developing every day and is being studied more and more in the tourism literature. The presence of disabled individuals, who represent approximately 15% of the world's population, and the increasing average age, highlight this special type of tourism. It is necessary for disabled individuals to actively participate in tourism activities, as in all areas of life, and to have equal rights with other healthy individuals. In this context, there are national and international legal regulations for disabled people in the world. However, legal regulations have not removed the barriers of access for the disabled in the field of tourism, as in all areas of life. It is thought that disabled people need not only legal regulations, but also regulations made together with structural and service elements.

With this study, it is aimed to examine the articles on barrier-free tourism by bibliometric analysis using various parameters. In this direction, bibliometric analysis of the articles published between 2012-2021 was made. The articles examined in the research were obtained by scanning between 1 June 2021 and 31 January 2022. Within the scope of the research, the keywords "disabled tourism", "handicapped tourism", "accessible tourism", "accessible tourism", "tourism for everyone" were scanned from YÖK Academic and Google Scholar databases. As a result of the screening, when the limitation was made between the years 2012-2021, these articles were excluded from the scope since 2 articles could not be accessed. When the distribution of the articles included in the research by years is examined; 1 article in 2012, 1 article in 2013, 6 articles in 2014, 8 articles in 2015, 8 articles in 2016, 7 articles in 2017, 12 articles in 2018, 4 articles in 2019, 9 articles in 2020 and 2 articles in 2021. It has been determined that the study has been. In this context, it is aimed to analyze the articles on barrier-free tourism by using bibliometric analysis by using author/authors, number of authors, distribution by titles, number of pages, keywords and results of the articles.

The articles that did not have access restrictions in the study were subjected to evaluation. The data obtained from the articles included in the review were used in the excel microsoft office program and the articles in the database were listed in line with their bibliometric features. When the studies are examined; Most of the articles written by Dr. Instructor It has been determined that it has been carried out by academicians (25 people) who have the title of member. It is stated that the distribution of the articles according to the number of pages is classified as 1-10, 11-20, 21 and above pages. In this context, it has been determined that 60% of the articles on barrier-free tourism have 11 to 20 pages. The keywords of the articles included in the study were examined. It was determined that 235 keywords were used in the articles. . The most common keywords in the articles are "disabled tourism" (33 times), "disabled" (14 times), "accessible tourism" (12 times), "tourism" (11 times), "disability" (8 times), "disabled individuals" and "disabled tourism market" (6 times). In addition to these keywords, the keywords "Turkey",

"accessibility", "disabled tourists" 5 times," "hotel management" 4 times, "disabled people", "legal regulations", "accessible tourism", "accommodation" It has been determined that the keywords "business management" are used 3 times each. It was determined that the studies included in the study focused on "disabled tourism sunday", "disabled tourism potential", "quality of service", "satisfaction of disabled people" and "analysis of existing problems" in terms of subject choices. . It is seen that the articles published in the field of accessible tourism are mostly aimed at employees, managers and hotel businesses.

Percentage and frequency distribution of the articles according to tourism and other journal types were calculated by the authors. All images within the scope of the research were created with the excel microsoft office program in the light of the data obtained from the articles. . Network analysis, which is expressed as visual 4 in the research, was created with the keywords in the article in line with the VOSviewer program. In the study, no report was submitted to the ethics committee, since data that would require an ethics committee report were not obtained based on interviews, interviews and observations.

It has been revealed that in the majority of studies involving the concept of barrier-free tourism between the years 2012-2021, it is emphasized that disabled individuals should be able to access tourism services without access barriers like other healthy individuals. In this context, it has been determined that the need to determine the size of the world's and Turkey's barrier-free tourism market and to focus on the legal regulations created in this area has been emphasized. . It has been determined that the legal regulations created through the published articles are not effectively implemented in terms of Turkey due to the lack of supervision. . In addition, in the articles reached, it has been observed that Turkey has deficiencies in terms of barrier-free tourism and these deficiencies mostly cover hotel businesses.

In the articles examined within the scope of the research, it has been determined that disabled individuals have to struggle with communication barriers as well as the access barriers they experience in tourism activities. It has been determined that only two article studies for hearing and visual dec individuals have been conducted, where the articles published between 2012 and 2021 have usually been done on individuals with physical disabilities. It has been determined that the number of articles published between 2012-2021 in the field of barrier-free tourism has increased gradually and that the majority of these articles are aimed at increasing the level of social awareness about disability.

Türkiye'de Kamu Harcamalarının Covid-19 Salgını Sürecinde Seyri: Sıçrama Hipotezinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi

The Course of Public Expenditures in Turkey During the Covid-19 Pandemic: Evaluation of the Validity of the Displacement Hypothesis

Hüseyin DİRİCAN¹

Bediha Sultan ZIVALI²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.06.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 09.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1133635

Atıf / Citation: Dirican, H., & Zıvalı, B. S., (2023). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Covid-19 Salgını Sürecinde Seyri: Sıçrama Hipotezinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi" ODÜSOBİAD 12(3), 2201-2226 Doi: 10.48146/odusobiad.1133635

Öz

Covid-19 salgını tüm dünyada toplum sağlığını tehdit etmenin ötesine geçmiş, ülkelerin ticari faaliyetlerini yavaşlatmış ve üretim faaliyetlerini neredeyse durma noktasına getirmiştir. Söz konusu salgın ulusal çapta devlet müdahalelerini gerektirmiş, küresel olarak da uluslararası kuruluşlarca önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. Alınan önlem ve tedbirler neticesinde kamu harcamalarının düzeyinde önemli artışlar yaşanmıştır. Teoride kamu harcamalarının artışı açıklayan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Söz konusu yaklaşımlardan bir tanesi olan Peacock-Wiseman sıçrama hipotezi, kamu harcamalarının kriz, savaş gibi olağanüstü dönemlerde sıçrayarak arttığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda çalışmanın dayanağını, olağanüstü bir dönem olan Covid-19 pandemisi ile kamu harcamaları ilişkisinin değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de Covid-19 salgın döneminde gerçekleştirilen kamu harcamalarını Analitik Bütçe Sisteminde yer alan Ekonomik Sınıflandırmaya göre tasnif ettikten sonra kamu harcamalarının alt bileşenlerinde meydana gelen sıçrama düzeylerinin belirlenmesidir. Türkiye üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, Covid-19 salgını döneminde özellikle sağlık harcamalarının ve transfer harcamalarının sıçrayarak yeni bir seviyeye ulaştığı gözlemlenmiş ve kamu harcamalarındaki bu seyrin Peacock-Wiseman sıçrama hipotezi ile örtüştüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Sıçrama Hipotezi, Covid-19 Pandemisi, Analitik Bütçe Sınıflandırması, Ekonomik Sınıflandırma.

Abstract

The Covid-19 pandemic has not only put public health at risk throughout the world, but it has also slowed down business operations of countries and brought the industry to a stop. This pandemic required government

¹Sorumlu Yazar: Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Aksaray, E-mail: huseyindirican@aksaray.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6970-5821

²Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Kırşehir, E-mail: bediha.zivali@ahievran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0464-4992

interference, as well as global measures by international organizations. As a result of the actions and measures implemented, the level of public expenditures has increased significantly. There are various approaches in theory to explain the increase in public expenditures. One of these approaches, the Peacock-Wiseman hypothesis, claims that public expenditure increases by leaps and bounds during extraordinary periods like crisis and war. In this context, the basis of the study is the evaluation of the relationship between the Covid-19 pandemic, which is an extraordinary period, and public expenditures. The aim of this study is to detect the jump levels in sub-components of public expenditures after classifying public expenditures in Turkey according to the Analytical Budget System's Economic Classification during the Covid-19 pandemic period. As a result of the studies on Turkey, when public expenditures during the Covid-19 pandemic are examined according to the economic classification, which is the sub-branch of the analytical budget classification, it was observed that personnel expenses, current transfers, capital expenses and liability component have jumped to a new level and when the relationship between these public expenditures and the pandemic period was examined, it was discovered to overlap with the Peacock-Wiseman hypothesis.

Keywords: Public Expenditures, Displacement Hypothesis, Covid-19 Pandemic, Analytical Budget Classification, Economic Classification.

Giriş

Ortaya çıktığı ilk günden itibaren 226 ülkede etkisini gösteren Covid-19 hastalığı, 28 Nisan 2022 tarihi itibarıyla yaklaşık 512 milyon vaka ve 6 milyon 250 bine yakın ölüm oranıyla tüm dünya ülkeleri için ortak bir gündem haline gelmiştir (Worldometer, 2022). İnsanlık tarihi boyunca görülmüş olan en önemli sağlık krizlerinden biri olan bu salgın hem sosyal hem de ekonomik hayatları aşırı yavaşlatmış hatta durma noktasına getirmiştir. Bu çerçevede dünya genelinde 226 ülkenin hemen hepsinde sokağa çıkma yasakları getirilmiş, çoğu işyerinde üretime ara verilmiş, mağazalar, restoranlar, kafeler kapatılmış, işsizlik artmış, arz-talep arasındaki denge bozulmuş, küresel ve ulusal ticari faaliyetler de olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

Salgın döneminde toplum üyelerinin durumunun kötüleşmesi sebebiyle kamu gelirlerinde ciddi tahribatlar olmasının yanında kamu harcamalarının da önemli ölçüde artışına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum salgın öncesi dönemde bütçe fazlası veren gelişmiş ülkeler için çok büyük problemlere yol açmasa da gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeleri çok zor durumda bırakmıştır. Covid -19 salgını öncelikli olarak sağlık harcamalarının büyük oranlarda artışına, ardından da salgın sebebiyle geliri düşen ya da işsiz kalan vatandaşlar için transfer harcamalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple söz konusu dönemde otoriteler üstü bir kurum olan hükümetler tarafından uygulanacak politikalar dikkat çeker hale gelmiş ve sosyal devlet olma anlayışı gereğince toplum üyelerinin ekonomik durumları korunmaya çalışılmıştır.

Literatürde Covid-19 sürecinin kamu harcamaları ile ilişkisini inceleyen az sayıda çalışma bulunmakla birlikte, kamu harcamaları ve alt bileşenlerindeki değişimi detaylı bir şekilde görünür kılmaya çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada Covid-19 salgını sürecinde Türkiye'de kamu harcamalarının seyri, uluslararası standartlara (GFS) uygun olarak hazırlanan Analitik Bütçe

Sisteminde Ekonomik Sınıflandırmaya göre incelenmeye çalışılmıştır. Ekonomik sınıflandırmanın baz alınması hem hangi kamu harcaması kaleminin sıçrayışında salgının etkisinin olduğunu belirlenmesi açısından hem de uluslararası çapta karşılaştırabilmeyi kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle, kamu harcamalarının teorik çerçevesi ele alınacak, akabinde kamu harcamalarının artışını açıklayan teorilerden Peacock-Wiseman sıçrama hipotezi hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Çalışmanın devamında, Türkiye’de Pandemi sürecinde alınan ve kamu harcamalarının artışında önemli rol oynayan önlemlere değinilecek ve son olarak Pandemi döneminde yapılan kamu harcamaları Peacock-Wiseman sıçrama hipotezi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Kamu Harcamalarının Teorik Çerçevesi

Klasik maliye ile modern maliye anlayışlarının temelden ayrıldığı konuların başında kamu harcamaları gelmektedir. Klasik maliye anlayışında kamu harcamalarına büyük önem verilmiş ve maliyenin başlangıç noktası olarak “devlet, önce harcar” ilkesinden yola çıkmıştır. Klasiklere göre, kamu hizmetlerinin görülebilmesi, hatta devletlerin varlıklarını idame ettirebilmeleri için öncelikle zorunlu olan kamu harcamaları belirlenmelidir. Klasikler, kamu harcamalarının içeriğinden ziyade harcamaların toplamı yani hacminin büyüklüğünü önemsemişlerdir (Devrim, 1996; Nadaroğlu, 1996).

Modern maliye anlayışı ise Klasiklerin aksine kamu harcamalarının içeriği ile ilgilenmiş ve bu konuda ayrıntılı analizler yapmıştır. Şöyle ki, modern maliye görüşünün temelinde kamu harcamalarının içeriksel olarak incelenmesi hususu bulunmaktadır. Bu sebeptir ki kamu harcamaları konusuna klasik maliye anlayışı niceliksel, modern maliye anlayışı niteliksel yaklaşmışlardır (Ataç vd., 2002; Nadaroğlu, 1996).

Özünde her iki sistemde de devletler devamlılığını sağlayabilmek, toplumsal bazı ihtiyaçları karşılayabilmek ve düzenleyici, denetleyici rolünü yerine getirebilmek adına birtakım harcamalar yapmakla yükümlü otoriteler üstü bir kurumdur. Devlet tarafından gerçekleştirilen bu harcamalar kamu harcamalarını oluşturmakta ve bu harcamaların geçmişten günümüze sürekli olarak artma eğilimi içerisinde olduğu ifade edilmektedir.

Kamu Harcamaları ve Teorik Yaklaşımlar

Kamu harcamaları, kamu tüzel kişileri tarafından gerçekleştirilen harcamaları ifade etmektedir (Nadaroğlu, 2000: 130-132). Bir ülkedeki kamu harcamalarının miktarına ve bileşenlerine bakılarak, devletin ekonomik yapısından tercih edilen siyasi, iktisadi ve ideolojik yapıya kadar birçok konu hakkında fikir yürütülebilme mümkündür. Milli gelirlerin önemli bir kısmını teşkil eden kamu harcamaları hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bir tanesi, devletler bazı mal ve hizmetleri sunabilmek amacıyla harcama yapmak zorundadır argümanına dayanmaktadır. Devletlerin sunmak zorunda oldukları söz konusu bu mal ve hizmetler ise büyük oranda piyasa ekonomisi tarafından karşılanamayan ya da karşılanması tercih edilmeyen mal ve hizmetlerden oluşmaktadır.

Dar ve geniş anlamda tanımlanması mümkün bir kavram olan kamu harcamaları, dar anlamda, merkezi yönetimce yerine getirilen hizmetler dolayısıyla bütçe sınırları içerisinde yapılan harcamaları kapsarken

(Akdoğan, 2014: 65) geniş anlamda ise başta devlet olmakla birlikte kamu tüzel kişilerinin ve kamunun devrettiği yetkilere sahip kuruluşlar tarafından yapılan harcamaları kapsamaktadır (Edizdoğan, 2008: 40-41). Hükümetlerin almaları gereken çeşitli gelirlerden vazgeçmeleri ya da sahip oldukları varlıkların amortismanın da bir nevi gider olarak değerlendirilmesi, hükümetlerin parasal nitelikli harcamalarına ilaveten; vergi istisnası ve muafiyeti ile amortisman gibi yaptığı giderler de geniş anlamda kamu harcamalarının kapsamına girmektedir. Buradan hareketle kamu harcamalarının geniş anlamda kapsamına dahil olan kalemler aşağıda verilen görseldeki gibi ifade edilebilir (Pehlivan, 2013: 65):

Görsel 1. Geniş anlamda kamu harcamalarının kapsamı (Pehlivan, 2013: 65)

Kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için önceden belirlenmiş olan yasal sürecin takip edilmesi gerekmekte ve bu husus kamu harcamalarının en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesindeki temel amaç ise toplum refahının yükseltilebilmesidir. Dolayısıyla kamu harcamalarının öncelikli amacı toplumsal refahı artırabilmektir. Toplum refahının artırılabilmesi için tam kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretimi yeterli olamamakta, bunun yanı sıra toplumda yaşayan bireylere yoksulluk sınırının üzerinde bir gelirin sağlanması da gerekmektedir. Bu nedenle devletler, bireylerin hayat standartlarını yükseltebilmek, ülkenin toplam milli sermayesini adaletli dağıtılabilmek ve toplum üyelerinin geleceklerini güvence altına alabilmek adına bazı girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimler, geçmişten günümüze değişerek artmış ve artmaya da devam etmektedir. Bu husus da kamu harcamalarının gerekliliğini ve artışını açıklamadaki kilit noktayı oluşturmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının sürekli olarak bir artış eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Söz konusu artışın nedenlerini açıklayan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır.

Kamu harcamalarının artışını açıklamaya çalışan ilk yaklaşım Adolph Wagner tarafından 1883 yılında geliştirilmiştir. Wagner kanunu olarak da bilinen yaklaşıma göre kamu harcamalarının artış sebebi, sanayileşme sürecinin akabinde sosyal ve ekonomik ihtiyaçların artmasıdır. Wagner, görüşünü, devlet faaliyetlerinin sürekli olarak artışı şeklinde de ifade etmiştir (Taraktaş, 2018: 103). Wagner'e göre, devlet bir gelişim süreci içerisinde ve bunun bir sonucu olarak da faaliyetleri artmaktadır. Devlet faaliyetlerinin artması ise kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

Kamu harcamalarının artışını açıklayan diğer bir yaklaşım Musgrave tarafından geliştirilmiştir. Kamu harcamaları ile ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri arasındaki ilişkiye dikkat çeken Musgrave, ekonominin farklı kalkınma düzeylerinde farklı ihtiyaçların oluşacağını ve buna bağlı olarak da kamu harcamalarının artabileceğini ileri sürmüştür (Musgrave, 1969: 69).

Kamu harcamalarının artışını açıklayan yaklaşımlardan bir diğeri Kamu Tercih Teorisidir. Maksimizasyon Teorisi olarak da bilinen yaklaşımın öncüleri arasında; J. Buchanan, D. Black, G. Tullock, W.A. Niskanen ve A. Downs gibi isimler bulunmaktadır. Maksimizasyon Teorisine göre, toplumdaki her kesim rasyonel davranmaktadır. Rasyonel davranışın bir sonucu olarak; seçmenler fayda, politikacılar oy, baskı ve çıkar grupları rant, bürokratlar ise yetki maksimizasyonu çerçevesinde hareket edeceklerdir. Her politik kesimin rasyonel davranışı sonucunda ise kamu harcamaları artacaktır (Yüksel, 2022: 19). Kamu harcamalarının artışını açıklayan yaklaşımlardan bir diğeri ise Peacock-Wiseman sıçrama hipotezidir. İlgili hipotez çalışmanın temel dayanağını oluşturmakla birlikte aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Kamu Harcamalarının Artışını Açıklamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi

Tarihsel süreç içerisinde devletlerin toplum hayatı içerisinde üstlendiği fonksiyonlar ve görevler sürekli artış eğilimi göstermiştir. Devletlerin giderek artan görev ve fonksiyonları neticesinde hem ekonomik müdahaleleri hem de kamu harcamaları artış göstermiştir. Kamu harcamalarının hep bir artış trendi içerisinde olması hiç şüphesiz devletin üstlendiği görevlerin ve buna bağlı olarak da kamusal faaliyetlerin artmasından kaynaklanmaktadır.

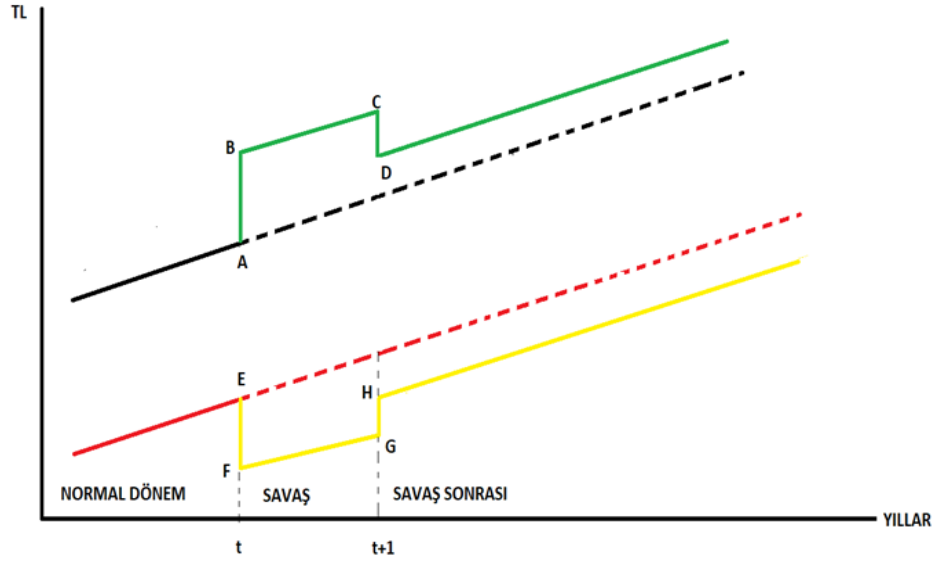
Kamu harcamalarının toplam büyüklüğü, toplam kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranlanması suretiyle hesaplanabilmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında dünya genelinde kamu harcamaları milli gelirin yaklaşık %10'unu oluşturmaktaydı. Bu oran 1930'lu yıllar itibarıyla artmaya başlamış ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bazı ülkelerde milli gelirin %50'sini aşmıştır (Pehlivan, 2013: 66-67).

Devlet faaliyetlerinin ve dolayısıyla kamu harcamalarının sürekli artış trendine sahip olması düşüncesini taşıyan teorilerin aksine, kamu harcamalarının olağanüstü dönemlerde arttığını ileri süren

teoriler de bulunmaktadır. Bu teorilerin temelinde İngiltere'deki kamu harcamalarının artışının incelendiği ve Peacock-Wiseman tarafından ileri sürülen Sıçrama Hipotezi teorisi bulunmaktadır. İkili elde ettikleri bulgulardan hareketle, Wagner'in ileri sürdüğü gibi kamu harcamalarındaki artışın varlığını kabul etmekle birlikte, bu artışın yıllar itibariyle sürekli bir artış olmayıp savaş ve ekonomik bunalım gibi olağanüstü dönemlere bağlı olarak bu dönemlerde de sıçrayarak artan bir trende sahip olduğunu vurgulamışlardır (Ay, 2014: 111). Peacock-Wiseman, çalışmalarında kamu harcamalarının savaş, doğal afet gibi sosyal bunalımların yaşandığı dönemlerde zirve yaparak en yüksek seviyelerine ulaştığını saptamışlardır. Öte yandan savaş, darbe, doğal afet ve salgın hastalık gibi olağanüstü dönemin bitmesinin ardından ise kamu harcamalarının milli hasıla içerisindeki büyüklüğünü önemli ölçüde koruduğunu ifade etmişlerdir. İşte, olağanüstü bir dönemde kamu harcamalarının sıçrama yaparak arttığını öne süren iki önemli isim, bu görüşlerine sıçrama hipotezi ismini vermişlerdir (Peacock & Wiseman, 1967: 27).

Peacock- Wiseman sıçrama hipotezinin dayanağı şöyledir; Vergi mükelleflerinin kamusal mallara ve hizmetlere olan talepleri daima katlanmayı kabul ettikleri vergi tazyikinin üzerinde seyretmektedir. Yani toplum kamusal mal ve hizmet talep etmekte fakat bunun finansmanını karşılamakta isteksiz ve yetersiz kalmaktadır. Arada oluşan fark ise kamusal mal ve hizmetlerin arzını zorunlu hale getirmektedir. Bu koşullar altında esas itibariyle devamlılık arz eden bir durumundan bahsedilebilmektedir. Fakat savaş, kriz vb. olağanüstü dönemlerde durum değişecek ve kamunun harcama düzeyinde sıçramalar meydana gelecektir. Çünkü bu gibi olağanüstü şartların geçerli olduğu dönemlerde devletler yeni görevler üstlenecek ve daha fazla harcama yapmak zorunda kalacaklardır. Bu şartlar altında da mükelleflerin vergi tazyiki hakkındaki kanaatleri değişiklik gösterebilecektir. Yeni koşullar altında toplum üyeleri eskisine oranla daha ağır vergi yükünü anlayışla karşılayabilecek hale gelecek ve normal dönemde tepki göstereceği vergi yüküne bu olağanüstü dönemde kabullenecek ya da kayıtsız kalacaklardır (Peacock & Wiseman, 1967: 27). Öte yandan olağanüstü koşullar nedeniyle Peacock ve Wiseman tarafından "değerlendirme etkisi" olarak da adlandırılan sıçrama hipotezi etkisi sonucu toplum üyeleri yeni ihtiyaçlarını fark edecek dolayısıyla daha fazla kamu harcaması arzusuyla daha yüksek vergi yüküne katlanabilecek ve olağanüstü dönem geçtikten sonra da gerek kamu harcamaları gerekse vergiler eski seviyelerine düşmeyecektir (Akbulut, 1993: 247).

Görsel 2. Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi (Edizdoğan, Gümüş ve Çetinkaya, 2019: 61)

Peacock-Wiseman, İngiltere’de 1890-1950 döneminde yapılan kamu harcamalarını incelemişler (Brochier, Llau & Michalet, 1981: 425) ve toplumsal çalkantıların yaşandığı olağanüstü dönemlerde (savaş, darbe, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi) söz konusu harcamaların sıçrama (yer değiştirme) yaptığını, olağanüstü dönemin sona ermesinin ardından da eski düzeyine geri dönmediğini belirtmişlerdir (Eckstein, 1964: 10). Görsel 2’den de görülebileceği üzere t ve t+1 yılları arası savaş dönemi ilan edilmiştir. Söz konusu dönemde zaten artmakta olan kamu harcamaları ani bir sıçrama ile A noktasından B noktasına yer değiştirmiştir. Savaş sonrası dönemde ise kamu harcamalarında bir azalış olmuş fakat bu azalış eski seviyesine incek kadar gerçekleşmemiştir (Akdoğan, 2021: 73).

Görsel 2’ye göre, t ve t+1 yılları arasındaki savaş döneminde kamu harcamalarının aksine, özel sektörün yapmış olduğu harcamalarda düşüş olduğu gözlenmektedir. Savaşın bitmesi ile özel sektör harcamaları da kamu harcamaları gibi eski seviyesine dönememekte ve sıçrama gösterdiği yerden itibaren kamu harcamaları için azalarak özel kesim harcamaları için nispeten artarak yeniden yerleşmektedir. Buna bağlı olarak devletler tarafından olağanüstü dönemlerde artan kamu harcamalarının finansmanı için vergi sisteminde mevcut olan vergilerin bazılarının oranı yükseltilmekte ya da yeni vergiler yürürlüğe konulmaktadır. Yürürlüğe konulan yeni ek vergileri ödemeye toplum üyeleri olağanüstü dönemde alıştığı için bu vergiler olağanüstü dönem geçse bile devletler tarafından toplamaya devam edilmektedir. Başka bir ifadeyle, olağanüstü dönem için getirilen vergiler artık vergi sistemlerinin kalıcı bir parçası haline gelmiş olmaktadır (Demir, 2021: 114).

Peacock- Wiseman Sıçrama Hipotezine Ait Literatür Taraması

Sıçrama hipotezi literatürü incelendiğinde uluslararası ve ulusal birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların özünü olağanüstü dönemde kamu harcamalarında meydana gelen ani sıçramaların ölçülmesi oluşturmaktadır.

Birleşik Krallığa ait kamu harcamalarını 1890-1960 dönemi için inceleyen Peacock-Wiseman, söz konusu süreç içerisinde gerçekleşen I. ve II. Dünya Savaşı dönemlerinde kamu harcamalarının sıçramalı bir şekilde artış gösterdiğini tespit etmiştir (Peacock & Wiseman, 1961).

Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Birleşik Krallık, İsveç ve Almanya'da kamu harcamalarında meydana gelen artışların sıçrama tezi ile ilişkisini inceleyen başka bir araştırmada; I. ve II. Dünya Savaşları ile 1929 Büyük Ekonomik Buhranın kamu harcamalarının sıçrayarak artış göstermesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gupta, 1967).

Goffman ve Mahar (1971) altı Karayip ülkesi üzerinde yaptıkları incelemelerde kamu harcamalarının sıçramalı olarak artışına kaynaklık eden nedenlerin demokrasi ve kalkınma olduğunu üzerine yoğunlaşmışlar. Çalışma sonucunda ise teorinin temelinde bulunan, arzu edilen harcama düzeyi ile katlanılabilir vergi oranı gibi göstergelerin demokratik ülkelerde geçerli olduğunu kanıtlamışlardır.

Peacock ve Wiseman sıçrama hipotezine eleştirel yaklaşan başka bir çalışmada, kamu harcamalarının sadece savaş dönemlerinde değil soğuk savaş dönemlerinde de artış eğilimi sergileyeceği ve süper güç olarak adlandırılan ülkelerin yanı sıra Kanada gibi süper güç olarak adlandırılmayan ülkelerde de görüleceğini belirtmiştir (Bird, 1972).

Nagarjan (1979), Hindistan merkezi kamu harcamalarını kullanarak -1962 krizini dikkate alıp- ampirik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada yapılan testler sonucunda küçük nitelikteki sosyal çalkantılarında da kamu harcamalarında sıçramaya neden olabileceğine ulaşılmıştır.

İsveç ve Birleşik Krallıktaki kamu harcamaları seyrinin incelendiği diğer bir çalışmada zaman serisi üzerine odaklanılmıştır. İki ülkedeki 1922-1987 dönemindeki kamu harcamaları, fiyatlar ve gayri safi yurtiçi hasıla verileri ile oluşturulan modelin sonucunda, iki ülkenin II. Dünya Savaşında farklı tutum sergilemelerine rağmen savaşın yarattığı etkilerin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Henrekson, 1990).

Henry ve Olekalns (2010), 1836-1995 dönemi için Peacock-Wiseman sıçrama tezinin geçerliliğini Birleşik Krallık için test etmişler. Yapılan çoklu yapısal kırılma testi sonucunda, 1915 ve 1941 savaş yıllarında yapısal kırılmalar tespit etmişlerdir.

Nijerya'da 1961-2009 döneminde kamu harcamalarının; siyasi istikrarsızlık, büyüme ve harcamaların merkezileşmesi ile ilişkisini inceleyen modelin sonucunda, kamu harcamaları açısından, harcamaların merkezileşmesi ve siyasi istikrarsızlığın etkisinin büyümeden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu ise Leviathan teorisi ve Peacock-Wiseman sıçrama tezinin kamu harcamalarının artışını açıklamada Wagner Kanunu'na göre daha etkili olduğunu göstermektedir (Efobi & Osabuohien, 2012).

Magazzino, Giolli ve Mele (2015), 1980-2013 dönemi için Wagner Kanunu'nun geçerliliğini Peacock-Wiseman modeli çerçevesinde analizini Avrupa Birliği ülkeleri -Hırvatistan hariç- üzerinde gerçekleştirmiştir. Yapılan testler sonucunda, büyüme ve kamu harcamaları arasındaki nedensellik üç ülke için karşılıklı olduğu tespit edilmiştir. Sekiz ülkede Wagner Kanunu'nu destekler nitelikte

sonuçlara ulaşılmışken dört ülkede Keynesyen hipotez desteklenmiştir. On iki ülkede ise nedenselliğe rastlanmamıştır.

Söz konusu bu analizlere Türkiye perspektifinden bakıldığında Akbulut 1993 yılında yaptığı çalışmasında 1972-1980 darbe dönemleri için 1963-1990 yılları arasındaki kamu harcamalarının gelişimini incelemiş ve Peacock-Wiseman sıçrama tezini destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır (Akbulut, 1993: 255).

Özsağır, 2013 yılında yaptığı çalışmasında 1923-2012 yıllarını esas almış Türkiye’de askeri darbe dönemlerinde ekonomik performansın ne derece etkilendiği ortaya koymaya çalışmıştır ve ülkede yaşanan askeri darbelerin ülke ekonomisinin performansını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur (Özsağır, 2013: 771).

Ünsal, 2016 yılındaki çalışmasında 1999 Marmara Depremi’nin vergi politikalarına olan etkisini Peacock-Wiseman Sıçrama Tezini esas alarak teorik bir yorum yapmış ve özel iletişim vergisinin (ÖTV) Peacock-Wiseman tarafından iddia edilen sıçrama tezine paralel sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır (Ünsal, 2016: 18).

Akalın, 2017 yılında yaptığı çalışmasında 1981-2015 yılları için Türkiye ekonomisi açısından Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezinin uygunluğunu test etmiştir. Söz konusu çalışma 1993 ve 1999 yıllarında kırılmalı dönemler tespit etmiş ve sıçrama hipotezine paralel şekilde sonuçlar elde etmiştir (Akalın, 2017: 99).

Kutbay ve Gerede, 2019 yılında yaptıkları çalışmalarında 1924-2016 yılları arasında Türkiye’de yaşanan darbe dönemleri neticesinde kamu harcamalarındaki yaşanan artışın sıçrama tezi ile uyumluluğunu test etmişlerdir. Söz konusu çalışma neticesinde hem kamu harcamalarının hem de vergi gelirlerinin darbe ve savaş dönemlerinde arttığını, bir daha ise eski düzeyine dönmediğini elde etmişler ve buradan hareketle sıçrama hipotezinin geçerliliğini teyit etmişlerdir (Kutbay & Gerede, 2019: 1986).

Buhur, 2020 yılında yaptığı çalışmasında Türkiye’de pandemi dönemi boyunca devletin rolünün ne derece önemli olduğu ve pandemi sürecinin iktisadi ve mali etkilerini ele almış ve salgın döneminde alınan mali ve iktisadi tedbirlerin yeterli ölçüde etkili olmadığı sonucuna varmıştır (Buhur, 2020: 1920).

Demir, 2021 yılında yaptığı çalışmasında Türkiye’de 1929-2021 yılları arasında yaşanan ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri kriz dönemlerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda kamu harcamalarının arttığını ve Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezinin Türkiye ölçeğinde geçerli olduğunu gözlemlemiştir (Demir, 2021: 110).

Güneş ve Arslan da 2021 yılında yaptıkları çalışma ile 2015-2020 yılları arasında yapısal kırılma tespit etmişler ve bu dönem 15 Temmuz darbe girişiminin, döviz krizinin ve özellikle Covid-19 pandemisinin yaşandığı dönem olmuştur. Dolayısıyla Covid-19 pandemi sürecinin de bir olağanüstü dönem olup kamu harcamalarında artışa sebep olması dolayısıyla sıçrama hipotezi analizlerine uygun düşeceği gözlemlenebilmektedir (Güneş & Arslan, 2021: 242).

Türkiye'de Covid-19 Salgınına Yönelik Alınan Ekonomik Tedbirler

Covid-19 salgını için son yüzyılda insan sağlığını tehlikeye atan en büyük salgın denilmekte ve her alanı olumsuz etkilediği gibi ekonomik etkilerinin de oldukça yıpratıcı olduğu vurgulanmaktadır. Hatta öyle ki salgının ekonomik etkilerinin 1929 Büyük Buhranından daha yıkıcı olabileceği ileri sürülmektedir. Covid-19 küresel zararının ekonomideki etkisi 2008-2009 küresel mali krizinin etkisini de aşmış durumdadır ve salgının küresel bir durgunluğa yol açması söz konusudur (IMF, 2020: 12). Bu büyük ekonomik yıkım devlet müdahalesi gerektirmekte ve krizden çıkışta başarının, her ülkenin uyguladığı ulusal politikalara bağlı olduğunu göstermekle birlikte ulus devletlerin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Sıçrama hipotezi bağlamında Covid-19 küresel salgını gibi olağanüstü dönemlerde kamu harcamalarında bir artış meydana gelmektedir. Burada önemli olan husus devletin artan bu kamu harcamalarını nasıl finanse edeceği. Hükümetler bu artışın finansmanı için para basmakta, borç almakta, vergileri artırmakta ya da yeni vergiler koyma yoluna gitmektedirler. Covid-19 salgın döneminde de durum böyle gerçekleşmiş ve kamu harcamalarındaki artışı finanse edebilmek için bir yandan yeni vergiler hayata geçirilmiş bir yandan da var olan bazı vergilerin oranlarında artışa gidilmiştir.

Salgının küresel boyutlu olduğu anlaşıldığı andan itibaren neredeyse tüm dünya ülkelerinde benzer uygulamalar göze çarpmıştır. Ülkeler, salgının ve ölüm oranlarının azalabilmesi için öncelikle tüketicilerin eğilimlerinin yüksek olduğu mağazaların, restoranların, kafelerin ve hizmet sektörüne yönelik işyerlerinin kapatılması kararlarını uygulamaya başlamışlardır. Bu uygulamaları; sokağa çıkma yasağı, eğitime ara verilmesi, daha sonra online eğitim ile devam edilmesi gibi otoriter yasaklar takip etmiştir. Buradan hareketle, olağanüstü kriz dönemlerinde gerek krizden çıkabilmek gerekse kriz dönemindeki maliyetlerin finansmanı hususunda devlet müdahalelerinin büyük öneme sahip olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Çalışkan & Erul, 2021: 52).

Dünya genelinde birçok ülkede salgınla birlikte baş gösteren kriz için mali destek planları açıklanmış, ekonomik önlemler kapsamında; vergi oranlarında değişim, vergi borçlarının ertelenmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin borçlarının ertelenmesi, kredi alamayan işletmelere kredi desteği sağlanması, gelirleri düşük olan kesime yönelik yardımlarda bulunmak, çalışan kesime yönelik istihdam önlemleri gibi düzenlemeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'de de ekonomik önlemler kapsamında bazı düzenlemelere yer verilmiş ve genel itibarıyla uygulanan politikalar diğer ülkelerde uygulananlarla benzerlik göstermiştir.

Kamu gelirleri ile kamu harcamalarının takip edildiği kaynak, ülkelerin bütçeleri olduğu için salgın döneminde hemen tüm dünya ülkeleri bütçelerinde harcama- gelir makasını daraltmaya çalışmışlardır. Türkiye'de uygulanan bütçe sistemi Performans esaslı program bütçe sistemidir ve burada analitik bütçe sınıflandırması; program, finansman, kurumsal ve ekonomik olmak üzere dört düzeylidir (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2020a: 15). Çalışmada, Covid-19 pandemisi kapsamında

alınan ekonomik tedbirlerin kamu harcamalarının seyrinde meydana getireceği değişimin rahat tespit edebilmesi amacıyla ekonomik sınıflandırma tercih edilmiş ve değerlendirmeler bu hususta yapılmıştır.

Ekonomik sınıflandırmada amaç, devletin görevlerini yerine getirirken yürüttüğü faaliyetlerin piyasalar, milli ekonomi ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirebilmektir. Ekonomik sınıflandırma; gelirlerin, giderlerin (harcama ve borç verme) ve finansmanın (gider-gelir farkı) sınıflandırması olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2020a: 25). Çalışmada, kamu harcamaları üzerinden değerlendirmeler yapılacağı için ekonomik sınıflandırmanın alt kısımlarından birisi olan “giderlerin sınıflandırılması -harcama-” ele alınacaktır.

Covid-19 salgını dünya genelinde ülke ekonomileri üzerinde birçok olumsuzluğa sebebiyet vermiş ve ne kadar süreyle daha vermeye devam edeceği henüz öngörülememektedir. Ülkeler, söz konusu olumsuzluğun etkilerini azaltabilmek adına çeşitli önlemler almaktadır. Türkiye’de de bu bağlamda ‘Ekonomik İstikrar Kalkanı’ adı altında 100 Milyar Türk lirası büyüklüğünde bir mali teşvik paketi yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu teşvik paketi kapsamında uygulanan önlemlerin bazıları şu şekildedir (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020):

- Kovid-19 pandemisi kapsamında alınan önlemlerden etkilendiği için nakit akışı bozulan firmalara ait kredilere ait anapara ve faiz ödemelerinin asgari olarak 3 ay ötelenmesi ve gerektiğinde bu firmalara ilave finansman desteğinin sağlanması,
- İhracatta yaşanan geçici yavaşlama sürecinde kapasite kullanım oranlarının korunmasına yönelik olarak ihracatçılara stok finansman desteğinin verilmesi,
- Kredi Garanti Fonu’na ait limitin 25 milyardan 50 milyara çıkartılması ve kredilerde önceliğin pandemiden olumsuz etkilendiği için nakit ihtiyacı oluşan ve teminat açığı bulunan firmalara ve küçük ve orta büyüklükteki işletmelere (KOBİ) verilmesi,
- Ayrım yapılmaksızın sigortalı işçi istihdam eden işyerleri için asgari ücret desteğinin devam ettirilmesi,
- Kısa çalışma ödeneğinin devreye konulması ve ilgili ödenekten yararlanabilmek için gerekli olan sürecin kolaylaştırılarak hızlandırılması,
- En düşük emekli maaşının 1500 liraya yükseltilmesi,
- Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından belirlenen kriterler dâhilinde ihtiyaç sahibi ailelere yapılması planlanan nakdi yardımlar için 2 milyar lira ek kaynak ayrılması,
- Kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayan ve ücretsiz izne ayrılan işçiler ile işsizlik ödeneğinden yararlanamayan işçilere yönelik nakdi ücret desteği verilmesi.

Söz konusu istikrar paketi gösteriyor ki, olağanüstü bir dönem olan salgın sürecinde Türkiye’de kamu harcamaları yeni ihtiyaçlar doğrultusunda ciddi oranda artış yaşayarak yeni bir seviyeye sıçramıştır. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu diğer devletler, yeni duruma adapte olabilmek ve toplum üyelerini

en az etkileyecek şekilde çalışmalar yapmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla mevcut şartlar yeni düzenlemeleri, yeni düzenlemeler de kamu harcamalarının artışı gerektirmiştir.

Sıçrama Hipotezinin Covid-19 Pandemi Döneminde Türkiye’de Geçerliliğinin İncelenmesi

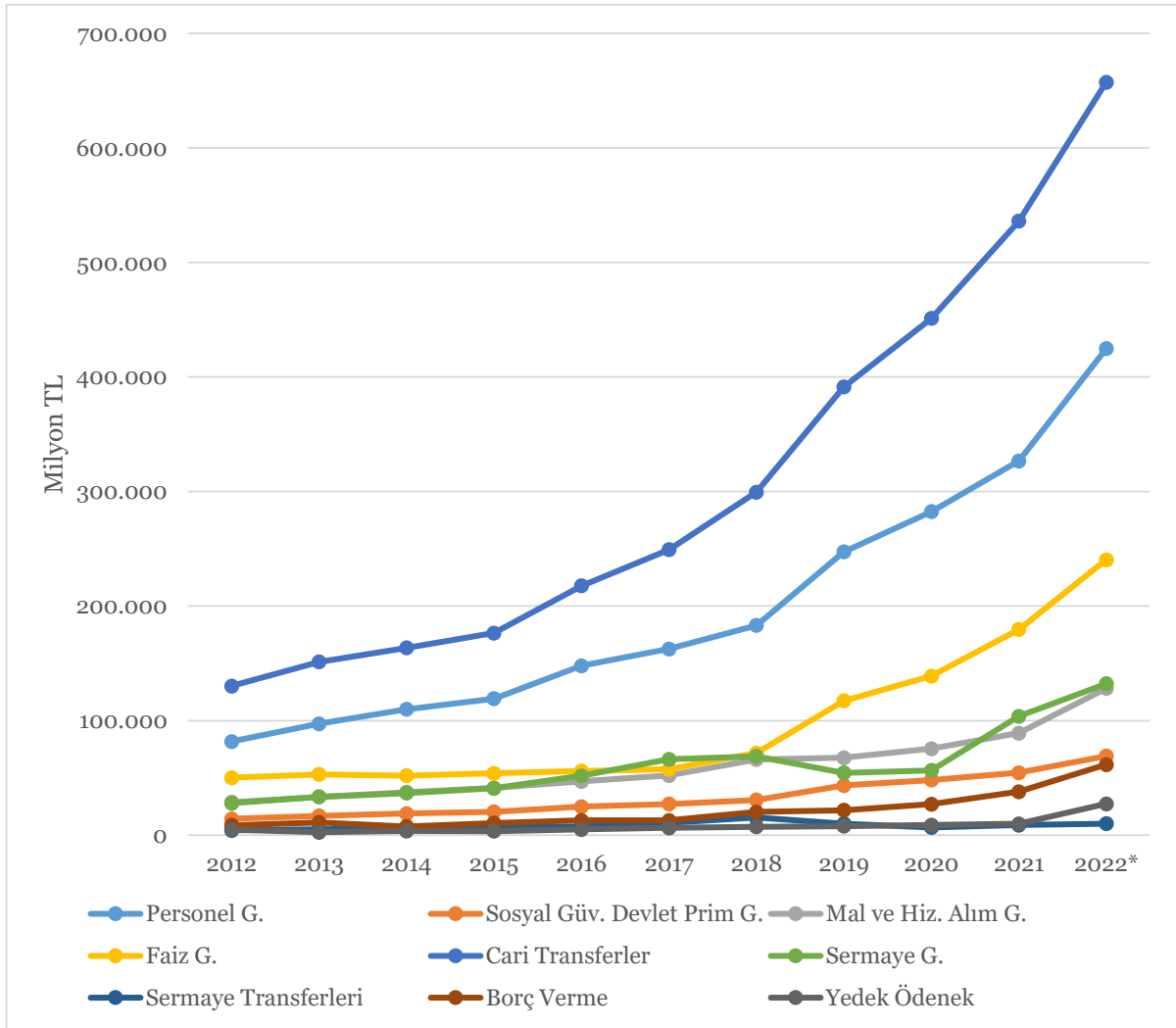
Doğal afetler, ekonomik krizler ve salgın hastalıklar gibi olağanüstü durumlarda hükümetlere yüklenen görevler artmaktadır. Covid-19 salgın döneminde de süreç böyle ilerlemiş, ülkelerin sağlık sistemleri büyük zarar görmüş, sağlık alanına yapılan harcamalar artmış ve hem ülke ekonomileri hem de küresel ekonomi krize sürüklenmiştir. Ticari hayatın işleyişinde, insanlar sadece zorunlu olan ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Hükümetler de bir yandan toplum üyelerinin sağlığını korumaya yönelik önlemler almaya diğer yandan da durma noktasına gelen ekonomik faaliyetlerini canlandırmaya yönelik tedbirleri hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışmada Türkiye’de kamu harcamalarının salgın dönemindeki seyri incelenirken merkezi yönetim bütçe giderlerinin ekonomik tasnifine bakılmakta, bu durumda yapılan harcamaları kalem kalem görmek daha kolay ve anlaşılır olmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik tasnifi kapsamında Türkiye’de merkezi yönetim bütçesi giderleri dokuz bileşenden oluşmaktadır.

Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırmaya göre yapılan tasnifindeki (i) personel giderleri, kamu personeli ve kamu personeli olmayıp mevzuatı gereğince ilgili kişilere bordroya dayalı olarak yapılan ödemelerden (er-erbaş harçlıkları, öğrenci harçlıkları vb.) oluşmaktadır. (ii) Sosyal Güvenlik devlet prim giderleri, devletin işveren vasfıyla Sosyal Güvenlik Kurumuna ödemekle yükümlü olduğu sigorta primlerini içermektedir. (iii) Mal ve hizmet alım giderleri, devletin karşılığında mal ve hizmet aldığı faturalı ödemelerinden oluşmaktadır. (iv) Faiz giderleri, devlet borçlarına ilişkin faiz ödemelerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda borç olarak alınan paraya ait anaparanın geri ödemesi ve borçlanma dolayısıyla ödenen komisyon ve ihraç giderleri faiz giderleri içerisinde yer almamaktadır. (v) Cari transferler, cari nitelikli mal ve hizmet alımını finanse etmek amacıyla yapılan ve sermaye birikimini hedeflemeyen ödemelerdir. (vi) Sermaye giderleri, normal ömrü bir yılı aşan mal ve hizmet alımları ile sabit sermaye ve gayri maddi aktiflerin edinimleri için yapılan, bütçe hazırlama rehberinde ve bütçe kanunlarında belirlenen asgari değeri aşan ödemelerden oluşmaktadır. (vii) Sermaye transferleri, sermaye birikimini amaçlayan ve sermaye nitelikli mal ve hizmetlerin finansmanı amacıyla bütçe dışına yapılan karşılıksız ödemeleri göstermektedir. (viii) Borç verme, bir mali hak üzerine veya devletin mülkiyetindeki hisse (sermaye) katılımına sebep olan ödemelerdir. Devletin vermiş olduğu krediler ve alınan hisseler borç verme kapsamında değerlendirilmektedir. (ix) Yedek ödenek, başlangıçta bütçede öngörülemeyen hizmetlerin karşılıkları olarak ya da yapılan tahminlerin yıl içerisindeki gelişmelerin sonucunda gerçekleşmemesi olasılığına karşılık hizmetlerin aksamaması için ihtiyat amacıyla ayrılan ödeneklerden oluşmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2020a: 28-33).

Kamu harcamaları normal artış seyrinin dışında olağanüstü dönemlerde daha fazla hatta sıçrayarak artacağı teorisinden yola çıkılarak olağanüstü dönem olan Covid-19 küresel salgın sürecinde de kamu

harcamalarının normal seyrinin dışına çıkarak sıçrayarak artması beklenmekte ve Görsel 3'te salgın öncesi dönemi de içeren son 10 yılın incelenmesi bakımından 2012 yılından başlayarak kamu harcamalarının 2022 yılına kadarki seyri ortaya konulmuştur. Görsel 3'te de görülebileceği üzere bütçenin "cari transferler" kalemi, özellikle göze çarpmaktadır. Çünkü tek başına cari transferler diğer harcamalardan oldukça fazladır ve bütçenin yaklaşık %40'ını kapsar hale gelmiştir. Sadece bir yılda 3,7 puanlık bir artış gösteren cari transfer harcamaları, devlet bütçesinin de neredeyse %80'ini temsil etmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2020b: 16). Bütçenin ağırlıklı bölümünü oluşturan cari transfer harcamalarının ağırlıklı payının ise "Hazine yardımları" ile bunun da en önemli alt kalemi olan Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri olduğu göz önüne alındığında yıllık değişimin büyüklüğü, Covid-19 salgın dönemiyle örtüşmekte ve bu dönemdeki hızlı artışı açıklamaktadır.

Görsel 3. Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (Ekonomik Sınıflandırma) 2012-2022 (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, sbb.gov.tr)

Görsel 3 incelendiğinde, Analitik Bütçe Sisteminde ekonomik sınıflandırmanın en önemli bileşenini cari transferlerin oluşturduğu açık bir şekilde görülebilmektedir. Cari transferlerin hazine yardımları, hane halkına yapılan transferler, tarımsal destekleme, sosyal amaçlı transferler gibi çeşitli alt bileşenleri bulunmaktadır. Covid-19 salgın döneminin getirdiği kapanma, kısıtlama gibi tedbirlerin neden olduğu işsizlik, gelir düşüklüğü, geçim sıkıntısı gibi sorunlar ekonomik birimlerin neredeyse tamamını olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de Covid-19 salgın süreci 2020 Mart ayında başlamıştır ve bu tarihten sonra cari transferler kaleminde önemli artışlar kaydedilmiştir. Burada amaç cari transferler vasıtasıyla Covid-19 salgının neden olduğu ekonomik sorunları hafifletebilmek ve ekonominin işleyişini sürdürebilme.

Salgın döneminde cari transfer harcamalarındaki sıçrayışın en önemli kalemlerini sağlık, emeklilik, sosyal yardım giderleri ile hane halkı ve işletmelere yapılan transferler oluşturmuştur. Bu dönemde kısa çalışma ödeneğinin verilmesi, nakdi ücret ve asgari ücret desteğinin yapılması, Kredi Garanti Fonu Desteğinin verilmesi, ihtiyaç sahibi 2 milyon 111 bin aileye biner TL nakdi yardım yapılması (T.C., Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020: 25), gelir düzeyi 5 bin TL'nin altında olan 6 milyon kişiye 40 milyar TL değerinde finansman sağlanması ve işsiz kalıp yardım talebinde bulunan 5.5 milyon aileye biner TL yardım yapılması ekonomik bütçe sınıflandırmasındaki 05 kodlu Cari Transferler harcamalarının sıçrayışına sebebiyet vermiştir.

Bilindiği üzere Peacock-Wiseman sıçrama hipotezinde 60 yıllık veriler incelenmiştir. Konuya Türkiye özelinde bakıldığında da son 60 yıllık periyotta birçok ekonomik ve sosyal krizin yaşandığı bilinmektedir. Ancak çalışma kapsamında kamu harcamalarındaki artış üzerinde Covid-19 pandemisinin etkilerinin görülmesi amaçlandığından Tablo 1'de incelenen kamu harcamalarının yaklaşık değerleri ve yüzde değişimleri son 10 yıllık periyodu içerecek şekilde düzenlenmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 1 incelendiğinde cari transfer harcamaları, salgın yılı olan 2020'den 2021'e geçişte %18,8'lik bir artış sergilemiş ve 536 milyar TL'lere ulaşmıştır. 2022 yılında salgının biteceği düşüncesiyle %22,6 oranında artacağı tahmin edilen cari transfer harcamalarının salgın dönemi bitmediği göz önüne alındığında daha da fazla gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 1. Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri -Milyar TL (Ekonomik Sınıflandırma) 2012-2022 (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, sbb.gov.tr)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
01 Personel Giderleri**	81	97	109	119	147	162	183	247	282	326	424*
% Değişim		%19	%13	%8	%24	%10	%12	%35	%14	%15	%30

02 Sos. Güv. Dev. Prim Gid.**	14	16	18	20	24	27	30	43	48	54	69*
% Değişim		%17	%12	%7	%22	%9	%13	%40	%10	%13	%26
03 Mal ve Hiz. Al. Gid.**	28	33	37	41	46	52	66	67	75	89	128*
% Değişim		%15	%12	%9	%13	%11	%26	%2	%11	%17	%43
04 Faiz Giderleri**	50	53	52	54	56	57	71	117	138	179	240*
% Değişim		%5	-%1	%3	%3	%2	%24	%63	%18	%29	%33
05 Cari Trans.**	130	151	163	176	217	249	299	391	451	536	657*
% Değişim		%16	%8	%7	%23	%14	%20	%30	%15	%18	%22
06 Sermaye Giderleri**	27	33	36	40	51	66	68	54	56	103	132*
% Değişim		%19	%9	%11	%26	%27	%3	-%20	%3	%83	%27
07 Sermaye Trans.**	4	5	6	6	7	10	15	10	6	8	10*
% Değişim		%20	%27	%4	%10	%44	%40	-%34	-%32	%29	%14
08 Borç Verme**	8	11	7	10	12	12	20	21	27	37	61*
% Değişim		%28	-%31	%37	%22	%0	%56	%7	%24	%40	%62
09 Yedek ödenekler*	4	2	3	3	4	6	7	7	8	9	27*
% Değişim		-%46	%38	%0	%39	%29	%13	%7	%11	%12	%177

Top. Kamu Har.**	350	404	436	472	570	645	762	960	1.095	1.346	1.750*
% Değişim		%15	%8	%8	%20	%13	%18	%25	%13	%22	%30

*Gerçekleşme tahmini

** Yaklaşık sayı değerleri

Ekonomik tasnif kapsamında yer alan diğer sekiz alt başlığın da neredeyse tamamında Covid-19 salgını ile bir sıçrama kaydedilmiş ve harcamalar Peacock- Wiseman tezine uygun biçimde artış sergilemişlerdir. Tablo 1, Covid-19 salgın dönemi başlamadan önce ve salgın döneminde ekonomik tasnife göre kamu harcamalarının miktarlarını cari rakamlar cinsinden göstermektedir. Tablo incelendiğinde, Covid-19 salgını ortaya çıktığı yıldan sonraki dönemde (2020-Mart) kamu harcamalarındaki en büyük değişimin %83 ile sermaye giderlerinde meydana geldiğini gözlemleyebilmek mümkündür. Bunu %40,2 ile borç verme ve %29,4 ile sermaye transferleri takip etmektedir. 2020 yılının Ocak-Haziran dönemine ait olan 32 milyar 642 milyon TL olan sermaye giderleri, 2021 yılının aynı döneminde %6,5 oranında artmış ve 34 milyar 751 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2021: 25). Tüm yıla bakıldığında 2020 yılında 56 milyar 607 milyon TL olan sermaye giderleri, 2021 yılına gelindiğinde %83,2 oranında artarak 103 milyar 733 milyon TL seviyelerine sıçrayış göstermiştir. Pandemi döneminde sermaye giderlerinin en büyük kısmını gayrimenkul sermaye üretim giderleri oluşturmuştur (T.C., Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021).

Sermaye giderleri, "Gayrimenkulün kurum tarafından üretilmesi durumunda oluşan örneğin kurumun ihtiyacı olan bir hizmet binasının, gerekli malzemeler piyasadan temin edilerek ve kurum personelinin teknik bilgisinden ve işgücünden, kurumun iş makinelerinin kapasitesinden faydalanmak suretiyle inşa edilmesi durumunda üretim sürecinde kullanılan hammaddeler, ara mallar, bu malların taşıma giderleri, üretim sürecinde kullanılan enerji bedelleri ve mamul malların alım giderleri ile projelerin fizibilitesi ve kontrollüğü için müşavir firma ve kişilere yapılan ödemeler ile gayrimenkul üretiminin üçüncü şahıslara ihale suretiyle yapılan işler için müteahhide yapılacak ödemelerden" oluşmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2015-2017).

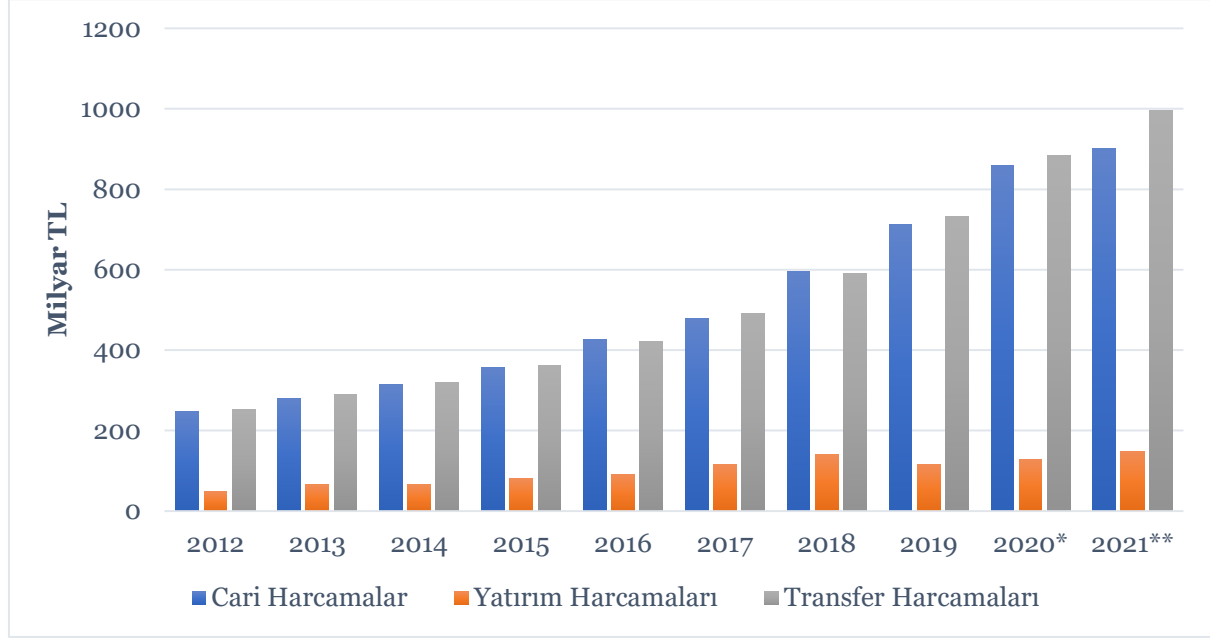
Söz konusu kamu gideri kalemi, pandemi döneminde yapılan şehir hastaneleri ve mevcut olan hastanelere yapılan yatırımlar dolayısıyla sıçrayarak artış göstermiştir. Sağlık kurumlarına; sağlık ürünleri ile sağlık hizmetleri satın alma amacıyla başvurulmakla birlikte, 2020'de en büyük pay %49,4 ile hastanelere ait olmuştur (Türkiye İstatistik kurumu, 2020). Salgın seviyesinin artması yeni yatak alanlarına, yeni sağlık cihazlarına ve hatta yeni hastanelere gereksinim doğurmuştur. Salgın döneminde gayrimenkul sermaye üretim giderleri yeni hastanelere ihtiyaç ve neticesinde yeni şehir hastanelerinin inşa edilmesi ile sıçrayarak artış göstermiştir.

Ekonomik sınıflandırmada Covid-19 salgın dönemi olan 2020-2021 arasında ciddi oranda sıçrayarak artış gösteren bir diğer kalem bütçede 08 kodu ile yer alan borç vermedir. 2020 yılında 27 milyar 087 milyon TL seviyesinde seyreden borç verme gider kalemi 2021 yılına gelindiğinde %40,2 oranında sıçrayış göstererek 37 milyar 983 milyon TL seviyelerine ulaşmıştır. Salgın sürecinde hane halkına ve iş yerlerine kredi imkânı sağlanmıştır. Bu durum ekonomik sınıflandırmadaki bütçede hane halkına borç verme niteliğinde değerlendirilecektir ve bu hususta herhangi bir ödeme gerçekleştirildiğinde bu bölüme gider olarak yazılacaktır. Örneğin, konsolide bütçede yer alan bir kurumun bütçesinden, depremde etkilenen toplum üyelerine konut yapabilmeleri için karşılıklı olarak (kredi olarak ve ileri bir tarihte tahsil edilmek üzere) bir ödeme yapıldığında verilen bu kredi, borç verme kalemine gider kaydedilmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2015-2017). Kamu giderlerinden borç vermedeki bu artış oranı Covid-19 salgın dönemiyle ilişkilendirildiğinde Kredi Garanti Fonu, İşe Devam Destek Kredisi, TOBB Nefes Kredisi gibi durumu salgın sebebiyle kötüleşen bütün işletmelere, küçük ve orta ölçekli işletmelere ve kredi alamayanlara yönelik uygulanan destek politikalarının ilgili kalemi sıçrayarak artışa sürüklediğini gözlemleyebilmek mümkündür.

Sermaye transferleri, bütçedeki en dar gider kalemini oluşturmakla birlikte, bütçe giderleri içerisindeki payı ortalama %1-3 aralığında gerçekleşmiştir. Ancak önceki dönemlerden farklı olarak 2021 yılının Mayıs ayında bu kalemden bir sıçrayış yaşanmıştır. 2021 yılının ilk çeyreğinde 2020 yılı ilk çeyreğine göre %46 artmış olan sermaye transferleri, 2021 yılının Mayıs ayında ise 2020 Mayıs ayına göre %151 oranında sıçrayarak artış sergilemiştir. Söz konusu gider kaleminin bütçe ödeneklerine göre gerçekleşme oranı 2020 yılında %8,3 iken 2021 yılında %16 olarak kaydedilmiştir (Yılmaz, 2021). Sermaye Transferleri, “Bütçe dışına sermaye birikimi amaçlayan veya sermaye nitelikli mal ve hizmetlerin finansmanı amacıyla yapılan karşılıksız ödemelerdir” (Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı, 2015-2017). Söz konusu sermaye transferleri, yurtiçine ve yurtdışına gerçekleştirilmektedir. Yurtiçi sermaye transferleri; öncelikli olarak kamu ekonomik birimlerine -Genel/Özel Bütçeli İdareler, Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar, SGK, Yerel Yönetimler, KİT, Fonlar, Döner Sermaye, kamu bankaları- yöneliktir. Söz konusu ekonomik birimlerin dışında kalan diğer kamu kurumları ile, özel teşebbüslere, vakıf üniversitelerine, hane halklarına ve Sivil Toplum Kuruluşlarına, gerçekleştirilen sermaye transferleri de mevcuttur. Yurtdışı sermaye transferleri ise KKTC ve diğer ülkeler gibi dış ülkelere, uluslararası kurum ve kuruluşlara ya da yurtdışında yer alan eğitim kurumlarına sermaye birikimi amacıyla ya da sermaye nitelikli mal ve hizmetlerin finansmanı için karşılıksız olarak aktarılmaktadır. Öte yandan Covid-19 salgını ile mücadele edebilmek amacıyla Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu’na yapılan transferler de kurum bütçelerinde yerini almaktadır. Salgın sebebiyle söz konusu kuruma yapılacak olan ödemelerin payının artma eğiliminde olduğu göz önüne alındığında ve dolayısıyla sermaye transferleri giderinin artışını bu sebeple anlamlandırabilmek mümkün olmaktadır (Yılmaz, 2021).

Ayrıca Covid-19 salgını nedeniyle Ticaret Bakanlığı tarafından verilen hibeler de yine sermaye transferleri kalemine girmektedir. Ticaret Bakanlığı, esnaf, sanatkâr ve gerçek kişi tacirlere Covid-19 salgını sebebiyle Mayıs 2021 tarihinde 3998 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı gereğince verilecek hibe

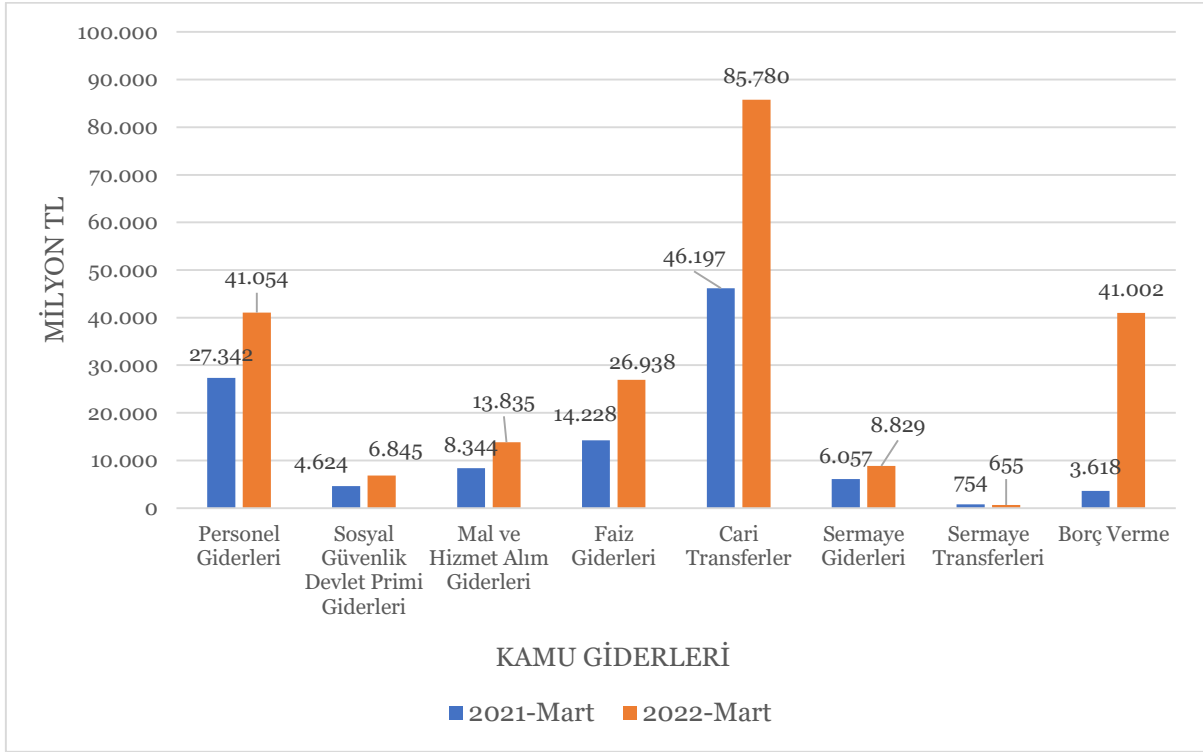
desteğini açıklamıştır. Söz konusu yılda 188 bin 194 kişiye 5 bin TL ve 843 bin 683 kişiye 3 bin TL, toplamda ise 1 milyon 31 bin 877 kişiye 3 milyar 472 milyon hibe desteği sağlanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2021).

*Gerçekleşme Tahmini **Program

Görsel 4. Genel Devlet Harcamaları -Milyar TL- (Ekonomik Sınıflandırma) 2012-2021 (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022)

Görsel 4, ekonomik tasnif kapsamında 2012-2021 yılları arasındaki genel devlet harcamalarını göstermektedir. Ekonomik tasnif kapsamında pandemi ile birlikte kamu harcamalarında özellikle transfer harcamalarında önemli artışların yaşandığını gözlemleyebilmek mümkündür. Bilindiği üzere transfer harcamaları, karşılığında bir mal veya hizmet alınmayan, karşılıksız olarak yapılan ödemelerdir. Transfer harcamalarının nihai amacı, ekonomik birimler arasındaki gelir dağılımındaki adaletsizliğin iyileştirilebilmesidir. Bu amaçla Covid-19 salgını döneminde de toplumun ihtiyaç sahiplerine yapılan karşılıksız yardımlar transfer harcamalarının artışında büyük rol oynamıştır. Transfer harcamalarındaki artışa benzer bir durum cari harcamalarda da görülmektedir. Bu dönemde sadece yatırım harcamaları ortalama bir seyir izlemiştir. Bunun nedeni ise olağanüstü kriz dönemlerinde devletlerin harcamalarını azaltabileceği ve ekonomik birimlerin ise bu duruma tepki göstermeyeceği bir harcama türü olmasıdır. Ancak bu durağan seyrin yatırım harcamalarının uzun dönemde ekonominin üretimi üzerinde yaratabileceği olumsuz etki göz önünde bulundurulmalıdır.

Görsel 5. Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri Gerçekleşmelerinin Kıyaslaması (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022)

Görsel 5'ten de gözlemlenebileceği üzere henüz ilk çeyreği yaşanan 2022 yılının mart ayı verilerine ekonomik bütçe sınıflandırması bazında bakıldığında bütçe giderlerinin öne çıkan kalemleri hemen hemen her yıl olduğu gibi cari transferler, personel giderleri ve borç faiz giderleridir. Covid-19 salgın sürecinin bitmesi ya da bitmeye yanaşması tahmini nedeniyle kamu harcamalarının söz konusu kalemleri daha düşük tahmin edilmekteydi. Fakat salgın süreci bitmemiş ve yıkıcı ekonomik, sosyal, siyasi etkileriyle halen devam etmektedir. Bu sebeple ekonomik bütçe sınıflandırması kapsamındaki kalemlerin hemen hepsinde geçen yıl aynı döneme göre sıçrayarak artış gözlemlenmektedir. Sağlık personeli istihdamındaki artış personel giderlerini ve maaş artırımları sosyal güvenlik giderlerini, hastaneler için gerekli olan mamul mal alımı mal ve hizmet alım giderini, vatandaşlara ve işletmelere yapılan sosyal amaçlı harcamalar cari transferleri, yeni hastanelerin yapılması, işletilmesi, açılması sermaye giderlerini, ilaç ve tıbbi malzeme alımı ve karşılıksız verilen hibeler sermaye transferlerini ve son olarak işsiz kalanlara, kredi alamayanlara, salgın sebebiyle geriye doğru büyüyen işletmelere sağlanan krediler borç verme harcamalarını sıçrayarak artırmaktadır.

Sonuç

Devletin devlet olma gereklerinden kaynaklanan bir takım kamu harcamaları hem çeşit hem de miktar olarak tarihsel süreç içerisinde hep artma eğiliminde olmuştur. Türkiye özelinde de durum böyle gerçekleşmiş ve kamu harcamaları artış seyrini istikrarla koruyarak devam ettirmiştir. Fakat bazı olağanüstü durum ve krizler dolayısıyla kamu harcamaları her yıl arttığı seviyelerde değil farklı

oranlarda sıçrayış sergileyebilmektedir. Peacock-Wiseman bu durumu 60 yıllık veri setiyle analiz etmiş ve kriz dönemlerinde kamu harcamalarının sıçrayarak arttığını vurgulamıştır. Çalışmada 2012-2022 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamalarının artış trendine yer verilmiş ve özellikle Covid-19 salgını dönemindeki artış seviyesine dikkat çekilmek istenmiştir. Belli seviyelerde artış sergileyen kamu harcamaları kalemlerinden bazılarının Covid-19 salgını neticesinde ciddi oranlarda artış sergileyip yeni seviyelerine ulaştığı tespit edilmiştir. Veri setinin 2012-2022 yılları arası ile sınırlı tutulmasının amacı diğer krizlerin etkisinden sıyrılmış bir kamu harcamaları grubunun sadece Covid-19 pandemisi ile sıçrayışını analiz edebilmektir.

2019 yılının sonunda Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgını dünya ülkeleri için olağanüstü bir dönemi ifade etmekle birlikte, salgının öngörülememesi neticesinde küresel boyutlarda maddi ve manevi zararlar oluşmuştur. Salgın döneminde hükümetler, toplum sağlığını ve ülke ekonomisini koruyabilmek adına çeşitli önlemler ve tedbirler almışlardır. Alınan tedbir ve önlemler sonucunda hükümetlerin yaptığı harcamalarda artışlar yaşanmıştır. Peacock-Wiseman’ın sıçrama hipotezi tam bu çerçevede oluşturulmuş, olağanüstü dönemlerin kamu harcamalarındaki artışını açıklamaya çalışmıştır. Bu kapsamda bu çalışmada Covid-19 salgının olağanüstü bir dönem olmasından yola çıkılmış ve bu dönemde kamu harcamalarının sıçrayarak artışının seyri incelenmeye çalışılmıştır. Bu hususta bütçe giderleri, yani kamu harcamaları, uluslararası standartlara (GFS) uygun olarak hazırlanan Analitik Bütçe Sınıflandırmasındaki “Ekonomik Sınıflandırma” baz alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ekonomik sınıflandırmanın baz alınması hem hangi kamu harcaması kaleminin sıçrayışında salgının etkisinin olduğunun daha anlaşılır olması açısından hem de uluslararası çapta karşılaştırılabilmeyi kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada görülüyor ki, 01 kodlu Personel Giderleri ve 02 kodlu Sosyal Güvenlik Devlet Primi Giderleri salgın dönemi olmayan 2019 yılına kıyasla ciddi oranda sıçrayarak artmıştır. Bunun sebebi salgınla mücadele edebilmek amacıyla yeni sağlık personeli istihdamına başlanılmış olması ve sağlık çalışanlarının bu zor dönemleri için performans ödemelerinin üç ay gibi bir süreyle en üst seviyeden yapılmış olmasıdır. Öte yandan ekonomik sınıflandırmaya tabi tutulan bütçenin en önemli kalemi hemen her yıl olduğu gibi 05 kodlu cari transfer harcamalarında kaydedilmiştir. Söz konusu kamu giderinin salgın yıllarında sıçrayarak artışının sebebini çalışamayanlara ve salgın nedeniyle işsiz kalanlara yönelik verilen kısa çalışma ödenekleri, nakdi ücret destekleri ve sigortalı işçi çalıştıranlara ayırım yapmaksızın verilen asgari ücret desteği uygulamaları oluşturmaktadır. Dolayısıyla tahmin edilebileceği üzere salgın döneminde cari transfer harcamalarındaki sıçrayışın en önemli kalemlerini sağlık, emeklilik, sosyal yardım giderleri ile hane halkı ve işletmelere yapılan transferler oluşturmuştur. Söz konusu olağanüstü dönemde sermaye giderleri ve sermaye transferleri harcamaları da sıçrayarak artış sergileyen kalemler arasındadır. 06 kodlu sermaye giderleri kalemini salgın döneminde etkileyen harcama yeni şehir hastanelerinin açılması ve dolayısıyla bu hastaneler için yapılan ödemeler oluşturmaktadır. 07 kodlu sermaye transferleri harcamalarının sıçrayarak artışını açıklayan kamu

harcamaları ise, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'na yapılan transferler ve Ticaret Bakanlığı tarafından esnaf, sanatkâr ve gerçek kişi tacirlere verilen hibelerden oluşmaktadır.

Ekonomik sınıflandırmada Covid-19 salgın dönemi olan 2020-2021 arasında ciddi oranda sıçrayarak artış gösteren bir diğer kalem bütçede 08 kodu ile yer alan borç vermedir. Salgın sürecinden olumsuz etkilenen hane halkına ve iş yerlerine kredi imkânı sağlanmıştır. Bu durum ekonomik sınıflandırmadaki bütçede hane halkına borç verme niteliğinde değerlendirilmektedir. Kamu giderlerinden borç vermedeki artış oranı Covid-19 salgın dönemiyle ilişkilendirildiğinde Kredi Garanti Fonu, İşe Devam Destek Kredisi, TOBB Nefes Kredisi gibi durumu salgın sebebiyle kötüleşen bütün işletmelere, küçük ve orta ölçekli işletmelere ve kredi alamayanlara yönelik uygulanan destek politikalarından kaynaklandığı gözlemlenebilmektedir.

Sonuç olarak, Covid-19 salgını döneminde özellikle sağlık harcamaları ve transferler sıçrayarak yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Salgın döneminde kamu harcamalarının bu seyri Peacock-Wiseman sıçrama hipotezi ile örtüşmekteyken söz konusu bu tez ile paralel ilerleyen bir diğer nokta da vergi gelirlerinde azalmanın yaşanacağıdır ki bu husus da salgın dönemindeki kamu gelirlerinin azalması sonucuyla uyumaktadır. Dolayısıyla kamu gelirleri azalırken kamu harcamalarının artmasına olan ihtiyaç artmaktadır. Aradaki makasın kontrolsüz şekilde açılması devlet ekonomilerini istenmeyen sonuçlara sürükleyecek ve salgın dönemi geçse de küresel ekonomiyi dahi zor bir süreç karşılayacaktır. Bu dönemde Peacock-Wiseman'ın savunduğu gibi yeni vergilere ve mevcut olan vergilerin oranlarının artırılmasına daha az tepki verileceği göz önüne alındığında vergi-harcama makasının çok fazla açılmamasının sağlanması gerekmektedir. Fakat salgın nedeniyle durumu kötüleşen toplum üyelerinin yeni vergilere veya oranı yükselen vergilere daha az tepki gösterecek olmaları ödeyebilecekleri anlamına da gelmemektedir. Bu sebeple toplum üyelerinin ekonomik durumlarını ve zorluklarını göz önünde bulundurmak yine sosyal devlet olmanın en önemli gerekliliklerinden olacaktır. Peacock-Wiseman sıçrama tezine göre hem bu dönemde konulan yeni vergiler/oranı artan vergiler hem de yeni yerine sıçrayan kamu harcamaları artış seyrini olağanüstü dönem bitse dahi yeni seviyesinde devam ettirecektir. Bu sebeple de hükümetlerin ve toplum üyelerinin bu yeni alışkanlıkları benimseyecekleri göz ardı edilmemelidir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Türkiye'de Kamu Harcamalarının Covid-19 Salgını Sürecinde Seyri: Sıçrama Hipotezinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akalın, U.S. (2017). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi Çerçevesinde Türkiye Örneği* (Tez No: 456665), Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Akbulut, E.Y. (1993). Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkileri, *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 35, 245- 259.
- Akdoğan, A. (2014). *Kamu Maliyesi*, 16. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2021). *Kamu Maliyesi*, 22. Baskı, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Ay, H. (2014). *Kamu Maliyesi*, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın.
- Ataç, B., Ataç, E. ve Büyükerşen, Y. (2002). *Kamu Maliyesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Bird, R. M. (1972). The Displacement Effect: A Critical Note, *Finanzarchiv / Public Finance Analysis*, 30(3), 454-463.
- Brochier, H., Llau, P. & Michalet, C. A. (1981). *Maliye Ekonomisi*, (çev. Adnan Erdaş), Ankara: Maliye ve Vergi Hukuku Enstitüsü Yayınları.
- Buhur, S. (2020). Koronavirüs Sürecinde Devletin Mali ve İktisadi Rolünün Değerlendirilmesi, *Mali Hukuk Dergisi*, 16(187), 1895-1924.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı (2015). *Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber 2015-2017*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/Ekorehber_2015-2017.pdf
- Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı (2020a). *Bütçe Çağrısı ve Bütçe Hazırlama Rehberleri*. <https://www.sbb.gov.tr/butce-cagrisi-ve-butce-hazirlama-rehberleri/#1602231559823-39ea23ea-5f9e>
- Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı (2020b). *Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/MYB_Gerceklesmeleri-ve-Bekelntiler-Raporu_2020.pdf
- Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı (2021). *Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/07/MYB-Gerceklesmeleri-Ve-Bekelntiler-Raporu-2021.pdf>
- Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı (2022). *Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları*. <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098>

- Çalışkan, A. & Dayıoğlu Erul, R. (2021). Koronavirüs Krizinden Çıkışta Türkiye’de Alınan Ekonomik Önlemler ve Kamu Politikalarının Önemi, *Vergi Sorunları Dergisi*, 256, 35-58.
- Demir, F. (2021). Peacock-Wiseman Sıçrama Tezi ve Türkiye Örneği, *Vergi Sorunları Dergisi*, 390, 110-125.
- Devrim, F. (1996). *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Eckstein, O. (1964). *Public finance* (Foundations of modern economics series), New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Maliyesi*, 10. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Edizdoğan, N., Gümüş, E. & Çetinkaya, Ö. (2019). *Kamu Maliyesi*, 10. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Efobi, U., & Osabuohien, S. (2012). Government Expenditure in Nigeria: An Examination of Tri-Theoretical Mantras, *Journal of Economic and Social Research*, 14(2), 27-52.
- Goffman, I. J. & Mahar D. J. (1971). The Growth of Public Expenditures in selected Developing Countries: Six Carribean Countries, 1940-65, *Public Finance*, 26(1) 57-74.
- Gupta, S.P. (1969). Public Expenditure and Economic Growth: A Time-Series Analysis, *Public Finance*, 28(1), 26-41.
- Güneş, H. & Arslan, A. (2021). Olağanüstü Dönemlerde Türkiye’de Sıçrama Tezinin Geçerliliği: Ekonometrik Bir Analiz, *Social Science Development Journal*, 6(23), 230-245.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021). *Ocak 2021 Sermaye Giderleri*. <https://www.hmb.gov.tr/ocak-2021-sermaye-giderleri>.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). *Aylık Bütçe Gerçekleşme Raporu*. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/Butce-Gerceklesme-Raporu-2022Mart_.pdf
- Henrekson M. (1990). Peacock and Wiseman's Displacement Effect: A Reappraisal and a New Test, *European Journal of Political Economy*, 6(3), 245-260.
- Henry O. & Olekalns N. (2010). Peacock and Wiseman's displacement hypothesis: Some New Long-Run Evidence For The UK, *Applied Economics*, 42(11), 1455-1460.
- International Monetary Fund (2020). *World Economic Outlook: The Great Lockdown*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>
- Kutbay, H. & Gerede, C. (2019). Sıçrama Tezinin Türkiye’de Geçerliliği: Darbeler Bakımından Bir Analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1975-1990. ,

- Magazzino, C., Giolli, L., & Mele, M. (2015). Wagner's Law and Peacock and Wiseman's Displacement Effect In European Union Countries: A Panel Data Study, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(3), 812-819.
- Musgrave, R. A. (1969). *Fiscal Systems*. Connecticut: Yale University Press.
- Nadaroğlu, H. (1996). *Kamu Maliyesi Teorisi*, 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*, 11. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Nagarajan P. (1979). Econometric Testing of the 'Displacement Effect' Associated With A 'Non Global' Social Disturbance in India, *Public Finance*, 34(1), 100-113.
- Özsağır, A. (2013). Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4), 759-773.
- Peacock, A. T. & Wiseman, J. (1961). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, No: 1, London: Princeton University Press.
- Pehlivan, O. (2013). *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Taraktaş, A. (2018). Kamu Harcamaları. (Ed. Ş. Tosunoğlu ve Y.T. Ergül) *Kamu Maliyesi içinde* (s.103-112). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ticaret Bakanlığı (2021). *Hibe Desteği Ödemelerine İlişkin Basın Açıklaması*. <https://ticaret.gov.tr/haberler/hibe-destegi-odemelerine-iliskin-basin-aciklamasi#:~:text=Hibe%20deste%C4%9Fine%20ba%C5%9Fvuran%20esnaf%C4%B1m%C4%B1za%20oyar%C4%B1ndan,bildirdi%C4%9Fi%20banka%20hesaplar%C4%B1na%20oyat%C4%B1r%C4%B1lmaya%20ba%C5%9Flanacakt%C4%B1r>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sağlık-Harcamaları-Istatistikleri-2020-37192>.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi*. <https://www.isim.org.tr/content/upload/attached-files/covid-19-ekonomik-istikra-20200414170956.PDF>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2020). *14 Nisan 2020 İtibariyle Covid-19 ile Mücadele için Ülkemizde Alınan Tedbirler*. https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Ekonomik_Is_tikrar_Kalkan%C4%B1_Tedbirleri_14.04.2020.pdf
- Ünsal, H. (2016). Doğal Afetlere Yönelik Vergi Politikaları ve Türkiye Uygulamalarının İncelenmesi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 1-23.

World Bank Group (2020, Haziran). Global Economic Prospects. *A World Bank Group Flagship Report*. <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/978-1-4648-1553-9>, <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1553-9>.

Worldometer (2022). *Reported Cases and Deaths*. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Yılmaz, B.E. (2021). *Bütçe Giderlerinden “Sermaye Transferleri” Hangi Kurumlara Gidiyor?*, [https://vergi.alki.net/butce-giderlerinden-sermaye-transferleri-hangi-kurumlara-gidiyor#:~:text=Bu%20transferler%20yurti%C3%A7ine%20ve%20yurtd%C4%B1nC5%9F%C4%B1na,Fonlar%2C%20okamu%20bankalar%C4%B1\)%20y%C3%B6neliktir](https://vergi.alki.net/butce-giderlerinden-sermaye-transferleri-hangi-kurumlara-gidiyor#:~:text=Bu%20transferler%20yurti%C3%A7ine%20ve%20yurtd%C4%B1nC5%9F%C4%B1na,Fonlar%2C%20okamu%20bankalar%C4%B1)%20y%C3%B6neliktir)

Yüksel, C. (2022). *Kamu Maliyesi, Özel Ders Notları*. http://www.cihanyuksel.org/uls410_ders_notu.pdf

Extended Abstract

The COVID-19 pandemic, which emerged in China at the end of 2019, expresses an extraordinary period for the countries of the world, and material and moral damages have occurred on a global scale as a result of the unpredictability of the pandemic. In the pandemic period, governments have taken various measures and precautions in order to protect public health and the country's economy. As a result of the measures and precautions taken, there has been an increase in the expenditures made by the governments. Peacock-Wiseman's displacement hypothesis was formed within this framework, and it tried to explain the increase in public expenditures during extraordinary periods. In this context, this study is based on the fact that the COVID-19 pandemic was an extraordinary period, and the course of the jumping increase in public expenditures in this period was tried to be examined. In this regard, budget expenditures, i.e., public expenditures, were evaluated based on the "Economic Classification" in the Analytical Budget Classification prepared in accordance with international standards (GFS). Taking the economic classification as a basis is important both in terms of being more understandable which public expenditure item has an impact on the jump, and in facilitating international comparison.

The increasing trend of public expenditures in Turkey between 2012-2022 was included in the study, and it was aimed to draw attention to the level of increase especially in the COVID-19 pandemic. It was determined that some of the public expenditure items that have increased at certain levels increased significantly as a result of the COVID-19 pandemic and reached new levels. The aim of keeping the data set limited to between 2012-2022 was to analyze the jump of a public expenditure group only with the COVID-19 pandemic, which was freed from the effects of other crises.

The study showed that Personnel Expenses coded 01 and Social Security State Premium Expenses coded 02 increased significantly by jumping compared to 2019, which was not a pandemic period. The reason for this is that new health personnel were recruited in order to combat the epidemic and performance payments for these difficult periods of health workers were made at the highest level for a period of three months. On the other hand, the most important item of the budget, which was subjected to economic classification, was recorded in current transfer expenditures with the code 05, as is the case almost every year. The reasons for the jumping increase in the said public expenditure during the pandemic years include the short-time working allowances for those who

could not work and those who were unemployed due to the epidemic, cash wage supports, and the minimum wage support applications given without discrimination to those who employed insured workers. Therefore, as can be expected, the most important items of the jump in current transfer expenditures during the epidemic period were composed of health, retirement, social aid expenditures, and transfers to households and businesses. In the aforementioned extraordinary period, capital expenditures and capital transfers expenditures were also among the items that displayed a jumping increase. The expenditure affecting the capital expenditure item coded 06 in the epidemic period was the opening of new city hospitals and therefore the payments made for these hospitals. The public expenditures that explain the increase in the expenditures of capital transfers coded 07 consist of transfers to the Turkish Medicines and Medical Devices Agency and grants given by the Ministry of Trade to tradesmen, artisans, and real person traders.

Another item in the economic classification that increased significantly between 2020-2021, which is the COVID-19 pandemic period, was lending, which is included in the budget with the code 08. Credit facilities were provided to households and businesses which were adversely affected by the pandemic process. This situation is considered as lending to households in the budget in the economic classification. When the increase in lending from public expenses is associated with the COVID-19 pandemic period, it can be observed that it is due to the support policies applied to all enterprises such as the Credit Guarantee Fund, Work Continuation Support Loan, TOBB Breath Loan, small and medium-sized enterprises and those who cannot get credit.

As a result, especially in the COVID-19 pandemic, health expenditures and transfers reached a new level by jumping. While this course of public expenditures in the pandemic period coincides with the Peacock-Wiseman displacement hypothesis, another point that progresses in parallel with this thesis is that there will be a decrease in tax revenues, which is in line with the result of the decrease in public revenues in the pandemic period. Therefore, while public revenues decrease, the need for an increase in public expenditures increases. The uncontrolled opening of the gap will lead governments to undesirable results and will cause the global economy to go through a difficult period even though the pandemic period has passed.

Turistik Destinasyonlardaki Yerli Halkın Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi¹

The Effect Of Personality Types Of Local People In Touristic Destinations On Sustainable Consumption Behavior

İlknur ÖZSEZGİN²

Aydan BEKAR²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 27.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1108554

Atıf / Citation: : Özsezgin, İ. & Bekar, A., (2022). “Turistik Destinasyonlardaki Yerli Halkın Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2227-2244 Doi: 10.48146/odusobiad.1108554

Öz

Sürdürülebilirlik; kendi ihtiyaçlarımızı ve isteklerimizi gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeden karşılayabilmeyi, bilinçli bir tüketim alışkanlığına sahip olmayı ifade etmektedir. Sürdürülebilir tüketim için sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, hükümetlerin yanı sıra toplumda yaşayan her bireye önemli görevler düşmektedir. Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını etkileyen unsurlardan biri de kişilik özellikleridir. Bu çalışmada turistik destinasyonlarda yaşayan yerli halkın kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi incelenmiştir. Evrenini Bodrum’da yaşayan yerli halkın oluşturduğu çalışmada, veri toplama aracı olarak Costa ve McCrae (1987) tarafından geliştirilen beş faktörlü kişilik tipleri ölçeği (dışa dönük, uzlaşmacı, öz denetimli, nörotizm ve deneyime açıklık) ile Doğan, Bulut ve Çımrın Kökalan (2015)’in geliştirdiği sürdürülebilir tüketim davranışları ölçeği kullanılmıştır. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik olmak üzere 4 faktörden oluşmaktadır. Kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisini belirlemek için Yol Analizi kullanılmıştır. Analiz sonucu bazı kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde pozitif veya negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular ile ileriki çalışmalarda katılımcıların demografik özelliklerine, sürekli ya da geçici ikamet etmelerine ve sürdürülebilir tüketim motivasyonlarına göre de sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kavramlar: Sürdürülebilir Tüketim Davranışı, Kişilik Tipi, Turistik Destinasyon, Yerli Halk, Turizm ve Çevre. Jel Kodu: P28, Q24, Q26, Z30, Z32

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 14. 01 2021 tarihli ve 128 Kayıt No’lu etik kurul raporu alınmıştır.

² Sorumlu yazar: Uzman, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD, Muğla, E-mail: ozsezginilknur@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8168-4031>

² Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği Bölümü, Muğla, E-mail: abekar@mu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5309-1389>

Abstract

Sustainability means meeting our own needs and wishes without compromising the needs of future generations, and having a conscious consumption habit. In addition to non-governmental organizations, local governments and governments, every individual living in the society has important duties for sustainable consumption. One of the factors affecting the sustainable consumption behaviors of individuals is personality traits. In this study, the effect of personality types of local people living in touristic destinations on sustainable consumption behavior was examined. In the study whose population consisted of the local people living in Bodrum, the five-factor personality types scale (extroverted, accommodating, self-controlled, neuroticism and openness to experience) developed by Costa and McCrae (1987) with the sustainable consumption behaviors scale developed by Doğan, Bulut and Çımrın Kökalan (2015) was used. The scale of sustainable consumption behavior consists of 4 factors: environmental awareness, non-necessary purchasing, savings, and reusability. Path Analysis was used to determine the effect of personality types on sustainable consumption behaviors. As a result of the analysis, it was determined that some personality types have a positive or negative significant effect on sustainable consumption behavior. In the light of the findings obtained, it is recommended to examine sustainable consumption behaviors according to the demographic characteristics of the participants, permanent or temporary residence and sustainable consumption motivations in future studies.

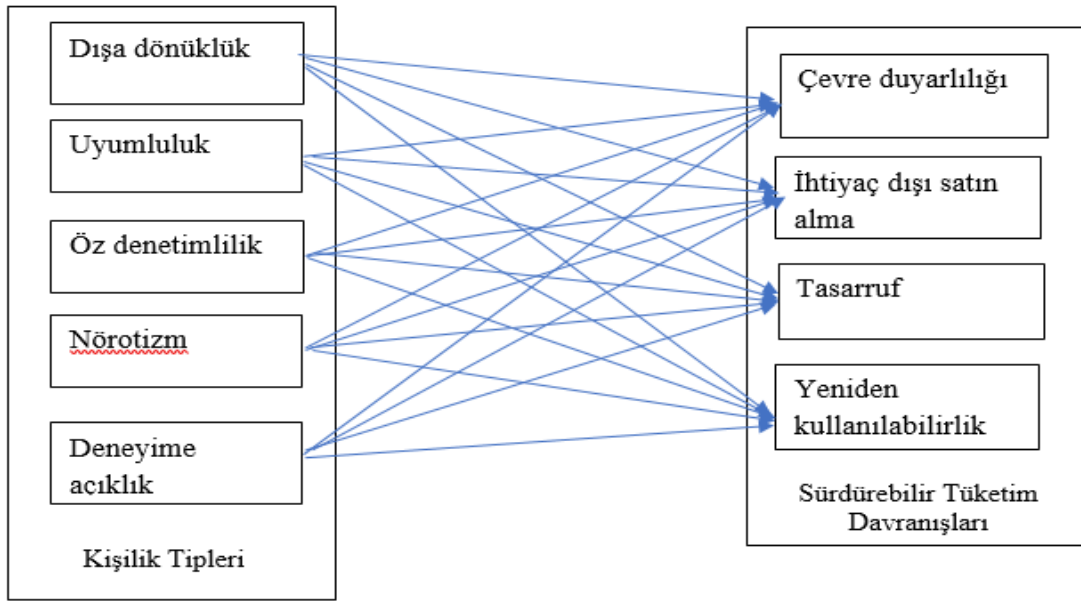
Keywords: Sustainable Consumption Behavior, Personality Type, Touristic Destination, Indigenous People, Tourism and Environment. *Jel Code:* P28, Q24, Q26, Z30, Z32

Giriş

19. yüzyılın başından itibaren hızlı bir şekilde ilerleyen modern sanayi toplumunun toplumsal şekillenmesinin temel dayanağı ihtiyaç ve isteklerin oluşturduğu üretim kavramıdır. Bu nedenle de 21. yüzyıla kadar meydana gelen çevre sorunları tüketimden çok üretimle ilişkilendirilmiştir. Ancak son yıllarda artan çevre sorunları ve küreselleşmenin topluma, çevreye ve ekonomiye verdiği zararlardan dolayı üretimin yanı sıra tüketime de odaklanılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilir tüketim anlayışı, sadece günümüzün değil, gelecekteki nesillerin de yaşamlarını sürdürebilmesini sağlayabilmek, insanların yaşam kalitelerinin garanti altına alınabilmesi için sonsuz istek ve ihtiyaçların biçimlendirdiği tüketim alışkanlıklarının yerini yavaş yavaş almaya başlamıştır (Doğan, Bulut ve Çımrın Kökalan, 2015: 661). Bireylerin davranışlarını nasıl düzenledikleri üzerinde çalışan psikologlar, bireyin anlık veya gelecekteki sonuçları önemseme özelliğine sahip olmalarının, davranışlar üzerinde etkili olup olmadıklarını incelemiştirler (Zimbardo ve Boyd, 1999: 1278). Yapılan çalışmalara bakıldığında, gelecekteki sonuçları önemseyen kişilerin daha az saldırgan oldukları (Joireman, Anderson, & Strathman, 2003: 1287), mali olarak daha sorumlu davrandıkları (Joireman, Sprott, & Spangenberg, 2005: 1163) belirlenmiştir. Anlık sonuçları önemseyen bireylerin ise davranışlarının gelecekteki değil, hemen getirdiği sonuçları daha fazla önemsemediği tespit edilmiştir (Joireman vd. 2008: 15'den aktaran: Sarı ve Topçuoğlu, 2019: 161). Sarı ve Topçuoğlu (2019)'nun bireylerin kişilik tipleri ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada gelecekteki sonuçları önemseyen kişiler daha tasarruflu, daha az ihtiyaç dışı ürün satın alan davranışları sergiledikleri; bunun nedeninin ise

kendilerini gelecek nesillere karşı sorumlu hissetmeleri olabileceği açıklanmıştır. Anlık sonuçları önemseyenler ise daha az tasarruf eden, daha fazla ihtiyaç dışı satın alma yapan davranışlar göstermektedir. Bunun nedeni ise anı yaşamak ve geleceğe karşı sorumluluk hissetmemek olarak belirtilmektedir. Öte yandan yaşamakta olduğu evlerinin ya da mahallelerinin bulunduğu yer ile kendileri arasında bir ilişki olduğunu düşünen insanlar bu yerin güvence altında olabilmesi için daha kararlı davranabilmektedir (Lee, Yap ve Levy, 2016: 7). Hamşioğlu (2020) çalışmasında güçlü bir yer kimliğine sahip bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarına daha yüksek düzeyde katıldıklarını belirtmektedir. Yerleşim yeri kimliğinin sürdürülebilir davranışlara etkisiyle, bireyler yerleşim yerindeki çevresel bozulmaların önüne geçebilmek için daha proaktif davranabilmektedir. Yerleşim yerine bağlılık geliştiren kişiler, temiz ve yeşil bir çevre oluşturmayı yasalar ve kurullarla değil, içsel motivasyonla istemekte olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Günümüzde tüketimin daha sürdürülebilir bir hâle gelmesi için yerel yönetimler, hükümetler, sivil toplum kuruluşları çok sayıda çalışma yapmaktadır. Ancak sürdürülebilir tüketim anlayışının gelişmesi için yerli halkın desteği de çok önemlidir. Son dönemlerde hızlı nüfus artışı ve çevresel sorunlarla gündeme gelen Bodrum, önemli turistik destinasyonlardan biridir. Bireylerin davranışlarına yön veren kişilik özelliklerinin, sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde etkili olabileceği düşünüldüğünden bu çalışmada Bodrum'da yaşayan yerli halkın kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın problemi şu şekildedir: Turistik destinasyonlarda yaşayan yerli halkın sahip oldukları kişilik özellikleri sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde etkili midir? Çalışmanın problemi doğrultusunda kişilik tipleri ve sürdürülebilir tüketim davranışlarının alt boyutları da dikkate alınarak oluşturulan çalışmanın modeli Şekil 1'de görülmektedir.

Görsel 1: Çalışmanın Şekilsel Tasarımı

Kişilik Kavramı ve Beş Faktörlü Kişilik Kuramı

Kişilik, insanların çevresi ile oluşturduğu diğer insanlardan ayrıldığı, tutarlı ve yapılaşmış ilişki şeklidir (Cüceloğlu, 2003: 404). Bireyde kişiliğin oluşumu, hem genetik faktörlerden hem de çevredeki kültürel faktörlerden olabilmektedir. Bireyin doğduğu ortam, geliştiği sosyal ortam ve aile ortamı kişiliğin oluşumunda etkilidir. Kişinin doğumla birlikte gelen özelliklerini sonradan değiştirmek zordur ancak sonradan oluşmuş özelliklerini değiştirebilmek mümkün olabilmektedir (Atmaca, 2020: 492). Bireyler birbirinden farklı kişilik özelliklerine sahiplerdir. Bu nedenle olayları da farklı olarak algılayabilmekte, olaylara karşı farklı çözümler üretebilmektedir. (Erkuş ve Tabak, 2009: 216) İnsanlar karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu durum insanların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bir kişiyi anlayabilmek için o kişinin kişiliğine dair bütün özellikleri bilinmelidir. kişilik oluşumunda doğuştan gelen özellikler ve sonrasında insana katılan çevresel, kültürel ve sosyal faktörler etkili olmaktadır (Gökben Çetin ve Beceren, 2007'den aktaran Songur ve Turan 2019: 315). Bir başka tanımla kişilik; bireyin tüm özelliklerini yansıtabildiği ve onu diğer bireylerden ayıran kendi özündeki tüm özellikler bütünüdür. Kişilik özelliklerini ölçmek için çeşitli çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar sonucunda da farklı modeller geliştirilmiştir. Kişilik, bireylerin bir davranışı neden yaptıklarının ve tercihlerindeki doğal eğilimlerin anlaşılmasını sağlayan bir sistemdir (Saygılı, Onay ve Ayhan, 2017: 64). Bireyin kişiliğinin oluşumunda genetik, çevrenin özellikleri, deneyimleri gibi farklı faktörler etkili olabilmektedir. Bu nedenle kişiliği açıklayan çok sayıda farklı tanımlar mevcut olabilmektedir. Kişiliğin oluşumu doğuştan ve sonradan kazanılan özelliklerle sağlanabildiği için kişiliğin de geliştirilebilir olmasını sağlamaktadır. Ayrıca kişilerin bir davranışta devamlılık göstermesi de o davranışın kişilik özelliği olabilmesi için gereklidir. (Turhan ve Tiftik, 2022: 190).

Kişilik özelliği yaklaşımları ile ilgili literatürde en yaygın kullanılan modellerden biri McCrae ve Costa (1987)'nin geliştirdiği "beş faktör kişilik modeli"dir. Bu modele göre birbirine zıt olan beş temel faktör yer almaktadır. Bu boyutlar (Serinikli, 2021: 19):

- Dışa dönüklük,
- Uyumluluk,
- Sorumluluk alma,
- Duygusal denge ve
- Deneyime açıklık boyutlarıdır.

Dışa dönüklük; hareketli ve iddialı olma, olumlu duygularla hareket etme ve heyecan arayışını ifade etmektedir. Dışa dönük kişilik özelliği düşük bireyler, kendilerini ifade etmek ve sesini duyurmaktan ziyade başkalarını dinlerken daha rahat hissetmektedirler. Uyumluluk kişilik özelliği yüksek bireyler başkaları tarafından güvenilir, yardımsever, iş birlikçi biri olarak algılanırken bu özelliğin daha düşük olduğu bireyler ise daha rekabetçi ve daha zorlayıcı olarak algılanmaktadır. (Turhan ve Tiftik, 2022: 192). Uyumluluk boyutu; güven duygusu ve yumuşak huylu olma, hoşgörü, alçak gönüllü olmayı barındırmaktadır (Ünal, Akbolat ve Palan, 2021: 4). Öz denetim kişilik özelliği düşük bireyler, daha dağınık düşünce yapısına sahip ve sınırlamalardan hoşlanmayan bireylerden oluşmaktadır. Nevrotik (sinirsel) kişilik özelliği yüksek düzeyde olan kişiler ruh hali sıklıkla değişen ve depresif olma eğiliminde

olurken, bu özelliğin daha düşük olduğu bireyler ise duygularında daha dengeli görülmektedir. Deneyime açık olma kişilik özelliğine sahip bireyler, çevresinde olan gelişmeleri sürekli olarak merak eden, gezmekten ve yeni şeyler öğrenmekten hoşlanan bireylerdir. Bu özelliğin düşük olması durumu ise yaratıcılık ve yeni şeyler öğrenmekten hoşlanmayan, değişimden hoşlanmayan kişileri belirtmektedir (Turhan ve Tiftik, 2022: 192-193). Yeniliklere açıklık ise, yeni fikir ve icatlara açık olma, gelişmeleri yakından takip etme ya da gelişmelere açıklık, hayal gücü gibi özellikleri taşımaktadır (Ünal, Akbolat ve Palan, 2021: 4).

Bornstein ve Cecero'ya (2000) göre beş faktör kuramı, bireyler arasındaki ilişkileri belirleyen en etkili analitik bakış açısıdır. Bireyler arasında olan birbirine bağımlı olmanın motivasyonel boyutunun kişinin aktif olmamasında; bilişsel boyutunun kişinin kendisini savunmasız olarak algılamasında; duygusal boyutunun kişinin kendisini endişeli hissetmesinde ve davranışsal boyutunun bireyin uyumlu, sessiz ve daha sakin kalabilmesinde belirleyici olduğu belirtilmektedir. Bireyin kendisini savunmasız olarak algılaması ve kaygılı hissetmesi nevrozizm boyutunun alt boyutlarının ikisi, pasif olması ve davranışlarının sessizliği ise dışadönüklük boyutunun alt boyutlarının ikisi ve uysal davranışı ise yumuşak başlılık boyutunun alt boyutundan birinde yer almaktadır (Ulusoy ve Durmuş, 2011: 9). Beş faktörlü kişilik kuramı, dışa dönük ve içe dönük olarak iki gruba ayrılmış kişilik özellikleri teorilerinden farklı olarak her kişilik özelliğini ayrı ele almaktadır. Bu kişilik özellikleri ise bir uçta düşük düzey ve bir uçta yüksek düzey arasında ölçümlenmektedir (Turhan ve Tiftik, 2022: 192).

Kişilik, bireyin hem kendisini tanıması hem de başkalarını tanıyabilmesi için önemlidir. Kişiliğin davranışlarda hem içeride hem de dışarıda tutarlılık göstermesi gerekmektedir (Çiçek ve Arslan, 2020: 136). Kişilik, bir bireyin davranışını tahmin etmek ve açıklayabilmek için yardımcı olabilecek davranış modellerine odaklanmaktadır. Kişilik geliştirilebilir olma özelliğine sahiptir. Ancak, bu gelişim için bireyin kendisini doğru bir şekilde değerlendirebilmesi ve çevresindeki kişileri de gözlemleyebilmeli, dış göz ile nasıl görüldüğünü değerlendirebilmesi gerekmektedir (Turhan ve Tiftik, 2022: 190). Bireylerin aynı olaylar karşısında farklı tepkiler vermesinin nedeni kişilik özelliklerinin farklı olmasıdır (Erkuş ve Tabak, 2009: 216). Kişilik oluşumuna etki eden başlıca faktörler incelendiğinde, kişinin genetik yapısı, ailesinden aldığı kalıtsal özellikler, içinde bulunduğu çevrenin toplumsal ve kültürel özellikleri, yaşadığı ortam, dış çevre, doğup büyüdüğü ortamdaki kişiler, anne ve baba kişilik özelliklerinden etkilenerek oluştuğu söylenebilmektedir. Birey doğduğu andan itibaren hatta anne karnında olduğu süre içinde de çevresi ile iletişim halindedir. Çevresiyle sürekli etkileşim halinde olan bireyin kişilik özellikleri, çevrede meydana gelen değişikliklerden etkilenmektedir.

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı

18. yüzyılda sanayileşme dönemi ile birlikte günümüze kadar yaşanan gelişmelerle ülkeler ekonomik olarak gelişebilmek, refah düzeyini artırmak ve daha fazla gelişebilmek için kaynaklarını hızla kullanmışlardır. 20. yüzyıldan sonra ise hızla nüfusun artması ile tüketim hız kazanmış, gıda ve enerji kaynakları azalmaya başlamıştır. 1970'li yıllara kadar bireylerin refah düzeylerinin artırılması amaçlanırken, aynı yıllarda çevreyle ilgili de bilinçlenmeye başlanılmıştır. 1972 yılında küresel düşünce kuruluşu olan Roma Kulübü, "Büyümenin Sınırları" isimli raporun yayınlanması ile dünya kaynaklarının, nüfus artışı ve ekonomik büyümeyi artık karşılayamadığını açıklamıştır. Bununla

birlikte süreç, sürdürülebilirlik düşüncesinin 1987 yılında literatüre alınmasıyla hızlanmıştır (Hayta, 2009: 144). Çevresel konular ile paralel olarak sürdürülebilir tüketim kavramı önem kazanmaya başlamıştır. Çevre kirliliğinin artması, suya ve diğer doğal kaynaklara ulaşımın zorlaşması ve kaynakların azalması, ozon tabakasındaki deliğin neden olduğu sorunlar, küreselleşme ve iklim değişikliği sorunlarının hissedilir olmaya başlaması sürdürülebilir tüketim davranışlarının gerekliliğini göstermiştir. Sürdürülebilir tüketim davranışının gelişebilmesi için ise tüketicilerin satın alma süreçlerinde ekolojik yurttaş düşüncesiyle hareket etmeleri ve satın alma davranışını gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Karalar ve Kiracı (2011) bireylerin tüketim davranışlarında; küreselleşme, ürünlerin fiyatlarındaki düşüş, kentleşme ve kadınların iş hayatında yer almaya başlaması, yaşam kalitesinde yükselme, çevre sorunlarının belirginleşmesi gibi birtakım unsurların etkili olduğunu belirtmişlerdir. Tüketim kavramı ilk olarak 1992 yılında Rio'da düzenlenen Dünya Zirvesi'nde, Sürdürülebilir Kalkınma Eylem Planı Çerçevesi'nde yer alan Gündem 21'e konu olmuştur. Kavram kesin olarak Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü olan, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Raporu'nda netlik kazanmıştır. Rapora göre sürdürülebilirlik; "gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da dikkate alarak, yaşam döngüsü bakış açısı ile doğal kaynakların, toksik maddelerin, atık salınımlarının ve çevreyi kirlletici maddelerin kullanımını en aza indirgerken, temel gereksinimleri karşılayan ve daha iyi bir yaşam kalitesi sunan malların ve hizmetlerin kullanımı" şeklinde tanımlamıştır (OECD, 2002). Sürdürülebilir tüketim kavramı ile ilgili literatürde ikilik bulunmaktadır. Bu ayrıma göre sürdürülebilirlik tüketimin azaltılması değil, tüketimden kaçınma, farkındalık ve alternatif oluşturmayı vurgulamaktadır (Doğan, Bulut ve Çımrın Kökalan, 2015: 661).

İnsanoğlunun sınırsız ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlara karşılık dünyadaki kaynakların ise sınırlı olması kaynakları en iyi şekilde yönetmenin önemini göstermektedir. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması için üretim yapılırken, Sanayi Devrimi de bu ihtiyaçların artmasında önemli rol oynamıştır. Pazarlama ile birlikte ise olmayan ihtiyaçların var gibi hissettirilmesi söz konusu olmuştur (Cengiz, 2021: 132). Sürdürülebilirlik, ekolojik denge ve ekonomik açıdan büyümeyi birlikte değerlendirirken, doğal kaynakların korunaklı bir şekilde kullanılması, çevre kalitesinin bozulmaması ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmasını ifade etmektedir (Hayta, 2009: 144). Kotler, Armstrong, Harris ve He (2020), sürdürülebilir tüketimde, azaltmak, onarmak, yeniden kullanım, geri dönüşüm ve yeniden tasarım yapılması başlıca uygulamalar olarak belirtilmektedir. Sürdürülebilir tüketim davranışı, ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç boyutu olan bir kavramdır. Sürdürülebilirlik kavramının ekonomik boyutu sektörel olarak hem üretici hem de tüketici için adaletli ücret politikası olurken; çevresel boyut, bitkisel ve hayvansal üretim faktörlerini de dikkate alarak doğal çevreye zarar vermemeyi ifade etmektedir. Sosyal boyut ise üretim aşamaları ile toplumun öncelik ve ihtiyaçlarının birbirine uyum sağlamasıdır (Sarı ve Topçuoğlu, 2019: 160). Sürdürülebilir tüketim hareketinin yaygınlaşabilmesi ve bu sürecin gelişebilmesi için birtakım paydaşların varlığına gereksinim duyulmaktadır. Bu paydaşlar işletmeler, devletler, tüketiciler, uluslararası ve sivil toplum kuruluşlarından oluşmaktadır. Tüketiciler sürdürülebilir tüketim davranışının oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Ancak diğer paydaşların da desteği olmadan tam bir başarıya ulaşılması da mümkün değildir. Bireyler ürün satın almada davranışları ile ürün üreten işletmeleri ve kamu yönetiminin davranışlarını etkileyebilmektedir (Karalar ve Kiracı, 2011: 72). Devlet yönetimleri,

sivil toplum kuruluşları ve işletmeler sürdürülebilirlik konusunda farkındalık oluşturabilmek için, son yıllarda daha fazla faaliyet yapmaktadır. Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için tüketimin de sürdürülebilir hale getirilmesi önem taşımaktadır. Bu aşamada ise tüketicilerin eğitim almalarının sağlanması ve bilinçlendirilmeleri için yapılacak çalışmalar sürdürülebilir tüketime katkı sağlayabilmektedir (Eroğlu ve Bayraktar Köse, 2021: 31). Toplumda yaşayan bireylerin talepleri her geçen gün artarken ve farklılaşırken, doğal kaynaklar da sınırlıdır. Talepleri karşılamada kullanılan ürünlerin, kullanımdan sonra doğaya çöp olarak atılması da çevresel sorunlara sebep olmaktadır. Toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını da karşılayarak gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünya bırakmak ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını karşılayabilmek için her birey sorumlu hareket etmelidir (Tekin, 2021: 37). Tüketicilerin topluma ve doğayı korumaya yönelik bilinçli tüketim davranışı sergilemeleri ve çevreye duyarlılıklarını artırmaları kaynakların sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Son yıllarda da sürdürülebilir tüketim davranışı çerçevesinde gönüllü sadelik, yavaş yemek gibi ekolojik temelli yaşam biçimleri de gelişme göstermeye başlamıştır (Fuchs ve Loren, 2004: 19).

Kalkınmanın önemli bir bileşeni olan sürdürülebilir tüketim, çevresel sorunlar için de önemli bir kaynaktır. Tüketimin sürdürülebilirliği, ekonomik gelişmeye de katkı sağlamaktadır. Dünya nüfusunun artması ile tüketimin seviyesinin düşmesi mümkün olmamaktadır. Ancak tüketicilerin bilinçli tüketime yönelmesini sağlamak mümkündür. Sürdürülebilir tüketim, bireyin çevresel konularla ilgili kaygılanması yerine, çevreye ve doğaya olumlu yansıtacak davranışlar sergilenmesidir. (Gür, 2022: 34). Nüfus artışı ile birlikte insanların çevreye bıraktıkları izler de artmaktadır. Çevreye bırakılan karbon ayak izinin en aza indirilmesi için sürdürülebilir tüketim davranışının önemi büyüktür. Sürdürülebilir tüketim davranışı, ürün ve hizmet satın alırken çevreye en az zarar vereni tercih etmektir (Akdeniz ve Dursun, 2022: 81). Sürdürülebilir tüketim bu özelliğinden dolayı üreticilerin de ürün ve hizmet üretiminde çevreye en zarar verecek yolu seçmesini gerektirmektedir.

Sürdürülebilirlik, kaynakların sınırlı olması ve insan ihtiyaçlarını karşılama gereksiniminden dolayı ekonomi biliminin konusu olmuştur. Sürdürülebilirlik, günlük yaşam içinde çok sık karşılaşılan bir kavramdır. Bu nedenle ünlü markalar da sundukları ürün ve hizmetleri sürdürülebilir kategorisinde üretmeye özellikle dikkat etmektedir (Cengiz, 2021: 132). 21. Yüzyılın başından beri dünyanın karşılaştığı en önemli krizlerden biri ekolojik kriz olmuştur. Bu krizin durmasını sağlayacak en iyi yol ise sürdürülebilirliktir. İnsan tarım devriminin olduğu yıllar hatta daha öncesinden beri, çevresindekileri tüketen bir varlıktır. Bu nedenle de 1970'lerde ekolojik krizin çözümüne yönelik, yeşil hareket ve sürdürülebilirlik kavramları ile bağlantı kurulmuştur. Ayrıca devletlerin büyüme ve kalkınmaya yönelik politikaları da ekolojik anlamda krizin kaynağıdır. Sürdürülebilirlik, ekolojik krize bir çözüm olarak gelecek vaat etmektedir. Bu kavram doğal çevredeki sistemlerin uyumluluğunu, modern yaşamın devam edebilmesi için, çevresindeki doğal kaynakları kullanan medeniyetlerin nasıl doğa ile uyum içinde olacağı üzerinde durmaktadır. Önceki yıla kıyaslandığında % 40 daha fazla tüketim yapan toplumların sürdürülebilirlik bilincini geliştirmesi hayati önem taşımaktadır. İhtiyaçlar dâhilinde üretim ve tüketimin dengede olması gerekmektedir. Örneğin, kullanılan bir ürünün organik olduğunun bilinmesi tüketici açısından rahatlatıcı bir unsurdur (Boschele, 2020: 12). Dünya Ekonomik Forumu'na göre, yapılan araştırmalar tüketicilerin % 74'ünün sürdürülebilir kalkınma hedefleri hakkında farkındalık sahibidir. (Kotler, Kartajava ve Setiawan, 2021: 104).

Devlet yönetimleri, sivil toplum kuruluşları ve işletmeler sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Tüketicinin bilinçli olması son yıllarda üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu konuda ise tüketicilerin eğitimi ve bilinçlendirilmesinin sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Eroğlu ve Bayraktar Köse, 2021: 31). İçinde bulunduğumuz çağda, iş çevresinde, bilimsel çevrede ve dünya çapında kalkınma ve refah seviyesinin yükselmesi için kilit konumdadır. Çünkü çevreye verilen zararın en aza indirilmesinde işletmelerin alacakları kararların da payı bulunmaktadır (Ersöz ve Gülsevin Ersöz, 2022: 35). Bazı giyim firmaları çevreye bırakılan ayak izlerini en aza indirebilmek için farklı planlamalar yapmaktadırlar. Bu şekilde giyim ürünleri tercih edecek bireylerin sürdürülebilirliğe katkı sağlayan ürünleri tercih etmeleri beklenmektedir (Akdeniz ve Dursun, 2022: 81). Bazı kaynaklar geri dönüşü olmaksızın tükenirken, tüketiciler alışverişlerinde, ürün tercihlerinde çevreye en az zarar verene yönelerek sorumlu davranış sergilemektedir. Tüketicilerin tercihleri ise üreticilerin ürün ve hizmet üretimine bu şekilde yön verebilmektedir. Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için, gıda israfından kaçınılması, üretimde geri dönüştürülebilir malzemelerin tercih edilmesi, tüketicilerin de ürün satın alırken daha bilinçli seçimler yapmaları ve bu konuda eğitimler sunulması da sürdürülebilirlik açısından önemli belirleyicilerdir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma ile turistik destinasyonlarda yaşayan yerli halkın kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu araştırma, araştırma yöntemine göre nicel bir çalışmadır. Araştırmanın evrenini Bodrum'da yaşayan yerli halk oluşturmaktadır. Örneklemine ise yerli halk arasından kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul etmiş 419 katılımcı oluşturmaktadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların kişilik tiplerini belirlemeye yönelik ifadeler; ikinci bölümde sürdürülebilir tüketim davranışını ölçmeye yönelik ifadeler, son bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır. Katılımcıların kişilik tiplerini belirlemek için Costa ve McCrae (1987) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Somer ve arkadaşları (2002) tarafından yapılan Beş Faktör Kişilik Ölçeği (5FKÖ) kullanılmıştır. Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışlarını ölçmek için ise Doğan, Bulut ve Çımrın Kökalan (2015)'in geliştirdiği "Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Ölçeği" kullanılmıştır. Her iki ölçekte yer alan ifadeler 5'li Likert Tipi şeklinde (1:kesinlikle katılmıyorum- 5:kesinlikle katılıyorum) hazırlanmıştır. Çalışmaya için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 14. 01 2021 tarihli ve 128 Kayıt No'lu etik kurul raporu alınmıştır.

Araştırmada analizlere geçmeden önce kullanılan ölçeklerde açıklayıcılığı düşük ya da anlaşılmayan ifadeleri ayıklamak için madde analizi ve ayırt edicilik analizi yapılmıştır. Madde analizi sonucu her iki bölüm için de $p < 0,05$ olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha katsayısı ile tespit edilmiştir. Buna göre kişilik tipleri ölçeğinin güvenilirliği 0.709; sürdürülebilir tüketim davranışına yönelik ölçeğin güvenilirliği 0.759'dur. Kullanılan her iki ölçeğin geçerlilik çalışmaları daha önce yapıldığı için yeniden açımlayıcı faktör analizi yapılmamış; söz konusu ifadelerin doğru faktör

altında toplam toplanmadığını belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Kişilik tiplerini belirleyen ölçek 5 faktörden (dışa dönük, uzlaşmacı, öz denetimli, nörotizm ve deneyime açıklık) ve toplam 25 ifadeden oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu faktör yükleri düşük olan 4 ifade (uzlaşmacı ve öz denetimli boyutlarından 2'şer ifade) ölçekten çıkartılarak yeniden uygulanmıştır. Ölçüm modelinde uyum; ki kare uyum testi (χ^2/df); karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), Tucker Lewis indeksi (TLI) ve yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) aracılığıyla incelenmiştir. Çalışmada ilk oluşturulan modelde istenilen uyum indekslerinin elde edilememesinden dolayı modifikasyon işlemi yapılmıştır. Modifikasyon sonrası X^2/df değeri 3,065; CFI değeri 0,85; TLI değeri 0,848 ve RMSEA değeri 0,070 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Battal ve Durmuş, 2017: 71; Sarmiento ve Costa, 2019). Sürdürülebilir tüketim davranışına yönelik ölçek ise 17 maddeyi içeren 4 faktörden (çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik) oluşmaktadır. Ölçüm modelinde X^2/df değeri 2.026; CFI değeri 0,966; TLI değeri 0,959 ve RMSEA değeri 0,050 olarak tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında oluşturulan anket 28.02.2021 – 31.03.2021 tarihleri arasında yüz yüze ve çevrim içi olarak toplanmıştır. Elde edilen 419 verinin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek için çok değişkenli normallik testi uygulanmıştır. Verilerin George ve Mallery (2010)'a göre kabul edilebilir değerler olan +2 ile -2 değerleri arasında olduğu ve parametrik koşulları sağladığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların demografik özellikleri yüzde dağılım (%) şeklinde değerlendirilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde ise Gizil Değişkenlerle Yol Analizi'nden yararlanılmıştır. İlk uygulamada uyum indekslerinin elde edilememesinden dolayı modifikasyon işlemi yapılmıştır. Yol analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri χ^2/sd 2,211; RMSEA; 0,05; TLI değeri 0,886; CFI 0,90'dır. Bu sonuçlar, modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Sarmiento ve Costa, 2005; Battal ve Durmuş, 2017: 71). Araştırmada gerçekleştirilen analizler için SPSS ve AMOS 21.0 kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamına alınan bireylerin % 62,3'ü kadındır. Yaş dağılımları incelendiğinde % 12,9'unun 24 yaş ve altı, % 44,9'unun 25-34, % 25,1'inin 35-44, % 12,2'sinin 45-54 yaş aralığında olduğu; 55 ve üzeri yaş grubunun ise % 5 olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun gençlerden ve orta yaşlı bireylerden oluşmasının nedeni pandemiden kaynaklı yasaklardan dolayı ileri yaş gruplarına ulaşmada sıkıntı yaşanmasıdır. Katılımcıların ortalama yarısının medeni durumu evlidir. Eğitim durumuna göre ise katılımcıların yarısı lisans mezunu; % 20,5'i lisansüstü, % 14'ü ön lisans mezunudur. İlköğretim ve/veya orta öğretim mezunu olanların oranı ise 14,6'dır. Katılımcıların % 6'sı emekli, % 18,8'i ise herhangi bir işte çalışmamaktadır. Özel sektörde çalışanların oranı % 34,4 iken, % 30,3'ü kamu çalışanı, geri kalanı ise serbest meslek sahibidir. Aylık ortalama bireysel gelir durumuna göre ise yaklaşık % 20'sinin 2800 TL ve altı gelire sahip olduğu; % 17,9'unun 2801-3800 TL, % 12,9'unun 3801-4800 TL arasında olduğu, geri kalanların ise 4800 TL üzeri gelire sahip olduğu belirlenmiştir (% 49,4).

Turistik bir destinasyon olan Bodrum'da yaşayan yerli halkın kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisini belirlemeye yönelik yapılan yol analizi sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisine İlişkin Yol Analizi Sonuçları

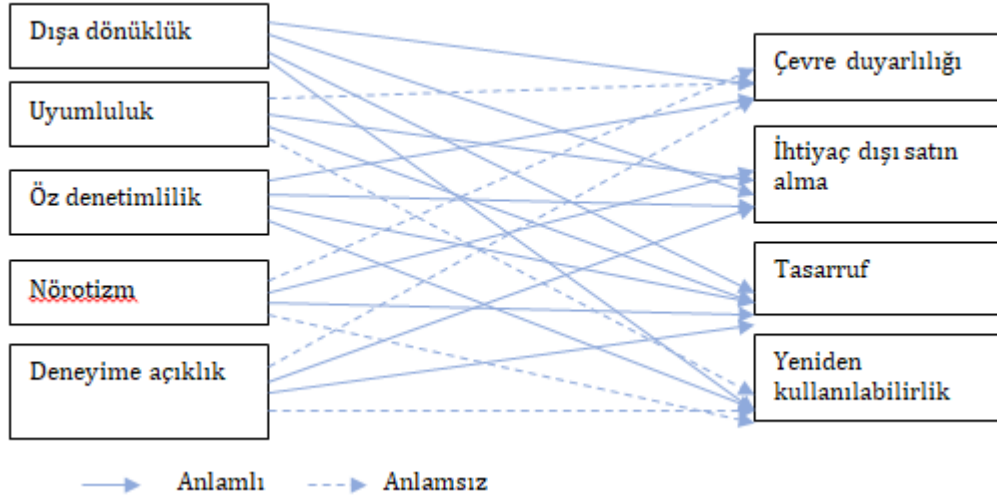
<i>*Etkiler</i>	<i>Standardize β</i>	<i>Standart hata</i>	<i>p</i>
(Kişilik tipi → Sürdürülebilir tüketim davranışı)			
Dışa dönük → Çevre duyarlılığı	-1,369	,523	***
Dışa dönük → İhtiyaç dışı satın alma	,939	,191	***
Dışa dönük → Tasarruf	-1,334	,492	***
Dışa dönük → Yeniden kullanılabilirlik	-1,922	,762	***
Uzlaşmacı → İhtiyaç dışı satın alma	-,575	,109	***
Uzlaşmacı → Tasarruf	-,344	,115	***
Öz denetimli → Çevre duyarlılığı	1,778	1,763	***
Öz denetimli → İhtiyaç dışı satın alma	-,824	,587	,008**
Öz denetimli → Tasarruf	1,805	1,664	***
Öz denetimli → Yeniden kullanılabilirlik	2,410	2,619	***
Nörotizm → İhtiyaç dışı satın alma	,162	,051	***
Nörotizm → Tasarruf	-,284	,080	***
Deneyime açıklık → İhtiyaç dışı satın alma	,431	,143	,012**
Deneyime açıklık → Yeniden kullanılabilirlik	-,315	,221	,014**

*** $p < 0,001$ ** $p < 0,05$

*Modele göre sadece istatistiksel olarak anlamlı olan etkiler verilmiştir.

Buna göre dışa dönük kişilik tipinin ihtiyaç dışı satın alma davranışı üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlı iken ($\beta=0,939$, $p < 0,001$); çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik davranışı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı, fakat negatif yönlüdür. Uzlaşmacı kişilik tipinin ihtiyaç dışı satın alma ve tasarruf davranışı üzerindeki etkisi anlamlı ve negatif yönlü iken; çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisi ise istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$). Öz denetimlilik çevre duyarlılığı ($\beta=1,778$), tasarruf ($\beta=1,805$) ve yeniden kullanılabilirlik ($\beta=2,410$) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahipken; ihtiyaç dışı satın alma üzerinde anlamlı fakat ters yönlü bir etkiye sahiptir. Nörotizm kişilik tipi ise ihtiyaç dışı satın alma üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip iken; tasarruf üzerinde ise negatif yönlü bir etkiye sahiptir. Nörotizm kişilik tipi çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik üzerinde ise etkili değildir. Buna göre duygusal dengenin satın alma veya tasarruf yapma davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Deneyime

açık kişiliğin ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinin pozitif yönlü; yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinin ise negatif yönlü olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Deneyime açık ve uyumluluğun/uzlaşmacı kişiliğin çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Çalışmada tasarlanan kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisine ilişkin etkiler aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Görsel 2: Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisine İlişkin Yol Analizi Sonuçları

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma Bodrum'da ikamet eden yerli halkın kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışlarına etkisini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Veriler anket ile toplanmıştır. Kişilik tiplerini belirlemek için dışa dönük, uzlaşmacı, öz denetimli, nörotizm ve deneyime açıklık faktörlerinden oluşan beş faktörlü kişilik tipleri ölçeği kullanılmıştır. Sürdürülebilir tüketim davranışlarını ölçmek için kullanılan ölçek ise çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik olmak üzere 4 faktörden oluşmaktadır. Çalışmada katılımcıların çoğunluğunun genç ve orta yaşlı, eğitim durumlarının ise lisans ve lisansüstü olduğu görülmektedir. Çalışmanın gerçekleştirildiği dönem pandemi dönemi olduğu için özellikle orta yaş üstü bireyler için bazı yasakların söz konusu olmasından kaynaklı katılımcıların çoğunluğunun gençlerden oluştuğu düşünülmektedir. Ayrıca verilerin çoğunlukla çevrim içi ortamda toplanması orta yaş üstü gruba ulaşamamanın bir nedeni olabilir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre dışa dönük kişilik tipine sahip bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışı alt boyutlarından ihtiyaç dışı satın alma davranışı üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlı iken; çevre duyarlılığı, yeniden kullanılabilirlik ve tasarruf boyutları üzerindeki etkisi anlamlı fakat negatif yönlüdür. Uyumlu kişilik özelliğine sahip bireylerin ise ihtiyaç dışı satın alma davranışı ve tasarruf etme boyutu üzerindeki etkisinin ise negatif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir. Nörotik kişiliğin ihtiyaç dışı satın alma üzerinde pozitif olarak etkili olduğu; tasarruf etme üzerinde ise anlamlı fakat ters yönlü olduğu belirlenmiştir. Buna göre nörotik kişilerin daha fazla ihtiyaç dışı satın alma eğiliminde olduğu söylenebilir. Deneyime açık kişilik yapısı ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinin pozitif yönlü; yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinin ise negatif yönlü olduğu görülmektedir.

Uslu, Divanoğlu ve Uslu (2019)'un çalışmasında beş faktör kişilik ölçeğinin alt boyutları olan dışa dönüklük ile satın almaya karşı koyamama ve plansız davranma arasında; uyumluluk ile rasyonel davranma arasında, sorumluluk ile rasyonel davranma arasında, nevroitiklik ile satın almaya karşı koyamama ve plansız davranma arasında artı yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Nevrotiklik ile alışverişe yönelik olumlu duygular arasında eksi yönlü ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Akdoğan ve Durmaz (2021)'in çalışmalarında dışa dönüklük kişilik özelliğinin çevre bilinçli tüketim, sade tüketim üzerinde etkisinin olmadığı, sorumluluk kişilik özelliğinin çevre bilinçli tüketim ve etik tüketim üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ekber ve Gurbanova (2021)'nin dışa dönüklük kişilik özelliğinin hedonik tüketim davranışını üzerinde etkili olmadığını, deneyime açıklık kişilik özelliğine sahip kişilerin ise hedonik tüketim davranışını sergileyebileceğini belirtmiştir. Bu çalışmanın sonuçları da diğer çalışmaların sonuçlarına benzer niteliktedir. Dışa dönük kişilik yapısına sahip bireylerin ihtiyaç dışı satın almaları Uslu, Divanoğlu ve Uslu (2019)'un çalışmasını destekler nitelikte iken, Ekber ve Gurbanova (2021)'nin sonucunu desteklememektedir. Diğer taraftan bilimsel olarak netleşmemiş olmakla birlikte pandemi döneminde bireylerin genellikle daha fazla alışveriş yaptığı, hatta çoğunluğunun ihtiyaç dışı satın almalar gerçekleştirebildikleri hem ulusal hem de uluslararası basında yer almaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada da farklı kişilik tiplerinin ihtiyaç dışı satın alma eğilimleri farklılık gösterebilir. Deneyime açıklık kişilik yapısına sahip bireyler farklı şeyleri deneyimleme eğiliminde oldukları için alışverişte rasyonel davranamayıp daha fazla ihtiyaç dışı satın alma eğiliminde olabilirler. Ya da bu kişiler Ekber ve Gurbanova (2021)'nin belirttiği gibi keyif veya haz amaçlı tüketim yapabilirler. Kişilik özelliklerinden uyumluluğun çevre bilinçli tüketim yapma, etik tüketim, sosyal sorumlu tüketim üzerinde anlamlı ve artı yönlü bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Nevrotik kişilerin daha fazla satın alma eğiliminde olmasının nedeni alışverişin psikolojik tatmin vermesi, rahatlama ihtiyacı olabilir. Buna göre duygusal dengenin satın alma veya tasarruf yapma davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Jaiswal ve Kant (2018), çevre kaygısının, sürdürülebilir ürünlere yönelik olumlu tutum oluşturduğunu, ancak çevre ile ilgili bilgi sahibi olmanın sürdürülebilir tutumu etkilemediğini belirtmişlerdir.

Çalışmada öz denetimli kişilik yapısının çevreye duyarlılık, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğu fakat ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki anlamlı etkinin ise ters yönlü olduğu belirlenmiştir. Özhan ve Talih Akkaya (2018)'nin kişilik tiplerinin kompulsif (kişinin iradesiyle kontrol edemediği davranışı) satın alma üzerindeki etkisini incelediği araştırmasında, sorumluluk kişilik özelliği ile kişinin kontrol edemediği satın alma davranışının ters orantılı olduğu; Akdoğan ve Durmaz (2021) ise sorumlu hissetme kişilik özellikleri ile bilinçli tüketim arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Öz denetimli kişilik yapısının çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik üzerindeki artı yönlü anlamlı olmasının nedeni bu kişilik yapısındaki bireylerin gelecek nesiller için, çevrelerine ya da kendi geleceklerine karşı sorumluluk bilincinde olmaları olabilir.

Sürdürülebilir tüketim, sonsuz ihtiyaçlara sahip tüketicilerin yaşamlarını kaliteli bir şekilde sürdürmelerine olanak sağlarken, gelecek kuşakların da aynı ihtiyaçları karşılayabilmeleri için tüketicilerin geliştirmesi gereken bir davranış biçimidir. Turistik destinasyonlar sürekli olarak ikamet eden yerli halkın dışında çok sayıda yabancı misafire de ev sahipliği yaptığı için mevcut kaynaklarını

kullanırken bilinçli hareket etmelidir. Dünyanın sahip olduğu kaynakları daha etkin kullanabilmek, doğal çevreye olan zararı en aza indirmek için bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirmek, yaşam kalitesinin artırılması konusunda da önemli bir belirleyicidir. Bu çalışmada Bodrum'da yaşayan yerli halkın kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi incelenmiştir. Bunun dışında katılımcıların demografik özelliklerine, sürekli ya da geçici ikamet etmelerine ve sürdürülebilir tüketim motivasyonlarına göre herhangi bir karşılaştırma yapılmamıştır. Ayrıca veri toplama aşaması pandemi dönemine tekabül ettiği için veriler çoğunlukla çevrim içi toplanmıştır. Dolayısıyla çevrim içi ortamda ulaşılamayan kişiler çalışmaya dâhil edilememiştir. Örneklemin daha homojen olması farklı sonuçlar verebilir. İleride yapılacak çalışmalarda tüketicilerin sürdürülebilir tüketim motivasyonları incelenebilir. Bunun dışında tüketicilerin yaş, eğitim vb. demografik özellikleri, Bodrum'da sürekli ya da geçici ikamet etmeleri tüketim üzerinde etkili olabilir. Benzer çalışmalar yerli ve yabancı turistler üzerinde de yapılabilir. Bu çalışmada tüketicilerin kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde farklı etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Sahip olunan kaynakların kıt olduğu ve hatta tükenmek üzere olduğu düşünüldüğünde bütün tüketiciler için sürdürülebilir tüketim davranışı bilincinin geliştirilmesinde eğitimin önemli olduğu görülmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya; Yazar 1: % 50, Yazar 2: % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Turistik Destinasyonlardaki Yerli Halkın Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akdeniz, P. C., ve Dursun, Y., (2022). Sürdürülebilir Tüketim Motivasyonunda Sürdürülebilir Moda Kavramının Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 79-110.
- Akdoğan, L., ve Durmaz, Y., (2021)., Kişilik Özelliklerinin Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 782-814.
- Atmaca, T., (2020). Öğretmenlerin Kişilik Tipleri ile Mesleğe Yabancılaşma Arasındaki İlişki, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 491-506.
- Battal, F., ve Durmuş, İ., (2017). Modern Ahilik Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 71-84.
- Bornstein, R., F., ve Cecero, J., J., (2000). Deconstructing Dependency in a Five-Factor World: A Meta-Analytic Review, *Journal of Personality Assessment*, 74(2), 324-343.
- Boschele, Aydoğan, F., (2020). Sürdürülebilirlik Tüketim ve Medya, *İnsan&İnsan*, 7(26), 11-23.

- Cengiz, G., (2021). Sürdürülebilir Tüketim Ekseninde Sürdürülebilir Moda Pazarlaması Uygulamaları, *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 131-144.
- Cüceloğlu, D., (2003). İnsan ve Davranış, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çetin Gökben, N., ve Beceren, E., (2007). Lider Kişilik: Gandhi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 110-132.
- Çiçek, İ., ve Arslan, A. E. (2020). Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 135-145.
- Doğan, O., Bulut, Z., A., ve Çımrın Kökalan, F., (2015). Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 659-678.
- Doğar, N. ve Gürsoy, A. (2017). Kişilikle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bu İlişkide İş Tatmininin Aracılık Etkisi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 27(1), 113-146.
- Ekber, Ş ve Gurbanova, Z., (2021). Kişilik Özelliklerinin Faydacı ve Hedonik Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 1-14.
- Erkuş, A., ve Tabak, A., (2009). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Çatışma Yönetim Tarzlarına Etkisi: Savunma Sanayiinde Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 213-241.
- Eroğlu, F., ve Bayraktar Köse, E., (2021). Sürdürülebilir Tüketim Ekseninde Tüketicinin Korunması, Eğitimi ve Bilinçlendirilmesi İçin Bir Öneri Olarak Tüketici Geliştirme Merkezi (TÜGEMER), *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16 (2), 31-47.
- Ersöz, H., Ö., ve Gülsevin Ersöz, F., (2022). BİST Aydın ve Denizli Şehir Endekslerinde Yer Alan Şirketlerin Çevresel Sürdürülebilirlik Kodları, *Business, Economics and Management Research Journal*, 5(1), 34-49.
- Fuchs, D., A., ve Lorek, S., (2004). Sustainable Consumption: Political Debate and Actual Impact, SERI Background Paper, ISSN 1729-3545 https://www.researchgate.net/profile/Sylvia-Lorek/publication/241874645_Sustainable_Consumption_Political_Debate_and_Actual_Impact/links/56a2956508aef91c8c0f1246/Sustainable-Consumption-Political-Debate-and-Actual-Impact.pdf
- George, D. ve Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 Update, 10th Edition, Pearson, Boston.
- Gür, D., (2022). *Çevresel ve Sosyo-Psikolojik Faktörlerin Organik Gıda Tüketim Niyeti Üzerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Adana.

- Hamşioğlu, A., B., (2020). Yerleşim Yeri Kimliği ve Sürdürülebilir Tüketim: Burdur İlinde Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(27), 369 – 380.
- Hayta, A. B. (2009), Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151.
- Jaiswal, D., ve Kant, R. (2018). Green Purchasing Behaviour: A Conceptual Framework and Empirical Investigation of Indian Consumers, *Journal of Retailing and Consumer Services*, (41). 60-69.
- Joireman, J., Anderson, J., ve Strathman, A. (2003). The Aggression Paradox: Understanding Links Among Aggression, Sensation Seeking, and The Consideration of Future Consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1287-1302.
- Joireman, J., Sprott, D. E., ve Spangenberg, E., R., (2005). Fiscal Responsibility and The Consideration of Future Consequences, *Personality and Individual Differences*, (39), 1159–1168.
- Karalar, R., ve Kiracı, H., (2011). Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 63-76.
- Kotler, P., Armstrong, G., Harris, L., C., ve He, H., (2020). Principles of Marketing, (8th European Edition). Pearson.
- Kotler, P., Kartajaya, H. ve Setiawan, I. (2021). Marketing 5.0. New Jersey: Wiley & Sons
- Lee, C. K.C, Yap, C. S. F. ve Levy, D. S. (2016). Place Identity and Sustainable Consumption: Implications for Social Marketing, *Journal of Strategic Marketing*, 24(7), 1-16.
- McCrae, R. R., ve Costa, P. T. (1987). Validation of The Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81–90.
- OECD (2002). Towards Sustainable Household Consumption? Trends and Policies in OECD Countries .<https://www.oecd.org/env/consumption-innovation/1938984.pdf>
- Özhan, Ş., ve Akkaya, Talih, D., (2018). Kişilik Özelliklerinin Kompulsif Satın alma Eğilimi Üzerindeki Etkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 101-116.
- Sarı, S., ve Topçuoğlu, F., (2019). Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 159-169.
- Sarmiento, R. P. ve Costa, V. (2019). Confirmatory Factor Analysis-A Case Study. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1905/1905.05598.pdf> adresinden 18.11.2021
- Saygılı, M., Onay, Ö., A., ve Ayhan, M., (2017), Kişilik Özellikleri Bağlamında Yaşam Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma, *Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslar Arası Yönetim- Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 5(2), 61-72.

- Serinikli, N., (2021). Üniversite Öğrencilerinin Cam Tavan Algıları ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri İlişkisi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 16-28.
- Somer, O., Korkmaz, ve M., Tatar, A., (2002), Beş Faktör Kişilik Envanterinin Geliştirilmesi – I Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması, *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Songur, A., ve Turan, T., (2019), Kişilik Özelliklerinin Müşteri Davranışına Etkisi: Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(35), 313-345.
- Tekin, N., (2021). Sürdürülebilir Tüketim ve Spor İlişkisi, *FOCUSS Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35-46.
- Turhan, Ö., ve Tiftik, C., (2022). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Çatışma Yönetme Stratejilerine Etkisi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 181-210.
- Ulusoy, Y., ve Durmuş, E., (2011), Kişilerarası Bağımlılık eğitiminin Beş Faktör Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 01-21.
- Uslu, Divanoğlu, S., ve Uslu, T., (2019). Kişilik Özelliklerinin İçgüdüsel Satın Alma Davranışlarına Yansımaları, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, (9), 215-234.
- Ünal, Ö., Akbolat, M., ve Palan, G., (2021). Sağlık Çalışanlarının Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Şiddete Maruz Kalma ve Şiddet Görme Korkusu Arasındaki İlişki, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24, (1), 1-14.
- Zimbardo, P. G., ve Boyd, J. N. (1999). Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric, *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288.

Extended Abstract

In recent years, due to the increase in environmental problems and the damage caused by globalization it has been necessary to focus on consumption along with production. Sustainable consumption is the assurance of the consumption concept in which people meet their endless needs for future generations (Doğan, Bulut and Çımrın Kökalan 2015). When the literature is examined, there are studies that examine the relationship between individuals' personality characteristics and sustainable consumption behaviors. Local governments (municipality), governments, non-governmental organizations and many institutions are doing a lot of work in order to make the consumption behavior sustainable. However, the support of local people is also important for the development of consumption habits of individuals.

Bodrum, which has recently come to the fore with rapid population growth and environmental problems, is one of the important touristic destinations. Since it is thought that the personality characteristics that shape the behaviors of the individuals may have an impact on the sustainable consumption behavior, the effect of the personality types of the local people living in Bodrum on the sustainable consumption behaviors was examined in this study. In line with this information, the problem of the study is "Are the personality types of the local people living in touristic destinations effective on their sustainable consumption behaviors?" is the sentence. Personality is a consistent and structured relationship form that separates people from other people they form with their environment (Cüceloğlu, 2003:404). Personality is important for the individual both to know himself/herself and

to get to know others. Personality needs to show consistency in behavior both internally and externally (Çiçek & Arslan, 2020: 136). The reason why individuals give different reactions to the same events is that their personality traits are different (Erkuş & Tabak, 2009: 216).

The concept of consumption was first included in the Agenda 21 of the Sustainable Development Action Plan Framework at the Earth Summit held in Rio in 1992 (OECD, 2002). The unlimited needs of human beings and the limited resources in the world in response to these needs show the importance of managing resources in the best way (Cengiz, 2021: 132). Sustainable consumption, which is an important component of development, is also an important source for environmental problems. Sustainability of consumption also contributes to economic development. With the increase in the world population, it is not possible to decrease the level of consumption. However, it is possible to make consumers turn to conscious consumption. Sustainable consumption is to exhibit behaviors that will reflect positively on the environment and nature, instead of worrying about environmental issues. (Gür, 2022: 34).

With this research, it is aimed to reveal the effect of personality types of local people living in touristic destinations on sustainable consumption behavior. This research is a quantitative study according to the research method. The population of the research consists of the local people living in Bodrum. The sample consists of 419 participants, who were chosen by the convenience sampling method among the local people and voluntarily accepted to participate in the study. Questionnaire form was used as data collection tool in the research. The questionnaire created within the scope of the research was collected face-to-face and online between 28.02.2021 and 31.03.2021. A five-factor personality type scale consisting of extrovert, accommodating, self-controlled, neuroticism and openness to experience was used to determine personality types. The scale used to measure sustainable consumption behaviors, on the other hand, consists of 4 factors: environmental awareness, unnecessary purchasing, savings, and reusability.

According to the results obtained from the study, while the effect of individuals with extrovert personality type on the non-necessary purchasing behavior, which is one of the sub-dimensions of sustainable consumption behavior, is positive and significant; its effect on environmental awareness, reusability and saving dimensions is significant but negative. On the other hand, it is seen that the effect of individuals with adaptive personality traits on unnecessary purchasing behavior and saving dimension is negative and significant. Neurotic personality has a positive effect on unnecessary purchasing; On the other hand, it was determined that it was significant, but inversely, on saving. Accordingly, it can be said that neurotic people tend to buy more out of necessity. The positive effect of the personality structure open to experience on unnecessary purchasing; It is seen that the effect on reusability is negative. In the study, it was determined that the self-controlled personality structure had a positive and significant effect on environmental awareness, saving and reuse, but the significant effect on non-necessary purchasing was reversed.

Kabül ve Red Yönünden ‘Fidâ Hadisi’nin Tahlili

Analysis of the ‘Fida Hadith Narrations’ in Terms of Its Acceptance and Rejection

İsa EREN¹

Salih KESGİN²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received:15.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted:22.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1189600

Atıf / Citation: Eren, İ., & Kesgin, İ., (2022). “Kabül ve Red Yönünden ‘Fidâ Hadisi’nin Tahlili” ODÜSOBİAD 12 (3), 2245-2268 Doi: 10.48146/odusobiad.1189600

Özet

İmam Müslim’in *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*’i başta olmak üzere muteber hadis kaynaklarında günahkâr Müslümanların cehennemden kurtuluşu için Yahudi ve Hıristiyanların fidye olarak sunulacağı, yine Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara yükleneceğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin, gerek kadim dönemde gerekse yakın dönemde Kur’ân, Sünnet ve akla aykırı olduğu gerekçesiyle zayıf ve mevzû olduğu yönünde görüşler serdedilmiştir. Buna karşı muhaddisler, Müslim hadislerinin sahîh olduğunu, hadislerin Kur’ân ve Sünnet’le çelişmediğini ispatlama sadedinde bir çaba içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda çalışmamızda, ‘fidâ hadisi’nin sened ve metin tenkitleri üzerinden yürütülen tartışmanın mukayeseli değerlendirmesini yapmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler Fidâ Hadisi, Müslim b. Haccac, Günah, Yahudi, Hıristiyan.

Abstract

In reliable hadith sources, especially Imam Muslim's al-Jami ‘u al-Sahih, there are hadith narrations that Jews and Christians will be offered as ransom for the salvation of sinful Muslims from Hell, and that the sins of Muslims will be blamed on Jews and Christians. It has been expressed that these narrations are weak (da‘if) or fabricated (mawdu’) on the grounds that they are contrary to the Qur’an, Sunnah and reason, both in the ancient period and in the recent period. On the other hand, hadith scholars have made an effort to prove that hadiths of Muslim's al-Jami ‘u al-Sahih are authentic and that these hadiths do not contradict the Qur’an and Sunnah. In this context, in our study, it is aimed to make a comparative evaluation on the discussion carried out over the sanad and matn criticisms of the “fida hadith” narraions.

Keywords The Fida Hadiths, Muslim ibn al-Hajjaj, Sin, Jewish, Christian.

¹ Sorumlu Yazar; Arş. Gör İsa EREN, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilimdalı, E-mail: isaeren@odu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0897-3822>

² Doç. Dr. Salih KESGİN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilimdalı, E-mail: skesgin@omu.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4326-0449>

Giriş

Hız. Peygamber'den rivâyet edilen hadislere göre her lâ ilâhe illallah diyen cennete girecek (Buhârî, "Libas", 24 (No. 5827)), günahlarından dolayı cehenneme konulan ama hardal tanesi kadar îmân olanlar da hayat nehrine atıldıktan sonra cennete alınacaktır.(Müslim, "Îmân" 304) Buna ilave olarak Hız. Peygamber'in mü'minlere şefâat (Buhârî, "Salât", 56 (No. 438)) edecek olması da Müslümanlar için ahiret hayatına dair ayrı bir umut kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu ve diğer rivâyetlerle Müslümanların, nihai olarak cennete gireceği müjdelenmektedir. Buna karşı Allah'a ve resulüne iman etmeyen Müslümanların dışındaki kitlenin gireceği yerin cehennem olduğu Kur'ân'da vurgulanan bir husustur. (*Kur'an yolu : Türkçe meal ve tefsir*, 2020, el-Fetih, 48/13)

Şefâat ve bir müddet azap gördükten sonra cennete girme vaadine ilave olarak başta İmam Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi 'u's-sahîh*'i olmak üzere muteber hadis kaynaklarında, cehennemde bulunan Müslümanların kurtuluşu için Yahudi ve Hıristiyanların fidye olarak sunulacağı, böylece Müslümanların cehennemden kurtarılarak yerlerine gayri müslimlerin konulacağı bildirilmiştir. Bazı rivâyetlerde ise cehennemden kurtuluşun, Müslümanların günahlarının alınarak kâfirlere yüklenmesi suretiyle gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

Söz konusu rivâyetler, bazı muhaddisler açısından âyet ve mütevâtir rivâyetlerle çelişmesi dikkate alınarak sahîh görülmezken bazıları açısından ise Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'i gibi güvenilir bir kaynaktan geçmesinden ötürü te'vîl ve cem yöntemlerinin kullanılması suretiyle sahîh kategorisinde değerlendirilmiştir.

Bu makalede, İmam Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'inde tahrîc ettiği fidâ hadisi ve Müslümanların günahlarının kâfirlere yüklenmesiyle ilgili rivâyetlerin, muhaddisler ve diğer ilim ehli nazarındaki yerini ortaya koyup, değerlendirmesi yapılacaktır. Muhaddislerin konuya bakışı, İmam Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'i üzerine yapılan şerhler başta olmak üzere ilgili rivâyetlere yer veren eserler esas alınarak tespit edilecektir. Ele alınan rivâyetlerin senedlerinde detaylı bir inceleme yapılmamakla birlikte muteber kaynaklarda yer alıp da muhaddislerce cerh edilmiş ravilerle ilgili görüşlere temas edilecektir. Çalışmada birincil kaynaklar esas alınmakla birlikte, fidâ hadisiyle ilgili olarak özellikle Mu'tezile'ye nisbet edilen görüşler, Mu'tezile'ye mensup âlimlerin eserlerinde ulaşamadığı için karşıt görüşe sahip alimlerin aktarımıyla yetinilecektir.

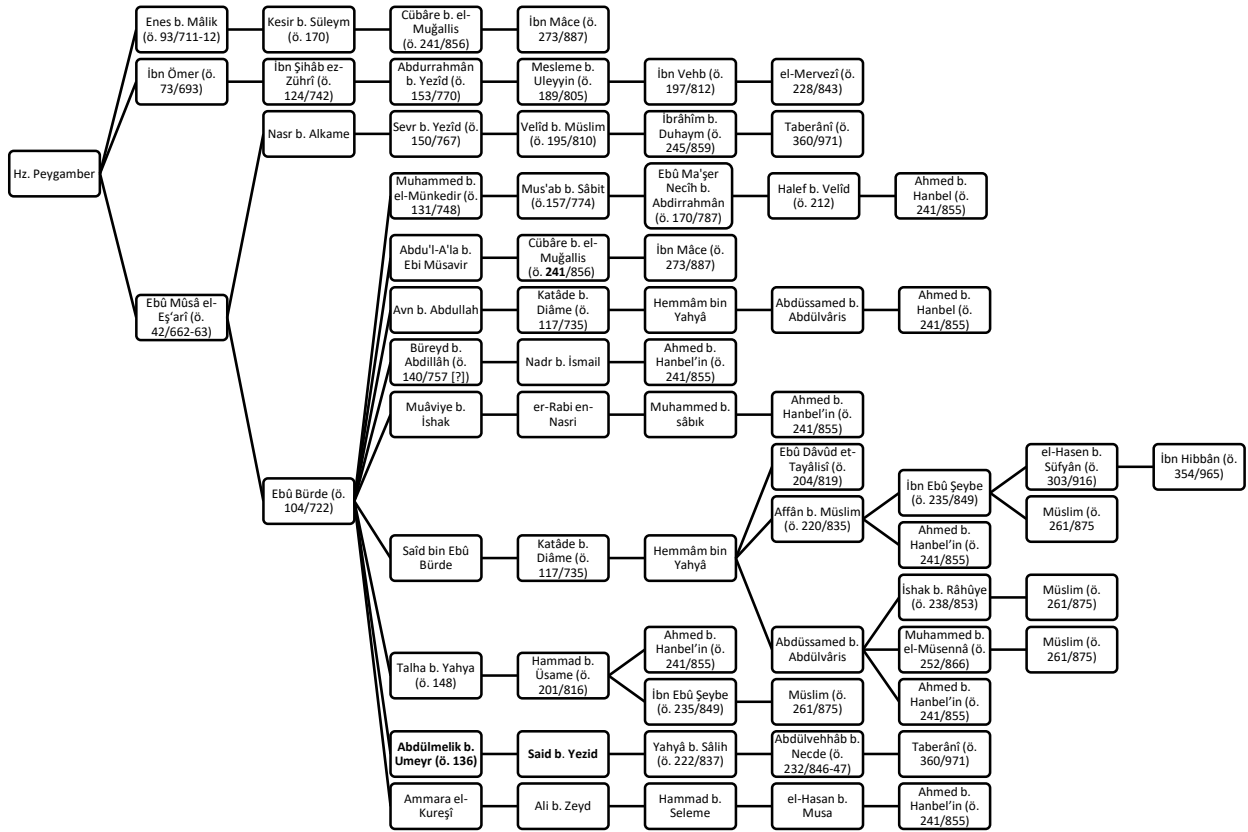
Müslim, *el-Câmi 'u's-sahîh*'indeki Tevbe kitabında "katilin öldürdüğü kişi çok olsa da tevbesinin kabulü" babında konumuzla ilgili 3 hadise yer vermektedir. Bu rivâyetlerden birincisi olan Yahudi ve Hıristiyanların cennetten alınıp cehenneme konulması suretiyle Müslümanların kurtuluşunu ifade eden hadisi asıl, ikinci ve üçüncü hadisi ise mütâbaat olarak zikretmektedir.(el-Kusayyir, 2008: 188) Bu hadislerden ikincisi, birincisiyle yakın anlamda iken üçüncüsü, Müslümanların günahlarını Yahudi ve Hıristiyanlara aktarılmasını içermektedir. Biz, ulemanın her iki hadise karşı yaklaşımının farklı olması ve farklı bilgileri içermesinden dolayı ayrı bölümler halinde inceleyeceğiz.

1. Fidâ Rivâyeti

Fidâ rivâyeti, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/693) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi sahâbelerden rivâyet edilmiştir. Muteber hadis kaynakları dikkate alındığında Ebû Bürde'nin (ö. 104/722) babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den yaptığı rivâyet ön plana çıkmaktadır. Ravilerin çoğunluğunun Ebû Bürde'den işittiği rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، دَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، فَيَقُولُ: هَذَا فِكَائِكَ مِنَ النَّارِ"

"Kıyamet gününde Allah, her Müslümâna bir Yahudi ve Hıristiyan verir ve 'bu senin cehennemden fidyendir (kurtuluşundur)' diyecektir".(Müslim, "Tevbe", 49 (IV/2119))

Görsel 1: Fida Rivayetlerinin Sened Zinciri

Fidâ rivâyeti, Müslümanların yerine Yahudi ve Hıristiyanların ateşe atılması, Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara aktarılması bilgisini içermesinden ötürü gerek kadim dönemde gerekse günümüzde tartışma konusu olmuş, "birinin yerine başka birisini cezalandırma" ve "Müslümanlara yönelik bir kayırma"(Kırbaçoğlu, 2002: 207-208) içerdiği tespitinden hareketle hadisin uydurma olduğu görüşleri serdedilmiştir.

Hadislerin sahihliğinin tespitinde ve doğru anlaşılmasında, aynı konudaki hadislerin birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Şeyh Ahmed Ma'bed Abdülkerim, "es-Sünnetü'n-nebeviyyeti's-şerife Şübühat ve rudud" adlı eserinde bu hususa dikkat çekmekte, hadise karşı duyulan şüphe ya da hadiste hissedilen karışıklığın sebebini, meseleye karşı yaklaşım ve araştırma yöntemindeki hataya dayandırmaktadır. Yöntemin yanlış seçilmesi, beraberinde sonucun da hatalı çıkmasına yol açmaktadır. Şeyh Ma'bed'in hatalı yöntemden muradı, sadece birkaç ayet ya da hadisle yetinilmesi, konuyla alakalı tüm delillerin dikkate alınmamasıdır.(Abdülkerim, 2020: 124) Bundan dolayı bu aşamada muhaddislerin hadisle ilgili görüşlerine yer vermeden önce hadisin farklı lafızlarına ve seneddeki ravilerin durumlarına kısaca değineceğiz.

1.1. Rivâyetlerdeki Lafız Farklılıkları

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye nisbet edilen fidâ hadisinin lafızlarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Buhârî'nin de (ö. 256/870) dikkat çektiği(Buhârî, 2019, c. I/40) bu farklılıklar tespit edebildiğimiz kadarıyla, hadisin kurtuluş (fidye) kelimesi olmaksızın rivâyet edilmesi, hadiste kurtuluşu ifade eden kelimenin farklılık arz etmesi, kurtuluşu müjdeleyen öznenin farklılaşması ve kurtuluş karşılığı ateşe atılacak inanç grubunun kimler olacağı hususundaki değişim gösteren cevaplar şeklinde ifade edebileceğimiz dört ayrı lafız farklılığı tespit edilebilmektedir.

1.1.1. Kurtuluşu İfade Eden 'Kelime'deki farklılık

Hadisle ilgili tartışmanın merkezindeki sözcük, kâfirlerin Müslümanlar yerine cehenneme girmesini ifade eden "fikâkuke - فِكَكُوكُ" kelimesidir. Fikâk kelimesi, kurtulmak, muaf olmak anlamlarına gelmektedir.(Kâdî İyâz, c. II/157) Müslim'in tahrîc ettiği rivâyette geçen fikâk kelimesi, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Sünen'inde yer alan rivâyette "fidâke - فِدَاوُكُ" lafzıyla yer almıştır:

”إِذَا جَمَعَ اللَّهُ الْخَلَائِقَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، أُذِنَ لِأُمَّةٍ مُحَمَّدٍ فِي السُّجُودِ، فَيَسْجُدُونَ لَهُ طَوِيلًا، ثُمَّ يُقَالُ: ارْفَعُوا رُؤُوسَكُمْ، فَذَعَلْنَا عِدَّتَكُمْ فِدَاءَكُمْ مِنَ النَّارِ“

“Allah, yaratılanları kıyamet günü topladığı zaman Ümmet-i Muhammed'in secde etmesine müsaade eder. Onlar uzunca secde ettikten sonra onlara “başınızı kaldırın, ateşten kurtulmanız için sizin sayınız kadar fidye yaptık” denir.(İbn Mâce, “Zühd”, 34 (No. 4291))

1.1.2. Kurtuluşu Müjdeleyen 'Özne'deki farklılık

Fidâ rivâyetlerinde Müslümanların kurtuluşu için Yahudi ve Hıristiyanların fidye olarak sunulacağını bilgisini ilan edenin kim olduğu da farklılık göstermektedir. Rivâyetler üzerine yapılan incelemede, fidyenin failinin Allah, melek, müslümanın bizatihi kendisi ve üçüncü tekil şahısla söylendiği görülmektedir.

Örneğin Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde yer alan bir rivâyette kurtuluşu, “Kıyamette her mü'min Yahudi ve Hıristiyanla gelir ve bu benim ateşten kurtuluş fidyemdir” (Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/419 (No. 19650)) şeklinde bizatihi Müslümanların kendilerinin söyledikleri görülmektedir.

Ancak bu rivâyetin senedinde yer alan Ebû Ma'şer, muhaddislerce zayıf kabul edilmiştir. Buhârî, hadislerinin münker olduğunu ifade ederken, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî (ö. 385/995) onun için “zayıf” demiştir. Yahyâ b. Maîn başka bir zaman ise onun hakkında “leyse bi'l-kaviyy” demiştir.(İbnü'l-Cevzi, 1986, c. III/157)

Tablo 1: Kurtuluşu Müjdeleyen ‘Özne’deki Farklılıklar

Özne	Rivâyet
Allah	“إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، دَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، فَيَقُولُ: هَذَا فِكَالُكَ مِنَ النَّارِ” “Kıyamet gününde Allah, her Müslümâna bir Yahudi ve Hıristiyan verir ve bu senin cehennemden fidyendir (kurtuluşundur)’ diyecektir.” (Müslim, “Tevbe”, 49 (IV/2119))
Melek	“إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ مَلَكًا مَعَ كَافِرٍ فَيَقُولُ الْمَلَكُ لِلْمُؤْمِنِ: يَا مُؤْمِنُ هَاكَ هَذَا الْكَافِرُ، فَهَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ” gönderir. “Kıyamet günü Allah, her bir mü’mine bir kafirle birlikte bir melek Melek mü’mine: ‘Ey mü’min! Bu kafir, senin ateşten fidyendir (kurtuluşundur)’ der.” (Taberânî, 1989, c. III/403-404)
Üçüncü Tekil Şahıs	“إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ مَرْحُومَةٌ، عَذَابُهَا بِأَيْدِيهَا، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَيَقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ” “Bu ümmet merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyledir. Kıyamet günü her Müslümâna bir müşrik sunulur ve ‘bu senin ateşten fidyendir (kurtuluşundur)’ denilir.” (İbn Mâce, “Zühd”, 34 (No. 4292))
Müslümanın Kendisi	“مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلَّا يَأْتِي بِيَهُودِيٍّ، أَوْ نَصْرَانِيٍّ، يَقُولُ: هَذَا فِدَايَ مِنَ النَّارِ” “Kıyamette her mü’min Yahudi ve Hıristiyanla gelir ve bu benim ateşten fidyemdir (kurtuluşumdur)’ der.” (Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/419 (No. 19650))

1.1.3. Kurtuluş Kelimesi (Fidâ Lafzı) Geçmeyen Rivâyetler

Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanların kurtuluşu için fidye olarak sunulacağı bilgisinin yer aldığı rivâyetlerden birisi olan “Ümmet-i Merhûme” hadisinin bazı vecihleri, “fidâ” lafzı olmaksızın rivâyet edilmiştir. Örneğin Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) *Müsned*’inde bulunan rivâyet, “Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı dünyada kendi eliyle olacaktır” şeklinde rivâyet edilmektedir.(Ebû Hanîfe, 2008, 90-91)

Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Bezzar’ın (ö. 292/905) tahrîc ettiği Ebû Bürde rivâyetinde de tartışmalı fidâ bahsi olmaksızın “Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Ahirette azap görmeyecektir. Azabı dünyada deprem, imtihan ve ölümlerdir” şeklinde rivâyet edildiği görülmektedir.(Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXI/453-456, 526 (No. 19678-19752); Ebû Dâvûd, “Fiten”, 7 (No. 4278); Bezzar, 1988, c. Müsned, VIII/91-100 (No. 3090-3099))

Yalnız bu rivâyet de senedinde yer alan el-Mesudi’den dolayı zayıf kabul edilmiştir. Ukaylî (ö. 322/934) onun için ömrünün sonlarında ihtilâta uğradığını, İbn Hibbân (ö. 354/965) da hadislerinde ihtilâta düştüğünü, bunun için terk edilmesi gerektiğini söylemiştir.(İbnü’l-Cevzi, 1986, c. II/96; eş-Şehrezûrî, 1984, 394; İbn Hacer Askalânî, 1996, 344; İbn Hacer Askalânî, c. I/418; İbn Hacer el-Askalani, c. VI/211-212)

Bu rivâyet, diğer hadis kaynaklarında(Ruyani, 1995, c. I/313-328-334; Mervezî, c. I/51, II/593-615-618) da sonuna fidâ lafzı eklenmiş ve eklenmemiş olarak verilmektedir. Gerek buradaki farklılık gerekse diğer farklılıklardan dolayı Buhârî, “Ümmet-i Merhûme” rivâyetiyle ilgili değerlendirmesinde ravilerin, Ebû

Bürde'den yaptıkları rivâyetlerinde ihtilaf ettiklerini ama mânanın birbirine yakın olduğunu söylemektedir.(Buhârî, 2019, c. I/40; Beyhaki, 2015: 453)

1.1.4. **Kurtuluş Karşılığında Ateşe Atılacak İnanç Grubundaki Farklılık**

Hadis rivâyetindeki lafız farklılıklarında dikkat çeken bir diğer husus, Müslüman karşısında ateşe fidye olarak atılacak kitlenin kim olduğuyla ilgilidir. Bu kitlenin kim olacağına işaret edilmeyen rivâyetlerin yanı sıra "Yahudi ve Hıristiyanlar", Yahudi ve Hıristiyanlığa işaretle "Ehl-u Kitabeyn", "Müşrikler", "Ehlu'l Milel", Ehlu'l Edyan", "Yecüc ve Mecüclü kâfirler", "Ehlü'z-Zimme" ve "kafirler" olacağı gibi lafız farklılıklarıyla da rivâyet edildiği görülmektedir.

Kurtuluş karşılığında ateşe atılacak inanç topluluğunun açıklanmadığı rivâyeti İbn Mâce, Cübâre b. el-Muğallis - Abdu'l-A'la b. Ebi Müsavir - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarihiyle tahrîc etmiştir. Bu hadisin râvilerinden Cübâre b. el-Muğallis, hadis uydurmakla itham edilmek suretiyle muhaddisler tarafından cerh edilmiş bir kişidir. Buhârî, el-Muğallis'i "muztaribü'l-hadîs", Yahyâ b. Maîn ise "Kezzab" olarak vasıflandırırken, Ahmed b. Hanbel onun hadislerinin "münker", İbn Hibbân ise bazı rivâyetlerinin "maklub" ve mürsel haberleri de refeden birisi olduğunu söylemektedir.(Zehebi, c. I/387; İbnü'l-Cevzi, 1986, c. I/165) Hadisin senedindeki bir diğer râvi olan Abdu'l-A'la b. Ebi Müsavir de cerh tabirlerinin en şiddetlileriyle nitelenmiştir. Yahyâ b. Maîn onun için sika değildir anlamında "Leyse bi's Sikatin", Ali b. Medîni (ö. 234/848-49) "zaîf, leyse bi-şey", Ebû Zür'a (ö. 264/878) "zaîf cidden", Buhârî "münkirul hadis", Ebû Dâvûd (ö. 275/889) "leyse bi-şey", Nesâî (ö. 303/915) "metrûkü'l-hadîs" ve "leyse bi sika", Dârekutnî (ö. 385/995) "zaîf" ve İbn Hacer ise (ö. 852/1449) "metrûk" demiştir.(İbn Hacer el-Askalani, c. VI/98; İbn Hacer Askalânî, 1996, 332)

İbn Mâce'nin Cübâre b. el-Muğallis - Kesir b. Süleym - Enes b. Mâlik senediyle eserine aldığı başka bir rivâyette ise bu kitlenin "**müşrikler**" olduğu belirtilmiştir. Bu rivâyette de cerh edilen Cübâre b. el-Muğallis'ten hadisi aldığı görülmektedir.

”إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ مَرْحُومَةٌ، عَذَابُهَا بِأَيْدِيهَا، فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَيَقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Bu ümmet merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyledir. Kıyamet günü her Müslümâna bir müşrik sunulur ve 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilir.”(İbn Mâce, “Zühd”, 34 (No. 4292))

Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî'nin (ö. 333/945) *Kitâbü'l-Mihan* adlı eserinde ise fidye olarak sunulacak kişilerin "**müşrikler**" olduğu ifade edildikten sonra râvinin emin olmamasından dolayı "**ev kâle min ehli ehli'l kitâb**" ibaresi eklenmektedir. Ebü'l-Arab'ın Bekr b. Hammad - Ebû Necde - Kesir b. Süleym - Enes b. Mâlik tarihiyle eserine aldığı rivâyet şöyledir:

”إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ مَرْحُومَةٌ جَعَلَ اللَّهُ بِأَسْهُمٍ بَيْنَهُمْ فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دَفَعَ اللَّهُ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ رَجُلًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ أَوْ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَيَقَالُ يَا مُسْلِمُ هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Bu ümmet merhamet edilmiş bir ümmettir. Allah azaplarını kendi elleriyle vermiştir. Kıyamet günü Allah, ümmetten her birine müşriklerden – ya da ehli kitaptan dedi- birisini sunar ve 'Ey Müslüman! Bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilir.”(Ebü'l-Arab, 2006, 58)

Çalışmamızda esas aldığımız Müslim rivâyeti başta olmak üzere rivâyetlerin çoğunluğunda görüldüğü üzere ateşe atılacak inanç grubu, Yahudi ve Hıristiyanlardan olacaktır.

“لَا يَمُوتُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ إِلَّا أَدْخَلَ اللَّهُ مَكَانَهُ النَّارَ، يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا“

“Allah ölen her Müslüman için cehennemdeki yerine bir Yahudi ve Hristiyan’ı koyar.”(Müslim, “Tevbe”, 50 (IV/2119))

Müslim’deki bu rivâyetin devamında râvilerden Avn, Ömer b. Abdulaziz’in Ebû Bürde’ye hadisi babasından duyduğuna dair üç defa yemin ettirdiği bilgisini paylaşmıştır. Sahabenin kendilerine iletilen her hadisi hemen kabul etmediklerini, bazı durumlarda yemin ettirme ve şahit isteme gibi metotlara başvurarak hadislerin güvenilir bir şekilde gelecek nesillere ulaştırılmasını sağladıkları bilinmektedir.(Buhârî, “İtisam bi’l-Kitâb ve’s-Sünne”, 13 (No. 7317-7318); İbn Kuteybe, 1999, 12; Hatîb, 1980, 122-123) Ömer b. Abdilaziz’in de Ebû Bürde’ye üç defa yemin ettirmesi, tabiinin de sahabenin kullandığı yöntemlerle hadislerin güvenli bir şekilde naklinin sağlanması için çalıştıklarını göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel’in Ebû Üsâme – Talha b. Yahya - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarikiyle verdiği rivâyette ise Müslüman karşılığında ateşe atılacak kitlenin, “**Ehlu’l-milel**” olduğu belirtilmektedir.

“إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْمَلَلِ، فَقَالَ لَهُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Kıyamet günü, her mü’mine Ehlu’l-milel’den birisi verilir ve bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir” denilir.(Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/451 (No. 19675))

Abd b. Humeyd’in (ö. 249/863-64) Ubeydullah b. Musa - Talha b. Yahya - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarikiyle tahrîc ettiği rivâyette fidye olarak cehenneme girecek grubun “**Ehlu’z-zimme ya da Ehlu’s şirk**” olduğu görülmektedir.

“إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ عَذَابُهَا بِأَيِّدِيهَا إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ أَوْ مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ فَيُقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyle olacaktır Kıyamet günü ümmetimden her birine zimme ya da şirk ehlinden birisi sunulur ve ‘bu senin kurtuluşundur’ denilir.” (Abd b. Humeyd, 1988, 190)

Taberânî’nin (ö. 360/971) tahrîc ettiği rivâyet, Abdülvehhâb b. Necd - Yahyâ b. Sâlih - Said b. Yezid - Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136) - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarikiyle gelirken kitlenin Yahudi ve Hristiyanlara işaretle “**Ehlu’l-kitâbeyn**” olduğu belirtilmektedir.

“أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ، لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْأَخْرَةِ، فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ، فَيُقَالُ: يَا مُسْلِمُ، هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Sadece ahirette azaba uğrayacaktır. Kıyamet günü her Müslümana “**Ehlu’l-kitâbeyn**”den bir kişi sunulur ve ‘Ey Müslüman! Bu senin cehennemden kurtuluşundur’ denilir.” (Taberânî, 1995, c. I/5 (No. 1))

Taberânî’nin *Müsnedü’s-Şamiyyin* adlı eserinde yukarıdaki senedle birlikte tahrîc ettiği rivâyette ise ateşe atılacak kitlenin “**kafirler**” olduğu belirtilmektedir:

“إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بَعَثَ اللَّهُ إِلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ بِمَلَكٍ مَعَهُ كَافِرٌ، فَيَقُولُ الْمَلَكُ لِلْمُؤْمِنِ: يَا مُؤْمِنُ، هَاكَ هَذَا الْكَافِرُ، فَهُوَ فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Kıyamet günü Allah, her bir mü'mine bir kafirle birlikte bir melek gönderir. Melek mü'mine: 'Ey mü'min! Bu kafir, senin ateşten kurtuluşundur' der."
(Taberânî, 1989, c. III/403-404)

Taberânî'nin *Müsnedü's-Şamiyyin*'de İbrâhîm b. Duhaym (ö. 245/859) - Velîd b. Müslim (ö. 195/810) - Sevr b. Yezîd (ö. 150/767) - Nasr b. Alkame - Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarihiyle yer verdiği hadiste ise fidye olarak sunulacak kitle, "**Ehlu'l Edyân**" olarak belirtilmektedir.

”إِنَّ أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ جَعَلَ اللَّهُ عَذَابَهَا بِأَيْدِيهَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَعْطَى اللَّهُ كُلَّ إِنْسَانٍ مِنْ أُمَّتِي إِنْسَانًا مِنْ أَهْلِ الْأَدْيَانِ يُقَالُ: دُونَكَ فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Allah, azabını kendi elleriyle yapmıştır. Allah, kıyamet günü ümmetimden her birisine diğer dinlerden birisi verilir ve 'bu senin ateşten kurtuluşundur' denir." (Taberânî, 1989, c. I/267-268)

Mervezî'nin İbn Vehb - Mesleme b. Uleyyin - Abdurrahmân b. Yezîd - İbn Şihâb ez-Zühri - İbn Ömer tarihiyle tahrîc ettiği bir hadiste ise cehenneme fidye olarak konulacak kitlenin "**Yecüc ve Mecüclü kâfirler**" olduğu ifade edilmektedir.

”أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ، لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ، عَذَابُهَا فِي الدُّنْيَا الرَّزَّازِلُ وَالْبَلَاءُ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَعْطَى اللَّهُ كُلَّ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي رَجُلًا مِنَ الْكُفَّارِ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ، فَيُقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Ahirette azaba uğramayacaktır. Azabı, dünyadaki deprem ve belalar ile olacaktır. Kıyamet gününde Allah, ümmetimden her birine Ye'cûc ve Me'cûclü kafirlerden verir ve 'bu senin ateşten kurtuluşundur' denir." (Mervezî, c. II/593)

Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde yer alan Ebû Mûsâ el-Eş'arî – Ebû Bürde tarihiyle rivâyet edilen hadiste ise fidye olarak verilen grubun "**Ehlü'l-kitâb ve'z zimme**" olduğu kaydedilmiştir.

”إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ عَذَابُهَا بِأَيْدِيهَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالذِّمَّةِ فَيُقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyle olacaktır. Kıyamet günü Müslümanların her birine Ehlü'l-kitâb ve'z zimme'den birisi sunulur ve 'bu senin kurtuluşundur' denilir." (Ebû Hanîfe, 2008, 91)

İbn Allân (ö. 1057/1648) konuyla ilgili değerlendirmesinde, bazı rivâyetlerde geçen "kafirler" lafzının Yahudi ve Hıristiyanlarla takyid edilmesinden söz etmektedir. (İbn Allân, 2004, IV/335)

Mü'minlerin kurtuluşu karşılığında cehenneme konulacak kitle için farklı lafızlar kullanılmış olsa da rivâyetlerin çoğunluğunda bu kitlenin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu görülmektedir. İbn Melek (ö. 854/1450) ve Alî el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) göre hadiste Yahudi ve Hıristiyanların zikredilmesinin sebebi, Müslümanlara karşı bilinen duruşlarıyla yakından alakalı olmalıdır. (Kari, 2001, c. X/209; İbn Melek, 2012, c. VI/41.)

Şeyh Ma'bed'e göre Müslümanların kurtuluşu için cehenneme konulacak olanları Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlı tutmak doğru değil. Zira zikredilen bazı rivâyetlerden açıkça anlaşıldığına göre bu

husus kâfir ve diğer dinlere mensup olanları da kapsamaktadır. Yani fidye olarak ateşe atılacak olanlar tüm gayri Müslimlerdir. Özellikle de Müslümanlarla aynı toplumda yaşayıp aynı hak ve sorumlulukları taşıyanlardır. Müslim'deki rivâyetlerde Yahudi ve Hristiyanların ön plana çıkmasının sebebi, onların İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlarla yakın ilişki içerisinde olmalarıyla ilgili olmalıdır. Mesela Endülüs'te Müslümanların hâkimiyeti sona erdiği zaman Yahudiler de Müslümanlarla birlikte kuzey Afrika'daki İslam ülkelerine göç etmişler ve halen yaşamlarını Müslümanlarla iç içe bir şekilde sürdürmektedirler. İslam'ın ilk dönemlerinden bugüne kadar süregelen ilişki, ahirette Müslümanlar için feda edilmelerinin sebebinin oluşturuyor olabilir.(Abdulkerîm, 2020: 130-131)

İbn Mâce'nin tahrîc ettiği Enes b. Mâlik rivâyetindeki “müşrikler” ibaresine, Ebu'l Arab'ın eserinde “**ev kâle min ehli ehli'l kitâb**” lafzının eklenmesi, Abd b. Humeyd'in tahrîc ettiği rivâyette geçen “**Ehlu'z-zimme ya da Ehlu's şirk**” lafzı ve Taberânî'nin *Mu'cemül-ëvsat*'taki rivayette “Ehlu'l-kitâbeyn” olarak geçen lafzın aynı senedle olmasına rağmen *Müsnedü's-Şamiyyin*'de “kafirler” olarak geçmesi râvilerin, Müslümanların kurtuluşu için ateşe atılacak inanç grubunun kimler olduğuna dair tereddüdün varlığını göstermektedir.

Hadisin farklı tariklerinde Müslümanların kurtuluşu için fidye olarak sunulacak kitlenin kimler olacağına dair farklı lafızlar geçmekle birlikte tariklerinin çokluğu dikkate alındığında Yahudi ve Hristiyanlar ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Yahudi ve Hristiyanların fidye olarak sunulmalarının sebebinin, mensup oldukları dinden ziyade Müslümanlara karşı olan tutumları olduğu dikkate alındığında, fidye olarak sunulacak kitlenin diğer rivâyetlerde geçen grupları da içine aldığı söylenebilir.

1.2. Fidâ Rivâyetini Sahih Kabul Etmeyenlerin Görüşleri

Fidâ rivâyeti gerek kadim dönemde gerekse modern dönemde başta Kur'an olmak üzere mütevatir Sünnete aykırılık gibi kıstaslarla zayıf ya da mevzû olarak kabul edilmiştir. Muhaddisler arasında Buhârî ve İbn Hacer hadisi zayıf görmüşlerdir. (İbn Hacer Askalânî, c. XI/398)

1.2.1. Rivâyetinin Kur'an'a Aykırılığı

Müslüman olmayanların kıyamet günü fidye olarak sunulmasıyla ilgili rivâyet, gerek kadim dönemde gerekse içinde bulunduğumuz dönemde Kur'an'a aykırı olduğu iddiasıyla “mevzû” olarak görülmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fidâ hadisini Kur'an'a aykırılık iddiasıyla kadim dönemde sadece Mu'tezile reddetmiştir. Muhaddislerden Ebu'l-Fütûh Tâî (ö. 555/1160), Mu'tezile'nin rivâyeti “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”(Fâtır, 35/18) ayetine aykırı olduğu gerekçesiyle reddettiklerini aktarmaktadır.(Tâî, 1999:132-133)

Günümüzde de fidâ rivâyetini reddedenlerin Mu'tezile'nin referans aldığı âyeti esas kabul ettikleri görülmektedir. Hayri Kırbasoğlu, Kur'an'ın herkesi kendi yaptığından sorumlu tutma titizliği ve hakkaniyetinin, Müslim gibi bir hadis kitabına “yerleştirilen” fidâ rivayetiyle heba edildiğini düşünmektedir. Birinin yerine başkasının cezalandırılmasını vicdanen makul bulmayan ve hadisin Müslümanlara yönelik bir kayırmacılık içerdiğini belirten Kırbasoğlu'na göre rivâyet, “*Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez*”(el-En'âm, 6/164) ayetine aykırıdır.(Kırbasoğlu, 2002: 207-208)

Fidâ rivayetleri, hadis alanında bir ihtisası olmayan yazarlar tarafından da benzer gerekçelerle tenkit edilmektedir. Suriyeli yazar Sâmîr İslâmbulî, hadisin “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”(Fâtır, 35/18) ayetine aykırı olduğunu belirterek “Dolayısıyla hiç kimse başkasının

cehennemden kurtuluş fidyesi olmayacaktır" demektedir. Hadisin "Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur."(el-Bakara, 2/111) âyetine de aykırı olduğuna işaret eden İslâmbulî, Müslümanları ayette ifade edilen kuruntuya kapılmakla itham etmektedir. İslâmbulî, Yahudi ve Hıristiyanların, Müslümanların kurtuluşu için cehenneme girecekleri görüşünü reddetmekle kalmadığı gibi Yahudi ve Hıristiyanların işledikleri sâlih amellerin(el-Bakara, 2/62-112) karşılığı olarak cennete gireceklerini düşünmektedir.(İslâmbulî, 2019: 387)

Emre Dorman da Müslim'deki rivâyetlerin Kur'ân'a aykırı olduğunu düşünürken bu rivâyetleri, Allah'a ve peygamberine atılmış bir iftira olarak değerlendirmektedir. Buna ilave olarak Dorman, İslâmbulî gibi Kur'ân'daki ayetlere işaretlerle Yahudi ve Hıristiyanlardan sâlih amel işleyenlerin mükafatlandırılacağını ifade etmektedir.(Dorman: 269-270)

İslâmi geleneğe yönelik sert eleştirileriyle bilinen Mısırlı eski subay ve avukat Ahmet Abduh Mahir de bu hadisin mevzû olduğunu düşünenler arasında yer almaktadır. Mahir, Müslim'i Allah'ın adaletini taan etmekle, bu hadisleri ayıklamadığı için de Ezher ulemasını buna itaat etmekle suçlamaktadır.(Mahir, 17 Eylül 2022)

1.2.2. **Rivâyetin Sünnete Aykırılığı**

Muhaddisler, özellikle de yakın geçmişte hadislerin tetkikinde sadece isnada ağırlık verdikleri, metin tenkidi yapmadıkları yönünde eleştirilerin hedefi olmaktadır. Bu rivâyetle ilgili muhaddislerin değerlendirmeleri, eleştirilerin aksine muhaddislerin hadislerin kabulü ya da reddinde metni de dikkate aldıklarını göstermektedir.

«Ümmet-i Merhûme» rivâyetinin farklı tariklerini tahlil eden Buhârî, rivâyette illetlerin bulunduğunu, buna karşı şefâat ve bazı Müslümanların cehennemde azap gördükten sonra cennete gireceklerine dair rivâyetlerin daha çok, açık ve meşhur olduklarını söylemektedir.(Buhârî, 2019, c. I/39; Elbânî, c. XI/669) Seneddeki ızdıraptan dolayı da hadisi illetli bulan Buhârî'ye göre şefaat ve bazı Müslümanların bir müddet cehennemde azap gördükten sonra cennete gireceklerine dair mütevâtir seviyesindeki haberlerle çelişmektedir.(Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/456 (thk. Şuayb Arnavut'un dipnotu)) Buhârî'nin görüşlerine işaret eden İbn Hacer de hadisin zayıf olduğunu düşünmektedir.(İbn Hacer Askalânî, c. XI/398)

Mektebetü's-Şamile ve diğer dijital programlarda yaptığımız incelemede, Buhârî'nin bu rivâyetle ilgili görüşüne İbn Hacer dışında destek bulmadığı görülmüştür.

1.3. **Fidâ Rivâyetini Sahih Kabul Edenlerin Görüşleri**

Fidâ rivâyetini gerek sened gerekse metin yönünden sahih bulmayanlar olduğu gibi Beyhâkî, Begavî, Nevevî ve Süyûtî'nin de aralarında bulunduğu birçok muhaddis ise, sahih olarak görmekte, hatta hadise daha büyük anlamlar yükleyenler bulunmaktadır.

Hadisin ravilerinden Hammâd b. Üsâme b. Zeyd (ö. 201/817), bu hadis için dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğunu(Tâî, 1999, 132) söylerken İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ömer b. Abdulaziz'in bu hadis için "Müslümanlar için en umut verici hadistir"(Süyûtî, 1996, c. VI/108) dediği ifade edilmektedir. et-Tâî (ö. 555/1160), imamların bu hadisi, Allah'a olan güvenden ötürü hadis hazineleri arasında gördüğünü aktarmaktadır.(Tâî, 1999, 132) Tâî'ye göre bu hadis, Müslümanların Allah'ın rahmetine olan

büyük ümitlerini içermekte olup, kâfirleri kullanarak mü'minleri kurtarmak suretiyle Allah'ın mü'min kullarına olan lütfunun bir delili olarak görülmüştür.(Tâî, 1999, 132)

1.3.1. Rivâyetin Kur'an'a Uygunluğu

Fidâ hadisini sahih olarak görenlere göre bu rivâyet, gerek Kur'ân gerekse Sünnete uygundur. Arada bir tearuzun olduğu düşüncesinin nedeni, Kur'ân ve Sünnete bütüncül yerine parçacı yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bunu dikkate alan muhaddisler, farklı hadis ve ayetlerle, hadisin sıhhatini teyid etme çabası içerisinde olmuşlardır.

“Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez”(el-En'âm, 6/164) ayetine istinaden hadisin reddedilmesi karşısında Kurtubî (ö. 671/1273) “Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz”(el-Enbiyâ, 21/23) ayetiyle karşılık vererek Allah'ın dilediğinden azabı hafifletip dilediğine artırabileceğini söylemektedir. Kurtubî, Müslümanın yerine Yahudi ve Hıristiyanların ateşe atılması hususunu ise affedilen Müslümandan ötürü cehennemde boşalan yere ait azap ile kendi işledikleri günahların azabını çekme olarak yorumlamaktadır.(Kurtubi, 907)

1.3.2. Rivâyetin Sünnete Uygunluğu

Buhârî'nin yukarıda zikredilen fidâ hadisiyle ilgili değerlendirmesini kabul etmeyen Beyhakî (ö. 458/1066), başka tariklerle desteklenmesinden ötürü hadisin sahih olduğunu düşünmektedir. Açıklamasında “Ümmet-i Merhûme”(Ruyani, 1995, c. I/328 (No. 497)) rivâyetine yer veren Beyhakî “Bu hadis, şefâat hadisiyle çelişmez. Zira fidâ hadisi, tüm mü'minleri kapsamamaktadır. Fidâ, dünyada maruz kaldığı musibetler, işlediği günahlara kefarete sayılan mü'minlere yöneliktir” demektedir. (Beyhaki, 2003, I/583)

Beyhakî'ye göre şefâat, dünyada maruz kalınan belalar, günahlarına kefarete olmayanlar için geçerli olacaktır. Bununla birlikte fidânın şefâatten sonra gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini sözlerine eklemektedir.(Beyhaki, 2003, I/583)

Fidâ hadisinin sıhhatini kabul edenler açısından hadisin doğru şekilde anlaşılabilmesi için değerlendirmeye “İşte vâris olacaklar bunlardır”(el-A'râf, 7/43) ayeti ile Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği herkesin cennet ve cehennemde bir yerinin olduğuna dair rivâyetinin de dahil edilmesi gerekmektedir. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyete göre Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Sizden hiçbir kimse yoktur ki iki konağı olmasın: Bir konak cennette, diğer bir konak da cehennemdedir. Bu itibarla bir adam ölüp de ateşe girdiği zaman cennet halkı o kimsenin cennetteki konağına vâris olurlar. “İşte vâris olacaklar bunlardır” ayeti de bunu te'yid etmektedir.”(İbn Mâce, “Zühd” 39 (No. 4341))

Buhârî'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre hadisinde de herkesin cennet ve cehennemde bir yerinin olduğu şöylece ifade edilmektedir: “Cennete girecek olanlara, dünyada bir kötülük yapmış ise daha çok şükretmesi için cehennemdeki yeri gösterilir. Cehenneme girecek olanlara da dünyada bir iyilik yapmış ise daha çok hasret duyması için cennetteki yeri gösterilir.”(Buhârî, “Rikak”, 51 (No. 6569))

Beyhakî'ye (ö. 458/1066) göre İbn Mâce'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre hadisi, mü'minlerin kurtuluş fidesi olarak Yahudi ve Hıristiyanların verileceği hadisinin bir açıklaması niteliğindedir.(Beyhaki, 2003, I/582) Begavî (ö. 516/1122) hadisile ilgili “sahih”(Begavî, 1983, c. XV/137-138)

değerlendirmesinde bulunurken Beyhakî gibi Nevevî (ö. 676/1277) de fidâ hadisinin Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bu hadisle anlaşılacağını(en-Nevevî, c. XVII/85) belirtmektedir. Nevevî'ye göre burada bir adaletsizlik söz konusu değildir. Zira kafirler cehennemde kendi küfürleri sebebiyle gireceklerdir.(en-Nevevî, c. XVII/85) Süyûtî (ö. 911/1505) ise *Sahîh-i Müslim* üzerine yazdığı şerhi *Dibac*'ta, Nevevî'nin değerlendirmelerine atıf yapmakla yetinmektedir. (Süyûtî, 1996, c. VI/108)

Nâsırüddin el-Elbânî (1914-1999) de söz konusu hadiste, Müslümanların cehennemde azapları açıkça reddedilmediği için Buhari'nin fidâ hadisini, şefaat ve cehennemde bir süre azaptan sonra cennete geçmeyi ifade eden hadislere aykırı görmesini doğru bulmamaktadır.(Elbânî, c. XI/670)

Mûsâ Şâhîn Lâşîn de (1920-2009) Ebû Hüreyre'den gelen bu rivâyet doğrultusunda "Cennet ehli cennette, cehenneme sokulan asilerin yerini işgal etmiştir. Cehennem ehli de cennete sokulan itaat ehlinin yerini işgal etmiştir. Sanki cehennem ehli, cennet ehlini cehennemdeki hapisten kurtarmıştır" dedikten sonra "*İşte yaptıklarınızdan dolayı size miras olarak bırakılan Cennet budur*"(ez-Zuhuruf, 43/72) ayetinin de bu bakış açısını desteklediğine işaret etmektedir.(Lâşîn, 2002, X/c. X/336)

Mısırlı mütefekkir Rifâî Sürûr da bu hadisin anlaşılması için Ebû Hüreyre'nin rivâyetindeki bilginin dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir. Müslümanın Cennet ve cehennemde yeri olduğu gibi kâfirin de cennet ve cehennemde yeri bulunmaktadır. Tartışma konusu olan hadis, yer değiştirme olayını dikkate alarak irad edilmiş görünmektedir. Kâfiri cehenneme Müslümanı da cennete götüren temel husus, Hz. Peygamber'in nübüvvetine inanma hususunda benimsedikleri tutumlarıdır. Müslümâna verilen nimet sadece cennete girmek değil cehennemden de kurtulmak iken kâfire verilen ceza da sadece cehenneme girmek değil cennetten mahrum olmaktır. Herkesin alacağı konum, diğer tarafın alacağı konuma göre şekillenmektedir. Sürûr 'Böylece cehenneme giren herkes, cennete girenler için fidye olur. Cennete girenler, kâfirin cennetteki yerine oturur. Cehenneme girenler, cehennemdeki mü'minin yerini miras edindir' demektedir.(Sürûr, 01 Eylül 2022)

1.3.3. Müfessirlerin Fidâ Rivâyetine Yaklaşımı

Muhaddisler, fidâ hadisini değerlendirirken cennetin miras kalacağı ayetine yer verirken müfessirler de "*İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır*" ve "*Onlara, "İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o sizin oldu" diye seslenilir*"(el-A'râf, 7/43) ayetini tefsir ederken fidâ hadislerine işaret etmektedirler.(İbn Kesir, 1998: c. V/405; Şevkani, 1998: c. III/563)

Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vasît fi tefsîri'l-kur'âni'l-mecîd* adlı eserinde yer verdiği Ebû Hüreyre rivâyetine göre ise Hz. Peygamber "Herkesin ahirette iki yeri vardır. Mü'min, kâfirin cennetteki yerini miras alır. Kâfir de mü'minin cehennemdeki yerini miras alır" demektedir.(Vahidi, 1994, c. II/369) Vâhidî'nin tefsirinde merfu olarak aktardığı bu rivâyet, "Mü'min kâfirin cennetini miras alır. Kâfir de Mü'minin cehennemini miras alır" lafızıyla İbn Abbas'a nisbet edilmektedir.(Vahidi, 1994, c. IV/81)

Fakat bu rivâyetin, lafız itibarıyla kendi içerisinde bir çelişkiyi barındırdığı kanaatindeyiz. Mü'min bir kişinin hem cennet hem de cehennemde yeri var ise bu durumda zaten cennette kendisine ait bir yer olduğu için mü'minin, kâfirin cennetteki yerini miras alması meseleye dair yanıtlanması gereken bir konudur.

2. Müslümanların Günahlarının Gayri Müslimlere Aktarımı

Müslim'in fidâ hadisini desteklemek için aynı babta tahrîc ettiği diğer hadise göre kıyamet gününde Müslümanların günahı bağışlanır ve Yahudi-Hıristiyanlara yüklenir.(Müslim, “Tevbe”, 51 (IV/2120))

Ebû Bürde'nin babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَاسٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بِذُنُوبِ أُمَّتَالِ الْجِبَالِ، فَيُغْفَرُ هَا لِلَّهِ لَهُمْ وَيَضَعُهَا عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى»

“Kıyamet günü bazı Müslümanlar, dağlar kadar günahla gelir de Allah onların günahlarını bağışlar ve Yahudi ile Hıristiyanların üzerine koyar.”(Müslim, “Tevbe”, 51 (IV/2120))

Bazı alimler, hadisin zahirinden hareketle fidyeye ya da günahların aktarımı işleminin tüm Müslümanları kapsadığını düşünürken Kurtubî buna karşı çıkmakta, hadiste geçen Müslümanların günahkâr Müslümanlar olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir.(Kurtubi, 906) Kurtubî ayrıca fidyeye ile günahların aktarımı rivâyetini birbiriyle ilişkilendirmekte, fidyeye işleminin Müslümanlara ait günahların Hıristiyanlara aktarılması yoluyla gerçekleşeceği söylemektedir.(Kurtubi, 1996: c. V/200-201)

2.1. Rivâyeti Sahih Kabul Etmeyenlerin Görüşleri

Kıyamet gününde Müslümanlara ait günahların, Yahudi ve Hıristiyanlara yüklenmesi, Kur'an ve akla aykırılık gibi gerekçelerle eleştirilmektedir. Aralarında muhaddislerin de bulunduğu bazı âlimler rivâyetin bu kısmının râvilerin bir eklemesi olarak değerlendirirken râvinin cerh edilmesini dikkate alarak rivâyetin Kur'an'la uyumlu olduğunu göstermek için tevellere başvurulmasını doğru bulmamaktadırlar.

2.1.1. Rivâyetin Kur'an'a Aykırılığı

Rivâyetin Kur'an'a aykırı olduğu için reddedilmesi gerektiğini düşünenlerin başında Beyhakî gelmektedir. Beyhakî'ye göre Şeddâd b. Saîd Ebû Talha er-Râsibî, “Günahı Yahudi ve Hıristiyanların üzerine koyar” lafzında teferrüd etmiş olup (Beyhaki, 2015: 452) bu lafız, râvilerden birisinin sözü olabilir. Beyhakî'yi bu düşünceye iten sebep, hadisin Kur'an'a aykırılığı ve bazı râvilerin cerh edilmiş olmasıdır. Beyhakî'ye göre her ne kadar Müslim bu hadisi şevâhidler içerisinde zikretmiş olsa da bazı muhaddislerin Şeddâd'ı cerh etmeleri sebebiyle zayıf bir hadis olarak görülmelidir. Ayrıca bu râvinin “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez”(en-Necm, 53/38) ayetine uygun olan sahih hadislerle muhalefet eden rivâyetlerini te'vîl etmeyi gereksiz bulmaktadır.(Beyhaki, 2003, c. I/583-584; İbn Hacer Askalânî, c. XI/398) Bu değerlendirmesiyle Beyhakî'nin söz konusu te'vîlleri zorlama(İbn Hacer Askalânî, 2000, 76) olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Beyhakî'nin sorunlu olarak gördüğü Şeddâd hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) “sika” derken İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'da zikretmektedir. Buhârî, Abdüssamed b. Abdilvâris'in onu zayıf gördüğünü söylerken İbn Adiy, onun için “la be'se bihi”(İbn Hacer el-Askalâni, c. IV/416-417) İbn Hacer ise “Saduk Yuhtiu” demektedir.(İbn Hacer Askalânî, 1996: 264)

Beyhakî, Müslim'deki bu rivâyeti zayıf bularak eleştirirken Müslim'in eserindeki rivâyetler üzerine tenkitleri bulunan Gassânî'nin (ö. 498/1105) *Takyîdü'l-mühmel*(Gassânî, 2000: 924-925) ve

Dârekutni'nin (ö. 385/995) *Kitâbü't-Tetebbu'* (Dârekutni, 1985: 121-379)adlı eserlerinde Müslim'in bu rivâyetiyle ilgili bir tenkidi tespit edilememiştir.

Beyhakî'de olduğu gibi Müslim'deki bu rivâyeti zayıf görenlerden birisi Elbânî'dir. Elbânî'ye göre hıfzı zayıf olan bir râvi, rivâyetinde teferrüd edip, herhangi bir şahidi de bulunmadığı zaman, hadis usulü kuralları gereği rivâyetindeki ziyade, münker olarak görülmelidir. Yine bu ziyade, Kur'ân'a muhalif olduğu için, te'vil edilmemesi gerekir. Zira, te'vil münker hadisin değil sahih hadisin bir fer'i olup bu hadisi te'vil etmek için hiçbir gerekçe bulunmamaktadır.(Elbânî, c. III/482)

2.1.2. **Rivâyetin Akla Aykırılığı**

İsfahânî (ö. 535/1141), Müslümanların ahirete dair recâsını işlerken, görüş sahiplerinin kim olduğunu ve gerekçelerine yer vermeksizin Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara yüklenmesini akla aykırı bularak reddedenlerden söz etmektedir. İsfahânî'nin bu iddiaya ilk yanıtı, eğer haber güvenilir bir yolla gelmiş ise kabul edilmesi gerektiği şeklindedir. "*Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler*"(el-Ankebût, 29/13) âyetinin devamında İsfahânî, bazı âlimlere atıfta bulunarak "Allâh-u Teâlâ, akıllarının tasavvur edemeyecekleri kadar lütuf sahibidir. Yine kâfire karşı da onların takdir edemeyecekleri bir öfkeye sahiptir. Eğer insanın kısa bir süre Allah'ı inkâr etmesi karşısında Allah'ın onu ebediyen cezalandırması caiz ise Müslümanların günahının ona yüklenmesi neden caiz olmasın" demektedir.(Teymi, 1993: c. II/194)

2.2. **Rivâyeti Sahih Kabul Edenlerin Görüşleri**

Kıyamet gününde Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara nakledileceğine dair rivâyet, "*Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz*"(el-İsrâ, 17/15) âyetinden dolayı bazı alimler tarafından reddedilmiş olsa da muhaddislerin çoğunluğu tarafından sahih görülmektedir. Bununla birlikte muhaddisler, rivâyetin Kur'an'la çelişmesini dikkate alarak hadis üzerine farklı te'villere başvurumaktadırlar.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) hadisile ilgili değerlendirmesinde, Yahudi ve Hıristiyanın cezalandırılmasının sebebinin Müslümanların günahları olmayıp kendilerinin yapıp ettikleri olduğunu ifade etmektedir. Zira bunun aksi bir düşünce hadisin, "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*" (Fâtır, 35/18) ayetiyle çelişmesi anlamına gelmektedir. Günahların fiili olarak aktarılması gibi bir durum olmadığını belirten Kâdî İyâz, günahların aktarımını Müslümanların işlediği günaha karşılık gelen azap miktarınca Yahudi ve Hıristiyanların azabının artırılacağı olarak yorumlamaktadır.(Kâdî İyâz, 1998: c. VIII/271-272)

Mu'tezilenin görüşüne karşı rivâyetin Kur'ân ve Sünnet'e uygun olduğunu savunan Tâî, hadisin "*Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler*"(el-Ankebût, 29/13) âyetiyle birlikte değerlendirildiğinde Kur'ân'a uygun olduğunun görüleceğini ifade etmektedir. Ona göre Allah'ın İmân ve İslâm ehlini, küfür ve tuğyan ehli eliyle kurtarması mümkün olup, bu durum mâsiyet ve tâat ehli için Allah'ın adaletinin göstergesidir.(Tâî, 1999: 132-133)

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara geçmesini, Müslümanların günahlarına müsamaha ile bakılıp Yahudi ve Hıristiyanların günahlarının olduğu gibi kalacağı şeklinde anlaşılabilirliğini söylemektedir. İbnü'l-Cevzî, rivâyetteki aktarımın Yahudi ve Hıristiyanların günahlarının gerek kendi günahları gerekse başkalarının günahlarının miktarı

ölçüsünde katlanabileceği anlamına da gelebileceğine işaret etmektedir.(İbnü'l-Cevzi, 1997: c. I/418-419)

Kurtubî (ö. 671/1273) “*Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz*” (el-İsrâ, 17/15) ayetine atıfla Allah’ın hiç kimsenin işlediği günahı başkasını hesaba çekmeyeceğini söylemekle birlikte Kâdî İyâz’da olduğu gibi Müslümanın günahının bağışlanıp Yahudi ve Hıristiyana konulmasını, Yahudi ve Hıristiyanın kendi günahı ve Müslümanın işlediği günahı ölçüsünde artırılması olarak yorumlamaktadır. Kurtubî’ye göre Allah dilediği kişinin azabını artırırken dilediğinin azabını da azaltır.(Kurtubi, 1996, c. VII/201)

Hadisin te’vîl edilmeye muhtaç olduğunu aksi durumda “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”(Fâtır, 35/18) ayetiyle çelişki içerisinde olacağını ifade eden Nevevî ise kıyamette Müslümanlar üzerindeki günahın alınıp kâfirlerin üzerine konulmasıyla ilgili olarak iki farklı yorumun yapılacağını söylemektedir. Birinci yoruma göre burada bir mecaz vardır ki Müslümanlar üzerindeki günahın kaldırılıp kâfirler üzerindeki bırakılmasıyla kâfirler iki grubun da günahını taşıyormuş gibi olmaktadır.(en-Nevevî, c. XVII/85)

Nevevî’nin getirdiği bir diğer yoruma göre ise kâfirler bu günahları ilk başlatanlar oldukları için mü’minlerin işledikleri günahların da cezasını çekmektedirler.(en-Nevevî, c. XVII/85) Bu durumda hadisteki kâfirlerin tüm kâfirler değil de günahı ilk başlatanlarla tahsis edilmesi gerekmektedir. Aksi durumda günahın müsebbibi olmamakla birlikte kâfir olanların işlemedikleri ve sebep de olmadıkları bir suç nedeniyle cezalarının artması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bir grup alime göre ise Allah, Müslümanların günahlarını cezalandırmamak suretiyle düşürmüştür. Gayri müslimlerin günahlarını ise hem kendi günahları hem de Müslümanların günahlarını yüklenerek şekilde ikiye katlamıştır. Zira Allah, dilediğinin azabını artırır dilediğinin azabını ise hafifletir.(el-Kusayyir, 2008: 192)

Hadisi sahih görenler açısından Müslümanların Cennete, gayri müslimlerin de cehenneme girmesi Yahudi ve Hıristiyanların söylemlerinin Müslümanlara geçmesi değil zalim – mazlum ilişkisi olarak görülmektedir. Dine karşı hasetleri, fitneleri ve şirklerinden ötürü zalim olanlar ile Müslüman mazlumlar arasındaki hesaplaşma, zalimden iyiliklerin alınıp mazlum olan Müslümana verilmesi, Müslümanın kötülüklerinin de zalime verilmesi suretiyle gerçekleşecek, dolayısıyla hadiste buyrulduğu üzere zalimler, mazlumlar için birer fidyeye dönüşecektir. Yahudi ve Hıristiyanların cehenneme girmeyi hak etme sebebinde bir zulüm yoktur. Zira kâfirler, küfürleri ve Allah’ın yoluna her türlü yolla karşı koymaları sebebiyle cehenneme gireceklerdir.(“İnkârü Hadîsi’l-Kitâbi Fidâ li’l-Müslimi mine’n-Nâr”, 2012) Şeyh Ma’bed, hadisteki “*تَأْسُ مِنْ الْمُسْلِمِينَ*” ibaresinden, günahları başkasına aktarılacak olan Müslümanların tüm Müslümanlar olmayıp zulme ve haksızlığa uğrayan Müslümanlar olduğunu, böylece Müslim hadisinin üzerindeki işkâlin ortadan kaldırılabilirliğini düşünmektedir.(Abdulkerîm, 2020: 134, 139)

Şeyh Ma’bed, âyetlerle ilgili değerlendirmesinde “tahsisul umum” kaidesine atıfta bulunarak “Asıl olan herkesin hayır ya da şer olarak yaptığı amelle hesaba çekilmesidir. Bununla birlikte bu aslı tahsis eden haller vardır. İnsana doğrudan ve yapmamış olsa da müsebbi olarak ya da amelin sahibiyle olan ilişkisinden ötürü yaptıklarının karşılığı verilir” demektedir.(Abdulkerîm, 2020: 127) Şeyh Ma’bed, kimsenin başkasının günahını çekmeyeceği yönündeki tespiti, Kur’an’daki “*kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yükledikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş*

oldular”(en-Nahl, 16/25) ve “Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler”(el-Ankebût, 29/13) âyetiyle tahsis edildiğini ifade etmektedir.(Abdulkerîm, 2020: 125) Hz. Peygamber’in risaleti tebliğinden günümüze kadar ki süreçte müslümanların maruz kaldığı zulümlere dikkat çeken Şeyh Ma’bed’e göre Allah, ahiret günü uğradığı zulümden ötürü cehenneme girecek olan mazlumları cehennemden çıkarıp yerine zalim olan kişiyi koymak ya da günahının aktarılması suretiyle adaleti sağlayıp mazlum olan Müslümana hakkını vermiş olacaktır.(Abdulkerîm, 2020: 132, 142-143)

Şeyh Ma’bed’in günahların aktarımıyla ilgili rivâyeti teyid etmek için getirdiği delillerden birisi de müflis hadisidir.(Müslim, 1991, “Birr”, 59 (IV/1997)) Şeyh Ma’bed’e göre müflis hadisinde olduğu gibi günahların aktarımı da “herkes amelinin karşılığını görecek” ilkesinin ihlali ya da bir haksızlık değildir. Bu değerlendirmesiyle günahların aktarımıyla ilgili Müslim hadisi üzerindeki işkâlin de ortadan kalkacağını düşünmektedir.(Abdulkerîm, 2020: 134, 138)

Şeyh Ma’bed’in fidâ rivâyetleri bağlamında değerlendirmeye dahil ettiği müflis hadisi de Mu’tezile tarafından, fidâ rivâyetlerindeki benzer bir gerekçeyle reddedilmiştir. Kâdî İyâz, Mu’tezile ve bid’at ehlinin, “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez” (Fâtır, 35/18) ayetinden hareketle, müflis hadisini sahih görmediklerini söylemektedir. Kâdî İyâz’a göre burada Mu’tezile’nin iddia ettiği gibi kişinin amelinin düşürülmesi değil, kardeşine yaptığı zulümden ötürü cezalandırılması söz konusudur.(Kâdî İyâz, 1998: c. VIII/50)

Pakistanlı muhaddis Muhammed Takî Osmanî ise hadisle ilgili farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Osmanî, *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim* adlı eserinde hadisin zahiri, “Hiç kimse başkasının yükünü çekmez” âyetine aykırı olduğu için Müslümanların günahının Yahudi ve Hristiyanlara geçeceği şeklinde anlamının doğru olmadığını düşünmektedir. Osmanî’nin değerlendirmesine göre Allah, Müslümanların günahlarını bağışlarken Yahudi ve Hristiyanların günahlarını bağışlamaz, günahları olduğu gibi kalır. Müslümanların işledikleri günahlar da Yahudi ve Hristiyanlara aktarılmaz. Zira “بضعها” lafzındaki zamir, her bir Müslümanın işlediği günaha değil günahın cinsine râcidir.(Osmanî, 2006, c. VI/32) Yakın dönemdeki Müslim şarihlerinden İtyûbî (1947-2020), Osmanî’nin bu değerlendirmesini güzel bir yorum olarak görmektedir.(İtyûbî, 1426: c. XXXXII/751-752)

Sonuç

Hadislerin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarımını sağlamak için muhaddislerin takdire şayan bir çalışma ortaya koydukları ilim ehlinin malumudur. Hadislerin muhafazası için sergilenen sıra dışı bu gayrete rağmen hadislerin rivâyetinin bizatihi insani bir emekle gerçekleşmesi nedeniyle gerek senedde gerekse metinde birtakım illet ve kusurlarla karşılaşılabilirdi buna bağlı olarak da sıhhati hususunda ihtilaf edilen rivâyetlerin bulunduğu bilinmektedir.

Bu bağlamda âlimler arasında ihtilaf konusu olan hadis rivâyetlerinden birisi de ‘Fidâ hadisi’ olarak bilinen, ahirette farklı inanç gruplarındaki insanların fidye olarak cehenneme girmesi karşılığında Müslümanların cennete yerleştirilmesini tasvir eden ve yine aynı aşamada Müslümanların günahlarının kâfirlere yüklenmesini anlatan rivâyetlerdir.

Fidâ rivâyetlerini, “Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez” ilkesinden hareketle reddeden ya da zayıf görenler bulunmakla birlikte sahih görenlerin de bu ilkeyi dikkate almadıklarını söylemek mümkün değildir. Çalışmamızda sunulduğu üzere rivâyetin sıhhatini reddedenlere nisbetle sahih olduğunu kabul

edenlerin, Kur'ân ve Sünnete yönelik bütüncül bir bakış açısını esas almaya çalıştıkları görülmektedir. Nitekim, bu anlamda fidâ rivayetlerini anlama çabalarına müflis hadisinin dahil edilmesi de önem arz etmektedir.

Rivâyeti sahih görenlere göre; esasında gayri müslimler, Müslümanların kurtuluşu için cehenneme konulmayacaklardır. Onları cehenneme sürükleyen temel husus, Müslümanların işlediği günahlar değil bilakis bizzat kendi tutum ve inançlarıdır. Farklı inanç gruplarının Müslümanların kurtuluşu için fidye olarak sunulmalarının tasvir edilmesinin sebebi ise kendi inançlarından ziyade Müslümanlara karşı yaptıkları zulümlerdir.

Burada şu da ifade edilmelidir ki, ilgili rivayetlerin mahiyetine ilişkin Buhârî, Beyhakî ve Nevevî başta olmak üzere muhaddis âlimlerin çalışmamızda sunduğumuz değerlendirmelerinde, sened tetkikinin haricinde hadis rivayetlerinin Kur'ân, meşhur ve mütevatir sünnete olan uyumluluğunu da gözetmeleri dikkat çekmektedir.

Esasen ilgili hadis rivayetlerinde, fidye ifadesini içinde barındırarak mecazi bir tasvirle nakledilen bu haberleri rivayetin muhataplarının zihin dünyalarındaki birikimden bağımsız olarak değerlendirmek isabetli bir anlama faaliyeti olmayacaktır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de cehennemden kurtuluş için 'fidye' kavramının kullanılıp kullanılmadığına bakıldığında dikkat çekici olan şu kullanımlarla karşılaşılmaktadır:

Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın! Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen ve mal toplayıp üstüne oturamı kendine çağırır.(el-Me'âric, 70/11-18.)

Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu kurtuluş fidyesi olarak verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır. (el-Mâide, 5/36)

Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş! (el-Hadîd, 57/15)

Ayet-i kerimelerdeki kullanıma bakıldığında; Allah Rasulü'nün (sas.) vahyi tebliğ ettiği farklı inanç gruplarının zihin dünyasında, ahiret azabından kurtuluş için 'fidye' kavramının kullanımına ilişkin bir anlam dünyasının var olduğu anlaşılmaktadır. Muhataplarındaki bu zihni hazır bulunuşluğu esas alan Rasulü Ekrem'in (sas.) içinde bulunduğu toplumun algı ve bilgi tasavvuruyla onlara hitap ederken bu durumu dikkate alarak mecaz içerikli beyanlarda bulunması günlük dilde çok doğal bir kullanım alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fida rivayetlerini kendi bağlamında değil de sonraki dönemlerde tecrübe edilen farklı tartışmalar ekseninde anlamaya çalıştığımızda 'akla aykırılık', 'vahye aykırılık', 'isnadda kusur' gibi çok farklı

gerekçelerle 'hadis' olmadığını ispat etme çabasına girişmek mümkündür. Ancak Müslim'in *el-Camiu's-Sahih*'i dahil pek çok kaynakta nakledilen bu hadis rivayetlerini kendi söylem bağlamı içinde anlamaya çalıştığımızda ise Müslümanlara umut, farklı inanç gruplarına ise uyarı ifadesi içeren bir metinle karşılaşmaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Kabül ve Red Yönünden Fidâ Hadisininin Tahlili" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur. Yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abd b. Humejd, Ebû Muhammed Abd b. Humejd b. Nasr el-Kissi. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*. thk. Mahmûd Muhammed Halil Saidi - Subhi es-Samerrai. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Abdulkerîm, Ahmed Ma'bed. *es-Sünnetü'n-nebeviyyeti's-şerife Şübühat ve rudud*. Abudabi: el-Hukemâ, 2020.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Şerhü's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaut - Muhammed Züheyr eş-Şaviş. I-XVI Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali el-. *el-Ba's ve'n-nüşûr*. thk. Abu Asım eş-Şevami el-Eseri. Mektebetu Dari'l-Hicaz, 2015.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-. *el-Câmi' li-Şuabi'l-iman*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. XIV Cilt. İstanbul: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri. *el-Bahrü'z-zehhar = Müsnedü'l-Bezzar*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah. Beyrut: Müessesetu Ulumi'l-Kur'an, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu'fi. *et-Tarihü'l-kebir*. thk. Muhammed b. Sâlih el-Debbâsî. XII Cilt. Riyad: en-Naşirü'l-Mütemeyyiz, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu'fi el-. *el-Câmiü's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. I-IX Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Dârekutni, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlزامat ve't-tetebbu'*. thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Vadii. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1985.
- Dorman, Emre. *Allah'a Öğretilen Din*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenu Ebû Davud*. thk. Şuayb Arnaut - Muhammed Kâmil Karabelli. I-VII Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.
- Ebû Hanîfe, İmam-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedü'l-İmam el-A'zam Ebi Hanife en-Nu'mân b. Sâbit el-Küfi*. thk. Ebu Muhammed el-Esyuti. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî el-Mağribi. *el-Mihan*. thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 2006.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin el-. *Silsiletü'l-ehâdîsi'l-sahiha ve şey'in min fıkhiha ve fuadiha*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Gassânî, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*. thk. Muhammed Azîz Şems - Ali b. Muhammed el-İmran. Mekke: Dâru Alemi'l-Fevaid, 2000.
- Hatîb, Muhammed Accac. *es-Sünnetu kable't-tedvin*. Daru'l Fikr, 1980.
- İbn Allân, Muhammed b. Ali b. Muhammed Allan el-Bekri es-Sıddiki. *Delilü'l-falihin li-turuk riyazi's-salihin*. thk. Halil b. Me'mun Şeyha. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 4. Basım, 2004.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihü'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbüddin el-Hatîb. 8 Cilt. el-Matbaatü's-Selefiyye, ts.

- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi'l-ehli'l-eser*. Dımaşk: Matbaatü'sabah, 2000.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takribü't-Tehzib*. thk. Muhammed Avvame. Haleb: Dâru'r-Reşid, 1996.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Tehzibü't-Tehzib*. I-XV Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azim*. IX Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *Te'vilu muhtefi'l-hadis*. thk. Muhammed Muhyiddin el-Esfar. Beyrut: El-Mektebetü'l-İslamiyye, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaut - Said el-Leham. I-V Cilt. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn. *Sünen-i İbn Mace tercemesi ve şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. I-X Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminateddin b. Firişte. *Şerhu Mesâbihi's-sünne li-İmam Begavi*. thk. Nureddin Talib. I-VI Cilt. Kuveyt: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *ed-Duafa ve'l-metrakin*. thk. Abdullah el-Kadı Ebü'l-Fida. I-III Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahihayn*. thk. Ali Hüseyin Bevvab. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- İslâmbulî, Sâmîr. *Tahrirü'l-akl Mine'n-nakl*. İskenderiye: Levant, 2019.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali. *Sahîh-i Müslim şerhi el-Bahru'l-muhît*. I-XXXXV Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1426.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi. *İkmalü'l-Mu'lim bi-fevaidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmail. I-IX Cilt. el-Mansura: Dâru'l-Vefa, 1998.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi. *Meşarikü'l-envar ala sıhahi'l-asar*. I-II Cilt. Tunis: el-Mektebetü'l-Atika, ts.
- Kur'an yolu : Türkçe meal ve tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. I-V Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Kari, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-. *Mirkatü'l-mefatih şerhu Mişkati'l-mesabih*. thk. Cemal İtânî. I-XII Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l- İlmiyye, 2001.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *Alternatif hadis metodolojisi*. Ankara: Kitabiyat, 2002.
- Kurtubi, Ebü'l-Abbas Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim. *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevta ve umuri'l-ahire*. thk. Sâdık b. Muhammed b. İbrâhim. Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, ts.
- Kurtubi, Ebü'l-Abbas Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim. *Müfhim lima eşkele min telhisi Kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. VII Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996.
- Kusayyir, Ahmed b. Abdilazîz b. Mukrin el-. *el-Ehâdisü'l-müşkiletü'l-vâridetü fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2008.
- Lâşin, Mûsâ Şâhin. *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim*. Kahire: Darûş-Şurûk, 2002.

- Mahir, Ahmed Abduh. “ومن خرافات صحيح مسلم أيضا تجد حديث ... ورسوله”. *Twitter*. Erişim 17 Eylül 2022. <https://twitter.com/ahmedabdumaher/status/1333956280822611968?lang=ar>
- Mervezî, Ebû Abdullah Nuaym b. Hammad b. Muaviye Nuaym b. Hammad el-. *Kitabü'l-Fiten*. thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri. Kahire: Mektebetü't-Tevhid, ts.
- “İnkârü Hadîsi'l-Kitâbî Fidâ li'l-Müslimi mine'n-Nâr”. *Mevsûatu beyâni'l-İslam : er-red ale'l-iftirâât ve'ş-şübühât el-kismü's-sâlis : es-sünnetü'n-nebeviyye*. ed. Dalya Muhammed İbrahim. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 2012.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. I-VIII Cilt. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevi = el-Minhac*. el-Matbaatü'l-Mısriyye, ts.
- Osmanî, Muhammed Taki. *Tekmile Fethi'l-mülhim bi-şerhi Sahih-i Müslim*. I-VI Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2006.
- Ruyani, Ebû Bekr Muhammed b. Harun. *Müsnedü'r-Ruyani : ve bi zeylihi'l-müstedrek mine'n-nususi's-sakıta*. thk. Eymen Ali Ebû Yemani. I-III Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1995.
- Sürûr, Rifâî. “Reddü Şübheti'l-Kitâbiyyi Fidâen li'l-Müslimi mine'n-Nâr”. *islamway*. Erişim 01 Eylül 2022. <https://ar.islamway.net/article/3008>
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *ed-Dibac ala Sahihil-İmam Müslim b. el-Haccac*. VI Cilt. Dâru İbn Affan, 1996.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh el-İmâm Ebû Amr Osmân b Abdurrahman eş-. *Ulumü'l-hadis = Mukaddimetu İbni's-Salâh*. thk. Nureddin İtr. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani. *Fethü'l-kadir*. Dımaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b Ahmed b Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah - Abdulmuhsin b. İbrâhim. I-X Cilt. Kahire: Darul Haremeyn, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b Ahmed b Eyyûb. *Müsnedü'ş-şamiyyin*. thk. Hamdi Abdülmeccid Selefî. I-IV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- Tâî, Muhammed b. Ali et-. *Kitâbü'l-erbain fî irşadi's-sairin ila menazili'l-müttekin*. thk. Abdüsettar Ebu Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1999.
- Teymi, Ebü'l-Kasım Kıvamü's-sünne İsmail b. Muhammed b. Fazl Talhi İsfahani. *Kitâbü't-Tergib ve't-terhib*. thk. Eymen b. Salih b. Şa'ban. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1993.
- Vahidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi. *et-Tefsirü'l-vasit fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecid*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. I-IV Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizanü'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicavi. I-IV Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

Extended Abstract

In reliable hadith sources, especially Imam Muslim's al-Jami'u al-Sahih, there are rumors that Jews and Christians will be offered as ransom for the salvation of sinful Muslims from Hell, and that the sins of Muslims will be blamed on Jews and Christians.

There are those who see these narrations as weak or an issue, just as they were in ancient times, on the grounds that they are against the Qur'an, Sunnah and reason. Those who reject the narration show the verse "No sinner bears the sin of another" (Fatir, 35/18) as evidence for their thoughts.

On the other hand, the opponents of those who defend the narration state that they evaluate texts of the Qur'an and the Sunnah in a fragmentary approach. Those who defend the narration show evidence the verse that "They will certainly carry other burdens along with their own burden of sin" (al-Ankebut, 29/13). For those who accept the authenticity of the Fida narration in order to understand the hadith correctly, the verse "Here are the inheritors" (al-A'raf, 7/43) and Abu Hurayra's narration that "Everyone has a place in Paradise and Hell" should be included in the evaluation. According to the hadith, the Prophet Muhammad (pbuh) states the following: "There is no one among you who does not have two mansions: One mansion is in Paradise and another mansion is in Hell. Therefore, when a man dies and enters the fire, the people of Paradise will inherit his mansion in Paradise. The verse "Here they will be the heirs." confirms this."

While Bukhari argues that the narrations about intercession and going to heaven after burning in hell for a while are more authentic than the fida narration, Bayhaki states that the narration is not contrary to the hadiths of intercession, and that each of the ransom and intercession corresponds to the situation related to different processes.

Nawawi, one of the Muslim commentators, states that the narration that the sins of Muslims will be blamed on Jews and Christians should be interpreted because it is contrary to the Qur'an. One of the ta'wils offered by Nawawi is that unbelievers are the initiators of sins. Beyhaki, on the other hand, especially Şeddâd b. Saîd Abu Talha er-Râsibî says that since the hadith cannot be seen as authentic due to the narrators who are cited, ta'wil can be valid in case of conflict of sound hadiths with the Qur'an.

One of the evidences brought by Sheikh Ma'bed, one of those who defended the authenticity of the narration, to confirm the narration about the transfer of sins is the hadith of bankruptcy. (Muslim, 1991, "Birr", 59 (IV/1997)) Transfer of sins, like the one, is not a violation of the principle of "everyone will be rewarded for their deeds" or an injustice.

In the Fida narration, it is seen that there is uncertainty about who will be the belief group that will be offered as a ransom for the salvation of Muslims. In the narrations, this belief group is referred to as "Jews and Christians", "Ahlu Kitabeyn", "Potheics", "Ahl al-Milal", "Ahl al-Adyan", "yajuj and majuj unbelievers", "Ahl al-Dhimma" or "infidels".

Adding the word "aw qale min ahl-i ahl al-kitab" in the work of Abu al-Arab to the phrase "the polytheists" in the narration by Ibn Majah, and the "Ahl al-dhimmah or ahl al- shirk" in the narration by Abd Humayd. It is noteworthy that although the word "shirk" and the word "Ahl al-kitabayn" in Taberânî's narration in Mu'cem al-Awsat are the same isnad, they are referred to as "infidels" in Musnad al-Shamiyyin. This situation indicates that the narrators are indecisive about who is the belief group that will be thrown into the fire for the salvation of Muslims.

Considering the health and diversity of the rumors, it is seen that the belief group that will be thrown into the fire for Muslims is Jews and Christians. However, considering that the reason why Jews and Christians are offered as ransom is their attitude towards Muslims rather than their belief, it is seen that the mass to be offered as ransom includes the belief groups mentioned in other narrations.

While the hadith scholars evaluate the fida hadith, they include the verse that Paradise will inherit; The scholars of tafsir also recite the verse, "Here are the inheritors, they will inherit the paradise of Firdaws and they will stay

there forever" and "Here is paradise for you, it is yours for the good deeds you have done" (al-A'raf, 7/43) While interpreting, they pointed to the hadiths of fidyah. (Ibn Kathir, 1998, vol. V/405; Shawkani, 1998, vol. III/563) Contrary to what is claimed, the discussions on the fida narration, especially in the ancient period, are important that they show that hadith scholars not only criticized the isnad, but also criticized the text.

Ali Sami Boyar'ın Ayasofya Konulu Eserlerinin İncelenmesi

Analysis of Ali Sami Boyar's Works about Hagia Sophia

Mahmut GİRİŞEN¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.07.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1142787

Atf / Citation: Girişen, M., (2022). "Ali Sami Boyar'ın Ayasofya Konulu Eserlerinin İncelenmesi" ODÜSOBİAD 12 (3), 2269-2290 Doi: 10.48146/odusobiad.1142787

Öz

Bu çalışmanın konusunu Ali Sami Boyar'ın Ayasofya'yı konu alan dokuz eseri oluşturmaktadır. Boyar, ressam, müzeci, eğitimci, sanat yazarı/eleştirmeni ve bahriye subayı gibi farklı kimlikler doğrultusunda ortaya koyduğu sanat anlayışı ve ürettiği eserlerle Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi sürecine katkıda bulunmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi almış, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde müdürlük yapmıştır. Boyar'ın Askeri Müze, MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Deniz Müzesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü gibi müzelerin yanı sıra yurt içinde ve yurt dışında çeşitli özel koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır. Sanatçı, yağlı boya ve sulu boya gibi birçok teknikle eserler vermiştir. Müzeci kimliği ile Boyar, Bahriye Müzesi, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ve Ayasofya Müzesi gibi müzelerde müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Ayasofya Müze müdürlüğü yaparken "Ayasofya ve Tarihi" adında bir kitap yayımlamış, kitapta resmetmiş olduğu eserlere de yer vererek Ayasofya ve tarihini anlatmıştır. Bu makalede, sanatçının yayımladığı kaynaktan yola çıkarak, Ayasofya'yı konu alan eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Sami Boyar, Ayasofya, Sanat Tarihi, Çağdaş Sanat, Resim.

Abstract

The subject of this study is the nine works of Ali Sami Boyar about Hagia Sophia. Boyar contributed to the Ottoman-Republican modernization process with his artistic understanding and works produced in line with different identities such as educator, art writer/reviewer, naval officer, painter and museum curator. Ali Sami Boyar has works in various private collections in Turkey and abroad, as well as in museums such as the Military Museum, MSGSU Istanbul Painting and Sculpture Museum, Naval Museum, Istanbul Metropolitan Municipality Library and Museums Directorate. The artist has produced works with many techniques such as oil paint and watercolor. With his museology identity, Boyar worked as a director in museums such as the Naval Museum, the Turkish and Islamic Arts Museum and the Hagia Sophia Museum. While he was the director of the Hagia Sophia Museum, he published a book called "Hagia Sophia and Its History" and in this book, he also included the works he depicted and explained Hagia Sophia and its history. In this article, based on the source published by the artist, his works on Hagia Sophia are examined.

Keywords: Ali Sami Boyar, Hagia Sophia, Art History, Contemporary Art, Painting.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi ABD, SAMSUN.
E-mail: mahmutgirisen55@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7091-4858>.

Giriş

Osmanlı kitap resmi geleneği ile Türk Resim Sanatı bağlantılı olarak gelişim göstermiş, Batıyla olan ilişkilerin artmasıyla birlikte yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Batı kültürüyle olan ilişkiler III. Ahmed dönemi, Lale Devri'ne kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Paris'e elçi gönderilmiştir. İlk başlarda sanat ve mimari alanında batılı tarzda motif, dekor ve mimari öğeler uygulanmaya başlamış ve Türk Barok'u adında yeni üslup oluşmuştur (Altınkaya Özcan, 2019: 10). İlerleyen süreçte eğitim, mimarî, edebiyat, sosyal yaşam, giyim, sanat ve resim gibi birçok alanda da değişim ve gelişmeler yaşanmıştır (Bayrak, 2011: 31). Aynı zamanda saray ve halk Avrupalılar gibi giyinmeye ve Batı kültürünü taklit edilmeye başlamıştır (Altınkaya Özcan, 2019: 10). Bu gelişmeler kültür ve sanatta değişimlerin başladığının kanıtıdır.

Abdülaziz döneminde de resim sanatında gelişmeler devam etmiştir. Sanatçılara eğitim için gerekli ödenek verilerek, saray ressamlığı kurumu kurulmuş ve saray için eserler toplanmaya başlanmıştır (Kaya, 2019: 78). Sultan Abdülaziz yaptığı Avrupa seyahatinde saray ve müzeleri gezmiş oluşan izlenimleriyle, ilerleyen süreçlerde Türk Sanatı için önemli adımların atılmasını sağlamıştır (Kaya, 2019: 89). Sultan Abdülaziz, Yıldız ve Dolmabahçe gibi sarayları Jean-Léon Gérôme, Henri Joseph Harpignies, İvan Aivazovski ve Eugene Fromentin gibi ünlü ressamların tablolarıyla süslenmeye başlamıştır (Başkan, 1991: 1). Sarayın duvarlarını süslemek amacıyla biriktirilen tuval resimleri, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde bir tablo koleksiyonu haline dönüşmüştür. Dolmabahçe Sarayı haricinde Topkapı Sarayı, 19. yüzyılda ise Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı tablo koleksiyonluğuna ev sahipliği yapmıştır (Köksal, 2019: 6).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise resim sanatında Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin açılmasına kadar Asker Ressamlar etkin olarak rol almış ve birkaç kuşak ressamın da yetişmesinde etkili olmuştur. 1910 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin açtığı sınavı kazanan ressamlar, yurt dışına resim eğitimi için gönderilmiştir (Keskin, 2014: 268).

Ali Sami Boyar, Ali Cemal, Namık İsmail, İbrahim Çallı gibi sanatçılardan birkaçı, Paris'te eğitimleri devam ederken çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle 1914'te yurda dönmüş ve İzlenimcilik akımını başlatan sanatçılar olmuşlardır (Papila, 2008: 130). Bu topluluğa bu sebepten 1914 Kuşağı denilmiştir.

Asker Ressamlar Kuşağı

Mühendishane-i Berri-i Hümayun 1795 yılında batı perspektifinde dersler vermeye başlamıştır. Mühendishane-i Berri-i Hümayun da verilen ilk resim dersleri, daha çok topçu, istihkâm ve haritacılık gibi askeri sınıflara ilave eğitim ve bilgilendirme amacıyla verilmiştir (Özdeniz, 2000: 17).

İbrahim Paşa ve Hüsnü Yusuf, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ilk asker ressamı olarak diğer resamlara kılavuzluk etmişlerdir (Başkan, 1991: 1). Mühendishane-i Berri-i Hümayun'u bitirdikten sonra resim eğitimi alması için Avrupa'ya gönderilen ilk ressam İbrahim Paşa olmuştur (Turani, 2011: 668). İbrahim Paşa resim dersleri vermiş, Sultan Abdülmecit'in portresini de yapmıştır (Erten, 2012:

16). Bu dönemde Ferik Tefvik Paşa, Servili Ahmet Emin, Süleyman Seyyid ve Şeker Ahmet Âli Paşa yurt dışında eğitim almış ressamalara örnektir (Başkan, 1991: 1). Asker ressamlar kişisel üslup özellikleri haricinde öğrenimlerinden anlaşıldığı üzere natürmort ve manzara resimlerinde birçok örnek vermişlerdir. Asker ressamlar, natüralist bir düşünceyle Batılı anlamda faaliyet göstermiş ve genelde figürsüz manzaralar resmetmiştir (Dellaloğlu, 2018: 188).

1835'te Mekteb-i Fünûn-u Harbiye, Askeri Rüştîye ve Askeri İdadilerin müfredatına resim dersleri eklenmiştir (Erken, 2017: 76). İlk başlarda askeri okulların resim derslerini yabancı hocalar vermiştir. Yurt dışında eğitim alan ressamlar, yurda geri döndüklerinde askeri okullara öğrenci yetiştirmeleri amacıyla muallim olarak atanmışlardır (Kılıç, 2010: 20). Harbiye ve Askeri İdadi hocaları genellikle askeri okul mezunu ve Batıda eğitim almış subaylar arasından seçilip görevlendirilmiştir. Bu subaylar çoğunlukla askeri alanda eğitim aldığından dolayı, birçoğu resim eğitimi konusunda başarılı olamamış, bu eksikliği gidermek amacıyla da muallim sınıfı kurulmuştur. Kurulan muallim sınıfına kabiliyetli ve zeki öğrenciler alınıp, eğitimlerini bitirdiklerinde yüzbaşı rütbesiyle mezun olmaları ve ders vermelerini amaçlanmıştır. Fakat istenilen netice alınmadığı için 6 yıl sonra muallim sınıfı eğitimine son verilmiştir (Baloğlu, 2006: 25). Eğitime her ne kadar son verilse de okullarda resim dersleri devam etmiştir. 1857-1858 tarihlerinde ressam piyade sınıfından dört öğrenci mezun olmayı başarmıştır (Baloğlu, 2006: 26).

Mühendishane-i Bahri-i Hümâyün ve Mühendishane-i Berri-i Hümâyün'da resim derslerinin verilmesinin ardından eğitim vermeye başlayan Harbiye ve Bahriye okullarında da teknik çizim ve topoğrafya için zaruri sayılan resim dersleri, zorunlu ders kapsamında müfredata girmiştir (Başkan, 2014: 228). Batılı hocaların verdiği derslerle ve ressam sınıflarında eğitim gören öğrenciler, tuval resminde öncül olmayı başarmışlardır (Kılıç, 2010: 19). Askeri okullarda verilen teknik çizim ve resim dersleri farklı amaçlara hizmet etmiş ve askeri okullarda da personele ihtiyaç duyulmuştur. Dökümhanelerde silah teknik çizimleri, askeri dikimevlerinde yeni üniforma çizimleri, gemi modellemeleri için, Tıbbiye Mektebi'nde anatomik çizimlere gerek duyulunca diğer askeri okulların müfredatlarına da resim dersleri girmiştir (Terzi, 1988: 290). 1862 tarihinde Mahrec-i Eklâm'da, 1868 yılında Mekteb-i Sultani'de resim dersleri vermeye başlamıştır (Terzi, 1989: 145).

Harbiye'ye 1837-1841 yılları arasında Satı Paşa tarafından resim dersinin geliştirilmesi amacıyla ressam getirtilmiş (Başaran, 2014: 32). Bu ressam İspanyol asıllı gemi ve deniz ressamı kökenli bir aileye mensup Joseph Schranz'dır (Mahir, 1991: 26). 1846 yılından itibaren Pierre Gués desen derslerini, Schranz ise okulda sulu boya derslerini vermiştir (Işın, 2009: 226). 1875 yılından sonraki dönemde resim sanatı daha çok askeri idadilerde gelişim göstermiştir. Bu sebepten Türkiye resim sanatı tarihinde, batı perspektifi ve tekniği daha çok asker kökenliler arasında yayıldığı görülmektedir (Turani, 2011: 668).

Çağdaş Türk Resminde, 19. yüzyıl Türk Ressamlarının "Asker Ressamlar" olarak adlandırılmasının sebebi çoğunlukla askeri okul mezunu olması gösterilebilir. Asker ressamların tamamı makam sahibi, yüksek rütbeli subaylardır (Tansuğ, 1986: 55).

Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar, devleti çökme noktasına getirse de II. Abdülhamit döneminde özellikle eğitim alanında ciddi adımlar atılmıştır (Başkan, 1997: 60). Ticaret mektebi, askeri ve mülkiye baytar mektebi, hukuk ve tıp fakültelerinin açılmasının yanı sıra, güzel sanatlar alanında da Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin açılması buna örnek teşkil etmektedir (Başkan, 1997: 60). 19. yüzyılda asker ressamı daha çok natüremort ve manzara türlerinde eserler verirken figür konulu eserler fazla görülmemektedir (Paşalıoğlu, 1996: 23). Şeker Ahmed Paşa ve Süleyman Seyyid'in öncesi dönemde yaptığı nadir figür çalışmaları, Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin kurulmasıyla artış göstermeye başlamıştır (Paşalıoğlu, 1996: 23). Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin kuruluşu, Türk-Rus Savaşı sebebiyle kesintiye uğramıştır (Başkan, 2014: 238). 1882 yılında Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin Müdürlüğüne Osman Hamdi Bey atanmıştır (Cezar, 1971: 443). 1883 yılında ise resim, heykel ve mimarlık alanında toplamda yirmi öğrenciyle eğitimine başlamıştır (Başkan, 2014: 238).

Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin eğitime başlamasıyla asker ressamının yerini sivil sanatçı ve ressamı almaya başlamıştır (Turani, 2010: 672). Osman Hamdi Bey, Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi yani günümüz adıyla Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin kurucusu ve ilk müdürüdür (Başkan, 1991: 11). Osman Hamdi Bey, Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ni (L'Ecole Des Beaux-Arts) örnek alarak Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'ni kurmuştur (Aydın, 2014: 75). Bu doğrultuda Osman Hamdi Bey, eğitim kadrosunu Batılı anlamda yetişmiş olan yabancı ve gayrimüslim sanatçı ve eğitimcilerden meydana gelmiştir (Naipoğlu, 2008: 50). Ders içeriği ve idari yapısının oluşturulması da Paris Güzel Sanatlar Akademisi örnek alınarak oluşturulmuştur.

1882-1910 yılları arasında Osman Hamdi Bey, Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin müdürlük vazifesini yerine getirmiştir. Sonrasında müdürlük vazifesine kardeşi Halil Edhem Bey getirilmiştir. 1917 tarihinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ile birleştirilmesiyle, 1917-1935 tarihleri arasında Halil Paşa, Nazmi Ziya Güran, Ali Sami Boyar, Cemil Cem Bey, tekrardan Nazmi Ziya ve Namık İsmail olmak üzere sırasıyla müdürlük vazifesini yerine getirmişlerdir (Naipoğlu, 2008: 50).

Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin eğitim kadrosuna bakıldığında ise yağlı boya derslerini Salvatore Valeri, desen dersini Joseph Warnia-Zarzecki, heykel derslerini Yervant Osgan, mimari derslerini ise Alexandre Vallaurry ve yardımcısı olan Filippo Bello vermiştir (Çoker, 1983: 11). İlk Türk öğretmenler ise karakalem dersleri için Ömer Adil, mimarlık dersleri için Mimar Vedat Tek ve Ahmet Ziya Akbulut olmuştur (Naipoğlu, 2008: 50). Teorik dersleri veren hocalar ise riyazat dersi için Tefik Bey ve tarih dersi için ise Ohannes Efendi'dir. 1886 yılından sonra riyazat dersi için Ahmed Hamdi Efendi, tarih dersi için ise Aristoklis Efendi görevlendirilmiştir (Gençel, 2021: 78). Resim, heykel ve mimari derslerinin yanı sıra matematik derslerini Kaymakam Hasan Fuat Pasa, teşrih anatomisi derslerini Kolağası Yusuf Rahmi Efendi vermiştir (Limon, 2008: 35).

Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin yönetmeliğine bakıldığında, verilecek dersler arasında sanat tarihi, perspektif, aritmetik, defter tutma usulü, tarih, süsleme bilgisi, eski eserler, anatomi gibi derslerin olduğu görülmektedir (Paşalıoğlu, 1996: 26). Derslerin teorik ve uygulamalı olması kararlaştırılmıştır. Resim bölümü beş yıl, mimarlık ve heykeltıraşlık bölümleri dört yıl, hakkâklık bölümü ise üç yıl olması ve bir yıl da hazırlık sınıfına devam etme şartı koyulmuştur. Teorik dersler olan tarih, âsâr-ı atika, fenn-i tezyinat tüm öğrenciler için zorunlu sayılmıştır (Ürekli, 2009: 94).

Bahriyeli Ressam Ali Sami Boyar'ın Hayatı

Ressam Ali Sami Boyar, 15 Şubat 1880'de İstanbul'da doğmuştur. Misk Yağcılar sülalesi olarak bilinen Kafkasya'dan İstanbul'a göç eden bir ailenin mensubudur (Öner, 1959: 11). Ali Sami'nin babası, Hacı Hüseyin Hüsnü ise ilk Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ilk öğrencilerinden ve mezunlarından (Boyar, 1948: 145). Resme olan sevgisi çok erken yaşlarda başlamış olan Ali Sami, eser-i cedit² kâğıtlarından annesine yaptırdığı defterlere, gelişi güzel resimler yapmıştır (İslimyeli, 1965: 82). Rüştüye mektebine başlamasıyla ilk resim öğretmeni Binbaşı Cemal Bey olmuştur. Bu dönemde ağabeyinden hem manevi hem de maddi destek görmüş, çizdiği resimleri ağabeyi satın alıp yakınlarına hediye etmiştir (Öner, 1959: 12). Boyar, 1892 tarihinde Bahriye Mektebi'ne girmiş, 1901 yılında teğmen rütbesiyle mezun olup Bahriye İnşaiye Resimhanesi'nde resmi görevine başlamıştır (Boyar, 1948: 145). Boyar, Bahriye'nin İnşaiye Resimhanesi'nde amirlerinin takdirini ve ilgisini kazanmıştır. Dönemin Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa ile tanıştırılmış ve birkaç resmini görüp konuşan nazır bu görüşme sonrasında Ali Sami'nin Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girmesini sağlamıştır (Noyan, 1970: s. 21).

Boyar, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mezuniyetinde de yüksek mertebedeki subaylarının ilgisinin çekmiş bu sayede resimlerini dönemin kaptan paşasına gösterme ve övgülerine nail olma imkânını bulmuştur (Boyar, 1948: 145). Sanayi-i Nefise Mektebi'nden 1908 yılında birincilikle mezun olan Boyar, iki sene sonra Paris'e gönderilmiştir (Öner, 1959: 12). 1910-1914 tarihlerinde, devlet ve özel burslarla Paris'e gönderilen sanatçıların arasında yer alarak Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim görmüş ve Ressam Fernand Cormon'un öğrencilerinden birisi olmuştur (Gövsa, 1946: 74). Boyar, Paris'e iki sene süreyle gönderilmiştir. Eğitimini tamamlayabilmesi için iki sene de Fransa'da yapımı devam eden Türk gemilerinin denetim görevi verilmiş, toplamda dört sene kalarak Paris'teki eğitimini tamamlamıştır (Noyan, 1970: 22). Paris dönüşünde sonra 1914'te yüzbaşı rütbesiyle ordudan ayrılmıştır (İslimyeli, 1965: 83). Bu dönemde Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve diğer görevlilerin olumlu görüşleriyle sonucunda Bahriye Müzesi Müdürlüğüne gelmiştir (Noyan, 1970: 22).

Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde ise Boyar, 1922-23 tarihlerinde iki kez, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi müdürlüğü yapmıştır (Öner, 1959: 13). Cumhuriyetin ilk pul ve paralarının resmini de Boyar çizmiştir. Bu nedenle iki kez Londra'ya gitmiş ve bu sırada 1926'da Londra'da sergi açmıştır (İslimyeli, 1965: 82). 1935 tarihinde tekrardan Deniz Müzesi Müdürlüğüne getirilmiş ve sonradan Ayasofya

² 1844 yılında İzmir'de bir kâğıt fabrikasının temeli atılmış ve 1846 yılında da üretime geçilmiştir. Buhar gücüyle çalışan fabrika, Brya Donkin tipinde bir makine ile üretim yapmıştır. Avrupa'daki kâğıt fiyatlarının yarı yarıya azalması ve imal edilen kâğıt fiyatlarının on yıl içinde iki buçuk kat artması sebebiyle fabrika kapanmıştır. Bu fabrikada üretilen kâğıda ise "eser-i cedit" denmiştir.

Müzesi müdürlüğü görevi verilmiştir. 1944'te ise yaş haddinden emekliye ayrılmıştır (İslimyeli, 1965: 82). Boyar, Amerikan Koleji'nde resim öğretmenliği de yapmıştır (Boyar, 1948: 148). 1945 tarihinde ise Ali Sami Boyar, Çanakkaleli İhsan, Cevat Karsan, Nazmi Çekli ve Ali Rıza Bayezit gibi isimlerle Asker Ressamlar Derneği'ni kurmuştur (Tansuğ, 1997: 80).

Ali Sami Boyar'ın Üslup Özellikleri

Boyar, 1892 yılında Bahriye Mektebi'nde resim öğretmenliği yapan Şükrü Bey tarafından yağlı boya ve sulu boya dersleri almıştır (Özdeniz, 2000: 207). Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nde de Joseph Warnia-Zarzecki'den karakalem dersleri, Salvatore Valeri'de de yağlı boya dersleri almıştır (Özdemir, 2018: 83).

Ali Sami Boyar, Ali Cemal, Namık İsmail, İbrahim Çallı gibi sanatçılardan birkaçı, Paris'te eğitimleri devam ederken çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle 1914'te yurda dönmüş ve İzlenimcilik akımını başlatan sanatçılar olmuşlardır (Papila, 2008: 130). Sanatçıların bazıları tam anlamıyla izlenimci saymak yanlış olacaktır. Bazı sanatçılar çalışmalarında Realizm ile İzlenimcilik arasında eserler vermiştir (Akdaş, 2011: 34). Boyar, İzlenimcilik akımının temsilcilerinden olsa da özellikle Ayasofya konulu eserleri daha çok realist üslup özellikleriyle ön plana çıkmaktadır (Tollu: 2017).

Celal Esat Arseven (1956: 165) Boyar'ın sanatı hakkında, "*Tam bir Empresyonistten ziyade realizme meyleden bir sanatkâr olmakla birlikte, empresyonistler zümresine girebilecek kadar o tarzda çalışmıştır*" yorumunu yapmıştır. Tahsin Öz (1959: 34) ise Arseven'in yorumunu desteklemiş, "*Meşrutiyetten sonra yetişen realist bir san'atkardır*" demiştir. Seyfi Başkan (1994: 65) da Öz ve Arseven'e benzer sözler sarf etmiştir: "*...sanatçı izlenimcilerle birlikte hareket etmiş olmasına rağmen onlar gibi izlenimci üslupta resimler yapmamıştır. Daha çok Klasist-Gerçekçi bir üsluba sahiptir.*"

Görsel 1: Sol; Ali Sami Boyar, Peyzaj, mukavva üzerine yağlı boya, 25x40 cm, Özel koleksiyon. Sağ; Hikmet Onat, Bebek'te Sabah, 1956, tuval üzeri yağlı boya, 54x73 cm, Özel koleksiyon, (<https://artam.com/muzayede/359-antikalar-ve-sanatsal-dekoratif-eserler/ali-sami-boyar-1880-1967-iki-adet#images-6>, Erişim Tarihi: 05.12.2021).

1914 Kuşağı'nın getirdiği yeniklere bakıldığında konularda tür olarak artış görülmeye başlamış, ışık ve gölge oyunları kullanılmaya başlamıştır. Koyu renk tonları azalarak yerini daha canlı ve açık tonlar almıştır. Belirgin özelliklerden biri de sert ve kalın fırça izleri olmuştur (Akdaş, 2011: 38-39). 1914

Kuşağı sanatçılarından Hikmet Onat'ın, “Bebek'te Sabah” adlı eserine bakıldığında da Boyar'a benzer renk tonları, konu olarak da ikisinin de balıkcı teknelerini işlendiği göze çarpmaktadır. İki sanatçı da arka planı daha flu bir şekilde resmetmiştir. Boyar fark olarak teknelerde belli belirsiz insan figürlerine yer vermiş (**Görsel 1**).

Görsel 2: Sol; Ali Sami Boyar, Ada'dan, tuval üzerine yağlı boya, 46x30 cm, Özel koleksiyon. Sağ; Nazmi Ziya Güran, Sokak Manzarası, tuval üzerine yağlı boya, 65x81 cm, Özel koleksiyon, (<https://artam.com/muzayede/261-degerli-tablolar-ve-antikalar/ali-sami-boyar-1880-1967-adadan>, Erişim Tarihi: 05.12.2021).

Boyar'ın “Ada'dan” adlı eserine bakıldığında da ışık ve gölge kullanımı, renk tonları, sert ve kalın fırça izleri ile izlenimci özelliklerini taşıdığı görülmektedir (**Görsel 2**). Nazmi Ziya Güran'ın “Sokak Manzarası” adlı eseri de benzer özelliklere sahiptir (**Görsel 2**). İki eserde de insan figürlerine yer verilmiş ön plandaki figürler daha anlaşılırken arka plandaki figürler belli belirsiz ve seçilmesi zordur. Güran, Boyar'a kıyasla daha açık renk tonları kullanmış ve fırça darbeleri dengeli ve yumuşaktır.

Boyar, yaşamı boyunca; sulu boya, yağlı boya, karakalem, pastel, tarama, sulu boya ve guaj, mürekkep ve sulu boya gibi birçok tekniği kullanarak iç mekân, peyzaj, otoportre, gravür, portre, natürlük, nü ve karikatür gibi türlerde yüzlerce eser vermiştir. Malzeme olarak; mukavva, tuval, kağıt, kontrplak, karton, ahşap panel ve pres tuval kullanmıştır.

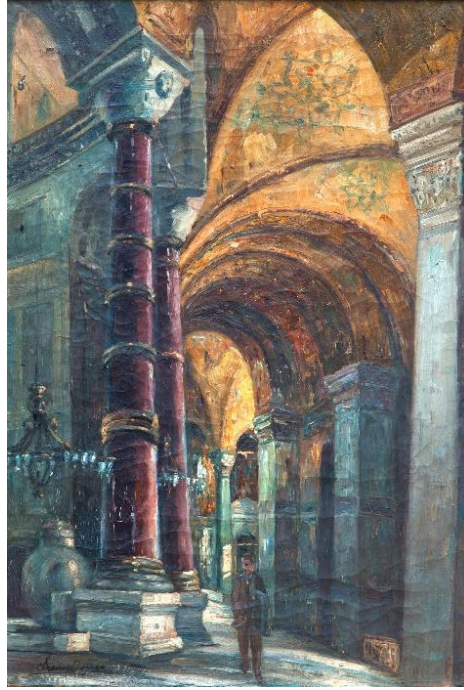
Ressam Ali Sami Boyar'ın Ayasofya Konulu Eserleri

Eserleri, birçok özel koleksiyon, yerli ve yabancı müzeye girmiş olan Boyar, gözlemlediği manzaraları çizgi ve renkleriyle orijinal haline yakın, güneşin ve ışığın yansımalarını da tuval ve kartonuna aktarmayı amaçlamıştır. Boyar, izlenimci anlayıştan daha çok, gerçekçi eserler ortaya çıkarmış, sulu boya, yağlı boya ve oymabaskı tekniğiyle daha çok mimarî ve manzaraya ağırlık verip iç ve dış mekân resimleri yapmıştır (Karabay, 2003: 61).

Sanatçının fotoğrafçılığı ile tanınması, Ayasofya eserlerini yaparken çoğunlukla benzer kompozisyon oluşturması, benzer noktalarda ve benzer açılardan eserler üretmesi eserlerini fotoğraf kullanarak resmettiğini akla getirmektedir. Özellikle Ayasofya'nın içinde yer alan mermer küp ve porfir sütunları

resmettiği üç eserinde farklı malzeme ve teknik kullanarak bire bir aynı açıyı yakalaması fotoğraf kullandığı kanısını güçlendirmektedir. Sanatçının, Ayasofya üst galeri katını resmettiği üç eseri de Guillaume Berggren ve Abdullah Freres'nin çektiği fotoğraflarla bire bir aynı bakış açısına sahiptir.

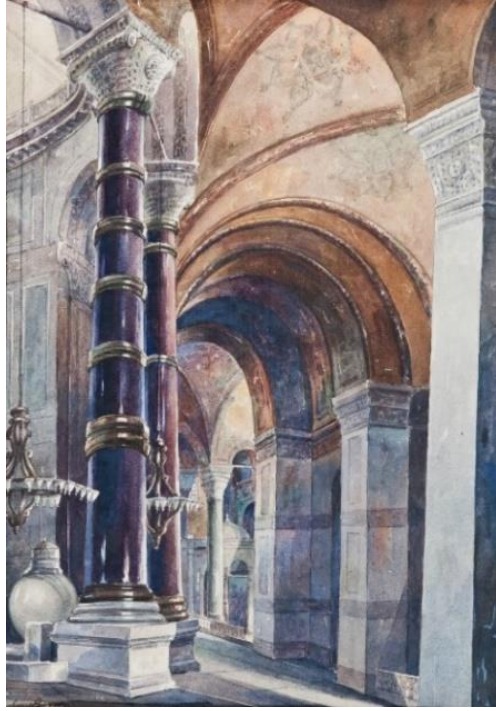
Sanatçı, Ayasofya Müze Müdürü görevindeyken "*Ayasofya ve Tarihi*" adlı bir kitap yayımlamıştır. Kitabı görsel olarak desteklemek için kendi resmettiği sekiz eser, üç plan çizimi ve sekiz fotoğraf kullanmıştır. Bizantolog ve eski arkeoloji profesörlerinden Steven Runciman bu kitap ve eserler için şu ifadeleri kullanmıştır: "*Kitabı resimlendirmek için resimlerin intihab şekli şayanı takdirdir. Muharririn kitabını süslediği resimler ve yağlı boya tablolar hakkında bir münekkinin mütalaalarda bulunması saygısızlık olur. Çünkü Ali Sami Boyar temayüz etmiş bir san'atkar olarak meşhurdur.*" 1933 yılında Boyar'dan sulu boya resim dersi alan ressam Dorothy Blatter, Boyar'ın Ayasofya çalışmalarını için şu ifadeleri kullanmıştır: "... *Bilhassa nefis Ayasofya enteriyörleri ile herhangi bir memleketin iftihar edeceği yüksek bir sanatkârdır.*"

Görsel 3: Ali Sami Boyar, Ayasofya, tuval üzerine yağlı boya, 67x45 cm, Özel koleksiyon,
(<https://artam.com/muzayede/346-cagdas-ve-klasik-tablolar/sami-boyar-1880-1967-ayasofya-2>,
Erişim Tarihi: 05.12.2021).

Boyar, bu çalışmasında (**Görsel 3**) tuval üzerine yağlı boya tekniğini kullanmıştır. Kompozisyon dikey hareketler ile kurgulanmıştır. Kullanılan doğrusal perspektif ile mekâna derinlik algısı kazandırılmıştır. Biçim olarak küp, insan figürü ve tonoz örtüler eğrisel çizgilerden oluşmaktadır. Sütun, zemin, duvar ve payeler ise düz, doğrusal çizgilerle oluşturulmuş ve bu öğelerdeki konturlar derinlik algısını artırmıştır. Işık sağ taraftan ve yüksekte yansımaktadır. Eserde kullanılan detaylara bakıldığında gerçekçi, fırça darbeleri ve fırça izlerine bakıldığında ise izlenimci bir üslup görülmektedir. Eserde kalın fırça

vuruşları göze çarpan ilk detaylardandır. Solda duran iki adet kırmızı porfir sütun ve sarı tonlarındaki sütun bilezikleri, sol altta bulunan Helenistik Döneme ait yekpare mermerden yapılmış küp, onun üstünde ve sütunların arasında yer alan avizeler dikkat çekmektedir. Eserin sağ ve arka bölümünü ise gri, mavi ve su yeşili tonlarındaki payeler, örtü sisteminde yer alan sarı üzerine yeşil geometrik süslemeler oluşturmaktadır. Eserin alt orta bölümde yer alan koyu kahverengi takım elbiseli, sağ elinde şapka diğer elinde ise tuval benzeri bir nesne taşıyan, Boyar'ın figürü yer almaktadır. Bu eserde sanatçının sıcak renk kullanımı dikkat çekmektedir. Bordo, kahverengi, mavi, kırmızı, yeşil ve sarı tonlarını yoğun bir biçimde kullanmıştır.

Görsel 4: Ali Sami Boyar, Ayasofya Enteriyör, kâğıt üzerine sulu boya. Özel koleksiyon, (Bedi Şehsuvaroğlu, Ressam Ali Sami Boyar, 1959, s.85).

Boyar, bu eserde (**Görsel 2**) diğer resme kıyasla erkek figürünü çıkartıp, daha açık renk tonları kullanarak ve fırça darbelerini yumuşatıp sulu boya tekniği ile bire bir benzer bir kompozisyon uygulamış gibi görünmektedir (**Görsel 3, 4**). Kompozisyon yine dikey hareketler ile kurgulanmıştır. Biçim olarak küp ve tonoz örtüler eğrisel çizgilerden oluşmaktadır. Bu eserde (**Görsel 4**) sütun, zemin, duvar ve payeler uygulanan düz ve doğrusal çizgiler daha keskin bir biçimde oluşturulmuş. Işık ise hem sol üstten hem de sağ taraftan yansımaktadır. Sütun ve payelerin hem ön yüzleri hem de arka yüzlerine ışık çarpmaktadır. Eserde kullanılan detaylara bakıldığında ise gerçekçi bir üslup görülmektedir.

Görsel 5: Ali Sami Boyar, Cami Girişi, kâğıt üzerine sulu boya, 55,5x39 cm, Sakıp Sabancı Müzesi, (Bedi Şehsuvaroğlu, Ressam Ali Sami Boyar, 1959, s.85).

Boyar, "Cami Girişi" adlı eserinde kâğıt üzerine sulu boya tekniğini kullanmış (**Görsel 5**). Renk olarak sarı, kırmızı ve gri tonları hâkimdir. Boyar, üç eserinde de farklı malzeme ve teknik kullansa da benzer kompozisyon, biçim, perspektif ve detaylara yer vermesi fotoğraf kullandığını akla getirmektedir (**Görsel 3, 4, 5**).

Görsel 6: Sol; Ali Sami Boyar, Ayasofya Kuzey Batı Porfirleri, kâğıt üzerine sulu boya, Özel koleksiyon. Sağ; Viçen Arslanyan, Ayasofya Camii Küpü, tuval üzerine yağlı boya, 40x30 cm, Özel koleksiyon, (Tülin Teni Kiremitçiyan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'daki Kültür Yaşamına Ermeni Sanatkârların Katkısı, 2018, s.113).

Boyar, bu eserini (**Görsel 6**) yaparken çoğunlukla aynı bakış açısıyla fakat farklı teknikleri kullanmıştır. Eserde kompozisyon dikey hareketler ile kurgulanmıştır. Biçim olarak mermer küp, batılı tarzda giyinmiş insan figürleri, revak, kubbe ve yarım kubbeler eğrisel çizgilerden oluşmaktadır. Sütunlar, payeler ve zemin ise düz, doğrusal çizgilerle oluşturulmuştur. Işık sağ taraftan ve yuksekten insan figürlerin arkasına düştüğü görülmektedir. Detaylara bakıldığında yine gerçekçi bir üslup görülmektedir. Örneğin hem kuzeybatı hem de kuzeydoğuda yer alan sütun ve mermer küpleri benzer bakış açısıyla resmederken, birinde yağlı boya diğesinde ise sulu boya kullanarak resmetmiştir (**Görsel 3, 6**). Eserin merkezinde porfir sütun ve avize yer almaktadır. Üst orta kısımda revaklar ve sütun başlıkları göze çarpmaktadır. Üst sağ kısımda kubbe pencereleri yer alırken arka planın sağında ise müezzin mahfili, mihrap ve eksedra resmedilmiştir (**Görsel 6**). Batılı tarzda giyinmiş kadın ve erkek figürleri küçük tutulup hemen arkalarına da ışık hüzmelerinin düşmesiyle Ayasofya'nın hem abidevi yapısı hem de mistik havası yansıtılmaya çalışılmıştır. Sanatçı renk tonu olarak bordo, sarı, beyaz ve grinin tonlarını kullanmıştır. Boyar gibi Viçen Arslanyan da Ayasofya'nın kuzey batısında bulunan porfir sütun ve mermer küpü resmetmiştir (**Görsel 6**). Arslanyan da bir insan figürüne yer vermiş, renk olarak da sarı ve kahverengi tonlarını kullanmıştır.

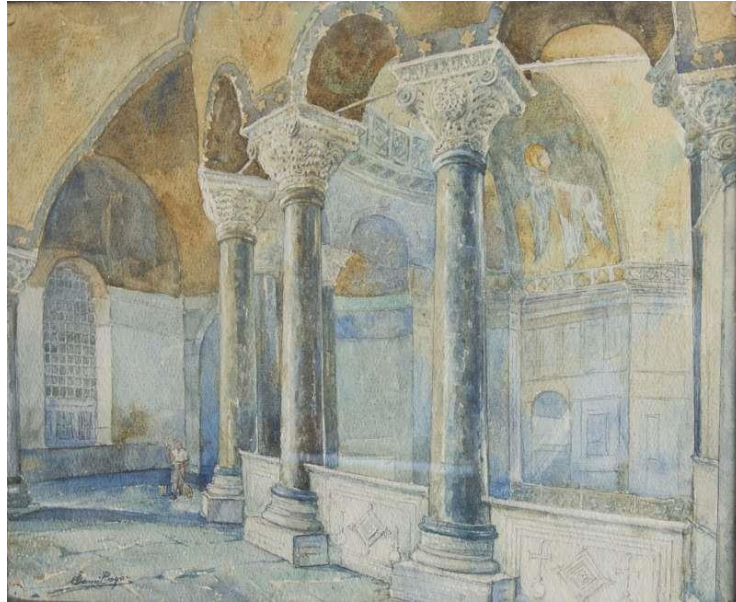
Görsel 7: Sol; Ali Sami Boyar, Ayasofya 2, tuval üzerine yağlı boya, 40x54 cm, Özel koleksiyon. Sağ; Guillaume Berggren, Ayasofya üst galerisinden fotoğraf, (www.artnet.com/artists/ali-sami-boyar/ayasofya-P5rotUxEEcx-3qFsNoMLa2, Erişim Tarihi: 26.11.2021).

Sanatçı, Ayasofya'nın üst galeri kısmını resmederken diğer Ayasofya eserlerine benzer kompozisyon ortaya koymuştur (**Görsel 7**). Ali Sami Boyar'ın da eğitim aldığı dönemde askeri okullarda resim, perspektif, ışık-gölge gibi derslerin yanında fotoğrafçılık dersi de verilmiştir (Yasa Yaman, 2012: 110). Boyar da fotoğrafçılığı ile tanınan sanatçılar arasında bulunmaktadır. Guillaume Berggren'in çektiği fotoğrafa bakıldığında, Boyar'ın hem Akademiizm izleri ile hareket ettiği hem de yine fotoğraf kullanarak bu eseri resmettiğini akla gelmektedir (**Görsel 7**). Boyar'ın, Berggren'in fotoğrafının yanı sıra saray fotoğrafçısı Abdullah Freres'nin fotoğrafıyla da benzerlik gösteren bir eseri daha bulunmaktadır.

Görsel 8: Şevket Dağ, Ayasofya, 1911, sunta üzerine yağlı boya, 32x38 cm, Özel koleksiyon,
(<http://www.artnet.com/artists/sevket-dag/ayasofya-hKjsKeHS4xd0WGOB3K3Amw2>, Erişim Tarihi:
26.11.2021).

Dönemin öne çıkan bir diğer sanatçısı Şevket Dağ da Boyar gibi Ayasofya'nın farklı bölümlerini ele aldığı çok sayıda eser üretmiştir (**Görsel 8**). Dağ, 8 sene Ayasofya'yı konu alan çalışmalarda bulunmuştur. O zamanlarda Ayasofya gibi mekânlarda çalışmak için özel izinler gerektiği için sanatçı bir takım yazışma ve başvuru sonucunda izin alabilmiştir (Özyiğit, 2017: 409).

Görsel 9: Ali Sami Boyar, Ayasofya Kuzey Batı Galeri, kâğıt üzerine sulu boya, 55x43 cm, Özel koleksiyon, (<https://arts.ozyegin.edu.tr/en/portfolio/hagia-sophia-north-west-gallery>, Erişim Tarihi:
26.11.2021).

Boyar'ın, Dağ ile benzerlik gösteren eserlerinden biri de Ayasofya'nın kuzey batı galesini kâğıt üzerine sulu boya tekniğiyle resmettiği eseridir (**Görsel 9**).

Görsel 10: Sol; Ali Sami Boyar, Ayasofya İçinden, kâğıt üzerine sulu boya, 92x61 cm, Antik A.Ş Arşivi. Sağ; Şevket Dağ, Ayasofya, 1903, tuval üzerine yağlı boya, 114x91.5 cm, Özel koleksiyon, (<https://4.bp.blogspot.com/-eky8GkY2QbA/VwkDqj-fM6I/AAAAAAAAJD8/Q2RJGDCnMsPkmui2iPHE7u3CXtqntomw/s1600/3-Lot%2B31%2BDag.jpg>, Erişim Tarihi: 06.03.2022).

Boyar ve Dağ'ın bazı eserlerinde teknik ve üslup olarak benzerlik göstermesi oldukça normal sayılabilir. Dağ ve Boyar'ın resmettiği, Ayasofya'nın iç narteksi Osmanlı ve Cumhuriyet döneminden izler taşımaktadır (**Görsel 10**). Boyar'ın eserine bakıldığında insan figürlerinin Cumhuriyet dönemi kıyafetleri giydikleri göze çarpmaktadır. Kapılarda örtülerin ve zeminde halıların bulunmaması müze statüsünde olduğu ve cami olarak kullanılmadığına işaret etmektedir.³ Dağ, 1903 yılında yedi eseriyle Pera Sergisine katılmış, "Ayasofya" adlı bu çalışması (**Görsel 10**) sergide en çok ilgi uyandıran eseri olmuştur (Özyiğit, 2017: 412). Esere bakıldığında kapılarda örtülerin ve zeminde halıların bulunması ise, cami olarak kullanıldığını göstermektedir. Eserde görülen insan figürleri, Osmanlı dönemi kıyafetleri ile resmedilmiştir. Boyar'ın resminde dış narteksten içeri süzülen ışık hüzmeleri ve daha açık renk tonları kullanılarak daha ferah ve aydınlık bir mekân oluşturulmuştur. Dağ'ın eserine bakıldığında pencere ve kapıdan süzülen ışığın yanı sıra, koyu kahverengi ve kırmızı tonlarındaki halı ve kapı örtülerindeki motifler, tonozda kullanılan sarı tonlarındaki desenlerle birleşince resme daha mistik bir hava katmıştır. Boyar, kâğıt üzerine sulu boya tekniğini kullanırken, Dağ ise tuval üzerine yağlı boya tekniğini kullanmıştır. Bu iki eser, her ne kadar aynı mekânı resmetse de kullanılan malzeme, teknik ve resmedilen dönem açısından farklılık göstermektedir (**Görsel 10**).

³ İstanbul fethinden sonra İstanbul'un en büyük dini mabedi olan Ayasofya, camiye dönüştürülmüştür. 1934 yılında yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile müzeye dönüştürülmüştür. Yapılan kazı ve tadilat çalışmalarının ardından 1935-2020 yılları arasında müze olarak hizmet vermiştir. 2020 yılında müze statüsünden çıkarılarak tekrardan cami statüsü verilmiştir.

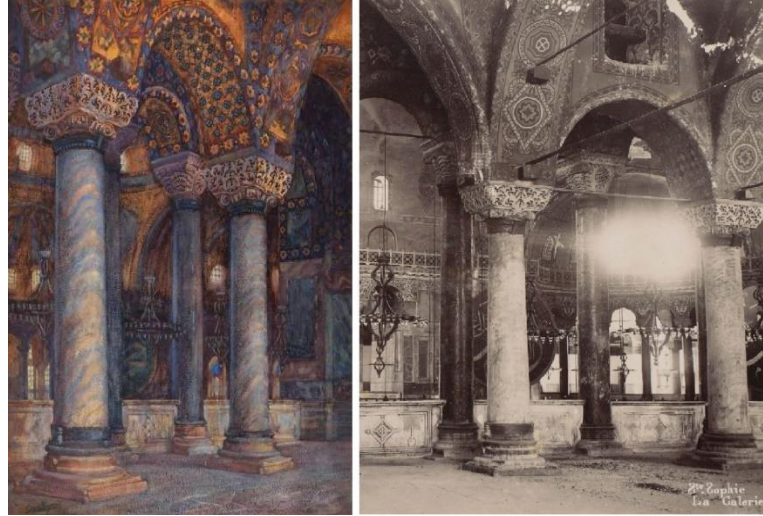
Görsel 11: Viçen Arslanyan, Ayasofya İçi, tuval üzerine yağlı boya, 75x78 cm, Özel koleksiyon, (Tülin Teni Kiremitçiyan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'daki Kültür Yaşamına Ermeni Sanatkârların Katkısı, 2018, s.113).

Arslanyan da Dağ ve Boyar gibi Ayasofya'nın iç narteksini resmeden sanatçılardan biri olmuştur (**Görsel 11**). Arslanyan, Boyar gibi Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nden mezun olmuştur (Özsu, 2018: 179). Sanatçı, "Ayasofya Cami'nde Bir Köşe" adlı eseriyle ödül alarak Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu'na dâhil olmuştur (Kiremitçiyan, 2018: 112). Arslanyan, Dağ ve Boyar'ın aksine karşı cepheden iç mekânı resmetmiştir. Arslanyan, toplamda altı insan figürüne yer vermiştir. Eserin merkezinde avize ve insan figürleri bulunmakta olup, bu figürler Osmanlı dönemi kıyafetleri ile resmedilmiştir. Dağ'ın eserine benzer biçimde pencere ve kapıdan süzülen ışık, soluk koyu kahverengi ve kırmızı tonlarındaki halı ve kapı örtülerindeki motifler göze çarpmaktadır (**Görsel 10, 11**).

Görsel 12: Sol; Ali Sami Boyar, Ayasofya Üst Galeri, kâğıt üzerine pastel, 75x54cm, Özel koleksiyon.
Sağ; Şevket Dağ, Ayasofya, tuval üzerine yağlı boya, 175x155 cm, Özel koleksiyon,
(<https://i.pinimg.com/564x/12/ac/ec/12acec356ba1128943f9beac4aa05c79a.jpg>, Erişim Tarihi:
08.03.2022).

Galeri katını resmederken farklı malzeme ve tekniklerde eserler vermiştir. Bunlardan ikisi kâğıt üzerine pastel kullanarak yaptığı çalışmalarını (**Görsel 12**). Sanatçının bu eserinde, revaklar arasından betimlediği iki pandantif üzerinde bulunan melek figürleri, hemen altında yer alan üzerinde halifelerin ismi yazan yeşil üzerine sarı işlenmiş iki hat levha, merkezi kubbedeki kemerli pencereler ve kasnakta pencereler yer almaktadır (**Görsel 12**). Sol altta Ali ismi, sağ altta ise Ömer ismi yazmaktadır. Mermer kaide üzerine oturan sütun ve iyon sütun başlıklarını mavi tonlarında resmeden sanatçı revaklarda yıldız motiflere yer vermiştir. Sütunların arkasında yer alan mermer blok şebekeler üzerinde geometrik şekiller görülmektedir. Boyar renk olarak mavi, kahverengi, yeşil ve sarı tonlarını kullanmıştır. Boyar bu eserinde (**Görsel 12**) izlenimci olmaktan ziyade daha gerçekçi bir fırça kullanımı sergilemiştir. Detayları ön plana çıkarmak için ise mekânı daha aydınlık tutmuştur. Ayrıca fotoğraf çekimlerinde uygulanan, detayları ön plana çıkarmak için arka planı flulaştırma tekniğini resme uyarlamıştır. Dağ ise tam tersine mekânı daha karanlık tutmuş, eksedra ve kubbe kasnağındaki pencerelerinden gelen ışıkla mekânı aydınlatmıştır. Dağ'ın çalışmasına bakıldığında, kompozisyonun merkezinde revaktaki gergiye sabitlenmiş avize ve iki yanında bulunan sütunlar göze çarpmaktadır. Sütunların bitişiğinde bulunan mermer şebeke üzerine bu kez şekiz köşeli yıldız resmedilmiştir. Boyar hat levhaları daha belirgin ve okunaklı resmederken Dağ ise daha koyu aktarmıştır. Renk kullanımı olarak ise sarı ve koyu yeşil tonları hâkimdir. Dağ, sol alt köşeye kırmızı renkle Fransızca imzasını atmıştır.

Görsel 13: Sol; Ali Sami Boyar, Ayasofya Üst Galerisi 2, kâğıt üzerine pastel, 75x54cm, Özel koleksiyon.
Sağ; Abdullah Freres, 1880, Ayasofya üst galerisinden fotoğraf,
(<http://www.eskiistanbul.net/resimler/ayasofya-ust-galeri-abdullah-freres-1880-4373.jpg>, Erişim Tarihi: 09.03.2022).

Boyar, “Ayasofya Üst Galerisi 2” eserinde kâğıt üzerine pastel kullanmış olup Ayasofya'nın galeri katındaki sütun, sütun başlıkları, revaklardaki motif ve süslemeleri ön plana çıkararak resmetmiştir (**Görsel 13**). Kullanılan renkler ise daha çok, gri, yeşil, sarı ve mavi tonları olmuştur. “Ayasofya Üst Galerisi” adlı eserde de ön planda üç tane sütun, revak ve revak üzerindeki süslemeler göze çarpmaktadır. Arka planda ise ortada pencereler, sol ve sağ tarafta yer alan pandantiflerdeki melek figürleri

görülmektedir. Arka planda, sol üstte ise kubbe ve kubbe kasmağındaki pencereler göze çarpmaktadır. Yine arka planda solda ve sağda yeşil üzeri sarı hat yazılı levha bulunmaktadır (**Görsel 12**).

Görsel 14: Sol; Richard Phené Spiers, Ayasofya'daki Galeri (The gallery at Santa Sophia), 1866, kâğıt üzerine sulu boya, 33x49 cm, Özel koleksiyon. Sağ; Guillaume Berggren, Ayasofya üst galerisinden fotoğraf, (<http://www.eskiistanbul.net/resimler/ayasofya-ust-galeri-guillaume-berggren-5067.jpg>, Erişim Tarihi: 09.03.2022).

Ayasofya'nın galeri katını resmeden bir başka sanatçı da Richard Phené Spiers olmuştur (**Görsel 14**). Boyar'ın eserleriyle mukayese ettiğimizde Spiers biraz daha geri bir noktadan ve daha geniş bir açıyla çalışmıştır (**Görsel 12**). Spiers, ikisinin arkası dönük diğer ikisinin ise yüzü izleyiciye dönük erkek figürünü, tehditkâr ve tavrılı bir duruşla resmetmiştir. Boyar üç, Dağ iki sütuna yer verirken, Spiers'in onlara kıyasla daha geniş açıyla çalışması sekiz sütunu da çalışmasına aktarmasını sağlamıştır (**Görsel 12**). Ayasofya'nın galeri katını resmeden bir başka sanatçı da Richard Phené Spiers olmuştur (**Görsel 14**). Spiers'in eseri ve Berggren'in fotoğrafına bakıldığında benzerlik oranı oldukça yüksektir.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Ali Sami Boyar'ın eserlerini karşılaştırmak gerekirse çağdaşları olan Şevket Dağ ve Viçen Arslanyan'ın eserlerine bakmak gerekmektedir. Boyar, Arslanyan ve Dağ eğitimlerini Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nde alan sanatçılardır.

Boyar ve Dağ'ın eserleri karşılaştırıldığında Dağ ile Boyar'ın Ayasofya konulu dört eserinin benzerlik gösterdiği görülmektedir (**Görsel 7, 8, 10, 12**). Osman Hamdi Bey'in, Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi müdürlüğü yaptığı dönemde eğitim alanlar arasında Şevket Dağ ve Ali Sami Boyar da bulunmaktaydı (Gören, 1997: 80). 1914 Kuşığı sanatçıları arasında bulunmasa da benzer anlayışa sahip olan ve kuşak sanatçıları gibi hareket eden Şevket Dağ, iç mekân çalışmalarıyla tanınmıştır (Bayav, 2016: 47).

Boyar ve Dağ'ın eserleri malzeme ve teknik olarak farklılık gösterse de mekân seçimi ve kompozisyon düzenlemesi açısından oldukça fazla benzerlik göstermektedir. Boyar, Ayasofya konulu eserlerini resmederken farklı teknik ve malzemeler kullanmıştır. Bu çalışmada yer alan, iç mekân çalışmaları tuval üzerine yağlı boya, karton üzerine yağlı boya, kâğıt üzerine pastel ve sulu boya gibi farklı teknikler

kullanılarak yapılmıştır. Dağ ise iki eserinde tuval üzerine yağlı boya tekniğini bir eserinde sunta üzerine yağlı boya tekniğini kullanmıştır.

Ayasofya'yı resmeden sanatçılardan biri olan Arslanyan da Dağ ve Boyar'a benzer eserler vermiştir. Arslanyan'ın Ayasofya'yı konu alan birçok eseri bulunmaktadır. Sanatçının "Ayasofya Cami Küpü" adlı eseri Boyar'ın kuzeybatı porfir sütunları ve mermer küpü resmettiği eserleriyle benzerlik göstermektedir (**Görsel 3, 4, 5, 6**). Arslanyan'ın bir başka eseri olan "Ayasofya İçi" ise hem Dağ hem de Boyar'ın eseriyle benzerlik göstermektedir (**Görsel 10, 11**). Arslanyan ve Dağ'ın eseri Osmanlı dönemindeki cami olan Ayasofya'yı konu alırken, Boyar'ın eseri ise Cumhuriyet dönemindeki Ayasofya Müzesini konu almıştır. Boyar, kâğıt üzerine sulu boya tekniğini kullanırken Dağ ve Arslanyan ise tuval üzerine yağlı boya tekniğini kullanmıştır (**Görsel 10, 11**). Boyar, Dağ ve Arslanyan eserlerinin farklı yerlerine imzalarını da atmıştır.

Sonuç

Boyar'ın küçük yaşlardan itibaren resme olan ilgisi ilkokul ve ortaokul yıllarına kadar inmektedir. Bu yaşlarda yeteneği hocaları tarafından fark edilmiştir. Bahriye Mektebi'nde de yağlı boya ve sulu boya dersleri almaya başlamasıyla gerçek anlamda resim sanatıyla tanışmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nde de Joseph Warnia-Zarzecki ve Salvatore Valeri gibi Batılı hocalardan yağlı boya ve karakalem dersleri alması Boyar'ın yeteneğiyle birleşince ona Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nin yollarını açmıştır. Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde de Fernand Cormon'un yanında 4 yıl süreyle atölye çalışmalarına katılmıştır. Boyar, Ali Cemal, Namık İsmail, İbrahim Çallı gibi ileride 1914 Kuşağı'nı oluşturacak olan sanatçılar arasında yer almıştır.

Boyar, daha çok büyük sulu boya eserler veren bir ressam olarak tanınsa da bu çalışmadaki eserlerine bakıldığında farklı malzemeler kullanarak sadece sulu boya değil yağlı boya ve pastel çalışmaları da olduğu anlaşılmaktadır. Sanatçı, kompozisyon oluştururken genel olarak dikey hareketler kullanarak eserlerini kurgulamıştır. Perspektif kullanımına bakıldığında ise çoğunlukla doğrusal perspektif ile mekâna derinlik algısı kazandırmaya çalışmıştır. Biçim olarak eserlerinde mermer küp, insan figürleri, pencereler, hat levhalar, kemerler, sütun başlıkları ve tonoz örtüleri eğrisel çizgilerden oluşturmuştur. Sütun, zemin, duvar ve payeler ise doğrusal çizgilerle oluşturmuştur. Bu öğelerdeki konturlarla da derinlik algısını daha da artırmıştır. Işık ve gölge kullanımına bakıldığında, sanatçının pastel çalışmalarında ışığın dağılımı ve gölge kullanımı diğer eserlerine göre daha azdır. Yağlı boya ve sulu boya eserlerindeki ışık ve gölge kullanımına ise ışığı sağ taraftan ve yüksekte yere yansıtacak biçimde kurgulamıştır. Boyar'ın tuval üzerine yağlı boya kullandığı "Ayasofya" adlı eserinde detaylar gerçekçi olmasına karşılık, fırça darbeleri ve izleri izlenimci bir üslupla yapılmıştır. Diğer eserlerinde ise daha çok gerçekçi üslup görülmektedir. Eserlerde çoğunlukla daha canlı ve açık tonları kullanarak sade kompozisyon ve kapalı form uyguladığı görülmektedir.

Sonuç itibarıyla; Boyar'ın sanat hayatı ve Ayasofya konulu eserleri incelendiğinde, sanatçının İzlenimcilik akımını tamamen benimsediği fakat sanatçının sonradan Realizme yöneldiği anlaşılmaktadır. Boyar'ın eserlerindeki önemli detay kompozisyonların fotoğraftan yararlanılarak

yapılmış olmasıdır. Özellikle Ayasofya'nın içinde yer alan porfir sütunları ve mermer küpü resmettiği üç farklı eserde farklı malzeme ve teknik kullanmasına karşılık eserler fotoğraftan yararlanılarak üretilmiştir. Bu çıkarımımızı, ulaştığımız Guillaume Berggren ve Abdullah Freres'nin fotoğrafları desteklemektedir. Bu fotoğraflara bakıldığında Boyar'ın bazı eserleri neredeyse fotoğrafla tıpatıp aynıdır. Richard Phené Spiers'in 1866 tarihli eserine bakıldığında, Berggren'in bir başka fotoğrafı hem benzer noktadan çekilmiş hem de benzer açıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerin özellikle dini yapıların içini resmetmek için özel izin almak gerektiği düşünüldüğünde Boyar, Dağ ve Spiers'in da fotoğraftan yararlanarak eserler üretmiş olması muhtemeldir. Boyar'ın da eğitim aldığı dönemde askeri okullarda fotoğrafçılık dersi de verildiği ve Boyar'ın da fotoğrafçılığı ile tanınan sanatçılar arasında olduğu bilindiği için fotoğraftan yararlanarak eserler üretmiş olması gayet mantıklı gözükmektedir.

Teşekkür

Bu çalışmadaki katkılarından dolayı Dr. Hatice Özdoğan Türkyılmaz'a teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Ali Sami Boyar'ın Ayasofya Konulu Eserlerinin İncelenmesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akdaş, S. (2011). *Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Çallı Kuşağının Yeri ve Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arseven, C. E. (1956). *Türk Sanatı Tarihi Menşeyinden Bugüne Kadar Heykel, Oyma ve Resim*, M.E.B Basım Evi, İstanbul.
- Aydın, D. U. (2014). "Sanayi-i Nefise Mektebi" ve Paris Güzel Sanatlar Okulu "L'ecole Des Beaux-Arts" Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 74-81.
- Baloğlu, H. A. (2006). *Şeker Ahmet Paşa'nın Sanatı ve Sanatçı Kişiliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başaran, G. (2014). *1914 Kuşağı Türk Ressamlarının Empresyonist Eğilimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başkan, S. (1991). *Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları/Contemporary Turkish Painters*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Başkan, S. (1994). *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti*, Çardaş Yayınları, Ankara.
- Başkan, S. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*, Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Yayınları, Ankara.

- Başkan, S. (2014). *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Bayav, D. (2016). “Batılı Sanatçıların Çallı Kuşağı’na Etkileri”. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 18, 27-53.
- Bayrak, Ö. (2011). “Osmanlıdaki Kültürel Değişim Sürecinin Ahmet Mithat Efendi’nin Jöntürk Romanında İrdelenmesi”. *Erdem Dergisi*, 60, 31-50.
- Blatter, D. (1959). Sami Boyar. (Ed: Şehsuvaroğlu, B. N.). *Ressam Ali Sami Boyar*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Boyar, A. S. (1943). *Ayasofya ve Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Boyar, P. (1948). *Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri*, Jandarma Basımevi, Ankara.
- Cezar, M. (1971). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Çoker, A. (1983). *Osman Hamdi ve Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane*, M.S.Ü. Yayınları, İstanbul.
- Dellaloğlu, E. D. (2018). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Resminde Modernleşme: İmgeler ve Batılı Kimlik*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erken, M. P. (2017). *Harita Genel Komutanlığı Haritacılık Müzesi Resim Koleksiyonu Harita Genel Komutanlığı*, Ankara.
- Erten, O. (2012). *Türk Plastik Sanatlarında İlkler*, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gabriel, A. (1959). Ressam Sami Boyar. (Ed: Şehsuvaroğlu, B. N.). *Ressam Ali Sami Boyar*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Gençel, Ö. (2021). *Sanayi-i Nefise Mektebi (1882-1928)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gören, A. K. (1997, Ocak). “Türkiye’de Güzel Sanatlar Okulları: 1 Sanayi-i Nefise Mektebi/Arts Schools in Turkey: 1 The History of Academy Fine Arts”. *Türkiyemiz Dergisi*, 80, 36-45.
- Gövsal, İ. A. (1946). “Boyar”. *Türk Meşhurları*. Yedigün Neşriyatı, İstanbul.
- Işın, E. (2009). Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri Gemiler, Efsaneler, Denizciler. Pera Müzesi Yayınları, İstanbul.
- İslimyeli, N. (1965). *Asker Ressamlar ve Ekoller*, Doğu Matbaası, Ankara.
- Karabay, M. (2003, Ağustos). “Fırçasıyla Apartıman Yapan Bir Ressam Ali Sami Bey”. *Artist Dergisi*, 54-62.
- Kaya, G. S. (2019). “Sultan Abdülaziz ve Döneminin Resim Sanatı, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*”, 17, 77-101.
- Keskin, C. (2014). “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7/14, 263-279.

- Kılıç, A. (2010). *Asker Ressamlar Kuşağı Temsilcilerinden Hüseyin Zekâi Paşa Ve Ahmet Ziya Akbulut*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiremitçiyan, T. T. (2018). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'daki Kültür Yaşamına Ermeni Sanatkarların Katkısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksal, M. (2019). *Saray Tablo Koleksiyonu'nun II. Abdülhamid Döneminde Geliştirilmesinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Limon, B. (2008). *Çağdaş Türk Resminde Örgütlü Sanat Hareketlerinin Türk Toplumunda Sanat Alt Kültürünün Oluşmasına Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mahir, B. (1991, Aralık). Harbiye Mektebinin İlk Resim Hocası Joseph Shranz Hakkında Yeni Bilgiler. *Sanat Tarihi Araştırmaları*, 10, 26-26.
- Naipoğlu, S. G. (2008). *Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Noyan, B. (1970, Haziran). Ünlü Ressam ve Müzecemiz Ali Sami Boyar. *Hayat Tarih Mecmuası*, 5, 21-23.
- Öner, A. (1959). Ressam Ali Sami Boyar'ın Hal Tercümesi. (Ed: Şehsuvaroğlu, B. N.). *Ressam Ali Sami Boyar*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Öz, T. (1959). Sami Boyar. (Ed: Şehsuvaroğlu, B. N.). *Ressam Ali Sami Boyar*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Özcan, G. A. (2019). *Cumhuriyet Döneminden 1950'lere Türkiye'de Sanat Yazınının Eleştirisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, C. A. (2018). *Çallı Kuşağı Resminde Mimarinin Kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdeniz, E. (2000). *Türk Deniz Subayı Ressamları, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı*, İstanbul.
- Özsu, A. C. (2018). *Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Gayrimüslim Sanatçılar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyiğit, H. (2017). "Enteriyör/İç Mekân Ressamı Şevket Dağ'ın Katıldığı Sergiler ve Eleştiriler". *Turkish Studies*, 12/21, 405-446.
- Papila, A. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı", *Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1/1, 117-134.

- Paşalıoğlu, H. B. (1996). *İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mezunları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tansuğ, S. (1986). *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tansuğ, S. (1997). "Ali Sami Boyar". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Terzi, İ. (1988). *Mehmed Esad'ın Mir'at-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye adlı eserlerine göre 19. yüzyıl Türk Resmi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terzi, İ. (1989). "Mehmed Esad'ın Mir'at-I Mühendishane-İ Berrî-İ Hümayun ve Mir'at-I Mekteb-İ Harbiye Adlı Eserlerine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4/1, 142-146.
- Tollu, C. (2017, 20 Şubat). Sanat Bahisleri Ali Sami Boyar. <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/8cfbb59c-5cd7-456d-a22c-5359019f4944/content> (23.12.2020).
- Turani, A. (2010). *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Turani, A. (2011). *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ürekli, F. (2009). "Sanâyi-İ Nefise Mektebi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 36, TDV Yayınları, Ankara.
- Yasa Yaman, Z. (2012). "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Sanat". (Ed: Z. Yasa Yaman). *Ankara Resim ve Heykel Müzesi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Extended Abstract

Ali Sami Boyar's interest in painting from an early age goes back to his primary and secondary school years. At this age, his talent was noticed by his teachers. He became acquainted with the art of painting when he started to take oil painting and watercolor lessons at the Naval School. He took oil painting and pencil drawing lessons from Western teachers such as Joseph Warnia-Zarzecki and Salvatore Valeri at Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi. The education he received, combined with Boyar's talent, paved the way for him to the Paris Academy of Fine Arts. He also participated in workshops for 4 years with Fernand Cormon at the Paris Academy of Fine Arts. Boyar was among the artists who would form the 1914 Generation in the future, such as Ali Cemal, Namık İsmail and İbrahim Çalh. Boyar's works are in many private collections, local and foreign museums. In addition, he aimed to convey the reflections of the sun and light on canvas and cardboard, which are close to the original form with lines and colors of the landscapes he observed. Although Boyar is mostly known as a painter who produces large watercolor works, it is understood that his works in this study are not only watercolor but also oil paint and pastel works by using different materials. Boyar produced realistic works rather than impressionist understanding.

While composing, the artist generally fictionalized his works on Hagia Sophia by using vertical movements. Looking at the use of perspective, he mostly tried to gain a sense of depth to the space with a linear perspective. In his works, marble cubes, human figures, windows, calligraphy plates, arches, column capitals and vault covers

were formed from curved lines. With the contours in these elements, the perception of depth has increased even more. Comparing to his other works, the distribution of light and usage of shadow in the artist's pastel works are less. In the use of light and shadow in his oil and watercolor works, he designed the light to reflect from the right side and from above. Although the details of the painting "Hagia Sophia", in which Boyar uses oil paint on canvas, are realistic, the brush strokes and traces are made in an impressionist style. In his other works, a more realistic style is seen. In the works, it is seen that he mostly uses more vivid and light tones and uses simple composition and closed form. Boyar's works on Hagia Sophia are similar to the works of his contemporaries Sevet Dag and Vichen Arslanyan.

When Boyar's art life and works on Hagia Sophia are examined, it is understood that the artist completely adopted the Impressionism movement, but the artist later turned to Realism. Knowing the artist for his photography, creating similar compositions while making Hagia Sophia works, producing works at similar points and from similar angles, brings to mind that he painted his works using photography. Despite the fact that he used different materials and techniques in three different works where he painted the porphyry columns and marble cube in Hagia Sophia, the works were produced using photography. Photographs of Guillaume Berggren and Abdullah Freres, which we reached, support this inference. Looking at these photographs, some of Boyar's works are almost identical to the photograph. Looking at Richard Phené Spiers' 1866 painting, another photograph of Berggren was taken from a similar point and has a similar angle. Considering that special permission was required to work on the interiors of religious buildings, especially in the last periods of the Ottoman Empire, it is possible that Boyar, Dağ and Spiers also produced works using photography. It seems quite logical that Boyar produced works by using photography, as he was known to be among the artists known for his photography, and he was also given photography lessons in military schools during his education.

Boyar published a book called "Hagia Sophia and Its History" while he was the Director of the Hagia Sophia Museum. He used eight works, three plan drawings and eight photographs to support the book with pictures, and his resulting work was the inspiration for this article.

Amorium İç Sur Kazıları (2020-2021) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Sırlı Seramik Buluntuları¹

Amorium Inner Wall Excavations (2020-2021) Beyliks and Early Ottoman Period Glazed Ceramic Finds

Mehmet KURT²

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / Received: 28.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 28.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1094700

Atf / Citation: Kurt, M., (2022). “Amorium İç Sur Kazıları (2020-2021) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Sırlı Seramik Buluntuları” ODÜSOBİAD 12(3), 2291-2306 Doi: 10.48146/odusobiad.1094700

Öz

Bu çalışmada Amorium Kenti kazılarında tespit edilen ve toplamda 35 adet ağız ve kaide parçasından oluşan sırlı seramik buluntusu ele alınmıştır. Söz konusu buluntular, 2020-2021 yılları arasında kentin Yukarı Şehir bölümünde yer alan İç Sur alanında tespit edilmiştir. Bu çalışma ile tespit edilen sırlı seramik buluntularının tanımlanması ve tarihlendirilmesi amaçlanmıştır. İç Sur sırlı seramik buluntuları, üretim teknikleri göz önünde bulundurularak tek renk yeşil sırlı, tek renkli sgraffito ve çok renkli sgraffito olmak üzere üç ayrı grup halinde ele alınmıştır. Benzer hamur, astar, sır ve form özellikleri sergileyen İç Sur sırlı seramik buluntuları, aynı üretim grubuna ait gibi görünürler. Orta Anadolu ve Batı Anadolu'daki benzer örnekleriyle karşılaştırılarak tanımlanan buluntular, yine benzer örnekleri ve İç Sur alanı içerisinde tespit edildikleri alanlar dikkate alınarak tarihlendirilmiştir.

Amorium sırlı seramik buluntuları, kentteki Türk-İslam dönemi yerleşimine ilişkin veri sunmasının yanı sıra seramik buluntularıyla ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunması açısından önemlidir. Nitekim Orta Anadolu'daki seramik buluntularına ait veriler, bölgenin Geç Bizans, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerini kapsayan geçiş sürecindeki üretim ve ticaretini kavrayabilme noktasında henüz yetersizdir. Aydınlatılması gereken bu hususta, Amorium sırlı seramik buluntularının, bu alanda yürütülen çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amorium, Beylikler, Erken Osmanlı, Seramik, Ortaçağ Arkeolojisi

¹ Bu makale, Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP danışmanlığında yürütülen “Amorium Kazıları Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Sırlı Seramik Buluntuları” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. E-mail: mehmetkurt2627@gmail.com ORCID ID: 0000 0001 9639 1090

Abstract

In this study, the glazed ceramic finds, consisting of 35 mouth and base fragments, which were found in the Amorium City excavation, was discussed. The aforementioned finds were discovered in the Inner Wall area located in the Upper City section of the city between years 2020-2021. With this study, it is aimed to identify and date the glazed ceramic finds. The glazed ceramic finds of the Inner Wall were handled in three different groups, as monochrome glazed ware, monochrome sgraffito ware and polychrome sgraffito ware, considering the production techniques. Inner Wall glazed ceramic finds, which exhibit similar clay, slip, glaze and form characteristics, seem to belong to the same production group. The finds, which were identified by comparing them with similar samples in Central Anatolia and Western Anatolia, were dated by considering similar samples and the areas where they were found within the Inner Wall area.

Amorium glazed ceramic finds are important in terms of contributing to the studies on ceramic finds as well as providing data on the Turkish-Islamic period settlement in the city. As a matter of fact, the data on the ceramic finds in Central Anatolia are still insufficient to comprehend the production and trade of the region during the transition period covering the Late Byzantine, Beyliks and Early Ottoman periods. In this matter that needs to be clarified, it is aimed that the Amorium glazed ceramic finds will contribute to the studies carried out in this area.

Keywords: Amorium, Beyliks, Early Ottoman, Ceramic, Medieval Archeology

Giriş

MÖ 2000'lerden itibaren Hitit, Frig, Roma ve Bizans'ın yanı sıra Selçuklu, Erken Osmanlı ve Beylikler döneminde de yerleşim gören Amorium³, günümüzde Afyonkarahisar iline bağlı Emirdağ ilçesinin 12 km. doğusundaki Hisarköy'de yer almaktadır (Harrison, 1998: 178). Roma Dönemi'nde Doğu Phrygia'da kendi parasını basan ilk kentlerden biri olan Amorium (Lightfoot ve Lightfoot, 2007: 33), Bizans döneminde MS. 4. ve 6. yüzyıllar arasında ekonomik ve kültürel bağlamda gelişmeye devam etmiştir. 7. yüzyılda Anadolu'daki başlıca yol güzergâhları üzerindeki konumundan dolayı Anatolikon Theması'nın başkenti olmuş ve bu dönemde hem askeri hem de idari bir merkez olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Iverson, 2007: 29). Öte yandan 7. yüzyıldan 9. yüzyıl ortalarına kadar hem askeri hem de idari bir merkezi olması nedeniyle, önce Emeviler ardından Abbasiler Dönemi'nde bir dizi Arap akınına sahne olmuştur (Belke ve Restle, 1984: 123). MS. 931 yılında Tarsus Emiri tarafından yeniden Arap saldırısına uğramış olsa da (Lightfoot ve Lightfoot, 2007: 59) arkeolojik veriler, kentin Bizans hakimiyetindeki varlığının MS. 10. ve 11. yüzyıllara değin devam ettiğini gösterir (Yılmazyaşar ve Demirel-Gökçalp, 2021: 1021).

Amorium Kenti'yle ilgili devam eden çalışmalar, 11. yüzyıldan itibaren kentte bir Türk-İslam dönemi yerleşiminin başlamış olduğuna dair veriler ortaya koymaktadır. Özellikle 13-14. ve 15. yüzyıllarda kent, Selçuklu ve ardından Germiyanogulları, Erken Osmanlı ve Karamanogulları Beyliği dönemlerinde zaman zaman el değiştiren bir hakimiyet alanı gibi görülmektedir (Yılmazyaşar ve Demirel-Gökçalp, 2021: 1021-

³ Kentteki ilk bilimsel çalışmalar, Prof. R. Martin Harrison tarafından 1987 yılında yapılan bir yüzey araştırmasıyla başlamış ve 1988-1992 yılları arasındaki kazı çalışmalarıyla devam etmiştir. 1993-2009 yılları arasında ise Dr. Chris S. Lightfoot tarafından devam ettirilmiştir. 2014 yılından itibaren de Bakanlar Kurulu kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Anadolu Üniversitesi adına Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökçalp tarafından yürütülmektedir.

1022). Aşağı Şehir A Kilisesi kazılarında ele geçen ve Selçuklu dönemine tarihlenen sikke buluntuları (Katsari, Lightfoot ve Özme, 2012: 175-176), Yukarı Şehir İç Sur kazılarında ortaya çıkarılmış yapı bakiyeleri ve 14-15. yüzyıla tarihlendirilmiş sırlı seramik buluntuları (Doğer ve Armağan, 2020: 71-110), seramik pişirme kapları, 14. yüzyıla tarihlenen tüme yakın sırsız seramik testi, Selçuklu dönemine tarihlenen bronz ağırlık, kapı aksanı (Yılmazyaşar ve Demirel-Gökalp, 2021: 102) gibi buluntular, kentteki Türk-İslam dönemi yerleşimi açısından önemli ipuçları vermektedir. Yine kentin Yukarı Şehir bölümünde yer alan L, TT ve UU alanlarında ele geçen ve aynı evreleri işaret eden yapı bakiyeleri ile sırlı seramik buluntuları da bu verileri desteklemektedir. Söz konusu alanlarda tespit edilen 54 adet sırlı seramik buluntusu 13-14. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Böhlendorf-Arslan, 2004: Taf.104-110). Aynı alanlarda tespit edilen ve bir başka çalışmaya konu olan 40 adet sırlı seramik buluntusu da yine aynı dönemlere tarihlendirilmiştir (Özkul-Fındık, 2003: 105-118). Özellikle de İç Sur kazılarında ele geçen 87 adet yayımlanmış sırlı seramik buluntusu (Doğer ve Armağan, 2020: 71-110) ile son zamanlarda arkeolojik kazılarda bulunup bu çalışmaya konu olan sırlı seramik buluntuları, Türk-İslam dönemi yerleşiminin kent içerisinde hangi alanlarda yoğunlaşmış olabileceğiyle ilgili fikir vermesi açısından önemlidir. Öte yandan söz konusu çalışmalar Orta Anadolu'da sırlı seramik buluntuları ile ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunması açısından da önem arz eder. Nitekim Orta Anadolu'daki Türk dönemi seramik buluntularına ait veriler, bölgenin Geç Bizans, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerini kapsayan geçiş sürecindeki üretim ve ticaretini kavrayabilme noktasında henüz yetersizdir. Aydınlatılması gereken bu hususta, kazı çalışmaları devam etmekte olan Amorium ve Orta Anadolu'daki diğer merkezlerin seramik buluntularıyla ilgili veriler, daha güçlü değerlendirmelerde bulunmayı mümkün kılacaktır.

Amorium İç Sur Kazıları Sırlı Seramik Buluntuları

İç Sur Kazıları

Yukarı Şehir'in güneybatısında yer alan ve Türk-İslam dönemi yerleşiminin yoğunlaştığı alan olarak düşünülen İç Sur'daki (Görsel 1) kazı çalışmalarına 2014 yılında başlanmıştır. GB olarak adlandırılan açmada höyüğü çevreleyen sur duvarının bir kısmı ve sur duvarına güney yönden bitişik kule yapısı tespit edilmiştir (Demirel-Gökalp, Erel, Tsiviskis ve Yılmazyaşar, 2016: 202-203). 2016 yılında söz konusu kule yapısının batısında bulunan İS-3 açmasında sur duvarına doksan derecelik bir açıyla birleşen ve kuzey-güney doğrultuda uzanan bir başka sur duvarı (İç Sur doğu duvarı) açığa çıkarılmıştır. Höyüğü çevreleyen sur duvarı ile İç Sur'a ait doğu duvarının kesiştiği bu köşede sur duvarlarının 3.5x2.5 m. ebatlarında bir payanda ile desteklendiği anlaşılmıştır. Ayrıca İç Sur doğu duvarının kuzey yönündeki yönelişinin takip etmek amacıyla İS-1 ve İS-2 açmalarında sürdürülen çalışmalarda sur duvarının doğu cephesine bitişik halde kare planlı bir kule yapısı daha ortaya çıkarılmıştır (Demirel-Gökalp, Erel ve Yılmazyaşar, 2018: 560). 2017 yılı içerisindeki kazı çalışmalarında Kuzey-güney doğrultulu İç Sur doğu duvarı ve bu duvara doğu cepheden bitişik kare planlı kulenin kuzeyindeki İS-6 ve İS-4 açmalarında devam edilmiştir. Burada kuzey yönde takibi sürdürülen sur duvarının yuvarlak bir kule ile köşe yaparak batı yönde devam ettiği gözlemlenmiştir. Yuvarlak kule yapısının 12 m. batısında çalışılan İS-5 açmasında ise İç Sura ait bir kapı açıklığı tespit edilmiştir (Demirel-Gökalp, Erel, Tsiviskis ve Yılmazyaşar, 2019: 716). İç Sur alanının

içerisinde *İS-7*, *İS-8*, *İS-9*, *İS-10*, *İS-11* ve *İS-12* açmalarında sürdürülen 2018 yılı çalışmalarında ise sur duvarından yararlanılarak, sur duvarına bitişik halde inşa edilen ve Türk-İslam dönemine tarihlendirilen ocak nişli mekânlar açığa çıkarılmıştır (Demirel-Gökalp, Erel, Tsiviskis, Yılmazyaşar ve Kurt, 2020: 570).

2020 yılındaki kazı çalışmaları, İç Sur kuzey duvarındaki kapı açıklığından batı yöne doğru devam ettirilmiştir. *İS-13*, *İS-14*, *İS-15* ve *İS-16* olarak adlandırılan açmalarda, İç Sur alanı içerisinde İç Sur kuzey duvarının güney cephesine bitişik halde ocak nişli mekânlar ve aynı duvara kuzey cepheden bitişik bir kare kule yapısı tespit edilmiştir. *İS-16*'ın batısında *İS-17*, *İS-18* ve *İS-19* açmalarında İç Sur'un Yukarı Şehir savunma suru ile birleştiği kuzey batıda bir payanda tespit edilmiştir. Söz konusu payandanın güneyinde ise herhangi bir giriş açıklığı olmayan dikdörtgen planlı bir mekân ile bu mekânın güneyinde ise doğu yönde giriş açıklığı bulunan kareye yakın planlı bir başka mekân ortaya çıkarılmıştır. Türk-İslam dönemlerine tarihlenen diğer mekânların aksine bu her iki mekân Bizans dönemine tarihlendirilmiştir. Fakat güneyde bulunan mekânın güney duvarına bitişik halde örülen ve içerisinde ocak nişi bulunan duvar, bu mekânın da Türk-İslam döneminde çeşitli onarım ve eklemelerle yeniden kullanılmış olduğunu göstermektedir. Aynı yıl içerisinde *İS-19*'un güneyinde yer alan ve *İS-20*, *İS-21*, *İS-22*, *İS-23*, *İS-24* olarak adlandırılan açmalarda sur duvarının güney yönlü takibi amaçlanmıştır. Çalışmalarda sur duvarının doğu yüzüne bitişik halde yaklaşık 3m.'lik aralıklarla inşa edilen 1x2 m. ölçülerinde destek payandaları tespit edilmiştir. Ayrıca payandalara bitişik halde doğu yönde devam eden ve Türk-İslam dönemine tarihlendirilen duvar bakiyeleri açığa çıkarılmıştır.

2021 yılındaki çalışmalar güney sur duvarının tespiti için *İS-24* açması ile *İS-11* açması arasındaki alanda yoğunlaşmıştır. *İS-25*, *İS-26*, *İS-27*, *İS-28*, *İS-29*, *İS-30*, *İS-31* ve *İS-32* olarak adlandırılmıştır. Kazı çalışmalarına *İS-11* açmasının batısında bulunan *İS-32* açmasında başlanmış ve 2018 yılında *İS-11* açmasında tespit edilen payandalı güney sur duvarının tüm açmalar boyunca batı yönde devam edip *İS-24* açmasındaki yuvarlak kule ile birleştiği anlaşılmıştır. *İS-31* ve *İS-30* açmalarında ise sur duvarına güney cepheden bitişik bir kule yapısı tespit edilmiştir. *İS-29*, *İS-28*, *İS-27*, *İS-26* ve *İS-25* açmalarında devam eden çalışmalarda tüm açmalar boyunca güney sur duvarının kuzey cephesine bitişik halde ve kuzey yönde devam eden duvarlar tespit edilmiştir. İçerisinde çok sayıda sırlı ve sırsız seramik buluntusunun ele geçtiği duvarların, Türk-İslam dönemine tarihlenen mekânlar oluşturduğu anlaşılmıştır. Ayrıca *İS-29* ve *İS-28* açmalarında Yine buradaki Türk-İslam dönemine işaret eden sırlı tuğla örnekleri tespit edilmiştir.

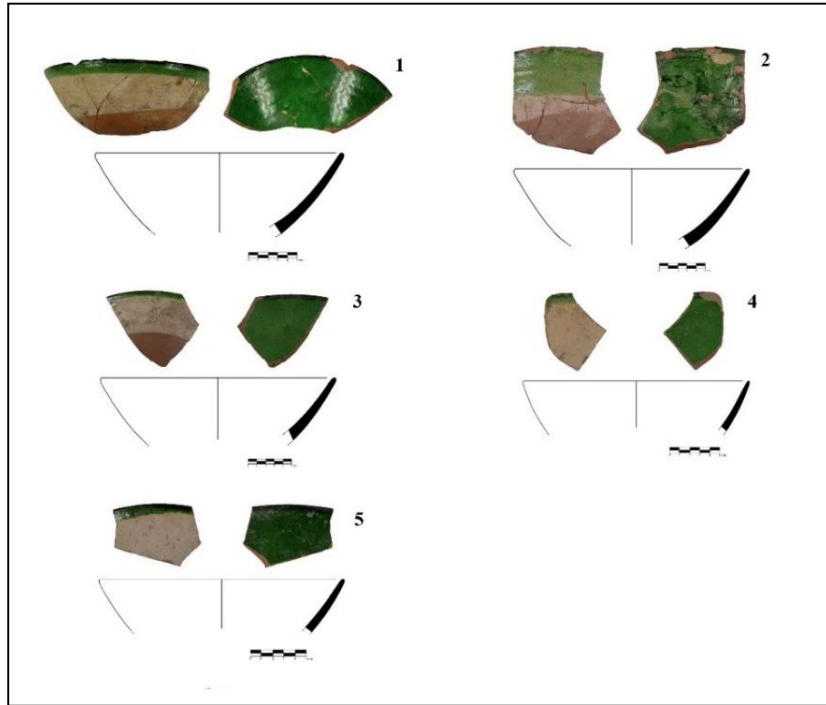
Görsel 1. Amorium Kenti Yukarı Şehir İç Sur Alanı

İç Sur Kazıları (2020-2021) Sırlı Seramik Buluntuları

Bu çalışmada ele alınan sırlı seramik buluntuları İç Sur alanı içerisinde *İS-20*, *İS-25*, *İS-26*, *İS-27*, *İS-29*, *İS-30*, *İS-31* ve *İS-32* açmalarında (Görsel 1) tespit edilmiştir. Toplamda 35 parçadan oluşan sırlı seramik buluntuları tek renk yeşil sırlı, tek renkli sgrafitto ve çok renkli sgrafitto olmak üzere üç ayrı grup halinde ele alınmıştır. Her üç buluntu türüne ait kırmızı renkteki hamur (5YR 6/6, 6/8), orta sertlikte olup az kireç katkılı ve sık ince mikalıdır. Pergamon kazılarında tespit edilen sgrafitto ve tek renk yeşil tek renk sırlı seramik buluntuları da kendi içerisinde benzer bir yapı sergiler. Örnekler üzerinde yapılan elemental hamur analizlerinden, bu iki türün aynı üretim grubuna ait olduğunu anlaşılmıştır (Waksman & Spieser, 1997: 123). Karacahisar Kalesi kazıları sgrafitto ve tek renk yeşil sırlı seramik buluntularına ait hamur yapılarının da benzer özellikler sergilediği bildirilmiştir (Öztaşkın, 2009: 530). Hamur yapıları göz önünde bulundurulurken aynı üretim grubuna ait olduğu düşünülen Amorium sırlı seramik buluntuları, astar yapısı bakımından da benzer özellikler sergiler. Her iki türde de mat dokulu beyaz renkteki astar, kapların iç yüzeyinde tamamen, dış yüzeyinde ise ağız kenarından itibaren kaideye doğru gövdenin farklı seviyelerine kadar uygulanmıştır.

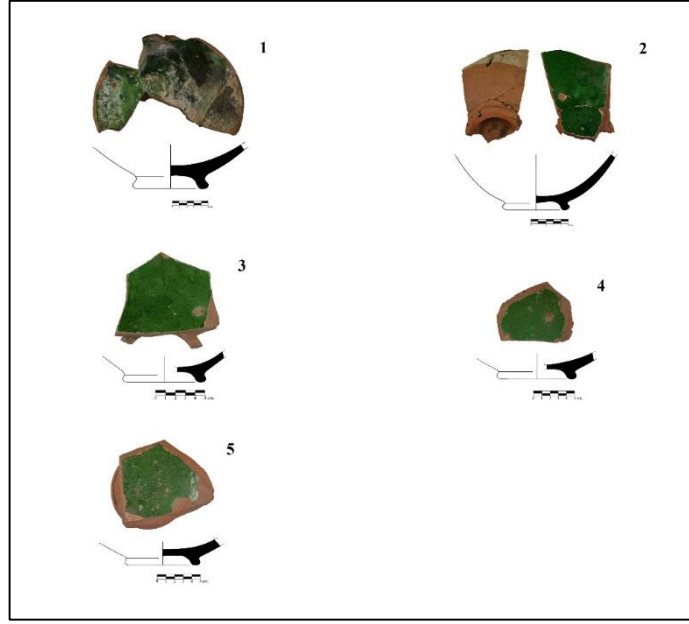
Toplamda 10 parçadan oluşan tek renk yeşil sırlı seramik buluntularında parlak ve kaygan dokulu yeşil renk sır tercih edilmiştir. Yeşil renkteki sır, kapların iç yüzeyinde tamamen dış yüzeyinde gövdenin farklı seviyelerine kadar uygulanmıştır. Buluntuların bir kısmının ise ağız kenarının siyah/siyahımsı renkte olduğu görülür. Bu grupta ele alınan ağız parçaları (Görsel 2), basit yuvarlak ağızla sonlanan yarı-küresel gövdeli çanak formundadır. Gövde kısımları düzleme hafif açılı uzanan buluntuların ağız genişlikleri, 22-25 cm. aralığında değişmektedir. Günümüze değin çok geniş coğrafyalarda kullanım alanı bulan tek renk

yeşil sırlı seramik buluntularının Orta ve İç Anadolu'da Amorium kazılarının yayınlanmış buluntuları 14-15. yüzyıllara (Doğer ve Armağan, 2020: 79-83, Tablo/1-5), Eskişehir Karacahisar Kalesi buluntuları Osmanlı dönemine (Altınsapan ve Palalı, 2018, s. 139), Kütahya Kalesi buluntuları 14-15. yüzyıllara (Gök ve Buğdaycı, 2019: 286, Tablo/2; Gök, Altunkaynak-Duğan ve Buğdaycı, 2020: 188-189), İznik Roma Tiyatrosu buluntuları 14. yüzyıla (Özkul-Fındık, 2001, s. 128-129, Fot.111, 117) Bursa Tophane buluntuları Beylikler dönemine (Şahin ve Gülsefa, 2017: 86-96, Resim 5-15), Akşehir Taş Medrese buluntuları 13. yüzyıla (Gök-Gürhan, 2007: 122-123, Kat.no.7-8,12), Keykubadiye Sarayı buluntuları 13.-15. yüzyıllara (Baş ve Dursun, 2019: 62, Fot.9), Konya Gevale kazı buluntuları 13-15. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Özdeniz, 2019: 57-58, Kat.no.16). Batı Anadolu'da ise Ephesos kazı buluntuları 13-14. yüzyıllara (Niewöhner, 2016: 181-273, fig. 96/1-6), Aphrodisias kazı buluntuları 13-14. yüzyıllara (Öztaşkın, 2017: 177-178, Plate 7/1-4), Balat İlyas Bey Külliyesi buluntuları 14-15. yüzyıllara (Gök-Gürhan, 2010: 299, Tablo 4/2a, 3a, 4a), Manisa Gülgün Hatun Hamamı buluntuları 14. yüzyıla (Gök-Gürhan, 2008: 78, Tablo 5), Beçin Kalesi buluntuları 14-15. yüzyıllara (Gök-Gürhan, 2009: 54, Tablo 5), Ayasuluk Kalesi buluntuları 14. yüzyıla (Türe, 2014: 202-208, Kat.no26-27-28) ve Tire Kutu Han buluntuları 14-15 yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Uçar ve Uçar, 2018: 10, Tablo 3/a, b, c, d, e).

Görsel 2. Tek renk yeşil sırlı, yarı-küresel gövdeli çanak kaplarına ait ağız parçaları

Genişlikleri 8-10 cm. aralığında değişen tek renk yeşil sırlı yüksek halka kaide parçaları (Görsel 3), hamur, astar ve sır özellikleri göz önünde bulundurularak tek renk yeşil sırlı çanak kapları ile ilişkilendirilmiştir. Mat dokulu beyaz renk astar üzerine yeşil renk sırın uygulandığı buluntularda astar ve sır, hamur yüzeyi ile iyi birleşmiş durumdadır. Söz konusu buluntuların bir kısmında üç ayak izleri görülebilmektedir.

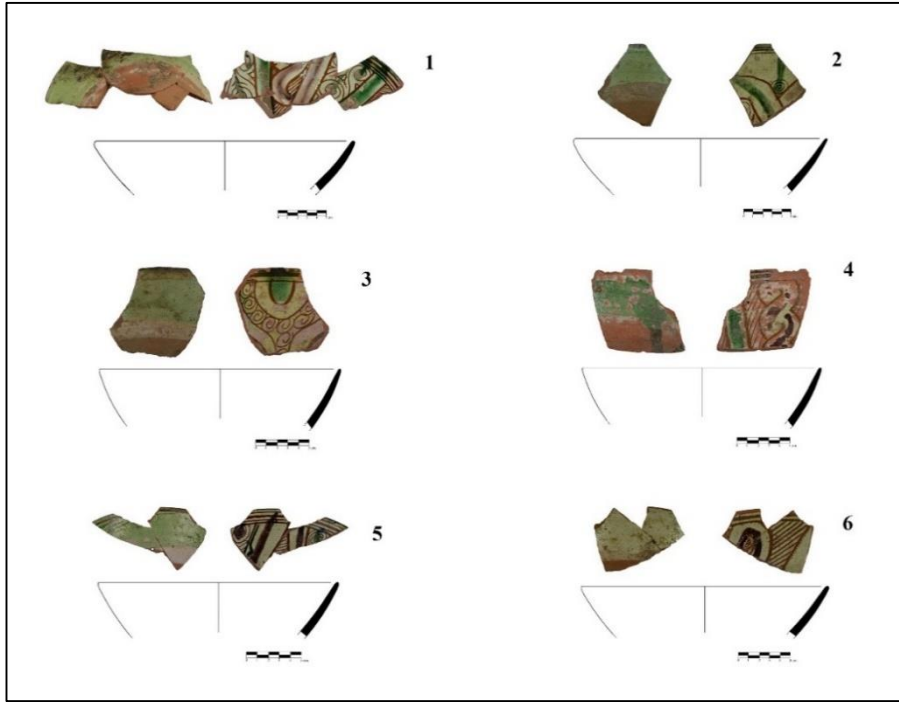

Görsel 3. Tek renk yeşil sırlı, yarı-küresel gövdeli çanak kaplarına ait kaide parçaları

Çok renkli sgraffito seramik buluntuları, ek renklendirmeler ve hamur yapılarından yola çıkılarak Yeşil ve Erguvan Lekeli Seramikler (Spieser, 1996: 49-50), Yeşil ve Mor Lekeli Yağlı Mal ya da Eflatun/Erguvan-Kahverengi Lekeli gibi isimlerle de adlandırılmıştır (Doğer ve Armağan, 2020: 86). Çizgisel, geometrik, bitkisel ya da figürlü kazıma motiflerin ve farklı tonlarda oksit renklendirmelerin uygulandığı bu tür seramik buluntuları, Orta Anadolu'da Amorium, Eskişehir Karacahisar Kalesi kazılarının yanı sıra, Konyaion, Midaion ve Kanlıtaş Höyük'te, Batı Anadolu'da ise Pergamon, Sardis, Miletos, Hierapolis, Aphrodisias ve Ayasuluk gibi merkezlerde çok renkli sgraffito seramik buluntuları tespit edilmiştir (Öztaşkın, 2009: 531).

Amorium çok renkli sgraffito seramik buluntuları toplamda 19 adet olup ağız ve kaide parçalarından oluşmaktadır. Buluntularda mat dokulu beyaz astar üzerine uygulanan açık yeşil renkteki şeffaf sır, iç yüzeye tamamen dış yüzeyde ise gövdenin yaklaşık yarısına kadar sürülmüştür. Dış yüzeye uygulanan yeşil renkteki sırnın, iç yüzeydeki sıra oranla daha koyu tutulduğu görülür. Kazıma ile oluşturulmuş bezemeler, kapların iç yüzeyine uygulanmıştır. Bezemelerin arasında ise yeşil, mangan moru ve kahverengi renkte oksit boya kullanılmıştır. Bu grupta ele alınan ağız parçalarının (Görsel 4) çoğunda ağız kenarını iç içe geçen kazıma çemberler dolanır. Kabın merkezinden ağız kısmına doğru uzanan bordürlerde ise ince ve kalın kazıma ile oluşturulmuş verev taramalar, "S" kıvrımları, spiral kıvrımlar ve zincir motifi görülür. Form bakımından tek renk yeşil sırlı seramik buluntuları ile oldukça benzer özellikler sergileyen çok renkli sgraffito parçalarının gövdeleri, düzleme hafif açılı uzanarak basit bir yuvarlak ağızla sonlanır. Ağız genişlikleri, 22-25 cm. aralığında değişen buluntular, servis kapları olarak kullanılan yarı-küresel gövdeli çanak kaplarına aittir. Orta Anadolu'da Amorium kazılarının yayımlanmış benzer buluntuları 14-15. yüzyıllara (Doğer ve Armağan, 2020: 93, Tablo 13) Eskişehir Karacahisar Kalesi buluntuları 14. yüzyıla

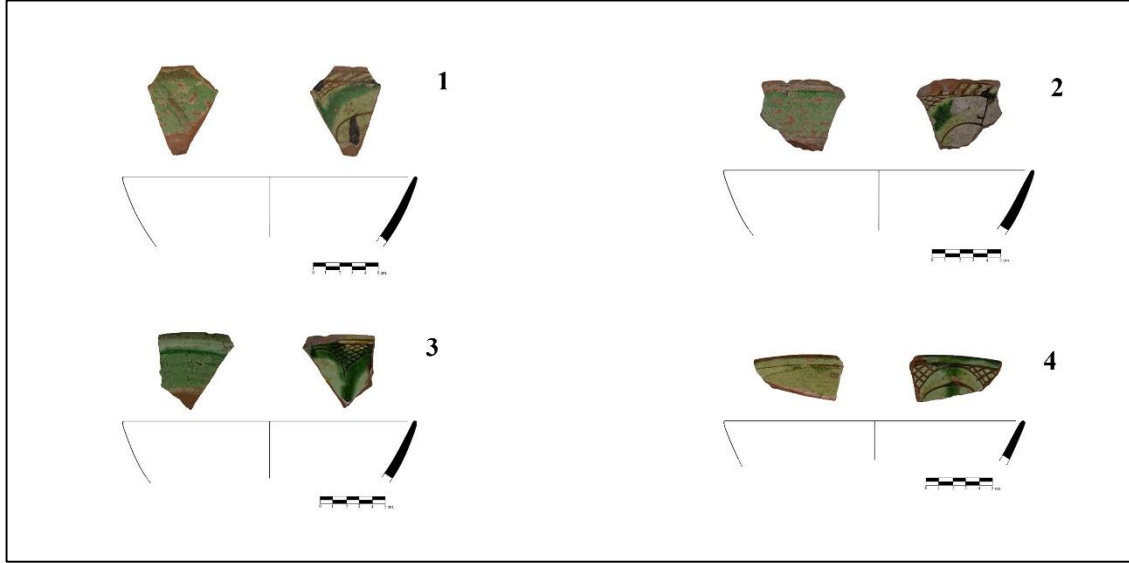
(Öztaşkın, 2009: 533, Lev. 2), Kütahya Kalesi buluntuları ise 14-15. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Gök, Altunkaynak-Duğan ve Buğdaycı, 2020: 191, 22a-22b, 23a-23b). Batı Anadolu'da ise Aphrodisias kazı buluntuları 13-14. yüzyıllara (Öztaşkın, 2017: 175-177, Plate 5/7-9, Plate 6/1-5), Sardes kazı buluntuları 14. yüzyıla (Greenewalt, 1977: 53, Abb.7), Milet kazı buluntuları 13-15. yüzyıllara (Böhlendorf-Arslan, 2008: 402-405, Abb.16-17), Hierapolis kazı buluntuları 14. yüzyıla (Arthur, 2006: 87, Res.33), Beçin Kalesi benzer kazı buluntuları 14-15 yüzyıllara (Gök-Gürhan, 2009: 57, Tablo 7), Anaia-Kuşadası Kadıkalesi buluntuları 12-13. yüzyıllara (Doğer, 2004: 30, Res.13), Manisa Gülgün Hamamı buluntuları 14. yüzyıla (Gök-Gürhan, 2008: 76, Tablo 3/20, 21) ve Balat İlyas Bey Külliyesi kazı buluntuları ise 14-15. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Gök-Gürhan, 2010: 300, Tablo 6).

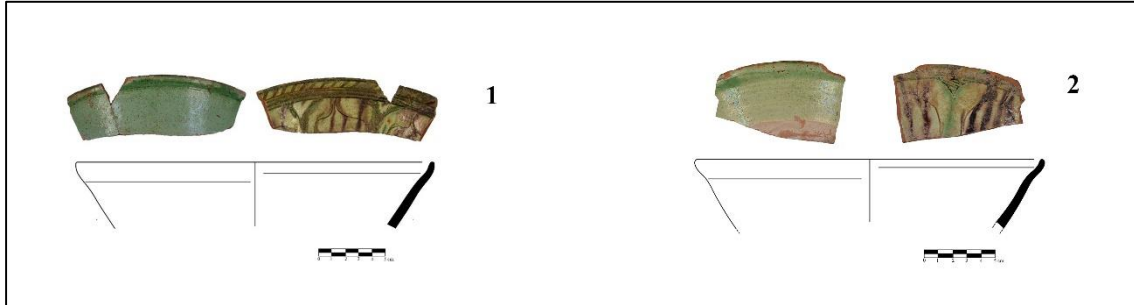
Görsel 4. Çok renkli sgraffitto, yarı-küresel gövdeli çanak kaplarına ait ağız parçaları

Çok renkli sgraffitto seramik buluntuları arasında yarı-küresel gövdeli basit yuvarlak ağızlı çanak buluntuları (Görsel 5) ile yarı-küresel gövdeli ve iç bükey ağız profilli çanak buluntularında (Görsel 6) bezeme programı olarak rozet motifinin tercih edildiği görülür. Söz konusu bezeme programında diğer örneklerde olduğu gibi ağız kenarını, yine iç içe geçen kazıma çemberler dolandır. Çember kazımalara dayalı halde uç kısımları kabın merkezine bakan üçgen kazımaların iç kısımları çapraz taramalarla bezenmiştir. Ayrıca yine iç yüzeyde kabın merkezinden ağız kısmına doğru genişleyerek devam eden ve asıl bezeme programını oluşturan rozet yapraklarının tepe kısımları yer almaktadır. Buluntuların bir kısmında rozet yapraklarının aralarında yeşil renkte oksit boyama yapılmıştır. Yaprakların iç kısmında ise mangan moru renkte oksit boya ile damla motifleri oluşturulmuştur. Orta Anadolu'da benzer bezeme programına sahip yayınlanmış Amorium kazı buluntuları 14-15. yüzyıllara (Böhlendorf-Arslan, 2004: Tafel 108/435, Tafel 109/435, Tafel 110/445; Doğer ve Armağan, 2020: 87, Tablo 10/1-5) ve Eskişehir Karacahisar Kalesi

buluntuları 14. yüzyıla (Öztaşkın, 2009: 534, Lev.3), Gevale Kalesi buluntuları 13-14. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Özdeniz, 2019: 63-64, Kat.no.19). Batı Anadolu'da ise Pergamon kazılarında tespit edilen benzer buluntular, Hristiyan ve Türk Beyliğine ait nüfusun bir arada yaşadığı 14. yüzyılın ikinci yarısına (Böhlendorf-Arslan, 2004: Tafel 190), yerel üretim ürünü olan Ephesos kazı buluntuları 14. yüzyıla (Böhlendorf-Arslan, 2004: Tafel 127/581, 583, 584), Aphrodisias kazı buluntuları 13-14. yüzyıllara (Öztaşkın, 2017: 178, Plate 6/5) ve Balat İlyas Bey Külliyesi kazı buluntuları 14-15. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Gök-Gürhan, 2010: 305, Tablo 11/ 7a-7b).

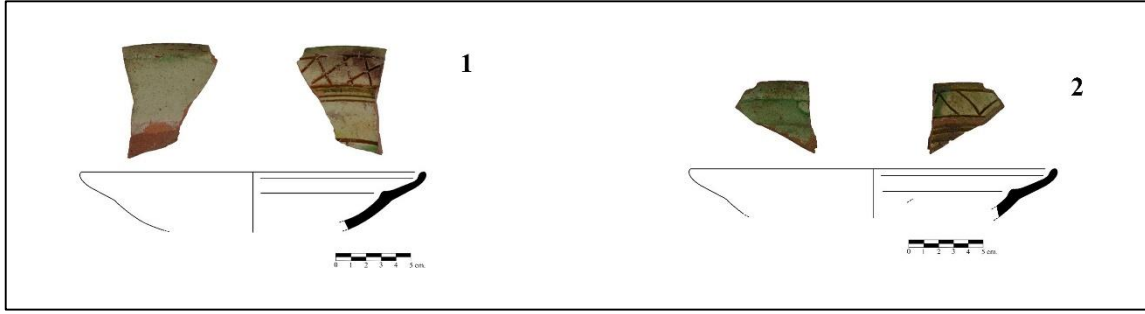
Görsel 5. Çok renkli sgraffito, yarı-küresel gövdeli çanak kaplarına ait ağız parçaları

Görsel 6. Çok renkli sgraffito, yarı-küresel gövdeli ve iç bükey ağız profilili çanak kaplarına ait ağız parçaları

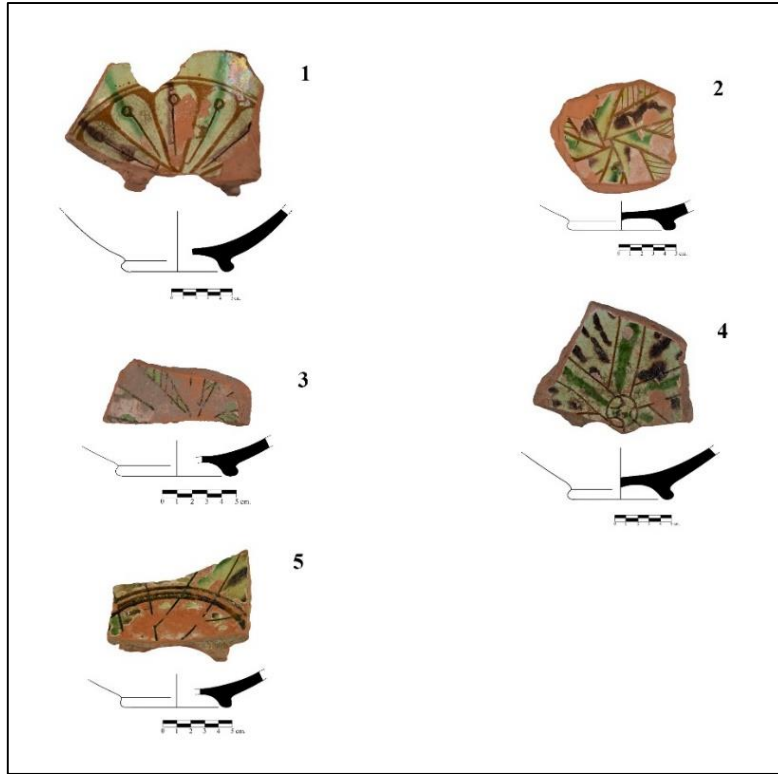
Çok renkli sgraffito buluntularına ait yayvan gövdeli tabak kaplarının (Görsel 7) iç yüzeyinde, keskin bir çıkıntı ile profil yaparak oluşturulan ağız kenarı, düzleme yaklaşık 45 derecelik bir açı ile uzanıp içe kıvrımlı yuvarlak bir ağızla sonlanır. Buluntuların küçük parçalar halinde ele geçmiş olmasından dolayı genel bezeme programına yönelik bir değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir. Fakat buluntuların ağız kenarlarında bezemelerin bir kısmı seçilebilmektedir. Geometrik bir motif oluşturacak şekilde kapların iç yüzüne uygulanan çapraz kazımalı buluntunun Amorium kazılarındaki yayınlanmış benzer buluntular 14-15 yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Doğer ve Armağan, 2020: 92, Tablo 12/5). Yarım dairelerden oluşan ve

uçları birbirine değen elips şeklinde kazıma bezemelerin yer aldığı buluntuların ise Amorium kazılarının yayımlanmış benzer buluntuları yine 14-15. yüzyıllara (Doğar ve Armağan, 2020: 90, Tablo 11/1, 2, 3), Akşehir Taş Medrese örnekleri 13. Yüzyıla (Gök-Gürhan, 2007: 136, Kat.no.19) ve Beçin Kalesi kazı buluntuları 14-15. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Gök-Gürhan, 2009: 58, Foto. 4).

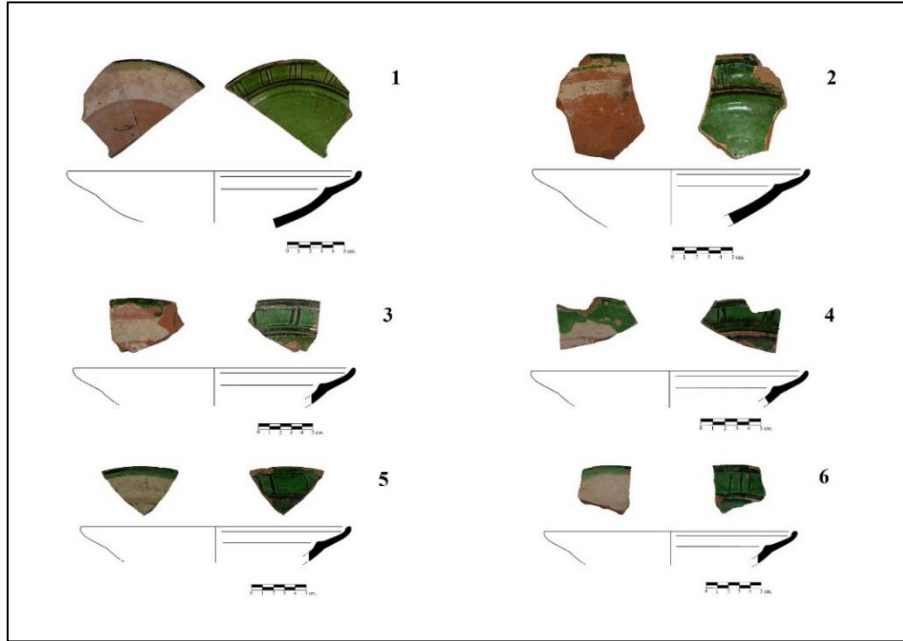
Görsel 7. Çok renkli sgraffito, yayvan gövdeli ve iç bükey ağız profilili tabak kaplarına ait ağız parçaları

Tek renk yeşil sırlı kaide buluntularında olduğu gibi çok renkli sgraffito kaide buluntularının da (Görsel 8) genişlikleri 8-10 cm. aralığında değişmektedir. Söz konusu buluntular çok renkli sgraffito seramik buluntuları arasında yer alan çanak kapları ile ilişkilendirilmiştir. Mat dokulu beyaz astar üzerine şeffaf açık yeşil renkte sır uygulanmıştır. Kalın ve ince kazımlarla oluşturulan rozet motifli ve verev taramalı bezemelerin arasında ise yeşil ve mangan moru renkte oksit boyalar kullanılmıştır.

Görsel 8. Çok renkli sgraffito, yarı-küresel gövdeli çanak kaplarına ait kaide parçaları

2020-2021 İç Sur kazılarında ele geçen ve toplamda 6 ağız paçasından oluşan tek renkli sgraffito buluntularında (Görsel 9) mat dokulu beyaz astar üzerine uygulanan parlak yeşil renkteki sır iç yüzeyde tamamen dış yüzeyde ise ağız çevresi ile sınırlı tutulmuştur. Kazımayla oluşturulmuş bezemeler, kabın iç yüzeyinde sadece ağız kenarında görülmektedir. Söz konusu buluntuların ağız kenarında kazıma çemberler ve bu çemberlerin arasında ise yine kazıma ile oluşturulmuş siyah-siyahımsı renkte konturlara sahip ikişerli, üçerli ya da dörderli dikey yönlü çizgiler yer alır. Ağız genişlikleri 22-25 cm. aralığında değişen ve form açısından yayvan gövdeli tabak kapları ile ilişkilendirilen buluntuların iç yüzeyinde, keskin bir çıkıntı ile profil yaparak oluşturulan ağız kenarı, düzleme yaklaşık 45 derecelik bir açı ile uzanıp içe kıvrımlı yuvarlak bir ağızla sonlanır. Bu tür kaplarda iç yüzeyde bulunan çıkıntının kapak fonksiyonu sağladığı ya da kâse olarak biçimlenmiş olabileceği de ileri sürülmektedir (Doğer ve Armağan, 2020: 78). Amorium kazılarının yayımlanmış benzer türden buluntuları 14-15. yüzyıllara (Doğer ve Armağan, 2020: 81, Tablo 13), Amorium'a yakın bir konumda bulunan Karacahisar Kalesi kazılarında tespit edilen benzer buluntular ise 14. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Altınsapan ve Palalı, 2018: 149; Bursalı, 2007: Lev. 84, 85, 86).

Görsel 9. Tek renkli sgraffito, yayvan gövdeli ve iç bükey ağız profilli tabak kaplarına ait ağız parçaları

Sonuç

Amorium Kenti'nde devam eden çalışmalar, Bizans'ın yanı sıra 11. yüzyıldan sonra kentte başlayan Türk-İslam dönemi yerleşimine ilişkin veriler ortaya koymaktadır. Söz konusu yerleşime dair en somut örnekler ise Yukarı Şehir İç Sur alanında belirmektedir. Burada sürdürülen kazı çalışmaları neticesinde sur duvarından istifade edilerek ve sur duvarına bitişik halde inşa edilen ocak nişli mekânlar açığa çıkarılmıştır. Daha önceki yayımlanmış seramik buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde İç Sur, Amorium'da sırlı seramik buluntularının en yoğun geçtiği alan olarak dikkat çeker. Bu veriler, İç Sur alanındaki Türk-İslam dönemi günlük yaşamsal faaliyetlerin en azından bir kısmını anlamlandırabilme noktasında önemlidir.

Nitekim buluntu-mekân ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, barınma amacıyla inşa edilen bu ocak nişli mekânlarda pişirme kaplarıyla hazır hale getirilen gıdaların, sırlı seramik kaplarıyla servis edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

İç Sur alanında 2020-2021 yılları kazı çalışmalarında tespit edilen sırlı seramik buluntuları, tek renk yeşil sırlı, çok renkli sgraffito ve tek renkli sgraffito olmak üzere üç ayrı grup halinde ele alınmıştır. Buluntuların büyük bir çoğunluğu servis kapları olarak tanımlanan halka kaideli ve yarı-küresel gövdeli çanak kaplarından oluşmaktadır. Çanak buluntularının yanı sıra karşılaşılan diğer bir kap türü ise yine halka kaideli olabileceği düşünülen yayvan gövdeli, dışa çekik ağızlı ve iç bükey ağız profilli tabak buluntularıdır. Hamur, astar, sır ve form bakımından birbirine oldukça benzer özellikler sergileyen söz konusu sırlı seramik buluntuları, aynı üretim grubuna ait gibi görünürler.

İç Sur alanı içerisindeki karışık dolgudan dolayı seramik buluntularının ele geçtiği kontektler arasında bir evre ayrımı yapmak güçtür. Yine de buradaki Türk-İslam dönemi yerleşimini işaret eden mekânlardan ele geçmiş az sayıda buluntu türü, benzer örneklerinden yola çıkılarak tarihlendirilmiştir. Söz konusu buluntular ise 14-15. yüzyıla tarihlenen sırlı seramik parçaları, seramik pişirme kapları, 14. yüzyıla tarihlenen tüme yakın sırsız seramik testi, Selçuklu dönemine tarihlenen bronz ağırlık, kapı aksamı ve sırlı tuğla parçalarından oluşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan sırlı seramik buluntularına ilişkin tarihlendirme önerisinde çoğunlukla Anadolu'da tespit edilmiş benzer örnekler dikkate alınmıştır. Sırlı seramik buluntularının Orta Anadolu'da başta Amorium olmak üzere, Eskişehir Karacahisar Kalesi, Kütahya Kalesi; Batı Anadolu'da ise Pergamon, Miletos, Ephesos, Aphrodisias, Hierapolis, Ayasuluk Kalesi, Beçin Kalesi, Manisa Gülgün Hatun Hamamı, Balat İlyas Bey Külliyesi ve Tire Kutu Han'da tespit edilmiş benzer örnekleri, 14-15. yüzyıl gibi bir aralığa tarihlendirilmiştir. Özellikle de coğrafi olarak Amorium'a yakın konumda bulunan Eskişehir Karacahisar Kalesi ve Kütahya Kalesi sırlı seramik buluntuları, bu noktada oldukça dikkat çekmektedir. Tarihsel bağlamda bölgedeki egemen güçler dikkate alındığında söz konusu sırlı seramik buluntuları, Germiyanogulları Beyliği ya da Erken Osmanlı ile ilişkilendirilebilir. Fakat mevcut veriler, Orta Anadolu'nun bu bölümünde seramik üretimi ve ticari dağılımına yönelik bir değerlendirmede bulunmak için henüz yetersizdir.

Kaynakça

- Altınsapan, M. E. ve Palalı, M. (2018). *Eskişehir Karacahisar Kalesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Arthur, P. (2006). *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*. (N. Fırat, Çev.) İstanbul: Ege Yayınları.
- Baş, A. ve Dursun, Ş. (2019). Keykubadiye Sarayı kazısı 2015 yılı seramik buluntuları. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, 56-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/49183/627735>
- Belke, K. & Restle, M. (1984). *Tabula Imperii Byzantini IV, Galatien und Lykaonien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Böhlendorf-Arslan, B. (2004). *Die Glasierte Byzantinische Keramik aus der Tukei*. İstanbul: Ege Yayınları.

- Böhlendorf-Arslan, B., (2008). Keramikproduktion im byzantinischen und türkischen Milet. *Istanbul Mitteilungen*, 58, 371-407.
- Bursalı, M. (2007). Eskişehir Karacahisar Kalesi sgraffito dekorlu Orta Çağ seramikleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Demirel-Gökalp, Z., Erel, A. C., Tsiviskis, N., Yılmazyaşar, H. ve Kurt, M. (2020). 2018 Yılı Amorium Kazıları, 41. Kazı Sonuçları Toplantısı, 4. Cilt, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 567-578.
- Demirel-Gökalp, Z., Erel A. C. ve Yılmazyaşar, H. (2018). 2016 Yılı Amorium Kazısı, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 557-570.
- Demirel-Gökalp, Z., Erel, A. C., Tsiviskis, N. ve Yılmazyaşar, H. (2016). 2014 Yılı Amorium Kazısı, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 199-214.
- Demirel-Gökalp, Z., Erel, A. C., Tsiviskis, N. ve Yılmazyaşar, H. (2019). Amorium Kazıları 2017, 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 713-725.
- Doğer, L. (2004). Anaia-Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi seramik buluntularının ön değerlendirmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII(1), 1-31.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16516/172608>
- Doğer, L. ve Armağan, M. E. (2020). Amorium, Yukarı Şehir İç Sur alanı kazısından Geç Orta Çağ sırlı seramikleri üzerine ilk gözlemler. *Art-Sanat*, 14, 71-110.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/56295/776772>
- Gök, S. ve Buğdaycı, B. (2019). 2018 yılı Kütahya Kalesi sondaj kazılarında ortaya çıkarılan Türk Dönemi sırlı seramikler. S. Ünan (Ed.) *Kütahya Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Araştırmaları, Kütahya Müzesi 2018 Yıllığı* içinde (s. 259-287). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Gök, S., Altunkaynak-Duğan, S. ve Buğdaycı B. (2020). Kütahya Kalesi Türk Dönemi seramikleri (2019 yılı buluntuları). S. Ünan (Ed.) *Kütahya Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Araştırmaları, Kütahya Müzesi 2019 Yıllığı* içinde (s. 177-191). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Gök-Gürhan, S. (2007). Akşehir Taş Medrese Müzesinde'ki Türk Dönemi seramikleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gök-Gürhan, S. (2008). Beylikler Dönemi'ne ait sgraffito teknikli ve tek renk sırlı kaplar (Manisa Gülgün Hatun Hamamı Buluntuları). *Sanat Tarihi Dergisi*, XVII(2), 59-83.
- Gök-Gürhan, S. (2009). 1995-2009 Yılları Arasında Beçin Kazısı'nda ortaya çıkarılan seramiklerin değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, XVIII(2), 45-70.
- Gök-Gürhan, S. (2010). Balat İlyas Bey Külliyesi Kazısında ortaya çıkarılan seramiklerin değerlendirilmesi. K. Pektaş ve diğerleri (Ed.). XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde (s. 291-305). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.

- Greenewalt, C. H. (1977). The Eighteenth Campaign at Sardis 1975. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 228(1), 47-59.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia 1*. London: Murray.
- Harrison, R. M. (1998). Amorium 1987: A Preliminary Survey. *Anatolian Studies*, 38, 175-184.
- Iverson, E. A. (2007). Amorium in the Byzantine Dark Ages (seventh to ninth centuries). J. Henning (Ed.). *Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium, Vol. 2, Byzantium, Pliska, and the Balkans içinde* (s. 25-29). Berlin: Walter de Gruyter.
- Katsari, C. Lightfoot, C. S. ve Özme, A. (2012). The Amorium mint and coin finds. *Amorium Reports 4*, Berlin: Academia Verlag.
- Lightfoot, C. S. ve Lightfoot, M. (2007), *Anadolu'da bir Bizans kenti Amorium*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Niewöhner P. (2016). Der bischofspalast von milet. *Archäologischer Anzeiger*, 2015(2), 181-273.
- Özdeniz, H. H. (2019) Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkul-Fındık, N. (2001). *İznik Roma Tiyatrosu kazı buluntuları (1980-1995) arasındaki Osmanlı seramikleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkul-Fındık, N. (2003). Turkish glazed pottery. In C. S. Lightfoot (Ed.). *Amorium Reports 2* (s. 105-118) Oxford: Bar PUBLISHING.
- Öztaşkın, M. (2009). Eskişehir Karacahisar Kalesi Ortaçağ seramiklerinden bir grup: Yeşil ve erguvan lekeli seramaikler. K. Pektaş ve diğerleri (Ed.). *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 524-536). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Öztaşkın, M. (2017). Byzantine and Turkish glazed pottery finds from Aphrodisias. In S. Bocharov, V. François, A. Sitdikov (Eds.). *Glazed Pottery of the Mediterranean and the Black Sea Region, 10th–18th centuries*, vol. 2. (s. 165-188). Kazan – Kishinev: Stratum Publishing.
- Spieser, J. M. (1996). *Die Byzantinische Keramik Aus der Stadtgrabung von Pergamon*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Şahin, D. ve Gülsefa, G. (2017). Bursa Tophane seramikleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 77-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/283857>
- Türe, S. (2014). *Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı çevresindeki 200-2002 kurtarma kazılarında ele geçen seramik buluntuları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Uçar, H ve Uçar, A. (2018). Tire Kutu Han Kazısı Beylikler ve Osmanlı Dönemi seramikleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVII(1), 1-33. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/465333>

Waksman, S. Y & Spieser, J. M. (1997). Byzantine Ceramics Excavated in Pergamon: Archaeological Classification and Characterization of the Local and Imported Productions by PIXE and INNA Elemental Analysis, Mineralogy and Petrography. In H. Maguire (Ed.). Material Analysis of Byzantine Pottery (s.105-133). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Yılmazyaşar, H. ve Demirel-Gökalp, Z. (2021). Amorium'da Yukarı Şehir İç Sur Kazıları (2014-2018). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1017-1050. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1885577>

Extendet Abstract

In this study, the glazed ceramic finds, consisting of 35 mouth and base fragments, which was found in the Amorium City excavations, was discussed. The glazed ceramic finds were discovered in the Inner Wall area located in the Upper City section of the city between years 2020-2021. With this study, it was aimed to identify and date the glazed ceramic finds. Amorium glazed ceramic finds are important in terms of contributing to the studies on ceramic finds as well as providing data on the Turkish-Islamic period settlement in the city. As a matter of fact, the data on the ceramic finds in Central Anatolia are still insufficient to comprehend the production and trade of the region during the transition period covering the Late Byzantine, Beyliks and Early Ottoman periods. In this matter that needs to be clarified, it is aimed that the Amorium glazed ceramic finds will contribute to the studies carried out in this scope.

The glazed ceramic finds were found in the Turkish-Islamic period places built adjacent to the fortification wall, making use of the fortification wall. For this reason, they were evaluated in the context of the find-space relationship with the Inner Wall area where they were found. Glazed and unglazed ceramic finds, bronze weights, door parts, and glazed brick fragments, which were found in the same spaces and dated to the 14th-15th centuries, were also taken into consideration in the evaluation of the glazed ceramic finds. When evaluated together with the previously published ceramic finds, the Inner Wall area draws attention as the area where the glazed ceramic finds are most common in the city. These data are significant in terms of making sense of at least some of the daily life activities of the Turkish-Islamic period in the Inner Wall area. Hence, when considered in the context of the find-place relationship, it is possible to say that the foods prepared with cooking pots in these niche spaces built for sheltering may have been served with glazed ceramic pots.

Inner Wall were handled in three separate groups, as monochrome glazed ware, monochrome sgraffito ware and polychrome sgraffito ware, considering the production techniques. Most of the finds consist of hemispherical bowls with ring bases, which are defined as serving pots. In addition to the bowl finds, another type of pot encountered is the plate finds with a flat body, everted rim and a concave rim profile, which are thought to be ring bases. These glazed ceramic finds, which exhibit very similar characteristics in terms of clay, slip, glaze and form, seem to belong to the same production group. In Central Anatolia, mainly Amorium, Eskişehir Karacahisar Castle, Kütahya Castle and Iznik Roman Theater; in Western Anatolia, similar examples were found in Pergamon, Miletos, Ephesos, Aphrodisias, Hierapolis, Sardis, Ayasuluk Castle, Beçin Castle, Manisa Gülgün Hatun Bath, Balat İlyas Bey Social Complex and Tire Kutu Khan has been dated to 14th-15th centuries. In particular, the glazed ceramic finds of Eskişehir Karacahisar Castle and Kütahya Castle, which are geographically close to Amorium, draw attention at this point. Amorium glazed ceramic finds were dated to the 14th-15th centuries, considering both the layers they were uncovered and similar examples in Anatolia. Considering the dominant powers in the region in the historical context, the glazed pottery finds can be associated with the Germiyans or the Early Ottoman Empire.

Türkiye’de Son Dönem Yörük Derneklerinin Liderlik Ekseninde Değerlendirilmesi¹²

Evaluation of Last Period Yoruk Associations in Turkey on the Axis of Leadership

Mehmet ÖZKAN³

Osman Kürşat ACAR⁴

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 09.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 11.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100904

Atıf / Citation: : Özkan, M. & Acar, O. K., (2022). “Türkiye’de Son Dönem Yörük Derneklerinin Liderlik Ekseninde Değerlendirilmesi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2307-2326 Doi: 10.48146/odusobiad.1100904

Öz

Sivil toplum, yurttaşların bağımsız ve gönüllü bir şekilde devleti etkileme aracı olarak demokratik düzenin en önemli unsurlarından biridir. Sivil toplumun çıktısı olan sivil toplum kuruluşları, vatandaşların, siyasetçiler, devlet ve diğer yönetim organizasyonları üzerinde etkili olmasını sağlayan önemli kuruluşlardır. Göçebe yaşam şekli ile anılan Yörüklerin dernekleşmesi fikri, Türkiye’deki siyasi gelişmelerden etkilenmekle birlikte özellikle 2000’lerden sonra bir artış dikkat çekmektedir. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan bu çalışmada; Yörüklerin, STK’ların ve liderliğin kavramsal çerçeveleri anlatılarak liderlik ve Yörük dernekleri arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda görüşme yöntemi ile katılımcılara açık uçlu 5 soru yöneltilmiştir. Uygulamada STK’ların kültür aktarımı, ihtiyaç karşılama ve örgütlenme amacıyla kurulduğu; kişisel menfaatler ve dernek kurmanın kolaylığının dernek sayısında artışa neden olduğu; STK’ların geleceği konusunda katılımcıların belirli bir fikir birliğine ulaşamadığı gibi bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma ile özellikle son dönemde sayısı artan bu derneklerin iyi yönetilmeme, siyasi beklenti içine giren tabela derneklere dönüşebilme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dernek, Liderlik, Sivil Toplum Kuruluşları, Yörükler

Abstract

Civil society is one of the most important elements of the democratic order, as a means for citizens to influence the state independently and voluntarily. Non-governmental organizations that are the output of civil society are among the important organizations that ensure the influence of citizens, politicians, the state and other management organizations. The idea of associating nomadic Nomads with a way of life is influenced by political developments in Turkey, but an increase is especially noticeable after the 2000s. In this study, the qualitative research method was used; The relationship between leadership and Yörük associations has been deciphered by

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 25.05.2021 tarihli ve 107/19 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur.

² Bu makale “Sivil Toplum Kuruluşu Deneyiminin Liderlik Çerçevesinde İncelenmesi: Yörük Dernekleri Üzerinden Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, E-mail: yorukoglumehmet465@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4495-5648

⁴ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, E-mail: osmanacar@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1961-645X

explaining the conceptual frameworks of Yörüks, NGOs and leadership. In this context, 5 open-ended questions were asked to the participants by the interview method. In practice, NGOs were established for the purpose of transferring culture, meeting needs and organizing; personal interests and the ease of establishing an association cause an increase in the number of associations; Findings were reached, as the participants could not reach a certain consensus on the future of NGOs. With the help of the study, it was concluded that these associations, whose number has increased especially recently, may face the danger of not being well managed and turning into sign associations that fall into political expectations.

Keywords: Association, Leadership, Non-Governmental Organizations, Yoruks

Giriş

Sivil toplum, vatandaşların devlet organlarından izin almadan, korkusuz bir şekilde sosyo-kültürel faaliyet gerçekleştirdikleri sosyal bir alan olarak tanımlanmaktadır (Sağlam, 2020: 596). Sivil toplumun temel birimleri olan sivil toplum kuruluşları, hükümet dışı organizasyonlar, üçüncü sektör vb. şekilde nitelendirilmektedir. Buna karşın sivil ve siyasal yaşam ayrımının olmadığı dönemlerde Avrupa'da sivil toplum ile devlet aynı anlamı taşımaktadır. Nitekim 18. yüzyıl sonlarında bu anlayış değişmiş ve sivil toplum kavramı siyasal otoriteden ayrılarak özerk hale gelmiştir (Özer, 2008: 87-88).

Sivil toplum kuruluşları, devletten bağımsız, gönüllülük esaslı ve toplumsal fayda için hareket ederken, kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşlarının, demokratik bir ülke için olmazsa olmaz denilebilecek unsurlar olduğu kabul edilmektedir (Bilbil ve Polat, 2021: 338). Osmanlı'da da sivil toplum örgütü olarak kabul edilebilecek yapılar mevcuttur. Özellikle vakıf, lonca, tarikat gibi klasik Osmanlı örgütlenmeleri bu kuruluşlara örnektir. Osmanlı'daki bu sivil toplum kuruluşları günümüzdeki bazı sivil toplum kuruluşlarının yaptığı görevi üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti dönemlerinde sivil toplum kuruluşları olmasına rağmen, sivil toplum kuruluşlarının artması çok partili döneme denk gelmektedir. 1950'den sonra ortaya çıkan demokratik yapı ve ekonomik kalkınmalar bu duruma destek vermiştir. Özellikle 1980 sonrasında ortaya çıkan bireyselci akımlar, liberal düşünceler ve küreselleşmenin artmasıyla Türkiye ve dünyada STK'lar artış göstermiştir. Bu artışla birlikte cemiyet ve kimlik üzerine oluşturulan siyaset ve sivil toplum algısı gelişmiş ve artmıştır. Yörüklerde bu artıştan payını almış ve sivil toplum kuruluşları oluşturmuşlardır. Eskiden çoğunluğu belli bölgelerde göçebe olarak hayatını idame ettiren Yörükler, 80'li yıllar ile yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü genel olarak yerleşik hayata geçmiştir. Şu anda Türkiye'de az sayıda hayatını göçebe olarak sürdüren Yörük aile kalmıştır. Yerleşik hayata geçmiş ve kültürünü yaşatmak isteyen bir takım öncü kişiler ve kanaat önderleri, Yörük derneklerinin kurulmasına önderlik etmişlerdir. Görüldüğü üzere temelleri çok eski olmayan Yörük derneklerini kuran lider kesiminin, içinden çıktığı kültürden etkilenmesi normal olarak kabul edilmektedir.

Özellikle yıllarca kapalı şekilde yaşayan ve geçimlerini hayvancılık gibi faaliyetlerden sağlayan Yörükler üzerinde küresel dünyanın etkisi oldukça fazladır. Artık eski geleneklerini yitirmeye başlayan Yörükler geçmişe bir özlem, politik etkinlik ve sosyal dayanışma amacıyla dernekler kurmaya devam etmişlerdir.

Zaten Yörükler arasında var olan, İbn-i Haldun'un deyişiyle “asabiyyet (dayanışma)” kavramı dolayısıyla sivil toplum kuruluşu çatısı altında bir araya gelmek çok zor olmamıştır. Haldun'a göre; asabiyyet olmadan toplumlar devlet haline gelemezler. Yani asabiyyetsiz devlet olmaz (Erdem, 1993: 163). Asabiyyet, ortaya çıkan dayanışma duygusudur. Bu dayanışma bazen soy bazen de kader birliği neticesinde gün yüzüne çıkmaktadır (Karagül, 2016: 52). Bu noktada devreye liderlik olgusu da girmektedir. Yörükler sivil toplum kuruluşlarını kurarken, genellikle bir liderin teşviki ya da lider etrafında örgütlenme söz konusudur. Bu durum, Yörüklerin eskiden beri kültürel olarak kabul ettiği lidere bağlılık faktörünün etkisidir.

Yörükler ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, alanyazında bu konuda çeşitli araştırmalar yapıldığı, farklı bölgelerde yaşayan Yörüklerin özelliklerinin araştırma konusu olduğu görülmüştür. Ak (2017), Yörüklerdeki hekimlik uygulamalarından söz etmiş; Sargın (2019) ise Çukurova Bölgesi'ndeki Yörükler üzerine çalışmıştır. Aydoğmuş (2018), Manavgat çevresindeki Yörüklerin sosyoekonomik durumları hakkında bir çalışma yürütmüş; Durmaz (2018) ise Yörük ağzı üzerine yazdığı tezinde Antalya kapsamında çalışmıştır. Bu çalışmalardan ayrı olarak Kurtaran (2017), konuyu müzik ve dans bağlamında ele almıştır. Yapılan alanyazın araştırması sonucunda liderlik olgusu bağlamında Yörüklerin ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın özgünlüğü ortaya konulmuştur.

Çalışmada Kavramsal Çerçeve bölümünde Yörüklerin, STK'ların ve liderlik konuları incelenmiş liderlik ve Yörük dernekleri arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma ile özellikle son dönemde sayısı artan bu derneklerin iyi yönetilmeme, siyasi beklenti içine giren tabela derneklere dönüşebilme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Sivil Toplum Kuruluşu

Sivil toplum, kendisiyle ilgili kararları kendisi alan ve hiçbir dış müdahaleye tabi olmayan insan topluluğudur. Bu niteliği bakımından devletten/siyasal alandan bağımsız, toplumsal fayda için hareket edilen bir alan olarak anlaşılmaktadır. Böylesi bir alanda insanları bir araya getiren kuruluşlara ise sivil toplum kuruluşları denmektedir. Sivil toplum kuruluşları; özgür ve eşit yurttaşların siyasi alanı dışında, devlet dışı, kâr amacı gütmeyen, gönüllü kişilerin oluşturduğu kuruluşlardır (Kuzu, 1992: 361). Türkiye'de bulunan en yaygın sivil toplum kuruluşları sayılarının 120.000 civarına olan derneklerdir. Kurulma sürecindeki kolaylık ve maliyetlerin daha az olması bu durumun sebeplerinden birisidir. Ancak sendika, konfederasyon, vakıf gibi örgütler Türk sivil toplum camiası ve Türk toplumu açısından son derece önemli organizasyonlardır.

Türkiye'de en çok görülen sivil toplum kuruluşu derneklerdir. 5253 sayılı dernekler kanununa göre dernek; kazanç paylaşma dışında kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin bilgi ve çalışmalarını birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır. Dernek kurma hürriyeti (madde 33), sendika kurma hakkı

(madde 51); 1982 anayasasında bulunmaktadır. Sivil toplumun ne kadar önemli olduğu anayasal güvencenden anlaşılmaktadır. Dernek kurma yoluyla, düşünceyi açıklama özgürlüğü bir adım daha ileriye taşınmaktadır. Şahısların tek başlarına yaptıkları düşüncelerini açıklamaları çok ünlü ya da zengin bir kişi olmadıkça toplumda istenilen kitleye ulaşamamaktadır. Ancak aynı fikirleri paylaşan kişilerin örgütlenerek görüş paylaşımı yapmasının toplumsal bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Böylece sosyal ve kültürel yaşamın gelişmesinde dernekler önemli görevler üstlenmektedir (Sezer, 2008: 7). Akdeniz Bölgesi'ndeki şehirlerinde yoğunluk gösteren Yörük derneklerinin ilki Toroslar Yörük Türkmen Federasyonu üyesi Muammer Akgül'e gör, 1994 yılında, Abdullah Duman başkanlığında Antalya Yörükler Kültür, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği adıyla kurulmuştur (Tuzaş ve Horzumlu, 2017: 244).

Yörükler

Yörükler, genellikle ülkemizin Akdeniz ve Ege bölgelerinde bulunan göçebe yaşam şeklini benimsemiş Türk topluluklarıdır. Yörük kavramı; "yörümek" eyleminden türetilmiştir. Anadolu'ya gelip hayatını göçebe olarak devam ettiren Türklere "Yörük" denmektedir. Mehmet Eröz ve Gyula Nemet'in Yörük tanımı bu şekildedir; ancak Cevdet Türkay ise Yörükleri, iyi ve çabuk yürüyen, göçebe, Anadolu'nun çadırda oturan Türkmenleri, bir yere yerleşemeyen göçebe halkı olarak tanımlar. Yörük kavramı yerine bazen göçebe ve konar-göçer kavramları da kullanılmıştır. Yörük kelimesine ilk defa 15. yüzyılın başında yaşamış olan Yazıcıoğlu Ali'nin kitabında rastlanılmıştır. Osman Gazi'ye bazı Anadolu beyleri tarafından "Yörükoğlu" dendiği de rivayet edilmektedir. Kimi araştırmacılar Yörük ve Türkmen kelimesini birbirinden ayırmaktadır. Ancak Eröz ve Köprülü bu iki kelimenin aynı zümreyi ifade ettiğini belirtir. Bazı tarihçilere göre İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Ortadoğu bölgesinde yaşayan göçebe Türklere Türkmen denilmektedir. Batı Anadolu/Ege ve Akdeniz bölgesinde yaşayanlara ise Yörük denilmektedir. Zamanla göçebe Türkler Anadolu'ya yerleşmeye ve zorla yerleştirilmeye başlanmıştır. Göçebelerin çoğu kendilerini yerleşik halktan daha özgür gördüklerinden dolayı yerleşmeyi reddetmişlerdir. Zorla yerleştirilenler de zamanla eski hayatlarına geri dönmüşlerdir. Hatta bu isteksizlik Osmanlılar döneminde de sorunlar çıkarmıştır. Göçebe hayatı terk eden Türkler eski aşiret ve boy isimlerini unutmuşlar, ancak göçebe olarak devam eden Türkler bu soy ve gelenek isimlerinin unutmamışlardır. Bundan dolayı kendilerini yerleşik Türklerden ayırmak için kendilerine "Yörük" demişlerdir (Eröz, 1965: 121; akt. Doğan ve Doğan, 2005: 3).

Günümüzde Yörükler, yoğun olarak Akdeniz bölgesinde yaşamaktadır. Ancak Türkiye'nin birçok yerinde de bulunmaktadır. Coğrafi olarak Antalya-Mersin ve Konya'nın yüksek bölgeleri (Batı Toroslar) yoğun olarak Yörüklere ev sahipliği yapmaktadır. Akdeniz ikliminin etkisi ve bitki çeşitliliğinden dolayı bu bölgeyi tercih ettikleri kabul edilmektedir. Düzenli olarak yaz ve kış döneminde hayvanlarını beslemek ve onların iklim koşullarına ayak uydurmasını sağlamak amacıyla yer değiştirme, göç etme "göçebe kültür" olarak tanımlanan Yörük yaşam tarzı, otlakların azalması, kullanılan bölgelerin daralması ve göç ettikleri bölgelerin tarım alanları olarak kullanılmaya

başlanması, hayvancılığın eskisi kadar karlı olmaması ve risklerin artması, yerleşik hayata tam olarak geçilmesi gibi nedenler ile artık yavaşça unutulmaya yüz tutmaktadır denilebilir (Bilge, 2021: 550-551).

Liderlik

Lider, kelime olarak başı çeken, rehber, reis, öncü kişi anlamına gelir. Bu tanımdan hareketle liderlerin diğer kişilerden ayrı birtakım özellikleri, yetkinlikleri olduğunu söylemek mümkündür (Biber ve Turancı, 2014: 29; Yıldız, 2016: 27-28). Liderler, örgütte en önemli pozisyonda bulunan, organize etmekten iyi anlayan, yönlendirebilen, planlayabilen, motive etmeyi bilen kişilerdir. Ortak hedefi elde etmek ve bir vizyon kazandırmak amacı ile gruptaki bireyleri etkileme işlemi olarak tanımlanan liderliğin kaynaklarda özellikleri hırslı, başarıya aç, baskın, iş birliği taraftarı, kararlı, bağlamın şartlarına hızlı ayak uydurabilen, sorumluluk almaktan çekinmeyen, özgüvenli ve güven veren, fikrini savunabilen olarak sayılmıştır (Algahtani, 2014: 75, Küçük ve Yavuz, 2021: 456). “Liderlik ya bir davranış modeli ya da kişisel bir nitelik olarak anlaşılır. Davranış modeli olarak liderlik, bir birey ya da grup tarafından, daha büyük bir topluluk üzerine, o topluluğun çabalarını istenen amaçları elde etme yönünde organize etmek ve yönlendirmek üzere kullanılan bir etkidir. Kişisel nitelik olarak liderlik ise, liderlerin başkaları üzerinde etki kullanabilmesine imkân veren karakter özelliğine atıfta bulunur, bu nedenle liderlik, fiilen karizma ile eş tutulur” (Heywood, 2014: 440).

Liderlik kavramı, akademik olarak değişik şekillerde kategorize edilmiştir. Bunlar; özellikler yaklaşımı, davranışsal yaklaşım, durumsal yaklaşım ve yeni yaklaşım olarak dört ana gruba ayrılır. Özellikler yaklaşımı, davranışsal yaklaşım ve durumsal yaklaşım; bunlar sırasıyla liderin klasik özelliklerini açıklar. Liderin davranışları onun başarısındaki en önemli faktör, liderin duruma göre davranmasıdır. Yeni yaklaşımın liderlik türleri otokratik, tam serbesti tanıyan, katılımcı ve demokratik, karizmatik, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik vb. olarak sayılabilir (Bakan-Büyükbeşe, 2010: 75). Özkan (2016), liderlik üzerine yaptığı çalışmada, literatürde 53 farklı liderlik türünün bulunduğunu tespit etmiştir. Literatürde demokratik liderlik, hizmetkar liderlik, vizyoner liderlik tanımlamalarının yörüklerdeki liderlik algısında ön plana çıktığı söylenebilir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma ile liderlik fenomeninin sivil toplum sayısı üzerinde etkisi olup olmadığı konusu son dönemde sayıları hızla artan Yörük-Türkmen sivil toplum kuruluşları özelinde analiz etmek amaçlanmıştır. Ayrıca Yörüklerin son dönemde neden seslerini duyurmak istediği ve Türkiye’de Yörüklerin son dönemde dernekleşme sayısının artması liderlik ile ilişkili midir? Bu durum geçici midir? Uzun yıllar kendilerini ifade edemeyen insanlar bir anda neden bu kadar fazla ses çıkarmaya başlamışlardır.? Daha önce siyaset, sanat, edebiyat ve ekonomi alanlarında pek görünür olmayan Yörükler neden son dönemde seslerini duyurmak istemektedirler? Konuları nitel olarak incelemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda katılımcılar 5 adet soru sorulmuştur. Araştırmanın evreni Türkiye’deki Yörükler üzerine çalışmalar yapmış uzman kişiler ve Yörük Derneği yöneticiliği yapmış kişilerdir. Örneklemi ise; Yörük derneklerinde üst düzey görevlerde bulunmuş, Yörük dernekleri hakkında çalışmış olan

akademisyenler, Yörük dernekleri üzerine çalışmalar yapmış araştırmacı-yazardan oluşan on bir kişi oluşturmaktadır.

Çalışma nitel olduğu için güvenilirlik ve geçerlilikten ziyade, inanılabilirlik, sonuçların doğruluğu ve araştırmacının yetkinliği önemlidir (Arastaman vd., 2018: 47; Başkale, 2016: 23). Literatürde altın kriterler olarak bilinen inanılabilirlik, güvenilebilirlik, aktarılabilirlik, onaylanabilirlik şeklinde dört başlıktan ilki olan inanılabilirlik açısından, çalışma yapılırken görüşülen Yörük lider ve kanaat önderleri ile uzun süreli etkileşim içerisinde bulunularak örneklemedeki kişilerin kültürünü ve üslubunu iyice anlayarak, ön yargılardan arındırılmış bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Aktarılabilirliği ve uygunluğu(genelleme) sağlamak açısından katılımcılar da uzmanlara danışılarak seçilmiştir. Katılımcıların araştırma konusu üzerinde en az 5 yıl tecrübeli olmasına hassasiyet gösterilmiştir. Onaylanabilirlik seviyesini artırmak adına, çalışmaya yoğun olarak analiz edilmiş bilgiler eklenmiş olsa da katılımcıların çok önemli cümleleri ve görüşleri ham olarak eklenmiştir. Bu şekilde ön yargılardan arındırmak hedeflenmiştir. Çalışma için gerçekleştirilen görüşmelerin çoğunluğu covid-19 salgınının etkisi altında yapıldığı için bazı görüşmeler online ortamda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca salgın sebebi ile bu STK'lar faaliyetlerini durdurduğu için etkinliklerini yerinde görme gibi uygun ortamlar oluşmamıştır. Çalışma yarı yapılandırılmış olması bazı katılımcıların konunun içeriğinin dışına çıkması gibi birtakım kısıtlılıklar yaşanmıştır.

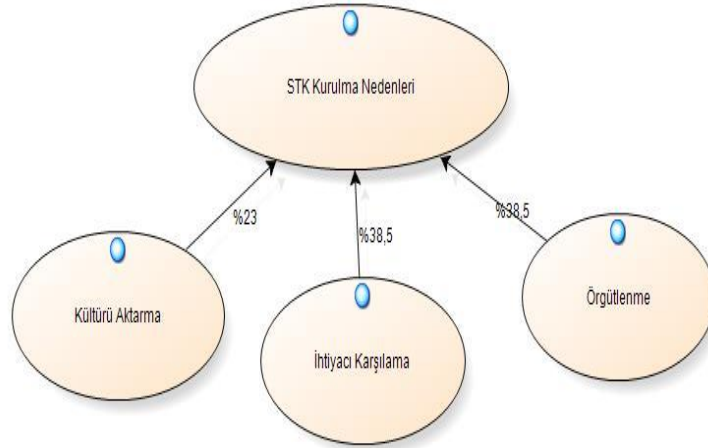
Bulgular

Genel Olarak Yörük Sivil Toplum Kuruluşları

Çalışmanın en önemli noktaların olan sivil toplum konusuna ilişkin bulgular, sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç duyulma nedeni, Yörük sivil kuruluşlarının artış nedenleri ve Yörük derneklerinin sayılarının artmasının neden olduğu sonuçlar şeklinde analiz edilmiş ve bulgular açıklanmıştır. Katılımcılar STK tanımlamaları yapmaya çalışmışlardır. Katılımcı 8:

"Kamu kurumlarının dışında sosyal, kültürel, çevresel vb. konularda toplum yararına olacak şekilde faaliyet gösteren devletten bağımsız ancak devlet tarafından konulan kurallara bağlı olarak faaliyet gösteren kuruluşlardır." (Katılımcı 8) ve diğer katılımcı: *"Resmî kurumların dışında kalan ve bunlardan bağımsız olarak siyasi, sosyal, kültürel, hukukî ve çevresel amaçlar doğrultusunda lobi çalışmaları yapan, üyelerini ve çalışanlarını gönüllülük usulüyle alan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır."* (Katılımcı 11) şeklinde tanımlamıştır.

Katılımcıların STK kurulma nedenleri ile ilgili görüşleri ise şu şekildedir:

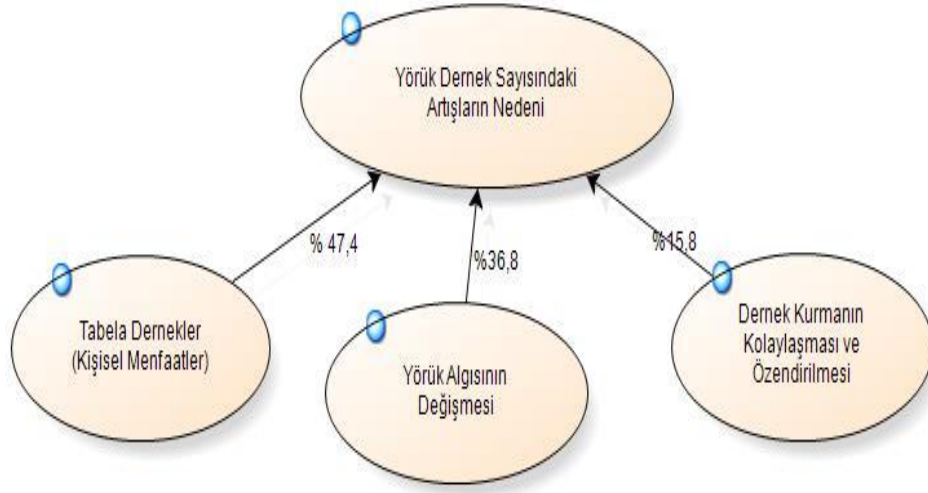

Görsel 1. STK'ların Kurulma Nedenleri

Katılımcılara göre; örgütlenme ve çeşitli ihtiyaçları karşılama nedenleri %38,5, kültürü aktarma nedeni ise %23 oranında ifade etmişlerdir. İhtiyacı karşılama alt temasını ise toplumun beklentilerinin devlet tarafından karşılanamayacağı, dolayısıyla STK'lara ihtiyaç duyulduğu algısı oluşturmaktadır. Bu konuda katılımcıların ifadesinde dikkati çeken: “Güneş çarığı sığı mı çarık ayağı sıkır, toplumun ihtiyacı doğrultusunda sivil toplum kuruluşları ortaya çıkar.” (Katılımcı 7) ifadesi önemlidir.

Kültürü aktarmak alt temasında ise öncelikle örf ve adetleri tanıma daha sonra bunları gelecek nesillere aktarma arzusu STK'ların kuruluşunda rol oynamaktadır. İncelenen sivil toplum misyon ve vizyonları hatta isimleri bile bu durumu kanıtlar niteliktedir. Derneklerin kurulmasındaki temel sebeplerden birisi de Yörük kültürünün devamlılığıdır. Ancak bu bulgudan Yörüklerin örgütlenerek söz hakkı elde etmesinin daha zayıf bir sebep olduğu anlaşılmamalıdır. Yörük sivil toplum kuruluşlarının bir diğer amacı ise; Yörükler ve Yörük kültürü üzerine bilimsel ve akademik çalışmalar yapmaktır. Ancak son dönemde maalesef birçoğu şenlik, şölen v.b. eğlence faaliyetleri ile anılmaktadır. Bu tür faaliyetler de bir toplumsal ilgi çeker ve birliktelik, kaynaşma sağlar. Ama uzun dönemde Yörük kültürünün devamı şenlik ve festivaller ile sağlanamaz. Bu sebeptendir ki, Yörük camiasının ve Yörük sivil toplum kuruluşlarının kendilerinin dahi bundan rahatsız olduğu birtakım katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir.

Yörük derneklerinin sayıca artmasının nedenleri katılımcıların ifadelerinde 3 alt başlıkta toplanmıştır.

Görsel 2. Yörük Derneklerinin Sayılarının Artma Nedenleri

Yörük derneklerinin artışında en önemli faktörlerden birisi de kişisel ikbal ve menfaatlerin olduğu oldukça dikkati çekmektedir. Burada insanların lider sıfatına özenmesi nedenler arasında görülürken daha ziyade kişisel menfaatleri için dernekler kurarak, rant elde etme peşine düştükleri görülmektedir. Özellikle siyasi çıkar ve kişisel ikbal peşinde koşan bazı kişilerin dernekler üzerinden çıkar elde etme yoluna gittikleri bazı katılımcılar tarafından üzümlere dile getirilmiştir

Diğer bir neden Yörük algısındaki değişim olarak görülmektedir. İnsanlar eskiden Yörük olduğunu söylemeye utanırken günümüzde bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Katılımcıların bu konudaki ifadeleri. Katılımcı 1: "*Bahçene erik kapına Yörük sokmayacaksın, denirdi. Ama artık böyle bir şey söz konusu değildir. İnsanlar utanmadan sıkılmadan Yörük olduklarını dile getirebilmektedir.*" şeklinde Katılımcı 11 ise "*Ülkenin gerçek sahiplerinin kendileri olduğu Yörükler tarafından anlaşılınca bu sis perdesi aralandı, Yörük/Türkmen ruhu canlılık kazandı ve her gün peş peşe Yörük/Türkmen dernekleri kurulmaya başladı.*" ve Katılımcı 15 ise "*Düne kadar Yörüklere 'Allah'ın Yörüğü' şeklinde hitap ediliyordu. Yörükler hakir görüldükçe Yörükler kenetlenmeye başladı.*" Yine katılımcı 11 ise "*Atatürk, ülkenin milli güvenlik stratejisinde Yörükleri tam merkeze oturtmak istemiştir. "Arkadaşlar! Gidip, Toros Dağları'na bakınız, eğer orada bir tek Yörük çadırı görürseniz ve o çadırda bir duman tütüyorsa, şunu çok iyi biliniz ki bu dünyada hiçbir güç ve kuvvet asla bizi yenemez."*" şu şekilde belirtmişlerdir. Bunların yanı sıra dernek kurmanın kolaylaşması ve özendirilmesi de Yörükleri teşvik etmektedir. Burada elde edilen başarılar gözlemlenerek dernekleşmenin arttığını söylemek doğru olacaktır. Katılımcıların görüşlerinden anlaşıldığı üzere, Yörükler geleneklerine sahip çıkan ve onları yaşatmak için hevesli olan en önemlisi de onları oluşturan ve bir arada tutan unsurun gelenek, görenek, örf ve adet olduğuna inandıklarından bu unsurların kaybedilme riski Yörük camiayı tetiklemiştir.

Son olarak Yörük derneklerinin sayılarının artması üzerine katılımcı görüşleri incelendiğinde bu durumdan birtakım rahatsızlıkları dile getirilmiştir. Bu konuda Katılımcı 3:

“Şimdi bir yığın dernek var bizim tek olduğumuz dönemdeki kadar ses çıkaramıyorlar. Eskiden Cumhurbaşkanı bizden görüş sorardı. Artık çok fazla dernek olduğu için ve bunlar işe yaramadığı için ciddiye alınmıyoruz.” Şeklinde bu durumu özetlemiştir. Burada aslında bir tezat ve paradokstan bahsedilebilir. Bir taraftan Yörükler kendilerini ifade etmek, temsil edilmek istemekte ama diğer taraftan o kadar çok dernek kurulmuştur ki artık muhatap alınma noktasında sorun yaşama ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu konuda tüm katılımcıların bir endişesinin varlığından bahsedilebilir. Bu konuda Katılımcı 10; *“Bir birlik kuracağız ve bu birlikte Yörükler üzerine çalışma yapan hiçbir çıkarı olamayan STK’ları bir araya getireceğiz. Faaliyet yapmayan sadece işi şölen şölen gezmek olan dernekleri dikkate almayacağız. Çünkü bunlar yüzünden işini iyi yapan dernekler de gölgede kalıyor. Devlet kimi ciddiye alacağını bilemiyor.”* Şeklinde durumun düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yörük Derneklerinde Liderlik

Katılımcılar liderliğe yönelik olarak görüşleri liderlerin özellikleri, Yörüklerin liderliğe bakış açıları, liderlik anlayışı ve liderlerin durumu olarak 4 başlıkta toplanmıştır. Katılımcılar liderin özellikleri konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir.

Katılımcı 2: *“Yörüklerde lider yoktur bey vardır. Sen lider diyorsun ya yani bey layık olan kişidir.”* *“Lider kültür elçisidir.”* *“Lider, sözü geçen, birleştirici ve kaynaştırıcı olmalıdır.”*

Katılımcı 3: *“Sivil toplum kuruluşunun hedefleri doğrultusunda çalışan birisi olmalıdır.”* *“Yörük derneklerinde demokratik karar verme vardır. Yani lider önder şunu dedi hadi bunu yapalım gibi bir şey yoktur herkes kararını söyler bir ortak akıl bulunur.”* Katılımcı 6: *“Lider bir baş, bir merkezdir kararlarını verirken isabetli ve çok önemli bir süreç sonrasında vermelidir.”* *“Lider ideolojik takıntılardan uzak durmalıdır. Liderler, tutarlı olmalıdırlar, özüyle sözüyle bir olmalılar.”*

Katılımcı 9: *“Lider sosyal, girişimci ruh taşımalıdır.”* *“Lider, gayet demokratik yollara başvuran, insanların vicdani ve irfani melekelerini dikkate alan onlarla birlikte yol yürüdüğünü hissettiren, kişilerin her zaman yanında olabilecek insanlar olmalıdır.”*

Katılımcı 5: *“Liderim diye kasılmayla bu işler olmaz. Liderlik bir vizyonla eğitimle olur.”* Katılımcı 10: *“Gerçekten fedakârca, cefakârca çalışıyorsanız kültüre hizmet ediyorsanız kısaca bulunduğunuz toplumda sözüne sadık biri iseniz, siz eğer insanların kültürüne ve değerlerine sahip çıkarsanız insanlar sizi hoş karşıyor, baş tacı yapıyor.”*

Katılımcı 4: *“Başarılı olması için o işi sevmesi gerekiyor.”*

Katılımcı 6: *“Lider sorumluluk sahibi biri değilse işler çok yolunda yürümeyecektir.”*

Katılımcı 5: *“Liderler ben değil biz demeli vatandaşa halkla bütün olmalı Devleti’ni milletini seven kişilerle birlikte hareket etmelidir.”*

Yörük yöneticilerin katılımcı ve demokratik lider olması beklenmektedir. Yani organizasyon/STK'lardaki diğer katılımcı ve yöneticilerin görüşlerini dikkate almalı ve bir uzlaşma oluşturmalıdır. Bu durumun eleştirisi olarak, sivil toplum kuruluşundaki liderlerin diğer üyeleri dinlememesi neticesinde birçok yeni sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmıştır. Bu durum STK'larda liderlik konusunun ne kadar önemli ve hassas olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. STK ve lider ilişkisinde kültürün etkisi çok fazladır. Liderlerin de içinden çıktığı toplumun kültüründen etkilenmesi gayet normaldir. Zaten kültürden uzak bir kişinin lider olma şansı da zayıftır. Diğer taraftan liderlerin kendisinden sonra gelecek liderler içinde belirleyici ve yönlendirici olmaları gereği şu şekilde ifade edilmiştir: Katılımcı 6: "*Lider, kendisinden sonra gelen kişiyi de belirleyen kişidir.*" Katılımcı 9: "*STK'larda yapmamız gereken bir Enderun mektebi oluşturmak bizden sonra gelecek olan liderleri orada yetiştirmek.*"

Katılımcı görüşlerine bakıldığında Yörüklerde lidere büyük bir saygı ve sevgi olduğu görülmektedir. Hepsi tarafından olmasa bile katılımcıların bazıları Yörüklerin demokratik bir liderlik görüşü olan "katılımcı liderlik" türünü benimsediği söylenebilir. Ancak bu durumun aksi yönünde görüşler de beyan edilmiştir. Bazı katılımcılar faaliyetsiz ve sayıca çok fazla olan derneklerin durumunu liderlik konusu ile ilişkilendirmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının kendi yöneticileri arasında ortaya çıkan karşıt görüşler neticesinde yöneticilerden bazıları eski sivil toplum kuruluşlarından ayrılıp yeni bir sivil toplum kuruluşu kuruyor. Son zamanlarda bu şekilde ortaya çıkan birçok sivil toplum kuruluşu olduğu dile getirilmiş ve bunların çoğunun faaliyetsiz tabela derneği olduğu belirtilmektedir. Derneklerin kurulma aşamasında liderliğin etkisi olmadığını söyleyenler bile faaliyet ve fedakârlık konusunda liderlerin hakkını teslim etmektedir. Dernek başkanlarına yazılmış bir dörtlükte Katılımcı 11:

"Gelenek görenek devam ettirir

Sofrasında yemeğini yedirir

Herkesi incitmeden iş bitirir

Yörükler içinde takdir başkanı"

Dörtlüğünden de anlaşılacağı üzere Yörükler, liderin geleneklerine sahip çıkan, birleştirici ve saygın bir karaktere sahip olmasını beklemektedir. Katılımcı 6: "*Baş nereye giderse ayaklarda oraya gidiyor.*" tarafından da dile getirildiği gibi Yörüklerin bazıları liderleri sorgulamaksızın takip etmektedir. Ancak bu durum çoğunluğu temsil etmemektedir. Liderlerin körü körüne takip edilmesindeki sebep, bazı bölgelerde oluşturulan dernek ve dernek üyelerinin eğitimsiz ve bilinçsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Yörükler lidere önem verir ancak liderlere mutaassıp bir şekilde bağlanmazlar. Bu durum katılımcı görüşlerinde de dikkat çekmektedir. Ayrıca katılımcılar Yörüklerde liderliği yaşadıkları zor coğrafi şartlara da bağlamışlardır. Bu konuda Katılımcı 9: "*Bizim coğrafyamızı düşünün hep engebeli, yani bu coğrafyadaki insanlar da böyle yani lider ruhlu olmazsa ayakta kalamazlar. Her tarafı farklı yükseltilerde farklı kesintilerde farklı coğrafyalarda bir yerde böyle coğrafyada büyümüş bir insanın*

pasif insan olarak yaşama şansı yok. Obanın içerisinde birliği kastederseniz biz ana koruyucu kanatları altında gölgelenen bilecek ve sembolik bir lider olarak bakarız o bizim atamızdır dokunulmazımızdır.” şeklinde açıklamıştır. Katılımcı 9’un görüşü incelendiği Yörüklerin çoğu lider ruhlu olarak doğar veya doğmak ve bu şekilde olmak zorundadırlar. Ayrıca Katılımcı 10: *“Beylerin ağası olmaz, beylik vermekle ağalık almakla olur.”* Katılımcı 10’un görüşleri, lideri sorun çözen ve etkileşimci bir karakter olarak tanımlamaktadır

Katılımcılar STK başkanlarının mevcut liderlik durumlarını eleştirel olarak dile getirmişlerdir. Bu konuda katılımcı 11: *“Bütün STK başkanlarının lider olarak algılanması ve değerlendirilmesi yanlış olur. Şayet bütün STK başkanları lider özelliklerini haiz olsalardı toplumumuz daha iyi bir seviyede olurdu.”* Yine Katılımcı 8: *“Lider pozisyona gelen kimselerin temel amacı bulunduğu koltuğu nasıl muhafaza edip daha yüksek bir makam mevkiye nasıl geçebileceğinin araştırılması olmaktadır.”* Benzer şekilde Katılımcı 10: *“İnsanların kimisi siyaset, kimisi ticaret, kimisi şahsi egolarını tatmin etmek için dernekler oluşturuyor.”* Aynı şekilde Katılımcı 11: *“Genellikle bir ihtiyaçtan ziyade sosyal statü kazanmak, çevrede tanınır olmak, düğünde dernekte anons edilmek gibi egoyu okşayan bir konumda bulunmak hatta mevcut dernekler vasıtasıyla siyasete atlayabilmek vb. gaileler insanları bu yöne itmektir. Büyük çoğunluğunun eğitim ve kültürel durumu ve entelektüel kapasitesi Yörük/Türkmen kültürünü çeşitli platformlarda temsil edebilecek ve kitlelere aktarabilecek durumda değildir.”* Ayrıca Katılımcı 8: *“Liderlik vasfına sahip insanların sayısının bir elin -iki değil- parmak sayısını geçmediği rahatlıkla görülebilir.”* Şeklinde eleştirel olarak görüşlerini dile getirmişlerdir. Katılımcıların görüşlerinden anlaşılacağı üzere maalesef Yörük camiadaki liderlerin birçoğu, görevini layığı ile yerine getirmemektedir. Bu görevi ifa edecek liyakate sahip olmadıkları çoğunlukla kabul edilmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi tabela derneklerinin faturası bazı katılımcılar tarafından vasıfsız liderlere kesilmektedir. Esasında Yörük-Türkmen kültürünü korumak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla sivil toplum kuruluşları oluşturduğunu dile getiren liderler çoğunlukla şenlik, şölen ve festivaller gerçekleştirmiştir. Maalesef çalıştay, panel, sempozyum vb. herhangi bir faaliyete öncülük eden sivil toplum kuruluşu lideri sayısı çok azdır. Bu durum liderlerin birçoğunun vasıfsız ve bilgisiz olduğunu destekler niteliktedir.

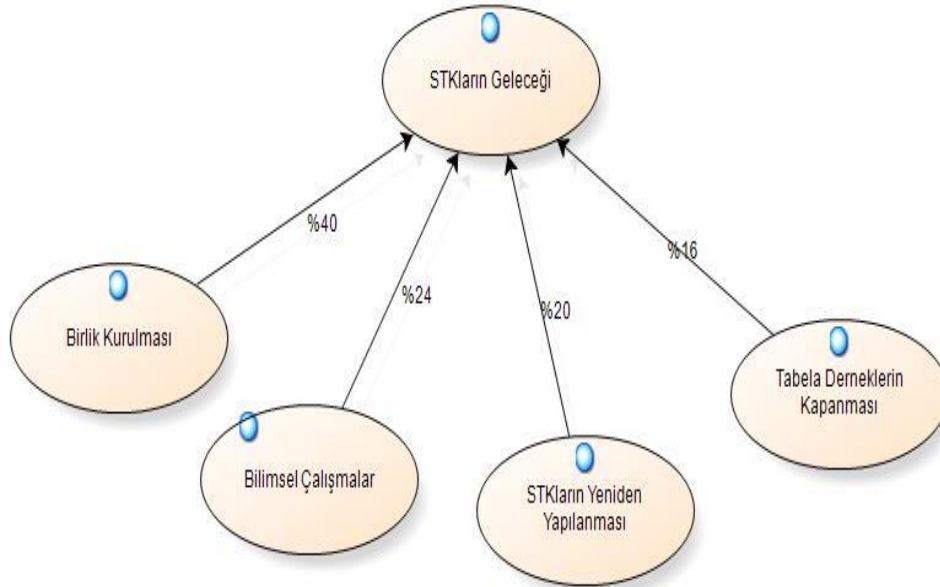
Üyelerin lidere bakış açısı konusunda Katılımcı 11: *“Üyeler açısından dernek başkanı; masraf çıkartmayan, yediren, içiren, eğlendiren, hâl hatır soran, hastanelerde ve devlet dairelerinde kendilerine yol gösterendir.”* Yine Katılımcı 2: *“Geleni gideni ağırlar. Obanın beyidir. Sözü geçer, obasını çevresini derleyip toparlaması gerekir. Arasında sorun olanların sorununu çözecek darılanları küsenleri barıştıracak.”* Şeklinde görüşlerini belirtmektedirler.

Maalesef üyelerin lidere bakış açısı, çok zaman sivil toplum kuruluşunun amacı ile bağdaşmamaktadır. Yörükler için bir lider liderden daha fazlasıdır. Onlar her zaman lider ile etkileşim halinde bulunmayı istemektedirler. Böylece sivil toplum kuruluşunun lideri olarak faaliyet göstermesi beklenen şahıs bazen bir karakter çelişkisi yaşayabilme ihtimali karşı karşıya kalmaktadır. Katılımcı görüşlerine bakıldığında özellikle Katılımcı 11’in yukarıdaki görüşü neticesinde şu durum ileri sürülebilir: lidere görevinden çok vasıf yükleyen kişiler onu asıl görevinden alıkoymaktadır.

Diğer taraftan lideri Katılımcı 6: "Her hareketin ve fikrin bir başı olması gerekiyor. Bir liderin etrafında toplanma içgüdüğü bizim Türk toplumunda çok yüksektir. Türklerin tarih boyunca birçok devleti olmuştur bu gelenek lider esası olmamızın bir dışavurumudur." ve Katılımcı 8: "Tamamen amatör bir ruhla bir araya gelmiş bir topluluğun iyi bir şekilde yönetilmesi o topluluğun etkinliğinin artmasında belirleyici rol oynar." şu şekilde değerlendirmektedirler. Katılımcı 6 ve Katılımcı 8'in görüşleri ışığında Yörükler arasında lider, yukarıda değinilen Bakan ve Büyükbeşe (2011) tarafından açıklanan liderlik türlerinden etkileşimci ve otokratik liderliğin arasında bir yerde konumlanacak şekilde tarif edilebilir. Çünkü görüşler hem bir üst akla ihtiyaç olduğu hem de bu üst aklın yönetim organizasyonundaki diğer kişilerle iletişim halinde olması gerektiğini belirtmektedir.

Yörük Derneklerinin Geleceği

STK'ların gelecekte nasıl olacağına ilişkin sorulan sorunun cevabı neticesinde bulgular şu şekilde ifade edilebilir:

Görsel 3. STK'ların Geleceğinin Nasıl Olacağına İlişkin Görüşler

İlk olarak katılımcılar %40'ı büyük bir kısmı birlik kurulması halinde başarılı olabileceklerini düşünmektedirler. Bu konuda Katılımcı 4: "Tek taştan duvar olmaz. Biz bir ve beraber olmalıyız. Bu şekilde her türlü zorluğun üstesinden geliriz." Yine Katılımcı 10: "Bir birlik kuracağız ve bu birlikte Yörükler üzerine çalışma yapan hiçbir çıkarı olamayan STK'ları bir araya getireceğiz." Diyerek bu konuyu belirtmişlerdir. Burada birlikten kasıt; derneklerin bir araya gelerek federasyon, federasyonların bir araya gelerek konfederasyon kurması ve nihayet konfederasyonların bir birlik çatısı altında birleşmesidir.

İkinci olarak katılımcılar %24'ü bilimsel çalışmaların sivil toplum kuruluşları için başarıyı getireceğine inanmaktadırlar. Bu konuda Katılımcı 6: *“Bu kültürü bilimsel temellere oturtabilirsek daha kalıcı olacaktır.”* Katılımcı 3: *“Ancak işin zor tarafına çekmek lazım insanları yani bilimsel mecralara. Üniversitelerimizde Yörkam birimleri açılmaya başladı. Onlar işin bilimsel tarafını çözebilirse Yörük kültürü devam eder.”* Yine Katılımcı 8: *“Son dönemlerde Yörük dernekleri çalıştaylar, sempozyumlar, kongreler v.b. akademik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Üniversitelerde Yörük Türkmen Araştırma Uygulama Merkezlerinin (YÖRKAM) sayısı da artmaya başlamıştır. Ayrıca üniversitede okuyan Yörük çocuklarının sayında da ciddi artışlar olmuştur. Bütün bu gelişmeler Yörüklerin bilinçlenmesinde etkili olmaktadır.”* Şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.

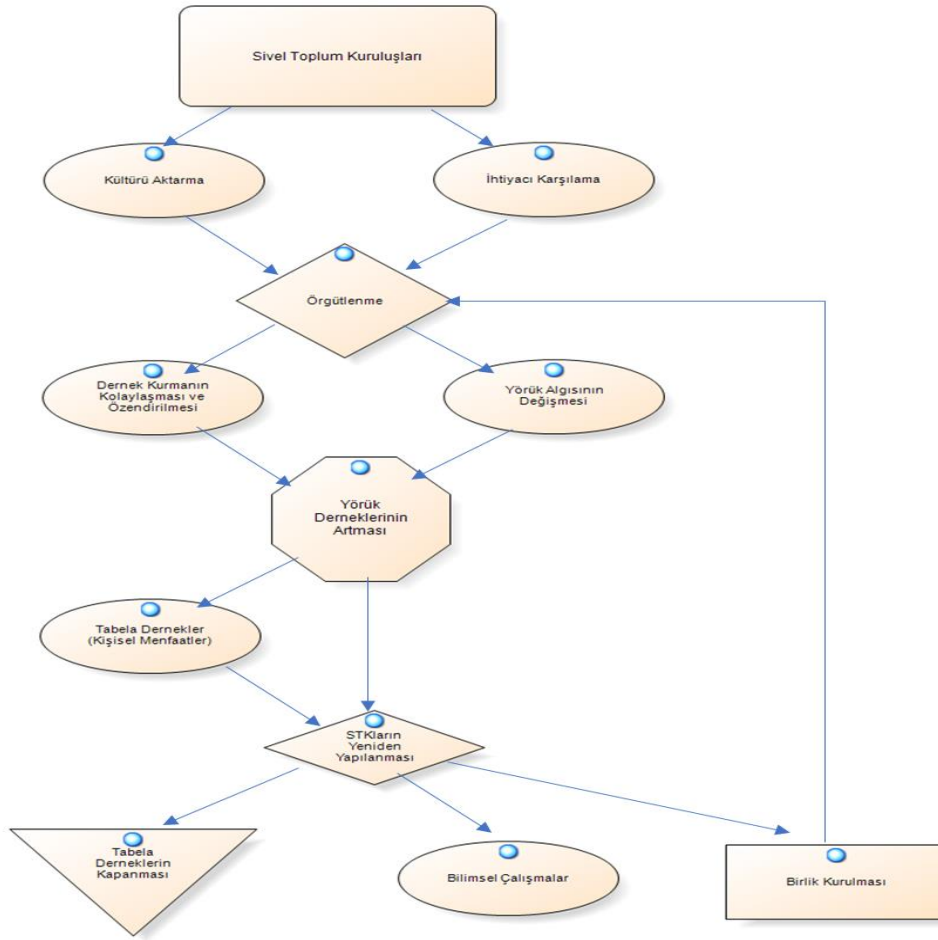
Son dönemde Yörükler üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar artmıştır. Üniversiteler bünyesinde kurulan Yörük Kültürü Araştırma Merkezleri'nin sayısı çoğalmıştır. Süleyman Demirel Üniversitesi, Alâeddin Keykubad Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi bünyesinde YÖRKAM bulunmaktadır. Bu durum köy ve doğal hayat üzerindeki artış ile aynı yöndedir. Popüler kültürün etkisi yadsınamaz gerçektir. Bahsedilen bilimsel çalışmalar sonucunda Yörükler üzerinde oluşan şölen ve festival hayranı algısı yıkılacaktır. Bu algının kırılması gerektiği katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir.

Üçüncü olarak katılımcıların %20'si, STK'ların yeniden yapılanması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu anlamda devlet desteğinin olması gerekliliği de dikkati çekmektedir. Bu konuda Katılımcı 11: *“Yörükler; devlet/millet noktasında KURUCU, askeri manada KORUYUCU, sosyal açıdan KÜLTÜRCÜ rollerle yeniden teçhiz edilmelidir.”* Katılımcı 11'in görüşlerinden kastedilen şey; Yörüklerin ve onların temsilcilerinin kendilerini gerçek manada yansıtamadığı bunun yanında onları temsilen ortaya çıkan Yörük STK'larının da bu işi hakkıyla yapamadığına değinilmektedir. Yörüklerin Türk tarihinin her sayfasında var olduğu ve önemli roller üstlendiği, Türk kültürünün ve milletinin devamı açısından Yörüklerin çok önemli etkisi olduğu vurgulanmaktadır. Yine Katılımcı 6: *“Dernekleşme faaliyetlerinin hatalarını görüp düzeltmek, insanlara faydalı kalıcı sürdürülebilirliği olan kurumların kurulması gerekiyor.”* Diyerek konunun önemini belirtmiştir.

Son olarak katılımcılar %16 oranda tabula derneklerin kapanması ile birlikte derneklerin etkinliklerinin artacağını düşünmektedirler. Bu konuda Katılımcı 3: *“Derneklerin amacı dışında yaşamasına izin verilmemeli.”* Katılımcı 1: *“Dernekler çok arttı ama faaliyet söz konusu olmayan dernekler ilerde ortadan kalkacaktır. Çünkü bu işin bir maliyeti söz konusudur ve bunu karşılayamayan dernekler yok olacaktır.”* Derneklerin kurulması ve ismen bile varlık göstermesi için birtakım maliyetlere ihtiyaç vardır. Bu maliyetler bazen maddi bazen manevi olabilir. Örnek vermek gerekirse; dernek kurulduktan sonra bir bina kiralamak ya da toplantı gerçekleştirmek bir maddiyat gerektirmektedir veya kişi topluluğu olan derneklerin kurucularının birçoğu faaliyetsiz bir dernek olduğunun farkına varması ile dernek ile ilişkilerini kesecek ve dernekler kendiliğinden ortadan kaybolacaktır. Hepsisi bir tarafa topluma dokunmayan-inemeyen dernekler ilgi çekemeyecek ve yok olmaya yüz tutacaktır.

Son dönemlerde Yörüklük'ün popülaritesi artmıştır. Özellikle turizm amaçlı Yörük çadırları Türkiye'nin güney sahillerinde restorana dönüştürülerek hayata dâhil edilmiştir. Sosyal medyanın da etkisini iyice artırmasıyla Yörük kültürü ve doğal hayatı artık toplumla daha iç içedir. Milletimizin bu kültüre sevgisi ve ilgisi Yörük kültürünü özellikle sosyal medyada bir süre daha popüler tutacağı benzetmektedir. Yörüklerin yaptığı şölen ve festivaller aracılığı ile tanışan ve kaynaşan sivil toplum kuruluşları ve kişilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Diğer etkilerinin yanında bu konuda da sivil toplum kuruluşları toplumsal bir misyon üstlenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Görsel 4. Yörük Sivil Toplum Kuruluşları Süreçleri

Çalışmada Görsel 4 ile açıklanan bulgulardan hareketle:

1. STK'ların kuruluşunda kültürü aktarma, ihtiyacı karşılama ve örgütlenme fikri ön plana çıkmıştır.

Yörüklerin STK'lar ile kendini ifade edebilmesi için kurdukları dernekler ile Yörük algısının değişmesi, STK kurmanın ve örgütlenmenin kolaylığı, liderlik gibi olgular ile dernek sayısı artmıştır. Bu durum

birtakım sorunları beraberinde getirmiştir ve yeniden yapılanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Faaliyetsiz - tabela derneklerinin- kapatılması sadece eğlence ve şenlik ile anılmama isteği ekseninde bilimsel çalışmaların yapılması, Yörüklerin farklı yönlerinin anlatılması isteği ön plana çıkmıştır. Ek olarak dağınık yapının önüne geçilmesi, birlik kurulması ve de birlik olunması fikri desteklenmiştir. Bahsedilen birliklerin kurulmasıyla beraber örgütlenme bağlamında daha kurumsal bir yapının oluşacağı aşikârdır. Bu kurumsal yapı da sivil toplum kuruluşlarını başarıya ulaştıracak olan faktörlerin en önemlilerinden biridir. Böylece ortaya çıkan kuruluşlar bu camiada kurulması planlanan örgütlere bir rol model olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu rol model örgütlerin etkisiyle Yörükler üzerine yapılacak olan bilimsel çalışmaların sayısı artabilir ve ortaya daha yararlı ve işlevsel kuruluşlar çıkabilir. Günün sonunda böylesi kalite ve kurumsallığa sahip Yörük sivil toplum kuruluşlarının, bu camiadaki sadece eğlence algısını kırması ve kişilerin menfaatleri uğruna örgütlerin kullanılması fikrini kırması ihtimali yüksektir.

Son dönemlerde Yörükler arasında okuryazarlık ve kültürel bilincin artması ile bu kesim seslerini daha çok duyurmak istemektedir.

2. Sayıca çok fazla olan Yörük-Türkmen derneklerinin bu kadar çok olması bazı katılımcılar tarafından dernek içi demokrasinin olmaması, liderin otoriter tutum sergilemesine bağlanmaktadır.

Yörüklerde lider/baş olmak idareci olmak son derece zordur. Ek olarak bazı kişilerin siyasi ve ekonomik çıkarlar uğruna dernek kurması, dernek kurmanın kolay olması gibi görüşler de derneklerin sayısı fazla olması ile irtibatlandırılmaktadır. Aslında dernekler ortaya çıkış sebeplerini, kültürü canlı tutmak ve onu gelecek nesillere aktarmak, Yörüklerin ihtiyaçlarının karşılanması ve örgütlenme olarak açıklıyorlar. Ancak son dönemde sayıca oldukça fazla rakamlara ulaşmış ve Yörük derneklerinin birçoğu işlevini kaybetmiştir. Bu durum ortaya işini iyi yapan Yörük derneklerine güveni sarsmaktadır. Yörük STK'larının en önemli amaçlarından biri olarak tanımladığı, Yörükler ve Yörük Kültürü üzerine bilimsel çalışma yapılması amacı Yörük liderler tarafından üzerinde durulan önemli bir noktadır. Bu şekilde Yörüklerin, sadece şölen ve şenlik gezen kitleler olmadığına görüleceği düşünülmektedir. Yörük derneklerinin geleceği; tabela derneklerinin ortadan kalkması, bilimsel çalışmaların çoğalması, örgütlenme (birlik düzeyinde), değişen Yörük algısı ile birlikte daha parlak görüneceği tahmin edilmektedir.

3. Yörük sivil toplum kuruluşlarını ortaya çıkmasında ve idame ettirilmesinde hayati rol oynayan liderler, kurumların en önemli dinamikleri olarak kabul edilmektedir.

Katılımcıların birçoğu bu durumu kabul etmektedir. Ancak Yörük-Türkmen camiasının gücünü yüksek oranda kısıtlayan tabela derneklerinin ortaya çıkmasında da maalesef liderler etkilidir. Ama katılımcıların görüşleri ekseninde iddia edilebileceği gibi bu yanlış uygulamanın sorumluları çoğunlukla bir sivil toplumun kurumsal altyapısını oluşturabilecek yetkinliğe sahip değildir. Bu liderlerin birçoğu şahsi çıkar, hırs ve rant için bu görevi istemektedir. Ne yazık ki, başka bir sivil toplum kuruluşundan ayrılan ya da yeni bir bölgede sivil toplum kuruluşu kuran şahısların birçoğu sivil toplum kuruluşunu kurmadan önce bölgede bir nabız yoklaması yapmamaktadır. Böylesi gelişimi güzel hareket

eden kişilerin birçoğunun makam ve kişisel ikbal uğruna Yörük-Türkmen camiasına zarar verdiği dile getirilmektedir. Katılımcıların üzerinde durduğu önemli bir konu olarak bahsedildiği gibi bu amaç ile hareket eden lider ve onun çevresindeki kitleler için Yörüklük sadece bir araç olarak görülmektedir. Genellikle şahsi ve kendi kitlelerinin çıkarı için hareket eden bu kesimlerin çok zaman siyasi amaçları bulunmaktadır.

4. Dernek sayıları ve katılımcı görüşlerinden hareketle Yörükler'de lider ve baş olma arzusu son derece istenilen bir durumdur.

Genel olarak Yörük-Türkmen camianın sivil toplumunun gelişmesinde liderler başrol oynamaktadır. Katılımcıların geneli bu konu üzerine hemfikirdir. Ancak bazı zamanlarda bu durumun tersinin de geçerli olduğu birçok katılımcılar tarafından kabul edilmektedir. Liderler bireysel yetenek, uzlaşmacı kültür, organizasyon yönetimi, sosyolojik dinamiklere hâkim olma gibi kabiliyetler sayesinde kurulan örgütleri kolayca büyütebilmekte ve kurumsallaştırmaktadır. Bu tür özellikleri olmayan kişiler lider olamazlar, olsalar bile kalıcı bir liderlik söz konusu olamaz. Böylesi özelliklere sahip olmayan kişi ve kişilerin kurduğu Yörük dernekleri kısa bir süre içerisinde faaliyetlerini yitirmekte ve tabela derneği halini almaktadır ve alacaktır. İyi bir lidere, yönetim organizasyonuna ve kaynağa sahip olamayan sivil toplum kuruluşları uzun dönemde hayatlarını idame ettirememektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %80, 2. Yazar: %20 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Türkiye'de Son Dönem Yörük Derneklerinin Liderlik Ekseninde Değerlendirilmesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ak, M. (2017). Yörüklerde Halk Hekimliği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57, 395-405. DOI: 10.9761/JASSS7124
- Algahtani, A. (2014). Are Leadership and Management Different? A Review. *Journal of Management Policies and Practices*, 2 (3), 71-82. DOI: 10.15640/jmpp.v2n3a4
- Arastaman, G., Fidan, İ. Ö. ve Fidan, T.(2018). Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 37-75. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/586937>
- Aydoğmuş, A. (2018). *Değişen Sosyo – Ekonomik Koşullarda Yörükler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi.

- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik Türleri ve Güç Kaynakları'na İlişkin Mevcut- Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 73-84. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107352>
- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlilik, Güvenilirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *DEUHFED*, 9 (1), 23-28. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753041>
- Biber, A. ve Turancı, E. (2014). Toplumsal Şeytan Üçgeni: İktidar, Hegemonya ve Propaganda. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 11(1), 28-41. DOI: 10.31123/akil.442999
- Bilge Uysal, F. (2021). From Nomadic Life to Rural Dwelling: The Çağlarca Village (Antalya), DAKAM ARCADESIGN'18 V. International Architectural Design Conference.
- Bilbil, K. E. ve Polat, A. F. (2021). Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşlarında Gerçekleştirilen İletişim Faaliyetleri. *Selçuk İletişim Dergisi*, 14 (1), 336-362. DOI: 10.18094/josc.776538
- Doğan, M. C. ve Doğan, M. S. (2005). *Yörüklerin Sosyal ve Kültürel Hayatı (Antalya Örneği)*. Kızılelma Yayıncılık.
- Durmaz, R. (2018). *Antalya İli Örneğinde Karakoyunlu Yörük Ağızı: Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Söz Varlığı Ve Karakoyunlu Yörük Etnografyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Erdem, F. H. (1993). İbn-i Haldun'un Devlet Görüşü. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213743>
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Karagül, M. (2016). İbn-i Haldun'da Asabiyet ile Devlet Mülk İlişkisi. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (6) 47-59. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/232434>
- Kurtaran, Ş. (2017). *Müziğin Kolektif Düşünce Temsilindeki Yeri: Yörükler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kuzu, B. (1992). Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 7 (1), 336-369. DOI: 10.1501/SBFder_0000001535
- Küçük, B. ve Yavuz, E. (2021). Hizmetkar Liderlik ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5 (1), 453-472. DOI: 10.29023/alanyaakademik.816809

- Özer, M. H. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 86-97. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70059>
- Özkan, M. (2016). Liderlik Hangi Sıfatları, Nasıl Alıyor? Liderlik Konulu Makalelerin İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 615 – 639. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223113>
- Sağlam, M. T. (2020). Türkiye'de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK'lar. *Turkish Studies - Social*, 15 (1), 591-610. DOI: 10.29228/TurkishStudies.39349
- Sargın, K. (2019). *Kültürel Coğrafya Açısından Karahacılı Yörükleri: Serik Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi.
- Sezer, D. T. (2008). Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *DEÜ Sosyal Bilimler Üniversitesi*, 10 (1), 1-58. Erişim Adresi: <http://hdl.handle.net/20.500.12397/5346>
- Tuztaş Horzumlu, A. H. (2017). Yörük Kültürünü Tanıtmak: Dernekleşme Faaliyetleri ve Yörük Şenlikleri. *Türkiyat Mecmuası*, 27 (2), 239-255. DOI: 10.18345/iuturkiyat.370071
- Yıldız, M. G. (Ed.). (2016). *Liderlik Çalışmaları* (2. Basım). Beta Yayınları.
- 5253 sayılı Dernekler Kanunu, (2004), Cilt:44, Sayı:25649.

Extended Abstract

With this study, it is aimed to analyze whether the leadership phenomenon has an effect on the number of civil society in the context of Yörük-Turkmen non-governmental organizations, whose numbers have increased rapidly in the recent period. Civil society is a community of people who make their own decisions and are not subject to any outside interference. In terms of this nature, it is understood as an area that is independent from the state/political area and acts for social benefit. Organizations that bring people together in such an area are called non-governmental organizations. The most common non-governmental organizations in Turkey are associations. According to the associations law numbered 5253, the association; They are groups of persons with legal personality formed by combining the knowledge and work of at least seven real or legal persons in order to achieve a specific and common purpose not prohibited by law other than sharing profits.

Yoruks are Turkish communities that have adopted the nomadic lifestyle, generally found in the Mediterranean and Aegean regions of our country. The concept of nomads; It is derived from the verb "to spin". Turks who came to Anatolia and continued their lives as nomads are called "Yoruks". The word "Yoruk" was first encountered in the book of Yazıcıoğlu Ali, who lived at the beginning of the 15th century. It is also rumored that Osman Gazi was called "Yorukoglu" by some Anatolian lords. Some researchers distinguish between the words "Yoruk" and "Turkmen". Today, nomads mostly live in the Mediterranean region. However, they are also found in many parts of Turkey. Geographically, the high regions of Antalya-Mersin and Konya (Western Taurus Mountains) are home

to the Yoruks. It is accepted that they prefer this region due to the effect of the Mediterranean climate and plant diversity.

Leader, as a word, means guide, chief, pioneer person. Based on this definition, it is possible to say that leaders have certain characteristics and competencies that are different from other people. Leaders are the people who are in the most important position in the organization, who understand how to organize, can direct, plan and motivate. Leadership is understood as either a pattern of behavior or a personal quality. Leadership as a model of behavior is an influence used by an individual or group on a larger community to organize and direct that community's efforts towards achieving desired goals.

In the study, 5 questions were asked to the participants. The universe of the research is the experts who have worked on the Yoruks in Turkey and the people who have been the directors of the Yoruk Association. The sample is eleven people consisting of academicians who have held senior positions in Yoruk associations and researchers-authors who have worked on Yoruk associations. In terms of credibility, which is the first of the four titles known as the golden criteria in the literature, such as credibility, reliability, transferability, and confirmability, it has been tried to obtain information free of prejudices by understanding the culture and style of the people in the sample, through long-term interaction with the Yoruk leaders and opinion leaders interviewed during the study. Participants were also selected in consultation with experts in order to ensure transferability and suitability (generalization). Sensitivity was paid to ensure that the participants had at least 5 years of experience on the research topic. In order to increase the level of confirmability, although heavily analyzed information was added to the study, very important sentences and opinions of the participants were added as raw. In this way, it is aimed to get rid of prejudices.

With the analysis made as a result of the interviews, it has been seen that the perception of Yoruks has changed with the associations they have established so that the Yörüks can express themselves with the NGOs, and the number of associations has increased with the facts such as the ease of establishing and organizing NGOs, and leadership. This situation brought along some problems and the need for restructuring emerged. The desire to close the inactive signage associations and not to be remembered with entertainment and festivities, to carry out scientific studies and to explain different aspects of the Yoruks, came to the fore.

Recently, the number of associations has reached a large number and many of the Yoruk associations have lost their function. This situation shakes the trust in the Yörük associations, which do their job well. Described as one of the most important goals of Yörük NGOs; The aim of scientific study on the Yoruks and the Yoruk Culture is an important point emphasized by the Yoruk leaders.

Leaders, who play a vital role in the emergence and maintenance of nomadic non-governmental organizations, are considered the most important dynamics of the institutions. However, unfortunately, leaders are also influential in the emergence of signage associations that highly restrict the power of the Yörük-Turkmen community. However, as it can be argued on the basis of the opinions of the participants, those responsible for this wrong practice mostly do not have the competence to form the institutional infrastructure of a civil society. Many of these leaders want this task for personal gain, greed and profit.

Based on the number of associations and the opinions of the participants, the desire to be a leader and head in the Yoruks is a highly desirable situation. In general, leaders play a leading role in the development of the civil society of the Yörük-Turkmen community. Most of the participants agree on this issue. However, it is accepted by many participants that sometimes the opposite is also true. Leaders can easily enlarge and institutionalize established organizations thanks to their individual talents, conciliatory culture, organizational management, and mastery of sociological dynamics.

Türkiye Ekonomik Büyümesinde Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, İstihdam ve Yatırım Fırsatları¹

Renewable Energy in Turkish Economic Growth: Current Situation, Future Prospects, Employment and Investment Opportunities

Melahat BATU AĞIRKAYA²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 13.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 04.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1103005

Atf / Citation: Batu Ağırkaya, M., (2022). “Türkiye Ekonomik Büyümesinde Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, İstihdam ve Yatırım Fırsatları” ODÜSOBİAD 12 (3), 2327-2350
Doi: 10.48146/odusobiad.1103005

Öz

Enerji ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerekli ve önemli faktörlerinden birisidir. Küreselleşen dünyada teknolojik gelişme hızının artması enerji tüketimini artırmıştır. Enerji kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle alternatif kaynak olarak yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Bu çalışmada küresel enerji tüketimi ve dünya enerji dağılımının gelecek senaryo tahmini ile birlikte Türkiye'nin mevcut durumu ve gelecek beklentileri projeksiyonlarla yansıtılarak yatırım fırsatları ve istihdama ilişkin sonuçların ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla Enerdata veri tabanından 2000-2050 dönemine ilişkin dünya enerji dağılımı için Avrupa, Asya, Afrika, Ortadoğu, Kuzey Amerika, Latin Amerika, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ve Pasifik özelinde ilgili veriler karşılaştırılmış ve Türkiye'nin bu süreçteki durumu belli göstergeler eşliğinde betimsel olarak analiz edilmiştir. Sonuçlara göre Türkiye'de yenilenebilir enerji üretimine yönelik yatırımların artmasıyla, toplam enerji arzında petrol, doğal gaz ve kömürün önemli bir yer işgal ettiği, ancak rüzgâr, güneş gibi yenilenebilir kaynakların payının çok az olduğu ve giderek artacağı yönde bulgular tespit edilmiştir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretiminde ve birincil enerji tüketiminde payının giderek artacağı ve teknolojik gelişmelerle yeni istihdam olanakları sağlayacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuçların politika yapıcılar, proje geliştiriciler, yatırımcılar, endüstriler ve ilgili paydaşlara faydalı bilgiler sağlayacağı beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Büyüme, Yenilenebilir Enerji, İstihdam, Yatırım, Senaryolar

Abstract

Energy is one of the significant factors of economic growth and development. Accelerating technological developments in the global world has increased energy consumption. Nowadays, renewable alternative energy sources are high on the agenda due to the limited energy resources. This study aims to predict the future of the global energy consumption and world energy distribution scenario and to reveal investment opportunities and employment results in Turkey, using the projections of the current situation and future expectations. For this

¹ Konulu araştırmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde araştırma ve yayın etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

²Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık Sigortacılık ve Finans Bölümü, Iğdır, E-mail: melahatagirakaya@hotmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-5622>.

purpose, the relevant data obtained from the Enerdata database for the world energy distribution in the period of 2000-2050, specific to Europe, Asia, Africa, the Middle East, North America, Latin America, CIS (Commonwealth of Independent States), and the Pacific, were compared, and the situation of Turkey in this process has been analyzed descriptively with specific indicators. According to the results, although renewable energy production investments have increased in Turkey, oil, natural gas, and coal still occupy a considerable place in the total energy supply, and the share of renewable resources such as wind and sun is very insufficient and should increase gradually. However, it has been found that the part of renewable energy sources in electricity production and primary energy consumption would rise and provide new employment opportunities with technological developments. The results are expected to provide fruitful information to policymakers, project developers, investors, industries, and relevant stakeholders.

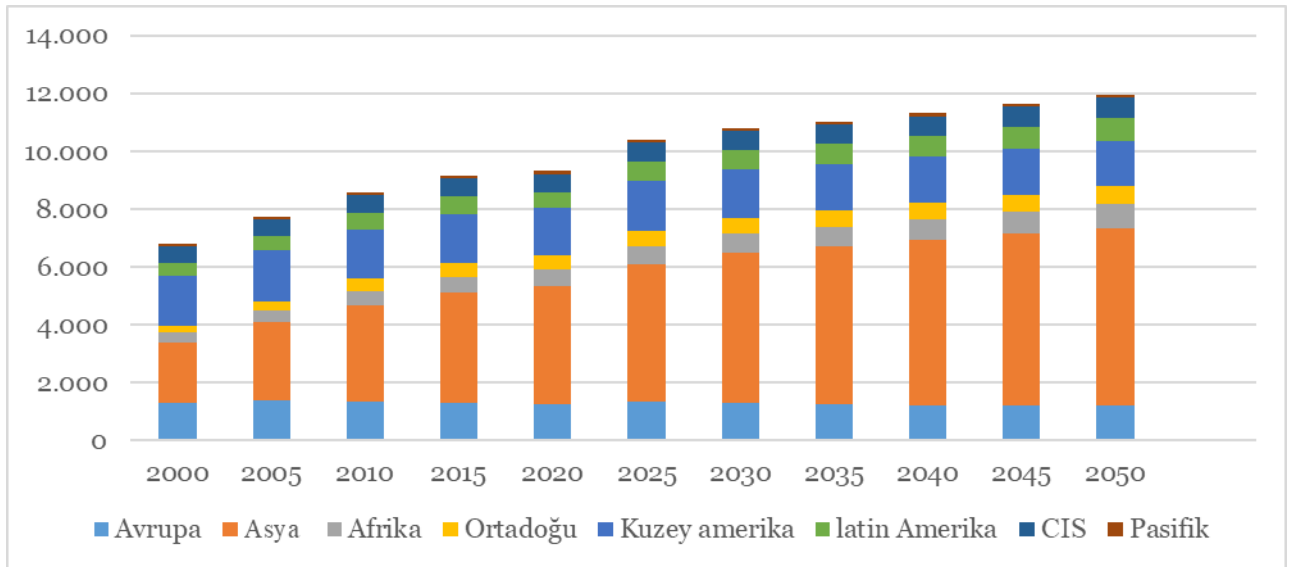
Keywords: Economic Growth, Renewable Energy, Employment, Investment, Scenarios

Giriş

Ekonomik büyüme, makroekonominin önemli bir parçasıdır. Klasik teoride ekonomik büyüme, sermaye ve emek tarafından belirlenirken, Neo-klasikler teoriye nüfus ve teknoloji unsurlarını dahil etmişlerdir. Bunlarla birlikte ekonomik büyüme için girdi olarak kabul edilen bir diğer faktör ise enerjidir (Fachrurrozi, Aliasuddin ve Seftarita, 2022: 1). Enerji, her türlü üretim faaliyeti için hayati olduğu gibi ekonomik büyümenin de itici gücüdür. Ekonomik büyümedeki artış hem enerji talebini hem de mal ve hizmetlere olan talebi artırmaktadır. Talebin karşılanması noktasında üreticilerin yeni endüstrilerle mal üretmesi, enerji ve ekonomik büyümenin birbiriyle olan bağlantısını açıklar niteliktedir (Saidi, Rahman ve Amamri, 2017: 45). Enerji aynı zamanda, bilim, ekonomi ve modern toplum için önemli bir unsurdur. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi kişi başına tükettiği enerji miktarıyla ölçülebilir. Ekonomik gelişmişlik derecesi arttıkça enerjiye olan gereksinim ve talep artmaktadır. Enerji talebi her ne kadar ülkeler açısından farklılık gösterse de yapılan/yapılacak olan çalışmalar, önümüzdeki yıllarda enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yere gelineceğini göstermektedir (EİGM: 2022: 1). Bu olumlu tabloya rağmen artan talep karşısında fosil enerji kaynaklarının yetersizliği ve sera gazı emisyonlarının çevre üzerinde yarattığı kirlilik yeni arayışlara yol açmaktadır (Chaudry Raza ve Hayat, 2009: 1657). Öte yandan enerji, ekonomik büyüme ve kalkınma için de gerekli bir unsurdur. Dünya ülkeleri farklı doğal kaynak ve ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahip olsa da küresel ölçekte enerji ihtiyacı sürekli artış göstermektedir. Dolayısıyla da ülkelerin enerji arzı ve talebinde de farklılaşma olmaktadır (Wang, Zhang ve Li, 2014: 943). Bu farklılaşmayla birlikte mallara olan yüksek talep enerjiyi yenilenebilir enerji ve yenilenemez enerji olmak üzere çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlilik içinde yenilenebilir enerji kaynakları ilk sırada yerini alamaya başlamıştır. Bunda ise küresel enerji sistemlerinin büyük çoğunluğunun fosil yakıtlara bağımlı olması ve güçlü ekonomik gelişme ile birlikte fosil yakıtların tükenme problemlerinin yanı sıra sera gazı emisyonunun yarattığı çevresel zararlar etkili olmuştur (Afsharzade, Papzan ve Ashjaee, 2016: 743).

Yenilenebilir enerji sera gazı azaltma potansiyelinin itici gücü olmasının dışında, enerji arz güvenliği ve istihdam yaratma gibi faktörlerle sağladığı katkıyla da önemli ölçüde küresel büyüme sergilemiştir (Kelly, 2011: 2502). Bunda büyük ölçekli yenilenebilir enerji uygulama planlarına, enerji tasarrufu ve verimlilik önlemlerinden etkilenen uyumlu enerji sistemlerine yenilenebilir kaynakları entegre etmek gibi stratejiler önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadırlar (Lund, 2007: 913). Karşılaşılan ilk en büyük zorluk, yenilenebilir enerjinin tedarik sistemindeki miktarını artırmaktır. Yenilenebilir enerji,

dünyadaki birçok ülkede önemli bir kaynak olarak kabul edilir [Alnatheer, 2005: 2299; Gnansounou, Dauriat ve Wyman, 2005: 986). Yenilenebilir enerji kaynaklarının yukarıda bahsi geçen katkılarıyla beraber talep artışını karşılamada enerji arzına ilişkin yatırımların yapılması ve artması gerekmektedir. Dünya genelinde gelecek 20-25 yıllık zaman dilimi için toplamda 68,2 trilyon \$'lık yatırım yapılması planlanmaktadır (Kaygusuz ve Bilgen, 2008: 397). Türkiye'nin enerji yatırımlarına ilişkin 2022 yılı planında yer alan ve beklenen yüzdeler dağılımları şu şekildedir: Güneş enerji santralleri (GES) %16.90, biyokütle, atık ısı ve jeotermal %16.62, termik %29.09, rüzgâr enerjisi (RES) %51.42 ve Hidroelektrik Santralleri (HES) %2,87 (EİGM: 2022: 1-2). Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme hızı enerji tüketim hızını artırmış ve daha da artıracaktır. Bu bakış açısıyla mevcut ve gelecekteki enerji ihtiyacının karşılanmasında, yenilenebilir enerji yatırımları önemli bir unsurdur. Dikkat edilmesi gereken nokta enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik enerji yatırımına karar verilirken gelecekteki enerji tüketiminin doğru tahmin edilmesidir (Chang, Lee ve Yoon, 2010: 154). Bununla birlikte gerekli ekonomik politikaların belirlenmesi hem mevcut kaynakları hem de yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımları güçlendirecektir. Görsel 1'de 2000-2050 dönemi için dünya toplam enerji tüketim projeksiyon değerleri görülmektedir.

Görsel 1. Küresel enerji toplam tüketim senaryosu (Mtoe: Milyon Ton eşdeğer), 2000-2050

Kaynak: Enerdata, 2022.

Mtoe: Million tons of oil equivalents

Görsel 1'de görüldüğü üzere Asya kıtasında küresel enerji toplamı içinde 2000 yılında 2.074 Milyon Ton eşdeğer (Mtoe) enerji tüketilirken 2020 yılında ise 4.111 Mtoe enerji tüketildiği görülmektedir. 2025 ve sonrası yıllarda enerji tüketimin belli oranlarda artacağı, 2050 ise bu artışın 6,149 Mtoe kadar yükseleceği beklenmektedir. Görsel 1'e göre Asya kıtasını sırasıyla Kuzey Amerika, Avrupa, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Latin Amerika, Afrika kıtası ve Pasifik bölgesinin takip ettiği görülmektedir. Pasifik bölgesindeki enerji tüketim miktarına bakıldığında diğer bölgelere nazaran oldukça az olduğu dikkat çeken bulgular arasındadır. Pasifik bölgesinde enerji tüketim miktarının az olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar Pasifik bölge ülkelerinin ekonomik yapıları itibariye farklılık sergilemesi, petrol tüketiminde uluslararası pazarlara yüksek oranda bağımlı olmaları ve

coğrafi konumu gereği dünyadan izole yapısından dolayı bu pazarlarla ekonomik bağlantılarının zayıf ve kesintili olmasıdır. Bununla birlikte coğrafi konumları nedeniyle kaynak ülkelere olan uzaklığının nakliye maliyetlerini yükseltmesi ve bunun da fiyatlara yansımalarıdır. Ayrıca kişi başına düşen reel gelirin az olmasına bağlı olarak kullanıcıların enerji talebini kısıtlamasıdır (Mishra, Sharma ve Smyth, 2009: 2320).

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ve devamlılığı üretime, üretimin devamlılığı ise enerji girdisine bağlıdır. Küreselleşen dünyada teknolojik gelişme, sanayileşme ve nüfus artış hızına bağlı olarak artan enerji tüketimi mevcut kaynakların sınırlılığı nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Yaşamın devamlılığında önemi büyük olan enerjinin yenilenmez ve yenilenebilir olması bağlamında mevcut durumun ne olacağı ve gelecekteki beklentilerin bu durumu nasıl etkileyeceği, ülke ekonomilerinin ekonomik ve politik geleceği açısından yürütülecek ekonomik ve siyasi politikaların belirlenmesinde önemlidir. Bu doğrultuda bu çalışmada küresel enerji tüketimi ve dünya enerji dağılımının gelecek senaryo tahmini ile birlikte Türkiye'nin mevcut durumu ve gelecek beklentileri projeksiyonlarla yansıtılarak yatırım fırsatları ve istihdama ilişkin sonuçların ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla Avrupa, Asya, Afrika, Ortadoğu, Kuzey Amerika, Latin Amerika, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ve Pasifik özelinde ilgili veriler ayrı ayrı karşılaştırılmış ve Türkiye'nin bu süreçteki durumu belli göstergeler eşliğinde betimsel olarak analiz edilmiştir. Çalışmada giriş ve literatürden sonra yenilenebilir enerjinin dünyadaki dağılımı, Türkiye enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının katkısı incelenecektir. Türkiye'de yapılan ve yapılacak yatırım projeleri ve bunların istihdama etkisi, enerjinin mevcut durumu farklı başlıklarda ele alınacak ve sonuç bölümünde yapılacak değerlendirme ile çalışma sonlandırılacaktır.

1. Literatür Taraması

Enerji çok sayıda bileşeni içeren geniş kapsamlı bir kaynaktır. Enerji konusunda geçmiş yıllarda sayısız çalışma yapılmış olmasına rağmen son yıllarda yenilenebilir enerji kaynakları araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Literatürde yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisine ilişkin tahminler yapılırken ekonometrik yöntemlerin yanı sıra alanda uygulanan yenilenebilir enerji kaynaklarının ülke potansiyelleri, ülke teşvik politikaları ve bu politikaların ekonomik yönden değerlendirilmesi, söz konusu kaynakların elektrik üretimindeki yeri ve çevresel boyutu üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın amacı kapsamında dünya enerji tüketimi ve dağılımının gelecek senaryo tahmini kısaca verilmiş, Türkiye özelinde daha fazla vurgu yapıldığı için yenilenebilir enerji politikalarının değerlendirilmesi nedeniyle konu ile ilgili çalışmalara da değinilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisine ilişkin literatürde yer alan çalışmalar sınırlandırılarak yer verilecektir. Enerji ekonomisi alanındaki yapılan ilk araştırma, Kraft ve Kraft (1978) çalışmasıdır. ABD 1947-1974 dönemi için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma sonucunda, GSMH'dan enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Stern (1993) üretim fonksiyonuna enerji değişkenini dâhil ederek eşbütünlük ve nedensellik ilişkisini incelemiştir. İki değişkenli modellerde enerjinin ikame etkisinin olabilirliği gözardı edilmesi nedeniyle nedensellik ilişkisinin sağlıklı olmadığını vurgulamıştır. Ghosh (2002) Hindistan 1950-1997 dönemi için ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Shiu ve Lam (2004), Çin 1971-2000 dönemi için enerji ve büyüme

arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye (GSYH) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Mozumder ve Marathe (2007), Bangladeş 1971-1999 dönemi için kişi başı GSYH ile kişi başı elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada GSYH'dan elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulguya ulaşmışlardır. Apergis ve Payne (2009), altı Orta Amerika ülkesi 1980-2004 dönemi için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serisi yöntemi ile incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda, enerji tüketimi arttıkça ekonomik büyümenin arttığı yönünde kısa ve uzun vadede nedenselliğin var olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Heo vd. (2010), Kore için yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin teknoloji, pazar, ekonomi, çevre ve politika arasındaki ilişkiyi çok kstaslı karar verme yöntemlerinden ANP yöntemini kullanarak incelemiştir. Elde edilen sonuçların politikacılara ve karar vericilere etkili programları oluşturma konusunda yardımcı olacağı öngörüsünde bulunmuşlardır. Kaya ve Kahraman (2010), İstanbul'un yenilenebilir enerji alternatiflerini çok kstaslı karar verme yöntemlerinden AHP ve VIKOR yöntemleriyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında üretim yeri seçiminde çeşitli öneride bulunmuşlardır. Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi ve yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme bağlantısını inceleyen çok sayıda çalışma yapılmasına neden olmuştur. Shahbaz vd. (2011) Romanya 1980-2008 dönemi için yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı yapısal VAR modeli ile incelemiştir. Yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ salınımını azalttığını ve daha fazla desteklendiğinde büyüme üzerinde sonuçlarının anlamlı olacağını ifade etmişlerdir. Tuğcu vd. (2012), G7 ülkeleri 1971-2005 dönemi için yenilenebilir/yenilenemez enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Panel veri analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar, tüm gelir gruplarında enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde ekonomik büyüme ile enerji ilişkisini inceleyen araştırmalarını yoğunluğuna rağmen çalışma sonuçlarında fikir birliği olmadığı görülmüştür. Çalışmada elde edilen sonuca göre ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Yurdadoğ ve Tosunoğlu (2017), Türkiye'de yenilenebilir enerjinin gelişimini sağlayan kamu desteklerini incelemiştir. Çalışmalarında dünya ülkelerine nazaran ülkemizde bu alandaki teşviklerin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Yılmaz ve Öziç (2018), Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyeli ve bu potansiyelin geliştirilmesi için mevcut ve gelecekte yapılması öngörülen çalışmalara ilişkin tespitler yapmışlardır. Çalışma sonucuna göre Türkiye'nin yenilenebilir enerjiye dayalı politikalar geliştirmesi gerekliliği ve yenilenebilir enerjide uzmanlık ve beceri eksikliğine bağlı sorunların mevcut olduğunu tespit etmişlerdir. Sevim ve Kahraman (2019), Türkiye'de yenilenebilir enerjinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini, yatırım ve finansman yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Türkiye için elektrik enerjisinin üretilmesinin stratejik açıdan önemli olduğu ortaya koymuşlardır. Koyuncu ve Karabulut (2021), Türkiye 1961-2015 dönemi için yenilenebilir enerji ve ekolojik ayak izinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Eşikli Otoregresif (TAR) modeli ile analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre ekolojik ayak izinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ancak, yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanan elektrik enerjisi üretiminin ekonomik büyümeyi birinci rejim döneminde negatif, ikinci rejim döneminde ise pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Emeksiz ve Fındık (2021), Türkiye'nin mevcut enerji potansiyeli, yenilenebilir enerji alanındaki gelişmeler, yatırımları incelemiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'nin

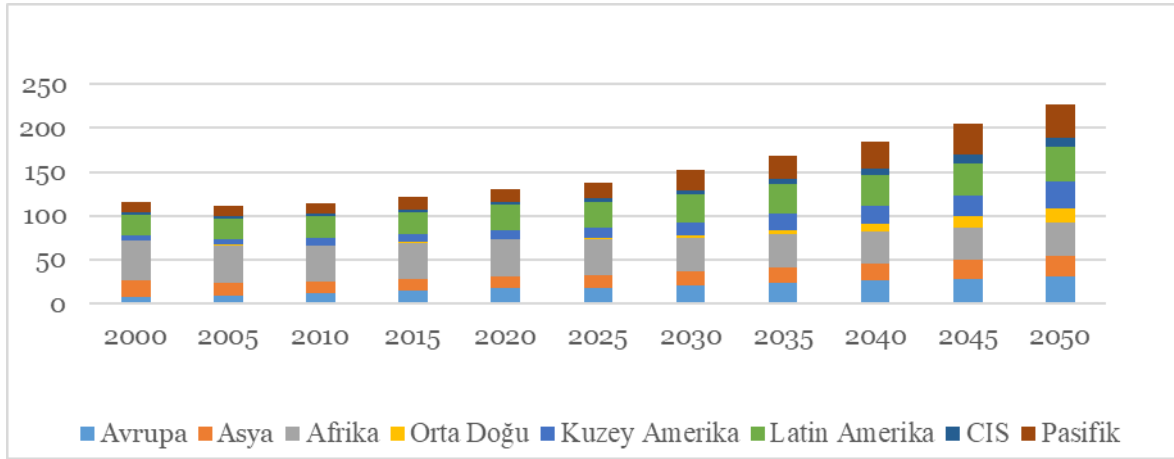

önemli derecede enerji problemi olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bilgiç vd. (2021) çevresel sürdürülebilirliğin ve artan enerji talebinin karşılanmasında en uygun yenilenebilir enerji kaynağını belirlemek amacıyla En İyi En Kötü Yöntemi (Best Worst Method-BWM) ile analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre yenilenebilir enerji alternatifi olarak güneş enerjisi yatırımının doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Çınar ve Yılmaz (2015), gelişmekte olan sekiz ülke 1990-2013 dönemi için yenilenebilir/yenilenemez enerji kaynakları ile ekonomik büyüme ilişkisini panel veri seti yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda yenilenebilir enerji kaynaklarının büyüme üzerinde etkisinin yenilenemez kaynaklara göre daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer çalışmalar içinde Park vd. (2013), Paska ve Surma (2014), Esteban vd. (2012), Schmalensee (2011), Fernandes ve Ferreira (2014) ve Nwulu ve Agboola (2011) çalışmaları görülmektedir. Alan yazınında yenilenebilir enerji ve istihdam ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir; Hillebrand vd. (2006), Almanya 2004-2010 dönemi için yenilenebilir enerji politikalarının ekonomiye olan etkilerini model simülasyonları ile analiz etmişlerdir. Yenilenebilir enerjinin kısa dönemde istihdam üzerindeki pozitif etkisinin uzun dönemde negatif olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer sonuçlar Fankhauser vd. (2008), Moreno vd. (2008), Silalertruksa vd. (2012), Fanning vd. (2014), Topgül (2015), Apergis ve Salim (2015), Zhang vd. (2017), Rodríguez-Huerta vd. (2017), Djanibekov ve Gaur (2018) çalışmalarında yer almaktadır. Karaca vd. (2017) Türkiye 2015 yılı için İstihdam ve Ekonomik Kalkınma Modeli (JEDI) ile yenilenebilir enerji ile istihdam arasındaki ilişkiyi kalkınma modeli (JEDI) ile tahmin etmişlerdir. Çalışma ile yenilenebilir enerji yatırımlarının istihdamı artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Bulovska ve Reynes (2017), Hollanda 2030 yılına kadar olan dönem için yenilenebilir enerji ve istihdam arasındaki ilişkinin kısa ve uzun vadeli makroekonomik etkilerini Quintel'in Enerji Geçiş Modeli (ETM) ile analiz etmişlerdir. Sonuçlara göre yenilenebilir enerjinin Hollanda ekonomisi için büyüme ve istihdamı teşvik etme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda yenilenebilir enerjinin istihdam üzerinde olumlu etkileri tespit edilmesine rağmen literatürde olumsuz etkilere ilkin çalışmalara da rastlanmaktadır. Bunlar; Khodeir (2016) Mısır 1989-2013 dönemi için yenilenebilir elektrik üretimi ile işsizlik arasındaki ilişkiyi Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında ilişkinin olumsuz olduğunu tespit etmiştir. Przychodzen ve Przychodzen (2019), 27 geçiş ülkesi 1990-2014 dönemi için yenilenebilir enerji üretiminin istihdamı artırdığını ancak kişi başına düşen CO₂ emisyonlarının artması, rekabet politikasının uygulanması ve enerji piyasasında rekabet gücünün bozulması yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimini önemli ölçüde sınırladığını ifade etmişlerdir. Buna karşılık, Khobai vd. (2020), Güney Afrika 1990-2014 dönemi için yenilenebilir enerji tüketimi ile işsizlik arasında ilişkiyi ARDL modeli ile incelemişlerdir. Sonuçlara göre kısa ve uzun dönemde değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuşlardır

2. Dünya Yenilenebilir Enerji Dağılım Senaryosu

Yenilenebilir kaynaklarının enerji sistemine yayılmasını artırmak için çeşitli destek mekanizmaları benimsenmektedir. Bu tür mekanizmaların dengesiz veya uzun süreli kullanımı istenmeyen bozucu etkilere yol açabileceğinden, tasarımın doğru yapılması önemini korumaktadır (World Energy

Council, 2021: 22). Ülkeler, ulusal koşullara en uygun enerji karışımını ve karbondan arındırma stratejilerini seçmişlerdir. Yenilenebilir enerji kaynakları gibi düşük karbonlu enerji teknolojileri (World Energy Council, 2021: 23), enerji depolama ve enerji verimliliğinin bir üretim ilkesi haline gelmesiyle desteklenen kilit bir önceliktir (Topçu, 2018: 17). Afrika kıtası, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında önemli fırsatlara sahiptir. Özellikle de zengin güneş kaynaklarına sahip olmasıyla tanınmaktadır. Enerji verimliliği, çevresel etkiyi azaltırken satın alınabilirliği artırmada önemli bir rol oynayabilir, ancak henüz yeterli ilgi ve kaynağa sahip değildir. Afrika ülkeleri, enerji arzını artırmak, yerel güvenilirliği ve erişimi iyileştirmek için yeni yatırımlar getirmeye odaklanıyor. Birçok Afrika ülkesi enerji erişimini iyileştirmek ve büyümeyi teşvik etmek için merkezi olmayan ve/veya mini şebeke sistemlerine yönelik yatırımlar yapmaktadır (World Energy Council, 2021: 26). Aşağıda yenilenebilir enerji dünya dağılım senaryosu verilmektedir.

Görsel 2. Yenilenebilir enerji dünya dağılım senaryosu (%)

Kaynak: Enerdata, 2022.

Görsel 2’de yenilenebilir enerjinin dünya dağılımı senaryosunda, Afrika kıtasında 2000 yılında %45,1 olan payın %3,3 oranında kayıpla 2020 yılında %41,8’olduğu görülmektedir. 2020 yılından sonra ise giderek azaldığını 2040 yılında %36,8 ve devam eden yıllarda da azalacağı yönde bir beklenti sergilemektedir. Bu yöndeki olumsuz beklentinin nedeni; BM nüfus projeksiyonları, Afrika nüfusunun 2019’da 388 milyondan 2070’de 1.583 milyara ve Doğu Afrika’nın 2065 yılına kadar da kıtadaki en kalabalık ikinci bölge olacağı yöndeki beklentileri açıklamaktadır. Ayrıca beklenen nüfus artışı ile orantılı ekonomik büyümenin gerçekleşmeyeceği öngörüsü de nedenler arasında sayılabilir (European Commission, 2019: 8-9). Enerji sektörünün uyguladığı teknolojiler ve bunları genel enerji sistemine entegre edilmesi, yenilenebilir enerjide, uzun vadeli BDT bir eylem önceliği oluşturmaktadır. Yenilenebilir enerjide bölgesel farklılıklarla birlikte güneş ve rüzgâr kaynakları hâkim olmaya devam etmektedir (World Energy Council, 2021: 17). Bu eylem önceliği Asyalı enerji liderleri için de geçerlidir. Yenilenebilir enerjiler ekonomik hale geldikçe, Asyalı yatırımcılar odaklarını yenilenebilir kaynaklara kaydırmaya başlıyor. Filipinler, Singapur ve Çin hükümetlerinin güneş enerjisi ve rüzgâr kapasitesini artırma yönündeki hedefleri konuya verilen önemin ne kadar fazla olduğunun kanıtı niteliğindedir. Asya’daki büyük elektrik tüketicileri de yenilenebilir enerji tedariki için reform yapmaya başlamışlardır (World Energy Council, 2021: 29).

Avrupa ülkelerinde 2030 yılına kadar nihai enerji tüketiminin en az %32'sinin ve enerji kapasitesinin %45 oranında artması yenilenebilir enerji konusunda iklim ve enerji çerçevesi politika ve uygulamalarının bir parçasıdır. Kapasite büyümesi Almanya, İspanya, Fransa, Hollanda, Türkiye, Birleşik Krallık ve Polonya tarafından gerçekleştirilmektedir. Yenilenebilir enerjide büyümenin, rüzgâr ve güneş enerjisinin elektrik fiyatlarıyla rekabet edebilir yapısı ve özel sektörün sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda kurumsal kanallardan olacağı yönde de bir beklenti sergilemektedir (IEA, 2021: 52). Bu beklentilerin yanı sıra Avrupa'daki enerji sektöründeki kilit sorun karbon salınımını azaltmaya yönelik uygulamaların yetersizliğidir. Enerji geçişi için gerekli yatırımları harekete geçirmek için istikrarlı bir politika ya da elverişli bir yatırımcı ortamı şarttır. Ancak bu konudaki belirsizlikler örneğin; Rusya gibi ihracatçı ülkelerdeki, petrol ve gaz fiyatlarındaki oynaklık ek endişelere neden olmaktadır (World Energy Council, 2021: 32). Görsel 2'ye göre Asya kıtasında 2000 yılında %19 olan payın 2050 yılında yaklaşık %24 oranında aratacağı beklenmektedir. Avrupa kıtasında 2000 yılında %7,38 olan payın 2050 yılında %31 olacağı ve Türkiye'nin de Avrupa kıtasında yer almasının ülkemizin zengin doğal kaynakları nedeniyle istenilen oranlarda bu artışa katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Orta Doğu bölgesinde 2020 yaklaşık %1 olan payın %16'lık rekor bir artışla 2050'de %17 olacağı dikkat çekici beklentilerden biridir. Bu artışta; dünyanın en büyük [Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG)] ihracatçısı olan Katar'ın, gaz üretimine bağlı metan salınımlarını azaltma yönündeki yeni teknoloji yatırımları, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin sera gazı emisyonlarını 2030'a kadar azaltma ve 14 GW'lık kadarlık temiz enerji hedefine ulaşmak için temiz enerji projelerine 40 milyar (\$) yatırımları ve BAE ve Suudi Arabistan, doğal gaz, rüzgâr ve güneş enerjisi projelerini geliştirmeye yönelik planlamalarıdır (World Energy Council, 2021: 38). Yenilenebilir kaynaklarının genişlemesinde güneş panellerinin rekabet gücüne rağmen elektrik talep hızının düşük seviyede olması ve yetersiz şebeke altyapısı nedeniyle bu genişleme daralmaktadır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki (MENA) bölgesinde yenilenebilir kapasitedeki büyüme hızının 32 GW'ın üzerine çıkması beklenmektedir. Kapasite artışında Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, İsrail, Mısır ve Fas öne çıkmaktadır. Bunun nedenlerinde biri fosil yakıt çeşitlendirme ihtiyaçlarını karşılama noktasında güneş enerjisi panellerinin maliyet etkinliğidir (IEA: 2021: 81).

Dünyanın dört bir yanındaki petrol devleri önemli kayıplar yaşarken, Kuzey Amerika'daki petrol devleri hidrokarbon yatırımlarını ikiye katlayarak rakiplerinden farklı bir yol izliyor gibi görünmektedir. Buna karşılık, Avrupalı şirketleri gaz ve yenilenebilir kaynaklara yatırım yaparak kendilerini uluslararası enerji şirketlerine dönüştürmüşlerdir. Meksika yenilenebilir elektriğin yerini almak ve elektrik arz güvenliğine meydan okumak pahasına da olsa, ulusal petrol üretimini güvence altına almak için elektrik üretimi için yerel olarak daha fazla petrol kullanmaya çalışmaktadır. Bu durum, özel enerji sektörü ve yerel yönetimin iklim değişikliği gündemine uyumlu enerji geçişini desteklemesiyle Meksika'daki bakış açılarını kutuplaştırmıştır. Enerji sektörü ayrıca operasyonel verimliliği artırmak için teknolojileri kullanarak yenilik yapıyor (World Energy Council, 2021: 41). Görsel 2'de Kuzey Amerika'nın 2000 yılında %6,29, 2020'de %10,5 ve 2050 ise % 29,6 payı ile enerji dağılımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Latin Amerika'nın yıllar içindeki seyrine gelince; 2000 yılında %23,5 ve 2020'de %28,8 oranında olacağı beklenmektedir. Bununla birlikte Latin Amerika'daki yenilenebilir kapasitedeki büyümenin hidroelektrikten, güneş panellerine (PV) doğru

kayması 2021-2026 arası dönemde 96 GW kadar yenilenebilir enerjide artış beklentisini kuvvetlendirmiştir. Güneş panellerinde Brezilya'nın, Latin Amerika'daki en büyük pazara sahiptir. Ancak Rekabetçi ihaleler, rüzgâr ve güneş PV gelişimi için önemli bir itici güç olmaya devam etse de, hızları 2018 yılı itibariye yavaşlamıştır. Politika ve düzenleyici belirsizlikler ve sistemsel kısıtlamalara bağlı proje gecikmelerini engellemek için yatırımların artırılması gerekmektedir (IEA, 2021: 71). 2050 yılı için yaklaşık %40 olarak yaklaşık iki kat bir artış beklentisi bu konuda yapılacak girişimlerden olumlu dönütlerin alınacağını düşündürmektedir. Orta doğu bölgesinde olduğu gibi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin de yenilenebilir enerji noktasında çok iyi bir durumda olmadığını söylemek mümkündür. 2020 yılında BDT ülkelerinde %3,46 paya sahipken 2050'de %10,4 olarak gerçekleşeceği umut edilmektedir. Son olarak Pasif Bölgesi incelendiğinde 2005 yılında en düşük %10,8 olan değer 2050 için yaklaşık 3 katı bir artışla %39 olacağı öngörülmektedir.

3. Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Katkısı

Bir ülkenin nüfus ve ekonomisinin büyüklüğü enerji talebini ve beklentilerini önemli ölçüde etkiler. Türkiye'de son yirmi yılda yaşanan hızlı ekonomik büyüme ve nüfus artış hızı enerji talebini artırdığı gibi enerjide ithalata olan bağımlılığını da artırmıştır (IEA, 2021: 15). Türkiye'nin önemli yenilenebilir enerji kaynaklarına sahipliği onu yerli enerji üretiminde ikinci sıraya taşımıştır (IEA, 2009: 9). Ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talebinin temelinde ki unsurlar; enerji girdi bağımlılığını azaltmak, enerji çeşitliliği ile ani fiyat artışına yönelik riskleri azaltmak, çevresel kirliliği önlemek, istihdama katkı sağlamak ve ekonomik büyümeyi artırmıştır (Bayraç ve Çildiri, 2017: 200). Söz konusu unsurlar yenilenebilir enerji kaynaklarının sağlayacağı katkının bir parçası olarak sayılabilir. Türkiye bu potansiyeli ile hem enerji talebindeki artışı karşılamak ve enerji fiyatlarını düşürmek hem de enerji ithalat hızını yavaşlatmak amacıyla enerji sisteminde yeni yapılandırmalara/politika uygulamalarına gitmektedir. Çünkü Türkiye'de enerji kaynaklarının önemli bir kısmı ithal edildiği için dışa bağımlılığını artırmakta dolayısıyla da cari açığın oluşmasına neden olmaktadır (Erdin ve Ozkaya, 2019: 3). Bu bağlamda yenilenebilir enerji üretiminin artırılması hedeflenmektedir. Türkiye'de yeni keşiflerin yapılması, boru hatları, LNG terminalleri ve artan depolama yoluyla gaz tedarik seçeneklerini genişletme konusunda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Türkiye'nin son on yılda enerji çeşitliliği özellikle de yenilenebilir enerjide elektrik üretiminin üç katına çıkmasıyla etkileyici bir büyüme kaydettiği görülmektedir. Türkiye'nin nükleer santralının 2023 yılında işletmeye alınması ile ülkenin enerji çeşitliliği daha da artacağı beklenmektedir (IEA, 2021: 15).

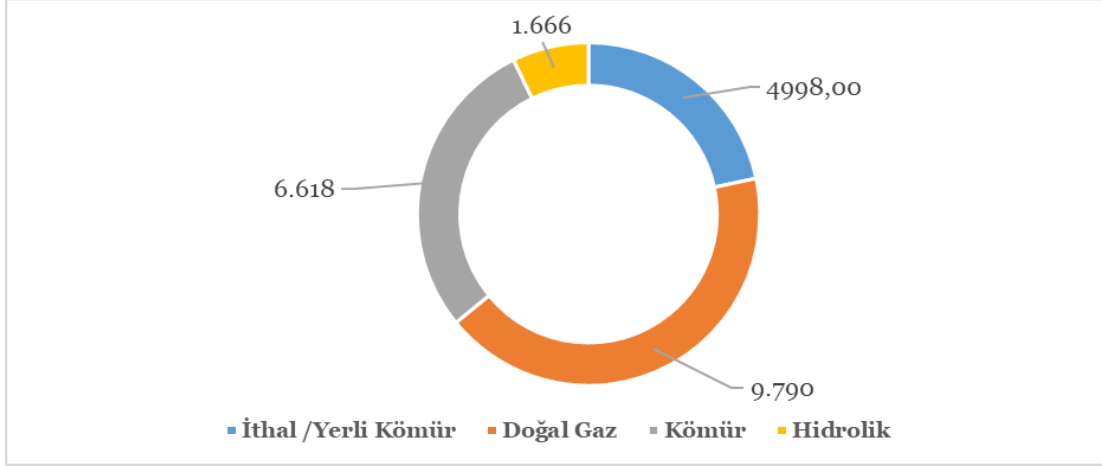
3.1. Türkiye'de Yapılan ve Yapılacak Projeler ve İstihdam

Yenilenebilir enerji, sürekliliği olan doğal süreçlerden elde edilen enerjidir (Bayraç ve Çildiri 2017: 202). Bu enerji daha az sera gazı emisyonu üretir ve kendini sürekli yeniler. Bununla birlikte bölgelerin doğal iklim koşullarına ve özelliklerine bağlıdır (Erdin ve Ozkaya, 2019: 2). Bu enerji kaynaklarının temiz olması, sürdürülebilir enerji açısından onları önemi bir noktaya taşımaktadır. Bu nedenle, birçok ülke tarafından yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılmasına yönelik teşvikler küresel nihai enerji üretiminde, yenilenebilir enerjinin sağlayacağı katkıyı artırmıştır (Bayraç ve Çildiri 2017: 202). Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de verilen teşvikler yenilenebilir enerji kaynakları noktasında enerji üretim kapasitesini artıracığından, enerji ve iklim için politika çerçeveleri oluşturmuştur. Bu

kapsamda Elektrik Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi, İklim Değişikliği Strateji Belgesi, İklim Değişikliği Eylem Planı ve Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı (NREAP) yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmaya yönelik hedefleri saptanmıştır (Ari ve Yılmaz, 2019: 245). Bununla birlikte Türkiye’de yenilenebilir enerji santrali projeleri [Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Programı (RESSS)] ve [Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları (RERA)], iki ana teşvik mekanizması aracılığıyla desteklemektedir. 2021 programında ise sadece yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanılması planlanmaktadır (TEİAŞ: 2022: 78). Türkiye’de enerji piyasasının serbestleştirilmesi amacıyla 2015 yılında “Enerji Borsası” kurulmuş ve borsa tarafından 2017 yılında organize toptan doğal gaz piyasası başlatılmıştır (Türkiye Enerji Görünümü, 2020: 20). 2017 yılında enerji verimliliğine yönelik “Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı” ile 2023 yılına kadar birincil enerji tüketimini %14’e kadar azaltmayı hedeflemektedir. Bunlara ilaveten hali hazırda Ak Kuyu Nükleer Santrali’nin ilk iki ünitesinin inşaatı devam etmekte olup ilk ünitenin 2023’te faaliyete geçmesi beklenmektedir. Nükleer santraller, fosil yakıt ithalatını ve karbon emisyonlarını azaltmada yenilenebilir kaynakların tamamlayıcısıdır (WECTNC, 2003: 16). 2030 yılına kadar Türkiye’nin enerji talebinin daha fazla artacağı beklentisi, Türkiye’nin 2023 hedefleri içinde yenilenebilir enerji sektörünün yerini sağlamlaştırmaktadır. Bu amaçla Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının, elektrik üretimine yönelik teşvikleri sayesinde 2023 yılına kadar yenilenebilir enerjide tüm kapasitenin 61.000 MW’a çıkarılması planlanmaktadır. Toplam kurulu üretim içinde 34.000 MW’ı hidroelektrik; 20.000 MW rüzgâr enerjisi, 1000 MW jeotermal enerji üretimi yer almaktadır. İlaveten 5000 MW güneş enerjisi ve 1000 MW biyokütle enerjisi bu plan dâhilinde düşünülmektedir (Erdin ve Ozkaya, 2019: 3). Diğer taraftan elektrik sektörünün gelişimi sürecinde üretilen elektriğin artırılmasına yönelik teşvik mekanizmaları geliştirilerek uygulamaya alınmıştır. Bu mekanizmalar arasında kapasite mekanizması (YEKDEM) ve yenilenebilir enerji kaynakları (YEKA) bulunmaktadır. (TSKB, 2020: 16). YEKDEM fosil olmayan enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar için vergi muafiyeti, sabit fiyat garantisi, pirim ödeme destekleri ve satın alım garantisi vermektedir. Ayrıca kendi ihtiyaçları için üretim yapan gerçek ve tüzel kişiler için lisans alma yükümlülüğünden muafiyet ve üretim fazlasını şebekeye satma opsiyonu sağlamaktadır (İnanç, 2017: 9). YEKA ise kamu ve hazine arazilerinde elektrik enerjisi üretimi için uygun yenilenebilir enerji kaynak alanlarının belirlenmesi, korunması ve kullanılmasına ilişkin bir sistemdir. 2018 yılında YEKDEM teşvikinden termik santral ve hidroelektrik santrallerinin faydalanmasıyla santral sayısı 43’e çıkmış ve toplam kurulu güç ise 24.137 MW’a kadar yükselmiştir. Bu gelişme paralelinde 2019 yılında dağıtılan kar 2 milyar lira iken 2020 yılında ise 2,2 milyar liraya kadar yükselmiştir (TSKB, 2020: 16). Yenilenebilir enerjilerden biyoyakıt endüstrisi gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik kalkınmanın önemli fırsatları arasında sayılmaktadır. Biyoyakıt sektörüne yapılan yatırımlar ekonomik aktivitede yaratacağı artışla istihdam ve gelirden yaratacağı olumlu etki tarım ve işletme sektörlerindeki istihdam beklentileri, Biyoyakıt üretiminde emek yoğunluğu nedeniyle daha fazla işçi gerektirdiği yöndedir (Worldwatch Institute, 2007: 218). Güneş, rüzgâr ve hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji teknolojileri, yenilenemeyen enerji kaynaklarına göre daha fazla emek yoğun olduğu için dünya çapında istihdam seviyelerini artırabilir (IRENA, 2011: 13). Ragwitz vd. (2009), Apergis and Salim (2015), Bekmez and Ağpak (2016), Komendantova ve Patt (2014) ve Guenther-Lübbers vd. (2016), çalışma sonuçlarında da yenilenebilir enerjinin istihdamı artırdığını

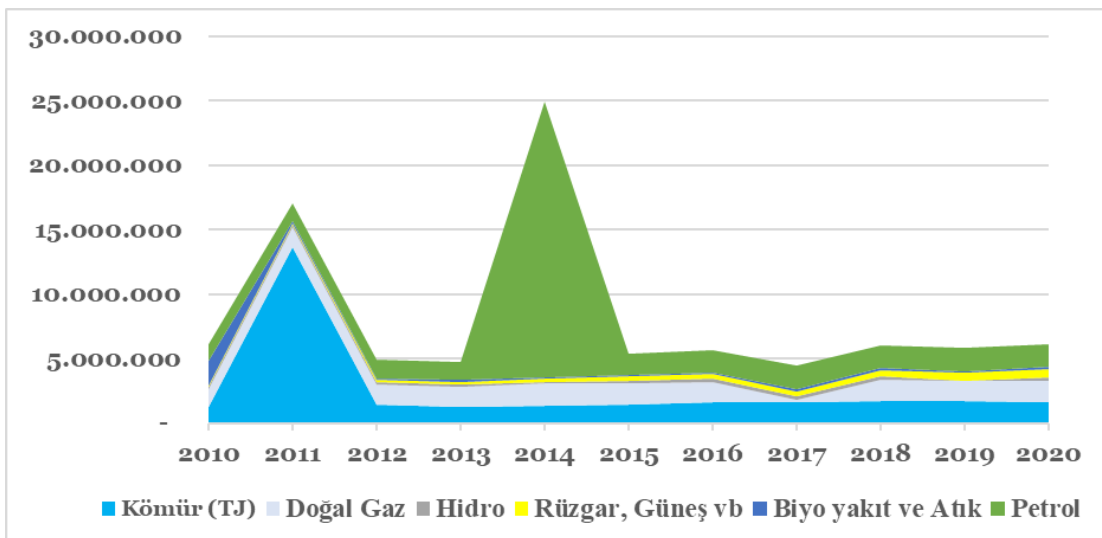
desteklemektedir. Türkiye 2020 kömür, Doğal gaz, Hidrolik kaynaklara göre kurulu güç durumu Görsel 3'de gösterilmektedir.

Görsel 3. Türkiye'nin kapasite mekanizması kaynaklarına göre kurulu gücü (MW, 2020)

Kaynak: TEİAŞ, TSKB

Görsel 3'de göre kapasite mekanizması kaynakları açısından kurulu güç dağılımında %42 ile doğal gaz ilk sırada yer alırken %29 oran ile de kömürün izlediği görülmektedir. 2022 Ocak sonu itibariyle santral kurulum gücü 99.734,0 MW, enerji iletim hattı uzunluğu 72.384 KM, 769 adet transformator merkezi sayısı ve 11 adet enterkoneksiyon bağlantısına sahiptir. Aynı yıl elektrik üretimi 28,5 TWh, elektrik tüketimi 28,6 TWh iken ihracatı 0,4 TWh ithalatı ise 0,5 TWh olarak gerçekleşmiştir (TEİAŞ: 2022).

Görsel 4. Kaynağına göre Toplam Enerji Arzı (TES), Türkiye 2010-2020

Kaynak: Explorer energy data by category, indicator, country or region

Not: TES, elektrik ve ısı ticaretini kapsamamaktadır. Kömür ayrıca ilgili olduğunda turba ve petrol şeylini de içerir

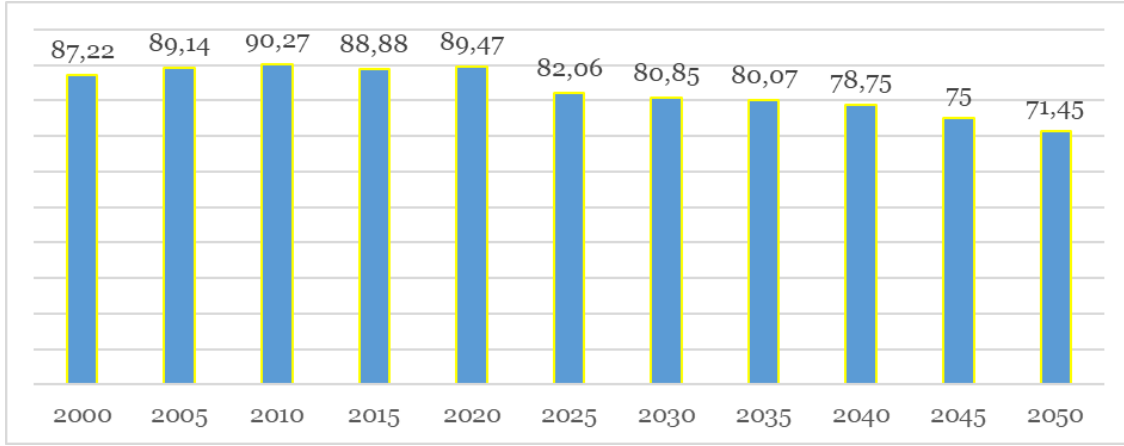
Görsel 4’de toplam enerji arzında kömür 2013 yılında 1268027 (TJ) iken 2019 yılında 1754373 TJ olduğu görülmektedir. Doğal gazda 2010 yılında 1314445 TJ ve 2017 yılında 1851925 TJ ile en düşük miktarda olduğu görülmektedir. Hidro kaynaklara bakıldığında 2015 yılında 241726 TJ ile en büyük değeri aldığı görülmektedir. Rüzgâr güneş ve vb. kaynakların ise 2020 yılında 624182 TJ iken Biyoyakıt ve atıklardan elde edilen kaynakların ise en fazla 189574 TJ ile 2010 yılında en az olarak da 126949 TJ ile 2017 yılında toplam enerji içinde paya sahip görülmektedir. Petrole bakıldığında 2017 yılında 18.556.198 TJ olduğu görülmektedir. Toplam enerji, birincil ve yenilenebilir enerjiyi içermektedir. Enerji bileşenleri içinde elektrik tüketiminin hızla arttığı görülmektedir. Elektrik tüketimindeki artışın sosyo-ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi noktasında önemli olması, Ferguson vd. (2000) çalışması kanıtlamaktadır (Karagöl, Erbaykal ve Ertuğrul, 2007: 73). Enerji arzının bir kısmını oluşturan yenilenebilir enerji kaynakları elektrik üretiminde önemli bir paya sahiptir. Tablo 1’de seçili yıllardaki elektrik üretiminde kurulu güç ve üretim değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi 2013-2017-2023, kurulu güç (MW) ve üretim değerleri (GWh)

Kaynak: TUBA, 2018

Yıllar	Kurulu Güç/Elektrik Üretimi	Hidroelektrik	Rüzgâr	Jeotermal	Güneş	Biyokütle
2013	MW	22289	2759	310	0	224
	GWh	59420	7558	1364	0	1171
2017	MW	2700	6300	1000	1500	500
2023	MW	35000	20000	800	4000	1500
	GWh	91800	50000	5100	8000	4533

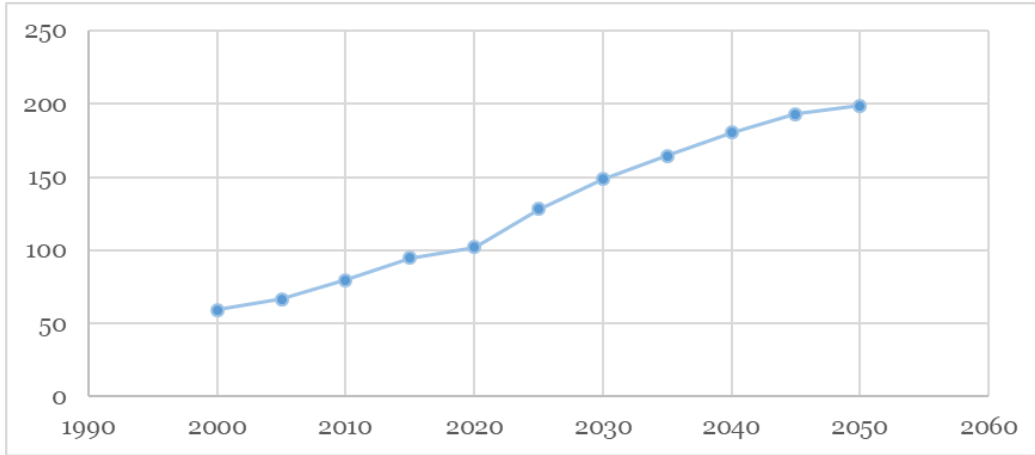
Tablo 1’de yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi, 2013 yılında Hidroelektrik kaynağının 22289 MW ve 59420 GWh değeri ile diğer kaynaklara nazaran daha fazla olduğu görülürken güneş enerjisinin de ise hiçbir üretimin olmadığı dikkat çekmektedir. 2017 yılında 6300 MW ile rüzgar enerjisinin ilk sırada yer aldığı ancak güneş enerjisinin 500 MW kurulu güç ile 2013 yılına göre artmış olması yenilenebilir enerjide hangi noktaya gelindiğinin göstergesi olması açısından önemli olduğu söylenebilir. 2023 yılında 35000 MW kurulu güç ile ilk sırada Hidroelektrik yer aldığı görülürken Jeotermal enerjide gerileme güneş enerjisinde ise 2013 yılına nazaran üç katı bir artış sağlandığı görülmektedir. Bu sonuçlar bize ülkemizde yenilenebilir enerjide giderek artan bir üretimin olduğunu göstermektedir.

Görsel 5. Türkiye birincil enerji tüketiminde fosil yakıtların payı (2000-2050)

Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

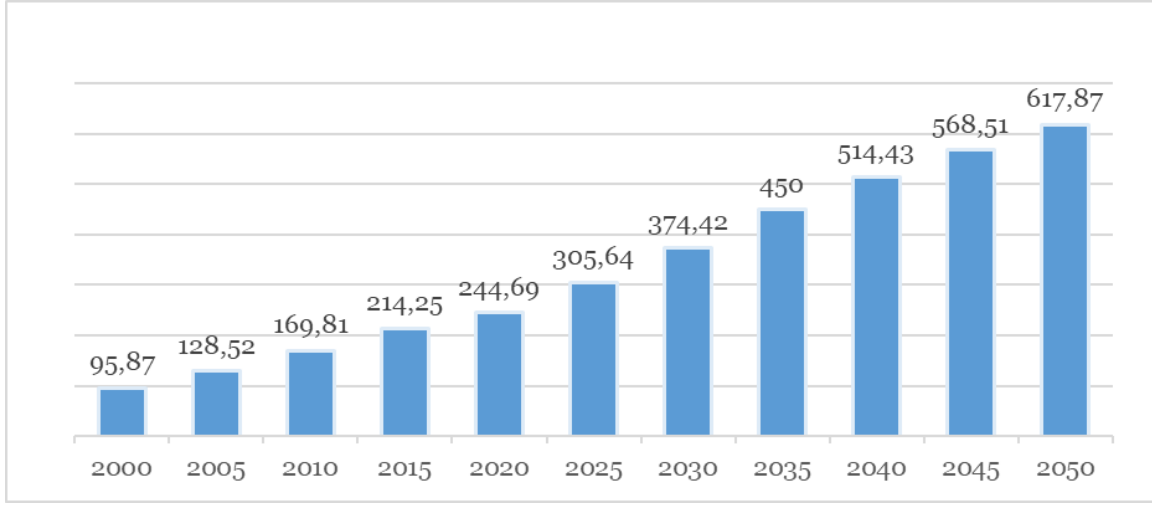
Görsel 5'te Türkiye birincil enerji tüketiminde fosil yakıtların payı 2010 yılında 90,27 pay ile en yüksek seviyede olduğu, ancak bu oranın 2025'ten itibaren azaldığı gözlenmektedir. 2030 ve sonrası yıllara bakıldığında yenilenebilir enerjiye verilen önemle, yenilenebilir enerji noktasında yapılan ve yapılacak olan yatırımlar sayesinde birincil enerji tüketiminde fosil yakıtların payının azalacağı yönde beklentilerin var olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2050 yılı tahminlerini dikkatte alındığında ise fosil yakıtların hayatımızda yerinin azalacağı söylenebilir.

Görsel 6. Türkiye toplam enerji tüketimi tahmini, % (2000-2050)

Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

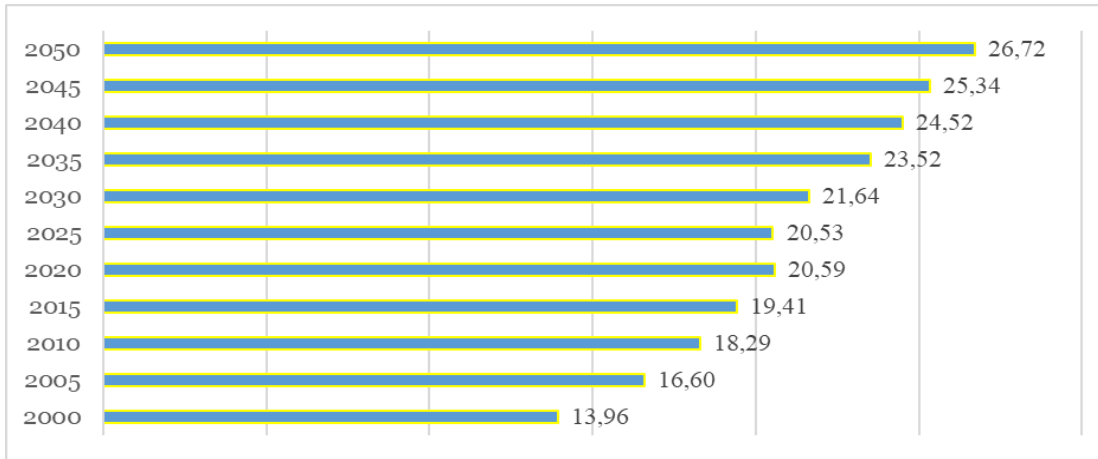
Görsel 6'da Türkiye'nin toplam enerji tüketiminin 2000 yılında %59,08 olan miktarın 2020 yılında yaklaşık iki kat artarak %102,22'lik paya ulaştığı görülmektedir. Gelecek beklentilerine bakıldığında ise tüketimin giderek arttığı yaklaşık %199 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bu durum Türkiye'nin gelecek yıllarda enerji tüketiminin atacağı öngörüsüyle yenilenebilir enerji yatırımlara ne kadar fazla önem vermesi gerektiğinin de bir göstergesi olabilir.

Görsel 7. Türkiye nihai elektrik tüketimi (kWh)

Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

Günlük yaşantının önemli bir parçasını oluşturan enerji, ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları açısından önemini korurken, enerjinin önemli bir parçasını oluşturan elektrik enerjisinin toplumun her kesiminin ihtiyaçlarının karşılanması için ülke geneline yayılan üretim-iletim hizmetlerindeki kalite ve devamlılığa bağlıdır (TEİAŞ, 2020: 2). Görsel 7’de Türkiye nihai elektrik tüketiminin 2000 yılında 95,87 kWh olan tüketim miktarı 2005 yılından itibaren aratarak devam ettiği ve 2020 yılında bu payın 244,25 kWh olduğu görülmektedir. Gelecek beklentilerine bakıldığında ise 2030 da 374,42 payın 2050 yılında beklentisi 617,87 pay ile yaklaşık iki katına çıkacağı yöndeki tahmini elektriğin hayatımızda ne kadar fazla yer alacağını göstergesi niteliğindedir.

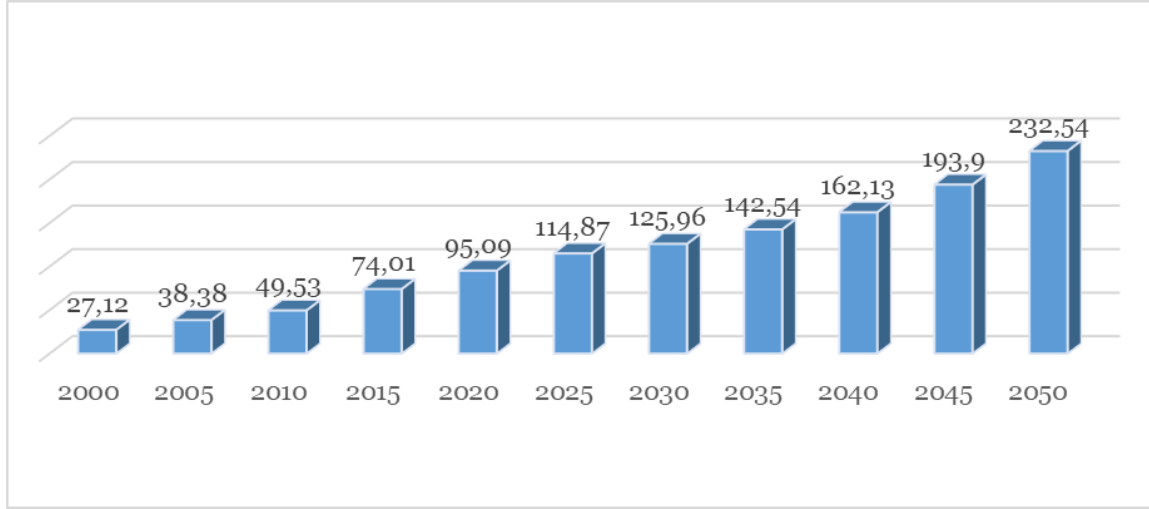

Görsel 8. Türkiye nihai enerji tüketiminde elektriğin payı, kWh (2000-2050)

Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

Görsel 8’de Türkiye’de 2000 yılında nihai tüketiminde elektriğin payı yaklaşık %14 iken yıllar içinde artışla beraber 2020 yılında bu payın %20,59 olduğu görülmektedir. 2025 yılı ile birlikte artışların %1 ile yaklaşık %2 oranında artması çok fazla bir artışın olmayacağı izlenimini vermektedir. Gündelik hayatın her alanında kullanma alanlarına sahip olan elektrik enerjisindeki tüketimin az olması, gerek

dünya gerekse ülke ekonomisinde yaşanan ekonomik dalgalanmalara bağlı fiyat artışları ve ülke kaynaklarının bu anlamda yetersiz olduğu söylenebilir.

Görsel 9. Türkiye toplam elektrik kapasitesi, GW (2000-2050)

Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

Görsel 9 'da 2000 yılında 27,12 GW ve 2005 yılında 38,38 GW kapasitedeki toplam üretim, 2010 yılı ile 2015 yılı arasındaki üretim kapasiteleri arasında 24,48 GW kadarlık bir farkla elektrik kapasitesinin arttığı görülmektedir. 2020 yılında 95,09 GW olarak gerçekleşen toplam elektrik kapasitesi ve 2025 yılı ve izleyen

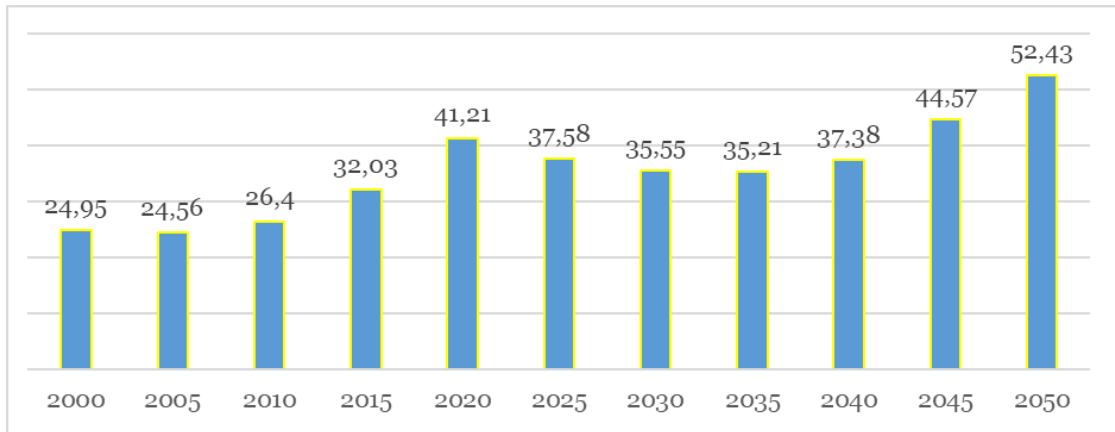
yıllarda da giderek artacağı yönde beklenti bulunmaktadır. Özellikle 2045'ten 2050'ye kadar olan dönemde yaklaşık 39 GW kadarlık farkla bir artışın olacağı beklenmektedir.

Görsel 10. Birincil Enerji Tüketiminde yenilenebilir Enerjinin payı, % (2000-2050)

Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

Görsel 10'da Birincil enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerji 2000 yılında %12,4 ve 2010 yılında %9,79 payı ile en az gerçekleşen yıl olduğu görülmektedir. 2020 yılında bu payın yaklaşık %16 olduğu görülmektedir. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA)'nın analizlerinde, yenilenebilir enerji alanında yapılan yıllık toplam yatırımın 2030'a kadar 900 milyar \$ ulaşabileceği belirtilmiştir (IEA, 2015: 62). Burada yatırımlardaki artış ve üretimde yeni teknolojilerin kullanılması maliyetlerin düşmesine ve böylece elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payının artacağı yönündeki öngörü (Güner ve Turan, 2017: 51). 2030 yılındaki artışın nedenini açıklar niteliktedir. 2040 ve 2050 yıllarına bakıldığında yenilenebilir enerji payının giderek artacağı yönünde bir beklenti bulunmaktadır.

Görsel 11. Türkiye elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payı (%)

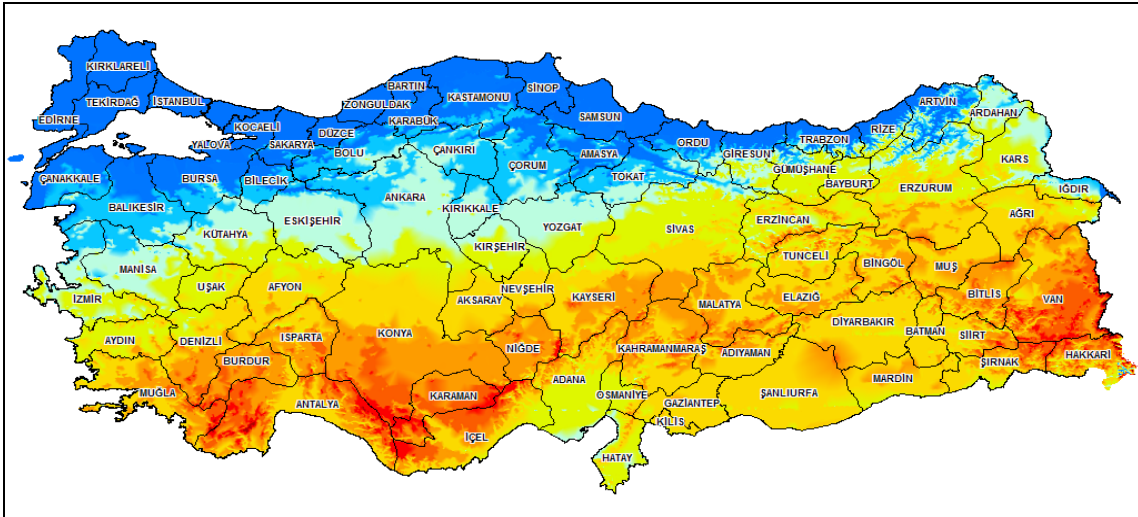
Kaynak: EnerBlue Scenario, 2022.

Görsel 11'de Türkiye elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin 2000 yılında yaklaşık %25 ve 2015 yılında %32,03 olduğu görülürken 2020 yılında ise bu payın %41,21 olduğu görülmektedir. 2025 ile

2040 arası dönemde yenilenebilir enerji payının azalacağı tahmin edilmektedir. Bu payın azalmasının en önemli nedenleri arasında iklim değişikliğinin olabileceği öngörüsü bulunmaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler [Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)] tarafından geliştirilen senaryolarda küresel sıcaklığın 2100 yılına kadar ortalama 1 ile 3,5 derece arasında bir artışı olacağı beklentisi bu savı desteklediği söylenebilir (IPCC, 2001: 10). Bu bağlamda tüm dünyada olacağı gibi Türkiye’de görülen iklim çeşitliliğinden dolayı küresel ısınmaya bağlı olarak, iklim değişikliğinden en fazla pay alacak ülkelerden birisi olabileceği düşünülmektedir (Öztürk, 2002: 59). 2045 yılında elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payı yaklaşık %45 ve 2050 ise %52,43 paya sahip olacağı beklentisi söz konusudur.

3.2. Türkiye’nin Güneş Enerjisi Potansiyeli

Türkiye bulunduğu coğrafi konumundan dolayı güneş enerjisi potansiyeli açısından oldukça zengin olan ülkelerden biridir. Türkiye Elektrik Etüt İdaresinin yaptığı çalışmada, Türkiye’de daha önceden bilinen güneş enerjisi potansiyelinin aslında daha yüksek değerlere sahip olduğu belirlenmiştir. Türkiye’nin ortalama yıllık toplam güneşlenme süresinin 2636,89 saat ve ortalama toplam ışınım şiddetinin 1524,18 kWh/m² yıl olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda Görsel 12’de yer alan Türkiye haritasında sarı renkli bölgeler, santral kurulumu için “uygun” olan yerleri göstermektedir. Koyu ve açık kırmızı bölgeler “en uygun” yerlerdir. Güneş enerjisi potansiyeli açısından en zengin bölgeleri Akdeniz Bölgesi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesinde Van Gölü çevresidir. Karadeniz ve Marmara Bölgeleri bu potansiyelin “en az” olduğu yerler arasındadır (Deka, 2009: 14).

Görsel 12. Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası (GEPA)

Kaynak: GEPA

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde enerji girdilerinin çoğunlukla fosil yakıtlara dayanması, bunların sınırlı olması ve çevreye verdiği zararlar, yenilenebilir enerji kaynaklarının öneminin gözler önüne sermektedir. Bu kaynakların temiz, güvenilir ve tükenmez özelliklerinden dolayı çeşitli avantajlara sahip olması, onlara olan talebi ve popülerliği artırmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerekli bir unsuru olan enerjinin küresel ölçekte sürekli artışı, talebin karşılanması noktasında yatırımların artmasını gerekli kılmıştır. Böylece Dünya genelinde gelecek 20-25 yıllık zaman dilimi içinde toplamda 68,2 trilyon \$'lık yatırım yapılması plan dâhiline alınmıştır. Dünyada enerji tüketiminin Asya kıtası başta olmak üzere diğer bölgelerde giderek artmaktadır.

Türkiye'nin hızlı ekonomik büyümesi ve nüfus artış hızı enerjiye olan gereksinimi hızla artırmış ve enerji kaynakları yönünden dışa bağımlılığı bir ülke haline gelmiştir. Türkiye'de enerji kaynaklarında dışa bağımlılığını azaltmak için yenilenebilir enerji üretiminin artırılması yönünde yapılan yatırımlarla bu kaynakların üretiminde büyüme kaydettiği görülmektedir. Kurulu güç dağılımı ve kaynağına göre toplam enerji arzı özelinde petrol, doğal gaz ve kömürün önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Rüzgâr, güneş ve vb. gibi yenilenebilir kaynakların toplam enerjideki payının çok fazla olmadığı tespit edilmiştir. Ancak enerji arzında yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretiminde önemli bir payı olduğu gibi hızla artışı da gözlemler arasındadır. Türkiye birincil enerji tüketiminde fosil yakıtların payının 2025 yılından itibaren azalacağı ve bu azalışında yenilenebilir enerjiyi daha da artacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin toplam enerji tüketiminde mevcut durumunun gelecekte artacağı yönde beklentiler, ancak yenilenebilir enerji yatırımlara daha fazla önem vermesi gerektiğinin de bir göstergesi olabilir. Elektrik üretiminin artmasına karşın nihai tüketiminde elektriğin payındaki azalmanın fiyat artışlarına ve ülke kaynaklarının yetersizliğine bağlı olduğu söylenebilir. Diğer taraftan birincil enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payının, giderek aratacağı yönünde bir beklenti de bulunmaktadır. Türkiye elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payındaki artışa rağmen 2025 ile 2040 arasındaki dönemde ise azalacağı yönde bir tahmin bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak iklim değişikliğinin etkisinin olabileceğine dair bir öngörünün olmasıdır. Yenilenebilir enerji yatırımlarının yüksek maliyet dezavantajına rağmen, çevresel kirliliğin çok tehlikeli boyutlara ulaştığı günümüzde önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji yatırımlarının giderek daha fazla artması/artacağı yöndeki beklentiler, istihdama sağlayacağı katkı bakımından da önemlidir. Ayrıca teknolojik gelişmelerin hızla arttığı çağımızda yenilenebilir enerji teknolojilerinde de yaşanacak gelişmelere göz önüne alındığında nitelikli işgücü potansiyelinin artırılması yeni istihdam olanakları yaratacaktır. Kaynaklarının etkin kullanımı için uygun teşviklerin bilgilendirmesi gerekmektedir. Hükümetin yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması yönündeki çabalarının yanı sıra, özel sektörün bu yöndeki yatırımlarının her yönü ile desteklemesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Çatışma Beyan

"Türkiye Ekonomik Büyümesinde Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, İstihdam ve Yatırım Fırsatları" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Afsharzade, N., Papzan, A., Ashjaee, M., Delangizan, S., Passel, S., & Azad, H. (2016). Renewable energy development in rural areas of Iran. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 65, 743-755.
- Alnatheer, O. (2005). The potential contribution of renewable energy to electricity supply in Saudi Arabia. *Energy Policy*, 33(18), 2298–2312.
- Apergis, N., & Payne, J. (2009). Energy Consumption and Economic Growth in Central America: Evidence from A Panel Cointegration and Error Correction Model. *Energy Economics*, 31, 211-216.
- Apergis, N., & Salim, R. (2015). Renewable energy consumption and unemployment: Evidence from a sample of 80 countries and NonLinear estimates. *Applied Economics*, 47 (52), 5614-5633.
- Apergis, N., & Salim, R. (2015). Renewable Energy Consumption and Unemployment: Evidence from A Sample Of 80 Countries and Nonlinear Estimates. *Applied Economics*, 47 (52), 5614-5633.
- Ari, I., & Yikmaz, R. (2019). The role of renewable energy in achieving Turkey's INDC. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 105, 244-251.
- Bayraç, H., & Çildir, m. (2017). AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*(201), 201-212.
- Bekmez , S., & Ağpak , F. (2016). Non-Hydro renewable energy and employment: A Bootstrap panel causality analysis for countries with different income levels. *Journal of Business and Economic Policy*, 3(1), 32-45.
- Bilgiç, S., Torğul, B., & Paksoy, T. (2021). Sürdürülebilir Enerji Yönetimi için Bwm Yöntemi İle Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*(2), 95-110.
- Bulavskaya, T., & Reynès , F. (2017). Job Creation and Economic Impact of Renewable Energy in The Netherlands. *Renewable Energy*, 119, 528-538.
- Chang, Y., Lee, J., & Yoon , H. (2010). Alternative projection of the world energy consumption-in comparison with the 2010 international energy outlook. *Energy Policy*, 50, 154-160.
- Chaudry, M., Raza , R., & Hayat , S. (2009). Renewable energy technology in Pakistan: prospects and challenges. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13 , 1657-1662.
- Çınar, S., & Yılmaz , M. (2015). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30 (1), 55-78.
- DAKA. (2009). Güneş Enerjisi Sektör Raporu. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/g-c3-bcne-c5-9f-20enerjisi-20sekt-c3-b6rel-20analiz-20raporu.pdf> adresinden alındı

- Djanibekov, U., & Gaur, V. (2018). Nexus of Energy Use, Agricultural Production, Employment and Incomes Among Rural Households in Uttar Pradesh, India. *Energy Policy*, 113, 439-453.
- Emeksiz, C., & Fındık, M. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türkiye Ölçeğinde Değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(Özel Sayı 26), 155-164.
- EnerBlue Scenario*. (2022). Global Energy & Climate Outlook 2050: <https://eneroutlook.enerdata.net/country-snapshot/turkey-energy-forecast.html> adresinden alındı
- Enerdata*. (2022). Global Energy & Climate Outlook 2050: <https://eneroutlook.enerdata.net/country-snapshot/turkey-energy-forecast.html> adresinden alındı
- Enerji Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). EİGM Raporları. <https://enerji.gov.tr/eigm-raporlari> adresinden alındı
- Erdin, C., & Ozkaya, G. (2019). Turkey's 2023 Energy Strategies and Investment Opportunities for Renewable Energy Sources: Site Selection Based on ELECTRE. *Sustainability*, 11, 2-23.
- Estaban, M., Zhang, Q., & Utama, A. (2012). Estimation of the Energy Storage Requirement of a Future 100% Renewable Energy System in Japan. *Energy Policy*, 47, 22-31.
- European Commission. (2019). *Energy projections for African countries*. JRJ Technical Report. <https://ec.europa.eu/jrc> adresinden alındı
- Fachrurrozi, K., Aliasuddin, R., & Seftarita, C. (2022). Energy-growth-globalization (EGG) nexus in N-11 countries. *Heliyon*(8), 1-8.
- Fankhauser, S., Sehleier, F., & Stern, N. (2008). Climate Change, Innovation and Jobs. *Climate policy*, 8(4), 421-429.
- Fanning, T., Jones, C., & Munday, M. (2014). The Regional Employment Returns From Wave and Tidal Energy: A Welsh Analysis. *Energy*, 76, 958-966.
- Fernandes, L., & Ferreira, P. (2014). Renewable Energy Scenarios in the Portuguese Electricity System. *Energy*, 69, 51-57.
- Flora, A., Özenç, B., & Wynn, G. (2019). Yeni Teşvikler Türkiye'nin Çatı Tipi Güneş Enerjisi Sektörünü Aydınlatıyor. *Institute for Energy Economics and Financial Analysis*, 1-12.
- Ghosh, S. (2002). Electricity consumption and economic growth in india. *Energy Policy*, 30, 125-129.
- Gnansounou, E., Dauriat, A., & Wyman, C. (2005). Refining sweet sorghum to ethanol and sugar: economic trade-offs in the context of North China. *Bioresour Technol*, 96(9), 985-1002.
- Guenther-Lübbbers, W., Bergmann, H., & Theuvsen, L. (2016). Potential Analysis of The Biogas Production—As Measured by Effects of Added Value and Employment. *Journal of cleaner production*, 129, 556-564.

- Güner, E., & Turan, E. (2017). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Küresel İklim Değişikliği Üzerine Etkisi. *Journal of Natural Hazards and Environment*, 3(1), 48-55.
- Heo, E., Kim, J., & Boo, K. (2010). Analysis of the Assessment Factors for Renewable Energy Dissemination Program Evaluation Using Fuzzy AHP. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14 (8), 2214-2220.
- Hillebrand, B., Buttermann, H., Behringer, J., & Bleuel, M. (2006). The Expansion of Renewable Energies and Employment Effects in Germany. *Energy Policy*, 34, 3484-3494.
- IEA. (2009). *Energy Policies of IEA Countries*. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-browser/?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=TESbySource> adresinden alındı
- IEA. (2021). *Explorer energy data by category, indicator, country or region*. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-browser/?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=TESbySource> adresinden alındı
- IEA. (2021). *Renewables 2021 Acknowledgements Analysis and forecasts to 2026*. International Energy Agency. Website: www.iea.org adresinden alındı
- IPCC. (2001). *The Scientific Basic Contribution of Working Group I to The Third Assessment Report of The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IRENA. (2011). *Renewable Energy Jobs: Prospects and Policies*. International Renewable Energy Agency.
- Karaca, C., Ulutaş, A., & Eşgünoğlu, M. (2017). Türkiye’de Optimal Yenilenebilir Enerji Kaynağının COPRAS Yöntemiyle Tespiti ve Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının İstihdam Artırıcı Etkisi. *Maliye Dergisi*, 117, 111-132.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Kaya, T., & Kahraman, C. (2010). Multicriteria Renewable Energy Planning Using An Integrated Fuzzy VIKOR & AHP Methodology: The Case of Istanbul. *Energy*, 35 (6), 2517-2527.
- Kaygusuz, K., & Bilgen, S. (2008). Energy related environmental policies in Turkey Energy Sources Part B, 3 (2008). *Energy Sources Part B*, 3(4), 396-410.
- Kelly, G. (2011). History and potential of renewable energy development in New Zealand. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(5), 2501-2509.
- Khobai, H., Kolisi, N., Moyo, C., Anyikwa, I., & Dingela, S. (2020). Renewable Energy Consumption and Unemployment in South Africa. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(2), 170-178.

- Khodeir, A. (2016). The Relationship Between the Generation of Electricity From Renewable Resources and Unemployment: An Empirical Study on The Egyptian Economy. *Arab Economic and Business Journal*, 11(1), 16-30.
- Komendantova, N., & Patt, A. (2014). Employment Under Vertical and Horizontal Transfer of Concentrated Solar Power Technology to North African Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 1192-1201.
- Koyuncu, T., & Karabulut, T. (2021). Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi Açısından Yenilenebilir Enerji: Ampirik Bir Çalışma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 466-482.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3, 401-403.
- Lund, H. (2007). Renewable energy strategies for sustainable development. *Energy*, 32, 912–919.
- Mishra, V., Sharma, S., & Smyth, R. (2009). Are fluctuations in energy consumption per capita transitory? Evidence from a panel of Pacific Island countries. *Energy Policy*, 37, 2318–2326.
- Moreno, B., & Lopea , A. (2008). The Effect of Renewable Energy on Employment. The Case of Asturias (Spain). *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12, 732-751.
- Mozumder, P., & Marathe , A. (2007). Causality relationship between electricity consumption and GDP in Bangladesh. *Energy Policy*, 35(1), 395- 402.
- Nwulu, N., & Agboola , O. (2011). Utilizing Renewable Energy Resources to Solve Nigeria’s Electricity Generation Problem. *Int. J. of Thermal & Environmental Engineering*, 3(1), 15-20.
- Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Olası Etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.
- Park, N., Yun , S., & Jeon, E. (2013). An Analysis of Long-Term Scenarios for the Transition to Renewable Energy in the Korean Electricity Sector. *Energy Policy*, 52, 288-296.
- Paska, J., & Surma , T. (2014). Electricity Generation from Renewable Energy Sources in Poland. *Renewable Energy*, 17, 286-294.
- Przychodzen, W., & Przychodzen , J. (2019). Determinants of Renewable Energy Production in Transition Economies: A Panel Data Approach. *Energy*, 191, 1-11.
- Ragwitz, M., Schade , W., Breitschoff, B., Walz , R., & Helfrich, N. (2009). *The Impact of Renewable Energy Policy on Economic Growth and Unemployment in the European Union*. Fraunhofer ISI Germany Report. No. TREN/DI/474/2006.
- Rodríguez, H., Rosas, C., & Sorman, A. (2017). A Societal Metabolism Approach to Job Creation and Renewable Energy Transitions in Catalonia. *Energy Policy*, 108, 551-564.
- Saidi, K., Rahman, M., & Amamri, M. (2017). The causal nexus between economic growth and energy consumption: New evidence from global panel of 53 countries. *Sustainable Cities and Society*, 33 , 45–56.

- Schmalensee, R. (2011). Evaluating Policies to Increase Electricity Generation from Renewable Energy. *Review of Environmental Economics and Policy*, 6(1), 45–64.
- Sevim, U., & Karaman, G. (2019). S Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Yatırımları ve Finansman Yöntemleri: Geçmişten Günümüze Eğilimlerin İncelenmesi. *Asya Studies*, 2(8), 97-109.
- Shahbaz, M., Zeshan, M., & Tiwari, A. (2011). *Analysis of Renewable Energy Consumption, Real GDP and CO2 Emissions: A Structural VAR Approach in Romania*. MPR Paper No. 34066.
- Shu, A., & Pun, L. (2004). Electricity consumption and economic growth in China. *Energy Policy*, 32, 47-54.
- Silalertruksa, T., Gheewala, S., Hünecke, K., & Fritsche, U. (2012). Biofuels and Employment Effects: Implications for Socio-economic Development in Thailand. *Biomass and Bioenergy*, 46, 409-418.
- TEİAŞ. (2019). *Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Genel Müdürlüğü. Türkiye elektrik iletimi sektör 2019 raporu*.
- TEİAŞ. (2022). <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/sayilarla-elektrik-iletimi> adresinden alındı
- Topçu, F. (2018). Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi 2018 Özel Sayısı, 115-154. Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış. 18(Özel Sayı), 115-154.
- Topgül , S. (2015). A Solution for Unemployment: Green jobs and Green Employment Tokat Example. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 1334-1348.
- TSKB. (2020). Enerji Görünümü. <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf> adresinden alındı
- Tugcu , C., Ozturk, I., & Aslan , A. (2012). Renewable And NonRenewable Energy Consumption and Economic Growth Relationship Revisited: Evidence from G7 Countries. *Energy Economics*, 34, 1942-1950.
- TÜBA. (2018). *Güneş Enerjisi Teknolojileri Raporu Ankara - 2018*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınlar.
- (2017). *Türkiye Rüzgar Enerjisi Kurulu Güç Bölgesel Dağılım Optimizasyonu*. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Wang, W., Zhang, M., & Li , P. (2014). Exploring Temporal And Spatial Evolution Of Global Energy Production And Consumption. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 30, 943-949.
- WECTNC. (2003). Energy Report of Turkey in 2002. <https://www.worldenergy.org/impact-communities/members/entry/turke> adresinden alındı
- World Energy Council. (2021). *World Energy Issues Monitor 2021*. : https://www.worldenergy.org/assets/downloads/Issues_Monitor_2021-final.pdf?v=1641828311 adresinden alındı

Worldwatch Institute. (2007). *Biofuels for transport: global potential and implications for sustainable energy and agriculture*. London: Earthscan.

Yurdadoğ, V., & Tosunoğlu, Ş. (2017). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Destek Politikaları. *Eurasian Academy Of Sciences Eurasian Business & Economics Journal*, 9, 1-21.

Yılmaz, E., & Öziç, H. (2018). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli ve Gelecek Hedefleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 525-535.

Zhang, S., Chen, Y., Liu, X., Yang, M., & Xu, L. (2017). Employment Effects of Solar PV Industry in China: A Spreadsheet-based Analytical Model. *Energy Policy*, 109, 59-65.

Extended Abstract

Energy is one of the necessary and significant factors for economic growth and development. The accelerating technological development in the globalizing world has increased energy consumption. Limited energy resources and the pollution caused by greenhouse gas emissions in the environment have brought renewable energy sources to the world's agenda. The answers to the questions "What will the current situation of non-renewable and renewable energy be" and "How will future expectations affect this situation" are critical in determining the economic and political policies of the country's economies.

The current study aimed to reveal the results of investment opportunities and employment by mirroring Turkey's current situation and expectations, as well as the future scenario prediction of global energy consumption and world energy distribution. For this purpose, the study, using the Enerdata database, compared the world energy distribution data on Europe, Asia, Africa, the Middle East, North America, Latin America, CIS (Commonwealth of Independent States), and the Pacific between 2000-2050 and then descriptively analyzed Türkiye's situation in this period, using specific indicators. According to the results, African countries have significant opportunities in renewable energy sources and focus on new investments to increase the energy supply. As in African countries, Asian energy leaders began to shift investment toward renewable energy sources as renewable energies became affordable. In European countries, the expectations about increasing renewable energy capacity became a part of the climate and energy framework policies and practices. It is expected that the growth in renewable energy in European countries will be through institutional channels in line with the competitive nature of wind and sun in electricity prices and the sustainability targets of the private sector. However, contrary to these expectations, the chief problem in the European energy sector is the inadequacy of practices aiming at reducing carbon emissions. In the Middle East region, the reason for the increase in renewable energy is the investments and plans of Qatar, the United Arab Emirates (UAE), and Saudi Arabia regarding clean energy projects. On the other hand, North America and Latin America have doubled their investments in renewable energy. However, the Commonwealth of Independent States (CIS) countries and the Pacific region are not in a perfect situation in renewable energy, but an increase is expected in the 2050s. The study observed that although renewable energy production has increased in Türkiye, the share of renewable resources such as wind and solar was insufficient and would gradually increase. Today, oil, natural gas, and coal are the primary energy sources in Türkiye. However, the share of renewable energy sources in electricity production and energy consumption will gradually increase. In addition, rapidly developing renewable energy technologies will require qualified workforce potential, creating new employment opportunities. Appropriate incentives will help the effective use of renewable resources. In addition to the government's efforts to expand renewable energy production, it is necessary to support the private sector investments in all aspects of this field. The results are expected to provide useful information to policymakers, project developers, investors, industries, and relevant stakeholders.

Özgün Baskı Resim Tekniğinden 3D Baskı Teknolojisine Geçiş

Transition From Original Printing Pictures To 3D Printing Technology

Merve TINGİR¹

Elif TARLAKAZAN²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 23.02.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 27.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1076832

Atıf / Citation: Tıngır, M. & Tarlakazan, E., (2022). “Özgün Baskı Resim Tekniğinden 3D Baskı Teknolojisine Geçiş”, OÜSOBİAD 12 (3), 2351-2364 Doi: 10.48146/odusobiad.1076832

Öz

Özgün baskı resim, tarihsel süreç içerisinde toplumların ve zamanın ilerleyişiyle değişkenlik göstererek günümüze kadar ulaşmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle artık özgün baskı sanatı sadece bireysel ya da okullarda eğitim amaçlı kullanılmaktadır. 3 boyutlu baskı üretim teknikleri günümüzde hem tasarım hem de üretim alanlarında yeni bir alan oluşturmaktadır. Sunduğu kolaylıklar sayesinde tasarımcılar için alternatif bir sanat yaratma aracı ortaya çıkmaktadır. 3 boyutlu baskı farklı disiplinlerle kullanılarak tasarım ve sanat adına çeşitlilik oluşturmaktadır. Yenilenen teknolojik gelişmeler sayesinde 3 boyutlu baskı her geçen gün yeni bir alanı etki alanına alarak gelişimine katkı sağlamaktadır. Çalışmada özgün baskı resim sanatına ilişkin tarihsel ve genel bilgilere yer verilmiştir. 3 boyutlu baskı teknolojisine geçiş süreçleri, geleneksel ve 3 boyutlu baskı tekniğini karşılaştırarak açıklamayı kapsamaktadır. Ayrıca 3 boyutlu baskı sistemlerine geçiş süreçleri ve uygulamaları incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizinden yararlanılmıştır. Literatür taraması yapılarak konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ele alınarak yorumlanmıştır. Bu yöntem özgün baskı resim ve 3D baskı teknolojisinin güncel kullanım olanakları karşılaştırılmasını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özgün baskı resim, 3D baskı, Dijital baskı, Teknoloji, Tasarım

Abstract

The original print painting has survived to the present day by changing with the progress of societies and time in the historical process. With the development of technology, the art of original printing is used only for individual or educational purposes in schools. Today, 3D printing production techniques create a new field in both design and production areas. Thanks to the convenience it offers, an alternative art creation tool emerges for designers. Using 3D printing with different disciplines, it creates diversity in the name of design and art. Thanks to the renewed technological developments, 3D printing contributes to its development by taking a new area of influence every day. In the study, historical and general information about the art of printmaking is given. It covers the transition processes to 3D printing technology, comparing traditional and 3D printing techniques and explaining. In addition, the transition processes and applications to 3D printing systems were examined. In the study, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was used. By

¹Sorumlu yazar: Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi GSTF, Grafik Tasarım Bölümü, Kastamonu, E-mail: tngirmerve@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6215-0408

² Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi GSTF, Grafik Tasarım Bölümü, Kastamonu, E-mail: etarlakazan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5381-9755

making a literature review, the studies on the subject were discussed and interpreted. This method covers the comparison of the current usage possibilities of original print painting and 3D printing technology.

Keywords: *Original print, 3D printing, Digital printing, Technology, Design*

Giriş

Özgün baskı tekniğinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında Sümerlere kadar uzandığı görülmektedir. Tarihsel dönemlerden beri baskı teknikleri siyasi, ekonomik, dini ve sanat gibi alanları yaymak için kullanılıp çeşitli basım tekniklerinden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde teknoloji gelişmiş olmasına rağmen özgün baskı halen kullanılmaya devam etmektedir. Bireysel olarak sanatçılar ve güzel sanatlar fakültelerinde okuyan öğrencilere özgün baskı dersi verilerek geleneksel baskı uygulamaları uygulanmaktadır.

Teknoloji her geçen gün gelişerek kullanıcılara yeni kolaylıklar ve faydalar sağlamaktadır. Gelişen teknoloji ifade olanaklarını zenginleştirerek çeşitli tekniklerin uygulanarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eğitim, sağlık, mimarlık ve sanat gibi alanlarda dijital gelişmelerden yararlanılmaktadır. Bu anlamda 3D baskı teknolojisi pek çok alanda kullanılarak hem zaman hem de maddi anlamda tasarruf imkânı sunmaktadır. Sağlanan bu imkânlar ile sektöre olumlu katkı sağlanmıştır.

Teknolojide yaşanan ilerlemeler ekonomiyi, üretimi ve toplumların yaşam tarzını etkilemektedir. Kimi mesleklerin ortadan kalkmasına, yeni mesleklerin de ortaya çıkmasına ve birçok sektörde yeni işlerin ve yaklaşımların oluşmasına yol açmaktadır. 3D teknolojisi henüz yeni bir teknoloji olduğu için gelişmesi noktasında çalışmalar devam etmektedir. Tıp, bilim, endüstri, mimari, mühendislik, sanat ve tasarım gibi birçok sektörde görülen 3D teknoloji etki alanını genişletmektedir (Balçioğlu, 2014: 3-4).

3D teknolojisi özellikle son yıllarda hayatın her alanında kendisini göstermektedir. Daha iyi baskı kalitesi, hız, çoklu baskı ve eserine boyut kazandırmak isteyen kişi 3D baskı sistemlerinden yararlanmaktadır. 3D teknolojisi sayesinde sanatçı hayalindeki tasarımı kısa sürede somutlaştırmaktadır. Teknolojik baskı son dönemlerde yoğun bir şekilde kullanılmakta iken geleneksel baskı yöntemleri de hala kullanılmaya devam etmektedir. Çalışmada özgün baskı ve 3D baskı yöntemi çeşitli uygulama örnekleri ile karşılaştırmalı olarak aktarılabacaktır.

Geleneksel Baskı Tekniklerinden 3D Basım Endüstrisine

Geleneksel baskı teknikleri incelendiğinde tarihsel süreçte birçok yöntem denenmiştir. İlk örneklerine Uzak Doğu'da rastlanmaktadır.

Uzak Doğu örnekleri geleneksel baskının hem ortaya çıkışını hem de hızlı bir şekilde gelişimini sağlamaktadır. M.S. 105'te Çin'de T'sai Lun'un kendir, doğal lifler ve paçavralarla oluşturduğu ilk kâğıdın bulunuşuyla beraber ortaya çıkan baskı yöntemleri, grafik tasarımın önemli bir dalını oluşturmaktadır. İlk olarak mühür oymacılığıyla başlayarak Çinli kaligrafi ustaları ve ressamların sanatsal üretimleri hızlanarak baskılar seri baskıya geçmiştir (Görsel 1) (Becer, 2015: 88).

Görsel 1. Oyulmuş mühür baskıları (Tunçel, 2019:362)

Kalıp çıkarma uygulamaları kopyalamaya olanak sağlayan baskı teknikleri, ilerleyen süreçte önemli aşamalardan geçerek bugüne kadar gelmiştir. Önceleri Uzak Doğu’da ağaç ve ahşabın işlenmesi sonralarda ise taş, metal, çinko, bakır, değerli metaller ve plastik malzemeler kazıma, oyma, kabartma, asitleme tarzı aşamalardan geçerek kalıpların arzu edilen yerlere basılmasıyla oluşan baskı resim teknikleri süreç içinde bir sanat dalı olarak görülmüştür (Tunçel, 2019: 363).

Baskı, resmin mekanik bir şekilde mürekkep ile çoğaltılmasına denilmektedir. Baskıda çoğunlukla az meblağda kopya yerine çok miktarda baskı yapılmaktadır. Baskı yöntemi ilk olarak 9. y.y’da Çin’de ahşap çalışmalarla kendini göstermektedir. Avrupa’da ise 14. y.y’da ilk örnekler Almanya’da Johann Gutenberg’in ilk matbaa çalışmaları ile başlamıştır (Tarlakazan, 2016: 28).

Özgün baskı grafik sanatlarının bir dalı olarak ele alınmaktadır. Resimden ayrılan tarafı ise özgün baskı resmin çoğaltılabilir olması ve birden çok kopyasının yapılmasıdır (İçmeli, 1985: 64). Kopyası yapılan her bir eser, sanatçının kendisi tarafından imzalanarak numaralandırılır. Baskının İngilizce karşılığı *print/printmaking*, Fransızca *estampa*, İtalyanca *stampa* olarak adlandırılmıştır. Türkiye’deki ilk örnekleri “*gravür sanatı*” ve “*sanat grafîği*” gibi ifadeler kullanılmıştır. 1972 yılında ilk kez Mustafa Asher “*özgün baskı resim*” ifadesini kullanmıştır (Asher, 1985: 33).

MÖ 3000 yılında Doğu Asya’da Çin’de ilk örnekleri sanılan ipek üzerine oluşturulan baskılar Taocu rahiplerin kötü ruhları kaçırmak için tahtayı şekillendirerek yaptıkları mühürlerin baskılarından oluşmaktadır. MÖ2000’li dönemlerde Sümerlerde baskı çalışmalarına rastlanmaktadır. Sümerler oyulmuş silindir mühürleri kil yüzeyinde çevirerek baskı tekniğini bulmuşlardır (Gürler, Doyran ve Yılmaz, 2019: 411). Sümerlerin oyulmuş silindir mühürleri kil üzerinde döndürerek yaptıkları o dönemlerdeki ilk baskılardır. Oyun kağıtları, dini içerikli kitaplar ve sanat eserlerinin kopyalama yöntemi olarak kullanılmasına kadar uzanan aşamada özgün baskı resim, hala birçok farklı yöntemin bir arada kullanıldığı özgün bir sanat dalı olarak görülmektedir (Kıran, 2017: 56).

Baskı teknikleri önceleri sanatsal bir iş olarak görülmeyip sadece bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Batının doğu ile ticari ilişkilerinin çoğalmasıyla beraber Avrupa’da da kullanılmıştır (Asher, 1985: 33-34). Avrupa’da Gutenberg’in 1440 yılında matbaayı icat etmesiyle yeni bir dönem başlayarak kitap süsleme teknikleri ve illüstrasyonlar da baskı resim uygulamaları sanatsal anlamda da kullanılmaya başlamıştır (Tansuğ, 2005: 310).

Özgün baskı yapılırken kullanılan birçok yöntem ve teknik vardır. Sanatçı hayal gücüne göre herhangi birini ya da birkaçını seçerek tasarımını ortaya çıkarabilmektedir. Özgün baskı resimde sıklıkla kullanılan baskı teknikleri;

Taş Baskı (Litografi); imgelerin ve yazıların kâğıda çizer gibi taş üzerine resmedilmesine imkân sunan baskı resim tekniğidir (Keskin, 2017: 123). Üzeri temizlenmiş taşa yağlı kalem ve yağlı mürekkeple çizilen tasarım kuruyup üzerine sulu arapzamlı nitrik asit karışımı madde yedirilir. Merdane ile sürülen boya, çizilmiş, alanlara girer ve kâğıda baskı yoluyla geçer. Taş baskıda her renk için ayrı bir taş kalıp hazırlanmalıdır (Tekcan, 1997: 1413; aktaran Gürler, Doyran ve Yılmaz, 2019: 415).

Ağaç Baskı; ağacın farklı dokularından yararlanarak yüksek baskı tekniği kullanılarak yapılan bir baskı türüdür. Ağaç baskı uygulama öncesi düz bir ağaç parçası yüzeyine istenen çizim yapılır. Ardından yapılan çizimin dışında kalan kısımlar oyma bıçağıyla kesilerek çıkarılır (Çatalkaya, 2016: 5). En son ise baskı yapılacak yüzeye ağaç parçası yerleştirilerek baskısı gerçekleştirilir.

Linol Baskı; bu baskı tekniğinde tasarım linol tabakasına geçirilerek linol oyma bıçaklarıyla oyulması gerekmektedir. Çoklu renkle baskı yapılmak istendiğinde ise farklı tabakalar oyulmalıdır.

Gravür Baskı; madeni levha üzerine desen ve kabartma oluşturacak şekilde çeşitli araç gereçlerle tasarımın çizilmesi, oyulması ve derinleştirilme işlemlerine denilmektedir (Can, 2008: 5). Oyulan yerlere mürekkep girer ve çukurdaki çizgiler baskı sonrasında çıkan kısımlar olur. Baskı öncesinde kâğıt mürekkebin daha iyi geçmesi için nemlendirilir. Sonrasında pres makinasına kalıp ve kâğıt yerleştirilerek baskısı yapılır.

Özgün baskı, çeşitli malzeme ve gereçler ile hazırlanan kalıplar vasıtasıyla ya da malzemelerin direk olarak kâğıt ve benzeri malzemeler üzerine basılması ile yapılan bir yöntemdir. Tarihsel süreçte özgün baskı tekniklerinde çeşitlilik ve yaygınlık zamanın ilerlemesiyle farklı malzemelerle ve farklı yöntemlerle karşımıza çıkmaktadır. Özgün baskıda tasarım seçilen malzemelere göre değişebilmektedir. Değişen baskı malzemeleriyle çoğaltılan bir sanat alanıdır. Kullanılan teknikler sayesinde çok sayıda baskının çoğaltılması mümkündür.

Johannes Gutenberg'in matbaayı bulması, Avrupa'da bir değişim başlatmıştır. Değişmiş harflerle yapılan baskı sistemi kitap sayfaları çoğaltımı mekanikleşerek çağdaş baskıcılığın temelleri atılmıştır. Gutenberg'in baskı tekniğinde açtığı bu kapı ile başlayan dönüşüm tüm dünyada hissedilmiş ve hızlı bir değişimi başlatmıştır.

Gutenberg'in bulduğu mekanik baskı tekniği önemli bir noktadır. Sonrasında Münih'te Alois Senefelder, mekanik baskının yerine kimyasal baskı yöntemi (Litografi) bulmuştur (Münch, 2011: 59; aktaran Tunçel, 2019: 364). Düz bir zemin üzerinde yazı ve resimleri birlikte basabilen yağ ve suyun birbirini itmesi yöntemiyle günümüzdeki ofset baskının temelini oluşturmaktadır. Litografi baskının arıtılmış bir biçimi olarak ortaya çıkan ofset baskıda, Litografide kullanılan taş kalıba alternatif kalıp olarak ince metal levhalar kullanılmaktadır (Becer, 2015: 137-139).

Basım sektörü, Sanayi Devrimiyle birlikte teknolojik gelişimini hızla sürdürerek seri ve kaliteli baskıyı ofset baskı tekniğini geliştirerek ciddi bir yol kaydetmiştir. Ofset baskı yönteminde bilgisayarların kullanılmasıyla zor ve maliyetli olan birçok basım süreci bilgisayarlar aracılığıyla gerçekleşmeye başlamıştır. Gelişen kontrol sistemleri sayesinde tasarım ve üretim aşamasında bilgisayar teknolojilerinden faydalanılarak, hızlı ve kaliteli baskılar yapılabilir hale gelmiştir (Uçar, 2017: 12).

Özgün baskı teknikleriyle basılan eserler dijital baskıyla birleşerek disiplinlerarası bir sanat oluşmaktadır. Yüksek ya da çukur baskı gibi tekniklerle basılan eserler birlikte kullanılarak ortak bir çalışma meydana getirmekte ve yeni bir tasarım fikri ortaya koymaktadır. Linol, gravür, serigrafi ve ağaç baskı gibi geleneksel baskı tekniklerini dijital baskı yöntemleri ile birlikte kullanan sanatçılar başarılı tasarımlar ortaya çıkarmaktadır.

Brezilya'da faaliyet gösteren VS Propaganda reklam ajansının Kawasaki motosikletleri için yapmış olduğu ilanlar yüksek baskı tekniğiyle oluşturulmuştur. Motosiklet ilanında sürücülerinin sıklıkla tercih ettiği dövme desenlerini anımsatan siyah beyaz illüstrasyonlar da görülmektedir (**Görsel 2**) (Stoklossa:17; aktaran Akdenizli, Doğan ve Duygu, 2020: 143).

Görsel 2. Kawasaki dergi ilanı (Stoklossa: 17; aktaran Akdenizli, Doğan ve Duygu, 2020: 143).

Baskı sanatçısı Lisa Bulawsky, *Dream-Day-20* isimli çalışmasında birçok eserindeki gibi geleneksel ve dijitali bir arada kullanmaktadır. Sanatçı, gravür tekniği ile oluşturduğu görüntü yüzeyini tarayarak bilgisayar ortamına aktarmıştır. Photoshop programı yardımıyla foto-grafik görüntüleri karıştırıp, manipüle ederek dijital bir baskı yapmıştır (**Görsel 3**) (Fırıncı, 2013: 131).

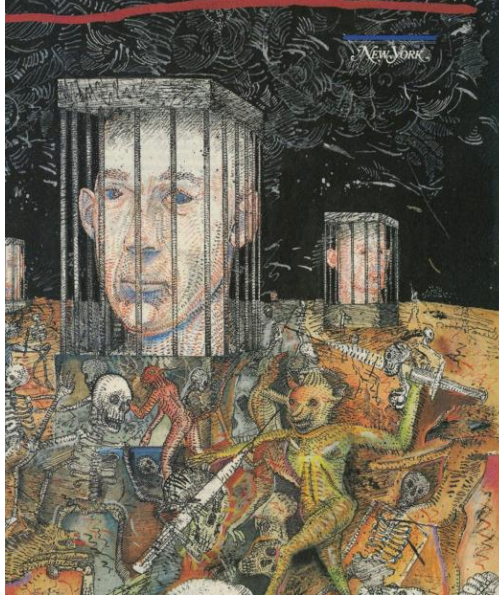
Görsel 3. Lisa Bulawsky, Dream-Day-20 (Fırıncı, 2013: 131)

Geleneksel baskı tekniklerinin, dijital baskı görüntüleriyle birleşmesiyle bir yaratıcılık ürünü ortaya çıkmaktadır. Sanatçı Hasip Pektaş ise geleneksel baskı ve dijital baskıyı birleştirerek bir kolaj çalışması yapmıştır (**Görsel 4**).

Görsel 4. Hasip Pektaş, Dans (Fırıncı, 2013: 132)

Bir anlatım biçimi olarak çukur baskıyı kullanan en tanınmış illüstratörlerden biri Alan E. Cober'dir. Çukur baskı ile oluşturduğu baskıyı elle renklendirmektedir. Çok sayıda basılan baskılar sanatçıya renk denemeleri yapmak için imkân sağlamaktadır. Herhangi bir sayısal teknikle elde edilemeyecek yüksek sanatsal değerde illüstrasyon yapmıştır (**Görsel 5**) (Bossert, 1996: 41-48; aktaran Akdenizli, Doğan ve Duygu, 2020: 144).

Görsel 5. Alan E. Cober'in çukur baskı üzerine elle boyama illüstrasyon çalışması (Bossert, 1996: 41-48; aktaran Akdenizli, Doğan ve Duygu, 2020: 144).

Baskı resim ve bilgisayarda tasarlanan görüntüler güçlü kavramsal benzer yanları bulunmaktadır. Yapılan iki teknikte sadece bir kalıptan çok sayıda kopyalama düşüncesi vardır. Özgün baskı tekniklerinde birden çok baskı kalıbı kullanılmaktadır. Bilgisayarlarda ise çoklu versiyonlar mevcuttur (Kerlow, 2010: 149). Geleneksel baskı tekniğinde farklı olan dijital teknolojiler yoluyla üretimi yapılan baskı resim dijital ve gelenekselin birleşmesiyle karışık baskı resim teknikleri ortaya çıkmıştır. Bu karışık teknikler, modern ve geleneksel teknolojik yönteminin birleşimidir (Fırıncı, 2013: 129).

Baskı resim, illüstrasyon, fotoğraf ve resim gibi teknikler dijital baskıda birlikte kullanılabilir. Baskı resimde yapılan baskılar dijital tasarımlara arka plan ve doku etkisi verebilir. Özgün baskı üzerine birçok teknik kullanılmaktadır. Baskısı yapılan eserler taranarak dijital ortamda üzerinde değişiklikler ile karışık bir teknik ortaya çıkabilmektedir.

3D Yazıcıların Tarihsel Gelişimi

3D baskı bilgisayar programları aracılığıyla tasarımı ve modellemesi yapılan bir nesnenin üç boyutlu baskı sistemleri vasıtasıyla basılması işlemine denilmektedir. 3D teknolojisinde karmaşık, elle yapılması zahmetli ve uzun süren çalışmaların üretimi kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Geleneksel baskılarla yapılamayacak üretimler bu tarayıcılar sayesinde kısa sürede istenilen şekilde basılmaktadır.

Grafik tasarım alanında dijital teknolojiler tasarımdan ürünün gelişimine kadar olan baskı sürecinde sıklıkla kullanılmasıyla birlikte, görsel sanatlar dalına katkıda bulunmaktadır. Baskının bilgisayarlar sayesinde yapılabilir olması her türlü malzeme üzerine hızlı ve kaliteli bir baskı oluşmasına olanak sağlamaktadır (Tunçel, 2019: 366). Teknolojik iyileşmeler ve yenilikçi uygulamalarıyla dijital baskı tasarımcılara yeni fırsatlar sunmaktadır. Dijital baskıda sanatçılar bilgisayarı bir araç olarak kullanarak yeni anlatım yöntemleri keşfetmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte yeni alternatif baskı teknikleri

ortaya çıkmaktadır. Dijital yöntemlerle baskısı yapılan eser tasarımcısına deneysel bir sanat yaratımı sunmaktadır.

Dijital baskı yoluyla değişik alanlara (cam, seramik, tekstil, dekorasyon malzemeleri, plastik, ahşap vb.) nakledilen grafik sanat ürünlerinin oluşmasıyla, sanatçılar gravür, serigrafi, flekso ve ofset gibi teknikler dışında değişik sanatsal arayışlara yönelmektedir (URL 1). Daha önceleri geleneksel şekilde üretilen eserler, artık dijital ortamda üretilmeye başlanmıştır. Dijital dönüşüm gelişen teknolojiyle birlikte genellikle görsel iletişim ve grafik tasarım alanlarında önemli bir unsurdur (Tunçel, 2019: 371).

3D baskı, bir yazıcı (Printer) ile bilgisayar yoluyla tasarım (CAD) programları sayesinde tasarımı yapılmış herhangi bir elektronik bilgiyi kalıp, model vb. araç gerece ihtiyaç kalmadan 3D bilgisini makineye gönderip kat kat malzeme ekleyerek 3 boyutlu fiziksel ürün sağlamaktadır (Yılmaz, Arar ve Koç, 2013: 1)

3D yazıcı yöntemi gelişimine bakıldığında 1980'lerin ortalarında ilk sterolitografi/stereolithography, harç yığıma/fused deposition modeling (FDM) ve seçici lazer sinterleme/selective laser sintering (SLS) teknikleri geliştirilmiştir (Santoso ve Wicker, 2014: 2; aktaran Gökçearslan, 2017: 136). 1984'de 3 boyutlu sistem işletmesi adına Chuck Hull'un oluşturduğu çalışmalar bu sektörde atılan ilk adımlardır. Chuck Hull'un ilk 3D yazıcıyı yapan kişi olduğu varsayılmaktadır (Balcıoğlu, 2014: 3).

İlk 3 boyutlu yazıcının patentini Chuck Hull, sterolitografi için 1984 tarihinde almıştır. Üç boyutlu yazıcı sektöründeki en önemli iki büyük yöntemden biri Hull döneminde gerçekleşmiştir. 1989 senesinde S Scott Crump FDM'nin patentini almıştır. Hull, sonrasında 3 boyutlu yazıcı sektöründe diğer önemli yöntem olan Stratasys oluşturdu (Santoso ve Wicker, 2014: 2; aktaran Gökçearslan, 2017: 136). 3 boyutlu yazıcılarla istenilen her türlü nesne taramayla somut hale gelebilmektedir. İstenilen görüntünün 3 boyutlu basılabilmesi için öncelikle gerekli programlarda tasarımın modellenmesi gerekmektedir.

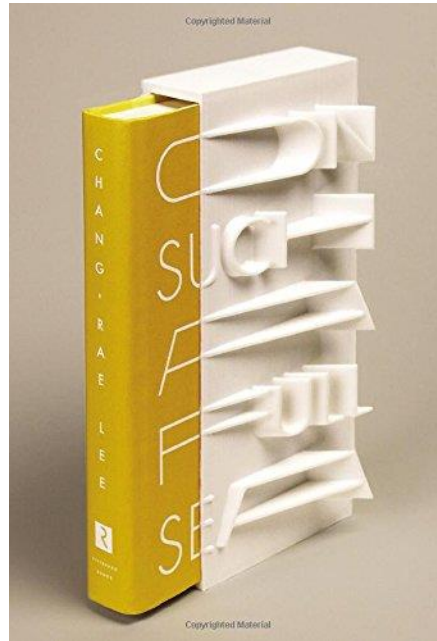
Sonrasında STL (Stereo Lithography) ile bilgisayar bilgileri yazıcılara gönderilir. Makinedeki katı, sıvı veya toz materyaller üzerine gönderilen bağlayıcılar ve tabakalarla tasarım üç boyutlu hale getirilir (Çelik vd., 2013.; aktaran Poyraz ve Dolunay, 2015: 76). STL gibi uzantıların dosyalarda tasarım yapıldıktan sonra tasarım bölümlere ayrılarak yazıcıya yollanmalıdır. Son dönemlerde 3D yazıcılar için kişiler kendi modellerini üç boyutlu programlarda oluşturarak hazır bir modeli veya var olan bir nesneyi de 3 boyutlu tarayıcılar yoluyla basabilmektedir (Işıktaş, 2018: 1198). 3 boyutlu tarayıcının temel görevi, bir nesneyi lazer yöntemi ile işlemesidir. Tarayıcı, bir objenin dış ve iç kısımlarını, nokta formunda veri olarak bilgisayara aktarır. Bilgisayarda herhangi bir programa gönderilen model üzerinde değişiklik yapma imkânı vardır. İstenilen her değişikliği gerçekleştirme imkânı sunan programlar, modelleme işlemi bittiğinde bölümlere ayrılıp, 3D yazıcılarda baskı işlemi yapılabilmektedir (Işıktaş, 2018: 1199).

Grafik Tasarım Alanında 3 Boyutlu Baskı Kullanım Olanakları

3D baskı teknolojisi birçok alanda kendine yer bulmuştur. Sanat alanında da dijital teknolojilerden çokça yararlanılmaktadır. Grafik tasarımda masaüstü yayıncılık alanında kullanılan baskı, tasarımcılar için önemli bir alandır. Kitap sayfaları ve el ilanları ile başlayan basım alanı günümüzde teknolojinin gelişmesi ile farklı alternatifler yaratmaktadır.

3D baskı teknolojileri sayesinde tasarım anlamında yeni denemeler yapılabilir. Grafik tasarım eğitimi alan öğrenciler fakültelerde özgün baskı dersi almaktadır. Bunun yanında öğrenciler 3D baskı teknolojisine ait derslerle özgün baskı tekniklerinin birleşmesi öğrencilerin gelişimi açısından faydalı olacaktır. Piyasada baskı resimle yapılan tasarımlardan çok dijital baskı ve artık 3D baskılar kullanılmaktadır. Öğrenci bilgisayar programları sayesinde tasarladığı çalışmasını somut olarak görebilir, öncesinde eksiklerini ve hatalarını düzeltme imkânı bulabilir. Böylece öğrenci mezun olmadan piyasada kullanılan alternatif araçları görür buda öğrencilere tecrübe sağlamış olacaktır.

Baskı teknolojisi ile birlikte 3D baskılar farklı şekillerde görülmektedir. Günlük hayatta kitap kapakları, reklam panoları, yönlendirme levhaları, tanıtıcı uygulamalar vb. olarak karşımıza çıkmaktadır. Koreli yazar Chang-rae Lee'nin “*On Such a Full Sea*” adlı kitap kapağı 3D yazıcı ile basılmıştır. İlk kez bir kitap kapağı üç boyutlu yazıcı kullanılarak sınırlı sayıda basılmıştır. Chang-rae Lee bir röportajında kitap kapağının bir sanat nesnesi olduğunu belirtmiştir. Kapağın beyaz bölümündeki harfler ayrı gösterilerek kitaba ayrıca boyut katılmıştır. 3D teknolojinin kitap kapağı tasarımında denenmesiyle farklı bir yaklaşım ortaya çıkmıştır (**Görsel 6**).

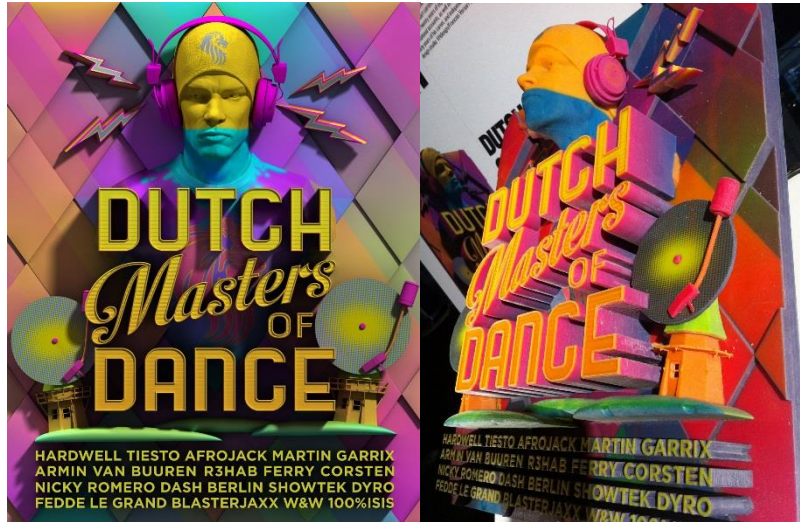
Görsel 6. 3D kitap kapağı tasarımı (URL 2)

Cgtrader adlı firmanın ürettiği tasarımlarda 3 boyutlu yazıcı ile tabelalar üzerine tasarımlar yapmıştır. Yapılan çalışmalar tabelaları boyutlandırarak farklı bir tarz oluşturmuştur (**Görsel 7**).

Görsel 7. 3D tabela örneği (Gökçearsan, 2017: 144)

İllüstratör Francois Veraart isimli sanatçı 2014 yılında Adobe'nin düzenlemiş oldu Print Show'da "Dutch Masters of Dance" adlı eserini 3D yazıcı kullanarak 3 boyutlu bir afiş geline getirmiştir (**Görsel 8**).

Görsel 8. 3D afiş örneği (URL 3)

Yapılan örneklere bakıldığında 3D baskıların grafik tasarımın etki alanlarında dikkat çekici tasarımlar yapıldığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Özgün baskı teknikleri gelişmiş teknolojiye rağmen halen kullanılmaya devam etmektedir. Kişisel olarak sanatçılar atölyelerinde ya da güzel sanatlar fakültelerinde özgün baskı dersi altında çeşitli baskı teknikleri uygulayarak bu teknikler yeni nesillere de aktarılmaktadır. Özgün baskı yapabilmek için oyma bıçakları, metal levha, baskı makinesi ve matbaa mürekkepleri gibi temel malzemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Özgün baskıda farklı baskı teknikleri olsa da kâğıt seçimi, eserin altına atılan sanatçının

imzası geleneksel baskıyı özgün kılmaktadır. Oysa dijital baskı teknolojilerinde sadece bilgisayar donanımları ile aynı etkiyi verebilen tasarım ve baskılar yapılabilmektedir.

Özgün baskıda yeni denemeler yapmak ya da diğer disiplinlerle birleşerek özgün tasarımlar yapılabilmektedir. Yeni denemeler yapmak teknolojik gelişmeler sayesinde sanat ve baskı gibi alanlarda sürekli bir değişim halinde olmuştur. Geleneksel baskı resim sanatında da yeni ve farklı ifade biçimlerinin oluşmasını sağlamaktadır. Geleneksel baskı alışılmış tekniklerin dışına çıkarak yeni arayışlara yönelip baskı ve sanat alanında yeni alternatifler denenmesi daha faydalı olacaktır. Günümüzde geline son noktada gelişen teknolojinin sunduğu yeni olanaklar yeni baskı tekniklerini getirmiştir. Son dönemlere kadar sanat eserleri duvarlara asılabiliyorken 3 boyutlu baskılarla duvarların dışına çıkarak her alanda karşılaşılabilen bir esere dönüşmektedir.

3 boyutlu baskı teknolojisi halen gelişmekte ve kendini yenilemektedir. Bu da sanatçıların hayal güçlerini ifade edebilmeleri için yeni araçlar aramaya yönlendirmektedir. Özgün baskı öncesinde günlerce süren tasarım, oyma ve kazıma gibi uzun ve yorucu işlemler 3D baskılarla artık daha kısa sürede işlenerek basılabilmektedir. İnternet üzerinden erişilebilen hazır tasarımlar ya da sanatçının kendi modellediği çizimler somut bir hale gelmektedir.

3 boyutlu teknolojilerin geçmişi çok olmamasına rağmen neredeyse her alanda kendine yer bulmuştur. Örneğin, 3D yazıcılarla yapılan kitap kapaklarının yanı sıra kitapların iç sayfalarında da 3D yazıcılar ile farklı uygulamalar denenebilir. Çocuk kitaplarında farklı uygulamalar yapılarak çocuğun görsel gücünü canlandırması sağlanabilir.

Teknolojinin sağladığı imkân geleneksel baskıya göre ucuz, kolay, seri ve yüksek kalite baskılar yapılabilmesi açısından öne çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler sayesinde sanatçı farklı yöntem ve araçları birlikte kullanarak deneysel tasarımlar yapabilmektedir. Teknolojinin sunduğu imkânların sınırsızlığı sanatçıya yeni bir ortam kullanma fırsatı sağlamaktadır. Bilgisayar programları sayesinde 3 boyutlu tasarımlar hiçbir kalıba ve malzemeye gerek olmadan hazırlanan tasarımlar zamandan tasarruf ederek istenilen ölçüde ve sayıda baskıya imkân sağlamaktadır.

Geleneksel baskıda ön hazırlık, prova gibi süreçler uzun süreceği için baskı kontrolleri sınırlı olmaktadır. Dijital baskıda ise baskı öncesi provada hataların giderilmesi için zaman sunmaktadır bu da zaman ve maliyet açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak teknolojik gelişmelerin artması basım alanında yenilikler getirmiş olsa da geleneksel baskı tamamen ortadan kalkmamıştır. Ayrıca özgün baskıda yapılmak istenilen eser öncesinde 3D basım teknolojisi ile uygulamaya dökülebilir. Böylece hata payları en aza indirilerek zamandan ve malzemedenden tasarruf imkânı sağlanabilir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya; Yazar 1: % 50, Yazar 2: % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Özgün Baskı Resim Tekniğinden 3D Baskı Teknolojisine Geçiş" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aslıer, M. (1985). Son yüzyılda Türkiye'de özgün baskı resim sanatı. Türkiye'de sanatın bugünü ve yarını. 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1, 31-38.
- Akdenizli, F., Doğan, E., ve Duygu. Y.Ü. (2020). Geleneksel baskı tekniklerinin günümüz grafik tasarımındaki yeri. Aydın Sanat, 6 (12), 139-149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1477305>
- Balcıoğlu, Y. S. (2014). 3 boyutlu yazıcı ve sinemada kullanımı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi.
- Becer, E. (2015). İletişim ve grafik tasarım. Dost Kitabevi Yayınları.
- Can, Ş. (2008). Gravür çukur baskı teknikleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.
- Çatalkaya, G. (2016). Geleneksel yazmacılık teknikleri ile özgün baskı tasarımları (ağaç baskı). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Fırıncı, M. (2013). Dijital çağda geleneksel baskı resim ve teknikler arası geçiş (melezleşme). Sanat ve Tasarım Dergisi, 4 (4), 127-135. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192463>
- Gürler, Z., Doyran, E.Y. ve Yılmaz, B. (2019). Özgün baskı resim sanatı üzerine bir araştırma. Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Yayını. Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 4 (6), 408-429. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1175295>
- Gökçearslan, A., (2017). Üç boyutlu yazıcının grafik tasarım alanına yansımaları, FineArts (NWSAFA), 12 (2), 135-148. doi: 10.12739/NWSA.2017.12.2.D0195.
- Işıқтаş, İ. D. (2018). Tasarımda ve üretimde üç boyutlu baskı teknolojisinin seramik alanında kullanım olanakları. Ulakbilge, 6 (28), 1193-1206. doi: 10.7816/ulakbilge-06-28-06
- İçmeli, M. (1985). Çağdaş açıdan Türk grafik sanatları. Türkiye'de sanatın bugünü ve yarını. 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Kerlow, I. (2010). Digital physicality: printmaking. CAT 2010 London Conference, 3rd February.
- Keskin, İ. (2017). Cumhuriyet dönemi özgün baskıresmi içinde litografi (taşbaskı) sanatının gelişimi. Sanat ve Tasarım Dergisi, 7 (2), 123-145. doi: 10.20488/www-std-anadolu-edu-tr.394022

- Kıran, H. (2017). Çağdaş baskı resim sanatına bir bakış. Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 10. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/275061>
- Poyraz, B. ve Dolunay, A., (2014). Heykel sanatında ön modelleme aşaması ve üç boyutlu yazıcı uygulamaları. Ulak bilge Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3), 69-80. doi: 10.7816/ulakbilge-02-03-05
- Tarлакazan, E. (2016). Türkiye 'de özgün baskı resim ve bir müze "ımoğa". 5. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi.
- Tansuğ, S. (2005). Çağdaş Türk sanatı. Remzi Kitabevi.
- Tunçel, O. (2019). Dijital çağda baskı teknolojileri. Sanat ve Tasarım Dergisi, 23, 361-377. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/737548>
- Uçar, T. (2017). Görsel iletişim ve grafik tasarım. İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- URL 1: <http://www.inkjetmagazine.com/endustriyel-baskinin-dijital-donusumu/> Erişim Tarihi: 26.12.2021
- URL 2: <https://www.amazon.com/Such-Full-Sea-Signed-Limited/dp/1594633258> Erişim Tarihi: 26.12.2021
- URL 3: <https://www.behance.net/gallery/19451459/Dutch-Masters-of-Dance-3D-print> Erişim Tarihi: 04.01.2022
- Yılmaz, F., Arar, M. E., & Koç, E. (2013). 3D baskı ile hızlı prototip ve son ürün üretimi. Dünya Gazetesi. <https://hdl.handle.net/11352/1830>

Extended Abstract

The original print painting has survived to the present day by changing with the progress of societies and time in the historical process. When looking at the historical background of the original printing, the original printing dates back to the Sumerians. Since historical times, printing techniques have been used to spread areas such as political, economic, religious and art, and have survived through various printing techniques. 3D technology shows itself in all areas of life, especially in recent years. The person who wants better print quality, speed, multiple printing and adding dimension to his work benefits from 3D printing systems.

Thanks to 3D technology, the artist can realize his dream design in a tangible way in a short time. Therefore, while technological printing is being used intensively today, traditional printing methods are still being used. Thanks to the convenience it offers, an alternative art creation tool emerges for designers.

Thanks to the renewed technological developments, it contributes to its development by taking a new field into its sphere of influence every day. Printing techniques frequently used in original printmaking; lithographs, woodcuts, linoleum printing, gravure printing.

Artists who use traditional printing techniques such as linoleum, engraving, screen printing and wood printing together with digital printing methods produce successful designs. Techniques such as printing, illustration, photography and painting can be used together in digital printing.

3D printing is the process of printing an object designed and modeled through computer programs by means of three-dimensional printing systems. In 3D technology, the production of complex, laborious and long-lasting works can be done easily. Thanks to 3D printing technologies, new experiments can be made in terms of design. Students who receive graphic design education take original printing courses in faculties. In addition, it will be beneficial for the development of the students to print the designs they made in the course of 3D printing technology with this technology. Digital printing and now 3D printing are used more than designs made with printed images in the market.

Thanks to computer programs, the student can see the work he has designed concretely, and find the opportunity to correct his deficiencies and mistakes beforehand. Thus, the student will see alternative tools used in the market before graduating, and this will provide students with experience. It is possible to make new experiments in original printing or to create original designs by combining with other disciplines. It will be more beneficial to try new alternatives in the field of printing and art by going out of the conventional printing techniques and heading towards new searches.

For example, in the book covers made with 3D printers, different applications can be tried with 3D printers, not only on the book covers, but also on the inner pages of the books. In this study, which includes historical and general information about the art of original printmaking, the transition processes to 3D printing technology are discussed; It covers the explanation by comparing traditional and 3D printing technique. In addition, the transition processes and applications to 3D printing systems were examined. Qualitative research method will be used in the research. By making a literature review, the studies on the subject were discussed and interpreted. This method covers the comparison of the current usage possibilities of original print painting and 3D printing technology.

Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kahve İşletmeleri Örneği¹

Examining The Relations Among Brand Authenticity, Brand Loyalty, Brand Trust and Word of Mouth Communication: An Example of Coffee House

Murat BURCUOĞLU²

Seda AKYÜZ³

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 19.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1115502

Atıf / Citation: Burcuoğlu, M. & Akyüz, S., (2022). “Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kahve İşletmeleri Örneği” ODÜSOBİAD 12 (3), 2365-2392 Doi: 10.48146/odusobiad.1115502

Öz

Bu çalışma marka özgünlüğü, marka güveni, marka sadakati ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkileri hizmet sektörünün gelişen bir alt dalı olan kahve işletmeleri özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Kahvenin zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm onu bir içecek olmanın ötesine taşıyarak modern toplumun sosyalleşme araçlarından birisi haline getirmiştir. Kahvenin dönüşümü, mantar gibi çoğalan kahve işletmeleri arasında rekabetin giderek şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu durum işletmeler için özgün ve güvenilir bir markaya sahip olmayı stratejik bir rekabet aracına dönüştürmüştür. Araştırma nicel yönelimli, tarama türünde kesitsel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma, hizmet sektöründe faaliyet gösteren kahve işletmeleri müşterileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kahve işletmelerinin müşterilerine kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında anket tekniği kullanılmış ve toplamda 402 kişiye ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmada marka özgünlüğünün marka güveni ve marka sadakatini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği; marka güveninin marka sadakati ve ağızdan ağıza iletişimi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği, marka sadakatinin ağızda ağızdan ağıza iletişimi pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni, Ağızdan Ağıza İletişim, Hizmet Sektörü

¹Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme ABD’da, Murat BURCUOĞLU’nun danışmanlığında Seda AKYÜZ tarafından hazırlanan tezden türetilmiştir. Çalışma “Araştırma ve Yayın Etiğine” uygun olarak hazırlanmıştır. Anketin uygulanabilmesi için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan 27.11.2020 tarihinde, toplantı sayısı 10, 2020/761 nolu karar numarası ile izin alınmıştır.

²Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Samsun, E-mail:murat.burcuoglu@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8560-6420

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme ABD, Samsun, E-mail: akyuzseda13@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6926-3525

Abstract

This study aims to analyze the relationships among brand authenticity, brand trust, brand loyalty, and word of mouth (WOM) with a specific focus on coffeehouse enterprises as thriving sub-branch of the service sector. The transformation of coffee has mutated it from a simple beverage to a tool of socialization for modern society. This transformation, therefore, leads to the intensification of competition among mushrooming coffeehouses. This situation, thus, makes the possession of an authentic and trustful brand a strategic competition tool for the coffeehouses. The research was designed as a quantitative analysis-oriented and cross-sectional. The research was conducted with the customers of coffeehouse enterprises that are active in-service sector. Customers of coffeehouse enterprises were approached in this research with convenience sampling method. The questionnaire method was utilized for data collection and 402 people was, thereby, approached. Structural equation modeling was utilized to test the relationships among variables. It was concluded in the research that brand authenticity positively and significantly affects brand trust and brand loyalty; brand trust positively and significantly affects brand loyalty and word of mouth; and lastly brand loyalty positively and significantly affects word of mouth.

Keywords Brand Authenticity, Brand Trust, Brand Loyalty, Word of Mouth-WOM, Service Sector

Giriş

Marka sayısının her geçen gün artması, sunulan ürünlerin giderek birbirine benzemesi, ürün yenilikçiliğinin kısa sürede taklit edilmesi gibi birçok faktör markaların giderek birbirine benzemesine ve markalar arasındaki rekabetin artmasına yol açmıştır (Schallehn, vd., 2014: 192). İşletmelerin güçlü markalar yaratabilmeleri ve zorlu rekabet koşullarında varlıklarına devam edebilmeleri için marka özgünlüğü öne çıkan kavramlardan biri haline gelmiştir (Dağ ve Durmaz, 2020: 4842). Tüketicilerin özgünlük arayışı modern pazarlamanın yapı taşlarından birisi olarak görülmektedir (Brown vd., 2003: 21). Tüketiciler deneyimlerinde orijinal ve gerçek olanı tercih etmektedirler (Arnould ve Price, 2000: 149). Tüketiciler birbirine benzeyen ve ayırt edici bir deneyim yaşamadıkları markalar yerine, benzersiz ve orijinal bir deneyim yaşatan markaları tercih etmektedirler.

Marka özgünlüğü; tüketicilerin markaya yönelik algı, tutum ve davranışlarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Tüketicilerin markaya yönelik güven duygularının artmasında marka özgünlüğü etkili olmaktadır. Tüketicilerde oluşan marka özgünlüğü algısı marka güvenini artırmaktadır (Schallehn vd., 2014: 196). Marka özgünlüğünün marka güveni üzerindeki olumlu etkisi markanın tutarlı olması, markanın vaatleriyle uyumlu hareket etmesi ve markanın müşteri odaklı olmasına bağlı olarak da artış göstermektedir (Eggers vd., 2013: 344). Tüketicilerin gözünde markanın özgünlüğü arttıkça tüketiciler markaya daha fazla güvenmektedirler (Hernandez-Fernandez ve Lewis, 2019: 228). Tüketicilerin markaya yönelik özgünlük algısının yüksek olması markaya yönelik bağlılıklarını ve beraberinde marka hakkında olumlu iletişimde bulunma ihtimalini de arttırmaktadır (Aytekin ve Taştepe, 2020: 2847). Marka özgünlüğü, verilen sözlerin yerine getirilmesi ve beklentilerin karşılanması suretiyle

tüketicilerde güven ve sadakat duygularının gelişmesini sağlamaktadır (Durmaz ve Dağ, 2018: 492). Marka özgünlüğü, marka güveni, marka sadakati oluşturmaya yönelik çabaların en nihayetinde işletme hakkında olumlu iletişimin yayılmasına, yeni müşteriler kazanılmasına ve tekrarlanan satın almalara dönüşmesi beklenmektedir. Bu çalışmada marka sadakati ve marka güveninin bir sonucu olarak ağızdan ağıza iletişim değişkenine yer verilmiştir. Ağızdan ağıza iletişim, hizmet sektöründe müşteri davranışlarının şekillendirilmesi ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesindeki önemli araçlardan birisi olarak görülmektedir (Lee vd. 2022: 1). Ağızdan ağıza iletişim, müşterilerin mallar ve hizmetler hakkındaki deneyimlerine dayalı gerçekleşen gayri resmi iletişim biçimi olarak ifade edilmektedir (Dichter, 1966'dan akt. Casalo vd., 2008: 402). Bilinen en eski iletişim biçimlerinden biri olarak kabul edilen ağızdan ağıza iletişim gücünü güvenilirlik, müşteri deneyimine dayanması ve müşteri odaklı olmasından almaktadır (Gildin, 2003: 98-100).

Bu çalışmanın amacı marka özgünlüğü, marka sadakati, marka güveni ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırma, kahve işletmelerinin (coffee house) müşterileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tarihsel açıdan tüketimi 15.yy'a kadar dayanan (Kefeli vd., 2020: 131) kahve tüketimi, bugün özellikle kentsel alanda yaşam tarzına dönüşmüş aktivitelerden birisi olmuş (Putranto ve Hudrasyah, 2017: 89) ve kahve dünyada en fazla tüketilen içecekler arasında yerini almıştır (Samoggia ve Riedel, 2019: 1). Dünya kahve pazarının büyüklüğü 2021 yılında 107,93 milyar Amerikan doları iken 2025 yılına gelindiğinde kahve pazarı büyüklüğünün 144,68 milyar Amerikan dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir (Research and Markets, 2021). Küresel kahve işletmeleri pazarının hacmine bakıldığında bu pazarın 2026 yılına kadar 193,4 milyar Amerikan dolarına ulaşacağı hesaplanmaktadır (Research and Markets, 2022). Pazar büyüklüğü bölgesel olarak değerlendirildiğinde *Project Café Europe (2022)* raporuna göre Avrupa, markalı kahve işletmesi pazarında Birleşik Krallık en büyük pazarken, Türkiye Avrupa'nın beşinci büyük kahve pazarı olarak gösterilmiştir (Allegra World Coffee Portal, 2022). Türkiye'de kahve sektörünün pazar büyüklüğü 2016 yılında 500 milyon TL iken, 2021 yılında 3 milyar TL'ye ulaşmıştır (Gülel, 2022). Türkiye kahve pazarının yılda %70 büyüme gösteren bir pazar olmasına rağmen gelişim sürecinin başında olduğu ifade edilmektedir (Karakundakoğlu, 2019). Kahve tüketiminin gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesiyle bu alanda hizmet gösteren işletme sayısında da gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. Kahve işletmelerinin müşterilerine birbirine benzer menüler ve hizmetler sunmaları rekabette markalaşmanın gücünü öne çıkartmaktadır (Kim vd., 2020: 2). Kahve işletmelerinde sunulan mal ve hizmetlerin birbirine benzer olması bu işletmelerde rakiplerden ayırt edilebilmek için marka özgünlüğü kavramını daha fazla ön plan çıkartmaktadır. Bugün kahve işletmeleri, markalarını kahve akımlarını da takip ederek inşa etmekte, kahve çekirdeğinin orijininden, kavrulma, pişirme, demleme ve sunum tekniklerine kadar birçok konuda özgünlüğü yakalamaya çalışmaktadır. Bu bakımdan araştırma ile sektörün gelişimine katkı sunulması da beklenmektedir. Bu çalışmada marka özgünlüğü başat bir kavram olarak ele alınmış ve marka özgünlüğüne dayalı olarak marka sadakati, marka güveni ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır. Marka özgünlüğüyle ilgili literatür incelendiğinde Çakırkaya ve Karaboğa (2019) hazır gıda sektöründe marka özgünlüğü ve tekrar satın alma niyeti arasındaki ilişkiye, Marangoz ve Aydın (2021) kozmetik sektöründe marka özgünlüğü, marka aşkı ve

marka sadakati kavramlarındaki ilişkiye, Yaşın vd. (2017) hızlı servis/yemek (*fast food*) sektöründe marka özgünlüğü ve tüketici temelli marka değeri arasındaki ilişkiye, Onurlubaş ve Altunışık (2021) gıda ürünü üzerinden marka özgünlüğü, marka sadakati, satın alma niyeti arasındaki ilişkiye, Aytekin ve Taştepe (2020) cep telefonu üzerinden marka aşkı, marka özgünlüğü ve marka tercihi arasındaki ilişkiye, Dağ ve Durmaz (2020) beyaz eşya sektöründe marka özgünlüğü, marka imajı, marka tercihi ve marka güveni arasındaki ilişkiye yer verildiği görülmektedir. Hizmet sektöründe özellikle restoran sektörünün bir alt pazar grubu olarak değerlendirilebilecek kahve işletmelerindeki çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırma bu yönüyle literatürünün gelişimine katkı sunmayı hedeflemektedir. Araştırma aynı zamanda marka özgünlüğü, ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına katkı sunmayı da hedeflemektedir.

Kavramsal Çerçeve

Marka Özgünlüğü

Özgünlük kavramının köklerini Yunan Felsefesinde "*To thine own self be true- Kendi özüne ait olan*" anlayışında bulmak mümkündür (Hernandez-Fernandez ve Lewis, 2019: 223). Etimolojik kökeninin Latince "*authenticus*" ve Yunanca "*authentikos*" sözcüklerine dayandığı kabul edilen özgünlük kavramı, "*kabule layık, yetkili, güvenilir, hayali olmayan, taklit olmayan, aslına uygun*" anlamlarına gelmektedir (Cappannelli ve Cappannelli, 2004: 1). Türkçe 'de benzer şekilde özgünlük "*özgün olma durumu, orijinalite ve orijinallik*" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021). Pazarlama literatüründe de kendine yer bulan özgünlük kavramı başarılı markaların temel bileşenlerinden birini oluşturmakta ve benzersiz marka kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Fouladi vd., 2021: 398). Marka özgünlüğü; "*tüketiciler tarafından bir markaya atfedilen özgünlüğün öznel değerlendirmesi*" olarak tanımlanmaktadır (Napoli vd., 2014: 1091). Akbar ve Wymer (2017) ise marka özgünlüğünü "*bir markanın benzersiz, meşru, iddialarına uygun ve hatalardan yoksun olarak değerlendirilmesi*" şeklinde ifade etmektedir. Bruhn vd. (2012: 568)'nin ifadesiyle marka özgünlüğü, nesnel gerçekliğe dayanan bir özellik olmaktan çok bireyin öznel algılarını bilgilendiren rasyonel olarak yaratılmış bir özelliktir. Marka özgünlüğü algısı, markayla ilişkili gözlemlenebilir karakteristiklerin veya eylemlerin markanın (marka sahiplerinin) kimliği ve gerçek benliği ile tutarlı olmasına yönelik algılardır (Hamby vd., 2019: 1015).

Literatürde marka özgünlüğü dizinsel marka özgünlüğü ve ikonik marka özgünlüğü olmak üzere iki bölümde incelenmektedir (Grayson ve Martinec's, 2004). Dizinsel marka özgünlüğü; bir nesnenin "*orijinal*", "*gerçek nesne*" olmasına sahte veya kopya olmamasına atıfta bulunmaktadır (Grayson ve Martinec's, 2004: 298). Dizinsel marka özgünlüğünde tüketiciler bir nesnenin gerçekliğini değerlendirmek için doğrulanabilir özelliklerini kullanırlar (Guèvremont, 2018: 507). Morhart, vd. (2015: 201)'e göre dizinsel özgünlük, algılayıcının fiziksel ve davranışsal gerçeklerle ilgili sunulduğu iddia edilen şeylerin doğrulanmasını sağlayan deneyimi ifade etmektedir. Örneğin, antika bir Çin vazosunun özgünlüğünü değerlendirebilmek için tüketiciye sertifika, esere ilişkin kayıtlar, uzman

raporu vb. doğrulayıcı kanıtlar sunulması dizinsel özgünlüğün değerlendirilmesidir. Dizinsel özgünlükte esas nokta orijinalliğin yani başlangıçtaki halinin korunmasıdır. Marka açısından markanın üretildiği ilk halini koruması, orijinal ürün üzerinde değişiklik yapılmaması veya üretim tekniğinin değiştirilmemesi dizinsel özgünlük vurgusu olarak değerlendirilmektedir (Şimşek, 2017: 13). İkonik özgünlük ise orijinal bir şeye (nesne veya olay) dizinsel olarak benzeyen şeyleri tanımlamada kullanılır (Grayson ve Martinec's, 2004: 298). İkonik özgünlük bir şeyin nasıl olması gerektiğine dair fikir veren daha sembolik bir temsille ilgilidir (Riefler, 2020: 319). İkonik özgünlük bütünsel algı ile beklentilerin eşleşmesi olarak da tanımlanabilir (Ewing vd., 2012: 383). Daha açık bir ifade ile ikonik özgünlükte bireyin duyuşsal deneyimleri nesnenin veya olayın ikonik olup olmadığını belirleyen faktördür. Birey önceki bilgisi ve beklentileri ile yaşadığı deneyimi karşılaştırarak benzerlikleri değerlendirir (Lindum ve Thomsen, 2019: 20-21).

Literatürde marka özgünlüğünü kavramsallaştıran birçok farklı çalışma yer almaktadır. Bruhn vd. (2012) marka özgünlüğünü devamlılık, orijinallik, güvenilirlik ve doğallık; Coary (2013) kategorinin öncüsü olma, orijinal ürünün korunması ve ilkelere bağlılık; Eggers vd. (2013) uygunluk, tutarlılık ve müşteri yönelimlilik; Morhart vd. (2014) devamlılık, itibar, bütünlük ve sembolizm; Napoli ve diğerleri (2014) kalite taahhüdü, miras ve samimiyet alt boyutlarından oluşan bir yapı olarak tanımlanışken; Schallehn vd. (2014) ise marka özgünlüğünü tek boyutta kavramsallaştırmıştır. Bu çalışmada marka özgünlüğü Bruhn vd. (2012) çalışmasındaki boyutlar ile değerlendirmiştir. Bruhn vd. (2012) çalışmalarında devamlılık alt boyutu istikrar, süreklilik ve tutarlılık; orijinallik alt boyutu özellik, özgünlük ve yenilikçilik; güvenilirlik alt boyutu güvenilirlik, itibar ve verilen sözlerin tutulması; doğallık alt boyutu ise hakikat, gerçeklik ve yapay olmama kavramlarına atıfta bulunmaktadır (Bruhn vd., 2012: 570). Bu çalışmada, ulusal literatürde sıklıkla kullanılan Bruhn vd. (2012) marka özgünlüğü ve alt boyutlarına yer verilmiştir.

Marka Güveni

Güven, kişiler arası ilişkilerin olduğu kadar her türlü ticari ilişkinin temelini oluşturan ve ilişkinin süresi boyunca sağlam kalmasını sağlayan yapı taşlarından birisidir. Güven, ilişkisel pazarlamanın gelişimini ile birlikte de pazarlama literatüründe kendine yer bulmuştur (Sung ve Kim, 2010; Delgado-Ballester ve Munuera-Aleman, 2001). Güven, *“bir kişinin veya bir nesnenin algılanan güvenilirlik ve güvenilebilirliğine yönelik olumlu inançlardır”* (Everard ve Galletta, 2005: 59). Güven karşılıklı risk ve beklentilerin kabul edildiği bir ticari ilişkide beklentilere göre hareket edilmesidir (Önen, 2018: 612). Marka güveni ise *“tüketicilerin markanın vaat edilen işlevini yerine getirme yeteneğine güvenme isteği”* olarak tanımlanmaktadır (Ha & Perks, 2005: 443). Huaman-Ramirez ve Merunka (2019: 615) marka güvenini benzer şekilde *“tüketicilerin bir markanın verdiği sözleri sürekli yerine getireceğine yönelik inanç”* olarak tanımlamıştır. Delgado-Ballester ve Munuera-Aleman (2005: 188) marka güveninin teknik ve niyetler olmak üzere iki bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Marka güveninin teknik boyutu güvenilirlikle ilgilidir ve markanın verdiği sözleri yerine getirmesi ve müşteri memnuniyetini kapsamaktadır. Marka güveninin ikinci bileşeni olan niyetler ise müşterinin çıkarları ile ilgili markaya yönelik iyi niyet atfetmesidir. Belaid ve Behi (2011: 39) çalışmalarında marka güvenini bilişsel ve

duygusal yönü olan bir yapı olarak kavramsallaştırmışlardır. Marka güveninin bilişsel yönü güvenilirliği (*credibility*), duygusal yönü ise doğruluğu (*integrity*) ifade etmektedir. Marka güveninin bilişsel boyutu marka hakkında bilgilerin algılanan güvenilirliği, markanın performansı ve tüketicinin ihtiyaçlarını karşılama ilgilidir. Marka güveninin duygusal boyutu ise kişiselleştirilmiş bir varlık olarak markanın tüketicinin çıkarlarını korumaya yönelik değerlendirmeleri ile ilişkilidir.

Marka Sadakati

Marka sadakatının getirdiği faydaların hem teorisyenler hem de uygulayıcılar tarafından farkına varılması, marka sadakatini pazarlama literatürünün en sık kullanılan kavramlarından birisi haline getirmiştir (Kwon vd., 2020: 6). Sadakat, "belirli bir zaman diliminde belirli bir ürünün tekrar satın alınması" olarak tanımlanmaktadır (Yi ve Jeon, 2003: 231). Oliver'e (1999: 34) göre marka sadakati, "tercih edilen bir ürünün gelecekte de tutarlı bir şekilde yeniden satın alınması veya yeniden müşterisi olmak için derinden duyulan psikolojik bağlılıktır. Marka sadakati durumsal değişkenlere veya davranış değişikliğine yol açabilecek pazarlama çabaları karşısında aynı markayı veya aynı marka grubunu satın alma davranışına neden olur". Marka sadakati, "aynı ürün grubunda yer alan markalar arasından belirli bir markayı sürekli seçme ve markayı sürekli satın alma eğilimi"dir (Chaudhry vd., 2020: 4). Halitoğulları ve Tetik Dinç'e (2020: 3652) göreyse marka sadakati "markayla ilgili tecrübeye sahip olmanın bir sonucu olarak tüketicilerin bir markaya duygusal tepkisi" olarak ifade edilmiştir. Marka sadakatının tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Tutumsal sadakat yönü, tüketicinin psikolojik süreçlerinin bir sonucu olarak markaya yakınlığıdır. Tutumsal sadakat markaya yönelik tutumsal tercihleri ve bağlılığı içermektedir (Jacoby ve Chestnut, 1978'den akt. Bennett ve Rundle-Thiele, 2002: 194). Davranışsal sadakat yönü ise bir markaya yönelik tekrar satın alma eğilimlerini ifade etmektedir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001: 82). Marka sadakatine yönelik tanımlamalarda tekrar satın alma davranışı ön plana çıksa da gerçek manada marka sadakatinden bahsedebilmek için öncelikle tüketici ve marka arasında duygusal bağ oluşmalıdır. Tüketici ve marka arasında oluşan duygusal bağlanma tekrarlanan satın alma eylemlerine dönüştüğünde sadakat davranışından bahsedilebilir (Burçak Güner, 2021: 67).

Ağızdan Ağıza İletişim

Ağızdan ağıza iletişim en yalın haliyle "iki veya daha fazla kişi (referans grubu üyeleri veya müşteriler) arasında gerçekleşen kişiler arası iletişim" olarak tanımlanmaktadır (Kim vd., 2001: 276). Ağızdan ağıza iletişim, kişiler arasında şahsen veya bir iletişim aracı aracılığıyla işletme, marka gibi hedef nesne hakkında her türlü bilginin aktarılması sürecidir (Brown vd., 2005: 125). Ağızdan ağıza iletişim, "bir ürünle ilgili olarak telefon, e-posta, posta listesi veya diğer herhangi bir iletişim yöntemi ile tüketicinin bizzat kendisi tarafından gerçekleştirilen resmi olmayan sözlü iletişim biçimi"dir (Goyette vd., 2010: 9). Verma ve Yadav (2021: 112) çalışmalarında, ağızdan ağıza iletişim tanımlamalarından yola çıkarak; resmi olmayan iletişim biçimi olarak ağızdan ağıza iletişimi, özneler arasında (gönderici ve alıcı), nesne (marka, işletme, ürün vb.) veya deneyim (kullanım, sahiplik vb.) ile ilgili, ticari olmayan amaçlarla bilgi

edinimi veya bilgi paylaşımı olarak ifade etmişlerdir. Ağızdan ağıza iletişimin temel özellikleri değer, odak, zamanlama, talep, yönetimin müdahale derecesi ve itibardır (Ismagilova, vd., 2017: 7). Ağızdan ağıza iletişim olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Olumlu ağızdan ağıza iletişim bir tüketicinin satın aldığı ürünler veya işletmeyle yaşadığı memnun edici deneyimler hakkında diğer tüketicilere yaşadığı olumlu deneyimi aktarmaktadır. Olumsuz ağızdan ağıza iletişim ise işletmenin dikkatini çekmek veya diğer tüketicilerin de benzer bir duruma düşmesini engellemek için tüketicinin yaşadığı olumsuz deneyimi paylaşması durumudur (Gülmez ve Özaltın Türker, 2015: 66-67).

Araştırma Modeli ve Hipotezlerinin Geliştirilmesi

İşletmelerin markalaşma çabalarında kritik öneme sahip marka özgünlüğü, tüketici beklentilerinin karşılanmasıyla oluşacak güven duygusunun ve tüketici güveninin getireceği marka sadakatinin oluşumunu desteklemektedir (Durmaz ve Dağ, 2018: 492). Hernandez-Fernandez ve Lewis (2019) araştırmalarında tüketicilerin gözünde markanın özgünlüğü yükseldikçe markaya yönelik güven duygularının da yükseldiği sonucuna ulaşmışlardır. Literatürde benzer şekilde Arıkan ve Telci (2014), Schallehn vd. (2014), Kim ve Kim (2019), Portal vd. (2019), Huang ve Guo (2020) ve Yıldız ve Kırmızıbiber (2020) çalışmalarında da marka özgünlüğü ile marka güveni arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Marka özgünlüğünün marka sadakati üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar incelendiğinde Durmaz ve Dağ (2018) marka özgünlüğünün alt boyutlarından süreklilik, orijinallik ve güvenilirliğin marka sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu; Marangoz ve Aydın (2021) marka özgünlüğünün orijinallik, doğallık ve güvenilirlik boyutlarının marka sadakatini sağlanmasında etkili değişkenler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Literatürde benzer şekilde marka özgünlüğü ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin varlığını destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Busser ve Shulga, 2019; Yıldız ve Kırmızıbiber, 2020). Literatürdeki çalışmalara dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Marka özgünlüğü marka güvenini pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir.

H2: Marka özgünlüğü marka sadakatini pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir.

Marka güveni tüketicilerin işletmeyle olan ilişkilerinde devamlılığın öncüllerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Tüketicilerin marka yönelik güvenlerinin yüksek olması gelecekte de aynı markayı satın alma davranışlarını etkilemektedir. Aynı zamanda tüketici ile işletme arasında zamanla gelişen güven duygusu tüketicilerin işletmeye yönelik tutumsal sadakat davranışı geliştirmesini de kolaylaştırmaktadır (Huang, 2017: 919). Tüketicilerde yüksek düzeydeki marka güveni markaya yönelik tüketici sadakatini arttırmaktadır (Beliad ve Behi, 2011). Literatürde Delgado-Ballester ve Munuera-Aleman (2005), Şaylan ve Tokgöz (2020), Kwon vd. (2020) çalışmalarında marka güveni ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu tespit eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu bilgilere dayanarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H3: Marka güveni marka sadakatini pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir.

Marka güveni ve marka sadakatinin ardıllarından birisi de ağızdan ağıza iletişimidir. Tüketiciler güven duydukları ve içten gelen bir bağlılıkla satın almaya devam ettikleri markalar hakkında diğer tüketicilerle iletişimde bulunmaktadır. Marangoz (2007) ağızdan ağıza iletişim tüketicilerin tekrar satın alma davranışını etkilediğini tespit etmiştir. Benzer şekilde birçok çalışmada Yeniçeri vd. (2010), Niyomsart ve Khamwon (2016), Bıçakçoğlu vd. (2018), Çavuşoğlu ve Demirağ (2020) marka sadakati ile ağızdan ağıza iletişim arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Gremler vd. (2001) güven ile ağızdan ağıza iletişim arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Liao vd. (2010) ve Haider'in (2018) çalışmalarında marka güveni ile ağızdan ağıza iletişim arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki araştırma hipotezleri oluşturulmuştur.

H4: Marka güveni ağızdan ağıza iletişimi pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir.

H5: Marka sadakati ağızdan ağıza iletişimi pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir.

Yöntem

Araştırma, nicel araştırma desenlerinden tarama türü araştırma olarak tasarlanmış ve süresi bakımından kesitsel bir araştırmadır. Tarama türü araştırmalar, genellikle bireylerin tutumlarını, eylemlerini, fikirlerini ve inançlarını belirlemek söz konusu olduğunda gerçekleştirilmektedir. Tarama türündeki kesitsel çalışmalarda ise araştırma verisi tek ve görece kısa bir zaman aralığında katılımcılardan toplanır (Christensen vd., 2020: 371-373). İlerleyen bölümlerde araştırmanın benimsediği yöntem çerçevesinde oluşturulan araştırma adımlarına sırasıyla yer verilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, 18 yaşın üzerinde, Türkiye'de yaşayan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden kahve işletmeleri müşterileri oluşturmaktadır. Katılımcılar, en son yerel veya üçüncü nesil kahve deneyimlerini göz önünde bulundurarak soruları cevaplandırmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi, araştırma için ihtiyaç duyulan sayıda katılımcıdan en kolay ve ulaşılabilir yoldan veri toplama esasına dayanır. Yöntem, zaman ve maliyet kısıtı söz konusu olduğunda genellikle tercih edilir; ancak toplanan verilerin evreni temsil etmesi söz konusu değildir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 131-132). Covid-19 Pandemisi nedeniyle veriler 2020 yılı aralık ayında çevrimiçi olarak toplanmıştır. Çevrimiçi anket, *Google Formlar* üzerinden oluşturulmuş ve sosyal medya mecralarında katılımcılara ulaştırılmıştır. Sosyal bilim araştırmalarında parametrik testleri uygulayabilmek için Tabachnick ve Fidell (2013) örneklem sayısının $N \geq 50 + 8m$ (m bağımsız değişken sayısı) olmasını, Gürbüz ve Şahin (2018: 128) yapısal eşitlik modellemesi verilerin normal dağılım şartını sağlaması durumunda 200 katılımcıdan oluşan bir örneklemin yeterli olacağını ifade etmektedir. Veri toplama süreci sonunda 415 kişiye ulaşılmış ve 402 geçerli anket formu elde edilmiştir. Elde edilen veri miktarı yapısal eşitlik modellemesi analizlerinin yapılması için yeterli kabul edilmiştir.

Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Bu çalışmada verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Anket formunda yer alan ifadeler araştırma amaçlarıyla uyumlu olacak şekilde ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışmalardan derlenmiş ve adapte edilmiştir. Anketin uygulanabilmesi için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 27.11.2020 tarihinde, toplantı sayısı 10, 2020/761 karar numarası ile izin alınmıştır. Araştırma, gönüllü katılım esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Bruhn vd. (2012) tarafından geliştirilen marka özgünlüğü ölçeği süreklilik (4 ifade), orijinallik (4 ifade), güvenilirlik (4 ifade) ve doğallık (3 ifade) dört boyuttan oluşmaktadır. Marka güveni (4 ifade) boyutunda yer alan ifadeler Schallehn vd. (2014), Han vd. (2015) ve Chaudhuri ve Holbrook (2001) çalışmalarından; ağızdan ağıza iletişim (4 ifade) boyutunda yer alan ifadeler Gremler ve Gwinner (2000) çalışmasından; marka sadakati (5 ifade) boyutunda yer alan ifadeler Chaudhuri ve Holbrook (2001), Zehir vd. (2011), Busser ve Shulga (2019), Çakırkaya ve Karaboğa (2019) ve Nam vd. (2011) çalışmalarından adapte edilerek kullanılmıştır. Derecelemeye 5'li Likert tipi kullanılarak "(1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) ne katılıyorum ne katılmıyorum, (4) katılıyorum, (5) kesinlikle katılıyorum" ifadelerine yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ifadelere Ek 1'de yer verilmiştir.

Pilot Araştırma

Araştırmada saha çalışmasının öncesinde anket formunun anlaşılabilirliği, cevaplandırma süresi, çeviri hatalarının giderilmesi ve ölçeklerinin güvenilirliğine ilişkin ön çalışmaların yapılması için 30 kişiden oluşan bir örneklem üzerinde pilot araştırma gerçekleştirilmiştir. Pilot araştırma sonucunda ölçeklerin güvenilirlikleri SPSS programında Cronbach's Alfa (CA) içsel tutarlılık katsayısı ile hesaplanmıştır. Marka özgünlüğü ölçeği CA: ,900; marka güveni CA: ,853; marka sadakati ölçeği CA: ,878 ve ağızdan ağıza iletişim ölçeğinin CA değeri ,938 olarak hesaplanmıştır. Ölçeklerin CA değerlerinin ,70 yüksek olması içsel tutarlılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan gelen dönütlerle ankete son hali verilip saha çalışmasına geçilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde kovaryans temelli yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Öncelikle araştırma modelinde yer alan çok boyutlu yapılarla ilişkin birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) analizi gerçekleştirilmiştir. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi "*gizil değişkenlerin başka bir gizil değişkenin alt boyutu olarak kurgulandığı ölçüm modellerinde*" kullanılır (Sönmez ve Çelik, 2016: 238). Çok boyutlu ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizinde ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanması tavsiye edilmektedir (Meydan ve Şeşen, 2011). Araştırmada marka özgünlüğü ölçeğinin çok boyutlu yapısı gereği ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizine tutulmuş ve alt boyutları ile birlikte marka özgünlüğünün diğer diğer değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Araştırma modelinin analizinde ise Anderson ve Gerbing (1988) tarafından iki aşamalı yaklaşım takip edilmiştir. Bu

yaklaşımın ilk aşamasında ölçüm modeli oluşturulmuştur. Ölçüm modelinin değerlendirilmesinde araştırmada yer alan yapıların birleşme ve ayrışma geçerlilikleri, güvenilirlik değerleri ve uyum iyiliği değerleri göz önünde bulundurularak analiz ve değerlendirmeler gerçekleştirilmektedir. Yaklaşımın ikinci aşamasında yapısal eşitlik modelinin test edilmesi gerçekleştirilmektedir. Yapısal modelin değerlendirilmesinde yol katsayıları, anlamlılık değerleri ve model uyum iyilikleri kullanılmaktadır.

Ölçüm modelinin birleşme geçerliliği aynı kavramsal yapıyı ölçen ölçüm araçlarının kendi aralarında belli bir düzeyde ilişkinin olmasını; ayrışma geçerliliği ise ilgili ancak farklı kavramsal yapılar arasında ilişkinin düşük olmasını ifade etmektedir (Gürbüz, 2019: 77). Birleşme geçerliliğinin değerlendirilmesinde faktör yükleri, birleşik güvenilirlik (Composite Reliability- CR), açıklanan ortalama varyans (Average Variance Extracted -AVE) değerleri kullanılmıştır. Faktör yüklerinin ,50'nin ideal olanın ,70'in üzerinde, CR değerlerinin ,70'in üzerinde, AVE değerlerinin ,50'nin üzerinde olması beklenmektedir (Nunnally, 1978, Fornell ve Larcker, 1981, Hair vd., 2006). Güvenilirliğin değerlendirilmesinde ise CA değeri kullanılmıştır ve bu değer ,70'in üzerinde olması beklenmektedir (Hair vd., 2006). Ayrışma geçerliliğinin değerlendirilmesinde ise AVE değerleri ile yapılar arasındaki korelasyon ve MSV değeri kullanılmıştır. Ayrışma geçerliliği için AVE değerinin karekökünün diğer yapılar arasındaki korelasyondan yüksek olması (Fornell ve Larcker, 1981) ve MSV değerinin AVE değerinden düşük olması (Hair vd., 2014) beklenmektedir.

Yapısal eşitlik modellemesi çalışmalarında önerilen model ile veri setinin birbiri uyumu uyum iyilikleri ile değerlendirilmektedir. Yapısal eşitlik modellemesi çalışmalarında birçok farklı uyum iyiliği hesaplanabilmektedir. Bu çalışmada yaygın olarak kullanılan uyum iyiliklerinden Ki-Kare/Serbestlik Derecesi (X^2/df), Goodness of Fit Index (GFI), Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI), Normed Fit Index (NFI), Comparative Fit Index (CFI), Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) indislerine yer verilmiştir. Literatürde $X^2/df < 5$, GFI $> ,80$, AGFI $> ,80$, NFI $> ,90$, CFI $> ,90$ ve RMSEA $< ,08$ aralığında aldığı değerler kabul edilebilir sınırlar içinde görülmüştür (Gürbüz ve Şahin, 2016; Schermelleh-Engel vd., 2003; Etezadi ve Farhoomand, 1996; Segars ve Grover, 1993; Chow vd., 2001). Verilerin analizinde SPSS 21 ve AMOS istatistik programları kullanılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Aşağıda yer alan Tablo 1'de katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular, Tablo 2'de ise araştırmada yer alan değişkenlere ait ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Cinsiyet				
Kadın	255	63,4	63,4	63,4
Erkek	147	36,6	36,6	100
Yaş				
18-25	130	32,3	32,3	32,3
26-35	208	51,7	51,7	84,1
36-45	50	12,40	12,4	96,5
46-55	13	3,20	3,2	99,8
56 ve üzeri	1	0,2	0,2	100,0
Medeni Durum				
Bekar	271	67,4	67,4	67,4
Evli	131	32,6	32,6	100
Eğitim				
İlk öğretim	2	0,5	0,5	0,5
Orta öğretim	34	8,5	8,5	9,0
Ön lisans	66	16,4	16,4	25,4
Lisans	244	60,7	60,7	86,1
Lisansüstü	56	13,9	13,9	100,0
Gelir				
0-2324 TL	107	26,6	26,6	26,6
2325-3000 TL	50	12,4	12,4	39,1
3001-4000 TL	73	18,2	18,2	57,2
4001-5000 TL	69	17,2	17,2	74,4
5001 TL ve üzeri	103	25,6	25,6	100,0

Katılımcıların %63,4'ü kadın, %36,6'sı erkek tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırmada genel olarak genç, bekar ve eğitim düzeyi yüksek katılımcılar yer almaktadır.

Tablo 2: Araştırma Değişkenlerine ait Tanımlayıcı İstatistikler

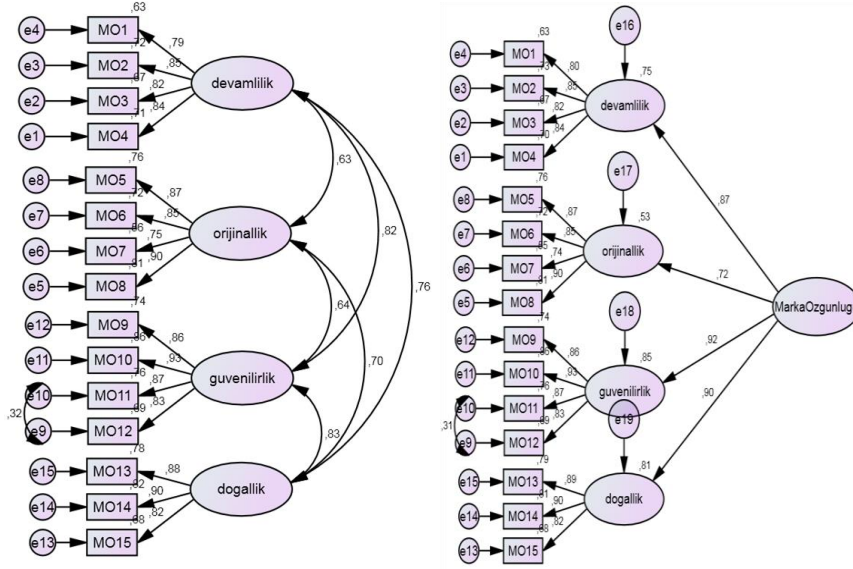
Değişkenler		Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Devamlılık	MO1	3,75	1,037	-,678	-,102
	MO2	3,76	1,010	-,847	,356
	MO3	3,87	1,092	-1,057	,565
	MO4	4,03	1,007	-1,107	,957
Orijinallik	MO5	3,55	1,143	-,468	-,603
	MO6	3,61	1,175	-,613	-,398
	MO7	2,95	1,165	,073	-,774
	MO8	3,41	1,194	-,435	-,639
Güvenilirlik	MO9	3,60	1,041	-,644	,015
	MO10	3,68	1,037	-,779	,304
	MO11	3,64	1,017	-,687	,214
	MO12	3,56	1,070	-,571	-,211
Doğallık	MO13	3,55	1,078	-,679	,008
	MO14	3,71	1,000	-,719	,162
	MO15	3,49	1,095	-,442	-,449
Marka Güveni	MG1	3,66	1,091	-,735	-,053
	MG2	3,69	1,033	-,703	,092
	MG3	3,70	1,067	-,735	,060
	MG4	3,69	1,099	-,767	,122
Marka Sadakati	MS1	3,57	1,046	-,630	-,076
	MS2	3,67	1,018	-,748	,237
	MS3	3,66	0,994	-,711	,245
	MS4	2,93	1,213	-,068	-,883
	MS5	3,64	1,026	-,780	,259
Ağızdan Ağıza İletişim (WOM)	AAI1	3,45	1,049	-,465	-,202
	AAI2	3,56	1,041	-,683	,051
	AAI3	3,61	1,037	-,737	,160
	AAI4	3,62	1,020	-,693	,267

Yapısal eşitlik modellemesi analizlerinin gerçekleştirilebilmesi için veri setinin normal dağılım şartını sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle analizlere başlamadan önce veri setinin normal dağılım şartını sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri normallik varsayımının değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Veri setinde yer alan değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında yer alması durumunda veri setinin normal dağılım varsayımını sağladığı kabul edilmektedir (George ve Mallery, 2019). Tablo 2'de yer alan çarpıklık ve basıklık değerleri belirtilen değer aralığında yer aldığı için veri setinin normal dağılım şartını sağladığı kabul edilmiştir.

Araştırma Modeline Ait Bulgular

Ölçüm Modeline ait Bulgular

Ölçüm modelini oluşturmanın ilk aşamasında dört alt boyuttan oluşan marka özgünlüğü ölçeğinin birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Birinci düzey faktör analizi ve ikinci düzey faktör analizine ait bulgular Görsel 1 ve Tablo 3’de yer almaktadır.

Görsel 1: Marka Özgünlüğü Ölçeğinin Birinci Düzey ve İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi

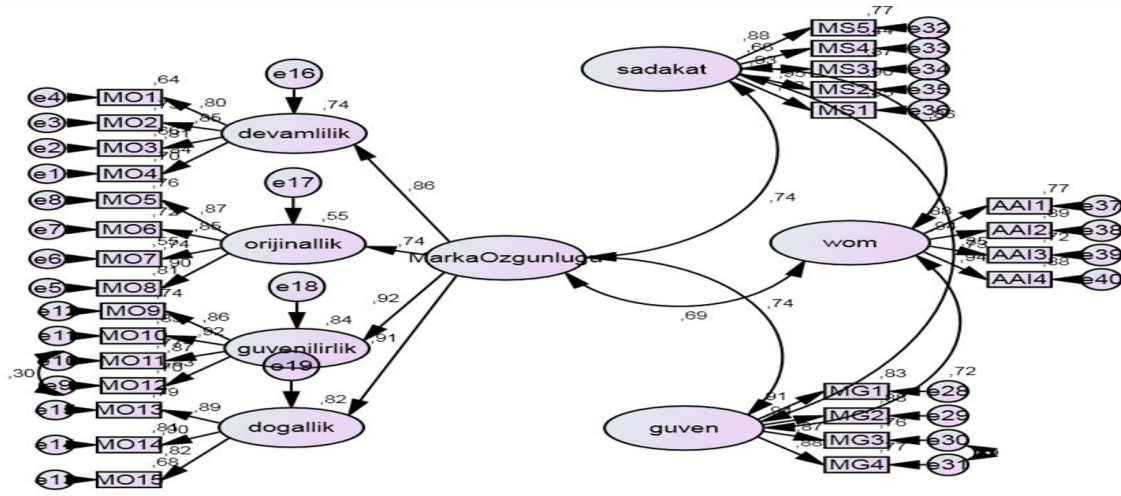
Tablo 3: Marka Özgünlüğü Ölçeğinin Birinci Düzey ve İkinci Düzey Faktör Analizi Bulguları

		Birinci Düzey DFA	İkinci Düzey DFA
Faktör Yükleri	Devamlılık	,794 - ,851	,795 - ,852 (,868)
	Orijinallik	,745 - ,899	,744 - ,900 (,725)
	Güvenilirlik	,829 - ,929	,831 - ,926 (,924)
	Doğallık	,824 - ,904	,823 - ,887 (,900)
Uyum İyilikleri	X^2/df	3,216	3,283
	GFI	,913	,909
	AGFI	,875	,872
	NFI	,950	,948
	CFI	,965	,963
	RMSEA	,074	,075

Birinci düzey DFA sonuçlarına göre marka özgünlüğü ölçeğinde yer alan her bir ifadenin faktör yükü ,70’in üzerindedir. Birinci düzey DFA modelinin uyum iyilikleri literatürde belirlenen eşik sınırların üzerinde yer almaktadır. İkinci düzey DFA sonuçlarına göre faktör yüklerinin ,70’in üzerinde olduğu ve uyum iyiliklerinin de benzer şekilde literatürde belirlenen eşik sınırların üzerinde olduğu görülmektedir. İkinci düzey DFA bulgularında faktör yüklerinin yanında parantez içerisinde yer alan değerler marka

özgünlüğünün alt boyutlarına ait faktör yüklerini göstermektedir. Bu değerlerin de ,70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Alt boyutların marka özgünlüğünü temsil etme gücünün yüksek olduğu söylenebilir. İkinci düzey DFA modeli bulgularının kabul edilebilir sınırlar dahilinde yer aldığından ölçüm modeli ve yapısal modelin analizinde bu yapı ile devam edilmiştir.

Marka özgünlüğü, marka sadakati, güven ve ağızdan ağıza iletişim değişkenlerinin yer aldığı ölçüm modeli oluşturulmuş ve analiz edilmiştir. Ölçüm modelinde yer alan değişkenlerin faktör yükleri, CA, CR, AVE değerlerine yer veren birleşme geçerliliği aşağıda yer alan Tablo 4'de verilmiştir. Ayrışma geçerliliğine ilişkin bulgular ile uyum iyilikleri ise Tablo 5'de verilmiştir.

Görsel 2: Ölçüm Modeli

Tablo 4: Birleşme Geçerliliğine Ait Bulgular

Değişkenler		Std. Estimate	S.E.	C.R.	CA	CR	AVE
Devamlılık← Özgünlüğü	Marka	,862	,052	16,714	,950	,918	,738
Orijinallik← Özgünlüğü	Marka	,739	,06	15,047			
Güvenilirlik← Özgünlüğü	Marka	,918					
Doğallık← Özgünlüğü	Marka	,906	,051	19,382			
MO4← Devamlılık		,837	,049	19,376			
MO3← Devamlılık		,814					
MO2← Devamlılık		,855	,049	19,947			
MO1← Devamlılık		,798	,053	17,744			
MO8← Orijinallik		,899					
MO7← Orijinallik		,745	,043	18,646			
MO6← Orijinallik		,850	,040	23,318			
MO5← Orijinallik		,871	,039	24,073			
MO12← Güvenilirlik		,835	,04	23,499			
MO11← Güvenilirlik		,875	,035	26,740			
MO10← Güvenilirlik		,923					

MO9← Güvenilirlik	,860	,036	26,113			
MO15← Doğallık	,824	,043	22,047			
MO14← Doğallık	,900	,037	25,158			
MO13← Doğallık	,888					
MG1← Güven	,912			,951	,945	,811
MG2← Güven	,940	,031	31,909			
MG3← Güven	,873	,035	26,436			
MG4← Güven	,876	,036	26,713			
MS5← Sadakat	,877	,031	29,879	,933	,941	,764
MS4← Sadakat	,661	,050	16,512			
MS3← Sadakat	,934	,025	37,877			
MS2← Sadakat	,947					
MS1← Sadakat	,920	,028	35,570			
AAI1← WOM	,878	,031	29,845	,946	,947	,816
AAI2← WOM	,944					
AAI3← WOM	,849	,033	27,081			
AAI4← WOM	,939	,026	37,453			

Ölçüm modelinin birleşme geçerliliğine ait sonuçlar değerlendirildiğinde marka özgünlüğüne ait yapıların faktör yükleri ,739- ,923 aralığında; marka sadakatine ait yapıların faktör yükleri ,661- ,947 aralığında; marka güvenine ait yapıların faktör yükleri ,873- ,940 aralığında ve ağızdan ağıza iletişim değişkenine ait yapıların faktör yükleri ,849- ,944 aralığında yer almaktadır. Her bir değişkendeki faktör yüklerinin ,70'in üzerinde olduğundan ifadelerin ait oldukları yapıları temsil güçlerinin yeterli düzeyde olduğu ifade edilebilir. Birleşme geçerliliğinin değerlendirilmesinde birleşik güvenilirlik CR değerleri ,70'in ve AVE değerleri ,50 olan eşik değerlerin üzerindedir. Modelde yer alan değişkenlerin güvenilirlik değerlerinde ,70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre ölçüm modelinin birleşme geçerliliğini sağlamaktadır.

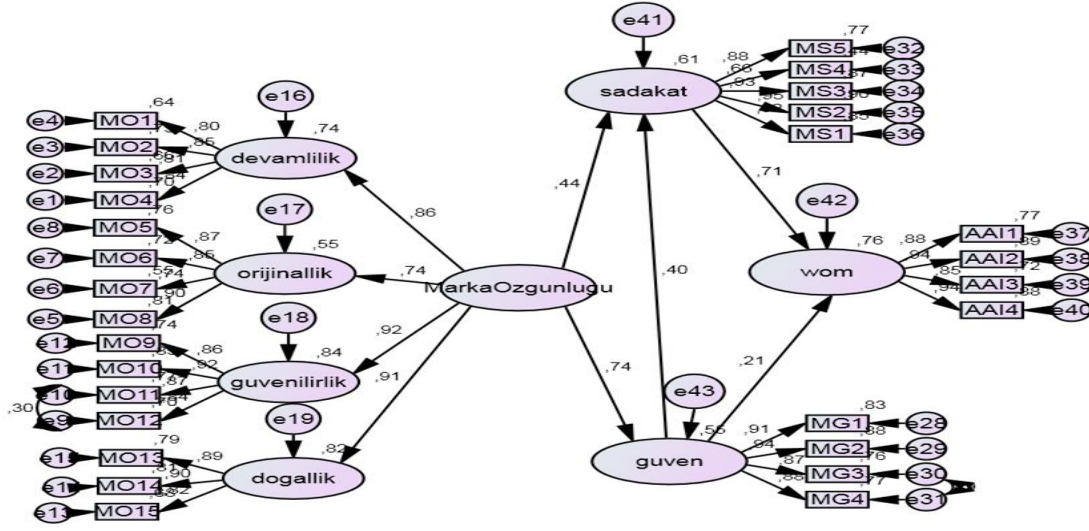
Tablo 5: Ayrışma Geçerliliğine ait Bulgular ve Ölçüm Modeli Uyum İyilikleri

	AVE	MSV	1	2	3	4
Marka Sadakati (1)	,764	,740	(,874)*			
Marka Özgünlüğü (2)	,738	,549	,736	(,859)*		
Marka Güveni (3)	,811	,549	,725	,741	(,901)*	
WOM (4)	,816	,740	,860	,692	,721	(,903)*
X^2/df : 2,860, GFI: ,852, AGFI: ,822, NFI: ,922, CFI: ,948, RMSEA: ,068						
*AVE değerlerinin karekökü						

Ölçüm modelinin ayrışma geçerliliğine ait bulgulara bakıldığında AVE değerlerinin karekökünün değişkenler arasındaki korelasyondan yüksek olduğu ve AVE değerlerinin MSV değerlerinin üzerinde bir değer aldığı görülmektedir. Ölçüm modelinde yer alan yapılar arasında ayrışma geçerliliğini sağlamaktadır. Ölçüm modelinin uyum iyiliklerinin de literatürde yer alan sınırlar dahilinde olması model ile veri seti arasında yeterli uyumun sağladığına işaret etmektedir.

Araştırma Modeline ait Bulgular

Ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerliliği sağlandıktan sonra araştırma modelinin test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Araştırma modelinin analizine ait bulgulara Görsel 2'de ve Tablo 6'da yer verilmiştir.

Görsel 3: Araştırma Modeli

Tablo 6: Yapısal Eşitlik Modelinin Analizine ait Bulgular

Hipotez	YK	T	SH	p	Sonuç
H ₁ : Marka Güveni ← Marka Özgünlüğü	,742	15,469	,054	0.000	Desteklendi.
H ₂ : Marka Sadakati ← Marka Özgünlüğü	,442	7,366	,066	0.000	Desteklendi.
H ₃ : Marka Sadakati ← Marka Güveni	,397	6,914	,056	0.000	Desteklendi.
H ₄ : WOM ← Marka Güveni	,205	4,651	,044	0.000	Desteklendi.
H ₅ : WOM ← Marka Sadakati	,712	15,471	,047	0.000	Desteklendi.
Araştırma Modeli Uyum İyilikleri: X^2/df : 2,853, GFI: ,852, AGFI: ,822, NFI: ,922, CFI: ,948, RMSEA: ,068					
YK: Yol Katsayısı, T: t-değeri, SH: Standart Hata, p: p-değeri					

Araştırma modelinin analizi sonucunda tüm araştırma hipotezleri desteklenmiştir. Marka özgünlüğü ile marka güveni, marka özgünlüğü ile marka sadakati, marka güveni ile marka sadakati, marka güveni ile ağızdan ağıza iletişim, marka sadakati ile ağızdan ağıza iletişim arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma marka özgünlüğü, marka güveni, marka sadakati ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilerin yapısal bir model aracılığıyla kahve işletmeleri müşterileri özelinde incelenmesini konu edinmektedir. Araştırma sonucunda en güçlü ilişkinin marka özgünlüğü ile marka güveni arasında olduğu görülmektedir. Tüketicilerin kahve işletmeleri markalarını orijinal, sürekli, güvenilir ve doğal olarak algılama düzeyleri arttıkça markaya yönelik güvenleri de artmaktadır. Bir başka ifade ile tüketicilerin marka özgünlüğü algıları yükseldikçe marka ilişkin güvenleri de artmaktadır. Hernandez-

Fernandez ve Lewis (2019), Arıkan ve Telci (2014), Schallehn vd. (2014), Kim ve Kim (2019), Portal vd. (2019), Huang ve Guo (2020) ve Yıldız ve Kırmızıbiber (2020) çalışmalarında marka özgünlüğü ile marka güveni arasında bu çalışmanın bulguları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre marka özgünlüğü ve marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Tüketicilerin üçüncü nesil kahvecileri özgün bir marka olarak algılamaları marka ile ilişkiyi sürdürme eğilimlerini de arttırmaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulguyu destekler nitelikte literatürde Durmaz ve Dağ (2018), Marangoz ve Aydın (2021), Busser ve Shulga, (2019), Yıldız ve Kırmızıbiber, (2020) araştırmalarında marka özgünlüğü ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen bu bulgulardan yola çıkarak işletmelerin kendine has ve sürdürülebilir bir konsept yaratmaları, diğer markalardan ayırt edici özelliklerini ortaya koymaları, verdiği sözleri yerine getirmeleri ve müşterileri ile samimi ve doğal bir ilişki kurmaya yönelik marka özgünlüğünü artırıcı strateji ve uygulamalar gerçekleştirmeleri durumunda arzu edilen marka güveni ve sadakatine ulaşmanın kolaylaşabileceği söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına göre marka güveni ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Tüketicilerin kahve işletmeleri markalarının verdiği sözleri yerine getireceğine, memnuniyetsizlikleri gidereceğine yönelik inancının artması markaya yönelik sadakat davranışını arttırmaktadır. Literatürdeki birçok çalışma elde edilen bu araştırma bulgusunu destekler niteliktedir (Yeniçeri vd., 2010; Niyomsart ve Khamwon, 2016; Bıçakçoğlu vd., 2018; Çavuşoğlu ve Demirağ 2020). Hizmet sektöründe aynı hizmetin her seferinde aynı şekilde verilememesi hizmetin en temel özelliklerinden olsa da kahve işletmelerinin müşteri memnuniyetini garanti altına alması, memnuniyetsizlikleri gidermesi ve vaat ettiklerini yerine getirmesi müşterilerin aynı markayı hem tekrarlanan satın alma davranışıyla hem de tutumsal olarak desteleyeceğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu ise marka güveninin ağızdan ağıza iletişim üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğudur. Tüketicilerin kahve işletmeleri markalarına yönelik güvenleri arttıkça yaşadıkları olumlu deneyimleri yakın çevresine aktarma, markayla ilgili tavsiyede bulunma eğilimleri artmaktadır. Literatürde benzer şekilde Gremler vd. (2001), Liao vd. (2010) ve Haider'in (2018) araştırmalarında benzer bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmada etki gücü bakımından ikinci sırada marka sadakati ile ağızdan ağıza iletişim arasında yer almaktadır. Güçlü bir marka sadakatinin ağızdan ağıza iletişimi arttırdığı görülmektedir. Literatürde Marangoz (2007), Yeniçeri vd. (2010), Niyomsart ve Khamwon (2016), Bıçakçoğlu vd. (2018), Çavuşoğlu ve Demirağ (2020) çalışmalarında benzer sonuçlar elde edilmiştir. Tüketicilerin kahve işletmelerine hissettikleri bağlılık ve tekrarlanan satın almalarının işletmeyle ilgili daha fazla olumlu iletişim içerisinde bulunacağını göstermektedir.

Küresel kahve tüketiminin istikrarlı bir şekilde büyümesi, kahve endüstrisindeki rekabeti giderek daha şiddetli hale getirmektedir (Ge vd., 2021: 2). Rekabetin şiddetine direnç gösterebilmede ise sadık müşterilere sahip olmak, müşterilerin markaya güvenmesi ve işletme hakkında olumlu iletişimin yayılmasına destek olması stratejik rekabet aracına dönüşmektedir. Bu çalışmada marka özgünlüğünün marka güveni üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin

tutarlı, sürdürülebilir, müşteriye vaatlerini yerine getiren, doğal bir markaya sahip olmaları müşterilerinin markalarına yönelik güvenlerini ve sadakatini artıracaktır. Özgün bir kahve işletmesine sahip olmanın getirdiği güven ve sadakat ise müşterilerin çevresiyle marka hakkında olumlu iletişimde bulunmasına da olanak sağlayacaktır. Marka özgünlüğünün devamlılık, orijinallik, güvenilirlik ve doğallık boyutlarıyla nasıl sağlanabileceği kahve işletmeleri özelinde göz önünde bulundurulduğunda; farklı kavurma, demleme ve sunum yöntemleri geliştirmeleri veya tüketiciye bunları sergilemeleri, dünyanın farklı noktalarından gelen çekirdeklere ilişkin bilgilendirme yapmaları ve işletmeye has dünya kahvesi karışımları yapmaları, işletmenin konseptiyle uyumlu bir dekorasyon ile hizmet sunum ortamını zenginleştirmeleri, mağaza içi deneyimin paket kahve, aksesuarlarla ev ve ofis deneyimine aktarılması gibi taktiklerin faydalı olabileceği ifade edilebilir. Marka özgünlüğü ile artan müşteri güveni ve sadakatinin tüketiciler arasında olumlu iletişime çevirebilmek için üçüncü nesil kahve konseptiyle uygun etkinlikler geliştirilmesi de araştırma örneklemini göz önünde bulundurularak tavsiye edilebilir.

Elbette ki bu araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma zaman ve maliyet kısıtları altında gerçekleştirilmiştir. Bir diğer ve belki de en önemli kısıtı araştırma veri toplama aşamasının Covid-19 salgını gölgesinde gerçekleştirilmesidir. Covid-19 salgını boyunca restoran ve kafelerin sınırlı sayıda müşteriye hizmet vermesi, çoğunlukla gel-al yöntemi kullanılması, salgının seyrine göre kısmi ve tam kapanma tedbirleri altında faaliyetlerini sürdürmeleri nedeniyle araştırma tek bir işletme, bölge, şehir veya marka özelinde gerçekleştirilememiştir. Araştırmanın bir diğer önemli kısıtı bir önceki kısıta bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Tüketicilere sorular doğrudan bir marka veya markalar üzerinde yöneltilmemiştir. Katılımcılardan yerel veya 3. Nesil kahvecilere yönelik en son deneyimlerine göre anketi cevaplandırmaları istenmiştir. Anketi cevaplayıcıların yerel/3. Nesil kahvecilerle ne kastedildiğini bildiği varsayılmıştır. Araştırmada kullanılan örnekleme yöntemi de aynı zamanda elde edilen bulguların araştırma örneklemini ile sınırlı kalmasına sebep olmaktadır. Gelecekte araştırmacıların araştırma modelini genişleterek, aracı ve düzenleyici değişkenlerin etkilerini ortaya koymaya yönelik araştırmalar geliştirmeleri, spesifik markalar veya ürün grupları özelinde farklı sektörlerde uygulamalar geliştirmeleri literatürün gelişimine önemli katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kahve İşletmeleri Örneği" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akbar, M. M., & Wymer, W. (2017). Refining the conceptualization of brand authenticity. *Journal of Brand Management*, 24(1), 14-32.
- Allerga World Coffee Portal (2022), the European branded café market in numbers, <https://www.worldcoffeeportal.com/Latest/Infographics>, E.T. 10.08.2022
- Anderson, J. C. & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411.
- Arıkan, E. & Telci, E. E. (2014). Marka özgünlüğü ve boyutlarının müşteri tutum ve satın alma davranışı üzerindeki etkileri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 87-106.
- Arnould, E., & Price, L. (2000). *Authenticating acts and authoritative performances: questing for self and community*. London: Routledge Yayınları.
- Aytekin, P., & Taştepe, Ö. (2020). Samsung markası üzerinden marka aşkının, marka özgünlüğü ve marka tercihi arasındaki aracılık etkisinin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2846-2863.
- Belaïd, S., & Behi, A. T. (2011). The role of attachment in building consumer-brand relationships: an empirical investigation in the utilitarian consumption context. *Journal of Product & Brand Management*, 20(1), 37-47.
- Bennett, R., & Rundle-Thiele, S. (2002). A comparison of attitudinal loyalty measurement approaches. *Journal of Brand Management*, 9(3), 193-209.
- Bıçakcıoğlu, N., İpek, İ., & Bayraktaroğlu, G. (2018). Antecedents and outcomes of brand love: the mediating role of brand loyalty. *Journal of Marketing Communications*, 24(8), 863-877.
- Brown, S., Kozinets, R., & Sherry, J. (2003). Teaching old brands new tricks: retro branding and the revival of brand meaning. *Journal of Marketing*, 19-33.
- Brown, T. J., Barry, T. E., Dacin, P. A., & Gunst, R. F. (2005). Spreading the word: Investigating antecedents of consumers' positive word-of-mouth intentions and behaviors in a retailing context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33(2), 123-138.
- Bruhn, M., Schoenmüller, V., Schäfer, D., & Heinrich, D. (2012). Brand authenticity: Towards a deeper understanding of its conceptualization and measurement. *Advances in Consumer Research*, 40, 567-576.
- Burçak Güner, S. (2021). *Ağızdan ağıza pazarlamanın marka sadakatine etkisinde marka imajı ve marka güveninin aracılık rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Busser, J. A., & Shulga, L. V. (2019). Involvement in consumer-generated advertising: Effects of organizational transparency and brand authenticity on loyalty and trust. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 31(4), 1763-1784
- Çakırkaya, M., & Karaboğa, K. (2019). Marka otantizminin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi: hazır gıda sektöründe bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1518-1536.
- Cappannelli, G., & Cappannelli, S. C. (2004). *Authenticity: Simple strategies for greater meaning and purpose at work and at home*. Emmis Books.
- Casaló, L. V., Flavián, C., & Guinalú, M. (2008). The role of satisfaction and website usability in developing customer loyalty and positive word-of-mouth in the e-banking services. *International journal of bank marketing*. 26(6), 399-417.
- Çavuşoğlu, S. & Demirağ, B. (2020). Benlik ifade eden marka, marka aşkı, pozitif ağızdan ağıza iletişim ve marka sadakati arasındaki ilişkinin incelenmesi: paketlenmiş ürün kategorisinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1065-1087.
- Chaudhry, N. I., Ali Mughal, S., Chaudhry, J. I., & Bhatti, U. T. (2020). Impact of consumer ethnocentrism and animosity on brand image and brand loyalty through product judgment. *Journal of Islamic Marketing*. 1-15.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93.
- Chow, J. C. C., Snowden, L. R., & McConnell, W. (2001). A confirmatory factor analysis of the BASIS-32 in racial and ethnic samples. *The Journal of Behavioral Health Services and Research*, 28(4), 400-411.
- Christensen, B. L., Johnson, B. R. & Turner, A. L. (2016). *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz*. (çev. Ed. Ahmet Alpay). Anı Yayıncılık: Ankara
- Coary, S. (2013) *Scale construction and effects of brand authenticity*. Doctoral dissertation, University of Southern California.
- Dağ, K. & Durmaz, Y. (2020). Marka Özgünlüğünün Marka İmajı ve Marka Tercihindeki İlişkisinde Marka Güveninin Aracılık Rolü. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2528-9535.
- Dağ, K. & Durmaz, Y. (2020). Marka özgünlüğünün marka imajı ve marka tercihindeki ilişkisinde marka güveninin aracılık rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 4840-4874.
- Delgado-Ballester, E., & Munuera-Alemán, J. L. (2005). Does brand trust matter to brand equity?. *Journal of Product & Brand Management*. 14(3), 187-196.

- Durmaz, Y. & Dağ, K. (2018). Marka özgünlüğünün marka sadakati üzerindeki etkileri: cep telefonu markaları üzerinde bir araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 489-501.
- Eggers, F., O'Dwyer, M., Kraus, S., Vallaster, C., & Guldenberg, S. (2013). The impact of brand authenticity on brand trust and SME growth: A CEO perspective. *Journal of World Business*, 340-348.
- Etezadi-Amoli, J., & Farhoomand, A. F. (1996). A structural model of end user computing satisfaction and user performance. *Information & Management*, 30(2), 65-73.
- Everard, A., & Galletta, D. F. (2005). How presentation flaws affect perceived site quality, trust, and intention to purchase from an online store. *Journal of management Information Systems*, 22(3), 56-95.
- Ewing, D. R., Allen, C. T., & Ewing, R. L. (2012). Authenticity as meaning validation: An empirical investigation of iconic and indexical cues in a context of "green" products. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(5), 381-390.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 39-50.
- Fouladi, S., Ekhlassi, A., & Sakhdari, K. (2021). Determining the factors affecting brand authenticity of startups in social media. *Qualitative Market Research: An International Journal*. 1352-2752.
- Ge, Y., Yuan, Q., Wang, Y., & Park, K. (2021). The structural relationship among perceived service quality, perceived value, and customer satisfaction-focused on starbucks reserve coffee shops in Shanghai, China. *Sustainability*, 13(15), 8633.
- George, D. & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS Statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.
- Gildin, S. Z. (2003) Understanding the power of word-of-mouth. *Revista de Administração Mackenzie* 4(1): 91-107.
- Goyette, I., Ricard, L., Bergeron, J., & Marticotte, F. (2010). e-WOM Scale: word-of-mouth measurement scale for e-services context. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 27(1), 5-23.
- Grayson, K., & Martinec, R. (2004). Consumer perceptions of iconicity and indexicality and their influence on assessments of authentic market offerings. *Journal of Consumer Research*, 31(2), 296-312.
- Gremler, D. D., Gwinner, K. P., & Brown, S. W. (2001). Generating positive word-of-mouth communication through customer-employee relationships. *International Journal of Service Industry Management*. 12(1), 44-59.
- Gremler, D. D., & Gwinner, K. P. (2000). Customer-employee rapport in service relationships. *Journal of service research*, 3(1), 82-104.

- Guèvremont, A. (2018). Creating and interpreting brand authenticity: The case of a young brand. *Journal of Consumer Behaviour*, 17(6), 505-518.
- Gülel, H. M. (2022). Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/sectorler/kahvede-tesvikli-yatirim-4e-katlandi-haberi-644746>. E.T. 11.09.2022
- Gülmez, M., & Türker, G. Ö. (2015). Ağızdan ağıza iletişim ile tüketici odaklı marka değeri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tur operatörleri ve seyahat acenteleri müşterileri üzerine bir uygulama. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(1), 64-81.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri Felsefe, Yöntem, Analiz*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri – Felsefe, Yöntem, Analiz*. Seçkin Yayıncılık: Ankara
- Ha, H. Y., & Perks, H. (2005). Effects of consumer perceptions of brand experience on the web: Brand familiarity, satisfaction and brand trust. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 4(6), 438-452.
- Haider, A. (2018). Combined effects of brand co-creation, customization on brand trust and word-of-mouth: mediating role of perceived brand authenticity and moderating role of need for uniqueness a study from Islamic perspective. *Journal of Islamic Business and Management (JIBM)*, 8(1), 171-186.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis*. In Pearson (7th ed.). Pearson Education Limited.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis (Vol.6.)*. UpperSaddleRiver, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Halitoğulları, H. & Dinç, N. T. (2020). Marka aşkı, marka sadakati ve ağızdan ağıza pazarlama ilişkisi: THY örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3649-3667.
- Hamby, A., Brinberg, D., & Daniloski, K. (2019). It's about our values: How founder's stories influence brand authenticity. *Psychology & Marketing*, 36(11), 1014-1026.
- Han, S. H., Nguyen, B., & Lee, T. J. (2015). Consumer-based chain restaurant brand equity, brand reputation, and brand trust. *International Journal of Hospitality Management*, 50, 84-93.
- Hernandez-Fernandez, A., & Lewis, M. (2019). Brand Authenticity Leads to Perceived Value and Brand Trust. *European Journal of Management and Business Economics*, 222-238.
- Huaman-Ramirez, R., & Merunka, D. (2019). Brand experience effects on brand attachment: the role of brand trust, age, and income. *European Business Review*. 31(5), 610-645.

- Huang, C. C. (2017). The impacts of brand experiences on brand loyalty: mediators of brand love and trust. *Management Decision*, 55(5), 915-934.
- Huang, C., & Guo, R. (2021). The effect of a green brand story on perceived brand authenticity and brand trust: the role of narrative rhetoric. *Journal of Brand Management*, 28(1), 60-76.
- Ismagilova, E., Dwivedi, Y. K., Slade, E. L., & Williams, M. D. (2017). *Electronic word of mouth (eWOM) in the marketing context: A state of the art analysis and future directions*. Cham: Springer International Publishing.
- Karakundakoğlu, M. G. (2019). Türkiye’de ve Dünya’da Kahve, <http://foodsektor.com/mobil/haber/576/turkiye-ve-dunyada-kahve.html>, E.T. 11.09.2022
- Kefeli, E., Şahin, Ö. & Yarmacı, N. (2020). Üçüncü nesil kahve işletmelerinde türk kahvesinin yeri: İstanbul örneği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 130-147.
- Kim, K., Choi, H.-J., & Hyun, S. (2020). Coffee House Consumers' Value Perception and Its Consequences: Multi-Dimensional Approach. *Sustainability*, 1-9.
- Kim, M., & Kim, J. (2019). The influence of authenticity of online reviews on trust formation among travelers. *Journal of Travel Research*, 59(5), 763-776.
- Kim, W. G., Han, J. S., & Lee, E. (2001). Effects of relationship marketing on repeat purchase and word of mouth. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 25(3), 272-288.
- Kwon, J.-H., Jung, S.-H., Choi, H.-J., & Kim, J. (2020). Antecedent factors that affect restaurant brand trust and brand loyalty: focusing on US and Korean consumers. *Journal of Product & Brand Management*, 1-26.
- Lee, W. L., Liu, C. H., & Tseng, T. W. (2022). The multiple effects of service innovation and quality on transitional and electronic word-of-mouth in predicting customer behaviour. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102791.
- Liao, S. H., Chung, Y. C., Hung, Y. R., & Widowati, R. (2010, December). The impacts of brand trust, customer satisfaction, and brand loyalty on word-of-mouth. In *2010 IEEE international conference on industrial engineering and engineering management (pp. 1319-1323)*. IEEE.
- Lindum, H. M. & Thomsen, W. P. (2019). *The nature of brand authenticity a case study of SOUNDBOKS from a multiple-stakeholder perspective*. Copenhagen Business School Department of Marketing, MSc Brand and Communications Management Master’s Thesis.
- Marangoz, A. Y. & Aydın, A. Ö. (2021). Marka otantikliği ve marka sadakati arasındaki ilişkide marka aşkının düzenleyici rolü. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 83-112.
- Marangoz, M. (2007). Ağızdan ağıza iletişimin müşterilerin satın alma davranışlarına etkileri: Cep telefonu pazarına yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 395-412.

- Meydan H. C & Şeşen H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Morhart, F., Malär, L., Guèvremont, A., Girardin, F., & Grohmann, B. (2015). Brand authenticity: An integrative framework and measurement scale. *Journal of Consumer Psychology*, 25(2), 200-218.
- Nam, J., Ekinci, Y., & Whyatt, G. (2011). Brand Equity, Brand Loyalty and Consumer Satisfaction. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 1009-1030.
- Napoli, J., Dickinson, S. J., Beverland, M. B., & Farrelly, F. (2014). Measuring consumer-based brand authenticity. *Journal of Business Research*, 67(6), 1090-1098.
- Niyomsart, S., & Khamwon, A. (2015, October). *Brand love, brand loyalty, and word of mouth: A case of Airasia*. In Niyomsart, S., & Khamwon, A. (2015, October, 19-22). Brand Love, Brand Loyalty, and Word of Mouth: A Case of AirAsia. Paper presented at the International Journal of Arts & Sciences' (IJAS) International Conference for Business and Economics, Rome, Italy.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*, New York, USA, McGraw Hill.
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty?. *Journal of Marketing*, 63(4), 33-44.
- Önen, V. (2018). Marka güveni marka sadakati ve marka tercihi arasındaki ilişkinin incelenmesi: kırtasiye sektörü uygulaması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 1031-1044.
- Onurlubaş, E., & Altunışık, R. (2021). Marka Otantikliğinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Marka Bağlılığının Aracılık Rolü: X Marka Gıda Tüketicileri Üzerine Bir Uygulama. *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(3), 549-558.
- Portal, S., Abratt, R., & Bendixen, M. (2019). The role of brand authenticity in developing brand trust. *Journal of Strategic Marketing*, 27(8), 714-729.
- Putranto, F., & Hudrasyah, H. (2017). Identification of consumer decision journey in choosing third wave coffee shop in Bandung by youth market segment. *Journal of Business and Management*, 6(1), 88-100.
- Research and Markets (2021), Global Coffee Market: Insights & Forecast with Potential Impact of COVID-19 (2021-2025), <https://www.researchandmarkets.com/reports/5504444/global-coffee-market-insights-and-forecast-with#tag-pos-1> E.T. 10.08.2022
- Research and Markets (2022), Coffee Shops - Global Market Trajectory & Analytics, <https://www.researchandmarkets.com/reports/4845904/coffee-shops-global-market-trajectory-and> E.T. 10.08.2022
- Riefler, P. (2020). Local versus global food consumption: the role of brand authenticity. *Journal of Consumer Marketing*. 37(3), 317-327.

- Samoggia, A., & Riedel, B. (2019). Consumers' perceptions of coffee health benefits and motives for coffee consumption and purchasing. *Nutrients*, 1-21.
- Şaylan, O. & Tokgöz, E. (2020). Marka güveni ve marka sadakati ilişkisinde marka özdeşleşmesinin düzenleyici rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 144-163.
- Schallehn, M., Burmann, C., & Riley, N. (2014). Brand authenticity: model development and empirical testing. *Journal of Product & Brand Management*. 23(3), 192-199.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Segars, A. H., & Grover, V. (1993). Re-examining perceived ease of use and usefulness: A confirmatory factor analysis. *MIS Quarterly*, 517-525.
- Şimşek, H. (2017). Marka özgünlüğünün ağızdan ağıza pazarlama ile ilişkisinde müşteri memnuniyetinin aracılık rolü: hazır giyim sektöründe bir araştırma. Haliç Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Sönmez, V. & Çelik, E. H. (2016). *LISREL 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi – Temel Kavramlar, Uygulamalar, Programlama*. Anı Yayıncılık: Ankara.
- Spiggle, S., Nguyen, H. T., & Caravella, M. (2012). More than fit: Brand extension authenticity. *Journal of Marketing Research*, 49(6), 967-983
- Sung, Y., & Kim, J. (2010). Effects of brand personality on brand trust and brand affect. *Psychology & Marketing*, 27(7), 639-661.
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, 6th ed. Pearson Education, Inc., Boston.
- Türk Dil Kurumu- TDK, (2021), <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 17.07.2021
- Verma, S., & Yadav, N. (2021). Past, present, and future of electronic word of mouth (EWOM). *Journal of Interactive Marketing*, 53, 111-128.
- Yaşın, B., Zulfugarova, N., Uysal, A., & Doumbia, F. (2017). Marka otantikliğinin tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 127-144.
- Yeniçeri, T., Yaraş, E. & Zengin, A. Y. (2010). İndirimli mağazalarda müşteri satın alma değeri, müşteri memnuniyeti, ağızdan ağıza iletişim ve müşteri sadakati ilişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 367-386.
- Yi, Y., & Jeon, H. (2003). Effects of loyalty programs on value perception, program loyalty, and brand loyalty. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(3), 229-240.
- Yıldız, S., & Kırmızıbiber, A. (2020). Marka özgünlüğü: cep telefonu kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 37-52.

Zehir, C., Kitapçı, H., Şahin, A., & Özşahin, M. (2011). The effects of brand communication and service quality in building brand loyalty through brand trust; the empirical research on global brands. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 1218–1231.

Extended Abstract

The aim of this study is to investigate the relationships among brand authenticity, brand loyalty, brand trust, and word of mouth. In accordance with this aim, the study was conducted on coffee houses' clients. There has been a visible increase in the number of enterprises serving in this sector while coffee consumption has emerged as part of daily life. That coffee houses serve to their clients similar menus and services affirms the prominence of branding in competition (Kim vd., 2020:2). Moreover, similarity of goods and services served in the coffee houses has prompted brand authenticity to be underlined if the enterprises wish to be differentiated from their competitors. Brand authenticity was adopted as a principal concept in this study and the relationships among brand loyalty, brand trust and word of mouth were centralized on the basis of brand authenticity.

The study was designed on the basis of survey research as a pattern of qualitative research and it is a cross sectional research with respect to its duration. The research universe consists of coffee houses' clients above 18 who live in Turkey and who accepted to participate to the research voluntarily. Participants responded to questions, taking into account their recent experiences in the local or third wave coffee houses. Convenience sampling method was employed in the research. Due to Covid-19 pandemic, data was gathered online in December 2020. 415 people were reached at the end of the data gathering process and 402 was procured. Data quantity is sufficient to make structural equation modelling analysis. A pilot study was conducted with a sample of 30 people for a preliminary work so that survey sheet can be grasped, response duration can be tested, translation errors can be corrected, and reliability scale can be introduced. As a result of pilot study, reliability scale was calculated with Cronbach's Alfa (CA) internal consistency coefficient in SPSS program. Brand authenticity scale, brand trust, brand loyalty scale and word of mouth were figured out CA: ,900; CA: 853; CA: ,878 and CA 938, respectively. That CA values of scales are above ,70 denotes that internal consistency is high. After finalizing the questionnaire that followed the participants' feedback, field work was conveyed.

Firstly, structural equation modelling that is based on covariance was used in the analysis of research data. First and second order confirmatory factor analysis (CFA) that is related to multidimensional structures in the research model was adopted. Two-stage approach was followed in the research model that was employed by Anderson and Gerbing (1988). Measurement model was constituted in the first stage of this approach. In the second stage, structural equation modelling was tested. AMOS and SPSS programs were used for data analysis. 63,4% of participants are women and 36,6% of them are men. Young, single and highly educated people predominantly take part in the research.

Prior to structural equation modelling analysis, it was evaluated whether data set assures normal distribution hypothesis. It is accepted that data set assures normal distribution hypothesis if skewness and kurtosis value of variables in data set stands ± 2 intervals (George and Mallery, 2019). It is accepted that data set supports the prerequisite of normal distribution because skewness and kurtosis value stand in the aforementioned values. In the first step of structural equation modeling analysis, confirmatory factor analysis of brand authenticity was implemented. According to primary level CFA results, factor loadings of each statement in the brand authenticity scale is above ,70. Goodness of fit of first order CFA model stands above the threshold limit that is determined in

the literature. According to second order CFA results, it is seen that factor loadings are above ,70 and goodness of fit are similarly above the threshold limit that is determined in the literature. Measurement modelling that brand authenticity, brand loyalty, brand trust, and word of mouth communication variables take place was constituted and then analyzed. Evaluating the results of convergent validity of measurement model, it is detected that factor loadings of brand authenticity structures stand ,739- ,923 intervals; factor loadings of brand loyalty structures stand ,661- ,947 intervals; factor loadings of brand trust stand ,873- ,940 intervals; factor loadings of structures in the word-of-mouth communication variable stand ,849- ,944 intervals. In convergent reliability, it is accepted that CR values are above ,70 and AVE values are above ,50 threshold values. It is seen that reliability values of variables in the model are above ,70. According to the findings, measurement model assures convergent reliability. When examining data that belong to discriminant validity of measurement model, it is seen that square root of AVE values are higher than correlation among variables and AVE value stands above MSV value. Measurement model therefore assures discriminatory validity. It is pointed that model and data set are compatible when goodness of fit of measurement model stands in the threshold that is determined in the literature.

As a result of the analysis of research model, all research hypotheses were supported. It is concluded that there are positive and significant relationships between brand authenticity and brand trust (β : ,742; t: 15,469); brand authenticity and brand loyalty (β : ,442; t: 7,366); brand trust and brand loyalty (β : ,397; t: 6,914); brand trust and word of mouth (β : ,205; t: 4,651); brand loyalty and mouth of word communication (β : ,712; t: 15,471). The strongest relationship in the research model is between brand authenticity and brand trust. When the perception of consumers on brand authenticity broadens, they exhibit more confidence for the brand. Another prominent research finding is that brand loyalty vigorously increases word of mouth communication. Therefore, it is shown that consumer loyalty for the coffee houses and their repetitious purchase lead to a more positive communication for the enterprises.

The study was conducted under time and cost constraint. Another important research constraint is that data gathering process unfortunately followed Covid-19 pandemic. It would be benign for the researchers that they investigate brand authenticity in connection with specific brands, advance models that incorporate mediator and moderator variables, and contribute to the literature in the future.

Ek 1: Ankette yer alan ifadeler

Marka Özgünlüğü (Bruhn vd., 2012) (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum)

- MO1: Marka zaman içerisinde tutarlıdır.
- MO2: Markanın kendine sadık kaldığını düşünüyorum.
- MO3: Marka süreklilik göstermektedir.
- MO4: Markanın sürdürdüğü net bir konsepti vardır.
- MO5: Marka diğer markalardan farklıdır.
- MO6: Marka diğer markalardan öne çıkmaktadır/göze çarpmaktadır.
- MO7: Markanın benzersiz olduğunu düşünüyorum.
- MO8: Marka kendini diğer markalardan açıkça ayırt ediyor.
- MO9: Deneyimlerime göre marka verdiği sözleri tutmaktadır.
- MO10: Marka vaat ettiklerini sunmaktadır.

MO11: Marka verdiği sözlerde inandırıcıdır.

MO12: Markanın verdiği sözlere güvenilir.

MO13: Bu marka yapay görünmez.

MO14: Marka hakiki/gerçek bir izlenim yaratır.

MO15: Marka doğal olduğu izlenimini verir.

Marka Güveni (Schallehn vd. 2014; Han vd. 2015; Chaudhuri ve Holbrook 2001) (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum)

MG1: Bu markaya güveniyorum.

MG2: Sözünü yerine getirmede bu markaya güveniyorum.

MG3: Hizmet memnuniyetsizliklerini çözmede bu markaya güvenirim.

MG4: Bu marka memnuniyeti garanti eder.

Marka Sadakati (Chaudhuri ve Holbrook, 2001; Zehir vd., 2011; Busser ve Shulga, 2019; Çakırkaya ve Karaboğa, 2019; Nam vd., 2011) (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum)

MS1: Fikrimi soran herhangi birine bu markayı tavsiye edeceğim.

MS2: Bu markadan alışveriş yapmaya devam edeceğim.

MS3: Bu marka ile ilişkiyi sürdüreceğim.

MS4: Bu markaya diğer markalara göre daha fazla fiyat ödemeye istekliyim.

MS5: Bu markaya gelecekte tekrar geleceğim.

Ağızdan Ağıza İletişim (Gremler ve Gwinner, 2000) (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum)

AAI1: Arkadaşlarımı ve akrabalarımı bu markayı tercih etmesi için teşvik ederim.

AAI2: Herhangi biri benden bir marka ile ilgili tavsiye istediğinde bu markayı tavsiye ederim.

AAI3: Markalarla ilgili bir konuşma olduğunda bu marka ile ilgili yorumda bulunurum.

AAI4: Bu markayı arkadaşlarıma gerçekten tavsiye ederim.

Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaret Tesciline Sahip Gastronomik Ürünlerin Tescil Belgesi Kullanım Düzeyinin Belirlenmesi¹

Determining the Level of Use of the Registration Certificate of Gastronomic Products with Geographical Indication Registration in the Aegean Region

Mustafa SANDIKCI²

İmran KAZAN³

Erdem BAYDENİZ⁴

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 18.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 06.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1089969

Atıf / Citation: Sandıkçı, M., Kazan, İ. & Baydeniz, E., (2022). “Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaret Tesciline Sahip Gastronomik Ürünlerin Tescil Belgesi Kullanım Düzeyinin Belirlenmesi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2393 -2408 , Doi: 10.48146/odusobiad.1089969

Öz

Bu çalışmanın amacı Ege Bölgesi'ndeki coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünlerin tescil belgesi kullanım düzeyini belirlemektir. Çalışmanın evreni Ege Bölgesi'ndeki gastronomik ürünlere coğrafi işaret tescili almış kurum ve kuruluşlardan oluşmaktadır. Araştırma verileri 16.03.2021-17.04.2021 tarihleri aralığında 48 adet kurum ve kuruluştan toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak mülakat tekniğinden yararlanılmış olup, coğrafi işaretli ürünlerin tescillerinin firmalarca kullanım düzeyinin belirlemeye çalışılmasından ötürü tamsayım yöntemine gidilmiştir. Kurum ve kuruluşlardaki yetkililerin görevlerine bakıldığında; tarım danışmanı, tarım hizmetleri müdürü, akreditasyon sorumlusu, basın yayın müdürü, genel sekreter, genel sekreter yardımcısı, halkla ilişkiler uzmanı gibi görevlere sorular sorulmuştur. Konu ile ilgili alan yazın taraması yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme soruları 11 maddeden oluşmakta ve hazırlanan görüşme soruları e-posta yoluyla kurum- kuruluşların yetkili birimlerine gönderilmiş ya da telefon ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca e-posta veya telefon ile görüşme sağlanamayan kurumlara ait veriler Türk Patent ve Marka Kurumu web adresindeki ürün tescil bilgileri bölümünden alınmıştır. Araştırmada web sitelerinden kullanılan veriler ikincil veri kaynakları ve doküman-arşiv tarama tekniği ile elde edilmiş olup verilerin görselleştirilmesi için “Tableau ve Power BI” programlarından yararlanılmıştır. Görüşme sonrası elde edilen veriler doğrultusunda coğrafi işaretli ürünlerin tescillerinin firmalarca kullanım düzeyi şehirler bazında tablolar ile Görseller halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda Ege Bölgesi'ndeki coğrafi işaret ürün tesciline sahip 96 gastronomik ürün envanteri belirlenmiş olup, Mayıs 2021 tarihi itibarıyla 696 firma tarafından bu ürünlerin kullanıldığı belirlenmiştir. Coğrafi işaret tescili alınan ürünlerin üretici, satıcı ya da pazarlayıcı firmalarına bilgilendirme ve tanıtım yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, Ege Bölgesi, Tescil Belgesi, Gastronomik Ürün, İşletme.

¹ Bu araştırmanın etik kurul izni Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulunun 16.04.2021 tarih ve 2021/167 nolu kararı ile alınmıştır.

²Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, E-mail: sandikcimustafa@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1437-2484

³ Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Bozkır Meslek Yüksekokulu, E-mail: ikazan@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6202-7178

⁴Doktorant, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, E-mail: erdembydeniz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1003-0521

Abstract

The aim of this study is to determine the level of use of the registration certificate of gastronomic products with geographical indication registration in the Aegean Region. The universe of the study consists of institutions and organizations that have registered geographical indications for gastronomic products in the Aegean Region. Research data were collected from 48 institutions and organizations between 16.03.2021 and 17.04.2021. The interview technique was used as a data collection tool, and the full enumeration method was used to determine the level of use of the registrations of geographically indicated products by the companies. Considering the duties of the authorities in institutions and organizations, questions were asked to officials including agricultural consultant, agricultural services manager, accreditation officer, press director, general secretary, assistant general secretary, and public relations specialist. A semi-structured interview form was prepared by scanning the literature on the subject. The interview questions consist of 11 items and the prepared interview questions were sent to the authorized units of the institutions-organizations via e-mail or interviews were made by phone. In addition, the data of the institutions that could not be contacted by e-mail or telephone were obtained from the product registration information section of the Turkish Patent and Trademark Office web address. The data used from the websites in the research were obtained by secondary data sources and document-archive scanning technique, and "Tableau and Power BI" programs were used to visualize the data. In line with the data obtained after the interview, the level of use of the registrations of geographically indicated products by the companies was presented and interpreted in the form of tables and graphics on the basis of cities. As a result of the study, 96 gastronomic product inventories with geographical indication product registration in the Aegean Region were determined, and it was determined that these products were used by 696 companies as of May 2021. It is recommended to inform and promote the products with geographical indication registration to the manufacturers, sellers or marketers.

Keywords: *Geographical indication, Aegean Region, Registration Certificate, Gastronomic Product, Business.*

Giriş

Dünyadaki farklı endüstriler küreselleşmenin getirdiği olanaklarla çeşitli ürünün üretme imkânı bulmuş ancak daha fazla kar elde etmeye çalışan işletmelerden dolayı geleneksel yerli üretim ürünler yerine doğallığı bozulmuş ürünlerin üretimi artmıştır. Hal böyle olunca zamanla tüketicide sağlıksız tüketim algısı oluşturduğundan yöresel ürünlere tekrar dönme ve onlara sahip düşüncesi önem kazanmaya başlamıştır (Orhan, 2010: 243). Bu doğrultuda coğrafi açıdan bir bölge veya yöreye has olan, sahip oldukları bilinirliği ve kalitelerini buldukları yerin doğal koşulları ve bölgesel özelliklerinden alan ürünler olarak tanımlanan yöresel ürünlere son zamanlarda talep hızla artmaktadır (Schneider ve Ceritoğlu, 2010: 30). Yapılan bazı yasal düzenlemeler, yerel kültürün önemli bir parçası olan, bu ürünleri üretendenin pazarda karşı karşıya kalabilecekleri haksız rekabetten korumak ve ürünlerin taklit edilmelerinin önüne geçilmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yöresel olarak değerlendirilen ürünler uluslararası platformlarda coğrafi işaretler uygulaması ile korunmaktadır. Belli yöreye özdeşleşmiş yöresel ürünlerin ait olduğu bölge ile aralarında özel bir bağ bulunmaktadır ve bu yasal düzenlemeler bu bağın devam etmesine yönelik çalışmalar da sayılabilir (Tekelioğlu ve Demirer, 2008). Türkiye iklim zenginliğine sahip olmasıyla bağlantılı olarak büyük bir biyoçeşitliliğe ve özellikle zengin tarımsal ürün çeşidine sahiptir (Ekoiç, 2012). Kültürel ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını sağlamak, yöresel ürünlere bir yandan değer kazandırmak bir yandan da kırsal kalkınmanın desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

Yöresel ürünleri koruyabilmek amacıyla coğrafi işaretler sisteminin kurulması da bu doğrultuda yapılan çalışmalardandır (Yucita, 2021). Türkiye’de coğrafi işaretin kullanılmaya başlandığı ilk yıllarda gastronomiye ilişkin işaretler çok az sayıda iken sonraki yıllarda gastronomi alanındaki coğrafi işaretler artış göstermiş olduğu ve hatta son verilere göre coğrafi işaretlerin genel dağılımına bakıldığında; en fazla coğrafi işaretin gastronomik ürünlerde olduğu görülmektedir (TPMK, 2021).

Coğrafi ürünlerin coğrafi işaret tesciline sahip olması onların katma değerlerinin artmasına yol açacak, buldukları bölge özelinde ülke ekonomisine de önemli katkı sağlamasının yanında özellikle Gastronomik ürünlerin marka kimliğinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Coğrafi işaret kullanımı ürünlerin ait olduğu bölgenin yiyecek-içecek kültürlerinin özgünlüklerini (Diker ve Deniz, 2017: 191), gelecek nesillere aslına uygun bir şekilde aktarılmasını da sağlamaktadır. Bu doğrultuda coğrafi işaret tesciline sahip ürünlerin tescil belgelerinin firmalarca kullanımı büyük önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünlerin tescil belgesini kullanım düzeyinin bilinmesine ve tescil belgesi kullanacak firmaların farkındalığının artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Coğrafi İşaret Kavramı

Coğrafi işaret, Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından belli bir özelliği, tanınırlığı veya farklı başka özellikleri açısından kökence ait olduğu bölge, alan, yöre veya ülkeye has hale gelmiş bir ürünü gösteren işaret olarak tanımlanmaktadır (TPMK, 2021). Sınai Mülkiyet Kanununda (10.01.2017) coğrafi işaret; sahip olduğu kendine has özellikleri, şöhreti ile kaynaklandığı alan, ülke ile bütünleşmiş ürünleri belirten işaretler şeklinde tanımlanmıştır. Coğrafi işaret korumasına dâhil edilecek ürünler arasında; natürel ve beşerî niteliklerin bir arada olduğu el sanatları, gıda, maden ürünleri, tarım ile ilgili kanunda yer alan şartları barındıran sanayi ürünleri yer almaktadır. Ticaret ile Bağlantılı Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights-TRIPS) anlaşmasının 22–24 arası maddeleri coğrafi işaretleri uluslararası alanda korunmasını içermektedir (WIPO, 2021).

Türkiye’de coğrafi işaretlerin korunmasına 1995 yılında 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (K.H.K.) ile başlanmıştır. Daha sonra bu KHK 22/12/2016 tarihli ve 6769 sayılı Kanunun 191 inci maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Yerine 10 Ocak 2017 tarihinde marka, coğrafi işaret, tasarım, patent, faydalı model ile geleneksel ürün adlarına ilişkin hakların korunması ve bu suretle teknolojik, ekonomik ve sosyal ilerlemenin gerçekleştirilmesine katkı sağlamak üzere geliştirilmesine katkı sağlamak üzere 6769 sayılı Sınai Mülkiyet kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun marka, coğrafi işaret, tasarım, patent, faydalı model ile geleneksel ürün adlarına ilişkin başvuruları, tescil ve tescil sonrası işlemleri ve bu hakların ihlaline dair hukuki ve cezai yaptırımları kapsamaktadır (SMK, 2017).

Coğrafi işaretlerin işlevleri asli ve tali fonksiyonlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Asli fonksiyonlar; ayırt etme işlevidir ve köken belirleme işlevi, kalite ve garanti gösterme işlevi ve reklam işlevlerini yerine getirmektedir. Tali işlevi ise; geleneksel, kültürel bilgiyi, değerleri korumayı, ülke tanıtımına katkıda bulunmayı, yerel kalkınmayı sağlamak ve göçü önlemek amaçlanmıştır (Yürekli, 2015: 51-55). Coğrafi işaretlemenin başlıca amaçları şu şekilde sıralanabilir (O’neil ve Xiao, 2006: 212; Kezer, 2013; Üner, 2014):

- Yerel üretimin devamlılığını sağlamak

- Coğrafi bölgeden ya da belli yerel özellikler bakımından tanınmış ürünlerin korunmasını sağlamak,
- Ürün üretim standartları, kalitesi ve niteliği korunmak,
- Coğrafi işaretleme ürünün korunmasını sağlamak,
- Ülkenin kültürel değerlerinin korunmasına yardımcı olmak,
- Coğrafi işaret almış ürün ait olduğu alanın tanınırlığını sağlayarak bölgeyi turistler için çekici kılmak,
- Üretimi arttırarak yöre insanına istihdam kapısı açmak,
- Coğrafi işaretleme ile üretici korunabilmek,
- Coğrafi işaretleme söz konusu ürünlerde olması gereken özellikleri barındırmayan ve bundan dolayı tüketicilerin de yanılmasını engellemek,
- Haksız kazanç sağlanması önlenememek,
- Milli ve kültürel varlıkların korunması sağlamak
- Coğrafi işaretleme ile ürünlerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde tanıtmak,
- Turizm gelirlerini arttırmak.

Coğrafi işaret, piyasadaki ürünleri taklit ve sahtelerine karşı korumakta böylece haksız rekabetin önüne geçmekte bir araç olarak kullanılmaktadır. Her bir ürünün kökeni onu diğerlerinden ayıran bir özellik kazandırdığından bu ürünlerin yasa dışı ve izinsiz olarak kullanımlardan korunması gerekmektedir. Taklit ve sahte kullanım da tüketiciler ve dürüst üreticileri olumsuz etkilemektedir (Tekelioğlu, 2016).

Yerel ve milli değer niteliğine sahip ürünler ve üretim yöntemlerini koruyan ülkeler bu sayede kültürel değerlerine sahip çıkmaktadır. Uluslararası piyasada yer edinebilmek için milli, manevi ve kültürel değerlere sahip çıkmak ön şart olarak görülmektedir Türkiye'nin tarihi, jeopolitik konumu ve kültürel değerlerinin zenginliği düşünüldüğünde coğrafi işaret tescilinin Türkiye için önemi açıkça görülmektedir (Tuncay, 2009: 49).

Türkiye'de en çok gastronomik ürünlere yapılan coğrafi işaretleme yöntemi; ürünlerin kalitesini ve güvenilirliğini kanıtlamaktadır (Karakulak, 2016: 1). Kalitesi kanıtlanmış olan coğrafi işaretli ürünler, tüketicilerin ürünlerle ilgili merak ettiklerini tıpkı markaların yaptığı gibi onlara sunduğundan, tüketicilerin araştırma süresini kısaltmakta ve bu süreç içindeki maliyetleri azaltmaktadır. Dolayısıyla coğrafi işaretleme tüketicilere önemli ölçüde kolaylık sağlayan bir araç olarak kabul edilmektedir (Tepe, 2008: 1-2).

Türkiye'de Coğrafi İşaret Türleri ve Coğrafi İşaret Tescil Süreci

Coğrafi işaret kavramı 'mahreç işareti' ve 'menşe adı' olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bir ürünün tüm özellikler ya da temel nitelikleri belli bir coğrafi alana has olan doğal ve beşerî varlıklardan kaynaklanmakta ise bu durumdaki coğrafi işaretler "menşe adı olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamdaki ürünlerin üretiminden başlayarak işlenmesi ve diğer başka işlemlerinin hepsi belirlenen coğrafi alan sınırları çerçevesinde gerçekleşmelidir (TPMK, 2021). Mahreç işareti ise, bir ürünün üretim, işleme veya belirli niteliklerinden en az birinin ilgili coğrafyada gerçekleşmesi gereken ürünlerin aldığı

işaretler olarak bertilmektedir. Antep Baklavası, Hereke İpek Halısı mahreç işaretine örnek gösterilebilir. Mahreç işareti ve menşe adı ürünlerin üretimlerinin yapıldığı yerlerdeki farklılığı bu iki kavramı birbirinden ayıran en temel özelliğidir. Mahreç işareti ile tescillenmiş ürünlerin ve üretim aşamasında kullanılan hammadde ve üretim tekniklerin birebir buldukları coğrafi alana has olması ve ürünün aslına uygun kalitede üretilmesi en önemli noktadır. Menşe adına tescil alınmış ürünler buldukları coğrafi alan dışında üretimi yapılamayan ürünlerdir, ancak mahreç işaret ile tescilli ürünlerde bu zorunluluk yoktur, ürünler ait oldukları bölge dışında da üretilebilmektedir. Özetle, bir ürünü farklı ve tek kılacak özelliğini ait olduğu coğrafyadan alıyor ve üretimindeki süreç baştan sona o bölgede yapıyorsa o ürün menşe adı ile tescillenebilir. Ancak ürünün üretimi sırasında işlemlerin bazıları o coğrafi bölge dışında gerçekleşebiliyorsa o ürün mahreç işareti ile tescillenebilmektedir (Gökova, 2007: 144).

Geleneksel ürün adları kavramı, 2017 Mart ayında Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından yayımlanan Resmi Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteninin 1. sayısında mevzuata girmiştir. Geleneksel ürün adları menşe adı veya mahreç işareti şeklinde değerlendirilemeyen ürünlerdir. Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı tescili ile sadece o ürünü üreten belli bir üreticinin hakları değil, tescil belgesinde faaliyet gösteren ve üretimini belirlenmiş şartlara uygun üretim ve satış yapan tüm kişi ve kurumların haklarını korur (TPMK, 2021). Tescili alınan ürünler bireylerce daha fazla kabullenilebilecek, korunabilecek ve daha yaygın olarak kullanılabilir (Ekinci Dağtekin, 2018: 853).

Türkiye’de coğrafi işaretlemeyi yürüten kurum Türk Patent ve Marka Kurumu’dur. Coğrafi işaret başvurusunu üretici olan gerçek veya tüzel kişiler, dernekler ve belediye ve sanayi odası gibi kamu kurum ve kuruluşları yapabilmektedir. Coğrafi işaret tescil belgesinde ürün adı, koruma tarihi, tescil numarası, başvuru sahibi ve açık adresi, coğrafi işaret türü, ürün tanıtımı ve ayırt edici özellikleri gibi bilgiler yer almaktadır (TPMK, 2021).

Tescili alınmak üzere başvurusu yapılan coğrafi işaret veya geleneksel ürün kurum tarafından değerlendirmeye alınır. Gerekli görülmesi durumunda, bu alanda uzman kurum veya kuruluşların görüşlerine başvurulur. 6769 sayılı Kanun’da belirtilen şartları sağlayan başvurular bültende ilan edilmektedir. İlanın yayımı tarihinden itibaren üç ay içinde itiraz edilmezse, kayıt ücretinin ödendiği tarihten itibaren iki ay içinde ödenmek kaydıyla, yapılan itiraz nihai olarak reddedilir veya itirazın değerlendirme sonucu düzeltme başvurusu kayda alınır. Bildirim ve ödeme bilgileri aynı süre içinde kuruma gönderilir. Tescil edilen coğrafi işaret veya geleneksel ürün sicile tescil edilir ve tescil bilgileri haber bülteninde yayınlanır. (SMK, 2021).

Coğrafi işaretli ürünleri tescil ettiren kurum ve kuruluşlara bakıldığında en fazla oran ticaret ve sanayi odaları ve ardından en fazla tescil alan kurumun belediyeler olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra valilikler, kaymakamlıklar, dernekler, ticaret borsaları, kooperatifler, ziraat odaları, esnaf sanatkârlar odaları, kalkınma ajansları, meslek odaları, Tarım ve Orman Bakanlığı, vakıflar, üretici birlikleri de coğrafi işaret tescili için başvuru yapan kurumlardır.

Türkiye biyolojik çeşitlilik bakımından Avrupa ve Orta Doğu’daki en zengin ülkelerdendir, Avrupa’da biyolojik çeşitlilik açısından dokuzuncu sırada yer almaktadır. Türkiye farklı iklim, flora ve fauna

özelliklerine sahip 7 coğrafi bölge ve dünyanın en önemli üç ekolojik bölgesine (Akdeniz, Avrupa Sibiryası ve İran-Turan) sahip bir ülkedir (Demirayak, 2002: 5). Türkiye iklim zenginliğine sahip olmasıyla bağlantılı olarak büyük bir bio çeşitliliğe ve zengin tarımsal ürün çeşidine de ev sahipliği yapmaktadır. Avrupa kıtasının 12 bin bitki türünün 9 bini ülkemizde bulunmakta ve bu türlerin %30'unu Türkiye'nin endemik bitkileri oluşturmaktadır. Bu zengin çeşitlilik beraberinde büyük bir Coğrafi İşaret potansiyelini doğurmaktadır (Ekoiq, 2012).

Mayıs 2021 itibari ile Türkiye'nin coğrafi işaretli ürün toplam tescil sayısı 743, işlemlerine devam eden toplam başvurusu sayısı 735'tir. Tescili alınmış coğrafi işaretli ürünlerin 471 adedi (%63,4) gastronomik ürün kapsamındadır. Yıllara göre bakıldığında, yıllar geçtikçe coğrafi işaretleme sisteminin de öneminin arttığı görülebilmektedir. Özellikle 2016 yılından itibaren coğrafi işaretleme sisteminde önemli bir artış istatistiklerde göze çarpmaktadır. Coğrafi işaretleme sistemini oluşturan ürünlerin dokumalar, halı-kilimler, dokuma dışında kalan el işleri ve çeşitli şekillerde gruplanmış yiyecek ve içeceklerden oluştuğu görülmektedir. Bu ürünlerin çoğunu gastronomi ürünlerinin oluşturduğu istatistiklerden görülebilmektedir (TPMK, 2021). Buradan hareketle gastronomik ürünlerin Türkiye ve Türkiye turizmi için önemli olduğu söylenebilir.

Coğrafi İşaretli Ürünlerin Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi

Literatür incelendiğinde coğrafi işaretli ürünlerin turizme katkısını belirlemek üzere (Mercan ve Üzülmüş, 2014; Karakulak, 2016; Demirkol ve Şahinoğlu, 2016) yapılmış araştırmalar mevcuttur. Turizm ile gıda tüketimi arasında doğan ilişki gastronomi turizmi olarak ifade edilmektedir (Kumar, 2019: 2). Gastronomi turizmi; yiyecek üretim yerlerini, restoranları, yiyecek kökenli festivalleri ve bazı özel yiyeceklerle ilgili özel yerleri ziyaret etmeyi, özel bir yemeği tatmayı, yiyeceklerin üretim ve hazırlık süreçlerini yerinde izlemeyi veya ünlü bir şefin yaptığı özel bir yemek yemeyi veya onun nasıl yapıldığı gibi faaliyetleri içerir (Sormaz vd., 2015; Yüncü, 2010). Gastronomi turizmine katılan turistlerin belirledikleri destinasyonu tercih etme motivasyonunun en başında o bölgeye mahsus olan yemekler gelmekte bu da yöresel değerlere verilen önemi artırmaktadır (Aykut ve Güleç, 2020).

Turistler için önemli bir seyahat motivasyonu haline gelen ve son zamanlarda oldukça yoğun bir şekilde tercih edilen gastronomi turizmi, sürdürülebilirliğin önemini de artırmıştır (Akdağ vd., 2016: 273). Gastronomi turizminin sürdürülebilir olmasında özellikle yerel gastronomik mirasın korunması ve yerel halka destek verilerek yerel ekonomik kalkınmanın sağlanması önemlidir. Sürdürülebilir gastronomi turizmi başka bir ifadeyle, tarımsal yiyecek ürünleri, geleneksel ve yöresel gastronomi öğelerine ve kırsal alanlara bir eğilimi olarak belirtilebilir (Durlu-Özkaya vd., 2013). Coğrafi işaret tescilini almış bir ürün, belli özellikleri barındırdığından ve belirlenen standartlara ulaşmış olmasından sürdürülebilirlik bakımından gerekli olan en önemli unsurlara sahip olduğu söylenebilir. Coğrafi işaret tescili uygulaması ürünlerin üretim yöntemleri koruma altına alınması esasına dayandığından sürdürülebilirliklerinin sağlanmasına büyük katkı sağlamaktadır. Buradan hareketle gastronomi turizmi ve coğrafi işaretleme arasında yakından bir ilişki olduğu söylenebilir (Kan vd.,2012). Coğrafi işaretli ürünler, alternatif bir turizm çeşitlerinden gastronomi turizmine önemli katkılar sunmaktadır. Gastronomi turizmi, turizm faaliyetlerinin yapıldığı destinasyonda sadece belli zaman diliminde değil tüm yıl içine yayılması açısından önemli görülmektedir. Özellikle kırsal kesimindeki gastronomi turizmi faaliyetlerini

gelişmesinde coğrafi işaretli ürünlerin bilinirliklerinin artmasının ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca gastronomi turizminin fazlaca kişi tarafından ilgi görmesi özellikle kırsal bölgelerin gelişimine hem bulunduğu bölgenin hem de tüm ülkenin ekonomisinin büyümesine destek verdiği bilinmektedir (Tepe, 2008: 26).

Yöntem

Türkiye'nin verimli toprakları, uygun yağış ve iklim koşulları, çok çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu ürünlerin pek çoğu yüksek endemizm düzeyine sahip ürünler olduğundan korunması ve gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Türkiye aynı zamanda köklü tarihinde çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış, bu sayede coğrafyamızda önemli geleneksel farklılar oluşmuştur. Gastronomi açısından düşünüldüğünde de ülkemizin sahip olduğu bio çeşitlilik ve zengin kültür birikimi yöresel ürünlerin sayısına önemli katkı sağlamaktadır. Coğrafi işaretleme uygulaması; özellikle yöresel ürünlere kalite standardı oluşturması, ürünlerin orijinalliklerinin korunması ve sürdürülebilmesi için eşsiz bir uygulamadır. Yöresel ürünlere alınan coğrafi işaret tescillerinin öneminin yerel halk tarafından bilinmesi ürünlerin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Tescillerin firmalarca kullanılması ürünlerin tanıtımlarının yapılmasına, ürünlerin yaygın olarak kullanılmasına, firmaların satış hacminin genişlemesine ve ürünün bulunduğu şehrin bilinirliğinin artmasına yol açtığı bilinmektedir. Firmaların ürün tescillerini kullanma düzeylerinin yüksek olması bu açıdan önemli görülmektedir.

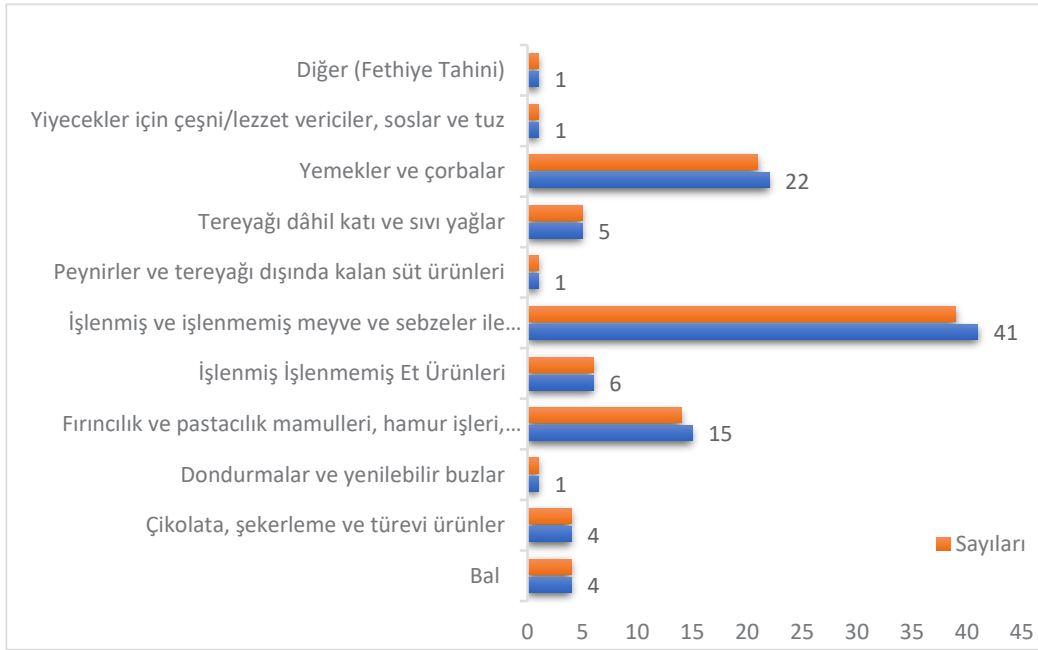
Bu çalışmanın amacı Ege Bölgesi'nde coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünlerin tescil belgesi kullanım düzeyini belirlemektir. Çalışmanın evrenini Ege Bölgesi'nde gastronomik ürünlere coğrafi işaret tescili almış 48 adet kurum ve kuruluş oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak mülakat tekniğinden yararlanılmış olup, coğrafi işaretli ürünlerin tescillerinin firmalarca kullanım düzeyinin belirlenmeye çalışılması olduğundan tamsayım yöntemine gidilmiştir. Tamsayım yöntemi bir anket, bir görüşme ya da benzeri tekniklerin, araştırma evrenini oluşturan tüm öğelerden her birinden tek tek ve eksiksiz veri toplanması yöntemidir (Baştürk ve Taştepe, 2013: 132). Konu ile ilgili alan yazın taraması yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Çalışma Ege Bölgesi'ndeki illerin gastronomik ürünlere tescil almış kurumlar, Türk Patent ve Marka Kurumu'ndaki verilere göre belirlenmiş ve kurumlardaki yetkililerin görevlerine bakıldığında; tarım danışmanı, tarım hizmetleri müdürü, akreditasyon sorumlusu, basın yayın müdürü, genel sekreter, genel sekreter yardımcısı, halkla ilişkiler uzmanı gibi görevlilere sorular sorulmuştur. Görüşme soruları 11 maddeden oluşmakta ve hazırlanan görüşme soruları e-posta ya da telefon görüşmesi ile veriler toplanmıştır. Araştırma verilerini Ege Bölgesi'nde gastronomik ürünlere coğrafi işaret tescili almış 48 adet kurum ve kuruluştan toplanmıştır. E-posta veya telefon ile görüşme sağlanamayan kurumlara ait veriler Türk Patent ve Marka Kurumu web adresindeki ürün tescil bilgileri bölümünden alınmıştır. Web sitelerinden alınan veriler Excel formatına dönüştürmüş ve veri görselleştirme tekniği olan "Tableau ve Power BI" interaktif yazılım programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin görselleştirilmesinde graph, packed bubbles teknikleri tercih edilmiştir. Coğrafi işaretli ürünlere alınmış tescilin firmalarca kullanım düzeyinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın araştırmasının yapıldığı dönemde dünya çapında yaşanan salgının etkisiyle bazı kurum ve kuruluşlar zorunlu kapanmaya gittiğinden yetkililere ulaşma konusunda sorunlar yaşanmıştır. Verilerin toplanması aşamasından önce Afyon Kocatepe

Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan onay alınmıştır. Araştırma için veriler 16.03.2021-17.04.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Görüşme sorularının araştırmaya katılan katılımcılarca büyük ölçüde doğru bir şekilde anlaşıldığını ve katılımcıların pek çoğu tarafından bağlı oldukları kurumu temsil edecek şekilde cevaplandığını söylemek mümkündür.

Çalışmada evren olarak belirlenen Ege Bölgesi'nde İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Denizli, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar olmak üzere 8 il bulunmaktadır. Bu illerin coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünleri incelenmiştir.

Bulgular

Bu çalışmadaki verileri toplamak için görüşme yapılan kurum ve kuruluşlardaki yetkililere yöneltilen 11 adet görüşme sorusu sorulmuş olup ilki "Kurumunuz tarafından kaç tane gastronomik ürüne coğrafi işaret alınmıştır? Bu ürünler hangileridir" maddesine verilen cevaplar ve TPMK web sitesinde yer alan bilgiler doğrultusunda Ege Bölgesi illerindeki 127 ürüne coğrafi işaret tescili alındığı görülmüştür. Bu ürünlerin %75'ini gastronomik ürünler oluşturduğu bulunmuştur. Coğrafi işaret tescili alınmış gastronomik ürünlerin ürün gruplarına göre yüzde dağılımı Görsel 1'de gösterilmektedir.

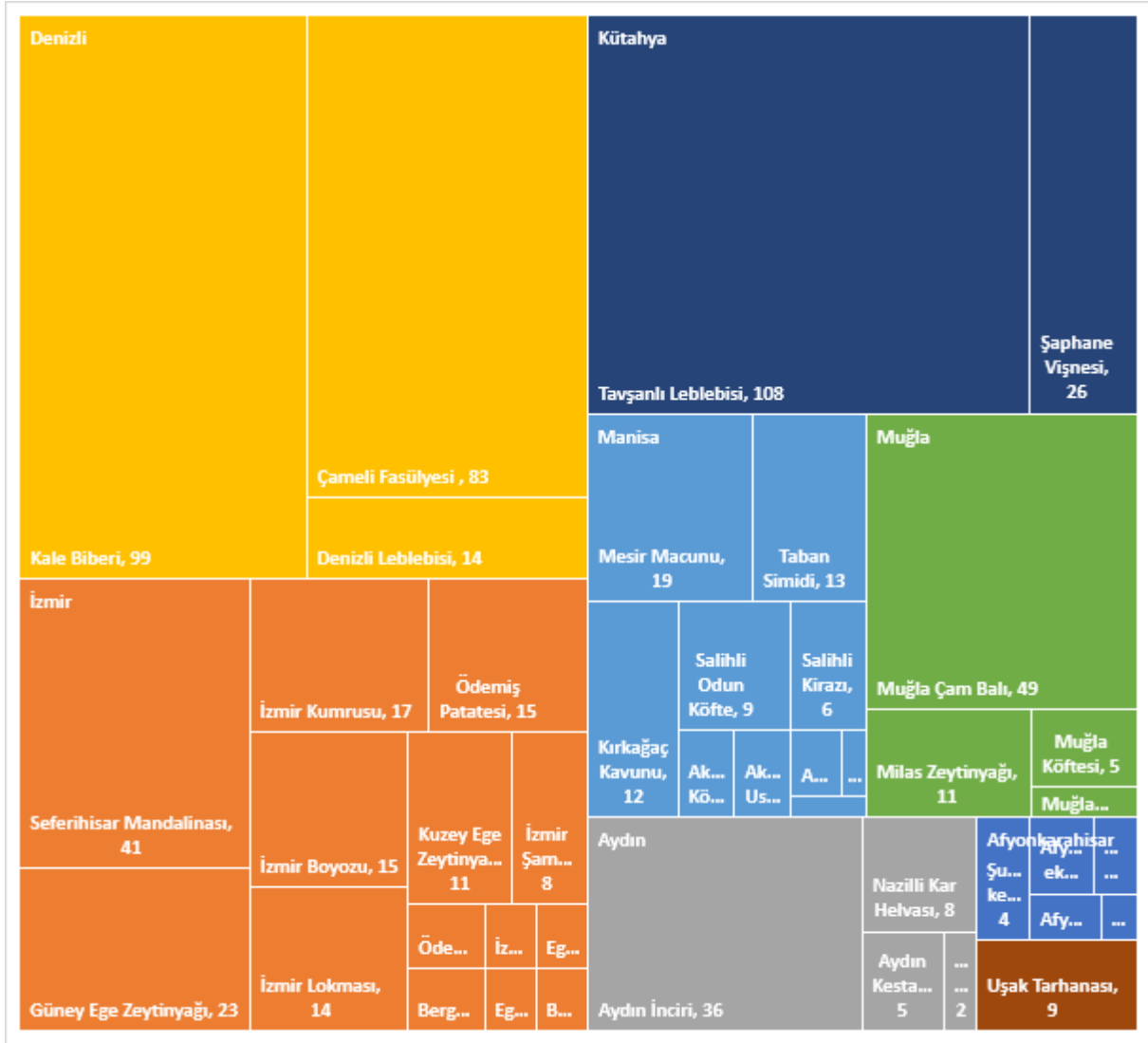

Görsel 1: Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaret Tescili Alınmış Gastronomik Ürünlerin Ürün Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı

Ege Bölgesi'nde coğrafi işaret tescili alınmış gastronomik ürünlerin ürün gruplarına göre yüzde dağılımına bakıldığında en yüksek yüzdenin %41 ile işlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlarda olduğu, %22 ile yemekler ve çorbaların ikinci en yüksek orana sahip grup olduğu görülmüştür. En düşük orana sahip ürün grubu olarak dondurmalar ve yenilebilir buzlar (Nazilli kar helvası) %1, yiyecikler için çeşni/lezzet vericiler, soslar ve tuz grubu %1 (Denizli Kekiği) ve diğer kategorisi (Fethiye Tahini) %1 ile en düşük yüzdeye sahip ürün gruplarıdır.

Tablo 1: Ege Bölgesi İllerinde Gastronomik Coğrafi İşaretli Ürünler

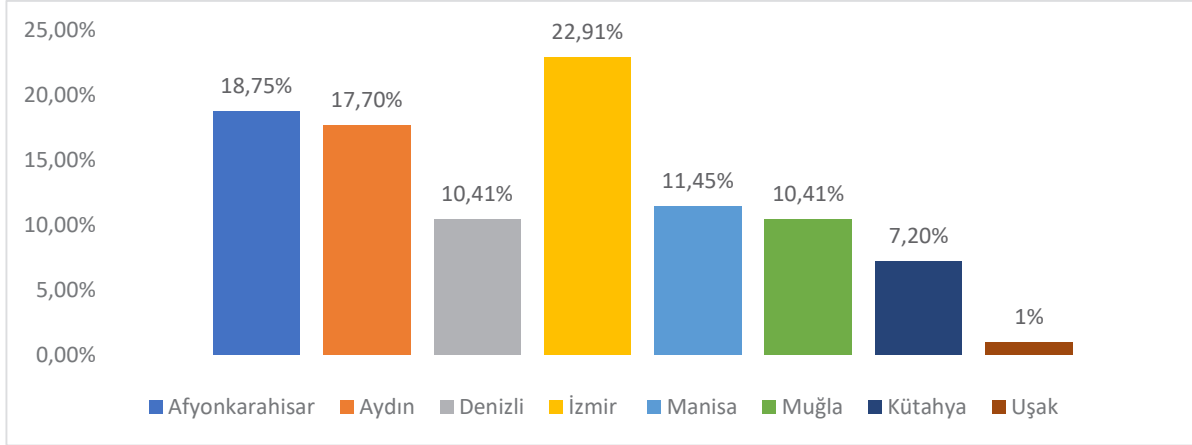
İZMİR	AFYONKARAHİSAR	MANİSA	AYDIN	DENİZLİ
Bergama Kozak Çam Fıstığı	Afyon Ağzıaçığı	Akhisar Domat Zeytini,	Aydın Kestanesi,	Babadağ Kekik Balı,
Bornova Kınalı Bamyası	Afyon Bükmesi	Akhisar Köfte,	Aydın Memecik Zeytini,	Buldan Kestanesi,
Bornova Misket Üzümü	Afyon Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	Akhisar Uslu Zeytini,	Aydın Memecik Zeytinyağı,	Denizli Kekiği,
Bozdağ Kestane Şekeri	Afyon Kaymağı	Demirci Hünnabı,	Aydın Yamalak Sarısı Zeytini,	Denizli Leblebisi,
Ege Sultani Üzümü	Afyon Kebabı	Kula Leblebisi,	Aydın İnciri,	Denizli Çalkarası Üzümü/Denizli Çalkarası, Honaz Kirazı,
Ege İnciri	Afyon Lokumu	Kırkağaç Kavunu,	Bozdoğan Cevizli Sucuğu,	Kale Biberi,
Gümüldür Mandalinası	Afyon Pastırması	Manisa Mesir Macunu,	Dalama Tandırı,	Tavas Baklavası,
Güney Ege Zeytinyağları	Afyon Patlıcan Böreği	Manisa Sultani Çekirdeksiz Üzümü, Taban Manisa Simidi,	Dedebağ Keşkeği,	Çameli Fasulyesi,
Kavacık Üzümü	Afyon Sucuğu	Salihli Kirazı,	Dikmen Çiçek Balı / Dikmen Kekik Balı,	İsabey Çekirdeksiz Üzümü
Kemalpaşa Kirazı	Afyon Velense Hamur Aşı / Afyonkarahisar Velense Hamur Aşı	Salihli Odun Köfte	Karacasu Pidesi,	KÜTAHYA
Kuzey Ege Zeytinyağları	Afyon İlibada Sarması/İlibada Dolması	MUĞLA	Nazilli Kar Helvası,	Kütahya Bitli Helva,
Seferihisar Mandalinası	Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	Bodrum Mandarinini	Nazilli Pidesi,	Kütahya Cimcik Aşı/Kütahya Cimcik,
Tire Şiş Köfte	Afyonkarahisar Çullama Köfte	Kavaklıdere Cevizi	Ortaklar Çöp Şiş, Sultanhisar Çileği,	Kütahya Köpük Helvası, Kütahya Kızılıcık Tarhanası,
Urla Sakız Enginarı	Emirdağ Güveci	Marmaris Çam Balı	Çine Köftesi,	Paşa Helvası,
Çeşme Kavunu	Sultandağı Gilli Kirazı	Milas Tepsi Böreği	İncirliova Deve Sucuğu	Tavşanlı Leblebisi,
Ödemiş Köftesi	Sultandağı Kirazı	Milas Yağlı Zeytini	Germencik Ekşili Tavuk,	Şaphane Vişnesi
Ödemiş Patatesi	Çay İlçesi Vişnesi	Milas Zeytinyağı		
Ödemiş Çekişte Zeytinyağı	Şuhut Keşkeği	Muğla Göce Tarhanası		
İzmir Boyozu	UŞAK	Muğla Köftesi		
İzmir Kumrusu	Uşak Tarhanası	Muğla Saraylısı		
İzmir Lokması		Muğla Çam Balı		
İzmir Şambalisi				

Görsel 2: Tescili Kullanılan Ürünler ve Kullanan Firma Sayısı

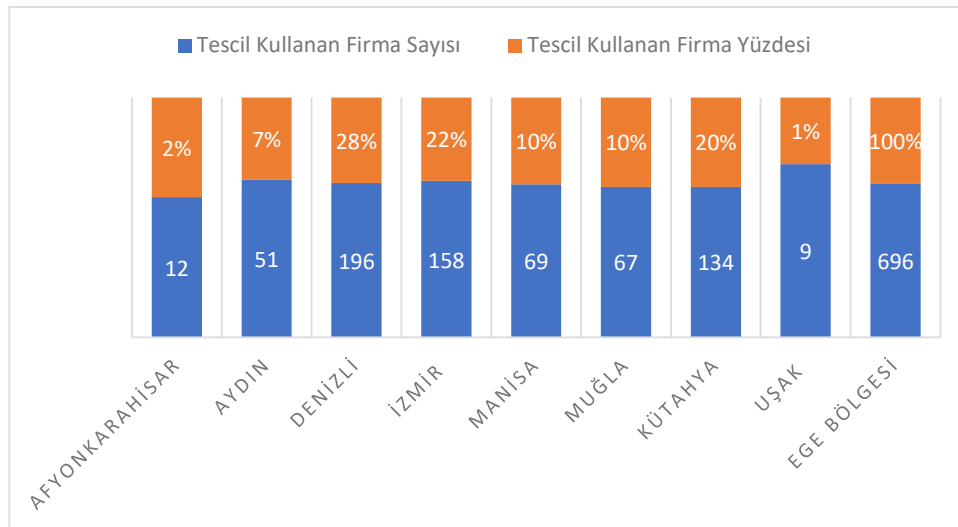
Ege Bölgesi'nde coğrafi işaretli ürünlerden toplamda 696 kullanım onayı alan işletme bulunmaktadır. Coğrafi işaretli ürün kullanımının en fazla olduğu il 196 işletme ile Denizli ili, bunu 158 işletme ile İzmir ili takip etmektedir. Coğrafi işaretli ürün kullanımının en düşük olduğu il ise sadece 1 ürüne sahip olan ve 9 işletme tarafından kullanım onayı alınan Uşak ili olarak belirlenmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerden edinilen verilere göre firmaların bu ürün tescillerini kullanmalarında farklı faaliyet tipleri olduğu görülmüştür. Mülakat katılımcıları tarafından bu faaliyetler üretim, piyasa arzı, pazarlama, dağıtım ve satış olarak belirtilmiştir.

Tescilli kullanan firma sayıları ürün bazında incelendiğinde, tescilin firmalarca en yüksek kullanım oranı Kütahya ilindeki “Tavşanlı Leblebisi” olduğu belirlenmiştir. Bu ürünün tescilini kullanan 108 firma bulunmaktadır. Denizli'nin “Kale Biberi” 99 firma ve “Çameli Fasülyesi” 83 firma ile Denizli ilini takip etmektedir. Mülakat katılımcılarının tamamı firma sayılarını artırmak için işletmelere coğrafi işaretlerin amacını ve önemini anlatan tanıtımların yapıldığını ve ilerleyen zamanlarda daha farklı amaçlara hitap eden etkinlikler düzenleneceğini belirtmişlerdir.

Görsel 3: Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaretleme Yapılan Gastronomik Ürünlerin İllere Göre Yüzde Dağılımı

Katılımcılara “Tescili alınmış olan coğrafi işaretli gastronomik ürünü marka tescilini kullanan firma var mı?”, “Eğer varsa kaç çeşit ürün veya hangi ürünler için var?” ve “Bu kapsamda kaç firma mevcut?” soruları yönlendirilmiş ve aynı zamanda TPMK web sitesinde yer alan veriler ile birlikte Ege Bölgesi illerindeki coğrafi işaretli ürünlerin tescilinin firmalarca kullanımlarının illere göre dağılımı bulunmuştur. Görsel 3'te belirtilen Ege Bölgesi'nde coğrafi işaretleme yapılan gastronomik ürünlerin illere göre yüzde dağılımına bakıldığında en fazla yüzdeye sahip ilin İzmir, en az yüzdeye sahip ilin ise Uşak olduğu belirlenmiştir.

Görsel 4: Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaretli Ürünlerin Tescillerini Kullanan Firmaların İllere Göre Sayısal Dağılımı

Görsel 4'te Ege Bölgesi'nde coğrafi işaretli ürünlerin tescillerini kullanan firmaların illere göre sayısal dağılımı incelendiğinde en fazla tescil kullanan firmaların Denizli ilinde olduğu en az ise Uşak ilinde olduğu belirlenmiştir. Ege Bölgesi'nde tescil kullanan firma sayısı 696 adet olarak belirlenmiştir.

Katılımcılara sorulan, "Firmaların marka tescilini alma sebebini biliyor musunuz? Firmaların marka tescilini alması sonrasındaki satış hacminde değişim hakkında bilgi sahibi misiniz?" sorularına; üreticilerin her geçen gün ürün hacmini genişlettiği, buradan hareketle satış hacminin genişlediği söylenebileceği ifade edilmiştir. Katılımcılar satış hacminin ne kadar genişlediğine dair bilgi veremeseler de pek çok ürünün tescilini kullanan firmaların büyüdüğü ifade edilmiştir.

"Firmaların marka tescilini almasıyla birlikte sizce şehrin marka bilinirliğinde olumlu etki olmuş mudur?" sorusu, görüşülen tüm yetkilerce olumlu karşılanan görüşme sorusu olmuştur. Yetkililer ürünlerin isimlerinde bölgenin, ilin veya ilçenin isminin de kullanılması ile tanınırlığının sınırların dışına ulaştığını kabul etmektedirler. "Coğrafi İşaretli ürün başvuru sürecinde olumsuz yanıt alınan gastronomik ürün mevcut mudur? Varsa yeni düzenlemelerle tekrar başvuru düşünülüyor mu?" sorusu için görüşme yapılan kurumlardan 3 tanesi evet cevabını vermiştir. Ancak olumsuz yanıt aldıklarını ürün için ileride tekrar başvuru yapabileceklerinden dolayı ürün ismi ve detayını vermek istememişlerdir. "Başvurusu yapılmış, tescil bekleyen ürün var mı?" maddesi için toplamda 69 ürün olduğu belirlenmiştir. "Coğrafi İşaretli Ürün kapsamında başvurulması planlanan gastronomik ürün mevcut mudur?" maddesine görüşme sağlanan kurumlardan 8 tanesi salgından kaynaklı hem ürünlerin araştırılması hem de yeni ürünlerin başvurularının hazırlanmasında gecikmeler olduğunu ifade etmiştir. Ancak olumsuzluklara rağmen başvurusu yapılabilir nitelikte ürünler üzerine araştırma yaptıklarını belirtmişlerdir. Görüşme yapılan kurum ve kuruluş yetkililerinin hepsi hem uzun hem kısa vadede yaptıkları planlar arasında coğrafi işaret tescili alma planı bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme ile birlikte dünya düzeni hızla değişmekte ve bu durum şehirlerin özgünlüğünü giderek azaltmaktadır. Oluşan bu aynışmaya karşı koymak ve şehirlerin kendilerinde olan farklılıkları, özgü değerleri ön plana çıkarmaları gerekmektedir. Şehirleri özgün kılan bazı değerler ise kentin kültürü, kendine özgün tatları ve sahip oldukları doğal çevresidir (Budak ve Kavanoz, 2019: s. 137). Bu bağlamda şehirlerin diğer şehirlerden ayıran, fark yaratan ürünlerinin olması, bu ürünleri tanıtırken koruma altına alınması elzemdir. Bu durum coğrafi işaretli ürün uygulama faaliyetleri yürüten şehirlerde daha fazla önem arz etmektedir. Coğrafi işaretli ürünler, üretildiği bölgelerin bilinirliğinin artmasına önemli katkı sunmaktadır. Bu bilinirlik sayesinde o yörede bulunan diğer ürünlere olan talepte artış sağlamaktadır. Bilinirlik ve talepteki artışlar bölgede bir ekonomik hareketlik doğurduğu gibi ülke çapında hatta kimi durumlarda uluslararası düzeyde bilinirlik bakımından olumlu etkiler de yaratmaktadır. Coğrafi işaretler, ekonomiye olan katkılarının yanı sıra belli şartları sağlayan üretici kişileri/firmaların ve tüketicileri de korumaktadır.

Coğrafi işaretleme uygulamasının yüksek oranda gastronomik ürünlere yapılması da göz önünde bulundurulursa sürdürülebilir gastronomi turizmi açısından da coğrafi işaretli ürünlerin büyük önemi olduğu söylenebilir. Mercan ve Üzülmöz (2014) coğrafi işaretleme yöresel ürünlere ve yerel mutfakların

bilinirliğine etki edeceğinden, yerel ekonomiyi de desteklediğinden coğrafi işaretli ürünleri gastronomi turizmi yolu ile turizm için hem destekleyici hem de tamamlayıcı bir unsur olarak belirtmektedir.

Bu çalışmada Ege Bölgesi'nde bulunan illerin gastronomi alanı ile ilgili coğrafi işaret almış ürünlerin tescillerinin firmalarca kullanım düzeyi değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, Ege Bölgesi'nin gastronomi alanı ile ilgili toplamda 96 coğrafi işaretli ürününün tescilini Mayıs 2021 itibarıyla toplam 696 firmanın kullandığı görülmüştür. Bun firmaların Ege Bölgesi'nde yer alan şehirler bazında dağılımına bakıldığında ise firmaların %28'i Denizli, %22'si İzmir, %20'si Kütahya illerinin ürünlerine ait tescilleri kullandığı tespit edilmiştir. Ege Bölgesi'nde tescil kullanan firmaların %1 ve %2 oranı ile Uşak ve Afyonkarahisar illerinin ürün tescillerini kullandıkları belirlenmiştir. Bu doğrultuda Ege Bölgesi'nde coğrafi işaretli gastronomik ürünlerin %18,75'ini barındırmasına rağmen ürünlerinin firmalarca kullanım oranı %2 olan Afyonkarahisar ili; ürünlerin %10,41'ini barındırmasına rağmen ürünlerinin firmalarca kullanım oranı %28 olan Denizli ili ve ürünlerin %7,2'sini barındırmasına rağmen ürünlerinin firmalarca kullanım oranı %20 olan Kütahya illeri özellikle dikkat çekici sonuçlar göstermiştir. Bölgenin tüm illerinin gelecek planlarında coğrafi işaretli ürünlerin sayısını artırma çabasının olduğu görüldüğünden coğrafi işaretlemenin kurumlarca önemli ölçüde dikkate alındığı söylenebilir. Planlara dâhil edilen ürünlerin tamamının gastronomik ürünler olması, coğrafi işaretli ürün çeşidinin ve bilinirliğinin artması gastronomi turizmini de olumlu yönde etkileyeceğini akla getirmektedir.

Bu çalışma verilerine göre coğrafi işaretlemenin firmalarca kullanım düzeyinin bazı şehirlerde ve ürünlerde desteklenmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda yöresel ürün ve değerler hakkında doğru ve güvenilir bilginin resmi kanallar tarafından tüketicilere iletilmesine imkân veren coğrafi işaret tescilinin üretici, satıcı ya da pazarlayıcı firmalarına bilgilendirme ve tanıtımlarının yapılması önerilebilir. Özellikle küçük ve orta ölçekli firmaların faaliyetlerini olumlu etkileyerek ekonomilerini canlandırabileceğinden firmaların stratejik planlarını yaparken bu ürünleri göz önünde bulundurmaları tavsiye edilebilir.

Araştırma ege bölgesi coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünler ile sınırlı kalmıştır. Aynı zamanda çalışmada tescil belgesi kullanım düzeyi belirlenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda araştırmacılar Türkiye'nin bütün illerindeki coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünlerin envanterlerini inceleyebilir ve bu envanterlere ilişkin tescil belgesi kullanım düzeyleri belirlenerek alana katkı sağlayabilir. Ek olarak coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik ürünlerin yerel halk tarafından bakış açılarının nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılarak diğer çalışmalara katkı sağlanması önerilmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %35, 2. Yazar: %33, 3. Yazar: %32 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Ege Bölgesi'nde Coğrafi İşaret Tesciline Sahip Gastronomik Ürünlerin Tescil Belgesi Kullanım Düzeyinin Belirlenmesi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, G., Özata, E., Sormaz, Ü. ve Çetinsöz, B. C. (2016). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi İçin Yeni Bir Alternatif: *Surf & Turf. Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 270-281.
- Baştürk, S. ve Taştepe, M. (2013). Evren ve Örneklem, S. Baştürk (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s.129- 159). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Budak, S. ve Kavanoz, E. S. (2019). Küçük Yerleşimlerin Yerel ve Özgün Değerleriyle Öne Çıkarılma Süreci: Küreselleşme Çağında Kent Turizmi. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28(2), 117-140.
- Demirayak, F. (2002). *Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma, Aralık 2002, TÜBİTAK Vizyon 2023 Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli*, 1-30.
- Demirkol, Ş. ve Şahinoğlu, Ş. (2016). *Gastronomi Turizmi ile Coğrafi İşaretlerin Entegrasyonunda Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, 17. Ulusal Turizm Kongresi, 20-23 Ekim 2016, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi, 1365-1374.
- Diker, O. ve Deniz, T. (2017). Kars Kültürel ve Gastronomik Kimliğinde Kaz. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), 189-204.
- Durlu-Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S. ve Can, A. (2013). Sürdürebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(1), 13-20.
- Ekinci Dağtekin, E. (2018). Coğrafi İşaret Olarak Diyarbakır Bazalt Taşı ve Tescili, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 851-860.
- Ekoiq, (2012), <http://ekoiq.com/cograf-i-isaretler-ve-surdurulebilirlik/>Erişim Tarihi:10.04.2021.
- Gökovalı, U., (2007). Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 141-160.
- Kan, M., Gülçubuk, B. ve Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi işaretlerin kırsal turizmde kullanılma olanakları, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 93-101.
- Karakulak, Ç. (2016). *Coğrafi İşaretleme Yoluyla Gastronomik Kimlik Oluşturma ve Gastronomik Kimliğin Destinasyon Pazarlamasındaki Rolü: Trakya Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Kezer Ş. T. (2013). AB ve Türkiye'de Coğrafi İşaretler, Uzman Gözüyle, *Aylık Avrupa Birliği Bülteni*, 1 (4), 9-10.
- Kumar, G. M. K. (2019). Gastronomic Tourism- A Way of Supplementing Tourism in the Andaman & Nicobar Islands. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 16, 100-139.
- Mercan, Ş. ve Üzülmez, M. (2014). Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Turizm Gelişimindeki Önemi: Çanakkale İli Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 67-94.

- O'Neill, J. W. ve Xiao, Q. (2006). The Role Of Brand Affiliation In Hotel Market Value. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 47(3), 210-223.
- Orhan A. (2010). Yerel Değerlerin Turizm Üzerine Dönüştürülmesinde Coğrafi İşaretlerin Kullanımı: İzmit Pişmaniyesi Örneği, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, Sayfa 243-254.
- Schneider K. G. ve Ceritoğlu, A. B. (2010). Yöresel Ürün İmajının Tüketici Satınalma Davranışı ve Yüksek Fiyat Ödeme Eğilimi Üzerindeki Etkisi- İstanbul İlinde Bir Uygulama, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6, 29-52.
- SMK. (2021). 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (RG: 10.01.2017- 29944) Erişim tarihi: 13.04.2021.
- Sormaz, U., Akmeşe, H., Güneş, E. ve Aras, S. (2016). Gastronomy in Tourism. *Procedia Economics and Finance*, 39, 725-730.
- Şimşek, A. ve Güleç, E. (2020). Coğrafi İşaretli Gastronomik Bir Ürün: Elâzığ Orciği, *Aydın Gastronomy*, 4(2), 73-81.
- Tekelioğlu, Y. (2016). Coğrafi İşaretleme: Yöresel Ürünler, Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları, *Gastro Dergisi*, 59, 118-121.
- Tekelioğlu, Y. ve Demirer, R. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği. Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye, Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gazi Kitabevi, Ankara, 715-730.*
- Tepe, S. (2008). *Coğrafi İşaretlerin Ekonomik Etkileri*. T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- TPE. (2021). <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/6B3F914C-E72C-437C-8A30-F50C51DE0A23.pdf;jsessionid=EB9AB9774D0318D8596ED011068F183C>. Erişim Tarihi:12.04.2021.
- Tuncay, M. (2009). *Coğrafi İşaretlerin Korunması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Üner E. H. (2014). *Her Şey Dahil Sistemde Türkiye Gastronomi Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- WIPO. (2021). https://www.wipo.int/geo_indications/en/ , Erişim Tarihi:13-04-2021.
- YUCİTA. (2021). <http://yucita.org/neden-yucita>. Erişim Tarihi:12.04.2021
- Yüncü, H. R. (2009). *Sürdürülebilir Turizm Açısından Gastronomi Turizmi ve Perşembe Yaylası*. Ed: Salim Şengel, 10. Aybastı-Kabataş Kurultayı, Ankara: Detay Yayıncılık, 27-34.
- Yürekli, D. (2015). *Coğrafi İşaretlerin Tescili ve Uygulama Sürecindeki Sonuçların Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Extended Abstract

Turkey's fertile soils, suitable precipitation, and climatic conditions allow a wide variety of crops to be grown. Since most of these products have a high endemism level, it is important to protect and transfer them to future

generations. Turkey has also hosted many civilizations in its deep-rooted history, thus creating important traditional differences in our geography. When considered in terms of gastronomy, our country's biodiversity and rich cultural accumulation significantly contribute to the number of local products. Geographical marking application is a unique practice to create a quality standard, especially for local products, and preserve and maintain the originality of the products. Knowing the importance of geographical indication registrations for local products by the local people is important to protect the products. It is known that the use of the registrations by the companies leads to the promotion of the products, the widespread use of the products, the expansion of the sales volume of the companies, and the increase in the awareness of the city where the product is located. Companies' high use of product registrations is considered important in this respect. This study aims to determine the registration certificate use of gastronomic products with geographical indication registration in the Aegean Region. The universe of the study consists of 48 institutions and organizations that have registered geographical indications for gastronomic products in the Aegean Region. The interview technique was used as a data collection tool. Since it tries to determine the companies' level of use of the registrations of geographically indicated products, the full enumeration method was used. A semi-structured interview form was prepared by scanning the literature on the subject. In the study, the institutions that have registered gastronomic products in the provinces of the Aegean Region were determined according to the data in the Turkish Patent and Trademark Office, and when the duties of the authorities in the institutions are examined; Questions were asked to officials such as agricultural consultant, agricultural services manager, accreditation officer, press director, general secretary, assistant general secretary, public relations specialist. The interview questions consisted of 11 items, and the data were collected by e-mail or telephone interview for the prepared interview questions. The research data were collected from 48 institutions and organizations that registered geographical indications for gastronomic products in the Aegean Region. The institutions' data that cannot be contacted by e-mail or phone are taken from the product registration information section of the Turkish Patent and Trademark Office web address. In the period when the research of this study, which was carried out to determine the level of use of the registration on geographically indicated products by the companies, was conducted, some institutions and organizations went to compulsory closure due to the effect of the worldwide epidemic, and there were problems in reaching the authorities. Before the data collection phase, the Afyon Kocatepe University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee were obtained. In the Aegean Region, which is determined as the universe in the study, there are 8 provinces, namely İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Denizli, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar. The gastronomic products of these provinces with geographical indication registration were examined. According to the results of the study, it was seen that a total of 696 companies used the registration of a total of 96 geographically indicated products related to the gastronomy field of the Aegean Region as of May 2021. Looking at the distribution of these companies based on cities in the Aegean Region, it has been determined that 28% of the companies use the registrations of their products in Denizli, 22% in İzmir, and 20% in Kütahya. It has been determined that the companies using registration in the Aegean Region use the product registrations of Uşak and Afyonkarahisar provinces with a rate of 1% and 2%. In this direction, Afyonkarahisar province, which has 2% of the use of its products by companies, although it contains 18.75% of geographically indicated gastronomic products in the Aegean Region; Denizli province, which has 28% of the products, although it contains 10,41% of the products, and Kütahya provinces, which has 20% of the products. However, it contains 7.2% of the products showed particularly remarkable results. Since it is seen that there is an effort to increase the number of geographically indicated products in the plans of all provinces of the region, it can be said that geographical indication is taken into account by the institutions. According to the data of this study, it is possible to say that the level of use of geographical marking by companies should be supported in some cities and products.

Strategic Responses to Quality Management in Turkish Higher Education¹

Türk Yükseköğretiminde Kalite Yönetimine Gösterilen Stratejik Tepkiler²

Nalan SABIR TAŞTAN³

Kürşat TAŞTAN⁴

Sinan YILMAZ⁵

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / Received: 23.06.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1134792

Atıf / Citation: Sabır Taştan, N., Taştan, K. & Yılmaz, S., (2022). “Strategic Responses to Quality Management in Turkish Higher Education” ODÜSOBİAD 12 (3), 2409-2440 Doi: 10.48146/odusobiad.1134792

Öz

Çalışmada, kuruluşların kendilerine uygulanan uygunluğa/uymaya (conformity) yönelik kurumsal baskılar sonucunda ortaya koydukları farklı stratejik tepkileri belirlemek ve alternatif stratejilerin oluşumunu tahmin etmek için geliştirilmiş olan Yeni Kurumsalcı bir ön kavramsal çerçeve takip edilmiştir. Bu kapsamda, Yeni Kurumsalcı bakış açısıyla Türk yükseköğretiminde kalite yönetiminin benimsenmesi için yapılan normatif baskılar karşısında hangi stratejik tepkilerin verildiği (uyma, karşı koyma, manipülasyon) belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada SmartPLS yazılımı ile Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (PLS-SEM) algoritmaları uygulanmıştır. Bulgular, Türk yükseköğretiminde kalite yönetiminin benimsenmesi için kurumsal baskılardan gelen normatif baskıya karşı “uyma” stratejik tepkisinin ve mimetik baskıya karşı “manipülasyon” stratejik tepkisinin verildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlardan Türk yükseköğretiminde kalite yönetiminin benimsenmesine yönelik normatif baskılar karşısında yükseköğretim kurumlarının uyma stratejik tepkisi vermeleri, normatif baskının yükseköğretimde kaliteyi tesis etmek için önemli bir araç olduğunu kanıtlayan bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, kalite yönetiminin ulusal bazda sistemselsel olarak kurulması çalışmalarında başarının yakalandığına işaret etmektedir. Avrupa Yükseköğrenim Alanında Kalite Güvencesi Standartları ve Yönergeleri (ASY)'ne uygunluk, Türk yükseköğretime başarı getirirken, Türkiye'nin yükseköğretim alanında Avrupa ile entegrasyonunu tamamlamasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler Stratejik Tepkiler; Yükseköğretim; Uygunluk; Uyma; Manipülasyon.

¹ Ethical compliance permission was obtained with the decision of Ordu University, Social and Human Sciences Research Ethics Committee, dated 11.03.2020 numbered 2020/27 and dated 27.01.2021 numbered 2021/05.

² Ordu Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 11.03.2020 tarih 2020/27 sayılı ve 27.01.2021 tarih 2021/05 sayılı kararlarıyla etik uygunluk izni alınmıştır.

³ Sorumlu yazar; Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Ulubey MYO, Ordu, E-mail: nalantastan@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5833-4498

⁴ Dr., Ordu Üniversitesi, Ordu, E-mail: kursattastan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9476-4305

⁵ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İBF, Zonguldak, E-mail: syilmaz@beun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8576-9913

Abstract

In the study, a neo-institutionalist pre-conceptual framework was followed which was developed to identify the different strategic responses that organizations put forth because of institutional pressures towards conformity and to predict the formation of alternative strategies. In this context, it has been tried to determine which strategic responses (acquiesce or defy or manipulate) are given faced with normative pressures to adopt quality management in Turkish higher education from a Neo-Institutionalist perspective. In the study, PLS-SEM algorithms were applied with SmartPLS software. The findings concluded that the "acquiesce" strategic response against normative pressure from the institutional pressures for the adoption of quality management in Turkish higher education, and the "manipulate" strategic response is given against mimetic pressure. According to the results obtained in this study, the acquiesce response as a strategic response to the normative pressures for higher education institutions to adopt quality management reveals that normative pressure is an essential tool for establishing quality in higher education. This indicates that success has been achieved in the systematic establishment of quality management on a national basis in Türkiye. Conformity to Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) standards brings success to Turkish higher education and enables Türkiye to complete its integration with Europe in higher education as soon as possible.

Keywords Strategic Responses; Higher Education; Conformity; Acquiesce; Manipulate.

Introduction

Studies conducted in recent years (Kondra & Hinings, 1998; Oliver, 1991; Westphal et al., 1997) show that organizations adopt management practices legitimizing by the institutional context differently, depending on many factors like the adoption time of the institutions, organizational characteristics, and position in the institutional context (Özen, 2002: 54).

Among these studies, Oliver's (1991) study named "Strategic Responses to Institutional Processes" has been one of the essential studies that left its mark on the literature. Oliver (1991, p. 145), who included the theory of resource dependence in his institutional theory studies based on the study of DiMaggio (1988), developed a preliminary conceptual framework to determine the different strategic responses of organizations as a result of institutional pressures for conformity and predict the formation of alternative strategies.

According to this conceptual framework, there are five strategic responses that organizations exposed to institutional pressure can use. These strategies are "acquiesce", "compromise", "avoid", "defy" and "manipulate". Boxenbaum & Jonsson (2017: 17) stated that "acquiesce" strategy is essentially the strategy leading to isomorphism, Compromise strategy can be manifested as separation (Scott, 2001), "avoid" and "defy" strategies are the two resistances of the components that pressure organizations to adopt a new organizational element when they disagree with their goals. They state that the "manipulation" strategy is similar to corporate entrepreneurship in that it is a conscious attempt to change institutions in a specific direction.

Which strategies organizations will follow may vary depending on the cause of institutional pressure, the identity of the oppressing actor, the context in which the oppression is made, the type of oppression and how it is done. As a result, despite being in the same institutional field, organizations with different

dependencies may respond differently to the same institutional pressure. For example, the more an organization is dependent on the oppressors in terms of resources, the more it will show “acquiesce” behavior. In the opposite situation, it will be able to follow strategies of resistance or even “manipulation” (Özen, 2013: 130).

Higher education research is one of the areas where new institutional theory and resource dependency theory are frequently used together. In general, how to conceptualize the environment of higher education institutions and the reactions to change are examined in these studies (Cai & Mehari, 2015; González et al., 2009; Taştan, 2021; Taştan & Yılmaz, 2021; Vellam, 2012). However, Oliver's (1991) study is more concerned with individual responses to these pressures than creating institutional meanings, which is a subject of institutional logic research (Vellam, 2012: 135). The arguments that the reactions of the institution members to an institutional change reveal the institution's characteristics (Ergül, 2007) and that the institutional structure affects the individual behavior (Özdemiray, 2018: 36) make individual reactions even more important.

In another higher education study in which institutional theory and resource dependency theory were used together, González et al. (2009) tried to identify Oliver's (1991) strategic responses while analyzing the coercive, mimetic and normative pressures and resistance for introducing skills in business management and accounting education in Spain within the framework of the new institutional theory.

Based on the same pressure mechanisms, in their studies Taştan (2021) and Taştan & Yılmaz (2021), which examine the diffusion and adoption of quality management in the Turkish higher education system within the framework of the new institutional theory, it is stated that the diffusion of quality management in the Turkish higher education system generally started with the establishment of Turkish Higher Education Quality Council (THEQC) in 2015. Today, it has been concluded that it is in the completion stage. The study also concluded that normative pressure mechanisms are decisive in adopting quality management. Thus, quality management is adopted as normative, and higher education institutions show behavior to conform to the normative context.

According to Oliver (1991), the more widely an institutional expectation or practice diffuses, the more likely organizations are to conform to these expectations, while the less common it is, the less likely organizations are to conform and the more likely they are to resist (Oliver, 1991: 168–169). On the other hand, under conditions of moderate diffusion where the degree of diffusion is low and less likely to be affected by it, or where the diffusion is in its starting phase, organizations often “compromise” the degree of conformity or superficially adopt changes to ceremonial conformity or pressure or expectations, through spectacle services. It is claimed that they try to “avoid” tactics, and the less common a set of norms, values, and practices, the more likely they are to respond to “defy” or “manipulation” (Oliver, 1991: 168–169).

Based on these explanations, the model proposed by González et al. (2009: 7) within the framework of Oliver's (1991: 168–169) arguments were adapted to Turkish higher education, and a new model was examined in the study.

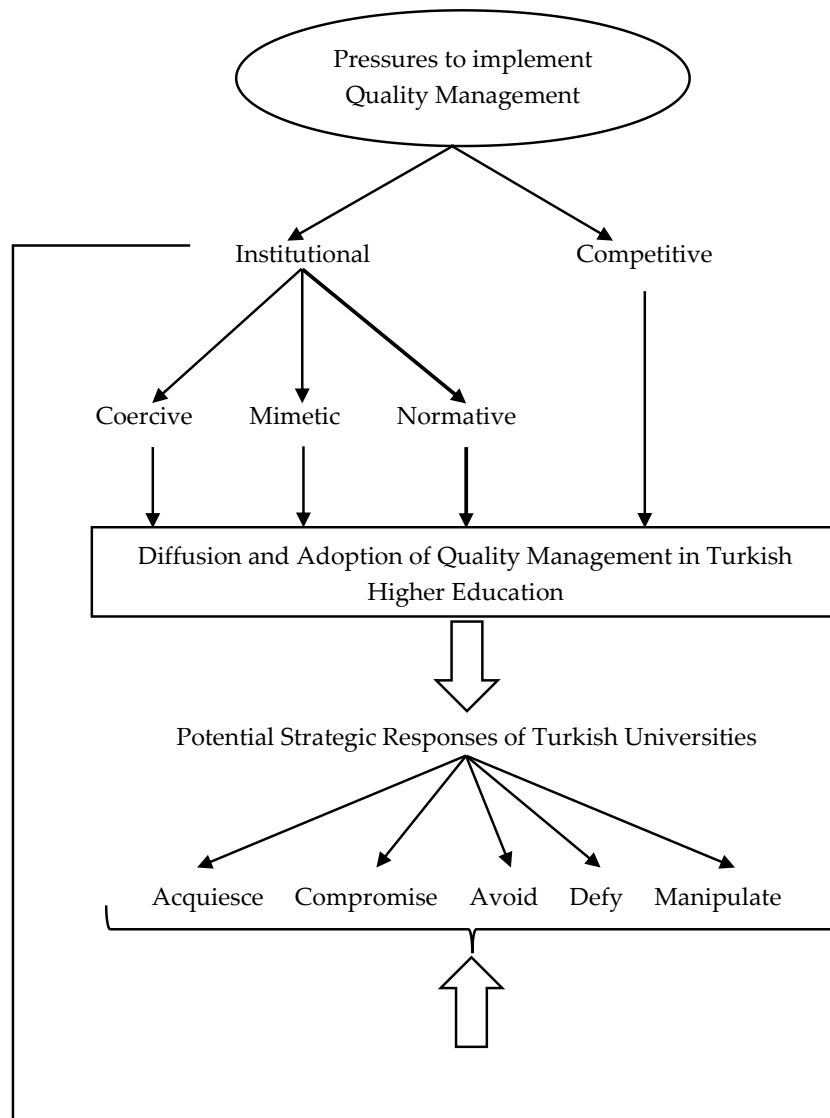

Figure 1. Pressures and Strategic Responses to Adopt Quality Management (Adapted from (González et al., 2009: 7))

In this study, the strategic responses to quality management in Turkish higher education institutions, which comply with the normatively presented quality management within the framework of the structural equation model (figure 2) developed in accordance with the model in figure 1 were analyzed with the PLS-SEM method. In this context, seeking answers to the following questions constitutes the main purpose of the study:

- Has the "acquiesce strategic response" been given following the new institutional theory literature because the normative context has been followed in the adoption of quality management in Turkish higher education?

- Or have the defy or manipulate strategic responses been given to quality management, which began to expand in 2015 and has just reached the stage of completion?

Additionally, a quantitative research model was developed from the arguments used in qualitative studies (González et al., 2009; Oliver, 1991). The infrastructure of this quantitative model is explained in the material and method section, together with the literature.

Materials and Methods

In this study, all the rules specified to be followed within the scope of "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were complied with. None of the actions specified under the title of "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", which is the second part of the directive, were not carried out⁶.

Within the scope of the research, the data obtained from the questionnaire named "Analysis of Quality Management in Higher Education and Evaluation in the Framework of New Institutional Theory" is used. A part of the questionnaire was previously used for the analysis of environmental pressure mechanisms in the study of Taştan (2021) and Taştan & Yılmaz (2021), and the same data is used as the independent variables (exogenous variables) of this study. Another part of the questionnaire consists of questions aiming to measure strategic responses based on Oliver's (1991) statements focusing on the strategic responses of organizations to institutional transition by determining the range of responses of an organization from acquiesce change to compromise, avoid, defy and finally manipulation. These data constitute the dependent variables (endogenous variables) of the study. The constructed PLS-SEM model is shown in Fig. 2.

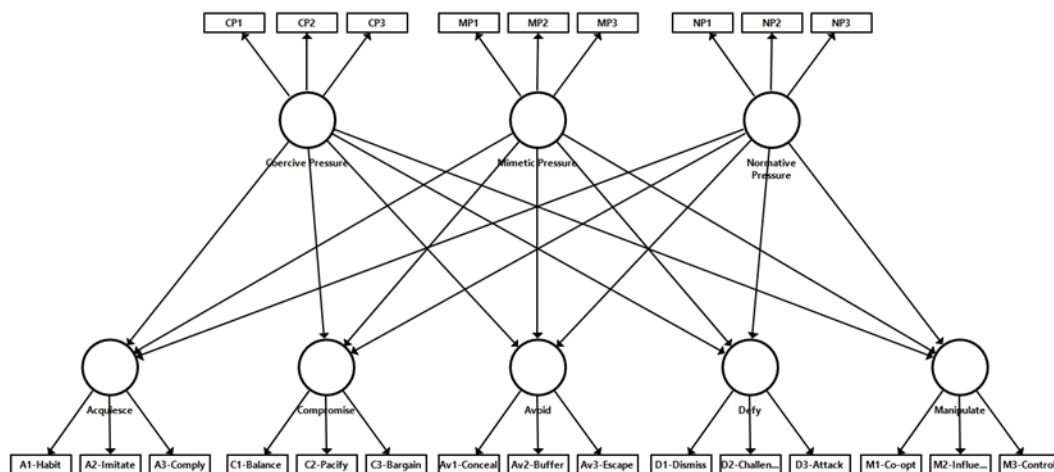

Figure 2. PLS-SEM Model. Source: Model compiled by the author using SmartPLS (Ringle et al. 2020)

⁶ Ethical compliance permission was obtained with the decision of Ordu University, Social and Human Sciences Research Ethics Committee, dated 11.03.2020 numbered 2020/27 and dated 27.01.2021 numbered 2021/05.

PLS-SEM algorithms were applied with SmartPLS software to test the constructed research model. Partial least squares (PLS) path modelling is a variance-based structural equation modelling (SEM) algorithm widely applied in business and social sciences (Henseler et al., 2009, 2012; Ringle et al., 2020; Sarstedt et al., 2017). It is a new statistical tool for research methods, and its use is increasing day by day. In testing the research model and hypotheses, the measurement model was first evaluated, and after the evaluation results were found appropriate, the structural model was evaluated (Hair et al., 2017). In other words, both the measurement theory and the structural theory, which includes testing the research questions and dealing with the relationships between latent variables (Sarstedt et al., 2017: 15), were examined in the research.

In the study, a five-point Likert scale was used to measure the variables. The exogenous variables⁷ of the study were obtained by including the measurement items obtained from previous studies in the study context and are shown in Table 1.

Table 1. Environmental Pressure Mechanisms

Indicators	Questions
CP1	Your university has adopted Quality Management to respond to the Higher Education field and societal expectations.
CP2	Your university has adopted Quality Management to fulfil legal requirements.
CP3	Your university has adopted Quality Management to fulfil the guidelines and practices of the THEQC.
MP1	Your university has adopted Quality Management by taking the business processes of other Higher Education Institutions as an example due to the uncertainties experienced.
MP2	Your university has adopted Quality Management by closely monitoring successful Higher Education Institutions.
MP3	Your university has adopted Quality Management to implement similar organizational structures with other Higher Education Institutions.

⁷ Detailed information and literature information about the exogenous variables used in the research can be obtained from the studies of (Taştan, 2021; Taştan & Yılmaz, 2021).

NP1	Your university has adopted Quality Management as a result of the guidance of professionalized Quality Managers who have received training on quality and have professional knowledge and experience.
NP2	Your university has adopted Quality Management as a result of the guidance of your Quality Managers, who have memberships and participation in commercial, professional and non-governmental organizations related to quality.
NP3	Your university has adopted Quality Management as a result of the guidance of your specialized quality staff, whose duties are clearly defined and who carry out the quality processes professionally in accordance with professional norms.

Source: (Taştan, 2021)

The literature background of the Strategic Responses endogenous variables and the questions used in the research model are shown in Table 2.

Table 2. Strategic Responses to Institutional Processes

Strategies	Tactics	Short Description	Questions
Acquiesce	Habit	Organizations accept pressures without significant change.	In your university, an acceptance process has occurred in implementing the rules related to quality management, and compliance with quality management has been demonstrated.
	Imitate		While applying quality management at your university, uncertainty was avoided, and advice was taken from institutional environments (successful universities, consulting firms or professional associations), and it was given importance to be seen as legitimate by them.
	Comply		While applying quality management at your university, you have acted consciously, and norms and rules regarding quality have been accepted.
Compromise	Balance	Organizations negotiate a balance	While applying quality management at your university, sometimes the expectations of different stakeholders were reconciled acceptably,

		between their interests and those of institutions.	and a balance was tried to be established, thus protecting the interests of the University in the most effective way.
	Pacify		While applying quality management at your university, only the most necessary procedures were followed, some other applications were sometimes resisted, and these resistances were neutralized and made passive.
	Bargain		While implementing quality management at your university, sometimes negotiations were held with institutional stakeholders, and certain privileges were given to institutional stakeholders.
Avoid	Conceal	Organizations try to avoid the compliance requirement without affecting the nature of the pressures.	Quality management has been superficially adhered to at your university, some quality practices have been deliberately avoided, and incompatibilities have been somewhat camouflaged.
	Buffer		A close connection and cooperation could not be established between quality management and education, training and research activities in your university.
	Escape		At your university, efforts are being made to reduce the scope of quality management practices and move away from quality management.
Defy	Dismiss	Organizations deal with pressures through direct conflict	Norms and values related to quality management are not considered in your university, and activities are continued as usual by ignoring quality management.
	Challenge		There is strong resistance to quality management practices at your university.

	Attack		There is a strong criticism and attack against the norm-setting and regulatory bodies and rules regarding Quality Management practices in your university.
Manipulate	Co-opt	Organizations try to manipulate the pressures to their advantage.	In your university, it is tried to strategically include personnel/administrators/experts from institutions that have an impact on your university at the institutional level (THEQC Members, Evaluation Team Members, Quality-related institution managers, Etc.) to neutralize the opposition to quality management and increase the legitimacy of quality management.
	Influence		At your university, an attempt is made to influence the institutionalized values and beliefs of quality management or the definitions and criteria of practices or performance.
	Control		At your university, it is actively sought to dominate to the institutional components and processes of quality management.

Source: (Etherington & Richardson, 1994; Oliver, 1991, p. 152)

Findings

Within the scope of the research, 198 universities actively carrying out educational activities in the 2019-2020 academic year constitute the population of the research, and data was taken from 158 (80%) of these universities as a sample. The analysis level of the research is organizations. The questionnaires were filled in by top managers directly responsible for the establishment or operation of Quality Management (if Quality Management was adopted), quality commission members, quality assessors and quality office managers.

In this context, 6 Rectors, 27 Vice-Rectors, 66 Quality Managers, 12 Deputy Quality Managers, 6 Quality Unit Staff, 28 Administrative Managers, 17 Academic Managers, 9 Assistant Academic Managers and 33 Quality Commission Members who do not have any administrative duties answered the questionnaire on behalf of their institutions. 3 universities stated that the questionnaire was answered institutionally. All of those who answered the question paper are members of the quality commission, or competent personnel of the institution related to quality management, whose questionnaire was directed by the relevant institution.

To analyze a structural equation model with the PLS-SEM method, first the factor analysis of the model should be done, then the path analysis should be done and finally the structural model should be evaluated (Taştan & Sabır Taştan, 2021).

Factor Analysis

In factor analysis measurements, reliability and validity values (outer loadings, internal consistency reliability [Cronbach's alpha, rho_A, Composite Reliability], convergent validity [Average Variance Extracted (AVE)], discriminant validity [the Fornell-Larcker criterion, Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT criterion) and Cross Loadings]) are examined respectively in accordance with the literature (Taştan & Sabır Taştan, 2021: 82).

To obtain findings more stable results in factor analysis calculations, the Initial Calculations option was chosen as "Connect all LVs for Initial Calculation" (Dijkstra & Henseler, 2015b). In the "Missing Value" field, the "Mean replacement" (Hair et al., 2017: 48) option was selected. Additionally, "Maximum iteration" (300) and "Stop criterion" (7) values were set as default values.

Outer Loadings were examined first in factor analysis. Factor analysis was repeated 3 times by removing the relevant indicators and variables from the model, since the variables that were not suitable according to the PLS-SEM literature should be removed from the model.

In the first factor analysis, there is no indicator with outer loading below 0.40 (Hair et al., 2017: 137) in the model. However, Outer Loading values of A1-Habit, A3-Comply, C1-Balance, C2-Pacify, C3-Bargain, Av1-Conceal, Av2-Buffer, CP2, CP3 and MP1 indicators are between 0.40-0.70 (Hair et al., 2017, p. 137). These values were removed from the model, respectively, and their reliability and validity values were re-examined. In the light of first factor analysis evaluations, the factor analysis was repeated by removing the C2-Pacify indicator from the model.

In the second factor analysis, the outer loadings, reliability and validity values obtained are in accordance with the literature. But, for the Fornell-Larcker criteria, the "Compromise" variable is higher than the highest correlation of "Acquiesce" variable, and "Defy" variable is higher than the highest correlation of "Avoid" variable. These two cases are not suitable for the literature (Hair et al., 2017: 144). And in the HTMT values, which were examined lastly for discriminant validity, the "Defy" variable does not fit the values that should be below 0.9 according to the literature (Doğan, 2019: 47; Henseler et al., 2015). For the stated reasons, "Compromise" and "Defy" variables were removed from the model (Fig. 3), and factor analysis was repeated.

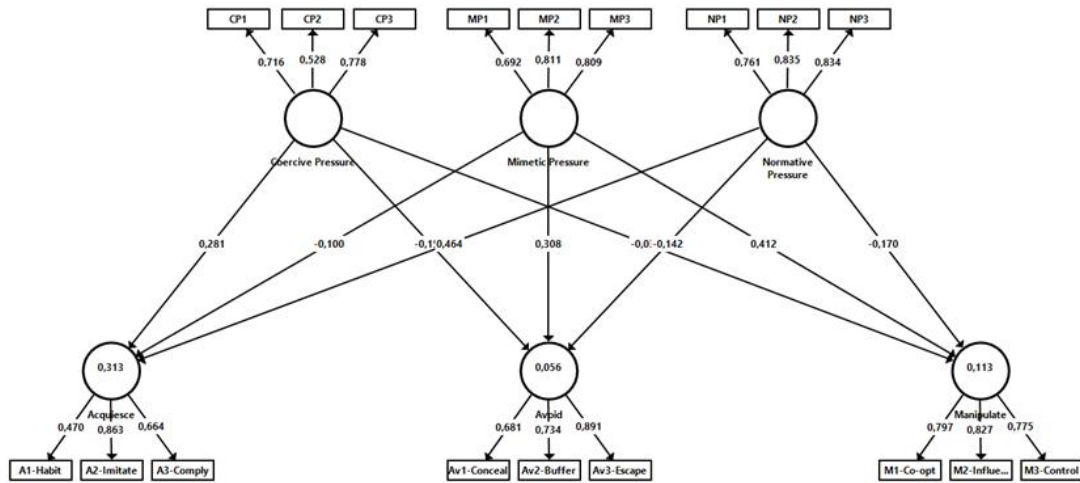

Figure 3. Factor Analysis Model. Source: Model compiled by the author using SmartPLS (Ringle et al. 2020)

Table 3. Factor Analysis Outer Loadings

	Acquiesce	Avoid	Coercive Pressure	Manipulate	Mimetic Pressure	Normative Pressure
A1-Habit	0.470					
A2-Imitate	0.863					
A3-Comply	0.664					
Av1-Conceal		0.681				
Av2-Buffer		0.734				
Av3-Escape		0.891				
CP1			0.716			
CP2			0.528			
CP3			0.778			

M1-Co-opt				0.797		
M2-Influence				0.827		
M3-Control				0.775		
MP1					0.692	
MP2					0.811	
MP3					0.809	
NP1						0.761
NP2						0.835
NP3						0.834

As seen in Table 3, the outer loadings are in accordance with the literature ($0.40 < 0.70$) (Hair et al., 2017, p. 137).

Table 4. Factor Analysis Composite Reliability and Validity

	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
Acquiesce	0.721	0.765	0.715	0.469
Avoid	0.810	0.830	0.815	0.599
Coercive Pressure	0.726	0.739	0.718	0.466
Manipulate	0.841	0.843	0.842	0.640
Mimetic Pressure	0.813	0.821	0.816	0.597

Normative Pressure	0.852	0.854	0.852	0.657
---------------------------	-------	-------	-------	-------

As seen in Table 4, reliability and validity values obtained are in accordance with the literature; composite reliability values greater than 0.70 (Hair et al., 2017: 144), rho_A values at least 0.7 (Dijkstra & Henseler, 2015a; Henseler et al., 2016; Nunnally & Bernstein, 1994), AVE values greater than 0.40 (Fornell & Larcker, 1981; Huang et al., 2013: 219; Lam, 2012).

Table 5. Factor Analysis Fornell-Larcker Criterion

	Acquiesce	Avoid	Coercive Pressure	Manipulate	Mimetic Pressure	Normative Pressure
Acquiesce	0.685					
Avoid	-0.183	0.774				
Coercive Pressure	0.385	-0.038	0.682			
Manipulate	0.185	0.588	0.128	0.800		
Mimetic Pressure	0.300	0.150	0.532	0.303	0.773	
Normative Pressure	0.506	-0.028	0.339	0.040	0.538	0.811

As seen in Table 5, all variables have higher correlations than the other variables and so according to Fornell-Larcker criteria, all values are suitable for the literature (Hair et al., 2017, p. 144).

Table 6. Factor Analysis Cross Loadings

	Acquiesce	Avoid	Coercive Pressure	Manipulate	Mimetic Pressure	Normative Pressure
A1-Habit	0.470	-0.047	0.207	0.124	0.089	0.250
A2-Imitate	0.863	-0.040	0.301	0.304	0.401	0.366
A3-Comply	0.664	-0.302	0.278	-0.092	0.051	0.419

Av1-Conceal	-0.059	0.681	-0.008	0.419	0.112	0.017
Av2-Buffer	-0.219	0.734	-0.061	0.419	0.026	-0.178
Av3-Escape	-0.143	0.891	-0.020	0.520	0.196	0.078
CP1	0.443	-0.229	0.716	-0.025	0.226	0.326
CP2	0.136	0.135	0.528	0.177	0.349	0.121
CP3	0.191	0.051	0.778	0.132	0.510	0.226
M1-Co-opt	0.191	0.458	0.132	0.797	0.226	0.037
M2-Influence	0.189	0.476	0.125	0.827	0.239	0.062
M3-Control	0.060	0.479	0.049	0.775	0.261	-0.005
MP1	0.082	0.232	0.415	0.340	0.692	0.288
MP2	0.311	0.046	0.384	0.224	0.811	0.475
MP3	0.282	0.087	0.438	0.155	0.809	0.469
NP1	0.365	-0.006	0.267	-0.018	0.426	0.761
NP2	0.366	0.092	0.236	0.049	0.530	0.835
NP3	0.496	-0.152	0.321	0.062	0.353	0.834

As seen in Table 6, the outer loadings of all the indicators on the structure are higher than all the cross loadings with other structures in accordance with the literature (Taştan & Sabır Taştan, 2021: 92).

Coercive Pressure -> Acquiesce	0.281	0.287	0.180	1.559	0.120	-0.043	0.628
Coercive Pressure -> Avoid	-0.154	-0.170	0.157	0.981	0.327	-0.459	0.135
Coercive Pressure -> Manipulate	-0.034	-0.048	0.138	0.244	0.808	-0.299	0.234
Mimetic Pressure -> Acquiesce	-0.100	-0.093	0.180	0.554	0.580	-0.476	0.259
Mimetic Pressure -> Avoid	0.308	0.312	0.143	2.154	0.032	0.065	0.590
Mimetic Pressure -> Manipulate	0.412	0.424	0.161	2.562	0.011	0.097	0.749
Normative Pressure -> Acquiesce	0.464	0.457	0.139	3.338	0.001	0.208	0.706
Normative Pressure -> Avoid	-0.142	-0.150	0.144	0.980	0.328	-0.348	0.114
Normative Pressure -> Manipulate	-0.170	-0.177	0.134	1.269	0.205	-0.441	0.076

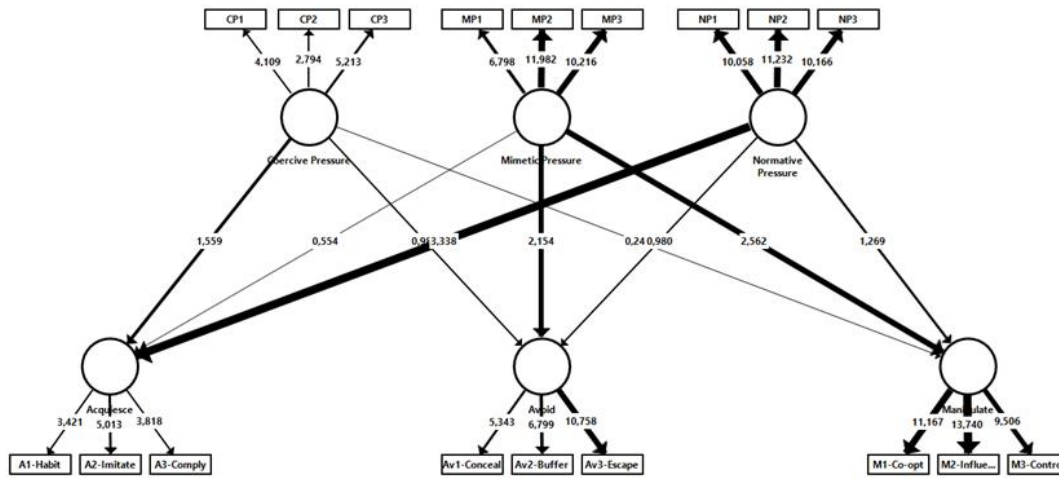

Figure 4. Factor Analysis Results. Source: Model compiled by the author using SmartPLS (Ringle et al. 2020)

According to these results, the correlations between “Mimetic Pressure” and “Avoid”, between “Mimetic Pressure” and “Manipulate”, and between “Normative Pressure” and “Acquiesce” are statistically significant.

At this stage, it is necessary to examine the Confidence Intervals Bias Corrected values according to the bootstrapping results (Hair et al., 2017: 149). In the examination of Confidence Intervals Bias Corrected values, the confidence interval values between “Mimetic Pressure” and “Avoid”, between “Mimetic Pressure” and “Manipulate”, and between “Normative Pressure” and “Acquiesce” are statistically significant since they do not contain a “0” value (Hair et al., 2017: 173). No significant correlation was found between the “Coercive Pressure” variable and the endogenous variables. Therefore, the “Coercive Pressure” variable was removed from the model.

Path Analysis

After the factor analysis was completed, another stage, Path Analysis, was started.

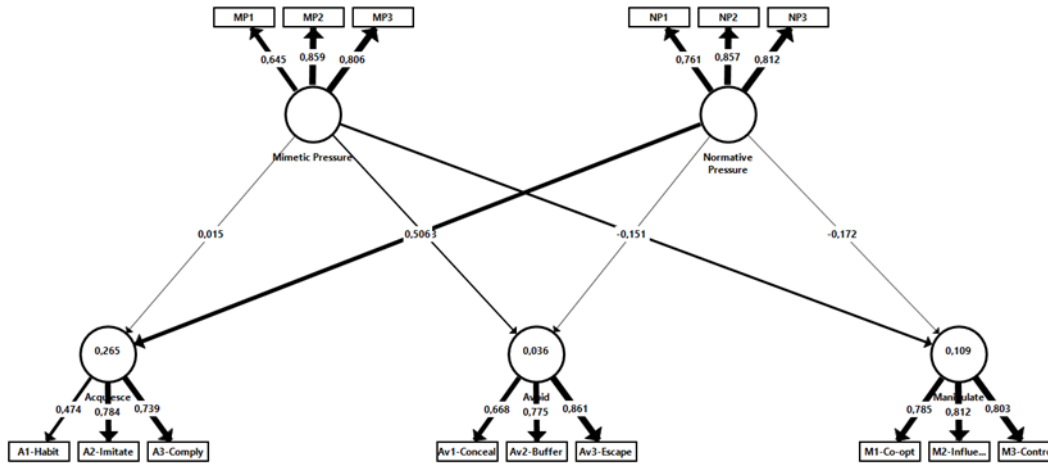

Figure 5. Path Model. Source: Model compiled by the author using SmartPLS (Ringle et al. 2020)

After running the path analysis, the path coefficient values of the model were examined.

Table 9. Path Coefficients

	Acquiesce	Avoid	Manipulate
Mimetic Pressure	0.015	0.223	0.390
Normative Pressure	0.506	-0.151	-0.172

As seen in Table 9, the path coefficient between “Mimetic Pressure” and “Acquiesce” is 0.015. The path coefficient between “Mimetic Pressure” and “Avoid” is 0.223, and the path coefficient between “Mimetic Pressure” and “Manipulate” is 0.390. The path coefficient between “Normative Pressure” and “Acquiesce” is 0.506, the path coefficient between “Normative Pressure” and “Avoid” is -0.151, and the path coefficient between “Normative Pressure” and “Manipulate” is -0.172.

After the path analysis, collinearity (VIF), Coefficient of Determination (R^2), effect size (f^2), predictive relevance (Q^2) and relative predictive effect size (q^2) (Hair et al., 2019) were examined to analyze the structural model.

In the analysis of Variance Inflation Factor (VIF) results from the Collinearity Statistics section, the measurement models were controlled for linearity of indicators (Outer VIF) and variables (Inner VIF) (Taştan & Sabır Taştan, 2021).

Table 10. Outer VIF Values

	VIF
A1-Habit	1.466
A2-Imitate	1.375
A3-Comply	1.418
Av1-Conceal	1.583
Av2-Buffer	1.868
Av3-Escape	2.160
M1-Co-opt	1.661
M2-Influence	3.079
M3-Control	2.511
MP1	1.589
MP2	1.976
MP3	1.965
NP1	2.289
NP2	2.249
NP3	1.876

Table 11. Inner VIF Values

	Acquiesce	Avoid	Manipulate
Mimetic Pressure	1.412	1.412	1.412
Normative Pressure	1.412	1.412	1.412

As shown in Table 10 and Table 11, there is no multicollinearity problem between the indicators and the variables. All values are below the threshold value of 5 (Hair et al., 2017: 185) in accordance with the literature.

Then, the coefficient of determination (R^2) of the dependent variables in the model and the effect sizes of the correlations examined in the analysis (f^2) were evaluated.

Table 12. R^2

	R Square	R Square Adjusted
Acquiesce	0.265	0.255
Avoid	0.036	0.024
Manipulate	0.109	0.098

In the R^2 analysis (Hair et al., 2017: 209), the dependent variable with the highest coefficient of determination was "Acquiesce" with 0.265, while the coefficient of determination of the "Manipulate" dependent variable was 0.109, and the coefficient of determination of the "Avoid" dependent variable was 0.036 (Table 12).

Table 13. f^2

	Acquiesce	Avoid	Manipulate
Mimetic Pressure	0.000	0.037	0.121
Normative Pressure	0.247	0.017	0.023

According to Cohen's (1988) f^2 evaluation rules, 0.02 represents small, 0.15 represents medium and 0.35 represents large effects; and when examining the f^2 effect size table (Table 13), it is seen that the "Normative Pressure" independent variable has a moderate effect on "Acquiesce" and a small effect on the avoid and manipulate variables. On the other hand, the "Mimetic Pressure" independent variable has a moderate effect on the manipulate variable and a small effect on the "Avoid" variable. The "Mimetic Pressure" argument has no effect on "Acquiesce".

Finally, bootstrapping was performed to test whether the previously calculated correlation coefficients were significant. In bootstrapping, the number of samples was 500, and the basic bootstrapping method and the missing data coping method were determined as Mean replacement. Bias-Corrected and Accelerated (BCa) Bootstrap, two-tailed test and 0.05 significance level were selected in advanced settings.

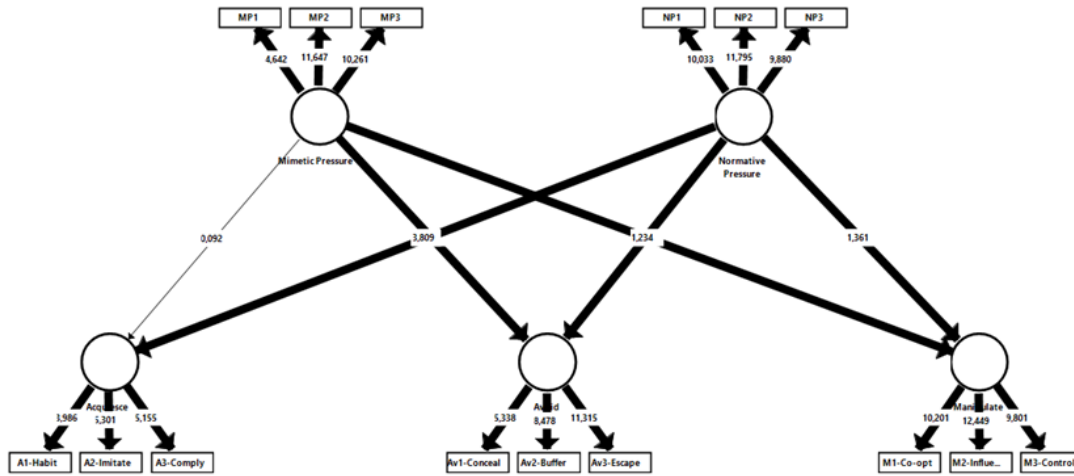

Figure 6. Bootstrapping Results. Source: Model compiled by the author using SmartPLS (Ringle et al. 2020)

Table 14. Path Analysis Results

	Original Sample (O)	Sample Mean (M)	Standard Deviation (STDEV)	T Statistics (O/STDEV)	P Values	Confidence Intervals Bias Corrected	
						2.5%	97.5%
Mimetic Pressure -> Acquisce	0.015	0.002	0.142	0.104	0.917	-0.267	0.291
Mimetic Pressure -> Avoid	0.223	0.228	0.130	1.720	0.086	-0.005	0.487
Mimetic Pressure -> Manipulate	0.390	0.399	0.125	3.130	0.002	0.141	0.600
Normative Pressure ->	0.506	0.510	0.126	4.033	0.000	0.214	0.724

Acquiesce							
Normative Pressure -> Avoid	-0.151	-0.168	0.127	1.191	0.234	-0.353	0.130
Normative Pressure -> Manipulate	-0.172	-0.185	0.126	1.365	0.173	-0.384	0.086

When the path analysis results are evaluated (Table 14), the correlation between “Mimetic Pressure” and “Manipulate” (Path Coefficient 0.390) and the correlation between “Normative Pressure” and “Acquiesce” (Path Coefficient 0.506) are statistically significant ($t > 1.96$ and $P < 0.05$).

On the other hand, no tactic stands out clearly in terms of the tactics developed while giving response to the “Manipulate”. “Co-opt” has 0.375, “Influence” has 0.388, “Control” has 0.384 outer weight. In “Acquiesce” response, “Habit” has 0.295, “Imitate” has 0.488, and “Comply” has 0.460 outer weight, which shows that imitate and comply tactics have more weight than “Habit” (Table 15).

Table 15. Outer Weights

A1-Habit <- Acquiesce	0.295
A2-Imitate <- Acquiesce	0.488
A3-Comply <- Acquiesce	0.460
M1-Co-opt <- Manipulate	0.375
M2-Influence <- Manipulate	0.388
M3-Control <- Manipulate	0.384

Then, predictive power values (Blindfolding) were calculated in the model. In the Blindfolding analysis, the omission distance was determined as 7, and the missing data coping method was determined as Mean replacement. Q^2 values show how well the correlation coefficients can predict an observed endogenous variable (Doğan, 2019, p. 97). Values greater than zero are significant, and values greater than 0,

0.25, and 0.50 indicate that the PLS path model is small, medium, and large prediction accuracy, respectively (Hair et al., 2019).

Table 16. Construct Crossvalidated Redundancy

	SSO	SSE	Q² (=1-SSE/SSO)
Acquiesce	474.000	427.068	0.099
Avoid	474.000	475.563	-0.003
Manipulate	474.000	448.889	0.053
Mimetic Pressure	474.000	474.000	
Normative Pressure	474.000	474.000	

As seen in Table 16, the Q² value of the “acquiesce” variable is 0.099, and the Q² value of the “Manipulate” variable is 0.053. This situation shows that the path coefficients can predict the observed “Acquiesce” and “Manipulate” endogenous variables at a small to moderate level. The Q² value of the avoid variable shows that the estimation accuracy is not significant.

Depending on the Q² values, the relative predictive effect size (q²) must also be calculated. Exogenous variables were excluded from the model, respectively, and q² effect sizes were calculated using the obtained Q² values. Since the SmartPLS software does not provide this calculation, the q² value was calculated manually according to the formula shown below.

For q² values, results of 0.02, 0.15, and 0.35 are interpreted as small, medium, and large f² effect sizes, respectively (Hair et al., 2017, p. 215).

$$q^2 = \frac{Q^2_{included} - Q^2_{excluded}}{1 - Q^2_{included}} \quad (1)$$

First, the “Mimetic Pressure” variable was removed from the model.

Table 17. Construct Crossvalidated Redundancy (Without Mimetic Pressure)

	SSO	SSE	Q² (=1-SSE/SSO)
Acquiesce	474.000	426.011	0.101
Avoid	474.000	477.262	-0.007
Manipulate	474.000	475.447	-0.003
Normative Pressure	474.000	474.000	

In the Blindfolding analysis performed again in the model without the "Mimetic Pressure" variable, the Q² value of the "Acquiesce" variable increased to 0.101, while the Q² values of the "Avoid" and "Manipulate" variables decreased (Table 17).

Of "Mimetic Pressure" variable, $q^2 = (0.099-0.11)/(1-0.099) = -0.0022$ for the q² effect size of the "Acquiesce" variable, and $q^2 = (-0.003--0.007)/(1--0.003) = 0.0039$ for the q² effect size of the "Avoid" variable according to the formula. The q² effect size of the "Manipulate" variable was $q^2 = (0.053-0.003)/(1-0.053) = 0.0031$. With these results, the q² effect size for the "Mimetic Pressure" variable was not significant.

Second, the Normative Pressure variable was removed from the model.

Table 18. Construct Crossvalidated Redundancy (Without Normative Pressure)

	SSO	SSE	Q ² (=1-SSE/SSO)
Acquiesce	474.000	461.338	0.027
Avoid	474.000	474.817	-0.002
Manipulate	474.000	452.072	0.046
Mimetic Pressure	474.000	474.000	

In the Blindfolding analysis performed again in the model without the "Normative Pressure" variable, the Q² value of the "Acquiesce" variable decreased to 0.027, and the Q² value of the "Manipulate" variable decreased to 0.046 (Table 18).

Of "Normative Pressure" variable, $q^2 = (0.099-0.027)/(1-0.099) = 0.0799$ for the q² effect size of the "Acquiesce" variable, and $q^2 = (-0.003--0.002)/(1--0.003) = -0.001$ for the q² effect size of the "Avoid" variable according to the formula. The q² effect size of the "Manipulate" variable was $q^2 = (0.053-0.046)/(1-0.053) = 0.0074$. With these results, the q² effect size of the "Normative Pressure" variable for the "Acquiesce" variable shows the effect size close to the middle.

Discussion and Conclusion

From the study's findings, it was concluded that higher education institutions gave a strategic response to "acquiesce" against "normative pressure" from the institutional pressures for the adoption of quality management in Turkish higher education, and the "manipulate" strategy is applied against "mimetic pressure". The results of the Structural Equation Modelling (SEM) are statistically compatible with the PLS-SEM literature, as seen in the findings section. Only the q² effect size value of the "mimetic pressures" variable was lower than the limits specified in the literature.

When the results are evaluated in general, it is seen that the “acquiesce” of “normative pressures” to adopt quality management in higher education supports the institutional theory arguments. For Oliver (1991, p. 153); the fact that the “conformity” mentioned in the literature is one of the factors that theoretically determine the adequacy of the organization (Meyer & Scott, 1983) by strengthening the defense against negative evaluations of the behavior, products or services of the organization, and it is generally seen as one of the important reasons for the “acquiesce” strategic response in the face of institutional pressures. Organizations may choose to “conform” to external pressures because they maintain the trust logic necessary for external factors or society to approve, increase legitimacy, increase stability, or conduct organizational activities in good faith (Meyer & Rowan, 1983). In this context, “conforming” to quality management for higher education institutions is an essential tool to ensure organizational legitimacy as one of the elements that establish social trust and reveal institutions' adequacy. This degree of importance is increasing day by day.

Previous studies (Taştan, 2021; Taştan & Yılmaz, 2021) on the adoption of quality management in the Turkish higher education system concluded that higher education institutions generally adopted quality management normatively as a result of normative pressures. In another study in the field, Gonzales's work on the Spanish university system for the inclusion of skills in business and accounting curricula has made it clear that there are both competitive and institutional (coercive, mimetic, normative) pressures. However, according to Gonzales, institutional characteristics (grouped into causes, components, content, control and context) led Spanish universities to pursue an "avoidance" strategy until about 2005. However, from 2005 onwards the institutional specifics had to change to approach the European Higher Education Area (EHEA), causing Spanish universities to adopt a "compromise" approach, which implies negotiating a balance between the interests of universities and the pressures of the environment.

Another significant result of Gonzales' work is that he emphasizes the need for an analysis of the institutional environment to understand the responses of university systems to the pressures of change. In particular, since institutional characteristics across countries are often different, Gonzales highlights two important conclusions: (1) university systems may respond differently, although institutional pressures for change are similar in various countries; and (2) although various countries may try to implement the same change, using “recipes” or common patterns to implement the change is inappropriate because different characteristics of their institutional environments may distort the desired results.

According to the results obtained in this study, which tries to determine the responses of Turkish higher education institutions to institutional pressures for the adoption of quality management, the “acquiesce” response as a strategic response to the normative pressures for higher education institutions to adopt quality management reveals that “normative pressure” is an essential tool for establishing quality in higher education. In other words, higher education institutions are in “acquiesce” against the normatively presented quality management by applying both “habit, imitate and comply” tactics. This indicates that success has been achieved in the systematic establishment of quality management on a national basis.

On the other hand, it was concluded from the study's findings that there was a strategic response to "manipulate" against mimetic pressures. In other words, "mimetic pressures" for the adoption of quality management result in institutions responding to this pressure by "manipulating" it with "co-opt, influence and control" tactics.

Considering that the "mimetic pressure" mechanisms on the subject have a negative effect on the normative context and quality management in Turkey has started to be adopted since 2015 with the "normative pressures" made by THEQC (Taştan, 2021; Taştan & Yılmaz, 2021), the reality that the quality management to adopted as a result of the "mimetic pressures" was "manipulated" reached in this study. One of the reasons and explanations for the failure of efforts to adopt quality management before 2015 was to give the response of "manipulating" in the face of mimetic pressures for the adoption of quality management.

"Manipulation" involves the active intent to use organizational processes, relationships opportunistically, to co-select and neutralize organizational components, to shape and redefine institutionalized norms and external evaluation criteria, and to control or dominate the source, allocation or expression of social conformity and legitimacy (Oliver, 1991, p. 158). For this reason, it is evaluated that, in the face of mimetic pressures related to the adoption of quality management in the pre-THEQC period, the institutions that can be considered as pioneers in the higher education system wanted to create a perception that they applied quality- but actually they did not make an effort to implement quality management.

At this point, it is considered that the power of the powerful higher education institutions of the period to direct the system is a source of manipulation. However, it is considered that the successful normative pressures that started with the establishment of THEQC as the national quality agency in 2015 also affected the universities that can be considered as pioneers in the system and caused them to really adopt quality management.

As a result, the context of quality management that THEQC created normatively corresponded to the "compliance" behavior in higher education institutions in the Turkish higher education system. Higher education institutions started to work towards complying with ESG standards.

This conformity to ESG standards will bring success to Turkish higher education and enable Turkey to complete its integration with Europe in higher education as soon as possible. In the next ten years, it is thought that Turkey will become one of the most critical higher education countries in Europe and an important market in higher education.

Author Contribution

The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest Statement

There is no financial conflict of interest with any institution, organization, person related to our article titled “Strategic Responses to Quality Management in Turkish Higher Education” and there is no conflict of interest between the authors.

References

- Boxenbaum, E., & Jonsson, S. (2017). Isomorphism, Diffusion and Decoupling: Concept Evolution and Theoretical Challenges. In R. Greenwood, C. Oliver, T. Lawrence, & R. Meyer (Eds.), *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism* (2nd ed., Issue May, pp. 77–101). SAGE Publications Inc. <https://doi.org/10.4135/9781446280669.n4>
- Cai, Y., & Mehari, Y. (2015). The Use of Institutional Theory in Higher Education Research. *Theory and Method in Higher Education Research*, 1(September), 1–25. <https://doi.org/10.1108/s2056-375220150000001001>
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences Second Edition* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Dijkstra, T. K., & Henseler, J. (2015a). Consistent Partial Least Squares Path Modeling. *MIS Quarterly*, 39(2), 297–316.
- Dijkstra, T. K., & Henseler, J. (2015b). Consistent and asymptotically normal PLS estimators for linear structural equations. *Computational Statistics and Data Analysis*, 81, 10–23. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2014.07.008>
- DiMaggio, P. J. (1988). Interest and Agency in Institutional Theory. In L. G. Zucker (Ed.), *Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment* (pp. 3–22). Ballinger.
- Doğan, D. (2019). *SmartPLS ile Veri Analizi* (2nd ed.). Zet Yayınları.
- Ergül, O. (2007). *Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*. Adalet Yayınevi.
- Etherington, L. D., & Richardson, A. J. (1994). Institutional Pressures on University Accounting Education in Canada. *Contemporary Accounting Research*, 10(1 S), 141–162. <https://doi.org/10.1111/j.1911-3846.1994.tb00426.x>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39. <https://doi.org/10.2307/3151312>

- González, J. M. G., Arquero Montaña, J. L., & Hassall, T. (2009). Pressures and resistance to the introduction of skills in business administration and accounting education in Spain: A new institutional theory analysis. *Journal of Vocational Education and Training*, 61(1), 85–102. <https://doi.org/10.1080/13636820902820071>
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications Inc.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2–24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>
- Henseler, J., Hubona, G., & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: Updated guidelines. *Industrial Management and Data Systems*, 116(1), 2–20. <https://doi.org/10.1108/IMDS-09-2015-0382>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2012). Using partial least squares path modeling in advertising research: basic concepts and recent issues. In S. Okazaki (Ed.), *Handbook of research on international advertising* (pp. 252–276). Edward Elgar. <https://research.utwente.nl/en/publications/using-partial-least-squares-path-modeling-in-advertising-research>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. *Advances in International Marketing*, 20, 277–319. [https://doi.org/10.1108/S1474-7979\(2009\)0000020014](https://doi.org/10.1108/S1474-7979(2009)0000020014)
- Huang, C.-C., Wang, Y.-M., Wu, T.-W., & Wang, P.-A. (2013). An Empirical Analysis of the Antecedents and Performance Consequences of Using the Moodle Platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217–221. <https://doi.org/10.7763/ijiet.2013.v3.267>
- Kondra, A. Z., & Hinings, C. R. (1998). Organizational diversity and change in institutional theory. *Organization Studies*. <https://doi.org/10.1177/017084069801900502>
- Lam, L. W. (2012). Impact of competitiveness on salespeople's commitment and performance. *Journal of Business Research : JBR*, 65(9).
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1983). The structure of educational organizations. In J. W. Meyer & W. R. Scott (Eds.), *Organizational environments: Ritual and rationality* (pp. 71–97). Sage.

- Meyer, J. W., & Scott, W. R. (1983). Centralization and the Legitimacy Problems of Local Government. In J. W. Meyer & W. R. Scott (Eds.), *Organizational Environments : Ritual and Rationality* (pp. 199–215). Sage.
- Nunnally, J., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Oliver, C. (1991). Strategic Responses To Institutional Processes. *Academy of Management Review*, 16(1), 145–179. <https://doi.org/10.3233/978-1-60750-925-7-305>
- Özdemiray, S. M. (2018). Yeni Kurumsalcılık Ekseninde Mülki Idarede Süreklilik ve Değişim. In *Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı: Vol. Doktora*. Selçuk Üniversitesi.
- Özen, Ş. (2002). Bağlam, aktör, söylem ve kurumsal değişim: Türkiye’de toplam kalite yönetiminin yayılım süreci. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 47–90.
- Özen, Ş. (2013). Yeni Kurumsal Kuram. In D. Taşçı & E. Erdemir (Eds.), *Örgüt Kuramı* (pp. 120–139). Anadolu Üniversitesi.
- Ringle, C. M., Wende, S., & Becker, J.-M. (2020). SmartPLS. In *SmartPLS 3* (SmartPLS 3). SmartPLS. <https://www.smartpls.com/>
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2017). Partial Least Squares Structural Equation Modeling. In C. Homburg, M. Klarmann, & A. E. Vomberg (Eds.), *Handbook of Market Research* (pp. 1–40). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-05542-8>
- Scott, W. R. (2001). *Institutions and Organizations* (2nd ed.). SAGE.
- Taştan, K. (2021). *Yükseköğretimde Kalite Uygulamalarının Yayılımının Yeni Kurumsal Kuram Çerçevesinde Değerlendirilmesi*.
- Taştan, K., & Sabır Taştan, N. (2021). *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları İçin SmartPLS Uygulamalı PLS-SEM (Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli)*. Gazi Kitabevi. <https://www.gazikitabevi.com.tr/urun/yonetim-ve-organizasyon-arastirmalari-icin-smartpls-uygulamali-pls-sem-dr-kursat-tastan-dr-nalan-sabir-tastan>
- Taştan, K., & Yılmaz, S. (2021). Yeni Kurumsal Kuram Argümanlarıyla Türk Yükseköğretim Sisteminde Kalite Yönetiminin Benimsenmesi Üzerine Teorik Model Çalışması. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 4(2), 79–91. <https://doi.org/10.52704/bssocialscience.912717>
- Vellam, I. (2012). The adoption of ifrs in poland: an institutional approach. In *PQDT - UK & Ireland: Vol. Ph.D.*
- Westphal, J. D., Gulati, R., & Shortell, S. M. (1997). Customization or Conformity? An Institutional and Network Perspective on the Content and Consequences of TQM Adoption. *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 366. <https://doi.org/10.2307/2393924>

Genişletilmiş Özet

Son yıllarda yapılan çalışmalar, örgütlerin benimseme zamanı, örgütsel özellikler, kurumsal bağlamdaki konum gibi birçok etmene bağlı olarak, kurumsal bağlamca meşrulaştırılan yönetim uygulamalarını farklı biçimlerde benimsediklerini göstermektedir. Bu çalışmalardan Oliver'ın (1991) "Strategic Responses to Institutional Processes- Kurumsal Süreçlere Stratejik Yanıtlar" isimli çalışması literatüre damga vuran önemli çalışmalardan birisi olmuştur. DiMaggio'nun (1988) çalışmasından hareketle kurumsal kuram çalışmalarına kaynağa bağlılığı teorisini dahil eden Oliver (1991), kuruluşların kendilerine uygulanan uygunluğa/uymaya (conformity) yönelik kurumsal baskılar sonucunda ortaya koydukları farklı stratejik tepkileri belirlemek ve alternatif stratejilerin oluşumunu tahmin etmek için bir ön kavramsal çerçeve geliştirmiştir.

Bu kavramsal çerçeveye göre kurumsal baskıya maruz kalan kuruluşların kullanabileceği beş stratejik tepki bulunmaktadır. Bu stratejiler "uyuma", "uzlaşma", "kaçınma", "karşı koyma", "manipüle etme" stratejileridir. Çalışmada, bu yeni kurumsal kuramcı kavramsal çerçeve kapsamında, normatif olarak sunulan kalite yönetimine uyulan Türk yükseköğretim kurumlarında literatüre uygun olarak "uyuma" stratejik tepkisinin mi verildiği, yoksa 2015 yılında yayımlı başlayan ve tamamlanma aşamasına ulaşan kalite yönetimine yönelik olarak "karşı koyma" veya "manipülasyon" tepkilerinin mi verildiğini belirlemek için kurulan yapısal eşitlik modeli PLS-SEM yöntemi ile analiz edilmektedir. Çalışmada ayrıca, daha önce nitel çalışmalarda kullanılan argümanlardan bir nicel araştırma modeli keşfedilmeye çalışılmaktadır.

Çalışmanın analiz düzeyi örgütlerdir. Çalışmada, "Yükseköğretimde Kalite Yönetiminin Analizi ve Yeni Kurumsal Kuram Çerçevesinde Değerlendirilmesi" isimli soru kağıdından elde edilen veriler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında 2019-2020 eğitim öğretim yılında aktif olarak eğitim-öğretim faaliyeti yürüten 198 üniversite araştırmanın evrenini oluşturmakta olup örneklem olarak bu üniversitelerin 158'inden (80%) veri alınmıştır. Anket formları, kalite yönetiminin kurulmasından veya işletilmesinden doğrudan sorumlu en üst yöneticiler, kalite komisyonu üyeleri, kalite değerlendiricileri ve kalite ofisi sorumluları tarafından doldurulmuştur. Bu kapsamda 6 Rektör, 27 Rektör Yardımcısı, 66 Kalite Birim Yöneticisi, 12 Kalite Birim Yönetici Yardımcısı, 6 Kalite Birim Personeli, Kalite Komisyonu Üyesi 28 İdari, 17 Akademik Birim Yöneticisi ve 9 Akademik Birim Yönetici Yardımcısı ve herhangi bir idari görevi olmayan 33 Kalite Komisyonu Üyesi kurumları adına soru kağıdını cevaplamıştır. 3 üniversite soru kağıdının kurumsal olarak cevaplandırıldığını belirtmiştir.

Çalışmanın bulgularından Türk yükseköğretiminde kalite yönetiminin benimsenmesine yönelik kurumsal baskılardan normatif baskılar karşısında yükseköğretim kurumlarının "uyuma" stratejik tepkisi verdiği, öykünme baskılar karşısında ise "manipüle etme" stratejisi uyguladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Yükseköğretimde kalite yönetiminin benimsenmesi yönündeki normatif baskılara "uyuma" yaklaşımı gösterilmesi kurumsal kuram argümanlarını destekleyici niteliktedir. Literatüründe belirtilen "uyumun" örgütün davranışları, ürünleri veya hizmetlerine ilişkin olumsuz değerlendirmelere karşı savunmayı güçlendirerek teori olarak örgütün yeterliliğini belirleyen etkenlerden olması, genel olarak kurumsal baskılar karşısında "uyuma" stratejik tepkisinin verilmesinin önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Ek olarak, yükseköğretim kurumlarına kalite yönetimini benimsemeleri için yapılan normatif baskılar karşısında stratejik yanıt olarak "uyuma" tepkisi verilmesi normatif baskının yükseköğretimde kaliteyi tesis etmek için önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Yani yükseköğretim kurumları gerek "alışkanlık", gerek "taklit"

gerekse de “razı olma” taktiklerini uygulayarak normatif olarak sunulan kalite yönetimine karşı “uyma” yaklaşımı içerisindeyler. Bu durum, kalite yönetiminin ulusal bazda sistemsal olarak kurulması çalışmalarında başarının yakalandığına işaret etmektedir.

Diğer taraftan, çalışmanın bulgularından öykünmecî baskılar karşısında “manipüle etme” stratejik tepkisinin verildiği ve kurumların bu baskıyı “bünyesine katmak (kooptasyon)”, “etkilemek” ve “kontrol etmek” taktikleri ile yanıtladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu şekildeki öykünmecî baskılar sonucu benimsenmeye çalışılan kalite yönetiminin manipüle edildiği gerçeği, 2015 yılı öncesinde kalite yönetiminin benimsenmesi için yapılan çalışmaların başarısız olmasının nedenlerinden ve açıklamalarından birisi olarak değerlendirilmektedir.

“Manipüle etme”, kurumsal süreçleri ve ilişkileri fırsatçı bir şekilde kullanmak, kurumsal bileşenleri birlikte seçmek ve etkisiz hale getirmek, kurumsallaşmış normları ve dış değerlendirme kriterlerini şekillendirmek ve yeniden tanımlamak ve sosyal uygunluğun ve meşruiyetin kaynağını, tahsisini veya ifadesini kontrol etmek veya egemen olmak için aktif niyet içermektedir. Bu çerçevede, kalite yönetiminin benimsenmesi ile ilgili Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) öncesi dönemde yapılan öykünmecî baskılar karşısında yükseköğretim sistemindeki öncü sayılabilecek üniversitelerin kalite yönetimini uyguladıkları yönünde algı oluşturmak istedikleri ama aslında kalite yönetimini uygulamak için bir çaba sarf etmedikleri değerlendirilmektedir.

Bu noktada, dönemin güçlü yükseköğretim kurumlarının sistemi yönlendirme gücünün manipülasyona kaynaklık ettiği değerlendirilmektedir. Ancak, 2015 yılında YÖKAK’ın ulusal kalite ajansı olarak kurulması ile başlayan başarılı normatif baskıların sistemdeki öncü sayılabilecek üniversiteleri de etkilediği ve kalite yönetimini gerçekten benimsemelerine yol açtığı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, YÖKAK’ın normatif olarak oluşturduğu kalite yönetimi bağlamı Türk yükseköğretim sistemindeki yükseköğretim kurumları açısından “uyma” yaklaşımı ile karşılık bulmuş ve yükseköğretim kurumları Avrupa Yükseköğrenim Alanında Kalite Güvencesi Standartları ve Yönergeleri (ASY)’ne “uyma” yönünde çalışmalarına başlamışlardır. Bu durum, Türk yükseköğretimine başarı getirebileceği gibi Türkiye’nin Avrupa ile yükseköğretim alanındaki entegrasyonunu en kısa sürede tamamlamasını da sağlayacaktır. Önümüzdeki 10 yıl içerisinde Türkiye’nin yükseköğretim alanında Avrupa’nın önemli ülkelerinden biri ve önemli bir pazar konumuna geleceği düşünülmektedir.

Türkçede İletişim Fiilleri: Fiillerin Sınıflandırılmasında Hibrit Yaklaşım

Communication Verbs in Turkish: Hybrid Approach in Classification of Verbs

Nuh DOĞAN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 06.10.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 20.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1184961

Atıf / Citation: Doğan, N., (2022). “Türkçede İletişim Fiilleri: Fiillerin Sınıflandırılmasında Hibrit Yaklaşım” ODÜSOBİAD 12 (3), 2441- 2466 Doi: 10.48146/odusobiad.1184961

Öz

Türkçede fiiller son zamanlarda çoğunlukla tematik ya da anlamsal olarak tasnif edilmektedir. Fiil sınıflarının, dar anlamda ise iletişim fiillerinin tematik esasa dayalı sınıfları hem sayı hem de nitelik açısından araştırmacıdan araştırmacıya farklılık gösterir. Fiil sınıflarının araştırmadan araştırmaya farklılaşmasının nedeni fiil sınıflamalarının çoğunlukla dil bilimsel sezgiye dayanmasıdır. Bu tutum anlamları, söz dizimi, üye ve rol yapısı, söz dizimsel davranışları farklı olan fiillerin aynı sınıfta değerlendirilmesine yol açmıştır. Fiillerin gerçek anlam sınıfları araştırmacıların dil bilimsel sezgilerine değil daha güvenilir, tutarlı dil bilimsel esas ve ölçütlere göre belirlenebilir. Bugün dil bilimi araştırmalarında tematik esasa dayalı tasnif çalışmaları çoktan terkedilmiş, fiiller genellikle dillere özgü geliştirilmiş dilsel esas ve ölçütlere göre tasnif edilmekte ve hibrit yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu tür yaklaşımlar, fiillerin eş anlamlılık, yakın anlamlılık, alt anlamlılık, çok anlamlılık gibi anlam ilişkilerini de betimleyen, anlam duyarlı fiil sınıflarının belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada iletişim fiillerinin alt sınıflarını belirleyebilmek için Türkçeye özgü beş (5) farklı dilsel esas ve ölçüt geliştirilmiştir: *üye ve rol yapısı, üye yapı yapıları, olay yapı zinciri, söz dizimsel yapı ve sözlüksel yapı*. İletişim fiillerinin alt sınıfları bu esas ve ölçütlere dayanarak belirlenmiş, tematik esasa dayalı sezgisel fiil sınıflamalarına nazaran daha tutarlı ve hassas sınıflar oluşturulmuştur. İletişim fiilleri dilsel ölçütler ışığında yedi (7) ana sınıfa ayrılmıştır. Sonra her ana sınıfın fiillerin söz dizimsel yapı ve davranışlarına göre belirli söz dizimsel alt sınıflara ayrılmıştır. Diğer ölçütlerin yardımıyla her ana anlamsal ve alt söz dizimsel fiil sınıfı dört (4) farklı fiil tipiyle etiketlenmiştir. En son aşamada sınıfı temsil edebilecek prototip bir fiil ve onun anlamına göre sınıflandırma yapılmıştır. Bu süreç, anlam duyarlı I. tip otuz bir (31) iletişim fiil sınıfını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe fiiller, fiil sınıfları, iletişim fiilleri, üye ve rol yapısı, anlam ilişkileri.

Abstract

Verbs in Turkish have recently been classified as thematic or semantic. Verb classes, and in the narrow sense, thematically based communication verb classes differ from researcher to researcher in terms of both quantity and quality. The reason why verb classes differ from research to research is that verb classifications are mostly based on researchers' intuition. This has led to the classification of verbs with different meaning, syntax, argument and role structure in the same class. The real semantic classes of verbs can be determined not by

¹Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Atakum-Samsun. E-Mail: nuhdogan55@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-8935-8428

researchers' intuition, but by more reliable and consistent linguistic bases and criteria. Today, classification studies based on thematic basis have long been abandoned in linguistics research, verbs are generally classified according to linguistic basis and criteria developed specifically for languages, and hybrid approaches are used. Such approaches facilitate the identification of semantic verb classes that describe the semantic relations of verbs such as synonymy, near-synonym, subsynonym, and polysemy. In this study, five (5) different linguistic bases and criteria specific to Turkish were developed in order to determine the subclasses of communication verbs: argument and role structure, argument structure structures, event structure chain, syntactic structure and lexical structure. Sub-classes of communication verbs were determined based on these basics and criteria, and more consistent and sensitive classes were created compared to the thematic-based intuitive verb classifications. Communication verbs are divided into seven (7) main classes in the light of linguistic criteria. Then, each main class is divided into specific syntactic subclasses according to the syntactic structure and behavior of the verbs. With the help of other criteria, each major semantic and sub-syntactic verb class was labeled with four (4) different verb types. At the last stage, the verb class was classified according to a prototype verb that could best represent it and its meaning. This process has revealed thirty-one (31) classes of communication verbs of type I that are sensitive to meaning.

Keywords: Turkish verbs, verb classes, communication verbs, argument and role structures, semantic relations.

Giriş

Fiiller, cümlelerin söz dizimsel ve anlamsal yapısını kuran ve geliştiren sözlük birimleridir². Bu nedenle dil ve dil bilim araştırmalarında fiiller hep dikkat çekmiş ve farklı sınıflamalara tabi tutulmuştur. Türkçede fiiller önceleri çoğunlukla biçim bilimsel açıdan incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Türk dili araştırmalarında son dönemde biçim bilimsel esasa dayalı yapılan geleneksel inceleme ve sınıflamalar terk edilmiş, yerini çoğunlukla tematik ya da kavram alanlarının esas alındığı tasnif ve incelemelere bırakmıştır (bk. Şahin, 2012; Yıldız, 2016; Hirik, 2018; Aydoğmuş, 2021; Özeren & Alan, 2018; Seçkin, 2019; Çelik, 2021; Bilgin Aksoy, 2021). Söz konusu çalışmalarda fiillerin anlama göre sınıflandırıldığı ileri sürülse de dikkatle incelendiğinde fiil tasniflerinin anlam duyarlı olmadığı, dil bilimsel sezgiye dayandığı ve daha çok tematik olduğu anlaşılmaktadır. Tematik esasa dayalı fiil tasniflerinin yazın alanında köklü bir geçmişi vardır. Türkiye Türkolojisinde fiiller çoğunlukla biçim bilimi ya da yapı bakımından tasnif edilse de nispeten tematik esasa dayalı olarak da öteden beri tasnif edilmektedir. Fiillerin tematik esasa dayalı fiil tasnifi Batı'da ve Rus dil bilimi çevresinde de öteden beri bilinmekte ve kapsamlı biçimde uygulanmaktadır³. Buna karşın son dönem dil araştırmalarında fiil sınıflandırmaları artık oldukça farklı yönlerde ilerlemektedir. Levin'in (1993) meşhur tematik fiil tasnifi bile fiillerin söz dizimsel davranışları ve üye (çatı) değiştirim olasılıklarıyla belirlenmesine karşın bugün çerçeve anlam biliminin (frame semantics) bulgularına nispeten sezgisel bulunmakta ve yeni yaklaşımlar önerilmektedir (bk. 2. Bölüm). Dil biliminde salt tematik esasa ve *kılmışa* (aktionart) dayalı fiil sınıfları

² Bu, bilimsel araştırmalarda yaygın biçimde incelenmiş ve üzerinde fikir birliği olan bir konudur. Bresnan (2001), fiillerin üye yapısının söz dizimsel ve semantik olmak üzere iki yüzü olduğunu, söz dizimsel yüzünde fiillerin üye yapısıyla söz dizimsel bağımlılıklarını betimlemek için gerekli en küçük bilgiyi sunduğunu belirtir. Fillmore (2003: 460), üye yapısının bir cümledeki ilk organizasyonunu sunmada önemli bir rol oynadığını dile getirir. Daneš (1994a: 2003) fiilin cümledeki söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısını belirlediğini ileri sürer. Türkçe fiillerin söz dizimi ve anlam bilimsel yapıyla ilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Doğan, 2017; Doğan, 2018; Doğan, 2021.

³ Rus dil biliminin etkisiyle Türk dil bilimi çevresinde önerilen tematik fiil tasnifleri Yıldız (2016)'da oldukça kapsamlı şekilde derlenmiş ve sunulmuştur. Bk. Yıldız, 2016: 45-53. Batı'daki fiil tasnif önerileri için 1. Bölüm'e bakınız.

bugün bilimsel gelişmelere paralel biçimde çoğunlukla *üye ve rol yapısı*⁴ (argument structures and rol frames), *üye yapı yapıları*⁵ (argument structure structures), *istem/üye çerçeveleri*⁶ (valency/ argument frames), *üye değiştirimleri*⁷ (argument alternations) temelinde yahut bu çalışmada da uygulandığı gibi birden fazla yaklaşımın ya da dil bilimsel ölçütün eş zamanlı kullanıldığı *hibrit*⁸ yaklaşımlarla tasnif edilmektedir. Buna karşın bugün Türkçenin farklı tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri ve metinleri üzerinden yapılan fiil tasnif çalışmalarının fiillerin ana ve alt fiil sınıflarıyla ilgili tafsilatlı bölümler içerse de çoğunlukla kavram alanlarına ve dil bilimsel sezgiye dayalı şekilde sürdüğü görülmektedir.

Bu çalışmada Türkçe fiillerin sınıflandırılmasında sıklıkla kullanılan tematik yaklaşımla hibrit yaklaşım karşılaştırılmıştır. Fiillerin anlam sınıflarının eser dizini ve sözlüklerin tanım ve açıklamalarının esas alındığı salt tematik bakış açısına ve dil bilimsel sezgiye dayalı yaklaşımlarla değil bugün dil bilimi yazın alanındaki gelişmelere koşut biçimde üye ve rol yapılarının, üye yapı yapılarının, söz dizimsel ve sözlüksel yapıların eş zamanlı kullanıldığı hibrit bir yaklaşımla ancak belirlenebileceği ileri sürülmüş ve iletişim fiilleri açısından hibrit yaklaşımın bir uygulaması yapılmıştır. Hibrit yaklaşımın tematik yaklaşıma kıyasla fiillerin anlam sınıflarını daha iyi belirlediği, fiillerin söz dizimsel ve sözlüksel nedenlerle maruz kaldığı anlamsal süreçleri ve fiil sınıfları arasındaki geçişleri daha iyi açıkladığı, özellikle çok anlamlılık, eş ya da yakın anlamlılık gibi anlam ilişkilerini daha iyi ortaya çıkardığı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte hibrit yaklaşım tematik bakış açısını tümüyle göz ardı etmez. Hibrit yaklaşım, iletişim fiillerinin temel ve alt süreç tiplerinin belirlenmesinde dilsel esas ve ölçütlerle tematik bakış açısının eş zamanlı kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Hülasa bu çalışmada hibrit yaklaşım aracılığıyla Türkiye Türkçesinde iletişim fiillerinin anlam yakınlığı oldukça yüksek, birçok durumda eş anlamlı kullanılabilen alt fiil sınıfları belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada sıklık kullanımı yüksek olan 534 fiilin *istem çerçeve bilgisinin* (valency frames) betimlendiği Doğan (2011)'deki veri havuzu kullanılmıştır. Bunun nedeni Doğan (2011)'de Türkçe *süreç tipleri* ya da *olay durumlarının* (state of affairs) anlam çerçevesinin ayrıntılı biçimde incelenmesidir. Fiillerin anlam çerçevelerinin betimlenmesi fiillerin sözlüksel anlamlarının ve fiil sınıflarının tespit edilmesinde en önemli aşamalardan biridir. Doğan (2011)'de 534 fiil 2250 istem çerçevesinde üye ve rol yapısı, söz dizimsel ve sözlüksel yapıları açısından betimlenmiştir. Bu bilgi, iletişim fiillerinin sınıflandırılmasında kullanışlı bir veri olarak kullanılmıştır. Bu yöntemin sözlük ve eser dizinlerinin tanım ve açıklamalarına dayanan tematik inceleme ve sınıflamalarına kıyasla daha isabetli sonuçlar vereceğine inanılmaktadır. İletişim fiilleri belirli alt anlam sınıfları yanı sıra dört (4) farklı tipe ayrılmıştır. Birinci (I) tip iletişim fiillerinin asıl olduğu, ikinci (II) tip iletişim fiillerinin metaforik üye yapı yapıları, üçüncü (III) tip iletişim fiillerinin olay yapı zinciri ve metonimik süreçler, dördüncü (IV) tip iletişim fiillerinin ise sözlüksel yapılar aracılığıyla oluştuğu ileri sürülmüştür.

⁴ Bk. Grimshaw, 1992.

⁵ Üye yapıları hakkında daha ayrıntılı bilgi bk. Goldberg, 1995; lev & Bencini (2015).

⁶ Türkçe fiillerin istem/üye çerçeveleri için bk. Doğan, 2011.

⁷ Bk. Levin (1993); Levin&Hovav, 2005.

⁸ *Hibrit* terimiyle fiil sınıflamalarında birden fazla dil bilimsel ölçüt ya da yaklaşımın eş zamanlı kullanılması kastedilmektedir. Bk. Bölüm 2.

1. Tematik Fiil Sınıflarının Esasları

Tematik yaklaşım fiilleri tasnif ederken belirli esaslara dayanır. Tematik yaklaşım her ne kadar dilin psikoloji, bilişsel psikoloji, psikanalitik, nöroloji, nöropsikoloji, dil gelişimi gibi alanlarla ilişkisinden dolayı söz konusu bilim alanlarından hareket etse de fiillerin nihai tasnifinde belirli kavram alanlarını ve salt dil bilimsel sezgiyi kullanır. Tasnife esas olarak ise çoğunlukla sözlük ve eser dizinlerinin tanım ve eş anlamlı karşılıkları dikkate alınır⁹. Lazard'ın (2002) da ifade ettiği gibi sezgiler dil bilimsel araştırmalarda önemli başlangıçtır ancak bir dil bilimci sezgileriyle başladığı varsayımını daha kesin ve değişmez dil bilimsel özelliklerle, bir başka deyişle dilsel ölçütlerle sonuçlandırmalıdır. Söz konusu esaslar, kimi engellerin oluşmasına ve tematik yaklaşımın bazı dilsel olguları açıklamakta yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Örneğin yazın alanında tematik fiil sınıflarının hem sayı hem de nitelik açısından araştırmacıdan araştırmacıya büyük farklılıklar gösterdiği, 3 ila 300 arasında değişen farklı fiil sınıfının önerildiği görülür¹⁰. Bir araştırmacının bir fiil sınıfında aldığı eylem alanını diğer bir araştırmacı başka bir sınıf içinde ya da müstakil bir sınıfta değerlendirebilmektedir. Örneğin iletişim fiilleri kimi araştırmacılar tarafından mental fiil sınıfı içinde değerlendirilirken kimi araştırmacılarca ayrı bir kategoride tasnif edilebilmektedir¹¹. Ya da bir fiilin edilgen, ettirgen gibi farklı sözcük biçimleri sözlük esas alındığından bir fiil sınıfının farklı üyeleri olarak değerlendirilebilmektedir (bk. Bilgin Aksoy, 2021; Yıldız 2016)¹². Tematik yaklaşımın fiillerin yakın anlamlılık, eş anlamlılık ve çok anlamlılık gibi anlam ilişkilerini açıklamakta da başarısız olduğu söylenebilir. Anlam ilişkileri ile fiillerin üye ve rol yapısı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Yakın anlamlı fiiller çoğunlukla aynı üye ve rol yapısını paylaşmasına karşın¹³ tematik fiil sınıfları üye ve anlamsal rol yapısı açısından çok farklı fiilleri içerebilmektedir. Üye yapısı, anlamsal rol yapısı, söz dizimsel yapısı ve sözlüksel yapısı farklı olan fiillerin aynı anlam sınıfını paylaşması pek mümkün değildir. Bu durumların göz ardı edildiği salt tematik bakış açısı fiillerin mantıksal, söz dizimsel, sözlüksel ve anlamsal yapılarından bağımsız belirlemeleri ortaya çıkarabilir. Aksoy Bilgin (2021: 222-232)'de 1 üyeli *duruxmak* ile 2 üyeli *baxmak* ve 3 üyeli *govmak* fiillerinin birer *düşünme fiili* olarak aynı sınıfı paylaştıklarını ileri sürülür. Tematik benzerlikleri olmasına karşın üye ve rol yapısı açısından birbirinden bu kadar farklı söz konusu fiillerin

⁹ Tematik inceleme ve tasniflerin yöntem olarak çoğunlukla sözlük tanımlarından hareket ettiği görülür. Yıldız (2016)'da 70'e yakın metin neşri sonunda verilen dizinlerden ve belirli sözlüklerin tanım ve eş anlamlı karşılıklarından hareket edilmiştir. Bilgin Aksoy (2021)'de *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*; Hirik (2018)'de ise Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü kullanılmıştır. Ancak sözlüklerin tanım ve anlam karşılıkları, bilhassa sözlüklerin eşdizimlilik gibi farklı alanlardaki eksiklikleri ve eş anlamlı tanımlama usulü dikkate alındığında, fiillerin anlam sınıflarının belirlenmesinde araştırmacıyı rahatlıkla yanıltmaya düşürebilmektedir. Bu tür çalışmalarda salt sözlük ya da Türkçe Ulusal Derlem gibi platformların verdiği bağlamlı dizin tek başına kullanışlı değildir. Bu tür kaynaklardan çekilen bilginin istem bilgisi ya da çerçeve anlam bilimi açısından betimlenmesi gerekir.

¹⁰Türkoloji araştırmalarında fiil sınıflarının sayısı yazardan yazara değişir. Hacıeminoğlu (1991)'de 4, Barutçu Özönder (1999)'da 11, Yıldız (2016)'da mental fiiller için yaklaşık 120 fiil önerilir. Şahin (2012)'de ise yaklaşık 300 mental fiil sınıfı belirlenmiştir. Rus dil bilimi çevresinde yetişen Türkologların tematik fiil sınıflarının sayısı da yazardan yazara oldukça değişir (bk. Yıldız 2016: 45-53). Bu kadar geniş farklılıkların olması tematik fiil sınıflarının birçoğunun dil bilimsel sezgiye dayanmasından ileri geldiği söylenebilir.

¹¹Batı'da dil bilimciler, örneğin Halliday (1985: 128-131) ve Levin (1993: 202-211), çoğunlukla iletişim fiillerini mental fiillerin dışında tutar. Rus dil bilimi çevresinde yetişen Türkologlar da çoğunlukla iletişim fiillerini mental fiillerin dışında ayrı bir fiil sınıfı olarak tasnif eder (bk. Yıldız, 2016: 45-53). Türkiye'de Yaylagül (2005), Şahin (2012), Hirik (2018) ve Yıldız (2016) iletişim fiillerini mental fiillerinin bir alt sınıfı olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte araştırmacılar mental fiilleri farklı çalışmalarında farklı da tasnif edebilmektedir. İletişim fiilleri Yıldız (2016: 65-67)'de mental fiiller içinde biliş fiillerinin bir alt sınıfı olarak verilirken Yıldız (2017: 361)'de mental fiillerden ayrılır ve müstakil bir fiil sınıfı olarak değerlendirilir. Bu tespitler yapılırken amacım iletişim fiillerinin mental fiiller içinde ya da dışında alınması gerektiğine yönelik bir görüş belirtmek değildir. Sadece tematik araştırmalarda sıklıkla karşılaşılan ve dil bilimsel sezgiden kaynaklandığını düşündüğüm bir tespitten ibarettir. Aksi durumunda araştırma konusunun ve probleminin dışına çıkmış olur ki böyle bir şey asla istenmemektedir.

¹² Örneğin Bilgin Aksoy (2021: 280) *bayanmek*, *bayanılmek*, *bayandırmek* fiil şekillerini aynı fiil sınıfının farklı üyeleri olarak alır. Ancak temel alınan sözlüğün bu fiil şekillerini ayrı madde başları olarak vermesi onları anlamsal açıdan ayrı bir fiil türü yapmaz. Bu fiiller bir fiil sınıfının ayrı ayrı fiilleri değil, bir fiilin aynı anlamda farklı şekilleridir. Zira fiiller anlam farklılıklarına işaret eden üye değişimleri açısından da farklılaşır.

¹³Türkçe fiil uygulamaları için bk. Doğan, 2011; Doğan, 2017.

aynı anlam sınıfı paylaşımları olası değildir. Tematik sınıflandırmalar fiillerin asıl ya da tipik fiil sınıfından tümüyle farklı fiil sınıflarına geçişini açıklamakta da başarısız olduğu görülmektedir¹⁴. Yıldız'ın (2016) herhangi bir dilsel esas ve ölçüt belirtmeksizin *agzanmak* ve *sözlâmek* fiillerini hem *konuşma* hem de *söyleme* fiilleri; *aymak* fiilini ise *konuşma*, *söyleme*, *bildirme* ve *anlatma* fiilleri içinde değerlendirmesi de araştırmanın birçoğu dizin niteliğindeki sözlüklerin salt tanımlarına ve dil bilimsel sezgilere dayanmasından ileri gelir¹⁵.

Hirik (2018)'de mental fiiller zihinsel süreç ve işlem basamakları sonunda mental sürecin birer çıktısı olan duygusal ve düşünsel durumları ifade eden dil bilimsel birimler olarak değerlendirilir. Duygu çıktısı, *duygu fiilleri* ile; düşünce çıktısı ise *açıklama fiilleriyle* ifade edilir. *Dilsel açıklama* terimiyle karşılanan iletişim fiilleri açıklama fiillerinin bir alt türü olarak tasarlanır¹⁶. Dilsel açıklama fiilleri yaşanan mental etkinliğin bilerek, isteyerek sözlerle ifade edilmesi şeklinde izah edilir (Hirik, 2018: 72-73). Düşüncelerin çıktısı olarak dilsel açıklama fiilleri dil bilimsel bir olgu olarak değil çoğunlukla dilin zihinsel süreçleri ve zihinsel işlem basamakları açısından tanımlanmış ve betimlenmiştir. Hirik'in (2018) yaklaşımı bilişsel dilbilimi açısından çok değerli olmasına karşın iletişim fiillerinin dil bilimsel özelliklerinin ve alt sınıflarının belirlenmesine, diğer mental süreçlerden dil bilimsel farklılıklarının anlaşılmasına imkân vermemektedir. Hirik (2018: 178)'de birer hareket fiili olan *dürtmek* fiilini mental fiil sınıfı içinde *duyu* ve *dilsel açıklama fiili* olarak değerlendirilir. *dürtmek* fiili “değmek, dokunmak” anlamıyla duyu fiilleri içinde değerlendirilmiştir. Duyu fiilleri bir süreç olarak [Deneyimci+Uyarıcı] rol yapısını, yazarın deyişle *hisseden* (senser) ve *olgu* (phenomenon) katılanlarını gerektirir. Ancak *dürtmek* fiili “değmek, dokunmak” anlamıyla [Eden+Etkilenen] rol yapısına sahiptir. Dürtme eyleminin zihinsel işlem basamaklarında hareketten bir sonraki aşaması hissetme süreci olmasına karşın dilde olay durumu hareket fiilleriyle ifadesini bulur. Benzer şekilde *ayarlamak* fiili “kandırmak” anlamıyla dilsel açıklama ve biliş fiilleri içinde yer bulur. Ancak örnek olarak verilen “Babamı ayarlarsam sinemaya gideceğim.” cümlesinde *ayarlamak* fiilinin [Tetikleyen + (içerik)+ Deneyimci] şeklinde betimlenebilecek çerçeve anlamı iletişim fiillerinin çerçeve anlamına [Söyleyen + Söz/ Mevzu/ Alıcı] hiç benzememektedir. Fiil sınıflarının zihinsel işlem basamakları ve süreçlerden çok dil bilimsel süreçlerle belirlenmesinin daha isabetli sonuçlar doğuracağı söylenebilir.

2. Tematik Fiil Sınıflarından Hibrit Yaklaşım

Türkçede fiiller çoğunlukla biçim bilgisi açısından incelenmesine ve sınıflandırılmasına karşın fiillerin tasnifinde biçim bilimsel özellikler yegâne esas değildir. Türkçede fiillerin öteden beri biçim bilimi yanı sıra söz dizimsel ve tematik açıdan da sınıflandırıldığı görülür. Hacıeminoğlu (1991) fiilleri *yapılarına göre fiiller* (i), *muhtevalarına göre fiiller* (ii), *durumlarına göre fiiller* (iii), *kullanışlarına göre fiiller* (iv), *fâil ile ilgilerine göre fiiller* (v), *nesne ile ilgilerine göre fiiller* (vi), *mahiyetlerine göre fiiller* (vii) şeklinde yedi (7) farklı sınıfta değerlendirir. Bu fiil sınıflamasının esasen bir kısmının (i) biçim bilimsel,

¹⁴ Yıldız (2020)'de mental fiiller arası geçişler olduğu belirtilmiş ancak geçişlerin hangi koşullarda mümkün olduğuna dair hiçbir bilimsel açıklama ve görüş getirilmemiştir.

¹⁵ Yıldız (2016: 30-43)'te çalışmasını nasıl yapılandırdığıyla ve özellikle veri tabanını nasıl oluşturduğuyla ve karşılaşılan zorluklarla ilgili geniş bir açıklama yapar ancak Yıldız (2016) söz konusu aynı fiilleri farklı fiil sınıflarında neden değerlendirildiği ve neye göre değerlendirdiğiyle ilgili hiçbir açıklama yapılmaz.

¹⁶ İletişim fiillerinin Hirik (2018)'de “dilsel açıklama fiilleri” ile karşılandığı söylenilebilir. *söylemek*, *anlatmak*, *açıklamak*, *demek* gibi fiilleri kapsayan dilsel açıklama fiilleri, mental süreç sonrası ortaya çıkan ifade fiillerinin bir alt sınıfı ve bir mental fiil türü olarak düşünülmüştür (Hirik, 2018: 62-63).

bir kısmının (ii) tematik, bir kısmının (v, vi) da söz dizimsel olduğu görülür. Benzer bir tasnif Korkmaz (2009) tarafından da yapılır. Korkmaz (2009) fiilleri *yapı bakımından fiiller (i), içerik bakımından fiiller (ii), anlamları bakımından fiiller (iii), kılış biçimleri bakımından fiiller (iv), çatıları bakımından fiiller (v)* şeklinde tasnif eder. Korkmaz (2009) fiilleri tematik esasın yanı sıra "kılış" bakımından da sınıflandırması yönüyle ayrıca dikkat çeker¹⁷.

Tematik esasa dayalı fiil tasnif ve incelemeleri dil araştırmalarında yeni değildir. Tematik esasa dayalı fiil tasnifinin Türk dili araştırmalarında öteden beri kullanıldığı söylenebilir. Bilgegil (1984: 260) fiilleri *oluş ve kılış* şeklindeki iki (2) sınıfta değerlendirir. Fiiller tematik açıdan Banguoğlu (2000)'de *oluş, kılış ve durum* fiilleri şeklinde üçe (3); Hacıeminoğlu (1991)'de *hareket bildiren fiiller, oluş bildiren fiiller, iş bildiren fiiller ve tavır bildiren fiiller* olmak üzere dörde (4) ayrılmıştır. Yazın alanında anlam temelli fiil sınıflamalarının üzerinde fikir birliği olan oluş ve kılış fiilleri esasında genişletildiği görülür¹⁸. Tematik esasa dayalı fiil tasnif denemeleri Rus dil bilimi çevresinde yetişen Türk dilcileri tarafından da eskiden beri bilinmekte ve uygulanmaktadır. Zakiev (1993) Tatar Türkçesinde fiilleri *hareket fiilleri, iş fiilleri, süreç fiilleri, durum fiilleri, davranış/tavır fiilleri, hareket tarzını bildiren fiiller, ses fiilleri, konuşma fiilleri, idrak/ hissî kavrayış fiilleri, taklidî fiiller* olmak üzere 11 tematik sınıfa ayırmıştır¹⁹ (akt. Barutçu Özönder, 1999: 57). Ārnazarov (1982), sadece Türkmençe iletişim fiilleri için otuz altı (36) farklı alt sınıf önerir²⁰ (akt. Erdem, 2007). İletişim fiilleriyle ilgili kimi çalışmalarda ise herhangi tasnif önerisi yapılmadan önceki fiil tasnifleri uygulanmıştır. Soydan (2019) Ārnazarov'un (1982) Türkmençe fiiller için önerdiği tasnifi Lisânü't Tayr'daki fiillere uygulamıştır. Doğru (2021) ise Risâletü'n-Nushiyye'deki iletişim fiilleri Levin'in (1993) sınıflarına göre tematik olarak tasnif etmiştir. Son dönem çalışmalarından Bilgin Aksoy (2021) ve Bilgin Aksoy (2022a-b)'de fiil sınıfları üye yapısı ve anlam bilimsel rol yapıları açısından da incelenmiştir ancak fiil tasnifi fiillerin üye ve rol yapısı dikkate alınarak değil tematik motivasyonla yapılmıştır. Ancak salt sezgilere dayalı tematik fiil sınıflarının fiil araştırmalarına getirdiği büyük yenilikler yoktur. Bu tür çalışmaların kavram alanı araştırmaları içinde kaldığı söylenebilir.

¹⁷Geleneksel çalışmalarda fiillerin biçim bilgisel açıdan çoğunlukla basit, türemiş ve birleşik fiil ya da basit çekimli, birleşik çekimli vs. fiiller şeklinde; söz dizimsel açıdan *geçişli-geçişsiz*; anlamları açısından *oluş, kılış ve durum* fiilleri; kılış açısından ise *başlamalı, sürerli ve bitimli* şeklinde tasnif edildiği görülür. Kılışta dayalı fiil tasnifleri Türkoloji'de Johanson (2016)'ya dayanmakta olup başka araştırmacılar tarafından da yapılmıştır. Bk. Karadoğan (2009), Bacanlı (2014), Aydemir (2016).

¹⁸Buna Türkçeden User'in (2010) Eski Türkçe fiilleri *konularına göre fiiller* başlığı altında 23 ana temada değerlendirmesi örnek gösterilebilir.

¹⁹Her fiilin tekrar alt sınıflara ayrıldığı görülür. Fiil sınıfları tam olarak şu şekildedir:

1. Hareket fiilleri: i) Hareketin yönünü bildiren fiiller, ii) Hareketin şeklini bildiren fiiller
2. İş Fiilleri: i) Somut, duyulan işleri bildiren fiiller, ii) Mücerret işleri bildiren fiiller
3. Süreç (Proses) Fiilleri: i) b) Somut süreçleri bildiren fiiller, ii) Soyut süreçleri bildiren fiiller, iii) Tabiat olaylarını bildiren fiiller
4. Durum Fiilleri: i) Fiziki durum bildiren fiiller, ii) Psikik ya da duygusal durum bildiren fiiller
5. Davranış, tavır fiilleri
6. Hareket tarzını bildiren fiiller
7. Ses fiilleri: i) Cansız varlıkların seslerini bildiren fiiller, ii) İnsan dışında canlı varlıkların seslerini bildiren fiiller, iii) İnsan seslerini bildiren fiiller
8. Konuşma Fiilleri
9. Düşünme Fiilleri
10. Hissî kavrayış/ İdrak fiilleri
11. Taklidî fiiller

²⁰Ārnazarov (1982), Türkmençe iletişim fiillerini sohbet, haber, soru, cevap, rica, emir, danışma, izâh, selam, vedalaşma, yemin, davet, teklif, sunuş, hitap, onay, ret, tekrar, teşekkür, dua, kutlama, müjde, övgü, şaka, kötü söz ve beddua, yalan, azarlama, şikâyet, aldatma, öfke, kavga, tartışma, övünme, gıybet, töhmet fiilleri şeklinde tasnif eder. Ārnazarov (1982) aynı zamanda Özbek Türkçesinde iletişim fiilleri semantik bileşenleri açısından dokuz (9); istem bilgisi açısından ise altı (6) sınıfa ayırır (akt. Erdem, 2007).

Fiiller Batı'da da anlamsal açıdan farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Batılı dil bilimcilerin fiil sınıfları, kullanılan terimler açısından Türk dil bilimcilerinin fiil tasniflerine benzemesine karşın kuramsal açıdan farklıdır. Batı'da yapılan fiil tasnifleri belirli esaslara dayanması açısından farklı evreler geçirmiştir. Batı dil biliminde fiil tasniflerinin bir kısmı ve ilkinin “kılınış” esaslı olduğu görülür. Vendler'in (1968) çalışması bu niteliktedir. Diğer bir kısmı ise fiillerin üye ve anlamsal rol yapısı esas alınarak yapılan çalışmalardır. Chafe (1970) ve Cook (1979) fiilin üye ve rol yapısını dikkate alarak 4 (dört) farklı temel fiil sınıfı önerir. Chafe (1970) fiilleri *durum fiilleri* (stative verbs), *süreç fiilleri* (process verbs), *hareket fiilleri* (action verbs), *hareket-süreç fiilleri* (action-process) şeklinde tasnif eder²¹. Cook'un (1979) dört temel fiil sınıfı on altı (16) alt başlıktan oluştuğundan Chafe'e (1970) göre daha ayrıntılıdır. Fiilin üye ve rol yapısına göre yapılan bu fiil tasniflerinin yanı sıra tematik fiil sınıfları da genişletilmiştir. Tematik fiil sınıflarıyla fiillerin üye ve rol yapısı ilişkileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Van Valin (1993) fiilleri fiilin üye sayısı ve anlamsal rollerini de betimleyerek iki ana grupta (durum ve hareket fiili) ve 25 alt sınıfta düzenler. Levin (1993) ise yazın alanındaki tematik fiil sınıflarını fiilin üyelerinin söz dizimsel davranışları, bir başka deyişle *üye/çatı değişimleri* (argument alternations) esasına göre yeniden düzenler. Levin (1993) dil bilimsel sezgiyle uyumlu olan 49 tematik fiil sınıfının çatı değişikliklerini de içeren söz dizimsel davranışlara duyarlı olduğunu, aynı sınıftaki fiillerin aynı üye (çatı) değişim imkânlarının ve söz dizimsel davranışlarının benzer olduğunu ve fiillerin de buna göre bir sınıf oluşturduğunu ileri sürer. Ona göre bir fiilin söz dizimsel davranışları büyük oranda fiillerin anlamları tarafından belirlenir. Bununla birlikte Levin'in fiil sınıfları salt fiilin üye değişimlerine ve söz dizimsel davranışlarına göre belirlenmemiştir. Daha ziyade yazın alanındaki tematik fiil sınıfları İngilizce fiillerin belirli üye değişimleri ve söz dizimsel davranışları aracılığıyla dilsel ölçütlere dayandırılmış ve kuramsal bir zemine oturtulmuştur. Bu yönüyle Levin'in (1993) fiil sınıflarının bir hibrit yaklaşım örneklerinden olduğu söylenebilir. Buna karşın Levin'in (1993) fiil sınıfları içinde dil bilimsel sezgiye dayalı bulguların olduğu ve çerçeve anlam biliminin bulgularıyla karşıtlıklar oluşturduğu ileri sürülür (Baker & Ruppenhofer, 2002). Dillerin çatı kategorileri ve çatı sistemleri ve değişim olanakları birbirinden farklı olduğundan Levin'in (1993) İngilizce çatı sistemi ve üye değişim imkânlarına dayalı olarak düzenlendiği fiil sınıflamasının her dil için tutarlı ve sağlam sonuçlar vereceğini ileri sürmek güçtür²² (Malchukov vd., 2015: 27). Fiiller tematik benzerliklerine karşın *sözlüksel anlamı* (lexical semantic) açısından birbirinden farklılıklar arz edebilir. Örneğin *konusmak* ile *tartışmak* ve *çekişmek* birer iletişim fiilidir ancak bu fiillerin sözlüksel anlamları İngilizce karşılıklarıyla aynı değildir²³. Dolayısıyla üye değişimleri ve söz dizimsel davranışları açısından İngilizcedeki karşılıklarından farklı

²¹Chafe (1970: 101-104) fiilleri koyduğu iki kural temelinde önce Etkilenen (patient) ve Eden (agent) rolüyle olan ilişkileri açısından temel fiil tipleri olarak dörde (4) ayırır. Daha sonra Türkçede olmayan “ambient” fiillerini ve bu fiillerin Eden ve Etkilenen olan ilişkilerini dikkate alarak fiilleri altıya (6) ayırır. Chafe (1970), söz konusu fiil tiplerini “durum” terimiyle karşıladığı anlamsal rollerle betimler. Çalışmasında fiil sınıflarını tanımladığı Eden ve Etkilenen dışında Deneyimci (experiencer), Faydalanan (beneficiary), Araç (instrument), Tamamlayıcı (complement), Yer (location) olmak üzere toplam yedi (7) rol ya da derin durumla betimler. Fiil tipleri fiillerin kullanıldığı rollerin adıyla adlandırılır. Fiiler Faydalanan rolüyle ilişkisi nedeniyle *faydalanan fiilleri*, Deneyimci rolüyle ilişkisi dolayısıyla da *deneyimsel fiiller* şeklinde tasnif edilir (bk Chafe 1970: 145-151).

²²Türk dili araştırmalarında Levin'in (1993) tasnifi sıklıkla kullanılır ancak Levin'in (1993) tasnifi İngilizce fiillerin üye değişim imkânlarına ve söz dizimsel davranışlarına duyarlı olduğu için diğer diller açısından pek sağlıklı sonuçlar vermez. Örneğin Levin'in (1993) fiil tasnifinin bire bir Türkçe fiillere uygulandığı Bozener (2022)'de üye ve rol yapısı, söz dizimsel davranışları farklı birçok fiil aynı sınıfta değerlendirilmiştir.

²³Kimi diller sözlüksel anlam farklılıklarını farklı anlam kodlama çerçeveleriyle ayırt edebilirken bazı diller farklı fiil sözlük anlamlarını aynı kodlama ya da durum çerçevesiyle işaretleyebilir. Bu durumda farklı anlamsal bileşenler kullanılır. Biz bu çalışmada hibrit yaklaşımın doğasına uygun olarak dil bilimsel sezgiye dayanan tematik bakış açısını anlam bilimsel bir bileşen olarak kullandık. Burada önemli olan nokta tematik yaklaşımın ilk başta değil en sonda kullanılmasıdır.

davranırlar²⁴. Levin (1993: 22) fiil sınıflarını kurgularken aynı anlama gelen fiillerin aynı sınıfta bulunmasını gerekli görmez. Levin'in sınıfları söz dizimsel kriterler üzerine kurgulandığı için her zaman semantik uygunluk ya da tutarlılık göstermez (Comrie vd. 2015: 4). Bu da Levin'in (1993) tematik fiil sınıflarını salt üye değiştirimi esasına dayanarak kuramsal zemine oturtmaya çalışmasından kaynaklanır.

Fiillerin tasnifinde tematik bakış açısının baskın olduğu yaklaşımların yetersiz kalması dil bilimcileri başka arayışlara yönlendirmiş ve fiillerin *sözlüksel mantıksal yapısı* (lexical conceptual structures) ve *olay yapılarına* (event structures) dayalı fiil tasniflerine girişilmiştir. Rappaport Havov ve Levin (1998) olay yapıların fiillerin söz dizimsel davranışlarını belirlemeye yeteceğini ve bunun da fiilleri sınıflandırma imkânı sunacağını ileri sürer. Rappaport Havov ve Levin'in (1998) olay yapı yaklaşımı fiillerin sözlüksel mantıksal yapı türlerine dayanan söz dizimsel davranışları açıklamakta oldukça başarılı bulunur (bk. Boas, 2008). Batı'daki fiil sınıflandırmalarının bir sonraki evresinde fiiller FrameNet'e (Fillmore vd.)²⁵ dayalı, fiillerin üye ve rol yapısının ayrıntılı biçimde betimlendiği ortak anlama sahip *fiil çerçeveleri* (frames) ya da *çerçeve anlam bilimi* (frame semantics) esasında yapılır. FrameNet'te fiiller 230 çerçevede yani sınıfta sunulmaktadır. Fiil çerçeve anlamı esasına dayalı fiil sınıfları fiilin anlamsal rolleri ve üyeleriyle betimlenen ayrıntılı sözlüksel anlam betimlemesine dayanır. Levin'in (1993) yaklaşımından ayrılan yönü de budur. Malchukov vd. (2015)'de ise *Leipzig İstem Sınıfları Projesi* (The Leipzig Valency Classes Project) kapsamında fiillerin rol çerçevelerine göre yetmiş (70) anlamsal fiil sınıfı önerilmiş ve her fiil sınıfı prototip fiil adlarıyla etiketlemiştir. Söz konusu fiil sınıflarının Levin'e (1993) göre daha evrensel nitelikler gösterdiği ileri sürülür. Bugün dil biliminde fiil sınıfları farklı yaklaşımların birleştirilmesiyle yapılmaktadır (bk. Boas, 2008). Bu yaklaşımlardan en dikkat çekici olanı fiil çerçeveleri ile *yapıların* (constructions) birleştirilmesiyle geliştirilen *çerçeve-yapı* (frame-constructional) yaklaşımıdır²⁶. Fiilleri bu yaklaşıma göre tasnif eden araştırmacıların başında Dux (2020) gelir. Dux (2020) FrameNet gibi fiil çerçeveleri ile istem yapılarının birlikte kullanıldığı hibrit bir yaklaşım geliştirmiş ve fiillerin ayrıntılı anlamsal sınıflarının bu yaklaşımla daha mümkün olduğunu ileri sürmüştür.

2.1. Hibrit Terimi

Hibrit terimiyle fiil sınıflamalarında birden fazla dil bilimsel ölçüt ya da yaklaşımın eş zamanlı kullanılması kastedilmektedir. Bu çalışmada iletişim fiillerinin tasnifinde 3. Bölüm'de tanıtılan üye ve rol yapısı, üye yapı yapısı, söz dizimi yapısı, sözlüksel yapı ve tematik bakış açısı birlikte ve eş zamanlı kullanılmıştır. Hibrit yaklaşım dil bilimsel sezgiye dayanan tematik bakış açısını asla büsbütün göz ardı etmez. Tematik bakış açısı hibrit yaklaşımın bir parçasıdır. Ancak tematik bakış açısının fiil tasnifinde ne zaman kullanılacağı önem arz etmektedir. Tematik benzerlikleri olmasına karşın üye yapısı, rol yapısı, söz dizimsel yapısı ve sözlüksel yapısı farklı fiillerin aynı anlam sınıfında bulunması pek olası değildir. Ancak yukarıda sözü edilen *çekişmek*, *tartışmak* ve *konuşmak* gibi kimi fiillerin sözlüksel anlamları farklı olmasına karşın üye yapısı, rol yapısı, söz dizimsel yapısı ve sözlüksel yapısı aynı olabilmektedir. Bu noktada hibrit yaklaşımın doğasına uygun olarak dil bilimsel sezginin anlam bilimsel

²⁴ Türkçede konuşmak ve tartışmak fiillerinin edilgenleştirilirken çekişmek fiilinin edilgenleştirilemediği, mümkün gözüke bile kullanımının olmadığı görülür.

²⁵ <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/frameIndex>

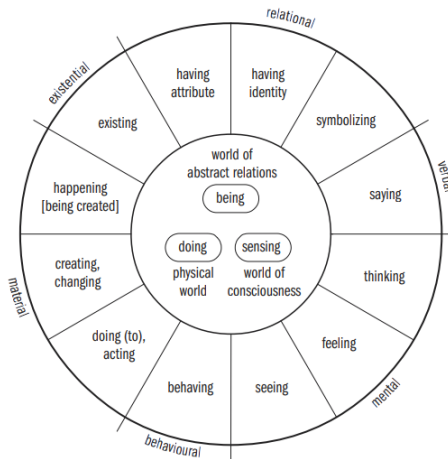
²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Boas, 2008.

bir bileşen olarak kullanılması gerekir. Burada önemli olan nokta dil bilimsel sezginin ilk başta değil en sonda kullanılmasıdır. Bütün bu süreç sonunda oluşturulan anlam duyarlı iletişim fiil sınıfları, sınıfı en iyi temsil eden sınıf üyesi fiilin adıyla tematik olarak adlandırılır. Bu tür fiillerin, fiil sınıfının prototipi olarak seçilmesi gerekir.

Hibrit yaklaşımın bize iletişim fiillerinin eş anlamlılık, yakın anlamlılık, çok anlamlılık, alt anlamlılık gibi anlam ilişkilerini ve anlam sınıflarını belirleme imkânı verdiği rahatlıkla söylenebilir. İletişim fiillerine uygulanan bu incelemenin hibrit yaklaşımın ilk denemesi olduğu ve ileriye yönelik geliştirilmesi gerekeceği şimdiden kabul edilmektedir. Hibrit yaklaşımın farklı fiil sınıflarına da kolaylıkla uygulanabileceği düşünülmektedir.

3. İletişim Fiilleri ve Çerçeve Anlam Bilimi

İletişim fiili kavramı bu çalışmada salt sözlüksel tanım ve açıklamalara dayandırılmamış, iletişim fiili teriminin açık bir sözlüksel tanımından özellikle kaçınılmıştır. İletişim fiili daha çok bir *süreç tipi* ya da Dik'in (1980) ifadesiyle *olay durumları* (state of affairs) açısından tanımlanmıştır. Halliday (1985) dilde bir sözcük türü olan fiil ve fiil sınıflarını, bir dil dışı tecrübenin sunulmasında mantıksal yapıda oldukça önemli rolü olan anlamsal bir bileşen, *süreç* (process), olarak görür. Süreç, Halliday'e göre üç bileşenden oluşan bir yapıdır. Bu yapının en önemli bileşeni dilde fiile karşılık gelen sürecin kendisidir. Diğer iki bileşenden sürece dâhil olanlara *üye* (participants); süreçle ilişkili olanlara ise *koşullar* (circumstances) adı verilir. Dil bilgisel açıdan fiille doğrudan ilişkili olan üyeler, süreç ya da fiil tiplerine özgüdür (Halliday, 1985: 131,132). Süreç, Chafe (1970)'in durum dil bilgisinde dört (4) (durum, hareket, süreç, hareket-süreç) temel sınıfa ayrılır. Halliday (1985)'in işlevsel dil bilgisinde ise süreç tipleri üçü (3) temel; diğerleri temel süreç tipleri arasında yer alan ve temel süreçleri bağlayan üç (3) ara süreç olmak üzere toplam altı (6) sınıfa ayrılır²⁷: *maddî (material)*, *zihinsel (mental)*, *ilişkisel (relational) süreç tipleri*; *sözel (verbal)*, *varlıksal (existential)*, *davranışsal (behavioural) süreç tipleri*. Sözel süreç tipleri, ilişkisel ve mental süreç tiplerinin arasında dil bilgisel ve kabul edilebilir bir kategori olarak yer alır ve tematik olarak *söyleme* (saying) alanını ifade eder (Halliday 1985: 108).

Görsel 1: Halliday (1985)'e Göre İngilizce Süreç Tipleri

²⁷ Halliday (1985), süreç tipleri arasında İngilizcede en sık kullanılan süreç tiplerinin bir olma ve yapma bildiren maddi süreç tipleri ile ilişkisel süreç tipleri ya da cümleleri olduğunu, mental fiil süreçlerinin ise nispeten daha az olduğunu ileri sürer.

Temel süreç tipleri, zihinsel süreçte yer alan diğer semantik bileşenlerle, üye ve üyelerin yüklendiği anlamsal rollerle, sistematik şekilde ilişkili kabul edilir. Halliday (1985), üç temel zihinsel bileşenle oluşan süreç ve süreç tiplerinin belirli *anlamsal rolleri* (semantic participants) doğrudan alması gerektiğini vurgular. Dik'e göre semantik roller cümle ya da süreçteki temel anlamsal ilişkileri betimler ve birlikte olay durumlarını ya da süreç tiplerini tanımlarlar (1980: 13). Sözel süreç tipleri ya da iletişim cümleleri diğer ara süreç tiplerinden farklıdır, onların kendine özgü ayırt edici anlamsal rol kalıpları vardır (Halliday, 1985: 141). Bir başka deyişle sözel süreç tipleri diğer süreç ya da olay durumlarından üyelerinin anlamsal rolleri açısından farklılaşır. Sözel süreç tiplerinin *Söyleyen* (sayer) rolü yanı sıra *Alıcı* (reciever), *Söz* (verbiage) ve *Konu* (target) olmak üzere toplam 4 farklı rol ya da işlevi karşılayan üyeyle ilgili olduğu görülür. Alıcı, söylemin yönlendirildiği kimseyi; Söz, söyleyenin söylediği şeyi; Konu ise söyleme süreciyle hedeflenen şeyi ve varlığı ya da söyleme sürecinin konusunu karşılık gelir (Halliday, 1985: 141). Bununla birlikte Fillmore (2003: 472) süreç tipleri ya da olay durumlarının üyelerinin anlamsal işlev ya da rollerinin belirlenmesinin süreç tiplerini betimlemek için yeterli olmayacağını sözlüksel anlamların altında yatan ayrıntılı kavramsal kalıpları tanımlayabilmek için fiil süreç ya da tiplerinin *çerçeve anlam bilimiyle* (frame semantics) betimlenmesi gerektiğini, iletişim fiillerinin anlam çerçevesinin *Konuşur* (speaker), *Alıcı* (recipient), *Mesaj* (message) ve *Konu* (topic) rollerini içerdiğini ileri sürer. Biz bu çalışmada Halliday (1985) ve Fillmore (2003)'ten hareketle *iletişim fiillerinin anlam çerçevesinin* (communication frame) anlamsal roller açısından iletişim kuran kişiyi, yani *Söyleyen* (sayer); iletişimin yöneldiği kişiyi, yani *Alıcı* (recipient); iletişimin içeriği ya da mesajı, yani *Söz* (message, verbiage); son olarak iletişimin konusuyla ilgili *Mevzu* (topic, target) rolünü içerdiği düşünülmüştür²⁸. İletişim fiilleri ve onların sözlüksel anlamları bu anlamsal rollerin farklı kombinasyonlarıyla oluşan fiil çerçevelerinden hareketle belirlenmeye çalışılmıştır. Çerçeve semantiği iletişim fiillerinin alt anlam sınıflarının belirlenmesi için bir dil bilimsel esas olarak kullanılmıştır.

4. Fiil Sınıflarını Belirleyen Dil Bilimsel Esaslar ve Ölçütler

4.1. Üye ve Rol Yapısı

İletişim fiilleri yazın alanında farklı tematik sınıflara ayrılır. Levin (1993) *mesaj iletme fiilleri, söyleme fiilleri, konuşma tarzıyla ilgili fiiller, konuşma fiilleri, sohbet etme fiilleri, deme fiilleri, yakınma fiilleri ve uyarma fiilleri* olmak üzere tematik esasa dayanan sekiz (8) iletişim fiili belirler. İletişim fiilleri Ärnazarov (1982)'de²⁹ otuz (30); Yıldız (2016)'da ise yirmi altı (26) alt başlıkta değerlendirilir. Sözlüksel anlamları birbirine eş ya da yakın fiil sınıflarını belirleyebilmek için sezgilerin değil dil bilimsel esasların ve ölçütlerin dikkate alınması gerekir. Bu dil bilimsel esasların ve ölçütlerin başında fiillerin üye ve rol yapıları gelir. Fiillerin belirli bir *istem* (valency) potansiyeli vardır ve yazın alanında fiiller genellikle bir üyeli (x), iki üyeli (x, y) ve üç üyeli (x, y, z) fiiller şeklinde sınıflandırılır³⁰. Fiilin söz konusu mantıksal üyeleri cümlede belirli anlamsal rolleri yüklenir. (1)'de *uyumak* bir üyeli (x) fiildir ve tek üyesi (x) Deneyimci rolünü yüklenmiştir. (2)'de *bükme* iki üyeli (x, y) bir fiildir; birinci üyesi (x) Eden, ikinci üyesi (y) Etkilenen rolünü yüklenmiştir. (3)'te *söylemek* fiili üç üyeli (x, y, z) bir fiildir. Birinci üyesi (x)

²⁸ Yazın alanında farklı anlamsal rol listeleri sunulur. Bu rol listeleri yazardan yazara değişir. Biz bu çalışmada Doğan (2011)'de 534 fiilin istem bilgisi açıdan incelenmesiyle elde edilen ve önerilen Türkçe fiillerin rol listesi ve bu rol listesinde iletişim süreciyle ilgili olduğu düşünülen söz konusu roller dikkate alınmıştır. Yazın alanındaki diğer listeleri için bk. Doğan, 2011.

²⁹ Daha fazla bilgi için bk. (Erdem, 2007).

³⁰ Türkçe istem dil bilgisiyle ilgili daha fazla bilgi için bk. Doğan, 2011.

Söyleyen, ikinci üyesi (y) Söz, üçüncü üyesi (z) ise Alıcı rolünü yüklenmiştir. Fiilin üyeleri ve yüklendiği anlamsal rollerin belirlenmesi fiilin üye ve rol yapısını ortaya çıkarır. *uyumak* fiilinin buna göre [(x) DENEYİMCİ + EYLEM]; *kırmak* fiilinin [(x)EDEN + (y)ETKİLENEN + EYLEM]; *söylemek* fiilinin ise [(x)SÖYLEYEN + (y)SÖZ + (y)ALICI] şeklinde betimlenecek bir üye ve rol yapısı vardır³¹. Fiillerin üye ve rol yapısıyla fiil sınıfları arasında doğru orantılı bir ilişki vardır (bk. Garcia-Miguel ve Albertuz, 2005). Aynı rol yapısını paylaşan fiillerin aynı fiil sınıfında yer aldığı söylenebilir (Horák, 1998). Bir başka deyişle fiil sınıflarını bir dereceye kadar fiillerin üye ve rol yapıları belirler. Bununla birlikte iletişim fiillerinin tümü aynı üye ve rol yapısına sahip değildir. Fiil sınıflarının kendi içinde farklı üye ve rol yapıları olabilir. Örneğin *söylemek* ve *övmek* birer iletişim fiil olmasına karşın farklı üye ve rol yapıları vardır. (3a) *söyleme* fiillerinin prototip üye ve rol yapısını; (4b) ise *övme* fiilleri sınıfının prototip üye ve rol yapısını ifade eder. Bu tür nispi farklılıklar iletişim fiillerinin alt sınıflarının oluşmasını sağlar.

1) Bebek (x)^[DENEYİMCİ] uyuyor.

2) Ali (x)^[EDEN] demir (y)^[ETKİLENEN] büktü.

3a) Ali (x)^[SÖYLEYEN] bize (y)^[ALICI] sınavı kazandığını (z)^[SÖZ] söyledi.

3b) [(x)SÖYLEYEN + (y)SÖZ + (y)ALICI]

4a) Öğretmen (x)^[SÖYLEYEN] öğrencileri (y)^[ALICI] övdü.

4b) [(x)SÖYLEYEN + (y)ALICI]

4.2. Söz Dizimsel Yapı ve Davranışları

Fiil sınıflarının oluşmasında sadece üye ve rol yapısının değil aynı zamanda fiillerin söz dizimsel yapılarının da etkisi vardır. Fiillerin cümlelerin anlamsal ve dil bilimsel düzeyle organik ilişkisi fiillere cümlelerin anlamsal yapısının yanı sıra söz dizimsel yapısını da düzenleme olanağı verir (bk. Daneš, 1994a: 203). Türkçede fiillerin söz dizimsel yapısı aynı tematik alanda bulunan fiillerin farklı sözlüksel anlamları söz konusu olduğunda Türkçe söz diziminin sınırlılıkları ölçüsünde çeşitlenebilmektedir. Fiillerin üye ve rolleri söz diziminde belirli durum ekli tamlayıcılarla temsil edilir ya da gerçekleşir. Fiiller söz diziminde herhangi bir kısıtlama olmadan her tamlayıcıyla kullanılamaz, bu onların belirli söz dizimi ve anlam sınıflarına ait olduğunu gösterir (Daneš, 1994b: 72). Türkçe fiillerin üye ve rol yapılarının gerçekleşebileceği söz dizimsel yapı ve sınıfları Doğan (2018)'de belirlenmiştir. Anlam duyarlı fiil sınıflarının belirlenmesi için fiillerin üye ve rol yapıları ile söz dizimsel davranışlarının birlikte değerlendirilmesi gerekir. Fiillerin gerçekleştiği söz dizimsel yapılar ile üye ve rol yapılarının birlikte değerlendirilmesi fiil sınıflarını daha anlamlı kılacak, yakın ve eş anlamlılık gibi daha anlaşılabilir fiil sınıfları elde edilebilecektir. (4b)'de ve (5b)'de *eleştirmek* ve *küfretmek* aynı üye ve rol yapısı olmasına karşın söz dizimsel yapısı farklılaşır³². Bu, ortak üye ve rol yapısına karşın onların *eleştirme* ve *küfretme* olmak üzere iletişim fiillerinin farklı alt sınıflarını oluşturduğuna, dolayısıyla farklı sözlüksel anlamlarının olduğuna işaret eder. İletişim fiilleri farklı söz dizimsel davranışlarına göre daha ayrıntılı fiil sınıflarına ayrılabilir. Örneğin *tümleme* (complementation) olasılıkları *demek* ve *söylemek* fiilleri

³¹ Fiillerin Doğan (2011)'de 109; fiil eşdizimlerinin oluşturduğu üye ve rol yapılarının göz ardı edildiği Doğan (2017)'de ise 72 farklı üye ve rol yapısının olduğu belirlenir. Fiiller bu anlamsal üye ve rol yapısından birine dâhil olur.

³² Fiillerin üye ve rollerinin söz dizimsel temsilileri [kim], [kimi], [kime] gibi etiketlerle işaretlenmiştir. Böylece fiillerin söz dizimsel yapı ve sınıfları belirlenir. Bk. Doğan 2018.

arasında başka sınıfların oluşmasında kullanılabilir ancak bu çalışmada sadece Doğan (2018)'de ortaya konan belirli söz dizimsel yapılar dikkate alınmıştır.

4a) Adam_[KİMİ]^{SÖYLEYEN} komşusuna_[KİME]^{ALICI} küftetti.

4b) [KİM]_{SÖYLEYEN} + [KİME]_{ALICI}

5a) Adam_[KİMİ]^{SÖYLEYEN} komşusunu_[KİMİ]^{ALICI} eleştirdi.

5b) [KİM]_{SÖYLEYEN} + [KİMİ]_{ALICI}

4.3. Üye Yapı Yapıları

Bir fiil sınıfının üyeleri sınıfı her zaman en iyi temsil etmez. İletişim fiilleri içinde değerlendirilen fiiller de sınıfın aynı derecede ve önemde asıl üyeleri değildir. Örneğin *kaşımak*, *dürtmek*, *yutmak*, *sıkmak* gibi hareket fiilleri ile *söylemek*, *bildirmek* gibi asıl iletişim fiilleri kimi durumlarda aynı fiil sınıfında yer alabilmesine karşın sınıfın aynı nitelikte temsilcileri değildir. Söz konusu hareket fiillerinin *bildirmek*, *söylemek*, *demek* gibi iletişim fiilleriyle aynı sınıfta yer almasının semantik dayanağı ve nedeni aynı değildir. Hareket fiilleri iletişim fiillerinin üye ve rol yapısını kullanarak iletişim fiili niteliği kazanabilir. Bu husus iletişim fiillerinin 4 (dört) tipte tasarlanmasını gerektirmiştir. Bu çalışmada *söylemek*, *bildirmek* gibi asıl fiiller I. tip; *kaşımak*, *dürtmek*, *sıkmak*, *yutmak* gibi fiiller ise II. tip iletişim fiili olarak kabul edilmiştir. Hareket fiillerinden iletişim fiillerine geçiş, fiillerin üye yapılarının çok anlamlı olan ve metaforik olarak kullanılabilen, yazın alanında *üye yapı yapıları* (argument structure constructions) adı verilen soyut anlam yapılarıyla sağlanır ve dilde sıklığa bağlı olarak nispeten sözlükselleşir³³. Üye yapı yapılarının fiillerin anlamlarından bağımsız doğrudan soyut ilişkisel bir anlamı olduğu ve üye yapı yapısının bir biçim-işlev çifti olarak cümlelerin ve fiilin anlamını doğrudan etkilediği düşünülür (bk. Goldeberg, 1995; Casenhiser & Bencini, 2015). Goldberg'e (1995) göre EDEN_{KİM} + KONU_{KİMİ} + HEDEF_{KİME} yapısı potansiyel bir transfer anlamıyla ilgidir. İnsanların anlamsız fiillere bile fiilin kullanıldığı üye yapı yapısının soyut ve bilişsel anlamından hareketle anlam verdiği görülür. Goldberg (1995), "O ona bir şey potadı." gibi bir cümlede anlamsız bir fiil olan *potamak³⁴ fiilinin anlamı insanlara sorulduğunda insanların %60'ının *vermek* anlamıyla yanıtlayacağını, geri kalanın bir kısmının ise *anlatmak* gibi metaforik transfer anlamlarıyla karşılıklı vereceğini ileri sürer. Afarlı (2007) daha da ileri gider ve fiilin üye yapısının fiilden ve fiilin anlamsal-kavramsal özelliklerinden yansımadığını, fiilin belirli söz dizimsel ve anlamsal çerçeveye girmesiyle oluşan bir şey olduğunu ileri sürer. Biz temel üye yapılarının fiilin anlamsal ve mantıksal özelliklerinden yansıdığını ancak üye yapılarının tekrar işlevsel olarak diğer fiillerin kullanıldığı anlam üreten üye yapı yapılarına dönüştüğünü düşünüyoruz. EDEN_{KİM} + ETKİLENEN_{KİMİ} üye ve rol yapısı olan *kaşımak*, *dürtmek*, *sıkmak* fiillerinin SÖYLEYEN_{KİM} + SÖZ_{KİMİ} üye ve rol yapısında kullanılması onların metaforik olarak iletişim fiil sınıfına geçmesini sağlamıştır. Ancak bu tür geçişleri söz konusu fiilin sözlükselleşmiş ya da kalıcı sözlüksel anlamı olarak görmek her zaman doğru olmaz. Bu tür metaforik kullanımların dilin doğası gereği üye yapı yapıları aracılığıyla dilde oldukça mümkün ve yaygın olduğu görülür. (6)'daki kullanımıyla *dürtmek* fiilinin her ne kadar Türkçe Sözlük'te *mecaz* etiketiyle verilse de geçici bir iletişim fiili olduğu söylenebilir. Üye yapı yapılarıyla iletişim fiili olarak kullanılan bu tür fiiller II. tip iletişim fiilleridir. Buna karşın (7)'de SÖYLEYEN_{KİM} + ALICI_{KİMİ} üye ve rol yapısı *uyarmak* fiilinin anlamsal ve mantıksal özelliklerinin doğrudan yansıması

³³ Sözlükselleşmenin kapsamı ve içeriği hakkında bk. Doğan (2016).

³⁴ Bu anlamsız fiil tarafımızdan uydurulmuştur.

olduğu için *uyarmak* I. tip iletişim fiilidir. SÖYLEYEN_{KİM} + ALICI_{KİME} + SÖZ_{KİMİ} üye ve rol yapısı ise *söylemek*, *bildirmek* fiillerinin yansıması olduğu için *söylemek* ve *bildirmek* de I. tip iletişim fiillerindendir.

3a) Ali_[KİM]^{SÖYLEYEN} bize_[KİME]^{ALICI} sınavı kazandığını_[KİMİ]^{SÖZ} söyledi.

6) Nolmuş o Beşiktaş'ın hali öyle? Aaa, (o)_[KİM]^{SÖYLEYEN} durmadan beni_[KİMİ]^{SÖYLEYEN} dürtüyor, bana soruyordu. TUD

7) Atatürk gittikten sonra gelen mebuslar_[KİM]^{SÖYLEYEN} beni_[KİM]^{SÖYLEYEN} uyarıyorlardı. TS

4.4. Olay Yapı Zinciri

Fiiller belirli olay ya da süreçleri ifade ederler ve farklı süreç tipleri bazen arka arkaya ya da iç içe gerçekleşir. İletişim fiillerinin ifade ettiği olay başka bir olayın bir parçası ya da aşaması olabilir. Başka bir ifadeyle bir iletişim süreci başka bir süreci ifade eden fiillerin bir aşamasını oluşturur³⁵. Bu durum kimi fiillerin metonimik ilişkiyle eş anlamlı kullanılabilmesi anlamına gelir. Zira yazın alanında iletişim fiillerinin mental fiil sınıfında biliş, duyu ve duygu fiilleriyle birlikte alınmasının nedeni de budur. Örneğin TS'de “yanına gidip konuşmak” anlamıyla da tanımlanan *görmek* fiili (8a)'da duyu fiili; (8b)'de ise iletişim fiili olarak kullanılır. *görmek* fiilinin *konusmak* anlamıyla kullanılması üye yapı yapılarının etkisi yanı sıra esasen iki sürecin organik ilişkisinden kaynaklanır. Konuşma eylemi için önce görme eyleminin gerçekleşmesi gerekir. Görme eylemi gerçekleşmeden “belirtilen sözlük anlamı bağlamında” konuşma eylemi gerçekleşemez. Görme eyleminin konuşma eyleminin ilk aşaması ve öncülü olduğu söylenebilir. Bu tür sürecin farklı aşamalarını anlatan fiiller metonimik ilişkiyle birbirinin yerine kullanılabilir. Bu fiil süreçleri arasındaki bu organik ilişki fiil sınıfları arasında geçişlerin olmasını sağlar. Bu geçişler her ne kadar metonimik ilişkiyle gerçekleşse de üye yapı yapılarının etkisi bu tip iletişim fiillerinde de yadsınmaz. Metonimik ilişkiyle iletişim fiili olarak kullanılabilen özellikle duyu, biliş ve duygu fiilleri bu çalışmada III. tip iletişim fiilleri kapsamında değerlendirilmiştir. *kandırmak*, *kışkırtmak*, *gülmek* vs. fiiller bu sınıfta değerlendirilebilir. Bununla birlikte metonimik ilişkiyle oluşmuş sözlükselleşmiş fiiller bu kapsamda değerlendirilmemiştir. Örneğin (9a)'da *duyurmak* eylemi “duymasına neden olmak” anlamında duyu-işitme eylemi iken (9b)'de “ilan etmek” anlamında iletişim fiilidir ve sözlükselleştiği rahatlıkla söylenebilir. Fiilin farklı anlamları metonimik ilişkiyle oluşmuş, *duyurmak* “ilan etmek” anlamında tümüyle sözlükselleşmiştir. Bundan ötürü böyle fiiller I. tip iletişim fiilleri içinde değerlendirilmiştir. Bu ilişki sadece iletişim fiilleri arasında değil diğer fiil türleri arasında da söz konusudur. Örneğin *bakmak* eylemi *görmek* eyleminden daha önce gerçekleşmesi gereken bir süreçtir. *bakmak* durum eyleminin duyu fiili olarak kullanılması (10b) ya da *görmek* duyu fiilinin *bakmak* durum fiili olarak kullanılması (10c) olay yapı zincirinden ve fiillerin metonimik ilişkisinden ileri gelir. Dolayısıyla *bakmak* ve *görmek* metonimik ilişkiyle birbiri yerine kullanılır ancak diğerlerine nazaran daha sözlükselleştiği söylenebilir.

8a) (Ben)_[KİM]^{SÖYLEYEN} Bugün müdürü_[KİMİ]^{SÖYLEYEN} göreceğim.

8b) (Ben)_[KİM]^{DENEYİMCİ} Yatak odasına giderken Nurefşan'ı_[KİMİ]^{UYARICI} gördüm.

9a) Sesini_[KİM]^{UYARICI} ona_[KİME]^{DENEYİMCİ} bir türlü duyuramadı.

9b) Zaman zaman tiyatrolar bunu_[KİMİ]^{SÖZ} halka_[KİME]^{ALICI} övünçle duyururlardı

³⁵ Fiillerin olay zinciri oluşturmasıyla ilgili bk. Croft (2012).

- 10a) **Daire** [KİM]^{KONU} **denize** [KİME]^{HEDEF} bakıyor.
10b) **İnsanlar** [KİM]^{DENEYİMCİ} **kazaya** [KİME]^{UYARICI} bakıyor.
10c) **Daire** [KİM]^{KONU} **denizi** [KİME]^{HEDEF} görüyor.

4.5. Sözlüksel Yapılar

Eylem ya da süreçler sadece basit ya da türemiş fiillerle değil farklı dil birimleriyle bilhassa fiil eşdizimleri³⁶ (verbal collocations) adı verilen kalıp dil birimleriyle de ifade edilir. Dolayısıyla iletişim fiilleri sınıfı sadece müstakil ya da yalın fiilleri içermez. İletişim fiilleri bir fiil ile belirli isimlerin oluşturduğu sözlüksel yapıları da içerir. Fiil unsurunun bu sözlüksel yapılarda çoğunlukla katkısız ya da eşdizime özgü özelleşmiş bir anlamı vardır. Sözlüksel yapıların isim unsuru üzerine inşa edilmiş özel bir anlamı vardır. Dolayısıyla sözlüksel yapıların fiil unsuru tek başına bir iletişim fiili değildir. Fiil eşdizimlerinin bütünü ancak bir iletişim fiilidir. Fiil eşdizimleri her ne kadar isim ve fiil unsurundan oluşsa da aslında tek bir sözlük birimi olarak işlev görür ve fiilin tek başına belirli bir sözlüksel anlamı yoktur. İsim unsuru ise fiilin tamamlayıcısı görevindedir. İletişim ifade eden sözlüksel yapılar iletişim fiillerinin belirli alt sınıflarına özgü değildir. Sözlüksel yapının isim unsuruna göre çeşitlenir, çoğunlukla diğer iletişim fiillerinden birinin içinde yer alır. Bazen de söyleme tarzını ya da konusunu anlatan bir iletişim fiil sınıfı oluşturur. Sözlüksel yapının isim unsurunun özelliğine göre söylemenin tarzı ve konusu değişiklik gösterecektir. Örneğin *nutuk atmak/ çekmek* eşdiziminde açıklamanın tarzı; *mesaj atmak* eşdiziminde ise bildirmenin aracı vurgulanır. Söz konusu sözlüksel yapıların IV. tip *açıklama* ve *bildirme* fiilleri sınıfında esasen yer aldığı söylenebilir. Bu tür fiilleri Levin'in (1993) etkisiyle konuşma tarzını ya da aracını ifade eden fiiller şeklinde sınıflandırmanın yersiz olduğu söylenebilir. Çünkü ne kadar fiil eşdizimi varsa o kadar da farklı üye ve rol yapısı olan, farklı söz dizimsel davranışlar sergileyen eşdizime özgü anlam vardır. Bunları da ayrı ayrı sınıflandırmanın pek imkânı yoktur.

Fiil eşdizimlerinin üye ve rol yapısında isim unsuru fiilin bir üye ve rolü olarak gerçekleşmediğinden bu birimler TAMAMLAYICI³⁷ terimiyle etiketlenmiştir. Tamamlayıcı etiketi fiilin belirli isimlerle eşdizimsel ilişkilerini ve sözlüksel kılıplaşmayı ifade eder. Eşdizimlilik ilişkisi ↔ işaretiyle etiketlenmiştir. Bu sınıfta sözlüksel yapılar söz dizimi ve sözlük arasında yer alan bir sözlük birimidir. İsim unsuru fiile farklı durum biçim birimleriyle birleşir. Ancak bir sözlüksel yapı olduğunda durum biçim birimlerinin işlevi çoğunlukla kaybolmuştur. Bu nedenle bu tür yapılar anlamsal açıdan tek bir birim ya da bütün olarak ele alınır. Fiil eşdizimlerinin söz dizimsel yapısı, üye ve rol yapısı sözlük anlamlarına göre değişir. Fiil eşdizimleri üye ve rol yapısına, söz dizimsel davranışlarına göre iletişim fiil sınıflarının herhangi birine dâhil olur. Söz konusu fiil eşdizimleri bu çalışmada IV. Tip iletişim fiilleri içinde değerlendirilmiştir.

5. İletişim Fiillerinin Sınıfları

İletişim fiillerinin fiil çerçevesinde çoğunlukla Söyleyen, Söz, Alıcı ve Mevzu anlamsal rolleri bulunur. Bu rollerden en az ikisini ya da sadece Söyleyeni barından fiil çerçeveleri iletişim fiilleri sınıfını tanımlar. Doğan (2011)'de iletişim fiillerinin rol yapısını paylaşan fiiller tespit edilmiş ve Tablo 1'de listelenmiştir.

³⁶ Fiil eşdizimleri için bk. Doğan (2015).

³⁷ Tamamlayıcı Chafe'in (1970) önerdiği bir terimdir. Ona göre bazı fiiller ancak kimi kavramlarla birlikte bir varoluşu ya da eylemi betimler (Chafe, 1970: 156).

İletişim fiil sınıfları, bu fiilleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Tablo 1'deki iletişim fiillerinin bazılarının aynen tekrarlandığı görülür. Bu bir iletişim fiilinin üye ve rol yapılarının yanı sıra farklı söz dizimsel ve sözlüksel yapıların belirleyici olduğu, farklı sözlüksel anlamlarının bulunduğu başka bir ifadeyle iletişim sınıfının farklı alt anlam sınıflarında yer aldığını gösterir. Bu, fiil sınıfları arasında üye, rol ve söz dizimi farklılıklarına koşut olarak geçişlerin mümkün olduğu anlamına gelir.

Tablo 1: İletişim Fiillerinin Rol Yapısını Paylaşan Fiiller (Doğan, 2011)

Açıklamak	Geçmek	Lanetlemek	Tabir etmek
Açıklamak	Gelmek	Lekelemek	Takmak
Açıklamak	Getirmek	Lütfetmek	Tanıklık etmek
Açmak	Gevelemek	Müzakere etmek	Tarif etmek
Aktarmak	Gizlemek	Nakletmek	Tarif etmek
Anlatmak	Görmek	Okumak	Tartışmak
Anlatmak	Görüşmek	Okumak	Tartışmak
Anmak	Görüşmek	Okumak	Tasdik
Atmak	Göstermek	Öğrenmek	Taşlamak
Bağırarak	Gülmek	Ötmek	Tehdit etmek
Bağırarak	Haşlamak	Patlamak	Tekrar etmek
Bastırmak	İsmarlamak	Püskürmek	Temas etmek
Bildirmek	İğnelemek	Saklamak	Temin etmek
Boşalmak	İlişmek	Saldırmak	Temin etmek
Buyurmak	İstemek	Sallamak	Teslim etmek
Buyurmak	İşaret etmek	Sarf etmek	Uyarmak
Cilâlamak	İşaret etmek	Sarmak	Uydurmak
Çağırarak	İşitmek	Savunmak	Veda etmek
Çağırarak	İtiraf etmek	Saymak	Yağlamak
Çağırarak	Kapamak	Sertleşmek	Yargılamak
Çatmak	Karalamak	Seslenmek	Yaymak
Çevirmek	Kaşımak	Seslenmek	Yazmak
Çıkarmak	Kaşımak	Seslenmek	Yazmak
Damgalamak	Kesmek	Sıkamak	Yeşillenmek
Dayatmak	Kıvrırmak	Sıralamak	Yıkamak
Değerlendirmek	Konuşmak	Sızlamak	Yırtınmak
Dilemek	Konuşmak	Sohbet etmek	Yorumlamak
Dokunmak	Konuşmak	Sormak	Yumurtlamak
Duraklamak	Konuşmak	Söylemek	Yutmak
Durmak	Konuşmak	Söylemek	Yutmak
Duyamak	Konuşmak	Söylemek	Yuvarlamak
Dürtmek	Kovmak	Söyleşmek	Yüzleşmek
Düzmek	Kötülemek	Söz etmek	Zikretmek
Eğlenmek	Kullanmak	Söz etmek	Zikretmek
Fırçalamak	Kusmak	Sunmak	Zorlamak
Gagalamak	Kutlamak	Şikâyet etmek	
Geçmek	Kükremek	Şikâyet etmek	

İletişim fiilleri üye ve rol yapısına göre önce yedi (7) ana sınıfa ayrılmıştır. Üye ve rol yapısı açısından birer sınıf oluşturan iletişim fiillerinin farklı söz dizimsel yapıları ve davranışları vardır. Daha ayrıntılı ve anlam duyarlı fiil sınıflarının oluşmasında fiillerin söz dizimsel yapı ve davranışları etkili olduğundan söz konusu üye ve rol yapı sınıfları söz dizimsel yapı ve davranışlarına göre tekrar alt sınıflara ayrılmıştır. Fiil sınıflarının oluşmasında söz dizimsel tamlayıcıların seçimli gerçekleşmesi de etkili olduğundan söz dizimsel yapıların seçimli tamlayıcıları parantez () işaretiyle etiketlenmiştir. Aynı söz dizimsel yapıyı paylaşan, aynı söz dizimsel davranışları gösteren iletişim fiilleri üye yapı yapılarını kullanması açısından I. ve II. tip olarak tekrar sınıflandırılmıştır. İletişim fiillerinin oluşmasında olay zinciri ve metonimik sürecin etkili olması durumunda III. tip fiil sınıfı teşkil edilmiştir. Eğer iletişim fiilleri sözlüksel

yapılardan oluşuyorsa IV. tip olarak tasnif edilmiştir. İletişim fiilleri farklı üye ve rol yapısının, farklı söz dizimsel yapı ve davranışların, farklı sözlüksel yapıların ve olay yapı zincirinin etkisiyle birden fazla sınıflın üyesi olarak gerçekleşir. Bu aşamalı tasnif anlamca birbirine daha yakın ya da eş anlamlı fiil sınıflarının belirlenmesini, bir başka deyişle iletişim fiillerinin farklı anlam sınıflarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. İletişim fiillerinin söz konusu dil bilimi esasları ve ölçütleri temelinde anlam duyarlı aşağıdaki ana ve alt sınıfları oluşur:

A. SÖYLEYEN + MEVZU + EYLEM

Bu anlamsal üye ve rol yapısındaki iletişim fiillerinin iki (2) söz dizimsel ve bir (1) sözlüksel yapı açısından farklı alt sınıflara ayrılır. Birinci (A1.) söz dizimsel yapı, *tekrarlama* (I), *övme* (I) *tasdikleme* (II), *bahsetme* (II), *yanıtlama* (III); ikinci (A2) söz dizimsel yapı *bahsetme* (I) ve *hayıflanma* (I); üçüncü (A3.) söz dizimsel-sözlüksel yapı ise *bahsetme* (III) fiil sınıflarını oluşturur. Fiillerin söz konusu anlam sınıflarının oluşmasında söz dizimsel ve sözlüksel yapı farklılaşmaları büyük oranda belirleyici olmuştur. Her fiil sınıfının eş ya da yakın anlamlılık olasılığının yazın alanındaki tematik sınıflandırmalara oranla çok daha yüksek seyrettiği anlaşılır. Söz dizimsel ve sözlüksel yapısı benzer olan fiillerin aynı semantik alanı paylaştığı ve daha eş ya da yakın eş anlamlılık sergilediği ve birçok durumda birbirinin yerine kullanılabilecek özelliklerinin olduğu söylenebilir.

A1. kim + kimi + fiil:

- a) *Tekrarlama Fiilleri* (I): tekrarlamak, tekrar etmek, sayıklamak
- b) *Övme Fiilleri* (I): övmek, methetmek, cilalamak
- c) *Tasdikleme Fiilleri* (II): tasdiklemek, tasdik etmek, doğrulamak, teslim etmek
- d) *Bahsetme Fiilleri* (II): anmak, konuşmak, zikretmek
- e) *Yanıtlama Fiilleri* (III): yanıtlamak, cevap vermek, cevaplamak
- f) *Kınama fiilleri* (I): kınamak, ayıplamak, kötölemek, lanetlemek
- g) *Kınama Fiilleri* (II): karalamak, lekelemek, yargılamak
- h) *Savunma Fiilleri* (II): savunmak

A2. kim + kimden + fiil:

- a) *Bahsetme Fiilleri* (I): bahsetmek, söz etmek, konuşmak
- b) *Hayıflanma Fiilleri* (I): hayıflanmak, söylenmek, yakınmak, şikâyet etmek

A3. kim + tamamlayıcı ↔ fiil:

- a) *Bahsetme fiilleri* (IV): üzerinde durmak; konuya/soruna vs. gelmek, konuya ilişmek, soruna/konuya/noktaya işaret etmek; konuyu kapatmak; farka/konuya/soruna temas etmek, değinmek, lafını/ sözünü açmak vb.
- b) *Yanıtlama Fiilleri* (IV): cevabı basmak
- c) *Tekrarlama Fiilleri* (IV): sözünü/lafını gevelemek

B. SÖYLEYEN + ALICI + EYLEM

Bu anlamsal üye ve rol yapısında iletişim fiilleri üç (3) söz dizimsel ve 1 (bir) sözlüksel yapıya duyarlı farklı alt sınıflara ve anlam alanlarına ayrılır. Birinci (B1) söz dizimsel yapının *bağırma* (I), *sövme* (I),

iltifat etme (I), *yakınma* (II), *sataşma* (III), *alay etme* (III); ikinci söz dizimsel yapının *eleştirme* (I) (II), *kutlama* (I), *uyarma* (I) ve *kışkırtma* (II), *konuşma* (III), *kovma* (II), *azarlama* (I), *kandırma* (III); üçüncü söz dizimsel yapının ise *alay etme* (I) (II) alt iletişim fiillerinin oluşmasında belirleyici olduğu görülür. Bu sınıfta (I.) ve (II.) tip iletişim fiilleri dışında metonimik süreçlerle oluşmuş, *alay etme* (III), *konuşma* (III), *sataşma* (III), *kandırma* (III) gibi farklı anlam sınıflarına dâhil III. tip iletişim fiillerinin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Üye yapı yapılarının (II. tip fiiller) dışında oluşan bu iletişim fiilleri gerçek iletişim fiilleri değildir. Sözlüksel yapıların etkisiyle ise *alay etme* (IV) fiil sınıfı oluşmuştur. IV. tip bir fiil sınıflarının da bir fiil birleşmesinden oluştuğu için ve sözlüksel bir kalıplaşmaya dayandığından prototip bir iletişim fiili değildir.

B1. kim + kime +fiil:

- Bağırma Fiilleri* (I): bağırarak, seslenmek
- Sataşma Fiilleri* (III): sataşmak, saldırmak, (birine) sarmak, çatmak
- Sövme Fiilleri* (I): sövmek, küfretmek, hakaret etmek
- Yakınma Fiilleri* (II): yakınmak, boşalmak, sızlanmak
- İltifat etme Fiilleri* (I): İltifat etmek
- Alay Etme Fiilleri* (III): gülmek

B2. kim + kimi +fiil:

- Eleştirme Fiilleri* (I): eleştirmek, tenkit etmek, yermek
- Eleştirme Fiilleri* (II): iğnelemek, taşlamak, gagalamak
- Kutlama Fiilleri* (I): kutlamak, tebrik etmek, teşekkür etmek
- Uyarma fiilleri* (I): uyarmak, ikaz etmek, ihtar etmek, tembihlemek
- Kışkırtma Fiilleri* (II): dürtmek, kaşımak
- Konuşma Fiilleri* (III): görmek
- Kovma Fiilleri* (II): kovmak, defetmek
- Kandırma Fiilleri* (III): kandırmak, ikna etmek, yanıltmak
- Azarlama Fiilleri* (I): azarlamak, paylamak, fırçalamak, gagalamak, haşlamak

B3. kim + kimle +fiil:

- Alay Etme fiilleri* (I): alay etmek
- Alay Etme fiilleri* (III): eğlenmek

B4. kim + tamamlayıcı ↔ fiil:

- Alay etme fiilleri* (IV): dalga geçmek
- Sataşma Fiilleri* (IV): nefretini/ ökesini kusmak; alev/ ateş püskürtmek

C. SÖYLEYEN + SÖYLEYEN + EYLEM

Bu anlamsal üye ve rol yapısı sınıfının tek bir söz dizimsel yapısı vardır. Anlamsal üye ve rol yapısını yüklenen söz dizimsel yapının iletişim fiillerinin *konuşma* (I), *sohbet* (II) ve *tartışma* (I) alt sınıflarının oluşmasında belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

C1. kim + kimle +fiil

- a) *Konuşma Fiilleri* (I): konuşmak, görüşmek
- b) *Sohbet Fiilleri* (I): sohbet etmek, söyleşmek, muhabbet etmek, laflamak
- c) *Tartışma fiilleri* (I): tartışmak, münakaşa etmek, çekişmek, didişmek

D. SÖYLEYEN + SÖZ + ALICI + EYLEM

Bu üye ve rol yapısının gerçekleştiği iki söz dizimsel yapı; bir (1) de sözlüksel yapı vardır. Bunlardan ilki (D1) I. tip söyleme (I), emretme (I), ısmarlama (I), fısıldama (I) ve öğütme (I) fiillerini oluşturmuştur. İkinci söz dizimsel yapının (D2) ise III. tip gizleme (III) ve *işitme* (III) fiilleriyle ilgisi vardır. III. tip söz konusu fiiller daha çok metonimik süreçlerin etkisi ve perspektif değişimiyle oluşmuştur. Bu nedenle tamlayıcıların yüklendiği anlamsal roller de diğerinden farklılaşmaktadır. Sözlüksel yapı (D3) IV. tip öğütme (IV) ve söyleme (IV) fiil sınıflarının oluşmasını sağlamıştır.

D1. kim^{SÖYLEYEN} + kimi/ne^{SÖZ} + (kime^{ALICI}) + fiil

- a) *Söyleme Fiilleri* (I): söylemek, açıklamak, bildirmek, demek, anlatmak, lütfetmek
- b) *Emretme Fiilleri* (I): emretmek, buyurmak
- c) *ısmarlama Fiilleri* (I): ısmarlamak, söylemek
- d) *Fısıldama Fiilleri* (I): fısıldamak
- e) *Öğütme Fiilleri* (I): öğütlemek, telkin etmek

D2. kim^{ALICI} + kimi^{SÖZ} + kimden^{SÖYLEYEN} + fiil

- a) *Gizleme Fiilleri* (III): gizlemek, saklamak
- b) *İşitme Fiilleri* (III): işitmek, öğrenmek, duymak

D3. kim + kime + tamamlayıcı ↔ fiil

- a) *Öğütme Fiilleri* (IV): tavsiye vermek, öğüt vermek, nasihat etmek/ vermek, salık vermek, akıl vermek
- b) *Söyleme Fiilleri* (IV): adını zikretmek, laf/ söz sarf etmek

E. SÖYLEYEN + MEVZU + ALICI + EYLEM

Bu üye ve rol yapısı sınıfında olan iletişim fiillerinin dördü (4) söz dizimsel, biri (1) sözlüksel yapı duyarlı beş (5) farklı alt sınıfı oluşmuştur. Birinci (E1) söz dizimsel yapı I. tip açıklama (I), sorma (I), itiraf etme (I) fiil sınıflarını oluşturur. Aynı söz dizimsel yapının Alıcı rolünü yüklenen **kime** tamlayıcısının zorunlu olduğu ikinci söz dizimsel yapı iletişim fiillerinin *bildirme* (I), *davet etme* (I), *ilan etme* (I), *şikâyet etme* (I) olmak üzere daha farklı I. tip tematik fiil sınıflarını ürettiği görülür. Aynı söz dizimsel yapı, üye yapı yapılarının etkisiyle *bildirme* (II) ve *davet etme* (II) gibi II. tip iletişim fiil sınıfı da üretmiştir. Üçüncü (E3) söz dizimsel yapı III. tip iletişim fiili olarak *isteme* (III) ile ilgilidir. Dördüncü (E4) söz dizimsel yapının ise suçlama (III) fiillerini ürettiği söylenebilir. Sözlüksel yapılarla oluşan iletişim fiillerinin ise çoğunlukla farklı tematik fiil sınıflarıyla ilgili olduğu görülür. Sözlüksel yapıları aynı anlamsal üye ve rol yapısını paylaştığı diğer fiil sınıflarıyla tasnif etmek çoğunlukla güçtür. Ne kadar sözlüksel yapı varsa bir o kadar da çeşitlenen fiil sınıfı ve anlamı vardır. Bu çoğunlukla fiil eşdiziminin isim unsuruna göre değişir. Bu nedenle sözlüksel yapıların etkili olduğu VI. tip iletişim fiilleri farklı fiil sınıfları içinde yer alır.

E1. kim + kimi + (kime) + fiil

a) *Açıklama Fiilleri* (I): açıklamak, anlatmak, yorumlamak, izah etmek, tarif etmek, sıralamak, konuşmak, değerlendirmek

a) *İtiraf Etme Fiilleri* (I): itiraf etmek

b) *Sorma Fiilleri* (I): sormak, danışmak

E2. kim + kimi + kime + fiil

a) *Bildirme Fiilleri* (I): bildirmek, anlatmak, söylemek

b) *Bildirme Fiilleri* (II): aktarmak, nakletmek, ötmek, iletmek

c) *Davet Etme Fiilleri* (I): davet etmek, çağırmak

d) *Davet Etme Fiilleri* (II): okumak

e) *Önerme Fiilleri* (I): önermek, tavsiye etmek

f) *Şikâyet Etme Fiilleri* (I): şikâyet etmek, kötülemek

g) *Duyurma Fiilleri* (III): duyurmak, ilan etmek

E3. kim + kimi + kimden + fiil:

a) *İsteme Fiilleri* (III): istemek, dilenmek, rica etmek

E4. kim + kimi + kimle + fiil

a) *Suçlama fiilleri* (III): suçlamak, itham etmek, damgalamak

E5. kim + (kime) + tamamlayıcı ↔ fiil:

a) *Bildirme Fiilleri* (IV): haber/ bilgi vermek; haber/ bilgi geçmek, getirmek

b) *Yakınma Fiilleri* (IV): derdini, sıkıntısını vs. açmak; derdini, içini vs. dökmek

c) *Söyleme Fiilleri* (IV): laf, iftira, yalan vs. atmak; yemin, söz vs. vermek/etmek, yalan, palavra vs. savurmak; şiir/ şarkı/türkü okumak

d) *Açıklama Fiilleri* (IV): demeç vermek

e) *Anlatma Fiilleri* (IV): hikâye/masal/ öykü anlatmak

F. SÖYLEYEN + SÖYLEYEN + MEVZU + EYLEM

Bu anlamsal üye ve rol yapısı tek bir söz dizimsel yapıya duyarlıdır. Bu söz dizimsel yapının (F1) I. tip *müzakere* (I) fiilleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Farklı fiil sınıflarından *görüşmek*, *konuşmak*, *tartışmak* fiilleri söz dizimsel yapının ve metonimik sürecin etkisiyle müzakere (III) fiil sınıflarına geçiş yapmıştır.

F1. kim + kimi + (kimle) + fiil

a) *Müzakere Etme Fiilleri* (I): müzakere etmek

b) *Müzakere Etme Fiilleri* (III): tartışmak, görüşmek, konuşmak

G. SÖYLEYEN + EYLEM

Bu anlamsal üye ve rol yapısının tek bir söz dizimsel yapısı, tek bir üye ve rol yapısı vardır. Buna karşın dört (4) farklı fiil sınıfı oluşturur. Haykırma (I), kekeleme (I), mırıldanma (I) fiil sınıflarını teşkil eder. Bu üye ve rol yapısı II. Tip fiil olarak sızlanma (II), haykırma (II) ve kekeleme (II) fiil sınıflarıyla ilgilidir.

G1. kim + fiil

- a) *Haykıрма fiilleri* (I): haykırmak, bağırmak, seslenmek, feryat etmek
- b) *Haykıрма Fiilleri* (II): kükremek, sertleşmek, hırlamak, anırmak
- c) *Sızlanma Fiilleri* (II): sızlamak, sızlanmak, homurdanmak
- d) *Kekeleme Fiilleri* (I): kekelemek
- e) *Kekeleme Fiilleri* (II): duraklamak, duraksamak, tereddüt etmek
- f) *Mırıldanma Fiilleri* (I): mırıldanmak, sayıklamak, gevelemek

Sonuç

Türkçe 534 fiilin istem bilgisinin betimlendiği 2250 fiil çerçevesi analiz edildiğinde iletişim fiillerinin anlam duyarlı yedi (7) üye ve rol yapı sınıfının olduğu görülmüştür. Her üye ve rol yapısı sınıfı iletişim fiillerinin söz dizimsel yapı ve davranışlarına göre tekrar on beş (15) sınıfa ayrılır. Fiillerin söz dizimsel yapı ve davranışlarının dikkate alınması iletişim fiillerinin anlama duyarlı daha ayrıntılı sınıflanmasına imkân vermiştir. Üye ve rol yapılarının söz dizimsel yapılarla birlikte değerlendirilmesi yakın anlamlı fiillerin aynı grupta tasnif edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle aynı üye ve rol yapısında aynı söz dizimsel yapı sınıfında olan fiillerin yakın anlamlı olduğu söylenebilir. Dilsel esas ve ölçütlere dayanan hibrit yaklaşımla iletişim fiillerinin anlam duyarlı otuz bir (31) fiil sınıfının olduğu tespit edilmiştir:

1) <i>Açıklama Fiilleri</i>	24) <i>Övme Fiilleri</i>
2) <i>Alay Etme fiilleri</i>	25) <i>Sohbet Fiilleri</i>
3) <i>Azarlama Fiilleri</i>	26) <i>Sorma Fiilleri</i>
4) <i>Bağırma Fiilleri</i>	27) <i>Sövme Fiilleri</i>
5) <i>Bahsetme Fiilleri</i>	28) <i>Söyleme Fiilleri</i>
6) <i>Bildirme Fiilleri</i>	29) <i>Şikâyet Etme Fiilleri</i>
7) <i>Davet Etme Fiilleri</i>	30) <i>Tekrarlama Fiilleri</i>
8) <i>Eleştirme Fiilleri</i>	31) <i>Uyarma fiilleri</i>
9) <i>Emretme Fiilleri</i>	
10) <i>Fısıldama Fiilleri</i>	
11) <i>Hayıflanma Fiilleri</i>	
12) <i>Haykıurma fiilleri</i>	
13) <i>İsmarlama Fiilleri</i>	
14) <i>İltifat etme Fiilleri</i>	
15) <i>İtiraf Etme Fiilleri</i>	
16) <i>Kekeleme Fiilleri</i>	
17) <i>Kınama fiilleri</i>	
18) <i>Konuşma Fiilleri</i>	
19) <i>Kutlama Fiilleri</i>	
20) <i>Mırıldanma Fiilleri</i>	
21) <i>Müzakere Etme Fiilleri</i>	
22) <i>Öğütleme Fiilleri</i>	
23) <i>Önerme Fiilleri</i>	

İletişim sınıfları dört (4) farklı tipte kendini gösterir. Bir iletişim türü ifade eden fiillerin bir kısmı ve çoğunluğu asıl yani I. tip iletişim fiilleridir. Üye yapı yapılarını, olay yapı zincirini ve sözlüksel yapıları ise II., III. ve IV. tipte iletişim fiilleri üretir. Aynı fiil tipine giren fiillerin yüksek eş anlamlılık gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Bir fiilin birden fazla fiil tipinde ve sınıfında bulunması ise çok anlamlılığına delalet eder. İletişim fiillerinin sayısı üye yapı yapılarının, olay yapı zinciri ve sözlüksel yapının etkisiyle bir başka ifadeyle dilin alan üretim süreçleriyle çok farklı fiiller iletişim fiiline dönüşebilir. İletişim fiilleri her ne kadar otuz bir (31) alt sınıfa ayrılrsa da bazı fiil sınıfları aynı eylemin aşamalarını oluşturur. Örneğin söyleme, bildirme ve açıklama fiilleri ya da konuşma ve sohbet fiilleri olay yapı zincirinin farklı aşamalarıdır. Bu nedenle sadece söyleme ve konuşma fiilleri sınıfı I. tip; diğerleri olay yapı zincirinin etkisiyle II. tip iletişim fiili olarak değerlendirilebilir ve tasniften çıkarılabilir. Buna söz dizimsel yapı ve davranışlarının benzerliği de imkân verir. Bu yaklaşımla fiil sınıflarının sayısı oldukça azaltılabilir. Söyleme, açıklama ve anlama fiilleri ile konuşma ve sohbet fiilleri arasındaki fark ise figüratif/ metaforik dil ve düşünceye bırakılabilir. Ancak söz dizimsel yapı ve davranışları aynı olmayan fiiller bu tür bir birleştirmeye imkân vermez. Azarlama fiilleri ile sövme fiilleri tematik olarak aynı sınıfta değerlendirilebilir gibi dursa da söz dizimsel yapı ve davranışları onların farklı olduğunu gösterir. Bu farklılık onların eş ya da yakın anlamlı kullanılmayacağına da işaret eder. Buna karşın açıklama, söyleme ve bildirme fiillerinin çok anlamlılık sergilediği ve bir fiilin üç farklı sınıfta yer aldığı ve sınıfın diğer üyeleriyle eş ya da yakın anlamlı kullanılabildiği görülür. O zaman bir fiilin farklı sınıflarda söz dizimsel yapı ve davranışları benziyorsa olay yapı zinciri temelinde metonimik ilgiyle oluştuğu yorumu yapılabilir. Bu çalışmada geliştirilen hibrit yaklaşım diğer fiil sınıflarına da uygulanabilir, tümüyle sezgiye dayalı sınıflamalara kıyasla daha güvenilir sonuçlar elde edilebilir. Hibrit yaklaşım yeni geliştirilmiş farklı bakış açılarıyla olgunlaştırılabilir, ileriye dönük daha sağlam bir kurama dönüştürülebilir. Bu durum araştırmacıların diğer fiil türlerine bu yaklaşımı uygulamasıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Afarli, T. A. (2007). Do verbs have argument structure. In E. Reuland, T. Bhattacharya, G. Spathas (Eds.). *Argument Structure* (pp.1-16). John Benjamins Publishing Company.
- Aydemir, A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Grafiker Yayınları.
- Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde mental fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 135-151.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılımsız Kategorisi ve Altaycada Kılımsız Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Baker, C. & Ruppenhofer, J. (2002). FrameNet's Frames vs. Levin's Verb Classes. In J. Larson and M. Paster (Eds.) *Proceedings of the 28th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp, 27-38). Berkeley: U of California at Berkeley.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutçu Özönder F.S. (1999). Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi. In *Türk Gramerinin Sorunları II* (pp. 56-64). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. Dergâh Yayınları.

- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Bilgin Aksoy, G. (2022a). Azerbaycan Türkçesinde duygu fiillerinin anlam bilimsel yapı görünüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 73-87.
- Bilgin Aksoy, G. (2022b). Anlam Bilimsel Bir Fiil Kategorisi Olarak Mental Fiiller. *Dil Araştırmaları*, 16 (30) , 115-137.
- Boas, H. C. (2008). Towards a frame-constructural approach to verb classification. *Grammar, Constructions, and Intefaces: Special issue of Revista Canaria de Estudios*, 57, 17-48.
- Bozaner, K. (2022). *Türkçede Fiil Sınıfları ve Özellikleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bresnan, J. (2001). *Lexical-Functional Syntax*. USA: Blackwell Publishers.
- Casenhiser, D. & Bencini, G. (2015). 28. Argument structure constructions. In Dabrowska & D. Divjak (ed.), *Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 579-594). De Gruyter Mouton.
- Chafe, W.L. (1970). *Meaning and The Structure of Language*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Comrie, B., Hartmann, I; Haspelmath, M.; Malchukov, A. and Wichmann, S. (2015). *Inroduction*. Andrej Malchukov and Bernard Comrie (Eds.), *Valency Classes in the World's Languages*, Berlin: De Gruyter Mouton, s. 3-26.
- Croft, W. (2012). *Verbs- Aspect and Causal Structure*. Oxford University Press.
- Çelik, T. (2021). *Risale-i Kudsiyye'de Mental Fiiller ve Dizin*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Daneš, F. (1994a). The Sentence-Pattern Modal of Syntax. In Philip A. Luelsdorff (ed.), *The Prauge School of Structural and Functional Linguistics: A Short Introduction* (pp. 197- 223). Jhon Benjamins B.V.
- Daneš, F. (1994b). Some Thoughts on Semantic Structure. In Philip A. Luelsdorff, Jarmila Panevová, Petr Sgall (eds.). *Praguiana 1945-1990* (pp. 71-86). Jhon Benjamins B.V. 71- 86.
- Dik, S. C. (1980). *Studies in Functional Grammar*. London/ New York: Academic Press.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te Fiil Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, 17, 7-84.
- Doğan, N. (2016). *Türkiye Türkçesinde Fiil Eşdizimleri*. Ankara: Kitabevi Yayınları
- Doğan, N. (2017). Türkçe fiillerin anlam bilimsel sınıfları. In Sema Noyan& E. Kapağan (Eds.), *I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 223-252). Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, N. (2018). Söz dizimsel açıdan Türkçe fiil sınıfları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2204-2225.
- Doğan, N. (2021). *Türkçe Söz Diziminin Sınırlılıkları*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (6) , 1863-1876.
- Doğru, F. (2021). Risâletü'n-Nushiyye'de İletişim Fiilleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı, 138-154.
- Dolati Darabadi, M. (2018). Nehcü'l Feradis'te Mental Fiiller. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 85-113.
- Dux, R. (2020). *Frame-Constructural Verb Classes -Change and Theft verbs in English and German*. John Benjamins Publishing Company.
- Erdem, M. (2007). Oğuz Grubu Lehçelerinde İletişim Fiilleri. *MTAD*, 4(2), 94-103.
- Erdem, M. (2016). Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları. *Turkish Studies*, 11(20), 185-200.

- Fillmore, C. (2006). Frame Semantics. In Dirk Geeraerts (ed.), *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (pp. 374–402). Walter de Gruyter.
- Fillmore, C. J. (2003). Valency and Semantic Roles: the Concept of Deep Structure Case. In Vilmos Ágel vd. (Eds), *Dependency and valency: An international handbook of contemporary research* (p. 457-475). Berlin and New York: Walter de Gruyter,
- García-Miguel, J.& Francisco J. A. (2005). Verbs, semantic classes and semantic roles in the adesse Project. *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on the Identification and Representation of Verb Features and Verb Classes*, Saarland University.
- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Pres.
- Grimshaw, J. (1992). *Argument Structure*. Cambridge. The MIT Press.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Inroduction to Functional Grammar*. Edward Arnold.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Horák, A. (1998). Verb Valency and Semantic Classification of Verbs. *Proceedings of TSD September (23-26, 1998)*. Masaryk University.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. Nurettin Demir (çev). Grafiker Yayınları.
- Kamchybekova, K. (2019). *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*[Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılımsız*. Divan Kitap
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lazard, G. (2002). Transitivity Revisited as an Example of a More Strict Approach in Typological Research. *Folia Linguistica*, 36(3-4), 141-190.
- Levin, B. (1993). *English Verbs Classes and Alternations*. The Universty of Chicago Press.
- Levin, B., Rappaport Hovav, M. (2005). *Argument Realization*. Cambridge University Pres.
- Malchukov, A. vd. (2015). *Leipzig Questionnaire on valency classes*. Andrej Malchukov and Bernard Comrie (Eds.), *Valency Classes in the World's Languages* (p. 28-39). De Gruyter Mouton,
- Özeren, M., Alan, İ. (2018), *Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller*. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 61, 203-224.
- Rappaport Hovav, M., Levin, B. (1998). Building Verb Meaning. In M. Butt and W. Geuder (ed.). *The Projection of Arguments* Stanford (pp. 97-134). CSLI
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller* [Doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Soydan, S. ve Saz, M. (2019). Lisânü't Tayr'da İletişim Fiilleri. *Turkish Studies*, 14(2), 855-878.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi*. Kömen Yayınları.
- Van Valin, R. D. (1993). *A Synopsis of Role and Reference Grammar*, in *Advances in Role and Reference Grammar*, R. D. Van Valin (Ed.). John Benjamins Publishing Company.
- Vendler Z. (1968). *Adjectives and Nominalization*. Mouton,
- William, C. (2012). *Verbs. Aspect and Causal Structure*. Oxford University Press.
- Yaylagül, Ö. (2005), *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi
- Yıldız, H. (2017). Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi. *Littera Turca*, 3(1), 337-362.
- Yıldız, H. (2020). Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar. *Gazi Türkiyat*, 26, 105-125.

Extended Abstract

In Turkish linguistic studies, the traditional studies and classifications of verbs based on morphology have been abandoned in recent years and have been replaced by verb classifications and studies based mostly on thematic or conceptual fields. Although researchers say that the thematic-based verb classifications are verb meaning classes, it is seen that they are not based on a semantic basis, but rather based on specific conceptual fields and linguistic intuitions of researchers. This has caused some problems in verb classifications. The most important of these problems are as follows: First, the number and subclasses of the proposed verb classes, and in the narrow sense, the communication verbs differ greatly from researcher to researcher in terms of quantity. It is seen that different thematic verb classes ranging from 3 to 230 are suggested in linguistic studies. An action or process taken by a researcher in a verb class can be evaluated by another researcher in another class or in a separate class. Secondly, this approach has led to the classification of different verbs in the same class in terms of their meanings, syntax, argument and role structure, and syntactic behaviors. This has revealed detachments from the logical, syntactic, lexical, semantic structures and relations of the language. Verbs with different argument structure, role structure, syntactic structure and lexical structure are not likely to show a class feature in terms of semantics. Therefore, classifications based on thematic basis do not reflect near-synonyms or synonyms of verbs, and it does not seem possible to be in the same class in terms of argument and role structure. It can be said that thematic-based verb classifications are quite traditional in linguistic studies. Although verbs are mostly classified in terms of structure in Turkish Turcology, they have also been classified based on thematic basis for a long time. In the West and in the Russian linguistics environment, detailed verb classifications based on thematic basis have traditionally been made for a long time. On the other hand, in recent linguistic studies, verb classifications are moving in quite a different direction. The semantic classes of verbs can be determined according to more reliable and consistent linguistic principles and criteria, not the linguistic intuition of the researchers. Today, thematic classification studies have long been abandoned in linguistics studies, verbs are generally classified according to certain universal linguistic principles and criteria, and hybrid approaches are used. Even though Levin's (1993) famous thematic verb classification is determined by the syntactic behavior of verbs and argument alternation possibilities, today it is found intuitive compared to the findings of frame semantics and new approaches are suggested in the classification of verbs.

In the West, verb classes based on actionart and thematic are examined on the basis of argument structures and role frames, argument structure structures, valency/ argument frames, argument alternations AND frame-constructional in parallel with linguistic developments, and they are reclassified with hybrid approaches in which more than one approach is used together. is being done. Hybrid approaches facilitate the identification of semantic verb classes, which also describe the semantic relations of verbs such as synonymy, near-synonym, subsynonym, and polysemy. However, today, attempts to classify verbs based on different historical and contemporary Turkish dialects of Turkish and their texts, which include detailed sections on main and sub-verb classes, are still thematically based on specific verb thematic or conceptual areas and the linguistic intuitions of researchers. The detailed classification of verbs based on only certain themes or concepts does not mean that verbs are classified semantically in such studies. The actual semantic classes of verbs, the semantic processes that verbs are exposed to due to syntactic and lexical reasons, the transitions between verb classes, the semantic relations of verbs such as polysemy and synonymy can only be determined with a linguistic hybrid approach in line with the developments in linguistics today, not with thematic approaches. In this study, five (5) different linguistic principles and criteria specific to Turkish were developed in order to determine the subclasses of communication verbs: argument and role structure, argument structure structures, event chain or event structure chain, syntactic structure and lexical structure. Sub-classes of communication verbs are determined based on these principles and criteria, and they are divided into more consistent and sensitive classes compared to thematic-based intuitive

verb classifications. Communication verbs were first divided into seven (7) main classes in terms of argument and role structure on the basis of frame semantics. Each argument and role structure class is divided into eighteen (18) classes, three (3) of which are lexical structure sensitive, according to the syntactic structure and behavior of the communication verbs. With the help of other criteria, each major semantic and sub-syntactic verb class was labeled with four (4) different verb types. It has been suggested that the first (I) type communication verbs are the main ones, the second (II) type communication verbs are formed through metaphorical argument structure structures, the third (III) type communication verbs are formed through the chain of events and metonymic processes, and the fourth (IV) type communication verbs are formed through lexical structures. This shows how communication verbs differ from other verb classes in terms of argument and role structure, and under what conditions transitions between verb classes are possible. When 2250 verb frames, in which 534 verbs in Turkish are described, are analyzed, it has been determined that communication verbs consist of the following classes in terms of argument and role structure, syntactic and lexical structure in Turkish.

A. Sayer-Topic-Verb

a1. Nom-Acc-verb

a2. Nom-Abl-verb

a3. Nom-Complement ↔ verb

B. Sayer-Recipient-Verb

B1. Nom-Dat-verb:

B2. Nom-Acc-verb

B3. Nom-Ins-verb

B4. Nom-Complement ↔ verb:

C. Sayer-Sayer-verb

C1. Nom-Ins-verb

D. Sayer-Message-Recipient-verb

D1. Nom-Acc-(Dat)-verb

D2. Nom-Acc-Abl-verb

D3. Nom-Dat-Complement ↔ verb

E. Sayer-Topic-Recipient-verb

E1. Nom-Acc (Dat)-verb

E2. Nom-Acc-Dat-verb

E3. Nom-Acc-Abl-verb

E4. Nom-Acc-Ins-verb

E5. Nom-(Dat)-Complement ↔ verb:

F. Sayer-Sayer-Topic-verb

F1. Nom- Acc-(Dat)-verb

G. Sayer-verb

G1. Nom-verb

This process has revealed the following thirty-one (31) communicative verb classes of type I based on linguistic principles and criteria.

1) Verbs of Explanation

2) Verbs of Ridicule

3) Verbs of Rebuke

4) Shouting Verbs

5) Mention Verbs

6) Declaring Verbs

Screaming verbs

13) Verbs of Order

14) Verbs of Compliment

15) Verbs of Confession

16) Stuttering Verbs

17) Verbs of Censure

18) Verbs of Speech

25) Conversation Verbs

26) Verbs of Asking

27) Verbs of Swear

28) Verbs of Saying

7) Verbs of Invitation

8) Verbs of Criticism

9) Verbs of Command

10) Whispering Verbs

11) Verbs of Regret

12)

19) Celebration Acts

20) Verbs of Murmur

21) Confering Verbs

22) Advising Verbs

23) Verbs of Offer

24) Verbs of Praise

29) Complaint Verbs

30) Repetition Verbs

31) Warning Verbs

Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Bağlamında Gorkiy'in *Ana* Adlı Romanının Yeniden Yorumlanması

Reinterpretation of Gorky's Novel "Mother" within the Context of the Principle of Ataturk's Populism

Onur AYDIN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 30.06.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 28.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1138607

Atıf / Citation: Aydın, O., (2022). "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Bağlamında Gorkiy'in *Ana* Adlı Romanının Yeniden Yorumlanması" ODÜSOBİAD 12 (3), 2467-2486Doi: 10.48146/odusobiad.1138607

Öz

1917 Ekim Devrimi, Rus tarihi açısından önemli dönüm noktalarından biridir. Bu süreçte yaşanan gelişmelerden etkilenen birçok Rus yazar, Ekim Devrimi ve onun sonuçları üzerine eserler kaleme almıştır. Maksim Gorkiy ise devrimin nedenlerini ve olası sonuçlarını 1900'li yılların hemen başlarında kâğıda dökmeye başlamış, yaşanacak gelişmeler üzerinde etki bırakmaya çalışmıştır. Yazarın çalışmalarından en önemlisi, devrimin başucu eserlerinden sayılan *Ana* adlı romanıdır. Gorkiy, romanında yaklaşan fırtınanın sesinin duyulmasına yardım etmekle kalmaz, bizzat fırtınayı çağırır. Ancak devrimin gerçekleşmesinin ardından Rusya'da yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda Gorkiy'in romanında yer verdiği görüşlerinin gerçeklerle çeliştiği ortaya çıkar ve halk için zorlu günler kaçınılmaz olur. Devrim propagandasıyla ünlenen yazar dahi, 1917 yılından sonra devrimi ciddi bir biçimde eleştirmeye başlar. Yalnızca Gorkiy değil diğer Rus yazarlar da nerede yanlış yapıldığı sorusuna sessizce yanıt arar. Çalışmamız kapsamında bu arayışlara farklı bir bakış açısı geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Gorkiy'in *Ana* romanında yer verdiği devrim düşünceleriyle, Atatürk'ün halkçılık görüşleri karşılaştırmalı inceleme yöntemiyle ve eleştirel yaklaşımla ele alınmıştır. Demokrasi, eşitlik, adalet ve özgürlük karşılaştırma ölçütleri olarak benimsenmiştir. İnceleme sonucunda sınıfsızlık, eşitlik ve dayanışma ile halkın yönetime ve denetime katılması olarak sayılan Atatürk'ün halkçılık anlayışının üç önemli sacayağına Ekim Devrimi sürecinde yeterince önem verilmediği tespit edilmiştir. *Ana* romanındaki devrim çağrısı ve 1917 sonrasında yaşananlar düşünüldüğünde Atatürk halkçılığının evrenselliğinin önemi ve Gorkiy'in romanında çizdiği ideal Rus devrimi portresi ile olan benzerlikleri ortaya çıkarılmıştır. Yapılan inceleme ışığında Gorkiy'in *Ana* romanının 1917 Ekim Devrimi'nin değil ideal Rus devriminin başucu eserlerinden biri, devrimin ideal felsefesinin de Atatürk halkçılığının ilkeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Gorkiy, Halkçılık, *Ana*, Ekim Devrimi

Abstract

The October Revolution of 1917 is one of the significant turning points in Russian history. Many Russian writers, affected by the developments in this process, wrote their works on the October Revolution and its

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir, E-mail: onur_aydin@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7981-5821

results. Maxim Gorky, on the other hand, began to write down the causes and possible consequences of the revolution in the early 1900s and tried to have an impact on upcoming developments. The most important of the author's works is his novel "Mother", which is considered one of the reference works of the revolution. In his novel, Gorky not only helps to hear the sound of the approaching storm but also calls the storm himself. However, considering the developments in Russia after the realization of the revolution, it is revealed that Gorky's views in his novel contradict the facts, and difficult days become inevitable for the public. Even the writer, who is famous for his revolutionary propaganda, begins to severely criticize the revolution after 1917. Not only Gorky, but also other Russian writers silently seek an answer to the question of where the mistake was made. Within the scope of our study, it is aimed to develop a different perspective on these searches. In accordance with this purpose, the revolutionary ideas in Gorky's novel "Mother" and Atatürk's views on populism were discussed with the comparative analysis method and critical approach. Democracy, freedom, equality and justice were adopted as comparison criteria. As a result of the examination, it was determined that the three key elements of Atatürk's understanding of populism called classlessness, equality and solidarity, enabling the common people to participate in management and control, were not attached adequate importance during the October Revolution. Taking into consideration the call for revolution in the novel "Mother" and the events that took place after 1917, the importance of the universality of Atatürk's populism and its similarities with the ideal portrait of the Russian revolution that Gorky drew in his novel were clarified. In the light of the examination, it was concluded that Gorky's novel "Mother" was not one of the bedside works of the 1917 October Revolution, but of the ideal Russian revolution, and that the ideal philosophy of the revolution consisted of the principles of Atatürk's populism.

Keywords: Atatürk, Gorky, Populism, Mother, The October Revolution

Giriş

XVII. yüzyıldaki Cromwell Devrimi, XIX. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile Avrupa'da din ve monarşi temelli yönetim anlayışında artık sona gelindiği, bunların yerine parlamenter sistemin, cumhuriyet rejiminin ve halkçılık ilkesinin benimsenmeye başladığı görülür. Halk ve halkçılık kavramları, özellikle Fransız İhtilali'nin etkisiyle daha geniş coğrafyalara yayılım gösterir. 1789 yılından itibaren 'ulus, 'millet' ve 'halk' kavramları daha sık kullanılmaya başlanır. Günümüzde dahi birbirlerinin yerine kullanılan bu sözcüklerde anlam açısından farklılık söz konusudur. Halk somut, ulus soyut bir kavramdır. Ulus, birlikte yaşama iradesi gösteren, ortak tarihsel ve kültürel olgular temelinde bir araya gelen insan topluluğu, halk ise belirli bir zamanda ülkede yaşayan vatandaşların tümüdür. Kısacası halk, ulusu oluşturan insanların somut hâlidir denebilir (Mumcu, 2010: 510).

Fransız İhtilali'nin sonuçları arasında yer alan demokrasi, eşitlik, insan hakları, milliyetçilik, özgürlük gibi değerlerin yaygınlaşmasının etkileri yalnızca Batı'da değil diğer coğrafyalarda da görülür. Osmanlıda halkçılık akımının izlerini Fransız İhtilali'nin yaklaşık yüz yıl sonrasında, II. Meşrutiyet döneminden itibaren aramak gerekir. Gayrimüslim tebaanın bağımsızlık kazanması, ümmetten millete geçiş sürecini hızlandırır ve halkçılık görüşü de tartışılmaya başlar. Tartışmalar iki ayrı koldan ilerler. Bu görüşlerden ilki, Fransa'da ortaya çıkan *dayanışmacılık (solidarizm)* akımıdır. Toplum bilimci Emile Durkheim'in (1858-1917) öncüsü olduğu bu görüşe göre liberalizmdeki her şey kontrolsüz, sosyalizmdeki sınıf çatışması gereksiz, ekonomi üzerinde devletin kontrolü ise kaçınılmazdır. Bu nedenle temelinde iş bölümünün ve dayanışmanın olduğu meslek zümreleri oluşturulmalıdır. Türkiye'ye bu görüşü getiren kişi ise Ziya Gökalp (1876-1924) olur. Başta Gökalp

olmak üzere dönemin önde gelen aydınları tarafından halkçılık ile solidarizm arasında bağ kurulur. *Halka Doğru ve Türk Yurdu* dergileri çıkarılır. XX. yüzyılla birlikte Türk aydınları arasında en fazla kabul gören akım halkçılık olur (Aksakal, 2018: 919). Halkın eğitilmesi, yöneticilerle arasındaki uçurumun kapatılması, dayanışmanın ve yardımlaşmanın arttırılması, devlet kontrolünün yaygınlaştırılması amaçlanır (Köylü, 2013: 402-403). Bir diğer görüş ise Rusya'dan gelen milliyetçilik ve halkçılık akımlarından etkilenen Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), Hüseyinzâde Ali Turan (1864-1940), Yusuf Akçura (1876-1935) gibi Türk aydınlarının düşünceleridir (Aksakal, 2018: 919). Rusya'da *Halkçılık (народничество)*, 1860-1880 yılları arasında hâkim olan ve varlığını 1910 yılına kadar sürdüren bir sosyo-politik düşünce akımıdır. İlk olarak Aleksandr İ. Gertsen (1812-1870) tarafından ortaya atılır ve Nikolay G. Çernişevskiy (1828-1889) sayesinde geliştirilir. Sovyet lider Vladimir İ. Lenin'e (1870-1924) göre, Rus tarihinde özgürleşme hareketleri üç aşamada gerçekleşir: *soylu (дворянский, 1825-1861)*, *raznoçinets² (разночинский, 1861-1895)* ve *işçi (пролетарский, 1895-1917)*. *Rus köylü sosyalizmi (русский крестьянский социализм)* olarak da adlandırılan Rus halkçılığı, Ekim Devrimi'ne giden yolun ikinci önemli aşamasıdır (Troitskiy, 2003: 242). Halkçılıkla Rusya'da aydın kesimle halkın birbirine yakınlaşması amaçlanır. Bu yönüyle Türkiye'de ortaya çıkan hâliyle benzerlik gösterse de Rus halkçılığı devrimci bir karakter taşır. Devrimci yönünün dışında liberal ve anarşist yanları da bulunur. Özellikle Mihail A. Bakunin'in (1814-1876) halkçılık anlayışına göre Rus toplumu potansiyel isyancı bir oluşum olarak görülür ve köylülerin içindeki sosyalist içgüdünün harekete geçirilmesi hedeflenir. 1874 yılının ilkbahar aylarıyla birlikte Kursk, Moskova, Tver ve Voronej'deki köylere gidilir. Köylüler gibi giyinip onlar gibi konuşmaya çalışan yüzlerce öğrenci ve genç aydın, çarlığın egemenliğinin artık sonuna gelindiğine dair görüşleriyle köylüleri ikna etmeye çalışır. Ancak köylülerin onlara şüpheyle yaklaşmaları ve çarlığın baskılarını arttırması sonucunda sonbaharda hareketin gücü zayıflamaya başlar. 1875 yılının sonlarına gelindiğinde akımın yaklaşık 900 eylemcisi ve 8000 sempatanı tutuklanır. Bu hareket, Rus tarihinde *halka yöneliş (хождение в народ)* olarak tanımlanır. Yüzyılın sonunda ideolojik kriz yaşanırken ılımlı halkçılıkla devrimci halkçılığın bir karışımı olarak *yeni halkçılık (неонародничество)* akımı ortaya çıkar (Nazarov, 2011: 30). Aleksandr Gertsen, Nikolay K. Mihaylovskiy (1842-1904), Pyotr L. Lavroviç (1823-1900) gibi isimlerin görüşlerine dayanan bu düşünce akımına göre Marksizm'in sınıf mücadelesi kabul edilirken, üretim araçlarına ve işçi sınıfına atfedilen önem abartılı bulunur. Ayrıca köylülerin ve zanaatkarların işbirliğine önem verilir. '*İnsan (güler) yüzlü sosyalizm (социализм с человеческим лицом)*' olarak nitelendirilen yeni halkçılığa hak ve özgürlükler, kendini çok yönlü geliştirmesi konularında insana önemli fırsatlar sunulur. Siyasete insan odaklı katı ilkeler ve ölçütler getirilir (Protasova, 2017: 145). Sonuç olarak Rusya'da *halka yöneliş* hareketinin asıl amacı belirli bir ideoloji temelinde çarlık rejimine son vermekken (Karaca, 2008: 207), bu görüş ülkemizde milliyetçilik akımıyla birleşir ve yönetici ile halk arasındaki uçuruma son verilmesi yoluyla bir birlik elde edilmesi hedeflenir.

Her iki ülkede ortaya çıkan yeni fikirler doğrultusunda Rusya'da Sovyetler Birliği, ülkemizde ise Türkiye Cumhuriyeti kurulur. Yeni rejimle birlikte Atatürk halkçılığı yerini sağlamlaştırırken

² XVIII. yüzyıl sonundan başlayan, XIX. yüzyıl Rusya'sında ayrıcalıklı (soylu) olmayan sınıftan çıkan, toplumun farklı katmanlarından gelen, zihinsel emek gerektiren işlerde çalışan, çoğunlukla demokratik ve özgürlükçü düşünceye sahip kesimdir (Bkz. Kuznetsov, 2000: 1077).

Gorkiy'in savunduğu ve *Ana* romanında yer verdiği halkçılıkla devrim sonrasındaki yaşananlar arasında uçurum ortaya çıkar. Çalışmamız kapsamında, karşılaştırmalı inceleme yöntemiyle ve eleştirel yaklaşımla Atatürk halkçılığı, *Ana* adlı roman aracılığıyla Gorkiy'in halkçılık görüşleriyle karşılaştırılacak, ardından Ekim Devrimi'nden sonraki uygulamalara uyarlanacaktır. İlk olarak halkçılığın Türkiye'deki ve Rusya'daki izdüşümleri incelenecek, ardından Atatürk'ün ve Gorkiy'in bu kavrama yaklaşımları ele alınacaktır. Uygulama bölümünde *Ana* romanından örneklerle yazarın halkçılık üzerine yorumları çıkarılacak ve bunlara Atatürk'ün konu hakkındaki görüşleri eklenecektir. Son bölümde ise Gorkiy'in romanda yer verdiği halkçılık görüşlerinin Ekim Devrimi'nden sonraki uygulamalarla ne kadar örtüştüğü, yazarı ve toplumu hayal kırıklığına uğratan ve uğratmadığı ortaya konacak, ardından Atatürk halkçılığının devrim sürecindeki teori ve pratik, ideal ve gerçek arasındaki uyumsuzluğunun çözümünde ne kadar etkili olabileceği araştırılacaktır.

Atatürk, Gorkiy ve Halkçılık

XX. yüzyılın başlarında toplumsal alanda kendine bir çıkış yolu arayan Osmanlı Devleti'nin ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının yönetim ve toplum yapısına ne Fransa'dan ne de Rusya'dan devşirilen akımlar tam olarak uyum sağlayamaz. Çünkü Türk toplumunun ve kültürünün kendine özgü iç dinamikleri bulunur. Osmanlılarda yönetim düzeni, seçkinler ve sıradan insanlar ayrımı üzerine kuruludur. Halk yalnızca izleyici konumundadır ve meşruiyetin kaynağı hükümdardır (Köylü, 2013: 401). Aslında Osmanlılarda belirli bir soylu ve elit sınıf yoktur, halk Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrılır. Yönetici kadroları ile ulema sınıfı kendilerini 'seçkin' sınıfa dâhil ederler. Tanzimat ve Islahat fermanlarının etkisiyle halk ve 'seçkin hissedener' arasındaki uçurumun zararları başta Türkçülük akımı temsilcileri olmak üzere kimi çevreler tarafından fark edilir. İlk adım edebiyatta atılır, divan edebiyatından uzaklaşarak dilde sadeleşmeye gidilir ve halkla iletişim kuvvetlendirilmeye çalışılır (Mumcu, 2010: 512). Halk ve halkçılık üzerine tartışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla azalmaya başlar. Çünkü yeni sistem bir halk devletidir, herkesin devletidir. Halkçılık da yeni sistemin yönlendirici ana ilkelerinden biri olur.

Atatürk'ün halkçılık hakkındaki görüşleri ilk olarak 1920'li yılların başında hazırlanan Halkçılık Programı'nda kendine yer bulur. 1921 ve 1924 anayasalarına, 1923 yılında Halk Fırkası'nın kurulmasına temel olan ilke de şüphesiz halkçılıktır (Özbudun, 1997: 55-56). 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurultay tüzüğüne halkçılık ilkesi eklenerek çağdaş toplum anlayışına geçiş yapılır (Selvi, Şahin & Demir, 2006: 241). Atatürk halkçılığının üç önemli sacayağı bulunur: İlki, siyasal demokrasi yani halk yönetimi, ikincisi herkesin eşit olması, üçüncüsü ise sınıf farklılığının reddedilmesi ve toplumsal dayanışmadır (Özbudun, 1997: 57). Halkçılık ilkesinin yeterli düzeyde uygulanabilmesi için demokratik yaşamın varlığı önemlidir. Çünkü demokrasi halka kendi yöneticilerini seçme ve denetleme hakkı tanır. En genel tanımıyla Atatürk halkçılığı, özgürlükçü siyasi demokrasidir (Mumcu vd., 1991: 175). Siyasi demokrasi ile irade ve hâkimiyetin millete ait olması beklenir. Buradaki millet kavramı ile halka gönderme yapılır, belirli bir etnik sınıf kastedilmez (Özbudun, 1997: 57). Halk özgür iradesiyle seçme ve seçilme hakkını kullanabilmeli ve yönetime bizzat katılabilmelidir. Halkçılık, kanunlar önünde sınıf ayrımı gözetilmeksizin herkesin eşit olduğu anlamına gelir. Eşitlik kavramına yaklaşımını Atatürk şu sözlerle açıklar:

“Biz; memleket halkı, fertleri ve çeşitli sınıf mensuplarının, yekdiğerine yardımlarını, aynı kuvvet ve nitelikte görürüz. Hepsinin menfaatlerini aynı derecede ve aynı eşitlik duygusuyla temini çalışmak isteriz. Bu tarz, milletin genel refahı, devlet bünyesini kuvvetlenmesi için daha uygun olduğu kanısındayız. Bizim gözümüzde çiftçi, çoban, amele, tüccar, sanatkâr, asker, doktor ve sonuç olarak herhangi bir sosyal kurumda çalışan bir vatandaşın hak, menfaat ve özgürlüğü eşittir” (Akt. Olcaytu, 1998: 189).

Atatürk'ün halkçılık ilkesi Fransa ve Rusya üzerinden gelen akımlardan ayrılır. Buna göre solidarizmdeki yönetici ve halk arasındaki uçurumun iki tarafın sindirilmesi yoluyla giderilmesinin yanı sıra komünizmdeki eski rejimle girişilen mücadele de reddedilir (Köylü, 2013: 404). Atatürk, Türk toplum yapısında sınıf kavgası yaşanmadığını, aksine tüm kesimlerin birbirine gereksinim duyduğunu, sınıf mücadelesi yerine düzenin sağlanmasının, dayanışma gösterilmesinin herkesin yararına olacağını ifade eder (Özbudun, 1997: 67-68). Atatürk'e göre Bolşeviklerin baskı yoluyla getirmeye çalıştıkları yönetim anlayışı makul değildir. Çünkü halkçı bir devletin birincil görevi, baskı değil bireyin özgürleşmesini sağlamakken Bolşevikler ise bu konuda başarılı olamamışlardır:

“Bolşevizm teorisine göre bütün Rus milleti içinden, işçi, deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir azınlık, ekonomik esaslara dayanan komünist partisi adı altında birleşerek, bir diktatörlük vücuda getirmişlerdir. Gayelerinde millî değıldirler. Kişisel hürriyet ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine saygı göstermezler. İçte çoğunluğu, zor ve baskı ile görüşlerine itaate mecbur ederler; dışta, kendi prensiplerini yaymaya çalışırlar. Hâlbuki hükümet kurmaktan amaç, evvelâ ferdi hürriyetin teminidir. Bolşevik hükümet şeklinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyeti, bir kısım insanları görüşlerinin zorla esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabii ve makul bir hükümet sistemi nazariyle bakılamaz” (Akt. Mumcu vd., 1991: 174).

Atatürk komünist ideolojiyi Türkiye'ye ithal edip, ülkede uygulamaya sokmayı hiçbir zaman düşünmediğinin altını çizer. Ayrıca kendi halkçılık anlayışının komünizm ile bir alakası olmadığını paylaşır. 14 Ağustos 1920 tarihli meclis konuşmasında bu konu hakkında şunları söyler:

“Biz memleket ve milletimizin varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi görüşlerimize bağlı bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize dayanıyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin aldatıcı vaatlerine aldanarak işe girişmedik. Bizim görüşlerimiz, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değıldir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim inancımıza göre, milletimizin hayatını ve yükselmesini sağlayacak olan, kendi hazm kabiliyeti ile uyumlu olan görüşlerdir... Bizim görüşlerimiz -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir” (Akt. Mumcu vd., 1991: 182).

Marksçı düşünceye göre ulus yerine halk, halk idaresi yerine proletarya diktatörlüğü tercih edilir. Atatürk'ün halkçılık anlayışı ise ulusçuluk kavramı ile iç içedir. Marksizm'de proletarya ile burjuva sınıfı arasında keskin bir ayrım ve savaş bulunurken Atatürk'ün halkçı demokrasisinde ekonomik, sosyal ya da sınıfsal bir ayrım yapılmaz, ülkenin tüm insanları halk olarak sayılır. İki görüşte de 'halk demokrasisi' ortaktır ancak işçi sınıfının keyfi uygulamaları halk için bir zulme dönüşebilmektedir. Marksizm'de egemenlik komünist partinin kontrolündeyken Atatürk'ün halkçılık anlayışında bilindiği üzere kayıtsız şartsız milletindir (Olcaytu, 1998: 188-190).

Sonuç olarak Atatürk'ün halkçılık anlayışı Türkiye'ye özgüdür ve ülkenin gereksinimlerinden doğar. Demokrasi, eşitlik, yardımlaşma, dayanışma, ulusal egemenlik kavramlarının sentezi olan, halkın kendi kendini yönettiği bir ilke ve akımdır. Bir bakıma ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal anlamda sistemin halka dayandırılmasıdır. Atatürk halkçılığının özel amacı, sözü edilen tüm alanlarda halkın çıkarlarının gözetilmesi, genel amacı ise tüm vatandaşların belirli bir düzen içinde eşit ve özgür olarak yaşam sürmesidir (Yalın Öktem, 2011: 231-232). Atatürk'ün halkçılık anlayışı adalet, eşitlik, güvenlik, adil gelir dağılımı, sınıf farklılığının ortadan kaldırılması, başta köylüler olmak üzere toplumun alt gelir grubunun refah seviyesinin yükseltilmesi gibi konuları hedefler (Özbudun, 1997: 65).

Atatürk gibi halkçı ve devrimci yönleriyle tanınan bir başka isim, Rus yazar Maksim Gorkiy'dir. Adının Sovyetler Birliği'nin önemli kentlerinden birine dahi verildiği³ Gorkiy ismi, Türkiye'de ilk olarak 1905 Rus devrimiyle duyulmuş olsa da asıl olarak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tanınmaya başlar (Ediz, 1939: xxiii). Gorkiy'in Türkçeye ilk aktarımı Ali Nusret (1872-1913) tarafından, şair Catulle Mendes'in (1841-1909) Fransızca çevirisinden *Bir Sergüzeşt-i Hunin (Путевые записки)* adıyla yapılır ve *Tanin* gazetesinde yayımlanır. Ardından İsmail Müştak Mayakon (1882-1938) ve Muhiddin Birgen (1885-1959) tarafından yine Fransızcadan *Ana* romanı çevrilir, eser *Tanin* gazetesinde yayımlandıktan sonra 1911 yılında kitap olarak basılır (Habib, 1941: 519). O dönemde Türkiye dışında diğer ülkelerin edebiyatlarında da Gorkiy ismi sıkça duyulur. Örneğin Türkmen edebiyatında 1960'lı yılların sonuna kadar Maksim Gorkiy önderliğindeki Sovyet Yazarlar Birliği'nde belirlenen sosyalist gerçekçiliğin ilkeleri sıkı bir biçimde uygulanır (Gökçimen, 2013: 182). Edebiyat derslerinde Gorkiy'in yaşamı, sanatı ve eserleri derinlemesine incelenir. Sovyet yönetiminin amacı, Gorkiy üzerinden komünizm propagandası yapmaktır.

Gorkiy, eserlerinde dünyayı şekillendirebilecek Rusya'yı ve Rus halkını anlatır. Türk Çevirmen Hasan Ali Ediz'e (1905-1972) göre, Gorkiy halkçı, yenilikçi, öğreticidir ve yeni bir ideolojinin savunucusudur. Ediz (1939: xviii), "*Gorkiy kadar hiçbir muharrir halkçı olmasını ve halkçılığa değer vermesini bilmedi*" sözleriyle yazarın toplumcu yönünü över. Akademisyen Ayla Kaşoğlu (2010: 144) ise Gorkiy'den önce Rus edebiyatında aşağı halk tabakasından pek fazla söz edilmediğini belirtir. Yazar Zeki Baştımar'a göre Gorkiy, XIX. yüzyıl Rus yazarları gibi halkçı değil, halkın ta kendisidir. Kendi de halkın içinde yaşadığı için onlar gibi düşünme ve hareket etme becerisine sahiptir. Gorkiy'in halk sevgisi hümanist bir temele dayanır, ona göre gerçek yaşam halkın arasındadır ve halkı yansıtmayan bir edebî eser ölümsüz olamaz (Baştımar, 1946: 1, 8; Akt. Kaşoğlu, 2010: 141-142). Bu nedenledir ki halk ve emek, Gorkiy'in sanatının en önde gelen temaları olur. Çünkü Gorkiy'e göre yaşadığı büyük fırtınalı ve sarsıntılı dönemde halktan kopma, insanın kişiliğinde yoksullaşmaya yol açar, ayrıca halktan kopuk bir devrim girişimi de başarıya ulaşamaz. Gorkiy her zaman halkın ve emekçinin yanında yer alır, hatta bu yüzden zaman zaman ağır bedeller de öder. 1905 *Kanlı Pazar*⁴ olayını kınadığı için çarın özel emriyle hapse atılır, 1917 Ekim Devrimi'nin olumsuz sonuçlarından halkı korumaya çalıştığı için eleştirilere maruz kalır (Yetkin, 2019: 29-30).

³ Gorkiy çok istemese de 7 Ekim 1932 tarihinde Nijniy Novgorod şehrinin adı, yazarın 40. sanat yılı onuruna "Gorkiy Gorod" olarak değiştirilir ve 1990 yılına kadar da böyle kalır.

⁴ Çar'a birtakım sıkıntıları anlatmak için bir araya toplanmış işçilerin üzerine atış açıldığı ve iki yüz işçinin öldüğü olaydır (Kurat, 1987: 380-381).

Gorkiy, devrimin sembol isimlerindedir. Hatta devrim söz konusu olduğunda yazar o kadar atılğan olur ki hükümet, dış ülkelerden gıda desteği talep ederken, propaganda yaparken onun nüfuzundan yararlanır. Rusya doğumlu Fransız yazar Henri Troyat'ın (1991: 253-355) ifadesiyle Gorkiy, davaya adanmışlığı nedeniyle devletin 'satranç tahtasında bir piyon' olmayı dahi kabul eder. Ancak bu durum, onun kaderinin şüpheli bir ölümle son bulacağı gerçeğini değiştiremez. Rus Devleti'nin resmî belgelerinde Gorkiy'in, 14 Haziran 1936 tarihinde Moskova'da zatürre hastalığı yüzünden öldüğü yazılı olsa da Troyat, Stalin'in hediye olarak gönderdiği bir kutu şekerleme ile onu zehirlediğini ve bunu da Doktor Dmitriy D. Pletnyov'un (1871-1941) itiraf ettiğini ortaya atar. Stalin kendisine yöneltilen eleştiri oklarının adres değiştirmesi için Gorkiy'i feda eder. Sonuç olarak devrimci, davasına sadık Gorkiy, ölümünden sonra bile rejime hizmet etmeyi sürdürür (Troyat, 1991: 256-263).

Gorkiy'in ülkesine yaptığı asıl katkı, edebiyat alanında görülür. Yazar, Sovyet edebiyatının ve *sosyalist gerçekçilik* (*социалистический реализм*) akımının yaratıcısı olarak kabul edilir. Onun edebî eğilimini en kısa yoldan tanımlamak gerekirse ilk yıllarında devrimci-romantik, daha sonra toplumcu-gerçekçi bir yazar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Gorkiy'in sanatını anlamak için kurucusu olduğu Sovyet edebiyatına kısa bir göz atmak gerekir. Sovyet Yazarlar Birliği'nin bir toplantısına katılan edebiyatçı ve gazeteci Haldun Taner'in (1915-1986), o dönemde Sovyetler Birliğinde hâkim olan sanat anlayışına ilişkin yazısı şöyledir:

“...Acelesiz. Süssüz, şatafatsız. Biraz da fazla uzun konuşuyorlar. Sözlerinin içine sık sık somut örnekler, epizotlar sıkıştırıyorlar. Halkın içinden gelmenin halkla övür olmanın, halkın derdi ve sevinci ile bir olmanın verdiği bir sadelik ve candanlık başlıca özellikleri” (Taner, 1967: 5).

Sosyalist gerçekçilik akımıyla yazılan eserler genellikle belirli bir ideolojiyi savunmak, yaygınlaştırmak amacıyla kaleme alınır. Bu eserler arasında Gorkiy'in yazdığı *Ana* (*Мать*) romanı ayrı bir önem taşır. İnce bir kemerle tutturulmuş koyu renk *krosovotkalı*⁵ kıyafetiyle, azimle parıldayan gözleriyle hemen ayırt edilen köşeli bir yüze sahip genç yazar, edebiyat alanı için başlangıçta kendinin bile farkında olmadığı yeni bir dünyanın müjdecisi olur. Tüm eserlerinde olduğu gibi *Ana* romanının her satırında yaşamın pislikleriyle mücadele çağrısı yapar ve Gorkiy ismi herkes tarafından telaffuz edilmeye başlar. Rusya'da pek alışık olunmayan bu kadar kısa sürede bir yazarın ünlenmesi gerçeğinin altında Gorkiy'in yeni bir işçi-kahraman, savaşçı-kahraman, isyankâr-kahraman karakterlerini yaratması bulunur. Romanında yeni karakterlerine açık seçik bir ideolojiyi savundurur. Bunu yaparken Gorkiy'in amacı araştırmak, saptamak değil, kanıtlamaktır. İyi-kötü, olumlu-olumsuz, siyah-beyaz ayrımları nettir, fikirler açıktır ve polemikçi bir üslup niteliği taşır. Çünkü amacı Ekim Devrimi'ne giden yolu açmak ve devrim yapmaktır. Ancak yazar çok iyi bilir ki bir devrim halk desteğinden yoksun bırakılarak gerçekleştirilemez. Bu nedenle Gorkiy, kaleme aldığı *Ana* romanıyla halkı Ekim Devrimi'ne düşünsel ve eylemsel olarak hazırlamayı kendine görev edinir.

***Ana* Romanına Atatürk Halkçılığı Çerçevesinden Bakmak**

Gorkiy, 1905 yılında gerçekleştirilen başarısız devrim girişimine katılır ve bundan dolayı tutuklanıp Petropavlovsk Kalesi'ne kapatılır. Kişisel ve toplumsal gelişmelerden etkilenen yazar, en başarılı

⁵ Erkeklerin giydiği, geleneksel, yandan düğmeli bir gömlektir.

romanı olarak gösterilen *Ana*'yı 1906 yılında kaleme alır. Roman büyük bir beğeni kazanır ve Ekim Devrimi'nin başucu eserlerinden biri olmayı başarır.

Romanın olay örgüsü, devrimin nasıl gerçekleşeceği ya da gerçekleşmesi gerektiği konusunda okuyucuya ipuçları sunar. Yazar Leonid N. Andreyev'e (1871-1919) göre Gorkiy, eserlerinde sadece yaklaşan fırtınayı önceden haber vermemiş, aynı zamanda fırtınayı kendi çağırmıştır (Akt. Yakimenko, 1968: 366). Bu nedenle romanın olay örgüsüne kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Bir işçi çocuğu olan Pavel Vlasov'un kendi de bir fabrikada işçidir. Akşamları arkadaşlarıyla birlikte evde toplanıp kitap, gazete, bildiri okuyup tartışma havasında karşılıklı sohbet etmektedir. Bu toplantılarda devrim ve ideolojisi hakkındaki çarpıcı yorumları dikkat çeker. Fabrikada Pavel'in de aralarında bulunduğu bir grup, devrim üzerine bildiriler hazırlayıp dağıtır. Çok geçmeden bu grupla birlikte Pavel hapse atılır. Ekim Devrimi'nin ruhunu da yansıtan yaklaşımlardan biri olan, devrimin kişilerin üzerinde bir dava olduğu görüşü eserde Pavel'in annesinin kendi yerini almasıyla somutlaşır. Pavel'in boşluğunu Ana doldurur, konuşmalara katılır, bildirileri fabrikaya sokar, hatta okuma-yazma bilmemesine rağmen, bu eksikliğini gidermeye çalışır. Öncesinde inanmadığı davaya zamanla sıcaklık hissetmeye başlar. Son nefesini verene kadar insanlara gerçekleri öğrenme, birlik olma, mücadele etme çağrısında bulunur ancak jandarmalar tarafından boğularak öldürülür.

Vlasov ailesinin geçmişine bakıldığında, karakterlerin devrim ruhuyla tanışmadan önceki yaşamlarında eski Rusya'nın izlerini görmek mümkündür. Tesviyeci baba Mihail Vlasov, bütün mahallenin korktuğu, sürekli dövüşen, karısına ve oğluna bile kötü davranan, sadece çalışan, içki içen kaba bir insan olarak tasvir edilir. Ölümünden sonra yerini ve rolünü Pavel alır, o da içki içip masaya yumruk atan annesine bağırıp çağıran biri olur (Gorki, 2015: 12-15). Ardından okuyarak aynı dava yolunda birlikte yürüdüğü arkadaşlarıyla toplanıp tartışmalı sohbetlerle devrim ruhunu besleyerek annesine yardım eden, yatağını toplayan, odasını süpüren, annesine "siz" veya "anneciğim" diye seslenen iyi bir insana dönüşür (Gorki, 2015: 19). Kitaptaki Pavel Vlasov karakteri, Gorkiy'in romantik imgelerinin büyük devrimci gücünü kendinde toplamış kişidir. Karakter cesur, gururlu ve öfkelidir, ayrıca mücadele hırsıyla yanıp tutuşur. Pavel, otokrasiyle giriştiği savaşta bilinçli olması, özgürlük gücü ve kararlılığı sayesinde hiçbir zaman davadan vazgeçmez. Gorkiy, Pavel ile romanın merkezine bir işçi-devrimci karakter tiplemesini yerleştirir. Yazarın neden bu tiplemeyi merkeze yerleştirdiğini anlamak için Lenin'in şu sözlerine kulak vermek gerekir (2007: 17): "*İktidar durumuna gelmek için, bilinçli işçiler çoğunluğu kazanmalıdırlar: Yığınlar üzerinde hiç bir zor uygulanmadığı sürece, iktidara geçmenin başka yolu yoktur.*" Nitekim Gorkiy, başta Lenin olmak üzere birçok devrimci ile tanışmış ve arkadaşlık etmeye başlamıştır, bu nedenle onların düşüncelerini paylaşması da normal bir durumdur. Yazar, eserlerinde tüm dünyayı yeniden şekillendirme mücadelesi veren insan karakteri için Lenin'i örnek olarak alır, romandaki Pavel Vlasov karakterini yaratırken de yine Lenin'den esinlenir. Çünkü Gorkiy, Lenin'i yeni bir toplumun yaratıcısı olarak görür (Troyat, 1991: 251-252).

Peki, gerçekte öyle mi olmuştur, her şeyi bir işçi-devrimci mi gerçekleştirmiştir? 1917 Ekim ayında yaşananlar bir halk devrimidir. Halkın desteği olmasaydı Ekim Devrimi'nin, 1825 Aralıkçı (Dekabrist) Ayaklanması'ndan ve 1905 yılındaki başarısız devrim girişiminden bir farkı olmazdı. Bu yüzden romanın başkahramanı, Pavel ya da herhangi bir devrimci değil, sıradan halkın temsilcisi olan Ana, Nilovna Pelageya'dır. Ana, Moskova Bölgesi'nde bulunan Voskresenk şehrinde doğmuştur. Kelimeyi

incelediğimizde *воскрес+ени+е* ‘yeniden canlanma’, ‘dirilme’ anlamlarına geldiği görülür. Yıllardır uyuyan halkı uyandıran, başta davaya inanmayıp daha sonradan bu yola baş koyan Ana’dır. Geçirdiği büyük dönüşüm aşlında ülkenin değişimidir. Romanın başlarında ürkek, Tanrı’ya koşulsuz inanan, kadınlığın gerekliliklerinden ylgın Nilovna Pelageya, ilerleyen sayfalarda batıl inançlardan ve ön yargılardan arınmış, kendi insancıl erdemlerinin bilincinde olan ve devrim hareketinin akli başında bir katılımcısına dönüşür. Gelecek özlemi ve kahraman kişiliklerin şiirleştirilmesi, romanda aydınlık yarınlar için gerçek olaylarla ve mücadelelerle harmanlanır (Yakimenko, 1968: 366). Gorkiy’in, roman kahramanı olarak sıradan halktan bir kadını seçmesi dikkat çekicidir. Her ne kadar işçi devrimi beklentisine sahip olsa da yazar, halkın etkin olarak rol almadığı devrim girişiminin başarısız olacağını bir portresini sunar. Yazarın bu yaklaşımı aşlında Atatürk’ün halk anlayışıyla örtüşür. Çünkü Atatürk’e göre asıl güç, bir sınıfın değil halkın elindedir. Başarıya ancak halkın süreçte ve yönetimde söz sahibi olmasıyla ulaşılabilir.

Nitekim Gorkiy’in sanatının hem öncülleri hem de kahramanları çömlekçi, demirci, dokumacı, taş ustası, inşaat işçisi, nakkaş, terzi gibi zanaatkâr insanlardan oluşur (Gorkiy, 1953: 144). Yazar, konu, motif ve kahramanlarında sıradan halka ve işçilere sıkça yer verir. Eserlerinde çarlık düzeninin yıkılması ve devrimci, olumlu bir ideal tip yaratma çabası ise Gorkiy’in romantik yönünün yansımasıdır. Yazarın romantik kahramanları onun değil, gerçek yaşamın ürünleridir. Gerçek yaşamdaki olayları dile getirerek edebiyatta sınıfsızlığı güçlendirir, bu sayede de başta Lenin olmak üzere devrimcilerden takdir görür (Orazov, 1992: 6; Akt. Gökçimen, 2015: 452). Gorkiy’in yarattığı karakterler, sosyalist gerçekçiliğin bir sonucu olarak düşüncesi ve ideolojisi net, siyasi kahramanlar olmuşlardır. Araştırmacı Ahmet Gökçimen’e (2013: 182) göre: “*bu kahramanlar uygulanagelen ideolojik sanat görüşü gereği bir karakter olamamış, daha ziyade tip olmuştur.*” Yazar eserlerindeki olumlu tipleri genellikle işçi-devrimci kişiler arasından seçer çünkü o günün Rusya’sının gerçekleri onlardır. Çağın Rusya’sında devrim ateşi askerler, bürokratlar, aydınlar ya da köylüler tarafından yakılamaz, mevcut şartlar ortaya çıkan memnuniyetsiz işçi sınıfının dönemi olduğunu gösterir. Nitekim 1850’li yıllara kadar geçen sürede de bir işçi sınıfı devriminden söz edilemez, nasıl ki 1825 Aralıkçı Ayaklanması’nda askerler ve bazı aydın kesim rol oynadıysa, aynı şekilde XX. yüzyılın başında işçiler bu görevi üstlenirler.

Rusya’nın aksine ülkemizin XX. yüzyıl başlarındaki koşulları da bir işçi devrimine uygun değildir. O nedenle tarihsel her gelişmeyi kendi zamanında ve özgün koşullarında değerlendirmek gerekir. Nitekim Atatürk Osmanlı’nın son dönemlerindeki din, örf, âdet, gelenek, toplumsal yapı, kültür gibi unsurlardan oluşan iklimin Bolşevizm’e uygun olmadığını vurgular. Türkiye’nin kendi yolunu kendisinin çizmesi gerektiğini iddia eder. Atatürk ülkedeki atmosferin Bolşevizm görüşleriyle neden örtüşmediğini şöyle gerekçelendirir:

“Bolşevizm’e gelince, yurdumuzda bu doktrin için herhalde bir zemin mevcut değildir. Çünkü gerek dinimiz ve âdetlerimiz, gerekse sosyal teşkilatımız, onun bize mal edilmesine tamamıyla elverişsizdir. Türkiye’de ne büyük kapitalistler vardır, ne de milyonlarca sanatkâr ve işçi. Diğer taraftan bir toprak davası ile de karşı karşıya değiliz. Nihayet sosyal bakımdan dinî prensiplerimiz bizi Bolşevizm’in kabulüne mecbur bırakacak şekilde değildir. Türk milleti, eğer icap ederse, onunla mücadeleye hazırdır” (Akt. Arar, 1963: 19-20).

Çok fazla şehir ve ülke gezmesinin sonucu olarak Gorkiy çok iyi bir gözlemci niteliği kazanır ve bu özelliğini de betimlemelerdeki ustalığıyla açıkça gösterir. Nikolay İvanoviç'in kentin dışındaki evi (Gorki, 2015: 213), duruşmanın yapıldığı mahkemenin (Gorki, 2015: 371), Lyudmila'nın evindeki odanın (Gorki, 2015: 398) ve en son sahnede Ana'nın yakalandığı vagonun (Gorki, 2015: 409) iç mekân tasvirlerindeki ayrıntılar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Diğer yandan yazar, asıl önemli olan olay örgüsünden uzaklaşmamak için mekân çeşitliliğini sınırlı tutar. 1 Mayıs İşçi Bayramı'na kadar mekân olarak sadece Pavel'in evi ve çalıştığı fabrika verilir. Vlasovların yaşadıkları mekânın tasvirinde dikkat çeken ayrıntı, bir işçi evinin nasıl olduğundan daha çok ülkenin geldiği sosyo-ekonomik koşulları aktarmaktır:

"Vlasovların küçük evlerinde hayat eskisinden daha sessiz, sakin ve mahalledeki diğer evlerden daha farklı geçiyordu. Evleri mahallenin en dışında, bataklığa inen dik bayırın başındaydı. Evin üçte birlik bölümünü mutfak ve ondan ince bir bölmeyle ayrılmış, Ana'nın yattığı oda kaplıyordu. Kalan üçte ikilik bölümü ise çift pencere kare bir oda oluşturuyordu: bu odanın bir köşesinde Pavel'in karyolası, bir başka köşede bir masayla oturmak için iki tahta sıra vardı. Birkaç sandalyeyle iç çamaşırları için bir komodin ve onun üzerinde bir ayna, sonra giysileri için bir sandık, duvarda bir saat ve köşede asılı iki ikon... evin bütün eşyası bu kadardı" (Gorki, 2015: 17).

Finansal istikrarsızlığın dışında toplumsal yaşam formlarında görülen düzensizlikler yazarın gözünden kaçmaz. Yazar, toplumda var olan huzursuzluğun ve çarpıklığın resmini nesiller üzerinden çizer. Resmedilen tabloda çok dövülüp, çok aşağılanan çocuklar; kiliseyi boş veren, alkol tüketip, şarkılar söyleyip, küfürler savurup birbirleriyle dövüşen gençler; sürekli işten konuşan, sönük, tekdüze yaşayan, yılların yorgunluğunu omuzlarında taşıyan, öfke, kin ile hayatlarını amaçsız ve acımasız çatışmalar içerisinde yaşayan yetişkinler vardır. Bu düzen, mezara kadar böyle sürer, ardından babadan oğula geçerek aynı şekilde akıp gider. Herkes her gün aynı şeyi düşünür ve yapar, hiç kimse bir değişimin gerekliliği konusunda kafa yormaz. Toplumsal yapıdaki düzensizlikler, toplumun çekirdeği olan aile içine de nüfuz eder. Romanın geçtiği dönemlerde Rusya'da sanayinin gelişmeye başlamasıyla köylerden, kasabalardan çalışmak için kentlere göç eden insanlar bir daha nadiren geriye dönmüşler, yaşam koşullarının ağırlığından ve kalacak yer sorunundan dolayı ailelerini yanlarına nadiren alabilmişlerdir. Diğer bütün Avrupa ülkelerindeki gibi iş ve aile birbirinden ayrılmaya başlamış, aileler parçalanmış, sosyal yapı bozulmuştur (Hosking, 2011: 496). Romanda hemen hemen tüm aileler dağınık, parçalanmış ve eksiktir. Örneğin Vesovşçikov'un babası hırsız ve ayyaşdır, annesi ise evi terk etmiştir. Hohol: *"Herhalde bir yerlerde benim de bir annem vardır"* (Gorki, 2015: 103) sözleriyle annesinin nerede olduğunu dahi bilmediğini söyler. Yine devrim düşüncesi yüzünden sürgüne gönderilen insanlar, ailelerini yalnız bırakır: *"Halk için acı çeken, hapselere giren, Sibiryalara yollanan, ölen, sefil olan o insanlar..."* (Gorki, 2015: 105). Tatyana'nın ise iki çocuğu olur; birini iş yüzünden erken doğumda kaybeder, diğer oğlu ise hapse düşer (Gorki, 2015: 324). Lyudmila da evli ama kocasıyla ayrıdır (Gorki, 2015: 408). Aleksandra'nın babası toprak sahibi, köylüleri soymakla meşguldür, o da *"babam yok benim"* diyerek haksızlık yerine öksüzlüğü seçer (Gorki, 2015: 393). Kısaca ifade etmek gerekirse, aile içi ya da dışı tüm kademelerde kavga, kargaşa, düzensizlik boy gösterir. Atatürk halkçılığının sacayaklarından olan eşitlik ilkesine göre toplumda herkes kendini eşit ve değerli hissederse toplumsal düzen bu durumdan olumlu yönde etkilenir. Atatürk'e göre ilk olarak

parçalanmışlıklar bir araya getirilip bütünleştirilmeli, düzen sağlanmalıdır ki düzen ve dayanışma temelinde bir iş bölümü yapılabilsin. Buna göre çiftçi, işçi, küçük esnaf, serbest meslek sahibi, sanayici, tüccar, memur gibi farklı meslek grupları birbirleriyle uyum içinde hareket etmelidir. Herhangi ayrıcalıklı bir sosyal, ekonomik, dinî ya da mesleki grup yaratılmamalıdır (Köylü, 2013: 405). Bu sayede aile ve toplum bireyleri daha mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürdürebilirler. Yazar, köylü Rıbin'in Pavel ile sohbetinden dönemin köy yaşantısına ve köylülere ilişkin açıklamalar verir: *"Toprak yok. Beylerden kiralanıyor toprak... onun da niteliği çok düşük. Bir toprak ağasının yanına kapıldım... o kadar çok ki bu türden asalaklar orada... kazandığının dörtte biri geçiyor elim; oysa iki kat daha fazla çalışıyorum!"* (Gorki, 2015: 162). Yazar, ayrıca köylü ile toprak ağalarının, işverenlerin, burjuvaların arasındaki iletişim kopukluğundan, yabancılaşmadan bahseder: *"Bir köylü olmam dolayısıyla beylerin, beyzadelerin düşünceleri bana tamamen yabancıdır"* (Gorki, 2015: 164). *"İşçiyle patronun duaları birbirinden farklıdır! Köylünün karnı toksa, bey o gece uyuyamaz..."*, *"Köyde açlık bir gölge gibi izler insanı ve bir lokma ekme bulabilme umudu sıfırdır!... Resmî makamlar, yöneticiler fazladan bir lokma ekmeği var mı acaba diye karga sürüsü gibi gözler durur insanları..."* (Gorki, 2015: 165). Köyde Rıbin'in yakalanması sırasında komiser: *"Halk da kimmiş? Ne, halk mı? Ne halkı?"* (Gorki, 2015: 308), *"İt oğlu itler! Dangalaklar! Hem bir boktan anlamazsınız hem de devlet-hükûmet işlerine burnunuzu sokuyorsunuz. Hayvan herifler!..."* (Gorki, 2015: 313) sözleriyle halka hakaretler ve tehditler savurur. Stephan: *"Köylü kısmının değeri ne ki! Yığın beş nitelik!..."* diyerek köylünün kendini ne kadar değersiz hissettiğini anlatır. Atatürk'ün halkçılık anlayışının öznesi, köylülerin başını çektiği sıradan halktır. Nitekim *"köylü, milletin efendisidir"* ifadesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Öncelikle toplumun alt gelir grubunun refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanır. Adil gelir dağılımı olmadan adil hak dağıtımını gerçekleştirilemez ve eşitlik sağlanamaz.

Eserinde, dönemin hukuk ve adalet sistemine de göndermede bulunan Gorkiy, rejimin kendine muhalif kişileri kurmaca iddialarla, kendi savcı ve hâkimleriyle mahkûm ettiğini, Ana ile Nikolay İvanoviç'in konuşmasında gözler önüne serer: *"Görüyorsunuz değil mi durumumu? Bu düzenbazlar kendi mahkemelerini bile bayağının bayağısı bir komediye çevirmekten çekinmiyorlar! Daha yargılanma başlamadı ama Petersburg'da hüküm çoktan verilmiş!"* (Gorki, 2015: 353). Atatürk'ün halkçılık anlayışının en önemli özelliklerinden biri, bireylerin hukuk karşısında eşit olmalarıdır. Adil ve nesnel yargılamanın olmadığı yerde herhangi bir hak ve eşitlik kavramından söz edilemez. Bu nedenle tüm yargı organları sorumluluklarını yerine getirmelidir. Atatürk'e göre, *"halkçılık, toplum düzenini çalışmaya, hukuka dayandırmak isteyen bir toplum sistemidir"* (Selvi, Şahin & Demir, 2006: 242), bu nedenle üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirmeyen birey halkçı da olamaz.

Atatürk için halkçılık bir fırsat eşitliğidir. Kanunlar önünde herkes eşittir ve halk yönetimde söz sahibidir. Bu eşitlikte kadın erkek ayrımı yoktur. Romanda, olay örgüsünün kapsadığı tarihlerde Rusya'da kadınların maruz kaldığı ağır yaşam koşullarına güçlü bir vurgu yapılır. Eserde mutlu olan hiçbir kadın bulunmaz. Genellemek gerekirse kadınlar, kocalarının kaba davranışlarına ve şiddetine maruz kalan, sevgi, şefkat görmeyen, mutluluk bilmeyen, kocalarına hizmet edip ev işleriyle uğraşan, bununla birlikte çocuk bakıp büyütüp bir de çalışmak zorunda olan kişiler olarak tasvir edilir.

Dönemin Rus kadınının yaşadığı toplumsal eşitsizliğe ilişkin en açık betimlemeler yazarın Ana tasvirinde ve başkahramanın Pavel ile yaptığı konuşmada sorgulayıcı bir dille sunulur.

"Uzun boylu, sırtı hafifçe kamburlaşmış, işten ve kocasının dayaklarından yıpranmış bir kadındı; sessizce ve sanki birilerine çarpmaktan korkar gibi yan yan yürürdü" (Gorki, 2015: 16), "Yaşadığımız şu hayatı bir düşünsene... Kırk yaşındasın, peki hiç yaşadın mı? Babam seni döverdi; bunun nedenini şimdi anlayabiliyorum. Yaşamdan payına düşen acıların öcünü senin kaburgalarından çıkarıyordu. Yaşam, üzerine abanmış, ezdikçe eziyordu kendisini, ama o, üzerindeki bu baskının nereden geldiğini bir türlü anlayamıyordu. Tam otuz yıl çahştı fabrikada; çalışmaya başladığında iki ayrı binası vardı fabrikanın; şimdi ise yedi ayrı binaya yayılmış durumda!" (Gorki, 2015: 21).

Romandaki kadınlar tüm zorluklara rağmen hayatlarını sürdürür, mücadelelerine devam ederler. Örneğin Ana, oğlu tutuklandığında içinden ağlamış, Nataşa her gece kente karanlıkta, soğuk ve çamurda 7-8 km yürümüş, Seregina el bebek gül bebek yetiştirilmiş ve akciğerlerinden hastalanmış olmasına rağmen mücadeleye elinden geldiğince destek vermiştir. Atatürk'ün halkçı anlayışının anahtar kavramlarından biri eşitliktir. Erkek egemen bir halkta eşitlikten söz edilemez. Atatürk ile benzer görüşleri savunan Gorkiy, romanında kadın karakterleri ve onların mücadeleciler rollerini bu nedenle öne çıkarır.

Romanda bu kötü gidişattan kimin sorumlu olduğu sorusuna yanıt da aranır. Ulusal değerlerin ikinci plana atılıp yabancı hayranlığının benimsenmesinde, Almanlara, Fransızlara, yabancılara hayranlık duyulmasında Petro'nun suçu olduğu iddia edilir (Montefiore, 2013: 512). Nikolay'ın: "Peki en büyük suç kimde?" sorusuna Hohol: "Sanırım, ilk kez, bu 'benim!' diye kim dediyse en büyük suçlu da odur. Ama bu insan birkaç bin yıl önce ölmüş olduğu için kendisine kızmanın hiçbir yararı yok" (Gorki, 2015: 135) yanıtını verir. Hohol'un konuşmasında suçlanan Rus imparatorluğunun ve otokrasinin kurucusudur. Aynı şekilde, Yegor'un defni sırasında mezarlıkta "Kahrolsun çarlık, yaşasın özgürlük!" naraları atılır (Gorki, 2015: 284). Atatürk'e göre suçlunun kim olduğunu aramaktan çok asıl çözümün ne olduğu araştırılmalıdır. Bir başka deyişle ünlü lidere göre Bolşeviklerin yaptığı hatalardan biri de çarlık rejimiyle fiziksel ve düşünsel mücadeleye girişilerek çok ani ve sert uygulamalara yer verilmesidir (Köylü, 2013: 404).

Gorkiy için asıl önemli olan bedensel değil, zihinsel özgürlüktür ve kahramanlarının da korktukları fiziksel değil ruhsal baskı ve zorbalıktır: "Asıl korkunç olan insanın ruhuna yaptıkları işkencedir... İğrenç elleriyle... Bunun acısıdır acıların en dayanılmazı!" (Gorki, 2015: 62), "İnsanı özgürleştirecek olan yalnız akıldır!" (Gorki, 2015: 68). Bir diğer örnek de işe girerken fabrika bekçilerinin aradığı bir işçinin şu sözleridir: "Aradığınız şey ceplerimde değil, kafamda, dangalak herifler! Kafamı arayın!" (Gorki, 2015: 100). Atatürk'e göre ister çarlık rejimi isterse komünist parti yönetimi olsun, halkçı bir devletin birincil görevi bireyin özgürleşmesini sağlamaktır. İnsanlar hür bir şekilde düşünebilmeli, akıllarının içlerinden geçenleri rahatça söyleyebilmelidirler, ancak bu yöntemle özgürleşme ve demokratikleşme yolunda başarıya ulaşılabilir. Atatürk özgürlük hakkındaki sözlerini şu sözlerle pekiştirir: "Bir cemiyeti, bir kısım insanları görüşlerinin zorla esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabii ve makul bir hükümet sistemi nazariyle bakılamaz" (Özbudun, 1997: 58).

Gorkiy, sanatının ilk yıllarında mevcut sistemi eleştirirken zamanla politik ve ideolojik eğilimlere doğru kayar. Eserlerinde kapitalist toplumların sosyal düzenine karşı itirazı ile özgür ve adil bir dünya için tutkulu çağrısı yer alır. Romanda bu tutum burjuvaya karşı yöneltilen sert eleştiriler olarak karşılık bulur: *“O şişkolar yok mu o şişkolar... En büyük günahkâr, halkı ısırın, sokan en zehirli, haşereler onlar. Fransızların harika bir adlandırması var onlar için ‘Burjuva’ diyorlar onlara... Unutmayın anacığım: bur-ju-va! Hayatı burnumuzdan getirenler yani, kanımızı, iliğimizi emenler!”* (Gorki, 2015: 142). Atatürk halkçılığında, emperyalizme ve kapitalizme karşı verilecek mücadele konusunda Bolşevizm ile birtakım ortak noktalar bulunur. Ancak konu yalnızca burjuvayla girilen bir savaşa indirgenemez, sosyal çatışmaya dönüştürülmez. Aksine tüm halkın katılımıyla verilecek bir savaş olarak görülür. Atatürk’ün bu konu hakkındaki görüşleri şunlardır:

“Halkçılık, sosyal düzenini, çalışmasına, haklarına dayandırmak isteyen bir sosyal sistemdir. Biz bu hakkımızı korumak, bağımsızlığımızı emin bulundurabilmek için bütün toplumumuzca, bütün milletimizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı caiz gören bir yolu izleyen insanlarız” (Mumcu vd., 1991: 181).

Dönemin rejiminin, insanların arasına ispiyoncular, muhbirler yerleştirerek halkı birbirine karşı güvensizlik hissettirmesi ve birbirine karşı kırdırması romanda eleştirilir. Fabrikadaki puantör İsay Gorbov da bunlardan biridir ve daha sonradan öldürülür. Rbin de yakalandığında; *“Görün, ey insanlar, yabancı hayvanlar gibi birbirimizi boğmamızı istiyorlar! Görün ve üzerinde iyice bir düşünün!”* (Gorki, 2015: 309) diyerek halkın birbirine düşürülmesini eleştirir. Atatürk’e göre toplumsal sınıfların çatışmasının kimseye yararı yoktur. Çünkü tüm kesimler birbirine gereksinim duyacak, sınıf mücadelesi yerine düzen sağlanması, dayanışma gösterilmesi her kesimin yararına olacaktır (Özbudun, 1997: 67-68).

Komünistlerin Rusya’da başlayacak bir proletarya devriminin önce Avrupa’yı oradan da bütün dünyayı saracağı inancı eserde de; toplantılarda çoğunlukla yurtdışındaki işçilere ilişkin gazete haberleri okumalarından, *“Aşk olsun Alman yoldaşlara!”*, *“Yaşasın İtalyan işçileri”* (Gorki, 2015: 43), *“Biz hepimiz aynı ananın çocuklarıyız”* (Gorki, 2015: 44) şeklinde seslenmelerinden, onları dost olarak görmelerinden açıkça anlaşılır. Yine Sofya, Alman köylülerinin savaşını, İrlandalıların talihsizliklerini, Fransız işçilerin özgürlük başarılarını, dünyadan zafer örnekleriyle anlatır: *“Gün gelecek, tüm ülkelerin işçileri başlarını kaldıracak ve ‘yetti artık’ diyecekler, daha fazla sürdürmek istemiyoruz bu yaşamı! O zaman aç gözlüğü muktadirlerin hayali güçleri yıkılıp gidecek, yer ayaklarının altından kayacak ve tutunacak hiçbir şey bulamayacaklar!”* (Gorki, 2015: 247). Atatürk’ün düşüncesine göre kurtuluş birlikten doğacaktır bu nedenle de halkın tamamı süreçlere dâhil edilmeli ve etkin olarak görev almalıdır, toplumun yalnızca bir kesimiyle eyleme geçilmemelidir. Bu görüşleriyle birlikte ülkede halkçılığın temellerini atmış olan Atatürk, bu ilkenin önemine dair şu sözleri paylaşır: *“Bizim görüşümüz -ki halkçılıktır- gücün, kudretin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki bu, dünyanın en güçlü bir esası, bir ilkesidir”* (Mumcu, 2010: 513). Gerek ulusal gerekse küresel çapta bir değişim isteniyorsa yalnızca işçi sınıfının değil tüm halkın katılımına gereksinim duyulacaktır.

Gorkiy ve Atatürk’ün halkçılık görüşleri kimi noktalarda örtüşse de farklılıkları da mevcuttur. Temelde onların hedefi düzen, adalet, özgürlük ve eşitlik temelinde yaşayan bir halk yaratmaktır. Ancak

Türkiye'de halkçılık ilkesi uygulamaya konulurken Rusya'da Gorkiy'in *Ana* romanında gözler önüne serdiği idealler, gerçekleşme fırsatı bulamaz. Devrim öncesi beklentilerle sonrasındaki gerçekler örtüşmez ve bu yüzden yazar hayal kırıklığına uğrar. Romanında yer verdiği üzere diğer komünistler gibi Gorkiy de yalnızca Rusya'da değil başka ülkelerde gerçekleşecek ayaklanmalarla bir dünya devriminin hayalini kurar. Ancak gerçekte ne bir dünya devrimi olur ne de ülkedeki devrim romanda tarif edildiği gibi gerçekleşir. Romanda Çarlık Rusya'sında, toplumda kin, öfke, şiddet ve kavga eğiliminin çok fazla olduğu ifade edilir ve okur devrimle bu kavgaların sona ereceği beklentisi içerisinde sokulur. Ancak Ekim Devrimi'nden 1922 yılına kadar İç Savaş (Гражданская война) yaşanır. Kardeşler birbirine düşer, ölür, öldürür ve binlerce Rus vatandaşı ülkesini terk etmek zorunda kalır. 1824 yılında Lenin'in ölmesiyle gücü ve hâkimiyeti tam olarak ele geçiren Stalin, parti ve halk üzerinde tam bir diktatörlük kurar. Halkın yönetimde söz sahibi olacağı, demokrasinin geleceği hayalleri suya düşer.

Romanda başta köylüler ve işçiler olmak üzere halk maddi bakımdan kötü olarak betimlenir, bunun sorumlusu olarak çarlık rejimi ve emperyalizm gösterilir. Bolşevikler tarafından kendisine sözler verilen ve asırlardır çile çeken Rus köylüsü yeni yönetim tarafından kurulan *kolhoz*⁶ baskısı altında ezilir, çoğunun zengin Rus köylülerinden oluştuğu *kulaklar*⁷ türlü bahanelerle yurtlarından edilir, kamplara gönderilir. Bunun üzerine tarım ve hayvancılıkta verim düşer, kıtlık yaşanır, yeni ekonomi politikaları belirlenir. Yük yine köylü ve işçi kesimin omuzlarına biner. Halka eşitlik söylemlerinde bulunan Bolşeviklerin yaşantıları halkınkinden uzaktır. Moskova'da içlerinde parti üyelerinin oturduğu mantar gibi türeyen konutlar görülmeye başlar. Başta gıda olmak üzere halkın bulmakta zorlandığı birçok olanağa onlar kolaylıkla sahip olabilirler.

Eserde hukuk ve adalet düzeni sert bir biçimde eleştirilir. Davaların manipüle edilmiş, kararların önceden verilmiş oldukları iddia edilir. Devrimle birlikte eskiden adaletsizlik saçtığı iddia edilen çarlık mahkemelerinin yerini Bolşevik savcı ve hâkimleri alır. Düzmece mahkemelerle sayısız hukuksuz uygulamalara imza atılır. Hukuk, ülkedeki muhalefete karşı bir silah olarak kullanılır. İnsanlardan birbirlerini ispiyonlaması istenir, nice İsay Gorbovlar türer, toplumda güvensizlik ve şüphecilik üst seviyeye çıkar. Böylece Rus halkı arasına korku ve nifak tohumları ekilmiş olur. Ülkede huzursuzluk ve güvensizlik ortamı artar, ruhsal çöküş yaşanır. Zayıflatılan din olgusunun bu manevi boşluğu doldurmak için elinden hiçbir şey gelmez, çünkü onlar da kendi dertleriyle boğuşmak zorunda kalırlar. Yönetime muhalefet eden binlercesi kulaklar gibi kamplara sürgün edilir.

Yukarıda ifade edilen tüm tezatlıkların ardından şu soru akla gelir: Acaba *Ana* romanının yazarı Gorkiy pratikte devrime karşı mıydı yoksa sonradan mı karşı çıktı? Gorkiy 1 Mayıs 1917-16 Haziran 1918 tarihleri arasında *Novaya Jizn* gazetesinde devrim üzerine yazılar kaleme alır. Bolşevikleri eleştiren Gorkiy'in kısa notlarından rahatsız olan parti yetkilileri gazeteyi kapatır. Bu notlarını bir araya getirdiği *Zamansız Düşünceler (Несвоевременные мысли)* adlı çalışmasında Gorkiy, devrimden sonraki süreçte kendi yurttaşlarına, yaşanan kanunsuzluklardan dolayı sitem eder. Sovyetlerin de yağmacılık, hırsızlık ve cinayet gibi olaylara kayıtsız kalmasına tepki gösterir. Diğer

⁶ Eski dönemlerde Rusya'da köylülerin ortak olarak çalıştıkları tarım işletmesidir (TDK, 1998: 1345).

⁷ Üzerleyen dönemlerde tasfiye edilmek istenen herkes rejim tarafından 'kulak' olarak fişlenecektir (Soloyed, 2006: 177; Akt. Tan Metreş, 2018: 200).

yandan kültür, sanat ve bilim militarizmin saldırısına uğrar ve derin yara alır. Bunların aktarıcıları olan kitaplar okunmaz, kütüphaneler yağmalanır, matbaacılık faaliyetleri durma noktasına gelir. Kardeşlik ve birlik olma söylemleri hiçe sayılır, ülke kaosa sürüklenir. Gorkiy nasıl ki *Ana* romanında yaklaşan devrimin ayak seslerini duyduysa *Zamansız Düşünceler* kitabında da yaklaşmakta olan kaosu haber verir:

“Cinayet ve şiddet, despotizmin göstergeleridir. Âciz ve alçakça argümanlardır, çünkü bir başkasının iradesinin urzına geçmek ya da bir insanı öldürmek hiçbir zaman bir fikri ortadan kaldırmak, bir görüşün yanlışlığını ve haksızlığını göstermek anlamlarına gelmez” (Gorkiy, 1971: 29).

Yazarın, romanın ana kahramanını Nilovna Pelageya, yani bir *anne-kadın* (*мать-женщина*) olarak seçmesi ve kitabını jandarmalar tarafından dövülen Ana'nın haykırışlarıyla bitirmesi, savunduğu ideolojinin öğretilerini yüceltmek istemesinden kaynaklanır (Yıldız, 2019: 2259). Diğer yandan yazar, annelere tarihsel bir sorumluluk da yükler. Buna göre nasıl ki ağrılı, sancılı ve kanlı bir doğum sonrasında bir anne çocuğunu kucığına alıyorsa, ülkede yaşanan aynı sürecin sonunda da yeni bir Rusya doğmalıdır. Anneler ve kadınlar sevginin gücüyle bu doğum sürecini hızlandırabilir, kolaylaştırabilir, çekilen ıstırapları azaltabilirler (Gorkiy, 1971: 234-235). Ancak kargaşanın getirdiği sis bulutlarının nedeniyle onlar da: “*Öldür, as, ateş et*” diye bağırmaya başlarlar. Gorkiy, annelerin bile bu hâle gelmesinden devrim sonrasındaki gelişmeleri sorumlu tutar.

Gorkiy'in *Ana* adlı eserinde çağırdığı devrim tam olarak siyasal değil insancıl bir nitelik taşır. İlginçtir ama yazar genel olarak siyaseti sevmez ya da yaşadıklarından sonra sevmemeye başlar. Gorkiy'in siyaset hakkındaki: “*Siyaset, kim yaparsa yapsın, her zaman iğrençtir. Ona her zaman yalan, iftira ve şiddet eşlik eder*” sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir (Gorkiy, 1971: 266). Sonuç olarak ‘devrim müjdecisi’ (*буревестник революции*) olarak nitelendirilen Gorkiy'in, Lenin için söylediği “*onu öfkeyle severdim*” sözü aslında devrimin tamamına olan yaklaşımını da gözler önüne serer. Yazarın kızdığı, Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen Ekim Devrimi, sevdiği ise zihninde canlandırdığı ve romanını yazma amacı olarak belirlediği ideal devrimdir. Yazarın romanında somutlaştırdığı ideal devrimin çizgileri ise Atatürk halkçılığının ilkeleridir.

Sonuç

Atatürk ilkelerinin yönlendirici ve temel ilkelerinden biri halkçılıktır. Gorkiy'in de eserlerinde yer verdiği ana temalarından biri halktır. Ancak iki isim de halk sözcüğünü birbirinden farklı olarak ele alır. Gorkiy'den farklı olarak Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesi halk olarak nitelendirir. Atatürk'e göre yönetim ve denetim halkın, Gorkiy'e göre işçi sınıfının elinde olmalıdır. Ortak görüşe sahip oldukları konu halkın refaha kavuşmasıdır. Aynı şekilde yeni bir devlet tasarlarlarken her ikisi de bunun halkın desteğiyle başarılabileceğini düşünür. Buna göre halk sürece dâhil edilmelidir, ancak Gorkiy'den farklı olarak Atatürk, proletarya-burjuva savaşı gibi sınıf çatışmasının halkın birlik ve beraberlik olgusuna zarar vereceğini düşünür. İki görüşte de ‘halk demokrasisi’ kavramı yer alırken Atatürk'ün halkçı bakış açısına göre komünizmin savunduğu demokrasi keyfi idare, diktatörlüğe varan baskıcı uygulamalar ve halkın diğer kısmına bir zulüm olarak algılanır.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra yaşananlar gösteriyor ki Gorkiy'in *Ana* adlı romanı gerçekleşen değil ideal devrimin başucu eseridir. Nitekim çoğu Rus yazar ve şair gibi Gorkiy de devrimin ardından gelen

yeni yaşamdan dolayı hayal kırıklığına uğrar. Yaşamının sonlarına doğru komünist partiyi ve uygulamalarını sıkça eleştirmeye başlar, şüpheli ölümü ise farklı bir araştırma konusudur. Özetlemek gerekirse çarlığın yıkılması kötü gidişatı pek değiştirmez, rüzgâr kesilmez yalnızca yön değiştirir. Yönetimde çar ve çarın adamları değil, merkez komite başkan ve üyeleri bulunur. Ayrıcalıklı yöneticilerin koltuklarına aynı durumdaki başka sınıfın yöneticileri oturur. Tam bu noktada Atatürk halkçılığının ne kadar önemli olduğu ve başlangıçta devrim hareketini destekleyenlerin genel beklentileri ile uyum gösterdiği anlaşılır. Buna göre çarlık ya da işçi sınıfı fark etmeksizin hiçbir sınıfa ayrıcalık tanınmamalıdır, sınıfsızlık savunulmalıdır. Siyaset, ekonomi, hukuk gibi tüm alanlarda eşitlik ve dayanışma sağlanmalıdır. Son olarak, halk yönetime katılmalı ve denetimde görev almalıdır. Romanında vurguladığı üzere, yönetimin işçi sınıfının eline geçmesine sıcak bakan Gorkiy, onların da çarlık rejiminin yöneticileri gibi keyfi uygulamalar gerçekleştireceklerini, halkı yönetim ve denetim süreçlerine katmayacaklarını öngerebilir. Sonuç olarak, eşitlik hayalinin yerini farklı bir sınıfın ayrıcalıklı yaşam sürdüğü bir düzen alır. Dikkatli bakıldığında bu üç görüşün Atatürk halkçılığının sacayakları olduğu hemen göze çarpar. Buna göre, Rus devriminin ideal başucu eserlerinden biri Gorkiy'in *Ana* romanı sayılıyorsa, ideal felsefesi de Atatürk halkçılığı olarak gösterilebilir. Ancak Gorkiy'in bazı idealist fikirlerinin ve Atatürk halkçılığının devrim sonrası Rusya'sında uygulanamaması nedeniyle yeni düzen, varlığını uzun süre devam ettiremez.

Sovyet Dönemi tarihi ve edebiyatı üzerine yürütülen araştırmalar, uzun yıllar başta ideolojik olmak üzere birtakım nedenlerden dolayı ülkemizde sınırlı kalmıştır. Ancak, gerek coğrafi gerek tarihsel bakımdan iki ülkenin birçok ortak noktasının bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bu sayede tarih, politika, ekonomi, kültür ve sanat gibi birçok alanda farklı yorumlar ve yaklaşımlar geliştirilebilir. Uygulamamızdan da görüleceği üzere disiplinler arası ve kültürler arası gerçekleştirilecek birçok çalışma hâlâ araştırmacıları beklemektedir. Özellikle kültürel etkileşimin güçlendirilmesi, iki ülke halkının birbirini daha iyi anlamasına, ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Bağlamında Gorkiy'in *Ana* Adlı Romanının Yeniden Yorumlanması" başlıklı makalem ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aksakal, E. (2018). Türkiye'de Halkçılığın Kaynağı ve Tebaadan Halka Zihni Dönüşüm. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 917-932.
- Arar, İ. (1963). *Atatürk'ün Halkçılık Programı*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Baştınar, Z. (1946). Ölümünün Yıldönümünde Maksim Gorki. *Söz - Fikir, Sanat ve Tenkit Dergisi*, 3, 1-8.
- Ediz, H. A. (1939). *Aşk Rüyası. Gorki ve Eserleri M. Gorki, Dünya Muharrirlerinden Tercüme Serisi:28*. Hasan A. Ediz (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Gorkiy, M. (1953). *Sobraniye soçineniy v 30 tomah. Tom 27. Stati, dokladi, reçi, privetstviya, 1933-1936*. Moskva: Gosudarstvennoye izdatelstvo hudojestvennoy literaturı.
- Gorkiy, M. (1971). *Nesvoyovremennıye mısli. Stati 1917-1918 gg.* G. Yermolayev (Red.). Paris: Editions De La Seine.
- Gorki, M. (2015). *Ana (3. bs)*. Mazlum Beyhan (Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Gökçimen, A. (2013). Sosyalist Dönem Türkmen Romanında Başkahramanın Bağımsızlıkla Sonuçlanan Yolculuğu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(2), 181-198.
- Gökçimen, A. (2015). Ekim Devrimi Temalı Türkmen Romanlarında Rus Tipler. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 451-466.
- Habib, İ. (1941). *Avrupa Edebiyatı ve Biz*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hosking, G. (2011). *Rusya ve Ruslar*. Kezban Acar (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaca, N. (2008). *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaşoğlu, A. (2010). Türk Basımında Maksim Gorki. *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, 6(13), 136-144.
- Köylü, M. (2013). *Çağdaş Yorum ve Açıklamaları ile - Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi 1878-1922*. Ankara: Kripto Basım Yayın.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar (2. bs)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuznetsov, S. A. (2000). *Bolşoy tolkovıy slovar russkogo yazıkı (2-ye izd.)*. Sankt-Peterburg: Norint.
- Lenin, V. İ. (2007). *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi (3. bs)*. Eriş Yayınları.
- Montefiore, S. S. (2013). *Stalin: Kızıl Çarın Sarayı*. Yavuz Alogan (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Mumcu, A. vd. (1991). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I (1. bs)*. İhsan Güneş (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 173.
- Mumcu, A. (2010). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II (10. bs)*. İhsan Güneş (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 567.
- Nazarov, V. V. (2011). İdeologiya neonarodniçeskih partiy: Programmno-taktiçeskiye raznoglasiya eserov i enesov. *İzvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya İstoriya. Mejdunarodniye otnoşeniya*, 11(2), ç. 1, 30-35.
- Olçaytu, T. (1998). *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? - Devrimlerimiz İlkelerimiz (8. bs)*. Ankara: Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş.
- Orazov, A. (1992). *Edebi protses hakda oylanmalar*. Aşgabat: İlim Neşriyatı.
- Özbudun, E. (1997). Atatürk ve Devlet Hayatı. Ahmet Mumcu vd. (Ed.). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri) (4. bs)* kitabı içinde (s. 31-97). Ankara: Yükseköğretim Yayınları No:5.

- Protasova, O. L. (2017). Deyateli evolyutsionnogo neonarodniçestva kak ideynıe nasledniki N. K. Mihaylovskogo (k 175-letiyu so dnya rojdeniya N. K. Mihaylovskogo). *İstoriçeskiye, filosofskiye, politiçeskiye i yuridiçeskiye nauki, kulturologiya i iskusstvovedeniye. Voprosi teorii i praktiki*, 11(85), 145-149.
- Selvi, H., Şahin, E. & Demir, M. (2006). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. İhsan Güneş (Ed.). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Soloyed, K. V. (2006). Psihiçeskaya travma v semyah, postradavşih ot Stalinskih repressiy. *Moskovskiy psihoterapevtiçeskiy jurnal*, 4, 175-206.
- Tan Metreş, E. H. (2018). Stalin Tasfiyelerinin Bir Tanığı Olarak "Nehir Kıyısındaki Ev". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 199-208.
- Taner, H. (1967). Kremlin'den Notlar. *Milliyet*, 14 Haziran 1967, 5.
- Troitskiy, N. A. (2003). *Rossiya v XIX veke. Kurs lektsiy (2-ye izd., ispr)*. Moskva: Vıssşaya Şkola.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük. C. 2, K-Z (9. bs)*. İsmail Parlatır vd. (Haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Yakimenko, G. L. (1968). Maksim Gorki. Ye. İ. Afanasenko i dr. (Red.). V knige *Detskaya entsiklopediya dlya srednego i starşego vozrasta. Tom 11, Yazık. Hudojestvennaya literatura (2-ye izd.)* (s. 364-368). Moskva: Prosveşçeniye.
- Yalın Öktem, Z. (2011). Yeni Türk Devletinin Temel İlkeleri. Zübeyde Yalın Öktem (Ed.). *Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi (2. bs)* kitabı içinde (s. 224-249). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Yetkin, G. B. (2019). Gorkiy'in Yaşamından Bir Kesit: Hapishanede. Mesut Gün & Eser Ördem (Ed.). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* kitabı içinde (s. 25-37). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Yıldız, R. (2019). Maksim Gorkiy'in Ana Eseri Üzerinden Sosyalist Realizm ve Edebiyatta Propaganda-Antipropaganda. *Turkish Studies Language and Literature*, 14(4), 2247-2260.

Extended Abstract

The English Revolution, which emerged in the 17th century, is considered the first of the modern revolutions. The weakening of the monarchy along with the revolution and the expansion of the parliament's jurisdiction heralded the beginning of significant developments in the name of populism. With the Industrial Revolution and the French Revolution in the next century, the seeds of today's populism are planted. Concepts such as republic, democracy, and populism gain importance in areas such as administration, culture, and economy where religion and monarchy are dominant. The 'holy' monarchies, which have become increasingly weakened institutions, are questioned by the public, and different approaches are developed to populism.

At the beginning of the 20th century, the trend that attracted the most attention among Turkish intellectuals was populism. Populist views enter the country from two different ways. The first is the understanding of populism, which is based on the solidarity movement from France and led by Ziya Gökalp. The second is Russian populism, which was adopted by intellectuals such as Ahmet Agaoglu, Hüseyinzade Ali Turan, and Yusuf Akchura and had a slightly more socialist and revolutionary character. Looking at Russian history, it is

seen that the thought and reform movements in Europe come to the country about a hundred years later. Likewise, the populist debates, intensified in Europe already in the 18th century, arrived in Russia in the second half of the 19th century. Populism prevails in Russia between 1860-1880, continues its existence until 1910, and is mostly socio-political based. Russian populism has a revolutionary character. Russian populism, also called 'Russian peasant socialism', counts as an important stage on the road to the October Revolution.

One of the most important works of the author, who frequently includes the subject of revolution in his works, is his novel "Mother". In his novel, Gorky gives clues to the public about how the revolution will or should happen. The choice of a Russian mother, named Nilovna Pelageya, as the main character of the novel emphasizes the peaceful, humanistic, and embracing method of the revolution. When we look at the October Revolution, it's understood that the novel, which is considered as the reference book of the revolution, could not be fully understood by the decision makers. But where was the mistake made? Within the scope of our study, in response to this question, the ideas of revolution in Gorky's novel "Mother" and Ataturk's populist views were discussed with a comparative analysis method and a critical approach.

The concepts of humanity and populism are key values for Ataturk and Gorky. Ataturk's populism has three important pillars: the people's having a say in the administration, equality, classlessness, and social solidarity. While Ataturk deals with populism in a more inclusive and universal framework without basing it on any ideology, Gorky, due to the conditions of the period and the country, examines it based on Marxist doctrine. In the work, while Gorky believes in the revolution to be realized by a certain class, namely the proletariat, Ataturk rejects the supremacy of any class, regardless of worker, employer, peasant, or urbanite, and deals with the people with the concept of classlessness. According to Ataturk, if any privileged social, economic, religious, or professional group is created; the order, solidarity, and division of labor in the society will be damaged and the structure will be destroyed. The fact that the working class is more prominent than the others in the novel creates injustice, not equality. Solidarity and cooperation among the people cannot be established, instead, evils such as snitching on and delating others take place and the people distance themselves from one another. Compared to Gorky, Ataturk's understanding of populism has a more peaceful basis. As depicted in the novel, an excessive struggle with the old regime leads to serious and negative results. Another issue is lawlessness and injustice. According to the thoughts of Gorky in the novel and Ataturk, the law should not be in the hands of any certain people or groups. Although Gorky emphasizes the working class in most areas, he thinks the same as Ataturk does on the subjects of law and justice and adopts classlessness and equality. In reality, however, thousands of Russians are imprisoned, exiled, and executed on unjust accusations and trials. The war that must be waged against imperialism and capitalism is underlined in the novel. Although they defend similar views on the war to be waged, while the war is transformed into a social conflict with Gorky's description, it is a struggle in which the people participate all together in Ataturk. In the work, Gorky often criticizes the inability of the people to live freely and express their thoughts freely. After the revolution, only the Communist Party leaders, not the people, have this right, and it cannot be integrated with the principle of freedom and classlessness. Although Gorky's understanding of revolution in the novel and Ataturk's principles of populism differ at some points, the creation of a fair, free and equal people is common in both views.

As a result, the picture of revolution that Gorky painted in his work "Mother" is not political but humanistic. However, the inhuman practices experienced after the revolution disappointed the Russian people, especially Gorky. The leaders of the Communist Party grant privilege, nevertheless the common people are still in a bad situation and unhappy. The public maintains to suffer materially and spiritually. In addition to this, the inequalities, the injustices, the inability of the people to have a free voice in the administration and the punishments are the main problems which stand out. Considering all the positive or negative events that took place in the context of the ideal revolution described in the novel, it is remarkable how universal and inclusive

Ataturk's populism is. It can easily be said that Gorky's "Mother" is the reference work of the ideal revolution, and its ideal philosophy is Ataturk's populism.

Döviz Kuru Dalgalanmalarının Enflasyona Etkisi: Türkiye Örneği

Impact of Exchange Rate Fluctuations On Inflation: The Case of Turkey

Orhan ŞANLI¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / Received: 03.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1082470

Atıf / Citation: : Şanlı, O., (2022). “Döviz Kuru Dalgalanmalarının Enflasyona Etkisi: Türkiye Örneği” ODÜSOBİAD 12 (3), 2487-2514 Doi: 10.48146/odusobiad.1082470

Öz

Bu çalışmada nominal A.B.D. dolar kuru ve sanayi üretim endeksinin toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) üzerindeki etkisi Sınır Testi (ARDL) yöntemi ve Granger nedensellik yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın analizi 2005:M1-2021:M11 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi vardır. Buna göre dolar kurundaki %1’lik artış TEFE’de yaklaşık %0,5 oranında artışa yol açmaktadır. Sanayi üretim endeksi %1 arttığında ise TEFE %0,8 oranında artmaktadır. Bu sonuçlar yüksek enflasyonla büyüme endişelerini gündeme getirmektedir. Yüksek enflasyon ve yüksek kurların olduğu bir ekonomide hızlı büyüme modelinin uygulanması nihai tüketicilerde gelir azaltıcı bir duruma yol açabilir. Ayrıca, döviz kurlarından TEFE’ye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi vardır. Sanayi üretim endeksiyle TEFE arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, TEFE, Sanayi Üretim Endeksi, Enflasyon, ARDL, Granger.

Abstract

In this study, the effects of the the nominal U.S. dollar and industrial production index on the wholesale price index (WPI) was analyzed using the Boundary Test (ARDL) and Granger Causality test. The analysis of the study covers the period 2005:M1-2021:M11. According to the results of the study, there is a long-term cointegration relationship between the variables. Accordingly, when the dollar exchange rate increases by 1%, the WPI increases by 0.5%. When the industrial production index increases by 1%, the WPI increases by 0.8%. These results raise concerns about growth with high inflation. The implementation of a rapid growth model in an economy with high inflation and high exchange rates may lead to an income-reducing situation for final consumers. Also, there is a one-way Granger causality relationship from exchange rates to WPI. There is no causal relationship between the industrial production index and the WPI.

Keywords: Exchange Rate, WPI, Industrial Production Index, Inflation, ARDL, Granger.

¹Ars. Gör. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, E-mail: orhan.sanli@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3366-8993

Giriş

Türkiye’de sabit kur rejimi altında 1994 ve 2001’de ulusal krizlere yol açan kur şokları yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ardından 2002 yılında sabit kur rejimi terk edilmiş ve dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Dalgalı kur rejimine geçilmesinin ardından kurların değeri piyasa şartlarına bırakılırken, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) enflasyon hedeflemesi programını yürürlüğe sokmuştur.

Fakat 2014 yılından itibaren küresel gelişmelerin ve ulusal bazda yaşanan sorunların etkisi ile döviz kurlarında önemli dalgalanmalar başlamış ve neticede enflasyon şokları yaşanmıştır. Döviz kurlarının son yıllarda sürekli yükselmesinin iç ve dış kaynaklı birçok sebebi vardır. 2008 Krizi’nin etkisiyle neoliberal politikalarla korumacı politikalara doğru ilginin değişmesi, A.B.D ile Çin arasında yaşanan ekonomik ve siyasi gerilimler, küresel faiz oranlarında artış trendinin başlaması, Brexit ve diğer anti-entegrasyon yönlü gelişmeler, Orta Doğu ve Suriye başta olmak üzere yaşanan siyasi ve askeri krizler, covid-19 krizi (Şanlı, 2021) ve Rusya-Ukrayna Savaşı Türkiye’de kur artışlarının dış kaynaklı sebepleri olarak görülebilir. İç kaynaklı sebepler incelendiğinde kur artışlarının daha çok siyasi ve ekonomik gerekçelerden kaynaklandığı görülmektedir.

Türkiye’de kur şoklarına yol açan iç ve dış gelişmelere paralel olarak TCMB, 2021 yılının son çeyreğinden itibaren politika faizinde toplamda 600 baz puan indirime gitmiştir. Böylece dolar kuru 18 TL’yi aşarak tarihi zirveyi görmüştür. Yaşanan bu kur şokları enerji, hammadde ve yüksek teknoloji ürünlerde Türkiye’nin ithalat maliyetlerini artırmıştır. Ayrıca hanehalkı gelirinin enflasyon baskısı nedeniyle düşmesi, nominal ücret artışlarını da beraberinde getirmiştir. 2022’nin birinci çeyreği itibariyle artan diğer girdi ve ücret maliyetleri nedeniyle üretici fiyat endeksi (ÜFE) 1.323’e, toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) ise 335’e yükselmiştir. Bu durum, 2022 Mayıs ayında yıllık enflasyonu son 24 yılın en yüksek seviyesine çıkarmıştır.

Kur ve enflasyonda yaşanan son gelişmeler neticesinde, kur şoklarının üretici enflasyonu üzerindeki etkisinin incelenmesi önemli hale gelmiştir. Çünkü artan üretici maliyetleri nihai aşamada tüketici fiyatlarına yansiyarak, hanehalkının reel gelirinin düşmesine yol açar. Öyle ki, kişi başına gelir Türkiye’de 12 bin doların üzerine çıkmasına rağmen, son yıllarda yaşanan başta kur ve enflasyon baskısı olmak üzere çeşitli gerekçelerden dolayı 8 bin dolara kadar gerilemiştir. Bu doğrultuda bu çalışmada Türkiye’de 2005 yılından sonra üretici fiyatlarındaki değişimde kurların etkisi ele alınmıştır. Bu dönemlerin seçilmesinin sebebi ise Türkiye’de dalgalı kur rejimi (2001) ve enflasyon hedeflemesi programının 2006 yılı itibariyle birlikte uygulanmaya başlamış olmasıdır. Ayrıca 2005 yılı, örtük enflasyon programının son bulduğu, TL’den altı sıfırın silindiği ve para politikasında radikal değişimlerin başladığı bir dönemdir.

ÜFE yerine İstanbul Ticaret Odası (İTO) tarafından açıklanan TEFE bu çalışmada enflasyon göstergesi olarak ele alınmıştır. Çalışma bu yönleriyle güncel bir çalışma olmasıyla birlikte, TEFE ile kur arasındaki ilişkiyi ele alması açısından birçok çalışmadan ayrılmaktadır. Oysa son yıllardaki çalışmaların hemen hemen hepsinde Y-ÜFE, YD-ÜFE, Tarım ÜFE gibi ÜFE’nin farklı göstergeleri kullanılmaktadır. TEFE ise daha kapsayıcı bir endeks olduğu için bu çalışmada tercih edilmiştir. Ayrıca 2018’e kadar Yİ-ÜFE ve TÜFE birlikte hareket ederken, bu tarihten sonra Y-ÜFE’nin TÜFE’nin neredeyse iki katına çıkmış olması, bu çalışmada TEFE’nin tercih edilmesinin bir başka nedenidir.

Son yıllarda gerçekleşen enflasyon ile hedeflenen enflasyon arasındaki farkın giderek açılması nedeniyle, enflasyon hedeflemesi gerçekliğini yitirmeye başlamıştır. Bu çalışmanın bir amacı da gerçekliğini kaybeden bu enflasyon hedeflemesi programının sürdürülebilirliği için kur ve üretici fiyatları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektir. Çünkü üretici fiyatları nihai aşada tüketici fiyatlarına yansiyarak, enflasyon hedeflemesi programının başarısını belirlemektedir. Dolayısıyla çalışma, TCMB'nin enflasyon hedeflemesi stratejisini sürdürülebilmesi için döviz kurlarının üretici maliyetlerindeki etkisini dikkate alması yönünde mütevazı politika öneriler sunmaktadır. Ek olarak bu çalışmada sanayi üretim endeksi modele dahil edilmiştir. Böylece enflasyonlu büyüme veya bazı ülkeler açısından yoksullaştıran büyüme olarak görülen modelin tehlikelerine dikkat çekmesi açısından, çalışmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Döviz Kurlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Teorik Yaklaşımlar

Kur dalgalanmalarının enflasyonla ilişkisi temelde ekonomik büyümeye dayanmaktadır. Yani kurlardaki değişim özellikle dışa bağımlılığı yüksek olan gelişme sürecindeki ülkelerde enflasyonu etkilerken, enflasyonda meydana gelen bu değişimin büyüme üzerindeki etkisinin ne olduğu önemlidir. Taderera vd., (2021)'e göre, enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini baz alan çalışmaların sonuçları oldukça farklıdır. Örneğin M. Friedman'ın öncülüğündeki monetaristlere göre yüksek enflasyon uzun vadede büyüme üzerinde negatif bir etki yaratır. Oysa yapısalcılara göre enflasyon ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkiler. Tobin (1965), bu görüşü destekleyerek sermayenin ikamesi olan para tutmanın fırsat maliyetinin enflasyon nedeniyle arttığını ortaya koymuştur. Bu nedenle enflasyon ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkiler. Stockam (1981) ise Tobin'in bu görüşüne karşı çıkarak, paranın sermayenin ikamesi değil tamamlayıcısı olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle enflasyonun büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Sidrauski (1967) ise bu iki görüşün aksine enflasyonun büyüme üzerindeki etkisinin nötr olduğunu ortaya koymuştur. Fakat enflasyondaki aşırı artışlar gelir dağılımında, işsizlikte, büyümede, kişi başı gelirden, yatırımlarda, üretim faktörlerinde ve tasarruflarda bozulmalara yol açar. Böylece harcamaların zamanı ve dengesi de değişeceği için, yüksek enflasyonun kalkınma ve büyüme üzerinde etkisinin negatif olduğu yönündeki görüşler daha ağırlıktadır.²

Kur rejimleri üzerine akademik çalışmalar 1950'li yıllardan sonra M. Friedman'ın (1953) öncülüğünde hız kazanmıştır. Bu konuda Friedman'ın yanı sıra, Meade (1955), Caves (1963) ve Johnson (1976) kur rejimlerinin uyum süreci üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır (Crockett ve Goldstein, 1976:509). Mundel (1963) ve Fleming (1962) ise Friedman'ın fikirleri doğrultusunda kur rejimlerinin makroekonomi üzerindeki etkilerini sermaye hareketleri ile genişleten çalışmalar yapmışlardır.

Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra yaşanan ve küresel etkiye yol açan krizlerin ardından dünyanın önde gelen ülkeleri dalgalı kur rejimine doğru geçiş yapmaya başlamışlardır³ (Mckendzei, 1999:71). Bu gelişmelere paralel olarak P. Krugman (1979, 1999), R. P. Flood (1984, 1995, 1998), A. R. Rose (1995), P.M. Garben (1984), M. Obsfeld (1994, 1995, 1996), D. Sachs (2000) ve S. Fischer (2001)

² Andres ve Hernando (1997:26), OECD ülkeleri için enflasyonun büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sonuçlar yukarıda belirtildiği gibi enflasyonun büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermektedir.

³ Fakat Reinhart ve Rogoff (2004:33-35), Bretton Woods sisteminin yıkılmasının döviz kuru rejimleri üzerinde sanıldan daha az bir etkiye yol açtığını ortaya koymuşlardır. Yani diğer görüşlerin ortaya attığı sistemin çöküşünün küresel döviz kuru dalgalanmalarında büyük bir değişime yol açtığı sonucuna tam olarak katılmamaktadırlar.

gibi iktisatçılar da enflasyon krizlerinin temelinde kur rejimlerinin etkisini ortaya koyan çok yönlü çalışmalar yapmışlardır.

Bu çalışmalardan çıkan sonuçlara göre ideal kur rejiminin veya kur düzeyinin ne olması gerektiği sorusunun net bir cevabı yoktur. Çünkü bu sorunun cevabı için ülkenin iç dinamikleri ile dış ticaret dengesi, cari denge, ithalata bağımlılık derecesi, ekonomideki karar vericilerin bakış açısı ve diğer siyasi-sosyoekonomik birçok özelliğin dikkate alınması büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla her ülke için geçerli olan tek bir kur rejimi yoktur (IMF, 2000; Calvo ve Mishkin, 2003:115). Örneğin ülkeye özgü bir kur rejimini belirlerken, kur oynaklıklarının ÜFE ve TÜFE'ye ne derecede yansıdığı hesaplanması gerekmektedir. Çünkü kur dalgalanmaları bir yandan ihracatı teşvik ederken, diğer yandan ithalat maliyetlerini artırmaktadır. Bu nedenle artan ithalat maliyeti artan ihracat gelirleri ile dengelenebiliyorsa, kur dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki etkisi daha az olabilmektedir. Fakat nominal kur artışları doğrudan TÜFE'ye yansiyorsa, reel kurlarda bir değişime yol açmayacağı için ihracat rekabeti düşük kalır. Nominal kurlardaki bu artış enflasyona yol açar ve enflasyon artışı sabit kalan reel kur ile dengelenemeyeceği için şirketlerin finans ve borç maliyeti de artar. Bu nedenle cari açığı ve dış ticaret açığını kapatmak amacıyla kur dalgalanmalarına izin verilmesi halinde ortaya çıkacak maliyetlerin TÜFE'ye yansımaya ihtimali para politikasının dikkate alınması gereken temel şartlardan biridir (Ito ve Sato, 2008:1408)⁴.

1973 yılından sonra döviz kurlarındaki çok yönlü oynaklıkların fiyat değişimleri nedeniyle küresel ticareti ne yönde etkilediği daha fazla merak konusu olmuştur. Crockett ve Goldstein (1976)'e göre döviz kurlarında yaşanan beklenmedik oynaklıklar, ihracatçılar ve ithalatçılar açısından fiyat belirsizliğine yol açar. Fiyat belirsizliğini ortadan kaldırmak için katlanılan maliyetler nihai aşamada ürün fiyatına yansiyarak enflasyonist bir baskı oluşturur (Crockett ve Goldstein: 1976:510-511). Ayrıca kur oynaklığı arttıkça firmaların katlanmak zorunda oldukları riskler de artmaktadır. Bu tür risklerin artması ise firmaların elde ettikleri karların ve yapmak istedikleri ticaretin hacminde önemli bir düşüşe yol açabilmektedir. Fakat bu düşüncenin tersini iddia eden fikirler de vardır. Örneğin döviz kuru oynaklıkları firmalara farklı opsiyonlar sunarak, o firmaların yeni ticaret fırsatları elde etmelerine yol açabilir (Chowdhury, 1993: 700)⁵. Bu gelişmeler neticesinde döviz kuru oynaklıklarının en başta fiyatlar üzerinden ulusal ve küresel çaplı bir değişime yol açtığı ortadadır. Bu sonuçlara göre döviz kurları ile enflasyon arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir (Monfared ve Akın, 2017:329). Döviz kurları konusunda bir diğer tartışma alanı ise düşük enflasyon için sabit kur rejimi mi yoksa dalgalı kur rejimi mi uygulanması gerektiği konusudur. Bu konuda yaygın görüş sabit kur rejimlerinde enflasyonist baskıların daha az olduğu yönündeydi⁶. Yani dalgalı kur rejimlerinde enflasyonun daha yüksek olduğu

⁴ Dornbusch (1976), döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkinin yoğunluğu konusunda pazar yoğunluğu, ithalat hacmi, yerli üretim ve ithal ikame durumlarını göz önüne almıştır (Monfared ve Akın, 2017:330). Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret ve sermaye yeterince güçlü değildir. Cari açık, dış ticaret açığı, dövize ve dışa bağımlılık yüksektir. Dolayısıyla bu ülkelerde döviz kuru oynaklıkları fiyatlar genel seviyesini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Örneğin döviz kurları yükseldiğinde yerli paranın değer kaybetmesi ithal girdi fiyatlarını artıracığı için, fiyatlar genel seviyesi yükselir. Ters durumda ise döviz kurlarının düşmesi ile fiyatlar da düşmeye başlar (Dornbusch, 1976).

⁵ Chowdry (1993)'ın analiz sonucuna göre döviz kuru oynaklıkları fiyat değişkenliği üzerinden G7 ülkelerinde ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Döviz kuru oynaklıkları ile ticaret arasında negatif ilişki olduğunu iddia edenler çalışmalar (Chowdry, 1993); Akhtar ve Hilton (194), Coes(1981),Cushman (1983), Kenen ve Rodrik (1986), Koray ve Lasrapes (1989)'dir. Fakat bu düşüncenin tersini iddia eden çalışmalar ise şunlardır; Franke (1992), Giovannini (1988)Sercu ve Vanhulle (1992), IMF (1984), assery ve Peel(1991).

⁶ Sabit veya esnek döviz kuru sistemleri arasındaki tartışmalar aslında spekülasyon şoklarına yol açan beklentiler üzerine odaklanmıştır. Belirsizliğe daha fazla yol açan kur sisteminin dolayısıyla fiyatlar genel seviyesi üzerinde daha fazla etkili olacağı düşünülmektedir. Ghost vd., (1996)'e göre yaygın görüş sabit kur rejimi lehinedir. Çünkü sabit kur rejimi düşük enflasyona yol

konusundaki fikirler ağırlıktaydı (Crockett ve Goldstein, 1976:510-512). Örneğin, IMF’de 1996 yılında yayınlanan bir rapora göre döviz kuru rejimlerinin enflasyon için oldukça önemli olduğu ve sabit kur rejimi uygulayan ülkelerde enflasyonun daha düşük olduğu görülmüştür (Ghosh vd, 1996)⁷.

Fakat Ghosh ve diğerlerinin görüşlerinin tersini iddia eden fikirler son yıllarda artmaya başlamıştır. Örneğin Dünya Bankası’nda 2019’da yayınlanan bir rapora göre esnek kur rejimi uygulayan ve güvenilir enflasyon hedeflerini birleştiren ülkelerde döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona yansması daha düşük olmaktadır (Ha vd., 2019:1)⁸. Bu görüşe paralel olarak, P. Krugman, R. P. Flood, P.M. Garben, A. R. Rose, M. Obstfeld, D. Sachs gibi yeni nesil kriz teorileri öncülerine göre, 1970-2000 arasında yaşanan krizlerde; sabit döviz kurları özellikle gelişmekte olan ülkelerde krizlerinin ana nedeni veya itici güçüdür⁹.

Kur oynaklıklarının enflasyonu nasıl ve hangi yollardan etkilediği geçmişte birçok ekonomist tarafından belirlenmiştir. Agenor ve Montiel (1996:180)’e göre kur değişkenliği enflasyonu iki yönden etkilemektedir. Birincisi fiyatlar ve satın alma gücü üzerinden oluşan doğrudan etki, ikincisi ise toplam talep üzerinden oluşan dolaylı etkidir. İlk olarak döviz kurlarındaki artış doğrudan ithal edilen ürünlerin fiyatlarında bir artışa yol açarak iç piyasada enflasyon ile sonuçlanır. Ardından ihracat ürünlerin fiyatlarında göreceli bir ucuzlama meydana gelerek toplam talebin, ihracatın ve enflasyonun artmasına yol açar. Monfared ve Akın (2017:330-331), döviz kurları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi üç farklı çalışmayı baz alarak ortaya koymuşlardır. Bu üç temel çalışmanın ilki olan Agenor ve Montiel (1996:180-181)’e göre döviz kuru oynaklıklarının enflasyon üzerindeki etkisi şu şekildedir:

- ✓ Dışa açık ekonomilerde ticarete konu olan ithal ürünlerin fiyatları etkilenir,
- ✓ İthal girdi fiyatlarının artması doğrudan nihai ürün fiyatlarının artmasına yol açar,
- ✓ Kur dalgalanmaları kur fiyatlarındaki belirsizliği artırarak yurtiçi fiyatlarında artışa yol açar,
- ✓ Son olarak ücret artışları yoluyla fiyatların artmasına yol açar.

İkinci temel çalışma olan Svensson (2000:155-159)’ göre ise kur dalgalanmaları enflasyonu şu yönde etkilemektedir:

- ✓ Kurlardaki dalgalanmalar yurtiçi ve yurt dışı mal fiyatlarını nisbi olarak etkilerken yurtiçi mallara yönelik talep artışını sağlar. İhracat bu ilişki üzerinden enflasyonu belirlemektedir

açar, fakat büyümeyi de yavaşlatmaktadır. Dalgalı kur rejiminde ise döviz kuru belirsizliği daha fazladır ve fiyatlar üzerinde daha fazla baskı yaratır. Fakat Friedman (1953), Makin (1974 ve Williamson (1976), çeşitli varsayımlar altında esnek kur rejiminin sabit kur rejiminden daha fazla belirsizliğe yol açmadığını belirtmişlerdir.

⁷ Dengeli enflasyon için sabit kur rejimi tek başına yeterli değildir. Burada sabit kur rejimi uygulayan ülkenin pariteyi ne sıklıkla değiştirdiği enflasyon açısından önemlidir. Çünkü pariteyi sık sık değiştiren ülkelerde pariteyi daha az değiştiren ülkelere göre enflasyon yüksek çıkmıştır (Ghosh vd, 1996). Corden (1976), sabit veya esnek kur rejiminin enflasyon üzerindeki etkisinin enflasyona eğilimli ülkeler ile enflasyona kapalı ülkeler arasında etkileri bağlamında farklı sonuçları olduğunu iddia etmiştir.

⁸ Ha vd., (2019) çalışmalarına göre döviz kuru rejimlerinin enflasyona etkisi ülkeden ülkeye ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Farklı şokların enflasyona etkisi farklı olmaktadır. Ülkenin yapısal özellikleri kur şoklarının enflasyona yansması üzerinde öneme sahiptir. Merkez bankasının bağımsızlığı kur şoklarının enflasyona geçisini büyük ölçüde engelleyebilmektedir (Ha vd., 2019).

⁹ Kur rejimlerinin enflasyona etkisini alan bu çalışmaların yanı sıra, enflasyonun kur rejimlerine etkisini ele alan çalışmalar da vardır. Ebeke ve Azangue (2015) çalışmalarında yükselen ekonomilerde enflasyon hedeflemesinin kur rejimini belirlemede etkili olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. Buna göre enflasyon hedeflemesi uygulayan gelişmekte olan ülkeler, diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha esnek döviz kuru rejimine sahiptirler. Yani enflasyon hedeflemesi ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişki vardır, fakat enflasyonu kontrol edebilen ülkelerde bu ilişki daha güçlü iken, enflasyonu kontrol etmede başarısız olan ülkelerde ilişki daha zayıftır. Ayrıca enflasyon hedeflemesi olan ülkelerin döviz kuru dalgalanmalarını kontrol etmede daha başarılı olduğu görülmektedir.

- ✓ Kur değişimleri ithal edilen malların fiyatlarında yerli para aleyhinde bir artışa yol açar. Tüketici fiyatlarına yansıyan ithalat fiyatlarındaki göreceli artış ihracatın etkisinden daha hızlı gerçekleşmektedir.
- ✓ Böylece yurtiçi fiyatlarında yaşanan artışlar nominal ücretleri etkilemektedir. İthal girdi fiyatlarındaki artış ile nominal ücretlerde yaşanan değişim enflasyonu doğrudan etkilemektedir. Son olarak kur dalgalanmalarının yol açtığı enflasyon veya faiz oranları toplam talebi doğrudan etkilemektedir.

Üçüncü temel çalışma olan Woo (1984:514-515)'ya göre ise kur dalgalanmalarının enflasyona etkisini şu dört aşamada ele almıştır:

- ✓ Kur dalgalanmalarının ithal ürün fiyatlarını artırması nedeniyle tüketici fiyatlarında artış oluşur.
- ✓ Ara ürün ithalatının pahale hale gelmesi yurtiçi üretici fiyatlarını doğrudan etkiler.
- ✓ Kur dalgalanmaları ayrıca cari işlemleri etkileyerek toplam talebin değişmesine yol açar
- ✓ Yurt dışı emtiya fiyatlarındaki artışlar da yurtiçi fiyatları etkiler.
- ✓ Yerli paranın aşırı değer kaybetmesi ticareti yapılan ürünlerin fiyatında ticareti yapılmayan ürünlerin fiyatına göre daha fazla artışa yol açar.

Yukarıda da ifade edildiği gibi teorik olarak kur dalgalanmaları enflasyon üzerinde artırıcı etki yapar. Fakat bu etki döviz rezervi ve ihracatı düşük olan gelişmekte olan ülkelerde daha derinden hissedilir. Özellikle enflasyon, kur ve faiz arasındaki dengenin bozulması, bu ülkelerde kur şoklarına karşı kırılganlığın daha derin olmasına yol açar. Bu durumda faiz yoluyla piyasaya müdahale edilmesi halinde, işsizlik ve enflasyon arasında yapılacak tercihin maliyeti ağır olabilir¹⁰.

Ampirik Analiz

Bu bölümde kur dalgalanmalarının yurtiçi üretici fiyatları üzerindeki etkisini konu alan uygulamalı analiz sonuçları sunulmuştur. İlk olarak literatürde bu ilişkiyi konu alan çalışmalara yer verildi. Daha sonra model ve yöntem tanıtımı yapılmış, ardından ampirik analiz sonuçları raporlanmıştır.

Literatür Taraması

Literatürde hem Türkiye için hem de gelişmiş-gelişmekte olan birçok ülke için kur ve enflasyon ilişkisini konu alan çalışmalar oldukça fazladır. Çalışmaların çoğunda kur artışlarının enflasyonu artırdığı sonucu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca çalışmalarda enflasyon olarak genelde ÜFE ya da TÜFE'nin alındığı görülürken, TEFE ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar daha azdır. Bu nedenle bu çalışmada sanayi üretim endeksi, TEFE ve nominal dolar kuru arasındaki ilişkinin incelemesi açısından farklılaşmaktadır. Bu bölümde ilk olarak Türkiye dışında yapılmış, ardından Türkiye için yapılmış çalışmalar sunulmuştur.

¹⁰ Enflasyon artışına rağmen bazı merkez bankaları faiz indirimine gidebilir. Daha çok siyasi kaygılardan kaynaklanan bu politikada işsizliği azaltma hedefi ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Crocket ve Goldstein (1976), Shields vd., (1974 ve Kenen (1974)' e göre; döviz kuru dalgalanması fiyat artışlarını tetikleyerek ilk olarak reel gelirin düşmesine ardından işsizliğin artmasına yola açar. Politika otoriteleri ise işsizliği belirli bir oranda tutmak için nominal geliri artırıcı bir politika uygulayabilirler. Bu politika ise genelde işsizlikteki artışı önleyen para arzını ve toplam talebi genişleten faiz indirimi politikalarıdır. Böylece politika belirleyicilerin enflasyon/işsizlik arasındaki dengeyi kötüleştiren bir politikayı devreye sokması durumunda enflasyon artışı kabul edilir.

Kim (1998), ABD özelinde kur dalgalanmalarının ÜFE'ye etkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle inceledi. Çalışmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi ve dolar kurundan ÜFE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Ahmad ve Ali (1999), Pakistan için nominal döviz kuru dalgalanmaları ile yurtiçi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelediler. Devalüasyonla enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma sonuçları, devalüasyonun enflasyon üzerindeki kısa dönemli etkisinin daha sınırlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Levy-Yeyati, E. L., & Sturzenegger, F. (2001), 154 ülkede 1974-1999 dönemi için döviz kuru rejiminin enflasyon, para arzı, reel faiz oranı ve büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Sabit döviz kuru rejimi uygulayan sanayileşmemiş ülkelerde enflasyon düşüktür, fakat büyüme de düşüktür.

Gagnon ve Ihrik (2004), 1971-2003 dönemi için 20 sanayileşmiş ülkede döviz kuru geçişkenlik derecesinin enflasyona etkisi incelenmiştir. Buna göre, döviz kuru geçişkenlik derecesi ile enflasyon arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca döviz kuru geçişkenliğinin azaltılmasında para politikası etkili bir mekanizmadır. Reinhart ve Rogoff (2004), 153 ülke için, 1946-2001 arasında paralel ve ikili kur sistemlerini kullanarak aylık verilerle yaptıkları analiz sonucuna göre döviz kuru düzenlemeleri ekonomik büyüme, enflasyon ve ticaret gibi alanlarda büyük öneme sahiptir. Enflasyonla döviz kuru değişimleri arasında ikili korelasyon vardır. Campa ve Goldberg (2005), OECD üyesi 23 ülke için kur dalgalanmalarının ithalat fiyatlarına geçiş etkisini incelediler. Buna göre kısa dönemde kur şokları özellikle sanayi ürünlerinin fiyatları üzerinde belirgin etkiye sahiptir. Uzun dönemde ise diğer ürünler için daha belirgin fiyat baskıları vardır. Bhundia (2006), çalışmasında Güney Afrika'da döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona etkisini incelemek amacıyla yapısal VAR yöntemi kullanmıştır. Sonuçlara göre nominal kur dalgalanmalarının enflasyona etkisi reel kurlardan daha yüksektir.

Leiderman vd., (2006), enflasyon hedeflemesine geçen ülkelerde hedeflemenin düşük enflasyona katkıda bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Fakat kur dalgalanmaları bu ülkelerde para politikasını zayıflatan ve enflasyon hedeflemesini tehlikeye sokan konular arasında yer almaktadır. McCarthy (2007), ABD, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda, İsveç ve İsviçre için VAR modeliyle yaptığı çalışmada döviz kuru dalgalanmalarının yurtiçi fiyatlarını belirlemede etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Takatoshi ve Kiyotaka (2007), Doğu Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye'de döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona geçişini VAR analizi ile incelemiştir. Buna göre, Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye'de ve Endonezya'da kur dalgalanmalarının enflasyona geçişi Doğu Asya ülkelerinde göre çok yüksektir. Endonezya, Meksika, Türkiye'de ve kısmen Arjantin'de kur artışlarının TÜFE üzerindeki etkisi oldukça güçlüdür. Endonezya hariç diğer ülkelerde fiyat istikrarını sağlamak için para politikası krizin önüne geçilebilmesi için oldukça etkili bir mekanizmadır. Endonezya, Meksika ve Türkiye'de kur dalgalanmalarının ithalat fiyatları ve ÜFE'den TÜFE'ye yansımaları çok yüksektir.

Ca'Zorzi vd., (2007), Türkiye'nin de yer aldığı Asya, Latin Amerika ve Orta ve Doğu Avrupa'da 12 yükselen ekonomi için döviz kuru geçişlerinin enflasyona yansımalarını VAR modeli ile incelemiştir. Sonuçlara göre döviz kurlarının geçiş derecesi Türkiye ve Arjanti hariç oldukça düşüktür. Türkiye ve Arjantin'de ise döviz kuru dalgalanmaları enflasyonu artırmakta ve bu durum Taylor'un hipotezine uygun olarak değerlendirilmiştir.

Ito ve Sato (2008), VAR modeli ile 1997-1998 Krizi'nde kur şoklarının enflasyon üzerindeki etkisini Asya ülkeleri için incelediler. Çalışmanın sonuçları kur artışlarının ithalat fiyatlarına yansımaları oldukça belirgindir. Fakat Endonezya dışında kur artışlarının diğer ülkelerde TÜFE'ye yansımaları düşük olmuştur. Endonezya'da ise para politikası değişikliklerinin kurlara ve dolayısıyla enflasyona yansımaları oldukça belirgindir. Yani Endonezya'da enflasyonun kur değişkenliğine duyarlı olduğu ortaya çıkmıştır. Carranza vd., (2009), dünya geneli için döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, yüksek dolarizasyona sahip ülkelerde kur dalgalanmalarının enflasyona yansımaları daha fazladır. Yani dolarizasyonun yüksek olduğu ülkelerde maliyetler de yükselir ve bu durum enflasyona daha fazla yansır.

İmimola ve Enima, (2011), döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki etkisini 1986-2008 dönemleri için ARDL sınır testi ile incelemişlerdir. Buna göre döviz kuru enflasyonun temel belirleyicisidir ve ulusal paranın değer kaybetmesi Nijerya'da enflasyon oranında artışa yol açar. Jiang ve Kim (2013), Var modeli ile Çin için yaptıkları çalışmada döviz kuru dalgalanmalarının üretici fiyatlarına etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre enflasyon üzerinde dengeli bir kur politikası önemlidir ve kur dalgalanmaları fiyat istikrarını tehdit edebilmektedir.

Gopinath, (2015), kurlardaki dalgalanma ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin de yer aldığı 46 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinden incelemiştir. Sonuçlar asimetric olsa da döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona yansımaları dış tiarete yabancı para birimi kullanan ülkelerde daha fazladır. Örneğin toplam dış ticaretinin sadece %3'ünü yerel para ile yapan Türkiye'de TL, partlerinin para birimi karşısında %10 değer kaybettiğinde enflasyon ikinci dönemden itibaren %10 artmaktadır. Böylece kur dalgalanmaları tamamen Türkiye'de enflasyona yansımaktadır. Ayrıca rezerv paraya sahip ABD ile rezerv para ile ticaret yapan Türkiye'nin uyguladıkları genişletici veya daraltıcı para politikasının enflasyona yansımaları Türkiye'de daha belirgindir. Çünkü ABD, rezerv paranın verdiği üstünlük ile kur değişkenliğinin enflasyonda yol açabileceği etkiyi kontrol altına alabilmektedir.

Monfared ve Akın (2017), İran'da kur dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki etkisini HGSM ve Var modeli ile incelemişlerdir. Analiz sonuçları kur artışı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, para arzındaki genişlemenin enflasyon üzerindeki etkisi kur artışının enflasyona etkisinden daha fazladır. Musa ve Maijama'a (2021), 1985-2019 dönemlerinde döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon ve petrol fiyatları üzerine etkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle Nijerya özelinde incelediler. Çalışmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi ve kur dalgalanlarından enflasyon ve petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar ise şöyledir:

Rittenberg (1992), döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona etkisini Granger nedensellik yöntemiyle Türkiye özelinde inceledi. Çalışmanın sonuçlarına göre enflasyondan kurlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Leigh ve Rossi (2006), enflasyon hedeflemesine geçen Türkiye'de döviz kurlarının enflasyona olan etkisini 1994-2002 dönemi için VAR modeli ile incelemişlerdir. Döviz kurundaki dalgalanmalar ilk dört yıl içerisinde enflasyona yansırken, ikinci yılda etki ortadan kalkmaktadır. Toptan eşya fiyatlarında kur dalgalanmalarının etkisi daha fazladır. Ayrıca diğer

gelişmekte olan ülkelere göre kur dalgalanmalarının Türkiye’de enflasyona geçiş süresi daha kısa ve etkisi daha fazladır.

Volkan, vd., (2007), yaptıkları çalışmada Türkiye’de 2003 öncesi ve 2003 sonrası kur değişkenliğinin fiyatlara etkisini 1994-2002 ve 2003-2006 dönemleri için aylık veriler kullanarak VAR analizi ile iki dönem üzerinden incelemişlerdir. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar yurtiçi enflasyonu farklı derecelerde etkilemektedir. Üretim sürecinin ilk aşamalarında kurların yurtiçi üretici fiyatlarına etkisi 2003 öncesi dönemde 2003 sonrasında göre çok daha fazladır. Ayrıca 2003 sonrasında kur dalgalanmalarının tüketici fiyatlarına etkisi %25 daha az olmuştur. Sonuç olarak para politikası oluştururken, yurtiçi fiyatların belirlenmesinde kur değişkenliğini dikkate alınması oldukça önemlidir. Kara ve Ögün, (2008), yaptıkları çalışmada VAR modeli ile Türkiye’de ithal fiyatlarındaki artışın yurtiçi enflasyona geçiş derecesini incelediler. Çalışmanın sonuçlarına göre enflasyon hedeflemesi başladıktan sonra kur dalgalanmalarının enflasyona geçişinde önemli bir düşüş olmuştur. Daha güçlü bir enflasyon hedeflemesi rejimi kur değişkenliğinin yansımalarını azaltmak için önemlidir.

Arslaner vd., (2014), Türkiye’de döviz kuru dalgalanmalarının üretici ve tüketici fiyatlarına geçişini 1986:M1-2013:M8 dönemleri arasında VAR ve Markov yöntemleri ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, döviz kuru geçişkenliği büyük oranda ve anında fiyatlara yansımıştır. Türkiye’de döviz kuru geçişkenliği gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Ayrıca ÜFE üzerinde döviz kuru geçişkenliği TÜFE’ye göre daha fazladır. Kurlar yükseldikçe enflasyon da yükselmektedir. Tüm Türk (2017), yaptığı çalışmada Türkiye’de kur değişkenliğinin enflasyona yansımaları 1994-2016 dönemlerinde aylık veriler kullanarak enflasyon hedeflemesi öncesi ve sonrası dönem olarak ele almıştır. Sonuçlara göre, enflasyon hedeflemesinde önce kur dalgalanmalarının enflasyona geçişi 0.64 iken enflasyon hedeflemesinin ardından bu geçiş katsayısı 0,28 olarak çıkmıştır. Böylece enflasyon hedeflemesine geçtikten sonra kur artışlarının enflasyona geçişinde azalma olmuştur.

Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017), 1994-2014 dönemleri için Türkiye’de döviz kuru ve TÜFE arasındaki ilişkiyi VAR yöntemiyle incelediler. Çalışmanın sonuçlarına göre döviz kuru dalgalanmaları enflasyonu önemli ölçüde etkiler. Yetim ve Yamak (2019), döviz kuru dalgalanmalarının TÜFE’ye etkisini Hatemi-J asimetrik nedensellik yöntemi ve Toda-Yamamoto nedensellik yöntemleriyle incelediler. Buna göre pozitif dolar ve euro şoklarından enflasyon doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken, Toda-Yamamoto yöntemine göre nedensellik ilişkisi yoktur. Tandoğan (2020), Türkiye için döviz kuru ve TÜFE arasındaki ilişkiyi Granger ve Yoon (2002) Saklı Eşbütünleşme Yaklaşımı ile 2009-2016 dönemlerini baz alarak inceledi. Buna göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır ve kur artışları enflasyonda artışa yol açar.

Alkan ve Dağdır (2020), 2005-2019 dönemlerinde enflasyon ve kur arasındaki ilişkiyi Kapetanios (2005) ve Granger nedensellik yöntemleriyle Türkiye özelinde incelediler. Çalışmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Usupbeyli ve Uçak (2020), Türkiye için döviz kuru dalgalanmalarının ÜFE ve TÜFE’ye etkisini ARDL ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik yöntemleriyle 2003-2019 dönemlerini baz alarak incelediler. Buna göre değişkenler arasında eşbütünleşme vardır fakat kurlarla ÜFE arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca kurlardan ÜFE’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Tuğral ve Bari (2021), yaptıkları çalışmada döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi 2003-2021 dönemlerinde çeyreklik veriler kullanarak ARDL sınır testi ile incelemişlerdir. Doğrusal model sonuçlarına göre döviz kuru hareketleri enflasyon üzerindeki etkisi uzun dönemde daha belirgindir. Doğrusal olmayan model sonucuna göre ise kısa dönemde kur dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki etkisi artış-azalış oranına yakındır.

Sonuç olarak literatürde yer alan çalışmaların odak noktası, kur dalgalanmalarının Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde üretici ve tüketici fiyatlarının en güçlü belirleyicilerinden biri olduğudur. Bu çalışmanın sonuçları da literatürdeki bu görüşü destekler nitelikte olup, Türkiye'nin kur dalgalanmalarına karşı oldukça kırılğan olduğu görülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nominal kurlardaki ve sanayi üretim endeksindeki değişimlerin yurtiçi toptan eşya fiyat endeksi üzerindeki (TEFE-İTO) etkisi 2005:M1-2021:M11 dönemleri temel alınarak aylık verilerle incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Analizden önce bazı temel varsayımların sağlanması gerektiği için bir takım ön testler yapılmıştır.

Çalışmanın birim kök testi sonuçlarına göre serilerin birinci farkta durağan olduğu görülmüş. Bu doğrultuda alternatif eş bütünleşme yöntemleri olmasına karşın, serilerin durağanlığına duyarlı olmayan, aynı zamanda sonuçlarının geçerliliği konusunda literatürde oldukça fazla destek bulan Pesaren vd., (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi ile Granger nedensellik yaklaşımı bu çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada Ahmad ve Ali (1999), Campa ve Goldberg (2005), Bhundia (2006), Leigh ve Rossi (2006), Mc Charthy (2007), Cozarzi vd., (2007), Tokatashi ve Kiyotoka (2007), İmmimola ve Enima (2011), Tiand ve Kim (2013), Leigh ve Rossi (2006), Arslaner vd., (2014), Tandoğan (2020), Usupbeyli ve Uçak (2020) ve Tuğrul ve Bari (2021)'nin çalışmaları takip edilerek model kurulmuştur. Bu çalışmaların bir kısmı toptan eşya fiyatlarını, bir kısmı da hem üretici fiyatlarını (ÜFE) hem de tüketici fiyatlarını (TÜFE) bağımlı değişken olarak ele almıştır. İmmimola ve Enima (2011), Usupbeyli ve Uçak (2020) ile Tuğrul ve Bari (2021) ARDL yöntemini kullanırken, diğer çalışmalar VAR analizi ile yapılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmaların önemli bir kısmına göre, döviz kurlarının üretici fiyatları, tüketici fiyatları ve toptan eşya fiyatları üzerinde özellikle gelişmekte olan ülkelerde belirgin bir etkisi vardır. Devalüasyon şeklindeki gelişmeler dışa bağımlılığı yüksek olan çoğu gelişmekte olan ülkede hammadde, yüksek teknoloji ürünler, enerji ve diğer ithat girdi maliyetlerinin artmasına yol açtığı için, kur dalgalanmalarının enflasyonu kısa ve uzun dönemde etkilediği sonucu çok yaygındır. Çünkü döviz kurları yukarıda da bahsedildiği gibi ithal maliyetlerinin artması anlamına gelmektedir. Bu konuda Dornbush (1976), Woo (1984), Agenor ve Montiel (1996), Svenson (2000), Crockett ve Goldstein (1976) döviz kurlarının özellikle ithal girdi fiyatları üzerinden enflasyonu nasıl etkilediği konusunda çalışmalar yapmışlardır. Literatürde yer alan çalışmalardan Cozarzi vd., (2007), Leigh ve Rossi (2006), Tokatashi ve Kiyotoka (2007), Gopinath'ın (2015) gelişmekte olan ülkeler için yaptıkları çalışmalarda döviz kuru oynaklıklarının Türkiye, Endonezya ve Arjantin gibi ülkelerde enflasyonu daha fazla ve belirgin bir şekilde etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye kur oynaklıklarının enflasyona etkisi açısından diğer ülkelerden negatif yönde ayrılmaktadır. Ayrıca sadece Türkiye için yapılan Tuğral ve Bari (2021),

Arslaner vd., (2014) gibi çalışmaların hepsinde döviz kuru artışlarının üfe, tüfe veya TEFE üzerinden fiyatları artış yönünde etkilediği sonucu yaygındır. Sonuç olarak Türkiye gelişmekte olan ve özellikle de enerji, hammadde ve yüksek teknoloji ürünlerde dışa bağımlılığı yüksek bir ülke olduğu için, döviz kuru dalgalanmalarının üretici ve tüketici fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturması beklenmektedir. Bu nedenle çalışmanın hipotezi şu şekilde kurulmuştur;

H₀= Döviz kuru artışları enflasyonu etkiler

H₁= Döviz kuru dalgalanmaları enflasyonu etkilemez.

Veri Seti ve Model

Bu çalışmada kurlardaki dalgalanmaların enflasyona geçiş derecesini test etmek amacıyla kurları temsilen nominal A.B.D. dolar kuru, enflasyonu temsilen İstanbul Ticaret Odası (İTO) tarafından açıklanan toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) kullanılmıştır. Ayrıca gayri safi yurtiçi hasılayı (GSYH) temsilen sanayi üretim endeksi modele eklenmiştir. Literatürde yaygın olarak sanayi üretim endeksi GSYH'yi temsil eden bir değişken olarak görülmüştür. Çünkü sanayi üretimi GSYH'nin büyük bir bölümüne katkı sağlamaktadır. Bu nedenle sanayi üretimi ile GSYH arasında yakın ilişki olduğu Ronny Nilson 1987; Petit vd., 1996; OECD, 1998; OECD, 2002; OECD, 2006 tarafından ortaya konmuştur. Dolayısıyla sanayi üretime endeksi Türkiye'de GSYH, dış ticaret, istihdam ve gelir ile güçlü bağlantıları olduğu için bu çalışmada ikinci bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu nedenle hem üretimin hem de kur dalgalanmalarının TEFE'ye etkisini gözlemlemek amacıyla sanayi üretimi ve döviz kurunun dışında başka bir bağımsız değişken kullanılmamıştır. Bu çalışmada aylık veriler kullanılmış ve veriler 2005:M1-2021:M11 dönemlerini kapsamaktadır. Bütün değişkenlerin logaritmik dönüşümü yapılmıştır. Bu çalışmada standart bir model kurulmuştur.

Model Tanımı: TEFE= f(\$, SÜ)

$$TEFE_{it} = \beta_0 + \beta_1 \$_{it} + \beta_2 SÜ_{it} + \beta_3 K + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde 1'deki β_0 parametresi sabiti, β_1 , β_2 , β_3 , bağımsız değişkenlerin kat sayısını, ε_{it} ise hata terimi katsayısını temsil etmektedir. 2018:M9-2021:M11 dönemleri arasında cusum kare testine göre yapısal kırılma tespit edildiği için modele kukla değişkeni temsil eden K eklenmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Kısaltması	Kaynağı	Değişken Tanımı
A.B.D. dolar Kuru	\$	TCMB	Nominal dolar kuru, alış+satis ortalaması
Toptan Eşya Fiyat Endeksi	TEFE	TCMB	Genel Fiyat Endeksi (Toptan Eşya) (1968=100)-Düzye, ITO
Sanayi Üretim Endeksi	SU	TCMB	Sanayi Üretim Endeksi, düzey değer, toplam sanayi: 2015=100
Kukla Değişkeni	K		2018:M9

Bu çalışmada Türkiye'de kur dalgalanmalarının ve sanayi üretiminin enflasyon üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye yol açması beklenmektedir. Kurlardaki dalgalanmaların enflasyona geçişinin oldukça belirgin

olduğu literatürde yer alan çalışmaların çoğunda görülmektedir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan bir farkı ise sanayi üretim endeksinin enflasyona olan etkisinin modele dahil edilmiş olmasıdır. Burada sanayi üretim endeksi büyümenin bir temsilcisi olarak eklenmiştir. Literatürde enflasyonun büyümeye olan uzun dönem etkisinin negatif olduğu yönünde çalışmalar hem Türkiye için hem de dünya geneli için yaygın ve kabul edilmiş bir görüştür (Ha vd., 2019, IMF 2001, Mishkin 2008). Fakat büyümenin enflasyonu pozitif yönde etkilediği veya iki değişken arasında pozitif ilişkinin olduğu çalışmalar da vardır. Örneğin Zaderora (2021)'a göre gelenekselciler, yapısalcılar ve Tobin (1965) bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca kısa dönem Phillips eğrisi de enflasyonla büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi kaynaklanmaktadır (Çetintaş, 2013:142).

Enerji, hammadde ve yüksek teknolojili ürünler sanayinin temel girdisidir ve bu ürünlerde Türkiye'nin dışa bağımlılığı yüksektir. Dolayısıyla Türkiye'de ekonomik büyümenin yüksek bir enflasyon pahasına gerçekleştiği yönünde önemli tespitler vardır. Nitekim Türkiye'nin son yıllarda ve özellikle Covid-19 sonrası gösterdiği büyüme performansı ve enflasyon dikkate alındığında, enflasyon pahasına büyümenin yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Benzer şekilde ABD'nin 2021 yılı büyümesinde yaşanan başarı, beraberinde son 40 yılın en yüksek enflasyonunu getirmiştir. Conerly (2019), Forbes'da çıkan bir makalesinde ABD'yi inceleyerek ekonomik büyümenin enflasyona yol açacağını, fakat doğrudan değil de kapasitenin üzerinde büyümede ısrar edilmesinin enflasyonu tetikleyeceğini belirtmiştir. Harrod-Domar modeli ise doğal büyüme oranından yaşanan sapmaların işsizlik veya enflasyonla sonuçlanacağını bıçak sırtı denge ile açıklamıştır (Sato, 1964). Örneğin Harrod-Domar modeline göre, kapasite büyümenin üzerinde gerçekleşen büyüme oranı, gelirdeki artışı çıktıdaki artıştan daha fazla artıracığı için ekonomi yüksek bir enflasyona maruz kalabilir (Jncollegeonline, 2022). Bu nedenle Türkiye'de kur dalgalanmalarının yüksek olduğu bir dönemde sanayi üretim endeksinin artmasının beraberinde maliyet (ücret, hammadde, sermaye maliyeti) ve talep enflasyonunu artırması beklenmektedir.

Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu kısmında sırayla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testi sonuçları, eşbütünlük için sağlanması gereken bir takım ön testler ve ARDL sınır testi ile yapılan eşbütünlük ve Granger nedensellik testi sonuçları sunulmuştur.

ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

İktisadi veriler zaman serileri analizleriyle test edildiğinde serilerin durağanlığının belirlenmesi hangi testin uygulanacağına karar verilmesinde de önemlidir. Analiz sonuçlarının geçerliliği ve güvenilirliği açısından durağanlık kontrolü bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Birim kök sınaması konusunda Asterio ve Hall (2007), Box ve Jenkin (1970), Granger ve Newbold, (1974:111-112) önemli tespitlerde bulunmuşlar ve durağanlığa dikkat çekmişlerdir. Gujarati (1999:725) ise eşbütünlük yöntemine dikkat çekerek durağan olmayan serilerle analiz yapılabilmesi için alternatif yöntemleri belirtmiştir.

ADF Testi

Dickey ve Fuller (1979), ilk olarak AR(1) modeline dayanan DF testini geliştirmişlerdir. Fakat bu testin birinci dereceden yüksek otoregresif süreçlerin durağanlığına yönelik kısıtlamaları olduğu için yine

Dickey ve Fuller (1981) tarafından ADF testi geliştirilmiştir. ADF analizinde hipotezin sınaması tau testi ile yapılır¹¹. Mackinnon (1991) tarafından genişletilen kritik değerlerle karşılaştırılarak karar verilir.

ADF yönteminin aşağıdaki gibi üç farklı şekli vardır.

$$\Delta Y_t = \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 T + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Yukarıdaki model 2-3-4'te yer alan m; optimum gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Y_t ; t zamandaki değişkenin değerini, Δ ; serinin farkını, t; ilgili zamanı, ε_t ; ise hata terimini ifade etmektedir. Modeldeki θ bir kat sayıdır ve $\rho-1=\theta$ kabul edildiğinde ilgili dönemdeki serinin önceki dönemden ne kadar etkilendiğini göstermektedir. ADF testi için hipotez şu şekilde kurulur.

H_0 : $\theta=0$ ise $\rho=1$ seri birim kök içerir ve durağan değildir.

H_1 : $\theta \neq 0$ ise $\rho < 1$ seri birim kök içermemektedir ve durağandır.

PP Testi

DF testinde hataların sabit vaysanslı ve istatistiksel olarak bağımsız olması gibi birtakım kısıtlamalara dayandığı için 1988 yılında bu varsayımlara dayanmayan yeni bir test geliştirilmiştir¹². Phillips ve Perron tarafından geliştirilen bu birim kök sınaması testinde otokorelasyonun varlığı göz ardı edilir. PP testinin modellenmiş hali şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2} \right) + \theta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Model 5'te yer alan T değeri gözlem sayıdır. PP testinde tau istatistiği yerine Z_α istatistiği kullanılmaktadır. Ayrıca Z_t istatistiği asimtotik dağılımların otokorelasyonların sahip olduğu katsayılara etki etmemesi için oluşturulmuştur. Yani PP testinde düzeltme faktörü olarak CF eklenmiş ve Z_t ve Z_α testleri oluşturulmuştur. PP modeli ise aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2015:339-340).

$$Z_\alpha = T(\theta_T - 1) - CF \quad (6)$$

$$Z_T = \left(\frac{ST}{SLT} \right) T_{DF} - \frac{1}{2} (S^2_{LN} - S_T^2) \frac{1}{SLT} \frac{ST\theta}{ST} \quad (7)$$

PP testinin hipotezi ve sınaması DF testi ile aynıdır.

Tablo 3: ADF-PP Birim Kök Testi Sonuçları

		ADF	PP	%1	Olasılık k (ADF)	Olasılık (PP)
TEFE	Sabit	3.00(1)	3.32(1)	-3.46	1.000	1.000
	Trend ve Sabit	1.17(4)	1.29(1)	-4.00	1.000	1.000
dTEFE	Sabit	-8.58(0)	-8.61(2)	-3.46	0.000	0.000
	Trend ve Sabit	-9.17(0)	-9.14(1)	-4.00	0.000	0.000

¹¹ Dickey ve Fuller (1979), tau istatistiği ile Box-Pierce Q istatistiğini karşılaştırarak tau istatistiğinin sonuçlarının daha iyi olduğuna karar vermişlerdir.

¹² Phillips (1987), DF testinin varsayımlarının hatalı olduğuna yönelik önemli tespitler olduğunu ifade etmiştir.

SU	Sabit	-0.18(12)	-2.54(18)	-3.46	0.932	0.107
	Trend ve Sabit	-2.27(12)	8.97(5)	-4.00	0.443	0.000
dSU	Sabit	-5.26(11)	-59(73)	-3.46	0.000	0.000
	Trend ve Sabit	-5.26(11)	-58(73)	-4.00	0.000	0.000
\$	Sabit	2.14(2)	2.31 (7)	-3.46	0.997	1.000
	Trend ve Sabit	-0.94(2)	-1.003(7)	-4.00	0.945	0.943
d\$	Sabit	-10.47(1)	-8.67(8)	-3.46	0.000	0.000
	Trend ve Sabit	-10.94(1)	-8.71(11)	-4.00	0.000	0.000

Not: Tablo 3'te yer alan "d" sembolü, düzey değerde durağan olmayıp birinci dereceden fark işlemi uygulandığında durağan hale gelen serileri ifade etmektedir. ADF testinde yer alan () içerisindeki değerler, ADF testi için optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir. Schwarz Bilgi Kritereri doğrultusunda maksimum gecikme uzunluğu 14 olarak belirlenmiştir. PP testinde yer alan () içerisindeki değerler ise PP testi için bant aralığını temsil etmektedir. Bant genişliği için Newey-West Bandwidth, yöntem olarak ise Bartlett Kernel uygulanmıştır.

ADF ve PP birim kök testi sonuçları tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre sabit ve trendli modellerde bütün değişkenler ADF testine göre düzey değerde durağan olmayıp birinci farkta durağan hale gelmektedir. Bu sonuçlar PP testi ile de uyusmaktadır. Fakat sadece sanayi üretimi (SU) değişkeni trendli ve sabit modelde PP testine göre düzeyde durağandır. Sabitli modelde iki testte de SU değişkeni durağan olmadığı için nihai aşamada bütün değişkenlerin farkta durağan olduğu kabul edilmiştir.

Eşbütünleşme Sonuçları

Durağan olmayan serileri durağan hale getirmek amacıyla yapılan fark alma işleminin ardından uzun dönemde dengesinde bazı sapmalar meydana gelebilmektedir. Bu tür serilerle yapılan analizlerdeki uzun sapmalarının ortadan kaldırılması için eşbütünleşme testleri yapılmaktadır.

Engle-Granger (1987) ve Johansen-Juselis (1990) gibi durağanlığa duyarlı ve farklı kriterlere dayanan eşbütünleşme testleri yaygındır. Oysa Pesaran vd., (2001), serilerin durağanlık seviyesini dikkate almayan ARDL (Autoregressive Distributed Lag: Otoregresif Dağıtılmış Gecikme) sınır testini geliştirmişlerdir. ARDL yönteminin sonuçlarının geçerliliğine yönelik literatürde oldukça fazla çalışma olduğu için bu çalışmada ARDL sınır testi yönteminden faydalanılmıştır. Ayrıca birinci farkta durağan çıkan serilerle Johansen eşbütünleşme testi de yapılabilir, fakat ARDL yöntemi yeni nesil bir test olduğu için Johansen yerine bu çalışmada ARDL tercih edilmiştir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi sınır testi yöntemiyle kısıtlanmış sabitli hata düzeltme modeli oluşturulmuştur.

Çalışmaya uyarlanmış bu model ise şöyledir;

$$\Delta TEFE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta TEFE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta \$_{t-i} + \sum_{i=0}^Q \beta_{3i} \Delta SU_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \Delta K_{t-i} + \pi_1 TEFE_{t-1} + \pi_2 \$_{t-1} + \pi_3 SU_{t-1} + \pi_4 K_{t-1} + \mu_t \quad (8)$$

m, n, Q ve p değerleri optimum gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Δ , fark operatörünü, μ_t , hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Ayrıca bu çalışmada gecikme uzunluğu tahmini için Akaiki bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Böylece Akaiki bilgi kriterine göre en düşük ARDL modelini veren 3,4,0,1, gecikme uygun gecikme olarak belirlenmiştir.

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi için sıfır hipotezi ($H_0 = \pi_1 = \pi_2 = \pi_3 = \pi_4 = 0$) test edilir. Karar vermek amacıyla F istatistik değeri Pesaran vd., (2001)'nin tablosundaki alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılır. Burada F istatistik değeri kritik değerlerin üzerindeyse seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilir. Böylece H_0 hipotezi reddedilir.

Tablo 4'teki sonuçlara göre H_0 reddedilir ve seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır. Böylece seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkisini gösteren ARDL model tahminine geçilmiştir.

Tablo 4: Eşbütünleşme Sonucu

k	F İstatistik	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır (1)	Olasılık
3	4.90	3.65	4.66	0.04

Not: k bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. Alt ve üst sınırlar için kritik değer olarak %1 anlamlılık düzeyi seçilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak seçilmiştir. Ayrıca kritik değerler Pesaran vd. (2001:300) Tablo C(iii)'den alınmıştır.

Kısa ve uzun dönem tahminlerinden hemen önce modelde değişen varyans sorunu, otokorelasyon sorunu, model kurma hatası ve yapısal kırılma (Brown vd., 1975: Cusum ve Cusum Kare) olup olmadığı test edilmiştir. Sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

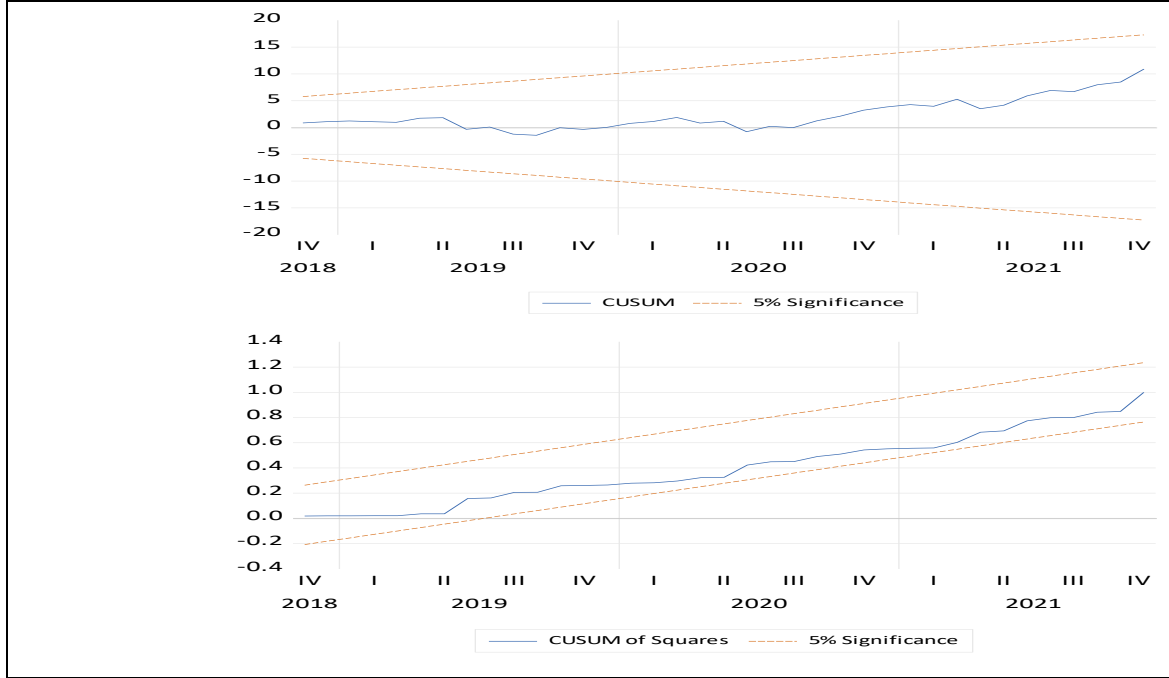
Tablo 5: Ön Testler

Temel Ön Testler	Kritik Değerler
Otokorelasyon Sorunu	Breusch Goldfrey F istatistiği: 0.29, Prob.F(1,186) = 0.58 Prob.Chi-Square (1) = 0.57
Değişen Varyans Sorunu	Breusch Pagan Goldfrey F istatistiği: 1.76, Prob.F(8,190) = 0.08, Prob.Chi-Square (8) = 0.08
Model Kurma Hatası	Ramsey Reset: F-Statistic = 1.18, $F_{\text{prob}}(1, 182) = 0.17$

Not: Karar için %5 önem düzeyi dikkate alınmıştır.

Tablo 5'te görüldüğü gibi modelde değişen varyans sorunu, otokorelasyon sorunu ve model kurma hatası yoktur.

Tablo 6: Cusum ve Cusum Square

2018:M9-2021:M11 dönemleri için modele kukla değişkenin eklenmesinin ardından tablo 6'da görüldüğü gibi yapısal kırılma sorunu ortadan kalkmıştır. Buna göre CUSUM ve CUSUM kare sonuçları %5 düzeyde kırmızı çizgilerin arasında kalmıştır. Brown vd, (1975), bu sonuçlara göre yapısal kırılmanın olmadığına karar vermişlerdir.

Uzun Dönem İlişki

Bu çalışmaya uyarlanmış uzun dönem modeli ve tahmin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

$$TEFE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} TEFE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \$_{t-i} + \sum_{i=0}^Q \beta_{3i} SU_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} K_{2014t-i} + \mu_i \quad (9)$$

Model 9, bu çalışmanın uzun dönem ilişkisini temsil etmektedir. m,n,Q ve p, AIC çerçevesinde belirlenmiş gecikme uzunluklarını temsil etmektedir.

Tablo 7: ARDL (3,4,0,1) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Kat Sayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
\$	0.51	0.253	2.038	0.04
SU	0.88	0.429	2.068	0.04
K	0.13	0.239	0.567	0.57
Sabit terim	14.07	1.707	8.240	0.00

Tamamlayıcı İstatistikler

$$R^2=0.99, \check{R}^2=0.99, DW=1.92, F_{ist}=514, F_{prob}= 0.000, \\ DW=1.92$$

Not: %5 anlamlılık düzeyine göre kat sayıların anlamlı olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 7'de uzun dönem katsayıları sunulmuştur. Bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki uzun dönem ilişkisi beklentilerle uyumlu ve değişkenler arasında oldukça güçlü bir ilişki vardır. Bu

sonuçlara göre nominal dolardaki %1'lik artış TEFE'de yaklaşık %0,5 oranında bir artışa yol açmaktadır. Bu sonuç Türkiye'de enflasyonun özellikle dolar kurundaki dalgalanmalara ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bu sonuçları Türkiye için analiz yapan Cozarzi vd., (2007), Leigh ve Rossi (2006), Tokatashi ve Kiyotoka (2007), Arslaner vd., (2014), Gopinath, (2015) ve Tuğral ve Bari (2021)'nin sonuçlarıyla oldukça benzerdir. Fakat Usupbeyli ve Uçak'ın (2021) çalışmalarında döviz kuru ile TÜFE arasında varken, döviz kuru ile ÜFE arasında anlamlı bir uzun dönem ilişkisi olmadığı için bu çalışmadan farklılaşmıştır. Bunun yanı sıra küresel veya bölgesel çalışma yapan, Kim (1998), Ahmad ve Ali (1999), Campa ve Goldberg (2005), Bhundia (2006), Leigh ve Rossi (2006), Leigh ve Rossi (2006), Mc Charthy (2007), Immimola ve Enima (2011), Tiand ve Kim (2013) ve Musa ve Maijama'a (2021) gibi çalışmalarla da bu çalışmanın uzun dönemde kur ve enflasyon sonuçları örtüşmektedir.

Sanayi üretim endeksi ile TEFE arasındaki ilişki beklentilerle uyumlu ve oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü sanayi üretimindeki artış enflasyonda kendisinden daha fazla bir artışa yol açmaktadır. Bu sonuçlara göre sanayi üretim endeksi %1 büyüdüğünde TEFE yaklaşık %0,8 oranında büyümektedir. Bu sonuç Türkiye'de enflasyonla büyüme teoreminin geçerliliği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca Yapısalcı iktisatçıların ve Tobin (1965)'in büyümeyle enflasyon arasındaki pozitif ilişkinin var olduğu görüşü ve kısa dönem Phillips eğrisi ile uyumlu olabileceği görülmektedir. Bu sonuç aynı zamanda iki önemli mesaj vermektedir. Birincisi kur dalgalanmalarının üretici fiyatlarında ithal girdi üzerinden oluşan ilk etkinin fiyatlara yansımadır. İkinci etki ise kur şoklarının nominal ücretlerde artışa yol açarak, firma maliyetlerini artıran ikinci etkidir. Bu durum enflasyonla büyüme konusunu gündeme getirirken, diğer yandan 2021 ve 2022 yıllarında oluşan reel ücretlerin artan enflasyonlu büyüme karşısında erimeye başlamış olmasıdır. Dolayısıyla firma maliyetlerini reel ücretlerden daha fazla artıracak kur şokları gibi etkenlerin, mutlaka para ve maliye politikası tarafından daha fazla dikkate alınması oldukça önemlidir.

Kısa Dönem İlişkisi ve Hata Düzeltme Terimi

Bu çalışmada serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği görülmüştür. Fakat kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkması eşbütünleşme ilişkisinin güvenilirliği açısından önemlidir.

Bu çalışmaya uyarlanmış kısa dönem modeli ve hata düzeltme terimine yönelik sonuçlar aşağıda raporlanmıştır.

$$\Delta TEFE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta TEFE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta \$_{t-i} + \sum_{i=0}^Q \beta_{3i} \Delta SU_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \Delta K_{t-i} + \beta_{5i} ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

Model 10'da yer alan m, n, Q ve p gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. ECM ise hata düzeltme terimini ifade etmektedir. Pesaran vd, (2001)' göre hata düzeltme terimi, yukarıda ifade edildiği gibi kısa dönemde oluşabilecek sapmaların kaç dönem sonra yok olacağını göstermektedir. Hata düzeltme terimi anlamlı ise kısa dönemdeki sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığı kabul edilir.

Talo 8: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Kat Sayı	Standart Hata	t-itatistiği	Olasılık
D(TEFE(-1))	0.253	0.068	3.704	0.000
D(TEFE(-2))	0.217	0.068	3.184	0.001
D(\$)	0.140	0.017	7.954	0.000
D(\$(-1))	-0.024	0.022	-1.078	0.282
D(\$(-2))	-0.012	0.020	-0.593	0.553
D(\$(-3))	-0.039	0.018	-2.108	0.036
D(K)	0.038	0.009	4.083	0.000
ECM(-1)	-0.015	0.003	-5.004	0.000

**Tamsal
İstatistikler**

$R^2=0.46$, $\hat{R}^2=0.44$,
 $DW=1.92$

Tablo 8’de yer alan hata terimi katsayısının yani ECM(-1)’nin değeri -0.02 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda hata düzeltme modelinin anlamlı olduğu ve çalıştığı anlaşılmaktadır. Yani kısa dönem sapmaları yaklaşık 65 dönem sonra ortadan kalkmaktadır. Böylece uzun dönemde seriler tekrar dengeye yaklaşmaktadır. Fakat hata terimi katsayısının sıfıra daha yakın olması, enflasyonla mücadele politikalarının sonuçlarının çok geriden geldiği yönünde birtakım sinyaller de vermektedir.

Kukla değişkeninin ise kısa dönemde anlamlı ve beklentilerle uyumlu olduğu görülmektedir. Yani yapısal kırılmaya yol açan kur şokları gibi nedenler enflasyonda kısa dönemli bir artışa yol açmıştır. Dolayısıyla özellikle 2018-2021 yıllarında yaşanan kur krizinin yapısal kırılmaya yol açtığı düşünülürse hem kısa dönemde hem de uzun dönemde istikrarlı bir kur politikasının Türkiye’de sürdürülebilir enflasyon ve büyüme için önemli bir gösterge olduğunu göstermektedir.

Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger (1969) nedensellik testi, X ve Y gibi iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü verir. Buna göre X’in geçmiş değerleri kullanıldığında, X’in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre Y’nin ön görüşü daha başarılı ise, X, Y’nin Granger nedeni olduğu kabul edilir. Granger nedensellik testi Vector Outoregression (VAR) analizine dayanır ve serilerin durağanlığına duyarlı bir yöntemdir (Toda ve Yamamoto, 1995). Granger nedensellik testinin önemli şartlarından biri, serilerin düzeyde durağan olmayıp, farkta durağan olmasıdır. Bu nedenle Granger’e (1988:554) göre serilerin önceden durağanlaştırılması bir gerekliliktir. Ayrıca otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmaması, yöntemin tutarlılığını pozitif yönde etkiler.

Granger nedensellik testinde bu çalışmaya uyarlanmış VAR modeli şu şekildedir:

$$\ln TEFE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \ln TEFE_{t-i} + \sum_{j=1}^k \alpha_{2j} \ln \$_{t-j} + \sum_{j=1}^k \alpha_{3j} \ln SU_{t-j} + \mu_t \quad (11)$$

Burada k, gecikme uzunluğunu, μ_t ise hata terimini temsil etmektedir. TEFE’nin bağımlı değişken olduğu bu modelde, ln\$ ve lnSU’nun lnTEFE’nin Granger nedeni olup olmadığı test edilir. Benzer

şekilde TEFE'den diğer değişkenlere doğru bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını modeli de denklem 11'deki gibi kurular. Böylece Granger nedensellik testi sayesinde iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunabilir. Granger nedensellik testi için hipotez şu şekildedir:

$$H_0 = \alpha_{2j} = 0 \quad (j \leq k) \quad (\ln \$, \ln SU, \ln TEFE \text{'nin Granger nedeni değildir})$$

$$H_1 = \alpha_{2j} \neq 0 \quad (j \leq k) \quad (\ln \$, \ln SU, TEFE \text{'nin Granger nedenidir})$$

Burada eğer $\ln \$$ ve $\ln SU$ değişkeninden TEFE değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi varsa H_0 hipotezi reddedilir. Benzer şekilde TEFE'den diğer değişkenlere doğru kurulacak model için de hipotez aynıdır.

Granger nedensellik testinin ilk aşamasında VAR yöntemiyle gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve bulunan gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve değişen varyans sınavının yapılması gerekir.

Tablo 9: VAR Modeli Üzerinden Gecikme Sayısı

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1130.274	NA	1.80e-09	-11.62138	-11.57084	-11.60091
1	1178.565	94.59201	1.20e-09	-12.02645	-11.82431*	-11.94460
2	1199.610	40.57101	1.06e-09	-12.15062	-11.79688	-12.00738*
3	1204.093	8.503473	1.11e-09	-12.10405	-11.59871	-11.89943
4	1216.436	23.03132	1.07e-09	-12.13851	-11.48157	-11.87250
5	1226.869	19.14473	1.06e-09*	-12.15328*	-11.34474	-11.82588
6	1231.744	8.796156	1.11e-09	-12.11076	-11.15062	-11.72197
7	1233.836	3.709306	1.19e-09	-12.03955	-10.92780	-11.58937
8	1245.063	19.55956*	1.16e-09	-12.06250	-10.79915	-11.55094

Not: Sıralı Değiştirilmiş LR Test İstatistiği (LR), Son Tahmin Hatası Kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan Quinn Bilgi Kriteri (HQ).

Tablo 9'da kurulan VAR modeli üzerinden belirlenen gecikme uzunluğu sonuçları yer almaktadır¹³. Buna göre FPE ve AIC bilgi kriterleri doğrultusunda uygun gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. SC bilgi kriterine göre 1, HQ bilgi kriterine göre ise gecikme uzunluğu 2'dir. Fakat 5. gecikmeyi kabul eden bilgi kriteri daha fazla olduğu için bu çalışmada gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. Tablo 10'da 5. gecikmede otokorelasyon ve değişen varyans sonuçları vardır. Buna göre VAR ile kurulan modelde 5. gecikme için otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 10: VAR Otokorelasyon ve Heteroskedasticity Test Sonuçları

Gecikme	LRE*			Rao		
	İstatistik	df	Olasılık	F-istatistiği	df	Olasılık
1	7.293350	9	0.6066	0.810630	(9, 428.5)	0.6066

¹³ Burada gecikme uzunluğu, bilgi kriterleri doğrultusunda en küçük değeri veren gecikme kabul edilir.

2	6.532861	9	0.6856	0.725464	(9, 428.5)	0.6856
3	8.669167	9	0.4684	0.965088	(9, 428.5)	0.4684
4	4.065154	9	0.9071	0.450139	(9, 428.5)	0.9071
5	10.97351	9	0.2775	1.224892	(9, 428.5)	0.2776

VAR Heteroskedasticity

Test

Ki-Kare=866, df=810,

Olasılık: 0.08

Tablo 11'de Granger nedensellik sonuçları yer almaktadır. Buna göre sadece \$ değişkeninden TEFE değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Yani \$ değişkeni TEFE'nin Granger nedenidir ve bu nedenle H_0 hipotezi reddedilir. SU ile TEFE arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilemediği gibi, TEFE'den \$'a doğru da bir nedensellik yoktur ve bu nedenle H_0 hipotezi kabul edilir.

Tablo 11: Granger Nedensellik Sonucu

İlişkinin Yönü	X ² (Ki-Kare)	Olasılık	k	Karar (H_0)
\$→TEFE	20.97	0.00	5	Red
SU→TEFE	5.27	0.38	5	Kabul
TEFE→\$	3.14	0.67	5	Kabul
TEFE→SU	7.26	0.20	5	Kabul

Çalışmanın nedensellik sonuçları Kim (1998), Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017), Yetim ve Yamak (2019) ve Usupbeyli ve Uçak (2020) ve Musa ve Maijama'a (2021) gibi kurlardan enflasyona doğru tek yönlü bir ilişki bulan çalışmalarla uyum içerisindedir. Fakat Ritterberg (1992), enflasyondan kurlara doğru tek yönlü bir ilişki bulduğu için bu çalışmadan ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra Alkan ve Dağlıdır (2020), enflasyonla kurlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulduğu için bu çalışmadan kısmen ayrılmaktadırlar.

Sonuç

Bu çalışmada kurların ve sanayi üretimindeki değişimlerin TEFE üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi vardır. Yani dolar kuru, sanayi üretim endeksi ve TEFE uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Ayrıca kısa dönem ilişkisini veren hata düzeltme teriminin çalışıyor olması, değişkenler arasındaki uzun dönemli bu ilişkiyi desteklemektedir. Buna göre, dolar kurundaki %1'lik artışın TEFE'ye %0,5 oranında yansımaları, dolar ve TEFE arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Granger nedensellik sonuçları da uzun dönem ARDL sonuçları destekler nitelikte olup, döviz kurlarından TEFE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi çıkmıştır. Bu sonuçlar, 2018'den sonra Türkiye'de artan enflasyonda kurların etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye'de maliyet itici enflasyonunun genel enflasyon üzerinde talep çekici enflasyondan daha fazla belirgin olabileceğini de göstermektedir.

Bu çalışmada kullanılan bir diğer bağımsız değişken olan sanayi üretiminin TEFE üzerindeki etkisinin kurlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Öyle ki, sanayi üretiminde oluşan %1'lik büyüme, TEFE'de %0,8 oranında bir artışa yol açar. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde kronikleşmiş enflasyon ve büyüme konusunda önemli çıkarımlar sunmaktadır. Buna göre Türkiye ekonomisinde uzun yıllar boyunca yüksek büyüme oranlarına karşın, enflasyonun da oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum enflasyonla büyüme endişelerini ön plana çıkarmaktadır. Kısa dönem Phillips Eğrisi'ne göre enflasyonla büyüme stratejisinin istihdam üzerinde bir takım pozitif etkisi olsa da uzun dönemde bu durumun istihdam ve reel gelir üzerinde olumsuz etkisinin olması muhtemeldir. Son olarak bu çalışmada sanayi üretim endeksi ile TEFE arasında Granger nedensellik ilişkisi çıkmamıştır.

Kur ve enflasyon arasındaki son gelişmeler istikrarlı bir ekonomi için istikrarlı bir kur politikasının önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda para politikasının faiz başta olmak üzere sahip olduğu araçları aktif olarak kullanması, 2006 yılı itibarıyla başlayan enflasyon hedeflemesi stratejisinin sürdürülebilirliği için önem arz etmektedir. Aksi takdirde merkez bankasının en temel amaçlarından biri olan fiyat istikrarını sağlamada önemli güçlüklerle karşılaşabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Döviz Kuru Dalgalanmalarının Enflasyona Etkisi: Türkiye Örneği” başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Agenor, P. R., ve Montiel, P. J. (1996), *Macroeconomics*, Princeton University Press, 41 William Street, Princeton, New Jersey 08540. <http://home.cerge-ei.cz/gurgen/teaching/files/Agenor%20DevMacro.pdf>
- Ahmad, E., & Ali, S. A. (1999), Exchange Rate and Inflation Dynamics. *The Pakistan Development Review*, 38(3), 235–251.
- Alkan, U., Çakan, C. D. (2020), Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkinin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 270-287.
- Andres, J., ve Hernando, I. (1997), Does Inflation Harm Economic Growth? Evidence for the OECD, *NBER Working Paper*, No: 6062.
- Arslaner, F., Karaman, D., Arslaner, N., ve Kal, S. H. (2014), The Relationship Between Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-Through in Turkey with a Model Averaging Approach, *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*, No: 14/16.
- Bhundia, A. (2002). An Empirical Investigation of Exchange Rate Pass-Through in South Africa. IMF Working Paper No. 02/165, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=880191> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.880191>
- Bozdağlıoğlu, E. & Yılmaz, M. (2017), Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 1-20 .
- Brown, R. L., Durbin, J., ve Evans, J. M. (1975), Techniques for Testing The Constancy of Regression Relations Over Time, *Journal of the Royal Statistical Society*, 37, 149-192.

- Ca' Zorzi, M. Hahn, E., ve Sanchez, M (2007), Exchange Rate Pass-Through in Emerging Markets, *ECB Working Paper*, No. 739.
- Calvo, G. A., ve Mishkin, F.S. (2003), The Mirage of Exchange Rate Regimes for Emerging Market Countries, *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), 99–118.
- Campa, J. M., Goldberg, L. S. (2005). Exchange Rate Pass-Through into Import Prices. *The Review of Economics and Statistics*, 87 (4): 679–690
- Carranza, L., Galdon-Sanchez, J. E., ve Gomez-Biscarri, J. (2008), Exchange rate and inflation dynamics in dollarized economies, *Journal of Development Economics*, 89(1), 98-108.
- CCarthy, J. (2007). Pass-through of Exchange Rates and Import Prices to Domestic Inflation in Some Industrialized Economies. *Eastern Economic Journal*, 33(4), 511–537.
- Chowdhury, A. R. (1993), Does Exchange Rate Volatility Depress Trade Flows? Evidence from Error-Correction Models, *The Review of Economics and Statistics*, 75(4), 700–706.
- Coneryl, B. (2019). Does Economic Growth Cause Inflation? Sometimes -- And That Sometime Is Now. <https://www.forbes.com/sites/billconerly/2019/05/01/does-economic-growth-cause-inflation-sometimes-and-that-sometime-is-now/?sh=6f6c567c6245>
- Corden, W. M. (1976), Inflation and the Exchange Rate Regime, *The Scandinavian Journal of Economics*, 78(2), 370–383.
- Crocket, A.D., ve Goldstein, M. (1976), Inflation Under Fixed and Flexible Exchange Rates, *International Monetary Fund*.
<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/024/1976/003/article-A001-en.xml>
- Çetintaş, H. (2013). Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme. I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 28, 141-153.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979), Distribution of Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49, 1057–72.
- Dornbusch, R. (1976), Expectations and Exchange Rate Dynamics, *Journal of Political Economy*, 84(6), 1161–76.
- Ebeke, C., ve Azangue, A. F. (2015), Inflation Targeting and Exchange Rate Regimes in Emerging Markets, *IMF Working Paper*, WP/15/228.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15228.pdf>
- EVDS, (2021), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Friedman, M. (1953), The Case for Flexible Exchange Rates, *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago (1953), pp. 157-203.
- Fulop, G., Gyomai, G. (2012). Transition Of the OECD CLI System to A GDP-Based Business Cycle Target. OECD Composite Leading Indicators Background note.
- Gagnon, J. E., ve Ihrig, J. (2004), Monetary policy and exchange rate pass-through, *International Journal of Finance & Economics*, 9(4), 315-338.

- Ghosh, A. R., Ostry, J. D., Gulde, A.M., ve Wolf, H.C. (1996), *Does the Exchange Rate Regime Matter for Inflation and Growth?*, International Monetary Fund, Publication Services 700 19th Street, N.W., Washington, D.C. 20431, U.S.A. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues2/issue2.pdf>
- Gopinath, G. (2015), The International Price System, *NBER Working Paper*, No:21646.
- Granger C. (1969); “Investigating Causal Relation by Econometric Models and CrossSpectral Methods”, *Econometrica*, S.37, s.427-438.
- Granger C. (1988); “Causality, Cointegration and Control”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, S.12, s.551-559.
- Gujarati, D. N. (1999), *Basic Econometrics*, Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, 3rd edition, İstanbul.
- Ha, J., Kose, A., Ohnsorge, F. (2019). Inflation in Emerging Inflation in Emerging and Developing Economies: Evolution, Drivers, and Policies. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW, Washington DC 20433
- Ha, J., Stocker, M. M., ve Yilmazkuday, H., (2019), Inflation and Exchange Rate Pass-Through, *World Bank Policy Research Working Paper*, 8780
- IMF, (1975), *Annual Report of the Executive Directors for the Fiscal Year Ended April 30, 1975*, Washington, D.C.
- IMF, (2000), Exchange Rate Regimes in an Increasingly Integrated World Economy, <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/062600.htm>
- IMF, (2001). Le Decline of InMation in Emerging Markets: Can It Be Maintained?. In *World Economic Outlook*. Washington, DC: IMF.
- Imimola, B., ve Enoma, A. (2021), Exchange Rate Depreciation and Inflation in Nigeria (1986–2008), *Business and Economics Journal*, 2(1), 1-12.
- Ito, T., Sato, K. (2008), Exchange Rate Changes and Inflation in Post-Crisis Asian Economies: Vector Autoregression Analysis of the Exchange Rate Pass-Through, *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(7), 1407-1438.
- Jiang, J., Kim, D. (2013). Exchange rate pass-through to inflation in China. *Economic Modelling*, 33, 900-912.
- Jncollegeonline, (2022). The Harrod-Domar Growth Model. <https://jncollegeonline.co.in/attendance/classnotes/files/1621226697.pdf>
- Kara, H., ve Ögünç, F. (2008), Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-Through: The Turkish Experience, *Emerging Markets Finance & Trade*, 44-(6), 52-66.
- Karabulut, Ş. (2019). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Enflasyon İlişkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 171-184.
- Kenen, P. B. (1974), *The Inflationary Impact of Exchange Rate Changes: A Comment*, Presented at U. S. Treasury Conference on the Effects of Exchange Rate Adjustments (Washington, 1974).
- Kim, K-K. (1998), US inflation and the dollar exchange rate: a vector error correction model, *Applied Economics*, 30:5, 613-619.

- Leiderman, L., Moino, R., ve Parrado, E. (2006), *Inflation Targeting in Dollarized Economies*, In: Armas A., Ize A., Yeyati E.L. (eds) *Financial Dollarization. Procyclicality of Financial Systems in Asia*. Palgrave Macmillan, London.
- Leigh, D., ve Rossi, M. (2006), Exchange Rate Pass-Through in Turkey (November 2002). *IMF Working Paper*, No. 02/204.
- Levy-Yeyati, E. L., ve Sturzenegger, F. (2001), Exchange Rate Regimes and Economic Performance (February 2001), *UTDT- CIF Working Paper* No. 2/01,
- MacKinnon, J. (1991), *Critical Values for Cointegration Tests*, In: Engle, R. and Granger, C., Eds., *Long Run Economic Relationships*, Oxford University Press, Oxford, 267-276.
- Makin, J. H. (1974), *Eurocurrencies and the Theory of International Money*, Presented at Conference on Eurocurrencies and the Theory of International Money (Washington).
- Mckendzei, M. D. (1999), The Impact of Exchange Rate Volatility on International Trade Flows, *Journal Of Economic Survey*, 13(1), 71-106.
- Mishkin, F. (2008). Does Stabilizing Inflation Contribute to Stabilizing Economic Activity. NBER Working Paper 13970, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Monfared, S. S., ve Akin, F. (2017), The Relationship Between Exchange Rates and Inflation: The Case of Iran, *European Journal of Sustainable Development*, 6(4), 329-340.
- Musa, K. S., & Maijama'a, R. (2021), Causal Relationship among Domestic Oil Price, Exchange Rate and Inflation in Nigeria: An Application of VECM Granger Causality Procedure, *Asian Journal of Economics, Finance and Management*, 3(2), 1-13.
- Nilsson, R. (1987), *OECD Leading Indicators*, OECD Economic Studies No. 9, Paris.
- OECD (1998), *Revision of Leading Indicators for the G7 and Belgium*, <https://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/1895867.pdf>.
- OECD (2002), *An Updated of the OECD Composite Leading Indicators*, <https://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/2410332.pdf>.
- OECD (2006), *Composite Leading Indicators for Major OECD Non-Member Countries: Brazil, China, India, Indonesia, Russian Federation, South Africa*, Statistics Working Paper N. 16 - 2006/1
- Pesaran, M. H. (2015), *Time Series and Panel Data Econometrics*, Oxford: Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Petit, G., Salou, G., Beziz, P., Degain, C. (1996). An Update of OECD Leading Indicator. <https://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/1909595.pdf>
- Phillips, P. C. B. (1987), Time Series Regression With A Unit Root, *Econometrica*, 55(2), 277-301.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988), Testing for Unit Roots in Time Series Regression, *Biometrika*, 75, 335-346.
- Reinhart, C. M., ve Rogoff, K. S. (2004), The Modern History of Exchange Rate Arrangements: A Reinterpretation, *Quarterly Journal of Economics*, 119 (1), 1-48.

- Rittenberg, R. (1992), Exchange rate policy and price level changes: Casualty tests for Turkey in the post-liberalisation period, *The Journal of Development Studies*, 29(2), 245-259.
- Sato, R. (1964), The Harrod-Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model, *The Economic Journal*, 74(294), 380-87.
- Shields, R., Tower, E., ve Willett, T. D. (1974), *Revaluation Can Be Inflationary: An Analysis of Demand Shifts in a Policy Dilemma Model*, Annex to R. James Sweeney and Thomas D. Willett, "The Inflationary Impact of Exchange Rate Changes," presented at U. S. Treasury Conference on the Effects of Exchange Rate Adjustments (Washington, 1974).
- Svensson, L. E. O. (2000), Open-economy inflation targeting. *Journal of International Economics*, Elsevier, 50(1), 155-183.
- Şanlı, O. (2021). Türkiye'de 1994, 2001 ve 2018-2021 Kur Krizlerinin Yeni Nesil Kriz Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi* , 6 (2) , 117-158 .
- Taderera, C., Runganga, R., Mhaka, S., ve Mishi, S. (2021), Inflation, interest rate and economic growth nexuses in SACU countries, *Munich Personal RePEc Archive*, Paper No. 105419.
- Takatoshi, I., ve Kiyotaka, S. (2007), Exchange Rate Pass-Through and Domestic Inflation: A Comparison between East Asia and Latin American Countries, *RIETI Discussion Paper Series*, 07-E-040.
- Tandoğan, D. (2020), Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Granger ve Yoon 2002 Saklı Eşbütünleşme Yaklaşımı, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(2), 53-62.
- TCMB, (2022), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995), Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes, *Journal of Econometrics*, 66, s.225-250.
- Tümtürk, O. (2017), Türkiye'de Döviz Kurlarının Yurtiçi Fiyatlara Geçiş Etkisi ve Enflasyon Hedeflemesi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* , 24 (3) , 837-855.
- Usupbeyli, A., & Ucak, S. (2020), The effects of exchange rates on CPI and PPI, *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 323-334.
- Volkan, A., Saatcioğlu, C., ve Korap, L. (2007), Impact of Exchange Rate Changes on Domestic Inflation: The Turkish Experience, *Discussion Paper*, No. 2007/6, Turkish Economic Association, Ankara.
- Williamson, J. (1976), Exchange-Rate Flexibility and Reserve Use, *The Scandinavian Journal of Economics*, 78(2), 327-339.
- Woo, W. T. (1984), Exchange Rates and the Prices of Nonfood, Nonfuel Products, *Brookings Papers on Economic Activity, Economic Studies Program, The Brookings Institution*, 15(2),511-536.
- Yetim, M., & Yamak, R. (2019), Türkiye'de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 203-221.

Extended Abstract

Under the fixed exchange rate regime in Turkey, exchange rate shocks that led to national crisis were experienced in 1994 and 2001. Following these developments, the fixed exchange rate regime was abandoned in 2002 and the floating exchange rate regime was adopted. After the transition to the floating exchange rate regime, the value of the exchange rates was left to market conditions, while the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) introduced the inflation targeting program. However, since 2014, with the effect of global developments and the problems experienced on a national basis, significant fluctuations in exchange rates started in Turkey and inflation shocks were experienced as a result.

There are many internal and external reasons for the constant increase in exchange rates in recent years. The increase in interest from neoliberal policies to protectionist policies with the effect of the 2008 Crisis, the economic and political tensions between the USA and China, the beginning of an increasing trend in global interest rates, Brexit and other anti-integration developments, political and military developments, especially in the Middle East and Syria. crises, the covid-19 crisis (Şanlı, 2021) and the Russia-Ukraine War can be seen as external causes of exchange rate increases in Turkey. When the internal reasons are examined, it is seen that the exchange rate increases are mostly due to political and economic reasons.

In parallel with the internal and external developments that caused exchange rate shocks in Turkey, the CBRT cut the policy rate by 400 basis points in total in the last quarter of 2021. Thus, the dollar rate exceeded 18 TL and reached its historical peak. These exchange rate shocks increased Turkey's import costs in energy, raw materials and high-tech products. In addition, the decrease in household income due to inflation pressure brought along nominal wage increases. Thus, as of the first quarter of 2022, the producer price index (PPI) rose to 1.323 and the wholesale price index (WPI) to 335 due to the increase in other input and wage costs. For this reason, annual inflation reached the highest level of the last 24 years in May 2022. As a result of the recent developments in exchange rates and inflation, it has become important to examine the effect of exchange rate shocks on producer inflation. Because increasing producer costs are ultimately reflected in consumer prices, leading to a decrease in the real income of the household. Such that although the per capita income in Turkey has risen above 12 thousand dollars, it has decreased to 8 thousand dollars due to various reasons, especially the exchange rate and inflation pressure in recent years.

Accordingly, in this study, the effect of exchange rates on the change in producer prices in Turkey after 2005 is discussed. The reason for choosing these periods is that the floating exchange rate regime (2001) and the inflation targeting program started to be implemented together after 2005 in Turkey. In addition, 2005 was a year of implicit inflation came to an end, six zeros were deleted from the Turkish lira, and radical changes began in monetary policy. WPI reviewed by Istanbul Chamber of Commerce (ITO) instead of PPI is considered as inflation indicator in this study. Although the study is a current study with these aspects, it differs from many studies in terms of dealing with the relationship between WPI and exchange rate. However, in almost all of the studies in recent years, different indicators of PPI such as Y-PPI, YD-PPI, Agricultural PPI are used. WPI, on the other hand, was preferred in this study because it is a more inclusive index. In addition, while D-PPI and CPI acted together until 2018, the fact that D-PPI almost doubled CPI after this date is another reason for choosing WPI in this study. Due to the widening gap between reel inflation rate and target inflation rate in recent years, inflation targeting has begun to lose its reality.

Another aim of this study is to draw attention to the relationship between exchange rate and producer prices for the sustainability of this inflation targeting program, which has lost its reality. Because producer prices are ultimately reflected in consumer prices and determine the success of the inflation targeting program. Therefore, the study offers modest policy recommendations for the CBRT to take into account the effect of exchange rates on producer costs in order to maintain its inflation targeting strategy. In addition, the industrial production index

is included in the model in this study. Thus, it is expected that the study will contribute to the literature in terms of drawing attention to the dangers of inflationary growth or the model that is seen as impoverishing growth for some countries.

According to the results of the study, there is a long-term cointegration relationship between the variables. Accordingly, when the dollar exchange rate increases by 1%, the WPI increases by 0.5%. When the industrial production index increases by 1%, the WPI increases by 0.8%. These results raise concerns about growth with high inflation. The implementation of a rapid growth model in an economy with high inflation and high exchange rates may lead to an income-reducing situation for final consumers.

Aydın Müzesi'nden Bir Grup Cam Eser

A Group of Glass Vessels From Aydın Museum

Özkan ÖZBİLGİN¹

Akın TEMÜR²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1181275

Atıf / Citation: Özbilgin, Ö. & Temür, A., (2022). "Aydın Müzesi'nden Bir Grup Cam Eser" ODÜSOBİAD 12 (3), 2515-2550 Doi: 10.48146/odusobiad.1181275

Öz

Cam, keşfedildiği günden beri işlevsel olarak önemli bir hammadde konumundadır. Keşif sürecinde zengin sınıfının gösteriş için kullandığı bir meta olan cam, farklı yapım tekniklerinin gelişmesi ve seri üretimle birlikte her kesime hitap etmeye başlamıştır. Genellikle kâse, bardak ve şişe gibi vb. çeşitli formlarda bulunan cam eserler, yoğun olarak kullanılmış ve gündelik yaşamda önemli bir yer edinmiştir. Aydın Müzesi'nde pek çok cam eser yer almaktadır. Bu çalışmada ele alınan eserlerin satın alma, hibe ya da müsadere yoluyla müzeye kazandırılmasına karşın, genellikle sağlam olması, mezar buluntusu olduklarını düşündürmektedir. Bu eserler daha önce incelenmemiş ve literatüre kazandırılmamıştır. Dolayısıyla eserlerin hem kullanıldıkları dönemin hem de nasıl bir yayılım gösterdiğinin belirlenebilmesi oldukça önem arz etmektedir. Bununla birlikte, eserlerin incelenmesi üretim yeri veya üretim geleneğine dair de veri elde edebilmemize olanak verir. Bu kapsamda Aydın Müzesi'nde bulunan amphoriskos, alabastron, oinochoe, kâse, şişe, bardak ve minyatür şişe gibi farklı formlardaki 40 adet cam eserin, daha önce bölge üzerine yapılan çalışmalarda ele alınan tipolojiye uygun olarak benzer formlarda üretildiği anlaşılmıştır. Ayrıca bölgenin, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Doğu Akdeniz kültürleriyle etkileşim içinde olduğu veya Doğu Akdeniz kültürünün yayılımcı bir politika izlediği düşünülebilir. Dolayısıyla eserlerin nerede üretildiği kesin olarak saptanamasa bile, bölgede daha önce ortaya çıkarılan cam fırınları ya da cam üretimine dair bulgular, kapların bölge içinde ve olasılıkla da Tralleis, Alabanda, Nysa, Magnesia vb. gibi kentlerde üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler; Cam, Cam Üretimi, Aydın, Aydın Müzesi, Antik Camlar

Abstract

Glass has functioned as an important raw material since the day it was discovered. Glass, which was a commodity used mostly by the wealthy class to show off at the beginning, has become appealing to all segments of the society with the development of different manufacture techniques and the acceleration of manufacture. Glass containers, especially in different container forms such as bowls, glasses and bottles, have become an important part of social life and have been used extensively. There are also many glass vessels in the inventory of Aydın Museum. Despite the fact that the vessels discussed in this study were brought to the museum through purchase, donation or confiscation, they were mostly found intact, suggesting that the vessels are grave finds. A general evaluation of the vessels in question has not been made before and has not been brought to the

¹ Dr. Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Samsun, E-mail: ozkanozbilgin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6709-4377.

² Sorumlu Yazar; Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun, E-

literature. Evaluation of vessels is very important in terms of determining both the period in which they were used and in which geographies similar samples spread. In addition, it also allows us to obtain data in a general framework about the manufacture place or manufacture tradition of the vessels in the museum inventory. When examined in this context, it was understood that 40 glass artifacts in different forms such as amphoriskos, alabastron, oinochoe, bowl, bottle, glass and miniature bottle in Aydın Museum were produced in similar forms in accordance with the typology discussed in previous studies on the region. In addition to these, it can be thought that the region interacts with the Eastern Mediterranean cultures as in other regions of Anatolia or that the Eastern Mediterranean culture follows an expansionist policy. Therefore, even if no definite information can be given about the manufacture site of the vessels, the findings regarding glass furnaces or glass manufacture previously unearthed in the region suggest that the vessels may have been produced within the region and possibly in cities such as Tralleis, Alabanda, Nysa, Magnesia, etc.

Keywords; Glass, Glass Manufacture, Aydın, Aydın Museum, Ancient Glass

Giriş

Antik çağlarda cam, günlük hayatta kullanılan pek çok araç gerecin üretiminin yanı sıra parfüm kabı, süs eşyası ya da mezar hediyesi olarak da değerlendirilmiştir. Keşfinden itibaren geçen süreç içindeki yoğun kullanımı, hemen hemen her antik yerleşimde karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca kaçak kazılar ya da tesadüfen bulunma gibi çeşitli şekillerde de ortaya çıkabilmektedir. Bu yollarla ortaya çıkarılan cam eserler satın alma ya da müsadere yoluyla müzelerin envanterlerine kazandırılmaktadır. Aydın Müzesi'nde kazı çalışmaları, satın alma ya da müsadere gibi çeşitli şekillerde müzeye kazandırılmış 400'den fazla cam eser bulunmaktadır. Bu çalışmada, satın alma, hibe ve müsadere yoluyla kazandırılan 40 adet envanterlik cam eser incelenmiştir³. Eserler, formlarına göre 7 farklı tipe ve her tip, kendi içerisinde form ve bezeme özelliklerine bağlı olarak gruplara ayrılmıştır. Bu tipler amphoriskos, alabastron, oinochoe, kâse, şişe, bardak ve minyatür şişe olarak nitelendirilmiştir (Formlar ve kullanım amaçları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Eker, 2018a: 1248-1261). Eserlerin sıralaması, her tip ve grup için ayrı olmak üzere erken dönemden geç döneme doğru yapılmıştır. Yapımlarında iç kalıp, çubuk, kalıba bastırma, kalıba üfleme ve serbest üfleme teknikleri kullanılmıştır (Teknikler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Eker, 2016: 325-333; 2017: 27-31; Eker ve Eker, 2016a: 198-214; 2016b: 18-27) En yoğun görülen teknik serbest üfleme tekniğidir ve diğer tekniklerin az sayıdaki erken dönem örneklerinde kullanılmış olduğu görülmüştür. Aydın Müzesi cam eserleri, ayrıldıkları tiplere bağlı olarak farklı başlıklar altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu kapsamda formların tanımı, işlevi ve tarihi gelişimleri kısaca belirtilmiştir. Bunların yanı sıra daha önce yayınlanan çalışmalarda form ve teknik özellikleri açısından benzerleri, karşılaştırma ve üretilmiş oldukları zaman aralığının tespit edilmesi ya da eserin tarihlenebilmesi amacıyla örnek olarak verilmiştir.

Amphoriskos

Kelime anlamı "küçük boyutlu Amphora" ya da "Amphoracık" olan amphoriskos, dudaklı, dar boyunlu, geniş gövdeli ve isteğe bağlı olarak sivri, düğme, topuz veya kozalak biçimli dibe sahip olabilen, iki kulplu bir kap formudur (Akkurnaz, 2016: 162; Eker, 2021: 128). Saklama ve depolama kabı olan amphoraların 30 cm'den küçük olan formları (Tekçam, 2011: 15) veya onların imitasyonu olarak değerlendirilmektedirler (Isings, 1957: 77; Sparkes vd., 1970: 155). Oval ya da soğan biçimli

³ Eserlerin çizimlerini yapan C. Gizem TIRIL-ÖZBİLGİN'e emeklerinden dolayı teşekkür ederiz.

gövdeye sahip örnekleri vardır. Oval örnekler Yakın Doğu ve İtalya’da, soğan biçimliler ise batı coğrafyasında üretilmiştir ve olasılıkla daha geç döneme tarihlendirilmelidir (Isings, 1957: 77). Amphoriskoslar, boyutları ve form yapılarına göre parfüm ya da yağ kabı niteliğinde kozmetik amaçlı olarak kullanılmış olmalıdır (Sparkes vd., 1970: 155; Eker, 2018b: 143; 2018c: 35). Aydın Müzesi’ne satın alma yoluyla kazandırılan amphoriskos (Kat. no. 1), iç kalıp tekniğiyle üretilmiştir. Geniş huni biçimli düzensiz bir ağıza, kısa, ağıza göre dar, silindirik bir boyuna, konveks oval biçimli gövdeye, gövdeden daralarak incelen hafif kavisli dar ve ince düğme biçimli dibe sahiptir. Boynun üst kısmına ve omuza sonradan dikey olarak aplike edilmiş ince iki kulbu bulunmaktadır. Lacivert renkli eser üzerinde sarı ve açık mavi tonlarda bezemeler görülmektedir. Ağız kısmında tek sıra, kulbun bitiş kısmından başlayarak, omuz kısmını tamamen çevreleyen üç sıra ve gövdenin alt kısmında iki sıra yarı düzenli sarı renkli şerit bezeme, gövde ortasında ise sarı ve açık mavi olmak üzere birbirini tekrar ederek gövdeyi tamamen saran yarı düzenli dört sıra zikzak bezemeyle süslüdür. Yüksekliği 7,5 cm, gövdesi 4,8 cm ve ağız çapı 2,5 cm’dir.

Doğu Akdeniz coğrafyasındaki atölyelerde MÖ 550’den itibaren görülmeye başlanan (Tait, 1995: 42, no. 45; Özgümüş, 2000: 13) bu tip kaplar “Mediterranean Group 1” (Harden, 1981: 51, 58, 77-81) ve “Mediterranean Core-Formed Bottles: Group 1, Class I-B” (Grose, 1989: 109, 112-113, 130, 143-147) şeklinde sınıflandırılmış ve MÖ 6. yüzyılın ortası-MÖ erken 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Roma öncesi cam kap formları üzerine yaptığı bir çalışmada Harden, kronolojik olarak oluşturduğu tabloda bu tip amphoriskosları MÖ 6-5. yüzyıl grubuna dahil etmiştir (Harden, 1968: 54, fig. 3). Farklı bir çalışmada ise benzer bir örnek MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına verilmiştir (Harden vd., 1968, 22, cat. No. 15). Hermitage Koleksiyonu’nda bulunan benzer yedi örnekten üçü MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı-MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına, diğerleri ise MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Kunina, 1997: 57-59, cat. no. 13b, 14b, 15a-c, 16b-c). Royal Ontario Museum koleksiyonunda yer alan benzer formlu beş örnekten üçü MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına, bir tanesi MÖ 5. yüzyılın ortalarına ve sonuncusu MÖ 5. yüzyılın ortasına/sonuna verilmiştir (Hayes, 1975: 10, 187, cat. no. 9-13, pl. 1/9-13). Carnegie Museum koleksiyonunda bulunan iki örnekten biri erken olmak üzere MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Oliver, 1980: 34-36, cat. no. 4-5). Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi’ndeki iki örnek için MÖ 5-4. yüzyıl önerisi getirilmiştir (Özet, 1998: 36-37). Sinop Müzesi’nde bulunan bir örnek ise MÖ 6-5. yüzyıl aralığına verilmiştir (Temür ve Eker, 2019: 15). Bu çalışmalardaki örnekler ile müze envanterinde bulunan eser form ve teknik özellikleri açısından büyük benzerlikler taşımaktadır. Verilen bilgiler de dikkate alındığında eserin MÖ 5. yüzyılda üretilmiş olduğu düşünülmelidir.

Alabastron

Erken dönem formları “alabastos” olarak adlandırılmaktadır. Mısır’da su mermeri anlamına gelen alabaster kelimesinden gelen alabastron sözcüğü, Bubastos kentinin tanrıçası olan Ebaste ile ilişkili olduğundan “Ebaste’nin Vazosu” olarak da anılmaktadır. İlk örnekleri MÖ 3. binyılda Mısır’da, sonrasında ise Girit ve Miken’de görülmüştür. Daha sonra Korint, Attika, Etrüsk ve Batı Anadolu’da bulunan üretim merkezlerinde üretimine devam edilmiştir. Bu formun pişmiş toprak ve madenden örnekleri de mevcuttur. Genel olarak dışa taşkın geniş ağız, dar boyun, uzun, kulpsuz veya iki kör kulplu, damla şekilli veya sivri dipli forma sahiptir. Genellikle koyu renk cam kullanılarak üretilmiş ve üzeri açık renk cam iplik bezeme ile süslenmiştir. Anadolu’da çok fazla örneği olmamakla birlikte, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki ilk üretimlerine dair tartışmalar (MÖ 7. yüzyıl-MÖ 6. yüzyılın 2. yarısı)

mevcuttur (Harden, 1981: 58; Eker, 2021: 126). Gövde erken örneklerde silindirik, geç örneklerde iç formudur. Erken örnekler bezemesiz ya da geç antik çağda olduğu gibi tüy, balıksırtı, dalga ve sarmal bezemelidir. Küçük boyutlu üretilen alabastronlar parfüm ve yağ gibi değerli maddelerin saklandığı kaplardır. Ayrıca kadınlar tarafından "sürmedan" olarak da kullanıldığı ifade edilmektedir. Genellikle kulplarından bir askılıkla boyuna asılarak kullanıldığı düşünülmektedir (Akkurnaz, 2016: 160-161; Weinberg and McClellan, 1992: 21). Aydın Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan alabastron (Kat. no. 2), çubuk tekniğiyle üretilmiştir. Dışa çekilip katlanarak oluşturulmuş kalın yüzük biçimli bir ağıza, dar kısa bir boyuna, boyun bitiminden itibaren hafif genişleyen silindirik bir gövdeye, konveks oval biçimli dibe sahiptir. Boyun ve gövdenin üst kısmına sonradan dikey olarak applike edilmiş kalın bir kulbu bulunmaktadır. Lacivert renkli eser üzerinde sarı ve kırmızı tonlarda bezemeler görülmektedir. Ağız ve kulp kısımlarında herhangi bir bezeme olmamakla birlikte, kulbun bitiş kısmından başlayarak, orta ve alt gövdeyi tamamen çevreleyen sırasıyla kırmızı ve sarı renkte 12 sıra yarı düzenli balıksırtı bezemeyle süslüdür. Yüksekliği 4,4 cm, genişliği 1,6 cm ve ağız çapı 1 cm'dir. Doğu Akdeniz coğrafyasındaki atölyelerde MÖ 550'den itibaren görülmeye başlanan (Tait, 1995: 42, no. 45; Canav Özgümüş, 2013: 13) bu tip kaplar "Mediterranean Group 1" (Harden, 1981: 51, 58, 60-75) şeklinde sınıflandırılmış ve MÖ 6. yüzyılın ortası - MÖ erken 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Roma öncesi cam kap formları üzerine yaptığı bir çalışmada Harden, bu tip alabastronları MÖ 6-5. yüzyıl grubuna dahil etmiştir (Harden, 1968: 54, fig. 3). Aydın Müzesi'nde bulunan tek kulplu alabastronun birebir benzeri bulunmamaktadır. Ancak genel tipoloji ve bezeme unsurları dikkate alınarak eserin MÖ 5. yüzyılda üretilmiş olabileceği düşünülebilir.

Yonca Ağızlı Testi/Oinochoe/Khous

Erken dönemlerde yaygın olarak kullanılan bu kap formu (Sparkes, 1970: 58), oinochoe ya da khous olarak adlandırılmaktadır (Akkurnaz, 2016: 96-97, 102-104). Ağız tiplerine göre düz, gaga ya da yonca ağızlı, kulp yapısına göre omuz ya da gövdeye dikey olarak yerleştirilmiş yüksek (kemerli) ya da alçak kulplu, küresel ya da konik gövdeli ve farklı tiplerde kaideli örnekleri görülebilmekle birlikte (Akkurnaz, 2016: 103), genel olarak, yonca ağızlı, kısa silindirik boyunlu, tek kulplu ve küresel gövdelidir (Tekçam, 2011: 117, 155; Akkurnaz, 2016: 103). Yonca ağızlı kaplar, her türlü sıvının taşınmasında kullanılan günlük kullanım kaplarıdır (Sparkes v.d., 1970: 58). Ağız şekli, sıvının kolay bir şekilde boşaltılması amacıyla tasarlanmıştır ve genellikle şarap servislerinde tercih edilmiştir (Akkurnaz, 2016: 103; Eker, 2021: 132). Formun işlevsel açıdan diğer bir özelliği ise boyutuna ve hacmine bağlı olarak sıvıların ölçümünde yaygın olarak kullanılmış olmasıdır (Tekçam, 2011: 117; Akkurnaz, 2016: 96, 103-104).

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılan bir adet yonca ağızlı kap (Kat. no. 3) bulunmaktadır. İç kalıp tekniğiyle üretilmiş eser uzun, dar ve silindirik boyunlu, boyun bitiminden itibaren genişleyen ve omuz bitiminden itibaren dibe doğru daralan nispeten silindirik gövdeli, yüksek kaideli ve konkav diplidir. Omuz ve boynun üst kısmına sonradan basit, dikey tek kulp eklenmiştir. Opak mavi renge sahiptir. Gövdeyi yatay bir şekilde çevreleyen sarı ve kırmızı renkte birbirini takip eden 10 sıra zikzak bezemesiyle süslüdür. Ayrıca gövde dikey doğrultuda çökertme bezemelidir. Yüksekliği 11 cm, genişliği 4,3 cm ve ağız çapı 2,8 cm'dir.

Doğu Akdeniz coğrafyasındaki atölyelerde MÖ 550'den itibaren görülmeye başlanan (Tait, 1995: 42, no. 45; Canav Özgümüş, 2013: 13) bu tip kapları Harden (Harden, 1981: 100, 115, pl. XVIII)

“Mediterranean Group 2” ve Grose (Grose, 1989: 152, 161-162, 130, 143-147) “Mediterranean Core-Formed Bottles: Group 2, Class II-A” şeklinde sınıflandırmış ve MÖ 4. yüzyılın ortası ile MÖ erken 3. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Aydın Müzesi’nde bulunan tek kulplu oinochoenin birebir benzeri bulunmamaktadır. Ancak genel tipoloji ve bezeme unsurlarına göre eserin MÖ geç 4. yüzyıl ile MÖ erken 3. yüzyıl arasında üretilmiş olabileceği düşünülebilir.

Kâse

Yarı Küresel Kâseler

Yarı küresel kâseler, aynı zamanda bardak olarak da değerlendirilmekte, ancak kullanımlarına dair herhangi bir şey bilinmemektedir. Bu kâselerin çoğu, işlenmemiş ve dışa eğimli bir ağıza, çoğunlukla yuvarlatılmış olmakla birlikte bazen konkav bir dibe sahiptir ve bezemeli ya da bezemesiz tipleri görülebilmektedir (Isings, 1957: 113; Temür ve Özbilgin, 2021: 305). Aydın Müzesi’ne müsadere yoluyla kazandırılmış dört adet yarı küresel kâse (Kat. no. 4-7) vardır. Bu kâselerin iki tanesi bezemesiz, diğerleri oluk ya da yiv bezemelidir. Biri kalıba bastırma tekniğiyle üretilmiş olup, diğerlerinin üretiminde serbest üfleme kullanılmıştır. Yükseklikleri 4,3-7,2 cm, genişlikleri 6,5-9,7 cm ve ağız çapları 6,3-10,5 cm arasında değişmektedir. Farklı form özellikleri göstermeleri nedeniyle eserler dört ayrı gruba ayrılmıştır. (A) grubu örneği (Kat. no. 4), kalıba bastırma tekniğiyle üretilmiş ve bir alet yardımıyla şekillendirilmiştir. Dışa çekilip içe doğru katlanarak yuvarlatılmış bir ağıza, yumuşak hatlarla daraltılmış yarı küresel gövdeye, yuvarlatılmış tabana ve hafif konkav dibe sahiptir. Dış ve iç yüzeylerinde ağızın hemen altında çark kesme tekniğiyle yapılmış oluk bezemeler bulunmaktadır. Yeşil renkli eserin iç ve dış yüzeyinde yer yer kahve/krem tonlarında kalker tabakası görülmektedir. Yüksekliği 4,3 cm, genişliği 9,7 cm ve ağız çapı 10,5 cm’dir.

Yarı küresel kâselerin bu tipi, konik kâselerle birlikte Geç Hellenistik Dönem’de Suriye-Filistin kıyılarında en çok bilinen tiplerinden biridir (Weinberg and Stern, 2009: 24-25). Delos’da ortaya çıkarılan benzer örneklerden biri MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına (Weinberg, 1961: 392, fig. 3/9; Weinberg and Stern, 2009: 29, fig. 1/22), diğeri MÖ 2. yüzyılın sonlarına (Weinberg and Stern, 2009: 29, fig. 1/23) tarihlenmiştir. Söz konusu örneklerin konteks buluntular olması oldukça önemlidir. Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonundaki benzer bir örnek Roma camları başlığı altında ele alınmıştır (Canav, 1985: 86, kat. no. 139). Silifke çevresindeki bir mezardan ele geçtiği bilinen, oluk bezemesi iç yüzeyde bulunan benzer bir örnek MÖ 2. yüzyılın ortaları-MÖ 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir (Erten, 2018: 94-96, Kat. no. 36). Samsun Müzesi’nden bir örneğin tarihi ise MÖ 2. yüzyıl-MÖ erken 1. yüzyıl olarak verilmiştir (Temür ve Özbilgin, 2021: 305-306). Erken dönem örneklerinin yanı sıra, MS 4. yüzyıla tarihlenen örnekler de bulunmaktadır (Oliver, 1980: 89, kat. no. 127-128). Yukarıda verilen bilgiler ve örnekler dikkate alındığında (A) grubu eseri MÖ 2- erken 1. yüzyıla tarihlenmelidir. Ancak eserin müsadere yoluyla müzeye kazandırılmış olması ve geç dönem örneklerinin de bulunması büyük bir soru işaretine neden olmaktadır.

(B) grubu örneği (Kat. no. 5), Isings’in (Isings, 1957: 27-30, form 12) “form 12” olarak ele aldığı tiplerle benzer niteliktedir. Çarkta kesilerek düz bırakılmış bir ağıza, dibe doğru genişleyen hafif konveks bir gövdeye, yuvarlatılmış bir tabana ve konkav dibe sahiptir. Ağızın hemen altında tek sıra oluk ve oluk bezemenin hemen altı ile gövdenin orta kısmında tek sıra yiv bezeme bulunmaktadır. Mavi renkli eserin yüksekliği 6,8 cm, genişliği 9,1 cm ve ağız çapı 8,6 cm’dir. Çalışmasında bu tip kapları MS 1. yüzyılın ilk yarısına dahil ettiği formlar arasında inceleyen Isings, bu tipin, en erken içme kaplarından

biri olduğunu, erken dönemde metal ve seramikten yapıldığını ve camda taklit edildiğini, Roma öncesinde olasılıkla kalıba bastırma tekniğiyle yapıldığını, oluk bezemeli basit bir tip olduğunu, ancak yivin daha bilindik bir bezeme olduğunu, genellikle silindirik olup, çoğu örneğin ağıza doğru daraldığını belirtmiş ve MS 1. yüzyıla tarihlenen örnekler vermiştir (Isings, 1957: 27-28). Royal Ontario Museum'dan örnek (Hayes, 1975: 56, fig. 3/132) MS 2-erken 3. yüzyıla, Hüseyin Kocabaş koleksiyonunda bulunan örnek (Akat vd., 1984: 69, res. 151) MS 2-3. yüzyıla, Tire Müzesi'nde bulunan iki örnek (Gürler, 2000: 66-67, kat. no. 82-84) MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Klaros kazısında ortaya çıkarılan iki örnek (Taştemür ve Şahin, 2008: 98, 104, fig. 3/18, 19) kontekstine bağlı olarak MS 1. yüzyılın ortalarına verilmiştir. Verilen örneklerle (B) grubu örneği biçimsel açıdan benzer niteliktedir. Bu benzerlikler ve verilen bilgiler değerlendirildiğinde, söz konusu eser MS 1-2. yüzyıla tarihlenmelidir.

(C) grubu örneği (Kat. no. 6), Isings'in "form 96b1" tipiyle benzer niteliktedir (Isings, 1957: 114-116, form 96b1). Dışa eğimli çarkta kesilerek düz bırakılmış ağıza, konveks biçimli olarak genişleyen ve dibe doğru yumuşak hatlarla daralan torba biçimli gövdeye, yuvarlatılmış tabana ve konkav biçimli dibe sahiptir. Herhangi bir bezemesi bulunmayan sarı renkli eserin yüksekliği 7,2 cm, genişliği 7,8 cm ve ağız çapı 7,7 cm'dir.

Isings, MS 3. yüzyıla tariheddiği camlar arasında yer verdiği bu formun, en erken örneğinin MS 2. yüzyıl camları arasında görüldüğünü, erken tiplerinin perdahlı bir ağıza ve iyi bir işçiliğe sahip olduğunu, geç örneklerde işçilik kalitesinin düştüğünü ve ağzın işlenmemiş olarak bırakıldığını belirtmiş ve MS 2-4. yüzyıllara tarihlenen pek çok örnek vermiştir (Isings, 1957: 114-116). Yüksel Erimtan Koleksiyonu'nda bulunan benzer örnek (Lightfoot ve Arslan, 1992: 67, kat. no. 26) MS 1. yüzyılın sonlarına, Hermitage Koleksiyonu'ndan bir örnek MS 1. yüzyılın ilk yarısı, Corning Museum'dan üç örnekten biri MS 1-2. yüzyıl, diğerleri MS 3. yüzyıla (Whitehouse, 1997: 228-229, 249, cat. no. 388, 424, 425), Bergama Müzesi'nden iki örnek MS 1. yüzyılın sonlarına (Atila ve Gürler, 2009: 122, cat. no. 190-191) tarihlenmiştir. Bunların yanı sıra form özelliğiyle birlikte bezemesiz olması açısından da bir benzeri Sivas Müzesi'nde bulunmaktadır ve MS 2-4. yüzyıl (Atila, 2015: 168, 172, cat. no. 38, fig. 12/38) aralığına verilmiştir. Verilen bilgiler, benzer örnekler ve kontekst bir buluntunun olmaması göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu eserler MS 1-3. yüzyıl aralığına verilmelidir.

(D) grubu örneği (Kat. no. 7), Morin-Jean "form 70" (Morin-Jean, 1922-23: 124, form 70) ve Isings "form 96a" (Isings, 1957: 113-114, form 96a) tipiyle benzer niteliktedir. Halka biçimli, dışa çekilip yuvarlatılmış dışa eğimli ağıza, kısa geniş boyuna, nispeten silindirik biçimli gövdeye ve yuvarlatılmış dibe sahiptir. Ağızdan gövde ortasına konkav biçimli devam eder ve ardından dibe doğru yumuşak hatlarla daralır. Genel olarak "S" profillidir. Turkuaz renkli eser 5,4 cm yüksekliğe, 6,5 cm genişliğe ve 6,3 cm ağız çapına sahiptir.

Isings, bardak olarak da bilinen bu formu, MS 3. yüzyılda köken alan eserler arasında değerlendirmiş; en erken örneğinin Cologne-Severin Mezarlığı'ndaki bir mezardan ortaya çıkarıldığını, diğer mezarlarla da uygun olarak MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirildiğini ve MS 4. yüzyılın tipik formlarından biri (Isings, 1957: 113-114) olduğunu belirtmiştir. Başka bir çalışmasında Hollanda-Heerlen'den bir örneği MS geç 4-erken 5. yüzyıla tarihlemiştir (Isings, 1971: 71, fig. 16/44). Royal Ontario Museum'daki benzer iki örnek (Hayes, 1975: 64, fig. 5/181-182) bardak olarak

değerlendirilmiş ve tarihi MS 2- erken 3. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Carnegie Museum'da bulunan ve kupa olarak değerlendirilen bir örnek (Oliver, 1980: 57, cat. no. 45) MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan benzer bir örnek (Canav, 1985: 81, 87, kat. no. 127, 142) değerlendirmiş, ancak herhangi bir tarih önerisi getirilmemiştir. Hermitage koleksiyonundaki bir örnek (Kunina, 1997: 219-220, cat. no. 334) MS 3. yüzyıla tarihlenmiştir. Tire Müzesi'nde bulunan dört örnek (Gürler, 2000: 78, 83, kat. no. 94-95, 99-100) ve Bergama Müzesi'ndeki iki örnek MS 2-3. yüzyıl aralığına verilmiştir (Atila ve Gürler, 2009: 127-128, kat. no. 199, 200). Klaros kazısında ortaya çıkarılan üç örneğin (Taştēmür ve Şahin, 2008: 98, 103-104, fig. 3/14, 15, 16) tarihleri kontekstine bağlı olarak MS geç 2. yüzyıl-erken 3. yüzyıl olarak önerilmiştir. Atina Agora'sından benzer örnek (Weinberg and Stern, 2009: 121, fig. 12/178) MS 3. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir. Silifke Müzesi'nde bulunan benzer iki örnek (Erten, 2018: 174-175, 218-219, kat. no. 67, 87) bardak olarak isimlendirmiş ve tarihi MS 1-3. yüzyıl arası olarak belirtmiştir. Söz konusu örnekler büyük oranda (D) grubu örneğiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte, verilen bilgiler ve Klaros ile Atina örneklerinin kontekst buluntu olması göz önünde bulundurulduğunda söz konusu eserler MS geç 2-3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmelidir.

Şişe

Aydın Müzesi'nde, müsadere, satın alma ve hibe yoluyla müze envanterine kazandırılmış 21 adet şişe (Kat. no. 8-28) bulunmaktadır. Eserlerin üretiminde serbest ya da kalıba üfleme teknikleri kullanılmış olup, bazı örnekler alet yardımıyla oluk, kaburga veya yiv bezeme ya da cam ipliği kullanılarak görsellik kazandırılmıştır. Genellikle yeşilin farklı tonlarında görülen eserlerin yanı sıra, mavi, krem, turkuaz, lacivert ve kahve tonlarının kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Eserlerin ölçüleri farklılık göstermektedir. Yükseklikleri 4,6-17,4 cm, genişlikleri 2,4-11,1 cm ve ağız çapları 1,6-5,5 cm arasında değişmektedir. Farklı form özellikleri nedeniyle kulplu ve kulpsuz olmak üzere iki ana başlık ve bunlar da kendi içinde ağız, gövde ve kulp özelliklerine göre alt başlıklara ayrılmıştır.

Kulplu Şişeler

Aydın Müzesi'nde dört adet (Kat. no. 8-11) tek kulplu şişe bulunmaktadır. Müzeye satın alma veya müsadere yoluyla kazandırılmış eserler küresel ve silindirik gövdelidir. Üretimlerinde serbest üfleme tekniği kullanılmıştır. Lacivert, krem ve turkuaz tonlarının tercih edildiği eserler dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış geniş halka biçimli ağıza, gövdeye doğru genişleyen, kısa, dar boyuna, yumuşak hatlı küresel ya da silindirik gövdeye ve konkav dibe sahiptir. Omuz kısmına sonradan eklenmiş, boynun üst kısmı ve ağızla birleştirilmiş dikey tek kulpludur. Ancak aralarında farklılıklar bulunur. Kat. no. 8 örneği halka biçimli ağıza sahiptir. Gövdesi, boyundan başlayarak oval biçimli genişlemiştir ve dibi kendinden alçak kaidelidir. İki kaburgalı ve oluk biçimli kulbu, ağızla birleşik ve omuza iki eklentiyle tutturulmuştur. Kat. no. 9-10 örnekleri kat. no. 8'den farklı olarak küresel gövdeli ve konkav diplidir. Oluk biçimli kulpları, ağızın üstüne çıkıntı yapacak şekilde sarmal ve iki kenardan eklentiyle omuz kısmına tutturulmuştur. Kat. no. 11 örneği ise, dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve üstü düzeltilmiş, geniş, mantar biçimli ağızı bulunmaktadır. Gövdesi silindirik yapıdadır. Kulbu, kırık olmakla birlikte, omuz kısmına iki kenardan tutturularak eklenmiştir. Eserlerin yüksekliği 4,6-13,9 cm, genişliği 3,5-8,5 cm ve ağız çapları 2,1-5,5 cm arasında değişmektedir.

İki farklı formda olduğu görülen örneklerin küresel gövdeli (Kat. no. 8-10) olanları, Isings'in (Isings, 1957: 31-32, form 14), "form 14" tipiyle benzerlik taşır. Ayrıca (Kat. No. 8) "form 15" (Isings, 1957: 32-

34, form 15) in tek kulplu formuyla da benzerdir. Isings bu tipi MS 1. yüzyılın ilk yarısında köken alan formlar arasında değerlendirmiş, ince boyun ve soğan biçimli gövdesiyle, "form 13"ün üst yarısı ile benzerlik taşıdığını, ancak farklı olarak halka kaidesinin olmadığını, sadece 1. yüzyılda bulunduğunu ve geç antik çağda farklı kulp ve ağız tiplerine sahip örneklerin görüldüğünü belirtmiştir (Isings, 1957: 31-32). Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan bir örnek (Canav, 1985: 72, kat. no. 109), Roma Dönemi cam eserleri içerisinde değerlendirilmiştir. Yüksel Erimtan Koleksiyonu'nda bulunan beş örnekten ikisinin tarihi MS 1-erken 2. yüzyıl (Lightfoot ve Arslan, 1992: 47-48, kat. no. 14-15), diğerlerinin tarihi MS 2. yüzyıl (Lightfoot ve Arslan, 1992: 91-93, kat. no. 47-49) olarak belirtilmiştir. Hermitage Koleksiyonu'nda bulunan üç örnek değerlendirilmiş ve eserlerin biri MS geç 1-erken 2. yüzyıla (Kunina, 1997: 303-304, cat. no. 251), ikincisi MS 1. yüzyıl sonu-2. yüzyıla (Kunina, 1997: 303-304, cat. no. 252) ve son örnek MS 1. yüzyılın ikinci yarısına (Kunina, 1997: 305-306, cat. no. 258) tarihlenmiştir. Tire Müzesi'nden bir örneğin (Gürler, 2000: 31, kat. no. 16) tarihi ise MS 1-erken 2. yüzyıl olarak verilmiştir. Yukarıda verilen örnekler, müze envanterindeki eserlerle benzer niteliklere sahiptir. Bu benzerlik ve verilen bilgiler dikkate alınarak, şişelerin tarihi MS geç 1-2. yüzyıl olarak verilmelidir.

Silindirik gövdeli örnek (Kat. no. 11), Isings'in (Isings, 1957: 67-69, form 51b), çalışmasında "form 51b" olarak ele aldığı tiplerle benzer niteliktedir. Isings bu tipi MS 1. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan formlar arasında değerlendirmiş, çoğunlukla Flavius dönemine ait uzun şişeler olduğunu, düz, iki ya da daha çok kaburgalı kulplarının olduğunu, genellikle kısa boyunlu olmakla birlikte uzun boyunlu tiplerinin de olduğunu ve ağız tipinin prizmal şişelerde de kullanıldığını belirtmiş ve MS 1. yüzyılın ikinci yarısı-2. yüzyıl arasına tarihlenen örnekler vermiştir (Isings, 1957: 68-69). Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'ndaki kulpsuz iki benzer örnek (Akat vd., 1984: 67, kat. no. 286, res. 133a-b) ve Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan örnek (Özet, 1998: 109, no. 69) MS 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir. Müze envanterindeki eserin birebir benzeri bulunamamıştır. Ancak yukarıda verilen kulpsuz ve kaidersiz örnekler, ağız, boyun ve gövde özellikleri açısından benzer niteliklere sahiptir. Verilen bilgiler de dikkate alındığında, söz konusu şişelerin tarihi MS geç 1-3. yüzyıl olarak verilebilir.

Kulpsuz Şişeler

Aydın Müzesi'nde 17 adet (Kat. no. 12-28) kulpsuz şişe bulunmaktadır. Bunlar çökertme bezemeli, armudi gövdeli, küresel gövdeli ve huni ağızlı olarak alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlardan huni ağızlılar, kendi içinde ayrıca armudi ve küresel gövdeli olarak sınıflandırılmıştır. Eserlerin biri kalıba, diğerleri ise serbest üfleme tekniğiyle üretilmiştir.

Huni Ağızlı Şişeler

Aydın Müzesi'nde huni ağızlı yedi adet şişe (Kat. no. 12-18) bulunmaktadır. Form özelliklerine göre "küresel gövdeli" ve "armudi gövdeli" olmak üzere iki farklı tipte karşımıza çıkmaktadır.

Huni Ağızlı Küresel Gövdeli Şişeler

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış huni ağızlı küresel gövdeli dört adet şişe (Kat. no. 12-15) bulunmaktadır. Birinin üretiminde kalıba üfleme (Kat. no. 15), diğerlerinin üretiminde ise serbest üfleme tekniği kullanılmıştır. Kahve tonlarında bir örnek dışında yeşil renklidirler. Eserler form özelliklerine göre iki gruba ayrılır.

(A) grubu örnekleri (Kat. no. 12-14), Isings'in (Isings, 1957: 123-125, form 104b) "form 104b" tipiyle benzerlik taşır. Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış huni biçimli geniş ağızlı, silindir biçimli boyunlu, küresel gövdeli ve yuvarlatılmış konkav diplidir. Serbest üfleme tekniğiyle üretilen eserlerin yüksekliği 7,8-11,7 cm, genişliği 5,7-9 cm ve ağız çapı 3,9-4,7 cm arasında değişmektedir. Isings bu tipi, MS 3. yüzyıl formları arasında değerlendirmiş, basit bir ağıza, geç örneklerin konik, kare ve çoğunlukla küresel bir gövdeye ve yiv veya boya bezemeli olabileceğini; çoğu zaman yeşil cam tercih edildiğini ve MS 3. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan tipik bir MS 4. yüzyıl formu olduğunu belirtmiştir (Isings, 1957: 123-124). Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nda bulunan bir örnek için tarih önerisi getirilmemiştir (Akat vd., 1984: 33, res. 112b). Yüksel Erimtan Koleksiyonu'ndaki bir benzeri için tarih olarak MS 3-4. yüzyıl belirtilmiştir (Lightfoot ve Arslan, 1992: 124, kat. no. 71). Hermitage Koleksiyonu'ndan bir örnek MS 2. yüzyılın ikinci yarısıyla MS erken 3. yüzyıla tarihlenmiştir (Kunina, 1997: 298-299, cat. no. 222). Tire Müzesi'ndeki üç örneğin tarihi MS 4. yüzyılın ilk yarısı olarak verilmiştir (Gürler, 2000: 94-96, 112, 114, 115). Sivas Müzesi'nde bulunan benzer bir eserin (Atila, 2015: 165, 171, cat. no. 27, fig. 8/27) tarihi MS 3-4. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Silifke Müzesi'ndeki benzer örnekler ise MS 3-4. yüzyıla tarihlenmiştir (Erten, 2018: 40-41, 56-57, 164-167, 210-211, kat. no. 11, 17, 63, 64, 83). Yukarıda verilen bilgiler ve biçimsel benzerlikler dikkate alındığında (A) grubu eserleri MS 3-4. yüzyıla tarihlenmelidir.

(B) grubu örneği (Kat. no. 15), form açısından Isings'in "form 104b" (Isings, 1957: 123-125, form 104b) ve bezeme açısından ise "form 78b" (Isings, 1957: 93-94, form 78b) tipiyle benzer niteliktedir. Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış huni biçimli geniş ağızlı, silindirik ve konveks boyunlu, küresel gövdeli ve yuvarlatılmış konkav diplidir. Gövdesi tamamen dikine kaburga bezemeye süslenmiştir. Eserin yüksekliği 8,1 cm, genişliği 4,8 cm ve ağız çapı 4,2 cm'dir.

Çalışmasında bezemeli tipin ortaya çıkışını MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ve diğerini ise MS 3. yüzyıl tipleri arasında inceleyen Isings, söz konusu tipin, basit ağızlı, geç örneklerin konik, kare çoğunlukla da küresel gövdeye ve yiv veya boya bezemeye sahip olabileceğini; renk olarak yeşil tercih edildiğini ve MS 3. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan tipik MS 4. yüzyıl formu olduğunu belirtmiştir (Isings, 1957: 93-94, 123-124). Carnegie Museum'da bulunan dört örnek (Oliver, 1980: 119-120, cat. no. 206-208) MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Yüksel Erimtan Koleksiyonu'ndan örneğin (Lightfoot ve Arslan, 1992: 154, no. 94) tarihi MS 3. veya 4. yüzyıl olarak verilmiştir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki örneğin (Özet, 1987a: 596, 604, fig. 9) tarihi ise MS 3-4. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Verilen bilgiler ve benzer örnekler doğrultusunda (B) grubu eseri MS 3-4. yüzyıla tarihlenmelidir.

Huni Ağızlı Armudi Gövdeli Şişeler

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış huni ağızlı armudi gövdeli üç adet şişe (Kat. no. 16-18) bulunmaktadır. Üretimlerinde serbest üfleme tekniğiyle kullanılmıştır. Eserlerin rengi turkuaz, sarı ve yeşil tonlarındadır. Form özelliklerine göre iki gruba ayrılır.

(A) grubu örneği (Kat. no. 16), Harden'ın (Harden, 1936: 215, Plt. XVIII/638, Class IX-B2a) çalışmasında "Class IX-B2a" grubuna dâhil ettiği ve Isings'in (Isings, 1957: 123, form 104a) "form 104a" tipiyle benzerdir. Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış huni formu ağıza, gövdeye doğru hafif genişleyen boyuna, boyundan yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli gövdeye, sonradan eklenmiş alçak kaideye ve konkav dibe sahiptir. Yeşilimsi sarı renkli eserin yüksekliği 11,9 cm, genişliği 7,1 cm ve ağız çapı 5,3 cm'dir. Isings bu tipi MS 3. yüzyıl formları arasında değerlendirerek,

siyah perdahlı seramiklerin çağdaşı olduğunu, seramik örneklerin taklidi olduğunu ve doğu camlarının bir kopyası olduğunu düşünmek için sebep olmadığını belirtmiş ve MS 3-erken 5. yüzyıl arasına tarihlenen örnekler vermiştir (Isings, 1957: 123). Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'ndan benzer bir örnek için tarih önerisi getirilmemiştir (Akat vd., 1984: 33, res. 112a). Tire Müzesi'ndeki benzer örnek (Gürler, 2000: 90, kat. no. 104) MS 4-5. yüzyıla, Bergama Müzesi'ndeki iki örnek (Atila ve Gürler, 2009: 159-160, kat. no. 239-240) MS 2-4. yüzyıla tarihlenmiştir. Silifke Müzesi eserlerini inceleyen Erten (Erten, 2018: 38-39, kat. no. 10), Pazarkaşı kurtarma kazısında bulunan benzer bir örneğin tarihini MS 3-4. yüzyıl olarak belirtmiştir. Samsun Müzesi'nde bulunan ve gövdesi nispeten daha küresel benzer bir örneğin tarihi ise MS 2-4. yüzyıl olarak verilmiştir (Temür ve Özbilgin, 2019: 46). Veriler de dikkate alındığında eserin tarihi MS 2-4. yüzyıl olarak verilmelidir.

(B) grubu örnekleri (Kat. no. 17-18) dışa çekilip çarkta kesme tekniğiyle düz bırakılmış ağıza, uzun, gövdeye doğru daralan, konkav formlu boyuna, armudi formlu oval gövdeye ve konkav biçimli dibe sahiptir. Kat. no 18, diğerinden farklı olarak, boynun üst kısmında yatay doğrultuda tek sıra cam ipliği ile şerit şeklinde bezenmiştir. Bunun dışında belirgin bir fark görülmez. Eserlerin yüksekliği 15-17,4 cm, genişliği 7-7,55 cm ve ağız çapları 1,8-2 cm arasında farklılık göstermektedir. Özet, benzer örnekleri Tip V, B-f grubu altında değerlendirmiştir (Özet, 1998: 151, Tip V B-f, Env.No. 1788). Royal Ontario Museum'daki bir benzeri (Hayes, 1975: 93, no. 314) MS 4-5. yüzyıla, Yüksel Erimtan Koleksiyonu (Lightfoot ve Arslan, 1992: 120, no. 67), Tire Müzesi (Gürler, 2000: 97, no. 117) ve Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu'nda (Özet, 1998: 151, no. 104) bulunan örneklerin tarihi MS 3-4. yüzyıl olarak verilmiştir. Silifke Müzesi'ndeki kaidesiz bir örneğin (Erten, 2018: 80-81, kat. no. 29) tarihi MS 4. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Benzer niteliklere sahip örnekler dikkate alınarak, söz konusu şişeler MS 3-4. yüzyıla tarihlenmiştir.

Küresel Gövdeli Şişeler

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış iki adet küresel gövdeli şişe (Kat. no. 19-20) bulunmaktadır. Eserlerin üretiminde tekniği kullanılmış olup, rengi kahve ve turkuaz tonlarındadır. Form özellikleri nedeniyle iki gruba ayrılmıştır.

(A) grubu örneği (Kat. no. 19), Isings'in (Isings, 1957: 119-120, form 101) "form 101" tipiyle benzerlik taşır. Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş geniş ağızlı, silindirik formlu boyunlu, boyundan yumuşak hatlarla genişleyen küresel gövdeli ve konkav diplidir. Boyun ile gövdeye arasındaki boğum belirgindir. Turkuaz renkli eserin yüksekliği 8 cm olup, genişliği 5,6 cm ve ağız çapı 1,6 cm'dir. Isings, MS 3. yüzyıl formları arasında değerlendirdiği bu tipin, MS 3. yüzyılda ortaya çıksa da tipik MS 4. yüzyıl formu olduğunu ve bazı örneklerin erken dönemde kullanılan farklı formlarla benzerlik gösterdiğini belirtmiştir (Isings, 1957: 119). Farklı bir çalışmasındaki benzer örneğin bulunduğu mezarın, MS 3. yüzyılın sonlarında gömüldüğünü ifade etmiştir (Isings, 1971: 10, fig. 1/11). Yüksel Erimtan Koleksiyonu'ndaki eserlerden biri MS 4. yüzyıla (Lightfoot ve Arslan, 1992: 121, kat. no. 68), diğer örnekler MS 2-3. yüzyıla (Lightfoot ve Arslan, 1992: 189-190, 192-193, kat. no. 124-125, 127-128), Tire (Gürler, 2000: 80, kat. no. 98) ve Bergama Müzeleri'ndeki (Atila ve Gürler, 2009: 156, kat. no. 232-233) örnekler ise MS 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir. Verilen bilgiler ve benzerlikler dikkate alınarak eserler MS 2-4. yüzyıla tarihlenmelidir. (B) grubu örneği (Kat. no. 20), Isings'in (Isings, 1957: 121-122, form 103) "form 103" tipiyle benzerdir. Dışa çekilip düz bırakılmış ağıza, silindirik, hafif konkav boyuna, iç bükey profille yükseltilmiş omuza, omuzdan yumuşak hatlarla genişleyen küresel

gövdeye ve konkav dibe sahiptir. Boyun ile gövde arasındaki boğum belirgindir. Omuz üzerinde cam ipliğiyle yapılmış çift sıra şerit bezeme yer alır. Eserin yüksekliği 14,5 cm, genişliği 11,1, ve ağız çapı 2,7 cm'dir.

Isings, MS 3. yüzyıl formları arasında değerlendirdiği bu tipin boyun ile gövde arasında belirgin boğuma sahip olduğunu, basit ağız kenarlı olduğunu, az sayıda ağız kısmı dışa çekilmiş örneğin olduğunu ve gövde veya boyunun bezemeli olabileceğini ifade etmiş; ayrıca, hatıra eşyası olarak kullanılabilirliğini belirtmiştir (Isings, 1957: 121-122). Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'ndaki benzer örnek (Akat vd., 1984: 32, res. 108) MS 2-3. yüzyıla, Yüksel Erimtan koleksiyonundaki örneklerden bir adeti MS 2-3. yüzyıla (Lightfoot ve Arslan, 1992: 89, kat. no. 45), diğerleri 3-4. yüzyıla (Lightfoot ve Arslan, 1992: 117, 122, 160-162, kat. no. 64, 69, 98-100), Hermitage Koleksiyonu'ndaki örnek (Kunina, 1997: 298, cat. no. 225) MS 3. yüzyıla, Corning Museum'da bulunan örnek (Whitehouse, 1997: 177, cat. no. 310) MS 2. yüzyılın ortaları-4. yüzyıl arasına, Tire Müzesi'ndeki dört örnekten üçü MS 3. yüzyıl (Gürler, 2000: 89, 104, kat. no. 101-102, 128), sonuncusu MS 3-4. yüzyıla (Gürler, 2000: 105, kat. no. 129), Sivas Müzesi (Atıla, 2015: 165, 171, cat. no. 25, fig. 8/25) ile Silifke Müzesi'nde bulunan örnekler (Erten, 2018: 58-59, 66-67, kat. no. 18, 22) ise MS 3-4. yüzyıla tarihlenmiştir. Boyutu itibarıyla söz konusu formun 5. yüzyıl cam sanayinin göstergesi olduğu ifade edilmiştir (Küçükerman, 2008: 30-31). Verilen bilgiler ve benzerlikler doğrultusunda eserin tarihi MS 3-4. yüzyıl olarak verilmelidir.

Armudi Gövdeli Şişeler

Aydın Müzesi'ne satın alma, müsadere ve hibe yoluyla kazandırılmış yedi adet armudi gövdeli şişe (Kat. no. 21-27) bulunmaktadır. Üretiminde serbest üfleme tekniği kullanılan eserler kahve, sarı ve yeşil tonlarındadır. Isings'in (Isings, 1957: 34-35, form 16) "form 16" tipiyle benzer niteliktedir. Form özelliklerine bakıldığında dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış, basit, hafif dışa eğimli geniş ağıza, silindirik boyuna, boyundan yumuşak hatlarla genişleyen armudi formu gövdeye ve konkav dibe sahiptir. Boyun ile gövde arasındaki boğum belirgindir. Eserler büyük oranda benzerdir. Yüksekliği 7,2-17,3 cm, genişliği 3,8-9,4 cm ve ağız çapı 1,7-4,2 cm arasında değişen ölçülere sahiptir.

Isings, MS 1. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan formlar arasında değerlendirdiği bu tipi olasılıkla da MS 1. yüzyılın ikinci çeyreğinde yaygınlaştığını ifade etmiştir. Ayrıca MS 1. yüzyılın tipik formlarından olmasına rağmen geç dönemde de örneklerinin olduğunu ekleyerek, MS 1 ve 2. yüzyıla tarihlenen örnekler vermiştir (Isings, 1957: 34-35). Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nda bulunan üç örnek (Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78) MS 1. yüzyıla, Yüksel Erimtan koleksiyonunda bulunan örnek (Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12) MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan iki örnek (Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51) Roma Dönemi eserleri başlığı altında yayınlanmış, biri MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir. Sinop Müzesi'nde bulunan örneğin (Temür ve Eker, 2019: 63) tarihi MS 1. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Benzer örnekler ve verilen bilgiler doğrultusunda şişelerin tarihi MS 1. yüzyıl olarak verilmiştir.

Çökertme Bezemeli Şişe

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış bir adet çökertme bezemeli şişe (Kat. no. 28) bulunmaktadır. Üretiminde serbest üfleme tekniği kullanılan eserin rengi turkuazdır. Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış ağıza, kısa, konkav biçimli, dar, silindirik boyuna, omuzdan yumuşak hatlarla oval biçimde devam eden gövdeye, kendinden alçak kaideye ve konkav dibe sahiptir. Gövde dört

tarafında çökertme bezemelidir. Eserin yüksekliği 12,2 cm, genişliği 2,4 cm ve ağız çapı 2,6 cm'dir. Yüksel Erimtan Koleksiyonu'ndaki örnek (Lightfoot ve Arslan, 1992: 100, kat. no. 53), Roma Orta İmparatorluk Dönemi eserleri başlığı altında incelenmiş ve tarihi MS 3. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Hatay Müzesi'nde bulunan benzer eser (Erten Yağcı, 1990: 33, res. 33e) MS 3. yüzyıla tarihlenmiştir. Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan iki örnek (Canav, 1985: 53, kat. no. 68-69) Roma Dönemi eserleri başlığı altında yayınlanmıştır. Benzer örnekler doğrultusunda şişenin tarihi MS 3. yüzyıl olarak verilmiştir.

Bardak

Antik çağın günlük yaşantısında sıvıların saklanması ya da sunulması amacıyla farklı formlarda pek çok sofraya kabı üretilmiştir. Bu kaplardan biri olan bardakların tipleri, işlevlerine bağlı olarak çeşitlendirilebilmekte ve moda uygun olarak geliştirilebilmektedir (Akkurnaz, 2016: 111). Aydın Müzesi'nde, müsader yoluyla kazandırılmış altı adet bardak (Kat. no. 29-34) bulunmaktadır. Eserlerin üretiminde serbest üfleme tekniği, bezeme unsurunda ise çark-kesme tekniği ya da cam ipliği kullanılmıştır. Yeşil, turkuaz veya sarımsı yeşil renkli eserlerin yükseklikleri 8,1-9,3 cm, genişlikleri 6,8-7,3 cm ve ağız çapları 4,7-6,8 cm arasında değişen ölçülere sahiptir. Form özelliklerine göre üç ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Konik Bardak

Aydın Müzesi'nde bir adet kendinden kaideli konik bardak (Kat. no. 29) vardır. Isings (Isings, 1957: 160, form 131) bu tipi "form 131" olarak gruplandırmıştır. Dışa çekilip düz bırakılmış ağıza, silindirik, konveks (dış bükey) biçimli konik gövdeye, kendinden alçak kaide ve hafif konkav dibe sahiptir. Eser sarımsı yeşil renkli olup, yüksekliği 9,3 cm, genişliği 7,3 cm ve ağız çapı 6 cm'dir.

Bu tipi Isings, MS 3. yüzyılda ortaya çıkan tipler arasında ele almış; 4. yüzyılın sonuna tarihlenen mezarlarda bulunmadığını belirtmiş ve buna dair örnekler vermiştir (Isings, 1957: 160). Ayrıca, bu örnekler arasında bulunan bezemeli bir Karanis (Harden, 1936: 149, Plt. XV/408) buluntusunun, MS geç 2-3. yüzyıla tarihlenen bir evde ortaya çıkarıldığına değinmiştir (Isings, 1957: 49). Royal Ontario Museum'daki örnek (Hayes, 1975: 56-57, fig. 3/136) MS geç 1-erken 2. yüzyıla, Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'ndan bir örnek (Akat vd., 1984: 68, res. 145) MS 3. yüzyılın ilk yarısına ve Yüksel Erimtan Koleksiyonu'ndaki benzer iki örneğin (Lightfoot ve Arslan, 1992: 75-76, kat. no. 31, 32) tarihi MS 2-3. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Benzer örnekler ve verilen bilgiler doğrultusunda eser MS 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir.

Torba Gövdeli Bardak

Aydın Müzesi'nde dört adet torba gövdeli bardak (Kat. no. 30-33) bulunmaktadır. Eserlerin ağız dışı çekilip yuvarlatılmış huni biçimli, boynu kısa, gövdeye doğru genişleyen, ağızla bütünleşmiş, gövdesi boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli ve dibi yuvarlatılmış konkav biçimlidir. Boyun ile gövde arasındaki geçiş belirgindir. Gövdenin üst kısmında, yatay tek sıra cam ipliği ile bezenmiştir. Kat. no. 32 örneği, diğerlerinden farklı olarak gövde ortasında, gövdeyi çevreleyen çentik bezemeyle süslüdür. Eserlerin yüksekliği 8,1-8,5 cm, genişliği 7-7,3 cm ve ağız çapları 4,7-5,5 cm arasında değişen ölçülere sahiptir.

Royal Ontario Museum'daki örnek (Hayes, 1975: 121, no. 475 fig. 12), MS geç 3 - erken 4. yüzyıla; Yüksel Erimtan Koleksiyonu'nda bulunan örnek (Lightfoot ve Arslan, 1992: 143, kat. no. 85) MS 3 -

erken 4. yüzyıla ve Carnegie Museum'daki dört örnekten (Oliver, 1980: 87-88, cat. no. 119-122) biri MS geç 3-4 yüzyıl, diğerleri ise MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu (Akat vd., 1984: 37, no. 290, res. 136) ve Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan örnekler (Canav, 1985: 83, kat. no. 132) için tarihleme yapılmamıştır. Benzer örnekler doğrultusunda eser MS geç 3 - erken 4. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kadeh

Aydın Müzesi'nde bir adet kaideli bardak/kadeh (Kat. no. 34) bulunmaktadır. Eserin ağzı dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış dışa dönük, gövdesi ağızdan gövde ortasına kadar konkav ve gövde ortasından itibaren keskin bir şekilde dibe doğru daralan "S" profilli, kalın, dolgulu yüksek kaidelidir. Yeşil renk eserin hemen ağız kısmında çark kesme tekniğiyle yapılmış çift sıra yiv bezemesi bulunmaktadır. Yüksekliği 9,2 cm, genişliği 6,8 cm, ağız çapı 6,8 cm ve kaide çapı 5,1 cm'dir. Isings, "form 109b" olarak adlandırdığı bu tipin, MS 4. yüzyılın yaygın formları arasında olduğunu ifade etmiş ve MS 4. yüzyıla tarihlenen pek çok örnek vermiştir (Isings, 1957: 136-137, form 109b). Ayrıca Akdeniz tipi olduğunu belirttiği "form 111" ile de oldukça benzer niteliktedir (Isings, 1957: 139-140, form 111). Türkiye Şişe Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan örnek (Canav, 1985: 80, kat. no. 124) yayınlanmış, ancak tarih önerisi getirilmemiştir. Corning Museum'da bulunan yiv ve oluk bezemeli bir örnek (Whitehouse, 1997: 115, cat. no. 177) MS 4. yüzyıla ve Afyon Müzesi'nde bulunan örnek (Lightfoot, 1989: 91, fig. 4/6) MS 4-5. yüzyıla tarihlenmiştir. Benzer örnekler doğrultusunda söz konusu eser MS 4-5. yüzyıla tarihlenmiştir.

Minyatür Şişe

Aydın Müzesi'nde altı adet minyatür şişe (Kat. no. 35-40) bulunmaktadır. Serbest üfleme tekniğiyle üretilen eserler bir alet yardımıyla şekillendirilmiştir. Form özelliklerine göre "armudi gövdeli, mercek/matara gövdeli, yarı küresel gövdeli ve küresel gövdeli" olmak üzere dört farklı tipte karşımıza çıkmaktadır.

Armudi Gövdeli Minyatür Şişe

Aydın Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış bir adet armudi gövdeli minyatür şişe (Kat. no. 35) bulunmaktadır. Yeşil renkli eserin ağzı dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış dışa eğimli, boynu uzun, dar ve silindirik, gövdesi armudi biçimli ve dibi yuvarlatılmış düz biçimlidir. Isings'in "form 6" (Isings, 1957: 22-23, form 6) olarak ele aldığı tipin görece daha küçük ve gövdesi daha dairesel bir benzeridir. Yüksekliği 4 cm, genişliği 2,2 cm ve ağız çapı 1,2 cm'dir. Minyatür şişelerin bu tipi, Isings tarafından "form 28a" (Isings, 1957: 42, form 28a) olarak gruplandırılan tiplerle benzer niteliklere sahiptir. Bu tip MS 1. yüzyılda köken alan formlar arasında değerlendirilmiş ve örnekleri MS 1-3. yüzyıl arasına tarihlenmiştir. Royal Ontario Museum'da, ikisi Mısır-Feyyum'dan biri Kıbrıs'tan olmak üzere üç eser (Hayes, 1975: 62, 137, fig. 5/164, 17/553-554) değerlendirilmiş; Feyyum örnekleri MS 2-3. yüzyıl ve Kıbrıs örneği ise MS 150-250 arasına verilmiştir. Yüksel Erimtan koleksiyonunda bulunan örnek (Lightfoot ve Arslan, 1992: 213-214, kat. no. 143) incelenmiş, ancak tarih önerisi getirilmemiştir. Hermitage koleksiyonunda, Pantikapaion Nekropolisindeki bir mezarda ele geçen armut gövdeli bir şişenin (Kunina, 1997: 322, 324, cat. no. 359) tarihi MS erken 1. yüzyıl olarak verilmiştir. Corning Museum'dan iki örnekten (Whitehouse, 1997: 163, 200, cat. no. 282, 350) biri MS

3-4. yüzyıla, diğeri MS 3. yüzyıla tarihlenmiştir. Benzer örnekler ışığında, müze envanterinde yer alan eser MS erken 1-3. yüzyıl arasına tarihlenmiştir.

Küresel Gövdeli Minyatür Şişe

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış iki adet küresel gövdeli minyatür şişe (Kat. no. 36-37) bulunmaktadır. Eserler petrol yeşili ve sarı renk tonlarındadır. Dışa eğimli bir ağzı, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka biçimli, kısa, dar ve silindirik boyunlu, küresel gövdeli ve yuvarlatılmış konkav bir diplidir. Form özellikleri açısından eserlerde farklılıklar görülmektedir. Kat. no. 36 örneğinde ağız daha kalın ve düzleştirilmişken, diğeri ince ve yuvarlatılmıştır. Diğer bir fark ise genel form yapısının dışında Kat. no. 37 eserin alçak halka kaideye sahip olmasıdır. Eserlerin yüksekliği 4,7-7 cm, genişliği 3,4-6 cm ve ağız çapları 1,2-2,5 cm arasında değişen ölçülere sahiptir. Minyatür şişelerin bu tipine benzeyen Heerlen'de bulunan örnek, Isings (Isings, 1971: 10, 45, fig. 1/14) tarafından değerlendirilmiş ve MS geç 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir. Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu (Akat vd., 1984: 63, kat. no. 237, res. 104/c) ve Yüksel Erimtan Koleksiyonu'nda yer alan örnekler (Lightfoot ve Arslan, 1992: 177, kat. no. 112) yayınlanmış, ancak tarih önerisi getirilmemiştir. Bergama Müzesi (Atila ve Gürler, 2009: 18-19, kat. no. 4-5), Sivas Müzesi (Atila, 2015: 162, 169, cat. no. 1, fig. 1/1) ve Silifke Müzesi'nde (Erten, 2018: 76-77, 196-199, kat. no. 27, 76-77) yer alan örnekler MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir. Verilen örnekler dikkate alındığında, söz konusu tipin uzun bir dönem aralığında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalardaki örneklerin, genel olarak da müzedeki örneklerle benzer nitelikli olması, eserlerin tarihlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle, müze envanterinde bulunan eserler, bu sürece bağlı olarak MS 1-4. yüzyıl aralığına verilmelidir.

Mercek/Matara Gövdeli Minyatür Şişe

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış iki adet mercek/matara gövdeli minyatür şişe (Kat. no. 38-39) bulunmaktadır. Eserlerin rengi açık mavi (saydam) ve yeşildir. Düz bırakılmış belli belirsiz içe eğimli ağzı, kısa, dar ve konveks biçimli boynu, matara formu gövdeli ve yuvarlatılmış konveks diplidir. Eserlerin yüksekliği 4,5-5,1 cm ve genişliği 2,6-3 cm arasında değişmektedir. Eserlerin benzer örneği (Hayes, 1975: 66, 171, fig. 6/199) Royal Ontario Museum'da bulunmaktadır ve tarihi MS 2-erken 3. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Silifke Müzesi'nde yer alan örneklerden Pazarkaşı kurtarma kazısında bulunanın tarihi MS 3-4. yüzyıl (Erten, 2018: 48-49, kat. no. 15), Silifke Nekropolisi'nde bulunanın tarihi ise MS 3. yüzyıl (Erten, 2018: 70-71, kat. no. 24) olarak verilmiştir. Bu örneklerin, Aydın Müzesi örnekleriyle form özellikleri açısından benzer niteliklere sahip olması nedeniyle eserler MS 2-4. yüzyıl arasına tarihlenmiştir.

Yarı Küresel Gövdeli Minyatür Şişe

Aydın Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmış bir adet yarı küresel gövdeli minyatür şişe (Kat. no. 40) bulunmaktadır. Rengi açık mavi/saydam olmakla birlikte yer yer kahve alacalıdır. Dışa eğimli ağzı, dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka biçimli, boynu dar ve silindirik, gövdesi yarı küresel ve dibi konkav biçimlidir. Yüksekliği 6,3 cm, genişliği 4,5 cm ve ağız çapı 2 cm'dir. Minyatür şişelerin bu tipine benzeyen Royal Ontario Museum örneği (Hayes, 1975: 76, Plt. 18/268) MS 4. yüzyıla ve Yüksel Erimtan Koleksiyonu örneği MS 3-4. yüzyıla (Lightfoot ve Arslan, 1992: 175, kat. no. 110) verilmiştir. Çalışmalardaki örneklerin, müzedeki örnekle benzer nitelikte olması nedeniyle eser, MS 3-4. yüzyıl aralığına tarihlenmiştir.

Sonuç

Çalışma kapsamındaki eserlerin tabakasına dair güvenilir veri elde edilemediğinden, stil kritiği baz alınarak, mevcut yayınlar ile formlar hakkındaki bilgiler değerlendirilmiş ve kullanılmış oldukları dönem tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserler biçimsel özelliklerine göre formlara ve bu formlar da kendi içerisinde alt tiplere ayrılarak tasnif edilmiştir. Üretiminde daha çok serbest üfleme olmakla birlikte iç kalıp, çubuk, kalıba bastırma ve kalıba üfleme teknikleri kullanılmıştır. Çoğunun çark kesme tekniğiyle yapılmış yiv ya da oluk bezemeye sahip olduğu ve ayrıca cam ipliği ve çökertme tekniğinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Yeşil ve mavi tonları çoğunluğu oluşturmakla birlikte turkuaz, sarı, krem ve kahve tonları da tercih edilmiştir. Eserlerin bu özellikleri metal ve seramik örneklerin kopyası olduğunu ortaya koymuştur. Eserler, MÖ 5. yüzyıl-MS 5. yüzyıl arasındaki geniş bir zaman diliminde farklı dönemlere tarihlenmiştir. Bu tarihler eserlerin üretim tekniği, dönemin cam sanatı anlayışı ve bölgenin tarihsel süreciyle de uyumludur. Bölgede, gerçekleştirilen yoğun kazı çalışmaları sayesinde karanlık çağ sonrasında ve özellikle de kolonizasyon dönemi itibariyle büyük oranda kesintisiz bir stratigrafi izlendiği bilinmektedir. Karşılaştırma için kullanılan örnekler, müze envanterinde bulunan eserlerle benzer niteliklere sahiptir. Mevcut farklılıkların sebebi ise olasılıkla eserlerin üretildiği atölye işçilikleridir. Bölgede ve teritoryumunda çok sayıda antik kent olup, kazı çalışmalarında cam üretimine dair önemli veriler bulunmuştur. Bu veriler Çakmaklı (Çakmaklı, 2012) tarafından doktora çalışmasında başarılı bir şekilde derlenmiştir. Yakın çevrede özellikle Tralleis ve Nysa gibi kentlerde bir cam fırını ya da cam üretimine dair kalıntıların bulunması bölgedeki cam üretimine dair önemli bir veridir. Çakmaklı'nın incelediği eserlerle kıyaslandığında, Aydın Müzesi örneklerinin bölge tipolojisiyle de uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bazı eserlerin farklı bölge ya da kentlerde de birebir benzerinin olmaması, bölgeye dair geleneksel bir üslup ile üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, bunların Anadolu ve Doğu Akdeniz dünyasındaki örneklerle benzer niteliklere sahip olması, yaygın bir ticaret ve kültürel etkileşim ağının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eserlerin, bölgedeki kentlerde üretilmiş ve mezarlarda ölü hediyesi olarak kullanılmış olabileceği söylenebilmekle birlikte, farklı coğrafyalardan da bölgeye getirilmiş olabileceği ihtimali unutulmamalıdır.

Üfleme tekniğiyle yapıldığı saptanan eserlerin Roma Dönemi'ne tarihlenmesi, tekniğin tarihsel süreci ve yaygın kullanımıyla ilişkili olarak şaşırtıcı değildir. Eserlerin, karşılaştırıldığı örneklerle biçimsel olarak benzer niteliklerde olması da Roma dünyasının baskın kültür anlayışının bir sonucudur. İncelenen yayınlarda formların, farklı coğrafyalarda görüldüğü, Doğu Akdeniz, Kıbrıs veya Suriye-Filistin kökenli olduğu ve bu bölgelerden gelişerek yayıldığı belirtilmiştir. Son yıllarda cam eserler üzerine yapılan çalışmalar, Mersin, Kahramanmaraş, Sivas, Giresun, Tokat, Ordu, Samsun, Çorum, Doğu ve Güneydoğu'da Kars ve Diyarbakır'da, İç Anadolu'da Konya, Ankara, Eskişehir, Afyonkarahisar'da ve Ege'de Bodrum ve İzmir'de benzer cam eser örneklerinin varlığını ortaya koymuştur. Bu da Doğu Akdeniz coğrafyasındaki atölyelerin, kendi geleneklerini geniş bir coğrafyaya etkili bir şekilde yaymış olduklarını ve dolayısıyla da bölgede dönemsel olarak baskın kültürlerin ürünlerinin kullanılmış olduğunu doğrular niteliktedir. Formlarının yayılımının kara yolu yanı sıra deniz yoluyla da olabileceği düşünülebilir. MÖ 14-13. yüzyıllara tarihlendirilen Uluburun ve Gelidonya batıklarından elde edilen bulgular, cam ticaretinin gelişimini ve önemini göstermektedir (Bass, 1986a: 269; Bass, vd., 1967: 164). Antalya-Kaş kıyılarında batmış olduğu tespit edilen, olasılıkla da Suriye-

Filistin Bölgesi'nden Ege'ye mal ihracatını sağlamak amacıyla hareket etmiş olan Uluburun Batığı'nda (Bass, 1986a: 269-296; Pulak, 1988: 1) tespit edilen cam eserler ve hammadde olarak bulunan cam külçeler cam ticaretinin deniz yoluyla da yapıldığını ortaya koymaktadır (Bass, 1986a: 269-296; Pulak, 1998: 202; Tek, 2005: 111). Ayrıca batıdaki cam eserlerin kimyasal analizlerine göre Mısır ya da Myken kökenli olması, ticari ilişkiler açısından diğer bir kanıt olarak sunulabilir (Bass, 1986b: 294; Pulak, 1988: 35; Nicholson vd., 1997: 143-153; Nicholson vd., 1998: 22). Türkiye'nin güney kıyılarında tespit edilen Gelidonya Batığı'nın buluntuları arasında da cam eserlerin olması, yine cam ticaretine dair önemli bir kanıttır (Bass vd., 1967: 14, 133, 164). MÖ 80'lere tarihlenen Antikythera Batığı'nda (Weinberg, 1965: 30-39; Weinberg and McClellan, 1992: 28-33; Erten Yağcı, 1993: 45; Eker, 2014: 39; 2017: 19) değerli metaller ve mermerlerle birlikte Akdeniz'e ihraç edilen ürünler arasında lüks cam eserlerin de olması, deniz ticareti kapsamında camın tarihsel sürecine devam ettiğine dair önemli bir veridir. Son olarak Sinop müzesinde bulunan ve deniz altından bir pithos içerisinde çıkarıldığı bilinen Erken Bizans Dönemine tarihlenen cam kandil örnekleri (Temür, 2018: 236), cam ticaretinin deniz yoluyla da yapıldığına ilişkin bir diğer önemli kanıttır. Nitekim Aydın da bir kıyı/liman kentidir. Bu doğrultuda, yukarıda bahsedilen ticaret ağı, Doğu Akdeniz kültürü ya da örneklerinin bölgeye sadece kara yoluyla gelmediğinin ortaya konması açısından oldukça önemlidir.

Sonuç olarak: hem Klasik hem Hellenistik hem de Roma Dönemi'nde Anadolu'nun ticari ilişkileri oldukça geniş bir coğrafyada gerçekleşmekteydi. Bu ilişkilere, arkeolojik verilere ve verilen olası ticaret rotasına bağlı olarak, Aydın Müzesi'nde yer alan cam eserlerin, Doğu Akdeniz kökenli tiplerin bölgedeki yerel üretimleri olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Katalog

Kat. No	1 (Gör. 1, 41)	Env. No: 9151	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Amphoriskos	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,5 cm	Yük.: 7,5 cm	Gen.: 4,8 cm	Dip Çapı: - cm	
Renk	Lacivert		Teknik: İç Kalıp		
Tanım	İnce dışa çekik ağız kenarlı, ince ve kısa boyunlu, dolgun dibe doğru daralan topaç biçimli gövdeli, büyük ölçüde kırık, dışa taşkın silmeli, küçük yuvarlak kaideli. Boyundan çıkıp gövde başlangıcında sonlanan ince çift kulplu. Açık mavi ve sarı renkli süslemeler yapılmış. Gövde başlangıcında birbirine paralel üç adet sarı çizgi altta sarı ve açık mavi renklerde oluşan sert zikzak çizgi bezemeleri altta ise, iki adet ince sarı renkli paralel çizgilerden oluşan süslemeler yer alıyor. Sarı renkli bezeme ağız kenarında da görülüyor.				
Benzerleri	Harden, 1981: 51, 58, 77-81; Grose, 1989: 109, 112-113, 130, 143-147; Harden, 1968: 54, fig. 3; Harden vd., 1968: 22, cat. No. 15; Kunina, 1997: 57-59, cat. no. 13b, 14b, 15a-c, 16b-c; Hayes, 1975: 10, 187, cat. no. 9-13, pl. 1/9-13; Oliver, 1980: 34-36, cat. no. 4-5; Özet, 1998: 36-37; Temür ve Eker, 2019: 15.				
Tarih	MÖ 5. yüzyıl				
Kat. No	2 (Gör. 2, 42)	Env. No: 6782	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Alabastron	
Ölçüler	Ağız Çapı: 1,3 cm	Yük.: 4,4 cm	Cidar: -	Gen.: 1,6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Lacivert		Teknik: Çubuk		
Tanım	Siyah renkli camdan yapılmış, kalın ve dışa çekik kenarlı ağız, ince, uzun silindirik gövdeli, boyundan çıkıp gövde başlangıcında sonlanan tek yivli, dikey tek şerit kulplu. Gövde üzerinde turuncu ve sarı renkli dalgalı çizgilerden oluşan süsleme bantları mevcut. Ağız kenarında küçük kırıklar var.				
Benzerleri	Harden, 1981: 51, 58, 60-75; Harden, 1968: 54, fig. 3.				
Tarih	MÖ 5. yüzyıl				
Kat. No	3 (Gör. 3, 43)	Env. No: 1873	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Oinochoe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,3 cm	Yük.: 11 cm	Cidar: - cm	Gen.: 4,3 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Opak Mavi		Teknik: İç Kalıp		
Tanım	Koyu mavi renkli camdan yapılmış, dalgalı ağız kenarlı, kısa ince silindirik boyunlu, dolgun omuzlu, omuzdan daralmaya başlayan çok dolgun olmayan gövdeli, alçak yayımlı kaideli. Ağız kenarının hemen altından çıkıp omuzda sonlanan tek dikey şerit kulplu. Gövde başlangıcından kaideye kadar devam eden yeşil ve kırmızı boya ile yapılmış zikzak çizgilerden oluşan kuşaklar birbirini takip etmekte. Omuzda kırık ve eksik parça				

	mevut.				
Benzerleri	Tait, 1995: 42, no. 45; Harden, 1981: 100, 115, plt. XVIII; Grose, 1989: 152, 161-162, 130, 143-147.				
Tarih	MÖ geç 4. yüzyıl ile MÖ erken 3. yüzyıl				
Kat. No	4 (Gör. 4, 44)	Env. No: 10027	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Yarı Küresel Kâse	
Ölçüler	Ağız Çapı: 10,5 cm	Yük.: 4,3 cm	Cidar: - cm	Gen.: 9,7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Kalıba Bastırma, Çark Kesme		
Tanım	Açık mavimsi yeşil renkli camdan yapılmış, kalın ağız kenarlı, dolgun yuvarlak gövdeli, konkav dipli. Dış ve İç yüzeyde oluk bezemeli.				
Benzerleri	Weinberg and Stern, 2009: 24-25, 29, fig. 1/22, 23; Weinberg, 1961: 392, fig. 3/9; Canav, 1985: 86, kat. no. 139; Erten, 2018: 94-96, Kat. no. 36; Oliver, 1980: 89, kat. no. 127-128; Temür ve Özbilgin, 2021: 305-306, kat. no. 4.				
Tarih	MÖ 2- erken 1. yüzyıl				
Kat. No	5 (Gör. 5, 55)	Env. No: 10962	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Kâse	
Ölçüler	Ağız Çapı: 8,6 cm	Yük.: 6,8 cm	Cidar: - cm	Gen.: 9,1 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Mavi		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Açık mavi renkli camdan yapılmış, oldukça ince ağız kenarlı, dolgun ve derin, kaideye doğru keskin bir hat yaparak daralan gövdeli, yuvarlak dipli. Ağız kısmında kırık, gövdede çatlak ve yer yer kalkerleşme mevcut.				
Benzerleri	Isings, 1957: 27-28; Hayes, 1975: 56, fig. 3/132; Akat vd., 1984: 69, res. 151; Gürler, 2000: 66-67, kat. no. 82-84; Taştemür ve Şahin, 2008: 98, 104, fig. 3/18, 19.				
Tarih	MS 1-2. yüzyıl				
Kat. No	6 (Gör. 6, 46)	Env. No: 3909	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Yarı Küresel Kâse	
Ölçüler	Ağız Çapı: 7,7 cm	Yük.: 7,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7,8 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarı		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Sarımsı renkli saydam camdan yapılmış, yukarı çekik, keskin, açık ağız kenarlı, küt silindirik boyunlu, şişkin karınlı, hafif içe basık düz dipli. Karın kısmında kırık ve eksik parça var.				
Benzerleri	Isings, 1957: 114-116, form 96b1; Lightfoot ve Arslan, 1992: 67, kat. no. 26; Kunina, 1997: 212-213, cat. no. 292; Whitehouse, 1997: 228-229, 249, cat. no. 388, 424, 425; Atila ve Gürler, 2009: 122, cat. no. 190-191; Atila, 2015: 168, 172, cat. no. 38, fig. 12/38.				
Tarih	MS 1-3. yüzyıl				
Kat. No	7 (Gör. 7, 47)	Env. No: 3570	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Kâse	
Ölçüler	Ağız Çapı: 6,3 cm	Yük.: 5,4 cm	Cidar: - cm	Gen.: 6,5 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış, halka biçimli ve dışa eğimli bir ağıza, kısa geniş bir boyuna, nispeten silindirik biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış bir dibe sahiptir. Ağızdan gövde ortasına konkav biçimli devam eder ve ardından dibe doğru yumuşak hatlarla daralır. Genel olarak "S" profilidir.				
Benzerleri	Morin-Jean, 1922-23: 124, form 70; Isings, 1957: 113-114, form 96a; 1971: 71, fig. 16/44; Hayes, 1975: 64, fig. 5/181-182; Oliver, 1980: 57, cat. no. 45; Canav, 1985: 81, 87, kat. no. 127, 142; Kunina, 1997: 219-220, cat. no. 334; Gürler, 2000: 78, 83, kat. no. 94-95, 99-100; Atila ve Gürler, 2009: 127-128, kat. no. 199, 200; Taştemür ve Şahin, 2008: 98, 103-104, fig. 3/14, 15, 16; Weinberg and Stern, 2009: 121, fig. 12/178; Erten, 2018: 174-175, 218-219, kat. no. 67, 87.				
Tarih	MS geç 2-3. yüzyılın ilk yarısı				
Kat. No	8 (Gör. 8, 48)	Env. No: 408	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Tek Kulplu Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 5,5 cm	Yük.: 13,9 cm	Cidar: - cm	Gen.: 8,5 cm	Dip Çapı: 5,8 cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekik kalın ağız kenarlı, ince boyunlu, dolgun gövdeli, gövdeden dibe doğru daralarak hafif içe basık düz yuvarlak dipli. Ağız kenarında katlanarak çıkıp omuzda sonlanan dikey şerit kulplu. Patinası dökülmüş. Ağız kenarından gövdeye doğru uzanan çatlak görülmekte.				
Benzerleri	Isings, 1957: 31-34, form 14-15; Canav, 1985: 72, kat. no. 109; Lightfoot ve Arslan, 1992: 47-48, 91-93, kat. no. 14-15, 47-49; Kunina, 1997: 303-306, cat. no. 251, 252, 258; Gürler, 2000: 31, kat. no. 16.				
Tarih	MS geç 1-2. yüzyıl				
Kat. No	9 (Gör. 9, 49)	Env. No: 3372	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Tek Kulplu Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 3,6cm	Yük.: 8,1 cm	Cidar: - cm	Gen.: 5,8 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Krem		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekik kalın ağız kenarlı, ince boyunlu, dolgun gövdeli, gövdeden dibe doğru daralarak hafif içe basık düz yuvarlak dipli. Ağız kenarında katlanarak çıkıp omuzda sonlanan dikey şerit kulplu. Patinası dökülmüş. Ağız				

Benzerleri	kenarından gövdeye doğru uzanan çatlak görülmekte.				
Benzerleri	Isings, 1957: 31-34, form 14-15; Canav, 1985: 72, kat. no. 109; Lightfoot ve Arslan, 1992: 47-48, 91-93, kat. no. 14-15, 47-49; Kunina, 1997: 303-306, cat. no. 251, 252, 258; 252; Gürler, 2000: 31, kat. no. 16.				
Tarih	MS geç 1-2. yüzyıl				
Kat. No	10 (Gör. 10, 50)	Env. No: 6725	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Tek Kulplu Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,1 cm	Yük.: 4,6 cm	Cidar: - cm	Gen.: 3,5 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Lacivert		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekik kalın ağız kenarlı, ince boyunlu, dolgun gövdeli, gövdeden dibe doğru daralarak hafif içe basık düz yuvarlak dipli. Ağız kenarında katlanarak çıkıp omuzda sonlanan dikey şerit kulplu. Patinası dökülmüş. Ağız kenarından gövdeye doğru uzanan çatlak görülmekte.				
Benzerleri	Isings, 1957: 31-34, form 14-15; Canav, 1985: 72, kat. no. 109; Lightfoot ve Arslan, 1992: 47-48, 91-93, kat. no. 14-15, 47-49; Kunina, 1997: 303-306, cat. no. 251, 252, 258; Gürler, 2000: 31, kat. no. 16.				
Tarih	MS geç 1-2. yüzyıl				
Kat. No	11 (Gör. 11, 51)	Env. No: 1241	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Silindirik Gövdeli Tek Kulplu Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 3,5 cm	Yük.: 11,3 cm	Cidar: - cm	Gen.: 4,7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Lacivert		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekik ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, omuzdan itibaren daralmaya başlayan gövdeli, alçak kaideli, içe basık halka dipli. Gövdedeki kırık parçalar yapıştırılmış fakat gövde üzerinde ve kaide kenarında küçük kırık ve eksik parçalar mevcut.				
Benzerleri	Isings, 1957: 67-69, form 51b; Akat vd., 1984: 67, kat. no. 286, res. 133a-b; Özet, 1998: 109, no. 69.				
Tarih	MS geç 1-3. yüzyıl				
Kat. No	12 (Gör. 12, 52)	Env. No: 1078	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağızlı Küresel Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 3,9 cm	Yük.: 11 cm	Cidar: - cm	Gen.: 8,6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşilimsi		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış geniş huni biçimli ağıza, silindirik biçimli boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen küresel bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahiptir.				
Benzerleri	Isings, 1957: 123-125, form 104b; Akat vd., 1984: 33, res. 112b; Lightfoot ve Arslan, 1992: 124, kat. no. 71; Kunina, 1997: 298-299, cat. no. 222; Gürler, 2000: 94-96, 112, 114, 115; Atilla, 2015: 165, 171, cat. no. 27, fig. 8/27; Erten, 2018: 40-41, 56-57, 164-167, 210-211, kat. no. 11, 17, 63, 64, 83.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	13 (Gör. 13, 53)	Env. No: 5168	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağızlı Küresel Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 4,7 cm	Yük.: 11,7 cm	Cidar: - cm	Gen.: 9 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Kahve		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış geniş huni biçimli ağıza, silindirik biçimli boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen küresel bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahiptir.				
Benzerleri	Isings, 1957: 123-125, form 104b; Akat vd., 1984: 33, res. 112b; Lightfoot ve Arslan, 1992: 124, kat. no. 71; Kunina, 1997: 298-299, cat. no. 222; Gürler, 2000: 94-96, 112, 114, 115; Atilla, 2015: 165, 171, cat. no. 27, fig. 8/27; Erten, 2018: 40-41, 56-57, 164-167, 210-211, kat. no. 11, 17, 63, 64, 83.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	14 (Gör. 14, 54)	Env. No: 2013/163	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağızlı Küresel Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 3,6 cm	Yük.: 7,8 cm	Cidar: - cm	Gen.: 5,7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşilimsi		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış geniş huni biçimli ağıza, silindirik biçimli boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen küresel bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahiptir.				
Benzerleri	Isings, 1957: 123-125, form 104b; Akat vd., 1984: 33, res. 112b; Lightfoot ve Arslan, 1992: 124, kat. no. 71; Kunina, 1997: 298-299, cat. no. 222; Gürler, 2000: 94-96, 112, 114, 115; Atilla, 2015: 165, 171, cat. no. 27, fig. 8/27; Erten, 2018: 40-41, 56-57, 164-167, 210-211, kat. no. 11, 17, 63, 64, 83.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	15 (Gör. 15, 55)	Env. No: 10228	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağızlı Küresel Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 4,2 cm	Yük.: 8,1 cm	Cidar: - cm	Gen.: 4,8 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Kalıba Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış geniş huni biçimli ağıza, silindirik ve konveks biçimli boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen küresel bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahip. Eserin gövdesi, tamamen dikine kaburga bezemeye süslenmiş.				

Benzerleri	Isings, 1957: 93-94, 123-124; Oliver, 1980: 119-120, cat. no. 206-208; Lightfoot ve Arslan, 1992: 154, no. 94; Özet, 1987a: 596, 604, fig. 9.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	16 (Gör. 16, 56)	Env. No: 10032	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağzılı Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 5,3 cm	Yük.: 11,9 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7,1 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşilimsi Sarı		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış huni biçimli ağıza, gövdeye doğru genişleyen boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye, sonradan eklenmiş alçak kaideye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Harden, 1936: 215, Plt. XVIII/638, Class IX-B2a; Isings, 1957: 123, form 104a; Akat vd., 1984: 33, res. 112a; Gürler, 2000: 90, kat. no. 104; Atıla ve Gürler, 2009: 159-160, kat. no. 239-240; Erten, 2018: 38-39, kat. no. 10; Temür ve Özbilgin, 2019: 46, kat. no. 18.				
Tarih	MS 2-4. yüzyıl				
Kat. No	17 (Gör. 17, 57)	Env. No: 1092	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağzılı Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2 cm	Yük.: 17,4 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7,5 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip çarkta kesilerek düz bırakılmış ağıza, uzun, gövdeye doğru daralan, ağızla bütünleşmiş konkav biçimli bir boyuna, armudi biçimli oval bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Özet, 1998: 151, No. 104, Tip V B-f, Env. No. 1788; Hayes, 1975: 93, no. 314; Lightfoot ve Arslan, 1992: 120, no. 67; Gürler, 2000: 97, no. 117; Erten, 2018: 80-81, kat. no. 29.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	18 (Gör. 18, 58)	Env. No: 2010/599	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Huni Ağzılı Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 1,8 cm	Yük.: 15 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip çarkta kesilerek düz bırakılmış ağıza, uzun, gövdeye doğru daralan, ağızla bütünleşmiş konkav biçimli bir boyuna, armudi biçimli oval bir gövdeye ve konkav dibe sahip. Boyunun üst kısmında yatay doğrultuda tek sıra cam ipliği ile şerit şeklinde bezenmiş.				
Benzerleri	Özet, 1998: 151, No. 104, Tip V B-f, Env. No. 1788; Hayes, 1975: 93, no. 314; Lightfoot ve Arslan, 1992: 120, no. 67; Gürler, 2000: 97, no. 117; Erten, 2018: 80-81, kat. no. 29.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	19 (Gör. 19, 59)	Env. No: 3454	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 1,6 cm	Yük.: 8 cm	Cidar: - cm	Gen.: 5,6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza ve silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen küresel bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 119-120, form 101; 1971: 10, fig. 1/11; Lightfoot ve Arslan, 1992: 121, 189-190, kat. no. 68, 124-125, 127-128; Gürler, 2000: 80, kat. no. 98; Atıla ve Gürler, 2009: 156, kat. no. 232-233.				
Tarih	MS 2-4. yüzyıl				
Kat. No	20 (Gör. 20, 60)	Env. No: 5169	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,7 cm	Yük.: 14,5 cm	Cidar: - cm	Gen.: 11,1 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Kahve		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip düz bırakılmış bir ağıza, silindirik ve hafif konkav bir boyuna, küresel gövdeyle bağlantılı olarak iç bükey bir profile yükseltilmiş omuza, omuzdan itibaren kesintisiz olarak hafif yumuşak hatlarla genişleyen küresel bir gövdeye ve konkav dibe sahip. Omuz üzerinde cam ipliğiyle yapılmış çift sıra şerit bezeme.				
Benzerleri	Isings, 1957: 121-122, form 103; Akat vd., 1984: 32, res. 108; Lightfoot ve Arslan, 1992: 89, 117, 122, 160-162, kat. no. 45, 64, 69, 98-100; Kunina, 1997: 298, cat. no. 225; Whitehouse, 1997: 177, cat. no. 310; Gürler, 2000: 89, 104, 105, kat. no. 101-102, 128, 129; Atıla, 2015: 165, 171, cat. no. 25, fig. 8/25; Erten, 2018: 58-59, 66-67, kat. no. 18, 22; Küçükerman, 2008: 30-31.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				
Kat. No	21 (Gör. 21, 61)	Env. No: 54	Bul. Yeri: Hibe	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2 cm	Yük.: 10,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7,6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				

Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	22 (Gör. 22, 62)	Env. No: 1870	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,2 cm	Yük.: 9 cm	Cidar: - cm	Gen.: 4,4 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	23 (Gör. 23, 63)	Env. No: 2548	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 3,5 cm	Yük.: 11,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 4 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Kahve		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	24 (Gör. 24, 64)	Env. No: 3239	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,7 cm	Yük.: 11,5 cm	Cidar: - cm	Gen.: 6,6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşilimsi Sarı		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	25 (Gör. 25, 65)	Env. No: 8192	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,5 cm	Yük.: 13 cm	Cidar: - cm	Gen.: 8,1 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarımsı Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	26 (Gör. 26, 66)	Env. No: 9959	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 1,7 cm	Yük.: 7,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 3,8 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil (kahve alacalı)		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	27 (Gör. 27, 67)	Env. No: 2011/295	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Armudi Gövdeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 4,2 cm	Yük.: 17,3 cm	Cidar: - cm	Gen.: 9,4 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip katlanarak yuvarlatılmış ve düzleştirilmiş ya da düz bırakılmış, hafif dışa eğimli geniş bir ağıza, silindirik bir boyuna, boyundan itibaren kesintisiz olarak yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve konkav dibe sahip.				

Benzerleri	Isings, 1957: 34-35, form 16; Akat vd., 1984: 29, kat. no. 176-180, 186, res. 74-75, 78; Lightfoot ve Arslan, 1992: 45, kat. no. 12; Canav, 1985: 46, 48, kat. no. 45, 51; Temür ve Eker, 2019: 63.				
Tarih	MS 1. yüzyıl				
Kat. No	28 (Gör. 28, 68)	Env. No: 1868	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Çökertme Bezemeli Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,6 cm	Yük.: 12,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 2,4 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış bir ağıza, kısa, dar, konkav biçimli silindirik bir boyuna, omuzdan itibaren kesintisiz olarak hafif yumuşak hatlarla dibe kadar oval biçimde devam eden gövdeye, kendinden alçak kaideye ve konkav dibe sahip. Gövdenin dört tarafında gövde boyunca çökertme bezemeli.				
Benzerleri	Lightfoot ve Arslan, 1992: 100, kat. no. 53; Erten Yağcı, 1990: 33, res. 33e; Canav, 1985: 53, kat. no. 68-69.				
Tarih	MS 3. yüzyıl				
Kat. No	29 (Gör. 29, 69)	Env. No: 10033	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Konik Bardak	
Ölçüler	Ağız Çapı: 6,3 cm	Yük.: 9,3 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7,3 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarımsı Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip düz bırakılmış bir ağıza, silindirik, hafif konveks (dış bükey) biçimli konik gövdeye, yuvarlatılmış tabana, kendinden alçak kaideye ve hafif konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 49, 160, form 131; Harden, 1936: 149, Plt. XV/408; Hayes, 1975: 56-57, fig. 3/136; Akat vd., 1984: 68, res. 145; Lightfoot ve Arslan, 1992: 75-76, kat. no. 31, 32.				
Tarih	MS 2-3. yüzyıl				
Kat. No	30 (Gör. 30, 70)	Env. No: 10028	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Torba Gövdeli Bardak	
Ölçüler	Ağız Çapı: 5 cm	Yük.: 8,5 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7,3 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarımsı Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip yuvarlatılmış huni biçimli ağıza, kısa, gövdeye doğru genişleyen, ağızla bütünleşmiş bir boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahip. Ayrıca gövdenin üst kısmında, eseri çevreleyen yatay tek sıra cam ipliği ile bezenmiş.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 121, no. 475 fig. 12; Akat vd., 1984: 37, no. 290, res. 136; Canav, 1985: 83, kat. no. 132; Lightfoot ve Arslan, 1992: 143, kat. no. 85; Oliver, 1980: 87-88, cat. no. 119-122.				
Tarih	MS geç 3-erken 4. yüzyıl				
Kat. No	31 (Gör. 31, 71)	Env. No: 10029	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Torba Gövdeli Bardak	
Ölçüler	Ağız Çapı: 4,7 cm	Yük.: 8,1 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarımsı Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip yuvarlatılmış huni biçimli ağıza, kısa, gövdeye doğru genişleyen, ağızla bütünleşmiş bir boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahip. Ayrıca gövdenin üst kısmında, eseri çevreleyen yatay tek sıra cam ipliği ile bezenmiş.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 121, no. 475 fig. 12; Akat vd., 1984: 37, no. 290, res. 136; Canav, 1985: 83, kat. no. 132; Lightfoot ve Arslan, 1992: 143, kat. no. 85; Oliver, 1980: 87-88, cat. no. 119-122.				
Tarih	MS geç 3-erken 4. yüzyıl				
Kat. No	32 (Gör. 32, 72)	Env. No: 10030	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Torba Gövdeli Bardak	
Ölçüler	Ağız Çapı: 5 cm	Yük.: 8,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarımsı Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip yuvarlatılmış huni biçimli ağıza, kısa, gövdeye doğru genişleyen, ağızla bütünleşmiş bir boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahip. Gövdenin üst kısmında, eseri çevreleyen yatay tek sıra cam ipliği ile bezenmiş. Ayrıca gövde ortasında, gövdeyi çevreleyen çentik bezemeye süslü.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 121, no. 475 fig. 12; Akat vd., 1984: 37, no. 290, res. 136; Canav, 1985: 83, kat. no. 132; Lightfoot ve Arslan, 1992: 143, kat. no. 85; Oliver, 1980: 87-88, cat. no. 119-122.				
Tarih	MS geç 3-erken 4. yüzyıl				
Kat. No	33 (Gör. 33, 73)	Env. No: 10031	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Torba Gövdeli Bardak	
Ölçüler	Ağız Çapı: 5,5 cm	Yük.: 8,5 cm	Cidar: - cm	Gen.: 7 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarımsı Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip yuvarlatılmış huni biçimli ağıza, kısa, gövdeye doğru genişleyen, ağızla bütünleşmiş bir boyuna, boyundan itibaren yumuşak hatlarla genişleyen armudi biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav dibe sahip. Ayrıca gövdenin üst kısmında, eseri çevreleyen yatay tek sıra cam ipliği ile bezenmiş.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 121, no. 475 fig. 12; Akat vd., 1984: 37, no. 290, res. 136; Canav, 1985: 83, kat. no. 132; Lightfoot ve Arslan, 1992: 143, kat. no. 85; Oliver, 1980: 87-88, cat. no. 119-122.				

	Arslan, 1992: 143, kat. no. 85; Oliver, 1980: 87-88, cat. no. 119-122.				
Tarih	MS geç 3-erken 4. yüzyıl				
Kat. No	34 (Gör. 34, 74)	Env. No: 3250	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Bardak/Kadeh	
Ölçüler	Ağız Çapı: 6,8 cm	Yük.: 9,2 cm	Cidar: - cm	Gen.: 6,8 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış dışa dönük bir ağıza, ağızdan gövde ortasına kadar konkav, ve gövde ortasından itibaren keskin bir şekilde dibe doğru daralan "S" profilli gövdeye, kalın, dolgulu yüksek kaideye sahip. Ağız kısmında çark kesme tekniğiyle yapılmış çift sıra yiv bezemesi bulunmaktadır.				
Benzerleri	Isings, 1957: 136-137, 139-140, form 109b, 111; Canav, 1985: 80, kat. no. 124; Whitehouse, 1997: 115, cat. no. 177; Lightfoot, 1989: 91, fig. 4/6.				
Tarih	MS 4-5. yüzyıl				
Kat. No	35 (Gör. 35, 75)	Env. No: 9989	Bul. Yeri: Satın Alma	Form: Armudi Gövdeli Minyatür Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 1,2 cm	Yük.: 4 cm	Cidar: - cm	Gen.: 2,2 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış dışa eğimli bir ağıza, uzun, dar ve silindirik bir boyuna, armudi biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış düz bir dibe sahip.				
Benzerleri	Isings, 1957: 42, form 28a; Hayes, 1975: 62, 137, fig. 5/164, 17/553-554; Lightfoot ve Arslan, 1992: 213-214, kat. no. 143; Kunina, 1997: 322, 324, cat. no. 359; Whitehouse, 1997: 163, 200, cat. no. 282, 350.				
Tarih	MS 1-3. yüzyıl				
Kat. No	36 (Gör. 36, 76)	Env. No: 2725	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Minyatür Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2,5 cm	Yük.: 7 cm	Cidar: - cm	Gen.: 6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka biçimli, kalın ve düzleştirilmiş dışa eğimli bir ağıza, kısa, dar ve silindirik bir boyuna, küresel biçimli bir gövdeye ve yuvarlatılmış konkav bir dibe sahiptir.				
Benzerleri	Isings, 1971: 10, 45, fig. 1/14; Akat vd., 1984: 63, kat. no. 237, res. 104/c; Lightfoot ve Arslan, 1992: 177, kat. no. 112; Atila ve Gürler, 2009: 18-19, kat. no. 4-5; Atila, 2015: 162, 169, cat. no. 1, fig. 1/1; Erten, 2018: 76-77, 196-199, kat. no. 27, 76-77.				
Tarih	MS 1-4. yüzyıl				
Kat. No	37 (Gör. 37, 77)	Env. No: 4872	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Küresel Gövdeli Minyatür Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 1,2 cm	Yük.: 4,7 cm	Cidar: - cm	Gen.: 3,4 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Sarı		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka biçimli, kalın ve düzleştirilmiş dışa eğimli bir ağıza, kısa, dar ve silindirik bir boyuna, küresel biçimli bir gövdeye, yuvarlatılmış konkav bir dibe ve alçak halka biçimli kaideye sahiptir.				
Benzerleri	Isings, 1971: 10, 45, fig. 1/14; Akat vd., 1984: 63, kat. no. 237, res. 104/c; Lightfoot ve Arslan, 1992: 177, kat. no. 112; Atila ve Gürler, 2009: 18-19, kat. no. 4-5; Atila, 2015: 162, 169, cat. no. 1, fig. 1/1; Erten, 2018: 76-77, 196-199, kat. no. 27, 76-77.				
Tarih	MS 1-4. yüzyıl				
Kat. No	38 (Gör. 38, 78)	Env. No: 4449	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Merccek-Matara Gövdeli Minyatür Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 0,7cm	Yük.: 4,5 cm	Cidar: - cm	Gen.: 2,6 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Turkuaz		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Düz bırakılmış belli belirsiz içe eğimli bir ağıza, kısa, dar ve konveks biçimli silindirik bir boyuna, küresel ve matara biçimli gövdeye ve yuvarlatılmış konveks bir dibe sahip.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 66, 171, fig. 6/199; Erten, 2018: 48-49, 70-71, kat. no. 15, 24.				
Tarih	MS 2-4. yüzyıl				
Kat. No	39 (Gör. 39, 79)	Env. No: 8760	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Merccek-Matara Gövdeli Minyatür Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 0,9 cm	Yük.: 5,1 cm	Cidar: - cm	Gen.: 3 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Yeşil		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Düz bırakılmış belli belirsiz içe eğimli bir ağıza, kısa, dar ve konveks biçimli silindirik bir boyuna, küresel ve matara biçimli gövdeye ve yuvarlatılmış konveks bir dibe sahip.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 66, 171, fig. 6/199; Erten, 2018: 48-49, 70-71, kat. no. 15, 24.				
Tarih	MS 2-4. yüzyıl				
Kat. No	40 (Gör. 40, 80)	Env. No: 9988	Bul. Yeri: Müsadere	Form: Yarı Küresel Gövdeli Minyatür	

				Şişe	
Ölçüler	Ağız Çapı: 2 cm	Yük.: 6,3 cm	Cidar: - cm	Gen.: 4,5 cm	Dip Çapı: - cm
Renk	Açık Mavi (kahve alacalı)		Teknik: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme		
Tanım	Dışa çekilip içe katlanarak yuvarlatılmış halka biçimli, dışa eğimli bir ağıza, dar ve silindirik bir boyuna, yarı küresel gövdeye ve konkav dibe sahip.				
Benzerleri	Hayes, 1975: 76, Plt. 18/268; Lightfoot ve Arslan, 1992: 175, kat. no. 110.				
Tarih	MS 3-4. yüzyıl				

Yazar Katkı Oranları

Çalışmada 1. Yazar %50, 2. Yazar % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Aydın Müzesi’nden Bir Grup Cam Eser ” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Akat, Y., Fıratlı N. ve Kocabaş, H. (1984). *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Akkurnaz, F. B. (2016). *Eski Yunan ve Roma Kaplar-İşlevler*. Nezih Başgelen (Ed.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Atila, C. (2015). Roman Glass Vessels in Sivas Museum. *Arkeoloji Dergisi*, XX, 161-179.
- Atila, C. ve Gürler, B. (2009). *Bergama Müzesi Cam Eserleri*. İzmir: Berksav.
- Bass, G. (1986a). A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign. *American Journal of Archaeology*, 90(3), 269-296.
- Bass, G. (1986b) Underwater Excavation of the Uluburun Shipwreck. *KST*, 8(2), 291-302.
- Bass, G. v.d. (1967) Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck. *Transactions of the American Philosophical Society*, 57(8), Philadelphia, 1-177.
- Canav, Ü. (1985). *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*. İstanbul: Çağdaş Yayıncılık ve Basın Sanayi.
- Canav Özgümüş, Ü. (2013). *Çağlar Boyu Cam Tasarımı*. (N. Başgelen, Ed.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çakmaklı, Ö. D. (2012). *Karia Bölgesi Roma Dönemi Cam Kap Tipolojisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eker, F. (2014). *Kahramanmaraş Müzesi’ndeki Cam Eserler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Eker, F. (2016). Kahramanmaraş Müzesi’ndeki İç Kalıp Tekniği ile Üretilmiş Cam Kaplar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 325-342.
- Eker, F. (2017). *Kumdan Sızan Kültürler Kahramanmaraş Müzesindeki Cam Kaplar*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi.
- Eker, F. (2018a). Antikçağ’da Cam Kap Formlarının Kullanımı Üzerine Bir Deneme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1248-1261.

- Eker, F. (2018b). Glass Vessels in the Ordu Paşaoğlu Mansion and Ethnography Museum. *Black Sea Archaeology Studies Recent Developments*. (D. Yiğitpaşa, H. Öniz, A. Temür Eds.). TİNA, 142-154.
- Eker, F. (2018c). on the Original of Two Piece of Glass Amphoriskos in Giresun Museum. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 38(38), 34-44.
- Eker, F. (2021). İç Kalıp Teknikte Üretilmiş Cam Koku Şişeleri Üzerindeki Bezeme Öğeleri. *Antik Çağdan Günümüze Parfüm*. (C. Atila ve G. E. Enginer Eds.). Ankara: Myrina Yayınları, 121-144.
- Eker, F. ve Eker, K. (2016a). Antik Çağ Cam Yapım Tekniklerinin 3D Modelleme Çalışması ile Yeniden Ele Alınması. *OÜSOBİAD*, 6 (15), 198-214.
- Eker, F. ve Eker, K. (2016b). *Tokat Müzesi'ndeki Cam Kaplar, Camın 3D Modelleme Uygulamaları*. (A. Y. Tavukçu Ed.). Alanya: Lambert Academic Publishing.
- Erten Yağcı, E. (1990). Hatay Müzesi'ndeki Bir Grup Cam Eser. *I. Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu* (26-27 Nisan 1988) İstanbul, 30-36.
- Erten Yağcı, E. (1993). *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erten, E. (2018). *Silifke Müzesi Cam Kataloğu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Grose, D. F. (1989). *The Toledo Museum of Art: Early Ancient Glass*. New York: Hudson Hills Press.
- Gürler, B. (2000). *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Harden, B. D. (1936). Roman Glass from Karanis. *Humanistic Series*, XLI, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Harden, B. D. (1968) Ancient Glass I. Pre Roman. *The Archaeology Journal*, CXXV, 46-72.
- Harden, B. D. (1981) *Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum, Core and Rod-Formed Vessels and Pendants and Mycenaean Glass Objects*. 1, London.
- Harden, B. D. v.d. (1968). *Masterpieces of Glass*. London: The Trustees of The British Museum.
- Hayes, J. W. (1975). *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*. Toronto.
- Isings, C. (1957). *Roman Glass From Dated Finds*. Groningen/Djakarta: Archaeologia Traiectina II.
- Isings, C. (1971). *Roman Glass in Limburg*. Groningen: Wolters-Nordhoff.
- Kunina, N. (1997). *Ancient Glass in the Hermitage Collection*. St. Petersburg: ARS Publisher.
- Küçükerman, Ö. (2008). *Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Cam*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Lightfoot, S. C. (1989). *Afyon Müzesindeki Cam Eserler Kataloğu*. Great Britain: BAR International Series 530, No. 10.
- Lightfoot, S. C. ve Arslan, M. (1992). *Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu*. Ankara: Ünal Offset.
- Morin-Jean (1922-23). *La Verrerie en Gaule Sous L'empire Romain*. Paris.
- Nicholson, T. P. v.d. (1997). The Ulu Burun Glass Ingots, Cylindrical Vessels and Egyptian Glass. *JEA*, 83, 143-153.
- Nicholson, T. P. v.d. (1998). Glassmaking at Tell-el Amarna: An Inergrated Approach. *Journal of glass Studies*, 40, 11-24.
- Oliver, Jr. A. (1980). *Ancient Glass in the Carnegie Museum of Natural History*, Pittshburg.

- Özet, A. (1987). Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Cam Örnekleri ile Antik Çağda Cam Yapımı. *Belleten*, LI (200), 587-609.
- Özet, A. (1998). *Dipten Gelen Parıltı, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özgümiş, Ü. (2000). *Anadolu Camcılığı*. İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Pulak, C. (1988). The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign. *American Journal of Archaeology*, 92, 1-37.
- Pulak, C. (1998). The Uluburun Shipwreck: An Overview. *The International Journal of Nautical Archaeology*, 27(3), 188-224.
- Sparkes, B. A. v.d. (1970). Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. Part 1. *The Athenian Agora*, 12, Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Tait, H. (1995). *Five Thousand Years of Glass*. London: British Museum Press.
- Taştemür, E. ve Şahin, I. (2008). Glass Bowls from Sanctuary of Apollon Klarios Excavations in Western Anatolia, *Anatolia Antiqua*, XVI, 95-106.
- Tek, A. T. (2005). Antik Dönem’de Anadolu’da Cam Üretimi. *Seres, III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri* (2005) Eskişehir, 108-123.
- Tekçam, T. (2011). *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Temür, A. (2018). Sinop Müzesi Erken Bizans Dönemi Cam Kandilleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXIII, İzmir, 227-267.
- Temür, A. ve Eker, F. (2019). *Sinop Müzesi Cam Eserler Kataloğu*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Temür, A. ve Özbilgin, Ö. (2019). Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe. *TÜBA-KED*, 20, 41-72.
- Temür, A. ve Özbilgin, Ö. (2021). Samsun Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Cam Kase. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31, 297-324.
- Weinberg, G. D. (1961). Hellenistic Glass Vessels from the Athenian Agora. *Hesperia*, 30(4), 380-392.
- Weinberg, G. D. (1965). The Glass From Antikythera Shipwreck Reconsidered: The Glass Vessels From The Antikythera Wreck. *Transactions of the American Philosophical Society*, 55(3), 30-39.
- Weinberg, G. D. and McClellan, C. M. (1992). *Glass Vessels in Ancient Greece*. 47, Athens: Publications of the Archaeologikon Deltion.
- Weinberg, G. D. and Stern, E. M. (2009). *The Athenian Agora, Vessel Glass*. XXXIV, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens.
- Whitehouse, D. (1997). *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*. 1, New York.

Extended Abstract

Glass has functioned as an important raw material since the day it was discovered. Glass, which was a commodity used mostly by the wealthy class to show off at the beginning, has become appealing to all segments of the society with the development of different manufacture techniques and the acceleration of manufacture. Glass containers, especially in different container forms such as bowls, glasses and bottles, have become an important part of social life and have been used extensively. There are also many glass vessels in the inventory of Aydın Museum. Despite the fact that the vessels discussed in this study were brought to the museum through

purchase, donation or confiscation, they were mostly found intact, suggesting that the vessels are grave finds. A general evaluation of the vessels in question has not been made before and has not been brought to the literature. Evaluation of vessels is very important in terms of determining both the period in which they were used and in which geographies similar samples spread. In addition, it also allows us to obtain data in a general framework about the manufacture place or manufacture tradition of the vessels in the museum inventory. When examined in this context, it was understood that 40 glass artifacts in different forms such as amphoriskos, alabastron, oinochoe, bowl, bottle, glass and miniature bottle in Aydın Museum were produced in similar forms in accordance with the typology discussed in previous studies on the region. In addition, the vessels have been extensively studied. As a result of the study, each form, except for singular examples, was divided into sub-headings according to their characteristics. The bowls are generally described as hemispherical bowls. These are also divided into four types and evaluated separately. The bottles are grouped under two different headings, with and without handles. Artifacts with handles were examined as a single type. Handleless bottles, on the other hand, are divided into sub-headings as funnel mouth, spherical body, pear-shaped body and collapsed decoration. Among these, funnel rims were examined under two different sub-headings as spherical and pear-shaped bodies. These were also evaluated separately in two types. While spherical-bodied bottles were examined in two different types, pear-bodied ones were evaluated as a single type. Glasses of other forms are generally conical, bag-bodied and goblet; On the other hand, miniature bottles are divided into sub-headings as pear-shaped, spherical body, lens/bottle body and hemispherical body, and the vessels under each title are evaluated in a single type. In addition to these, it can be thought that the region interacts with the Eastern Mediterranean cultures as in other regions of Anatolia or that the Eastern Mediterranean culture follows an expansionist policy. Therefore, even if no definite information can be given about the manufacture site of the vessels, the findings regarding glass furnaces or glass manufacture previously unearthed in the region suggest that the vessels may have been produced within the region and possibly in cities such as Tralleis, Alabanda, Nysa, Magnesia, etc.

Görseller

Görsel 1

Görsel 2

Görsel 3

Görsel 4

Görsel 5

Görsel 6

Görsel 7

Görsel 8

Görsel 9

Görsel 10

Görsel 11

Görsel 12

Görsel 13

Görsel 14

Görsel 15

Görsel 16

Görsel 17

Görsel 18

Görsel 19

Görsel 20

Görsel 21

Görsel 22

Görsel 23

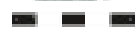
Görsel 24

Görsel 25

Görsel 26

Görsel 27

Görsel 28

Görsel 29

Görsel 30

Görsel 31

Görsel 32

Görsel 33

Görsel 34

Görsel 35

Görsel 36

Görsel 37

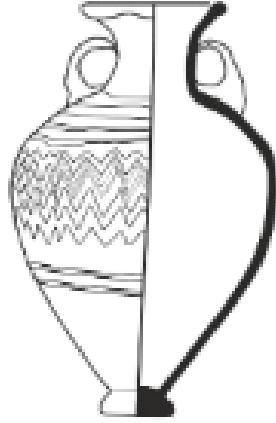
Görsel 38

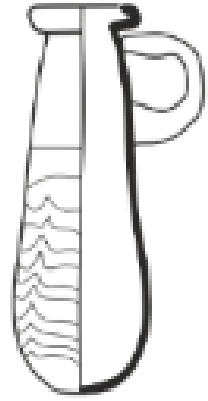
Görsel 39

Görsel 40

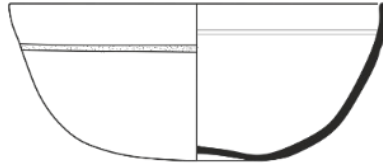
Görsel 41

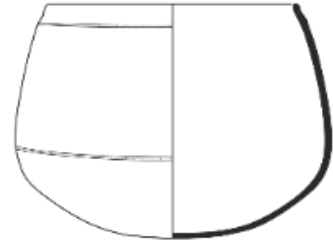
Görsel 42

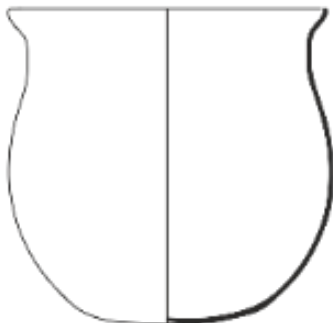
Görsel 43

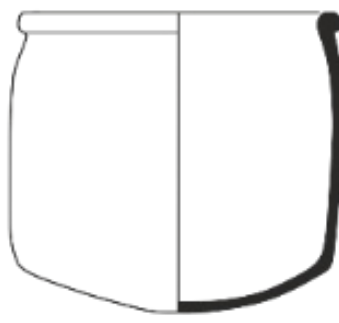
Görsel 44

Görsel 45

Görsel 46

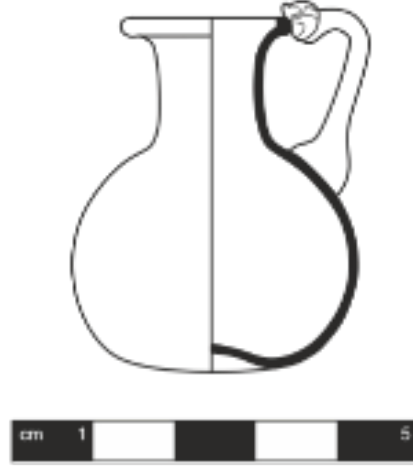
Görsel 47

Görsel 48

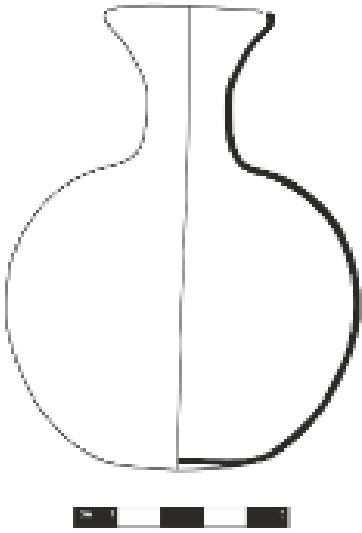
Görsel 49

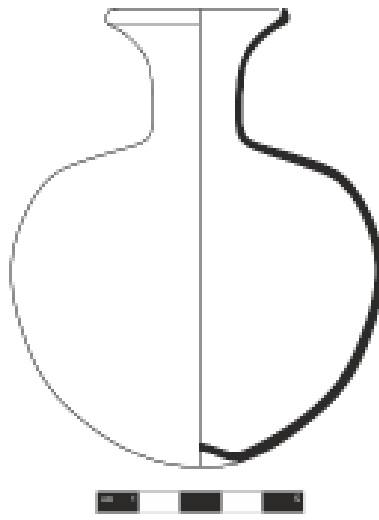
Görsel 50

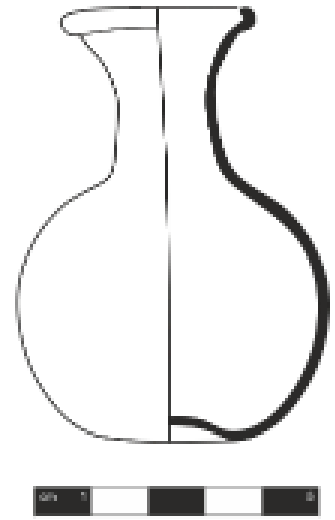
Görsel 51

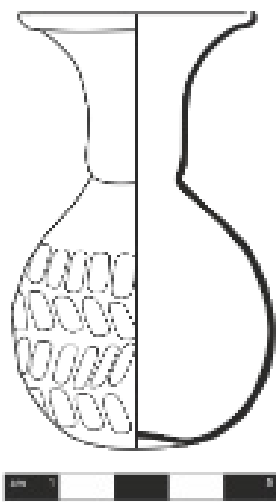
Görsel 52

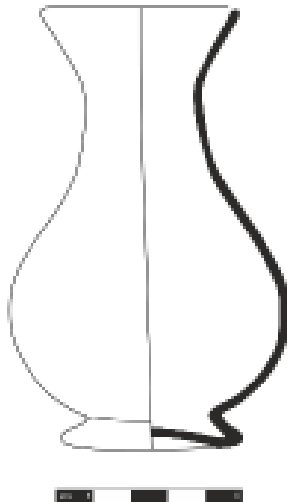
Görsel 53

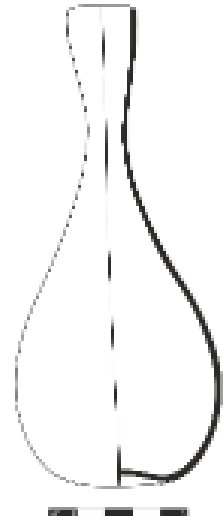
Görsel 54

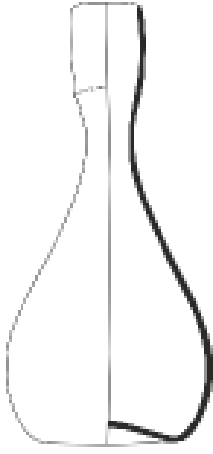
Görsel 55

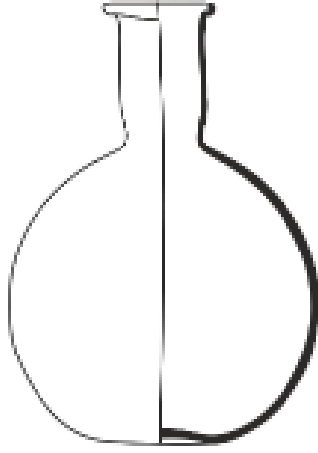
Görsel 56

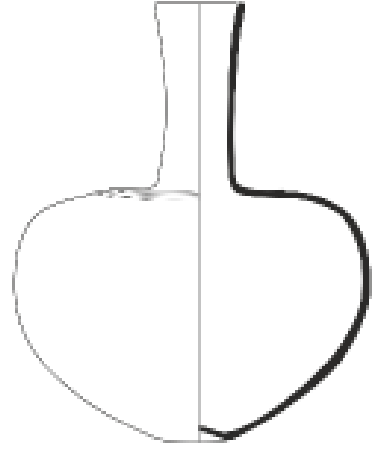
Görsel 57

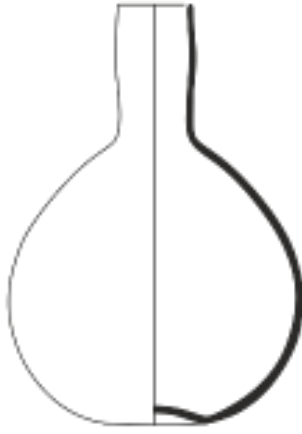
Görsel 58

Görsel 59

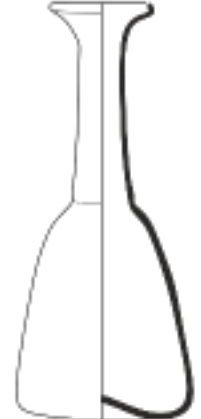
Görsel 60

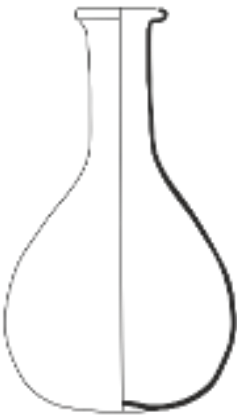
Görsel 61

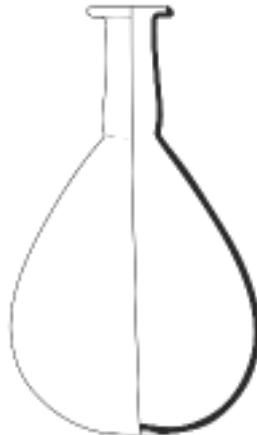
Görsel 62

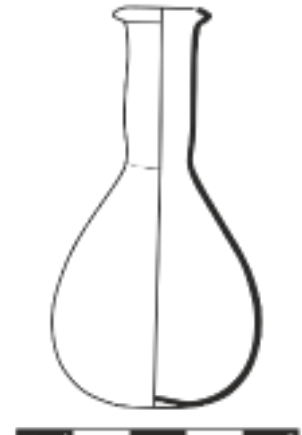
Görsel 63

Görsel 64

Görsel 65

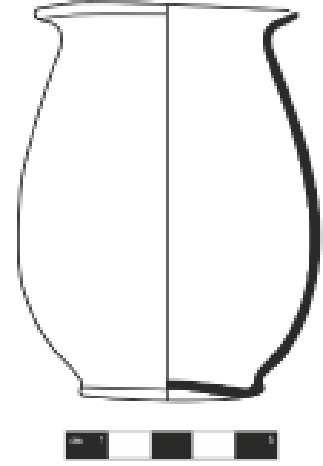
Görsel 66

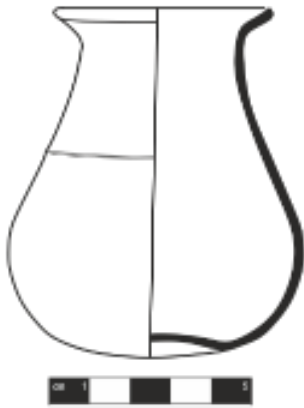
Görsel 67

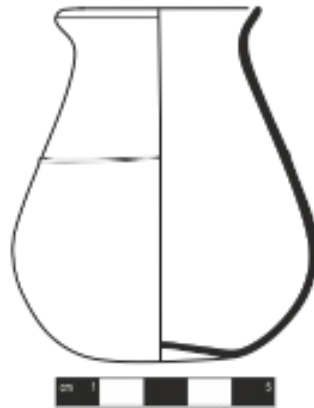
Görsel 68

Görsel 69

Görsel 70

Görsel 71

Görsel 72

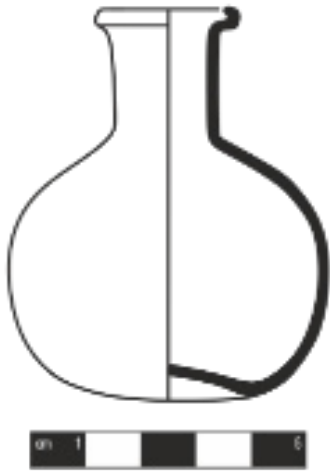
Görsel 73

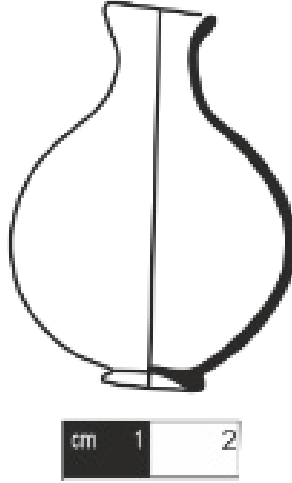
Görsel 74

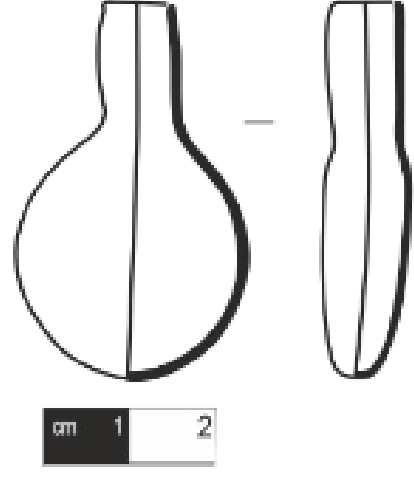
Görsel 75

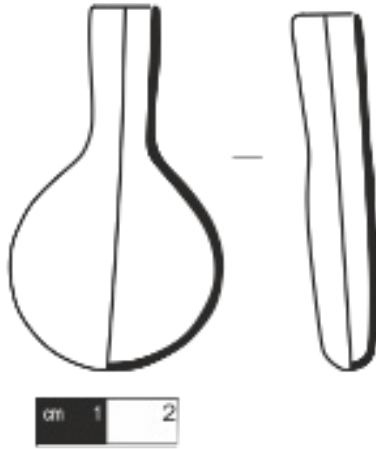
Görsel 76

Görsel 77

Görsel 78

Görsel 79

Görsel 80

Bireylerin İnternet-Dijital Cihaz Kullanım Becerilerini Değerlendirmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi¹

Determining the Factors Effective in Evaluating Individuals' Internet-Digital Device Usage Skills

Özlem KURU SÖNMEZ²

Emre YAKUT³

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 04.10.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1102997

Atıf / Citation: Kuru Sönmez, Ö. & Yakut, E., (2022). “Bireylerin İnternet-Dijital Cihaz Kullanım Becerilerini Değerlendirmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2551-2578
Doi:10.48146/odusobiad.1102997

Öz

İnternet ve dijital cihaz kullanma (İDCK) becerisi Covid-19 salgınıyla artan uzaktan eğitim ve çalışma süreçleri nedeniyle bir zorunluluk haline gelmiştir. Artan internet ve dijital cihaz kullanımı ve dijital uçurumun etkisiyle siber suç mağduru olma riski artmıştır. Kurumlar ve kuruluşlar paydaşlarını çevrimiçi süreçler hakkında bilgilendirmek için çaba gösterebilirler bile uzaktan eğitim ve çalışma süreçleri hakkındaki deneyimsizlik olumsuz sonuçlar yaratmak için önemli bir etken olarak kendini göstermiştir. Bu sonucun bireylerin kendi internet ve dijital cihaz kullanım becerilerinin yeterli düzeyde olduğunu kabullenmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bireylerin kendi internet ve dijital cihaz kullanım becerisi hakkındaki düşüncelerini öğrenmek önem arz etmektedir. Bu çalışmada, bireylerin kendi İDCK beceri düzeyleri hakkındaki düşünceleri ve bu düşüncelerini etkileyen faktörler incelenmiştir. Osmaniye ilinde yaşayan 522 kişiye uygulanan anket aracılığıyla elde edilen verilere sıralı lojistik regresyon analizi ve marjinal etki analizi uygulanmıştır. Sonuçlara göre örnekleme yer alan 50 yaş üzerinde olan bireylerin, üniversite mezunu bireylerin, erkeklerin ve özel sektör çalışanı olan bireylerin İDCK becerisi açısından kendilerini diğerlerinden daha becerili görme eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Ele alınan örneklem özelinde bireylerin kendi İDCK becerilerini değerlendirmelerinde etkili olan diğer faktörler, kullanılan işletim sistemleri, web sitesi kullanımında yasallık kontrolü yapma

¹ Bu çalışma, 8-10 Eylül 2021, 21. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması, İstatistik Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak (özet) sunulmuştur. Çalışmanın verilerinin edinilmesi için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'na gerekli onay sağlanmıştır (Tarih: 10.01.2022, Sayı: 2022/1/4).

Çalışmanın araştırma ve yayın süreci, yayın etiğine uygun olarak yürütülmüştür. Anket formunun uygulanması için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 10.01.2022, Sayı: 2022/1/4).

² Sorumlu yazar, Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye, E-mail: ozlemkuru@osmaniye.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0208-4781

³ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye, E-mail: emreyakut@osmaniye.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1978-0217

sıklığı, eposta ve gönderilerdeki bağlantıların kontrolü, siber mağduriyet riskindeki artış farkındalığı ve devlet gözetimi kabulü olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler İnternet Dijital Cihaz Kullanım Becerisi, Siber Güvenlik Faaliyeti, Siber Suç Bilinci, Sıralı Lojistik Regresyon

Abstract

The ability to use the Internet and digital devices (IDCK) has become a necessity due to the increasing distance education and working processes with the Covid-19. The risk of becoming a victim of cybercrime has increased due to the increasing use of internet and digital devices and the digital divide. Even though institutions and organizations make an effort to inform their stakeholders about online processes, lack of experience in distance education and working processes emerged as an important factor for creating negative results. It is thought that this result may be due to the fact that individuals accept that their internet and digital device usage skills are at a sufficient level. For this reason, it is important to learn the thoughts of individuals about their own internet and digital device usage skills. In this study, individuals' thoughts about their own IDCK skill levels and the factors affecting these thoughts were examined. Sequential logistic regression analysis and marginal effect analysis were applied to the data obtained through the questionnaire applied to 522 people living in Osmaniye. According to the results, it was determined that individuals over the age of 50, university graduates, men and individuals working in the private sector in the participants tend to see themselves as more skillful than others in terms of IDCK skills. Other factors that affect individuals' assessment of their own IDCK skills, specific to the sample discussed, were determined as the operating systems used, the frequency of legality checks in the use of the website, the control of links in e-mails and posts, the awareness of the increase in the risk of cyber victimization, and the acceptance of state surveillance.

Keywords Internet Digital Device Usage Skill, Cyber Security Activity, Cybercrime Awareness, Ordinal Logistic Regression

Giriş

Bireylerin internet ve dijital cihaz kullanma beceri düzeyleri arasındaki farklılıkları belirlemek için kullanılan dijital bölünme kavramı, ilk önceleri bilgisayar ve modem erişimi olan ve olmayan bireyler arasındaki eşitsizliklere dikkat çekmek üzere kullanılmışken sonradan bireysel internet kullanımına erişimdeki fırsat eşitsizliklerini açıklamak üzere vurgulanmıştır (NTIA, 1995;1998;1999). Benzer şekilde günümüzdeki tanımı, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve kullanım konusundaki eşitsizlik olarak kullanılmaktadır (Sezgin ve Fırat, 2020). Sosyal eşitsizlik türlerinden biri olan bu kavram; cinsiyet, coğrafi bölge, sosyal sınıf, yaş gibi özelleştirilebilecek coğrafi, kültürel, ekonomik, bilişsel ve nesiller arası farklılık gibi temellere dayanmaktadır (Mínguez ve Ballesteros, 2008; Pagani ve Pasinetti, 2009). Dijital bölünme nedeniyle ülke içinde bireylerin karşılaştıkları fırsat eşitsizlikleri, geniş anlamda

ülkeler arası haliyle de gündeme gelmektedir. Bilgi toplumu olarak adlandırılan, bilginin stratejik öneme sahip bir kaynak olarak değerlendirildiği ve teknolojinin öncülük ettiği bir değişim hareketinin hayatın her anında vazgeçilmez olduğunu açıklayan kavramın da etkisiyle dijital bölünme daha da önem kazanan bir tartışma konusu olmuştur (Çapar ve Vural, 2013; Ünal, 2009). Bu nedenle bireylerin hangi coğrafyada, hangi cinsiyetle, dünyaya ne zaman geldiğine ve nasıl bir kültürle büyüdüğüne bakılmaksızın bilgi iletişim teknolojilerine erişmeleri ve gerektiği zaman kullanabilmeleri önem arz etmektedir.

Dijital bölünme kavramının farklı tanımlarına ve içeriklerine göre dezavantajlı olabilecek özellikteki bazı gruplardan bahsetmek mümkündür. Örneğin yaş baz alındığında daha yaşlı olanlar gençlere göre, eğitim baz alındığında eğitim düzeyi az olanlar çok olanlara göre, gelir baz alındığında düşük gelirlilerin diğerlerine göre, cinsiyet baz alındığında kültüre göre değişkenlik göstermekle birlikte kadınların erkeklere göre, Türkiye'deki coğrafi bölgeler baz alındığında Güney ve Doğu Anadolu bölgelerindekilerin Marmara ve Karadeniz bölgelerindekilere göre dezavantajlı gruplarda olduğu anlaşılmıştır (Öztürk, 2005; Ağaoğlu, 2020). Açıklanan demografik özelliklerin yanı sıra dijital bölünmenin belirlenmesinde önemli olan diğer boyutlar teknik imkanlar, kullanım özerkliği, kullanım örüntüleri, sosyal destek ağları ve internet ve dijital cihaz kullanma beceri düzeyidir (Ağaoğlu, 2020). Beceri boyutunun içeriğinden internet ve dijital cihaz kullanım (İDCK) becerisi, kişiler ve kurumlar için hayatın her anında kendini gösteren, dijital dönüşüm nedeniyle giderek daha da önemli hale gelen bir ihtiyaçtır (Bayrakçı, 2020). Ancak bu ihtiyaç, 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgını ile birlikte tüm dünyada başta uzaktan eğitim ve uzaktan çalışma nedeniyle bir zorunluluk halini almıştır. Bu süreçte henüz yeterli altyapıya sahip olmayan kurumlarda bile çok kısa sürelerde acil uzaktan eğitim programı alternatifleri düzenlenip yüz yüze eğitime ara verilmiştir (Eken vd., 2020). Birçok şirket ve kamu kuruluşu, tüm paydaşları ve toplum sağlığını düşünerek uzaktan çalışma kararı almıştır. Bu nedenle kurumlar paydaşlarına bu süreçleri öğretmek için de ciddi bir emek sarf etmek durumunda kalmıştır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de uzaktan çalışma konusundaki deneyim eksikliği, diğer bir deyişle çalışanların uzaktan çalışma stiline ilk kez katılım sağlaması, uzaktan çalışmanın geçici bir önlem olarak görülüp benimsenememesine ve olumlu sonuçlar elde edilememesine neden olmuştur (İlhan, 2021: 341-342). Bunun yanı sıra Covid-19 sürecinde neredeyse tamamen dijital ortama taşınan iş ve eğitim süreçleri sebebiyle insanlar internet ve ekranlar karşısında çok fazla zaman geçirmeye başlamıştır. İlgili süreçte teknik ve mental altyapı anlamında uzaktan çalışma ve eğitim süreçlerine hazır olmayan paydaşların olduğu anlaşılmıştır (Özdoğan ve Berkant, 2020; Serinikli, 2021; Yılmaz, 2021: 181-183). Bu durum, interneti kötüye kullananlar için bir fırsat oluşturmuş ve bu süreçte normalden daha fazla siber suçların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sarıgedik, 2022; Seyran, 2021; Deniz ve Iriz, 2020). Ayrıca dijital bölünmenin siber zorbalığa ve dolayısıyla siber mağduriyete de katkı sağladığı bilinmektedir (Steinmetz, 2013: 42-46).

Çalışmada siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci faktörlerinden bireylerin internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeylerini etkileyen faktörlerin neler olduğu araştırılmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünden sonra ikinci kısmında araştırmanın kavramsal çerçevesi içerisinde internet ve dijital cihaz

kullanım becerisi, siber güvenlik faaliyeti, siber suç bilinci ve literatür açıklaması yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü kısmında araştırmanın metodolojisi kapsamında ki-kare ve sıralı lojit model analizi uygulanarak bulgulardan bahsedilmiş, son bölümde ise tartışma ve sonuç kısmı yorumlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

İnternet ve Dijital Cihaz Kullanım Becerisi

İnternet ve dijital cihaz kullanım becerisi (İDCK), Bilgi ve İletişim Teknolojileri altyapısının gelişerek yangınlaşmasıyla beraber ortaya çıkarak önem kazanmıştır. Dijital cihaz kullanım becerisi, bilgiye ulaşmak ve bilgiyi yönetmek için gerekli olan cihazları ve internet uygulamalarını kullanmak için sahip olunması gereken yetenek olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2018). Benzer şekilde bireylerin internet ve bilgisayar kullanma becerisi, bu cihazları etkin kullanabilme ve bunlardan yeni bilgiler türetebilme becerileri olarak bahsedilmiştir (EUROSTAT, 2020). Bu tanımlardan hareketle, İDCK beceri seviyeleri cinsiyet, sektör, gelir, eğitim, bölge ve ülke açısından farklılık gösterebildiği için bu farklılıklar dijital bölünme veya dijital eşitsizliklerin belirlenmesinde kullanılmaktadır (Bozkanat ve Başol, 2021: 590). Başka bir ifadeyle Dijital bölünme veya dijital boşluk olarak da bilinen bu tanım, İngilizce'de digital divide, digital gap veya digital division olarak tanımlanmaktadır (Pierce, 2018 : 1).

İDCK beceri seviyelerindeki farklılıklar, bilim ve teknoloji alt yapısının her geçen gün hızla gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkarken, bu durum kullanıcıların sahip olması gereken becerilerin farklılaşmasından kaynaklandığı görülmektedir (Yontar, 2019: 816; Şahin, Özkan ve Turan, 2022: 620). İDCK beceri düzeyindeki farklılıkların nedenleri arasında bireylerin eğitim seviyesi, gelir seviyesi, toplumun ilgili olması ve dijital okuryazarlık kapasitesi olarak sayılmaktadır (Kerman, Sönmez ve Kiraz, 2021: 61).

İDCK beceri düzeyindeki farklılaşmaya neden olan faktörler arasında literatür çalışmaları incelediğinde; sosyo-ekonomik faktörler, güvenlik faaliyetleri, siber zorbalık ve siber suç bilinci gibi faktörlerin etkili olduğu belirtilmektedir (Tekin, Süngü, Aydoğan ve Özer, 2022: 93). Bu çalışmada bireylerin İDCK beceri düzeylerine etki eden faktörlerden siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci kavramları üzerinde durulacaktır.

Siber Güvenlik Faaliyeti

İDCK beceri düzeyine etki eden faktörlerden birisi olan siber güvenlik faaliyeti kapsamında öncelikle siber güvenlik kavramı açıklanmaya çalışılacaktır. Siber güvenlik; siber ortamda gerçekleştirilen bilişim sistemlerini saldırı ve tehlikeli faaliyetlerden korumak amacıyla, tehdit ve saldırıların önemini ve kaynaklarını tespit ederek bilgilerin gizliliğinin sağlanması, bunlara karşı yapılacak her türlü hukuka uygun önlemler ve tedbirler olarak tanımlanmaktadır (Atakan, 2021: 29). Başka bir ifadeyle siber güvenlik, bilişim sistemleri kapsamında değerlendirilen bilgisayar ve elektronik iletişim sisteminde kaydedilen bilgilerin doğruluğuna, gizliliğine ve kullanılabilirliğine erişim izni olmayan kişi veya

bunlara yönelik saldırılardan korumak için alınması gereken bir tür önlemlerdir (Akçakanat, Özdemir ve Mazak, 2021: 249).

Siber güvenlik faaliyetleri, iletişim altyapısı da dahil olmak üzere bireyler ve kurumların bilgi kaynaklarının siber saldırılara karşı korunması ve devamlı olarak güvende tutulması ile ilgili tüm çabalar olarak açıklanmaktadır (Karacı, Akyüz ve Bilgici, 2017). Başka bir ifadeyle, siber güvenlik faaliyetleri; bir bilişim sistemi içerisinde bilgilerin gizliliği, bütünlüğü ve ulaşılabilirliğini korumak olarak ifade edilmektedir (Kiraz, 2021: 72). Böylece siber güvenlik faaliyetleri bilişim sistemleri üzerinde bilginin gizlilik ilkesi, bütünlüğü kapsamında ve erişilebilirliği açısından üç kriterin sağlanmasıyla gerçekleştirilir (Çakır ve Uzun, 2021: 357).

Dijitalleşen dünyada internete bağlı insanların giderek artmasının sonucunda bu ortamda ciddi siber güvenlik risklerinin ortaya çıktığı ve bu nedenle siber güvenlik bilincinin güçlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Alzubaidi, 2021). Bireylerin internet ve dijital cihaz kullanımını konusundaki becerileri, etkileşimli ortamlarda güven altında kalmak, dijitalleşen topluma katılım sağlamak ve yaşam boyu öğrenme süreçlerinde aktif olabilmek için gereken ana yetkinliklerdendir (Bayrakçı, 2020). Literatürde uzun yıllardır tartışılan siber güvenlik ve bilgi güvenliği farkındalığı konularına dair birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Öztemiz ve Yılmaz, 2013; Erol vd., 2015; Keser ve Güldüren, 2015; Karacı, Akyüz ve Bilgici, 2017; Karaoğlan-Yılmaz ve Çavuş-Ezin, 2017; Talan ve Aktürk, 2021). Bu çalışmaların büyük kısmında bireylerin bilgi güvenliği konusundaki farkındalığı amaçlanmıştır.

Siber Suç Bilinci

Siber suç, yasa dışı olarak ifade edilen ve elektronik ortamda bilgisayarlar yardımıyla yapılan faaliyetlerdir (Thomas ve Loader, 2000:3). Siber suç kavramı, bilişim suçları anlamında kullanılmakta olup, bilişim sistemlerindeki verilerin hedef alınırken, bunların bilişim teknolojileri yardımıyla gerçekleştirildiği suçlar olarak açıklanmaktadır (Kuvancı ve Akın, 2020: 34). Başka bir ifadeyle, bilgisayarlar aracılığıyla bilgilerin bir sistemden başka bir yere taşınmasıyla kanuni ve ahlaki olmayan davranışlar ortaya çıkardığı; bu durumun hukuki, ahlaki, ekonomik ve toplumsal boyutunu içeren bir suç olduğu belirtilmektedir (Küçükvardar, 2018: 10).

Bilişim suçlarının içeriği, oldukça karmaşık suçlar olduğu, bu suçların birey, toplum ve devlete yönelik kanunlarla yasaklanmış faaliyetlerin kontrol mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle gerçekleştirilerek bilişim alanında suç işlenmesine yol açtığı anlaşılmaktadır (Bahar, 2018: 3). Siber suçlar; geleneksel suçlar arasında yer alan dolandırıcılık ve sahtecilik suçların yanı sıra bilgi sistemlerine yönelik bir saldırı, hizmet dışı bırakma saldırısı olabildiği gibi kötücül bir yazılım ya da sosyal medya suçu da olabilmektedir (Aksoy ve Erilli, 2021: 241).

Teknolojik araçların gelişmesiyle siber suçluları her türlü teknolojik alt yapıdan faydalanmaktadır. Aynı zamanda, bireylerin internette geçirdiği zaman, günlük hayatlarında gerçekleştirdikleri alışveriş, iletişim, eğitim ve hatta çalışma hayatı gibi birçok eylemin internete taşınması ile son derece artarken, bu durum siber suçlular için fırsatlar oluşturmaktadır. İnternette gerçekleştirilen eylemlerin anonim olabilmesi, takibinin teknik uzmanlık gerektirebilmesi veya geliştirilmeye devam eden ceza ve adalet

sistemi nedeniyle siber suç mağduru olma riski artmıştır. Ancak internet ortamında bireyler karşı karşıya oldukları durumun bir siber suç faaliyeti olduğunu, çevrim içi ve çevrim dışı suçların ayrımını, çevrim içi ortamda suç olarak tanımlanan faaliyetlerin sınırlarını fark etmek konusunda sorunlar yaşayabilmektedirler (Karagiannopoulos, Kirby ve Sugiura, 2021). Bu durum "Cybercrime Awareness" olarak anılan siber suç bilinci kavramı, bireylerin bilgi ve iletişim teknolojileri destekli suçları algılayabilme düzeyiyle açıklanmaktadır (Nzeakor, Nwokeoma ve Ezech, 2020; Zayif ve Farah, 2017; Ismailova ve Muhametjanova, 2016).

Günümüzde gelişen teknolojiler ve ortaya çıkan farklı bilişim araçları nedeniyle kullanıcılar yetersiz bilgi düzeyi, tutum ve davranışları sebebiyle siber suçlara karşı savunmasız olduğu belirlenirken, bu anlamda siber tehditleri önleme ve etkisini azaltmanın yöntemlerinden birisi olarak bireysel ya da kurumsal anlamda siber suç bilincini oluşturmak amacıyla kullanıcılara eğitimler verilmesi ihtiyaç haline gelmiştir (Öğün ve Kaya, 2013; Altınöz, Tosun, Çinkılıç ve Çay, 2019: 2).

Literatür Taraması

Dijital bölünmenin belirlenmesinde kullanılan boyutlardan birisi olan İDCK becerisiyle ilgili çalışmaların yeterli sayıda olmayışından literatür çalışması bireylerin İDCK beceri düzeylerini kapsayacak şekilde dijital bölünmeyi araştırma konusu alan çalışmalar üzerinde özetlenmeye çalışılmıştır.

Kalaycı (2011), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 2011 yılına ait dijital bölünme, dijital yoksulluk ve uluslararası ticaret endeks değerlerini oluşturan gösterge değerlerini kullanarak grafiklerle yorumlamaya çalışmıştır. Araştırmada ülkelerin dijital yoksulluk gibi dijital bölünme endeksinin azaldıkça toplumun refahını olumsuz yönde etkileyen unsurlar olduğunu açıklamıştır.

Baran, Kurt ve Tekeli (2017), TÜİK'in 2016 yılı Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması veri setini kullanarak 60-74 yaş aralığındaki bireylerin dijital teknolojileri kullanım düzeylerini değerlendirmek için varyans analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda yaşlı bireylerin bilişim teknolojilerine hakim olduklarını belirtirken demografik unsurların İDCK beceri düzeyleri üzerinde etkili olduğunu açıklamışlardır.

Erten (2019), Türkiye ve dünyadaki ülkelerin 2016 ve 2017 yılı bilgi ve iletişim teknolojileri endeksi verilerini kullanarak ülkeler arasında karşılaştırma yapmaya çalışmıştır. Araştırmada Türkiye'de dijital bölünme sorunu olduğunu vurgulayarak devlet ve özel kurumlara gerekli önlemlerin alınması konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Yontar (2019), bir devlet üniversitesinin sosyal bilgiler eğitimi bölümünde okuyan 216 öğretmen adayına dijital bölünmenin boyutlarından olan dijital okuryazarlık düzeylerini değerlendirmek için anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğunu, erkeklerin kadınlara kıyasla bu düzeyin anlamlı derecede yüksek olduğunu vurgulayarak öğretmen adayları arasında dijital bölünme sorunu olduğunu belirtmiştir.

Aksoy, Karabay ve Aksoy (2021), Türkiye'nin farklı illerinde görev yapan 329 sınıf öğretmenine anket uygulayarak dijital bölünmeyi belirlemede kullanılan dijital okuryazarlık seviyelerini demografik özelliklere göre kıyaslamaya çalışmışlardır. Araştırma sonucunda öğretmenlerden lisansüstü eğitim seyisine sahip olanların ve daha düşük yaşta olanların dijital okuryazarlık düzeylerinin arttığı buna karşın cinsiyet ve dijital cihaz kullanım süreleri açısından anlamlı bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Alvarez ve García-Prieto (2021), Covid 19 sürecinde İspanya'nın kırsal bölgesindeki okulların karantina ve uzaktan eğitim gibi süreçlerden nasıl etkilendiğini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda incelenen örneklemin %30'unda dijital bölünme probleminin yaşandığını vurgulamışlardır.

Alzubaidi (2021), Suudi Arabistan'da 1230 kişiye gerçekleştirdiği çevrimiçi anket aracılığıyla bireylerin siber güvenlik faaliyeti ve siber suç bilinci farkındalığını belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların %31,7'sinin İnternet için Wi-Fi kullandığını belirttikleri, %51'inin parola oluşturmak için kişisel bilgilerini kullandığını açıkladıklarını, %32,5'inin kimlik avı saldırıları hakkında hiçbir fikrinin olmadığını ifade ettikleri, %21,7'sinin siber suçların kurbanı olduğunu söylemişlerdir. Çalışma sonucunda siber suçlara önlenmesine yönelik önerilerde bulunmuştur.

Bozkanat ve Başol (2021), 2017 yılı 28 AB üyesi ülkelerin bireylerin dijital becerilerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği indeksi üzerinde etkili olup olmadığını belirlemek için seçilen verilere yapısal eşitlik modeli analizini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda bireylerin yüksek dijital becerilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği indeksini iyileştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Elena-Bucea, Cruz-Jesus, Oliveira, & Coelho (2021), AB üyesi 28 ülkenin 2016 yılı verilerini kullanarak ülkelerin dijital bölünme sıkıntısını etkileyen faktörleri belirlemek için faktör analizi, varyans analizi, rank testi analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda dijital bölünme üzerinde e-hizmetler faktörü altında eğitim düzeyinin ve sosyal ağlar faktörü altında ise bireyin yaşının daha fazla etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Nandal, Singla ve Rawal (2021), Covid 19 sürecinde Hindistan'da eğitim sisteminin çevrimiçi eğitime geçilmesinin etkileri ve dijital bölünmeyi araştırmışlardır. Çalışmada 500 kişiye gerçekleştirdikleri anket verilerine ki-kare analizi ve lojistik regresyon analizi uygulayarak örneklemin %42'sinde dijital bölünme sıkıntısının olduğunu tespit etmişlerdir.

Uyar ve Taşdemir (2021), Ankara'daki ortaokula devam eden 1453 öğrenciye anket uygulayarak çocukların internete erişim ve kullanım becerilerini değerlendirmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda ailenin sosyoekonomik düzey farklılıkları ve eğitim düzeyi ile çocukların İDCK beceri düzeyleri arasında bir ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Wang, Zhou ve Wang (2021), Çin'deki bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kullanımı ve dijital bölünmenin kentleşme üzerinde bir etkisinin olup olmadığını temel bileşenler analizi, yapısal eşitlik modeli ve coğrafi ağırlıklı regresyon yöntemleriyle belirlemeye çalışmışlardır. Araştırma sonucunda BİT

kullanımının kentleşmeyi olumlu etkilerken dijital bölünmenin kentleşmeyi olumsuz etkilediği sonucuna varmışlardır.

Dağlı (2022), Türkiye’de Düzey1’deki 12 bölge üzerinden 2011-2021 yılına ait verileri kullanarak dijital bölünmenin durumunu çok kriterli karar verme tekniklerinden EDAS ve MAIRCA tekniklerini kullanarak değerlendirmeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda on yıl öncesiyle kıyaslandığında bölgeler açısından büyük oranda dijital bölünme değişimi yaşanmadığını, 2021 yılı verileri incelendiğinde bölgelere yönelik dijital bölünme sıralamasında ilk sırada İstanbul bölgesinin son sırada ise Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin yer aldığını tespit etmiştir.

Güner (2022), AB üye ülkelerin 2019 yılı dijital okuryazarlık düzeylerini karşılaştırmak için ülkeler açısından bireylerin dijital beceri düzeyleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Araştırma sonucunda dijital beceri düzeyleri yüksek olan kuzeydeki gelişmiş ülkelerin doğu bölgesindeki ülkelere kıyasla dijital okuryazarlık sıralamalarının daha iyi olduğu sonucunu vurgulamışlardır.

Kuh ve Erdem (2022), Türkiye’nin Batı Akdeniz bölgesinde yaşayan 450 katılımcıya anket uygulayarak dijital bölünmenin sağlık hizmetleri kullanımı üzerine etkisinin olup olmadığını çoklu regresyon analiziyle belirlemeye çalışmışlardır. Analiz sonucunda katılımcıların BİT bilgi düzeyi arttıkça dijital sağlık uygulamalarına yönelik bilgi düzeylerinin arttığını belirlemişlerdir.

Tekin, Süngü, Aydoğan ve Özer (2022), Pandemi sürecinde engelli birey ve annelerin yaşam kaliteleri üzerine bir değerlendirme gerçekleştirmek için soru formu oluşturarak katılımcıların görüşlerini almışlardır. Yapılan değerlendirme sonucunda çevrimiçi destek eğitim hizmetleri imkanı bulunmayan bireylerin fırsat eşitliğinden yararlanamadığını, bu durumun dijital bölünmeye yol açtığını vurgulayarak ekonomik anlamda yetersiz olan bireylere teknolojik ürün ve internet imkanlarının sunulması gerektiğini açıklamışlardır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmadaki amaç, siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci faktörlerinden bireylerin internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeylerini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Bireylerin demografik özellikleri, siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci faktörleri ile İDCK beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı tespit edilerek, anlamlı olan faktörlerin etki düzeyleri hesaplanarak yorumlanacaktır.

Çalışmada anket yoluyla elde edilen verilerinin frekansları, yüzdeleri hesaplanmış, bağımlı değişken olan İDCK becerisi ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki incelenmek üzere Pearson ki-kare analizi uygulanmıştır. Bu analizler için SPSS 18 paket programı kullanılmıştır. Pearson ki-kare analizlerinin sonuçlarına göre sıralı lojistik regresyon modeline dahil edilecek değişkenler belirlenmiş ve çoklu doğrusal bağlantı testi gerçekleştirilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı testi sonucunda elde edilen sonuçları eşik değerlerin altında olan değişkenler ile sıralı lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Lojistik regresyon analizi yönteminde kategorik değişkenlerin sayısı ve bu kategorilerin nominal (sırasız olması) ve ordinal (sıralı olması) durumuna göre farklı türde lojistik regresyon yöntemleri uygulanmaktadır. Bağımlı değişkenin iki kategorili olması durumunda binary lojistik regresyon, ikiden çok kategori olması durumunda multinominal lojistik regresyon, ikiden çok sıralı kategori olması durumunda sıralı lojistik regresyon analiz yöntemi kullanılmaktadır (Kalaycı, 2010; Alpar, 2013; Alkan ve Abar, 2020; Yakut, 2020). Bu çalışmada Sıralı lojistik regresyon analizi sonrasında bağımsız değişkenlerin İDCK becerisinin olasılığına etkilerini belirlemek için marjinal etki analizi uygulanmıştır. Sıralı lojistik regresyon ve marjinal etki analizi için Stata 14 paket programı kullanılmıştır.

Araştırmanın Örneklemi ve Değişkenlerin Tanımlanması

Sosyal bilimlerde yapılacak olan çalışmalarda 1 milyon birime kadar evren büyüklüğünde 0.95 güven aralığında, %5'lik hata payı ile örneklem en az 384 birimden oluşmalıdır (Sekaran, 2003). Araştırmanın evrenini Osmaniye'de yaşayan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır.

Örnekleme yöntemleri temelde rastlantısal yöntemler ve rastlantısal olmayan yöntemler olarak iki grupta incelenmektedir. Rastlantısal olmayan örnekleme yöntemleri başlığı altında yer alan kolayda (gelişigüzel) örnekleme yöntemi ile belirlenen evrendeki seçilme şansı eşit olmayan örneklerden herhangi bir liste gözetilmeden seçilmesi ile uygulanır (Kılıç, 2013). Bu çalışmada Osmaniye'de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerden rastlantısal olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılanlara sunulan online anket uygulamasına katılan 522 kişinin cevapları çalışmanın veri seti olarak kullanılmıştır. Katılımcılara Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi çalışanları ve öğrencileri, il genelinde çalışmalarını sürdüren sanayi ve imalat kuruluşlarında çalışan personeller ve bu grupların sosyal çevrelerinden ulaşılmıştır.

Anket formunda bireylerin temel demografik özelliklerini belirleyen cinsiyet, yaş, eğitim, istihdam durumu soruları ile birlikte Alzubaidi (2021) tarafından tasarlanan Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeği'nin Siber Güvenlik Faaliyetleri ve Siber Suç Bilinci bölümlerindeki ifadeler kullanılmıştır. Alzubaidi (2021) tarafından tasarlanan ölçekte kişisel bilgiler, siber güvenlik faaliyetleri, siber suç bilinci ve vaka raporları olmak üzere dört bölüm ve toplamda 62 ifade bulunmaktadır. İlgili ifadelerden ki-kare analizi sonucunda anlamlı olup sıralı lojistik regresyon analizine dahil edilenler ve bunların yanıt kategorileri Tablo 2'de gösterilmiştir. Çalışmada bireylerin kendi internet ve dijital cihaz kullanım becerilerini değerlendirdikleri internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeyi (İDCK) değişkeni bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Bireyler kendi becerilerini üç düzey üzerinden (Başlangıç: 1, Orta: 2 ve Uzman: 3) değerlendirmişlerdir.

Araştırmanın Modeli

Çalışmada literatür incelemesi doğrultusunda, bireylerin İDCK beceri düzeyleri üzerinde etkili olan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda kullanıcıların İDCK beceri düzeyi ile siber güvenlik faaliyeti ve siber suç bilinci arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Ki-kare analizi gerçekleştirilmiş, sonrasında etkili olan faktörlerin sıralı lojistik regresyon modeliyle marjinal etkileri hesaplanmıştır.

Araştırma Hipotezlerinin Geliştirilmesi

Bireylerin internet ve dijital cihaz kullanma beceri düzeyleri arasındaki farklılıkları belirlemede kullanılan dijital bölünme kavramı; cinsiyet, sosyoekonomik durum, etnik köken ve coğrafya gibi farklı demografik özelliklere sahip bireyler arasında farklılık göstermektedir (Scheerder, Van Deursen, & Van Dijk, 2017). Blank ve Groselj (2014), yaptıkları çalışmada yaş, eğitim seviyesi ve istihdam durumunun dijital bölünmedeki farklılıkların büyük bir kısmına neden olduğunu açıklamışlardır. Siber ortamda gerçekleştirilen tehdit ve saldırıların önemi ve buna karşılık önlem ve tedbirleri kapsayan siber güvenlik faaliyetinin internet kullanımı üzerinde etkili olduğu ve görme engelli bireylere yaptıkları çalışmada siber güvenlik konusunda daha bilgili ve yetenekli olan kullanıcıların daha az bilgili olanlara göre daha fazla endişe duydukları ve dijital bölünme kavramı içerisinde değerlendirilen interneti kullanma konusunda daha az kullanma eğiliminde olduklarını ortaya koymuşlardır (Inan, Namin, Pogrud, ve Jones, 2016). Bilişim suçları bilgisi anlamına gelen siber suç bilinci, bireylerin internet ortamında bilişim sistemleri güvenliğinin sağlanmasına ve siber olayların etkilerinin düşük seviyede olmasına yardımcı olmaktadır (Gözler ve Taşçı, 2015). Alzubaidi (2021), Arabistan'da gerçekleştirdikleri çalışmada bireylerin siber suç farkındalık düzeyi arttıkça interneti daha güvenli kullandıkları, olası suçlara karşı daha bilinçli ve önleyici tutum sergileme seviyesinde olduklarını açıklamıştır. Siber suç farkındalık düzeyi ile internet kullanıcıların cinsiyet, yaş ve eğitim seviyeleri arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur (Ndubueze, Igbo ve Okoye, 2013; Nzeakor, Nwokeoma ve Ezeh, 2020). Bu doğrultuda çalışmanın hipotezleri oluşturulmuş ve şu şekilde açıklanmıştır (Alzubaidi, 2021; Scalán, 2021; Tekin vd., 2022:93):

H₁: Bireylerin cinsiyeti ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₂: Bireylerin yaşı ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₃: Bireylerin eğitim seviyesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₄: Bireylerin istihdam durumu ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₅: Kullanılan bilgisayar işletim sistemi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₆: Kullanılan mobil işletim sistemi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₇: Cihazların ne kadar güvenli olduğu düşüncesi ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₈: Web sitelerine girmeden önce yasal olup olmadıklarını kontrol ederim ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₉: Şifrelerimi kişisel bilgilerimi kullanarak oluştururum ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₁₀: Tıkladığım reklamlardaki tehlikelerin farkındayım ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₁₁: Önemli hesaplarımın şifrelerini sıklıkla değiştiririm ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₁₂: Kullandığım yazılımları/uygulamaları düzenli olarak güncellerim ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₁₃: Bir e-posta veya gönderideki bağlantılara tıklarken dikkat ederim ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₁₄: Geçen yıla kıyasla siber suç mağduru olma riskinin arttığını düşünüyorum ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

H₁₅: İnternette güvenliğin artması koşuluyla devlet gözetiminin artmasını kabul ederim ifadesi ile İDCK beceri düzeyleri arasında ilişki vardır.

Betimleyici İstatistikler

Katılımcıların demografik bilgileri ile ilgili frekanslar ve yüzdeler Tablo 1’de sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların İDCK becerisi ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için gerçekleştirilen Pearson ki-kare testinin sonuçları da ilgili tabloda aktarılmıştır. Demografik özelliklerin tamamının ki-kare testi sonuçları anlamlı bulunmuş ($p < 0.05$); H₁, H₂, H₃ ve H₄ hipotezleri kabul edilmiştir. Böylece bu değişkenlerin sıralı lojistik regresyon analizine dahil edilmelerine karar verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerinin frekansları ve yüzdeleri

Değişken	BD: Başlangıç (n=118)	BD: Orta (n=311)	BD: Uzman (n= 93)	Tüm gözlemler (N=522)	Ki-Kare Testi
Cinsiyet					0.000 ^a
Kadın	85 (%72.0)	188 (%60.5)	36 (%38.7)	309 (%59.2)	
Erkek	33 (%28.0)	123 (%39.5)	57 (%61.3)	213 (%40.8)	
Yaş					0.038 ^b
18-29	99 (%83.9)	254 (%81.7)	82 (%88.1)	435 (%83.3)	
30-39	16 (%13.6)	36 (%11.6)	4 (%04.3)	56 (%10.7)	
40-49	1 (%00.8)	15 (%04.8)	2 (%02.2)	18 (%03.5)	
50+	2 (%01.7)	6 (%01.9)	5 (%05.4)	13 (%02.5)	
Eğitim Seviyesi					0.000 ^a
İlkokul-Ortaokul, Lise	34 (%28.8)	32 (%10.3)	2 (%02.1)	68 (%13.0)	
Ön lisans	12 (%10.2)	30 (%09.6)	14 (%15.1)	56 (%10.7)	
Lisans, Lisansüstü	72 (%61.0)	249 (%80.1)	77 (%82.8)	398 (%76.3)	
İstihdam Durumu					0.000 ^a
Kamu çalışanı	13 (%11.0)	35 (%11.2)	3 (%03.2)	51 (%09.7)	
Özel sektör çalışanı	17 (%14.4)	49 (%15.8)	33 (%35.5)	99 (%19.0)	
Çalışmıyor	88 (%74.6)	227 (%73.0)	57 (%61.3)	372 (%71.3)	

^a: $p < 0.000$, ^b: $p < 0.05$

Tablo 1’e göre katılımcıların %83.3’ü 18-29 yaş arasında, %59.2’si kadın, %76.3’ü lisans ve lisansüstü mezunu ve %71.3’ü çalışmayan bireylerdir. Katılımcıların bilgi güvenliği farkındalıkları hakkında etkili olan değişkenlerin frekans ve yüzdeleri Tablo 2’de sunulmuştur. Ayrıca bu değişkenlerden sıralı lojistik

regresyon analizine dahil edilecek olanları belirlemek üzere uygulanan ki-kare testinin sonuçları da ilgili tabloda sunulmuştur.

Tablo 2'ye göre beceri düzeyini başlangıç olarak değerlendirenlerin %20.34'ünün bilgisayar kullanmadığı, %2.54'ünün de kullandığı bilgisayar işletim sistemini bilmediği; beceri düzeyini orta olarak değerlendirenlerin ise %6.11'inin bilgisayar kullanmadığı ve %1.6'sının kullandığı bilgisayar işletim sistemini bilmediği anlaşılmıştır. Uzman düzeyde olduğunu belirtenlerden 1 kişinin bilgisayar kullanmadığı ve geri kalanların tamamının kullandığı bilgisayar işletim sistemini bildiği görülmektedir.

Mobil işletim sistemi değişkenindeki frekanslar incelendiğinde; İDCK becerisi başlangıç olanlardan %1.69'u, İDCK becerisi orta olanlardan %1.93'ü ve İDCK becerisi uzman olanlardan %1.08'i kullandığı mobil işletim sistemini bilmemektedir. Katılımcıların cihazlarının güvenlik düzeyi hakkındaki düşünceleri incelendiğinde; İDCK becerisi başlangıç olanlardan %30.51'i, İDCK becerisi orta olanlardan %26.36'sı ve İDCK becerisi uzman olanlardan %35.5'i cihazlarının güvenli olmadığını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların web sitelerine girmeden önce yasal olup olmadıklarını kontrol etme davranışları incelendiğinde %50.96'sının sıklıkla kontrol ettiği, %17.43'ünün ise asla kontrol etmediği görülmektedir. Şifrelerinde kişisel bilgilerini sıklıkla-hep kullanan katılımcıların oranı %35.63 iken şifrelerinde asla kişisel bilgilerini kullanmadığını belirten katılımcıların oranı %39.08'dir. Tıklanan reklamlardaki tehlikelerin sıklıkla-hep farkında olduğunu belirten katılımcıların oranı %78.9 iken, tıkladığı reklamlardaki tehlikelere dair farkındalığına asla-nadiren şeklinde yanıt veren katılımcıların oranı %6.89'dur.

Kullandıkları hesaplardan önemli olanların şifrelerini sıklıkla değiştiren katılımcılar örneklemin %52.5'ini, asla şifre değiştirmedini belirten katılımcılar ise %17.6'sını oluşturmaktadır. Kullandıkları yazılımların güncellemelerini sıklıkla-hep düzenli olarak gerçekleştiren kullanıcılar örneklemin %68.77'sini ve güncellemelerini hiç düzenli olarak gerçekleştirilmeyen veya nadiren düzenli gerçekleştiren katılımcılar %8.62'sini oluşturmaktadırlar. Bir e-posta veya gönderi aldığı anda içerdiği bağlantılara tıklarken sıklıkla-hep dikkatli olduğunu belirten kullanıcıların %74.91, asla dikkat etmediğini veya nadiren dikkat ettiğini belirten kullanıcılar ise %7.66 orana sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların internet-dijital cihaz kullanım beceri düzeyini etkileyen değişkenlerin frekansları

Değişken	Beceri Düzeyi: Başlangıç (n=118)		Beceri Düzeyi: Orta (n=311)		Beceri Düzeyi: Uzman (n= 93)		Tüm gözlemler (N=522)		Ki-Kare Testi
Hangi bilgisayar işletim sistemini kullanıyorsunuz?									0.000 ^a
Windows	90	(%76.27)	283	(%91.00)	80	(%86.02)	453	(%86.78)	
MacOs	1	(%00.85)	4	(%01.29)	2	(%02.15)	7	(%01.34)	
Linux	0	(%00.00)	0	(%00.00)	10	(%10.75)	10	(%01.92)	
Bilmiyor	3	(%02.54)	5	(%01.60)	0	(%00.00)	8	(%01.53)	
Kullanmıyor	24	(%20.34)	19	(%06.11)	1	(%01.08)	44	(%08.43)	
Hangi mobil işletim sistemini kullanıyorsunuz?									0.033 ^b
Windows	8	(%06.78)	11	(%03.54)	5	(%05.38)	24	(%04.60)	
Blackberry	1	(%00.85)	0	(%00.00)	2	(%02.15)	3	(%00.57)	
Android	91	(%77.12)	209	(%67.20)	61	(%65.59)	361	(%69.16)	
iOS	16	(%13.56)	85	(%27.33)	24	(%25.81)	125	(%23.95)	
Bilmiyor	2	(%01.69)	6	(%01.93)	1	(%01.07)	9	(%01.72)	
Cihazlarınızın ne kadar güvenli olduğunu düşünüyorsunuz?									0.002 ^b
Güvenli Değil	36	(%30.51)	82	(%26.36)	33	(%35.50)	151	(%28.93)	
Kararsızım	62	(%52.54)	155	(%49.84)	27	(%29.00)	244	(%46.74)	
Güvenli	20	(%16.95)	74	(%23.80)	33	(%35.50)	127	(%24.33)	
Web sitelerine girmeden önce yasal olup olmadıklarını kontrol ederim.									0.000 ^a
Asla-Nadiren	31	(%26.27)	54	(%17.4)	6	(%06.45)	91	(%17.43)	
Bazen	34	(%28.81)	110	(%35.4)	21	(%22.58)	165	(%31.61)	
Sıklıkla-Hep	53	(%44.92)	147	(%47.3)	66	(%70.97)	266	(%50.96)	
Şifrelerimi kişisel bilgilerimi kullanarak oluştururum.									0.025 ^b
Asla-Nadiren	33	(%27.97)	125	(%40.20)	46	(%49.46)	204	(%39.08)	
Bazen	35	(%29.66)	80	(%25.72)	17	(%18.28)	132	(%25.29)	
Sıklıkla-Hep	50	(%42.37)	106	(%34.08)	30	(%32.26)	186	(%35.63)	
Tıkladığım reklamlardaki tehlikelerin farkındayım.									0.004 ^b
Asla-Nadiren	15	(%12.71)	16	(%05.14)	5	(%05.37)	36	(%06.89)	
Bazen	23	(%19.49)	44	(%14.15)	7	(%07.53)	74	(%14.18)	
Sıklıkla-Hep	80	(%67.80)	251	(%80.71)	81	(%87.10)	412	(%78.93)	
Önemli hesaplarımın şifrelerini sıklıkla değiştiririm.									0.043 ^b
Asla-Nadiren	24	(%20.34)	60	(%19.29)	8	(%08.60)	92	(%17.62)	
Bazen	38	(%32.20)	94	(%30.23)	24	(%25.81)	156	(%29.89)	
Sıklıkla-Hep	56	(%47.46)	157	(%50.48)	61	(%65.59)	274	(%52.49)	
Kullandığım yazılımları/uygulamaları düzenli olarak güncellerim.									0.000 ^a
Asla-Nadiren	18	(%15.25)	24	(%07.72)	3	(%03.23)	45	(%08.62)	
Bazen	39	(%33.05)	69	(%22.19)	10	(%10.75)	118	(%22.61)	
Sıklıkla-Hep	61	(%51.70)	218	(%70.09)	80	(%86.02)	359	(%68.77)	
Bir e-posta veya gönderideki bağlantılara tıklarken dikkat ederim.									0.000 ^a
Asla-Nadiren	15	(%12.71)	21	(%06.75)	4	(%04.30)	40	(%07.66)	
Bazen	31	(%26.27)	56	(%18.01)	4	(%04.30)	91	(%17.43)	
Sıklıkla-Hep	72	(%61.02)	234	(%75.24)	85	(%91.40)	391	(%74.91)	
Geçen yıla kıyasla siber suç mağduru olma riskinin arttığını düşünüyorum.									0.006 ^b
Katılmıyorum	7	(%05.93)	3	(%00.96)	3	(%03.22)	13	(%02.49)	
Kararsızım	21	(%17.80)	38	(%12.22)	7	(%07.53)	66	(%12.64)	
Katılıyorum	90	(%76.27)	270	(%86.82)	83	(%89.25)	443	(%84.87)	
İnternette güvenliğin artması koşuluyla devlet gözetiminin artmasını kabul edebilirim.									0.025 ^b
Katılmıyorum	23	(%19.49)	54	(%17.36)	29	(%31.18)	106	(%20.31)	
Kararsızım	34	(%28.81)	72	(%23.15)	16	(%17.20)	122	(%23.37)	
Katılıyorum	61	(%51.69)	185	(%59.49)	48	(%51.62)	294	(%56.32)	

a: p<0.000. b: p<0.05

Katılımcılardan İDCK becerisi başlangıç olanların %67.8'i, İDCK becerisi orta olanların %81.4'ü ve İDCK becerisi uzman olanların %81.7'si internet koruması kullandığını belirtmiştir. İnternet korumasını güncel tutma durumu incelendiğinde kullanan katılımcıların %96.1'inin internet korumasını güncel tutmaya dikkat ettikleri ve %3.9'unun internet korumasını güncel tutmaya dikkat

etmedikleri anlaşılmıştır. Siber suç mağduru olma riskinin geçen yıla kıyasla daha fazla olduğuna katılan kişiler örneklemin %84.9'unu, bu konuda kararsız olan kişiler %12.6'sını, katılmayan kişiler ise %2.5'ini oluşturmaktadırlar. "İnternette güvenliğin artması koşuluyla devlet gözetiminin artmasını kabul edebilirim" ifadesine katılanlar örnekleme %56.32'lik orana sahipken, katılmayanlar %20.31'lik orana sahiptirler.

"Siber suç tehdidi ile ilgili bilgilendirildiğimi hissediyorum" ifadesine katılma durumlarına göre katılımcılar incelendiğinde İDCK beceri düzeyi uzman olanlardan %57'sinin, orta olanlardan %40.5'inin ve başlangıç olanlardan %36.4'ü ifadeye katılıyorken; İDCK beceri düzeyi uzman olanlardan %19.4'ünün, orta olanlardan %35.4'ünün ve başlangıç olanlardan %36.4'ünün ifadeye katılmadığı anlaşılmıştır. Tüm gruplarda diğer katılımcılar bu ifade hakkında kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %48.4'ü kimlik avı gönderisi aldığını, %51.6'sı ise almadığını belirtmiştir. Siber saldırılar nedeniyle çevrim içi hizmetlere erişemeyen katılımcılar örneklemin %45.2'sini, bu durumu yaşamayan katılımcılar ise %54.8'ini oluşturmaktadırlar. Son olarak katılımcılara siber suç mağduru olmaları durumunda yetkililere bildirmeyi tercih edip etmeyecekleri sorulduğunda katılımcıların %87.1'i bildireceğini, %12.9'u ise bildirmeyeceğini belirtmiştir. Tablo 2'ye göre değişkenlerin tamamının ki-kare testi sonucunda anlamlı olduğu ($p < 0.05$) anlaşılmış ve $H_5, H_6, H_7, H_8, H_9, H_{10}, H_{11}, H_{12}, H_{13}, H_{14}$ ve H_{15} hipotezleri bu bulgular sonucunda kabul edilerek hipotezlerdeki ifadelerin sıralı lojistik regresyon analizine dahil edilmelerine karar verilmiştir.

Bulgular

Çoklu Doğrusal Bağlantı Testi

Sıralı lojistik regresyon analizi uygulanan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığını tespit etmek için çoklu doğrusal bağlantı testi gerçekleştirilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı testinden elde edilen varyans artış faktörü (VIF) değerlerinin 5 ile 10 arasında olması bağımsız değişkenler arasında orta düzeyde doğrusal bağlantı probleminin, 10'dan yüksek olması ise yüksek düzeyde çoklu doğrusal bağlantı probleminin olduğunu gösterir (Alkan ve Abar, 2020). Tablo 3 ve Tablo 4'te görülebileceği üzere tüm değişkenlerin VIF değerleri 5'ten küçük olup (1.05 ile 1.24 arasında) değişkenler arasında herhangi bir çoklu doğrusal bağlantı problemi söz konusu değildir.

Paralel Eğriler Varsayım Testi

Paralel eğriler varsayımı sıralı lojistik regresyon analizinin temel varsayımlarındandır. Bu varsayıma göre, lojistik regresyon analizinden elde edilen katsayıların kategorilere göre değişmemesi gerekir. Diğer bir deyişle, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler, bağımlı değişkenlerin kategorilerinin hepsinde aynı şekilde gözlenmelidir. Bu varsayımın sağlanmadığı durumlarda sıralı lojistik regresyon modeli yerine multinomial regresyon modeli kullanmak gerekebilir (Kalfa ve Çakır, 2020).

Paralel eğriler varsayımının sağlanıp sağlanmadığını anlayabilmek için olabilirlik oran testi (likelihood ratio) veya Wald testi kullanılabilir (Akkuş ve Özkoç, 2016: 145). Bu çalışmada paralel eğriler varsayımının sağlanıp sağlanmadığını anlamak üzere olabilirlik oran testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre 41 serbestlik derecesinde ki-kare değeri 181.33 olarak elde edilmiş ve katsayının %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmıştır ($p < 0.000$). Buna göre ilgili verinin modellenmesinde sıralı lojistik regresyon modelinin kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Model Sonuçları

Bu çalışmada, bireylerin kendi internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeyleri hakkındaki düşüncelerini etkileyen faktörleri belirlemek üzere sıralı lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Lojistik regresyon analizinin öncesinde değişkenleri belirlemek ve hipotezleri test etmek amacıyla ki-kare analizi uygulanmıştır. Tablo 1’de sunulan Pearson ki-kare analiz sonuçlarına göre çalışmanın hipotezlerinden olan H1 hipotezinin sağlandığı görülmektedir. Buna göre yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve istihdam durumu ile İDCK beceri düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0.05$). Ayrıca Tablo 2’de sunulan Pearson Ki-kare analiz sonuçlarına göre çalışmanın hipotezlerinden olan H2 ve H3 hipotezlerinin sağlandığı görülmektedir. Buna göre siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci ile İDCK beceri düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0.05$).

Sıralı lojistik regresyon analizinin ardından uygulanan marjinal etki analizinden elde edilen marjinal etkiler Tablo 3 ve Tablo 4’te görüldüğü gibidir. Analizler sonucunda modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.000$). Sıralı lojistik regresyon analizlerinde modellerin uyum iyiliğini belirlemek için en sık kullanılan ölçütlerden biri McKelvey ve Zavoina (1975) tarafından geliştirilen McKelvey ve Zavoina R2 ölçütüdür (Selim, Selim ve Eroğlu, 2011). Bu çalışmada da modelin uyum iyiliği için McKelvey ve Zavoina’nın R2 ölçütü kullanılmış ve bu ölçütün değeri 0.711 olarak belirlenmiştir. Buna göre modelin uyum iyiliğinin kabul edilebilir olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerinin İDCK beceri düzeyi olasılıkları üzerindeki marjinal etkileri Tablo 3’te aktarılmıştır.

Tablo 3’e göre, erkeklerin kadınlara göre beceri düzeyinin başlangıç olma olasılığı %11 daha az iken uzman olması olasılığı %9.6 daha fazladır. Katılımcılardan 18-29 yaş aralığında olanlara göre 30-39 yaş aralığında olanların başlangıç düzeyde olma olasılığı %8.3 daha fazla iken uzman düzeyde olma olasılığı %7.2 daha az; 50 ve üzeri yaş grubunda olanların ise başlangıç düzeyde olma olasılığı %14.6 daha az iken uzman düzeyde olma olasılığı %12.7 daha fazla bulunmuştur.

Eğitim durumu ilk-orta-lise olanlara göre ön lisans mezunlarının beceri düzeyinin başlangıç olmasının olasılığı %19.8 daha az iken uzman olmasının olasılığı %17.2 daha fazla; lisans mezunlarının beceri düzeyinin ise başlangıç olmasının olasılığı %16.2 daha az iken, uzman olmasının olasılığı %14.1 daha fazladır. Katılımcılardan kamu sektöründe çalışanlara göre özel sektörde çalışanların beceri düzeylerinin başlangıç olması olasılığı %13.8 daha az iken uzman olması olasılığı %12 daha fazladır.

Tablo 3. Katılımcıların demografik özelliklerinin internet-dijital cihaz kullanım beceri düzeylerine göre marjinal etkileri

Değişken	dy/dx	Standart Hata	P>z	VIF
Cinsiyet: Erkek (Referans: Kadın)				1.14
Başlangıç	-0.11090	0.02812	0.000 ^a	
Orta	0.01441	0.00998	0.149 ^x	
Uzman	0.09649	0.02441	0.000 ^a	
Yaş: 30-39 (Referans: 18-29)				1.21
Başlangıç	0.08377	0.04619	0.070 ^c	
Orta	-0.01088	0.00908	0.231 ^x	
Uzman	-0.07288	0.04039	0.071 ^c	
Yaş: 50 ve üzeri (Referans: 18-29)				1.08
Başlangıç	-0.14624	0.08343	0.080 ^c	
Orta	0.01900	0.01673	0.256 ^x	
Uzman	0.12723	0.07199	0.077 ^c	
Eğitim: Ön lisans (Referans: İlk-Orta-Lise)				1.37
Başlangıç	-0.19809	0.05254	0.000 ^a	
Orta	0.02574	0.01699	0.130 ^x	
Uzman	0.17234	0.04798	0.000 ^a	
Eğitim: Lisans (Referans: İlk-Orta-Lise)				1.45
Başlangıç	-0.16265	0.03928	0.000 ^a	
Orta	0.02113	0.01344	0.116 ^x	
Uzman	0.14151	0.03700	0.000 ^a	
İstihdam: Özel Sektör (Referans: Kamu Çalışanı)				1.71
Başlangıç	-0.13885	0.05233	0.008 ^b	
Orta	0.01804	0.01342	0.179 ^x	
Uzman	0.12081	0.04558	0.008 ^b	

^a: p<0.000. ^b: p<0.05. ^c: p<0.10. ^x: p>0.10

Tablo 4'te katılımcıların İDCK beceri düzeylerini etkileyen değişkenlerin marjinal etkilerine yer verilmiştir. Tablo 4'e göre bilgisayarlarında Windows işletim sistemi kullanan katılımcılara göre kullandıkları işletim sistemini bilmeyenlerin beceri düzeylerinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %22.9 daha fazla iken, uzman düzeyde olması olasılığı %19.9 daha azdır. Bilgisayar kullanmayan katılımcıların ise Windows işletim sistemi kullananlara göre beceri düzeylerinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %20 daha fazla ve uzman düzeyde olması olasılığı %17.4 daha azdır.

Tablo 4. Katılımcıların internet-dijital cihaz kullanım beceri düzeylerini etkileyen değişkenlerin marjinal etkileri

Değişken	dy/dx	Standart Hata	P>z	VIF
Bilgisayar İşletim Sistemi: Bilmiyorum (Referans: Windows)				1.08
Başlangıç	0.22952	0.10023	0.022 ^b	
Orta	-0.02983	0.02213	0.178 ^x	
Uzman	-0.19969	0.08900	0.025 ^b	
Bilgisayar İşletim Sistemi: Kullanmıyorum (Referans: Windows)				1.17
Başlangıç	0.20081	0.04991	0.000 ^a	
Orta	-0.02609	0.01699	0.125 ^x	
Uzman	-0.17471	0.04602	0.000 ^a	
Mobil İşletim Sistemi: Bilmiyorum (Referans: Windows)				1.30
Başlangıç	0.33916	0.11780	0.004 ^b	
Orta	-0.04408	0.03094	0.154 ^x	
Uzman	-0.29508	0.10506	0.005 ^b	
Web sitesine girmeden önce yasallık kontrolü yaparım: Bazen (Referans: Asla)				1.54
Başlangıç	-0.07141	0.03964	0.072 ^c	
Orta	0.00928	0.00777	0.232 ^x	
Uzman	0.06213	0.03466	0.073 ^c	
Web sitesine girmeden önce yasallık kontrolü yaparım: Sıklıkla (Referans: Asla)				1.73
Başlangıç	-0.07446	0.04129	0.071 ^c	
Orta	0.00967	0.00823	0.240 ^x	
Uzman	0.06478	0.03589	0.071 ^c	
Bir e-posta veya gönderideki bağlantıya tıklamadan kontrol ederim: Bazen (Referans: Asla)				1.90
Başlangıç	-0.10619	0.06069	0.080 ^c	
Orta	0.01380	0.01161	0.235 ^x	
Uzman	0.09239	0.05318	0.082 ^c	
Geçen yıla kıyasla siber mağdur olma riski artmıştır: Katılıyorum (Referans: Katılmıyorum)				2.57
Başlangıç	-0.20215	0.09102	0.026 ^b	
Orta	0.02627	0.02000	0.189 ^x	
Uzman	0.17588	0.08025	0.028 ^b	
İnternette güvenliğimin artacağını bilirsem devletin gözetimini artırmasını kabul edebilirim: Kararsızım (Referans: Asla)				1.38
Başlangıç	0.07566	0.03960	0.056 ^c	
Orta	-0.00983	0.00827	0.235 ^x	
Uzman	-0.06582	0.03425	0.055 ^c	
İnternette güvenliğimin artacağını bilirsem devletin gözetimini artırmasını kabul edebilirim: Katılıyorum (Referans: Asla)				1.42
Başlangıç	0.08484	0.03447	0.014 ^b	
Orta	-0.01102	0.00857	0.199 ^x	
Uzman	-0.07381	0.02963	0.013 ^b	

a: p<0.000. b: p<0.05. c: p<0.10. x: p>0.10

Kullanıcıların mobil işletim sistemi kullanımına göre beceri düzeyleri değerlendirildiğinde Windows kullanan katılımcılara göre kullandıkları mobil işletim sistemlerini bilmeyen katılımcıların beceri düzeylerinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %33.9 daha fazla iken uzman olması olasılığı %29.5 daha azdır. .

Bir web sitesine girmeden önce yasallığını bazen kontrol eden katılımcıların, bu kontrolü asla gerçekleştirmediğini belirten katılımcılara göre beceri düzeylerinin başlangıç olması olasılığı %7.1 daha az iken, uzman olması olasılığı %6.2 daha fazladır. Benzer şekilde sıklıkla web sitelerinde yasallık kontrolü yapan katılımcıların ise başlangıç beceri düzeyinde olmalarının olasılığı %7.4 daha az ve uzman beceri düzeyinde olmalarının olasılığı %6.4 daha fazladır.

E-posta ve gönderilerdeki bağlantılara tıklamadan önce kontrol edenlerin asla kontrol etmeyenlere göre, bu kontrolü bazen gerçekleştirenlerin beceri düzeyinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %10.6 daha az iken, uzman düzeyde olması olasılığı %9.2 daha fazladır. Katılımcılardan geçen yıla kıyasla siber suç mağduru olma riskinin daha fazla olduğunu düşünenlerin düşünmeyenlere göre bu görüşe katılanların beceri düzeyinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %20 daha az iken, uzman düzeyde olması olasılığı %17.5 daha fazladır. İnternette güvenliğin artması koşuluyla devlet gözetiminin artmasını kabul edebilirim görüşüne kararsız durumda olanların asla katılmıyorum diyenlere göre beceri düzeylerinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %7.5 daha fazla ve uzman düzey olması olasılığı %6.5 daha az iken, devlet gözetiminin artmasını isteyenlerin beceri düzeylerinin başlangıç düzeyde olması olasılığı %8.4 daha fazla ve uzman düzeyde olması olasılığı %7.3 daha azdır.

Sıralı lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre, katılımcıların cihazların güvenliği hakkındaki düşünceleri, şifrelerinin kişisel bilgi içerip içermemesi, tıklanan reklamlardaki tehlikeler hakkındaki farkındalık, önemli hesapların şifrelerinin değiştirilme sıklığı, kullandıkları yazılımları güncelleme davranışları, internet koruması kullanma durumu, siber suç tehlikesi ile ilgili bilgilendirilmiş hissetme durumu, kimlik avı gönderisi almış olma durumu, siber saldırı nedeniyle çevrimiçi hizmetlere erişememiş olma durumu ve siber suç mağduriyeti durumunda bildirme tercihi ile ilgili değişkenlerin katılımcıların internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeyi olasılıkları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etki yaratmamaktadır.

Tartışma

Çalışma kapsamında sıralı lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, demografik değişkenlere göre; 50 yaş ve üzerinde olanların, ön lisans ve lisans mezunlarının, erkeklerin ve özel sektör çalışanlarının dijital cihaz ve internet kullanım becerisi açısından kendilerini diğer insanlardan daha becerili görme eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Dijital bölünmede yaşın önemli faktörlerden biri olduğu bilinmektedir. Çünkü yaşlı bireylerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanmada engeller meydana gelebilmektedir. Görme, duyma problemleri gibi engellerin yanı sıra yaşlı bireylerin bilgi teknolojilerini kullanırken yaşadıkları zorluklar onları bu teknolojileri kullanmaktan uzaklaştırmakta, bu konudaki yeteneklerinin azalmasına yol açmaktadır (Baran vd., 2017). Ancak analiz sonuçlarında yaşlı bireylerin bu konuda gençlerden daha özgüvenli olduğu ortaya çıkmıştır. Buna dayanarak yaşlı bireylerin internet ve dijital kaynakları kullanım alışkanlıklarının incelenmesi ve eksik veya yanlış bildikleri noktaların düzeltilmesi açısından eğitimler sunulmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre ön lisans ve lisans mezunlarının ilkokul, ortaokul ve lise mezunlarına göre daha yetkin olduklarını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi arttıkça dijital okuryazarlık yeteneğinin artacağı bilinmektedir (Bayrakçı, 2020). Dijital okuryazarlığı yüksek olan bireylerin internet ve dijital cihaz kullanımında yetkin oldukları düşünülmektedir. Bu açıdan ilkokul, ortaokul ve lise mezunu katılımcıların BİT erişimi ve kullanımı için çalışmalar yapılması önerilmektedir. Katılımcıların çalıştıkları sektörler incelendiğinde özel sektör çalışanlarının kamu çalışanlarına göre beceri düzeyi bakımından daha becerili olduklarını düşündükleri görülmüştür.

Katılımcıların internet ve dijital cihaz kullanım becerilerini etkileyen diğer değişkenlere incelendiğinde; kullandıkları bilgisayar ve mobil işletim sistemini bilmeyenlerin, bilgisayar kullanmayanların, web sitesine girmeden önce yasallık kontrolü yapmayanların, güvenliğin artması koşuluyla devlet gözetiminin artması konusunda kararsız olanların internet ve dijital cihaz kullanımı konusunda kendilerini diğerlerinden daha az yetenekli gördükleri belirlenmiştir. Ancak epostalarındaki bağlantıya tıklamadan önce kontrol etmeyen, geçen yıla kıyasla siber mağduriyet riskinin artmadığını düşünen ve internetteki güvenliği artması koşuluyla devlet gözetimini kabul eden katılımcıların kendilerini internet ve dijital cihaz kullanımı konusunda diğerlerinden daha yetenekli gördükleri anlaşılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle benzer niteliklere sahip olan katılımcılara yönelik olarak günlük ve iş hayatında internet ve dijital cihaz kullanımı, siber güvenlik faaliyeti ve siber suç bilinci hakkında eğitimler düzenlenmesi faydalı olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Osmaniye'deki 18 yaş ve üzeri bireylerin siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci faktörleri ile internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bireylerden elde edilen anket verilerine χ^2 bağımsızlık testi uygulayarak İDCK beceri düzeyleri ile bireylerin demografik özellikleri ile siber güvenlik faaliyetleri ve siber suç bilinci faktörleri arasında anlamlı ilişkiye sahip olmayan değişkenler belirlenip analiz kapsamından çıkartılarak geriye kalan değişkenler arasından çoklu doğrusal bağlantı testiyle sıralı lojistik regresyon analizi öncesi değişkenler hazır hale getirilmiştir.

Bireylerin İDCK beceri düzeyleri incelendiğinde; katılımcıların %22,6'sının başlangıç, %59,6'sının orta ve %17,8'inin uzman düzeyde olduğu açıklanmıştır. Benzer şekilde sosyodemografik değişkenlerden cinsiyet değişkeni incelendiğinde erkeklerin kadınlara kıyasla İDCK beceri düzeylerinin uzman kategorisi açısından daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yaş değişkeni değerlendirildiğinde, 18-29 yaş grubu arasında olanların yaş düzeyleri arttıkça diğer gruptakilere göre İDCK beceri düzeylerinin daha iyi olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte bireylerin eğitim seviyesi arttıkça, İDCK beceri düzeylerinin arttığı belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında sıralı lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular, siber güvenlik faaliyeti ve siber suç bilincine sahip olan bireylerin internet ve dijital cihaz kullanım beceri düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

İDCK beceri düzeyine sahip olan bireyler, dijital platformları daha etkin ve verimli bir biçimde kullanırken, bu platformlarda karşılaşılabileceği tehditleri bilerek bunlara karşı önlemler alarak bilgiye ulaşmakta, sosyal ve çalışma yaşamlarında daha başarılı olmaktadır. Başka bir ifadeyle, İDCK beceri düzeyleri bireylerin teknolojiyi etkin kullanarak bunları nasıl ve ne zaman kullanacağını bildikleri ve dijital hayatta aktif bir şekilde rol almalarını sağladığı için bu beceri düzeyleri çalışma hayatında önem arz etmektedir.

Günümüzün bilgi toplumu açısından her bir bireyin internet ve dijital cihaz kullanım becerilerinin kazandırılması, vatandaşlık hakkı olarak görülmeli ve bu temel teknoloji, araç ve becerilere ulaşması sağlanmalıdır. Bu doğrultuda toplum olarak eğitimde, sağlıkta, ekonomik ve kültürel alanlarda iyileştirmelerin sağlanabilmesi için kamu ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışmalar yapması beklenmektedir.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda kamu ve özel sektör çalışanlarının internet ve dijital cihaz kullanım becerilerinin karşılaştırmalı incelenmesi, bu çalışmada belirtilen grupların eğitime tabi tutulup eğitim öncesi ve sonrası düşüncelerinin ve becerilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesinin faydalı olacağı önerilmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

"Bireylerin İnternet-Dijital Cihaz Kullanım Becerilerini Değerlendirmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, E. (2020). *İkinci Seviye Dijital Bölünme: Bireylerin Çevrimiçi Becerilerindeki Farklılıklar içinde (25-47)* Mehmet Fiğan ve Yeliz Dede Özdemir (Ed.) Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma. Alternatif Bilişim Derneği, Ankara.
- Akçakanat, Ö., Özdemir, O., & Mazak, M. (2021). İşletmelerde Siber Güvenlik Riskleri ve Bilgi Teknolojileri Denetimi: Bankaların Siber Güvenlik Uygulamalarının İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 246-270.
- Akkuş, Ö., & Özkoç, H. (2016). *Stata Uygulamaları ile Nitel Veri Analizi Tercih Modelleri – Lojit Modeller – Probit Modeller*. Ankara: Seçkin | Sosyal Bilimler.
- Aksoy, B., & Erilli, N. A. (2021). Siber Suçların Siber Saldırılarına Maruz Kalan Şirketlerin Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkileri. *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(2), 237-259.

- Aksoy, N. C., Karabay, E., & Aksoy, E. (2021). Sınıf öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 14(2), 859-894.
- Alkan. Ö., & Abar. H. (2020). Determination of factors influencing tobacco consumption in Turkey using categorical data analyses. *Archives of environmental & occupational health*. 75(1). 27-35. DOI: <https://doi.org/10.1080/19338244.2018.1556200>
- Alpar, R. (2013). Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Detay Yayıncılık. Baskı, Ankara.
- Altınöz, M., Tosun, N., Çinkılıç, T., & Çay, E. (2019). Siber Güvenlik Ve Bilinçli Sosyal Medya Kullanımı Dersi Pilot Uygulamasına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Journal of Continuous Vocational Education and Training*, 2(1), 1-15.
- Álvarez Álvarez, M. D. C., & García-Prieto, F. J. (2021). Brecha digital y nuevas formas académicas en la escuela rural española durante el confinamiento. *Educar*, 57(2), 397-411.
- Alzubaidi. A. (2021). Measuring the level of cyber-security awareness for cybercrime in Saudi Arabia. *Heliyon*. 7(1). e06016.
- Arıcak, O. T., Tanrıku, T., & Kınay, H. (2012). Siber mağduriyet ölçeği'nin ilk psikometrik bulguları. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11, 1-6.
- Atakan, M. (2021). Siber Güvenlik ve Covid 19 Salgının Uzaktan Denetim Üzerinde Etkileri . *Denetim*, 11 (22) , 27-39 .
- Bahar, A. (2018). Bilişim Suçları, İletişim Ve Sosyal Medya. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(3), 1-36.
- Baran, A. G., Kurt, Ş. K., & Tekeli, E. S. (2017). Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 45, 1-24.
- Baran, A. G., Kurt, Ş. K., & Tekeli, E. S. (2017). Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1(45).
- Blank, G., & Grosej, D. (2014). Dimensions of Internet use: amount, variety, and types. *Information, Communication & Society*, 17(4), 417-435.
- Bozkanat, E., & Başol, O. (2021). Dijital Becerilerin Cinsiyet Eşitliği İndeksine Etkisi: Ab Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 587-603.
- Çakır, H., & Uzun, S. (2021). Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planlarının Değerlendirilmesi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(2), 353-379.
- Çapar, F., & Vural, Ö. F. (2013). Obstacle to e-government: Digital division E-devletleşme önündeki engel: Dijital eşitsizlik. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 1674-1692.

- Çiftçi, A., Öksüz, M., Yolgeçen, Z., Akkuş B. & Alper, C. K. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Durumlarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Hizmet*, 2021/2, 107-135.
- Dağlı, İ. (2022). Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Dijital Bölünme: EDAS ve MAIRCA Yöntemleri ile Ampirik Bir Çalışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 359-386.
- Demir, N. & Büyükalın Filiz, S. (2018). Kamu Çalışanlarının Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Düzeylerinin İncelenmesi Sayıştay Başkanlığı Örneği. *Sayıştay Dergisi*, (108) ,149-174.
- Deniz, D., & Iriz, M. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Öğretmenlerde Siber Zorbalık Algısının Çeşitli Değişkenler ile İncelenmesi. Mehmet Necati Cizrelioğulları ve Rukiye Kılılı (Ed.), *ECLSS International Online Conference Economics & Social Sciences September 8-9 2020 Kyrenia Proceeding Book* içinde (s. 220). ECLSS International Online Conference Economics & Social Sciences September 8-9 2020 Kyrenia’da sunulan bildiri, Kyrenia.
- Eken, Ö., Tosun, N., & Eken, D. T. (2020). Covid-19 Salgını ile Acil ve Zorunlu Uzaktan Eğitime Geçiş: Genel Bir Değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 113-128. doi: 10.37669/milliegitim.780722
- Elena-Bucea, A., Cruz-Jesus, F., Oliveira, T., & Coelho, P. S. (2021). Assessing the role of age, education, gender and income on the digital divide: evidence for the European Union. *Information Systems Frontiers*, 23(4), 1007-1021.
- Erdoğan, E. (2021). Dijital Okuryazarlık ve Siber Zorbalık: Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Bir İlişkisel Tarama Araştırması. *International Journal of Field Education*, 7(2), 61-76. Doi:10.32570/ijofe.1013788
- Erol, O., Şahin, Y. L., Yılmaz, E., & Haseski, H. İ. (2015). Personal Cyber Security Provision Scale development study Kişisel Siber Güvenliği Sağlama Ölçeği geliştirme çalışması. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 75-91.
- Erten, P. (2019). Dijital Bölünme. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 15-23.
- Erten, P. (2019). Dijital bölünme. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 15-23.
- EUROSTAT.(2020).
https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_sk_dskl_i&lang=en
- Gözler, A., & Taşçı, U. (2015). Sınıf Öğretmenliği Bölüm Öğrencilerinin Bilişim Suçları. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 8(3), 147.
- Güner, O. (2022). Avrupa Birliği’nde Dijital Medya Okuryazarlığına Dair Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 473-499.

- Inan, F. A., Namin, A. S., Pogrund, R. L., & Jones, K. S. (2016). Internet use and cybersecurity concerns of individuals with visual impairments. *Journal of Educational Technology & Society*, 19(1), 28-40.
- Ismailova, R., & Muhametjanova, G. (2016). Cyber crime risk awareness in Kyrgyz Republic. *Information Security Journal: A Global Perspective*, 25(1-3), 32-38.
- İlhan, Ü. D. (2021). A rapid implementation of remote work as a strategy in response to COVID-19: an examination in terms of work-life balance in (335-347) Hasan Dinçer & Serhat Yüksel (Ed.) *Management Strategies to Survive in a Competitive Environment*. Cham, Springer.
- Kalaycı, C. (2013). Dijital bölünme, dijital yoksulluk ve uluslararası ticaret. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 145-162.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalfa, V. R., & Çakır, E. (2020). Öğrencilerin Okudukları Bölümlerinden Duydukları Memnuniyeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile Belirlenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1413-1424.
- Karacı, A., Akyüz, H. İ., & Bilgici, G. (2017). Üniversite öğrencilerinin siber güvenlik davranışlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(6), 2079-2094.
- Karagiannopoulos, V., Kirby, A., Ms, S. O. M., & Sugiura, L. (2021). Cybercrime awareness and victimisation in individuals over 60 years: A Portsmouth case study. *Computer Law & Security Review*, 43, 105615.
- Karaoğlan-Yılmaz, F. G., & Çavuş-Ezin, Ç. (2017). Ebeveynlerin bilgi güvenliği farkındalıklarının incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(2), 41-57.
- Kerman, B., Sönmez, A., & Kiraz, E. D. E. (2021). Halk Sağlığı Bakış Açısı ile Dijital Bölünme. *Climate and Health Journal*, 1(2), 58-67.
- Keser, H., & Güldüren, C. (2015). Bilgi Güvenliği Farkındalık Ölçeği (BGFÖ) Geliştirme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1167-1184.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem Yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46. Doi: 10.5455/jmood.20130325011730
- Kiraz, O. Z. (2021). Siber Güvenlik Bağlamında Yeni Tehdit Algulamalarının Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 2(2), 69-88
- Kozan, M. & Bulut Özek, M. (2019). Böte Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri Ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi . Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 29 (1) , 107-120 . DOI: 10.18069/firatsbed.538657

- Kuh, Z., & Erdem, R. (2022). Dijital Bölünmenin Sağlık Hizmetleri Kullanımı Üzerine Etkisi. *Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-67.
- Kuvancı, B., & Akın, F. (2020). Dördüncü Sanayi Devriminin Bir Sonucu Olarak Siber Tehditler Ve Siber Güvenliğin Aile, Şirket Ve Devlet Bazında Önemi. *İş Ve Hayat*, 6(11), 24-45.
- Küçükvardar, M. (2018). Suç olgusunun değişen yüzü: Siber suçlar. *International Journal of Information, Technology and Philosophy*, 1(2), 1-18.
- McKelvey, R. D., & Zavoina, W. (1975). A statistical model for the analysis of ordinal level dependent variables. *Journal of mathematical sociology*, 4(1), 103-120. Doi: <https://doi.org/10.1080/0022250X.1975.9989847>
- Milani, R., Caneppele, S., & Burkhardt, C. (2022). Exposure to cyber victimization: Results from a Swiss survey. *Deviant Behavior*, 43(2), 228-240. Doi: <https://doi.org/10.1080/01639625.2020.1806453>
- Mínguez, A. M. & Ballesteros, E. C. (2008). The Digital Divide in Education in the Knowledge Society in (430- 436) Goran D. Putnik & Maria Manuela Cunha (Ed.) *Encyclopedia of Networked And Virtual Organizations*, Hershey, PA; IGI Global.
- Nandal, S., Singla, J., & Rawal, S. (2021). The Waves of COVID 19 Era: A study on how it excavates the Digital Gap in Education System. *Elementary Education Online*, 20(5), 5367-5367.
- National Telecommunications and Information Administration (NTIA) (1995). Falling through the net: A Survey of the "Have nots" in rural and urban America. ERIC Clearinghouse. Retrieved 10.05.2022 from <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fallingthru.html>
- National Telecommunications and Information Administration (NTIA)(1998). Falling Through the Net II: New Data on the Digital Divide. Retrieved 10.05.2022 from <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/net2/falling.html>
- National Telecommunications and Information Administration (NTIA) (1999). Falling through the net: Defining the digital divide. Retrieved 10.05.2022 from <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fttn99/contents.html>
- Ndubueze, P. N., Igbo, E. U. M., & Okoye, U. O. (2013). Cyber crime victimization among Internet active Nigerians: An analysis of socio-demographic correlates. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 8(2), 225.
- Nzeakor, O. F., Nwokeoma, B. N., & Ezech, P. J. (2020). Pattern of cybercrime awareness in Imo state, Nigeria: An empirical assessment. *International Journal of Cyber Criminology*, 14(1), 283-299.

- Nzeakor, O. F., Nwokeoma, B. N., & Ezech, P. J. (2020). Pattern of cybercrime awareness in Imo state, Nigeria: An empirical assessment. *International Journal of Cyber Criminology*, 14(1), 283-299.
- Öğün, M. N. & Kaya, A. (2013). Siber güvenliğin milli güvenlik açısından önemi ve alınabilecek tedbirler. *Güvenlik Stratejileri*, 9, 18, 145-181.
- Özdoğan, A. Ç., & Berkant, H. G. (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 13-43.
- Öztemiz, S., & Yılmaz, B. (2013). Bilgi Merkezlerinde Bilgi Güvenliği Farkındalığı: Ankara'daki Üniversite Kütüphaneleri Örneği. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 87-100.
- Öztürk, L. (2005). Türkiye'de dijital eşitsizlik: TÜBİTAK-BİLTEN anketleri üzerine bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 111-131.
- Pagani, M. & Pasinetti, C. (2009). Accessibility, Usability, and Functionality in T-Government Services in (1-8) Margherita Pagani (Ed.) *Encyclopedia of Multimedia Technology and Networking (Second Edition)*, Hershey, PA; U.S.A, IGI Global.
- Pierce, J. (2019). *Digital Divide* in (1-8) *The International Encyclopedia of Media Literacy*. John Wiley & Sons.
- Qazi, A., Hasan, N., Abayomi-Alli, O., Hardaker, G., Scherer, R., Sarker, Y., ... & Maitama, J. Z. (2021). Gender differences in information and communication technology use & skills: a systematic review and meta-analysis. *Education and Information Technologies*, 1-34. doi: <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10775-x>
- Sargedik, E. (2022). COVID-19 Pandemi Sürecinde Çocuklardaki İnternet Bağımlılığı, Siber Mağduriyet Düzeyleri ve Algılanan Ebeveyn İzleminin İncelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12(1), 65-72. DOI: <https://dx.doi.org/10.33631/sabd.1055300>
- Scheerder, A., Van Deursen, A., & Van Dijk, J. (2017). Determinants of Internet skills, uses and outcomes. A systematic review of the second-and third-level digital divide. *Telematics and informatics*, 34(8), 1607-1624.
- Seçkin-Kapucu, M. , Özcan, H. ve Karakaya-Özyer, K. (2021). The Relationship Between Middle School Students' Digital Literacy Levels, Social Media Usage Purposes and Cyberbullying Threat Level . *International Journal of Modern Education Studies*, 5 (2) , 537-566.
- Sekaran. U. (2003). *Research methods for business: A skill building approach (Fourth Edition)*. John Wiley & Sons Inc.
- Selim, H., Selim, S., & Eroğlu, S. (2011). Uluslararası Bir İmalat Firmasında Müşteri Memnuniyetini Belirleyen Faktörlerin Analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26(3), 561-573.

- Serinikli, N. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Örgütsel Değişim: Uzaktan/Evden Çalışma Modeli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 277-288.
- Seyran, F. (2021). Covid-19 ve Siber Zorbalık: Uzaktan Çalışma Üzerine Bir Değerlendirme. 2. Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi 24-25 Mayıs 2021, Ankara.
- Sezgin, S., & Fırat, M. (2020). Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitime geçiş ve dijital uçurum tehlikesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 37-54.
- Steinmetz, J. (2013). *Cyberbullying and The Digital Divide: Student and Teacher Perceptions and Reactions*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Ohio State University, Columbus).
- Şahin, A., Özkan, R. A., & Turan, B. N. (2022). İlkokul Öğrencilerine Yönelik Dijital Okuryazarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(3), 619-630.
- Talan, T., & Aktürk, C. (2021). Orta Öğretim öğrencilerinin dijital okuryazarlık ve bilgi güvenliği farkındalığı seviyelerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 158-180.
- Tekin, N. B. Ö., Süngü, B., Aydoğan, A. A., & Özer, D. (2022). Pandemi Sürecinde Araştırma Etiği Ve Dijital Bölünme Ekseninde Bir Çalışma Örneği: Engelli Bireyler Ve Annelerinin Yaşam Kaliteleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 88-100.
- Thomas, D. & Loader, B. (2000). *Cybercrime: Law Enforcement, Security and Surveillance in the Information Age*. London: Routledge
- UNESCO. (2018). Digital skills critical for jobs and social inclusion.
- Uyar, M., & Hasdemir, T. (2021). Çocukların İnternet'e Erişimleri Ve Kullanım Becerileri: Ankara İli Örneği. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 7-38.
- Ünal, Y. (2009). Bilgi toplumunun tarihçesi. *Tarih Okulu Dergisi*, (5),123-144.
- Wang, D., Zhou, T., & Wang, M. (2021). Information and communication technology (ICT), digital divide and urbanization: Evidence from Chinese cities. *Technology in Society*, 64, 101516.
- Yakut, E. (2020). Multinomial Probit Model İle Konut Seçimine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi: Osmaniye İli Uygulaması. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), 3274-3301.
- Yılmaz, A. (2021). Covid 19 Pandemi Sürecinde Evden Çalışma ve Koordinasyon Sorunları içinde (173-202) Ebru Ertürk (Ed.) Covid 19 Pandemi Sürecinde Çalışma Yaşamındaki Değişime Örgütsel Davranış Konuları Perspektifinden Bakış. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Yontar, A. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 815-824.

Zayid, E. I. M., & Farah, N. A. A. (2017). A study on cybercrime awareness test in Saudi Arabia-Alnamas region. In 2017 2nd International Conference on Anti-Cyber Crimes (ICACC) (pp. 199-202). IEEE.

Extended Abstract

The concept of digital division, defined as inequality in access to information and communication technologies, has become a research subject that has gained depth as a result of a movement of change which has been led by technology (Sezgin and Firat, 2020; Capar and Vural, 2013; Unal, 2009). Certain groups may be disadvantaged depending on the content of the concept of digital division. For example, older individuals can be in disadvantageous situation with respect to younger individuals, as well as those with lower level of education compared to those with higher level of education and those with lower level of income compared to those with higher level of income (Ozturk, 2005); Agaoglu, 2020). However, with the effect of the Covid-19 pandemic, most of the business life, education life and daily activities started to be carried out over the internet and digital devices through remote access systems, and access and usage competencies in this regard have become a necessity without considering any disadvantages. (Bayrakci, 2020). Especially many individuals who were left incompetent in terms of Internet and digital device use as a result their business, educational, and daily life activities being carried over to the Internet have started to spend more time on the Internet than they usually did, and this situation has created larger gaps in terms of digital victimization (Sarigedik, 2022; Seyran, 2021; Deniz and Iriz, 2020). For this reason, it has become an important issue for individuals to have information about the use of the internet and digital devices for their security in the internet environment and to try to improve themselves in this respect. Competence for Internet and digital device use has been defined by UNESCO (2018) as the skill that one needs to have in order to use digital devices and Internet applications so as to access and manage information. In the present study, the factors that affected competence levels of individuals for using the Internet and digital devices were investigated.

Th study data were collected through a survey form which included questions regarding gender, age, educational status, and employment status, and some statements borrowed from the Cyber Security Activities and Cyber Crime Awareness sections of the Information Security Awareness Scale designed by Alzubaidi (2021). In addition, the level of Internet and digital device use (IDDU) variable, by which the individuals evaluated their own competence of Internet and digital device use, was determined as the dependent variable. With this variable, the individuals evaluated their competences over three levels (Beginner:1, Intermediate:2, Advanced:3). The population of the study consisted of individuals over the age of 18 years who lived in Osmaniye province. The study sample included 522 observed individuals, 118 of whom reported to be at the beginner level, 311 at the intermediate level, and 93 at the advanced level in terms of Internet and digital device use.

In order to determine the variables that could be included in the ordinal logistic regression analysis in the study, Pearson Chi-square analysis was performed. Accordingly, multiple linear test and

parallel lines assumption test were performed for the significant variables in the Chi-square analysis ($p < 0.05$). As a result, it was understood that the data were suitable for ordinal logistic regression analysis. Following the ordinal logistic regression analysis performed, marginal effects analysis was performed in order to calculate the effects of the factors on the probabilities of Internet and digital device use levels.

According to the results of the Pearson Chi-square analysis, the relationship of the individuals' demographic characteristics, cyber security activities, and cyber crime awareness with their Internet and digital device use levels was confirmed. The ordinal logistic regression analyses proved that the model was significant ($p < 0.000$). One of the criteria used most frequently in order to determine goodness of fit in ordinal logistic regression analyses is R^2 criterion developed by McKelvey and Zavoina (1975) (Selim, Selim and Eroglu, 2011). In the present study, McKelvey and Zavoina's R^2 criterion was used for the goodness of fit of the model, and the value of the criterion was determined as 0.711. Thus, it was understood that the model's goodness of fit was acceptable. Moreover, based on the results of the ordinal logistic regression analysis of demographic variables, it was determined that those aged 50 years and above, those who had bachelor's and associate degree, males, and private sector employees had a tendency to evaluate themselves more competent in terms of Internet and digital device use than other individuals.

According to the results of the marginal effects analysis, it was determined that those who did not know the operation system of the computer and mobile device they used, those who did not use a computer, those who did not run legality check before entering a website, those who were undecided about increased government supervision on the condition that security was enhanced considered themselves less competent in terms of Internet and digital device use compared to other individuals. However, it was also found that the participants who did not check before clicking the link in their e-mails, those who thought that cyber victimization risk did not increase more compared to the previous year, and those who accepted increased government supervision provided that security on the Internet was increased evaluated themselves more competent in terms of Internet and digital device use in comparison to other individuals. Based on these, it is believed that it will be beneficial to organize training programs aimed at individuals with similar characteristics on Internet and digital device use in daily and business life, cyber security activities, and cyber crime awareness.

Individuals who have a good level of competence for Internet and digital device use make use of digital platforms more efficiently and effectively, they have access to information by being aware of the threats they may encounter on these platforms and taking necessary precautions, and they become more successful in their social and business lives. From today's information society perspective, getting each individual to gain skills for Internet and digital device use should be seen as a citizenship right, and their access to these basic technologies, devices, and skills should be ensured. In this direction, governments and non-governmental organizations should make collaborative efforts in order to ensure improvements in education, health, and economic and cultural areas as a society.

İlkokul Öğrencilerinin Yazma Becerilerine İlişkin Makalelerin İncelenmesi: Tematik İçerik Analizi¹

Analysis of Articles on Primary School Students' Writing Skills: Thematic Content Analysis

Rabia KARAOĞLU²

Seher ÇETİNKAYA³

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1099199

Atıf / Citation: Karaoğlu, R., & Çetinkaya, S., (2022). “İlkokul Öğrencilerinin Yazma Becerilerine İlişkin Makalelerin İncelenmesi: Tematik İçerik Analizi” ODÜSOBİAD 12 (3), 2579-2602 Doi: 10.48146/odusobiad.1099199

Öz

Bireylerin akademik ve sosyal yaşamlarında önemli bir konuma sahip olan yazma becerisinin temeli ilkökulda atılmaktadır. İlkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin yapılmış çalışmaların incelenmesi öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin bilgi edinmeyi sağlarken yazma öğretiminde yeni yöntem ve tekniklerin uygulanmasına da katkı sunar. Bu çalışmada, 2012-2020 yılları arasında ilkökul öğrencilerinin (1-4. sınıflar) yazma becerilerine ilişkin makalelerin içerik analizi türlerinden tematik içerik analizi yöntemine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ölçüt örnekleme yöntemi ile 2012-2020 yılları arasında ilkökul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin yapılmış 64 makaleye ulaşılmıştır. Makaleler, ULAKBİM TR dizin ve Türkiye’de taranan SSCI dergilerinde yayımlanan çalışmalardır. Makaleler; yayım yıllarına, amaçlarına, yöntemlerine, örneklem düzeylerine, veri toplama araçlarına, veri analiz yöntemlerine, sonuçlarına ve önerilerine olmak üzere 8 parametrede incelenmiştir. Analiz sonucunda ulaşılan kategori ve alt kategorilere ilişkin elde edilen veriler makalelere verilen kodlar ve frekans değerleri ile birlikte tablolarda sunulmuştur. Araştırmada incelenen makalelerin en çok 2018 ve 2020 yıllarında yayımlandığı, daha çok ilkökul dördüncü sınıf öğrencileri ile çalışıldığı, nicel araştırma yöntemlerinden daha sık yararlandığı tespit edilmiştir. İncelenen makalelerde; araştırmacılara, MEB’e, ailelere, okul yönetimine, uygulamalara ve üniversitelere yönelik öneriler getirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazma, Yazma Becerisi, İlkokul Öğrencileri, Tematik İçerik Analizi

Abstract

The foundation of writing skill, which has an important place in the academic and social lives of individuals, is laid in primary school. Examining the studies on the writing skills of primary school students provides information about the writing skill levels of the students, and also contributes to the examination of new methods and techniques in writing teaching. For this reason, in this study, it is aimed to examine the articles prepared on

¹ Bu çalışma, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Eğitimi Bilim Dalında 2021 yılında tamamlanan “İlkokul Öğrencilerinin Yazma Becerilerine İlişkin Makalelerin İncelenmesi: Tematik İçerik Analizi” adlı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Sorumlu Yazar; Yüksek Lisans, Ordu Üniversitesi, E-mail: rabia_gfb_55@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3760-7135

³ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ordu, E-mail: sbayat_cetinkaya@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1330-1060

the writing skills of primary school students (1-4. grades) between the years 2012-2020 through thematic content analysis. In the research, 64 articles on the writing skills of primary school published between the years 2012-2020 were reached with the criterion sampling method. The articles were accessed from the ULAKBİM TR index and SSCI journals scanned in Turkey. Articles have been examined in accordance with 8 parameters including publication years, aims, methods, sample levels, data collection tools, data analysis methods, results and suggestions. The data obtained regarding the categories and sub-categories reached as a result of the analysis are presented in the tables together with the codes and frequency values given to the articles. As a result of the research; It has been determined that the articles examined were mostly published in 2018 and 2020, that were mostly studied with primary school fourth grade students and that research methods were used more frequently. In the articles examined, it was determined that suggestions were made for researchers, to the ministry of national education, families, schools, practices and universities.

Keywords: Writing, Writing Skill, Primary School Students, Thematic Content Analysis

Giriş

Türkçe dersi okuma, yazma, konuşma ve dinleme olmak üzere dört temel dil becerisinin kazandırılmasını hedefler. İlkokulda temelleri atılan yazma becerisinin kazandırılması ve geliştirilmesi düşünüldüğü kadar kolay olmayabilir. Akademik, sosyal ve mesleki alanlar gibi yaşamın birçok alanı yetkin bir yazma becerisi gerektirmesine rağmen (Datchuk and Kubina, 2013) birçok öğrenci yazma becerisini yeterli düzeyde geliştiremez (Graham, Harris and Santangelo, 2015). Hatta Grabe ve Kaplan'ın (1996: 87) "Dünya nüfusunun yaklaşık yarısının etkili yazı yazmayı bilmediğini" ifade etmesi öğrencilerin yazı yazarken zorlandığını, bu sebeple etkili yazılar oluşturamadığını ve beceri gelişiminin kolay olmadığını destekler niteliktedir.

Yazma becerisi karmaşık bazı becerilerin edinilmesini içermektedir. Berninger ve diğerleri (1992), yazma gelişiminin birbiriyle etkileşimli üç etkene dayandığını öne sürer: nörogelişim, dil gelişimi ve bilişsel gelişim. Nörogelişim, el yazısı yazma ve heceleme gibi görsel-motor görevler için gerekli olan fiziksel ve nörolojik olgunlaşmayı içerir. Dil gelişimi, uygun söz dizimine sahip cümleler üretmek için gerekli, sözcük dağarcığı ve gramer bilgisi gibi becerileri içerir. Bilişsel gelişim, metin oluşturma becerilerini ve yazma sürecini düzenlemeye yönelik bilişsel stratejileri içerir. Bunun yanı sıra yazma becerisi planlama, hedef belirleme gibi öz düzenleme becerilerini de gerektirir (Graham ve Harris, 2000). Ayrıca tüm bu bilişsel süreçler zorlu hale geldiğinde duyguları düzenlemeyi gerektiren öz düzenleme becerileri (Graham ve Harris, 2000), yazma motivasyonu ve öz yeterlilik (Marrs ve ark., 2016) gibi duyuşsal faktörler de yazma sürecinde yer almaktadır.

Yazma öğretimi, bireylerin duygu ve düşüncelerinin yazılı olarak ifade edilmesinde dilin kurallarına uyarak okunaklı ve estetik yazma becerilerinin kazandırıldığı süreçtir (Bayat, 2013, ss. 164-165). Öğrenim hayatlarının ilk yıllarında kazandırılmaya başlanan yazma becerisi eğitimin diğer kademelerini de etkilemektedir (Sağırılı, 2015: 4). Yeterli düzeyde yazma becerisine sahip olmak okul başarısı için kritik öneme sahiptir. Eğitim ortamlarında yazma, değerlendirme aşamasında yaygın kullanılmaktadır. Yazma, öğrencilerin okulda bilgilerinin gösterdikleri başlıca araçtır ve öğretmenlerin akademik performansı değerlendirmek için kullandıkları birincil araçtır (Graham vd., 1991). Yazma becerindeki yetkinlik akademik hayatta olduğu gibi sosyal hayatta da önemli bir konuma sahiptir (Akyol ve Temur, 2008; Cemaloğlu ve Yıldırım, 2008). Yazma becerisi mesafe veya zamanla uzaklaşmış olan aile, arkadaş,

meslektaşlar gibi sosyal çevre ile iletişim kurulmasına ve kişisel bağların korunmasına imkân tanır (Graham vd., 1991). Ayrıca bireylerin mesleki yaşamlarında önemli pozisyonlara gelmelerinde ve dil öğrenebilmelerinde gelişmiş yazma becerilerine sahip olmaları gerekmektedir (Çelenk, 2013). İlkokul öğrencilerinin yazma becerileri üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi; ilkokul öğrencilerinin yazma beceri düzeyleri, öğrencilerin yazma becerisine etki eden faktörler, öğretim programlarının başarısı, yazma öğretimi konusunda yeni yaklaşımların etkisi gibi konularda bütünsel bir bakış açısı sağlayabilir. Alanda yapılan araştırmaların incelenmesini sağlayan yöntemlerden biri de tematik içerik analizidir. Tematik içerik analizi çalışmalarında, araştırmacıların ele aldığı konunun derinliği ve yaygınlığı ile ilgili genel bir görünüm ortaya çıkarılır. Çalışmaların eğilimlerini bilmek, araştırmacıların akademik çalışmalarına katkı sağlayabilmektedir.

Akademik alanda yapılmış çalışmaların sayıca artması araştırmacıların bu çalışmalara kısa sürede ulaşabilmelerini zorlaştırmaktadır (Temizkan ve Erdevir, 2020). Özçakmak (2017) akademik alanda belli bir konu üzerinde hazırlanmış çalışmaların bir araya getirilmesinin bir birikimi sunduğunu ve o konu ile ilgili genel bir görünümü ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Boyacı ve Demirkol (2018) da belirli bir konu ile ilgili bir araya getirilerek analizi yapılmış çalışmaların ilgili alanın derinliği ve yaygınlığı hakkında bilgi verdiğini ifade etmiştir. Tematik içerik analizi çalışmaları, ilgili alanda yapılmış çalışmaların tamamına ulaşmada zorluk yaşayan araştırmacılara zengin bir içerik sunar (Çalık, Ayas ve Ebenezer, 2005; Ültay ve Çalık, 2012). Çalık ve Sözbilir (2014) ise belirli bir konunun farklı boyutlarını ortaya çıkarmak amacıyla var olan mevcut çalışmaların benzer yönlerini sunan tematik içerik analizi çalışmalarının özellikle araştırmacılar ve öğretmenler için önemli bir kaynak olabileceğinden söz etmişlerdir. Tematik içerik analizi yönteminde yapılan çalışmalar, üzerinde çalışılan konunun genel özelliklerini bütüncül olarak sunar (Au, 2007). Araştırmalardan elde edilen verilerin sınıflandırılarak sunulması tematik içerik analizi çalışmalarının okunabilirlik özelliğini kolaylaştırmıştır (Bauer, 2003).

Alanyazında yazma becerisine ilişkin çalışmaları inceleyen birtakım çalışmalar mevcuttur. Tavşanlı ve Kaldırım (2020) yapmış oldukları çalışmalarında, süreç temelli yazma yaklaşımına ilişkin çalışmaları incelemişlerdir. Bolat ve Tekin (2018) ise yazma eğitimi üzerine 2006-2017 yılları arasında yapılmış 25 ölçek geliştirme çalışmasını betimsel içerik analizi yönteminde incelemişlerdir.

Yapılan alanyazın taraması sonucunda ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin makaleleri; yayım yıllarına, amaçlarına, yöntemlerine, örneklem düzeylerine, veri toplama araçlarına, veri analiz yöntemlerine, sonuçlarına ve önerilerine göre inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışmada da birçok araştırmaya konu olan ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerini inceleyen makalelerin incelenmesi amaçlanmıştır. İlkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış makalelerin; yayım yıllarını, amaçlarını, örneklem grubunu, yöntemlerini, veri toplama araçlarını, veri analiz yöntemlerini, sonuçlarını, önerilerini bir bütün halinde incelemenin bu alandaki bilgi birikimini sunacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış makalelerde hangi örneklem gruplarında çalışmaların daha az yapıldığının tespit edilmesi alandaki boşlukların tespit edilmesine katkı sağlayabilir. Çalışmaların amaçlarını bir bütün halinde görmek gelecekte hangi konularda araştırma yapılması gerektiği hakkında araştırmacılara yeni fikirler sunabilir. Bu beklentiler ışığında bu çalışmada, 2012-2020 yılları arasında ilkokul öğrencilerinin yazma becerisine ilişkin hazırlanmış makalelerin tematik içerik analizi yönteminde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç

doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

2012-2020 yılları arasında ilkokul ğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış makalelerin;

1. Yayın yıllarına,
2. Amaçlarına,
3. Yöntemlerine,
4. Örnekleme düzeylerine,
5. Veri toplama araçlarına,
6. Veri analiz yöntemlerine,
7. Sonuçlarına,
8. Önerilerine göre dağılımını nasıldır?

Yöntem

Bu araştırmada, Türkiye’de 2012-2020 yılları arasında ilkokul ğrencilerinin (1-4. sınıflar) yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış makalelerin içerik analizi türlerinden tematik içerik analizi yöntemi kullanılarak çalışma sonuçlarını derleyen bir sentez yapılmıştır. Tematik içerik analizi yöntemi kullanılan çalışmalarda, incelenen çalışmaların benzer ve farklı yönlerini eleştirel ve yorumlayıcı bir bakış açısıyla bir bütün şeklinde sunulur (Au, 2007; alık ve Sözbilir, 2014). Bu çalışmada, tematik içerik analizi yönteminin tercih edilme nedeni, ilkokul ğrencilerinin yazma becerileri ile ilgili oluşturulan makaleleri belli parametreler altında inceleyerek bu parametrelere ilişkin sonuçları tek bir çalışma ile sunmaktır.

Verilerin Toplanması

Tematik içerik analizine alınan alışmalar, Ulakbim TR Dizin ve Türkiye’deki Social Sciences Citation Index (SSCI) indekslerinde yer alan tüm dergilerdeki makalelerin başlığında “yazma, yazma ve tematik içerik analizi, ilkokul ve yazma” terimleri olan 2012-2020 yılları arasındaki makaleler taranmıştır.

Makalelerin araştırmaya alınma ya da araştırmanın dışında bırakılma ltleri şoyledir:

- Araştırma raporu problem durumu, yöntemi, veri toplama araçları, analizi, sonuçları gibi başlıklarının açık bir şekilde yazılmış olması,
- Makaleler 2012-2020 yılları arasında hazırlanmış olmalı, (2012-2013 eğitim ğretim yılı itibariyle ilkokul döneminden beşinci sınıfların ortaokula geçişleri sebebi ile bu yıl aralığı özellikle tercih edilmiştir.)
- İncelenen araştırmalar yalnızca 1-4. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerle yapılmış çalışmalar olmalı (hem ğrenci hem de öğretmenle hazırlanmış çalışmalar araştırmaya dahil edilmemiştir),
- Çalışmaların yazma becerisi alanında hazırlanmış olması, (yazma becerisi ile birlikte okuma becerisini de inceleyen makaleler araştırmaya alınmış fakat okuma ile ilgili kısmı incelenmemiştir.)
- alışmalar makale olmalı,
- ULAKBİM TR Dizin ve Türkiye’de SSCI dergilerinde yayınlanmış olmalı,

- İncelenen makalelerin ulusal alanda Türkçe olarak oluşturulmuş olmalı şeklinde ölçütleri belirlenmiştir.

2012-2020 yılları arasında ilkökul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin 16.100 çalışmaya rastlanmıştır. Yukarıdaki ölçütler doğrultusunda araştırmının veri grubunu 64 makale oluşturmuştur.

Verilerin Analizi

İçerik analizinin tümevarım ve tümdengelim olmak üzere iki türü vardır (Patton, 2002). Bu araştırmada kuramsal çerçeveden temalara doğru gidilirken tümdengelim, temalar arası bağlantı kurmada ise tümevarım analizinden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen 64 makale tekrar tekrar okunarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma alt problemleri çerçevesinde yer alan temalara göre makaleler kodlanarak kategori ve alt kategorilere ulaşılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan kategori ve alt kategorilere ilişkin elde edilen veriler, makalelere verilen kodlar ve frekans değerleri ile birlikte tablolarda sunulmuştur.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu araştırmadaki geçerlilik ölçütleri Sandelowski ve Barroso (2006) tarafından belirlenen tanımlayıcı, yorumlayıcı ve kuramsal olmak üzere üç tür geçerliliğe göre düzenlenmiştir.

1. *Tanımlayıcı Geçerlilik:* Tematik içerik analizi yapılan makalelerin geçerli ve güvenilir olduğu varsayılarak değerlendirilip yorumlanması bu geçerlilik türünü sağlamak için yapılan gerekçelendirmedir.

2. *Yorumlayıcı Geçerlilik:* İncelenen makalelerin doldurulduğu tablo alanında uzman üç uzmana (Sınıf Eğitimi, Türkçe Eğitimi) inceletilerek onların da tema ve kod oluşturmaları istenmiştir. Birbirine yakın kod ve temalar oluşturdukları tespit edilmiştir. Daha sonra araştırmının iç geçerliliğini sağlamak amacıyla araştırmacı ve uzman kişiler bir araya gelerek asıl kod ve temalar hakkında ortak bir görüşe varmışlardır.

3. *Kuramsal Geçerlilik:* Bu geçerlilik türünde incelenen çalışmaların bulguları tematik içerik analizi yöntemine göre sekiz parametrede sınıflandırılarak ve her bir parametre kendi içinde kategori ve alt kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Araştırmada oluşturulan tablolar ve şekiller okuyucunun kolayca anlayabileceği şekilde düzenlenmiştir.

Nitel araştırma yöntemleri alanında uzman kişilerden araştırmayı değerlendirmelerini istemek, araştırmının inandırıcılığı hususunda önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Ayrıca araştırmada incelenen çalışmalar ile ilgili ayrıntılı betimlemelere yer verilmesi inandırıcılığı diğer anlamda güvenirliliği artırmaktadır (Creswell ve Miller, 2000).

Tematik içerik analizi çalışmalarında geçerlilik analizi, çalışma kapsamında incelenen çalışmaların geçerlilik oranlarıyla ilgisinin yüksek olduğu söylenebilmektedir. Çalışmanın güvenirliliği araştırmacı ve Türkçe eğitimi alanında uzman kişiler tarafından sağlanmıştır. Her bir kişinin tek başına yaptığı analizler sonucunda araştırmının güvenirliliği .97 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın ortaya çıkarılmasında Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenirlilik formülü (Güvenirlilik = Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı) kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerindeki sıralamaya göre sekiz temaya (makalelerin yayım yılları, amaçları, örneklem düzeyleri, yöntemleri, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri, sonuçları ve önerileri), temalar altında ulaşılan kategori ve alt kategorilere ilişkin bulgular ilgili başlıklar altında sunulmuştur.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt probleminde ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış makalelerin yayım yıllarına göre dağılımının incelenmesi amaçlanmıştır. Tablo 1’de, incelemesi yapılan 64 makalenin yayım yıllarına ilişkin verileri yer almaktadır.

Tablo 1. Makalelerin Yayım Yıllarına İlişkin Veriler

<i>Kategori</i>	<i>Makale Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>
Yayım Yılı	2012 M20, M48, M56, M57	4
	2013 M13	1
	2014 M6, M3, M61	3
	2015 M9, M10, M33, M34	4
	2016 M11, M12, M21, M28, M29, M30, M35, M37, M40, M49	10
	2017 M14, M27, M39, M60, M64	5
	2018 M2, M4, M5, M15, M25, M26, M32, M38, M44, M50, M52, M53, M58, M62	14
	2019 M1, M13, M16, M19, M22, M23, M42, M46, M51, M54, M55	11
	2020 M7, M8, M17, M18, M24, M31, M36, M41, M43, M45, M47, M59, M63	13

Makalelerin yayım yıllarına ilişkin verileri incelendiğinde ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin 2012-2020 yılları arasında hazırlanmış makalelerin en az yayımlandığı yılların 2013 (f=1) ve 2014 (f=3) yılları olduğu görülmektedir. 2018 (f=14) ve 2020 (f=13) yılları ise ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin makalelerin en fazla yayımlandığı yıllardır. 2012 ve 2015 yıllarında 4 makale yayımlanmıştır. 2016 yılında 10, 2017 yılında 5, 2019 yılında 11 makale yayımlanmıştır.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmada incelenen makalelerin amaçlarına ilişkin veriler, beş farklı kategoride incelenmiş ve kategorilere ilişkin veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Makalelerin Amaçlarına İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Frekans (f)</i>
Okunaklılık	9
Hız	2
Yazma Beceri Düzeyinin İncelenmesi	Yazım Hataları/Hatasız 9
	Yazma

Yazılı Anlatım Becerisi	9
Yazma Hazırbulunuşluğu	1
Yazma Becerisine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi	48
Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi	7
Duyuşsal Özelliklerin İncelenmesi	8
Ölçek Geliştirme Çalışması	3

Makalelerin amaçlarına ilişkin verileri incelendiğinde; öğrencilerin yazma beceri düzeyinin incelenmesi amaçlanan 30 makale, yazma becerilerine etki eden faktörlerin incelenmesi amaçlanan 48 makale, yazmaya ilişkin görüşlerin incelenmesini amaçlanan 7 makale, duyuşsal özelliklerin incelenmesi amaçlanan 8 makale, ölçeklerin geliştirilmesi amaçlanan 3 makale olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan makalelerin yöntemlerine ilişkin veriler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Makalelerin Yöntemlerine İlişkin Veriler

Alt Kategoriler	Makalenin Kodu	Frekans (f)	
Nitil	Eylem	M1, M2, M29, M35, M38	5
	Doküman İnceleme	M5, M47, M49	3
	Temel Nitel	M37, M39, M45	3
	Araştırma		
	Olgu bilim (fenomenoloji)	M8, M34, M52, M53	4
Nicel	Durum	M13, M15, M22, M42	4
	Tarama	M3, M7, M9, M10, M11, M12, M16, M17, M19, M20, M24, M25, M27, M28, M36, M41, M50, M55, M56, M57, M59, M60, M61, M62, M64	25
	DeneySEL Desen	M4, M6, M18, M23, M26, M31, M40, M43, M46, M48, M51, M58	12
	Karma	Nicel+ Nitel	M14, M21, M30, M33, M44, M63

Tablo 3 incelendiğinde nicel yöntemin kullanıldığı makalelerde en fazla tarama (f=25) modelinden, sonrasında deneysel desenlerden (f=12) yararlanıldığı görülmektedir. Hem nitel hem de nicel olarak oluşturulan karma yöntemde 6 makale hazırlanmıştır. Nitel yöntemde hazırlanmış makalelerde en çok (f=5) eylem araştırması deseni kullanılmıştır. Temel nitel araştırma ve doküman inceleme şeklinde 3 makale, olgu bilim (fenomenoloji) ve durum deseninde ise 4 makale yer almaktadır.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemine ilişkin hazırlanan bu tabloda makalelerin örneklem düzeylerine ilişkin veriler yer almaktadır.

Makalelerin örneklem düzeylerine ilişkin veriler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Makalelerin Örneklem Düzeylerine İlişkin Veriler

<i>Kategori</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>
1.Sınıf	M3, M5, M6, M7, M10, M13, M20, M21, M22, M23, M24, M25, M26, M27, M36, M37, M41, M43, M57	9
2.Sınıf	M1, M6, M7, M11, M21, M22, M23, M25, M26, M27, M34, M36, M43, M49, M52, M53, M54, M60	8
3.Sınıf	M2, M6, M7, M8, M21, M23, M25, M26, M28, M32, M35, M38, M43, M48, M49, M56, M58, M60	8
4.Sınıf	M4, M6, M7, M9, M12, M14, M15, M16, M17, M18, M19, M21, M23, M25, M26, M28, M29, M30, M31, M32, M33, M39, M40, M42, M43, M44, M45, M46, M47, M49, M50, M51, M55, M59, M60, M61, M62, M63, M64	9

Makalelerin örneklem düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde bir makalenin birden fazla örneklem düzeyi üzerinde çalışıldığı görülmektedir. Bu tabloda, ilkökul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış makalelerde en çok dördüncü sınıf (f=39) öğrencileri ile çalışıldığı görülmektedir. 1. sınıf (f=19), 2. sınıf (f=18) ve 3. sınıf öğrencileri ile çalışılan makale sayısı 18'dir.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi olan makalelerin veri toplama araçlarına ait veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Makalelerin Veri Toplama Araçlarına Ait Veriler

<i>Kategori</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>
Yazma Becerilerini Değerlendirme Ölçme Araçları	M1, M2, M6, M7, M9, M10, M14, M16, M17, M20, M24, M25, M27, M29, M30, M31, M33, M35, M38, M40, M42, M43, M44, M46, M51, M55, M57, M60, M62, M64	30
Gözlem-Görüşme Formları	M1, M11, M13, M15, M21, M23, M29, M30, M33, M37, M42, M44, M45, M52, M53, M63	16
Duyuşsal Özellikleri İnceleyen Ölçme Araçları	M9, M12, M23, M28, M32, M48, M54, M55, M62	9
Yazma Hazırbulunuşluk Düzeyini Belirleme Ölçme Araçları	M21	1
Doküman	M1, M2, M4, M5, M8, M11, M13, M14, M15, M17, M18, M19, M22, M23, M25, M27, M29, M30, M31, M33, M34, M35, M39, M41, M43, M45, M46, M47, M49, M50, M51, M55, M56, M58, M59, M60, M63, M64	38

Diğerleri (Kontrol Listesi, Anket, M3, M9, M12, M13, M15, M16, M18, M19, M21, M24, M25, 22
Günlük vs.) M26, M27, M29, M30, M31, M36, M38, M42, M55, M61

Makalelerin veri toplama araçlarına ait veriler incelendiğinde, öğrenci yazılarını değerlendirmede en çok (f=38) dokümanlardan (defter, kopyalama ve dikte metinler, ödev kâğıtları vb.) yararlanılmıştır. Veri toplama araçlarına ilişkin oluşturulan diğer alt kategoriler ise: yazma becerilerini değerlendirme ölçme araçları (f=30), gözlem-görüşme formları (f=16), duyuşsal özellikleri (tutum/eğilim, tutukluk, motivasyon, kaygı) inceleyen ölçme araçları (f=9), yazma hazırbulunuşluk düzeyini belirleme ölçme araçları (f=1), diğerleri (Kontrol listesi, anket, günlük, öğrenci bilgi formu vb.) 22'dir.

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi olan makalelerin veri analiz yöntemlerine ilişkin veriler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Makalelerin Veri Analiz Yöntemlerine İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>	
Betimsel	M3, M4, M10, M11, M13, M14, M16, M17, M19, M23, M25,	20	
İstatistikler	M26, M28, M43, M46, M51, M55, M57, M60, M61, M64		
Grafikler	M46, M62	2	
Faktör Analizi	M32, M54	2	
Parametrik	M3, M11, M12, M14, M17, M19, M20, M21, M23, M24, M27,	24	
Testler	M28, M30, M31, M32, M36, M40, M43, M55, M56, M57, M60, M62, M63, M64		
Parametrik	M1, M7, M16, M18, M21, M24, M25, M26, M33, M43, M44,	19	
Olmayan	M46, M51, M54, M55, M56, M60, M61, M64		
Testler			
Normallik	M7, M12, M24, M25, M26, M30, M43, M55, M63	9	
Testleri ve			
İstatistikleri			
Diğer (Post Hoc	M3, M7, M9, M10, M12, M20, M40, M63, M64	9	
Testi,			
Benferroni			
Düzeltilmesi,			
Dunnett's C,			
Yapısal Eşitlik			
Modeli vs.)			
İçerik analizi	M1, M2, M6, M7, M8, M13, M15, M18, M22, M29, M33, M34, M35, M37, M38, M39, M41, M42, M45, M46, M47, M48, M49, M50, M51, M53, M58, M59, M63	28	
Nitel	Betimsel analiz	M5, M13, M14, M30, M42, M44, M45, M46	8

Makalelerin veri analiz yöntemlerine ilişkin veriler, nicel ve nitel olmak üzere 2 kategoride sınıflandırılmıştır. Nicel kategori, 7 alt kategoride; nitel kategori ise 2 alt kategoride incelenmiştir.

Makalelerin veri analiz yöntemlerine ilişkin verileri incelendiğinde alt kategorilere ilişkin veriler şu şekildedir:

Betimsel istatistikler (f=20), grafikler (f=4), faktör analizi (f=2), parametrik testler (f=24), non-parametrik testler (f=19), normallik testleri ve istatistikleri (f=9), diğer alt kategorisi ise 9 makalede tespit edilmiştir. Nitel kategoriye ilişkin alt kategoriler ve frekans değerleri ise, içerik analizi (f=28), betimsel analiz (f=8)'dir.

Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt probleminde makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler, amaçlar alt probleminde oluşturulan beş kategoriye göre sunulmuştur (Tablo 7-11).

Tablo 7'de öğrencilerin yazma beceri düzeyinin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 7. Yazma Beceri Düzeyinin İncelendiği Makalelerin Sonuçlarına İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Sonuçlar</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>
Okunaklılık	Yazma okunaklılığı orta/yeterli/uygun düzey, Yazma okunaklılığı düşük düzey,	M7, M10, M13, M24, M60 M17, M20, M27, M41	9
Hız	Yazma hızları yüksek düzey,	M20, M41	2
Yazım Hataları/ Hatasız Yazma	Hatasız yazma başarıları orta düzey, Hatasız yazma başarıları düşük düzey,	M10 M11, M17, M27	4
Yazılı Anlatım Becerisi	Yazılı anlatım becerileri yeterli/iyi düzey, Yazılı anlatım becerileri düşük düzey, Yazılı anlatım becerileri orta düzey,	M10, M60 M17, M39, M41, M55 M55, M60	6
Yazma Hazır- bulunuşluğu	Yazma hazırbulunuşluk düzeyleri düzgün ve doğru çizme becerileri bakımından "orta", el becerileri ise "yeterli" düzeydedir.	M21	1

Yazma beceri düzeyinin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler incelendiğinde okunaklılık (f=9), hız (f=2), yazım hataları/hatasız yazma (f=4), yazılı anlatım becerisi (f=6) ve yazma hazırbulunuşluğu (f=1) olmak üzere 5 alt kategoride sunulmuştur.

Tablo 8'de öğrencilerin yazma becerilerine etki eden faktörlerin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 8. Yazma Becerilerine Etki Eden Faktörlerin İncelendiği Makalelerin Sonuçlarına İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Frekans (f)</i>
Öğretim Yöntemi/Yaklaşımı	10
Uygulamalar/Etkinlikler	16
Duyuşsal Özellikler	Eğilim/Tutum 4 Kaygı Tutukluluk
Beceri/Yeterlilik	Matematik Öğrenme Güçlüğü 8 Kalem Tutma Becerisi/Kullanılan El Okul Olgunluğu Yetenek Alanı Organizasyon Becerisi El Yazısı Yeterliliği
Demografik Özellikler	Cinsiyet 12 İlaç Kullanma Durumu 1 Günlük Tutma Durumu 1 Anadil Farklılığı 1 Kitap Okuma Sıklığı 4 Sınıf Düzeyi 6 Sınıf Türü 1 Sosyoekonomik Düzey 2 Akademik Başarı 2 Kullanılan Defter Türü 1 Ebeveyn Öğrenim Durumu 4 Yaş 3 Okulöncesi Eğitim 4 Okulların Bulunduğu Yerleşim Yeri 1

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin yazma becerilerine etki eden faktörlerin incelendiği makale sonuçları; yöntem/yaklaşım (f=10), uygulamalar/etkinlikler (f=16), duyuşsal özellikler (f=4), beceri/yeterlilik (f=8) ve demografik özellikler (f=43) olmak üzere 5 alt kategoride sunulmuştur.

Tablo 9'da öğrencilerin yazmaya ilişkin görüşlerinin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 9. Öğrencilerin Yazmaya İlişkin Görüşlerinin İncelendiği Makalelerin Sonuçlara İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Sonuçlar</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>
Süreç Temelli Yazma Uygulamaları	Süreç temelli yazma yaklaşımına ilişkin hem olumlu hem de olumsuz görüş belirtmişlerdir.	53	1
Zihin Haritası Yöntemi	Zihin haritası yöntemini eğlencelidir.	63	1
Yazmaya İlişkin Genel Görüşler (Metaforlar)	İlkokul öğrencileri yazma sürecine ilişkin olumlu görüşlere sahiptir. Öğrencilerin okuryazar olmayan bireylere yönelik görüşleri olumsuzdur.	21, M34, M37	4
Yaratıcı Yazma Çalışmaları	Yaratıcı yazma çalışmalarına ilişkin olumlu görüş belirtmişlerdir.	18, M33	2

Öğrencilerin yazmaya ilişkin görüşlerinin incelendiği makalelerin sonuçları dört alt kategoride sunulmuştur. Tablo incelendiğinde süreç temelli yazma uygulamaları (f=1), zihin haritası yöntemi (f=1), yazmaya ilişkin genel görüşleri (f=4) ve yaratıcı yazma çalışmalarına ilişkin görüşlerine 2 makalede yer verildiği görülmektedir. Tablo 10'da duyuşsal özelliklerin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 10. Duyuşsal Özelliklerin İncelendiği Makalelerin Sonuçlarına İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Sonuçlar</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>	
Kaygı Düzey Tespiti	Yazma kaygıları orta düzeydedir.	M12	1	
Yazma Tutumu/Eğilimi	Yaratıcı Yazma Çalışmaları	Yaratıcı yazma çalışmaları öğrencilerin yazma tutumlarını artırmıştır.	M23	3
	Yazarlık Döngüsü Programı	Program öğrencilerin yazma tutumlarını artırmıştır.	M48	
	Yazma Kaygısı	Yazma kaygısı ile yazma tutumu arasında ilişki tespit edilmemiştir.	M55	
Yazma Motivasyonu	Yaratıcı Yazma Çalışmaları	Yaratıcı yazma çalışmaları yazma motivasyon düzeylerini artırmıştır.	M23	1

Duyuşsal özelliklerin incelendiği makalelere ilişkin sonuçlar; yazma kaygısı (f=2), yazma tutumu/eğilimi (f=5) ve yazma motivasyonu (f=1) olmak üzere 3 alt kategoride sunulmuştur.

Yazma kaygısının incelendiği makalelerin sonuçlarına bakıldığında; makalelerde yazma kaygı düzeyi tespiti yapan 1 makale olduğu görülmektedir.

Yazma tutumu/eğilimi alt kategorisi incelendiğinde yaratıcı yazma çalışmalarının (f=1), yazarlık döngüsü programının (f=1), yazma kaygısının (f=1), yazma tutumu/eğilimi üzerindeki sonuçlarının 1 makalede incelendiği görülmektedir.

Yazma motivasyonu alt kategorisi incelendiğinde, öğrencilerin yazma motivasyonları üzerinde yaratıcı yazma çalışmalarının etkisine ilişkin sonuçlar 1 makalede verilmiştir.

Tablo 11'de ölçeklerin geliştirildiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 11. Ölçeklerin Geliştirildiği Makalelerin Sonuçlarına İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Sonuçlar</i>	<i>Makalenin Kodu</i>	<i>Frekans (f)</i>
Tutum	Yazmaya yönelik tutum ölçeği geçerli, güvenilir ve uygulanabilir,	32, M54	2
Yazma Becerilerini Değerlendirmeye	Yazma becerilerini ölçme ve değerlendirmeye yönelik geliştirilen dereceli puanlama anahtarı, geçerli ve güvenilir düzeydedir.	17	1

Ölçeklerin geliştirildiği makale sonuçlarına ilişkin veriler, tutum (f=2) ve yazma becerilerini değerlendirme (f=1) alt kategorilerinde sunulmuştur.

Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın sekizinci alt probleminde makalelerin önerilerine ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 12'de makalelerin önerilerine ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 12. Makalelerin Önerilerine İlişkin Veriler

<i>Alt Kategoriler</i>	<i>Frekans (f)</i>
Araştırmacılara Yönelik	59
MEB'e Yönelik	46
Aileye Yönelik	3
Okul Yönetimine Yönelik	2
Uygulamalara Yönelik	75
Üniversitelere Yönelik	1

Tablo 12'de makalelerin önerilerine ilişkin veriler altı alt kategoride incelenmiştir. Makalelerin araştırmacılara yönelik önerileri (f=59), MEB'e yönelik önerileri (f=46), aileye yönelik önerileri (f=3), okul yönetimine yönelik önerileri (f=2), uygulamalara yönelik önerileri (f=75) ve üniversitelere yönelik bir makalede öneri getirildiği tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, 2012-2020 yılları arasında ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin hazırlanmış 64 makale içerik analizi türlerinden tematik içerik analizi yönteminde incelenmiştir. Bu başlık altında, araştırmanın bulgular bölümündeki sıralamaya göre incelenen alt problemlerin değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırmanın birinci alt problemi olan makalelerin yayım yıllarına ilişkin verileri incelendiğinde, 2012-2020 yılları arasında ilkokul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin makalelerin en çok 2018 ve 2020 yıllarında hazırlandığı tespit edilmiştir. ULAKBİM ve SSCI indekslerinden ulaşılan yazma ile ilgili makalelerden az 2013 yılında (f=1) yayımlandığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu sonucu Sertoğlu (2020) tarafından yazma eğitiminde kullanılan yöntem-teknikler üzerine yaptığı meta-sentez çalışması da desteklemektedir. Araştırmacı, incelediği çalışmaların en fazla 2016-2019 yılları arasında yayımlandığını, en az ise 2010-2012 yılları arasında hazırlandığını ortaya çıkarmıştır. Bu durumun nedeni yazma becerisi alanında çalışan araştırmacı sayısının son yıllarda artmış olmasından ya da araştırmacıların son yıllarda yazma becerisi alanında çalışmaya daha fazla eğilmiş olmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmada incelenen ikinci alt problemde, makalelerin incelenme amaçlarına ilişkin veriler 5 alt kategoride sunulmuştur. Bu alt kategoriler: yazma beceri düzeyi, yazma becerilerine etki eden faktörler, görüş, duyuşsal özellikler ve ölçektir. 21. yy beceri ve yetkinlikleri arasında yerini alan dijital okuryazarlık becerileri Talim Terbiye Kurulu'nun hazırlayıp sunduğu öğretim programlarında da yerini almıştır. Ayrıca e-posta veya bloglar aracılığıyla elektronik yazışmalar yapmak sosyal hayatta olduğu (Subrahmanyam and Greenfield, 2008) kadar eğitim hayatında da giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu nedenle alanda dijital yazma veya dijital ortamlarda yazma becerisi konularında araştırmaların eksik olduğu söylenebilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemde makalelerin yöntemlerine ilişkin veriler sunulmuştur. Bu veriler incelendiğinde, nicel yöntemlerden biri olan tarama yöntemine daha sık başvurulduğu görülmektedir. Tarama yönteminin tercih edilme nedeni, daha kısa sürede sayıca daha çok katılımcıdan (çalışma grubundan) veri elde etme kolaylığı olabilir. Bir diğer sebep, tarama yönteminin öğrencilerin yazılı anlatım becerileri ile ilgili genel durum değerlendirmesi yapmada uygun bir yöntem olduğundan kaynaklanabilir. Yazma öğretimi ile ilgili çalışmaları inceleyen Tok ve Potur (2015) ise çalışmaların yöntemlerinde tarama modelinden daha fazla yararlandığını tespit etmişlerdir. Yazılı anlatıma yönelik hazırlanan makalelerde genellikle nicel araştırma yöntemlerinin kullanılmasının nedeni olarak uygulanan müdahalelerin etkisini inceleme olduğu söylenebilir. Yapılan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinin diğer araştırma yöntemlerine göre daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak Şahin, Kana ve Varışoğlu (2013) tarafından 2000-2011 yılları arasında Türkçe öğretimine ilişkin inceledikleri tezlerde nitel araştırma yöntemlerinin nicel araştırma yöntemlerine göre daha fazla kullanıldığını tespit etmişlerdir. Bu durumun nedeni araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalarda amaçların farklı olduğundan kaynaklanabilir. Ayrıca incelenen makalelerde karma yöntemin daha az tercih edildiği tespit edilmiştir. Çetinkaya ve Sulak (2021) ilkokula yazma öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezleri inceledikleri çalışmalarında benzer bir sonuca ulaşmışlar ve bu durumun karma yöntemde çalışmanın araştırmacılar için güç olabileceğinden kaynaklandığı belirtmişlerdir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan makalelerin örneklem düzeylerine ilişkin veriler incelendiğinde, makalelerin en çok dördüncü sınıflarla hazırlandığı tespit edilmiştir. Diğer örneklem düzeyleri (1-3. sınıflar) ile hazırlanmış makale sayılarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. İlker ve Melekoğlu (2017) tarafından yapılan özel öğrenme gücünü olan ilkökul öğrencilerinin yazma becerilerine ilişkin yapılan çalışmaları inceledikleri araştırmalarında da çalışmaların en çok dördüncü sınıf öğrencilerine yönelik çalışıldığını tespit etmeleri bu bulguyu desteklemektedir. Araştırmacılar tarafından ilkökul son sınıf öğrencileri ile çalışılmak istenmesinde; ilkökul yazma programının sonunda öğrencilerin kazandığı yazma becerilerini incelemek olabilir.

Araştırmanın beşinci alt probleminde makalelerin veri toplama araçlarına ilişkin veriler incelendiğinde öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin veri elde etmede dokümanlardan (yazılı ürünlerden) daha fazla yararlandığı tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde Çetinkaya ve Sulak da (2021) ilk okuma yazma öğretimi alanında yazılan lisansüstü tezleri inceledikleri çalışmalarında okuma-yazma becerilerini değerlendirme ölçme araçlarının en çok kullanılan araçlar olduğu tespit etmişlerdir. Araştırma kapsamında incelenen 64 makalenin çoğunda birden fazla veri toplama aracından yararlandığı tespit edilmiştir. Bu durum, araştırmacının veri üçgenlemesi adı verilen geçerli ve güvenilir bilgiler elde etme ve araştırma bulgularını farklı şekillerde sunma isteğinden kaynaklanabilir. Bolat ve Tekin (2018) yazma öğretimi üzerine yapılan ölçek geliştirme çalışmalarını inceledikleri araştırmalarında veri toplama aracı olarak 5'li likert tipi ölçek formundan daha sık yararlandığını tespit etmişlerdir. Bağ ve Çalık'ın (2018) da ilkökul dördüncü sınıf öğrencileri ile fen eğitimi alanında yaptığı araştırmalarında inceledikleri çalışmaların veri toplama araçlarından en sık likert tipi ölçekten yararlandığını tespit etmeleri araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Veri toplama araçlarından yazma hazırbuluşluk düzeyini belirleyen ölçme araçlarına 2012-2020 yılları arasında yazma alanında hazırlanmış makalelerde çok az yer verildiği tespit edilmiştir. Yazma öğretimine başlamadan önce öğrencilerin yazmaya hazır olup olmadıklarının belirlenmesinin ilerleyen yıllarda yazma beceri düzeyini yordamada katkısının olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın altıncı alt problemi olan makalelerin veri analiz yöntemlerine ilişkin verileri incelendiğinde; nitel yöntemle hazırlanmış makalelerin betimsel ya da içerik analizi yapıldığına, nicel yöntem kullanılarak hazırlanmış makalelerde ise betimsel istatistiklere ve parametrik testlere başvurulduğuna ulaşılmaktadır. İncelenen makalelerde parametrik ve parametrik olmayan testler, değişkenler arasındaki farkı ortaya çıkarmada t testi ve tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlandığı görülmektedir. Elde edilen bu sonuç Göktaş ve diğerlerinin (2012) Türkiye'deki eğitim alanındaki araştırmaların eğilimlerini inceledikleri çalışmalarında elde edikleri sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Bağ ve Çalık (2018) ilkökul öğrencileri ile fen eğitimi üzerine yapmış oldukları tematik içerik analizi çalışmalarında inceledikleri çalışmaların veri analiz yöntemlerinde nitel betimsel analiz yönteminin daha çok kullanıldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca uyum, basıklık-çarpıklık, korelasyon ve iç tutarlılık katsayılarına makalelerde yer verildiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin yazılı anlatımlarını değerlendirmede daha çok içerik analizini tercih etmelerinde araştırmacıların öğrencilerin yazılı anlatımlarını doğrudan sunma ya da kanıtı dayandırarak çıkarımda bulunma amaçlarından kaynaklanabilir.

Araştırmanın yedinci alt probleminde makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler, amaçlar alt probleminde

oluşturulan 5 kategoriye göre hazırlanmıştır. Bu kategoriler: yazma beceri düzeyi, yazma becerisine etki eden faktörler, öğrencilerin yazmaya ilişkin görüşleri, duyuşsal özellikler, ölçeklerin geliştirildiği makalelerden oluşmaktadır. Yazma beceri düzeyinin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler incelendiğinde ilkökul öğrencilerinin yazı okunaklılığı orta düzey olarak tespit edilmiştir. Kuşdemir, Katrancı ve Arslan (2018) öğretmenlerle yaptıkları araştırmalarında öğrencilerin yazı okunaklılık düzeylerinin çok iyi olmamasının sebepleri öğretmenlere göre; öğrencilerin yazmaya ilişkin olumsuz tutumları, dikkatsiz ya da aceleci davranma ya da yazma öğretiminden itibaren çocuğun öğrenim hayatında yer alan yazma öğretimının yetersiz oluşudur. Yazma hızının incelendiği makalelerde öğrencilerin yazma hızları yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Bay (2010) tarafından birinci sınıf öğrencileri ile yapılan araştırmada da öğrencilerin yazma hızlarının yüksek düzeyde tespit edilmesi araştırma bulgularını desteklemektedir. İncelenen makalelerin bulgularına göre öğrencilerin hatasız yazma başarı düzeylerinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Uludağ (2002) tarafından ilköğretim ikinci kademe öğrencileri ile yapılan araştırmada öğrencilerin hatasız yazma başarı düzeylerinin yeterli düzeyde tespit edilmemesi araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Öğrencilerin yazma hataları yapma nedenlerine ve bu nedenlerin çözümüne yönelik uygulamaların neler olabileceğine yönelik araştırmalara rastlanmamıştır. İncelenen makalelerde öğrencilerin yazılı anlatım beceri düzeylerinin genel olarak düşük ya da orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yasul (2014) ve Çelik (2010) tarafından yapılan araştırmalarda da öğrencilerin yazılı anlatım beceri düzeylerinin yeterli düzeyde tespit edilmemesi araştırma bulgularını desteklemektedir. Yazılı anlatım becerilerini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde öğrencilerin yazılarında anlatım, içerik, metin türü gibi özellikleri kullanma becerilerinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Anılan ve Kaynaş (2015) tarafından yapılan araştırmada beşinci sınıf öğrencilerinin yazılarında hikâye edici metin unsurlarına istenilen düzeyde yer vermediklerinin tespit edilmesi araştırma bulgularını desteklemektedir. Bu durum öğrencilerin yazı yazarken kişi ya da olay gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmasından kaynaklanabilir. İncelenen çalışmalarda öğrencilerin yazılı ürünlerinde ele alınan bir diğer unsurun ana karakter, mekân ya da zaman gibi metin unsurları olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yazdıkları yazılarında ana karaktere yüksek düzeyde yer verdikleri tespit edilmiştir. Yılmaz (2008) ve Coşkun (2005) tarafından yapılan araştırmalarda da öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun ana karaktere yer verdiklerinin tespit edilmesi araştırmanın bu bulgusunu desteklemektedir. Ancak zaman ve mekân unsurlarına öğrencilerin yazılarında yer verdikleri fakat ana karakter kadar ayrıntılı yer vermedikleri tespit edilmiştir. İncelenen makalelerin sonuçlarına göre ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin yazma hazırbulunuşluk düzeyleri; doğru/düzgün çizme becerileri orta düzeyde, el becerileri ise yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çetin-Şimşek (2015) tarafından okul öncesi dönemde bulunan çocuklarla yapılan araştırmada adını tam yazabilen çocukların yazma hazırbulunuşluk düzeyleri, karalama yapan öğrencilere göre daha yüksek tespit edilmiştir.

Yazma becerilerine etki eden faktörlerin incelendiği makalelerin sonuçlarına ilişkin veriler incelendiğinde öğretim yöntemi/yaklaşımı alt kategorisinde öğrencilerin yazma becerisine etkisi en çok incelenen yöntemin yaratıcı drama olduğu ve bu yöntemin yazma becerisi gelişimine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Stowe (2001) tarafından yapılan araştırmada yaratıcı drama yönteminin öğrencilerin yazma performanslarını geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Yazma eğiliminin/tutumunun yazma becerisine etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde, yazma eğilimi/tutumu yüksek düzeyde olan

öğrencilerin yazma becerilerinin de gelişmiş olduğu tespit edilmiştir. Graham, Berninger ve Fan (2007) birinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin yazma tutumları ile yazma başarıları arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında yazma tutumu yüksek düzeyde olan öğrencilerin yazma becerilerini yüksek düzeyde tespit etmeleri araştırma bulguları ile uyumludur. Bu durum, öğrencilerin severek ve ilgi duyarak yaptıkları çalışmalarda daha başarılı olmaları ile açıklanabilir. Yazma tutukluğunun yazma becerisine etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde yazma tutukluğunun yazma becerilerini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Miller (2010) tarafından yapılan araştırmada yazma tutukluğunun yazma performansını engellediğinin tespit edilmesi araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Matematik öğrenme güçlüğüünün yazma becerisine etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde matematik öğrenme güçlük düzeyindeki artışın yazma becerisindeki gelişimi engellediği tespit edilmiştir. Ramaa ve Gowramma (2002) tarafından yapılan araştırmada matematik öğrenmede güçlük yaşayan 78 öğrenciden 40'ında yazma güçlüğü sorununun tespit edilmesi araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Bu durum, matematiksel beceriler ile dil becerileri arasındaki yakın ilişki ile açıklanabilir. Kalem tutma pozisyonunun öğrencilerin yazma hızı üzerinde etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde pozisyon durumunun yazma hızı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu ancak kullanılan elin yazma hızı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Schweltnus ve ark. (2012) tarafından ilkökul dördüncü sınıf öğrencileri ile yapılan araştırmada öğrencilerin kalem tutma pozisyonunun yazma hızı üzerinde anlamlı etkisinin bulunmaması araştırmanın bulgularını desteklememektedir. Okul olgunluk düzeyinin yazma becerilerine etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde okul olgunluk düzeyi yüksek olan öğrencilerin yazma becerilerinin de yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yangın (2007) ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin okul olgunluk düzeyleri ile yazma becerisi arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında yazma becerisi gelişiminde okul olgunluğunun önemini tespit etmesi araştırma bulgularını desteklemektedir. Bu durum öğrencilerin yazma öğretimine başlamadan sahip olmaları gereken okul olgunluğunun önemini ortaya koymaktadır. Yetenek alanının yazma becerisi üzerindeki etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde resim ve genel yetenek alanında yetenekli öğrencilerin yazma becerilerinin de gelişmiş düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Organizasyon becerisinin yazma becerisine etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin organizasyon beceri düzeylerindeki artışın yazma becerilerini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Watanabe ve Hall-Kenyon (2011) okul öncesi öğrencileri ile yapılan araştırmada öğrencilerin organizasyon becerilerinin yazma performansları üzerinde doğrudan etkisinin olduğunun tespit edilmesi araştırma bulgularını desteklemektedir. Bu durum, öğrencilerin gelişen organizasyon becerileri ile bilişsel becerilerindeki gelişmenin yazma becerisine olan katkısı ile açıklanabilir. El yazısı yeterliliğinin yazma becerisine etkisini inceleyen makale sonuçları incelendiğinde el yazısı yeterliliğinin öğrencilerin yazma performansları ile ilgili % 45 oranda bilgi verdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin el yazılarındaki yetersizliklerinin üst düzey düşünme becerilerini olumsuz etkileyeceğinden yazma beceri gelişimini engelleyebilmektedir. Bu durum, öğrencilerdeki yazma becerisine ilişkin birtakım becerilere sahip olunmamasın yazma performansını olumsuz yönde doğrudan engellemesi ile açıklanabilir. Öğrencilerin yazma yeterliğinin iyi düzeyde olmaması yazma isteklerini, yazma etkinliklerini ya da ödevlerini olumsuz yönde etkileyeceğinden yazma performansını da olumsuz etkilemesi muhtemeldir.

Öğrencilerin yazmaya ilişkin genel görüşleri incelendiğinde, öğrencilerin yazmaya ilişkin olumlu

görüşleri yazma performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu durum yazılı anlatımdaki sürecin öğretmen merkezli değil de öğrenci görüşleri doğrultusunda düzenlendiğinde yazma performansı önündeki engeli ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Öğrencilerin yazmaya yönelik algılarının genellikle yüksek ve olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Aktepe ve Yıldız (2020) tarafından ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazma etkinlikleri ile ilgili görüşlerini tespit ettikleri araştırma sonucunda da öğrencilerin yazma etkinliklerini istekli bir şekilde yaptıkları tespit edilmiştir.

Duyuşsal özelliklerin incelendiği makalelerin sonuçları incelendiğinde ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazma kaygı düzeylerinin orta düzeyde tespit edilmiştir. Tiryaki (2012) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada da öğrencilerin yazma kaygılarının orta düzeyde tespit edilmesi bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Öğrencilerin yazma kaygısı arttığında yazma performansının düştüğü tespit edilmiştir. Britt ve ark. (2018) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin yazma kaygıları arttıkça yazma performansının düştüğünün tespit edilmesi araştırma bulgularını desteklemektedir.

Ölçeklerin geliştirildiği makalelerin sonuçları incelendiğinde; öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarını/eğilimlerini belirleme amaçlı ölçek çalışmalarının daha çok yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan alanyazın taraması sonucunda yazma tutumu üzerine ölçek geliştirme çalışmaları yapan birçok araştırmacıya (Akaydın ve Kurnaz, 2015; Arslan ve Aytaç, 2010; Ayrancı ve Temizyürek, 2017; Baştuğ ve Keskin, 2017; Göçer, 2014) rastlanması araştırma bulgularını desteklemektedir. Gül ve Sözbilir (2015) Matematik ve Fen alanında hazırlanmış ölçek geliştirme çalışmalarının da daha çok tutum ölçme üzerine olduğunu tespit etmeleri araştırma bulgularını desteklemektedir. Öğrencilerin yazma beceri düzeylerinin belirlenmesinde yazma tutumunun tespitinin önemli olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında incelenen makalelerin öneriler başlıkları incelendiğinde makaleler; araştırmacılara, MEB'e, ailelere, okul yönetimine, uygulamalara ve üniversitelere yönelik öneriler şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Ayrıca, hiç öneri sunmayan makalelere (M18, M56) de rastlanmıştır. Sınıf içi uygulamalara ve gelecekte yapılacak olan araştırmalara yönelik önerilerin sayıca fazla olduğu yapılan incelemelerde tespit edilmiştir. Bağ ve Çalık (2018) ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin fen eğitimine ilişkin yapmış oldukları tematik içerik analizi çalışmalarında inceledikleri çalışmalarda en çok uygulayıcılara yönelik öneriler getirildiğini tespit etmişlerdir. Araştırmacılara en sık getirilen öneriler arasında yer alan farklı yöntem ve tekniklerle, farklı örneklem düzeyleriyle, farklı ortamlarda araştırma yapılması önerisinin hem araştırma zenginliği bakımından hem de araştırma sonuçlarının koşullar değiştiğindeki durumu sunmada alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmacıların araştırmalarında öneriler bölümüne yer vermeleri, araştırma çeşitliliğini ya da özgünlüğünü sağlama amacından kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmada incelenen makalelerin çoğunda, araştırmacılara ya da uygulamalara yönelik öneriler olması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. İncelenen makalelerde ailelere ve üniversitelere yönelik önerilere çok fazla yer verilmediği tespit edilmiştir.

Öneriler

Bu bölümde, araştırmada incelenen makalelerin bulgularına göre öneriler sunulmuştur.

1. Bu araştırmada, ilkokul öğrencilerinin (1-4. sınıflar) yazma becerilerine ilişkin 2012-2020 yılları arasında yayımlanmış makaleler tematik içerik analizi yöntemine göre incelenmiştir. Farklı örneklem düzeyleri ile farklı yıllarda hazırlanmış çalışmalar incelenebilir.
2. Araştırmada incelenen 64 makalenin amaçları; yazma beceri düzeyinin incelenmesi, yazma becerilerine etki eden faktörlerin incelenmesi, yazma becerisine ilişkin görüşlerin incelenmesi, yazma becerisine ilişkin duyuşsal özelliklerin incelenmesi ve geliştirilmiş ölçek çalışmalarının incelenmesi amaçlanan şekilde olmak üzere beş alt kategoride incelenmiştir. İlkokul öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerinin yazma performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlı hazırlanan makalelere rastlanmamıştır. Çalışmalar bu konu alanında artırılabilir.
3. Araştırmada incelenen makalelerde ilkokul öğrencilerinin yazma beceri düzeyleri düşük ya da orta düzeyde tespit edilmiştir. Öğrencilerin yazma beceri düzeyinde iyileşme sağlayabilmek için öğrenciye özgü eylem planları hazırlanıp, uygulanabilir.
4. Araştırmada yazma becerisine etki eden yöntemlerden yaratıcı drama yönteminin, zihin haritası yönteminin, fonolojik kodlama yönteminin ve oyun temelli dil beceri programının etkisinin incelendiği tespit edilmiştir. Yazma performansı üzerinde farklı yöntem ve tekniklerin etkisi incelenebilir.
5. Araştırmada öğrencilerin süreç temelli yazma yaklaşımına, zihin haritası tekniğine ve yaratıcı yazma çalışmalarına ilişkin görüşlerinin incelendiği tespit edilmiştir. Öğrenci görüşlerinin incelendiği çalışmalar artırılabilir.
6. Yazma becerisine etki eden faktörlerin incelendiği çalışmalarda birçok değişkeni konu alan çalışmalar bulunmasına rağmen üst bilişsel farkındalığın, çeşitli düşünme (yansıtıcı, eleştirel, analitik vb.) becerilerinin yazma becerisine etkisini inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Bu alanda araştırmalar yapılabilir.
- 7.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

“İlkokul Öğrencilerinin Yazma Becerilerine İlişkin Makalelerin İncelenmesi: Tematik İçerik Analizi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akaydın, Ş. ve Kurnaz, H. (2015). Lise öğrencilerine yönelik yazma tutum ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 246-261.

- Aktepe, Z. T. ve Yıldız, A. (2020). An investigation of the effects of writing to learn activities on academic achievement in the fourth grade introduction to matter unit. *Online Submission*, 10(1), 73-88.
- Akyol, H. ve Temur, T. (2008). Ses temelli cümle yöntemi ve cümle yöntemi ile okuma yazma öğrenen öğrencilerin okuma becerilerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 79-95.
- Arslan, D. ve Aytaç, A. (2010). İlk okuma yazma öğretimi dersine ilişkin tutum ölçeği geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 9(3), 841-850.
- Au, W. (2007). High-stakes testing and curricular control: a qualitative metasynthesis. *Educational researcher*, 36(5), 258-267.
- Ayrancı, B. B. ve Temizyürek, F. (2017). Eğitim fakültesi öğrencilerinin serbest yazma tutumlarına dair ölçek geliştirme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(4), 704-716.
- Bağ, H. ve Çalık, M. (2018). İlkokul dördüncü sınıf düzeyindeki fen eğitimi araştırmalarının tematik içerik analizi. *İlköğretim Online*, 17(3), 1353-1377.
- Baştuğ, M. ve Keskin, H. K. (2017). Kâğıttan dijitale yazma tutumu ölçeği güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(2), 58-72.
- Bauer, M. W. (2003). Classical content analysis: a review. In M. W. Bauer and G. Gaskell (Eds.), *Qualitative researching with text, image and sound*, (pp. 131-151). London: Sage.
- Bay, Y. (2010). Ses temelli cümle yöntemiyle ilk okuma yazma öğrenen ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin okuma yazma hızları ve okuduğunu anlama düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 257-277.
- Bayat, S. (2013). İlk okuma ve yazma öğretiminde anlatma becerileri. S. Çelenk (Ed.), *İlkokuma yazma programı ve öğretimi* (ss. 164-174). Ankara: Eğiten Kitap.
- Berninger, V., Yates, C., Cartwright, A., Rutberg, J., Remy, E. and Abbott, R. (1992). Lower-level developmental skills in beginning writing. *Reading and Writing*, 4(3), 257-280.
- Bolat, Y. ve Tekin, M. T. (2018). Türkiye’de yazma eğitimi üzerine yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının analizi: bir metasentez çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 26-40.
- Boyacı, S. ve Demirkol, S. (2018). Türkçe eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(2), 512-531.
- Britt, M., Pribesh, S., Hinton-Johnson, K. and Gupta, A. (2018). Effect of a mindful breathing intervention on community college students’ writing apprehension and writing performance. *Community College Journal of Research and Practice*, 42(10), 693-707.
- Cemaloğlu, N. ve Yıldırım, K. (2008). *İlkokuma ve yazma öğretimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Coşkun, E. (2005). İlköğretim öğrencilerinin öyküleyici anlatımlarında bağdaşıklık, tutarlılık ve metin elementleri. *Yayımlanmamış doktora tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Creswell, J. W. and Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124-130.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Çalık, M., Ayas, A. and Ebenezer, J. V. (2005). A review of solution chemistry studies: insights into students’ conceptions. *Journal of Science Education and Technology*, 14(1), 29-50.

- Çelenk, S. (2013). *İlkokuma yazma programı ve öğretimi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çelik, M. E. (2010). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metin yazma kazanımlarına ulaşma düzeyleri. *Yüksek lisans tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun*.
- Çetin-Şimşek, Ö. (2015). A study on preschool childrens name writing and writing readiness skills. *Educational Research and Reviews, 10(5)*, 512-522.
- Çetinkaya, S. ve Sulak, S. E. (2021). Thematic content analysis of postgraduate theses on literacy International Journal of Education Technology and Scientific Researches, 6(15), 1218-1284.
- Datchuk, S. M. and Kubina, R. M. (2013). A review of teaching sentence-level writing skills to students with writing difficulties and learning disabilities. *Remedial and Special Education, 34(3)*, 180-192.
- Göçer, A. (2014). Yazma tutum ölçeğinin (YTÖ) Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 22(2)*, 515-524.
- Göktaş, Y., Hasançebi, F., Varışoğlu, B., Akçay, A., Bayrak, N., Baran, M. ve Sözbilir, M. (2012). Türkiye'deki eğitim araştırmalarında eğilimler: bir içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(1)*, 443-460.
- Grabe, W. and Kaplan, R. (1996). *Theory and practice of riting*. New York: Longman.
- Graham, S. and R. Harris, K. (2000). The role of self-regulation and transcription skills in writing and writing development. *Educational psychologist, 35(1)*, 3-12.
- Graham, S., Berninger, V. and Fan, W. (2007). The structural relationship between writing attitude and writing achievement in first and third grade students. *Contemporary Educational Psychology, 32*, 516-536.
- Graham, S., Harris, K. R., MacArthur, C. and Schwartz, S. (1991). Writing instruction. In *learning about learning disabilities* (pp. 309-343). Academic Press.
- Graham, S., Harris, K. R. and Santangelo, T. (2015). Based writing practices and the common core: meta-analysis and meta-synthesis. *The Elementary School Journal, 115(4)*, 498-522.
- Gül, Ş. ve Sözbilir, M. (2015). Fen ve matematik eğitimi alanında gerçekleştirilen ölçek geliştirme araştırmalarına yönelik tematik içerik analizi. *Eğitim ve Bilim, 40(178)*, 85-102.
- İlker, Ö. ve Melekoğlu, M. A. (2017). İlköğretim döneminde özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin çalışmaların incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 18(03)*, 443-469.
- Kuşdemir, Y., Katrancı, M. ve Arslan, F. (2018). Veli ve öğretmen gözüyle ilkökul öğrencilerinde yazı okunaklılığı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6(2)*, 455-476.
- Marrs, S., Zumbunn, S., Stringer, J. K. and McBride, C. (2016). Exploring elementary student perceptions of writing feedback. *Journal on Educational Psychology, 10(1)*, 16-28.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. New York: Sage.
- Miller, K. M. (2010). Stranger than fiction: a study of student perceptions of writer's block and film in the composition classroom. *(Yayınlanmamış doktora tezi). Indiana University of Pennsylvania*.

- Özçakmak, H. (2017). Türkçe eğitimi lisansüstü araştırmalarında yeni yönelimler (2011-2015). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1607-1618.
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: a personal, experiential perspective. *Qualitative social work*, 1(3), 261-283.
- Ramaa, S. and Gowramma, I. P. (2002). A systematic procedure for identifying and classifying children with dyscalculia among primary school children in India. *Dyslexia*, 8(2), 67-85.
- Sağırılı, M. (2015). İlkokuma ve yazma öğretimi. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Sandelowski, M. and Barroso, J. (2006). *Handbook for synthesizing qualitative research*. New York: Springer Publishing Company.
- Schwellnus, H., Carnahan, H., Kushki, A., Polatajko, H., Missiuna, C. and Chau, T. (2012). Effect of pencil grasp on the speed and legibility of handwriting in children. *American Journal of Occupational Therapy*, 66(6), 718-726.
- Sertoğlu, G. (2020). Yazma eğitiminde yöntem ve teknikler: bir metasentez çalışması. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 410-427.
- Stowe, A. (2001). *Using drama to improve creative writing*. <http://www.ntrp.org.uk/sites/all/documents/Stowe.pdf> adresinden 12 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Subrahmanyam, K. and Greenfield, P. (2008). Online communication and adolescent relationships. *The future of children*, 18(1), 119-146.
- Şahin, E. Y., Kana, F. ve Varışoğlu, B. (2013). Türkçe eğitimi bölümlerinde yapılan lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Journal of Human Sciences*, 10(2), 356-378.
- Tavşanlı, Ö. ve Kaldırım, A. (2020). Türkiye'de süreç temelli yazma yaklaşımı: bir tematik analiz çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(1), 108-138.
- Temizkan, M. ve Erdevir, M. (2020). Yazılı anlatımla ilgili yüksek lisans tezlerinde kullanılan değişkenler üzerine bir değerlendirme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(4), 1218-1244.
- Tiryaki, E. N. (2012). Üniversite öğrencilerinin yazma kaygısının çeşitli değişkenler açısından belirlenmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 14-21.
- Tok, M. ve Potur, Ö. (2015). Yazma eğitimi alanında yapılan akademik çalışmaların eğilimleri (2010 - 2014 yılları). *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(4), 1-25.
- Uludağ, E. (2002). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazım ve noktalama kurallarını uygulama beceri düzeyleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 97-114.
- Ültay, N. ve Çalık, M. (2012). A thematic review of studies in to the effectiveness of context-based chemistry curricula. *Journal of Science Education and Technology*, 21(6), 686-701.
- Watanabe, L. M. and Hall-Kenyon, K. M. (2011). Improving young children's writing: the influence of story structure on kindergartners' writing complexity. *Literacy Research and Instruction*, 50(4), 272-293.
- Yangın, B. (2007). Okulöncesi eğitim kurumlarındaki altı yaş çocuklarının yazmayı öğrenmeye hazırbulunuşluk durumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32), 294-305.
- Yasul, A. F. (2014). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin öyküleyici metin yazma becerilerinin değerlendirilmesi (Muş ili merkez ilçesi örneği). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, S. K. (2008). İlköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin hikâye edici metin yazma becerileri. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*

Extended Abstract

The foundation of the writing skill, which has an important place in the academic and social life of the individual, is laid in primary school. Examining the studies on the writing skills of primary school students; It contributes to bringing a holistic perspective to issues such as students' writing skill levels, evaluation of curricula and examining new approaches in teaching writing. Although there are many national and international studies examining studies on writing skills, no thematic content analysis study examining only primary school students' writing skills has been found in Turkey. In this study, it was aimed to examine the articles prepared on the writing skills of primary school students (1-4. grades) between 2012-2020 according to thematic content analysis. In the research, 64 articles on the writing skills of primary school students between the years 2012-2020 were reached with the criterion sampling method. The articles were accessed from the ULAKBİM TR index and SSCI journals scanned in Turkey. Concepts such as "writing" and "primary school" were written to these directories and related articles were downloaded. Downloaded articles were coded as M1, M2 ... in alphabetical order and analyzed in the table. In the study groups of the articles, only primary school 1-4. The studies involving the students were examined. In the table created by the researcher, 64 articles; It has been examined in 8 parameters including publication years, aims, methods, sample levels, data collection tools, data analysis methods, results and suggestions. The purpose category of the research was analyzed in 5 sub-categories. These categories are: writing skill level, factors affecting writing skill, student views on writing skill, affective characteristics and scale development studies. In the articles examining the writing skill levels of the students, it was determined that the skills of legibility, speed, error-free writing, written expression skills and writing readiness were examined. It has been determined that the factors affecting writing skills are teaching method/approach, practices/activities, affective factors, skills/competence and demographic characteristics. It was determined that factors such as attitude/tendency, anxiety, detention and motivation were discussed in the articles in which affective characteristics were examined. The students' views on writing skills were taken both in general terms and on method or technique. It was determined that the scale development studies were examined in 3 articles. As a result of the research, it was determined that the examined articles were mostly published in 2018 and 2020, mostly with primary school fourth grade students, and quantitative research methods were used more frequently. In addition, data on the aims and results of the articles examined in five categories (writing skill level, factors affecting writing skill, opinion, affective characteristics and scale) are presented. In the articles examined, it was determined that suggestions were made for researchers, MEB, families, schools, practices and universities. The suggestions made for the research are as follows: 1) This study aimed to examine the writing skills of primary school students between the years 2012-2020 in thematic content analysis method. Researchers can shed light on researchers by examining studies conducted in different years or on different language skills using thematic content analysis method. Another suggestion brought to the research is that studies on digital writing or digital literacy can be developed.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısında Ruslar

Russians in the Demographic Structure of Central Asian Turkic Republics

Reyhan Rafet CAN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 27.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 19.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1094014

Atıf / Citation: Can, R. R., (2022). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısında Ruslar” ODÜSOBİAD 12 (3), 2603-2626 Doi: 10.48146/odusobiad.1094014

Öz

SSCB'nin çöküşü ve yirminci yüzyılın 90'lı yıllarında bir devlet olarak varlığının sona ermesi sonucunda, milyonlarca yurttaş, kendilerini yeni kurulan bağımsız devletlerde ulusal azınlıklar konumunda buldu. Rusya Federasyonu dışında, Rusça konuşan nüfus, zor bir siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik durumla karşı karşıya kaldı, ancak ulusal kimliklerini, kültürlerini ve dillerini korudu. Rusça konuşan etnik grubun önemli bir bölümünün yaşadığı Sovyet sonrası alanın bölgelerinden biri, Orta Asya'dır. Bu çalışma, Sovyet öncesi ve sonrası dönemde Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'daki Rus nüfusunun büyüklük ve coğrafya dinamiğinin analizini içermektedir. Bugün Orta Asya'da yaklaşık 4,7-4,8 milyon Rus'un yaşadığı düşünülürken bu nüfusun sayısı SSCB'nin çöküşünden sonra yarı yarıya düşmüştür. Rus nüfusunun 3/4'ünden fazlası, demografik düşüş oranının asgari olduğu Kazakistan'da yoğunlaşmıştır. Türkmenistan, Rusya'nın kültürel etki alanını terk ederken, Özbekistan ve Kırgızistan Rus kültür ve uygarlık alanını terk etme konusunda diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile aynı yönde hareket etmektedir. Bu çalışma sonucunda Sovyet sonrası bölgede bağımsızlığını kazanan devletlerin, Rusya'dan bağımsız ulusal kimlik oluşturma arayışı içinde olduğu, Rusça konuşan nüfusun Orta Asya'nın yeni bağımsız devletlerinden kitlesel kaçı ile Rus nüfusunun azaldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Bağımsızlık, Nüfus, Rus.

Abstract

As a result of the collapse of the USSR and its demise as a state in the 90s of the twentieth century, millions of citizens found themselves in the position of national minorities in newly established independent states. Outside the Russian Federation, the Russian-speaking population faced a difficult political, economic, cultural and psychological situation, however, they retained their national identity, culture and language. One of the regions of the post-Soviet space, where a significant part of the Russian-speaking ethnic group lives is Central Asia. This study includes the analysis of the size and geographical dynamics of the Russian population in Uzbekistan, Kazakhstan, Turkmenistan and Kyrgyzstan in the pre- and post-Soviet period. While it is thought that approximately 4.7-4.8 million Russians live in Central Asia today, the number of this population decreased by

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü Kadirli/ OSMANİYE, E-mail: canreyhanrafet@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-2280-9268

half after the collapse of the USSR. More than 3/4 of the Russian population is concentrated in Kazakhstan, where the rate of demographic decline is minimal. While Turkmenistan has already left Russia's cultural and civilizational sphere of influence, Uzbekistan and Kyrgyzstan are moving in the same direction as the other Central Asian Turkic republics in leaving the Russian culture and civilization sphere. As a result of this study, it was concluded that the states that gained independence in the post-Soviet region were in search of creating a national identity independent from Russia. Furthermore, the Russian population decreased with the mass flight of the Russian-speaking population from the newly independent states of Central Asia.

Keywords: *USSR, Central Asian Turkic Republics, Independence, Population, Russian.*

Giriş

Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan oldukça farklı tanımlara sahip bir bölgedir. En dar anlamda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından yapılan tanımlamada, Orta Asya'yı idari açıdan oluşturan unsurların Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olduğu belirtilmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya tanımlaması içerisine Kazakistan da dâhil edilmiştir. Geniş anlamda ise Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya'nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran'ın kuzeydoğusu da Asya'nın okyanuslardan uzak iç kesimlerini tanımlamak için kullanılan bu coğrafi terim içerisinde yer almıştır (**Görsel 1**). Tarihi açıdan ise Türk uygarlığının beşiği olan bölge, asırlar boyu "Türkistan" olarak adlandırılmıştır (Çalışkan, 2018:1). Doğu Roma kaynaklarında, "Turcia" olarak bahsi geçen Türk toprakları, Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları kapsar. Hazar, Kuman, Peçenek ve Uzların Ukrayna'dan Urallara kadar hakimiyeti, Moğolların 1237'de bölgede hakimiyeti ele geçirene kadar sürmüştür. Batı Sibiry ve Türkistan'dan göç eden Türk topluluklarının Kama nehri dolaylarına gelmesi ile Moğollar, Türkler arasında yok denecek kadar azalmıştır. Altın Ordu Devleti'nin dağılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde Kazan, Kırım, Astrahan hanlıkları gibi yer yer Türk Hanlıkları kurulmuştur. Slav boyları, III. ve IV. İvan döneminde bir devlet etrafında birleşmişler, daha sonra başta Kazan, Astrahan ve Nogay hanlıkları olmak üzere sırası ile Türk Kavimlerinin olduğu topraklar, Ruslar tarafından ele geçirilmiştir (Kara, 2021: III). Orta Asya ya da tarihsel ismiyle Türkistan 1220'lerdeki Moğol istilalarından 6 asır sonra Kuzey Batı'dan Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. Kırım Savaşını kaybeden Rusya'nın genişleme tutkularını tatmin etme çerçevesinde 1860'lardan 1880'lerin sonlarına kadar bu istila gerçekleşmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 40).

Görsel 1. Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler Haritası **Kaynak:** (Çalışkan, 2018:1)

Güney sınırlarının güvence altına alınması, bölgedeki ticarî yolları kontrol altında tutma ve başta İngiltere olmak üzere dış güçlerin bölgede güçlenmesini engelleme isteği, Çarlık Rusya'sının bölgeye yönelik siyasetinin temelini oluşturmuştur. Daha XVII. yüzyılın başında küçük askerî “keşif” seferleri gerçekleştirmeye başlayan Ruslar, bölgeyi tamamen ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ele geçirmişlerdir. Rusya'nın bölgedeki hâkimiyeti yaklaşık bir asır sürmüştü ve 1991 yılında SSCB'nin parçalanmasıyla Orta Asya cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Kamalov, 2011:8).

Dikkat, burası Moskova konuşuyor! Bir Sovyet vatandaşı, bu ünlü radyo duyurusunun açılış cümlesinin ardından önemli bir duyurunun geleceğini biliyordu. Bu buyruk Kuzey Kutbu kıyılarından, Vladivostok şehrinden ve Orta Asya'nın büyük bozkırlarından, insanlara hangi milletin hakimiyetinde yaşadıklarını hatırlatmıştır. Sovyet sosyalist devletinin ulusal politikası, Leninist ulusların gönüllü birliği ilkesine dayanmaktadır. Sovyet sistemi, devrim öncesi Rusya koşullarında gelişmelerinde geri kalan halkların ileri seviyelere yükselmesine katkıda bulunarak, ekonominin ve kültürün gelişmesine pek çok şeye mal olmak ile birlikte yardımcı oldu. Komünist Parti'nin önderliğinde, komünizmi inşa etme ortak amacı olan Sovyetler Birliği'nin halkları giderek birbirine yakınlaştı. SSCB'de sosyalist inşa yıllarında, yeni ortaya çıkan tarihsel topluluğa *Sovyet halkı* adı verildi (Arutyunyan, 2005). Sovyet halkı; farklı etnik kökenlerin karışımından tek bir Sovyet halkı yaratma şeklinde de tanımlanmıştır (Gafarlı, 2020).

İstikrar ve dönüşüm eski SSCB cumhuriyetlerindeki köklü ulusların kaderlerinde tam yansıma buldu. Bu uluslar cumhuriyetlerinin sınırları içinde yerli etnik özelliklerine paralel olarak *sadakat* ile

karakterize edildiler. Etnik gruplar, sınırlarının ötesinde dönüşmüş ve bir dereceye kadar ulusal niteliklerini koruyarak, *yabancı* Rus ortamına aktif olarak uyum sağlamıştır. Bu uyum tüm Sovyet ülkeleri ve onların temsilcileri için geçerliydi. Yalnızca Ruslar bu anlamda bir istisnaydı, çünkü çıkarları ve kültürleri Rus sınırlarıyla sınırlı değildi (Arutyunyan, 2005).

Rus sömürgeciliğinin Türkistan'da (Orta Asya) sömürgeci düzenlerinin kurulması çok sert yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin kuruluşu, Rus yayılmacılık sürecinin son safhası olmuştur. Baltık ülkelerinin ele geçirilmesiyle son halini alan SSCB'de Çarlık dönemindeki Ruslaştırma politikasının yerini Sovyetleştirme politikası almıştır. Bu politika doğrultusunda, Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerde Rus dilinde eğitim veren okullar açılmış, yerel alfabeler Kiril alfabesine göre düzenlenmiş ve çeşitli meslek gruplarından Ruslar değişik bölgelere gönderilerek politikanın sürekliliğinin sağlanmasına çalışılmıştır. Sömürgeciliğin ekonomik yönü, mümkün olduğu kadar çok servete el koymaktı. Bunun için vergi politikasından demiryollarının yapımına kadar her türlü imkân kullanıldı. Birincil işleme tabi tutulmuş hammaddeleri ihraç etmek daha ucuz olduğundan, sömürgeciler burada çırçır ve yağ fabrikaları kurdular. Çarlık, dini asimilasyonla ise Ortodoksluk mezhebi zorlama yoluyla Katolik, Protestan, Müslüman ve Musevi milletlere dayatılması amaçlanmıştır (Öztürk, 2019: 1098). On beş cumhuriyetten oluşan SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Moskova'nın "Sovyetleştirme" politikasında bir araç olarak kullanılan Ruslar, 14 cumhuriyet içinde azınlık statüsüne düşmüştür. SSCB'nin yıkılışıyla bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin toplam nüfusunun %18'ini Ruslar oluşturuyordu. 1991 yılının sonunda Rusya Federasyonu sınırlarının dışında kalan 25 milyon Rus'tan 9,5 milyonu Orta Asya'da yaşıyordu (Kamalov, 2011:54).

Orta Asya popülasyonlarının tarihsel nicel analizi karmaşıktır. Cumhuriyetlerinin nüfusunu incelerken temel sorun, nüfusa ilişkin kapsamlı ve doğru tarihsel verilerin eksikliğidir. Orta Asya nüfusunu istatistiksel yöntemler ile elde edilen verileri doğrultusunda nüfusun nicel olarak anlamlandırılmasında; nüfus dinamiklerini etkileyen faktörlerin düzensizlikleri (savaş, kıtlık, devrim, baskı, ülke ve idari sınırlardaki çoklu değişiklikler) ile bölgedeki yoğun ancak belgelenmemiş etnik göçtür. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Orta Asya halkları hakkında tutarlı bir demografik ve istatistiksel veri bulunmamaktadır. Bozkır bölgesi için toplanan en eski nüfus istatistikleri 1858 tarihli dir. Resmi yayınlarda 1897 ve 1913 için nüfus verileri bulunurken, bu veriler Sovyet döneminde yapılan ve daha sonra ilgili cumhuriyetlerin resmi istatistiklerine dahil edilen yeniden hesaplamaların sonuçlarıdır. Orta Asya'da veri toplama ve istatistiksel yayın sistemleri Rus İmparatorluğu tarafından 1914'ten başlayarak kısmen veya tamamen yok edilmiştir. Hem yerli nüfusa hem de bu değişken yıllarda Orta Asya'ya giren ve artan sayıda kayıt dışı göçmene ilişkin yıllık veriler çok zayıftır. 1917 Şubat ve Ekim devrimlerini izleyen iç savaş sırasında Orta Asya'daki Türk Toplulukların kitlesel göçü yaşandı (Islamov, 2022).

1930'ların başlarındaki kolektivizasyon politikaları (kolektif çiftliklerde ve devlet çiftliklerinde toprak ve emeği güçlendirmek için yapılan çalışmalardır) Orta Asya bozkırlarının, çöl ve dağlarının göçebe yerleşimlerinde siyasi ve entelektüel seçkinler, Stalin'in baskısı altında yok edildi. 1921 ve 1933 kıtlıkları

sırasında Avrupa bölgelerinden, özellikle Volga Nehri çevresindeki yerleşmelerde, devlet elinin yanı sıra özel etnik göç yoluyla Orta Asya'ya kitlesel insan akımı oldu. Orta Asya, yüz yıldan fazla bir süredir Slavlar tarafından benzeri görülmemiş etnik göçün merkezi haline geldi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, SSCB'de nüfus sayımı yapılmamıştır. Savaş sonrasında düzenli aralıklarla yapılan dört nüfus sayımının (1959, 1970, 1979 ve 1989) kapsadığı 1950'lerin sonundan başlayarak, arada güncel demografik istatistiklerin yıllık yayınlarının yapıldığı döneme ilişkin az çok kapsamlı veriler bulunmaktadır (Islamov, 2022). Bu çalışmada Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Rusların ve Rusça'nın yerli halk üzerindeki hakimiyeti ile bölgedeki Rus varlığı ve yerleşimleri araştırılmıştır.

Sovyet Hakimiyeti Döneminde Orta Asya'da Ruslar

Orta Asya başta Amu Derya ve Siri Derya olmak üzere yüksek dağlardan inen nehirlerin biriktirdiği alüvyonlarla meydana gelmiş bir birikinti sahasıdır (Güner, 1997: 146). İdil-Ural bölgesi, Azerbaycan, Batı Türkistan, Yakutistan ve Sibiry'a'da Rus nüfusunun dağılışını gösteren bir harita tetkik edilecek olursa, bu nüfusun yerleşmiş olduğu sahalarnın, bu Türk ülkelerinin iktisadi kaynaklarca en zengin yerlerine tekabül ettiği sahalara olduğu görülür. İdil-Ural bölgesinden başlayıp Baykal Gölü'ne kadar devam eden, güneyde Azerbaycan ve Batı Türkistan'ı içine alan geniş Türk sahası, çöl sahalara bir yana bırakılacak olursa, Rus sanayi, askeri ve siyasi gücünün dayandığı bir enerji ve hammadde hazinesi durumundadır. İdil-Ural bölgesi ile Baykal Gölü arasındaki saha, güneyde Kazakistan'ın kuzey yarısını da içine alacak şekilde, büyük kısmıyla kara topraklar sahasıdır ve haiz olduğu bu verimli toprakları sayesinde, Sovyetlerin hububat ambarıydı. Yine bu saha modern endüstrinin gerektirdiği her türlü tabii kaynakları ihtiva eder. Birliğin yakacak rezervlerinin büyük kısmı buradadır. Maden ve mineral bakımından zengin olan bu saha, Sovyet kömür ve petrol istihsalinin 2/3'ünü sağlamıştır. Rusları, Kafkasya, Orta Asya ve Sibiryayı istilaya sevk eden, nüfus fazlalığının sebep olduğu bir yeni yerleşme yeri arama ihtiyacı değil, kendisini askeri ve politik sahada süper devlet haline getirmeyi temin edecek olan bu Türk sahalarnın haiz olduğu geniş iktisadi kaynakları ve stratejik noktaları elde etme hırsıydı (Dönmez, 1987: 38-42).

Rusların Orta Asya'ya girişleri, sadece buralarnın tabii kaynaklarından istifade gayesini değil, aynı zamanda endüstri sahasında ihtiyaç duyulan insan gücünden istifade gayesini de güdüyordu. Bu gayenin tahakkümü için yerli halk geniş ölçüde işçi olarak fabrikalarda istismar edildi. Türkistan, emniyet mülahazalarıyla, muhtemel bir harpte birçok fabrikanın melce yeri olarak seçildi. Rusların Türkistan hakimiyeti 1860'larda başlar. İlk yerleşimciler, XVI. ila XVIII. yüzyıllarda Ural ve İrtiş nehirleri çevresindeki bölgeye taşınan Kazaklardı. Rusya ve Ukrayna'dan serbest bırakılan topraksız serfler, 1861 yılında kuzey Kazakistan'a taşındı. Bu topraksız serfler 1861 tarım reformu ile özgür kalmıştır (Ekici, 2017: 271). Bölgeler arası göç, özellikle 1861'deki köylü reformundan sonra XIX. yüzyılın ortalarından itibaren arttı ve esas olarak harap olmuş köylülerin ihtiyaçları iş arama imkânları ile belirlendi. Dış göç, devrim öncesi Rusya'da önemli bir rol oynamadı. Taşkent, Semerkant, Çimkent, Hive ve Mari 1860-1884 yılları arasında Rusların eline geçmişti. Bu işgalde Ruslar Orta Asya'ya başlangıçta memur, asker, tüccar ve uzman olarak az sayıda gelmişler ve tarihî şehirlerde, ayrı olarak inşa ettikleri mahallelerde yerleşmişlerdir. Ancak, Rus gayesinin tahakkuku için, buralarnın Rus

nüfusunca iskânı gerekiyordu. Onun için bu ilk safhayı, farklı metotlarla Rus halkının Orta Asya'ya yerleştirilmesi takip etti. 1917 Ekim Devrimi zaferinden sonra, iç göçler, doğal ve ekonomik kaynakların geliştirilmesi ile nüfusun bölgesel olarak yeniden dağıtılması planlarına uygun olarak organize edildi. SSCB'deki göç süreçleri iki ana eğilimle karakterize edilir: kırsal nüfusun şehirlere istikrarlı bir şekilde girişi ile nüfusun doğu bölgelerine kayması. 1926 ve 1939 yılları arasında yaklaşık 4,7 milyon insan Kazakistan ve Orta Asya'ya göç etti. 1926-1939 devresinde Orta Asya nüfusunun %5 artmasına mukabil, aynı devrede Orta Asya'ya yerleştirilen Rus nüfusu %72 artmıştır. Rusların Orta Asya ve Sibirya'ya Rus nüfusunu yerleştirme temposu 1914-1926 yılları arasında harp sebebiyle hafiflemiş fakat 1926 yılından sonra muhaceret artmıştır. Bu tarihler arasında Rus nüfusun kesif olduğu yerler daha ziyade bu ülkenin kuzeyi, hususiyile Turgay, Semey, Akmolla ve Yedisu gibi Kazakistan'ın kasaba, şehir ve maden bölgeleridir (Dönmez, 1987: 38-42).

1936 yılında kabul edilen kanuna göre; SSCB, 11 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 17 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 6 Muhtar Arazi, 10 Milli Arazi ve 19 Eyaletten teşekkül etmiştir. Kurulan 11 Cumhuriyet'in 6'sını Türk Cumhuriyetleri teşkil ediyordu. Sovyet Türkistanı'nı oluşturan Batı Türkistan'da Ruslaştırma faaliyetleri, 1939-1959 döneminde çok hızlı olmuştur (**Tablo 1**). Söz konusu bu 20 yıl içinde Batı Türkistan toplam nüfusu içinde, Slav asıllı insanların oranı %17,1'den %32,9'a yükselmiştir (Özey, 1996: 69). 1939-1959 yılları arasındaki devrede en büyük artış Kazakistan'da olmuştur. Bu yıllar arasında Kazakistan'da Rus nüfus artışı %52'dir. Büyük Vatanseverlik Savaşı (1941-1945) öncesinde Rusya'da yaşayan Rusların bir kısmı endüstriyel yükselişin olduğu, kalifiye personelin ihtiyaç duyulduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine gönüllü olmayan kitlesel göçe zorlandı. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine göç eden Ruslar, Orta Asya kültürlerine asimile olmayıp, zamanla birçoğu, yerli halklara karşı bir sömürge üstünlüğü hissini korurken, anavatandan uzak üvey evlatlar gibi hissetmekle beraber anavatana bağlılıklarını da kaybetmemişlerdir (Ziegler, 2006:107).

Tablo 1. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Rus Nüfusun Oranı 1926–1989 (%), **Kaynak:** (Ziegler, 2006:106).

	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Kazakistan	20	40	43	42	41	38
Özbekistan	5	12	14	13	11	8
Kırgızistan	12	21	30	29	26	22
Türkmenistan	8	19	17	15	13	10

Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında, nüfusun geçici olarak işgal edilen bölgelerden ve cepheden doğu bölgelerine tahliyesi ile bağlantılı keskin bölgesel kaymalar oldu. Savaş sonrası dönemde yeni sanayi bölgelerine, yeni binalara ve bakir arazi geliştirme alanlarına göç yoğun şekilde devam etti (Rybakovsky, 2009). Orta Asya'da 1959 sayımlarındaki nüfus oranları 1970 ve hatta 1979'lara kadar kısmen de olsa korunmuştur. Büyük Vatanseverlik Savaşı'nda (1941-45) SSCB'nin doğrudan kayıpları 20 milyonu aştı; dolaylı kayıplar da büyüktü (doğum oranındaki azalma ve ölüm oranındaki artış). Savaş öncesinde

sahip olunan nüfus ancak 1955'te eski haline geldi. Sonraki 21 yıl içinde nüfus 61,1 milyon kişi (%31,4) arttı. 1976'da SSCB'nin nüfusu 1913'e kıyasla %60,6 büyümüştü. Nüfus artışına rağmen hem birlik cumhuriyetlerinde hem de cumhuriyetlerin içindeki ilçelerde nüfus artışı aynı değildi. 1950'lerin ortalarında Rusya'daki Rusların sayısında azalma meydana gelmesinde; savaş yıllarında harap olan ve nüfusu azaltılan Orta Asya ülkelerine, Rusya'dan yüz binlerce insanın, başta kuzey Kazakistan olmak üzere bakir toprakların işlenmesi ve geliştirilmesi için gönderilmesi etkili oldu. Kazakistan'a 1937-1959 yılları arasında, çoğunluğu Rusya'dan olmak üzere 1,6 milyon Rus taşınmıştır. Ruslar sadece bakir topraklara yerleşmekle kalmayıp, Kazakistan şehirlerinin nüfusunu da artırmıştır. Rusların sayısı 1960 yılında, Kuzey Kazakistan ve Pavlodar bölgelerinin kentsel alanlarında 1950 seviyesinin 2 kattan fazla, Karaganda ve Kökşetay; 3 kattan fazla, Nur-Sultan ve Zhezkazgan'da; 4 kattan fazla aştı. Orta Asya'da 1970'lerde Kırgızistan hariç tüm cumhuriyetlerde Rusların sayısında azalma yaşanmasında, Batı Sibirya'ya doğu petrol ve gaz bölgelerine işçi göçünün yaşanması etkili oldu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde 1979'dan 1989'a kadar olan dönemde Rus nüfusun göç kaybı 166 bin kişiyi aştı. Rusların göçü diğer SSCB cumhuriyetlerine 1979-1989 yılları arasında da devam etti. Birlik cumhuriyetlerinin nüfusunda Rusların payı 30 yılda (1959'dan 1989'a kadar); Kazakistan'da %42,7'den %37,8'e; Özbekistan'da %13,4'ten %8,3'e; Kırgızistan'da %30,2'den %21,5'e; Türkmenistan'da %17,3'ten %9,5'e düşmüştür (Rybakovsky, 2009).

Sovyet döneminde Ruslar ve Orta Asya'daki diğer Slav nüfusu şehirlerde ve vasıflı işgücünde yoğunluk kazanmıştır. Rus nüfusu, 1959'dan 1989'a kadar Orta Asya'da istikrarlı bir şekilde azalmasına rağmen, başkentlerdeki nüfusun büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Rus nüfusu 1989'da Alma Ata'nın %59'unu, Bişkek'in %56'sını, Aşkabat'ın %32'sini, Duşanbe'nin %33'ünü ve Taşkent'in %34'ünü temsil ediyordu. Başkentlerdeki Rus hakimiyeti, yayıncılık, kültür, bilim ve yönetime Rus dilinin hâkim olmasını sağladı. Kazakistan ve Kırgızistan, kırsal Rusların en büyük oranına sahipti, ancak bu ülkelerde bile Rus nüfusu büyük ölçüde kentsele. Ruslar, siyasette ve ekonomide, eğitimde ve orduda egemen oldular. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ilk yıllarında çok sayıda kişi Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı terk etti. Orta Asya'da en fazla Rus nüfusa sahip ülke olan Kazakistan, bu dönemde Rus göçmenlerinin yarısından fazlasına ev sahipliği yapıyordu. Göç, 1990'ların ortalarında, dil yasalarının ve yerleştirme politikalarının yürürlüğe girmeye başlamasının yanı sıra Orta Asya Türk devletlerinin kendi para birimlerini benimsemesinden kısa bir süre sonra zirveye ulaştı (Ziegler, 2006:105-106).

Bağımsızlık Sonrası Orta Asya'da Ruslar

Sovyetler Birliği dünyanın en büyük ülkesiydi, alanı 22 milyon km²'den fazlaydı. 15 Sovyet sosyalist cumhuriyetini içeriyordu, ancak tarihinin çoğu için oldukça merkezi bir devlettir. Resmi dil Rusçaydı, ancak bunun yanında burada 200'den fazla dil ve lehçe konuşuldu ve 290 milyondan fazla farklı millettense insan yaşadı. SSCB'nin çöküşünün, toplumu demokratikleştirmeyi ve ekonomiyi iyileştirmeyi amaçlayan reformları başlatan Mihail Gorbaçov'un Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (şeffaflık) politikaları ve diğer reformları sonucunda başladığı genel olarak kabul edilir. 26 Aralık 1991'de SSCB Cumhuriyetler Konseyi, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) oluşumuyla bağlantılı olarak

Sovyetler Birliğinin varlığını sona erdiren bildiriyi kabul etmişlerdir (Foltinova, 2021). Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya Türk cumhuriyetleri de 1991'deki Sovyetler Birliğinin nihai olarak dağılmasının az öncesinde peş peşe bağımsızlık ilanlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkeler bağımsızlıklarına, herhangi bir silahlı mücadele sonucunda değil, SSCB'nin kendiliğinden dağılması sonucunda kavuşmuşlardır (Özgişi, 2012:85). Eski Sovyet alanı içinde bulunan Orta Asya, geçtiğimiz iki yüzyılda dünyanın birçok yerinde meydana gelmiş olan bir ulus inşa sürecine tanık oldu. Bir dünya gücünün ortadan kaybolmasının, küresel sistemin dengesini yeni bir yapıya kavuşturması, devletler arasındaki güç ilişkilerini uluslararası güvenliğin korunmasını izin verecek şekilde düzenlenmesi gerekiyordu. Dünya haritasının bu yeni tasarımı tüm dünyayı etkileyerek kısa ve orta vadede hem Batılı hem de Asyalı güçlerin, güç rollerini yeniden gözden geçirmek zorunda bırakmıştır. Sovyetler Birliği olan bölgede, siyasi ve stratejik mühendislik, yalnızca yeni sınırlar çizmek için değil, aynı zamanda geçmişte zaten kurulmuş bir sistemle doğrudan zıtlık içinde yeni bir dizi sadakat, uyum ve himaye tanımlamak için kullanıldı (Massansalvador, 2010:3).

Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında Ukrayna'dan sonra en büyük ikinci Rus topluluğunun yoğunlaştığı bölgedir. SSCB'nin dağılmasından sonra kendilerini Rusya'nın dışında bulan 25 milyon etnik Rus'un 9,5 milyonu Orta Asya'da, 2/3'ü Kazakistan'da (6,2 milyon) ve 1/3'ü Orta Doğu ülkelerinde yaşıyordu (3,3 milyon). Eski Sovyet ulusal cumhuriyetlerinin sınırları içinde yeni bağımsız devletlerin oluşum koşulları altında, Rus nüfusun Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden göçü çığ benzeri bir karakter kazandı. Bu göçün ana nedeni, yerli nüfus arasındaki milliyetçi duyguların büyümesinin neden olduğu etnik gruplar arası ilişkilerin ağırlaşması, ekonomik sorunlar, Rusça konuşulan eğitim, kültür ve bilgi alanının daralması ile açıklanabilir. Bu sebeplerin yanı sıra Rusları Orta Asya'nın dışına iten en önemli faktör, klan-müşteri bağları sisteminden dışlanmalarıydı (kamu yönetimi ve diğer prestijli faaliyet alanlarında işe alımlarda etnik ayrımcılık). Rusların ve diğer yerli olmayan etnik grupların göçü 1990'ların ortalarına kadar devam etti, ardından göç dalgasında kademeli bir düşüş başladı. Bu, bir yandan göç potansiyelinin tükenmesinden, diğer yandan ekonomik ve politik durumun görece istikrarından kaynaklandı (Sushchiy, 2019: 274-275). Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde 1989 yılı tüm birlik nüfus sayım sonuçlarına göre 9,5 milyon Rus nüfusu vardı. Bu nüfusun büyük çoğunluğu, daha zayıf ulusal kimliğe sahip diğer Slav halklarına yavaş yavaş asimile olan etnik Ruslardı. Rusların bölge genelinde yerleşimi düzensizdi. Nüfusun 2/3'ü, Kazakistan SSC'sinde yoğunlaşmıştı. Diğer dört cumhuriyette kalanlar Rus nüfusun 1/3'ünü oluşturuyordu. Rus nüfusun yoğunluğu bakımından bölgede ikinci sırada yer alan cumhuriyet Özbek SSC'ydi. Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Rus nüfusun yoğun olduğu SSC cumhuriyetleriydi (Ziegler, 2006:109).

SSCB'nin çöküşünden sonra, Rus nüfusu: bölge dışına göç ve doğum oranındaki düşüş sebebiyle azalmaya başladı. Ruslar arasında 1990'ların başında, doğum oranı düşerken, yerli etnik grupların sayılarında hızlı bir artış sağlayan yüksek doğum oranını yaşandı. Tüm bu sebeplerden dolayı Orta Asya'daki Rus nüfusun mutlak ve görece sayısı hızla azalmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün şokunun henüz geçmediği Sovyet sonrası ilk on yılda, nüfus azalması çok daha hızlı

gerçekleşti. Bağımsız cumhuriyetlerde sosyo-politik ve ekonomik durum istikrar kazandıkça, Rus nüfusun düşüşü önemli ölçüde azaldı. Orta Asya Türk Cumhuriyetinde yaşayan Rusların sayısı 1990'larda neredeyse 1/3'ün oranında azaldı. 1989'da 11 milyon olan Rus nüfusu, 2000'in başında 7,5 milyona düştü (Shustov, 2020).

Sosyal beklentilerin bozulması, nüfusun aktif ve güçlü bölümünün göç etmesi, Orta Asya Türk ülkelerinde bulunan Ruslar arasında ölüm oranının, doğum oranını önemli ölçüde aşmasına neden oldu. Kazakistan'daki Rusların sayısı 1989-1999 yılları arasında 6,1'den 4,5 milyona (%26); Özbekistan'da 1,6 milyondan 1,2 milyona (%27); Kırgızistan'da 917'den 603 bine (%34,2) düştü. Otoriter siyasi rejim koşulları altında güvenilir demografik istatistiklerin bulunmadığı Türkmenistan'da Rus sayısı 334'ten 299 bin'e, 2001 yılının başında ise 100'e düştü. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde 1995- 2001 yılları arasında Kazakistan nüfusundaki Rusların oranı %37,4'ten %30'a; Kırgızistan'da %21,5'ten %12,5'e; Özbekistan'da %8,3'ten %5'e; Türkmenistan'da ise %9,5'ten %2'ye düştü. Rusların 2000'lerde Orta Asya'dan çıkışının yavaşlamasında bölge ülkelerinin ekonomik durumunun istikrara kavuşması etkili olsa da Rus nüfusu azalmaya devam etti. Bu azalma 2006'nın başında Kazakistan'da 3.979.3, Kırgızistan'da 470 bin, Özbekistan'da 1 milyon ulaştı. Orta Asya'nın beş bağımsız ülkesinde Rus nüfusu azalmaya devam etmesine rağmen, günümüzde toplam Rus sayısı 5 milyondur. Orta Asya Cumhuriyetleri içinde Türk cumhuriyeti olmayan Tacikistan Rus nüfusun en fazla azaldığı ülke konumundadır. 2000 yılına kadar bu cumhuriyette yaşayan Rusların sayısı 6 kat azalarak 437 binden 72 bine düşmüştür. Bu sonuca göre çalışanları ülke nüfusunun istatistiklerine dahil edilmeyen 201. askeri üssü ve diğer Rus askeri tesislerini dikkate almazsak, Tacikistan Cumhuriyetinde Rus topluluğunun tamamen ortadan kaybolmasının yakın olduğu söylenebilir (Shustov, 2018:117-119). 2020 yılının başında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde Doğu Slav nüfusun yoğunlaştığı cumhuriyetlerden olan Kazakistan'da 3,5 milyon, Kırgızistan'da 345 bin, Özbekistan'da ise 730 bin Rus kalmıştır (Ritm Evrazii, 2020).

Özbekistan

Orta Asya bölgesinin sakinleri Özbekler, Karakalpaklar, Tacikler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Uygurlar, Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Rusyalılar, Polonyalılar, Koreliler, İranlılar, Ermeniler, Gürcüler, Azerbaycan Türkleri, Tatarlar, Başkurtlar, Almanlar, Yahudiler, Litvanyalılar, Yunanlılar, Türkiye Türkleri ve diğer birçok milletten oluşmaktadır. Özbekistan nüfusunun etnik çeşitliliği, tarihi olaylardan kaynaklanmaktadır. SSCB içinde birlik cumhuriyetlerinin birçok temsilcisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında (Rus, Tatar, Ermeni, Belarus, Ukraynalı, Alman, Yahudi) Özbekistan'a tahliye edildi. Stalin'in baskıları sırasında Kırım Tatarları ve Çeçenler daimî ikamet yerlerinden Özbekistan' sürgün edildi. Özbekistan, Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olup, nüfus bakımından BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri arasında Rusya ve Ukrayna'nın ardından üçüncü sırada yer alır. Ülkenin nüfusu 2016 yılında 31,5 milyon iken bu nüfus 2021 yılında 34,2 milyona yükselmiştir. Nüfusunun yaklaşık %80'i Özbekler, %4,5'i Tacikler, %2,5'i Kazaklar, %2'si Karakalpaklar, %1'i Kırgızlar ve Türkmenler oluşturur. Günümüzde Ruslar ve diğer Slav halkları (%10) en büyük etnik azınlıklardan biri olmaya devam etmektedir (Muradov, vd., 2006:136-139).

Ülkede nüfus esas olarak vahalarda yoğunlaşmıştır. Cumhuriyetin çöl bölgelerinde nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Karakalpakistan ve Nevai bölgesinde km²'ye 7-9 kişi düşerken, Özbekistan'ın en yoğun nüfuslu bölgesi olan Fergana Vadisi'nde km²'ye 500 kişi düşer. Özbekistan'ın en büyük şehri, 2,5 milyondan fazla nüfusu ile ülkenin başkenti olan Taşkent'tir. Ülkenin diğer büyük şehirleri; Semerkant, Buhara, Hive, Andican, Fergana, Nevai, Almalık, Angren, Zarafşan ve Çirçig'dir (Advantour, 2022).

Özbekistan'da, SSCB'nin dağılmasından sonra hiç nüfus sayımı yapılmamıştır. 1989'da son tüm birlik nüfus sayımına göre, Özbek SSC'de 1.653,5 bin Rus nüfusu yaşıyordu. Ruslar cumhuriyet nüfusunun etnik bileşiminde ikinci en büyük uyruğu oluşturmuşlardır (%8,3). Rus nüfusu, Sovyet sonrası ilk yıllarda, etkili olan etno-demografik ve etno-coğrafi eğilimlere karşılık gelen yoğun dış göç nedeniyle hızla azaldı. Özbekistan'da 2000 yılına ait nüfus istatistiklere göre, ülke nüfusunun %4,9'unu oluşturan cumhuriyette 1,199 bin Rus yaşıyordu. Ülkede 2003 yılı nüfus verilerine göre Rusların oranı %5,7 iken 2005 yılında Rus nüfus oranı %5,5'e düşmüştür (Kalkan, 2007:80-81).

Özbekistan'da 2005 yılına kadar Rusların sayısı 1.198,6 milyondan 983,6 bine düşmüştür. Rusların sayısı 2013 yılında 809,5 bin kişiydi ve bu ülke toplam nüfusunun %3,3'üne tekabül ediyordu. Özbekistan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, 1 Ocak 2017 itibariyle, cumhuriyet nüfusunun %2,2'sini oluşturan Rusların sayısı 750 bindi. 1989-2017 yılları arasında Özbekistan'da Rus nüfusun oranı 2,2 kat, cumhuriyet içindeki toplam nüfus payı ise 3,8 kat azalmıştır. Ülkede 1 Ocak 2021 itibariyle 720.300 Rus (nüfusun %2,1'i) yaşıyordu (Ozbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qomitasi, 2021). Özbekistan topraklarında Rus nüfusu başkentte, büyükşehir bölgesinde ve büyük bölgesel merkezlerde yoğunluk kazanmıştır. Rusların şehirlerdeki büyük yoğunluğu, sanayi ve finans sektörlerinde, eğitim, sağlık, bilim ve kültürde geleneksel olarak kurulmuş baskın istihdamlarıyla bağlantılıdır (Fedorko ve Kurbanov, 2018: 44-47). Özbekistan'da Rusların yoğun ikamet alanları arasında: Taşkent şehri ve Taşkent bölgesi, Çirçik, Almalık, Bekabad, Angren, Akhangaran, Nevai, Zarafşan, Uçkuduk, Fergana, Kuva, Semerkant, Kattakurgan, Kağan ve Sirderya'dır (Ruskii Mir, 2019). Bu etno-bölgesel yerler tarihsel olarak, ekonomi ve sanayinin gelişmesi ve belirli bölgelerin kentleşmesi ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Sovyet sonrası dönemde ülkenin tüm bölgelerinde Rus nüfus oranında azalma yaşanmıştır. Ruslar 1989'da Taşkent şehir nüfusunun %34'ünü oluştururken, 2017 yılında Rus nüfusu %14,2'e düşmüştür (**Tablo 2**).

Ülkede Rus nüfusun en düşük oranı Namangan ve Kaşkaderya bölgelerinde görülmektedir. Buhara bölgesinde Rus nüfus oranının düşüşü endüstride yerel nüfusa ağırlık verilmesi ile açıklanırken, Nevai bölgesinde Rus nüfusun azalmasında göç etkili olmuştur (Saliyev ve Fedorko, 2014: 404). Cumhuriyette Rus dili, resmi bir statüye sahip olmaksızın, ülkenin kamu ve devlet yaşamında büyük önem taşımaktadır ve çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Özbek okullarında 2. sınıftan itibaren haftada 2 saat, orta öğretim İhtisas Eğitim Kurumlarının (haftada 4 saat) ve üniversitelerin ilk yılında (160 saat) zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Ülkedeki üniversiteler Rus grameri ve kültürü konusunda eğitim veren bölümlere sahiptir. Günlük yaşamda, Rus dilinin kullanımı, çoğunlukla

Tatarlar, Koreliler, Ukraynalılar, Azerbaycanlılar ve Ermeniler olmak üzere cumhuriyetin Rus ve diğer yerli olmayan halklarının temsilcileriyle sınırlıdır (Ruskii Mir, 2019).

Tablo 2. Özbekistan’da Rus Nüfusun Bölgelere Göre Değişim Oranı (1989-2017).Kaynak: (Sushchiy, 2019:29).

Bölge	1989	2005	2013	2017
Andican	2,6	0,9	0,7	0,6
Buhara	8,2	2,0	1,6	1,4
Cizzak	4,4	1,7	1,3	1,2
Karakalpakistan Cumhuriyeti	1,6	0,8	0,6	0,6
Kaşkaderya	2,4	1,0	0,7	0,7
Nevai	-	4,5	2,5	1,9
Namangan	1,9	0,7	0,5	0,4
Semerkand	5	2,2	1,5	1,3
Surhanderya	3	1,3	1,0	0,9
Sirderya	10	4,4	3,3	2,9
Taşkent	14,6	7,4	5,6	5,0
Fergana	5,8	2,0	1,4	1,2
Harezmi	1,2	0,5	0,4	0,3
Taşkent Şehri	34	21,6	16,2	14,2

Özbekistan, Rusya'nın dil yoluyla etkisini sınırlamaya yönelik girişimlerde Kazakistan'dan sonra ikinci sırada yer alır. Hükümet, 1990'ların ortalarında anayasadan Rus diline ilişkin eski yasa ve kanunları kaldırarak daha geniş bir Russuzlaştırma politikasının yasal çerçevesini hazırladı. Ülke, 1993 yılında “Latin Yazısına Dayalı Özbek Alfabetesinin Tanıtımı Hakkında” yasayı kabul etti. Günümüzde Özbekistan'da nüfusun %59'u Rusça konuşmayı bırakmıştır. Okullarda haftada en fazla iki saat Rusça öğretilir. Rusça yüksek öğretim veren fakülteler sadece Fergana Devlet Üniversitesi'nde kalmıştır. Devlet, tüm TV ve radyo programlarının en az %70'inin Özbek dilinde olmasını sağlayan yasalar çıkarmıştır. Özbekistan hükümeti ve halkının Rus dilini öğrenmeye kararlı kılması için önemli bir faktörde, ülkeden Rusya'ya yapılan işçi göçleridir. Ülke, Rus işgücü piyasasına işçi sağlama açısından ilk sırada yer alır. Sadece 2018'de 1,5 milyondan fazla Özbek vatandaşı çalışma amacıyla Rusya'ya seyahat etmiştir (Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 2019).

Kazakistan

XVIII. yüzyılda Ruslar özellikle gözlerini Türkistan'a dikmiş ve bu bölgedeki kavimlerle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Birçok yenilikte olduğu gibi bu önemli adımda da Çar Deli Petro, Ruslara öncelik etmiş ve Türkistan'a tespit heyetleri göndermiştir. Yapılan çalışmalar ve kurulan siyasi ilişkiler ile Ruslar, Kazakların Küçük Cüz'ü ile ittifak imzalamış ve 1731 yılında Ural nehrinin güney-

güneydoğusundaki steplerde konar-göçer bir hayat sürdüren Kazaklar, Rus hakimiyetini kabullenmişlerdir. Bu önemli hadise Kazak dalasında (bozkır) artık Rusların ideallerine kucak açacak olan birçok imkânı sağlamıştır. Ruslar 1742 yılından sonra Kazak bozkırlarına Rus mujiklerini (köylülerini) yerleştirmeye başlamışlardır. Rus (Hıristiyan) Kazak askerleri sınır bölgelerine yerleştirilerek geniş topraklar ele geçirilmiştir (Kalkan, 2007: 63,64,69).

1822'den itibaren Orda'ların birer birer işgal edilmesi sonucunda bölgeye, büyük bir hızla Rus akını başlar. 1897'de Çarlık döneminin ilk nüfus sayımı sonuçlarında; Kazakistan sınırları içinde kalan 1.850.000 km²'lik bozkır arazisinde toplam 2.465.000 kişi yaşamaktadır ve bunun %20'sini (493.000) Ruslar oluşturur. Ülkede ikinci genel nüfus sayımı 1911'de yapılmıştır. Bu yılda bozkır arazisinin nüfusu 3.835.000 olarak tespit edilmiş ve bunun %40'ını (1.544.000) Rusların oluşturduğu anlaşılmıştır. 1917 devrimine kadar olan zaman dilimi içinde, Bozkır arazisinde, Rus ve Ukraynalı köylüler, Kazak otlaklarına tamamen göz dikmişler ve tarıma en elverişli arazileri, Rus ordusunun yardımıyla, Kazak köylülerin ellerinden zorla almışlardır (Özey, 1996:86). 1883'te sadece 2.500 olan bu göçmen sayısı, 1903-1911 yılları arasında 95.000'den 175.000'e yükselirken, Sir Derya'da da 45.000 Rus göçmen bu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu istimlak ve demografik değişim Rus Çarlığının çöküşüne kadar devam ettirilmiştir. Nüfus oranı o kadar büyük bir değişime uğramıştır ki Kazakların nüfusu bazı dönemlerde %50'nin altına düşmüştür. Bu düşüşte çok sayıda Kazak'ın, Asya'nın farklı bölgelerine sürgün edilmesi de etkili olmuştur (Aleynikov ve Borovikov, 2013).

1917 devriminden önce Bozkır Bölgesi olarak adlandırılan Kuzey Kazakistan'da, Stolipin tarım reformu (Rus Başbakan Stolipin tarafından 1906-1911 yılları arasında köylülerin toplumsal ve ekonomik durumunu güçlendirerek otokrasinin temellerini sağlamak için yapılan reformun genel adıdır. Bu reform ile kırsal belediye ve içindeki köylülerin sunî göz altıları kaldırılmış, halka toprağın serbest satışına ve serbest dolaşma izni verilmiştir) sırasında bölgeye Rus nüfusunun büyük bir akını gözlemlendi. 1920'lerde Rusların Orta Asya ve Kazakistan'a yeniden yerleştirilmesine, Avrupa bölgelerini etkileyen iç savaş ve kıtlık neden olmuştur. Kazakistan'a 1930'larda yerli olmayan, Rusya'dan ülkeye büyük göç yaşanmıştır. Sovyet gücünün son on yılında ülkedeki Rusların önce Kazakistan'dan (1968) daha sonra ise Orta Asya'dan (1970) çıkışları başladı. Bu çıkışların sebepleri arasında yerli nüfus arasında işgücü piyasalarında artan gerilime neden olan demografik patlama, ekonomik gelişmede yavaşlama etkili olmuştur. 1980'lerde sosyo-politik istikrarsızlığın büyümesi, yerli halk arasında milliyetçiliğin tezahürü ile ekonomik durumun bozulması, göç akışının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. 1980-1990'ların başında Rus göçünün büyümesine, devlet dilleriyle ilgili yasanın kabul edilmesinin yanı sıra Kırgızistan'daki etnik gruplar arası çatışmalar neden olmuştur (Sushchiy, 2019: 231-232). SSCB'nin çöküşünün arifesinde Kazakistan'daki Ruslar, ülkenin kuzey ve doğu bölgelerinin çoğunda nüfusun %40'ından fazlasını oluşturmuşlardır. Rusların nüfus içindeki oranı Kazaklarınkine yakındır (Gözenç ve Aydın, 1997:147). Cumhuriyetin güney ve batı bölgelerinde Kazaklar hâkim olmuştur. Kazakistan'da 1926 yılı genel nüfus sayım sonuçlarına göre ülkenin 6.198.000 olan toplam nüfusunun %35'inin (2.164.000) Ruslar oluştururken, 1939 sayımında, nüfusun

%47'si (3.269.000) Ruslardan meydana gelmiştir. Bölgeye Rus göçü 1950'de de devam ederek bu tarihte toplam nüfus içinde Rusların payı %49'a yükselmiştir (Özey, 1996: 86).

1989 nüfus sayımına göre, Kazakistan'da Rus topluluğu: Doğu Kazakistan bölgesi %64,9; Kuzey Kazakistan %64,9; Karaganda %61,1; Alma-Ata %43,6; Kustanai %45,2; Pavlodar %42,4; Nur-Sultan %42,7 ve Kökçetay %38,5'i bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Ülkenin kuzeyindeki en büyük kenti Karaganda'yı 1926 yılında kömür yataklarını işletme amacıyla Ruslar kurmuştur (Atalay, 2000:224). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'da 6 milyon Rus kalmıştır (Nezavisimiya, 2016). 1990'dan 1997'ye kadar olan dönemde 1,2 milyon Rus nüfusun %14'ünü oluştururken, bu nüfusun %90'dan fazlası Rusya'ya taşınarak Kazakistan'ı terk etmiştir. 1994 yılı istatistiklerine göre, Kazak Türklerinin oranı %44'e yükselirken, Rusların oranı %36'ya düşmüştür. Yine aynı tarihte Urallardan Aral gölüne ve oradan Balkaş gölüne çizilecek bir hattın doğusunda ve kuzeyinde Kazak nüfus oranı %25'in altına düşerken, Slav ve Alman nüfusun oranı %70'in üstüne çıkmıştır (Yiğit, 1996:103).

Kazakistan'da Rus sayısı 1995 yılı nüfus verilerine göre %35 iken, 2006 yılı verilerine göre bu oranı %30'a düşmüştür (Kalkan, 2007:63,64,69). 2009 nüfus sayımına göre Ruslar, Kazakistan'daki en büyük ikinci ulusal grup olmasına rağmen, son on yılda cumhuriyetin Rus sakinlerinin sayısı önemli ölçüde azalmıştır. 2009 nüfus sayımına göre Kazakistan'da 3 milyon 793,8 bin Rus yaşıyordu (%3,4). Rusların demografik düşüşünde göç etkili olmuştur. 2014 yılında göçün etkisi altındaki Kazakistan'ın Rus nüfusu 17,5 bin kişi azalmıştır. Ülkeden ayrılan kişi sayısının genel nüfusla karşılaştırılabilir olduğu 1990'lı yıllara kıyasla bugün Rus nüfusun sayısı azdır (Nezavisimiya, 2016). 2015 yılının başında ülkede 3 milyon 666 bin Rus'un cumhuriyetin nüfusunun 1/4'ünü (%23) oluşturuyordu. 2019'un başında ülke nüfusunun %19,32'sini (3.553.232 kişi) Ruslar oluştururken, 1999'da Ruslar nüfusun yaklaşık %30'una (4.480.675 kişi) sahipti (Tkaçev, 2019).

1 Ocak 2021 tarihi itibarıyla ülkede 3.478.287 Rus bulunmaktaydı (Byuro Natsional'noy Statistiki Agentstva Po Strategicheskomu Planirovaniyu İ Reformam Respubliki Kazakhstan, 2021). Ruslar, ülkedeki emeklilerin yaklaşık %50-55'ini oluştururken, Kazakistan'ın Rus sakinleri, düşük doğum oranı, yüksek ölüm oranı ve düşük doğal büyüme oranları ile karakterize edilmektedir (Aleksenko, 2002). Ülkede en büyük Rus diasporası Doğu Kazakistan, Karaganda, Kostanay, Kuzey Kazakistan, Pavlodar, Akmola ve Almatı şehrinde yoğunlaşmıştır. En az Rus nüfusu Mangistav, Atrrau, Güney Kazakistan ve Kızılorda bölgelerindedir. Cumhuriyetin diğer birçok bölgesinde, Ruslar ikinci en büyük ulusal bileşenidir (Pantyushov ve Fedorko, 2022). Kazakistan'da, Rus dili Kazakça'ya en yaygın alternatif olması açısından öne çıkmıştır. Kazakistan, Rusça eğitim alan en fazla öğrenciye (800.000) sahip ülke olmasına rağmen, son 25 yılda 5.861 Rusça dil okulunun kapanmasıyla bu sayı 1,4 milyon azalmıştır. Hükümet, lise eğitimini üç dilde (Kazakça, İngilizce ve Rusça) yapılmasına imkân veren yasa tasarısını kabul etmiştir. Şubat 2018'de Nazarbayev, 2025'te tamamlanması planlanan Latin alfabesine geçişle ilgili kararnameyi imzalamıştır (Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 2019).

Tablo 3. Kazakistan Cumhuriyeti Bölgelerinin Nüfusunun Etnik Yapısında Rusların Oranı 2021. (%)
Kaynak: (Byuro Natsional'noy Statistiki Agentstva Po Strategicheskomu Planirovaniyu İ Reformam Respubliki Kazakhstan, 2021).

Bölgeler	%	Bölgeler	%
Akmola	32,2	Kostanay	40,5
Aktöbe	10,7	Kızılorda	1,7
Almatı	12,8	Mangistav	5
Atırau	5	Türkistan	1,6
Batı Kazakistan	18,4	Pavlodar	34,5
Jambıl	9,3	Kuzey Kazakistan	49,2
Karagandı	34,6	Doğu Kazakistan	35,4
Nur-Sultan	11,8		
Çimkent	8,5	Almatı	23,4

Rusların ve Rusça konuşanların şehirlerdeki yoğunluğu, her şeyden önce, sanayi ve finans sektöründeki ve ticaretteki baskın istihdamlarıyla bağlantılıdır. Rus dili, ülkenin ekonomik ve sosyal hayatında, özellikle medyadaki yerini korumuştur. Rusça konuşan Kazakistan'ın en önemli özelliği, modern cumhuriyette Rusça konuşan kişilerin çoğunluğunun etnik Rus olmamasıdır. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 7. Maddesinin 2. Fıkrasına göre, "devlet kuruluşlarında ve yerel özyönetim organlarında, resmi olarak Kazak dili ile Rus dili de kullanılmaktadır (Tkaçev, 2019).

Kırgızistan

Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi'ne göre 1 Şubat 2022 itibariyle ülke nüfusu 6.7 milyondur (Natsional'nyy Statisticheskij Komitet Kyrgyzskoy Respubliki, 2022). Bir tarım ülkesi olan Kırgızistan'da 2 milyondan fazla kişi şehirlerde, dört milyonu ise kırsal alanlara yerleşmiştir. Nüfus yoğunluğu olarak tanımlanan bir kilometre kareye düşen kişi sayısı Kırgızistan genelinde 26'dır. Dengesiz nüfus dağılımının görüldüğü ülkede Talay, Oş, Çuy ve diğer bazı bölgelerde km²'ye 100 kişi, Çatkal, At-Başı, Narin bölgelerinde km²'ye 5 kişi düşmektedir. En büyük şehir 950.000 kişi ile Bişkek olan ülkenin ikinci büyük şehri Oş'un 230.000 nüfusu vardır. Kırgızistan'da Kırgızların toplam nüfus içindeki oranı %72'dir. Sovyet döneminde Kırgızistan, çeşitli halkların ve milliyetlerin sürgün yeri idi (Naseleniye Kyrgyzstana, 2022).

Kırgızistan'daki Ruslar, Rusya dışındaki Rusların en büyük diasporalarından biridir. 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Güney Yedisu, topraklarında ortaya çıkmalarından bu yana Ruslar, cumhuriyet yaşamının her alanında, geç imparatorluk ve Sovyet döneminde, başta kuzey bölgelerinde olmak üzere önemli bir rol oynamışlardır. Rus nüfusunun oranı 1980'lerin sonlarından bu yana, düşük doğum ile yüksek ölüm oranları sebebiyle hızla düşmektedir. SSCB'nin çöküşü sırasında 1989 nüfus sayımında, cumhuriyet nüfusunun %21,5'ini oluşturan Kırgızistan'da, 917 bin Rus yaşıyordu. Ülkede, Rus

nüfusunda 1990-2000 yılları arasında genç ve orta yaşlı nüfus kitlesel bir göç yaşamıştır. Sadece 1989-1999 yılları arasında Rusların cumhuriyetten göç sebebiyle çıkışı 224.278 kişiye ulaştı. Kırgızistan'da 2009-2015 yılları arasında Rus nüfusu 419,6'dan 364,6 bine geriledi. Başka bir ifade ile 2009-2015 yılları arasında Kırgızistan'daki Rusların sayısı %13,1 azaldı. Kırgızistan, Rus nüfusun demografik düşüşü açısından Kazakistan'ın dört kat öndedir (Ostapenko, vd., 2015: 8-11). Rus nüfusu 2019 yılı başı itibarıyla 348,9 bin iken (%5,6), 2021 yılında Rus nüfusun oranı %5,1'e gerilemiştir (341.351) (Kırgız Respublikasının Uluttuk Statistika Komiteti, 2021). Kırgızistan'da Rus nüfusu tarihsel olarak cumhuriyetin kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Ruslar nüfusun etnik yapısında yalnızca Kırgız Cumhuriyeti'nin kuzey bölgelerinde, Bişkek şehri (%17,7), Çuy (%16,1) ve Issık-Göl bölgesinde (6,2) önemli bir yer işgal etmektedir. Batken, Celal-Abad, Narin ve Oş bölgelerinde Rus nüfusun oranı azdır.

Tablo 4. Kırgızistan Cumhuriyeti Bölgelerinin Nüfusunun Etnik Yapısında Rusların Oranı 2017 (%).

Kaynak: (Pantyushov ve Fedorko, 2022).

Bölgeler	%	Bölgeler	%
Batken	0,5	Narin	0,04
Celal-Abat	0,6	Oş	0,1
Issık-Göl	6,2	Talas	1,4
Çuy	16,1	Bişkek	17,7

Kırgızistan, Rus dilinin kamusal alana nüfuz etmesine izin verme konusunda diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine oranla daha ılımlı bir tavır sergilemiştir. 2000 yılında anayasada yapılan değişikliklerle Rusça'ya ülkede resmi dil statüsü verilmiştir. Ülkede Rusça eğitim veren okulların sayısı artarken, eğitim gören öğrencilerin %20'si Rusça dilinde eğitim alır. Ülkede, Rusya-Kırgız Slav Üniversitesi başta olmak üzere, üniversite eğitiminin çoğu Rusça olarak verilmektedir. Nüfusun %78'i Rusça TV programları izlerken, Rusça basılan gazete ve dergilerin tirajı Kırgızca'dakilerden daha yüksektir (Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 2019). Kırgız topraklarının Rus İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldiği XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rus dili modern Kırgızistan topraklarında yaygınlaştı. Rus dili SSCB'nin çöküşünden sonra, etnik gruplar arası iletişim dilinin statüsünü korumuştur. Ülkenin güneyinde Rusça konuşan nüfusun az sayıda olması veya tamamen yokluğu nedeniyle çocuklara Rusça öğretmek zordur. Kırgızların çoğu, özellikle kuzey bölgelerinde ve cumhuriyetin büyük şehirlerinde akıcı şekilde Rusça konuşmaktadır (Pantyushov ve Fedorko, 2022).

Türkmenistan

Türkmenistan topraklarında Ruslar ilk kez 1891'de Trans-Hazar oblastını (bölge) oluşturmuşlardır. Bu yönetim birimi 1899'da Türkistan genel valiliğine bağlanmıştır. Bolşevik İhtilali'nden sonra çıkan ayaklanmalar nedeniyle çıkan iç savaş 1920'de Rusların bastırmasından sonra 1921'de Trans-Hazar oblastı Türkmenistan oblastı adını almış ve 1924 yılında yapılan idari düzenleme ile Türkmenistan SSC adıyla bugünkü idari düzenleme oluşturulmuştur (Yiğit, 1996: 80-81). Türkmen SSC'nde 1926 yılında 75.357 olan nüfus, 1939 yılında 232.924'e yükselmiştir. Bu dönemde Ruslar Aşkabat nüfusunun

%61,9'unu, Meryem'in %61,4'ünü, Türkmenabat'ın %56,8'ini, Kızılrvat nüfusunun %42,5'i, Bayramali'nin %49,2'si, Daşoğuz'un %29,2'si, Atamurat'ın (Kerki) %42,5'i, Baherden'in %38,1'i, Göktepe'nin %30,5'i, Kaka'nın %57,7'sini, Kuşka'nın nüfusun %77,8'ini, Firuzanın %69,9'unu, Sayvan'ın %28,9'u ile köy ve kasabaların çoğundan fazlasını oluşturuyordu. Büyük Vatanseverlik Savaşı ve ardından 1948'de Aşkabat'taki deprem, Türkmenistan'ın Slav nüfusunu ve demografisini önemli ölçüde etkiledi. Bu dönemde Rus nüfusu şehrin toplam nüfusunun yaklaşık %70'ini oluşturduğu için depremde hayatını kaybedenlerin büyük çoğunluğu Rus'tu. 1939-1959 yılları arasında ülkedeki Rusların sayısı 232.924'ten 262.701'e yükselmiştir. Türkmenistan'da Rus nüfusunun oranı 1940 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Ülkede toplam nüfus oranı içinde Rus nüfusun payı 1939'da %18,6; 1959'da %17,3 iken 1970'te %14,7'ye düşmüştür. Ülkede 1979 yılında Rus nüfusu toplam nüfusun (2.764.700) %12,6'sını oluştururken, 1989 yılında Rusların oranı %9,5'e düşmüştür (Yiğit, 1996: 80-81).

Ruslar 1979 yılından sonra küçük kasaba ve köylerden şehirlere, özellikle de Aşkabat'a göç etmiştir. 1979-1989 yılları arasında Aşkabat nüfusunun ülke nüfus oranı içindeki payı artarken, Ahal, Balkanlar, Daşoğuz ve Lebap bölgelerinin nüfusu önemli ölçüde azaldı. 1990'lı yıllarda ülkede Rus nüfus oranındaki düşüş tamamen göçten kaynaklanmaktadır (Abdurasulov, 2007). Bu göç hareketlerinin en önemli sebebi Türkmenistan'da devlet yetkililerinin tatbik etmiş oldukları iç politikadır (Kalkan, 2007: 96). Ülke demografisinin 1989-2015 yılları arasındaki değişiminde; nüfusun yaşam standardında düşüş, temel mal ve ürünlerin kıtlığı, nüfusun yoksullaşması, SSCB'nin çöküşü ve onunla ilişkili dramatik olaylar (1989-1991 döneminde), şehirlerde ve kırsal kesimde işsizliğin artması, sanayi tesislerinin kapatılması, kolektif çiftliklerin ve devlet çiftliklerinin tasfiyesi, devlet kurumlarında düzenli işten çıkarmalar, 1989'da nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturan ve Rusça konuşan nüfusun ülkeden çıkışı, 90'ların başından beri azalan doğum oranı ile 1992'den 1999'a ve 2015'ten günümüze kadar olan dönemlerde nüfusun önemli ölçüde göç etmesi etkili olmuştur.

Türkmenistan'da 1995 nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke nüfusunun %6,7'sini (298.751) Rus nüfusu temsil ediyordu (İnternet Archive Wayback Machine, 2022). Ülkede 2006 yılı verilerine göre nüfusun %85'i Türkmen, %5'i Özbek, %4'ü Rus ve %6'sı diğer etnik gruplardan meydana gelmiştir. Mayıs 2008'de, Rusya Dışişleri Bakanlığı cumhuriyetin Rus nüfusunu 100.000 kişi olarak açıklamıştır. Ülkede 2020 yılı verilerine göre Türkmenlerin toplam nüfus oranı içindeki payı %84,5; Rusların %7,9; diğerleri ise %7,6'dır. Nüfusun büyük bölümü, İran sınırındaki Kopet Dağları'nın eteklerinde ve çölü geçen akarsu boylarında toplanmıştır (Atalay, 2000:215). SSCB'nin dağılması ve Türkmenbaşı yönetiminin kurulmasından sonra, Rusların sosyo-ekonomik durumu önemli ölçüde kötüleşti ve birçoğu bağımsızlıktan sonraki ilk yıllarda başta Rusya olmak üzere ülkeden göç etti. Göç, sırayla, ülkenin Rus nüfusunun önemli ölçüde yaşlanmasına ve demografik göstergelerinin bozulmasına yol açtı. Türkmenistan'da 1993'ten başlayarak, ulusal devletin kurulmasına paralel olarak, 90'ların sonlarında 2000'lerin başında en büyük boyutuna ulaşan aktif bir Russuzlaştırma politikası başladı. Ülkede 1997'den beri yerel televizyonlarda yönetici konumunda bulunan Rus yöneticiler tasfiye

edilirken, televizyon yayınlarında 15 dakikalık Rusça yayın yapma hakkı verilmiştir. Rusça gazete ve dergilerin sayısı önemli ölçüde azaltıldı. Üst ve orta düzey pozisyonlarda Rusça konuşanlar görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Tüm bu olaylar, Slav nüfusunun yanı sıra diğer ulusal azınlıkların önemli bir bölümünün göçünde bir artışa neden olmuştur (Meteojurnal, 2020).

Sonuç

Geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Rus nüfusun dinamiklerindeki dönüşün donuk belirtileri kendini hissettirmiş olsa da, 1990'larda SSCB'nin çöküşünden sonra bağımsız Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden Rusların kitlesel çıkışı yaşandı. Rusların göç hareketlerine askeri çatışmalar, ekonomik, etno-ulusal unsurlar etkili oldu. 1990'ların ikinci yarısında, Rusların komşu ülkelerden göçü devam ederken, Rusların ülkelerden hızlı çıkışları belirgin de olsa azaldı. Sovyet sonrası devletler, devlet temellerinin dönüşümünün ve geçmişin askeri çatışmalarının şokundan çıktı. Rusların komşu ülkelerden çıkışı, özellikle eski ikamet yerlerinden ayrılmak zorunda kalanlar için önemli zorluklara neden oldu. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yaşayan birçok Rus, bulunduğu ülkede bir yaşam kurmuştu. Bu sebepten dolayı özellikle yetişkin nüfusun bu ülkelerden ayrılması kolay olmamıştır.

Bugüne kadar, SSCB'nin çöküşü sırasında Orta Asya topraklarında yaşayan Rusların yaklaşık %60'ı burada kaldı. Tahmini 11 milyon Rus'a ev sahipliği yapan Orta Asya, Rus nüfusunun ikinci en büyük "yakın yurt dışı" demografik rezervuarı olmaya devam etmektedir. Rusların mutlak çoğunluğu üç cumhuriyette yoğunlaşmıştır; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan. Türkmenistan'da son yıllarda Rusların sayısı azalırken, bu ülkede kalan Rusların önemli bir kısmı emeklilik yaşındadır. Uzun süre farklı bir etnik ortamda yaşayan Rus etnosu, zihniyet bakımından Rusya'daki Ruslardan belirgin şekilde farklıdır. Günümüzde Orta Asya Türk devletlerinde yaşayan Rusları kamusal alandan uzaklaştırmaya çalışması, Rusya ile ilişkilerin kötüleşmesine yol açması bakımından ciddi siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum özellikle çok sayıda vatandaşını Rusya'ya işçi göçmeni olarak gönderen Kırgızistan ve Özbekistan için oldukça önemlidir. Kırgız göçmen işçileri tarafından evlerine gönderilen havaleler, bu ülkelerin GSYİH'lerine en büyük katkısı oluşturur. Bağımsızlıktan bu yana, Orta Asya Türk ülkelerinin nüfusu, bölgede Rusça konuşan çok sayıda insan çıkışına rağmen, toplamda yaklaşık %10 artmıştır.

Rus dili, Orta Asya'da yumuşak güç aracı olarak kullanıldığı için hala önemli bir potansiyele sahiptir, ancak bu potansiyel giderek azalmaktadır. Rusya, büyük ölçüde Sovyet döneminin mirasına bağımlıdır ve Rusları yeni nesil Orta Asyalılara yeniden tanıtmak için açık ve uzun vadeli bir plandan yoksundur. Bağımsız devletler, nüfuslarını Rus etkisinden koruma girişimlerinde bu coğrafyanın *lingua francası* olan Rusça pahasına kendi dillerini tanıtmaya devam etmektedir. Orta Asya'nın dünya bilgi alanına erişmek, teknik ve bilimsel alanlarda yetenekli kadrolar hazırlamak için Kazakistan Latin harflerine geçme kararı alırken, diğer devletler geçmek üzere çalışma yapmaktadır. Rusça'nın yerel dillerle değiştirilmesi süreci kademeli olmalı. Yerel dillerde literatürün geliştirilmesi ile Rusça'nın bıraktığı boşluğu yüksek kültür, sanat ve bilime erişim sağlayabilecek diğer dillerle doldurma paralelinde

ilerlemelidir. Ancak o zaman Orta Asya, Rusya'nın etkisinden sürdürülebilir ve başarılı bir şekilde kurtulabilecektir. Orta Asya Türk devletlerinin demografik tarihinin farklı dönemlerinin iyi anlaşılmasını sağlamak için; tarihsel nüfus verilerinin daha fazla araştırılması, açılan arşivlerden ek verilerin toplanması, doğru tahminler yoluyla bilgi eksikliğinin düzeltilmesi gerekir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısında Ruslar" başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Abdurasulov, A. (2007). Russkiye Turkmenii: razrushaya chary Rukhnamy. http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_6929000/6929162.stm, (Erişim Tarihi: 7.03.2022).
- Advantour. (2022). Naseleniye Uzbekistana. <https://www.advantour.com/rus/uzbekistan/people.htm>, (Erişim Tarihi: 07.02.2022).
- Alekseenko, A. (2002). O nekotorykh itogakh perepisi naseleniya Kazakhstana. *Demoskop Weekly*, № 57-58, <http://www.demoscope.ru/weekly/2002/057/analit04.php>, (Erişim Tarihi: 04.02.2022).
- Aleynikov M.V., & Borovikov I.V. (2013). Russkoye naseleniye Kazakhstana: sotsial'nodemograficheskiye transformatsii (90-ye gg. KHKH v.). *Mir Yevrazii*, 2, s.2-8. <https://rusrand.ru/analytics/russkoe-naselenie-kazahstana-socialno-demograficheskie-transformacii-90-e-g-hh-veka>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022).
- Arutyunyan, YU.V. (2005). Russkiye v blizhnem zarubezh'ye (Po materialam sravnitel'nogo etnosotsiologicheskogo issledovaniya v Estonii i Uzbekistane). *Demoskop Weekly*, №191-192. <http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit06.php>, (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Atalay, İ. (2000). *Ülkeler Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskoy planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakistan. (2021). Demograficheskaya Statistika. <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8>, (Erişim Tarihi: 12.03.2022).
- Central Asian Bureau for Analytical Reporting, (2019). Russian Language Status in Central Asian Countries. <https://cabar.asia/en/russian-language-status-in-central-asian-countries>, (Erişim tarihi: 18.03.2022).
- Çalışkan, B. (2018). Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri. Araştırma 86, İNSAMER.

- Dönmez, Y. (1987). *Türk Dünyası'nın Beşerî ve İktisadi Coğrafyası* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:1878.
- Ekici, Y. (2017). Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 265-275.
- Fedorko V.N., & Kurbanov S.B. (2018). Etnogeograficheskoye rayonirovaniye Uzbekistana // *Izvestiya Geograficheskogo obshchestva Uzbekistana*. T.54. Tashkent, 2018. s.42-54.
- Foltinova, K. (2021). Raspad SSSR: KAK ETO BYLO <https://www.currenttime.tv/a/ussr/31493413.html>. (Erişim Tarihi: 02.05.2022).
- Gafarlı, T. (2020). Politics Today. Russian Cultural Hegemony in Central Asia Finally Over? <https://politicstoday.org/is-russian-cultural-hegemony-in-central-asia-finally-over/>, (Erişim Tarihi: 14.03.2022).
- Gözenç, S. & Aydın, C. (1997). *Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Doğan Yayıncılık.
- Güner, İ. (1997). *Kıtalar Coğrafyasına Giriş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 791.
- Hasgüler, M. Uludağ, B. M., (2009). "Üçüncü Dünya" Yolunda Rusya ve Orta Asya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41.
- Islamov, B. (2022). Central Asian Population in Historical Perspectives. <https://www.ier.hit-u.ac.jp/COE/Japanese/Newsletter/No.14.english/Islamov.htm>, (Erişim Tarihi: 02.03.2022).
- İnternet Archive Wayback Machine (2022). Demografiya. Chislennost' naseleniya Turkmenistana. Etnicheskiy sostav Goroda. <https://web.archive.org/web/20120301010232/http://www.uadream.com/tourism/Asia/Turkmenistan/element.php?ID=26071#>, (Erişim Tarihi: 5.02.2022).
- Kalkan, M. (2007). *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. İnceleme-Araştırma Dizisi; Yayın No: 02.
- Kara, F. (2021). *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*. Elâzığ: İKSAD Yayınevi.
- Kırgız Respublikasının Uluttuk statistika komiteti (2021). Kalktın Uluttuk Kuramı. <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/312/>, (Erişim Tarihi: 13.03.2022).
- Massansalvador, F. S. (2010). The Process of Nation Building in Central Asia and its Relationship to Russia's Regional Influence. *Jean Monnet/Robert Schuman*. Paper Series Vol. 10 No. 5. s.1-13.

- Meteojurnal, (2020). Naseleniye Turkmenistana i yego natsional'nyy sostav v 2020 godu (otsenka). <https://metejournal.ru/naselenie-turkmenistana-i-ego-naczionalnyj-sostav-v-2020-godu-oczenka/>, (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Muradov G.L., & Gorenkov A.V., & Zatulin K.F., & Kaplun YU.I., & Kuleshov S.V., & Neborskiy M.YU., & Poloskova T.V., & Skrinnik V.M., & Sorokin A.A., & Tsvetkov D.YU. (2006). *Spravochnik Rossiyskogo Sootchestvennıka. Pravitel'stvo Moskvı*. Departament mezhdunarodnykh svyazey Moskovskiy Dom sootchestvennıka. Moskva. <https://web.archive.org/web/20091229002823/http://www.mosds.ru/Izdan/Sprv2007.pdf>. (Erişim Tarihi: 24.01.2022).
- Naseleniye Kyrgyzstana (2022). Zakonodatel'stvo Kyrgyzskoy Respubliki. <http://kg.spinform.ru/people.html>, (Erişim Tarihi: 1.3.2022).
- Natsional'nyy statisticheskiy komitet Kyrgyzskoy Respubliki. (2022). Naseleniye. <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>, (Erişim Tarihi: 16.02.2022).
- Nezavisimiya, (2016). Russkiy mir Sredney Azii szhimayetsya, https://www.ng.ru/dipkurer/2016-02-01/11_asia.html, (Erişim Tarihi: 14.02.2022).
- Ostapenko L.V., & Starchenko R.A., & Subbotina I.A. (2015). *Russkaya molodezh' vne Rossii: Kirgiziya*. Institut Etnologii I Antropologii Ran Issledovaniya Po Prikladnoy I Neotlozhnoy Etnologii № 246. Moskva. <http://static.iea.ras.ru/neotlozhka/%E2%84%96246.pdf>, (Erişim tarihi: 03.02.2022).
- Ozbekiston Respublikasi Davlat statistika qomitasi (2021). Aholi. <https://data.gov.uz/uz/sphere/12>, (Erişim Tarihi: 16.03.2022)
- Özey, R. (1996). *Tabiatı, İnsanı ve İktisadi ile Türk Dünyası*. Konya: Öz Eğitim Yayınları.
- Özgişi, T. (2012). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ve Azerbaycan'ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi. *Türkiyat Mecmuası*, C. 22. 83-102
- Öztürk, S. (2019). Çarlıkta Ruslaştırma Siyaseti ve Sovyet Sonrası Dönemde Ruslaştırmadan Geriye Dönüş Politikaları. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt :7, Sayı :16, Sayfa: 1097 – 1110.
- Pantyushov I.V., & Fedorko V.N. (2022). Dinamika I Geografiya Russkogo Naseleniya Uzbekistana, Kazakhstana I Kyrgyzstana. <https://www.rgo.ru/ru/penzenskoe-oblastnoe-otdelenie/ob-otdelenii/publikacii/dinamika-i-geografiya-russkogo-naseleniya>, (Erişim Tarihi: 3.03.2022).

- Ritm Evrazii (2020). Yevraziyskaya Integratsiya. <https://www.ritmeurasia.org/news--2020-12-11--v-srednej-azii-prozhivaet-5-mln-slavjan.-esche-30-let-nazad-ih-bylo-vdvoe-bolshe-52313> (Erişim Tarihi: 15.03.2022).
- Ruskii Mir, (2019). Russkiye i russkiy yazyk v Uzbekistane. Itogi ekspeditsii RGO https://russkiymir.ru/publications/263357/?sphrase_id=1208707, (Erişim Tarihi: 18.03.2022)
- Rybakovsky, L. (2009). Russkiy narod v etnicheskoy strukture naseleniya Rossii. http://www.perspektivy.info/srez/val/russkij_narod_v_etnicheskoj_strukture_naseleniya_rossii_2009-03-11.htm. (Erişim Tarihi: 12.01.2022)
- Saliyev A.S., Fedorko V.N. (2014). *Russkaya kul'tura v Respublike Uzbekistan: obshchestvenno-geograficheskiy analiz//Fenomen kul'tury v rossiyskoy obshchestvennoy geografii (ekspertnyye mneniya, analitika, kontsepty): monografiya.* – Rostov-na-Donu: Izd-vo Yuzhnogo Feder.
- Shustov A.V., (2018) Vostochnoslavlyanskoye naseleniye Sredney Azii posle raspada SSSR: etnodemograficheskiye protsessy. *Arkheologiya, etnografiya i antropologiya Yevrazii*, Tom 46, № 4.s.114-122. <https://journal.archaeology.nsc.ru/jour/article/viewFile/470/550.pdf>, (Erişim tarihi: 15.03.2022).
- Shustov, A. (2020). Yevraziyskaya Integratsiya, V Sredney Azii prozhivayet 5 mln slavyan. Yeshche 30 let nazad ikh bylo vdvoe bol'she. <https://www.ritmeurasia.org/news--2020-12-11--v-srednej-azii-prozhivaet-5-mln-slavjan.-esche-30-let-nazad-ih-bylo-vdvoe-bolshe-52313>. (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Sushchiy S.Y. (2019). *Russkiye blizhnego zarubezh'ya: istoriya, sovremennost', perspektivy (geodemograficheskiy aspekt).* – Rostov n/D: Izdatsvo Yunts Ran.
- Tkaçev, O. (2019). Russkiye i russkiy yazyk v Kazakhstane. Itogi ekspeditsii RGO. <https://russkiymir.ru/publications/266083/>, (Erişim Tarihi: 17.03.2022).
- Yiğit, A. (1996). *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası.* Elâzığ: Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları:2.
- Ziegler, C.E. (2006). The Russian Diaspora in Central Asia: Russian Compatriots and Moscow's Foreign Policy. *Demokratizatsiya [Democratization]*. Vol. 14, No:1.

Extended Abstract

Central Asia is a region with quite different definitions geographically and politically. In the narrowest sense, the definition made by the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) states that the elements that make up Central Asia administratively are Turkmenistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan. After the collapse of the USSR, Kazakhstan was included in the definition of Central Asia. The dominance of the Khazars, Cumans,

Pechenegs and Uzs from Ukraine to the Urals lasted until the Mongols took over the region in 1237. With the arrival of the Turkish communities immigrating from Western Siberia and Turkistan to the Kama river, the Mongols have almost disappeared among the Turks. After the disintegration of the Golden Horde State, Turkish khanates such as Kazan, Crimea and Astrakhan khanates were set up in the north of the Black Sea. Slavic tribes, III. and IV. They were united around a state during the Ivan period, then the lands of the Turkish tribes, especially the Kazan, Astrakhan and Nogay khanates, were captured by the Russians. Central Asia, or Turkistan as it is historically known, was occupied by Tsarist Russia from the Northwest 6 centuries after the Mongol invasions in the 1220s. This invasion took place from the 1860s to the end of the 1880s, within the framework of satisfying the expansion passions of Russia, which lost the Crimean War.

The establishment of colonialist orders of Russian colonialism in Turkestan (Central Asia) was carried out with very harsh methods. The last phase of the Russian expansionist process was the establishment of the USSR. In the USSR, which took its final form with the capture of the Baltic countries, the Russification policy in the Tsarist period was replaced by the Sovietization policy. With the disintegration of the USSR, which consisted of fifteen republics, the Russians, who were used as a tool in Moscow's "Sovietization" policy, fell to the minority status among 14 republics. Russians constituted 18% of the total population of the republics that gained their independence with the collapse of the USSR. At the end of 1991, 9.5 million of the 25 million Russians who remained outside the borders of the Russian Federation lived in Central Asia. 4/3 of them lived in Kazakhstan (6.2 million) and 1/3 of them lived in Middle Eastern countries (3.3 million). Russians experienced a high birth rate in the early 1990s, which led to a rapid increase in the numbers of indigenous ethnic groups while the birth rate fell. For all these reasons, the absolute and relative number of the Russian population in Central Asia began to decrease rapidly. In the first post-Soviet decade, when the shock of the collapse of the Soviet Union had not yet passed, population decrease was much faster. As the socio-political and economic situation stabilized in the independent republics, the decline of the Russian population significantly decreased. The number of Russians living in the Central Asian Turkish Republics decreased by almost 1/3 in the 1990s. The Russian population, which was 11 million in 1989, fell to 7.5 million in the beginning of 2000.

The deterioration of social expectations and the migration of the active and powerful part of the population caused the death rate among Russians in Central Asian Turkish countries to exceed the birth rate significantly. The number of Russians in Kazakhstan decreased from 6.1 to 4.5 million (26%) in 1989-1999 and 1.6 million to 1.2 million (27%) in Uzbekistan. In Kyrgyzstan, it fell from 917 to 603 thousand (34.2%). In Turkmenistan, where reliable demographic statistics are not available under the authoritarian political regime, the number of Russians decreased from 334 to 299 thousands, and to 100 in the beginning of 2001. In the Central Asian Turkic Republics, the proportion of Russians in the population of Kazakhstan decreased from 37.4% to 30% between 1995 and 2001, from 21.5% to 12.5% in Kyrgyzstan, from 8.3% to 5% in Uzbekistan, and in Turkmenistan, it decreased from 9.5% to 2%. Although the stabilization of the economic situation of the countries in the region was effective in the slowdown in the exit of the Russians from Central Asia in the 2000s, the Russian population continued to decrease. In the beginning of 2006, this decrease reached 3,979.3 million in Kazakhstan, 470 thousand in Kyrgyzstan and 1 million in Uzbekistan. Although the Russian population continues to decrease in the five independent countries of Central Asia, the total number of Russians today is 5 million. Tajikistan, which is not a Turkish republic among the Central Asian Republics, is the country where the Russian population has decreased the most. Until 2000, the number of Russians living in this republic decreased 6 times from 437 thousand to 72 thousand. According to this result, if we do not take into account the 201st military base and other Russian

military facilities whose employees are not included in the statistics of the country's population, it can be said that the complete disappearance of the Russian community in the Republic of Tajikistan is imminent. In the beginning of 2020, 3.5 million Russians remained in Kazakhstan, 345 thousand in Kyrgyzstan, 730 thousand Russians remained in Uzbekistan, which is one of the republics where the East Slavic population is concentrated among the Central Asian Turkic Republics.

The signs of the turn in the dynamics of the Russian population in the Central Asian Turkic Republics have been felt since the second half of the last century after the collapse of the USSR in the 1990s. As a result, there was a mass exodus of Russians from the independent Central Asian Turkic republics. Military conflicts, economic and ethno-national factors were effective in the migration movements of the Russians. In the second half of the 1990s, while the emigration of Russians from neighboring countries continued, the rapid departure of Russians from countries decreased, albeit notably. Post-Soviet states emerged from the shock of the transformation of their state bases and the military conflicts of the past. The departure of Russians from neighboring countries caused significant difficulties, especially for those who had to leave their former places of residence.

Gümüşhacıköy'ün Gümüş Beldesi'ndeki Hagios Georgios Kilisesi: Yeni (Maden) Camii¹

Hagios Georgios Church : Yeni (Maden) Mosque in Gümüş Town of Gümüşhacıköy

Seçkin EVCİM²

Gonca TOSUN³

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1181542

Atıf / Citation: Evcim, S. & Tosun, G., 2022). “Gümüşhacıköy'ün Gümüş Beldesi'ndeki Hagios Georgios Kilisesi: Yeni (Maden) Camii” ODÜSOBİAD 12 (3), 2627-2658 Doi: 10.48146/odusobiad.1181542

Öz

Bu araştırmanın konusunu Amasya ilinin Gümüşhacıköy İlçesi, Gümüş Beldesi'nin Maden Mahallesi'nde bulunan ve 19. yüzyılda inşa edilmiş olan Hagios Georgios Kilisesi (Maden Camii) oluşturmaktadır. Yerleşim 12. yüzyıldan itibaren “Gümüş” ismiyle anılırken Yunan kaynaklarında da “Κιουμός Μαδέν” (Kioumós Matén) olarak geçmektedir. Yapının bölgeye sonradan göç etmiş olan çoğunluğunu maden işçilerinin oluşturduğu Rum Ortodoks cemaati tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Mübadele dönemine kadar kilise olarak kullanılan yapı, Rumların Gümüş'ten ayrılmasının ardından birkaç yıl âtil durumda kalmış sonrasında ise apsisi yıkılıp bir minare eklenerek camiye çevrilmiş ve günümüze kadar kullanılmaya devam edilmiştir.

Araştırmanın konusu olan kilise üç nefli bazilikal planda inşa edilmiş olup tonoz örtülüdür. Ana beden duvarları yatay derzli örgü tekniğiyle kabayonu taşlar ile inşa edilmiştir. Nartheks kısmının büyük bölümü ise tuğla malzeme ile oluşturulmuştur. Sütun, kaide, başlık, giriş açıklığı lento-sövelerinde ve yazıtta mermer malzeme kullanılmış olup iç mekânda ise ahşap işçiliğinin yoğun olduğu görülür. Bunların içerisinde başta gelenlerden kadınlar mahfili, minber ve vaaz kürsüsünün ahşapları zengin bezemelerle dekore edilmiştir. Günümüzde cami olarak kullanılan yapıda bulunan bu elemanların kilise döneminin ikonostasis ve gynekaionunda kullanılan özgün ahşap parçalarının tekrar kullanımıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Hagios Georgios Kilisesi'nin en ilgi çekici süsleme unsuru ise orta nef tonozunda yer alan duvar resmidir. Pantokrator İsa ve İncil yazarlarının tasvirlerinin bulunduğu bu resim, yapı cami olarak kullanılmasına rağmen korunmakta ve ziyaretçilere sergilenmektedir. Bu durum -dönüştürülerek korunan ahşap unsurlara ek olarak- camiye dönüştürülen Osmanlı Dönemi kiliseleri arasında yapıyı özel bir yere koymaktadır.

Bu çalışma ile yapının günümüzdeki hali belgelenmekte, inşa tarihi tartışılmakta ve geçirdiği değişimler incelenerek Sanat Tarihi açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler Post-Bizans, Ortodoks kilise mimarisi, Osmanlı'da azınlıklar, Rumlar, Gümüşhacıköy.

¹ Bu çalışma, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2022 yılında Gonca Tosun tarafından gerçekleştirilmiş “Amasya-Gümüşhacıköy ilçesi Gümüş Yeni (Maden) Camii (Hagios Georgios Kilisesi)” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Tez çalışması Ordu Üniversitesi'nce finansal destek verilen B-2004 kodlu BAP Projesi ile desteklenmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Ordu Üniversitesi, ORDU, E-mail: seckinevcim@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2082-1247

³ Sorumlu Yazar, Uzman Sanat Tarihçisi, E-mail: gnctsn9@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5486-9076

Abstract

The subject of this study is Hagios Georgios Church (Maden Mosque) which was built in the 19th century and located in Maden Neighborhood of Gümüş Town in Gümüşhacıköy District of Amasya province. The settlement has been named Gümüş from the 12th century onwards and called "Κιομούς Μαδέν" (Kioumóús Matén) in Greek sources. It is known that the Church was built by Greek Orthodox community who were mainly constituted by immigrant mine workers. The structure had been used as a Church until the Population Exchange between Greece and Turkey but fell out of use in a few years after the Greek population had left. Later it was converted into a mosque by demolishing the apses and adding a minaret. It has been used as a mosque until today.

The church is vaulted and built in the plan scheme of three aisled basilica. The main walls are built with horizontal joints using rough limestone. However, most of the narthex is constructed using brick material. It is seen that marble material is used in columns, capitals, linto jambs of entrance opening and epigraph of the church. Intense woodworking is also encountered. Among these, women's gallery (mahfil), minbar and imam's pulpit woodworks are decorated with rich ornaments. It is understood that these mosque elements are used as spolia from the original wooden decoration of the church's iconostasis and gynaikeion. The most intriguing decoration element of Hagios Georgios Church is the mural, located in the vault of the nave. Although the structure is used as a mosque, this fresco depicting Christ Pantocrator and Evangelists is protected and exhibited to visitors. This situation, in addition to converted and protected wooden elements, puts this structure in an exclusive place among Ottoman era churches converted into mosques.

In this study, the structure is documented as it stands today, its construction history is discussed and evaluated in terms of the discipline of Art History by examining the changes that the building has undergone.

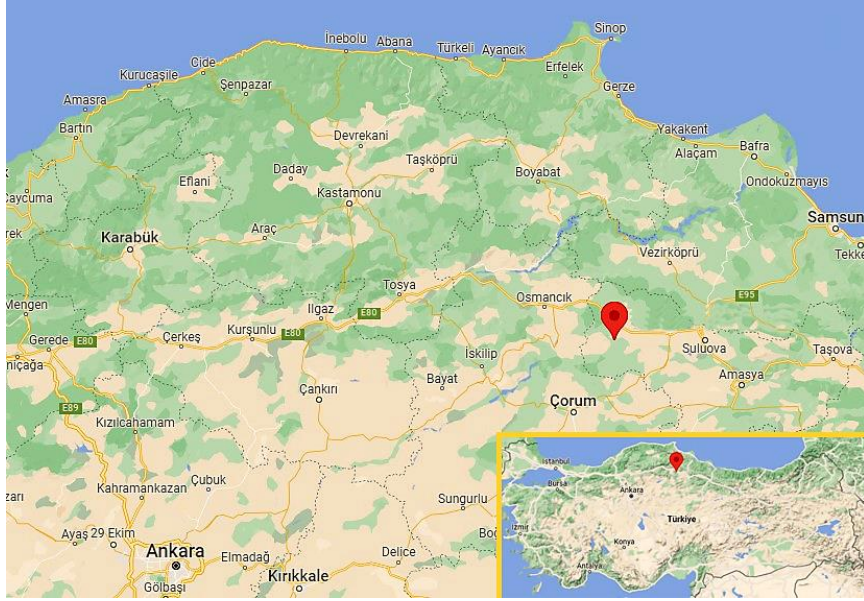
Keywords *Post-Byzantine, Orthodox church architecture, minorities in the Ottoman Empire, Anatolian Greeks, Gümüşhacıköy.*

Giriş

Gümüş Beldesi'nin bulunduğu bölge (Görsel 1) sahip olduğu maden yatağından dolayı 1179 yılından beri Gümüş olarak anılmaktadır (Hüsameddin, 1986: 351). Osmanlı döneminde Çelebi Mehmet'in Amasya'yı kendine sancak merkezi olarak seçmesiyle yerleşime verilen önem artmıştır (Başar, 2017: 95-110). 16. yüzyılda Amerika kıtasından bol miktarda gümüş gelmeye başlamasıyla birlikte Osmanlı'nın verimli maden ocakları ve darphaneleri çalışamaz duruma gelmiştir (Keçeci Kurt ve Cevger, 2019: 223). Bu madenlerden biri olan Gümüş Beldesi'nde bulunan maden ocağının işletilmesi de zamanla yavaşlamış ve durmuştur (Keçeci Kurt, 2019: 83).

18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında Gümüşhane'den getirilen Rum maden işçileri ile Gümüş Beldesi madeni yeniden ihya olmuş ve kısa sürede artan Rum nüfusu madencilik dışındaki faaliyetleriyle de bölgeye katkı vermeye başlamıştır. Bu dönemde has ağalar ve maden nazırlığınca yönetilen Gümüş 1897-1899 yılından itibaren kaymakamlık makamı tarafından yönetilmeye başlamıştır (Ankaralı, Cin ve Tuncay, 1999: 78). Parlak bir dönemin ardından 19. yüzyılın sonlarına doğru maden ocağında

üretimin azalması, çalışan sayısının düşmesi ve diğer olumsuzluklar nedeniyle maden 1914 yılında kapatılmıştır (Kurt, 2019: 88-89).

Görsel 1. Gümüş Beldesi'nin lokasyonu

Gümüş'e yerleştirilen Rumlar, her ne kadar öncelikle madencilik faaliyetlerinde yer alsalar da yapı inşa işlerinde de etkin olmuşlardır. 19. yüzyılın başlarından mübadeleye kadar gerek Gümüş'ün kentsel gelişimine gerekse çevre illerdeki yapı faaliyetlerine mevsimlik yapı ustalığı ve işçiliği ile önemli katkılar vermişlerdir. Gümüş Hagios Georgios Kilisesi, onların Anadolu'nun kültür mirasına yaptıkları katkıların başında gelir. Yerli ustaların eseri olmasıyla çoğu Osmanlı Dönemi kilisesinin aksine bu yapının mimarisinde batılı etkiler son derece azdır ve Osmanlı mimarisi ile Anadolu Hıristiyan taşra mimarisinin ilgi çekici bir sentezini sergilemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar kilise inşasına çeşitli sınırlamalar getirilmiştir ancak İslahat ve Tanzimat fermanlarında Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar genişletilmiştir (detaylı bilgi için bkz: Pekak, 2009b: 172-177). Buna bağlı olarak 19. yüzyılda Anadolu'da kilise inşasında da önemli bir artış görülmektedir (Aydın, 2011: 147-148). Konumuz olan Gümüş Hagios Georgios Kilisesi Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim tebaaya kilise inşa izni vermesinin ilk sonuçlarından birisidir. Kilise bölgeye Gümüşhane'den getirilen Rum maden işçilerinin ve ailelerinin ihtiyaçları doğrultusunda padişah'tan alınan özel izinle inşa edilmiştir. Üç nefli tonozlu bazilika tipinde inşa edilen yapı, kilise mimarisine ait dekoratif ve litürjik öğelerinin camiye çevrilme sonrasında korunmuş olmasıyla dönem örneklerinden ayrılmaktadır.

Gümüş'te Rumlar

Gümüşlü Rumların kasabayı Κιομοῦς Μαδέν (Kioumoús Matén = Gümüş Maden) veya Μεταλλείον Σιμ (Metalleíon Sim = Sim Madeni) olarak adlandırdıkları bilinmektedir. Yerleşime Yunanca bir isim vermemişler, yalnızca zaman zaman "maden" anlamına gelen "Metalleíon" adını kullanmışlardır. Bu

durum Osmanlı Dönemi Rum nüfusunun "Maden-i Sim" yani "Gümüş Madeni" kasabasına sonradan, 18. yüzyıl sonlarında gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Gümüşlü Rumlar hakkındaki bilgilere öncelikle Gümüş hakkında yazılmış Yunanca kaynaklardan ulaşılmaktadır. Bu eserlerden en geniş kapsamlı olanı Gümüş'te 1886 yılında doğmuş olan Ioannis Papapetrou tarafından yazılmış olan, kasabanın tarihi ve kültürü hakkında geniş bilgiler sunan çalışmadır (Papapetrou, 1951). Papapetrou, Gümüşlü Rumların 1800'lü yılların başında Gümüşhane'den madende çalıştırılmak için göç ettirildiklerini ama zamanla yapı ustalığı, zanaatkarlık ve ticaretle de uğraştıklarını aktarmaktadır. Rum halkın madeni işler durumunda tutmasından dolayı itibar sahibi olduğu ve bu yüzden Osmanlı Devleti tarafından çeşitli imtiyazlar tanındığı da verilen önemli bilgiler arasındadır. Kaynakta Hagios Georgios Kilisesi'nden de yerleşimin ana kilisesi olarak bahsedilmekte ve hakkında daha sonra değineceğimiz önemli bilgiler sunulmaktadır. Papapetrou eserinde nüfusla ilgili net bir bilgi vermemekle birlikte Gümüş'le ilgili bir önceki kısa çalışmasında, 1905 yılında Gümüş'te 300 Rum ailenin bulunduğunu not etmiştir (Papapetrou, 1950: 644).

Gümüşlü Rumlar hakkındaki bir diğer önemli kaynak Savva P. Ioakeimidou tarafından yazılan makaledir (Ioakeimidou, 1955: 3354-3355). Çalışmada dini yapılar ve bölgede bulunan Rum okulları hakkında da bilgi verilir. Yazar Gümüş ve çevresinde yaşayan Rum nüfusunun 6000 olduğunu not etmiştir.

Foris Parotidis, Gümüş'ü konu alan makalesinde çalışmak için göç eden Rum nüfusun Gümüşhane'den 1760 civarında Gümüş'e geldiğini iddia etmekte ve sonrasında nüfusun giderek arttığını belirtmektedir (Parotidis, 1978: 341-343). Makalede Gümüş'te 20. yüzyıl başlarında 700-800 aile ile 3500-4000 civarında Rum yaşadığı, kızlar ve erkekler için birer okul bulunduğu bilgileri verilmekte ayrıca başta Hagios Georgios Kilisesi olmak üzere merkez ve çevresindeki dini yapılardan da bahsedilmektedir.

Bir başka makalede Ioannis Papapetrou gibi aslen Gümüşlü olan Konstantinos Ustampasidis (soyadı Gümüş'ün tanınmış ailelerinden "Ustabaşı"ların Yunanca söylenişidir) ve Olga Georgiadou, Gümüşlü Rumların inşaat ustalığına özellikle değinmişlerdir (Ustampasidis ve Georgiadou, 1983: 56-57). Makaleye göre Rum ustalar çevre illerde konutlar, kiliseler, camiler ve okul binaları da inşa etmişlerdir. Ustampasidis Gümüş'te 1700 Rum ve 400 Türk aile bulunduğunu iddia etmektedir. 1700 ailenin yaklaşık 6000 nüfus ettiği varsayılırsa, Savva P. Ioakeimidou'nun verdiği nüfus bilgisiyle örtüştüğü anlaşılır. Bununla birlikte Foris Parotidis'in verdiği 3500-4000 Rum yaşadığı bilgisi, dönemin nüfus sayımlarına da uygunluğu nedeniyle daha doğru görünmektedir.

Bu kaynakların hepsi Rumların Gümüş'e sonradan getirildikleri konusunda hemfikirdirler. Osmanlı kaynakları da bunu doğrulamaktadır: Çapanoğlu Süleyman Bey'in maden emini olduğu dönemde Giresun-Espiye ve Gümüşhane'den iki kez (1797-1800 civarında) Rum madenciler getirilmiş ve Gümüş'e yerleştirilmişlerdir (BOA, C. DRB9-426; Öcal, 2016: 382). Mübadeleye kadar Gümüş nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Rum cemaat mübadele sonrası önce Yunanistan'ın batısındaki merkezlere yerleştirilmişler, sonra Selanik'te toplanmışlar ve oradan da günümüzde torunlarının halen

yaşamakta olduğu başta Vyronia olmak üzere İskeçe, Dırama, Serez, Sidirokastro ve Kilkis'e yerleşmişlerdir. (Papapetrou, 1951: 107-110; Ioakeimidou, 1955: 3355; Parotidis, 1978: 345).

Hagios Georgios Kilisesi'nin İsmi, Tarihi ve Evreleri

Gümüş Beldesi'nin Maden Mahallesi'nde bulunan kilise, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 22.06.1993 tarihli 3054 numaralı belge ile tescillenmiştir. Envanterde yapı ismi verilmemekte, 19. yüzyıl kilise yapısı olarak yer almaktadır (Amasya Kültür Envanteri, 2007: 375).

1886 yılında Gümüş'te doğmuş olan Papapetrou kilisenin Hagios Georgios'a (Aya Yorgi) ithaf edildiğini aktarmış, “*Tropaióforos*” (muzaffer) unvanlı azizin adını onurlandığını söylediği yapının, Gümüşhane'nin metropolitlik kilisesiyle aynı isimde olmasına dikkat çekerek, bu durumun Gümüşlü Rumların menşei hakkında bir diğer kanıt olduğunu dile getirmiştir (Papapetrou, 1951: 19). Gümüşlü Ustampasidis'in Georgiadou'yla birlikte hazırladığı makalesinde de Hagios Georgios ismi tekrarlanmaktadır (Ustampasidis ve Georgiadou, 1983: 56). Günümüzde yapının inşa yazıtı okunabilir durumda olmamakla birlikte Gümüşlü Rumların verdiği bilgi güvenilirdir.

19. yüzyılda inşa edildiği açık olmakla birlikte tam inşa tarihi ve geçirdiği evrelerin tarihlendirmesi problemlidir. Yapının girişi üzerinde bulunan mermer yazıtın tahrip edilmesi sebebiyle net bir ilk inşa tarihine ulaşamamıştır (Görsel 2). Parotidis, Hagios Georgios Kilisesi'nin inşa yazıtında 1768 tarihi olduğunu söylemiş, bir de yapının batı cephesinden Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir fotoğraf paylaşmıştır (Parotidis, 1978: 342.); bununla birlikte yazıtta ait detay vermemiş ve görsel paylaşmamıştır. Kitabede 1768 tarihinin olması biraz şüphelidir. Öncelikle Parotidis'in gördüğü dönemde yapı çoktan camiye çevrilmiştir ve inşa yazıtı tahrip olmuş durumdadır. İkincisi bu tarih bildiğimiz kadarıyla kasabaya Rumların yerleşmesinden öncesine aittir. Elimizde Parotidis'in verdiği başka tarihler de vardır. Gümüşlü Papapetrou kilise inşasının başlangıcı için 1840 yılını vermektedir; yapıda bulunan boya ile yazılmış bazı tarihler de yapının inşa tarihi ve evreleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Görsel 2. Batı cephede, giriş üzerindeki tympanon ve tahrip edilmiş yazıt

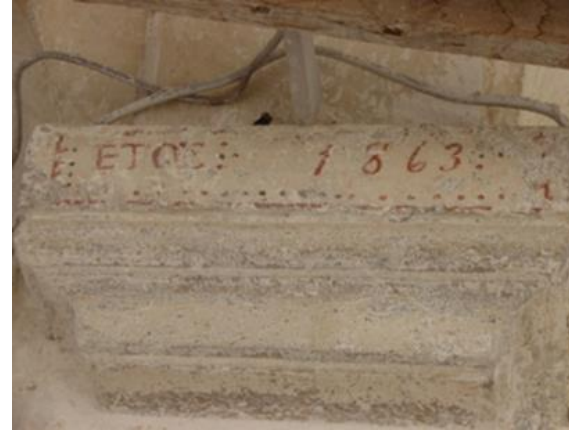
Papapetrou, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın akabinde, madeni iyi işlettikleri için Sultan Abdülmecid'in gözünde ayrıcalığı olan Gümüşlülerin Sultan'dan alınan izinle kilisenin inşaatına 1840'ta başladıklarını kaydetmiştir (Papapetrou, 1951: 19). Çoğunlukla Islahat Fermanı (1856) sonrasında inşa

edilen kiliselerde görülen Avrupa mimarisi etkilerini göstermeyip yerel özelliklere sahip olması Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nin 1840'larda inşa edilmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Yapıda boya ile yazılmış iki tarih bilgisi ise evrelere işaret etmektedir. Birincisi nartheks bölümünde bulunan konsolların üzerinde yazan 28 Haziran 1863 (Görsel 3-4), ikincisi ise orta nef tonozunda, İncilci Matta tasvirinin altında bulunan 25 Kasım 1867 tarihidir (Görsel 5). Tonozda, Matta'nın altında yer alan tarihin duvar resminin tamamlanışına dair olduğu açıktır. Nartheks konsollarındaki ise az da olsa tartışmaya açıktır.

Görsel 3. Nartheks Kuzey Konsol

Görsel 4. Nartheks Güney Konsol

Görsel 5. Orta Nef Tonozu, Matta Tasviri Altında Yer Alan Tarih

Narthekste, ana girişin iki yanındaki konsollara dağıtılmış olan metinde zarar görmüş olan kelimedeki iki ihtimal üzerinde durulabilir. Bunlardan biri "ΝΑΟΣ" (naos) diğeri ise "ΝΑΡΘΗ" (nartheks) yazdığı üzerinedir. Ayırılan boşluk naos kelimesinden daha fazla harfe uygun görünmekle birlikte son iki harfin ".....ΗΕ" olarak okunması bize daha doğru geldiği için burada nartheks yazdığı varsayılmaktadır. Bu doğrultuda yazıt şöyledir; kuzey konsol: "ΤΗ 28Η ΙΟΥΝΙΟΥ ΕΠΙΛΗΡΩΘΗ Ο (ΝΑΡΘ)Η ΑΠΟ ΤΟΥ ΗΛΙΑ

TΑΣ ΧΕΙΡΑ”, güney konsol: “*ΕΤΟΣ 1863*” Türkçe çevirisi işe şu şekildedir: “*Nartheks 28 Haziran’da Elia’nın eliyle (baniliğiyle) tamamlanmıştır. Yıl 1863*”. Gerek narhteksin daha sonra eklendiğine dair izler gerekse “*ΝΑΟΣ*” yani kilise yazması durumunda kapı üzerindeki yazıt alanı varken kilisenin inşa tarihinin konsollara boya ile ve kime adandığı belirtilmeden yazılmasının düşük bir ihtimal olması bu yazıtın narhteksin eklenme tarihini verdiği düşüncemizi desteklemektedir.

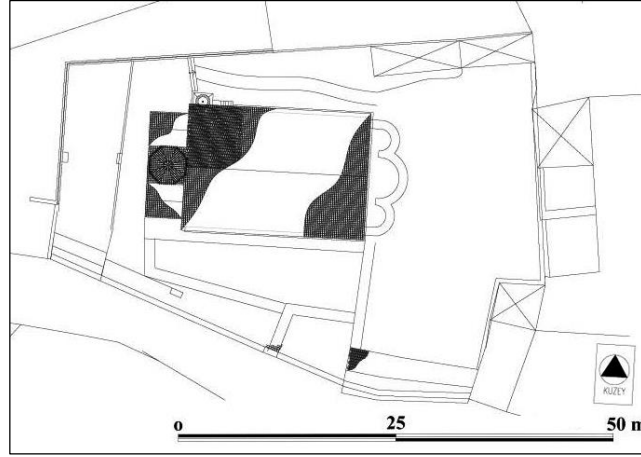
Kilisenin 1840 yılında inşasına başlandığı bilgisi ile ana yapının 1840’larda tamamlandığı, narhteksin ise Islahat Fermanı (1856) sonrası yapı donatılarının serbestleşmesi üzerine eklendiği düşünülebilir. Çan düzeneği de Islahat sonrasında eklenmiş olmalıdır. Papapetrou bunu doğrulamakta ve 1890’da Gümüşlü Rumların kilisenin girişi üzerine taştan bir çan kulesi eklediklerini ve masrafı Haralambos Sarigiannidis tarafından karşılanan 120 *dkádon* (yaklaşık 154 kg) ağırlığında bir çan astıklarını aktarmaktadır (Papapetrou, 1951: 21).

Bölge halkına göre kilise mübadeleden (1923) sonra bir ila iki yıl arasında boş kalmış ve sonrasında belli bir süre resimlerin üzeri sıvanarak cami olarak kullanılmıştır. Sonrasında minare eklenip apsis yıkılarak tamamen camiye dönüştürülmüştür. 1996 yılındaki depremde hasar gören yapı son olarak 2006-2007 yılları arasında Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir ve halen cami olarak kullanılmaktadır. Bu restorasyonda duvar resimlerinin üzeri açılmış olup, açılır kapanır bir perde sistemi desteğiyle ibadet saatleri dışında görülebilmektedir.

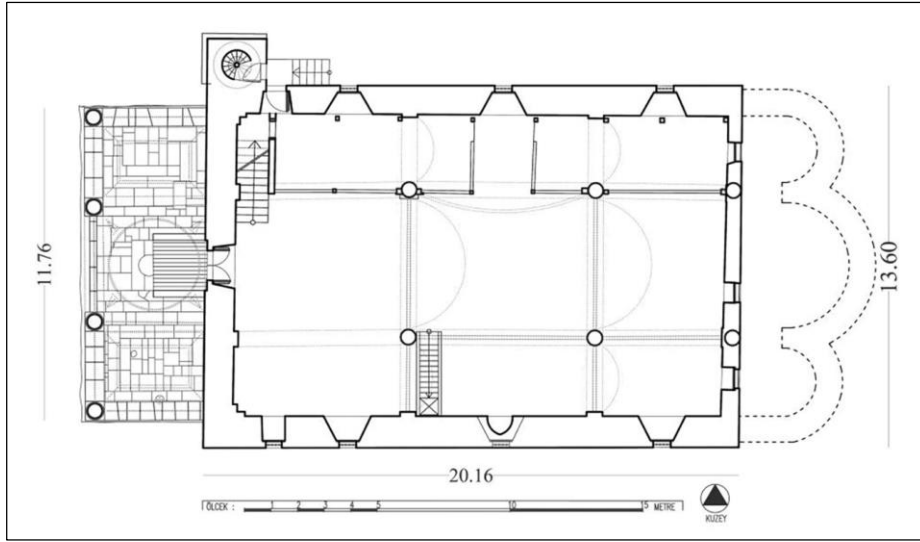
Kısaca özetlersek, kilise 1840’larda inşa edilmiş, 1863’te narhteks, 1867’de duvar resimleri ve 1890’da çan kulesi yapılmış, 1923’ten sonra belirlenemeyen bir tarihte camiye dönüştürülmüş, 2007 yılındaki restorasyonla son şeklini almıştır.

Hagios Georgios Kilisesinin Mimarisi

Asimetrik bir avlusu bulunan yapı eğimli arazi üzerine inşa edilmiştir. Yapının yer aldığı avluya iki ayrı açıklıkla girilmektedir; ana giriş güneybatı yönünde bulunmakta ikinci giriş ise kuzeydoğu köşesinden inilen merdivenle sağlanmaktadır (Görsel 6). Yapı doğu-batı doğrultusunda narhteks dahil 29,77 m uzunluğunda 13,60 m genişliğinde olup tonozlu bazilika tipindedir (Görsel 7). Yapı duvarlarının büyük bölümünü oluşturan ana malzeme kireçtaşıdır. Çerçevesiz kaba yonu taşlarla, düzensiz yatay derzli örgü tekniğiyle örülen duvarların köşe bağlantılarında, pencere ve giriş açıklıklarında bulunan söve ve lentolarda, minare kürsüsünde ve kemerlerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Narhtekste, kuzey cephe pencere kemerlerinde ve saçaklarda tuğla görülür. Taşıyıcılarda, ana giriş açıklığında ve tympanonda, -kısmen- narhteks zemininde mermer tercih edilmiştir.

Görsel 6. Vaziyet Planı (Tokat VBM Arşivi)

Görsel 7. Gümüş Hagios Georgios Kilisesi Planı (Tokat VBM Arşivi'nden İşlenerek)

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı nartheks 11,76 m genişliğinde 4,50 m uzunluğunda batı cepheye bitişik portiko şeklindedir (Görsel 8). Dört sütunun taşıdığı nartheks orta bölümde eşik taşı diğer bölümlerde daha ince olan üst sırası dışa doğru trapez kesitli iki sıra kesme taşla oluşturulmuş sekilerle sınırlandırılmıştır. Mermer taşıyıcılar dışında tuğla ile inşa edilen nartheksin kemerleri üstünde yükselen üçgen alınlıklar kirpi saçak ile sonlanmakta ve sonrasında nartheks orta biriminin örtü unsuru olan kubbenin sekizgen kasağı yükselmektedir. Bölümün örtüsü üç ayrı birim olarak ele alınmıştır. İki yanda aynalı tonoz benzeri sistemler, ortada ise geçişleri pandantiflerle sağlanmış kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişler pandantiflerin düşey ekseninde iç kısmı ortadan iki yana doğru pahlanarak derinleştirilmiş ikiz kenar ters üçgenler ile sağlanmaktadır. Nartheks örtü sistemi en üstte kiremitlerle kaplıdır.

Görsel 8. Nartheks

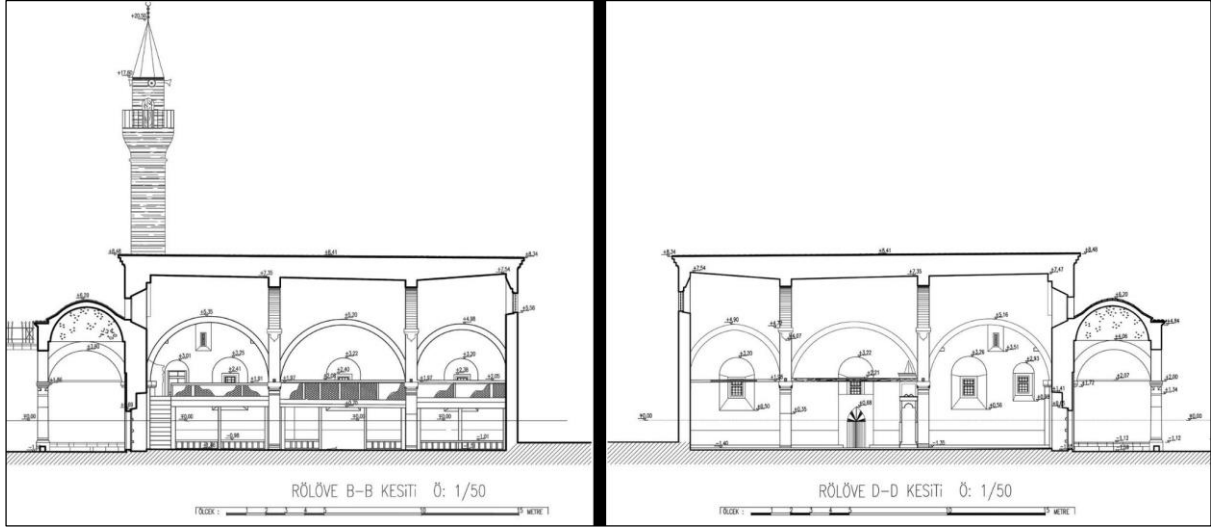
Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı naos 18,39 m uzunluğunda, 11,30 m genişliğinde olup, üç sütunla ayrılan üç neften oluşmaktadır. Orta nef yan neflere göre daha geniştir. Üç nef de doğu-batı doğrultusunda beşik tonozlarla örtülüdür (Görsel 9-10-11). Naosa giriş batı cephe ekseninde orta nefe açılan kapıdan sağlanmaktadır. Güney ve kuzey cephelerde simetrik ve eş boyutlarda olmak üzere alt seviyede dört, üst seviyede birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Kuzeybatı köşede bulunan pencere açıklığı minare eklenmesiyle caminin içerisinden minareye ulaşmak için kapıya dönüştürülmüştür. Ortada sütunlara oturan kemerler dört yönde duvar payelerine ve konsollara oturmaktadır. Duvar payeleri arasında da kemerler bulunmakta olup bunlar dış cephelerde saklanmış, iç cephelerde ise duvardan taşırılarak vurgulanmıştır. Doğu-batı atılımlı kemerler doğrudan başlıklar üzerine oturtulmuşken, kuzey-güney atılımlı kemerler tonozları destekleme görevlerine uygun olarak sütun ve paye eksenlerinde konsollara oturtulmuştur.

Görsel 9. Naos, Batıya Bakış

Görsel 10. Naos, Doğuya Bakış

Görsel 11. Solda Kuzeye, Sağda Güneye bakış kesitleri (Tokat VBM Arşivi)

Güney duvara yaslı olan minber kilisenin ikonostasisine ait parçaların yeniden biçimlendirilmesiyle oluşturulmuştur (Görsel 12). Minberin doğusunda yer alan mihrap camiye çevrilme sırasında duvarda açılmış olup yarım daire planlı ve sivri kemerlidir. Kuzey nef üzerinde, nef boyunca uzanan ve bu cephede bulunan pencereleri yarı hizasından kesen kadınlar mahfili yer almaktadır (Görsel 13). Kadınlar mahfilinde de kilisenin gynekaionuna (kadınlar kısmı) ait ahşapların yeniden kullanıldığı görülür. Minber ve kadınlar mahfilindeki bu parçalara süsleme kısmında ayrıca değinilmektedir.

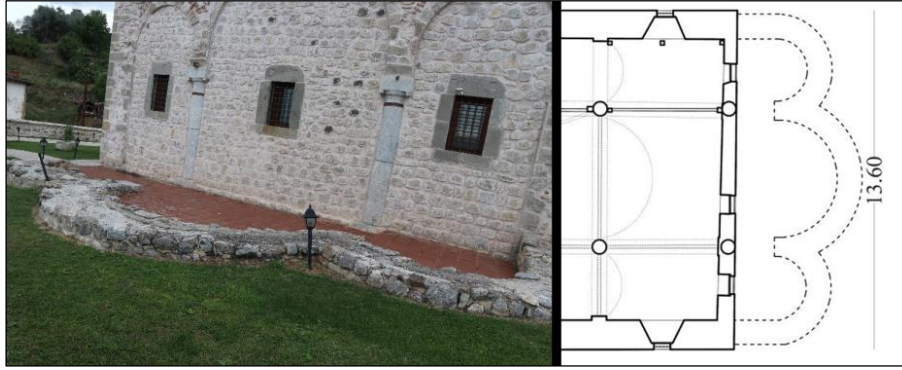

Görsel 12. Minber ve Mihrap

Görsel 13. Kadınlar Mahfili

Yapı camiye çevrilirken apsisler yıkılarak cephe düz bir duvar ile kapatılmıştır fakat zemin seviyesinde kalmış duvar izleri hâlâ varlığını sürdürmektedir (Görsel 14). Kalıntılardan elde edilen ölçüme göre ana apsis 4,71 m genişliğinde 2,53 m derinliğinde, yan apsisler ise 2,50 m genişliğinde 1,3 m derinliğindedirler. Sonradan örülen düz duvarın alt seviyesinde üç pencere açıklığı yer almaktadır. Apsis penceresi çerçevelerine ait orijinal parçalar tekrar düzenlenerek bu pencerelerde kullanılmıştır.

Görsel 14. Apsis duvarlarına ait kalıntılar

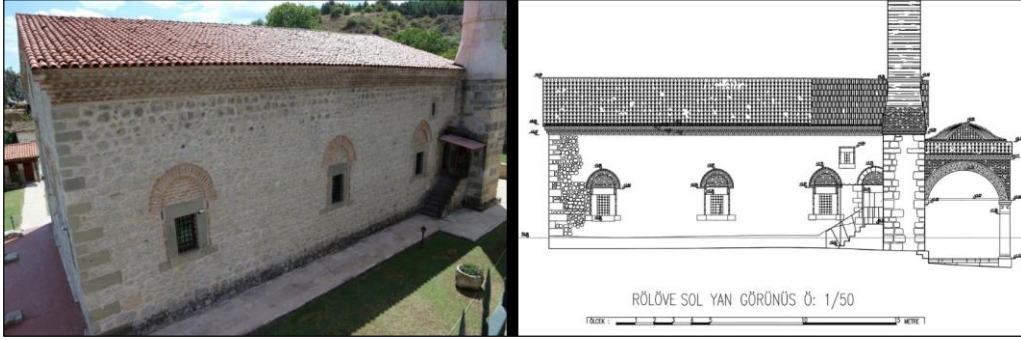
Yapının kuzeybatı köşesine sonradan eklenmiş olan 22 m yüksekliğindeki minarenin kare planlı kaidesi beden duvarı boyunca yükselmektedir (Görsel 15). Minare pabuç kısmından başlayarak petek bölümüne kadar sıvalıdır. Kısa piramidal tipte pabuç kısmı, düz gövdesi, balkon şeklinde tirabzanlarla çevrelenen tek şerefesi bulunan minare külah ve alem ile sonlanmaktadır.

Merkezi yaklaşık 10 m yüksekliğindeki batı cephede yukarıda tanımladığımız nartheks ön plandadır. Nartheksten naosa geçişi sağlayan ana kapının tympanonu kilisenin en detaylı taş işçiliğini barındırır. Ortasında bugün tahrip edilmiş durumda olan yazıtı içeren tabula kısmının bulunduğu mermer tympanon, yapraklı ve üzüm salkımlı asma dallarıyla kabartma tekniğinde süslenmiştir. Alt bölümde iki yana doğru uzayıp kıvrılan karşılıklı iki çiçek süslemesi tabula kısmını hareketlendirmektedir (Bkz: Görsel 2). Beden duvarından iki yana eğimli kırma çatıya geçişte tuğlalarla oluşturulmuş üçlü kirpi saçak düzenlemesi görülür. Kırma çatının birleşim noktasında üç taş destekle taşınan yatay bir taş ve bu birimin ekseninde yuvarlak kemerli küçük boyutlu kare bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Birleşim noktasında yer alan taşların şu an bir işlevi bulunmamakla birlikte orijinalde çan kulesini kaidesine ait olmalıydılar.

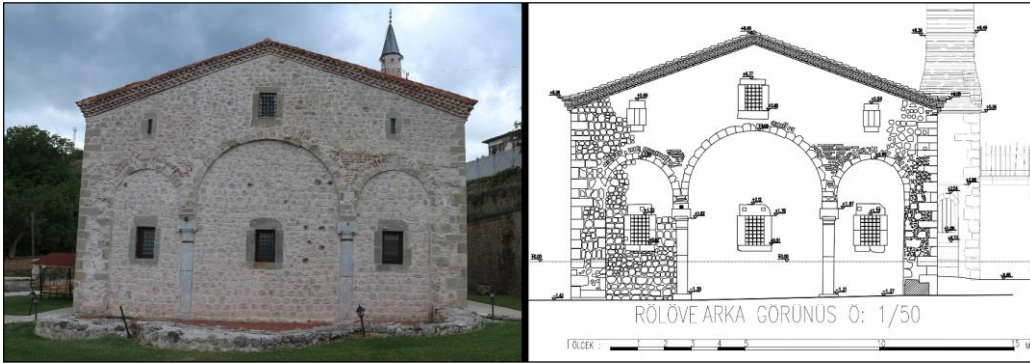
Görsel 15. Batı Cephe (Çizim: Tokat VBM Arşivi)

Kuzey cephede (Görsel 16) beş pencere açıklığı yer almaktadır. Bunlardan 0,9 m boyunda, 0,85 m genişliğindeki dört tanesi alt kotta yer alır. Batıda, yukarıdaki küçük pencere ise gynekaionu aydınlatmak amacıyla farklı kotta yerleştirilmiştir. Alt seviyede bulunan pencere açıklıklarından en batıdaki minareye geçiş için kapıya çevrilmiştir. Kapı yüksekliği yerden 2,90 metre olduğu için kuzey cephe duvarına bitişik sekiz basamaklı bir merdiven inşa edilerek minareye dışarıdan da ulaşım sağlanmıştır. Saçak düzenlemesi bir sıra kirpi bir sıra düz olacak şekilde yedi kademe tuğla dizisi ile oluşturulmuştur.

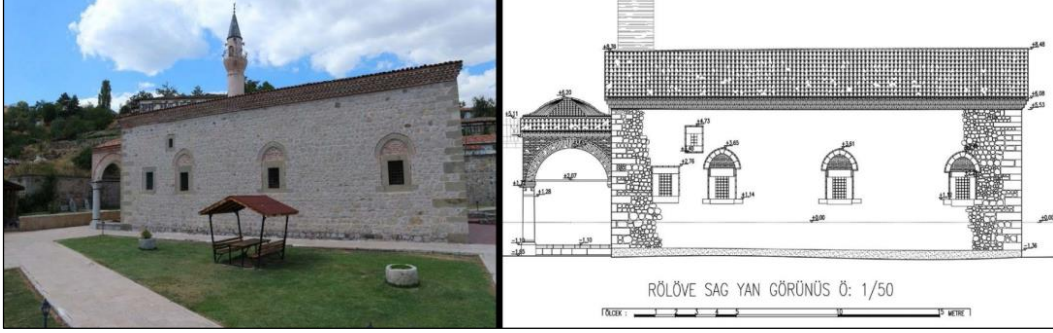
Görsel 16. Kuzey cephe (Çizim: Tokat VBM Arşivi)

Doğu cephede ön planda yıkılmış olan apsisin 1 metre kalınlığında duvar kalıntısı bulunmaktadır. Kalıntılardan apsisin üçlü olarak düzenlediği içten ve dıştan yarım daire planlı olduğu görülmektedir. Sonradan örülmüş olan düz duvarda apsis kemer izleri yer almaktadır (Görsel 17). Orta kemer yüksekliği 6,10 m yan apsis kemer yüksekliği ise 5,30 m'dir. Cephede bulunan iki sütun 0,50 m boyutunda olan kaideleri kare prizma altlıklara, 3 m boyundaki yuvarlak profilli sütunlar ise dışbükey silmeli kaidelere oturmaktadır. 0,60 m çapında olan sütunlar iki parça ile oluşturulmuştur ve demir bileziklerle bağlanmışlardır. Doğu cephede alt seviyede üç üst seviyede üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt seviyede eş yükseklik ve büyüklükteki pencereler yapının yıkılan apsis duvarında yer alan pencerelere ait lento ve sövelerle oluşturulmuşlardır. Üst seviyede yer alan pencereler alt seviyedeki pencerelere oranla küçük boyutludur. Cephe yedi kademeli düz ve kirpi saçak kombinasyonu ile geçilen ve en yüksek noktası 10,26 m olan çatı ile sonlanmaktadır.

Görsel 17. Doğu Cephe (Çizim: Tokat VBM Arşivi'nden işlenerek)

Güney cephede alt seviyede 0,9 m boyunda 0,85 m genişliğinde dört üst seviyede küçük boyutlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Görsel 18). Kuzey cephe pencerelerinden farklı olarak bu cephenin pencere kemerleri taş malzemeden yapılmıştır. Batı uç ve üst seviyede yer alan pencerede kemer düzenlemesi bulunmamaktadır. Üst seviyede yer alan pencere açıklığının kuzey cephedeki gibi gynekaionu aydınlatmak amacını taşır. Cephenin en üst kotunda (7.18 m) çatı seviyesine geçiş, bir sıra kirpi bir sıra düz olacak şekilde yedi kademedan oluşturulan tuğla örgülü saçakla sağlanmıştır.

Görsel 18. Güney Cephe (Çizim: Tokat VBM Arşivi)

Hagios Georgios Kilisesi'nin Süslemesi

Kilise iç süsleme açısından oldukça zengindir. Süsleme unsurları öncelikle yoğun bezemeli ahşap parçalarda karşımıza çıkmaktadır. 2007'de tamamlanan restorasyonda açığa çıkarılan ve ibadet saatleri dışında görülebilen orta nef tonozundaki duvar resmi, baş ressamının ve yapılış tarihinin bilinmesiyle ayrıca önem kazanmaktadır.

Ahşap Ögeler: Yapının dekoratif ahşap işçilikleri, minber, kadınlar mahfili ve kürsüde yer alır. Bunlar kilise evresinde gynekaion ve ikonostasise ait unsurların parçalanarak yeniden şekillendirilmesi ve birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Kabartma tekniği kullanılmış olan parçaların üzeri günümüzde altın yaldızlı boya ile kaplı durumdadır. Kürsü oturma bölümünden, minber içinden ve eski fotoğraflardan bu parçaların boyalı olduğu ve ikonostasise ait olanların rozetler içerisinde figürler barındırdığı anlaşılmaktadır (Görsel 19).

Görsel 19. Restorasyon Öncesinde Ahşap Rozetlerden Birinde Bulunan Davut Peygamber Tasviri
(Muzaffer Doğanbaş Arşivi)

Kuzey nef boyunca devam eden kadınlar mahfili 18 m uzunluğunda olup yerden 3,7 m yüksekliğindedir. Mahfilde, üst hat boyunca devam eden bitkisel süslemelerin kuzey ve güney parçalarında kıvrım dallar yuvarlak çerçeveler oluşturur ve bunlar bir boş-bir üçlü üzüm salkımı ile doldurulmuş olarak devam eder (Görsel 20). Boş olanlar orijinalde figür bulundurmaktadırlar. Orta birimde birbirini tekrar eden bitkisel motiflerle bezeli oval bir çıkma görülmektedir. Alt seviyede ise yine bitkisel bezemeli ahşap parçaları ile oluşturulmuş dikme ve çerçevelerle, mahfili alt seviyede sınırlandıran alçak korkuluklar bulunmaktadır.

Görsel 20. Kadınlar Mahfilinden Detay

En yoğun ahşap bezemeleri barındıran minber 4,48 m yüksekliğinde, 3,15 m uzunluğundadır ve ikonostasis parçalarından geleneksel formda düzenlenmiştir (Görsel 21). Minbere ait kapı kanatları 1997 yılında çalınmış olup eski fotoğraflardan bunların aslen ikonostasisin ortasındaki açıklığa ait oldukları anlaşılmaktadır (Görsel 22). Minberin köşk kısmı yapının kilise dönemine ait bir proskynetari⁴ devşirilerek oluşturulmuş olmalıdır.

Görsel 21. Minber, Doğu Cephe

Görsel 22. Minberin Çalınan Kapı Kanatları

(Ankaralı, Cin ve Tuncay, 1999: 93)

⁴ Ortodoks Kilisesi'nde proskynetari (προσκυνητάρι ; 'ibadette diz çökmek' anlamına gelen *proskyno* fiilinden), inananlar tarafından ibadet edilmek üzere İncil'in veya ikonların yerleştirildiği, çoğunlukla ahşap, bağımsız veya duvara monte kürsü benzeri öğelerdir. Çoğu zaman üzerleri küçük sütunlarla desteklenen bir kubbe ile (baldaken gibi) örtülüdür.

Birçok ahşap panelin birleştirilmesi ile oluşturulan minberde bitkisel bezemelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Minberin zemin bölümünde ve merdivenin tirabzanlarında kanatları iki yana açık melek figürleri dikkat çekmektedir. Batı cephede bulunan, ellerinde buhurdanlık tutan melek figürlerinin yüzleri tıraşlanarak tahrip edilmiş durumdadır (Görsel 23). Hıristiyan sanatında önemli sembollerden olan üzüm, palmye ve hurma motifleri de minberi oluşturan ikonostasis parçalarında yoğun kullanılan bezemelerdendir.

Görsel 23. Minberin Batı Cephesinden Detay: Buhurdan Tutan Melek Figürleri

Caminin vaaz kürsüsü 1,5 m yüksekliğinde 1,05 m genişliğinde olup mahfil ve minber gibi o da kilisenin malzemeleri devşirilerek oluşturulmuştur. Burma sütunlu gövde kısmı orijinalde kiliseye ait bir proskynetari olmalıdır. Üst seviyede kürsüyü “L” şeklinde iki yandan sınırlayan kısa korkuluklar bulunmaktadır. Kürsüde bulunan süslemelerin çoğunluğunu aynı yaprak bezemesinin iç içe geçmiş ve tekrar eder şekilde oluşturduğu görülmektedir. Bitkisel motiflere ek olarak köşelerde kerubiler de tasvir edilmiştir (Görsel 24).

Görsel 24: Vaaz Kürsüsü ve Süsleme Detayı

Duvar Resimleri: Hagios Georgios Kilisesi'nin en dikkat çekici süsleme unsuru orta nef tonozunun ortasında yer alan Pantokrator İsa ve İncil yazarları kompozisyonunu barındıran duvar resmidir (Görsel 25). Güneydoğu yönündeki Matta tasvirinin hemen altında, tonoz başlangıcında "Σ αωξξ Νοεμβριου κα'" (25 Kasım 1867) şeklinde duvar resminin yapım tarihi yer almaktadır (Bkz: Bu metinde Hagios Georgios Kilisesi'nin İsmi, Tarihi ve Evreleri başlığı altında, Görsel 5).

Yapım tarihinin yanı sıra kim tarafından yapıldığı da bilinmektedir ki bu 19. yüzyıl Rum kiliseleri için nadir rastlanır bir bilgidir. Gümüşlü Papapetrou, kasabanın Rum tarihi ve folkloru konulu eserinde resimleri Zografididis isimli sanatçı tarafından yönetilen Samsun'dan gelen uzman tasvir ressamlarının (άγιογράφοι)⁵ yaptığını, çalışmalarında Gümüş'ün yerlisi olan Anastasios Isaakidis'in (Aslaitzis) onlara yardımcı olduğunu yazmıştır (Papapetrou, 1951: 21). Verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ikonostasiste yer almış olan ikonalar da bu ekip tarafından yapılmıştır.

Görsel 25. Orta Nef Tonozundaki Pantokrator İsa ve İncilciler

Sahnenin merkezinde, yazıtlı bir madalyon içerisinde, bulutların üzerinde oturan İsa bulunmaktadır (Görsel 26: İsa'nın başı batı yönündedir). İsa'nın üzerinde oturduğu bulutların arasından beliren yüzler Tanrı'nın tahtını koruyan meleklerle aittir. İsa Kırmızı khiton üzeri mavi himation giymiştir; giysisi dökümlü ve kolları bileklerine kadar, bedeni ise boyun hizasına kadar kıyafet ile örtülüdür. Bizans dönemi Pantokrator İsa sahnelerinden farklı olarak iki eliyle de takdis işareti yaparken kucağında -karnı

⁵ Yunancada ikon ressamı anlamında "άγιογράφος" (agiografos) terimi kullanılır. Çoğulu "άγιογράφοι" (agiografoi) şeklinde yazılır.

üzerinde- açık bir İncil bulundurmaktadır. İncil sayfalarında “Yüce Pantokrator der ki, ben Alfa ve Omegayım, başlangıç ve sonum” yazmaktadır.⁶ Figürün içinde bulunduğu madalyonu dolaşan yazıtta ise şu cümleler yer alır: Anlayın, anlayın ki ben, evet ben O'yum, Benden başka Tanrı yoktur⁷, “Dünyayı ben yaptım, üzerindeki insanı ben yarattım. Benim ellerim gerdi gökleri.”⁸

Görsel 26. Tonoz Resminden Detay: Pantokrator İsa

İncil yazarları bulutların içinde ve belden yukarısı görünür şekilde dörtte üç profilden tasvir edilmişlerdir (Görsel 27-30). Hepsini başlarında hale, ellerinde İncil ve tüy kalemler ile tasvir edilmiş olup, sağ yanlarında atribüleri bulunmaktadır (Matta=Melek, Markos=Aslan, Luka=Öküz, Yuhanna=Kartal). Her birinin isim ve unvanları buldukların çerçevelerin üzerinde yazılıdır. Yuhanna hariç kırmızı khiton üzeri mavi himation giymişlerdir; Yuhanna ise mavi khiton üzeri kırmızı himation giymektedir. Güneydoğu köşedeki Matta'nın saçları kısa ve gri, sakalları beyaz ve göğsüne kadar uzanmaktadır. Üzerinde “O` Ευαγγελιστης Ματθαιος” (O` Euangelistēs Matthaíos : İncilci Matta), elindeki İncil'de ise “İbrahim oğlu, Davut oğlu İsa Mesih'in soy kaydı şöyledir”⁹ yazmaktadır. Güneybatıdaki Luka'nın saçları ve sakalları kahverengi ve orta uzunluktadır. Üzerinde “O` Ευαγγελιστης Λουκᾶς” (O` Euangelistēs Loukās : İncilci Luka), İncilinde ise “Birçok kişi aramızda olup

⁶ “Λεγει Κυριος Ο Παντοκρατωρ Εγω Ειμι Α Και Το Ω Αρχη Και Τελος” (Legei Kurios O Pantokratōr Egō Eimi A Kai To Ō Arkhē Kai Telos); Vahiy Kitabı, Bab 1:8.

⁷ “Ιδετε, ιδετε, οτι εγω ειμι και ουκ εστι Θεος πλην εμου” (Ídete, ídete, óti egō eimi kai ouk estí Theós plēn emou); Tesniye veya Yasa'nın Tekrarı, Tanah'ın ve Eski Ahit'in ilk beş kitabı olan Tevrat'ın beşinci kitabından. Bab 32:39 ilk cümle.

⁸ “Εγω εποιησα γην και ανθρωπον επ' αυτης. Εγω τη χειρι μου εστερεωσα τον ουρανόν” (Egō epoiēsa gēn kai anthrōpon ep' autés. Egō tē kheirí mou esterēōsa ton ouranón); Yeşaya Kitabı, Tanah'taki son Peygamberlerin ilk kitabı. Bab 45:12 ilk cümle ve ikinci cümlelerin yarısı.

⁹ “Βιβλος / γενεσε /ος Ίησου Χριστου, // υιου /δαβιδ [υιου Αβρααμ]”, (Vīvlos / genése /os 'Iēsoū Khristoū, // uiou /david [uiou Avraam]); Matta, Bab 1:1.

bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti"¹⁰ yazmaktadır. Kuzeybatıdaki Markos, siyah saçlı ve sakalı tasvir edilmiştir. Üzerinde "Ο` Ευαγγελιστης Μάρκος" (Ο` Euangelistēs Márkos : İncilci Markos), elindeki İncil'de "Tanrı'nın Oğlu İsa Mesih'le ilgili Müjde'nin başlangıcı"¹¹ yazmaktadır. Kuzeydoğudaki Yuhanna'nın saçları ve sakalları gri renkte olup sakalları göğsüne kadar uzanmaktadır. Üzerinde "Ο` Ευαγγελιστης Ἰω (άννης)" (Ο` Euangelistēs Iō(ánnēs) : İncilci Yuhanna), elindeki İncil'de "Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı"¹² yazmaktadır.

Görsel 27. Tonozda Bulunan Matta Tasviri

Görsel 28. Tonozda Bulunan Luka Tasviri

Görsel 29. Tonozda Bulunan Markos Tasviri

Görsel 30. Tonozda Bulunan Yuhanna Tasviri

İncil yazarlarının hemen üzerinde volümlü bulutlar içinden çıkan İsa'ya yönelmiş melek figürleri bulunmaktadır. Bu meleklerin İsa'ya doğru üfledikleri nefesleri İncil yazarlarının İsa'nın hayatını ilahi bir ilhamla aktardıklarını temsil ediyor olmalıdır; İncil yazarlarının ellerindeki kitaplarda yer alan cümleler de bunu desteklemektedir. İsa'nın üst bölümünde sağında ve solunda güneş ve ay tasvirleri

¹⁰ "Επει[δήπερ] πολλ[οί] ἔπε "χειρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περι τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων" (Epi[díper] poll[oi] ἔpe "khírisan anátáxasthai diíyisin peri tῶn peplichoriménon en hímín pragmatón); Luka, Bab 1:1.

¹¹ "Ἀρχ/ἡ το /ῶ εὐα /Γγγελίου // Ἰης /οῦ Χρ /ιστοῦ" (Arkh /ḡ to /ῶ eua /Ggelíou // Iēs /oῦ Khr / istoῦ); Markos İncili, 1:1.

¹² "Ἐν ἄρ /χῆ ἦν ὁ Λόγ /ος και / ὁ Λόγος ἦν πρ / ὅς τὸν / Θεόν." (En ár /khḡ ḡn ὁ Lóg /os kai / ὁ Lógos ḡn pr / ὅs tῶn / Theón); Yuhanna, Bab 1:1.

bulunmakta, bunlar arka planı dolduran yıldızlarla beraber gökyüzünü (evreni) temsil etmektedirler. Güneşin içerisinde gülümseyen bir yüz bulunmaktadır; Ay ise ilk bakışta güneş gibi dairesel görünmekle birlikte dairenin üst yarısı profilden resmedilmiş hilal biçimli bir baş içermektedir (Görsel 31). Bu arka plan figürlerin gökselliğini göstermekle birlikte İsa'nın etrafındaki yazıt şeridinde yer alan "Benim ellerim gerdi gökleri" ifadesi ile vurgulanan İsa'nın "Pantokrator" (Her şeye gücü yeten / her şeye hükmeden) sıfatını destekler niteliktedir.

Görsel 31. İsa'nın Üzerinde Yer Alan Ay ve Güneş Tasvirleri

Hagios Georgios Kilisesi'ndeki bir diğer duvar resmi orta tonoz kemerinin güneyinde yer alan yapı tasviridir (Görsel 32). Altında "A" (muhtemelen "Aγιος": Hagios için bir kısaltma) ve diğer tarafta "Θς", ("Θεόδωρος" : Theodoros) kısaltmaları yer almaktadır. Bu tasvirle ilgili iki ihtimal akla gelmektedir. İlki Amasyalı Aziz Theodoros'un Gümüş'e yakın bir mevkideki *Euchaita* (Çorum, Avkat/Beyözü) antik kentinde yer alan ve günümüzde kalıntıları yüzey araştırmalarıyla tespit edilebilen bir yapı ile ilgilidir. Bu yapı tasviri Hagios Theodoros adına inşa edilmiş o kiliseyi ve azize ait kutsal kalıntıların bulunduğu martyrionu temsil ediyor olabilir. İkincisi ise Gümüşhane'de Süleymaniye Mahallesi'nde, Camii Sağır Mevkii'nde bulunan Hagios Theodoros Kilisesi'ni tasvir ediyor olabileceği ihtimalidir. Söz konusu yapı 1480'de madenciler tarafından yaptırılmıştır. Madencilere ait kilisenin Theodoros adını taşıması konumuz olan yapıdaki bu kilise tasvirinin cemaatin hatıratına yönelik olarak yapılmış olabileceğini de düşündürmektedir. Araştırmalarımız sırasında dönem yapıları içerisinde benzer örneğine rastlanmamıştır.

Görsel 32. Orta Nef Tonoz Kemerinin Güneyindeki Yapı Tasviri

Değerlendirme ve Sonuç

Alexander Zäh'in tipolojisine göre Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen kiliseler içerisinde konumuz olan yapı "Tip 4", yani üç nefli bazilikalardan içindedir¹³. Bununla birlikte bazilikalardan planlı yapılar örtü sistemleri, mekân düzenlemeleri ve ek yapılarına göre alt gruplara da ayrılabilir. Gümüş Hagios Georgios Kilisesi, üç nefli bazilikalardan planlı Osmanlı Dönemi kiliselerinde örtü sistemi de dikkate alındığında "üç nefli tonozlu bazilika" tipinde inşa edilmiştir. Yapının doğusunda günümüze sadece temel kalıntısı gelmiş olan dışa taşkın, içten ve dıştan yarım yuvarlak üçlü apsiz düzenlemesi, batısında ise üstü üçlü örtü sistemine sahip portiko tarzı açık tipte bir nartheks bölümü bulunmaktadır.

Önceki bölümlerde tarihi, mimari özellikleri ve süslemesiyle tanıttığımız Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'ni Osmanlı topraklarında 19. yüzyılda inşa edilmiş sayısız kilise içerisinde oldukça sık rastlanan, adeta standart olmuş plan tipinden ziyade kendine has özellikleriyle değerlendirmek dönem çalışmaları için daha faydalı olacaktır. Bununla birlikte plan tipi açısından en yakın benzer örnekleri Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde bulduğumuzu da belirtmek gerekir. Gümüşhane Uğurtaş Köyü'ndeki Muzaras, Monomath ve İstavri kiliseleri, Gümüşhane Krom Vadisi'ndeki Alikinos Kilisesi, Gümüşhane Cebeli Köyü Küpçüler Mahallesi Kilisesi, Giresun-Şebinkarahisar Evangelismos Tis Theotokou Kilisesi, Trabzon-Sürmene Üstündal Köyü Kilisesi, Trabzon-Maçka Yazlık Köyü'ndeki camiye çevrilmiş iki kilise ve Ordu Düz Mahalle Kilisesi başlıca örneklerdendir¹⁴. Özellikle Yazlık Köyü kiliseleri ve Ordu Düz Mahalle Kilisesi, apsizlerinin yıkılıp doğu duvarlarının düzleştirilmeleriyle konumuz olan yapıya benzer bir dönüşüm süreci geçirmişlerdir.

¹³ Zäh'in tipolojisinde şu yedi tip belirlenmiştir: 1- Temelden itibaren yeniden inşa edilmiş ve genişletilmiş Ortaçağ kiliseleri, 2- Tek nefli kiliseler, 3- Tonozlarla bölüntülenmiş tek nefli kiliseler, 4- Üç nefli kiliseler (bazilika), 5- Kubbeli bazilikalardan, 6- Kapalı Yunan haçı planlı kiliseler, 7- Klasisist yapılar. Bkz: Zäh, 2004: 277-278

¹⁴ Sayılan yapılar hakkında detaylı bilgi için bkz: Okuyucu, 2013: 110-114, 147-149, 270-272, 281-285, 292-296, 314-316, 394-400, 408-409.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere üç nefli bazilikal tip Anadolu'da dönemin en çok tercih edilen kilise plan tipidir. Gümüş'ün de içinde yer aldığı Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki 19. yüzyıl kiliselerin çoğunluğunun üç nefli, tonozlu bazilikal planda olduğu görülür (Okuyucu, 2013: 424). Nevşehir ve Niğde gibi İç Anadolu illerindeki dönem kiliselerinin de neredeyse tamamı üç nefli bazilikal tiptedir (Pekak, 2009a: 268). Ege Bölgesi'nde ise tek nefli kiliselerin daha fazla olduğu görülse de üç nefli bazilikal yapılar da çok seyrek değildir (Erol, 2003: 118). Burdur ve Isparta kiliselerinde de çoğunlukla üç nefli tonozlu kiliselerdir (Aydın, 2017; 143-147). Elbette daha dar alanlarda farklı tercihler görmek de mümkündür; örneğin Mersin ve çevresindeki dönem kiliselerinin büyük bir çoğunluğunun tek nefli olduğu görülmektedir. Mersin Latin Katolik (Aziz Antuan) Kilisesi, Tarsus Aziz Paulus Kilisesi ve İskiliç Köyü Kilisesi (Kemal Paşa Camii) üç nefli bazilikal planlı yapılardır (Aydın, 2011: 134).

Gümüş Hagios Georgios Kilisesi, 19. yüzyıl kiliselerinin çoğu gibi üç nefli tonozlu bir bazilika olarak temel ortak plan ve teknik özellikleri taşımakla birlikte özgün bir karakter de sergilemektedir. Bu durum özellikle narthekste dikkati çeker. Nartheks, Erken Hıristiyanlık ve Bizans dönemlerinde inşa edilmiş kiliselerde karşılaşıldığı gibi Karadeniz Bölgesi'nde bulunan 19. yüzyıl Rum kiliselerinde de iki farklı tipte karşımıza çıkmaktadır (Okuyucu, 2013: 446). Birinci tipte nartheks ana yapı bloğu içinde yer alır, ikinci tipte ise nartheks dışı sütunlu-kemerli bir portiko düzenlemesi ile açılmaktadır.

Hagios Georgios Kilisesi'nin sütunlu-kemerli açık tipteki nartheks bölümü Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kiliselerden farklı olarak ana yapıdan daha dardır ve üzerinde kadınlar kısmı bulunmamaktadır. İstanbul Hagios Teodoros Kilisesi'nin (Vefa Kilise Camii) Palaiologoslar Dönemi'ne ait dış nartheksinin batı cephesi alt katında sütunlar ile ayrılmış kemerli dışa açık bir düzenleme bulunur (Eyice, 1963: 49-50) Atina'daki Kapnikarea Kilisesi'nin 12. yüzyıla tarihlendirilen dış nartheksinde ve Paros'taki Panagia Hekatontapyliani Kilisesi'nin 17. yüzyıla tarihlendirilen nartheksinde de benzer uygulamalar görülür (Gkioles, 2007: 15-27; Jewell ve Hasluck, 1920: 65) Özellikle Kapnikarea Kilisesi'nin dış nartheks cephesinde kemerlerin üzerinde üçgen alınlıklar bulunması konumuz olan yapıyla benzer bir durumdur. Bu düzenlemeler 19. yüzyıl kiliselerinde gördüğümüz açık tip narthekse Bizans mimarisinden en yakın örneklerdir. Bunun yanı sıra Bizans mimarisinden sütunlu-kemerli giriş düzenlemesi olarak Trabzon Ayasofyası'nın (13. yüzyıl) kuzey ve güney sundurmaları da ilk akla gelen örneklerdendir. Yine Trabzon'da yer alan Hg. Akindynos (Fatih Küçük Camii), Hg. Eugenios (Cami-i Cedid, Yeni Cuma), Hg. Philippos (Kudrettin Camii), Hg. Andreas (Molla Siyah (Nakip) Camii) ve Panagia Khrysokephalos (Fatih Büyük Camii) kiliselerinde sonradan eklenmiş olarak bu tip sundurmalar bulunur. Bunlar Gürcü ve Ermeni mimarisi etkileri olarak yorumlanmıştır (Ballance, 1960: 173; Bryer ve Winfield, 1985: 246).

Gümüş Hagios Georgios Kilisesi nartheksinin de sonradan eklenmiş olma ihtimali yüksek olmakla birlikte yukarıda saydığımız örneklerden farklı olarak cephe eksenindeki dar bir giriş sundurması değil, neredeyse cephe genişliğinde ve bir nartheks olarak düzenlenmiş oluşudur. Her ne kadar yukarıda saydığımız örneklerle sütunlu kemerli giriş düzenlemelerinin Bizans mimarisinde bulunduğu gösterilse de konumuz olan yapı örneğinde bu tip bir düzenlemenin süreklilik veya yeniden canlandırma

anlamında değerlendirilmesi zordur; dönem örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapmaya çalışmak daha doğru olacaktır. Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri Osmanlı Dönemi kiliselerinde ikinci tip nartheksler çoğunlukla dışa sütunlu-kemerli bir portiko düzenlemesi şeklinde açılmaktadır ve üzerinde gynekaion yer alır. (Okuyucu, 2013: 446-448). Nartheks örtü sisteminde genellikle beşik tonoz, çapraz tonoz kullanımı görülmektedir. Gümüşhane'de bulunan Torul Arpalı Köyü Kilisesi nartheks merkezinde kubbe yanlarda beşik tonozlarla örtülü olması açısından Hagios Georgios Kilisesi ile benzerlik göstermektedir (Okuyucu, 2013: 453). Arpalı Köyü Kilisesi'nin inşa tarihinin 1865, Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nin nartheksinin ise 1863 olması bu bağlamda dikkat çekicidir.

Yakın çevrede hem Karadeniz'de hem de İç Anadolu'da Osmanlı Dönemi kiliselerinde açık tipte narthekslere sıkça rastlanmakla birlikte bunların çoğunun üst katında gynekaion bulunur ve yapıyla bütünlük içerisindedirler. Oysa Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nin nartheksi -sonradan eklenmiş olmasından dolayı- ana yapı bloğundan dışa taşkındır ve daha dardır.

Nartheksin sonradan eklendiği yapılar özellikle İstanbul Rum Ortodoks kiliseleri arasında karşımıza çıkmaktadır. Yapım tekniği ve malzeme farklılıkları ile dikkat çeken bu örneklerden, batıda yapının enine eşit, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve cephenin yarı yüksekliğinde tutulan Sarmaşık Hagios Demetrios (1834) ve Ayvansaray Hagios Demetrios (1730) kiliselerinde eksende bir giriş ve iki yanda pencereler bulunmaktadır. Nartheksin sonradan eklendiği ve batı cepheden daha dar tutulduğu İstanbul örnekleri ise İstinye Taksiarkhes (1820), Beykoz Hagia Paraskeve (1852), Kandilli Khristos (1847), Yeşilköy Hagios Stephanos (1845) kiliseleridir (Karaca, 2008: 604). Burada dikkat çekici olan bu yapıların hepsinin Gümüş Hagios Georgios Kilisesi gibi Islahat Fermanı (1856) öncesinde inşa edilmiş olmalarıdır. Elimizde Tanzimat ve/veya Islahat öncesi kiliselerin dışa taşkın nartheksler inşa edemeyeceğiyle ilgili net bir resmi hüküm bulunmamakla birlikte, bu donatıdan yoksun olan kiliseler bir nartheks kısmı ekleme imkanını ancak Islahat Fermanı sonrasında bulmuşlardır.

Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'ne nartheksi dışında dönem örnekleri içerisinde farklı bir görünüm kazandıran diğer özellikler pencere biçimleri ve tuğla kullanımıyla ilgilidir. Başkentte, Batı Anadolu'da ve Karadeniz Bölgesi'nde 19. yüzyıl Rum kiliselerinde yaygın olarak yuvarlak kemer kullanımı görülürken İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde sivri kemer kullanımı da kayda değerdir¹⁵. Konumuz olan Hagios Georgios Kilisesi pencerelerinde de görülen sivri kemerlerin Türk-İslam mimarisi etkisi ile kullanılmış olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Osmanlı dönemi kilise mimarisinde Türk mimarisinin etkileri çok fazla gözlemlenmez. Yine de Türk yapı ustalarının istihdamı yoluyla ortaya çıkmış olabilecek bazı benzerliklerden de söz edilmiştir (Zäh, 2004: 285-286). Her ne kadar Rum yapı ustalarıyla tanınan Gümüş'te Türk ustaların çalıştığını düşünmesek de Hagios Georgios Kilisesi'nde Türk mimarisiyle benzerlik özellikle pencere açıklıklarının sivri kemerli, tuğla çerçevesi ve tuğla dolgulu yapısıyla kendini göstermektedir. Nartheksin klasik Bizans tarzı bir görünümünden çok dışa

¹⁵ Niğde, Nevşehir ve Aksaray'dan örnekler için bkz: Pekak, 1994; Pekak, 1998a; Pekak 1999. Mersin ve çevresinden örnekler için bkz: Aydın, 2011. Isparta ve Burdur çevresi için bkz: Aydın, 2017.

taşkın ve revak şeklindeki yapısı hem narthekste hem de ana yapının cephelerindeki tuğla kirpi saçaklar da diğer benzerliklerdendir¹⁶.

Birden fazla kaynakta Gümüşlü Rumların inşaat konusundaki uzmanlıklarında bahsedilmiştir (Papapetrou, 1951; Ustampasidis ve Georgiadou, 1983). Hatta mevsimlik olarak çevre illerde çalıştıkları ve pek çok farklı yapı içerisinde camilerde dahi emeklerinin olduğu kaydedilmiştir. Bu bilgiler dönemin taşra yapı faaliyetleri ve Gayrimüslimlerin içerisindeki yeri açısından oldukça kıymetlidir. Konumuz olan yapıdan anlaşıldığı kadarıyla Gümüşlü yapı ustaları kendi topluluklarının mimari geleneğine sahip olmakla birlikte Bizans hakimiyetinin sona ermesinden sonra geçen yüzyıllar içerisinde Türk mimarisi ile Anadolu Rum gelenek ve tekniklerinin kaynaştığı bir birikime sahip olmuşlardır. Yapının kirpi saçaklar, tuğla bordürler ve sivri kemerlerle hem Bizans hem Osmanlı mimarisinin ortak mirasını aktarır olması bunun göstergesidir. Ayrıca yapı bu özellikleriyle de yukarıda nartheksten bahsettiğimiz gibi dönem içerisindeki benzerlerinden de ayrılmaktadır.

Yapının kendine has olduğunu düşündüğümüz özelliklerinden biri de günümüzde bulunmayan gynekaion kısmı ile ilgilidir. Papapetrou gynekaionun yapısı hakkında kısa ama önemli bilgiler aktarmaktadır. Bunlardan en ilginç gynekaionun üç katlı bir düzenlemeye sahip olduğudur: Papapetrou zemin katta yaşlıların, ikinci katta 35-55 yaş arası orta yaşlıların ve üçüncü katta 20-35 yaş arası kadınların ayinlere katıldığını aktarmaktadır (Papapetrou 1951: 21). İlgili bölümdeki anlatımdan üç katlı düzenlemeden kastedilenin zemin kat ve onun üzerinde iki asma kat olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde iki katlı bir gynekaion düzenlemesi pek görülmemiş olsa da günümüze ulaşan bazı izler ve camiye dönüştürme sırasında kullanılan ahşap parçaların miktarı anlatımın güvenilir olduğunu düşündürmektedir. Gynekaion naosun batısında iç cepheye bitişik olarak, yerden yüksekte giriş açıklığının hemen üstünde olmalıdır. Batı iç cephe duvarında bulunan metal bağlantı kalıntıları ve gynekaionun bulunması gereken batı bölümde, kuzey-güney duvarlarda orta ve doğu bölümden farklı olarak iki pencere daha bulunması da kilise evresinde gynekaionun varlığını göstermektedir.

Günümüzde kadınlar mahfili, minber ve kürsüde devşirilerek kullanılan dekoratif ahşap elemanların bir kısmı gynekaiona ait olmalıdır. 19. yüzyıl kiliselerinde iç mekanlarda historisist ve klasisist anlayışla Barok ve Rokoko üsluplarında kıvrım dallı, çiçekli ve meyveli süsleme şeritlerine sahip ahşap veya alçı süslemeler sıkça karşımıza çıkar (Zäh, 2004: 280). Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nin süslemesinde asma, üzüm salkımı, hurma, yapraklar ve melekler başlıca öğelerdir. Minberdeki parçalar içerisinde öncelikle içinden barok tarzda yapraklar çıkan kantharoslar ve onların üzerindeki buhurdanlı melekler dikkati çeker (Görsel 23). Hıristiyan sanatının başlangıcından beri kantharos, içinden başta asma olmak üzere çeşitli bitkilerin çıktığı ve etrafında tavus kuşları, melekler ve hayvanların bulunduğu önemli bir sembol olarak karşımıza çıkar. Köklerini pagan kültürden alan kantharos sembolizmi (bkz: Elderkin,

¹⁶ Burada bahsedilen tuğla işleri aslında Türk mimarisinden önce Bizans mimarisinde görülmektedir. Pencerelerin tuğlalar ile çerçevelenmesi ve tuğla sıraları ile düzenlenmiş kirpi saçaklar özellikle son dönem Bizans mimarisinde karşımıza çıkar. Bununla birlikte Bizans mimarisinin etkisiyle Osmanlı mimarisinde de kendine yer bulmuş ve sıkça kullanılmıştır. Bkz: Ötügen, 1978: 213-233; Çağaptay, 2011: 157-193. Yukarıda bahsettiğimiz tuğla düzenlemelerin doğrudan Bizans mimari geleneğinden mi bu yapıda yer bulduğu yoksa Osmanlı mimarisinin aktarımıyla mı tekrar bir Anadolu Hıristiyan yapısında karşımıza çıktığı tartışmaya açık bir konudur. Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'ndekine en yakın tuğla düzenlemeli kemer örnekleri Foça H. Ioannes Kilisesi'nde yer alır; bkz: Pekak, 1997: 83.

1924: 41-47), Hıristiyanlıkta öncelikle İsa'nın son akşam yemeğindeki sözleriyle bağlantılı olarak ökaristi ile ilişkilendirilir¹⁷ (Mercangöz, 2004: 45-47). İsa'nın bu benim kanımdır diye havarilerine sunduğu kap (kalis) hem Tanrı'yla yapılan yeni anlaşmanın hem de İsa'nın ölümü ve yeniden doğuşuyla bağlantılı olarak yeniden doğuşun-ölümsüzlüğün sembolüdür. Genellikle içinden çıkan bitkinin asma olması, şarap-İsa'nın kanı-kalis ilişkisini gösterir (Özyurt Özcan, 2011, 397). Bazen Hagios Georgios Kilisesi'ndeki örnekte olduğu gibi başka bitkiler de kantharosun içinden doğar, yeşerir. Bu şekilde kantharos, ökaristi ile başlayan Hıristiyan yaşamının kaynağını temsil etmektedir. Bunlara ek olarak dini metinlerin ışığında kantharos ya da krater gibi vazoların Hıristiyan tasvirlerinde inananları temsil ettiği de iddia edilmiştir (Limão, 2011: 580). Kantharosların hemen üzerindeki buhurdanlı melekler¹⁸ ve aralarındaki obje de önemli ikonografik açılıma sahiptir. Öncelikle buhurdan¹⁹ ökaristi ayininin önemli bir parçası olarak kantharoslarla (yukarıda ökaristi ve kalisle ilişkisini açıkladığımız üzere) ilişki içerisindedir. Ayrıca meleklerin arasındaki nesne de bir arthophoriona²⁰ benzemekte, böylece kantharosla birlikte kutsal altar, şarap, ekme ve tütsü birlikteliğiyle ökaristi sembolizmi net bir şekilde tamamlanmaktadır.

Asma, İncil kaynaklı en önemli Hıristiyanlık sembollerinden biridir ve öncelikle Tanrı ile inananlar arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılır. Asma bazen üzüm bağına, Tanrı'nın çocuklarının (üzümlerin) Tanrı'nın (bağın bekçisi) şefkatli bakımı altında geliştiği korunaklı yer olarak atıfta bulunur (Bkz: Yeşaya, Bab 5:1-7). Bu bağlamda Tanrı'nın üzüm bağı metaforu ile kilisenin temsil edildiği görülür (Ferguson, 1972: 39-40). Hagios Georgios Kilisesi'nin typanonunda (Görsel 2) bulunan asma dalları da bu anlamda değerlendirilebilir. Kilisenin içinde, ahşap süslemelerde yer alan üzüm salkımları (Görsel 20) ise öncelikle Ökaristi şarabını, yani İsa'nın kanını, kendisini kurban etmesini akla getirir. Bununla birlikte üzüm salkımları İsa'nın İncil'de kendisini "gerçek asma" olarak tanımlaması ve ona bağlı kalan dalların (inananların) çok meyve vereceği (Tanrı'nın sevgisini kazanacağı) vaadiyle ilgili sembolizme de karşılık gelir (Bkz: Yuhanna, Bab 1-8; Mantas, 2003). Hurma da önemli Hıristiyan sembollerinden biridir ve farklı temsillerle karşımıza çıkar: kutsal toprakları, ölüme karşı zaferi-şehitliği, yaşamı temsil eder (von Gemünden, 2005; Kalla, 2018: 873-877). Hagios Georgios Kilisesi'nin günümüzde minberde kullanılan ikonostasisine ait parçalarda ise meyveli hurma dalları dikkati çeker. İsa'nın Kudüs'e girişinde onu bekleyenlerin ellerine hurma dalları olarak karşılamaya çıkmaları (Yuhanna, Bab 12:13) hurma dallarına İsa'nın zaferini kutlama anlamını yükler. Bununla birlikte meyveli hurma dalları Eski

¹⁷ "Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, hepiniz bundan için dedi. Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır." (Matta, Bab 26: 27-28).

¹⁸ Buhurdan taşıyan melek Vahiy Kitabı'nda da karşımıza çıkar: "Altın bir buhurdan taşıyan başka bir melek gelip sunağın önünde durdu. Tahtın önündeki altın sunakta bütün kutsalların dualarıyla birlikte sunmak üzere kendisine çok miktarda buhur verildi. Kutsalların dualarıyla buhurun dumanı, Tanrı'nın önünde meleğin elinden yükseldi. Melek buhurdamı aldı, sunağın ateşiyle doldurup yeryüzüne attı. Gök gürlemeleri, uğultular işitildi, şimşekler çaktı, yer sarsıldı." (Vahiy, Bab 8: 3-5)

¹⁹ Buhurdanın sembolik anlamda şöyle açıklanır: Tütsü insanlığı, ateş İsa'nın Tanrısallığını, dumanın yükselişi duaların Tanrıya ulaşmasını sembolize eder. Bkz: Acara, 1998: 194.

²⁰ Ortodoks kilisesinde altar üzerinde bulunan ve çoğunlukla kilise biçiminde olan muhafaza kutusu. Özellikle komünyon ekmeğini saklamak için kullanılır. Detaylı bilgi için bkz: Mimiroğlu vd. 2021: 88-89.

Ahit'in Mezmurlar bölümünde doğru insanın hurma ağacına benzetilmesiyle de ilişkilendirilebilir²¹; yani doğru insan ve onun sahip olduğu erdemler hurma ve besleyici meyveleri ile sembolize ediliyor olabilir.

Gümüş Hagios Georgios Kilisesi iç süslemesinde karşılaşılan bezemeler çağdaşı olan yapılarda da görülmektedir. Örneğin Nevşehir'de Gülşehir ve Kaymaklı kiliseleri dışındaki yapılarda üzüm salkımı ve asma dallarından oluşan taş kabartma bezemeler, Derinkuyu Aziz Theodoros Trion, Başmelekler ile Özlüce'deki kilisede ise kaliteli ahşap bezemeler bulunur (Pekak 1998a: 15-20; Pekak 1998b: 24-25; Pekak, 2009a: 265). Aksaray-Güzelyurt Hagios Gregorios Kilisesi'nin (Kilise Camii) süslemeli ahşap unsurları ise motif ve üslup açısından benzerlik gösterdiği gibi camiye çevrildiğinde ikonostasise ait parçaların minber, vaaz kürsüsü ve mihrapta kullanılmış olmasıyla da önemli bir benzerlik gösterir (Sunay, 2022: 30-33, Foto 82-96). Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nde giriş açıklığı üzerinde bulunan mermer tympanonda yer alan asma dalı motifine benzer örneklere Hagios Georgios (Licese) Kilisesi'nin ana apsisindeki nişte ve Derinkuyu Aziz Theodoros Trion Kilisesi girişinde de rastlanmaktadır (Pekak, 1998a: 18). 19. yüzyıl kiliselerinde İsa'nın, havarilerin ve azizlerin yarım portre tarzında, dairesel ve oval madalyonlar içindeki tasvirleri de çok yaygındır (Zâh, 2004: 279); özellikle halen kullanımda olan İstanbul kiliselerinin çoğunda örnekleri bulunur (Karaca, 1995: 302). Bozcaada Kimisis Theotokou Kilisesi (Ekiz Barış, 2018: 232-233, Şekil 8 ve 14), Ayvalık Hagios Georgios Kilisesi (İlter, 1994: 1996, Res. 24), Fethiye-Kaya Koyü (Levisi) Aşağı Kilise, Selçuk-Şirince Koyü Aşağı Kilise, Ayvalık Taxiarches Kilisesi bu tip tasvirlerin bulunduğu diğer yapılardandır (İlter, 1993: 225, 227-228, Resim 8-10). Isparta Aya İshotya ve Aya Baniya kiliselerinin duvarlarında bulunan oval madalyonlar günümüzde boş olsalar da bu tip tasvirler için kullanılmış olabilirler (Aydın, 2017: 44, 70, Fig. 12, Fig. 42, 43 a-b) Yaygın olan bu uygulamaya Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nde de rastlanılmaktadır. Restorasyon çalışmaları sırasında ahşap panellerde yer alan rozetler içinde iki azize ait tasvirler tespit edilmiştir. Tasvirlerden biri Davut Peygambere ait iken (Görsel 19) diğeri tahrip olduğu için anlaşılammaktadır. Bu tasvirlerin ikonostasiste yer almış olması ihtimali yüksektir.

Kilisenin ikonostasisini tam olarak tanımlamak artık mümkün olmasa da elimizde önemli bilgiler bulunmaktadır. Papapetrou eserinde her ne kadar fazla detay vermese de ikonostasis hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: “*Ahşap oyma ve yaldızlı ikonostasis bir sıra büyük ikonlardan ve dört sıra küçük ikonlardan oluşmaktaydı; ortada ve üstte ayaklarının altında iki ejderha ve yanlarında Meryem Ana ve sevgili öğrencisi Yuhanna olan bir çarımhta İsa bulunmaktaydı*” (Papapetrou, 1951: 21). Ayrıca, Papapetrou'nun anlatımından anlaşıldığı kadarıyla, Zografidis isimli sanatçı tarafından yönetilen Samsun'dan gelen uzman tasvir ressamı ve onlara yardımcı olan Gümüş'lü Anastasios Isaakidis duvar resimleriyle birlikte ikonostasisin bezemelerini de yapmışlardır. 19. yüzyıl kiliselerinde ressamlar (agiograflar) imzalarını nadiren atmışlardır; Zografidis veya çalışanlarının isimlerine de kilise

²¹ “Doğru insan hurma ağacı gibi serpilip gelişecek, Lübnan sediri gibi yükselecek. Rab'in evinde dikilmiş olarak Tanrımızın avlularında serpilip büyüyecek. Böyleleri yaşlanınca da meyve verecek, taptaze ve yeşil kalacaklar. “Rab doğrudur, kaygandır benim. O'nda haksızlık bulunmaz” diye duyuracaklar.” (Mezmurlar, Bab 12-15)

içerisinde rastlanmaz. Bununla birlikte önceki araştırmalar bazı dönem ressamlarının tanınırlığını da ortaya koymaktadır (Pekak, 2010).

Kilisenin orta nef tonozunda bulunan duvar resmi, üslup olarak Bizans resim sanatından oldukça uzaktır. Osmanlı döneminin erken kilise resmi örnekleri halen Bizans üslubuna bağlı görünse de 19. yüzyılda kilise duvar resimlerinde net bir şekilde Avrupa etkisi görülür (İlter, 1993: 229-230). Rönesans ve Barok dönem eserlerinin yorumlanması veya o dönemlere ait eserlerden esinlenilmesi 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi kiliselerinde karşımıza sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur (Zäh, 2004: 280-282). Yapıda bulunan İsa tasviri için, Batı sanatı örneklerine benzese de oradaki gibi "Yargıç İsa" ya da "Tahtta İsa" değil de Pantokrator İsa denilmesi gerektiği önünde bulunan İncil'de "Yüce Pantokrator der ki, ben Alfa ve Omegayım, başlangıç ve sonum" yazmasıyla kesinleşmektedir.

19. yüzyıl örneklerinde azımsanmayacak sayıda örnekte klasik Bizans tarzı Pantokrator tipleri yerine bir madalyonun içerisinde, bulutların üzerinde oturur ve iki eliyle de takdis işareti yapar şekilde Pantokrator tasvirlerine rastlanır (Aydın, 2011: 144, d.n. 319). Bu tip örnekler gerek biçim gerekse üslup olarak Bizans tarzından ayrılır ve yukarıda bahsettiğimiz Avrupa etkisi ile Anadolu'ya girmiş olmalıdır. Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nde bulunan Pantokrator İsa'nın, klasik Bizans örneklerindeki gibi bir elinde İncil tutarken bir eli ile takdis yapan duruştan farklı olarak iki eliyle takdis yapıyor olması onu Bizans tasvirlerinden ayıran bir özelliktir. 19. yüzyıl örneklerinde sık rastlanılan iki eli ile takdis yapan Pantokrator İsa tasvirleri Karadeniz Bölgesi'nde bulunan 19. yüzyıl Rum kiliselerinde de yer almaktadır (Okuyucu Yılmaz, 2015: 133, 135, 136, 138). Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nde bulunan Pantokrator İsa ve İncil yazarları kompozisyonu üslup ve işleniş bakımından değerlendirildiğinde bölgede bulunan 19. yüzyıl Rum kiliselerinden Gümüşhane Cebeli Köyü Küpçüler Mahallesi Kilisesi, Gümüşhane Uğurtaş Köyü'ndeki Muzaras Kilisesi ve sadece görseline ulaşılan Gümüşhane Gümüştuğ Köyü Hagios Demetrios Kilisesi'yle Pantokrator İsa'nın bulutlar üzerinde tasviri, bulutlar içince yer alan melek figürleri, iki eliyle takdis yapıyor olması açılarından büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir (Okuyucu Yılmaz, 2015: 133-Foto. 23, 136-Foto. 36, 138-Foto. 48).

Üslup açısından farklı olsa da kompozisyon açısından önemli benzer örneklerden biri de Mersin Tarsus'ta bulunan Aziz Paulus Kilisesi'ndedir (Aydın, 2011: 54-57). Merkezde bulunan iki eli takdis yapar şekilde açık olan İsa'nın dört köşesinde İncil yazarları bulunmaktadır. Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nde olduğu gibi İncil yazarları sembolleri ile tasvir edilmiştir. Luka dışında diğer İncil yazarlarının Pantokrator İsa ile aynı renk khiton ve himationa sahip olması da ortak özelliklerdendir; Gümüş'te bu farklılık Yuhanna'da görülmektedir. Mersin-Silifke Taşucu Kilisesi'nin naos tonuzunun orta bölümünde yer alan Pantokrator İsa ve İncil yazarları da bir diğer önemli benzer örnektir (Aydın, 2011: 123-126)

Gümüş Hagios Georgios Kilisesi'nin bir diğer kendine has özelliği ise camiye dönüştürülürken orijinal ikonostasis ve gynekaiona ait ahşap panellerin, üzerlerindeki figürler kazınıp boyanarak minber, vaaz

kürsüsü ve kadınlar mahfilinde kullanılmış olmasıdır. Ayrıca tonozdaki Pantokrator İsa ve İncil Yazarları temalı tonoz resminin korunmuş, restorasyon çalışmalarıyla açığa çıkarılmış ve yapı halen cami olarak hizmet vermesine rağmen namaz saatleri dışında görülebiliyor olması dikkate değerdir ve bu tip yapılar için örnek bir uygulama içermektedir. İkonostasis dahil olmak üzere söz konusu tasvirlerin Samsun'dan gelen Zografidisi isimli sanatçı ve ekibi tarafından yapılmış olduğuna dair ulaşılan bilgi de çalışmamızın önemli sonuçları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, Gümüş Yeni (Maden) Camii, eski adı ve özgün kullanımıyla Hagios Georgios Kilisesi'nin Osmanlı Dönemi Gayrimüslim dini mimarisi içerisinde pek çok özelliğiyle farklılaşan ve ön plana çıkan bir yapı olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir yapının geçirdiği dönüşüme ve kaybettiği özelliklerine rağmen özenli bir restorasyon süreci sonrasında varlığını sürdürmeyi garantilemiş olması ve ayrıca ziyaretçilerin dikkatini çekecek bir tarihi eser olarak ilgiye sunulması takdire değerdir. Anadolu'da bu kıymeti görmeyi bekleyen pek çok dönem örneği yer almaktadır. Bu yapılar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemde gayret gösterdiği değişimin mimariye yansıdığı örnekler olmalarının yanı sıra klasik kilise mimarisinin Anadolu'daki son örnekleri olmalarıyla da üzerinde yer aldıkları zengin kültür mirası içerisinde daha fazla kıymet görmeyi hak etmektedirler.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. yazar: %50, 2. yazar: %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Gümüşhacıköy'ün Gümüş Beldesi'ndeki Hagios Georgios Kilisesi: Yeni (Maden) Camii” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acara, M. (1998), Bizans Ortodoks kilisesinde liturji ve liturjik eserler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 183-201.
- Ankaralı, A., Cin, S., Tuncay, A. G. (2019). *Dünden bugüne Gümüşhacıköy*. Gümüşhacıköy Ticaret ve Sanayi Odası.
- Aydın, A. (2011). *19. yüzyıl Mersin kiliseleri*. Zero Prodüksiyon.
- Aydın, A. (2017). *Osmanlı dönemi Isparta ve Burdur kiliseleri*. Gece Kitaplığı.
- Ballance, S. (1960). The Byzantine churches of Trebizond. *Anatolian Studies*, 10, 141-175.
- Başar, F. (2017). Osmanlı Devleti'nin yeniden kuruluşunda Amasya'nın önemi. In M. F. Köksal, C. Güzel, G. Cevger, A. Özbayraktar, & M. İlhan (Eds.), *Uluslararası Amasya sempozyumu: Tarih-dil-kültür-edebiyat: 4-7 Ekim 2017 Amasya*, C. 1, 95-116.

- Bryer, A. & Winfield, D. (1985). *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*. C.1, Dumbarton Oaks Publications.
- Çağaptay, S. (2011). Frontierscape: Reconsidering Bithynian structures and their builders on the Byzantine-Ottoman cusp. *Muqarnas*, 28, 157-193.
- Ekiz Barış, K. (2018). Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 24, 211-244.
- Elderkin, G. W. (1924). *Kantharos; Studies in dionysiac and kindred cult*. Princeton University Press.
- Erol, A. Ö. (2003). *Ege bölgesi Ortodoks kiliseleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Eyice, S. (1963). *Son devir Bizans mimarisi: İstanbul'da Palaiologos'lar devri anıtları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ferguson, G. W. (1972). *Signs & symbols in Christian art*. Oxford University Press.
- von Gemünden, P. (2005). Die Palmzweige in der Johanneischen Einzugsgeschichte (Joh 12–13). Ein Hinweis auf eine symbolische Uminterpretation im Johannesevangelium. In A. Weissenrieder, F. Wendt, & P. von Gemünden (Eds.), *Picturing the New Testament. Studies in Ancient Visual Images*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament II. 193, 207–227.
- Gkioles, N. (2007). The church Of Kapnikarea in Athens: Remarks on its history, typology and form. *Zograf 2006-2007*, 31, 15-27.
- Hüsameddin, H. (1986). *Amasya tarihi*, C. 1. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ioakeimidou, S. P. (1955). Το Κιουμούς Μαδέν ή Μεταλλειών Σιμ. *Ποντιακή Εστία*, Τεύχος 68-69, 3353-3355. (Kioumous Maden veya Metalleion Sim. *Pontiaki Estia*, 68-69)
- İlter, F. (1993). Batı Anadolu azınlık kiliselerinden ikonografik belirlemeler ve kimi irdelemeler. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan*. Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi, 213-238.
- İlter, F. (1994). Bazı örneklerle Osmanlı dönemi mimarlığında XIX. yüzyıl Ege Bölgesi kiliseleri: Gökçeada (İmroz)-Avalık-Selçuk "Şirince (Kırkıca) Köyü". *XI. Türk tarih kongresi*, C. 5, 1987-2000, Levha 405-436.
- Jewell H. H. & Hasluck F. W. (1920). *The Church of Our Lady of the Hundred Gates (Panagia Hekatontapyliani) in Paros*, Byzantine Research and Publication Fund.
- Kalla, G. (2018). Date palms, deer/gazelles and birds in ancient Mesopotamia and Early Byzantine Syria. A Christian Iconographic Scheme and its Sources in the Ancient Orient. *Across the*

Mediterranean-along the Nile : Studies in Egyptology, Nubiology and Late Antiquity dedicated to László Török on the occasion of his 75th birthday. C. 2, 863-899.

- Karaca, Z. (1995). *İstanbul'da Osmanlı dönemi Rum kiliseleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, Z. (2008). *İstanbul'da Tanzimat öncesi Rum Ortodoks kiliseleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2019). Osmanlı döneminde madencilik. 4. *Uluslararası bilimsel araştırmalar kongresi 14 – 17 Şubat 2019, Yalova (UBAK)*. 79-93.
- Keçeci Kurt, S. ve Cevger, G. (2019). XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Gümüşhacıköy madenlerinin durumu. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10/6, 220-238.
- Limaο, F. (2011), The vase's representation (Cantharus, Crater) on the Roman mosaic in Portugal: A significant formal and iconographic path from Classic Antiquity to Late Antiquity. In M. Şahin (ed.), *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu 16-20 Ekim 2009 Bursa*. 565-583.
- Mantas, A. G. (2003). The iconographic subject "Christ the Vine" in Byzantine and Post-Byzantine art. *Δελτίον ΧΑΕ, Τόμος ΚΔ'*, 347–60.
- Mercangöz, Z. (2004). Ortaçağ Hıristiyanlık inanışında Ökaristi ve sanattaki yansımaları. In B. Mahir, H. Katipoğlu (eds.), *Sanat ve inanç sempozyumu*, 13-15 Kasım 2000, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. C.2, 43-52.
- Mimiroğlu, İ. M., Gür, D., Karakök, C. (2021). Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenen artophorion. *Pearson Journal of Social Sciences*. 6/16, 82-103.
- Okuyucu, D. (2013). *Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi Rum kiliseleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Okuyucu Yılmaz, D. (2015). Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi 19. yüzyıl Rum Ortodoks kiliseleri figürlü freskoları üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 127-167.
- Öcal, Y. (2016). Çaparzade (Çapanoğlu) Süleyman Bey'in idaresindeki maden işletmeleri. I. *Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. 1, 374-391.
- Ötügen, Y. (1978). İstanbul son devir Bizans mimarisinde cephe süslemeleri. *Vakıflar Dergisi*, S. 12, 213-233.
- Özyurt Özcan, H. (2011). Examples of architectural sculpture with figurative and floral decoration of the Byzantine period at Muğla, Bodrum and Milas archaeological museums. *OLBA*, 19, 389-418.
- Papapetrou, I. (1950). Μεταλλείον Σιμ ή Κιουμίο' Ματεν Του Νομου Σεβαστειασ. *Ποντιακή Εστία*, Τεύχος 110ν, 643-644. (Sebasteia Eyaleti'ndeki Maden Sim veya Kioumis Maten, *Pontiaki Estia*, C. 11)

- Papapetrou, I. (1950). *Ιστορική και λαογραφική μελέτη του μεταλλείου Σιμ*. Θεσσαλονίκη, 1951. (Maden Sim'in Tarihi ve Folklor Çalışması, Selanik, 1951)
- Parotidis, F. (1978). Το Κιουμουσ Μαντεν «Μεταλλείο αργύρου». *Ποντιακή Εστία*, τ. 23, 341-342. (Kiumus Maden «Gümüş Madeni», *Pontiaki Estia*, Cilt 23)
- Pekak, S. (1994). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans /Post Bizans dönemi eserleri 2. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 177- 216.
- Pekak, S. (1997). 18.-19. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin imar faaliyetleri ve Foça'daki Post-Bizans kiliseleri. *Geçmişten günümüze Foça*. Uluslararası sempozyum bildirileri: 23-24-25 Ağustos 1996, Foça, 75-90.
- Pekak, S. (1998a). Kapadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi-I, Nevşehir ve çevresi (1). *Arkeoloji ve Sanat*, 83, 12- 21.
- Pekak, S. (1998b). Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi-I, Nevşehir ve çevresi (2). *Arkeoloji ve Sanat*, 84, 23- 33.
- Pekak, S. (1999). 18. 19. yüzyıllarda Niğde ve çevresinde Hristiyan dini mimarisi. *Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. araştırma aouuçları toplantısı*. C. 1. 25- 29 Mayıs 1998. 25- 48.
- Pekak, S. (2009a). Kappadokia bölgesi Osmanlı dönemi kiliseleri: Örnekler, sorunlar, öneriler. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26/2, 249-277.
- Pekak, S. (2009b). Osmanlı İmparatorluğu döneminde gayrimüslim vatandaşların imar faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinasos). *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 171-204.
- Pekak, S. (2010). Kasaba, kilise, ressam (Sinassos, Aziz Basileios Kilisesi, Kostis Meletiadis). *Arkeoloji ve Sanat*, 133, 77-100.
- Sunay, S. (2022). *Aksaray Güzelyurt manastır ve kilise binaları*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ustampasidis K. & Georgiadou, O. (1983). Κιουμούς-Ματέν, Σεβάστειας. *Ποντιακή Ηχώ*, Τεύχος 110ν, 56-57. (Kioumous-Maten, Sebasteias. *Pontian Echo*, Sayı 11)
- Zäh, A. (2004). Aspekte der Anatolischen kirchenkunst im Osmanischen Reich-ein beitrag zur kunsthistorischen grundlagenforschung. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 94, 247-297.
- (2007), *Amasya Kültür Envanteri*. Amasya Valiliği.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA, C. DRB9-426.

Extended Abstract

Information about the Greeks of Gümüş is primarily obtained from Greek resources about Gümüş. The book by Ioannis Papapetrou, who was born in Gümüş in 1886, is among the most comprehensive of these works and provides extensive information about the history and culture of the town. Papapetrou stated that the church was dedicated to Hagios Georgios (St. George) and he noted that the construction of the church started in 1840 with the permission of the Sultan, following the Tanzimat Edict declared in 1839. On the building there are two dates written with paint, which point to the phases. The first is June 28th, 1863, painted on the consoles in the narthex section, and the second is November 25th, 1867, located in the nave vault, under the portrait of Matthew. A stone bell tower was added to the top of west facade of the church in 1890.

According to the townspeople, the church remained empty for few years after the population exchange (1923), and then it was used as a mosque by draping over the pictures for a certain period. The building was restored between 2006-2007 for the damages caused by 1996 earthquake and it is still used as a mosque. To summarize, the church was built in the 1840s, the narthex in 1863, the murals in 1867 and the bell tower in 1890. After 1923, it was converted into a mosque at an undetermined date and took its final shape with the restoration in 2007.

The church is 29,77 m length and 13,60 m wide and is of the vaulted basilica type. The main material that makes up most of the building walls is limestone. The narthex, which has a rectangular plan in the north-south direction, is 11,76 m wide and 4,50 m long, and it is in the form of a portico adjacent to the west facade. The rectangular-planned naos is 18,39 m long and 11,30 m wide and it consists of three aisles which are divided by two rows of three columns, the middle one of which is wider than the sides. All three aisles are covered with barrel vaults in the east-west direction. On the south and north facades, there are four symmetrical and equal-sized windows on the lower level and one on the upper level. While the building was converted into a mosque, the apses were demolished and the eastern facade was closed with a flat wall, but traces of the apse walls remain at ground level.

Hagios Georgios Church is very rich in terms of decoration. The decorative wooden works of the building are in the minbar, women's gallery, and imam's pulpit. These were formed by fragmenting, reshaping, and combining the elements of the gynaikeion and iconostasis of the church phase. The decorations of the church are designed in baroque and rococo styles with the influence of the 19th century Historicism. The main elements of the decorations are vine, grape bunches, date palm leaves and angels. The most striking decorative element of the church is the wall painting in the middle of the nave vault, which contains the composition of Christ Pantocrator and the evangelists. Papapetrou from Gümüş wrote that the paintings were made by the painters from Samsun who were led by Zografidis. A local artist Anastasios Isaakidis (Aslaitzis) helped them in their work.

The closest similar examples of the Gümüş Hagios Georgios Church in terms of plan type are found in the Central and Eastern Black Sea regions. Like most of the 19th century churches, the church, as a three-aisled vaulted basilica, has the basic common plan and technical features, but also exhibits a unique character. The porticoed, open type narthex of the church, is narrower than the main structure unlike the churches in the Central and Eastern Black Sea Region, and there is no women's gallery above it. Although open type narthexes are frequently encountered in the Ottoman Period churches, both in the Black Sea and Central Anatolia in the immediate vicinity, most of them have gynaikeion on the upper floor and they are in harmony with the building.

Other features that give the Gümüş Hagios Georgios Church a different appearance among the examples of the period, apart from its narthex, are related to window forms and the use of bricks. Although we do not argue that Turkish masters worked in Gümüş, which is known for its Greek construction masters, the similarity with Turkish architecture in Hagios Georgios Church is especially evident in the pointed arch, brick framed and brick-filled structure of the window openings. The narthex's protruding and porticoed structure rather than a classical Byzantine-style appearance is another similarity with the dog-tooth brick frets on both the narthex and the facades of the main building.

The wall painting in the nave vault of the church is quite far from Byzantine painting in style. In a substantial number of examples from the 19th century, instead of the classical Byzantine-style Pantocrator types, depictions of Pantocrator inside a roundel, sitting on the clouds and blessing with both hands, are encountered. These types of examples differ from the Byzantine style both in form and style and must have entered Asia Minor with European art influence. The fact that Jesus Pantocrator in the Gümüş Hagios Georgios Church is blessing with both hands instead of holding a Bible in one hand and blessing with the other, as in classical Byzantine examples, is a feature that distinguishes him from Byzantine depictions.

As a result, it is possible to say that the Gümüş Yeni (Maden) Mosque, or Gümüş Hagios Georgios Church as its old name and original use, is a distinctive and prominent building in the Christian architecture of the Ottoman Period. These types of buildings deserve to be appreciated more in the rich cultural heritage on which they are located, as they are the examples of the change that the Ottoman Empire has made efforts in the last period, as well as being the last examples of traditional church architecture of Asia Minor.

Petraşevski Topluluğu ve Şairleri

The Circle and the Poets of Petrashevsky

Sevgi ILICA¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 01.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1136183

Atf / Citation: : Ilıca, S., (2022). “Petraşevski Topluluğu ve Şairleri” ODÜSOBİAD 12 (3), 2659- 2680 Doi: 10.48146/odusobiad.1136183

Öz

1840'lı yıllarda Saint- Petersburg'ta faaliyet gösteren Petraşevski topluluğu, Rus edebiyatı ve felsefesine önemli katkı sağlar. Öğrenci, memur, şair, düşünür, tüccar ve asker gibi farklı mesleki alanlardan gelen topluluk üyeleri, çarlık ve serflik sistemini şiddetle kınar. Petraşevski üyeleri ütopyik sosyalist görüşlerini, temel olarak Fransız düşünür François Marie Charles Fourier ve Rus düşünür Vissarion Grigoryeviç Belinski'nin edebî ve siyasî kuramları üzerinden geliştirirler. Üyeler, her cuma akşamı topluluk lideri Mihail Vasilyeviç Butaşeviç-Petraşevski'nin Petersburg'taki evinde bir araya gelerek güncel, sosyal, siyasî, edebî, dinî ve felsefî meseleleri tartışırlar. Petraşevski üyeleri mevcut yönetimi devirmek için plan yaparlar. Topluluğun en önemli propaganda araçlarından birisi şiirdir. Petraşevski şairleri, şiir vasıtasıyla çağdaş ve özgürlükçü fikirlerini halka benimsetmeyi amaçlar; fakat Çar I.Nikolay'ın baskıcı yönetimi şairlerin eylem ve söylemlerini kısıtlar. Petraşevski şairleri Aleksey Pleşçeyev ve Dmitriy Ahşarumov şiirlerinde özgür, bağımsız, adil, eşit ve mutlu bir geleceğin hayallerini kurarlar. Sergey Durov'un şiirlerinde ise yaşadığı dönemdeki memnuniyetsizlik, hayal kırıklığı, pesimizm, çaresizlik ve umutsuzluk ön plana çıkar. Petraşevskilerin eserlerinde gerçekçi bir üslupla yer alan sosyal, siyasî ve düşünsel olgular dönem Rusya'sının tarihine tanıklık etmesi bakımından önem arz eder. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı Petraşevski topluluğunun gelişim ve dağılım süreci, Petraşevski üyelerinin siyasî, edebî ve felsefî görüşlerini ele almak ve sözü geçen Petraşevski şairlerinin eserlerini incelemektir. İnceleme, betimleyici ve tarihsel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, Petraşevski şairlerinin çarlık ve serflik karşıtı şiirlerinin Rusya'da dönemin özgürlükçü ve sosyalist siyasî ideolojilerine ve 1840'lı yıllarda adalet arayışındaki aydın gençlerin zorlu mücadelelerine ışık tuttuğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Petraşevski, I. Nikolay, serflik, sosyalizm, özgürlük, adalet.

Abstract

The circle of Petrashevsky, getting into the act in 1840s in Petersburg, makes a notable contribution to Russian literature and philosophy. The members of the circle, composed of different professional fields like student, officer, poet, writer, philosopher, merchant and soldier, vociferously condemn the system of tsardom and serfdom. The members of Petrashevsky develop their utopian socialist views majorly on the theories of the French philosopher

¹ Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı ABD, E-mail: silica@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5908-8487

François Marie Charles Fourier and the Russian philosopher Vissarion Grigorevich Belinsky. Meeting up every Friday night in the house of the circle leader Mikhail Vasilevich Butashevich-Petrashevsky in Petersburg, the members discuss current social, political, literary, religious and philosophical issues. The members of Petrashevsky circle plan to overthrow the existing regime. One of the most important propaganda organs of the circle of Petrashevsky is poetry. The poets of Petrashevsky aim to infuse their modern and liberal thoughts into the public; however, Tsar Nicholas I's authoritarian government restricts poets' actions and discourse. The Petrashevsky poets Aleksei Pleshcheyev' and Dmitry Achsharumov dream of an independent, equal, a fair and happy future in their poems. In Sergei Durov's poems, dissatisfaction, disappointment, pessimism, desperation and hopelessness towards his period come into prominence. The social, political and ideational cases in the works of Petrashevsky with a realistic style have importance in terms of the fact that they bear witness to that period of Russian history. In this context, the aim of this study is to discuss the development and the disbandment of the circle of Petrashevsky, the political, literary and philosophical views of the members of Petrashevsky and to analyze the works of the aforementioned Petrashevsky poets. The analysis was made by using historical and descriptive method. In conclusion, it is detected that the Petrashevsky poets' poems, opposed to the tsardom and serfdom, shed light on the liberal and socialist political ideologies of that period in Russia and the uphill struggle of the enlightened youth seeking justice in 1840s.

Keywords: Petrashevsky, Nicholas I, serfdom, socialism, liberty, justice.

Giriş

1840'lı yıllar Rusya'da siyasî, ekonomik ve toplumsal tartışmaların hız kazandığı karmaşık bir dönemdir. Bu dönemde François Marie Charles Fourier ve Henri de Saint Simon gibi Fransız düşünürlerin kapitalizm karşıtı sosyalist görüşleri Rusya'da taraftar toplamaya başlar. Ütopik sosyalist olarak nitelendirilen bu düşünürler otokrasinin yok edildiği, bireyciliğin, rekabetin ve özel mülkiyetin ortadan kaldırıldığı bir toplumun hayalini kurar (Jones, 2005: 614).

Rusya'da 1845 yılı itibarıyla etkin olan Petraşevski topluluğu ideolojisini temel olarak sözü geçen Fransız düşünürlerin görüşlerine dayandırır. Topluluk üyeleri cüretkâr eylemleri ve özgürlükçü fikirleri ile Rus felsefe ve edebiyatında iz bırakır. Serflik sisteminin sürdüğü Rus topraklarında Petraşevski taraftarları insanların eşitliğini, kadın özgürlüğünü ve sansürden arındırılmış bağımsız edebiyatı savunurlar. Petraşevskilere göre, adaletin sağlanması için mevcut devlet sistemi kökten değiştirilmelidir. I.Nikolay'ın baskıcı rejimine rağmen cesurca çarlığa ve serfliğe şiddetle karşı çıkan Petraşevskiler Rusya'da "sosyalizmin temsilcilerini" teşkil ederler (Жданов, 1966: 5).

Petraşevski topluluğunun düşünsel eğilimini ve edebî faaliyetlerini araştırmak dönem Rus tarihinin ve edebiyatının incelenmesinde oldukça önemlidir. Etkin oldukları dönemde Batı Avrupa'da gelişim gösteren sosyalizm ideolojisini Rusya'ya getirmeleri açısından oldukça kilit rol üstlenirler. Kurucu Mihail Petraşevski'nin öncülüğünde açılan kütüphane, gerek içerdiği kitap sayısı gerekse kitapların kalitesi açısından dönemin aydınlarına yön verir. Şiirin retorik gücünün bilincinde olan Petraşevskiler, felsefi ve siyasî görüşlerini eserleri aracılığıyla halkla buluştururlar. Bu bağlamda, eserleri yaşadıkları dönemin iktidarına muhalif olmaları sebebiyle yaşadıkları zorlukları ve sosyalist görüşleri içermeleri bakımından incelenmeleri icap olan şiiirlerdir.

Çalışmada, 1840'lı yıllarda ütopik sosyalist düşüncelerin Rusya'da yaygınlaşmasında büyük rol oynayan Petraşevski topluluğunun siyasî, felsefi ve edebî görüşleri genel hatlarıyla aktarılıp başlıca Petraşevski

şairlerinden Pleşçeyev, Ahşarumov ve Durov'un siyasî propaganda aracı olarak kullandıkları muhalif şiirleri incelenmiştir.

Petraşevski Topluluğu

Topluluğun kurucusu ve isim babası Mihail Vasilyeviç Butaşeviç-Petraşevski'nin Petersburg'taki evinde 1845 yılı itibarıyla her Cuma günü düzenlenen gecelerde, yöneticilerini halkın seçtiği yönetim şekli olan cumhuriyetin Rusya'ya getirilmesi meselesi ön plandadır. Rusçada Cuma anlamına gelen *Pyatnitsa* (Пятница) olarak isimlendirilen bu özel ve gizli toplantılarda dünyadaki siyasî gelişmeler, serflik hakları, demokratikleşme süreci, çarlık düzeni, dinî, felsefî ve edebî meseleler masaya yatırılır (Маслин, 2001: 173). Ahşarumov, Aleksandr Balasoglo, Pyotr Verevkin, Vasiliy Golovinskiy, Nikolay Grigoryev, İppolit Debu, Fyodor Dostoyevski, Durov, Aleksandr Yevropeus, Nikolay Kaşkin, Vasiliy Katenev, Fyodor Lvov, Valerian Maykov, Nikolay Mommbelli, Aleksandr Palm, Pleşçeyev, Nikolay Speşnev, Konstantin Timkovskiy, Felix Emanuel Wilhelm Toll ve İvan Yastrjembskiy gibi genç asker, memur, bilim insanı, yazar, şair ve öğrenci bu topluluğun üyeleri arasında yer alır. Petraşevskiler ütöpik sosyalist ideallerini Fransız ütöpik sosyalist düşünür François Marie Charles Fourier, Fransız ütöpik sosyalist düşünür Étienne Cabet, Fransız düşünür ve iktisatçı Henri de Saint Simon, Fransız iktisatçı Pierre-Joseph Proudhon, Rus düşünür ve edebiyat eleştirmeni Vissarion Grigoryeviç Belinski ve Alman düşünür Ludwig Andreas Feuerbach'ın teorileri üzerinden geliştirirler (Еропов, 1988: 62). Rus düşünür Aleksandr İvanoviç Herzen topluluğa dair, "*Petraşevskiler genç, yetenekli, oldukça akıllı ve çok iyi eğitim görmüş kişilerden oluşuyordu.*" (Маслин, 2001: 173) yorumunu getirir.

Petraşevskilerin gizli *Pyatnitsa* toplantıları, takriben gece dokuz on sularında başlar ve geç saatlere dek sürer. Ev sahibi Petraşevski oldukça konuksever biridir. Toplantılarda bol miktarda yiyecek ve çay ikram edilir. Tüm katılımcılar tartışmalar esnasında gönüllerince yiyip içebilirler (Еропов, 1988: 60). Bu suretle Petraşevski'nin demokrasiyi ilk önce kendi evindeki toplantılara getirdiği çıkarımı yapılabilir. Ahşarumov, toplantıları şu sözleriyle nitelendirir:

"Petraşevski toplantıları farklı fikirlerden oluşan ilginç bir kaleydoskoptu. Güncel olaylar, edebiyattaki yenilikler ve şehirdeki söylentiler farklı bakış açılarıyla anlatılırdı. Herkes hiç çekinmeden yüksek sesle konuşurdu. Yastrjembskiy siyasal iktisat konusundaki görüşlerini anlatır, Danilevskiy düşünür Fourier'in sistemini açıklardı. Toplantıların birinde Dostoyevski, Belinski'nin Gogol'e yazdığı mektubu okudu." (Бельчиков, 1936: 7).

Topluluk üyeleri içinde buldukları sosyal ve siyasî şartlarda düşüncelerini gerçekleştirmenin oldukça zor olduğunun farkındadır. Söz gelimi topluluğun kurucusu Petraşevski, Fransız düşünür Fourier'in onuruna düzenledikleri yemekte şu sözleri sarf eder: "*Sosyalizm ve Rusya birbirlerine kurt gibi uluyan iki ayrı kavram... Vazifemiz bu iki ayrı ucu uzlaştırma olmalıdır.*" (Жданов, 1966: 5-6). Bununla birlikte Petraşevski kalkıştıkları işin tehlikelerini de şöyle dile getirir: "*Milleti ezenlere karşı başkaldıran ilk kişiyi ölüm bekler.*" (Еропов, 1988: 217).

Petraşevski fikirlerini yürekte benimsediği ve Rus insanına geçirmeye çalıştığı Fourier ile ilgili şu sözleri sarf eder: "*Onun yazılarını ilk okuduğumda sanki yeniden doğmuştum. Ben paganım, ama eğer Hristiyan olsaydım, tüm tanrıları yok sayar ve onu tek ilahım yapardım.*" (Семевский, 1922: 171). Petraşevski'nin yakın arkadaşlarından biri ise onun mizacını şu sözlerle anlatır: "*Petraşevski üstün*

iradeli, yüce gönüllü biriydi. Her zaman yeni çıkan yazıları okumakla meşguldü. Yorulmadan çalışırdı." (Проппер, 1907: 57).

Petraşevskiler, çarlığı yıkıp yerine Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu şekilde federal millet birlikleri getirmeyi hedefler. Petraşevski bu konuda şöyle der: *"Şu anki siyasi ve toplumsal yapıyı ölüme mahkûm ettik, hükmü uygulamak gerekir."* (Маслин, 2001: 173). Petraşevskilerin idealleri Ukrayna, Sibirya, Kafkasya ve Polonya'yı özgürleştirmeyi de kapsar (Егоров, 1988: 201). Kendisini *"sosyalizmin en yaşlı propagandacısı"* (Маслин, 2001: 173) olarak nitelendiren topluluk lideri Petraşevski, mevcut sisteme olan memnuniyetsizliğini ise şu sözlerle açığa vurur: *"Düşünmenin olanaksız olduğu pis kokulu vatanımızda sanırım sadece insan gibi nefes almak mümkün!"* (Егоров, 1988: 50). Çar I.Nikolay döneminin baskıcı şartları göz önünde bulundurulduğunda Petraşevskilerin otoriteye karşı cesurca bir araya gelmeleri oldukça şaşırtıcıdır. Öyle ki, uzun yıllar sonra yurt dışından dönüp kendisini Petraşevskilerin arasında bulan genç besteci Anton Rubinsteyn, topluluk üyelerinin anayasa ve parlamentoya dair demokratik söylemlerini duyduğunda hayrete düşer ve şöyle yazar:

"Şaşkınlığımı gizleyemedim. Burada, Rusya'da, buna benzer bir şeyle karşılaşmayı beklemiyordum! Bu tarz düşünceler yurt dışında rahatlıkla dile getirilebiliyor, zira oralarda buna uygun zemin mevcut. Dahası yaşam koşulları ve toplumsal yapı tümüyle farklılıklar içeriyor. Bizde, Rusya'da ise tüm bu ilkeler kendilerine yer bulamazlar." (Жданов, 1966: 6).

Rusya'nın dönemin gereksinimlerini karşılamayan ve yenilikçi beklentilere uymayan köhne serflik sistemi ve çağ dışı kurumları gençler arasında hızla yayılan sosyalist görüşlerle hiçbir açıdan uyumsuz. Petraşevski üyelerinden Verevkin, deneyimledikleri bu zorlu yılları şu sözlerle anlatır: *"Eski toplumsal temellerin yıkıldığı bir dönem yaşıyoruz. Etrafımızdaki her şey yıkılıyor, sallanıyor. Dedelerimiz için kutsal olan eski tanrılar devrildi ve bizim için basit oyuncaklara dönüştüler."* (Поляков, 1964: 12). Öte yandan, Çar mevcut durumu ısrarla sürdürme taraftarıdır. 1840'lı yıllarda İtalya, Almanya, Fransa, Avusturya, Polonya, Romanya ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerinde devrim hareketleri baş gösterir. 1848 yılında Paris'te Fransız kralı Louis-Philippe işçilerin ve orta sınıfların başlattığı ayaklanmayla devrilir ve Fransa'da II. Cumhuriyet kurulur (Егоров, 1988: 83). I. Nikolay Avrupa'daki kitlesel harekete ve devrimcilere karşı monarşilere askerî destek göndererek despotluğunu gözler önüne serer. Özgürlükçü hareketin Rusya'da yayılmasının önüne geçmek adına sansür baskısını artırır. Kiev'deki *Kiril- Metodius Kardeşliği (Кирилло-Методиевское братство)* adlı gizli siyasi örgüt kapatılır (Егоров, 1988: 84). Rus tarihçi Vasiliy Klyuçevskiy, I. Nikolay dönemini şu ifadelerle özetler: *"Nikolay hiçbir şeyi değiştirmemeyi, hiçbir alana yenilik getirmemeyi amaç edinmişti. Kanunlar yardımıyla mevcut köhne düzeni sürdürmeyi hedefliyordu."* (2012, 432).

Petraşevski *Sosyalizm Nedir, Açıklaması (Объяснение, что такое социализм)* adlı yazısında coşkuyla savunduğu sosyalizmi şu sözlerle tarif eder:

"Sosyalizm, vapur, lokomotif ya da fotoğraf gibi 19.yüzyılın yeni bir icadı ya da kurnaz bir uydurması değildir. Sosyalizm insan doğasında her zaman var olmuştur. İnsan geliştikçe ve ilerledikçe de sosyalizm var olacaktır. Sosyalizm birkaç kaprisli adamın uydurması değil, tüm insanlığın gelişiminin sonucudur." (Щеголев, 1927: 100).

Petraşevski topluluğu, kısa sürede demokratik bakış açısına sahip aydınların büyük bölümünün sempatisini kazanmayı başarır. Petraşevskiler çarlığın yıkılması ve serfliğin kaldırılması gibi temel ülkülerinin ortak olması yönünden Dekabristlerle benzeştirilir. Yine de, Petraşevskilerin Dekabristlerden çok daha demokratik oldukları bir gerçektir. (Жданов, 1966: 7). Nitekim Rus sosyalist devrimci ve siyasetçi Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin 1912 tarihli *Herzen'in Anısına (Памяти Герцена)* adlı çalışmasında Dekabristleri “*Milletten korkunç derecede uzaklardı.*” sözleriyle değerlendirir (1980, 261). Petraşevskilerin aktif olarak faaliyetlerini sürdürdükleri 1845li yıllarda, Dekabristlerin 14 Aralık 1825'te gerçekleştirdiği başarısız devrim eyleminin anıları hâlen tazedir. Dekabristlerin çarlığı kınayan yasaklı şiirleri o günlerde de elden ele dolaşmaya devam eder. Dahası Sibirya'ya sürülen Dekabristlerin bir kısmı hayattadır. Petraşevskiler bu kişilerin izini sürer. Söz gelimi, şair Pleşçeyev 1860 yılında yayımlanan *Dekabrist (Декабрист)* adlı şiirinde artık yaşlı ve hâlâ hayatta olan Dekabristlerin geleceğe yönelik umutlarını henüz kaybetmediklerini ve gençliklerindeki özgürlükçü ruhu hâlen taşıdıklarını aktarır. Pleşçeyev, 16 Ekim 1859 tarihinde Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov'a gönderdiği mektupta söz konusu şiirle ilgili şunları söyler: “*Bu şiiri yazma fikri uzun yıllar eziyet çekmelerine rağmen gerçeğe olan inanç ve sevgilerindeki dinçliği koruyabilen Dekabristlerle ilgili yaptığımız bir sohbetten sonra ortaya çıktı.*” (Поляков, 1964: 382). Şiirin tam metni şöyledir:

“Balodaki yaylı çalgının sesinin eşliğinde
Zıplamayı ve dönmeyi unutmuş,
Kır saçlı ihtiyarın etrafına üşüşüyor
Ateşli gençlik.
Gençlik onunla konuşmaya kalkışıyor,
Ve o her zaman endişe duyan gençliği
Heyecanlandıran, sürükleyen
Cevap veriyor her şeye.
Asık suratlı çenesinde
Uzun yıllar süren acıların izi olsa da,
Bakışları yaşlı düşüncelerle değil,
Hâlâ canlılıkla parlıyor.
Gerçeğin ve iyiliğin öğretisine
Bilmez aşırı düşmanlık gütmeyi;
Arzu edilen zamanın yeni bir hayatla
Geleceğine inanır.

...

İhtiyarın kır saçlarına hayranlıkla bakarken,
Onun konuşmalarından etkilenen
Gençler şöyle dediler: ‘Yıllar
Onu yaşlandırmış, ama ruhen değil!’
Yaşlılık döneminde duygularının tüm tazeliğini
Koruyabilen,
Ruhunun gücünü

*(Забывши прыгать и кружиться
Под звуки бального смычка,
Вот юность пылкая теснится
Вокруг седого старика.
С ним в разговор она вступает,
И отзыв он дает на всё,
Что так волнует, увлекает,
Всегда тревожнующую, ее.
Хоть на челе его угрюмом
Лежит страданий долгих след,
Но взор его еще согрет
Живой, не старческой думой.
К ученью правды и добра
Не знает он вражды суровой;
Он верит сам, что жизни новой
Придет желанная пора.*

...

*Поражены его речами,
Любуясь старца сединой,
Твердили юноши: «Летами
Он только стар, но не душой!»
Блажен, кто в старческие годы
Всю свежесть чувства сохранил,
В ком испытанья и невзгоды*

Tecrübe ve dertleriyle öldürmeyen,
Köleliğin değil, özgürlüğün dostu olan,
Gerçeğe olan inancı canlı olan
Ve güçlünün kibirle
İnsanlığın haklarını çiğnemesine
Kaıtsızca bakmayan kutludur.”

*Не умертвили духа сил,
Кто друг не рабства, а свободы,
В ком вера в истину жива
И кто бесстрастно не взирает, Как
человечества права
Надменно сильный попирает.)* (Поляков,
1964: 142-143).

Petraşevskilerin toplantılarında, 1825 Dekabrist Ayaklanması sıklıkla gündeme taşınır ve Senato Meydanı'ndaki bu eylemin başarısız olmasının sebepleri üzerine düşünülerek ders çıkarmaya çalışılır. Topluluğun kurucusu Petraşevski, kendisini Dekabristlerin halefi var sayar. Dostoyevski 1877 yılına ait *Bir Yazarın Günlüğü (Дневник писателя)* çalışmasında şu benzetmeyi yapar: “Petraşevskiler Dekabristlerle aynı türdendi.” (Бельчиков, 1936: 11). Petraşevskilerin ütöpik sosyalist programları ise Dekabristlerin askerî taktiklerinden oldukça farklıdır. Bunun yanı sıra, Petraşevskiler daha çok subay sınıfından destek gören ve türdeş bir yapıya sahip olan Dekabristlerden çok daha geniş bir yelpazeyi temsil ederler. Topluluğun içinde zengin toprak sahipleri, yazar, profesör, tüccar ve öğrenci gibi farklı çevrelerden kişiler yer alır (Walicki, 2013: 245).

Petraşevski'ye göre, Dekabrist Ayaklanması'nın başarısızlığı yeterince organize olamamaktan kaynaklanır. Bu durumu şu sözleriyle aktarır: “14 Aralık komplosu başarılı olamadı, çünkü esas amaçlarını eylemcilerin çok az bir kısmı biliyordu, geri kalanlar ise gelişigüzel davrandılar.” Neticede, Petraşevski, geçmişten ders çıkararak uzun soluklu çarlık karşıtı bir propaganda planları (Жданов, 1966: 8). Şair Ahşarumov da geçmişteki hezimete vurgu yaparak dikkatli davranmaları gerektiğini şu şekilde dile getirir: “Yönetim biçimini değiştirmeliyiz, fakat itinalı bir şekilde ve eskisi gibi insanları bir kargaşaya sürüklemeyen... Ezilmiş bir halkı özgür kılmak büyük özen gerektirir.” (Егоров, 1988: 198).

Materyalist ve natüralist felsefeden beslenen Petraşevskiler, düşüncelerini insan merkezli bir eksende geliştirirler. Başlıca hedeflerini, “İnsanın doğasını ve insanlığın kaderini belirlemek.” teşkil eder. Petraşevskilere göre, “İnsan, kendisi içindir. İnsan, hem mikro kozmos hem de makro kozmostur.” (Маслин, 2001: 174). Petraşevskilerin büyük bölümü Belinski'yi düşünsel lideri kabul eder. Belinski'nin hümanist ve materyalist bakış açısı ve Rusya'ya duyduğu derin sevgi ve bağlılık topluluk üyelerine ilham verir. Şair Pleşçeyev şöyle yazar: “Belinski'nin yazıları sabırsızlıkla beklenirdi. Genç neslin kalbi onun yazılarını bir an önce okuyabilmek için hızla atardı. Biz onun güçlü, ateşli ve enerji dolu sesiyle gerçeğe, bilime ve insanlığa duyduğu muazzam sevgiyi okurduk.” (Кузин, 1988: 29). Belinski'nin temel ideali ise şöyledir: “Toplumda zengin, fakir, çar, köle gibi tezatlıklar yerine kardeşler ve insanlar olacak.” (Орлов и др., 2004: 166). Belinski'nin Rus yazar Nikolay Vasilyeviç Gogol'e gönderdiği 15 Temmuz 1847 tarihli mektubundaki şu ifadeler Petraşevskilerin siyasî ve toplumsal görüşlerine temel oluşturur:

“Rusya, kurtuluşunu mistisizm, çilecilik ya da pietizmde² değil, uygarlığın başarılarında, aydınlanmada ve hümanizmde arıyor. Rusya’nın vaazlara ihtiyacı kalmadı (yeterince dinledi onları!), dualara da ihtiyacı kalmadı (defalarca, yeterince dua etti!). Rusya’nın ihtiyacı olan millette insanlık duygusunun uyanmasıdır. Kilise öğretileri yerine adaletle oluşturulan kurallara ve kanunlara ihtiyacımız var. Rusya’nın şu anki en güncel sorunlarını serfliğin ve bedensel cezaların ortadan kaldırılması oluşturur. Rusya, korkunç bir tablo sergiliyor. İnsanlar birbirlerini satıyor, tıpkı siyahilerin insan olmadıklarını iddia eden kurnaz Amerikalı plantasyon sahipleri gibi.” (Поляков, 1953: 413-414).

Petraşevski, evinde geniş çaplı bir kütüphane kurar. Alman düşünürler Friedrich Engels ve Karl Marks’ın yasaklı kitapları da kütüphanede yer alır. Bu kütüphane dönemin aydınlarını ve öğrencilerini Petraşevski’ye yönlendirir. Ahşarumov, Petraşevski kütüphanesinin önemini şu sözleriyle anlatır:

“Kitaplar elden ele geçiyor, böylece propaganda atasına ulaşıyordu. Kitaplar hevesle okunuyordu. Petraşevski’nin evinden çıkan herkes elinde birkaç kitapla ayrılıyordu. Sonra bu kitaplar geri getiriliyor ve başkaları okuyordu. Farklı alanlarda çok sayıda kitap vardı. Herkes zevkine göre bir kitap buluyordu. Toll, Stein’in ‘Komünizm ve Sosyalizm’ (Kommunismus und Sozialismus’ kitabını, Lvov ise Raspail’in Organik Kimya (Chimie organique) kitabını okumuştur. Ben, Fourier’in Endüstriyel Yeni Dünya (Le Nouveau Monde Industriel) kitabını okudum.” (Евграфов, 1953: 39).

Bunun yanı sıra Petraşevskiler, *Rus Diline Giren Yabancı Sözcüklerin Cep Sözlüğü* (Карманный словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка) adlı bir yayın çıkarırlar. Herzen’in “Tüm Rusya’yu şaşırtdı.” (Жданов, 1966: 24) ve Belinski’nin “Muhteşem bir sözlük.” (Евграфов, 1953: 752). sözleriyle değerlendirdiği sözlük biçimindeki bu yayın aracılığıyla Petraşevskiler, sansür engelini kurnazca aşarak, ütopyik sosyalist ve demokratik görüşlerini açığa vurur ve aynı zamanda materyalizm ve sosyalizm propagandası yaparlar. Örneğin, *нация* (millet) sözcüğünün tanımında şu ifade yer alır: “Rusya ve Rusları yüce bir gelecek bekliyor.” (Кириллов, 1845: 221). Petraşevskiler *natüralizm* (натурализм) sözcüğünün tanımı vasıtasıyla ise materyalist felsefi düşüncelerini aktarırlar:

“Natüralizm, geleneğin, vahyin ya da Tanrının işe karışmasının desteği olmaksızın, insanın gerçek yaşamda yalnızca düşünceyle tüm doğal yeteneklerini birlikte ve özgürce geliştirerek sürekli bir mutluluğa erişebileceği inancına dayanan bilimdir. Natüralizm, semavi dinlerde ortaya çıkan tanrı ögesini insanın bir yalanı olarak var sayar.” (Кириллов, 1845: 215).

Yetkililer sözlüğün çarlık ve din karşıtı içeriğinin çok geç farkına varır. Dönemin Eğitim Bakanı Sergey Uvarov sözlüğün derhâl toplatılmasını buyurur. Baskı ise çoktan tükenmiştir (Walicki, 2013: 246).

Petraşevskilerin siyasî ve toplumsal görüşlerinde birlik sağlandığı söylenemez. Genel itibarıyla liberal ve demokratlar olarak ikiye ayrılırlar. Bir bölüm, çarlığa karşı acilen ayaklanma çıkarılması gerektiğini savunurken, diğerleri, yeni bir Pugaçov vakası yaşamaktan çekindiklerini dile getirerek, şartlar olgunlaşana dek sabırla beklemeyi önerirler (Жданов, 1966: 8). Petraşevski ve topluluğun çoğunluğu iradenin tümüyle halkın elinde olduğu cumhuriyet yönetim biçimini savunurken Ahşarumov, ülkenin

² Pietizm, dindarlığın yenilenmesi amacıyla güden Protestan dinî akımıdır. Ruhun selameti için duyguya ve esas olarak ferdi planda ahlaki hayata verdiği önem Pietizm anlayışının belirgin özelliğidir.

gelişimi için kapitalizmin desteklenmesi ve anayasayla denetlenen monarşinin olması gerektiğini ileri sürer (Бельчиков, 1936: 9). Yapısı son derece özgün olan topluluk, farklı görüşler barındırsa da, ülkenin düzenin acilen değiştirilmesi konusunda birleşir (Olca, 2003: 91). Ahşarumov şu sözleriyle ise Pyatnitsa toplantılarının nihai amaçlarını ortaya koyar: *"Toplantılarda din, felsefe ve edebiyat konuşuluyor olsa da en önemli mesele yönetimdi. Hedefimiz sansürsüz basım, adil yargı ve sosyal düzeni Rusya'ya getirmektir."* (Семевский, 1922: 165).

Aynı yıllarda özgürlükçü düşüncelerin yayılmasından çekinen çarlık ise gizli örgütleri belirlemek üzere ajanlarını görevlendirir. İvan Liprandi, Petraşevskilerin toplantılarını keşfeder ve Pyotr Antonelli isimli çalışanını topluluğa ajan olarak sokmayı başarır. Liprandi, Antonelli aracılığıyla Petraşevskileri bir buçuk yıl takip eder. Liprandi'nin çarlığa sunduğu raporunda şu ifadeler yer alır:

"Topluluk üyeleri, kitleleri etkilemek için propaganda yolunu önerdiler. Bu amaçla toplantılarında toplumun her kesiminde hükümete karşı nasıl öfke uyandırabiliriz, toprak beylerine karşı serfleri, müdürlerine karşı memurları nasıl silahlandırabiliriz, dinî inançları nasıl köreltebiliriz, Kafkasya, Sibirya, Finlandiya, Polonya ve Ukrayna'da nasıl etkili olabiliriz meseleleri tartışıldı. Butaşeviç-Petraşevski 1845 yılından beri haftanın belli bir günü evinde öğretmen, edebiyatçı ve öğrenci olmak üzere toplumun farklı katmanlarından insanları topluyor ve Rusya'daki mevcut devlet yönetimine karşı söylemlerini gerçekleştiriyor." (Бельчиков, 1936: 10).

23 Nisan 1849 günü yaklaşık kırk Petraşevski üyesi *Pyatnitsa* toplantısında tutuklanarak Petro ve Pavel Kalesi'ne getirilir. 22 Aralık 1849 tarihinde darağacına çıkarılan üyeler infazlarının gerçekleştirilmesini beklerken Çar tarafından affedildiklerini öğrenirler. Neticede Rusya'nın farklı bölgelerine sürgüne gönderilirler (Жданов, 1966: 19). 23 Aralık 1849 tarihinde Petersburg gazetelerinde, *Russkiy invalid* ve *Sankt-Peterburgskiye vedomosti* yayın organlarında resmî bir bildiri yayımlanır. Bildiride, Petraşevski topluluğunun Batıdaki sosyalist ideolojilerle bağlantıları, üyelerinin din ve mülkiyete yönelik düşmanca tavırları ve millî değerleri radikal biçimde değiştirme isteklerine yer verilir ve şöyle yazılır: *"Sosyalistlerin zararlı öğretileri, tüm Batı Avrupa'da kargaşa ve isyana sebep olduktan sonra maalesef, bizim vatanımıza da aksetti."* (Жданов, 1966: 19-20).

Neticede I.Nikolay'ın baskıcı yönetimi karşısında Petraşevski topluluğu üyelerinin kısa bir zaman diliminde oldukça önemli düşünsel ve edebî faaliyetler gerçekleştirdikleri ve tutuklanmalarına rağmen ütopyik sosyalist görüşlerini geniş kitlelere ulaştırmayı başardıkları görülür.

Petraşevskiler ve Edebiyat

Petraşevskilerin en önemli ideolojik propaganda araçlarından birisi kuşkusuz şiirdir. Topluluk üyeleri, manevî açıdan şiirin gücünden ilham alırlar. Farklı bir deyişle, Petraşevskiler, geleceğe yönelik umutlarını sosyalist ve özgürlükçü dizelere tutunarak perçinlerler. Dahası şiirin geniş kitlelere yayılabilme gücünün de farkındadırlar. Söz gelişi Petraşevski toplantılarında, *"Halkı daha iyi etkilemek için edebiyatçılar nasıl davranmalıdır?"* sorusu üzerine cevap aranır. Topluluk lideri Petraşevski ise edebiyatçılara verdiği değeri şu sözleriyle belirtir: *"Unutmayınız ki, büyük yetenekler toplumsal ve milli servettir."* (Жданов, 1966: 32). O yıllarda liberal görüşlü gençler ve üniversite öğrencileri arasında

epeyce meşhur olan ve Petraşevski şairlerinden birine ait olduğu iddia edilen şu anonim dizeler dikkat çekicidir:

“Arkadaşlar! Loş, sönük, fena havalarda zar zor
ışık Veren
Fenerin yerine,
Çarı asmamız daha iyi olmaz mı?
Özgürlük ateşinin ışığı parlamaya başladığı o
Zaman!”

*(Друзья! Не лучше ли на место фонаря,
Который темен, тускл, чуть светит в
Непогоды,
Повесить нам царя?
Тогда бы стал светить луч пламенной
Свободы!) (Жданов, 1966: 9)*

Yukarıda geçen dizelerden anlaşılacağı üzere çarın öldürülmesi fikri de Petraşevskilerin en çok tartıştıkları konulardan biridir. Örneğin, Katenev, Çar’ı öldürme isteğini defalarca gündeme taşır. Rivayete göre, bir gün Katenev üç çarın, I.Pyotr, I.Aleksandr ve I.Nikolay’ın büstlerinin önünden geçerken onlarla alay eder ve şöyle der: “Birincisi barbar, ikincisi boş yere kan dökmüş biri, üçüncüsüne dair söylenecek söz bile yok. Hepsini tavana asmak gerek.” (Егоров, 1988: 201).

Petraşevski topluluğunun gecelerinde edebî meseleler sıklıkla gündeme taşınır. Aleksandr Sergeyeviç Griboyedov, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin ve Mihail Yuryeviç Lermontov’un eserleri yüksek sesle ve ezbere okunur. Şair Ahşarumov, bu gecelerden birini şu sözlerle anımsar: “Bir gece tümüyle tartışmayla geçti. Gogol mu yoksa Krılov mu daha yetenekli? Hangisi milletine daha çok katkı sağladı? Hangisi daha ünlüydü? gibi sorularla herkes tüm gece tartıştı.” (Жданов, 1966: 29). Petraşevski yazarlarından Wilhelm Toll ise toplantılarda gerçekleşen bir tartışmayı şöyle hatırlar: “Durov ve Dostoyevski ile tartıştım. Edebiyatın bir ideali olmalı mı konusunda... Bu arada ben edebiyatın bir eyleme yönelik olmasını, şairin her şeyden önce bir vatan evladı olduğunu ve şairin tüm eylemlerini vatanın refahı uğruna gerçekleştirmesi gerektiğini savundum.” (Жданов, 1966: 29).

20. yüzyıl Rus Sembolizm şairi Aleksandr Aleksandroviç Blok, 1908 yılının Ekim ayına ait “Sanat Geceleri” (*Вечера укыцствэ*) adlı makalesinde Petraşevski topluluğu üyesi şair ve yazarları şu sözlerle gıptaıyla anar:

“Geçen gün, benim kuşağımdan bir yazar bana eski edebiyat gecelerinden bahsetti. Bu geceler nadiren gerçekleştirilirdi, fakat çok görkemliydiler... Peki, neden ruhu derinden sarsarlardı? kısıp sesli ve zarif konuşmasıyla Maykov mu, kirli beyaz eldivenli romantik ve titrek eliyle Polonskiy mi, ‘Korkmadan ve şüphe duymadan ileri’ diye çağıran gümüşü kır saç ve sakalıyla Pleşçeyev mi? İnsanda yüce duygular uyandırıyorlardı. Şimdi buna benzer bir şey var mıdır acaba, olabilir mi?” (Блок, 1908).

Petraşevskilerin etkin olduğu 1840’lı yılları Rus edebiyatında bir geçiş dönemidir. Romantizm öncü akım olma özelliğini kaybederken, gerçekçilik yaygınlaşır (Olçay, 2003: 179). Puşkin ve Lermontov’un şiir sanatından farklı olan; doğacılığa ve gerçekçiliğe özgü şiir gelişmeye başlar. Maykov bu durumu şu sözlerle değerlendirir: “Genç kızlara ve aya yazılan şiirler ebediyen son bulmuştur. Farklı bir çağ başlamıştır. Çağın ruhu budur.” (Olçay, 2003: 174).

Petraşevskilerin tartışma konularından birisi de sansür sorunudur. Üyelerin büyük kısmı sansür reformu talep eder. Şair Durov, durumu şu sözlerle dile getirir: “Petraşevskilerin bir kısmı sıkı sansürden dolayı şu anda gerçek bir edebiyatın var olmadığını; diğer kısmı ise edebiyatın var

olduğunu, hatta Rus milletinde olduğu haliyle dünyanın hiçbir yerinde olmadığını savunuyordu." (Жданов, 1966: 31).

Petraşevskilerin ideolojik ve politik söylemlerindeki farklılıklar edebî eserlerine de yansır. Petraşevskiler arasında tek tip bir edebiyat türünden bahsetmek mümkün değildir. Yine de gerçekçiliğe yakın olmaları ve şairi toplumun sözcüsü, peygamberi ya da eğitmeni olarak görmeleri bakımından ortaklıklar taşırlar. Bununla birlikte Petraşevskilerin şiirlerinde hayal kırıklığı, yaşadıkları dönemden memnuniyetsizlik, ezilenlerle empati kurma, millî tarih ve değerlere yöneliş, ütopyik sosyalizmi hayata geçirme arzusu ve özgürlük için mücadele konuları ön plandadır. İsa ve dinî değerleri halkın desteğini kazanmak adına propaganda aracı olarak kullanırlar. Esasen ateist olan Petraşevski yaşadıkları dönemdeki tutarsızlığı şu sözlerle açıklar: *"İsa'nın öğretisi eşitlik olduğuna göre Hristiyan bir toplumda kölelik ortadan kaldırılmalı... Tüm toprak sahipleri kendilerine ait toprak ve suyu ortak kullanıma sunmalı."* Petraşevskilerin çarlığı sert ifadelerle kınayan ve eleştiren şiirlerinin büyük bölümü yazık ki günümüze ulaşamaz (Жданов, 1966: 31).

Şiirin geniş kitlelere ulaşan gücünün bilincinde olan Petraşevskiler edebiyata önem verirler. Topluluk üyeleri toplantılarında dönemin sansür baskısını rasyonel yöntemlerle aşmanın ve daha fazla insana ulaşabilmenin yollarını arar.

Aleksey Pleşçeyev

Rus şair, çevirmen ve edebiyat eleştirmeni Aleksey Nikolayeviç Pleşçeyev, 22 Kasım 1825 günü Kostroma'da dünyaya gelir. Babası, köklü ve soylu bir aileye mensup olan Pleşçeyev'in çocukluğu, Nijniy Novgorod bölgesinde geçer. Pleşçeyev, 1843 yılında Petersburg Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi'ne girer. Genç şair, şiirleriyle Rektör Pyotr Pletnyov'un dikkatini çekmeyi başarır ve böylece ilk şiirleri Pletnyov'un yayıncılığındaki *Sovremennik* dergisinde çıkar (Поляков, 1964: 6).

Pleşçeyev, öğrencilik yıllarında Belinski'nin siyasî, toplumsal ve sanatsal görüşlerinden etkilenir ve öğrenciler arasında hızla yayılan demokratik ve sosyalist düşüncelerin tesiri altında kalır. Neticede 1845'te okulu terk eder ve durumu Pletnyov'a gönderdiği mektubunda şöyle anlatır: *"Kendimi canlı ve gerçek bilimle aydınlatacağım... Gerçek hayata yakın olan bilimle."* Genç şair aynı yıl Petraşevskiler ile tanışır (Кузин, 1988: 38).

Pleşçeyev'in ilk şiir kitabı *A. N. Pleşçeyev'in Şiirleri (Стихотворения А. Н. Плещеева)* 1846 yılında yayımlanır. Bir şairin, *"Toplumsal hareketi hissetmekle yükümlü."* olduğunu savunan genç şair şiir yazma amacını şu ifadelerle açıklar: *"Düşüncelerimi halka benimsetmek."* (Поляков, 1964: 10). Pleşçeyev'in çarlık ve serflik karşıtı içerikli şiirlerinden oluşan derlemesi, âdeta Petraşevskilerin şiirsel manifestosudur. Derlemeyi okuyan edebiyat eleştirmeni Valerian Maykov, Pleşçeyev'i şu sözlerle değerlendirir:

"Lermontov'un ölümünden bu yana şiirimizin içinde bulunduğu perişan durumda, Pleşçeyev tartışmasız ortaya çıkan ilk şairdir. Şiirinde parçalanmış ruhunun feryadı, yaşadığı olaylarla sürdürdüğü ısrarlı mücadele pis, havasız ve sıkışmış bir zindanda gibi duyuluyor. Demir parmaklıkları kırmak, acı çeken kardeşlerine güneş ışığı yansıtmak ve temiz havayı solutmak istiyor." (Кузин, 1988: 68).

Pleşçeyev, Petraşevski üyelerinin tutuklandığı 23 Nisan 1849 günü Moskova’da bulunması sebebiyle arkadaşlarından bir hafta kadar sonra 28 Nisan’da tutuklanır. Tutuklanma gerekçesi olarak Belinski’nin yasaklı mektubunu çoğaltması ve yayması gösterilir. 22 Aralık 1849 tarihine kadar tıpkı diğer arkadaşları gibi Petro ve Pavel Kalesi’nde hapis yatar. 22 Aralık günü tutuklu Petraşevkilerle birlikte darağacında idamını beklerken I.Nikolay tarafından affedildiğini öğrenir. Bu travmatik olaydan sonra şairin Orenburg’ta sürgün hayatı başlar. 1858 yılında sürgünden dönen Pleşçeyev yeniden edebiyatla ilgilenmeye yönelir. Nikolay Gavriloviç Çernişevski ve Dobrolyubov’la birlikte *Souremennik* dergisinde şiirlerini yayımlar. Bu yıllara ait şiirlerinde Rus şair Nikolay Alekseyeviç Nekrasov’un etkisi belirgin biçimde göze çarpar. 1861 yılında bir şiir derlemesi daha çıkan şair, 1872’de ise *Oteçestvenniye Zapiski* dergisinin sekreterliğine atanır. Pleşçeyev 26 Eylül 1893 tarihinde Paris’te yurt dışı seyahatinde iken hayata gözlerini yumar (Кузин, 1988: 301-306).

Pleşçeyev’in hiç kuşkusuz en ünlü şiiri, 1846 yılında kaleme aldığı “İleri! Korkmadan ve Şüphe Duymadan” (*Вперед! без страха и сомненья*) adlı eseridir. Dobrolyubov bu şiiri şu sözlerle takdir eder: “*Cesur bir çağrı! Kendine, insanlara, iyi bir geleceğe duyulan inançla dolu.*” (Жданов, 1966: 56) Sekiz dördlükten oluşan şiirde anlatıcı kendisi gibi düşünen sosyalist gençlere seslenir. Anlatıcı arkadaşlarını ve kardeşlerini cesaretle bildikleri yolda yürümeye çağırır. Çarlığı hedef alan eserde, adalet, eşitlik, birlik ve özgürlük arzusu ön plandadır. Anlatıcı, gücünü din ve inançlardan değil bilimden aldığını belirterek pozitivist ve materyalist yönünü vurgular. İnsanların din kisvesi altında kandırıldığını, korkutulduğunu ve uyutulduğunu söyler. Yardımlaşma ve sevgi çağrısı yaparak Rus gençliğini kendi kaderini yazmaya teşvik eder. Eserde, anlatıcı olarak birinci çoğul şahıs (*biz*) (*мы*) kullanılarak birlik ve beraberlik duygusu ön plana çıkarılır. Şiirin temel alındığı *yalan/hakikat* (*ложь/истина*), *zengin/fakir* (*бочач/нищий*), *günah/ hayır* (*грех/благо*) ve *toprak/ sema* (*земля/небо*) gibi tezatlıklarla anlatı güçlendirilir. Şiirin tam metni şöyledir:

“İleri! Korkmadan ve şüphe duymadan

Kahramanlığa doğru, arkadaşlar!

Kutsal kefaretin şafağını

Semalarda çoktan gördüm ben!

...

Cesur ol! Birbirimize yardım edeceğiz

Ve ileriye birlikte hareket edeceğiz.

Ve *bilimin* bayrağı altında

Birliğimiz güçlensin ve büyüsün.

...

Günah ve yalanın rahiplerini

Hakikatin sözüyle cezalandıracağız,

Ve uyuyanları rüyalarından kaldıracacağız,

Ve orduyu savaşa süreceğiz!

...

Kendimize ne dünyada ne de semalarda

Put yaratmayacağız;

(*Вперед! без страха и сомненья*

На подвиг доблестный, друзья!

Зарю святого искупленья

Уж в небесах завидел я!

...

Смелей! Дадим друг другу руки

И вместе двинемся вперед.

И пусть под знаменем науки

Союз наш крепнет и растет.

...

Жрецов греха и лжи мы будем

Глаголом истины карать,

И спящих мы от сна разбудим,

И поведем на битву рать!

...

Не сотворим себе кумира

Ни на земле, ни в небесах;

Dünyanın tüm armağanları ve hayırları uğruna
Onların önünde toprağa düşmeyeceğiz!

...

Sevgi öğretisini
Fakirlere, zenginlere biz ilan edeceğiz,
Akılsız cellatları affedip
Öğretinin izini süreceğiz!

...

Hayatını kanlı bir kavgada,
Ağır kaygılarda tüketen;
Tembel ve kurnaz bir köle gibi
Yeteneğini toprağa gömmeyen kutludur!

...

Kutsal hakikatin ışığı
Yol gösterici yıldız gibi aydınlatsın bizi;
Ve inanın, yüce gönüllü sesin
Dünyada duyulması boşuna değildir!

...

Hâlâ gençliğin gücüyle dolu iken,
Kardeşlerim, kardeşinizin sözüne kulak verin:
İleri, ileri ve geri dönmeden,
Uzarlarda kaderimiz yazılmadan!"

За все дары и блага мира
Мы не падем пред ним во прах!

...

Провозглашать любви ученье
Мы будем нищим, богачам,
И за него снесем гоненье,
Простив безумным палачам!

...

Блажен, -кто жизнь в борьбе кровавой,
В заботах тяжких истоцил;
Как раб ленивый и лукавый,
Талант свой в землю не зарыл!

...

Пусть нам звездою путеводной
Святая истина горит;
И верьте, голос благородный
Не даром в мире прозвучит!

...

Внемлите ж, братья, слову брата,
Пока мы полны юных сил:
Вперед, вперед, и без возврата,
Что б рок вдали нам ни сулил!) (Поляков,
1964: 82-83).

Pleşçeyev'in 1846 yılına ait *Biz Kardeşlerin Seninle Duygudaşız* (По чувствам братья мы с тобой) adlı şiirinde, mevcut yönetime ve otokrasi baskısına duyulan nefret ön plandadır. Pleşçeyev yıllar sonra bir yazısında bu eserini Moskovalı devrimci görüşlü üniversite öğrencileri için yazdığını belirtir. Ayrıca Lenin'in kız kardeşi Anna İlyiniçna Yelizarova-Ulyanova bir konuşmasında çarlık karşıtı söylemleri sebebiyle yasaklı olan bu şiiri babasının evde sıklıkla okuduğunu belirtir (Поляков, 1964: 373). Rus devrim tarihinde önem arz eden bu şiirde anlatıcı özgürlüğün hâkim olduğu mutlu bir geleceğe olan inancını canlı tutar ve arkadaşlarına seslenir. Eserdeki *biz* (мы) anlatıcı birlik ve beraberlik duygusunu perçinler. Anlatıcı, Rus gençlerinin mevcut baskı ve ülkedeki olumsuz gidişattan etkilenmeden, bağımsızlığa duydukları inancı diri tutmasını ister ve şöyle der:

"Biz kardeşlerin sizinle duygudaşız,
İkimiz de kefarete inanırız,
Ve ölene dek
Ana vatanımıza bela olanlara düşmanlık
besleyeceğiz.
Arzu edilen an geldiğinde
Ve uyuyan milletler uyandıığında ise,

(По чувствам братья мы с тобой,
Мы в искупление верим оба,
И будем мы питать до гроба
Вражду к бичам страны родной.
Когда ж пробьет желанный час
И встанут спящие народы —

Özgürlüğün kutsal ordusu
Saflarında bizi görecek.
Kutsal hakikate duyulan sevgiyle
İçinde, biliyorum, kalbin çarpıyor,
Ve muhakkak, benim dürüst sesime
Onda cevap bulunacak.”

*Святое воинство свободы
В своих рядах увидит нас.
Любовью к истине святой
В тебе, я знаю, сердце бьется,
И, верно, отзыв в нем найдется
На неподкупный голос мой.)* (Поляков,
1964: 90).

Pleşçeyev, yine 1846 yılında yazdığı *Şaire (Поэту)* adlı şiirinde ise özgürlük ve adalet taraftarı olan dönem şairlerinin yaşadığı zorlukları dile getirir. Anlatıcı tüm dünyaya sevgi ve barışın hâkim olduğu günlerin hayalini kurar. Şiirde köhne zihniyetler eleştirilir. Anlatıcı, geçmiş nesillerin öğretilerini eleştirmeden kabul edenleri *ikiyüzlü* ve *aptal* epithetleriyle değerlendirir. *İsa (спаситель)* ve *şair (поэт)* arasında analogi kuran anlatıcı, bu suretle şairi yücelterek toplumun lideri ve öncüsü konumuna çıkarır. Şiir sosyalist görüşlü Fransız şair Auguste Barbier'nin “*Tüm İlham Perileri*” (*Toutes Les Muses, 1831*) şiirinden şu alıntıyı yaparak başlar: “Şair, hak ve insanlık uğruna/ Yüce bir isyankâr olmalıdır.” (*Le poète doit être un protestant sublime/ Du droit et de l'humanité.*) Anlatıcı dönem şairlerine şöyle seslenir:

“Yüce acıyı çekmeyen,
Acı dolu gözyaşları akıtmayan,
Ebedî ideali görmek için
Nafile beklentilerle eziyet çekmeyen;
Endişe duymaktansa
Rahatı ve zevki yeğleyen;
İhanetin uysal kölesi olan,
Senin kutsal aşkla soluyan,
Eserlerini anlamaz,
Ve kalabalıkta,
Babalarının düşünceleriyle yaşayan,
Bu kötü niyetli, ikiyüzlü ve aptallardan çok var,
Onlarda söylediklerine cevap bulamazsın;
Sen alışık olduğun, doğru yolda,
Cesur adımlarla ilerle;
Katı yürekli düşmanlarını affet
Ve inan, *Kurtarıcı* gibi,
Yolda öğrencilerinle karşılaşacağına.
Evet, inan: Sevgi ve barışın
Arzu edilen zamanı gelecek,
Ve dünya senin öğretini gördüğünde,
Sana *yüce* diyecek.”

*(Кто не страдал святым страданьем,
Кто горьких слез не проливал,
Томимый тщетным ожиданьем
Увидеть вечный идеал;
Кто на покой и наслажденья
Души тревоги променял;
Кто сам, преданья раб послушный,
Тот не поймет твоих созданий,
Любовью дышащих святой,
И много их в толпе найдется,
Злых, фарисеев и глупцов,
Живущих мыслями отцов,
В ком речь твоя не отзовется;
Но ты иди прямой дорогой,
Привычной, смелою стопой;
Врагам озлобленным прости
И верь, что встретишь, как Спаситель,
Учеников ты на пути.
Да, верь: любви и примиренья
Пора желанная придет,
И мир, прозрев, твое ученье
Тогда великим назовет.)* (Поляков, 1964:
76-77-78).

Pleşçeyev'in çarlık karşıtı, özgürlükçü ve umut vadeden şiirleri gerek yaşadığı gerekse ileriki dönemlerde demokratik ve sosyalist görüşlü şair, yazar ve düşünörlere ilham verir.

Dmitriy Ahşarumov

Dmitriy Dmitriyeviç Ahşarumov 14 Mayıs 1823 günü Petersburg'ta dünyaya gelir. General babası Dmitriy İvanoviç Ahşarumov, savaş tarihçisi ve yazardır. Ahşarumov, 1842 yılında Petersburg Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi'ne girer. 1846 yılında eğitimini tamamlar ve Dış İşleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlar (Семевский, 1905: IV). Ahşarumov 1848 yılında ise Petraşevski topluluğuna üye olan ve Fourier'in sosyalist öğretilerini benimseyen Debu ile tanışır. Debu vesilesiyle topluluğa girer. Arkadaşının dinî, etik ve siyasi görüşlerinden oldukça etkilenen Ahşarumov şöyle der: "Ondan sosyalizmle ilgili kitaplar aldım. Bana yeni bakış açıları kazandırdı." (Орлов, 1966: 141).

Ahşarumov çok cesur ve enerjik bir mizaca sahiptir. Hükümeti devirmek için acilen isyan çıkarılması gerektiğini savunanlar arasında yer alır. 23 Nisan 1949 günü Petraşevski üyesi diğer arkadaşlarıyla birlikte tutuklandığında üzerinde şunların yazılı olduğu bir not defteri bulunur: "Din ve dinin emrettikleri, din adamlarının söyledikleri insanlığı hiçbir yönden iyiye götürmüyor. Kanunlar ve yargı sistemi tümüyle değişmeli. Aptal, işe yaramaz ve boş hayatlarımızdaki şartlar tümüyle elden geçirilmeli. Devletin yararsız politikaları, bakanlıkları, savaşlar, mevcut aile düzeni ortadan kaldırılmalı." (Семевский, 1905: VI).

Petro ve Pavel Kalesi'nde bir hücrede tek başına hapis yatmaya dayanamayan Ahşarumov, I.Nikolay'dan merhamet diler. Psikolojik baskı ve bunalım sebebiyle gerçekleştirdiği bu davranışından ötürü ömür boyu pişmanlık duyar. 22 Aralık 1849 günü darağacında idam edilmeyi beklerken cezasının sürgüne çevrildiğini öğrenir. Kafkasya'da askerî hizmete dâhil olur. 1856 yılında istifa eden Ahşarumov, yaşadığı tüm zorluklara rağmen gücünü toplar ve radikal bir karar alarak Derpsk Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girer. Berlin, Paris ve Prag'ta tıp alanında eğitim alarak kendisini geliştirir. Ahşarumov 1866 yılında mezun olur. 1910 yılında hayatını kaybeder (Орлов, 1966: 142).

Ahşarumov, sürgün ve hapis günlerini detaylı biçimde 1905 yılına ait otobiyografik çalışması *Anılarımdan (1849-1851) (Из моих воспоминаний (1849-1851))* 'da tasvir eder. Şiirlerini de bu zorlu günlerde kaleme alır. Adı geçen kitabında şöyle yazar: "Tüm gün alçak sesle kendi kendime konuşuyordum... Bazen heyecanlanıyor ve şiirlerimi coşkuyla okuyordum. Hücremde ileri geri kâh hızlı kâh yavaş adımlarla gezinirdim ve kendimle konuşurdum. Bazen ise yüksek sesle okur sonra dizelerimi çiviyle duvarlara ya da yere yazardım." (Орлов, 1966: 142).

Ahşarumov, 1849 yılında hapiste iken yazdığı *Zar Zor Ayakta Duruyorum, Sarhoş Gibi Sallanıyorum (Едва я на ногах, шатаюсь как пьяный)* şiirinde yaşadığı zorlukları sade ve açık bir üslupta dile getirir. Eserde, hapis hayatının iç karartıcı ve katlanması güç detayları dikkat çekicidir. Yalnızlık anlatıcuyu sürgünü bile arzulayan birine dönüştürür. Anlatıcı psikolojik tutarsızlıklar sergiler. İç monolog ve bilinç akışı kullanılarak aktarılan otobiyografik dizeler şöyledir:

"Zar zor ayakta duruyorum, sarhoş gibi
sallanıyorum.

(Едва я на ногах, шатаюсь как пьяный.
Мысль отуманена, и голова горит.

Düşüncelerim bulanık ve başım yanıyor.

Ah! Berbat bir hapishanede bulunmak ağır geliyor,
Duvarlarının içine ben, canlı canlı, gömüldüm:
Eziyet çekiyorum,
Özgürlüğün, havanın ve insan sesinin yoksunluğunu ağır ağır çekiyorum,
Her şey yalnızlığa gömülü, hapiste.
Saatlerin tıkırtısı, bekçilerin fısıltıları
Ya da anahtar sesiyle güürültülü koşuşturmalar.
Ve çan sesi, hep aynı.
Geçip giderek, gece gündüz duyulur;
Nereye baksan, hapishanenin çirkin görüntüsü.
Gözlerimin önünde hep kalenin spitz cinsi köpeği dikiliyor,
Ah, ağır, ağır geliyor bana, anılarım
Beni eski mutlu günlere sürüklüyor,
Ve ağlamak geliyor içimden, gözyaşı dökmeden
hıçkırarak ağlıyorum,
Onların yerini bir gülme alıyor, göğsümü titreten,
Ve derin öfke ve acıyla dolu,
Ben burada tek başıma kahkaha atıyorum.
Ah, Adil Tanrı'm! Kurtar ve sakla
Hapisteki düşmüş ruhumu tükenmekten.
Sibiryaya ve sürgündür benim hayallerim,
Onlarda saklı benim her şeyim ve kurtuluşumun mutluluğu.”

Ahşarumov, yine Petro ve Pavel Kalesi'ndeki tutukluluk günlerinde yazdığı 1849 yılına ait *Yüzyılın Yüzkarasıdır* (*Позором века*) şiirinde de hapishanelerin zorluklarını sade bir dil ve kısa ifadelerle betimler. Yalnızlık, açlık, hastalık ve pislik anlatıcının ruh halini çökertir. Anlatıcı, Rusya'daki hapishaneleri şu dizelerle eleştirir ve kınar:

“Yüzyılın yüz karasıdır

İnsan için

Hapishane.

Buraya koyuyor

Ve kilitliyorlar

Orası loş.

Ve güçlükle nefes alarak,

Pislikte yuvarlanan,

Ох! тяжело сидеть в тюрьме поганой —

В ее стенах один я, как живой, зарыт:

Томлюсь, переносу тяжелые лишения

Свободы, воздуха и голоса людей,

Всё в одиночестве, в тюремном заключеньи.

При кликах часовых, шептаньях сторожей

Иль шумной беготне со связками ключей.

И колокольный звон, всегда однообразный,

Переливайся, и день и ночь звучит;

Куда ни поглядишь — тюрьмы вид безобразный,

Перед глазами всё иниц крепостной торчит.

Ох, тяжко, тяжко мне, — мои воспоминанья

Влекут меня в былые счастья дни,

И плакать хочется, без слез мои рыданья,

Их заменяет смех, трепещущий в груди.

И злобой и тоской исполненный глубокой, Хохочу один здесь одинокой.

О боже праведный! Спаси и сохрани

Мой павший Дух в тюрьме от истомленья.

Сибирь и каторга — мечты мои одни,

В них счастье всё мое и радость избавленья.) (Орлов, 1966: 144).

(Позором века

Для человека

Стоит тюрьма.

Туда сажают

И запирают —

Там полутьма.

И, задыхаясь,

В грязи валяясь.

İnsanlar orada bekliyorlar,
Her şey sürüp giderken,
Hakkımızdaki davaya
Bakılırken.

...

Her esniyorum,
Gözyaşı dökmeden hıçkırarak ağlıyorum
Artık gücüm yok!
Ah Tanrım, Tanrım!
Bu da ne, nedir bu
Sen benim kaderime ne yazdın!"

Там люди ждут,
Пока всё длится,
Пока свершится
Над ними суд.

...

И всё зеваю,
Без слез рыдаю —
Нет больше сил!
О боже, боже!
Что ж это, что же

Ты мне судил!) (Орлов, 1966: 145-146).

Ahşarumov, 1849 yılında kaleme aldığı *Toprak, Talihsiz Toprak (Земля, несчастная земля)* şiirinde ise tüm dünyada süren açlık, savaş, şiddet ve adaletsizliği kınar. Anlatıcıya göre, sadece Rusya değil, tüm insanlık kötülüğün tehdidi altındadır. Dünyadaki mevcut kötülükleri sıralayan anlatıcı şiirin sonunda ütopyik bir geleceğin hayalini kurar. Tezat imgelerin dinamizm kazandırdığı şiirde, *kötülükten ve karanlıktan, iyiliğe ve aydınlığa* ani bir geçiş söz konusudur. Geleceğe umutla bakan şiirin tam metni şöyledir:

"Toprak, talihsiz toprak,
İnilti, şikâyet ve işkencenin dünyası!
Üzerindeki tüm hayat kötülüğün yükü altında
Ve doğduğun günden itibaren, her yerde
gözyaşları;
İnsani işlerde uyuşmazlık ve bağırıtı,
Ve boru sesi ve silahların uğultusu,
Ve feryat ve şanın vahşi çığlığı;
İnsanlar birbirlerini yakıyor ve kesiyor!
Fakat daha iyi bir zaman gelecek:
Kanlı savaş bitecek,
Toprak meyvelerle büyüyecek
Ve yoksul cefakeş millet
Hayatın özgürlüğüne kavuşacak
Yüksek tutkularıyla:
Tahrip edilmiş topraklarda bol tahıl yetişecek,
Ve sefil toprak saraylarla kaplanacak!
O zaman yeryüzü gezegeni için
Farklı bir dönem başlayacak.
Ne kış ne yaz olacak,
Dünya küresi değişecek:
Ekliptik ekvatorla birleşecek,

(Земля, несчастная земля,
Мир стонов, жалоб и мученья!
На ней вся жизнь под гнетом зла
И всюду плач, со дня рожденья;
В делах людских — раздор и крик,
И трубный звук, и гул орудий,
И вопль, и дикой славы клик;
Друг друга жгут и режут люди!
Но время лучшее придет:
Война кровавая пройдет,
Земля произрастет плодами
И бедный мученик-народ
Свободу жизни обретет
С ее высокими страстями:
Обильный хлеб возрастет над взрытыми
полями,
И нищая земля покроется дворцами!
Тогда и для земной планеты
Настанет период иной.
Не будет ни зимы, ни лета,
Изменится наш шар земной:
Эклиптика с экватором сольется,

Ve ebedî ilkbahar gelecek...

Ve insanlar için farklı bir hayat başlayacak

Canlı bir harmoni ile dolacak.

O zaman hem insanlar hem doğa değişecek,

Ve yeryüzünde barış, mutluluk ve özgürlük
olacak!”

И будет вечная весна...

И для людей другая жизнь начнется —

Гармонией живой исполнится она.

Тогда изменятся и люди и природа,

*И будут на земле — мир, счастье и
свобода!*

(Orlov, 1966: 147-148).

Ahşarumov’un gerçekçi bir üslup ve sade bir dille kaleme aldığı şiirleri, Petraşevskilerin tutukluluk günlerinde yaşadıkları zorluklara tanıklık eder. Ahşarumov, her şeye rağmen geleceğe olan umut ve inancını canlı tutarak dönem gençlerine ilham verir.

Sergey Durov

Sergey Fyodoroviç Durov, 1816 yılında Orlov’da dünyaya gelir. Petersburg’ta eğitim gören Durov bir süre memurluk yaptıktan sonra edebiyatla ilgilenmeye başlar. Durov, şiir, uzun hikâye, deneme ve eleştiri yazıları kaleme alarak eserlerini farklı dergilerde yayımlar. George Gordon Byron, Victor Hugo, Pierre-Jean de Béranger ve Auguste Barbier’nin sosyalist içerikli şiirlerini Rusçaya çevirir. Durov’un şiirleri, toplu olarak hiçbir zaman münferit bir kitap olarak basılmaz (Orlov, 1966: 163).

Durov, 23 Nisan 1849 günü Petraşevski topluluğuna üye olan arkadaşlarıyla birlikte tutuklanarak Petrapavlovsk Kalesi’ne getirilir. 22 Aralık 1849 günü ise darağacında iken idam cezasının sürgüne dönüştürüldüğünü öğrenir. Dostoyevski ile birlikte Omsk’a gönderilir. Dostoyevski, 1862 yılında yayımlanan *Ölümler Evinden Anılar (Зануски из Мёртвого дома)* eserinin yedinci bölümünde Durov’u şu sözlerle betimler: “Arkadaşlarımdan birinin (soylulardandı) hapishanede tum gibi eriyişini dehşetle izlemiştim. Hapse benimle birlikte girdiğinde genç, yakışıklı ve dinçti. Çıktığında ise harap olmuştu, saçları kırıştı ve nefes darlığı çekiyordu.” (Достоевский, 1988: 93).

Durov, 1857 yılında sürgünden döner ve Odessa’da yakın arkadaşı Palm’ın evine yerleşir. 1969 yılında ise hayata gözlerini yumar (Orlov, 1966: 163). Durov’un şiirlerinde de dönemin siyasî ve sosyal şartları eleştirilir. Diğer şairlerin aksine Durov’un şiirlerinde ümitsizlik ve hayal kırıklığı baskındır. Pesimist nitelikli eserlerinde geleceğe umutla bakılmaz. 1846 yılında yazdığı *Sone (Сонет)* şiirini bu duruma örnek olarak gösterebiliriz. Eserin türüne uygun olarak iki dördlük ve iki üçlükten oluşan eserde anlatıcı çaresizliğini haykırır. Karanlıklar içindeki anlatıcı, *mutsuz, ümitsiz, güçsüz ve hastadır*. Anlatıcı, toplumdaki sosyal, siyasî ve ekonomik buhranı *meçhul ve karanlık bir yol* metaforuyla verir. Şöyle der:

“Ben düşünüyorum: Neye dayanayım?

Artık bakacak ne kaldı?

Ruhen ve kalben nerede barınayım?

Hasta göğsümü ne ile iyileştireyim?

...

Başımın üstünde altın rengi gökyüzü kararıyor,

Meçhulde kayboluyor yolum,

Etrafımda yoğun bir duman uzanıyor,

(Я думаю: на что облокотиться?

На что теперь осталось взглянуть?

К чему душой и сердцем приютиться?

Чем вылечить мою больную грудь?

...

Над головой золотое небо тмится,

В неизвестности теряется мой путь,

Густой туман вокруг меня ложится

—Bir rıhtım yok dinlenebileceğim.

...

Sevmeye gücüm; ümit etmeye takatim yok:

Dilemek ise artık bana komik geliyor:

Dileklere uzun zamandır inanmıyorum...

...

Geceleyin geç saatte yürüyen biri,

Gözlerini belirsiz enginlere nafile diyor.

Etrafındaki her şey bulanık, her şey karanlık..."

Нет пристани, где б мог я отдохнуть.

...

Любить — нет сил; надеяться — нет мочи:

Желать — теперь мне кажется смешно:

Желаниям не верю я давно...

...

Так пешеход, во время поздней ночи,

В неведомую даль стремится напрасно очи.

Вокруг него всё смутно, всё темно...

(Орлов, 1966: 212).

Durov, 1848 yılında kaleme aldığı *Nereye Baksan Orada* (*Куда ни помотришь — повсюду*) adlı eserinde de yaşadığı toplumla arasındaki uyumsuzluk, çaresizlik, umutsuzluk, mutsuzluk ve bıkkınlığı gerçekçi bir üslup ve sade bir dille açığa vurur. Anlatıcı, en yakın arkadaşının bile kendisini ve görüşlerini anlamadığını düşünen kötümser bir tavırdadır. Ümitsizlik, güvensizlik ve mutsuzluğun sadece kendisini değil, tüm ülkeyi sardığını vurgulayan anlatıcı isyanını şu sözlerle dile getirir:

"Nereye baksan orada,

Her zaman *hüzünlü* yüzler görüyorsun:

Neşeli bir gülümseme ile karşılaşmayacaksın,

Neşeli bir bakışla da,

...

İnsanların uçup giden konuşmalarına

Kulak vermek istersen,

O konuşmalarda

Şüphenin, umudun ve *korkunun* ıstırabını işitirsin.

...

Samimi bir arkadaşla buluşursan

Ve onun sırlarına inanırsan,

Tümüyle düşüncelerini açığa vurma,

Arkadaşından yanıt bekleme...

...

Bir hastanın hastayla buluşması

Hem zor hem acı verici hem de can yakıcıdır.

Fakat *kahr* ebedî olabilir mi?

Acaba sabrın sınırı yok mudur?"

(Куда ни помотришь — повсюду,

Всегда видишь грустные лица:

Не встретишь веселой улыбки,

Веселого взгляда не встретишь,

...

Захочешь ли вслушаться в речи

Летучие речи людские, —

В них слышишь какую-то муку

Сомненья, надежды и страха.

...

Сойдешься ли с искренним другом

И тайны ему поверяешь —

Всё как-то не выскажешь мысли,

Ответа от друга не выждешь.

...

И трудно, и больно, и горько

Больному с больным встречаться.

Но может ли горе быть вечно?

Ужели границ нет терпенью?) (Орлов, 1966: 247).

Petraşevskilerle birlikte sosyalist görüşleri paylaşan Durov, arkadaşları arasında da kendisini tümüyle ruhsal ve fiziksel anlamda soyutlanmış ve yalnız hisseder. Öyle ki, 1846 yılına ait *Yanınıza Gürültülü*

Bayrama Gelmeyeceğim (Я не приду на праздник шумный) şiirindeki dizeler şairin yaşadığı toplumla arasındaki uyumsuzluğu, yalnızlığı ve çaresizliği gözler önüne serer:

“Yanınıza gürültülü bayrama gelmeyeceğim,
Sevgili dostlarım,
Delice duygularımı paylaşmaya
Uzun zamandır gücüm yok benim.
Her yerde benimle olan
Çelişkili rüyalarımınla birlikteyim.
Sizin tüm mutluluklarınız bana sıkıcı,
Sizin tüm acılarınız bana komik geliyor.”

*(Я не приду на праздник шумный
К вам, милые друзья, —
Делиться чувствами безумно
Уже давно не в силах я.
Со мной повсюду неразлучны
Противуречащие сны.
Все ваши радости — мне скучны,
Все ваши горести — смешны...)* (Orlov,
1966: 214).

Durov’un pesimist şiirlerinin genel olarak dönemin Rus gençlerindeki umutsuzluk ve yalnızlık hislerini açığa vurduğu söylenebilir. Şair, diğer Petraşevski üyelerinin ve şairlerinin aksine Rusya’yı parlak bir geleceğin beklediğine inanmaz.

Sonuç

19. yüzyılın ilk çeyreği ile Fransız düşünürler François Marie Charles Fourier ve Henri de Saint Simon’un geliştirdiği ütopyik sosyalist görüşler, Mihail Vasilyeviç Butaşeviç-Petraşevski’nin liderliğinde bir araya gelen Petraşevski topluluğu üyeleri sayesinde Rusya’da yayılmaya başlar. Topluluk, 19.yüzyılın ikinci yarısında Rusya’da başlayan sosyalizm hareketinin ilk sinyallerini verir. Çarlık, serflik ve sansür karşıtı özgürlükçü, adil ve yenilikçi görüşleri gelecekteki radikal değişimlerin habercisidir. I.Nikolay’ın mutlakiyeti sürdürme arzusundaki baskıcı politikası Petraşevskileri bildikleri ve inandıkları yoldan alıkoymaz.

Adalet, eşitlik ve hak arayışlarını edebî eserlerinde de yansıtan Petraşevski şairleri ise şiirleri aracılığıyla ütopyik sosyalist ve özgürlükçü demokratik görüşlerini halka benimsetmeyi hedefler. İdeallerini geniş halk kitlelerine kabullendirme amacıyla olan bu şairlerin otobiyografik eserlerinde sosyal ve siyasî olaylar sade ve anlaşılır dil ve üslupla aktarılır. Eserleri dönemin etkin olan doğalcı eğilimine paralel olarak Rus insanını ve toplumunu gerçekçi bir şekilde yansıtır. Çarlık karşıtı söylemleri sebebiyle tutuklanan ve sürgüne gönderilen Petraşevski şairleri baskı, tehdit ve zorlamalara rağmen eşitlik ve özgürlük çağrılarını sürdürmeye devam ederler. Sözü geçen eserlerde dönemin baskıcı rejiminin muhalif görüşleri sert bir şekilde cezalandırdığı ve aydın ve eğitimli gençlerin reform beklentilerinin hiçbir şekilde karşılanmadığı tüm açıklığıyla gözler önüne serilir. Daha net bir ifadeyle, Petraşevski şairlerinin otobiyografik eserlerinde 1840’lı yılların Rusya’sının siyasî, felsefî ve ekonomik durumu adeta tarihsel bir veri gibi dönemin çarpıcı gerçekliklerini yansıtır. Ülkenin ve toplumun gerçek gereksinimlerini duyumsayan topluluk üyeleri, iktidarın siyasî ve askerî gücüne karşı koyamayarak dağılmaya mahkûm olur. Fiziksel birlik ve varlıkları cebren yok edilen Petraşevskilerin aydın fikirleri ise başta edebî eserleri olmak üzere çalışmalarını aracılığıyla gelecek nesillere ulaşır. Neticede Petraşevski topluluğunun ütopyik sosyalist idealleri Rus felsefe ve edebiyatında iz bırakarak ileriki dönemlerdeki politikacı, yazar, şair, düşünür ve sanatçılara esin kaynağı olur.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Petraşevski Topluluğu ve Şairleri" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Jones, G. S. (2005). Ütopik Sosyalizm. Tom Bottomore (Ed.). *Marksist Düşünce Sözlüğü*, 613- 615, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olca, T. (2003). *Rus Edebiyatında Doğalcı Okul*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Walicki, A. (2013). *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizme*. (Çev. Alâeddin Şenel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Бельчиков, Н. Ф. (1936). *Достоевский в процессе Петрашевцев*. Москва: Академии Наук СССР.
- Блок, А. А. (1908). *Вечера искусств*, http://az.lib.ru/b/blok_a_a/text_1908_vechera_iskusstv.shtml. Erişim tarihi: 27.08.2022.
- Достоевский, Ф. М. (1988). *Собрание сочинений в 15-ти томах. Том 3*. Москва: Наука.
- Евграфов, В. Е. (1953). (ред.). *Философские и общественно-политические произведения петрашевцев*, Москва: Политиздат.
- Егоров, Б. Ф. (1988). *Петрашевцы*. Москва: Наука.
- Жданов, В. В. (1966). Поэты кружка Петрашевцев, В. Н. Орлов (главный редактор), *Поэты-Петрашевцы*, 5-68, Ленинград: Советский Писатель.
- Кириллов, Н. С. (1845). *Карманный словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка*. Петербург: Типография Губернского правления.
- Ключевский, В. О. (2012). *Русская история*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.
- Кузин, Н. (1988). *Плещеев. Жизнь замечательных людей*, Москва: Молодая гвардия.
- Ленин, В.И. (1980). *Полное собрание сочинений. Том 21. Памяти Герцена*. Москва: Гослитиздат.
- Маслин, М. А. (2001). *История русской философии*. Москва: Республика.
- Орлов, А. С. & др. (2004). *История России*. Москва: Проспект.
- Орлов, В. Н. (ред.)(1966). *Поэты-Петрашевцы*. Москва: Советский Писатель.
- Поляков, М. Я. (1953). *Гоголь в русской критике*. Москва: Гослитиздат.
- Поляков, М. Я. (1964). *Поэзия А. Н. Плещеева, Плещеев Алексей Николаевич полное собрание стихотворений*. Москва- Ленинград: Советский Писатель.
- Проппер, С. М. (1907). *Петрашевцы и их время*, Петербург: Типография С. М. Проппера.

Семевский, В. И. (1905). (ред.). *Из моих воспоминаний (1849-1851), Д. Д. Ахшарумов*. Петербург: Общественная польза.

Семевский, В. И. (1922). *М. В. Вуташевич-Петрашевский и Петрашевы Часть 1*, Москва: Задруга.

Щеголев, П. Е. (1927). (ред.). *Петрашевы в воспоминаниях современников : Сб. материалов.: [В 3-х т.] Т. 2: Статьи, доклады, показания*, Москва: Государственное издательство.

Extended Abstract

The Petrashevsky Circle, a Russian literary discussion group of the dissident educated intellectuals, was organized by Mikhail Vasilyevich Butashevich-Petrashevsky. He was a strict follower of the French utopian socialist François Marie Charles Fourier. The circle of Petrashevsky, getting into the act in 1840s in Petersburg, made a notable contribution to Russian literature and philosophy. The members of the circle, composed of different professional fields like student, officer, poet, writer, philosopher, merchant and soldier, vociferously condemn the system of tsardom and serfdom. Being all free-thinkers in one way or another, the Petrashevsky circle members were heterogeneous in their thoughts and views. Few had intentions of a directly revolutionary nature, some were engaged in the study and propaganda of the socio-utopian thought of the 19th century. In other words, the circle members were very fond of the ideas of the French social reformers. From 1845 to 1849, the circle met on Fridays in the Petersburg in the apartment of Petrashevsky. The topics covered were literary, philosophical and political. The group mainly discussed Western philosophy and literature banned by the imperial Russian government. Emperor Nicholas I was afraid that the European Spring of 1848 would spread across his country, so he banned all intellectual and cultural organizations. The participants were of very diverse social origins. A significant part of the convicts was punished only for distributing the Russian philosopher Vissarion Grigorevich Belinsky's letter to Nikolai Vasilyevich Gogol, dated on 15 June 1847, or for not informing about the confidential meetings. In total, about forty people were arrested in the case of the Petrashevsky members, twenty-one of which were sentenced to death. The sentence was suspended. On the morning of December 22, the prisoners were removed from their cells without explanation and taken to Simonovskiy Square in Saint Petersburg for a mock execution. They split into groups of three and the guns were pointed at them. A minute passed before the drums sounded, announcing that the emperor had mercy on them and that the sentence had been commuted. The activity of the circle was abruptly interrupted in the spring of 1849 and its members sentenced to long years in prison. One of the most important propaganda organs of the circle of Petrashevsky was literature and especially poetry. The poets of Petrashevsky circle aimed to infuse their modern and liberal thoughts into the public. However, Nicholas I's authoritarian government restricted poets' actions and discourse. The Petrashevsky poets Aleksei Nikolaevich Pleshcheyev and Dmitry Dmitrievich Achsharumov dreamt of an independent, equal, a free and happy future in their poems. Pleshcheyev's first book of poetry, published in 1846, made his famous verse: "Step forward! Without fear or doubt..." become widely known. In Sergei Durov's poems,

dissatisfaction, disappointment, pessimism, desperation and hopelessness towards his period came into prominence. The Petrashevsky poets' banned poems secretly passed from hand to hand. Bearing aforementioned information in mind can be concluded that the Petrashevsky circle's utopian, enlightened, democratic, righteous, bright and modern opinions and ideas provided the source of inspiration for the next generation's revolution and socialism movements.

Fransız Kaptan Magnan'ın Tuna Nehri'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri

Naval Officer Captain Magnan's Attempt at Steamship Navigation Management on The Danube River

Süleyman UYGUN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 20.08.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 29.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1164673

Atıf / Citation: : Uygun, S., (2022). “Fransız Kaptan Magnan'ın Tuna Nehri'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri” ODÜSOBİAD 12 (3), 2681-2704 Doi: 10.48146/odusobiad.1164673

Öz

Endüstriyel Devrim'in yeni pazarlar bulma girişimi ve rekabeti Tuna Nehri ve hinterlandını da dünya kapitalist sisteminin yörüngesine dahil etti. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı-Avusturya ve Rusya'nın güçler dengesinde yön bulmaya çalışan Sırbistan, Eflak ve Boğdan gibi Tuna idareleri, Kırım Savaşı'ndan itibaren Fransa ve İngiltere'nin de ekonomik, siyasi ve askeri rekabetine yoğun olarak konu olan bir bölge haline geldi. Kırım Savaşı sonrasında Tuna Nehri ve şubelerinde ticari nakliyatın tüm milletlere serbest hale gelmesi, bu suları Batılı vapur nakliyat kumpanyaları için cazip hale getirdi. Bölgede Avusturya-Rusya-Fransa ve İngiltere gibi büyük güçler arasında yaşanan kıyasıya rekabet ve risklerin bu girişimler üzerindeki etkisi kaçınılmaz oldu. Araştırma kurgusu, bölgeye giren yeni bir teknoloji ve bu teknoloji üzerinden ilk defa yayılan Fransız sermayesi ve rekabeti üzerinedir. Bu bağlamda çalışma Fransız tüccar ve yatırımcının Tuna Nehri ve hinterlandında yayılma girişimleri ve rekabetleri ekseninde; III. Napolyon'un muhteris ve maceraperest denizci subayı Kaptan Michel André François Bonerin Magnan'ın (Doğum: Aubagne 1819-Ölüm Paris 1866) buharlı gemi işletme teşebbüslerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Kaptan Magnan, Tuna Nehri, Uluslararası Ticaret, Buharlı Gemi Nakliyatı, Avrupa Rekabeti.

Abstract

The attempt and competition of the Industrial Revolution to find new markets brought the Danube River and its hinterland into the world capitalist system. Danube governments such as Serbia, Wallachia, and Moldavia followed a balanced policy between Ottoman-Austria and Russia in the 18th and 19th centuries. However, following the Crimean War, the region has become an area of economic, political, and military competition between France and England. After the Crimean War, the liberalization of commercial shipping on the Danube and its branches to all nations made these waters attractive to Western shipping navigation companies. The big Powers like Austria, Russia, France, and Great Britain initiated competition and risks which deeply affected the region. The research setup is on a new technology entering into the region and the French capital investments and competition spread for the first time through this technology. In this context, this study attempts to explore the rivalries of French merchants and investors to expand on the Danube River and its hinterland. It especially

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: : suygun27@gmail.com; süleymanuygun@odu.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6682-6698>.

deals with the steamship management attempts of the ambitious and adventurous naval officer Captain Michel André François Bonerin Magnan (Aubagne 1819-Paris 1866).

Keywords: French Captain Magnan, the Danube River, International Commerce, Steamship Navigation, European Competition.

Giriş

*Herkes bilir ki deniz ticareti metropol ile kolonileri arasında
Medeni bir millet ile diğerleri arasında
Medeni bir millet ile barbar ya da vahşi milletler arasında yapılır
Hesaplar, cesaret eder, zenginleştirir ve öğretir, işgal eder, ancak medenileştirir
Bunun yolu okyanuslar, nehirler ve kanallardır.*

Kaptan Michel André François Bonerin Magnan (Magnan, 1862, 7)

Araştırmaya konu olan Fransız İmparatoru III Napolyon'un denizci subayı, Kaptan Magnan'ın yukarıdaki ifadesi bir Fransız subayın deniz ticareti ve bu ticarete konu olan Avrupa dışındaki/öteki toplumlara yönelik oryantalist bakış açısı ve zihin dünyasının dramatik bir yansımasıdır.

Fransızlar, XVII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'de ve Tuna'da ve gemilerini yüzdürebilmenin ve ticaret yapabilmenin çarelerini aramaktaydılar. İlk olarak Colbert, 1686 yılında Fransız gemilerin Karadeniz ve Tuna'da seyredebilmeleri için girişimde bulunmuş ancak sonuç alamamıştır. Petro'nun 1686 yılında Azak'a inmesi, Fransızları Ruslar üzerinden bir arayışa sürükledi. XIV. Louis, Fransa ile Rusya arasında doğrudan ticaret yapabilmenin kapısını aralamak amacıyla J. C. Baluze'yi Rusya'ya gönderdi. 1703-1704 yılları boyunca yapmış olduğu girişimlerde amacına ulaştı. Petro, Fransa ile doğrudan ticaretin yapılmasına razı oldu, hatta memnuniyet duydu. Ancak bunun için Türk sultanının müsaadesi gerekmekteydi, bu ise bu dönemde imkânsızdı. 1711 yılında Rusların, Karadeniz ile ilişkisinin sonlanmasıyla bu teşebbüs sonraya kaldı. Lakin Fransızlar, Babiali nezdinde bu taleplerini her fırsatta dile getirmeye devam ettiler (E. Schnakenbourg, 2011: 309-325, Bostan, 1995: 354-360). Osmanlı Rus-Avusturya savaşlarını sonlandıran 1739 Belgrad Anlaşması'nda önemli görevler üslenen Fransız İstanbul Elçisi Marquis de Villeneuve yasaklı deniz ve Tuna'nın kapılarını Fransız gemilerine açabilmek için Türk sultanının kapısını ilk defa ciddi zorlayanlar diplomatlardan biriydi (Roux, 1964: 23-24). 1740 Kapitülasyonlarında bunu bir nebze de olsa başarmış görünmekteydi. Anlaşmanın 59. Maddesine göre Fransız tüccar barış zamanlarında yasaklı olmayan mallarını karadan ve denizden, keza Tuna ve Don nehirlerinden Osmanlı eyaletlerine, Rusya ve diğer ülkelere gümrük vergilerini ödemek kaydıyla taşıyabilecekler, bunlara hiçbir muhalefet gösterilmeyecekti (Cirilli, 1898: 171). Bandıraya dair herhangi bir ibare geçmemesine rağmen Fransız tüccar Karadeniz ve Tuna üzerinden Tuna hinterlandına Tatar, Ukrayna ve Rus steplerine mallarını taşıyabilme hakkına sahip oldu. 1767 yılında Baron de Tott Karadeniz'in ticari potansiyelini araştırmak misyonuyla Kırım'a elçi olarak gönderildi. Aynı yıl İstanbul elçisi Vergennes, Karadeniz ve hinterlandına açılmanın zorlukları hakkında bir rapor yazdı (E. Schnakenbourg, 2011: 310-312). Lyon ve Marsilya tüccarının Fransız bandırasıyla Karadeniz ve Tuna'ya yönelik ısrarcı girişimleri ancak 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra Karadeniz'in Rus kıyıları

üzerinde gerçekleşme zemini buldu. Çariçe Katherina'nın bu hamlesine karşılık Babıali, Karadeniz'in kendi nüfuzunda kalmış olan sahanın ticari kontrolüne sıkı sıkıya bağlı kaldı (Beydilli, 1991: 689).

Lakin, Rusya'nın Karadeniz üzerinden uluslararası ticarete dahil olma girişimi, bir müddet sonra Osmanlı sultanı nezdinde de karşılık buldu. 1798-1807 arasında askeri ve siyasi ittifak denklemlerinin sık sık kabuk değiştirdiği bu süreçte, Napolyon 1802 yılında Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmayla önemli bir imtiyaz koparmayı başardı. Anlaşmanın 2 maddesine göre Fransızlar kendi bandıralarıyla Karadeniz'de ve bu denizin doğal uzantısı olan Tuna ağızlarında ticaret ve seyrüsefer yapabilme hakkı elde ettiler (Cirilli, 1898: 189-191, Bilici, 1992, 134, Eldem vd., 2018: 688-689, Yılmaz, 2009: 359-382, Beydilli, 1991, 688-689). Ancak 1816 Kapitülasyonları Fransız tüccarı ve denizcisi için büyük bir yıkım oldu. Akdeniz, Karadeniz ve Tuna ağızlarında ticaret yapan Fransız bandıralı tüm gemilere yüzde 3 yerine yüzde 5 gümrük vergisi uygulandı. Diğer yandan Rusya, Taygan (1769), Kerson (1778), Hocabey yakınında Odesa (1794) gibi Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki kentleri peyderpey ele geçirdikten sonra Avrupa ticaretini bu kentler üzerinde yoğunlaştırmaya yönelik bir politika izledi. Avusturya kuzeybatıdan, Rusya ise kuzeydoğudan Tuna Nehri ve hinterlandında ekonomik, siyasi ve askeri olarak yayılmaya başladı. 1829 Edirne Anlaşması'ndan sonra Tuna boğazlarının hakimiyeti tamamen Ruslara geçti. Rusya, Batılı tüccar gemilerine karşı Tuna deltasında Sünne Boğazı'nda bulunan Letea adasında çok sıkı karantina rejimi uygulayarak ticareti işlevsiz kılmaya ve uluslararası ticareti Kuzey Karadeniz limanlarına kaydırmaya yönelik politika izledi. Başta, Fransa ve Britanya bu duruma şiddetli tepkiler gösterecekler de netice alamadılar (Ekinci, 2014: 66-71). Fransızlar her ne kadar 1802 kapitülasyonlarıyla Karadeniz ve hinterlandı olan Tuna gibi doğal su yollarında ticaret yapabilme hakkı elde ettiyseler de bu imtiyazdan pek fazla istifade edemediler. Bunun için 1838 yılını beklemeleri gerekti. Tuna'da diplomasi oyunlarının denendiği bu dönemde ise denizlerde yelkenlilerin yerini peyderpey buharlı gemiler ve şirketleri almaktaydı. Bu zaman diliminde Avusturya, başta Fransızlar olmak üzere Batılıların bu boşluğundan istifade ederek Aşağı ve Yukarı Tuna iskelelerinde büyük bir tekel oluşturma yoluna gitmiştir. 1829 yılında kuruluş sürecini tamamlayan Tuna Buharlı Nakliyat Kumpanyası (La Cie. Navigation a Vapeur du le Danube), Rusların engellemelerine rağmen 1831 yılından itibaren Tuna Nehri ve şubelerinde düzenli, düzensiz seferler gerçekleştirmeye başlamıştı (Kılıçaslan, 2015: 679-680). Kırım Harbi'ne (1853-1856) gelinceye kadar Avusturya, neredeyse çoğu Tuna iskelelerinde tekel oluşturmuş durumdaydı. Avusturya'nın nehir taşımacılığı ve ticarete uygulamış olduğu tekel ve baskı politikası bölge idarecilerini, cazip imtiyazlar ve teklifler sunarak, alternatif Batılı sermaye gruplarını ve buharlı taşımacılık şirketlerini bölgeye çekme istek ve girişimleriyle sonuçlandı. Fransız Denizci Subay Kaptan Magnan'ın bu ortam ve şartlarda yapmış olduğu buharlı gemi taşımacılık girişimleri, Fransız sermayesinin oldukça zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarına sahip olan Tuna ve hinterlandına yayılma fırsatını doğurdu.

Kırım Savaşı ve Kaptan Magnan'ın Faaliyetleri

Kırım Savaşı, ekonomik sonuçları itibarıyla Karadeniz'de olduğu gibi Tuna iskelelerinde de uluslararası taşımacılık ve ticaretin belirleyicisi oldu. Paris Barışı'nın henüz ön hazırlıklarının yapıldığı bir dönemde Marsilyalı ve Lyonlu denizciler ve sermaye grupları, Karadeniz ve Tuna nakliyatı için çoktan girişimlere başlamışlardı. Savaş esnasında Lyon denizcilik endüstrisi camiasında cesur projeler ortaya atıldı. Kariyerlerini le Rhône ve Saône'de sonlandıran bu gemiler, Karadeniz, Azak Denizi, Tuna Nehri ve

kolları gibi yeni sulara açıldı. Savaş boyunca askerlerin, hastaların taşınmasında çok büyük hizmetler verdiler (Felix, 1949: 106-107). Lyon nehirlerinde vapur taşımacılığı faaliyetlerinde bulunan *La Cie Générale Kumpanyası*, 1831 yılından itibaren 1.771.000 frank gelir elde etmişti. Ancak 1845 yılından itibaren demiryollarının Paris-Lyon hattını da içine alması (Société chemin de fer de Paris a Lyon, 1845), daha sonra bu hattın La Cie PLM (la Cie. chemin de fer de Paris-Lyon- Mediterranée, 1857) kumpanyasıyla Akdeniz'e kadar ulaşması nehir taşımacılığını oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle Lyonlu nehir taşımacılık şirketleri, faaliyetlerini Fransa dışına taşımak niyetinde, hatta zorundaydı (Bonnardet, 1845: 4, Sourigues, 1860: 20, Demeur, 1860: 154-156). Özellikle Tuna Nehri'nde nakliyat serbestisi, barışın ana konularından biriydi. Fransız yatırımcılar, bugüne kadar istenilen düzeyde Fransız gemilerine açılmayan Tuna iskelelerine girmeye başladılar.

Tuna ve şubelerinde buharlı gemi taşımacılığına dair önemli bir teşebbüs denizci subayı olan Kaptan André François Michel Honorin Magnan (1819-1866)'nın bizzat şahsi girişimleriyle oldu. Magnan ailesinin XVI. Yüzyıldan itibaren köken olarak Marsilya yakınlarında bulunan Aubagne kasabasında yaşadıkları bilinmektedir (J. Magnan, 1919: 14, 108, Bulletin, 1880: 1440). Kaptan Magnan, nehir vapurlarıyla Marsilya-İstanbul ve Tuna prenslikleri (Fransız kaynakları Eflak ve Boğdan voyvodalık ve knezlikleri prenslikler olarak belirtmektedir) arasında düzenli, ucuz ve verimli seferler yapabileceği düşüncesindeydi. Bu amaçla henüz savaş esnasında İstanbul ve Tuna ağzlarında keşif seferleri organize etti (Breitmayer, 1904: 58-59). Magnan, bunu kanıtlamak için *La cie. générale Kumpanyası*'na ait Rhône ve Saône nehirlerinde düzenli seferler yapan vapurlardan 30 kadarını Kırım Savaşı esnasında devletin hizmetine tahsis edeceğine dair 11 Mart 1855 tarihli raporunu Fransa Deniz Kuvvetlerine sunmuştu.

Magnan'ın Kırım Savaşı'nın lojistiğini sağlamak için Fransız Deniz Kuvvetleri'ne tahsis etmek üzere sunduğu raporunda kiralık gemilerin isimleri şöyleydi: (Breitmayer, 1880: 319-320).

Express	Papin
Tigre	Riverain
Leopard	Mont-d'Or
Coquette	Favorite
Furet	Mogador
Isly	Belle-Poule
Bellot	Marin
Cygne	Riquet
Dragon	Grand-Combe
Aigle	Papin
Avant-Garde	Hidronelle

Magnan bu raporlarında özetle:

Şu anda 30 adet düz vapurumuz bulunmaktadır. Bu vapurların her biri 90 santim su çeken 60 ila 350 beygir gücünde 200 ton emtia, 500 asker taşıyabilecek kapasitedelerdir. Uzunlukları ise ortalama 50 metre civarındadır. Bu gemiler Azak, Don, Kolnius, Prut ağzlarına Perekop Körfezine askeri birlikleri taşıyabilir. Tuna ve kollarında, Dinyester, Buğ ve Dinyeper nehirleri üzerinde oldukça uzak destinasyonlarda işleyebilir. Bu gemilerin lojistik imkânlarından istifade edilebilir. Bu gemiler atları taşıyabilir ve karaya çıkarabilir. Nehirlerde köprülerin olmadığı yerlerde, bunlardan köprü olarak istifade edilebilir. Bu gemilerle 15-20 bin arasında asker taşınabilir, ayrıca gemiler acil yardım olarak sıradan işlerde, posta ve haberleşmede kullanılabilir. Her vapur 20 kişilik tam teçhizatlı asker ve gerekli deniz saldırısı yapabilecek silah ve mühimmat taşıma kapasitesinde olacaktır. Düz nehir gemilerinden birçok formda ekonomik olarak istifade edilebilir.

Bu düz gemilerin devletin hizmetine sunulmasıyla Karadeniz ve Azak denizlerinde avantajlı bir şekilde seyir sağlanacaktır. Denizin pek nadir sakin olduğu Karadeniz’de altı düz vapurlar, Tuna ağzlarından içeriye doğru Dinyester, Buğ, Don nehirlerine doğru rahatlıkla seyredebilecekler, deniz ile kıyı arasında plaj görevi görerek amfibi gemileri şeklinde askeri çıkarma yapacaklardır. Eğer savaş Rusya’nın içerisinde cereyan ederse askerler zorunlu olarak Dinyeper, Don, Buğ, Dinyester ve Tuna üzerinden çıkarma yapacaklardır. Bu vapurlar askerlere bu hizmeti sunabilmenin yanında büyük savaş gemileriyle koordinasyonlu bir şekilde hareket edeceklerdir (Breittmayer, 1880: 319-326).

Kaptan Magnan, Kırım Savaşı’nda Fransız birliklerinin yanı sıra Kurmay Albay olarak Sivastopol önlerinde Ruslara karşı Türk birliği saflarında da savaştı. 14 Kasım 1854 günü havanın çok şiddetli ve fırtınalı olmasından dolayı içinde bulunduğu çadır yıkıldı ve Magnan’ın bacağı kırıldı. Magnan, kısa süre sonra iyileşerek birliğine geri döndü (Raymond, 1855: 436). Doğu Savaşı’nda Ruslara karşı vermiş olduğu mücadele ve yaralanması belki de onun Balkanlarda bulunduğu süre boyunca Ruslara karşı sert tavır almasına neden oldu. Magnan, Kırım Savaşı boyunca hem kara birliklerine hem de deniz birliklerine önemli katkılar sundu.

Kaptan Magnan, bu savaş esnasında Rhône ve Saône’de seyreden vapurların basit bir modifikasyondan geçirildikten sonra yeni istasyonlara sefer yapabileceği kanaatine ulaştı. Fransa’da olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de Kaptan Magnan’ın teşebbüs ettiği bu projeye ilgi çok yüksek oldu. Magnan, projesini hayata geçirmek için ilk deneme seferini İstanbul’a düzenleyecek olan *Le Cygne* adlı vapuru seçti. Bu vapur, gemi direkleri olmayan, yandan çarklı, 8 knots hızında, 50 beygir gücünde düz bir nehir vapuruydu. *Le Cygne, La Cie. General Tersanesi’nde* 1847 yılında inşa edildi. 57,41 metre uzunluk, 4,65 metre genişlik, 2,40 metre derinliğe sahipti. Teknesi demirden, buhar makinası yüksek presyonlu, güvertesi ise ahşaptandı. Hızı ve bakım masrafına göre diğer vapurlardan daha ekonomikti. Açık deniz vapurlarına oranla %50 daha az kömür tüketmekteydi (Breittmayer, 1880: 330).

Magnan’ın hedefi Levant’ın ana liman kenti olan İstanbul’a nehir vapuruyla gelerek oldukça dar ve geçilmesi imkânsız olan Haliç Köprüsü’nden geçerek kayıkçıların mahremiyet alanı olan Haliç’e girebilmektir. Bu, bugüne kadar görülmemiş bir deneyimdi. *Le Cygne*, bugüne kadar Saône ile Lyon arasındaki hatta işlemişti. Vapurun köprüden geçebilmesi için bacası aşağı-yukarı yönlü hareket edebilecek şekilde dizayn edilmeliydi. Magnan, baca üzerinde küçük değişiklikler yaparak aşağı-yukarı yönlü hareket eden bir baca yaptırmayı başardı. İstanbul seferine konulacak bu vapura Magnan bizzat kendisi kaptanlık yaptı (Breittmayer, 1880: 327-330). 10 mürettebat ile 15 Ağustos 1855’te, 11:00’da Marsilya’dan İstanbul’a gitmek üzere dualarla denize açıldı. Bu sefer çok sayıda risk barındırmaktaydı. Hele de Çanakkale ve İstanbul boğazlarında neredeyse her gün bir gemi kazası meydana gelmekteydi. Vapur birkaç badire atlattıktan sonra 17’sinde Cenova’ya, 18’inde Livorna’ya, 19’unda Civita-Vechia’ya 22’sinde Mesina’ya ulaştı. Korfu’ya demirlediğinde gemi salgın hastalıkların yoğunluğundan dolayı karantinaya alındı. Rus yanlısı ahali, vapurun İstanbul’a gittiğini duyunca, gemi mürettebatını

yuhalayarak protesto ettiler. Nihayet vapur, 30 Ağustos'ta Korfu'dan hareket etti. Dalgalar buradan itibaren giderek hırçınlaşmaya başladı. Le Cygne, baş-kıç yapmasının etkisi en aza indirecek şekilde tasarlanmıştı. Bu sayede yorulmadan yoluna devam etti. 4 eylülde Napoli körfezi, 5 eylülde ise Pire'ye ulaştı. Vapur, bu defa Batılı müttefikleri destekleyen Yunanlıların alkış ve tezahüratları altında Volo'dan Oreos'a uğradıktan sonra Çanakkale Boğazı'na doğru yol aldı. Gelibolu'yu geçtikten sonra 20 Eylül gecesi Altın Boynuz'un kapısında görüldü. Zorlu geçen bu yolculuk tam olarak 26 gün sürdü. Bunun sadece 7,5 günü seyirde geçti. Vapur, Galata'ya geldiğinde İstanbul Fransız elçiliği Magnan'ı tebrik ederek tüm imkânlarını onun hizmetine sundu. (Breittmayer, 1880, 330, Martin, 1855: 411-413).

Magnan, bu merasimden sonra vapurun dümenini Haliç'e doğru çevirdi. Levantenler ve İstanbul ahalisi korku ve şaşkınlık içinde biraz da meraklı gözlerle Galata Köprüsü'nün üzerinden geminin kendilerine doğru gelişini seyretti (ACCIM. QDF. 04/95). Herkes, büyük bir felaketin yaşanacağına inanıyordu. Vapur köprüye yaklaştığında gemi bacasının aşağı doğru indiğini gördüler. Ahalinin korku ve heyecan dolu gözlerle vapura bakması ve Haliç'ten geçmesi dönemin gazetelerinde bile resmedilmişti.² Nihayet vapur, kayıklara ayrılmış olan dar kemerden engelsiz bir şekilde geçerek içeri girdi. Köprüden geçmeyi başaran Le Cygne, zarif bir şekilde Haliç Tersanesi'nin havuzuna geldi. Pervasız olarak görülen bu girişimin başarıyla sonuçlanması Türk idarecilerini etkilemişti. Le Cygne, Rus esirlerin bulunduğu Prens adaları ile Babiali arasında haberleşmeyi sağlamak üzere kullanılmak için hemen Osmanlı hükümeti tarafından kiralandı ve İstanbul ile Prens Adaları (İstanbul Adaları) arasında sefere konuldu (Martin, 1855: 411-413).

Kaptan Magnan'ın özel girişimi Fransız denizcilere, tüccarlara ve sermayedara yeni ve geniş bir alana açılma imkânı sundu. Fransız müteşebbislerin bugüne kadar Akdeniz'in ötesine açılma girişimleri pek nadir rastlanan bir durumdu. Kırım Savaşı'nın Batılıların lehine sonuçlanmaya başladığı bir dönemde çok sayıda Marsilyalı ve Lyonlu yatırımcı savaşın kazanımlarını fırsata çevirmek için İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Batılı güçler ve Rusya arasında yapılacak olan barışın ön hazırlıkları bu çerçevede yapıldı. Özellikle Tuna Nehri'nde nakliyatın serbestiyeti barışın ana konularından biri olarak ilan edildi.

Kırım Savaşı'yla beraber Fransız denizci ve tüccarlar, sermayedar grupları, bugüne kadar Fransız denizcilere istenilen düzeyde açılmayan Tuna Nehri'ne girmeye başladılar. J. Horn'un *La Presse* Gazatesi'ndeki makalesinde Kaptan Magnan'ın bu deneme girişiminden ve Fransız tüccar ve sermayedarlar nezdinde uyandırmış olduğu heyecandan övgüyle söz edilmekteydi

Son Doğu savaşının sonucunda Tuna'da nakliyatın tartışmasız bir şekilde serbest hale gelmesi sevindirici olmuştur. 30 Mart 1856 antlaşmasından sonra Tuna'da nakliyat tüm milletlerin kullanımına açılmıştır. Fransızların Tuna'da tüm gemilere tamamen serbestiyet fikri, Almanlar tarafından tartışmaya neden olmuştur. Almanlar Tuna'daki serbestiyet düşüncesini sadece kendileri için uygulamaya koyarak buraların verimli ürünlerini taşırlarken, bunun tüm Batı için geçerli olmadığı iddiasını savundular. Bu çok ciddi sorunlara neden oldu. Burada Fransa'nın iki kat çıkarı söz konusuydu. Politik olarak; Aşağı Tuna boyunca ikamet eden farklı milletlerle Fransa'nın münasebetleri sağlanacak, ekonomik olarak ise, Fransız endüstriyel ürünleri için yeni bir kapı ve pazar açılmış olacak, aynı zamanda Fransız endüstrisini besleyecek olan yeni hammaddelere ulaşılmış olacaktır. Buradaki milletler özellikle Romenler ırk yönüyle Fransızlara ve Batı toplumlarına Germenlerden daha yakındırlar. Buralarla endüstriyel ve ticari ilişkiler kuruldukça Fransa'nın bu bölgelerle münasebetleri artacak ve nüfuzu genişleyecektir. Bu görevin hükümet ve özel sektör arasında bölünmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Fransız hükümeti tek başına bu iki görevi üstlenemez. Kongre'nin başından beri Fransa'nın Prensliklere dair şevk

² Ek 1'e bakınız.

ve azimle çalışması bilinmektedir. Uzun zamandan beri bu bölge halklarının Fransa'ya karşı duyduğu sempati bilinmektedir. Eğer bu siyasi başarı hemen pratik başarıya dönüşmezse Fransa'nın kazanımları havada kalacaktır. Fransız özel girişimi, belki de orada Fransız girişimci ruhuna açılan geniş alanı yeterince algılamadığı için işe koyulmakta yavaş davranmaktadır. Bu amaçla yapılan övgüye değer tek girişimden söz etmek gerekir. Sayın kaptan Magnan'ın şirketinin cesaretli girişimi. Lyonlular Le Lyonnais adlı vapurla 1856 yılında başlayan bu girişim, Fransa ile Aşağı Tuna arasında doğrudan bir nakliyat bağlantısı oluşturmaya yöneliktir. Ülke bu cürekâr denizcinin girişimini ilgiyle takip etti... (La Presse, 7 Juillet 1857).

Kaptan Magnan ve refakatindeki Mathiss ve Parrot adındaki yatırımcılar Tuna iskelelerinde keşif seferleri yaparak yatırım planları hazırlarken, Paris Anlaşması'nda alınan kararlar Tuna'nın uluslararası ticarete eklenmesinin hukuki statüsünü oluşturuyordu. Müzakerelerde Rusya'nın Tuna Nehri'nden ve buna bağlı suların uzaklaştırılması üzerine esas alınan haritada taraflar mutabıktı (Cevdet Paşa, 1991: 5). Anlaşmanın 15-20 maddelerinde Tuna'da seyr-i sefainin serbestiyeti ve bunun Osmanlı, Britanya, Fransa, Avusturya ve Sardunya devletlerinin her birinden tayin olunacak memurlardan müteşekkil uluslararası bir komisyon (CED = Comission Européenne du Danube) tarafından denetlenmesi ve işletilmesi kararlaştırıldı. İsakçı'dan Tuna boğazlarına kadar olan kısım bu komisyon tarafından idare edilirken, Isakçı'dan yukarıya olan yani Yukarı Tuna kısmı sahil devletlerinden oluşacak diğer bir komisyon tarafından idare edilecek, Aşağı Tuna Komisyonu ile aynı salahiyyete sahip olacaktı. (16 ve 18. Madde) (Erim, 1953: 347-349). Tuna Nehri ve kollarında ilan edilen seyri sefainin serbestisi buharlı nehir taşımacılığı yapan kesimleri heyecanlandırdı. Fransız atölyelerinde inşa edilen çok sayıda buharlı gemi ve artan denizci ve gemi mürettebatı için Fransız ve Batı Avrupa nehirleri hayli kısıtlı ve yetersiz kalmaktaydı. Fransız armatörler, denizciler bu birikimlerini Fransa ve Batı Avrupa'nın dışındaki uluslararası nehirlere taşımanın fırsatlarını aramaktaydılar³ (CADN. Consulat Iasi, 1856-1858, V. 55). Çok sayıda ülke ve bölge arasında bağlantı sağlayan Tuna ve kolları gibi devasa bir nehirde nakliyatın serbestisinin Fransa'nın da içinde bulunduğu uluslararası bir komisyon tarafından güvence altına alınması, Tuna ve kollarının bir anda cazibe merkezi olmasını ve tüm dikkatleri üzerine çekmesini sağladı.

Prut ve Seret'de Vapur Nakliyatı ve La société Mathiss, Magnan, Parrot Kumpanyası

Kaptan Magnan, başarılı keşif seferlerinden sonra Rhône ve Saône nehirlerinde taşımacılıkta bulunan düz vapurların basit modifikasyondan geçirilerek denizden, nehirlere kadar yeni liman ve iskelelere sefer yapabileceği düşüncesindeydi. Bu doğrultuda Rhône nehrinde işleyen bazı gemilerin İstanbul Boğazı'na, hatta Tuna Nehri iskelelerine kadar rahatlıkla gönderilebileceğini ve Marsilya ile bu bölgeler arasında düzenli seferler başlatılabileceğine dair projesini Fransız hükümetine sundu.

Kaptan Magnan, Tuna'da vapur işletme teşebbüsüne girişen ilk ve öncül Fransız girişimci olarak Tuna nakliyat tarihine adını yazdırdı. Magnan, *Le Lyonnais* ile İstanbul'a uğradıktan sonra 22 Mayıs 1856'da Kalas'a ulaştı. Düşündüğü planı sunmak için Fransız Yaş konsolosu vasıtasıyla Boğdan Beyi Ghika ile bir görüşme yaptı ve amacına ulaştı (CADN. Consulat Iasi, 1856-1858: V. 55). Ghika Bey, Tuna'da Avusturya vapurlarına alternatif olabilecek böyle bir teklifi hayli olumlu karşıladı. Magnan, kendisine

³ Böyle bir çalışmanın yapılması gerektiğine dair beni teşvik ve ikna eden, Nantes Dış İşleri Bakanlığı arşivlerine ait belgelerin temininde ve değerlendirilmesinde aynı zamanda makalenin yazımı boyunca destek ve yardımlarını esirgemeyen Nantes Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim elemanı kıymetli Patrice Pipaud'a minnettarım.

arkadaşlık eden Avukat ve girişimci Mathiss'i de alarak Yaş kasabasına gitti ve mutabakata vardı. Magnan'ın 5 Şubat 1856'da *La société Mathiss, Magnan, Parrot et Cie.* adıyla beş girişimci ile beraber kurmuş olduğu vapur kumpanyası, 25 Mayıs 1856 yılında 30 yıllığına Prut ve Seret nehirleri ve göllerinde seyrüsefer yapabilme imtiyazını almış oldu (CADN. Memoire Magnan: V. 55). Kaptan Magnan, *Le Lyonnais* ile Tuna ağzlarından sonra İsmail ve Kili'ye oradan Kalas ve Odesa arasında birkaç başarılı sefer yaptı. *Lyonnais*, Kalas'tan sonra Vidin'e yöneldi ve buradan yoluna devam ederek 1856 Eylülünde Demirkapılara kadar ulaştı. Bununla ilk defa bir Fransız vapuru Demirkapılar'a kadar ulaşmış oluyordu. *Le Lyonnais* oradan Orta Tuna'ya kadar geçerek Sırbistan'ın merkezi Belgrad'a geçti (La Presse, 7 Juillet 1857). 19 Temmuz 1856'da insan kalabalıkları ve top atışları arasında Belgrad'da demirledi. Avusturya Hükümeti Magnan'ın bu girişimini endişeyle takip etmekteydi. Tuna Buharlı Nakliyat Kumpanyasının kaptanı, Magnan'ın klavuzluk teklifini reddetti. Avusturya hükümeti Tuna Buharlı Nakliyat Kumpanyası kaptanlarına *Le Lyonnais* Sava'da seyrederken herhangi bir tehlikeyle karşılaşırsa kesinlikle yardım etmemeleri, sadece tahlisiye hizmeti vererek içerisindeki yolcuları kurtarmalarını gemiye kesinlikle dokunmamalarına dair talimat vermişti. Buna rağmen Sırp klavuzların yardımıyla Magnan yoluna devam etti (Karoviç, 2018: 394). Sırp voyvodası, bölgenin ticari ihtiyaçlarına yönelik bir çalışma yapması için Magnan'a yanında çalışanlardan uzman kişilerden birini yardımcı tayin etti. Vapur bundan sonra 24 Temmuzda Tuna'nın Bosna'daki şubeleri olan Sava ve Bosna sınırında bulunan Brod'a kadar yol aldı. Sava Nehri suyunda düşüş yaşandığını fark etti ve vapuru karaya çekti, zira gemi ancak bu şekilde daha sonra yeniden yüzdürülebilirdi. *Le Lyonnais* bu seyahatlerinde toplamda nehir üzerinden 1.460 kilometre yol kat etti. Magnan ve refakatindeki Fransız yatırımcılar gittikleri her yerde tüccarlar ve yerel ahali tarafından ilgiyle karşılandılar. Magnan'ın bu cesur seyahati ve Boğdan Beyi'nden aldığı imtiyaz Avusturya'da büyük bir heyecana neden oldu (Avril, 1876: 44-46).

Boğdan Beyi ile yapılan 25 Mayıs 1856 tarihli İmtiyaz anlaşması 21 maddeden oluşmaktaydı. Anlaşma Boğdan sınırları içerisindeki nehir ve göllerde seyrüsefer imtiyazı üzerineydi. Seyrüsefer hakkını alan kumpanya belirli gümrük vergilerinden muaf olacaktı. Boğdanlı memurlar, şirkete ait vapurlarla yolculuk yaptıklarında yarı ücret ödeyecekler, barış zamanında askeri birlikler ve savaş malzemeleri ücretsiz bir şekilde taşınacaktı. Bu şirket Boğdanlı müteşebbislerin ortaklığında kurulduğundan gemileri Boğdan'a has bir bandıra altında seyredeceklerdi. Mürettebatın üniforması Boğdan idaresi tarafından düzenlenecekti. Kumpanya vapurlarında eğitim almak isteyen talebe denizciler, şirket vapurları sayesinde nehir nakliyatını ve makine kullanımını öğreneceklerdi. Kumpanya vapurlarından beklenen bir diğer husus ise mavnaların çekilmesiydi (CADN. Compagnie Moldo, V. 55).

Mathiss, Magnan, Parrot Kumpanyası, *Le Cygne* ve *Le Lyonnais* adlarında iki adet vapur ile deneme seferlerini başarıyla tamamladı. *Le Cygne*, İstanbul Limanı'nda kaldı. *Le Lyonnais* ise Tuna Nehri'nde iki sefer gerçekleştirdi (La Presse, 4 Mai 1866). Ancak Tuna ağzlarının birinde karaya oturdu. Daha sonra parçalandı ve satıldı. Deneme seferleri Tuna'da vapur nakliyatının ne derece zor ve tehlikelerle dolu olduğunu gösterdi. Buna rağmen Kaptan Magnan Tuna'da vapur taşımacılığı yapma fikrinden asla vazgeçmedi. Tuna'da tüm milletlere seyrüseferin serbestisi kararı alındığı esnada inhisar anlamına gelen böyle bir imtiyaz başta Avusturya ve Osmanlı olmak üzere bazı devletler tarafından gayri hukuki bir anlaşma olarak görüldü ve tartışmalara neden oldu.

Avusturya hükümeti, bu anlaşmayı konsolosları aracılığıyla yakından takip etmekteydi. Avusturya, Tuna Kumpanyası, Tuna Nehri'ndeki ayrıcalıklı konumunu devam ettirmek düşüncesindeydi. Magnan'ın bu anlaşması 30 yıldır bu sulardaki Avusturya inhisarını sonlandırmak anlamına geliyordu. (La Presse, 7 Juillet 1857). En azından Fransızlar tarafından Avusturya'nın tepkisi bu gerekçeye bağlandı. Avusturya bu imtiyazın 1856 Paris Anlaşması'nın 15 ve 20. maddelerinin hilafına olduğunu belirterek, bunun iptali için Babialı'ye başvuruda bulundu (La Presse, 7 Juillet 1857). Avusturya'nın şikâyetini havi 26 Ağustos 1856 tarihli mektupta kısaca şu bilgilere yer verilmişti.

Boğdan voyvodası sabık Ghika Bey, Prut ve Seret nehirlerine münhasıran vapur işletmek üzere Fransa tebaasından M. Magnan'a imtiyaz-ı mahsusa vermiş olduğundan ve bu ise ahkam-ı uhdeye muhalif bulunduğundan ol babda Avusturya sefaretini tarafından verilmiş olan takrir-i resmi geçende savb-ı asilanelerine gönderilmişti ...Paris'de münakid olan muahede-i umumiyede Tuna'nın ve bi't-teferrua şubelerinin tabi olacakları kaideyi tayin kılınmış olduğuna ve Prut ve Seret nehirleri üzerinde demek olan inhisar, mukavelat ve muahade-i mezkure ahkamına mugayir görüldükten başka bu makule ahvalde saltanat-ı seniyyenin tetkik ve tasdikine havale olunmaksızın bir karar inhisarına idare-i mahalliyyenin bir guna salahiyeti bulunmadığına binaen bu babda memleketin idare-i bekası tarafından yapılmış olan şey na-meşru olup iş bu nehirler hakkında verilen imtiyazı saltanat-ı seniyyenin keen lem yekün (yok hükmünde) hükmünde tutulması... (BOA. HR. MKT. 156-/67, 27 Ağ 1856). talep edilmekteydi.

Avusturya sefiri Bardesi, Boğdan Voyvodası Gregoir Ghika Bey'in azledilmesinden hemen önce Kaptan Magnan'a Prut ve Seret nehirleri üzerinde vapur işletilmesine dair verilen imtiyazın Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında mevcut olan uluslararası kaidelere aykırı olduğunu, Ghika Bey ve Magnan'ın mutabık kaldıkları imtiyazı şaşkınlıkla karşıladıklarını ifade etmiştir. Bardesi'ye göre Avusturya memleketlerinde olan Prut ve Seret nehirlerinin güney kısmı Osmanlı Devleti'ne ait olup, bunun hakkında iki devlet arasında imzalanan 1718 Pasarofça, 1739 Belgrad ve 24 Şubat 1784 antlaşmaları gereğince bu nehirlerde gemilerin seyrüsefer hakkı iki devlet için eşit olup, sonradan 1815 Viyana Kongresi'nde ve Paris Muahedesinde (30 Mart 1856) alınan kararlar dahi geçmiş ahitnameleri teyit etmekte ve onlara atıfta bulunmaktadır. Prenslükler her ne kadar iç meselelerini bağımsız çözüme hakkına sahip olsalar da bölge idarecilerinin şubeleri iki devletin sınırları içerisinde kalan bu nehre münhasır taşımacılık imtiyazı vermesi iki devletin onayına tabidir (Le Journal Debat, 16 Sep. 1856, CADN. Memoire Magnan, V. 55). Ayrıca her bir ulusun gemilerine tanınan seyr-i sefain serbestiyeti usul ve şartlarına Ghika Bey ve Kaptan Magnan, Prut ve Seret nehirlerinde seyr-i sefaini inhisar ederek açıktan açığa muhalefet etmektedirler. Avusturya hükümeti Paris Anlaşması'nın bu kaidesine uyararak bundan önce Tuna Nehri'nde bir Avusturya Kumpanyasına vermiş olduğu imtiyazı dahi geri almıştır. Avusturya her kimin lehinde olursa olsun her türlü imtiyaz ve buna benzeyen istisnaları tanımayacaktır demektedir. Büyük Britanya da Avusturya gibi Fransızların Tuna Nehri'ndeki serbestiden istifade ederek tekel oluşturma yoluna gitmesine karşı çıkmaktaydı. Üstelik Britanya konsolosluğu vasıtasıyla Babialı'ye gönderdiği raporunda Magnan'ın Balkanlardaki Hristiyanları kıskırtan bir *provakatör* olduğunu ifade etmekte hadiseyi farklı bir boyuta taşımaktaydı (BOA. HR. TO. 157/41, 20 Temmuz 1856; İ. HR. 142/7457, 19 Nisan 1857, İ. HR. 133/686, 7 Ağustos 1856).

Babialı, Büyük Devletlerin baskı ve talepleri karşısında öncelikle 27 Mayıs 1856'da Boğdan Voyvodası Ghika'yı görevden azletti (CADN. Observation Magnan, V. 55). Yeni tayin edilen voyvoda ise bu imtiyazı tanımadığını bildirdi. Bundan hemen sonra Osmanlı yönetimi, bölgedeki çıkarlarının da aleyhine olarak gördüğü bu anlaşmaya karşı olduğuna dair bir deklarasyon yayınladı. *Le Journal de Debats* gazetesi;

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile benzer argümanları ileri sürerek Avusturya'nın safında olduğu yönünde algı yarattı. Babıali'nin sunmuş olduğu bildiride özetle:

Saygıdeğer ve basiretli bir prens olan Moldova hospodarı Prens Ghika, Fransız hükümetinin tebaası olan saygıdeğer Magnan'a Prut ve Seret'de buharlı gemilerle sefer yapma imtiyazı vermişti. Bu imtiyaz mevcut anlaşmaların esasına aykırı olduğu için Avusturya hükümeti, elçisi aracılığıyla Babıali'ye bir nota verdi. Buna göre her iki beylik de (Eflak ve Boğdan) Osmanlı İmparatorluğu ile dış güçler arasında var olan anlaşmalara tabidir. Anlaşmanın hükümlerine muhalif olan her şey gayri hukukidir. İki imparatorluğun memleketlerini sulayan nehirlerde nakliyatın serbestisine ilişkin olarak, Prut ve Seret'deki vapur seferleri de Osmanlı ve Avusturya arasında imzalanan anlaşmalara tabidir. (Journal de Debat, 26 Aout 1856).

Babıali, Avusturya ve Britanya'nın karşı çıkması bilhassa Avusturya sefirinin talebi ve kendi izni olmadan ruhsatsız verilen bu imtiyazın bir an önce lağvedilmesi için Boğdan kaymakamlığına gerekli emrin verildiğini ve 7 Ağustos 1856 tarihi itibarıyla imtiyazın feshedildiğini bildirmiştir. (BOA. HR. TO. 157/41, 20 Temmuz 1856; İ. HR. 142/7457, 19 Nisan 1857, İ. HR. 133/686, 7 Ağustos 1856).

İstanbul Fransız Elçisi Thouvenel, bu haber üzerine Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya Avusturya'yı protesto eden bir mektup vermiştir. Thouvenel, söz konusu prensliklere dair Paris Anlaşması'nda Babıali'nin "Prenslikler için bağımsız ve ulusal yönetimi korumayı taahhüt ettiğini" belirten argümana sığınarak imtiyazın meşru olduğunu savunmuştur. Martin Bey de *Le Journal des débats*'daki makalesinde Eflak ve Boğdan'ın aslında hukuken uzun zamandan beri Osmanlı'nın ayrı bir bölgesi olduğunu, ileri sürülen argümanın hiçbir değerinin olmadığını ifade etmişti. (Journal de Debat, 26 Aout 1856). Tuna prensliklerindeki imtiyaz meselesi Osmanlı ve Avusturya'nın hamlesiyle hızla politik bir sorun haline dönüşmüştü. (CADN. Observation Magnan, V. 55).

Fransız basınına göre Magnan'ın elde etmiş olduğu bu önemli imtiyaz, politik tartışmalara kurban edilmişti. Fransız basınında ve tüccarlar arasında büyük şaşkınlık yaratan bu politik çekişmede Avusturya'nın manevralarında Fransa'ya karşı galip geldiği söylentileri hâkim olmuştur. Batılı hükümetler de bu imtiyazı Paris Anlaşması'nın seyr-i sefain serbestisi hakkını ihlal eden imtiyaz olarak gördüler ve Avusturya ile Osmanlı'dan yana bir tavır sergilediler.

Kaptan Magnan ve Fransız yatırımcılar tüm diplomatik baskı ve engellemelere rağmen muhtelif teşebbüslerle Tuna'da buharlı gemi taşımacılığına devam ettiler. Magnan ve Fransız müteşebbisler bundan sonra Paris Anlaşması kaidelerine uygun olarak yeni bölgesel ortaklıklar ve kumpanyalar oluşturarak Tuna taşımacılığında söz sahibi olma yoluna gittiler. Magnan'ın Tuna Nehri ve kollarına yönelik buharlı nakliyatı girişimleri uluslararası diplomasiye kurban gitse de daha köklü ve kurumsal bir şirket olan bir diğer büyük Fransız Kumpanyası olan Mesajeri Maritim, İbrail ve Kalas'a kadar hatlarını uzatarak Aşağı Tuna kentlerine düzenli seferler yapmaya muvaffak olmuştu. Aslında Mesajeri Kumpanyasının yıllık genel toplantısında Magnan'dan çok önce henüz 1854 yılında İbrail ve Kalas'a düzenli seferler yapma kararı alınmıştı. Ancak bunun uygulamaya geçmesi Kırım Savaşı dolayısıyla 1856 yılında oldu. *Pericles* adlı Mesajeri buharlısının ilk başarılı deneme seferini yapmasının ardından Lyonlu iş adamları ve tüccarlar Fontenay kaptanlığında diğer bir Mesajeri vapuruyla (muhtemelen Pharamond) bölgeye keşif turları yaptılar. Şirket vapurları İbrail ve Kalas'a yönelik 1856 yılının Temmuz-Aralık arasında 36 başarılı sefer gerçekleştirdi (AFL. 1997 002 5242, Assemblée 28 Mai 1857, Raccagni, 1980: 360, Uygun, Aşağı Tuna, 2015: 349-369). Magnan'ın teşebbüsünün bundan farkı onun düz nehir vapurlarıyla böyle bir girişimde bulunması, aynı zamanda sadece aşağı Tuna değil de Tuna'nın

tüm şubelerinde Masejeri'nin bu nehirdeki hattının bittiği noktadan itibaren Fransız nakliyatını tamamlayan düzenli vapur seferleri organize etmeyi planlamasıydı.

Kaptan Magnan, diplomasiye kurban edilen girişiminin ardından, Tuna ve kollarında ısrarla vapur taşımacılığına devam etmenin, zengin ve verimli alüvyonlardan oluşan Tuna havzasını Fransızlara açmanın yollarını aradı. Magnan, Sırbistan'da kaldığı 6 ay boyunca çok sayıda Sırp tüccar ve politikacıyla tanışma fırsatı buldu. Özellikle Kalas ile Belgrad arası bereketli topraklar, yolcu sayısı ve sunmuş olduğu yüksek navlun imkânlarıyla vapur taşımacılığı yapmaya hayli müsaitti. Üstelik Avusturya Tuna Buharlı Nakliyat Kumpanyası az sayıda seferleri ve yüksek navlun ücretleri ile bölge tüccarının ve ahalisinin haklı tepkilerini çekmekteydi (*Compagnie Générale*, 1860: 11-17). Eflak ve Boğdan'dan Belgrad'a kadar tüm idareciler Avusturya'nın tekelinden kurtulmak için yabancı şirketleri özellikle vapur kumpanyalarını bölgeye çekmek istemekteydi (P. Schneckenburg, 2016: 22).

Magnan'ın bu bölgede vapur taşımacılığı için yapmış olduğu ikinci girişim olan *Mathiss, Magnan, Parot, (Ya da Dumond iki ayrı şekilde de verilmekte) et Cie.* kumpanyasının alt şubesi olarak 1 Haziran 1857 yılında *La Compagnie Franco-Danubienne* adlı kumpanya kuruldu. Her biri 500'er Franklık 12.000 hisseli ve toplam 6.000.000 frank sermayeli şirketti. Kumpanyanın 13 Haziran 1857 tarihli genel toplantısında, “*şirketin hedefinin Tuna kıyısına hapsolmuş olan 25 milyon tüketiciye Fransız sanayi ürünlerini ulaştırmak ve bu bölgelerin oldukça zengin olan doğal ürünlerini Fransa'ya kazandırarak Fransız ticaretinin Tuna vilayetleriyle doğrudan temasa geçmesini sağlamaktır.*” denmekteydi (La Presse, 22 Juillet 1857). Magnan, bu girişimin başarıya ulaşabilmesi için Fransız hükümetinden sübvansiyon desteği talep etmekteydi. Paris Ticaret Odası'nın Tarım, Ticaret ve Çalışma Bakanlığı'na bildirdiği mektubunda özetle:

Bu tarihe kadar Prenslükler ile Fransa arasındaki ticari ilişkiler oldukça sınırlı ve yetersiz bir şekilde yapılmaktaydı. Moldova'ya has ürünler Leipzig fuarına gelen alıcılar tarafından alınıyor bundan sonra demiryolu aracılığıyla gönderiliyordu. Ürünlerin bazı noktalar üzerinden dolaylı olarak alıcı ve satıcılara ulaşması dezavantajlı bir durum oluşturmaktaydı. Marsilya'dan Kalas'a Tuna nehri üzerinden Belgrad'a kadar doğrudan ve düzenli deniz yolu bağlantısının kurulması prensliklerle olan ticari ilişkileri geliştirecektir.

Sayın bakan sizden şunu istiyoruz, şirketin bu projesinin başarıya ulaşması durumda çok sayıda avantaj sağlanacaktır. Sırp Kumpanyası ile ortaklık, 2.500.000 franklık ek bir sermaye oluşturacak, bunun iki ülkeye de olumlu etkisi olacaktır. Prut ve Seret'de 30 yıllığına taşımacılık imtiyazı elde edilecektir. Nihai olarak M.M. Mathiss, Magnan, Dumont et Cie adlı kumpanyanın ilk yıl yaşayacağı zorluklar karşısında kumpanya hükümetten sübvansiyon garantisi talep etmektedir. Prut ve Seret'de nehir taşımacılığı üzerine Moldova hükümeti ile yapılacak anlaşma Fransa için oldukça değerlidir. (CADN. Compagnie Moldo, V. 55, ACCIM. QDF. 04/95).

La Compagnie Franco-Danubienne Kumpanyası Belgrad'dan Kalas'a kadar uzanan istasyonlarda seferler yapacaktı. Kalas'a kadar navlun getiren diğer bir Fransız Kumpanyası Mesajeri Maritim Kumpanyası, Rus Ticaret Kumpanyası ile koordineli bir şekilde hareket edecekti. Bu düşünce de mutlu bir şekilde başlamıştı. Sırp hükümeti gemilerin bakımı ve onarımı için tamir atölyesi, malların takası için de belli noktalarda depolar ve mağazalar acentelikler oluşturdu (Tatic, 2016: 658). Bu kumpanya sayesinde Tuna ve Akdeniz arasındaki münasebetler hayli artacak, Sırp ekonomisi hızlı bir şekilde gelişecekti. Aynı zamanda tamir ve onarım atölyelerinde istihdam edilen Sırp gençleri zamanla buharlı gemi inşası ve nakliyatı becerisine sahip olacak modern vapur nakliyatından anlayan uzman ve nitelikli bir Sırp ekip ortaya çıkmış olacak, bunlar gelecekte oluşturulacak Sırp milli nakliyat şirketinin nitelikli mürettebatını yetiştirecekti (Karoviç, 2018: 395). Kumpanyanın faaliyetlerinden iyi sonuçlar

bekleniyordu. Ancak şirket oluşturulmadan önce bölge toplumları ve tüccarlarının beklentilerinin doğru şekilde tespit edilmesi ve buna yönelik defalarca deneme seferlerinin yapılması gerekirdi. Aynı zamanda depolar, antrepolar, acentelikler ve tanıtımlarının iyi yapılması elzemdi. Her şeyden önemlisi 27 yıldır bu hatta aktif olarak işleyen Avusturya Kumpanyası ile rekabet edebilmeyi göze alabilmeliydi. 1857 ocak ayının ortalarında Sırp hükümeti bu projeyi onaylamak istediğinde, projeyi ilk fonlayanların başında Sırbistan'ın önde gelen tuz tüccarı Misa Anastasiyeviç bulunuyordu. Ancak Avusturya Konsolosu Teodor Teja Radosavlieviç'in uyguladığı baskı ve yıldırma politikasının etkisiyle Magnan'ı destekleyen tüccar ve müteşebbisler peyderpey onu terk ettiler. Hatta desteklemek bir yana onunla iletişim kurmaya bile cesaret edemediler. Zira Sırp tüccarın bu döneme kadar ticari aktivitelerinin büyük bir kısmı Avusturya kentleriyle olan ilişkilere bağımlıydı. Hatta Sırp nüfusun önemli bir kısmı Avusturya'da yaşamaktaydı (Uygun, 2013: 695). Diğer yandan Kaptan Magnan'ın girişiminin neticesiz kalacağı öngörülebilmekteydi, bu nedenle 4 Mart 1857 yılında, bu defa başında kaptan M. Anatasijeviç, J. Kumandi, I. Miloşeviç gibi Sırp müteşebbis ve siyasetler Serbian Steam Navigation adında müstakil bir vapur kumpanyası kurmak istediler. Bunun için Sırp hükümetinden finansal destek istediler. Ancak mali yetersizlikler ve Avusturya hükümetinin baskılarından dolayı bu teşebbüsten de vazgeçildi (Karoviç, 2018, 395-396). Bundan bir yıl sonra 1858 yılında kurulan Rus Buharlı Ticaret ve Nakliyat Kumpanyası (ROPİT)'in Tuna da dahil olmak üzere Karadeniz ve Akdeniz'de hatlar açması Sırbistan'da sevinçle karşılandı. (Karakulak 112-113). Sırp ahali ve tüccar, Rus Kumpanyasının düşük tarifeli navlun taşıyacağından umutluydu. Ancak Paris anlaşması ile Ruslar, Balkanlar üzerindeki nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Üstelik Rus Buharlı Navigasyon şirketi bir Sırp tüccar (Jovan Dordeviç) aracılığıyla Dobra madenlerinin işletmeciliğini yasadışı bir şekilde ele geçirmişti (Karoviç, 2018: 396).

Fransız Tuna Kumpanyası'na ait tek bir vapur, *Le Lyonnais* Tuna'ya gelebilmiş ve ancak birkaç sefer gerçekleştirebilmişti. *Le Lyonnais*, Prut'ta tamir gördü ve seferlerini sonlandırmak zorunda kaldı. Bir süre sonra da Rus Kumpanyası'na satıldı. Bu başarısızlığın ardından Kaptan Magnan'ın hayalleri yıkıma uğramış, ülkesine dönmüştü. Sırp Prensi Miloş, vapur taşımacılığına dair yeni fikirlerini Fransızlara iletmek, Fransız sermayesini ısrarla Sırbistan'a çekmek düşüncesindeydi. Miloş, bu defa daha büyük ve farklı aktiviteleri olan bir vapur kumpanyasının kurulması için cazip tekliflerle Fransız sermayedarlara başvuruda bulunmuştur. Miloş'un düşündüğü kumpanya hem vapur nakliyatında bulunacak hem de değerli madenler ve petrol işletmeciliği yapmak üzere imtiyaz sahibi olacaktı.

La Compagnie Generale de Navigation Franco-Serbe

Sırp Prensi Miloş, Avusturya'nın taşımacılık tekelinden ve baskıcı politikasından kurtulmak ve yeni tekliflerini iletme üzere bizzat Paris'e gitti ve Kaptan Magnan ile görüştü (P. Schneckenburger, 2016: 23). Magnan hayli cazip bulduğu bu teklifi ortakları Bouillon ve Alphonse Conte'ya ilettiler. Yarım bıraktığı Tuna taşımacılığına dönmek ve yeni teklifini sunmak için T. Brouzet tarafından anonim bir şirket olarak kurulan *La Compagnie générale de navigation* kumpanyası'na başvurdu. *La Compagnie générale de navigation* Kumpanyasının amacı hem Fransa'da hem de yurt dışında nehirlerde, kanallarda, göllerde ve denizlerde mümkün olan en geniş şekilde taşımacılık yapmaktı. Magnan cazip tekliflerle sunduğu önerisini şirketin üst yönetimine kabul ettirmeyi başardı. Böylelikle başında Sırp Prensi Miloş ve Magnan'ın bulunduğu Sırp ve Fransız ortak yatırımcıların sermayesiyle 12 Kasım 1859 yılında *MM. Bouillon, Conte et Cie, et Magnan* adıyla yeni bir şirket kuruldu. Kumpanya, *La Compagnie générale de*

navigation'un alt bir şubesi olarak kurulmuştu. Şirketin yöneticilerinin sayısının arttırılması için tüzüğünde yeniden adlandırılma yoluna gidildi ve şirketin adı *La Compagnie générale de navigation Franco-Serbe* olarak değiştirildi. Bu şirketin 17.600 hissedarı bulunuyordu. İki milyon frank sermaye ile kuruldu, imtiyaz süresi 30 yıl idi. Şirket, Sırbistan Prensi Miloş'tan Fransız bandırasıyla Tuna ve Sava nehirlerinde 1.200 kilometrelik bir güzergâhta Fransız bandırasıyla vapur taşımacılığı yapmak imtiyazını elde etti. Şirkete altı adet yüksek tonajlı vapur tahsis edildi. Vapurların bakımı için Belgrad'da da bir tamir atölyesi kurulacaktı. Kumpanya Maidenpeck bölgesinden muazzam ölçüde istifade edilmesi bu bölgeden kömür, petrol, demir, bakır cevheri, kurşun, bakır, meşe ormanlarından çıkarılan değerli navlunu yüksek tonajlı vapurlarıyla taşıyacaktı. Magnan, hem Tuna'da nakliyat hakkı elde etmiş hem de Maidenpeck bölgesinden muazzam ölçüde istifade edilmesi, özellikle Dobra kömür madeninden, demir, bakır cevheri, kurşun, bakır, meşe ormanlarını işletme imtiyazı almıştı. Bu şirket aynı zamanda 20 fersahlık (1 Fersah yaklaşık 5,55 kilometre) Maidenpeck bölgesinin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını bilhassa kömür madenlerinin net gelirinin 10'da birini Sırp hükümetine vermek kaydıyla işletme imtiyazına sahip olmuştu. Miloş'un Dobra kömür madenleri işletmeciliğini de Franco-Serbe Kumpanyası'na vermesi daha önce burayı usulsüz bir şekilde işletmeye teşebbüs eden Rus Vapur Kumpanyası'nın tepkisine neden oldu, bu sorun Rusya ile Sırbistan arasında diplomatik bir krize neden oldu (Karovic, 2018, 396). Hatta Ruslar St. Petersburg'dan Miloş'a karşı savaş ilan edeceklerini bile bildirdiler. Franco-Serbe Kumpanyası'nın karşı safına Almanlar ve İngilizlerin yanı sıra Ruslar da eklenmiş oldu. Miloş Rus tehdidine karşılık Fransa'nın desteğini alarak Rus baskısını bertaraf etmeyi başardı ve böylelikle bereketli madenlerin işletmeciliği Franco-Serbe Kumpanyası'na kaldı (Tatic, 2016: 671). Bu imtiyaz süresince Fransız müteşebbisler, denizciler Sırbistan'dan bağımsız olarak Eflak ve Boğdan'da Tuna üzerinde düzenli ve bağımsız vapur taşımacılığının gelişmesi için farklı girişimlerde bulundu (Compagnie Generale 4-7).

Eflak, Boğdan nehirlerinde bu amaçla 1858 yılında kurulan, ancak fiiliyata geçemeyen La Cie. Franco-Moldo Valque du Danube adlı kumpanya, Kalas ile Pesth (Budapeşte) arasında vapur taşımacılığı yapacaktı. Şirket, bu hatta işletmek üzere yüksek tonajlı 15 adet vapur satın almak için girişimde bile bulunmuştu. Bu esnada bir Avusturya Kumpanyası oldukça iyi şartlarda vapurlarıyla haftada bir defa Pesth ile Kalas arasında düzenli seferler yapmaktaydı. Geriye kalan altı gün boyunca hiçbir vapur işlemediği için bu boşluktan istifadeyle Franco-Moldo-Valaque Kumpanyası 500'er tonajlık ve saatte 20 kilometre hız yapabilen vapurlarla seferlerde bulunabilirdi. Sefer sayıları gelir-giderler de teoride hesaplanmıştı. Öngörülen maliyet hesaplamasına göre nakliyata elverişli 8 ay süresinde 96 sefer Budapeşte-Demirkapılar arasında (500 km.) yapılacak ve 96.000 ton navlun taşıyacak, 96 sefer Demirkapılar-Kalas arasında yapılacak ve 96.000 ton navlun taşıyacak, son olarak Pest ile Kalas arasında Mesajeri Kumpanyası ile Kalas'tan aktarmalı olarak yapılacak seferlerde de 1.500 ton olmak üzere 8 ayda toplamda 193.500 ton emtia taşımış olacaktı. Ayrıca her seferde 100 yolcu da taşınması planlandığından buradan da 960.000 frank gelir sağlanacaktı. Emtia ve yolcu taşımacılığından beklenen yıllık gelir 13.560.000 frank olarak tespit edilmişti. Ancak bu teşebbüs de bu dönemde girişilen çoğu girişimler gibi hayat bulamadan proje aşamasında kaldı. Sonrasında bu proje Franco-Serbe Kumpanyası'na dahil edildi (CADN. Compagnie Moldo V. 55).

Franco-Serbe Kumpanyası ise bizzat Sırp Prensi Miloş'un girişimleriyle kısa süreliğine de olsa kurulabilmiş, aktif bir şekilde nakliyata geçebilmişti. Franco-Serbe kumpanyasına sağlanan imtiyazla Fransa'nın en büyük nehir kumpanyalarından biri olan *La Cie. Générale de Navigation* kumpanyasının tüm imkânları Tuna Nehri ve kollarının hizmetlerine tahsis edilecek böylelikle Marsilya'dan Kalas'a kadar açılacak hatta, Paris'ten Belgrad'a kadar işleyen sürekli bir nakliyat sağlanmış olacaktı. *La Compagnie Générale de Navigation*, Franco-Serbe kumpanyası için en yüksek tonajlı ve hızlı altı adet gemisini tahsis etti. İhtiyaca göre bu sayı arttırılabilecekti. 6 vapurun üçü, 200 beygir gücünde olup *Le Tigre* 200 ton, *Le Bourdon* 350 ton, *Le Napoleon* 450 ton navlun taşıma kapasitesine sahipti. Bu üç vapur Yukarı Tuna ve Sava arasında 470 kilometrelik bir hatta sefer yapacaklardı. Tuna'da uğranacak iskeleler, Belgrad-Grotzka-Semendire-Dubroviç-Ram-Gradiç-Dobra-Milanovatz-Tekia-Gladova, Sava üzerinde uğranacak iskeleler; Belgrad-Palez-Chabatz-Mitrovitza-Briska-Brod ve Gradiska olarak belirlendi. Vapurlar saatte minimum 20 kilometre hız ile seyredeceklerdi. İstasyonlardaki zaman kaybindan, hızın düşmesine kadar her türlü aksaklıklar teoride düşünülmüş 60 saatte 470 kilometre yolun tamamlanacağı hesaplanmıştı. Gladova-Gradiska arasında seyahat edecek 1., 2. ve 3. sınıf yolcular için Avusturya Kumpanyası sırasıyla 65, 43, 25 frank., emtia navlunu için ise ton başına 80 frank belirlemişti. Franco-Sırp Kumpanyasının ise aynı güzergâh için belirlediği fiyat yüzde 50 daha uygundu. Yani ticari emtia için 40 frank, yolcular için sınıfına göre 32, 22, 13 frank idi (Compagnie Generale, 1860: 15-17).

Aşağı Tuna'da Gladova-Kalas arasındaki 750 kilometrelik servise konulacak olan vapurlar ise daha hızlı ve yüksek tonajlı idi. 300 beygir gücünde olan *Le Papin 6*, ve *Le Papin 1* adındaki vapurların ilki 700 ton diğeri 600 ton, 250 beygir gücündeki *Le Creuzot* 600 ton taşıma kapasitesindedilerdi. Güzergâhta uğranacak duraklar, Gladova-Kousiac-Radouevatz-Vidin-Kalafat-Lom-Palanka-Rahova-Nicopoli-Sistora-Rustuc-Glurgevo-Tortakan-Silistre-Rassova-Hırşova-İbrail ve Kalas idi. Vapurlar saatte en az 20 kilometre hızla seyredecek, 750 kilometre yol, 113 saatte tamamlanacaktı. Bu hat üzerinde tekel oluşturmuş olan Avusturya Kumpanyasının tarifeleri burada da oldukça yüksekti. 1., 2., ve 3. Sınıf yolculardan 64, 44, 31 frank emtiadan ise ton başına 60 frank talep edilmekteydi. Franco-Serbe Kumpanyasının bu hatta belirlediği navlun ve yolcu taşıma ücreti de %50 daha uygun idi. Belirlenen hatlarda seferler nakliyata uygun 8 ay üzerinden hesaplandı. Gelir ve giderler tespit edilerek Gladova-Gradiska hattında 914.976 frank, Kalas-Gladova hattında 885.864 frank olmak üzere toplamda 1.800.840 frank, giderler çıkarıldığında geriye yıllık net kâr 1.456.160 frank olarak hesaplandı (Compagnie Generale, 1860: 20-23).

Tuna hattında elde edilen bu imtiyaz, Avusturya kumpanyası ve sermayedarlarına karşı kazanılmış büyük bir zafer olarak görülmekte, bu heyecan şöyle ifade edilmekteydi:

Marsilya'dan alınan bir telgrafta Kaptan Magnan'ın La Compagnie Franco Serbe tarafından Compagnie du Rhône'den satın aldığı üç büyük harika vapur ile dün Akdeniz'in büyük liman kentini "Çok Yaşa İmparator" çılgınlıkları ile terk ettiği anons edildi. Bu gemiler Fransa ile Sırbistan'ı bağlayan hatta servise konuldu. Bu milli teşebbüse, başarının tüm unsurlarını sağlamak isteyen Fransız hükümeti, Générale Franco-Serbe Kumpanyasına Levant iskelelerinde bulunan imparatorluk donanmasının depolarına kömür taşıma yetkisi verdi, ayrıca seyrüsefer ve kılavuzluk için gerekli olan her şeyi cephaneliklerden almaya yetkiliydi. (Journal de chemins, 1860, 708).

Franco-Serbe Kumpanyası Prens Miloş tarafından da olağanüstü yetkilerle donatıldı. Miloş, hemen servise başlaması için herhangi bir sermayeye başvurmadan kendi kaynaklarından sağladığı geliriyle *La Cie. Générale de Navigation Rhône* kumpanyasından yüksek hızlı dört adet mükemmel özelliklerde vapur satın aldı ve bunları Lyon'dan Tuna'ya gönderdi (Journal de chemins, 1860: 708). Sırp Prensi Miloş, bu imtiyazı vermekle aslında Avusturya'ya olan tepkisini de bir şekilde dile getirmiş oldu. Sırp coğrafyası nüfuz ve hakimiyetini her geçen gün kaybetmekte olan Osmanlı İmparatorluğu ve Sırbistan üzerinde nüfuz sahibi olmak hatta ilhak etmek isteyen Avusturya arasında tampon bir bölgede yer almaktaydı. Uzun bir dönemden beri Avusturya Kumpanyasının inhisarında olan Tuna ve kollarındaki nakliyattan gerek bölge tüccarı gerekse de Osmanlı tüccarı memnun değildi (BOA. İ. MSM. 30/841, 19 Kasım 1842). Miloş bu imtiyazı vererek hem buna alternatif sunmuş oldu hem de Avrupa'da önemli bir sermaye grubunu Belgrad'a çekmiş oldu. Miloş'un 5 Aralık 1859'da yazmış olduğu mektubunda şu ifadeler yer verilmişti:

Tuna bildiği üzere Avrupa'nın en büyük nehridir, akıntısı Belgrad'dan denize dökülene kadar aşağı yukarı 1.000 kilometredir. Genişliği yer yer 1 kilometreyi bulur, akıntı hızı ise Rhône nehrinden daha azdır. Bu güzel nehir bu bölgedeki uzunluğuyla mükemmel bir bağlantı sunar. Sırasıyla Macaristan'ı, Sırbistan'ı, Türkiye'yi aynı zamanda Eflak ve Boğdan'ı ayırır. Tuna aynı zamanda ayırdığı bu ülkeleri birbirinden izole de etmez, geniş havzasıyla Eflak, Boğdan, Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna için tek bir ithalat ve ihracat yolu sunar. Avusturya kumpanyasının bu bölgelerde sunmuş olduğu hizmet halkın ihtiyacını sunmaktan uzaktır. İyi şartlar altında oluşturulacak yeni bir nakliyat servisi, akıllıca bir yönetim, Fransız ürünlerinin Bosna'dan, Transiyanya'ya ve Macaristan'a kadar uzanan bölgelerde avantajlı olarak pazar bulmasını ve Fransa'nın nüfuz kazanmasını sağlayacaktır. Bu sayede Belgrad bir gün büyük ticari değişimin merkezi haline gelecek ve bu Fransız ticareti ve endüstrisine oldukça geniş bir alanı açacaktır, bu bölgelerde bugüne kadar bunu hem alıcı hem satıcı olarak Avusturya yapıyordu... (Compagnie Generale, 1860, 11).

Buradan Miloş'un böyle bir imtiyazı özellikle Alman baskısından kurtulmak için verdiği ve Tuna nakliyatında Belgrad'ı merkez üs haline getirmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda son dönem Osmanlı ayan ve önde gelenlerinde olduğu gibi yöneticilerin de Batı ekonomik modeli içerisinde kendilerine bir faaliyet alanı sağlamaya çalışarak, birer burjuvazi olma yolunda ilerledikleri anlaşılmaktadır. Miloş, aynı mektupta *700 kilometrelik parkurdan sonra Sava'nın Tuna'ya döküldüğü Macaristan ve Sırbistan'ı ayırdığı, bu nehrin genişliğinin Rhône kadar hızının ise Saône'den daha az olduğu, Bosna sınırına dayanan Gradiska ve Sisseck'e kadar nakliyatın yapılabileceğini* belirtmişti. Miloş'a göre Avusturya, Belgrad-Sisseck arasına 40 tonlatoluk iki adet küçük vapur koyarak seferler yapmakta, yıllık olarak 500.000 frank kâr elde etmektedir. Avusturya bu hatta tüm ürünlerin nakledilebildiği uygun bir servis koymak zorundadır, bunu yapmaması Avusturya'nın Sırbistan'ın ticari ve ekonomik yönden gelişmesini istememesi anlamına gelmektedir. Sadece Sırbistan yıllık 16 ila 20.000 ton arasında gıda ürünü üretmektedir (Compagnie Generale, 1860: 11-13). Bu servisin verilmesi durumunda Trieste limanı nüfuzunu Marsilya lehine yitirmiş olacaktır. (Journal des debat, 26 aout 1856: 411- 413).

Franco-Serbe Kumpanyasının Tuna seferlerinin tam teşekküllü olarak 1860 yılında yapılması planlandı. Bu amaçla *Serbia* (Yukarıda adı geçen gemilerden birinin adı muhtemelen Serbia olarak değişti) adındaki ilk gemisi Veliko Gradiska'ya 10 Kasım'da gelebildi. Kısa süre içinde diğerlerinin gelmesi bekleniyordu. Kumpanya yöneticisi Claude Bouillon, 4 Aralık 1860'ta Maliye Bakanlığına sadece hava muhalefetinin olmadığı dönemlerde gemilerin yolcu ve mal taşımacılığı yapabileceğini bildirdi. Kasım

ayı sonunda Marsilya'dan Sırbistan'a gelen diğer buharlı gemi tam çalışır durumda olmadığından ancak test seferleri yapabildi. Beklenen düzenli seferler bu şekilde yıl sonuna kadar kurulamamıştı. 1862 Martında Bouillon bakanlığa bir sefer tarifesi gönderdi ve Sava ve Gradiska arasında sefere başlanacağını bildirdi. (Karovic, 2018: 397). Lakin istenilen düzeyde başarılı seferler bir türlü gerçekleştirilemedi. Üstelik kumpanya ait vapurlar yabancı oldukları bu sulara birçok noktada kazaya maruz kalmışlardı. Kumpanya vapurlarından bir tanesi Lloyd Kumpanyası'na ait bir vapurun çarpmasıyla Çanakkale boğazından geçerken batırıldı. Daha önce de İstanbul'da Prens adaları civarında Magnan'ın bizzat kaptanlığını yaptığı *Le Cygne* adlı vapur da Lloyd *Imperatrice* vapurunun manevrasına maruz kalmış, 300 yolcusuyla son anda kurtulmuştu (Martin, 1855: 411-413). Hatta Avusturya Kumpanyasının bu hasmane hareketi dönemin gazetelerinde bile resmedilmişti. (Ek 2)

Kumpanyaya ait vapurların üç tanesi 1861'de Burgaz koyuna demirlediği esnada battı. Sadece iki tanesi başarıyla destinasyonlarına ulaşabildi. Bu derece sıklıkla öngörülemeyen kazalar ve Avusturya'nın yıldırma politikası neticesinde kumpanyanın finansal durumu alarm vermeye başladı. Bir aralık şirketin merkezinin Avusturya'ya taşınması bile düşünüldü (P. Schneckenburger, 2016: 23). Magnan, Avusturyalıların Tuna'da Fransızların faaliyetlerine karşı göstermiş olduğu sert muhalefeti dile getirebilmek için bu konuda *Trieste et Marseille, question du transit commercial de l'Orient* adında bir broşür dahi kaleme aldı. Avusturya'nın inhisarına karşı askeri ve ticari birer filo kurarak çözüm üretmeye çalışsa da başarılı olmadı. (Magnan, 1859: 9-14).

Büyük umutlarla ve vaatlerle kurulan Franco-Serbe Kumpanyası yaşanan felaketlerden sonra ancak 1862 yılına kadar aktivitelerine devam edebildi. Kumpanya yöneticisi Bouillon, 7 Mayıs 1862 tarihinde Sırp Maliye Bakanı'na Sırbistan hükümeti tarafından kendilerine verilen imtiyazı maden işletmesi ile birlikte devralmak üzere *Anglo-Daubiens Steam Navigation and Colliery* adındaki şirkete devrettiğini bildirdi. Franco-Serbe Kumpanyasının bu tarihte son kalan iki adet vapurundan biri Avusturya, diğerini de bir İngiliz kumpanyasına satıldı. (Ministere de la Marine, 1864: 261). Sırp Prensi Miloş, bu girişimin de başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından prensliğin nakliyat ihtiyacını karşılamak için buharlı gemi alınmasına karar verdi. Nisan 1862'de maliyeden sorumlu bakanı, Franja Franasoviç'i bu işle ilgilenmesi için özel olarak tayin etti. Miloş, Tuna'da nakliyat trafiğini kolaylaştırmak için bir buharlı gemi ve sekiz mavna alımına onay verdi. Lloyd Kumpanyasından 50 metre uzunluk, 6.7 metre genişlikte olan 150 beygir gücünde 450 brüt tonluk *Piacenza* adındaki vapur satın alındı (Karovic, 2018: 398).

Tuna taşımacılığında hayal kırıklığı ile ayrılan Magnan ise aynı dönemde, Azak ve Hazar arasında Kafkas dağları uzantısı boyunca Dağıstan bölgesinde Kuban Nehri'nde oturan bazı nehir sakinlerini Bosna'ya taşımak için Türk hükümeti tarafından görevlendirildi. İskâna tabi tutulmak istenen Kafkas göçmenlerin sayısı 120 bin civarındaydı. Magnan, altı düz nehir vapuruyla 1860 Eylül, Ekim ve Kasım'ı boyunca bu bölgeden almış olduğu 1.400 göçmeni yeni vatanları olan Bosna ve Sırp sınırına taşıdı. Her seferinde 400 kadar muhaciri taşımaktaydı. Fransız kaynaklara göre Kafkas göçmenler, asi karakterleriyle ve medeniyete olan karşıtlıklarıyla bilinen topluluklardı. (BOA. YB. 1/18, 10. 04 1815; A. MKT. UM. 443/28, 17 Haziran 1861) Bu topluluklar Rus baskısı ve asimilasyonu ile karşı karşıya idiler. Osmanlı idarecileri, hem bunları Rus asimilasyonundan kurtarmak hem de Batı'ya karşı bir siper oluşturmak için Bosna'ya iskân ettirme kararı almıştı (Magnan, 1859: 11-15). Magnan'a göre ise Türkler, cahil, kaba, sosyal olmaktan uzak bu asi toplulukları Bosna'ya iskan ederek medeniyetin buraya nüfuz

etmesini engelleme düşüncesindeydiler. Bu asi insanlar bölgeye yerleştirildikten sonra yerel Hristiyan ahali köylerini terk etmeye başladı. Sırp prensi Miloş İstanbul'a şikâyet mektupları yazarak bu göçlerin Hristiyan ahaliyi provoke ettiğinden yakınmaktaydı. Magnan da kendisine gösterilen tepkilerden dolayı pişmanlık duyduğunu dile getirmekte, tepkilere karşılık, *seyahatlerimde ve deniz seferlerimde Fransız kalitemden asla ödün vermedim, ticari uğraşarımla iştigal ettiğim zamanlarda gözlemlerimi toparlamayı biliyordum*. Demektedir (Magnan, 1859: 11-15). Halbuki çoğu Osmanlı resmi kaydından anlaşıldığı üzere, Osmanlı idarecileri bu ahalinin önemli bir kısmını sadece Bosna ve Sırbistan taraflarına değil Karadeniz ve Akdeniz sahil kasabaları ve Anadolu'ya da iskân etmekteydi. (BOA. HR.İD. 6/51, 19. Ekim 1887; HR.İD. 6/52, 02 Kasım 1887; A. MKT. NZD. 336/76, 12 Haziran 1277; HR. MKT. 639/79, 22 Aralık 1868) Osmanlı kaynaklarında "tab'-ı haşin" olarak belirtilen bu kavimler şüphesiz sadece gayrimüslim ahali değil Müslüman ahalden de tepkiler görmüşlerdi (BOA. İ. DH. 1055/82829, 28 Ekim 1887).

Hırslı bir denizci subayı olan Magnan, Sırbistan'da bulunduğu sürece, bölge ahalisini gerek Osmanlı gerek Avusturya ve Rusya'ya karşı kıskırttığı iddialar gündeme geldi. Magnan, 1861 yılı başlarında bir yandan Sırpı Avusturyalılara karşı destekledi, diğer yandan Macarlıları Avusturya'ya karşı isyana kıskırttı. İtalya hükümetine çağrıda bulunarak isyan hareketinde Macaristan ile ittifak yapması çağrısında bulundu. Magnan bu faaliyetlerinde en büyük desteği kendisi gibi ihtirashlı bir kişiliğe sahip olan III. Napolyon ve İstanbul'daki konsolosu M. Thouvenel'den görmekteydi. Avusturya, Magnan'ın bu faaliyetlerini engellemek amacıyla her yerde peşine muhbir takmıştı. Britanya hükümeti de bölgedeki konsolosları marifetiyle Magnan'ı takip etmekte, onun bölgedeki Gayrimüslim ahaliyi Türklere karşı da kıskırttığını rapor etmekteydi. (BOA. HR. TO. 238/5; 22 Haziran 1866) Babıali de maceraperest, İngilizlere göre ise provokatör olan Magnan'ın tüm faaliyetlerini doğrudan izlemeye almıştı. Hariciye kalemine ait bir belgede Marsilya'da bulunan Yüzbaşı Magnan'ın Tuna'daki faaliyetleriyle ilgili bir takım gizli derneklerle görüştüğü bildirilmekteydi (BOA. HR. SYS. 1798/76, 09 Haziran 1866).

Kaptan Magnan Tuna'da ve hinterlandında Fransız ticaretini ve çıkarlarını koruyacağına dair III. Napolyon'u ikna etmiş, onun desteğini sağlamıştır. Tüccar ve yatırımcı yönü zayıf ancak muhteris ve askeri yönüyle yılınla düşmeyen Magnan'ın, Sırbistan, Eflak ve Boğdan'daki tüm girişimleri başarısızlıklarla sonuçlansa da O, durmaksızın farklı görevlerde ve teşebbüslerde yer almaya devam etmiştir. Onun Fransız girişimciye bıraktığı miras ise bu döneme kadar Fransızlar tarafından ihmal edilmiş olan Tuna ve hinterlandına, Fransız denizci, tüccar ve sermaye guruplarının bundan sonraki süreçte bölgede yayılmasını sağlamak olmuştur. Mesajeri Maritim Kumpanyası, 1856'dan 1890'a kadar Aşağı Tuna iskelelerine İbrail ve Kalas'a kadar düzenli seferler organize ederken, (Uygun, Osmanlı Suları 210, AFL. 1997 002 5205; Compagnie des Messageries) diğer bir Fransız girişim olan Fraissinet Kumpanyası da 1879'den 1930'lu yıllara kadar Marsilya ile İbrail ve Kalas arasında düzenli vapur seferleri yapmıştır. (Uygun, Fraissinet, 2018, 116, ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelars)

Deneyimli ve tecrübeli uzun yol kaptanı olan Magnan, bu tecrübesini bir süre sonra Lehistan'a (Polonya) geçerek kullanmaya karar vermiş, bunda da amacına ulaşmıştır. 1863 yılında Kaptan Magnan Lehistan Deniz Kuvvetleri komutanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Magnan burada da boş durmayarak Rusya'ya savaş ilan etmiş, hatta bununla ilgili gazetelerde makaleler neşretmiştir. Babıali ise Londra ve Paris sefirlerine ultimatomda bulunarak Magnan'ın bu savaş ilanını korsan bir ilan olarak gördüğünü,

gemilerinin görüldüğü yerde Türk donanması tarafından yakılacağını bildirmişti. (BOA. HR. SFR.1, 7/41, 29 Aralık 1863) Kaptan Magnan bir müddet Lehistan Deniz Kuvvetleri'nde faaliyette bulunduktan sonra radikal bir kararla yönünü Afrika'ya çevirerek Fransız çıkar ve menfaatlerini Nijer Nehri üzerinden Afrika'ya yaymak için mücadele etti. III. Napolyon'dan bu konuda destek talep eden Magnan, Nijer Nehri'nde vapur taşımacılığı girişiminde bulunduktan bir müddet sonra Afrika'ya has bulaşıcı bir hastalığa yakalandı ve Marsilya'ya döndükten sonra Paris yakınlarında 30 Eylül 1866 yılında vefat etti (La Presse, 1 Oc. 1866).

Sonuç

Napolyon sonrası süreçten Kırım Savaşı'na kadar uzanan dönem, Fransız sermayedar gruplarının dahilinde Britanya endüstriyel devrimine ulaşmak, hariçte ise bu dönemdeki ticari ve ekonomik durgunluğun telafi etmek istedikleri bir dönem oldu. Fransızlar dahilinde göstermiş oldukları milli sanayi hamlesiyle buhar makinasını sanayi ve taşımacılık sahasına başarılı bir şekilde uyarlamayı başardılar. Akdeniz'de, Rhône, Seine gibi nehirlerde taşımacılığı peyderpey buharlı gemiler ve şirketlerine havale ederek açık denizlerde ve nehirlerde buharlı nakliyatı tecrübesi ve birikimine sahip oldular. Bir süre sonra kısa noktalar arasında başarmış oldukları taşımacılık tecrübelerini demiryolu şirketlerinin de baskısıyla uluslararası sulara taşımanın çarelerini aradılar. Bu sırada cereyan eden Kırım Savaşı, Osmanlı safında yer alan Batılı devletlere olağanüstü kazanımlar ve fırsatlar sundu. Bu savaşa dahil olan Magnan gibi birçok maceraperest ve tecrübeli kaptanın düşüncesinde savaşın cereyan ettiği Karadeniz, Tuna ve kollarında yatırımcıları cezbedecek muhtelif projeler ve fikirler doğdu. Batılı sermayedar gruplarının da baskısıyla imzalanan 1856 Paris Anlaşması'nda Karadeniz'de, Tuna ve hinterlandında uluslararası ticaret, güvence ve garanti altına alındı.

Fransızların Tuna havzasına yayılması devlet ve özel şirketler vasıtasıyla oldu. III. Napolyon'un teşvik ve desteğiyle buharlı nehir taşımacılığını Tuna ve kollarına kadar uzatmak isteyen Kaptan Magnan, bu amaçla Sırp, Eflak, Boğdan gibi prensliklerin beyleriyle anlaşarak bir takım taşımacılık imtiyazları elde etmeyi başardı. Magnan'ın büyük umutlarla yapmış olduğu bu girişimler, önemli fırsat sunduğu kadar riskler de barındırmaktaydı. Tuna ve neredeyse tüm şubelerinde taşımacılık tecrübesine sahip ve burada tekel kurmuş olan Avusturya, sonradan bölgeye giren Rusya ve İngiltere karşısında Magnan'ın pozisyonu oldukça kırıldı. Kaptan Magnan 1856-1862 yılları arasında birkaç vapur kumpanyası kurarak Belgrad'dan Bosna'ya Prut'tan Seret ve Budapeşte'ye kadar uzanan Tuna ve şubelerinde taşımacılık imtiyazları elde etti. Bu şirketlerin teoride yaptıkları gelir-gider hesaplamalarının başarıya ulaşması, pratikte tehlikelerle dolu ve iklimden kaynaklı sınırlı bir dönemde taşımacılığa imkân sunan bu nehirde imkansızdı. Kumpanya vapurlarının bir kısmı henüz destinasyonlarına uğramadan, bir kısmı ise Avusturya kumpanyalarına ait vapurların tehlikeli manevraları dolayısıyla battı ya da işlevsiz kaldı. Magnan denizcilikten yetişmiş muhteris bir Fransız subayı idi, ticari ve ekonomik vasfı zayıftı. Denizcilik tecrübesiyle peşi sıra sermayedarları sürüklemeyi başardı. Başarısız olsa da hırslı ve maceraperest karakteriyle Polonya donanmasında görev aldı sonrasında ise Afrika nehirlerinde taşımacılık girişiminde bulundu. Magnan'ın yapmış olduğu taşımacılık girişimleri sayesinde kısa süreliğine de olsa Fransız yatırımcılar ve sermayedarlar bölgeyi yeniden keşfetti. Akabindeyse önemli Fransız şirketleri olan Mesajeri Maritim ve Fraissinet Kumpanyası'nın Aşağı Tuna Nehri'nde İbrail ve Kalas'a kadar açmış oldukları düzenli hatlar, Fransız sermayesinin Balkanlarda yayılmasına ve kök salmasına olanak sundu.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Fransız Kaptan Magnan’ın Tuna Nehri’nde Vapur İşletme Teşebbüsleri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

YB. (Yabancı Arşivler)1/18, 10. 04 1815.

A. MKT. UM. 443/28.

A. MKT. NZD. 336/76.

HR.İD. 6/51; 6/52.

HR. MKT. 156/67; 639/79,

HR. TO. 157/41; HR. TO. 238/5.

HR. SFR.1, 7/41.

HR. SYS. 1798/76.

İ. DH. 1055/82829.

İ. HR. 142/7457.

İ. HR. 133/686.

İ. MSM. 30/841.

AFL (Archives de l’Association French Lines)

1997 002 5205; *Compagnie des Messageries Maritimes Assemblée Generale des Actionnaires du 30 Mai 1891.*

1997 002 5242, Assemblée General du 28 Mai 1857.

Historique de la compagnie Fraissinet, reconstitue d’apres documents d’archives et souvenir personnels.

ACCIM (Archives de la Chambre de Commerce et d’Industrie Marseille)

QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

QDF. 04/95, Fons de Cantelar, Lignes de Marseille sur le Levant et La Mer Noire.

QDF. 04/95, Lignes de Marseille sur le Levant et La Mer Noire.

CADN, (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes)

Consulat de Iasi, vol. 55. Dossier Navigation à vapeur sur le Pruth et le Sereth, 1856-1858.

Compagnie Franco Moldo-Valaque du Danube, vol. 55. Dossier Navigation à vapeur sur le Pruth et le Sereth, 1856-1858.

Nouvelles Observation par la Société Mathiss, Magnan, Parrot & Cie, au sujet de la concession du privilegé de navigation du Prut et du Sereth.

Memoire pour MM. Mathis, Magnan, Parrot & Cie.; vol. 55.

Kaynak ve Tetkik Eserler

Beydilli, K., (1991). Karadeniz’in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve “Miri Ticaret” Teşebbüsü. *Bellekten*, C 55 (214), 687-756.

- Bilici, F. (1992). *La Politique Française en Mer Noire, (1747-1789): vicissitudes d'une implantation*, İstanbul.
- Bonnardet, M. L. (1845) *Cemin de fer de Paris a Marseille de la traversée de Lyon*, Imp. Boitel.
- Bostan, İdris, (1995). Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787). *Belleten*, 59 (225), 353-394.
- Breitmayer, (1880). Albert, *Archives de la navigation a vapeur du Rhône et de ses affluents*. Marseille.
- _____, (1880). *Le Rhone sa navigation depuis les temps anciens jusqu'à nos jours*. Lyon. *Bulletin des Lois de la République Française XII. Serie*, (1880). Partie Supp. 20 (1125), Paris: Imp. Nationale.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezahir*. 13-20, çev. Cavid Baysun, Ankara: TTK Yayınları.
- Cirilli, G. (1998). *Droit International le Regime Capitulations, Histoire, son Application, ses Modification*. Paris.
- Compagnie Générale de Navigation, Actes et Documents relatifs au projet d'étendre ses services sur le Danube et ses Affluents*. (1860), Lyon
- d'Avril, A. B. (1876) *De Paris a lile des Serpents a travers la Roumanie, la Hongrie et les boushes du Danube*. Paris: Par Cyrille.
- Demeur, A. (1860). *Les chemins de fer Français en 1860, statuts des compagnies*. Paris: Librairie de N. Chaix et Cie.
- Ekinci, İ, (2014). *Tuna Nehrinde Diplomasi Oyunları (1856-1883)*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi tarih Metinleri*. I, Ankara: TTK Yayınları.
- Félix, R. (1949). Le conflit entre la batellerie et le chemin de fer a Lyon au début du XIX.e siecles. *Revue de géographie Jointe au Bulletin de la Société de géographie de Lyon et de la région lyonnaise*. 24 (2), 97-107.
- Eldem, E. and Sophia L. (2018). *Istanbul and the Black Sea Coast Shipping and Trade (1770-19120)*. İstanbul: The Isis Press.
- Karakulak, M. (2020), *Osmanlı Sularında Rus Vapurları, Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karovic, G. (2018). Establishing steam Navigation in teh Principality of Serbia. *Belgrad 1521-1867*. ed. Dragana Amedoski, Belgrad, 383-406.
- Kılıçaslan, E. (2015). Osmanlı Tunası'nda Avusturya Buharlıları, *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*. 1, 673-698.
- Magnan, M. (1861). *Les derniers jours de l'Empire Ottoman*. Paris: E. Dentu.
- _____, (1859). *Trieste et Marseille Question du Transit Commercial de l'Orient*, Paris.
- _____, (1862). *Du commerce maritime des causes de sa décadence et des moyens d'y remedier*, Paris: Librairie Editerur.
- Ministere de la marine et des colonies revue maritime et coloniale*. (1864). XI., Paris.
- Raccagni, M. (1980). The Frenche Economic Interests in the Ottoman Empire, *Internationla Journal of Middle East Studies*. 11(2) 220-276

- Roux, F. C. (1964). Les Marseillais et la Mer Noire. *Revue des deux Mondes (1829-1971)*. 1. Janvier, 22-29.
- Schnekenbourg, E. (2011). Genèse d'un nouveau commerce: La France et l'ouverture du marché russ par la mer Noire dans la seconde moitié du XVIIIe siecle. *Cahiers de la Méditerranée*. 83, 309-325.
- Schneckenburger, P. (2016). *Marie Joseph Bonnat, l'aventurier (1844-1881)*. Paris: l'Harmattan.
- Sourigues, M. (1860). *De l'Achat anticipé des actions des chemins de fer du Dauphiné par la Compagnie du cehmin de fer de Paris a lyon et a la Mediterranée*. Castel, Paris.
- Tatic, U. (2016). *La France et la Serbia de 1860 a 1868*, (Ph., Doctoral) (*француска у србуја (1860-1868)*). Univ. Belgrade Faculté, Belgrad.
- Uygun, S. (2015). Aşağı Tuna'da Bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası ve Ticareti Faaliyetleri. *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*. I, 349-369.
- _____, (2018). Fransız Fraissinet Vapur Kumpanyası (La Compagnie Fraissinet) ve Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 24, 97-140.
- _____, (2013). Sırp İsyanı'nın Sosyal Boyutuna Dair. *Türk Tarihinde Balkanlar I*. Sakarya Üniversitesi yayınları, 633-650.
- _____, (2015), *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Kumpanyası 1851-1914*, İstanbul: Kitapevi.
- Yılmaz, Ö. (2009). Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (7), 359-382.

Gazate ve Mecmualar

- "Compagnie Franco-Danubienne", *La Presse*, 22 Juillet 1857.
- "Nouvelles du jour", *La Presse*, 1 Octobre 1866.
- Baragnon, Pierre, "Le Monopole Autrichien sur le Danube", *La Presse*, 4 Mai 1866.
- J. E. Horn, "L'intéret français su le Bas-Danube", *La Presse*, 22 Année, 7 Juillet 1857.
- Journal des Chemins de fer*, XIX. Année, Paris 1860.
- Journal des débats politiques et littéraires*, 16 Sept. 1856.
- Le Journal des débats*, 16 septembre 1856;
- Lettre de P. Martin-Rey, *Le Journal des débats politiques et littéraires*, 26 août 1856.
- Martin Bey, "Voyage du Cygne, de Lyon a Constantinople" *L'illustration, Journal Universel*, 22 Decembre 1855.

Extended Abstract

The Danube which hosted various states and nations, along with its fertile hinterland, has been an interest for many governments because it was connective between Europe and Asia, being a subject of many substantial rivalries throughout history. It was in such a political and strategic position that the Western States' influences were felt on the Eastern States while the East's were felt on the West, repressing both. This significant trading zone that was under the rule and influence of two major empires like the Ottoman Empire and the Austrian Empire until the 18th century, became a subject of rivalry and dispute which included Russia, French, and Great Britain from the end of the 18th century onwards. Furthermore, the start of the usage of steam power in road and

water transportation after the Industrial Revolution and its gradual dominance over central Europe as well as its surroundings led to keen market competition. While Eurocentric shipping companies linked oceans and seas with European metropolis, waterways that are convenient for transportation, and extend to inlands made it possible to gain control of inlands. Many shipping companies such as Seine, Reine and Rhône intended to compensate for their loss of power against railways and extend their workspace to lands other than France such as Africa, Anatolia, and the Balkans which are untouched and convenient for shipping resulting in an increase of interest for those geographies from many French sailors as well as entrepreneurs, especially from Marseille and Lyon.

In addition, the economic results of the Crimean War were determinant for international shipping and for the formation of the trading zones on the Danube, the Prut, and Sera as they were determinants for the Black Sea region. In a period in which the preparations for the treaty of Paris were still ongoing, sailors from Marseille and Lyon as well as investment groups had already started their attempts for shipping in the Black Sea, and the Danube. The signing of the Paris Peace Treatment in 1856 after the Crimean War, an international commission including France (Commission Européenne du Danube) assured liberty for river traffic on the Danube and its surroundings which made the area charming for the French. On the other hand, the intentions of the local intendants of Serbia, Walachia, and Bohdan to find an alternative for Austrian, Ottoman, and Russian shipping companies as well as merchants and entrepreneurs led to privileges for the French, bringing them to the Danube and its surroundings. Thanks to eligible and charming reasons like those, French entrepreneurs started going to the piers on the Danube which had never been available for them at a satisfactory level.

The first important attempt to use steamboat on the Danube was made personally by a naval officer, captain André François Michel Honorin Magnan (Birth: Aubagne 1819-Death Paris 1866). Captain Magnan's attempts on steamboat shipping made it possible for the French funds to extend to the Danube and its hinterland for the first time in history. Napoleon the III's ambitious and adventurous captain Magnan is a fanatic naval officer who wants to extend his experiences from his triumph in Magnan, Rhône, and Saône rivers as well as extending the French colonialism to the Danube and Africa. Incompetent in civil maritime but highly skilled in the military, Captain Magnan made the French government Lyonnais shipping companies accept his idea of organizing direct and regular voyages between Marseille and the Danube, using ships convenient for rivers in 1855 and becoming the first person in history to do so. Compared to sea ships, ships like those contained many risks but they were fifty percent more economic in fuel and maintenance expenses as well as being faster. Magnan came to Istanbul with six river ships and passed the Galata Bridge, using the mobile chimney he designed and continuing his journey to the Danube. He is one of the first captains who used river ships as landing platform docks during the Crimean War along with using them as bridges. With all those characteristics, it could be said that Magnan was a man of initials. While having many advantages, the transportation attempt Magnan made by taking privileges from the local intendants of the Danube also had many risks. Despite Austria, Britain and Russia's impediment, Magnan attempted shipping in Prut, Seret, Sava and Danube by working personally on the foundation of the various short-lived shipping companies such as La société Mathiss, Magnan, Parrot et Cie.; MM. Bouillon, Conte et Cie, et Magnan; La Compagnie Franco-Danubienne, La Cie. Franco-Serbe between 1856 and 1862. However, Austrians had become a monopoly in the upper and lower parts of the Danube, taking advantage of the vacancy of the French and the other Western States in the area. The Danube Shipping Company (La Cie. Navigation a Vapeur du le Danube) which was founded in 1829, started regular or irregular voyages from 1831 onwards, becoming a monopoly in most of the piers on the Danube until the Crimean war. Attempts of Magnan meant that massive economic and military power could extend to the Danube and its hinterland. Despite trade liberty on the Danube, privileges, Magnan took from the local intendants became an international problem creating a diplomatic and juridical crisis among Ottoman-Austria-France-The Great Britain, and Russia. Austrian

Government regarded it as a threat against its existence on the Danube. So, by becoming allies with Britain and Sublime Port, and damaging French ships in numerous ways, they lead Magnan's attempts on the Danube to fail as well as delaying the French funds to extend to the area. Actually, what Captain Magnan went through is a small and local example of the rivalry among the capitalists of the grand powers of the world over the technology, existing within the past quarter century. At this point of the research, representing French expansionism, escapades of Captain Magnan's attempts on the Danube and its surroundings are reviewed.

Ekler

Ek: 1

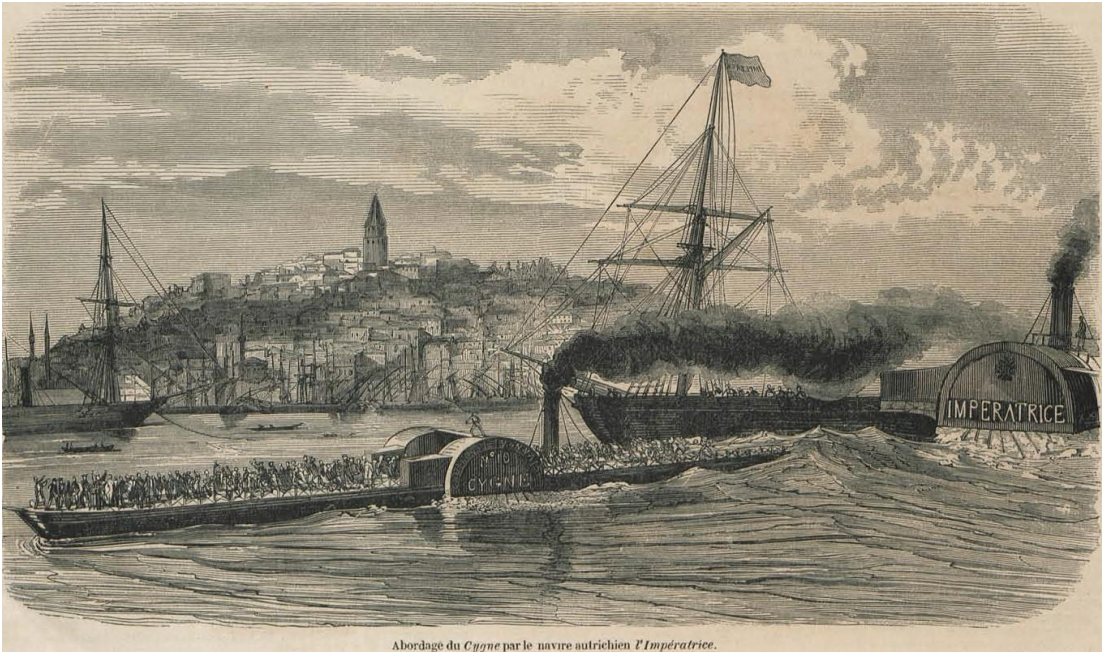
Le Cygne vapurunun mobil bacasıyla Galata Köprüsü'nden geçişi (6 Eylül 1855)

Kaynak: Martin, 1855., s. 412.

Ek: 2

Lloyd'a ait "*Imperatrice*" vapurunun engellemesine maruz kalan *Le Cygne*

Kaynak: Martin, 1855, s. 412.

Entelektüel Sermayenin Yiyecek-İçecek Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İş Performansına Etkisi: Konya İlinde Bir Uygulama¹

The Effect of Intellectual Capital on the Work Performance of Employees in the Food and Beverage Sector: An Application in Konya Province

Yeliz PEKERŞEN ²

Eray TURPCU ³

Emre SARITAŞ ⁴

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.06.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 07.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1136375

Atf / Citation: Pekerşen, Y., Turpcu, E. & Saritaş, E., (2022). “Entelektüel Sermayenin Yiyecek-İçecek Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İş Performansına Etkisi: Konya İlinde Bir Uygulama” ODÜSOBİAD 12 (3), 2705-2722 Doi: 10.48146/odusobiad.1136375

Öz

Beynin gücü ve bilgi dünyada yaşanan hızlı değişim süreci sonucunda fiziki gücün yerini almıştır. İşletmelerin sahip olduğu değer sadece finansal varlıklarla ölçülmeyip, bilgi, kalifiye işgücü ve tecrübe gibi entelektüel sermaye unsurlarıyla da değerlendirilmeye başlanmıştır. Çalışmanın amacı, Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermaye algıları ve iş performansı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada, araştırmanın amacına uygun Konya ilinde evreni temsil edebilecek işgörelere toplam 470 adet anket formu dağıtılmış olup, geçerli 390 adet anket formu verilerin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Uygulanan anket ile beraber işgörelerin demografik özellikleri belirlenmiş, entelektüel sermaye algılarını belirlemek için entelektüel sermaye ölçeği ve iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, çalışan işgörelerin demografik özelliklerinin entelektüel sermaye unsurlarına ait algıları ve iş performansı tespit edilmiş, anlamlı ve anlamsız çıkan farklılıklar t-testi ve varyans analizi yardımıyla değerlendirilmiştir. Ölçekler arası ilişkiler incelendiğinde ise, çalışan işgörelerin entelektüel sermaye algılarının iş performansını orta düzeyde pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin yapılan regresyon analizi sonucunda % 29,7 olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, İş Performansı, Yiyecek-İçecek Sektörü, Turizm, Konya İli

¹ Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulunun 27/04/2022 tarihli ve 21/06 karar/sayı numarası kararıyla etik uygunluk izni alınmıştır.

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, E-mail: yeliz.ulusan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4769-7717

³ Sorumlu yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Giresun, E-mail: erayturpcu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2732-6222

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, E-mail: emre.saritas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4848-9901

Abstract

The brain power and knowledge have replaced physical power because of the rapid change in the world. The value of enterprises is not only measured with financial assets, but also has been already initiated to be assessed by intellectual capital factors such as information, qualified work power and experience. The aim of the study is to determine the relationship between the intellectual capital perceptions and job performance of the employees working in the food and beverage sector in Konya. In this study, in which quantitative research methods were used, a total of 470 questionnaire forms were distributed to the employees who could represent the universe in Konya, suitable for the purpose of the research, and 390 valid questionnaires were used in the evaluation of the data. With the questionnaire applied, the demographic characteristics of the employees were determined, and the intellectual capital scale and job performance scale were used to determine their intellectual capital perceptions. As a result of the research, the perceptions of the demographic characteristics of the employees regarding the intellectual capital elements and their job performance were determined, and the significant and insignificant differences were evaluated with the help of t-test and variance analysis. When the relations between the scales are examined, it has been determined that the intellectual capital perceptions of the employees have a moderately positive effect on the job performance and this effect is % 29.7 as a result of the regression analysis.

Keywords: Intellectual Capital, Business Performance, Food and Beverage Industry, Tourism, Konya Province

Giriş

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme işletmelerde rekabetin daha da yoğun bir şekilde hissedilmesine neden olabilmektedir. Bu rekabet ortamı içerisinde işletmelerde bilgiye dayalı değerler ve bu değerlerin meydana getirdiği süreçlerin idamesi ön plana çıkmış, fiziki varlıklar ise önemini kaybetmiştir. Son yıllarda entelektüel sermayenin giderek artan önemiyle birlikte işletmeler için hem rekabet etme de hem de farklılık oluşturmada etkin bir rol oynadığı ifade edilebilir.

İş yaşamının en önemli değeri haline gelen entelektüel sermaye işletmeler açısından rekabet üstünlüğü sağlayarak bilginin somut ve maddi varlıklar yanında bir üretim faktörü unsuru olarak kullanılmasına da yardımcı olmaktadır (Chaharbaghi ve Cripps, 2006: 29; Wu, 2005: 267). İşletmelerin bilgiyi toplaması, süreç içerisinde gözden geçirmesi ve ekonomik bir değer haline dönüştürmesi entelektüel sermaye kavramına olan ilgiyi de artırmış durumdadır. İşletmelerin rekabet avantajı elde edebilmeleri için sahip oldukları entelektüel sermayeyi bilmeleri, geliştirmeleri ve akıllıca yönetmeleri önem arz etmektedir (Alagöz, 2007: 167-184). Bu bağlamda çalışmada Konya ilinde yiyecek-İçecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermaye algıları ve iş performansı arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Bir işletmeyi geleceğe taşımanın, sürdürülebilirliğini sağlamanın, çalışan insanların ürettiği değerlerle ve entelektüel sermayenin etkin yönetimi ile gerçekleştirilebileceği unutulmamalıdır.

Entelektüel Sermaye Kavramı

Entelektüel sermaye en basit tanımıyla "değere dönüştürülebilen bilgi" şeklinde açıklanabilir (Şamiloğlu, 2002: 69). Kavram ilk olarak John Kenneth Galbraith tarafından 1969 yılında kullanılmış ve sadece insan zekâsından kaynaklanan bir unsur olarak değil, entelektüel faaliyetler bütünü olarak da ifade edilmiştir (Peña, 2002: 180). Edvinsson ve Malone (1997)'a göre; entelektüel sermaye donanımlı bilgiye sahip olmak, uygulamaya yönelik deneyim, örgütsel boyutta teknoloji kullanımı, müşteri ilişkileri yönetimi ve profesyonel becerilerdir. Rekabet edebilirlikte ve işletme faaliyetlerinin

devamlılığının sağlanmasında önemli bir faktördür. İşletme içi iyi ilişkiler kurmaya yardımcı olmakta (Li, Pike ve Haniffa, 2008: 137) işletmelere rekabet üstünlüğü sağlamakta (Stewart, 1997: 12; Rexhepi, Ibraimi ve Veseli, 2013: 45) ve işletmelerin gelecek kazanımlarında belirleyici bir rol oynamaktadır (Roos ve Roos, 1997: 413). Bilgi ekonomisinde hem üretim hem de rekabet avantajının anahtarı olan entelektüel sermaye (Marr vd., 2003: 771) işletmelerin sahip oldukları önemli bir bilgi birikimi kaynağıdır (Senge, 1998: 132). Entelektüel sermayenin 1990'lı yıllardan itibaren endüstriler için önemli bir güç kaynağı haline gelmesinde işletmeler arası rekabetin yoğunlaşması ve gelişen bilgi teknolojilerinin işletme faaliyetlerinde vazgeçilmez hale gelmesi etken olmuştur (Lev, 2001).

İş Performansı

Performans, yerine getirilen görevin gereği olarak daha önceden belirlenen standartlara uygun davranış ve tavırların gösterilmesi ve beklenen amaçlara ulaşma derecesidir (Canman, 1993: 7). İş performansı, işletmenin hedeflerini gerçekleştirmede personelin göstermiş olduğu davranışların bir sonucudur (Miraglia, Alessandri ve Borgogni, 2015). Performansı yüksek düzeyde olan işgörenler örgütsel performansı artırmakta dolayısıyla işletmelerin rekabet gücü yükselmektedir (Turunç, 2010: 254). İşgörenlerin performansları, belirli bir zamanda yerine getirdikleri iş, başarıma düzeyleri ve kalite gibi metotlarla değerlendirilebilmektedir (Muda vd., 2014: 74). İşgörenlerin yüksek performans düzeyleri yapılacak işleri kolaylaştırmakta, insan ilişkilerinin sağlıklı bir ortamda oluşmasına katkı sağlamakta, tüketicilere daha kaliteli hizmet sunmanın yolunu açmaktadır (Yıldız, 2015:76).

Hizmet İşletmelerinde Entelektüel Sermaye Algısı ile İş Performansı Arasındaki İlişki

Sharabati vd., (2013) Ürdünlü telekomünikasyon firmalarına yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında entelektüel sermayenin, firmaların işletme performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirlemiştir. Yüksek (2009) entelektüel sermaye ve iş performansı arasındaki ilişkiyi teorik açıdan ele almış, kavramın gelişimini detaylı bir biçimde irdelemiş ve entelektüel sermaye ile performans arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Saengchan (2008) 2000-2007 yılları arasında Tayland bankacılık sektöründe gerçekleştirdiği çalışmada finansal performans ile entelektüel sermaye arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Chen, Cheng ve Hwang (2005) Tayvan firmalarında entelektüel sermaye ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonucunda işletme performansı ile entelektüel sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit etmiştir. Firer ve Williams (2003) Güney Afrika'da 75 işletmenin verisini kullanarak gerçekleştirdikleri araştırmalarında entelektüel sermaye unsurları ile performans göstergeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulmuşlardır. Chang ve Chen (2002), insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin işletme performansı üzerine pozitif yönde etkilerinin olduğunu ifade etmiştir. Çalışan verimliliğini eğitim, takım çalışması gibi faaliyetler artırmaktadır.

Yöntem

Konya ilinde yiyecek-icecek sektöründe çalışan işgörenler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Konya ilinde ulaşılabilen yiyecek-icecek sektöründe çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada, Konya ilinde yiyecek-icecek

işletmesinde faaliyet gösteren toplam 42 adet kafe-restoran ve 8 adet otel işletmesinde çalışan personele ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklemini belirlemek amacıyla, kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırmanın örnekleminin evreni temsil etmesi açısından hatalı ve eksik doldurulan anket formları çıkarılarak 390 adet geçerli anket formu toplanmış ve çalışmanın analizlerinde kullanılmıştır. Çalışmanın verilerinin toplanmasında anket formlarından yararlanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde oluşturulan anket formu üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde, Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak katılımcıların cinsiyet durumu, medeni durumu, yaş aralığı, eğitim durumu, sektörde çalışma süresi, gelir durumu ve turizm eğitimi alma durumlarına ilişkin sorular sorularak verilen cevaplar yorumlanmıştır. İkinci bölümde, işgörenlerin entelektüel sermaye algılarını belirlemek amacıyla Mura ve Lungo (2013) tarafından geliştirilen, Büyükakgöl ve Argan (2019) tarafından Türkçeye çevrilen 16 ifadeden oluşan entelektüel sermaye ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizi Cronbach Alpha katsayısı 0,940 olarak tespit edilmiştir. Bu durum Kalaycı (2010: 405)'ya göre ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin iş performansını ölçmek için, Sigler ve Pearson'un (2000), Kirkman ve Rosen'den (1999) uyarladığı, Çöl (2008) tarafından Türkçeye çevrilen ve 4 ifadeden oluşan "İş Performansı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizi Cronbach Alpha Katsayısı 0,930 olarak elde edilmiş ve bu durum Kalaycı (2010: 405)'ya göre ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermiştir. Kullanılan her iki ölçek 5'li likert tipi şeklinde değerlendirilmiştir. Araştırmanın verilerinin analizinde kullanılan her iki ölçek (Entelektüel Sermaye Ölçeği ve İş performansı Ölçeği) için yazarlardan kullanım izni mail yoluyla alınmıştır. Ayrıca, araştırmanın verilerinin elde edilmesinde kullanılan ölçeklerle ilgili toplanan anket formları için gerekli olan etik kurul izin belgesi Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulunun 27/04/2022 tarihli ve 21/06 karar/sayı numarası ile alınmıştır.

Araştırmada, Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin demografik özelliklerinin belirlenmesi ve hem entelektüel sermaye algıları hem de iş performansının belirlenmesine yönelik ortalama analizleri yapılmıştır. Entelektüel sermaye ölçeği ve iş performansı ölçeğine ait ifadelerde analiz yapılmadan önce ilgili ifadelerin normal dağılım gösterip göstermeme durumlarını belirlemek için basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılmıştır. Araştırmada kullanılan her iki ölçeğin de basıklık ve çarpıklık katsayıları (+1) ile (-1) arasında olduğundan, Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk (2014: 16)'e göre araştırmanın analizlerinde parametrik testler kullanılmıştır. Bu sebeple, çalışan işgörenlerin sahip olduğu demografik özelliklerle, kullanılan ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek için ikili ifadelerde t-testi yapılmış, üç ve daha fazla ifadeler için ise varyans analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca araştırmada işgörenlerin entelektüel sermaye algıları ile iş performansı arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi, ilişkinin ne kadar etkili olduğunu belirlemek amacıyla da regresyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak, çalışmaya yönelik yapılan analizler sonucunda elde edilen istatistiksel sonuçlar araştırmanın bulguları başlığı altında verilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

İşgörenlerin Demografik Özellikleri

Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, aylık gelir, sektörde çalışma süresi ve turizm eğitimi alma durumlarına ilişkin demografik özellikleri Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İşgörenlerin Demografik Özellikleri

Değişkenler	Değer	Frekans (F)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	190	48,7
	Erkek	200	51,3
Medeni Durum	Bekâr	165	42,3
	Evli	225	57,7
Yaş	18-24	103	26,4
	25-34	140	35,9
	35-44	106	27,2
	45-54	32	8,2
	55 yaş ve üzeri	9	2,3
Eğitim Durumunuz	İlköğretim	39	10,0
	Ortaöğretim	104	26,7
	Lise	110	28,2
	Önlisans	61	15,6
	Lisans	61	15,6
Aylık Gelir	Lisansüstü	15	3,8
	Asgari ücret-5000 TL arası	117	30,0
	5001 tl-6000 TL arası	123	31,5
	6001 tl-7000 TL arası	87	22,3
	7001 TL ve üzeri	63	16,2
Sektörde Çalışma Süresi	1-5 yıl arası	110	28,2
	6-10 yıl arası	130	33,3
	11-15 yıl arası	90	23,1
	16 yıl ve üzeri	60	15,4
Turizm Eğitimi Alma Durumu	Evet	174	44,6
	Hayır	216	55,4
TOPLAM		390	%100

Tablo 1.'e ait sonuçlar incelendiğinde, ankete katılan işgörenlerin kadın sayısının 190 (%48,7), erkek sayısının 200 (%51,3) olduğu görülmektedir. İşgörenlerin medeni durumları değerlendirildiğinde, 165 (%42,3) işgörenin bekâr olduğu, 225 (%57,7) işgörenin evli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ankete katılan işgörenlerin yaş durumları incelendiğinde, 18-24 yaş arası 103 (%26,4) işgören, 25-34 yaş arası 140 (%35,9) işgören, 35-44 yaş arası 106 (%27,2) işgören, 45-54 yaş arası 32 (%8,2) işgören ve 55 yaş üzeri ise 9 (%2,3) işgören olduğu görülmektedir. İşgörenlerin eğitim durumları değerlendirildiğinde ise, ilköğretim mezunu 39 (%10), işgören ortaöğretim mezunu 104 (%26,7) işgören, lise mezunu 110 (%28,2) işgören, önlisans ve lisans mezunu 61 (%15,6) işgören, lisansüstü ise

15 (%3,8) işgören olduğu görülmektedir. İşgörenlerin aylık gelir durumlarına göre, asgari ücret ile 5000 TL arasında geliri olan 117 (%30) işgören, 5001 TL ile 6000 TL arasında 123 (%31,5) işgören, 6001 TL ile 7000 TL arasında 87 (%22,3) işgören ve son olarak 7001 TL ve üzeri geliri olan toplamda 63 (%16,2) işgören olduğu görülmektedir. Ayrıca işgörenlerin sektörde çalışma süresi değerlendirildiğinde, 1-5 yıl arası çalışan işgörenlerin 110 (%28,2) kişi olduğu, 6-10 yıl arası çalışan 130 (%33,3) işgören, 11-15 yıl arası çalışan 90 (%23,1) işgören ve 16 yıl üzeri çalışan ise 60 (%15,4) işgören olduğu görülmektedir. Son olarak işgörenlerin turizm eğitimi alma durumları incelendiğinde; daha önce turizm eğitimi alan işgörenlerin 174 (%44,6), turizm eğitimi almayanların ise 216 (%55,4) kişi olduğu görülmektedir.

İşgörenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2’de ankete katılan işgörenlerin, entelektüel sermaye ve iş performansı ortalamalarına ait veriler değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Ankete Katılan İşgörenlerin Algılarına Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçekler	İfade Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
<i>Entelektüel Sermaye</i>	16	3,84	0,75
<i>İş Performansı</i>	4	4,23	0,82

Çok Düşük 1,00 – 1,79, Düşük 1,80 – 2,59, Orta 2,60 – 3,39, Yüksek 3,40 – 4,19, Çok Yüksek 4,20 – 5,00 **Kaynak:** (Özdamar 2003: 32).

Tablo 2’de işgörenlerin entelektüel sermaye algısına ait genel ortalamasının (3,84) olduğu görülmektedir. Ölçeklere verilen cevaplara yönelik ortalamalar değerlendirildiğinde, işgörenlerin entelektüel sermaye algıları (3,40<**3,84**>4,19) ifadelerine yüksek oranda katıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte, işgörenlerin iş performansına ait ortalamalarının (4,23) olduğu, bu durumda da işgörenlerin iş performansına (4,20<**4,23**<5,00) ait ifadelere çok yüksek oranda katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

İşgörenlerin Demografik Değişkenlerine İlişkin Entelektüel Sermaye ve İş Performansının Değerlendirilmesi

Konya ilinde yiyecek-İçecek sektöründe çalışan işgörenlerin demografik özellikleri (cinsiyet, medeni durum, yaş, gelir, sektörde çalışma süresi ve turizm eğitimi alma durumları) ile entelektüel sermaye ve iş performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla iki değişkenden oluşan veriler için t testi yapılmış, üç ve daha fazla değişken için ise varyans analizinden faydalanılmıştır. Varyans analizi anlamlı çıkan değişkenlerin hangi gruplar arasında ilişki olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testinden yararlanılmıştır.

İşgörenlerin Cinsiyet Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin t-testi Sonuçları

Tablo 3. ’te ankete katılan işgörenlerin entelektüel sermaye algılarının, cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyen t-testi sonuçlarına göre, işgörenlerin cinsiyet durumları ile entelektüel sermaye algıları ($p=0,020<0,05$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa

rastlanılmıştır. Anlamli farklılıklar değerlendirildiğinde, erkek işgörendenlerin (*ort*: 3,92), kadın işgörendenlere (*ort*: 3,75) oranla entelektüel sermaye algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkeninin İşgörendenlerin Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Erkek		Kadın		t	P
	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss		
Entelektüel Sermaye	3,92	0,64	3,75	0,84	-2,331	0,020
İş Performansı	4,33	0,74	4,13	0,88	-2,385	0,018

$p < 0,05$

Tablo 3.'te ankete katılan işgörendenlerin iş performansının, cinsiyetlerine göre anlamli olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyen t-testi sonuçlarına göre, işgörendenlerin cinsiyet durumları ile iş performansı ($p = 0,018 < 0,05$) arasında istatistiksel açıdan anlamli bir farklılığa rastlanılmıştır. Anlamli farklılıklar değerlendirildiğinde, erkek işgörendenlerin (*ort*: 4,33), kadın işgörendenlere (*ort*: 4,13) oranla iş performansının daha yüksek olduğu görülmüştür.

İşgörendenlerin Medeni Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin t-Testi Sonuçları

Tablo 4.'te ankete katılan işgörendenlerin entelektüel sermaye algılarının, medeni durumlarına göre anlamli olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyen t-testi sonuçlarına göre, işgörendenlerin medeni durumları ile entelektüel sermaye algıları ($p = 0,536 > 0,05$) arasında istatistiksel açıdan anlamli bir farklılığa rastlanılmamıştır. Bu duruma göre, işgörendenlerin medeni durumlarının entelektüel sermaye algıları üzerinde anlamli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Tablo 4. Medeni Durum Değişkeninin İşgörendenlerin Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Bekâr		Evli		t	P
	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss		
Entelektüel Sermaye	3,82	0,78	3,87	0,70	0,620	0,536
İş Performansı	4,20	0,88	4,28	0,72	0,330	0,305

$p < 0,05$

Tablo 4.'te ankete katılan işgörendenlerin iş performansının, medeni durumlarına göre anlamli olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyen t-testi sonuçlarına göre, işgörendenlerin medeni durumları ile iş performansı ($p = 0,305 > 0,05$) arasında istatistiksel açıdan anlamli bir farklılığa rastlanılmamıştır. Bu duruma göre, işgörendenlerin medeni durumlarının iş performansı üzerinde anlamli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

İşgörendenlerin Turizm Eğitimi Alma Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin t-Testi Sonuçları

Tablo 5.'te ankete katılan işgörendenlerin entelektüel sermaye algılarının turizm eğitimi alma durumlarına göre anlamli olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyen t-testi sonuçlarına göre, işgörendenlerin turizm

eğitimi alma durumları ile entelektüel sermaye algıları ($p=0,021<0,05$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanılmıştır. Anlamlı farklılıklar değerlendirildiğinde, turizm eğitimi alan işgörenlerin (ort: 3,93), turizm eğitimi almayan işgörenlere (ort: 3,76) oranla entelektüel sermaye algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Turizm Eğitimi Alma Durumu Değişkeninin İşgörenlerin Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Evet		Hayır		t	P
	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss		
Entelektüel Sermaye	3,93	0,66	3,76	0,80	2,319	0,021
İş Performansı	4,25	0,72	4,22	0,89	0,291	0,767

$p<0,05$

Tablo 5.'te ankete katılan işgörenlerin iş performansının turizm eğitimi alma durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyen t-testi sonuçlarına göre, işgörenlerin, turizm eğitimi alma durumları ile iş performansı ($p=0,767>0,05$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır. Bu duruma göre, işgörenlerin turizm eğitimi alıp almama durumlarının iş performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

İşgörenlerin Yaş Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 6.'da ankete katılan işgörenlerin entelektüel sermaye algı puanları ile yaş durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur ($p=0,000<0,05$). Ankete katılan işgörenlerin yaş durumları ile entelektüel sermaye algılarına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın A. 18-24 yaş (ort. 3,65) ile B. 25-34 yaş (ort. 3,93) arasında, A. 18-24 yaş (ort. 3,65) ile C. 35-44 yaş (ort. 3,98) arasında, B. 25-34 yaş (ort.3,93) ile E. 55 yaş ve üzeri (ort. 3,12) arasında ve C. 35-44 yaş (ort. 3,98) ile E. 55 yaş ve üzeri (ort. 3,12) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, orta yaş olarak nitelendirebileceğimiz (25-44 yaş arası) işgörenlerin, hem gençlere (18-24 yaş arası) hem de orta yaş üstündeki (55 yaş ve üzeri) işgörenlere oranla entelektüel sermaye algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Yaş Değişkeninin İşgörenlerin Entelektüel Sermaye Algılarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Yaş Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
Entelektüel Sermaye	A. 18-24	3,65	0,913	5,293	0,000	B>A C>A B>E C>E
	B. 25-34	3,93	0,608			
	C. 35-44	3,98	0,676			
	D. 45-54	3,85	0,734			
	E. 55 yaş ve üzeri	3,12	0,914			

$p<0,05$

Tablo 7.'de ankete katılan işgörenlerin iş performansına ilişkin puanları ile yaş durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur ($p=0,038<0,05$). Ankete katılan işgörenlerin yaş durumları ile iş performansına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın A. 18-24 yaş (ort. 4,04) ile C. 35-44 yaş (ort. 4,37) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, orta yaş olarak nitelendirebileceğimiz (35-44 yaş arası) işgörenlerin genç işgörelere (18-24 yaş arası) oranla iş performansının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Yaş Değişkeninin İşgörenlerin İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Yaş Durumu	ANOVA			p	Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F		
İş Performansı	A. 18-24	4,04	0,935	2,566	0,038	C>A
	B. 25-34	4,29	0,741			
	C. 35-44	4,37	0,751			
	D. 45-54	4,27	0,931			
	E. 55 yaş ve üzeri	3,97	0,655			

$p<0,05$

İşgörenlerin Gelir Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 8.'de ankete katılan işgörenlerin entelektüel sermaye algı puanları ile gelir durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur ($p=0,000<0,05$). Ankete katılan işgörenlerin gelir durumları ile entelektüel sermaye algılarına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın A. Asgari ücret-5000 TL (ort. 3,54) ile B. 5001 TL -6000 TL (ort. 3,84) arasında, A. Asgari ücret-5000 TL (ort. 3,54) ile C. 6001 TL-7000 TL (ort. 4,11) arasında, A. Asgari ücret-5000 TL (ort. 3,54) ile D. 7001 TL ve üzeri (ort. 4,05) arasında ve B. 5001 TL-6000 TL (ort. 3,84) ile C. 6001 TL-7000 TL (ort. 4,11) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, işgörenlerin gelir durumu arttıkça entelektüel sermaye algılarının da arttığı söylenebilir.

Tablo 8. Gelir Durumu Değişkeninin İşgörenlerin Entelektüel Sermaye Algılarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Gelir Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
Entelektüel Sermaye	A. Asgari Ücret-5000 TL	3,54	0,854	12,774	0,000	B>A C>A D>A C>B
	B. 5001 TL -6000 TL	3,84	0,798			
	C. 6001 TL- 7000 TL	4,11	,428			
	D. 7001 TL ve üzeri	4,05	0,588			

p<0,05

Tablo 9.'da ankete katılan işgörenlerin iş performansına ilişkin puanları ile gelir durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur (p=0,000<0,05). Ankete katılan işgörenlerin gelir durumları ile iş performansına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın, A. Asgari ücret-5000 TL (ort. 4,01) ile C. 6001 TL-7000 TL (ort. 4,48) arasında, A. Asgari ücret-5000 TL (ort. 4,01) ile D. 7001 TL ve üzeri (ort. 4,53) arasında, B. 5001 TL-6000 TL (ort. 4,13) ile C. 6001 TL-7000 TL (ort. 4,48) arasında olduğu ve B. 5001 TL-6000 TL (ort. 4,13) ile D. 7001 TL ve üzeri (ort. 4,53) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, işgörenlerin gelir durumu arttıkça iş performansının da arttığı söylenebilir.

Tablo 9. Gelir Durumu Değişkeninin İşgörenlerin İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Gelir Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
İş Performansı	A. Asgari Ücret-5000 TL	4,01	1,009	9,496	0,000	C>A D>A C>B D>B
	B. 5001 TL-6000 TL	4,13	0,873			
	C. 6001 TL-7000 TL	4,48	0,443			
	D. 7001 TL ve üzeri	4,53	0,504			

p<0,05

İşgörenlerin Çalışma Süresi Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 10.'da ankete katılan işgörenlerin entelektüel sermaye algı puanları ile çalışma süresi durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur (p=0,004<0,05). Ankete katılan işgörenlerin çalışma süresi durumları ile entelektüel sermaye algılarına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın A. 1-5 yıl (ort. 3,66)-C. 11-15 yıl (ort. 4,04) arasında

olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, işgörenlerin çalışma süresi arttıkça entelektüel sermaye algılarının da arttığı söylenebilir.

Tablo 10. Çalışma Süresi Durumu Değişkeninin İşgörenlerin Entelektüel Sermaye Algılarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Eğitim Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
Entelektüel Sermaye	A. 1-5 yıl	3,66	0,779	4,600	0,004	C>A
	B. 6-10 yıl	3,85	0,769			
	C. 11-15 yıl	4,04	0,605			
	D. 16 yıl ve üzeri	3,87	0,788			

p<0,05

Tablo 11.'de ankete katılan işgörenlerin iş performansına ilişkin puanları ile çalışma süresi durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur (p=0,002<0,05). Ankete katılan işgörenlerin çalışma süresi durumları ile iş performansına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın A. 1-5 yıl (ort. 4,04)-C. 11-15 yıl (ort. 4,37) arasında ve A. 1-5 yıl (ort. 4,04)-D. 16 yıl ve üzeri (ort. 4,49) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, işgörenlerin çalışma süresi arttıkça iş performansının da arttığı söylenebilir.

Tablo 11. Çalışma Süresi Durumu Değişkeninin İşgörenlerin İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Eğitim Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
İş Performansı	A. 1-5 yıl	4,04	0,928	5,052	0,002	C>A D>A
	B. 6-10 yıl	4,19	0,883			
	C. 11-15 yıl	4,37	0,549			
	D. 16 yıl ve üzeri	4,49	0,720			

p<0,05

İşgörenlerin Eğitim Durumları ile Entelektüel Sermaye ve İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 12.'de ankete katılan işgörenlerin entelektüel sermaye algı puanları ile eğitim durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur (p=0,001<0,05). Ankete katılan işgörenlerin eğitim durumları ile entelektüel sermaye algılarına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın B. Ortaöğretim (ort. 3,63)-C. Lise (ort. 3,96) arasında, B. Ortaöğretim (ort. 3,63)-D. Önlisans (ort. 4,01) arasında ve B. Ortaöğretim (ort. 3,63)-E. Lisans (ort. 3,99) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, işgörenlerin eğitim seviyesi arttıkça entelektüel sermaye algılarının da arttığı söylenebilir.

Tablo 12. Eğitim Durumu Değişkeninin İşgörenlerin Entelektüel Sermaye Algılarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Eğitim Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
Entelektüel Sermaye	A. İlköğretim	3,61	0,948	4,323	0,001	C>B D>B E>B
	B.Ortaöğretim	3,63	0,808			
	C. Lise	3,96	0,737			
	D. Önlisans	4,01	0,600			
	E. Lisans	3,99	0,554			
	F. Lisansüstü	3,79	0,707			

p<0,05

Tablo 13.'te ankete katılan işgörenlerin iş performansına ilişkin puanları ile eğitim durumlarını karşılaştırmak için yapılan Varyans analizine göre, grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur (p=0,016<0,05). Ankete katılan işgörenlerin eğitim durumları ile iş performansına ait anlamlı farklılığın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi uygulanmış ve anlamlı farklılığın A. İlköğretim (ort. 3,95)-D. Önlisans (ort. 4,30) arasında olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucuna göre, işgörenlerin eğitim durumu arttıkça iş performansının da arttığı söylenebilir.

Tablo 13. Eğitim Durumu Değişkeninin İşgörenlerin İş Performansına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek	Eğitim Durumu	ANOVA				Tukey Testi Sonucu
		\bar{x}	Ss	F	p	
İş Performansı	A. İlköğretim	3,95	0,904	2,815	0,016	D>A
	B.Ortaöğretim	4,09	1,004			
	C. Lise	4,32	0,790			
	D. Önlisans	4,30	0,486			
	E. Lisans	4,41	0,702			
	F. Lisansüstü	4,48	0,630			

p<0,05

Korelasyon Analizi

Tablo 14.'te Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermaye algıları ile iş performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, entelektüel sermaye algısı ile iş performansı arasında (r=,545) Büyüköztürk (2011)'e göre orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 14. Korelasyon Analizi Sonuçları

	İş Performansı	p
Entelektüel Sermaye	0,545**	0,000

****Korelasyon ,001 düzeyinde anlamlı**

Elde edilen sonuca göre; Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermaye algıları 1 birim arttıkça, iş performanslarının da 0,545 birim (orta düzeyde) artacağı, tersi şekilde entelektüel sermaye algıları 1 birim azaldıkça da iş performanslarının yine 0,545 birim (orta düzeyde) azalacağı söz konusudur.

Regresyon Analizi

Tablo 15'teki basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Konya ilinde yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermaye algılarının iş performansı üzerinde orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür, (R:0,545, R² =0,297, p<0.01).

Tablo 15. Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN					
	İş Performansı					
	B	Standart Hata	Beta	R ²	t	P (Anlamlılık)
Sabit	1,948	0,182			10,700	0,000
Entelektüel Sermaye	0,595	0,047	0,545	0,297	12,804	0,000

Bu duruma göre, işgörenlerin entelektüel sermaye algıları, iş performansı üzerindeki toplam varyansın yüzde 29,7 sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş (Beta) katsayısı ve t değerleri incelendiğinde, entelektüel sermaye algısının işgörenlerin iş performansı üzerinde anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bilgi ekonomisine geçiş ile birlikte işletmelerin faaliyetlerini devam ettirebilmelerinin ve büyümelerinin bilgiye dayalı, entelektüel varlıklara bağlı olduğu ifade edilebilir. Bilgi kaynaklarının değere dönüşerek işletme performansını artırması, bu kaynakların güncellenmesi ve etkin kullanılması ile alakalıdır. Entelektüel sermaye işletmelerin sahip olduğu maddi varlıklardan ziyade bu değer oluşturma sürecine faydası olan kavramlar bütünü olarak ifade edilebilmektedir.

Araştırma verilerinin analizinde, işgörenlerin hem entelektüel sermaye algıları hem de iş performansı belirlenmiştir. Buna göre, yiyecek-içecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermayeye ilişkin algılarının yüksek, iş performansına ait algılarının ise çok yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, işgörenlerin demografik özellikleri ile hem entelektüel sermaye hem de iş performansı arasındaki ilişki de incelenmiştir. Bu duruma göre, işgörenlerin donanımlı bilgiye sahip olma, uygulamaya yönelik bilgi ve deneyimlerin olması, işletme içi iyi ilişkilerde bulunma ve bilginin değere dönüştürülmesi gibi entelektüel sermaye unsurları ile demografik özellikler arasındaki ilişki

incelendiğinde, cinsiyet, turizm eğitimi alma durumu, yaş, çalışma süresi ve eğitim durumunda anlamlı farklılıklar gözlemlenmiş, medeni durum ile ise herhangi bir anlamlı farklılık bulunamamıştır. İşletmenin hedeflerine ulaşmasında işgörenlerin gösterdikleri katkıyı değerlendiren iş performansı ile demografik özellikler arasındaki ilişki incelendiğinde ise, cinsiyet, yaş, gelir durumu, çalışma süresi ve eğitim durumunda anlamlı farklılıklar gözlemlenirken, medeni durum ve turizm eğitimi alma durumları arasında herhangi bir anlamlı farklılık bulunamamıştır. Son olarak işgörenlerin entelektüel sermaye algılarının iş performansına etkisi de değerlendirilmiş ve pozitif yönde bir ilişki elde edilmiştir. Bu değerlendirmeye göre, işgörenlerin entelektüel sermaye algıları 1 birim arttıkça, iş performanslarının da 0,545 birim (orta düzeyde) artacağı, tersi şekilde entelektüel sermaye algıları 1 birim azaldıkça da iş performanslarının da yine 0,545 birim (orta düzeyde) azalacağı görülmektedir. Regresyon analizi sonucunda, yiyecek-İçecek sektöründe çalışan işgörenlerin entelektüel sermaye algıları arttıkça, işgörenlerin iş performansı üzerinde yüzde 29,7 oranında etkili olduğu görülmüştür. Bu bulgulara istinaden Santos-Rodrigues ve Pereira-Rodrigues, (2014) bir lojistik işletmesinde vaka araştırması gerçekleştirmişler ve yapısal sermayenin işletme finansal performansı üzerinde olumlu etkisinin bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Peña (2002), İspanya'da faaliyette olan 114 işletme üzerinde insan sermayesi, yapısal sermaye ve ilişkisel sermayenin işletme performansına yönelik etkisini incelemiş ve entelektüel sermaye unsurlarının işletme performansını pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Maditinos vd., (2011) çalışmalarında Yunanistan'da faaliyet gösteren 96 firma üzerinde entelektüel sermaye ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi ele almış ve iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kurgun ve Akdağ (2013) otel işletmelerinde müşteri sermayesi ve yapısal sermaye ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi irdelemiş ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmaya ilişkin şu öneriler getirilebilir;

- Entelektüel sermaye ve unsurlarının her geçen sene değerinin daha da artış gösterdiği düşünüldüğünde çalışma farklı sektörler üzerinde genişletilerek daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir ve daha etkin bir sektörel kıyaslama yapılabilir.
- Entelektüel sermaye sayesinde turizm işletmelerinin yiyecek içecek departmanında sadece gelir durumuna odaklanılmasından ziyade çalışan işgörenlerin mesleki bilgi açısından geliştirmelerine odaklanılması ön plana çıkarılmalıdır. Bu durum aynı zamanda işgörenlerin iş performansına da olumlu yansımaktadır.
- İşgörenlerin entelektüel sermaye ve iş performansı algılarının demografik özellikleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, yiyecek-İçecek departmanında çalışan işgörenlerin kendi kişisel özelliklerine uygun plan ve politikaların geliştirilerek iş ortamında maksimum verim elde edilmesi mümkün olabilir.
- Entelektüel sermaye ile işletme performansı arasındaki ilişkinin şiddet düzeyini belirleyen, örneğin işletme kültürü, liderlik gibi değişkenlerin düzenleyicilik etkisi araştırılabilir.
- İşletmede çalışan tüm personelin düşüncelerinin alınarak entelektüel sermayenin artırılmasının sağlanması ve entelektüel sermayeyi artırıcı gücü olan eğitim faaliyetlerinin işletme içinde özendirilmesi de önem arz etmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %35 2. Yazar: %35, 3. Yazar: %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Entelektüel Sermayenin Yiyecek-İçecek Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İş Performansına Etkisi: Konya İlinde Bir Uygulama” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alagöz, A. & Özpeynirci, R. (2007). Bilgi toplumunda entelektüel varlıklar ve raporlanması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 167-184.
- Büyükakgül, Ü. C. & Argan, M. (2019). Spor örgütlerinde örgütsel öğrenme yeteneği, entelektüel sermaye ve iş tatmini ilişkisi. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 2(1), 34-53.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Canman, D. A. (1993). *Personelin Değerlendirilmesinde Çağdaş Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kamu Personelinin Değerlendirilmesi*, No:252, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Chaharbaghi, K. & Cripps, S. (2006). Intellectual capital: direction, not blind faith. *Journal of Intellectual Capital*, 7(1), 29-42. <https://doi.org/10.1108/14691930610639750>.
- Chang, P. & Chen, W. (2002). The effect of human resource management practices on firm performance: Empirical evidence from high-tech firms in Taiwan. *International Journal of Management*, 19, 622-631. <https://doi.org/10.2307/256741>
- Chen, M., Cheng, S. & Hwang, Y. (2005). An empirical investigation of the relationship between intellectual capital and firms’ market value and financial performance. *Journal of Intellectual Capital*, 6(2), 159-176. <https://doi.org/10.1108/14691930510592771>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Edvinsson, L. & Malone, S. M. (1997). *Intellectual capital: Realizing your firm’s true value by finding its hidden brainpower*. New York: Harper Collins Publishers.
- Firer, S. & Mitchell Williams, S. (2003). Intellectual capital and traditional measures of corporate performance. *Journal of Intellectual Capital*, 4(3), 348-360. <https://doi.org/10.1108/14691930310487806>
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

- Kirkman, B. L. & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. <https://doi.org/10.2307/256874>
- Kurgun, O. A. & Akdağ, G. (2013). Entelektüel sermaye ve örgütsel performans ilişkisi: Akdeniz bölgesindeki otel işletmelerinde bir araştırma. *Neuşehir Üniversitesi SBE Dergisi*, 2, 155-176.
- Lev, B. (2001). *Intangibles: management, measurement, and reporting*. Washington: Brookings Institution Press.
- Li, J., Pike, R. & Haniffa, R. (2008). Intellectual capital disclosure and corporate governance structure in UK Firms. *Accounting and Business Research*, 38(2), 137-159. DOI:10.1080/00014788.2008.9663326
- Maditinos, D., Chatzoudes, D., Tsairidis, C. & Theriou, G. (2011). Entelektüel sermayenin firmaların piyasa değeri ve finansal performansı üzerindeki etkisi. *Entelektüel Sermaye Dergisi*, 12(1), 132-151.
- Marr, B., Oliver, G., Stephen, P. & Göran R. (2003). Intellectual capital and knowledge management effectiveness. *Management Decision*, 41(8), 771-781.
- Miraglia, M., Alessandri, G. & Borgogni, L. (2015). Trajectory classes of job performance, *Career Development International*, 20(4), 424-442.
- Muda, I., Rafiki, A. & Harahap, M. R. (2014). Factors Influencing Employees' Performance: A Study on the Islamic Banks in Indonesia. *International Journal of Business and Social Science*, 5(2), 73-80.
- Mura, M. & Longo, M. (2013). Developing a tool for intellectual capital assessment: an individual-level perspective. *Expert Systems*, 30(5), 436-450. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0394.2012.00650.x>
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Peña, I. (2002). Intellectual capital and business start-up success. *Journal of Intellectual Capital*, 3(2), 180-198. <https://doi.org/10.1108/14691930210424761>
- Rexhepi, G., Ibraimi S. & Veseli, N. (2013). Role of intellectual capital in creating enterprise strategy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 75(1), 44-51. DOI:10.1016/j.sbspro.2013.04.006
- Roos, G. & Roos, J. (1997). Measuring your company's intellectual performance. *Long Range Planning*, 30(3), 413-426. DOI:10.1016/S0024-6301(97)90260-0
- Saengchan, S., (2008). The role of intellectual capital in creating value in the (Thai) banking industry, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.570.8066&rep=rep1&type=pdf> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

- Santos-Rodrigues, H. & Pereira-Rodrigues, G. (2014). Structural capital and financial results: A case study. Proceedings of the 6th European Conference on Intellectual Capital: ECIC 2014, (pp.179-183) Academic Conferences Limited.
- Senge, P. (1998). *Beşinci Disiplin*. (Çev.: A. İldeniz, A. Doğukan ve B. Pala). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sharabati, A. A. A., Nour, A. N. I. & Shamari, N. S. (2013). The impact of intellectual capital on Jordanian telecommunication companies' business performance. *American Academic & Scholarly Research Journal*, 5 (3 special issue), 32-46.
- Sigler, T. H. & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52.
- Stewart, T. A. (1997). *Entelektüel sermaye: Kuruluşların yeni zenginliği*. (Çev.: N. Elhüseyni ve Z. Dicleli). İstanbul: Mess Yayınları.
- Şamiloğlu, F. (2002). *Entelektüel sermaye*. (1.baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Turunç, Ö. (2010). Organizasyonlarda Kontrol Algılamalarının Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 251-269.
- Wu, A. (2005). The integration between balanced scorecard and intellectual capital, *Journal of Intellectual Capital*, 6 (2), 267-284. DOI:10.1108/14691930510592843
- Yıldız, S. M. (2015). *Lider-üye etkileşimi, işyerinde mobbing ve mesleki tükenmişlik ilişkisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yüksek, G. K. (2009). *Entelektüel sermayenin organizasyonların performansına etkisi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Extended Abstract

Technological developments and globalization may cause competition to be felt more intensely in enterprises. In this competitive environment, knowledge-based values in enterprises and the maintenance of the processes created by these values have come to the fore, and physical assets have lost their importance. With the increasing importance of intellectual capital in recent years, it can be stated that it plays an active role in both competition and making differences for enterprises.

With the transition to the knowledge economy, it can be stated that the continuation and growth of enterprises depend on knowledge-based and intellectual assets. Increasing business performance by transforming information resources into value is related to updating and effective use of these resources. Intellectual capital can be expressed as a set of concepts that benefit this value creation process rather than the tangible assets owned by the enterprises.

Intellectual capital, which has become the most important value of business life, provides a competitive advantage in terms of businesses and helps to use information as a factor of production as well as concrete and tangible assets (Chaharbaghi and Cripps, 2006: 29; Wu, 2005: 267). The fact that enterprises collect

information, review it in the process and transform it into an economic value has also increased the interest in the concept of intellectual capital. It is important for enterprises to know, develop and intelligently manage their intellectual capital in order to gain competitive advantage (Alagöz, 2007: 167-184).

In this context, the aim of the study is to determine the relationship between the intellectual capital perceptions and job performance of the employees working in the food and beverage sector in Konya. In this study, in which quantitative research methods were used, a total of 470 questionnaire forms were distributed to the employees who could represent the population in Konya which was suitable for the purpose of the research, and 390 valid questionnaires were used in the evaluation of the data. With the questionnaire applied, the demographic characteristics of the employees were determined, and the intellectual capital scale and job performance scale were used to determine their intellectual capital perceptions. As a result of the research, the perceptions of the demographic characteristics of the employees and the intellectual capital elements and their job performance were determined, and the significant and insignificant differences were evaluated with the help of t-test and analysis of variance.

According to the results of the study, when the relationship between demographic characteristics and intellectual capital elements such as having well-equipped knowledge of the employees, having practical knowledge and experience, having good relations within the enterprise and transforming the knowledge into value, is examined, significant differences were observed in gender, their status of receiving tourism education, age, working time and education status, but no significant difference was found with marital status. When the relationship between job performance and demographic characteristics, which evaluates the contribution of the employees to the achievement of the business's goals, is examined, significant differences were observed in gender, age, income status, service life and education status, while no significant difference was found between marital status and tourism education status. Finally, the effect of the intellectual capital perceptions of the employees on the job performance was also evaluated and a positive relationship was obtained. According to this evaluation, it is seen that as the intellectual capital perceptions of the employees increase by 1 unit, their job performance will increase by 0.545 units (at a moderate level), and on the contrary, as their intellectual capital perceptions decrease by 1 unit, their job performance will decrease by 0.545 units (at a moderate level). As a result of the regression analysis, it was observed that as the intellectual capital perceptions of the employees working in the food and beverage sector increased, it had an effect of 29.7 percent on the job performance of the employees.

In line with this information, the following suggestions were made regarding the study. Considering that today the value of intellectual capital and its elements is increasing every year, the study may be expanded on different sectors to reach more comprehensive results and a more effective sectoral comparison can be made. The regulatory effect of variables that determine the severity of the relationship between intellectual capital and business performance, such as enterprise culture and leadership, may be investigated. It is also important to increase the intellectual capital by taking the thoughts of all the personnel working in the enterprise and to encourage the training activities that have the power to increase the intellectual capital within the enterprise.

İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Dedikodu ve Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki¹

The Relationship Between Organizational Gossip and Organizational Trust Perceptions of the Teachers Working in the Primary Education Institutions

Yasin KARASU²

Melike CÖMERT³

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 04.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1102914

Atf / Citation: : Karasu, Y. & Cömert, M., (2022). “İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Dedikodu Ve Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki” ODÜSOBİAD 12 (3), 2723-2748 Doi: 10.48146/odusobiad.1102914

Öz

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin örgütsel dedikoduyu ve örgütsel güveni algılama düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın evrenini 2018-2019 Eğitim ve Öğretim yılında Adıyaman merkezde görev yapan 928'i kadın, 1.213'ü erkek olmak üzere 2.141 öğretmen oluşturmaktadır. Evrenden tabakalı örneklem yöntemi ile seçilen 530 öğretmen ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmış olup verilerin analizinde Bağımsız Örneklem T-testi, ANOVA, Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testleri kullanılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun alt boyutlarını algılama düzeyleri ile örgütsel güveni algılama düzeyleri arasındaki ilişki için korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin örgütsel güven algı düzeyleri "çoğunlukla katılıyorum" aralığındadır. Örgütsel dedikodu için ise "örgütsel zarar" boyutu algı düzeyleri "çoğunlukla katılıyorum" aralığında iken "haberdar olma" ve "ilişkileri geliştirme" boyutu algı düzeyleri "hiç katılmıyorum" aralığındadır. Ayrıca korelasyon ilişkisine göre öğretmenlerin örgütsel güveni algılama düzeyleri ile örgütsel dedikoduyu algılama düzeyleri arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Dedikodu, Güven, Örgütsel Dedikodu, Örgütsel Güven.

Abstract

The aim of this research is to examine the relationship between the levels of perception of organizational gossip and organizational trust of the teachers working in primary schools. The universe of the research consists of 928 women and 1.213 men, 2.141 teachers working in the centre of Adıyaman in 2018-2019 academic year. 530 teachers selected from this universe with the stratified sampling method constitute the sample of the study. In this study, Independent Sample T-Test, ANOVA, Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests were used. In addition, a correlation analysis was conducted for the relationship between organizational gossip levels and organizational trust levels. According to the results of the research, the organizational trust levels of the teachers are mostly in

¹ Bu çalışma 2020 yılı öncesi verileri toplanmış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu yazar: MEB Adıyaman Millî İrade Ortaokulu Md. Yrd., E-mail: ykarasu02@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-6056-0833

³ Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, E-mail: melike.comert@inonu.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-5406-6943

the range of "I agree". For organizational gossip, the perception levels of the "Organizational Harm" dimensions are in the range of "Mostly Agree" while the perception levels of the "Being Informed" and "Developing Relationships" dimensions are in the range of "Strongly Disagree". Also, according to correlation relationship, there is an inverse relationship between teachers' levels of perceiving organizational trust and perceiving organizational gossip.

Keywords: Contact, Gossip, Trust, Organizational Gossip, Organizational Trust.

Giriş

Örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için örgütü oluşturan insanların kendilerini kuşatan sosyal, fiziksel ve teknolojik çevre ile etkileşime geçmeleri gerekir (Usta vd., 2018: 3). Bu etkileşim ise doğal olarak iletişim ile sağlanmaktadır. Robbins ve Judge'ye (2015: 342) göre insanlar günlük hayatta uyanık oldukları zamanın %70'ini iletişim halinde geçirmektedirler. Bu durum ise sağlıklı ve kaliteli bir iletişimin varlığının örgütlerde yönetim süreçlerinin etkili işlemesi açısından önemini ortaya koymaktadır (Atak, 2005: 66; Han ve Dağlı, 2018: 830). Örgütlerde iletişim, genelde belli sınırları olan resmî (formal) iletişim ve resmî olmayan (informal) iletişim şeklinde gerçekleştirilir (Solmaz, 2004: 13; Usta vd., 2018: 2). Resmî iletişim, hiyerarşik yapı içinde söz konusu olup bu şekildeki iletişim; raporlar, toplantılar, yazılı öneriler, sözel sunumlar, basın konferansları vb. şekilde dikey olarak gerçekleşir iken; resmî olmayan iletişim ise örgütteki hiyerarşik yapının dışında, kişilerarası etkileşimin etkisi ile kendiliğinden meydana gelerek dedikodu, söylenti vb. şekilde yatay olarak gerçekleşir (Dilber, 2018: 72; Solmaz, 2004: 13).

Resmî olmayan iletişim kanalları, resmî iletişim kanallarının yetersiz olduğu veya kilitlendiği durumlarda ortaya çıkmakta olup genelde örgütlerde arka plana itilen, önemsenmeyen hatta engellenmeye çalışılan bir iletişim kanalıdır (Atak, 2005: 59). Oysaki resmî olmayan iletişim, hem çalışanlar arasında sosyal ilişkilerin geliştirilmesine hem de dedikodu ve söylentiler yolu ile bilgi iletimine yardımcı olmaktadır (Chua ve De La Cerna Uy, 2014: 65; Özarallı ve Torun, 2011: 103). Söylenti ve dedikodu, kurum içinde psikolojik ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadır (Akduru ve Semerciöz, 2017: 108; Eroğlu, 2005: 204). Ayrıca dedikodu deneyimlerin paylaşılması, çalışanların örgüte ilişkin gerçek algılarının ortaya çıkması ve kurumun değerlerinin tanıtılması açısından da işlev görür (Özarallı ve Torun, 2011: 103). Bu yönü ile dedikodu resmî iletişimin yardımcı ve tamamlayıcısı rolünü üstlenir. Dilber (2018: 67) de benzer şekilde örgütün iletişim ihtiyacını tek başına resmî iletişim kanallarının gideremeyeceğini ve dolayısı ile bu eksikliği, dedikodu ve söylenti ile zikredilen resmî olmayan iletişim sisteminin tamamladığını söylemektedir.

Günümüz çağdaş örgütlerinde örgüt yapısı, hiyerarşinin daha az, etkin katılımın daha yüksek, yatay iletişimin ise etkili ve amaçlara hizmet edecek şekilde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu durum ise ilişkilerde farklılaşma sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Farklı özellik ve yetenekteki insanların, ortak amaçlar için bir araya gelmesi ve yüksek katılım göstermeleri ise büyük ölçüde güven duygusunun etkisi ile olmaktadır (Durukan vd., 2010: 415). Kişilerarası ilişkilerde ve örgütün hedeflenen amaçlarda başarıyı yakalamasında, derin etkisi bulunan bir kavram olan güven (Yıldırım, 2018: 2), ilişkileri bir arada tutan tutkal görevi görmektedir (Demirbilek, 2018: 8; Yılmaz, 2006: 3; Freund, 2014: 19; İşcan ve Sayın, 2010: 212; Tschannen-Moran, 2017; Uslu ve Ardıç, 2013, s.329; Ülker, 2008: 189).

Örgütlerin hedeflere ulaşması ve hayatta kalması için sürekli öğrenmeleri gerekir. Güven ise örgütsel öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Adams ve Wiswell, 2007: 1). Güven duygusunun yüksek olduğu örgütlerde, çalışanlar işbirliği içinde bir araya gelerek örgütün amaçlarını verimli ve etkili şekilde gerçekleştirmek için çaba sarf edeceklerdir (Freund, 2014: 39; Kovancı, 2019: 5; Tschannen-Moran, 2017: 1). Örgütsel güven düzeyinin az olduğu durumlarda ise iletişim ortamı zarar görmekte, bireyler huzursuz olmakta ve örgüt sessizliğe bürünmektedir (Kovancı, 2019: 7). Bunun sonucunda da resmî iletişim kanalları zarar görmekte ve bu yolla yapılan bilgi paylaşımının eksikliği çalışanlar tarafından dedikodu ve söylenti mekanizması ile giderilmeye çalışılmaktadır. Dedikodu ve söylenti yolu ile elde edilen bilgilerin güvenilirlik oranı ise %75'ler seviyesindedir (Robbins ve Judge, 2015: 350).

Güven, karşı taraftan isteklerimizin karşılanacağına ilişkin taşıdığımız umuttur (Gülhan, 2018: 5). Güven kısa zamanda elde edilen bir olgu olmayıp, tecrübelerin birikmesi sonucu kazanılır (Çıtır ve Kavi, 2010: 234). Güven bürokrasiyi azaltarak yapılan işlerin maliyetini minimum seviyeye indirerek verimliliğe katkı sağlar (Yılmaz, 2005: 568). Kurumda güven eksikliğinin sonucunda aidiyet duygusu zarar görmekte ve paylaşılan değerler de azalmaktadır (Akduru ve Semerciöz, 2017: 108; Smith, 2000). Bu durum ise verimin düşmesine ve dedikoduların çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Güven duygusu, ilişkiler açısından etkileşim ve iletişimin olduğu her alanda belirleyici bir öğedir (Halis, 2019). Resmî iletişim kanallarının etkin olduğu açık iletişimin hakim olduğu ve şeffaf yönetimin benimsendiği örgütlerde güven duygusu hakim iken; resmî iletişim kanallarının yetersizliği, yönetimin tutarsızlığı ve adil olmayışı sonucu ortaya çıkan bir takım bilgilerin dedikodu yolu ile çarpıtılarak abartıldığı örgütlerde ise güven duygusu azalarak yerini endişeye ve hoşnutsuzluğa bırakmaktadır (Özarallı ve Torun, 2011: 104).

Öğrenen organizasyonlar olan okullarda (Uygur, 2018: 4), kaynakların verimli kullanılması, hedeflere hızlı ve etkili bir şekilde ulaşılması için örgütsel güven düzeyinin yüksek olması beklenir. Güven; sorunların çözümü, bilgilerin doğru bir şekilde aktarılması, sorumlulukların paylaşılması ve yetki verilmesi gibi birçok ilişkiyi etkileyen bir özelliğe sahiptir (Koç ve Yazıcıoğlu, 2011: 48). Olumlu bir iklim ve güven ortamı, aynı zamanda sağlıklı bir iletişim ile de ilişkilidir. Robbins ve Judge (2015: 343), iletişimi anlam aktarılması ve anlaşılması olarak tanımlamaktadır. İletişimin sağlıklı olduğu ve dolayısı ile güven düzeyinin de yüksek olduğu örgütlerde, resmî iletişim kanalları ile birlikte resmî olmayan iletişim kanallarının da kullanılması beklenmektedir. Resmî olmayan iletişim, çalışanlar arasında samimiyeti arttırarak dostane ilişkiler kurulmasını sağlarken bir yandan da dedikodu ve söylentilerin ortaya çıkmasında aracı olur (Özarallı ve Torun, 2011: 103). Dedikodunun olumsuz etkilerini azaltmak, olumlu taraflarından istifade etmek ve bu bağlamda örgüt içi güven ortamını sağlayarak etkili ve verimli bir yönetim süreci ortaya çıkmasını sağlamak düşüncesi ile bu araştırmanın önem taşıdığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, yapılan işlerde maliyetlerin azaltılması, verimliliğin arttırılması için gerekli olan güven duygusunun olumsuz dedikodu ve söylentiler yolu ile sekteye uğratılması veya dedikodu yolu ile iletişimin olumlu taraflarını kullanarak yönetim lehine ve dolayısı ile örgütün amaçlarına hizmet eden bir araç olarak görülebilmesi gereği araştırma probleminin odak noktasını oluşturmaktadır. Bu durum, öğrenen organizasyonlar olan okul örgütleri için de önem arz etmektedir. Tüm bunlardan hareketle araştırmanın problem cümlesi "İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Dedikodunun

boyutları ile Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki Nedir?" şeklindedir. Araştırmada bu bağlamda öğretmenlerin örgütsel dedikodunun alt boyutlarını algı düzeyleri ile örgütsel güveni algı düzeylerinin tespit edilmesinin yanı sıra örgütsel dedikodunun alt boyutları ve örgütsel güven arasındaki ilişkinin tespit edilmesine, örgütsel dedikodunun alt boyutlarına ilişkin algı düzeyleri ile örgütsel güvenin alt boyutları ve toplamına ilişkin algı düzeylerinin bazı bağımsız değişkenlere göre incelenmesine yönelik analizler yapılmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi "İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Dedikodunun Alt Boyutları ve Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki Nedir?" Şeklindedir. Bu bağlamda araştırmanın alt problemleri ise şu şekildedir:

1. İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel güvenin alt boyutları olan

a)Çalışanlara duyarlılık,

b)Yöneticiye güven,

c)İletişim ortamına göre örgütsel güven düzeyleri ve toplam örgütsel güven düzeyleri nedir?

2. İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel güvenin alt boyutlarının ve toplamının

a) Cinsiyet,

b) Medenî durum,

c) Hizmet yılı,

d) Branş değişkenlerine göre örgütsel güven düzeyleri anlamlı farklılık göstermekte midir?

3. İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun alt boyutları olan

a) Haberdar olma,

b) İlişkileri geliştirme,

c) Örgütsel zarara göre örgütsel dedikodu düzeyleri nedir?

4. İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun alt boyutlarının

a) Cinsiyet

b) Medenî durum

c) Hizmet yılı

d) Branş

değişkenlerine göre örgütsel dedikodu düzeyleri anlamlı farklılık göstermekte midir?

5. Örgütsel güven ile örgütsel dedikodu arasında bir ilişki var mıdır? Varsa Bu ilişkinin yönü ve derecesi nedir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ile verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması hakkında bilgiler yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Adıyaman merkezde ilköğretim kurumlarında (ilkokul ve ortaokul) görev yapan öğretmenlerin örgütsel dedikodu ve örgütsel güven algıları arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, öğretmenlerin okullarında algıladıkları örgütsel güven ve örgütsel dedikoduya ilişkin görüşlerinin medenî durum, cinsiyet, hizmet yılı ve branş değişkenlerine göre incelenmesi ve örgütsel güven algıları ile örgütsel dedikodu algıları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması için ilişki tarama modeli kullanılmıştır. İlişki tarama modelinde bir veya birden çok değişken arasındaki değişimin varlığı veya derecesini tespit etmek amaçlanmaktadır (Kahveci, 2015: 139; Karasar, 2017: 114; Karataş, 2012: 49).

Tablo 1. Araştırmanın Evrenine İlişkin Bilgiler

Evren ve Örneklem

Eğitim Bölgeleri	Türüne Göre Okul Sayıları		Okul Türüne Göre Toplam Öğretmen Sayıları				Genel Toplam Sayı
	İlkokul	Ortaokul	İlkokul		Ortaokul		
			Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
1. bölge	6	5	112	114	137	178	541
2. bölge	7	4	132	134	78	113	457
3. bölge	8	6	90	123	71	113	397
4. bölge	7	7	101	140	90	140	471
5. bölge	4	4	56	69	61	89	275
Toplam	32	26	491	580	437	633	2141

Araştırmanın evrenini 2018-2019 Eğitim ve Öğretim yılında Adıyaman İli Merkez İlçede görev yapmakta olan 928 kadın ve 1.213 erkek olmak üzere toplam 2.141 kadar öğretmen oluşturmaktadır. Evrene ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1'de bahse konu olan eğitim bölgeleri Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Bölgeleri Yönergesine göre oluşturulmuştur. Yönerge kriterleri de dikkate alınarak avantaj-dezavantaj ölçütüne dayalı olarak evren kendi içerisinde homojen ancak kendi aralarında heterojen bir özellik gösteren beş eğitim bölgesine ayrılmış durumdadır. Bu nedenle çalışmada her bir eğitim bölgesinin bir tabaka olarak seçildiği tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Baştürk ve Taştepe, 2013: 142). Herbir tabakadan seçilecek olan okullar basit seçkisiz örnekleme yolu ile belirlenmiştir. Tabakalı örnekleme ile alt gruplar, evren içindeki oranları ölçüsünde örnekleme dengeli bir şekilde temsil edilebilmektedir (Karasar, 2017: 151; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 40).

Örneklem büyüklüğünün tespiti açısından Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004: 50) örneklem büyüklükleri tablosuna göre, sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda kabul gören 0.05 örneklem hatası (%95 güven oranı) ile 2.500 kişilik bir evren için örneklem büyüklüğü 333 kişi şeklinde ve Büyükoztürk vd., (2012:

20)'in örneklem büyüklükleri tablosuna göre ise 3000 kişilik bir evren için örneklem büyüklüğü 341 şeklindedir. 2.141 kişiden oluşan bu araştırmanın evreni için bu doğrultuda bu araştırmanın örneklemini 530 kişiden oluşmaktadır. Yukarıda bahsi geçen oranlar dikkate alındığında örneklem büyüklüğü bakımından bu sayı yeterli olup asgari düzeyin oldukça üzerinde ve kabul edilebilir seviyededir. Örneklemini oluşturan öğretmenlerin evrendeki alt gruplara göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Örneklemini Oluşturan Öğretmenlerin Evrendeki Alt Gruplara Göre Dağılımı

Eğitim Bölgeleri	Okul sayısı	Öğretmen sayısı	Örnekleme alınan yaklaşık temsil oran($n/N=0.24$)	Örnekleme alınan öğretmen sayısı
1. bölge	11	541	$541*0.24=130$	139
2. bölge	11	457	$457*0.24=110$	116
3. bölge	14	397	$397*0.24=95$	98
4. bölge	14	471	$471*0.24=113$	105
5. bölge	8	275	$275*0.24=66$	72
Toplam	58	2141	$2141*0.24=513$	530

Tablo 2 incelendiğinde örnekleme alınan öğretmen sayılarının alınması gereken oranlar ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Verilerin Toplanması

Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu, okullarda örgütsel güven ölçeği ile örgütsel dedikodu ölçeği tek bir form halinde uygulanmak üzere katılımcılara sunulmuştur. Katılımcılar ilköğretim okulları öğretmenlerinden oluşmaktadır. İlköğretim kademesi 2012 yılından itibaren ilkököl ve ortaoköl kademelerinden oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılar hakkında bazı demografik özellikleri belirlemek için kullanılmıştır. Bu formda katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, medenî durumları, kıdemleri ve branşları hakkında bilgi edinmeye yönelik sorular yer almaktadır.

Okullarda Örgütsel Güven Ölçeği(OÖGÖ)

1994 yılında Daboval, Comish, Swindle ve Gaster tarafından geliştirilmiş olan ve daha sonraları Kamer (2001) tarafından Türkçeye uyarlanan "Okullarda Örgütsel Güven ölçeği (OÖGÖ)" Ercan (2005: 569) tarafından okullara uyarlanmış ve ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Buna göre ölçek 6'lı Likert tipinde olup 40 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca ölçek Çalışanlara Duyarlılık, Yöneticiye Güven, Yeniliğe Açıklık ve İletişim Ortamı olmak üzere dört alt boyut içermektedir.

Bil'in (2018: 82) doktora tezinde kullanmış olduğu bu ölçek Bil tarafından yapılan pilot uygulama sonucu faktör analiz değerlerine uygun olacak şekilde ölçekten 10 madde çıkarılarak ölçek 30 maddeye düşürülmüştür. Bil'in (2018: 82) yaptığı analiz sonuçlarına göre, KMO değeri .94 ve Barlett Küresellik testi değeri .00 ($p<.05$ olarak anlamlı) bulunmuştur. Barlett Küresellik testi değerinin $p<.05$ olması verilerin faktör analizine uygunluğunu, KMO değerinin .50 den büyük olması ise örneklem

büyükliğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Bil'in (2018) yaptığı analizler ile birlikte 40 maddeden, dört boyuttan oluşan ve 6'lı likert şeklinde olan ölçek yeni sürümü ile 30 madde, üç boyuttan oluşmakta olup 5'li likert biçimindedir. Buna göre skala 1-5 arasında; "Hiç katılmıyorum(1)", "Biraz katılıyorum(2)", "Orta düzeyde katılıyorum(3)", "Çoğunlukla katılıyorum(4)" ve "Tamamen katılıyorum(5)" şeklindedir. Ölçekte yer alan boyutlar ve ilgili maddeler ise şu şekildedir:

1. Çalışanlara Duyarlılık Boyutu: Maddeler; 1,2,3,4,5,7,8,11,12,13,22,27

2. Yöneticiye Güven Boyutu: Maddeler; 6,9,17,20,21,23,24,25,26,28

3. İletişim Ortamı Boyutu: Maddeler; 10,14,15,16,18,19,29,30

Okullarda Örgütsel Dedikodu Ölçeği(OÖDÖ)

Han ve Dağlı (2018: 830), ön uygulama için geliştirdiği 24 maddelik ölçek formunu Diyarbakır İl Merkezindeki 25 ilkokulda görev yapan toplam 307 öğretmene uygulamıştır. Elde ettiği verilere dayalı olarak yaptığı geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda herhangi bir maddenin çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Örgütsel dedikodu ölçeği toplamda 24 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyutta öğretmenlerin dedikodunun örgütsel işlevlerinden "haberdar olma", ikinci boyutta "ilişkileri geliştirme" ve üçüncü boyutta "örgütsel zarar" işlevine yönelik görüşleri ortaya çıkmaktadır. İlk iki boyutta yüksek puan almak dedikodunun örgütte olumlu işlevlerinin, üçüncü boyutta yüksek puan almak ise olumsuz işlevlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğe ilişkin boyutlar ve ilgili maddeler şu şekildedir:

1. Haberdar Olma(bilgiye sahip olma) Boyutu: Maddeler; 1,2,3,4,5,6,7

2. İlişkileri Geliştirme Boyutu: Maddeler; 8,9,10,11,12,13,14

3. Örgütsel Zarar Boyutu: Maddeler; 15,16,17,18,19,20,21,22,23,24

Han ve Dağlı (2018, s.835), 5'li likert tipinde olan ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında KMO değerini .910 (örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu söylenebilir.($p>.50$)), Barlett Küresellik testi değerini .01 (verilerin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir.($p<.05$)) Tüm maddelerin faktör yük değerleri .30'dan büyük bulunduğu için ölçekten çıkarılan madde yoktur. Ölçeğin skalası yine 1-5 arasında; "hiç katılmıyorum(1)", "Biraz katılıyorum(2)", "orta düzeyde katılıyorum(3)", "çoğunlukla katılıyorum(4)" ve "tamamen katılıyorum(5)" şeklindedir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde sosyal bilimlerde verilerin analizi için sık kullanılan bir istatistik programı olan SPSS-23 paket programı kullanılmıştır.

Kişisel Bilgilere İlişkin Analizler

Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerini gösteren Tablo 3 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Değişkenler	f	%	
Cinsiyet	Erkek	327	61.7
	Kadın	203	38.3
	Toplam	530	100
Medenî durum	Evli	491	92.6
	Bekâr	39	7.4
	Toplam	530	100
Hizmet yılı	1-5 yıl	32	6
	6-10 yıl	94	17.7
	11-15 yıl	122	23.0
	16-20 yıl	143	27.0
	21-25 yıl	77	14.5
	25 yıldan fazla	62	11.7
	Toplam	530	100
Branş	Sınıf	191	36.0
	Sözel	169	31.9
	Sayısal	96	18.1
	Sanat, spor ve diğ.	74	14.0
	Toplam	530	100

Tabloya 3'e göre araştırmaya katılan öğretmenlerin %61.7'sinin erkek, %38.3'ünün ise kadın olduğu, %92.6'sının evli, %7.4'ünün bekâr olduğu, %6'sının 1-5 yıl arasında, %17.7'sinin 6-10 yıl arasında, %23'ünün 11-15 yıl arasında, %27'sinin 16-20 yıl arasında, %14.5'inin 21-25 yıl arasında ve %11.7'sinin ise 25 yıldan fazla hizmet yılına sahip olduğu görülmektedir. Yine aynı tabloya göre öğretmenlerin %36'sının sınıf öğretmenliği branşında, %31.9'unun sözel branşta, %18.1'inin sayısal branşta ve %14'ünün ise sanat, spor ve diğer branşlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Ölçeklerin alt boyutlarına ilişkin analizler için yapılacak olan testlerin belirlenmesinde verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmalıdır. Normallik; çan eğrisini, simetri olmayı, birçok değerler orta kısımda bulunduğu ve aşırı değerlerin az olduğu durumları tanımlamak için kullanılır (Pallant, 2016: 71). Bu amaçla skewness-kurtosis, kolmogorov-smirnov değerleri ile histogram ve Q-Q plot grafikleri verilerin normal dağılımı hakkındaki ipuçlarını sunmaktadır. İlgili veriler Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4. OÖGÖ'ye İlişkin Kolmogorov-Smirnov ve Skewness-Kurtosis Değerleri

Alt Boyutlar	df	Kolmogorov-Smirnov		Skewness-Kurtosis	
		Statistic	Sig.(p)	Statistic	std. Error

Çalışanlara Duyarlık	530	.094	.000*	-.694	.056	.106	.212
Yöneticiye Güven	530	.142	.000*	-1.228	1.321	.106	.212
İletişim Ortamı	530	.147	.000*	-1.186	1.139	.106	.212
Toplam	530	.102	.000*	.713	-.991	.106	.212

* $p < .05$

Tablo 4 incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov değerlerine göre okullarda örgütsel güven ölçeğinin çalışanlara duyarlık($p=0$), yöneticiye güven($p=0$), iletişim ortamı($p=0$) alt boyutları ve toplamındaki($p=0$) puanlarının normal dağılım göstermedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte literatürde normallik için Skewness-Kurtosis değerlerinin +3 ile -3 arasında olmasının kabul edilebilir olduğunu ifade eden çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca merkezi limit teoremini esas aldığımızda da yine verilerin normal dağılım gösterdiklerini varsayabiliriz.

Tablo 5. ÖDÖ'ye İlişkin Kolmogorov-Smirnov ve Skewness-Kurtosis Değerleri

Alt Boyutlar	df	Kolmogorov-Smirnov		Skewness-Kurtosis	
		Statistic	Sig.(p)	Statistic	std. Error
Haberdar Olma	530	.205	.000*	1.361 1.192	.106 .212
İlişkileri Geliştirme	530	.300	.000*	2.212 5.573	.106 .212
Örgütsel Zarar	530	.096	.000*	-.423 -.869	.106 .212

* $p < .05$

Tablo 5 incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov değerlerine göre örgütsel dedikodu ölçeğinin haberdar olma($p=0$), ilişkileri geliştirme($p=0$) ve örgütsel zarar($p=0$) alt boyutları puanlarının normal dağılım göstermedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte literatürde normallik için Skewness-Kurtosis değerlerinin +3 ile -3 arasında olmasının kabul edilebilir olduğunu ifade eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda tabloya göre bazı boyutlarda verilerin normal dağılım gösterdiğini varsayabiliriz. Ayrıca merkezi limit teoremini esas aldığımızda da yine verilerin “Haberdar Olma” ve “Örgütsel Zarar “ boyutları için normal dağılım gösterdiklerini varsayabiliriz.

Sonuç olarak Tablo 4 ve Tablo 5 ile birlikte histogram ve Q-Q plot grafiklerine de bakıldığında okullarda örgütsel güven ölçeğinin alt boyutları ve toplamında verilerin normal dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Benzer şekilde örgütsel dedikodu ölçeğinin “haberdar olma” ve “örgütsel zarar “ alt boyutları için normal dağılım gösterdiklerini ancak “ilişkileri geliştirme” alt boyutu için verilerin normal dağılım göstermediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda analizler için bağımsız örneklem T-testi, ANOVA, Mann Whitney U ve Kruskal – Wallis H testlerinden yararlanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

1. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında araştırmanın 1. alt problemi olan "İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel güvenin alt boyutları olan, çalışanlara duyarlılık, yöneticiye güven, iletişim ortamına ve toplamına göre örgütsel güven düzeyleri nedir?" sorusuna yanıt aramak için yapılan analizler yer almaktadır. İlgili ortalamalar ve standart sapmalar göz önünde bulundurulduğunda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Çalışanlara duyarlılık boyutu: Ortalaması en düşük olan madde 3.Madde($X=3,0075$) ve ortalaması en yüksek olan madde ise 1.Madde($X=4,0358$) şeklindedir. Buna göre okullarda örgütsel güven ölçeğinin çalışanlara duyarlılık boyutunda katılımcıların 3.Maddeye ilişkin ortalamaya göre görüşleri "orta düzeyde katılıyorum" şeklide iken bunun dışında kalan tüm maddelere ilişkin ortalamalara göre görüşleri genel olarak "çoğunlukla katılıyorum" şeklinde olmuştur.

Yöneticiye güven boyutu: Ortalaması en düşük madde 9.Madde($X=3,8189$) ve ortalaması en yüksek olan madde ise 24.Madde($X=4,2226$) şeklindedir. Buna göre okullarda örgütsel güven ölçeğinin yöneticiye güven alt boyutunda katılımcıların 6. ve 24. Maddeye ilişkin ortalamalara göre görüşleri "tamamen katılıyorum" şeklinde iken bunun dışında kalan tüm maddelere ilişkin ortalamalara göre görüşleri genel olarak "çoğunlukla katılıyorum" şeklinde olmuştur.

İletişim ortamı boyutu: Ortalaması en düşük olan madde 18. Madde($X=3,6679$) ve ortalaması en yüksek olan madde ise 14.Madde($X=4,3849$) şeklindedir. Buna göre okullarda örgütsel güven ölçeğinin iletişim ortamı alt boyutunda katılımcıların 14. ve 19. maddeye ilişkin ortalamalara göre görüşleri "tamamen katılıyorum" şeklide iken bunun dışında kalan tüm maddelere ilişkin ortalamalara göre görüşleri genel olarak "çoğunlukla katılıyorum" şeklinde olmuştur.

Yukarıda madde madde bahsi geçen boyutların yanı sıra örgütsel güven ölçeğinin alt boyutlarının madde ortalamaları ve standart sapmaları ile ölçeğin toplam puanına ilişkin madde ortalamaları ve standart sapmalarını gösteren Tablo 6 aşağıdaki gibidir.

Tablo 6. Okullarda Örgütsel Güven Ölçeğinin Alt boyutlarının Madde Ortalamaları ve Standart Sapmaları ile Ölçeğin Toplam Puanına İlişkin Madde Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Boyut	N	Min.	Max.	X	S
Çalışanlara Duyarlılık	530	1.00	5.00	3.6814	.92037
Yöneticiye Güven	530	1.00	5.00	4.0345	.90173
İletişim Ortamı	530	1.00	5.00	4.1184	.83975
Toplam	530	1.00	5.00	3.9157	.85405

Tabloya 6'ya göre gerek ölçeğin toplam puan ortalamalarına($X=3.91$) gerekse de her üç alt boyuttaki toplam ortalamalara göre öğretmenlerin örgütsel güveni algılama düzeylerine ilişkin görüşleri "çoğunlukla katılıyorum" aralığındadır. Genel olarak her üç boyutta ayrı ayrı toplam ortalamalara bakıldığında öğretmenler en çok iletişim ortamına güven ($X=4.11$) duymaktadırlar. Daha sonra

yöneticilerine güven ($X=4.03$) duymakta ve en son çalışanlara duyarlılık ($X=3.68$) konusunda güven duymaktadırlar diyebiliriz.

2. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında araştırmanın 2. alt problemi olan "İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel güvenin alt boyutlarının ve toplamının cinsiyet, medenî durum, hizmet yılı ve branş değişkenlerine göre örgütsel güven düzeyleri anlamlı farklılık göstermekte midir? Sorusuna yanıt aramak için yapılan analizler yer almaktadır. Bu amaçla bağımsız örneklem T-testi ve ANOVA test sonuçlarına bakılmıştır.

1. Cinsiyete Göre;

Okullarda örgütsel güven ölçeğinin alt boyutları ve toplamına ilişkin puanların cinsiyete göre t-testi sonuçları tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Okullarda Örgütsel Güven Ölçeğinin Alt boyutları ve Toplamına İlişkin Puanların Cinsiyete Göre T-testi Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t -testi		
					t	sd	p
Çalışanlara Duyarlılık	Erkek	327	3,81	.88	4,224	528	.00*
	Kadın	203	3,47	.93			
Yöneticiye güven	Erkek	327	4,15	.87	3,845	528	.00*
	Kadın	203	3,84	.91			
İletişim Ortamı	Erkek	327	4,24	.79	4,475	528	.00*
	Kadın	203	3,91	.86			
Toplam Güven	Erkek	327	4,04	.81	4,378	528	.00*
	Kadın	203	3,71	.87			

*p< .05

Tablo 7 incelendiğinde;

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *çalışanlara duyarlılık* boyutunda algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[528]=4.224$, $p=.00$). Ortalama değerler incelendiğinde anlamlı farklılığın erkek öğretmenler lehine olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre erkek öğretmenlerin ($X=3.81$), çalışanlara duyarlılık algı düzeyleri kadın öğretmenlerden ($X=3.47$) daha fazladır diyebiliriz.

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *yöneticiye güven* boyutunda algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[528]=3.845$, $p=.00$). Ortalama değerler incelendiğinde anlamlı farklılığın erkek öğretmenler lehine olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre erkek öğretmenler ($X=4.15$), yöneticilerine kadın öğretmenlerden ($X=3.84$) daha fazla güven duymaktadır diyebiliriz.

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *iletişim ortamı* boyutunda algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[528]=4.475, p=.00$). Ortalama değerler incelendiğinde anlamlı farklılığın erkek öğretmenler lehine olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre erkek öğretmenlerin ($X=4.24$), iletişim ortamına duydukları güven, kadın öğretmenlere ($X=3.91$) göre daha fazla olmaktadır. Son olarak t-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *toplam puanı* açısından algı düzeyleri de cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[528]=4.378, p=.00$). Ortalama değerler incelendiğinde anlamlı farklılığın erkek öğretmenler lehine olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre erkek öğretmenlerin ($X=4.04$), toplam örgütsel güven düzeyleri kadın öğretmenlere ($X=3.71$) göre daha fazla olmaktadır.

Sonuç olarak örgütsel güvenin tüm alt boyutları ve toplamı cinsiyet değişkenine göre erkekler lehine anlamlı farklılaşmaktadır. Bunun nedeni olarak okuldaki yöneticilerin genellikle erkek olmalarından dolayı erkek öğretmenlerin, daha kolay etkileşimde bulunabilmeleri buna karşın kadın öğretmenlerin yönetim ile olan iletişimin daha resmî düzeyde kalması gösterilebilir. Yılmaz (2006, s.100) ve Kahveci'nin (2015, s.174) bulguları, bu araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Bütün ana bölüm başlıkları büyük; alt bölüm başlıkları ilk harfler büyük olacak şekilde koyu; ikincil alt başlıklar ilk harfler büyük olacak şekilde koyu-italik olarak yazılmalıdır. Bölüm ve alt bölüm başlıklarına numara konulmamalıdır.

2. Medeni Duruma Göre:

Okullarda örgütsel güven ölçeğinin alt boyutları ve toplamına ilişkin puanların medenî duruma göre t-testi sonuçları tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Okullarda Örgütsel Güven Ölçeğinin Alt boyutları ve Toplamına İlişkin Puanların Medenî Duruma Göre T-testi Sonuçları

Boyutlar	Gruplar	N	X	ss	t -testi		
					t	sd	p
Çalışanlara Duyarlık	Evli	491	3,68	.93	.059	528	.95
	Bekâr	39	3,67	.77			
Yöneticiye Güven	Evli	491	4,03	.91	.119	528	.90
	Bekâr	39	4,01	.77			
İletişim Ortamı	Evli	491	4,12	.84	.518	528	.60
	Bekâr	39	4,05	.74			
Toplam Güven	Evli	491	3,91	.86	.203	528	.83
	Bekâr	39	3,88	.73			

Tablo 8 incelendiğinde;

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *çalışanlara duyarlılık* boyutunda algı düzeyleri medenî duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=.059; p=.95$).

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *yöneticiye güven* boyutunda algı düzeyleri medenî duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=.119; p=.90$).

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *iletişim ortamı* boyutunda algı düzeyleri medenî duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=.518; p=.60$).

T-test sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel güvenin *toplam puanı* açısından algı düzeyleri medenî duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=.203; p=.83$).

Sonuç olarak örgütsel güvenin her üç alt boyutunda da medenî duruma göre anlamlı fark bulunamamıştır. Benzer şekilde Kahveci (2015, s.174), Gülay (2018, s.99) ve Bil'in (2018, s.119) araştırma bulguları bu araştırmanın bulgularını desteklemektedir.

3. *Hizmet yılı değişkenine göre:*

ANOVA Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba (Grup1, N=32: 1-5 yıl, Grup2, N=94 6-10 yıl, Grup3, N=122: 11-15 yıl, Grup4, N=143: 16-20 yıl, Grup5, N=77: 21-25 yıl, Grup6, N=62: 25'ten fazla) ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *çalışanlara duyarlılık boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=1.36; p=.23$).

ANOVA Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba (Grup1, N=32: 1-5 yıl, Grup2, N=94 6-10 yıl, Grup3, N=122: 11-15 yıl, Grup4, N=143: 16-20 yıl, Grup5, N=77: 21-25 yıl, Grup6, N=62: 25'ten fazla) ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *yöneticiye güven boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=.504; p=.77$).

ANOVA Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba (Grup1, N=32: 1-5 yıl, Grup2, N=94 6-10 yıl, Grup3, N=122: 11-15 yıl, Grup4, N=143: 16-20 yıl, Grup5, N=77: 21-25 yıl, Grup6, N=62: 25'ten fazla) ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *iletişim ortamı boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=.645; p=.67$).

Son olarak ANOVA Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba (Grup1, N=32: 1-5 yıl, Grup2, N=94 6-10 yıl, Grup3, N=122: 11-15 yıl, Grup4, N=143: 16-20 yıl, Grup5, N=77: 21-25 yıl, Grup6, N=62: 25'ten fazla) ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *toplam puanı* açısından da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=.790; p=.56$).

4. *Branş değişkenine göre:*

Branş olarak dört farklı gruba ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin alt boyutları ve toplamına ilişkin ANOVA test sonuçları tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Okullarda Örgütsel Güvenin Alt Boyutları Ve Toplamına İlişkin Puanların Branş Değişkenine Göre ANOVA Test Sonuçları

Boyut	Branş	N	X	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	P	Anlamlılık
Çalışanlara duyarlılık	Sınıf(1)	191	3.60	.982	Gruplar arası	9.622	3	3.207	3.848	.010	2-3; 2>3
	Sözel(2)	169	3.83	.869	Grup içi	438.484	526	.834			
	Sayısal(3)	96	3.49	.942	Toplam	448.106	529				

	Sanatsal,												
	Sportif ve	74	3.79	.774									
	Diğer..(4)												
	Toplam	530	3.69	.920									
					Gruplar								
	Sınıf(1)	191	3.95	.993	arası	9.220	3	3.073					
	Sözel(2)	169	4.17	.840	Grup içi	420.919	526	.800					
Yöneticiye	Sayısal(3)	96	3.86	.905	Toplam	430.138	529						
güven	Sanatsal,								3.840	.010	2-3;	2>3	
	Sportif ve	74	4.19	.709									
	Diğer..(4)												
	Toplam	530	4.03	.901									
					Gruplar								
	Sınıf(1)	191	4,0288	.895	arası	6,070	3	2,023					
	Sözel(2)	169	4,2212	.819	Grup içi	366.969	526	.698					
İletişim	Sayısal(3)	96	4,0052	.816	Toplam	373.039	529						
ortamı	Sanatsal,								2.900	.035	2-3;	2>3	
	Sportif ve	74	4,2618	.724									
	Diğer..(4)												
	Toplam	530	4,1184	.839									
					Gruplar								
	Sınıf(1)	191	3,8307	.922	arası	8.320	3	2.773					
	Sözel(2)	169	4,0479	.809	Grup içi	377.538	526	.718					
Toplam	Sayısal(3)	96	3,7490	.863	Toplam	385.858	529						
güven	Sanatsal,								3.864	.009	2-3;	2>3	
	Sportif ve	74	4,0491	.692									
	Diğer..(4)												
	Toplam	530	3,9157	.854									

Tablo 9'a göre; ANOVA test sonuçları branş olarak dört farklı gruba ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *çalışanlara duyarlılık alt boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğunu ortaya koymuştur ($F=3.848$; $p=.010$). Aynı tablodan ANOVA test sonuçları, branş olarak dört farklı gruba ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *yöneticiye güven alt boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğunu ortaya koymuştur ($F=3.840$; $p=.010$). Yine aynı tabloya göre ANOVA test sonuçları branş olarak dört farklı gruba ayrılan katılımcıların okullarda örgütsel güvenin *iletişim ortamı alt boyutunda* da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğunu ortaya koymuştur ($F=2.900$; $p=.035$). Son olarak tablo 9'a göre ANOVA test sonuçları, branş olarak dört farklı gruba ayrılan katılımcıların okullarda *örgütsel güvenin toplamında* da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğunu ortaya koymuştur ($F=3.844$; $p=.009$).

Örgütsel güvenin tüm alt boyutlarında ve toplamında hangi gruplar arasında farkın olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi kullanılarak yapılan Post-hoc kıyaslamalarına göre, örgütsel güvenin tüm alt

boyutları ve toplamı için sözel branştaki öğretmenlerin örgütsel güven algı düzeyleri sayısal branştaki öğretmenlerin örgütsel güven algı düzeylerinden daha yüksek çıkmıştır. Bunların dışındaki gruplar arasında herhangi anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

3. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında araştırmanın 3. alt problemi olan "İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun alt boyutları olan, haberdar olma, ilişkileri geliştirme ve örgütsel zarara göre örgütsel dedikodu düzeyleri nedir?" sorusuna yanıt aramak için yapılan analizler yer almaktadır. İlgili ortalamalar ve standart sapmalar göz önünde bulundurulduğunda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Haberdar olma boyutu: Ortalaması en düşük olan madde 6.Madde($X=1.6623$) ve ortalaması en yüksek olan madde 1.Madde($X=1.9755$) şeklindedir. Ortalamaları düşük olan maddeler sırasıyla 6.Madde($X=1.6623$), 7.Madde($X=1.6774$), 3.Madde($X=1.7302$) ve 5.Madde($X=1.7509$) şeklinde olup bu dört maddeye ilişkin ortalamalara bakıldığında örgütsel dedikodu ölçeğinin haberdar olma alt boyutunda öğretmenlerin görüşleri genel olarak "hiç katılmıyorum" aralığındadır. Ortalamaları yüksek olan maddeler ise sırasıyla 1.Madde($X=1.9755$), 2.Madde($X=1.8830$) ve 4.Madde($X=1.8698$) şeklinde olup bu üç maddeye ilişkin ortalamalara göre ise örgütsel dedikodu ölçeğinin haberdar olma alt boyutunda öğretmenlerin görüşleri genel olarak "biraz katılıyorum" aralığındadır. Buna göre haberdar olma alt boyutundaki görüşler "hiç katılmıyorum" ve "biraz katılıyorum" aralığında değişmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcıların dedikoduyu bir haberleşme aracı(bilgi edinme yolu) olarak çok fazla tercih etmedikleri yorumu yapılabilir.

2. İlişkileri geliştirme boyutu: ortalaması en düşük olan madde 14.Madde($X=1.3698$) ve ortalaması en yüksek madde ise 11.Madde($X=1.5736$) şeklinde olup diğer maddelerin ortalamaları ise bu iki değer arasında değişmektedir. Buna göre örgütsel dedikodu ölçeğinin ilişkileri geliştirme alt boyutunda öğretmenlerin görüşleri genel olarak "hiç katılmıyorum" aralığındadır. Bu sonuçlara göre katılımcıların dedikoduyu, ilişkileri geliştirici bir araç olarak görme düzeyleri oldukça düşüktür.

3. Örgütsel zarar boyutu: ortalamaları düşük olan maddeler sırasıyla 23.Madde($X=2.7491$), 16.Madde($X=2.8792$), 22.Madde($X=3.2415$), 15.Madde($X=3.2811$), 18.Madde($X=3.2981$) ve 21.Madde($X=3.3491$) şeklinde olup bu altı maddeye ilişkin ortalamalara bakıldığında örgütsel dedikodu ölçeğinin örgütsel zarar alt boyutunda öğretmenlerin görüşleri genel olarak "orta düzeyde katılıyorum" aralığındadır. Ortalamaları yüksek olan maddeler ise sırasıyla 17.Madde($X=3.9528$), 19.Madde($X=3.8623$), 24.Madde($X=3.7509$) ve 20.Madde($X=3.5113$) şeklinde olup bu dört maddeye ilişkin ortalamalara göre ise örgütsel dedikodu ölçeğinin örgütsel zarar alt boyutunda öğretmenlerin görüşleri genel olarak "çoğunlukla katılıyorum" aralığındadır. Buna göre örgütsel zarar alt boyutundaki görüşler "orta düzeyde katılıyorum" ve "çoğunlukla katılıyorum" aralığında değişmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcılar tarafından, dedikodunun örgüte zarar verici bir araç olarak algılanma düzeyinin oldukça yüksek olduğu yorumu yapılabilir.

Yukarıda madde madde bahsi geçen boyutların yanı sıra örgütsel dedikodu ölçeğinin alt boyutlarının madde ortalamaları ve standart sapmalarını gösteren Tablo 10 aşağıdaki gibidir.

Tablo 10. Örgütsel Dedikodu Ölçeğinin Alt Boyutlarının Madde Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Boyut	N	Min.	Max.	X	S
Haberdar olma	530	1.00	5.00	1.7927	.96386
İlişkileri geliştirme	530	1.00	5.00	1.4315	.73067
Örgütsel zarar	530	1.00	5.00	3.3875	1.15508

Tablo 10'a göre her üç boyuttaki toplam ortalamalara göre öğretmenlerin örgütsel dedikoduyu algılama düzeylerine ilişkin görüşleri "hiç katılmıyorum" ile "orta düzeyde katılıyorum" aralığındadır. Genel olarak her üç boyutta ayrı ayrı toplam ortalamalara bakıldığında ortalaması en fazla olan boyut örgütsel zarar ($X=3.38$) olup bunu sırasıyla haberdar olma ($X=1.79$) ve ilişkileri geliştirme ($X=1.43$) boyutundaki ortalamalar takip etmektedir. Buna göre öğretmenler dedikodunun örgüte zarar verici tarafının daha fazla olduğu görüşündedirler.

4. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında araştırmanın 4. alt problemi olan "İlköğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun alt boyutlarının cinsiyet, medenî durum, hizmet yılı ve branş değişkenlerine göre örgütsel dedikodu düzeyleri anlamlı farklılık göstermekte midir?" sorusuna yanıt aramak için yapılan analizler yer almaktadır. Bu amaçla Bu amaçla bağımsız örneklem T-testi, ANOVA, Mann Whitney U ve Kruskal – Wallis H test sonuçlarına bakılmıştır.

1. Cinsiyete göre:

Örgütsel dedikodu ölçeğinin "Haberdar Olma" ve "Örgütsel Zarar" alt boyutlarına ilişkin puanların cinsiyete göre t-testi sonuçları tablo 11'da sunulmuştur.

Tablo 11. Örgütsel Dedikodu Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Puanların Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	p
Haberdar olma	Erkek	327	1.73	.92	-1.772	528	.04*
	Kadın	203	1.88	1.02			
Örgütsel zarar	Erkek	327	3.38	1.18	.021	528	.98
	Kadın	203	3.38	1.10			

* $p < .05$

Tablo 11 incelendiğinde;

T-testi sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun *haberdar olma alt boyutunda* algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[528]=-1.772$; $p=.07$). Ortalama değerler incelendiğinde anlamlı farklılığın kadın öğretmenler lehine olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kadın öğretmenlerin ($X=1.88$) dedikoduyu haber alma aracı olarak algılama düzeylerinin erkek

öğretmenlerden ($X=1.73$) daha fazla olduğu söylenebilir. Aynı tablodan t -testi sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun örgütsel zarar alt boyutundaki algı düzeyleri ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=.021; p=.98$).

Örgütsel dedikodunun “İlişkileri Geliştirme” alt boyutundaki veriler normal dağılmadığı için bu boyutta yapılan Mann-Whitney U Test sonuçları, erkekler ($Md=1.00, N=327$) ve kadınlar ($Md=1.00, N=203$) arasında örgütsel dedikodunun İlişkileri Geliştirme alt boyutu açısından anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymaktadır, $U=31809.000, z= -.897, p= .370$.

2. Medenî durum değişkenine göre:

Örgütsel dedikodu ölçeğinin “Haberdar Olma” ve “Örgütsel Zarar” alt boyutlarına ilişkin puanların medenî duruma göre t -testi sonuçları tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Örgütsel Dedikodu Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Puanların Medenî Duruma Göre T-

Değişkenler	Gruplar	N	X	ss	t testi		
					t	sd	p
Haberdar olma	Evli	491	1,79	.95	-.039	528	.96
	Bekâr	39	1,79	1.02			
Örgütsel zarar	evli	491	3,37	1.16	-1.006	528	.31
	Bekâr	39	3,56	1.05			

Testi Sonuçları

Tablo 12 İncelendiğinde;

T -testi sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun haberdar olma alt boyutunda algı düzeyleri medenî duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=-.039; p=.96$). Yine t -testi sonuçlarına göre öğretmenlerin, örgütsel dedikodunun örgütsel zarar alt boyutundaki algı düzeyleri de medenî duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t[528]=-1.006; p=.31$).

Örgütsel dedikodunun “İlişkileri Geliştirme” alt boyutundaki veriler normal dağılmadığı için bu boyutta yapılan Mann-Whitney U Test sonuçları, evliler ($Md=1.00, n=491$) ve bekârlar ($Md=1.00, N=39$) arasında örgütsel dedikodunun ilişkileri geliştirme alt boyutu açısından anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymaktadır, $U=9492.000, z= -.100, p= .921$.

3. Hizmet yılı değişkenine göre:

ANOVA Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba (Grup1, $N=32$: 1-5 yıl, Grup2, $N=94$ 6-10 yıl, Grup3, $N=122$: 11-15 yıl, Grup4, $N=143$: 16-20 yıl, Grup5, $N=77$: 21-25 yıl, Grup6, $N=62$: 25'ten fazla) ayrılan katılımcıların örgütsel dedikodunun haberdar olma alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=2.143; p=.059$).

ANOVA Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba (Grup1, $N=32$: 1-5 yıl, Grup2, $N=94$ 6-10 yıl, Grup3, $N=122$: 11-15 yıl, Grup4, $N=143$: 16-20 yıl, Grup5, $N=77$: 21-25 yıl, Grup6, $N=62$: 25'ten fazla) ayrılan

katılımcıların örgütsel dedikodunun *örgütsel zarar alt boyutunda* da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=1.120$; $p=.34$).

Örgütsel dedikodunun "İlişkileri Geliştirme" alt boyutundaki veriler normal dağılmadığı için bu boyutta yapılan Kuruskal-Wallis Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba ayrılan katılımcıların örgütsel dedikodunun *ilişkileri geliştirme alt boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur (Grup1: 1-5 yıl, Grup2: 6-10 yıl, Grup3: 11-15 yıl, Grup4: 16-20 yıl, Grup5: 21-25 yıl, Grup6: 25'ten fazla.), $X^2=10.074$, $p=.073$.

4. *Branş değişkenine göre:*

ANOVA testi, branş olarak dört farklı gruba (Grup1, N=191: sınıf, Grup2, N=169 sözel, Grup3, N=96: sayısal, Grup4, N=74: sanatsal, sportif ve diğer.) ayrılan katılımcıların örgütsel dedikodunun *haberdar olma alt boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=.582$; $p=.62$). ANOVA testi, branş olarak dört farklı gruba (Grup1, N=191: sınıf, Grup2, N=169 sözel, Grup3, N=96: sayısal, Grup4, N=74: sanatsal, sportif ve diğer.) ayrılan katılımcıların örgütsel dedikodunun *örgütsel zarar alt boyutunda* da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur ($F=1.698$; $p=.16$).

Örgütsel dedikodunun "İlişkileri Geliştirme" alt boyutundaki veriler normal dağılmadığı için bu boyutta yapılan Kuruskal-Wallis Testi, hizmet yılı olarak altı farklı gruba ayrılan katılımcıların örgütsel dedikodunun *ilişkileri geliştirme alt boyutunda* istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur (Grup1, N=191: sınıf, Grup2, N=169 sözel, Grup3, N=96: sayısal, Grup4, N=74: sanatsal, sportif ve diğer.), $X^2=2.254$, $p=.521$.

5. *Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar*

Bu başlık altında araştırmanın 5. alt problemi olan "örgütsel güven ile örgütsel dedikodu arasında bir ilişki var mıdır?" sorusuna yanıt aramak için yapılan analizlere yer verilecektir. Korelasyon ilişkisini gösteren Tablo 13 aşağıda verilmiştir.

Tablo 13. OÖGÖ ve ÖDÖ Alt Boyutlarının Birbiri İle İlişisini Gösteren Korelasyon Analizleri

Boyutlar		Çalışanlara Duyarlılık	Yöneticiye Güven	İletişim Ortamı	Toplam
Haberdar olma	rho	-.391	-.380	-.379	-.404
	p	.000*	.000*	.000*	.000*
	N	530	530	530	530
İlişkileri geliştirme	rho	-.167	-.176	-.154	-.177
	p	.000*	.000*	.000*	.000*
	N	530	530	530	530
Örgütsel zarar	rho	.029	.013	.000	.017
	p	.512	.767	.998	.698

N 530 530 530 530

*p< .05

Tabloya 13'e göre örgütsel dedikodunun haberdar olma boyutu ve ilişkileri geliştirme boyutu, örgütsel güvenin tüm alt boyutları ve toplamı ile negatif yönlü bir ilişki içerisindedir. Buna göre okul ortamında sağlıklı bir iletişimin varlığının, çalışanlara duyarlı bir yönetim biçimi sergilenmesinin ve buna bağlı olarak yöneticiye duyulan güven düzeyindeki artışın, dedikoduların bir haber alma ve ilişkileri geliştirme aracı olma etkisini düşüreceği düşünülmektedir.

Örgütsel dedikodu ve örgütsel güven arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran korelasyon analizinden sonra birbiri ile ilişkisi tespit edilen boyutlar ve toplamı için öğretmenler açısından okullarda örgütsel güven düzeylerinin, örgütsel dedikodu düzeylerinden etkilene durumunu test etmeye yönelik yapılan regresyon analizleri sonuçlarına göre:

1. Örgütsel dedikodunun haberdar olma($\beta = -.511$, $p < .05$) ve ilişkileri geliştirme alt boyutlarının($\beta = .243$, $p < .05$), çalışanlara duyarlılığın anlamlı yordayıcısı olduğu ortaya çıkmıştır ($R^2 = .178$, $p < .05$). Buna göre haberdar olma ve ilişkileri geliştirme alt boyutları toplamda, çalışanlara duyarlılık düzeylerindeki varyansın yaklaşık olarak yüzde 17'sini açıklamaktadır.(17.8)

2. Örgütsel dedikodunun haberdar olma($\beta = -.501$, $p < .05$) ve ilişkileri geliştirme alt boyutlarının($\beta = .222$, $p < .05$), yöneticiye güvenin anlamlı yordayıcısı olduğu ortaya çıkmıştır ($R^2 = .169$, $p < .05$). Buna göre haberdar olma ve ilişkileri geliştirme alt boyutları toplamda, yöneticiye güven düzeylerindeki varyansın yaklaşık olarak yüzde 17'sini açıklamaktadır.(16.9)

3. Örgütsel dedikodunun haberdar olma($\beta = -.523$, $p < .05$) ve ilişkileri geliştirme alt boyutlarının($\beta = .243$, $p < .05$), toplam örgütsel güvenin anlamlı yordayıcısı olduğu ortaya çıkmıştır ($R^2 = .184$, $p < .05$). Buna göre haberdar olma ve ilişkileri geliştirme alt boyutları toplamda, toplam örgütsel güven düzeylerindeki varyansın yaklaşık olarak yüzde 18'ini açıklamaktadır.(18.4)

Sonuç ve Öneriler

1. Öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerine ilişkin görüşleri toplam puan ortalamalarına göre($X=3.91$) genel olarak "çoğunlukla katılıyorum" şeklinde olmuştur. Alt boyutlar bazında ise öğretmenlerin örgütsel güven düzeyleri sırası ile iletişim ortamına güven ($X=4.11$), yöneticiye güven ($X=4.03$) ve çalışanlara duyarlılık ($X=3.68$) şeklindedir. Pars (2017, s.69), Çelik (2016: 61) ve Baş (2010: 25) da araştırmalarında "çoğunlukla katılıyorum" düzeyinde bulurken Memduhoğlu ve Zengin (2011: 218) ile Cemaloğlu ve Kılınç (2012: 146) araştırmalarında "orta düzeyde katılıyorum." düzeyinde bulmuşlardır. Bu bağlamda güven düzeyinin daha da artırılması ile birlikte bunun muhafaza edilmesine ilişkin okullarda sene başı, ara tatil ve sene sonu seminerlerinde alanın uzmanları tarafından konu hakkında eğitimler verilebilir.

2. Okullarda erkek öğretmenlerin örgütsel güven düzeyleri toplamda ve örgütsel güvenin tüm alt boyutlarında, kadın öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerinden daha fazladır. Yıldırım (2018: 154), Uygur (2018: 72) ve Bil, (2018: 97) araştırmalarında erkekler ile kadınlar arasında bir farklılık bulmazken, Erçek (2018: 70) ve Teyfur vd., (2013: 97) araştırmalarında tam tersi bir sonuç elde ederek kadınların örgütsel güven düzeylerini daha yüksek bulmuşlardır.

3. Öğretmenlerin okullarda örgütsel güven düzeyleri toplamda ve örgütsel güvenin tüm alt boyutlarında bekâr öğretmenler ile evli öğretmenler arasında farklılık göstermemiştir. Bil (2018: 119), Gülhan (2018: 77) ve Sarıkaya (2019: 65) da araştırmalarında örgütsel güven düzeyi ile medenî durum arasında bir farklılaşma görmemişlerdir.

4. Öğretmenlerin okullarda örgütsel güven düzeyleri toplamda ve örgütsel güvenin tüm alt boyutlarında hizmet yılı değişkenine göre farklılık göstermemiştir. Yılmaz (2005: 576), Gülhan (2018: 85) ve Uygur (2018: 73) da araştırmalarında hizmet yılına göre bir farklılaşma tespit etmemişlerdir. Bunun yanında Karakuş (2019: 68) araştırmasında 6-10 hizmet yılı olan öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerini 1-5 hizmet yılı olan öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerinden daha yüksek bulurken Bil (2018: 124) ise farklı olarak 1-5 hizmet yılı olan öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerini daha yüksek bulmuştur. Özer vd., (2006: 115) de 21 yıl ve üzeri hizmeti olan öğretmenlerin örgütsel güven düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer olarak Çokluk Bökeoğlu ve Yılmaz (2008: 224) araştırmalarında, kıdem arttıkça örgütsel güven düzeyinin yükselme eğiliminde olduğunu belirtmektedirler. Farklı araştırmalarda kullanılan ölçeklerin farklı olabileceği gibi yapılan araştırmaların zamanı göz önüne alındığında öğretmenlerin eğitim anlayışlarının ve beklentilerinin değişebileceği düşünülüp sonuçların farklılık göstermesi normal karşılanabilir.

5. Öğretmenlerin okullarda örgütsel güven düzeyleri örgütsel güvenin tüm alt boyutlarında ve toplamda branş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Buna göre Tukey HSD testi kullanılarak yapılan Post-hoc karşılaştırma sonuçlarına göre, toplamda ve tüm alt boyutlarda sözel branştaki öğretmenlerin örgütsel güven algı düzeyleri, sayısal branştaki öğretmenlerin örgütsel güven algı düzeylerinden daha fazla çıkmıştır. Pars (2017: 60), sınıf öğretmenlerinin örgütsel güven algı düzeylerinin branş öğretmenlerine göre daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Karakuş (2019: 64) ve Yılmaz (2006: 102) ise araştırmasında branşa göre farklılaşma tespit etmemiştir.

6. Örgütsel dedikodunun her üç alt boyutundaki toplam ortalamalara göre öğretmenlerin dedikoduyu algılamaya yönelik görüşleri "hiç kayılmıyorum" ile "orta düzeyde katılıyorum" aralığındadır. Bu durumda okul ortamında öğretmenlerin dedikoduyu çok fazla benimsedikleri ve olumlu işleve sahip olduğunu düşündükleri söylenemez. Ancak okullarda dedikodunun varlığının kabul edildiği ve kullanıldığı da inkâr edilemez. Öğretmenlerin, dedikodunun bir haber alma kaynağı olduğuna ve ilişkileri geliştirici rolü bulunduğuna ilişkin görüşlere pek fazla katılmadıkları görülmektedir. Bunların yanında öğretmenlerin dedikodunun, örgüte zarar verdiğine dair görüşleri daha ağır basmaktadır. Bu bağlamda öğretmenler tarafından dedikodunun örgütsel zarara ilişkin algıları göz önüne alındığında yöneticiler tarafından, beklenmedik bir durum olduğunda örgüt üyeleri zamanında ve doğru bir şekilde bilgilendirilerek ortaya çıkabilecek karışıklık ve belirsizlik durumları engellenebilir. Böylelikle örgütte oluşabilecek tahribatların önüne geçilebilir.

7. Kadın Öğretmenlerin örgütsel dedikodunun haberdar olma alt boyutundaki algı düzeyleri erkek öğretmenlerinkinden daha fazla çıkmıştır. Yani kadın öğretmenler dedikodunun bir haber alma aracı olduğuna dair görüşlere, erkek öğretmenlerden daha fazla katılmaktadır. Michelson, Van Iterson ve Waddington (2010) araştırmalarında cinsiyete göre bir farklılaşma tespit etmemişlerdir.

8. Örgütsel dedikodu düzeyleri tüm alt boyutlarda medenî duruma göre farklılık göstermemiştir. Evli ve bekâr öğretmenlerin dedikoduya ilişkin görüşleri benzerdir.

9. Öğretmenlerin örgütsel dedikodu düzeyleri tüm alt boyutlarda branşlara göre farklılık göstermemiştir. Yani sayısal, sözel, sınıf ve sanat-spor ve diğer branştaki, öğretmenlerin örgütsel dedikodunun haberdar olma, örgütsel zarar ve ilişkileri geliştirme alt boyutuna ilişkin görüşleri benzerlik göstermiştir.

10. Örgütsel dedikodunun haberdar olma ve ilişkileri geliştirme alt boyutları örgütsel güvenin toplamı ve tüm alt boyutları ile zıt yönlü bir ilişki içerisindedir. Bu bağlamda özellikle örgütsel zarar düzeyinin yüksek algılandığı da göz önüne alındığında kişilerarasında dedikodunun yıkıcı etkilerini bertaraf etmek, aradaki saygı ve sevgi bağlarını güçlendirmek için okul içi ve okul dışında farklı aktiviteler, ziyaretler ve geziler düzenlenebilir.

11. Örgütsel güvenin örgütsel dedikodudan etkilenme durumları ise şu şekildedir:

a) Dedikodunun haberdar olma ve ilişkileri geliştirme alt boyutları, örgütsel güvenin çalışanlara duyarlılık, yöneticiye güven, iletişim ortamı alt boyutları ve toplam güvenin yordayıcıları olmuştur.

b) Dedikodunun haberdar olma ve ilişkileri geliştirme alt boyutları örgütsel güvenin çalışanlara duyarlılık düzeyindeki varyansın yaklaşık %17'sini, yöneticiye güven düzeyindeki varyansın yaklaşık %17 sini, iletişim ortamı düzeyindeki varyansın yaklaşık %15'ini ve toplam örgütsel güven düzeyindeki varyansın ise %18'ini açıklamıştır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %60 2.Yazar: %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Dedikodu ve Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adams, S. H. & Wiswell, A. K. (2007). *Dimensionality Of Organizational Trust* [Conference presentation]. International Research Conference in The Americas Of The Academy Of Human Resource Development, Indianapolis.
- Akduru, H. E., & Semerciöz, F. (2017). Kamu Kurumlarında Örgütsel Dedikodu ve İşyeri Yalnızlığına Dair Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 106-119.
- Atak, M. (2005). Örgütlerde Resmi Olmayan İletişimin Yeri ve Önemi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 59-67.
- Baş, G. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, (2), 17-36.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). *Evren ve Ömeklem*. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Vize Yayıncılık, 129- 159.

- Bil, E. (2018, Mart). *Ortaöğretim Okullarının Öğrenen Örgüt, Örgütsel Güven ve İş Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişki* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Örnekleme Yöntemleri. w3. balikesir. edu. tr.*
- Cemaloğlu, N. & Kılınc, A. Ç. (2012). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Güven ve Yıldırma Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37(165), 137-151.
- Chua, S. V. & de la Cerna Uy, K. J. (2014). The Psychological Anatomy Of Gossip. *American Journal of Management*, 14(3), 64.
- Çelik, H. (2016). *Demokratik Liderlik ve Örgütsel Güven İlişkisi: Balıkesir Merkez İlçeleri Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıtır, I. Ö. & Kavi, E. (2010). Algılanan Örgütsel Güven ile İş Güvencesi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 229-244.
- Çokluk Bökeoğlu, Ö. & Yılmaz, K. (2008). İlköğretim Okullarında Örgütsel Güven Hakkında Öğretmen Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54(54), 211-233.
- Demirbilek, N. (2018). *Okul Müdürlerinin Kayırmacı Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Alguları ile Müdüre Güvene Etkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dilber, F. (2018). *Kurumsal İletişimde Dedikodu ve Söylenti*. İstanbul: Literatürk Academia.
- Durukan, S., Akyürek, Ç. & Coşkun, E. (2010). Hacettepe Üniversitesi Erişkin Hastanesi'nde Çalışan Hemşirelerin Örgütsel Güven, Güçlendirme ve Bağlılık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 411-434.
- Erçek, M. K. (2018). *Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Güvenliğine İlişkin Algularının Örgütsel Güven ve Mesleki Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi (Diyarbakır İli Örneği)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Eroğlu, E. (2005). Yöneticilerin Dedikodu ve Söylentiye Yönelik Davranış Biçimlerinin Belirlenmesi (Arfor Taşıma Hizmetleri A.Ş.'de Bir Uygulama). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 203-218.
- Freund, R. (2014). *Determining The Effects Of Employee Trust On Organizational Commitment* [Unpublished doctoral dissertation]. California: Pepperdine University.
- Gülay, S. S. (2018). *Öğretmenlerin Kayırmacılık Algıları İle Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Gülhan, G. Y. (2018). *Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Halis, D. M. (2019). İnsan İlişkilerinin Temeli Güven ve Güven Yönetimi. *2019 tarihinde Gönül Kültür ve Medeniyet Dergisi*, <http://www.gonuldergisi.com>.

- Han, B. & Dağlı, A. (2018). Organizational Gossip Scale: Validity And Reliability Study. *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(27) 829-846.
- İşcan, Ö. F., & Sayın, U. (2010). Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- Kahveci, G. (2015). *Okullarda Örgüt Kültürü, Örgütsel Güven, Örgütsel Yabancılaşma ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karakuş, B. (2019). *Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Güven Hakkındaki Algıları ve Görüşleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kamer, M (2001). *Örgütsel Güven, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karataş, S. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Elektronik Belge*, <http://aves.akdeniz.edu.tr/ImageOfByte.aspx?Resim=8&SSNO=13&USER=3180>
- Koç, H. & Yazıcıoğlu, İ. (2011). Yöneticiye Duyulan Güven İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 46-57.
- Kovancı, M. (2019). *İlkokul Öğretmenlerinin Örgütsel Güven Algıları ile Örgütlerine Yabancılaşmaları Arasındaki İlişki* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin: Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Memduhoğlu, H. B. & Zengin, M. (2011). İlköğretim Okullarında Örgütsel Güvene İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1) s.211-217.
- Michelson, G., Van Iterson, A., & Waddington, K. (2010). Gossip in organizations: Contexts, consequences, and controversies. *Group and Organization Management*, 35(4), 371-390.
- Özarallı, N., & Torun, A. (2011). Biçimsel ve Biçimsel Olmayan İletişim, Yönetici ile Kuruma Duyulan Güven ve Üstün Uzmanlık Gücü Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 6(2), 101-113.
- Özbek, M. F. (2011). Örgüt İçerisindeki Güven ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Örgüte Uyum Sağlamanın Aracı Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 231-248.
- Özer, N., Demirtaş, H., Üstüner, M. & Cömert, M. (2006). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Güven Algıları. *Ege Eğitim Dergisi*, (7)1, 103-124.
- Pallant, J. (2016). *SPSS Kullanma Klavuzu: SPSS ile Adım Adım Veri Analizi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pars, M. Ş. (2017). *Okul Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Kaynakları İle Öğretmenlerin Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişki* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Polat, E. (2014). *Kurtuluş Savaşı Dönemi Öykülerinde "Dedikodu"nun İşlevi ve "Öteki"nin Anlatısı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Robbins, S. & Judge, T. A. (2015). *Organizational Behavior/Örgütsel Davranış*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Sarıkaya, Ş. (2019). *Öğretmenlerin İş Doyumunun Yordayıcısı Olarak Örgütsel Güven ve Örgütsel Destek Algısı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi.
- Solmaz, B. (2004). Söylentilerin Kurumsal İletişim Açısından Değerlendirilmesi Ve Bir Uygulama Örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(3), 120-127.
- Smith, P. A. (2000). *Organizational Health Of High Schools And Dimensions Of Faculty Trust* [Doctoral Dissertation]. Ohio: The Ohio State University.
- Teyfur, M., Beytekin, O. F. & Yalçınkaya, M. (2013). İlköğretim Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Özellikleri İle Okullardaki Örgütsel Güven Düzeylerinin İncelenmesi (İzmir İl Örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (21), 84-106.
- Tschannen-Moran, M. (2017). The Importance Of Trust İn Schools. *The WERA Educational Journal*, 9(2), 3.
- Uslu, O. & Ardiç, K. (2013). Güç Mesafesi Örgütsel Güveni Etkiler mi? *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 313-338.
- Usta, M. E., Kaya, A. & Özyurt, D. (2018). Örgütsel Dedikodu Yönetimi. *Harran Maarif Dergisi*, 3(2), 1-13.
- Uygur, K. (2018). *Lise Öğretmenlerinin Personel Güçlendirme Algıları İle Örgütsel Güven Algıları Arasındaki İlişki: Elazığ İli Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ülker, G. (2008). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılamalarının Yönetici ve Örgüte Duyulan Güven Üzerindeki Etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 188-208.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *Örneklem Seçimi ve Hesaplaması*. http://www.baskent.edu.tr/~matemel/courses/ornekleme_notlari
- Yıldırım, E. Ş. (2018). *İşletmelerde Örgüt Kültürü, Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Hatay İlinde Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, E. (2005). Okullarda Örgütsel Güven Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 567-580.
- Yılmaz, E. (2006). *Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyinin Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Özellikleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Abstract

Introduction

Met In schools, which are learning organizations (Uygur, 2018, p.4), it is expected that the level of organizational trust is high in order to use resources efficiently and to reach targets quickly and effectively. Confidence; It has a feature that affects many relationships such as solving problems, transferring information correctly, sharing responsibilities and giving authority (Koç & Yazıcıoğlu, 2011). A positive climate and environment of trust are

also associated with healthy communication. Robbins and Judge (2015) define communication as transferring and understanding meaning. In organizations where communication is healthy and therefore the level of trust is high, informal communication channels are expected to be used together with official communication channels. Informal communication increases the sincerity among the employees and establishes friendly relations, on the other hand, it becomes a mediator in the emergence of gossip and rumors (Özarallı and Torun, 2011). It is thought that this research is important with the thought that it will contribute to the measures that will reduce the negative effects of gossip and benefit from its positive aspects in terms of revealing an efficient and effective management process by ensuring that the environment of trust is not shaken.

Method

In this study, which aims to determine the relationship between organizational gossip and organizational trust perceptions of teachers working in primary education institutions (primary and secondary schools) in the central district of Adıyaman province, the aim of this study is to examine the organizational trust and organizational gossip perceived by teachers in their schools according to marital status, gender, years of service and branch variables. Relational screening model was used to reveal the relationship between organizational trust perceptions and organizational gossip perceptions. In the relational screening model, it is aimed to determine the existence or degree of change between one or more variables (Kahveci, 2015; Karasar, 2017; Karataş, 2012).

Findings (Results)

1. The opinions of the teachers about the organizational trust levels were generally in the form of "I mostly agree" according to the total average score ($X=3.91$). On the basis of sub-dimensions, teachers' organizational trust levels are trust in communication environment ($X=4.11$), trust in manager ($X=4.03$) and sensitivity towards employees ($X=3.68$). While Pars (2017, p.69), Çelik (2016, p.61) and Baş (2010) found it at the "mostly agree" level in their research, Memduhoğlu and Zengin (2011, p.218) and Cemaloğlu and Kılınç (2012, p.146) found it "moderately agree." found at the level.

2. Organizational trust levels of male teachers in schools are higher than female teachers in total and in all sub-dimensions of organizational trust.

3. Teachers' organizational trust levels in schools differ in all sub-dimensions of organizational trust and in total according to the branch variable.

4. According to the total averages in all three sub-dimensions of organizational gossip, teachers' views on perceiving gossip are in the range of "I don't hesitate" to "I agree moderately".

5. The level of female teachers in the sub-dimension of being aware of organizational gossip was higher than that of male teachers.

6. The sub-dimensions of being aware and developing relations of organizational gossip are in an opposite relationship with the sum and all sub-dimensions of organizational trust.

7. The situations where organizational trust is affected by organizational gossip are as follows:

The sub-dimensions of being aware and developing relationships of gossip were the predictors of organizational trust, sensitivity to employees, trust in managers, communication environment sub-dimensions and total trust.

The sub-dimensions of being aware of gossip and developing relationships explained about 17% of the variance in the level of sensitivity to employees, about 17% of the variance in the level of trust in the manager, about 15% of

the variance in the level of communication environment, and 18% of the variance in the level of total organizational trust.

Conculusion and Discussion

- 1. According to the total averages in all three sub-dimensions of organizational gossip, teachers' views on perceiving gossip are in the range of "I don't hesitate" to "I agree moderately". In this case, it cannot be said that teachers adopt gossip too much in the school environment and think that it has a positive function. However, it cannot be denied that the existence of gossip is accepted and used in schools. It is seen that teachers do not agree much with the views that gossip is a source of news and has a role to improve relations. In addition, teachers' opinions that gossip harms the organization outweigh.*
- 2. The level of female teachers in the sub-dimension of being aware of organizational gossip was higher than that of male teachers. Michelson, Van Iterson, and Waddington (2010) did not detect any differentiation by gender in their research.*
- 3. Considering that there is an inverse relationship between organizational gossip and organizational trust among the findings of the research and that the level of organizational harm is perceived as high, different activities in and out of school to eliminate the destructive effects of gossip among people and to strengthen the ties of respect and love between people, Visits and excursions can be arranged.*
- 4. Considering the perceptions of the teachers regarding the organizational harm of gossip, the adoption of a transparent management approach by the administrators can prevent the confusion and uncertainty that may arise by informing the members of the organization in a timely, accurate and fast manner when an unexpected situation occurs. In this way, the damage that may occur in the organization can be prevented.*

İslam Eğitim Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği¹

The Effect of Hadiths on the Formation of the Islamic Education Tradition: The Case of Rihla

Yusuf Bahri GÜNDOĞDU²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 16.08.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 08.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1162990

Atıf / Citation: Gündoğdu, Y. B., (2022). “İslam Eğitim Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği” ODÜSOBİAD 12 (3), 2749-2762 Doi: 10.48146/odusobiad.1162990

Öz

Hicri 7. asırda iki büyük medeniyetin sınırında yaşamış, medeniyetten uzak câhilî bir yaşam süren Arap toplumu, İslamiyet'in zuhûruyla büyük bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. İslam öncesi döneme dair yazılı neredeyse hiçbir belge bulunmayan Câhiliye dönemi Arapları, Kur'an-ı Kerim'in ilke ve mesajları ve Hz. Peygamber'in örneklik ve uygulamalarıyla başlayan büyük bir medeniyetin inşasını gerçekleştirmişlerdir. Şüphesiz bu büyük dönüşümde Kur'an-ı Kerim'in daha en başta ilme ve eğitime sevk eden mesajları büyük bir etkiye sahiptir. Kur'an'ın yoğun ilim ve eğitim vurgusu Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla hayat bulmuş ve anlam kazanmıştır. “Ben öğretmen olarak gönderildim.” mesajıyla tarafını ilmin ve eğitimin yanında belirleyen Hz. Peygamber gerek uygulamaları ve gerekse vermiş olduğu sözlü mesajları ile sonraki dönemler için büyük bir ilim ve eğitim geleneğinin oluşmasının yolunu açmıştır. İlim talebi yolunda önceki dinlerde eşine rastlanmayacak kadar büyük teşvikler, Müslümanları büyük birer ilim ve eğitim taliplerine çevirmiştir. “İlim Çin'de bile olsa alınır.” hadisi ve benzeri mesajlar İslam eğitim tarihinde önemli bir yer tutan ilim yolculuklarının (rihle) önünü açmıştır. Hatîb el-Bağdâdî de Hz. Peygamber'in mesajlarının bir eğitim geleneği olarak “rihle”ye dönüşmesini aynı isim altında bir eser olarak ortaya koymuştur. Buna göre, ayetlerin ilim vurgusu yanında Hz. Peygamber'in ümmetine ilmi ve eğitimi bir hedef olarak göstermesi, büyük bir ilim ve eğitim geleneğinin oluşmasının zemini olmuştur.

Anahtar kavramlar: Hadis, eğitim, İslam eğitim geleneği, rihle.

Abstract

Arabian society, which lived on the border of two great civilizations in the 7th century in an ignorant life away from civilization, experienced great changes and transformations when Islam emerged. The Arabs of the Age of Jahiliyya, who had almost no written document about the pre-Islamic period, built a great civilization that started with the principles and messages of the Qur'an and the example and practices of the Prophet. No doubt, the messages of the Qur'an, which guided people toward science and education in the first place, had great effects on this great transformation. The education-intensive messages of the Qur'an came to life and gained meaning with the practices of the Prophet. With his message, “I was sent as a teacher” the Prophet paved the way for the formation of a great scientific and educational tradition for the following periods with his practices and verbal

¹ 24-26 Kasım 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Türk Kültürü Sanatı ve Edebiyatında Hadisler isimli sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

² Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, E-mail: yusufbahri.gundogdu@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8305-8993

messages. Unmatched in previous religions, the great incentives on the way leading to the demand for knowledge turned Muslims into great seekers of knowledge and education. The Hadith "Achieve knowledge even if it is in China" and similar messages paved the way for scientific journeys (Rihla), which have an important place in the history of Islamic education. Hatib al-Baghdadi revealed the transformation of the messages of the Prophet into "Rihla" as an educational tradition with his work under the same name. In this way, in addition to the emphasis of the verses on science, the Prophet's pointing out science and education to his ummah as a target was the basis for the formation of a great scientific and educational tradition.

Keywords: Hadith, education, Islamic education tradition, rihla

Giriş

İslam Öncesi Arap Toplumunda İlim ve Eğitim Durumu

İslam dini miladi 7. asırda Arap Yarımadasında doğmuştur. Araçların İslam'dan önceki yaşamını tasvir eden en önemli kavram "Câhiliye" kavramıdır. Philip Hitti, Câhiliye dönemini "İslam'ın doğuşuna takaddüm eden asır" (Hitti, 1995: I/131) olarak ifade eder. İbn Manzûr [v.1233], *Lisânü'l-Arab*'da Câhiliye kavramının kökü olan "cehl"i ilmin zıddı olarak belirtir (İbn Manzûr, t.y., s. I/713). Râgıb el-İsfehânî [v.1108] de *el-Müfredât* isimli eserinde "cehl" kavramına üç anlam³ yüklemekte ve bunların birincisi olarak bilgiden yoksunluğu dile getirmektedir (el-İsfehânî, 1996: 143). Ona göre, cehl'in asıl anlamı budur. Cevâd Ali, İslam öncesi dönemi ifade eden bir kavram olarak Câhiliye'nin, temelde okuma-yazma bilmemeyi ifade ettiğini belirtir. Çünkü ona göre İslam öncesinde Araplar, okuma-yazma bilmeyen, yazının çok az olduğu ümmî bir toplum idi (Ali, 1993: VIII/91).

İslam öncesi dönem incelendiğinde, okuma-yazmanın kimi ticaret merkezlerindeki bir kaç kişi ile sınırlı olduğu görülecektir. Buna karşın cehâlet toplumunda oldukça yaygın bir hâl almıştır (Şerif, 1991, s. I/151). Tarihsel veriler de bunu doğrulamaktadır. Belâzurî'ye göre, Arap yarımadasının en önemli şehri olarak sayılan, dinî ve ticarî merkezi Mekke'de okuma-yazma bilenlerin sayısı 17'dir (el-Belâzurî, t.y., s. 660). Hicaz bölgesinin bir diğer önemli şehri olan Yesrib'de de (Medine) durum farklı değildir. Medine'de okur-yazar olanların sayısı en fazla 12'dir (el-Belâzurî, t.y.: 633-664).

İslam'dan önce Arabistan'da kurulu bir eğitim düzeninden bahsetmek mümkün değildir. Bir eğitim kurumu olarak ifade edilebilecek yegâne kurum "küttâp"lardır. Cevâd Ali'ye göre, küttâplar çocukların okuma-yazma ve temel bilgiler öğrendiği okullardır (Ali, 1993: VIII/291). Ancak yukarıda verilen okur-yazar sayıları dikkate alındığında, küttâpların toplumdaki etkisinin oldukça düşük seviyede kaldığı söylenebilir.

İslam öncesi dönemi inceleyen kapsamlı çalışmalar bile, döneme ait öğretim faaliyetleri veya okutulan derslerden söz etmemektedir. Zira bu döneme ait hiçbir belge, çocukların eğitimine dair kesin bir bilgi sunamamaktadır (Ali, 1993: VIII/297). Genel olarak ilkel kültürlerde görevi öğretim olan kimselere rastlanmaz. Câhiliye dönemini inceleyen eserlerde de bu dönemde görev yapmış öğretmen isimleri zikredilememektedir (Ali, 1993: VIII/300). Daha çok yaşanan toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenen bu eğitimlerde, öğretmenlik rolünü aile ve akrabalar üstlenmektedir (Goody, 2017: 187). Buna uygun

³ "Cehl" in diğer iki anlamı ise "bir şeyin aksine inanmak" ve "inandığı şeyin aksine hareket etmek" tir.

olarak Câhiliye döneminde ticaretle meşgul olan kimi aileler, ihtiyaçları doğrultusunda çocuklarına yazı yanında, biraz da hesap öğretmişlerdir. Bu da günlük hayatta işlerine yetecek kadarını ifade etmektedir.

İslam öncesi dönemde gelişme gösteren alanların başında şiir ve hitabet gelmektedir. Soy-sop ilmi (ilm-i ensâb) de Arapların kendi geliştirdikleri ilimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Corci Zeydân'a göre, bu ilimler dışında Arapların bildikleri ne varsa hepsi dışarıdan alınan bilgilerdir (Zeydan, 2016: 562). İlm-i nücûm (astroloji), ilm-i envâ' (meteoroloji), ilm-i hayl (at yetiştirme), ilm-i mehâbb-i rîyh (rüzgâr, fırtınanın esme yönünü bilme), ilm-i tıb, esâtir (mitoloji), kehânet, iyâfet,* falcılık, ferâset, kıyâfet (iz sürme) "başka milletlerden öğrenmekle" (İbn Haldun, 2009: II/727, 781-782.) beraber Câhiliye Araplarının bildikleri ilimlerdir.

Yukarıda sayılan ilimler ve bunların sağladığı bilgiler, bu bölgede yaşayan halkın tabiatları gereği günlük yaşamda kullandıkları pratik bilgilerdi. Bunlara ilim denmesinin sebebi, medenî toplumlarda bulunan ilimlere ve eğitime benzerlikleri itibariyledir (Hasan, 1991: 90; Zeydan, 2016: 561). Yoksa Câhiliye dönemi Arapları bu bilgileri okuldan öğrenmediler. Sahip oldukları bu bilgiler için ne kitap okudular ne de kitap yazdılar. Öyle ki Kur'an-ı Kerim Arapça'da kendisine el-Kitâb adı verilen ilk kitap olarak karşımıza çıkmaktadır (Goldziher, 2019: 48).

Câhiliye dönemindeki fikrî hayatın yansımaları şifahî anlatılarda kendini gösterir. Bunun dışında Câhiliye döneminde ilim ve felsefenin izine rastlanmaz (Adıvar, 1987: 74). İbn Haldun'un da belirttiği gibi bilgiler ancak meleke sayesinde elde edilir (İbn Haldun, 2009: II/743). Bu da öğretmeni ve öğretimi gerektirir. Oysa yukarıda anlatıldığı gibi İslam öncesi Arap toplumu okuldan ve eğitimden yoksun, temel okuma-yazma becerilerinden uzaktılar.

Yazılı imkânlardan mahrum olmaları nedeniyle Câhiliye Arapları, bilgilerin intikalinde ezberden nakletme (semâ) yöntemini kullanmışlardır. Bu sebeple Adonis, Arap şiirini "*okunmamış işitilmiş, yazılmamış söylenmiş*" (Adonis, 2014:13) şeklinde ifade eder. Sözlü kültürlerde bilginin saklanması ve gelecek kuşaklara aktarılması büyük ölçüde ezbere dayandığından, ezberlenecek bilgilerin ritimli olması belleğe önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. İster nesir olsun ister şiir, Arapçada bütün lafızlar vezinlerden oluştuğu için ritimli bir yapıya sahiptir. Bu da seslerin daha kolay ezberlenmesine imkân sağlamaktadır.

Yazı gibi bir kayıt aracının neredeyse hiç bulunmaması Arap toplumunda şiiri, muhafaza edilmek istenen bilgileri korumanın ve nakletmenin en kolay yolu hâline getirmektedir. Adonis'e göre Arap şiiri şarkı olarak doğmuştur (Adonis, 2014:13). Ancak, şiire yalnızca bir ezgi gözüyle bakmak ya da onu bir coşku aracı görmek doğru değildir. Zira şiir aynı zamanda bir bilgi deposu ve kaynağıdır. Bu sebeple Câhiliye şiirlerine "*Arab'ın defteri*" adı verilmiştir. Hz. Ömer'in "*Şiir Arapların divanıdır.*" (Öğmüş, 2013: 19) sözünün de aynı anlamı ifade ettiği söylenebilir. İbn Haldun ise bu durumu şöyle ifade eder: "*Bilinmelidir ki şiir Arapların divanı olup bu divan onların bütün ilimlerini, tarihlerini ve hikmetlerini ihtiva eder. Öyle ki şiirler Arapların hata ve sevaplarının şahidi, kendilerine ait ilim ve hikmetlerin*

* Kuşların hareketlerini şans ya da şansızlığa yorma şeklindeki eski Arap geleneği.

birçoğunda müracaat ettikleri bir esas ve kaynak hâline gelmiştir (İbn Haldun, 2009: II/1052)." Bütün bunlar bize şiirin, Arapların kültürel serveti, birikimi ve arşivi olduğunu göstermektedir.

Sözlü kültürde bilginin ezbere dayanması, bununla birlikte insan hâfızasının zaafı ve yanlılığı, işlenmek yerine bilginin kalıplara ve ritimlere mahkûm olması sözlü kültürün diğer sınırlılıkları arasında sayılabilir. Böyle bir ortamda, mevcudu koruma anlayışına dayalı muhafazakâr tutumun, ilim ve felsefe üretmeye imkân vermesi düşünülemez. Buna bağlı olarak, her ne kadar belli bir kültürel birikime sahip olsalar da İslam öncesi Arap toplumu bir medeniyet inşâ etmeyi başaramamıştır.

Elbette yazının etkisi bilginin kayıt altına alınması, gelişmesi ve bilimler üretmesindeki rolüyle sınırlı değildir. Bütün bunların yanında yazı, doğrudan doğruya eğitimi de etkileyen bir güce sahiptir. Yazıdan sonra artık eğitimin de bambaşka bir mecraya kaydığı söylenebilir. Nitekim Ong yazının eğitime etkisini şöyle dile getirir:

"Yazıyla birlikte, o zamana kadar sözlü gelenekte gerçekleştirilen etkinliklerin nitelikleri ve sonuçları üzerinde yazının egemen nüfusu başlamıştır. Yazı bir topluma girdiğinde ani bir şekilde bazı iletişim alanları ortaya çıkar ve bu yeni araçlar eski yöntemlerin yerini almaya başlar. Yeni alanlar ile kastım örneğin, eğitim için yazı tahtaları ve ders kitapları kullanan yepyeni bir eğitim ve öğretim biçiminin belirlenmesi ve yeni bir kurum ortaya çıkarmasıdır: Okul, öğretmenler ve öğrenciler (Ong, 2014: 187) ..."

Buraya kadar ortaya konan tablo, Câhiliye toplumunun gerçek anlamda formal bir eğitimden mahrum olduğunu ortaya koymaktadır. Bir okul çatısı altında, bir öğretmen rehberliğinde ve ders kitapları marifetiyle yapılan bir öğretimden İslam öncesi dönem için bahsetmenin imkânsız olduğu görülmektedir. Bütün bunlar da bizi Kur'anî bir niteleme olarak "ümmîlik" kavramına götürmektedir. İslam öncesi Arap toplumunun planlı bir eğitimden yoksun oluşunu anlatmada en doğru kavramlardan birinin "ümmîlik" olduğu söylenebilir.

Bizzat Kur'anî bir niteleme olan ümmîlik, genel olarak okuma-yazma bilmeyenler için kullanılan bir kavramdır (Bayraklı, 2001: I/511). İsfehânî [v.1108] az bir bilgiye sahip olmayı da ümmîlik kapsamı içerisinde değerlendirir. Fîrûzâbâdî [v. 1415] de ümmî kavramına okumayı ve yazmayı bilmeyen anlamı yükler. Ona göre ümmî "*okuyup yazmayı ta'lim ve taallüm eylemeyen taife içerisinde neş'et etmekle onlar gibi okuyup yazmayı bilmeyen, (eğitimden) nasibi olmayan ve böyle bir cibilliyet üzere neşv u nemâ bulan kişi*" (el-Fîrûzâbâdî, r. 1305: IV/177) demektir. Bunun yanında "annesinden doğduğu gibi kalmak", "tabiatı bozulmamış olmak" anlamları da bu kelimeye yüklenen anlamlar arasındadır (eş-Şâtîbî, 1997: II/109-112).

Arap toplumunu niteleyen bir sıfat olarak ümmîlik kavramı Kur'an-ı Kerim'de dört yerde karşımıza çıkmaktadır (el-Bakara 2/78), Âl-i İmrân 3/20, 75, el-Cum'a 62/2). Ayrıca Tirmizî'de geçen "*Ben ümmî bir topluma gönderildim.*" hadisinde de Mekke toplumunun "ümmî" olarak nitelendirildiği görülmektedir (et-Tirmizî, 1975: V/194). Kur'an'da geçen şekliyle ümmîlik kavramına genel olarak iki anlam yüklenir: Bunlardan birincisi, Ehl-i kitab'ın karşısında semâvî bir kitaba sahip olmayanlar anlamındaki ümmîliktir. Ehl-i kitâp kavramıyla Yahudî ve Hristiyanlar kastedilirken ümmîlik de İslam

öncesi Arap toplumunu ifade eder. İkinci anlam ise Arapların okur-yazar olmayan, eğitimsiz bir toplum oluşudur. Bayraklı, Bakara suresinin 78. ayetinde geçen “ümmiyyûn” kelimesinin, sonrasında gelen “Kitabı bilmezler.” ifadesi nedeniyle Arap toplumunun okur-yazar olmayan bir toplum olduğu anlayışını desteklediğini belirtir (Bayraklı, 2001: I/511). Buhârî’de geçen “Biz ümmî bir toplumuz. Hesap, kitap nedir bilmeyiz.” (el-Buhârî, 1993: II/675) hadisinde de aynı anlamın vurgulandığı söylenebilir. Nassların tespit ettiği bu durum, tarihî kaynaklar ve araştırmalar tarafından da teyit edilmektedir (Ali, 1993: VIII/91; Dağ & Öymen, 1974: 29; Zeydan, 2016: 561).

Yukarıda sayılanlar bize İslam öncesi Arap toplumunda ilim ve eğitim geleneğine dair neredeyse hiçbir ize rastlanmadığını açıkça ortaya koymaktadır. İlim ve eğitim yoksunluğunun bir ifadesi olarak kullanılagelen “câhiliye”, “sözlü kültür” ve “ümmîlik” kavramları da bu durumun açık delilleridir.

İslam’dan Sonra İlim ve Eğitim Anlayışı

İslam’dan önceki Arap toplumu ilmi ve eğitimi ne kadar öteleyen bir tavır sergilemişse, İslam dini bir o kadar ilmi ve eğitimi önceleyen bir tutum ortaya koymuştur. Kur’an’ın ve dolayısıyla İslam eğitiminin ilk dersi ve mesajları olan Alak suresinin ilk beş ayetinden başlamak üzere İslam dini en başından itibaren ilmi ve eğitimi merkeze aldığı söylenebilir (Gündoğdu, 2021). İlk vahyin yoğun eğitim içeriği ve sonraki ayetlerde vurgulu bir şekilde ilmin ve eğitimin yüceltilmesi İslam’ın birincil kaynağı olan Kur’an’ı İslam toplumlarındaki ilim ve eğitim hareketliliğinin temel motivasyonu haline getirir.

İslam vahyinin ilk muhatabı ve mübelliği olarak Hz. Peygamber de Kur’an’ın mesajlarına uygun olarak İslam’ın ilk öğretmeni olmuştur. Hamidullah’a göre zaten ilahî mesaj getiren bir peygamberin içinde faaliyet gösterdiği insan topluluğunu eğitim ve öğretime tâbi tutmaktan daha önemli bir vazifesi de yoktur (Hamidullah, 1991: II/766). Hz. Peygamber de öğretmen vasfıyla her eğitim fırsatını değerlendirerek bizzat kendi rehberlik ve önderliğinde büyük bir ilim ve öğrenme seferberliği başlatmıştır. Mekke sürecinde Dâru’l-Erkâm’ı bir ev olmanın ötesine taşıyan, hicretten sonra Mescid-i Nebevî’yi ibadet yeri olması yanında büyük bir okula çeviren bu anlayışın açık yansımalarıdır. Tarihçi Belâzurî Hz. Peygamber’in henüz sağlığında Medine’de dokuz mescid bulunduğunu belirtir (el-Belâzurî, 2018: I/480). Hamidullah’a göre bu mescidler ibadethane olması yanında birer okul hizmeti de vermiştir (Hamidullah, 1991: II/771). Henüz medrese geleneği teşekkül etmeden önce mescidler birer okul vazifesi görmüştür. Bununla birlikte eğitim faaliyetleri yalnızca mescitlerle sınırlı kalmamıştır. Mescidlerin dışında saray okulları, kitapçı dükkânları, âlimlerin evleri, tertiplenen ilim ve edep meclisleri, hanlar, hatta arı dil açısından çölde yaşayan bedevilerin kabile ortamı bile İslam toplumlarında ilim ve eğitim hizmeti veren mekânlar olmuştur (Çelebi, 1988: 35-71; Dağ & Öymen, 1974: 78-99; Gözütok, 2012: 281-290).

Bu ilmi hareketlilik içinde pek çok ilim ve eğitim geleneği de doğal olarak oluşmaya başlamıştır. Vakıf, icâzet, isnâd, ilk ders ve münazara geleneği gibi başta hadisler olmak üzere tüm hikmeti (Özşenel, 1996) cem etmek için yapılan ilim ve eğitim seyahatleri de İslam toplumlarında oldukça etkili olmuş bir “rihle” geleneği oluşturmuştur.

Bu çalışmada hadis-eğitim ilişkisi bağlamında rihle geleneği incelenecektir. Hatîb el-Bağdâdî'nin "*er-Rihle*" eseri üzerinden nitel bir araştırma olarak Hz. Peygamber'in sözlerinin ilim ve eğitim yolculuklarına dair nasıl bir etki oluşturduğu bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır.

Rihle Geleneği

Sözlükte "yola koyulmak; bir şeyin sırtına binmek" anlamlarındaki r-h-l kökünden türeyen rihle kelimesi, terim olarak "hadis öğrenmek (talebü'l-hadîs) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma" mânasında "*er-rihle fi talebi'l-hadîs*" şeklinde kullanılır. Bu yolculuğa çıkan kimseye râhil, bu maksatla çok yolculuk yapanlara rahhâle, ruhle, cevvalê, tavnâfî'l-ekâlîm denir (Hatipoğlu, 2008: XXXV/106-108).

Rihlenin dinî dayanağı olarak hem Kur'an-ı Kerim'den hem de hadislerden deliller getirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı üzere Hz. Mûsâ'nın bir gençle ilim yolculuğuna çıkması (el-Kehf 18/60-82) rihlenin Kitap'tan delili kabul edilmektedir. Bu delil, Hatîb el-Bağdâdî'nin konu hakkında yazdığı eserin ikinci bölümünde müstakil olarak ele alınmaktadır (el-Bağdâdî, 1975: 97-108). Müellif burada Hz. Mûsâ'nın sefer ve yolculuğa katlanmasını, zorluk ve sıkıntı çekmesine rağmen Hızır'a saygı ve tevazu içinde sabretmesini ilmin ve ilim ehlinin İslam'daki yüksek mevki olarak yorumlamaktadır. Zira kendisi bir peygamber olmasına rağmen kendinde olmayan bir ilmi alabilmek için ilim yolculuğuna çıkmakta ve bu ilmi alabilmek adına da türlü zorluklara katlanmaktadır. Müellif eserinde bu örneğe uygun olarak önce sahabenin sonrasında tâbiûn âlimlerinin Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi ilim/hadis öğrenmek için uzak beldelere yolculuk yaptığını belirtir. Böylelikle Hatîb el-Bağdâdî Kehf suresinde geçen bu olayı rihle geleneğine Kur'an-ı Kerim'den bir delil olarak sunmaktadır.

Rihlenin hadislerden delili olarak pek çok örnek sunulabilir. Bir bedevînin Hz. Peygamber'e gelerek elçisinin söylediği sözleri bizzat tahkik etmesi hadislerden getirilen dinî delillerden bir tanesidir. Buhârî ise *Sahîh*'inde, bir kadının Ukbe b. Hâris'e hem kendisine hem yeni evlendiği hanımına süt emzirdiğini söylemesi üzerine onun bu iddiayı Hz. Peygamber'e sormaya gelişini rihleye delil gösterir (Hatipoğlu, 2008).

Hadis senedlerinde âlî isnâd elde etmek ise rihle geleneğinin akli delili olarak kabul edilmektedir. Âlî isnâd sayesinde seneddeki râvî sayısının azalması beraberinde rivâyetteki hata riskini de en aza indireceğinden böyle bir maksatla seyahat yapılması teknik olarak desteklenmiştir. Hatîb el-Bağdâdî *er-Rihle* adlı eserinin beşinci bölümünde bu gerekçeye de yer verir (el-Bağdâdî, 1975: 166-185).

Bir terim olarak yukarıda belirtilen amaçla yapılan "rihle"ler daha sonraki bir vakta olmakla beraber, esasen bu türden seyahatlerin Hz. Peygamber hayattayken başladığı görülmektedir. Medine'den uzak coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar ferdî olarak ya da gruplar halinde İslam'ı öğrenmek amacıyla Hz. Peygamber'i ziyaret ettikleri bilinmektedir. *Tabakât* yazarı İbn Sa'd, yapılan bu ziyaretleri eserinde tafsilatıyla anlatmaktadır (İbn Sa'd, 2015: I/279-343). Gerek hadis literatürü gerekse tarih kaynakları bu tarz ziyaret ve seyahatlerin sıklıkla gerçekleştiğini göstermektedir.

Şüphesiz Hz. Peygamber hayattayken sahabenin ondan İslam'ı öğrenme çabası, hatta bu uğurda uzun seyahatler yapması onun vefatından sonra da devam etmiştir. Ebü'd-Derdâ'nın rivâyet ettiği bir hadise

göre Hz. Peygamber “*Muhakkak âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakırlar. Onlar ilmi miras bırakırlar. Kim bu miras(tan pay) alırsa büyük bir pay almış olur.*” (et-Tirmizî, 1975: V/48) buyurmuştur. Bu hadisin anlamına uygun olarak da sahabe bu ilmi mirası koruma ve muhafaza etme çabasına girişmiştir. Hz. Peygamber’den kalan bu mirası yitirme kaygısının pek çok hadise konu olduğu görülmektedir. Câbir b. Abdillâh’tan nakledilen bir rivâyete göre hadis için yapılan seyahatin nedeni, hadisin zayı olması korkusudur. Rivâyette geçen “*Allah elçisinden işittiğin bir hadis bilgisi bana ulaştı. Bu hadisi işitmeden ölüp gitmekten veya senin ölmenden korktum.*” (el-Bağdâdî, 1975: 110) ifadesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bir başka rivâyette dile getirilen “*Bana Hz. Ali’den bir hadis ulaştı. Ölürsa ondan başkasının yanında hadisi bulamam diye korktum.*” (el-Bağdâdî, 1975: 130) ifadesi benzer bir kaygıyı dile getirmektedir.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra sahabenin azımsanmayacak bir kısmının İslâm’ı yaymak maksadıyla Medine dışına çıkmaları ve farklı şehir ya da ülkelerde yaşamaya başlamaları bu durumu bir hayli zorlaştırmaktaydı. Bir sahabînin bilmediği ya da bildiği halde sonradan hakkında tereddüde düştüğü bir hadisi, o hadisi bilen başka bir sahabîden işitmek için seyahatler yaptığı kaynaklarda zikredilmektedir. Örnek vermek gerekirse Medine’de yaşayan Ebû Eyyûb el-Ensârî, bildiği ancak hakkında şüpheye düştüğü bir hadisi işitmek için Mısır’da yaşayan Ukbe b. Âmir’in yanına Mısır’a gitmiştir. Hadisi dinler dinlemez de hiç beklemeden hemen yola koyulmuştur (ez-Zehabî, 2019, s. 154; İbn Abdî’l-berr, 2015: 119).

Sahabenin tek bir hadis için bile yaptığı bu türden seyahatler, Sahabe örneğine uygun olarak tâbiûn döneminde de artarak devam etmiştir (Koçyiğit, 2021: 121). Esasen bilinen anlamıyla yani rivâyet almak ya da bildiği bir rivâyeti teyit maksatlı yapılan rihle tâbiûn dönemine rastlar (Hatipoğlu, 2008: 106-108). Tâbiûn nesli, Hz. Peygamber’in geride bıraktığı ilmi kaybolmadan kayıt altına alabilmek için (Touati, 2021: 31) çeşitli şehirlere ve ülkelere dağılmış sahabeyi ziyaret edip hadisleri toplamaya başladılar. Bu konudaki kararlılıklarının bir ifadesi olarak da Saîd b. el-Müseyyeb “tek bir hadis için günlerce yürüdüğünü”, Mesrûk b. el-Ecda’nın da “bir harf için bile yolculuk ettiğini” dile getirmiştir (İbn Abdî’l-berr, 2015:119). Şa’bî de bu konuda “Eğer bir adam, tek bir hikmetli sözü işitmek için Şam’ın en uzak köşesinden Yemen’in en uzak köşesine yolculuk yapsa, ben onun bu yolculuğunu zayı olmuş görmem.” (İbn Abdî’l-berr, 2015: 120) diyerek Hz. Peygamber’in mirasını koruma ve kayıt altına alma konusundaki gayretlerinin büyüklüğünü belirtir. Yapılan araştırmalar da çok geniş coğrafyaları kapsayan bu türden seyahatlerin varlığını teyit etmektedir (Açikel, 2019: 129-150).

Hz. Peygamber’in sözlerini işitmek için henüz o hayattayken başlayan seyahatler, vefatından sonra da sahabenin kendi arasında da devam etmiştir. Ama bugün esasen “rihle” kapsamında değerlendirilen yolculuklar daha çok tâbiûn döneminde gerçekleştirilmiştir. Peki, gerek sahabeyi gerekse tabiin neslini böyle bir yolculuğa iten temel faktör neydi? Neden ilk iki nesil böylesine bir tedvîn çabasına girişmiştir? Bunun nedenini hadislerin İslâm’daki kaynaklık değerinde aramak gerekir.

Kur’an İslâm’ın ana kaynağı, Müslümanların inanç ve yaşam biçimleri için temel hareket noktasıdır. Kaynaklık değerine uygun olarak da Kur’an, henüz Hz. Peygamber hayattayken hakkında hiç şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kayıt altına alınmıştır.

Tüm Müslümanların İslam'ın temel kaynağı olma konusunda ittifak ettiği Kur'an, aynı zamanda Kur'an'ın mübelliği olan elçiye de itaati emretmektedir. Müslümanlar için Hz. Peygamber'e tâbi olmanın gerekliliği, onun davranışlarındaki örneklik özelliğine dikkat çeken (el-Ahzâb 33/21), ona uymayı (Âl-i İmrân 3/31) ve itaati (Âl-i İmrân 3/32) emreden, kendisine Kur'an'ı açıklama görevinin verildiğini ifade eden (en-Nahl 16/44) âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in kitabı ve hikmeti öğrettiğini bildiren âyetlerde geçen "hikmet" kelimesinin İslâm'da dinî bilgiyi belirlemede Hz. Peygamber'in rolüne, dolayısıyla sünnete işaret ettiği bazı âlimlerce dile getirilmiştir (eş-Şâfiî, 2021: 51).⁴ Bu âyetler ve Hz. Peygamber'in konuya ilişkin sözleri ışığında onun 23 yıllık peygamberlik dönemi boyunca Kur'an-ı Kerim'i açıklayıp uygulayan söz ve davranışları dinî hükümlerin ikinci kaynağı olarak algılanmış, daha sonra Kur'an ve Sünnet şeklinde ifade edilen bu ilke bütün İslâm mezheplerinin ittifak ettiği bir temel sayılmıştır (Bedir, 2010: 150-153; el-Bağdâdî, 2022, s. I/212; el-Karadâvî, 1993: 125).

Allah'ın kendisine itaatle eş tuttuğu peygambere itaat anlayışı (el-Faruki & el-Faruki, 1999: 129), sonraki nesilleri Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini toplama, bir araya getirme konusunda olağanüstü bir çabaya girişmelerine neden olmuştur.⁵ Tek bir hadis için bile yapılan uzun ve zorlu yolculuklar, Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla hadislerin İslam'daki yüksek yeri ve konumuyla ilgilidir. Tür ve içeriğine bakılmaksızın bütün hadisler böyle bir seyahatin temel nedeni olabiliyordu. Ancak kimi hadisler var ki içeriği itibarıyla de Müslümanları doğrudan ve açık bir şekilde ilmi arama, uygulama ve yayma çabasına itmektir. Bu hadislerin başında da "*İlim Çin'de de olsa arayınız.*" (el-Bezzâr, 2009, s. I/164) hadisi gelmektedir.⁶

Böyle bir ilim ve eğitim geleneğinin oluşmasına hadislerin etkisini görebilmek için Hatîb el-Bağdâdî'nin "*er-Rihle fi talebi'l-hadîs*" isimli eseri incelemek yeterli olacaktır. Hadis ilminde rihle geleneğini konu edinen en önemli eser, Hatîb el-Bağdâdî'nin bahsi geçen eseri kabul edilmektedir (Hatipoğlu, 2008: 106-108).

Eserde müellif senedleri ile birlikte seksen bir rivâyeti beş bölüm halinde incelemiştir. 28 rivâyete yer verilen ilk bölümde genel olarak ilim talep etmenin ve özeldede de ilmin ve hadislerin muhafazasında ehl-i hadisin önemine işaret edilmiştir. Enes b. Mâlik'ten rivâyetle nakledilen "*İlim Çin'de bile olsa arayınız. Çünkü ilim öğrenmek her Müslümana farzdır.*" hadisi birinci bölümdeki ilk üç rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır (el-Bağdâdî, 1975: 72-76).

Müellifin eserine böyle bir rivâyetle başlaması, İslam'ın ilme ve eğitime verdiği önemin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Zira gerek Kur'an-ı Kerim gerekse hadisler güçlü bir ilim ve eğitim vurgusuna sahiptir (Halstead, 2004). Hadisler açısından meseleye bakıldığında, bahsi geçen hadis, bu konudaki

⁴ Şâfiî'de Sünnet-Hikmet ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. (Bayraktutar, 2015: 68-71).

⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* isimli eserinde belde belde dolaşarak hadis toplama işinde ya aşırıya kaçarak "ehem- mühim" çizgisinin yitirildiği ya da bunu şöret, öne çıkma gibi nefsi maksatlarla yapıldığı yönünde eleştiriler getirmektedir (İbnü'l-Cevzî, 2005: 148-155).

⁶ Bu çalışmada hadisler, sened-metin tekniği açısından ele alınmayıp, İslam eğitim geleneğine tesir etmesi yönüyle incelenmiştir.

en önemli hadislerden biri olarak kabul edilebilir. Klasik kaynaklar incelendiğinde görülecektir ki İslam'da ilmin ve eğitimin önemi bağlamında en sıklıkla başvurulan hadisler arasında yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse “*Ta’lîmü’l-müteallim*” yazarı İmam Zernûcî eserine bu hadisle başlamaktadır (ez-Zernûcî, 2019: 15). *Minhâcü’l-müteallim* isimli eser de İslam'da ilmin önemini belirten hadislerin ilki olarak bu hadisi zikretmiştir (Anonim, t.y.: 16). Son olarak Gazzâlî de *İhyâ’*nın ilk bölümü olan “*Kitâbü’l-ilm*”de ilmin önemi bağlamında aynı hadise yer vermiştir (el-Gazzâlî, 2020: 39). Bu hadisin bir neticesi olarak da ilim seyahatlerinin Orta Çağ İslam âlimlerinin birinci motifi olduğu söylenebilir. Netton’a göre bunda Hz. Peygamber’in “*Çin’e kadar bile bilgi aramalarını tavsiye etmesi*” belirleyici konumdadır (Netton, 2006: x).

Müellifin ilk bölümde yer verdiği bir diğer üç rivâyet (4-6. rivâyetler) hem İslam’ın ilme ve eğitime bakışını yansıtmakta hem de bu uğurda yapılan yolculukları ele almaktadır. Rivâyete göre Ebü’d-Derdâ Dımaşk Mescidi’nde oturken Medine’den geldiğini söyleyen birisi, Ebü’d-Derdâ’ya rivâyet ettiği hadisi öğrenmek için geldiğini söyler. Ebü’d-Derdâ Şam’a asıl geliş nedeninin ticaret ya da başka bir neden olup olmadığını sorduktan sonra bahsi geçen kişinin geliş nedeninin yalnızca bu hadis olduğunu öğrenir ve Hz. Peygamber’den işittiği şu hadisi nakleder (el-Bağdâdî, 1975: 78-79):

“Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Âlimin, âbide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Sudaki balıklara varıncaya kadar yer ve gök ehli âlim kişinin başlanması için Allaha yakarır. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.”

Görüldüğü üzere bu hadis, İslam’ın ilme müspet yaklaşımının açık bir ifadesi olduğu gibi bunun ilk nesiller tarafından doğru anlaşılıp kararlı bir şekilde tatbik edildiğini de göstermektedir. Gazzâlî’nin *Fâtihatü’l-ulûm* eserinde de “İlim tahsilinin fazileti” bağlamında aynı hadise yer verdiği görülmektedir (el-Gazzâlî, 201: 19-20). Bahsi geçen hadis aynıyla İmam Nevevî’nin öğretmenlik ve öğrencilik adabına dair yazmış olduğu metinde ilim ve eğitim vurgusu olarak yer almaktadır (en-Nevevî, 1987: 13). Daha kısa şekliyle geç dönem eğitim klasiklerinden *Bülûğu aksa’l-merâm*’da da aynı hadisin zikredildiği görülmektedir (et-Tarnabâtî, 2019: 74-75). Hadisi nakleden Ebü’d-Derdâ’nın Medine’den gelen ziyaretçisinin tek bir hadis için gelmesine hayret ettiği görülmektedir. Ancak bu örnek, sahabe neslinden başlamak üzere özellikle tâbiûn neslinin hadislerin koruma ve kayıt altına alınması için gösterdiği üstün çabanın ve sonrasında oluşacak büyük bir eğitim geleneğinin küçük bir örneğidir. Müellif bu rivâyete yer vererek İslam’ın ilme karşı tutumunu ortaya koyarken eserin temel problemi olan “rihle” geleneğine de geçiş yapmaktadır. Bu hadis İslam’ın ilme verdiği önemi gösterdiği gibi ilk nesillerin ilim ve eğitim için seyahat etmelerinin de önemli bir dayanağını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber bu hadiste kendisinin yegâne mirası olan ilmi ümmetin sahiplenmesini istemektedir. Bu mirası elde etmek de Orta Çağ koşullarında genellikle uzun seyahatleri gerektirmekteydi.

Hatîb el-Bağdâdî'nin ilk bölümde yer verdiği 7. rivâyet de yine ilmin önemi ve bunun için yapılan seyahatin kıymetini ihtiva eder (el-Bağdâdî, 1975: 83): "Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer." Bu rivâyet Zirr b. Hubeyş'in ilim öğrenmek maksadıyla Safvân b. Assâl'ın yanına gitmesi üzerine nakledilmiştir. Yine bu hadisin İslam eğitim klasiklerinde ilim ve eğitim vurgusu bağlamında yer aldığı görülmektedir (en-Nevevî, 1987: 15). Görüldüğü üzere zikredilen bu rivâyette de hem ilmin önemi vurgulanmakta hem de ilim için yapılan yolculuk teşvik edilmektedir.

Sonuç

İslam öncesi Arap toplumunun ilim ve eğitim durumu dikkate alındığında, İslam'ın ilim ve eğitim vurgusu çok belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse hadisler ilme çok büyük bir değer atfetmiş, İslam âlimleri de ilmi farz olan ibadetten sonra en büyük amel olarak nitelemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynak kabul edilen hadisler de gerek sahabe nesli, özellikle de tâbiûn tarafından büyük bir titizlikle korunmaya çalışılmış, bunun için uzun seyahatler göze alınmıştır.

Bugün büyük bir ilim ve eğitim geleneği olarak zikrettiğimiz "rihle" ameliyesi, en başta hadis âlimlerinin Hz. Peygamber'in bir miras olarak ümmetine bıraktığı hadisleri tedvin ve tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur. İçeriğine bakılmaksızın Hz. Peygamber'e ait olduğu bilinen/düşünülen her söz, en kuzeyden en güneye yapılacak uzun ve zorlu bir seyahatin yegâne sebebi olabilmektedir. Ancak öyle hadisler vardır ki bunlar doğrudan ilmi teşvik eden ve bunun için gerektiğinde meşakkatli yolculukları tavsiye eden içeriğe sahiptir. Bütün bunlar da göstermektedir ki İslam ümmetinin Hz. Peygamber'e duyduğu büyük bağlılık, onun sözlerine gösterdiği büyük ihtimam, Müslüman yaşamının her alanında olduğu gibi bir ilim ve eğitim geleneği olarak "rihle"nin teşekkülünde de temel belirleyici ve yönlendirici unsur olmuştur.

Hatîp el-Bağdâdî'nin bizzat "*er-Rihle*" isimli bir eser te'lif etmesi ve eserinin en başında da Hz. Peygamber'in sözlerini buna dayanak göstermesi, hadîs-eğitim ilişkisinin açık bir delili olarak kabul edilebileceği gibi, hadislerin büyük bir eğitim geleneği oluşturmaktaki rolünü açıkça gözler önüne sermektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"İslam Eğitim Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Açıklık, Y. (2019). *Hadisler Uğruna İlmî Seyahatler Rihle* (R. Kazan, Ed.; 2. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Adivar, A. A. (1987). *Tarih Boyunca İlim ve Din*. Remzi Kitabevi.
- Adonis. (2014). *Arap Poetikası* (E. İşler, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Ali, C. (1993). *El-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (D. Hazer & F. Zengin, Çev.).
- Anonim. (t.y.). *Minhâcü'l-müteallim* (Y. V. Yavuz, Çev.). Feyiz Yayınları.

- Bayraklı, B. (2001). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. Bayraklı Yayınları.
- Bayraktutar, M. (2015). *İmâm Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*. Otto Yayınları.
- Bedir, M. (2010). *Sünnet. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 38)*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, A. (1988). *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi (A. Yardım, Çev.)*. Damla Yayınevi.
- Dağ, M., & Öymen, H. R. (1974). *İslam Eğitim Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi.
- el-Bağdâdî, H. (1975). *Er-Rihle fî talebi'l-hadîs*.
- el-Bağdâdî, H. (2022). *El-Fakîh ve'l-mütefakkîh (M. Bayraktutar & S. Gürses, Çev.)*. Beka Yayınları.
- el-Belâzurî, A. B. Y. (t.y.). *Fütûhu'l-büldân*. Müessesetü'l-meârif.
- el-Belâzurî, A. B. Y. (2018). *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hayatı ve Şahsiyeti (H. Akdemir, Çev.)*. İlk Harf Yayınevi.
- el-Bezzâr, E. B. A. b. A. b. A. (2009). *Müsned*. Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem.
- el-Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. el-Cu'fî. (1993). *Sahîh (5. bs)*. Dâru İbn Kesir, Dâru'l-Yemame.
- el-Farukî, L. L., & el-Farukî, İ. R. (1999). *İslam Kültür Atlası (M. O. Kibaroglu & Z. Kibaroglu, Çev.)*. İnkılab Yayınları.
- el-Fîrûzâbâdî, E.-T. (1305). *El-Kâmûsu'l-muhît*. Cemal Efendi Matbaası.
- el-Gazzâlî, E. H. (2015). *Fâtihatü'l-Ulûm (H. Zavalısız, Çev.)*. Bilsam Yayınları.
- el-Gazzâlî, E. H. (2020). *İlmin Fazileti (İlim Kitabı)*. Çelik Yayınevi.
- el-İsfehânî, R. (1996). *El-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Kahraman Yayınları.
- el-Karadâvî, Y. (1993). *Sünneti Anlamada Yöntem (B. Erul, Çev.)*. Rey Yayıncılık.
- en-Nevevî, E. Z. (1987). *Âdâbü'l-âlim ve'l-müteallim*. Mektebetü's-sahâbe.
- eş-Şâfiî, M. b. İ. (2021). *Er-Risâle (İ. Çalışkan & A. Şener, Çev.)*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- eş-Şâtîbî, E. İ. (1997). *El-Muvâfakât*. Dâru İbn Affan.
- et-Tarnabâtî, M. b. M. (2019). *Bülûğu aksa'l-merâm (M. Ş. Aydın, Çev.)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- et-Tirmizî, E. İ. M. b. İ. b. S. (1975). *Sünen (2. bs)*. Mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- ez-Zehabî, İ. (2019). *İlmi Böyle Tahsil Ettiler (M. Ateş, Çev.)*. Beka Yayınları.
- ez-Zernûcî, B. (2019). *Ta'limü'l-müteallim (Ö. F. Kasadar, Çev.)*. Ravza Yayınları.
- Goldziher, I. (2019). *Klasik Arap Literatürü (R. Er & A. Yüksel, Çev.)*. Vadi Yayınları.
- Goody, J. (2017). *Mit, Ritüel ve Söz (D. Sezgi, Çev.)*. Küre Yayınları.
- Gözütok, Ş. (2012). *İslam'ın Altın Çağında İlim*. Nesil Yayınları.

Gündoğdu, Y. B. (2021). *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri* (3. bs). Nobel Yayınları.

Halstead, J. M. (2004). An Islamic concept of education. *Comparative Education*, 40(4), 517-529.

<https://doi.org/10.1080/0305006042000284510>

Hamidullah, M. (1991). *İslam Peygamberi* (5. bs). İrfan Yayıncılık.

Hasan, İ. H. (1991). *İslam Tarihi* (İ. Yiğit & S. Gümüş, Çev.). Kayıhan Yayınları.

Hatipoğlu, İ. (2008). Rihle. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 35). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hitti, P. K. (1995). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (S. Tuğ, Çev.). İFAV Yayınları.

Izutsu, T. (2013). *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar* (S. Ayaz, Çev.). Pınar Yayınları.

İbn Abdî'l-berr, E. Ö. (2015). *Camîu beyanî'l-ilmî ve fadlîhi*. Karınca Polen Yayınları.

İbn Haldun. (2009). *Mukaddime* (S. Uludağ, Ed.; 6. bs). Dergâh Yayınları.

İbn Manzûr. (t.y.). *Lisânü'l-Arab*. Dâru'l-meârif.

İbn Sa'd, E. A. (2015). *Tabakât* (Heyet, Çev.). Siyer Yayınları.

İbnü'l-Cevzî, E.-F. (2005). *Şeytanın Ayartması Telbîs-i İblîs* (2. bs). Elif Yayınları.

Koçyiğit, T. (2021). *Hadis Tarihi*. Diyanet Vakfı Yayınları.

Netton, I. R. (2006). *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Mediaeval and Modern Islam*. Routledge Curzon.

Ong, W. J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür* (S. P. Banon, Çev.). Metis Yayınları.

Öğmüş, H. (2013). *Cahiliyye Döneminde Araplar*. İz Yayıncılık.

Özşenel, M. (1996). Hikmet hadisi üzerine bir inceleme. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2, Art. 2.

Şerif, M. M. (Ed.). (1991). *İslam Düşüncesi Tarihi*. İnsan Yayınları.

Touati, H. (2021). *Ortaçağda İslam ve Seyahat* (A. Berktaş, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Zeydan, C. (2016). *İslam Uygarlıkları Tarihi* (N. Gök, Çev.). İletişim Yayınları.

Extended Abstract

The most important concept that best describes the life of the Arabs before Islam is the concept of "Jahiliyya". Two other important concepts reflecting the period are "illiteracy" and "oral culture". Being "ummi" refers to illiteracy, and oral culture refers to the absence of written records. When the pre-Islamic period is examined, it is understood that literacy was limited to a small number of people in trade centers. According to historian Belazuri, the number of literate people in Mecca, which is the religion and trade center of the Arabian Peninsula, was 17, and 12 in another important city, Yathrib (Medina). It is not possible to talk about an education system established in Arabia in this period. The only institution that can be referred to as an educational institution was

the “küttap”. When the number of literate people in that period is considered, it can be argued that the effect of these institutions in society was quite low. However, it is also known that poetry and rhetoric showed great development in the pre-Islamic period. The prevalence of poetry and oratory in this period was mainly because of the low relationship of society with writing and education. As a society that lacked writing, the Arabs of Jahiliyya sought to preserve all their knowledge through poems. When compared to the pre-Islamic period, the Islamic period was a period in which education, literacy and written culture spread and developed at a rapid pace. Starting from the first revelation, the strong emphasis on knowledge and education of the Qur’an, combined with the example and encouragement of the Prophet, great developments were experienced in the field of education. The Prophet described himself as an educator, and some of the words of him that were recorded in the literature paved the way for the formation of great educational traditions for the future. Like foundations, ijazet, isnad, “the initial lesson” and debate tradition, scientific and educational travels turned into an educational tradition that was very effective in medieval Islamic societies. The word “rihla”, which is derived from the root r-h-l meaning “to ride on something, to set off” in the dictionary, is used as “al-Rihla fi Talab al-Hadith” meaning “to go on a journey to learn Hadith and learn about the narrator”. Evidence is brought from both the Qur’an and Hadiths as the religious basis of rihla. As it is mentioned in the Qur’an, the fact that Moses went on a journey of knowledge with a young man is accepted as evidence of “rihla” from the Qur’an. In Hadith sources, more evidence can be presented for rihla. In Hadith, obtaining “ali isnad” is accepted as the rational proof of the rihla tradition. Traveling for such a purpose was technically supported, because the decreased number of narrators in the isna with ali isnad would minimize the risk of error in narrations. As a term, although “rihla” is a later fact, it is mainly because such travels started when the Prophet was alive. The travels of a Companion to hear a Hadith that he did not know or that he had doubt about after knowing it, from another Companion who knew that specific Hadith, are mentioned in the sources. Rihla coincides with the Tabiun period with its known meaning. The generation of Tabiun, visited the Companions scattered in various cities and countries and began to collect hadiths to record the knowledge that the Prophet left behind before it was lost. The question of “What was the main motivation behind the rihla, which was an important tool for acquiring knowledge and education in medieval Islamic societies? is important in this respect. The question of whether the Hadiths, which are the second source of religion, have an effect on the formation of such a science and education tradition, is also the main question of the present study. The answer to this question was sought based on the book “Ar-Rihla” of Hatib al-Baghdadi, who was one of the 11th-Century Islamic Hadith scholars. The most important work that discussed the tradition of rihla in the science of Hadith was considered to be the aforementioned work of Hatib el-Baghdadi. In this work, the author analyzed 81 narrations in 5 parts, together with their bases. In the first part, which includes 28 narrations, the importance of demanding knowledge is pointed out. The Hadith narrated from Enes b. Malik, “Search for knowledge even if it is in China. Because learning knowledge is obligatory for every Muslim!” The Hadith is considered as the first three narrations in the first chapter. The fact that the author started his work with such a narration can be interpreted as a reflection of the importance Islam gives to science and education. The 7th Hadith in the first chapter has a similar content to those mentioned in 4-6th Hadiths. When the first seven narrations in the first chapter are evaluated together, it is seen that both Islam’s positive view of science and education attracts attention and that travels made for this purpose are encouraged. The fact that the Hadiths, which Hatib al-Baghdadi used as a basis for his scientific journeys, also found a place in Islamic education classics, is evidence strengthening the effect of Hadiths on the understanding of Islamic science and education. The fact that the author himself wrote a work called Ar-Rihla and included the Hadiths mentioned as the first narrations can be interpreted as the clear effect of Hadiths on the formation of rihla as an educational tradition.

Amerikan On Yıllık Tahvil Faizleri ile Ham Petrol Fiyatları Arasında Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi

Cointegration and Causality Relationship Between American Ten-Year Bond Rates and Crude Oil Prices

Yusuf Ziya ŞİPAL¹

Elif Meryem YURDAKUL²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 04.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 25.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1098223

Atıf / Citation: Şipal, Y.Z. & Yurdakul, E.M., (2022). “Amerikan On Yıllık Tahvil Faizleri ile Ham Petrol Fiyatları Arasında Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi, ODUSOBİAD 12 (3), 2763-2776 Doi: 10.48146/odusobiad.1098223

Öz

Finansal piyasalar için büyük önem taşıyan Amerikan on yıllık tahvil piyasası, varlık fiyatları ve diğer makro ekonomik indikatörler için öncü gösterge niteliğindedir. Çalışmada ABD on yıllık tahvil faizleri ile ham petrol fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yöntem olarak eşbütünleşme ve nedensellik testi kullanılmıştır. Veriler 2021:01-2022:02 dönemine aittir. Analiz sonucunda ABD on yıllık tahvil faiz oranları ile ham petrol fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Vektör hata düzeltme katsayısı negatif çıkmıştır. Bu da değişkenlerdeki uzun dönem sapmaların kısa süreli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Granger nedensellik testi sonucunda Amerikan on yıllık tahvil faiz oranlarından ham petrol fiyatlarına doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Amerikan on yıllık tahvil faiz oranlarının piyasaları yönlendirme etkisi olduğu sonucu doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler Amerikan On Yıllık Tahvil Faizi, Ham Petrol, Eşbütünleşme, Nedensellik, Finansal Piyasalar.

Abstract

The American ten-year bond market, which is of great importance for financial markets, is a leading indicator for asset prices and other macroeconomic indicators. In the study, the relationship between US ten-year bond yields and crude oil prices was examined. Cointegration and causality test were used as methods. Data refer to the period 2021:01-2022:02. As a result of the analysis, a long-term relationship was determined between the US ten-year bond interest rates and crude oil prices. Vector error correction coefficient was negative. This shows that the long-term deviations in the variables are short-term. In addition, as a result of the Granger causality test, it was determined that there is causality from the American ten-year bond interest rates to the crude oil prices. The conclusion that the US ten-year bond interest rates dominate the markets has been confirmed.

Keywords American Ten year bond yield, Crude Oil, Cointegration, Causality, Financial Markets

¹ Sorumlu Yazar; Dr. Öğr. Üyesi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN, E-mail: sipal@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2951-1723

² Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN, E-mail: eyurdakul@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7397-9606

Giriş

Para ve sermaye piyasalarında pek çok unsur, ekonominin genel görünümü hakkında bilgi verir ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunulmasına imkân tanır. Örneğin para piyasası araçlarından mevduatlar, bunların ülke bankacılık sisteminde ulaştığı büyüklük, vade yapıları, stoklandıkları döviz cinsi o ülke ekonomisi hakkında önemli ipuçları sunar. Türkiye özelinde mevduatların daha çok yabancı para cinsinden stoklanması bu duruma örnektir. (Bilindiği gibi bu olgu dolarizasyon olarak adlandırılmaktadır ve ülkedeki mevduatların önemli bölümünün ABD doları cinsinden açılan hesaplarda tutulduğunu ifade etmektedir). Sadece mevduatların bu yönü bile o ülke ekonomisinin bir sağlamlık testi sayılabilir. Dolarizasyonun boyutu, ulusal paranın gücünü ve ekonominin kırılma düzeyini belirler. Yine para piyasalarından diğer bir örnek banka kredileridir. Bu kredilerin türü, vade yapısı, geri ödemelerine ilişkin veriler yine aynı ülke için önemli birer göstergedir. Sermaye piyasaları da benzer göstergeler üreten önemli yatırım ve finansman araçları içerir. Bir ülkenin sermaye piyasalarının gelişmişlik düzeyi ile o ülkenin refah seviyesi arasında kabul görmüş bir bağ vardır (Şaşmaz, Yayla, 2018:254). Gelişmiş ülkelerde sermaye piyasaları para piyasalarına göre daha gelişmiş ve işlevseldir. Yatırımlar için gereken kaynak ağırlıklı olarak sermaye piyasalarından tedarik edilir. Bu aktarım, sermaye piyasalarında alım satıma konu olan yatırım ve finansman araçları ile sağlanır. Tahvil de bunların en önemlilerindedir.

Para ve sermaye piyasalarında ortaya çıkan verilerle gelecek ile ilgili tahminler yapmak mümkündür ancak bu konuda veri sağlayan bir diğer dinamik de emtia piyasalarıdır. Petrol, doğalgaz, altın, gümüş gibi varlıklar emtia piyasalarında işlem görmektedir. Çok geniş bir yelpazesi olan emtia argümanı, tarım sektöründen enerji sektörüne kadar önemli bir yayılım gösterir. Bu emtiaların rezerv durumları, piyasalarındaki fiyat hareketlilikleri, spekülasyon kazancı yaratma imkanları ve ikincil piyasalarının gelişmişlik düzeyleri, bahsedildiği gibi kazanç fırsatları ya da tahminler için önemli veri setleri sunar (Koç AYTEKİN, 2018: 167). İşte gerek finansal sistem; para ve sermaye piyasaları ve bu piyasalardaki araçlar ve gerekse de emtia piyasaları arasındaki ilişkiler incelenerek tahminlerde bulunmak mümkündür. Bu çalışmada da tüm dünyada fiyat ve faiz hareketleri en çok takip edilen yatırım ve finansman araçlarından Amerikan on yıllık tahvil faizleri ile siyah altın olarak bilinen petrol fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda 2021:01-2022:02 haftalık verileri ile bu ilişki Johansen Eşbütünleşme analizi, Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Amerikan on yıllık tahvil faizleri ve ham petrol fiyatları kavramsal çerçevede incelenmiş, daha sonra literatürdeki çalışmalar sıralanmıştır. Son bölümde ise ampirik uygulama ve bu uygulamadan elde edilen sonuçlar yer almıştır.

Kavramsal Çerçeve

Tahvil, bilindiği gibi finans piyasalarında alım satıma konu olan ve kaynak yaratma araçları arasında en fazla tercih edilen sabit getirili kıymetlerden biridir. Tahvil ile ilgili Türk Ticaret Kanunu ve Sermaye Piyasası Kanunu (SPK) tanımlamalar yapmaktadır. SPK'ya göre tahvil; devletin ya da özel sektör

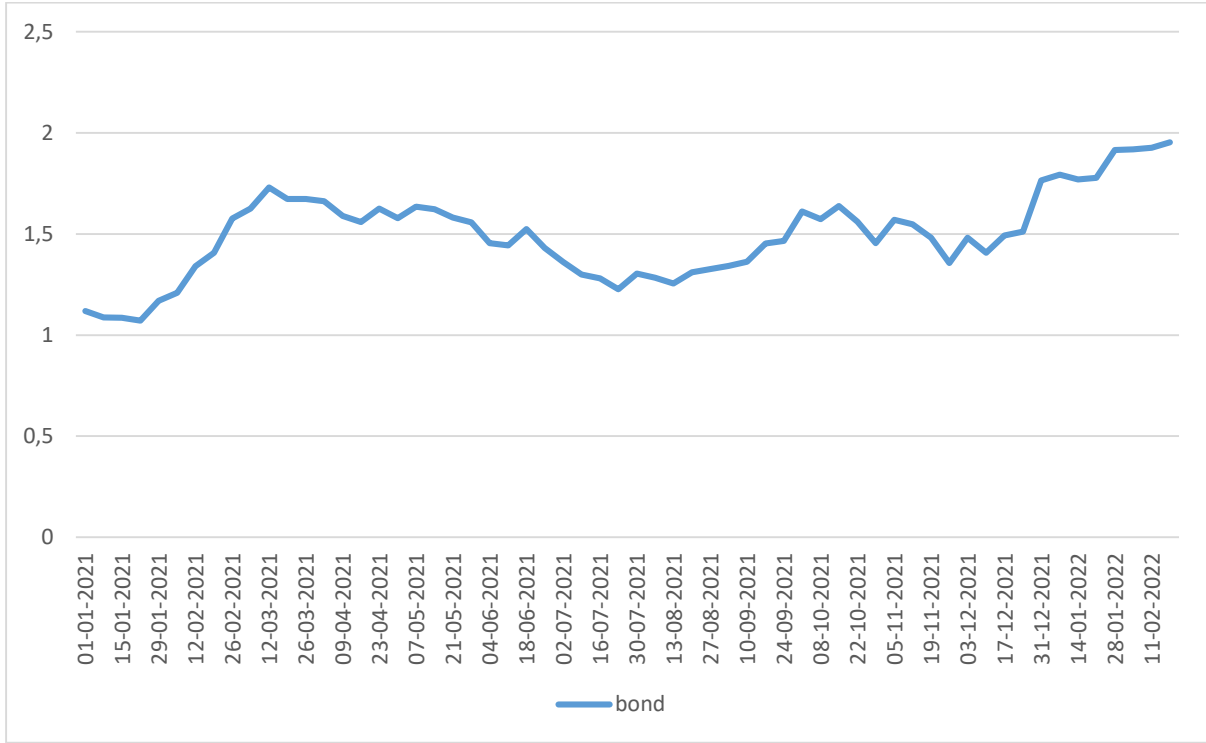
şirketlerinin borçlanarak orta ve uzun vadeli fon sağlamak üzere çıkarttıkları borç senetleridir (<http://www.spk.gov.tr>). Kaynağa ihtiyacı olan taraf bu ihtiyacını para piyasalarından da tedarik edebilir ancak para piyasalarından sağlanacak kaynağın, bu kaynağa ihtiyacı olan taraf açısından bazı kısıtlayıcı unsurları vardır. Bu yüzden kaynak tedariki için daha doğru piyasa Sermaye Piyasası, daha doğru yöntem de çoğunlukla hisse senedi plasmanları ve tahvil ihracıdır. Gerek özel sermayeli anonim ortaklıkların ve gerekse de kamusal finansman açısından hazine ve merkez bankalarının en çok tercih ettiği yöntem bu sebeple tahvil itfasıdır. Sonuç itibarıyla Tahvil; bir kaynak yaratma aracıdır. Ulusal düzeyde kaynağa ihtiyaç duyulduğunda da kaynak sağlayanlar ile ihtiyacı olan taraflar arasında tahvile dayalı olarak bu borç- alacak ilişkisi kurulur (Çataloluk, 2009:247). Tahvil, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tüm dünyada kamunun en çok tercih ettiği borçlanma türüdür. ABD'deki tahvil piyasası dünyanın en büyüğüdür. Dolayısıyla, küresel ölçekte ortaya çıkan sorunlarda sabit getiri sunma avantajı ile yatırımcılar için bir güvenli liman konumundadır. Bir yatırım aracı olarak altının da benzer bir özelliği olduğu bilinmektedir. Tahvil, çıkaran açısından borçlanma aracı, bu tahvilleri alanlar açısından da yatırım aracıdır (Ayçiçek, 2011:63). Üzerinde belirli bir tarihte belirli bir faizden geri ödeme taahhüdü içeren tahvil alındığında sabit getirili bir menkul kıymet işleme girmiş olur. Vade bitiminde tahvili elinde bulunduran, tahvilin üzerinde yazılı nominal değer üzerinden sabit kazancı elde etmiş olacaktır. Tahvillerin genel işleyişi bu şekildedir ve ABD 10 yıllık tahvillerinden söz edildiğinde de ABD hazinesinin çıkarmış olduğu bu borç senetlerinin bir finansör tarafından alınması söz konusu olmaktadır. ABD'de bu finansör Federal Reserve yani FED' dir. Bu noktada pek çok farklı vade seçeneği ile itfa edilebilen bu tahvillerin özellikle on yıllık olanlarından sıkça bahsedilmesi dikkat çekmektedir. ABD Hazinesi, her ülkede olduğu gibi farklı vade seçenekleri içeren tahviller ile borçlanır. Bunların en bilinenleri 2, 5 ve 10 yıllık tahvillerdir. Bu tahviller, ülkenin ekonomik durumuna göre daha az ya da daha çok tercih edilirler. En çok tercih edilen tahviller gösterge faiz oluştururlar. Bu ifade, o ülkedeki gerçek faiz rakamları açısından en doğru veriyi sağlayan tahvili tarif etmek için kullanılır. ABD' de de en çok işlem gören ve gösterge faizi üreten tahviller on yıllık tahvillerdir. Bu yüzden, bu tahvillerin ikincil piyasadaki fiyat hareketlilikleri, işlem derinlikleri, faizlerindeki değişiklikler dikkatle takip edilir. Öyleyse bahsi geçen ABD tahvillerinin, ABD'nin makroekonomik durumu analiz edilirken en çok itibar edilen öncü göstergelerden olduğu söylenebilir. ABD on yıllık tahvillerinin önemi buradan gelmektedir.

Petrol; global ekonomik yapı içerisinde en önemli kıt kaynaklardan biridir. Siyah altın olarak bilinen ham petrol çoğu zaman Brent Petrol ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Petrol, özellikle imalat sanayii için vazgeçilmez bir üründür. Bu yüzden imalat sanayi gelişmiş ülkeler petrolün uluslararası fiyat hareketliliklerine son derece duyarlıdır. (Azazi ve Topkaya, 2017). Finansal bir ürün olarak en çok tercih edilen petrol türlerinden biri olarak Brent petrol, ham petrol türleri içinde piyasalarda en çok talep gören üründür. Bu anlamda dünyada üç temel petrol türevi vardır. Bunlar; Umman petrolü, Amerika Birleşik Devletlerinden WTI (Western Texas Intermediate) ve Brent petroldür. Umman petrolü adından da anlaşılacağı gibi Ortadoğu' dan çıkarılırken Brent petrolün kaynağı Kuzey Denizleridir. Brent petrolün küresel finans piyasalarında yatırımcılar tarafından en çok tercih edilen türev ürün olması, fiyatının arz ve talep koşullarını yansıtmaması onu endeks bir değer haline getirmektedir. Bu arz ve talep koşulları, dünyada taşıma talebi hakkında önemli bir bilgi kaynağıdır. Böylece gelecekle ilgili bazı

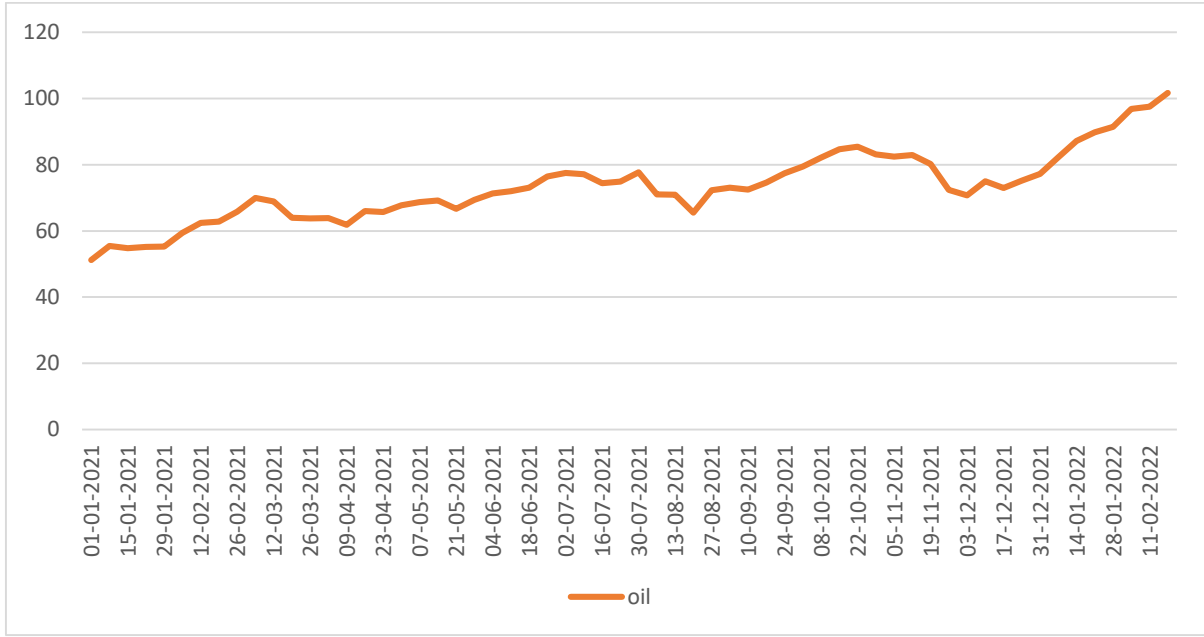
tahminlerde bulunurken önemli bir değişken olarak Brent petrol kabul görmüş bir veri seti sunar (Wanke, 2017).

Görsel 1, ABD on yıllık tahvillerinin 01.01.2021 ve 18.02.2022 tarihleri arasındaki haftalık verilerine aittir. Veriler tr.investing.com sitesinden elde edilmiştir. Site, finans piyasaları için referans kaynaklardan biridir. Veriler incelendiğinde ABD on yıllık tahvillerinin 1 ile 2 arasında bir değer aralığında hareket ettiği görülmektedir. Bu rakamlar yüzdesel faiz değerlerdir. Örneğin 18 Şubat tarihindeki değer %1,927 dir. Tahvil faizleri enflasyona karşı duyarlıdır. Enflasyonist dönemlerde faizlerde de yukarı yönlü bir hareket söz konusu olur. Görsel 1’de Ağustos 2021 ve sonrasında yukarı yönlü bir hareketin doğmuş olmasının temel nedeni budur. Nitekim küresel bir enflasyon günümüzün en önemli makroekonomik problemlerinden biridir. Bu enflasyonun en belirgin şekilde yaşandığı ülkelerden biri de ABD’dir. ABD de enflasyonun kalıcı ve önemli düzeyde olduğu FED otoriteleri tarafından Federal Open Market Comitee (FOMC) toplantılarında dile getirilmiştir. ABD de yaşanan bu enflasyonun temel nedenlerinden biri Pandemi sürecinde FED tarafından piyasaların fonlanmasıdır. Hazine tarafından çıkarılan tahvillerin alıcısı konumunda olan FED 2022 yılı içerisinde bu tahvil alımını nihayetlendirmek amacındadır. Tapering adıyla finans piyasalarında sıkça duyduğumuz bu tahvil alımında kısma- azaltma operasyonunun nihai hedefi, pandemi sürecinde yaşanan bilanço genişlemesinin sona erdirilmesidir. Çünkü piyasalara salınan bu fazla miktardaki likidite, koşullar normale döndüğünde enflasyon olgusu olarak ortaya çıkacaktır ki şu anda yaşanan tam olarak budur. FED ayrıca, enflasyon ile mücadelede faiz artırımı opsiyonunu da kullanacağını kamuoyu ile paylaşmıştır. 2022 yılı içerisinde en az dört defa muhtemel olarak 0.25 puan düzeyinde faiz artırımı beklenmekte idi ve nihayetinde daha yüksek oranlı olarak, önce 0,50 ve daha sonra 0,75 puan faiz artışı gerçekleşmiştir. Beklentilerin üzerinde gerçekleşen bu artışların temel sebebi, Federal Reserv (FED) yetkililerinin enflasyonla mücadelede daha şahin bir görüşü yansıtan para politikasında sıkılaşmayı tercih etmesidir. Enflasyonun durumuna bağlı olarak en azından 0,50 puan seviyelerinden 2022 yılı sonuna kadar faiz artışları beklenmektedir. Bu da beraberinde tahvil faizlerinin yukarı yönlü hareketinin devam edeceği anlamına gelmektedir. Grafikteki yükseliş hareketinin devam ediyor görünmesi piyasaların faiz artırımı beklentisini fiyatladığını göstermektedir.

Görsel 1: Amerikan On Yıllık Tahvil Faiz Oranları (%)

Görsel 2, ham petrol fiyatlarının 01.01.2021 ve 18.02.2022 tarihleri arasındaki fiyat hareketliliğine aittir. Veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) elde edilmiştir. Ham petrolde zaman zaman ani fiyat hareketleri ortaya çıkabilir. Tıpkı on yıllık tahvil faizleri gibi küresel ölçekte ekonomik durum hakkında veri sağlayan oldukça önemli bir kıt kaynak olan bu türev ürün sadece ekonomik değil, politik- siyasi gelişmelere karşı da duyarlı olabilir. Enerji kullanım talebinde yaşanan değişimler doğrudan pandemi koşulları ile ilintilidir. Ham petrol USD cinsinden fiyatlandırılmaktadır. Dolayısıyla doların fiyat hareketliliklerinden ham petrolün de etkilenmesi beklenmelidir. Bu haliyle özellikle Türkiye açısından da akaryakıt fiyatlarında yaşanan artışların kaynağı olduğu söylenebilir. Çünkü küresel düzeyde dolar bazında fiyatı artan bu emtianın beraberinde iç piyasalarda da fiyatında artış olması normaldir. Ayrıca, ham petrol de aralarında ABD on yıllık tahvillerinin bulunduğu pek çok yatırım aracı gibi jeopolitik risklerden etkilenmektedir.

Görsel 2: Avrupa Brent Petrol Fiyatı (Varil Başına Dolar)

Görsel 1 ve Görsel 2 dikkatli incelendiğinde genel trend çizgilerinin birbirlerine oldukça benzer olduğu dikkat çekmektedir. Enflasyon kendi içinde farklı kategorilerle ayrışarak tanımlanır. Buna göre maliyet enflasyonu en önemli enflasyon tanımlarından biridir. Enflasyonun temel tanımı her ne kadar talep enflasyonu üzerinden yapılsa da maliyet enflasyonu günümüzde yaşanan fiyat artışlarının temelindeki esas sebeptir. Maliyet artışları enflasyona enflasyon da faizlerin yükselmesine neden olmaktadır. Bu da anılan iki değişkenin beraber hareketlerinin altında yatan sebeptir. Bununla beraber, dünyada petrol arzının azalması da akaryakıt fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.

Literatür

Literatürde ABD on yıllık tahvilleri ve ham petrol fiyatlarının değişken olarak ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Tahviller ve ham petrol verileri, ayrı ayrı çalışmalara veri sağlamış, değişken olarak dikkate alınmıştır. Literatürde petrol fiyatlarının maliyet unsuru olarak ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda petrol fiyatlarının pandemi ve politik risklerden etkilendiği vurgulanmıştır. Fiyatların artışı maliyet enflasyonuna neden olurken artış sebeplerinden en önemlisinin arz yetersizlikleri olduğu belirtilmiştir.

Shahzad vd. (2021)' nin çalışmalarında petrol fiyatları ve tahviller arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Granger Nedensellik Analizi ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda daha uzun vadeli yani getiri verimi yüksek olan tahvillerle petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Dai ve Kang (2021), Tahvil getirisi ve petrol fiyatlarının öngörülebilirliği üzerine çalışmışlardır. Makalede hem uzun vadeli devlet tahvillerinin hem de kısa vadeli hazine bonolarının ikincil piyasa fiyat hareketleri dikkate alınarak Brent Petrol fiyatlarının tahmin edilebilirliği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma, petrol fiyatları ile tahvil getirileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından önemlidir. Makalede veriler Granger Nedensellik Testi ile analiz edilmiştir.

Mensi vd. (2021) Petrol vadeli işlemleri ile Euro Bölgesi tahvillerine odaklanarak bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Çalışmada yayılma endeksi kullanılarak günlük fiyatlarla Euro Bölgesi farklı vadeli tahvilleri ile Brent Petrol vadeli işlem kontratlarına ait fiyatlar arasında pozitif korelasyonlar olduğu ortaya konmuştur. Çalışma aynı zamanda Brent petrol fiyatlarındaki oynaklığın tahvil fiyatlarındaki oynaklıktan daha düşük olduğuna dair bir sonuca da ulaşmıştır.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) Amerikan on yıllık tahvilleri ile gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasaları (menkul kıymet borsaları) arasında bir korelasyon olup olmadığını incelemiştir. Bu amaçla, 2016 yılını ikiye ayırarak veri seti oluşturmuşlar bu dönemde ABD 10 yıllık tahvilleri ile gelişmekte olan ülkelerin borsalarını Görünürde İlişkisiz Regresyon Yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışmada 5 gelişmekte olan ülke analize dahil edilmiş ve sonuçta Amerikan 10 yıllık tahvilleri ile analize konu olan 5 gelişmekte olan ülkenin borsa endeksi arasında ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Öner (2018), çalışmasında Altın, Petrol, Döviz Kuru, Korku Endeksi (VIX) ve Tahvil faizleri arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Bu amaçla, ilgili değişkenlerin Ocak 2008, Mayıs 2017 verilerini analiz etmiş, Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Testlerini kullanarak Amerikan 10 Yıllık Hazine Tahvilleri ile VIX korku endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini tespit etmiştir.

Veri Seti, Yöntem, ve Ampirik Sonuçlar

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları ile ham petrol fiyatları arasındaki ilişkinin eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda veri setinde 01.01.2021 – 18.02.2022 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Araştırmaya ait verilerde Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları investing.com sitesinden, ham petrol fiyatları olarak da Avrupa Brent Petrol Spot FOB fiyatı (varil başına Dolar) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Değişkenlere ilişkin kullanılan semboller aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama
Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları	BOND
Ham petrol fiyatları	OIL

Tablo 1’de görüldüğü gibi iki adet değişken kullanılmış olup, serilerin doğal logaritmaları alınmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında serilerin durağan olup olmadığının tespiti için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testi yapılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen Eşbütünleşme Testi ve nedensellik testi için ise Vektör Hata düzeltme Modeli Granger Nedensellik Testi kullanılarak test edilmiştir.

Eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. Tüm serilerin aynı derecede durağan olmaları durumunda uzun dönemli ilişki araştırılır. Çalışmada, Johansen & Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Yöntemin avantajlı yönü uzun dönem analizlerde serilerin düzey değerinde kullanılıyor olması ve bu nedenle serilerin daha fazla bilgi içeriyor olmasıdır. Johansen eşbütünleşme yönteminde, eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ve eşbütünleşik vektörünün sayısını (r) belirlemek için iz (trace) testi istatistiği ve maksimum özdeğer testi(max) istatistiği uygulanmaktadır. İz istatistiği, r sayıda eşbütünleşik vektörden daha fazla olduğu alternatif hipotezine karşılık en fazla eşbütünleşik vektör olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu test istatistikleri aşağıdaki gibidir;

$$\lambda_{trace}(r) = -T + \sum_{i=r+1}^g \ln(1 - \lambda_i) \quad (1)$$

$$\lambda_{max}(r, r + 1) = -T + \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (2)$$

İz istatistiği ve maksimum özdeğer istatistiği tablo kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı halinde, kısa dönemli ilişki incelenmelidir. Aralarında uzun dönemli ilişki bulunan serilerde kısa dönemli dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Seriler arasında kısa dönemli analiz yapan hata düzeltme modeli, değişkenlerin her birinin bağımsız değişken olarak kullanıldığı hata düzeltme modeline, hata düzeltme teriminin (ECM) dahil edilmesi ile oluşturulmaktadır. Değişkenlerin birinci farklarında durağan olması Vektör Hata Düzeltme modeliyle nedensellik analizi yapılmasına olanak sağlamaktadır. Vektör hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Charemza ve Deadman, 1993: 51-55).

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} \Delta Y_{t-1} + \varphi ECM_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_{2i} \Delta Y_{t-1} + \varphi ECM_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

Hata düzeltme teriminin (ECM) önündeki katsayının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması beklenir.

Ampirik Sonuçlar

Johansen Eşbütünleşme testinin önkoşulu analize dahil edilecek değişkenlerin birinci farklarının durağan olmasıdır. Bu nedenle değişkenlerin durağanlığının sınanması için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli
<u>Düzye</u>				
lnbond	1.4023 (0.5752)	1.5863 (0.7811)	1.6013 (0.4756)	1.8333 (0.6758)
lnoil	1.1725 (0.6807)	2.4025 (0.3745)	1.2506 (0.6466)	2.7217 (0.2320)

<u>1.fark</u>				
$\Delta \ln \text{bond}$	7.4512* (0.0000)	7.3877* (0.0000)	7.5115* (0.0000)	7.4574* (0.0000)
$\Delta \ln \text{oil}$	7.2543* (0.0000)	7.1846* (0.0000)	7.2643* (0.0000)	7.1959* (0.0000)

Not: Parantez içi değerler olasılık değerlerini göstermektedir. * işareti %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi iki seri de düzey değerde birim kök içermekte iken birinci farklarının alınması durumunda durağan hale gelmektedir. ADF test istatistiği PP test istatistiğini desteklemektedir. Durağanlık şartı sağlanan analizde, seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin varlığı Johansen Eşbütünleşme yöntemine göre araştırılacaktır. Testin yapılabilmesi için çalışmada kullanılan değişkenlerle ilk olarak uygun gecikme uzunluğu belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme sayısı belirlenmesinde ise; LR (Likelihood Ratio), FPE (Final Prediction error), AIC (Akaike Information Criteria), SC (Schwarz) ve HQ (Hannan Quinn) kriterlerinden faydalanılmıştır.

Tablo 3: VAR Gecikme Uzunluğunun Test Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	182.2886	NA*	4.32e-06	-6.677355	-6.603689*	-6.648945*
1	186.8269	8.572348	4.23e-06*	-6.697292*	-6.476294	-6.612062
2	188.5471	3.121938	4.61e-06	-6.612857	-6.244527	-6.470806
3	190.1733	2.830740	5.04e-06	-6.524937	-6.009275	-6.326067
4	192.2800	3.511068	5.43e-06	-6.454813	-5.791818	-6.199122
5	195.0369	4.390661	5.71e-06	-6.408773	-5.598446	-6.096262

* İlgili kriter tarafından belirlenen uygun gecikme uzunluğu.

Tablo 3’deki sonuçlara göre uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Analize uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra, Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları ve ham petrol fiyatları değişkenleri arasında eşbütünleşme, diğer bir ifade ile uzun dönemli bir ilişkinin varlığı test edilecektir. Bu amaçla iz (trace) ve en büyük özdeğer (maxeigen) istatistikleri kullanılmıştır.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği (trace)	%5 Kritik Değer	Olasılık
r=0	0.3729	41.3554	15.4947	0.0000
r≤1	0.2280	14.7509	3.8414	0.0001

Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği (maxeigen)	%5 Kritik Değer	Olasılık
---------------------	---------	---	-----------------	----------

r=0	0.3729	26.6044	14.2646	0.0004
r≤1	0.2280	14.7509	3.8414	0.0001

Tablo 4’de eşbütünleşme test sonuçları incelendiğinde iz istatistiği (trace) ve maksimum öz değer istatistiği %5 kritik değerler dikkate alınarak Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları ve ham petrol fiyatları değişkenleri arasında en az bir eş bütünleşik denklem olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile değişkenler arasında uzun dönemli dengeli bir ilişki mevcuttur.

Eşbütünleşme analizi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki belirlendikten sonra, nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü için Engle Granger tarafından önerilen Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Model aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\Delta \ln bond_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \alpha \beta_{1i} \Delta \ln bond_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} \Delta \ln oil_{t-i} + \psi_1 ECM_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta \ln oil_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \alpha \beta_{1i} \Delta \ln oil_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} \Delta \ln bond_{t-i} + \psi_1 ECM_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

Vektör hata düzeltme modelinde; uzun dönem ilişki varlığı saptanan değişkenler arasında kısa dönem sapmaları ele alınır. Denklemde yer alan ECM hata düzeltme teriminin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Tablo 5’de Vektör Hata Düzeltme modeli sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5: Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Hata Düzeltme	$\Delta(\ln bond)$	$\Delta(\ln oil)$
CointEq1	-0.0938 (0.0542) [-1.7298]	0.0234 (0,0401) [-1.5851]

Tablo 5’de görüldüğü gibi Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları bağımlı değişken iken hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları ile ham petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Amerikan on yıllık tahvil faiz oranlarında kısa zamanda meydana gelen sapmaların %0,09’unun her hafta düzeldiği anlamına gelir. Ham petrol fiyatları bağımlı değişken iken hata düzeltme katsayısı pozitif değerlidir.

Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü anlamak için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bu testle, VAR sistemindeki bir değişkenin gecikme uzunluğunun diğer değişkenler üzerinde Granger nedenselliğe sebep olup olmadığının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Tablo 6: Vektör Hata Düzeltme Modeli Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken $\Delta(\ln bond)$	Ki Kare	df	Olasılık
Bağımsız değişken $\Delta(\ln oil)$	1.5501	1	0.2131

Bağımlı Değişken $\Delta(\text{Inoil})$	Ki Kare	df	Olasılık
Bağımsız değişken $\Delta(\text{Inbond})$	8.3341	1	0.0039

Tablo 6’da yer alan sonuçlara göre Amerikan on yıllık tahvil faiz oranlarından ham petrol fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ulaşılan bu tek yönlü nedensellik sonucunda modelin genelini anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla incelenen dönem içerisinde, uzun dönem ilişkisi olan Amerikan on yıllık tahvil faiz oranlarından ham petrol fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Varlık fiyatları yıl içindeki konjonktüre göre değişmekte ve bu hareketlere karşı verdikleri tepkilere göre portföylerde yerini almaktadır. İkincil piyasadaki performans, azami bir yıllık süre dikkate alınarak ölçüldüğü için varlıkların değerlendirilmesinde bir yıl uzun vade olarak kabul edilebilir. Çalışmada bu nedenle Amerikan on yıllık tahvil faizleri ile ham petrol fiyatları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Belirlenen dönem için Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları ve ham petrol fiyatları arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu Johansen eşbütünleşme testi sonucunda elde edilmiştir. Gerçekleştirilen vektör hata düzeltme terimi katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması dolayısıyla uzun dönem sapmalarının kısa dönemde dengeye geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik testi neticesinde Amerikan on yıllık tahvil faiz oranları ve ham petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisinin, Amerikan on yıllık tahvil faiz oranlarından ham petrol fiyatlarına doğru olduğu görülmüştür. Ulaşılan bu sonuç Amerikan on yıllık tahvillerinin öncü makro göstergelerden biri olduğunu teyit etmektedir. Bu itibarla gerek politika yapıcıları için ve gerekse de yatırımcılar için Amerikan on yıllık tahvilleri başat bir veridir. Petrol fiyatlarının gelecekte alacağı değerler tahmin edilirken Amerikan on yıllık tahvillerinin fiyat eğrileri dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde yatırımcılar açısından da portföylere petrol dahil edilirken ya da portföyden çıkarılmak istediğinde tahvil faizlerinin trendleri karar için veri olabilir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1.yazar %50, 2.yazar %50 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Amerikan On Yıllık Tahvil Faizleri ile Ham Petrol Fiyatları Arasında Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ayçiçek, F. (2011). Tms 39 çerçevesinde bir finansal araç olarak tahviller. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (50), 59-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35629/396039>
- Azazi, H. , Topkaya, Ö. (2017). Petrol fiyatlarındaki değişikliğin Türkiye imalat sanayi ve istihdamı üzerindeki etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(1) 14-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/28683/278086>
- Charemza, W.W. & Deadman, D.F. (1993). New directions in econometric practice: general to specific modelling cointegration and vector autoregression, Cambridge, Aldershot, Hanst: Edward Elgar Publishing Limited.
- Çataloluk, C. (2009). Kamu borçlanması, gerçekleşme biçimi ve makro ekonomik etkileri (teorik bir yaklaşım, Türkiye örneği). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 240-258. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50238/648013>
- Dai, Z. , Kang, J. (2021). Bond Yield and Crude Oil Prices Predictability. *Energy Economics*, 97, 105205
- Eyüboğlu S. , Eyüboğlu, K. (2018). Amerikan 10 yıllık tahvil faizleri ile gelişmekte olan ülke borsaları arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31), 443- 459
- Johansen, J. (1988). Statistical analysis of cointegrating vectors. *Economic Dynamics and Control*, 12, 231-54.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Koç Aytekin, G. (2018). Türkiye' de sermaye piyasaları ve borsaların gelişim süreci. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (9), 150-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/39344/461208>
- Mensi, W. , Al Yahyaee, K. E. , Vo, V. X. , Kang, S. H. (2021). Dynamic spillover and connectedness between oil futures and european bonds. *North American Journal of Finance and Economics*. 56, 101342
- Öner, H. (2018). Altın, Petrol, Döviz Kuru, Faiz ve Korku Endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10 (19), 394- 404.
- Sermaye Piyasası Kanunu, <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/76>
- Shahzad, S. J. H. , vd (2021). Causal nexus between crude oil and us corporate bonds. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 577- 589
- Şaşmaz, M. Ü., Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik kalkınmanın belirleyicilerinin değerlendirilmesi: ekonomik faktörler. *International Journal of Public Finance*, 3 (2) , 249-268. DOI:10.30927/ijpf.463825

Wanke, S. (2017) Oil prices and bond yields hand in hand again. KWF Research, Economics And Brief, [https://www.kfw.de/About-KfW/Service/Download-Center/Research-\(EN\)/Economics-in-Brief-\(EN\)/](https://www.kfw.de/About-KfW/Service/Download-Center/Research-(EN)/Economics-in-Brief-(EN)/).

Extended Abstract

Many elements in the money and capital markets provide information about the general outlook of the economy and allow predictions to be made for the future. For example, deposits from money market instruments, the size they reach in the country's banking system, their maturity structure, the type of currency in which they are stocked provide important clues about the economy of that country. The storage of national deposits in dollars is called dollarization. This situation is frequently experienced in Turkey. More than half of the Turkish lira is stocked in dollars. Even this aspect of deposits can be considered as a test of the robustness of the economy of that country. The size of dollarization determines the strength of the national currency and the level of vulnerability of the economy. Another example of money markets is bank loans. Data on the type, maturity structure and repayment of these loans are also important indicators for the same country. Capital markets also contain important investment and financing instruments that produce similar indicators. There is an accepted link between the development level of a country's capital markets and the welfare level of that country (Şaşmaz, Yayla, 2018: 254). In developed countries, capital markets are more developed and functional compared to money markets. The resources required for investments are mainly procured from the capital markets. This transfer is provided by the investment and financing instruments that are subject to trading in the capital markets. Bonds are the most important ones. It is possible to make predictions about the future with the data emerging in the money and capital markets, but another dynamic that provides data in this regard is the commodity markets.

Assets such as oil, natural gas, gold and silver are traded in commodity markets. The commodity argument, which has a wide spectrum, shows a significant spread from the agricultural sector to the energy sector. The reserve status of these commodities, the price movements in their markets, the possibilities of creating speculation gains and the level of development of their secondary markets, as mentioned, provide important data sets for earnings opportunities or forecasts (Koç Aytekin, 2018: 167). The financial system consists of money and capital markets. Financial instruments change hands in these markets. Therefore, it is possible to make some estimations using the financial system and financial instruments. American ten-year bonds and crude oil prices are important financial instruments and are followed around the world. Both of these instruments can be used for forecasting. In this study, the weekly data of two variables, 2021:01-2022:02, were used and analyzed. Johansen Cointegration Analysis, Vector Error Correction Model and Granger Causality Test were used as methods. In the research data, American ten-year bond interest rates were obtained from investing.com site, and European Brent Oil Spot FOB price (Dollars per barrel) as crude oil prices were obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey, Electronic Data Distribution System (EVDS). As a result of the Johansen cointegration test, it is understood that there is a long-term relationship between the American ten-year bond interest rates and crude oil prices. This result is confirmed for the specified period. As the realized vector error correction term coefficient was found to be negative and statistically significant, it was concluded that the long-term deviations stabilized in the short-term. As a result of the Granger causality test, it was seen The Granger causality test also shows that there is a relationship between American ten-year bond interest rates and crude oil prices. The direction of this relationship is from US ten-year bond interest rates to crude oil prices. This situation proves that American ten-year bonds are an important macroeconomic indicator. In this respect, American ten-year bonds are important data for both policy makers and investors.

Zihinsel Hız: Kavramsal Gelişimi ve Önemine Dair Bir Derleme Çalışması¹

Mental Speed: A Review of Its Conceptual Development and Importance

Gülşah AVCI DOĞAN²

Derleme / *Review*

Geliş Tarihi / *Received*: 17.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 06.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1104650

Atıf / Citation: Avcı Doğan, G., (2022). “Zihinsel Hız: Kavramsal Gelişimi ve Önemine Dair Bir Derleme Çalışması” ODÜSOBİAD 12 (3), 2777-2796 Doi: 10.48146/odusobiad.1104650

Öz

Bebeklikten yaşlılığa ilerleyen yaşam döngüsünde; bebeklik dönemindeki gelişimde günden güne artan hızlılık, yaşlılık döneminde günden güne artan yavaşlama söz konusudur. Bu, döngünün belirgin özellikleri arasındadır. Normal gelişim gösteren bireylerde beklenen, fiziksel gelişim ile zihinsel gelişim hızının paralel olmasıdır. Gelişimsel olarak süreçlerden birinde ortaya çıkan geri kalma ya da ileri olma bireyin tanılanması gerektirmektedir. Bireylerin gelişimsel olarak tanılanması ve değerlendirilmesinde tıbbi tanılama ve eğitsel tanılama devreye girmektedir. Tanılamada birçok değişken birlikte değerlendirilmektedir. Bu değişkenlerden biri olan zihinsel hız da hem tıbbi hem de eğitsel tanılamada incelenen ortak değişkenler arasındadır. Hız, bireyin uyarıcıyı alması ile başlayan süreçte, bilgiyi anlama ve buna tepki verme süresini ifade eder. Hız, sinirsel iletilerdeki tepki hızına bağlı olarak klinik yönden bilgi sunarken, zihinsel performans hızına bağlı değerlendirmelerde eğitsel yönden bilgi sunmaktadır. Bu çalışmada hız ile ilgili çalışmalar tarihsel süreç içerisinde incelenmiş ve karşılaşılan kavramsal çeşitlilik doğrultusunda ayırt edici hususlar üzerinde durulmuştur. Alanyazın taraması hız ile ilgili kullanılan kavramlar çerçevesinde yapılmış ve ilişkili araştırmalar temelinde tartışılmıştır. Çalışmalar, tarihsel olarak iki dönemde incelenmiş ve zekâ ile ilişkilendirildiği süreç bağlamında irdelenmiştir. Yakın dönem çalışmaları, işleme hızı kavramının daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğu, zihinsel hız ve bilişsel hız kavramları ile yakın anlamlarda kullanıldığı sonuçlarını ortaya koymuştur. Hız ölçümüne yönelik çalışmalar temelinde ise araştırmacılara hız testlerinin özellikleri doğrultusunda öneriler sunulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın, zihinsel performans hızı ölçümüne ilişkin kavramsal farklılıkların ayırt edilmesi bakımından, araştırmacı ve uygulayıcılar için önem taşıdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Zekâ ölçümü, hız ölçümü, hız kavramları, işleme hızı, zihinsel hız

Abstract

Throughout the lifespan, while development is increasing fast day by day in infancy, there is an increasing slowdown in old ages. This is essentially one of the evident features of the life cycle. Individuals with normal

¹ Bu makale yazarın tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Ordu, E-mail: gulsahavcidogan@odu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9733-3228>

development are expected to be physically and mentally at a parallel developmental rate. In cases of developmental delay or superiority in one of the processes, the identification process of the individual begins. Medical diagnosis and educational diagnosis are necessary in the developmental identification and evaluation of individuals. Many variables are evaluated together in identification. Speed is among the common variables studied in both medical and educational diagnostics. Processing speed refers to the time it takes for the individual to understand the information and react in the process that begins with the receipt of the stimulus. While speed provides clinical information based on reaction time in neural transmissions, it provides educational information in assessments based on mental performance. In this study, the studies related to speed are examined in the historical process and the prominent issues in line with the conceptual diversity encountered are emphasized. The literature review was carried out within the framework of the concepts related to speed and it was discussed based on the relevant research. As a result of the reviews, the studies were examined in two historical periods and examined in the context of the process in which they were associated with intelligence. Recent studies have revealed that the concept of processing speed has a wider usage and is close to the concepts of mental speed and cognitive speed. On the basis of studies about measurement of speed, implications were presented to researchers in line with the characteristics of speed tests. In this context, it can be argued that this study is important for researchers and practitioners in terms of distinguishing conceptual differences related to measurement of mental performance speed.

Keywords: Measurement of intelligence, measurement of speed, conceptions of speed, processing speed, mental speed

Giriş

Dijital çağın gerekliliği, bir yandan da zorunluluğu olan "hızlılık" günlük eylemlerden düşünme biçimine kadar geniş bir alana etki etmektedir. İşlerin hızlıca tamamlanması, hızlıca bir şeyler atıştırma, hızlı yemek, hızlı içmek ve bu eylemlerin hepsine hem fiziksel olarak hem de zihinsel olarak yetişebilmek yaşamın da temposu olagelmıştır. Dijital çağda hayatta kalmanın karşılığı hızlı davranmak olmuştur. Bebeklikten itibaren gelişimin yaşlıtlarına göre hızlı olması beklenirken, "zihinsel gelişimi destekleyici" ürünlerin, beslenmeden oyuncaklara kadar aranan özelliklerin başında geldiği görülmektedir. Okul çağında ise çocuklardan beklenen davranışların hızlı olması desteklenmekte ve hızlı düşünme değerli görülmektedir. İlk okumaya başlayan çocuklar ödüllendirilerek ileri gelişim pekiştirilmektedir. Okuma-yazma öğrenimi ile birlikte hızlı okuma-hızlı yazma etkinlikleri gerek gelişimsel bir gösterge gerekse akademik gelişim ölçümlerinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Öyle ki öğretmenlerin çocuklarla ilgili "zeki" tanımlamalarında çabuk öğrenen ve sınıf içinde sorulara hızlı ve doğru yanıt verebilenler, dikkat çeken grup arasında yer almaktadır. Hızlı koşan tavşan ile yavaş ve istikrarlı kaplumbağanın hikâyesi anlatıldursun öğrencilerde beklenen özellikler arasında parlak sıfatı ile en çabuk doğru yanıt verebilenler dikkat çekmektedir. Tersinden ele alındığında ise tüm bunların yavaş olmasının, zihinsel olarak da bir geriliğin göstergesi olması tartışılmakla birlikte, bir ilk işaret olarak değerlendirilebilmektedir. Dikkat eksikliği ya da öğrenme güçlüğü gibi gelişimsel farklılıkların da belirlenmesinde öncü olarak kabul edilebilmektedir. Hız ile ilişkili bireysel farklılıkların aynı zamanda nörofizyolojik süreçlerdeki bireysel farklılıkları da yansıttığının kanıtı olarak görülmektedir (Rabbit,

1996). Bu bağlamda zekâ ile hız arasındaki ilişkilerin gelişimsel ve zihinsel gelişim tanılamalarında bir gösterge olarak değerlendirildiği görülmektedir (Kail & Salthouse, 1994).

Hızın, günlük yaşam becerilerinden düşünme becerilerine kadarki etki alanında, zekânın bir göstergesi olduğunu ölçümlemeden de söylemek mümkündür. Zekânın, davranış ile ortaya çıkan özelliklerinde ise zihinsel çabukluk genel bir özellik olarak tanımlanmaktadır (Nettelbeck, 1994). Hızın, zihinsel çabukluk olarak performansa dönüşmesi beklenen çeşitli temel beceriler sıralanmaktadır. Bunlar; karar verme, görevi yerine getirme/tamamlama, sözcükleri veya cümleleri istenen biçimde tekrar etme/kopyalama, okuma-yazma akıcılığı, sayısal işlem becerileri, istenen görevlerde inceleme, tanıma, ayırt etme/benzerlik bulma, karşılaştırma gibi görevleri sınırlı sürede yerine getirme olarak tanımlanmaktadır (Albinet, 2015; Carroll, 1993). Temel bilişsel becerilerin hızla dayalı olarak ölçülmeye çalışılması ise zekâ ve hız ilişkisinin incelenmesi amacıyla yönelik olarak yürütülmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde ilk olarak hız ile ilgili kullanılan kavramlardaki çeşitlilik dikkat çekmektedir. Kavram çeşitliliği gerek kuramsal çalışmalarda gerekse hız ölçümü çalışmalarında farklılık göstermekle birlikte araştırmacılar için bir kirliliğe de neden olmakta ve çalışmaların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Danthiir et al., 2005; O'Brien & Tulskey, 2008; Schubert, 2016).

Hızın, zihinsel süreçlerdeki ve özellikle öğrenmedeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda zekâ ile ilişkisinin araştırılmasındaki artan ilgi dikkat çekmektedir (Conway et al., 2002; Fry & Hale, 2000; Kranzler & Jensen, 1989; Roberts & Stankov, 1999; Schubert et al., 2015; Sheppard & Vernon, 2008). Alanyazındaki hız çalışmalarına ulaşmada ve anlamada ön koşul olarak kavram incelemesi gerekmektedir. Bu derleme çalışması hız kavramının irdelenmesi ve çalışmalar temelinde incelenmesine yönelik olarak oluşturulmuştur. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde, alanyazındaki hız çalışmaları tarihsel süreç içerisinde irdelenmiş ve hızın kavramsal olarak tanımı yapılmıştır. İkinci bölümde zekâ ve hız ile ilgili yaygın çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde hızın ölçümü ile ilgili güncel çalışmalar irdelenmiştir. Dördüncü bölümde hız ile ilgili yapılan araştırmalar doğrultusunda hız ölçümüne yönelik kullanılan testler için önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmadaki değerlendirme ve tartışmalara aşağıdaki sorular yön vermiştir:

1. Hız ile ilgili kavramların tarihsel süreç içerisindeki değişimi nasıl gerçekleşmiştir?
2. Hız ile ilgili kullanılan kavramların araştırmalar içerisindeki değişimi nasıl gerçekleşmiştir?
3. Hız ve zekâ ilişkisine yönelik çalışmaların etkisi ne yönde olmuştur?
4. Hız ve zekâ ilişkisi bağlamında hız ölçümüne yönelik eğilimler ve öneriler nelerdir?

Hız Paradigmalarının Tarihsel Gelişimi

Hız kavramının anlaşılması amacıyla alanyazın taraması yapılmış ve sıklıkla kullanılan terimler ile ilk taramalar yürütülmüştür. Bu terimler içerisinde öncelikle “hız” sözcüğünün İngilizce karşılığında kullanılan “speed” sözcüğünü içerenler, anahtar sözcükleri oluşturmuştur. Bunlar kullanım sıklığı sıralamasına göre işleme hızı (*processing speed*), zihinsel hız (*mental speed*), bilişsel hız (*cognitive speed*), algılama hızı (*perceptual speed*), muhakeme hızı (*reasoning speed*), okuma hızı (*reading*

speed), yazma hızı (*writing speed*) ve psikomotor hız (*psychomotor speed*) olarak ifade edilen kavramlardır. Alanyazın taramasında sık kullanılan anahtar sözcükler ile yürütülen ilk incelemeler sonrasında elde edilen kaynakların içerikleri ve başvurulan kaynak yönlendirmeleri ile ikinci tur tarama süreci yürütülmüştür. Bu tarama sürecinde ise süre/zaman ifadesinin İngilizce karşılığında kullanılan "time" sözcüğünü içerenler, anahtar sözcükleri oluşturmuştur. Bunlar yine kavramların kullanım sıklığı sıralamasına göre tepki hızı/süresi (*reaction time*), yanıt verme hızı/süresi (*response time*), karar verme hızı/süresi (*decision time*), inceleme-karşılaştırma hızı/süresi (*inspection time-comparison speed*), tarama hızı/süresi (*search time*), hareket etme hızı (*movement time*) olarak ifade edilen kavramlardır.

Hız çalışmaları tarihsel olarak incelendiğinde zekâ kuramları ve zekâ ölçümleri ile paralel bir gelişim izlediği söylenebilir. Bu çalışmaların etki ettikleri dönemler itibariyle 19. yüzyıl sonu ve 20. yy. başlarını kapsayan ilk dönem ile 21. yy. başlarını kapsayan ikinci dönem içerisinde inceleyebiliriz. İlk dönem hız çalışmalarının ağırlıklı olarak tıbbi tanılamaya hizmet eden klinik çalışmalar ile yürütüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla hız çalışmalarındaki bu dönem, bireylerin sinirsel ileti hızına bağlı tepki süresi ölçümleri etrafında çeşitlenen bir dönem olarak tanımlanabilir. Çalışmalarda, istenen görevi/performansı gerçekleştirmede sinirsel ileti hızının davranış olarak ortaya çıktığı tepki süresi kaydı temel belirleyici değişken olmaktadır (McFarland, 1928; Vernon, 1987). İlk dönem hız çalışmaları klinik açıdan büyük bir öneme sahip olmasına karşın hızın zekâ ile ilişkilendirilmesinde, çoğunlukla tepki-hareket süresinin zekâ ile düşük ilişkili olduğu sonucu ile karşılaşmıştır (Jensen, 1982; Vernon, 1987). Dolayısıyla yeterli ilginin de gösterilememesi üzerine ilk dönem hız çalışmaları sönme eğilimi göstermiştir (O'Brien & Tulsky, 2008). İkinci dönem hız çalışmaları, zihinsel performans ile birlikte sürdürülen ve zekâ ile hız ilişkisini anlamaya yönelik olan çalışmaları kapsamaktadır (Berger, 1982; Davidson & Carroll, 1945). Bu bölüm içerisinde hız paradigmalarındaki çeşitlilik, tarihsel süreç içerisinde ölçümler ile birlikte incelenmiş ve kavramsal çeşitliliğin kaynakları ortaya konmuştur.

İlk Dönem

İlk dönemde etkisini gösteren ölçümler basit makinelerden oluşan süre ölçme mekanizmaları aracılığı ile tepki süresi kayıtlarından oluşmaktadır. İlk ilkel kronometre olarak da karşımıza "Hipp kronoskop" adıyla bilinen makine çıkmaktadır. Süre ölçme mekanizmaları üzerinde yapılan çalışmalar da ilgi görerek çeşitlendirilmiştir (O'Brien & Tulsky, 2008). Çalışmalarda yapılan ölçümler basit tepki süresi kaydı ile sürdürülse de dönem içerisindeki çalışmalarda hareket etme süresi, yanıtlama süresi, karar verme hızı kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir (Jensen, 2006; McFarland, 1928; Sternberg, 1969). İlk dönem çalışmalarına ilk eleştiri zekâ ölçümleri ile öne çıkan isim olan Binet tarafından gelmiştir. Binet, yapılan çalışmalardaki hareket etme süresi ile kaydedilen hızın duyuşal motor beceri hızı ile ilişkili olduğunu, dolayısıyla zihinsel performans hızı ile ilişkili olamayacağını vurgulamaktadır (McFarland, 1928). Bu bağlamda bu ayrımın, zekâ ile ilişkili olan hızın, zihinsel hız olarak ifade edilmesi

ve değerlendirilmesine ilişkin ilk yaklaşım olduğu söylenebilir. Sürecin, zekâ testlerinin sınırlı bir süre içerisinde uygulanmasına yönelik düzenlemeler ile devam ettiği görülmektedir (McFarland, 1928).

Spearman (1904) zihinsel performans hızına ilişkin ilk ayrımı yaparak; “zihinsel hız (*mental speed*)” kavramının “bilişsel hız (*cognitive speed*)” ve “motor hız (*personal tempo*)” olarak ayrılmasını önermiştir. Bu kavramlar için bilişsel hızı, belirli temel bilişsel süreçlerin gerçekleştirilme hızı olarak tanımlamış, motor hızı ise günlük eylemlerin gerçekleştirilme hızı olarak bireyin fiziksel özelliklerine bağlı değişimi ile birlikte açıklamıştır. Spearman (1904) kavramları ayırmakta ancak her ikisinin birlikte zekâyâ etki edeceğini ve birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna karşı olarak Galton (1907) performans gerçekleştirme hızını, zekâyâ etkisini değerlendirmede öncül etken olarak kabul etmektedir. 20. yy. başlarındaki hız tartışmalarında Galton ile Spearman karşıtlığı etkisini göstermektedir. Galton yaklaşımı görev tamamlama/performans hızını öne çıkarmaktadır. Spearman yaklaşımı ise görevlerin doğru olarak tamamlanması hızının etkisine dikkat çekmektedir. Yaklaşımlar o dönem içerisinde birbirine tamamen zıt gibi gösterilse de her iki yaklaşım da temel bilişsel becerilerin gerçekleştirilmesini önemli görmekte ve bunun üzerine değerlendirmeler gerçekleştirilmektedir.

Zekâ kuramları ve ölçümleri paralelinde gelişen hız çalışmaları zekânın tek faktörlü yapısına karşı öne sürülen çok faktörlü yapısı yaklaşımı ile birlikte yeni bir boyut kazanmaktadır. Spearman (1904) zekânın tanımlanmasında izlediği bütüncül yaklaşım ile zekâyı, “g” ile adlandırılan tek boyutlu genel bir yetenek alanı ile tanımlamaktadır. Çok faktörlü zekâ yapısını öne süren Thurstone (1938) ise Birincil Zihinsel Yetenekler Kuramı adı altında çeşitli bilişsel beceriler sıralamaktadır. Bu kuramda yer verilen temel bilişsel beceriler; sözel anlama, sözcük akıcılığı, sayısal yetenek, uzamsal yetenek, bellek, algısal hız, tümdengelim ve tümevarımsal akıl yürütme olarak belirtilmektedir. Genel bir yetenek ölçümü ve zekâ puanına karşı çeşitlenen ölçümler, hız ölçümü ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalarda da etkisini göstermektedir. Furneaux (1961) ve Eysenck (1967), çok faktörlü zekâ yapısının sağladığı esneklikten yararlanarak zihinsel hız bileşeni ile ilgili çok sayıda çalışma yürütmüşlerdir. Hızın, önceleri ihmal edildiğini ancak zihinsel performans değerlendirilmesinde belirleyici olduğunu öne sürmektedirler. Çalışmalarında ortaya koydukları bulgular ve modeller doğrultusunda test uygulamalarında bireylerin, hız ve doğruluk gibi puan türleri ile süreklilik gibi test alma davranışlarının incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Zekânın çok boyutlu yapısına artan ilgi ve hızın zekâ ile ilişkisinin de araştırılmasındaki artış ilk dönem hız çalışmalarının sonuna denk gelmekte ancak bununla birlikte durağan bir dönemi de beraberinde getirmektedir. O’Brien ve Tulsy (2008) bu dönemde alana etki eden çalışmaların eksikliğini belirtirken çalışmaların çeşitli engel grupları için işleme hızı ölçümleri ile klinik olarak devam ettiğini belirtmektedirler.

İkinci Dönem

İkinci dönem hız araştırmalarının, ilk dönemin sonlandığı noktadan etkilenerek ilgi görmeye başladığı fark edilmektedir. Genel zekâ bileşenlerinin gerek nitelik gerek nicelik olarak artması, zekâyı daha iyi yordayan bileşen arayışını da beraberinde getirmektedir (Carroll, 1993). Bu bileşenlerden biri olan ve zekâ ile ilişkisi ilk dönemlerden itibaren araştırılan hız bileşeni için ilk dönem çalışmalarının yetersiz

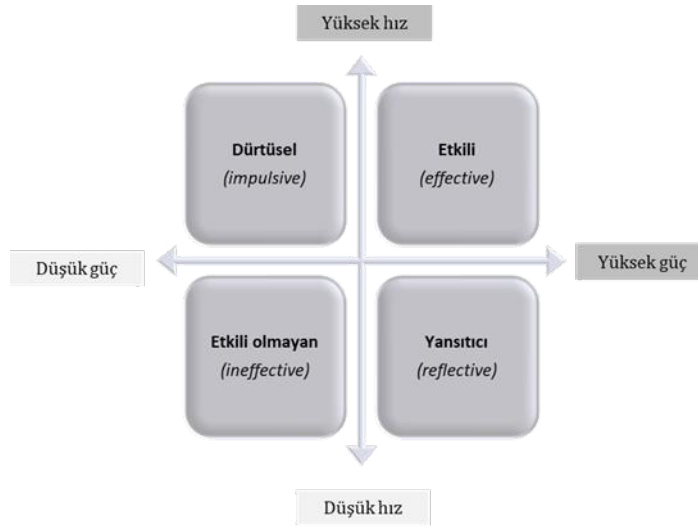
kaldığı görülmektedir (Berger, 1982). İlk dönem çalışmalarında hız ölçüm değişkeni olan tepki süresinin zekâ ile düşük ilişkili olduğu ortaya konmakta ancak ileri düzey bilişsel beceriler için hız ölçümü için daha fazla araştırmaya gereksinim olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (Fry & Hale, 2000; Goldhammer & Entink, 2011; Khodadadi et al., 2014; Miller & Vernon; 1996; Sheppard & Vernon, 2008). Zekânın çok faktörlü yapısına yönelik çalışmalar ile birlikte bilgi işleme kuramı da işleme hızının süreçteki etkisini ortaya koymaktadır (Baddaley, 1986; Goldman-Rakic, 1992). İşleme hızı, bilgi işleme sürecinde görevi gerçekleştirme ve öğrenme süreçlerinin anlamlandırılması ve dolayısıyla bireyler arası farklılıkların anlaşılmasında etkili süreçler olarak belirtilmektedir (Ackerman, 1987). İkinci dönem çalışmaları, zihinsel performans hızı temelinde yaygınlaşarak kullanılan hız kavramlarının çerçevesini oluşturmaktadır. Bilgi işleme hızı dönemin belirleyici paradigması olmakla birlikte zihinsel hız ve bilişsel hız kavramları da birbiri yerine gelebilen yakın anlamlarda kullanılmaktadır. Bunlarla birlikte istenen görevin gerçekleşme hızı ya da görev tamamlama hızına yönelik olan hız tanımlamaları ile de karşılaşılmaktadır. Örneğin görevlerin hızlı ve doğru olarak yerine getirilmesi akıcılık kavramı ile ifade edilmektedir (Carroll, 1993; Guilford, 1968). Yine sıklıkla kullanılan bellek görevlerinde bellek hızı, hatırlama hızı tanımlamaları (Cowan et al., 1998; Kail, 1992) ile muhakeme görevini yerine getirme hızı için muhakeme hızı tanımlaması ile karşılaşılmaktadır (Kyllonen & Christal, 1990; Nettelbeck & Burns, 2010). Gelişimsel olarak doğrudan ve akademik beceride dolaylı olarak psikomotor hızın etkisinin de ölçüldüğü okuma-yazma hızı görevleri de akademik gelişim değerlendirilmesi amacıyla yönelik olarak kullanılmaktadır (Ofiesh et al., 2005). Doğrudan hızla ilişkili olmasa da özellikle matematiksel işlem becerisi hızı, problem çözme hızı gibi alan yeterlilik değerlendirilmesinde önemli bir değişken olmaktadır (Swanson & Beebe-Frankenberger, 2004). Her ne kadar becerilerin hız ile ilişkisi esas belirleyici olmasa da birçok test, sınav, etkinlik gibi alan bilgisini ölçmeye yönelik uygulamaların sınırlı bir süre içerisinde yapıldığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte okullardaki sınavlar, merkezi sistem sınavları vb. zamana karşı bir yarış olarak da bilinmektedir. Eğitimdeki ölçme ve değerlendirme işlemlerine ilişkin işleyişin elbette eksikliklerinin bulunduğu bilinse de çalışma prensibine bakıldığında hedef, sınırlı süre içerisinde ulaşılabilen doğru yanıt sayısı ile bireysel ve gelişimsel farklılıkları yordayabilmektir.

Hız ve Zekâ İlişkisi

Zekânın yapısı ve bileşenleri, küresel olarak artan merak ve ilgiyle araştırılmaya devam edilmektedir. Bu ilginin yöneldiği bir bileşen olan hız için ilk akla gelen, hızın zekânın iyi bir göstergesi olabileceği yönündedir. Bu amaçla sürdürülen araştırmaların bir kısmı hızın, zekâyı tek başına açıklayabilen bir bileşen olduğu yönünde yaklaşım ile gerçekleştirilmektedir. Buna karşı zekânın karmaşık yapısını çok bileşenle açıklamaya çalışan yaklaşım ise hız puanını tek başına yetersiz olarak görmektedir (Stankov & Roberts, 1997). Alandaki zekâ ölçümü amacıyla geliştirilmiş bataryalar incelendiğinde ise hızla ilişkin yaklaşımsal farklılıkların etkisi görülmektedir. Bazı testlerde hız, ölçülmesi hedeflenen ve test puanına etki eden bir bileşen olarak değerlendirilmekte, bazı testlerde ise test bitirme için uygulanan süre sınırı olarak değerlendirilmektedir. Standardize edilmiş testlerin hız değişkenini değerlendirmesine göre hız

testleri ve güç testleri olarak incelendiği bilinmektedir. Testin yapısal olarak içeriğine göre, güçlük düzeyi düşük maddelerden oluşan testler hız testleri olarak, güçlük düzeyi kolaydan zora doğru çeşitlilik gösteren testler ise güç testleri olarak tanımlanmaktadır (Cohen & Swerdlik, 2018; Estrada, 2018). Güç testleri, testi oluşturan maddelerin tamamının, tüm katılımcılar tarafından yanıtlanacak güçlük düzeyinde olmadığı bir yapıdadır. Hız testleri ise benzer güçlük düzeyindeki maddelerin tüm katılımcıların yanıtlayabilmesine olanak verse de belirli bir süre içerisinde tamamlama zorunluluğu bulunan testlerdir (Cohen & Swerdlik, 2018; Estrada, 2018). Güç testlerinde performans, farklı güçlük düzeylerindeki maddelerden, katılımcıların ulaştıkları doğru yanıt sayısı üzerinden değerlendirilir (Anastasi, 1988). Hız testlerinde kısa sürede ulaşılabilecek yakın güçlük düzeylerindeki maddelerden, katılımcıların ulaştıkları doğru yanıt sayısı üzerinden performans değerlendirilmektedir. Hız testlerinde yeterli süre olması durumunda testi alabilen ve normal gelişim gösteren tüm katılımcılar neredeyse maddelerin tamamını doğru olarak yanıtlayabilmektedirler. İlk olarak Gulliksen (1950) tarafından ayrımı üzerinde durulan hız ve güç yapılarının, zekâ ile ilişkili çalışmalar kapsamında incelendiği görülmektedir (Eysenck, 1967). Bu ayrı yapılar testlerde birlikte kullanıldığı için iki farklı yapı olarak değil bir birleşim olarak ele alınsa da test puanlarının elde edilmesinde bu yapıların özelliklerinin daha iyi belirlenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Gulliksen, 1950).

Verster (1983), temel bilişsel süreçlerin ölçüldüğü bataryalarda hız ve güç yapılarının birlikte incelenmesine yönelik olarak Kavramsal Biçim Modelini önermektedir. Bileşik yapıyı test etmek amacıyla bir araştırma yürütmüş ve bulgular sonucunda **Görsel 1** 'de yer alan modeli ortaya koymuştur.

Görsel 1. Kavramsal Biçim Modeli (Verster, 1983, p. 290)

Görsel 1 'de yer verildiği üzere, bireylerin testlerdeki hız ve güç performansına göre iki bileşenin birlikte değerlendirilmesine ilişkin bir model sunulmaktadır. Modelde hız ve güç performanslarının düşük ya da yüksek olmasına göre ortaya çıkma durumları doğrultusunda çeşitli katılımcı özellikleri

tanımlanmaktadır. *Etkili olmayan* grupta yer alan katılımcılar için hem elde ettikleri doğru yanıt sayısı bakımından hem de testi tamamlama süresi bakımından testte düşük performans sergiledikleri belirtilmektedir. *Yansıtıcı* grupta yer alan katılımcılar testten elde ettikleri doğru yanıt sayısı bakımından normalin üzerinde bir performans sergilemelerine karşın performans gerçekleştirme hızının düşük olduğu görülmektedir. *Dürtüsel* olarak tanımlanan grupta yer alan katılımcılar ise ifade edildiği üzere görevi beklenenden daha kısa sürede tamamlayabilmekte iken elde edilen doğru yanıt sayısı bakımından düşük performans sergilemektedirler. *Etkili* olarak tanımlanan grupta yer alan katılımcılar ise görevi beklenenden daha kısa sürede tamamlamakta aynı zamanda ortalamanın üzerinde doğru yanıt sayısı ile yüksek performans sergilemektedirler. Model, özel gereksinim tanısı almış bazı gruplar bağlamında değerlendirildiğinde tanımlanan özellikler ile eşleşmelerin olabileceği dikkat çekmektedir. En yüksek performansa sahip grup olan *Etkili* grup için üstün yetenekli bireylerin yer alabileceği bir grup olduğu söylenebilir. *Dürtüsel* grupta yer alan katılımcıların genellikle dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan bireylerden oluşabileceği söylenebilir. *Yansıtıcı* grupta yer alan bireyler her ne kadar yüksek performansa sahip olsalar da istenen sürede görevi tamamlayamadıkları durumunda başarısız olarak nitelendirilebilmektedirler. Bu grupta yer alan bireylerin tam performans sergileyemedikleri düşünüldüğünde öğrenme güçlüğü olan bireylerin de olabileceği söylenebilir. *Etkili olmayan* grup ise düşük performans sergileyen, hız ve güç bakımından ortalamanın altında yer alan bireylerden oluşabilmektedir. Bu eşleştirmeler beklenen özelliklere göre oluşturulmaktadır. Dolayısıyla model, hem tanıya dayalı özellikler için bir öneri sunmakta hem de yanlış/eksik tanıya neden olabilecek durumlar için bir öngörü oluşturmaktadır. Bununla birlikte tanılamalarda farklı araçların birlikte kullanılması ve değerlendirmelerin çok boyutlu yapılması önem taşımaktadır.

Hız Ölçümlerinde Genel Eğilim

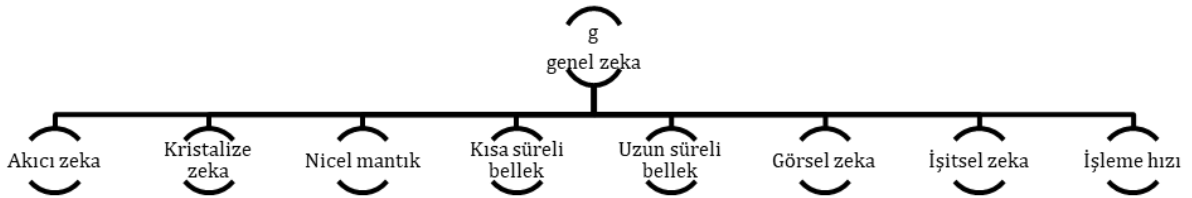
Genel zekâ yapısı, kuramı ve ölçümü ile ilgili çağdaş yaklaşımların başında Cattell-Horn Gf-Gc Modeli ve Carroll'un Üç Tabakalı Zekâ Kuramının bir sentezi olan C(Cattell)-H(Horn)-C(Carroll) Modeli gelmektedir (McGrew, 2005; Schneider & McGrew, 2012; 2018). Model, çok katmanlı hiyerarşik bir yapı şemasındadır. En üst katmanda genel zekâ ile alt katmanlarında kapsamlı ve dar kapsamlı becerilerden oluşmaktadır. Schneider ve McGrew (2012), modelde kuramsal olarak çok sayıda beceriye yer verildiğini ancak ölçümde bunların tamamının ölçülemeyeceğini vurgulamaktadırlar.

Modeli geliştirme çalışmalarında, performans hızına ilişkin olarak öneriler hem ikinci katman hem de ilk sıra temel beceriler arasında yer almaktadır. Modelin, zekâ ölçümü çalışmaları için bir kuram olarak değerlendirilmesi, hız becerilerinin genel zekâ ölçümü araştırmalarında yer verilmesine olanak sunmaktadır. Bununla birlikte araştırmalar hızın, genel zekâdan ayrı olarak genel hız yapısı temelinde incelenebileceğini de göstermektedir (McGrew & Evans, 2004; Schneider & McGrew, 2018). Elbette tüm bu önerilerin kuramdan uygulamaya giden süreçte çeşitli ölçümlerle test edilmesi gerekmektedir. Bu bölümde ise hıza ilişkin yaklaşımların ikisi de alanyazındaki çalışmalarla desteklenerek incelenmektedir.

Zekâ Testlerinde Hız Bileşeni

21. yy itibariyle, zekâ yapısı çalışmalarını biçimlendiren ve zekânın bileşenlerini arama girişimleri ile karşılaşmaktadır. Bu girişimlere yön veren CHC Modeli ise Cattell'in (1963) çalışmaları ile başlamaktadır. Cattell'in (1963) genel zekâ (g), akıcı zekâ (gf) ve kristalize zekâ (gc) ana bileşenler önerisi, modelin öncülü olarak bilinmektedir. Devamındaki tüm çalışmalar bu iki ana bileşen ile aynı düzeyde olan ya da alt katmanında yer alan becerileri tanımlamak üzere geliştirilmektedir (Horn, 1965; Horn & Cattell, 1966; Horn & Noll, 1994; McGrew, 1997; Spilsbury et al., 1990). Bilişsel becerilerin hiyerarşik yapıdaki yerleri ile ilgili araştırmaların yaygınlaşması ise Carroll'u (1993) kapsamlı analizler yapmaya sevk etmiştir. Carroll (1993) 461 adet araştırmaya ilişkin bulguları faktör analizleri ile inceleyerek zekânın yordayıcısı olan bilişsel becerileri ortaya koymaktadır. Faktör analizi bulguları, Üç Tabaklı Zekâ Kuramının oluşumuna temel oluşturmuştur. Modelde genel zekâyı alt katmanda açıklayan akıcı zekâ ve kristalize zekâ bileşenleri yer alırken, geniş kapsamlı beceriler ve en alt sırada dar kapsamlı beceriler yer almaktadır. Geniş kapsamlı beceriler arasında akıcı zekâ ve kristalize zekâ bileşenlerine ek olarak bellek ve öğrenme, görsel algı, bilişsel hız, işleme hızı yer alırken, üçüncü katmanda ise bu becerileri ölçmeyi hedefleyen daha dar kapsamlı beceriler yer almaktadır (Carroll, 1993).

Zekânın hiyerarşik yapısını oluşturma girişimleri McGrew (1997) tarafından birleştirilerek CHC sentez modeli önerilmiştir. Modelde yer alan kapsamlı ve dar kapsamlı beceriler günümüz itibariyle de geliştirilmeye devam etmektedir (Schneider & McGrew, 2018). En üstte genel zekânın yer aldığı yapıyı oluşturan kapsamlı becerilerden bazılarını **Görsel 2** 'de yer verilmektedir.

Görsel 2. Genel zekâ hiyerarşik yapısından uyarlanmıştır (Schneider & McGrew, 2012, p. 135).

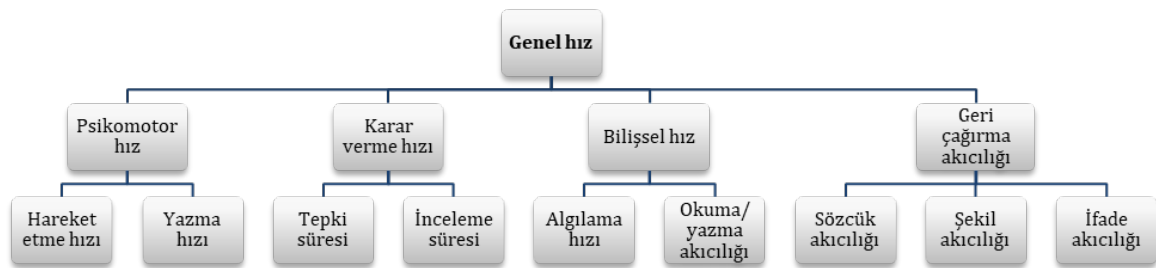
Görsel 2' de yer verilen şemada, kapsamlı bileşenler arasında hız ile ilişkili olan işleme hızı bileşeni görülmektedir. CHC Modelinin sentezine giden süreçte algısal hız (Thurstone, 1983), zihinsel hız (Eysenck, 1967; Furneaux, 1961), işleme hızı ve tepki hızı (Cattell, 1963), karar verme hızı (Horn, 1991), bilişsel hız (Carroll, 1993) gibi hız bileşenlerinin araştırıldığı dikkat çekmektedir. CHC Modeli incelendiğinde, kapsamlı beceriler arasında işleme hızı, tepki ve karar hızı, psikomotor hız ile çeşitli dar kapsamlı hız bileşenleri ile karşılaşmaktadır (Schneider & McGrew, 2012).

Çağdaş zekâ kuramı çalışmaları etkisini, zekâ testlerinin kuramsal temellerinin oluşturulmasında da göstermektedir. Zekâ testi bataryalarında çok sayıda beceriyi ölçmeye yönelik alt testler yer almaktadır. Bu testlerden elde edilen puanlar ölçtükleri kapsamlı beceriler için toplam puan oluşturularak genel zekâ

puanına belirli oranlarda katkı vermektedir. Alanda sık kullanılan testlerde hızla dayalı beceriler için bazı testlerde ayrı bir bileşen puanı olarak elde edildiği bazı testlerde ise kapsamlı becerilere etki eden bir puan türü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin güncel sürümleri olan Bilişsel Değerlendirme Sistemi (CAS-II; Naglieri et al., 2014), Reynolds Bilişsel Değerlendirme Ölçeği-II (RIAS-II; Reynolds & Kamphaus, 2015), Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-V (WISC-V; Wahlstrom et al., 2018), Woodcock-Johnson IV Bilişsel Yetenekler Testi (WJ IV COG; Schrank et al., 2014) gibi zekâ testlerinde farklı alt testler aracılığıyla işleme hızı puanının elde edilmektedir. Sözü edilen zekâ testlerinde ya da benzeri yaygın testlerde hız puanı ile ilgili olarak genel zekâ puanının yorumlanmasına etki eden birtakım olumsuzlukların olduğu belirtilmektedir. Bataryaları oluşturan alt testler farklı güçlük düzeylerinde maddelerden oluşmaktadır. Diğer yandan hız testi yapısı gereği hız ölçmeye yönelik maddelerin testi oluşturan ortalama güçlük düzeyinden daha düşük güçlük düzeyinde olduğu bilinmektedir. Madde güçlüğü uyumsuzluğu ise testten elde edilen genel zekâ puanı ile hız puanlarının düşük ilişkili olması, dolayısıyla hızın genel zekâyı yordama gücünün de düşük olması gibi sonuçları beraberinde getirebilmektedir (Schneider et al., 2017). Örneğin testten elde edilen yüksek doğruluk puanına karşı düşük hız puanı, katılımcının yer aldığı performans grubunun yanlış belirlenmesine ve yanlış tanılanmasına neden olabilmektedir (Keith & Reynolds, 2010).

Bağımsız Hız Ölçümü

Hiyerarşik zekâ yapısını oluşturan becerilerin genişletilmesi ile birlikte sürdürülen çalışmalar, yeni yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Özellikle zekâ testlerinden beklenen kuvvetli ilişkiyi elde edebilecek sonuçlara ulaşamaması, hız becerilerinin çeşitlenmesine yol açmaktadır. Buradan doğan en önemli eğilim ise genel zekâ hiyerarşik yapısının içinde yer almayan bağımsız bir genel hız yapısına yönelik yaklaşımın ortaya konması olmuştur (McGrew & Evans, 2004; Schneider & McGrew, 2018). McGrew ve Evans (2004) tarafından hız ile ilgili kapsamlı ve dar kapsamlı becerilerin önerildiği yapı CHC modelinin geliştirilmesi kapsamında incelenmiştir. Schneider ve McGrew (2018) tarafından sunulan genel hız hiyerarşik yapısına ilişkin sentez modelden özetlenen becerilere **Görsel 3**'te yer verilmektedir.

Görsel 3. Hızla dayalı beceriler hiyerarşik modelinden uyarlanmıştır (Schneider & McGrew, 2018, p.

Görsel 3'te yer verilen modelde, genel hız yapısı basitten zora doğru sıralanan kapsamlı beceriler ve alt katmanda ilişkili dar kapsamlı beceriler görülmektedir. Genel hız yapısını oluşturan kapsamlı beceriler; psikomotor hız, karar verme hızı, bilişsel hız ve geri çağırma akıcılığı olarak sıralanmaktadır. Bu beceriler altında ise beceri ile ilişkili çok sayıda dar kapsamlı beceriler de tanımlanmaktadır. Şekilde bu becerilerden bazılarının yer verilmektedir (hareket etme hızı, tepki hızı vb.). Hız ile ilgili becerilerin gerek zekâ testleri kapsamında gerekse bağımsız yapılar kapsamında, ölçülebilir becerilerinin genişletilmesi, çalışmaların da artmasına katkı sağlamaktadır (Ackerman et al., 2002; Keith & Reynolds, 2010). Önerilen modelde genel hız yapısına ilişkin olarak alanyazında bir uygulamanın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla sıralanan bu beceriler ölçülebilir durumlarına göre değişiklik ve çeşitlilik gösterebilecektir.

Hız ve Zekâ İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hızın genel zekâ puanı ile ilişkili olup olmadığının araştırılması çalışmalarında ağırlıklı olarak tepki süresi, inceleme/karşılaştırma hızı, seçim süresi ölçümlerine dayalı basit bilişsel becerilerin gerçekleştirilmesi görevlerinin kullanıldığı görülmektedir (Alp & Özdemir, 2007; Conway et al., 2002; Kranzler & Jensen, 1989; Sheppard & Vernon, 2008). Çalışmalarda genel zekâ puanı elde etmek amacıyla kullanılan yaygın testler; Raven Standart İlerleyen Matrisler Testi, Cattell-Kültürden Bağımsız Testi, WAIS (Wechsler Yetişkinler için Zekâ Ölçeği) ve WISC-R (Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-Revize) gibi standardize edilmiş testlerden oluşmaktadır (Kranzler & Jensen, 1989). Alanyazındaki hız değişkeninin incelendiği çalışmaların genellikle genel zekâ, akıcı zekâ, işleyen bellek, kısa süreli bellek ile ilişkili olarak yürütüldüğü görülmektedir. Çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen çalışmaların analizlerine dayalı olarak paylaşılan bulgular, hız ile genel zekâ puanı arasında negatif yönde ve düşük bir ilişki olduğuna dikkat çekmektedir (Fry & Hale, 2000; Kranzler & Jensen, 1989; Schubert, 2016; Sheppard & Vernon, 2008). Bununla birlikte hız ölçmek amacıyla kullanılan testlerin basit bilişsel becerilerdeki performansa dayalı olmasının bu zayıf ilişkinin olası bir nedeni olarak açıklanırken görevlerdeki zorluk ve karmaşıklık düzeylerinin artmasına bağlı olarak ilişkinin de kuvvetli olabileceği yönünde öneriler paylaşılmaktadır (Alp & Özdemir, 2007; Avcı Doğan, 2022; Conway et al., 2002; Sheppard & Vernon, 2008). Hız değişkeninin etkileşimde olabileceği diğer bir değişken ise biyolojik yaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Klinik gruplarda hız ile ilgili çalışmalar tepkinin ortaya çıkma süresi ile sinirsel ileti hızındaki aksaklıkları ortaya koyma amacıyla yürütülmektedir. Dolayısıyla yaşlanma ile doğrudan ilişkili olan hız çalışmalarının yanı sıra normal gelişim gösteren bireylerde hızlılık davranışının yaşa bağlı olarak açıklanabildiği belirtilmektedir. Hızdaki değişimin çocukluk ve ergenlik döneminde sürekli artma eğiliminde olduğu ve yaklaşık olarak 14 yaş itibarıyla doğrusal olarak sabit kaldığı ve 20 yaş itibarıyla azalma eğiliminde olduğu ortaya konmaktadır (Fry & Hale, 1996; Kail, 1991; Kail & Salthouse, 1994).

Sonuç ve Öneriler

Derleme çalışmasında zekânın bir göstergesi olarak hız değişkeni kavramsal olarak incelenmiş ve araştırmalar temelinde irdelenmiştir. Çalışmaya yön veren sorular kapsamında ulaşılan sonuçlar

derlenmiş ve ardından hız ölçme amacına yönelik yapılacak çalışmalar için öneriler sunulmuştur. Öncelikle araştırmacı olarak yazarın, hız ile ilişkili kavramların alanyazın taraması sonucunda karşılaştığı kavramsal kirliliğin berraklaştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda hız kavramının tarihsel süreç içerisindeki değişimi araştırmalar temelinde incelenmiştir. Sonuç olarak işleme hızı kavramının bilgi işleme süreçlerindeki hızı, dolayısıyla zihinsel süreçlerdeki hızı ifade etmedeki karşılığının önemi ortaya çıkmıştır. Alanyazında işleme hızına yakın kavramlar olarak zihinsel hız ve bilişsel hız ifadelerinin kullanıldığı görülmüştür. Hız çalışmalarının tarihsel süreç içerisindeki değişimi, tepki süresi gibi basit görevlere dayalı ölçümler ile başlayan sürecin, zekâ ile hız ilişkisinin araştırılması yönünde ilerlediğini göstermiştir. Zekâ kuramları ve ölçümleri temelinde ilerleyen araştırmalar ise hız ölçümüne yönelik eğilimlerin ortaya konmasına katkı sunmaya devam etmektedir.

Test Yapısına İlişkin Öneriler

Hız çalışmalarında ortaya çıkan kavram kirliliği aslında bu çalışmalara olan gereksinimi ortaya koymakla birlikte değişimin yönünü de göstermektedir. Hız, zihinsel süreçlerdeki gelişimi ya da geriliği yordamada etkili bir bileşendir. Bu bağlamda gerek bağımsız hız testleri ile gerek zekâ testleri kapsamındaki hız alt testleri ile yürütülen çalışmalar özellikle klinik grupların belirlenmesinde etkili sonuçlar vermektedir (Danthier et al., 2005; Schubert et al., 2015; Wahlstrom et al., 2018). Bunun yanı sıra zekâ testleri kapsamında yer alan hız alt testlerinden elde edilen hız puanlarının doğrudan zekâ puanına etki etmesi genel zekâ puanının yorumlanmasında bazı sınırlılıklara neden olabilmektedir. Bu tür uygulamalar için "bonus puan" olarak adlandırılan uygulama önerilmektedir. Uygulamada, görevin beklenen süreden daha kısa sürede bitirilmesi durumunun ödüllendirilmesine dayalı olarak puanlama yapılmaktadır (Kaufman et al., 2005; Reynolds et al., 2012). Basit görevlerden oluşan hız alt testlerinden elde edilen hız puanının yol açabileceği olumsuzluğa karşı görevi erken bitirmeye bağlı ek puan ile çözüm olarak kullanılabilir.

Test içeriğinin oluşturulmasındaki diğer önemli etken ise testi oluşturan maddelerin güçlük düzeylerinin belirlenmesidir. Yaygın olarak kullanılan hız testleri incelendiğinde, basit görevlere dayalı tepki süresi ölçümlerinin bireylerin tepkilerindeki bir aksaklığın işaret edebileceği durumun tespiti üzerine yapıldığı görülmektedir. Ancak günümüz çalışmalarında bu ölçümlerin zekâ ile düşük ilişkili sonuçlar ortaya koyması görevlerin basitten karmaşığa doğru bir düzenlemenin de gerekliliğine işaret etmiştir. Şöyle ki bilişsel becerilerin zorluğu ve karmaşıklığının artırılması durumunda görevin bilişsel yükü de artacaktır. Bununla beraber de işleme hızı da artacaktır. Bu bağlamda zor ve karmaşık görevlere dayalı performans sergilemede görevlerin kısa süre yerine getirilmesi, işleme hızının da iyi bir göstergesi olarak yorumlanacaktır.

Zekâ testleri gibi psikolojik yapıların ölçümünde göz önünde bulundurulması gereken bir etken de gelişimsel değişimlere duyarlılık göstermesi gerekliliğidir (Anastasi & Urbina, 1997). Küçük yaş gruplarından itibaren uygulanabilen zekâ testleri, yetişkin gruplara da uygulanabilmektedir. Bağımsız hız ölçen bataryaların hedef kitlesinin ise genellikle yetişkinler olduğu görülmektedir. Hız ölçümlerinde

amacın gelişimsel, nörolojik bozukluklara dayalı tanı olması, hedef kitlenin de genç ve ileri yetişkinler olarak belirlenmesine yol açmaktadır. Alanda çocuklarda zihinsel hızın ölçülmesi amacıyla kuramsal yapı temelinde geliştirilen, psikometrik özellikleri araştırılan bir test bulunmaması eksikliği ile karşılaşılmaktadır (Schubert, 2016). Dolayısıyla çocuklarda gelişimsel farklılıkların belirlenmesine yönelik çalışmalarda bağımsız hız ölçümü bataryalarına gereksinim olduğu söylenebilir.

Ölçme Aracına İlişkin Öneriler

Zekâ ölçümü çalışmaları güç ve hız testi yapılarının birleştiği ve birlikte uygulanabildiği çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. Tüm güç testleri için belirlenen sınırlı süreler bulunmakta ve hız değişkeni puan olarak katkı sunmasa da testin uygulanışına etki etmektedir. Bunun yanı sıra hızın etkililiği testin uygulama biçimi ile birlikte de tartışılmaktadır. Zekâ testleri genellikle kâğıt-kalem testi uygulamaları olarak geliştirilmiştir ve süreölçer bir mekanizma kontrolü ile birlikte uygulanmaktadır. Bilgisayar teknolojilerindeki ivmeye bağlı olarak testlerin ve özellikle hız ölçümlerinin bilgisayar ortamında yürütülmesi önerilmektedir.

Yakın dönem çalışmalarında dikkat çeken test geliştirme yaklaşımlarından olan Madde Tepki Kuramı (MTK), çeşitli sınırlılıkları bulunan Klasik Test Kuramının (KTK) zayıf yönlerine karşı daha güçlü bir yapı olarak ortaya konmuştur (Hambleton et al., 1991). MTK'nın uygulama alanı olarak da karşımıza Bilgisayar Ortamında Bireye Uyarlanmış Test Uygulamaları (*Computerized adaptive testing*; BOBUT) çıkmaktadır. Bu uygulamaların, özellikle kâğıt-kalem testleri olarak yürütülen ölçme-değerlendirme çalışmalarının güçlendirilmesine hizmet etmesi dikkat çekmektedir. MTK'ya dayalı BOBUT'un; daha kısa test süreleri, daha geçerli ve güvenilir sonuçlar, olası hata oranlarının azaltılması, hızın olumsuz etkisinin ortadan kaldırılması, ilgi ve motivasyonun artırılması gibi yönlerden daha olumlu ve güçlü uygulamalar sağladığı belirtilmektedir (Çıkrıkçı-Demirtaşlı, 1995; Hambleton et al., 1991; Kaptan, 1993; Vicki et al., 2006).

Alanyazında karşılaşılan yakın dönem hız ölçümü çalışmalarının da bir bilgisayar ekranı ve klavye aracılığı ile gerçekleştirilmesi, dokunmatik ekranlı tabletler ile uygulanması gerek yöntem gerek analizler bakımından önemli görülmektedir (Lu & Sireci, 2007). İncelenen bağımsız hız testlerinin bilgisayar ortamında yürütülen uygulamaları ile karşılaşılmış (Alp & Özdemir, 2007; Conway et al., 2002; Danthiir, 2005; Salthouse, 2000) ancak tablet tabanlı bir uygulama ile karşılaşılmamıştır. Bununla birlikte MTK'ya dayalı ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarının da güncel çalışmalarda dikkate alınması, ölçekler bu kapsamda geliştirilmesi önerilmektedir (van Breukelen, 2005; van der Linden, 2007).

Çıkar Çatışması Beyanı

“Zihinsel Hız: Kavramsal Gelişimi ve Önemine Dair Bir Derleme Çalışması” başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Ackerman, P. L. (1987). Individual differences in skill learning: An integration of psychometric and information processing perspectives. *Psychological Bulletin*, 102(1), 3-27. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.102.1.3>
- Ackerman, P. L., Beier, M. E., & Boyle, M. O. (2002). Individual differences in working memory within a nomological network of cognitive and perceptual speed abilities. *Journal of Experimental Psychology: General*, 131(4), 567-589. <https://doi:10.1037/0096-3445.131.4.567>
- Albinet, C. (2015). Processing speed. In S. K. Whitebourne (Ed.), *The encyclopedia of adulthood and aging* (Vol. 3, s. 1-4). Oxford: John Wiley and Sons.
- Alp, E., & Özdemir, B. Ö. (2007). Çocuklarda akıcı zekânın (Gf) bilgi işleme hızı, kısa süreli bellek ve çalışma belleği kapasitesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 22(60), 1-15.
- Anastasi, A. (1988). *Psychological testing* (6th ed.). New York: Macmillan.
- Anastasi, A., & Urbina, S. (1997). *Psychological testing*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Avcı Doğan, G. (2022). *Çocuklar için zihinsel hız testinin geliştirilmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Baddaley, A. D. (1986). *Working memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Berger, M. (1982). The "scientific approach" to intelligence: An overview of its history with special reference to mental speed. In H. J. Eysenck (Ed.), *A Model for Intelligence* (pp. 13-43). Berlin: Springer-Verlag.
- Carroll, J. B. (1993). *Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies*. New York: Cambridge University Press.
- Cattell, R. B. (1963). Theory of fluid and crystallized intelligence: A critical experiment. *Journal of Educational Psychology*, 54, 1-22. <https://doi.org/10.1037/h0046743>
- Cohen, R. J., & Swerdlik, M. E. (2018). *Psychological testing and assessment: An introduction to tests and measurement* (9th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
- Conway, A. R. A., Cowan, N., Bunting, M. F., Therriault, D. J., & Minkoff, S. R. B. (2002). A latent variable analysis of working memory capacity, short-term memory capacity, processing speed, and general fluid intelligence. *Intelligence*, 30(2), 163-183. [https://doi.org/10.1016/S0160-2896\(01\)00096-4](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(01)00096-4)

- Cowan, N., Wood, N. L., Wood, P. K., Keller, T. A., Nugent, L. D., & Keller, C. V. (1998). Two separate verbal processing rates contributing to short-term memory span. *Journal of Experimental Psychology General*, 127(2), 141–160. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.127.2.141>
- Çıkrıkçı-Demirtaşlı, N. (1995) Psikometride yeni ufuklar: Bilgisayar ortamında bireye uyarlanmış test. *Türk Psikoloji Bülteni*, 5(13), 31-36.
- Danthiir, V., Roberts, R. D., Schulze, R., & Wilhelm, O. (2005). Mental speed: On frameworks, paradigms, and a platform for the future. In O. Wilhelm and R. W. Engle (Eds.), *Handbook of understanding and measuring intelligence*, (pp. 27-46). Sage Publications, Inc. <https://dx.doi.org/10.4135/9781452233529.n3>
- Davidson, W. M., & Carroll, J. B. (1945). Speed and level components in time-limit scores-A factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 5, 411-435. <https://doi.org/10.1177/001316444500500408>
- Estrada, E. (2018). Speeded test. In *The SAGE encyclopedia of educational research, measurement, and evaluation* (Vol. 1, s. 846-848). California: SAGE.
- Eysenck, H. J. (1967). Intelligence assessment: A theoretical and experimental approach. *British Journal of Educational Psychology*, 37, 81-98. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1967.tb01904.x>
- Fry, A. F., & Hale, S. (1996). Processing speed, working memory, and fluid intelligence: Evidence for a developmental cascade. *Psychological Science*, 7(4), 237-241. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1996.tb00366.x>
- Fry, A. F., & Hale, S. (2000). Relationships among processing speed, working memory, and fluid intelligence in children. *Biological Psychology*, 54, 1-34. [https://doi.org/10.1016/S0301-0511\(00\)00051-X](https://doi.org/10.1016/S0301-0511(00)00051-X)
- Furneaux, D. (1961). Intellectual abilities and problem solving behaviour. In H. J. Eysenck (Ed.), *Handbook of abnormal psychology* (pp. 212-237). New York: Basic Books.
- Galton, F. (1907). *Inquiries into human faculty and its development* (2nd ed.). London: J. M. Dent & Co.
- Goldhammer, F., & Entink, R. H. K. (2011). Speed of reasoning and its relation to reasoning ability. *Intelligence*, 39, 108-109. <https://doi.org/10.1016/j.intell.2011.02.001>
- Goldman-Rakic, P. S. (1992). Working memory and the mind. *Scientific American*, 267, 110-117.
- Guilford, J. P. (1968). *Intelligence, creativity, and their educational implications*. San Diego: Robert R. Knapp.
- Gulliksen, H. (1950). *Theory of mental tests*. New York: John Wiley.

- Hambleton R. K., Swaminathan, H., & Rogers, H.J. (1991). *Fundamentals of item response theory*. California: Sage Publications.
- Horn, J. L. (1965). *Fluid and crystallized intelligence: A factor analytic study of the structure among primary mental abilities* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Illinois.
- Horn, J. L. (1991). Measurement of intellectual capabilities: A review of theory. In K. S. McGrew, J. K. Werder and R. W. Woodcock (Eds.), *WJ-R technical manual* (pp.197-232). Chicago: Riverside.
- Horn, J. L., & Cattell, R. B. (1966). Refinement and test of the theory of fluid and crystallized intelligence. *Journal of Educational Psychology*, 57(5), 253-270.
<https://doi.org/10.1037/h0023816>
- Horn, J. L., & Noll, J. (1994). A system for understanding cognitive capabilities: A theory and the evidence on which it is based. In D. K. Detterman (Ed.) *Current topics in human intelligence*. (4th ed., pp.151-203), New York: Springer-Verlag.
- Jensen, A. R. (2006). *Clocking the mind: Mental chronometry and individual differences*. Amsterdam: Elsevier
- Jensen, A. R. (1982). Reaction time and psychometric g. In H. J. Eysenck (Ed.), *A model for intelligence*. New York: Springer-Verlag.
- Kail, R. (1992). Processing speed, speech rate, and memory. *Developmental Psychology*, 28(5), 899–904. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.899>
- Kail, R., & Salthouse, T. A. (1994). Processing speed as a mental capacity. *Acta Psychologica*, 86, 199-225. [https://doi.org/10.1016/0001-6918\(94\)90003-5](https://doi.org/10.1016/0001-6918(94)90003-5)
- Kaptan, F. (1993). *Yetenek kestiriminde adaptive (bireyselleştirilmiş) test uygulaması ile geleneksel kâğıt-kalem test uygulamasının karşılaştırılması* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kaufman, A. S., Lichtenberger, E. O., Fletcher-Janzen, E., & Kaufman, L. (2005). *Essentials of KABC-II assessment*. Hoboken: John Wiley and Sons.
- Keith, T. Z., & Reynolds, M. R. (2010). Cattell-Horn-Carroll abilities and cognitive tests: What we've learned from 20 years of research. *Psychology in the Schools*, 47(7), 635-650.
<https://doi.org/10.1002/pits.20496>
- Khodadadi, M., Ahmadi, K., Sahraei, H., Azadmarzabadi, E., & Yadollahi, S. (2014). Relationship between intelligence and reaction time; a review study. *International Journal of Medical Reviews*, 1(2), 1-5.

- Kranzler, J. H., & Jensen, A. R. (1989). Inspection time and intelligence: A meta-analysis. *Intelligence*, 13(4), 329-347. [https://doi.org/10.1016/S0160-2896\(89\)80006-6](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(89)80006-6)
- Kyllonen, P. C. (1991). Principles for creating a computerized test battery. *Intelligence*, 15, 1-15. [https://doi.org/10.1016/0160-2896\(91\)90019-A](https://doi.org/10.1016/0160-2896(91)90019-A)
- Kyllonen, P. C., & Christal, R. E. (1990). Reasoning ability is (little more than) working-memory capacity? *Intelligence*, 14(4), 389-433. [https://doi.org/10.1016/S0160-2896\(05\)80012-1](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(05)80012-1)
- Lu, Y., & Sireci, S. G. (2007). Validity issues in test speededness. *Educational and Measurement Issues and Practice*, 26(4), 29-37. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3992.2007.00106.x>
- McFarland, R. A. (1928). The role of speed in mental ability. *Psychological Bulletin*, 25(10), 595-612. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0074228>
- McGrew, K. S. (1997). Analysis of the major intelligence batteries according to a proposed comprehensive Gf-Gc framework. In D. P. Flanagan, J. L. Genshaft and P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (1st ed., pp. 151-179). New York: Guilford Press.
- McGrew, K. S. (2005). The Cattell-Horn-Carroll theory of cognitive abilities. In D. P. Flanagan and P. L. Harrison (Eds.) *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (2nd ed., pp. 136-181). New York: Guilford Press.
- McGrew, K. S., & Evans, J. J. (2004). *Carroll Human Cognitive Abilities Project: Research Report No. 2*. Internal and external factorial extensions to the Cattell-Horn-Carroll (CHC) theory of cognitive abilities: A review of factor analytic research since Carroll's seminal 1993 treatise. St. Cloud, MN: Institute for Applied Psychometrics.
- Miller, L. T., & Vernon, P. A. (1996). Intelligence, reaction time, and working memory in 4- to 6-year-old children. *Intelligence*, 22, 155-190. [https://doi.org/10.1016/S0160-2896\(96\)90014-8](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(96)90014-8)
- Naglieri, J. A., Das, J. P., & Goldstein, S. (2014). *Cognitive assessment system second edition interpretive and technical manual*. Texas: Pro-ed Inc.
- Nettelbeck, T. (1987). Inspection time and intelligence. In P. A. Vernon (Ed.), *Speed of information-processing and intelligence* (pp. 295-346). Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- Nettelbeck, T. (1994). Speediness. In R. J. Sternberg (Ed.), *Encyclopedia of human intelligence* (pp. 1014-1019). New York: Macmillan.
- Nettelbeck, T., & Burns, N. R. (2010). Processing speed, working memory and reasoning ability from childhood to old age. *Personality and Individual Differences*, 48, 379-384. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.10.032>

- O'Brien, A. R., & Tulsy, D. S. (2008). The history of processing speed and its relationship to intelligence. In J. DeLuca and J. H. Kalmar (Eds.), *Information processing speed in clinical populations* (s. 1-28). Philadelphia: Taylor and Francis.
- Ofiesh, N., Mather, N., & Russell, A. (2005). Using speeded cognitive, reading, and academic measures to determine the need for extended test time among university students with learning disabilities. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 23(1), 35-52.
<https://doi.org/10.1177%2F073428290502300103>
- Rabbitt, P. M. A. (1996). "Do individual differences in speed reflect 'global' or 'local' differences in mental abilities?" *Intelligence*, 22, 69-88. [https://doi.org/10.1016/S0160-2896\(96\)90021-5](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(96)90021-5)
- Reynolds, C. R., & Kamphaus, R. W. (2015). *Reynolds Intellectual Assessment Scales* (2nd ed.). Lutz: Psychological Assessment Resources.
- Reynolds, C. R., Kamphaus, R. W., & Raines, T. C. (2012). The Reynolds Intellectual Assessment Scales and the Reynolds Intellectual Screening Test. In D. P. Flanagan and P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests and issues* (3rd ed., pp. 400-421). New York: Guilford Press.
- Roberts, R. D., & Stankov, L. (1999). Individual differences in speed of mental processing and human cognitive abilities: Toward a taxonomic model. *Learning and Individual Differences*, 11(1), 1-120. [https://doi.org/10.1016/S1041-6080\(00\)80007-2](https://doi.org/10.1016/S1041-6080(00)80007-2)
- Salthouse, T. (2000). Aging and measures of processing speed. *Biological Psychology*, 54(1-3), 35-54.
[https://doi.org/10.1016/S0301-0511\(00\)00052-1](https://doi.org/10.1016/S0301-0511(00)00052-1)
- Schneider, W. J., Flanagan, D. P., & Alfonso, V. C. (2017). Overview of the WISC. In D. P. Flanagan, & V. C. Alfonso (Eds.), *Essentials of WISC-V assessment* (pp. 1-53). Hoboken, NJ: Wiley.
- Schneider, W. J., & McGrew, K. S. (2012). The Cattell-Horn-Carroll model of intelligence. In D. P. Flanagan and P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests and issues* (3rd ed., pp. 99-144). New York: Guilford Press.
- Schneider, W. J., & McGrew, K. S. (2018). The Cattell-Horn-Carroll theory of cognitive abilities. In D. P. Flanagan and E. M. McDonough (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (4th ed., pp. 73-163). New York: Guilford Press.
- Schrank, F. A., McGrew, K. S., & Mather, N. (2014). *Woodcock-Johnson IV Tests of Cognitive Abilities*. Rolling Meadows: Riverside.
- Schubert, A-L. (2016). *The relationship between mental speed and mental abilities* [Unpublished doctoral dissertation]. Heidelberg University.

- Schubert, A.-L., Hagemann, D., Voss, A., Schankin, A., & Bergmann, K. (2015). Decomposing the relationship between mental speed and mental abilities. *Intelligence*, *51*, 28-46. <https://doi.org/10.1016/j.intell.2015.05.002>
- Sheppard, L. D., & Vernon, P. A. (2008). Intelligence and speed of information processing: A review of 50 years of research. *Personality and Individual Differences*, *44*(3), 535-551. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.09.015>
- Spearman, C. (1904). "General intelligence": Objectively determined and measured. *The American Journal of Psychology*, *15*(2), 201-292. <https://doi.org/10.2307/1412107>
- Spilsbury, G., Stankov, L., & Roberts, R.D. (1990). The effects of a test's difficulty on its correlation with intelligence. *Personality and Individual Differences*, *11*(10), 1069-1077. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(90\)90135-E](https://doi.org/10.1016/0191-8869(90)90135-E)
- Stankov, L., & Roberts, R. D. (1997). Mental speed is not the 'basic' process of intelligence. *Personality and Individual Differences*, *22*(1), 69-84. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(96\)00163-8](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(96)00163-8)
- Sternberg, S. (1969). Memory-scanning: mental processes revealed by reaction-time experiments. *American Scientist*. *57*, 421-457.
- Swanson, H. L., & Beebe-Frankenberger, M. (2004). The relationship between working memory and mathematical problem solving in children at risk and not at risk for serious math difficulties. *Journal of Educational Psychology*, *96*(3), 471-491. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.96.3.471>
- Thurstone, L. L. (1938). *Primary mental abilities*. Chicago: University of Chicago Press.
- van Breukelen, G. J. P. (2005). Psychometric modeling of response speed and accuracy with mixed and conditional regression. *Psychometrika*, *70*(2), 359-376. <https://doi.org/10.1007/s11336-003-1078-0>
- van der Linden, W. J. (2007). A hierarchical framework for modeling speed and accuracy on test items. *Psychometrika*, *72*(3), 287- 308. <https://doi.org/10.1007/s11336-006-1478-z>
- Vernon, P. A. (1987). New developments in reaction time research. In *speed of information-processing and intelligence*. In P. A. Vernon (Ed.), *Speed of information-processing and intelligence* (pp. 1-20). Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- Vicki L. W., Wise, S. L., & Bhola, D. S. (2006). The generalizability of motivation filtering in improving test score validity. *Educational Assessment*, *11*(1), 65-83. https://doi.org/10.1207/s15326977ea1101_3
- Wahlstrom, D., Raiford, S. E., Breaux, K. C., Zhu, J., & Weiss, L. G. (2018). The Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence-Fourth Edition, Wechsler Intelligence Scale for Children-Fifth

Edition, and Wechsler Individual Achievement Test-Third Edition. In D. P. Flanagan and E. M. McDonough (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (4th ed., pp. 245–282). New York: Guilford Press.

Extended Abstract

This review study was organized to examine the concept of speed and to analyze it on the basis of literature. Considering the effect of speed on mental processes and especially learning, there is increasing interest in investigating its relationship with intelligence (Conway et al., 2002; Fry & Hale, 2000; Kranzler & Jensen, 1989; Roberts & Stankov, 1999; Schubert et al., 2015; Sheppard & Vernon, 2008). Concept analysis is a prerequisite for reaching and understanding speed studies in the literature.

In order to understand the concept of speed, literature review and first searches were made with frequently used terms. Among these terms, primarily those containing the word "speed" formed the keywords. In order of frequency of use, the concepts expressed as processing speed, mental speed, cognitive speed, perceptual speed, reasoning speed, reading speed, writing speed and psychomotor speed. In the literature review, the second round scanning process was carried out with the contents of the sources obtained after the first examinations and the references. In this scanning process, those containing the word "time" formed the keywords. According to the frequency of use of the concepts, they are the concepts expressed as reaction time, response time, decision time, inspection time-comparison speed, search time, movement time.

In this study, frequently used speed concepts are examined according to the periods in which they are used and in the context of measurement studies in which they are used. When speed studies are examined historically, it can be said that it has followed a parallel development with intelligence theories and measurement of intelligence. In terms of the periods affected by these studies, we can examine the first period covering the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, and the second period covering the beginning of the 21st century. The first period speed studies are mainly carried out with clinical studies that serve medical diagnosis. Therefore, in speed studies, this period can be defined as a period that varies around reaction time measurements depending on the neural conduction velocity of individuals. In studies, the reaction time recording, in which neural conduction velocity emerges as a behavior, is the main determining variable in the realization of the desired task/performance (McFarland, 1928; Vernon, 1987). Although the first period speed studies are of great clinical importance, it has been observed that the reaction-movement time related to intelligence is mostly low when associating speed with intelligence (Jensen, 1982; Vernon, 1987). Therefore, the first period of speed studies showed a tendency to fade due to the lack of sufficient attention (O'Brien & Tulskey, 2008). The second period speed studies include studies that are carried out together with mental performance and aim to understand the relationship between intelligence and speed (Berger, 1982; Davidson & Carroll, 1945). Thus, in this section, the diversity in speed paradigms is examined together with the measurements made in the historical process and the sources of conceptual diversity are revealed.

As a result of this review, the importance of the concept of processing speed has emerged in expressing the speed in information processing processes and therefore the speed in mental processes. It has been seen in the literature that the expressions of mental speed and cognitive speed are used as concepts close to processing speed. The historical development of speed studies has shown that the process that started with measurements based on simple tasks such as reaction time progressed towards investigating the relationship between intelligence and speed based on complex abilities. Research based on intelligence theories and measures continues to contribute to revealing trends in measurement of speed.

Göç Sürecinde Ergen Olmak

Being Adolescent in the Migration Process

Hüseyin DOĞAN¹

Sema BUZ²

Derleme / *Review*

Geliş Tarihi / *Received*: 13.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 09.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1087253

Atıf / Citation: Doğan, H. & Buz, S., (2022). “Göç Sürecinde Ergen Olmak” ODÜSOBİAD 12 (3), 2797-2822 Doi: 10.48146/odusobiad.1087253

Öz

Göç, ergenlerin yaşamlarını derinden etkileyen, duygusal ve davranışsal birçok probleme zemin hazırlayan önemli bir olgudur. Ergenlerin hayatlarını yeni dahil oldukları toplumla uyumlu bir şekilde sürdürebilmeleri ve bireysel gelişimlerini sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri açısından göç sürecinin sorunsuz bir şekilde başarılması önemlidir. Bu çalışmanın amacı, gelişimleri itibarıyla çocukluktan yetişkinliğe geçtikleri ara bir dönemde olan ergenlerin göç öncesi, sırası ve sonrasında yaşadıkları sorunların neler olduğuna ve bu sorunlara yönelik ne tür uygulamaların gerçekleştirilebileceğine dikkat çekmektir. Bu amaçla çalışmada öncelikle göç sürecinde yer alan ergenlerin gelişimsel özellikleri üzerinde durulmuş, göç sürecinde yaşadıkları sorunlara değinilmiş ve son olarak da bu sorunların çözümüne yönelik önerilere yer verilmiştir. Ergenler göç süreciyle birlikte farklı stres kaynaklarına maruz kalabilmekte, yaşanan bu tür maruziyetler ergenlerin farklı düzeylerde fiziksel, biyolojik ve sosyal problemler yaşamalarına neden olmaktadır. Bireylerin karşılaştıkları bu tür problemlerin üstesinden gelmeleri noktasında eğitim ortamlarını da içeren farklı sistemlere yönelik uygulamaların oluşturulması kimlik oluşumu sürecindeki ergenlerin kendilerine daha çok güven duymalarına ve olumlu aidiyet duygusu geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler Göç, göçmen ergenler, ergenlik dönemi problemleri, sosyal bütünleşme

Abstract

Migration is an important phenomenon that deeply affects the lives of adolescents and paves the way for many emotional and behavioral problems. It is important for adolescents to go through the migration process without any problems in order for them to continue their lives in harmony with the society they have just joined and to continue their individual development in a healthy way. The aim of this study is to draw attention to the problems experienced by adolescents, who are in an interim period from childhood to adulthood, before, during and after migration, and what kind of practices can be implemented for these problems. For this purpose, the developmental characteristics of the adolescents involved in the migration process were emphasized in the study, the problems they experienced during the migration process were mentioned, and finally, suggestions for solving these problems were included. Adolescents may be exposed to different sources of stress with the migration process, and such exposures cause them to experience different levels of physical, biological and

¹ Sorumlu yazar; Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, e-mail: shuhuseyindgn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0375-8437

² Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-mail: semabuz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8326-3732

social problems. At the point of overcoming such problems that individuals face, the creation of implementations at different systems, including the educational settings, can help adolescents in the identity formation process to feel more self-confident and develop a positive sense of belonging.

Keywords Migration, migrant adolescents, the problems in adolescence period, social integration

Giriş

Tarihsel süreçte göçe neden olan faktörler gittikçe çeşitlenmiş, göçün dinamiği ve biçimi değişmiş ve göç olgusu insan yaşamının bir parçası olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Eroğlu, 2020a: 52). Yaşanan bu hareketlilik küreselleşmeyle birlikte giderek daha da karmaşık bir hale bürünmüştür (Çağlayan, 2006: 75). Göç sürecine etki eden bu dinamikler ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal vb. gibi farklı boyutlarda ele alınmaktadır. "Göç Kanunları" adlı çalışmasıyla göç alanındaki ilk kapsamlı kuramsal açıklamayı yapan Ravenstein, göçe neden olan faktörleri ekonomik, sosyal ve siyasi koşullar içerisinde değerlendirmektedir (Ravenstein, 1885). Lee 1966'da yayınladığı "Bir Göç Teorisi" adlı makalesinde ise Ravenstein'in göçmenlerden çok göçe odaklandığını ve göç çalışmalarında göçmenin göz ardı edilmemesi gerekliliğini ifade etmekte, bu noktada göç sürecine etki eden faktörler arasında bireysel faktörlerin de önemli olduğunu vurgulamaktadır (Lee, 1966). Günümüzde ise göç olgusu bu bireysel, siyasal ve sosyal faktörlerin ötesinde çok daha karmaşık ve çok katmanlı bir görünüm sergilemektedir.

Uluslararası Göç Örgütü'nün 2020'de yayınladığı Dünya Göç Raporu verilerine göre, 2016 itibarıyla 250 milyon kişi göçmen³ konumunda yer alırken bu sayı 2019'da 272 milyona yükselerek dünya nüfusunun yaklaşık % 3.5'ine denk gelmiştir (IOM, 2020). Yaşanan bu göç hareketleri yeterli ekonomik, eğitim, sağlık koşullarına ulaşmak vb. bireysel motivasyonlarla gerçekleşebildiği gibi son dönemlerde dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan politik baskı, iç savaş, terör olayları, doğal afetler gibi çevresel birtakım nedenlere bağlı olarak da gerçekleşebilmektedir (Doğan, 2020: 27). Gereğesi ve motivasyonu ne olursa olsun dahil olunan göç hareketlerinin bireyler açısından farklı deneyimlendiği bilinmektedir. Örneğin göçmenliğin getirdiği dezavantajlara yaşlılık, engellilik vb. kesişimsellikler açısından bakıldığında göç sürecinin bireyler açısından daha da güçleştiği görülmektedir (Eroğlu, 2020a: 52).

Göç, ergenlerin yaşamlarını derinden etkileyen, duygusal ve davranışsal birçok probleme zemin hazırlayan önemli bir olgu olup (Vural-Yüzbaşı, 2020: 187) tüm nüfus grupları açısından ortak güçlüklerin yanı sıra ergenler açısından çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin düzensiz göçe katılanlar açısından sömürü, insan ticareti, dışlanma, gözaltına alınma ve sınır dışı edilme gibi çeşitli riskler söz konusudur. Genç kadınlar ve kız çocukları ise çocuk evliliği, cinsel sömürü, şiddet ve ücretsiz çalıştırılma gibi insan hakları ihlallerine maruz kalmaktadır. Göç yolculuğu sırasında ise genç

³ "Göçmen", "mülteci", "sığınmacı", "ülkesi içinde yerinden edilenler", "geçici koruma statüsü altındaki bireyler" gibi kavramlar, hukuksal bağlamda çeşitli sebeplerle ülkesini terk eden insan gruplarının göç ettiği yerlerde sahip oldukları farklı statüleri ifade etmektedir. Çalışmada "göçmen" kavramı, göç sürecine dahil olan bütün bireyleri ifade eden şemsiye bir kavram olarak kullanılmıştır. Burada amaç kavramsal tekrarın önüne geçmektir.

göçmenler sosyal ağlarını kaybetme, ebeveynlerinin bakım ve koruması olmadan göç yolculuğuna çıkma dolayısıyla izolasyon, dışlanma ve güvencesizliği daha fazla deneyimleme durumuyla karşılaşabilmektedir. Göç sonrası ise yabancı düşmanlığı ya da ayrımcılıktan etkilenme, yeni dile hakimiyetin azlığı, farklı kültürel normlar, yasa ve düzenlemeler hakkındaki yetersiz bilgi ve yeni ülkedeki haklara erişim konusundaki bilgi eksikliği dezavantajlarını arttırabilmektedir (Global Migration Group, 2014).

Göç sürecinde bireylerin yaşadıkları sorunların tespiti ve bunlara yönelik çözüm mekanizmalarının geliştirilmesi ergenlik dönemindeki göçmenlerin gelişimsel süreçlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri açısından da çok önemlidir. Yapılan alan yazı taramasında ergen göçmenlerin yaşadıkları sorunlara yönelik farklı bağlamlarda çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu alanlar ergen göçmenlerin karşılaştıkları psikososyal sorunlar (Hettich, Seidel ve Stuhmann, 2020), kriz durumları (Streeck-Fischer, 2019), duygusal ve davranışsal sorunları (Philipp, 2020), göç sonrası zihinsel ve fiziksel sağlık durumları (Ünver, Çeri ve Perdahlı-Fiş, 2021), göç sonrası stres faktörleri (Dangmann, Solberg ve Andersen, 2021) ve göç sonrası bakım problemleri üzerinedir (Walker, Venta ve Galicia, 2020). Yapılan bu çalışmalar göçmen ergenlerin göç süreci boyunca karşılaştıkları sorunların deneyimlenen göç sürecine göre farklılık gösterdiğini göstermektedir. Ancak ergenlerin gelişimsel özellikleri açısından göç sürecinin ele alındığı herhangi bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle göçmen ergenlerin içinde buldukları gelişimsel dönemin özellikleri üzerinde durulmuş, ardından da göç sürecinde yaşadıkları sorunlar 'göç öncesi', 'göç sırası' ve 'göç sonrası' şeklinde kategorilere ayrılarak konuya yönelik analitik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ergenlik Dönemi ve Ergenlerin Gelişimsel Özellikleri

Deniz (2007)'e göre, insan gelişimi doğum öncesi süreçle başlayıp ölüme kadar devam eden bir dizi gelişimsel dönemlerden geçmektedir. Bireyin doğumundan ölümüne kadar olan bu süreç; çocukluk, ergenlik/gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi gelişimsel dönemlere ayrılmaktadır (Zastrow, Kirst-Ashman ve Hessenauer, 2019). Bu yaş dönemlerini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak güç olmakla birlikte bu sınır, değişik ırklara mensup kişilere, cinsiyete, farklı iklim ve beslenme şartlarına göre farklılık göstermekte ve dönemsel ayrımlar arasında belirli ve ardışık bir seyir izlenmektedir (Kulaksızoğlu, 2019: 19). Örneğin; erken ergenlik dönemi kızlar için 11-13 yaş aralığında başlarken, erkeklerde bu dönem 13-15 yaş aralığında deneyimlenmektedir. Bu sınır kişinin yaşadığı iklim koşullarına, beslenme şartlarına, toplumun refah düzeyine ve kişinin yaşam tarzını etkileyen dinamiklere göre farklılaşabilmektedir.

Ergenlik, bireylerin biyolojik, bilişsel, mizaç, kişilik, motivasyon gibi birçok konuda gelişim kaydettiği bir dönemdir (Motti-Stefanidi vd, 2012). Bu noktada ergenlik dönemi, çocuklar ve ailelerinde pek çok değişikliğin meydana geldiği (Gül ve Güneş, 2009: 80), çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir "ara dönem" olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel olarak gelişim gösteren çocuklar bu dönemde duygusal birtakım iniş çıkışlar da yaşayabilmektedir (Gül ve Güneş, 2009: 80; Kulaksızoğlu, 2019: 35).

Örneğin; ergenler ciddi bir ortamda çok çabuk gülme durumuna geçebilir veya tam tersi bir durum yaşanabilir. Bu iniş çıkışlar da aile, arkadaş gibi bireyin yakın sosyal çevresi içinde daha fazla fark edilebilir.

Bunun yanı sıra ergenlik dönemindeki hormonal değişimler nedeniyle ergenler daha agresif tutumlar sergileyebilmektedirler. Çocukluktan yetişkinliğe geçişte önemli bir ara dönem olarak yer alan ergenlik dönemi fiziksel, bilişsel, ruhsal, hormonal açıdan büyük değişimlerin birlikte yaşandığı bir dönem olduğu için ergenlerin farklı, çelişkili veya tutarlı olmayan pek çok tepkisi söz konusu olabilmektedir. Öte yandan ergenlik kimlik kazanımı açısından önemli bir dönem olup ergenlerin hayattaki yerini, kendini ait hissedeceği konumu belirlemeye ve netleştirmeye ihtiyaç duyduğu, çokça özdeşim kurma denemelerinin olduğu bir dönemdir.

Psikososyal gelişim açısından değerlendirildiğinde ergenlik erken, orta ve geç ergenlik olarak üç döneme ayrılmaktadır (Chambers, 1995). Farklı bağlamlarda gelişimsel ödevlerin ayrı ayrı ortaya çıktığı bu dönem bireyler açısından farklı kazanımlar sağlamaktadır. Bu da aslında bireyin içerisinde bulunduğu döneme göre farklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu ve desteklenme sürecinde farklılıkların göz önünde bulundurulması hareket edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Erken Ergenlik

11-15 yaş arası olarak kabul edilen erken ergenlik döneminde hem kızlarda hem de erkeklerde hızlı gelişen fiziksel ve davranışsal değişiklikler görülür (Kulaksızoğlu, 2019: 20). Erkekler ve kızlar açısından farklı düzeylerde gelişimin kaydedildiği ergenliğin bu döneminde çevreye uyum konusunda sorunlar yaşanması kaçınılmazdır. Bu süreçte yaşanan sorunlar bireylerin baş etme kapasitelerini olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Derman (2008: 20)'a göre, hızlı fiziksel gelişime uyum ve değişikliklerle baş etme çabalarının görüldüğü bu dönemde ergenlerin en büyük uğraşı bedenleridir. Fiziksel ve hormonal değişimlere uyum gösterme çabalarının yoğun olduğu bu dönemdeki bilişsel gelişime bakıldığında ise somut düşünce tarzından soyut işlemlere doğru bir geçişin olduğu ve somut deneyimlerin ötesinde mantıksal çıkarımlar yapılarak idealist ve hipotetik düşünme kapasitesi edinme çabaları dikkat çekmektedir (Derman, 2008: 20).

Orta Ergenlik

Orta ergenlik, 14-17 yaş arası olarak kabul edilir (Kulaksızoğlu, 2019: 20). Bu dönemde farklı bir birey olma arayışında olan ergen, anne-babadan ayrışma ve bu durumu kabul ettirme çabası içerisinde. Bireyselleşme sürecinde ergenlerin kendilerini ebeveynlerinden uzak tutma çabaları, duygusal ilişkilerini öncelikle karşı cins olmak üzere akran ilişkileri üzerine kurmaları, otonomi istemeleri gibi farklı sebepler ebeveynleriyle sürekli çatışma içerisine girmelerine neden olur (Derman, 2008: 20). Ayrıca gençlerin anne-baba ve çevresindeki yetişkinler tarafından ne tam yetişkin ne de çocuk olarak algılandığı bu dönemde, gençler bulduğaki hızlı değişimleri geride bırakmışlardır (Kulaksızoğlu, 2019:

20). Bireyselleşme sürecinde önemli bir aşama olarak gözüken bu dönemde, erken ergenlik döneminin aksine arkadaşlık ve duygusal ilişkiler daha yoğun yaşanır.

Geç Ergenlik

18-21 yaş arası dönem geç ergenlik evresi olarak kabul edilir (Parlaz, Tekgül, Karademirci ve Öngel, 2012: 11). Kimlik duygusunun bütünleşmesiyle sona eren bu dönem, ergenlerin daha çok akademik ve sanatsal arayışlarının olduğu bir evre olarak kabul edilir (Derman, 2008: 21). Erikson'a göre kimlik duygusu, bireyin bedeniyle barışık olması, nereye doğru gittiğini görmesi ve kendisi için önemli olan insanların onu kabul ettiğini kavrayabilme duygusudur (Erikson, 1968). Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı'na göre, ergenlik dönemindeki bireyler, kendisine sorduğu, 'Ben kimim?' sorusunun cevaplarını 'özdeşleşme' ve 'taklit' mekanizmaları ile olmak istediği kişiye bürünerek cevaplar ve bu süreçte kimlik duygusu edinmeye çalışır (Gürses ve Kılavuz, 2011: 157). İyi bir kimlik oluşumu ve gelişimi için, bireyin benlik duygusu ve sosyal çevresi ile arasında bir tamamlayıcılık olmalıdır (Aydoğmuş Ördem, 2016). Kimlik karmaşasının nispeten azaldığı bu dönemde ergenler karşılaştıkları sorunları çözme noktasında daha uyumlu davranabilmektedir (Kulaksızoğlu, 2019: 20). Erken ve orta ergenliğe nispeten daha sakin davranışların sergilendiği bu dönemde birey kendine özgü olan doğruyu bulma çabası içerisinde. Derman (2008: 21)'a göre, bu süreçte bireyin 'Ben kimim?' ve 'Ne olacağım?' sorularına fazla kuşkuya kapılmadan aynılık ve süreklilik gösterecek şekilde yaklaşması gerekir. Nitekim kimlik duygusunun sağlıklı bir şekilde gelişim gösterebilmesi bireyin hissettiği aynılık ve süreklilik duygusunun sürdürülebilir olmasıyla alakalıdır. Bu da bireyin kendisini tanıması ve kimlik oluşum sürecinin sağlıklı inşası ile mümkündür. Bunların yanı sıra bilişsel gelişimdeki değişim ile birlikte çoğu insanda geç ergenlik ve erken erişkinlikle tamamlanan ahlak gelişimi de geç ergenlik dönemiyle birlikte gelişimini sürdürmektedir (Derman, 2008: 21).

Görüldüğü üzere çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde ara bir dönem olan ergenlik döneminde ergenlerin başarması gereken pek çok gelişimsel görev bulunmaktadır. Bunlar fiziksel, bilişsel ve psikososyal değişimlerle baş etmek, bu değişimlere iyi uyum sağlamak ve kimlik kazanımını başarılı bir şekilde tamamlayarak aileden ayrılmayı denemek ve bireyleşmenin adımlarını atabilmektir. Bu zorlu görevlerin başarılması ergenler açısından pek çok güçlüğün deneyimlenmesine, aile, arkadaş, yakın çevre ve genel olarak içinde yaşanılan dünyaya ilişkin çeşitli sorgulamaların yapılmasına ve denemelere girişilmesine yol açmaktadır. Bu süreçte göç deneyiminin yaşanmasının ergenlik döneminde yer alan göçmenlerin bu dönemdeki gelişimsel görevlerinin aksamasına ya da gecikmesine yol açabileceği düşünülmektedir. Ailesiyle birlikte göç sürecine katılan ergenler ailelerinin, göçün getirdiği zorluklarla baş etmeye çalışması nedeniyle yeterli ilgi, destek ve korumadan mahrum kalabilirler (Sirkeci ve Göktuna-Yaylacı, 2019: 10). Ailelerinin ergenlik döneminin gelişimsel görevleri hakkındaki bilgi ve farkındalık eksikliği de göç sürecinde ergenlerin gereksinimlerinin farkında olunamamasına yol açabilmektedir.

Göçün zorunlu olarak gerçekleştiği çatışma, savaş gibi durumlarda ani ve hazırlıksız çıkan göç rotalarında çoğunlukla ülke sınırlarının aşılması ve başka bir ülkeye sığınma söz konusu olup göç

sürecinde karşılaşılan zorluklar ve sığınma ülkesinde gereksinimlerin karşılanması konusuna verilen öncelik ergen göçmenlerin bu dönemdeki gereksinimlerinin karşılanamamasına yol açabilir. Zorunlu yer değiştirme nedeniyle alıştığı ve kaynaklar içerdiği düşünülen sosyal çevreden mahrum kalan ve yeni bir ülkeye gelen ergenler açısından özdeşim kurabilecekleri modeller yitirilebilir, belirsizleşebilir ya da farklılaşabilir. Bireyin göç süreciyle birlikte aile, arkadaş ve sosyal çevresinin desteğinden yoksun kalmasıyla ihtiyaçlarının karşılanması daha da güçleşmiştir (Ergin, 2020: 77).

Öte yandan ailesini kaybetmiş ya da yolculuk sırasında aile bağlantılarını yitirmiş ergenler için yetişkinlerin destek ve koruması olmadan yeni yerde ergenlik dönemindeki gelişime ilişkin kazanımlarının aksaması çok olasıdır. Acil karşılanması gereken ihtiyaçlar, yasal statü belirsizliği, barınma ve beslenme başta olmak üzere temel gereksinimlerin karşılanması açısından ergen göçmenler eğitimden dışlanma, çalışma yaşamına dâhil olma, evin geçim sorumluluğunu yüklenme durumlarıyla karşı karşıya kalabilmektedir. Suriye'den Türkiye'ye yönelik göçler incelendiğinde erkek yetişkinlerin bulunmadığı ya da savaş nedeniyle engelli olduğu hanelerde çoğunlukla erkek ergen aile üyelerinin sanayide çalışması, eğitimine devam edememesi bu rol değişimine örnek olarak verilebilir. Nitekim farklı bir yere göç etmenin getirmiş olduğu zor yaşam koşulları da bu tür rol değişimlerine sebebiyet vermekte ve bireylerin kimlik bunalımı yaşamalarına neden olmaktadır (Karaça, 2017: 3).

Ancak isteğe bağlı göçler açısından ergenlik döneminde bulunanlar için göçün yeni fırsatlar sunması, yeni kaynaklar, yeni bir aidiyet ve kimlik kazanımı için olanaklar yaratması da söz konusudur. Göçün zorunlu olduğu durumlarda da göçe iten zorlayıcı durumdan uzaklaşmak ergenler açısından yeni yapabilirliklerin başarılmasını sağlayabilir. Dolayısıyla göçe verili olarak kayıplar ve olumsuzluklar açısından bakmamak, köken ülkedeki koşulları da dikkate alarak bakmak, ergen göçmenlerin yer değiştirme nedeniyle köken ülkedeki ve yeni ülkedeki kaynaklarında meydana gelen değişimlerin farkında olmak ve ergenlerin bu dönemin gelişimsel görevlerini başarmalarını destekleyecek mekanizmaları harekete geçirmek büyük önem taşımaktadır.

Uluslararası Göçün Göçmen Ergenler Üzerindeki Etkileri

Dünyada 2019 yılı sonu itibarıyla zulüm, çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri gibi sebeplerden ötürü 79,5 milyon kişi yerinden edilmiştir. Zulüm, çatışma, doğal afetler vb. nedenlerle zorla yerinden edilmeye karşı karşıya kalan ya da isteğe bağlı birtakım sebeplerle göç sürecine dahil olan göçmenlerin yaşadığı travma, stres ve kaygı durum bozuklukları vb. faktörler bireylerin beden ve ruh sağlığını ciddi düzeyde etkilemektedir. Bu sayının yaklaşık % 40'ını çocuklar oluşturmaktadır. Uluslararası alanda yerinden edilenlerin % 11'i ise 12-17 yaş arası kişilerden oluşmaktadır (UNCHR, 2020: 2, 15). Zorla yerinden edilen göçmenler arasında çocuk ve ergenlerin oranı dikkat çekmektedir.

Genç göçmenlerin köken ülkeden göç etme nedenleri sürdürülebilir geçim kaynaklarına, istihdama, ve daha iyi eğitim olanaklarına erişim, aile birleşimi gibi gerekçelerin yanı sıra savaş olan bölgelerden kaçış, zulüm görme riski, krizler olabileceği gibi kadınlar açısından ise toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, şiddet görme ya da haklarının kısıtlanması olabilir (Global Migration Group, 2014).

Demirbaş ve Bekaroğlu (2013: 18)'na göre, çocuklar ve ergenler çok fazla çevresel stres etmenlerine maruz kalmakta ve stresten yetişkinlere göre daha fazla etkilenmektedir. Göçmen gençlerde ortaya çıkan bu yaşam stresleri arasında yoksulluk, aileden ayrı kalma, ayrımcılığa uğrama, yasal statü ve dil sorunları yer almaktadır (Staudenmeyer vd., 2016). Köken ülkede kaybedilen aile üyeleri, göç sırasında aile üyelerinden ayrı kalma, refakatsiz olarak göç sürecine katılma gibi dinamikler ergenler açısından göç sonrası süreci de büyük ölçüde etkileyecek önemli farklılıklar olarak ortaya çıkabilmektedir.

Göçmen grupların ev sahibi toplumla olan ilişkilerinde iki önemli nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlar; kimlik bunalımı ve aidiyet olgusudur (Çağırkan, 2016: 2616; Karaça, 2017:2). Kimlik bunalımı, ergenlik döneminde ortaya çıkan çalkantılı durum olarak ifade edilirken aidiyet olgusu ise herhangi bir grup tarafından kabul edilme şeklinde açıklanır. Erken ergenlik dönemiyle birlikte yoğun bir şekilde yaşanan dönüşümlerle baş etme çabalarıyla karşı karşıya kalan ergenler, göç sürecinde yaşadıkları olumsuz yaşam koşullarına bağlı olarak yoğun stres altında kalabilmekte bu da kimlik oluşumlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Stres durumunun yanında göç süreciyle birlikte ergenlerin yaşadıkları yerdeki farklılıklar ile göç edilen yeni yaşam alanındaki farklılıklar dolayısıyla da ergenler kimlik sorunu yaşayabilmekte (Atalar ve Duran: 2021: 136), ergenin kendi kimlik kazanımını başarmasının beklediği bir dönemde göç deneyimi yaşaması yeni ülkeye ilişkin bir aidiyet kazanım sürecinin zorluklarını da beraberinde getirmektedir. Göçün gönüllü ya da zorunlu olması, aile üyeleriyle birlikte göç sürecinin deneyimlenip deneyimlenmediği, ergenlerin yanında yer alan destek sunabilecek kişilerin varlığı ya da yokluğu, göç sonrası yeni ülkede göçmenlerin kabulüne ilişkin olumlu yaklaşımların varlığı ya da yokluğu, dil güçlükleri, akran desteği, kültürel farklar ve göç sürecindeki diğer belirsizlikler gibi pek çok değişken bu süreçte etkili olmaktadır (Karaça, 2017). Dolayısıyla tüm bu faktörlere bağlı olarak ergenler göç sürecinde hem kimlik kazanımlarını başarmak hem de gidilen ülkeye ilişkin bir aidiyet geliştirmek gibi ikili ve zorlu süreçleri deneyimlemek durumundadır.

Akhtar (1999)'a göre, göçmenler özelinde değerlendirildiğinde göç sürecinden sonra kimlikte ortaya çıkan dört dönüşüm bulunmaktadır. Bunlar; sevgi-nefret ikiliğinden 'ambivalansa, yakın-uzak ikiliğinden 'optimal mesafe'ye, dün-yarın ikiliğinden 'bugün'e, senin-benim ikiliğinden 'bizim'e doğrudur. Bu dönüşümler bireylerin kimlik oluşumu süreçleri üzerinde etkilidir. Göç sürecinde göçmenlerin yaşadığı bu tür ikilikler karar verme süreçlerini doğrudan etkilemekte, bu da olumsuz yaşam deneyimleri ile sonuçlanabilmektedir. Göçmenlerin karşılaştığı bu durum ergenler açısından da geçerli bir varsayım olmakla birlikte yaşanan travmatik deneyimlere bağlı olarak göçmen ergenlerin kimlik kazanım sürecinde aksaklıklar yaşanabilmekte, kimlik karmaşası ortaya çıkabilmekte ve gidilen yere aidiyet duyguları azalabilmektedir (Erol, Özdemir ve Erol, 2021: 488). Kimlik kazanımı sürecinde ergenlerin özdeşim kurabilecekleri ve model alabilecekleri bireylerin yokluğu ya da göç deneyimi nedeniyle etkin olamaması da kimlik kazanımı sürecini büyük ölçüde olumsuz etkileyebilmektedir. Ebeveynlerin göç sürecindeki koşulları ve destek sunma konusundaki olanaklarının yetersiz hale gelmesi de ergenler açısından kimlik edinimi sürecini doğrudan

etkilemektedir. Bir önceki dönemde beklenen gelişimsel ödevler başarılmadığı durumlarda bu sorunlar sonraki gelişim dönemlerine aktarılmakta (Çoban-Keneş, 2019: 633), örneğin çocukluk çağında olumsuz yaşantılara (kimlik karmaşası gibi) maruz kalan kişilerin ilerleyen dönemlerde '*kendine güven*' ile ilgili problem yaşadıkları görülmektedir (Altunterim, 2020: 68). Bu durum göç süreci açısından değerlendirildiğinde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Göç sürecine bağlı olarak ergenler ilerleyen dönemlerde, duygusal üzüntü, anksiyete, davranış bozuklukları, dikkat dağınıklığı gibi problemlerle karşılaşabilmekte ve bu durum her yaş grubunda farklı sonuçlara neden olmaktadır (Karaman ve Bulut, 2018: 396).

Ergenlik dönemindeki gelişimsel ödevler arasında yer alan kimlik, sosyal ve psikolojik etkenlere bağlı olarak gelişen karmaşık bir süreçtir (Çelik, 2020: 40). Bireylerin gündelik yaşam deneyimlerinden kaynaklı kendini sürekli yenileyen ve bu deneyimlere bağlı olarak inşa edilen kimlik (Şimşek, 2016: 10), göç sürecindeki deneyimlere bağlı olarak da şekillenmektedir. Erikson'un kuramında ifade ettiği "kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası" bağlamında değerlendirildiğinde, olumlu çözülen bir kimlik karmaşası ile bireyin olumlu bir benlik algısı kazanması beklenmektedir (Erikson, 1968). Yaşadığı deneyimlere bağlı olarak kendisi ile ilgili olumlu bir kimlik algısı geliştiren ergenler, kendisiyle ilgili gerçeğe örtüşen bir algıya sahip olma, gelecekle ilgili kararlarını verebilme, kendine özgü değerler sistemi oluşturarak mesleki ve kişisel planlar geliştirebilme yetisini kazanır (Altınoy, 2016: 18). Göç sürecinde yaşanan ebeveyn kayıpları, temel ihtiyaçları karşılamakta güçlük çekme gibi olumsuz deneyimler bu süreci kesintiye uğratabilmektedir. Olumlu bir benlik, değerler ve inançlar oluştururken kararsız olma ise rol karmaşası olarak ifade edilmekte ve bu da ilerleyen yıllardaki gelişimsel dönemleri olumsuz etkilemektedir (Can, 2015: 39).

Kimlik, bireylerin kendi öznel benliğini oluşturan deneyim, inanç, değer ve anılarını içermektedir (Yabancı, vd., 2021: 3). Hem bireysel hem de toplumsal bağlamda ele alınan kimlik kavramı (Adams ve Marshall, 1996), kişinin kendini tanımaya ve kavramaya başlamasıyla ilgilidir. Yani bireyler kendi tecrübe ve deneyimlerinden yola çıkarak kimlik oluşum sürecini şekillendirirler. Kendi bedeninde kendini evinde hissetme, nereye doğru gittiğini bilme ve önem verdiği insanların bireyi kabul etmesi kimlik duygusunu oluşturur (Erikson, 1968: 169). Bireyin psikolojik sağlığı ve ilerleyen dönemlerdeki gelişimsel ödevlerin başarılı bir şekilde yerine getirilmesi açısından kimlik önemlidir. Kimlik gelişimini sağlıklı bir şekilde deneyimleyen ergenler normal ve sağlıklı gelişimlerinin yanında yetişkinlik sürecinin gerektirdiği rolleri daha kolay benimserler (Morsünbül, 2010). Göç sürecini başarılı ve sorunsuz deneyimleyen bireyler olumlu bir benlik algısı oluşturmaya meyilliyken bu süreci olumsuz deneyimleyenler kimlik karmaşası yaşayabilmekte ve kim olduklarına ve toplumsal rollerine ilişkin net bir fikre sahip olmayabilmektedir (Yabancı vd., 2021). Bireylerin ergenlik döneminde yaşadıkları bu rol veya kimlik karmaşası yaşa göre farklılaşabilmektedir. İleri ergenlik dönemindeki bireylerin daha küçük yaştakilere göre kendilerini daha iyi tanıdıkları, kendileriyle daha barışık oldukları, duygusal olarak daha az çalkantılı oldukları değerlendirilmektedir (Bilgin, 2011: 91). Göç eden ergenlerin zor yaşam koşullarına bağlı olarak psikolojik travmalar yaşamaları söz konusu olup

bu durum üzerlerinde olumsuz birtakım etkiler bırakmaktadır (Eroğlu, 2020b: 95). Örneğin, ABD’de ortalama yaşları 14.52 olan 302 Hispantik göçmen ergen üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre, göç ve ergenlik sürecinin birey üzerindeki etkilerine bağlı olarak kimlik karmaşası yaşayan göçmenlerin daha çok depresif belirti yaşama eğiliminde olduğu saptanmıştır (Meca vd., 2019: 2119). Bu veri kimlik karmaşası neticesinde göçmenlerin farklı psikolojik sorunlara açık olduklarını göstermektedir. Göç sürecinde yaşanan olumsuz yaşam deneyimlerine bağlı olarak ortaya çıkabilecek kimlik karmaşasına Marcia’nın kimlik statülerine ilişkin kuramı ve bunlara iki kimliği daha dahil eden Erikson’un kimlik statüleri örnek olarak verilebilir (Erikson ve Erikson, 1997; Karaça, 2017: 3-4; Marcia, 1980). Göçe bağlı olarak eğitime devam etmek yerine çalışmak zorunda kalma, göç sürecinin getirdiği yasal statü başta olmak üzere kalıcılıkla ilgili belirsizlik içeren durumlar, geleceğin belirsizliği, göç edilen yerdeki dışlayıcı ve ayrımcı pratikler, baskı görme vb. olumsuz deneyimler erken bağlanılmış, dağınık, kararsız, ters ya da gölgelenmiş türdeki kimlik gelişimine yol açabilir. Ancak sözü edilen bu olumsuz durumları deneyimlememiş ergenler kimlik kazanımı sürecini başarıyla tamamlayabilirler.

Öte yandan göçmen ergenlerin devam eden bilişsel gelişim süreci, karşılaştıkları zorluklara yönelik ne tür bir yaklaşım sergileyeceklerini bilememelerine neden olabilmekte bu da göç sürecini daha da güçleştirebilmektedir. Öyle ki orta ergenlik dönemiyle birlikte ergenlerin özgür bir birey olma yolunda arkadaş ve karşı cinse yönelik yoğun duygular yaşamalarının herhangi bir olay karşısındaki karar verme süreçlerini de doğrudan etkileyebileceği düşünülmektedir. Yerinden edilme deneyimine maruz kalan bireyler için süreç birçok stres faktörünü içerisinde barındırmasının yanında ergenlik döneminin birey üzerinde yarattığı çok yönlü baskılar uyum sürecini daha da güçleştirebilmektedir. Demirbaş ve Bekaroğlu (2013: 18)’na göre, savaş sürecinde farklı deneyimler yaşayarak farklı düzeylerde travmaya maruz kalan ergenlerin hayatları ile ilgili belirsizlikler yaşaması, ruh sağlığı açısından risk oluşturabilmektedir. Nitekim Gutmann, vd. (2019)’e göre de akranlarıyla karşılaştırıldığında göç deneyimine maruz kalan ergenlerin ruh sağlığı problemleri açısından yüksek risk altında oldukları gözlemlenmiştir.

Göçmen Ergenlerin Göç Sürecindeki Deneyimleri

Yaşanan göçün sebebi her ne olursa olsun bu olayın yetişkinlere nazaran erken dönemdeki çocukları ve ergenleri daha fazla etkilediği bir gerçektir (Karaman ve Bulut, 2018: 401). Ergenler kendi iradelerinin dışında ebeveynlerinin almış olduğu kararlarla göç sürecinin bir parçası olabilmekte, iç savaş, çatışma gibi ortamlarda ailelerini kaybetmeleri sonucu refakatsiz kalabilmekte, eğitimlerinin aksaması, ailenin kaybı, sosyal ortamından kopma, yaş itibarıyla hastalıklara daha açık olma gibi farklı risklerle yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar (Sirkeci ve Göktuna-Yaylacı, 2019: 10). Her ne kadar zorunlu göçlerin bireyin ruh sağlığı ve psikososyal durumu üzerinde daha derin etkileri olduğu savunulsa da sebebi ne olursa olsun yaşadığı yeri terk etmek bireyi birçok açıdan olumsuz etkilemektedir (Ergin, 2020: 75). Yaşanılan bu olumsuzluklar göç öncesi, sırası ve sonrası dönemlerde de farklılaşmaktadır. Dolayısıyla konuya yönelik bir çerçeve oluşturmak adına bu olumsuz deneyimler göç öncesi, sırası ve sonrası dönemler şeklinde ayrı ayrı ele alınacaktır.

Göç Öncesindeki Deneyimler

Göçe neden olan faktörler (zorunlu veya isteğe bağlı göçler) bireyin göç sürecinden ne düzeyde etkileneyeceği hususunda bize bilgi verir. Bu sebeple göçün nedeni, göç öncesi süreçte ele alınabilecek önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 200: 79). Zorunlu göç sürecinde olumsuz yaşam deneyimlerine maruz kalan ergenlerin göç sürecinin getirdiği belirsiz yaşam durumları ile karşı karşıya olmaları ruh sağlıkları üzerinde ciddi tehdit oluşturabilmektedir. İsteğe bağlı gerçekleşen göçlerde ise bu durum göç sürecine zorunlu dahil olan bireylere göre nispeten daha az olmasına karşın bireyler üzerinde yoğun etkiler bırakabilmektedir. Göçün gerçekleşme biçimi ve göç öncesi yaşanan travmatik deneyimlerin göç kararına etkisine ilişkin yapılan çalışmalar göçmenlerin yaşadıkları travma deneyimlerinin büyük çoğunluğunun göç öncesi süreçle ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2013-2014 yılları arasında analizleri gerçekleştirilen 1629 Latin ve 1639 Asyalı Amerikalının dahil olduğu Ulusal Latin ve Asyalı Amerikalı Araştırması sonuçlarına göre, göç öncesi dönemde travma mağdurlarının ABD'ye göç ettikten sonra travmatik deneyimler yaşama olasılığının göç öncesi travmaya maruz kalmayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Li, 2015: 51). ABD'de 281 yabancı doğumlu ergen ve ebeveyni ile yapılan bir araştırma sonucuna göre, göç öncesi yoksulluk ve travma gibi risklerin TSSB semptomlarının gelişmesinde etkili olduğu ortaya konmuştur (Perreira ve Ornelas, 2013: 976). Bu da aslında göçün gerçekleşme biçiminin göçmen ergenler açısından farklı etkiler yarattığını göstermektedir (Kanar ve Doğan, 2020: 92).

Göç sürecinde göçmenliğin bireyler açısından yarattığı dezavantajlara ek olarak ergenlerin biyopsikososyal gelişimlerini henüz tamamlamamış olmaları da risklere karşı daha savunmasız olmalarına yol açabilmektedir. Göç öncesinde ergenlerin herhangi bir gelişimsel, fiziksel veya psikolojik sorununun olması veya göç sürecinde farklı sorunları deneyimlemeleri süreci ergen açısından daha da zorlaştırabilir (Doğan, 2020: 45). Bu risklere bağlı olarak göçmen, göç öncesinde zihinsel olarak kendini kötü hissedebilir. Bu da süreci ergen açısından daha zorlu bir hale getirebilmektedir. Örneğin, ABD'ye araştırmanın yapıldığı yıl itibarıyla 3.5 yıl içerisinde gelen 184 göçmen ve mülteci ergen üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, göç öncesi süreçte savaşa maruz kalan ergenlerin savaşa maruz kalmayan ergenlere göre kaygı düzeyinin daha yüksek olduğu, daha fazla davranış problemi yaşadığı ve daha düşük akademik başarıya sahip oldukları belirlenmiştir (Patel vd., 2017: 120). Göçmen ergenlerin deneyimlediği bu ve buna benzer sorunlar yetişkinlik döneminde bireyler açısından farklı sonuçlar doğurabilmekte göç sonrası süreçte de bu etkiler farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlara kendine güven, stresle başa çıkma, iç kontrol odağı alanlarında yaşanan güçlükler gibi örnekler verilebilir (Altunterim, 2020).

Göç Sırasındaki Deneyimler

Göç sürecinde özellikle zorunlu göç ve uzak bir mesafeye gidiş söz konusuysa yolun içerdiği tehlikeler, yolda kötü muamelelere maruz kalma göçün birey üzerindeki etkilerini anlamada önemlidir (Ergin, 2020: 80). Göç sürecinde yetişkin bireylere nazaran ergenlerin daha kırılgan olması onları olası

tehditlere karşı açık bir hedef haline getirmektedir. Yolculuk sürecinde ebeveyn kaybı yaşanmış ise bu durum ergenleri olası risklere karşı tek başına bırakmakta ve yaşanan zorlukların katlanmasına sebep olmaktadır. Göç süreciyle birlikte yaşanan ebeveyn kayıpları, aile-bakıcı ve akranlardan ayrılma, aile bireylerine yönelik işkenceye şahit olunma, şiddet, sert yaşam koşullarına maruz kalma, kötü beslenme ve gelecekle ilgili belirsizlikler ergenler açısından karşılaşılan stres kaynaklarıdır (Sirkeci ve Göktuna-Yaylacı, 2019: 67-68). Maruz kalınan bu tür stres kaynakları ergenlerin stresle başa çıkma mekanizmalarının yetersizliğine bağlı olarak fizyolojik veya psikolojik sorunlara dönüşebilmektedir (Farley, Galves, Dickinson ve Perez, 2005; Thurston, 2003). Örneğin göç sürecindeki deneyimler neticesinde Amerika'da bir okulda farklı kıtalardan gelmiş 6. sınıfta okuyan 2374 öğrencinin yer aldığı ruh sağlığı taramasında göçmen çocuklara ait depresyon puanlarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Kim vd., 2018). Farklı göçmen çocuk grupları üzerinde travma maruziyeti, psikolojik sıkıntı ve zihinsel sağlık hizmeti kullanımına ilişkin bir başka karşılaştırmada ise ABD kökenli gençlerle kıyaslandığında mülteci çocuklarda daha fazla toplumsal şiddet maruziyeti, dissosiyatif semptomlar, travmatik yas, somatizasyon ve fobik bozukluklar görülmüştür (Betancourt vd., 2017). Bu durum göçmen ergenlerin yerel toplumdaki çocuklara nazaran daha dezavantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Göçmenler, ergenlik döneminin getirdiği olumsuz durumların yanında göç sürecinin etkisiyle ortaya çıkan ikincil risklere karşı da savunmasız kalmaktadır. Göçmen, ülkesinden ayrılma, ergen ise ergenlik döneminde kimlik arayışında olduğundan duygu çatışmasını yoğun olarak yaşamakta, bu da ergenlerin sağlıklı gelişim süreçlerini etkileyebilmektedir (Çelik, vd., 2018). Gelişimsel görevlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayan bireyler daha az sorunla karşılaşmakta bu da yetişkinlik sürecine yansımaktadır (Doğan, 2020: 29). Dolayısıyla sağlıklı bir gelişim süreci noktasında bireylerin karşılaştıkları risklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Göç Sonrasındaki Deneyimler

Çeşitli sebeplerden ötürü yaşadığı coğrafyayı bırakıp yeni bir coğrafyaya gitmek durumunda kalan göçmenler bu süreçte farklı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Göç sürecinde karşılaşılan bu zorlukları bir şekilde aşmayı başaran göçmenler kendilerini farklı bir kültürel yapının içinde bulmaktadır. Nitekim göç sonrası evreden bahsederken farklı kültür ve değerleri benimsemiş, en az iki farklı tip insan grubundan söz edildiğini söylemek mümkündür (Ergin, 2020: 81). Göç daha avantajlı bölgelere uygun bir şekilde gerçekleştiğinde göçmenlerin sosyal statüsü ve toplumsal rolleri olumlu yönde etkilenebilmekte, göç etmeden önce eğitim ve sağlık olanaklarından yararlanamayan ergenler eğitim ve sağlık olanaklarından daha iyi bir şekilde yararlanabilme fırsatı yakalayabilmektedir (Eslek ve Yılmaz-Irmak, 2018: 348). Bu durumda olan göçmenler de daha iyi fırsatlarla karşılaştığından gelişimleri noktasında da olumlu yönde desteklenir. Ancak gelinen bölge ile yeni bölge arasındaki kültürel farklılıklar, ekonomik koşullar bu sürecin etki düzeyini de belirlemektedir (Sirkeci ve Göktuna-Yaylacı, 2019: 68). Tunç (2015, s.45)'a göre, göçün yakın bölgelerde gerçekleştiği durumlarda ortak değerler ve akrabalık ilişkilerinin çokluğu uyum sürecini kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir. Toplumsal farklılıkların fazla olduğu durumlarda ise bireyin yeni toplumsal yapıya

uyumu da güçleşmekte ve farklı sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye'ye çeşitli sebeplerle göç etmek durumunda kalan 89 çocuk ve ergen ile yapılan bir araştırmada göç sürecindeki deneyimlere bağlı olarak katılımcıların %49,4'ünde psikiyatrik bir rahatsızlığın (Anksiyete, depresif bozukluk, travma veya buna bağlı bozukluk gibi) olduğu saptanmıştır (Yalın-Sapmaz vd., 2017: 2816). Göç süreciyle birlikte yeni topluma gelen göçmenlerin stres, kaygı vb. sebeplerle yaşadıkları anksiyete ve depresyon gibi sorunlar (Karataş, Adıgüzel, Ünal, 2018: 29), göçmen gruplar üzerinde farklı bedensel belirtilerle kendini ortaya çıkarmakta, bireyler üzerinde bir dezavantajlılık hali yaratmaktadır. Bu durum göçmen ergenler özelinde değerlendirildiğinde, gelişim dönemleri itibarıyla daha kırılgan bir durumda olabildikleri, yaşadıkları stres ve depresyon durumuna bağlı olarak ciddi sağlık sorunları deneyimleyebildikleri görülmektedir (Erol, Özdemir ve Erol, 2021: 488). Sağlık boyutunun yanında ergenlerin dil ve kültürel uyum ile ilgili yaşadıkları problemler onların sosyal çevreleriyle iletişime geçmelerinde de önemli bir engel oluşturmaktadır (Karaman ve Bulut, 2018: 401). Göç sonrasında yaşanan dil problemleri yeni topluma alışma ve kabullenme sürecini doğrudan etkileyebilmekte ve ergenlerin akademik performansı üzerinde kayda değer bir etkide bulunmaktadır (Aydın ve Kaya, 2019; Prevo vd., 2016). Göçmen çocukların yerli ve etnik kökenden akranları tarafından kabul görmesi ve olumlu arkadaşlık ilişkilerinin varlığı psikolojik iyi oluşlarına da hizmet etmekte (Doğan, 2020: 41) ve eğitim sürecini ciddi düzeyde desteklemektedir (Atalan-Ergin ve Akgül, 2021). Bu da başarılı bir dil öğrenme süreci ve bireyin yerli ve etnik kökenden akranları tarafından kabul görmesinin bireyin eğitimdeki başarısı açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Göçmenler bu tür bireysel engellerin yanı sıra kurumsal ve bürokratik engellerle de karşılaşabilmektedirler (Rosner vd., 2017). Bu tür engellere verilebilecek örneklerin başında göçmenlerin özel veya kamu idarelerince yapılan işlemlerinin gecikmesi yer alabilir. Bu tür engeller bireyin ihtiyaç duyduğu sistemlere erişiminde güçlük çekmesine neden olmakta ve yeni toplumsal yapıyı kabul sürecini de doğrudan etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmalar toplumsal kabulün yanında göçmen ergenlerin karşılaşabileceği bu tür bürokratik ve kurumsal engellerin bireyleri psikolojik anlamda yorabildiğini ortaya koymaktadır (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013: 18; Ergin, 2020: 81). Ergenlerin dil ve kurumsal anlamda yaşadıkları bu tür problemler sosyal çevreleriyle aralarında bir bariyer oluşturmakta, bu süreçte yaşanan bilişsel, duygusal ve sosyal sorunlar eğitim sürecinde ergenlerin yaşlılarına nazaran algılama düzeylerini de etkileyebilmektedir (Karaman ve Bulut, 2018: 401).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Göç gibi karmaşık bir olgunun ardından ergenler kendilerini yoğun bir duygu ve kimlik karmaşası içerisinde bulmaktadır (Perez, 2016). Ergenler bu süreçte göç öncesi, sırası ve sonrasında farklı stres kaynaklarına maruz kalabilmekte bu da gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Özellikle ergenlik dönemiyle birlikte kimlik arayışında olan ergenler göçmenliğin yaratmış olduğu dezavantajlı durumların yanında mikro ve makro düzeyde birçok güçlükle karşılaşmaktadır. Göç

öncesi ergenlerin köken ülkelerindeki yaşam koşulları ve olanaklarının yanı sıra göç sürecinde karşılaşılan güçlükler, göçün gönüllü ya da zorunlu gerçekleşmesi, göç sürecindeki kayıplar, yeni ülkedeki göçmen yanlısı politika ve uygulamaların var olup olmaması, akran ve arkadaş, aile ve çevre desteği gibi durumların varlığı ergen mültecilerin göç deneyimlerini etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Göçmen ergenlerin göç öncesi süreçte göç kararı verilmesine yol açan olayların büyüklüğü ve travmatik etkileriyle karşılaşmaları ve bundan olumsuz etkilenmeleri söz konusudur. Göçe karar verilmesi ile birlikte göç sürecindeki belirsizlikler, kalacak yer bulamama korkusu ve hayatta kalma kaygısı ergenler üzerinde psikolojik baskı yaratmaktadır (Erol, Özdemir ve Erol, 2021: 488). Dolayısıyla göçmen ergenlerin göç süreciyle birlikte kaygılarını azaltacak sistemlerin harekete geçirilmesi önemlidir. Burada ön plana çıkan nokta göç alan ülkenin bu gruplara yönelik harekete geçireceği destekleyici mekanizmalardır. Göçmen ergenlerin ve ailelerinin yeni toplumsal yapıyı kabullenmesini destekleyecek ve bu sürece katkı sağlayacak eğitim ve danışmanlık programlarının oluşturulmasının sürece katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eğitim ve danışmanlık programlarının göçmen ergenlerin gelişimsel dönemleri göz önünde bulundurularak hazırlanması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu müdahale programlarının başta kamu kurumları olmak üzere çeşitli sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve eğitim kurumları tarafından uygulanabilir yapıda olması da süreci destekleyecektir. Bireyin içerisinde yer aldığı bu gibi sistemlerin tamamını içine alan uygulamalarla kimlik oluşumu sürecinde olan ergenlerin kendilerine daha çok güven duymaları ve olumlu aidiyet duygusu yaşamalarına yardımcı olunabilir. Bu tür uygulamalar bireyin çevresindeki bütün sistemleri sürece dahil eder ve çoklu bir bakış açısıyla süreci yönetir.

Göçle birlikte farklı bir topluma yerleşen ergenlerin toplumun birer ferdi olmalarının merkezinde yer alan eğitimin temel yapı taşı olduğu hususu unutulmamalıdır (Karaça, 2017: 7). Eğitim, bireylerin kimliğinin şekillenmesinde çok büyük bir role sahiptir. Okul temelli danışmanlık ve destek programları yoluyla kararsız kimlik durumlarında bunalım yaşama ihtimali olan ergenlerle çalışılmasının (Yüncü vd., 2015: 28) ergenlerin zihinlerindeki soru işaretlerini gidermede ve kararlarını almada büyük kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Göçmenlik süreciyle birlikte farklı stres kaynaklarına maruz kalan ergenler gelişimsel dönemlerine bağlı olarak farklı düzeylerde bu durumdan etkilenmektedir. Örneğin erken ergenlik döneminde olan bir göçmenin geç ergenlik dönemine göre göçmenliğin getirdiği problemlerden daha fazla etkilenmesi doğaldır. Göç süreciyle birlikte ergenlerin karşılaşabilecekleri bu tür stres kaynaklarının etkilerinin en aza indirilmesi sağlıklı bir gelişim dönemi geçirmeleri açısından da oldukça önemlidir. Bunun göç sürecinde bireyin yaşadığı belirsizliklerin en aza indirilmesi ve kaygı durumlarının azaltılması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Ergenlik döneminde göç etmek zorunda kalan bireyler farklı bireysel veya toplumsal stres kaynaklarının yanında kültürel uyum sürecine bağlı olarak da çeşitli sorunlar yaşayabilmektedir. Göç eyleminin benzer kültürel öğelerin çok olduğu yakın bölgeler arasında gerçekleşmesi dolayısıyla

farklılıkların azlığı göçmen ergenin yeni sosyal çevresiyle daha az çatışma içerisinde bulunmasına da neden olur (Tunç, 2015, s.45). Bu da bize göçün yaşandığı toplumlar arasındaki farklılıkların düzeyinin göçmen ergenin yeni toplumu kabul sürecini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla farklılıkların neler olduğunun tespiti ve bu bağlamda kurumsal ve bireysel yaklaşımların geliştirilmesi kabul sürecine olumlu yönde etki edecektir.

Göçmen ergen, göç sonucu sosyal statü ve rollerde meydana gelen değişiklikler sebebiyle kendini yalnız hissedebilir, bu durum ergen üzerinde farklı depresif etkiler yaratabilir ve dil yetersizliğine bağlı olarak ergen sosyal çevresiyle ve destek alabileceği kurumlarla iletişime geçmekte güçlük yaşayabilir (Aydın ve Kaya, 2019). Yeni toplumda karşılaşılan bu tür bireysel, kurumsal ve bürokratik engeller ergenler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Ergen, bir yandan dönemin kendisine getirdiği gelişimsel ödevlerle uğraşırken diğer yandan göçmenliğin bireye yüklediği yeni rol ve sorumlulukları yerine getirmeye çalışır. Bu da kaçınılmaz olarak ergeni iç ve dış çatışmaya sürükler. Burada önemli olan nokta kurumlar nezdinde üretilecek politikalarda bu tür iç ve dış çatışmayı azaltacak göçmenlere yönelik alternatif modellerin oluşturulmasıdır. Örneğin göçmen ergenlerin ailelerini de içerecek şekilde sosyal çevreleriyle çatışma durumunu azaltacak aile destek modelleri farklı kurumların iş birliğiyle gerçekleştirilebilir. Göçmen ergenlere ve ailelerine yönelik danışmanlık ve eğitim, barınma, sağlık vb. alanlarında sağlanacak destekleyici hizmetler aile bireyleri ile ev sahibi toplumun ilişkilerinin güçlendirilmesine olanak sağlayabilir. Bu tür hizmetlerin ergenlerin sosyal çevrelerinde karşılaşılabilecekleri risklere karşı daha güçlü durmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Göçmen ailelerdeki çocuklar yerleşik toplumdaki çocuklara göre daha fazla yoksulluk ve yoksunluk içerisinde (Hernandez, Macartney ve Blanchard, 2010). Göçmen ergenlerin gelir azlığına bağlı bu tür yoksulluk deneyimlerinin kaygı düzeylerini artırabileceği ve bunun da gelişimsel ödevlerini kesintiye uğratabileceği açıktır. Aile içerisinde işsizlik, düşük ücret ve ücretin gaspı, çalışma izninin olmaması gibi sorunların varlığı ailedeki bütün bireylerin bu durumdan etkilenmelerine neden olmaktadır. Bu sebeple göçmenlerin ekonomik faaliyetlere katılımının sağlanması öncelikli olarak görülmektedir (Çetin, 2016: 1004). Yaşanan bu durum ergenler için daha da zorlu olabilmektedir. Küçük yaşlarda çalışma hayatına girmek durumunda kalan göçmen ergenlerin eğitim hayatından uzaklaşabildiği, sağlık konusunda problemlerle karşılaştığı ve zorlu hayat şartlarıyla mücadele etmek durumunda kaldıkları görülmektedir. Bu yaş grubundaki bireylerin yaşlarının gerekliliklerine uygun olarak eğitimlerine devam etmeleri, oyun oynamaları beklenmekte; çalışma hayatına dahil olmaları sağlıkları açısından ciddi riskler yaratmaktadır (Bahadır ve Demiral, 2019: 393). Bu sebeple çocuk ve ergen göçmenlerin çalışma hayatından ziyade yaşının gereğine uygun olarak aktif bir şekilde eğitim sürecine dahil olmaları önemlidir.

Çocuğun gelişim sürecinde ailenin öneminin azımsanmayacak düzeyde olmasının yanında sağlıklı aile ilişkilerini korumak ergenler için önemli bir gelişimsel beceridir (Künüroğlu, 2020: 10). Bu süreçte ergenlerin aile ortamında gelişimlerini sağlıklı bir şekilde sürdürmesi benlik saygısı ve yeni toplumu kabul süreci açısından önemlidir. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos ve Tantaros (2011) tarafından yapılan

bir çalışmada ergenler ile ebeveynleri arasında yaşanan çatışmaların davranış problemlerinde artış ve benlik saygılarında düşüşe neden olduğu ifade edilmektedir. Buna karşın aile içi uyumun yüksek olduğu ailelerde kabul sürecinin daha kolay gerçekleştiği görülmektedir (Paat, 2013). Ayrıca aileleriyle benzer tutuma sahip olan ergenlerin okula ve akademik konulara daha fazla vakit ayırdıkları ve akademik motivasyonlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Motti-Stefanidi ve Masten, 2017). Dolayısıyla sağlıklı aile ilişkilerinin varlığının göçmen ergenlerin sosyal çevreleriyle daha az çatışma yaşamalarına da yardımcı olduğu söylenebilir. Bu noktada sağlıklı aile ilişkileri için oluşturulacak göçmen programlarında ailenin de ön planda tutulması ve aile sistemini de içeren bir destek sisteminin oluşturulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Heyneman (2005) ve Hodes (2000)'e göre, eğitim kurumları bireylerin yerel toplumu kabul sürecinde en önemli kurumların başında gelmektedir. Eğitim kurumları, göçmen çocukların sorunları ve ruh sağlığı problemlerinin çok iyi gözlenebildiği, yeni sürece uyumun ve ait olma duygusunun kolay kazanılabildiği kurumlardır (Gümüşt en, 2017: 250). Göçle birlikte eğitim hayatı sekteye uğrayan ergenler sosyal ortamlarından kopabilmekte bu da ergenin yeni toplumda çevresiyle daha fazla çatışma içerisine girmesine neden olabilmektedir. Doğan (2020: 31) ise göçmen ergenlerin bedensel, sosyal yönden ve motivasyon açısından kendini yeterli görmemeleri durumunda okulda uyum problemleri yaşayabildiklerini ifade etmektedir. Bu tespitlerden hareketle ergenlerin göç süreciyle birlikte karşılaştıkları dil problemi ve okul sistemini de içine alan eğitim odaklı uygulama programlarının oluşturulması üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Örneğin buna benzer farklı bir uygulama örneği olarak Hollanda'da gerçekleştirilen bir uygulamada okullarda yürütülen kaynaştırma içerikli eğitici programlarla bireyin sosyalleşmesi, kendilerini değerli hissetmeleri, akran ilişkilerinin güçlenmesi, benlik saygısı ve dil gelişiminde kayda değer bir katkının sağlandığı görülmektedir (Ingleby ve Watters, 2002). Göçmen ergeni yerel toplumdaki akranı ile eşleştirme (akran desteği), kaynaştırmaya dayalı psikodrama etkinlikleri gibi çalışmalar yapılabilecek uygulamalara örnek olarak verilebilir. Bunların yanı sıra okullarda öğretmenlerin göçmen çocukların karşı karşıya olduğu riskler konusunda bilgilendirilmesi ve kaynaştırmaya dayalı oyun, tiyatro vb. etkinliklerin yapılmasının da ergenlerin dil gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim Rousseau vd. (2014) tarafından Kanada'da yürütülen bir müdahale programında da gençlerle tiyatro etkinlikleri gerçekleştirilmiş ve gençlerin program sonunda duygusal ve davranışsal problemlerinde azalmalar tespit edilmiştir. Yürütülen programlarda çoğunlukla aile-okul etkileşiminin önemine vurgu yapılırken sürece aile katılımının belirli uygulamalarla desteklenmeye çalışıldığı görülmektedir (Christenson, 2004).

Göçmen yetişkinlerin ergenlere nazaran dil edinimlerinin daha zorlu olması (Gümüşt en, 2017: 251) okullar ile ergenlerin ailelerinin iletişimlerinin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Ancak ebeveynlerin bu sürece katılımı için destek sağlanması gerekmektedir (Christenson, 2004). Bütün bunlar bize ergenler ve ailelerine yönelik okul ortamında oluşturulacak sosyal ağların ne denli önemli olduğunu ve tüm okulları kapsayan model ve uygulamalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Jensen, 2007; Stewart, 2012). Bu noktada da okullarda gerçekleştirilecek psikososyal çalışmalar ve okul sosyal

hizmeti uygulamalarının süreci yönetmek adına yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu tür toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı müdahalelerin gerçekleştirilmesi ergenlerin yeni topluma uyum ve entegrasyon sürecini de etkileyecektir. Bunlarla birlikte göçmen ergenlerin yaşadıkları temel sorunların ve bu sorunların çözümüne yönelik ve uyum ve entegrasyona katkı sağlayacak hizmetlerin tespit edilebilmesi amacıyla ergenlerin gelişimsel özellikleri ve farklılaşan gereksinimleri konularında daha çok bilimsel veriye ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, göç sürecine dahil olan ergenler göç süreciyle birlikte ergenlik döneminin de bireye yüklemiş olduğu zorluklarla birlikte süreci yönetmek durumunda kalmaktadır. Göç süreciyle birlikte kaçınılmaz olarak karşılaştıkları zorlukları bir şekilde aşmayı başaran ergenler olumlu bir bireysel gelişim göstermektedir. Göç öncesi, sırası ve sonrasında ergenlerin yaşadıkları güçlüklerin düzeyi de bu sürecin yönetilmesinde önem taşımaktadır. Örneğin göç öncesinde yaşanan travmatik süreçlerin yoğunluğu göç sonrası süreçte ergenlerin kimlik gelişimleri üzerinde farklı etkiler bırakabilmektedir. Dolayısıyla göç sürecinin birey üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin en aza indirilmesi noktasında bireyin içerisinde bulunduğu sistemlerin göz önünde bulundurularak bütüncül bir bakış açısıyla gerekli destek mekanizmalarının oluşturulması önemlidir. Bu da göçmen ergenlerin aile, eğitim, sosyal, ekonomik vb. alanlarda desteklenmesini ve bütüncül bir bakış açısıyla hareket edilmesini gerektirmektedir.

Ergen göçmenler özelinde göç öncesi, sırası ve sonrası karşılaşılan sorunları derinlemesine inceleyecek çalışmaların yapılması ergenlerin bu süreçte yaşadıkları sorunların tespiti açısından yararlıdır. Özellikle de süreci deneyimleyen göçmen ergenler ve aileleriyle yapılacak görüşmelerle göç öncesi, sırası ve sonrasında ne tür sorunlar yaşadıkları ve bu tür sorunları aşmak için ne tür girişimlerde buldukları belirlenmelidir. Aynı şekilde aşmak zorunda kaldıkları ancak başarısız oldukları konuların neler olduğu ve bu süreçteki ihtiyaçlarının detaylı analizinin yapılması göç yönetimi açısından da bir gerekliliktir. Göçmen ergenlerin gelişim dönemleri açısından göç sürecinin değerlendirildiği ve farklı dinamikler açısından sürecin ele alındığı çalışmaların yapılması da bu süreçteki olası risklerin tespiti açısından önemlidir. Örneğin göç süreciyle birlikte ailelerinden uzaklaşarak süreci tek başlarına yaşamak zorunda kalan ergenlerin deneyimledikleri psikolojik, kültürel vb. sorunların gelişimleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesinin göçmen refahı alanına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Göç alanında çalışan sivil toplum kuruluşları, kamu ve özel iş birliğiyle yapılabilecek bilgilendirme etkinlikleri bu konuda toplum bilincinin artırılmasını da sağlayabilir. Bu şekilde ergenlerin göç süreciyle birlikte yerel toplumdan destek alarak süreci daha kolay atlattığı sağlanabilir. Bunun için de göç sürecinin göçmen ergen ve yerel toplum açısından değerlendirildiği daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar % 50 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Göç sürecinde ergen olmak” başlıklı makale çalışmamız ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adams, G. R., & Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of adolescence*, 19(5), 429-442.
- Altınsoy, Y. (2016). *Ergenlerde umutsuzluk ve boyun eğici davranışlar ilişkisinin incelenmesi* (Master's thesis, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- Altunterim, Z. (2020). *Çocukluk Çağı Ohumsuz Yaşantılarına Maruz Kalmış Yetişkin Bireylerin, Kontrol Odağı ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.
- Akhtar, S. (1999). *Immigration and identity: Turmoil, treatment and transformation*. Northvale, NJ: Jason Aronson
- Atalan-Ergin, D. & Akgül, G. (2021) Academic Well-Being of Immigrants with Pre-Migration War Traumas: The Role of Parents, Teachers and Language Proficiency, *The American Journal of Family Therapy*, Doi: 10.1080/01926187.2021.2015724
- Atalar, U. & Duran, R. (2021). Avrupa'daki göçmen kadınların kimlik algıları. Bekir Gündoğmuş (Ed.) *Göçün 60. Yılında Avrupa'da Türk Toplumunu: Kimlik, Uyum ve Katılım* içinde (ss.135-163). Ankara: Nobel Yayınevi
- Aydin, H., & Kaya, Y. (2019). Education for Syrian Refugees: The New Global Issue Facing Teachers and Principals in Turkey. *Educational Studies*, 1–26. Doi:10.1080/00131946.2018.1561454
- Aydoğmuş-Ördem, Ö. (Çev.) (2016). Göçmen aileler ve çocukları: *Uyum ve kimlik oluşumu*, 28-40.
- Bahadır, H., & Demiral, Y. (2019). Suriye'den Türkiye'ye zorunlu göç hareketi ve çocuk işçiliği, *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 389-397.
- Betancourt T. S, Newnham E A, Birman, D, Lee R, Ellis, B, H, Layne, C. M. (2017). Comparing Trauma Exposure, Mental Health Needs, and Service Utilization across Clinical Samples of Refugee, Immigrant, and U.S.-Origin Children. *Journal Trauma Stress*, 30(3), 209–218.
- Bilgin, O. (2011). *Ergenlerde Özgüven Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi), Sakarya.
- Chambers C.V. (1995). Childhood and adolescence. In: “*Textbook of Family Practice*” (634-659). (ed) Rakel RE 5th ed. Philadelphia: W.B. Saunders Company.

- Christenson, S. L. (2004). The family-school partnership: An opportunity to promote the learning competence of all students. *School Psychology Review*, 33 (1), 83-104.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplular, Yeni Kimlikler. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5 (8), 2613-2623.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Çelik, M.Y., Şen, A.T., Usta, H., & Usta, S.E. (2018). Avrupa Birliğinin Göç/Mülteci Politikası Ve Sığınmacıların Ekonomik, Sosyal Ve Kamusal İletişim Sorunları: Kastamonu Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 296-315.
- Çelik, D. (2020). *Ergenlik çağındaki Suriyeli mülteci çocuklarda kimlik ve aidiyet duygusu: Kocaeli örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, İ. (2016). Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana-Mersin Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (4), 1001-1016.
- Çoban-Keneş, H. (2019). Türkiye’de Zorunlu Göç Mağduru Çocuklar: Çatışmalar ve Yıkımlar Nedeniyle “Kendi Evinde Mülteci Olmak”. *Mülkiye Dergisi*, 43 (3), 625-656.
- Dangmann, C., Solberg, Ø., & Andersen, P. N. (2021). Health-related quality of life in refugee youth and the mediating role of mental distress and post-migration stressors. *Quality of Life Research*, 30 (8), 2287–2297. Doi:10.1007/s11136-021-02811-7
- Demirbaş, H. & Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi*, 21 (1), 11-24. Doi: 10.1501/Kriz_0000000334
- Deniz, M. E. (2007). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Derman, O. (2008). Ergenlerde Psikososyal Gelişim. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Etkinlikleri (Adölesan Sağlığı II) Sempozyum Dizisi No:63. Erişim Adresi: <http://www.ctf.edu.tr/Stek/pdfs/63/6302.pdf> Erişim Tarihi:27.04.2022
- Doğan, A. (2020). Göçmen Çocuk ve Ergenlerin Uyum Sürecini Etkileyen Risk ve Koruyucu Faktörler. A. Doğan, & D. Kağnıcı (Ed.), *Göçmen Çocuk ve Ergenler: Kültürleşme, Uyum ve Eğitim* içinde (s. 27-55). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ergin, E. (2020). Göçmen ve mültecilerin psikososyal gereksinimleri. S. Buz & H. Çevik (Ed.), *Göç ve Entegrasyon* içinde (s.75-97) Ankara: NİKA Yayınevi.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company

- Erikson E.H., & Erikson, J.M. (1997) *The life cycle completed: Extended Version*. New York: Norton
- Eroğlu, Z. (2020a). Hak öznesi olarak göçmenler, mülteciler, sığınmacılar: insan hakları perspektifinden bir değerlendirme. S. Buz & H. Çevik (Ed.), *Göç ve Entegrasyon* içinde (s.51-73) Ankara: NİKA Yayınevi.
- Eroğlu, M. (2020b). Etnik Kimlik, Savaş ve Göç Olgularının Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Psikolojik Etkileri. *International Journal of New Approaches in Social Studies*, 4 (1), 94-105. Doi: 10.38015/sbyy.721964
- Erol, M., Özdemir, F. & Erol, A. (2021). Sınıf Öğretmenlerine Göre Göçmen Çocukların Kayıp Nesil Olmaları Altında Yatan Nedenler. *Milli Eğitim Dergisi*, Türkiye’de ve Dünyada Göçmen Eğitimi, 475-496. Doi: 10.37669/milliegitim.930329
- Eslek, D., & Yılmaz-Irmak, T. (2018). Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Göçmen Çocuklar ve Oyunları Üzerine Bir Derleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 347-362.
- Farley, T., Galves, A. L., Dickinson, L. M., & Perez, M. D. J. D. (2005). Stress, coping, and health: a comparison of Mexican immigrants, Mexican-Americans, and non-Hispanic whites. *Journal of immigrant health*, 7 (3), 213-220.
- Global Migration Group (2014). Migration and Youth: Challenges and Opportunities. UNICEF, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227720>
- Gutmann, M. T., Aysel, M., Özlü-Erkilic, Z., Popow, C., & Akkaya-Kalayci, T. (2019). Mental health problems of children and adolescents, with and without migration background, living in Vienna, Austria. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 13 (1). Doi: 10.1186/s13034-019-0295-y
- Gül, S.K. & Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 79-101.
- Gümüştten, D. (2017). Mülteci çocukların eğitimi ve uyumlarına yönelik yapılan müdahale programları üzerine bir derleme. *Nesne*, 5 (10), 247-264.
- Gürses, İ, Kılavuz, M. (2011). Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 153-166
- Hernandez, D. J., Macartney, S., & Blanchard, V. L. (2010). Children of immigrants: Family and socioeconomic indicators for affluent countries. *Child Indicators Research*, 3 (4), 413-437.

- Hettich, N., Seidel, F. A., & Stuhmann, L. Y. (2020). Psychosocial Interventions for Newly Arrived Adolescent Refugees: A Systematic Review. *Adolescent Research Review*, 5 (2), 99–114. Doi:10.1007/s40894-020-00134-1
- Heyneman, S.P. (2005). Student background and student achievement: What is the right questions? *American Journal of Education*, 78, 25-38.
- Hodes, M. (2000). Psychologically distressed refugee children in the United Kingdom. *Child Psychology & Psychiatry Review*, 5 (2), 57–68.
- Ingleby, D. ve Watters C. (2002). Refugee children at school: Good practices in mental health and social care. *Education and Health*, 20 (3), 43–45.
- IOM-International Organization For Migration (2020). *World migration report 2020*. Geneva: International Organization for Migration
- Jensen, B. T. (2007). Understanding immigration and psychological development: A multilevel ecological approach. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 5 (4), 27-48.
- Kanar, H. E., & Doğan, C. (2020). Göç ve Göçmen Kavramlarından Hareketle, Bulgaristan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılan Kitleli Göçler, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), 90-101.
- Karaça, Z. N. (2017). Suriyeli Mülteci Gençlerde Kimlik Sorunu/Karmaşası (Araştırma 42). İNSAMER (İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi). https://www.insamer.com/tr/suriyeli-multeci-genclerde-kimlik-sorunu-karmasasi_759.html Erişim Tarihi: 27.04.2022
- Karaman, H.B. & Bulut, S. (2018). Göçmen çocuk ve ergenlerin eğitim engelleri, psikolojik sorunları ve çözüm önerileri üzerine bir araştırma, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40 (2), 393-412.
- Karataş, K., Adıgüzel, Y., & Ünal, A. Z. (2018). Göç travması. M. Baloğlu ve E. Göv. (ed.). *Psikososyal güçlendirici destek programı* içinde. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kim, J. H, Nicodimos, S, Kushner, S. E, Rhew, I. C, McCauley, E, Vander Stoep, A. (2018). Comparing Mental Health of US Children of Immigrants and Non-Immigrants in 4 Racial/Ethnic Groups. *Journal School Health*, 88, 167-175.
- Kulaksızoğlu, A. (2019). *Ergenlik psikolojisi* (Geliştirmiş 21. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Künüroğlu, F. (2020). Göç, kültürleşme süreçleri ve psiko-sosyal uyum. A. Doğan, & D. Kağnıcı (Ed.), *Göçmen Çocuk ve Ergenler: Kültürleşme, Uyum ve Eğitim* içinde (s. 1-25). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lee, E.S. (1966). A theory of migration, *Demography*, 3(1), 47-57.

- Li, M. (2015). Pre-migration Trauma and Post-migration Stressors for Asian and Latino American Immigrants: Transnational Stress Proliferation. *Social Indicators Research*, 129 (1), 47–59. Doi:10.1007/s11205-015-1090-7
- Lordoğlu, K. & Aslan, M. (2018). Görünmeyen göçmen çocukların işçiliği: Türkiye’deki Suriyeli çocuklar, *Çalışma ve Toplum*, 2, 715-732.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159–187). New York: Wiley.
- Meca, A., Rodil, J. C., Paulson, J. F., Kelley, M., Schwartz, S. J., Unger, J. B., ... Zamboanga, B. L. (2019). Examining the Directionality Between Identity Development and Depressive Symptoms Among Recently Immigrated Hispanic Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. 48 (11), 2114–2124. Doi: 10.1007/s10964-019-01086-z
- Morsünbül, Ü. (2010). Ergenlikte kimlik gelişimini açıklayan yaklaşımlar/modeller: Ergen ruh sağlığı açısından sonuçları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17 (2), 105-111.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., & Tantaros, S. (2011). Parent-adolescent conflict and adolescents' adaptation: A longitudinal study of Albanian immigrant youth living in Greece. *International Journal of Developmental Science*, 5(1-2), 57-71. doi.org/10.3233/DEV-2011-11074
- Motti-Stefanidi, F., Berry, J., Chryssochoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (2012). Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation, and social-psychological perspectives. In A. S. Masten, K. Liebkind, & D. J. Hernandez (Eds.), *The Jacobs Foundation series on adolescence. Realizing the potential of immigrant youth* (p. 117–158). Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9781139094696.008
- Motti-Stefanidi, F., & Masten, A. S. (2017). A resilience perspective on immigrant youth adaptation and development. In N. J. Cabrera & B. Leyendecker (Eds.), *Handbook on positive development of minority children and youth* (p. 19–34). Springer Science + Business Media. doi.org/10.1007/978-3-319-43645-6_2
- Paat, Y. F. (2013). Working with immigrant children and their families: An application of Bronfenbrenner's ecological systems theory. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23(8), 954-966. doi.org/10.1080/10911359.2013.800007
- Parlaz, E. A., Tekgül, N., Karademirci, E., & Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician*, 3 (2), 10-16.
- Patel, S. G., Staudenmeyer, A. H., Wickham, R., Firmender, W. M., Fields, L., & Miller, A. B. (2017). War-exposed newcomer adolescent immigrants facing daily life stressors in the United States. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 120–131. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2017.03.002

- Piaget, J. (1972). *The moral judgement of the child* (M.Gabain, Çev.). London: Routledge&Kegan Paul Ltd (Orijinal eserin yayın tarihi: 1932).
- Perez, R. (2016). Effects of immigrations during adolescence on mental health and well-being. *Issues in Mental Health Nursing*, 37(10), 765-768. doi.org/10.3109/01612840.2016.1142032
- Perreira, K. M., & Ornelas, I. (2013). Painful Passages: Traumatic Experiences and Post-Traumatic Stress among U.S. Immigrant Latino Adolescents and their Primary Caregivers. *International Migration Review*, 47(4), 976–1005. Doi:10.1111/imre.12050
- Philipp, J., Zeiler, M., Waldherr, K., Truttmann, S., Dür, W., Karwautz, A. F. K., & Wagner, G. (2018). Prevalence of emotional and behavioral problems and subthreshold psychiatric disorders in Austrian adolescents and the need for prevention. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. Doi:10.1007/s00127-018-1586-y
- Prevo, M. J. L., Malda, M., Mesman, J., & van IJzendoorn, M. H. (2016). Within- and Cross-Language Relations Between Oral Language Proficiency and School Outcomes in Bilingual Children With an Immigrant Background. *Review of Educational Research*, 86(1), 237–276. Doi:10.3102/0034654315584685
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the statistical society of London*, 48(2), 167-235.
- Rosner, R., Eberle-Sejari, R., Ganser, H. G., Goldbeck, L., & Hagl, M. (2017). Evaluation eines migrationsspezifischen Angebots im Case Management von Kindern und Jugendlichen mit Therapiebedarf nach Misshandlung, Missbrauch oder Vernachlässigung. *Kindheit und Entwicklung*, 26 (4).
- Rousseau, C., Beaugard, C., Daignault, K., Petrakos, H., Thombs, B. D., Steele, R., ... Hetcham, L. (2014). A cluster randomized-controlled trial of a classroom-based drama workshop program to improve mental health outcomes among immigrant and refugee youth in special classes. *PloS One*, 9(8), 1-9.
- Sirkeci, İ. & Göktuna-Yaylacı, F. (2019). Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar. İçinde: Göktuna Yaylacı F (Der.), *Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye’de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler*, Londra: Transnational Press London, 15-38.
- Staudenmeyer, A., Macciomei, E., Del Cid, M., & Patel, S. G. (2016). Immigrant youth life stressors. *Psychotherapy for immigrant youth*, 3-24.

- Stewart, J. (2012). Transforming schools and strengthening leadership to support the educational and psychosocial needs of war-affected children living in Canada. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 6(3), 172-189.
- Streeck-Fischer, A. (2019). Between Borderland and Borderline: Adolescent Migrants in Crisis – Understanding and Treating. *Adolescent Psychiatry*, 09. Doi:10.2174/2210676609666190415144153
- Şimşek, D. (2016). *Ulus aşırı kimlikler: Londra’da Kıbrıslı Türk, Kürt ve Türk göçmen çocuklar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Thurston, W. E. (2003). Gendered Expectations: Migration and Stress Among Women. Presentation to the 8th International Metropolis Conference, Vienna, Austria, September 18.
- Tunç, A.Ş. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme, *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (2), 42-45.
- UNCHR [Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği] (2020). Küresel Eğilimler: 2019’da Zorla Yerinden Edilme. UNCHR. Erişim Adresi: <https://www.unhcr.org/globaltrends2019/> Erişim Tarihi: 27.04.2022
- Ünver, H., Çeri, V., & Perdahlı Fiş, N. (2021). An overview of the mental and physical health status and post-migration psychosocial stressors of refugee toddlers and preschoolers. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*. Doi: 10.1111/jcap.12340
- Vural-Yüzbaşı, D. (2020). Göçmen ve mülteci çocuklara yönelik müdahale programları. A. Doğan, & D. Kağmıcı (Ed.), *Göçmen Çocuk ve Ergenler: Kültürleşme, Uyum ve Eğitim* içinde (s. 187-210). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yabancı, A., Kurt, M., Öz, N., Özdemir, M. & Aydın, R. (2021). Pandemi Sürecinde Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Düzeyi ve Kimlik Karmaşası İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (8), 0-0.
- Yalın-Sapmaz, Ş., Uzel-Tanrıverdi, B., Öztürk, M., Gözaçanlar, Ö., Yörük-Ülker, G. ve Özkan, Y. (2017). Immigration-related mental health disorders in refugees 5-18 years old living in Turkey. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 13, 2813-2821. Doi: 10.2147/NDT.S150592
- Yüncü, Z., Pala, S., Kabasakal, Z. T., Kesebir, S., & Özbaran, B. (2015). Madde kullanım bozukluğu olan ergenlerde ebeveyn kabul reddi ve kimlik statüleri. *Literatür Sempozyum*, 7, 23-31.
- Walker, J., Venta, A., & Galicia, B. (2020). Who is Taking Care of Central American Immigrant Youth? Preliminary Data on Caregiving Arrangements and Emotional-Behavioral Symptoms Post-Migration. *Child Psychiatry & Human Development*. Doi: 10.1007/s10578-020-01002-8

Zastrow, C., Kirst-Ashman, K. K., & Hessenauer, S. L. (2019). *Empowerment series: understanding human behavior and the social environment*. Cengage Learning.

Extended Abstract

Migration is an important phenomenon that deeply affects the lives of adolescents and paves the way for many emotional and behavioral problems (Vural-Yüzbaşı, 2020: 187) and brings along various risks for adolescents as well as common difficulties for all population groups. For example, for those who participate in irregular migration, there are various risks such as exploitation, human trafficking, exclusion, detention and deportation. Young women and girls are exposed to human rights violations such as child marriage, sexual exploitation, violence and unpaid employment. During the migration journey, young migrants may experience more isolation, exclusion and insecurity due to losing their social networks, going on a migration journey without the care and protection of their parents. After migration, exposure to xenophobia or discrimination, lack of command of the new language, insufficient knowledge about different cultural norms, laws and regulations, and lack of information about accessing rights in the new country can increase their disadvantages (Global Migration Group, 2014).

Whatever the reason for the migration is, it is a fact that this event affects children and adolescents in the early period more than adults (Karaman and Bulut, 2018: 401). Adolescents can be a part of the migration process with the decisions taken by their parents against their will, they can be left unaccompanied as a result of losing their families in environments such as civil war and conflict, they have to face different risks such as disruption of their education, loss of family, separation from their social environment, and being more open to diseases due to age (Sirkeci and Göktuna-Yaylacı, 2019: 10). Although it is argued that forced migrations have deeper effects on the mental health and psychosocial status of the individual, leaving the place where they live, regardless of the reason, affects the individual negatively in many ways (Ergin, 2020: 75). These negative experiences also differ in the periods before, during and after migration.

Migrant adolescents are faced with the magnitude and traumatic effects of the events leading to the decision to migrate in the pre-migration process and are negatively affected by it. With the decision to migrate, the uncertainties in the migration process, the fear of not finding a place to stay, and the anxiety of survival create psychological pressure on adolescents (Erol, Özdemir and Erol, 2021: 488). The point that comes to the fore here is the supportive mechanisms that the receiving country will take action against these groups. It is thought that the creation of training and counseling programs that will support immigrant adolescents and their families' acceptance of the new social structure and contribute to this process will contribute to the process. It is of great importance that education and counseling programs are prepared and implemented by considering the developmental stages of immigrant adolescents. In addition, the implementation of these intervention programs by various non-governmental organizations, local governments and educational institutions, especially public institutions, will also support the process. Adolescents who are in the process of identity formation can be helped to have more self-confidence and a positive sense of belonging with practices that include all such systems in which the individual is involved. Such practices involve all systems around the individual in the process and manage the process from a multiple perspective.

In the migration process, especially when it comes to forced migration and going a long distance, the dangers of the road, exposure to ill-treatment on the road are important in understanding the effects of migration on the individual (Ergin, 2020: 80). The fact that adolescents are more vulnerable than adults during the migration process makes them an open target against possible threats. If there is a loss of parents during the journey, this situation leaves the adolescents alone against possible risks and causes the difficulties experienced to be multiplied. Parental losses, separation from family-caregivers and peers, witnessing torture against family members, exposure to violence, harsh living conditions, malnutrition and uncertainties about the future are among the sources of stress for adolescents. (Sirkeci and Göktuna-Yaylacı, 2019: 67-68). Such sources of stress can turn into physiological or psychological problems due to the inadequacy of adolescents' coping mechanisms with stress. (Farley, Galves, Dickinson and Perez, 2005; Thurston, 2003).

Immigrants, who have to leave the geography they live in and move to a new geography for various reasons, face different difficulties in this process. When migration takes place in accordance with more advantageous regions, the social status and social roles of immigrants can be positively affected, and adolescents who cannot benefit from education and health opportunities before migrating can have the opportunity to benefit from education and health opportunities in a better way (Eslek and Yılmaz-Irmak, 2018: 348). Immigrants in this situation are also positively supported at the point of their development as they encounter better opportunities. However, the cultural differences and economic conditions between the region and the new region determine the effect level of this process. (Sirkeci ve Göktuna-Yaylacı, 2019: 68). In cases where social differences are high, the adaptation of the individual to the new social structure becomes more difficult and different problems arise. Adolescents who somehow manage to overcome the difficulties they inevitably encounter with the migration process show a positive individual development. The level of difficulties experienced by adolescents before, during and after migration is also important in the management of this process. For example, the intensity of the traumatic processes experienced before migration may have different effects on the identity development of adolescents in the post-migration process.

It is thought that it will be useful to carry out studies that will examine the problems encountered before, during and after the migration in detail, in terms of adolescent immigrants and identifying the problems that adolescents experience in this process. In particular, interviews with immigrant adolescents and their families who have experienced the process can contribute positively to the process by determining what kind of problems they have before, during and after migration and what kind of initiatives they take to overcome such problems.

Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişliklerine Alternatif Bir Çözüm Yolu Olarak Pozitif Psikolojinin Kullanılması

Using Positive Psychology as an Alternative Solution to Teachers' Occupational Burnout

Kıvanç UZUN¹

Pelin YAPRAKDAL UZUN²

Derleme / *Review*

Geliş Tarihi / *Received*: 07.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 29.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1084316

Atıf / Citation: Uzun, K. & Yaprakdal Uzun, P. (2022). “Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişliklerine Alternatif Bir Çözüm Yolu Olarak Pozitif Psikolojinin Kullanılması”, ODÜSOBİAD, 12 (3), 2823-2864
Doi: 10.48146/odusobiad.1084316

Öz

UNESCO, 2030 eğitim hedeflerine ulaşmak için dünyanın 69 milyon yeni öğretmen istihdam etmesi gerektiğini belirtiyor ancak yapılan araştırmalar mevcut öğretmenlerin %80'inin mesleği bırakmayı düşündüğünü göstermektedir. Öğretmen olmak için başlangıçtaki motivasyona rağmen, ne yazık ki eğitim alma aşamasında ve öğretmenlik mesleğine başlanan ilk yıllarda önemli bir yıpranma söz konusudur. Küresel olarak, öğretmenlerin diğer mesleklere kıyasla en yüksek işle ilgili stres ve tükenmişliğe sahip oldukları bilinmektedir. Ancak etkililiklerini gösteren ve devamlı artan kanıtlara rağmen hem yerli hem de yurt dışı alanyazınında pozitif psikoloji müdahaleleri, öğretmenlerin çalışma ortamlarında nadiren uygulanmış ve incelenmiştir. Öğretmenlerin, rollerinin getirdiği artan stres faktörlerini yönetebilmek için daha etkili ve işlevsel yollara ihtiyaçları olduğu açıktır. Ne yazık ki öğretmenlerin psikolojik kapasitesini geliştirmeye odaklanan herhangi bir profesyonel müdahale, stratejik olan bir tüm okul iyi oluş planının parçası olmak yerine, bir lüks veya eklenti olarak görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın temel çıkış noktası, öğretmenlerin iyi oluş, psikolojik sağlık ve öz-yeterliklerine yönelik tehditlerin ortaya konulması, PERMA yaklaşımı temel alınarak okullarda öğretmenlerin iyi oluşlarını desteklemek için çeşitli müdahalelerin önerilmesi ve ulusal düzeyde yaygınlaştırılmasına dikkat çekilmesidir. Pozitif psikoloji araştırmalarından aldığı destek sayesinde bu çalışma, öğretmenlerin okullarında yaşadıkları aşırı strese ve tükenmişliğe karşı tampon yapmak adına kendilerine yönelik koruyucu faktörleri geliştirmeyi öğrenebilecekleri bazı müdahale örnekleri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenler, Mesleki tükenmişlik, Pozitif psikoloji, İyi oluş, Psikolojik sağlık, Öz-yeterlik, Müdahale programı.

¹ Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, E-mail: kuzun@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6816-1789

² Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, E-mail: pelinyaprakdal@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3261-2509

Abstract

UNESCO states that the world needs to employ 69 million new teachers in order to reach the 2030 education goals, but studies show that 80% of existing teachers are considering leaving the occupation. Despite the initial motivation to become a teacher, unfortunately, there is a significant attrition during the training phase and the first years of starting the teaching occupation. Globally, teachers are known to have the highest work-related stress and burnout compared to other occupations. However, despite growing evidence of their effectiveness, positive psychology interventions have rarely been applied and studied in teachers' work environments in both domestic and international literature. It is clear that teachers need more effective and functional ways to manage the increasing stressors of their roles. Unfortunately, any professional intervention focused on improving teachers' psychological capacity is seen as a luxury or add-on rather than being part of a strategic whole-school well-being plan. The main starting point of this study is to reveal the threats to teachers' resilience, well-being and self-efficacy, to suggest various interventions to support teachers' well-being in schools based on the PERMA approach and to draw attention to their dissemination at the national level. With support from positive psychology research, this study provides some examples of interventions where teachers can learn to develop protective factors for themselves to buffer against the extreme stress and burnout they experience at school.

Keywords: Teachers, Occupational burnout, Positive psychology, Well-being, Resilience, Self-efficacy, Intervention program.

Giriş

UNESCO, 2030 eğitim hedeflerine ulaşmak için dünyanın 69 milyon yeni öğretmen istihdam etmesi gerektiğini belirtiyor ancak yapılan araştırmalar mevcut öğretmenlerin %80'inin mesleği bırakmayı düşündüğünü göstermektedir (Falecki ve Mann, 2020). Elbette ki insanların öğretmen olmayı istemelerinin çeşitli nedenleri ve kariyer yörüngelerinde önemli farklılıklar vardır (Chevalier, Dolton ve McIntosh, 2007). Öğretmen olmak için başlangıçtaki motivasyona rağmen, ne yazık ki eğitim alma aşamasında ve öğretmenlik mesleğine başlanan ilk yıllarda önemli bir yıpranma söz konusudur. Hem İngiltere'de hem de ABD'de yapılan araştırmalar, öğretmenlik eğitimi alan bireylerin yaklaşık yarısının ya bir göreve başlamadığını ya da 5 yıl içinde mesleği bıraktığını göstermektedir (Dolton ve Klaauw, 1999; Hayes, 2004; Ingersoll ve Smith, 2003). Ülkemizde yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, yurt dışındaki bulgularla örtüşen sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Türk Eğitim Derneği'nin düşünce kuruluşu olan TEDMEM'in "öğretmen gözüyle öğretmenlik mesleği" raporuna göre öğretmenlerin birçoğu, ömürleri boyunca öğretmenlik mesleğini yapabileceklerini düşünmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcı öğretmenlerin yarısından çoğu, yeni bir meslek seçme şansları olsaydı öğretmenlik mesleğine sıcak bakmayacaklarını ifade etmişlerdir (TEDMEM, 2014). Ülkemizde eğitim fakültesi mezunu olan veya pedagojik formasyon alan bir kişinin, öğretmen kadrosuyla Millî Eğitim Bakanlığına atanması için KPSS (Kamu Personel Seçme Sınavı) gibi zorlu sınavlardan, mülakatlardan geçmesi ve binlerce rakibini geride bırakması gerekmektedir. Bu durum ülkemiz koşullarında öğretmenlerin, çeşitli zorluklarla elde ettikleri mesleklerinden kolaylıkla vazgeçmelerinin önüne geçmektedir. Mesleklerinden kolaylıkla vazgeçemeyen, içinde buldukları stresle başa çıkma konusunda zorlanan ve kendilerini sıkışmış hisseden öğretmenlerin iyi oluşlarının,

psikolojik sağlamlıklarının ve öz-yeterliklerinin ciddi ölçüde zarar görmesi kaçınılmazdır. Oysa ki öğretmenler, eğitim sistemi içerisindeki en büyük kaynaktır ve bu nedenle mesleki verimlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için onların iyi oluş, psikolojik sağlamlık ve öz-yeterlik becerilerini geliştirebilecek fırsatlar sunulmalıdır (Kılınç ve Uzun, 2021).

Gerçekçi ve pozitif bir yaklaşımın, öğretmenlerin yaşadığı stres ve gerginliğe karşı önemli bir koruyucu faktör olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Ancak öğretmenlerin olumlu duygu, düşünce ve davranışlarını destekleyen etkili müdahale programlarının eksikliği günümüzde halen devam etmektedir. Etkililiklerini gösteren ve devamlı artan bulgulara rağmen hem yerli hem de yurt dışı alanyazınında pozitif psikoloji müdahaleleri, öğretmenlerin çalışma ortamlarında nadiren uygulanmış ve incelenmiştir (Chan, 2010, 2013; Dreer, 2020; Falecki ve Mann, 2020; Fernandes, Gouveia, Silva ve Peixoto, 2020; García-Álvarez, Soler ve Achard-Braga, 2021; Ilgaz, 2018; Mercer, Oberdorfer ve Saleem, 2016; Rahm ve Heise, 2019). Buradan hareketle bu çalışmanın temel çıkış noktası, öğretmenlerin iyi oluşlarına, psikolojik sağlamlıklarına ve öz-yeterliklerine yönelik tehditlerin ortaya konulması ve okullarda öğretmenlerin iyi oluşlarını desteklemek için çeşitli müdahalelerin önerilmesidir. Öğretmenlerin artan tükenmişlik ve yıpranma oranları göz önüne alındığında (Johnson vd., 2005), öğrenci iyi oluş programlarının geliştirilmeye çalışıldığı ölçüde (Bird ve Markle, 2012) öğretmen iyi oluş programlarının da geliştirilmesinin benzer ölçüde önemli olduğu düşünülmektedir. Öğretmenlerin, rollerinin getirdiği artan stres faktörlerini yönetebilmek için daha etkili ve işlevsel yollara ihtiyaçları olduğu açıktır. Ne yazık ki öğretmenlerin psikolojik kapasitesini geliştirmeye odaklanan herhangi bir profesyonel müdahale, stratejik olan bir tüm okul iyi oluş planının parçası olmak yerine, bir lüks veya eklenti olarak görülmektedir (Street, 2018).

Pozitif psikolojinin son yıllardaki yükselişi, geleneksel psikolojinin psikopatoloji ağırlıklı çalışmalarına ve insanların olumsuz deneyimleri karşısında verdikleri uyumsuz tepkilere bir yanıt olarak yorumlanabilir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). İnsanların güçlü yönleri ve olumlu duyguları üzerine yapılan çalışmaları vurgulayan pozitif psikolojinin, karakter güçleri oluşturmak, olumlu duyguları geliştirmek ve olumlu deneyimleri ifade etmek için uygulanabileceği ve bunun sonucunda iyi oluşun ve yaşam kalitesinin artmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir (Fredrickson, 1998). Bu bağlamda pozitif psikolojideki başlıca araştırma alanları öznel iyi oluş, mutluluk (Diener, 2000) ve öznel iyi oluş ve mutluluğun desteklenmesine ya da artırılmasına yönelik müdahaleler olmuştur (Seligman, Rashid ve Parks, 2006). Pozitif psikoloji araştırmalarından aldığı destek sayesinde bu çalışma, öğretmenlerin okullarında yaşadıkları aşırı strese ve tükenmişliğe karşı tampon yapmak adına kendilerine yönelik koruyucu faktörleri geliştirmeyi öğrenebilecekleri bazı müdahale örnekleri sunmaya çalışacaktır.

Küresel olarak, öğretmenler diğer mesleklere kıyasla en yüksek işle ilgili stres ve tükenmişliğe sahiptir (Saloviita ve Pakarinen, 2021). Öğretmen stresinin sağlığı bozduğu, öz-güveni ve öz-saygıyı azalttığı ve kişiler arası ilişkilere zarar verdiği bilinmektedir. Öğretmenler tükenmiş ve bitkin hissetmenin yanı sıra, bu duygularla bağlantılı olarak işlerini anlamsız olarak algılamaya başlar ve devamında güçsüzlük ve yalnızlık duygusuna kapılabilirler (Howard ve Johnson, 2004). Yüksek stres seviyesi, azalan güven,

duygusal tükenme, düşük motivasyon ve düşük iş tatmini duygularıyla bağlantılıdır ve öğretmenlerin yıpranmasında önemli bir faktördür (McCarthy, Lambert ve Reiser, 2014). Öğretmenlerin yaşadığı günlük baskılardan kaynaklanan tükenme, sosyal ve duygusal stresler; onların başa çıkma yeteneklerini, iyi oluşlarını ve gelişme potansiyellerini olumsuz yönde etkilemektedir (Parker ve Martin, 2009). Bu durum, öğretmenlerin işten sonra da işle ilgilenmeye devam etmek zorunda kalmaları nedeniyle zayıf bir iş-yaşam dengesi ile güçlü bir şekilde ilişkili bulunmuştur (Education Support Partnership, 2019).

Öğretmenlerin aşırı ve uzun süreli stresten kaynaklanan duygusal, fiziksel ve zihinsel yorgunlukları iyi yönetilemez ise tükenmişlik yaşamaları beklenen bir sonuçtur. Diğer yandan tükenmişlik yaşayan öğretmenler, büyük ölçüde hayatta kalmaya odaklandıkları için yeteri kadar ilgilenemedikleri öğrencilerinin hem akademik hem de sosyal açıdan başarılarının düşmesi kaçınılmazdır (Hattie ve Yates, 2013). Öğrencilerin öğrenmesinin, okulların temel işi olduğu göz önüne alındığında, öğrencilerin iyi olması için öğretmenlerin kendilerinin de iyi olması gerektiği açıktır. Unutulmamalıdır ki iyi öğretmenler, iyi öğrenciler yetiştirirler (McCallum ve Price, 2010). Öğretmenlerin iyi olma hallerinin krizde olduğu yaygın olarak kabul edilse de bu konu üzerine yapılan araştırmalar, iyi oluşun nasıl daha etkili geliştirilebileceğinden çok, bireysel olarak bir öğretmenin eksikliğine, stres ve tükenmişlikle başa çıkma yeteneklerine odaklanmıştır (Roffey, 2012). Öğretmen iyi oluşu sadece bir bireyin sorumluluğu değildir, aynı zamanda okulun, toplumun ve dünyanın yaşadığı bir sorundur. Öğretmen psikolojisi, sadece öğretmenlerin kendileri için değil, aynı zamanda öğrencileri için de önemlidir. Sınıf dinamiği içerisinde öğretmenin merkezi konumu göz önüne alındığında, bulaşma süreçleri aracılığıyla öğretmenler, öğrencilerinin psikolojisini güçlü bir şekilde etkileyebilir. Öğrencilerin gelişmek için neye ihtiyaçları olduğunu düşünmek, aynı zamanda öğretmenlerinin mesleki rollerinde gelişmek için neye ihtiyaç duyduklarını düşünmek gerektiği anlamına gelir. Bu bakımdan hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin iyi oluşları karmaşık bir şekilde bağlantılıdır (Falecki ve Mann, 2020).

Öğretmenlerin psikolojik sağlığı, tüm dünyadaki eğitim sistemleri için çözülmesi gereken önemli bir konudur. Özellikle pozitif psikoloji alanında yapılan araştırma sonuçları yüksek düzeyde iyi oluşun, öğretmenlerin mesleki performansını artıran faydalarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Rahm ve Heise, 2019). Eğitim sistemlerinin genel amacı, öğrencilere yaşamları için mümkün olan en iyi hazırlığı sağlamaktır. Bu amacın doğru bir şekilde işlevselleştirilmesi ve buna göre seçilecek öncelikler ve yöntemler farklı toplumlarda farklı şekillerde yanıtlanırsa bile, değişmeyen bir şey vardır: Mümkün olan en iyi eğitim için, onu verenlerin, potansiyellerini mümkün olan en iyi şekilde kullanabilmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada, öğretmen psikolojisine daha pratik bir bakış açısı getirilmeye çalışılmaktadır. Çağdaş bir 21.yüzyıl öğretmeni olmanın stresleri ve zorluklarıyla başa çıkmalarına yardımcı olmak için öğretmenlerin nasıl desteklenebileceğine ve onların profesyonel rollerinde gelişmelerinin nasıl sağlanabileceğine vurgu yapılmaktadır. Diğer yandan öğretmenlerin gelişebilmesine yardımcı olmak için ideal yaklaşımın, öğretmenleri yetiştirmek ve mesleki rollerinde desteklemek için kurumsal ve ulusal düzeyde müdahaleleri içerdiği açıktır. Tamamen ekonomik bir

perspektiften bakıldığında dahi öğretmenlerin eğitimi ve istihdamı büyük bir finansal yatırımı temsil etmektedir. Örneğin İngiltere’de merkezi hükümet, 2010’da öğretmen eğitimi için 700 milyon sterlinin üzerinde bir ödenek oluşturmuştur (TDA, 2011). Bu yatırımın faiziyle karşılanabilmesi için öğretmenlerin iyi oluşu, katılımı, motivasyonu, öz-yeterlik algıları ve psikolojik sağlamlığı önemli konulardır. Bu bakımdan öğretmenlerin mesleki zorluklar karşısında iyi oluşları, psikolojik sağlamlıkları ve öz-yeterlikleri hafife alınmamalı; yetersiz öğretimin, öğrenciler üzerindeki olumsuz sonuçları asla göz ardı edilmemelidir.

Tüm bu açıklamalardan hareketle bu çalışmanın kurgusunda ilk olarak öğretmenlerin mesleklerini yerine getirirken karşılaştıkları stres kaynaklarından ve mesleki tükenmişliklerinden söz edilmiştir. Sonrasında ise öğretmenlerin stres kaynaklarıyla etkili bir şekilde başa çıkabilmeleri ve mesleki tükenmişliklerinin önlenmesi için pozitif psikolojiden yararlanılabileceği açıklanmıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin öznel iyi oluşlarının, psikolojik sağlamlıklarının ve öz-yeterliklerinin önemi ile ilgili bilgiler verilmiş ve bu değişkenlerin desteklenmesinin hem öğretmenler hem de okuldaki diğer aktörler üzerindeki olumlu etkisi vurgulanmıştır. Çalışmanın devamında pozitif öğretmen ve öğrenci ilişkisine değinilmiş, pozitif psikolojinin okullarda uygulanmasında öğretmenlerin rolünün neler olduğu ve uygulama sırasında karşılaşılabilecekleri olası engellerden söz edilmiştir. Son olarak Seligman’ın (2011) PERMA yaklaşımı temel alınarak, öğretmenlerin öznel iyi oluşlarını destekleyebileceği düşünülen bazı pozitif psikoloji müdahale örnekleri sunulmuştur. Araştırmacılar tarafından önerilen, öğretmenlerin iyi oluşları için pozitif psikoloji müdahalelerinin kullanılabileceği fikri, alanyazın ışığında tartışılmış ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen çıkarımlar ışığında hem öğretmenler hem de okuldaki diğer aktörler özelinde öneriler geliştirilmiş ve çalışma sonlandırılmıştır.

Öğretmenlerin Stres Kaynakları ve Tükenmişliği

2002 yılında, Scottish Executive Education Department (İskoç Yönetici Eğitim Departmanı), öğretmen stresi üzerine yapılan araştırma alanyazınının gözden geçirilmesini önermiştir. Bunun üzerine Wilson (2002), 10 yıllık bir süreyi kapsayan araştırma bulgularını incelemiş, öğretmenlerin stres ve zorlanma ile sonuçlanan, psikolojik ve fiziksel hastalıklara neden olabilecek işe özgü görev ve koşullara maruz kaldıklarını ortaya koymuştur. İlginç bir şekilde, stresle başa çıkmak için sunulan genel öneri ise öğretmenlerin gerçekçi ve olumlu bir tutum geliştirmeleridir. Tam yirmi yıl sonra, bu tavsiye değerinden hiçbir şey kaybetmemiş gibi görünmektedir. Aslında, son zamanlarda yapılan birkaç araştırmanın sonuçları, pozitif bir tutumun öğretmenlerin günlük stres ve gerilimine karşı önemli bir koruyucu faktör olduğunu tekrar tekrar ortaya koymuştur (Richards, Hemphill ve Templin, 2018; Buonomo, Fatigante ve Fiorilli, 2017; Haydon, Stevens ve Leko, 2018). İhtiyaç defalarca belirtilmiş olsa da (Gibbs ve Miller, 2014; McCullough, 2015), etkililiği tam olarak kanıtlanmış olan programlara ve öğretmen adaylarının eğitimleri ile hizmet içi öğretmen eğitimleri için pozitif tutumları teşvik edebilecek genel müdahalelere henüz yol açmamıştır (Hwang, Bartlett, Greben ve Hand, 2017; Necsoi, 2018). Diğer yandan daha önce yapılan bazı küçük ölçekli araştırmalar, pozitif psikoloji

müdahalelerinin iyi oluşu artırmada ve öğretmen stresini en aza indirmede avantajlı etkilerinin olduğunu vurgulamışlardır (Chan 2010, 2013; McCullough, 2015; Rahm ve Heise, 2019).

Araştırmalar açıkça göstermektedir ki öğretmenlik mesleği, stres ve strese neden olan faktörleri sistematik olarak bünyesinde barındırır ve bu da sonrasında psikolojik bozukluklara ve fiziksel hastalıklara neden olan, devamsızlık ve yıpranmayı açıklayan kalıcı bir olumsuz zihniyete yol açabilir (Aldrup, Klusmann ve Lüdtke, 2017; Richards vd., 2018; Haydon vd., 2018). Bu nedenle öğretmen stresi, öğretmen olarak çalışmanın bazı yönlerinden kaynaklanan öfke, kaygı, gerginlik, hayal kırıklığı ve depresyon gibi hoş olmayan olumsuz duyguların eşlik ettiği deneyimler olarak tanımlanır (Kyriacou, 2001). Bu durum sadece bireysel olarak öğretmenlerin sağlığını değil, aynı zamanda öğrenciler ve meslektaşlar gibi öğretmenlerin etkileşimde buldukları diğer insanları da etkilemektedir (Dreer, 2020). Araştırma bulguları, öğretmenlerin iyiliği ile hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin performansları arasında bağlantı olduğunu doğrulamaktadır (Duckworth, Quinn ve Seligman, 2009). Öğretmenlerin işle ilgili iyi olma halinin, öğrencilerin iyi olma hali, eğitim uygulamaları, öğretim yöntemleri ve olumlu öğretmen-öğrenci ilişkisi üzerinde derin bir etkiye sahip olduğu defalarca tartışılmıştır (McCallum, Price, Graham ve Morrison, 2017). Bu nedenle Rahm ve Heise (2019), öğretmenlerin iyi oluşuna yatırım yapmanın sadece bireysel sağlık iyileştirmeleriyle değil, aynı zamanda öğretme ve öğrenme kalitesi üzerinde de olumlu etkilerle ilişkilendirilebileceği sonucuna varmışlardır. Yüksek düzeyde iş doyumunu ve bağlılığı olan öğretmenlerin, öğrencilerin öğrenmesi için mümkün olan en iyi koşulları sağlamak ve öğrencilerin katılım düzeyleri üzerinde olumlu etkiler elde etmek amacıyla en iyi fikirler ve öğretim uygulamaları için çaba sarf ettikleri tespit edilmiştir (Cardwell, 2011). Bu bağlamda duygusal tükenmenin sadece öğretmenlerin sağlığını tehlikeye atmakla kalmayacağı, aynı zamanda öğrencilerin motivasyonu ve başarısı üzerinde de ciddi olumsuz etkiler bırakacağı açıktır (Klusmann, Richter ve Lüdtke, 2016).

Öğrencilerin okullardaki istenmeyen davranışları öğretmenler ve yöneticiler için sürekli bir endişe kaynağı oluşturmaktadır (Klassen ve Anderson, 2009). Öğretmenlerin, öğrencilerin uygunsuz davranışlarıyla ilgili endişelerinin artan stres ve tükenmişlikle ilişkili olduğu, öğretmenlerin psikolojik sağlamlığına zarar verdiği ve öğretmenliği bırakmaya karar verenler için önemli bir hızlandırıcı faktör olduğu bilinmektedir (Klassen, 2010). Ingersoll ve Smith (2003) tarafından yapılan araştırma, mesleğe başladıktan sadece bir yıl sonra öğretmenliği bırakanların yaklaşık %29'unun işten memnuniyetsiz olduklarını belirttiklerini ve bunların yaklaşık %35'inin ise meslekten ayrılmalarının temel nedeni olarak disiplin sorunlarını gösterdiklerini ortaya koymuştur. Diğer yandan öğretmenler, sınıf içerisindeki veya okuldaki çabalarının evde desteklenmediğini gördüklerinde, öğrencileri için istedikleri pozitif değişim konusunda şanslarının az olduğunu görürler ve bundan dolayı pes etmeye yaklaşırlar (Miller, 2009).

Bilimsel araştırmalar onlarca yıldır öğretmenlerde görülen nispeten yüksek düzeyde stres, duygusal yorgunluk, tükenmişlik ve sağlık sorunlarının koşullarını ve sonuçlarını araştırmaktadır (Gray, Wilcox ve Nordstokke, 2017). Bu bulguları açıklamak için öğretmenlik mesleğinin farklı yönleri incelenmiştir.

Örneğin Skaalvik ve Skaalvik (2018), öğretmen stresini bir öğretmen olarak çalışmanın çeşitli yönlerinden kaynaklanan hoş olmayan duygular olarak kavramsallaştırır. Alanyazında tartışılan diğer stresörler ise iş yükündeki artış, öğrenci çeşitliliği, zorlu öğrenci davranışları, büyük sınıflar, disiplin sorunları, meslektaşlarla çatışmalar, idari destek eksikliği, zaman baskısı, standart test baskısı ve teknolojiye gelişmeler olarak gösterilmektedir (Kyriacou, 2001; Skaalvik ve Skaalvik, 2017, 2018; Rogers, 2012). Zaman baskısı, öğretmenlerin sıkıntı yaşamasına yol açan ana stres faktörlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu bakımdan öğretmenler için stres azaltma müdahalelerinin özel bir yönü de zaman yönetimi eğitimleri olabilir (Skaalvik ve Skaalvik, 2018).

Öğretmenlerin refahı ve iyi oluşu başlı başına değerli bir hedeftir (Holmes, 2005). Maslach ve Leiter'in (1999) belirttiği gibi bir eğitim sisteminin en değerli ve maliyetli kısmı öğreten insanlardır. Onların iyi oluşunu ve öğrenci eğitimine katkılarını sürdürmek, eğitim liderlerinin birincil amacı olmalıdır. Rekor tükenmişlik oranları ile mesleği bırakan çok sayıda öğretmen vardır (Hong, 2010). Öğretmenlik, işle ilgili stresten etkilenen ilk beş meslek arasında yer almaktadır ve öğretmenlerin %70'i işleri nedeniyle sağlıklarının bozulduğunu ifade etmektedir (Lovewell, 2012). Günümüzün eğitim sistemindeki sürekli değişiklikler ile işleri giderek karmaşık hale gelen öğretmenlerin yaşadıkları stres daha da fazla artmıştır (Day ve Qing, 2010). Ayrıca çağdaş eğitim sistemlerinde öğretmenler, genellikle kendilerini sınıfta tek bilgi kaynağı olarak görmezler. İnternetin gelişmesi ve erişilebilirliği ile öğrenciler, belirli bilgileri kolaylıkla edinebilir konuma geldiler ve bazı konularda teknik olarak öğretmenlerinden daha fazla bilgiye sahip oldular. Bazı öğretmenler için bu durum, statüleri ve yetkileri için bir tehdit gibi görünebilir (Mercer vd., 2016). Bu bakımdan 21.yüzyıl öğretmenlerinin işlerine yönelik bakış açılarını ve psikolojik tepkilerini daha iyi anlamak için acil birtakım araştırmalara ihtiyaç olduğu ortadadır.

Öğretmenler için Öznel İyi Oluş

Sağlık sorunlarının, öğretmenlerin mesleki performansları üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu (Klusmann, Kunter, Trautwein, Lüdtke ve Baumert, 2008) ve ayrıca önemli ekonomik maliyetlere neden olan öğretmenlik yeteneklerinin tam olarak ortaya konulmasını engellediği açıktır (Rahm ve Heise, 2019). Bu nedenle öğretmenlerin sağlığını iyileştirmek, her dönemde önemli bir hedef olmaya devam etmektedir. Bütünsel iyi oluşa, büyümeye ve kişinin tüm potansiyelini ortaya çıkarmasına katkıda bulunmayı amaçlayan pozitif psikoloji, sağlığa yeni bir bakış açısı getirmektedir. Pozitif psikolojinin ana kavramlarından biri ve bu çalışmanın temel hedef kurgusu, genel mutluluk kavramına en yakın bilimsel kavram olarak da kabul edilen öznel iyi oluştur. Öznel iyi oluş kavramı, bireyin kendi yaşamını duyuşsal ve bilişsel yönden değerlendirmesiyle oluşur (Myers ve Deiner, 1995). Bu bağlamda öznel iyi oluş, bireyin yaşamını değerlendirmesi ve yargı bildirmesi şeklinde ifade edilebilir (Eryılmaz, 2009). Öznel iyi oluş kavramı üç boyutlu bir yapıdadır: Olumsuz duygulanım, olumlu duygulanım ve yaşam doyumu (Deiner, 1984). Duyuşsal yönden değerlendirme içerisinde yer alan olumsuz duygulanım, içerisinde kin, üzüntü, nefret ve suçluluk gibi duyguları barındırırken; olumlu duygulanım ise içerisinde umut, heyecan, neşe, güven, gurur ve ilgi gibi duyguları barındırmaktadır. Öznel iyi oluşun diğer bir alt boyutu olan yaşam doyumu ise öznel iyi oluşun bilişsel yönden değerlendirilmesidir. Yaşam

doyumunu, bireyin farklı yaşam alanlarındaki memnuniyetine yönelik yapmış olduğu bilişsel değerlendirmeleri içermektedir (Myers ve Deiner, 1995).

Kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında Lyubomirsky, King ve Diener (2005), öznel iyi oluşun yaşamın farklı alanları üzerindeki etkilerini test eden 225 deneysel çalışmayı incelemiştirlerdir. Ulaşılan bulgular, iyi oluş düzeyi yüksek olan kişilerin daha uzun yaşadığını (Veenhoven, 2008), daha etkin bir bağışıklık sistemine sahip olduklarını (Barak, 2006), iş yerinde daha verimli ve başarılı olduklarını (Achor, 2010), daha yaratıcı olduklarını (Baas, De Dreu ve Nijstad, 2008) ve daha fazla çok yönlü sosyal ilişkilere sahip olduklarını (Rodríguez-Pose ve Von Berlepsch, 2014) göstermiştir. Bu nedenle yüksek öznel iyi oluşun, yalnızca insanların fiziksel ve psikolojik sağlıkları için değil, aynı zamanda kişisel gelişimleri ve iş yaşamındaki performansları için de oldukça önemli olduğu söylenebilir (Rahm ve Heise, 2019).

Alanyazın incelemesi sonucunda diğer birçok mesleğe göre öğretmenlerin stresleri daha yüksek ve genel nüfusa göre iyi oluşları daha düşük bulunmuştur (Education Support Partnership, 2019). Bu bakımdan öğretmenlerin iyi olma hali son derece önemli bir konudur. Uluslararası alanda gelişmekte olan pozitif eğitim, pozitif psikolojiden elde edilen bulguları okullara uygular ve okulların akademik başarılarına ek olarak, okula dahil olan herkesin bütünsel iyi oluşunu geliştirme hedefine odaklanır (Norrish, 2015). Okulların amaçlarına ulaşmasında en önemli aktörler hiç şüphesiz ki öğretmenlerdir (Hattie, 2003). Profesyonel şekilde yüksek kaliteli bir performansla eğitim vermeleri isteniyorsa, öğretmenler için iyi bir sağlık durumu ve hatta daha da yüksek bir öznel iyi oluş seviyesi sağlamak akıllıca olacaktır (Rahm ve Heise, 2019). Lyubomirsky ve Lepper (1999) yüksek öznel iyi oluşun, depresyon ve tükenmişliğe karşı koruyucu bir faktör olduğu sonucuna varırken; Sutton ve Wheatley (2003) yapmış oldukları çalışmada, öğretmenlerin olumlu ve olumsuz duygularının, öğrenci çıktılarını önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir. Sınıf içerisinde önemli bir durum olan duygusal bulaşma, sıklıkla öğretmenlerden öğrencilere olumlu duyguların aktarılması şeklinde planlanmaktadır (Frenzel, Goetz, Lüdtke, Pekrun ve Sutton, 2009). Olumlu duyguların sıklığı, etkili öğretim stratejilerinin sık kullanımıyla ilişkilidir (Moè, Pazzaglia ve Ronconi, 2010). Ayrıca olumlu duygular, öğrencilerini teşvik etmede ve potansiyellerini mümkün olan en büyük ölçüde geliştirmeleri için öğretmenleri motive etmede etkili olan "tutkulu öğretmen" ideal imajıyla da ilişkili bulunmuştur (Kunter ve Holzberger, 2014). Dolayısıyla tüm bu araştırma sonuçları öznel iyi oluşun, eğitim sistemi ve öğretmenlik mesleği için oldukça önemli olan ve arzu edilen birçok sonuçla ilişkili olduğuna dair net kanıtlar sunmaktadır. Öğretmenler özelindeki bu bulgulara göre öğretmenlerin öznel iyi oluşlarının artırılması hem öğretmenlerin sağlık kalitelerinin iyileştirilmesine hem de okullardaki öğretim-öğrenme süreçlerine olumlu bir katkı sunacağı açıktır (Gray vd., 2017).

Öğretmen iyi oluşu üzerine yapılan araştırmaların çoğu, bir öğretmenin sağlığının nasıl geliştirilebileceğinden ziyade eksiklik modeli ve sağlıklı olmayan öğretmen üzerinde yoğunlaşmıştır (Falecki ve Mann, 2020). Bu bakış açısı, toplulukları ve bireyleri neyin başarılı kıldığıyla ilgilenen bir araştırma alanı olan pozitif psikolojide, kanıta dayalı müdahalelerin artması nedeniyle hızla değişmektedir (Waters ve White, 2015). Özü itibarıyla pozitif psikoloji, kanıta dayalı uygulama ve

nitelikli sorgulama yoluyla bireylerin ve kurumların yaşamlarını anlamaya ve beslemeye çalışan erdem, insani gelişim, psikolojik sağlamlık ve iyi oluşu amaçlamaktadır (Pawelski, 2016). Seligman (2011) pozitif psikolojiyi, iyi oluş konusuyla ilgilenen ve amacı, iyi oluşun bir ifadesi olan gelişmeyi artırmak isteyen bir alan olarak görmektedir. Esasen, iyi oluş sadece stresin olmaması değildir (Holmes, 2005), aynı zamanda bir kişinin gelişmesine yol açan bir dizi olumlu durum, özellik ve varlık biçimidir (Falecki ve Mann, 2020). Bu bakımdan pozitif psikoloji, öğretmenlerin iyi oluşlarını desteklemek için en ideal yollardan biri olarak görülmektedir.

Eğitime uygulanan pozitif psikolojinin yükselişi son yıllarda önemli bir konu olmasına rağmen, geliştirilen çalışmaların çoğu incelendiğinde, öğrencilerin iyi oluşu konusuna daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir (García-Álvarez vd., 2021). Pozitif eğitimin gelişimi için önemli birer aktör olmalarına rağmen öğretmenleri, merkezi bir yaklaşımla ele alan çok az sayıda araştırma bulunmaktadır (Rahm ve Heise, 2019; White, 2021). Bu araştırmalarda öğretmenlerin iyi oluşu, öğretmen stresi, motivasyonunun düşmesi ve hatta tükenmişlik gibi olumsuz koşulların olmaması olarak kavramsallaştırılan karmaşık bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Huertas ve Dávila, 2020; Bastías, 2021). Pozitif psikolojinin perspektifinden bakıldığında ise iyi oluş, Seligman'ın (2011) PERMA modeli gibi bütüncül bir yaklaşımla incelenebileceği gibi, Ryff (2014) tarafından önerilen çok boyutlu psikolojik iyi oluş modeli gibi eudaimonik boyutlarla da incelenebilir. Bu noktada iyi oluşun, çeşitli öznel göstergeleri içeren karmaşık bir yapı olduğunu anlamak önemlidir. Teorik açıdan bakıldığında, alanyazında öğretmenlerin ruh sağlığının ve iyilik hallerinin koruyucu faktörlerini artırmaya yönelik müdahalelerin, Akış ve Optimal Deneyim Teorisine (Csikszentmihalyi, 1988), Karakter Güçlerinin ve Erdemlerin Sınıflandırılması Teorisine (Peterson ve Seligman, 2004), Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisine (Lent, Brown ve Hackett, 1994) ve Kendi Kaderini Tayin Teorisine (Ryan ve Deci, 2017) dayandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ise öğretmenlerin iyi oluşları için önerilen müdahaleler, temelde Seligman'ın (2011) PERMA modeline dayandırılmış olmakla birlikte önerilen bazı müdahalelerde yukarıda bahsedilen teorilerden de yararlanılmıştır.

Jóvenes Fuertes, Uruguay'ın araştırma laboratuvarında, öğretmenlerde psikolojik iyi oluşu desteklemeyi amaçlayan çok bileşenli müdahaleler geliştirmiştir. Eğitime Uygulamalı Pozitif Psikoloji Kursu'nun (CUPPAE) hedefleri, öğretmenlerin erdemlerini ve karakter güçlerini onlara hatırlatarak psikolojik iyi oluşlarını artırmak ve pozitif uygulamaları, öğretme stratejilerine entegre etmek konusunda eğitim vermektir. Bu çok bileşenli müdahaleler, pozitif psikolojinin iyi oluş unsurları, karakterin güçlü yönleri, pozitif eğitim ve stratejiler, zihinsel stiller, psikolojik sağlamlık, iyimserlik, öz-düzenleme ile bağlantılı farkındalık, duygusal yönetim, empati ve şefkat yoluyla biçimlendirici bir yolculuk sağlayan sekiz temel modülden oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre müdahaleye katılan öğretmenlerde psikolojik iyi oluşun her bir boyutunda önemli artışlar meydana gelmiştir (García-Álvarez vd., 2021). Bu çalışmanın sonucu, iki önemli bulguyu ortaya koymaktadır. İlki, öğretmenlere yönelik pozitif psikoloji müdahalelerinin temel amacının, öğretmenlerin edindikleri ilkeleri hem kendi yaşamlarına hem de sınıfta öğrencilerine uygulayabilmelerine imkân verecek şekilde planlanmasıdır. İkincisi ise planlanan psikolojik müdahalelerin, öğretmenlerin ve bir bütün olarak

eğitim-öğretim süreci içerisinde yer alan diğer aktörlerin ruh sağlığını geliştirmeye yönelik kurgulanmasıdır.

Öğretmenler için Psikolojik Sağlık

Psikolojik sağlık temel olarak, olumlu adaptasyon ya da sıkıntılar yaşanmasına rağmen zihinsel sağlığı koruma veya yeniden kazanma becerisi anlamına gelmektedir (Wald, Taylor, Asmundson, Jang ve Stapleton, 2006). Bir dizi araştırma, psikolojik sağlığın öğretmenlerin iyi olma hali ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir (Brouskeli, Kaltsi ve Maria, 2018; Svence ve Majors, 2015). Psikolojik sağlık, öğretmenler arasında iş doyumunun ve iyi olma halinin önemli bir yordayıcısıdır (Fernandes vd., 2020; Pretsch, Flunger ve Schmitt, 2012); ayrıca öğretmen stresi, tükenmişliği ve öğretmenin mesleği bırakma niyeti gibi olumsuz durumlara karşı koruyucu bir faktör olarak kullanılabilir (Flores, 2018). Eğitim ortamlarında psikolojik sağlık, mesleğe ve kaliteye bağlılığı ve iyi oluşu sürdürmek için öğretmenler arasında geliştirilebilecek bir süreç olarak kavramsallaştırılabilir (Mansfield, Beltman, Broadley ve Weatherby-Fell, 2016). Ayrıca, öğretmenlik görevine hazırlık aşamasında ve görevdeyken hizmet içi mesleki öğrenmeler yoluyla desteklenmeye devam edilebilir (Fernandes vd., 2020).

Psikolojik sağlık, beslenebilir ve geliştirilebilir bir yapı olarak kabul edilmektedir (Mansfield vd., 2016). Benard (2003) öğretmenlerin psikolojik sağlıklarını artırmak için mesleki gelişim fırsatlarına, kaynaklara ve materyallere, meslektaşlarla ilişkilere, ortak karar alma ve planlama fırsatlarına ihtiyaçları olduğunu ileri sürmüştür. Öğretmenlerin psikolojik sağlığı okul içinde beslenmeli ve desteklenmelidir. Okul yönetimi psikolojik sağlığın oluşturulmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Day ve Hong, 2016). Pek çok araştırma, öğretmen eğitimi programlarının; iş birliği, problem çözme, stres yönetimi ve etkinlik oluşturma deneyimleri gibi becerileri geliştirerek, öğretmenleri karşılaştıkları zorluklara hazırlamada kilit bir role sahip olduğunu öne sürmektedir (Durksen, Klassen ve Daniels, 2017). Müfredat ve pedagojik bilgilerle birlikte daha geniş bir beceri ve strateji yelpazesi geliştirmek, öğretmenlerin işlerinin zorluklarıyla başa çıkmaları için kendilerini daha donanımlı hissetmelerini sağlayacaktır (Fernandes vd., 2020). Mesleki gelişim fırsatları hem resmi (eğitim çalıştayları vb.) hem de gayri resmi (daha deneyimli bir meslektaştan tavsiye istemek vb.) olabilir (Greenfield, 2015). Bazı önemli araştırmalar öğretmenlere yönelik mesleki gelişim programlarının, öğretmenlerin psikolojik sağlığına ve iyi oluşuna olan katkısını özellikle vurgulamaktadır (Clarà, 2017; Raider-Roth, Stieha ve Hensley, 2012). Bu bakımdan öğretmenlerin psikolojik sağlıklarını geliştirmeye yönelik müdahalelerin hem öğretmenlerin donanımlarına büyük ölçüde katkı sağlayacağı hem de öğretmenlerin işleriyle ilgili yaşadıkları stresle ve tükenmişlikle başa çıkma becerilerini önemli oranda destekleyeceği söylenebilir.

Öğretmenlerin Yeterlik İnançları

Öğretmenler için pozitif psikolojinin kullanımıyla ilgili diğer bir yapı ise öğretmenlerin coşkusu, ısrarı ve çabası ile ilişkili olan öğretmen öz-yeterliğidir (Milner, 2002). Profesyonel öz-yeterlik, profesyonelin

profesyonel iş rollerini yerine getirme yeteneklerine olan inançları olarak tanımlanmıştır (Friedman, 1999). Öğretmenler için bu, sınıf disiplini yönetme, öğrencileri motive etme, sınıf atmosferine katkıda bulunma, karar verme becerileri, velilerle ilişkiler gibi alanları kapsayabilir (Bandura, 2006). Alanyazında öğretmen öz-yeterliğinin, öğretmen iyi oluşunun temel belirleyicilerinden biri olduğu, iş tatmini ve ayrıca öğrenci başarısı ile bağlantılı olduğu belirlenmiştir (Caprara, Barbaranelli, Steca ve Malone, 2006; Day ve Qing, 2010; Eryılmaz, 2015; Friedman, 1999; Tschannen-Moran, Woolfolk-Hoy ve Hoy, 1998). Diğer yandan mesleki tükenmişliğin, öğretmenlerin sahip oldukları öz-yeterlik inancını negatif yönde etkilediği de bilinmektedir (Karahan ve Uyanık-Balat, 2011; Telef, 2011). Bu alanda sınırlı sayıda araştırma yapılmasına rağmen araştırmacılar, öğretmen motivasyonunun sadece öğrencilerin öğrenme çıktılarıyla değil (Agezo, 2010), aynı zamanda öğretim kalitesi, katılım ve mesleğe kişisel bağlılıkla da ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir (De Jesus ve Lens, 2005; Kunter ve Holzberger, 2014).

Öğretmenlerin yeterliklerine, öz-güvenlerine ve başarılı olma kararlılığına olan inançları, sınıfta başarılı uygulamalar yapmaları ve öğrenme ortamını ustaca yönetebilmeleri için temel gereksinimler olarak görülmektedir (Muijs ve Reynolds, 2002). Öğretmenlerin öz-yeterliklerine ilişkin inançlarındaki değişikliklerin, öğrencilerin davranışları üzerindeki olumlu sonuçlarına dair ikna edici kanıtlar mevcuttur (Luiselli, Putnam, Handler ve Feinberg, 2005; Sheridan, Eagle, Cowan ve Mickelson, 2001). Buonomo, Fiorilli ve Benevene (2019), öğrencilere karşı olumlu duygular beslemenin, öğretmen öz-yeterliğini artırdığı, bunun da öğretmenlerin profesyonel performansı için önemli bir yordayıcı ve öğretmenlerin yaşayabilecekleri muhtemel olumsuzluklara karşı koruyucu bir faktör olduğunu bulmuşlardır. Bu bulguların ardından akıllara üç önemli soru gelir. İlk olarak, öğretmenler için yeterlik inançlarının temel kaynakları nelerdir, bunlar nasıl sürdürülebilir ve üçüncüsü, bunlar öğretmenlerin psikolojik sağlamlığını, iyi oluşunu ve mesleki başarısını artırmak için nasıl kullanılabilir?

Yeterlik inançlarının birincil kaynağının, istenen bir etkiyi üretmede başarı (ustalık) deneyimi olduğu ileri sürülmüştür (Bandura, 1997). Hem mesleğe yeni başlamış hem de deneyimli öğretmenler arasında yeterlik inançlarına en belirgin katkının ustalık deneyimi olduğu tespit edilmiştir (Tschannen-Moran ve Hoy, 2007). Böylece, ihtiyaç duydukları sonuçları üretebileceklerini gösteren öğretmenler, bu tür etkilerin gelecekte yeniden ortaya konulabileceğine dair daha büyük bir inanca sahip olabilirler (Gibbs ve Miller, 2014). Öz-yeterlik inançları üzerindeki diğer etki kaynakları ise dolaylı deneyimi, sosyal iknayı ve duygusal durumları içermektedir (Bandura, 1997). Dolaylı deneyimi veya sosyal iknayı içeren mesleki gelişim ve eğitim etkinliklerinin, öğretmenlerin inançları, profesyonel rolleri, sorumlulukları ve etkinlikleri üzerinde önemli etkileri olduğu kanıtlanmıştır (Tschannen-Moran ve McMaster, 2009).

Öğretmen öz-yeterlik inançları için ek bir psikososyal kaynak ise bir okuldaki personel arasında paylaşılan ve topluca benimsenen inançlardır (Gibbs ve Miller, 2014). Miller (2003) öğretmenlerin davranışlarına ilişkin yaptığı araştırmada, öğretmenler odası kültürünün potansiyel gücünü vurgulamıştır. Meslektaşlar arasındaki bu tür etkileşimler, okul personelinin kolektif etkinliğine ilişkin ortak inançlar ortaya çıkarabilir (Parker, Hogan, Eastabrook, Oke ve Wood, 2006). Okul personelinin belirli öğrenci gruplarına yönelik ortak tutumlarının, bireysel olarak öğretmenlerin inançlarını ve uygulamalarını etkilediği bilinmektedir (Jordan, Glenn ve McGhie-Richmond, 2010). Kolektif yeterlik

inançları, öğrencilerin davranışlarının kurumsal olarak yönetilme şekli üzerinde önemli bir etkiyi temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda iç içe geçmiş bir ilişki içinde olumlu öz-yeterlik inançlarını da beslemektedir (Bandura, 2000).

Pozitif Öğretmen ve Öğrenci İlişkileri

Pozitif öğretmen psikolojisi, sadece öğretmenlerin kendileri için faydalı olmakla kalmaz; öğretmenlerin iyi oluşu aynı zamanda öğrencileri için de hayati önem taşımaktadır. Birçok araştırma, öğretmenin iyi oluşu, öğrenci performansı ve öğretim kalitesi arasında nedensel bir bağlantı olduğunu ileri sürmektedir (Caprara vd., 2006; Day ve Qing, 2009; Klusmann vd., 2008). Bajorek, Gulliford ve Taskila (2014) iş doyumu yüksek, moralli ve sağlıklı bir öğretmenin; yaratıcı, zorlayıcı ve etkili dersler verme olasılığının daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Sınıf dinamikleri içinde öğretmenler, etkileşimin ve iletişimin merkez noktasıdır; sınıf atmosferinin kalitesinde ve sınıf içi grup dinamiklerinde kaçınılmaz olarak onların iyi oluşları kilit bir rol oynayacaktır (DeVries ve Zan, 1995). Araştırmalar, öğretmen pozitifliğinin bulaşma süreçleri aracılığıyla öğrenen pozitifliği ile açık bir şekilde bağlantılı olduğunu göstermiştir (Dresel ve Hall, 2013; Frenzel ve Stephens, 2013). Öğretme-öğrenme sürecinin arkasındaki itici güç olarak öğretmenler, "duygusal olarak sağlıklı bir sınıf" geliştirmede çok önemli bir rol oynamaktadır (Frenzel ve Stephens, 2013). Öğretmen ve öğrenci psikolojisi arasındaki bulaşma sürecinin bir diğer önemli yönü ise öğretmen motivasyonu ile ilgilidir. Çok sayıda araştırma, içsel olarak motive olmuş öğretmenlerin aynı zamanda öğrencilerini de motive ettiğini ve özerk öğrenme için daha büyük fırsatlar sunduğunu göstermiştir (Agezo, 2010; Dolton ve Marcenaro-Gutierrez, 2011; Hanfstingl, Andreitz, Müller ve Thomas, 2010).

Pozitif, saygılı ve destekleyici olan öğretmen-öğrenci ilişkilerinin, katılım gibi iyi oluşla bağlantılı çok çeşitli istendik öğrenci davranışlarına olumlu yönde katkıda bulunduğu bilinmektedir (Eryılmaz, 2017; Eryılmaz ve Bek, 2018; Klem ve Connells, 2004). Örneğin pozitif öğretmen-öğrenci ilişkisinin, öğrencilerin başarı motivasyonuna (Hattie, 2009), mutluluklarına (Eryılmaz, 2014; Eryılmaz ve Bek, 2018) ve psikolojik sağlamlığına (Raskauskas, Gregory, Harvey, Rifshana ve Evans, 2010) önemli katkılar sunduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle öğrenci davranışlarının ve seçimlerinin, güvenli bir ilişki sunan öğretmenlerin davranış ve değerlerinden olumlu yönde etkilendiğini söylemek olasıdır (Masten ve Obradović, 2008). Bu ilişkiler, öğrencilerin daha uzun vadeli hedefler belirlemelerini ve yaşam boyu öğrenmeye yönelik bir yönelim geliştirmelerini destekleyebilir. Öğretmenlerinin kendilerini kabul ettiğine ve onları önemseydiğine inanan öğrenciler, öğrenmeye daha çok bağlanır, başarmak için daha öz-güvenli ve motive olur, öğretmenin amaç ve beklentilerini benimseme olasılıkları yükselir (Martin, Marsh, McInerney, Green ve Dowson, 2007).

Bir öğretmenin sosyal olarak savunmasız olan öğrencilerine tepki verme şekli, sınıf arkadaşlarının da o öğrencilere nasıl tepki verdiğini ve sınıf arkadaşları tarafından sosyal olarak kabul edilme olasılıklarını belirleyebilir (Hughes, Cavell ve Wilson, 2001). Resnick ve diğerleri (1997), öğretmenleri ile yakın ve olumlu bir ilişki içinde olduğunu söyleyen öğrencilerin, erken yaşta uyuşturucu ve alkol kullanma,

intihar etme veya kendine zarar verme, şiddet içeren davranışlarda bulunma ve riskli cinsel davranışlar sergileme olasılıklarının daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Olumlu ve destekleyici öğretmen-öğrenci ilişkisinin bileşenlerinden bazıları, öğrencinin yaşına ve öğretmenin katılım düzeyine göre değişebilmekle birlikte (Noble ve McGrath, 2015) genel olarak; her öğrencisini tanıyan, ismiyle ve gülümseyerek öğrencisini selamlayan ve öğrencisi sınıfta yokken kendisinden haber almaya çalışan (Stipek, 2006), hiçbir öğrencinin sosyal olarak yalıtılmış hissetmemesini sağlayacak şekilde kasıtlı olarak olumlu akran ilişkileri geliştiren (Donohue, Perry ve Weinstein, 2003), adil ve saygılı olan (Stipek, 2006), öğrenciyi hem öğrenen (Marzano, 2003) hem de okul dışında hayatı olan bir birey olarak tanımak için çabalayan (Slade ve Trent, 2000), sık sık iletişim kuran, yardım, rehberlik ve olumlu geri bildirim sağlayan ve olumsuz eleştiri yapmaktan kaçınan (Rimm-Kaufman ve Sandilos, 2011) öğretmen davranışlarının olumlu ilişkilere katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Pozitif Psikolojinin Okullarda Uygulanmasında Öğretmenlerin Rolü ve Karşılaşabilecekleri Olası Engeller

Pozitif psikoloji müdahaleleri geliştirilmiş ve mevcut küçük ölçekli uygulamalar da etkili bulunmuş olsa bile, geniş ve anlamlı bir etkiye sahip olabilmesi için okullarda uygulanması gerekmektedir (Sanetti, Dobey ve Gallucci, 2014). Öğretmenler, okul temelli pozitif psikoloji müdahalelerinin uygulanmasına ilişkin tartışmaların merkezinde yer almaktadır, çünkü nihayetinde, genellikle bu programları okul ortamında yürütecek olan öğretmenlerdir (Waters, 2011). Bu nedenle, hem öğretmenlerin okul temelli pozitif psikoloji müdahalelerini yürütmesinin yararlarını hem de yüksek kaliteli uygulamalara zarar verebilecek potansiyel engelleri anlamak oldukça önemlidir (Chodkiewicz ve Boyle, 2017).

Öğretmenlerin okullarda pozitif psikoloji programlarını yürütmesinin teorik ve lojistik açıdan birçok avantajı vardır (Miller, Short, Garland ve Clark, 2010). Öğretmenler, bir öğrencinin okuldayken geçirdiği zaman üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Bakadorova ve Raufelder, 2014). Maliyet açısından da okulların önceden var olan personeli kullanması, uzun vadede daha verimli ve sürdürülebilir (Collins, Woolfson ve Durkin, 2014). Ayrıca öğretmenlerin, öğrencilerle okul günü boyunca öğrenilen becerilerin kullanımını daha iyi teşvik etmelerini sağlayan, öngörülen müdahale süreleri dışında da sürekli iletişim kurma avantajları vardır (Miller vd., 2010). Diğer yandan öğretmenler, ebeveynleri müdahale çabalarına dahil etmek için okul ve ev ortamları arasında köprü oluşturmada da daha etkili olacaklardır (Lomas, 2015). Yine de alanyazında, öğretmenlerin pozitif psikolojinin okul temelli müdahalelerini etkili bir şekilde uygulayıp uygulayamayacakları konusunda birtakım soru işaretleri vardır (Chodkiewicz ve Boyle, 2017). Urhahne, Chao, Florineth, Luttenberger ve Paechter (2011), öğretmenlerin öğrenci başarısı dışındaki yönlere odaklanmak için eğitilmediklerini iddia etmektedir. Bir dizi araştırmacının, öğretmenlerin psikolojik temelli müdahaleleri etkili bir şekilde uygulama yetenekleriyle ilgili benzer endişelerinin olduğu görülmektedir (Forman, Olin, Hoagwood, Crowe ve Saka, 2009; Pas ve Bradshaw, 2012; Sanetti vd., 2014). Stallard ve diğerleri (2014), öğretmenlerin liderliğindeki müdahalelerin sonuçlarını, dışarıdan sağlık profesyonelleri tarafından yönetilenlerle karşılaştırarak, öğretmenlerin okul temelli bir pozitif psikoloji müdahalesi yürütme yeteneklerini doğrudan incelemişlerdir. Bu büyük ölçekli araştırma çalışması, 13.000'den fazla öğrenciyi içermiştir

ve müdahalelerin sağlık profesyonelleri tarafından yönetildiğinde öğrencilerin kaygısını azaltmada daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda öğretmenlerin okullarda pozitif psikoloji temelli müdahalelerin ideal kolaylaştırıcıları olmayabileceği konusunda soru işaretlerinin sayısı artmıştır. Ancak bu araştırmanın yalnızca bir müdahale programını incelediğinin farkında olunmalıdır. Buna karşılık, diğer pozitif psikoloji müdahalelerini kullanan araştırmacılar, öğretmenlerin müdahalelerin uygulanmasında etkili yöneticiler olduğunu ortaya koymuşlardır (Miller vd., 2010; Waters, 2011). Bu araştırmalar, müdahaleyi okul günü boyunca uygulayabilme ve uzun bir süre boyunca da takip edebildikleri göz önüne alındığında, öğretmenlerin müdahaleleri uygulamada pozitif psikoloji araştırmacıları kadar yetenekli oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Collins vd., 2014).

En yeni ve kanıta dayalı uygulamalarla ilgili bilgi ve bilgiye erişim eksikliği, okullarda etkili müdahale uygulamalarının önünde uzun süredir devam eden bir diğer engel olarak görülmektedir (Chodkiewicz ve Boyle, 2014). Okul temelli pozitif psikoloji programı geliştiren araştırmacıların çalışmaları, yararlı olmaya çalıştıkları okulların, öğretmenlerin ve öğrencilerin gerçek dünyasından çok uzak ve çoğu zaman erişilemeyen bilimsel ve akademik dergilerde yayınlaması nedeniyle asıl amacına ulaşmamaktadır (Chodkiewicz ve Boyle, 2017). Öğretmen davranışları üzerine yapılan bir çalışmada, Beycioğlu, Özer ve Uğurlu (2010), öğretmenlerin yaklaşık %32'sinin mezun olduklarından beri herhangi bir araştırma makalesi okumadığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Ahuja (2012), öğretmenlerin %41'inin araştırma çalışmalarıyla ilgilenmediğini ve öğretmenlerin %20'sinden azının araştırma dergilerini okumaya öncelik verdiğini saptamıştır. Powers, Bowen ve Bowen (2010), öğretmenlerin ve okulların, en son araştırma bulgularına ilişkin bilgilere erişmek için ihtiyaç duyulan dergilere veya çevrimiçi veri tabanlarına genellikle abone olmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, öğretmenler okul temelli bir müdahaleyi özetleyen bir akademik makaleyi okuyacak kadar şanslı olsalar bile, bu makalelerde programların kendileri genellikle yetersiz açıklanır ve bu nedenle öğretmenlerin, öğrendiklerini okul ortamında tekrarlaması oldukça zordur (Sanetti vd., 2014). Sonuç olarak öğretmenlerin, minimum zaman ve kaynak gerektiren, takip etmesi kolay yönergelere sahip müdahaleleri tercih ettikleri anlaşılabilir (Castro-Villarreal, Rodriguez ve Moore, 2014).

Öğretmenlerin bir müdahaleyi uygulamadan önce mevcut okul temelli pozitif psikoloji müdahalelerinin detaylı uygulanış bilgisi gereklidir (Chodkiewicz ve Boyle, 2017). Ayrıca programla ilgili teorik çıktıları anlamak ve öğrencilerin gerçekten faydalanacağına inanmak da aynı derecede önemlidir (Durlak ve DuPre, 2008). Günümüzde öğretmenlerin mesai saatlerine yüklenen talepler gittikçe artmaktadır. Bu bakımdan dolayı öğretmenlerin, öğrencilerinin akademik başarılarını artırmaya yönelik çalışmalarının yanında onların pozitif gelişimlerine de zaman ayırabilmeleri için bu müdahalelerin faydalı olduğuna inanmaları gerekmektedir (Fabiano, Chafouleas, Weist, Sumi ve Humphrey, 2014). Olumlu tutumlara sahip öğretmenlerin, daha az olumlu meslektaşlarına göre daha yüksek bir program niceliği ve kalitesi ortaya koydukları tespit edilmiştir (Beets vd., 2008). Öğretmenler ayrıca programın altında yatan teoriyi benimserlerse, yapılacak olan müdahaleyi kabul edilebilir ve değerli görürlerse uygulamaya daha fazla çaba gösterebilirler (Villarreal, Ponce ve Gutierrez, 2015). Castro-Villarreal ve diğerleri (2014),

öğretmenlerin uygulama kalitesini etkileyen faktörleri önem sırasına göre motivasyon, bilgi ve sürece katılma isteği şeklinde sıralamışlardır.

Bireylerin kendilerine yönelik tutumlarının ve inançlarının, pozitif bir psikoloji müdahalesini etkili bir şekilde uygulama yeteneklerini şekillendirebileceği göz önüne alındığında, bu faktörler daha etkili müdahale liderleri bulmanın anahtarı olarak düşünülebilir (Chodkiewicz ve Boyle, 2017). Weissberg, Kumpfer ve Seligman (2003), bir programı yöneten liderin yetkinliğini tanımlayan şeylerin; kişinin öz-yeterliği, sıcaklık, ilişki becerileri, mizah, empati ve olumlu öğrenme ortamlarını teşvik etme becerileri gibi kişisel nitelikleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bakımdan okullarda pozitif psikoloji müdahalelerinin entegrasyonunu ve başarılı bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırmanın anahtarı, öğretmen hedefli bilgilerin ve yüksek kaliteli öğretmen yetiştirme programlarının yaygınlaştırılması olabilir (Evans, Murphy ve Scourfield, 2015). Öğretmenleri öğrenmede psikolojik faktörlerin önemi konusunda eğitmek, okul temelli programların potansiyel yararlarını vurgulamak ve becerilerin öğrenme ortamında somut uygulamalarını göstermek, pozitif psikolojiyi sınıfa etkin bir şekilde entegre eden öğretmen sayısını büyük ölçüde artıracaktır (Chodkiewicz ve Boyle, 2017).

Öğretmenlerin İyi Oluşları için Önerilen Bazı Pozitif Psikoloji Müdahaleleri

Pozitif psikoloji müdahalelerinin bireyler üzerinde en iyi nasıl çalıştığını açıklamak için birçok model mevcuttur. En çok kullanılan modellerden biri Seligman'ın (2011) ileri sürdüğü PERMA'dır. Seligman, iyi oluşun çok bileşenli olduğunu ve ölçülebilir birçok unsuru olduğunu açıklar. Onları hatırlamaya yardımcı olmak için anımsatıcı PERMA kısaltmasını kullanır. PERMA, iyi oluşu geliştirebilecek temel müdahaleleri belirlemek için basit bir model sunmaktadır. Bu çalışmada, öğretmenlerin iyi oluşlarını, psikolojik sağlamlıklarını ve öz-yeterliklerini geliştirebilme bakış açısıyla PERMA içindeki müdahalelerin kullanılması önerilmiştir. Sunulan öneriler, pozitif eğitim bakış açısı ve Seligman'ın (2011) PERMA modeli izlenerek; [P] Olumlu Duyguyu (iyi hissetme, iyimserlik, zevk, eğlence vb.); [E] Katılımı (karakter güçleri, işin yerine getirilmesi, hobiler, akış vb.); [R] İlişkileri (sosyal bağlantılar, yakınlık, duygusal ve fiziksel etkileşim vb.); [M] Anlamı (bir amaca sahip olmak, hayatta bir anlam bulmak vb.) ve [A] Başarıları (hırs, gerçekçi hedefler, önemli başarılar, gurur duyma vb.) vurgulayarak iyi oluş kavramının farklı boyutlarına dayalı olarak işlevselleştirilmiştir. Bu bileşenler öğretmenlerin iş taleplerinden kaynaklanan aşırı stresin ve tükenmişliğin etkisini tamponlamak için umut, şükran, yeterlik, psikolojik sağlamlık, iyimserlik ve mesleki işlevsellik geliştirme yolları olarak da işlev görebilir.

Olumlu Duygular (Positive Emotions)

Öğretmenlik zor ve stresli olabilir, ancak aynı zamanda bireylerin her gün sayısız olumlu duyguyu deneyimleyebilecekleri oldukça ödüllendirici bir meslektir (Hargreaves, 2000). Öğretmenlere, olumlu duyguları durup düşünmeleri için fırsatlar verilmelidir, çünkü olumsuz duygular, kişilerin olumsuzluk önyargısının baskın olması nedeniyle olumlu duyguları zedeleyebilir (Fredrickson, 2006). Olumlu duygular arasında neşe, sevgi, şükran, umut, gurur, ilham, merak, eğlence ve huzur yer almaktadır. Sık sık olumlu duygular yaşayan kişilerin özellikleri ise kendine güven, iyimserlik ve öz-yeterliktir; bunlar,

olumlu duyguları inşa etmenin üç kritik unsuru ve etkili öğretmenlerin ayırt edici özelliğidir (Falecki ve Mann, 2020).

Olumlu duyguları geliştirmenin diğer bir yolu da öğretmenlerin iş yerlerinde ve öğretimde olumlu ve minnettar oldukları şeyleri günlük olarak yansıtan bir şükran günlüğü tutmaları olabilir (Seligman, 2011). Alternatif olarak öğretmenler, işleriyle ilgili olarak, kendilerini olumlu hissettirebilecek şekilde yaptıkları faaliyetler üzerine derinlemesine düşünmek için zaman ayırabilirler. Mutluluk listesi hazırlamak olarak adlandırılan bir diğer etkinlik ise bir öğretmen olarak sahip olunan olumlu deneyimlerin tadını çıkarmayı ve bunlara dikkat etmeyi içermektedir (Holmes, 2005). Öğretmenlerin, okullarda yaşadıkları olumsuz deneyimlerde bile, bu deneyimden nelerin olumlu olarak kazanılabileceğini veya öğrenilebileceğini göz önünde bulundurarak, bu deneyimdeki olumlu yanları fark etmeleri faydalı olabilir. Diğer bir öneri ise ayda en az bir kere, kendilerine herhangi bir konuda yardım etmiş birilerine teşekkür notu yazmalarıdır, alternatif olarak bu kişilere kart gönderilebilir ya da e-posta atılabilir (Seligman vd., 2005). Teşekkür edilmek istenilen kişi, henüz yakın zamanda yardımı dokunmuş biri olabileceği gibi geçmişten bir kişi de olabilir. Uzun zaman önce yardımı dokunan veya yaptığı iyilik yeni yeni fark edilen birine teşekkür etme fırsatı bulunamamış olunabilir, bu etkinlik bunun telafi edilmesi için oldukça güzel bir fırsat olarak düşünülebilir.

Son olarak, Fredrickson'ın (2009) genişlet ve inşa et teorisi (broaden-and-build theory) çalışmalarında kullandığı duygu günlüğü etkinliği, öğretmenlerin olumlu duygularını desteklemek amacıyla kullanılabilir. Öğretmenlerden 10 olumlu ve 10 olumsuz duygunun yoğunluğunu, her okul günü sonunda derecelendirmeleri istenir. Ayrıca ek olarak her gün olumlu duygulara yol açan bir durumu ve olumsuz duygulara yol açan bir durumu yazmaları da istenebilir. Bu müdahalenin amacı, öğretmenleri duygular konusunda harekete geçirmek ve kendi duygularının değişkenliğini algılamalarını sağlamaktır.

Katılım (Engagement)

Katılım, hem içsel olarak motive edici hem de meydan okuma ve beceri dengesi olan ve "akış" deneyimi ile sonuçlanan bir faaliyete tamamen dalmaktır. Bireyler, meşgul oldukları zamanlarda daha meraklı, tutkulu ve hedefe ulaşmada azimli olma eğilimindedirler (Csikszentmihalyi, 1990). Katılım üzerine düşünmek, bireyin kendisinde ve başkalarında güçlü yönleri belirlemeye, kullanmaya ve geliştirmeye yardımcı olur. İş yerinde karakterin güçlü yönlerini belirlemek ve uygulamak, iş tatminini, üretkenliği ve örgütsel ilişkileri artırmanın yanı sıra işle ilgili stresi de azaltabilir (Lavy ve Littman-Ovadia, 2017). Karakterin güçlü yönleriyle ilgili bir farkındalık, öğretmene güçlü yönleri üzerinde düşünme ve diğerlerindeki (meslektaşları, öğrencileri vb.) güçlü yönleri tanıma fırsatı verir. Bu durum, işlerinin takdir edilmesini isteyen bir öğretmen için oldukça onaylayıcı bir faaliyettir. Karakter güçlerine yönelik müdahaleler, anlamlı hedefler belirlenmesiyle katılımı artırabilir. Güçlü yönler, açıklayıcı stil (iyimserlik vb.) üzerinde düşünürken ve zorluklardan (psikolojik dayanıklılık vb.) kurtulmanın yollarını planlarken kullanılabilir.

Öğretmen katılımını teşvik etmek ve stresi azaltmak için öğretmenlerin bir amaç duygusuna, değerli hissetmeye, öz-yeterlik duygusuna ve net bir kontrol odağına ihtiyaçları vardır (Rogers, 2012). Kontrol odağı, bireyin olayların kendi eylemlerinin sonucunda olup olmadığına ilişkin düşünceleridir. Dolayısıyla kendi kontrolleri dâhilinde olduğunu düşünmeleri iç kontrol odağı olarak adlandırılırken; kontrolleri dışında olan olaylar ve sonuçlar ise dış kontrol odağının kapsamında değerlendirilmektedir (Uzun ve Karataş, 2020). Bu durum bireyin çaresizlik duygusu yaşamasına neden olabilir (Byrne, 1999). Yapılan araştırmalarda dış kontrol odağına sahip olanların tükenmişlik yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Rogers, 2012). Daha içsel bir kontrol duygusunu teşvik etmek için öğretmenler, gerçekçi ve uygun bir iyimserlik ve kontrol duygusu geliştirmeye çalışan açıklayıcı tarzda düşünmeye teşvik edilebilir. Örneğin öğretmenler, başarılı veya başarısız olduktan sonra işlerin neden yürüdüğü veya yürümediği konusunda düşünebilirler. Daha sonra, değiştirilebilecek olan konuları ve değişimi başlatmak için hangi adımların atılması gerektiğine karar vermek adına kendi kontrol odakları dahilinde olan seçeneklere odaklanabilirler (Mercer vd., 2016).

Öğretmenin, katılımını artırmasının ve karakter güçlerini geliştirmesinin diğer bir yolu da meslektaşlarıyla ve öğrencileriyle kendi karakter güçleri hakkında konuşmalar yapmasıdır. Belirli kültürlerde kişinin kendi güçlü yönleri üzerine düşünmesi oldukça zordur (Shankland ve Rosset, 2017). Bu nedenle dışarıdan gözlemcilerin yardımıyla kişinin kendi güçlü yönleri hakkında düşünmesi daha kolay olabilir. Ayrıca öğretmenin kendi başına kaldığı zamanlarda fazla abarttığı ve yeterince kullanmadığı güçlü yönlerinin üzerine düşünmesi de bu konudaki farkındalığını artırmak için yine başka bir yol olarak düşünülebilir. Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisinin (Lent vd., 1994) öğretilerinden yola çıkılarak, bireyin hayran olduğu birini düşünmesi (üniversitede hayran olduğu akademisyeni vb.) ve ona hayran olma nedenlerinin hepsini tek tek yazması da bir kişinin olumlu ve güçlü birçok yanı olabileceğine ilişkin farkındalığı artırabilir. Diğer yandan öğretmenin kendi için tespit ettiği güçlü yönlerden en az birini seçip, bu gücü, bir hafta boyunca okulda ve sınıfta yeni bir şekilde nasıl kullanabileceği üzerine çalışması da oldukça verimli bir uygulama olacaktır (Seligman vd., 2005). Son olarak, bir hafta boyunca meslektaşlarını ve dersine girdiği öğrencileri dikkatli bir şekilde inceleyerek, onların sahip oldukları karakter güçlerine dair farkındalık geliştirmek de yine alternatif bir yol olarak düşünülebilir.

İlişkiler (Relationships)

İlişki psikolojik bir ihtiyaçtır, ayrıca yaşam doyumu, ruh sağlığı ve iyi oluş için de temel bir faktör olarak kabul edilir. Pozitif psikolojinin odak noktası yalnızca öznel iyi oluşu iyileştirmeye değil, aynı zamanda nasıl daha iyi ilişkiler kurulabileceğine ve başkalarının yaşamlarına nasıl katkıda bulunulabileceğine odaklanmaktadır. Olumlu ilişkiler, bireylerin temel iç kaynaklarını, sosyal ve duygusal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur (Roffey, 2012). Diğer insanlar, hayattaki inişlerin en iyi panzehiridir (Seligman, 2011) ve öğretmenler de bu konuda istisna değildir. Öğretim, açık, dürüst ve güvenilir ilişkiler gerektiren istikrarlı bir iş birliğidir. Öğretmenleri destek aramaya teşvik etmek ve fırsatların esnek olmasını sağlamak için olumlu ilişkilere ihtiyaç vardır. Öğretmenler için işbirlikçi bir ilişki, pozitif

bir bağlantı, aktif dinleme, yansıtma, açıklama, empati, soru sorma teknikleri ve yakınlık kurma stratejileri gibi etkili iletişim becerilerini içermektedir (Van Nieuwerburgh, 2012).

Öğretmenler üzerinde yapılan araştırmalar, sosyal desteğin ve olumlu meslektaş ilişkilerinin iş yeri stresine karşı en iyi panzehirlerden biri olduğunu göstermiştir (Rogers, 2012). Diğer yandan önemli sayıda araştırma, disiplin sorunlarını azaltan, olumlu katılım ve öğrenmeyi teşvik eden kilit faktörlerden birinin de olumlu bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur (Frisby ve Martin, 2010). Okul ortamındaki diğer aktörlerle karşılıklı saygı ve güven ilişkisi geliştirmek için öğretmenlerin atabilecekleri birçok adım bulunmaktadır. Anahtar becerilerden biri öğretmenlerin, meslektaşlarının ve öğrencilerinin bakış açılarını yargılamadan dinlemesidir. Öğretmenler ayrıca öğrencilerin ilgi alanlarını kabul ederek, isimlerini bilip kullanarak, sınıflarda işbirlikçi öğrenme fırsatlarını teşvik ederek, olumlu sözel olmayan davranışlar kullanarak, empati göstererek, aktif dinleyerek, onlara saygı duyarak ve karar verme sürecinde rol vererek öğrencileriyle olumlu ilişkiler kurabilirler (Dörnyei ve Murphey, 2003).

Okul ortamındaki olumlu ilişkileri, nezaket eylemleriyle desteklemek de oldukça akıllıcadır. Nezaket eylemleri sadece sosyal bağları geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda iyi oluşu da artırır. Öğretmenin her gün okula geldiğinde kapıdaki nöbetçi öğrenciye, hizmetli personele, memurlara, meslektaşlarına, okul yönetimine ve öğrencilerine nezaket ifadeleri kullanması hem olumlu ilişkilerine hem de iyi oluşuna katkı sağlayacaktır. Yapılan araştırmalar aynı gün içerisinde 5 defa nezaket ifadesi kullanmanın iyi oluşu artırırken, 5 gün boyunca her gün sadece 1 kez nezaket ifadesi kullanmanın iyi oluşu etkilemediğini göstermiştir (Lyubomirsky vd., 2005). Öğretmenlerin okul ortamında olumlu ilişkilerini geliştirmek için önerilen bir diğer yol ise takdir ettikleri bir okul personelinin dolabına veya masasına, onu takdir ettikleri yönü yazıp yapıştırdıkları küçük not kâğıtlarını kullanmak olabilir.

Anlam (Meaning)

Amaçlı ve anlamlı yaşamları olan insanlar, daha uzun ömürlü, yaşamdan doyum alan ve daha yüksek genel iyi oluşa sahip kişilerdir (Bonebright, Clay ve Ankenmann, 2000; Kılınç ve Uzun, 2020). PERMA'da anlam, bir kişinin topluma katkıda bulunmaya yönelik hissettiği içsel değeri ve sevinci ifade etmektedir. Ayrıca kişinin amaç, etkinlik ve öz-değer duygusuyla güçlü bir şekilde bağlantılıdır (Baumeister ve Vohs, 2005). İş yerinde anlam bulmak, iyi oluşu artırmakla kalmaz; ayrıca düşmanlık, stres ve depresyon duygusunu da azaltır (Steger, Frazier, Oishi ve Kaler, 2006). Anlamlı olan işlere katılım ise taahhüt vermeyi, ilişki kurmayı, mutluluğu, memnuniyeti ve tatmini artırmaktadır (Wrzesniewski, LoBuglio, Dutton ve Berg, 2013). Bu bakımdan anlam, öğretmenler için hazırlanacak olan pozitif psikoloji müdahalelerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Öğretmenlerin birçoğu yaptıkları işi anlamlı buldukları için kariyerlerine başlar ve işlerinde kalmaya devam ederler. Genellikle öğretmen olmaya yönelik ilk motivasyonları, işlerinden tüettikleri bir anlam duygusundan kaynaklanır (Steskal, 2015). Anlam, öğretmenleri mesleğe neyin çektiğini, topluma ve diğerlerine olan katkılarını hatırlatan, öğretmenlerin iyi oluşlarını üzerine inşa ettikleri güçlü yönlerden

biridir. Öğretmenlerin çalışmalarından çıkarabilecekleri anlamı ve kendilerinden daha büyük bir şey yaptıkları katkıyı açıkça yazmaları bu noktada faydalı bir yöntem olabilir. Diğer bir aktivite ise öğretmenlere emeklilik kutlamaları olduğunu hayal ettirerek, orada kimlerin olduğunu, kendisi hakkında neler söyleyeceklerini, mesleki yaşamında elde ettiği başarılarından dolayı nasıl hissedeceğini ve bir öğretmen olarak hayatından ne anlam çıkardığını düşünmelerini sağlamak olabilir (Hazelton, 2013).

Başarı (Accomplishment)

Başarı, bireyin istenen bir hedefe doğru hareket ederken kişisel becerilerinin ve çabanın uygulanmasını ifade eder (Seligman, 2011). Öğretmenler meslekte başarılı olabilmek için o ana kadar ulaştıkları başarılarını düzenli olarak değerlendirmekten fayda görecektir. Ne yazık ki, öğretmenlerin başarılarını kutlamak için durma alışkanlıkları yoktur. Bu durum, Falecki ve Mann'ın (2020) PERMA'nın bileşenlerinden hangisini en iyi ve en az yaptıklarını belirlemek için öğretmenlerden bir öğretmen iyi oluş denetim formunu doldurmalarını istediklerinde ortaya çıkmıştır. Bu denetim, Avustralya genelinde 500'den fazla okulda (25.000'den fazla öğretmen) gerçekleştirildikten sonra, "başarı" bileşeni her zaman en düşük puanlı PERMA bileşeni olarak bulunmuştur.

Başarı, hedefler belirlemeyi, vizyona sahip olmayı ve başarılı olunabileceğine ilişkin bir öz-yeterlik hissini içerir. Başarı, öğretmenin işine bağlılığı için itici bir güç olabilir ve öğretmenlerin yüksek düzeyde motivasyon ve iş tatminini korumalarına yardımcı olabilir. Ancak başarı, verilen bir şey değil, bireylerin aktif olarak geliştirmek için aramaları gereken bir şeydir. Öğretmenlerin motivasyonlarını geliştirmelerine yardımcı olmanın bir yolu, arzu ettikleri gelecekteki olası benliklerine ilişkin vizyonlarını dile getirmek ve formüle etmek için çalışmaktır (Dörnyei ve Kubanyiova, 2014). Olası benlikler, bireyin ne olabileceği, ne olmak istediği ve ne olmaktan korktuğu hakkındaki fikirlerini temsil eder (Dörnyei, 2009) ve kişinin hayali olan geleceğe ilişkin benlikleri, değişim ve gelişim için teşvik edicidir (Kubanyiova, 2009). Burada öğretmenler, olmak istedikleri ideal öğretmenin anlatsal tanımlarını yazabilirler (Dörnyei ve Kubanyiova, 2014) ve mesleki gelişime yönelik etkinliklerde yer almayı düşünebilirler. Yoğun geçen bir okul gününün sonunda öğretmenler, öğrencileri ve öğrencilerinin öğrenmeleri üzerindeki olumlu etkilerini fark etmek için durmaktan büyük fayda sağlayacaklardır. Yapılacaklar listesini başarı listesine dönüştürmek, bunu yapmanın basit bir yoludur (Falecki ve Mann, 2020). Ayrıca öğretmenlerin, başarılı oldukları anları ölümsüzleştiren fotoğraflar çekmeleri ve bunu iş yerlerine asmaları da onlara oldukça pozitif bir etki bırakacaktır. Son olarak mesleğe yeni başladıkları günden bu yana kat ettikleri yoldaki kilometre taşlarını düşünmeleri ve dönüm noktalarını hatırlamaları da ilerlemelerini takip etmelerinin ve başarı duygusu yaşamalarının yine etkili bir yolu olabilir.

Elbette bahsedilen tüm bu PERMA bileşenlerine ait pozitif psikoloji müdahalelerinin bir dereceye kadar etkili olduğu bilinmektedir (Parks ve Schueller, 2014). Etkililiğin ölçüsü kişi-etkinlik uyumundan, yani bir aktivitenin özelliklerinin, aktiviteye katılan kişinin belirli özellikleriyle ne ölçüde eşleştiğinden etkilenmektedir. Kanıtlar, üst düzey bir kişi-etkinlik uyumunun, katılım motivasyonu ve ardından

pozitif psikoloji müdahalelerinin etkililiği için önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Schueller, 2011). Bu bakımdan pozitif psikoloji müdahale programının içerisinde yer alacak olan etkinlikler yapılandırılırken, öğretmenlere hitap etmesine özellikle dikkat edilmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Öğretmenler, okulların en önemli hedeflerinden biri olan öğretmeyi gerçekleştirir ve bu nedenle okullarda var olan en önemli aktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. İyi öğrenciler yetiştirilmek isteniyorsa, iyi öğretmenlere sahip olunmalıdır (Roffey, 2012). Bu bağlamda iyi oluşlarını artırmak için pratik stratejiler öğrenen öğretmenlerin, kendine güvenlerinde, kişisel eylemlilik duygularında ve psikolojik sağlımlıklarında olumlu bir etkinin meydana geleceği açıktır (Le Cornu, 2013). İyi oluşu geliştiren, öğretmen stresini ve yıpranmasını ele alan yüksek kaliteli öğrenme fırsatları yani pozitif psikoloji müdahaleleri sağlamak bu açıdan oldukça önemlidir. Pozitif psikoloji araştırmaları, insanların PERMA'nın bileşenlerini birçok şekilde deneyimleyebilecekleri bir müdahaleler koleksiyonu sunmaktadır. Okullarda öğretmen iyi oluşunun gelişimi hakkında öğrenilecek daha çok şey olsa da bilinen bir gerçek, öğrenci iyi oluşu programlarını geliştirmek için kullanılan strateji ve kanıta dayalı bakış açısının, öğretmen iyi oluş programlarının geliştirilmesinde de kullanılması gerektiğidir. Bu amaç ister tek seferlik profesyonel öğrenme fırsatları, isterse sürekli öğrenmenin daha bütünsel eylem-araştırma modelleri olsun, öğretmenlerin iyi oluş, umut, şükran, öz-yeterlik, psikolojik sağlımlık ve iyimserliklerini geliştiren koruyucu faktörleri öğrenmek, tartışmak ve üzerinde düşünmek için düzenli fırsatlara ihtiyaçları olduğu açıktır.

Yüksek akademik standartların ve hesap verebilirliğin olduğu bu çağda okullar, öğrenci ihtiyaçlarına etkili bir şekilde yanıt verme konusunda giderek daha fazla baskı altındadır ve standartları yükseltmeye ve öğretim kalitesini iyileştirmeye zorlanmaktadır (Day, Sammons, Stobart, Kington ve Gu, 2007). Bu durum, öğretmenlere yük olan, onların stres ve tükenmişliklerine katkıda bulunan bir konudur. Bu bağlamda psikolojik sağlımlığa ve iyi oluşa odaklanan öğretmen mesleki gelişimi, hem hizmet öncesi hem de hizmet içi öğretmen eğitimini tasarlarırken kilit bir konu olarak görülmelidir (Dweck, 2014; Leroux ve Théorêt, 2014). Genel olarak, alanyazında geliştirilmiş olan pozitif psikoloji müdahalesi temelli eğitimlerin, öğretmenlerin psikolojik sağlımlığını ve iyi oluşunu geliştirme hedeflerini gerçekleştirdikleri söylenebilir. Yapılan deneysel çalışmalarda, eğitimlerden hemen sonra deney grubundaki katılımcılar, olumlu duyguların sıklığında, yaşam doyumunda ve gelişmede kontrol grubundaki katılımcılara göre önemli ölçüde daha güçlü artışlar göstermişlerdir. Ayrıca duygusal yorgunluk, algılanan stres ve olumsuz duyguların sıklığında önemli ölçüde bir azalma olduğu da tespit edilmiştir (Chan, 2010, 2013; Dreer, 2020; Falecki ve Mann, 2020; Fernandes vd., 2020; García-Álvarez vd., 2021; Ilgaz, 2018; Mercer vd., 2016; Rahm ve Heise, 2019). Diğer yandan kontrol grubu bulunmayan çalışmalarda elde edilen olumlu sonuçlar elbette ki başka koşullara (eğitim-öğretim konusunda ulusal düzeyde politika değişikliğine gidilmesi, maaş artışı, çalışma koşullarında iyileştirme yapılması vb.) atfedilebilir.

Üniversiteler ve okullar arasındaki ortaklıklar, bu tarz pozitif eğitim müdahaleleri içeren programların uygulanmasında kilit bir rol oynayacaktır. Öğretmenler genellikle araştırma ve uygulama arasında bir boşluk yaşarlar. Akademisyenler ile uygulayıcılar arasında paylaşılan bilgi, öğretmenlerin mesleki öğrenimi ve uygulamaların yenilenmesi için bir kaynak görevi görebilir. Eğitim programlarında önerilen öğrenme etkinlikleri, öğretmenlerin teori-pratik bağlantısına dayalı olarak rutinlerini yeniden düşünmeye zorlayarak, öğretmenlerin yeni girdilere maruz kalmalarına imkân sağlayacaktır (Snoek vd., 2018). Ayrıca bu tarz programların geliştirilmesi ve uygulanması, öğretmenlerin psikolojik sağlamlıklarını, olumlu duygular deneyimlemelerini, kişisel güçlenme ve çatışma yönetimi becerileri geliştirmelerine yardımcı olur. Kısacası, teori ve araştırmaya dayalı bu kanıtlar, öğretmenlere günlük uygulamalarına farklı bir mercekten bakmaları için yeni kavramlar ve araçlar sağlayacaktır.

Sosyal alanla ilgili olarak düşünüldüğünde ise bu tarz pozitif eğitim programlarının temel amacı, öğretmenleri bir araya getirmek ve öğretmen profesyonelliğinin önündeki en büyük engellerden biri olan izolasyona çözüm üretmektir (Hargreaves, 2000). Eğitim faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşen sosyal öğrenme, öğretmenlerin meslektaşlarıyla ve öğrencileriyle olan ilişkilerini iyileştirdiği bir bağlam sunacaktır. Bu bakımdan öğretmen iyi oluşunu artırmayı amaçlayan müdahalelerin kişiler arası etkileşimleri geliştirmek için pratik stratejiler içermesinin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Öğretme ve öğrenmeyi geliştiren psikolojik çalışma kaynakları (şükran, yaratıcılık, öğrenme sevgisi, cesaret vb. karakter güçleri), yansıtıcı öğretim uygulamalarını desteklemelidir (White, 2021). Yansıtıcı öğretim, başkalarının duygularına önem vermeyi ön plana çıkaran, öğretimde yapılandırıcılığı önemseyen bir sorgulama yaklaşımı ve yaratıcı sorun çözme etkinlikleri bütünüdür (Henderson, 1996).

Öğretmenlerin karşılaştığı temel zorluklardan biri de yeni girişimlerin, kaynakların ve güncellenmiş gereksinimlerin tam bir eğitim gününe yoğunlaştırılarak verildiği ve öğretmenlerin değişimi kendi başlarına özümseyip uygulamaya bırakıldığı bir kerelik personel geliştirme seminerleridir (Knight, 2007). Bu yeni talepler ve gereksinimler, ders tarzı sunumlarda sunulur ve öğrenme üzerinde yalnızca minimum bir etki bırakmaktadır. İstenilen etkiye ulaşamamasının nedeni, öğretmenlerin yeni fikirlerin uygulanmasına öncelik vermek yerine acil görevleriyle uğraşırken hissettikleri “angarya” algısıdır (Fullan ve Hargreaves, 1996). Etkili bir profesyonel öğrenme, okul liderleri tarafından desteklenen ve akran iş birliğini içeren bir şekilde öğretmenlerin günlük çalışmalarlarıyla etkileşim içinde olmalıdır (Street, 2018).

Sonuç olarak öğretmen yetiştirme, mesleki gelişimin ve eğitim sisteminin önündeki zorluklarla yüzleşmek için kapsamlı ve ulusal düzeyde kamu politikalarının tasarlanması gerektiği açıktır. Düşük maliyetli organizasyon ve zaman harcanması nedeniyle öğretmenler için pozitif psikoloji müdahaleleri kolaylıkla mevcut eğitim sistemine entegre edilebilir. Büyüyen pozitif eğitim alanı bağlamında ulaşılan sonuçlar, metodolojik olarak daha iyi yapılandırılmış araştırma tasarımlarında da tekrarlanabilirse, öğretmenlerin ve öğrencilerin iyi oluşunu ve gelişimini teşvik etmek adına planlanan okul gelişim süreçleri için motive edici bir başlangıç noktası yakalanabilir.

Öneriler

İyi oluşu ve pozitifliği teşvik etmek, öğretmenlerin ruh sağlığı ve üretkenliği için faydalı olması bakımında arzu edilir ve umut verici olarak tanımlansalar bile işlevsel ve etkili eğitim programlarının varlığı hala istenen düzeyde değildir. Bu bakımdan öğretmenlerin niteliklerinin ve yeterlik inançlarının anlaşılması, öğretmenleri desteklemek için yapılacak olan çalışmaların temellerini oluşturmak bakımından önemlidir. Hizmet öncesi ve hizmet içi öğretmen yetiştirme programlarını, öğretmenlerin kendi stres, duygu, motivasyon ve mesleki iyi oluş düzeylerini yönetmek için gereken öz-düzenleme ve sosyo-duygusal becerilerle donatmanın oldukça verimli bir hamle olacağı düşünülmektedir. Bunu yapmak için pozitif psikolojinin, PERMA modeline odaklanan etkinlikler gibi öğretmenlerin mesleki iyi oluşunu destekleyebilecek bazı yararlı yönlendirmeler ve müdahaleler sunabileceğine inanılmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin kendilerinin yanı sıra öğretmen yetiştiricileri (üniversitelerin eğitim fakülteleri, Millî Eğitim Bakanlığı vb.), işlerinin sosyal ve duygusal talepleriyle başa çıkmak için öğretmenleri nasıl donattıkları ve eğittikleri konusunda ciddi şekilde düşünmelidirler.

Öğretmen eğitimcileri ve politika yapıcılar, somut ve hedefe yönelik politikalar yoluyla öğretmen profesyonelliğini artırmaya ve deneyim alışverişinin bir sonucu olarak öğretmen gelişimini mümkün kılan koşullar yaratmaya kararlı olmalıdır. Deneyimlerin paylaşımına ve meslektaşlar arasındaki etkileşimlere dayanan program yapısı, öğretmenler tarafından değer verilen bir unsurdur. Bu doğrultuda, öğretmenlerin kendi kişisel-mesleki bilgilerine değer vermelerine ve mesleki uzmanlıklarını meslektaşlarıyla paylaşacak kadar rahat hissetmelerine olanak tanıyan fırsatlar sağlanmalıdır. Sınıf yaşamı ve öğretmen iyi oluşu için önemli etkileri olan başka bir alan da öğretmen duyguları, duygusal zekâları ve kendi kendini düzenleme yetenekleridir. Frenzel ve Stephen (2013), öğretmenlerinde tıpkı öğrenciler gibi günlük okul yaşamının bir parçası olarak başarı ve başarısızlıklar yaşadıklarını ve bu nedenle tekrar tekrar mutluluk, sempati, öfke vb. duygular hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu nedenle, öğretmenlerin yaşadıklarına yönelik duygu paylaşımı grupları planlanabilir. Bu durum, gelecekteki araştırmalar için yeterince keşfedilmemiş zengin bir alan kaldığını da göstermektedir.

Schmitz ve Schwarzer (2000) öğretmen öz-yeterliği ile iş tatmini ve tükenmişlik arasındaki ilişkileri ortaya koymuşlardır. Zee ve Koomen (2016), 40 yılı aşkın bir süre araştırdıktan sonra öğretmen öz-yeterliği üzerine 165 makaleyi sentezlemiş ve şu sonuca varmışlardır: Sonuçlar, öğretmen öz-yeterliği ile öğrencilerin akademik uyumu, öğretmen davranış kalıpları ve sınıf kalitesiyle ilgili uygulamaları, kişisel başarıları, iş tatminleri ve bağlılıkları da dahil olmak üzere öğretmenlerin psikolojik sağlığının altında yatan faktörler arasında olumlu bağlantılar olduğunu göstermiştir. Buradan hareketle kültürümüze özgü öğretmen öz-yeterliğinin tanımlanması, bu tanımlama sırasında pozitif psikolojinin kavramlarının kullanılması ve hepsinin sentezlenerek kültürümüze özgü bir 21.yüzyıl öğretmen öz-yeterliği ölçeğinin ortaya konması önerilmektedir. Ayrıca öğretmen iyi oluşu ile ilgili yapıları değerlendirmek için kullanılacak, kültürümüze özgü geçerli ve güvenilir ölçme araçları geliştirilmeli

ve öğretmenler için yapılacak pozitif psikoloji müdahalelerinin etkililiğinin değerlendirilmesinde kullanılmalıdırlar.

Okul sistemleri, öznel iyi oluş stratejilerini öğretirken; müfredatı aşırı doldurarak, herhangi bir etkileşim olasılığını ortadan kaldırarak ve öğretmenlere aşırı taleplerde bulunarak çelişkilerle dolu olabilir (Street, 2018). Bu bağlamda öğretmenler için yüksek stresli durumlar yaratan öğretmen iş yükü, talepkâr öğrenciler ve veliler, aşırı tutucu yönetim gereksinimleri tekrar gözden geçirilmelidir.

Öğretmenlerin iyi oluşu, öğretmenler tarafından sergilenebilecek bireysel çabaların yanı sıra tüm okul personelinin (yöneticiler, diğer öğretmenler vb.) ortak anlayışıyla desteklenebilir (Kılınç ve Uzun, 2021). Bu bakımdan Collie (2021), okullarda öğretmenlerin iyi oluşlarının desteklenmesi için okul yönetimine ve öğretmenlere oldukça kapsamlı öneriler sunmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir; [1] Olumlu ilişkiler, iyi oluşun desteklenmesi için temeldir. Bu bakımdan tüm okul üyeleri arasında olumlu ilişkilerin önemine öncelik verilmesi gerekmektedir. Okullar, öğretmenlere öğrencilerle olumlu ilişkiler kurmaları için zaman sağlamalı; öğretmenlerin, meslektaşları ile etkili iş birliği uygulamaları geliştirmeleri için fırsatlar sunmalıdır. [2] Okullar, öğretmenlerin sağlıklı ve etkili bir şekilde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan öğretim kaynaklarına erişimlerini kolaylaştırmalıdır. [3] Okullar, öğretmenlerin gereksiz iş yükünü azaltmak için çeşitli stratejiler geliştirmelidir (okuldaki sınav haftalarında öğretmenleri gözetmenlik görevinden muaf tutma vb.). [4] Okul yönetimi, okul veya zümre düzeyinde yapılacak olan uygulamalara karar verirken, ilgili öğretmenlerden bilgi almalıdır. [5] Okul yönetimi, öğretmenlerin bakış açılarını dinlemeli ve saygı göstermelidir. [6] Okul yönetimi, öğretmenlerin rolleri ve pozisyonları ile ilgili net talimatlar ve rehberlik sağlamalıdır (öğretmenlerin kendilerinden beklenenleri anlamasını sağlamak vb.). [7] Okul yönetimi, resmi öğretmenler kurulu toplantılarının dışında yılda en az bir kez öğretmenlerle bireysel olarak buluşmalıdır. [8] Okul yönetimi, öğretmenlerin mesleki, sosyal ve duygusal gelişimlerini ve iyi oluşlarını desteklemek için fırsatlar sunmalıdır (yayınlanmış programları ve kaynakları kullanmak, Social and Emotional Learning Curriculum vb.). [9] Okul yönetimi, mümkün olduğu ölçüde iş ve ilgili görevler hakkında esneklik sunmalıdır (öğretmenlerin öğretim görevi bitirdikten sonra o gün için okuldan erken ayrılmalarına izin vermek vb.). [10] Okullar, öğretmenlerin ruh sağlıklarının desteklenmesini sağlamalıdır (danışmanlık hizmeti için Employee Access Programına erişim imkânı sunmak vb.). Ayrıca, öğretmenlerin sınıflarında ve evlerinde kişisel sağlıkları için kullanabilecekleri programlara (farkındalık uygulamaları vb.) erişim imkânı sunulmalıdır. [11] Okullar, öğretmenlerin meslekteki deneyimlerini artırmaları ve kapasitelerini geliştirmeleri için ek destekler sağlamalıdır (yüz yüze öğretim yükünün azaltılması vb.). [12] Okullar, öğretmenlerin morallerini yüksek tutmak ve kendilerini tazelemelerine fırsat sunmak için mesai saatlerinden sonra rahatsız edilmemelerine özen göstermelidir (cuma günü okul kapandıktan pazartesi sabahı okul açılana kadar okul yönetiminden e-posta veya mesaj gönderilmemesi vb.). [13] Öğretmenlerin sahip oldukları uyum yeteneği, öğretmenlik mesleğinde değişen ve ortaya çıkan yeni durumları etkin bir şekilde yönetmek için değerli bir özellik olarak kullanılmalıdır (online ders işleme becerisi vb.). [14] Okul yönetimi, öğretmenlerin odaklanmak istedikleri öğrenim ve mesleki gelişim alanlarını seçebilmelerine imkân tanımalı ve bu konuda onları

desteklemelidir. [15] Öğretmenler, öğretmenlik mesleğinde ortaya çıkabilecek ortak zorlukları aşmak için birbirlerine destek olmalı ve iş birliği yapmalıdır (zorlu öğrenci davranışları vb.).

Öğretmenler için pozitif psikolojinin desteklendiği müdahale programlarının içerisine birkaç bağımsız eğitim modülü (olumlu duygular, duygu düzenleme, zaman yönetimi vb.) yerleştirilebilir ve hangi modüllerin, öğretmenlerin psikolojik sağlamlığının ve iyi oluşunun hangi yönlerini etkilediğini bulmak için bu modüller farklı sırayla birkaç farklı gruba uygulayabilir. Böylece öğretmenler için pozitif psikolojinin kullanılmasına yönelik deneysel temelli bilgi ve birikimin zenginleşmesi sağlanabilir.

Elbette ki okul sistemi içerisinde gerçekleştirilmesi planlanan böyle köklü bir değişikliğe okul rehberlik servisinin desteğini katmak oldukça verimli ve yararlı olacaktır. Okul psikolojik danışmanları, kendi okullarında çalışan öğretmenlerin öznel iyi oluşlarını, psikolojik sağlamlıklarını ve öz-yeterliklerini desteklemek için bu çalışma kapsamında önerilen pozitif psikoloji müdahalelerinden yararlanabilirler. Bu bağlamda öznel iyi oluşun, psikolojik sağlamlığın ve öz-yeterliğin pozitif psikoloji müdahaleleriyle desteklendiği psikoeğitim programları geliştirilebilir. Bu programlar öğretmenlere 6 ila 8 oturum arasında 12 ila 14 kişilik gruplar halinde uygulanabilir. Büyük gruplara ise pozitif psikoloji müdahaleleri ile ilgili seminerler planlanarak kısa sürede yüzeysel bilgilendirmeler yapıp bu konuda farkındalık oluşturulabilir. Öğretmenler öğrendikleri bu yeni becerileri hem kendi yaşamlarında kullanmaya hem de öğrencilerine öğretmeye ve uygulamaya teşvik edilebilir. İyi öğrenciler için iyi öğretmenlerin gerektiği ilkesinden hareketle öğrenci iyi oluşu ve psikolojik sağlamlığı dolaylı olarak desteklenebilir.

Kültürümüzde üzerine araştırma yapmak için umut vaat eden bir başka alan ise desteklenmiş öğretmen iyi oluşunun öğrenciler üzerindeki etkisidir. Okul ve sınıf iklimi nasıl etkilenir? Pedagojik ilişkiler ve öğretim kadrosu pozitif psikoloji anlamında sürekli eğitilir ve desteklenirse öğrencilerin iyi oluşu ve akademik performansı ne olur? gibi sorulara kültürümüzde cevap aranabilir.

Öğretmenler için planlanan pozitif eğitimler, eğitim ve öğretim yılının daha rahat veya daha az stresli zamanlarına gelecek şekilde hayata geçirilmelidir. Alanyazında öğretmenlerin iyi oluş ve rahatsızlık durumlarıyla ilgili dönemler hakkındaki bilgiler, iyi oluş müdahaleleri için doğru zamanlamayı belirlemek için kullanılabilir. Türkiye’de eğitim öğretim dönemlerinin başlangıç ve bitiş haftalarında yapılan öğretmen seminerlerinin, öğretmenlerin iyi oluşlarını, psikolojik sağlamlıklarını ve öz-yeterliklerini geliştirmek için tasarlanmış olan pozitif psikoloji müdahaleleriyle güçlendirilmesi önerilmektedir. Pozitif psikoloji eğitiminin bir seçenek olarak seminerler yoluyla verilmesinin seçimi ise okul bağlamına, öğretmenlerin uygulamalarına ve okullarda problem çözüme yönelimine odaklanan gerçekçi model özellikleriyle açıklanabilir. Ayrıca bu seminerler öğretmenlere, öğrencilerine daha sonra uygulayabilecekleri motivasyon stratejileri konusunda örnek fikirler verebilir.

Bu çalışma kapsamında, öğretmenlerin iyi oluşunu geliştirmek için incelenen araştırmaların çok büyük bir kısmının küçük ve motivasyonu yüksek gruplarda yapıldığı ve başarılı sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Bu bakımdan öğretmenlere yönelik planlanan pozitif psikoloji müdahalelerinin, kapsamlı bir ülke politikası olarak geniş ölçekli gruplarda işe yarayıp yaramayacağı incelenebilir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişliklerine Alternatif Bir Çözüm Yolu Olarak Pozitif Psikolojinin Kullanılması” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Achor, S. (2010). *The happiness advantage: The seven principles of positive psychology that fuel success and performance at work*. New York, NY: Crown Publishers / Random House.
- Agezo, C. K. (2010). Why teachers leave teaching: The case of pretertiary institutions in Ghana. *International Journal of Educational Reform*, 19(1), 51-69. <https://doi.org/10.1177/105678791001900104>
- Ahuja, S. (2012). Research results for quality schooling: Bridging the gap between research and practice. *MIER Journal of Educational Studies Trends and Practices*, 2(2), 206-214. <https://doi.org/10.52634/mier/2012/v2/i2/1570>
- Aldrup, K., Klusmann, U., & Lüdtke, O. (2017). Does basic need satisfaction mediate the link between stress exposure and well-being? A diary study among beginning teachers. *Learning and Instruction*, 50, 21-30. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2016.11.005>
- Baas, M., De Dreu, C. K. W., & Nijstad, B. A. (2008). A meta-analysis of 25 years of mood-creativity research: Hedonic tone, activation, or regulatory focus? *Psychological Bulletin*, 134(6), 779-806. <https://doi.org/10.1037/a0012815>
- Bajorek, Z., Gulliford, J., & Taskila, T. (2014). *Healthy teachers, higher marks? Establishing a link between teacher health & wellbeing and student outcomes*. London: The Work Foundation.
- Bakadorova, O., & Raufelder, D. (2014). The mediating role of socio-motivational support in the association between individual school self-concept and achievement motivation amongst adolescent students. *European Journal of Psychology of Education*, 29(3), 347-366. <https://doi.org/10.1007/s10212-013-0202-5>
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman Press.
- Bandura, A. (2000). Exercise of human agency through collective efficacy. *Current Directions in Psychological Science*, 9(3), 75-78. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00064>
- Bandura, A. (2006). Guide for constructing self-efficacy scales. F. Pajares & T. Urdan (Ed.), *Self-efficacy beliefs of adolescents* (ss. 307-337) içinde. Greenwich, CT: Information Age.
- Barak, Y. (2006). The immune system and happiness. *Autoimmunity Reviews*, 5(8), 523-527.

<https://doi.org/10.1016/j.autrev.2006.02.010>

- Bastías, L. S. B. (2021). Subjective well-being and quality of life: An approximation from the exercise of teaching. *Educere*, 25, 897-908.
- Baumeister, R., & Vohs, K. (2005). Meaningfulness in life. C. R. Snyder & S. Lopez (Ed.), *Handbook of positive psychology* (ss. 608-618) içinde. Oxford UK: Oxford University Press.
- Beets, M. W., Flay, B. R., Vuchinich, S., Acock, A. C., Li, K.-K., & Allred, C. (2008). School climate and teachers? Beliefs and attitudes associated with implementation of the positive action program: A diffusion of innovations model. *Prevention Science*, 9(4), 264-275. <https://doi.org/10.1007/s11121-008-0100-2>
- Benard, B. (2003). Turnaround teachers and schools. B. Williams (Ed.), *Closing the achievement gap: A vision for changing beliefs and practices* (ss. 115-137) içinde. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Beycioğlu, K., Özer, N., & Uğurlu, C. T. (2010). Teachers' views on educational research, *Teaching and Teacher Education*, 26(4), 1088-1093. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2009.11.004>
- Bird, J. M., & Markle, R. S. (2012). Subjective well-being in school environments: Promoting positive youth development through evidence-based assessment and intervention. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(1), 61-66. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2011.01127.x>
- Bonebright, C. A., Clay, D. L., & Ankenmann, R. D. (2000). The relationship of workaholism with worklife conflict, life satisfaction, and purpose in life. *Journal of Counseling Psychology*, 47(4), 469-477. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.47.4.469>
- Brouskeli, V., Kaltsi, V., & Maria, L. (2018). Resilience and occupational well-being of secondary education teachers in Greece. *Issues in Educational Research*, 28(1), 43-60.
- Buonomo, I., Fatigante, M., & Fiorilli, C. (2017). Teachers' burnout profile: Risk and protective factors. *The Open Psychology Journal*, 10(1), 190-201. <https://doi.org/10.2174/1874350101710010190>
- Buonomo, I., Fiorilli, C., & Benevene, P. (2019). The impact of emotions and hedonic balance on teachers' self-efficacy: Testing the bouncing back effect of positive emotions. *Frontiers in Psychology*, 10, 1670. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01670>
- Byrne, B. M. (1999). The nomological network of teacher burnout: A literature review and empirically validated model. R. Vandenberghe & A. M. Huberman (Ed.), *Understanding and preventing teacher burnout* (ss. 15-37) içinde. Oxford: Cambridge University Press.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Steca, P., & Malone, P. S. (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement: A study at the school

- level. *Journal of School Psychology*, 44(6), 473-490.
<https://doi.org/10.1016/j.jsp.2006.09.001>
- Cardwell, M. E. (2011). *Patterns of relationships between teacher engagement and student engagement* (Yayımlanmamış doktora tezi). St John Fisher College, New York, ABD.
- Castro-Villarreal, F., Rodriguez, B. J., & Moore, S. (2014). Teachers' perceptions and attitudes about Response to Intervention (RTI) in their schools: A qualitative analysis. *Teaching and Teacher Education*, 40, 104-112. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2014.02.004>
- Chan, D. W. (2010). Gratitude, gratitude intervention and subjective well-being among Chinese school teachers in Hong Kong. *Educational Psychology*, 30(2), 139-153.
<https://doi.org/10.1080/01443410903493934>
- Chan, D. W. (2013). Counting blessings versus misfortunes: Positive interventions and subjective well-being of Chinese school teachers in Hong Kong. *Educational Psychology*, 33(4), 504-519.
<https://doi.org/10.1080/01443410.2013.785046>
- Chevalier, A., Dolton, P., & McIntosh, S. (2007). Recruiting and Retaining Teachers in the UK: An Analysis of Graduate Occupation Choice from the 1960s to the 1990s. *Economica*, 74(293), 69-96. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2006.00528.x>
- Chodkiewicz, A. R., & Boyle, C. (2014). Exploring the contribution of attribution retraining to student perceptions and the learning process. *Educational Psychology in Practice*, 30(1), 78-87.
<https://doi.org/10.1080/02667363.2014.880048>
- Chodkiewicz, A. R., & Boyle, C. (2017). Positive psychology school-based interventions: A reflection on current success and future directions. *Review of Education*, 5(1), 60-86.
<https://doi.org/10.1002/rev3.3080>
- Clarà, M. (2017). Teacher resilience and meaning transformation: How teachers reappraise situations of adversity. *Teaching and Teacher Education*, 63, 82-91.
<https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.12.010>
- Collie, R. J. (2021). Teacher wellbeing. K. Allen, A. Reupert & L. Oades (Ed.), *Building better schools with evidence-based policy* (ss. 169-175) içinde. New York, NY: Taylor and Francis Books.
- Collins, S., Woolfson, L. M., & Durkin, K. (2014). Effects on coping skills and anxiety of a universal school-based mental health intervention delivered in Scottish primary schools. *School Psychology International*, 35(1), 85-100. <https://doi.org/10.1177/0143034312469157>
- Csikszentmihalyi, M. (1988). The future of flow. M. Csikszentmihalyi & I. S. Csikszentmihalyi (Ed.), *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness* (ss. 364-383) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York, NY: Harper and Row.

- Day, C., Sammons, P., Stobart, G., Kington, A., & Qing, G. (2007). *Teachers matter: Connecting lives, work and effectiveness*. New York, NY: Mc Graw Hill.
- Day, C., & Qing, G. (2009). Teacher emotions: Well being and effectiveness. P. A. Schutz & M. Zembylas (Ed.), *Advances in teacher emotion research* (ss. 15-31) içinde. Boston, MA: Springer.
- Day, C., & Qing, G. (2010). *The new lives of teachers*. London: Routledge.
- Day, C., & Hong, J. (2016). Influences on the capacities for emotional resilience of teachers in schools serving disadvantaged urban communities: Challenges of living on the edge. *Teaching and Teacher Education*, 59, 115-125. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.05.015>
- De Jesus, S. N., & Lens, W. (2005). An integrated model for the study of teacher motivation. *Applied Psychology*, 54(1), 119-134. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2005.00199.x>
- DeVries, R., & Zan, B. (1995). Creating a constructivist classroom atmosphere. *Young Children*, 51(1), 4-13.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Dolton, P., & Klaauw, W. V. D. (1999). The turnover of teachers: A competing risks explanation. *Review of Economics and Statistics*, 81(3), 543-550. <https://doi.org/10.1162/003465399558292>
- Dolton, P., & Marcenaro-Gutierrez, O. D. (2011). If you pay peanuts do you get monkeys? A cross-country analysis of teacher pay and pupil performance. *Economic Policy*, 26(65), 5-55. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0327.2010.00257.x>
- Donohue, K. M., Perry, K. E., & Weinstein, R. S. (2003). Teachers' classroom practices and children's rejection by their peers. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24(1), 91-118. [https://doi.org/10.1016/S0193-3973\(03\)00026-1](https://doi.org/10.1016/S0193-3973(03)00026-1)
- Dörnyei, Z., & Murphey, T. (2003). *Group dynamics in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dörnyei, Z. (2009). *The psychology of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Dörnyei, Z., & Kubanyiova, M. (2014). *Motivating learners, motivating teachers: Building vision in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dreer, B. (2020). Positive psychological interventions for teachers: A randomised placebo-controlled field experiment investigating the effects of workplace-related positive activities. *International Journal of Applied Positive Psychology*, 5(1), 77-97. <https://doi.org/10.1007/s41042-020-00027-7>

- Dresel, M., & Hall, N. C. (2013). Motivation. N. C. Hall & T. Goetz (Ed.), *Emotion, motivation, and self-regulation: A handbook for teachers* (ss. 57-122) içinde. Bradford, GBR: Emerald Group Publishing.
- Duckworth, A. L., Quinn, P. D., & Seligman, M. E. P. (2009). Positive predictors of teacher effectiveness. *The Journal of Positive Psychology*, 4(6), 540-547. <https://doi.org/10.1080/17439760903157232>
- Durksen, T. L., Klassen, R. M., & Daniels, L. M. (2017). Motivation and collaboration: The keys to a developmental framework for teachers' professional learning. *Teaching and Teacher Education*, 67, 53-66. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.05.011>
- Durlak, J. A., & DuPre, E. P. (2008). Implementation matters: A review of research on the influence of implementation on program outcomes and the factors affecting implementation. *American Journal of Community Psychology*, 41(3), 327-350. <https://doi.org/10.1007/s10464-008-9165-0>
- Dweck, C. (2014). Teachers' Mindsets: "Every student has something to teach me." *Educational Horizons*, 93(2), 10-15. <https://doi.org/10.1177/0013175x14561420>
- Education Support Partnership (2019). *Health survey 2017: The mental health and wellbeing of education professionals in the UK*. London: Education Support Partnership / YouGov.
- Eryılmaz, A. (2009). Ergen öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 975-989.
- Eryılmaz, A. (2014). Perceived personality traits and types of teachers and their relationship to the subjective well-being and academic achievements of adolescents. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 14(6), 2049-2062. <https://doi.org/10.12738/estp.2014.6.2187>
- Eryılmaz, A. (2015). Positive psychology in the class: The effectiveness of a teaching method based on subjective well-being and engagement increasing activities. *International Journal of Instruction*, 8(2), 17-32. <https://doi.org/10.12973/iji.2015.822a>
- Eryılmaz, A. (2017). Initial development and validation of the positive teacher scale. *Journal of Positive School Psychology*, 1(1), 10-21.
- Eryılmaz, A., & Bek, H. (2018). "Pozitif öğretmen ölçeği" öğretmen formunun geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(4), 1297-1306. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.369825>
- Evans, R., Murphy, S., & Scourfield, J. (2015). Implementation of a school-based social and emotional learning intervention: Understanding diffusion processes within complex systems. *Prevention Science*, 16(5), 754-764. <https://doi.org/10.1007/s11121-015-0552-0>
- Fabiano, G. A., Chafouleas, S. M., Weist, M. D., Sumi, W. C., & Humphrey, N. (2014). Methodology considerations in school mental health research. *School Mental Health*, 6(2), 68-83. <https://doi.org/10.1007/s12310-013-9117-1>

- Falecki, D., & Mann, E. (2020). Practical applications for building teacher wellbeing in education. C. F. Mansfield (Ed.), *Cultivating teacher resilience: International approaches, applications and impact* (ss. 175-191) içinde. Singapore, Gateway East: Springer Nature.
- Fernandes, L., Gouveia, M. J., Silva, J. C., & Peixoto, F. (2020). 'Positive education': A professional learning programme to foster teachers' resilience and well-being. C. F. Mansfield (Ed.), *Cultivating teacher resilience: International approaches, applications and impact* (ss. 103-124) içinde. Singapore, Gateway East: Springer Nature.
- Flores, M. A. (2018). Teacher resilience in adverse contexts: Issues of professionalism and professional identity. M. Wosnitza, F. Peixoto, S. Beltman & C. Mansfield (Ed.), *Resilience in education* (ss. 167-184) içinde. Cham: Springer.
- Forman, S. G., Olin, S. S., Hoagwood, K. E., Crowe, M., & Saka, N. (2009). Evidence-based interventions in schools: Developers' views of implementation barriers and facilitators. *School Mental Health, 1*(1), 26-36. <https://doi.org/10.1007/s12310-008-9002-5>
- Fredrickson, B. L. (1998). What good are positive emotions? *Review of General Psychology, 2*(3), 300-319. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.300>
- Fredrickson, B. L. (2006). Unpacking positive emotions: Investigating the seeds of human flourishing. *The Journal of Positive Psychology, 1*(2), 57-59. <https://doi.org/10.1080/17439760500510981>
- Fredrickson, B. L. (2009). *Groundbreaking research to release your inner optimist and thrive*. Oxford, UK: Oneworld.
- Frenzel, A. C., Goetz, T., Lüdtke, O., Pekrun, R., & Sutton, R. E. (2009). Emotional transmission in the classroom: exploring the relationship between teacher and student enjoyment. *Journal of Educational Psychology, 101*(3), 705-716. <https://doi.org/10.1037/a0014695>
- Frenzel, A. C., & Stephens, E. J. (2013). Emotions. N. C. Hall & T. Goetz (Ed.), *Emotion, motivation, and self-regulation: A handbook for teachers* (ss. 2-56) içinde. Bingley, UK: Emerald Group Publishing.
- Friedman, I. A. (1999). Turning our schools into a healthier workplace: Bridging between professional self-efficacy and professional demands. R. Vandenberghe & A. M. Huberman (Ed.), *Understanding and preventing teacher burnout* (ss. 166-176) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Frisby, B. N., & Martin, M. M. (2010). Instructor-student and student-student rapport in the classroom. *Communication Education, 59*(2), 146-164. <https://doi.org/10.1080/03634520903564362>
- Fullan, M., & Hargreaves, A. (1996). *What's worth fighting for in your school?* New York: Teachers College Press.

- García-Álvarez, D., Soler, M. J., & Achard-Braga, L. (2021). Psychological well-being in teachers during and post-Covid-19: Positive psychology interventions. *Frontiers in Psychology, 12*, 769363. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.769363>
- Gibbs, S., & Miller, A. (2014). Teachers' resilience and well-being: A role for educational psychology. *Teachers and Teaching, 20*(5), 609-621. <https://doi.org/10.1080/13540602.2013.844408>
- Gray, C., Wilcox, G., & Nordstokke, D. (2017). Teacher mental health, school climate, inclusive education and student learning: A review. *Canadian Psychology, 58*(3), 203-210. <https://doi.org/10.1037/cap0000117>
- Greenfield, B. (2015). How can teacher resilience be protected and promoted? *Educational & Child Psychology, 32*(4), 52-68.
- Hargreaves, A. (2000). Mixed emotions: Teachers' perceptions of their interactions with students. *Teaching and Teacher Education, 16*(8), 811-826. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(00\)00028-7](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(00)00028-7)
- Hanfstingl, B., Andreitz, I., Müller, F. H., & Thomas, A. (2010). Are self-regulation and self-control mediators between psychological basic needs and intrinsic teacher motivation? *Journal for Educational Research Online, 2*(2), 55-71. <https://doi.org/10.25656/01:4575>
- Hattie, J. (2003). *Teachers make a difference: What is the research evidence?* Paper presented at the Building Teacher Quality: What does the research tell us ACER Research Conference. Melbourne, Australia.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of meta-analysis relating to achievement*. Falmer: Routledge.
- Hattie, J., & Yates, G. (2013). *Visible learning and the science of how we learn*. London: Routledge.
- Haydon, T., Stevens, D., & Leko, M. L. (2018). Teacher stress: Sources, effects, and protective factors. *Journal of Special Education Leadership, 31*(2), 99-107.
- Hayes, D. (2004). Recruitment and retention: Insights into the motivation of primary trainee teachers in England. *Research in Education, 71*(1), 37-49. <https://doi.org/10.7227/RIE.71.5>
- Hazelton, S. (2013). *Great days at work: How positive psychology can transform your working life*. London: Kogan Page Publishers.
- Henderson, G. J. (1996). *Reflective teaching: The study of constructivist practices*. New York: Cornell University Press.
- Holmes, E. (2005). *Teacher well-being: Looking after yourself and your career in the classroom*. London: Taylor and Francis.
- Hong, J. Y. (2010). Pre-service and beginning teachers' professional identity and its relation to dropping out of the profession. *Teaching and Teacher Education, 26*(8), 1530-1543.

<https://doi.org/10.1016/j.tate.2010.06.003>

- Howard, S., & Johnson, B. (2004). Resilient teachers: Resisting stress and burnout. *Social Psychology of Education, 7*(4), 399-420. <https://doi.org/10.1007/s11218-004-0975-0>
- Huertas, J., & Dávila, J. (2020). Claves contextuales y psicológicas del bienestar docente. *Cuadernos de Pedagogía, 507*, 73-76.
- Hughes, J. N., Cavell, T. A., & Willson, V. (2001). Further evidence of the developmental significance of the student–teacher relationship. *Journal of School Psychology, 39*, 289-302.
- Hwang, Y. S., Bartlett, B., Greben, M., & Hand, K. (2017). A systematic review of mindfulness interventions for in-service teachers: A tool to enhance teacher wellbeing and performance. *Teaching and Teacher Education, 64*, 26-42. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.01.015>
- Ilgaz, D. (2018). *Pozitif psikoloji uygulamaları eğitiminin öğretmenlerin psikolojik sermaye ve öznel iyi oluş düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ingersoll, R. M., & Smith, T. M. (2003). The wrong solution to the teacher shortage. *Educational Leadership, 60*(8), 30-33.
- Johnson, S., Cooper, C., Cartwright, S., Donald, I., Taylor, P., & Millet, C. (2005). The experience of work-related stress across occupations. *Journal of Managerial Psychology, 20*(2), 178-187. <https://doi.org/10.1108/02683940510579803>
- Jordan, A., Glenn, C., & McGhie-Richmond, D. (2010). The Supporting Effective Teaching (SET) project: The relationship of inclusive teaching practices to teachers' beliefs about disability and ability, and about their roles as teachers. *Teaching and Teacher Education, 26*(2), 259-266. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2009.03.005>
- Karahan, Ş., & Uyanık-Balat, G. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29*, 1-14.
- Kılınç, M., & Uzun, K. (2020). The predictor role of the search for meaning in life in the determination of high school students' lifelong learning tendencies. *International Journal of Psychology and Educational Studies, 7*(3), 89-100. <https://doi.org/10.17220/ijpes.2020.03.009>
- Kılınç, M., & Uzun, K. (2021). Öğretmenler ve okul psikolojik danışmanları için pozitif psikoloji. G. Arslan & M. Yıldırım (Ed.), *Okulda pozitif psikoloji: Kuramdan uygulamaya* (ss. 333-368) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Klassen, R. M., & Anderson, C. J. (2009). How times change: secondary teachers' job satisfaction and dissatisfaction in 1962 and 2007. *British Educational Research Journal, 35*(5), 745-759.

<https://doi.org/10.1080/01411920802688721>

- Klassen, R. M. (2010). Teacher stress: The mediating role of collective efficacy beliefs. *The Journal of Educational Research*, 103(5), 342-350. <https://doi.org/10.1080/00220670903383069>
- Klem, A. M., & Connell, J. P. (2004). Relationships matter: Linking teacher support to student engagement and achievement. *Journal of School Health*, 74(7), 262-273. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2004.tb08283.x>
- Klusmann, U., Kunter, M., Trautwein, U., Lüdtke, O., & Baumert, J. (2008). Teachers' occupational well-being and quality of instruction: The important role of self-regulatory patterns. *Journal of Educational Psychology*, 100(3), 702-715. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.100.3.702>
- Klusmann, U., Richter, D., & Lüdtke, O. (2016). Teachers' emotional exhaustion is negatively related to students' achievement: Evidence from a large-scale assessment study. *Journal of Educational Psychology*, 108(8), 1193-1203. <https://doi.org/10.1037/edu0000125>
- Knight, J. (2007). *Instructional coaching: A partnership approach to improving instruction*. California: Corwin Press.
- Kubanyiova, M. (2009). Possible selves in language teacher development. Z. Dörnyei & E. Ushioda (Ed.), *Motivation, language identity and the L2 self* (ss. 314-332) içinde. Bristol: Multilingual Matters.
- Kunter, M., & Holzberger, D. (2014). Loving teaching: Research on teachers' intrinsic orientations. P. W. Richardson, S. Karabenick & H. M. G. Watt (Ed.), *Teacher motivation: Theory and practice* (ss. 83-99) içinde. New York, NY: Routledge Taylor.
- Kyriacou, C. (2001). Teacher stress: Directions for future research. *Educational Review*, 53(1), 27-35. <https://doi.org/10.1080/00131910120033628>
- Lavy, S., & Littman-Ovadia, H. (2017). My better self: Using strengths at work and work productivity, organizational citizenship behavior, and satisfaction. *Journal of Career Development*, 44(2), 95-109. <https://doi.org/10.1177/0894845316634056>
- Le Cornu, R. (2013). Building early career teacher resilience: The role of relationships. *Australian Journal of Teacher Education*, 38(4), 1-16. <https://doi.org/10.14221/ajte.2013v38n4.4>
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45(1), 79-122. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1994.1027>
- Leroux, M., & Théorêt, M. (2014). Intriguing empirical relations between teachers' resilience and reflection on practice. *Reflective Practice*, 15(3), 289-303. <https://doi.org/10.1080/14623943.2014.900009>
- Lomas, T. (2015). Positive social psychology: A multilevel inquiry into sociocultural well-being

- initiatives. *Psychology, Public Policy, and Law*, 21(3), 338-347. <https://doi.org/10.1037/law0000051>
- Lovewell, K. (2012). *Every teacher matters*. St Albans, Herts: Ecademy Press.
- Luiselli, J. K., Putnam, R. F., Handler, M. W., & Feinberg, A. B. (2005). Whole-school positive behaviour support: effects on student discipline problems and academic performance. *Educational Psychology*, 25(2-3), 183-198. <https://doi.org/10.1080/0144341042000301265>
- Lyubomirsky, S., & Lepper, H. S. (1999). A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research*, 46(2), 137-155. <https://doi.org/10.1023/A:1006824100041>
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- Mansfield, C. F., Beltman, S., Broadley, T., & Weatherby-Fell, N. (2016). Building resilience in teacher education: An evidenced informed framework. *Teaching and Teacher Education*, 54, 77-87. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2015.11.016>
- Martin, A. J., Marsh, H. W., McInerney, D. M., Green, J., & Dowson, M. (2007). Getting along with teachers and parents: The yields of good relationships for students' achievement motivation and self-esteem. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 17(2), 109-125. <https://doi.org/10.1375/ajgc.17.2.109>
- Marzano, R. J. (2003). *What works in schools: Translating research into action*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1999). Teacher burnout: A research agenda. R. Vandenburghe & A. M. Huberman (Ed.), *Understanding and preventing teacher stress: A sourcebook of international research and practice* (ss. 295-314) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Masten, A. S., & Obradović, J. (2008). Disaster preparation and recovery: Lessons from research on resilience in human development. *Ecology and Society*, 13(1), 9-24.
- McCarthy, C. J., Lambert, R. G., & Reiser, J. (2014). Vocational concerns of elementary teachers: Stress, job satisfaction, and occupational commitment. *Journal of Employment Counseling*, 51(2), 59-74. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2014.00042.x>
- McCallum, F., & Price, D. (2010). Well teachers, well students. *The Journal of Student Wellbeing*, 4(1), 19-34. <https://doi.org/10.21913/JSW.v4i1.599>
- McCallum, F., Price, D., Graham, A., & Morrison, A. E. (2017). *Teacher wellbeing: A review of the literature*. Australia: The Association of Independent Schools of New South Wales Limited.

- McCullough, M. M. (2015). *Improving elementary teachers' well-being through a strengths-based intervention: A multiple baseline single-case design* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of South Florida, USA.
- Mercer, S., Oberdorfer, P., & Saleem, M. (2016). Helping language teachers to thrive: Using positive psychology to promote teachers' professional well-being. D. Gabryś-Barker & D. Gałajda (Ed.), *Positive psychology perspectives on foreign language learning and teaching* (ss. 213-229) içinde. New York: Springer International Publishing AG.
- Miller, A. (2003). *Teachers, parents and classroom behaviour. A psychosocial approach*. Maidenhead: Open University Press.
- Miller, J. (2009). Teacher identity. A. Burns & J. C. Richards (Ed.), *The Cambridge guide to second language teacher education* (ss. 172-181) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, L. D., Short, C., Garland, E. J., & Clark, S. (2010). The ABCs of CBT (cognitive behavior therapy): Evidence-Based approaches to child anxiety in public school settings. *Journal of Counseling & Development, 88*(4), 432-439. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2010.tb00043.x>
- Milner, H. R. (2002). A case study of an experienced English teacher's self-efficacy and persistence through "crisis" situations: Theoretical and practical considerations. *The High School Journal, 86*(1), 28-35.
- Moè, A., Pazzaglia, F., & Ronconi, L. (2010). When being able is not enough. The combined value of positive affect and self-efficacy for job satisfaction in teaching. *Teaching and Teacher Education, 26*(5), 1145-1153. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2010.02.010>
- Muijs, D., & Reynolds, D. (2002). Teachers' beliefs and behaviors: What really matters? *Journal of Classroom Interaction, 37*(2), 3-15.
- Myers, D. G., & Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science, 6*(1), 10-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Necşoi, D. V. (2018). Overview on teacher stress management interventions. *Journal Plus Education, 11*, 256-264.
- Noble, T., & McGrath, H. (2015). *The PROSPER school pathways for student wellbeing: Policy and practices*. London: Springer.
- Norrish, J. (2015). *Positive education: The Geelong Grammar School journey*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198702580.001.0001>
- Parker, J. D., Hogan, M. J., Eastabrook, J. M., Oke, A., & Wood, L. M. (2006). Emotional intelligence and student retention: Predicting the successful transition from high school to university. *Personality and Individual Differences, 41*(7), 1329-1336. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.04.022>

- Parker, P. D., & Martin, A. J. (2009). Coping and buoyancy in the workplace: Understanding their effects on teachers' work-related well-being and engagement. *Teaching and Teacher Education, 25*(1), 68-75. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2008.06.009>
- Parks, A. C., & Schueller, S. M. (Ed.). (2014). *The handbook of positive psychological interventions*. New York, NY: Wiley-Blackwell.
- Pas, E. T., & Bradshaw, C. P. (2012). Examining the association between implementation and outcomes. *The Journal of Behavioral Health Services & Research, 39*(4), 417-433. <https://doi.org/10.1007/s11414-012-9290-2>
- Pawelski, J. O. (2016). Defining the 'positive' in positive psychology: Part I. A descriptive analysis. *The Journal of Positive Psychology, 11*(4), 339-356. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137627>
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Powers, J. D., Bowen, N. K., & Bowen, G. L. (2010). Evidence-based programs in school settings: Barriers and recent advances. *Journal of Evidence-Based Social Work, 7*(4), 313-331. <https://doi.org/10.1080/15433710903256807>
- Pretsch, J., Flunger, B., & Schmitt, M. (2012). Resilience predicts well-being in teachers, but not in non-teaching employees. *Social Psychology of Education, 15*(3), 321-336. <https://doi.org/10.1007/s11218-012-9180-8>
- Rahm, T., & Heise, E. (2019). Teaching happiness to teachers - development and evaluation of a training in subjective well-being. *Frontiers in Psychology, 10*, 2703. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02703>
- Raider-Roth, M., Stieha, V., & Hensley, B. (2012). Rupture and repair: Episodes of resistance and resilience in teachers' learning. *Teaching and Teacher Education, 28*(4), 493-502. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2011.11.002>
- Raskauskas, J. L., Gregory, J., Harvey, S. T., Rifshana, F., & Evans, I. M. (2010). Bullying among primary school children in New Zealand: Relationships with prosocial behaviour and classroom climate. *Educational Research, 52*(1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/00131881003588097>
- Resnick, M. D., Bearman, P. S., Blum, R. W., Bauman, K. E., Harris, K. M., Jones, J., Tabor, J., Beuhring, T., Sieving, R. E., Shew, M., Ireland, M., Bearinger, L. H., & Udry, J. R. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. *JAMA, 278*, 823-832.
- Richards, K. A. R., Hemphill, M. A., & Templin, T. J. (2018). Personal and contextual factors related to teachers' experience with stress and burnout. *Teachers and Teaching: Theory and Practice,*

24(7), 768-787. <https://doi.org/10.1080/13540602.2018.1476337>

- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
- Rimm-Kaufman, S., & Sandilos, L. (2011). *Improving students' relationships with teachers to provide essential supports for learning*. Erişim adresi (05.03.2022 tarihinde erişilmiştir): <http://www.apa.org/education/k12/relationships.aspx>
- Rodríguez-Pose, A., & Von Berlepsch, V. (2014). Social capital and individual happiness in Europe. *Journal of Happiness Studies*, 15(2), 357-386. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9426-y>
- Rogers, B. (2012). *The essential guide to managing teacher stress*. London: Pearson Education Limited.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. New York, NY: The Guilford Press.
- Saloviita, T., & Pakarinen, E. (2021). Teacher burnout explained: Teacher-, student-, and organisation-level variables. *Teaching and Teacher Education*, 97, 103221. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103221>
- Sanetti, L. M. H., Dobey, L. M., & Gallucci, J. (2014). Treatment integrity of interventions with children in School Psychology International from 1995-2010. *School Psychology International*, 35(4), 370-383. <https://doi.org/10.1177/0143034313476399>
- Schmitz, G. S., & Schwarzer, R. (2000). Perceived self-efficacy of teachers: Longitudinal findings with a new instrument. *German Journal of Educational Psychology*, 14(1), 12-25. <https://doi.org/10.1024/1010-0652.14.1.12>
- Schueller, S. M. (2011). To each his own well-being boosting intervention: Using preference to guide selection. *The Journal of Positive Psychology*, 6(4), 300-313. <https://doi.org/10.1080/17439760.2011.577092>
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60(5), 410-421. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.5.410>
- Seligman, M. E. P., Rashid, T., & Parks, A. C. (2006). Positive psychotherapy. *American Psychologist*, 61(8), 774-788. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.8.774>
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. New York: Free Press.

- Shankland, R., & Rosset, E. (2017). Review of brief school-based positive psychological interventions: A taster for teachers and educators. *Educational Psychology Review*, 29(2), 363-392. <https://doi.org/10.1007/s10648-016-9357-3>
- Sheridan, S. M., Eagle, J. W., Cowan, R. J., & Mickelson, W. (2001). The effects of conjoint behavioral consultation results of a 4-year investigation. *Journal of School Psychology*, 39(5), 361-385. [https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(01\)00079-6](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(01)00079-6)
- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2017). Dimensions of teacher burnout: Relations with potential stressors at school. *Social Psychology of Education*, 20(4), 775-790. <https://doi.org/10.1007/s11218-017-9391-0>
- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2018). Job demands and job resources as predictors of teacher motivation and well-being. *Social Psychology of Education*, 21(5), 1251-1275. <https://doi.org/10.1007/s11218-018-9464-8>
- Slade, M., & Trent, F. (2000). What the boys are saying: An examination of the views of boys about declining rates of achievement and retention. *International Education Journal*, 1(3), 201-229.
- Snoek, M., Knezic, D., Van Den Berg, E., Emmelot, Y., Heyma, A., & Sligte, H. (2018). Impact of in-service master of education programmes on teachers and their working environment. *European Journal of Teacher Education*, 41(5), 620-637. <https://doi.org/10.1080/02619768.2018.1529755>
- Stallard, P., Skryabina, E., Taylor, G., Phillips, R., Daniels, H., Anderson, R., & Simpson, N. (2014). Classroom-based cognitive behaviour therapy (FRIENDS): A cluster randomised controlled trial to Prevent Anxiety in Children through Education in Schools (PACES). *The Lancet Psychiatry*, 1(3), 185-192. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(14\)70244-5](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(14)70244-5)
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80>
- Steskal, S. (2015). *Exploring career choice motivation of trainee teachers of English: A narrative study with a special focus on teacher identity and beliefs* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karl-Franzens-Universität, Graz, Austria.
- Stipek, D. (2006). Relationships matter. *Educational Leadership*, 64(1), 46-49.
- Street, H. (2018). *Contextual wellbeing*. Subiaco, Australia: Wise Solutions Books.
- Sutton, R. E., & Wheatley, K. F. (2003). Teachers' emotions and teaching: A review of the literature and directions for future research. *Educational Psychology Review*, 15(4), 327-358. <https://doi.org/10.1023/A:1026131715856>

- Svence, G., Majors, M., Majors, M., & Majors, M. (2015). Correlation of well-being with resilience and age. *Problems of Psychology in the 21st Century*, 9(1), 45-56.
- TEDMEM [Türk Eğitim Derneği] (2014). *Öğretmen gözüyle öğretmenlik mesleği*. Ankara: Rapor Dizisi-3.
- Telef, B. B. (2011). Öğretmenlerin öz-yeterlikleri, iş doyumları, yaşam doyumları ve tükenmişliklerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(1), 91-108.
- TDA (2011). *Annual report and accounts*. London: The Stationery Office.
- Tschannen-Moran, M., Woolfolk-Hoy, A., & Hoy, W. K. (1998). Teacher efficacy: Its meaning and measure. *Review of Educational Research*, 68(2), 202-248. <https://doi.org/10.3102/00346543068002202>
- Tschannen-Moran, M., & Hoy, A. W. (2007). The differential antecedents of self-efficacy beliefs of novice and experienced teachers. *Teaching and Teacher Education*, 23(6), 944-956. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2006.05.003>
- Tschannen-Moran, M., & McMaster, P. (2009). Sources of self-efficacy: Four professional development formats and their relationship to self-efficacy and implementation of a new teaching strategy. *The Elementary School Journal*, 110(2), 228-245.
- Urhahne, D., Chao, S. H., Florineth, M. L., Luttenberger, S., & Paechter, M. (2011). Academic self-concept, learning motivation, and test anxiety of the underestimated student. *British Journal of Educational Psychology*, 81(1), 161-177. <https://doi.org/10.1348/000709910X504500>
- Uzun, K., & Karataş, Z. (2020). Predictors of academic self efficacy: Intolerance of uncertainty, positive beliefs about worry and academic locus of control. *International Education Studies*, 13(6), 104-116. <https://doi.org/10.5539/ies.v13n6p104>
- Van Nieuwerburgh, C. (Ed.) (2012). *Coaching in education: Getting better results for students, educators, and parents*. London: Karnac Books.
- Veenhoven, R. (2008). Healthy happiness: Effects of happiness on physical health and the consequences for preventive health care. *Journal of Happiness Studies*, 9(3), 449-469. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9042-1>
- Villarreal, V., Ponce, C., & Gutierrez, H. (2015). Treatment acceptability of interventions published in six school psychology journals. *School Psychology International*, 36(3), 322-332. <https://doi.org/10.1177/0143034315574153>
- Wald, J., Taylor, S., Asmundson, G. J. G., Jang, K. L., & Stapleton, J. (2006). *Literature review of concepts: Psychological resiliency*. Toronto, Canada: Defence Research and Development – Toronto.
- Waters, L. (2011). A review of school-based positive psychology interventions. *The Educational and*

Developmental Psychologist, 28(2), 75-90. <https://doi.org/10.1375/aedp.28.2.75>

- Waters, L., & White, M. (2015). Case study of a school wellbeing initiative: Using appreciative inquiry to support positive change. *International Journal of Wellbeing*, 5(1), 19-32. <https://doi.org/10.5502/ijw.v5i1.2>
- Weissberg, R. P., Kumpfer, K. L., & Seligman, M. E. P. (2003). Prevention that works for children and youth: An introduction. *American Psychologist*, 58(6-7), 425-432. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.6-7.425>
- White, M. A. (2021). A decade of positive education and implications for initial teacher education: A narrative review. *Australian Journal of Teacher Education*, 46(3), 74-90. <https://doi.org/10.14221/ajte.2021v46n3.5>
- Wilson, V. (2002). *Feeling the strain: An overview of the literature on teacher stress*. Edinburgh, UK: Scottish Council for Research in Education.
- Wrzesniewski, A., LoBuglio, N., Dutton, J. E., & Berg, J. M. (2013). Job crafting and cultivating positive meaning and identity in work. A. Bakker (Ed.), *Advances in positive organizational psychology* (ss. 281-302) içinde. Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Zee, M., & Koomen, H. M. (2016). Teacher self-efficacy and its effects on classroom processes, student academic adjustment, and teacher well-being: A synthesis of 40 years of research. *Review of Educational Research*, 86(4), 981-1015. <https://doi.org/10.3102/0034654315626801>

Extended Abstract

UNESCO states that to reach the 2030 education goals, the world must employ approximately 69 million new teachers. On the other hand, 80% of current teachers are considering leaving the occupation. Studies show that 70% of teachers have a deterioration in their health due to their jobs. It is also known that teachers have the highest work-related stress and burnout compared to other occupations. Despite the initial motivation to become a teacher, unfortunately, it is clear that there is a significant attrition in the training phase and in the first years of starting the teaching occupation. Studies conducted in both the UK and the USA show that about half of individuals who receive teacher education either do not start a job or leave the occupation within 5 years. Even from a purely economic perspective, the training and employment of teachers represents a large financial investment. In this context, there is a need to consider how to support teachers' psychological resilience and well-being, both in order to benefit from the financial investment spent during their initial education and to provide well-motivated, consistent and effective teaching for students.

The psychological resilience of teachers which is damaged in the face of occupational difficulties should not be underestimated, and the negative consequences of inadequate teaching on students should never be ignored. There is clear evidence in the literature that teachers with high resilience are more likely to be effective teachers. Psychological resilience is an important predictor of job satisfaction and well-being among teachers. It can also be used as a protective factor against negative situations such as teacher stress, burnout and the teacher's intention to leave the occupation. In educational settings, resilience can be conceptualized as a process that can

be developed among teachers to maintain occupational and quality commitment and well-being. In addition, it can continue to be supported through in-service occupational learning in preparation for and on duty as a teacher.

Studies in the field of positive psychology have revealed that high levels of well-being are associated with benefits that increase teachers' occupational performance. The overall aim of education systems is to provide students with the best possible preparation for their life. Even if the correct functionalization of this purpose and the priorities and methods to be chosen accordingly are answered differently in different societies, there is one thing that does not change: For the best possible education, those who give it should be able to use their potential to the best possible extent. Scientific studies conducted in this context have been investigating the causes and consequences of relatively high levels of stress, emotional fatigue, burnout and health problems seen in teachers for decades. Research lists the stressors in the teaching occupation as follows: Increase in workload, student diversity, challenging student behavior, crowded classrooms, disciplinary problems, conflicts with colleagues, lack of administrative support, time pressure, pressure to perform standardized testing, technological advances etc. The most important actors in achieving the goals of schools are undoubtedly teachers. If teachers are desired to teach professionally with a high-quality performance, it is wise to provide teachers with good health and an even higher level of well-being. Unfortunately, any professional intervention focused on improving teachers' psychological capacity is seen as a luxury or add-on rather than being part of a strategic whole-school well-being plan.

In 2002, the Scottish Executive Education Department recommended a review of the research literature on teacher stress. Thereupon, some researchers examined the research findings covering a period of 10 years. As a result of these investigations, the researchers revealed that teachers are exposed to job-specific tasks and conditions that result in stress and strain, and that can cause psychological and physical illnesses. Interestingly, the general recommendation for coping with stress was that teachers should develop a realistic and positive attitude. Twenty years later, this recommendation seems to have lost none of its value.

Considering the increasing burnout and attrition rates of teachers, it can be said that it is equally important to develop teacher well-being programs as much as student well-being programs are tried to be developed. A realistic and positive approach has been identified as an important protective factor against teachers' stress and tension. It is clear that the ideal approach to helping teachers develop includes institutional and national interventions to train and support teachers in their occupational roles. However, the lack of effective programs that support teachers' positive feelings, thoughts and behaviors still continues. Despite growing evidence of their effectiveness, positive psychology interventions are unfortunately rarely implemented and studied in teachers' work environment. On the other hand, positive psychology trainings for teachers seem to be easily integrated into our education system due to low-cost organization and time spent.

Developing internationally, positive education applies the findings from positive psychology to schools and focuses on the goal of improving the holistic well-being of everyone involved in the school, in addition to the academic achievement of the schools. Thanks to the support it has received from positive psychology research, this study draws attention to the fact that teachers should develop some protective factors for themselves to buffer against the extreme stress and burnout they experience at school. To achieve this, inspired by the activities of positive psychology focusing on the PERMA model, some useful directions and interventions that can support teachers' occupational functioning and well-being are presented. These interventions emphasize how teachers can be supported and empowered to thrive in their professional roles to help them cope with the stresses and challenges of being a contemporary 21st century teacher.

Based on all these explanations, in the context of this study, firstly, the sources of stress and occupational burnout that teachers encounter while performing their occupation are mentioned. Afterwards, it was explained that positive psychology could be used for teachers to cope with stress sources effectively and to prevent occupational burnout. In this context, information was given about the importance of teachers' subjective well-being, psychological resilience and self-efficacy, and the positive effect of supporting these variables on both teachers and other actors in the school was emphasized. In the continuation of the study, the positive teacher-student relationship was mentioned. The role of teachers in the application of positive psychology in schools and the possible obstacles they may encounter during the application are explained. Finally, based on Seligman's PERMA approach, some examples of positive psychology interventions that are thought to support teachers' subjective well-being are presented. The idea that positive psychology interventions can be used for the well-being of teachers, suggested by the researchers, was discussed in the light of the literature and a result was tried to be reached. In the light of the inference reached, suggestions were developed for both teachers and other actors in the school and the study was concluded.

Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis (Tek Başına Ürettiği) Çocukları

Parthenogenesis (Virginal generation) Children of the Night Goddess Nyx

Korkmaz MERAL¹

Cevat BAŞARAN²

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received: 20.06.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24.08.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1133344

Atıf / Citation: : Meral, K. & Başaran, C., (2022). "Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis (Tek Başına Ürettiği) Çocukları" ODÜSOBIAD 12 (3), 2865-2882 Doi: 10.48146/odusobiad.1133344

Öz

Eski Yunanlıların merak ettikleri ve öğrenmek istedikleri en önemli konulardan biri Dünyanın yaratılışıdır. Onlar için Yer, Gök, Deniz, Suyun, Işığın, Havanın, Gecenin, Gündüzün, Tanrıların ve İnsanların şekillenme süreci hep önemli olmuştur. Bu sürece baktığımız zaman Dünyanın başlangıcında sonsuz boşluk olan Khaos vardır. Önce bu sonsuz boşluktan Toprak Ana, sonra sırasıyla ölümler dünyasının en derin yeri, sonra yeraltı karanlığı ve yeryüzü karanlığı Gece (Nyks) doğar. Toprak ana kendi başına Gök, Deniz ve Dağları daha sonra kendi çocuklarıyla birleşerek tanrısal varlıkları doğurur. Diğer tanrı ve tanrıçalara göre daha nadir görülen özelliklere ve güçlere sahip olan Nyks, İnsanlığa iyilik veya kötülük yapabilir. İnsanları uyutabilir veya öldürebilir. Genellikle uğraşılması gereken ve korkulan tanrıçalardan biri olarak görülen Gece (Nyks), bu süreçte kendi kendine üretme (parthenogenesis) yöntemiyle yaratılışı devam eden dünyanın içinde çeşitli görev ve sorumlulukları olan diğer soyut varlıkları şekillendirir. Çalışmamızda da Gece'nin kendi kendine ürettiği bu varlıklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler Mitoloji, Gece (Nyks), Gece'nin çocukları, Ölüm, Uyku.

Abstract

One of the most important subjects that the ancient Greeks wondered and wanted to learn is how the World was created. For them, the formation process of earth, sky, Sea, water, light, air, night, day, gods and humans has always been important. When we look at this process, there is chaos -the infinity- at the beginning of the world. From this infinity, first Mother Earth, then the deepest place of the world of the dead, then the underground darkness and the darkness of the earth, Night (Nyx) were born. Mother Earth herself gave birth to sky, sea, and mountains, then to divine beings, later uniting with her own children. Nyx, with rarer qualities and powers than other gods and goddesses, can do good or evil to humanity. It can put people to sleep or kill them. Night (Nyx), which is generally seen as one of the goddesses that should be avoided and feared, shapes other intangible beings with various duties and responsibilities in the world that continues to be created with the method of self-generation (parthenogenesis) in this process. In our study, these virginally generated beings by Night are discussed.

¹Sorumlu yazar, Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. 25240 ERZURUM, E-mail: kmral@atauni.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-4301-3437

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. 25240 ERZURUM, E-mail: cbasaran@atauni.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-9487-4566

Keywords: *Mythology, Night (Nyx), Children of the Night, Death, Sleep.*

Giriş

Yunan efsane yazarlarına göre, dünya var olmadan önce sonsuz bir boşluk olan Khaos vardı. Bu boşluktan önce Gaia (*Yeryüzü*); sonra ölümler ülkesinin en derin yeri Tartaros; daha sonra Eros (*Aşk*) doğdu. Onlardan sonra yeraltı karanlığı Ereboş ve yeryüzü karanlığı Nyks (Hesiodos, 1991: 108; Agizza, 2006: 18; Berens, 2009: 6) onlarında birleşmesinden Aither (*Esir*) ve Hemera (*Gün*) doğdu (Erhat, 1972: 187; Hesiodos, 1991: 208; Can 1994: 6; Berens, 2009: 7; Woodard, 2009: 87; Cömert, 2010: 20; Kershaw, 2018: 44). Bazı kaynaklarda ise Khaos ve Ereboş'un birleşmesinden Nyks'in doğduğu (Karaosmanoğlu 2005: 14), Nyks ile Ereboş'un birleşmesinden ise çalışma konumuzu oluşturan soyut varlıkların doğduğu ileri sürülmektedir (Graves, 2004: 35). Ancak genel bakış açısıyla Nyks'in (**Görsel 1**) bu varlıkları kendi kendine ürettiği kabul edilir³. Ortaya çıkardığı soyut varlıklar kötülüğu, açlığı, yıkım ve ölümlü temsil eden karanlık güçlerdir (Erhat, 1972: 239; Hesiodos, 1991: 208; Can 1994: 7; Karaosmanoğlu 2005: 14; Cömert, 2010: 21; Estin & Laporte, 2013: 154; Kershaw, 2018: 45). Nyks'in kendi kendine ürettiği bu güçlerin kimler olduğu konusunda bu güne kadar yapılan bilimsel çalışmalarda bir bütünlüğün olmadığı da görülmektedir (Erhat, 1972: 187, 239; Hesiodos, 1991: 11; Can 1994: 7; Grimal, 1997: 547; Nardo, 2002: 108; Karaosmanoğlu 2005: 14; Kershaw, 2018: 45). Ayrıca Scull, bunları Nyks'in torunları olarak gösterir (Scull, 1880: 313). Sayıları tartışmalı olan bu soyut varlıklar üç ölümlü tanrısı Moros, Ker ve Thanatos; Hypnos (*Uyku*) ve Oneiros (*Düş*); Hesperides yani batılı gece kızları; Kader tanrıçaları (Moirai) Klatho, Lakheşis ve Atropos; Momus (*Suçlama*), Oizys (*Acı, Sıkıntı*), öç tanrıçası Nemesis, Apate (*Aldatma*), Philotes (*Dostluk*), Geras (*Yaşlılık*) ve kavga tanrıçası Eris (**Görsel 2**).

Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis Çocukları

Moros (Kıyamet, Kader): Hesiodos, Theogonya'sında, Nyks'in diğer çocukları ile birlikte üç ölümlü tanrıçasından biri olan Moros'u tek başına doğurduğu anlatılmaktadır (Hesiodos, 1991: 111; Gantz, 1993: 5; Can, 1994: 5; Asarkaya, 2010: 61). Yunan mitolojisinde Moros veya Morus (Eski Yunanca: kıyamet, kader anlamına gelir), ölümlüleri ölümcül kaderlerine sürükleyen, yaklaşan kıyametin nefret dolu kişileştirilmiş ruhu olarak kabul edilir (Scull, 1880: 314; Hesiodos, 1991: 211). Moros'un insanlara ölümlerini öngörme yeteneği verdiği de söylenir. Roma eşdeğeri ise Fatum'dur.

Ker: Yunan mitolojisinde Ker (**Görsel 3**) dişi ölümlü tanrıçası olarak bilinir. Hesiodos'un Theogonia'sında bu ölümlü tanrıçalarından çoğul olarak Keres diye söz edilir ve Kader tanrıçaları Moiralar ile bir tutulur (Seyffert, 1956: 125; Erhat, 1972: 186; Hesiodos, 1991: 197; Can, 1994: 432; Estin & Laporte, 2013: 110; Yıldırım, 2019: 709). Kerler Moira'larda olduğu gibi insanın kader ipliğini büklen, günün birinde ipliği kesince yaşamına son veren eceli simgeler (Hesiodos, 1991: 197; Gantz, 1993: 5; Can, 1994: 5; Berens, 2009: 125; Asarkaya, 2010: 62). Özellikle İlyada'da büyük rol oynayan genellikle savaş ve şiddet sahnelerinde ortaya çıkan Kerler kahramanın ölümlü anında alıp götüren kaderi temsil

³ Parthenogenesis: kendi kendine üretme.

ederler (Seyffert, 1956: 125; Grimal, 1997: 376; Yıldırım, 2019: 709). Homeros destanlarında, sık sık karşımıza çıkan Ker, Keres kavramlarının üç anlamda kullanıldığı göze çarpmaktadır (Homeros, I. 228, 416; II.302; III.454; VIII.70; XI. 330; XVIII. 114, 535). Nyks'in kendi kendine ürettiği çocuklarından biri olan Ker, ölüm anlamına gelen bir cins isimdir, kara, uğursuz ve belalı gibi sıfatlarla nitelenir ve “*getirdi aklına ölümü*”, “*kara ölümden tiksindir*” gibi deyimlerde kullanılır (Erhat, 1972: 186). Kimi yerde saf isim olup, ölümü simgeleyen tanrıça ya da tanrıçalar için kullanılır.

“Aralarında Kavga, Boğuşma ve uğursuz Ölüm de vardı, Ölüm kimini yakalıyordu yeni yaralanmış, diri, kimini yarasız, beresiz yakalıyordu, bir sürü ölüyü de çekiyordu kargaşalıkta ayaklarından, sırtında bir elbise vardı, erlerin kanıyla kızıla boyalı.”
(Homeros, İlyada, XVIII. 535)

Ecel gelip çatınca hiçbir tanrının Zeus'un bile gücü yetmez. Hatta Troya Savaşı'nın en önemli anlarından biri olan Akhileus ile Hektor'un mücadelesinde (**Görsel 4**) Apollon, Hektor'u korumaktan vazgeçmek zorunda kalır (Homeros, 1993: XXII. 209).

Klasik Çağ'da Kerlerin kendilerine has özelliklerini kaybettikleri Moiralarla karışmaya başladığı, ayrıca halk yaşamında Kerlerin ölümlerin ruhlarıyla bir tutulduğu, bunların kötülüğünden kurtulmak için Anthesteria bayramlarında kurbanların kesildiği anlatılır. Platon, bir pasajında, onları insanların hayatlarında dokundukları her şeyi pisliğe bulayan varlıklar olarak tanımlar (Erhat, 1972: 187; Grimal, 1997: 377).

Thanatos: Yunan mitolojisinde Thanatos (**Görsel 5**), erkek ölüm tanrısı olarak bilinir. Nyks'in oğlu ve Hypnos'un ikiz kardeşidir (Seyffert, 1956: 174; Erhat, 1972: 308; Hesiodos, 1991: 130; Can, 1994: 5; Gantz, 1993: 5; Dixon-Kennedy, 1998: 294; Nardo, 2002: 116; Berens, 2009: 120). Bazı kaynaklar babası olarak Erebus'u gösterir (Karaosmanoğlu 2005: 14;). Ölümün kişileştirilmiş hali olan Thanatos, Hades'in komutası altında çalışır ve Kaderler tarafından kendilerine verilen süre dolduğunda insanları yeraltı dünyasına götürür. Thanatos'tan, katı yürekleri hiç acımayan insanlığın düşmanı olarak korkulmakta ve nefret edilmektedir, oysa kardeşi Hypnos evrensel olarak sevilir ve ölümlülerin en nazik ve en iyi dostu olarak hoş karşılanır. Ancak eskiler Thanatos'u kasvetli ve kederli bir tanrı olarak görseler de, onu herhangi bir dış iticilikle temsil etmediler. Aksine, elinde ters çevrilmiş bir meşale tutan, yaşam ışığının söndüğünü simgeleyen güzel bir genç olarak görünür (Scull, 1880: 318; Berens, 2009: 120; Asarkaya, 2010: 61; Cömert, 2010: 92).

Thanatos bir dizi farklı şekilde tasvir edilmiştir; MÖ 6. yüzyılın sonlarında ve 5. yüzyılın başlarında, Thanatos ve Hypnos, Attika vazo sahnelerinde Sarpedon ve Memnon gibi ölü Yunan kahramanlarını taşırken gösterilmiştir (Carpenter, 2007: 210, Res. 310).

Yunan edebiyatında Thanatos, Homeros'un İlyada'sında (Homeros, 1993: XVI. 663-682) ve Euripides'in Alkestis oyununda (Euripides, 2018); Sisyphos mitinde de (Grimal, 1997: 738) belirgin bir şekilde yer alır.

Homeros'un İlyada'sında Thanatos Zeus'un oğlu, Troya müttefiki ve kahramanı Likya Kralı Sarpedon'un cesedini Likya'ya götürendir (**Görsel 6**). Sarpedon Troya Savaşı'nın son yılında Patroklos tarafından öldürülür. Zeus oğlu Apollon'u çağırarak, Sarpedon'un ölüsünü yurduna götürmesini istemiştir. Bu görevi de ikiz kardeşler olarak görülen Thanatos ve Hypnos yapmıştır (Erhat, 1972: 290; Homeros, 1993: XVI. 663; Gantz, 1993: 5; Boardman, 2002: 232, Resim 22).

Thanatos, hem ölümlüler hem de tanrılar tarafından nefret edilen - ve onlara karşı nefret eden - acımasız ve ayırım gözetmeyen biri olarak kabul edildi. Ama onu konu alan Sisyphos'un olayında Thanatos'un kurnazlıkla alt edildiği görülmektedir (Grimal, 1997: 738). Bunu da Korinth'in kurnaz Kralı Sisyphos başarmıştır (**Görsel 7**). Sisyphos'un ölüm zamanı geldiğinde Zeus, Thanatos'a onu öldürmesi için gönderdi. Ancak kurnaz Sisyphos, Thanatos'un hem işini yapmasını engellemiş; hem de onu pusuya düşürüp, zincire vurdu. Bu yüzden bir süre insanlar ölmez olmuş; Zeus bu duruma çare bulmak zorunda kalmış, kurtarmış Thanatos'u, eski düzeni yeni baştan kurmuş, ama ilk kurban olarak da Thanatos'tan Sisyphos'un canını almasını istemiş (Erhat, 1972: 308; Gantz, 1993: 174; Can, 1994: 202; Homeros, 1994: XI. 593; Nardo, 2002: 175; Boardman, 2003: 111, Resim 198; Carpenter, 2007: 79; Estin & Laporte, 2013: 197).

Pherai Kralı Admetos, Alkestis ile evlenmeye talip olduğunda, babası Pelias bazı şartlar öne sürer. Admetos da Apollon'un yardımıyla bunları yerine getirir. Euripides, onların beraberliklerini sevgi evliliğine örnek gösterir. O kadar ki, Alkestis, kocasının yerine ölmeyi bile kabul etmiştir. Thanatos, kocası Admetos'un devam eden hayatı karşılığında kendi hayatını teklif eden Alkestis'in ruhunu alır (**Görsel 8**). Herakles, ölümler diyarı hadese gidip onu alır ve öncekinden daha genç ve güzel olarak dünyaya geri getirir (Seyffert, 1956: 174; Grimal, 1997: 52; Nardo, 2002: 16).

Hypnos (Uyku): Hesiodos'a göre Nyks, kendi başına Hypnos (*Uyku*) ve Thanatos (*Ölüm*) tanrılarını yaratmıştır. İki de Tartaros'ta otururlar (Seyffert, 1956: 593; Erhat, 1972: 161; Gantz, 1993: 5; Homeros, 1993: XVI. 757; Asarkaya, 2010: 62; Cömert, 2010: 92; Howatson, 2013: 424). Bazı araştırmacılar Hypnos'un (**Görsel 9**), Nyks ile Erebos'un oğlu ve Thanatos'un ikiz kardeşi olduğunu söyler (Scull, 1880: 319; Can, 1994: 422; Grimal, 1997: 306; Nardo, 2002: 66). Homeros, her zaman soyut bir varlık olan Hypnos'un Lemnos adasında oturduğunu söyler (Homeros, 1993: XIV. 230), ancak yeri daha sonraları daha derinlere indirilir (Grimal, 1997: 306). Hypnos bazen dimdik ayakta, gözleri kapalı olarak bazen de kardeşi Thanatos'un yanında yatar pozisyonda tasvir edilir ve elinde genellikle haşhaş sapı tutar (Berens, 2009: 120). Ölenlerin ruhlarını Styks boğazından geçirip yeraltına götürülenlerden birinin Hypnos olduğu söylenir (Can, 1994: 147).

Homeros, ikizi Thanatos'a göre Hypnos'un çok daha sevimli bir portresini çizer; Hera İda Dağı'nda (Kazdağı) Zeus'la birleşmeye karar verince, onu uyutması için Hypnos'tan yardım ister ve gerekli desteği alır (Homeros, 1994: XIV, 283; Nardo, 2002: 97).

Hermes, Inakhos'un kızı İo olayında Zeus'un isteğini yerine getirebilmek ve Argus'u uyutmak için Hypnos'tan yardım alır (**Görsel 10**). Onun verdiği baygın kokular yayan haşhaş çiçekleri sayesinde Argus'u uyutup İo'yu kurtarır (Can, 1994: 78).

Bir söylenceye göre Thessalia'da kral olan Keyks'in ölümünü karısı Halkyone'ye bildirmesi için Hera tanrıların habercisi İris'i Hypnos'a gönderir ve görevin tamamlanmasını sağlar (Can, 1994: 231).

Oneiros (Düş, rüya): Adı düş, rüya anlamına gelen simgesel varlık. Nyks'in parthenogenesis yani kendi kendine ürettiği çocuklarından biridir (Seyffert, 1956: 201; Erhat, 1972: 239; Hesiodos, 1991: 211). Theogonia'da çoğul olarak gösterilmiştir (Hesiodos, 1991: 111; Asarkaya, 2010: 62). Bazı kaynaklarda Hypnos'un çocukları olarak kabul edilen Onerios'un sanatta ya tek başına ya da Hypnos ile birlikte gösterildiği kabul edilmiştir (Cömert, 2010: 92).

Eski Yunanlılar için rüyalar genellikle kişileştirilmemiştir. Bununla birlikte, rüyaların kişileştirilmesinin birkaç şiirsel örneği, eski Yunan kaynaklarında bulunabilir. Agamemnon'a uğursuz bir rüya göndermeye karar veren Zeus, Oneiros'u yanına çağırır (**Görsel 11**). Ona Troya'daki Yunanlıların kampına gitmesini ve Agamemnon'a onu savaşmaya çağırarak bir mesaj iletmesi emreder (Homeros, 1994: II. 21; Can, 1994: 456; Grimal, 1997: 576).

Hesperides (Batılı Gece Kızları): Hesperos, ya da Batı Kızları diye anılan Hesperid'ler Okyanus'un ötesinde, geceyle gündüzün sınırlarında oturan ince sesli perilerdir (Hesiodos, 1991: 111). Nyks, bunları kendi kendine üretmiştir. Daha sonraki efsanelerde Zeus ile Themis'in, ya da Phorkys ile Keto'nun kızları oldukları söylenir. Kimi efsanelerde Hesperid'lere baba olarak Atlas ya da Hesperos adı verilir (Scull, 1880: 320; Erhat, 1972: 155; Can, 1994: 456; Grimal, 1997: 290; Dixon-Kennedy, 1998: 163; Nardo, 2002: 99; Berens, 2009: 137). Araştırmacılar onların sayıları hakkında da hemfikir değildirler; genellikle üçünün adını zikrederler. Bunlar Aigle, Erythie ve Hesperarethusadır, bu son ad kimi efsanede Hesperia ve Arethusaya diye ikiye bölünür ve Hesperid'ler böylece dört olur (Seyffert, 1956: 292; Erhat, 1972: 155; Grimal, 1997: 290; Berens, 2009: 137). Hesperid'ler dünyanın batı ucunda, otururlarmış, ama zamanla coğrafya bilgileri artınca, Hesperid'lerin yurdu Atlas dağlarının eteğinde bir yer sayıldı.

Hesperid'lerin başlıca görevi, ölümsüzlük başıslayan altın elmaların olduğu bahçeye bekçilik yapmış (**Görsel 12**). Gaia'nın Hera'ya düğün hediyesi olarak verdiği bu elmaları dünyanın batı ucundaki bir bahçeye dikmişler ve başlarına bekçi olarak Hesperid'lerden başka bir de ejder koymuşlar (Seyffert, 1956: 292; Erhat, 1972: 155; Hamilton, 1990: 122; Gantz 1993: 410; Bayladı, 1995: 170; Grimal, 1997: 290; Nardo, 2002: 222; Cömert, 2006: 111; Berens, 2009: 207; Estin & Laporte, 2013: 155; Howatson, 2013: 382). Herakles, Eurystheus tarafından verilen ve (**Görsel 13**) Oniki İş'ten biri olan Hesperid'lerin Altın Elmalarını getirme görevini başarıyla tamamlayarak yarı ölümsüzlüğe hak kazanmış olur (Erhat, 1972: 155; Boardman, 2003: 224, Resim 233).

Moirai-Moiralar (Kader tanrıçaları): Moiralar, pay ya da pay veren anlamına gelir (**Görsel 14**). Efsanede üç olarak gösterilen Moiralar, yani kader tanrıçaları Hesiodos'ta "yaşama paylarımızı

düzenleyenler" diye tanımlanır (Hesiodos, 1991: 135). Alın yazısı ve kader üstüne Yunan ilkçağının görüşü şudur: İnsan ana karnından doğar doğmaz kader onun ömür ipliğini bükmeye koyulur, üç Moiralar her insanın ipliğini bükür dururlar, günün birinde de keserler, o anda insan ölür. Bu durum İlyada'da Amarynkeusoğlu Diores'in ölüm anında anlatılır (Homeros, 1993: IV. 517).

Moiralar denince, çokluk ecel, ölüm akla gelir, onun içindir ki Homeros destanlarında kader diye çevrilen Moiralar uğursuz ve zorlu olarak nitelenir. Ne var ki Moiralar Zeus'tan da tanrılardan da daha güçlü ve üstündür. Tanrılar ona karşı gelemmez, onun kararını değiştiremez (Seyffert, 1956: 398; Estin & Laporte, 2013: 101; Yıldırım, 2019: 711). Örneğin Troya Savaşı sırasında savaş alanında oğlu Sarpedon yaralanınca Zeus oğlunu alıp kaçırmayı geçirir aklından, ama Hera kaderi ileri sürerek bunu engeller (Erhat, 1972: 291; Homeros, 1993: XVI.433).

Homeros'ta bir ya da birkaç Moira'dan söz edilir, ama adları verilmez (Homeros, 1993: IV.517, V.83, XII.116, XVI.413; XIX.87), Hesiodos bunları Theogonia'nın bir bölümünde Nyks'in kızları ve üç kız kardeş diye tanıtır ve adlarını verir (Hesiodos, 1991: 111; Gantz, 1993: 7; Can, 1994: 22; Bozkurt, 2019: 96; Yıldırım, 2019: 709), ancak başka bir bölümde Moiraların Zeus'la Themis'in kızları, Horaların kardeşleri olduğunu söyler (Hesiodos, 1991: 135): "*Klotho, Lakheis, Atropos tanrıçalar ki bilge Zeus büyük üstünlük vermişti onlara, ki onlar verir yalnız insanlara mutlu ya da mutsuz yaşama paylarını.*" Moiraların en genci olan Klotho'nun örekeyi tutup hayat ipliğini büktüğü, Lakheis'in iğini çevirip her insanın talihi miktarınca sardığı, Atrapos'un ise hayatının uzunluğuna göre, faninin yaşayacağı zaman bitince hayat ipliğini kestiği kabul edilir (Scull, 1880: 315; Seyffert, 1956: 398; Hamilton, 1990: 126; Can, 1994: 22; Cömert, 2006: 94; Nardo, 2002: 91; Berens, 2009: 118; Howatson, 2013: 624; Yıldırım, 2019: 709).

Burada Moiralar insanlara yalnız ömür payını değil, bir de mutluluk ve mutsuzluk payını veriyor demektir. Kimi yerde Kederle bir tutulan Moiraların efsanesi yoktur. Onlar yarı dinsel, yarı dünya görüşünün sembolü olmaktan başka bir şey değildirler (Erhat, 1972: 227; Grimal, 1997: 513). Platon da Devlet'in son bölümünde, yeniden yeryüzüne çıkacak olan ruhların Moiralara başvurduğunu anlatır.

"Bütün ruhlar hayatlarını, geçtikten sonra gene o sırayla Lakheis'e yaklaştılar. Lakheis her birine kendi perisini vermiş; bu peri hayatı boyunca ona hizmet edecek, seçtiği kadere göre yaşatacakmış onu. Bu peri ilkin ruhu Klotho'ya götürüp onun eli altından ve döndürdüğü kirmenden geçiriyormuş; böylece ruh seçtiği kadere bağlanıyormuş. Ondan sonra Airopos, Klotho'nun eğirdiği kaderi ölçülmez hale sokuyor, sonunda ruh hiç arkasına dönmeden Kaderin tahtı önüne gelip duruyor, sonra öte yana geçiyormuş".(Plato, Devlet X, 620d-e)

Momos (Suçlama): Nyks'in çocuklarından biri olan Momos'un (**Görsel 15**) Theogonia'da tek bir yerde bahsi geçer (Hesiodos, 1991: 111). Hesiodos ondan "acı gülümlü Momos" diye söz eder. Nyks'in oğlu Momos, tanrıların ve insanların eylemlerini acı bir alaycılıkla eleştirmek ve her şeyde bir kusur

bulmaktan mutlu olan, korku ve alay tanrısı olarak kabul görür (Scull, 1880: 321; Seyffert, 1956: 398; Berens, 2009: 126). Bazı araştırmacılar ise (Can, 1994: 450; Grimal, 1997: 515) Momos'un Nyks'in kızı olduğunu belirtir. Özellikle Grimal, Hesiodos'un Theogonia'sında Hesperidlerin kız kardeşi olarak gösterildiğini söyler, ama bu yanlış bir bilgidir. Çünkü Theogonia'da böyle bir açıklama yoktur. Aynı araştırmacılar tarafından alay ve hiciv tanrıçası olarak kabul edilen Momos'un, efsaneye göre yeryüzündeki insanların sayısının azalması için Zeus'a fikir verdiği, bu olayın sonucunda doğan Helena'nın (Helene) Troya Savaşı'nın çıkmasına neden olduğu da söylenir (Gantz, 1993: 567; Can, 1994: 450; Grimal, 1997: 515).

Oizys (Acı, sıkıntı): Yunan mitolojisinde sefalet, kaygı, keder; dertler anası ve depresyon anlamına gelen soyut bir kavramdır. Nyks'in kendi kendine ürettiği simgesel varlıklar arasında sayılır (Hesiodos, 1991: 111)., Depresyonun kişileştirilmiş bir ruhu olan Oizys'nin Roma'daki adının ise Misery (sefalet) olduğunu söylenir

Oizys, acı çekmenin kişileşmesidir. Momos'un bilince yanlış bir hareket olarak işaret ettiği her şey, hareket düzeltilmezse Oizys tarafından onaylanır. Bu, varlığın bütünlüğü hücresel seviyeye kadar adil ilahi hareketle uyum içinde olacağı zaman, zorunlu olarak tüm ıstırabın ortadan kalkması anlamına gelir.

Nemesis (Öç tanrıçası): Hem soyut bir kavram hem de tanrısal bir varlıktır (**Görsel 16**). Hesiodos'a göre Gece tanrıçası Nyks'in kızıdır (Hesiodos, 1991: 112). Tanrıça olarak ona şu mitos atfedilir. Zeus ona tutulur, ama Nemesis tanrıdan kaçmak için bin bir biçime girer, sonunda bir kaz olur, tanrı da kuğu kuşu biçiminde onunla birleşir. Nemesis'ten doğan yumurtayı çobanlar bularak Leda'ya verirler (**Görsel 17**). Helene ile Dioskurların (Kastor ve Polydeukes) bu yumurtadan çıktıkları kabul edilir (Erhat, 1972: 141; Gantz, 1993: 318; Grimal, 1997: 534; Nardo, 2002: 40; Bowie, 2009: 192; Howatson, 2013: 639). Bu olayı farklı şekilde anlatanlar ve farklı anne ve babalarının isimlerini ortaya koyanlar da vardır (Grimal, 1997: 236).

Kavram olarak Nemesis tanrısal öcü simgeler, kimi zaman yaptıklarıyla Erinyeler ile karışır, ama çoğunlukla insanlarda ölçsüzlüğü, kendine aşırı güveni ve kendini beğenmişliği cezalandıran varlık olarak gösterilir (Scull, 1880: 317; Erhat, 1972: 234; Bayladı, 1995: 122; Grimal, 1997: 534; Dixon-Kennedy, 1998: 216; Cömert, 2006: 94; Berens, 2009: 119; Estin & Laporte, 2013: 109). Dünyanın düzenini bozmaya çalışan herkesin cezalandırılması gerekir düşüncesinden hareketle zenginliğinden ve gücünden fazlasıyla övünen Kroisos (*Karun*), Nemesis tarafından savaşa kışkırtılmış bu da onun sonunu hazırlamıştır. Marathon'a yakın küçük bir Attika kentinde Nemesis'in bir tapınağı olduğu, bu tapındaki tanrıça heykelini ise ünlü heykeltıraş Pheidias'ın yaptığı kabul edilir (Erhat, 1972: 234; Grimal, 1997: 534; Nardo, 2002: 106; Boardman, 2005: 146; Carpenter, 2007: 205; Berens, 2009: 58; Howatson, 2013: 639).

Apate (Aldatma, ihanet): Yunan mitolojisinin yalan, hile, aldatma, ihanet ve düzenbazlık tanrıçası olan Apate, bu kavramların bedenleştirilmiş halidir. Hesiodos'ta Nyks, Nemesis'ten sonra İhanet'i doğurdu şeklinde bir açıklama vardır (Hesiodos, 1991: 112). Can, Apate'nin Eris'in (*Nifak*) çocuğu ve

hile tanrısı olduğunu söyler (Can, 1994: 7). İçinde sevgi barındırmayan Apate, düzenbaz ve aşağılık bir tanrıçadır. İnsanların ve tanrıların yalanlarını ortaya çıkarır. Bu ortaya çıkardığı yalanları da kendi çıkarları için kullanır. Zeus, ölümlü Semele'ye âşık olduğunda, Hera yine kıskançlık krizine girer. Bu ilişkiyi önlemek için Apate'den yardım ister. Apate, Hera'ya tanrıların gerçek yüzünü gösteren bir kuşak verir. Hera bir yolunu bulup Semele'ye kuşağı giydirir. Çünkü hiçbir ölümlü bir tanrının gerçek yüzünü görmeye dayanamaz. Zeus geldiğinde de aynen böyle olur. Semele, Zeus'un gelişiyile yıldırımlar içinde kalır. Zeus'un gerçek yüzünü görmek öyle güçlü etki eder ki Semele orada ölür (**Görsel 18**). Zeus, Semele'nin karnındaki çocuğu, kendi uyluk kemiğine yerleştirir ve bir süre sonra Dionysos doğar.

Philotes (Dostluk): Theogonia'da "Karasevda" olarak nitelenen Philotes Nyks'in tek başına ürettiği simgesel varlıklardan biridir (Hesiodos, 1991: 213). Grimal, Şefkat'in kişileştirilmiş şekli olarak değerlendirir (Grimal, 1997: 647). Hakkında fazla bilgi bulunmayan Nyks'in kızı Philotes, özellikleri bakımından Gece'nin diğer çocuklarının çoğundan ayrılıyordu, çünkü Philotes, Yunan dostluk ve sevgi tanrıçasıydı, yelpazesi kardeşlerinin çoğuna zıttı.

Geras (İhtiyarlık, yaşlılık): Yunan mitolojisine göre ihtiyarlık ve yaşlılık tanrısıdır. Nyks'in kendi kendine doğurduğu çocuklardan biridir. Zaten Kavga tanrısı Eris, İhanet, Karasevda ve İhtiyarlık gibi ne kadar ölüm ve yıkım getiren belalı tanrı ve tanrıça varsa, hepsi Nyks'ten doğmadır (Erhat, 1972: 114). Vazo resimlerinde yaşlı, çökmüş bir adam olarak Herakles ile birlikte resmedilir (**Görsel 19**). Gençlik tanrıçası Hebe'nin zıddı olarak görülür (Gantz, 1993: 456). Romalılar tarafından Senectus olarak bilinen Geras, burada da bir bastona yaslanmış, yaşlı bir adam olarak resmedilmiştir. Küçülmüş, kırılan vücudu sadece yaşlılığı değil, aynı zamanda insanın acı verici yaşlanma ve ölüm korkusunu da sembolize etmektedir. İnsanları yaşlandırıp hastalandırarak zayıf düşürerek onlara zorluk çıkarır. Mitolojiye göre Geras'ı, yani insanları yaşlandırarak başlarına bela olan tanrıyı alt etmesi için Herakles görevlendirilmiştir. (Can, 1994: 415; Asarkaya, 2010: 66; Apak, 2020: 35).

Eris (Kavga tanrıçası): Nifak'ın kişileştirilmiş şekli olan Eris (**Görsel 20**); Ares'in kız kardeşi ve yol arkadaşı olarak görülür (Hamilton, 1990: 20; Grimal, 1997: 182; Graves, 2004: 59; Cömert, 2010: 52). Theogonia'da ise, Nyks'in çocuklarından biri olarak verilir (Hesiodos, 1991: 112; Nardo, 2002: 89; Woodard, 2009: 106). Belalı bir varlık olan ve adı Kavga, Nifak anlamına gelen Eris simgesel bir tanrıçadır. Kavga tanrıça Eris, Apate (İhanet), Philotes (*Karasevda*) ve Geras (*İhtiyarlık*) gibi soyut kavramlardan hemen sonra gelir. Doğum sırasında Hesiodos ona "azgın yürekli" der ve kendi doğurduğu varlıkları sayar (Erhat, 1972: 114; Hesiodos, 1991: 112). Daha sonra da ikinci eseri olan "*İşler ve Günler*" de biri insana zararlı, biri faydalı olan iki kavga bahseder ve ikisini de şöyle tanımlar (Hesiodos, 1991: 143):

*"İki türlü kavga vardır bu dünyada,
biri övülmeye değer, öteki kötülelmeye.
Özden apayırdır bu iki kavga,
insanı kanlı savaşa götürür birisi,*

*kötüsü, hiçbir ölümlü sevmez onu.
Zorla girer bu kör dövüşüne
ölümsüzlerin zoruyla, buyruğuyla.
Öteki kavgayı daha önce doğurdu yüce
Karanlık.
Göklerdeki tahtında oturan Kronos oğlu
toprağın özüne kattı onu.
İnsanlara yararlıdır o kavga,
O kavga ki eli tutmaz insanları bile işe
sürükler.”*

Rekabet ya da ekmek kavgası diyebileceğimiz bu anlayışı Hesiodos yaşamın özünde görür ve kardeşine kötü değil de iyi kavgadan yana gitmesini öğütler.

Eriş, Üç Güzeller yarışmasında da rol oynar, Peleus'la Thetis'in düğününe kavga çıkarmasını diye çağrılmadığı için altın elmayı tanrıların düğün sofrasına üstüne “en güzeline” yazarak atar. En güzeli benim diyen Aphrodite, Athena ve Hera arasında tartışma çıkar. Arada kalan Zeus elmanın kime verileceği kararını İda dağındaki çoban Paris'in yargısına bırakır (**Görsel 21**). Bu kavga Troya savaşı gibi yüce bir çatışmanın kaynağıdır (Seyffert, 1956: 225; Erhat, 1972: 259; Hamilton, 1990: 135; Gantz, 1993: 567; Can, 1994: 94; Bayladı, 1995: 217; Dixon-Kennedy, 1998: 125; Nardo, 2002: 272; Boardman, 2002: 231, Resim 310; Boardman, 2003: 230, Resim 38; Graves, 2004: 362; Carpenter, 2007: 201; Berens, 2009: 29; Asarkaya, 2010: 67; Cömert, 2010: 127; Estin & Laporte, 2013: 158).

Sonuç

Yunan mitolojisinde özellikle de Dünyanın yaratılışı sürecinde karşılaştığımız adı gece anlamına gelen ve yeryüzü karanlığını simgeleyen Nyks, bu süreçte kendi kendine üretmeye (Parthenogenesis) başlar. Nyks'in ortaya çıkardığı soyut varlıklar kötülüğü, açlığı, ölümü ve yıkımı simgeleyen karanlık güçlerdir. Genellikle İnsanların ömürleriyle ilgili olan bu güçlerin kimler olduğu konusunda günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarda bir bütünlüğün olmadığı görülmektedir. Yine de yapılan araştırmalardan hareketle bazılarının tanrı, bazılarının ise tanrıça olduğu anlaşılan bu güçlerin; Moros (Kıyamet, Kader), Ker (Kara Ölüm), Thanatos (Ölüm), Hypnos (Uyku), Oneiros (Düş), Hesperides (Batılı Gece Kızları), Moirai (Kader tanrıçaları Klatho, Lakhesis ve Atropos), Momus (Suçlama), Oizys (Acı, Sıkıntı), Nemesis (Öç), Apate (Aldatma), Philotes (Dostluk), Geras (Yaşlılık) ve Eris (Kavga, Nifak) olabileceği sonucu çıkarılabilir.

Bu tanrı ve tanrıçaların soy ağaçları konusunda da farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar Erebus ve Nyks'in (Graves, 2004: 35), bazıları Nyks'in kendi kendine ürettiği çocukları (Erhat, 1972: 239; Hesiodos, 1991: 208; Can 1994: 7; Cömert, 2010: 21; Estin & Laporte, 2013: 154; Kershaw, 2018: 45), Scull ise bunların Nyks'in torunları olduğunu savunmaktadır (Scull, 1880: 313). Hesiodos Theogonia'nın bir bölümünde Moiraların Nyks'in çocukları (Hesiodos, 1991: 111), başka bir bölümünde ise Themis'in çocukları olduğunu söylemektedir (Hesiodos, 1991: 135). Nyks'in kendi kendine ürettiği

çocukları olarak kabul ettiğimiz bu soyut varlıkların bazılarında Yunan mitlerinde geniş bir yer verilirken, bazıları hakkında fazla bilgi maalesef yoktur.

Yazar Katkıları Çalışmaya

1. Yazar: % 60, 2. Yazar: % 40, oranında katkı sağlamıştır.

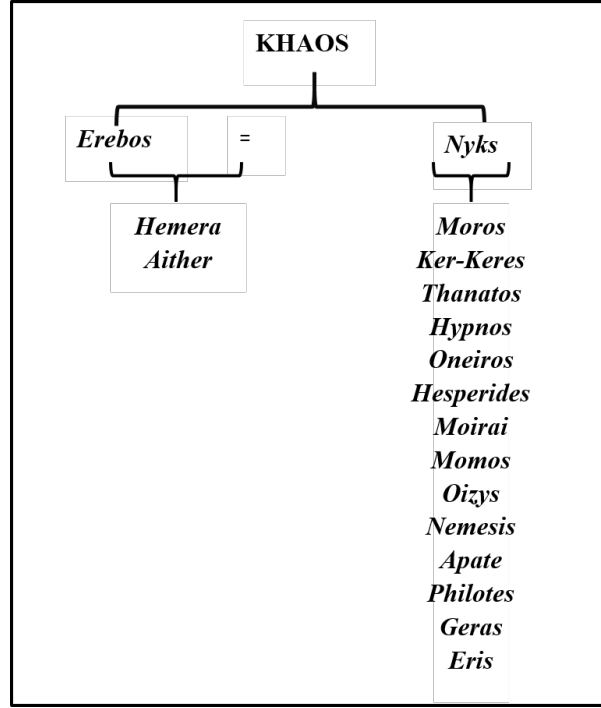
Çıkar Çatışması Beyanı

"Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis (Tek Başına Ürettiği) Çocukları" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

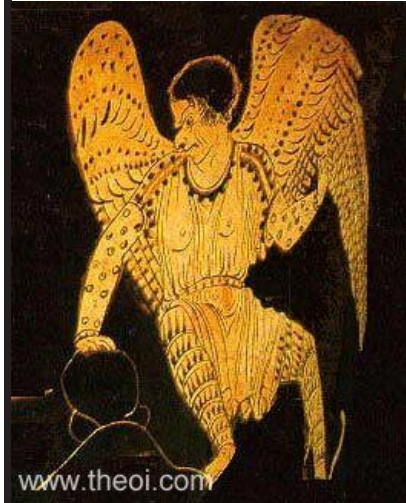
- Agizza, R. (2006). *Antik Yunan'da Mitoloji*. (Çev. Z. Z. İlgelen) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Apak, H. (2020). "Gerontolojiye Yunan Mitolojisinden Bakmak" *Sosyal Çalışma Dergisi* 4 (1), 33-38
- Asarkaya, Y. (2010). *Hesiodos'a Göre Yunan Tanrıları ve Sıfatları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Bayladı, D. (1995). *Mitoloji Tanrıların Öyküsü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Berens, E. M., (2009). *The Myths and Legends of Ancient Greece and Rome* (Ed. S. M. Soares). Amsterdam: MetaLibri
- Boardman, J. (2003). *Siyah Figürlü Atina Vazoları*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (1988). *Athenian Black Figure Vases*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (2005). *Yunan Heykeli Klasik Dönem*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bowie, A. (2009). " *Myth in Aristophanes*". Greek Mythology (Ed. R. D. Woodard). New York: Cambridge University Press. 190-209.
- Bozkurt, L. (2019). *Yunan Dini ve Mitolojisinde Anaerki*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi-İzmir.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Carpenter, T. H. (2007). *Antik Yunanda Sanat ve Mitoloji*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Cömert B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: De Ki Basım Yayın LTD.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* 4.27.1.
- Dixon-Kennedy, M. (1998). *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. California: Santa Barbara.
- Erhat, A. (1972). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Estin, C & Laporte, H. (2013). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. (Çev. M. Eran). İstanbul: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Euripides, (2018). *Eski Yunan Tragedyaları 17: Alkestis* (Çev. T. Y. Ögüt). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları
- Gantz, T. (1993). *Early Greek Myth*. London: The Johns Hopkins University Press Baltimore.

- Graves, R. (2004). *Yunan Mitleri*. (Çev. Uğur Akpur). İstanbul: Say Yayınları
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma* (Çev. S. Tamgüç, C. Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Hamilton E. (1990). *Mitologya* (Çev. Ü. Tamer). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hesiodos, (1991). *Theogonia /Tanrıların Doğuşu* (Çev. S. Eyuboğlu, A. Erhat). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Homeros, (1993). *İlyada*. (Çev. A. Erhat, A. Kadir) İstanbul: Can Yayınları.
- Homeros, (1994) *Odysseia*. (Çev. A. Erhat, A. Kadir) İstanbul: Can Yayınları.
- Howatson, M. C. (2013). *Oxford Antik Çağ Sözlüğü*. (Çev. F. Ersöz). İstanbul: Kitap Yayınevi
- Karaosmanoğlu, M. (2005). *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Kerenyi, K. (2021). *Yunan Mitolojisi; Tanrılar, İnsanlar ve Kahramanlar*. (Çev. O. Özügül). İstanbul: Say yayınları.
- Kershaw S. P. (2018). *Yunan Mitolojisi Rehber Kitabı* (Çev. Ş. Turan) İstanbul: Salon Yayınları.
- March, Jenny. (2014). *Dictionary of Classical Mythology*. Philadelphia: Oxbow Books.
- Nardo, D. (2002). *Greek and Roman Mythology*. London: Greenhaven Press.
- Platon, (2013). *Devlet* (C. Saraçoğlu, V. Atayman). İstanbul: Bordo Siyah yayınları.
- Seyffert, O. (1956). *A Dictionary of Classical Antiquities Mythology Religion Literature Art*. New York: The Meridian Library
- Scull, S. A (1880). *Greek Mythology Systematized*. Philadelphia: Porter and Coates.
- Woodard, R. D. (2009). *Hesiod and Greek Myth*. Greek Mythology (Ed. R. D. Woodard). New York: Cambridge University Press. 83-165
- Yıldırım, N. (2019). *Antik Dönemde Ker ve Moiralar: Kader ve Ölüme Hükmeden Tanrıçalar*. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı, 02-05 Mayıs 2019 Ardahan, 708-722.

Görsel 1. Nyks, Pergamon Zeus Sunağı, Gigantomakhia Frizi, Berlin Pergamon Müzesi, MÖ 180-170 <https://gr.pinterest.com/pin/533535887103226906/> 14.06.2022

Görsel 2. Soy Ağacı

Görsel 3. Ker- Keres, Attika Kırmızı Figür, Kalyks Krater, MÖ 5. yüzyıl, Cleveland Sanat Müzesi (<https://en.wikipedia.org/wiki/Keres> 14.06.2022)

Görsel 4. Akhileus ve Hektor, Attika Kırmızı Figür, Volütlü Krater, Berlin Ressamı, MÖ 490-460, British Müzesi (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1848-0801-1 - 14.06.2022)

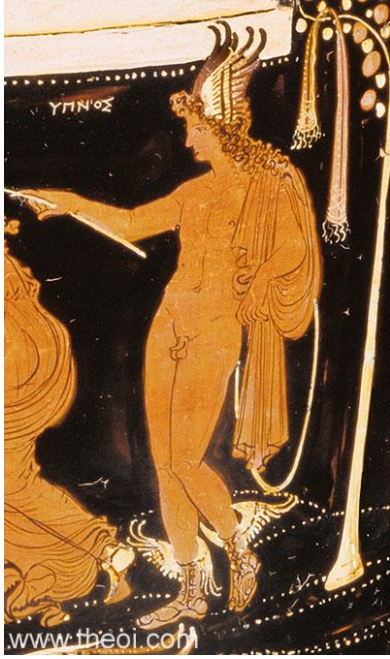
Görsel 5. Thanatos, Efes Artemis Tapınağı Columnna Caelatae (Kabartmalı sütunları), MÖ 325-300, (<https://en.wikipedia.org/wiki/Thanatos> 14.06.2022)

Görsel 6. Sarpedon'un Cesedini taşıyan Hypnos ve Thanatos, Attika Kırmızı Figür, Kaliks Krater, Euphronios Ressamı, MÖ 6. yüzyıl, New York Metropolitan Müzesi, (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af/Hermes_e_Sarpedon.jpg - 14.06.2022)

Görsel 7. Sisyphos'un Cezalandırılması, Attika Siyah Figür, Amphora, MÖ 510-500, British Müzesi (<https://www.worldhistory.org/image/6158/sisyphus/> 14.06.2022)

Görsel 8. Alkestis ve Thanatos, Efes Artemis Tapınağı, Columnna Caelatae, MÖ 325-300 (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Column_drum_Ephesus.JPG/ 14.06.2022)

Görsel 9. Hypnos, Attika Kırmızı Figür, Loutrophoros, MÖ 350-340, Malibu J. Paul Getty Müzesi (<https://www.theoi.com/Daimon/Hypnos.html> 14.06.2022)

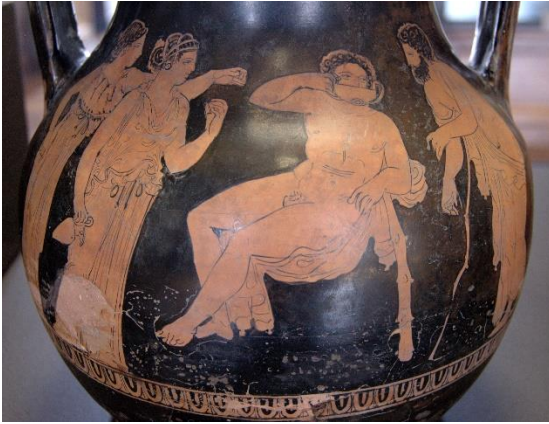
Görsel 10. Zeus ve İo, Attika Kırmızı Figür, Stamnos, MÖ 490, Viyana Sanat Tarihi Müzesi (<https://www.flickr.com/photos/69716881@No2/46015572461> 14.06.2022)

Görsel 11. Agamemnon'un Rüyası, Crispijn van de Passe Ressami, 1613 (https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Greek/Iliad2.php#anchor_Toc239244704 14.06.2022)

Görsel 12. Hesperidlerin (Hesperides) Bahçesi, Ricciardo Meacci Ressamı, 1856-1900 (https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:The_Garden_of_Hesperides_by_Ricciardo_Meacci.jpg 14.06.2022)

Görsel 13. Hesperidlerin (Hesperides) Bahçesindeki Herakles, Attika Kırmızı Figür, Pelike, MÖ 380-370, Paris Louvre Müzesi

(https://en.wikipedia.org/wiki/Hesperides#/media/File:Herakles_Hesperides_Louvre_M11.jpg 14.06.2022)

Görsel 14. Moiralar (Klotho, Lakshesis ve Antropos), Theseus Evi: Akhileus Hamamı Mozaïği, Baf Arkeoloji Parkı.

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paphos_Haus_des_TheseusMosaik_Achilles_3_Moiren.jpg 14.06.2022)

Görsel 15. Tanrıları Eleştiren Momos, Maarten van Heemskerck Ressamı, 1561, Berlin Resim Galerisi

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/1561_v._Heemskerck_Momus_tadelt_die_Werke_der_Goetter.JPG 14.06.2022)

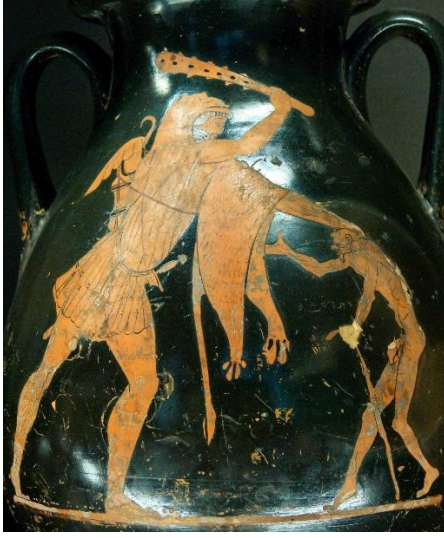
Görsel 16. Nemesis gravürü, Albrecht Dürer Ressamı, 1502,

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Albrecht_D%C3%BCrer%2C_Nemesis%2C_1501-1502.jpg 14.06.2022)

Görsel 17. Leda ve Kuğu, Kırmızı Figür, Loutrophoros, MÖ 350-340, Malibu J. Paul Getty Müzesi (<https://www.theoi.com/Gallery/H18.1.html> 14.06.2022)

Görsel 18. Semele'nin Ölümü, Peter Paul Rubens Ressamı, 1577-1640, Belçika Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rubens-Death-of-Semele.jpg> 14.06.2022)

Görsele 19. Geras, Attika Kırmızı Figür, Pelike, MÖ 480-470, Paris Louvre Müzesi (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pelike_Geras_Louvre_G234_n2.jpg 15.06.2022)

Görsele 20. Eris, Attika Siyah Figür, Kylix, MÖ 575-525, Berlin Devlet Müzesi. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eris_Antikensammlung_Berlin_F1775.jpg 15.06.2022)

Görsele 21. Paris'in Yargısı, Boccanera Levhaları, Caere (Cerveteri), MÖ 550-530, Londra British Müzesi (https://en.wikipedia.org/wiki/Judgement_of_Paris 15.06.2022)

Extended Abstract

One of the most important subjects that the ancient Greeks wondered and wanted to learn is how the World was created . For them, the formation process of earth, sky, Sea, water, light, air, night, day, gods and humans has always been important. When we look at this process, there is chaos -the infinity- at the beginning of the world. From this infinity, first Mother Earth, then the deepest place of the world of the dead, then the underground darkness and the darkness of the earth, Night (Nyx) were born. Mother Earth herself gave birth to sky, sea, and mountains, then to divine beings, later uniting with her own children.

Nyx, the daughter of Chaos, being the personification of Night, was, according to the poetic ideas of the Greeks, considered to be the mother of everything mysterious and inexplicable, such as death, sleep, dreams, &c. Nyx became united to Erebus, and their children were Aether and Hemera, evidently a simile of the poets, to indicate that darkness always precedes light. Nyx inhabited a palace in the dark regions of the lower world, and is represented as a beautiful woman, seated in a chariot, drawn by two black horses. Nyx is clothed in dark robes, wears a long veil, and is accompanied by the stars, which follow in her train.

Nyx, with rarer qualities and powers than other gods and goddesses, can do good or evil to humanity. It can put people to sleep or kill them. Night (Nyx), which is generally seen as one of the goddesses that should be avoided and feared, shapes other intangible beings with various duties and responsibilities in the world that continues to be created with the method of self-generation (parthenogenesis) in this process.

These intangible beings revealed by Nyx are usually dark forces that symbolize evil, hunger, death and destruction. It is seen that there is no unity in the scientific studies carried out to date on who these forces are, which are generally related to the lives of people. However, the researches on the subject point to the fact that some of these powers are gods and others are goddesses, which include Moros (Doomsday, Fate), Ker (Black Death), Thanatos (Death), Hypnos (Sleep), Oneiros (Dream), Hesperides (Western Night Maidens), Moirai (Fate goddesses; Klatho, Lakheis and Atropos), Momus (Blame) , Oizys (Pain, Distress), Nemesis (Revenge), Apate (Deception), Philotes (Friendship), Geras (Old Age) and Eris (Fight, Discord).

Meliorism and Social Hope in Pragmatism: Richard Rorty's Reinterpretations¹

Pragmatizmde Meliorizm ve Sosyal Umut Kavramı: Richard Rorty' nin Yeniden Yorumlaması

Naime ELCAN KAYNAK¹

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received: 21.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17.10.2022

Doi:10.48146/odusobiad.1107050

Atıf / Citation: Elcan Kaynak, N.(2022). "Meliorism and Social Hope in Pragmatism: Richard Rorty's Reinterpretationsı" ODÜSOBİAD 12 (3), 2883-2894 Doi: 10.48146/odusobiad.1107050

Öz

Geleceğin ortak insan çabalarıyla daha iyi olacağı anlamına gelen Meliorizm kavramı, pragmatist düşünür ve filozofların ilgisini çekmiştir. William James, John Dewey, Ralph Waldo Emerson ve Richard Rorty, pragmatizmde Meliorizm'i vurgulayan önemli filozoflardır. Rorty, pragmatist düşünme biçimini iki boyuta odaklanarak yeniden yorumlamıştır. Geleneksel felsefeyi eleştirirken, pragmatizmin toplumda entelektüel kültür yaratmadaki rolüne dikkat çeker. Rorty'nin pragmatizm anlayışı, temsil karşıtı, özcülük karşıtı, temelcilik karşıtı, deneysel, umutlu ve ileriye dönük olarak tanımlanabilir. Bu çalışmanın amacı, Richard Rorty'nin meliorizm üzerine inşa ettiği sosyal umut felsefesini keşfetmektir. Rorty sosyal umuda erişmek için beş tür duygunun önplana çıktığı sosyal umut teorisi geliştirmiştir. Bu duygular hayal gücü duygusu, belirsizlik duygusu, iletişim duygusu, öz farkındalık duygusu ve öz saygı duygusudur. Rorty, bu beş duyguya sahip olan insanların umut ve beklenti içinde daha ileri görüşlü olarak geleceğe bakacağını söyler. Rorty bireylere umutla geleceğe odaklanıp ve geçmişini atlamayı önerir.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, sosyal umut, felsefe, meliorizm, psikoloji

Abstract

The concept of meliorism which means future would be better with joint human efforts has drawn attention of pragmatist thinkers and philosophers. William James, John Dewey, Ralph Waldo Emerson and Richard Rorty are important philosophers placing an emphasis on Meliorism in pragmatism. Rorty has reinterpreted the pragmatist way of thinking focusing on two dimensions. As he criticises traditional philosophy, he draws attention to the role of pragmatism in creating intellectual culture in society. Rorty's understanding of pragmatism may be described as anti-representalist, anti-essentialist, anti-foundationalist, experimentalist, hopeful, and forward-looking. The purpose of this study is to explore Richard Rorty's philosophy of social hope building on meliorism. He has proposed a social hope theory building in which he underlines the importance of the five types of emotions to access social hope. These include sense of imagination, sense of uncertainty, sense of communication, sense of self-awareness and sense of self-respect. Rorty suggests that people who have the five

¹ Arş.Gör.Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Kayseri, E-mail:naimekaynak@erciyes.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-2132-1124

emotions may be forward-looking, which is a combined emotion of hope, anticipation, and something enjoyable in the future. He recommends individual focusing on future with hope and skip the past.

Keywords: Pragmatism, social hope, philosophy, meliorism, psychology

Introduction

We live in a continually evolving society where change is surely coming and nobody predict what will happen in the future and what tomorrow brings. Every new day brings both challenges and unlimited possibilities to human life. At the start of the 21st century, humankind has found itself in a more diverse, global, technologic, competitive and media-saturated environment. The people in this century face with serious emerging issues including pandemic, war, poverty, global warming, famine, population explosion, and other social, natural and political issues. The information and changing world in which we live lead to requirements that we learn the meaning of life, that we make the world more understandable and that we are aware of our abilities to be confident in coping with new challenges and using new opportunities. In order to overcome and meet the challenges of tomorrow and to take advantage of new opportunities, today's people need to have more flexible thinking and attitudes to define and to solve the problem they face. The people who are in lack of confidence, who could not develop flexible approaches towards tomorrows and, who are unable to imagine new possibilities would be discouraged to solve the problems and to meet the demand of their life. This type of people may feel depressed and pessimistic. Today it is common to find depressed people who are abandoning the hope for the future. In particular by the explosion of global viruses like Covid-19, the onset of Ukraine-Russia war and economical crises all around the world triggers anxiety, hopelessness and depression.

Hopelessness can be defined as a state of desperation. In other words, hopelessness is the level of desperation and pessimism for life including a person's negative expectations for the future. Hopelessness might be considered as an infectious disease that spreads rapidly and affects human life in several ways by eliminating the human desire to act. Losing hope leads to losing or maybe ignoring the capacity to want and desire anything. Sometimes losing hope results in losing the wish to live.

While hopelessness is affecting people in this way, the notion of hope gives people a vital spiritual energy and keeps people from the danger of staying in the state of lethargy, fatigue and inaction. It has a therapeutic function which helps human recovering their sense of well-being. Hope might be identified as a crucial factor that contributes to optimizing the human capability and competencies to control their own destiny and to determine how best to live. It provides the person all essential elements to recover from a state of hopelessness: courage to change, to act and to trust.

Considering its therapeutic function and power on clients, the field of psychology gives a broad space in elaborating the notion of hope. In psychology hope is argued using various conceptualizations including a cognitive state (Synder, 1991), disposition (Peterson, 2006) or personal trait (Lazarus, 1999). Although

psychologists conceptualize it in different ways, there is a common point that hope is a vital catalyst for human to sustain their life in undesired conditions (Lazarus,1999).

Similar to psychologist numerous philosophers in pragmatism draw attention to the importance of the notion of hope for both individual and social progress. Pragmatist philisophers see hope as a construct in terms of providing a ground for people to continue their engagement in the life. However, discussions on hope in philosophy do not take enough academic attention in comparison to psychology. Considering this fact, the purpose of this study is to explore hope (meliorism) in pragmatist philosophy discussing Richard Rorty' s theory of social hope.

Hope in Pragmatism

The term “ pragmatist” was firstly used by S. Peirce but William James made this philosophy known worldwide (Bakır,2016). Pragmatism derived from the Greek word pragma (πράγμα) that means taking an action (Bakır,2016). The term, pragmatism, is translated into English as practice, and action-oriented but when the term translated into Turkish, it losses its real meaning. In Turkish, pragmatism is translated as ‘ utilitarianisms” that means “ faydacılık”. More than ‘faydacılık’ pragmatism aims at making progress via human action, inquiry and collaboration. Pragmatism puts the human at the center of philosophy as ones who can change the world by being in action and putting efforts to access good will. In pragmatism, ones with high degree of hope mostly have inner motivation to act, and ameliorate imperfections.

Hopefulness called as meliorism in pragmatist way of thinking is considered one of the main agents to access social progress. Because of its role on social progress, the concept of meliorism is widely discussed in the pragmatist way of thinking. Meliorism derived from the Latin Word, melior, means that the World and everything would be better with the joint human effort. The concept of meliorism brings together two central themes, namely pluralism and humanism, in the pragmatist vision. In the pragmatist aspect, meliorism refers to the doctrine that the word is not universe, on the contrary it is pluriverse and human should put efforts for making a better pluriverse world. In pragmatism, the notion of meliorism is not a theoretical idea or wishful thinking, rather it encourages taking action with high level of hope. William James, John Dewey, Ralph Waldo Emerson and Richard Rorty are important philosophers placing an emphasis on Meliorism in pragmatism.

Among given philopsophers above, James widely discusses the notion of meliorism as a ‘ iyilestirici’ philosophy saying that “ the World we live in exists diffuse and distributed... The World stands really malleable, waiting to receive its final touches at hour hands... Man engenders truths upon it” (as cited in Koopman,2006,p.107). James suggests that each individual should be a healer (iyileştirici), and when everyone becomes healers , they altogether change and ameliorate the imperfect World into a good place. William James puts the humans at the center of the universe as ones who are curious, enthusiastic, hard working and imaginative. To him, humans with progressive vision have inherent potential, power and skills to redesign the entire universe for creating better living condition (James,1977). James’ thinking of meliorism underlines the importance of the action, imagination and

hope. According to James, if ones acted with hope and sense of imagination, they can change the society bringing new improvements. Similarly, Emerson also calls for hopefulness emphasizing the importance of studying hard with love. Emerson stated,

If the American artist will study with the hope and love the price thing to be done by him, considering the climate, the soil, the length of the day, the wants of the people, the habit and form of the government, he will create a house in which all these will find themselves fitted (as cited in Koopman, 2006, p. 110)

Although the language of hope seems absent from Dewey's works, he discussed hope as a prerequisite for social progress. He mostly elaborated the value of meliorism emphasizing hope is as an effort and inquiry rather than fantasy belief. Dewey recognized that the circumstances in which people live were full of challenges and obstacles to make progress. He suggested that people should stop worrying about annoying things, instead they should use inquiry to find alternative ways to overcome the obstacles and challenges standing in front of their progress. To hope pragmatically means to recognize the challenges of the current circumstances and to make thoughtful efforts to deal with such challenges. Rorty following pragmatist approach has reinterpreted the value of hope building upon meliorism. Rorty has discussed a social hope theory building up the idea of meliorism. The purpose of this study is to explore Richard Rorty's philosophy of social hope. Prior to presenting Rorty's contribution to our thinking about the notion of meliorism, examining his philosophical thinking and his pragmatist views could be beneficial in order to understand his theory.

Rorty's Philosophy

Richard Rorty is one of the most influential philosophers in twentieth century. As he was one of the followers of pragmatism, he reconceptualized many ideas of pragmatism. His pragmatist way of thinking spread over the US and entire world while he was lecturing at top universities including Harvard, Princeton and Stanford University in the US. He has influenced and revitalized various fields within the humanities, education and social sciences. Rorty tries to attempt clarifying and presenting his own writings attributing to ideas of a wide range of important thinkers including Kant, Foucault, Dewey and Plato. His works make a great level of contribution in order to comprehend and resynthesize the meaning of truth, reality and the role of philosophy.

In general, Rorty's works support the pragmatist approach in modern times. Rorty plays an important role in demonstrating that pragmatism is not only a philosophical way, but it is also a kind of scientific and advanced method. Therefore, he mainly concerns about the rehabilitation and renewal of pragmatism. According to Rorty, pragmatism is a form of thinking focused on practice over theory. His pragmatism gives the main role to human authority justifying claims and beliefs. John Dewey, Charles S. Pierce, Oliver Wendell Holmes, Alain Locke, Sidney Hook, George Herbert Mead, W. E. B Dubois, William James and Josiah Royce are some of the main figures in pragmatism who inspired Rorty (Mendiate, 2007). Rorty's pragmatism may be described as anti-representalist, anti-essentialist, anti-

foundationalist, experimentalist, hopeful, and forward looking. His interpretation of philosophy is different from western philosophers, therefore Rorty criticizes various aspects of traditional philosophy in his works. Rorty argues that the entire philosophical tradition starting from Plato to Kant sees truth as the correspondence of reality, and as an intangible issue waiting to be discovered by human beings. Also, in philosophical tradition, human mind is assumed as the mirror reflecting the reality accurately to human society. In the western tradition, mind is considered as an object belonging to humans and distinguishing them from the rest of the world. Rorty opposes to these views of Western tradition. He argues that language and mind do not represent the reality, on the contrary they are kind of tools helping humans to deal with reality. The value of those tools can be judged according to what extent they helping people to access purposes and deal with environment.

In Rortian view, our theories does not represent the reality, in contrast theories only talk about the aspects of reality. In related to this claim, language can not make our world rather than presenting. We are able to describe the same event in numerous ways, depending on our goals. There are various ways of describing the universe and individuals use any of these ways based on their purposes. For Rorty, language is the tool which enables human beings to meet their purposes. The rhetoric of truth is a concept widely used in a particular language game. (King, 1982) Therefore, knowledge is contingent upon access to particular language game (Gibbs & Costley, 2012) which is shaped through historical and social factors. Therefore, there is no fixed or certain truth. According to Rorty, truth is a kind of inter-subjective agreement of individuals that enables the members in community to speak a public language.

Rorty claims that human has a continuous relationship with the world, therefore knowledge and self cannot be separated from each other. He argues that there is no way the world is independent of our descriptions. For Rorty, humans are not passive viewers who are sitting back, observing the world from a distance and waiting the discovery. Rather, according to Rorty, each person interprets the reality in accordance with his own subjective condition. In contrast to traditional philosophy, each person is an active participant and has some responsibilities in the creation of truth. Truth is socially constructed by human beings for their own purposes. In other words, truth is a partly experimental issue used by human to understand the world, to cope with environment and to find out what works, and what serves to their purposes. Therefore, truth cannot be outside of human beings.

Rorty, like Nietzsche, Heidegger, Foucault and Dewey, sees the desire for universal truth to be the main cause of human oppression. This tradition should be overcome, says Rorty in his book, *Objectivity, Relativism and Truth*, because that tradition does not work. He emphasizes that philosophy should give up talking about discovering truths, instead, it may help human to reinterpret their beliefs.

Rorty's work announces new roles of philosophy. According to him, philosophy should become a partner in the conversation of humankind. By conversation Rorty does not refer to chat, rather he means cultural discourse allowing humans to listen and learn from each other. He states that philosophy should contribute to the conversation of humankind by insisting on its edifying role, that is by, "finding new, better, more interesting, more fruitful ways of speaking" (Rorty, 1979, p. 360). For Rorty, the

purpose of understanding our world is not only to know how to cope, but also to quest the ways for change and improvement. According to him, best philosophers can express our hopes; they can tell us how things look like without claiming on the 'truth'.

In Rortian philosophy, the education aims at whole development of human to prepare them for their whole life. Rather than thinking on how future will be, predicting what future brings to our life, looking at the current condition would be more useful in terms of understanding where we are now. We need to focus on what we can do now.

Rorty emphasizes instead of being the search for this ultimate ground of agreement, instead of focusing on epistemology, philosophy will now become "hermeneutics" a single voice within that conversation, helping to keep it alive (Nehamas, 1982, p.399). Rorty proposed that we need to avoid from dualism – set of distinctions – such as appearance-reality, theory-practice, matter-mind, made-found, man-nature, sensible-intellectual which lie at the heart of western thinking. For Rorty, these traditional distinctions have become obstacles to our social hopes (Reason, 2003, p.105). One of the tasks of schooling might be avoiding these kinds of distinction. We need to aim at progressing whole life of students without any distinctions between school life and life outside of school.

Rorty recommended that we might be forward looking which is a combined sense of feeling of hope, expecting, and regarding something pleasurable in the future. He recommends focusing on future with hope and skipping the past. We should focus more on what we are doing today and what we want to do in the future.

Rorty's pragmatist hope is pluralistic and humanistic. Accordingly, each member of a society should be aware that her/his action might impact other members' actions. Therefore, everybody should be responsive of the actions and ideas of others. Rorty wishes accessing a social hope for everybody including all ethnic groups, genders and entire world. Rorty claims that peoples have more similarities than differences, so rather than focusing on the language 'I', more focus should be emphasized on 'we'. In this way, people have a desire to be in a community and support each other's weaknesses and appreciate strengths.

Rorty's pluralist and humanist ideas ultimately lead to meliorism. Through meliorism, he proposes that we are as humans having capacity to create better selves and a better life and future. It is emphasized that future would be better than past by the real effort and energy of humanbeings. In his pragmatist vision, hope is the essence giving human an energy that they can make a difference both in their individual lives and for the world. Rorty's hopefulness call for actions through which change the destiny of the society. Rorty makes connection between truth and hope saying that hope should replace truth instead of reconstructing it. In Rorty's point of view, the notion of uncertainty should be changed by the sense of imagination and sense of self-reliance that encourage people to have a better life. Rorty pays considerable attention to sense of imagination that many people lost in the twentieth century. Self-reliance is an important terminology here but Rorty refers self-reliance as a starting point not as a goal.

Self-reliance can be explained as a capacity to rely on one's own capabilities, and to manage one's own choices. The people who are self-reliant never blame circumstances, others, fate, or lack of opportunities since they can create opportunities and make their own tools to use them with all the skill, strength, precision and concentration.

Rorty values interaction and communication. He proposes that social hope is characterized by 'our ability to trust and cooperate with other people 'so as to work together to improve the future (Peters& Ghiraldi, 2001, p.4) Increasing trust, tolerance and participation, might be a prerequisite for promoting democratic values and civic participation. This will be possible by creating environment which invites young people for their participation. Through participation, young people will be able to accumulate trust, as well as learn to tolerate differences.

Rorty's pragmatist hope encompasses the entire human race. He supports the global hope and meliorism for everybody. Rorty's philosophy invites us to respect all kinds of differences including idea, ethnicity, language, culture and gender. He calls us to recognize and accept the diversity that there is no one type of society or education that is ideal and fits for everybody. As a result of the fact that people are diversified so that their preferences, beliefs, ideas, aspirations life styles would be different.

Social Hope Theory

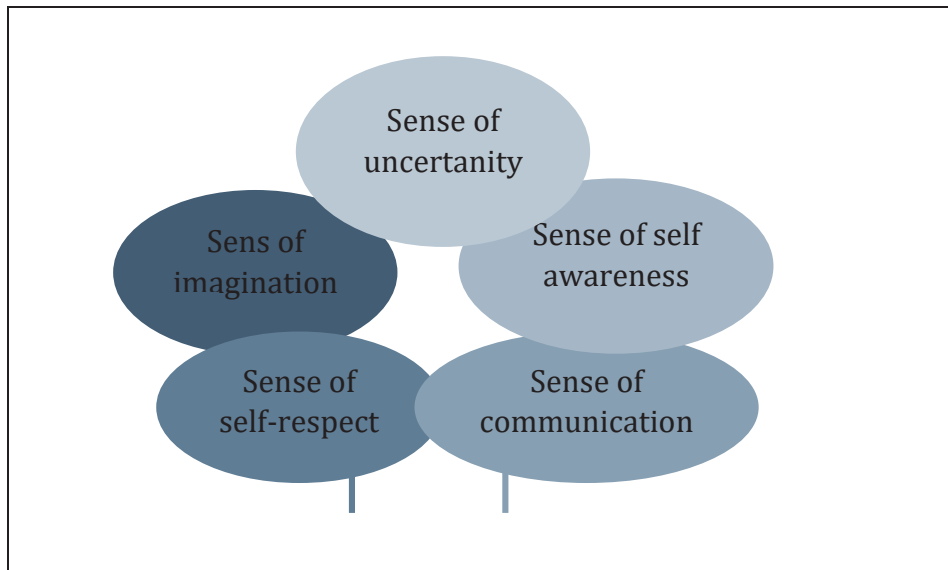

Figure 1. Tenets of social hope

Rorty underlines the importance of the five types of emotions, namely, sense of uncertainty, sense of communication, sense of self-awareness, sense of imagination, and sense of self-respect to access social hope. First one is the sense of uncertainty that refers to the state of unknown situation. The sense of uncertainty takes an important place in Rortian ideas claiming that one does not guarantee what future brings to their life. Life is uncertain, so preparing our children to an unpredictable life makes them more

powerful for their future life. Accepting the existence of uncertainty not only shows human the ways in which human deal with exploratory words, but also it gives courage and motivation for finding better ways and solutions. Rorty emphasizes that knowledge is fallible and multifaceted. Public people should be taught that knowledge is tentative. Some of what our students have learned at schools may be obsolete or false after a short time passed. For instance, once upon a time, it was believed that the Earth is flat and the planets revolved around the world. At that time, this knowledge was considered as truth. However, when this knowledge was proven false, the new knowledge has been considered truth. Therefore, students might be introduced the current condition, but at the same time, it can be emphasized that their current condition can be changed after new improvements or investigations. Also in Rorty's thinking, knowledge would be introduced students from the familiar concept to unfamiliar (Rorty, 1998). Putting the new knowledge in a familiar concept would help students to activate their previous knowledge and then students would make relationship between new knowledge and their previous knowledge. Consequently, students would able to make sense of the new knowledge and integrate the new information and understanding.

The another feature of Rortian doctrine would be to increase the communication and interaction in the public. In Rortian philosophy, each individual has a right to express their feelings and ideas freely, since there is no final truth and no final vocabulary. It can be said that Rorty opens all doors to communication. While there are many benefits of communication for the social progress, one benefit in Rortian hopefulness is relevant to creating more possibilities. According to Rorty, communication may enable to more possibilities for individuals. In Rorty's perspective, communication means taking active role in social interaction. Through communication, ones can share their thoughts as well as can listen to others' thoughts. This allows people to enhance their understanding and challenge the ideas of others. In other words, learning from others is an important step since learning opportunities should be arise when various ideas and points of view are expressed. Learning from others does not meant waiting for others to do the work, on the contrary it means taking advantage of others' ideas and experiences. To increase communication in public, it would be necessary to give value the idea of each individual at all levels of achievement and from various backgrounds. Rorty recommends bringing communication into schools. The classroom is a kind of small society and each student should be viewed as an active participant of this community. Diverse group of students including ethnic students, special needs students, bilingual students, low income students, and girls and boys- all of them has a potential to contribute the others' understanding. Giving a chance to every student to voice their ideas and feelings freely is a requirement. It may be possible that communicating one's thinking is not always easy for all students. Students from low-income families, marginalized students or minority groups and sometimes girls lack in confidence or feel excluded, and become reluctant students to express their ideas. At this point, teachers should intervene and encourage students to reflect their feelings. It can be emphasized that every individual can make a contribution to understanding of others.

The third feature is bringing the sense of imagination into the classroom and making it prevalent in the public. In Rorty's point of view, people can not access hope without imagining a better life. Rorty refuses to stand in any awe of anything other than human imagination. In his book of *Truth and Progress*, he asserted that philosophy makes progress not being rigorous but by becoming more imaginative'. Encouraging imagination might be an important step to prevent hopelessness. In his book *Achieving Our Country*, Rorty (1998) recommends to tell imaginative stories of new possibilities rather than build political theories. In Rortian Curriculum, literacy is the powerful tool in terms of bringing imagination as well as other social and cultural issues into the classroom. In order to focus on the imagination in school context, literacy may be used, since literacy is an area that everybody can access and get benefit from it. Also, literacy would enable students to understand that there is not one "right perspective", instead, there are several right perspectives. And each reader would constitute her/ his understanding from the text.

The last feature is helping individuals to develop self-awareness and self-respect. Self-awareness means recognition of personality with a sense of who I am. The people who grow in self-awareness would identify their abilities, skills, emotions, ideals, beliefs, strengths and weaknesses. Through self-awareness, students would learn to exploit their strengths and to cope with their weaknesses. As youth grow in self-awareness, they would increase their understanding of 'who they are' and would determine their aims, plans and their way to go. Knowing about their personality would help students to develop self-respect. The people with self-respect would accept them as an individual who has capabilities and potentials as well as limits and weaknesses. The importance of balanced self-respect is underlined by Rorty. When teachers and families recognize and value students' ideas, strengths and capabilities, students would also develop self-respect. A Rortian curriculum would encourage students that they can make a difference during their life through appreciating them as individuals who are capable of managing everything in their life.

Conclusion

The notion of hope provides the person all essential elements to recover from a state of hopelessness: courage to change, to act and to trust. It gives people a vital energy and keeps people from the danger of lapsing into lethargy and indifference. It has a therapeutic function helping human to recover their sense of well-being. Hope might be identified as crucial factor that contributes to optimizing the capability to control their own destiny and to determine living in better condition.

Hope as a language attached to very powerful and inspirational connotations so that it is widely utilized in almost every aspects of the human life including birth, health, religion, and in social life to give positive notions and feelings. However, its usage remains as inner feelings and far away in applying real-life problems. It is thought as a fancy belief, imagination or wishing that tomorrow will be more desirable than today. In contradiction to the former theories, pragmatist theorist Rorty discusses the notion of hope as a practical way of thinking based upon the meliorist thinking in pragmatism that provides both inspiration and direction for people in addressing the real problems.

In pragmatist theory, meliorism is an umbrella term including sense of hope, imagination and action. It is emphasized that life is uncertain and full of both favorable and negative situations that continuously cycle. Nobody can know the future with confidence. At this point, hope is a necessary ground, serving as a coping mechanism in terms of providing a reason to continue their engagement in the life. In pragmatist theory, hope is grounded on concrete structures and agencies such as intelligence, hardworking, community involvement, and interactions. Following pragmatist thinking, Rorty's theory of social hope includes five types of assets, namely, sense of uncertainty, sense of communication, sense of self-awareness, sense of imagination, sense of self-respect to access social hope. Rorty argues that if ones work hard and use inquiry with these five emotional assets, they can able to access social hope. To Rorty, all these are interrelated aspects might influence each other. Rorty recommends that people should be forward looking which is a combined sense of feeling of hope, expecting, and regarding something pleasurable in the future with the joint community efforts. He recommends focusing on future with hope and skipping the past. We should focus more on what we are doing today and what we want to do in the future.

It might be possible that hopefulness can be brought and even taught to public via education. It is not expected that schooling can make all the differences for hope, but, at least, students would be encouraged to work hard, put efforts for finding alternative ways to access happiness even though there are obstacles and challenges. Even in the worst condition, public should be encouraged to find reasons to continue their life engagement. It's time for the youth and for the adults have to realize their power, their role, their duties and their responsibilities and stand up for their rights. They should start finding ways to change, instead of criticizing. It is really important that at least some individuals can see that they could play roles in the transformation of their society. They can see that they can make a difference not only in their individual future but also in the future of their country, even in the future of the world, through participation, trusting other people and being tolerant towards differences.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Pragmatizmde Meliorizm ve Sosyal Umut Kavramı: Richard Rorty' nin Yeniden Yorumlaması" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

- Bakır, K. (2016). William James'in Pragmatizmde İyilestiricilik ve Ahlakın İnsasi/ meliorism and the construction of Morality in William Jame's Pragmatism. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 19 (3),0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/45086/563156>.

- Gibbs, P. & Costley, C. (2012). The Community of Workers' University: A pragmatic Institution for the Future, *Higher Education Quarterly*, 66 (1), 90-105. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2273.2011.00507.x>.
- James, W. (1977). *A Pluralistic Universe*. Harvard University Press.
- King, R. H. (1985). "In Other Words": The Philosophical Writings of Richard Rorty [Review of Philosophy and the Mirror of Nature; The Consequences of Pragmatism, by R. Rorty]. *Journal of American Studies*, 19(1), 95-103. <http://www.jstor.org/stable/27554549>.
- Koopman, C. (2006). Pragmatism as a Philosophy of Hope: Emerson, James, Dewey, Rorty. *The Journal of Speculative Philosophy*, 20(2), 106-116. <http://www.jstor.org/stable/25670608>
- Koopman, C. (2009). Pragmatism as transition: Historicity and hope in James, Dewey, and Rorty. Columbia University Press.
- Lazarus, R. S. (1999). Hope: An emotion and a vital coping resource against despair. *Social Research*, 66(2), 653-678. <http://www.jstor.org/stable/40971343>.
- Mendieta, E. (2006). *Take care of freedom and truth will take care of itself*. Stanford University Press.
- Nehamas, A. (1982). Can We Ever Quite Change the Subject?: Richard Rorty on Science, Literature, Culture, and the Future of Philosophy [Review of Philosophy and the Mirror of Nature; Consequences of Pragmatism, by R. Rorty]. *Boundary 2*, 10(3), 395-413. <https://doi.org/10.2307/302804>.
- Peters, M & Ghiradelli, P (2001). *Richard Rorty: Education, Philosophy and Politics*. Rowman & Littlefield Press.
- Peterson, C. 2006. *A primer of positive psychology*. Oxford University Press
- Reason, P. (2003). Pragmatist philosophy and Action research: Readings and Conversation with Richard Rorty. Retrieved from /www. Sagepublications.com.
- Rorty, R. (1979). *Philosophy and the mirror of nature*. Princeton University Press.
- Rorty, R (1982). *Consequences of Pragmatism*. University of Minnesota Press.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge University Press.
- Rorty, R. (1991). *Objectivity, Relativism, and Truth: Philosophical Papers., Volume 1*. Cambridge University Press.
- Rorty, R. (1998). *Achieving Our Country*. Harvard University Press.
- Rorty, R. (1998). *Truth and progress: Philosophical papers III*. Cambridge University Press.

Rorty, R. (1999). *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books.

Synder, C. R. (2002). Hope Theory: Rainbows in the Mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275. <http://www.jstor.org/stable/1448867>

Genişletilmiş Özet

Yaşadığımız yüzyılda insanların yaşam koşulları hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde değişim göstermektedir. Bu değişimin yapısını önceden görebilmek hayli zordur. Her yeni gün insanların hayatına beklenmedik hem bir takım zorluklar hem de sınırsız olanaklar getirmektedir. Bir tarafta gelişen teknoloji ile birlikte bilgiye ulaşma ve kullanma hızı artarken diğer tarafta insanlar bu yüzyılda ekonomik sıkıntılar, iklim değişimi, küresel virüs salgını, savaş ve doğal afetler gibi olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri, yaşadıkları çağa uyum sağlayabilmeleri için esnek olmaları, yeniliklere ve değişimlere açık olmaları, risk-yönetimi konusunda becerikli olmaları gerekmektedir. Gelişen yeni durumlara uyum sağlamak zorlanan bireylerin son dönemlerde artan olumsuzluklarla birlikte yaşama sevinci azalmış ve ümitsizliğe sürüklenmeye başlamışlardır. Bu noktada pragmatist felsefesinin 'meliorism' kavramı, tüm olumsuzluklara rağmen insanın gayretiyle dünyanın iyiye gidebileceği inancı önemli hale gelmektedir.

Pragmatizm kelimesi Türkçeye 'faydacılık' olarak çevrilmiştir ancak pragmatizmin gerçek anlamı 'action' yani harekete geçme demektir. Pragmatizmde insanın aktif olması, problem çözmesi, işbirliği içinde araştırma yapması oldukça önemlidir. Meliorism kavramı pragmatist filozof ve düşünürlerin yoğun ilgisini çekmiştir. William James, John Dewey, Ralph Waldo Emerson ve Richard Rorty çalışmalarında pragmatizmde meliorism kavramına vurgu yapmışlardır. William James meliorizme çalışmalarında geniş yer vermiştir. James insanı felsefenin tam ortasına koyarak 'iyileştiren' olarak tanımlamıştır olarak tanımlamıştır. James'e göre insan ister ve gayret ederse ve diğer insanlarla işbirliği yaparsa dünya çok iyi bir yer haline gelebilir. Emerson da benzer şekilde ümitvar şekilde insanların çaba ve gayretiyle olumsuzlukların giderilebileceğini savunur. Dewey'in çalışmalarında umut kavramı çok belirgin olmasa da Dewey sosyal ilerlemin umut olmadan mümkün olmayacağını savunur. Bu filozofların arasında Richard Rorty pragmatist felsefeyi daha farklı yorumlayarak meliorism altyapısına dayalı bir sosyal umut teorisi geliştirmiştir. Rorty'nin sosyal umut teorisi çoğulcul ve insancıl anlayışı temsil eder. Teoriden ziyade deney ve uygulamaya dayalı, ümitvar ve pozitif yapıya sahip olarak tanımlanabilir. Bu çalışmanın amacı, Richard Rorty'nin sosyal umut teorisini detaylarıyla sunmaktır.

Richard Rorty, yirminci yüzyılın en etkili filozoflarından biridir. Beşeri bilimler, eğitim ve sosyal bilimlerdeki çeşitli alanları etkilemiş ve canlandırmıştır. Rorty birçok eserinde Dewey, Peirce, Foucault, Derrida, Marx, Heidegger, Habermas, Kuhn gibi geniş bir düşünür yelpazesinden temaları sentezlemeye ve yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Rorty'ye göre felsefe teoriden ziyade insanların hayatına yönelik önerilerde bulunmalı ve insanlığın sohbetine ortak olmalıdır. Felsefe, yeni, daha iyi, daha ilginç, daha verimli konuşma yolları bularak insanoğlunun eğitici rolünde ısrar ederek, insanoğlunun hayatına katkıda bulunmalıdır. Rorty, felsefi düşüncelerinde umuda ve hayal gücüne önemli bir yer verir. Tavsiyelerinden biri, geleceğe yönelik umut duygusu, geleceğin daha iyi olacağı inancıyla çalışmaktır. Rorty, etnik köken, cinsiyet ve kültür gözetmeksizin tüm insan ırkı için toplumsal umudu desteklemektedir. Rorty'ye göre sosyal umuda ulaşmada diğer insanlara güvenme ve işbirliği yapma oldukça önemlidir. Dünyanın geleceği insanın gerçek çabası ve enerjisi ile daha iyi olacaktır. Rorty, sosyal umuda ulaşmanın imkânsız olmadığını aksine insanların bir araya gelip birlik içinde çalışmasının toplumu topyekûn feraha ulaştıracağını vurgular. Sosyal umuda ulaşmada beş tür duyguya her bir bireyin sahip olması gerektiğini önemle belirtir. Bu duygular bireysel farkındalık, özsaygı, hayal etme duygusu, iletişim ve belirsizlik duygusudur. Rorty'ye göre bu beş duyguya sahip bireylerden oluşan toplum çaba gösterirlerse sosyal umuda ulaşacaklarını bildirmiştir. Rorty, birey ve toplumların geçmişten ziyade geleceğe odaklanmaları gerektiğinin altını çizmiştir.

A Contrastive Analysis of Turkish and Spanish Psych Verbs

Türkçe ve İspanyolca 'da Duygu Durumu Bildiren Eylemlerin Karşılaştırmalı Analizi

Buse ŞEN ERDOĞAN¹

İnceleme Makalesi/Rewiev Article

Geliş Tarihi / Received: 26.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1109255

Atıf / Citation: : Şen Erdoğan, B., (2022). "A Contrastive Analysis of Turkish and Spanish Psych Verbs" ODÜSOBİAD 12 (3), 2895-2910 Doi: 10.48146/odusobiad.1109255

Abstract

This study aims at studying psych verbs in Spanish and Turkish. Psych verbs are analyzed in many languages because they generally show different properties compared to other verbs. The study's main aim is to compare and contrast psych verb categorizations in Turkish and Spanish and to define the similarities and differences between them. Doing so, it is possible to decide whether or not these structures have the same features that separate them from other verbs in two languages which are not typologically similar. If some similarities exist between the structures of two languages, this might imply that these psych verbs have some specific structure in different languages, and it might benefit the literature on universalities in languages. In regard to degree, psych verb categorization is similar when looking at the experiencer roles. However, the number of categories is different based on the theta roles and case marking in two languages. Related to type, Spanish does not have dative and ablative themes in psych verb constructions unlike Turkish. However, the structures of gustar-type verbs, which requires the theme to agree with the verb untraditionally, have similar structures in two languages.

Key words contrastive analysis, psych verbs, gustar-type verbs, Turkish, Spanish

Öz

Bu çalışma Türkçedeki ve İspanyolcadaki duygu durumu bildiren eylemleri incelemeyi amaçlar. Duygu durumu bildiren eylemler birçok dilde analiz edilmişlerdir çünkü bu eylemler diğer eylemlerle karşılaştırıldığında farklı özellik gösterirler. Bu çalışmanın amacı Türkçe ve İspanyolca duygu durumu bildiren eylem sınıflandırmalarını karşılaştırmak ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkları tanımlamaktır. Bunu yaparak, tipolojik olarak farklı bu iki dilde, bu yapıların onları diğer yapılardan farklı kılan benzer özelliklere sahip olup olmadıklarına karar vermek mümkündür. Eğer iki dilin yapıları arasında benzerlikler mevcutsa, bu durum duygu durumu bildiren eylemlerin farklı dillerde belli bir yapısı olduğu anlamına gelebilir ve dillerdeki evrensellik üzerine olan alanyazına katkıda bulunabilir. Derecelendirme açısından, eyleyen rollerine bakıldığında duygu durumu bildiren eylemlerin sınıflandırılması benzerdir. Fakat iki dildeki tematik rollere ve durum ilgeci atamalarına bağlı olarak sınıf sayıları farklılık göstermektedir. Türe bağlı olarak, İspanyolca Türkçenin aksine duygu durumu bildiren yapılarda ayrılma ve yönelme konu rollerine sahip değildir. Fakat geleneksel durumun aksine konu rolünün fil ile uyumunu gerektiren gustar-tipi yapılar her iki dilde de benzer yapıya sahiptirler.

¹ Res. Assist., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of English Linguistics, E-mail: busesen92@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7194-8777

Anahtar sözcükler karşıtsal çözümleme, duygu durumu bildiren eylemler, gustar-tipi eylemler, Türkçe, İspanyolca

Introduction

This study analyzes psych verb constructions in Turkish and Spanish. In different languages psych verbs have similar structures and arguments with similar case marking and there is an effort to find a common psych verb typology valid in all languages.

Psych verbs are investigated by many scholars by now such as Arad (1998), Pesetsky (1995), Beletti and Rizzi (1988), Grimshaw (1990), and so on. One of the reasons why psych verbs take the attention of linguists is they have peculiar behavior syntactically and semantically.

The main aim of this study can be stated as the description and comparison of psych verb constructions and categorizations in two typologically unrelated languages, namely Turkish and Spanish. It will specifically focus on the *gustar*-type psych verbs in two languages. *Gustar*-type verb is a name given to a specific type of psych verbs in Spanish and it is described in the literature because they behave different than other verbs. This study will provide a clear definition of psych verb categorizations in Turkish and whether there is any similarity with the Spanish psych verb categorization, and this might be beneficial in discovering universalities in different languages if exists. Following this aim, the study tries to answer the following research questions:

1. How many categories exist related to the classification of psych verbs in Turkish and Spanish?
2. Are the *gustar*-type psych verb constructions similar or different in Turkish and Spanish?

Literature Review

The description of the psych verbs and their categorizations in both Spanish and Turkish are provided in this section.

Descriptions of Psych Verb Constructions

Psych verbs are defined as the verbs which stand for mental states like frighten, love, or surprise. In the constructions with psych verbs, there is an argument who experiences a mental state which is called experiencer. Psych verbs are basically categorized into two groups, in one of which experiencer is the subject and in the other experiencer is the object and they are called Subj(ect)Exp(eriencer) and Obj(ect)Exp(eriencer) verbs (Pesetsky, 1995, as cited in Arad, 1998) as exemplified in 1.

- (1) Nina fears/likes/adores this dog. (Subject Experiencer)
- (2) This dog frightens/ disgusts/amuses Nina. (Object Experiencer)

Arad (1998) claims that object experiencer verbs have three different readings: agentive reading, eventive reading and stative reading. In the agentive reading, the agent acts purposefully to cause a change of state in the experiencer.

(3) Nina frightened Laura deliberately/ to make her go away.

The difference that distinguishes eventive reading from agentive reading is the action is not carried out intentionally. There is still a change of mental state in the experiencer caused by the agent, but it is accidental or not intentional.

(4) Nina frightened Laura unintentionally/accidentally.

(5) The explosion/the noise/the thunderstorm frightened Laura.

The stative reading is considered as the typical psych reading. It does not have an agent and it does not have a change of state in the object. Alternatively, in stative reading the experience perceives a stimulus and this perception is the cause of a mental state in the experiencer.

(6) John/John's haircut annoys Nina.

(7) Blood sausage disgusts Nina.

While comparing agentive and stative readings of ObjExp, Arad (1998) uses three syntactical processes namely reflexivization through cliticization, the causative construction and extraction from the object to define the features of these two types of psych verbs.

Table 1. Comparison of Stative and Agentive Psych Verbs (Arad, 1998: 10)

Stative Reading	Agentive Reading
No external argument	External argument
Non-canonical object	Canonical objects
Psych-effects	No psych effects

According to Beletti and Rizzi (1988), psych verbs in Italian can be classified into three categories and this classification can be extended to many languages in the world. Their classification is named by psych verbs in Italian which are *temere* 'fear', *preoccupare* 'worry' and *piacere* 'please'. This classification is exemplified respectively with the following sentences.

(8) Gianni teme questo.

Gianni fears this

(9) Questo preoccupa Gianni.

this worries Gianni

(10) a. A Gianni piace questo.

to Gianni pleases this

b. Questo piace a Gianni.

this pleases to Gianni

As can be observed in the examples, *temere* class has an experiencer subject and an object theme, *preoccupare* class has a subject theme and an object experiencer. However, in the third class *piacere*, both options are possible since subject and object can change roles as experiencer and theme. This is considered a problem since the same construction is not possible with verbs other than psych verbs in any language so the following examples in English illustrate the mentioned problem.

- (11) a. John wrote the letter.
b. *The letter V John.
c. *The letter V to John.

This problem is stated as a semantic one since it is related to the theta role assignments of the psych verbs. Beletti and Rizzi (1998) propose that the D structure configurations of sentences (8), (9) and (10) are different from each other. The syntactic representation of the sentence in (8) is given in Figure 1 and the syntactic tree representation of sentences (9) and (10) is given in Figure 2.

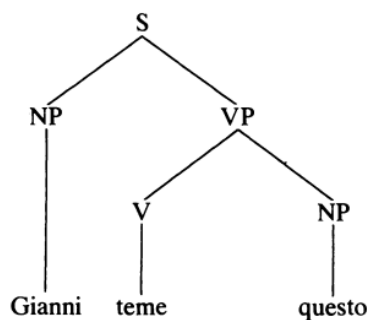

Figure 1. The syntactic representation of the psych verb *temere* (Beletti & Rizzi, 1998: 293)

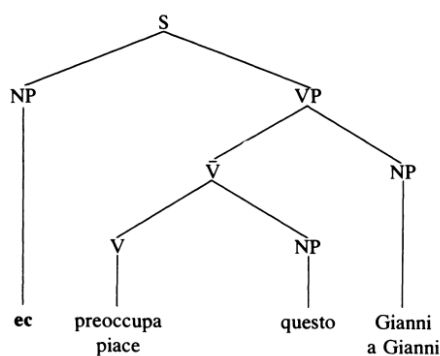

Figure 2. The syntactic representation of the psych verb *preoccupare* and *piace* (Beletti & Rizzi, 1998: 293)

According to these D structure configurations in Figure 1, the subject and object positions are filled. However, in Figure 2, there is a double object configuration, and the subject position is filled by a nonthematic subject. This makes possible an NP movement to the subject position in Figure 2 and it can explain the possible constructions in examples 9 and 10 (Beletti & Rizzi, 1998).

Probably because of this peculiar construction, which is not possible with other verbs, language learners have difficulty in learning some of the psych verb constructions. That is one of the reasons why psych verbs in many languages are analyzed by many researchers.

This study also analyzes one peculiarity in Spanish psych verbs, namely *gustar*-type psych verbs and proposes that same construction exists in Turkish too even though it has not been argued before.

Turkish Psych Verb Categorization

According to Montrul (2001, p.9), Turkish psych verbs show the causative alternation: the transitive form has an overt causative suffix as illustrated in 1(a), while the inchoative form is morphologically simple, as in 1(b).

(12) a. Arslan avcı-yı kork-ut-muş.
lion hunter-acc fear-caus-past

‘The lion frightened the hunter.’

b. Avcı kork-muş.
hunter frighten-past

‘The hunter got frightened.’

Özsoy (2009: 12) divides psych verb constructions into two categories: Experiencer Subject (ES) and Experiencer Object (EO). These classes are proposed based on Chomsky’s classification (1995) named as fear-class and please-class in his work.

(13) a. Çocuk köpek-ten kork-tu.
Boy dog-ABL scare-PAST

‘The boy was scared of the dog.’

b. Bu söz-ler-iniz biz-i çok üz-dü.
this word-PL-2POSS we-ACC a.lot sadden-PAST

‘Your words saddened us very much.’

These two classes of psych verbs have different representations. The first one, namely fear-class according to Chomsky, are unergative predicates while please-class psych verbs are unaccusative structures. Özsoy (2009) defends that these two have different structures. According to her analysis of the passivization, causativization and participle construction, ES psych verbs are underlyingly transitive

constructions. On the other hand, EO verbs are accusative verbs, and they project vP but do not have external arguments (as cited in Özsoy, 2009).

Kuram (2005: 3) categorizes psych verbs differently based on whether they allow causativization or not.

(14) a. Ben köpek-ten kork-tu-m.
I nom dog-ablative fear-past-1st sing.

b. Köpek ben-i kork-ut-tu.
dog nom I-acc fear-causative-past

In the example above, the psych verb allows for the causativization as can be seen in (14b). This is the first type of psych verbs, and he calls them +X and X is a feature which licenses movement of complement of the verb to the subject position. kork- (to fear) is a psych verb in this category.

(15) a. Ben elbise-yi beğen-di-m.
I nom. dress-acc. like-past-1st sing.

b. *Elbise ben-i beğen-dir-di.
dress I-acc. like-causative-past

c. Ali ban-a elbise-yi beğen-dir-di.
Ali I-dative dress-acc. like-causative-past

The sentences in (15) exemplifies another category which is called as -X by Kuram (2005) and beğen- (like) is a verb in this category. In this category, the psych verb does not allow for causativization unless a new argument is introduced to the structure.

(16) a. Ben Ali'ye güven-di-m.
I nom. Ali-dat. trust-past-1st sing.

b. *Ali ben-i güven-dir-di.
Ali nom. I-acc. trust-causative-past

c. *Ayşe ben-i Ali'ye güven-dir-di.
Ayşe nom I-acc. Ali dat. trust-causative-past

In the third category called absolute -X verbs, there is no possibility for causativization even if a new argument is introduced to the structure. güven- (trust) is a type of absolute -X verb.

According to Çağrı (2005, p. 192-193), Turkish psych verbs are further divided into five categories. The verbs in Category I has a subject experiencer and a dative theme. Two examples are given below.

(17) Ben bun-a şaşır-dım.

I this-DAT surprised

‘This surprised me’ (Literally: ‘I felt.surprise to this’)

(18) Ben o-na güven-irim.

I that-DAT trust-PRES

‘I trust him’

In the Category II, there is an experiencer subject but an ablative theme.

(19) Ben on-dan kork-tum.

I that-ABL fear-PST

‘I got scared by that’

(20) Ben sen-den bıktım.

I you-ABL fed.up

‘I am fed up with you’

Category III psych verbs have a subject experiencer and an accusative theme.

(21) Ben sen-i sev-iyorum.

I you-ACC love-PRES

‘I love you’

(22) Ben o-nu / sen-i arzulu-yorum.

I s/he/it-ACC/you-ACC desire-PRES

‘I desire s/he/it/you’

In the Category IV, there are the psych verbs which have an accusative object experiencer.

(23) O ben-i rezil et-ti.

He/It me-ACC disgrace do-PST

‘He/It disgraced me.’

(24) O ben-i sıkıyor.

He/It me-ACC bores

‘He/It bores/frustrates me’

Lastly, the Category V psych verb constructions require for a dative object experiencer.

'That seemed strange/odd to me'

(26) O ban-a malum ol-du.

that me-DAT obvious be-PST

'It/That became known to me' (as in 'I found out')

Spanish Psych Verb Categorization

It is stated that in Spanish also in other Romance languages psych verbs can be divided into four classes with respect to the syntactic projection of their arguments (Fábregas, Marín & McNally, 2012).

- a. **Subject experiencer:** *querer* 'to love', *admirar* 'to admire', *odiar* 'to hate', *temer* 'to fear'.
- b. **Dative experiencer:** *gustar* 'to like', *interesar* 'to interest', *molestar* 'to bother', *preocupar* 'to worry'.
- c. **Accusative experiencer:** *molestar* 'to bother', *preocupar* 'to worry', *espantar* 'to frighten'.
- d. **se-form subject experiencer:** *preocuparse* 'to get/be worried', *aburrirse* 'to get/be bored', *enfadarse* 'to get angry', *asustarse* 'to become frightened'.

(Fábregas, Marín & McNally, 2012: 2)

Both first and the second categories namely subject experiencer and dative experiencer psych verbs have stative readings, and these verbs are used in the simple present tense non-generically. The verbs with the agentively interpreted subjects in the third category are not stative but the ones with the non-agentive subjects are considered as stative. Lastly, se-formed psych verbs are further divided into two categories which are punctual and nonpunctual. There are at least two differences between punctual and nonpunctual psych verbs. Nonpunctual verbs such as *asombrarse* 'to be amazed' or *excitarse* 'to get excited' are stated as stative with nongeneric interpretation in simple present while punctual verbs like *agobiarse* 'to get/feel overwhelmed' or *molestarse* 'to get/be bothered' do not have a nongeneric interpretation in the simple present tense. Also, the nonpunctual verbs in progressive form have the durative and atelic interpretation but punctual verbs have preliminary circumstance interpretation in progressive (Fábregas, Marín & McNally, 2012).

Franco (1992) claims that afore mentioned Beletti and Rizzi's categorization in Italian also suits Spanish. It is mentioned that in *temere* class the subject is the experiencer and takes the nominative case as in Spanish verbs *amar*, *odiar*, *adorer*. In the second *preoccupare* class, the experiencer is the object and takes the accusative case. Some verbs in Spanish are *diverter*, *enojar*, *preocupar*. Lastly, the third class in Italian is *piacere* class and in this class the experiencer takes the dative case as *gustar*, *agradar*, *complacer* in Spanish. It is summarized in the Figure 3.

Italian (B & R 1988)			Spanish	
<i>Class I</i> temere: (fear)	Nom.	Acc.		amar, odiar, adorar
	Exp	Theme		
<i>Class II</i> preoccupare: (worry)	Nom.	Acc.		? divertir, ? enojar,
	Theme	Exp		? preocupar
<i>Class III</i> piacere: (like)	Nom.	Dat.		gustar, agradar,
	Theme	Exp		complacer

Figure 3. Beletti and Rizzi’s Classification of Psych Verbs Adapted for Spanish (Franco, 1992, p.119)

One important fact about Spanish psych verbs is related to *gustar*-type verbs which is the *piacere*-type according to Beletti and Rizzi. This class of verbs are stated as unaccusatives. The experiencer stands in the subject position but the case marking of the experiencer is the one that belong to the direct object. The verb agrees with the theme in the object position not with the experiencer. Some of these type of psych verbs are *fascinar* ‘to fascinate’, *importar* ‘to be important, to matter’, *alegrar* ‘to make somebody happy’ *convencer* ‘to convince’, *disgustar* ‘to displease’, *molestar* ‘to bother’. The following sentence is an example for how *gustar*-type verbs are used in Spanish (Jiménez, 2003: 257).

(27) (A mi)	me	gustan	las manzanas.
	Indirect object (experiencer)		subject (theme)
	“I	like	apples”

In this sentence *a mi* is optional to emphasize the experiencer but *me* which is the indirect object is obligatory and it is assigned a dative case. However, the indirect object sits in the subject position. *Las manzanas* is the subject in the nominative case but it is in the object position. In this case, the argument which stands in the object position is the one that determines the agreement with the verb. Language learners are having difficulty because of this different structure of *gustar*-type verbs.

Beletti and Rizzi (1988) explain *gustar*-type verbs as having two arguments inside the verb phrase and theme is moving to the subject position in the S-structure. For example, in the Spanish sentence ‘*Me gustan las manzanas*’, both arguments *las manzanas* and *me* starts inside of the VP as two objects of the verb as in ditransitive verbs but the direct object *las manzanas* moves to the empty subject position in the S-structure. This object to subject swap is not possible in other groups of psych verbs or other type of verbs at all. One difference of *gustar*-type verbs in Spanish from *piacere*-type verbs in Italian is that Spanish dative marked experiencer can be placed before or after the verb since it gets its case from the prepositional head it is in (Miglio & Flores, 2012).

Theoretical Framework

This part aims at explaining juxtaposition and comparison steps of a contrastive study. First, what is common in regard to psych verbs in two languages Spanish and Turkish will be stated in the juxtaposition step. Then, psych verbs in two languages are compared in terms of type and degree.

Juxtaposition

In a contrastive study, the second step is to establish juxtaposition and, in this stage, the common ground to be compared in two languages is stated. The tertium comparationis, which means the common ground, in this study is the categorization of psych verbs in two languages i.e. Turkish and Spanish according to arguments' case assignment. There are several studies which aim at categorizing psych verbs in both Turkish and Spanish separately. In Turkish, psych verbs are categorized according to their experiencer roles, causativization and case markers while in Spanish the main categorization of psych verbs is based on the case assignment in the arguments and their thematic roles so it can be said that Turkish and Spanish can be compared in regard to case assignment of psych verbs and thematic roles of the arguments. However, there is no study encountered that compares these two languages in terms of type and degree of above-mentioned features of the psych verbs.

Comparison of Psych Verb Structures and Categorizations

When Turkish and Spanish are compared in terms of psych verbs experiencer role, they are similar in terms of degree. Degree is a term that is used in contrastive studies to refer to the number of items in a category. Both Turkish and Spanish can have an experiencer subject or experiencer object as in the following examples. They have two members in a category which means they are similar.

28) a. O özgürlüğünden korkar.

He-Nom. his freedom-Abl. Fears

b. Teme su libertad.

(He-Nom.) fears his libertad-Acc.

'He fears his his liberty.'

(29) a. Maria Juan'ı kızdırdı.

Maria-Nom. Juan-Acc. anger

b. Maria lo enojo a Juan.

Maria el-Acc anger to Juan-Nom.

'Maria angered Juan'

On the other hand, Turkish and Spanish are not completely similar in terms of the degree of the arguments' case marking and theta role categorization together. In Spanish, according to the case marking and theta roles, psych verbs are divided into three categories and their features are given below.

Amar-class: nominative experiencer + accusative theme

Preocupare-class: nominative theme + accusative experiencer

Gustar-class: nominative theme + dative experiencer

Although there are some sources which uses Beletti and Rizzi's categorization (1988) with Turkish psych verbs just as Spanish psych verbs, Çağrı (2005) created a more detailed categorization and it requires five categories so Spanish and Turkish differs in terms of degree in regard to the theta roles and case marking of the arguments in a psych verb construction.

Category 1: nominative experiencer + dative theme

Category 2: nominative experiencer + ablative theme

Category 3: nominative experiencer + accusative theme

Category 4: accusative object experiencer

Category 5: dative object experiencer

When it comes to the comparison of psych verbs in terms of type, according to this classification Spanish lacks Category 1 and 2 so in Spanish psych verbs, there is no dative and ablative theme as in Turkish.

However, there is also a similarity related to the *gustar*-type verbs in Spanish and Turkish. It is stated that in *gustar*-type verbs, the verb agrees with the theme argument which is the subject rather than the experiencer. This study argues there are similar structures in Turkish too which is not argued before in the literature on psych verbs in Turkish.

(30) a. Me gusto el libro.

I-Dat. like the book.Nom.

b. Bu kitap bana hoş geldi.

The book-Nom. I-Dat. like-Pst

(31) a. El dulce les repugnará.

The cake-Nom. Them-Dat. disgust.Fut.

b. Bu kek onlara iğrenç gelecek.

The cake-Nom. Them-Dat. disgust.Fut.

The reason why these structures are not examined in Turkish before might be related to the fact that they are not as common as the other option. Instead of using this structure, people mostly prefer 'Bu kitabı beğendim. / I liked this book.'. Yet, it is still possible to argue that Turkish also has structures

similar to *gustar*-type verbs in Spanish with theme is the subject rather than the experiencer and it is the one which agrees with the verb.

Discussion and Conclusion

This study analyzes Turkish and Spanish psych verbs and tries to describe the categorization similarities and differences of psych verbs. For this purpose, there are two research questions to be answer.

First question is 'How many categories exist related to the classification of psych verbs in Turkish and Spanish?' and the answer depends on the categorization criterion. If they are compared according to the experiencer role in the structures, there is an equal result in terms of degree. Both Spanish and Turkish has two categories either with subject experiencers or object experiencers. This result might be related to the nature of psych verbs. As mentioned before, these verbs can be described as the verbs which stand for mental states, which means that it is required to have an argument who experience this mental state. It is possible to express this experiencer argument either as the subject as in *Ali köpeklerden korkar* 'Ali fears dogs' or as the object like *Köpekler Ali'yi korkutur* 'Dogs frighten Ali'. The is a meaning difference between the two variants because in the first sentence, there is no external reason which affects Ali's mental state about the dogs but Ali fears dogs naturally. However, in the second, these is a meaning like dogs make Ali frightened so it is the property of the dog which affects Ali's mental state. Therefore, these two structures exist in both languages, Spanish and Turkish, probably because they both express the same meaning difference with the experiencer subjects and objects. It is only logical to propose that many other languages probably have a way of expressing this meaning difference in psych verb constructions.

When psych verb constructions are compared according to case marking and theta roles, Spanish has three categories and Turkish has five categories. Spanish psych verbs do not assign dative and ablative themes as in Turkish. This difference might be related to the features of the two languages. As known, Spanish is a language which descended from a highly inflectional language, Latin. Although Spanish still has inflections, its system is not as inflectional as Latin and prepositions are, in a way, replacing the case markers. On the other hand, Turkish is an agglutinative language which make use of suffixes for different functions and case markers in Turkish are among these suffixes which have various functions in the language. Therefore, this change from case markers to prepositions in Spanish might be the reason why Spanish psych verbs do not assign dative and ablative case. This point requires further investigation the case system of Spanish language.

The second question is 'Are the *gustar*-type psych verb constructions similar or different in Turkish and Spanish?' and the answer is that this structure is similar in both languages. Spanish *gustar*-type verbs can be considered as the equivalent of Turkish structures like *O çocuk bana ilginç geldi*. 'That boy is interesting for me.'. Although these *gustar*-type structures are possible in Turkish, they are not very common. There is an unmarked option in Turkish as in *O çocukla ilgilendim* similar to English psych verb construction *I am interested in that boy*. These two structures might be explained by the semantic

difference between the two sentences. The meaning of Spanish and Turkish *gustar*-type psych verb constructions is like someone is unwillingly or unconsciously in that specific type of mental state, but the other variant has an agentive meaning in which someone knowingly goes into that state. Probably, many languages have a way of expressing this meaning difference, but they have different methods. For example, the same meaning difference might be accomplished through the help of adverbs in English like *I unwillingly/unconsciously became interested in that boy* or it can be given with two different syntactic structures in some languages like Spanish and Turkish.

Psych verbs have different structures than other verbs. This study reveals that psych verbs are generally categorized based on the same criteria and the structures are generally similar in different languages so it can be possible to say that the peculiar structure of psych verbs might be universal. However, to be certain about it, same comparisons should be repeated with many other languages.

Comparative studies are beneficial sources in second language teaching. The possible barriers in learning a second language generally results from different structures which do not exist in learners' first language. These studies which compare languages help both teachers and learners of a foreign language. The difficulty in teaching or learning that language might be explained referring to the structural difference between the languages. It is much easier to learn something if you are aware of the reasons behind so this study might help the learners and teachers of Spanish or Turkish as a second language. Also, today's linguistic studies mainly try to understand the universals in the languages. Linguists aim at discovering underlining similarities behind different languages so that it would be possible to define all languages in general. These studies which compare different aspects of the languages contribute to this whole picture. The fact that psych verbs show a peculiar behavior in terms of their structure both in Turkish and Spanish might be an indication of the universal properties of these verbs. Of course, it requires a lot more work to be able to decide on its universality.

Conflict of Interest

There is no financial conflict of interest with any institution, organization, person related to our article titled "A Contrastive Analysis of Turkish and Spanish Psych Verbs".

References

- Arad, M. (1998). Psych-notes. *Ucl working papers in linguistics*, 10, 203-223.
- Belletti, A., & Rizzi, L. (1988). Psych-verbs and θ -theory. *Natural Language & Linguistic Theory*, 291-352.
- Cagri, I. M. (2005). *Minimality and Turkish relative clauses*. University of Maryland, College Park.
- Kuram, K. (2005). Transformational approach to psych verbs: evidence from Turkish.
- Fábregas, A., Marín, R., & McNally, L. (2012). From psych verbs to nouns. *Telicity, change, and state: A cross-categorical view of event structure*, 162-184.
- Franco, J. (1992). Towards a typology of psych verbs: Evidence from Spanish. *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 119-134.

- López Jiménez, M. D. (2003). Grammar instruction and the acquisition of gustar-type verbs by English-speaking learners of Spanish. *ELIA*, 4, 255-279.
- Miglio, V., & Flores, O. M. (2012). Heritage speakers' judgment of non-nominative subjects: Spanish gustar. In *Proceedings of the 10th Annual Hawaii International Conference on Education (HICE)*.
- Montrul, S. (2001). First-language-constrained variability in the second-language acquisition of argument-structure-changing morphology with causative verbs. *Second Language Research*, 17(2), 144-194.
- Özsoy, A. S. (2009). Argument structure, animacy, syntax and semantics of passivization in Turkish: A corpus-based approach. *Corpus analysis and variation in linguistics*, 259-279.

Genişletilmiş Özet

Bu çalışma Türkçede duygu durumu bildiren eylemler olarak adlandırılan eylemlerin iki dildeki karşılaştırmasını içermektedir. Duygu durumu bildiren eylemler yapısal anlamda çeşitli dillerde diğer eylemlerden farklı özellik göstermektedir. Bu sebeple de birçok dilbilimci tarafından araştırılmışlardır. Bu çalışmanın öncelikli amacı Türkçe ve İspanyolca gibi farklı dil ailelerinden gelen ve yapısal olarak farklı özellikler gösteren iki dilde duygu durumu bildiren eylemlerin benzer özellikler sergileyip sergilemediğini gözlemlemektir. Çalışmanın iki tür katkısından söz edilebilir. İlk olarak bu eylem türleri alinyazında yabancı dil öğreniminde zor öğrenilen eylemler olarak belirtilmiştir. Bu zorluğun temel sebebi öğrenilen dil ile kişinin anadili arasında bazı yapısal farklılıkların bulunması ve ne öğreticinin ne de öğrenenin bu farklılıkların bilincinde olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu karşılaştırmalı çalışmanın Türkçe ya da İspanyolcayı yabancı dil olarak öğrenenlere ve öğretenlere yardımcı olması beklenmektedir. Ayrıca dilbilimin en nihai amaçlarından birisi diller arasındaki ortaklıkları saptayıp dillerin evrenselliği konusunda bir karara varmaktır. Karşılaştırmalı çalışmalar bu minvalde bir araçtır. Sadece bu çalışma bir evrensellik ileri sürebilmek için yeterli olmasa da benzeri çalışmaların farklı dillerde yapılması ve emsal sonuçların elde edilmesi duygu durumu bildiren eylemlerin evrenselliği hakkında söz söyleyebilmemize olanak sağlayacaktır.

Çalışma içerisinde Türkçedeki ve İspanyolcadaki duygu durumu bildiren eylemler yapısal olarak tanımlanmış ve karşılaştırılmıştır. Türkçedeki duygu durumu bildiren eylemler Özsoy'a (2009) göre tematik roller bağlamında ikiye ayrılmıştır. Bu iki kategori deneyimleyici özne ve deneyimci nesne olarak adlandırılabilir. Başka bir sınıflandırma Kuram (2005) tarafından bu eylemlerin ettirgenliğe izin verip vermemesine bağlı olarak öne sürülmüştür. Duygu durumu bildiren eylemler bu açıdan ettirgenliğe izin verenler, vermeyenler ya da sadece yeni bir öge eklendiğinde ettirgenliğe izin verenler olarak üç grupta toplanmıştır. Son olarak Çağrı (2005) tematik rollere bağlı olarak daha ayrıntılı bir sınıflandırma yapıp duygu durumu bildiren eylemleri beş kategoriye ayırmıştır. İlk deneyimleyici özne ve -(y)A (yönelme) durum eki almış nesneli yapılar, ikincisi deneyimleyici özne ve -DAn (ayrılma) durum eki almış nesneli yapılar, bir diğeri deneyimleyici özne ve -(y)I (belirtme) durum eki almış nesneli yapılardır. Diğer iki kategoride ise deneyimleyici rolü nesnelere verilmiştir. Bir kategoride deneyimleyici nesne -(y)I durum eki alırken diğerinde -(y)A durum eki almıştır. Benzeri gruplandırmalar İspanyolca duygu durumu bildiren eylemler için de yapılmıştır. Mesela Fábregas, Marín & McNally (2012) bu eylem yapılarını dörde ayırmıştır. Deneyimleyici özne, yönelme durum eki almış

deneyimleyici, belirtme durum eki almış deneyimleyici ve İspanyolcadaki se biçimbirimiyle biten eylem yapıları olarak gruplar belirlenmiştir. Ayrıca, Beletti ve Rizzi'nin İtalyanca için oluşturduğu gruplama Franco (1992) tarafından İspanyolcaya uyarlanmış ve temere, preoccupare ve piacere grupları olarak adlandırılmıştır. Bu sınıflama da rol kuramı ve durum eklerine bağlı olarak yapılmıştır. İspanyolcadaki yalın haldeki deneyimleyici özne alan duygu durumu bildiren eylemler temere grubunda toplanmış, belirtme durum eki ile çekimlenmiş deneyimleyici nesne alan eylemler preoccupare grubunda toplanmış ve yönelme durum eki ile çekimlenmiş deneyimleyici dolaylı nesne alan eylemler de piacere grubunda toplanmıştır.

Türkçe ve İspanyolcadaki duygu durumu bildiren eylemlerin farklı gruplandırmaları açıklandıktan ve örneklendirildikten sonra iki dil bu bağlamda karşılaştırılmıştır. Hem Türkçede hem de İspanyolcada deneyimleyici rolü benzer dağılım göstermekte ve hem özne hem de nesne olarak cümlede bulunabilmektedir fakat durum eklerinin dağılımı bakımından Türkçe ve İspanyolca farklılık göstermektedir. Türkçe duygu durumu bildiren eylemler -(y)A ve -DAn ile çekimlenmiş etkilenen öğeleri bulundururken bu öğeler İspanyolca eylemlerde gözlemlenmemektedir. Ayrıca bu çalışmada İspanyolcada özel bir grup olun ve fiilin özne ile değil nesne ile uyum gösterdiği gustar tipi eylemlerin Türkçede de var oldukları savunulmuştur.

Sonuç olarak çalışmada birbirinden farklı iki dil olan Türkçe ve İspanyolcada duygu durumu bildiren eylemlerin genel anlamda yapısal olarak benzerlik gösterdiği saptanmış ve bu konunun daha ayrıntılı ve farklı dillerde araştırılmasıyla konuyla ilgili evrensellik saptanabilme ihtimali olduğu öngörülmüştür.

Sharenting: Why Parents Share Their Children' Photos on Social Media? Sharenting: Ebeveynler Çocuklarının Fotoğraflarını Sosyal Medyada Neden Paylaşıyor?

Şule BAŞTEMUR¹

Mustafa Alperen KURŞUNCU²

İnceleme Makalesi / *Review Article*

Geliş Tarihi / Received: 29.06.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 25.09.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1137855

Atf / Citation: Baştemur, Ş. & Kurşuncu, M. A., 2022). "Sharenting: Why Parents Share Their Children' Photos on Social Media?" ODÜSOBİAD 12 (3), 2911-2928 Doi: 10.48146/odusobiad.1137855

Abstract

Sharenting, which means sharing the photos of children on social media by their parents, has become an important and sensitive issue in the mental health field in recent years. Photographs of children are often shared on social media, even before the child is born. Why mothers share photos of their children on social media, and possible outcomes of sharenting is a matter of curiosity. Various reasons motivate parents to share photos of their children on social media. In this review study, besides the reasons that are frequently prominent in the literature, we briefly delineated the sharenting from the perspective of self-presentation and self-categorization theories, including the perspectives of children on sharenting, the legal process to be concerned, and parents' reasons for sharenting such as social/emotional and psychological support needs. Moreover, parents consider sharenting as a profession or tool to earn money. We also discussed the digital arrogance and narcissistic traits regarding sharenting, expressing emotions and thoughts through sharenting, the dark side of sharenting, and suggestions to parents.

Keywords: children safety, digital harms, sharenting, social media, sharenting parents

Öz

Çocukların fotoğraflarının ebeveynleri tarafından sosyal medyada paylaşılması anlamına gelen sharenting, son yıllarda ruh sağlığı alanında önemli ve hassas bir konu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Çocukların fotoğrafları, çocuk doğmadan önce bile sosyal medyada sıklıkla paylaşılmaktadır. Annelerin neden çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada paylaştığı ve bu paylaşımların olası sonuçları ise merak konusudur. Ebeveynleri çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada paylaşmaya motive eden çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bu derleme çalışmasında, literatürde sıklıkla öne çıkan nedenlerin yanı sıra, sharenting'in kuramsal boyutu olan benlik sunumu teorisi ve benliğin sınıflandırılması kuramı, çocuklar açısından sharenting, sharenting'in hukuki süreci ve sosyal/duygusal ve psikolojik destek ihtiyaçları, sharenting'i bir meslek olarak görme veya para kazanma, dijital kibir ve narsist özellikler, duygu ve düşünceleri ifade etme aracı olarak görme gibi sharenting'in nedenleri de incelenmiştir. Ayrıca sharenting'in tehlikeli tarafları tartışılmış ve ebeveynlere öneriler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: çocuk güvenliği, dijital zararlar, sharenting, sosyal medya, sharenting ebeveynler

¹ Sorumlu yazar: Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, E-mail: sulebastemur@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3940-0565

² Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, E-mail: mustafalperenkursuncu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8370-0859

Introduction

Sharenting, which is a portmanteau of the words share and parent, is a concept that expresses the sharing of photos of a parent's children on social media (Brosch, 2016). Although this concept comes across as an issue concerning children, it concerns children and their parents. With regards to children, while posing a risk to the safety of children is one of the prominent reasons for concern (Fox & Hoy, 2019), the need to share these pictures can be another cause for concern regarding mothers. Even though sharenting is not intrinsic to only mothers, it has been reported in the literature that mothers share more pictures of their children than fathers (Bartholomew et al., 2012). With the emergence of online lives and social media culture, mothers started sharing details about their lives on social media (Nottingham, 2020); this evolved to include sharing pictures of their children on social media. This situation has become even more common and sharing photos of children at all stages of their lives has become a social norm (Brosch, 2016).

The notion of parents sharing and revealing details of their children's lives on social media platforms is increasing (Broch, 2018). Scrutinizing the details of mothers sharing pictures of their children on social media, different sharing percentages about sharenting behavior can be found in different studies. For instance, in the study by Bartholomew et al. (2012), the percentage of mothers sharing photos of their children was found to be 98% and 84%, according to the results of the C.S. Mott Children's Hospital National Poll on Children's Health (Clark et al., 2015). These studies show that mothers often share pictures of their children on social media.

When the content of these pictures is examined, it can be seen that the pictures are often about the children's first moments (such as the first tooth), family and friends (such as holiday pictures), cute pictures of children, and funny pictures of children (Kumar & Schoenebeck, 2015). Similarly, Brosch (2016) stated that parents generally share pictures of children's daily lives, day trips, and special occasions, such as birthdays. The reasons reported for parents sharing pictures of their children on social media include receiving social support (Bartholomew et al., 2012; Clark et al., 2015; Mc Daniel et al., 2012), staying in touch with family and friends (Duggan et al., 2015), improving parenting skills and exchanging information (Blum-Ross & Livingstone, 2017; Maraşlı et al., 2016), gaining social approval (Lazard et al., 2019), validating their motherhood (Pettigrew et al., 2016), and storing memories (Blum-Ross & Livingstone, 2017). On the other hand, self-presentation theory and self-categorization theory define why parents share pictures of their children on social media on a theoretical basis.

Self-presentation Theory

Goffman (2009) focused on the context of interaction patterns regarding social environments formed by two or more people. These interactions involve individuals' activities face-to-face, their social status within institutionalized structures, such as school and work, or unusual social events (Bayad, 2016). Although this approach is not internet-technology-based, its context has changed over time. Initially, the approach, which states that individuals perform in their daily life as if it is a play in the theatre, has evolved to encompass the digital world (Goffman, 2009). The approach has become the basis of theoretical studies on how individuals form themselves on social networks. The effect of technology at

this point, on the other hand, is to allow individuals to make alterations to self-presentation and reproduce the desired image. The position of technology at this point is that it allows individuals to change their self-presentation and recreate the images they want (Goffman, 2009). Thus, individuals can become the person they want on social media and project their children to others as they want them to be (Erişir & Erişir, 2019). Technology, which emerged as a communication tool, enables individuals to recreate themselves in this way (Timisi, 2005), also means creating a digital copy of people for individuals (İşman et al., 2016).

When considering social media, Hood (2012) states that “each of us wants a second life” and emphasizes that on social media, individuals live in an online world where they never age or get sick. They have beautiful bodies and live in beautiful homes. There are great differences between someone’s self in real life and virtual life. These differences indicate that individuals do not present their current selves online; instead, they present the individuality they want others to see. Therefore, individuals freely create the life they want but cannot live until meeting social media (Morva, 2014). Social media sometimes makes it easy to disclose what individuals cannot do or express in real life. Thus, individuals reveal many issues they cannot do or thoughts they cannot express with the opportunities provided by their computer keyboards (Timisi, 2005). Presenting individuality in daily life forms the substructure of parents' sharing pictures of their children on social media. We thought that these theories are thought to be related to the sharenting phenomenon since the reasons for sharing can be to create a new and unique life, to express thoughts freely, or to present their children in the desired image their children into what the parents want their children to be.

Self-categorization Theory

The "Self-categorization Theory" (Turner, 1985, 1987), which was developed in the 1980s, is based on "social identity" and includes the processes of individuals to define themselves as a member of a social group (Reicher, Spears, & Haslam, 2010). According to Mastro and Kopacz (2006), the essential components of the theory are creating identity and maintaining it. The theory involves the individual perceiving her/himself as a member of a group and predicting intergroup behavior based on her self-perception. Also, the theory involves a relational context that defines an individual as a function of similarities and differences with others. Sharing with others also provides a basis for social action. Meanings associated with any social identity are the product of our collective history and present (Reicher, Spears & Haslam, 2010). In summary, social identity connects us to the social world and corresponds to the need for a 'hinge' between the individual and society.

The theory generally explains the perceptions of human groups and the process of dividing individuals or self into groups (Turner & Reynolds, 2011). The critical point is that the individual evaluates himself as belonging to ingroups or outgroups. The role of social media in this theory is to create a new position to explore existing structures in interpersonal communication. For this reason, the theory has also been examined regarding group identity in online contexts. A current study suggests that ‘hashtag’ icons (Twitter, 2014), used to categorize keywords and messages from social media users, are a way for individuals to form group identities. In other words, using hashtags in social media posts directs

individuals to become a group on specific issues. Hashtags can be used to build community and provide more descriptions about the photo on Instagram (Highfield & Leaver, 2015). The purpose of the Instagram hashtag may vary depending on the situation; however, since Instagram captions have no character limitations and allow the use of more than one hashtag, one of these hashtags can be defined as the general identifier of that photo (Choi & Lewallen, 2018).

When this theory is evaluated according to today's world, situations such as individuals' using social media for socialization, using hashtags to communicate with people similar to themselves, or being a member of a particular blog or page are ways of communicating within and outside the group. This situation shows that social media tools such as Instagram are also tools for in-group and out-group communication according to the Self-categorization Theory (Choi & Lewallen, 2018).

Sharenting from the in the Perspective of Children

Some studies have reported that mothers are relatively relaxed when sharing pictures of their children on social media. They are not fully informed about the risks related to identifying children's potential identity and safety (Wagner & Gasche, 2018). In contrast, some studies have indicated that parents continue sharing these pictures even though they are aware of the risks (Kumar & Schoenebeck, 2015). The shared pictures of children pose risks for them at many points, such as distorting the notion of privacy, children becoming too comfortable sharing private information or pictures online (Erişir & Erişir, 2019), digital kidnapping (Miller, 2014), future chaos related to the fact that the digital footprints of children are formed by their parents and that they have little/no say over the sharing of their own identities and personal lives (İnan-Kaya & Kaya, 2018), archival of images of children by authorities that accept knowledge as power (Kızılarşlan, 2012), and making it easy for pedophiles to contact with reach out to children (Duygulu, 2019). Previous research showed that the range of disclosed information relating to children could be relatively wide, from small life events to complete information about their daily lives, and parents can even reveal their children's embarrassing secrets (Steinberg, 2017; Jomhari et al., 2009; Brosch, 2016). All these behaviors can lead to problems in the children's mental health and safety in the future.

The reaction from children to sharing their pictures by parents has increased in recent years. One out of ten children have asked their parents to delete their photos, whereas 13% of children stated that they feel embarrassed about the pictures that their parents have shared (Family Online Safety Institute, 2015). Moreover, while some adolescents reported feeling embarrassed (Levy, 2017), some reported feeling frustrated (Hiniker et al., 2016) on sharenting. They also stated that sharenting is shameful and unnecessary and do not approve of it (Verswijvel et al., 2019). Since their impression is crucial for adolescents, they indicated that parents should be more thoughtful when sharing things about them on social media and avoid sharing a lot (Ouvrein & Verswijvel, 2019). Some adolescents also reported that since they are also trying to build an image for themselves on the internet, there can be clashes between the pictures their parents share and those they share; consequently, they can get embarrassed. Therefore, they think parents should ask for their permission regarding which platform they will share pictures and with whom they will share (Ouvrein & Verswijvel, 2019). Some adolescents and young

adults in some countries have sued their parents for sharing pictures without their permission (Mitchel, 2019). The first such case was reported in Poland. A father was sentenced to 3 months in jail because he shared an inappropriate picture of his 2-year-old child (the child is naked and holding a beer bottle in their hand in the picture) (Szczurowska, 2017).

Legal Process of Sharenting

There are no laws that directly protect children from sharenting in Turkey, but many regulations focused on protecting children can also be used in the context of sharenting acts. The first of these laws is the United Nations Convention on the Rights of the Child (Articles 16, 18, 19, and 36). The second is the Constitution of the Republic of Turkey (Articles 41, 42, 50, 56, 58, 61, and 62), and the last is the Turkish Criminal Code (Articles 134, 135, and 136). These articles' standard and child-protecting aspects include that the child's private life cannot be interfered with unfairly. The rights of children are protected by law. The child's best interests must be considered by parents while raising the child. These codes also emphasize the privacy and protection of the child's private life and personal information.

Reasons of Sharenting

When the sharenting literature is examined, it is seen that there are different reasons for sharenting behaviors. Among these reasons, social/emotional and psychological support needs, seeing it as a profession or earning money, digital arrogance and narcissistic traits, and tool for expressing feelings and thoughts stand out as the most common reasons. The reasons for sharenting are discussed below.

Social/Emotional and Psychological Support Needs

The parents share pictures of their children on social media for different reasons. The most apparent reason in the current literature is that mothers need social/emotional, and psychological support in raising babies/children. According to the studies supporting this reason for sharenting, mothers share pictures of their children on social media to gain support from other mothers by interacting with them (Duggan et al., 2015). Thus, parents can gain support for the problems they experience while raising their children (Archer & Tao, 2018; Chalklen & Anderson, 2017; Clark et al., 2015). This support is understood to be required to develop child-care skills (Latipah et al., 2020).

Furthermore, social support has a preventative effect on the mothers' feelings of loneliness (McDaniel et al., 2012). Similarly, it was reported in another study that young parents, in particular, socialize through social media and receive social support from other social media users (Bartholomew et al., 2012). Parents may be trying to gain social approval with their posts (Brosch, 2016), and they try to emphasize to the community that they are good parents (Damkjaer, 2018). Especially mothers whose motherhood is judged and criticized start looking for approval, which they want to gain from their families, from social media. They seek social approval by sharing pictures of their children; therefore, they think they are good parents (Lazard et al., 2019). According to Arıkan and Kahrıman (2002), mothers need their partners' approval of their motherhood, especially after the first child's birth.

The adaptation process of mothers sharing their problems with their partners becomes more accessible, and they achieve more satisfaction in their new roles. Thus, sharenting facilitates parents' acceptance and approval of their parenthood (Kumar & Schoenebeck, 2015). When the exact opposite situation is

considered, mothers become unhappy when their need for recognition, approval, and love is not satisfied. One of the most preferred ways to hide unhappiness is by masking it. Therefore, mothers try to form a good and positive impression by sharing pictures of their children frequently as if everything in their garden is rosy, which is the exact opposite. Eventually, they create the life they want but cannot live freely on virtual platforms (Morva, 2014).

Seeing Sharenting as a Profession or Earning Money

Social media mothers share pictures of their children for two reasons regarding their profession. The first reason is to become known in their actual career, and the other is to accept being a social media celebrity as a profession. The social media mothers who want to increase their fame in their professions already have careers. These mothers use a social media name that combines the name of their career and the word 'mom'. It is thought that these mothers try to strengthen their images by sharing pictures of their children, yet they try to include their children in the process (Davidson-Wall, 2018). For example, several accounts can be counted as micro celebrity accounts, with over ten thousand followers, sharing nursing care information (Hearn & Schoenhoff, 2015; Khamis et al., 2017). Educational opportunities are one of the reasons nurses want to become social media celebrities (Kerr et al., 2020). According to the individuals who accept being a social media celebrity as a profession, earning a reputation, then maintaining and directing this is labor (Mavroudis & Milne, 2016). The concept of being a micro celebrity mother/father/family is a presentation technique used by people who use different technologies (blogs and social media) to increase their popularity, who see themselves as a public personality to be consumed by others, who use strategic intimacy to address their followers, and who accept their followers as their fans (Senft, 2008; Marwick, 2016). At this point, the individuals who accept being a micro celebrity as a profession achieve fame and financial gains by using their children (Parsa & Akmeşe, 2019). Parents frequently share images of children with commercial aims, and children advertise products due to their parents' deals (Abidin, 2015). It is widely known that many brands worldwide make trade agreements with children with large numbers of social media followers (Maheshwari, 2019). According to Abidin (2017), micro celebrity parents tend to show their children on social media to support their status or increase their recognition.

Digital Arrogance and Narcissistic Traits

Digital arrogance and narcissistic traits are notions that explain the social media posts of mothers. People on digital platforms usually want to appear perfect and exhibit what is good in their perception. Most social media platforms feed the self and allow individuals to create false entities they believe in or want to become. Accordingly, such aspects of social media feed narcissism from an ontological point of view. Especially, discourse such as "I am perfect, I am the best, and I love myself" brings out people's narcissistic side on social media (Alanka & Cezik, 2016). Social media mothers define themselves as the best, the happiest, and the most "something"; they define their children as the most perfect, the cleverest, and the most well-educated children. This situation is in line with Webb's (2013) opinion, which is that the act of sharenting is narcissistic and exploitative. In this case, the mothers sharing every moment of their lives can be related to focusing on getting social media likes.

According to a study conducted by Cino, Demozzi, and Subrahmanyam (2020), getting 'likes' on social media causes an emotional reaction. This reaction may increase social media use and cause the user to make efforts to get more likes by sharing more pictures. To receive 'a virtual compliment', may cause parents to share more pictures of their children since they know their children will receive compliments. At the same time, it is a way for parents to show that they are proud of their children (Wagner & Gasche, 2018). Similarly, it is also a way of showing that they are proud of their parenting abilities. Hence, one of the platforms where narcissistic individuals are successful in social media (McCain & Campbell, 2018). According to Twenge and Campbell (2009), one of the reasons that narcissistic people thrive on social media is its structure since social media rewards tendencies such as uploading pictures that get many likes or having a great number of friends. Parents' desire to share their personalities and parenting successes can be determined as a way of announcing the admiration they feel for their existence as a mother through social media.

Furthermore, parents think that their children are also perfect along with the parents and feel the need to share this with everybody (Rappoport, 2005). The desire of narcissistic parents to promote themselves on social media transforms into promoting their children on social media after the child is born. Paralleled to everybody has a desire to become a star in the corner of their minds (Twenge & Campbell, 2009), sharing pictures of their children fits with the desire to become famous and well-known.

Expressing Emotions and Thoughts

Although it is not shared often in the literature, a study conducted with Turkish phenomenon mothers (Bekdaş, 2021) shows that photographs of children are often shared to convey the feelings and thoughts of the parents to other individuals. It has been revealed that mothers share their children's photos for reasons such as jabbing at their spouses, writing their political views, and writing ideas about a social event (Bekdaş, 2021).

Dark Side of Sharenting

Sharenting has serious risks, especially for children. However, the most considerable risk is that parents continue to share photos of their children despite knowing the harms of sharenting. Mothers who share pictures on social media continue sharing the pictures of their children even though they are aware of the existence of malevolent individuals on social media. Although the mothers are aware of this, they report that they share inappropriate pictures (naked or half-naked) of their children on social media (Clark et al., 2015). Through these posts, the pictures of children shared on social media can be stolen by pedophilia webpages (Battersby, 2016), making it easy for pedophiles to track down these children and pave the way for sexual abuse (Duygulu, 2019). Others can steal these photos, digital identities can be created for children, and they can be shown as someone else's children (Coughlan, 2018; Miller, 2014), and finally, photos can be used by individuals who collect and sell information to companies with commercial aims (Nottingham, 2020).

In agreement with the reasons for sharenting in the current study, according to C.S. Mott Children's Hospital National Poll on Children's Health, parents are aware that the pictures they share can harm their children's privacy (Clark et al., 2015). According to the same parents, the pictures of their children

might be reposted by others on social media, and the children might feel uncomfortable if they see the shared picture. Kumar and Schoenebeck (2015) reported that when sharing pictures of their children, mothers worry that their children's privacy can be harmed; however, they continue sharing the pictures because of the benefits they gain on social media platforms. Both research findings indicate that parents continue sharing pictures of their children even though they know the possible risks to their children.

Suggestions to Parents

There are different reasons for social media mothers sharing pictures of their children. However, the mothers exhibit a lack of wariness about their children's privacy when sharing (Kumar & Schoenebeck, 2015). Therefore, when the current study findings are considered, some suggestions can be given for protecting the children. The biggest threat from sharing pictures of children on social media is the possible harm that can come from pedophiles (Battersby, 2016). Therefore, parents must be respectful, conscientious, and selective in terms of the private lives of their children when sharing their pictures. They must show empathy towards the current and future feelings of their children. No matter how old a child is, parents must respect their child's wishes if they do not want their picture to be shared (Otero, 2017). According to a study conducted in England, parents ignore privacy when sharing pictures of their children (Blum-Ross & Livingstone, 2017). Therefore, individuals that want to post on social media should check their privacy settings frequently (mainly because of updates).

Parents must check who has access to their pictures and be careful about the content of the pictures. They should avoid sharing pictures in which children appear to have behavioral problems or show psychological situations. Furthermore, parents frequently share naked or half-naked pictures of their children on social media (Brosch, 2016). However, these posts pose risks in terms of the privacy of children and so sharing these must be avoided. Since they also risk kidnapping (Steinberg, 2017), information about the location should not be shared. A recent study in Turkey reveals that although the mother does not share personal information directly, the child's personal information can be accessed through the child's photos (Baştemur, Borucu, & Bulut, 2021). Several countries (such as France, Germany, and Austria) are working on policies that enable children to sue their parents when they come to the legal age for sharing their pictures (Chazan, 2016). Therefore, this situation must be considered when sharing pictures. Parents can follow online safety websites that provide hints related to parenthood in the digital world or that make suggestions to parents, teachers, or stakeholders in order to protect children from the harms of the digital world; they can also use applications and programs that send notifications to parents when their children's names are searched for on search-engines (Keith & Steinberg, 2017). Finally, children must be taught about their rights. Thus, their knowledge relates to saying no, knowing what happens when they are hurt, and knowing where to go if they want to complain.

In the era where the question 'Is there sensible sharenting?' is frequently asked, social media mothers are regarded as people who cross the line of sensibility (although there is no apparent limit to the notion of "sensible sharenting"). Although the prominent reasons for parents to share pictures of their children are revealed in the current study, parents must be educationally supported in terms of why they share pictures of their children. In this case, it will be possible to determine the limits of sensible sharenting.

Conclusion

Sharenting, an emerging contemporary construct, has been frequently discussed in recent years, especially regarding children's rights. Sharenting, which can harm the child at many points, has been reviewed in this study, especially in the context of the causes and consequences of parents' sharenting behaviors. Parents, who should be the gatekeepers in protecting children and not sharing their private information with strangers (COPPA, 2012), do not protect their children from online harm (Keenan, 2012) and share their pictures on social media. Parents' sharenting can mean severe risks to the child in the short and long term. When the causes of sharenting are examined, it is seen that the most common reason in the literature is social, emotional, or psychological support. Mothers need social support, approval, and acceptance, especially after childbirth (Archer & Tao, 2018; Chalklen & Anderson, 2017; Clark et al., 2015). Therefore, the psychological needs of mothers must be satisfied in institutions such as psychological counseling centers and community mental health centers.

Yazar Katkısı

Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Conflict of Interest Statement

“Sharenting: Why Parents Share Their Children’ Photos on Social Media?” “başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abidin C. (2015). Micromicrocelebrity: Branding babies on the Internet. *M/C Journal*, 18(5).
- Abidin C. (2017). Micro-microcelebrity: Famous babies and business on the internet, *Parenting for Digital Future* Retrieved 30.05.2020. <http://eprints.lse.ac.uk/76135/1/Parenting%20for%20a%20Digital%20Future%20%E2%80%93%20Micromicrocelebrity%20ofamous%20babies%20and%20business%20on%20the%20internet.pdf>
- Alanka, Ö. & Cezik, A. (2016). Digital arrogance: An analysis on narcissistic rituals in social media, *TRT Akademi*, 1(2), 548-569.
- Archer, C. & Kao, K. T. (2018). Mother, baby and Facebook make three: Does social media provide social support for new mothers?, *Media International Australia*, 168(1), 122–39.
- Arikan, D. & Kahriman, İ. (2002). The effect of primipar mother 's perceived social support from their families who have newborn baby on their problem solving skills. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 5(1): 60-67
- Bartholomew, M. K., Schoppe-Sullivan, S. J., Glassman, M., Kamp-Dush, C. M., & Sullivan, J. M. (2012). New parents’ Facebook use at the transition to parenthood. *Family Relations* 61(3), 455–69.

- Baştemur, Ş., Borucu, D. H., & Bulut, S. (2021). Psychological Consequences of Sharenting: A Case Study. *Turk J Child Adolesc Ment Health*, 28(2), 166-173.
- Battersby, L. (2016). Millions of social media photos found on child exploitation sharing sites. *The Sydney Morning Herald*. Retrieved 05.07.2020. <http://www.smh.com.au/national/millions-of-social-media-photos-found-on-child-exploitation-sharing-sites-20150929-gjxe55.html>
- Bayad, A. (2016). Reflections on Erving Goffman's concept of self and assumption of human nature. *Studies in Psychology* 36(1), 81-93.
- Bektaş, A. (2021). *Being a parent and child on social media*. (Unpublished Master's Thesis), Ordu University Social Science Institute, Ordu.
- Blum-Ross A, & Livingstone S. (2017). Sharenting, parent blogging, and the boundaries of the digital self. *Popular Communication*, 15(2), 110–25.
- Brosch A. (2016). When the child is born into the Internet: Sharenting as a growing trend among parents on Facebook. *The New Educational Review*, 43(1), 225-36.
- Brosch, A. (2018). Sharenting: Why do parents violate their children's privacy? *The New Educational Review* 54(4), 75-85), doi 10.15804/tner.2018.54.4.06
- Chalklen, C. & Anderson, H. (2017). Mothering on facebook: Exploring the privacy/openness paradox. *Social Media+ Society*, 3(2), 1-10.
- Chazan, D. (2016). French parents 'could be jailed' for posting children's photos online. *The Telegraph*. Retrieved 07.09.2020 <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/12179584/French-parents-could-be-jailed-for-posting-childrens-photos-online.html>
- Children's Online Privacy Protection Act (COPPA). (2012). 15 U.S.C. 6501–6506.
- Cino, D., Demozzi, S., & Subrahmanyam, K. (2020). Why post more pictures if no one is looking at them? Parents' perception of the Facebook like in sharenting. *The Communication Review*, 23(2), 122-144.
- Choi, G. Y., & Lewallen, J. (2018). "Say Instagram, kids!": Examining sharenting and children's digital representations on Instagram. *Howard Journal of Communications*, 29(2), 144-164.
- Clark, S. J., Kauffman, A. D., Singer, D. C., Matos-Moreno, A., & Davis, M. M. (2015). Parents on social media: Likes and dislikes of sharenting. *C.S. Mott Children's Hospital National Poll on Children's Health, University of Michigan*. 23(2). Retrieved 08.09.2020 <http://mottpoll.org/reports-surveys/parents-social-media-likes-and-dislikes-sharenting>.

- Constitution of the Republic of Turkey (1982). Articles 41, 42, 50, 56, 58, 61 and 62. Retrieved on 13.12.2021 on https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf
- Coughlan S. (2018). Sharenting' puts young at risk of online fraud, *BBC News*, Retrieved 16.06.2020 <https://www.bbc.co.uk/news/education-44153754>.
- Damkjaer, M. S. (2018). 'S'harenting = good parenting? Four parental approaches to sharenting on Facebook', G. Mascheroni, C. Ponte and A. Jorge (Eds), In *Digital parenting: The challenges for families in the digital age*, (p. 209-218). Göteborg: Nordicom.
- Davidson-Wall, N. (2018). Mum, seriously!. In Sharenting the new social trend with no opt-out. In paper presented at the *9th Debating Communities and Social Networks 2018 OUA Conference*, Curtin University, Australia.
- Duggan, M., Lenhart, A., Lampe, C. & Ellison, B. N. (2015). Parents and social media. *Pew Research Center: Internet and Technology, Pew Research Centre Internet & Technology*, Retrieved 16.07.2020, <http://www.pewinternet.org/2015/07/16/parents-and-social-media/>.
- Duygulu, S. (2019). Evaluation of child picture sharing in social media by parents with respect to privacy violation and child abuse. *TRT Akademi*, 4(8), 428-487
- Erişir, R. & Erişir, D. (2019). Children and the new media: Example of "sharenting" specified to Instagram. *Yeni Medya Dergisi*, 4-5, 50-64.
- Family Online Safety Institute [FOSI]. (2015). Parents, privacy & technology use. *Family Online Safety Institute*, Retrieved 19.01.2020 <https://www.fosi.org/policy-research/>
- Fox, A. K. & Hoy, M. G. (2019). Smart devices, smart decisions? Implications of parents' sharenting for children's online privacy: An investigation of mothers. *Journal of Public Policy & Marketing*, 38(4), 414-432.
- Goffman, E. (2009). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Simon and Schuster.
- Hearn A, & Schoenhoff S. (2015). From celebrity to influencer: tracing the diffusion of celebrity value across the data stream. In Marshall PD, Redmond S, (Eds). *A Companion to celebrity*. Hoboken, (p. 194-211). Wiley-Blackwell
- Highfield, T., & Leaver, T. (2015). A methodology for mapping Instagram hashtags. *First Monday*, 20(1). 1-11.
- Hiniker, A., Schoenebeck, S. Y., & Kientz, J. A. (2016). Not at the dinner table: Parents' and children's perspectives on family technology rules. In *Proceedings of the 19th ACM conference on computer-supported cooperative work & social computing* (p. 1376-1389), San Francisco, California, USA

- Hood, B. (2012). *The self-illusion: How the social brain creates identity*. Oxford University Press.
- İnan-Kaya, G. & Kaya, U. (2018). Bir ebeveyn pratiği olarak sharenting [Sharenting as a parental practice]. *Current Database in Education*, 5, 471-485.
- İşman, A., Buluş, B., & Yüzüncüyıl, K. S. (2016). Transformation of socializing into digitalization and representation of digital identity, *Trt Akademi*, 1(2), 608-619.
- Jomhari, N., Gonzalez, V. M., & Kurniawan, S. H. (2009). See the apple of my eye: Baby storytelling in social space. *People and Computers XXIII Celebrating People and Technology*, 238-243.
- Khamis S, Ang L, Welling R. (2017). Self-branding, 'micro-celebrity' and the rise of social media influencers. *Celebrity Studies* 8(2), 191-208.
- Keenan, J. (2012). Thanks, mom, for not telling the world I pulled a knife on you. *The New York Times*. Retrieved 16.07.2020. <https://parenting.blogs.nytimes.com/2012/12/27/thanks-mom-for-not-telling-the-world-i-pulled-a-knife-on-you/>
- Keith, B. E. & Steinberg, S. (2017). Parental Sharing on the Internet: Child Privacy in the Age of Social Media and the Pediatrician's Role. *Jama Pediatrics*, 171(5), 413-414. doi:10.1001/jamapediatrics.2016.5059
- Kerr, H., Booth, R., & Jackson, K. (2020). Exploring the characteristics and behaviors of nurses who have attained microcelebrity status on Instagram: Content analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 22(5), e16540.
- Kızılarıslan, A., 2012, *A critical approach to social media effects on society* (Unpublished Master's Thesis), Marmara University Social Science Institute, Istanbul.
- Kumar, P. & Schoenebeck, S. (2015). The modern day baby book: Enacting good mothering and stewarding privacy on Facebook, In Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work & Social Computing (ACM, 2015), 1302-1312.
- Latipah, E., Kistoro, H. C. A., Hasanah, F. F., & Putranta, H. (2020). Elaborating motive and psychological impact of sharenting in millennial parents. *Universal Journal of Educational Research* 8(10), 4807-4817, DOI: 10.13189/ujer.2020.081052
- Lazard, L., Capdevila, R., Dann, C., Locke, A., & Roper, S. (2019). Sharenting: Pride, affect and the day-to-day politics of digital mothering. *Social and Personality Psychology Compass*, 13(4), 1-10. doi.org/10.1111/spc3.12443

- Maheshwari S. (2019). Online and making thousands, at age 4: Meet the kidfluencers, *New York Times*, Retrieved 11.09.2020 <https://www.nytimes.com/2019/03/01/business/media/social-media-influencerskids>
- Marasli, M., Suhendan, E., Yilmazturk, N. H., & Cok, F. (2016). Parents' shares on social networking sites about their children: Sharenting. *The Anthropologist*, 24(2), 399-406.
- Marwick A. (2016). You may know me from Youtube: (Micro)-celebrity in social media. In D.P. Marshall, S. Redmond (Eds). *A companion to celebrity*. (p. 333-350). John Wiley and Sons
- Mavroudis, J., & Milne, E. (2016). Researching microcelebrity: Methods, access and labour. *First Monday*, 21(7).
- Mastro, D. E., & Kopacz, M. A. (2006). Media representations of race, prototypically, and policy reasoning: An application of self-categorization theory. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(2), 305-322.
- McCain, J. L. & Campbell, W. K. (2018). Narcissism and social media use: A meta-analytic review. *Psychology of Popular Media Culture*, 7(3), 308-327.
- McDaniel, B.T., Coyne, S. M., & Holmes, E. K. (2012). New mothers and media use: Associations between blogging, social networking, and maternal well-being, *Maternal and Child Health Journal*, 16(7), 1509-1517.
- Miller, B. (2014). *The creepiest new corner of Instagram: Role-playing with baby photos*. Retrieved on 09.01.2020 <https://www.fastcompany.com/3036073/the-creepiest->
- Mitchel, N. (2019). *Sharenting: Posting photos of your children online may be a breach of their human rights*. Retrieved on 20.02.2020 <https://www.3aw.com.au/sharenting-posting-photos-of-your-children-online-may-be-a-breach-of-their-human-rights/>
- Morva, O. (2014). Goffman's dramaturgical approach and identity design in digital environment: A study on social network facebook. S. Çakır (Ed.). In *Media and Design*. (p.231-255). Urzeni Publishing
- Nottingham, E. (2020). 'Dad! cut that part out!' Children's rights to privacy in the age of 'generation tagged': Sharenting, digital kidnapping and the child micro-celebrity. In Jane Murray, Beth Blue Swadener, Kylie Smith (Eds) *The Routledge International Handbook of Young Children's Rights*, Routledge.
- Otero, P. (2017). Sharenting... should children's lives be disclosed on social media?. *Archivos Argentinos de Pediatría*, 115(5), 412-414.

- Ouvrein, G. & Verswijvel, K. (2019). Sharenting: Parental adoration or public humiliation? A focus group study on adolescents' experiences with sharenting against the background of their own impression management. *Children and Youth Services Review*, 99, 319-327.
- Parsa, A. F. & Akmeşe, Z. (2019). Social media and child abuse: The case of instagram mothers. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 5, 163-191.
- Pettigrew, S., Archer, C., & Harrigan, P. (2016). A thematic analysis of mothers' motivations for blogging. *Maternal and Child Health Journal*, 20(5), 1025-1031.
- Rappoport, A. (2005). Co-narcissism: How we accommodate to narcissistic parents. *The Therapist*, 1, 1-8.
- Reicher, S., Spears, R. & Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. M. Wetherell and C. T. Mohanty (Ed.), In *The sage identities handbook* (p. 45-62). London: Sage.
- Senft T. (2008). *Camgirls: Celebrity and community in the age of social networks*. Peter Lang.
- Steinberg, S. B. (2017). Sharenting: Children 's privacy in the age of social media. *University of Florida Levin College of Law UF Law Scholarship Repository*. Retrieved 10.10.2020 <https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1796&context=facultypub>
- Szczurowska, M. (2017). Pierwszy w Polsce wyrok za umieszczanie kompromitujących zdjęć dzieci na Facebooku /The first sentence in Poland for posting embarrassing photos of children on Facebook/. *Social Press*. Retrieved 30.05.2020 <https://socialpress.pl/2017/04/pierwszy-w-polsce-wyrok-za-umieszczanie-kompromitujacych-zdjec-dzieci-na-facebooku>
- Timisi, N. (2005). The reality of virtuality: The entry of the Internet into the realm of identity and community. M. Binark ve B. Kılıçbay (Eds). In *Internet, community and culture*. (p.89-105). Ankara: Epos Publishing.
- Turkish Criminal Code (2004). Articles 134, 135 and 136. Retrieved on 18.12.2021 from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior. E. J. Lawler (Ed.), In *Advances in group processes* (Vol. 2, p. 77-121). Greenwich, JAI Press.
- Turner, J. C. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York, NY: Basil Blackwell.

Turner, J. C., & Reynolds, K. J. (2011). Self-categorization theory. Paul. A. M. Van Lange, Arie W. Kruglanski ve Tory Higgins (Ed). In *Handbook of theories of social psychology* (p. 399-417). London, England: Sage.

Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. Free Press.

Twitter. (2014). *Using hashtags on Twitter*. Retrieved on 05.01.2022 <https://support.twitter.com/articles/49309-using-hashtags-on-twitter>

United Nations Convention on the Rights of the Child (1989). Articles 16, 18, 19, and 36. Retrieved on 20.01.2022 from <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text-childrens-version>

Verswijvel, K., Walrave, M., Hardies, K., & Heirman, W. (2019). Sharenting, is it a good or a bad thing? Understanding how adolescents think and feel about sharenting on social network sites. *Children and Youth Services Review*, 104, 104401.

Wagner, A. & Gasche, L. A. (2018). Sharenting: Making Decisions about Other's Privacy on Social Networking Sites. In paper presented at *Multikonferenz Wirtschaftsinformatik*, Lüneburg, Germany.

Webb, A. (2013). We post nothing about our daughter online. *Slate*. Retrieved 30.05.2020 http://www.slate.com/articles/technology/data_mine_1/2013/09/facebook_privacy_and_kids_don_t_post_photos_of_your_kids_online.html

Genişletilmiş Özet

Share (paylaşmak) ve ebeveynlik (parenting) kelimelerinin birleşiminden oluşan sharenting, bir ebeveynin çocuklarının fotoğraflarının sosyal medyada paylaşmasını ifade eden bir kavramdır (Brosch, 2016). Her ne kadar çocukları ilgilendiren bir kavram olarak görülse de sharenting hem çocukları hem de ailelerini ilgilendirmektedir. Çocuklarla ilgili olarak, çocukların güvenliği için risk oluşturması önde gelen endişe nedenlerinden biri iken (Fox ve Hoy, 2019), bu resimlerin paylaşılması ihtiyacı anneler için bir başka endişe nedeni olabilir çünkü ebeveynlerin çocuklarının hayatlarının ayrıntılarını sosyal medya platformlarında paylaşmaları ve ifşa etmeleri fikri giderek artmaktadır (Broch, 2018). Bu konuda yürütülen araştırmalar annelerin paylaşım oranları noktasında farklı oranlar verse de (Bartholomew vd., 2012; Clark vd., 2015) araştırmaların ortak noktası paylaşım oranlarının yüksekliğidir. Ebeveynlerin çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada paylaşmalarının sebepleri arasında ise sosyal destek almak (Bartholomew vd., 2012; Clark vd., 2015; Mc Daniel vd., 2012), aile ve arkadaşlarla iletişim halinde kalmak (Duggan vd., 2015), ebeveynlik becerilerini geliştirmek ve bilgi alışverişinde bulunmak (Blum-Ross & Livingstone, 2017; Maraşlı vd., 2016), sosyal onay almak (Lazard vd., 2019), anneliklerini onaylamak (Pettigrew vd., , 2016) ve anıları depolamak (Blum-Ross & Livingstone, 2017) gibi nedenler öne çıkmaktadır.

Çocuk gözünden bakıldığında ise annelerin sosyal medyada çocuklarının resimlerini paylaşırken oldukça rahat oldukları ve çocukların potansiyel kimliklerini ve güvenliklerini belirlemeye yönelik riskler konusunda tam olarak

bilgi sahibi olmadıkları düşünülmektedir (Wagner ve Gasche, 2018) ancak bazı ebeveynlerin ise risklerin farkında olmalarına rağmen çocuklarının resimleri paylaşmaya devam ettikleri görülmüştür (Kumar ve Schoenebeck, 2015). Paylaşılan fotoğraflar ise çocuklar açısından birçok noktada risk oluşturuyor. Bu riskler arasında çocukların kendi mahremiyet kavramını zihinlerinde oturtamamaları ve kendilerinin de çevrimiçi ortamda özel bilgilerini veya resimlerini çok rahat paylaşabilmeleri (Erişir ve Erişir, 2019), dijital çocuk kaçırma (Miller, 2014), gelecekte çocukların dijital ayak izlerinin ebeveynleri tarafından oluşturulması ve kendi kimliklerinin ve kişisel yaşamlarının paylaşımı konusunda çok az söz sahibi olacakları ya da hiçbir söz sahibi olmayacakları (İnan-Kaya ve Kaya, 2018), çocukların görüntülerinin bilgiyi güç olarak kabul eden otoriteler tarafından arşivlenmesi (Kızılarslan, 2012) ve pedofillerin çocuklara ulaşım iletişim kurmasını kolaylaştırması (Duygulu, 2019) gelmektedir. Çocukların ise sharentingden rahatsız oldukları görülmektedir. Her on çocuktan biri ebeveynlerinden fotoğraflarını silmelerini isterken, çocukların %13'ü ebeveynlerinin paylaştığı resimlerden utanıldığını belirtmiştir (Family Online Safety Institute, 2015). Utanmanın yanı sıra (Levy, 2017), bazı ergenler ise hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmişlerdir (Hiniker ve ark., 2016). Ayrıca paylaşmanın çok gereksiz olduğunu ve bunu onaylamadıklarını belirtmişlerdir (Verswijvel vd., 2019).

Literatürde öne çıkan sharenting nedenleri arasında sosyal/duygusal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duyma, sharentingi bir meslek olarak görme veya para kazanma, dijital kibir ve narsist özellikler, duygu ve düşünceleri ifade etme aracı olarak görme öne çıkmaktadır. Sosyal/duygusal ve psikolojik destek ihtiyaçlarının temeli aslında bebek/çocuk yetiştirme sürecinde annelerin özellikle sosyal/duygusal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duymaları ile ilişkilidir. Annelerin çocuklarının resimlerini sosyal medyada paylaşma sebeplerinden biri diğer annelerle etkileşim kurarak onlardan destek almaktır (Duggan ve ark., 2015). Böylece ebeveynler çocuklarını yetiştirirken yaşadıkları sorunlar için destek alabilmektedir (Archer ve Tao, 2018; Chalklen ve Anderson, 2017; Clark vd., 2015). Böylece sharenting, ebeveynlerin ebeveynliklerini kabul etmelerini ve onaylamalarını kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır (Kumar ve Schoenebeck, 2015). Sharentingi meslek olarak görmek veya para kazanma ise annelerin ya mevcut mesleklerinde tanınmak ya da sosyal medyada ünlü olmak istemeleri ile ilişkilidir. Bu annelerin aslında çocuklarının resimlerini paylaşarak kendi imajlarını güçlendirmeye çalıştıkları ancak çocuklarını da sürece dahil etmeye çalıştıkları düşünülmektedir (Davidson-Wall, 2018). Abidin'e göre (2017), mikro ünlü ebeveynler, statülerini desteklemek veya tanınırlıklarını artırmak için çocuklarını sosyal medyada gösterme eğilimindedir. Dijital kibir ve narsistik özellikler annelerin sosyal medya paylaşımlarını açıklayan bir diğer nedendir. Dijital platformlarda insanlar genellikle mükemmel görünmek ve kendi algısında iyi olanı sergilemek isterler. Sosyal medya platformlarının çoğu benliği besler ve bireylere inandıkları veya olmak istedikleri sahte varlıklar yaratma fırsatı sunar. Buna göre sosyal medyanın ontolojik açıdan narsisizmi besleyen yönleri olduğu söylenebilir. Özellikle "Ben mükemmelim, en iyisiyim ve kendimi seviyorum" gibi söylemler sosyal medyada insanların narsist yönünü ortaya çıkarmaktadır (Alanka ve Cezik, 2016). Sosyal medya anneleri kendilerini en iyi, en mutlu, en "bir şey" olarak tanımlarken; çocuklarını en mükemmel, en zeki, en eğitilmiş çocuklar olarak tanımlarlar. Bu durum Webb'in (2013) sharenting eyleminin narsisistik ve sömürücü olduğu görüşüyle uyumludur. Bu durumda annelerin hayatlarının her anını paylaşmaları sosyal medyadan beğeni almaya odaklanmış olmaları ile ilgili olabilir. Cino, Demozzi ve Subrahmanyam (2020) tarafından yapılan bir araştırmaya göre sosyal medyada "beğeni" almak duygusal bir tepkiye neden olmaktadır. Bu tepki sosyal medya kullanımını artırabilir ve kullanıcının daha fazla resim paylaşarak daha fazla beğeni almak için çaba sarf etmesine neden olabilir. "Sanal bir iltifat" almak amacıyla, ebeveynlerin çocuklarının iltifat alacağını bildikleri için çocuklarının daha fazla fotoğrafını paylaşmalarına neden olabilir. Son olarak duygu ve düşünceleri ifade etme aracı olarak sharenting'in yapıldığı görülmektedir (Bekdaş, 2021). Annelerin eşlerini laf çarpma, siyasi görüşlerini yazma, sosyal bir olay hakkında fikir yazma gibi nedenlerle çocuklarının fotoğraflarını paylaştığı görülmektedir.

Sharenting her ne kadar iyi niyetli nedenlerle de yapılıyor olsa da özellikle çocuklar açısından ciddi risk barındırmaktadır. Anneler çocuklarının uygunsuz, çıplak ya da yarı çıplak resimlerini paylaşmaktadır (Clark vd., 2015). Bu fotoğrafların pedofili web sayfaları tarafından çalınabilmesi ihtimali bulunmaktadır (Battersby, 2016). Bu fotoğraflar başkaları tarafından çalınabilir ve çocuklar için dijital bir kimlik oluşturulup bir başkasının çocukları olarak gösterilebilir (Coughlan, 2018; Miller, 2014) ya da fotoğraflar bilgi toplayan kişiler tarafından ticari amaçlı şirketlere satılabilir. (Nottingham, 2020).

Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde ebeveynlere bazı önerilerde bulunulabilir. Çocukların fotoğraflarının sosyal medyada paylaşılması sonucunda oluşabilecek en büyük tehdit pedofillerden gelebilecek olası zararlardır (Battersby, 2016). Bu nedenle anne-babalar, resimlerini paylaşırken çocuklarının özel hayatları konusunda saygılı, vicdanlı ve seçici olmalıdır. Çocuklarının şimdiki ve gelecekteki duygularına empati göstermelidirler. Bir çocuk kaç yaşında olursa olsun, resimlerinin paylaşılmasını istemiyorlarsa, ebeveynler çocuklarının isteklerine saygı göstermelidir (Otero, 2017). Sosyal medyada paylaşım yapmak isteyen bireylerin gizlilik ayarlarını (özellikle güncellemeler nedeniyle) sık sık kontrol etmeleri gerekmektedir. Ebeveynler, resimlerine kimin erişebildiğini kontrol etmeli ve resimlerin içeriğine dikkat etmelidir. Çocukların davranış sorunları var gibi görünen veya psikolojik durumları gösteren resimleri paylaşmaktan kaçınmalıdırlar.

Yat Kiralama Çeşitleri ve Yatçılık Sektöründe Düünden Bugünün Pandemi Krizine Yaşanan Gelişmeler¹

Types of Yacht Chartering and Yachting Sector Developments from the Past to the
Pandemic Crisis

Aziz MUSLU²

Bildiri / Scientific Paper

Geliş Tarihi / Received: 09.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 13.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100839

Atıf / Citation: Muslu, A. (2022). “Yat Kiralama Çeşitleri ve Yatçılık Sektöründe Düünden Bugünün
Pandemi Krizinde Yaşanan Gelişmeler” ODÜSOBİAD 12 (3), 2929-2946 Doi: 10.48146/odusobiad.1100839

Öz

Kitle turizmine alternatif bir turistik ürün olarak yat kiralama hizmetleri aileler tarafından tercih edilmektedir. Başlangıçta dış mekân yaşam şekline alışkın, genç kitleler tarafından yelken, yüzme ve sportif aktiviteler ile birlikte gezme görme amaçlı tercih edilse de yatlarda artan konfor ile birlikte günümüzde aileler tarafından da yoğun şekilde tercih edilmektedir. Çalışmada güncel gelişmelerin etkileri ile yat kiralama çeşitlerinde müşteri tercihleri ve piyasa gelişmeleri incelenmiştir. Çalışmanın en önemli bulgularından biri pandemi krizi sürecinde turizm sektöründe yaşanan daralmaya karşın daha butik ve sosyal izolasyonun daha kolay sağlanabildiği turistik bir seyahat olarak ailelerce tercih edildiğidir. Pandemi krizinin getirdiği olumsuz bir gelişme olarak ise ülkeler arası seyahat yasakları ve kısıtlamaların artması ekstra yükümlülüklerin gelmesi olmuştur. Olumsuz gelişmelere karşın 2020 yılı turizm sezonunda Türkiye’de iç piyasaya yönelik yasaklar 2020 yılı temmuz ayında askıya alınmış bu dönemde yat kiralama sayıları artmıştır. Uluslararası yatçılık piyasaları ise seyahat yasaklarının getirdiği etkiler ile faaliyetlerini kısıtlı şekilde olsa da gerçekleştirebilmiştir.

Anahtar Kelimeler Yat kiralama, Yat yönetimi, Deniz Turizmi, Pandemi, Covid 19

Abstract

As an alternative to mass tourism, yacht charter services are preferred by families. Although it was preferred by young people that were used to the outdoor lifestyle initially for sailing, swimming and sportive activities, nowadays it is preferred by families with the increasing comfort on yachts. In the study, the effects of current developments, customer preferences, and market developments in yacht charter types have been examined. One of the most important findings of the study is that families prefer it as a touristic journey. Most importantly, the reason for choices social isolation can be more easily despite the contraction in the tourism sector during the pandemic crisis. As a negative development brought about by the pandemic crisis, the increase in travel bans and

¹ III. Uluslararası Aile, Gençlik ve Çocuk Dostu Turizm İşletmeciliği Kongresinde 25 Haziran 2021 tarihinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fatsa Deniz Bilimleri Fakültesi, Ordu, Türkiye, E-mail: azizmuslu@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3496-1374>

restrictions between countries has introduced extra obligations. Although the negative developments of 2020 prohibit the tourist season in 2020 for the domestic market in Turkey has increased the number of charter yachts sailed in July. On the other hand, international yachting markets could perform their activities in a limited way because of travel bans.

Keywords Yacht Chartering, Yacht Management, Maritime Tourism, Pandemic, Covid 19

Giriş

Seyahat endüstrisi alanında önemli bir turizm aktivitesi olan yatçılık içerisinde verilen hizmetler açısından farklı sınıflandırmalar yer almaktadır. Yüzyılın başında ortaya çıkan yatçılık aktivitesi endüstrileşme ile hem yat maliyetlerinin azalması hem de kentlerde yaşayan kitlelerin doğaya özlemi ile hızlıca bir gelişme göstermiştir. Küresel olarak yatçılık merkezlerine baktığımızda en önemli merkezin Batı Akdeniz olduğu görülmektedir. Yatçılık kapsamında bu bölgeyi mevsimsel olarak ikame eden en önemli bölge ise Karayiplerdir. Yat sahibi olmanın ve yatı yüzer ve çalışır kılmanın yüksek maliyeti yat kiralama endüstrisinde zaman içinde sermaye birikiminin yoğunlaşmasına ve bu endüstri içinde lüks yat kiralamanın artmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin yanı sıra küçük yelkenli yatların çıplak kiralamasından mürettebatlı süper yatlara kadar her sınıftan müşteriye hitap edebilecek yat kiralama hizmetleri ortaya çıkmıştır. Yat kiralayanların motivasyonları farklılık arz etse de ailelerin tercih ettiği bir seyahat şekli olmaktadır (Anadolu, 2021). Yatçılık yapılan bölgeler önemli peyzaj özelliklerine sahip olan ve yaşamak için talep edilen bölgelerdir. Yatçılık, turiste doğal, tarihî ve kültürel güzelliklerin pazarlanmasına dayalı bir faaliyettir. Bu nedenle sözü edilen değerlerin korunması ve zenginleştirilmesi önem taşımaktadır (Keleş, 2003). Statü göstergesi ve saygınlık amacıyla yat kiralama aktiviteleri gerçekleştirilmektedir. Özellikle süper yat ve mega yat kiralama endüstrisi katılımcıların saygınlık ve itibar görmek gibi motivasyonlarının yoğun olduğu kiralama çeşitleridir. Bu yatlar, iş toplantıları ve iş anlaşmalarının yapıldığı önemli davetlerin verildiği yatlardır. Bu nedenle dünyada yat boyutlarının büyümesi ve konforlarının artması yönünde bir eğilim görülmektedir. Türkiye’de 2019 yılını bir önceki yıla kıyasla %5,2 büyüyerek kapatan Yat imalat sektörü, tüm dünyayı etkisi altına alarak dünya ticaretine önemli darbeler vurulan 2020 yılını birçok ihracatçı sektörün aksine rekor ihracat artışları ile tamamlamayı başarmıştır. 2020 yılında 1 milyar 375 milyon dolar ile son yılların en yüksek rakamına ulaşan ihracatımız, 2019 yılına kıyasla %31,9 oranında büyüyerek Türkiye’de ihracatını en çok artıran sektör olmuştur (Gemi ve Yat İhracatçıları Birliği, 2021) Lüks yat üretiminde dünya markası haline gelen Antalya Serbest Bölge’de 2000’den bu yana, satış değeri 1,2 milyar dolara ulaşan 460 yat üretildi. Türkiye, yat üretiminde dünya üçüncüsü olarak yer alıyor (TRT Haber, 2020).

Türkiye’de özellikle yat kiralama işinde mavi yolculuk ile kendine özgü bir gelişme alanı bulmuştur. Ufak tekneler ile günlük geziler kısıtlı zaman içinde yapılan turlar ile başlayan yatçılık öteki turizm türlerine kıyasla daha fazla geçmişi olmasına karşın son yıllarda kitle turizmin parçası olarak bini aşan yat filosu ile hızlı artan bir gelişme göstermiştir. Özellikle Akdeniz geleneksel tekne inşa yöntemleriyle yapılan ahşap yatlardan (gulet) oluşan Mavi Yolculuk filosu yat sektöründe önemli bir yer tutmaktadır. Mavi Yolculuk Filosu aynı zamanda Türkiye’nin dünyadaki yatçılık sektörüne kazandırdığı kendine has bir

turizm çeşididir. (IMEAK DTO, 2021). Yat turizminin Türkiye'ye kazandırmış olduğu gelirle ilgili net rakamlar bulunmasa da dört ay yaz sezon içinde % 70 ortalama dolulukla işletildikleri varsayılarak, sadece kiralama gelirlerinin yüz elli milyon ABD doları olduğu ve bu yat turları için Türkiye'ye gelen turistlerin diğer harcamalarıyla beraber Türkiye'ye toplamda üç yüz milyon ABD doları civarında ortalama bir gelir yarattığı söylenebilir (TURSAB, 2007).

Günümüzde oldukça önem kazanan yat kiralama hizmeti tüm turizm hizmetlerinde olduğu gibi 2020 yılının başında ilk defa duyduğumuz Covid 19 salgını ile derinden etkilenmiştir. Kısıtlamalar ve seyahat yasakları sonrasında kitleler alternatif seyahat türleri aramaya başlamıştır. Aileler butik olarak seyahat edebilecekleri turistik tercihlere yönelmeye başladılar. Başkalarının olmadığı sakin yerlerde tatil yapmak önemli bir tercih olmuştur. Kitle turizmi yerine müstakil ev kiralamaları atarken özellikle yatçılıkta artan bir talep ile karşılaşmıştır. Tecrübeli olanlar mürettebatsız yelkenli yat kiralamaya yönelmiştir. Türkiye'ye özgü mürettebatlı yat kiralama olan mavi yolculuk ile guletler yoğun talep ile karşılaşmıştır. Buna örnek olarak Fethiye Deniz Ticaret Odası Başkanı, salgın kısıtlamalarının kaldırılmasıyla deniz tutkunlarının bölgeye akın ettiğini, izole tatil geçirmek isteyenlerin yat turizmine yöneldiğini, bölgede korona virüs tedbirleri çok sıkı uygulandığını, kiralanan yatların dezenfekte edilmesi konusunda herkesin hassasiyet gösterdiğini ifade etmesi gösterilebilir. (Yeni Asır, 2020).

Yat Kiralama

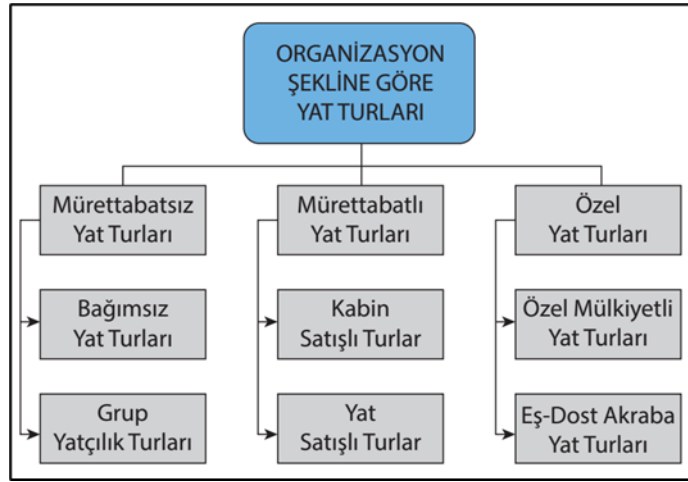
Yat kiralama rekasyonel bir turizm çeşidi olarak önemi her geçen gün artmaktadır. Yatçılık faaliyetlerinin başladığı yılları takip eden süreçte daha geniş kitleleri deniz ile buluşturmak için yat kiralama faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Yat kiralama çeşitleri konjektürel gelişmeler sonucu talebin ve arzın değişiklik göstermesi ile çeşitlenmiştir. Yat kiralamak turistik ürün olarak özellikle 70'li yıllarda yaygınlaşmış, bu yıllardan sonra maliyetlerin düşmesiyle kitlesel olarak gelişebilmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda çok fazla gelişmenin yaşanmasıyla önem kazanan yatçılık, ortaya çıkardığı gelir ile beraber gelişen alternatif bir turizm türüdür (Kaya & Narin, 2008).

Özellikle yaz aylarında kısıtlı zamanda yat kullananlar, yat sahibi olmanın yüksek maliyetine katlanmak yerine yat kiralamayı tercih etmektedirler. Yat bakım, tutum, bağlama, harçlar, personel gibi rutin maliyetler ve öngörülemeyen maliyetler yat sahibi olmak yerine kiralamanın gözde olmasının en temel sebebidir. Yatın mülkiyetine sahip olmak isteyen yatçılar ise ortak mülkiyetli devre mülk yat sistemleri ile yatlardan yararlanmak için yeni alternatif seçenekleri tercih edebilmektedir. Ailelerin hem mürettebatlı hem de mürettebatsız yat kiralama hizmetlerini sıklıkla talep ettikleri görülmektedir. Yat kiralama niş bir sektör olmasına karşın geniş kitlelerin yat seyahatlerinden istifa etmesi sağlanmıştır. Dreizis & Potashova (2018) yatçılığın kıyı kentlerinin gelişme potansiyelinin önemli yönlerinden biri olduğunu belirtmektedirler. Yarattığı doğrudan gelirin yanı sıra önemli dışsal ekonomiler yaratarak bölge ekonomileri için dolaylı istihdam ve gelir yaratmaktadır.

Yat kiralama işi dünyanın birçok bölgesinde yapılmaktadır. Akdeniz bugün hâlâ dünyanın en aktif ve en cazip yat kiralama bölgesidir. Sadece Akdeniz, dünya yat kiralama piyasasının %70'ini (mürettebatlı ve çıplak yat kiralama dahil bünyesinde bulundurmaktadır (Ecorys, 2013). Danimarka, Norveç, İsveç,

Hollanda, Fransa, Almanya, İspanya, İtalya, Yunanistan, Hırvatistan ve Türkiye yat turizminde popüler olan destinasyonlardan bazılarıdır (Sevinç & Güzel, 2016).

Silveira (2020) yaptığı çalışmada Azor Adaları'nda yat turizmine olan yüksek talebin kuzey yarım kürenin daha sıcak aylarında oluştuğunu ancak son birkaç yıldır yüksek sezon olarak nitelendirilebilecek bu sezonun daha uzun sürdüğünü belirtmektedir. Bu uzun sezonun Nisan yerine Mart'ta başlayarak Eylül yerine Ekim ayında bittiğini belirtmiştir. Bu durumun bölgede daha fazla gelir sağlanmasına yol açtığı ve bölgesel kalkınma için daha fazla olanak sağladığını ifade etmiştir.

Görsel 1. Organizasyon şekline göre yat turlarının sınıflandırılması

Kaynak: Kocabıçak, 1996.

Son yıllarda yatçılık, artan yat boyutuna bağlı olarak değişikliklere uğramıştır. Öne çıkan süper yatların veya mega yatların sayısı (24 ila 180 metre arası) artmaya başladı. Bu yatlar lüks, büyük, profesyonel mürettebatlı motorlu veya yelkenli yatlardır. Bu yatlar genellikle yat kiralama hizmeti sırasında konuklara eşlik eden kiralık personel ile kiralanabilir (Silveira, L.A. 2020; Muslu, A. 2015). Bu yatların masraf ve maliyetlerinin yüksek olması kısıtlı zamanda sınırsız lüks ve konfor arayan yat kiralama müşterilerinin artan talepleri ile hızlı bir büyüme süreci içine girmiştir. Başarılı bir yat işletmeciliği işletmenin filosundaki yatları yaşını, fonksiyonlarını, yat personelinin, program ve rotayı doğru kombine edildiği oranda gerçekleştirebilecektir (Muslu, 2015). Mürettebatlı yat kiralama mavi yolculukta yatın tamamıyla kiralanması ile tercih edilmektedir (Görsel 1). Kabin kiralama (Görsel 1). Taleplerinin pandemi nedeniyle daha da azaldığı görülmüştür. Bir diğer yat turizmi alternatifi ise Filotilla gezileridir. Grup (Filotilla), (Görsel 1). En fazla on yelkenliden oluşan filo hâlinde yapılan gezidir. Gün boyu bağımsız yelken yapılabilmektedir ama sürekli lider yelkenli yat ile iletişim hâlinde olunması gereklidir (budgetsailingturkey, 2021). Çıplak kiralama yelkenli tecrübesine güvenemeyen ve seyir yapılacak bölgeye hâkim olmayan yatçılar grup halinde kiralama flotilla turları tercih etmektedirler.

Küresel Yat Kiralama Piyasaları

Konaklama hizmetleri ile kıyasladığımızda yatçılığın turizm endüstrisinin içinde yer alması oldukça yenidir. Yat kavramının orijinine baktığımızda ise bu ismin Hollandalılar tarafından verildiğini görmekteyiz. XVII. yüzyılda korsanlara hızlı bir şekilde müdahale etmek isteyen Hollanda, ürettiği hızlı teknelere avcı manasında “Yaght” ve gemi manasında “Chift” sözcüklerinin birleşmesiyle avcı yelkenlisi anlamına gelen “Yacht” ismini vermişlerdir. Hollandalıların II. Charles İngiltere kralına bu yattan bir adet armağan etmelerinin neticesinde yatlar İngiltere’ye, sonrasında da tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Yatçılık ve yat İşletmeciliği günümüzde yat; ticaret, ulaşım ve savaş amacı olmayan, spor ve gezi için kullanılmakta olan motorlu ve yelkenli tekneler için verilen yaygın (düzeltildi) bir isimdir (Özkan, 2008). Dünya üzerinde yatçılık endüstrisinin yüz yılı aşkın bir geçmişi bulunmaktadır. İngiliz elitlerinin Alplere ve Akdeniz’e yapmış oldukları turistik amaçlı seyahatler, yatçılığın başlangıcı olmuştur. Sonrasında İkinci Dünya savaşı sonrası yaşanan ekonomik genişleme ile orta sınıfın zenginleşmesi ve teknolojiye yaşanan gelişmeler yatçılığa ve yatçılık bölgelerine ilgiyi arttırmıştır. Komposit yatların yapılması yelken bezinin ortaya çıkması, deniz dizel motorlarında oluşan yenilikler yat sahibi olmayı kolaylaştırmıştır. 1970’li yıllara varıldığında yat kiralama hizmetlerinin hem çıplak kiralama hem de mürettebatlı kiralama hizmetleri olarak arttığı görülmüştür (IMEAK DTO, 2021). Batı Akdeniz bölgesinde yoğunlaşan yat kiralama yatların kış mevsimlerinde ılıman iklimi olan Karaip bölgelerinde kullanılması ile bir yıl boyunca âtil kalmadan işletilmelerini sağlamıştır. Lüks sınıf yatlar böylelikle mevsimsel olarak birbirini ikame eden destinasyonlar ile karlı şekilde işletilmiştir. Alternatif güzergâh arayışları ile Akdeniz’in doğusuna doğru yat turları yapılmıştır. Türkiye ve Yunanistan’ın önemi artmış 90’lı yıllara geldiğimizde Yugoslavya’nın dağılması ve liberalleşmesi ile öncelikle Hırvatistan ve Karadağ yat kiralama piyasasında tercih edilen destinasyonlar olarak yerini almıştır. Kara yolları ile orta Avrupa’ya yakın olması Hırvatistan destinasyonlarının tercih edilmesine sebep olmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde Hırvatistan Akdeniz çanağında en önemli alternatif yat kiralama merkezi olmuştur. Fakat Akdeniz çanağında günümüzde hala en önemli güzergâh Batı Akdeniz olarak yer almaktadır. Akdeniz’in diğer bölgelerine olan yat turları ağırlıklı bu bölgelerde konumlanmış yat işletmelerince organize edilmektedir. Avrupa yat kiralama sektörünün cirosu 6 milyar Euro olduğu tahmin edilirken sektörde yaklaşık 20.000 kişi çalışmaktadır. Sadece Akdeniz dünya yat kiralama talebinin %70’ini karşılamaktadır (Ecorys, 2015).

Bu kadar büyük bir talebi karşılayan Akdeniz’de en önemli yedi yat kiralama rotası şunlardır;

- Fransa’nın güneyi (Monaco, Nice, Cannes),
- İtalya Kıyıları ve Sardunya,
- İspanya Kıyıları ve Baler Adaları (Mayorka, Ibiza, Menorka),
- Sicilya ve Malta
- Karadağ ve Hırvatistan
- Yunanistan Kıyıları ve Yunan Adaları (Mykanos, Santorini,)

- Türkiye'nin Güney Ege ve Batı Akdeniz Sahilleridir (Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Antalya) (IMEAK DTO, 2021)

Görsel 2. Mega yat oturma salonu ve kamarası
Kaynak. Ege yat Bodrum

Monaco dünyanın sayılı zenginlerinin yatları ile ilk uğradıkları yatçılık açısından en önemli merkezlerden biridir. Monaco 2003 yılında limanın dışında büyük bir yarı yüzer iskele inşasından sonra yatların ana giriş kapısı hâline gelmiştir. 2012 yılında 246.000 kişi Monaco'ya gelmiştir (D'Hautesserre, 2016). Dünya yatçılığının merkez destinasyonu olarak ifade edebileceğimiz Cote d'azur kıyı şeridi Saint-tropez, Antibes, Cannes, Villafranch, Nice gibi markalaşmış şehirlere yakınlığı ile Monaco oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Yatçılık sektöründe özellikle kıyı peyzajı açısından zenginlik lokasyon tercihi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Fakat Monaco'nun plajlarının, restoranlarının, otellerinin ve kumarhanelerinin elit kitlelerce tercih edilmesi nedeniyle ayrıca bir cazibe merkezidir.

Yatların ve yat ile seyahat edecek kitlelerin tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir sektör kümelenmesi oluşmuştur. Restoranlar, kafeler, oteller yatçılık sektörünün etrafında hızlıca gelişen hizmet alanlarıdır. Yatçılık doğrudan 15-16 adet dolaylı olarak da 70'e yakın endüstri ile bağlantı içindedir (Muslu, 2018). Yapılan incelemeye göre, en fazla faal yat kiralama şirketi İngiltere'de, ardından İtalya ve Yunanistan'da yer almaktadır (Ecorys, 2015). Örneğin, salgın döneminde özgür bir tatil için 1975'te yaşamını yitiren Yunanlı zengin armatör Aristotle Onassis'in hanımı Jackie Onassis, şöhretli oyuncular Marilyn Monroe, Richard Burton, İngiltere'nin önceki başbakanlarından Winston Churchill, Elizabeth Taylor ile tatil keyfi yaşadığı "Christina o" isimli yat, haftalığı 800 bin ABD dolarına kiraya verilmektedir (CNN Türk, 2021). Bu kadar yüksek telaffuz edilen rakamlar yatçılık sektörünün yüksek katma değerli bir sektör olduğunu göstermektedir. Bu piyasadan en fazla payı İngiltere almaktadır. İngiltere'deki yat kiralama işletmelerinin Güney Fransa'da ayrıca şubeleri bulunmaktadır. Fakat Dünya ticaretinde yaşanan gelişmeler Asya ve Pasifik ülkelerinde artan zengin sayısı süper yat ve devasa yat sahiplerinin sayısını da dolaylı olarak arttırmıştır. Yat boyutlarının büyümesi Akdeniz ve Karaip bölgesinde seyir yapan süper yatların pasifik bölgelerine seyir yapabilmelerini teknik olarak daha kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeleri gören

Avusturalya hükümeti marina, yat restorasyon ve refit işlemlerini ülkesinde verilmesi için yasal altyapıyı uygun hale getirmek için çalışma yürütmektedir. Konvansiyonel yatçılık bölgelerinin uzağında olmasına karşın yüksek katma değerli yat kiralama hizmeti pazarından pay almak için girişimde bulunmaktadır. Örneğin, Avustralya Federal Parlamentosu tarafından yabancı bayraklı süper yatlar için yat kiralama lisanslarına izin serbestisinin önünü açacak yeni bir yasa tasarısını onaylanması için incelemektedir (Ocean Magazine, 2020). Yatçılık konusunda alt yapı yatırımlarını hızlandırmaktadır. Avustralya ve Yeni Zelanda'nın iç talep ve yaygın denizcilik kültürü sebebiyle ilerleyen yıllarda yatçılık sektöründe daha fazla yer alması beklenmektedir-Süper yat ve Megayat olarak isimlendirilen bu yatların sayılarının artması ve ayrıca Asya- Pasifik bölgesinde yeni zenginlerin ortaya çıkması Avustralya'nın süper yat kiralama konusuna eğilmesinin önemli bir nedenidir. Kiralık yatlar, dünya süper yat filosunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Dünyada şu anda her yıl ek olarak 150 yeni yatla büyüyen 5.000'den fazla süper yat bulunmaktadır (Ocean Magazine, 2020).

Türkiye'de Yat Kiralama

Türkiye'de yat kiralama hizmetlerinin ortaya çıkması, Akdeniz çanağında diğer ülkelere göre daha geç gerçekleşmiştir. Bunun nedeni de alt ve üst yapı çalışmalarının 1982 yılındaki teşviklerden sonra başlamış olmasıdır (Yetgin & Yılmaz, 2018). Türkiye'ye Yunan adalarından kiralık yatlarla gelen Avrupalı turistler yat kiralama hizmetlerinin Türkiye'de başlamasına neden olmuştur. Keşif ruhuyla özel yatlar ve kiralık yatlar ile Türkiye kıyılarına gelinmesinden önce Türkiye entelektüelleri Halikarnas balıkçısının yönlendirmesiyle Azra Erhat ve arkadaşlarınca mavi yolculuklar yapmaktaydı. 1957 yılında kadınların da ilk kez mavi yolculuğa katılmasıyla mavi yolculuklar devamlı hale gelir ve gelenekselleşmiştir. Hatta 1957 yılından sonra yapılan Gökova Körfezi turları yıllık faaliyetlere dönüşür (Yetgin & Yılmaz, 2018). Aynı dönemlerde geleneksel guletler bir haftayı aşan mavi yolculuklar için kullanılmaya başlanmıştır. Devletin sağladığı teşvikler ve hazırladığı yasalarla gelişmeye elverişli hale gelen yat turizmi, denizle ve süngercilikle uğraşanlar için de cazip hale gelmiştir. Süngercilikten mavi yolculuğa geçiş dönemi süngercilikte kullanılan ve tuvaleti bile olmayan teknelerle tuvalet ekleyerek, su depoları yerleştirilerek kabinsiz bir şekilde mavi yolculuklara çıkılarak başlamıştır (Yetgin & Yılmaz, 2018). Teknik özellikleri her geçen gün gelişen geleneksel ahşap yatlar yabancı turistlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. 1970' yıllarda gelişme gösteren yatçılık 1974 yılından sonra siyasi nedenlerle durgunluk sürecine girmiştir. Türkiye'de yaşanan 1980 askeri darbesi sonrasında Turizm teşvik kanununun çıkarılması yat turizmi yönetmeliğinin resmî gazetede yayınlanması ile resmi bir hüviyet bulan yatçılık sektörü gelişme gösterebilmiştir. Özel çevre koruma kanunuyla mavi yolculuğa uygun bazı bölgeler koruma altına alınmıştır. Türkiye kıyıları Avrupalı turistler için cazibe merkezi haline gelmiş yat kiralama işi bir sektör haline gelmiştir. 1985'ten sonra ardı ardına mavi yolculuğa uygun yeni tekneler yapılmaya başlanır (Yetgin & Yılmaz, 2018). Yoğunlukla Avrupalı İngiliz, Alman ve Fransız turistler mürettebatlı yat kiralama çeşidi olan mavi yolculuklara katılmışlardır. Bu arada mavi yolculuk tanıtımları hız kazanır. Almanya hükümetince tanıtım videoları hazırlanır ve yayınlanır. Buna ek olarak İngiliz Mail on Sunday gazetesi 1985 yılında mavi yolculuğu öven bir haber yayınlamıştır (Yetgin & Yılmaz, 2018). Artan talep ile kitle turizminin yaygınlaşması 90'lı yıllarda kabin kiralama hizmeti ortaya

çıkmasına neden olmuştur. TUI ve Thomas Cook gibi küresel seyahat acentelerinin kabin kiralama mavi yolculuk hizmeti sunduğu görülmüştür. Geleneksel Mavi Yolculuk ciddi bir endüstri haline gelirken çıplak mürettebatsız yat kiralama firmaları Türkiye’de faaliyetlerini artırmaya başlamışlardır. 1999 yılına kadar yat kiralama hizmetleri sunan teknik eksiklikler, bağlama yeri yetersizliği, su sorunu, ikmal ve tedarik kaynaklı bir sürü probleme karşın yatlar verimli şekilde işletilmiştir. Konfor ve lüks isteyen ve yeterli yatçılık tecrübesi az olan ya da hiç olmayan ziyaretçiler personeli kiralama seçmektedirler. Türkiye’deki yat girişimcilerinin aşağı yukarı %80’i bu tip yat kiralama hizmeti sunmaktadırlar. Türkiye’de uygulanan mürettebatlı yat turları olarak filotilla (grup) ve mürettebatlı yat kiralama bu gruba girer (Türker, 1996). Çıplak kiralanan yatlar mürettebatlı olarak kiraya verilmektedir. Çıplak yelkenli kiralama firmaları genelde uluslararası ağları olan kurumsal işletmelerdir. Bu kurumsal işletmelerin 2000’li yıllardan sonra yaşanan ekonomik dalgalanmalar, siyasi gelişmeler ve değişen yönetmelikler nedeniyle Türkiye pazarından çekildikleri görülmüştür. Yat paylaşımının artması gibi değişik uygulamalar ile son yıllarda Türkiye’de çıplak kiralama yapan küçük ölçekli yelkenli kiraya veren işletmelerin kurulduğu görülmüştür. Yurt dışından Türkiye kıyılarına gelen yatların ortalama Türkiye’de kalmaları, 11 gün olarak görülmekte ve harcamaları günde ortalama 51 dolar olarak gerçekleşmektedir (Bezirgân, 2009).

Görsel 3. Lüks sınıf Mürettebatlı kiralama hizmeti veren bir yat

Kaynak. Ege yat Bodrum

Mürettebatlı yat kiralama geleneksel adı ile mavi yolculuk hizmetleri gelişme gösterse de konjonktürden kaynaklı ve kalıcı durgunluklar yaşamıştır. Mavi yolculukta tam anlamıyla kabin kiralama hizmeti sunan sadece üç firma kalmıştır. Kabin kiralama hizmeti uluslararası talebinin durması ile yok olma noktasına gelmiştir. Pandemi krizi sonrası hiç tercih edilmemesi muhtemeldir. Bu duruma karşın lüks standartları

artan guletler piyasada karlılıkla çalıştırılarak talep görmeye başlamıştır. 2000'li yılların ortasından sonra İngiliz ve Alman turistlerin başka bölgeleri tercih etmesi nedeniyle bu ülkelerden talepte bir azalma görülmüştür. 90'lı yıllardaki karlılık sağlanmaması nedeniyle alternatif ülke ve pazar arayışına girilmiştir. Avrupa ülkelerinin dışında Rusya ve eski doğu bloku ülkeleri konaklama hizmetleri satın almalarına karşın yat kiralama hizmeti taleplerinin az olduğu görülmüştür. Kültürel nedenlerden kaynaklı yat kiralama talep eden ülkeler başta İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkeleri olmak üzere Avrupa bölgesidir. Kabin kiralama hizmetleri azalsa da yatı tamamen mürettebatlı kiralama işi devam etmiştir. Mürettebatlı yat kiralamada iç piyasada yıllar içinde talebin arttığı görülmüştür. Yerli turistler sınırsız lüks talep ederek yoğunlukla saygınlık amacıyla bu turlara katılmaktadırlar. Gelişen guletler hem teknik hem de hizmet açısından bu talepleri karşılamaya çalışmaktadır. Kabin kiralama ile kabin sayıları ile büyütülen yatlar refit işlemlerine alınarak kabin sayıları azaltılarak daha butik hizmet verecek şekilde jakuzi, hidro masaj vb. ekipmanlar ile donatılmaya başlamıştır. Tur güzergâhları olarak mavi yolculukta Mandalya körfezine yapılan turlar koyların yok olması nedeniyle programdan çıkarılmıştır. Bodrum çıkışlı Gökova turları, Marmaris çıkışlı Datça Yeşilova körfezi Göcek on iki adalar, Fethiye çıkışlı Göcek on iki adalar ve Kaş Kekova, Antalya çıkışlı Kekova turları günümüzdeki mavi tur güzergâhlarıdır. Mürettebatsız yatlarda aynı bölgelerde gezi yapmaktadırlar. Fakat son yıllarda özellikle mavi yolculukta Yunan adalarına yapılan turların sayısında artış yaşanmıştır. Popüler hale gelen Yunan adası turları iç piyasada talep gördüğü gibi yabancılar içinde tercih edilmektedir. Yunan adalarına yapılan uçak seferlerinin sıklığı da tercih edilmekte etkili olmaktadır. Fakat Yunanistan bayrak devleti kontrolleri ile Türk yatlarını sıkı denetimler yaparak limanda tutuklanmıştır. Bu kapsamda 2016 yılında iki adet ticari yat, 2017 yılında ise dört ticari yat Yunan liman devleti denetimlerinde tutuklanmıştır. Son yıllarda Yunan adalarından Türk bayraklı yatların yolcu alımını da engellenmiştir. Bu durum Türk bayraklı yatların farklı bayraklar donatmasına hatta nadir olsa da Yunan bayrağı çeken Türk Yat sahipleri olmaktadır. Bodrum'da kabin kiralama hizmeti sunan Barbaros yatçılığın sahibi Türk, Malta ve Yunan bayraklı yatları ile Türkiye ve Yunanistan'da turlar yaptığını ifade etmiştir (Barbaros Yatçılık, 2021).

Geleneksel ahşap yat işletmeciliği diğer bir adı ile mavi yolculuk Türkiye'de yat kiralama pazarının önemli bölümünü oluştursa da kısıtlı motor yat ve süper yat kiralama hizmetleri verilmektedir. Küresel yat firmaları mega ve süper yatlar ile Türkiye kıyılarına turlar yapmaktadır. Bu hizmetler daha yüksek katma değerli yat kiralama hizmetidir. Türkiye'deki işletmelerin bu konuda piyasada küresel rekabet güçleri yoktur. Hizmet sağlayıcıların yatlarına bağlama yeri, acentelik ve kara turları sunarak Türkiye ekonomisi için dolaylı gelir elde edilmektedir. Türkiye'de 2019 yılı itibarıyla 1571 adet geleneksel gulet yat, 220 adet Bare-Boat (KTB İzinli Yabancı Bayraklı) yelkenli yat, toplamda 1791 yat ve 18.197 yatak kapasitesi mevcuttur (IMEAK DTO, 2019).

Türkiye'de yat kiralama hizmetlerinin ortaya çıkması Akdeniz çanağında diğer ülkelere göre daha geç gerçekleşmiştir. Bunun nedeni de alt ve üst yapı çalışmalarının 1982 yılındaki teşviklerden sonra başlamış olmasıdır (Yetgin & Yılmaz, 2018). Sadece istisnai olarak eski Yugoslavya'dan Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid 19 virüsü hızlı bir şekilde yayılarak pandemiye dönüşmüştür. Arka arkaya gelen sokağa çıkma sakaı seyahat engelleri tüm turizm sektörünü etkilediği

gibi yat kiralama sektörünü de hızlıca etkilemiştir. Dünyada seyahat engellerinin ortaya çıkmasıyla özellikle yatçılıkta süper yat kiralama endüstrisi en çok olumsuz etkilenen sektör olmuştur. Bunun en önemli nedeni, çalışanları rotasyona bağlı olarak sezonluk çalışması ve çok uluslu olması yat personelinin yat turizmi destinasyonlarına ulaşmasını engellemiştir. Pandeminin ilk dönemlerinde hızlıca etkilenen İtalya kırmızı bölge ilan edilerek yat kiralama firmalarının tüm faaliyetlerini durdurduğu bir bölge halini aldı. Karaiplerde pandemi krizi nedeniyle olumsuz etkilenen sektör pandemi krizinin uzaması ile Batı Akdeniz'de de beklentilerinin altında bir sezon geçirmek zorunda kaldı. 2020 Temmuz ayı sonunda çeşitli ülkelerde yasakların kaldırılmasıyla yat kiralama hareketliliği başlamıştır. Avrupa'da özellikle iç talepte önemli artışlar kaydedilmiştir. Özel yat sahibi olma talebi ile ikinci el yat piyasasında hareketler yaşanmaya başlanmıştır. Kitle turizmine alternatif olarak, düşük bütçeli yat kiralama talebi artmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra yat personel yönetiminde de önemli sorunlar yaşanmıştır.

Covid 19 Krizinin Yat Kiralamaya Etkisi

Türkiye'de yat kiralama piyasasında Avrupa'daki gibi artan bir iç taleple karşılaşmıştır. Yeni tip korona virüs Covid-19 pandemi başlamasına müteakip izolasyonun sağlanabilmesi nedeniyle mavi tur piyasasında müşteriler tarafından yoğun bir ilgi ile karşılaşmıştır (Vira Haber 2021). Mavi Yolculuğu özelleştiren ve en ayırt edici farkı, personeli bir hizmet olmasıdır. Ayrıca üst düzeyde misafirperverlikle konaklama hizmetinin sunulmasıdır. Yatlarda kabin adedi altıya kadar çıkarken, kapasiteleri en fazla on iki kişi kadar olmaktadır. 2020 yılında pandemi nedeniyle gelen yabancı turist sayısında ciddi miktarda azalma olmasına karşın yerli turistlerin yarattığı taleple sektördeki azalma %40 olarak gerçekleşmiştir. Mavi Yolculuk turizmi kişiye özgü olması nedeniyle daha güvenli ve emniyetli görüldüğü için azalan talebin etkisini sınırlandırmıştır (Posta, 2021):

Setur Kültür Turları Yöneticisi, iç piyasada yat turlarına oluşan alakanın %100 arttığı konusunu vurgulayarak, gelen 3 talepten 2'sinin mavi tur için geldiğini ve Mavi yolculukta en fazla alakanın Bodrumdan başlayan Gökova Körfezi, Marmaris, Göcek çıkışlı Göcek Koyları ve Fethiye çıkışlı Kekova rotalarına olduğunu dile getirmiştir (Sözcü, 2020). Özellikle mavi yolculuğa artan bir talep olsa da çıplak kiralama (bareboat) yatlarla yönelikte artan bir talep ile karşılaşıldı. Kalabalık yerlerde olmaktan kaçınan ve Covid 19 pandemi salgınına karşı kişisel olarak tedbir almak isteyen üst ve orta düzey kazançta sahip olan kişiler denizde tatil yapmak isteyen kişiler bu yatları tercih etmiştir (Deniz Bülten, 2021). Covid 19 pandemisi Türkiye'deki tatil konseptini değiştirmiş ve izole bir tatil gerçekleştirmek için lüks yatlarla artan ilgi ile karşılaşmıştır. Türkiye'de turizm talebinin en yoğun görüldüğü Muğla'nın Marmaris ilçesinde yer alan koylar özellikle ekonomik değeri yüksek olan yatların demirlediği önemli bir merkezdir. Marmaris'te sezon öncesinde Covid 19 pandemisi nedeniyle izole tatil yapmak amacıyla olan müşteriler lüks yatlarla çok fazla ilgi göstermiştir. Rezervasyonların kış aylarından dolmuş olduğunu, sezonun başında yer alan Haziran ve mayıs aylarında boş yat kalmadığını yat işletmecileri belirtmiştir. Ayrıca Ağustos ve temmuz aylarında %80 doluluğa ulaştıklarını aktarmışlardır. İzole olarak tatil

yapmak isteyenler bir hafta için 14 bin ila 150 bin Türk lirası arasında farklı rakamları ödemesi gerekmiştir (NTV, 2021). 2020 yılının turizm sezonunda artan yerli ve yabancı yat kiralama talebi karşılanmıştır. Öncelikle Bodrum'a özel guletlerin sunmuş olduğu hizmet kalitesi ve rahatlık Türkiye'yi dünya üzerinde yat turizminde önemli hale getirmiştir. Küçük yatlar başta olmakla tüm yat satışlarında bir artış yaşanmıştır (Posta, 2021).

Türk Yat İşletmecileri Yatırımcıları Broker ve Acentecileri Derneği Başkanı, iç piyasada yükselme trendi yakaladıklarını fakat bunun yabancı yatçıların açığı kapatmadığını normalleşme sürecinden itibaren yat turlarına büyük bir yönelme olduğunu fiyatlamının Euro üzerinden olması nedeniyle yerli ziyaretçilere çok fazla fırsat sunmadığını Euro ve Türk lirası arasındaki farkın yat işletmeleri tarafından zor bir süreç yarattığını bildirmiştir (Sözcü, 2020).

Yatın ihtiyaç dışı bir lüks olarak görülmesine karşın pandemi süresince, hayati bir gereklilik olarak görülmeye başlamıştır. Çünkü yatlar kalabalık yerlerden uzakta demirleyen ve istifade edenlerin kendilerine ait tahsis edilmiş izole mekanlardır. Kişilerin kendilerine zaman ayırması ve izolasyonun değerini anlamasıyla yatçılık pandemi sürecinde önem kazanmıştır. (Amerika'nın sesi, 2021) Viravira.co firmasının üst yöneticisi 2021 sezonu için 6-8 kişilik arkadaş gruplarının yada ailelerin turlara çıktığını, fazla yolcu kapasiteli yatların fazlaca talep görmediğini, bu yatların az kişilik grupları ağırladığını ve beklentilerinden farklı olarak 2021 yılı için fazla kapasiteli mesela 20 ve 25 yolcu kapasiteli yatların, az yolcu kapasitesine sahip 6 ve 10 yolcu kapasiteli yatlara nazaran daha hızlı rezervasyonlarının dolduğunu belirtmiştir (Anadolu, 2021).

Yetkililerin ve uzmanların açıklamalarından anlaşıldığı üzere, korona sürecinde artan bir talep ile karşılaşmıştır. Bu talep karşılanırken salgından korunmak da sektörün önemli bir vazifesi olmuştur. Salgınla yatçılıkta iç ve dış paydaşların ortak amaçlardan biri de artan sağlık koşullarının önemiyle daha yeni ekipmanlarla donatılması olmuştur. Bu kapsamda yatların yeni ekipmanlarla donatılarak sağlıklı ve güvenilir seyahat hizmeti sunması müşteri memnuniyeti açısından önem kazanmıştır. Yeni bir salgının ortaya çıkması durumunda personelin önlem alması noktasında daha bilinçli hareket etmesi göz önüne alındı. Kültür ve Turizm Bakanlığınca deniz turizmi araçları ve tesisleri ile turizm amacıyla yapılan sportif faaliyetler için kontrol edilen normalleşme süreciyle ilgili genelge 81 İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne gönderilmiştir. 1 metre kuralı maske zorunluluğu dezenfekte edilmeden sefere çıkılmaması talimatı verilmiştir (Sözcü, 2020).

Görsel 4. Çıplak kiralama (Bareboat) yelkenli yat
Kaynak. Ege yat Bodrum

Rezervasyon görüşmelerinde yabancı ziyaretçiler tarafından personelin aşılınıp aşılınmadığını hususunda bilgi talep edilmektedir. Deniz ticaret odasının girişimleriyle bu nedenle turizm endüstrisinde faaliyet çalışanların öncelikli olarak aşı programına dahil edilmesi sağlanmıştır. Her tur öncesinde personele test yapılmıştır (Posta, 2021).

Pandemi süresince yat personeli için koruyucu ekipman kullanılması ve günlük ateş ölçümü zorunlu olurken tüm denizciler için temel ilk yardım kursu zorunlu ve zabıtlere ileri düzey sağlık eğitimi verildi. Bu eğitim, Covid 19'dan sonra daha detaylı eğitim modülleri halinde verilmesi yönünde sektör yetkilileri görüş beyan etmişlerdir. Yatçılığın tüm paydaşları tarafından fiyasyon ekipmanları ile yatların donatılması ve tasarlanması ve bu konuda son teknoloji giyilebilir sağlık ekipmanları ve nesnelere interneti ile termal kamara gibi önlemler ile emniyetli yatların seyir yapması önerilmektedir. Büyük otellere ve kamusal alanlara göre daha sağlıklı ortam sunan yatlar; profesyonel bağımsız sağlık kuruluşlarınca hijyen işlemleri yapılarak, personelin tur öncesi test yaptırması ve Corona virüs eğitimlerinden geçmesi ile daha güvenilir olması planlanmıştır. Halk sağlığı merkezlerinin vermiş olduğu talimatlara göre kabinleri temas edilen yerlerin, yaşam alanlarını her gün dezenfekte ilaçlar ile temizlenmesi gerçekleştiriliyor.

Sonuç ve Öneriler

Yüzyıllık bir geçmişe sahip yatçılık içinde yat kiralama hizmetleri önemli bir hizmet alanı olarak yer almaktadır. Yat kiralama geçmişten günümüze kendi içinde değişim göstererek dönemsel olarak oluşan talep değişikliklerine göre şekillenmiştir. Yat boyutları, donanımları, yat imal edilen malzemeler gibi hususlarda çok hızlı değişimler yaşanmıştır. Mürettebatlı mürettebatsız yat kiralama pazarlarında yaşanan değişimler ve yeni destinasyonlar ile talep karşısında, yeni ürünler geliştiren çok yenilikçi bir

sektördür. Pandemi krizine kadar yat paylaşım modellerinden kabin kiralama hizmetlerine kadar geniş yelpazede yat kiralama hizmetleri geliştirilmiştir. Son yıllarda dünyada en önemli değişimlerden biri yat boyutlarının büyümesi konforun artması olmuştur. Bu doğrultuda süper yat ve mega yat kiralama endüstrisi hızla büyümüştür. Yaşanan pandemi krizi ile turizm sektörü benzeri görülmemiş bir sıkıntı ile işleri durma noktasıyla karşı karşıya kaldı. Küresel yatçılık pazarında hem iş gücünün hem de misafirlerin seyahat engelleri ve kısıtlamalar nedeniyle Akdeniz çanağında yatçılık merkezlerine ulaşamamaları yat kiralama endüstrisinde kayıplara neden olmuştur. İlk zamanlarda İtalya'nın pandemiden en çok etkilenen ülke olması bu bölgede çalışan işletmelerin hepsini olumsuz etkilemiştir. Bu durumun dışında artan iç piyasa talebiyle az yolcu kapasiteli yatlar Avrupa'da belirli bölgelerde faaliyet göstermiştir. İzole tatil olması ve sadece aile bireyleriyle gerçekleştirilmesi yurt içi piyasalarda talebin artmasının önemli nedenidir. Türkiye'de yurt dışı seyahat planlarının iptal olması geleneksel mavi yolculuğu arttırmıştır. 12 kabin ve daha fazla kapasiteli yatların yerine 2-3 kabin 6-7 kişi kapasiteli yatlar tercih edilmiştir. Yurt içi çıplak kiralama yelkenli yatlarda mavi yolculuk yatları kadar olmasa da artan talep ile karşılaşılmıştır. Türkiye'de ve Akdeniz çanağında tüm yatçılık hizmeti verilen ülkelerde bir dize yasal zorunluluklar getirilmiştir. Yatlar dezenfekte etmeden denize çıkarılmadı. Mesafe hijyen ve maske kuralları katı şekilde uygulandı. Her zaman dikkat edilen hijyen kuralları daha katı şekilde uygulandı. Aşıya ulaşılmaya başlandığında Türkiye'de yat turizmi çalışanlarına aşı zorunluluğu getirildi. En önemli gelişmelerden biri personel salgın hastalıklara karşı ileri sağlık eğitimleri verildi. Sağlıkla ilgili ekipmanlar teknolojik ekipmanlar ile yatlar donatılmaya başladı. Özellikle kapalı alanlarda virüsten arındıran hava filtreleri kullanılmaları yaygınlaştı. Türkiye'de yatçılığın yapısal sorunlarına pandemi kaynaklı sorunlar eklenmiştir. Yapılaşma nedeniyle yok olan koylardan ve temel yat rotalarından çıkarılan güzergâhlar nedeniyle Yunana adaları turlarına artan bir talep mevcuttu, fakat uluslararası seyahat yasakları nedeniyle bu turlar yapılamadı. Bağlama yeri, çekek yeri, atık yönetimi, deniz kirliliği ile ilgili sorunlar geçmişe oranla çözülmüş olsa da günümüzde devam etmektedir. Fakat pandemi krizi ile yeni sorunlar eklenmiş oldu. Pandemi ile birlikte özellikle personelin eğitimi ve bilinçlendirilmesi noktasında işletmelere ve denizcilik paydaşlarına önemli görevler düşmektedir. İleri sağlık eğitimleri, yeni sağlık ekipmanlarının kullanımı, acil durumlara müdahale gibi hususlara yat personellerinin hâkim olması gerekmektedir. Mesafe kuralı, maske ve ateş ölçümleri ile sürekli yapılarak kontrollü bir seyahat önerilmektedir. Salgın hastalıklar dünya gündeminden eksik olmayacağı yönünde öngörüler bulunmaktadır. Yatçılığın sürdürülebilmesi için yeni oluşan koşullara uygun işletmecilik yapılması gerekmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Yat Kiralama Çeşitleri ve Yatçılık Sektöründe Dünden Bugünün Pandemi Krizine Yaşanan Gelişmeler” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

Anadolu Haber Ajansı (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/yat-turizminde-ramazan-ve-kurban-bayramlari-rezervasyonu-yuzde-70e-ulasti/2184987> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Amerika'nın Sesi (2021). <https://www.amerikaninsesi.com/a/pandemi-doneminde-tekneye-ilgi-artti/5625977.html> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Barbaros Yatçılık (2021). <http://www.barbarosyachting.com.tr/Haftalik-Yat-Turlarina-Talep-Artar.html> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Bezirgân, A. E. (2009). Marina yatırımlarına sektörel yaklaşım Ege'de ve ülkemizdeki son durum. Uluslararası İzmir Ulaşım Sempozyumu, Bildiriler, İzmir, http://ius.imoizmir.org.tr/ius_bildiriler/36_k84_ius_d_marine_ius1.pdf.

Budget sailing Turkey (2020). <https://www.budgetsailingturkey.com/tr/>, (Erişim tarihi: 11.04.2020).

CNN Türk (2021). <https://www.cnnturk.com/dunya/milyon-dolarlik-super-yatin-haftalik-kirasi-sasirtti> (Erişim tarihi: 11.04.2020).

Yılmaz A. & Yetgin D. (2018). Mavi Yolculuktan Yat Turizmine Geçiş, Ed. N. Kozak, Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm: Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri, Meslekler, Yıkılmazlar Basın Yayın, ISBN 978-605-683890

Deniz Bülten (2021). <https://www.denizbulten.com/haber-luks-yat-sektorune-pandemide-talep-artti-33521.html> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Dreizis, Y., & Potashova, I. (2018). Yachting and coastal marine transport development in Black Sea coast of Russia. MATEC Web of Conferences, 170, 1–14. doi:10.1051/mateconf/201817005007

Ecorys (2013). Study in support of policy measures for maritime and coastal tourism at the EU level final report Client: DG Maritime Affairs & Fisheries Rotterdam/Brussels, https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/study-maritime-and-coastal-tourism_en.pdf. (Erişim tarihi: 18.04.2020).

Ecorys (2015). Study on the competitiveness of the recreational boating sector final report client: DG Enterprise and Industry Rotterdam / Brussels, <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/15043/attachments/1/translations/en/renditions/nati> ve (Erişim tarihi: 20.04.2020).

Gemi Yat ve Hizmetleri İhracatçıları Birliği Faaliyet Raporu 2019- 2020 (2021). https://gyhib.org/files/downloads/Faaliyet_Raporlari/2019_2020%20faaliyet%20raporu.pdf

IMEAK DTO, (2021). Deniz Sektör Raporu 2020 yılı, İstanbul.

Kaya, İ. & Narin, M. (2008). Turistik ürün çeşitlendirmesi. Ankara: Nobel Yayınları

Keleş, A. (2003). Sürdürülebilir Turizm planlaması ve Türkiye’de Yat Turizminde Ekolojik yaklaşım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Kocabıçak, H. Y. (1996). Kuşadası’nda yat turizminin bölgenin ekonomik ve turistik gelişmesine katkısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Muslu, A. (2015). Türkiye’de deniz turizminde ürün farklılaştırması ve kalite yönetimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.

Muslu, A. (2015). Deniz turizminde rekabet stratejisi olarak ürün farklılaştırması. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 4 (2), 28-46.

Muslu, A. (2018). Mavi yolculuğun ve geleneksel ahşap yatların deniz turizmi arz verisi olarak önemi: Bodrum bölgesine yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (2), 456-475.

NTV (2021). <https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/pandemi-tatil-anlayisini-degistirdi-izole-tatilin-gozdesi-luks-tekneler,yPq2KoaD1Ue8I1WcuEGdqA> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Ocean Magazine, (2020). Unchartered waters. Issues 89, <http://oceanmagazine.com.au/bracesuperyacht-boom/>, Australia. (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Özkan, Ö. (2008) Türkiye’de marinaların kamusal kullanıma etkileri ve öneriler. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Sevinç, F. ve Özel, Ç. H. (2018). Boş zaman aktivitesi olarak dalış ve yaşam doyumu ile ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20 (3), 397-415

Posta (2020). <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/bakanlik-turizm-genelgesi-5858045/>(Erişim tarihi: 11.04.2021).

Posta (2021). <https://www.posta.com.tr/pandemide-bodrumun-sansi-mavi-yolculuk-2321281>. (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Silveira, L.A. & Santos N. & Moreira C.O. & Ferreira F.R. (2020). Nautical Tourism in the North Atlantic. The Development of Yachting in the Azores Islands, Ed. Morais de Brito, M., Mafalda Patuleia A.D., Managing, Marketing, and Maintaining Maritime and Coastal Tourism. DOI: 10.4018/978-1-7998-1522-8.ch012, p.p. 204-222

Sözcü (2021). <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/mavi-turlara-ilgi-ikiye-katlandi-5965260/> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

TRT Haber (2020). Türkiye, yat üretiminde dünya üçüncüsü <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiye-yat-uretiminde-dunya-ucuncusu-506327.html> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

TURSAB (2007). Dünyada Yat Turizmi ve Türkiye Raporu, İstanbul.

Türker, E. (1996). Mürettebatsız Yat İşletmeciliğinin 13. Yılında Gelişim Doğrultuları, 1. Bilkent Turizm Forumu, Ankara

Vira Haber (2021). <https://www.virahaber.com/mavi-tur-haberleri.htm> (Erişim tarihi: 11.04.2021).

Yılmaz A. & Yetgin D. (2018). İlk Mavi Yolculuklar, Ed. N. Kozak, Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm: Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri, Meslekler, Yıkılmazlar Basın Yayın, ISBN 978-605-683890

Extended Abstract

As an alternative to mass tourism, yacht charters are preferred by Families. Although it was preferred by young people who were used to the outdoor lifestyle initially for sailing, swimming, and sportive activities, nowadays it is preferred by families with the increasing comfort on yachts. In the study, the effects of current developments, customer preferences, and market developments in yacht charter types have been examined. Observations are made in the southern Aegean. One of the most important findings of the study is that families prefer it as a touristic journey. Most importantly, the reason for choices social isolation can be more easily despite the contraction in the tourism sector during the pandemic crisis. As a negative development brought about by the pandemic crisis, the increase in travel bans and restrictions between countries has introduced extra obligations. Although the negative developments of 2020 prohibit the tourist season in 2020 for the domestic market in Turkey has increased the number of charter yachts sailed in July. On the other hand, international yachting markets could perform their activities in a limited way because of travel bans

Increasing domestic demand was encountered in the yacht charter market in Turkey, as happened in Europe. Due to the isolation of the new type of coronavirus, Covid-19, following the onset of the pandemic, a great deal of interest has been received by the customers in the blue cruise market (Vira News 2021). The most distinguishing difference that makes Blue Voyage special is that it is a staffed service, and accommodation service is offered with a high level of hospitality. The number of cabins on yachts is up to six, with a maximum capacity of twelve people. Although there was a serious decrease in the number of foreign guests due to the pandemic epidemic in 2020, the sectoral decrease remained at 40% due to the use of domestic guests as a blue cruise, and blue cruise tours are seen as more safe and secure because they are personal (Posta, 2021). In demand, effective.

The Setur Cultural Tours Manager emphasized that the interest in yacht tours in the domestic market has increased by 100%, that 2 out of 3 requests come for the blue cruise, and that the most interest in the blue cruise is the Gökova Bay starting from Bodrum, Marmaris, Göcek Bays from Göcek, and Kekova routes from Fethiye. Has expressed. (Sözcü, 2020). Although there is an increasing demand for blue cruises, there has been an increasing demand for bareboat yachts. People with high and medium-income, who avoid being in crowded places and want to take personal precautions against the COVID-19 pandemic epidemic, preferred these yachts to those who want to have a holiday at sea (Deniz Bülten, 2021). The COVID-19 pandemic has changed the concept of vacation in Turkey, with an increasing interest in luxury yachts for an isolated vacation. Located in the Marmaris district of Muğla, one of Turkey's most popular and preferred tourist regions, it has been prepared to host world-famous coves and priceless luxury yachts in season. Customers who intend to have an isolated holiday in Marmaris before the season due to the Covid 19 pandemic have shown great interest in luxury yachts. Yacht operators stated that the reservations were full during the winter months and that there were no empty yachts in June and May, which are at the beginning of the season. They also stated that they reached 80% occupancy in August and July. Those who wanted to have a holiday in isolation had to pay different figures between 14

thousand and 150 thousand Turkish lira for a week (NTV, 2021). The season of 2020 has allowed foreigners and domestic holidaymakers to charter a lot of yachts. First, the service quality and comfort offered by gulets exclusive to Bodrum have made Turkey an important player in yacht tourism around the world. There has been an increase in all yacht sales, especially small yachts (Posta, 2021).

Although the yacht was seen as an unnecessary luxury, it started to be seen as a vital necessity during the pandemic. Because yachts are isolated places reserved for those who moor and benefit away from crowded places, Yachting has gained importance during the pandemic process as people take time for themselves and understand the value of isolation. (Voice of America, 2021) Viravira.co's top manager (CEO) said that groups of 6-8 people or families are going on tours for the 2021 season, that yachts with a large passenger capacity are not in high demand, that these yachts host small groups, and that, unlike their expectations, 2021 He stated that yachts with a capacity of 20 and 25 passengers, for example, with a higher capacity for the year, fill their reservations faster than those with a capacity of 6 and 10 passengers, with a small passenger capacity. (Anatolia, 2021).

As it can be understood from the statements of the authorities and experts, increasing demand has been encountered in the corona process. While satisfying this demand, it has been an important task of the sector to protect against the pandemic. The common goal of all stakeholders in yachting, along with the crisis experienced, with the redesign of the yachts with new equipment to ensure health conditions and providing healthy and reliable travel services has become very important for customer satisfaction. It was taken into consideration that staff act more consciously to the point of taking precautions when a new pandemic occurs. The circular regarding the normalization process controlled by the Ministry of Culture and Tourism for marine tourism vehicles and facilities and sports activities for tourism purposes has been sent to 81 Provincial Culture and Tourism Directorates. They were instructed not to go on an expedition without disinfecting the mask requirement of the 1-meter rule (Sözcü, 2020).

In the reservation negotiations, information was requested by foreign visitors about whether staff were vaccinated. With the initiatives of the Chamber of Shipping, it has been ensured that employees operating in the tourism industry are primarily included in the vaccination program. Before each tour, the personnel were tested. 90% of the blue cruises in Turkey are made off the coast of Muğla. First, Bodrum can meet the needs of high-spending and luxury tourists in terms of tourism opportunities, with an estimated number of 10,000 yacht beds. It provides tourism income up to five times compared to land-based tourism facilities and up to ten times with the increase in yacht quality (Posta, 2021).

During the pandemic, useage of protective equipment and daily temperature measurement is mandatory for yacht staff, while a basic first aid course is compulsory for all seafarers and advanced health training for officers. Industry officials express their opinion that this training should be given as a more detailed training module after COVID 19. It is recommended that all stakeholders in yachting equip and design yachts with filiation equipment and ensure safe yacht cruises with the latest technology in wearable health equipment, and measures such as the internet of things and thermal cabins. It is intended to be more dependable by having professional independent health institutions perform hygiene procedures, having personnel tested prior to the tour, and undergoing coronavirus training. According to the instructions given by the public health centers, the cabins and living spaces are cleaned with disinfectant drugs every day.

